

LINGA MAHĀPURĀNAM

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श्रीलिङ्गमहापुराणम्
THE
LĪNGAMAHĀPURĀṆAM

© **NAG PUBLISHERS**

- (i) **11A/U.A. (POST OFFICE BUILDING), JAWAHAR NAGAR, DELHI-110 007**
- (ii) **8A/U.A.-3, JAWAHAR NAGAR, DELHI-110 007**
- (iii) **JALALPUR MAFI (CHUNAR-MIRZAPUR) U.P.**

I S B N : 81-7081-208-9

Text, Textual Corrections and Verse-Index

EDITION 1989

EDITION 1996

PRICE : Rs. 400.00

PRINTED IN INDIA

Published by : NAG SHARAN SINGH FOR NAG PUBLISHERS
11A/U A., Jawahar Nagar, Delhi-110 007 and Printed at
G. Print Process, 308/2, Shahzada Bagh, Dayabasti, Delhi

॥ अथ सटीक-लिङ्गमहापुराणप्रारम्भः ॥

ज्ञान-अनुसन्धान

1154

पुस्तकालय

लि. पु.

॥ १ ॥

॥ अथ लिंगमहापुराणविषयानुक्रमणिका ॥

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
१	लिङ्गोद्भवप्रसिद्धावर्णनम् ॥	१
२	लिङ्गपुराणप्राप्तिक्रमः, संक्षेपतस्तद्विषयानुक्रमणिका च	३
३	ब्रह्माण्डरूपलिंगस्य दृष्टिस्थितिलयकथनम्	५
४	कालमानमसंख्यब्रह्माण्डनिरूपणम् ॥	६
५	ब्रह्मणः सकाशात् ऋषिदेवादीनां सृष्टिः ॥	८
६	वह्निपितृयज्ञसृष्टिवर्णनम् ॥	१०
७	सांभशिवप्रसादेन मुक्तिकथनपुरःसरं व्यासमनुयोगाचार्य- ताच्छिष्य वर्णनम् ॥	११
८	अष्टांगयोगक्रमेण शिवाराधनाविधिनिरूपणम् ॥	१३
९	योगविद्याप्राप्तिप्रभृतिवर्णनम् ॥	१७
१०	श्रीमद्भक्त्युपेया दृश्यत्वादिवर्णनम् ॥	१९
११	सद्योजातताच्छिष्यकथनम् ॥	२१
१२	नामदेवताच्छिष्योद्भववर्णनम् ॥	२१
१३	तत्पुरुषगायत्र्युद्भववर्णनम् ॥	२२
१४	अधोरोत्पत्तिवर्णनम् ॥	२२
१५	अधोमन्त्रविधिः ॥	२३
१६	ईशानोद्भवपथब्रह्मात्मकस्तोत्रगायत्रीमहिमवर्णनम् ॥	२४
१७	सद्यादिमहिमवर्णनपुरःसरं ब्रह्मविष्णुविवादशान्त्यै लिङ्गोद्भव वर्णनम् ॥	२५
१८	विष्णुशोक्तं महेश्वरस्तोत्रम् ॥	२८
१९	महेश्वरप्रसादाद्ब्रह्मविष्णुवरमासिस्तन्मोहनिवृत्तिश्च ॥	३०

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
२०	श्रीविष्णुनामिकमलद्ब्रह्मोत्पात्तिकथनम् ॥	३०
२१	ब्रह्मविष्णुकृतमहेशस्तोत्रनिरूपणम् ॥	३३
२२	महेश्वराद्ब्रह्मविष्णोर्वैष्णोस्तिसर्ववन्दोद्भवब्रह्मपापणमासंवर्णनम् च ३६	३६
२३	ब्रह्मप्रश्नानुरोधात्सत्त्वाविसर्गवो गायत्रीमहिमा च ॥	३७
२४	महेश्वरेण विषये थोगावतारतच्छिष्यव्यासादीनां युग क्रमेण कथनम् ॥	३८
२५	ऋषिपुष्ट्यर्चनार्थनावधिकथनपुरःसरं सूतेन शिवोक्तस्नान विधिवर्णनम् ॥	४२
२६	आनन्दैविध्यं सन्ध्यादिनित्यकर्मक्रमः पञ्चयज्ञविधानम् ॥	४२
२७	लिङ्गार्चनविधिः ॥	४४
२८	हृषये शिवपूजनं तन्माहिमा तत्त्वसंख्यानिरूपणम् ॥	४५
२९	दारुवनेनौकृतं सुदर्शनाख्यानं क्रमसंख्यासलक्षणम् ॥	४७
३०	श्रीशिवाराधनतः श्वेतस्य मृत्युविजयवर्णनम् ॥	४९
३१	ब्रह्मप्रणीतविधानतो मुनिगणानां शिवाराधनम्, तेषां तपस्संतुष्टिशिवदर्शनम् ॥	५१
३२	दारुवने दिव्यरूपसर्वगतशिवसंदर्शनजातप्रमोदमुनिगण कृतस्तोत्रानिरूपणम् ॥	५२
३३	स्तवनसंतुष्टश्रीशिवऋषिगणसंवादे शैवानां स्तोत्रस्य च माहात्म्यवर्णनम् ॥	५३
३४	मुनिगणप्रश्नानुरेण श्रीमहेश्वरोक्तभस्मस्नानादिप्रकार वर्णनं योगप्रशंसावर्णनम् ॥	५४

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
३५	ब्राह्मणक्षत्रिययोर्महत्स्वामहत्त्वविषये विवदमानयोर्दधीच- क्षुपयोर्विभ्रमहारेण दधीचविनाशः, कुक्केण विद्याप्रभावात् पुनरुज्जीवितस्य दधीचस्य महेश्वरमावाद्रजस्रारदेहावाप्तिः दधीचकृतक्षुपनृपपरामवकथनम् ॥	५५
३६	दधीचपराभूतक्षुपकृतानिष्काराधनम्, नृपकृतविष्णुस्तोत्रवर्ण- नम्, विष्णुदधीचयुद्धवर्णनम्, युद्धे देवगणैः सह विष्णोर्द- धीचमुनिकृतपराभववर्णनम्, देवेभ्यो नृपाय च दधीच- कृतज्ञापदाननिरूपणम् ॥	५६
३७	कुमारपुष्ट्येलादिकृतस्वोद्भवकथनप्रसंगेन ब्रह्मविष्णोः स्व- महत्त्वविषये कलहायमानयोः शिववरदानवर्णनम् ॥	५८
३८	श्रीमहेश्वरस्य माहात्म्यं विधात्रे कथयित्वा नारायणस्यादि- सर्गोत्पादनकथनम् ॥	५९
३९	कृतादियुगचतुष्टयधर्मलोकवृत्तिनिरूपणम्, संक्षेपतो वेद विभागवर्णनम्, ब्राह्मपाद्याद्यष्टादशपुराणानुक्रमवर्णनम् ॥	६०
४०	कलियुगसमुद्भवलोकवृत्तवर्णनम्, कलियुगान्ते कल्किप्रादुर्भा- ववर्णनम्, कृतार्थमक्रमनिरूपणम्, कल्पमन्वन्तरव्या- ख्यानिरूपणम् ॥	६३
४१	शिवायोगमायायां विष्णुब्रह्मणोरुद्भवकथनम्, पितामहकृत- नामाष्टकाख्य शिवस्तोत्रनिरूपणम्, ब्रह्मणे शिववरप्रदानम् ॥	६६
४२	शिलादस्य तपस्संतुष्टान्महेश्वराद्वरप्राप्तिवर्णनम्, नन्दिकेश्वरो त्पत्तिवर्णनम् ॥	६८

वि० अ०

॥ १ ॥

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
४३	शिलादपुत्रतामुपगतस्य नंदिकेश्वरस्य रुद्राधनवर्णनम्, शिवयोनैर्नंदिकेश्वरं सर्वलोकधाधिपं कर्तुं विचारश्च ॥	६९
४४	शिवाज्ञया नंदिनः सर्वसंभारसंभृतगणपत्याभिषेकतद्विवाहवर्णनम् ॥	७०
४५	सुतकृतशिवविराड् रूपवर्णनम्, पातालादिसताचोलोकनिरूपणश्च ॥	७२
४६	भूलोकवर्णनप्रसंगेन क्षारोदादिसप्तसिधुजंबूदीपादिसप्तद्वीपनिरूपणम्, द्वीपाधिपतिप्रियव्रतात्मजाश्रीप्रादिनिषण्णश्च	७३
४७	जंबूद्वीपगतनववर्षकथनप्रसंगेन भरताताश्रीप्रवंशवर्णनम् ॥	७४
४८	भूमध्यगतमेरुपर्वतस्य प्रमाणकथनम्, इन्द्राद्यष्टलोकपालानां अमरावत्यादिपुरीवर्णनम्, ब्रह्मविष्णुमहेश्वरानां विमानादिनिरूपणं च ॥	७५
४९	जम्बूद्वीपविस्तारवर्षपर्वतयन्तान्निवासिलोकवर्णनम् ॥	७६
५०	भूवलगतनानागिरिवरेषु श्लाकादिपुरायतनवर्णनम् ॥	७८
५१	देवकृतस्य मणिमयशिखरे केशासशिखरे कुबेरायतनस्य विधे नंदाकिन्नुत्तरपार्श्वे नंदापश्चिमतरीरे च शिवावासचतुष्टयवर्णनम् ॥	७९
५२	शुभमङ्गलैर्द्रव्यवर्णनम्, नववर्षमनुष्याणां वणादिकथनश्च ॥	८०
५३	प्लक्षद्वीपायनुकमेव भूलोकोर्ध्वलोकवर्णनम्, नरकवर्णनम्, यक्षचेष्टितवर्णनश्च ॥	८१
५४	भगवतः सहस्ररूपैर्गतिनिरूपणम्, ध्रुवस्योत्तानपादेर्ध्वमणकथनम्, मेघहृष्टिभेदादिनिरूपणश्च ॥	८३
५५	शिवस्वरूपस्य सविश्वेश्वरादिद्वादशमासेषु पूषकृपयक मुनिनागयक्षगन्धर्वदेवाप्सरारोहोवर्णनम् ॥	८६

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
५६	निशाकरस्यात्युत्तमस्यन्दनवर्णनम्, कृष्णपक्षे देवैः कलास्थितामृतपानात् शुकपक्षे सूर्यस्य मृगुष्माखरादिमना व्याप्यमानासोमस्य दासपृष्ठिगर्णनश्च ॥	८८
५७	मंगलनुमादिग्रहमंडलमानगतिरधादीनां पृथग्वर्णनम् ॥	८९
५८	शिवप्रसादाद्विभिना ग्रहादीनामाधिपत्ये मुख्यत्वेनाभिषिक्तानां दिवाकरादीनां वर्णनम् ॥	९०
५९	पार्थिवशुक्तिवैद्युतभेदेन त्रेय्यधिकृतत्रैविध्यवर्णनम्, माघादिमासेषु सूर्यदिमसहस्रस्य कार्यसंख्यादिकथनश्च ॥	९१
६०	रुकुटया पंचमहाग्रहाणां प्रकृतिस्वरूपवर्णनम्, सूर्यस्य मुख्यसत्तरदिमवर्णनम्, सूर्यमाहात्म्यवर्णनश्च ॥	९२
६१	ग्रहस्थानाभिमानिवर्णनम्, ग्रहक्षीरिवर्णनश्च ॥	९३
६२	सुनीत्यामुपन्नस्योत्तानपादेमातृदुष्टकमित्रहृदयस्य प्रवस्य भगवदाधनतत्ताराग्रहगणोपरि ध्रुवपदस्यावासावर्णनम् ॥	९५
६३	दक्षसमुद्रजदेवादीनां वसिष्ठातं सृष्टिवर्णनम् ॥	९६
६४	अनुजैः सह यनोपगतस्य वसिष्ठसुतस्य शक्तिमुनेरुधिरस्य गङ्गासा भक्षणाद्वसिष्ठपरिदेयम्, रक्षोदाहृष्यकं जन्किपत्यां पराशरोत्पत्तिकथनश्च ॥	९८
६५	सोमसूर्यवंशसमुद्भवनरपतिकथनप्रसंगेन त्रिधन्वने ब्रह्मसुततंदिना प्रोक्तस्य रुद्रसहस्रनामस्तोत्रस्य निरूपणम् ॥	१०२
६६	सोमवंशीयययातिनृपपत्न्यं रविर्वज्रोद्भवाविधन्वादिनृपवंशिनिरूपणम् ॥	११८
६७	विस्तरेण ययातिभूपालचरितवर्णनप्रसंगेन सर्वबोधजनकमुखावहनृपतिगाथाकथनम् ॥	१२०
६८	ययातिप्रेष्ठपुत्र्यद्वेनृपतः कृष्णावतारहेतुत्वात्सात्यतान्तवंशावलीकथनम् ॥	१२१

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
६९	यद्विंशे धराभारोद्धरणाय श्रीकृष्णचंद्राविभावर्णनम्, संक्षेपतः कृष्णचरितवर्णनश्च ॥	१२२
७०	परमात्मनः श्रियात्सर्वेषां विस्तरेणादिर्गणनिरूपणम् ॥	१२५
७१	विष्णुमाहितारकाक्षकमलाक्षाभिधासुरत्रयस्य ब्रह्मवाराकाचनराजतायसपुरत्रयलाभः, पुरत्रयनिवासिनां त्रैलोक्यपीठनम्; तन्नाशाय देवानां यत्ननिरूपणश्च ॥	१३६
७२	सकलामरपार्थनया रयचापशरादिकं सकलं सम्यक् संभान्य महाटोपेन शिवस्य त्रिपुरविनाशाय प्रयाणवर्णनम्, त्रिपुरविनाशश्च ॥	१४०
७३	देवैश्चो ब्रह्मणा प्रतिपादितस्य लिंगार्चनविधेर्निरूपणम्, लिंगपूजाफलनिरूपणश्च ॥	१४७
७४	ब्रह्मणो नियोगाद्विष्ण्वादिभ्योऽर्चनाय विश्वकर्मनिमित्तं नोलमयादिलिंगप्राप्तिवर्णनम्, लिंगभेदकथनम्, लिंगस्थापनफलादिनिरूपणश्च ॥	१४८
७५	वस्तुतः शिवस्य निर्गुणत्वेऽपि लोकोद्धरणायोमासहितस्य योगिनां ध्यानावसरे पद्मलस्याधिष्ठानचक्रादौ धारणादिनिरूपणम् ॥	१४८
७६	लोलधृतानेकविधशिवविग्रहप्रतिष्ठापनफलकथनम् ॥	१५०
७७	मृदादिरत्नपर्यंतद्रव्यैः शिवस्य प्रासादकरणफलकथनम्, शिवक्षेत्रमानादिमंडलनिरूपणश्च ॥	१५२
७८	शिवस्य क्षेत्रलेपनपूजनादिसर्वाक्रियाम् वक्ष्यतजलमाहात्म्यं शिवभक्तिमाहात्म्यमहिंसामाहात्म्यकथनश्च ॥	१५५
७९	छच्छिष्टसंक्रांदिभिः कृतस्य शिवपूजनस्य फलकथनम् शिवमन्दिरे दीपदानस्य फलवर्णनम्, शिवदर्शनफलकथनश्च ॥	१५६

६. पु.

॥ २ ॥

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
८०	देवतानां कैलासे शिवसन्निधौ गमनम्, कैलासवैभववर्णनम्, शिवनिरूपितपञ्चपाशविमोक्षणप्रतानिरूपणम् ॥	१५७
८१	पञ्चपाशविमोचनार्थमृगजाप्रतानिरूपणम् ॥	१५९
८२	सर्वपापप्रणाशनाय ब्रह्मभोक्तुप्यजनकम्यपाह्नस्तवानिरूपणम् ॥	१६०
८३	प्रतिमासमष्टम्यादिषु शिवश्रीत्यै नक्तप्रतविधिकयनम्, तत्फलनिरूपणम् ॥	१६४
८४	नरनारीहितावहप्रतमध्येऽत्यंतश्रेष्ठोमामहेश्वरप्रतनिरूपणम् ॥	१६५
८५	श्रीशिवभोक्तृविच्छेदोदेवतबीजविनियोगसहितमुभयदशिवमहापंचाक्षरमन्त्रविधिनिरूपणम् ॥	१६९
८६	सर्वदुःखनिवारणाय मुनिभ्यःशिवभोक्तृस्य ध्यानयज्ञस्य माहात्म्यवर्णनम्, पञ्चपाशविमोक्षणाय शिवज्ञानमाहात्म्यवर्णनम् ॥	१७४
८७	श्रीशिवकृपया सनकादिकुमारमुनीनां मायापगमात् सिद्धपदावाप्तिवर्णनम् ॥	१७९
८८	पाशुपतयोगविशिष्टयोगिनामणिमायष्टमहासिद्धिभ्यः, त्रिगुण संसारस्य विस्तारेण वर्णनम्, अंते प्राणाभौ सर्वज्ञोभवनम् ॥	१८०
८९	परलोकहितावहृदाचार्यशोचनिरूपणम्, द्रव्यशुद्धिनिरूपणम्, स्वीधर्मवर्णनम् ॥	१८४
९०	यतीनां दोषापनुत्तये श्रीशिवभोक्तृभायश्चित्ताविधिवर्णनम् ॥	१८८
९१	सर्वेषां मानवानां त्वस्तरण मृत्तिचिह्ननिरूपणम्, योगविभौ प्रणवमाहात्म्यम्, शिवोपासनानिरूपणम् ॥	१८९
९२	विस्तरेण नाराणसीमाहात्म्यवर्णनम्, वाराणसीगतनानाविधस्थानमाहात्म्यवर्णनम्, श्रीविश्वेश्वरपूजाविधिवर्णनम् ॥	१९२

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
९३	अमरप्रेरः हिरण्याक्षतनयस्यान्धकासुरस्य शिवकृतनिग्रहवर्णनम्, शिववरप्रभावादसुरस्यान्धकस्य गाणपत्यलाभवर्णनम् ॥	१९८
९४	धरोद्धरणाय वराह रूपमास्थितस्य भगवतो धरो द्यूमे निधाया, गच्छतो हिरण्याक्षेण सह युद्धं तत्र हिरण्याक्षवधश्च ॥	१९८
९५	जगद्गुरुमरुपुरपीडकाहिरण्यकशिपुतेजःशांतनायपुत्रनृसिंह रूपस्य हिरण्यकशिपुं हत्वा प्रमत्तस्य विष्णोर्नृसिंहावतारसमाप्त्यै शिवस्य शरभरूपमास्थाय नृसिंहासुरहरणवर्णनम् ॥	२००
९६	वीरभद्रस्य शरभरूपिणो नृसिंहेन समागमः नृसिंहवीरभद्रसंवाहः युद्धे नृसिंहपराजयः नृसिंहकृतवृद्धस्तुतिवर्णनम् ॥	२०२
९७	ब्रह्मदत्तवराहिशिवाभिज्ञावध्यस्य त्रैलोक्यपरमपीडकस्य निर्जितब्रह्मविष्णवादिपुरस्य जालंधरासुरस्य वधार्थं सुदर्शनचक्रं विधाय शिवस्य जालंधरासुरवधवर्णनम् ॥	२०८
९८	असुरपराभूतवैतरक्षणाय विष्णुकृताशिवसहस्रनामस्तोत्रम्, स्वनेत्राण्येन परमतुष्टाच्छिद्यादिष्णोः सुदर्शनारूपचक्रलाभश्च ॥	२१०
९९	शिवस्य वामांगाच्छिवोत्पत्तिः तस्या एव दक्षपुत्रीत्वपार्यंतीत्ववर्णनम् ॥	२१८
१००	दक्षस्य यज्ञविध्वंसनकथनम्, पुनर्यज्ञस्य शिवात् प्रतिस्थानम् ॥	२२९
१०१	पावत्यां हिमालयात् मेनार्यां समुद्रवः, शिवप्राप्तये पार्वत्यास्तपोभिषेचनम्, पार्वतीयोगोक्तस्य काव्यमनोविकृतिजनितरौपम्येभ्यश्चरनेत्राभितो दाहवर्णनम् ॥	२३१

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
१०२	उमातपःसंतुष्टाच्छिवास्वयंवरे शिशुरूपेण देवानां स्तम्भनात्पराभवः, हरगौरीविवाहश्च ॥	२३२
१०३	महता समारंभेण सर्वैः संपादितस्य शिवशिवविवाहस्य विस्तरेण वर्णनम्, विवाहा गौरीं कात्यां शिवस्य निवासस्तम्भाहारस्यकथनम् ॥	२३४
१०४	विश्वेशोत्पत्तिकामेभ्यः कृतस्य परमगतिदायकस्य शिवस्तवराजस्य वर्णनम् ॥	२३६
१०५	विश्वेशस्य गजमुखस्य शिवयोः शरीरत उद्भवः, शिवात् विश्वेशस्य वरप्राप्तिश्च ॥	२३८
१०६	दारुकासुरविनाशायामरप्रार्थितशिवशरीरतः कात्याः क्षेत्रपालस्याष्टधाभिन्नस्य समुद्भवः, शिवस्य ताटावाभिचनृत्यप्रसंगवर्णनम् ॥	२३९
१०७	क्षीरार्थं मातृवधनादिमवाति तपः कुर्वतोऽदिजकुमारस्योपमन्युनामकस्य परीक्षणाय शिवस्येन्द्ररूपेण गमनम्, इन्द्रमुखाच्छिवनिन्दाकण्ठार्थवार्त्तणेन दुष्टं शिवनिन्दकं दग्धं व्यवसितस्य मुनिकुमारस्य शिवदर्शनम्, उपमन्योः शिवयरावाप्तिकथनम् ॥	२४०
१०८	वसुदेवसुतस्य श्रीकृष्णस्योपमन्युत एव शिवदीक्षाप्राप्तिः कथनम्, पाशुपतज्ञानादिवर्णनम् ॥	२४१
॥ इति श्रीलिंगपुराणपूर्वभागविषयानुक्रमणिका ॥		
॥ अथ लिंगपुराणोत्तरभागविषयानुक्रमणिका ॥		
१	सांबधियस्य विष्णोर्गानतः परप्रोक्तिकथनम्, भगवद्गुणगानरतस्य कौशिकदिजस्येतिहासकथनम् ॥	२४५

वि० अ

॥ २ ॥

अध्यायाकाः	विषयाः	पत्रांकाः	अध्यायाकाः	विषयाः	पत्रांकाः	अध्यायाकाः	विषयाः	पत्रांकाः
२ नारदस्य सुब्रह्मणा सह गाने भगवत्कृतसाम्यवर्णनम्, भग- वद्गुणानमाहार्यवर्णनम् ॥		२४७	१५ ऋषिभिर्बहुधा प्रोक्तस्य सर्वस्वरूपस्य श्रीमहेश्वरस्य तत्तत्सं- ज्ञानिरूपणम् ॥		२६९	२९ महादानेषु द्वितीयहिरण्यगर्भाख्यदानस्य शिवप्रीतिकरणस्य समाप्तेन निरूपणम्, तरफलकयनम् ॥		३०६
३ श्रीकृष्णप्रसादावतिप्रसासेन नारदस्य गानबन्धुसत्याजाम्ब- वत्पादिभ्यो बहुकालेन गानमाप्तिवर्णनम् ॥		२४७	१६ सर्वरूपस्य शिवस्य बहुभिर्मुनिभिः प्रयत्नयुक् प्रोक्तानां नामरूपाणां वर्णनम् ॥		२७०	३० महादानमध्यगततृतीयतिलपर्वतदानविधिनिरूपणम् ॥		३०४
४ वैष्णवलक्षणम्, वैष्णवमाहार्यम्, वैष्णव्यो रुद्रभक्तानां विशेषतः श्रेष्ठवर्णनम् ॥		२५०	१७ सत्यगुणाद्भुविग्रहादिष्वेकवर्णनम्, रुद्रकृतदेशोपदेशवर्णनम् २७१		२७०	३१ स्वल्पद्रव्यवर्तमानस्य तिलपर्वतदानविधिनिरूपणम् ॥		३०५
५ परमाद्भुतावरीपचरिते विष्णोर्मायाप्रदर्शनाद्वामावतारमहण- हेतुप्रतिपादनम् ॥		२५१	१८ ब्रह्मादिदेवकृतमहेश्वरस्तुतिकथनम्, देवानां महेश्वरीतिरूपा- श्रुतव्रतकरणाच्छिन्नप्रसादलाभवर्णनम् ॥		२७२	३२ संक्षेपेण महादानमध्यगतचतुर्थसुवर्णमोदिनीदानविधिनिरू- पणम् ॥		३०५
६ हाडाहलानं सरं सरित्पतेरलक्ष्म्याः समुपतिः अलक्ष्मीवास- योग्यस्यानिरूपणम्, तदवासस्यलक्षणम् ॥		२५५	१९ सुनिष्ठमहेश्वरीतारविमंडलस्थितोमासहितमंडलदेवतावृत्त- शिवपूजाविधिवर्णनम् ॥		२७४	३३ महादानेषु पंचमस्य कल्पपादपस्य दानविधिनिरूपणम् ॥		३०५
७ श्रीमहाविष्णोरष्टाक्षरद्वादशाक्षरमंत्रजपमाह्वार्यवर्णनप्रसंगे- नैवेद्यादिजोतिहासकथनम् ॥		२५८	२० मंडलस्थितोमासहितस्य जायां शिवप्रोक्ताधिकारिनिरूपणम्, आग्नेयैकविधानेन शैवदीक्षानिरूपणम् ॥		२७६	३४ महादानस्य षष्ठस्य महापुण्यस्य गणेशेशाख्यस्य दानविधि- कथनम् ॥		३०५
८ विष्णुमंत्रावेष्टवा ज्ञानमंत्रासिद्धवर्णनम्, शिवमहामंत्र- जपात्प्राप्तितस्य ध्वज्युक्तदिनपुत्रस्य श्रीशिवप्रसादाद्वाण- पत्यलामकथनम् ॥		२५९	२१ तंत्रोक्तशिवदीक्षाविधिवर्णनम्, शुभानियम कथनपुरःसरं शिवपूजाफलनिरूपणम् ॥		२७७	३५ महादानगतसप्तमसुवर्णधेनुदानस्य विधाननिरूपणम् ॥		३०६
९ शिवस्य पञ्चपतित्वकथनम्, पञ्चापाशमोक्षविवरणम् ॥		२६०	२२ सौत्रानविधिनिरूपणम्, बाष्कलादिमुनिनिरूपितभास्करा- चौविधिनिरूपणम् ॥		२८०	३६ महादानमध्येऽष्टमस्य महेश्वरदायकस्य लक्ष्मीदानस्य विधि- कथनम् ॥		३०६
१० शिवस्य प्रकृतिसुब्रह्मकारणदेवताभाववर्णनम्, शिवाज्ञयैवस- र्गादिसर्वकार्यप्रवर्तनवर्णनम् ॥		२६३	२३ अयमन्त्रमूर्तिविद्यासहितमानसश्रीशंकराचर्यनिरूपणम् ॥		२८३	३७ महादानमध्ये नवमस्य शुभस्य त्रिविधस्य तिलधेनुप्रदानस्य संक्षेपेण विधिनिरूपणम् ॥		३०६
११ उदामहेश्वरयोः श्रेष्ठविभूतिवर्णनम्, भक्तिवर्धकशिवशैलम- पूजामाहार्यवर्णनम् ॥		२६४	२४ तंत्रोक्तविधानतः श्रीशंकराचार्या व्याख्याननिरूपणम् ॥		२८५	३८ महादानेषु परमशोभनस्य दशमस्य गोसहस्रप्रदानस्य संक्षेपेण विधानवर्णनम् ॥		३०७
१२ श्रीशिवस्य जगद्भूतपादनकारणानामष्टमूर्तीनां प्रतिपादनम् ॥		२६५	२५ श्रीशिवप्रोक्तस्य परमशोभनस्य त्रिविधामि कार्यस्य विस्तरेण प्रतिपादनम् ॥		२८७	३९ विजयावहमहादानगतैकादशहिरण्याश्वमहादानस्य निरूपणम् ॥		३०७
१३ श्रीशंकरस्य प्रयत्नयुक्तं मूर्तिसंज्ञावर्णनम्, सरस्वती तत्पु- त्राणां वर्णनम् ॥		२६७	२६ श्रीशिवलिंगे ध्यानादिसंहिताद्योपाचनस्य सम्पगत्यंतफल निरूपणम् ॥		२९१	४० महादानगतस्तुतमद्वादशकन्यादानविधिनिरूपणम् ॥		३०८
१४ पथभ्रष्टात्मकस्य शिवस्य सर्वतरवात्मकस्वरूपवर्णनम् ॥		२६८	२७ स्वायंभुवमनुपतःसंयुतशिवप्रतिपादितचत्वारिंशद्भूतसहस्र परिवादेवतायुक्तश्रीजयाभिषेकस्य विस्तरेण वर्णनम् ॥		२९२	४१ महादानमध्यगतत्रयोदशहिरण्यवृषदानविधिकथनम् ॥		३०८
			२८ स्वायंभुवाम्भवनये सनत्कुमारप्रोक्तस्य राज्ञां धर्मार्थकाम मोक्षप्रदतलापुरुषदानविधिनिरूपणम् ॥		३००	४२ महादानगतस्य चतुर्दशस्य द्विविधस्य गजदानस्य विधि- निरूपणम् ॥		३०८
						४३ पथदशस्य लोकपालाष्टकमहादानस्य विधिनिरूपणम् ॥		३०९
						४४ महादानेषु षोडशस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरमूर्तिप्रदानस्य विधि- कथनम्		३०९

लि. ५.

॥ ३ ॥

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
४५	मन्वादिभ्यो ब्रह्मणोक्तस्य सफलस्य जीवच्छास्त्रस्य शुभाविधि- निरूपणम् ॥	३०९
४६	शौनकादीनां रुद्रादिदेवतास्थापनाविधिविषयकप्रश्नः, सूतस्य सत्यशंसापूर्वकं लिंगश्रेष्ठचर्चनम् ॥	३११
४७	फल्गुतिष्ठमाश्विर्तल्लिंगसंस्थापनस्य समाप्तो विधिकथनम् ॥	३१२
४८	यागकुण्डविन्यासकथनपूर्वकं सर्वेषां देवतानां स्थापन- विधिनिरूपणम्, शिवादिदेवतगायत्रीमंत्रनिरूपणम्, संक्षेपेण प्रासादाचार्यनिरूपणम् ॥	३१४

अध्यायांकाः	विषयाः	पत्रांकाः
४९	अधोरूपिणः शिवस्य प्रतिष्ठाजपहोमविधाननिरूपणम् ॥	३१५
५०	शुक्लाचार्यप्रणीतस्याधोरेखाराधनतो निग्रहविधेः स्फुटतया प्रतिपादनम् ॥	३१६
५१	अपिप्रभानुरोधेन सूतप्रणीतसेतिसिद्धसवज्रवाहनिकाख्यावि- धाननिरूपणम् ॥	३१८
५२	गायत्रीमन्त्रपूर्विकाया वज्रेश्वर्याख्याविषयाः सविधान- विनियोगनिरूपणम् ॥	३१९

॥ समाप्तये लिंगमहापुराणविषयानुक्रमणिका ॥

वि० अ०

काः

अध्यायांकाः	विषयाः	काः
५३	रुद्राध्यायेन धृतादिभ्यर्च्यहोमात्कालमृत्युमहामृत्युमर्ताका- रनिरूपणम्, मृत्युंजयविधिनिरूपणं च ॥	३१९
५४	पञ्चपाशमोक्षणमृत्युहरत्रियंबवंमहामन्त्रविधिनिरूपणम् ॥	३२०
५५	योगमार्गेण त्रियम्बकध्यानप्रकारनिरूपणम्, लिंगपुराण- श्रवणपठनफलनिरूपणम् ॥	३२१

॥ ३ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ गणनाथमहं नौमि सिद्धिबुद्धिसमन्वितम् ॥ यं नत्वा कृतकृत्याः स्युर्वाक्पतिप्रमुखा बुधाः ॥ १ ॥ श्रीमत्सांवसुतो ब्रह्मा वसिष्ठस्तस्य चात्मजः ॥ तद्रो
त्रत्वात्तु लोकेस्मिन्नात्वाख्यं तु कुले शुभे ॥ २ ॥ नारायणसुतो धीमाञ्छ्रीमानतुल्यविक्रमः ॥ विद्वद्भिराश्रितो नित्यं वदान्यः प्रभुसंततः ॥ ३ ॥ वल्लालनामविख्यातः शंकरा
राधने रतः ॥ तत्कृपावाप्तसंपूर्णपुरुषार्थचतुष्टयः ॥ ४ ॥ स्ववंशपद्मिनीं कृत्स्नां स्वोदयेनार्कवत्प्रभुः ॥ अनेकाश्रितसंघांश्च विभासयति सर्वतः ॥ ५ ॥ सौभाग्यपतिभक्त्यादि
भूयिष्ठगुणयुक्त्या ॥ अन्वर्थक्यशोदेतिनाम्न्या पत्न्या समन्वितः ॥ ६ ॥ यः सप्तपष्ठिर्पात्माक् चतुर्व्यूहात्मकं शिवम् ॥ पदं प्रवेष्टुं तत्संख्यान्प्रासादाञ्छ्रीशिवास्पदान्
॥ ७ ॥ तथा श्रीविष्णुसदनं चाकरोद्भक्तिसंयुतः ॥ तथा चान्यान्यसंख्यानि धर्मकृत्यानि सर्वशः ॥ ८ ॥ कुर्वन्कारिष्यन्वशसा पूरयन् राजते भुवम् ॥ कन्याद्वयं च पुत्राणां
त्रयमस्ति तदैरसम् ॥ ९ ॥ पुत्रेषु तस्य प्रथमो गणेशो विद्यानिधेः पंडितवर्यसेव्यात् ॥ श्रीनीलकंठारूपगुरोः प्रसादात्सुखाप्तविद्यो निजबोधहेतुः ॥ १० ॥ बाल्याच्छिवा
राधनरागयुक्तो ह्यतः शिवः कारुणिकस्तु सांवः ॥ विश्वेशरूपेण गृहाप्रवर्तिप्राप्तादसंस्थः सततं विभाति ॥ ११ ॥ शिवप्रेरणया नूत्रां पुमर्थानां प्रसाधिनीम् ॥ लैंगटीकां चिकीर्षुर्वै
मंगलं ग्रंथयाम्यहम् ॥ १२ ॥ विश्वेश्वरं सुकरुणार्णवमिष्टदोहं विश्वोद्भास्थितिलयामिनिवेशहेतुम् ॥ विद्यां विकानुविलसच्छ्रमपार्श्वभागं तं लिंगरूपमनिशं प्रणतोऽस्मि शंभुम्
॥ १३ ॥ श्रीशङ्करं तथा विष्णुं रविं देवं विनायकम् ॥ जगदंवां च योगेशीं कुलदेवीं नमाम्यहम् ॥ १४ ॥ श्रीशंकरतनूद्भूतां गायत्रीं वेदमातरम् ॥ सर्वप्रकाशिनीं विद्यां

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ नमो रुद्राय हरये ब्रह्मणे परमात्मने ॥ प्रधानपुरुषेशाय सर्गस्थित्यंतकारिणे ॥ १ ॥

वाग्देवीं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ १५ ॥ नीलकंठगुरोर्भक्त्या मातापित्रोः पदानि च ॥ शैलादिप्रमुखाञ्छैवान् शिवभक्तानाम्यहम् ॥ १६ ॥ लैंगं क ब्रह्मणो वेद्यं क चाहं मंदधीः
परम् ॥ करोमि तत्कृपालेशाद्व्याख्यां हि शिवतोषिणीम् ॥ १७ ॥ निर्मलः सच्चिदानंदस्वरूपः परमः शिवः ॥ सर्वं करोति विश्वात्मा प्राणिनां हृदये स्थितः ॥ १८ ॥ सद्
गणेशममायुक्तश्चिदुमापरिर्भितः ॥ आनंदरूपो विश्वेशः शिवो विजयतेतराम् ॥ १९ ॥ लैंगे हि प्रथमाध्याये पुराणस्य समुद्भवः ॥ सूतशौनकसंवादात् कथ्यते भक्तिवर्धनः ॥ २० ॥
तत्रादौ श्रीवेदव्यासः स्वयं विघ्नविधुरोपि शिष्यशिक्षायै अविघ्नसमाप्तिफलकनमस्त्रियापूर्वकजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणात्रिमूर्तिपरप्रधानपुरुषानियामकप्रतिपाद्यपरमात्मरूप-
शिववस्तुनिर्देशात्मकं मंगलमाचरति-नमो रुद्रायेति । अस्य पुराणस्य शिवोत्कर्षप्रतिपादकश्रुत्युत्पन्नवृहत्त्वात्तथा श्रीरुद्राध्यायस्थनाम्नामनंतपापदाहकत्वात्तथा त्रिमूर्ति
ष्वपि रुद्रस्य प्राधान्यात् प्रथमतः पंचाक्षरमंत्रेण प्रणमति । अत्र रुद्रादिपदानां नमोयुक्तत्वाद्वा परमात्मन इति चतुर्थ्यंतस्य विशेषणत्वाच्चतुर्थी । “रोदयत्यात्मविमुखानिति रुद्रः
प्रकीर्तितः । स्मृत्या पातकसंहारी हरित्यभिधीयते ॥ बृंहत्वाद्दि जगतां ब्रह्मा सूर्यः प्रकीर्तितः ॥” सूर्यस्य ब्रह्मरूपत्वे ‘असावादित्यो ब्रह्म’ इत्यादिश्रुतिः प्रमाणं ज्ञेयम् ।
एतौ त्रिमूर्तिरूपेणैव सर्गस्थित्यंतान् करोति । अत्र कृधातोस्ताच्छील्ये णिनिः । अनेन त्रिमूर्तिजनकत्वं सूचितम् । “प्रकर्षेणैव निहितं जगद्यस्मिन्नंतकम् । प्रधानं हि शिवा
देवी प्रकृतिः सा निगद्यते ॥ पृष्ठं देहं यः शंतं पुरुषः पंचविंशकः । जीवो गजाननो ज्ञेयो गणेशस्तु स्मृतो यतः ॥” शिवपंचायतने चतुर्थो गणेशः पंचमी देवीत्यतः पुरु-

पञ्च प्रधानं चेत्यपि द्वेऽभ्यर्हितत्वात् प्रधानस्य देवीवाचकस्य पूर्वनिपातो बाध्यः तयारीशो हि जनकः परमात्मा सदाशिवः । यस्माच्छ्रेष्ठो हि नास्त्येव परमस्तु निगद्यते ॥ 'अतः सातत्यगमने' तस्मान्मनिन् । देशकालाद्यनवच्छेदेन गम्यमानत्वादात्मा तस्मै नमोस्त्वित्यन्वयः । पञ्चायतनस्य शिवरूपत्वात्सर्वेषां प्राधान्यं, श्रुतिस्मृतिपुराणेषूपपन्नम् । ननु त्रिमूर्तिषु तथा पञ्चायतनेषु रुद्रस्य प्राधान्ये किं प्रमाणमिति चेत्—'यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विष्वाधिपो रुद्रो महर्षिः' इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितत्वात्तथा नारायणोपनिषदि देवगायत्र्युपक्रमे रुद्रगायत्र्याः प्रथमतः द्विरुक्तत्वाद्वोद्धव्यम् । इदमेव षट्कं लिंगशास्त्रे सकलादित्वेनाभिमतम् "गणेश ईशः शुद्धा चित्तया तत्प्रतिरूपकाः । विरिंचिरुद्र हरयः षड्भस्माकमनादयः ॥" इदमेव वेदांतिनः जीव ईशो विशुद्धा चिदित्यनेन किञ्चिद्व्युत्पन्नेन वर्णयन्ति । यद्वा रुद्रमहिमा तु समग्ररुद्राध्यायादावतीव निरूपितोः इय इत्यादीन्युक्तार्थकानि विशेषणानि रुद्रस्वगम्यानि तदाराधनेन परमपदावाप्ती रुद्रगायत्र्यां निरूपिता । अत एव वेदभाष्येऽत्र षड्भिर्गायत्रीभिरात्मप्राप्तिद्वारभूता देवताविशेषाः प्राथ्यन्ते इत्युक्तम् । "तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्" ॥ अस्यार्थः—तत् प्रधानं पुरुषो जीवः अनयोः समाहारः तत्पुरुषं तस्मै । यद्वा तत्पुरुषाय विश्वरूपाय तत्पुरुषसंज्ञकायेति वा विद्महे शास्त्रगुरुपदेशादिना जानीमः । महान्यो देवो रुद्रस्तस्मै धीमहि ध्यायेम । रुद्रा शब्देन द्रावयति अज्ञानं दूरीकरोतीति रुद्रः नः अस्माकं तत् परमात्मरूपं शिववस्तु प्रचोदयात् प्रकृष्टं नाम त्वमसीति प्रेरणां कुर्यात् । ननु गुरुपदेशादिना तत्त्वमसीति ज्ञानं भाविष्यतीति रुद्रप्रार्थना किमर्थमिति चेत्—अन्यगुरुपदेशात् ज्ञानेऽपि तादृशं फलं न भवति यथा त्रियंबकमंत्रस्य मृतसंजीवकत्वमस्मिन्नेवोक्तम् । तच्च रुद्रस्योपदेशाच्छुक्तस्यैव सिद्धम् । अन्येषां तु तज्जपादपमृत्युपरिहारो जायते । अत एव रुद्राध्याये 'अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक्' इत्युक्तम् । तथा च रुद्राराधनम् । आत्मज्ञानं मुख्यं तच्च लिंगरूपेऽतिशस्तं तदुक्तमग्रे—'मूले ब्रह्मा वसति भगवान्मध्यभागे च विष्णुः सर्वेशानः पशुपतिरजो रुद्रमूर्तिर्वरेण्यः । तस्माद्विष्णो गुरुतरतरं पूजयेत्स्थापयेद्वा यस्मात्पूज्यो गणपतिरसी देवमुख्यैः समस्तेः ॥ गंधैः स्रग्धूपदीपैः स्नपनहुतवलिस्तोत्रमंत्रोपहारैर्नित्यं येऽभ्यर्चयन्ति त्रिदशवरनुतं लिंगमूर्तिं महेशम् ॥ गर्भाधानादिनाशक्षयभयरहिता देवगंधर्वमुख्यैः सिद्धैर्वैद्याश्च पूज्या गणवरनामितास्ते भवंत्यग्रमेयाः ॥" इति तत्प्रतिपादकपुराणारंभ इति पुस्तकन्यतसंगतिः । ननु परमात्मनः शिवरूपत्वे किं मानमिति चेत् 'अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जंतोः । तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् ॥' इति श्रुतिः । अस्यार्थः भाष्यानुसारी—सच्चिदानंदैकरसः परमेश्वरः आत्मशब्देनोच्यते मायाकार्यभूते लौकिकव्यवहारे सूक्ष्मत्वेन प्रसिद्धः परमाणुस्तस्मादप्ययमात्मा अणीयान्सूक्ष्मः । परमाणूनामस्मदादिप्रत्यक्षगम्यत्वाभावेऽपि योगिजनप्रत्यक्षगम्यत्वमस्ति तदप्यात्मनो नास्तीत्यणीयस्त्वमुक्तम् । आकाशदिगादयः परिमाणाधिक्यालोके महच्छब्दाध्याः ततोऽप्ययमात्मातिशयेनाधिकत्वान्महीयान् । अनेकब्रह्मांडाधिकरणत्वादित्यर्थः । अस्य जंतोर्गुहायां गुहाशब्देन हृत्पुंडरीकवर्तिनी बुद्धिरुच्यते । 'गुह्यसंवरणे' अस्मात् 'इगुपधा' इति कप्रत्ययः तस्माद्वापि कृते गुहाशब्दः सिद्धस्तस्यां निहितत्वं नाम विद्योपलभ्यत्वं न तु बुध्यावधेयत्वरूपं सर्वजगदाधारस्य तदसंभवात् । तं तथावस्थितमीशं शिवं शमादिगुणयुक्तोधिकारी पुरुषः पश्यति साक्षात्करोति स चाधिकारो धातुः परमेश्वरस्य प्रसादादनुग्रहादुपजायते । तदुक्तं पूर्वाचार्यैः "ईश्वरानुग्रहात्तेषां पुंसामद्वैतभावना ॥ महाभयकृतत्राणा द्वित्राणामेव जायते ॥" इति । ईदृशमीशमक्रतुं

सकलपरीहितमत एव महिमानमतिशयेन महान्तम् ईश्वरं साक्षात्कृत्य वीतशोको जन्ममरणादिशोकरहितो भवति । अस्याः श्रुतेः शिवपरत्वमीशशब्दप्रयोगाज्ज्ञेयम् । 'शंभुरीशः पशुपतिः' इत्यमरः । एतदेवोक्तमग्रे "महतो यो महीयांश्च अणोरप्यणुरीश्वरः । गुह्यायां निहितश्चात्मा जंतोरस्य महेश्वरः" इति । पात्रे "महेशः परमं ब्रह्म शांतः सूक्ष्मः परात्परः । सर्वांतरः सर्वसाक्षी चिन्मयतस्तमसः परः ॥ तस्य चेच्छाभवत् पूर्वं जगत्स्थित्यंतकारिणी । वामांगादभवं तस्य सोहं विष्णुरिति स्मृतः ॥ जनयामास धातारं दक्षिणां गात्सदाशिवः ॥ मध्यतो रुद्रमीशानं कालात्मा परमेश्वरः" इति कृष्णोक्तेः । अध्यात्मे रामगीतायाम् "बुद्धेस्त्रिधावृत्तिरपीह दृश्यते स्वप्नादिभेदेन गुणत्रयात्मनः । अन्योन्यतोऽस्मिन्व्यभिचारतो मृषा नित्ये परे ब्रह्मणि केवले शिवे" इति रामोक्तेः । इत्यादीन्यनेकश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तानि प्रमाणानि सुधीभिर्द्रष्टव्यानि । अत्र ग्रंथविस्तरभयाच्च लिख्यते । अस्मिन्नु शिव एव परमात्मेति बहुश उक्तं श्रोतॄणां स्फुटं भविष्यति । प्रमाणकथनं तु शिवतत्त्वाव्युत्पन्नानाम् । व्युत्पन्नानुभवस्तु "न विम्रस्तत्तत्वं वयमिह हि यत्त्वं भवसि" इति महिम्ने पुष्पदन्तेनोक्त एव । ननु रुद्रस्य तमोगुणत्वात्कथं पूज्यत्वमिति चेत् केवलतमोगुणस्य सुषुप्तावज्ञानिनामपि सुखकारकत्वानुभवाच्चत्था कैवल्योपनिषदि "सुषुप्ति काले सकले विलीने तमोभिभूतः सुखरूपमेति" इत्युक्तत्वाच्चत्था "स एव वध्यते जीवः स्वप्नजाग्रदवस्थयोः । सुषुप्ती तदभावाच्च जीवः शंकरतां गतः" इति शिवगीतो-

नारदोऽभ्यर्च्य शैलेऽंशंकरं संगमेश्वरे ॥ हिरण्यगर्भे स्वर्लीने ह्यविमुक्ते महालये ॥२॥ रौद्रे गोप्रक्षके चैव श्रेष्ठे पाशुपते तथा ॥ विघ्नेश्वरे च केदारे तथा गोमायुकेश्वरे ॥ ३ ॥ हिरण्यगर्भे चंद्रेशे ईशान्ये च त्रिविष्टप ॥ शुक्रेश्वरे यथान्यायं नैमिषं प्रययौ मुनिः ॥ ४ ॥ नैमिषेयास्तदा दृष्ट्वा नारदं हृष्टमानसाः ॥ समभ्यर्च्यासनं तस्म तद्योभ्यं समकल्पयन् ॥५॥ सोऽपि हृष्टो मुनिर्वैर्दत्तं भजे तदासनम् ॥ संपूज्यमानो मुनिभिः सुखासीनो वरासने ॥६॥ चक्रे कथां विचित्रार्थां लिंगमाहात्म्यमाश्रिताम् ॥ एतस्मिन्नेव काले तु सूतः पौराणिकः स्वयम् ॥ ७ ॥ जगाम नैमिषं धीमान् प्रणामार्थं तपस्विनाम् ॥ तस्मै सामं च पूजां च यथावच्चक्रिरे तदा ॥ ८ ॥

कृत्वात्तस्य श्रेष्ठत्वमेव । “आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे” इति श्रुत्या ईश्वरस्य तमःपरत्वप्रतिपादनाद्भद्रस्य तदधीशत्वात्तन्निवृत्तौ रुद्राराधनमेव मुख्यम् । तमतोपि नियंतृत्वादिति महति रुद्रे तामसत्वोक्तिस्तमोधीशत्वाद्वाक्षणीकी । यद्वा पूर्वोक्तश्रेष्ठचमदादेत्यलम् । अस्य पुराणस्य नित्यं लिंगसन्निधौ पठने परमफलमेकोनविंशाध्याये उक्तम् । “यस्तु लिंगं पठेन्नित्यमाख्यानं रुद्रसन्निधौ । स याति शिवतां लोके नात्र कार्या विचारणा ॥” तथा समाप्तौ “लिंगमाद्यंतमखिलं यः पठेच्छृणुयादपि । द्विजेभ्यः श्रावयेद्वापि स याति परमां गतिम् ॥” इत्युक्तम् । तथा मात्स्ये—“कल्पांतर्लिंगमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् । तदेकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः प्रयच्छति ॥ तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिव सात्त्व्यताम् ॥” इति फलं वक्तुश्रोतृभिरवगम्यम् ॥ १ ॥ नारमहानं यति खंड्यतीति नारदो मुनिः शैलेशादिस्थानेषु शंकरमभ्यर्च्य पूजयित्वा नैमिषं प्रययाविति तृतीयस्थे-
नान्वयः । अनेन ज्ञानिनामपि लिंगाचनमावश्यकमिति सूचितम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नैमिषेया नैमिषारण्यनिवासिनः । नैमिषसंज्ञाप्रयोजनमुक्तं वाराहे—“उवाच निमिषे

लि. पु.
॥ २ ॥

णेदं निहतं दानवं बलम् । अरण्येऽस्मिस्ततस्त्वेतन्मैमिपारण्यसंज्ञितम् ॥ ” इति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अथ सूतदर्शनानंतरं तेषां मुनीनां शुश्रूषा श्रवणेच्छा समपद्यत प्रादु-
र्वश्वेत्यर्थः ॥ ९ ॥ रोमाणि हृषितानि यस्य स रोमहर्षणः । सुत्याहे भवः सूतस्तदुक्तं कौर्मै— “ तस्य ते सर्वरोमाणि तपसा हृषितानि यत् । द्वैपायनस्य भगवन् ततो वै
रोमहर्षणः ॥ त्वं वै स्वायम्भुवे यज्ञे सुत्याहे वितते हरिः । संभूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः ॥ ” इति ॥ १० ॥ द्विर्गता आपो यस्मिन् तद्वीपं तदयनं स्थानं यस्य
स एव द्वैपायनः स्वार्थेऽण् कृष्णसंज्ञो मुनिर्वेदव्यासः ॥ ११ ॥ पुराणार्थम् उपासितः तस्माल्लब्धा इत्यनेन तव सम्यग् ज्ञानं वर्तते इति सूचितम् ॥ १२ ॥ लिंगमाहात्म्यसंयुतां
पुराणसंहितां पुण्यां पृच्छाम इत्यन्वयः ॥ तदुक्तं मात्स्ये “ सर्गश्च प्रतिर्गर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च । वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् ” ॥ १३ ॥ १४ ॥ भवभक्तो

नैमिषेयास्तु शिष्याय कृष्णद्वैपायनस्य तु ॥ अथ तेषां पुराणस्य शुश्रूषा समपद्यत ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा तमतिविश्वस्तं विद्वांसं रोमहर्षणम् ॥
अपृच्छंश्च ततः सूतमृषिं सर्वे तपोधनाः ॥ १० ॥ पुराणसंहितां पुण्यां लिंगमाहात्म्यसंयुताम् ॥ नैमिषेया उचुः ॥ त्वयासूत महाबुद्धे
कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ ११ ॥ उपासितः पुराणार्थं लब्धा तस्माच्च संहिता ॥ तस्माद्भवंतं पृच्छामः सूतं पौराणिकोत्तम ॥ १२ ॥
पुराणसंहितां दिव्यां लिंगमाहात्म्यसंयुताम् ॥ नारदोप्यस्य देवस्य रुद्रस्य परमात्मनः ॥ १३ ॥ क्षेत्राण्यासाद्य चाभ्यर्च्य लिंगानि
मुनिपुंगवः ॥ इह सन्निहितः श्रीमान् नारदो ब्रह्मणः सुतः ॥ १४ ॥ भवभक्तो भवांश्चैव वयं वै नारदस्तथा ॥ अस्याग्रतो मुनेः पुण्यं
पुराणं वक्तुमर्हसि ॥ १५ ॥ सफलं साधितं सर्वं भवता विदितं भवेत् ॥ एवमुक्तः स हृष्टात्मा सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ १६ ॥ अभि-
वाद्याग्रतो धीमान्नारदं ब्रह्मणः सुतम् ॥ नैमिषेयांश्च पुण्यात्मा पुराणं व्याजहार सः ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ नमस्कृत्य महादेवं ब्रह्माणं
च जनार्दनम् ॥ मुनीश्वरं तथा व्यासं वक्तुं लिंगं स्मराम्यहम् ॥ १८ ॥ शब्दब्रह्मतनुं साक्षाच्छब्दब्रह्मप्रकाशकम् ॥ वर्णावयमव्यक्तलक्षणं
बहुधा स्थितम् ॥ १९ ॥

‘भवान्वयं नारदश्च’ इत्यनेन भक्तेनाभक्ताय न श्राव्यमिति सूचितम् । अस्य नारदस्याग्रतो वक्तुमर्हसीत्यनेन तस्य श्रेष्ठत्वं तथा महत्पुरस्कारेण प्रवचनं कार्यमिति च सूचि-
तम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ अग्रतो ब्रह्मणः सुतं नारदमभिवाद्येत्यनेन अनूचानपुत्रः सन् योनूचानस्तस्याग्रपूजाहत्वं सूचितम् ॥ १७ ॥ सूतः लिंगपुराणं वक्तुं संप्रदायाविच्छेद-
निर्विघ्नसमाप्तिसिद्धयर्थं मंगलमाचरति । अस्य पुराणस्य महादेवो देवतेति तां प्रथमतः नमस्कृत्य पुराणप्रतिपादकब्रह्मजनार्दनव्यासान् स्मरामीत्यन्वयः । अनेन प्रथमोक्त-
मेतन्मंगलं च वक्तृभिः प्रथमं कार्यमिति ज्ञेयम् ॥ १८ ॥ अत्र प्रतिपाद्यं शिवरूपं वर्णयति—शब्दब्रह्मेति । शब्दरूपं ब्रह्म तनुर्यस्य तं तस्यापि स्वयमेव प्रकाशकम् “यस्य भासा

टी. अ.
१

॥ २ ॥

सर्वमिदं विभाति ” इति श्रुतेः ॥ वर्णा अवयवा यस्य तं बहुधा अनेकरूपेण स्थितमपि अव्यक्तं अस्पष्टं लक्षणं स्वरूपं यस्य तम् । इदमेव रूपं वैयाकरणैः स्फुटति विकसति नामरूपात्मकं जगद्यस्मादसौ स्फोटः ब्रह्मरूप एक एव तस्यैवात्मनः पंचकोशकल्पनमिव वर्णपदवाक्यादिरूपत्वम् । अविद्यादशायां बोधार्थं परिकल्प्यते अत एव कैयटेन ब्रह्मदर्शने गोत्वादजातेरप्यसत्त्वादित्यत्वम् । “आत्मैवेदं सर्वम् ” इति श्रुतिवचनादित्युक्तम् । इत्थं निष्कृष्यमाणं यच्छब्दतत्त्वं निरंजनम् “ ब्रह्मैवेत्यक्षरं प्राहुस्तस्मै पूर्णात्मने नमः । शास्त्रेषु प्रक्रियाभेदैरविश्वोपवर्ण्यते ॥ समारंभस्तु भावानामनादिब्रह्म शाश्वतम् ॥ ” तनात्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिः “ तमेव भांतमनुभाति सर्वम् ” इत्यादि वर्णयन्ति ॥ १९ ॥ अकारोकारमकाराः यस्मिस्तदकारोकारमकरमत एव स्थूलं सूक्ष्मं परात्परमवस्थान्नयोरूपमित्यर्थः । ॐकारः रूपं यस्य । यद्वा ॐकारप्रतिपाद्यं रूपं यस्य तथा ऋग्वेद एव वक्त्रं मुखं यस्य वा ऋग्वेदः मुखं यस्य । साम सामवेदः जिह्वा यस्य यद्वा जिह्वासमन्वितो यस्य ॥ २० ॥ यजुर्वेदः महाग्रीवा यस्य वा ग्रीवायां यस्य अथर्ववेदः हृदयं वा हृदये यस्य प्रधानं प्रकृतिः पुरुषो जीवस्तयोरतीतं परमत एव प्रलयोत्पत्तिभ्यां वर्जितम् ॥ २१ ॥ तमसा तमोगुणेन कालरुद्र इत्याख्या संज्ञा यस्य रजोगुणेन कनकांडजं हिरण्यगर्भस्वरूपं सत्त्वगुणेन सर्वगं विष्णुं सर्वव्यापिविष्णुरूपं गुणराहित्ये सति महेश्वरं परमात्मरूपम् ॥ २२ ॥ प्रधानमव्यक्तमवयवो जीवस्तं अकारोकारमकारं स्थूलं सूक्ष्मं परात्परम् ॥ ओंकाररूपमृग्वक्त्रं सामजिह्वासमन्वितम् ॥ २० ॥ यजुर्वेदमहाग्रीवमथर्वहृदयं विभुम् ॥ प्रधानपुरुषातीतं प्रलयोत्पत्तिवर्जितम् ॥ २१ ॥ तमसा कालरुद्राख्यं रजसा कनकांडजम् ॥ सत्त्वेन सर्वगं विष्णुं निर्गुणत्वे महेश्वरम् ॥ २२ ॥ प्रधानावयवं व्याप्य सप्तधाधिष्ठितं क्रमात् ॥ पुनः षोडशधा चैव षड्विंशकमजोद्भवम् ॥ २३ ॥ सर्गप्रतिष्ठासंहारलीलार्थं लिंगरूपिणम् ॥ प्रणम्य च यथान्यायं वक्ष्ये लिंगोद्भवं शुभम् ॥ २४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे लिङ्गोद्भवप्रतिज्ञावर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

व्याप्य सप्तधा महत्तत्त्वाहंकारश्चादिपंचगुणरूपसप्तप्रकारेण तथा षोडशधा दर्शद्रियभूतपंचकमनोरूपषोडशप्रकारेण स्थितमत एव षड्विंशकमित्यन्वयः । तदुक्तमष्टाविंशाध्याये “इह षड्विंशको ध्येयां ध्याता वै पंचविंशकः । चतुर्विंशकमध्यक्तं महदाद्यास्तु सप्त च ॥ महास्तथा त्वहंकारं तन्मात्रं पंचकं पुनः । कर्मेन्द्रियाणि पंचैव तथा बुद्धीन्द्रियाणि च ॥ मनश्च पंचभूतानि शिवः षड्विंशकस्ततः ॥ ” इति । अजायाः मायाया यद्वा अजस्य ब्रह्मणः उद्भवः प्रादुर्भावो यस्मात् ॥ २३ ॥ सर्गप्रतिष्ठासंहाररूपा या लीला तदर्थं लिंगात्मकं रूपमस्ति यस्मिन् न कर्मधारयेति निषेधस्यानित्यत्वादत्र इनिः । यद्वा लिंगं चित्ररूपं रूपयति प्रशंसति तच्छीलः अत्र ताच्छील्ये णिनिः । एतादृशं शिवं प्रणम्य नमस्कृत्य न्यायमनतिक्रम्य शुभकारकं लिंगस्य उद्भवः प्रादुर्भावो वर्ण्यते यस्मिन्नेतादृशं पुराणं वा लिंगस्य तत्संज्ञकपुराणस्योद्भवः प्रादुर्भावस्तं वक्ष्ये इत्यन्वयः । ‘लिंगि चित्रीकरणे’ अस्माद्वज्र ॥ २४ ॥ “ शाब्दब्रह्म परब्रह्म रूपे ते तु तन् मम । सुदुर्विभाव्ये भगवन् मोक्षहेतू प्रकाशय ॥ ” इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां लिंगो

लि. पु.

॥ ३ ॥

द्रवप्रतिज्ञावर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीयं ज्ञानकादिभ्यः सूतेन प्रयतात्मना । लिंगप्राप्तिक्रमः पुण्यः संक्षेपश्च निरूप्यते ॥ तत्रादौ प्राप्तिप्रकारं कथयति । ईशान कल्पे यो वृत्तांतः लिंगप्रादुर्भावाद्विस्तृतमधिकृत्य प्रस्तुत्येदं पुराणं पूर्वं प्रथमतः ब्रह्मणा कल्पितमित्यन्वयः । अनन वेदवदस्य प्रादुर्भावः सूचितः ॥ १ ॥ शतकोटिप्रविस्तरे तत्संख्याकपुराणसमुच्चय इत्यर्थः । लिंगं ग्रंथकोटिप्रमाणं तु प्रोक्तमिति शेषः । सर्वांतरेषु सर्वमन्वन्तरेषु व्यासैः पुराणसमुच्चये चतुर्लक्षेण संक्षिप्ते सतीत्यन्वयः ॥ २ ॥ ब्रह्म ब्रह्मपुराणमादिर्यस्मिन्नसी ब्रह्माद्विस्तस्मिन् पुराणसमुच्चयेऽष्टादशधाऽष्टादशप्रकारेण द्वापारादिषु द्वापारादिकालेषु व्यस्ते भिन्ने सति लिंगं लिंगपुराणमेकादशमेकादशसंख्याकं प्रोक्तं तन्मया व्यासाच्छ्रुतमित्यन्वयः ॥ पुराणक्रम उक्त एकोनचत्वारिंशे—“ब्रह्मं पाप्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा । भविष्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयमतः परम् ॥ आग्नेयं

सूत उवाच ॥ ईशानकल्पवृत्तांतमधिकृत्य महात्मना ॥ ब्रह्मणा कल्पितं पूर्वं पुराणं लिंगमुत्तमम् ॥ १ ॥ ग्रंथकोटिप्रमाणं तु शतकोटि प्रविस्तरे ॥ चतुर्लक्षेण संक्षिप्ते व्यासैः सर्वांतरेषु वै ॥ २ ॥ व्यस्तेष्टादशधा चैव ब्रह्मादौ द्वापारादिषु ॥ लिंगमेकादशं प्रोक्तं मया व्यासाच्छ्रुतं च तत् ॥ ३ ॥ अस्यैकादशसाहस्रं ग्रंथमानमिह द्विजाः ॥ तस्मात्संक्षेपतो वक्ष्ये न श्रुतं विस्तरेण यत् ॥ ४ ॥ चतुर्लक्षेण संक्षिप्ते कृष्णद्वैपायनेन तु ॥ अत्रैकादशसाहस्रैः कथितो लिंगसंभवः ॥ ५ ॥ सर्गः प्राधानिकः पश्चात् प्राकृतो वैकृतानि च ॥ अंडस्यास्य च संभूतिरंडस्यावरणाष्टकम् ॥ ६ ॥ अंडोद्भवत्वं शर्वस्य रजोगुणसमाश्रयात् ॥ विष्णुत्वं कालरुद्रत्वं शयनं चाप्सु तस्य च ॥ ७ ॥ प्रजापतीनां सर्गश्च पृथिव्युद्धारणं तथा ॥ ब्रह्मणश्च दिवारात्रमायुषो गणनं पुनः ॥ ८ ॥ सवनं ब्रह्मणश्चैव युगकल्पश्च तस्य तु ॥ दिव्यं च मानुषं वर्षमार्षं वै ध्रौव्यमेव च ॥ ९ ॥ पित्र्यं पितृणां संभूतिधर्मश्चाश्रमिणां तथा ॥ अवृद्धिर्जगतो भूयो देव्याः शतयुद्भवस्तथा ॥ १० ॥ स्त्रीपुंभावो विरिचस्य सर्गो मिथुनसंभवः ॥ आख्याष्टकं हि रुद्रस्य कथितं रोदनांतरे ॥ ११ ॥ ब्रह्मविष्णुविवादश्च पुनर्लिंगस्य संभवः ॥ शिलादस्य तपश्चैव वृत्रारेदर्शनं तथा ॥ १२ ॥ प्रार्थनायोनिसस्याथ दुर्लभत्वं सुतस्य तु ॥ शिलादशक्र संवादः पद्मयोनित्वमेव च ॥ १३ ॥ भवस्य दर्शनं चैव तिष्येष्व्याचार्यशिष्ययोः ॥ व्यासावताराश्च तथा कल्पमन्वन्तराणि च ॥ १४ ॥

ब्रह्मवैवर्ते लिंगं वाराहमेव च । वामनाख्यं ततः कूर्म मातस्यं गारुडमेव च । स्कान्दं तथा च ब्रह्मांडं तेषां भेदः प्रकथ्यते ॥” इति ॥ ३ ॥ इह चतुर्लक्षसंक्षेपेऽस्य एकादशसाहस्रं ग्रंथमानं द्विजाः ऋषयः प्रोक्तमित्यन्वयः । यल्लिंगपुराणं मयेति शेषः । विस्तरेण न श्रुतं तस्मात्संक्षेपतो वक्ष्ये इत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ननु व्यासाः बहवोऽतोऽत्र वैवस्वतमन्वन्तरे केन संक्षिप्तमित्याकांक्षां नुदति—कृष्णद्वैपायनेनेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवृद्धिरविस्तारः देव्याः शिवायाः शक्तिरूपेणोद्भवः शिवरूपात् पृथग्भावः ॥ १० ॥ विरिचस्य ब्रह्मणः स्त्रीपुंभावः स्वायंभुवमनुशतरूपास्वरूपेणोत्पत्तिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पद्मयोनित्वं ब्रह्मणः पद्मोद्भवत्वम् ॥ १३ ॥ तिष्येषु कलियुगेषु आचार्यशिष्ययोर्भवस्य दर्शनं

टी. अ.

२

॥ ३ ॥

मित्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ लिंगोद्भवश्चित्ररूपेण प्रादुर्भावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ संध्यांशकप्रमाणं चतुर्थ्युगसंध्याकालमानं भवस्य संध्यावृत्तं योगान्नं
देन नर्तनरूपमित्यर्थः । इमंशाननिलयः इमंशानवासः कालीकोपापनोदनावसरेऽवगम्यः । चंद्रस्य रेखाणां कलानामुद्भवः सूर्यकिरणप्रवेशात् प्रादुर्भावः ॥ २१ ॥ पुत्रोत्पादनं
गजाननोत्पत्तिः । मैथुनातिप्रसंगेन कामातिचारेण विनाशो रसोह्लासादिवृत्तिनाशः जगतां भयं चेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ सत्या कृतः शापः आक्रोशो देहत्यागसमये बोध्यः ।

कल्पत्वं चैव कल्पानामाख्याभेदेष्वनुक्रमात् ॥ कल्पेषु कल्पे वाराहे वाराहत्वं हरेस्तथा ॥ १५ ॥ मेघवाहनकल्पस्य वृत्तांतं रुद्र
गौरवम् ॥ पुनर्लिंगोद्भवश्चैव ऋषिमध्ये पिनाकिनः ॥ १६ ॥ लिंगस्याराधनं स्नानविधानं शौचलक्षणम् ॥ वाराणस्याश्च माहात्म्यं
क्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम् ॥ १७ ॥ भुवि रुद्रालयानां तु संख्या विष्णोर्गृहस्य च ॥ अंतरिक्षे तथांडेऽस्मिन् देवायतनवर्णनम् ॥ १८ ॥
दक्षस्य पतनं भूमौ पुनः स्वरोचिवेऽन्तरे ॥ दक्षशापश्च दक्षस्य शापमोक्षस्तथैव च ॥ १९ ॥ कैलासवर्णनं चैव योगः पाशुपतस्तथा ॥
चतुर्थ्युगप्रमाणं च युगधर्मः सुविस्तरः ॥ २० ॥ संध्यांशकप्रमाणं च संध्यावृत्तं भवस्य च ॥ इमंशाननिलयश्चैव चंद्ररेखासमुद्भवः ॥ २१ ॥
उद्वाहः शंकरस्याथ पुत्रोत्पादनमेव च ॥ मैथुनातिप्रसंगेन विनाशो जगतां भयम् ॥ २२ ॥ शापः सत्या कृतो देवान्पुरा विष्णुं च
पालितम् ॥ शुक्रोत्सर्गस्तु रुद्रस्य गंगेयोद्भव एव च ॥ २३ ॥ ग्रहणादिषु कालेषु स्नाप्य लिंगं फलं तथा ॥ क्षुब्धधीचविवादश्च दधी
चोपेन्द्रयोस्तथा ॥ २४ ॥ उत्पत्तिर्नैदिनाम्ना तु देवदेवस्य शूलिनः ॥ पतिव्रतायाश्चाख्यानं पशुपाशविचारणा ॥ २५ ॥ प्रवृत्तिलक्षणं
ज्ञानं निवृत्त्यधिकृता तथा ॥ वसिष्ठतनयोत्पत्तिर्वासिष्ठानां माहात्मनाम् ॥ २६ ॥ मुनीनां वंशविस्तारो राज्ञां शक्तेर्विनाशनम् ॥
दौरात्म्यं कौशिकस्याथ सुरभेर्बधनं तथा ॥ २७ ॥ सुतशोको वसिष्ठस्य अरुंधत्याः प्रलापनम् ॥ सुपायाः प्रेपणं चैव गर्भस्थस्य
वचस्तथा ॥ २८ ॥ पराशरस्यावतारो व्यासस्य च शुकस्य च ॥ विनाशो राक्षसानां च कृतो वै शक्तिसूनुना ॥ २९ ॥ देवतापरमार्थं
तु विज्ञानं च प्रसादतः ॥ पुराणकरणं चैव पुलस्त्यस्याज्ञया गुरोः ॥ ३० ॥

देवान् विष्णुं च पालितं त्रिपुरवधेन रक्षितमित्यर्थः । शुक्रोत्सर्गोऽग्री गंगेयस्य स्कंदस्योद्भवः । इयं कथा तारकासुरपीडया शरणागतदेवेभ्यो ब्रह्मणा संक्षेपोक्तावगम्या ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ पतिव्रतायाः आख्यानं माहात्म्यं त्रिपुरवधप्रकरणोक्तं ज्ञेयम् ॥ २५ ॥ निवृत्त्यधिकृता मोक्षाधिकारः ॥ २६ ॥ कौशिकस्य दौरात्म्यं वसिष्ठपुत्र

लि. पु.

॥ ४ ॥

भक्षणे राक्षसप्रेरणरूपम् । सुरभिर्बन्धनं वसुकृतं शापप्रकरणे उद्देशोक्तं बोध्यम् ॥ २७॥२८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
मधुना कैटभेन तत्संज्ञकासुराभ्यामित्यर्थः । हृतगतेर्ब्रह्मणस्य विभोः समर्थस्य ब्रह्मण इत्यग्निमेणान्वयः । अत्र मधुकैटभासुरकथा नास्ति तथापि रुद्राज्ञानमसुरसंपर्कजमेव
ब्रह्मण इति तदाक्षिता ज्ञेया ॥ ३९ ॥ परमं ज्ञानमादातुं समर्पयितुं रुद्रस्य प्रादुर्भाव इति शेषः । हरेर्विष्णोः मीनता मःस्वरूपेण प्रादुर्भावः । सर्वावस्थासु विष्णोर्लील्यैव
स्वेच्छयैव जननं संक्षेपोक्तं ज्ञेयम् ॥ ४० ॥ विष्णोः कृष्णस्य रुद्रप्रसादाज्जिष्णोः सकलजयशीलस्य मदनस्य संभवः प्रद्युम्नरूपेणोत्पत्तिः हरेः कूर्मत्वं

भुवनानां प्रमाणं च ब्रह्मणा ज्योतिषा गतिः ॥ जीवच्छाद्ब्रह्मविधानं च श्राद्धार्हाः श्राद्धमेव च ॥ ३१ ॥ नांदीश्राद्धविधानं च तथाध्ययन
लक्षणम् ॥ पंचयज्ञप्रभावश्च पंचयज्ञविधिस्तथा ॥ ३२ ॥ रजस्वलानां वृत्तिश्च वृत्त्या पुत्रविशिष्टता ॥ मैथुनस्य विधिश्चैव प्रतिवर्ण
मनुक्रमात् ॥ ३३ ॥ भोज्याभोज्यविधानं च सर्वेषामेव वर्णिनाम् ॥ प्रायश्चित्तमशेषस्य प्रत्येकं चैव विस्तरात् ॥ ३४ ॥ नरकाणां
स्वरूपं च दंडः कर्मानुरूपतः ॥ स्वर्गिनारकिणां पुंसां चिह्नं जन्मांतरेषु च ॥ ३५ ॥ नानाविधानि दानानि प्रेतराजपुरं तथा ॥ कल्पं
पंचाक्षरस्याथ रुद्रमाहात्म्यमेव च ॥ ३६ ॥ वृषेन्द्रयोर्महायुद्धं विश्वरूपविमर्दनम् ॥ श्वेतस्य मृत्योः संवादः श्वेताथै कालनाशनम् ॥ ३७ ॥
देवदारुवने शंभोः प्रवेशः शंकरस्य तु ॥ सुदर्शनस्य चारुत्यानं क्रमसंन्यासलक्षणम् ॥ ३८ ॥ श्रद्धासाद्धयोथ रुद्रस्तु कथितं ब्रह्मणा
तदा ॥ मधुना कैटभेनैव पुरा हृतगतेर्विभोः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मणः परमं ज्ञानमादातुं मीनता हरेः ॥ सर्वावस्थासु विष्णोश्च जननं लील्यैव
तु ॥ ४० ॥ रुद्रप्रसादाद्विष्णोश्च जिष्णोश्चैव तु संभवः ॥ मंथानधारणार्थाय हरेः कूर्मत्वमेव च ॥ ४१ ॥ संकर्षणस्य चोत्पत्तिः कौशि
क्याश्च पुनर्भवः ॥ यदृणां चैव संभूतिर्यादवत्वं हरेः स्वयम् ॥ ४२ ॥ भोजराजस्य दौरात्म्यं मातुलस्य हरेर्विभोः ॥ बालभावे हरेः
क्रीडा पुत्रार्थं शंकरार्चनम् ॥ ४३ ॥ नारस्य च तथोत्पत्तिः कपाले वैष्णवाद्धरात् ॥ भूभारनिग्रहार्थं तु रुद्रस्याराधनं हरेः ॥ ४४ ॥

नृसिंहप्रकरणोक्तं ज्ञेयम् ॥ ४१ ॥ कौशिक्याश्चंडिकायाः “ कौशिकी चंडिकायाम् ” इति विश्वः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ नारस्य उदकस्य कपाले सप्तकपालपुरोडाशे निरुत इति शेषः ।
वैष्णवाद्विष्णुरूपाद्धराद्धद्रादुत्पत्तिः प्रादुर्भावस्तदुक्तं भारतेऽनुशासनपर्वणि—“महादेवस्य रोषाच्च आपो नष्टाः पुराभवन् । ताश्च सप्तकपालेन देवैरन्याः प्रवर्तिताः ॥ ततः पानीय
मभवत् प्रसन्ने त्र्यंबके भुवि ॥” इति । इयं कथा “ आपो नाराश्च सूनव इत्यपां नाम शुश्रुमः । आपूर्य ताभिरयनं कृतवानात्मनो यतः । अप्सु शेते यतस्तस्मात्ततो

टी. अ.

२

॥ ४ ॥

नारायणः स्मृतः” ॥ इति सप्ततितमाध्यायोक्तेनाक्षिप्तावगम्या ॥ ४४ ॥ देवासुरे युद्धे भृगुपत्न्याऽसुरत्राणे कृते विष्णुना तद्वधे कृतेऽमर्षितभृगुशापो विष्णुना प्राप्तः इयं कथा भारतादौ विस्तृतात्र भृगुशापाक्षिप्ता ज्ञेया ॥ ४५ ॥ हिताय शापो दुर्वासस्याननाल्लब्धः । इयं कथा पादतले उच्छिष्टाक्षिप्रालेपभावात्तास्मिन्नेव वध्यत्वरूपशापरूपा भारते विस्तृता । अत्र दुर्वासस्य वचो रक्षन्नित्याक्षिप्ता ज्ञेया ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इमो गजामुरस्तत्कथा गजहेतिनाम्ना ज्ञेया । मृगो यश्च मृगः । अमरारिणामित्यत्र दीर्घाभावः छांदसः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ अस्मिन्प्राच्यमाने लिङ्गे तत्संज्ञकपुराणे आनुपूर्व्येण प्रायशोऽनुक्रमेण

वैक्येन पृथुना भूमेः पुरा दोहप्रवर्तनम् ॥ देवासुरे पुरा लब्धो भृगुशापश्च विष्णुना ॥ ४५ ॥ कृष्णत्वे द्वारकायां तु निलयो माधवस्य तु ॥ लब्धो हिताय शापस्तु दुर्वासस्याननाद्धरेः ॥ ४६ ॥ वृष्ण्यंधकविनाशाय शापः पिंडारवासिनाम् ॥ एकस्य तथोत्पत्तिस्तोमरस्यो द्रवस्तथा ॥ ४७ ॥ एकालाभतोऽन्योन्यं विवादे वृष्णिविग्रहः ॥ लीलया चैव कृष्णेन स्वकुलस्य च संहतिः ॥ ४८ ॥ एकस्त्रबलैर्नैव गमनं स्वेच्छयैव तु ॥ ब्रह्मणश्चैव मोक्षस्य विज्ञानं तु सुविस्तरम् ॥ ४९ ॥ पुरांधकाग्निदक्षाणां शक्रेभमृगरूपिणाम् ॥ मदनस्यादिदेवस्य ब्रह्मणश्चामरारिणाम् ॥ ५० ॥ हलाहलस्य दैत्यस्य कृतावज्ञा पिनाकिना ॥ जालंधरवधश्चैव सुदर्शनसमुद्भवः ॥ ५१ ॥ विष्णोर्वरायुधावाप्तिस्तथा रुद्रस्य चेष्टितम् ॥ तथान्यानि च रुद्रस्य चरितानि सहस्रशः ॥ ५२ ॥ हरेः पितामहस्याथ शक्रस्य च महात्मनः ॥ प्रभावा नुभवश्चैव शिवलोकस्य वर्णनम् ॥ ५३ ॥ भूमौ रुद्रस्य लोकं च पाताले द्वाटकेश्वरम् ॥ तपसां लक्षणं चैव द्विजानां वैभवं तथा ॥ ५४ ॥ आधिक्यं सर्वमूर्तीनां लिङ्गमूर्तेर्विशेषतः ॥ लिङ्गेस्मिन्नानुपूर्व्येण विस्तरेणानुकीर्त्यते ॥ ५५ ॥ एतज्ज्ञात्वा पुराणस्य संक्षेपं कीर्तयेत्तु यः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ५६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागेऽनुक्रमणिकावर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ अलिङ्गो लिङ्गमूलं तु अव्यक्तं लिङ्गमुच्यते ॥ अलिङ्गः शिव इत्युक्तो लिङ्गं शैवमिति स्मृतम् ॥ १ ॥

अत्र ‘डमोहस्वादचि’ इति ङमुद् । विस्तरेण चानुकीर्त्यते वर्ण्यत इत्यर्थः । यद्वात्रोक्तकथानामानुपूर्व्या अभावात्तथा कथानां प्रायशः संक्षेपान्नानुपूर्व्येण न विस्तरेण चेत्यन्वयो बोध्यः ॥ ५५ ॥ पुराणसंक्षेपज्ञानस्य फलं निरूपयति—एतादिति ॥ ५६ ॥ मातापितृसमायुक्तं पत्नीसुसुहृदृतम् । अनुक्रमेण मां सांव सदा त्वत्पार्श्वं कुरु ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामनुक्रमणिकावर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ब्रह्मांडरूपलिङ्गस्य संभवस्थितिसंहतीः । संक्षेपेण शिवात्सांवाच्यता योऽस्मिन्निगद्यते ॥ नास्ति लिङ्गं चिह्नं यस्य सः अलिङ्गः निर्गुणः अत एव श्रुतयोऽपि अरूपमरसमित्यादिनिषेधमुखेनैव परमेश्वरं प्रतिपादयति । तद्वक्तं महिम्ने—“ अतीतः पथानं

लि. पु.
॥ ५ ॥

तव च महिमा वारुणसयोरतद्यावृत्त्या यं चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ॥ इति । लिङ्गस्य मूलं कारणम् । अव्यक्तं प्रकृतिः । लिङ्गं तु उच्यत इत्यन्वयः ॥ १ ॥ अलिङ्गनदस्याशिवलक्षणं निरूपयति-गंधवर्णरसेर्हीनमित्यादिना ॥ २ ॥ लिङ्गस्वरूपं निरूपयति-गंधवर्णरसेर्हीनमित्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ सप्तधा चाष्टैकादशधेत्यनेन षड्विंशतितत्त्वरूपेणेत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेभ्यो माया विततलिङ्गेभ्यः शिवात्मकं शिवस्वरूपम् । दीव्यंति क्रीडन्तीति देवाः । प्रधानाः मुख्याश्च ते देवाश्च प्रधानदेवाः तेषां त्रयमासीदित्यन्वयः । त्रिषु एकस्माद्विश्वमभूदित्यनेनानियमः सूचितः अतो यस्माज्जायते स ब्रह्मा येन पाल्यते स विष्णुः येन संहियते स रुद्रः । तथा च कार्यभेदेनैव संज्ञाभेदो न तु वास्तवः एकात्मकत्वात् । तदुक्तं हरिवंशे “यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः । एका स्मृतिस्त्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ॥” इति ॥ ६ ॥ ७ ॥ परमेश्वरः शिवः स एवास्याग्रि

प्रधानं प्रकृतिश्चेति यदाहुर्लिङ्गमुत्तमम् ॥ गंधवर्णरसेर्हीनं शब्दस्पर्शादिवर्जितम् ॥ २ ॥ अगुणं ध्रुवमक्षय्यमलिङ्गं शिवलक्षणम् ॥ गंधवर्णरसेर्गुणं शब्दस्पर्शादिलक्षणम् ॥ ३ ॥ जगद्योनिं महाभूतं स्थूलं सूक्ष्मं द्विजोत्तमाः ॥ विग्रहो जगतां लिङ्गमलिङ्गादभवत्स्वयम् ॥ ४ ॥ सप्तधाचाष्टधा चैव तथैकादशधा पुनः ॥ लिङ्गान्यलिङ्गस्य तथा मायया विततानि तु ॥ ५ ॥ तेभ्यः प्रधानदेवानां त्रयमासीच्छिवात्मकम् ॥ एकस्मात्त्रिष्वभूद्विश्वमेकेन परिरक्षितम् ॥ ६ ॥ एकेनैव हृतं विश्वं व्याप्तं त्वेवं शिवेन तु ॥ अलिङ्गं चैव लिङ्गं च लिङ्गालिङ्गानि सूर्तयः ॥ ७ ॥ यथावत्कथिताश्चैव तस्माद्ब्रह्म स्वयं जगत् ॥ अलिङ्गी भगवान् बीजी स एव परमेश्वरः ॥ ८ ॥ बीजं योनिश्च निर्वीजं निर्वीजो बीजमुच्यते ॥ बीजयोनिप्रधानानामात्माख्या वर्तते त्विह ॥ ९ ॥ परमात्मा मुनिर्ब्रह्मा नित्यबुद्धस्वभावतः ॥ विशुद्धोयं तथा रुद्रः पुराणे शिव उच्यते ॥ १० ॥ शिवेन दृष्टा प्रकृतिः शैवी समभवद्विजाः ॥ सर्गादौ सा गुणैर्युक्ता पुराण्युक्ता स्वभावतः ॥ ११ ॥ अव्यक्तादिविशेषांतं विश्वं तस्याः समुच्छिन्नम् ॥ विश्वधात्री त्वजाख्या च शैवी सा प्रकृतिः स्मृता ॥ १२ ॥ तामजां लोहितां शुक्लां कृष्णामेकां बहुप्रजाम् ॥ जनित्रीमनुशेते स्म जुषमाणः स्वरूपिणीम् ॥ १३ ॥

मेणान्वयः ॥ ८ ॥ बीजं ब्रह्मा योनिर्विष्णुः निर्गतं बीजं यस्मात्सः निर्वीजो रुद्रः निर्वीजं कारणशून्यं यथास्यात्तथा बीजं जगत्कारणमुच्यत इत्यन्वयः । बीजयोनिप्रधानानां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामात्माख्या विश्वप्राज्ञैतजसंज्ञा ॥ ९ ॥ अयं रुद्रो नित्यबुद्धस्वभावतः तथा मुन्यादिप्रकारेण पुराणे पुराणेषु जात्यभिप्रायमेकवचनं परमात्मा तुरीय उच्यते “शिवमद्वैतं तुरीयं मन्यते” इति श्रुतेः ॥ १० ॥ शिवेन पुरा दृष्टा प्रकृतिः शैवी सर्गादौ स्वभावतः गुणैर्युक्ता व्यक्ता समभवदित्यन्वयः ॥ ११ ॥ अव्यक्तादि महत्त्वादि विशेषांतं स्थूलभूतचरममित्यर्थः । शैवी सा प्रकृतिः अजाख्या स्मृतेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ आजामेकामिति श्रुतेरनुवादमाह द्वाभ्याम्-तामजामिति । लोहितां शुक्लां कृष्णां

टी. अ.
३

॥ ५ ॥

रजःसत्त्वतमोगुणात्मिकां बहु अनेकविधप्रजां स्वरूपिणीं जनित्रीं जननशीलां जुषमाणः प्रीत्या सेवमानः अजो वद्वर्जीवः अनुशेतेऽनुसरति ॥ १३ ॥ अन्योऽजः विरक्तजीवः
भुक्तभोगामास्वादितरसां जहाति त्यजति । अजेन परमेश्वरेणाधिष्ठिता ईक्षिताऽजा जगतामनंतब्रह्मांडानां जनित्री अमवदित्यन्वयः ॥ १४ ॥ पुरुषाधिष्ठितस्य सर्गकाले
त्रिभिर्गुणैर्युक्तस्येति शेषः । प्रधानस्य प्रधानादजाज्ञयेश्वरेच्छया स महान् महत्त्वं प्रादुर्बभूवेत्यन्वयः । अपादानस्यापि शेषत्वविवक्षायां पक्षी ॥ १५ ॥ १६ ॥ महतो महत्त
त्वात्संकल्पाध्यवसायिका वृत्तिः सात्त्विकोऽहंकारस्तथा महत्स्त्रिगुणो रजोधिकोऽहंकारः बभूवेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ तेनैव रजोगुणेनैव सम्यगावृतः तमोधिकोऽहंकारो बभूव ।

तामेवाजामजोऽन्यस्तु भुक्तभोगां जहाति च ॥ अजा जनित्री जगतां साजेन समधिष्ठिता ॥ १४ ॥ प्रादुर्बभूव स महान् पुरुषाधिष्ठितस्य
च ॥ अजाज्ञया प्रधानस्य सर्गकाले गुणैस्त्रिभिः ॥ १५ ॥ सिसृक्षया चोद्यमानः प्रविश्याव्यक्तमव्ययम् ॥ व्यक्तसृष्टिं विकुरुते चात्म
नाधिष्ठितो महान् ॥ १६ ॥ महत्तस्तु तथा वृत्तिः संकल्पाध्यवसायिका ॥ महत्स्त्रिगुणस्तस्मादहंकारो रजोधिकः ॥ १७ ॥ तेनैव
चावृतः सम्यगहंकारस्तमोधिकः ॥ महतो भूततन्मात्रं सर्गकृद्वै बभूव च ॥ १८ ॥ अहंकाराच्छब्दमात्रं तस्मादाकाशमव्ययम् ॥
सशब्दमावृणोत्पश्चादाकाशं शब्दकारणम् ॥ १९ ॥ तन्मात्राद्भूतसर्गश्च द्विजास्त्वेवं प्रकीर्तितः ॥ स्पर्शमात्रं तथाकाशात्तस्माद्वायु
महान्मुने ॥ २० ॥ तस्माच्च रूपमात्रं तु ततोऽग्निरसस्ततः ॥ रसादायः शुभास्ताभ्यो गंधमात्रं धरा ततः ॥ २१ ॥ आवृणोद्वि
तथाकाशं स्पर्शमात्रं द्विजोत्तमाः ॥ आवृणोद्रूपमात्रं तु वायुर्वाति क्रियात्मकः ॥ २२ ॥ आवृणोद्रसमात्रं वै देवः साक्षाद्विभावसुः ॥
आवृण्वाना गंधमात्रमायः सर्वरसात्मिकाः ॥ २३ ॥ क्षमा सा पंचगुणा तस्मादेकोना रससंभवाः ॥ त्रिगुणो भगवान्वह्निर्द्विगुणः स्पर्श
संभवः ॥ २४ ॥ अवकाशस्ततो देव एकमात्रस्तु निष्कलः ॥ तन्मात्राद्भूतसर्गश्च विज्ञेयश्च परस्परम् ॥ २५ ॥ वैकारिकः सात्त्विको
वै युगपत्संप्रवर्तते ॥ सर्गस्तथाप्यहंकारादेवमत्र प्रकीर्तितः ॥ २६ ॥ पंच बुद्धीन्द्रियाण्यस्य पंच कर्मेन्द्रियाणि तु ॥ शब्दादीनामवाप्त्यर्थं
मनश्चैवाभयात्मकम् ॥ २७ ॥

महतो महत्तत्त्वात्तज्जन्याहंकाराद्भूततन्मात्रं शब्दरूपमित्यर्थः ॥ १८ ॥ तन्मात्रद्वारा सर्गं कथयति—अहंकारादित्यादिना । नाशब्दकारणमहंकारः पश्चात्सशब्दमाकाशमावृणोदित्य
नेन कारणस्य तत्तत्कार्यव्यापकत्वं बोधितम् ॥ १९ ॥ तन्मात्राद्भूतसर्गं एवमुक्तप्रकारेण प्रकीर्तित इत्यन्वयः । आकाशात्स्पर्शमात्रं स्पर्श एवेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ वैकारिको राजसस्तामसः सात्त्विकः सर्गो युगपत् समकालं प्रवर्तते तथाप्यहंकारादेवमुक्तक्रमेणात्र लिंगे प्रकीर्तित उक्तः ॥ २६ ॥ अस्य जीवस्य

लि. पु.

॥ ६ ॥

टी. अ.

४

॥ ६ ॥

शब्दादीनां शब्दस्पर्शरूपरसगंधवचनादानगमनोत्सर्गतीनामवाप्त्यर्थं मन उभयात्मकं ज्ञानकर्मेन्द्रियरूपं च कृतमिति शेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्राथमिकः मुख्यः शुभः कल्याणरूपः अबुद्धिपूर्वो नाम ईशनिर्मितः तदुक्तं पंचदश्यां कूटस्थदीपे—“ ईशणादिप्रवेशांता
 सृष्टीशकृता भवेत् ” इति ॥ ३९ ॥ “ भगवन् कलुषासिंधो सर्गादस्मात्सुदुस्तरात् । ईशजीवकृतात्सां व प्रपन्नं मां समुद्धर ॥ ” इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिव
 महादिविशेषांता ह्यंडमुत्पादयन्ति च ॥ जलबुद्बुदवत्तस्मादवतीर्णः पितामहः ॥ २८ ॥ स एव भगवान् रुद्रो विष्णुर्विश्वगतः प्रभुः ॥
 तस्मिन्नंडे त्विमे लोका अंतर्विश्वमिदं जगत् ॥ २९ ॥ अंडं दशगुणेनैव वारिणा प्रावृतं बहिः ॥ आपो दशगुणेनैव तद्बाह्ये तेजसा
 वृताः ॥ ३० ॥ तेजो दशगुणेनैव बाह्यतो वायुना वृतम् ॥ वायुर्दशगुणेनैव बाह्यतो नभसा वृतः ॥ ३१ ॥ आकाशेनावृतो वायुरहंकारेण
 शब्दजः ॥ महताः शब्दहेतुर्वै प्रधानेनावृतः स्वयम् ॥ ३२ ॥ सप्तांडावरणान्याहुस्तस्यात्मा कमलासनः ॥ कोटिकोटियुतान्यत्र चांडानि
 कथितानि तु ॥ ३३ ॥ तत्रतत्र चतुर्वक्त्रा ब्रह्माणो हरयो भवाः ॥ सृष्टाः प्रधानेन तदा लब्धा शंभोस्तु संनिधिम् ॥ ३४ ॥ लग्नश्चैव
 तथान्योन्यमाद्यतमिति कीर्तितम् ॥ सर्गस्य प्रतिसर्गस्य स्थितेः कर्ता महेश्वरः ॥ ३५ ॥ सर्गे च रजसा युक्तः सत्त्वस्थः प्रतिपालने ॥
 प्रतिसर्गे तमोद्विक्तः स एव त्रिविधः क्रमात् ॥ ३६ ॥ आदिकर्ता च भूतानां संहर्ता परिपालकः ॥ तस्मान्महेश्वरो देवो ब्रह्माणोधिपतिः
 शिवः ॥ ३७ ॥ सदाशिवो भवो विष्णुर्ब्रह्मा सर्वात्मको यतः ॥ एतदंडे तथा लोका इमे कर्ता पितामहः ॥ ३८ ॥ प्राकृतः कथितस्त्वेव पुरु
 षाधिष्ठितो मया ॥ सर्गश्चाबुद्धिपूर्वस्तु द्विजाः प्राथमिकः शुभः ॥ ३९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे प्राकृतप्राथमिकसर्गकथनं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ अथ प्राथमिकस्यैह यः कालस्तदहः स्मृतम् ॥ सर्गस्य तादृशी रात्रिः प्राकृतस्य समासतः ॥ १ ॥
 दिवा सृष्टिं विकुरुते रजन्यां प्रलयं विभुः ॥ औपचारिकमस्यैतदहोरात्रं न विद्यते ॥ २ ॥ दिवा विकृतयः सर्वे विकारा विश्वदेवताः ॥
 प्रजानां पतयः सर्वे तिष्ठन्त्यन्ये महर्षयः ॥ ३ ॥ रात्रौ सर्वे प्रलीयन्ते निशांति संभवन्ति च ॥ अहस्तु तस्य वैकल्यो रात्रिस्तादृग्विधा स्मृता ॥ ४ ॥
 तोषिण्यां टीकायां प्राकृतप्राथमिकसर्गनिरूपणं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ चतुर्थेऽस्मिन् सर्वेषां कालमानं सुविस्तरम् । असंख्याण्डोद्भवश्चैव ब्रह्मकृत्यं हि वर्ण्यते ॥ अथ प्राथ
 मिकस्य ब्रह्मणः यः सर्गस्य कालस्तदेवाहः तादृशी नत्परिमाणिका रात्रिः ॥ १ ॥ औपचारिकमुत्पत्तिप्रलयकल्पितं न त्वस्मदादिवत्सूर्योदयास्तरूपम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

चतुर्थ्युगसहस्राणामंतः समाश्रित्यस्मिन्नेतद्दशं ब्रह्मणोद्भूतं काले चतुर्दश मनव इत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

चतुर्थ्युगसहस्राणि मनवस्तु चतुर्दश ॥ चत्वारि तु सहस्राणि वत्सराणां कृतं द्विजाः ॥ ५ ॥ तावच्छती च वै संध्या संध्यांशश्च कृतस्य तु ॥ त्रिंशती द्विंशती संध्या तथा चैकशती क्रमात् ॥ ६ ॥ अंशकः षट्शतं तस्मात्कृतसंध्यांशकं विना ॥ त्रिद्वयेकसहस्रमितौ विना संध्यांशके न तु ॥ ७ ॥ त्रैताद्यापरतिष्याणां कृतस्य कथयामि वः ॥ निमेषपंचदशका काष्ठा स्वस्थस्य सुव्रताः ॥ ८ ॥ मर्त्यस्य चाक्ष्णोस्तम्याश्च ततस्त्रिंशतिका कला ॥ कलात्रिंशतिको विप्रा मुहूर्त इति कल्पितः ॥ ९ ॥ मुहूर्तपंचदशिका रजनी तादृशं त्वहः ॥ पित्र्य रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तथाः पुनः ॥ १० ॥ कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्राय शर्वरी ॥ त्रिंशद्ये मानुषा मासाः पित्र्यो मासस्तु स स्मृतः ॥ ११ ॥ शतानि त्रीणि मासानां षष्ठ्या चाप्यधिकानि वै ॥ पित्र्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण विभाव्यते ॥ १२ ॥ मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यच्छतं भवेत् ॥ पितृणां त्रीणि वर्षाणि संख्यातानीह तानि वै ॥ १३ ॥ दश वै द्व्यधिका मासाः पितृसंख्येह संस्मृता ॥ लौकिकेनैव मानेन अब्दो यो मानुषः स्मृतः ॥ १४ ॥ एतद्विष्यमहोरात्रमिति लैगेऽत्र पठ्यते ॥ दिव्ये रात्र्यहनी वर्षे प्रविभागस्तथाः पुनः ॥ १५ ॥ अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्यादक्षिणायनम् ॥ एते रात्र्यहनी दिव्ये प्रसंख्याते विशेषतः ॥ १६ ॥ त्रिंशद्यानि तु वर्षाणि दिव्या मासस्तु स स्मृतः ॥ मानुषं तु शतं विप्रा दिव्यमासास्त्रयस्तु ते ॥ १७ ॥ दश चैव तथाहानि दिव्यो ह्येष विधिः स्मृतः ॥ त्रीणि वर्षशतान्येव षष्टिवर्षाणि यानि तु ॥ १८ ॥ दिव्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण प्रकीर्तितः ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि मानुषाणि प्रमाणतः ॥ १९ ॥ त्रिंशदन्यानि वर्षाणि मतः सप्तर्षिवत्सराः ॥ नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ॥ २० ॥ अन्यानि नवतीश्चैव ध्रौवः संवत्सरस्तु सः ॥ षट्त्रिंशत्तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ॥ २१ ॥ वर्षाणां तच्छतं ज्ञेयं दिव्यो ह्येष विधिः स्मृतः ॥ त्रीण्येव नियुतान्याहुर्वर्षाणां मानुषाणि तु ॥ २२ ॥ षष्टिश्चैव सहस्राणि संख्यातानि तु संख्यया ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्राहुः संख्याविदो जनाः ॥ २३ ॥ दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्याप्रकल्पनम् ॥ पूर्वं कृतयुगं नाम ततस्त्रैता विधीयते ॥ २४ ॥ द्वारपश्च कलिश्चैव युगान्येतानि सुव्रताः ॥ अथ संवत्सरा दृष्टा मानुषेण प्रमाणतः ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्रीणि नियुतानि त्रिलक्षाणि षष्टिसहस्राणि च दिव्यं वर्षसहस्रमिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

लि. पु.

॥ ७ ॥

चतुर्थयुगकालं पंचमिः कथयति—कृतस्येत्यादिना । अत्रोक्तसंख्याकाः स्फुटबोधार्थमग्रे लिख्यन्ते ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कृतयुगसंख्या १४४०००० त्रेतासंख्या १०८००००
द्रापरसंख्या ७२०००० कलिसंख्या ३६०००० चतुर्थयुगः कालः संध्यांशादहते षट्त्रिंशन्नियुतानि स्मृत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३० ॥ त्रीणि नियुतानि चत्वारिंशत् ।
विंशतिश्च सहस्राणि चतुर्थयुगः संध्यांश इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३१ ॥ एवं चतुर्थयुगाख्यानां कालानामिति शेषः । अधिकेन किंचिदधिककालेन सहिता युक्ता एकसप्ततिर्मनोरंतर

कृतस्याद्यस्य विप्रैर्द्रा दिव्यमानेन कीर्तितम् ॥ सहस्राणां शतान्यासंश्चतुर्दश च संख्यया ॥ २६ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि तथान्यानि
कृतं युगम् ॥ तथा दशसहस्राणां वर्षाणां शतसंख्यया ॥ २७ ॥ अशीतिश्च सहस्राणि कालस्त्रेतायुगस्य च ॥ सप्तैव नियुतान्याहुर्वर्षाणां
मानुषाणि तु ॥ २८ ॥ विंशतिश्च सहस्राणि कालस्तु द्रापरस्य च ॥ तथा शतसहस्राणि वर्षाणां त्रीणि संख्यया ॥ २९ ॥ षष्टिश्चैव
सहस्राणि कालः कलियुगस्य तु ॥ एवं चतुर्थयुगः काल ऋते संध्यांशकास्मृतः ॥ ३० ॥ नियुतान्येव षट्त्रिंशन्निरंशानि तु तानि वै ॥
चत्वारिंशत्तथा त्रीणि नियुतानीह संख्यया ॥ ३१ ॥ विंशतिश्च सहस्राणि संध्यांशश्च चतुर्थयुगः ॥ एवं चतुर्थयुगाख्यानां साधिका
द्वेकसप्ततिः ॥ ३२ ॥ कृतत्रेतादियुक्तानां मनोरंतरमुच्यते ॥ मन्वन्तरस्य संख्या च वर्षाग्रेण प्रकीर्तिता ॥ ३३ ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु
वर्षाणां मानुषेण द्विजोत्तमाः ॥ सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतान्यधिकानि तु ॥ ३४ ॥ विंशतिश्च सहस्राणि कालोयमाधिकं विना ॥
मन्वन्तरस्य संख्येषा लैंगेस्मिन्कीर्तिता द्विजाः ॥ ३५ ॥ चतुर्थयुगस्य च तथा वर्षसंख्याप्रकीर्तिता ॥ चतुर्थयुगसहस्रं वै कल्पश्चैको
द्विजोत्तमाः ॥ ३६ ॥ निशांते सृजते लोकान् नश्यन्ते निशि जंतवः ॥ तत्र वैमानिकानां तु अष्टाविंशतिकोटयः ॥ ३७ ॥ मन्वन्तरेषु
वै संख्या सांतरेषु यथातथा ॥ त्रीणि कोटिशतान्यासन् कोट्यो दिनवतिस्तथा ॥ ३८ ॥ कल्पेतीप्ते तु वै विप्राः सहस्राणां तु सप्ततिः ॥
पुनस्तथाष्टसाहस्रं सर्वत्रैव समासतः ॥ ३९ ॥ कल्पावसानिकांस्त्यक्त्वा प्रलये समुपस्थिते ॥ महर्लोकं प्रयांत्येते जनलोकं जनास्ततः ॥ ४० ॥

मित्यग्निमेणान्वयः ॥ ३२ ॥ वर्षाणामग्रेणालंबनेन वा त्रातेन समुदायेनेत्यर्थः । ' अग्रिमालंबने त्रातः ' इति विद्मः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ केवलं एकसप्ततियुगकालस्तु त्रिंशत्को
टीत्यादिनोक्तः ३०६७२०००० परमं पूर्वोक्तसंध्यांशचतुर्थयुग ३९६०००० मानेन न भवतीत्यतः पूर्वापररूपद्विगुणसंध्यांशमादाय ज्योतिषोक्तत्रिचत्वारिंशल्लक्षविंशतिसहस्र
मानेन ज्ञेयः । पूर्वोक्तमानेन २८९१६०००० एवमग्रेयुक्ता संख्यान्यविधमानैरवगम्या ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रलये ब्रह्मादिनावसाने जनाः महर्लोका

॥ ७ ॥

जनलोकं प्रयातोत्यन्वयः । तदुक्तं विष्णुपुराणे—“ तदा हि दहन्ते सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम् ॥ जनं प्रयांति तापार्ता महर्लोकनिवासिनः ॥ ” इति ॥ ४० ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥ सर्वदेवोद्भवस्य विष्णोर्युगसाहस्रं ब्रह्मयुगसाहस्रं सवनं दिनं भवतीत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ सवनानां विष्णुसवनानां त्रिविधं त्रिगुणं नाम नवसहस्रमित्यर्थः । कालात्मन
 कोटीनां द्वे सहस्रे तु अष्टौ कोटिशतानि तु ॥ द्विषष्टिश्च तथा कोट्यो नियुतानि च सप्ततिः ॥ ४१ ॥ कल्पार्धसंख्या दिव्या वै कल्पमेवं
 तु कल्पयेत् ॥ कल्पानां वै सहस्रं तु वर्षमेकमजस्य तु ॥ ४२ ॥ वर्षाणामष्टसाहस्रं ब्राह्मं वै ब्रह्मणो युगम् ॥ सवनं युगसाहस्रं सर्व
 देवोद्भवस्य तु ॥ ४३ ॥ सवनानां सहस्रं तु त्रिविधं त्रिगुणं तथा ॥ ब्रह्मणस्तु तथा प्रोक्तः कालः कालात्मनः प्रभोः ॥ ४४ ॥
 भवोद्भवस्तपश्चैव भव्यो रंभः क्रतुः पुनः ॥ ऋतुर्वह्निर्हव्यवाहः सावित्रः शुद्ध एव च ॥ ४५ ॥ उशिकः कुशिकश्चैव गांधारो मुनि
 सत्तमाः ॥ ऋषभश्च तथा षड्जो मञ्जालीयश्च मध्यमः ॥ ४६ ॥ वैराजो वै निषादश्च मुख्यो वै मेघवाहनः ॥ पंचमश्चित्रकश्चैव
 आकूतिज्ञान एव च ॥ ४७ ॥ मनः सुदर्शो बृहश्च तथा वै श्वेतलोहितः ॥ रक्तश्च पीतवासाश्च असितः सर्वरूपकः ॥ ४८ ॥ एवं
 कल्पास्तु संख्याता ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ कोटिकोटिसहस्राणि कल्पानां मुनिसत्तमाः ॥ ४९ ॥ गतानि तावच्छेषाणि अहर्निश्यानि
 वै पुनः ॥ परांते वै विकाराणि विकारं यांति विश्वतः ॥ ५० ॥ विकारस्य शिवस्याज्ञावशेनैव तु संहतिः ॥ संहते तु विकारे च प्रधाने
 चात्मनि स्थिते ॥ ५१ ॥ साधर्म्येणावतिष्ठते प्रधानपुरुषाबुभौ ॥ गुणानां चैव वैषम्ये विप्राः सृष्टिरिति स्मृता ॥ ५२ ॥ साम्ये ल्यो
 गुणानां तु तयोर्देतुर्महेश्वरः ॥ लीलया देवदेवेन सर्गास्त्वीदृग्विधाः कृताः ॥ ५३ ॥ असंख्याताश्च संक्षेपात् प्रधानादन्वाधिष्ठितात् ॥
 असंख्याताश्च कल्पाख्या ह्यसंख्यताः पितामहाः ॥ ५४ ॥ इयश्चाप्यसंख्यातास्त्वेक एव महेश्वरः ॥ प्रधानादिप्रवृत्तानि लीलया
 प्राकृतानि तु ॥ ५५ ॥ गुणात्मिका च तद्वृत्तिस्तस्य देवस्य वै त्रिधा ॥ अप्राकृतस्य तस्यादिर्मध्यांतं नास्ति चात्मनः ॥ ५६ ॥
 पितामहस्याथ परः परार्धद्वयसंमितः ॥ दिवा सृष्टं तु यत्सर्वं निशि नश्यति चास्य तत् ॥ ५७ ॥

प्रभो रुद्रस्य कालो दिवसः । यदा कल्प्यते गण्यतेऽनेनेति कालः निमेषरूपः प्रोक्त इत्यग्निमेषान्वयः ॥ ४४ ॥ भवोद्भादीनि कल्पनामानि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥ परांते महाप्रलयकाले विश्वतः विश्वानीत्यर्थः । सार्वविभक्तिकस्तसिः । विकारं प्रलयं यांति प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ५० ॥ विकारस्य प्रलयस्यापि शिवस्याज्ञावशेनैव

लि. पु.

॥ ८ ॥

संहतिर्भवति तदानीमन्याभावादित्याशयः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यः ब्रह्मा अंभसि सुष्वाप तस्मान्नारायण इति स्मृत इत्यन्वयः । तदुक्तं विष्णुपुराणे—“ इमं चोदाहरंत्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ॥ ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभाव्ययम् ॥ आपो नरा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूतवः ॥ अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ” इति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ “सांख्यत्वन्मायया सृष्टी ब्रह्माणो हरयो हराः ॥ विवर्तते क चाहं वै कृपया मां समुद्धर ॥ ” इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सृष्टिप्रारंभवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमे ब्रह्मणः साक्षात्सर्गो विद्यादिकस्तथा ॥ ऋषीणां देवतानां च वदन्त्यन्ते हि निरूप्यते ॥ अविद्यां विना सृष्टेष्वपि देहेषु जीवानां कर्तृत्वमोक्तत्वं न संभवतीत्यतः प्रथमतो विद्याप्रादुर्भावमूलं कथयति—यदेति । अव्यक्तात् प्रधानाज्जन्म यस्यासी अक्व

भूभुवःस्वर्महस्तत्र नश्यते चोर्ध्वतो न च ॥ रात्रौ चैकार्णवे ब्रह्मा नष्टे स्थावरजंगमे ॥ ५८ ॥ सुष्वापांभसि यस्तस्मान्नारायण इति स्मृतः ॥ शर्वयते प्रबुद्धो वै दृष्ट्वा शून्यं चराचरम् ॥ ५९ ॥ स्रष्टुं तदा मतिं चक्रे ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ उदकैराप्लुतां क्ष्मां तां समादाय सनातनः ॥ ६० ॥ पूर्ववत्स्थापयामास वाराहं रूपमास्थितः ॥ नदीनदसमुद्रांश्च पूर्ववच्चाकरोत्प्रभुः ॥ ६१ ॥ कृत्वा धरां प्रयत्नेन निम्नोन्नतिविवर्जिताम् ॥ धरायां सोचिनोत्सर्वान् गिरीन् दग्धान् पुराभिना ॥ ६२ ॥ भूराद्यांश्चतुरो लोकान् कल्पयामास पूर्ववत् ॥ स्रष्टुं च भगवांश्चक्रे तदा स्रष्टा पुनर्मतिम् ॥ ६३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे सृष्टिप्रारंभवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ यदा स्रष्टुं मतिं चक्रे मोहश्चासीन्महात्मनः ॥ द्विजाश्च बुद्धिपूर्वं तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १ ॥ तमो मोहो महामो हस्तामिस्रश्चांधसंज्ञितः ॥ अविद्या पंचधा ह्येषा प्रादुर्भूता स्वयंभुवः ॥ २ ॥ अविद्यया मुनेर्ग्रस्तः सर्गो मुख्य इति स्मृतः ॥ असाधक इति स्मृत्वा सर्गो मुख्यः प्रजापतिः ॥ ३ ॥ अभ्यमन्यत सोऽन्यं वै नगा मुख्योद्भवाः स्मृताः ॥ त्रिधा कंठो मुनेस्तस्य ध्यायतो वै ह्यवर्तत ॥ ४ ॥ प्रथमं तस्य वै जज्ञे तिर्यक्स्रोतो महात्मनः ॥ ऊर्ध्वस्रोतः परस्तस्य सात्विकः स इति स्मृतः ॥ ५ ॥

क्तजन्मा तस्य ब्रह्मणः अबुद्धिपूर्वं यथा स्यात्तथा अनवधानमूल इत्यर्थः । मोह आसीदित्यन्वयः ॥ १ ॥ एषा तमआदिरूपाविद्या पञ्चधा पंचप्रकारेण स्वयंभुवः प्रादुर्भूत इत्यन्वयः । तमो देहादावनात्मन्यात्माभिमानः मोहस्तत्संबन्धिपुत्रदारादिषु ममता महामोहः शब्दादिरभ्यविषयेच्छा तामिस्रो विषयप्रतिघाते क्रोधः अंधतामिस्रः ममतास्पदरक्षणामिनिवेशः । एते पंच विपर्ययाः “अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्च क्लेशाः” इति पातंजलयोगसूत्रे उक्ताः ॥ २ ॥ मुनेर्ब्रह्मणः मुख्यः प्रथमः सर्गः अविद्यया ग्रस्त इति असुरख्यः स्मृत इत्यन्वयः । प्रजापतिर्ब्रह्मा सर्गो न साधक इति स्मृत्वा अन्यमभ्यमन्यतेत्याश्रमेणान्वयः ॥ ३ ॥ मुख्यसर्गमाह—नगाः वृक्षाः मुख्योद्भवाः प्रथमोत्पन्ना इत्यर्थः । त्रिधा तमः सत्त्वगजोरूपः ॥ ४ ॥ तिर्यक् स्रोतो गतिर्यस्यासीत् तिर्यक्स्रोताः पञ्चादिः ‘स्रोतो गतौ समुद्रे च’ इति शब्दमहर्णवः । ऊर्ध्वस्रोतोतरिक्षगः देवादिरित्यर्थः ॥ ५ ॥ अर्वाक्

टी. अ.

५

॥ ८ ॥

स्रोतो मनुष्यरूपः अनुग्रहात् इत्यनुग्रहः पूर्वोक्तवृक्षादिचतुष्टये ईश्वरानुग्रहजन्यविपर्ययादिशक्तिविशेष इत्यर्थः । तदुक्तं सप्ताततमाध्याये—“पंचमोऽनुग्रहः सर्गश्चतुर्धा तु व्यवस्थितः ॥ विपर्ययेण शक्त्या च सिद्ध्या तुष्ट्या तथैव च ॥ स्थावरेषु विपर्ययास्त्यग्योनिषु शक्तितः ॥ सिद्धात्मानो मनुष्यास्तु ऋषिदेवेषु कृत्स्नशः ॥” इति । तथोक्तं सर्गः पुनरन्यप्रकारेणोच्यत इत्यग्रिमेणान्वयः । ब्रह्मणस्तत्सकाशांमहतो महत्तत्त्वस्याद्यः प्रथमः भौतिको भूततन्मात्रासर्गः द्वितीय इत्वन्वयः ॥ ६ ॥ ऐन्द्रियः श्रवणेंद्रियादिरूपः

अर्वाक्स्रोतोऽनुग्रहश्च तथा भूतादिकः पुनः ॥ ब्रह्मणो महत्तत्त्वाद्यो द्वितीयो भौतिकस्तथा ॥ ६ ॥ सर्गस्तृतीयश्चैन्द्रियस्तुरीयो मुख्य उच्यते ॥ तिर्यग्योन्यः पंचमस्तु षष्ठो दैविक उच्यते ॥ ७ ॥ सप्तमो मानुषो विप्रा अष्टमोऽनुग्रहः स्मृतः ॥ नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्वमे ॥ ८ ॥ पुरस्तादसृजदेवः सनंदं सनकं तथा ॥ सनातनं मुनिश्रेष्ठा नेष्कर्म्येण गताः परम् ॥ ९ ॥ मरीचिभृग्वंगिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ दक्षमत्रिं वसिष्ठं च तोऽसृजद्योगविद्यया ॥ १० ॥ नवैते ब्रह्मणः पुत्रा ब्रह्मज्ञा ब्राह्मणोत्तमाः ॥ ब्रह्मवादिन एवैते ब्रह्मणः सदृशाः स्मृताः ॥ ११ ॥ संकल्पश्चैव धर्मश्च ह्यधर्मो धर्मसंनिधिः ॥ द्वादशैव प्रजास्त्वेता ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १२ ॥ ऋभुं सनत्कुमारं च ससर्जादौ सनातनः ॥ तावूर्ध्वरेतसौ दिव्यौ चाग्रजौ ब्रह्मवादिनौ ॥ १३ ॥ कुमारौ ब्रह्मणस्तुल्यौ सर्वज्ञौ सर्वभाविनौ ॥ वक्ष्ये भार्याकुलं तेषां मुनीनामग्रजन्मनाम् ॥ १४ ॥ समासतो मुनिश्रेष्ठाः प्रजासंभूतिमेव च ॥ शतरूपां तु वै राज्ञीं विराजमसृजत्प्रभुः ॥ १५ ॥ स्वार्थभुवात्तु वै राज्ञी शतरूपा त्वयोनिजा ॥ लेभे पुत्रद्वयं पुण्या तथा कन्याद्वयं च सा ॥ १६ ॥ उत्तानपादो ह्यवरो धीमान्ज्येष्ठः प्रियव्रतः ॥ ज्येष्ठा वरिष्ठा त्वाकूतिः प्रसूतिश्चानुजा स्मृता ॥ १७ ॥ उपयेमे तदाकूतिं रुचिर्नाम प्रजापतिः ॥ प्रसूतिं भगवान्दक्षो लंकघात्री च योगिनीम् ॥ १८ ॥ दक्षिणासहितं यज्ञमाकूतिः सुषुवे तथा ॥ दक्षिणा जनयामास दिव्या द्वादश पुत्रिकाः ॥ १९ ॥ प्रसूतिः सुषुवे दक्षाच्चतुर्विंशतिकन्यकाः ॥ श्रद्धां लक्ष्मीं धृतिं पुष्टिं तुष्टिं मेधां क्रियां तथा ॥ २० ॥

मुख्यो वृक्षादिः तिर्यग्योन्यः पश्चादिः ॥ ७ ॥ अमी पूर्वोक्तवसर्गाः प्राकृताः प्रकृतिजन्याः वैकृताः विकारं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ धर्मसंनिधिर्धर्म समानाधिकरणः उभयार्जोविवृत्तित्वात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ विराजं स्वार्थभुवं मनुं प्रभुब्रह्मत्यर्थः ॥ १५ ॥ अत्र कन्याद्वयमुक्तम् । भागवते तु कन्यात्रयस्योक्तत्वाद्विरोध इति नाशंक्यम् । अस्येशानकल्पवृत्तांतमीधकृत्य ब्रह्मणा कल्पितमिति द्वितीये उक्तत्वान्न विरोधः । तदुक्तं—“पुण्येषु च वैषम्यं कल्पकोटिव्यवस्थया” इति । विष्णुपुराणे तु

लि. पु.
॥ ९ ॥

कन्याद्वयमेवोक्तं “प्रियव्रतोत्तानपादी प्रस्त्याकृतिसंहितम् ॥ कन्याद्वयं च धर्मज्ञ रूपीदार्यगुणान्वितम् ॥” इति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महातपाः दक्षः
प्रददवित्यप्रमेणान्वयः ॥ २१ ॥ सुरारणिं भागप्रापणेन रक्षणकर्त्रीमिदं स्वाहा विशेषणम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ भार्गवः शुक्रः अरणिं ज्ञातिम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

बुद्धिं लज्जां वपुःशान्तिं सिद्धिं कीर्तिं महातपाः ॥ ख्यातिं शान्तिं च संभूतिं स्मृतिं प्रीतिं क्षमां तथा ॥ २१ ॥ सन्नतिं चानसूयां च ऊर्जां
स्वाहां सुरारणिम् ॥ स्वधां चैव महाभागां प्रददौ च यथाक्रमम् ॥ २२ ॥ श्रद्धाद्याश्चैव कीर्त्यतास्त्रयोदश सुदारिकाः ॥ धर्मं प्रजार्पति
जम्मुः पतिं परमदुर्लभाः ॥ २३ ॥ उपयेमे भृगुर्धमान् ख्यातिं तां भार्गवारणिम् ॥ संभूतिं च मरीचिस्तु स्मृतिं चैवांगिरा मुनिः ॥ २४ ॥
प्रीतिं पुलस्त्यः पुण्यात्मा क्षमां तां पुलहो मुनिः ॥ क्रतुश्च सन्नतिं धीमानत्रिस्तां चानसूयकाम् ॥ २५ ॥ ऊर्जां वसिष्ठो भगवान्वरिष्ठो
वारिजेक्षणाम् ॥ विभावसुस्तथा स्वाहां स्वधां वै पितरस्तथा ॥ २६ ॥ पुत्रीकृता सती या सा मानसी शिवसंभवा ॥ दक्षेण जगतां
धात्री रुद्रमेवास्थिता पतिम् ॥ २७ ॥ अर्धनारीश्वरं दृष्ट्वा सर्गादौ कनकांडजः ॥ विभजस्वेति चाहादौ यदा जाता तदाभवत् ॥ २८ ॥
तस्याश्चैवांशजाः सर्वाः स्त्रियस्त्रिभुवने तथा ॥ एकादशविधा रुद्रास्तस्य चांशोद्भवास्तथा ॥ २९ ॥ स्त्रीलिंगमखिलं सा वै पुष्टिं
नीललोहितः ॥ तं दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा दक्षमालोचय सुव्रताम् ॥ ३० ॥ भजस्व धार्त्री जगतां ममापि च तवापि च ॥ पुत्रान्मनो
नरकात्राति इति पुत्रेतिहोक्तिः ॥ ३१ ॥ प्रशस्ता तव कांतेयं स्यात् पुत्री विश्वमातृका ॥ तस्मात् पुत्री सती नाम्ना तवैषा च
भविष्यति ॥ ३२ ॥ एवमुक्तस्तदा दक्षो नयोगाद्ब्रह्मणो मुनिः ॥ लब्ध्वा पुत्रीं ददौ साक्षात् सतीं रुद्राय सादरम् ॥ ३३ ॥ धर्मस्य
पत्न्यः श्रद्धाद्याः कीर्तिता वै त्रयोदश ॥ तासु धर्मप्रजां वक्ष्ये यथाक्रममनुत्तमम् ॥ ३४ ॥ कामो दर्पोऽथ नियमः संतोषो लोभ एव
च ॥ श्रुतस्तु दंडः समयो बोधश्चैव महाद्युतिः ॥ ३५ ॥ अप्रमादश्च विनयो व्यवसायो द्विजोत्तमाः ॥ क्षेमं सुखं यशश्चैव धर्मपुत्राश्च
तासु वै ॥ ३६ ॥ धर्मस्य वै क्रियायां तु दंडः समय एव च ॥ अप्रमादस्तथा बोधो बुद्धेर्धर्मस्य तौ सुतौ ॥ ३७ ॥ तस्मात्पंचदशैवैते
तासु धर्मात्मजास्त्वह ॥ भृगुपत्नी च सुषुवे ख्यातिर्विष्णोः प्रियां श्रियम् ॥ ३८ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ त्रातीत्यार्षम् ॥ ३१ ॥ प्रशस्ता कांता सुंदरीयं सती विश्वमातृका तव पुत्री स्यादित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ रुद्राय ददवित्यनेन विवाहादिरूपलीला
वर्णनं रुद्रस्यैव न तु परमेश्वरस्य ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ विष्णोः प्रियां विष्णुपत्नीं तदुक्तं विष्णुपुराणे—“भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना श्रीः पूर्वमुदधेः

टी. अ.

६

॥ ९ ॥

पुनः ॥ दवदानवयत्नन प्रसूतामृतमथने ॥ ” इति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अपामयमाप उदकरूपः शनैर्मदै चर-
तीति शनैश्चरः अत एव शनोदेवीत्युदकप्रार्थनमंत्रस्य तत्रैकविधो उक्तः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ भवात्मा रुद्ररूपः रुद्रो वा एष यदग्निः इति श्रुतेः । पैतामहो ब्रह्मपुत्रः ‘मुख्यादि-
द्रश्चाग्निश्च’ इति श्रुतेः । प्रजानामसुः प्राणभूतः ॥ ५० ॥ “ ब्रह्मादिस्थावरांतं हि त्वयि दृश्यमिदं जगत् ॥ शुक्ती रजतवत्सांव स्वभासा मे निराकुरु ” ॥ इति श्रीलिङ्ग-

घातारं च विधातारं मेरोर्जामातरौ सुतौ ॥ प्रभूतिर्नाम या पत्नी मरीचेः सुषुवे सुतौ ॥ ३९ ॥ पूर्णमासं तु मारीचं ततः कन्याचतुष्टयम् ॥
तुष्टिर्ज्यैष्ठा च वै दृष्टिः कृपिश्चापचितिस्तथा ॥ ४० ॥ क्षमा च सुषुवे पुत्रान् पुत्रीं च पुलहाच्छुभाम् ॥ कर्दमं च वरीयांसं सहिष्णुं
मुनिस्तत्तमाः ॥ ४१ ॥ तथा कनकपीतां स पीवरीं पृथिवीसमाम् ॥ प्रीत्यां पुलस्त्यश्च तथा जनयामास वै सुतान् ॥ ४२ ॥ दत्तोर्णं
वेदवाहुं च पुत्रीं चान्यां दृपद्वतीम् ॥ पुत्राणां षष्टिसाहस्रं सन्नतिः सुषुवे शुभा ॥ ४३ ॥ क्रतोस्तु भार्या सर्वे ते वालखिल्या इति श्रुताः ॥
सिनीवालीं कुहूँ चैव राकां चानुमतिं तथा ॥ ४४ ॥ स्मृतिश्च सुषुवे पत्नी मुनेश्चागिरस्तथा ॥ लब्धानुभावमग्निं च कीर्तिमंतं च
सुव्रता ॥ ४५ ॥ अत्रेभार्यान्सूया वै सुषुवे पट्प्रजास्तु याः ॥ तास्वेका कन्यका नाम्ना श्रुतिः सा सूनुपंचकम् ॥ ४६ ॥ सत्यनेत्रो
मुनिर्भव्यो मूर्तिरापः शनैश्चरः ॥ सोमश्च वै श्रुतिः षष्ठी पंचात्रेयास्तु सूनवः ॥ ४७ ॥ ऊर्जा वसिष्ठाद्वै लेभे सुतांश्च सुतवत्सला ॥ ज्यायसी
पुंडरीकाक्षान्वासिष्ठान्वरलोचना ॥ ४८ ॥ रजः सुहोत्रो बाहुश्च सवनश्चानघस्तथा ॥ सुतपाः शुक्र इत्येते मुनेर्वै सप्त सूनवः ॥ ४९ ॥
यश्चाभिमानी भगवान् भवात्मा पैतामहो वह्निरसुः प्रजानाम् ॥ स्वाहा च तस्मात्सुषुवे सुतानां त्रयं त्रयाणां जगतां हिताय ॥ ५० ॥
इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे प्रजासृष्टिवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५॥ सूत उवाच ॥ पवमानः पावकश्च शुचिरग्निश्च ते स्मृताः ॥
निर्मथ्यः पवमानस्तु वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥ १ ॥ शुचिः सौरस्तु विज्ञेयः स्वाहापुत्रास्त्रयस्तु ते ॥ पुत्रैः पौत्रैस्त्विहैतेषां संख्या
संक्षेपतः स्मृता ॥ २ ॥ विसृज्य सप्तकं चादौ चत्वारिंशन्नवैव च ॥ इत्येते वह्नयः प्रोक्ताः प्रणीयंतेऽध्वरेषु च ॥ ३ ॥

महापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां प्रजासृष्टिवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५॥ षष्ठे वह्निर्भवा सृष्टिस्तथा पितृसमुद्भवा ॥ श्रीरुद्रसंभवा चैव वर्ण्यते परमाहुता ॥ वह्निसंततिं
कथयति—पवमानेति । अग्निरित्येकवचनमर्पिम् । ते पवमानादयोऽग्नयः स्मृता इत्यन्वयः । निर्मथ्यतेऽसौ निर्मथ्यः अरण्यादिसंघर्षजन्यः । वैद्युतो विद्युत्संबन्धी ॥ १ ॥ सौरः
सूर्यसंबन्धी ॥ २ ॥ वह्निर्मख्यामाह—विसृज्येति । एकोनपंचाशदधिकसप्तग्नसंख्याका इति समुदितार्थः ‘अंकानां वामतो गतिः’ इति तु नाशङ्क्यम् । ‘त एवैकोनपंचाशत्’ इति

लि. पु.

॥१०॥

भाष्यतात्तत्वात् । यदा आदौ समकं तत्संख्याकांके विसृज्य चकारात्तद्वृणितं सक्तत्वारिंशन्नवैव चेत्यन्वयः । तदुक्तमुत्तरभागे “ भेदा एकोनपंचाशद्विद्विरुद्धाहताः ” इति ।
तथा च विसृज्येति पदस्वारस्यमपि संगतम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रीनियुक्तं मानसं येषां ते प्रीतिमानसाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ भवांगांल्लेषेण शिवमीलितयोगेन पाव्यतेऽनयेति पावनी तां

सर्वे तपास्विनस्त्वेते सर्वे व्रतभृतः स्मृताः ॥ प्रजानां पतयः सर्वे सर्वे रुद्रात्मकाः स्मृताः ॥ ४ ॥ अयज्वानश्च यज्वानः पितरः प्रीतिमानसाः ॥
अग्निष्वात्ताश्च यज्वानः शेषा बर्हिषदः स्मृताः ॥ ५ ॥ मेनां तु मानसीं तेषां जनयामास वै स्वधा ॥ अग्निष्वात्तात्मजा मेना मानसी
लोकविश्रुता ॥ ६ ॥ असूत मेना मैनाकं क्रौंचं तस्यानुजामुमाम् ॥ गंगां हैमवतीं जज्ञे भवांगांल्लेषपावनीम् ॥ ७ ॥ धरणीं जनयामास
मानसीं यज्ञयाजिनीम् ॥ स्वधा सा मेरुराजस्य पत्नी पद्मसमानना ॥ ८ ॥ पितरोऽमृताः प्रोक्तास्तेषां चैवेह विस्तरः ॥
ऋषीणां च कुलं सर्वं शृणुष्वं तत्सुविस्तरम् ॥ ९ ॥ वदामि पृथगध्यायसंस्थितं वस्तुदूर्ध्वतः ॥ दाक्षायणी सती याता पार्श्वं रुद्रस्य
पार्वती ॥ १० ॥ पश्चाद्दक्षं विनिर्द्येपा पतिं लेभे भवं तथा ॥ तां ध्यात्वा व्यसृजद्रुद्राननेकात्रीललोहितः ॥ ११ ॥ आत्मनस्तु
समान्सर्वान्सर्वलोकनमस्कृतान् ॥ याचितो मुनिशार्दूल ब्रह्मणा प्रहसन् क्षणात् ॥ १२ ॥ तैस्तु संच्छादितं सर्वं चतुर्दशविधं जगत् ॥
तान्दृष्ट्वा विविधावुद्रान्निर्मलान्नीललोहितान् ॥ १३ ॥ जरामरणनिर्मुक्तान् प्राह रुद्रान्पितामहः ॥ नमोऽस्तु वो महादेवास्त्रिनेत्रा नील
लोहिताः ॥ १४ ॥ सर्वज्ञाः सर्वगा दीर्घा ह्रस्वा वामनकाः शुभाः ॥ हिरण्यकेशा दृष्टिन्ना नित्या बुद्धाश्च निर्मलाः ॥ १५ ॥ निर्द्वेष्टा
वीतरागाश्च विश्वात्मानो भवात्मजाः ॥ एवं स्तुत्वा तदा रुद्रावुद्रं चाह भवं शिवम् ॥ प्रदक्षिणीकृत्य तदा भगवान्कनकांडजः ॥ १६ ॥
नमोऽस्तु ते महादेव प्रजा नार्हसि शंकर ॥ मृत्युहीना विभो स्रष्टुं मृत्युयुक्ताः सृज प्रभो ॥ १७ ॥ ततस्तमाह भगवान्न हि मे तादृशी
स्थितिः ॥ स त्वं सृज यथाकामं मृत्युयुक्ताः प्रजाः प्रभो ॥ १८ ॥ लब्ध्वा ससर्ज सकलं शंकराच्च तुराननः ॥ जरामरणसंयुक्तं जगदेतच्चरा
चरम् ॥ १९ ॥ शंकरोऽपि तदा रुद्रैर्निवृत्तात्मा ह्यधिष्ठितः ॥ स्थाणुत्वं तस्य वै विप्राः शंकरस्य महात्मनः ॥ २० ॥

निवृत्तमेपणाद्धातोर्णिच्च तदंतात् कर्णे ल्युट् ॥ ७ ॥ मेरुराजस्य मेरुपर्वतस्य पत्नी सा स्वधेत्यनेन पूर्वोक्तान्या बोध्या ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा
दर्शनमात्रेण घ्नन्ति नाशयन्ति ते दृष्टिन्नाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ चतराननो ब्रह्मा शंकरादात्तामिति शेषः । लब्ध्वा सकलं ससर्जेत्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ शमि

टी. अ.

६

॥१०॥

त्यव्ययम् ॥ २१॥२२॥ अणोरिति । अणीः स्वल्पस्य विषयस्य गतिर्यत्र कस्मिन्सर्वत्र विषयस्यैव देहोऽन्वयः । अणोरिति पुंसो विशेषणम् । संसारं भयं दुःखं तस्माज्जातं यद्वैराग्यं तस्मात्क्रमात् पुंसो मनुष्यस्य जायते परं दर्शनांतरे मुखविशेषदर्शने मेघविरागो भवति । अनेन कथमपि निरंतरं विषयत्यागो जानश्चेच्चित्तशुद्धिद्वारा संसारमोचको भवतीति सूचितम् । तथा च श्रुतिः “ न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागनैके अमृतत्वमानशुः ” इति ॥ २३ ॥ विमुख्य इति । विज्ञानस्य संसारनिवर्तकविशिष्टज्ञानस्य आत्मानात्मविवेकरूपस्येत्यर्थः । अविचारतः अविचारेण त्यागः विगतः गुणो ज्ञानरूपो यस्मादसौ विगुणः विभक्तिलक्ष्णं छांदसः । समासे तु विगुणस्त्याग इत्युद्देश्यविधेय भावासंगतिः स भिन्नपदत्वं एवेत्युत्सर्गः । अत एव विमुख्यः तस्य विचारस्य अस्य त्यागस्य संधानं मेलनं परमेष्ठिनः शिवस्य प्रसादाद्भवति तथा च श्रुतिर्नारायणोपनिषदि ‘ वेदांतविज्ञानमुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ॥ ते ब्रह्मलोके तु परांतकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ ” अस्याः भाष्यानुसार्यर्थः—पूर्वस्यामृचि त्यागस्य मोक्षसाधनत्वमुक्तमन्यत्र “ तरति शोकमात्मावित् ” “ ज्ञानादेव तु कैवल्यं प्राप्यते येन मुच्यते ” इत्यादिश्रुतिस्मृतिषु ज्ञानस्यैव मोक्षहेतुत्वमुच्यते अतोऽस्यामृचि विरोधपरिहाराय “ ज्ञानसंन्यासयोगोक्षे पृथगुपयोग उच्यते ” वेदांता उपनिषद्वाक्यानि तैरुत्पन्नं सर्वसंसारनिवर्तकत्वेन विशिष्टं ज्ञानं यदस्ति तेन निश्चितो जीवब्रह्मैक्यलक्षणोऽर्थो येः

निष्कलस्यात्मनः शंभोः स्वेच्छाधृतशरीरिणः ॥ शं रुद्रः सर्वभूतानां करोति घृणया यतः ॥ २१ ॥ शंकरश्चाप्रयत्नेन तदात्मा योग विद्यया ॥ वैराग्यस्थं विरक्तस्य विमुक्तिर्यच्छमुच्यते ॥ २२ ॥ अणोस्तु विषयत्यागः संसारभयतः क्रमात् ॥ वैराग्याज्जायते पुंसो विरागो दर्शनांतरे ॥ २३ ॥ विमुख्यो विगुणत्यागो विज्ञानस्याविचारतः ॥ तस्य चास्य च संधानं प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ २४ ॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं शंकरादिह ॥ स एव शंकरः साक्षात्पिनाकी नीललोहितः ॥ २५ ॥

पुरुषैस्ते वेदांतविज्ञानमुनिश्चितार्थाः । संन्यासः पूर्वोक्तः प्रजादित्यागस्तत्पूर्वको योगः प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिरूपाणां पंचानां चित्तवृत्तीनां निरोधो योगः । “ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ” इति पतंजलिना सूत्रितत्वात् । तस्माद्योगाच्छुद्धसत्त्वाः विषयभोगव्यावृत्तचित्ताः अत एव यतयो नियमनशीलाः । एतेन ज्ञानं तत्त्वप्रकाशनेनाविद्यानिवर्तकं त्यागस्तु विषयभोगनिवृत्तिद्वारा चित्तशुद्धिहेतुरिति पृथगुपयोग उक्तो भवति । ब्रह्मणो लोको दर्शनं साक्षात्कारस्तस्मिन्नुत्पन्ने सति संसारविलक्षणाः पुरुषाः सर्वे तत्त्वज्ञाने यो देहपातावमरः सोऽयं परांतकालः तस्मिन् परामृतात् जगत्कारणत्वेनोत्कृष्टं परं तत्त्वज्ञानमंतरेण विनाशरहितत्वादमृतं तस्मादव्याकृतात् अज्ञानिनः प्रलयकालेऽपि न मुच्यन्ते । ज्ञानिनस्तु देहपातावमर एव परिमुच्यन्ते ॥ तदेवोक्तं विष्णुपुराणे—‘ उत्पन्नज्ञानवैराग्यः प्रामोत्यात्यंतिकं लयम् ’ इति ॥ २४ ॥ इह जीवेषु धर्मादयः शंकरादित्यन्वयः । ननु शं सुखं करोतीति व्युत्पत्त्या निरतिशयसुखकारकः परमात्मा निराकारः शिवः शंकरपदवाच्यः । रुद्रस्य शंकरपदवाच्यत्वे किं मानमित्याकांक्षां नुदति—स एव नीललोहित इति । अस्यार्था अष्टावलेन रुद्रभाष्ये उक्तः “ नीलीनं लोहितं पापं यस्यामौ नीललोहितः । यद्वा नीलो गलेऽन्यत्र लोहितो नीललोहितः ” इति ॥ पिनाकारत्वं धनुयस्या-

लि. पु.
॥११॥

स्तीति पिनाकी रुद्रः साक्षाद्विग्रहवाञ्छंकरः शिव इत्यर्थः ॥ २५ ॥ शैवमाहात्म्यं वर्णयति-ये शंकराश्रिता इति ॥ २६ ॥ माया अविद्या पूर्वोक्तपंचविधति समाप्ती येषां ते मायान्ताः अविद्यानाशे तु कैवल्यपरलभात्तस्याश्रमत्वं घोरोऽहंकारः आद्यो मूलभूतो यासां ताः घोराद्याः अष्टाविंशतिनरकाणां कोटय इत्यग्रेणान्वयः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ महामते सूत केन कर्मणा वा कर्मणां त्यागेन के नराः नरकं न गच्छन्ति तन्नः श्रोतुं कौतूहलमित्यन्वयः ॥ ३१ ॥ “नमस्तेत्यादिना वैदेव्यस्य प्रसाद्यते । तमेव शंकरं साक्षान्नीललोहितमाश्रय ॥” इति श्रीलिंगे महापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ कथ्यन्ते सप्तमे सांवप्रसादादेव निर्वृतिः ।

ये शंकराश्रिताः सर्वे मुच्यन्ते ते न संशयः ॥ न गच्छन्त्येव नरकं पापिष्ठा अपि दारुणम् ॥ २६ ॥ आश्रिताः शंकरं तस्मात्प्राप्नुवन्ति च शाश्वतम् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ मायान्ताश्चैव घोराद्या द्वाष्टाविंशतिरेव च ॥ २७ ॥ कोटयो नरकाणां तु पच्यन्ते तासु पापिनः ॥ अनाश्रिताः शिवं रुद्रं शंकरं नीललोहितम् ॥ २८ ॥ आश्रयं सर्वभूतानामव्ययं जगतां पतिम् ॥ पुरुषं परमात्मानं पुरुहूतं पुरुषुतम् ॥ २९ ॥ तमसा कालरुद्राख्यं रजसा कनकाडजम् ॥ सत्त्वेन सर्वगं विष्णुं निगुणत्वे महेश्वरम् ॥ ३० ॥ केन गच्छन्ति नरकं नराः केन महामते ॥ कर्मणाकर्मणा वापि श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥ ३१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सूत उवाच ॥ रहस्यं वः प्रवक्ष्यामि भवस्यामिततेजसः ॥ प्रभावं शंकरस्याद्यं संक्षेपात्सर्वदर्शिनः ॥ १ ॥ योगिनः सर्वतत्त्वज्ञाः परं वैराग्यमास्थिताः ॥ प्राणायामादिभिश्चाष्टसाधनैः सहचारिणः ॥ २ ॥ करुणादिगुणोपेताः कृत्वापि विविधानि ते ॥ कर्माणि नरकं स्वर्गं गच्छन्त्येव स्वकर्मणा ॥ ३ ॥ प्रसादाज्जायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगः प्रवर्तते ॥ योगेन जायते मुक्तिः प्रसादादखिलं ततः ॥ ४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ प्रसादाद्यदि विज्ञानं स्वरूपं वक्तुमर्हसि ॥ दिव्यं माहेश्वरं चैव योगं योगविदां वर ॥ ५ ॥ कथं करोति भगवान् चित्तयारहितः शिवः ॥ प्रसादं योगमार्गेण कस्मिन्काले नृणां विभुः ॥ ६ ॥

व्यासाश्च मनवो योगाचार्यास्तेषां तु शिष्यकाः ॥ १ ॥ सर्वथा नरकनिवृत्तिस्तु मोक्षं विना न भवति स तु ज्ञानिकसाध्यः ‘ज्ञानादेव तु कैवल्यम्’ इति श्रुतेः । तच्च कर्माकर्मभ्यामपि शिवप्रसादं विना न भवतीति प्रसाद एव मुख्यकारणमिति सूत उपपादयति-रहस्यमित्यादिना ॥ १ ॥ प्राणायाम आदिर्गुणैर्व्यो येषां तानि यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपाणि तैरष्टसाधनैः सहचारिणः सहचरणशीलाः ॥ २ ॥ करुणा दया आदिव्येषां तैर्गुणैरुपेता युक्ता इत्यर्थः । दयाद्यष्टावात्मगुणा अग्निपुराणे उक्ताः । “दया क्षमानसूया च अनायासोऽथ मंगलम् । अकार्पण्यास्पृहे शौचं यस्मै न परं व्रजेत् ॥” इति ॥ ३ ॥ ४ ॥ माहेश्वरमेव स्वरूपं योगं च वक्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥

टी. अ.
७

॥११॥

ब्रह्मसूत्रवे. सनत्कुमाराय ॥ ७ ॥ तेषां शिष्यप्रशिष्यादीनाम्पितृव्यं योगमार्गोऽप्यर्थः Foundation Chennai एवं प्रशिष्यादिक्रभागत् विभोर्मुखादेव नृणा ज्ञानामित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अष्टाविंशतिव्यासान्क्रमशो वर्णयति-ऋतुरिति । ऋतुरयमेव चतुर्विंशे प्रभुरित्युक्तः १ सत्यः २ भार्गवः ३ अंगिराः ४ सविता ५ मृत्युः ६

रोमहर्षण उवाच ॥ देवानां च ऋषीणां च पितॄणां सन्निधौ पुरा ॥ शैलादिना तु कथितं शृण्वंतु ब्रह्मसूत्रवे ॥ ७ ॥ व्यासावताराणि तथा
द्वापरांते च सुव्रताः ॥ योगाचार्यावताराणि तथा तिष्ये तु शूलिनः ॥ ८ ॥ तत्रतत्र विभोः शिष्याश्चत्वारः शमभाजनाः ॥ प्रशिष्या वह-
वस्तेषां प्रसीदत्येवमीश्वरः ॥ ९ ॥ एवं क्रमागतं ज्ञानं मुखादेव नृणां विभोः ॥ वैश्यान्तं ब्राह्मणाद्यं हि घृणया चानुरूपतः ॥ १० ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ द्वापरेद्वापरे व्यासाः के वै कुत्रांतरेषु वै ॥ कल्पेषु कस्मिन्कल्पे नो वक्तुमर्हसि चात्र तान् ॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ शृण्वंतु कल्पे
वाराहे द्विजा वैवस्वतांतरे ॥ व्यासांश्च सांप्रतं रुद्रांस्तथा सर्वांतरेषु वै ॥ १२ ॥ वेदानां च पुराणानां तथा ज्ञानप्रदर्शकान् ॥ यथाक्रमं
प्रवक्ष्यामि सर्वावर्तेषु सांप्रतम् ॥ १३ ॥ ऋतुः सत्यो भार्गवश्च अंगिराः सविता द्विजाः ॥ मृत्युः शतक्रतुर्धर्मान् वसिष्ठो मुनिपुंगवः ॥ १४ ॥
सारस्वतस्त्रिधामा च त्रिवृतो मुनिपुंगवः ॥ शततेजाः स्वयं धर्मो नारायण इति श्रुतः ॥ १५ ॥ तरक्षुश्चारुणिर्धर्मास्तथा देवः कृतंजयः ॥
ऋतंजयो भरद्वाजो गौतमः कविसत्तमः ॥ १६ ॥ वाचःश्रवाः मुनिः साक्षात्तथा शुष्मायणिः शुचिः ॥ तृणबिंदुर्मुनी रुक्षः शक्तिः शाक्तेय
उत्तरः ॥ १७ ॥ जातूकण्यो हरिः साक्षात्कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ व्यासास्त्वेते च शृण्वंतु कलौ योगेश्वरान् क्रमात् ॥ १८ ॥ असं
ख्याता हि कल्पेषु विभोः सर्वांतरेषु च ॥ कलौ रुद्रावताराणां व्यासानां किल गौस्वात् ॥ १९ ॥ वैवस्वतांतरे कल्पे वाराहे ये च
तान् पुनः ॥ अवतारान् प्रवक्ष्यामि तथा सर्वांतरेषु वै ॥ २० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ मन्वंतराणि वाराहे वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ तथैव
चोर्ध्वकल्पेषु सिद्धान्वैवस्वतांतरे ॥ २१ ॥ रोमहर्षण उवाच ॥ मनुः स्वायंभुवस्त्वाद्यस्ततः स्वारोचिषो द्विजाः ॥ उत्तमस्तामसश्चैव
रैवताश्चाक्षुषस्तथा ॥ २२ ॥ वैवस्वतश्च सावर्णिर्धर्मः सावर्णिकः पुनः ॥ पिशंगश्चापिशंगाभः शबलो वर्णकस्तथा ॥ २३ ॥

शतक्रतुः ७ वसिष्ठः ८ ॥ १४ ॥ सारस्वतः ९ त्रिधामा १० त्रिवृतः ११ शततेजाः १२ नारायणः १३ ॥ १५ ॥ तरक्षुः १४ अरुणिः १५ देवः १६ कृतंजयः १७
ऋतंजयः १८ भरद्वाजः १९ गौतमः २० ॥ १६ ॥ वाचःश्रवाः २१ शुष्मायणिः २२ तृणबिंदुः २३ रुक्षः २४ शक्तिः २५ शाक्तेयः पराशरः २६ ॥ १७ ॥ जातू

लि. पु.

॥ १२ ॥

कण्यः २७ कृष्णद्वैपायनः २८ साक्षाद्धारिरित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ औकारांतेति कथनं अनुस्वारविसर्गव्यावृत्त्यर्थं सप्तस्वराणां हस्तदीर्घमेदेन चतुर्दशसंख्या भवति एवमेव क्रमः सप्तदशाध्याये वर्णात्मकशिवस्वरूपवर्णने तथा लेखनेप्युपादिश्यते अत्र ह्रस्वत्वं स्वसजातीयन्यूनमात्रकत्वमत एवमेकमात्रकत्वाभावेपि न क्षतिः । दीर्घत्वमापि स्वसजातीयाधिकमात्रकत्वं तेन लघ्वर्णस्य द्विमात्रकत्वाभावेपि न दोषः । श्वेतो भास्वरशुक्लः पांडुरभासुरशुक्लः रक्तो नील्यादिमिश्रताम्रः कापिलः पिङ्गलवर्णः ॥ २४ ॥ श्यामो मेघवर्णः धूम्रः कृष्णलोहितः सुधूम्रो व्यक्तकृष्णलोहितः पिशंगस्तृणवद्विवर्णः त्रिवर्णः शबलो विचित्रकर्तुरित्यर्थः ॥ २५ ॥ कालंधुरो वर्णविशेषः नामतः स्वायंभुवादिना वर्णतः अकारादिना पुनर्वर्णतः श्वेतत्वादिना समाख्याता इत्यग्निमेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सप्तमांतरतः सप्तमेन्तरे इत्यर्थः ॥ २९ ॥

औकारांता अकाराद्या मनवः परिकीर्तिताः ॥ श्वेतः पाण्डुस्तथा रक्तस्ताम्रः पीतश्च कापिलः ॥ २४ ॥ कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः सुधूम्रश्च द्विजोत्तमाः ॥ अपिशंगः पिशंगश्च त्रिवर्णः शबलस्तथा ॥ २५ ॥ कालंधुरस्तु कथिता वर्णतो मनवः शुभाः ॥ नामतो वर्णतश्चैव वर्णतः पुनरेव च ॥ २६ ॥ स्वरात्मानः समाख्याताश्चांतरेणाः समासतः ॥ वैवस्वत ऋकारस्तु मनुः कृष्णः सुरेश्वरः ॥ २७ ॥ सप्तमस्तस्य वक्ष्यामि युगावर्तैषु योगिनः ॥ समतीतेषु कल्पेषु तथा चानागतेषु वै ॥ २८ ॥ वाराहः सांप्रतं ज्ञेयः सप्तमांतरतः क्रमात् ॥ योगावतारांश्च विभोः शिष्याणां संततिस्तथा ॥ २९ ॥ संप्रेक्ष्य सर्वकालेषु तथावर्तैषु योगिनाम् ॥ आद्ये श्वेतः कलौ रुद्रः सुतारो मदनस्तथा ॥ ३० ॥ सुहोत्रः कंकणश्चैव लोकाक्षिर्मुनिसत्तमाः ॥ जैगीषः यो महातेजा भगवान् दधिवाहनः ॥ ३१ ॥ ऋषभश्च मुनिर्धामानुश्रवात्रिः सुबालकः ॥ गौतमश्चाथ भगवान् सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ३२ ॥ वेदशीर्षश्च गोकर्णो गुहावासी शिखंडभृत् ॥ जटा माल्यट्टहासश्च दारुको लंगली तथा ॥ ३३ ॥ महाकायमुनिः शूली दंडी मुंडीश्वरः स्वयम् ॥ सहिष्णुः सोमशर्मा च नकुलीशो जगद्गुरुः ॥ ३४ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे सम्यक् प्रोक्ता हि परमात्मनः ॥ योगाचार्यावतारा ये सर्वावर्तैषु सुव्रताः ॥ ३५ ॥

योगावतान् कथयति—आद्येत्यादिना । आद्ये स्वायंभुवमनोः प्रथमे कलौ रुद्रः श्वेतः ज्वेतमंजः १ सुतारः २ मदनः ३ ॥ ३० ॥ सुहोत्रः ४ कंकणः कंकः तदुक्तं चतुर्विंशे 'तदापि च भविष्यामि कंको नाम महातपाः' इति ५ । लोकाक्षिः ६ जैगीषव्यः ७ दधिवाहनः ८ ॥ ३१ ॥ ऋषभः ९ मुनिः १० उग्रः ११ अत्रिः १२ सुबालकः वालिः तदुक्तं चतुर्विंशे 'तदाप्यहं भविष्यामि वालिर्नाम महामुनिः' इति १३ । गौतमः १४ ॥ ३२ ॥ वेदशीर्षः १५ गोकर्णः १६ गुहावासी १७ शिखंडभृत् १८ जटामाली १९ अट्टहासः ३० दारुकः ३१ लंगली ३२ ॥ ३३ ॥ महाकायमुनिः ३३ शूली ३४ मुंडीश्वरः ३५ सहिष्णुः ३६ सोमशर्मा ३७ लकुलीशः ३८ ॥ ३४ ॥ शेषाणि तत्तद्विशेषे

टी. अ.

७

॥ १२ ॥

पणानि ज्ञेयानि ॥ ३५ ॥ प्रत्येकं योगेश्वराणां चत्वारः शिष्या अव्यया इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ योगावतारशिष्यान्नामभिर्निरूपयति—श्वेत इत्यादिना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
 व्यासाश्चैवं मुनिश्रेष्ठा द्वापरेद्वापरे त्विमे ॥ योगेश्वराणां चत्वारः शिष्याः प्रत्येकमव्ययाः ॥ ३६ ॥ श्वेतः श्वेतशिखंडी च श्वेताश्वः
 श्वेतलोहितः ॥ दुंदुभिः शतरूपश्च ऋचीकः केतुमांस्तथा ॥ ३७ ॥ विशाकेश्व विकेशश्च विपाशः पापनाशनः ॥ सुमुखो दुर्मुखश्चैव
 दुर्दमो दुरतिक्रमः ॥ ३८ ॥ सनकश्च सनंदश्च प्रभुर्यश्च सनातनः ॥ ऋषुः सनत्कुमारश्च सुधामा विरजास्तथा ॥ ३९ ॥ शंखपा
 द्वैरजश्चैव मेघः सारस्वतस्तथा ॥ सुवाहनो मुनिश्रेष्ठो मेघवाहो महाद्युतिः ॥ ४० ॥ कपिलश्चासुरिश्चैव तथा पंचाशिखो मुनिः ॥
 वाल्कलश्च महायोगी धर्मात्मानो महौजसः ॥ ४१ ॥ पराशरश्च गर्गश्च भार्गवश्चांगिरास्तथा ॥ बलबंधुर्निरामित्रः केतुशृंगस्तपो
 धनः ॥ ४२ ॥ लंबोदरश्च लंबश्च लंबाक्षो लंबकेशकः ॥ सर्वज्ञः समबुद्धिश्च साध्यः सर्वस्तथैव च ॥ ४३ ॥ सुधामा काश्यपश्चैव
 वासिष्ठो विरजास्तथा ॥ अत्रिर्देवसदश्चैव श्रवणोऽथ श्रविष्ठकः ॥ कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्रकः ॥ ४४ ॥ कश्यपोऽप्युशना
 श्चैव च्यवनोऽथ बृहस्पतिः ॥ उत्थ्यो वामदेवश्च महायोगो महाबलः ॥ ४५ ॥ वाचःश्रवाः सुधकिश्च श्यावाश्च यतीश्वरः ॥ हिरण्य
 नाभः कौशल्यो लोणाक्षिः कुथुमिस्तथा ॥ ४६ ॥ सुमंतुर्बर्बरी विद्वान् कबंधः कशिकंधरः ॥ पुक्षो दाल्भ्यायाणिश्चैव केतुमान्
 गोपनस्तथा ॥ ४७ ॥ भल्लावी मधुपिंगश्च श्वेतकेतुस्तपोनिधिः ॥ उशिको बृहदश्वश्च देवलः कविरेव च ॥ ४८ ॥ शालिहोत्रो
 ग्रिवेशश्च युवनाश्वः शरद्वसुः ॥ छगलः कुंडकर्णश्च कुंभश्चैव प्रवाहकः ॥ ४९ ॥ उलूको विद्युतश्चैव मंडूको ह्याश्वलायनः ॥ अक्षपादः
 कुमारश्च उलूको वत्स एव च ॥ ५० ॥ कुशिकश्चैव गर्भश्च मित्रः कौरुष्य एव च ॥ शिष्यास्त्वेते महात्मानः सर्वावर्तेषु योगिनाम् ॥ ५१ ॥
 विमला ब्रह्मभूयिष्ठा ज्ञानयोगपरायणाः ॥ एते पाशुपताः सिद्धा भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ ५२ ॥ शिष्याः प्रशिष्याश्चैतेषां शतशोऽथ
 सहस्रशः ॥ प्राप्य पाशुपतं योगं रुद्रलोकाय संस्थिताः ॥ ५३ ॥ देवादयः पिशाचांताः पशवः परिकीर्तिताः ॥ तेषां पतित्वात्सर्वेशो
 भवः पशुपतिः स्मृतः ॥ ५४ ॥

कपिलादयो धर्मात्मानो महौजस इत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

लि. पु.

॥१३॥

परा ब्रह्माद्या अवराः पिशाचादयस्तेषां विभूतये परमैश्वर्यप्राप्तय इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ पशुपाशमोचनार्थं योगेश्वर्यासशिष्यरूपेण अवतीर्णोऽस्मान् रुद्रो मुंचतु भवसंज्ञकात्पाशात् ॥ ५६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां मनुव्यासयोगीश्वरतच्छिष्यनामवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमे योगमार्गेण श्रीसांबाराधनाविधिः । अष्टांगसाधनानां च क्रमः सर्वो निरूप्यते ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः तस्य स्थानानि शिवेन परिकल्पितानि संक्षेपतः प्रवक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ १ ॥ वितस्त्या वितस्तिपरिमाणेन यन्मला-
दधः नामेरुपरि चोत्तमं श्रेष्ठं हृत्पुण्डरीकमित्यर्थः । नामेरधः योगस्थानं मूलाधारसंज्ञं ध्रुवोर्ध्वकुटबोः मध्ये भवं मध्यमं आवर्तं त्रिकूटसंज्ञं च जानीयादितिशेषः ॥ २ ॥ सर्वार्थ-
विषयकं ज्ञानं सर्वार्थज्ञानं तस्य निष्पात्तिः प्राप्तिरेवात्मनो जीवस्य योग उच्यते इत्यन्वयः ॥ अतएव ज्ञाने योगजधर्मरूपः संनिकर्षोऽतिरिक्तः स्वीक्रियते तदुक्तं मुक्तावल्याम्

तेन प्रणीतो रुद्रेण पशूनां पतिना द्विजाः ॥ योगः पाशुपतो ज्ञेयः परावरविभूतये ॥ ५५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे मनुव्यास
योगेश्वरतच्छिष्यकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ संक्षेपतः प्रवक्ष्यामि योगस्थानानि सांप्रतम् ॥ कल्पितानि
शिवेनैव हिताय जगतां द्विजाः ॥ १ ॥ गलादधो वितस्त्या यन्नाभेरुपरि चोत्तमम् ॥ योगस्थानमधो नाभेरावर्तं मध्यमं ध्रुवोः ॥ २ ॥
सर्वार्थज्ञाननिष्पात्तिरात्मनो योग उच्यते ॥ एकाग्रता भवेच्चैव सर्वदा तत्प्रसादतः ॥ ३ ॥ प्रसादस्य स्वरूपं यत्स्वसंवेद्यं द्विजोत्तमाः ॥
वक्तुं न शक्यं ब्रह्माद्यैः क्रमशो जायते नृणाम् ॥ ४ ॥ योगशब्देन निर्वाणं माहेशं पदमुच्यते ॥ तस्य हेतुर्ऋषेर्ज्ञानं ज्ञानं तस्य
प्रसादतः ॥ ५ ॥ ज्ञानेन निर्देहेत्पापं निरुध्य विषयान् सदा ॥ निरुद्धेन्द्रियवृत्तेस्तु योगसिद्धिर्भविष्यति ॥ ६ ॥ योगो निरोधो वृत्तेषु
चित्तस्य द्विजसत्तमाः ॥ साधनान्यष्टधा चास्य कथितानीह सिद्धये ॥ ७ ॥

“योगजस्तु द्विधा प्रोक्तो युक्तयुंजानभेदतः । युक्तस्य सर्वदा भानं चित्तासहकृतोऽपरः ॥” इति । तस्यात्मनः ॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्य निर्वाणाख्यतुरीयमहेशपदस्य हेतुः कारणम्
ऋषेः रुद्रस्य तत्र श्रुतिः “विश्वाधिको रुद्रो महापिः” इति ज्ञानमस्तीति शेषः । अतस्तत्प्रसादतः ज्ञानं तारयत्यगाधसंसारसागरादिति तारकं सर्वाणि महदादीनि तत्त्वानि
विषयो यस्योति सर्वविषयमिति योगसूत्रवृत्तावुक्तं तादृशं जायत इति शेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ चित्तस्य वृत्तेः निरोधो बहिर्मुखपरिणतिविच्छेदादंतर्मुखतया प्रतिलोमपरिणामेन
स्वकारणे लयः योग इत्याख्यायत इति योगवृत्तावुक्तम् ॥ ७ ॥

टी. अ.

८

॥१३॥

यमादीनां व्याख्या मूल एवाग्र स्फुटा ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

यमस्तु प्रथमः प्रोक्तो द्वितीयो नियमस्तथा ॥ तृतीयमासनं प्रोक्तं प्राणायामस्ततः परम् ॥८॥ प्रत्याहारः पंचमो वै धारणा च ततः
परा ॥ ध्यानं सप्तममित्युक्तं समाधिस्त्वष्टमः स्मृतः ॥९॥ तपस्थुपरमश्चैव यम इत्यभिधीयते ॥ अहिंसा प्रथमो हेतुर्यमस्य यमिनां
वराः ॥ १० ॥ सत्यमस्तेयमपरं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ नियमस्यापि वै मूलं यम एव न संशयः ॥ ११ ॥ आत्मवत्सर्वभूतानां हितायैव
प्रवर्तनम् ॥ अहिंसैषा समाख्याता या चात्मज्ञानसिद्धिदा ॥ १२ ॥ दृष्टं श्रुतं चानुभितं स्वानुभूतं यथार्थतः ॥ कथनं सत्यमित्युक्तं
परपीडाविवर्जितम् ॥ १३ ॥ नाश्लीलं कीर्तयेद्देवं ब्राह्मणानामिति श्रुतिः ॥ परदोषान् परिज्ञाय न वदेदिति चापरम् ॥ १४ ॥ अनादानं
परस्वानामापद्यपि विचारतः ॥ मनसा कर्मणा वाचा तदस्तेयं समासतः ॥ १५ ॥ मैथुनस्याप्रवृत्तिर्हि मनोवाक्कायकर्मणा ॥ ब्रह्मचर्यमिति
प्रोक्तं यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ १६ ॥ इह वैखानसानां च विदारणां विशेषतः ॥ सदारणां गृहस्थानां तथैव च वदामि वः ॥ १७ ॥
स्वदारे विधिवत्कृत्वा निवृत्तिश्चान्यतः सदा ॥ मनसा कर्मणा वाचा ब्रह्मचर्यमिति स्मृतम् ॥ १८ ॥ मेध्या स्वनारा संभोगं कृत्वा स्नानं
समाचरेत् ॥ एवं गृहस्थो युक्तात्मा ब्रह्मचारी न संशयः ॥ १९ ॥ अहिंसाप्येवमेवैषा द्विजशुर्वग्निपूजने ॥ विधिना यादृशी हिंसा सात्व
हिंसा इति स्मृता ॥ २० ॥ स्त्रियः सदा परित्याज्याः संगं नैव च कारयेत् ॥ कुणपेषु यथा चित्तं तथा कुर्याद्विचक्षणः ॥ २१ ॥ विष्णु
त्रोत्सर्गकालेषु बद्धिर्भूमौ यथा मतिः ॥ तथा कार्या रतौ चापि स्वदारे चान्यतः कुतः ॥ २२ ॥ अंगारसदृशी नारी घृतकुंभसमः
पुमान् ॥ तस्मान्नागीषु संसर्गं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥ भोगेन तृप्तिर्नैवास्ति विषयाणां विचारतः ॥ तस्माद्विरागः कर्तव्यो मनसा
कर्मणा गिरा ॥ २४ ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥ हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ २५ ॥ तस्मात्त्यागः
सदा कार्यस्त्वमृतत्वाय योगिना ॥ अविरक्तो यतो मर्त्यो नानायोनिषु वर्तते ॥ २६ ॥ त्यागेनैवामृतत्वं हि श्रुतिस्मृतिविदां वराः ॥
कर्मणा प्रजया नास्ति द्रव्येण द्विजसत्तमाः ॥ २७ ॥

न कर्मणेति तैत्तिरीयश्रुतेर्गुवादमाह-त्यागेनेति । कर्मणा आग्निहोत्रादिसहस्रसंस्तरसत्रांतेन प्रजया पितृविषयादृणादिमोचनहेतुपुत्रादिना द्रव्येण धनदानस्य बहु-

लि. पु.

॥१४॥

विधफलसाधनत्वावगमात्तदेतुभूतेन ॥ २७ ॥ ततो मनोवाक्यकर्मणा रतिनिवृत्तिर्ब्रह्मचर्यं स्मृतमित्यन्वयः । तदुक्तं—स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ संकल्पोऽ
 ध्यवसायश्च क्रियानिर्वृतिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टांगं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ विपरितं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् ॥” इति । “ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः” इति योगसूत्रम् ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥ अनीहादिशिवप्रणीधानां नियमः स्यादित्यन्वयः ॥ ३० ॥ पद्मकाष्ठं तदुक्तं योगवृत्तौ—अस्यतेनेनेत्यासनं पद्मदंडस्वस्तिकादि । शौचद्विविधं कथयति—बाह्येत्यादिना
 ॥ ३१ ॥ आग्नेयं भस्मस्नानं वारुणमुदकस्नानं ब्राह्मं मंत्रस्नानम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तुष्टिं कथयति—धनादिलाभे संतोषस्तु सर्वेषां जायते स
 तस्माद्विरागः कर्तव्यो मनोवाक्कायकर्मणा ॥ ऋतौ ऋतौ निवृत्तिस्तु ब्रह्मचर्यमिति स्मृतम् ॥ २८ ॥ यमाः संक्षेपतः प्रोक्ता नियमांश्च
 वदामि वः ॥ शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायपंस्थानिग्रहः ॥ २९ ॥ व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥ नियमः स्यादनीहा च
 शौचं तुष्टिस्तपस्तथा ॥ ३० ॥ जपः शिवप्रणीधानं पद्मकाष्ठं तथासनम् ॥ बाह्यमाभ्यंतरं प्रोक्तं शौचमाभ्यंतरं वरम् ॥ ३१ ॥
 बाह्यशौचेन युक्तः संस्तथा चाभ्यंतरं चरेत् ॥ आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं कर्तव्यं शिवपूजकैः ॥ ३२ ॥ स्नानं विधानतः सम्यक् पश्चादाभ्यं
 तरं चरेत् ॥ आदेहांतं मृदालिप्य तीर्थतोयेषु सर्वदा ॥ ३३ ॥ अवगाह्यापि मलिनो ह्यंतःशौचविवर्जितः ॥ शैवला झपका मत्स्याः सत्त्वा
 मत्स्योपजीविनः ॥ ३४ ॥ सदावगाह्यः सलिले विशुद्धाः किं द्विजोत्तमाः ॥ तस्मादाभ्यंतरं शौचं सदा कार्यं विधानतः ॥ ३५ ॥
 आत्मज्ञानांभसि स्नात्वा सकृदालिप्य भावतः ॥ सुवैराग्यमृदा शुद्धः शौचमेवं प्रकीर्तितम् ॥ ३६ ॥ शुद्धस्य सिद्धयो दृष्टा नैवाशुद्धस्य
 सिद्धयः ॥ न्यायेनागतया वृत्त्या संतुष्टो यस्तु सुव्रतः ॥ ३७ ॥ संतोषस्तस्य सततमतीतार्थस्य चास्मृतिः ॥ चांद्रायणादिनिपुणस्त
 पांसि सुशुभानि च ॥ ३८ ॥ स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः प्रणवस्य त्रिधा स्मृतः ॥ वाचिकश्चाधमो मुख्य उपांशुश्चोत्तमोत्तमः ॥ ३९ ॥
 मानसो विस्तरेणैव कल्पे पंचाक्षरे स्मृतः ॥ तथा शिवप्रणीधानं मनोवाक्कायकर्मणा ॥ ४० ॥ शिवज्ञानं गुरोर्भक्तिरचला सुप्रतिष्ठिता ॥
 निग्रहो ह्यपहृत्याशु प्रसक्तानींद्रियाणि च ॥ ४१ ॥ विषयेषु समासेन प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥ चित्तस्य धारणा प्रोक्ता स्थानबंधः समासतः ४२
 तुष्टिपदवाच्यो न भवतीत्यत आह संतोषेति । सततं निरंतरमित्यर्थः । अनीहां कथयति अतीतस्य अविद्यमानस्येत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ गुरोरचला इत एव सुप्रतिष्ठिता
 भक्तिस्तथा मनोवाक्कायकर्मणा शिवः ज्ञायतेऽनेनेति शिवज्ञानं शिवोपासनं शिवः प्राणिधीयते संनिधीयतेऽनेनेति शिवप्रणीधानम् । अत्र दीर्घश्छांदसः । प्रोक्तमिति शेषमादायाग्रि
 मस्थैरन्वयः । तथा च श्रुतिः—“यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः” इति । विषयेषु प्रसक्तानींद्रियाणि आशु त्वरयापहृत्य

टी. अ.

८

॥१४॥

निग्रहो नियमनं समासेन संक्षेपेण प्रत्याहारः प्रकीर्तित इत्यग्रिमंणान्वयः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ चित्तस्य स्थाने पूर्वोक्तहृदयादौ बंधो नियमनं समासतः धारणा प्रोक्तेत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ तस्याः धारणायाः स्वास्थ्येन ध्यानं विचारतः समाधिश्च भवतीति शेषः । एकचित्तता ऐकाग्र्यम् । प्रत्ययांतरवर्जितं ध्यानं प्रोक्तमिति शेषः ॥ ४३ ॥ अर्थमात्रस्य अर्थमात्र इत्यर्थः । चित् चैतन्यमेव भासते यस्मिन् तत् चिद्रासम् । यद्वाऽर्थमात्रस्य यावदर्थस्य चिच्चैतन्यं भासतेनेनेति चिद्रासं “भासु दीप्तौ” अस्मात् घञ् । देहाः स्थूल-
लिङ्गसूक्ष्मरूपाः शून्याः लीनाः यस्मिन्स्तेहृदयं विदेहैकत्वमिव अवस्थितं तुरीयाख्यावस्थानं समाधिः । तदुक्तं हठदीपिकायां—“सलिले सैन्धवं यद्वा सागं भवति योगतः ।
तथात्ममनसोदैक्यं समाधिरभिधीयते ॥ तत्समं च द्वयोदैक्यं जीवात्मपरमात्मनोः ॥ प्रनष्टसर्वसंकल्पं समाधिः सोभिधीयते ॥” इति । च परं सर्वेषां ध्यानसमाधीनां हेतुरिति प्राणायामः स्मृत इत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ द्वादशमात्र उद्धातो नीचो नाम पूर्वोक्तमंदसंज्ञः द्वादशः द्वादशमात्रकः स्मृत इत्यन्वयः । तदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे—

तस्याः स्वास्थ्येन ध्यानं च समाधिश्च विचारतः ॥ तत्रैकचित्तता ध्यानं प्रत्ययांतरवर्जितम् ॥ ४३ ॥ चिद्रासमर्थमात्रस्य देहशून्य
मिव स्थितम् ॥ समाधिः सर्वहेतुश्च प्राणायाम इति स्मृतः ॥ ४४ ॥ प्राणः स्वदेहजो वायुर्यमस्तस्य निरोधनम् ॥ त्रिधा द्विजैर्यमः
प्रोक्तो मंदो मध्योत्तमस्तथा ॥ ४५ ॥ प्राणापाननिरोधस्तु प्राणायामः प्रकीर्तितः ॥ प्राणायामस्य मानं तु मात्राद्वादशकं स्मृतम् ॥ ४६ ॥
नीचो द्वादशमात्रस्तु उद्धातो द्वादशः स्मृतः ॥ मध्यमस्तु द्विरुद्धातश्चतुर्विंशतिमात्रकः ॥ ४७ ॥ मुख्यस्तु यस्त्रिरुद्धातः षट्त्रिंशन्मात्र
उच्यते ॥ प्रस्वेदकंपनोत्थानजनकश्च यथाक्रमम् ॥ ४८ ॥ आनन्दोद्भवयोगार्थं निद्राघूर्णिस्तथैव च ॥ रोमांचध्वनिसंविद्धस्वांगमो
टनकंपनम् ॥ ४९ ॥ भ्रमणं स्वेदजन्या सा संविन्मूर्च्छा भवेद्यदा ॥ तदोत्तमोत्तमः प्रोक्तः प्रणायामः सुशोभनः ॥ ५० ॥

“निमिषान्मेपणे मात्रा ततो लघ्वक्षरं तथा ॥ प्राणायामस्य संख्यायः स्मृतो द्वादशमात्रकः” इति ॥ ४७ ॥ यथाक्रमं नीचमध्यमुख्यक्रमेण स्वेदकंपनोत्थानजनकः भवतीति शेषः ॥ ४८ ॥ आनन्दस्य उद्भवः प्रादुर्भावो यस्मिन्नसौ आनन्दोद्भवश्चासौ योगश्च आनन्दोद्भवयोगस्तदर्थं तत्प्राप्तय इत्यर्थः । निद्राघूर्णिः घूर्णनमनेन भस्मारख्यः कुंभकः सूचितः । रोमांचाः पुलकाः ध्वनयो भ्रमरगुंजारवाः तैः संविद्धं व्याप्तं यत्स्वांगस्य मोटनमासनबंधादौ मोडनं तथा कंपनमानंदेनांदोलनमनेन भ्रामरीसंज्ञकः कुंभकः सूचितः ॥ ४९ ॥ स्वेदः प्राणायामायासाद्धर्मः तज्जन्या सा पूर्वोक्तसमाधिसंज्ञा संविद्रूपा मूर्च्छा संविन्मूर्च्छा अनेन मूर्च्छाख्यः कुंभकः सूचितः । भ्राम्याति जले स्थलवत्संचरत्यनेन भ्रमणमनेन झावनीसंज्ञकः कुंभकः सूचितः । यदा पूर्वोक्तलक्षणः सुशोभनः प्राणायामो भवेत्तदोत्तमोत्तमः प्रोक्त इत्यन्वयः । उक्तप्राणायामभेदास्तु हठदीपिकायामुक्ताः “सूर्यभेदनमुज्जायि-

लि. पु.

॥१५॥

सीतकारी शीतली तर्था ॥ भस्त्रिका भ्रामरी मूर्च्छा छुवनीत्यष्ट कुम्भकाः इति । एतल्लक्षणानि तत्र ज्ञेयानि ॥ ५० ॥ सगर्मः पूरकरोचकसहितोऽगर्मः केवलः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
॥ ५३ ॥ ५४ ॥ नैव जायते तस्य नोत्पन्न इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ वचसां आपणानां सम्यग्यथाशास्त्रं संयमः प्रशान्तिः संस्मृतेत्यन्वयः । तदुक्तं

सगर्भोऽगर्म इत्युक्तः सजपो विजपः क्रमात् ॥ इभो वा शरभो वापि दुराधर्षोऽथ केसरी ॥ ५१ ॥ गृहीतो दम्यमानस्तु यथास्वस्थस्तु
जायते ॥ तथा समरिणोऽस्वस्थो दुराधर्षश्च योगिनाम् ॥ ५२ ॥ न्यायतः सेव्यमानस्तु स एवं स्वस्थतां व्रजेत् ॥ यथैव मृगराट् नागः
शरभो वापि दुर्मदः ॥ ५३ ॥ कालांतरवशाद्योगादम्यते परमादरात् ॥ तथा परिचयात्स्वास्थ्यं समत्वं चाधिगच्छति ॥ ५४ ॥
योगादभ्यसते यस्तु व्यसनं नैव जायते ॥ एवमभ्यस्यमानस्तु मुनेः प्राणो विनिर्दहेत् ॥ ५५ ॥ मनोवाक्कायजान् दोषान् कर्तुर्देहं च
रक्षति ॥ संयुक्तस्य तथा सम्यक्प्राणायामेन धीमतः ॥ ५६ ॥ दोषात्तस्माच्च नश्यन्ति निश्वासस्तेन जीर्यते ॥ प्राणायामेन सिध्यति
दिव्याः शान्त्यादयः क्रमात् ॥ ५७ ॥ शान्तिः प्रशान्तिर्दीप्तिश्च प्रसादश्च तथा क्रमात् ॥ आदौ चतुष्टयस्येह प्रोक्ता शान्तिरिह द्विजाः ॥ ५८ ॥
सहजागंतुकानां च पापानां शान्तिरुच्यते ॥ प्रशान्तिः संयमः सम्यग्वचसामिति संस्मृता ॥ ५९ ॥ प्रकाशो दीप्तिरित्युक्तः सर्वतः सर्वदा
द्विजाः ॥ सर्वेन्द्रियप्रसादस्तु बुद्धेर्वै मरुतामपि ॥ ६० ॥ प्रसाद इति संप्रोक्तः स्वांते त्विह चतुष्टये ॥ प्राणोऽपानः समानश्च उदानो
व्यान एव च ॥ ६१ ॥ नागः कूर्मस्तु कृकलो देवदत्तो धनंजयः ॥ एतेषां यः प्रसादस्तु मरुतामिति संस्मृतः ॥ ६२ ॥ प्रयाणं कुरुते
तस्माद्वायुः प्राण इति स्मृतः ॥ अपानयत्यपानस्तु आहारादन्नि क्रमेण च ॥ ६३ ॥ व्यानो व्यानामयत्यंगं व्याध्यादीनां प्रकोपकः ॥
उद्वेजयति मर्माणि उदानोऽयं प्रकीर्तितः ॥ ६४ ॥ समं नयति गात्राणि समानः पंच वायवः ॥ उद्गारे नाग आख्यातः कूर्म उन्मीलने
तु सः ॥ ६५ ॥ कृकलः क्षुतकायैव देवदत्तो विजृम्भणे ॥ धनंजयो महाघोषः सर्वगः स मृतेऽपि हि ॥ ६६ ॥ इति यो दशवायूनां
प्राणायामेन सिध्यति ॥ प्रसादोऽस्य तुरीया तु संज्ञा विप्राश्चतुष्टये ॥ ६७ ॥

भारते—“अव्याहृतं व्याहृताच्छ्रेष्ठमाहुः सत्यं वदेद्ब्रह्माहृतं तद्वितीयम् ॥ धर्मं वदेद्ब्रह्माहृतं तन्नृतीयं प्रियं वदेद्ब्रह्माहृतं तच्चतुर्थम् ” इति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इह चतुष्टये शान्त्यादि

टी. अ.

८

॥१५॥

चतुष्टये ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विगतः स्वर उपापो यस्मादसौ विस्वरः विरुद्धद्वन्द्वोपपन्नः पशून्य इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ महतः महत्तत्त्वरूपायाः

विस्वरस्तु महान् प्रज्ञा मनो ब्रह्माचितिः स्मृतिः ॥ ख्यातिः संवित्ततः पश्चादीश्वरो मतिरेव च ॥ ६८ ॥ बुद्धरेताः द्विजाः संज्ञा महतः
परिकीर्तिताः ॥ अस्या बुद्धेः प्रसादस्तु प्राणायामेन सिद्धयति ॥ ६९ ॥ विस्वरो विस्वरीभावो द्वंद्वानां मुनिसत्तमाः ॥ अग्रजः सर्व
तत्त्वानां महान्यः परिमाणतः ॥ ७० ॥ यत्प्रमाणगुहा प्रज्ञा मनस्तु मनुते यतः ॥ बृहत्वाद्बृहणत्वाच्च ब्रह्मा ब्रह्मविदावराः ॥ ७१ ॥
सर्वकर्माणि भोगार्थं यच्चिनोति चितिः स्मृता ॥ स्मरते यत्स्मृतिः सर्वं संविद्वै विंदते यतः ॥ ७२ ॥ ख्यायते यत्त्विति ख्यातिर्ज्ञाना
दिभिरनेकशः ॥ सर्वतत्त्वाधिपः सर्वं विजानाति यदीश्वरः ॥ ७३ ॥ मनुते मन्यते यस्मान्मतिर्मतिमतांवराः ॥ अर्थं बोधयते यच्च
बुद्धयते बुद्धिरुच्यते ॥ ७४ ॥ अस्या बुद्धेः प्रसादस्तु प्राणायामेन सिद्धयति ॥ दोषान्विनिर्दहेत्सर्वान् प्राणायामादसौ यमी ॥ ७५ ॥
पातकं धारणाभिस्तु प्रत्याहारेण निर्दहेत् ॥ विषयान्विषयवृद्ध्यात्वा ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥ ७६ ॥ समाधिना यतिश्रेष्ठाः प्रज्ञावृद्धिं
विवर्धयेत् ॥ स्थानं लब्ध्वैव कुर्वीत योगाष्टांगानि वै क्रमात् ॥ ७७ ॥ लब्ध्वासनानि विधिवद्योगसिद्धयर्थमात्मवित् ॥ आदेशकाले
योगस्य दर्शनं हि न विद्यते ॥ ७८ ॥ अग्रभ्यासे जले वापि शुष्कपर्णचये तथा ॥ जंतुव्यासे श्मशाने च जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ॥ ७९ ॥
सशब्दे सभये वापि चैत्यवल्मीकसंचये ॥ अशुभे दुर्जनाक्रान्ते मशकादिसमन्विते ॥ ८० ॥ नःचरेद्देहबाधायां दौर्मनस्यादिसंभवे ॥
सुगुप्ते तु शुभे रम्ये गुहायां पर्वतस्य तु ॥ ८१ ॥ भवक्षेत्रे सुगुप्ते वा भवारामे वनेपि वा ॥ गृहे तु सुशुभे देशे विजने जंतुवर्जिते ॥ ८२ ॥
अत्यंतनिर्मले सम्यक् सुप्रलिते विचित्रिते ॥ दर्पणोदरसंकाशे कृष्णागरुसुधूपिते ॥ ८३ ॥ नानापुष्पसमाकीर्णै वितानोपरि शोभिते ॥
फलपल्लवमूलाढ्ये कुशपुष्पसमन्विते ॥ ८४ ॥ समासनस्थो योगांगान्यभ्यसेद्धृषितः स्वयम् ॥ प्रणिपत्य गुरुं पश्चाद्भवं देवीं विनाय
कम् ॥ ८५ ॥ योगीश्वरान् सशिष्यांश्च योगं युंजीत योगवित् ॥ आसनं स्वस्तिकं बध्वा पद्मप्रधासनं तु वा ॥ ८६ ॥

बुद्धरेताः पूर्वोक्ताः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ योगीश्वरान्

लि. पु.

॥१६॥

संशिष्यान् सप्तमाध्यायोक्तान् ॥ ८६॥ स्वस्तिकं स्वस्तिकसंज्ञमेवं । पद्ममर्धासनं सिद्धासनं । तदुक्तं दीपिकायाम् “ जात्रांतरं सम्यक् कृत्वा पादतले उभे ॥ ऋजुकायः समासीनः स्वस्तिकं तत्प्रचक्षते ॥ वामोरपरि दक्षिणं च चरणं संस्थाप्य वामं तथा दक्षोरपरि पश्चिमेन विधिना धृ वा कराभ्यां दृढम् ॥ अंगुष्ठी हृदये निधाय चुबुकं नासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिबिनाशकारि यमिनां पद्मासनं प्रोच्यते ॥ ” मतांतरं “ उत्तानौ चरणौ कृत्वा ऊरुसंस्थौ प्रयत्नतः ॥ ऊरुमध्ये तथोत्तानौ पाणी कृत्वा ततो दृशौ ॥ नासाग्रे विन्यसेद्राजदंतमूले तु जिह्वाया ॥ उत्तम्य चुबुकं वक्षस्तुत्याप्य पवनं शनैः ॥ इदं पद्मासनं प्रोक्तं सर्वव्याधिप्रणाशनम् ॥ ”

समजानुस्तथा धीमानेकजानुरथापिवा ॥ समं दृढासनो भूत्वा संहृत्य चरणानुभौ ॥ ८७ ॥ संवृतास्योपबद्धाक्ष उरो विष्टभ्य चाग्रतः ॥ पार्श्वभ्यां वृषणौ रक्षंस्तथा प्रजननं पुनः ॥ ८८ ॥ किंचिदुन्नामितशिरा दंतैर्देतात्र संस्पृशेत् ॥ तत्प्रक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशुश्चानवलो क्यन् ॥ ८९ ॥ तमः प्रच्छाद्य रजसा रजः सत्त्वेन छादयेत् ॥ ततः सत्त्वस्थितो भूत्वा शिवध्वं न समभ्यसेत् ॥ ९० ॥ अकारवाच्यं परमं शुद्धं दीपशिखाकृतिम् ॥ ध्यायेद्देवं पुंडरीकस्य कर्णिकायां समाहितः ॥ ९१ ॥ नाभेरधस्ताद्वा विद्वान् ध्यात्वा कमलमुत्तमम् ॥ त्र्यंगुले चाष्टकोणं वा पंचकोणमथापि वा ॥ ९२ ॥ त्रिकोणं च तथाग्रेयं सौम्यं सौरं स्वशक्तिभिः ॥ सौरं सौम्यं तथाग्रेयमथ वानुक मेण तु ॥ ९३ ॥ आग्रेयं च ततः सौरं सौम्यमेवं विधानतः ॥ अग्रेरधः प्रकल्प्यैवं धर्मादीनां चतुष्टयम् ॥ ९४ ॥ गुणत्रयं क्रमेणैव मंडलोपरि भावयेत् ॥ सत्त्वस्थं चिंतयेद्दुद्रं स्वशक्त्या परिमंडितम् ॥ ९५ ॥ नाभौ वाथ गले वापि भूमध्ये वा यथाविधि ॥ ललाट फलिकायां वा मूर्ध्नि ध्यानं समाचरेत् ॥ ९६ ॥ द्विदले षोडशारे वा द्वादशारे क्रमेण तु ॥ दशारे वा षडस्त्रे वा चतुरस्त्रे स्मरेच्छिवम् ॥ ९७ ॥ कनकाभे तथांगारसान्निभे सुसितेऽपि वा ॥ द्वादशादित्यसंकाशे चंद्रबिंबसमेऽपि वा ॥ ९८ ॥ विद्युत्कोटिनिभे स्थाने चिंतयेत्परमेश्वरम् ॥ अग्निवर्णेऽथ वा विद्युद्बलयाभे समाहितः ॥ ९९ ॥ वज्रकोटिप्रभे स्थाने पद्मरागनिभेऽपि वा ॥ नीललोहितबिंबे वा योगी ध्यानं समभ्य सेत् ॥ १०० ॥ महेश्वरं हृदि ध्यायेन्नाभिपद्मे सदाशिवम् ॥ चंद्रचूडं ललाटे तु भूमध्ये शंकरं स्वयम् ॥ १०१ ॥

अत्र राजदंतमूले दंष्ट्रामूले इति ब्रह्मानंदमेशाखिकृतटीकायामुक्तम् । “ योनिस्थानक्रमंश्चिन्मूलधटितं कृत्वा हृदं विन्यसेन्मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये कृत्वा हनुं सुस्थिरम् ॥ स्थाणुः संयमिर्बद्धिर्वाचलदृशा पश्येद्भ्रुवोरंतरं ह्येतन्माक्षकपाटमेदजनकं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥ ” इति । तत्रैकजानुनैवास्थितत्वादर्थोऽसंज्ञा ज्ञेया ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ नाभेरधस्तात्त्र्यंगुले कमलं ध्यात्वेत्यन्वयः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ धर्मादीनां चतुष्टयं धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यरूपम् ॥ ९४ ॥ स्वशक्त्या उभया ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ नीललोहितबिंबे सूर्यबिंबे तथा च श्रुतिः—“ असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः ” अस्यार्थोऽहोबलेनोक्तः “ असावादित्यसंविष्टो महारुद्रोऽवसर्पति ”

टी. अ.

८

॥१६॥

लोकानां शिक्षणार्थं प्रवर्तते “यद्वावसर्पति श्रीमानुदयास्तमसि” इति । अथानिन्दनेन समस्तैः हृदः प्रवर्तते ॥ नीलग्रीवः कालवंडो नीलग्रीवो विलोहितः ॥ ज्वलत्कल्पावसानाग्नि
समूहप्रतिमप्रभः ॥ ” इति ॥ १०० ॥ १०१ ॥ शाश्वतस्थाने मृष्टि ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ कं मस्तकं न्यस्यतेऽनेन
कन्यसः । धर्ज्ये कः कमित्यव्ययम् । “सुखशीर्षजलेषु कम्” इति विश्वः ॥ मार्गः सुषुम्नानाडीरूपः । तदुक्तं शिवगीतायाम् “अनंतैकोर्ध्वगा नाडी मूर्द्धपर्यंतमंजसा ॥ सुष्ठु
मनेति समादिष्टा तथा गच्छन्विमुच्यते” इति । उद्धातेन द्वादशमात्रककुम्भकेन ॥ १०९ ॥ मध्यमेन चतुर्विंशतिमात्रकेण उत्तमेन षट्त्रिंशन्मात्रकेण ॥ ११० ॥ रेचकं पूरकं

दिव्ये च शाश्वतस्थाने शिवध्यानं समभ्यसेत् ॥ निर्मलं निष्कलं ब्रह्म सुज्ञातं ज्ञानरूपिणम् ॥ १०२ ॥ अलक्षणमनिर्देश्यमणोरल्पतरं
शुभम् ॥ निरालंबमतक्यं च विनाशोत्पत्तिवर्जितम् ॥ १०३ ॥ कैवल्यं चैव निर्वाणं निःश्रेयसमनूपमम् ॥ अमृतं चाक्षरं ब्रह्म ह्यपुनर्भव
मद्भुतम् ॥ १०४ ॥ महानंदं परानंदं योगानंदमनामयम् ॥ हेयोपादेयरहितं सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं शिवम् ॥ १०५ ॥ स्वयंवेद्यमवेद्यं
तच्छिवं ज्ञानमयं परम् ॥ अतीन्द्रियमनाभासं परं तत्त्वं परात्परम् ॥ १०६ ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं ध्यानगम्यं विचारतः ॥ अद्वयं
तमसश्चैव परस्तात्संस्थितं परम् ॥ १०७ ॥ मनस्येवं महादेवं हृत्पद्मे वापि चिंतयेत् ॥ नाभौ सदाशिवं चापि सर्वदेवात्मकं
विभुम् ॥ १०८ ॥ देहमध्ये शिवं देवं शुद्धज्ञानमयं विभुम् ॥ कन्यसेनैव मार्गेण चोद्धातेनापि शंकरम् ॥ १०९ ॥ क्रमशः कन्यसेनैव
मध्यमेनापि सुव्रतः ॥ उत्तमेनापि वै विद्वान् कुम्भकेन समभ्यसेत् ॥ ११० ॥ द्वात्रिंशद्रेचयेद्धीमान् हृदि नाभौ समाहितः ॥ रेचकं
पूरकं त्यक्त्वा कुम्भकं च द्विजोत्तमाः ॥ १११ ॥ साक्षात्समरसेनैव देहमध्ये स्मरेच्छिवम् ॥ एकीभावं समेत्यैवं तत्र यद्रससंभवम् ॥ ११२ ॥
आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् साक्षात्समरसे स्थितः ॥ धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादश धारणम् ॥ ११३ ॥ ध्यानं द्वादशकं यावत्समाधि
रभिधीयते ॥ अथवा ज्ञानिनां विप्राः संपर्कादेव जायते ॥ ११४ ॥ प्रयत्नाद्वा तयोस्तुल्य चिराद्वा ह्यचिराद्विजाः ॥ योगांतरायास्त
स्याथ जायंते युंजतः पुनः ॥ ११५ ॥

त्यक्त्वा कुम्भकं केवलकुम्भकं कृतेति शेषः । देहमध्ये समरसेनैव शिवं स्मरेदित्यग्निमेणान्वयः । केवलकुम्भकमाहात्म्यं हठदीपिकायामुक्तम् “कुम्भके केवले सिद्धे रेचपूरकवर्जिते ॥
न तस्य दुर्लभं किंचिद्विषु लोकेषु विद्यते ॥” इति ॥ १११ ॥ ११२ ॥ द्वादश आयामाः प्राणायामा यस्यां भवन्ति सा धारणा अभिधीयत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ११३ ॥
ज्ञानिनां संपर्कात् समागमादेवेत्यर्थः ॥ ११४ ॥ प्रयत्नादभ्यासात् अचिरात्स्वल्पकालेन चिराद्बहुकालेन पूर्वजन्माभ्यासिनां चिरात्स्वल्पकालेन चिराद्बहुकालेन पूर्वजन्माभ्यासिनां चिरादित्यर्थः ॥ ११५ ॥

लि. पु.

॥ १७ ॥

गुरोः प्रणिधानात्संनिधानादित्यर्थः ॥ ११६ ॥ मुनिमनोलिनिपेवितं सदा सुरतरुं भगवंतमाश्रये ॥ गिरिजवल्लिसमावृतं शिवं सुरसमुत्तफलेरलंकृतम् ॥ इति श्रीलिङ्गे महापुराणे पूर्वभागे शिक्तोपिण्यां टीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ नवमे योगिनां विघ्ना द्युपसर्गाश्च सिद्धयः ॥ अष्टाष्टविधैश्वर्यं योगप्राप्यं निरूप्यते ॥ योगाभ्यासविघ्नान्याह—आलस्येति । एतद्व्याख्यानमग्रे मूल परोच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ कायचित्तयोगोक्तत्वादप्रवृत्तिरेवालस्यमित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आध्यात्मिकं

नश्यंत्यभ्यासतस्तेऽपि प्रणिधानेन वै गुरोः ॥ ११६ ॥ इति श्रीलिङ्गे महापुराणे पूर्वभागेऽष्टांगयोगनिरूपणं नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ उत उवाच ॥ आलस्यं प्रथमं पश्चाद्व्याधिपीडा प्रजायते ॥ प्रमादः संशयस्थाने चित्तस्येहानवस्थितिः ॥ १ ॥ अथद्वादर्शनं भ्रातिर्दुःखं च त्रिविधं ततः ॥ दौर्मनस्यमयोग्येषु विषयेषु च योगता ॥ २ ॥ दशधाभिप्रजायते मुनेर्योगांतरायकाः ॥ आलस्यं चाप्रवृत्तिश्च गुरुत्वात्कायाचित्तयोः ॥ ३ ॥ व्याधयो धातुवैषम्यात् कर्मजा दोषजास्तथा ॥ प्रमादस्तु समाधेस्तु साधनाना मभावनम् ॥ ४ ॥ इदं वेत्युभयस्पृक्तं विज्ञानं स्थानसंशयः ॥ अनवस्थितचित्तत्वमप्रतिष्ठा हि योगिनः ॥ ५ ॥ लब्धायामपि भूमौ च चित्तस्य भवबंधनात् ॥ अथद्वाभावरहिता वृत्तिर्वै साधनेषु च ॥ ६ ॥ साध्ये चित्तस्य हि गुरौ ज्ञानाचारशिवादिषु ॥ विपर्ययज्ञान मिति भ्रातिदर्शनमुच्यते ॥ ७ ॥ अनात्मन्यात्मविज्ञानमज्ञानात्तस्य संनिधौ ॥ दुःखमाध्यात्मिकं प्रोक्तं तथा चैवाधिभौतिकम् ॥ ८ ॥ आधिदैविकमित्युक्तं त्रिविधं सहजं पुनः ॥ इच्छाविघातात्संक्षोभश्चेतसस्तदुदाहृतम् ॥ ९ ॥ दौर्मनस्यं निरोद्धव्यं वैराग्येण परेण तु ॥ तमसा रजसा चैव संस्पृष्टं दुर्मनः स्मृतम् ॥ १० ॥ तदा मनसि संजातं दौर्मनस्यमिति स्मृतम् ॥ हठात्स्वीकरणं कृत्वा योग्यायोग्य विवेकतः ॥ ११ ॥ विषयेषु विचित्रेषु जंतोर्विषयलोलता ॥ अंतराया इति ख्याता योगस्यैते हि योगिनाम् ॥ १२ ॥ अत्यंतोत्साह युक्तस्य नश्यंति न च संशयः ॥ प्रनष्टेष्वंतरायेषु द्विजाः पश्चाद्वि योगिनः ॥ १३ ॥ उपसर्गाः प्रवर्तते सर्वे तेऽसिद्धिसूचकाः ॥ प्रतिभा प्रथमा सिद्धिर्द्वितीया श्रवणा स्मृता ॥ १४ ॥ वार्ता तृतीया विप्रेन्द्रास्तुरीया चेह दर्शना ॥ आस्वादा पंचमी प्रोक्ता वेदना पष्ठिका स्मृता ॥ १५ ॥ स्वल्पपदसिद्धिसंत्यागात्सिद्धिदाः सिद्धयो मुनेः ॥ प्रतिभा प्रतिभावृत्तिः प्रतिभाव इति स्थितिः ॥ १६ ॥

शरीरमानसम् । तदुक्तं विष्णुपुराणे “आध्यात्मिको वै द्विविधः शरीरो मानसस्तथा” इति । अधिदैविकमस्यप्राणिक्लाम् ॥ ८ ॥ अधिदैविकं शीतोष्णादिजन्यम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपसर्गाः समाधौ उपद्रवाः असिद्धिसूचकाः व्युत्थानं सिद्धिरूपाः । तदुक्तं योगसूत्रे “ततः प्रातिभश्रावणवेदनादर्शनास्वादवार्ता जायंते” “ते समाधायुपमर्गा व्युत्थाने सिद्धयः” इति ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वल्पपदसिद्धिसंत्यागात्पूर्वोक्तसिद्धित्यागात्सिद्धयोऽणिनादयः मुनेर्मननशीलस्येत्यनेन भोगव्यावृत्तस्येति

टी. अ.
९

॥ १७ ॥

सचितम् । सिद्धिदाः भवन्तीति शेषः । प्रतिभादिसिद्धीर्विबुधैर्विप्रैः प्रतिभेयमिति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्मिन् योगजधर्मरूपसंसर्गेण योगिनः अस्मिन् जगति आब्रह्म
भुवनं ब्रह्मलोकमभिव्याप्य देहस्थं स्वदेहे विद्यमानं विंदते जानन्तीत्यर्थः ॥ २१ ॥ औपसर्गिकं मायिकं चतुःषष्टिगुणं तत्संख्याकगुणयुक्तं समं सर्वम् एतेषु वक्ष्यमाणेषु गुणेषु
गुणितं ग्रथितमात्मनः सच्चिदानंदरूपस्य सर्वमौपसर्गिकं दुःखप्रयोजकं सर्वथा सर्वप्रकारेण संत्याज्यमित्यग्निमेणान्वयः ॥ २२ ॥ आप्यमुदकमयम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ बोधं ज्ञानरूपम् ।

बुद्धिर्विवेचना वेद्यं बुद्ध्यते बुद्धिरुच्यते ॥ सूक्ष्मे व्यवहितेतीति विप्रकृष्टे त्वनागते ॥ १७ ॥ सर्वत्र सर्वदा ज्ञानं प्रतिभानुक्रमेण तु ॥
श्रवणात्सर्वशब्दानामप्रयत्नेन योगिनः ॥ १८ ॥ ह्रस्वदीर्घश्रुतादीनां गुह्यानां श्रवणादपि ॥ स्पर्शस्याधिगमो यस्तु वेदना तूपादिता ॥ १९ ॥
दर्शनादिव्यरूपाणां दर्शनं चाप्रयत्नतः ॥ संविद्व्यरसे तस्मिन्नास्वादो ह्यप्रयत्नतः ॥ २० ॥ वार्ता च दिव्यगंधानां तन्मात्रा बुद्धिसंविदा ॥
विन्दते योगिनस्तस्मादाब्रह्मभुवनं द्विजाः ॥ २१ ॥ जगत्यस्मिन् हि देहस्थं चतुःषष्टिगुणं समम् ॥ औपसर्गिकमेतेषु गुणेषु गुणितं
द्विजाः ॥ २२ ॥ संत्याज्यं सर्वथा सर्वमौपसर्गिकमात्मनः ॥ पैशाचे पार्थिवं चाप्यं राक्षसानां पुरे द्विजाः ॥ २३ ॥ याक्षे तु तैजसं प्रोक्तं
गान्धर्वं श्वसनात्मकम् ॥ ऐन्द्रे व्योमात्मकं सर्वं सौम्ये चैव तु मानसम् ॥ २४ ॥ प्राजापत्ये त्वहंकारं ब्राह्मे बोधमनुत्तमम् ॥ आद्ये
चाष्टौ द्वितीये च तथा षोडशरूपकम् ॥ २५ ॥ चतुर्विंशत्तृतीये तु द्वात्रिंशच्च चतुर्थके ॥ चत्वारिंशत् पंचमे तु भूतमात्रात्मकं
स्मृतम् ॥ २६ ॥ गंधो रसस्तथा रूपं शब्दः स्पर्शस्तथैव च ॥ प्रत्येकमष्टधा सिद्धं पंचमेतच्छतक्रतोः ॥ २७ ॥ तथाष्टचत्वारिंशच्च
षट्पंचाशत्तथैव च ॥ चतुःषष्टिगुणं ब्राह्मं लभते द्विजसत्तमाः ॥ २८ ॥ औपसर्गिकमाब्रह्मभुवनेषु परित्यजेत् ॥ लोकेष्वालोक्य
योगेन योगवित्परमं सुखम् ॥ २९ ॥ स्थूलता ह्रस्वता वात्यं वार्धक्यं यौवनं तथा ॥ नानाजातिस्वरूपं च चतुर्भिर्देहधारणम् ॥ ३० ॥
पार्थिवांशं विना नित्यं सुरभिर्गंधसंयुतः ॥ एतदष्टगुणं प्रोक्तमैश्वर्यं पार्थिवं महत् ॥ ३१ ॥

आद्ये पार्थिवे अष्टौ अष्टगुणाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतत् पूर्वोक्तं पंचं विस्तृतं पचि विस्तारवचनेऽस्माद्वच् ॥ २७ ॥ चतुःषष्टिगुणं ब्राह्मं ब्रह्मण ऐश्वर्यं लभते प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २८ ॥
आब्रह्मभुवनेषु लोकेषु योगेन औपसर्गिकमालोक्य विचार्य यः परित्यजेत्स योगवित्परमं निरवधिकं सुखं प्राप्नोतीति शेषः ॥ २९ ॥ पार्थिवाद्यष्टगुणान्यष्टैश्वर्याणि कथयन्ति
स्थूलतेत्यादिना । अग्रिमस्थपार्थिवांशं विना चतुर्भिर्देहधारणमित्यन्वयः ॥ ३० ॥ नित्यं गंधमंयुतः अन एव “सुरभिर्घ्राणतर्पणः” इत्यमरः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

लि. पु.

॥१८॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ दग्धमपि लोकं स्वविधानतः योगैश्वर्येण अन्यदग्धं दाहशून्यं करोतीति शेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ द्वाभ्यां वाय्वाकाशाभ्यां रूपस्य देहस्य ॥ ३८ ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एतैः पञ्चविधैश्वर्यैः पुराणि शरीराणि आतनोति उत्पादयतीति पुरातनः । मूलविभुजादित्वात्कः कायव्यूहसामर्थ्यवानित्यर्थः । उक्तः परि
 जले निवसनं यद्ब्रह्म्यामिव विनिर्गमः ॥ इच्छेच्छक्तः स्वयं पातुं समुद्रमपि नातुरः ॥ ३२ ॥ यत्रेच्छति जगत्प्रसिद्धिस्तत्रास्य जलदर्श
 नम् ॥ यद्यद्रस्तु समादाय भोक्तुमिच्छति कामतः ॥ ३३ ॥ तत्तद्रसान्वितं तस्य त्रयाणां देहधारणम् ॥ भांडं विनाथ हस्तेन जलपिंडस्य
 धारणम् ॥ ३४ ॥ अव्रणत्वं शरीरस्य पार्थिवेन समन्वितम् ॥ एतत् पोडशकं प्रोक्तमाप्यमैश्वर्यमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ देहादग्निविनिर्माणं
 तत्तापभयवर्जितम् ॥ लोकं दग्धमपीहान्यदग्धं स्वविधानतः ॥ ३६ ॥ जलमध्ये हुतवहं चाधाय परिरक्षणम् ॥ अग्निनिग्रहणं हस्ते
 स्मृतिमात्रेण चागमः ॥ ३७ ॥ भस्मीभूतविनिर्माणं यथापूर्वं सकामतः ॥ द्वाभ्यां रूपविनिष्पत्तिर्विना तैस्त्रिभिरात्मनः ॥ ३८ ॥
 चतुर्विंशत्तमकं ह्येतत्तैजसं मुनिपुंगवाः ॥ मनोगतित्वं भूतानामंतर्निवसनं तथा ॥ ३९ ॥ पर्वतादिमहाभारस्कंधेनोद्बहनं पुनः ॥ लघुत्वं
 च गुरुत्वं च पाणिभ्यां वायुधारणम् ॥ ४० ॥ अंगुल्यग्रनिघातेन भूमेः सर्वत्र कंपनम् ॥ एकेन देहनिष्पत्तिर्वितैश्वर्यं स्मृतं बुधैः ॥ ४१ ॥
 छायाविहीननिष्पत्तिरिन्द्रियाणां च दर्शनम् ॥ आकाशगमनं नित्यमिन्द्रियार्थैः समन्वितम् ॥ ४२ ॥ दूरे च शब्दग्रहणं सर्वशब्दा
 वगाहनम् ॥ तन्मात्रलिंगग्रहणं सर्वप्राणिनिदर्शनम् ॥ ४३ ॥ ऐंद्रमैश्वर्यमित्युक्तमैतैरुक्तः पुरातनः ॥ यथाकामोपलब्धिश्च यथाकाम
 विनिर्गमः ॥ ४४ ॥ सर्वत्राभिभवश्चैव सर्वगुह्यानिदर्शनम् ॥ कामानुरूपनिर्माणं वशित्वं प्रियदर्शनम् ॥ ४५ ॥ संसारदर्शनं चैव
 मानसं गुणलक्षणम् ॥ छेदनं ताडनं बंधं संसारपरिवर्तनम् ॥ ४६ ॥ सर्वभूतप्रसादश्च मृत्युकालजयस्तथा ॥ प्राजापत्यमिदं प्रोक्तमाह
 ङ्कारिकमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ अकारणजगत्सृष्टिस्तथानुग्रह एव च ॥ प्रलयश्चाधिकारश्च लोकवृत्तप्रवर्तनम् ॥ ४८ ॥ असादृश्यमिदं
 व्यक्तं निर्माणं च पृथक्पृथक् ॥ संसारस्य च कर्तृत्वं ब्राह्ममेतदनुत्तमम् ॥ ४९ ॥ एतावत्तत्त्वमित्युक्तं प्राधान्यं वैष्णवं पदम् ॥ ब्रह्मणा
 तद्गुणं शक्यं वेत्तुमन्यैर्न शक्यते ॥ ५० ॥

माषितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्राजापत्यं दक्षादिप्राजापतिर्बन्धि ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एतावतः ब्राह्मैश्वर्यस्य तत्त्वं मुख्यकारणमिति हेतोः प्राधान्यं प्रधानसंबन्धि

टी. अ.

९

॥ १८ ॥

वैष्णवं पदमैश्वर्यम् उक्तं परिभाषितं तस्य प्रधानस्य गुणाः यस्मिंस्तत्तद्वृणं ब्रह्मणा वेत्तुं ज्ञातुं शक्यमन्यैर्न शक्यत इत्यन्वयः । अतएव तैत्तिरीयब्रह्मविदोपनिषदि अकाम हतस्य श्रोत्रियस्य निष्कामवेदोक्तकर्मकारिणः मानुषानंदमारभ्य ब्रह्मण आनंदपर्यंतमेव प्राप्तिरुक्ता ॥ ५० ॥ परं सर्वोत्कृष्टं शैवं शिवसंबन्धेश्वर्यं विद्यते सर्वदा वर्तमानं त्रिका लानवच्छिन्नत्वाल्लुट् । प्रतिपाद्यमेवेत्यर्थः । तदेवोक्तं सुंदरलहरीमाचार्यैः “विरिंचिः पंचत्वं व्रजति हरिरामोति विरतिं विनाशं कीनाशो भजति धनदो याति निधनम् ॥ वितंद्रा माहेंद्री विततिरपि संमीलति दृशां महासंहोरीस्मिन्विलसति सति त्वत्पतिरसौ ॥ ” इति । यद्विष्णुना नावगम्यते न ज्ञायते तत्को जानीयात् कोपि ज्ञातुमसमर्थ इत्यर्थः ॥ ५१ ॥

विद्यते तत्परं शैवं विष्णुना नावगम्यते ॥ असंख्येयगुणं शुद्धं को जानीयाच्छिवात्मकम् ॥ ५१ ॥ व्युत्थाने सिद्धयश्चैता ह्युपसर्गाश्च कीर्तिताः ॥ निरोद्धव्याः प्रयत्नेन वैराग्येण परेण तु ॥ ५२ ॥ नाशातिशयतां ज्ञात्वा विषयेषु भयेषु च ॥ अश्रद्धया त्यजेत्सर्वं विरक्त इति कीर्तितः ॥ ५३ ॥ वैतृष्ण्यं पुरुषे ख्यातं गुणवैतृष्ण्यमुच्यते ॥ वैराग्येणैव संत्याज्याः सिद्धयश्चोपसर्गिकाः ॥ ५४ ॥ औपसर्गिक माब्रह्मभुवनेषु परित्यजेत् ॥ निरुद्धयैव त्यजेत्सर्वं प्रसीदति महेश्वरः ॥ ५५ ॥ प्रसन्ने विमला मुक्तिर्वैराग्येण परेण वै ॥ अथवानुग्रहार्थं च लीलार्थं वा तदा मुनिः ॥ ५६ ॥ अनिरुद्धय विचेष्टेद्यः सोप्येवं हि सुखी भवेत् ॥ क्वचिद्भूमिं परित्यज्य ह्याकाशे क्रीडते श्रिया ॥ ५७ ॥ उद्गिरेच्च क्वचिद्वेदान् सूक्ष्मानर्थान् समासतः ॥ क्वचिच्छ्रुते तदर्थेन श्लोकबंधं करोति सः ॥ ५८ ॥ क्वचिदंडकबंधं तु कुर्याद्वंधं सहस्रशः ॥ ६० ॥ मृगपक्षिसमूहस्य रुतज्ञानं च विंदति ॥ ५९ ॥ ब्रह्माद्यं स्थावरान्तं च हस्तामलकवद्भवेत् ॥ बहुनात्र किमुक्तेन विज्ञानानि सहस्रशः ॥ ६० ॥ उत्पद्यंते मुनिश्रेष्ठा मुनेस्तस्य महात्मनः ॥ अभ्यासेनैव विज्ञानं विशुद्धं च स्थिरं भवेत् ॥ ६१ ॥ तेजोरूपाणि सर्वाणि सर्वं पश्यति योगवित् ॥ देवाबिंबान्यनेकानि विमानानि सहस्रशः ॥ ६२ ॥ पश्यति ब्रह्माविष्णवीन्द्रयमाग्निरुणादि कान् ॥ ग्रहनक्षत्रताराश्च भुवनानि सहस्रशः ॥ ६३ ॥ पातालतलसंस्थाश्च समाधिस्थः स पश्यति ॥ आत्मविद्याप्रदीपेन स्वस्थे- नाचलनेन तु ॥ ६४ ॥

पताः पूर्वोक्तचतुःषष्टिगुणरूपाः व्युत्थाने व्यवहारकाले सिद्धयः सिद्धिसंज्ञकाश्च परम् उपसर्गाः समाधिकाले विघ्नरूपाः कीर्तिताः । प्रयत्नेन तु पुनः परेण वैराग्येण निरोद्धव्या इत्यन्वयः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अनुग्रहार्थं वा लीलार्थमित्यनेन अनासक्तिः सूचिता ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ सूक्ष्मानन्वैरनधिगतान् वेदानर्थान् उद्गिरेदुच्चारयेदित्यर्थः ॥ ५८ ॥ दंडकबंधं दंडकसंज्ञकश्लोकबंधं सहस्रशः पद्मस्वस्तिकाद्यनेकप्रकारं बंधपद्मरचनारूपं कुर्यादित्यन्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ आत्मविद्या-

लि. पु.

॥१९॥

रूपः प्रदीपो विना शितेन स्वस्थेनात एवाचलनेन निष्कंपेन ॥६४॥ प्रसादरूपाभूतेन पूर्णं यत्सत्त्वरूपं पात्रं तस्मिन् स्थितेन विद्यमानेन पुरुषो जीवः तमोऽज्ञानं निहत्य ध्वंसं
यित्वा आत्मनि स्वरूपे ईश्वरं शिवं पश्यति साक्षात्करोति ॥ ६५ ॥ तस्येश्वरस्य प्रसादादेव धर्मादयः प्राणिनां भवन्तीति शेषः ॥ ६६ ॥ वर्णागामयुतैरपि विस्तरः शिवमहि
माविस्तरः वक्तुमपि न शक्य इत्यन्वयः । पाशुपते योगे शैवयोगे निष्ठया स्थातव्यं मरणावधि स्थातव्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥ “श्रीसां व त्वन्महेश्वर्यं ब्रह्मविष्णुद्वैतासदम् ॥

प्रसादाभूतपूर्णेन सत्त्वपात्रस्थितेन तु ॥ तमो निहत्य पुरुषः पश्यति ह्यात्मनीश्वरम् ॥ ६५ ॥ तस्य प्रसादाद्धर्मश्च ऐश्वर्यं ज्ञानमेव
च ॥ वैराग्यमपवर्गश्च नात्र कार्या विचारणा ॥ ६६ ॥ न शक्यो विस्तरः वक्तुं वर्णागामयुतैरपि ॥ योगे पाशुपते निष्ठा स्थातव्यं च
मुनीश्वराः ॥ ६७ ॥ इति श्रीलिङ्गपुराणे पूर्वभागे योगान्तरायकथनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ सतां जितात्मनां
साक्षाद्विजातीनां द्विजोत्तमाः ॥ धर्मज्ञानां च साधूनामाचार्याणां शिवात्मनाम् ॥ १ ॥ दयावतां द्विजश्रेष्ठास्तथा चैव तपस्विनाम् ॥
संन्यासिनां विरक्तानां ज्ञानिनां वशगात्मनाम् ॥ २ ॥ दानिनां चैव दान्तानां त्रयाणां सत्यवादिनाम् ॥ अलुब्धानां सयोगानां श्रुति
स्मृतिविदां द्विजाः ॥ ३ ॥ श्रौतस्मार्ताविरुद्धानां प्रसीदति महेश्वरः ॥ सदिति ब्रह्मणः शब्दस्तदन्ते ये लभन्त्युत ॥ ४ ॥ सायुज्यं
ब्रह्मणो याति तेन संतः प्रचक्षते ॥ दशात्मके ये विषये साधने चाष्टलक्षणे ॥ ५ ॥ न कुर्वन्ति न हृष्यन्ति जितात्मानस्तु ते स्मृताः ॥
सामान्येषु च द्रव्येषु तथा वैशेषिकेषु च ॥ ६ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशे यस्माद्युक्तास्तस्माद्विजातयः ॥ वर्णाश्रमेषु युक्तस्य स्वर्गादिसुखका
रिणः ॥ ७ ॥ श्रौतस्मार्तस्य धर्मस्य ज्ञानाद्धर्मज्ञ उच्यते ॥ विद्यायाः साधनात्साधुब्रह्मचारी गुरोर्हितः ॥ ८ ॥ क्रियाणां साधनाच्चैव
गृहस्थः साधुरुच्यते ॥ साधनात्तपसोऽरण्ये साधुर्वैखानसः स्मृतः ॥ ९ ॥ यतमानो याति साधुः स्मृतो योगस्य साधनात् ॥
एवमाश्रमधर्माणां साधनात्साधवः स्मृताः ॥ १० ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो यातिस्तथा ॥ धर्माधर्माविह प्रोक्तौ शब्दावेतौ
क्रियात्मकौ ॥ ११ ॥ कुशलाकुशलं कर्म धर्माधर्माविति स्मृतौ ॥ धारणार्थं महान् द्वेष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥

वेदैरगोचरं साक्षात्प्रसादान्मे प्रदर्शय ॥ इति श्रीलिङ्गे महापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां योगान्तरायकथनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ दशमे श्रीमहेशस्य प्रसादाहान्
विशेषतः ॥ श्रद्धयैव तु दृश्यत्वं लिङ्गे पृथग्वैव च ॥ आदौ प्रसादाहान् कथयति-सतामिति । एतद्व्याख्यानमग्रे मूल एवोक्तम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दशात्मके दशे
न्द्रियसाध्ये विषये इयं विषयसप्तमी । तथा च विषयसंबन्धेनेत्यर्थः । अष्टलक्षणे पूर्वाध्यायोक्ताष्टविधे साधने ऐश्वर्यविषये च न कुर्वन्ति न हृष्यन्ति ये ते जितात्मानः स्मृता

टी. अ.

१०

॥१९॥

इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनुरूपं योग्यमर्थं पृष्ठो न गृहति नानुरूपमर्थं पृष्ठोपि गृहेत्येव इमे
द्विविधाः ॥ १७ ॥ यथादृष्टं प्रवदति साक्ष्यादौ निष्पक्षपातवक्ता एते त्रयः पूर्वोक्ताः बोध्याः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ साधुः ज्येष्ठः उक्तान्यत्कनिष्ठं ज्ञेयं मायामयं

अधारणे महत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ अत्रेष्टप्रापको धर्म आचार्यैरूपदिश्यते ॥ १३ ॥ अधर्मश्चानिष्टफलो ह्याचार्यैरूपदिश्यते ॥
वृद्धाश्चालोलुपाश्चैव आत्मवंतो ह्यदाभिकाः ॥ १४ ॥ सम्यग्विनीता ऋजवस्तानाचार्यान्प्रचक्षते ॥ स्वयमाचरते यस्मादाचारे स्थाप
यत्यापि ॥ १५ ॥ आचिनोति च शास्त्रार्थानाचार्यस्तेन चोच्यते ॥ विज्ञेयं श्रवणाच्छ्रौतं स्मरणात्स्मार्तमुच्यते ॥ १६ ॥ इज्या
वेदात्मकं श्रौतं स्मार्तं वर्णाश्रमात्मकम् ॥ दृष्टानुरूपमर्थं यः पृष्ठो नैवापि गृहति ॥ १७ ॥ यथादृष्टप्रवादस्तु सत्यं लैङ्गेऽत्र पठ्यते ॥
ब्रह्मचर्यं तथा मौनं निराहारत्वमेव च ॥ १८ ॥ अहिंसा सर्वतः शान्तिस्तप इत्यभिधीयते ॥ आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हितायाहिताय
च ॥ १९ ॥ वर्तते त्वसकृद्भक्तिः कृत्स्ना ह्येषा दया स्मृता ॥ यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनैवागतं क्रमात् ॥ २० ॥ तत्तद्गुणवते देयं
दातुस्तद्दानलक्षणम् ॥ दानं त्रिविधमित्येतत्कनिष्ठज्येष्ठमध्यमम् ॥ २१ ॥ कारुण्यात्सर्वभूतेभ्यः संविभागस्तु मध्यमः ॥ श्रुतिस्मृ
तिभ्यां विहितो धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ २२ ॥ शिष्टाचाराविरुद्धश्च स धर्मः साधुरुच्यते ॥ मायाकर्मफलत्यागी शिवात्मा पारि
कौततः ॥ २३ ॥ निवृत्तः सर्वसंगेभ्यो युक्तो योगी प्रकीर्तितः ॥ असक्तो भयतो यस्तु विषयेषु विचार्य च ॥ २४ ॥ अलुब्धः संयमी
प्रोक्तः प्रार्थितोपि समंततः ॥ आत्मार्थं वा परार्थं वा इंद्रियाणीह यस्य वै ॥ २५ ॥ न मिथ्या संप्रवर्तते शमस्यैव तु लक्षणम् ॥
अनुद्विग्नो ह्यनिष्टेषु तथेष्टान्नाभिनन्दति ॥ २६ ॥ प्रीतितापविषादेभ्यो विनिवृत्तिर्विरक्तता ॥ संन्यासः कर्मणां न्यासः कृतानामकृतैः
सह ॥ २७ ॥ कुशलाकुशलानां तु प्रहाणं न्यास उच्यते ॥ अव्यक्ताद्यविशेषांते विकारेऽस्मिन्नचेतने ॥ २८ ॥ चेतनाचेतनान्यत्त्व
विज्ञानं ज्ञानमुच्यते ॥ एवं तु ज्ञानयुक्तस्य श्रद्धायुक्तस्य शंकरः ॥ २९ ॥

कर्मफलं त्यजति तच्छीलः मायाकर्मफलत्यागी । तदुक्तं शिवगीतायां रामेण “किञ्चिज्जलं वा बुल्लुकोदकं वा यच्छंकरत्वं प्रतिगृह्य दत्से ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीमपि यज्जनेभ्यः सर्वै
त्वविद्याकृतमेव मन्ये” इति ॥ २३ ॥ भयतः जन्ममृत्यादिभयेन विचार्य अनित्यत्वादि विमृश्य विषयेष्वसक्त इत्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रधानमादि

लि. पु.
॥२०॥

येस्य नास्ति विशेषश्चरमावयवो येभ्यस्तेऽविशेषाः परमाणवोऽन्ते यस्यैतादृशे अचेतने जडे विकारे चेतना जाँवा अचेतनाः जडाः तेभ्योऽन्यस्य ब्रह्मणः भावः प्रकारस्तस्य चेतनाचेतनान्यत्वस्य विज्ञानं निश्चयात्मकं ज्ञानं सर्वं हि खल्विदं ब्रह्मेति श्रुतिप्रतिपादितं ज्ञानमुच्यते कथ्यत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ गुह्यतममतिशयेन गोपनीयं वक्ष्ये कथयामि किं परमेश्वरे भवे शिवे सर्वत्र सर्वभूतेषु भक्तिः सेवनं तथा निर्दिष्टभक्त्या युक्तो विमुच्यते । अत्रेति शेषः । न संदेह इत्यभिप्रेयान्वयः । तदुक्तं कैवल्योपनिषदि-“सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ संपश्यन्परमं याति याति नान्येन हेतुना ॥” इति ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ भगवति शिवेऽभक्ता ये ते अस्मिन्नोके गिरि वेदवाग्विषये गुहावहरी

प्रसीदति न संदेहो धर्मश्चायं द्विजोत्तमाः ॥ किं तु गुह्यतमं वक्ष्ये सर्वत्र परमेश्वरे ॥३०॥ भवे भक्तिर्न संदेहस्तथा युक्तो विमुच्यते ॥ अयोग्यस्यापि भगवान् भक्तस्य परमेश्वरः ॥ ३१ ॥ प्रसीदति न संदेहो निगृह्य विविधं तमः ॥ ज्ञानमध्यापनं होमो ध्यानं यज्ञस्तपः श्रुतम् ॥ ३२ ॥ दानमध्ययनं सर्वं भवभक्त्यै न संशयः ॥ चांद्रायणसहस्रैश्च प्राजापत्यज्ञतैस्तथा ॥ ३३ ॥ मासोपवासैश्चान्यैर्वा भक्तिर्मुनिवरोत्तमाः ॥ अभक्ता भगवत्यस्मिन्नोके गिरिगुहाशये ॥ ३४ ॥ पतंति चात्मभोगार्थं भक्तो भावेन मुच्यते ॥ भक्तानां दर्शनादेव नृणां स्वर्गादयो द्विजाः ॥३५॥ न दुर्लभा न सन्देहो भक्तानां किं पुनस्तथा ॥ ब्रह्मविष्णुसुरेन्द्राणां तथान्येषामपि स्थितिः ॥ ३६ ॥ भक्त्या एव मुनीनां च बलसौभाग्यमेव च ॥ भवेन च तथा प्रोक्तं संप्रेक्ष्योमां पिनाकिना ॥ ३७ ॥ देव्यै देवेन मधुरं वाराणस्यां पुरा द्विजाः ॥ अविमुक्ते समासीना रुद्रेण परमात्मना ॥ ३८ ॥ रुद्राणी रुद्रमाहेदं लब्ध्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ केन वश्यो महादेव पूज्यो दृश्यस्त्वमीश्वरः ॥ ३९ ॥ तपसा विद्यया वापि योगेनेह वद प्रभो ॥ सूत उवाच ॥ निशम्य वचनं तस्यास्तथा ह्यालोक्य पार्वतीम् ॥४०॥ आह बालेंदुतिलकः पूर्णेंदुवदनां हसन् ॥ स्मृत्वाथ मेनया पत्न्या गिरेगां कथितां पुरा ॥ ४१ ॥

वदाशयः पतनहेत्वभिप्रायः ‘स्वर्गकामोऽग्निष्टोमेन यजेत’ इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितः कर्ममार्गः तस्मिन्नात्मभोगार्थं भोगप्राप्त्याशया पतंति मज्जंतीत्यर्थः । यद्वा गिरिगुहावदाशयो गांभीर्यं यस्य तस्मिन् संसारे पतंति संसरंतीत्यर्थः । भक्तस्तु भावेन दृढनिश्चयेन मुच्यत इत्यन्वयः ॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ गिरेः पत्न्या मेनया देव्या सह महात्मनः मम गिरौ हिमालये चिरकालस्थितिं प्रेक्ष्य स्थानार्थं स्थाननिर्माणार्थं गां कथितां स्मृत्वा हसन् देवीं हे विलासिनि विलासवति मात्रा यत्कथितां विस्मृतासि इह अस्मिन् काले त्वया

टी. अ.
१०

॥२०॥

पुरी लब्धाऽतः प्रष्टुमर्हसीत्याहेत्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पंचभिः पवित्रैः सद्योजातादिमंत्रैः द्विजैस्त्रैर्वर्णिकैः स्त्रीशू-
 द्राणां तु नमोतनाममंत्रैरेवाधिकारोऽनेन ध्वनितः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ भावं दत्तमिति पूर्वस्थेनान्वयः । अत्र सामान्ये 'नपुंसकम्' इति नपुंसकत्वम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ दृश्यः
 चिरकालस्थितिं प्रेक्ष्य गिरौ देव्या महात्मनः ॥ देवि लब्धा पुरी रम्या त्वया यत्प्रष्टुमर्हसि ॥ ४२ ॥ स्थानार्थं कथितं मात्रा विस्मृ-
 तेह विलासिनि ॥ पुरा पितामहेनापि पृष्टः प्रश्रवतां वरे ॥ ४३ ॥ यथा त्वयाद्य वै पृष्टो द्रष्टुं शक्यात्मकं त्वहम् ॥ श्वेते श्वेतेन वर्णेन
 दृष्ट्वा कल्पे तु मां शुभे ॥ ४४ ॥ सद्योजातं तथा रक्ते रक्तं वामं पितामहः ॥ पीते तत्पुरुषं पीतमधोरे कृष्णमीश्वरम् ॥ ४५ ॥ ईशानं
 विश्वरूपाख्यो विश्वरूपं तदाह माम् ॥ ४६ ॥ पितामह उवाच ॥ वाम तत्पुरुषाधोर सद्योजात महेश्वर ॥ दृष्टो मया त्वं गायत्र्या
 देवदेव महेश्वर ॥ केन वश्यो महादेव ध्येयः कुत्र घृणानिधे ॥ ४७ ॥ दृश्यः पूज्यस्तथा देव्या वक्तुमर्हसि शंकर ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
 अवोचं श्रद्धयैवेति वश्यो वारिजसंभव ॥ ४८ ॥ ध्येयो लिंगे त्वया दृष्टे विष्णुना पयसां निधौ ॥ पूज्यः पंचास्यरूपेण पवित्रैः पञ्चभि-
 र्द्विजैः ॥ ४९ ॥ भवभक्त्याद्य दृष्टोहं त्वयांजजगद्गुरो ॥ सोऽपि मामाह भावार्थं दत्तं तस्मै मया पुरा ॥ ५० ॥ भावं भावेन देवेशि
 दृष्टवान्मां हृदीश्वरम् ॥ तस्मात्तु श्रद्धया वश्यो दृश्यः श्रेष्ठगिरिः सुते ॥ ५१ ॥ पूज्यो लिंगे न संदेहः सर्वदा श्रद्धया द्विजैः ॥ श्रद्धा धर्मः
 परः सूक्ष्मः श्रद्धा ज्ञानं हुतं तपः ॥ ५२ ॥ श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च दृश्योहं श्रद्धया सदा ॥ ५३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे
 भक्तिभावकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ऋषय उचुः ॥ कथं वै दृष्टवान्ब्रह्मा सद्योजातं महेश्वरम् ॥ वामदेवं महात्मानं पुराण-
 पुरुषोत्तमम् ॥ १ ॥ अघोरं च तथेशानं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ सूत उवाच ॥ एकोनत्रिंशकः कल्पो विज्ञेयः श्वेतलोहितः ॥ २ ॥
 तस्मिंस्तत्परमं ध्यानं ध्यायतो ब्रह्मणस्तदा ॥ उत्पन्नस्तु शिखायुक्तः कुमारः श्वेतलोहितः ॥ ३ ॥

प्रेक्षितुं योग्यः ॥ ५३ ॥ "श्रीसांव मायया ते रचितब्रह्मांडवस्तुजालात् ॥ गच्छतु मेनो विहंगो दृढश्रद्धासिनि कृतमवबोधः ॥" इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतो-
 पिण्यां टीकायां भक्तिभावकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ एकादशोऽस्मिन्नध्याये सद्योजातसमुद्भवः ॥ तच्छिष्यसंभवश्चैव कथ्यते पापनाशनः ॥ ऋषयः शौनकादयः
 दत्तं प्रत्युचुः—कथमिति । ब्रह्मा महेश्वरं सद्योजातं वामदेवं तत्पुरुषम् अघोरमीशानं च कथं दृष्टवानित्यग्रिमेष्वन्यः ॥ १ ॥ २ ॥ श्वेतं लोहितं रुधिरं यस्य । यद्वा श्वेतः श्वेत-

लि. पु.

॥२१॥

वर्णश्चासी लोहितः नेत्रप्रातनखकरचरणेषु रक्तवर्णः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ महायशा इदं ब्रह्मविशेषणं ज्ञेयाः शुभ्रवर्णाः ॥ ६ ॥ तत्सद्योजातरूपं ब्रह्म सदावृतं सर्वदा सेवि-
तम् ॥ ७ ॥ तस्य सद्योजातस्य अग्रे तस्मात्सद्योजाताज्जज्ञे अतोसी ज्ञेयमुनिः हर एव । तदुक्तं सप्तमे 'आद्ये रुद्रः कलौ ज्ञेयः' इति ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्राणायामः प्राणनिरोधः
॥ १० ॥ व्रजन्ति गच्छन्ति ॥ ११ ॥ कुन्देदुशंखस्फटिकावमासं वेदाक्षमालावरदामयांकम् ॥ सुनन्दं नन्दप्रभुखैर्वृतं तं सद्योजातं शरणं प्रपद्ये ॥ " इति श्रीलिङ्गमहापुराणे

तं दृष्ट्वा पुरुषं श्रीमान्ब्रह्मा वै विश्वतोमुखः ॥ हृदि कृत्वा महात्मानं ब्रह्मरूपिणमीश्वरम् ॥ ४ ॥ सद्योजातं ततो ब्रह्मा ध्यानयोगपरोऽ-
भवत् ॥ ध्यानयोगात्परं ज्ञात्वा वन्दे देवमीश्वरम् ॥ ५ ॥ सद्योजातं ततो ब्रह्मा ब्रह्म वै समर्चितयत् ॥ ततोस्य पार्श्वतः ज्ञेयाः
प्रादुर्भूता महायशाः ॥ ६ ॥ सुनन्दो नन्दनश्चैव विश्वनन्दोपनन्दनौ ॥ शिष्यास्ते वै महात्मानो यैस्तद्ब्रह्म सदावृतम् ॥ ७ ॥ तस्याग्रे
श्वेतवर्णाभिः श्वेतो नाम महासुनिः ॥ विजज्ञेऽथ महातेजास्तस्माज्जज्ञे हरस्त्वसौ ॥ ८ ॥ तत्र ते मुनयः सर्वे सद्योजातं महेश्वरम् ॥
प्रपन्नाः परया भक्त्या गृणन्तो ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ९ ॥ तस्माद्विश्वेश्वरं देवं ये प्रपद्यन्ति वै द्विजाः ॥ प्राणायामपरा भूत्वा ब्रह्मतत्पर-
मानसाः ॥ १० ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता विमला ब्रह्मवर्चसः ॥ विष्णुलोकमतिक्रम्य रुद्रलोकं व्रजन्ति ते ॥ ११ ॥ इति श्रीलिङ्ग-
महापुराणे पूर्वभागे सद्योजातमाहात्म्यं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ ततस्त्रिंशत्तमः कल्पो रक्तो नाम प्रकीर्तितः ॥
ब्रह्मा यत्र महातेजा रक्तवर्णमधारयत् ॥ १ ॥ ध्यायतः पुत्रकामस्य ब्रह्मणः परमोष्ठिनः ॥ प्रादुर्भूतो महातेजाः कुमारो रक्तभूषणः ॥ २ ॥
रक्तमाल्यांबरधरो रक्तनेत्रः प्रतापवान् ॥ स तं दृष्ट्वा महात्मानं कुमारं रक्तवाससम् ॥ ३ ॥ परं ध्यानं समाश्रित्य बुबुधे देवमीश्वरम् ॥
स तं प्रणम्य भगवान् ब्रह्मा परमयन्त्रितः ॥ ४ ॥ वामदेवं ततो ब्रह्मा ब्रह्म वै समर्चितयत् ॥ तथा स्तुतो महादेवो ब्रह्मणा परमेश्वरः ॥ ५ ॥
प्रतीतहृदयः सर्व इदमाह पितामहम् ॥ ध्यायता पुत्रकामेन यस्मात्तेहं पितामह ॥ ६ ॥ दृष्टः परमया भक्त्या स्तुतश्च ब्रह्मपूर्व-
कम् ॥ तस्माद्ध्यानबलं प्राप्य कल्पेकल्पे प्रयत्नतः ॥ ७ ॥

पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सद्योजातमाहात्म्यं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ लैंगोऽस्मिन्द्वादशाध्याये ब्रह्मणोनुग्रहेच्छया ॥ उद्भवो वामदेवस्य शिष्याणां चैव वर्ण्यते ॥
स्ततस्त्रिंशत्कल्पवृत्तामाह—तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सर्वः सर्वस्वरूपः ॥ ६ ॥ ब्रह्मपूर्वकं ब्रह्म वामदेवायेति मंत्रः पूर्वा यस्मिन् कर्माणि तथा स्तुत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

टी. अ.

१२

॥२१॥

प्रकर्षेण सर्वश्रेष्ठत्वेन संख्यातं सांख्यैर्गणितं लोकधातरि लोकाधारमूलम् ईश्वरं मां वेत्स्यसे विचाती ज्ञाह्यसीत्सर्वः ॥ ८ ॥ ब्रह्मतुल्यं वर्चो येषां ते ब्रह्मवर्चसः ॥ ९ ॥
वीराः विक्रान्ताः ॥ १० ॥ वर्षसहस्रांते इत्यस्य तृतीयस्थरुद्रं प्रविष्टा इत्यत्रान्वयः । ब्रह्मत्वे ब्रह्मभावे ॥ ११ ॥ वामदैविकं वामदेवदेवतार्कं तत्पूर्वाक्तं वामदेवायेति
मंत्ररूपम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ वामं सुंदरम् ईश्वरं युञ्जानाः समाधिना ध्यायन्तः ॥ १४ ॥ पुनरावृत्तिरेव दुर्लभा यत्र तं रुद्रलोकम् ॥ १५ ॥ “वराक्षमालाभयदंकहस्तं सरोज

वेत्स्यसे मां प्रसंख्यातं लोकधातारमीश्वरम् ॥ ततस्तस्य महात्मानश्चत्वारस्ते कुमारकाः ॥ ८ ॥ संवभूवुर्महात्मानो विशुद्धा
ब्रह्मवर्चसः ॥ विरजाश्च विबाहुश्च विशोको विश्वभावनः ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्या ब्रह्मणस्तुल्या वीरा अध्यवसायिनः ॥ रक्तांबरधराः
सर्वे रक्तमाल्यानुलेपनाः ॥ १० ॥ रक्तकुंकुमलितांगा रक्तभस्मानुलेपनाः ॥ ततो वर्षसहस्रांते ब्रह्मत्वेव्यवसायिनः ॥ ११ ॥
गृणन्तश्च महात्मानो ब्रह्म तद्वामदैविकम् ॥ अनुग्रहार्थं लोकानां शिष्याणां हितकाम्यया ॥ १२ ॥ धर्मोपदेशमखिलं कृत्वा ते ब्रह्मणः
प्रियाः ॥ पुनरेव महादेवं प्रविष्टा रुद्रमव्ययम् ॥ १३ ॥ येपि चान्ये द्विजश्रेष्ठा युञ्जाना वाममीश्वरम् ॥ प्रपश्यन्ति महादेवं तद्भक्तास्त
त्परायणाः ॥ १४ ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता विमला ब्रह्मचारिणः ॥ रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १५ ॥ इति श्रीलिङ्गमहा
पुराणे पूर्वभागे वामदेवमाहात्म्यं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ एकत्रिंशत्तमः कल्पः पीतवासा इति स्मृतः ॥ ब्रह्मा यत्र
महाभागः पीतवासा बभूव ह ॥ १ ॥ ध्यायतः पुत्रकामस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ प्रादुर्भूतो महातेजाः कुमारः पीतवस्त्रधृक् ॥ २ ॥
पीतगंधानुलितांगः पीतमाल्यांबरो युवा ॥ हेमयज्ञोपवीतश्च पीतोष्णीधो महाभुजः ॥ ३ ॥ तं दृष्ट्वा ध्यानसंयुक्तो ब्रह्मा लोकमहेश्वरम् ॥
मनसा लोकधातारं प्रपदे शरणं विभुम् ॥ ४ ॥ ततो ध्यानगतस्तत्र ब्रह्मा माहेश्वरीं वराम् ॥ गां विश्वरूपां ददृशे महेश्वरमुखाच्चु
ताम् ॥ ५ ॥ चतुष्पदां चतुर्वक्त्रां चतुर्हस्तां चतुस्तनीम् ॥ चतुर्नेत्रां चतुःशृङ्गां चतुर्दंष्ट्रां चतुर्मुखीम् ॥ ६ ॥ द्वात्रिंशद्गुणसंयुक्तामी
श्वरीं सर्वतोमुखाम् ॥ स तां दृष्ट्वा महातेजा महादेवीं महेश्वरीम् ॥ ७ ॥ पुनराह महादेवः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ मतिः स्मृतिर्बुद्धिरिति
गायमानः पुनःपुनः ॥ ८ ॥ एहोहीति महादेवि सातिष्ठत्प्रांजलिर्विभुम् ॥ विश्वमावृत्य योगेन जगत्सर्वं वशीकुरु ॥ ९ ॥

किंजल्कसमानवर्णम् ॥ रक्तांबरं रक्तविभूषणं च तं वामदेवं हृदये युनज्मि ॥ ” इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां वामदेवमाहात्म्यं नाम द्वादशोऽ-
ध्यायः ॥ १२ ॥ त्रयोदशोऽस्मिन्नध्याये विश्वसुहृद्धारणयोगतः ॥ तत्पुरुषोद्भवः सम्यग्गायत्र्याश्चैव वर्ण्यते ॥ सूतस्तत्पुरुषोत्पत्तिं वर्णयति—एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥
३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ द्वात्रिंशद्ये युगाः साधुद्रशास्त्रप्रसिद्धाः तैः । यदा षोडशध्यायोक्तयोगादिद्वात्रिंशद्गुणास्तैः संयुक्ताम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ एहोहीत्यादौ द्विरुक्तिः । विशुं

लि. पु.

॥२२॥

तत्पुरुषं प्राञ्जलिः साऽतिष्ठत् जगत्सर्वं वशीकुर्वित्यादित्यन्वयः ॥९॥ रुद्राणी उमा परमः मोक्षरूपः अर्थो यस्यां सा परमार्थो ॥१०॥११॥ लोकगुरोर्महेश्वरसकाशात् प्रतिपदे
प्राप्तवानित्यर्थः ॥ १२ ॥ इत्युक्तरूपां वैदिकीं वेदभवां विद्यां ज्ञानदां रौद्रीं रुद्रदेवत्यां तत्पुरुषायेति गायत्रीम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

अथ तामाह देवेशो रुद्राणी त्वं भविष्यसि ॥ ब्राह्मणानां हितार्थाय परमार्था भविष्यसि ॥ १० ॥ तथैनां पुत्रकामस्य
ध्यायतः परमेष्ठिनः ॥ प्रददौ देवदेवेशः चतुष्पादां जगद्गुरुः ॥११॥ततस्तां ध्यानयोगेन विदित्वा परमेश्वरीम् ॥ ब्रह्मा लोकगुरोः सोऽथ
प्रतिपदे महेश्वरीम् ॥१२॥ गायत्रीं तु ततो रौद्रीं ध्यात्वा ब्रह्मानुयंत्रितः ॥ इत्येतां वैदिकीं विद्यां रौद्रीं गायत्रीमीरिताम् ॥ १३ ॥
जपित्वा तु महादेवीं ब्रह्मा लोकनमस्कृताम् ॥ प्रपन्नस्तु महादेवं ध्यानयुक्तेन चेतसा ॥१४॥ ततस्तस्य महादेवो दिव्ययोगं बहुश्रुतम् ॥
ऐश्वर्यं ज्ञानसंपत्तिं वैराग्यं च ददौ प्रभुः ॥ १५ ॥ ततोऽस्य पार्श्वतो दिव्याः प्रादुर्भूताः कुमारकाः ॥ पीतमाल्यांबरधराः पीतस्रग
नुलेपनाः ॥ १६ ॥ पीताभोष्णीषशिरसाः पीतास्याः पीतमूर्धजाः ॥ ततो वर्षसहस्रांत उपित्वा विमलौजसः ॥ १७ ॥ योगात्मानस्त
पोह्वादाः ब्राह्मणानां हितैषिणः ॥ धर्मयोगबलोपेता मुनीनां दीर्घसत्रिणाम् ॥ १८ ॥ उपदिश्य महायोगं प्रविष्टास्ते महेश्वरम् ॥ एव
मेतैनं विधिना ये प्रपन्ना महेश्वरम् ॥१९॥अन्येऽपि नियतात्मानो ध्यानयुक्ता जितेंद्रियाः ॥ ते सर्वे पापमुत्सृज्य विमला ब्रह्मवर्चसाः ॥२०॥
प्रविशन्ति महादेवं रुद्रं ते त्वपुनर्भवाः ॥ २१ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे तत्पुरुषमाहात्म्यं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
सूत उवाच ॥ ततस्तस्मिन्गते कल्पे पीतवर्णे स्वयंभुवः ॥ पुनरन्यः प्रवृत्तस्तु कल्पो नाम्नाऽसितस्तु सः ॥ १ ॥ एकार्णवे तदा वृत्ते
दिव्ये वर्षसहस्रके ॥ स्रष्टुकामः प्रजा ब्रह्मा चिंतयामास दुःखितः ॥ २ ॥ तस्य चिंतयमानस्य पुत्रकामस्य वै प्रभोः ॥ कृष्णः समभव
द्रणो ध्यायतः परमेष्ठिनः ॥ ३ ॥ अथापश्यन्महातेजाः प्रादुर्भूतं कुमारकम् ॥ कृष्णवर्णं महावीर्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ ४ ॥

नास्ति पुनर्भवः संसारो येषां तेऽपुनर्भवाः कैवल्यप्राप्ता इत्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रदीप्तविद्युत्कनकावभासं चतुर्मुखं तत्पुरुषं त्रिनेत्रम् ॥ पीतांबरं पीतविभूषणं तं गाय-
त्र्युपेतं सततं प्रपन्नः ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ चतुर्दशोऽस्मिन्नध्याये विधेः प्रियचिकीर्षया ॥ अघोरस्यो-

टी. अ.

१४

॥२२॥

द्रवः पुण्यो वर्ण्यते पापपावकः ॥ सूतः अधोरोत्पत्ति वर्णयन्नाह—तत इत्यादिना ॥ असितः कृष्णः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ घोरः भयंकरः विक्रमो यस्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अव्ययं नाशशून्यम् ॥ १३ ॥ कुठारखेटाकुशपाशशूलकपालदक्काक्षगुणान्दधानम् ॥ चतुर्मुखं नीलरुचिं ज्वलन्तं देवं ह्यघोरं हृदि चिंतयामि ॥

कृष्णांबरधरोष्णीपं कृष्णयज्ञोपवीतिनम् ॥ कृष्णेन मौलिना युक्तं कृष्णस्रगनुलेपनम् ॥ ५ ॥ स तं दृष्ट्वा महात्मानमघोरं घोरविक्रमम् ॥ ववंदे देवदेवेशमद्भुतं कृष्णपिंगलम् ॥ ६ ॥ प्राणायामपरः श्रीमान् हृदि कृत्वा महेश्वरम् ॥ मनसा ध्यानयुक्तेन प्रपन्नस्तुतमीश्वरम् ॥ ७ ॥ अघोरं तु ततो ब्रह्मा ब्रह्मरूपं व्यचिंतयत् ॥ तथा वै ध्यायमानस्य ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ८ ॥ प्रददौ दर्शनं देवो ह्यघोरो घोरविक्रमः ॥ अथास्य पार्श्वतः कृष्णाः कृष्णस्रगनुलेपनाः ॥ ९ ॥ चत्वारस्तु महात्मानः संबभूवुः कुमारकाः ॥ कृष्णः कृष्णशिखश्चैव कृष्णास्यः कृष्णवस्त्रधृक् ॥ १० ॥ ततो वर्षसहस्रं तु योगतः परमेश्वरम् ॥ उपासित्वा महायोगं शिष्येभ्यः प्रददुः पुनः ॥ ११ ॥ योगेन योगसं पन्नाः प्रविश्य मनसा शिवम् ॥ अमलं निर्गुणं स्थानं प्रविष्टा विश्वमीश्वरम् ॥ १२ ॥ एवमेतेन योगेन येपि चान्ये मनीषिणः ॥ चिंतयन्ति महादेवं गंतारो रुद्रमव्ययम् ॥ १३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे अधोरोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ ततस्तास्मिन् गते कल्पे कृष्णवर्णे भयानके ॥ तुष्टाव देवदेवेशं ब्रह्मा तं ब्रह्मरूपिणम् ॥ १ ॥ अनुगृह्य ततस्तुष्टो ब्रह्माण मवदद्धरः ॥ अनेनैव तु रूपेण संहरामि न संशयः ॥ २ ॥ ब्रह्महत्यादिकान् घोरांस्तथान्यानापि पातकान् ॥ हीनांश्चैव महाभाग तथैव विविधान्यपि ॥ ३ ॥ उपपातकमप्येवं तथा पापानि सुव्रत ॥ मानसानि सुतीक्ष्णानि वाचिकानि पितामह ॥ ४ ॥ कायिकानि सुमिश्राणि तथा प्रासंगिकानि च ॥ बुद्धिपूर्वं कृतान्येव सहजागंतुकानि च ॥ ५ ॥ मातृदेहोत्थितान्येवं पितृदेहे च पातकम् ॥ संहरामि न संदेहः सर्वं पातकजं विभो ॥ ६ ॥ लक्षं जप्त्वा ह्यघोरेभ्यो ब्रह्महा मुच्यते प्रभो ॥ तदर्थं वाचिके वत्स तदर्थं मानसे पुनः ॥ ७ ॥

इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामधोरोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ लैंगे पंचदशाध्याये सर्वपापविशोधकः ॥ अघोरमंत्रस्य विधिः श्रीहरोक्तो निरूप्यते ॥ सूतः अघोरमंत्रमाहात्म्यं वर्णयति—तत इत्यादिना । ब्रह्म अघोरमंत्ररूपं रूपयति तच्छीलो ब्रह्म रूपी तम् ॥ १ ॥ अनेनाघोररूपेण ॥ २ ॥ पातक

लि. पु.
॥२३॥

शब्दे पुंस्त्वमाषेम् ॥ ३ ॥ ४॥५॥ पातकजं पातकजातं दुःखमित्यर्थः ॥६॥ अवेरिभ्य इदं मंत्रप्रतीकम् ॥७॥ ८॥९॥ सुरा गौडी माध्वी पेष्टी ॥ १० ॥ वारुणीं मद्यम् ॥ ११ ॥ अदाता देवतातिथिविप्राणामन्नाप्रदाता । तदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे “देवतातिथिविप्राणामदत्त्वा योऽन्नमश्नुते ॥ प्रयुक्तो नरकात्सोपि वांयसः संप्रजायते” इति ॥ १२ ॥ गुरुतल्परतादिपातकी एवं पूर्वोक्तं मानसनिधुतं जपेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ संसर्गात्संसर्गजन्मात्पातकाद्वै निश्चयेन । अयुताञ्जपान्मुच्यते मुक्तो

चतुर्गुणं बुद्धिपूर्वं क्रोधादष्टगुणं स्मृतम् ॥ वीरहा लक्षमात्रेण धूणहा कोटिमभ्यसेत् ॥ ८ ॥ मातृहा नियुतं जप्त्वा शुद्धयते नात्र संशयः ॥ गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च स्त्रीघ्नः पापयुतो नरः ॥ ९ ॥ अयुताघोरमभ्यस्य मुच्यते नात्र संशयः ॥ सुरापो लक्षमात्रेण बुद्ध्याबुद्ध्यापि वै प्रभो ॥ १० ॥ मुच्यते नात्र संदेहस्तदर्धेन च वारुणीम् ॥ अस्त्राताशी सहस्रेण अजपी च तथा द्विजः ॥ ११ ॥ अहुताशी सहस्रेण अदाता च विशुद्धयति ॥ ब्राह्मणस्वापहर्ता च स्वर्णस्तेयी नराधमः ॥ १२ ॥ नियुतं मानसं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ गुरुतल्प रतो वापि मातृघ्नो वा नराधमः ॥ १३ ॥ ब्रह्मघ्नश्च जपेदेवं मानसं वै पितामह ॥ संपर्कात्पापिनां पापं तत्समं परिभाषितम् ॥ १४ ॥ तथाप्ययुतमात्रेण पातकाद्वै प्रमुच्यते ॥ संसर्गात्पातकी लक्षं जपेद्वै मानसं धिया ॥ १५ ॥ उपांशु यच्चतुर्धा वै वाचिकं चाष्टधा जपेत् ॥ पातकादर्थमेव स्यादुपपातकिनां स्मृतम् ॥ १६ ॥ तदर्धं केवले पापे नात्र कार्या विचारणा ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं सुवर्णस्तेयमेव च ॥ १७ ॥ कृत्वा च गुरुतल्पं च पापकृद्ब्राह्मणो यदि ॥ रुद्रगायत्रिया ग्राह्यं गोमूत्रं कापिलं द्विजाः ॥ १८ ॥ गंधद्वारेति तस्या वै गोमयं स्वस्थमाहरेत् ॥ तेजोसि शुक्रमित्याज्यं कापिलं संहरेद्बुधः ॥ १९ ॥ आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णोति चाहरेत् ॥ गव्यं दधि नवं साक्षात्कापिलं वै पितामह ॥ २० ॥

प्रवर्तीत्यर्थः ॥ धिया पातकी बुद्धिपूर्वं महापातकिनसर्गीं वै निश्चयेन मानसं लक्षं जपेदित्यन्वयः । अत एव ‘तत्संसर्गीं तु पंचमः’ इति संगच्छते ॥ १५ ॥ मानसजपासम र्थस्य प्रतिनिधीनाह—उपांश्विति । उपांशु यज्जप्यं तन्मानसाच्चतुर्धा चतुर्गुणं वाचिकं त्वष्टधा अष्टगुणं जपेदित्यन्वयः । उपपातकिनां महापातकान्यपापवताम् ॥ १६ ॥ केवले अबुद्धिपूर्वं ॥ १७ ॥ महापातकिनां विशेषमाह—कृत्वेति । रुद्रगायत्रियेत्यत्रेयद् छांदसः । कापिलं कापिलया इदं सुवर्णवर्णगोसंबन्धि “सुवर्णवर्णा कापिला” इत्युक्तेः ॥ १८ ॥

टी. अ.
१५

॥२३॥

स्वस्थमस्पृष्टभूमिकम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वरत्नाब्जं कांचनं शिपिविचित्रम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रत्येकं द्रव्यम् ॥ २४ ॥ अष्टद्रोणघृतेनाष्टद्रोणपरिमितेन तन्मानं तु दानं
दिनकरे “पलं कर्षचतुष्टयम् ॥ तैलक्षौद्रघृतसु विंशतिपलैर्दध्नुस्तु पंचोत्तरैः प्रस्थः क्षीरगतो बुधेर्निगदितस्त्रिंशत्पलेरेव तु” ॥ प्रस्थाश्चत्वार आढकः “आढकैस्तु चतुर्मिस्तु द्रोणस्तु
कथितो बुधैः” इति । तथा च विंशतिपलात्मकप्रस्थयोऽष्टशरूपो घृतद्रोणो बोध्यः ॥ २५ ॥ कूर्चं ब्रह्मकूर्चविधिनिर्मितं पंचगव्यं पिबेत् प्राशनं कुर्यादित्यर्थः । ब्राह्मं ब्रह्मसंबन्धिनं
ब्रह्मजपं गायत्रीजपम् ॥ २६ ॥ अयं विधिः सर्वपातकप्रायश्चित्तेषु प्रशस्त इत्यत आह—एवमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ एतत्प्रायश्चित्तविधानं रहस्यं गोपनीयं

देवस्य त्वेतिमंत्रेण संग्रहेद्दे कुशोदकम् ॥ एकस्थं हेमपात्रे वा कृत्वाचोरेण राजते ॥ २१ ॥ ताम्रे वा पद्मपात्रे वा पालाशे वा दले शुभे ॥ सकूर्चं
सर्वरत्नाब्जं शिप्त्वा तत्रैव कांचनम् ॥ २२ ॥ जपेच्छमघोराख्यं हुत्वा चैव घृतादिभिः ॥ घृतेन चरुणा चैव समिद्धिश्च तिलैस्तथा ॥ २३ ॥
यवैश्च व्रीहिभिश्चैव जुहुयाद्दे पृथक्पृथक् ॥ प्रत्येकं सप्तवारं तु द्रव्यालाभे घृतेन तु ॥ २४ ॥ हुत्वाचोरेण देवेशं स्नात्वाऽचोरेण वै द्विजाः ॥
अष्टद्रोणघृतेनैव स्नाप्य पश्चाद्विशोध्य च ॥ २५ ॥ अहोरात्रोषितः स्नातः पिबेत्कूर्चं शिवाग्रतः ॥ ब्राह्मं ब्रह्मजपं कुर्यादाचम्य च यथा
विधि ॥ २६ ॥ एवं कृत्वा कृतघ्नोऽपि ब्रह्महा भ्रूणहा तथा ॥ वीरहा गुरुवाती च मित्रविश्वासघातकः ॥ २७ ॥ स्तेयी सुवर्णस्तेयी च
गुरुतल्परतः सदा ॥ मद्यपो वृषलीसक्तः परदारविधर्षकः ॥ २८ ॥ ब्रह्मस्वहा तथा गोघ्नो मातृहा पितृहा तथा ॥ देवप्रच्यावकश्चैव
लिंगप्रध्वंसकस्तथा ॥ २९ ॥ तथान्यानि च पापानि मानसानि द्विजो यदि ॥ वाचिकानि तथान्यानि कायिकानि सहस्रशः ॥ ३० ॥
कृत्वा विमुच्यते सद्यो जन्मान्तरशतैरपि ॥ एतद्ब्रह्मस्य कथितमघोरेऽप्रसंगतः ॥ ३१ ॥ तस्माज्जपेद्विजो नित्यं सर्वपापविशुद्धये ॥ ३२ ॥
इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागेऽघोरेऽशमाहात्म्यं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

कथितम् उक्तमित्यर्थः ॥ अनेन विधिपूर्वकोक्तप्रायश्चित्तकरणे शिवभक्तानां दोषनाशनं भवत्येव तथापि प्रायश्चित्तमस्तीति ये दोषकारिणस्तेषां तथा महापातकिनां
यत्र कुत्र प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा धनलोभादिना प्रायश्चित्तं ददतीति चेदं न भवतीति सूचितम् ॥ ३१ ॥ नृणां पापमूल एव बंधोऽतस्तस्य विशुद्धये समूलनाशाय नित्यं प्रत्यहं
जपेदित्यर्थः ॥ ३२ ॥ करचरणकृतं वाक्पापजं कर्मजं मे मनसिजमपि पापं यत्कृतं जन्मभूमे ॥ हर सकलजिताघोऽघोररूपस्त्वमीश कलिमलमपि घोरं नाशय स्वेक्षणेन ॥

लि. पु.
॥२४॥

इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामधोरेषामाहात्म्यं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षोडशे वर्ण्यते चास्मिन्नीशानस्य समुद्भवः ॥ पञ्चब्रह्मात्मकस्तोत्रं गायत्र्या महिमाद्भुतः ॥ सूतः ईशानोद्भवं वर्णयति—अथेत्यादिना । अथासितकल्पानंतरम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तथाविधं विश्वरूपम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ दीव्यति मायया

सूत उवाच ॥ अथान्यो ब्रह्मणः कल्पो वर्तते मुनिपुंगवाः ॥ विश्वरूप इति रूपातो नामतः परमाद्भुतः ॥ १ ॥ विनिवृत्ते तु संहारे पुनः सृष्टे चराचरे ॥ ब्रह्मणः पुत्रकामस्य ध्यायतः परमेष्ठिनः ॥ २ ॥ प्रादुर्भूता महानादा विश्वरूपा सरस्वती ॥ विश्वमाल्यांबरधरा विश्वयज्ञोपवीतिनी ॥ ३ ॥ विश्वोष्णीपा विश्वगंधा विश्वमाता महोष्ठिका ॥ तथाविधं स भगवानीशानं परमेश्वरम् ॥ ४ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं सर्वाभरणभूषितम् ॥ अथ तं मनसा ध्यात्वा युक्तात्मा वै पितामहः ॥ ५ ॥ ववंदे देवमीशानं सर्वेशं सर्वगं प्रभुम् ॥ ओमीशानं नमस्तेऽस्तु महादेव नमोस्तु ते ॥ ६ ॥ नमोस्तु सर्वविद्यानामीशानं परमेश्वर ॥ नमोस्तु सर्वभूतानामीशानं वृषवाहन ॥ ७ ॥ ब्रह्मणोधिपते तुभ्यं ब्रह्मणे ब्रह्मरूपिणे ॥ नमो ब्रह्माधिपतये शिवं मेऽस्तु सदाशिव ॥ ८ ॥ ओंकारमूर्ते देवेश सद्योजात नमोनमः ॥ प्रपद्ये त्वां प्रपन्नोऽस्मि सद्योजाताय वै नमः ॥ ९ ॥ अभवे च भवे तुभ्यं तथा नातिभवे नमः ॥ भवोद्भव भवेशानं मां भजस्व महाद्युते ॥ १० ॥ वामदेव नमस्तुभ्यं ज्येष्ठाय वरदाय च ॥ नमो रुद्राय कालाय कलनाय नमो नमः ॥ ११ ॥ नमो विकरणायैव कालवर्णाय वर्णिने ॥ बलाय बलिनां नित्यं सदा विकरणाय ते ॥ १२ ॥ बलप्रमथनायैव बलिने ब्रह्मरूपिणे ॥ सर्वभूतेष्वरेशाय भूतानां दमनाय च ॥ १३ ॥ मनोन्मनाय देवाय नमस्तुभ्यं महाद्युते ॥ वामदेवाय वामाय नमस्तुभ्यं महात्मने ॥ १४ ॥ ज्येष्ठाय चैव श्रेष्ठाय रुद्राय वरदाय च ॥ कालहन्त्रे नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं महात्मने ॥ १५ ॥ इति स्तवेन देवेशं ननाम वृषभध्वजम् ॥ यः पठेत् सकृदेवेह ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ १६ ॥ श्रावयेद्वा द्विजान् श्राद्धे स याति परमां गतिम् ॥ एवं ध्यानगतं तत्र प्रणमंतं पितामहम् ॥ १७ ॥

क्रीडतीति देवः तम् ईशानम् ऐश्वर्यविशिष्टं सर्वेशं सर्वस्वामिनं सर्वगं सर्वव्यापकं प्रभुं ववंदे अभिवादनं कृतवान् पञ्चब्रह्मपञ्चार्थकस्तोत्रस्य वेदमन्त्रानुवादकत्वात्प्रणवपूर्वकं कथयति—ओमितीत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कलनाय संख्यारूपायेत्यर्थः ॥ ११ ॥ विशिष्टं कारणं विकरणं तस्मै मनोरूपायेत्यर्थः । विगतं कारणं स्वातिरिक्तसाधनं यस्यासौ विकरणस्तस्मै मदा सर्वकाल इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

टी. अ.
१६

॥२४॥

१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ब्रह्मा ईशानः देवेषु वृषं श्रेष्ठं ब्रह्माणं प्राहेत्यन्वयः । सर्वमंत्राणां मध्ये रहस्यं गोपनीयं पावनं शोधनम् ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ ब्रह्मस्थानं ब्रह्मपदम् ॥ २५ ॥ वैकुण्ठेन विकुण्ठात्मजेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ माण्डव्यं गोत्रं यस्य स त्वं तपसा मम पुत्रत्वमागतः प्राप्तः अतस्त्वया
आनन्दत्वे आनन्दरूपत्वे व्यवस्थितः स ब्रह्मरूप आनन्दो विज्ञेयः ज्ञातुं योग्य इत्यर्थः ॥ २८ ॥ ब्रह्मणि ये द्वात्रिंशद्गुणास्तानाह-त्वयीत्यादिना । प्रतिष्ठिता इति
तृतीयेनान्वयः ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः १ सांख्यं तत्त्वज्ञानम् २ तपः कृच्छ्रादि ३ विद्या च विधिश्च क्रिया च विद्याविधिक्रियाः ४ ५ ६ ऋतं प्रियमा-

उवाच भगवानीशः प्रीतोहं ते किमिच्छसि ॥ ततस्तु प्रणतो भूत्वा वाग्विशुद्धं महेश्वरम् ॥ १८ ॥ उवाच भगवान् रुद्रं प्रीतं प्रीतेन
चेतसा ॥ यदिदं विश्वरूपं ते विश्वगौः श्रेयसीश्वरी ॥ १९ ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि यथेयं परमेश्वर ॥ कैषा भगवती देवी चतुष्पादा
चतुर्मुखी ॥ २० ॥ चतुःशृङ्गी चतुर्वक्त्रा चतुर्दंष्ट्रा चतुस्तनी ॥ चतुर्हस्ता चतुर्नेत्रा विश्वरूपा कथं स्मृता ॥ २१ ॥ किं नाम गोत्रा
कस्येयं किं वीर्या चापि कर्मतः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो वृषच्चजः ॥ २२ ॥ ग्राह देववृषं ब्रह्मा ब्रह्माणं चात्मसंभवम् ॥ रहस्यं
सर्वमंत्राणां पावनं पुष्टिवर्धनम् ॥ २३ ॥ शृणुष्वैतत्परं गुह्यमादिसर्गे यथा तथा ॥ एवं यो वर्तते कल्पो विश्वरूपस्त्वसौ मतः ॥ २४ ॥
ब्रह्मस्थानमिदं चापि यत्र प्राप्तं त्वया प्रभो ॥ त्वत्तः परतरं देव विष्णुना तत्पदं शुभम् ॥ २५ ॥ वैकुण्ठेन विशुद्धेन मम वामांगजेन
वै ॥ तदाप्रभृति कल्पश्च त्रयस्त्रिंशत्तमो ह्ययम् ॥ २६ ॥ शतं शतसहस्राणामतीता ये स्वयंभुवः ॥ पुरस्तात्तव देवेश तच्छृणुष्व
महामते ॥ २७ ॥ आनन्दस्तु स विज्ञेय आनन्दत्वे व्यवस्थितः ॥ माण्डव्यगोत्रस्तपसा मम पुत्रत्वमागतः ॥ २८ ॥ त्वयि योगं च
सांख्यं च तपोविद्याविधिक्रियाः ॥ ऋतं सत्यं दया ब्रह्म अहिंसा सन्मतिः क्षमा ॥ २९ ॥ ध्यानं ध्येयं दमः शान्तिर्विद्याऽविद्या मतिर्धृतिः ॥
कांतिर्नीतिः प्रथा मेधा लज्जा दृष्टिः सरस्वती ॥ ३० ॥

पणम् ७ सत्यं यथार्थमापणम् ८ दया अनुकम्पा ९ ब्रह्म वेदाः १० अहिंसा परपीडात्यागः ११ सन्मतिरव्यभिचारिणी बुद्धिः १२ क्षमा परपीडासहनम् १३
॥ २९ ॥ ध्यानं चित्तैकाग्र्यम् १४ ध्येयम् ईश्वरसन्निधानम् १५ दम इन्द्रियनिग्रहः १६ शान्तिरक्रोधता १७ विद्या ज्ञानम् १८ अविद्या माया १९ मति
बुद्धिः २० धृतिर्धैर्यम् २१ कांतिर्धृतिः २२ नीतिर्न्यायवर्तित्वम् २३ प्रथा ख्यातिः २४ मेधा धारणावती बुद्धिः २५ लज्जा लोकापवादभीतिः २६ दृष्टिर्दृष्ट-

लि. पु.

॥२५॥

ज्ञानम् २७ सरस्वती सर्वलक्षणलक्षिता वाणी २८ ॥ ३० ॥ तुष्टिः संतोषः २९ पुष्टिर्निद्रियपाटवम् ३० क्रिया वेदविहितं कर्म ३१ प्रसादः प्रसन्नता ३२ । एत गुणाः
कुतः प्राप्ता इत्यत आह—एषा विश्वरूपा तव प्रसूतिस्त्वत्प्रसूतिः महेश्वरी द्वात्रिंशत्सुगुणा कायक्षररूपा या संज्ञा तथा । द्वात्रिंशत्सुगुणा यस्यां सा द्वात्रिंशत्सुगुणा ॥ ३१ ॥
प्रकृतिर्मयाविहिता उत्पादितास्तः प्राप्ता इत्यर्थः । कार्यगुणान्कारणगुणा आरंभत इति नियमात् । भगवतः पद्मगुणैर्भर्यवतो विष्णोरन्येषामिन्द्रादीनां प्रसूतिर्जननी ॥ ३२ ॥
मत्तः मत्संनिधानात्प्रसूतिः प्रजोत्पत्तिर्यस्याः । यद्वा ममापि रुद्रादिरूपेण प्रसूतिरुत्पत्तिर्यस्याः सा मत्प्रसूतिः ॥ ३३ ॥ तत्त्वचिंतकाः सारख्याः प्रधानं प्रकृतिश्चेति यां चतु

तुष्टिः पुष्टिः क्रिया चैव प्रसादश्च प्रतिष्ठिताः ॥ द्वात्रिंशत्सुगुणा ह्येषा द्वात्रिंशत्क्षरसंज्ञया ॥ ३१ ॥ प्रकृतिर्विहिता ब्रह्मंस्त्वत्प्रसूति
महेश्वरी ॥ विष्णोर्भगवतश्चापि तथान्येषामपि प्रभो ॥ ३२ ॥ सैषा भगवती देवी मत्प्रसूतिः प्रतिष्ठिता ॥ चतुर्मुखी जगद्योनिः प्रकृतिर्गौः
प्रतिष्ठिता ॥ ३३ ॥ गौरी माया च विद्या च कृष्णा हैमवतीति च ॥ प्रधानं प्रकृतिश्चैव यामाहुस्तत्त्वचिंतकाः ॥ ३४ ॥ अजामेकां
लोहितां शुक्लकृष्णां विश्वप्रजां सृजमानां सरूपाम् ॥ अजोहं मां विद्धि तां विश्वरूपं गायत्रीं गां विश्वरूपां हि बुद्ध्या ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा
महादेवः ससर्ज परमेश्वरः ॥ ततश्च पार्श्वगा देव्याः सर्वरूपकुमारकाः ॥ ३६ ॥ जटी मुंडी शिखंडी च अर्धमुंडश्च जज्ञिरे ॥ ततस्तेन
यथोक्तेन योगेन सुमहौजसः ॥ ३७ ॥ दिव्यवर्षसहस्रांते उपासित्वा महेश्वरम् ॥ धर्मोपदेशमखिलं कृत्वा योगमयं दृढम् ॥ ३८ ॥ शिष्टाश्च
नियतात्मानः प्रविष्टा रुद्रमीश्वरम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे ईशानमाहात्म्यकथनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ सूत
उवाच ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तः सद्यादीनां समुद्भवः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वा द्विजोत्तमान् ॥ १ ॥ स याति ब्रह्मसायुज्यं प्रसादात्परमे
ष्ठिनः ॥ ऋषय उचुः ॥ कथं लिंगमभूद्लिंगे समभ्यर्च्यः स शंकरः ॥ २ ॥

विंशमाहुः ॥ ३४ ॥ न जायत इत्यजः अहम् ईशानः विश्वं प्रपंचजातं रूपं यस्येतादृशं विद्धि विश्वरूपां गायत्रीं तां पूर्वोक्तामजां विद्धि जानीहीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वेदाभयेष्टांकुशपाशं टंकपालदंकाक्षत्रिणलपाणिम् ॥ अजायुतं पंचमुखं सितभमीशानरूपं शिवमानतोऽस्मि ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्व
भागे शिवतोषिण्यां टीकायामीशानमाहात्म्यकथनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ वर्ण्यते सप्तदशके सद्यादिमहिमाद्भुतः ॥ ब्रह्मविष्णुविवादस्य शांत्यै लिंगस्य चोद्भवः ॥ सूत
संक्षेपत उक्तसद्यादिसमुद्भवपठनादिफलं निरूपयति—एवमित्यादिना ॥ १ ॥ ऋषयः शौनकादयः कथं केन प्रकारेण लिंगे लिंगरूपाधिष्ठाने समभ्यर्च्यः पूज्यः ॥ २ ॥

टी. अ.

१७

॥२५॥

रोमहर्षणः देवर्षिब्रह्मसंवादेन उत्तरमाह—एवमित्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रधानं प्रकृतिरूपं लिंगी लिंगाधिष्ठानं परमेश्वरः शिवः ॥ ५ ॥ अंबुधौ समुद्रे मह्यं विष्णोश्च रक्षाथम्
 आसीदित्यन्वयः ॥ प्रलयकालवर्णनमाह—वैमानिकसर्गे देवसर्गे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अहीयशयनाच्छेषशयनात् नीरजं
 किं लिंगं कस्तथा लिंगी सूत वक्तुमिहार्हसि ॥ रोमहर्षण उवाच ॥ एवं देवाश्च ऋषयः प्रणिपत्य पितामहम् ॥ ३ ॥ अपृच्छन् भगवँल्लिंगं
 कथमासीदिति स्वयम् ॥ लिंगो महेश्वरो रुद्रः समभ्यर्च्यः कथं त्विति ॥ ४ ॥ किं लिंगं कस्तथा लिंगी सोप्याह च पितामहः ॥ पितामह
 उवाच ॥ प्रधानं लिंगमाख्यातं लिंगी च परमेश्वरः ॥ ५ ॥ रक्षार्थमंबुधौ मह्यं विष्णोस्त्वासीत्सुरोत्तमाः ॥ वैमानिके गते सर्गे जनलोकं
 सहर्षिभिः ॥ ६ ॥ स्थितिकाले तदा पूर्णे ततः प्रत्याहृते तथा ॥ चतुर्युगसहस्रांते सत्यलोकं गते सुराः ॥ ७ ॥ विनाधिपत्यं सम्राज्ञां
 गतेऽन्ते ब्रह्मणो मम ॥ शुष्के च स्थावरे सर्वे त्वनावृष्ट्या च सर्वशः ॥ ८ ॥ पशवो मानुषा वृक्षाः पिशाचाः पिशिताशनाः ॥ गंधर्वाद्याः
 क्रमेणैव निर्दग्धा भानुभानुभिः ॥ ९ ॥ एकार्णवे महाघोरे तमोभूते समंततः ॥ सुष्वापांभसि योगात्मा निर्मलो निरुपप्लवः ॥ १० ॥
 सहस्रशीर्षा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ सहस्रबाहुः सर्वज्ञः सर्वदेवभवोद्भवः ॥ ११ ॥ हिरण्यगर्भो रजसा तमसा शंकरः स्वयम् ॥
 सत्त्वेन सर्वगो विष्णुः सर्वात्मत्वे महेश्वरः ॥ १२ ॥ कालात्मा कालनाभस्तु शुक्लः कृष्णस्तु निर्गुणः ॥ नारायणो महाबाहुः सर्वात्मा
 सदसन्मयः ॥ १३ ॥ तथाभूतमहं दृष्ट्वा शयानं पंकजेक्षणम् ॥ मायया मोहितस्तस्य तमवोचममर्षितः ॥ १४ ॥ कस्त्वं वदेति हस्तेन
 समुत्थाप्य सनातनम् ॥ तदा हस्तप्रहारेण तीव्रेण स दृढेन तु ॥ १५ ॥ प्रबुद्धोहीयशयनात्समासीनः क्षणं वशी ॥ ददर्श निद्राविक्लिन्न
 नीरजामललोचनः ॥ १६ ॥ मामग्रे संस्थितं भासाध्यासितो भगवान् हरिः ॥ आह चोत्थाय भगवान् हसन्मां मधुरं सकृत् ॥ १७ ॥
 स्वागतं स्वागतं वत्स पितामह महाद्युते ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्मितपूर्वं सुरर्षभाः ॥ १८ ॥ रजसा बद्धवैरश्च तमवोचं जनार्दनम् ॥
 भापसे वत्सवत्सेति सर्गसंहारकारणम् ॥ १९ ॥ मामिहांतःस्मितं कृत्वा गुरुः शिष्यमिवानघ ॥ कर्तारं जगतां साक्षात्प्रकृतेश्च
 प्रवर्तकम् ॥ २० ॥ सनातनमजं विष्णुं विरिंचिं विश्वसंभवम् ॥ विश्वात्मानं विधातारं धातारं पंकजेक्षणम् ॥ २१ ॥ किमर्थं भापसे
 मोहाद्वक्तुमर्हसि सत्वरम् ॥ सोपि मामाह जगतां कर्ताहमिति लोकय ॥ २२ ॥
 कमलं तद्वदमललोचनः निद्राविक्लिन्नं यथा स्यात्तथा ददर्शेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वत्सवत्सेति मां किमर्थं भापसे इत्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

लि. पु.
॥२६॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रसादात्प्रसादेन भवांस्त्वं तथानेकान्यङ्गानि ब्रह्माङ्गानि च लीलया सृष्टानीति शेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
 भर्ता इर्ता भवानङ्गादवतीर्णो ममाव्ययात् ॥ विस्मृतोऽसि जगन्नाथं नारायणमनामयम् ॥ २३ ॥ पुरुषं परमात्मानं पुरुहुतं पुरुषुतम् ॥
 विष्णुमच्युतमीशानं विश्वस्य प्रभवोद्भवम् ॥ २४ ॥ तवापराधो नास्त्यत्र मम मायाकृतं त्विदम् ॥ शृणु सत्यं चतुर्वक्त्रं सर्वदेवेश्वरो
 ह्ययम् ॥ २५ ॥ कर्ता नेता च इतो च न मयास्ति समो विभुः ॥ अहमेव परं ब्रह्म परं तत्त्वं पितामह ॥ २६ ॥ अहमेव परं ज्योतिः
 परमात्मा त्वहं विभुः ॥ यद्यदृष्टं श्रुतं सर्वं जगत्स्मिंश्चराचरम् ॥ २७ ॥ तत्तद्विद्धि चतुर्वक्त्रं सर्वं मन्मयमित्यथ ॥ मया सृष्टं पुरा-
 व्यक्तं चतुर्विंशतिकं स्वयम् ॥ २८ ॥ नित्यांता ह्यणवो बद्धाः सृष्टाः क्रोधोद्भावदयः ॥ प्रसादाद्धि भवानङ्गान्यनेकानीह लीलया ॥ २९ ॥
 सृष्टा बुद्धिर्मया तस्यामहंकारस्त्रिधा ततः ॥ तन्मात्रापचक्रं तस्मान्मनः षष्ठेन्द्रियाणि च ॥ ३० ॥ आकाशादीनि भूतानि भौतिकानि
 च लीलया ॥ इत्युक्तवति तस्मिंश्च मयि चापि वचस्तथा ॥ ३१ ॥ आवयोश्चाभवद्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ॥ प्रलयार्णवमध्ये तु रजसा
 बद्धवैरयोः ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे लिंगमभवच्चावयोः पुरः ॥ विवादशमनार्थं हि प्रबोधार्थं च भास्वरम् ॥ ३३ ॥ ज्वालामालासहस्राङ्गं
 कालानलशतोपमम् ॥ क्षयवृद्धिविनिर्मुक्तमादिमध्यांतवर्जितम् ॥ ३४ ॥ अनौपम्यमनिर्देश्यमव्यक्तं विश्वसंभवम् ॥ तस्य ज्वालासहस्रेण
 मोहितो भगवान् हरिः ॥ ३५ ॥ मोहितं प्राह मामत्र परीक्षावोऽग्निसंभवम् ॥ अधोगमिष्याम्यनलस्तंभस्यानुपमस्य च ॥ ३६ ॥
 भवानूर्ध्वं प्रयत्नेन गंतुमर्हासि सत्वरम् ॥ एवं व्याहृत्य विश्वात्मा स्वरूपमकरोत्तदा ॥ ३७ ॥ वाराहमहमप्याशु हंसत्वं प्राप्तवान्सुराः ॥
 तदाप्रभृति मामाहुर्हंसं हंसो विराडिति ॥ ३८ ॥ हंसहंसेति यो ब्रूयान्मां हंसः स भविष्यति ॥ सुश्वेतो ह्यनलाक्षश्च विश्वतः पक्षसंयुतः ॥ ३९ ॥
 मनोनिलजवो भूत्वा गताहं चोर्ध्वतः सुराः ॥ नारायणोपि विश्वात्मा नीलांजनचयोपमम् ॥ ४० ॥ दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥
 मेरुपर्वतवर्ष्माणं गौरतीक्ष्णाग्रदंष्ट्रिणम् ॥ ४१ ॥ कालादित्यसमाभासं दीर्घघोणं महास्वनम् ॥ ह्रस्वपादं विचित्राङ्गं जैत्रं दृढमनौपमम्
 ॥ ४२ ॥ वाराहमसितं रूपमास्थाय गतवानधः ॥ एवं वर्षसहस्रं तु त्वरन्विष्णुरधोगतः ॥ ४३ ॥ नापश्यदल्पमप्यस्य मूलं लिंगस्य
 सूकरः ॥ तावत्कालं गतोद्युर्ध्वमहमप्यरिसूदनः ॥ ४४ ॥ सत्वरं सर्वयत्नेन तस्यान्तं ज्ञातुमिच्छया ॥ श्रान्तो ह्यदृष्ट्वा तस्यांतमहङ्कारादधो
 गतः ॥ ४५ ॥ तथैव भगवान् विष्णुः श्रान्तः संतस्तलोचनः ॥ सर्वदेवभवस्तूर्णमुत्थितः स महावपुः ॥ ४६ ॥
 ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ महावपुर्लिंगम् अग्रिमस्यप्रणिपत्येत्यस्य अत्रान्वयः ॥ उत्थितः

टी. अ.
१७.

॥२६॥

ऊर्ध्वमागतः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ शब्दा लक्ष्यंते ज्ञायंते यत्रासौ शब्दलक्षणः ॥ ४९ ॥ महास्वनमिदं किमिति संचित्यातिष्ठदित्यन्वयः ॥ ५० ॥ नादः अव्यक्तध्वनिरंते यस्य तम् ॥ ५१ ॥ पुरुषर्षभो विष्णुः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तुरीयं चतुर्थमत एवातीतं गुणत्रयपरम् अमृतं नाशशून्यं निष्कलं भागशून्यं निर्गतः उपप्लवस्तरणसाधनान्यो यस्मात् निर्गतं द्वंद्वं सुखदुःखादिरूपविरुद्धद्वयं यस्मात्केवलम् एकरूपं शून्यं भेदशून्यम् । यद्वा विंदुरूपं बाह्याभ्यंतरवर्जितमपरिच्छिन्नमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ बाह्येन सहाभ्यंतरं सबाह्याभ्यंतरं भेदशून्यमत एव सबाह्याभ्यंतरस्थितमित्यर्थः । आनंदस्यापि कारणं प्रकाशकमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ मीयते ज्ञायते यामिस्ता मात्राः । तिष्ठः अकारोकारमकाररूपाः

उमागतो मया सार्धं प्रणिपत्य महामनाः ॥ मायया मोहितः शंभोस्तस्थौ संविग्नमानसः ॥ ४७ ॥ पृष्ठतः पार्श्वतश्चैव चाग्रतः परमेश्वरम् ॥ प्रणिपत्य मया सार्धं सस्मार किमिदं त्विति ॥ ४८ ॥ तदा समभवत्तत्र नादो वै शब्दलक्षणः ॥ ओमोमिति सुरश्रेष्ठाः सुव्यक्तः प्लुतलक्षणः ॥ ४९ ॥ किमिदं त्विति संचित्य मया तिष्ठन्महास्वनम् ॥ लिंगस्य दक्षिणे भागे तदापश्यत्सनातनम् ॥ ५० ॥ आद्यवर्णमकारं तु उकारं चोत्तरे ततः ॥ मकारं मध्यतश्चैव नादांतं तस्य चोमिति ॥ ५१ ॥ सूर्यमंडलवदृष्ट्वा वर्णमाद्यं तु दक्षिणे ॥ उत्तरे पावकप्रख्य-मुकारं पुरुषर्षभः ॥ ५२ ॥ शीतांशुमंडलप्रख्यं मकारं मध्यमं तथा ॥ तस्योपरि तदापश्यच्छुद्धस्फटिकवत् प्रभुम् ॥ ५३ ॥ तुरीयातीतममृतं निष्कलं निरुपप्लवम् ॥ निर्द्वंद्वं केवलं शून्यं बाह्याभ्यंतरवर्जितम् ॥ ५४ ॥ सबाह्याभ्यंतरं चैव सबाह्याभ्यंतरस्थितम् ॥ आदिमध्यांतरहितमानंदस्यापि कारणम् ॥ ५५ ॥ मात्रास्तिष्ठस्त्वर्धमात्रं नादाख्यं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ऋग्यजुःसामवेदा वै मात्रारूपेण माधवः ॥ ५६ ॥ वेदशब्देभ्य एवेशं विश्वात्मानमर्चितयत् ॥ तदाभवद्वर्षिर्वेदऋषेः सारतमं शुभम् ॥ ५७ ॥ तेनैव ऋषिणा विष्णुर्ज्ञातवान्परमेश्वरम् ॥ देव उवाच ॥ चिंतया रहितो रुद्रो वाचो यन्मनसा सह ॥ ५८ ॥ अप्राप्य तं निवर्तते वाच्यस्त्वेकाक्षरेण सः ॥ एकाक्षरेण तद्वाच्यमृतं परमकारणम् ॥ ५९ ॥

मात्राया अर्धमर्धमात्रम् एवंच प्रणवशब्दरूपमित्यर्थः । नादः प्रणवांतध्वनिः आख्या संज्ञा यस्य तं ब्रह्मसंज्ञा संज्ञाता यस्य तं ब्रह्मसंज्ञितम् । ऋग्यजुःसामवेदाः मात्रारूपेण पूर्वात्मात्रात्रयस्वरूपेण माधवो विष्णुर्ज्ञातव्येति शेषः ॥ ५६ ॥ वेदशब्देभ्य एवेत्यनेन “श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्यः” इति नियमविधिर्दर्शितः । विश्वात्मानं शिवमर्चितयत् मननं निदिध्यासनं कृतवानित्यर्थः । अनेन मनननिदिध्यासनयोः कारणत्वं दर्शितम् । तत्कालमारभ्य ऋषिर्तीन्द्रियदर्शकः वेदः अभवत् ॥ ५७ ॥ तेन वेदाख्यऋषिणा परमेश्वरं श्रुत्वा ज्ञातवान् । तत्प्रकारमाह देवो ब्रह्मा उवाच ॥ ५८ ॥ यद्यस्मान्मनसा सह वाचोपि यमप्राप्य निवर्तते स चिंतया रहितः रुद्रः एकाक्षरेण प्रणवेन वाच्यः तदपि ऋतं परम

लि. पु.
॥२७॥

कारणं ब्रह्म एकाक्षरेण वाच्यमित्यग्रिमणान्वयः । अनेन रुद्रस्य ब्रह्मसमानत्वं सूचितम् । अतएव 'तस्य वाचकः प्रणवः' इति पतंजलिसूत्रं संगतम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ तयोर्ब्रह्मविष्णोः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तन्मात्रात्रयं नादेनाख्यायत इति नादाख्यः महेश्वरः शिवः । ब्रह्मांडोत्पत्तिप्रकारमाह—अस्य बीजीनो रुद्रस्य लिंगादकारो बीजं ब्रह्मांडकारणमभूदित्यन्वयः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ एवमुक्तप्रकारेण ॐ ॐकाररूपं ब्रह्म ॐ इति प्रोक्तं प्रणवप्रतिपाद्यामिति यजुषां वरा याजुषोपनिषद्भागास्त्यमानंदममृतं परं ब्रह्म परात्परम् ॥ एकाक्षरादकाराख्यो भगवान्कनकांडजः ॥ ६० ॥ एकाक्षरादुकाराख्यो हरिः परमकारणम् ॥ एकाक्षरान्मकाराख्यो भगवान्नीललोहितः ॥ ६१ ॥ सर्गकर्ता त्वकाराख्यो ह्युकाराख्यस्तु मोहकः ॥ मकाराख्यस्तयोर्नित्यमनुग्रहकरोऽभवत् ॥ ६२ ॥ मकाराख्यो विभुर्बीजा ह्यकारो बीजमुच्यते ॥ उकाराख्यो हरिर्योनिः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ६३ ॥ बीजी च बीजं तद्योनिर्नादाख्यश्च महेश्वरः ॥ बीजी विभज्य चात्मानं स्वेच्छया तु व्यवस्थितः ॥ ६४ ॥ अस्य लिंगादभूद्बीजमकारो बीजिनः प्रभोः ॥ उकारयोनौ निक्षिप्तमवर्धत समंततः ॥ ६५ ॥ सौवर्णमभवच्चांडमावेष्ट्याद्यं तदक्षरम् ॥ अनेकाब्दं तथा चाप्सु दिव्यमंडं व्यवस्थितम् ॥ ६६ ॥ ततो वर्षसहस्रांतिं द्विधा कृतमजोद्भवम् ॥ अंडमप्सु स्थितं साक्षादाद्याख्येनेश्वरेण तु ॥ ६७ ॥ तस्यांडस्य शुभं हैमं कपालं चोर्ध्वसंस्थितम् ॥ जज्ञे यद्वयौस्तदपरं पृथिवी पंचलक्षणा ॥ ६८ ॥ तस्मादंडोद्भवो जज्ञे त्वकाराख्यश्चतुर्मुखः ॥ स स्रष्टा सर्वलोकानां स एव त्रिविधः प्रभुः ॥ ६९ ॥ एवमोमांमिति प्रोक्तमित्याहुर्येजुषां वराः ॥ यजुषां वचनं श्रुत्वा ऋचः सामानि सादरम् ॥ ७० ॥ एवमेव हरे ब्रह्मन्नित्याहुः श्रुतयस्तदा ॥ ततो विज्ञाय देवेशं यथावच्छ्रुतिसंभवैः ॥ ७१ ॥ मंत्रैर्महेश्वरं देवं तुष्टाव सुमहोदयम् ॥ आवयोः स्तुतिसंतुष्टो लिंगे तस्मिन्निरंजनः ॥ ७२ ॥ दिव्यं शब्दमयं रूपमास्थाय प्रहसन् स्थितः ॥ अकारस्तस्य मूर्द्धा तु ललाटं दीर्घमुच्यते ॥ ७३ ॥ इकारो दक्षिणं नेत्रमीकारो वामलोचनम् ॥ उकारो दक्षिणं श्रोत्रमूकारो वाममुच्यते ॥ ७४ ॥ ऋकारो दक्षिणं तस्य कपोलं परमेष्ठिनः ॥ वामं कपोलमूकारो लल्ल नासापुटे उभे ॥ ७५ ॥ एकारमोष्ठमूर्द्धश्च ऐकारस्त्वधरो विभोः ॥ ओकारश्च तथौकारो दंतपंक्तिद्वयं क्रमात् ॥ ७६ ॥

आहुः । ऋचः सामान्यपि एवमेवेत्यावयोरालुङ्गित्यग्रिमणान्वयः । अनेन वेदेषु यजुर्वेदस्यैव प्राधान्यं बोधितम् । तथा च श्रुतिः "तस्य यजुर्वेद शिरः" इति ॥ ७० ॥ ततो वेदवाक्याद्यथावत्साकल्येन देवं शिवं विज्ञाय श्रुत्यां संभवति तं श्रुतिसंभवास्तेवैदिकमंत्रैस्तुष्टोक्त्याग्रिमणान्वयः । ७१ ॥ नास्ति अंजनं मायावरणं यस्यासौ निरंजनः ॥ ७२ ॥ दिव्यं स्तुत्यं शब्दमयं शब्दप्रचुरं रूपमास्थाय प्रहसन्मुस्मितः स्थितः । शब्दमयं रूपं विशिनष्टि । तस्य शिवस्य अकारः मूर्धा मस्तकः दीर्घ आकारः ललाटमुच्यते कथ्यते

टी. अ.
१७

॥२७॥

इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अम इत्यनुस्वारविभक्तिः । हस्तानि त्रिंशत् सामान्यं नपुमकम् इति नपुमकत्वम् ॥ ७७ ॥ दादिपंचाक्षरं दक्षिणपादः तादिपंचाक्षरं वामपाद इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तं शुद्धब्रह्मात्मकरूपम् उमया अर्धेन सहितं सार्धम् अर्धनारीरूपम् । यद्वा उमया सार्धम् उमासहितं भगवन्तं पद्मगुणैश्वर्ययुक्तं महेश्वरं शिवं दृष्ट्वा प्रणम्येत्यग्निमेणान्वयः । वर्णानां भगवदवयवत्वान्नित्यत्वं वैय्याकरणोक्तं मंगतम् । च परम् सोयं क इति प्रत्ययस्याप्यलाक्षणिकत्वोपपत्तिः ॥ ८१ ॥ अत्र मंत्रस्वरूपवर्णने प्रतीकानि तु नोक्तानि तथापि शिवरहस्यदशमांशानुरोधेन मंत्रा निरूप्यन्ते । विष्णुः पुनश्चापश्यदूर्ध्वतः ओंकारात्प्रभवो यस्यासावांकारप्रभवः । यद्वा ओंकारः प्रक पणोपरिभागे भवति यास्मिन्नसावांकारप्रभवः कलापंचकेनावयवपंचकेन संयुक्तं समवेतमित्यर्थः ॥ ८२ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशमतिशुभ्रमित्यर्थः । शुभान्यष्टत्रिंशदक्षराणि

अमस्तु तालुनी तस्य देवदेवस्य धीमतः ॥ कादिपंचाक्षराण्यस्य पंच हस्तानि दक्षिणे ॥ ७७ ॥ चादिपंचाक्षराण्येवं पंच हस्तानि वामतः ॥ दादिपंचाक्षरं पादस्तादिपंचाक्षरं तथा ॥ ७८ ॥ पकारमुदरं तस्य फकारः पार्श्वमुच्यते ॥ बकारो वामपार्श्वे वै भकारं स्कंधमस्य तत् ॥ ७९ ॥ मकारं हृदयं शंभोर्महादेवस्य योगिनः ॥ यकारादिसकारांता विभोर्वै सप्त धातवः ॥ ८० ॥ हकार आत्मरूपं वै क्षकारः क्रोध उच्यते ॥ तं दृष्ट्वा उमया सार्धं भगवंतं महेश्वरम् ॥ ८१ ॥ प्रणम्य भगवान् विष्णुः पुनश्चापश्यदूर्ध्वतः ॥ ॐकारप्रभवं मंत्रं कलापंचक संयुतम् ॥ ८२ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं शुभाष्टत्रिंशदक्षरम् ॥ मेधाकरमभूद्भूयः सर्वधर्मार्थसाधकम् ॥ ८३ ॥ गायत्रीप्रभवं मंत्रं हरितं वश्यकारकम् ॥ चतुर्विंशतिवर्णाढ्यं चतुष्कलमनुत्तमम् ॥ ८४ ॥ अथर्वमसितं मंत्रं कलाष्टकसमायुतम् ॥ अभिचारिकमत्यर्थं त्रयस्त्रिंशच्छुभाक्षरम् ॥ ८५ ॥ यजुर्वेदसमायुक्तं पंचत्रिंशच्छुभाक्षरम् ॥ कलाष्टकसमायुक्तं सुश्वेतं शांतिकं तथा ॥ ८६ ॥

यस्यासौ शुभाष्टत्रिंशदक्षरः मेधां प्रज्ञां करोति तच्छीलो मेधाकरस्तं सर्वधर्मार्थसाधकं सिद्धिकरमित्यर्थः । एतादृशमिज्ञानः सर्वविद्येति मंत्रम् । तदुक्तं रहस्ये—“ॐकारबीजप्रभवः कलापंचकसंयुतः । शुद्धस्फटिकसंकाशः शुभमेधाविवर्धनः ॥ सदाशिवतामा व्योमस्थ ईशानः परिकीर्तितः ॥ ” इति । एवं कलापंचकविभागः तेषां वर्णाश्च तत्रोक्ता उपासकै रनुच्येयाः ॥ ८३ ॥ गायत्रीषु गायत्रीमंत्रेषु प्रकर्षेण प्राथम्येन भवतीति गायत्रीप्रभवः हरितं हरिद्वर्णम् एतादृशं तत्पुरुषेतिरुद्रगायत्रीमंत्रम् । तदुक्तं रहस्ये—“गायत्रीप्रभवो मंत्रः स्वर्णवर्णश्चतुष्कलः ॥ वश्यको गजवाहस्थ ईश्वरः पुरुषः स्मृतः ॥ तत्पुरुषश्चंद्रविवाभो ऋग्वेदवदनांशुमान् ॥ ” इति ॥ ८४ ॥ अथर्वमथर्ववेदप्रभवम् असितं कृष्णवर्णम् । अधोरेति मंत्रम् । तदुक्तं रहस्ये—“अथर्वमप्रभवो मंत्रः कलाष्टकविभूषितः । अभिचारक इत्यर्थमंजनाद्रिसमप्रभः ॥ अशेषाघहरः पुंमामधोरो रुद्रविग्रहः ” ॥ ८५ ॥ शांतिकं शांतिकं पंचत्रिंशच्छुभाक्षरं यजुर्वेदसमायुक्तं मथोजातेति मंत्रम् । नन्वस्य मन्त्रत्रिंशदक्षराणि भवन्ति । अत्र तु पंचत्रिंशदुक्तानि चेत् नमोनम इत्यत्र द्विरुक्तनमःशब्दाक्षरद्वयं

लि. पु.

२८॥

त्यक्त्वा संख्यां ह्या । तदुक्तम्—“यजुर्वेदोद्भवो मंत्रः कलाष्टकयुतः स्थितः ॥ शांतिवृत्तपृथिवीसंस्थः सद्योजातः पितामहः ॥” ॥८६॥ सामोद्भवं सामवेदप्रोक्तं जगत्याः जगती छंदसाद्यः प्रथमापादो यस्मिंस्ते ‘जगत्या आदित्याः’ इति छंदःसूत्राद्वादशाक्षराद्युक्तमित्यन्वयः । बालाद्यैस्त्रयोदशकलायुक्तमित्यन्वयः । लोहितं रक्तवर्णम् । तदुक्तं “सामवेदमवो मंत्रस्त्रयोदशकलान्वितः ॥ वामदेवः प्रबालामो वारितत्त्वस्थितो हरिः” ॥ ८७ ॥ वर्णाः षडधिका षष्टिः तत्संख्याका इत्यर्थः । वामदेवमंत्रस्य तु वर्णा षट्सप्ततिवर्तमानपाठे वर्तत इति चेत् अत्राध्रपाठानुसारिविद्वद्भाष्ये उत्तत्त्वक्रमपुरम्मे वामदेवः तस्यैव विग्रहविशिषा ज्येष्ठादिनामकाः । एते च महादेवपीठशक्तीनां वामादीनां नवानां पतयः पुरुषाः तेभ्यो नवभ्यो नमस्कारोऽस्त्वित्युक्तम् । तथाध्रपाठे तृतीयाष्टमनामरहितमंत्रपाठात्तत्परिग्रहेण षडधिकषष्टिवर्णता बोध्या । तथा पूर्वोक्तप्रकारान् मंत्रान् हरिः विष्णुर्लब्ध्वा जजापेत्य न्वयः । ननु ईशानादिपंचमंत्राः याज्ञुषनारायणोपनिषदि दृश्यन्ते । तत्पुरुषादिमंत्रास्तु ऋग्वेदादौ न दृश्यन्त इति तत्तद्देदीयतोक्तेरसंगतिः । इदानीं समग्रचतुर्वेदशाखानामनुपलंभाद्वा पतन्मंत्राणां तत्तद्देवादित्वात्तत्त्वप्रवेश इति नासंगतिरिति चेन्नारायणोपनिषदि सर्वेषां पाठानुपपत्तिरिति न च वाच्यम् । नारायणोपनिषदि इदानींतनद्विजानामनुग्रहेच्छया

त्रयोदशकलायुक्तं बालाद्यैः सह लोहितम् ॥ सामोद्भवं जगत्याद्यं वृद्धिसंहारकारणम् ॥ ८७ ॥ वर्णाः षडधिकाः षष्टिरस्य मंत्रवरस्य तु ॥ पंच मंत्रास्तथा लब्ध्वा जजाप भगवान् हरिः ॥ ८८ ॥ अथ दृष्ट्वा कलावर्णमृग्यजुःसामरूपिणम् ॥ ईशानमीशमुकुटं पुरुषास्यं पुरातनम् ॥ ८९ ॥ अघोरहृदयं हृदयं वामगुह्यं सदाशिवम् ॥ सद्यःपादं महादेवं महाभोगीन्द्रभूषणम् ॥ ९० ॥ विश्वतः पादवदनं विश्वतोक्षिकरं शिवम् ॥ ब्रह्मणोधिपतिं सर्गस्थितिसंहारकारणम् ॥ ९१ ॥ तुष्टाव पुनरिष्टाभिर्वाग्भिर्वरदमीश्वरम् ॥ ९२ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे लिङ्गोद्भवो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ विष्णुरुवाच ॥ एकाक्षराय रुद्राय अकारायात्मरूपिणे ॥ उकारायादिदेवाय विद्यादेहाय वै नमः ॥ १ ॥

संयं वेदविभागकृताः पठितास्तथा च न काप्यनुपपत्तिः ॥ ८८ ॥ कलाश्चतुःषष्टिकलाः वर्णाः कांतिर्यस्य कलावर्णः तम् ईशानं शिवम् ईशः ईशानेतिमंत्ररूपो मुकुटो यस्य । यद्वा ईशः ऐश्वर्ययुक्तः मुकुटो यस्य । पुरुषः तत्पुरुषमंत्रः आस्यं मुखं यस्य । यद्वा पुरुषवदास्यं यस्य ॥ ८९ ॥ अघोरोऽघोरमंत्रो हृदयं यस्य अघोरं करुणं हृदयं यस्येति वा । वामः वामदेवायेति मंत्रः । गुह्यं यस्य वामं सुंदरं गुह्यं यस्येति वा । सद्यः सद्योजातेति मंत्रः पादौ यस्य । यद्वा सच्चासौ यश्च सद्यः सुगंधिवायुः तद्वत्पादौ यस्य स सद्यः पादः अनेन सुरमित्वं शीघ्रगमित्वं च बोध्यते । “यः सर्वनामानिलयोः” इति विश्वः । सतः साधून् यातः प्राप्नुतः सद्यौ सद्यौ पादौ यस्य स सद्यपादेति वा । अत्र “आतोनु परतो कः” इति कप्रत्ययः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ईश्वरं शिवम् ॥ ९२ ॥ प्रलयान्बुधिमध्यस्थलिङ्गोद्भूतमुमायुतम् । शब्दब्रह्मतनुं बन्दे ब्रह्मविष्णुतनुं शिवम् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां लिङ्गोद्भवो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ लिङ्गे त्वष्टादशाध्याये महेशस्तोत्रमुत्तमम् ॥ फलश्रुतिसमायुक्तं विष्णुप्रोक्तं निरूप्यते ॥ विष्णुर्महेशं

दी. अ.

१८

॥ २८ ॥

स्तुवनाह—एकाक्षरायेत्यादिना । एकाऽद्वितीयः स काशो नाशश्च । प्रणवः ॥ ११ ॥ २ ॥ वामाय सुंदराय रंहसे वेगरूपायेत्यर्थः ॥ ४ ॥
 श्मशानाय काशीक्षेत्ररूपायेत्यर्थः । श्रुतिभिर्वेदैः पद्यते ज्ञायतेऽसौ श्रुतिपादः 'पदरुज' इति घञ् । ऊर्ध्वं लिङ्गमेव यस्यासौ ऊर्ध्वलिङ्गः ब्रह्मणोऽप्यंतादर्शनात् । लिङ्गिने चित्ररूप-
 विशिष्टायेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनंताय शेषरूपाय विरूपाय गरुडरूपायेत्यर्थः ॥ १० ॥ आवयोर्ब्रह्मविष्णोर्मध्ये वर्चा यस्य स मध्यवर्चाः प्रकाशमान इत्यर्थः ॥ ११ ॥

तृतीयाय मकाराय शिवाय परमात्मने ॥ सूर्याग्निसोमवर्णाय यजमानाय वै नमः ॥ २ ॥ अग्नये रुद्ररूपाय रुद्राणां पतये नमः ॥ शिवाय
 शिवमंत्राय सद्योजाताय वेधसे ॥ ३ ॥ वामाय वामदेवाय वरदायामृताय ते ॥ अघोरायातिघोराय सद्योजाताय रंहसे ॥ ४ ॥ ईशानाय
 श्मशानाय अतिवेगाय वेगिने ॥ नमोस्तु श्रुतिपादाय ऊर्ध्वलिङ्गाय लिङ्गिने ॥ ५ ॥ हेमलिङ्गाय हेमाय वारिलिङ्गाय चांभसे ॥ शिवाय शिव
 लिङ्गाय व्यापिने व्योमव्यापिने ॥ ६ ॥ वायवे वायुवेगाय नमस्ते वायुव्यापिने ॥ तेजसे तेजसां भर्त्रे नमस्तेजोधिवापिने ॥ ७ ॥ जलाय
 जलभूताय नमस्ते जलव्यापिने ॥ पृथिव्यै चांतरिक्षाय पृथिवीव्यापिने नमः ॥ ८ ॥ शब्दरूपरसस्वरूपाय रसगंधाय गंधिने ॥ गणाधिपतये
 तुभ्यं गुह्याद्गुह्यतमाय ते ॥ ९ ॥ अनंताय विरूपाय अनंतानामयाय च ॥ शाश्वताय वरिष्ठाय वारिगर्भाय योगिने ॥ १० ॥ संस्थिता-
 याम्भसां मध्ये आवयोर्मध्यवर्चसे ॥ गोप्त्रे हर्त्रे सदा कर्त्रे निधनायेश्वराय च ॥ ११ ॥ अचेतनाय चित्याय चेतनायासहारिणे ॥ अरूपाय
 सुरूपाय अनंगायाद्गहारिणे ॥ १२ ॥ भस्मदिग्धशरीराय भानुसोमाग्निहेतवे ॥ श्वेताय श्वेतवर्णाय तुहिनाद्रिचराय च ॥ १३ ॥ सुश्वेताय
 सुवक्त्राय नमः श्वेताशिवाय च ॥ श्वेतास्याय महास्याय नमस्ते श्वेतलोहित ॥ १४ ॥ सुताराय विशिष्टाय नमो दुंदुभिने हर ॥ शतरूप
 विरूपाय नमः केतुमते सदा ॥ १५ ॥ ऋद्धिशोकाविशोकाय पिनाकाय कपर्दिने ॥ विपाशाय सुपाशाय नमस्ते पाशनाशिने ॥ १६ ॥
 सुहोत्राय हविष्याय सुब्रह्मण्याय सूरिणे ॥ सुमुखाय सुवक्त्राय दुर्दमाय दमाय च ॥ १७ ॥ कंकाय कंकरूपाय कंकणीकृतपन्नग ॥ सनकाय
 नमस्तुभ्यं सनातन सनंदन ॥ १८ ॥

नास्ति चेतना चित्तजन्यं ज्ञानं यस्यासावचेतनः " अप्राणो ह्यमनाः " इति श्रुतेः । चेतनानां जीवानामायासो जन्ममरणरूपछेदस्तं हरति नाशयति तच्छीलः तस्मै । नास्ति
 अंगं शरीरं यस्यासौ अनंगः मदनरूपस्तस्मै अत एवांगं हारयति नाशयति तस्मै ॥ १२ ॥ १३ ॥ श्वेतं लोहितं रुधिरं यस्य तत्संबुद्धौ हे श्वेतलोहित ते नम इत्यन्वयः ।
 एवमग्रे संबुद्धिस्थले ते इत्यस्यानुपगः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सुमुखाय गणेशरूपाय ॥ १७ ॥ कंकाय कपटद्विजरूपाय कंकरूपाय यमस्वरूपायेत्यर्थः । "स्वर्गे यमे छन्न

लि. पु.

॥२९॥

विभे कंकः" इति विश्वः ॥ १८ ॥ सारंगमारणाय किरातादिरूपेण तत्संज्ञकपशुपक्षिमारणायेत्यर्थः । " सारंगः पशुपक्षिणोः " इत्यमरः । त्रीणि धामानि यस्य स त्रिधामः
अत्र योगविभागात्समासात्तोऽङ्ग । तस्मै ॥ १९ ॥ २० ॥ विगतः वादो येषां ते विवादास्तेषां वरदाय ॥ २१ ॥ २२ ॥ विष्णवे व्यापकाय ॥ २३ ॥ २४ ॥ नराणां समूहो

सनत्कुमार सारंगमारणाय महात्मने ॥ लोकाक्षिणे त्रिधामाय नमो विरजसे सदा ॥ १९ ॥ शंखपालाय शंखाय रजसे तमसे नमः ॥
सारस्वताय मेघाय मेघवाहने ते नमः ॥ २० ॥ सुवाहाय विवाहाय विवादवरदाय च ॥ नमः शिवाय रुद्राय प्रधानाय नमोनमः ॥ २१ ॥
त्रिगुणाय नमस्तुभ्यं चतुर्व्यूहात्मने नमः ॥ संसाराय नमस्तुभ्यं नमः संसारहेतवे ॥ २२ ॥ मोक्षाय मोक्षरूपाय मोक्षकर्त्रे नमोनमः ॥
आत्मने ऋषये तुभ्यं स्वामिने विष्णवे नमः ॥ २३ ॥ नमो भगवते तुभ्यं नागानां पतये नमः ॥ ओंकाराय नमस्तुभ्यं सर्वज्ञाय नमो
नमः ॥ २४ ॥ सर्वाय च नमस्तुभ्यं नमो नारायणाय च ॥ नमो हिरण्यगर्भाय आदिदेवाय ते नमः ॥ २५ ॥ नमोस्त्वजाय पतये प्रजानां
व्यूहहेतवे ॥ महादेवाय देवानामीश्वराय नमो नमः ॥ २६ ॥ शर्वाय च नमस्तुभ्यं सत्याय शमनाय च ॥ ब्रह्मणे चैव भूतानां सर्वज्ञाय नमो
नमः ॥ २७ ॥ महात्मने नमस्तुभ्यं प्रज्ञारूपाय वै नमः ॥ चितये चितिरूपाय स्मृतिरूपाय वै नमः ॥ २८ ॥ ज्ञानाय ज्ञानगम्याय
नमस्ते संविदे सदा ॥ शिखराय नमस्तुभ्यं नीलकंठाय वै नमः ॥ २९ ॥ अर्धनारीश्वराय अव्यक्ताय नमोनमः ॥ एकादशविभेदाय
स्थानवे ते नमः सदा ॥ ३० ॥ नमः सोमाय सूर्याय भवाय भवहारिणे ॥ यशस्कराय देवाय शंकरायेश्वराय च ॥ ३१ ॥ नमोऽबिकाधिपतये
उमायाः पतये नमः ॥ हिरण्यबाहवे तुभ्यं नमस्ते हेमरेतसे ॥ ३२ ॥ नीलकेशाय वित्ताय शितिकंठाय वै नमः ॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यं
नागाङ्गाभरणाय च ॥ ३३ ॥ वृषारूढाय सर्वस्य हर्त्रे कर्त्रे नमोनमः ॥ वीररामातिरामाय रामनाथाय ते विभो ॥ ३४ ॥ नमो राजा
धिराजाय राज्ञामधिगताय ते ॥ नमः पालाधिपतये पालाशाकृतते नमः ॥ ३५ ॥ नमः केयूरभूषाय गोपते ते नमोनमः ॥ नमः
श्रीकंठनाथाय नमो लिङ्गचपाणये ॥ ३६ ॥ भुवनेशाय देवाय वेदशास्त्र नमोस्तु ते ॥ सारंगाय नमस्तुभ्यं राजहंसाय ते नमः ॥ ३७ ॥
कनकाङ्गदहाराय नमः सर्पौपवीतिने ॥ सर्पकुण्डलमालाय कटिसूत्रीकृताहिने ॥ ३८ ॥ वेदगर्भाय गर्भाय विश्वगर्भाय ते शिव ॥ ब्रह्मोवाच ॥
विररामेति संस्तुत्वा ब्रह्मणा सहितो हरिः ॥ ३९ ॥ एतत्स्तोत्रवरं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यः पठेच्छ्रावयेद्वापि ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥ ४० ॥
नारं तदयनं स्थानं यस्य तस्मै ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ब्रह्मा स्तोत्र

१८

॥२९॥

मुक्त्वा फल्माह—एतदिति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ परिभाषितं भुक्त्यर्थः ॥ अहं इति सर्वमात्मना ब्रह्मविष्णुशिवं प्रभो ॥ अपारमहिमञ्छंभो त्वां स्तौमि कथमल्पधीः ॥
इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां विष्णुस्तवो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ एकोनविंशे ह्यध्याये स्तुत्या प्रीतान्महेश्वरात् ॥ ब्रह्मविष्णोर्वरप्राप्तिर्मोह
नाशश्च वर्ण्यते ॥ सूतः स्तवानंतरवृत्तं वर्णयति—अथेत्यादिना । अथ स्तवानंतरं सुरसत्तमौ ब्रह्मविष्णू ॥ १—४ ॥ लिंगे तिष्ठतीति लिंगस्थः तं लिंगवर्जितं

स याति ब्रह्मणो लोके पापकर्मरतोपि वै ॥ तस्माज्जपेत्पठेन्नित्यं श्रावयेद्ब्राह्मणाञ्छुभान् ॥ ४१ ॥ सर्वपापविशुद्ध्यर्थं विष्णुना परिभाषितम्
॥ ४२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे विष्णुस्तवो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ अथोवाच महादेवः प्रीतोहं सुर-
सत्तमौ ॥ पश्यतां मां महादेवः भयं सर्वं विमुच्यताम् ॥ १ ॥ युवां प्रसूतौ गात्राभ्यां मम पूर्वं महाबलौ ॥ अयं मे दक्षिणे पार्श्वे ब्रह्मा
लोकपितामहः ॥ २ ॥ वामे पार्श्वे च मे विष्णुर्विश्वात्मा हृदयोद्भवः ॥ प्रीतोहं युवयोः सम्यग्वरं दद्वि यथेप्सितम् ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वा
तु तं विष्णुं कराभ्यां परमेश्वरः ॥ पस्पर्श सुभगाभ्यां तु कृपया तु कृपानिधिः ॥ ४ ॥ ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ प्राह
नारायणो नाथं लिंगस्थं लिंगवर्जितम् ॥ ५ ॥ यदि प्रीतिः समुत्पन्ना यदि देवो वरश्च नौ ॥ भर्त्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि चाव्यभिचारिणी
॥ ६ ॥ देवः प्रदत्तवान् देवाः स्वात्मन्यव्यभिचारिणीम् ॥ ब्रह्मणे विष्णवे चैव श्रद्धां शीतांशुभूषणः ॥ ७ ॥ जानुभ्यामवनीं गत्वा पुनर्ना-
रायणः स्वयम् ॥ प्रणिपत्य च विश्वेशं प्राह मंदतरं वशी ॥ ८ ॥ आवयोर्देवदेवेश विवादमतिशोभनम् ॥ इहागतो भवान् यस्मा-
द्विवादशमनाय नौ ॥ ९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्राह हरो हरिम् ॥ प्रणिपत्य स्थितं मूर्ध्ना कृतांजलिपुटं स्मयन् ॥ १० ॥
श्रीमहादेव उवाच ॥ प्रलयस्थितिसर्गाणां कर्ता त्वं धरणीपते ॥ वत्सवत्स हरे विष्णो पालयैतच्चराचरम् ॥ ११ ॥ त्रिधा भिन्नो ह्यहं विष्णो
ब्रह्मविष्णुभवाख्यया ॥ सर्गरक्षालयगुणैर्निष्कलः परमेश्वरः ॥ १२ ॥ संमोहं त्यज भो विष्णो पालयैनं पितामहम् ॥ पाद्रे भविष्यति सुतः
कल्पे तव पितामहः ॥ १३ ॥ तदा द्रक्ष्यसि मां चैवं सोपि द्रक्ष्यति पद्मजः ॥ एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १४ ॥

लिंगदेहशून्यं स्वेच्छाविग्रहमित्यर्थः ॥ ५—६ ॥ ७ ॥ देवा इति संबोधनम् । मंदतरं यथा स्यात्तथा सूक्ष्ममित्यर्थः ॥ ८ ॥ अतिशोभनमुभयोरपि समबलत्वाच्छोभमानामित्यर्थः । अतः शम-
येत्यध्याहारः ॥ ९ ॥ स्मयन्प्राहेत्यनेन विष्णोरपि मोहं दृष्ट्वाश्चर्यं सूचितम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विष्णो व्यापकेत्यनेन तव न्यूनाधिकभावोऽयुक्तोतः संमोहं त्यजेत्यन्वयः ॥ १३—१४ ॥

लि. पु.
॥३०॥

तदाप्रभृति लिंगे शिवमादुर्भावमारभ्येत्यर्थः । लिंगवेदी परिनालिका महादेवी उमा लिंगं महेश्वरः साक्षात्प्रत्यक्षमित्यस्याभयत्राप्यन्वयः ॥ १५ ॥ लयनात् तिरोभाव-
कत्वात् अस्य पुराणस्य लिंगमाहात्म्यबोधकत्वाल्लिंगसन्निधौ पठने परमफलमाह-यस्त्वित्यादिना ॥ १६ ॥ शिवतां शिवभावतां याति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ भगवं
ल्लिंगरूपेण वेद्यमापरिशोभितः । रतिं तत्पूजनेऽस्मभ्यं देहि कल्पतरो सदा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां विष्णुप्रबोधो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

तदाप्रभृति लोकेषु लिंगार्चा सुप्रतिष्ठिता ॥ लिंगवेदी महादेवी लिंगं साक्षान्महेश्वरः ॥ १५ ॥ लयनाल्लिंगमित्युक्तं तत्रैव निखिलं सुराः ॥
यस्तु लिंगं पठेन्नित्यमाख्यानं लिंगसन्निधौ ॥ १६ ॥ स याति शिवतां विप्रो नात्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
पूर्वभागे विष्णुप्रबोधो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं पात्रे पुरा कल्पे ब्रह्मा पद्मोद्भवोऽभवत् ॥ भवं च दृष्ट्वास्तेन
ब्रह्मणा पुरुषोत्तमः ॥ १ ॥ एतत्सर्वं विशेषेण सांप्रतं वक्तुमर्हसि ॥ सूत उवाच ॥ आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् ॥ २ ॥
मध्ये चैकार्णवे तस्मिन् शंखचक्रगदाधरः ॥ जीमूतांभोऽम्बुजाक्षश्च किरीटी श्रीपतिर्हरिः ॥ ३ ॥ नारायणमुखोद्गीर्णसर्वात्मा पुरुषोत्तमः ॥
अष्टबाहुर्महावक्त्रा लोकानां योनिरुच्यते ॥ ४ ॥ किमप्यर्चित्यं योगात्मा योगमास्थाय योगवित् ॥ फणासहस्रकलितं तमप्रतिमवर्च
सम् ॥ ५ ॥ महाभोगपतेर्भोगं साध्वास्तीर्य महोच्छ्रयम् ॥ तस्मिन्महति पर्यंके शेते चैकार्णवे प्रभुः ॥ ६ ॥ एवं तत्र शयानेन विष्णुना
प्रभविष्णुना ॥ आत्मारामेण क्रीडार्थं लीलयाक्लिष्टकर्मणा ॥ ७ ॥ शतयोजनविस्तीर्णं तरुणादित्यसन्निभम् ॥ वज्रदंडं महोत्सेधं नाभ्यां
सृष्टं तु पुष्करम् ॥ ८ ॥ तस्यैवं क्रीडमानस्य समीपं देवमीदृषः ॥ हेमगर्भाडजो ब्रह्मा रुक्मवर्णो ह्यतीन्द्रियः ॥ ९ ॥ चतुर्वक्त्रो विशालाक्षः
समागम्य यदृच्छया ॥ श्रिया युक्तेन दिव्येन सुशुभेन सुगंधिना ॥ १० ॥ क्रीडमानं च पद्मेन दृष्ट्वा ब्रह्मा शुभेक्षणम् ॥ सविस्मयमथागम्य
सौम्यसंपन्नया गिरा ॥ ११ ॥ प्रोवाच को भवाञ्छेते ह्याश्रितो मय्यमंभसाम् ॥ अथ तस्याच्युतः श्रुत्वा ब्रह्मणस्तु शुभं वचः ॥ १२ ॥
उदतिष्ठत पर्यंकाद्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ प्रत्युवाचोत्तरं चैव कल्पेकल्पे प्रतिश्रयः ॥ १३ ॥ कर्तव्यं च कृतं चैव क्रियते यच्च किंचन ॥
द्यौरंतरिक्षं भुञ्चैव परं पदमहं भुवः ॥ १४ ॥ तमेवमुक्त्वा भगवान् विष्णुः पुनरथाब्रवीत् ॥ कस्त्वं खलु समायातः समीपं भगवान्कुतः ॥ १५ ॥
विंशे तु वर्ण्यते चास्मिन्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ श्रीविष्णुनामिकमलानुद्भवो रुद्रदर्शनम् ॥ ऋषयो ब्रह्मणः पद्मोद्भवादिवृत्तमपृच्छन्-कथमित्यादिना । तेन पद्मोद्भवेन
ब्रह्मणा सह पुरुषोत्तमः भवं कथं दृष्ट्वाश्चेत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नारायणश्चासौ मुखेन उद्गीर्णः सर्वात्मानो येन सः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वज्रस्य हीरकस्य
दंडो नालं यस्य तद्वज्रदंडम् ॥ ८ ॥ देवमीदृषः देवश्रेष्ठस्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिश्रयो जगन्निवासस्थानमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

टी. क.

२०

॥३०॥

ते प्रतिश्रय आश्रयः क इत्यर्थः ॥ १६ ॥ पितामहः शंभोर्मायया मोहितोऽतः जनार्दनमविज्ञाय प्रत्युवाचेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ महात्मनः शंभोर्मायया मोहितमत
एवाविज्ञातमित्यन्वयः ॥ १८ ॥ लोकतन्त्रिणः लोकतन्त्राश्रयस्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मनः

क वा भूयश्च गंतव्यं कश्च वा ते प्रतिश्रयः ॥ को भवान् विश्वमूर्तिर्वै कर्तव्यं किं च ते मया ॥ १६ ॥ एवं ब्रुवंतं वैकुण्ठं प्रत्युवाच पितामहः ॥
मायया मोहितः शंभोरविज्ञाय जनार्दनम् ॥ १७ ॥ मायया मोहितं देवमविज्ञातं महात्मनः ॥ यथा भवांस्तथैवाहमादिकर्ता प्रजापतिः
॥ १८ ॥ सविस्मयं वचः श्रुत्वा ब्रह्मणो लोकतन्त्रिणः ॥ अनुज्ञातश्च ते नाथ वैकुण्ठो विश्वसंभवः ॥ १९ ॥ कौतूहलान्महायोगी प्रविष्टो
ब्रह्मणो मुखम् ॥ इमानष्टादश द्वीपान्समुद्रान् सपर्वतान् ॥ २० ॥ प्रविश्य सुमहातेजाश्चातुर्वर्ण्यसमाकुलान् ॥ ब्रह्मणस्तंबपर्यंतं
सप्तलोकान् सनातनान् ॥ २१ ॥ ब्रह्मणस्तूदरे दृष्ट्वा सर्वान्विष्णुर्महाभुजः ॥ अहोस्य तपसो वीर्यमित्युक्त्वा च पुनःपुनः ॥ २२ ॥ अटित्वा
विविधैल्लोकान् विष्णुर्नानाविधाश्रयान् ॥ ततो वर्षसहस्रांते नांतं हि दृष्टो यदा ॥ २३ ॥ तदास्य वक्त्रान्निष्क्रम्य पन्नगेन्द्रनिकेतनः ॥
नारायणो जगद्धाता पितामहमथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ भगवानादिरंतश्च मध्यं कालो दिशो नभः ॥ नाहमंतं प्रपश्यामि उदरस्य तवानघ ॥ २५ ॥
एवमुक्त्वाब्रवीद्भूयः पितामहमिदं हरिः ॥ भगवानेवमेवाहं शाश्वतं हि ममोदरम् ॥ २६ ॥ प्रविश्य लोकान् पश्यैताननौपम्यान्सुरो
त्तम ॥ ततः प्राह्लादिनीं वार्णीं श्रुत्वा तस्याभिनंद्य च ॥ २७ ॥ श्रीपतेरुदरं भूयः प्रविवेश पितामहः ॥ तानेव लोकान् गर्भस्था
नपश्यत्सत्यविक्रमः ॥ २८ ॥ पर्यटित्वा तु देवस्य दृष्टोऽन्तं न वै हरेः ॥ ज्ञात्वा गतिं तस्य पितामहस्य द्वाराणि सर्वाणि पिधाय विष्णुः ॥
विभुर्मनः कर्तुमियेष चाशु सुखं प्रसुप्तोहमिति प्रचिंत्य ॥ २९ ॥ ततो द्वाराणि सर्वाणि पिहितानि समीक्ष्य वै ॥ सूक्ष्मं कृत्वात्मनो
रूपं नाभ्यां द्वारमविंदत ॥ ३० ॥ पद्मसूत्रानुसारेण चान्वपश्यत्पितामहः ॥ उज्ज्वारात्मनो रूपं पुष्कराच्चतुराननः ॥ ३१ ॥ विररा
जारविंदस्थः पद्मगर्भसमद्युतिः ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवाञ्जगद्योनिः पितामहः ॥ ३२ ॥

कर्तुम् अमिलापातिशयं कर्तुम् “मनःशब्दोऽमिलापातिशये” इति कौशुद्यामुक्तम् । इयेष इच्छितवानित्यर्थः । पर्यटित्वेत्यर्थं सार्धल्लोकः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

लि. पु.

॥३१॥

वाभ्यां पद्मपत्राभ्यामेकैकस्य प्रत्येकस्य कृत्स्नशो बहुशः ब्रह्मभाराक्रांतत्वात्संधर्षे संमर्दे जायमाने वर्तमाने इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ हेमवीरं श्रेष्ठसुवर्णं तस्य अंबरच्छदा वस्त्रप्रांता यस्य ॥ ३४ ॥ आक्रांतेन पीडिताः आक्रान्तपीडिताः ॥ ३५ ॥ पृथुलाः स्थूला इत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तु पुनरन्यच्चिकीर्षसात्यनेन कोपः सूचितः ॥ ३८ ॥

एतस्मिन्नंतरे ताभ्यामेकैकस्य तु कृत्स्नशः ॥ वर्तमाने तु संधर्षे मध्ये तस्यार्णवस्य तु ॥ ३३ ॥ कुतोप्यपरिमेयात्मा भूतानां प्रभुरीश्वरः ॥ शूलपाणिर्महादेवो हेमवीरांबरच्छदः ॥ ३४ ॥ अगच्छद्यत्र सोनंतो नागभोगपतिर्हरिः ॥ शीघ्रं विक्रमतस्तस्य पद्मामाक्रांतपीडिताः ॥ ३५ ॥ उद्धृतास्तूर्णमाकाशे पृथुलास्तोयविंदवः ॥ अत्युष्णश्चातिशीतिश्च वायुस्तत्र ववौ पुनः ॥ ३६ ॥ तद्वद्वा महदाश्चर्यं ब्रह्मा विष्णुमभाषत ॥ अब्बिंदवश्च शीतोष्णाः कंपयंत्यंबुजं भृशम् ॥ ३७ ॥ एतन्मे संशयं ब्रूहि किं वा त्वन्यच्चिकीर्षसि ॥ एतदेवंविधं वाक्यं पितामहमुखो द्रुतम् ॥ ३८ ॥ श्रुत्वाप्रतिमकर्मा हि भगवानसुरांतकृत् ॥ किं नु खल्वत्र मे नाभ्यां भूतमन्यत्कृतालयम् ॥ ३९ ॥ वदति प्रियमन्यर्थं मन्युश्चास्य मया कृतः ॥ इत्येवं मनसा ध्यात्वा प्रत्युवाचेदमुत्तरम् ॥ ४० ॥ किमत्र भगवानद्य पुष्करे जातसंभ्रमः ॥ किं मया च कृतं देव यन्मां प्रियमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ भाषसे पुरुषश्रेष्ठ किमर्थं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ एवं ब्रुवाणं देवेशं लोकयात्रानुगं ततः ॥ ४२ ॥ प्रत्युवाचा म्बुजाभाक्षं ब्रह्मा वेदनिधिः प्रभुः ॥ योऽसौ तवोदरं पूर्वं प्रविष्टोऽहं त्वदिच्छया ॥ ४३ ॥ यथा ममोदरे लोकाः सर्वे दृष्टास्त्वया प्रभो ॥ तथैव दृष्टाः कात्स्न्येन मया लोकास्तवोदरे ॥ ४४ ॥ ततो वर्षसहस्रात्तु उपावृत्तस्य मेऽनघ ॥ त्वया मत्सरभावेन मां वशीकर्तुमिच्छता ॥ ४५ ॥ आशु द्वाराणि सर्वाणि पिहितानि समंततः ॥ ततो मया महाभाग संचित्य स्वेन तेजसा ॥ ४६ ॥ लब्धो नाभिप्रदेशेन पद्मसूत्राद्विनिर्गमः ॥ माभूत्ते मनसोऽल्पोपि व्याघातोऽयं कथंचन ॥ ४७ ॥ इत्येषानुगतिर्विष्णो कार्याणामौपसर्पिणी ॥ यन्मयानंतरं कार्यं ब्रूहि किं करवाण्यहम् ॥ ४८ ॥ ततः परममेयात्मा हिरण्यकशिपो रिपुः ॥ अनवद्यां प्रियामिष्टां शिवां वार्णीं पितामहात् ॥ ४९ ॥

टी अ.

२०

॥३३॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विष्णो कार्याणामौपसर्पिणी अनुकूला एषा अनुगतिः तवानुलक्षेण गमनामित्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

तव ईदृशं नाभिकमलोलम्बरूपं कार्यं नाध्यवसितमित्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मर्षय क्षमस्वेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ स ब्रह्मा प्रभो विष्णो मां पद्मादवतर अधः
स्थापय वरं ब्रूहीति होवाच वभाष इत्यर्थः । मम पुत्रो भवेति तं विष्णुः प्रार्थयामासेत्यध्याहारः ॥ ५४ ॥ प्रभो ब्रह्मन्महायोगी त्वमतः पद्मादवतर निष्क्रामेत्यर्थः । नः सद्भाव
वचनमकुटिलवाक्यं च ब्रूहीत्यन्वयः । भवान् श्रेष्ठः मामिदं कथं भाषस इत्यत आह—प्रणवात्मकः प्रणवरूपस्त्वमत ईदृशः स्तुत्योसीत्यर्थः ॥ ५५—५६ ॥ ननु त्वत्पुत्रत्वे मम

श्रुत्वा विगतमात्सर्यं वाक्यमस्मै ददौ हरिः ॥ न ह्येवमीदृशं कार्यं मयाध्यवसितं तव ॥ ५० ॥ त्वां बोधयितुकामेन क्रीडापूर्वं यदृच्छया ॥
आशु द्वाराणि सर्वाणि घटितानि मयात्मनः ॥ ५१ ॥ न तेऽन्यथावगंतव्यं मान्यः पूज्यश्च मे भवान् ॥ सर्वं मर्षय कल्याण यन्मयापकृतं
तव ॥ ५२ ॥ अस्मान् मयोद्दामानस्त्वं पद्मादवतर प्रभो ॥ नाहं भवंतं शक्नोमि सोढुं तेजोमयं गुरुम् ॥ ५३ ॥ सहोवाच वरं ब्रूहि पद्मादवतर
प्रभो ॥ पुत्रो भव ममारिन्न मुदं प्राप्स्यसि शोभनाम् ॥ ५४ ॥ सद्भाववचनं ब्रूहि पद्मादवतर प्रभो ॥ स त्वं च नो महायोगी त्वमीडिचः
प्रणवात्मकः ॥ ५५ ॥ अद्यप्रभृति सर्वेशः श्वेतोष्णीषविभूषितः ॥ पद्मयोनिरिति ह्येवं ख्यातो नाम्ना भविष्यसि ॥ ५६ ॥ पुत्रो मे त्वं
भव ब्रह्मन् सप्तलोकाधिपः प्रभो ॥ ततः स भगवान्देवो वरं दत्त्वा किरीटिने ॥ ५७ ॥ एवं भवतु चेत्युक्त्वा प्रीतात्मा गतमत्सरः ॥ प्रत्या
सन्नमथायातं बालार्काभं महाननम् ॥ ५८ ॥ भवमत्यद्भुतं दृष्ट्वा नारायणमथाब्रवीत् ॥ अप्रमेयो महावक्रो दंष्ट्री ध्वस्तशिरोरुहः ॥ ५९ ॥
दशबाहुस्त्रिशूलाङ्को नयनैर्विश्वतः स्थितः ॥ लोकप्रभुः स्वयं साक्षाद्विकृतो मुञ्जमेखली ॥ ६० ॥ मन्द्रेणोर्ध्वेन महता नर्दमानोतिभैरवम् ॥
कः खल्वेष पुमान् विष्णो तेजोराशिर्महाद्युतिः ॥ ६१ ॥ व्याप्य सर्वा दिशो द्यां च इत एवाभिवर्तते ॥ तैर्नैवमुक्तो भगवान् विष्णुर्ब्र
ह्माणमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ पद्मां तलनिपातेन यस्य विक्रमतोर्णवे ॥ वेगेन महताकाशेऽप्युत्थिताश्च जलाशयाः ॥ ६३ ॥ स्थूलाद्भिर्विश्वतोत्यर्थं
सिच्यसे पद्मसंभव ॥ घ्राणजेन च वातेन कंप्यमानं त्वया सह ॥ ६४ ॥ दोषूयते महापद्मं स्वच्छंदं मम नाभिजम् ॥ समागतो भवानीशो
ह्यनादिश्चातकृत्प्रभुः ॥ ६५ ॥

स्वाम्यं न स्यादित्याकांक्षां नुदन्नाह—हे ब्रह्मन् त्वं मे पुत्रः सप्तलोकाधिपः स्वामी भवेत्यन्वयः । ततो विष्णुप्रार्थनानन्तरं भगवान्ब्रह्मा किरीटिने विष्णवे ॥ ५७ ॥ प्रत्यासन्नमति
समीपम् ॥ ५८ ॥ दंष्ट्री वराहदंष्ट्रभूषणवानित्यर्थः । ध्वस्ताः विकीर्णाः शिरोरुहाः केशा यस्य सः ॥ ५९ ॥ विश्वतः सर्वत्र नयनैर्नैत्रैः स्थितः विद्यमानः सर्वदर्शीत्यर्थः ।
विकृतो भयंकरः ॥ ६० ॥ मन्द्रेणोर्ध्वेन उन्नतेन महता स्थूलेन युक्त इत्यध्याहारः ॥ ६१ ॥ इत एवास्मिन्नेवाभिवर्तते आयातीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ महता वेगेन जलाशयाः

लि. पु.
॥३२॥

आकाशोपि उत्पिता इव भांतीत्युत्प्रेक्षा । स्थूलाद्विष्वतः अत्यर्थं सिच्यसे सित्तो भवसीत्यर्थः । घ्राणजेन निःश्वासजेन ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ततो विष्णुवाक्यश्रवणानंतरम् ॥ ६६ ॥ ६७॥६८॥ कल्याण कल्याणरूप मा मां प्रति महात्मनो रुद्रस्य एवं पूर्वोक्तप्रकारेण परिवादं मा वदेत्यन्वयः । महायोग ईधनं दीपनं यस्य सः ॥६९॥७०॥७१॥ कः इति यः त्वया पृष्ठ इत्यध्याहारः । सः शिवो दुःखार्तेर्जन्ममरणादिदुःखदर्शनेन विस्मयतिभिर्ज्ञानाभ्यासतत्परैर्दृश्यते ज्ञायत इत्यर्थः ॥७२॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ब्रह्मणः विवि भवानहं च स्तोत्रेण उपतिष्ठाव गोध्वजम् ॥ ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाक्षं ब्रह्मा प्रोवाच केशवम् ॥ ६६ ॥ भवान्न नूनमात्मानं वेत्ति लोकप्रभुं विभुम् ॥ ब्रह्माणं लोककर्तारं मां न वेत्ति सनातनम् ॥ ६७ ॥ को ह्यसौ शंकरो नाम आवयोर्व्यतिरिच्यते ॥ तस्य तत्क्रोधजं वाक्यं श्रुत्वा हरिरभाषत ॥६८॥ मा मेवं वद कल्याण परिवादं महात्मनः ॥ महायोगेधनो धर्मो दुराधर्षो वरप्रदः ॥ ६९ ॥ हेतुरस्याथ जगतः पुराणपुरुषोऽव्ययः ॥ बीजी खल्वेष बीजानां ज्योतिरेकः प्रकाशते ॥ ७० ॥ बालक्रीडनकैर्देवः क्रीडते शंकरः स्वयम् ॥ प्रधानमव्ययो योनिरव्यक्तं प्रकृतिस्तमः ॥७१॥ मम चैतानि नामानि नित्यं प्रसवधर्मिणः ॥ यः कः स इति दुःखार्तेर्दृश्यते यतिभिः शिवः ॥ ७२ ॥ एष बीजी भवान्बीजमहं योनिः सनातनः ॥ स एवमुक्तो विश्वात्मा ब्रह्मा विष्णुमपृच्छत ॥ ७३ ॥ भवान् योनिरहं बीजं कथं बीजी महेश्वरः ॥ एतन्मे सूक्ष्ममव्यक्तं संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ७४ ॥ ज्ञात्वा च विविधोत्पत्तिं ब्रह्मणो लोकतंत्रिणः ॥ इमं परमसादृश्यं प्रश्नमभ्यवद द्वरिः ॥७५॥ अस्मान्महत्तरं भूतं शुद्धमन्यन्न विद्यते ॥ महतः परमं धाम शिवमध्यात्मिनां पदम् ॥ ७६ ॥ द्विविधं चैवमात्मानं प्रविभज्य व्यवस्थितः ॥ निष्कलस्तत्र योव्यक्तः सकलश्च महेश्वरः ॥७७॥ यस्य मायाविधिज्ञस्य अगम्यगहनस्य च ॥ पुरा लिंगोद्भवं बीजं प्रथमं त्वादिसर्गिकम् ॥ ७८ ॥ मम योनौ समायुक्तं तद्बीजं कालपर्ययात् ॥ हिरण्यमकूपारे योन्यामंडमजायत ॥७९॥ शतानि दशवर्षाणा मंडमप्सु प्रतिष्ठितम् ॥ अंते वर्षसहस्रस्य वायुना तद्विधा कृतम् ॥ ८० ॥ कपालमेकं द्यौर्जज्ञे कपालमपरं क्षितिः ॥ उल्बं तस्य महोत्सेधो योसौ कनकपर्वतः ॥ ८१ ॥ ततश्च प्रतिसंध्यात्मा देवदेवो वरः प्रभुः ॥ हिरण्यगर्भो भगवांस्त्वभिजज्ञे चतुर्मुखः ॥ ८२ ॥ धोत्पत्तिम् अनेकप्रकारेणोत्पत्तिं प्रादुर्भावं ज्ञात्वाः प्रश्नमसादृश्यं सदृशशून्यं प्रत्यभ्यवदत् उत्तरं दत्तवानित्यर्थः ॥ ७५ ॥ महतः महत्तत्त्वस्य परमं सर्वोत्कृष्टं धाम स्थान मित्यर्थः । शिवं कल्याणरूपम् अध्यात्मिनां ज्ञानिनां पदं गम्यमित्यर्थः । द्विविधं निर्गुणसगुणरूपं तत्र द्वयोर्मध्ये निष्कलो निर्गुणः अव्यक्तः अगोचरः सकलः सगुणः महेश्वरः शिवः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९॥८० तस्यापरकपालस्य उल्बं गर्भावरणं कनकपर्वतो मेरुरित्यर्थः ॥८१॥ ततो मित्रांडात् प्रतिसंध्यात्मा उत्पद्यमानशरीरः ॥८२॥

टी. अ.
२०

॥३२॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ताराकैन्दुनक्षत्राण्यभिव्याप्येत्याताराकैन्दुनक्षत्रं तत्सहितं लोकमित्यर्थः । त्वया कोहमित्यपि च ध्याते सति ते तव भूयः पुनश्च वर्ष
सहस्रांते तव प्रियदर्शनाः यतयो यन्नशीलाः यतीनां पूर्वजाः कुमाराः कुमारवयोर्युक्ताः तवात्मजाः पुत्राः उत्पन्नाः प्रादुर्भूताः अमवन्नित्यग्रिमेणान्वयः । ते समकालमुत्पन्नाः
बुद्ध्यातीन्द्रियदर्शनाः प्रतिभात्मानः ज्ञानविशिष्टाः जगतां स्थितिहेतवः तापत्रयवर्जिताः कर्माणि नारप्स्यन्ते न करिष्यन्तीत्यर्थः । इदं श्लोकचतुष्कव्याख्यानम् ॥ ८७ ॥

आताराकैन्दुनक्षत्रं शून्यं लोकमवेक्ष्य च ॥ कोहमित्यपि च ध्याते कुमारस्तेऽभवन्स्तदा ॥ ८३ ॥ प्रियदर्शनास्तु यतयो यतीनां पूर्वजा
स्तव ॥ भूयो वर्षसहस्रांते तत एवात्मजास्तव ॥ ८४ ॥ भुवनानलसंकाशाः पद्मपत्रायतेक्षणाः ॥ श्रीमान्सनत्कुमारश्च ऋभुश्चैवोर्ध्व
रेतसौ ॥ ८५ ॥ सनकः सनातनश्चैव तथैव च सनंदनः ॥ उत्पन्नाः समकालं ते बुद्ध्यातीन्द्रियदर्शनाः ॥ ८६ ॥ उत्पन्नाः प्रतिभात्मानो
जगतां स्थितिहेतवः ॥ नारप्स्यन्ते च कर्माणि तापत्रयविवर्जिताः ॥ ८७ ॥ अल्पसौख्यं बहुक्लेशं जराशोकसमन्वितम् ॥ जीवनं मरणं चैव
संभवश्च पुनः पुनः ॥ ८८ ॥ अल्पभूतं सुखं स्वर्गं दुःखानि नरके तथा ॥ विदित्वा चागमं सर्वमवश्यं भवितव्यताम् ॥ ८९ ॥ ऋभुं सनत्कुमारं
च दृष्ट्वा तव वशे स्थितौ ॥ त्रयस्तु त्रीन् गुणान् हित्वा चात्मजाः सनकादयः ॥ ९० ॥ वैवर्तेन तु ज्ञानेन प्रवृत्तास्ते महौजसः ॥ ततस्तेषु
प्रवृत्तेषु सनकादिषु वै त्रिषु ॥ ९१ ॥ भविष्यासि विमूढस्त्वं मायया शंकरस्य तु ॥ एवं कल्पे तु वै वृत्ते संज्ञा नश्यति तेऽनघ ॥ ९२ ॥
कल्पे शेषाणि भूतानि सूक्ष्माणि पार्थिवानि च ॥ सर्वेषां ह्येश्वरी माया जागृतिः समुदाहृता ॥ ९३ ॥ यथैष पर्वतो मेरुर्देवलोको ह्युदा
हृतः ॥ तस्य चेदं हि माहात्म्यं विद्धि देववरस्य ह ॥ ९४ ॥ ज्ञात्वा चेश्वरसद्भावं ज्ञात्वा मामंबुजेक्षणम् ॥ महादेवं महाभूतं भूतानां वरदं
प्रभुम् ॥ ९५ ॥ प्रणवेनाथ साम्रा तु नमस्कृत्य जगद्गुरुम् ॥ त्वां च मां चैव संकुद्धो निःश्वासान्निर्देहदयम् ॥ ९६ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ वैवर्तेनाध्यात्मज्ञानेन प्रवृत्ताः वर्तमाना इत्यर्थः ॥ ९१ ॥ कल्पे वृत्ते प्रवृत्ते सति संज्ञा ज्ञानं ते तव नश्यति नष्टा भवतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ कल्पेपि
शेषाणि शिष्टानि सर्वेषां भूतानां जागृतिरेवेश्वरी माया समुदाहृता कथितेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ यथा मेरुर्देवलोको इत्युदाहृतः प्रसिद्धः तथा देववरस्य महादेवस्येदं प्रसिद्धं माहा
त्म्यं विद्धीत्यन्वयः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ प्रणवेन प्रणवयुक्तेन साम्रा जगद्गुरुं शिवं नमस्कृत्य उत्तिष्ठेत्यध्याहारः । नोचेदयं संकुद्धः निश्वासान्निर्देहदयः ॥ ९६ ॥

लि.पु.

॥३३॥

एवं महायोगं महाबलं तस्य ज्ञात्वा अभ्युच्छिन्नसन् त्वामग्रतः कृत्वा स्तोष्यामीत्यन्वयः । अनलसप्रभं वह्नितुल्यप्रभमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ जाग्रद्रूपा हि ते माया ब्रह्मा दीनां विमोहिका ॥ मां यथा नात्रियात्सां च तथा कुरु जगत्पते ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां ब्रह्मप्रबोधनो नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ एक-
विंशे महेशस्य बृहद्रूपसमान्वितः ॥ नामभिर्गुणसंयुक्तैर्ब्रह्मविष्णुकृतस्तवः ॥ सूतः स्तवं निरूपयति-ब्रह्माणमित्यादिना ॥ १ ॥ अतीतैः पूर्वकल्पभवेर्भविष्यैर्भविष्यत्कल्पभवेर्वर्तमानै-
र्वर्तमानकल्पभवेः । छन्दसैर्वेदप्रतिपादितैस्तेषां सर्वदा एकरूपत्वात्पृथग्ग्रहणं सुव्रतानामनन्तमक्षयं तेजो यस्मादसी ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ घटाश्चेष्टमानजीवास्तेषामीशाय स्वामिने

एवं ज्ञात्वा महायोगमभ्युत्तिष्ठन्महाबलम् ॥ अहं त्वामग्रतः कृत्वा स्तोष्याम्यनलसप्रभम् ॥ ९७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे
ब्रह्मप्रबोधनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा ततः स गरुडध्वजः ॥ अतीतैश्च भविष्यैश्च वर्तमानैस्तथैव च ॥ १ ॥
नामभिश्छन्दसैश्चैव इदं स्तोत्रमुदीरयत् ॥ विष्णुरुवाच ॥ नमस्तुभ्यं भगवते सुव्रतानन्ततेजसे ॥ २ ॥ नमः क्षेत्राधिपतये बीजिने शूलिने
नमः ॥ सुमेन्द्रायार्च्यमेन्द्राय दण्डिने रूक्षरेतसे ॥ ३ ॥ नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय पूर्वाय प्रथमाय च ॥ नमो मान्याय पूज्याय सद्योजाताय वै
नमः ॥ ४ ॥ गह्वराय घटेशाय द्यौमचीरांबराय च ॥ नमस्ते ह्यस्मदादीनां भूतानां प्रभवे नमः ॥ ५ ॥ वेदानां प्रभवे चैव स्मृतीनां
प्रभवे नमः ॥ प्रभवे कर्मदानानां द्रव्याणां प्रभवे नमः ॥ ६ ॥ नमो योगस्य प्रभवे सांख्यस्य प्रभवे नमः ॥ नमो ध्रुवनिबद्धानामृषीणां
प्रभवे नमः ॥ ७ ॥ ऋक्षाणां प्रभवे तुभ्यं ग्रहाणां प्रभवे नमः ॥ वैद्युताशानिमेघानां गर्जितप्रभवे नमः ॥ ८ ॥ महोदधीनां प्रभवे द्वीपानां
प्रभवे नमः ॥ अद्रीणां प्रभवे चैव वर्षाणां प्रभवे नमः ॥ ९ ॥ नमो नदीनां प्रभवे नदानां प्रभवे नमः ॥ महौषधीनां प्रभवे वृक्षाणां प्रभवे
नमः ॥ १० ॥ धर्मवृक्षाय धर्माय स्थितीनां प्रभवे नमः ॥ प्रभवे च परार्धस्य परस्य प्रभवे नमः ॥ ११ ॥ नमो रसानां प्रभवे रत्नानां प्रभवे
नमः ॥ क्षणानां प्रभवे चैव लवानां प्रभवे नमः ॥ १२ ॥ अहोरात्रार्धमासानां मासानां प्रभवे नमः ॥ ऋतूनां प्रभवे तुभ्यं संख्यायाः प्रभवे
नमः ॥ १३ ॥ प्रभवे चापरार्धस्य परार्धप्रभवे नमः ॥ नमः पुराणप्रभवे सर्गाणां प्रभवे नमः ॥ १४ ॥ मन्वन्तराणां प्रभवे योगस्य प्रभवे
नमः ॥ चतुर्विधस्य सर्गस्य प्रभवेऽनन्तचक्षुषे ॥ १५ ॥

इत्यर्थः । द्यौम रागनं चीरं वृक्षत्वंगरे यस्य अस्मदादीनां विष्णवादीनां भूतानां प्रभवे स्वामिन इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ध्रुवनिबद्धानाम् ऋषीणां सप्तर्षीणामित्यर्थः ॥ ७ ॥ ऋक्षाणां नक्ष-
त्राणां ग्रहाणां स्यादीनाम् ॥ ८ ॥ वर्षाणां भारतादीनाम् ॥ ९ ॥ नदानां शोणादीनाम् ॥ १० ॥ धर्मवृक्षाय अनेकविधधर्मकारणायेत्यर्थः । परमुत्तमं यदधर्मधर्शरीरं तस्य परस्य
देवीरूपान्यदधर्शरीरस्य ॥ ११ ॥ रसानां शृंगारादीनाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ परार्धपरार्धरूपब्रह्मादिनकालस्य ॥ १४ ॥ चतुर्विधस्य जरायुजाडजस्वेनदोद्भिज्जरूपस्य ॥ १५ ॥

टी.अ.

२१

॥३३॥

निबन्धानां धर्मशास्त्राणां वार्तानां वृत्तीनाम् ॥ १६ ॥ विद्यानां प्रभवे उत्पादकाय अधिपतये पालकायैत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ वामवृषो धर्मो यस्य पुराणेषु वृषभः पुराणश्रेष्ठ
इत्यर्थः ॥ “दशभिर्गीयते शिवः” इत्युक्तेः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गुह्यपिशाचानां गुह्यानामित्यर्थः । गुह्यानां गुह्यकानाम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
कल्पोदयनिबन्धानां वातानां प्रभवे नमः ॥ नमो विश्वस्य प्रभवे ब्रह्माधिपतये नमः ॥ १६ ॥ विद्यानां प्रभवे चैव विद्याधिपतये नमः ॥
नमो व्रताधिपतये व्रतानां प्रभवे नमः ॥ १७ ॥ मंत्राणां प्रभवे तुभ्यं मंत्राधिपतये नमः ॥ पितॄणां पतये चैव पशूनां पतये नमः ॥ १८ ॥
वामवृषाय नमस्तुभ्यं पुराणवृषभाय च ॥ नमः पशूनां पतये गोवृषेन्द्रचक्राय च ॥ १९ ॥ प्रजापतीनां पतये सिद्धीनां पतये नमः ॥
दैत्यदानवसंघानां रक्षसां पतये नमः ॥ २० ॥ गंधर्वाणां च पतये यक्षाणां पतये नमः ॥ गरुडोरगसर्पाणां पक्षिणां पतये नमः ॥ २१ ॥
सर्वगुह्यपिशाचानां गुह्याधिपतये नमः ॥ गोकर्णाय च गोप्त्रे च शंकुकर्णाय वै नमः ॥ २२ ॥ वराहायाप्रमेयाय ऋक्षाय विरजाय च ॥ नमो
सुराणां पतये गणानां पतये नमः ॥ २३ ॥ अंभसां पतये चैव ओजसां पतये नमः ॥ नमोस्तु लक्ष्मीपतये श्रीपाय क्षितिपाय च ॥ २४ ॥
बलाबलसमूहाय अक्षोभ्यक्षोभणाय च ॥ दीप्तशृंगैकशृंगाय वृषभाय ककुभिने ॥ २५ ॥ नमः स्थैर्याय वपुषे तेजसानुव्रताय च ॥ अतीताय
भविष्याय वर्तमानाय वै नमः ॥ २६ ॥ सुवर्चसे च वीर्याय शूराय ह्यजिताय च ॥ वरदाय वरेण्याय पुरुषाय महात्मने ॥ २७ ॥ नमो
भूताय भव्याय महते प्रभवाय च ॥ जनाय च नमस्तुभ्यं तपसे वरदाय च ॥ २८ ॥ अणवे महते चैव नमः सर्वगताय च ॥ नमो बंधाय
मोक्षाय स्वर्गाय नरकाय च ॥ २९ ॥ नमो भवाय देवाय इज्याय याजकाय च ॥ प्रत्युदीर्णाय दीप्ताय तत्त्वायातिगुणाय च ॥ ३० ॥
नमः पाशाय शस्त्राय नमस्त्वाभरणाय च ॥ हुताय उपहृताय प्रहुतप्राशिताय च ॥ ३१ ॥ नमोस्त्विष्टाय पूर्ताय अग्निष्टोमद्विजाय च ॥
सदस्याय नमश्चैव दक्षिणावभृताय च ॥ ३२ ॥ अहिंसायाप्रलोभाय पशुमंत्रोषधाय च ॥ नमः पुष्टिप्रदानाय सुशीलाय सुशीलिने
॥ ३३ ॥ अतीताय भविष्याय वर्तमानाय ते नमः ॥ सुवर्चसे च वीर्याय शूराय ह्यजिताय च ॥ ३४ ॥ वरदाय वरेण्याय पुरुषाय
महात्मने ॥ नमो भूताय भव्याय महते चाभयाय च ॥ ३५ ॥ जरासिद्ध नमस्तुभ्यमयसे वरदाय च ॥ अधरे महते चैव नमः
सस्तुपताय च ॥ ३६ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ हुताय हविर्द्रव्यरूपायेत्यर्थः । उपहृत्यते यज्ञादावाहयतेऽसौ उपहृतः प्रकर्षेण भक्त्या हुतं प्रहुतं तत्प्राशितं सुभोजनं यस्य ॥ ३१ ॥ पूर्तं कूपतडा
गादि अग्निष्टोमद्विजः अग्निष्टोमद्विजस्तद्रूपायेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अत्र अतीतमभविष्यद्वर्तमानकालमवार्थकत्वात् द्विरुक्तिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ जरयाऽसिद्धाऽप्राप्तस्तस्मै

लि. पु.

॥३४॥

नित्यतरुणायेत्यर्थः । अयसे सुवर्णरूपायेत्यर्थः । सस्तुपतायेति 'स्वपिति सस्तीति द्वौ स्वपिति कर्माणौ' इति निरुक्तीकृत्वास्तुपताय निद्रितानां पत्य इत्यर्थः । इदं छान्दसं रूपम् ॥ ३६ ॥ इंद्रियाण्येव पत्राणि वाहनानि तेषां लेलिहानाय जीवरूपेणातिशयेन आस्वादनशालियेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सुप्रजाय सुमेधायेत्यत्र च समासांत

नमश्चेन्द्रियपत्राणां लेलिहानाय स्रग्विणे ॥ विश्वाय विश्वरूपाय विश्वतः शिरसे नमः ॥ ३७ ॥ सर्वतः पाणिपादाय रुद्रायाप्रतिमाय च ॥ नमो हव्याय कव्याय हव्यवाहाय वै नमः ॥ ३८ ॥ नमः सिद्धाय मेध्याय इष्टायेज्यापराय च ॥ सुवीराय सुवीराय अक्षोभ्यक्षोभणाय च ॥ ३९ ॥ सुप्रजाय सुमेधाय दीप्ताय भास्कराय च ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय विस्तृताय मताय च ॥ ४० ॥ नमः स्थूलाय सूक्ष्माय दृश्यादृश्याय सर्वशः ॥ वर्षते ज्वलते चैव वायवे शिशिराय च ॥ ४१ ॥ नमस्ते वक्रकेशाय ऊर्ध्वशिरसाय च ॥ नमो नमः सुवर्णाय तपनीयनिभाय च ॥ ४२ ॥ विरूपाक्षाय लिंगाय पिङ्गलाय महोजसे ॥ वृष्टिघ्नाय नमश्चैव नमः सौम्येक्षणाय च ॥ ४३ ॥ नमो धूम्राय श्वेताय कृष्णाय लोहिताय च ॥ पिशिताय पिशङ्गाय पीताय च निपङ्गिणे ॥ ४४ ॥ नमस्ते सविशेषाय निर्विशेषाय वै नमः ॥ नम ईज्याय पूज्याय उपजीव्याय वै नमः ॥ ४५ ॥ नमः क्षेम्याय वृद्धाय वत्सलाय नमोनमः ॥ नमो भूताय सत्याय सत्यासत्याय वै नमः ॥ ४६ ॥ नमो वै पद्मवर्णाय मृत्युघ्नाय च मृत्यवे ॥ नमो गौराय श्यामाय कद्रवे लोहिताय च ॥ ४७ ॥ महासंध्याभ्रवर्णाय चारुदीप्ताय दीक्षिणे ॥ नमः कमलहस्ताय दिग्वासाय कपर्दिने ॥ ४८ ॥ अग्रमाणाय सर्वाय अव्ययायामराय च ॥ नमो रूपाय गंधाय शाश्वतायाक्षताय च ॥ ४९ ॥ पुरस्ताद्वहते चैव विभ्रांताय कृताय च ॥ दुर्गमाय महेशाय क्रोधाय कपिलाय च ॥ ५० ॥ तर्क्यातर्क्यशरीराय बलिने रंहसाय च ॥ सिकत्याय प्रवाह्याय स्थिताय प्रसृताय च ॥ ५१ ॥ सुमेधसे कुलालाय नमस्ते शशिखंडिने ॥ चित्राय चित्रवेणाय चित्रवर्णाय मेघसे ॥ ५२ ॥

विधेरनित्यत्वान्नासिच् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ईज्याय सर्वस्वदानयोग्यायेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ दिक्षु वासो यस्यासौ दिग्वासः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कुलालाय तद्रूपायेत्यर्थः । तदुक्तं रुद्राध्याये—'कुलालेभ्यः' इति । यद्वा कुं पृथिवीं लालयति प्रीणयतीति कुलालः 'लल ईप्तायाम्' कर्मण्यम् ॥ ५२ ॥

टी. अ.

२१

॥ ३४ ॥

नितरां हितो निहितः अत्यंतहितकारक इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ शितिकंठाय शुभ्रग्रायित्यर्थः । उच्चमुपरि मन्युस्य आभ्यन्तरमन्युशून्यायेत्यर्थः । लेलिहाय सर्पक
पायेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ मृगं ब्रह्मरूपं विध्यतीति मृगव्याधः ॥ ५६ ॥ परश्वध इव आचरतीति परश्वत् परश्वधशब्दाणिजन्तात् किप् तस्मै परश्वधे ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

चेकितानाय तुष्टाय नमस्ते निहिताय च ॥ नमः क्षांताय दांताय वज्रसंहननाय च ॥ ५३ ॥ रक्षोघ्नाय विषघ्नाय शितिकंठोर्ध्वमन्यवे ॥
लेलिहाय कृतांताय तिग्मायुधधराय च ॥ ५४ ॥ प्रमोदाय संमोदाय यतिवेद्याय ते नमः ॥ अनामयाय सर्वाय महाकालाय वै
नमः ॥ ५५ ॥ प्रणवप्रणवेशाय भगनेत्रांतकाय च ॥ मृगव्याधाय दक्षाय दक्षयज्ञांतकाय च ॥ ५६ ॥ सर्वभूतात्मभूताय सर्वज्ञाति
शयाय च ॥ पुरघ्नाय सुशस्त्राय धन्विनेऽथ परश्वधे ॥ ५७ ॥ पूषदंतविनाशाय भगनेत्रांतकाय च ॥ कामदाय वरिष्ठाय कामांगदह
नाय च ॥ ५८ ॥ रणे करालवक्राय नागेन्द्रवदनाय च ॥ दैत्यानामंतकेशाय दैत्याक्रंदकराय च ॥ ५९ ॥ हिमघ्नाय च तीक्ष्णाय
आर्द्रचर्मधराय च ॥ इमशानरतिनित्याय नमोस्तूत्सुकधारिणे ॥ ६० ॥ नमस्ते प्राणपालाय मुंडमालाधराय च ॥ प्रहीणशोकैर्वि
विधैर्भूतैः परिवृताय च ॥ ६१ ॥ नरनारीशरीराय देव्याः प्रियकराय च ॥ जटिने मुंडिने चैव व्याल्यज्ञोपवीतिने ॥ ६२ ॥ नमोऽस्तु
नृत्यशीलाय उपनृत्यप्रियाय च ॥ मन्यवे गीतशीलाय मुनिभिर्गायते नमः ॥ ६३ ॥ कटंकटाय तिग्माय अग्रियाय प्रियाय च ॥
विभीषणाय भीष्माय भगप्रमथनाय च ॥ ६४ ॥ सिद्धसंचानुगीताय महाभागाय वै नमः ॥ नमो मुक्ताह्वासाय क्ष्वेडितारुफोटिताय
च ॥ ६५ ॥ नर्दते कूर्दते चैव नमः प्रसुदितात्मने ॥ नमो मृडाय श्वसते धावतेऽधिष्ठिते नमः ॥ ६६ ॥ व्यायते जृम्भते चैव रुदते द्रवते नमः ॥
धत्सते क्रीडते चैव तनोदस्तर्गारिणे ॥ ६७ ॥ नमोऽकृत्याय कृत्याय मुंडाय कीकटाय च ॥ नम उन्मत्तदेहाय किंकिणीकाय वै नमः ॥ ६८ ॥
नमो विह्वलदेहाय मूत्रायामर्षणाय च ॥ अममेयाय गोष्ठे च दीप्तायानिर्गुणाय च ॥ ६९ ॥ वामप्रियाय वायाय चूडामणिधराय च ॥
नमस्तत्तेकाय तनवे पुणैरप्यमिताय च ॥ ७० ॥

रणे मरुशूलौ । नागेन्द्रवक्राय गजाननरूपायेत्यर्थः । दैत्यानामंतका अरुदादयस्तेषामीशाय स्वामिन इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ कटं करिमस्तकं कटाति
आवरयतीति कटंकटः सिंहरूप इत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अधिष्ठिते अधिष्ठात्रे इत्यर्थः । अधिष्ठितं करोतीति णिजन्तात्किप् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ वामे वामभागे

लि. पु.

॥३५॥

मिया गीरी यस्य । यद्वा वामः मिया रूपो यस्य । वामाय सुंदरायेत्यर्थः ॥ ७० ॥ विराटरूपं वर्णयति—लोकधात्रीत्यादिना ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥ अक्षरस्य नाशशून्यस्य अंतरेऽभ्यंतरे निष्पंदार्त्तिकचिदंशात् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ देवानामयं सार्धश्लोकः ॥ ८४ ॥ ब्रह्मणः
 नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च ॥ लोकधात्री त्वयं भूमिः पादौ सज्जनसेवितौ ॥ ७१ ॥ सर्वेषां सिद्धियोगानामधिष्ठानं तवोदरम् ॥
 मध्येऽन्तरिक्षं विस्तीर्णं तारागणविभूषितम् ॥ ७२ ॥ स्वातेः पथ इवाभाति श्रीमान् हारस्तवोरसि ॥ दिशो दशभुजास्तुभ्यं केयू
 रांगदभूषिताः ॥ ७३ ॥ विस्तीर्णपरिणादश्च नीलांजनचयोपमः ॥ कंठस्ते शोभते श्रीमान् हेमसूत्रविभूषितः ॥ ७४ ॥ दंष्ट्रा
 कराळं दुर्धर्मनोपम्यं मुखं तथा ॥ पद्ममालाकृतोष्णीषं शिरो द्यौः शोभतेऽधिकम् ॥ ७५ ॥ दीप्तिः सूर्यं वपुश्चंद्रे स्थैर्यं शैलेऽनिले
 बलम् ॥ औष्ण्यमग्नौ तथा शैत्यमधु शब्दोऽम्बरे तथा ॥ ७६ ॥ अक्षरांतरनिष्पंदाद्गुणानेता न्विदुर्बुधाः ॥ जपो जप्यो महादेवो महायोगो
 महेश्वरः ॥ ७७ ॥ पुरेशो गुहावासी खेचरो रजनीचरः ॥ तपोनिधिर्गुह्यगुरुर्नंदनो नंदवर्धनः ॥ ७८ ॥ ह्यशीर्षा पयोधाता विधाता
 भूतभावनः ॥ बोद्धव्यो बोधिता नेता दुर्धर्षो दुष्प्रकंपनः ॥ ७९ ॥ बृहद्रथो भीमकर्मा बृहत्कीर्तिर्धनंजयः ॥ घंटाप्रियो ध्वजी छत्री
 पिनाकी ध्वजिनीपातिः ॥ ८० ॥ कवची पट्टिशी खड्गी धनुर्हस्तः परमश्वधी ॥ अघस्मरोऽनघः शूरो देवराजोऽग्निमर्दनः ॥ ८१ ॥ त्वां
 प्रसाद्य पुरास्माभिर्द्विषंतो निहता युधि ॥ आग्निः सदारणवांभस्त्वं पिबन्नपि न तृप्यसे ॥ ८२ ॥ क्रोधाकारः प्रसन्नात्मा कामदः कामगः
 प्रियः ॥ ब्रह्मचारी चागाधश्च ब्रह्मण्यः शिष्टपूजितः ॥ ८३ ॥ देवानामक्षयः कोशस्त्वया यज्ञः प्रकल्पितः ॥ हव्यं तवेदं वहति वेदोक्तं
 हव्यवाहनः ॥ प्रीते त्वयि महादेव वयं प्रीता भवामहे ॥ ८४ ॥ भवानीशोऽनादिमांस्त्वं च सर्वलोकानां त्वं ब्रह्मकर्तादिसर्गः । सांख्याः
 प्रकृतेः परमं त्वां विदित्वा क्षीणध्यानास्त्वाममृत्युं विशंति ॥ ८५ ॥ योगाश्च त्वां ध्यायिनो नित्यसिद्धं ज्ञात्वा योगान् संत्यजन्ते पुन
 स्तान् ॥ ये चाप्यन्ये त्वां प्रसन्ना विशुद्धाः स्वकर्मभिस्ते दिव्यभोगा भवंति ॥ ८६ ॥ अप्रसंख्येयतत्त्वस्य यथा विद्मः स्वशक्तिः ॥
 कीर्तितं तव माहात्म्यमपारस्य माहात्मनः ॥ ८७ ॥ शिवो नो भव सर्वत्र योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ सूत उवाच ॥ य इदं कीर्तयेद्भ
 त्तया ब्रह्मनारायणस्तवम् ॥ ८८ ॥ श्रावयेद्वा द्विजान् विद्वान् शृणुयाद्वा समाहितः ॥ अश्वमेधायुतं कृत्वा यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ ८९ ॥
 पापाचारोऽपि यो मर्त्यः शृणुयाच्छिवसन्निधौ ॥ जपेद्वापि विनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ९० ॥
 कर्ता । यद्वा ब्रह्मरूपेण कर्तेत्यर्थः । शीघ्रं ध्यानं चिन्ता येषां ते ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

टी. अ.

२१

॥३५॥

ब्रह्मणोक्तिकं ब्रह्मसलोकताम् ॥ ११ ॥ सांव त्वप्रीत्ययस्त्यर्थं स्तवराजो गुणोदयः ॥ ब्रह्मविष्णुकृतौ ह्यस्मान्पायाद्भक्तेष्टदायकः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतो
विष्ण्यां टीकायां ब्रह्मविष्णुस्तुतिर्नैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाविंशे विष्णुविध्योश्च वरप्राप्तिर्मेहेश्वरात् ॥ सर्परुद्रोद्भवो ब्रह्मप्राणप्राप्तिर्निरूप्यते ॥ सूतः स्तवानंतरं कथयति—
अत्यन्तावित्यादिना । अत्यन्तावनतावतिनम्रौ विष्णुब्रह्माणौ दृष्टेत्यन्वयः । सत्यकीर्तनाद्यर्थस्तवोत्कीर्तनादित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ भगवान् पद्मगुणेश्वर्यविशिष्टः । तदुक्तम्
श्राद्धे वा दैविके कार्ये यज्ञे वावभृथांतिके ॥ कीर्तयेद्वा सतां मध्ये स याति ब्रह्मणोक्तिकम् ॥ ११ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे
ब्रह्मविष्णुस्तुतिर्नैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ सूत उवाच ॥ अत्यन्तावनतौ दृष्ट्वा मधुपिगायतेक्षणः ॥ प्रहृष्टवदनोऽत्यर्थमभवत्सत्य
कीर्तनात् ॥ १ ॥ उमापतिर्विरूपाक्षो दक्षयज्ञविनाशनः । पिनाकी खंडपरशुः सुप्रीतस्तु त्रिलोचनः ॥ २ ॥ ततः स भगवान्देवः श्रुत्वा
वागमृतं तयोः ॥ जानन्नपि महादेवः क्रीडापूर्वमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ कौ भवंतौ महात्मानौ परस्परहितैषिणौ ॥ समेतावंबुजाभाक्षावस्मिन्चोरे
महाप्लवे ॥ ४ ॥ तावूचतुर्महात्मानौ सन्निरीक्ष्य परस्परम् ॥ भगवन् किं तु यत्तेऽद्य न विज्ञातं त्वया विभो ॥ ५ ॥ विभो रुद्र महामाय
इच्छया वां कृतौ त्वया ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा अभिनंद्याभिमान्य च ॥ ६ ॥ उवाच भगवान्देवो मधुरं श्रुक्षण्या गिरा ॥ भो भो हिरण्य
गर्भं त्वां त्वां च कृष्ण ब्रवीम्यहम् ॥ ७ ॥ प्रीतोऽहमनया भक्त्या शाश्वताक्षरयुक्तया ॥ भवंतौ हृदयस्यास्य मम हृदयतराबुभौ ॥ ८ ॥
युवाभ्यां किं ददाम्यद्य वराणां वरमीप्सितम् ॥ अथोवाच महाभागो विष्णुर्भवमिदं वचः ॥ ९ ॥ सर्वं मम कृतं देव परितुष्टोऽसि मे यदि ॥
त्वयि मे सुप्रतिष्ठः तु भक्तिर्भवतु शंकर ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तु विज्ञाय संभावयत केशवम् ॥ प्रददौ च महादेवो भक्तिं निजपदांबुजे
॥ ११ ॥ भवान्सर्वस्य लोकस्य कर्ता त्वमधिदैवतम् ॥ तदेवं स्वस्ति ते वत्स गमिष्याम्यंबुजेक्षण ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्
ब्रह्माणं चापि शंकरः ॥ अनुगृह्याऽस्पृशदेवो ब्रह्माणं परमेश्वरः ॥ १३ ॥ कराभ्यां सुशुभाभ्यां च प्राह हृष्टतरः स्वयम् ॥ मत्समस्तत्वं
न संदेहो वत्स भक्तश्च मे भवान् ॥ १४ ॥

“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः ॥ ज्ञानवैराग्ययोश्चैव पण्णां भग इतीगिता” ॥ ३ ॥ ४ ॥ भगवंस्तेन न विज्ञातं किं यत्सर्वं त्वया विज्ञातं तु विज्ञातमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ अक्षरे अविनाशे युक्ता योजिता अक्षरयुक्ता शाश्वता निरंतरा चासौ अक्षरयुक्ता च शाश्वताक्षरयुक्ता ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सुतरां प्रतितिष्ठतीति सुप्रतिष्ठा निश्चये
त्यर्थः ॥ १० ॥ विज्ञाय तस्य भावमिति शेषः । संभावयत संभावयामासेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

लि. पु.
३३३॥

संज्ञा यथार्थज्ञानमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्रष्टुं मनो यस्य स स्रष्टुमना इत्यत्र 'तुं काममनसोः' इति मलोपः ॥ १७ ॥ १८ ॥ स्वस्तिकैः स्वस्तिकचिह्नैः ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ कारुण्यपूर्वकं यथाभवति तथा रुदंतोऽश्वत्थं मुचंतोऽभ्यक्रमन्निर्गता इत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अत्युग्रस्यातितीव्रस्य आचरितस्य सदाचारस्य साधुः साधक इति
नीललोहितस्याग्निमयस्य विशेषणम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ विश्वं विश्वरूपमित्यर्थः ॥ २७ ॥ हे विभो तव सद्यादित्वं सद्यादिरूपत्वमित्यर्थः । ननु ब्रह्मणोऽनुग्रहार्थमेव सद्यादिप्रादुर्यावः

स्वस्त्यस्तु ते भगिन्वायि संज्ञा भवतु सुव्रत ॥ एवमुक्त्वा तु भगवांस्ततोन्तर्धानमीश्वरः ॥ १५ ॥ गतवान् गणपो देवः सर्वदेवनम
स्तुतः ॥ अयम्य संज्ञां गोविंदात् पद्मयोनिः पितामहः ॥ १६ ॥ प्रजाः स्रष्टुमनाश्चक्रे तप उग्रं पितामहः ॥ तस्यैवं तप्यमानस्य न
किंचित्तमवर्तत ॥ १७ ॥ ततो दीर्घेण कालेन दुःखात्क्रोधो ह्यजायत ॥ क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुविंदवः ॥ १८ ॥ ततस्ते
भ्योऽश्रुविंदुभ्यो वातपित्तकफात्मकाः ॥ महाभागा महासत्त्वाः स्वस्तिकैरप्यलंकृताः ॥ १९ ॥ प्रकीर्णकेशाः सर्पास्ते प्रादुर्ध्वता महा
विषाः ॥ सर्पास्तानग्रजान्दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमनिन्दयत् ॥ २० ॥ अहो धिक् तपसो मह्यं फलमीदृशकं यदि ॥ लोकवैनाशिकी जज्ञे आदा
वेव प्रजा मम ॥ २१ ॥ तस्य तीव्राभवन्मूच्छां क्रोधामर्षसमुद्भवा ॥ मूच्छाभिपरितापेन जहौ प्राणान्प्रजापतिः ॥ २२ ॥ तस्याप्रतिम
वीर्यस्य देहात्कारुण्यपूर्वकम् ॥ अथैकादश ते रुद्रा रुदंतोऽभ्यक्रमंस्तथा ॥ २३ ॥ रोदनात्खलु रुद्रत्वं तेषु वै समजायत ॥ ये रुद्रास्ते
खलु प्राणा ये प्राणास्ते तदात्मकाः ॥ २४ ॥ प्राणाः प्राणवतां ज्ञेयाः सर्वभूतेष्ववस्थिताः ॥ अत्युग्रस्य महत्त्वस्य साधुराचरितस्य च
॥ २५ ॥ प्राणांस्तस्य ददौ भूयस्त्रिशूली नीललोहितः ॥ लब्ध्वासून् भयवान्ब्रह्मा देवदेवमुमापतिम् ॥ २६ ॥ प्रणम्य संस्थितोऽपश्यद्वा
यस्या विश्वमीश्वरम् ॥ सर्वलोकमयं देवं दृष्ट्वा स्तुत्वा पितामहः ॥ २७ ॥ ततो विस्मयमापन्नः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥ उवाच वचनं शवं
सद्यादित्वं कथं विभो ॥ २८ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे रुद्रोत्पत्तिवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

पूर्वमुक्त इति प्रश्नोत्पन्न इति चेत्—“एवं कल्पे तु वै वृत्ते संज्ञा नश्यति ते विभोः” इति । विंशे ब्रह्मणोक्तत्वान्नासंगतिः ॥ २८ ॥ मनो ममोमावरपादपद्मे सदास्तु शंभो
भ्रमरायितं ते । नान्यद्दि याचे जगदीश्वरं त्वां विरिञ्चिनारायणसेविताग्रिम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां रुद्रोत्पत्तिवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशे वर्ण्यते ष ब्रह्मप्रश्नोत्तरवृत्तं कथयति—तस्येत्यादिना । तद्वचनं सद्यादित्वं कथामिति
 सूत उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणो भगवान् भवः ॥ ब्रह्मरूपी प्रबोधार्थं ब्रह्माणं प्राह सस्मितम् ॥ १ ॥ श्वेतकल्पो यदा ह्यासीदहं
 मेव तदाभवम् ॥ श्वेतोष्णीषः श्वेतमाल्यः श्वेतांबरधरः सितः ॥ २ ॥ श्वेतास्थिः श्वेतरोमा च श्वेतासृक् श्वेतलोहितः ॥ तेन नाम्ना
 च विख्यातः श्वेतकल्पस्तदा ह्यसौ ॥ ३ ॥ मत्प्रसूता च देवेशी श्वेतांगा श्वेतलोहिता ॥ श्वेतवर्णा तदा ह्यासीद्वायत्री ब्रह्मसंज्ञिता ॥ ४ ॥
 तस्मादहं च देवेश त्वया गुह्येन वै पुनः ॥ विज्ञातः स्वेन तपसा सद्योजातत्वमागतः ॥ ५ ॥ सद्योजातेति ब्रह्मेतद्गुह्यं चैतत्प्रकीर्तितम् ॥
 तस्माद्गुह्यत्वमापन्नं ये वेत्स्यान्ति द्विजातयः ॥ ६ ॥ मत्समीपं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ यदा चैव पुनस्त्वासीद्वोहितो नाम नाम
 तः ॥ ७ ॥ मत्कृतेन च वर्णेन कल्पो वै लोहितः स्मृतः ॥ तदा लोहितमांसास्थिलोहितक्षीरसंभवा ॥ ८ ॥ लोहिताक्षी स्तनवती गायत्री
 गोः प्रकीर्तिता ॥ ततोऽस्या लोहितत्वेन वर्णस्य च विपर्ययात् ॥ ९ ॥ वामत्वाच्चैव देवस्य वामदेवत्वमागतः ॥ तत्रापि च महासत्त्व
 त्वयाहं नियतात्मना ॥ १० ॥ विज्ञातः स्वेन योगेन तस्मिन्वर्णान्तरे स्थितः ॥ ततश्च वामदेवेति ख्यातिं यातोऽस्मि भूतले ॥ ११ ॥
 ये चापि वामदेव त्वां ज्ञास्यन्तीह द्विजातयः ॥ रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १२ ॥ यदाहं पुनरेवेह पीतवर्णो युगक्रमात् ॥
 मत्कृतेन च नाम्ना वै पीतकल्पोऽभवत्तदा ॥ १३ ॥ मत्प्रसूता च देवेशी पीतांगी पीतलोहिता ॥ पीतवर्णा तदा ह्यासीद्वायत्री ब्रह्मसंज्ञि
 ता ॥ १४ ॥ तत्रापि च महासत्त्व योगयुक्तेन चेतसा ॥ यस्मादहं तैर्विज्ञातो योगतत्परमानसैः ॥ १५ ॥ तत्र तत्पुरुषत्वेन विज्ञातोऽहं
 त्वया पुनः ॥ तस्मात्तत्पुरुषत्वं वै ममैतत्कनकाडज ॥ १६ ॥ ये मां रुद्रं च रुद्राणीं गायत्रीं वेदमातरम् ॥ वेत्स्यान्ति तपसा युक्ता विमला
 ब्रह्मसंगताः ॥ १७ ॥ रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ यदाहं पुनरेवासं कृष्णवर्णो भयानकः ॥ १८ ॥ मत्कृतेन च वर्णेन
 संकल्पः कृष्ण उच्यते ॥ तत्राहं कालसंकाशः कालो लोकप्रकालकः ॥ १९ ॥ विज्ञातोऽहं त्वया ब्रह्मन्चोरो घोरपराक्रमः ॥ मत्प्रसूता
 च गायत्री कृष्णांगी कृष्णलोहिता ॥ २० ॥ कृष्णरूपा च देवेश तदासीद्ब्रह्मसंज्ञिता ॥ तस्माद्घोरत्वमापन्नं ये मां वेत्स्यान्ति भूतले ॥ २१ ॥
 तेषामघोरः शान्तश्च भविष्याम्यहमव्ययः ॥ पुनश्च विश्वरूपत्वं यदा ब्रह्मन्ममाभवत् ॥ २२ ॥ तदाप्यहं त्वया ज्ञातः परमेण समाधिना ॥
 विश्वरूपा च संवृत्ता गायत्री लोकधारिणी ॥ २३ ॥ तस्मिन्विश्वत्वमापन्नं ये मां वेत्स्यान्ति भूतले ॥ तेषां शिवश्च सौम्यश्च भवि
 ष्यामि सदैव हि ॥ २४ ॥ यस्माच्च विश्वरूपो वै कल्पोऽयं समुदाहृतः ॥ विश्वरूपा तथा चेयं सावित्री समुदाहृता ॥ २५ ॥
 वचनम् ॥ २ ॥ श्वेतः लोहितो नवो यस्याऽसौ श्वेतलोहितः । “लोहितः स्यान्नवे मौमे” इति विश्वः । नूतनश्वेतरूप इत्यर्थः ॥ ३—२५ ॥

लि. पु.

॥३७॥

सर्वरूपा यथा गायत्री तथा च इमे मम पुत्रकाः संवृत्ताः उत्पन्ना इत्यर्थः ॥ २६ ॥ सर्वे पातालजातं भक्षयति नाशयति सा सर्वभक्षा मेधे यज्ञे योग्या मेध्या वर्णतः शब्दतश्चकारादर्थस्य ग्रहणं यस्मात्कारणादियमित्यस्यानुबन्धः । इयं गायत्री भविष्यति तस्मात्सर्ववर्णत्वं प्रजानां भविष्यतीत्यन्वयः ॥ २७ ॥ वेद्यं पुरुषार्थरूपम् ॥ २८ ॥ भूतग्रामाः जीवसमुदायाः चत्वारः जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपाः धर्मस्य पादाश्चत्वारः दया दानं तपः सत्यमिति ॥ २९ ॥ चतुर्धावस्थितो लोकश्चतुष्पादः भविष्यतीत्य

सर्वरूपा तथा चेमे संवृत्ता मम पुत्रकाः ॥ चत्वारस्ते मया ख्याताः पुत्रा वै लोकसंमताः ॥ २६ ॥ यस्माच्च सर्ववर्णत्वं प्रजानां च भविष्यति ॥ सर्वभक्षा च मेध्या च वर्णतश्च भविष्यति ॥ २७ ॥ मोक्षो धर्मस्तथार्थश्च कामश्चेति चतुष्टयम् ॥ यस्माद्वेदाश्च वेद्यं च चतुर्धा वै भविष्यति ॥ २८ ॥ भूतग्रामाश्च चत्वार आश्रमाश्च तथैव च ॥ धर्मस्य पादाश्चत्वारश्चत्वारो मम पुत्रकाः ॥ २९ ॥ तस्माच्चतुर्युगावस्थं जगद्वै सचराचरम् ॥ चतुर्धावस्थितश्चैव चतुष्पादो भविष्यति ॥ ३० ॥ भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च महस्तथा ॥ जनस्तपश्च सत्यं च विष्णुलोकस्ततः परम् ॥ ३१ ॥ अष्टाक्षरस्थितो लोकः स्थानेस्थाने तदक्षरम् ॥ भूर्भुवः स्वर्महश्चैव पादाश्चत्वार एव च ॥ ३२ ॥ भूर्लोकः प्रथमः पादो भुवर्लोकस्ततः परम् ॥ स्वर्लोको वै तृतीयश्च चतुर्थस्तु महस्तथा ॥ ३३ ॥ पंचमस्तु जनस्तत्र षष्ठश्च तप उच्यते ॥ सत्यं तु सप्तमो लोको ह्यपुनर्भवगामिनाम् ॥ ३४ ॥ विष्णुलोकः स्मृतं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ स्कांदमौमं तथा स्थानं सर्वसिद्धिसमन्वितम् ॥ ३५ ॥ रुद्रलोकः स्मृतस्तस्मात्पदं तद्योगिनां शुभम् ॥ निर्ममा निरहंकाराः कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ३६ ॥ द्रक्ष्यंति तद्विजा युक्ता ध्यानतत्परमानसाः ॥ यस्माच्चतुष्पदा ह्येषा त्वया दृष्टा सरस्वती ॥ ३७ ॥ पादांतं विष्णुलोकं वै कौमारं शांतमुत्तमम् ॥ औमं माहेश्वरं चैव तस्माद्दृष्टा चतुष्पदा ॥ ३८ ॥ तस्मात्तु पशवः सर्वे भविष्यंति चतुष्पदाः ॥ ततश्चैषां भविष्यंति चत्वारस्ते पयोधराः ॥ ३९ ॥ सोमश्च मंत्रसंयुक्तो यस्मान्मम मुखाच्च्युतः ॥ जीवः प्राणभृतां ब्रह्मन्पुनःपीतस्तनाः स्मृताः ॥ ४० ॥

न्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अष्टाक्षरः अष्टाक्षररूपः अत्र खर्परश्परकत्वाद्विसर्गलोपः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्कांदं तथा औममित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पादांतं पादचरमं विष्णुलोकं कुमारस्य स्कंदस्येदं कौमारम् उमायाः पार्वत्या इदम् औमम् माहेश्वरं शैवं च पादत्रयं तस्मादित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मंत्रसंयुक्तः मंत्रैर्हुतः मम मुखाच्च्युतः गलितः प्राणभृतां जीवयतीति जीवः ततश्चैषां च चत्वारः पयोधरा भविष्यतीत्यतस्ते पीतस्तनाः स्मृता इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ४० ॥

टी अ.

२३

४०

॥३७॥

अस्य दुग्धस्य श्वेतत्वं तन सोमरूपत्वेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विश्वरूपत्वं बहुरूपत्वमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एवमुक्तरूपं सर्वात्मानं गायत्र्या सह महेश्वरं त्वां यो विद्वान् तस्य गायत्र्याः तव च परं स्थानं देहीति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ५० ॥ अस्याः गायत्र्याः अस्य महेश्वरस्य विश्वत्वं विश्वरूपत्वं विद्वान् सः ब्रह्मणः ब्रह्मदेवं प्रति प्रभोः शिवस्य वचनात् ब्रह्मसायुज्यं यातीत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ श्रीसांवकरुणासिंधो गायत्र्याः परमं पदम् ॥ महेश्वरं परं स्थानं योगिगम्यं प्रदर्शय ॥ इति श्रीलिंग

तस्मात्सोममयं चैव अमृतं जीवसंज्ञितम् ॥ चतुष्पादा भविष्यति श्वेतत्वं चास्य तेन तत् ॥ ४१ ॥ यस्माच्चैव क्रिया भूत्वा द्विपदा च महेश्वरी ॥ दृष्टा पुनस्तथैवैषा सावित्री लोकभाविनी ॥ ४२ ॥ तस्माच्च द्विपदाः सर्वे द्विस्तनाश्च नराः शुभाः ॥ तस्माच्चेयमजा भूत्वा सर्ववर्णा महेश्वरी ॥ ४३ ॥ या वै दृष्टा महासत्त्वा सर्वभूतधरा त्वया ॥ तस्माच्च विश्वरूपत्वं प्रजानां वै भविष्यति ॥ ४४ ॥ अज श्रैव महातेजा विश्वरूपो भविष्यति ॥ अमोघरेताः सर्वत्र मुखे चास्य हुताशनः ॥ ४५ ॥ तस्मात्सर्वगतो मेध्यः पशुरूपी हुताशनः ॥ तपसा भावितात्मानो ये मां द्रक्ष्यन्ति वै द्विजाः ॥ ४६ ॥ ईशित्वे च वशित्वे च सर्वगं सर्वतः स्थितम् ॥ रजस्तमोभ्यां निर्मुक्तास्त्यक्त्वा मानुष्यकं वपुः ॥ ४७ ॥ मत्समीपमुपेक्ष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ इत्येवमुक्तो भगवान्ब्रह्मा रुद्रेण वै द्विजाः ॥ ४८ ॥ प्रणम्य प्रयतो भूत्वा पुनराह पितामहः ॥ य एवं भगवान् विद्वान् गायत्र्या वै महेश्वरम् ॥ ४९ ॥ विश्वात्मानं हि सर्वं त्वां गायत्र्यास्तव चेश्वर ॥ तस्य देहि परं स्थानं तथास्त्विति च सोब्रवीत् ॥ ५० ॥ तस्माद्विद्वान् हि विश्वत्वमस्याश्वास्य महात्मनः ॥ स याति ब्रह्मसायुज्यं वचनाद्ब्रह्मणः प्रभोः ॥ ५१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वैवमखिलं ब्रह्मा रुद्रेण परिभाषितम् ॥ पुनः प्रणम्य देवेशं रुद्रमाह प्रजापतिः ॥ १ ॥ भगवन्देवदेवेश विश्वरूपं महेश्वर ॥ उमाधव महादेव नमो लोकाभिवंदित ॥ २ ॥ विश्व रूप महाभाग कस्मिन्काले महेश्वर ॥ या इमास्ते महादेव तनवो लोकवंदिताः ॥ ३ ॥ कस्यां वा युगसंभूत्यां द्रक्ष्यन्तीह द्विजातयः ॥ केन वा तपसा देव ध्यानयोगेन केन वा ॥ ४ ॥

महापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशे विधिं प्राह ध्यानदृश्य उमापतिः ॥ योगावतारांस्तच्छिष्यान्त्यासांश्चैव युगक्रमात् ॥ सतो ब्रह्म शिवसंवादं कथयति-श्रुत्वेत्यादिना । एवं सद्योजाताद्युद्भवगायत्रीमाहात्म्यम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तपसा वा योगेन केन त्वं द्विजातिभिर्द्रष्टुं शक्य इत्यादिप्रमेणान्वयः ॥ ४ ॥

लि. पु.
॥३८॥

॥ ५ ॥ वृत्तेन शोलनेत्यर्थः ॥ ६ ॥ वेदनैः शास्त्रोरित्यर्थः ॥ ७ ॥ इह मनुष्यलोके न शक्यमशक्यमित्यर्थः । अवतीर्णस्त्वहं दृश्यो भविष्यामीति तान् वक्तुमुपक्रमते- सप्तम
इत्यादिना । वाराहे तत्सङ्गके कल्पे सप्तमे मन्वन्तर इत्यर्थः ॥ ८ ॥ कल्पेश्वरो भगवान् लोकप्रकाशनोऽहयुत्पत्त्यामीत्यन्वयः । विशेषणैस्वताराणामेतादृशमाहात्म्यं भविष्यतीति
नमस्ते वै महादेव शक्यो द्रष्टुं द्विजातिभिः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शर्वः संप्रेक्ष्य तं पुरः ॥ ५ ॥ स्मयन्प्राह महादेवो ऋग्यजुःसामसं
भवः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तपसा नैव वृत्तेन दानधर्मफलेन च ॥ ६ ॥ न तीर्थफलयोगेन ऋतुभिर्वाप्तदक्षिणैः ॥ न वेदाध्ययनैर्वापि
न वित्तेन न वेदनैः ॥ ७ ॥ न शक्यं मानवैर्द्रष्टुमृते ध्यानादहं त्विह ॥ सप्तमे चैव वाराहे ततस्तस्मिन्पितामह ॥ ८ ॥ कल्पेश्वरोऽथ
भगवान् सर्वलोकप्रकाशनः ॥ मनुर्वैवस्वतश्चैव तव पौत्रो भविष्यति ॥ ९ ॥ तदा चतुर्युगावस्थे तस्मिन्कल्पे युगांतिके ॥ अनुग्रहार्थं
लोकानां ब्राह्मणानां हिताय च ॥ १० ॥ उत्पत्स्यामि तदा ब्रह्मपुनरस्मिन्युगांतिके ॥ युगप्रवृत्त्या च तदा तस्मिन् प्रथमे युगे ॥ ११ ॥
द्वापरे प्रथमे ब्रह्मन्यदा व्यासः स्वयं प्रभुः ॥ तदाहं ब्राह्मणार्थाय कलौ तस्मिन् युगांतिके ॥ १२ ॥ भविष्यामि शिखायुक्तः श्वेतो
नाम महामुनिः ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये छागले पर्वतोत्तमे ॥ १३ ॥ तत्र शिष्याः शिखायुक्ता भविष्यन्ति तदा मम ॥ श्वेतः श्वेतशिखश्चैव
श्वेतास्यः श्वेतलोहितः ॥ १४ ॥ चत्वारस्तु महात्मानो ब्राह्मणा वेदपाखाः ॥ ततस्ते ब्रह्मभूयिष्ठा दृष्ट्वा ब्रह्मगतिं पराम् ॥ १५ ॥ मत्स
मीपं गमिष्यन्ति ध्यानयोगपरायणाः ॥ ततः पुनर्यदा ब्रह्मन् द्वितीये द्वापरे प्रभुः ॥ १६ ॥ प्रजापतिर्यदा व्यासः सद्यो नाम भविष्यति ॥
तदा लोकहितार्थाय सुतारो नाम नामतः ॥ १७ ॥ भविष्यामि कलौ तस्मिन् शिष्यानुग्रहकाम्यया ॥ तत्रापि मम ते शिष्या नामतः
परिकीर्तिताः ॥ १८ ॥ दुंदुभिः शतरूपश्च ऋचीकः केतुर्मास्तदा ॥ प्राप्य योगं तथा ध्यानं स्थाप्य ब्रह्म च भूतले ॥ १९ ॥ रुद्रलोकं
गमिष्यन्ति सहचारित्वमेव च ॥ तृतीये द्वापरे चैव यदा व्यासस्तु भार्गवः ॥ २० ॥ तदाप्यहं भविष्यामि दमनस्तु युगांतिके ॥ तत्रापि
च भविष्यन्ति चत्वारो मम पुत्रकाः ॥ २१ ॥ विकोशश्च विकेशश्च विपाशः शापनाशनः ॥ तेषु तेनैव मार्गेण योगोक्तेन महौजसः ॥ २२ ॥
रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ चतुर्थे द्वापरे चैव यदा व्यासोऽङ्गिराः स्मृतः ॥ २३ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि सुहोत्रो नाम नामतः ॥
तत्रापि मम ते पुत्राश्चत्वारोपि तपोधनाः ॥ २४ ॥

सूचितम् ॥ ९ ॥ तदा कल्पे तस्मिन् काले युगांतिके द्वापरसमाप्तावित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कलौ कलियुगसंभावित्यर्थः
॥ १८ ॥ भूतले शिष्यप्रशिष्यद्वारा ब्रह्म ब्रह्मज्ञानं स्थाप्येत्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

टी. अ.
२४

॥३८॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ योगात्मानो योगरूपाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
 द्वित्र्यष्टा भविष्यन्ति योगात्मानो दृढव्रताः ॥ सुमुखो दुर्मुखश्चैव दुर्दरो दुरतिक्रमः ॥ २५ ॥ प्राप्य योगगतिं सूक्ष्मां विमला दग्ध
 किल्बिषाः ॥ तेपि तेनैव मार्गेण योगयुक्ता महौजसः ॥ २६ ॥ रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ पंचमे द्वापरे चैव व्यासस्तु सविता
 यदा ॥ २७ ॥ तदा चापि भविष्यामि कंको नाम महातपाः ॥ अनुग्रहार्थं लोकानां योगात्मैककलागतिः ॥ २८ ॥ चत्वारस्तु महाभागा
 विमलाः शुद्धयोनयः ॥ शिष्या मम भविष्यन्ति योगात्मानो दृढव्रताः ॥ २९ ॥ सनकः सनंदनश्चैव प्रसुर्यश्च सनातनः ॥ विभुः सनत्कुमारश्च
 निर्ममा निरहंकृताः ॥ ३० ॥ मत्समीपमुपेयन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ परिवर्ते पुनः षष्ठे मृत्युर्व्यासो यदा विभुः ॥ ३१ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि
 लोकाक्षिर्नाम नामतः ॥ तत्रापि मम ते शिष्या योगात्मानो दृढव्रताः ॥ ३२ ॥ भविष्यन्ति महाभागाश्चत्वारो लोकसंमताः ॥ सुधामा विरजा
 श्वैव शंखपाद्रज एव च ॥ ३३ ॥ योगात्मानो महात्मानः सर्वे वै दग्धकिल्बिषाः ॥ तेपि तेनैव मार्गेण ध्यानयोगसमन्विताः ॥ ३४ ॥ मत्स
 मीपं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ सप्तमे परिवर्ते तु यदा व्यासः शतक्रतुः ॥ ३५ ॥ विभुनामा महातेजाः प्रथितः पूर्वजन्मनि ॥ तदा
 प्यहं भविष्यामि कलौ तस्मिन् युगांतिके ॥ ३६ ॥ जैर्गापव्यो विभुः ख्यातः सर्वेषां योगिनां वरः ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति युगे
 तथा ॥ ३७ ॥ सारस्वतश्च मेघश्च मेघवाहः सुवाहनः ॥ तेपि तेनैव मार्गेण ध्यानयोगपरायणाः ॥ ३८ ॥ गमिष्यन्ति महात्मानो रुद्रलोकं
 निरामयम् ॥ वसिष्ठश्चाष्टमे व्यासः परिवर्ते भविष्यति ॥ ३९ ॥ यदा तदा भविष्यामि नाब्राह्मं दधिवाहनः ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा
 योगात्मानो दृढव्रताः ॥ ४० ॥ भविष्यन्ति महायोगा येषां नास्ति समो भुवि ॥ कपिलश्चासुरिश्चैव तथा पंचशिखो मुनिः ॥ ४१ ॥
 बाष्कलश्च महायोगी धर्मात्मानो महौजसः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं ज्ञानिनो दग्धकिल्बिषाः ॥ ४२ ॥ मत्समीपं गमिष्यन्ति पुनरावृत्ति
 दुर्लभम् ॥ परिवर्ते तु नवमे व्यासः सारस्वतो यदा ॥ ४३ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि ऋषभो नाम नामतः ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति
 महौजसः ॥ ४४ ॥ पराशरश्च गर्गश्च भार्गवांगिरसौ तदा ॥ भविष्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ ४५ ॥
 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

लि.पु.

॥३९॥

॥४६॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥
 ध्यानमार्गं समासाद्य गमिष्यन्ति तथैव ते ॥ सर्वे तपोबलोत्कृष्टाः शापालुग्रहकोविदाः ॥ ४६ ॥ तेपि तेनैव मार्गेण योगोक्तेन तपस्विनः ॥
 रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४७ ॥ दशमे द्वापरे व्यासः त्रिपाद्वै नाम नामतः ॥ यदा भविष्यते विप्रस्तदाहं भविता मुनिः ॥ ४८ ॥
 हिमवच्छिखरे रम्ये भृगुतुङ्गे नगोत्तमे ॥ नाम्ना भृगोस्तु शिखरं प्रथितं देवपूजितम् ॥ ४९ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति दृढव्रताः ॥
 बलबन्धुनिरामित्रः केतुशृङ्गस्तपोधनः ॥ ५० ॥ योगात्मानो महात्मानस्तपोयोगसमन्विताः ॥ रुद्रलोकं गमिष्यन्ति तपसा दग्धकिल्बि
 षाः ॥ ५१ ॥ एकादशे द्वापरे तु व्यासस्तु त्रिव्रतो यदा ॥ तदाप्यहं भविष्यामि गंगाद्वारे कलौ तथा ॥ ५२ ॥ उग्रो नाम महातेजाः
 सर्वलोकेषु विश्रुतः ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति महोजसः ॥ ५३ ॥ लंबोदरश्च लंबाक्षो लंबकेशः प्रलंबकः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्र
 लोकं गता हि ते ॥ ५४ ॥ द्वादशे परिवर्ते तु शततेजा यदा मुनिः ॥ भविष्यति महातेजा व्यासस्तु कविसत्तमः ॥ ५५ ॥ तदाप्यहं
 भविष्यामि कलाविह युगांतिके ॥ हेतुकं वनमासाद्य अत्रिर्नाम्ना परिश्रुतः ॥ ५६ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भस्मस्नानानुलेपनाः ॥ भविष्यन्ति
 महायोगा रुद्रलोकपरायणाः ॥ ५७ ॥ सर्वज्ञः समबुद्धिश्च साध्यः सर्वस्तथैव च ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकं गता हि ते ॥ ५८ ॥
 त्रयोदशे पुनः प्राप्ते परिवर्ते क्रमेण तु ॥ धर्मो नारायणो नाम व्यासस्तु भविता यदा ॥ ५९ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि वाल्मिर्नाम महासुनिः ॥
 वालखिल्याश्रमे पुण्ये पर्वते गंधमादने ॥ ६० ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति तपोधनाः ॥ सुधामा काश्यपश्चैव वासिष्ठो विरजास्त
 था ॥ ६१ ॥ महायोगबलोपेता विमला ऊर्ध्वरेतसः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकं गता हि ते ॥ ६२ ॥ यदा व्यासस्तत्क्षुस्तु पर्याये
 तु चतुर्दशे ॥ तत्रापि पुनरेवाहं भविष्यामि युगांतिके ॥ ६३ ॥ वंशे त्वंगिरसां श्रेष्ठे गौतमो नाम नामतः ॥ भविष्यति महापुण्यं गौतमं
 नाम तद्वनम् ॥ ६४ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति कलौ तदा ॥ अत्रिर्देवसदश्चैव श्रवणोऽथ श्रविष्ठकः ॥ ६५ ॥ योगात्मानो महा
 त्मानः सर्वे योगसमन्विताः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकाय ते गताः ॥ ६६ ॥ ततः पंचदशे प्राप्ते परिवर्ते क्रमागते ॥ त्रैय्यारुणिर्यदा
 व्यासो द्वापरे समपद्यत ॥ ६७ ॥

टी.अ.

२४

॥३९॥

वेदाशिरो नाम ब्रह्माशिरो नामेति भारतादी प्रसिद्धम् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ देवेति ब्रह्मणः संबोधनम् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥
तदाप्यहं भविष्यामि नाम्ना वेदाशिरा द्विजः ॥ तत्र वेदाशिरो नाम अस्त्रं तत्पारमेश्वरम् ॥ ६८ ॥ भविष्यति महावीर्यं वेदशीर्षश्च पर्वतः ॥
हिमवत्पृष्ठमासाद्य सरस्वत्यां नगोत्तमे ॥ ६९ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति तपोधनाः ॥ कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्र
कः ॥ ७० ॥ योगात्मानो महात्मानः सर्वे ते ह्यर्च्यतेतसः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकाय ते गताः ॥ ७१ ॥ व्यासो युगे षोडशे तु
यदा देवो भविष्यति ॥ तत्र योगप्रदानाय भक्तानां च यतात्मनाम् ॥ ७२ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि गोकर्णो नाम नामतः ॥ भविष्यति
सुपुण्यं च गोकर्णं नाम तद्वनम् ॥ ७३ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति च योगिनः ॥ काश्यपो ह्युशनाश्चैव च्यवनोथ बृहस्पतिः ॥ ७४ ॥
तेपि तेनैव मार्गेण ध्यानयोगसमन्विताः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं गंतारो रुद्रमेव हि ॥ ७५ ॥ ततः सप्तदशे चैव परिवर्ते क्रमागते ॥ यदा
भविष्यति व्यासो नाम्ना देवकृतं जयः ॥ ७६ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि गुहावासीति नामतः ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये महोत्तुंगे महालये ॥ ७७ ॥
सिद्धक्षेत्रं महापुण्यं भविष्यति महालयम् ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा योगज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ ७८ ॥ भविष्यन्ति महात्मानो निर्ममा निरहंकृताः ॥
उत्तथ्यो वामदेवश्च महायोगो महाबलः ॥ ७९ ॥ तेषां शतसदृशं तु शिष्याणां ध्यानयोगिनाम् ॥ भविष्यन्ति तदा काले सर्वे ते ध्यानयुज
काः ॥ ८० ॥ योगाभ्यासरताश्चैव हृदि कृत्वा महेश्वरम् ॥ महालये पदं न्यस्तं दृष्ट्वा याति शिवं पदम् ॥ ८१ ॥ ये चान्येपि महात्मानः
कलौ तस्मिन् युगांतिके ॥ ध्याने मनः समाधाय विमलाः शुद्धबुद्धयः ॥ ८२ ॥ मम प्रसादाद्यास्यन्ति रुद्रलोकं गतज्वराः ॥ गत्वा
महालयं पुण्यं दृष्ट्वा माहेश्वरं पदम् ॥ ८३ ॥ तीर्णस्तारयते जंतुर्दश पूर्वान्दशोत्तरान् ॥ आत्मानमेकविंशं तु तारयित्वा महालये ॥ ८४ ॥
मम प्रसादाद्यास्यन्ति रुद्रलोकं गतज्वराः ॥ ततोष्टादशमे चैव परिवर्ते यदा विभो ॥ ८५ ॥ तदा ऋतंजयो नाम व्यासस्तु भविता
मुनिः ॥ तदाप्यहं भविष्यामि शिखंडी नाम नामतः ॥ ८६ ॥ सिद्धक्षेत्रे महापुण्ये देवदानवपूजिते ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये शिखंडी नाम
पर्वतः ॥ ८७ ॥ शिखंडिनो वनं चापि यत्र सिद्धनिषेवितम् ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति तपोधनाः ॥ ८८ ॥ वाचश्रवा ऋचीकश्च
श्यावाश्वश्च यतीश्वरः ॥ योगात्मानो महात्मानः सर्वे ते वेदपारगाः ॥ ८९ ॥

७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

लि. पु.

॥४०॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ तस्माद्भविष्यते पुण्यं मविष्यते प्राप्स्यते 'मू प्राप्ती' इत्यस्येदे
 प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकाय संवृताः ॥ अथ एकोनविंशे तु परिवर्तते क्रमागते ॥ ९० ॥ व्यासस्तु भविता नाम्ना भरद्वाजो महामुनिः ॥
 तदाप्यहं भविष्यामि जटामाली च नामतः ॥ ९१ ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये जटायुर्यत्र पर्वतः ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति महौ
 जसः ॥ ९२ ॥ हिरण्यनाभः कौशल्यो लोकाक्षी कुथुमिस्तथा ॥ ईश्वरा योगधर्माणः सर्वे ते ह्यर्च्ये तसः ॥ ९३ ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं
 रुद्रलोकाय संस्थिताः ॥ ततो विंशतिमश्चैव परिवर्तौ यदा तदा ॥ ९४ ॥ गौतमस्तु तदा व्यासो भविष्यति महामुनिः ॥ तदाप्यहं भवि
 ष्यामि अट्टहासस्तु नामतः ॥ ९५ ॥ अट्टहासप्रियाश्चैव भविष्यन्ति तदा नराः ॥ तत्रैव हिमवत्पृष्ठे अट्टहासो महागिरिः ॥ ९६ ॥ देवदानवं
 यक्षेन्द्रसिद्धचारणसेवितः ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति महौजसः ॥ ९७ ॥ योगात्मानो महात्मानो ध्यायिनो नियतव्रताः ॥ सुमंतु
 र्बर्बरी विद्वान् कबंधः कुशिकंधरः ॥ ९८ ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकाय ते गताः ॥ एकविंशे पुनः प्राप्ते परिवर्तते क्रमागते ॥ ९९ ॥
 वाचश्रवाः स्मृतौ व्यासो यदा स ऋषिसत्तमः ॥ तदाप्यहं भविष्यामि दारुको नाम नामतः ॥ १०० ॥ तस्माद्भविष्यते पुण्यं देवदारु
 वनं शुभम् ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति महौजसः ॥ १०१ ॥ पृक्षो दार्भायणिश्चैव केतुमान् गौतमस्तथा ॥ योगात्मानो महा
 त्मानो नियता ऊर्च्ये तसः ॥ १०२ ॥ नैष्ठिकं व्रतमास्थाय रुद्रलोकाय ते गताः ॥ द्वाविंशे परिवर्तते तु व्यासः शुष्मायणो यदा ॥ १०३ ॥
 तदाप्यहं भविष्यामि वाराणस्यां महामुनिः ॥ नाम्ना वै लांगली भीमो यत्र देवाः सवासवाः ॥ १०४ ॥ द्रक्ष्यन्ति मां कलौ तस्मिन् भवं
 चैव हलायुधम् ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति सुधार्मिकाः ॥ १०५ ॥ भल्ल्ही मधुपिंशश्च श्वेतकेतुः कुशस्तथा ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं
 तेपि ध्यानपरायणाः ॥ १०६ ॥ विमला ब्रह्मभूयिष्ठा रुद्रलोकाय संस्थिताः ॥ परिवर्तते त्रयोविंशे तृणबिंदुर्यदा मुनिः ॥ १०७ ॥ व्यासो
 हि भविता ब्रह्मस्तदाहं भविता पुनः ॥ श्वेतो नाम महाकायो मुनिपुत्रस्तु धार्मिकः ॥ १०८ ॥ तत्र कालं जरिष्यामि तदा गिरिवरोत्तमे ॥ तेन
 कालंजरो नाम भविष्यति स पर्वतः ॥ १०९ ॥ तत्रापि मम ते शिष्या भविष्यन्ति तपस्विनः ॥ उशिको बृहदश्वश्च देवलः कविरेव च ॥ ११० ॥
 ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥

टी. ज.

२४

॥ ४० ॥

॥१११॥११२॥११३॥११४॥११५॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ ॥ १२८ ॥

प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकाय ते गताः ॥ परिवर्ते चतुर्विंशे व्यासो ऋक्षो यदा विभो ॥ १११ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि कलौ तस्मिन् युगांतिके ॥ शूली नाम महायोगी नैमिषे देववन्दिते ॥ ११२ ॥ तत्रापि मम ते शिष्या भविष्यन्ति तपोधनाः ॥ शालिहोत्रोऽग्निवेशश्च युव नाश्वः शरद्वसुः ॥ ११३ ॥ तेऽपि तेनैव मार्गेण रुद्रलोकाय संस्थिताः ॥ पंचविंशे पुनः प्राप्ते परिवर्ते क्रमागते ॥ ११४ ॥ वासिष्ठस्तु यदा व्यासः शक्तिर्नाम्ना भविष्यति ॥ तदाप्यहं भविष्यामि दंडी मुंडीश्वरः प्रभुः ॥ ११५ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति तपोधनाः ॥ छगलः कुंडकर्णश्च कुर्भांडश्च प्रवाहकः ॥ ११६ ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगममृतत्वाय ते गताः ॥ पट्विंशे परिवर्ते तु यदा व्यासः परा शरः ॥ ११७ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि सहिष्णुर्नाम नामतः ॥ पुरं भद्रवटं प्राप्य कलौ तस्मिन् युगांतिके ॥ ११८ ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति सुधार्मिकाः ॥ उलूको विद्युतश्चैव शंबूको ह्याश्वलायनः ॥ ११९ ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकाय ते गताः ॥ सप्त विंशे पुनः प्राप्ते परिवर्ते क्रमागते ॥ १२० ॥ जातूकर्ण्यो यदा व्यासो भविष्यति तपोधनः ॥ तदाप्यहं भविष्यामि सोमशर्मा द्विजोत्तमः ॥ १२१ ॥ प्रभासतीर्थमासाद्य योगात्मा योगविश्रुतः ॥ तत्रापि मम ते शिष्या भविष्यन्ति तपोधनाः ॥ १२२ ॥ अक्षपादः कुमाराश्च उलूको वत्स एव च ॥ योगात्मानो महात्मानो विमलाः शुद्धबुद्धयः ॥ १२३ ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं रुद्रलोकं ततो गताः ॥ अष्टा विंशे पुनः प्राप्ते परिवर्ते क्रमागते ॥ १२४ ॥ पराशरसुतः श्रीमान् विष्णुर्लोकपितामहः ॥ यदा भविष्यति व्यासो नाम्ना द्वैपायनः प्रभुः ॥ १२५ ॥ तदा पण्डेन चांशेन कृष्णः पुरुषसत्तमः ॥ वसुदेवाद्यदुश्रेष्ठो वासुदेवो भविष्यति ॥ १२६ ॥ तदाप्यहं भविष्यामि योगात्मा योगमायया ॥ लोकविस्मयनार्थाय ब्रह्मचारिशरीरकः ॥ १२७ ॥ इमं ज्ञाने मृतमुत्सृष्टं दृष्ट्वा कायमनाथकम् ॥ ब्राह्मणानां हितार्थाय प्रविष्टो योगमायया ॥ १२८ ॥ दिव्यां मेरुगुहां पुण्यां त्वया सार्धं च विष्णुना ॥ भविष्यामि तदा ब्रह्मलकुली नाम नामतः ॥ १२९ ॥ कायावतार इत्येवं सिद्धक्षेत्रं च वै तदा ॥ भविष्यति सुविख्यातं यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ १३० ॥ तत्रापि मम ते पुत्रा भविष्यन्ति तपस्विनः ॥ कुशिकश्चैव गर्गश्च भिन्नः कौरुष्य एव च ॥ १३१ ॥

त्वया विष्णुना सार्धं दिव्यां मेरुगुहामास्थित इत्यग्याहारः ॥ १२९ ॥ १३० ॥ १३१ ॥

लि. पु.

१४१॥

॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ पंचाक्षरीं विना पञ्चाक्षरशिवमंत्रजपविद्यां विनेत्यर्थः ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ एकाहमपि यः पाशुपतं व्रतं चरेत्तद्वर्ति सांख्ये पंचरात्रे
चागमे कदा कदाचिदपि न प्राप्नोतीत्यन्वयः ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ निष्ठा निश्चलस्थानम्
योगात्मानो महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ प्राप्य माहेश्वरं योगं विमला ह्यूर्ध्वरेतसः ॥ १३२ ॥ रुद्रलोकं गमिष्यन्ति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
एते पाशुपताः सिद्धा भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ १३३ ॥ लिंगार्चनरता नित्यं बाह्याभ्यन्तरतः स्थिताः ॥ भक्त्या मयि च योगेन ध्यान
निष्ठा जितेंद्रियाः ॥ १३४ ॥ संसारबंधच्छेदार्थं ज्ञानमार्गप्रकाशकम् ॥ स्वरूपज्ञानसिद्धयर्थं योगं पाशुपतं महत् ॥ १३५ ॥ योगमार्गं
अनेकाश्च ज्ञानमार्गास्त्वनेकशः ॥ न निवृत्तिमुपायांति विना पंचाक्षरीं क्वचित् ॥ १३६ ॥ यदाचरेत्तपश्चायं सर्वद्वंद्वविवर्जितम् ॥ तदा स
मुक्तो मंतव्यः पक्वं फलमिव स्थितः ॥ १३७ ॥ एकाहं यः पुमान्सम्यक् चरेत्पाशुपतव्रतम् ॥ न सांख्ये पंचरात्रे वा न प्राप्नोति गतिं
कदा ॥ १३८ ॥ इत्येतद्वै मया प्रोक्तमवतारेषु लक्षणम् ॥ मन्वादिकृष्णपर्यन्तमष्टाविंशद्युगक्रमात् ॥ १३९ ॥ तत्र श्रुतिसमूहानां विभागो
धर्मलक्षणः ॥ भविष्यति तदा कल्पे कृष्णद्वैपायनो यदा ॥ १४० ॥ सूत उवाच ॥ निशम्यैवं महातेजा महादेवेन कीर्तितम् ॥ रुद्रावतारं
भगवान् प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ १४१ ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः पुनः प्राह च शंकरम् ॥ पितामह उवाच ॥ सर्वे विष्णुमया देवाः सर्वे
विष्णुमया गणाः ॥ १४२ ॥ न हि विष्णुसमा काचिद्वतिरन्या विधीयते ॥ इत्येवं सततं वेदा गायन्ति नात्र संशयः ॥ १४३ ॥ स देवदेवो
भगवांस्तव लिंगार्चने रतः ॥ तव प्रणामपरमः कथं देवो ह्यभूत्प्रभुः ॥ १४४ ॥ सूत उवाच ॥ निशम्य वचनं तस्य ब्रह्मणः परमेश्विनः ॥
प्रपिबन्निव चक्षुर्भूयां प्रीतस्तत्प्रश्रगौरवात् ॥ १४५ ॥ पूजाप्रकरणं तस्मै तमालोक्याह शंकरः ॥ भवान्नारायणश्चैव शक्रः साक्षात्सुरोत्तमः
॥ १४६ ॥ मुनयश्च सदा लिंगं संपूज्य विधिपूर्वकम् ॥ स्वस्वं पदं विभो प्राप्तास्तस्मात्संपूजयन्ति ते ॥ १४७ ॥ लिंगार्चनं विना निष्ठा
नास्ति तस्माज्जनार्दनः ॥ आत्मनो यजते नित्यं श्रद्धया भगवान्प्रभुः ॥ १४८ ॥ इत्येवमुक्त्वा ब्रह्माणमनुगृह्य महेश्वरः ॥ पुनः संप्रेक्ष्य
देवेशं तत्रैवांतरधीयत ॥ १४९ ॥

आत्मनः मम लिंगमित्यध्याहारः ॥ १४८ ॥ १४९ ॥

टी. अ.

२४

॥ ४१

लब्धसंज्ञो लब्धानुज्ञः ॥ १५० ॥ श्रीसांख्यमलरूपचित्तनविधौ नित्यादरं मे मनो वाणी त्वद्वचनोद्यतां श्रुतियुगं शैवश्रुतौ लालसम् ॥ त्वत्पूजालयग्रंथदर्शनविधौ नित्याहते
चक्षुषी त्वल्लिङ्गापितबिल्वगंधनिरतं घ्राणं घृणाब्धे कुरु ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ पंचविंशे ऋषिपृष्ठलिंगार्चनवि
धिक्रमात् ॥ सूतः संक्षेपतः प्राह विधिं स्नाने शिवोदितम् ॥ १ ॥ ऋषयः पूजाविधिमपृच्छन्-कथमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननु वक्ष्यमाणविधिना
स्नानं प्रत्यहं सुदुर्घटमत आह-अनेनोति । सकृदेकवारं ब्रह्मकूर्चं तत्संज्ञकविध्युत्पन्नं पंचगव्यमिति शेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वारुणं जलस्नानमित्यर्थः । आग्नेयं भस्मस्नानं मन्त्र

तमुद्दिश्य तदा ब्रह्मा नमस्कृत्य कृतांजलिः ॥ स्रष्टुं त्वशेषं भगवौलब्धसंज्ञस्तु शंकरात् ॥ १५० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं पूज्यो महादेवो लिंगमूर्तिर्महेश्वरः ॥ वक्तुमर्हसि चारुमाकं रोमहर्षण सांप्रतम् ॥ १ ॥
सूत उवाच ॥ देव्या पृष्ठो महादेवः कैलासे तां नगात्मजाम् ॥ अंकस्थामाह देवेशो लिंगार्चनविधिं क्रमात् ॥ २ ॥ तदा पाशैर् स्थितो
नंदी शालंकायनकात्मजः ॥ श्रुत्वाखिलं पुरा प्राह ब्रह्मपुत्राय सुव्रताः ॥ ३ ॥ सनत्कुमाराय शुभं लिंगार्चनविधिं परम् ॥ तस्माद्व्यासो
महातेजाः श्रुतवाञ्छुतिसंमितम् ॥ ४ ॥ स्नानयोगोपचारं च यथा शैलादिनो मुखात् ॥ श्रुत्वाच्च तत्प्रवक्ष्यामि स्नानार्थं चार्चनावि
धिम् ॥ ५ ॥ शैलादिरुवाच ॥ अयं स्नानविधिं वक्ष्ये ब्राह्मणानां हिताय च ॥ सर्वपापहरं साक्षाच्छिवेन कथितं पुरा ॥ ६ ॥ अनेन
विधिना स्नात्वा सकृत्पूज्यं च शंकरम् ॥ ब्रह्मकूर्चं च पीत्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ त्रिविधं स्नानमाख्यातं देवदेवेन शंभुना ॥ हिताय
ब्राह्मणाद्यानां चतुर्मुखसुतोत्तम ॥ ८ ॥ वारुणं पुरतः कृत्वा ततश्चाग्नेयमुत्तमम् ॥ मंत्रस्नानं ततः कृत्वा पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ ९ ॥ भावदुष्टोऽ
भसि स्नात्वा भस्मना च न शुद्ध्यति ॥ भावशुद्धश्चरेच्छौचमन्यथा न समाचरेत् ॥ १० ॥ सरित्सरस्तडागेषु सर्वेष्वप्रलयं नरः ॥ स्नात्वापि
भावदुष्टश्चेन्न शुष्यति न संशयः ॥ ११ ॥ नृणां हि चित्तकमलं प्रबुद्धमभवद्यदा ॥ प्रसुप्तं तमसा ज्ञानभानोर्भासा तदा शुचिः ॥ १२ ॥ मृच्छकृत्ति
लपुष्पं च स्नानार्थं भसितं तथा ॥ आदाय तीरे निःक्षिप्य स्नानतीर्थे कुशानि च ॥ १३ ॥ प्रक्षाल्याचम्य पादौ च मलं देहाद्रिशोध्य च ॥ द्रव्यैस्तु
तीरदेशस्थैस्ततः स्नानं समाचरेत् ॥ १४ ॥ उद्धृतासीतिमंत्रेण पुनर्देहं विशोधयेत् ॥ मृदादाय ततश्चान्यद्रव्यं स्नात्वा ह्यनुलवणम् ॥ १५ ॥

स्नानं मार्जनरूपमित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ चित्तकमलं चित्ताधिकारणभूतं हृत्कमलमित्यर्थः । तमसाऽज्ञानेन प्रसुप्तं ज्ञानमानोर्भासा यदा प्रबुद्धं प्रकृष्टमभवद्देवतादा शुचि
र्भवतीत्यन्वयः ॥ १२ ॥ शकृन् गोमयं भसितं भस्म ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्नानक्रममाह-उद्धृतासीति "उद्धृतासि वराहेण" इति मंत्रं पठित्वा मृदादाय । मृदिति द्वितीयाथै
प्रथमा । देहं विशोधयेदित्यन्वयः । ततः स्नात्वाऽनुलवणं मलशून्यं वस्त्रं परिधायेति शेषः ॥ १५ ॥

ल. पु.

॥४२॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ भवं शिवं ध्यानयज्ञेन मानसोपचारिः संपूज्येत्यन्वयः ॥१८॥ १९ ॥ अघमर्षणम् “ऋतं च सत्यं च” इति सूक्तम् ॥२०॥२१॥ शृंगेण गाशृंगेण ॥२२॥ त्वरितारुख्येन “यो रुद्र” इति मंत्रेण शान्तिद्वयेन । ‘शानो मित्र’ इत्यादिना ॥२३॥ शान्तिधर्मेण ‘शानो देवी’ इति मंत्रेण । पंचब्रह्मपवित्रकैः सद्योजातादिमंत्रैः ॥२४॥ पयसा जलेन “पयः कीलालममृतम्” इत्यमरः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥ द्विजसत्तमाः शौनकादयः अयं द्विपाच्छोकः ॥ २९ ॥ प्रातःप्रातर्यथा सूर्यो बोधयत्यंबुजं प्रभुः ॥ तद्रुद्रं गंधद्वारां दुराधर्षामिति मंत्रेण मंत्रवित् ॥ कपिलागोमयेनैव स्वस्थेनैव तु लेपयेत् ॥ १६ ॥ पुनः स्नात्वा परित्यज्य तद्रुद्रं मलिनं ततः ॥ शुक्लवस्त्रपरीधानो भूत्वा स्नानं समाचरेत् ॥१७॥ सर्वपापविशुद्धयर्थमावाह्यं वरुणं तथा ॥ संपूज्य मनसा देवं ध्यानयज्ञेन वै भवम् ॥१८॥ आचम्य त्रिस्तदा तीर्थे ह्यवगाह्य भवं स्मरन् ॥ पुनराचम्य विधिवद्भिमन्त्र्य महाजलम् ॥ १९ ॥ अवगाह्य पुनस्तस्मिन् जपेद्वै चाघमर्षणम् ॥ ततोये भानुसोमाग्निमंडलं च स्मरेद्दृशी ॥ २० ॥ आचम्य च पुनस्तस्माज्जलादुत्तीर्य मंत्रवित् ॥ प्रविश्य तीर्थमध्ये तु पुनः पुण्यविवृद्धये ॥ २१ ॥ शृंगेण पर्णपुटकैः पालशैः क्षालितैस्तथा ॥ सकुशेन सपुष्पेण जलेनैवाभिवेचयेत् ॥ २२ ॥ रुद्रेण पवमानेन त्वरितारुख्येन मंत्रवित् ॥ तरत्समंदीवर्गाद्यैस्तथा शान्तिद्वयेन च ॥ २३ ॥ शान्तिधर्मेण चैकेन पंचब्रह्मपवित्रकैः ॥ तत्तन्मंत्राधिदेवानां स्वरूपं च ऋषीन् स्मरन् ॥ २४ ॥ एवं हि चाभिविच्यथ स्वमूर्ध्नि पयसा द्विजाः ॥ ध्यायेच्च त्र्यंबकं देवं हृदि पंचास्यमश्वरम् ॥२५॥ आचम्याचमनं कुर्यात्स्वसूत्रोक्तं समीक्ष्य च ॥ पवित्रहस्तः स्वासीनः शुचौ देशे यथाविधि ॥२६॥ अभ्युक्ष्य सकुशं चापि दक्षिणेन करेण तु पिवेत्प्रक्षिप्य त्रिस्तोयं चक्री भूत्वा ह्यतंद्रितः ॥२७॥ प्रदक्षिणं ततः कुर्याद्विसापापप्रशान्तये ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तं स्नानाचमनमुत्तमम् ॥२८॥ सर्वेषां ब्राह्मणानां तु हितार्थे द्विजसत्तमाः ॥२९॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे स्नानविधिर्नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥ नंदुवाच ॥ आवाहयेत्ततो देवीं गायत्रीं वेदस्मात्तरम् ॥ आयातु वरदा देवीत्यनेनैव महेश्वरीम् ॥१॥ पाद्यमाचमनीयं च तस्याश्चाघ्यं प्रदापयेत् ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा समासीनः स्थितोऽपि वा ॥ २ ॥ सहस्रं वा तदर्धं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ गायत्रीं प्रणवेनैव त्रिविधेष्वेकमाचरेत् ॥ ३ ॥

दब्जं मे सांव स्वमासा बोधितं कुरु ॥” इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोऽपिण्यां टीकायां पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥ पर्विशे वर्ण्यते सम्यक् संध्यादीनां क्रमः शुभः ॥ पंचयज्ञविधानं च द्विविधं स्नानमेव च ॥ नंदिकेश्वरः संध्यादिविधिं कथयति—आवाहयेदित्यादिना । ततः पूर्वोक्तस्नानाचमनानंतरं गायत्रीमावाहयेदित्यन्वयः ॥ १ ॥ तस्या गायत्र्याः प्रदापयेदित्यत्र स्वार्थे णिच् । समासीनः पश्चाद्यासनस्थः स्थितः अपि वेत्यनेनोक्तितः शास्त्राभेदेन व्यवस्था ॥२॥ सहस्रं दशशतं तदर्धं पंचशतम् अष्टोत्तरमष्टाधिकं शतं

टी. च.

२६

॥४२॥

पृष्ठममध्यमकनिष्ठरूपं जपपक्षेऽप्येकमाचरेन्नियमेन कुर्यादित्यर्थः । गायत्रीं प्रणवेन युक्तामेव जपेदिति एवकारः नियमबोधकः ॥ ३ ॥ किं कृत्वा जपं कुर्यादित्याकांक्षायामाह
 अर्घ्यमिति । स्वयं सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा समभ्यर्च्य शिरसा प्रणम्य तदुत्तरं जपं कुर्यादिति त्वाप्त्यर्थः ॥ ४-६ ॥ विभावसोः सूर्यस्य “विभावसुग्रहपतिः” इत्यमरः ॥ ७ ॥
 अभिवंद्य नमस्कृत्य पुनस्तदनंतरं विभावसुमग्निसं “शुक्रश्चित्रमानुर्विभावसुः” इत्यमरः । अभिवंद्य ध्यात्वा सूर्यं ब्रह्माणं च जुहुयादिति शेषः । अनेन होमोत्तया न द्विरुक्तिः
 अर्घ्यं दत्त्वा समभ्यर्च्य प्रणम्य शिरसा स्वयम् ॥ उत्तमे शिखरे देवीत्युक्तवोद्गास्य च मातरम् ॥ ४ ॥ प्राच्यालोक्याभिवंद्येष्टां गायत्रीं
 वेदमातरम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेद्भस्करं तथा ॥ ५ ॥ उदुत्यं च तथा चित्रं जातवेदसमेव च ॥ अभिवंद्य पुनः सूर्यं ब्रह्माणं च
 विधानतः ॥ ६ ॥ तथा सौराणि सूक्तानि ऋग्यजुःसामजानि च ॥ जप्त्वा प्रदक्षिणं पश्चात्त्रिः कृत्वा च विभावसोः ॥ ७ ॥ आत्मानं चांत
 रात्मानं परमात्मानमेव च ॥ अभिवंद्य पुनः सूर्यं ब्रह्माणं च विभावसुम् ॥ ८ ॥ मुनीन्पितॄन् यथान्यायं स्वनाम्नावाहयेत्ततः ॥ सर्वानावा
 हयामीति देवानावाह्य सर्वतः ॥ ९ ॥ तर्पयेद्विधिना पश्चात्प्रादुमुखो वा ह्युदङ्मुखः ॥ ध्यात्वा स्वरूपं तत्तत्त्वमभिवंद्य यथाक्रमम् ॥ १० ॥
 देवानां पुष्पतोयेन ऋषीणां तु कुशांभसा ॥ पितॄणां तिलतोयेन गंधयुक्तेन सर्वतः ॥ ११ ॥ यज्ञोपवीती देवानां निवीती ऋषितर्पणम् ॥
 प्राचीनावीती विषेद्र पितॄणां तर्पयेत् क्रमात् ॥ १२ ॥ अंगुल्यग्रेण वै धीमांस्तर्पयेद्देवतर्पणम् ॥ ऋषीन् कनिष्ठांगुलिना श्रोत्रियः सर्वसि
 द्ध्ये ॥ १३ ॥ पितॄंस्तु तर्पयेद्विद्वान्दक्षिणांगुष्ठकेन तु ॥ तथैवं मुनिशार्दूलं ब्रह्मयज्ञं यजेद्विजः ॥ १४ ॥ देवयज्ञं च मानुष्यं भूतयज्ञं तथैव
 च ॥ पितृयज्ञं च पूतात्मा यज्ञकर्मपरायणः ॥ १५ ॥ स्वशाखाध्ययनं विप्रं ब्रह्मयज्ञ इति स्मृतः ॥ अग्नौ जुहोति यच्चान्नं देवयज्ञ इति
 स्मृतः ॥ १६ ॥ सर्वेषामेव भूतानां बलिदानं विधानतः ॥ भूतयज्ञ इति प्रोक्तो भूतिदः सर्वदेहिनाम् ॥ १७ ॥ सदारान्सर्वतत्त्वज्ञान्ब्राह्म
 णान्वेदपारगान् ॥ प्रणम्य तेभ्यो यद्वत्तमन्नं मानुष उच्यते ॥ १८ ॥ पितॄनुद्दिश्य यद्वत्तं पितृयज्ञः स उच्यते ॥ एवं पंच महायज्ञान्कुर्यात्
 सर्वार्थसिद्धये ॥ १९ ॥ सर्वेषां शृणु यज्ञानां ब्रह्मयज्ञः परः स्मृतः ॥ ब्रह्मयज्ञरतो मर्त्यो ब्रह्मलोके महीयते ॥ २० ॥ ब्रह्मयज्ञेन तुष्यंति
 सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ब्रह्मा च भगवान्विष्णुः शंकरो नीललोहितः ॥ २१ ॥
 ॥ ८ ॥ ९ ॥ तेषां तत्त्वं तत्तत्त्वं स्वरूपं मुख्यरूपं ध्यात्वेत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ पितॄणां गणानिति शेषः । तर्पयेदित्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवं तर्प्य संतर्प्य ब्रह्मयज्ञं यजेदित्यनेन
 ब्रह्मयज्ञस्य उत्तरकालिकत्वं बोधितम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वशाखाध्ययनमेव ब्रह्मयज्ञः न तु सर्वशाखीयमत्राध्ययनरूपोऽत एव “यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्युचं यजुः साम वा तद्ब्रह्मयज्ञः

लि. पु.
॥४३॥

संतिष्ठते" इति श्रुतौ वाकारः पठितः । अत्रत्यपंचयज्ञस्वरूपकथनं 'पंच वा एते महायज्ञाः' इति याज्ञुषश्रुतेरनुवादरूपं बोध्यम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
प्रागुदीच्यामीशान्यामित्यर्थः । अत्रत्यः सर्वो ब्रह्मयज्ञविधिर्ब्रह्मयज्ञेनेति याज्ञुषश्रुतेरनुवादः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
वेदाश्च पितरः सर्वे नात्र कार्या विचारणा ॥ ग्रामाद्वहिर्गतो भूत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मयज्ञवित् ॥ २२ ॥ यावत्त्वष्टमभवदुटजानां छंदं नरः ॥
प्राच्यामुदीच्यां च तथा प्रागुदीच्यामथापि वा ॥ २३ ॥ पुण्यमाचमनं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञार्थमेव तत् ॥ प्रीत्यर्थं च ऋचां विप्राः त्रिः पीत्वा
पुण्यपुण्य च ॥ २४ ॥ यजुषां परिमृज्येवं द्विः प्रक्षाल्य च वारिणा ॥ प्रीत्यर्थं सामवेदानामुपस्पृश्य च मूर्धानि ॥ २५ ॥ स्पृशेदथर्व
वेदानां नेत्रे चांगिरसां तथा ॥ नासिके ब्राह्मणोऽङ्गानां क्षाल्यक्षाल्य च वारिणा ॥ २६ ॥ अष्टादशपुराणानां ब्रह्माद्यानां तथैव च ॥ तथा
चोपपुराणानां सौरादीनां यथाक्रमम् ॥ २७ ॥ पुण्यानामितिहासानां शैवादीनां तथैव च ॥ श्रोत्रे स्पृशेद्वि तुष्ट्यर्थं हृद्देश्यं तु ततः
स्पृशेत् ॥ २८ ॥ कल्पादीनां तु सर्वेषां कल्पवित्कल्पवित्तमाः ॥ एवमाचम्य चास्तीर्य दर्भेपिञ्जलमात्मनः ॥ २९ ॥ कृत्वा पाणितले
धीमानात्मनो दक्षिणोत्तरम् ॥ हेमांगुलीयसंयुक्तो ब्रह्मबंधयुतोपि वा ॥ ३० ॥ विधिवद्ब्रह्मयज्ञं च कुर्यात्सूत्री समाहितः ॥ अकृत्वा च
मुनिः पंच महायज्ञान्द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ भुक्त्वा च सूकराणां तु योनौ वै जायते नरः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्याः शुभमिच्छता ॥
॥ ३२ ॥ ब्रह्मयज्ञादथ स्नानं कृत्वादौ सर्वथात्मनः ॥ तीर्थं संगृह्य विधिवत्प्रविशेच्छिबिरं वशी ॥ ३३ ॥ बहिरेव गृहात्पादौ हस्तौ प्रक्षाल्य
वारिणा ॥ भस्मस्नानं ततः कुर्याद्विधिवदेहशुद्धये ॥ ३४ ॥ शौच्यं भस्म यथान्यायं प्रणवेनाग्निहोत्रजम् ॥ ज्योतिः सूर्य इति प्रात-
र्जुह्यादुदिते यतः ॥ ३५ ॥ ज्योतिरग्निस्तथा सायं सम्यक् चानुदिते मृषा ॥ तस्मादुदितहोमस्थं भसितं पावनं शुभम् ॥ ३६ ॥ नास्ति
संत्यसमं यस्मादसत्यं पातकं च यत् ॥ ईशानेन शिरोदेशं मुखं तत्पुरुषेण च ॥ ३७ ॥ उरोदेशमघोरेण गुह्यं वामेन सुव्रताः ॥ संद्येन
पादौ सर्वांगं प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥ ३८ ॥ ततः प्रक्षालयेत्पादं हस्तं ब्रह्मविदां वरः ॥ व्यपोह्य भस्म चादाय देवदेवमनुस्मरन् ॥ ३९ ॥
मंत्रस्नानं ततः कुर्यादापोहिष्ठादिभिः क्रमात् ॥ पुण्यं चैव तथा मंत्रैर्ऋग्यजुःसामसंभवैः ॥ ४० ॥

ब्रह्मयज्ञादथानंतरम् आत्मनः स्वदेहस्य सर्वथा निमज्जनरूपं स्नानं कृत्वा तीर्थं संगृह्य शिविरं प्रविशेदित्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ततो गृहप्रवेशानंतरम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अनुदिते तु होमः
मृषा मिथ्या भवति तदानीं सूर्यस्य ज्योतीरूपत्वाभावाद्देवानुदितपक्षस्यासमीचीनत्वमुक्तम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कुशानित्यध्याहारः आदाय देवदेवं सांवम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥

श्री अ.
२६

॥४३॥

संक्षिप्य कथितमित्यन्वयः । यः सकृदपि कुर्यात्सः परमं पदं महेश्वरस्थानं याति प्रामोदीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ त्वत्पादपञ्चं भजतां महेश यद्यद्धि न्यूनं विधिनोपदिष्टम् ॥ क्षमस्व सर्वं निगमागमप्रभो त्वन्नामस्मृत्यैव हि सर्वपूर्तिः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां पंडिशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ सप्तविंशे वर्ण्यतेस्मिंल्लिंगार्चनाविधिः शुभः ॥ लिंगमूर्धनि पूजा च तारेण परमेशिदुः ॥ शैलादिर्लिंगार्चनविधौ कथयति-वक्ष्यामीत्यादिना । यल्लिंगार्चनविधानम् ॥ १ ॥ एवमुक्तप्रकारेण स्नात्वा स्नानत्रयं कृत्वा ॥ २ ॥

द्विजानां तु हितायैवं कथितं स्नानमद्य ते ॥ संक्षिप्य यः सकृत्कुर्यात्स याति परमं पदम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे पञ्च यज्ञविधानं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ शैलादिरुवाच ॥ वक्ष्यामि श्रृणु संक्षेपाल्लिंगार्चनविधिक्रमम् ॥ वक्तुं वर्षशतेनापि न शक्यं विस्तरेण यत् ॥ १ ॥ एवं स्नात्वा यथान्यायं पूजास्थानं प्रविश्य च ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेद्देवं त्रियंबकम् ॥ २ ॥ पंचवक्त्रं दश भुजं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं चित्रांबरविभूषितम् ॥ ३ ॥ तस्य रूपं समाश्रित्य दाहनप्लावनादिभिः ॥ शैवीं तनुं समा स्थाय पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ ४ ॥ देहशुद्धिं च कृत्वैव मूलमंत्रं न्यसेत्क्रमात् ॥ सर्वत्र प्रणवेनैव ब्रह्माणि च यथाक्रमम् ॥ ५ ॥ सूत्रे नमः शिवायेति छंदांसि परमे शुभे ॥ मंत्राणि सूक्ष्मरूपेण संस्थितानि यतस्ततः ॥ ६ ॥ न्यग्रोधबीजे न्यग्रोधस्तथा सूत्रे तु शोभने ॥ महत्यपि महद्ब्रह्म संस्थितं सूक्ष्मवत्स्वयम् ॥ ७ ॥ सेचयेदर्चनस्थानं गंधचंदनवारिणा ॥ द्रव्याणि शोधयेत्पश्चात्क्षालनप्रोक्षणादिभिः ॥ ८ ॥ क्षालनं प्रोक्षणं चैव प्रणवेन विधीयते ॥ प्रोक्षणी चार्घ्यपात्रं च पाद्यपात्रमनुक्रमात् ॥ ९ ॥ तथा ह्याचमनीयार्थं कल्पितं पात्रमेव च ॥ स्थापये द्विधिना धीमानवगुंठय यथाविधि ॥ १० ॥ दुर्भैराच्छादयेच्चैव प्रोक्षयेच्छुद्धवारिणा ॥ तेषु तेष्वथ सर्वेषु क्षिपेत्तोयं सुशीतलम् ॥ ११ ॥ प्रणवेन क्षिपेत्तेषु द्रव्याण्यालोक्य बुद्धिमान् ॥ उशीरं चंदनं चैव पाद्ये तु परिकल्पयेत् ॥ १२ ॥ जातिकंकोलकपूर्परबहुमूलतमालकम् ॥ चूणयित्वा यथान्यायं क्षिपेदाचमनयिके ॥ १३ ॥ एवं सर्वेषु पात्रेषु दापयेच्चंदनं तथा ॥ कर्पूरं च यथान्यायं पुष्पाणि विविधानि च ॥ १४ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रणवेनैव युक्तं मूलमंत्रं न्यसेदित्यन्वयः ॥ ५ ॥ नमः शिवायेति सूत्रे परमे शुभे छंदांसि वेदाः मंत्राणि च सूक्ष्मरूपेण यतस्ततः संस्थितानीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ अत्र दृष्टान्तमाह-न्यग्रोधेति । सूत्रे पंचाक्षरे महत्यपि अमहतीत्यर्थः । महद्ब्रह्म स्वयं साक्षात्सूक्ष्मवत्संस्थितमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवगुंठय अवगुह्येत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ बहुमूलं शतावरीम् ॥ १३ ॥ १४ ॥

लि. पु.
॥४४॥

अक्षतान् तंडुलान् आज्यं सिद्धार्थाः सर्पपाः पुष्पाणि चेति द्वंद्वः । भसितं भस्म ॥ १५ ॥ १६ ॥ वेदसारं प्रणवम् ॥ १७ ॥ ईशानाद्यैः “ ईशानः सर्वविद्यानाम् ”
इत्यारभ्य रुद्राय नमोस्त्वित्यंतं पंचमिर्योजुषमंत्रैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ देवस्य पार्श्वतः शिवस्य दक्षिणपार्श्व इत्यर्थः । हरिवक्त्रं वानरबन्धुखम् ॥ २० ॥ उत्तरे उत्तरपार्श्वे आत्मनः
नंदिनो मम भार्याम् अंबायाः गौयोः पादमंडनं पादालंकरणं तस्मिन् तत्परां नियुक्तामित्यर्थः ॥ २१ ॥ पंचभिः सद्योजातादिमंत्रैः ॥ २२ ॥ स्वदं षडाननं विनायकं गजाननं
देवीं पार्वतीं च संपूज्य लिंगशुद्धिं निर्माल्योद्घासनं कारयेत्कुर्यादित्यर्थः ॥ २३ ॥ प्रणवादिनमोक्तं मंत्राणि ॐ निधनपतय इत्यारभ्य परमर्लिगाय नम इत्यंतं जप्त्वा प्रणवेन तत्

कुशाग्रमक्षतांश्चैव यवव्रीहिलानि च ॥ आज्यसिद्धार्थपुष्पाणि भसितं चार्घ्यपात्रके ॥ १५ ॥ कुशपुष्पयवव्रीहिवंदुमूलतमालकम् ॥
दापयेत्प्रोक्षणीपात्रे भसितं प्रणवेन च ॥ १६ ॥ न्यसेत्पंचाक्षरं चैव गायत्रीं रुद्रदेवताम् ॥ केवलं प्रणवं वापि वेदसारमनुत्तमम् ॥ १७ ॥
अथ संप्रोक्षयेत्पश्चाद्व्याणि प्रणवेन तु ॥ प्रोक्षणीपात्रसंस्थेन ईशानाद्यैश्च पंचभिः ॥ १८ ॥ पार्श्वतो देवदेवस्य नंदिनं मां समर्चयेत् ॥ दी
प्तानलायुतप्रख्यं त्रिनेत्रं त्रिदशेश्वरम् ॥ १९ ॥ बालेन्दुमुकुटं चैव हरिवक्त्रं चतुर्भुजम् ॥ पुष्पमालाधरं सौम्यं सर्वाभरणभूषितम् ॥ २० ॥
उत्तरे चात्मनः पुण्यां भार्यां च मरुतां शुभाम् ॥ सुयशां सुव्रतां चांबापादमंडनतत्पराम् ॥ २१ ॥ एवं पूज्य प्रविश्यान्तर्भवनं परमेष्ठिनः ॥
दत्त्वा पुष्पांजलिं भक्त्या पंचमूर्धसु पंचभिः ॥ २२ ॥ गंधपुष्पैस्तथा धूपैर्विविधैः पूज्य शंकरम् ॥ स्कंदं विनायकं देवीं लिंगशुद्धिं च
कारयेत् ॥ २३ ॥ जप्त्वा सर्वाणि मंत्राणि प्रणवादिनमोक्तम् ॥ कल्पयेदासनं पश्चात्पद्माख्यं प्रणवेन तत् ॥ २४ ॥ तस्य पूर्वदलं साक्षा
दणिमामयमक्षरम् ॥ लघिमा दक्षिणं चैव महिमा पश्चिमं तथा ॥ २५ ॥ प्राप्तिस्तथोत्तरं पत्रं प्राकाम्यं पावकस्य तु ॥ ईशित्वं नैऋतं पत्रं
वाशित्वं वायुगोचरे ॥ २६ ॥ सर्वज्ञत्वं तथैशान्यं कर्णिका सोम उच्यते ॥ सोमस्याधस्तथा सूर्यस्तस्याधः पावकः स्वयम् ॥ २७ ॥
धर्मादयो विदिक्ष्वेते त्वनंतं कल्पयेत्क्रमात् ॥ अव्यक्तादिचतुर्दिक्षु सोमस्यान्ते गुणत्रयम् ॥ २८ ॥ आत्मत्रयं ततश्चोर्ध्वं तस्यान्ते शिवपी
ठिका ॥ सद्योजातं प्रपद्यामीत्यावाह्य परमेश्वरम् ॥ २९ ॥ वामदेवेन मंत्रेण स्थापयेदासनोपरि ॥ सान्निध्यं रुद्रगायत्र्या अवारेण निरुद्धच
च ॥ ३० ॥ ईशानः सर्वविद्यानामिति मंत्रेण पूजयेत् ॥ पाद्यमाचमनीयं च विभोश्चार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ३१ ॥

योगशास्त्रोक्तं पद्माख्यमासनं कल्पयेदित्यन्वयः ॥ २४ ॥ अणिमामयमणिमासिद्धिरूपमक्षरं नाशशून्यमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ कर्णिकामध्यभागः सोमश्चंद्रः ॥ २७ ॥ धर्मादयो
धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यरूपाश्चत्वारः विदिक्षु आग्नेयाद्युपदिशासु अव्यक्तादि अव्यक्तमहत्तवाहंकारचित्तरूपं चतुष्टयं दिक्षु पूर्वादिदिशासु सोमस्यान्ते उपरि गुणत्रयं सत्त्वरजस्तमो
रूपम् ॥ २८ ॥ ततश्चोर्ध्वं तदुपरि आत्मत्रयं विश्वतैजसप्राज्ञरूपं तस्यान्ते आत्मत्रयोपरि शिवपीठिका वेदी परिकल्पनीयेत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

टी. अ.
२७

॥४४॥

विधानेन पूर्वोक्तविधिना इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सितवस्त्रेण तोयस्य शुद्धिं शोधनं कृत्वेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सकूर्चनं सपुष्पेण जलकुंभेन मंत्रपूर्वकं स्नापयेदित्यन्वयः ॥ ३९ ॥ यैर्मन्त्रैः सकृदपि एवमुक्तप्रकारेण लिङ्गं स्नाप्य मानवः मुच्येत मुक्तो भवतीत्यन्वयः । अत्र गावन्मन्त्रैरिति नोक्त्या सर्वेषां मुक्तिफलकत्वं बोधितमतः स्वस्वशाखोक्तैस्तथा यथोपलब्धैरन्यैरभिषेकः कार्य इति भावः । मंत्रज्ञा इति ऋषीणां विशेषणम् । पवमानेन पवमानसंज्ञकैस्तत्तच्छाखीयैर्मन्त्रैरेवमपि बोध्यम् । वामीयेन वामसूक्तेन ॥ ४० ॥ रुद्रेण श्रीरुद्राध्यायेन । सर्वमंत्रमध्ये अत्यैव माहात्म्यं शिवरहस्यदशमांशोऽतीवोक्तम्—“ वेदेषु शतरुद्रीयं देवतासु महेश्वरः ॥ क्षेत्रेषु चाविमुक्तं वै मन्त्रे पंचाक्षरो वरः ॥ पूजाया अधिको होमो होमात्तर्पणमुत्तमम् ॥ तर्पणाच्च जपः श्रेष्ठो ह्यभिषेकः परो जपात् ॥ स्थावरे जंगमे लिङ्गे समाहितमनाः शुचिः ॥ न्यासध्यानादिसहितं पंचमे सूक्तपूर्वकम् ॥ प्रजपञ्छत् स्नापयेद्विधिना रुद्रं गंधचंदनवारिणा ॥ पंचगव्यं विधानेन गृह्य पात्रेभिर्मन्त्रं च ॥ ३२ ॥ प्रणवेनैव गव्यैस्तु स्नापयेच्च यथाविधि ॥ आज्येन मधुना चैव तथा चक्षुरसेन च ॥ ३३ ॥ पुण्यैर्द्रव्यैर्महादेवं प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥ जलभाण्डैः पवित्रैस्तु मन्त्रैस्तोयं क्षिपेत्ततः ॥ ३४ ॥ शुद्धिं कृत्वा यथान्यायं सितवस्त्रेण साधकः ॥ कुशापामार्गकपूरजातिपुष्पकचंपकैः ॥ ३५ ॥ करवीरैः सितैश्चैव मल्लिकाकमलोत्पलैः ॥ आपूर्य पुष्पैः सुशुभैः चंदनाद्यैश्च तज्जलम् ॥ ३६ ॥ न्यसेन्मंत्राणि तत्तोये सद्योजातादिकानि तु ॥ सुवर्णकलशेनाथ तथा वै राजतेन वा ॥ ३७ ॥ ताम्रेण पद्मपत्रेण पालाशेन दलेन वा ॥ शंखेन मृन्मयेनाथ शोधितेन शुभेन वा ॥ ३८ ॥ सकूर्चनं सपुष्पेण स्नापयेन्मंत्रपूर्वकम् ॥ मंत्राणि ते प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वार्थसिद्धये ॥ ३९ ॥ यैर्लिङ्गं सकृदप्येवं स्नाप्य मुच्येत मानवः ॥ पवमानेन मंत्रज्ञाः तथा वामीयकेन च ॥ ४० ॥ रुद्रेण नीलरुद्रेण श्रीसूक्तेन शुभेन च ॥ रजनीसूक्तकेनैव चमकेन शुभेन च ॥ ४१ ॥ होतारेणाथ शिरसा अथर्वेण शुभेन च ॥ शांत्या चाथ पुनः शान्त्या भारुडेनारुणेन च ॥ ४२ ॥ वारुणेन च ज्येष्ठेन तथा वेदव्रतेन च ॥ तथांतरेण पुण्येन सूक्तेन पुरुषेण च ॥ ४३ ॥ त्वरितेनैव रुद्रेण कपिना च कपिर्दिना ॥ आवोसजेति साम्ना तु बृहच्चंद्रेण विष्णुना ॥ ४४ ॥ विरूपाक्षेण स्कंदेन शतश्लाभिः शिवैस्तथा ॥ पंच ब्रह्मैश्च सूत्रेण केवलप्रणवेन च ॥ ४५ ॥ स्नापयेद्देवदेवेशं सर्वपापप्रशान्तये ॥ वस्त्रं शिवोपवीतं च तथा ह्याचमनीयकम् ॥ ४६ ॥ गंधं पुष्पं तथा धूपं दीपमन्नं क्रमेण तु ॥ तोयं मुगंधितं चैव पुनराचमनीयकम् ॥ ४७ ॥ रुद्रीयमभिषेकं समाचरेत् ॥ एकवारं द्विवारं वा त्रिवारं चमकान्विता ॥ उपास्तिः पंचमी प्रोक्ता शंभोः प्रीतिकरी शुभा ॥ जप्त्वा समग्रं नमकं शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ चमकस्यानुवाकस्य चैकमेकं ततो जपेत् ॥ रुद्रैकादशनीमैतां प्रजपञ्छंकरोपरि ॥ करोति योऽभिषेकं हि नियमेनैकमंडलम् ॥ स महापातकैरत्यक्तो राजसूयफलं लभेत् ॥ रात्रौ न जप्यो मनुरेव निश्चितं शिवाभिषेके तु सदैव योज्यः ॥ ” अस्य समग्रविधिः दशमांशस्थः सुधीभिर्ज्ञेयः । नीलरुद्रणार्थवेदीयैस्तत्संज्ञकमन्त्रैः । अन्यानि सूक्तसामादीनि ज्ञेयानि ॥ ४१-४७ ॥

लि.पु.

॥४५॥

छन्नं रत्नच्छन्नम् ॥४८॥ लिङ्गमूर्धनि शिवध्यानप्रकारमाह—तत इति त्रिभिः ॥४९॥५०॥५१॥ लिङ्गमूर्धनि स्थितं प्रणवेनैव पूजयेदित्यनेनान्यमंत्रव्यावृत्तिर्बोधिता ॥ ५२ ॥
आत्मनि हृत्पुण्डरीके शिवमारोपयेत् स्थापयेदित्यर्थः ॥५३॥ अभ्यन्तरे मवमार्भ्यन्तरं हृत्कमलमवमित्यर्थः ॥५४॥ नानाविधोपचारैरर्चितलिङ्गे प्रतिष्ठितः सांब ॥ प्रणवप्रपूजितस्त्वं
हृदयसरोजं ममाविश प्रीतः ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ अष्टाविंशे स्वहृदये श्रीसांबार्चा मनोमयी ॥ तत्कर्तुमहिमा
धैव तत्त्वसंख्या निरूप्यते ॥ १ ॥ शैलादिरुवाच—आग्नेयामित्यादौ । हृदये हृत्पुण्डरीके आग्नेयं विंशम् अग्निमंडलं विंशम् 'प्रतिविंबे च मंडले'

मुकुटं च शुभं छन्नं तथा वै भूषणानि च ॥ दापयेत्प्रणवेनैव मुखवासादिकानि च ॥४८॥ ततः स्फटिकसंकाशं देवं निष्कलमक्षरम् ॥
कारणं सर्वदेवानां सर्वलोकमयं परम् ॥४९॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राद्यैर्ऋषिदेवैरगोचरम् ॥ वेदविद्भिर्हि वेदान्तेस्त्वगोचरमिति श्रुतिः ॥ ५० ॥
अदिमध्यांतरहितं भेषजं भवरोगिणाम् ॥ शिवतत्त्वमिति ख्यातं शिवालिंगे व्यवस्थितम् ॥ ५१ ॥ प्रणवेनैव मंत्रेण पूजयेद्विङ्गमूर्धनि ॥
स्तोत्रं जपेच्च विधिना नमस्कारं प्रदक्षिणम् ॥५२॥ अर्घ्यं दत्त्वाथ पुष्पाणि पादयोस्तु विकीर्य च ॥ प्रणिपत्य च देवेशमात्मन्यारोपये
च्छिवम् ॥५३॥ एवं संक्षिप्य कथितं लिङ्गार्चनमनुत्तमम् ॥ आभ्यन्तरं प्रवक्ष्यामि लिङ्गार्चनमिहाद्य ते ॥५४॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्व
भागे लिङ्गार्चनविधिर्नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ शैलादिरुवाच ॥ आग्नेयं सौरममृतं बिंबं भाव्यं ततोपरि ॥ गुणत्रयं च हृदये तथा चा
त्मत्रयं क्रमात् ॥ १ ॥ तस्योपरि महादेवं निष्कलं सकलाकृतिम् ॥ कांतार्धारूढदेहं च पूजयेद्व्यानविद्यया ॥ २ ॥ ततो बहुविधं प्रोक्तं
चित्तं तत्रास्ति चेद्यतः ॥ चित्तकस्य ततश्चिंता अन्यथा नोपपद्यते ॥३॥ तस्माद्ध्येयं तथा ध्यानं यजमानः प्रयोजनम् ॥ स्मरेत्तन्नान्यथा
जातु बुद्ध्यते पुरुषस्य ह ॥४॥ पुरे शेते पुरं देहं तस्मात्पुरुष उच्यते ॥ याज्यं यज्ञेन यजते यजमानस्तु स स्मृतः ॥ ५ ॥

इति विश्वः । ततोपरीत्यस्य सौरादावन्वयः । अमृतं चंद्ररूपम् ॥१॥ निष्कलं शुद्धं सकलाकृतिं संपूर्णदेहं कांतारूपमर्धं कांतार्धं तेनारूढः युक्तः देहो यस्य ॥२॥ ततः चित्तकस्य
चित्तं तत्रास्ति चेद्बहुविधमनेकप्रकारं प्रोक्तमित्यन्वयः । यतः कारणात्ततः तस्मिन् भेदबुद्ध्यभावे चिंता नोपपद्यते नोपपन्ना भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्मात्कारणाद्यजमानः ध्येयं
तथा ध्यानं प्रयोजनं तच्छिब्ररूपमेव स्मरेत् जानीयात् । अन्यथा पुरुषस्य जीवस्येह शरीरे तत्सांसार्यं ब्रह्म न जातु कदाचिदपि न बुद्ध्यते ज्ञायत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ पुरुष एव
यजमानस्तद्विद्वितिमाह—पुर इति ॥ ५ ॥

टी.अ.

२८.

॥४५॥

यः ध्येयो महेश्वरः इत्यादि जानीयात् प्रधानपुरुषेशानं शिवं याथातथ्यं वास्तवं प्रपद्यते प्राप्नोतीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ षड्विंशतितत्त्वानि निरूपयति—इह लैंगशास्त्रे वा
 लिंगशरीरे षड्विंशकः शिवो ध्येयः ध्याता जीवः अव्यक्तं प्रकृतिः महन्महत्तत्त्वम् आदिष्वष्टोविंशतितमं येषां ते महदाद्याः ॥ ७ ॥ सप्त पूर्वोक्तान्निरूपयति—महानित्यादिना ।
 तन्मात्रं पंचकं शब्दादेशुणपंचकं कर्मेन्द्रियाणि मुखहस्तपादपायूपस्यरूपाणि बुद्धीन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुरसनाघ्राणरूपाणि तथा पंचेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ततः पूर्वोक्ततत्त्वगणनया
 शिवः षड्विंशकः स एव विधेर्वेदस्यापि कर्ता भर्तृत्यन्वयः ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भं ब्रह्माणं जनयामास उत्पादयामास । अत्र श्रुतिः “ यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधिको रुद्रो
 महर्षिः ॥ हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानः स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु ” अस्याः भाष्योक्तार्थः—यो देवो हिरण्यगर्भं पश्यत साक्षात्करोति कीदृशं हिरण्यगर्भं देवानां प्रथमम्

ध्येयो महेश्वरो ध्यानं चिंतनं निर्वृतिः फलम् ॥ प्रधानपुरुषेशानं याथातथ्यं प्रपद्यते ॥ ६ ॥ इह षड्विंशको ध्येयो ध्याता वै पंचविंशकः ॥
 चतुर्विंशकमव्यक्तं महदाद्यास्तु सप्त च ॥ ७ ॥ महान्ततथा त्वहंकारं तन्मात्रं पंचकं पुनः ॥ कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव तथा बुद्धीन्द्रियाणि
 च ॥ ८ ॥ मनश्च पंच भूतानि शिवः षड्विंशकस्ततः ॥ स एव भर्ता कर्ता च विधेरपि महेश्वरः ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भं रुद्रोऽसौ जनयामास
 शंकरः ॥ विश्वाधिकश्च विश्वात्मा विश्वरूप इति स्मृतः ॥ १० ॥ विना यथा हि पितरं मातरं तनयास्त्वह ॥ न जायते तथा सोमं
 विना नास्ति जगन्नयम् ॥ ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ कर्ता यदि महादेवः परमात्मा महेश्वरः ॥ तथा कारयिता चैव कुर्वतोल्पात्मन
 स्तथा ॥ १२ ॥ नित्यो विशुद्धो बुद्धश्च निष्कलः परमेश्वरः ॥ त्वयोक्तो मुक्तिदः किं वा निष्कलश्चेत्करोति किम् ॥ १३ ॥

अग्नीन्द्रादीनामादिभूतं जायमानमुत्पद्यमानं कीदृशो देवः विश्वाधिको विश्वस्य जगतः कारणत्वेन तस्मादधिको रुद्रः रुद्रैदिकः शब्दः यं द्रवति प्राप्नोतीति वेदप्रतिपाद्य इत्यर्थः ।
 महर्षिः ऋषीणामर्तोद्विगद्रष्टृणां मध्ये महान् “ यः सर्वज्ञः स सर्वविद् ” इत्यादि श्रुतिप्रतिपाद्य इत्यर्थः । स देवस्तादृशः परमेश्वरः नोऽस्मान् शुभया स्मृत्या सर्वसंसारनिवर्त
 कत्वेन शोभमानया ब्रह्मतत्त्वानुस्मृत्या संयुनक्तु संयुक्तान् करोतु । अनया मुक्तौ रुद्राराधनमेव मुख्यमिति बोध्यते ॥ १० ॥ ११ ॥ सनत्कुमारः महेश्वरे यदि सकलकर्तृत्वं
 तथा कारयितृत्वं चेत्सकलजीवानां पराधीनत्वादींस्वरे वैषम्यनैर्घृण्यविरहाच्च बंधमोक्षव्यवस्थामावेन पूर्वोक्तं मुक्तिदातृत्वं महेश्वरे न संभवति । एवं महेश्वरो निष्कलो निष्क्रियः
 “ निष्कलं निष्क्रियम् ” इति श्रुतेः । यदा निष्कलो द्वितीयः एवं चेत्तस्य कर्तृत्वं न संभवतीत्याशङ्कते—कर्तृति द्वाभ्याम् । अल्पात्मनः जीवस्य जात्यभिप्रायमेकवचनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥

लं. पु.
॥४६॥

शैलादिः समाधत्ते । महेश्वरस्य स्वतः निष्क्रियत्वेऽपि कालादिद्वारा कर्तृत्वमबाधितम् यथा कनकाङ्गुलीये कनकजन्यत्वाप्रतीतावापि कटकादिजन्यत्वं व्यवहियते तथा सर्वं जगत् कालः करोति परमेश्वरः कालं कलयते प्रेरयतीति तस्य स्वतः कर्तृत्वकारयितृत्वाभावाभ्युक्तिदत्ताक्षतेः । एवं निष्कलं निष्क्रियं मनः सर्वं विश्वरूपं शिवं मन्यते साक्षात्करोतीत्यतः सोऽपि निष्कलः निष्क्रियः । तदुक्तम् “मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः । गुणेषु सक्तं बंधाय मोक्षाय तपसि स्थितम् ॥” इति ॥१४॥ वस्तुतः बंधमोक्षावप्यज्ञकल्पितावतः परमेश्वरस्य मोक्षदत्ताभावेऽपि न क्षतिरत आह—कर्मणेति । सिद्धांतमतं प्रतिपादयति तस्य कर्मणा रूपेणेत्यर्थः । सर्वं जगत्प्रतिष्ठितमविद्यकमपि प्रतिष्ठां प्राप्तमित्यर्थः । तदुक्तमाचार्यैः “न निरोधो न चोत्पत्तिर्न वद्धो न च साधकः । न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥” इति । मूर्त्यष्टकमष्टमूर्तिरूपम् अत एव व्यावहारिकसत्ता

शैलादिरुवाच ॥ कालः करोति सकलं कालं कलयते सदा ॥ निष्कलं च मनः सर्वं मन्यते सोऽपि निष्कलः ॥ १४ ॥ कर्मणा तस्य चैवेह जगत्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ किमत्र देवदेवस्य मूर्त्यष्टकमिदं जगत् ॥ १५ ॥ विनाकाशं जगन्नेत्रं विना क्षमां वायुना विना ॥ तेजसा वारिणा चैव यजमानं तथा विना ॥ १६ ॥ भानुना शशिना लोकस्तस्यैतास्तनवः प्रभोः ॥ विचारतस्तु रुद्रस्य स्थूलमेतच्चराचरम् ॥ १७ ॥ सूक्ष्मं वदन्ति ऋषयो यत्र वाच्यं द्विजोत्तमाः ॥ यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह ॥ १८ ॥ आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न विभेति कुतश्चन ॥ न भेतव्यं तथा तस्माज्ज्ञात्वानंदं पिनाकिनः ॥ १९ ॥ विभूतयश्च रुद्रस्य मत्वा सर्वत्र भावतः ॥ सर्वं रुद्र इति प्राहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ २० ॥ नमस्कारेण सततं गौरवात्परमेश्वरिनः ॥ सर्वं तु खल्विदं ब्रह्म सर्वो वै रुद्र ईश्वरः ॥ २१ ॥ पुरुषो वै महादेवो महेशानः परः शिवः ॥ एवं विभुर्विनिर्दिष्टो ध्यानं तत्रैव चिंतनम् ॥ २२ ॥ चतुर्व्यूहेण मार्गेण विचार्यालोक्य सुव्रत ॥ संसारहेतुः संसारो मोक्षहेतुश्च निर्वृतिः ॥ २३ ॥

मादाय नैयायिकैर्व्योमदिशोर्भेदमङ्गीकृत्य भगवतोऽष्टमूर्तय एव मुख्यनवद्रव्यत्वेनोपपादिताः । तदुक्तं ‘क्षित्यप्तेजोमरुद्रद्योमकालदिग्देहिनो मनः’ इति ॥ १५ ॥ १६ ॥ विचारतः विचारेणावलोकिते सति एतच्चराचरं रुद्रस्य स्थूलमायिकं रूपमित्यन्वयः ॥ १७ ॥ यत्तु सूक्ष्मं रूपं तन्न वाच्यं वक्तुमशक्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ “आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न” इत्यादिश्रुतौ ब्रह्मशब्दो रुद्रवाचक एवेति प्रतिपादयति—आनंदेति ॥ १९ ॥ ‘ऋतः सत्यं परं ब्रह्म’ इति श्रुतिप्रतिपादितं रुद्ररूपं वर्णयति—विभूतय इत्यादिना त्रिभिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ चतुर्व्यूहेनेति । अन्नमयकोशस्य स्थूलरूपत्वात् परित्यज्य प्राणमनोविज्ञानानंदरूपैः । यद्वा ध्येयध्यानयजमानप्रयोजनरूपैः । विचार्यालोक्य मुक्तो भवतीत्यन्वयः । निर्वृतिर्विरागः ॥ २३ ॥

टी. अ.
२८

॥ ४६ ॥

परमेष्ठिना ब्रह्मणा एकत्र बुद्धिरूपाधिष्ठाने । तदुक्तं कैवल्योपनिषदि 'अथोन्नतयनो भगवतः परमेष्ठिनं परितस्तस्यैवाच १ अधोहि भगवन्ब्रह्मविद्यामिति तस्मै स होवाच पिता महश्च श्रद्धा भक्तिर्व्यानयोगादवेहि' इत्यादिना ॥ २४ ॥ शोभना निष्ठा सुनिष्ठा जन्ममरणनिवर्तकत्वेन शोभमानेत्यर्थः । रुद्रे शिवे रौद्री रुद्रे एव संबद्धा कथिताऽत्र संशयो नास्तीत्यन्वयः । तदुक्तं शिवगीतायाम् "सर्वाकारोऽहमेवैकः सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ मदंशेन परिच्छिन्ना देहाः सर्वे दिवौकसाः ॥ ये त्वन्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ॥ तेऽपि मामेव राजेंद्र यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥" इति । तथा च इंद्रादिरूपे रुद्रे तु मुख्या न भवतीति सूचितम् ॥ २५ ॥ एवं विचारतः सैवाहं सोहमित्येवं द्विधा भावतः मनः संस्थाप्येत्यन्वयः ॥ २६ ॥ असौ यः भक्तः तस्मादीश्वरादन्यो नास्ति अतः इयं चिंता ब्राह्मी अत्र संशयो नेत्यन्वयः । विप्र हे सनत्कुमार पूर्वं चराचरं जगद्ब्रह्ममयम् एवं पूर्वोक्तप्रकारेण शिवाष्टमूर्तिरूपं ध्यायेदित्यन्वयः । अनेन साधकस्य परब्रह्मातिरिक्तपर्यं न भावयति यस्यां सा परार्थरूपा पक्षी भूमिकोक्ता ॥ २७ ॥ पक्षभूमौ सुस्थः पुरुषः चतुर्व्यूहः समाख्यातश्चिन्तकस्येह योगिनः ॥ चिंता बहुविधा ख्याता सैकत्र परमेष्ठिना ॥ २४ ॥ सुनिष्ठेत्यत्र कथिता रुद्रं रौद्री न संशयः ॥ ऐन्द्री चेन्द्रे तथा सौम्या सोमे नारायणे तथा ॥ २५ ॥ सूर्ये वह्नौ च सर्वेषां सर्वत्रैवं विचारतः ॥ सैवाहं सोहमित्येवं द्विधा संस्थाप्य भावतः ॥ २६ ॥ भक्तोसौ नास्ति यस्तस्माच्चिंता ब्राह्मी न संशयः ॥ एवं ब्रह्ममयं ध्यायेत्पूर्वं विप्र चराचरम् ॥ २७ ॥ चराचरविभागं च त्यजेदभिमतं स्मरन् ॥ त्याज्यं ब्राह्ममलभ्यं च कृत्यं चाकृत्यमेव च ॥ २८ ॥ यस्य नास्ति सुतृप्तस्य तस्य ब्राह्मी न चान्यथा ॥ आभ्यंतरं समाख्यातमेवमभ्यर्चनं क्रमात् ॥ २९ ॥ आभ्यंतरार्चकाः पूज्या नमस्कारादिभिस्तथा ॥ विरूपा विकृताश्चापि न निंद्या ब्रह्म वादिनः ॥ ३० ॥ आभ्यंतरार्चकाः सर्वे न परीक्ष्या विजानता ॥ निंदका एव दुःस्वार्ता भविष्यंत्यल्पचेतसः ॥ ३१ ॥ यथा दारुवने रुद्रं विनिंद्य मुनयः पुरा ॥ तस्मात्सेव्या नमस्कार्याः सदा ब्रह्मविदस्तथा ॥ ३२ ॥ वर्णाश्रमविनिर्मुक्ता वर्णाश्रमपरायणैः ॥ ३३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवार्चनतत्त्वसंख्यादिवर्णनं नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अभिमतं ब्रह्मात्मकं शिवरूपमेव स्मरन् चराचरं चापि विभागं त्यजेदित्यन्वयः । अनेन तुर्यगामिनी नाम सप्तमी ज्ञानभूमिरुक्ता । एनां प्राप्तो न व्युत्थानं प्राप्नोतीत्यतः स्तत्स्थितिं निरूपयति—त्याज्यमित्यादिना । सप्त भूमयश्चोक्ता योगवासिष्ठे "ज्ञानभूमिः शुभेच्छाख्या प्रथमा समुदाहृता ॥ विचारणा द्वितीया स्यात्तृतीया तनुमानसा ॥ सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततो संसक्तिनामिका ॥ परार्थमाविनी पक्षी सप्तमी तुर्यगा स्मृता ॥" एतद्व्याख्यानं श्रीब्रह्मानन्दमेरुशास्त्रिकृतहठदीपिकाटीकायामवगम्यम् । अत्र ग्रंथविस्तरं भयान्न लिख्यते ॥ २८ ॥ २९ ॥ उक्तप्रकारेणाभ्यंतरार्चकमाहात्म्यं निरूपयति—आभ्यंतरोति चतुर्धः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वर्णाश्रमपरायणैः साधकैरित्यर्थः । अयं द्विपाच्छ्लोकः ॥ ३३ ॥ चतुर्विंशतितत्त्वैः पृथग्भूतं महेश्वरम् ॥ ध्यानेनामेदं सावं पङ्क्तिं शक्यमुपास्महे ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां दीकायामष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

लि. ५.

॥४७॥

एकोनविंशदध्याये वृत्तं दारुवनौकसाम् ॥ सुदर्शनस्य चारुख्यानं क्रमसंन्यामलक्षणम् ॥ सनत्कुमारः पूर्वोपदर्शितदारुवनस्थं ऋषिवृत्तांतं पृच्छति-इदानीमिति ॥१॥२॥३॥
 मवं स्मृतेत्यध्याहारः । किंचिद्वसन्प्राप्त्यनेन भक्त्यतिशयो द्योत्यते ॥४॥ दाराश्च तनयाश्चाग्नयश्च तैः सहिताः सदारतनयाग्नयः ॥५॥ चेकितानः ' कित संशये रोगापनयने
 च ' अस्मादृशार्थयद्भुक्ति अनुदात्तेत्त्वादात्मनेपदं ज्ञानचर्चरीतं चेति शब्दुक्ति द्विवेभ्यासस्य गुणे चेकितान इति । तथा च माययात्यंतसंशयजनकः । तदुक्तं शिवगीतायाम्
 सनत्कुमार उवाच ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि पुरा दारुवने विभो ॥ प्रवृत्तं तद्वनस्थानां तपसा भावितात्मनाम् ॥ १ ॥ कथं दारुवनं प्राप्तो
 भगवान्नीललोहितः ॥ विकृतं रूपमास्थाय चोर्ध्वरेता दिगंबरः ॥ २ ॥ किं प्रवृत्तं वने तस्मिन् रुद्रस्य परमात्मनः ॥ वल्लुमर्हसि तत्त्वेन
 देवदेवस्य चेष्टितम् ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा श्रुतिसारविदां वरः ॥ शिलादसूनुर्भगवान्प्राह किंचिद्भवं हसन् ॥ ४ ॥
 शैलादिरुवाच ॥ मुनयो दारुगहने तपस्तेषुः सुदारुणम् ॥ तुष्ट्यर्थं देवदेवस्य सदारतनयाग्नयः ॥ ५ ॥ तुष्टो रुद्रो जगन्नाथश्चेकितानो
 वृषध्वजः ॥ धूर्जटिः परमेशानो भगवान्नीललोहितः ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिलक्षणं ज्ञानं ज्ञातुं दारुवनौकसाम् ॥ परीक्षार्थं जगन्नाथः श्रद्धया क्रीडया
 च सः ॥ ७ ॥ निवृत्तिलक्षणज्ञानप्रतिष्ठार्थं च शंकरः ॥ देवदारुवनस्थानां प्रवृत्तिज्ञानचेतसाम् ॥ ८ ॥ विकृतं रूपमास्थाय दिग्वासा
 विषमेक्षणः ॥ मुग्धो द्विहस्तः कृष्णांगो दिव्यं दारुवनं ययौ ॥ ९ ॥ मंदस्मितं च भगवान् स्त्रीणां मनसिजोद्भवम् ॥ अविलासं च गानं च
 चकारातीव सुंदरः ॥ १० ॥ संप्रेक्ष्य नारीवृंदं वै मुहुर्मुहुरनंगहा ॥ अंगवृद्धिमकरोदतीव मधुराकृतिः ॥ ११ ॥ वने तं पुरुषं दृष्ट्वा विकृतं
 नीललोहितम् ॥ स्त्रियः पतिव्रताश्चापि तमेवान्वयुरादरात् ॥ १२ ॥ वनोदजद्वागताश्च नार्यो विस्मस्तवस्त्राभरणा विचेष्टाः ॥ लब्ध्वा स्मितं
 तस्य मुखारविंदाद्द्रुमालयस्थास्तमथान्वयुस्ताः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा काश्चिद्भवं नार्यो मदघूर्णितलोचनाः ॥ विलासबाह्यास्ताश्चापि भ्रूविलासं
 प्रचक्रिरे ॥ १४ ॥ अथ दृष्ट्वापरा नार्यः किंचित्प्रहसिताननाः ॥ किंचिद्विस्मस्तवसनाः श्वस्तकांचीगुणा जगुः ॥ १५ ॥

“ जातं वापि शिवज्ञानं न विश्वासं भजत्यलम् ” इति । द्वितीयेत्यंतमवरोगनाशकः “ भिषक्तं त्वा भिषजां शृणोमि ” इति श्रुतेः ॥ ६ ॥ दारुवनस्थानां प्रवृत्तिलक्षणं ज्ञानं
 श्रद्धया न वेति ज्ञातुं च परं स्वस्य क्रीडया तेषां परीक्षार्थं च यथाविति तृतीयस्थेनान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ विषमेक्षणहयक्षः मुग्धः सुंदरः ‘ मुग्धः सुंदरमूढयोः ’ इति विश्वः ॥
 कृष्णवदंगं यस्य स कृष्णांगः । मोहकारक इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विलासबाह्या वृद्धा इत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

टी. अ.

२९

॥ ४७ ॥

सस्तनवांशुकं वा सस्तनवांशुकसदृशमिवार्थे वाशब्दः ॥ १६ ॥ काचित् दृष्ट्वा आत्मानमिति शेषः । अन्याः शाखाविचित्रान् विटपान् तथा प्रसिद्धानपि बंधुजनान् विदुरित्यन्वयः ॥ १७ ॥ अन्याः गजवन्निपेदुः । अन्या प्रोवाचेत्यन्वयः ॥ १८ ॥ नैपुणानि विलासान् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ नारीकुलं नारीसमूहम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शापेन वसिष्ठशापेन ऋषीणामगस्त्यादीनामेतत्कथाद्वयं भारते विस्तृतम् ॥ २८ ॥ अमृताधारः शुद्धजलाधारः 'पयः कीलालममृतम्' इत्यमरः । क्षीरोदः काश्चित्तदा तं विपिने तु दृष्ट्वा विप्रांगनाः सस्तनवांशुकं वा ॥ स्वान्स्वान्विचित्रान् वलयान्प्रविध्य मदान्विता बंधुजनांश्च जग्मुः ॥ १६ ॥ काचित्तदा तं न विवेद दृष्ट्वा विवासना सस्तमहांशुका च ॥ शाखाविचित्रान् विटपान्प्रसिद्धान्मदान्विता बंधुजनांस्तथान्याः ॥ १७ ॥ काश्चि जगुस्तं ननुतुर्निपेतुश्च धरातले ॥ निपेदुर्गजवच्चान्या प्रोवाच द्विजपुंगवाः ॥ १८ ॥ अन्योन्यं सस्मितं प्रेक्ष्य चालिलिङ्गः समंततः ॥ निरुध्य मार्गं रुद्रस्य नेपुणानि प्रचक्रिरे ॥ १९ ॥ को भवानिति चाहुस्तं आस्यतामिति चापराः ॥ कुत्रेत्यथ प्रसीदति जजल्पुः प्रीतमानसाः ॥ २० ॥ विपरीता निपेतुर्वै विस्त्रस्तांशुकमूर्धजाः ॥ पतिव्रताः पतीनां तु सन्निधौ भवमायया ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा श्रुत्वा भवस्तासां चेष्टावाक्यानि चाव्ययः ॥ शुभं वाप्यशुभं वापि नोक्तवान्परमेश्वरः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा नारीकुलं विप्रास्तथाभूतं च शंकरम् ॥ अतीव परुषं वाक्यं जजल्पुस्ते मुनीश्वराः ॥ २३ ॥ तपांसि तेषां सर्वेषां प्रत्याहन्यंत शंकरे ॥ यथादित्यप्रकाशेन तारका नभसि स्थिताः ॥ २४ ॥ श्रूयते ऋषिशापेन ब्रह्मणस्तु महात्मनः ॥ समृद्धश्रेयसां योनिर्यज्ञो वै नाशमाप्तवान् ॥ २५ ॥ भृगोरपि च शापेन विष्णुः परमवीर्यवान् ॥ प्रादुर्भावान्दश प्राप्नो दुःखितश्च सदा कृतः ॥ २६ ॥ इंद्रस्यापि च धर्मज्ञ छिन्नं सवृषणं पुरा ॥ ऋषिणा गौतमेनोर्व्यां क्रुद्धेन विनिपातितम् ॥ २७ ॥ गर्भवासो वसूनां च शापेन विहितस्तथा ॥ ऋषीणां चैव शापेन नहुषः सर्पतां गतः ॥ २८ ॥ क्षीरोदश्च समुद्रोसौ निवासः सर्वदा हरेः ॥ द्वितीयश्चामृताधारो ह्यपेयो ब्राह्मणैः कृतः ॥ २९ ॥ अविमुक्तेश्वरं प्राप्य वाराणस्यां जनार्दनः ॥ क्षीरेण चाभिषिच्येशं देवदेवं त्रियंबकम् ॥ ३० ॥ श्रद्धया परया युक्तो देहाश्लेषामृतेन वै ॥ निषिक्तेन स्वयं देवः क्षीरेण मधुसूदनः ॥ ३१ ॥ सेचयित्वाथ भगवान्ब्रह्मणा मुनिभिः समम् ॥ क्षीरोदं पूर्ववच्चक्रे निवासं चात्मनः प्रभुः ॥ ३२ ॥ धर्मश्चैव तथा शप्तो मांडव्येन महात्मना ॥ वृष्णयश्चैव कृष्णेन दुर्वासाश्चैर्महात्मभिः ॥ ३३ ॥ राववः सानुजश्चापि दुर्वासेन महात्मना ॥ श्रीवत्सश्च मुनेः पादपतनात्तस्य धीमतः ॥ ३४ ॥ पीतपंथस्त्वाद्वितीयः क्षारोदकत्वाच्चापेयः कृत इत्यन्वयः ॥ २९ ॥ अपूर्वक्षीरोदकयां सूचयति-अविमुक्तेश्वरमित्यादिना ॥ ३० ॥ स्वयं निषिक्तेनाभिषिक्तेनात एव देहे विमुक्ताख्यलिङ्गं शरीरे आश्लेषः संयोगो यस्य तादृशेन तीर्थभूतेनेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ श्रीयुक्तं वत्सपुरो यस्य सः श्रीवत्सो विष्णुः मुनेः पादपतनाद्गुल्फाप्रहारादियं कथा भागवते

लि. पु.

॥४८॥

विस्तृता 'उरा वत्सं च वक्षश्च' इत्यमरः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तेन विकृतरूपेण ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ भवाय शिवाय ॥ ४० ॥ प्राप्तनिधनानपि युष्मान् धिक् । यतः
 अनुत्तमं महानिधिं प्राप्यापि भाग्यवर्जितैर्युष्माभिः वृथाकृतं व्यर्थं कृतमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ भुवि भूलोकेऽतिथिपूजां त्यक्त्वात्मनः शोधनं नास्तित्यन्वयः ॥ ४५ ॥
 एते चान्ये च बहवो विप्राणां वशमागताः ॥ वर्जयित्वा विरूपाक्षं देवदेवमुमापतिम् ॥ ३५ ॥ एवं हि मोहितास्तेन नावबुध्यन्त शंकरम् ॥
 अत्युग्रवचनं प्रोचुश्चोग्रोप्यन्तरधीयत ॥ ३६ ॥ तेपि दारुवनात्तस्मात्प्रातः संविग्रमानसाः ॥ पितामहं महात्मानमासीनं परमासने ॥ ३७ ॥
 गत्वा विज्ञापयामासुः प्रवृत्तमखिलं विभोः ॥ शुभे दारुवने तस्मिन् मुनयः क्षीणचेतसः ॥ ३८ ॥ सोपि संचिंत्य मनसा क्षणादेव पितामहः ॥
 तेषां प्रवृत्तमखिलं पुण्ये दारुवने पुरा ॥ ३९ ॥ उत्थाय प्रांजलिर्भूत्वा प्रणिपत्य भवाय च ॥ उवाच सत्वरं ब्रह्मा मुनीन्दारुवनालयान् ॥ ४० ॥
 धिग्युष्मान्प्राप्तनिधनान्महानिधिमनुत्तमम् ॥ वृथाकृतं यतो विप्रा युष्माभिर्भाग्यवर्जितैः ॥ ४१ ॥ यस्तु दारुवने तस्मिंल्लिङ्गी दृष्टोप्यलिं
 गिभिः ॥ युष्माभिर्विकृताकारः स एव परमेश्वरः ॥ ४२ ॥ गृहस्थैश्च न निंद्यास्तु सदा ह्यतिथयो द्विजाः ॥ विरूपाश्च सुरूपाश्च मलिना
 आप्यपंडिताः ॥ ४३ ॥ सुदर्शनेन मुनिना कालमृत्युरपि स्वयम् ॥ पुरा भूमौ द्विजाग्रेण जितो ह्यतिथिपूजया ॥ ४४ ॥ अन्यथा नास्ति
 संतर्तुं गृहस्थैश्च द्विजोत्तमैः ॥ त्यक्त्वा चातिथिपूजां तामात्मनो भुवि शोधनम् ॥ ४५ ॥ गृहस्थोपि पुरा जेतुं सुदर्शन इति श्रुतः ॥
 प्रतिज्ञामकरोज्जायां भार्यामाह पतिव्रताम् ॥ ४६ ॥ सुव्रते सुभ्रु सुभगे शृणु सर्वं प्रयत्नतः ॥ त्वया वै नावमन्तव्या गृहे ह्यतिथयः सदा ॥ ४७ ॥
 सर्व एव स्वयं साक्षादतिथिर्यत्पिनाकधृक् ॥ तस्मादतिथये दत्त्वा आत्मानमपि पूजय ॥ ४८ ॥ एवमुक्त्वाथ संतप्ता विवशा सा पतिव्रता ॥
 पतिमाह रुदंती च किमुक्तं भवता प्रभो ॥ ४९ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्राह सुदर्शनः ॥ देयं सर्वं शिवायार्ये शिव एवातिथिः
 स्वयम् ॥ ५० ॥ तस्मात्सर्वे पूजनीयाः सर्वेप्यतिथयः सदा ॥ एवमुक्ता तदा भर्त्रा भार्या तस्य पतिव्रता ॥ ५१ ॥ शेषामिवाज्ञामादाय
 मूर्ध्ना सा प्राचरत्तदा ॥ परीक्षितुं तथा श्रद्धां तयोः साक्षाद्विजोत्तमाः ॥ ५२ ॥ धर्मो द्विजोत्तमो भूत्वा जगामाथ मुनेर्गृहम् ॥ तं दृष्ट्वा चार्च
 यामास सार्धाद्यैरनघा द्विजम् ॥ ५३ ॥ संपूजितस्तया तां तु प्राह धर्मो द्विजः स्वयम् ॥ भद्रे कुतः पतिर्धर्मास्तव भर्ता सुदर्शनः ॥ ५४ ॥
 जेतुं मृत्युमिति शेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

टी. च.

४९

॥४८॥

स्वं स्वशरीरम् ॥ ५५ ॥ धर्मे धर्मरूपे द्विजे । यद्वा धर्मे धर्मविषये आत्मानं स्वशरीरं निवेदितुं मतिं चक्रे इत्यग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

अन्नाद्यैरलमद्यायै स्वं दातुमिह चाहसि ॥ सा च लज्जावृता नारी स्मरन्ती कथितं पुरा ॥ ५५ ॥ भर्त्रा न्यमीलयन्नेत्रे चचाल च पतिव्रता ॥ किंचित्पाह पुनस्तं वै धर्मे चक्रे च सा मतिम् ॥ ५६ ॥ निवेदितुं किलात्मानं तस्मै पत्युरिहाज्ञया ॥ एतस्मिन्नन्तरे भर्ता तस्या नार्याः सुदर्शनः ॥ ५७ ॥ गृहद्वारं गतो धीमांस्तामुवाच महासुनिः ॥ एहोहि क्व गता भद्रे तमुवाचातिथिः स्वयम् ॥ ५८ ॥ भार्यया त्वनया सार्धं मेथुनस्थोऽहमद्य वै ॥ सुदर्शन महाभाग किं कर्तव्यमिहोच्यताम् ॥ ५९ ॥ सुरतांतस्तु विप्रैर्द्र संतुष्टोहं द्विजोत्तम ॥ सुदर्शनस्ततः प्राह सुप्रहृष्टो द्विजोत्तमः ॥ ६० ॥ भुंक्ष्व चैनां यथाकामं गमिष्येहं द्विजोत्तम ॥ हृष्टोऽथ दर्शयामास स्वात्मानं धर्मराट् स्वयम् ॥ ६१ ॥ प्रददौ चेप्सितं सर्वं तमाह च महाद्युतिः ॥ एषा न भुक्ता विप्रैर्द्र मनसापि सुशोभना ॥ ६२ ॥ मया चैषा न संदेहः श्रद्धां ज्ञातुमिहागतः ॥ जितो वै यस्त्वया मृत्युर्धर्मैकेन सुव्रत ॥ ६३ ॥ अहोस्य तपसो वीर्यमित्युक्त्वा प्रययौ च सः ॥ तस्मात्तथा पूजनीयाः सर्वे ह्यतिथयः सदा ॥ ६४ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन भाग्यहीना द्विजोत्तमाः ॥ तमेव शरणं तूर्णं गंतुमर्हथ शंकरम् ॥ ६५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणो ब्राह्मणर्षभाः ॥ ब्रह्माणमभिवंद्यार्ताः प्रोचुराकुलितेक्षणाः ॥ ६६ ॥ ब्राह्मणा उचुः ॥ नापेक्षितं महाभाग जीवितं विकृताः स्त्रियः ॥ दृष्टोऽस्माभिर्महादेवो निंदितो यस्त्वनिंदितः ॥ ६७ ॥ शप्तश्च सर्वगः शूली पिनाकी नीललोहितः ॥ अज्ञानाच्छापजा शक्तिः कुंठितास्य निरीक्षणात् ॥ ६८ ॥ वक्तुमर्हसि देवेश संन्यासं वै क्रमेण तु ॥ द्रष्टुं वै देवदेवेशमुग्रं भीमं कपर्दिनम् ॥ ६९ ॥ पितामह उवाच ॥ आदौ वेदानधीत्यैव श्रद्धया च गुरोः सदा ॥ विचार्यार्थं मुनेर्धर्मान् प्रतिज्ञाय द्विजोत्तमाः ॥ ७० ॥ ग्रहणान्तं हि वा विद्वानथ द्वादश वार्षिकम् ॥ स्नात्वाहृत्य च दारान्वै पुत्रानुत्पाद्य सुव्रतान् ॥ ७१ ॥ वृत्तिभिश्चानुरूपभिस्तान्विभज्य सुतान्सुनिः ॥ अग्निष्टोमादिभिश्चेष्ट्वा यज्ञैर्यज्ञेश्वरं विभुम् ॥ ७२ ॥ पूजयेत्परमात्मानं प्राप्यारण्यं विभावसौ ॥ मुनिर्द्वादशवर्षं वा वर्षमात्रमथापि वा ॥ ७३ ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तथा सुदर्शनवदित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

लि. पु.

५४९॥

॥७४॥७५॥७६॥७७॥ शिवरूपा विमुक्तिः कैवल्यरूपेतर्यः ॥७८॥७९॥८०॥ शिवभक्तानां तु मुक्तये तादृशायासो नास्तीति भक्तमाहात्म्यं वर्णयति—सद्योपीत्यादिना । सद्योपीत्ययं द्विपातश्लोकः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम् “तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः । कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ योगिनामपि सर्वेषु मद्भक्तेनांतरात्मना । श्रद्धावान् भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥” इति ॥८१॥८२॥ श्वेतेन श्वेतमुनिनापि भवभक्त्या एवं मृत्युर्जितः परमात्मनि परमात्मरूपे शिवे शंकरे सुखकरे वः युष्माकं भक्तिरस्त्वित्यन्वयः ॥८३॥ ऋषिगणैः सकलैस्तपोयुतेर्माययागतर्गातिं परमेशम् ॥ भक्तिगम्यमपवर्गदं शिवं सांवमेव हृदि भावये सदा ॥ इति श्रीलिंग महापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ त्रिंशके वर्ण्यतेऽध्याये श्वेत आराध्य शंकरम् ॥ अंतकांतकमीशानं मृत्युग्रस्तोप्यममुचत् ॥ शैलादिः पक्षद्रादृशकं वापि दिनद्रादृशकं तु वा ॥ क्षीरभुक् संयुतः शान्तः सर्वान् संपूजयेत्सुरान् ॥ ७४ ॥ इद्वैवं जुहुयादग्नौ यज्ञपात्राणि मंत्रतः ॥ अप्सु वै पार्थिवं न्यस्य गुरवे तैजसानि तु ॥ ७५ ॥ स्वधनं सकलं चैव ब्राह्मणेभ्यो विशंकया ॥ प्रणिपत्य गुरुं भूमौ विरक्तः संन्यसे द्यतिः ॥ ७६ ॥ निकृत्य केशान्सशिखानुपवीतं विसृज्य च ॥ पंचभिर्जुहुयादप्सु भूः स्वाहेति विचक्षणः ॥ ७७ ॥ ततश्चोर्ध्वं चरेदेवं यतिः शिवविमुक्तये ॥ व्रतेनानशनेनापि तोयवृत्त्यापि वा पुनः ॥ ७८ ॥ पर्णवृत्त्या पयोवृत्त्या फलवृत्त्यापि वा यातिः ॥ एवं जीवन्मृतो नो चेत् षण्मासाद्वत्सरात्तु वा ॥ ७९ ॥ प्रस्थानादिकमायासं स्वदेहस्य चरेद्यतिः ॥ शिवसायुज्यमाप्नोति कर्मणाप्येवमाचरन् ॥ ८० ॥ सद्योपि लभते मुक्तिं भक्तियुक्तो दृढव्रताः ॥ ८१ ॥ त्यागेन वा किं विधिनाप्यनेन भक्तस्य रुद्रस्य शुभैर्व्रतैश्च ॥ यज्ञैश्च दानैर्विविधैश्च होमैर्लब्धैश्च शास्त्रैर्विविधैश्च वेदैः ॥ ८२ ॥ श्वेतेनैवं जितो मृत्युर्भवभक्त्या महात्मना ॥ वोस्तु भक्तिर्महादेवे शंकरे परमात्मनि ॥ ८३ ॥ इति श्रीलिंग महापुराणे पूर्वभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ शैलादिरुवाच ॥ एवमुक्तास्तदा तेन ब्रह्मणा ब्राह्मणभवाः ॥ श्वेतस्य च कथां पुण्या मपृच्छन्परमर्षयः ॥ १ ॥ पितामह उवाच ॥ श्वेतो नाम मुनिः श्रीमान् गतायुर्गिरिगह्वरे ॥ सक्तो ह्यभ्यर्च्य यद्भक्त्या तुष्टाव च महेश्वरम् ॥ २ ॥ रुद्राध्यायेन पुण्येन नमस्तेत्यादिना द्विजाः ॥ ततः कालो महातेजाः कालप्राप्तं द्विजोत्तमम् ॥ ३ ॥ श्वेतमुनिकथां निरूपयति—एवमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ नमस्तेत्यादिना “नमस्ते रुद्रमन्यवे” इत्यादिपञ्चपदार्थकांडीयपञ्चमप्रश्नरूपेण रुद्राध्यायेन रुद्रस्तुतिरूपत्वात्तत्संज्ञकाध्यायेन भक्त्या महेश्वरमभ्यर्च्य तुष्टाव चेत्यन्वयः । एतन्माहात्म्यमुक्तं वेदमाध्याये—“किं जपेनामृतत्वं नो ब्रूहीत्युक्तो मुनिर्जगौ ॥ शतरुद्रीयकणेति जावाला आमनन्ति तत् ॥” तथा च शिवरहस्यदशमांशे उक्तम् “जपेत्समग्रं नमकं समग्रं चमकं तथा ॥ रुद्रमित्युच्यते सद्भिर्माहाधौघविनाशनम् ॥ नमकं चमकैकेनानुवाकेन युतं जपेत् ॥ एवमेकादशावृत्त्या

टी.

३०

॥४९॥

रुद्रैकादशनी स्मृता ॥ रुद्रैकादशनीं जप्त्वा तथैकादशनीं पुनः ॥ श्रीरुद्रमिति विद्वद्भिः कथ्यते भक्तिमुक्तिदम् ॥ श्रीरुद्रैकादशावृत्या महारुद्रमुदाहृतम् । तथैकादशधा जप्तमति
रुद्रमिति स्मृतम् ॥ मल्लिगं त्वमिवीक्ष्य रुद्रजनमोवाक्यैः स्तुवन् भक्तितः शंभुं शंभवसत्तमोत्तमपदं प्राप्नोति रुद्रं जपन् ॥ रुद्रेण प्रणमन्प्रदक्षिणार्वाधिं कुर्वन्महापातकैस्तुक्तः
श्रीशतरुद्रमंत्रजपकृच्छ्रंभोरथांते गणः ॥ अस्मिन्समग्रनमके नामानि त्रिशतं द्विजाः ॥ तिष्ठन्ति श्रुतिसाराणि भक्तिमुक्तिप्रदानि हि ॥ एतैर्यो नाममल्लिगो स्थावरे जंगमेपि वा ॥
पूजयेत्सा महापूजा तथा प्रीणाति शंकरः ॥” प्रणवादिपदजपविधानं तत्रैवोक्तं “ ताराद्यंतपदं जपेद्यपि मुदा रुद्रं ह्रतोच्चं विना नत्वा प्रांजलिरिशनाम कलयन्मुक्तो महापातकैः ॥
मस्मोद्धूलितदेह एव हि जपञ्छ्रीरुद्रमंत्रं द्विजो रुद्राक्षामल्लदेह एव हि भवेन्मुक्तो महापातकैः ॥ इत्याद्यस्य माहात्म्यमनेकश्रुतिस्मृतिपुराणेषूक्तं सुधीभिरवगम्यम् । कालप्राप्तं
नेतुं संचित्य विप्रैर्द्रास्सान्निध्यमकरोन्मुनेः ॥ श्वेतोपि दृष्ट्वा तं कालं कालप्राप्तोपि शंकरम् ॥ ४ ॥ पूजयामास पुण्यात्मा त्रियंबकमनुस्मरन् ॥
त्रियंबकं यजेदेवं सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥ ५ ॥ किं करिष्यति मे मृत्युर्मृत्योर्मृत्युरहं यतः ॥ तं दृष्ट्वा सस्मितं प्राह श्वेतं लोकभयंकरः ॥ ६ ॥
एहोहि श्वेत चानेन विधिना किं फलं तव ॥ रुद्रो वा भगवान् विष्णुर्ब्रह्मा वा जगदीश्वरः ॥ ७ ॥ कः समर्थः परित्रातुं मया ग्रस्तं द्विजोत्तम ॥
अनेन मम किं विप्र रौद्रेण विधिना प्रभोः ॥ ८ ॥ नेतुं यस्योत्थितश्चाहं यमलोकं क्षणेन वै ॥ यस्माद्गतायुस्त्वं तस्मान्मुने नेतुमिहो
द्यतः ॥ ९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भैरवं धर्ममिश्रितम् ॥ हा रुद्र रुद्ररुद्रेति ललाप मुनिपुंगवः ॥ १० ॥ तं प्राह च महादेवं कालं संप्रेक्ष्य वै
दृशा ॥ नेत्रेण बाष्पमिश्रेण संभ्रांतेन समाकुलः ॥ ११ ॥ श्वेत उवाच ॥ त्वया किं काल नो नाथश्चास्ति चेद्धि वृषध्वजः ॥ लिंगोऽस्मिन्
शंकरो रुद्रः सर्वदेवभवोद्भवः ॥ १२ ॥ अतीव भवभक्तानां मद्विधानां माहात्मनाम् ॥ विधिना किं महाबाहो गच्छ गच्छ यथाग
तम् ॥ १३ ॥ ततो निशम्य कुपितस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भयंकरः ॥ श्रुत्वा श्वेतस्य तद्वाक्यं पाशहस्तो भयावहः ॥ १४ ॥ सिंहनादं महत्कृत्वा चारुफाटय
च मुहुमुहुः ॥ बबंध च मुनिं कालः कालप्राप्तं तमाह च ॥ १५ ॥ मया बद्धोसि विप्रपै श्वेतं नेतुं यमालयम् ॥ अद्य वै देवदेवेन तव
रुद्रेण किं कृतम् ॥ १६ ॥ क शर्वस्तव भक्तिश्च क पूजा पूजया फलम् ॥ क चाहं क च मे भीतिः श्वेत बद्धोसि वै मया ॥ १७ ॥
लिंगोऽस्मिन् संस्थितः श्वेत तव रुद्रो महेश्वरः ॥ निश्चेष्टोसौ महादेवः कथं पूज्यो महेश्वरः ॥ १८ ॥
गतायुषम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ शोभनः सुखकरो गंधः सम्बन्धो वा आमोदो यस्यासौ सुगंधिस्तम् “ गंधो गंधक आमोदे लेशो संबन्धगर्वयोः ” इति विश्वः ॥ पुष्ट्या पोष
णेन वर्धयति जगद्द्विं प्रापयतीति पुष्टिवर्धनस्तम् ‘पुष्टिर्द्वौ च पोषणे’ इति विश्वः ॥ ५ ॥ यतः यत्प्रसादान्मृत्योरपि मृत्युरहं भविष्यामीत्यन्वयः ॥ ६-१८ ॥

लि. पु.
॥५०॥

॥१९॥२०॥बली अंतकः जीवितं ससर्जैत्यन्वयः॥२१॥ उच्चा उत्तमा धीयेस्य सः उच्चधीः श्वेतमुनिः अंतकान्तकं भवस्य दर्शनैवे मृतं मृत्युं च निरीक्ष्य ऊर्ध्वम् उच्चं यथा भवति तथा ननाद । आनन्देनाव्यक्तशब्दं कृतवानित्यर्थः । विप्रपुंगवा इति मुनिसम्बोधनम् ॥२२॥२३॥२४॥२५॥ बालधीरयमन्तकः मृतः अस्य मुनेश्च प्रसीदेति गणेश्वरो नन्दी उवाचेत्यन्वयः ॥ २६ ॥ क्षणाद्ब्रूतशरीरमंतकं सुवि दृष्ट्वा द्विजोत्तमं श्वेतमनुगृह्य ततो भगवान् गृढशरीरं गुप्तशरीरं विवेशेत्यन्वयः । अत्र दर्शनादेव अन्तको-

ततः सदाशिवः स्वयं द्विजं निहन्तुमागतम्॥निहन्तुमंतकं स्मयन् स्मरारियज्ञहा हरः॥१९॥त्वरन् विनिर्गतः परः शिवः स्वयं त्रिलोचनः॥त्रि-
यंबकोऽम्बया समं सनंदिना गणेश्वरेः॥२०॥ससर्ज जीवितं क्षणाद्भवं निरीक्ष्य वै भयात् ॥पपात चाशु वै बली मुनेस्तु सान्निधौ द्विजाः॥२१॥
ननाद चोर्ध्वमुच्चधीर्निरीक्ष्य चांतकांतकम् ॥ निरीक्षणेन वै मृतं भवस्य विप्रपुंगवाः॥२२॥ विनेदुरुच्चमीश्वराः सुरेश्वरा महेश्वरम् ॥ प्रणेषु
रंबिकासुमां मुनीश्वरास्तु हर्षिताः ॥२३॥ ससर्जुरस्य मूर्ध्नि वै मुनेर्भवेत्यस्य स्वेचराः ॥ सुशोभनं सुशीतलं सुपुष्पवर्षमंबरात् ॥२४॥ अहो
निरीक्ष्य चांतकं मृतं तदा सुविस्मितः ॥ शिलाशनात्मजोऽव्ययं शिवं प्रणम्य शंकरम्॥२५॥ उवाच बालधीर्मृतः प्रसीद चेति वै मुनेः॥
महेश्वरं महेश्वरस्य चानुगो गणेश्वरः ॥२६॥ ततो विवेश भगवाननुगृह्य द्विजोत्तमम् ॥ क्षणाद्ब्रूतशरीरं हि ध्वस्त दृष्ट्वांतकं क्षणात्॥२७॥
तस्मान्मृत्युंजयं चैव भक्त्या संपूजये द्विजाः ॥ मुक्तिदं मुक्तिदं चैव सर्वेषामपि शंकरम् ॥ २८ ॥ बहुना किं प्रलापेन संन्यस्याभ्यर्च्य वै
भवम् ॥ भक्त्या चापरया तास्मिन् विशोका वै भविष्यथ ॥ २९ ॥ शैलादिरुवाच ॥ एवमुक्तास्तदा तेन ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥ प्रसीद
भक्तिर्देवेशे भवेद्बुद्धे पिनाकिनि ॥ ३० ॥ केन वा तपसा देव यज्ञेनाप्यथ केन वा ॥ व्रतैर्वा भगवद्भक्ता भविष्याति द्विजातयः ॥ ३१ ॥
पितामह उवाच ॥ न दानेन मुनिश्रेष्ठास्तपसा च न विद्यया ॥ यज्ञैर्होमैर्व्रतैर्वैदेयैर्गोशास्त्रैर्निरोधनैः ॥ ३२ ॥

जीवनं सूचितम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अपरया अनन्यभावेनेत्यर्थः ॥२९॥ ब्रह्मवादिनो ऋषयः देव ब्रह्मन् प्रसीद देवेशे रुद्धे पिनाकिनि केन तपसा वा केन यज्ञेन वा व्रतै
भक्तिर्भवेदथ भक्तिप्राप्त्यनंतरं द्विजातयो भगवद्भक्ता भविष्यन्तीत्याहुरिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

टी. अ.
३०

॥५०॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मया नन्दिना यथा मृत्युर्जितस्तद्वत् श्वेतेनापि जित इत्यनेन स्वकथा सूचिता ॥३७॥ यो नित्यं तव बल्लभो ह्यमृतदः श्रीरुद्रसंज्ञो मनुः
शिवानां सुखदायको ह्युत्तरं सर्वाघसंहारकः । त्वत्पूजा हवीं च तर्पणजपे लिंगाभिषेकः सदा तेन स्यात्स्तवनं च सांवपुरतो मृत्युंजय प्रार्थये ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे
शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ एकात्रिंशे ऋषिगणा ब्रह्मप्रोक्तविधानतः ॥ तपसाराध्य देवेशं भावेन ददशुः शिवम् ॥ सनत्कुमारः शैलादिं प्रति ऋषिवृत्तांतं पृच्छति

प्रसादे नैव सा भाक्तिः शिवे परमकारणे ॥ अथ तस्य वचः श्रुत्वा सर्वे ते परमर्षयः ॥३३॥ सदारतनयाः श्रान्ताः प्रणमुश्च पितामहम् ॥
तस्मात्पाशुपती भक्तिर्धर्मकामार्थसिद्धिदा ॥३४॥ मुनोर्विजयदा चैव सर्वमृत्युजयप्रदा ॥ दधीचस्तु पुरा भक्त्या हरिं जित्वामरैर्विभुम् ॥३५॥
क्षयं जघान पादेन वज्रास्थित्वं च लब्धवान् ॥ मयापि निर्जितो मृत्युर्महादेवस्य कीर्तनात् ॥३६॥ श्वेतेनापि गतेनास्यं मृत्योर्मुनिवरेण
तु ॥ महादेवप्रसादेन जितो मृत्युर्यथा मया ॥३७॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ सनत्कुमार उवाच ॥ कथं भव
प्रसादेन देवदारुवनौकसः ॥ प्रपन्नाः शरणं देवं वक्षुमर्हसि मे प्रभो ॥१॥ शैलादिरुवाच ॥ तातुवाच महाभागान्भगवानात्मभूः स्वयम् ॥
देवदारुवनस्थास्तु तपसा पावकप्रभान् ॥२॥ पितामह उवाच ॥ एष देवो महादेवो विज्ञेयस्तु महेश्वरः ॥ न तस्मात्परमं किञ्चित्पदं सम
धिगम्यते ॥३॥ देवानां च ऋषीणां च पितॄणां चैव स प्रभुः ॥ सहस्रयुगपर्यन्ते प्रलये सर्वदेहिनः ॥४॥ संहृत्येष भगवान् कालो भूत्वा
महेश्वरः ॥ एष चैव प्रजाः सर्वाः सृजत्येकः स्वतेजसा ॥५॥ एष चक्री च वज्री च श्रीवत्सकृतलक्षणः ॥ योगी कृतयुगे चैव त्रेतायां ऋतु
रुच्यते ॥६॥ द्वापरे चैव कालाग्निर्धर्मकेतुः कलौ स्मृतः ॥ रुद्रस्य मूर्तयस्त्वेता येऽभिध्यायन्ति पांडिताः ॥ ७ ॥ चतुरस्रं बहिर्ध्वांतरष्टास्रं
पिंडिकाश्रये ॥ वृत्तं सुदर्शनं योग्यमेवं लिङ्गं प्रपूजयेत् ॥८॥ तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा सत्त्वं विष्णुः प्रकाशकम् ॥ मूर्तिरेका स्थिता चास्य
मूर्तयः परिकीर्तिताः ॥ ९ ॥ यत्र तिष्ठति तद्ब्रह्म योगेन तु समान्वितम् ॥ तस्माद्दि देवदेवेशमीशानं प्रभुमव्ययम् ॥१०॥

कथमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ पितामहो ब्रह्मा शिव एव सर्वस्वरूप इति वर्णयति-एष इत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तमस्तमोगुणः अग्निः रजो ब्रह्मा
सत्त्वं विष्णुः इति परिकीर्तिता मूर्तयः अस्य शिवस्यैका मूर्तिरित्यन्वयः ॥ ९ ॥ योगेन समाधिना समन्वितं यत्र जीवे शिवरूपमिति शेषः । तिष्ठति तदेव ब्रह्म । यदा
योगेन पिंडिकायोगेन समन्वितं शिवरूपं लिङ्गं यत्र तिष्ठति तदेव ब्रह्मेत्यन्वयः । तस्यैव सर्वाधारत्वात्स्वस्यैव स्वाधिकरणत्वं बोध्यम् । तस्माद्ब्रह्मरूपत्वादीशानमाराध्य

लि. ५.

॥५१॥

न्तीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ अंगुष्ठमात्रमंगुष्ठपरिमाणकमेव न तु ततो न्यूनमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्य लिंगस्य वेदिमध्ये वेदिलग्नक इत्यर्थः । “मध्यं न्यायेऽवकाशे च लग्नके लग्नकेधमे” इति विश्वः ॥ १७ ॥ सबीजं पंचाक्षरमंत्रसहितं यथा स्यात्तथा ब्रह्मभिः सद्योजातादिमंत्रैः ॥ १८ ॥ यथालाभं यथालब्ध द्वयैरित्यर्थः । तदुक्तं ब्रह्मोत्तरखंडे—“यद्यकल्पः स्वयं निःस्वो यथाविभवमर्चयेत् ॥ भक्त्या दत्तेन गौरीशः पुष्पमात्रेण तुष्यति ॥ ” इति । ततः पूर्वोक्तविधिना सिद्धिमवाप्स्यथेत्य

आराधयन्ति विप्रेन्द्रा जितक्रोधा जितोद्विधाः ॥ लिंगं कृत्वा यथान्यायं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ११ ॥ अंगुष्ठमात्रं सुशुभं सुवृत्तं सर्वसंमतम् ॥ समनाभं तथाष्टास्रं षोडशास्रमथापि वा ॥ १२ ॥ सुवृत्तं मंडलं दिव्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ वेदिका द्विगुणा तस्य समा वा सर्वसंमता ॥ १३ ॥ गोमुखी च त्रिभागैका वेद्या लक्षणसंयुता ॥ पट्टिका च समंताद्वै यवमात्रा द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ सौवर्णं राजतं शैलं कृत्वा ताम्रमयं तथा ॥ वेदिकायाश्च विस्तारं त्रिगुणं वै समन्ततः ॥ १५ ॥ वर्तुलं चतुरस्रं वा षडस्रं वा त्रिरस्रकम् ॥ समंतान्निर्वणं शुभ्रं लक्षणै स्तत्सुलक्षितम् ॥ १६ ॥ प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं पूजालक्षणसंयुतम् ॥ कलशं स्थापयेत्तस्य वेदिमध्ये तथा द्विजाः ॥ १७ ॥ सहिरण्यं सबीजं च ब्रह्मभिश्चाभिमंत्रितम् ॥ सेचयेच्च ततो लिंगं पवित्रैः पञ्चभिः शुभैः ॥ १८ ॥ पूजयेच्च यथालाभं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ समाहिताः पूजयध्वं सपुत्राः सह बंधुभिः ॥ १९ ॥ सर्वे प्रांजलयो भूत्वा शूलपाणिं प्रपद्यत ॥ ततो द्रक्ष्यथ देवेशं दुर्दर्शमकृतात्माभिः ॥ २० ॥ यं दृष्ट्वा सर्वमज्ञानमधर्मश्च प्रणश्यति ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा ब्रह्माणममितौजसम् ॥ २१ ॥ संप्रस्थिता वनौकास्ते देवदारुवनं ततः ॥ आरा धयितुमारब्धा ब्रह्मणा कथितं यथा ॥ २२ ॥ स्थंडिलेषु विचित्रेषु पर्वतानां गुहासु च ॥ नदीनां च विविक्तेषु पुलिनेषु शुभेषु च ॥ २३ ॥ शैवालशोभनाः केचित्कोचिदंतर्जलेशयाः ॥ केचिदर्भावकाशास्तु पादांगुष्ठाग्रधिष्ठिताः ॥ २४ ॥ दंतोलूखलिनस्त्वन्ये अश्मकुट्टास्तथा परे ॥ स्थानवीरासनास्त्वन्ये मृगचर्यारताः परे ॥ २५ ॥ कालं नयन्ति तपसा पूजया च महाधियः ॥ एवं संवत्सरे पूर्णे वसन्ते समुपस्थिते ॥ २६ ॥ ततस्तेषां प्रसादार्थं भक्तानामनुकंपया ॥ देवः कृतयुगे तस्मिन्गिरौ हिमवतः शुभे ॥ २७ ॥

न्ययः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शैवाले शोभन्ति ते शैवालशोभनाः शैवालासना इत्यर्थः । अंतर्जले शयितं येषां ते अन्तर्जलेशयाः दर्भेषु अवकाशं येषां ते दर्भावकाशाः पादांगुष्ठाग्रेणाधितिष्ठन्ति ते पादांगुष्ठाग्रधिष्ठिताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

टी. अ.

३१

॥५१॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ शृंगारमाविष्कुर्वन्निति शेषः । यद्वा शृंगारमिति क्रियातिशेयम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ते तव अगतिममार्गं गतिं मार्गं न जानीम
 इत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्रि त्रिगुणा अंवा पार्वती यस्यासौ त्र्यंबकः । कं सुखं तेन दर्पयति हर्षयति मोहयति वा कंदर्पः तस्मै । कमित्यव्ययमुदकसुखयोः
 देवदारुवनं प्राप्तः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥ भस्मपांसूपदिग्धांगो नग्नो विकृतलक्षणः ॥ २८ ॥ उल्मुकव्यग्रहस्तश्च रक्तार्पिगललोचनः ॥ काचिच्च
 हसते रौद्रं कचिद्वायति विस्मितः ॥ २९ ॥ काचिन्नृत्याति शृंगारं कचिद्रौति मुहुर्मुहुः ॥ आश्रमे ह्यटते भैक्ष्यं याचते च पुनः पुनः ॥ ३० ॥
 मायां कृत्वा तथारूपां देवस्तद्धनमागतः ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे तुष्टुषुश्च समाहिताः ॥ ३१ ॥ अद्भिर्विविधमाल्यैश्च धूपैर्गन्धैस्तथैव च ॥
 सपत्नीका महाभागाः सपुत्राः सपरिच्छदाः ॥ ३२ ॥ मुनयस्ते तथा वाग्भिरीश्वरं चेदमब्रुवन् ॥ अज्ञानादेवदेवेश यदस्माभिरनुष्ठितम्
 ॥ ३३ ॥ कर्मणा मनसा वाचा तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि ॥ चरितानि विचित्राणि गुह्यानि गहनानि च ॥ ३४ ॥ ब्रह्मादीनां च देवानां दुर्विज्ञे
 यानि ते हर ॥ अगतिं ते न जानीमो गतिं नैव च नैव च ॥ ३५ ॥ विश्वेश्वर महादेव योसि सोसि नमोस्तु ते ॥ स्तुवंति त्वां महा
 त्मानो देवदेवं महेश्वरम् ॥ ३६ ॥ नमो भवाय भव्याय भावनायोद्भवाय च ॥ अनंतबलवीर्याय भूतानां पतये नमः ॥ ३७ ॥ संहर्त्रे च
 पिशंगाय अव्ययाय व्ययाय च ॥ गंगासलिलधाराय आधाराय गुणात्मने ॥ ३८ ॥ त्र्यंबकाय त्रिनेत्राय त्रिशूलवरधारिणे ॥ कंदर्पाय
 हुताशाय नमोस्तु परमात्मने ॥ ३९ ॥ शंकराय वृषांकाय गणानां पतये नमः ॥ दंडहस्ताय कालाय पाशहस्ताय वै नमः ॥ ४० ॥
 वेदमंत्रप्रधानाय शतजिह्वाय वै नमः ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च स्थावरं जंगमं च यत् ॥ ४१ ॥ तव देहात्समुत्पन्नं देव सर्वमिदं जगत् ॥
 पासि हंसि च भद्रं ते प्रसीद भगवंस्ततः ॥ ४२ ॥ अज्ञानाद्यदि विज्ञानाद्यत्किंचित्कुरुते नरः ॥ तत्सर्वं भगवानेव कुरुते योगमायया ॥
 ॥ ४३ ॥ एवं स्तुत्वा तु मुनयः प्रहृष्टैरंतरात्मभिः ॥ याचन्त तपसा युक्तः पश्यामस्त्वां यथापुरा ॥ ४४ ॥ ततो देवः प्रसन्नात्मा स्वमे
 वास्थाय शंकरः ॥ रूपं त्र्यक्षं च संद्रष्टुं दिव्यं चक्षुरदात्प्रभुः ॥ ४५ ॥
 ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भगवन्निति । तदुक्तं वैष्णवे—“उत्पत्तिं च विनाशं च भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति” इति । तत्संबुद्धौ हे
 भगवन् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ त्वां पुरा पूर्वरूपेण यथा पश्यामः तथा कुर्वित्यन्वयः । याचन्तेत्यत्रागमशास्त्रस्यातित्यत्वाद्वागमाभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

लि. पु

१५२॥

दारुवनमोको आश्रयो यथा ते दारुवनौकसः “ओकः सन्ननि चाश्रये ” इति विश्वः ॥ ४६ ॥ आराधनास्तु लिङ्गे ऋषिगणवृन्दस्य निष्कलः सोमः । दिव्यदृशिर्मिर्दृश्यः पायादस्माच्छिवः स भवतापात् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ द्वात्रिंशे दिव्यरूपं तं शिवं सर्वगतं प्रभुम् ॥ तुष्टुर्नमसा रुद्रं धन्या दारुवनौकसः ॥ ऋषयो महेश्वरं स्तुवंति-नम इत्यादिना । दिश एव वासो यस्य सः दिग्वासाः अपरिच्छिन्नरूपत्वादित्यर्थः । तस्मै नित्यं नम इत्यस्य सर्वत्रानुपगः । कृतांताय प्रलयकारणेत्येत्यर्थः । विकटाय सुंदराय । यद्वा विशालाय “विकटः सुंदरे प्रोक्तो विशालविकटालयोः” इति विश्वः । करालाय संसारविटपकुठारायेत्यर्थः । “करालं तु कुठारके” इति विश्वः । करालं भीषणं वदनं यस्यासौ करालवदनः ॥ १ ॥ नास्ति रूपं यस्यासावरूपः कटं गजाननमस्तकं कटति प्रेम्णा वरयीति कटकटः । विभक्त्यलुक्

लब्धदृष्ट्या तथा दृष्ट्वा देवदेवं त्रियंबकम् ॥ पुनस्तुष्टुवुरीशानं देवदारुवनौकसः ॥ ४६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ नमो दिग्वाससे नित्यं कृतांताय त्रिशूलिने ॥ विकटाय करालाय करालवदनाय च ॥ १ ॥ अरूपाय सुरूपाय विश्वरूपाय ते नमः ॥ कटकटाय रुद्राय स्वाहाकाराय वै नमः ॥ २ ॥ सर्वप्रणतदेहाय स्वयं च प्रणतात्मने ॥ नित्यं नीलशिखंडाय श्रीकंठाय नमोनमः ॥ ३ ॥ नीलकंठाय देवाय चिताभस्मांगधारिणे ॥ त्वं ब्रह्मा सर्वदेवानां रुद्राणां नीललोहितः ॥ ४ ॥ आत्मा च सर्वभूतानां सांख्यैः पुरुष उच्यते ॥ पर्वतानां महामेरुर्नक्षत्राणां च चंद्रमाः ॥ ५ ॥ ऋषीणां च वसिष्ठस्त्वं देवानां वासवस्तथा ॥ ओङ्कारः सर्ववेदानां श्रेष्ठं साम च सामसु ॥ ६ ॥ आरण्यानां पशूनां च सिंहस्त्वं परमेश्वरः ॥ ग्राम्याणामृषभश्चासि भगवाँल्लोकपूजितः ॥ ७ ॥ सर्वथा वर्तमानोपि यो यो भावो भविष्यति ॥ त्वामेव तत्र पश्यामो ब्रह्मणा कथितं तथा ॥ ८ ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च विषादो मद एव च ॥ एतदिच्छामहे बोद्धुं प्रसीद परमेश्वर ॥ ९ ॥

छांदसः । रुद्राय रुद्रशब्देऽस्मात्किपि रुच्छब्दः द्रवति यमिति रुद्रः सर्वात्मकत्वात्सर्वशब्दप्रतिपाद्य इत्यर्थः । स्वाहां करोति स्वाहाकारः यजमानरूप इत्यर्थः ॥ २ ॥ सर्वैः प्रणतो नमस्कृतो देहो यस्य तस्मै प्रणतो नम्र आत्मा यस्यासौ प्रणतात्मा तस्मै सर्वाधारत्वादित्यर्थः । नित्यं निरंतरं नीलः शिखंडो जटाजूटो यस्य स नीलशिखंडः अपलितकेश इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वर्तमानोपि विद्यमानोपि यो यो भावः तत्र स्वरूपं भविष्यति तत्र ब्रह्मणा यथा सर्वस्वरूपत्वं कथितं सर्वथा सर्वप्रकारेण पश्यामस्तथा कुर्विति शेषः ॥ ८ ॥ एतत्कामादिपंचकं सर्वशङ्कं कथमिति शेषः ॥ बोद्धुमिच्छामहे हे परमेश्वर प्रसीदत्यन्वयः ॥ ९ ॥

टी. क.

३२

॥ ५२ ॥

भगवत्प्रसादाल्लब्धबोधाः स्वयमेव तत्स्वरूपं वर्णयन्ति—महासंहरणे इत्यादिना ॥ १० ॥ तस्मात्प्रलययाग्निसंकाशादाग्निसमा विकृताश्छन्नरूपाग्नयः कामादय एत उत्पन्ना इत्याग्निमे
णान्वयः ॥ ११ ॥ यानि भूतानि मनुष्यादीनि अन्यानि स्थावराणि चराणि च वह्निना दह्यन्ते इत्याग्निमेणान्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ हे महेश्वर लोकाहिताय त्वं भूतानि परिषि
चसि सोमरूपेणांबुसिक्तान्करोषीत्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्मेत्यतीते । पूर्वोक्तानंतरूपे अन्तं गंतुं न शक्ताः देवानपि देवयति क्रीडयतीति देवदेवः तत्संबुद्धौ देवदेव ते तुभ्यं
नमोऽस्तिवत्यन्वयः । स्मेत्यव्ययमतीते पादपूरणे च ॥ १६ ॥ अग्नीषोमात्मके भव्ये सर्वगे विश्वकारणे ॥ रूपे प्रकाशयास्माकं सांव सर्वमुनिस्तुत ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे

महासंहरणे प्राप्ते त्वया देव कृतात्मना ॥ करं ललाटे संविध्य वह्निरुत्पादितस्त्वया ॥ १० ॥ तेनाग्निना तदा लोका अर्चिर्भिः सर्वतो वृताः ॥
तस्मादाग्निसमा ह्येते बहवो विकृताग्नयः ॥ ११ ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहो दंभ उपद्रवः ॥ यानि चान्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि
च ॥ १२ ॥ दह्यन्ते प्राणिनस्ते तु त्वत्समुत्थेन वह्निना ॥ अस्माकं दह्यमानानां त्राता भव सुरेश्वर ॥ १३ ॥ त्वं च लोकाहितार्थाय भूतानि
परिषिचसि ॥ महेश्वर महाभाग प्रभो शुभनिरीक्षक ॥ १४ ॥ आज्ञापय वयं नाथ कर्तारो वचनं तव ॥ भूतकोटिसहस्रेषु रूपकोटिशतेषु
च ॥ १५ ॥ अन्तं गंतुं न शक्ताः स्म देवदेव नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ नंद्युवाच ॥
ततस्तुतोष भगवाननुगृह्य महेश्वरः ॥ स्तुतिं श्रुत्वा स्तुतस्तेषामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्रापि युष्माभिः कीर्तितं स्तवम् ॥
श्रावयेद्वा द्विजान्विप्रो गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ वक्ष्यामि वो हितं पुण्यं भक्तानां मुनिपुंगवाः ॥ स्त्रीलिंगमखिलं देवी प्रकृतिर्मम देह
जा ॥ ३ ॥ पुँल्लिंगं पुरुषो विप्रा मम देहसमुद्भवः ॥ उभाभ्यामेव वै सृष्टिर्मम विप्रा न संशयः ॥ ४ ॥ न निंदेद्यतिनं तस्माद्दिग्वाससमनु
त्तमम् ॥ बालेन्मत्तविचेष्टं तु मत्परं ब्रह्मवादिनम् ॥ ५ ॥

पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ त्रयस्त्रिंशे स्तवप्रीत ऋषीणां शंकरः स्वयम् ॥ स्तवस्य चैव शैवानां माहिमानमवर्णयत् ॥ १ ॥ शैलादिः शिवाय
ग्रहादिवृत्तं वर्णयति—तत इत्यादिना ॥ ११ ॥ २ ॥ ३ ॥ सृष्टिरुभाभ्यां स्त्रीपुँल्लिंगाभ्यामेव जायते । यद्वा युक्तेति शेषः । अतो मम वै निश्चयेन न संशय इत्यन्वयः । अतः एवोक्तं
सुपमन्युना भारते “न पद्मांका न चक्रांका न वज्रांका यतः प्रजा ॥ लिंगांका च भगांका च तस्मान्माहेस्वरी प्रजा” इति ॥ ४ ॥ लिंगानां शिवचिह्नत्वात् कामक्रोधाद्या
कुला अज्ञानिनः लोकेषणया लिंगान्यावरयन्ति तच्छून्या यतयस्तु दिग्वाससो विचरन्तीति तन्माहिमानं निरूपयति—न निंदेदिति । तस्माद्लिंगानां शिवरूपत्वात् ॥ ५ ॥

लि. पु.

॥५३॥

प्रतिभिव्रह्मचायादेशैवानां महिमानं वर्णयति-ये हीत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ व्यक्तं स्वभावोत्पन्नं च तल्लिङ्गं च व्यक्तलिङ्गं यस्यास्तीति व्यक्तलिङ्गी तस्य एतद्वत् पूर्वाक्तव्रतं दिव्य
श्रेष्ठम् अव्यक्तं कृच्छ्रसाधनसाध्यत्वादस्पष्टमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण लोकानां हितकाम्यया भस्मगुणितः क्रीडतीत्याश्रमेणान्वयः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम्-
“यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते” इति ॥ ११ ॥ एवं पूर्वोक्तं शिवव्रतं वः युष्मभ्यं भद्रं सुखकरं चरत ततो व्रताचरणान्तिस्त्रिमास्य

ये हि मां भस्मनिरता भस्मना दग्धकिल्बिषाः ॥ यथोक्तकारिणो दांता विप्रा ध्यानपरायणाः ॥ ६ ॥ महादेवपरा नित्यं चरन्तो ह्यूर्ध्वरेतसः ॥
अचरन्ति महादेवं वाङ्मनःकायसंयताः ॥ ७ ॥ रुद्रलोकमनुप्राप्य न निवर्तन्ति ते पुनः ॥ तस्मादेतद्व्रतं दिव्यमव्यक्तं व्यक्तलिङ्गिनः ॥ ८ ॥
भस्मव्रताश्च मुंडाश्च व्रतिनो विश्वरूपिणः ॥ न तान्परिवेद्विद्वान्न चैतान्नाभिलषयेत् ॥ ९ ॥ न ह्येवमाप्रियं ब्रूयादमुत्रेह हितार्थवान् ॥ यस्ता
न्निदति मूढात्मा महादेवं स निदति ॥ १० ॥ यस्त्वेतान्पूजयेन्नित्यं स पूजयति शंकरम् ॥ एवमेष महादेवो लोकानां हितकाम्यया ॥ ११ ॥
युगेयुगे महायोगी क्रीडते भस्मगुणितः ॥ एवं चरत भद्रं वस्ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ १२ ॥ अतुलमिह महाभयप्रणाशहेतुं शिवकथितं परमं
पदं विदित्वा ॥ व्यपगतभवलोभमोहचिन्ताः प्रणिपतिताः सहसा शिरोभिरुग्रम् ॥ १३ ॥ ततः प्रमुदिता विप्राः श्रुत्वेवं कथितं तदा ॥ गंधोदकैः
सुशुद्धैश्च कुशपुष्पविमिश्रितैः ॥ १४ ॥ स्नापयन्ति महाकुम्भैरद्भिरेव महेश्वरम् ॥ गायन्ति विविधैर्गुह्यैर्दुर्कारैश्चापि सुस्वरैः ॥ १५ ॥ नमो देवाधि
देवाय महादेवाय वै नमः ॥ अर्धनारीशरीराय सांख्ययोगप्रवर्तिने ॥ १६ ॥ मेघवाहनकृष्णाय गजचर्मनिवासिने ॥ कृष्णाजिनोत्तरीयाय व्याल
यज्ञोपवीतिने ॥ १७ ॥ सुरचितसुविचित्रकुण्डलाय सुरचितमाल्यविभूषणाय तुभ्यम् ॥ मृगपतिवरचर्मवाससे च प्रथितयशसे नमोऽस्तु
शंकराय ॥ १८ ॥ ततस्तान्स मुनीन्प्रीतः प्रत्युवाच महेश्वरः ॥ प्रीतोस्मि तपसा युष्मान्वरं वृणुत सुव्रताः ॥ १९ ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे प्रणिपत्य
महेश्वरम् ॥ भृग्वंगिरा वसिष्ठश्च विश्वामित्रस्तथैव च ॥ २० ॥ गौतमोऽत्रिः सुकेशश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ मरीचिः कश्यपः कण्वः
संवर्तश्च महातपाः ॥ २१ ॥ ते प्रणम्य महादेवमिदं वचनमब्रुवन् ॥ भस्मस्नानं च नग्नत्वं वामत्वं प्रतिलोमता ॥ २२ ॥

येत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ गुह्येस्तोत्रैरिति शेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मेघेन मेघरूपेण वाहनं कृष्णो विष्णुर्यस्यात्रौ मेघवाहनकृष्णः तस्मै । धान्येन धनवानितिवत्समास
षट्कमेव शब्दादभेदे तृतीया ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ते भृगवादिभ्यः भस्मस्नानं भस्मना देहशौचं नग्नत्वं नग्नप्रकारः वामत्वं सव्यमार्गप्रकारः “वामः सव्ये प्रतीयथम्” इति

टी. अ.

३३

॥ ५३ ॥

विश्वः । प्रतिलोमता काम्यकर्ममार्गसेवित्वम् ॥२२॥ एव पूर्वाक्तचतुष्टयम् असेव्यं च सेव्यं च सेव्यासेव्यं तयोर्भावः प्रकारः । अल्पाक्षतरत्वात्सेव्यपदस्य पूर्वनिपातः । सेव्या
 सेव्यत्वं च वेदितुमिच्छाम इत्यन्वयः ॥२३॥ सस्मितमित्यनेन प्रश्नविषये आदरः सूचितः ॥ २४ ॥ ब्रह्माण्डवस्तुजातशिवगौरीचिह्नचिह्नितं सांव ॥ त्वद्वपमेव सर्वं शोभतु मम
 मानसे शश्वत् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ चतुस्त्रिंशे महेशोक्तऋषिप्रश्नानुसारतः ॥ भस्मस्नानादिसेव्यत्वप्रकारो हि
 निरूप्यते ॥ भगवानृषिप्रश्नोत्तरं कथयति—एतदित्यादिना । भस्मस्नानादिमाहात्म्यमनेकश्रुत्यादिष्वनेककथाभिर्मुक्तम् । तासां कथानां सर्वस्वं सारभूतं वै निश्चयेन वः कथयामीत्य
 सेव्यासेव्यत्वमेवं च ह्येतदिच्छाम वेदितुम् ॥ ततस्तेषां वचः श्रुत्वा भगवान्परमेश्वरः ॥२३॥ सस्मितं प्राह संप्रेक्ष्य सर्वान्मुनिवरांस्तदा ॥२४॥
 इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे ऋषिवाक्यं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एतद्वः संप्रवक्ष्यामि कथा
 सारं स्वमद्य वै ॥ अग्निर्होमं सोमकर्ता सोमश्चाग्निमुपाश्रितः ॥ १ ॥ कृतमेतद्ब्रह्मत्यग्निर्भूयो लोकसमाश्रयात् ॥ असकृत्त्वग्निना दग्धं जगत्
 स्थावरजंगमम् ॥ २ ॥ भस्मसाद्विहितं सर्वं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥ भस्मना वीर्यमास्थाय भूतानि परिषिञ्चति ॥ ३ ॥ अग्निकार्यं च यः
 कृत्वा करिष्यति त्रियायुषम् ॥ भस्मना मम वीर्येण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ४ ॥ भासतेत्येव यद्भस्म शुभं भावयते च यत् ॥ भक्षणात्
 सर्वपापानां भस्मेति परिकीर्तितम् ॥ ५ ॥ ऊष्मपाः पितरो ज्ञेया देवा वै सोमसंभवाः ॥ अग्नीषोमात्मकं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ६ ॥
 अहमग्निर्महातेजाः सोमश्चैषा महाविका ॥ अहमग्निश्च सोमश्च प्रकृत्या पुरुषः स्वयम् ॥ ७ ॥ तस्माद्भस्म महाभागा मदीर्यमिति
 चोच्यते ॥ स्ववीर्यं वपुषा चैव धारयामीति वै स्थितिः ॥ ८ ॥ तदाप्रभृति लोकेषु रक्षार्थमशुभेषु च ॥ भस्मना क्रियते रक्षा सूतिकानां गृहेषु
 च ॥ ९ ॥ भस्मस्नानविशुद्धात्मा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ मत्समीपं समागम्य न भूयो विनिवर्तते ॥ १० ॥ व्रतं पाशुपतं योगं कापिलं
 चैव निर्मितम् ॥ पूर्वं पाशुपतं ह्येतन्निर्मितं तदनुत्तमम् ॥ ११ ॥

न्वयः । सोमकर्ता सोमकारणः अग्निः अग्निमुपाश्रितः नित्यसंयुक्तः सोमश्चाहमित्यन्वयः ॥ १ ॥ लोकसमाश्रयाद्भारतखण्डाश्रयात्कृतश्रुत्पन्नमेतत्कर्मफलम् अग्निर्वहति प्रापय
 तीत्यर्थः । असकृदनेकवारमिदं स्थावरजंगमं जगदग्निना दग्धं भस्मसाद्विहितं सर्वमंगलवस्तुसहितमिदम् उत्तमं पवित्रं भवतीति शेषमादायाग्निमेणान्वयः ॥ २ ॥ भस्मना वीर्यं
 सामर्थ्यमास्थाय सोम इति शेषः । भूतानि परिषिञ्चति उज्जीवयतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अग्निकार्यमग्न्युपासनम् ॥ ४ ॥ भासते भावयते भक्षणादित्यनेन “भाष्ट दीप्तौ । भू प्राप्तौ ।
 भक्ष भक्षणे” इति धातुत्रयस्य भस्मेति रूपं दर्शितम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पाशुपतं व्रतं योगं योगशास्त्रं कापिलं सांख्यशास्त्रं च मयेति शेषः । निर्मितं तयोराति शेषः ।

लि. पु.

॥५४॥

एतद्योगरूपं पाशुपतम् अनुत्तमं तत्तस्मात्कारणात्पूर्वनिर्मितमुत्पादितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ मया स्वयंभुवा ब्रह्मणा सृष्टा सर्जितेत्यर्थः ॥ १२ ॥ नग्नप्रकारं निरूपयति—नग्न इत्यादिना । ग्राम्यजनैर्विवासस्वरूपं नग्नत्वमुच्यते तादृशा अवाससस्तु देवतादयः सर्वे जायन्ते प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥ पूर्वोक्तं नग्नत्वं शास्त्रीयं न भवतीत्यतः शास्त्रीयं कथयति—इन्द्रियैरिति द्वाभ्याम् । एतदेवोक्तं विष्णुपुराणे तृतीयेशे “ऋग्यजुःसामसंज्ञेयं त्रयी वर्णावृत्तिर्दिज । एतामुज्जति यो मोहात्स नग्नः पातकी स्मृतः ॥ यस्तु संत्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थो न जायते । परित्राद्वापि मैत्रेय स नग्नः पापकृन्नरः ॥ ” इत्यादिना ॥ १४ ॥ १५ ॥ सिंहावलोकनन्यायेन पुनश्च भस्ममाहात्म्यं निरूपयति—भस्मेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ वामसंज्ञकसव्यमार्गप्रकारं कथयति—समाहृत्येत्यादिना । सर्वान् क्रतून्चमहायज्ञादीन्वेदविहितान् समाहृत्य कृत्वा उत्तमभस्मृतं मनःस्वास्थ्यरूपं गृहोत्वा संपाद्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ लीलासद्भावो लीलाविग्रहः भावितो

शेषाश्चाश्रमिणः सर्वे पश्चात्सृष्टाः स्वयंभुवा ॥ सृष्टिरेषा मया सृष्टा लज्जामोहभयात्मिका ॥ १२ ॥ नग्न एव हि जायन्ते देवता मुनयस्तथा ॥ ये चान्ये मानवा लोके सर्वे जायन्त्यवाससः ॥ १३ ॥ इन्द्रियैरजितैर्नग्नो दुकूलेनापि संवृतः ॥ तैरेव संवृतैर्गुप्तो न वस्त्रं कारणं स्मृतम् ॥ १४ ॥ क्षमा धृतिरहिंसा च वैराग्यं चैव सर्वशः ॥ तुल्यो मानावमानौ च तदावरणमुत्तमम् ॥ १५ ॥ भस्मस्नानेन दिग्धांगो ध्यायते मनसा भवम् ॥ यद्यकार्यसहस्राणि कृत्वा यः स्नाति भस्मना ॥ १६ ॥ तत्सर्वं दहते भस्म यथाग्निस्तेजसा वनम् ॥ तस्माद्यन्नपरो भूत्वा त्रिकालमपि यः सदा ॥ १७ ॥ भस्मना कुरुते स्नानं गाणपत्यं स गच्छति ॥ समाहृत्य क्रतून् सर्वान्गृहीत्वा व्रतमुत्तमम् ॥ १८ ॥ ध्यायन्ति ये महादेवं लीलासद्भावभाविताः ॥ उत्तरेणार्यपन्थानं तेऽमृतत्वमवाप्नुयुः ॥ १९ ॥ दक्षिणेन च पन्थानं ये श्मशानानि भेजिरे ॥ अणिमा गरिमा चैव लघिमा प्राप्तिरेव च ॥ २० ॥ इच्छा कामावसायित्वं तथा प्राकाम्यमेव च ॥ ईशित्वं च वशित्वं च अमरत्वं च ते गताः ॥ २१ ॥ इंद्रादयस्तथा देवाः कामिकव्रतमास्थिताः ॥ ऐश्वर्यं परमं प्राप्य सर्वे प्रथिततेजसः ॥ २२ ॥ व्यपगतमदमोहमुक्तरागस्तमरजदोषविवर्जितस्वभावः ॥ परिभवमिदमुत्तमं विदित्वा पशुपतियोगपरो भवेत्सदैव ॥ २३ ॥

यैस्ते लीलासद्भावभाविताः । अमृतत्वं मोक्षम् ॥ १९ ॥ प्रतिलोमसंज्ञं दक्षिणमार्गप्रकारं कथयति—दक्षिण इत्यादिना । श्मशानानि नाशवंति काम्यकर्माणि भेजिरे सिषिबुः ते अणिमादिसिद्धयष्टकम् अमरत्वं देवत्वं च गताः प्राप्ता इत्यग्निमेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ इंद्रादयो देवास्तथा पूर्वोक्तप्रकाराः कामिकव्रतम् आस्थाय प्रथिततेजसः अभवन्निति शेषः ॥ २२ ॥ असेव्यत्वसेव्यत्वप्रकारं कथयति—व्यपगत इति । अत्र व्यपगतेत्यनेन मदमोहादीनामसेव्यत्वमुक्त्वा इदं पाशुपतव्रतं परिभूतः भवः संसारो येन तत्परिभवमतपवोत्तमं विदित्वा

टी. अ.

३४

॥५४॥

‘ पशुपतियोगंपरो भवेत् सदैव ’, इत्यनेन तस्यैव सेव्यत्वमुक्तम् । पशुपतिशब्दार्थस्तु रुद्रभाष्ये अहोबलेनोक्तः “ ब्रह्माद्याः पशवस्तेषां पतिः पशुपतिः स्मृतः ” इति ॥ २३ ॥ भगवान् स्वप्नोक्तमाहात्म्यमाह—इममिति । इमं पूर्वोक्तं पाशुपतं पशुपतिप्रोक्तं ध्यायन्सन् यः पठेच्छृणुयाच्चेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शैवमाहात्म्यं कथयति—तस्मादिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ दधीचः लोके भूलोके रुद्रभक्त्या देवदेवं नारायणं विष्णुं जित्वा व्यवस्थित इत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ गिरा वाण्या ॥ ३१ ॥ भगवन् भव

इमं पाशुपतं ध्यायन् सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यः पठेच्च शुचिर्भूत्वा श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ॥ २४ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ते सर्वे मुनयः श्रुत्वा वसिष्ठाद्या द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥ भस्मपांडुरदिग्धांगा बभूवुर्विगतस्पृहाः ॥ रुद्रलोकाय कल्पान्ते संस्थिताः शिव तेजसा ॥ २६ ॥ तस्मान्न निद्याः पूज्याश्च विकृता मलिना अपि ॥ रूपान्विताश्च विप्रेन्द्राः सदा योगीन्द्रशंकया ॥ २७ ॥ बहुना किं प्रलापेन भवभक्ता द्विजोत्तमाः ॥ संपूज्याः सर्वयत्नेन शिववन्नात्र संशयः ॥ २८ ॥ मलिनाश्चैव विप्रेन्द्रा भवभक्ता दृढव्रताः ॥ दधीचस्तु यथा देवदेवं जित्वा व्यवस्थितः ॥ २९ ॥ नारायणं तथा लोके रुद्रभक्त्या न संशयः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भस्मदिग्धतनूरुहाः ॥ ३० ॥ जटिनो मुंडिनश्चैव नग्ना नानाप्रकारिणः ॥ संपूज्याः शिववन्नित्यं मनसा कर्मणा गिरा ॥ ३१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे योगि प्रशंसानाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ कथं जवान राजानं क्षुपं पादेन सुव्रत ॥ दधीचः समरे जित्वा देवदेवं जनार्दनम् ॥ १ ॥ वज्रास्थित्वं कथं लेभे महादेवान्महातपाः ॥ वक्तुमर्हसि शैलादे जितो मृत्युस्त्वया यथा ॥ २ ॥ शैलादिरुवाच ॥ ब्रह्मपुत्रो महातेजा राजा क्षुप इति स्मृतः ॥ अभून्मित्रो दधीचस्य मुनीन्द्रस्य जनेश्वरः ॥ ३ ॥ चिरात्तयोः प्रसंगाद्वै वादः क्षुपदधीचयोः ॥ अभवत् क्षत्रियश्रेष्ठो विप्र एवेति विश्रुतः ॥ ४ ॥ अघानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृपः ॥ तस्मादिन्द्रो ह्ययं वह्निर्यमश्च निर्ऋतिस्तथा ॥ ५ ॥ वरुणश्चैव वायुश्च सोमो धनद एव च ॥ ईश्वरोऽहं न संदेहो नावमंतव्य एव च ॥ ६ ॥

मोचकेऽतिशक्ते मुनिवृंदैरनिशं हि सेव्यमाने । तदुदाहृतपूर्वजे व्रतेऽस्मिन् रमतां ते मम मानसं सदैव ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ पंचत्रिंशे दधीचोऽयं विवादे क्षुपघातिनः ॥ वज्रदेहं महेशात्तु लब्ध्वा मूर्ध्न्यहनत्क्षुपम् ॥ सनत्कुमारो दधीचवृत्तांतं पृच्छति—कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

लि. पु.

॥५५॥

महतीपि वर्णश्रेष्ठब्राह्मणस्यापि महती या देवता विष्णुसंज्ञा सा अहम् । तदुक्तं भगवद्गीतायाम्—‘नराणां च नरोद्भोहम्’ इति ‘ना विष्णुः पृथिवीपतिः’ इत्युक्तेऽपि । तस्मात्तया नाव
 मंतव्य इत्यभिप्रेयान्वयः ॥७—९॥ वज्रिणा इन्द्रेण कार्यार्थमस्मरपराजयार्थं चोदितः प्रेरितः वज्रं लब्धं तेनासीदिति शेषः ॥१०—१२॥ शुक्रोपि योगादेत्य योगागत्या प्राप्य कुलिशेन
 ताडितं तं दधीचस्य देहं संधयामास संधितं चकारेत्यन्वयः ॥१३—१७॥ मृतसंजीवकमंत्रं विवृणोति—त्रियंबकमिति । त्रैलोक्यपितरमित्यनेनांबकशब्दस्य पितृरूपोर्थो दर्शितः
 अयमेव त्रयाणां लोकानामंबकः पितोति—अमरकोशव्याख्यायामुक्तः । अन्यानापि त्रिशब्दवाच्यार्थान् दर्शयति—त्रिमंडलस्येत्यादिना । त्रिमंडलस्य सोमाग्निसूर्यरूपस्य त्रिगुणस्य
 महती देवता या सा महतश्चापि सुव्रत ॥ तस्मात्त्वया महाभाग च्यावनेय सदा ह्यहम् ॥ ७ ॥ नावमन्तव्य एवेह पूजनीयश्च सर्वथा ॥
 श्रुत्वा तथा मतं तस्य क्षुपस्य मुनिसत्तमः ॥ ८ ॥ दधीचश्च्यावनिश्चोग्रो गौरवादात्मनो द्विजः ॥ अताडयत्क्षुपं शूर्ध्नि दधीचो वाम
 मुष्टिना ॥ चिच्छेद वज्रेण च तं दधीचं बलवान् क्षुपः ॥ ९ ॥ ब्रह्मलोके पुरासौ हि ब्रह्मणः क्षुतसंभवः ॥ लब्धं वज्रं च कार्यार्थं वज्रिणा
 चोदितः प्रभुः ॥ १० ॥ स्वेच्छयेव नरो भूत्वा नरपालो बभूव सः ॥ तस्माद्राजा स विप्रेन्द्रमजयद्वै महाबलः ॥ ११ ॥ यथा वज्रधरः
 श्रीमान्बलवांस्तमसान्वितः ॥ पपात भूमौ निहतो वज्रेण द्विजपुंगवः ॥ १२ ॥ सस्मार च तदा तत्र दुःखाद्वै भार्गवं मुनिम् ॥ शुक्रोपि
 संधयामास ताडितं कुलिशेन तम् ॥ १३ ॥ योगादेत्य दधीचस्य देहं देहभृतांवरः ॥ संधाय पूर्ववदेहं दधीचस्याह भार्गवः ॥ १४ ॥ ओ
 दधीच महाभाग देवदेवमुमापतिम् ॥ संपूज्य पूज्यं ब्रह्माद्यैर्देवदेवं निरंजनम् ॥ १५ ॥ अवध्यो भव विप्रर्षे प्रसादाद्भयम्बकस्य तु ॥ मृत
 संजीविनं तस्माल्लब्धमेतन्मया द्विज ॥ १६ ॥ नास्ति मृत्युभयं शंभोर्भक्तानामिह सर्वतः ॥ मृतसंजीवनं चापि शैवमद्य वदामि ते ॥
 ॥ १७ ॥ त्रियंबकं यजामहे त्रैलोक्यपितरं प्रभुम् ॥ त्रिमंडलस्य पितरं त्रिगुणस्य महेश्वरम् ॥ १८ ॥ त्रितत्त्वस्य त्रिवह्नेश्च त्रिधाभूतस्य
 सर्वतः ॥ त्रिवेदस्य महादेवं सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥ १९ ॥ सर्वभूतेषु सर्वत्र त्रिगुणे प्रकृतौ तथा ॥ इन्द्रियेषु तथाऽन्येषु देवेषु च गणेषु च
 ॥ २० ॥ पुष्पेषु गंधवत्सूक्ष्मः सुगंधिः परमेश्वरः ॥ पुष्टिश्च प्रकृतिर्यस्मात्पुरुषस्य द्विजोत्तम ॥ २१ ॥

सत्त्वरजस्तमोरूपस्येत्यर्थः ॥१८॥ त्रितत्त्वस्य बुद्धचहंकारमनोरूपस्य । त्रिवह्नेर्गार्हपत्याहवनीयदाक्षिणाग्निरूपस्येत्यर्थः । सर्वतः सर्वास्मिन् त्रिधाभूतस्य त्रिप्रकारस्येत्यर्थः । त्रिवेदस्य
 ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपस्येत्यर्थः । सर्वत्र अंबकस्येत्यस्यान्वयः । सुगंधिं पुष्टिवर्धनमिदं मंत्रप्रतीकग्रहणम् ॥ १९ ॥ गंधाधिकरणानि निरूपयति—सर्वभूतेष्वित्यादिना । सर्वत्र सर्वदेश
 कालोचित्यर्थः ॥२०॥ पुष्पेषु पुष्परूपाधिकरणेषु गंधवत् गंधसदृशः सूक्ष्मोऽपृथक्त्वेन भासमानः शोभनो गंधो लेशः आमोदः संवंधो वा यस्येति सुगंधिः । अत्र “गंधस्येदुत्पृति”

दी. ज.

३५

॥५५॥

इतिसूत्रविहित इकारः समासांतः । “गंधो गंधक आमोदे लेशे संबन्धगर्वयोः” इति विश्वः । तथा च गंधः पुष्पेषु यथा घ्राणमात्रग्राह्यस्तद्वत्परमेश्वरः सर्वत्र शुद्धमनोमात्रग्राह्य इत्यर्थः । पुरुषस्य परमेश्वरस्य पुष्टिश्च पुष्टिरेव प्रकृतिः । अवधारणे चकारः ॥ २१ ॥ महदादिविशेषांतविकल्पस्य मायाभ्रमस्येत्यर्थः । महामुने इदं सनत्कुमारसंबोधनम् ॥ २२ ॥ पूर्वोक्तविकल्पमारम्य देवांतानां तस्मात्कारणद्वै निश्चयेन पुष्ट्या प्रकृत्या वर्धयति वृद्धिं प्रापयतीति पुष्टिवर्धनस्तं स्तुत्यममृतं देवं नाशशून्यमनेन अमृतादिति मंत्रस्था पंचमी द्वितीयार्थेऽवगम्या । रुद्रं अज्ञानं द्रावयतीति रुद्रस्तं कर्मणा पूजनयजनादिना तपसाऽनशनादिनेत्यर्थः ॥ २३ ॥ स्वाध्यायेन वेदाद्यध्ययनेन योगेन समाधिना ध्यानेन चित्तनेन यजामहे पूजयामो वा संगतं कुर्मो वा संप्रदानं कुर्म इत्यर्थः । ‘यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु’ इत्युक्तत्वात् । अनेन पूर्वोक्तेन सत्येन सत्याश्रयणेन स्वयं भवोपि भवसंज्ञोपि मृत्युपाशाज्जन्ममरणबन्धनान्मुक्षीयान्मोचयत्वित्यर्थः । अत्र प्रार्थनायां लिङ् । तदुक्तमुपमन्युना ‘भव एव भवांतकः सताम्’ इति ॥ २४ ॥ बन्धमोक्षे दृष्टांतं दर्शयति—उर्वारुक

महदादिविशेषांतविकल्पस्यापि सुव्रत ॥ विष्णोः पितामहस्यापि मुनीनां च महामुने ॥ २२ ॥ इन्द्रस्यापि च देवानां तस्माद्वै पुष्टिवर्धनः ॥ तं देवममृतं रुद्रं कर्मणा तपसा तथा ॥ २३ ॥ स्वाध्यायेन च योगेन ध्यानेन च यजामहे ॥ सत्येनानेन मुक्षीयान्मृत्युपाशाद्भवः स्वयम् ॥ २४ ॥ बंधमोक्षकरो यस्मादुर्वारुकमिव प्रभुः ॥ मृतसंजीवनो मंत्रो मया लब्धस्तु शंकरात् ॥ २५ ॥ जप्त्वा हुत्वाभिमन्त्र्यैवं जलं पीत्वा दिवानिशम् ॥ लिंगस्य सन्निधौ ध्यात्वा नास्ति मृत्युभयं द्विज ॥ २६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तपसाराध्य शंकरम् ॥ वज्रास्थित्वमवध्यत्वमदीनत्वं च लब्धवान् ॥ २७ ॥ एवमारभ्य देवेशं दधीचो मुनिसत्तमः ॥ प्राप्यावध्यत्वमन्यैश्च वज्रास्थित्वं प्रयत्नतः ॥ २८ ॥ अताढ्यच्च राजेंद्रं पादमूलेन मूर्धनि ॥ क्षुपो दधीचं वज्रेण जघानोरसि च प्रभुः ॥ २९ ॥ नाभ्रव्राशाय तद्वज्रं दधीचस्य महात्मनः ॥ प्रभावात्परमेशस्य वज्रबद्धशरीरिणः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वाप्यवध्यत्वमदीनतां च क्षुपा दधीचस्य तदा प्रभावम् ॥ आराधयामास हरिं मुकुंदमिन्द्रानुजं प्रेक्ष्य तदांशु जाक्षम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे क्षुपाभिधनृपपराभववर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

मिवेति । अनेनोर्वारुकं सूर्यकिरणसंयोगात्पक्वं सत् स्वयमेव बन्धनान्मूलबन्धान्मुच्यते तद्वच्छिवसंगत्याऽज्ञानहृदयग्रंथिभेदे सति मोक्षो भवतीति सूचितम् । तदुक्तं शिषगी तायाम् “मिथ्यते हृदयग्रंथिश्छिद्यते सर्वसंशयाः ॥ क्षीयंते चास्य कर्माणि मायि दृष्टेऽखिलात्मनि ॥” इति । मृतसंजीवनो मन्त्रो मया शंकराल्लब्ध इत्यनेन केवलमंत्रजपाच्छिव कृपां विना मृतसंजीवकत्वं न भवतीति बोधितम् ॥ २५ ॥ मन्त्रविधानं कथयति—जप्त्वेति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ राजेंद्रं क्षुपम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ दधीचस्यावध्यत्वमदीनतां प्रभावं सामर्थ्यं च दृष्ट्वा हरिं भयहारकं मुकुंदं मुक्तिर्दिमिन्द्रानुजमेतादृशं प्रेक्ष्य विचार्य अंशुजाक्षं विष्णुं तदा आराधयामास आराधितवानित्यर्थः ॥ ३१ ॥ उर्वारुकमिव बन्धान्मोचनेद्दं त्रियंबकं सांख्यम् । हृदि भावयामि नित्यं दधीचवरदं विवर्धनं पुष्ट्या ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिष्यां टीकायां क्षुपपरामर्शो नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

लि. ५.
॥५६॥

पद्मविंशेस्मिन्क्षुपकृतं वैष्णवं स्तोत्रमुच्यते ॥ विष्णोर्देवगणैर्युद्धे दधीचाच्च परामवः ॥ नन्दी शैलादिः दधीचवृत्तांतं कथयति-पूजयेत्यादिना । तस्य क्षुपस्येत्यर्थः ॥ १ ॥
देवैर्द्विर्द्विर्देवैः प्रह्लादादिभिः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भूतादिरहंकारः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रकृष्टं द्युम्नं वलं धनं वा यस्मादसौ प्रद्युम्नः तत्संजुद्धिः ।
नंद्युवाच ॥ पूजया तस्य संतुष्टो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ श्रीभूमिसहितः श्रीमांशखचक्रगदाधरः ॥ १ ॥ किरीटी पद्महस्तश्च सर्वाभरण
भूषितः ॥ पीतांबरश्च भगवान्देवैर्देवैश्च संवृतः ॥ २ ॥ प्रददौ दर्शनं तस्मै दिव्यं वै गरुडध्वजः ॥ दिव्येन दर्शनेनैव दृष्ट्वा देवं जनार्द
नम् ॥ ३ ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः प्रणम्य गरुडध्वजम् ॥ त्वमादिस्त्वमनादिश्च प्रकृतिस्त्वं जनार्दनः ॥ ४ ॥ पुरुषस्त्वं जगन्नाथो
विष्णुर्विश्वेश्वरो भवान् ॥ योयं ब्रह्मासि पुरुषो विश्वमूर्तिः पितामहः ॥ ५ ॥ तत्त्वमाद्यं भवानेव परं ज्योतिर्जनार्दन ॥ परमात्मा परंधाम
श्रीपते भूपते प्रभो ॥ ६ ॥ त्वत्क्रोधसंभवो रुद्रस्तमसा च समावृतः ॥ त्वत्प्रसादाज्जगद्धाता रजसा च पितामहः ॥ ७ ॥ त्वत्प्रसादात्स्वयं
विष्णुः सत्त्वेन पुरुषोत्तमः ॥ कालमूर्ते हरे विष्णो नारायण जगन्मय ॥ ८ ॥ महास्तथा च भूतादिस्तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ॥ त्वयैवाधि
ष्ठितान्येव विश्वमूर्ते महेश्वर ॥ ९ ॥ महादेव जगन्नाथ पितामह जगद्गुरो ॥ प्रसीद देवदेवेश प्रसीद परमेश्वर ॥ १० ॥ प्रसीद त्वं जगन्नाथ
शरण्यं शरणं गतः ॥ वैकुण्ठ शोरे सर्वज्ञ वासुदेव महाभुज ॥ ११ ॥ संकर्षण महाभाग प्रद्युम्न पुरुषोत्तम ॥ अनिरुद्ध महाविष्णो सदा
विष्णो नमोस्तु ते ॥ १२ ॥ विष्णो तवासनं दिव्यमव्यक्तं मध्यतो विभुः ॥ सहस्रफणसंयुक्तस्तमोमूर्तिर्धराधरः ॥ १३ ॥ अधश्च धर्मो
देवेश ज्ञानं वैराग्यमेव च ॥ ऐश्वर्यमासनस्यास्य पादरूपेण सुव्रत ॥ १४ ॥ सप्तपातालपादस्त्वं धराजघनमेव च ॥ वासांसि सागराः
सप्त दिशश्चैव महाभुजाः ॥ १५ ॥ द्यौर्मूर्धा ते विभो नाभिः खं वायुर्नासिकां गतः ॥ नेत्रे सोमश्च सूर्यश्च केशा वै पुष्करादयः ॥ १६ ॥
नक्षत्रतारका द्यौश्च त्रैवेयकविभूषणम् ॥ कथं स्तोष्यामि देवेशं पूज्यश्च पुरुषोत्तमः ॥ १७ ॥ श्रद्धया च कृतं दिव्यं यच्छ्रुतं यच्च कीर्ति
तम् ॥ यदिष्टं तत्क्षमस्वेष नारायण नमोस्तु ते ॥ १८ ॥

न निरुद्धोजनिरुद्धः । कुतोपि निरोधमप्राप्त इत्यर्थः ॥ १२ ॥ अव्यक्तं प्रकृतिः मध्यतः क्षीराण्यमव्ये धराधरः शेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुष्करादयः मेघा इत्यर्थः ॥ १६ ॥
त्रैवेयकविभूषणं कंठभूषणं मया त्वमिति शेषः । कथं पूज्य इत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥

टी. अ.
३६

॥५६॥

शैलादिः स्तोत्रफलश्रुतिं वर्णयति-इदमिति सार्वेन ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
 शैलादिरुवाच ॥ इदं तु वैष्णवं स्तोत्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि क्षुपेण परिकीर्तितम् ॥ १९ ॥ श्रावयेद्वा द्विजान् भक्त्या
 विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २० ॥ संपूज्य चैवं त्रिदशेश्वराद्यैः स्तुत्वा स्तुतं देवमजेयमीशम् ॥ विज्ञापयामास निरीक्ष्य भक्त्या जनार्दनाय
 प्रणिपत्य मूर्ध्ना ॥ २१ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्ब्राह्मणः कश्चिदधीच इति विश्रुतः ॥ धर्मवेत्ता विनीतात्मा सखा मम पुराभवत् ॥ २२ ॥
 अवध्यः सर्वदा सर्वैः शंकरार्चनतत्परः ॥ सावज्ञं वामपादेन स मां मूर्ध्नि सदस्यथ ॥ २३ ॥ ताडयामास देवेश विष्णो विश्वजगत्पते ॥
 उवाच च मदाविष्टो न विभेमीति सर्वतः ॥ २४ ॥ जेतुमिच्छामि तं विप्रं दधीचं जगदीश्वर ॥ यथा हितं तथा कर्तुं त्वमर्हसि जनार्दन ॥ २५ ॥
 शैलादिरुवाच ॥ ज्ञात्वा सोपि दधीचस्य ह्यवध्यत्वं महात्मनः ॥ सस्मार च महेशस्य प्रभावमतुलं हरिः ॥ २६ ॥ एवं स्मृत्वा हरिः प्राह
 ब्रह्मणः क्षुतसंभवम् ॥ विप्राणां नास्ति राजेंद्र भयमेत्य महेश्वरम् ॥ २७ ॥ विशेषाद्बुद्धभक्तानामभयं सर्वदा नृप ॥ नीचानामपि सर्वत्र
 दधीचस्यास्य किं पुनः ॥ २८ ॥ तस्मात्तव महाभाग विजयो नास्ति भूपते ॥ दुःखं करोमि विप्रस्य शापार्थं ससुरस्य मे ॥ २९ ॥
 भविता तस्य शापेन दक्षयज्ञे सुरैः समम् ॥ विनाशो मम राजेंद्र पुनरुत्थानमेव च ॥ ३० ॥ तस्मात्समेत्य विप्रेंद्रं सर्वयत्नेन भूपते ॥
 करोमि यत्नं राजेंद्र दधीचविजयाय ते ॥ ३१ ॥ शैलादिरुवाच ॥ श्रुत्वा वाक्यं क्षुपः प्राह तथास्त्विति जनार्दनम् ॥ भगवानपि विप्रस्य
 दधीचस्याश्रमं ययौ ॥ ३२ ॥ आस्थाय रूपं विप्रस्य भगवान् भक्तवत्सलः ॥ दधीचमाह ब्रह्मर्षिमभिवन्द्य जगद्गुरुः ॥ ३३ ॥ श्रीभगवा
 नुवाच ॥ भोभो दधीच ब्रह्मर्षे भवार्चनरताव्यय ॥ वरमेकं वृणे त्वत्तस्तं भवान्दातुमर्हति ॥ ३४ ॥ याचितो देवदेवेन दधीचः प्राह विष्णुना ॥
 ज्ञातं तवेप्सितं सर्वं न विभेमि तवाप्यहम् ॥ ३५ ॥ भवान् विप्रस्य रूपेण आगतोसि जनार्दन ॥ भूतं भविष्यं देवेश वर्तमानं जनार्दन
 ॥ ३६ ॥ ज्ञातं प्रसादाद्बुद्धस्य द्विजत्वं त्यज सुव्रत ॥ आराधितोसि देवेश क्षुपेण मधुसूदन ॥ ३७ ॥ जाने तवैनां भगवन्भक्तवत्सलतां हरे ॥
 स्थाने तवेषा भगवन्भक्तवात्सल्यता हरे ॥ ३८ ॥ अस्ति चेद्भगवन् भीतिर्भवार्चनरतस्य मे ॥ वक्तुमर्हसि यत्नेन वरदांबुजलोचन ॥ ३९ ॥
 ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्थाने युक्तं इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

लि. पु.

॥५७॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ त्रिशूलेनेति शेषः । युगांताग्निरिवापरः युगांताग्निसदृशो
 वदामि न मृषा तस्मान्न विभेमि जनार्दन ॥ न विभेमि जगत्यस्मिन् देवदेत्यद्विजादपि ॥ ४० ॥ नंदुवाच ॥ श्रुत्वा वाक्यं दधीचस्य
 तदास्थाय जनार्दनः ॥ स्वरूपं सस्मितं प्राह संत्यज्य द्विजतां क्षणात् ॥ ४१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भयं दधीच सर्वत्र नास्त्येव तव सुव्रत ॥
 भवार्चनरतो यस्माद्भवान् सर्वज्ञ एव च ॥ ४२ ॥ विभेमीति सकृद्वक्तुं त्वमर्हसि नमस्तव ॥ नियोगान्मम विप्रेद क्षुपं प्रति सदस्यथ ॥ ४३ ॥
 एवं श्रुत्वापि तद्वाक्यं सात्वं विष्णोर्महामुनिः ॥ न विभेमीति तं प्राह दधीचो देवसत्तमम् ॥ ४४ ॥ प्रभावाद्देवदेवस्य शंभोः साक्षात्पिता
 किनः ॥ शर्वस्य शंकरस्यास्य सर्वज्ञस्य महामुनिः ॥ ४५ ॥ ततस्तस्य मुनेः श्रुत्वा वचनं कुपितो हरिः ॥ चक्रमुद्यम्य भगवान्दिधक्षु
 मुनिसत्तमम् ॥ ४६ ॥ अभवत्कुंठिताग्रं हि विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ प्रभावाद्दि दधीचस्य क्षुपस्यैव हि सन्निधौ ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वा तत्कुंठि
 ताग्रं हि चक्रं चक्रिणमाह सः ॥ दधीचः सस्मितं साक्षात्सदस्यत्तिकारणम् ॥ ४८ ॥ भगवन् भवता लब्धं पुरातीव सुदारुणम् ॥
 सुदर्शनमिति ख्यातं चक्रं विष्णो प्रयत्नतः ॥ ४९ ॥ भवस्यैतच्छुभं चक्रं न जिघांसति मामिह ॥ ब्रह्मास्त्राद्यैस्तथान्यैर्हि प्रयत्नं कर्तुमर्हसि ॥ ५० ॥
 शैलादिरुवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा निर्वीर्यमायुधम् ॥ ससर्ज च पुनस्तस्मै सर्वास्त्राणि समंततः ॥ ५१ ॥ चक्रुर्देवास्ततस्तस्य विष्णोः
 साहाय्यमव्ययाः ॥ द्विजेनैकेन योद्धुं हि प्रवृत्तस्य महाबलाः ॥ ५२ ॥ कुशमुष्टिं तदादाय दधीचः संस्मरन्भवम् ॥ ससर्ज सर्वदेवेभ्यो
 वज्रास्थिः सर्वतो वशी ॥ ५३ ॥ दिव्यं त्रिशूलमभवत्कालाग्निसदृशप्रभम् ॥ दग्धुं देवान्मतिं चक्रे युगांताग्निरिवापरः ॥ ५४ ॥ इंद्रनारायणा
 द्यैश्च देवैस्त्यक्तानि यानि तु ॥ आयुधानि समस्तानि प्रणमुच्चिशिखं मुने ॥ ५५ ॥ देवाश्च दुद्रुवुः सर्वे च्वस्तवीर्या द्विजोत्तम ॥ ससर्ज
 भगवान् विष्णुः स्वदेहात्पुरुषोत्तमः ॥ ५६ ॥ आत्मनः सदृशान्दिव्याल्लक्षलक्षायुतान् गणान् ॥ तानि सर्वाणि सहसा ददाह मुनिसत्तमः
 ॥ ५७ ॥ ततो विस्मयनार्थाय विश्वमूर्तिरभूद्धरिः ॥ तस्य देहे हरेः साक्षादपश्यद्विजसत्तमः ॥ ५८ ॥ दधीचो भगवान्निप्रः देवतानां गणान्
 पृथक् ॥ रुद्राणां कोटयश्चैव गणानां कोटयस्तदा ॥ ५९ ॥
 दधीचः देवान् दग्धुं मतिं चक्रे इत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तानि विष्णुनिर्मितरूपाणि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

टी अ.

३६

॥५७॥

विस्मितमिदं क्रयावशेषणम् ॥ ६० ॥ अंभसा तीर्थोदकेन तं विश्वरूपं विष्णुम् अम्युक्ष्य सित्वा आहित्यन्वयः ॥ ६१ ॥ विज्ञानानां मायानाम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥
 अंडानां कोटयश्चैव विश्वमूर्तेस्तनौ तदा ॥ दृष्ट्वैतदखिलं तत्र च्यावनिर्विस्मितं तदा ॥ ६० ॥ विष्णुमाह जगन्नाथं जगन्मयमजं विभुम् ॥
 अंभसाभ्युक्ष्य तं विष्णुं विश्वरूपं महामुनिः ॥ ६१ ॥ मायां त्यज महाबाहो प्रतिभासा विचारतः ॥ विज्ञानानां सहस्राणि दुर्विज्ञेयानि
 माधव ॥ ६२ ॥ मयि पश्य जगत्सर्वं त्वया सार्धमनिन्दित ॥ ब्रह्माणं च तथा रुद्रं दिव्यां दृष्टिं ददामि ते ॥ ६३ ॥ इत्युक्त्वा दर्शयामास
 स्वतनौ निखिलं मुनिः ॥ तं प्राह च हरिं देवं सर्वदेवभवोद्भवम् ॥ ६४ ॥ मायया ह्यनया किं वा मंत्रशक्त्याथ वा प्रभो ॥ वस्तुशक्त्याथ
 वा विष्णो ध्यानशक्त्याथ वा पुनः ॥ ६५ ॥ त्यक्त्वा मायामिमां तस्माद्योद्धुमर्हसि यत्नतः ॥ एवं तस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा माहात्म्यमद्भु
 तम् ॥ ६६ ॥ देवाश्च दुदुबुर्भूयो देवं नारायणं च तम् ॥ वारयामास निश्चेष्टं पद्मयोर्निर्जगद्गुरुः ॥ ६७ ॥ निश्चम्य वचनं तस्य ब्रह्मण
 स्तेन निर्जितः ॥ जगाम भगवान् विष्णुः प्रणिपत्य महामुनिम् ॥ ६८ ॥ क्षुपो दुःखातुरो भूत्वा संपूज्य च मुनीश्वरम् ॥ दधीचमभिवं
 द्याशु प्रार्थयामास विह्वलः ॥ ६९ ॥ दधीच क्षम्यतां देव मयाऽज्ञानात्कृतं सखे ॥ विष्णुना हि सुरेर्वापि रुद्रभक्तस्य किं तव ॥ ७० ॥
 प्रसीद परमेशाने दुर्लभा दुर्जनैर्द्विज ॥ भक्तिर्भक्तिमतां श्रेष्ठ मद्भिः क्षत्रियाधमैः ॥ ७१ ॥ श्रुत्वानुगृह्य तं विप्रो दधीचस्तपतां वरः ॥
 राजानं मुनिशार्दूलः शशाप च सुरोत्तमान् ॥ ७२ ॥ रुद्रकोपाग्निना देवाः सदेवेन्द्रा मुनीश्वरैः ॥ ध्वस्ता भवन्तु देवेन विष्णुना च सम
 न्विताः ॥ ७३ ॥ प्रजापतेर्मखे पुण्ये दक्षस्य सुमहात्मनः ॥ एवं शप्त्वा क्षुपं प्रेक्ष्य पुनराह द्विजोत्तमः ॥ ७४ ॥ देवैश्च पूज्या राजेंद्र
 नृपैश्च विविधैर्गणैः ॥ ब्राह्मणा एव राजेंद्र बलिनः प्रभविष्णवः ॥ ७५ ॥ इत्युक्त्वा स्वोटजं विप्रः प्रविवेश महाद्युतिः ॥ दधीचमभिवंद्यैव
 जगाम स्वं नृपः क्षयम् ॥ ७६ ॥ तदेव तीर्थमभवत्स्थानेश्वरामीति स्मृतम् ॥ स्थानेश्वरमनुप्राप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ कथित
 स्तव संक्षेपाद्विवादः क्षुब्धधीचयोः ॥ प्रभावश्च दधीचस्य भवस्य च महामुने ॥ ७८ ॥ य इदं कीर्तयेद्विव्यं विवादं क्षुब्धधीचयोः ॥
 जित्वापमृत्युं देहति ब्रह्मलोकं प्रयाति सः ॥ ७९ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ विह्वलः विह्वलः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ परमेशाने शिवे मद्भिः क्षत्रियाधमैर्दुर्जनैर्भक्तिर्दुर्लभा दुष्प्रापेत्यर्थः ॥ ७१-७५ ॥ स्वं क्षयं स्वगृहम् ॥ ७६-७९ ॥

लि. ५

॥५८॥

क्षुपदधीचविवादाध्यायद्वयफलश्रुतिं कथयति—य इदमिति द्वाभ्याम् ॥ ८० ॥ यत्पादाङ्गुलसंश्रयाद्धि भगवान्धन्यो दाधीचो मुनिः सद्यो वज्रशरीर एवमभवन्मृत्योर्भयाद्गर्जितः ॥ विष्णुं देवगणैः समागतमसौ जिग्ये क्षुपप्रार्थितं तन्नित्यं शिवया युतस्य चरणांभोजं भजेह मुदा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां क्षुपदधीचि संवादो नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सत्तर्जिंशे कुमारेण पृष्ठः शैलादिरुवाच ॥ स्वोद्धवं कथयन् पित्रे शक्रोक्तमवर्णयत् ॥ सनत्कुमारः शैलादिं प्रति तद्वृत्तांतं पृच्छति—
य इदं कीर्त्य संग्रामं प्रविशेत्तस्य सर्वदा ॥ नास्ति मृत्युभयं चैव विजयी च भविष्यति ॥ ८० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे क्षुपदधीचिसंवादो नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भवान्कथमनुप्राप्तो महादेवमुभापतिम् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं वक्तुमर्हसि मे प्रभो ॥ १ ॥ शैलादिरुवाच ॥ प्रजाकामः शिलादोभूत्पिता मम महामुने ॥ सोप्यंधः सुचिरं क्वालं तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ २ ॥ तपतस्तस्य तपसा संतुष्टो वज्रधृक् प्रभुः ॥ शिलादमाह तुष्टोस्मि वरयस्व वरानिति ॥ ३ ॥ ततः प्रणम्य देवेशं सहस्राक्षं सहामरैः ॥ प्रोवाच मुनिशार्दूल कृतांजलिपुटो हरिम् ॥ ४ ॥ शिलाद उवाच ॥ भगवन्देवतारिग्र सहस्राक्ष वरप्रद ॥ अयोनिजं मृत्युहीनं पुत्रमिच्छामि सुव्रत ॥ ५ ॥ शक्र उवाच ॥ पुत्रं दास्यामि विप्रर्षे योनिजं मृत्युसंयुतम् ॥ अन्यथा ते न दास्यामि मृत्युहीना न संति वै ॥ ६ ॥ न दास्याति सुतं तेऽत्र मृत्युहीनमयोनिजम् ॥ पितामहोपि भगवान्किमुतान्ये महामुने ॥ ७ ॥ सोपि देवः स्वयं ब्रह्मा मृत्युहीनो न चेश्वरः ॥ योनिजश्च महा तेजाश्चाण्डजः पद्मसंभवः ॥ ८ ॥ महेश्वरांगजश्चैव भवान्यास्तनयः प्रभुः ॥ तस्याप्यायुः समाख्यातं परार्धद्वयसंमितम् ॥ ९ ॥ कोटिकोटिसहस्राणि अहर्भूतानि यानि वै ॥ समतीतानि कल्पानां तावच्छेषा परत्र ये ॥ १० ॥ तस्मादयोनिजे पुत्रे मृत्युहीने प्रयत्नतः ॥ परित्यजाशां विप्रेन्द्र गृहाणात्मसमं सुतम् ॥ ११ ॥ शैलादिरुवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पिता मे लोकविश्रुतः ॥ शिलाद इति पुण्यात्मा पुनः प्राह शचीपतिम् ॥ १२ ॥ शिलाद उवाच ॥ भगवन्नङ्गयोनित्वं पद्मयोनित्वमेव च ॥ महेश्वरांगयोनित्वं श्रुतं वै ब्रह्मणो मया ॥ १३ ॥ पुरा महेंद्रदायादाद्भदतश्चास्य पूर्वजात् ॥ नारदाद्वै महाबाहो कथमत्राशु नो वद ॥ १४ ॥

भवानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ हरिमिन्द्रम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कल्पानां कोटिकोटिसहस्राणि यान्यहर्भूतानि समतीतानि गतानीत्यर्थः । परत्रापराधं तावत्तत्संख्याकाः कल्पाः शेषा अवशिष्टा इत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ अस्य ब्रह्मणः पूर्वजादायादात्पूर्वोत्पन्नपुत्रादित्यर्थः ॥ १४ ॥

टी. अ.

३७

॥ ५८ ॥

पद्मोद्भवात्मजः ब्रह्मपुत्रः देवः प्रजापतिर्देवः दाक्षायणी दक्षः सावित्री कनकगर्भस्य ब्रह्मणः पौत्री तस्याः पौत्र्यं विष्णुर्ब्रह्मा कथं सुतः वृत्त इत्यर्थः ॥ १५ ॥ संशयितुं स्थाने युक्तमित्यर्थः । तव कारणं वक्ष्यामीत्यनेन व्यवधानेनोत्तरं सूच्यते । तत्पुरुषे तत्संज्ञककल्पे परमेष्ठिनः ब्रह्मणः परमाशिवस्येत्यर्थः । वृत्तं वृत्तांतः आसीदिति शेषः ॥ १६ ॥

दाक्षायणी सा दक्षोपि देवः पद्मोद्भवात्मजः ॥ पौत्री कनकगर्भस्य कथं तस्याः सुतो विष्णुः ॥ १५ ॥ शक्र उवाच ॥ स्थाने संशयितुं विप्र तव वक्ष्यामि कारणम् ॥ कल्पे तत्पुरुषे वृत्तं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ १६ ॥ ससर्ज सकलं ध्यात्वा ब्रह्माणं परमेश्वरः ॥ जनार्दनो जगन्नाथः कल्पे वै मेघवाहने ॥ १७ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु मेघो भूत्वावहद्वरम् ॥ नारायणो महादेवं बहुमानेन सादरम् ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा भावं महादेवो हरेः स्वात्मनि शंकरः ॥ प्रददौ तस्य सकलं स्रष्टुं वै ब्रह्मणा सह ॥ १९ ॥ तदा तं कल्पमाहुर्वै मेघवाहनसंज्ञया ॥ हिरण्यगर्भस्तं दृष्ट्वा तस्य देहोद्भवस्तदा ॥ २० ॥ जनार्दनसुतः प्राह तपसा प्राप्य शंकरम् ॥ तव वामांगजो विष्णुर्दक्षिणांगभवो ह्यहम् ॥ २१ ॥ मया सह जगत्सर्वं तथाप्यसृजदच्युतः ॥ जगन्मयोक्त्वस्मान्मेघो भूत्वा दिवानिशम् ॥ २२ ॥ भवंतमवहद्विष्णुर्देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ नारायणादपि विभो भक्तोहं तव शंकर ॥ २३ ॥ प्रसीद देहि मे सर्वं सर्वात्मत्वं तव प्रभो ॥ तदाथ लब्ध्वा भगवान् भवात्सर्वात्मतां क्षणात् ॥ २४ ॥ त्वस्मान्गोत्रं संगम्य ददर्श पुरुषोत्तमम् ॥ एकार्णवालये शुभ्रे त्वन्धकारे सुदारुणे ॥ २५ ॥ हेमरत्नचित्ते दिव्ये मनसा च विनिर्मिते ॥ दुष्प्राप्ये दुर्जनैः पुण्यैः सनकाद्यैरगोचरे ॥ २६ ॥ जगदावासहृदयं ददर्श पुरुषं त्वजः ॥ अनंत भोगशय्यायां शायिनं पंकजेक्षणम् ॥ २७ ॥ शंसचक्रगदापद्मं धारयन्तं चतुर्भुजम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं शाशिमंडलसन्निभम् ॥ २८ ॥ श्रीवत्स लक्षणं देवं प्रसन्नास्यं जनार्दनम् ॥ रमामृदुकरांभोजस्पर्शरक्तपदांबुजम् ॥ २९ ॥ परमात्मानमीशानं तमसा कालरूपिणम् ॥ रजसा सर्व लोकाणां सर्गलीलाप्रवर्तकम् ॥ ३० ॥ सत्त्वेन सर्वभूतानां स्थापकं परमेश्वरम् ॥ सर्वात्मानं महात्मानं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ३१ ॥

पूर्वोक्तवृत्तांतं कथयति—ससर्जेति । परमेश्वरः शिवः सकलं सर्वमुत्पाद्यं ध्यात्वा ब्रह्माणं ससर्ज उत्पादितवानित्यर्थः । मेघवाहनकल्पवृत्तांतं कथयति—जनार्दन इत्यादिना ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भवाच्छिवात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ जगदावासं वसतिस्थानं हृदयं यस्य तम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ रमामृदुकरांभोजस्पर्शेन रक्तं पदांबुजमित्यनेनाति

लि. पु.

॥ ५९ ॥

सौकुमार्यं सचित्रम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रसादेन शिवकृपया भवान् यथापूर्वं प्रस्तवानिति शेषः । तथा त्वामहं प्रसामीत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥ जगन्नाथः शिवः अंतरधीयत अंतर्धानं कृतवानित्यर्थः ॥ ४० ॥ यत्सेवाविभवात्परस्परमवौ श्रीब्रह्मनारायणौ सर्वज्ञौ जगतां निवासहृदयौ सर्गस्थिती चक्रतुः ॥ तत्सेवा
 परमेश्वरस्य दयितायुक्तस्य पादाब्जं देवौर्द्विमुखैः किरीटमणिमिर्दीपालिनीराजितम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
 क्षीरार्णवेऽमृतमये शायिनं योगनिद्रया ॥ तं दृष्ट्वा प्राह वै ब्रह्मा भगवन्तं जनार्दनम् ॥ ३२ ॥ प्रसादि त्वां प्रसादेन यथापूर्वं भवानहम् ॥ स्मय
 मानस्तु भगवान् प्रतिबुध्य पितामहम् ॥ ३३ ॥ उदैक्षत महाबाहुः स्मितमीषच्चकार सः ॥ विवेश चांडजं तं तु प्रस्तस्तेन महात्मना ॥ ३४ ॥
 ततस्तं चासृजद्ब्रह्मा भ्रुवोर्मध्येन चाच्युतम् ॥ सृष्टस्तेन हरिः प्रेक्ष्य स्थितस्तस्याथ सन्निधौ ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नंतरे रुद्रः सर्वदेवभवोद्भवः ॥
 विकृतं रूपमास्थाय पुरा दत्तवरस्तयोः ॥ ३६ ॥ आगच्छद्यत्र वै विष्णुर्विश्वात्मा परमेश्वरः ॥ प्रसादमतुलं कर्तुं ब्रह्मणश्च हरेः प्रभुः ॥ ३७ ॥
 ततः समेत्य तौ देवौ सर्वदेवभवोद्भवम् ॥ अपश्यतां भवं देवं कालाग्निसदृशं प्रभुम् ॥ ३८ ॥ तौ तं तुष्टुवतुश्चैव शर्वमुग्रं कपदिनम् ॥ प्रणेतुश्च
 वरदं बहुमानेन दूरतः ॥ ३९ ॥ भवोपि भगवान् देवमनुगृह्य पितामहम् ॥ जनार्दनं जगन्नाथस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ४० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
 पूर्वभागे ब्रह्मणो वरप्रदानं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ शैलादिरुवाच ॥ गते महेश्वरे देवे तमुद्दिश्य जनार्दनः ॥ प्रणम्य भगवान्प्राह
 पन्नयोनिमजोद्भवः ॥ १ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ परमेशो जगन्नाथः शंकरस्त्वेष सर्वगः ॥ आवयोरखिलस्येशः शरणं च महेश्वरः ॥ २ ॥ अहं
 वामांगजो ब्रह्मन् शंकरस्य महात्मनः ॥ भवान् भवस्य देवस्य दक्षिणांगभवः स्वयम् ॥ ३ ॥ मामाहुर्ऋषयः प्रेक्ष्य प्रधानं प्रकृतिं तथा ॥
 अव्यक्तमजमित्येवं भवंतं पुरुषस्त्विति ॥ ४ ॥ एवमाहुर्महादेवमावयोरपि कारणम् ॥ ईशं सर्वस्य जगतः प्रभुमव्ययमीश्वरम् ॥ ५ ॥ सोपि
 तस्यामरेशस्य वचनाद्वारिजोद्भवः ॥ वरेण्यं वरदं रुद्रमस्तुवत्प्रणनाम च ॥ ६ ॥

अष्टत्रिंशे महेशस्य महिमानं जनार्दनः ॥ विधात्रे कथयित्वादौ सर्गं पूर्ववदाकरोत् ॥ शैलादिरग्निमवृत्तांतं सनत्कुमाराय कथयति-गत इत्यादिना । पन्नयोनिं ब्रह्माणम्
 अजाद्ब्रह्मणः सकाशाद्ब्रह्मः प्रादुर्भावो यस्य सोजोद्भवः विष्णुः ॥ १ ॥ विष्णुर्महेश्वरमहिमानं वर्णयति-परमेश इति ॥ २ ॥ ३ ॥ वामांगभवत्वान्मां प्रधानं तथा प्रकृतिं भवंतं
 दक्षिणांगभवत्वादव्यक्तमजं पुरुष इति ऋषयः प्रेक्ष्य विचार्योद्भूतित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

टी. अ.

३८

॥ ५९ ॥

लि. पु.

॥६०॥

पकीनचत्वारिंशोऽस्मिन् युगधर्माश्च वृत्तयः ॥ वेदव्यासः पुराणानां क्रमश्चैव निरूप्यते ॥ शैलादिराग्रिमवृत्तांतं सनत्कुमाराय कथयति—श्रुत्वेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
 पते कृतादिसंज्ञाः चत्वारश्चतुःसंख्याकाः पुरुषाः समासतः प्रोक्ता इति शेषः ॥ ५ ॥ सत्त्वं सत्त्वयुगलरूपमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कृतयुगे ध्यानमीश्वरचितनं परं सर्वोत्कृष्टमुच्यते इत्यस्य
 सर्वत्रान्वयः ॥ ७ ॥ वर्षाणां दिव्यवर्षाणां तावच्छती चतुःशती ॥ ८ ॥ इह भरतखंडे ॥ ९ ॥ सर्वतः सर्वः युगधर्मः पादेन जनोऽवशिष्टः पादावशिष्टः । अत्र मध्यमपद
 शैलादिरुवाच ॥ श्रुत्वा शक्रेण कथितं पिता मम महासुनिः ॥ पुनः पप्रच्छ देवेशं प्रणम्य रचितांजलिः ॥ १ ॥ शिलाद उवाच ॥ भगवन् शक्र
 सर्वज्ञ देवदेवनमस्कृत ॥ शचीपते जगन्नाथ सहस्राक्ष महेश्वरः ॥ २ ॥ युगधर्मान्कथं चक्रे भगवान्पद्मसंभवः ॥ वक्तुमर्हसि मे सर्वं सांप्रतं
 प्रणताय मे ॥ ३ ॥ शैलादिरुवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शिलादस्य महात्मनः ॥ व्याजहार यथादृष्टं युगधर्मं सुविस्तरम् ॥ ४ ॥
 शक्र उवाच ॥ आद्यं कृतयुगं विद्धि तत्तस्त्रेतायुगं मुने ॥ द्वापरं तिष्यमित्येते चत्वारस्तु समासतः ॥ ५ ॥ सत्त्वं कृतं रजस्त्रेता द्वापरं च
 रजस्तमः ॥ कालिस्तमश्च विज्ञेयं युगवृत्तिर्धुगेषु च ॥ ६ ॥ ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्यते ॥ भजनं द्वापरे शुद्धं दानमेव कलौ
 युगे ॥ ७ ॥ चत्वारि च सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ॥ तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥ ८ ॥ चत्वारि च सहस्राणि
 मानुषाणि शिलाशन ॥ आयुः कृतयुगे विद्धि प्रजानामिह सुव्रत ॥ ९ ॥ ततः कृतयुगे तस्मिन् संध्यांशे च गते तु वै ॥ पादा
 वशिष्टो भवति युगधर्मस्तु सर्वतः ॥ १० ॥ चतुर्भागैकहीनं तु त्रेतायुगमनुत्तमम् ॥ कृतार्धं द्वापरं विद्धि तदर्थं तिष्यमुच्यते ॥ ११ ॥
 त्रिशती द्विशती संध्या तथा चैकशती मुने ॥ संध्यांशकं तथाप्येवं कल्पेष्वेवं युगेयुगे ॥ १२ ॥ आद्ये कृतयुगे धर्मश्चतुष्पादः सना
 तनः ॥ त्रेतायुगे त्रिपादस्तु द्विपादो द्वापरे स्थितः ॥ १३ ॥ त्रिपादहीनस्तिष्ये तु सत्तामात्रेण धिष्ठितः ॥ कृते तु मिथुनोत्पत्तिर्वृत्तिः
 साक्षाद्रसोच्छ्रिता ॥ १४ ॥ प्रजास्तृप्ताः सदा सर्वाः सर्वानंदाश्च भोगिनः ॥ अधमोत्तमता तासां न विशेषाः प्रजाः शुभाः ॥ १५ ॥

लोपः । त्रिपादावस्थित इत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तिष्ये कलियुगारंभे त्रिपादहीन एकपादावशिष्टः तु पुनः तस्यापि हसमानत्वात्सत्तामात्रेण सत्त्वमात्रेण
 धिष्ठितः अधिष्ठितः इत्यर्थः । अत्र अलोपच्छांदसः । मिथुनस्य स्त्रीपुरुषरूपस्य उत्पत्तिर्जननं रसानां मधुरादीनामुल्लसाः प्रादुर्भावा यस्यां सा रसोच्छ्रिता वृत्तिर्जीविनोपायः तथा
 च प्रजेच्छया अनेकविधरसप्रादुर्भावः इति तात्पर्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥

टी. ल.

३९

॥६०॥

न द्वंद्वं शीतोष्णादि द्वंद्वभावः क्लमो ग्लानिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ निष्कामचारिण्यो निष्कामकर्मशीलाः शुभपापयोः स्वर्गनरककारणयोः कर्मणोरप्रवृत्तिरासीदिति शेषः ॥ १८ ॥
 तुल्यमायुः सुखं रूपं तासां तस्मिन्कृते युगे ॥ तासां प्रीतिर्न च द्वंद्वं न द्वेषो नास्ति च क्लमः ॥ १६ ॥ पर्वतोदधिवासिन्यो ह्यनिकेताश्च
 यास्तु ताः ॥ विशोकाः सत्त्वबहुला एकांतबहुलास्तथा ॥ १७ ॥ ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ अप्रवृत्तिः कृतयुगे
 कर्मणोः शुभपापयोः ॥ १८ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्था च तदासीन्न च संकरः ॥ रसोल्लासः कालयोगात्रेताख्ये नश्यते द्विज ॥ १९ ॥ तस्यां
 सिद्धौ प्रनष्टायामन्या सिद्धिः प्रजायते ॥ अपां सौक्ष्म्ये प्रतिगते तदा मेघात्मना तु वै ॥ २० ॥ मेघेभ्यस्तनयित्नुभ्यः प्रवृत्तं वृष्टिसर्जनम् ॥
 सकृदेव तथा वृष्ट्या संयुक्ते पृथिवीतले ॥ २१ ॥ प्रादुरासंस्तदा तासां वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ सर्ववृत्त्युपभोगस्तु तासां तेभ्यः प्रजा
 यते ॥ २२ ॥ वर्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे प्रजाः ॥ ततः कालेन महता तासामेव विपर्ययात् ॥ २३ ॥ रागलोभात्मको भावस्तदा
 ह्याकस्मिकोऽभवत् ॥ विपर्ययेण तासां तु तेन तत्कालभाविना ॥ २४ ॥ प्रणश्यन्ति ततः सर्वे वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ ततस्तेषु प्रनष्टेषु
 विभ्रांता मेथुनोद्भवाः ॥ २५ ॥ अपि ध्यायन्ति तां सिद्धिं सत्याभिध्यायिनस्तदा ॥ प्रादुर्बभूवुस्तासां तु वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ २६ ॥
 वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलान्याभरणानि च ॥ तेष्वेव जायते तासां गंधवर्णरसान्वितम् ॥ २७ ॥ अमाक्षिकं महावीर्यं पुटकेपुटके मधु ॥
 तेन ता वर्तयन्ति स्म सुखमायुः सदैव हि ॥ २८ ॥ हृष्टपुष्टास्तया सिद्ध्या प्रजा वै विगतज्वराः ॥ ततः कालान्तरेणैव पुनर्लोभावृतास्तु
 ताः ॥ २९ ॥ वृक्षास्तान्पर्यगृह्णन्ति मधु वा माक्षिकं बलात् ॥ तासां तेनोपचारेण पुनर्लोभकृतेन वै ॥ ३० ॥ प्रनष्टा मधुना सार्धं कल्प
 वृक्षाः क्वचित्क्वचित् ॥ तस्यामेवाल्पशिष्टायां सिद्ध्या कालवशात्तदा ॥ ३१ ॥ आवर्तनात्तु त्रेतायां द्वंद्वान्यभ्युत्थितानि वै ॥ शीतवर्षा
 तपेस्तीव्रेस्ततस्ता दुःखिता भृशम् ॥ ३२ ॥ द्वंद्वैः संपीड्यमानाश्च चक्रुरावरणानि तु ॥ कृतद्वंद्वप्रतीधाताः केतनानि गिरौ ततः ॥ ३३ ॥
 पूर्वं निकामचारास्ता ह्यनिकेता अथावसन् ॥ यथायोगं यथाप्रीतिं निकेतेष्ववसन्पुनः ॥ ३४ ॥ कृत्वा द्वंद्वोपघातांस्तान्वृत्त्युपायम
 चिंतयन् ॥ नष्टेषु मधुना सार्धं कल्पवृक्षेषु वै तदा ॥ ३५ ॥

रसोल्लासो रसप्रादुर्भावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निकामचाराः स्वेच्छाचाराः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

लि. पु.

५६१॥

॥३६॥३७॥३८॥३९॥ अल्पं कृष्टं कर्षणं यासां ता अल्पकृष्टान उप्ता अनुप्ताः बीजविकरणशून्याः ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश चतुर्दशसंख्याका इत्यर्थः । तदुक्तं विष्णुपुराणे “ व्रीहयः सयवा माषा गोघृमा अणवस्तिलाः ॥ प्रियंगुसप्तमा द्वेता अष्टमास्तु कुलित्यकाः ॥ श्यामाकास्त्वथ नीवारा जर्तिलाः सगवेधुकाः ॥ तथा वेषुयवाः प्रोक्तास्तद्वन्मर्कटका मुने ॥ ग्राम्यारण्याः स्मृता द्वेता ओषध्यश्च चतुर्दश ॥ ” अस्यार्थः—पुताः प्रियंग्वन्ताः सप्त ग्राम्या इत्यर्थः । नीवारा अरण्यव्रीहयः जर्तिला अरण्यतिलाः गवेधुकाः श्वेतगुंजेति संज्ञया प्रसिद्धाः वेषुयवा वंशवीजानि मर्कटकाः अरण्यप्रियंगव इति ऋतुषु तत्तद्वृक्षेषु पुष्पफलानि येषां ते ऋतुपुष्पफलाः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

विवादव्याकुलास्ता वै प्रजास्तृष्णाक्षुधादिताः ॥ ततः प्रादुर्बुभौ तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः ॥ ३६ ॥ वार्तायाः साधिकाप्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः ॥ तासां वृष्ट्युदकादीनि ह्यभवाभिन्नगानि तु ॥ ३७ ॥ अभवन्वृष्टिसंतत्या स्त्रोतस्थानानि निम्नगाः ॥ एवं नद्यः प्रवृत्तास्तु द्वितीये वृष्टिसर्जने ॥ ३८ ॥ ये पुनस्तदपां स्तोकाः पतिताः पृथिवीतले ॥ अपां भूमेश्च संयोगादोषध्यस्तास्तदाभवन् ॥ ३९ ॥ अथाल्पकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ ऋतुपुष्पफलाश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे ॥ ४० ॥ प्रादुर्भूतानि चैतानि वृक्षजात्यौषधानि च ॥ तेनौषधेन वर्तते प्रजास्त्रेता युगे तदा ॥ ४१ ॥ ततः पुनरभूत्तासां रागो लोभश्च सर्वज्ञः ॥ अवश्यं भाविनार्थेन त्रेतायुगवज्ञेन च ॥ ४२ ॥ ततस्ताः पर्यगृह्यन्त नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ॥ वृक्षगुल्मौषधीश्चैव प्रसह्य तु यथाबलम् ॥ ४३ ॥ विपर्ययेण चोषध्यः प्रनष्टास्ताश्चतुर्दश ॥ मत्वा घरां प्रविष्टास्ता इत्यौषध्यः पितामहः ॥ ४४ ॥ दुदोहू गां प्रयत्नेन सर्वभूतहिताय वै ॥ तदाप्रभृति चोषध्यः फालकृष्टास्त्वितस्ततः ॥ ४५ ॥ वार्ता कृषिं समायाता वर्तुकामाः प्रयत्नतः ॥ वाता वृत्तिः समाख्याता कृषिकामप्रयत्नतः ॥ ४६ ॥ अन्यथा जीवितं तासां नास्ति त्रेतायुगात्यये ॥ हस्तोद्भवा ह्यपश्चैव भवन्ति बहुशस्तदा ॥ ४७ ॥ तत्रापि जगद्गुः सर्वे चान्योन्यं क्रोधमूर्च्छिताः ॥ सुतदारधनाद्यास्तु बलाद्युगबलेन तु ॥ ४८ ॥ मर्यादायाः प्रतिष्ठार्थं ज्ञात्वा तदखिलं विभुः ॥ ससर्ज क्षत्रियांस्त्रातुं क्षतात्कमलसंभवः ॥ ४९ ॥

पितामहो विष्णुः पृथुरूपेणेति शेषः । गां दुदोहेत्यग्निमेणान्वयः । ‘वैन्येन पृथुना भूमेः पुरा दोहप्रवर्तनम्’ इत्यनुक्रमाणिकाध्याये उक्तत्वात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वर्तुं जीवितुं कामो यासां ताः वर्तुकामाः प्रजा इत्यर्थः । कृषिं वार्ता कृषिरूपां जीविकां समायाताः प्राप्ताः कृषिकामप्रयत्नतः कृषिकामप्रयत्नतः । सार्वविभक्तिवस्तसिः । वार्ता वृत्तिः समाख्याता कथि तेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अन्यथा कृषिं विना तासां प्रजानामित्यर्थः । हस्तादेवोद्भवः प्रादुर्भावो यासां ताः हस्तोद्भवाः खनित्रानपेक्षा इत्यर्थः । अप इत्यत्र दीर्घाभावश्चादसः ॥ ४७ ॥ युगबलेन युगशक्त्या बलाद्धठादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ क्षतादुःखात्रातुं रक्षितुं क्षत्रियान् ससर्जेत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

टी अ

३९

॥६१॥

वृत्तेन स्वस्वधर्मेण वृत्तिना जीवनोपायेन वृत्तं जीवनं विश्वात्मा स्वयं निर्ममे इत्यन्वयः ॥ ५० ॥ तत्रापि त्रेतायामपि केचिन्मुमुक्षवः पशुयज्ञं पशुकरणकं यागं न सेवंते इत्यन्वयः । अत्र वर्तमानप्रयोगाच्छक्रशिलादसंवादस्त्रेतायामभवदिति भाति । यद्वा 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति विहितोत्र लृट् ॥ ५१ ॥ तदा त्रेतायुगे ततः पशुयज्ञकारिणः सकाशात् अहिंसकं मुमुक्षया केवलचरुपुरोडाशयाजिनं प्रशंसन्ति स्तुवंतीत्यर्थः । अनेन कृते सर्वथा हिंसाभावादहिंसकप्रशंसा नासीदिति सूचितम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ भृतिर्वेतनग्रहणेन सेवा वणिजां युद्धं वणिग्युद्धं वाणिज्याद्विवादः तत्त्वानां यथार्थवस्तूनामविनिश्चयः चित्तकालुष्यात्संशय इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ वेदशाखानां प्रणयनं विमजनं धर्माणां संकरः अन्यधर्मप्रवृत्तिः वर्णानां ब्राह्मणादीनामाश्रमाणां ब्रह्मचर्यादीनां परिध्वंसः प्रायशो विनाशः ॥ ५५ ॥ द्वापरादिषु द्वापरादिकालेषु ॥ ५६ ॥ चतुष्पादऋगादिपादयुक्तः एकः

वर्णाश्रमप्रतिष्ठां च चकार स्वेन तेजसा ॥ वृत्तेन वृत्तिना वृत्तं विश्वात्मा निर्ममे स्वयम् ॥ ५० ॥ यज्ञप्रवर्तनं चैव त्रेतायामभवत्क्रमात् ॥ पशुयज्ञं न सेवंते केचित्तत्रापि सुव्रताः ॥ ५१ ॥ बलाद्विष्णुस्तदा यज्ञमकरोत्सर्वदृक् क्रमात् ॥ द्विजास्तदा प्रशंसन्ति ततस्त्वाहिसकं मुने ॥ ५२ ॥ द्वापरेष्वपि वर्तते मतिभेदास्तदा नृणाम् ॥ मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्वार्तां प्रसिध्याति ॥ ५३ ॥ तदा तु सर्वभूतानां कायकेशवशात्क्रमात् ॥ लोभो भृतिर्वणिग्युद्धं तत्त्वानामाविनिश्चयः ॥ ५४ ॥ वेदशाखाप्रणयनं धर्माणां संकरस्तथा ॥ वर्णाश्रमपरिध्वंसः कामद्वेषौ तथैव च ॥ ५५ ॥ द्वापरे तु प्रवर्तते रागो लोभो मदस्तथा ॥ वेदो व्यासैश्चतुर्धा तु व्यस्यते द्वापरादिषु ॥ ५६ ॥ एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतास्विह विधीयते ॥ संक्षयादायुषश्चैव व्यस्यते द्वापरेषु सः ॥ ५७ ॥ ऋषिपुत्रैः पुनर्भेदा भिद्यन्ते दृष्टिविभ्रमैः ॥ मंत्रब्राह्मणविन्यासैः स्वरवर्णविपर्ययैः ॥ ५८ ॥ संहिता ऋग्यजुःसाम्नां संहन्यन्ते मनीषिभिः ॥ सामान्या वैकृताश्चैव द्रष्टृभिस्तैः पृथक्पृथक् ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि मंत्रप्रवचनानि च ॥ अन्ये तु प्रस्थितास्तान्यै केचित्तान्प्रत्यवस्थिताः ॥ ६० ॥

समग्रः इह भूलोके त्रेतासु त्रेतासंज्ञकांतकालेषु विधीयते अधियते इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ऋग्यजुःसाम्नां संहिताः सामान्याः समानाः वैकृताः विभक्ताः दृष्टिविभ्रमैर्मतिभेदैर्मनीषिभिः ऋषिपुत्रैः पुनरन्यप्रकारेण मंत्रब्राह्मणविन्यासैः स्वरवर्णविपर्ययः पृथक्पृथक् संहन्यन्ते विमज्जन्ते इत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणं विधिप्रशंसनमंत्रविनियोजकं कल्पसूत्राणि क्रियाप्रतिपादकसूत्राणि मंत्रप्रवचनानि मीमांसान्यायसूत्राणि चक्षुरिति शेषः । अन्ये तु तान्प्रस्थिताः तद्व्यूनताबोधका आसन्निति शेषः ॥ ६० ॥

लि. पु.
॥६२॥

इतिहासपुराणान्यपि कालगौरवात् अनेककल्पभेदात् भिद्यन्ते भेदविशिष्टानि भवन्तीत्यर्थः । पुराणानुक्रमं कथयति—ब्राह्ममित्यादिसार्धद्वाभ्याम् । पुराणमानं तु भागवते द्वादश स्कन्धे उक्तम्—“ब्राह्मं दश सहस्राणि पात्रं पंचोनपाष्टं च ॥ श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम् ॥ दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पंचविंशति ॥ मार्कंडं नव बाह्वं तु दशपंच चतुःशतम् ॥ चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पंचशतानि च ॥ दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्ते लिंगमेकादशैव तु ॥ चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् ॥ स्कांदं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ॥ कौर्मं सप्तदशख्यातं मात्स्यं तच्च चतुर्दश ॥ एकोनविंशत्सीपर्णं ब्रह्मांडं द्वादशैव तु ॥ एवं पुराणसंदोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः ॥ ” इति ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तथाच पूर्वोक्तप्रकारस्तेषां भेदः प्रकथ्यते वर्णयते इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ शुभं कल्याणकर्तृलैंगम् एकादशविधमेकादशाख्यं द्वारे प्रभिन्नं विभक्तमित्यर्थः । वेदपुराणविभाजकऋषि मुख्यान्कथयति—मन्वत्रैत्यादिना ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ एवमाद्यैरेतन्मुख्यैः सहस्रशः सहस्रावधि ऋषिभिः भिद्यन्त इति शेषः । वैराग्यं विना ज्ञानं न दृढं वैराग्यमपि दोषदर्शनं इतिहासपुराणानि भिद्यन्ते कालगौरवात् ॥ ब्राह्मं पात्रं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ॥ ६१ ॥ भविष्यं नारदीयं च मार्कण्डेयमतः परम् ॥ आग्नेयं ब्रह्मवैवर्ते लैङ्गं वाराहमेव च ॥ ६२ ॥ वामनाख्यं ततः कूर्मं मात्स्यं गारुडमेव च ॥ स्कांदं तथा च ब्रह्मांडं तेषां भेदः प्रकथ्यते ॥ ६३ ॥ लैङ्गमेकादशविधं प्रभिन्नं द्वारे शुभम् ॥ मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोद्गिराः ॥ ६४ ॥ यमापस्तंबसंवर्ताः कात्यायनबृहस्पती ॥ पराशरव्यासशंखलिखिता दक्षगौतमौ ॥ ६५ ॥ शातातपो वसिष्ठश्च एवमाद्यैः सहस्रशः ॥ अवृष्टिर्मरणं चैव तथा व्याध्याद्युषद्रवाः ॥ ६६ ॥ वाङ्मनःकर्मजैर्दुःखैर्निर्वेदो जायते ततः ॥ निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ॥ ६७ ॥ विचारणाच्च वैराग्यं वैराग्यादोषदर्शनम् ॥ दोषाणां दर्शनाच्चैव द्वारे ज्ञानसंभवः ॥ ६८ ॥ एषा रजस्तमोयुक्ता वृत्तिर्वै द्वारे स्मृता ॥ आद्ये कृते तु धर्मोस्ति स त्रेतायां प्रवर्तते ॥ ६९ ॥ द्वारे व्याकुलीभूत्वा प्रणश्यति कलौ युगे ॥ ७० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

विना न तच्च द्वापराद्विषु कालेषु दुःखं विना न भवतीति तत्कर्म निरूपयति—अष्टभिरीत्यादिना । मरणमकालमृतिरित्यर्थः । व्याधिः रोगः आदिर्दुःखो येषां ते चोरव्याघ्र राजकृताः उपद्रवाः उपसर्गा इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ततः उपद्रववशाद्वाङ्मनःकर्मजैर्दुःखैर्निर्वेदो जायत इत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ दोषाणां दर्शनाच्चैवेत्यत्र चकारात्पूर्वोक्तदुःखसंग्रहः । एत दुभयादेव द्वारे ज्ञानसंभव इत्यनेन कृतत्रेतयोस्तु ज्ञाने स्वाभाविकी प्रवृत्तिर्वोच्यते ॥ ६८ ॥ एषा पूर्वोक्ता रजस्तमोभ्यां युक्ता मिश्रा द्वारे वृत्तिः प्रवृत्तिरित्यर्थः । आद्यकृते प्रथमकृतयुग इत्यर्थः । धर्मः अस्ति सर्वत्र वर्तत इत्यर्थः । तथा च तत्र धर्मज्ञानं स्वाभाविकमासीदिति सूचितम् । स धर्मस्त्रेतायां प्रवर्तते विधिचोदनया प्रवृत्तो भवतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ द्वारे व्याकुलीभूत्वा पीडितो भूत्वा कलौ युगे प्रणश्यति प्रणष्टो भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७० ॥ कलावधर्मरोगेण अस्तं मां पार्वतीपते । कुरु विश्वेश निरुजं त्वत्स्मृत्याऽमृतरूपया ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

टी. अ.
३९

॥ ६२ ॥

चत्वारिंशो वर्ण्यतेऽस्मिन्धर्माः कलियुगोद्भवाः । कृतारंभक्रमो व्याख्या कल्पमन्वतरस्य च ॥ शक्रः प्रथमतः कलियुगवृत्तांतं कथयति-तिष्य इत्यादिना ॥ १ ॥ प्रमादकः
 प्रमादः रोगः क्षुद्रयानि च भवंतीति शेषः । देशानां विपर्ययो नाशः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मंत्रयोगेन मंत्रोपदेशयोगेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ भ्रूणहत्या वारहत्या वीरहत्या
 शक्र उवाच ॥ तिष्ये मायामसूयां च वधं चैव तपस्विनाम् ॥ साधयन्ति नरास्तत्र तमसा व्याकुलेन्द्रियाः ॥ १ ॥ कलौ प्रमादको रोगः सततं
 क्षुद्रयानि च ॥ अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः ॥ २ ॥ न प्रामाण्यं श्रुतेरस्ति नृणां चाधर्मसेवनम् ॥ अधार्मिकास्त्वनारा
 महाकोपालपचेतसः ॥ ३ ॥ अनृतं ब्रुवते लुब्धास्तिष्ये जाताश्च दुष्प्रजाः ॥ दुरिष्टैर्दुर्यतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥ ४ ॥ विप्राणां कर्म
 दोषेण प्रजानां जायते भयम् ॥ नाधीयन्ते तदा वेदान्न यजन्ति द्विजातयः ॥ ५ ॥ उत्सीदन्ति नराश्चैव क्षत्रियाश्च विशः क्रमात् ॥ शूद्राणां
 मंत्रयोगेन संबन्धो ब्राह्मणैः सह ॥ ६ ॥ भवतीह कलौ तस्मिन्शयनासनभोजनैः ॥ राजानः शूद्रभूयिष्ठा ब्राह्मणान् बाधयन्ति ते ॥ ७ ॥
 भ्रूणहत्या वीरहत्या प्रजायन्ते प्रजासु वै ॥ शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचाराश्च ब्राह्मणाः ॥ ८ ॥ राजवृत्तिस्थिताश्चौराश्चौराचाराश्च
 पार्थिवाः ॥ एकपत्न्यो न शिष्यन्ति वर्धिष्यन्त्यभिसारिकाः ॥ ९ ॥ वर्णाश्रमप्रतिष्ठानां जायते नष्टु सर्वतः ॥ तदा स्वल्पफला भूमिः क्वचि
 चापि महाफला ॥ १० ॥ अरक्षितारो हर्तारः पार्थिवाश्च शिलाशन ॥ शूद्रा वै ज्ञानिनः सर्वे ब्राह्मणैरभिवन्दिताः ॥ ११ ॥ अक्षत्रियाश्च
 राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः ॥ आसनस्था द्विजान्दृष्ट्वा न चलन्त्यल्पबुद्धयः ॥ १२ ॥ ताडयन्ति द्विजेन्द्रांश्च शूद्रा वै स्वल्पबुद्धयः ॥
 आस्ये निधाय वै हस्तं कर्णं शूद्रस्य वै द्विजाः ॥ १३ ॥ नीचस्येव तदा वाक्यं वदन्ति विनयेन तम् ॥ उच्चासनस्थान् शूद्रांश्च द्विजमध्ये
 द्विजर्षभ ॥ १४ ॥ ज्ञात्वा न हिंसते राजा कलौ कालवशेन तु ॥ पुष्पैश्च वासितैश्चैव तथान्यैर्मगलैः शुभैः ॥ १५ ॥ शूद्रानभ्यर्चयन्त्यल्प
 श्रुतभाग्यबलान्विताः ॥ न प्रेक्षन्ते गर्विताश्च शूद्रा द्विजवरान् द्विज ॥ १६ ॥
 विक्रांतपुरुषहत्या प्रजासु प्रजायन्ते व्यभिचारभूलेनेति तात्पर्यार्थः ॥ ८ ॥ एकपत्न्यः पतिव्रताः अभिसारिकाः व्यभिचारिकाः व्यभिचारिण्यः इत्यर्थः ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ न हिंसते दंडं न करोतीत्यर्थः । अन्यैर्मगलैर्गोपालंकरणादिभिः ॥ १५ ॥ अल्पं श्रुतं ज्ञानं भाग्यं प्रारब्धं बलं सामर्थ्यं तेनान्विताः
 युक्ताः अतएव शूद्रान् शूद्रादीनित्यर्थः ॥ १६ ॥

लि. पु.
॥६३॥

वाहनस्थान् शूद्रान् समावृत्य परिवार्य शूद्रोपजीवनो ब्राह्मणाः सेवन्ते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ यतयः संन्यस्तवेषधारिणः ॥ १९ ॥ कर्माणि श्रौतस्मार्तार्दानि ॥ २० ॥ धर्मस्य प्रतिष्ठार्थं संरक्षणार्थं विकृताकृतिः उच्छिन्नभिन्नलिङ्गस्वरूपः तथैवेदानीं काश्यादी दृश्यमानत्वात् । तं विकृताकृतिमपि शंकरं ये पूर्वोक्ताचारा अपि विप्रा येन केनापि सदसद्देवतापि निषेवन्ते ते कलिदोषं विनिर्जित्य परमं पदं शिवपदं प्रयाति गच्छन्तीत्यग्निमेणान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ तदा कलौ दानमूलवान् सूक्ष्मोपि महोदकः ऐश्वर्यरूपः दुर्लभो भवेदिति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अष्टशूला इति । अष्टो मत्तं वा शुल्कं कन्याद्रव्यं शूलो विक्रयो येषां ते अष्टशूलाः जनपदाः देशा इत्यर्थः । “ अष्टो मत्ते च शुल्के च ” इति विश्वः । शिवो वेदः शूलो विक्रयो येषां ते शिवशूलाः । चत्वारः पंथानो ब्रह्मचर्यादयो येषां ते चतुष्पथा ब्राह्मणा इत्यर्थः । यद्वा शिवो योगांतर व्यभिचारादिरूपं सेवावसरमालोक्य द्वारे तिष्ठति वै द्विजाः ॥ वाहनस्थान् समावृत्य शूद्रान् शूद्रोपजीविनः ॥ १७ ॥ सेवन्ते ब्राह्मणास्तत्र स्तुवंति स्तुतिभिः कलौ ॥ तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजोत्तमाः ॥ १८ ॥ यतयश्च भविष्यन्ति बहवोस्मिन्कलौ युगे ॥ पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं युगांते समुपस्थिते ॥ १९ ॥ निन्दन्ति वेदविद्यां च द्विजाः कर्माणि वै कलौ ॥ कलौ देवो महादेवः शंकरो नीललोहितः ॥ २० ॥ प्रकाशते प्रतिष्ठार्थं धर्मस्य विकृताकृतिः ॥ ये तं विप्रा निषेवन्ते येन केनापि शंकरम् ॥ २१ ॥ कलिदोषान् विनिर्जित्य प्रयाति परमं पदम् ॥ श्वापदप्रबलत्वं च गवां चैव परिक्षयः ॥ २२ ॥ साधूनां विनिवृत्तिश्च वेद्या तस्मिन् युगक्षये ॥ तदा सूक्ष्मो महोदको दुर्लभो दानमूलवान् ॥ २३ ॥ चातुराश्रमशौथिल्ये धर्मः प्रतिलिप्यति ॥ अरक्षितारो हर्तारो बलिभागस्य पार्थिवाः ॥ २४ ॥ युगान्तेषु भविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ॥ अष्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ २५ ॥ प्रमदाः केशशूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ चित्रवर्षी तदा देवो यदा प्रादुर्युगक्षयम् ॥ २६ ॥ सर्वे वणिग्जनाश्चापि भविष्यन्त्यधमे युगे ॥ कुशीलचर्याः पाषण्डैर्वृथारूपैः समावृताः ॥ २७ ॥ बहुयाजनको लोको भविष्यति परस्परम् ॥ नाव्याहृतकूरवाक्यो नार्जवी नानसूयकः ॥ २८ ॥ न कृते प्रतिकर्ता च युगक्षीणे भविष्यति ॥ निंदकाश्चैव पतिता युगांतस्य च लक्षणम् ॥ २९ ॥ शूलो विक्रयो येषु ते शिवशूलाः चतुष्पथाश्चतुर्मासा इत्यर्थः । “ चतुष्पथाश्चतुर्मासं संगमे ब्राह्मणोपि च ” इति मेदिनी । “ शिवो हरे वेदे योगान्तरे च ” इति विश्वः ॥ २५ ॥ प्रमदाः स्त्रियः केशशूलाः भगविक्रयिण्यः कलौ युगे भविष्यन्तीत्यग्निमेणान्वयः । एतदेवोक्तं भारतव्याख्यातृभिः “ अष्टमन्त्रं शिवो वेदो ब्राह्मणाश्च चतुष्पथाः ॥ केशो भगं समाख्यातं शूलं तद्विक्रयं विदुः ” इति । चित्रमाश्रयं वर्षति तच्छीलः चित्रवर्षी कदाचित्सुवृष्टिर् इत्यर्थः ॥ २६ ॥ वणिग्जनाः वार्धुपिका इत्यर्थः । कुत्सितं शीलं चर्या च येषां ते कुशीलचर्याः वृथारूपैः दांभिकैः पाषण्डैर्वैदिकमार्गैः समावृताः युक्ता इत्यर्थः ॥ २७ ॥ बहुयाजनको ग्रामयाजनकः लोको जनः परस्परमव्याहृतकूरवाक्यः । न आर्जवी ऋजुस्वभावः अनसूयकः गुणेषु दोषदर्शकः न कृते प्रतिकर्ता प्रत्युपकारकश्च न भविष्यतीत्यग्निमेणान्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥

टी. अ.
४०

॥६३॥

नृपशून्या रक्षकशून्या इत्यर्थः । मंडलानि जनशून्यस्थलानि ॥३०-३२॥ प्रनष्टचेष्टनाः निरुद्योगा इत्यर्थः । मुक्तः केशो ह्रीवेरं यैस्ते मुक्तकेशाः “ कंशो दैत्यांतरे बाले ह्रीवेरं
 कुन्तलेपि च ” इति विश्वः । ह्रीवेरं लज्जामूलं शीलमिति चतुर्धरैर्भारतव्याख्यायामुक्तम् । तथा च त्यक्तलज्जा इत्यर्थः । शूलिनः रोगविशिष्टाः । यद्वा पण्यस्त्रीविशिष्टाः इत्यर्थः ।
 “शूलं केतके रोगयोगयोः ॥ कीलके पण्ययोपिति ” इति विश्वः ॥३३॥ अजिनं कृष्णाजिनमक्षाः रुद्राक्षा येषां ते अजिनाक्षाः शुक्रदंताश्च ते अजिनाक्षाश्च शुक्रदंताजिनाक्षाः
 नृपशून्या वसुमती न च धान्यवनावृता ॥ मंडलानि भविष्यति देशेषु नगरेषु च ॥ ३० ॥ अल्पोदका चाल्पफला भविष्यति
 वसुंधरा ॥ गोप्ताश्चाप्यगोप्ताः संभविष्यंत्यशासनाः ॥ ३१ ॥ इतारः परवित्तानां परदारप्रघर्षकाः ॥ कामात्मानो दुरात्मानो
 ह्यधमाः साहसप्रियाः ॥ ३२ ॥ प्रनष्टचेष्टनाः पुंसो मुक्तकेशाश्च शूलिनः ॥ जनाः षोडशवर्षाश्च प्रजायन्ते युगक्षये ॥ ३३ ॥
 शुक्रदंताजिनाक्षाश्च मुंडाः काषायवाससः ॥ शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति युगाति समुपस्थिते ॥ ३४ ॥ सस्यचौरा भविष्यन्ति दृढचैलाभि
 लाषिणः ॥ चौराश्चोस्वहर्तारो हर्तुर्हर्ता तथापरः ॥ ३५ ॥ योग्यकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ॥ कटिमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति
 मानवान् ॥ ३६ ॥ सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सामर्थ्यं दुर्लभं तदा ॥ कौशिकीं प्रतिपत्स्यन्ते देशान्शुद्रयपीडिताः ॥ ३७ ॥ दुःखेनाभिप्लुतानां
 च परमायुः शतं तदा ॥ दृश्यन्ते न च दृश्यन्ते वेदाः कलियुगेऽखिलाः ॥ ३८ ॥ उत्सीदन्ति तदा यज्ञा केवला धर्मपीडिताः ॥ काषायिणोऽप्य
 निग्रन्थाः कापालीबहुलास्त्विह ॥ ३९ ॥ वेदविक्रयिणश्चान्ये तीर्थविक्रयिणः परे ॥ वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाषण्डाः पारिपन्थिनः ॥ ४० ॥
 उत्पद्यन्ते तदा ते वै संप्राप्ते तु कलौ युगे ॥ अधीयन्ते तदा वेदांश्शूद्रा धर्मार्थकोविदाः ॥ ४१ ॥ यजन्ते चाश्वमेधेन राजानः शूद्रयोनयः ॥
 स्त्रीबालगोवधं कृत्वा इत्वा चैव परस्परम् ॥ ४२ ॥ उपद्रवांस्तथान्योन्यं साधयन्ति तदा प्रजाः ॥ दुःखप्रभूतमल्पायुर्देहोत्सादः सारोगता ॥ ४३ ॥
 अधर्माभिनिवेशित्वात्तमोवृत्तं कलौ स्मृतम् ॥ प्रजासु ब्रह्महत्यादि तदा वै संप्रवर्तते ॥ ४४ ॥ तस्मादायुर्बलं रूपं कलिं प्राप्य प्रहीयते ॥
 तदा त्वल्पेन कालेन सिद्धिं गच्छन्ति मानवाः ॥ ४५ ॥ धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगाति द्विजसत्तमाः ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं ये चरन्त्यन
 सूयकाः ॥ ४६ ॥ त्रेतायां वार्षिको धर्मो द्वापरे मासिकः स्मृतः ॥ यथाक्लेशं चरन्प्राज्ञस्तदह्ना प्राप्नुते कलौ ॥ ४७ ॥

यतिवेषधारका इत्यर्थः ॥३४-३६॥ कौशिकीं तत्संज्ञकां नदीमित्यर्थः ॥३७॥३८॥ अनिग्रथा सूर्या इत्यर्थः ॥३९-४६॥ प्राज्ञः सुज्ञः यथाक्लेशं यथाशक्ति कलौ अह्ना दिवसेन
 चरन्नाचरन् आप्नुते प्राप्नोतीत्यर्थः । एतदेवोक्तं विष्णुपुराणे “यत्कृते दशभिर्वर्षैस्त्रेतायां हायनेन तदा ॥ द्वापरे तच्च मासेन अहोरात्रेण तत्कलौ ॥ तपसो ब्रह्मचर्यस्य जपादेश्च

लि.पु

॥६४॥

फलं द्विजाः ॥ प्राप्नोति पुरुषस्तेन कलिः साध्विति भाषितम् ॥ ” इति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ स्वांशेषु संध्यांशेषु पादशः पादेन न्यूना इति शेषः । प्रतिष्ठिता इत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ कल्किप्रादुर्भावं कथयति—गोत्रेति । स्वायंभुवेऽन्तरे प्रमितिः य उच्यते सः मानवस्य मनुपुत्रस्यांशेन अस्मिन्कलिसमाप्तिकाले नाम्ना चंद्रमसो गोत्रे सोमशर्मकब्राह्मणगोत्रे इत्यर्थः । उत्पन्न इति शेषः । ॥ ५१ ॥ समाः वर्षाणीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रवृत्तचक्रः प्रवृत्ताज्ञामंडलः ॥ ५६ ॥ ननु कल्किसंज्ञो विष्णोरवतार इति

एषा कलियुगावस्था संध्यांशं तु निबोध मे ॥ युगेयुगे च हीयंते त्रींस्त्रीन्पादांस्तु सिद्धयः ॥ ४८ ॥ युगस्वभावाः संध्यास्तु तिष्ठन्तीह तु पादशः ॥ संध्यास्वभावाः स्वांशेषु पादशस्ते प्रतिष्ठिताः ॥ ४९ ॥ एवं संध्यांशके काले संप्राप्ते तु युगांतिके ॥ तेषां शास्ता ह्यसाधूनां भूतानां निधनोत्थितः ॥ ५० ॥ गोत्रेऽस्मिन्वै चन्द्रमसो नाम्ना प्रमितिरुच्यते ॥ मानवस्य तु सौंशेन पूर्वं स्वायंभुवेन्तरे ॥ ५१ ॥ समाः स विंशतिः पूर्णा पर्यटनै वसुंधराम् ॥ अनुकर्षन् स वै सेनां सवाजिरथकुंजराम् ॥ ५२ ॥ प्रगृहीतायुधैर्वैपैः शतशोथ सहस्रशः ॥ स तदा तैः परिवृतो म्लेच्छान् हन्ति सहस्रशः ॥ ५३ ॥ स हत्वा सर्वशश्चैव राज्ञस्तांश्शूद्रयोनिजान् ॥ पाखंडांस्तु ततः सर्वान्निःशेषं कृतवान् प्रभुः ॥ ५४ ॥ नात्यर्थं धार्मिका ये च तान् सर्वान् हन्ति सर्वतः ॥ वर्णव्यत्यासजाताश्च ये च ताननुजीविनः ॥ ५५ ॥ प्रवृत्तचक्रो बलवान् म्लेच्छानामंतकृत्स तु ॥ अधृष्यः सर्वभूतानां चचाराथ वसुंधराम् ॥ ५६ ॥ मानवस्य तु सौंशेन देवस्येह विजज्ञिवान् ॥ पूर्वजन्मनि विष्णोस्तु प्रमितिर्नाम वीर्यवान् ॥ ५७ ॥ गोत्रतो वै चन्द्रमसः पूर्णे कलियुगे प्रभुः ॥ द्वात्रिंशेऽभ्युदिते वर्षे प्रक्रांतो विंशतिः समाः ॥ ५८ ॥ विनिघ्नन्सर्वभूतानि शतशोथ सहस्रशः ॥ कृत्वा बीजावशेषां तु पृथिवीं क्रूरकर्मणः ॥ ५९ ॥ परस्परनिमित्तेन कोपेनाकस्मिकेन तु ॥ स साधयित्वा वृषलान् प्रायशस्तानधार्मिकान् ॥ ६० ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये स्थितिं प्राप्तः सहानुगः ॥ ततो व्यतीते काले तु सामात्यः सहैसीनकः ॥ ६१ ॥ उत्साद्य पार्थिवान् सर्वान् म्लेच्छांश्चैव सहस्रशः ॥ तत्र संध्यांशके काले संप्राप्ते तु युगांतिके ॥ ६२ ॥

प्रसिद्धम् । अत्र मानवांशत्वेन पूर्वमुक्त इति विरोधाशंका मपनुदाति—मानवस्येति । पूर्वजन्मनि यः प्रमितिर्नाम तु पुनः इह भरतखंडे विष्णोर्देवस्य तु चायं मानवस्यांशेन चंद्रमसः गोत्रे कलियुगे पूर्णे विजज्ञिवानित्यग्रिमस्थैरन्वयः । तस्य उभयांशकत्वाच्छकृत्तेति व्यवहारोपि संगतः ॥ ५७ ॥ विंशतिः समाः प्रक्रांतः प्रक्रममाणः द्वात्रिंशे वर्षेऽभ्युदिते सति सहानुगः गंगायमुनयोर्मध्ये स्थितिं प्राप्त इत्येकपठितमेनान्वयः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ साधयित्वा धातयित्वा ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

टी. अ.

४०

॥ ६४ ॥

ततः कल्मषवतारसमाप्त्यनंतरम् । यद्वा सर्वकलियुगेषु कल्मषवताराभावात्तदुपलक्षितकालानंतरमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ प्रणिपत्य उपहिंसन्ति विश्वस्य वातयंतोत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ प्रत्यंतान् म्लेच्छदेशान् “ प्रत्यंतो म्लेच्छदेशः स्यात् ” इत्यमरः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ निर्वेदाहुः स्वादिचारणा विचारेच्छेत्यर्थः ॥ ७२ ॥ स्वयमरूपशम युक्ताः अशक्तिमूलकज्ञातिभ्युक्ता इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ अहोरात्रादहोरात्रेण तासां सुप्तमत्तवत्संमोहनं कृत्वा युगं कलियुगं परिवर्तते निवृत्तं भवतीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ इह ये सप्त सिद्धाः स्थितास्वलपावशिष्टास्तु प्रजास्विह क्वचित्क्वचित् ॥ अप्रग्रहास्ततस्ता वै लोभाविष्टास्तु कृत्स्नज्ञाः ॥ ६३ ॥ उपहिंसन्ति चान्योन्यं प्रणिपत्य परस्परम् ॥ अराजके युगवशात्संशये समुपस्थिते ॥ ६४ ॥ प्रजास्ता वै ततः सर्वाः परस्परभयार्दिताः ॥ व्याकुलाश्च परिभ्रांतास्त्यक्त्वा दारान् गृहाणि च ॥ ६५ ॥ स्वान्प्राणाननपेक्षन्तो निष्कारुण्याः सुदुःखिताः ॥ नष्टे श्रौते स्मार्तधर्मे परस्परहतास्तदा ॥ ६६ ॥ निर्मर्यादा निराक्रांता निःस्नेहा निरपत्रपाः ॥ नष्टे धर्मे प्रातिहताः ह्रस्वकाः पंचविंशकाः ॥ ६७ ॥ हित्वा पुत्रांश्च दारांश्च विवादव्याकुलेन्द्रियाः ॥ अनावृष्टिहताश्चैव वार्तामृतसृज्य दूरतः ॥ ६८ ॥ प्रत्यंतानुपसेवंते हित्वा जनपदान् स्वकान् ॥ सरित्सागरकूपांस्ते सेवंते पर्वतास्तथा ॥ ६९ ॥ मधुमासैर्मूलफलेर्वर्तयन्ति सुदुःखिताः ॥ चरिपत्राजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः ॥ ७० ॥ वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः संकटं घोरमास्थिताः ॥ एवं कष्टमनुप्राप्ता अल्पशेषाः प्रजास्तदा ॥ ७१ ॥ जराव्याधिक्षुधाविष्टा दुःखान्निर्वेदमानसाः ॥ विचारणा तु निर्वेदात्साम्यावस्था विचारणा ॥ ७२ ॥ साम्यावस्थात्मको बोधः संबोधाद्धर्मशीलता ॥ अरूपशमयुक्तास्तु कलिशिष्टा हि वै स्वयम् ॥ ७३ ॥ अहोरात्रात्तदा तासां युगं तु परिवर्तते ॥ चित्तसंमोहनं कृत्वा तासां वै सुप्तमत्तवत् ॥ ७४ ॥ भाविनोर्थस्य च बलात्ततः कृतमवर्तत ॥ प्रवृत्ते तु ततस्तस्मिन्पुनः कृतयुगे तु वै ॥ ७५ ॥ उत्पन्नाः कलिशिष्टास्तु प्रजाः कार्तियुगास्तदा ॥ तिष्ठन्ति चेह ये सिद्धा अदृष्टा विचरन्ति च ॥ ७६ ॥ सप्त सप्तर्षिभिश्चैव तत्र ते तु व्यवस्थिताः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा बीजार्थं ये स्मृता इह ॥ ७७ ॥ कलिजैः सह ते सर्वे निर्विशेषास्तदाऽभवन् ॥ तेषां सप्तर्षयो धर्मं कथयन्तीतरेपि च ॥ ७८ ॥

अदृष्टास्तिष्ठन्ति विचरन्ति चेत्यग्निसंस्तपदस्यात्रान्वयो बोध्यः । सप्त सिद्धास्तु व्यपोहनस्तवे उक्ताः—“मंत्रज्ञो मंत्रवित्प्राज्ञो मंत्रराट् सिद्धयूजितः ॥ सिद्धवत्परमः सिद्धः सर्वसिद्धि प्रदायिनः ॥ ” इति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सप्तर्षिभिः कश्यपादिभिः । तदुक्तम् “कश्यपोत्रिभिरद्वाजो विश्वामित्रोथ गौतमः ॥ वसिष्ठो जमदग्निश्च सप्तर्षय उदाहृताः” इति ॥ ७८ ॥

लि. पु.

॥ ६५ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ युगेषु कृतत्रेताद्वापरेषु त्रींस्त्रीन् पादात् त्रिपादत्रिपादमित् इत्यर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अनार्जवम् ऋजुताभावः जडीभावः
 आलस्यमायुगक्षयाद्धर्त इति शेषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ सर्गैर्गै यथा पंचविंशत्परिमिताः पञ्चविंशतितत्त्वरूपा इत्यर्थः । तदुक्तसुत्तरभागे “ शिवजातानि तत्त्वानि पंचविंश
 वर्णाश्रमाचारयुतं श्रौतं स्मार्तं द्विधा तु यम् ॥ ततस्तेषु क्रियावत्सु वर्धन्ते वै प्रजाः कृते ॥ ७९ ॥ श्रौतस्मार्तकृतानां च धर्मे सप्तर्षिदर्शिते ॥
 केचिद्धर्मव्यवस्थार्थं तिष्ठन्तीह युगक्षये ॥ ८० ॥ मन्वन्तराधिकारेषु तिष्ठति मुनयस्तु वै ॥ यथा दावप्रदग्धेषु तृणेष्विह ततः क्षितौ ॥ ८१ ॥
 वनानां प्रथमं वृष्ट्या तेषां मूलेषु संभवः ॥ तथा कार्त्युगानां तु कलिजेष्विह संभवः ॥ ८२ ॥ एवं युगाद्युगस्येह संतानं तु परस्परम् ॥
 वर्तते ह्यव्यवच्छेदाद्यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥ ८३ ॥ सुखमायुर्बलं रूपं धर्मोऽर्थः काम एव च ॥ युगेष्वेतानि हीयन्ते त्रींस्त्रीन्पादान्क्रमेण तु ॥ ८४ ॥
 ससंख्यांशेषु हीयन्ते युगानां धर्मसिद्धयः ॥ इत्येषा प्रतिसिद्धिर्वै कीर्तितेषा क्रमेण तु ॥ ८५ ॥ चतुर्युगानां सर्वेषामनेनैव तु साधनम् ॥
 एषा चतुर्युगावृत्तिरासहस्राद्गुणीकृता ॥ ८६ ॥ ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं रात्रिश्चैतावती स्मृता ॥ अनार्जवं जडीभावो भूतानामायुग
 क्षयात् ॥ ८७ ॥ एतदेव तु सर्वेषां युगानां लक्षणं स्मृतम् ॥ एषां चतुर्युगाणां च गुणिता ह्येकसप्ततिः ॥ ८८ ॥ क्रमेण परिवृत्ता तु मनोरन्तर
 मुच्यते ॥ चतुर्युगे यथैकस्मिन्भवतीह यदा तु यत् ॥ ८९ ॥ तथा चान्येषु भवति पुनस्तद्वै यथाक्रमम् ॥ सर्गैर्गै यथा भेदा उत्पद्यन्ते
 तथैव तु ॥ ९० ॥ पंचविंशत्परिमिता न न्यूना नाधिकास्तथा ॥ तथा कल्पा युगैः सार्धं भवन्ति सह लक्षणैः ॥ ९१ ॥ मन्वन्तराणां सर्वेषामेतदेव तु
 लक्षणम् ॥ ९२ ॥ यथा युगानां परिवर्तनानि चिरप्रवृत्तानि युगस्वभावात् ॥ तथा तु संतिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः ॥ ९३ ॥
 इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै समासतः ॥ अतीतानागतानां हि सर्वमन्वन्तरेषु वै ॥ ९४ ॥ मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि च ॥ व्याख्या
 तानि न संदेहः कल्पः कल्पेन चैव हि ॥ ९५ ॥ अनागतेषु तद्वच्च तकः कार्यो विज्ञानता ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतेष्विह ॥ ९६ ॥
 तुल्याभिमानिनः सर्वे नामरूपैर्भवन्त्युत ॥ देवा ह्यष्टविधा ये च ये च मन्वन्तरेश्वराः ॥ ९७ ॥ ऋषयो मनवश्चैव सर्वे तुल्यप्रयोजनाः ॥ एवं
 वर्णाश्रमाणां तु प्रविभागो युगेयुगे ॥ ९८ ॥ युगस्वभावश्च तथा विधत्ते वै तदा प्रभुः ॥ वर्णाश्रमविभागाश्च युगानि युगसिद्धयः ॥ ९९ ॥
 न्मनीषिभिः ” इति । न न्यूनाधिका यथा उत्पद्यन्ते तथा कल्पा भवन्तीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ देवाः अष्टविधाः अष्टप्रकारा इत्यर्थः । ते
 च अमरोक्ताः बोध्याः “ आदित्यविश्ववसवस्तुषिता मास्वरानिलाः । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः ” इति ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

टी. अ.

४०

॥ ६५ ॥

देवीपुत्रत्वं दाक्षायणीपुत्रत्वं पद्मयोनेर्ब्रह्मण इत्यर्थः ॥ १०० ॥ अथ तत्र भगवान्प्रपन्नः सः कलिर्व्यासः सः तदस्मिन् अस्मिन् देहो भूयाच्च वै सतां मान्यः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ एकचत्वारिंशके तु पुत्रता परमेश्विनः ॥ देव्याः परस्पराज्जन्म त्रिमूर्तीनां च वर्ण्यते ॥ अत्रादाविन्द्रः पूर्वाक्तं ब्रह्मणो देवीपुत्रत्वं शिलादाय कथयति—पुनरित्यादिना । भगवान्पितामहः सहस्रयुगपर्यंते निशाकाले प्रपन्ना नष्टाः पूर्ववत्प्रजाः प्रभाते तु ससर्जन्त्यन्वयः ॥ १ ॥ महाप्रलयं वर्णयति—एवमिति । धरा अंमस्युदके व्याप्ता प्रविष्टेत्यर्थः ॥ २ ॥ तन्मात्रसंयुतः गंधादिमात्रायुक्त इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अव्यक्तं प्रधानं स्वगुणैः सत्त्वादिभिः

युगानां परिमाणं ते कथितं हि प्रसङ्गतः ॥ वदामि देविपुत्रत्वं पद्मयोनेः समासतः ॥ १०० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे चतुर्थ्युगपरिमाणं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ इन्द्र उवाच ॥ पुनः ससर्ज भगवान्प्रपन्नाः पूर्ववत्प्रजाः ॥ सहस्रयुगपर्यंते प्रभाते तु पितामहः ॥ १ ॥ एवं परार्धे विप्रेन्द्र द्विगुणे तु तथा गते ॥ तदा धराम्भसि व्याप्ता ह्यापो बह्वौ समीरणे ॥ २ ॥ वह्निः समीरणश्चैव व्योम्नि तन्मात्रसंयुतः ॥ इन्द्रियाणि दशैकं च तन्मात्राणि द्विजोत्तम ॥ ३ ॥ अहंकारमनुप्राप्य प्रलीनास्तत्क्षणादहो ॥ अभिमानस्तदा तत्र महान्तं व्याप्य वै क्षणात् ॥ ४ ॥ महानपि तथा व्यक्तं प्राप्य लीनो भवाद्विज ॥ अव्यक्तं स्वगुणैः सार्धं प्रलीनमभवद्भवे ॥ ५ ॥ ततः सृष्टिरभूत्तस्मात्पूर्ववत्पुरुषाच्छिवात् ॥ अथ सृष्टास्तदा तस्य मनसा तेन मानसाः ॥ ६ ॥ न व्यवर्धत लोकेऽस्मिन्प्रजाः कमलयोनिना ॥ वृद्धयर्थं भगवान्ब्रह्मा पुत्रैर्वै मानसैः सह ॥ ७ ॥ दुश्चरं विचचारेणं समुद्दिश्य तपः स्वयम् ॥ तुष्टस्तु तपसा तस्य भवो ज्ञात्वा स वाञ्छितम् ॥ ८ ॥ ललाटमध्यं निर्भिद्य ब्रह्मणः पुरुषस्य तु ॥ पुत्रस्नेहमिति प्रोच्य स्त्रीपुंरूपो भवत्तदा ॥ ९ ॥ तस्य पुत्रो महादेवो ह्यर्धनारीश्वरो भवत् ॥ ददाह भगवान्सर्वं ब्रह्माणं च जगद्गुरुम् ॥ १० ॥ अथार्धमात्रां कल्याणीमात्मनः परमेश्वरीम् ॥ बुभुजे योगमार्गेण वृद्धयर्थं जगतां शिवः ॥ ११ ॥ तस्यां हरिं च ब्रह्माणं ससर्ज परमेश्वरः ॥ विश्वेश्वरस्तु विश्वात्मा चास्त्रं पाशुपतं तथा ॥ १२ ॥

भवे शिव इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ततः शिवोपादानात्पुरुषात्पुरुषरूपात्तस्माच्छिवात्सृष्टिरभूदित्यन्वयः । एतदेवोक्तं शिवपुराणे—“नान्यर्थात्कचित्तदा ह्यासीत्प्रकृतिं पुरुषं विना । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मंस्तत्त्वान्यासन्महात्मनः” इत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ब्रह्मणः पुरुषस्य ब्रह्मरूपपुरुषस्येत्यर्थः । स्त्रीपुंरूपः अर्धनारीश्वररूप इत्यर्थः ॥ ९ ॥ भगवान् रुद्रः सर्वजगद्गुरुं ब्रह्माणं च ददाहेत्यन्वयः ॥ १० ॥ अथ दाहानंतरम् आत्मनः अर्धमात्रमर्धपरिमाणमित्यर्थः । योगमार्गेण चितनरूपेणेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

लि. पु.

॥६६॥

तस्यां परमेश्वर्या हरिं ब्रह्माणं पाशुपतमखं च ससर्ज उत्पादयामासेत्यर्थः ॥ १३ ॥ ब्रह्मणः यावत्परार्धं तावद्धृतिरैश्वर्यमित्यर्थः ॥ १४ ॥ ब्रह्मणस्तमीदृशं वैराग्यं वक्ष्ये अप्रे
कथयिष्यामीत्यन्वयः । ब्रह्माविष्णुरुद्राणां परस्परसर्गं कथयति—नारायणेत्यादिना त्रिभिः । एतदेव वर्णितं कुमारसंभवकाव्ये कालिदासेन—“एकैव श्रुतिविभिदे त्रिधा सा सामान्य
मेवां प्रथमावतत्त्वम् ॥ विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचिद्धाता तयोस्तावपि धातुरायौ ॥” इति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदा लयकाल इत्यर्थः ॥ १८ ॥ ब्रह्मसमाधिं
वर्णयति—सर्गमित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ स्थापयामास भावनया निश्चलं चकारेत्यर्थः । तदा समाधिकाले ॐ इति ॐकारशब्दसंबन्धिनी या अर्धमात्रारूपा तस्माद्यः
परः नादस्तस्मादपि परं नादप्रतिपाद्यमित्यर्थः । “नादाख्यं ब्रह्मसंज्ञितम्” इति सप्तदशोक्तत्वात् । शिवं देवमयजदिति चतुर्विंशत्येनान्वयः ॥ २२ ॥ मृणालतंतुभागेकशतभागे
तस्माद्ब्रह्मा महादेव्याश्चांशजश्च हरिस्तथा ॥ अंडजः पद्मजश्चैव भवांगभव एव च ॥ १३ ॥ एतत्ते कथितं सर्वमितिहासं पुरातनम् ॥
परार्धं ब्रह्मणो यावत्तावद्धृतिः समासतः ॥ १४ ॥ वैराग्यं ब्रह्मणो वक्ष्ये तमोद्धृतं समासतः ॥ नारायणोपि भगवान्निधा कृत्वात्मन
स्तनुम् ॥ १५ ॥ ससर्ज सकलं तस्मात्स्वांगदेव चराचरम् ॥ ततो ब्रह्माणमसृजद्ब्रह्मा रुद्रं पितामहः ॥ १६ ॥ मुने कल्पांतरे रुद्रो हरिं ब्रह्माण
मीश्वरम् ॥ ततो ब्रह्माणमसृजन्मुने कल्पांतरे हरिः ॥ १७ ॥ नारायणं पुनर्ब्रह्मा ब्रह्मार्पं च पुनर्भवं ॥ तस्मै विचार्य वै ब्रह्मा दुःखं संसार
इत्यजः ॥ १८ ॥ सर्गं विसृज्य चात्मानमात्मन्येव नियोज्य च ॥ संहृत्य प्राणसञ्चारं पाषाण इव निश्चलः ॥ १९ ॥ दशवर्षसहस्राणि सप्ता
धिस्थोऽभवत्प्रभुः ॥ अधोमुखं तु यत्पद्मं हृदि संस्थं सुशोभनम् ॥ २० ॥ पूरितं पूरकेणैव प्रबुद्धं चाभवत्तदा ॥ तदूर्ध्ववक्त्रमभवत्कुम्भकेन
निरोधितम् ॥ २१ ॥ तत्पद्मकर्णिकामध्ये स्थापयामास चेश्वरम् ॥ तदोमिति शिवं देवमर्धमात्रापरं परम् ॥ २२ ॥ मृणालतंतुभागेकशत
भागे व्यवस्थितम् ॥ यमी यमविशुद्धात्मा नियम्यैव हृदीश्वरम् ॥ २३ ॥ यमपुष्पादिभिः पूज्यं याज्यो ह्ययजदव्ययम् ॥ तस्य हृत्कमल
स्थस्य नियोगाच्चांशजो विभुः ॥ २४ ॥

व्यवस्थितमित्यनेनातिसूक्ष्मपीतवह्निशिखामध्यवर्तित्वं बोधितम् । तथा च श्रुतिः “नीवारशूक्लचन्वी पीता भास्वत्पुष्पा ॥ तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः”
इति एतादृशध्यानफलं शिवगीतायामुक्तम्—“बालाग्रमात्रं हृदयस्य मध्ये विष्वं देवं जातवेदं वरेण्यम् ॥ मामात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम्”
इति ॥ २३ ॥ यमसंज्ञं यद्योगांगं तदेव पुष्पं तदादिभिः नियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपैरुपचारैः पूज्यं पूजाहं याज्यः यजनयोग्यो ब्रह्मा अव्ययं शिवमय
जदित्यन्वयः । विभुः रुद्रः ॥ २४ ॥

अ. टी.

४१

॥६६॥

शिवस्य हृदयोद्भवः प्रकृत्या पुरुषः स्वयं नीलोपि प्रभुः रुद्रः वह्नेः संयोगाद्धोहितोऽभूदित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पितामहोक्तमष्टनामकाष्टमूर्तिं
 स्तोत्रं कथयति—नमस्त इत्यादिना । हे भगवन् रुद्र भास्कर अमिततेजसे ते नम इत्यन्वयः ॥ २९ ॥ सदा सुरभिणे सर्वदा शोभनगंधविशिष्टायेत्यर्थः । सम्यक् प्रत्यक्षविषयः
 ललाटमस्य निर्भिद्य प्रादुरासीत्पितामहात् ॥ लोहितोऽभूत्स्वयं नीलः शिवस्य हृदयोद्भवः ॥ २५ ॥ वह्नेश्चैव तु संयोगात्प्रकृत्या पुरुषः
 प्रभुः ॥ नीलश्च लोहितश्चैव यतः कालाकृतिः पुमान् ॥ २६ ॥ नीललोहित इत्युक्तस्तेन देवेन वै प्रभुः ॥ ब्रह्मणा भगवान्कालः प्रीतात्मा
 चाभवद्विभुः ॥ २७ ॥ सुप्रीतमनसं देवं तुष्टाव च पितामहः ॥ नामाष्टकेन विश्वात्मा विश्वात्मानं महासुने ॥ २८ ॥ पितामह उवाच ॥
 नमस्ते भगवन् रुद्र भास्करामिततेजसे ॥ नमो भवाय देवाय रसायाम्बुमयाय ते ॥ २९ ॥ शर्वाय क्षितिरूपाय सदा सुरभिणे नमः ॥
 ईशाय वायवे तुभ्यं संस्पर्शाय नमो नमः ॥ ३० ॥ पशूनां पतये चैव पावकायातितेजसे ॥ भीमाय व्योमरूपाय शब्दमात्राय ते
 नमः ॥ ३१ ॥ महादेवाय सोमाय अमृताय नमोस्तु ते ॥ उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥ ३२ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि पैता
 महमिमं स्तवम् ॥ रुद्राय कथितं विप्रश्चावयेद्वा समाहितः ॥ ३३ ॥ अष्टमूर्तेस्तु सायुज्यं वर्षादेकादवाप्नुयात् ॥ एवं स्तुत्वा महादेव
 मवैक्षत पितामहः ॥ ३४ ॥ तदाष्टधा महादेवः समातिष्ठत्समंततः ॥ तदा प्रकाशते भानुः कृष्णवर्त्मा निशाकरः ॥ ३५ ॥ क्षिति
 वायुः पुमानंभः सुपिरं सर्वगं तथा ॥ तदाप्रभृति तं प्रादुरष्टमूर्तिरिति श्रुत्वा ॥ ३६ ॥ अष्टमूर्तेः प्रसादेन विरञ्चिश्चासृजत्पुनः ॥ सृष्ट्वैत
 दखिलं ब्रह्मा पुनः कल्पांतरे प्रभुः ॥ ३७ ॥ सहस्रयुगपर्यंतं संसृप्ते च चराचरे ॥ प्रजाः स्रष्टुमनास्तेपे तत उग्रं तपो महत् ॥ ३८ ॥
 तस्यैवं तप्यमानस्य न किञ्चित्समवर्तत ॥ ततो दीर्घेण कालेन दुःखात्क्रोधो व्यजायत ॥ ३९ ॥ क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रु
 बिन्दवः ॥ ततस्तेभ्योऽश्रुबिन्दुभ्यो भूताः प्रेतास्तदाभवन् ॥ ४० ॥ सर्वास्तानग्रजान्दृष्ट्वा भूतप्रेतनिशाचरान् ॥ अनिन्दत तदा देवो ब्रह्मात्मान
 मजो विभुः ॥ ४१ ॥ जहौ प्राणांश्च भगवान् क्रोधाविष्टः प्रजापतिः ॥ ततः प्राणमयो रुद्रः प्रादुरासीत्प्रभोर्मुखात् ॥ ४२ ॥
 स्पर्शो यस्यासौ तस्मै ॥ ३० ॥ शब्दमात्राय शब्दमात्रगुणकायेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ कर्मयोगिने कर्मफलभोक्त्रे । जीवरूपायेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ स्तोत्रमाहात्म्यं निरूपयति—य इत्या
 दिना ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तदा अष्टमूर्तिस्तवनकाल इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सर्वगं सुपिरं सर्वव्यापिगगनमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

लि. पु.

५६७॥

एकादशधा एकादशरुद्ररूपेणेत्यथः । एतन्नामानि विष्णुपुराणे उक्तानि “ अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्यवान् ॥ हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ॥ वृषाकपिश्च शंभुश्च
कपर्दी रैवतस्तथा ॥ एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ ” इति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ प्रत्यागतासवं प्राप्तसंज्ञं ब्रह्माणं दृष्ट्वेति शेषः । रुद्रः

अधनारीश्वरो भूत्वा बालार्कसदृशद्युतिः ॥ तदैकादशधात्मानं प्रविभज्य व्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ अर्धेनांशेन सर्वात्मा ससर्जासौ शिवासुमाम् ॥
सा चासृजत्तदा लक्ष्मीं दुर्गां श्रेष्ठां सरस्वतीम् ॥ ४४ ॥ वामां रौद्रीं महामायां वैष्णवीं वारिजेक्षणाम् ॥ कलां विकरिणीं चैव कार्लीं कमल
वासिनीम् ॥ ४५ ॥ बलविकरिणीं देवीं बलप्रमथिनीं तथा ॥ सर्वभूतस्य दमनीं ससृजे च मनोन्मनीम् ॥ ४६ ॥ तथान्या बहवः सृष्टा
स्तया नार्यः सहस्रशः ॥ रुद्रैश्चैव महादेवस्ताभिस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ ४७ ॥ सर्वात्मनश्च तस्याग्रे ह्यतिष्ठत्परमेश्वरः ॥ मृतस्य तस्य देवस्य
ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ४८ ॥ घृणी ददौ पुनः प्राणान्ब्रह्मपुत्रो महेश्वरः ॥ ब्रह्मणः प्रददौ प्राणानात्मस्थांस्तु तदा प्रभुः ॥ ४९ ॥ प्रहृष्टो
भूततो रुद्रः किञ्चित्प्रत्यागतासवम् ॥ अभ्यभाषत देवेशो ब्रह्माणं परमं वचः ॥ ५० ॥ मा भैदेव महाभाग विरिञ्च जगतां गुरो ॥ मयेह
स्थापिताः प्राणास्तस्मादुत्तिष्ठ वै प्रभ ॥ ५१ ॥ श्रुत्वा वचस्ततस्तस्य स्वप्रभूतं मनोगतम् ॥ पितामहः प्रसन्नात्मा नैत्रैः फुल्लान्बुज
प्रभैः ॥ ५२ ॥ ततः प्रत्यागतप्राणः समुद्देशन्महेश्वरम् ॥ स उद्दिक्ष्य चिरं कालं स्निग्धगंभीरया गिरा ॥ ५३ ॥ उवाच भगवान् ब्रह्मा
समुत्थाय कृताञ्जलिः ॥ भो भो वद महाभाग आनन्दयसि मे मनः ॥ ५४ ॥ को भवानष्टमूर्तिर्वै स्थित एकादशात्मकः ॥ इन्द्र उवाच ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा व्याजहार महेश्वरः ॥ ५५ ॥ स्पृशन्कराभ्यां ब्रह्माणं सुखाभ्यां स सुरारिहा ॥ श्रीशंकर उवाच ॥ मां विद्धि परमात्मान
मेनां मायामजामिति ॥ ५६ ॥ एते वै संस्थिता रुद्रास्त्वां राक्षितुमिहागताः ॥ ततः प्रणम्य तं ब्रह्मा देवदेवमुवाच ह ॥ ५७ ॥ कृतां
जलिपुटो भूत्वा हर्षगद्गदया गिरा ॥ भगवन्देवदेवेश दुःखैराकुलितो ह्यहम् ॥ ५८ ॥

प्रहृष्टोभूततः ब्रह्माणं परमं वचः देवेशोभ्यभाषतेत्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मनोगतं हृद्यमित्यर्थः । तस्य वचः स्वप्रभूतं अस्वप्नमपि समग्रस्मृत्यभावात्स्वप्नप्रायासित्यर्थः ॥ ५२ ॥
॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ एनां शिवमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

टी. अ.

३१

॥ ६७ ॥

ततः ब्रह्मप्रार्थनानंतरं स्वतः मुक्तस्यापि ब्रह्मणः मुक्तिप्रार्थनमयुक्तमिति पितॄमहं प्रहस्योमापतिः रुद्रस्तया शिवया चान्तर्दधे इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५९ ॥ तस्मात्पूर्वोक्तकारणात् ॥ ६० ॥ स ब्रह्मा पद्मजोपि अयोनिजोपीत्यर्थः । समृत्युः मृत्युसहितः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सितेनेभेन ऐरावतेन देवः इंद्रः ॥ ६४ ॥ अन्यैरदेयदातारमष्टमूर्तिस्वरूपिणम् ॥ अजाद्येकादशविधं श्रीरुद्रं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ इति श्रीलिंग० शि० तोषिण्यामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ द्विचत्वारिंशोऽध्याये तपःप्रीतान्महेश्वरात् ॥ शिलादस्य सूत्रप्राप्तिः

संसारान्मोक्तुमीशान मामिहार्हसि शंकर ॥ ततः प्रहस्य भगवान्पितामहमुमापतिः ॥ ५९ ॥ तदा रुद्रैर्जगन्नाथस्तया चान्तर्दधे विभुः ॥ इन्द्र उवाच ॥ तस्माच्छिलाद लोकेषु दुर्लभो वै त्वयोनिजः ॥ ६० ॥ मृत्युहीनः पुमान्विद्धि समृत्युः पद्मजोपि सः ॥ किंतु देवैश्चरो रुद्रः प्रसीदति यदीश्वरः ॥ ६१ ॥ न दुर्लभो मृत्युहीनस्तव पुत्रो ह्ययोनिजः ॥ मया च विष्णुना चैव ब्रह्मणा च महात्मना ॥ ६२ ॥ अयोनिजं मृत्युहीनमसमर्थं निवेदितुम् ॥ शैलादिरुवाच ॥ एवं व्याहृत्य विप्रेन्द्रमनुगृह्य च तं घृणी ॥ ६३ ॥ देवैर्वृतो ययौ देवः सितेनेभेन वै प्रभुः ॥ ६४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे इन्द्रवाक्यं नामकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ सूत उवाच ॥ गते पुण्ये च वरदे सहस्राक्षे शिलाशनः ॥ आराधयन्महादेवं तपसाऽतोषयद्भवम् ॥ १ ॥ अथ तस्यैवमनिशं तत्परस्य द्विजस्य तु ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु गतं क्षणमिवाद्भुतम् ॥ २ ॥ वल्मीकेनावृतांगश्च लक्ष्यः कीटगणैर्मुनिः ॥ वज्रसूचीमुखैश्चान्यै रक्तकीटैश्च सर्वतः ॥ ३ ॥ निर्मासरुधिरत्वग्वै निर्लेपः कुड्यवात्स्थितः ॥ अस्थिशेषोऽभवत्पश्चात्तममन्यत शंकरः ॥ ४ ॥ यदा स्पृष्टो मुनिस्तेन करेण च स्मरारिणा ॥ तदैव मुनिशार्दूलश्चोत्ससर्ज कुमं द्विजः ॥ ५ ॥ तपस्तस्तस्य तपसा प्रभुस्तुष्टाथ शंकरः ॥ तुष्टस्तवेत्यथोवाच सगणश्चोमया सह ॥ ६ ॥ तपसानेन किं कार्यं भवतस्ते महामते ॥ ददामि पुत्रं सर्वज्ञं सर्वशस्त्रार्थपारगम् ॥ ७ ॥ ततः प्रणम्य देवेशं स्तुत्वोवाच शिलाशनः ॥ हर्षगद्गदया वाचा सोमं सोमविभूषणम् ॥ ८ ॥ शिलाद उवाच ॥ भगवन्देवदेवेश त्रिपुरार्दन शंकर ॥ अयोनिजं मृत्युहीनं पुत्रमिच्छामि सत्तम ॥ ९ ॥

नेन्दुत्साहश्च वर्ण्यते ॥ सूतः शक्रगमनानंतरवृत्तान्तवर्णयति—गत इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ कीटगणैर्लक्ष्यइत्यनेन शरीराकृतिलक्ष्यत्वामावः सूचितः ॥ ३ ॥ अमन्यत बुद्धवानित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सोमपुमासहितं सोमविभूषणं चंद्रकलाधरमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

लि. ५.
॥६८॥

परमेश्वरो रुद्रः ब्रह्मणा पूर्वमाराधितः शिलादाराधनात्परमया प्रीत्या युक्त इति शेषः । शिलादं प्राहेत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुष्करावर्तकाद्या
सूत उवाच ॥ पूर्वमाराधितः प्राह तपसा परमेश्वरः ॥ शिलादं ब्रह्मणा रुद्रः प्रीत्या परमया पुनः ॥ १० ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ पूर्वमारा
धितो विप्र ब्रह्मणाहं तपोधन ॥ तपसा चावतारार्थं मुनिभिश्च सुरोत्तमैः ॥ ११ ॥ तव पुत्रो भविष्यामि नन्दिनाम्ना त्वयोनिजः ॥ पिता
भविष्यसि मम पितुर्वै जगतां मुने ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा मुनिं प्रेक्ष्य प्रणिपत्य स्थितं घृणी ॥ सोमः सोमोपमः प्रीतस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १३ ॥
लब्धपुत्रः पिता रुद्रात्प्रीतो मम महामुने ॥ यज्ञाङ्गणं महत्प्राप्य यज्ञार्थं यज्ञवित्तमः ॥ १४ ॥ तदङ्गणादहं शंभोस्तनुजस्तस्य चाज्ञया ॥
संजातः पूर्वमेवाहं युगांताग्निसमप्रभः ॥ १५ ॥ ववर्षुस्तदा पुष्करावर्तकाद्या जगुः खेचराः किन्नराः सिद्धसाध्याः ॥ शिलादात्मजत्वं गते
मय्युपेन्द्रः ससर्गाथ वृष्टिं सुपुष्पोधमिश्राम् ॥ १६ ॥ मां दृष्ट्वा कालसूर्याभं जटामुकुटधारिणम् ॥ त्र्यक्षं चतुर्भुजं बालं शूलटंकगदाधरम् ॥ १७ ॥
वज्रिणं वज्रदंष्ट्रं च वज्रिणाराधितं शिशुम् ॥ वज्रकुण्डलिनं घोरं नीरदोपमनिःस्वनम् ॥ १८ ॥ ब्रह्माद्यास्तुष्टुबुः सर्वे सुरेन्द्रश्च मुनीश्वराः ॥
नेदुः समंततः सर्वे ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १९ ॥ ऋषयो मुनिशार्दूल ऋग्यजुःसामसंभवैः ॥ मंत्रैर्माहेश्वरैः स्तुत्वा संप्रणमुर्मुदान्विताः ॥ २० ॥
ब्रह्मा हरिश्च रुद्रश्च शक्रः साक्षाच्छिवांबिका ॥ जीवश्चेन्दुर्महातेजा भास्करः पवनोनलः ॥ २१ ॥ ईशानो निर्ऋतिर्यक्षो यमो वरुण एव च ॥
विश्वेदेवास्तथा रुद्रा वसवश्च महाबलः ॥ २२ ॥ लक्ष्मीः साक्षाच्छची ज्येष्ठा देवी चैव सरस्वती ॥ अदितिश्च दितिश्चैव श्रद्धा लज्जा
धृतिस्तथा ॥ २३ ॥ नन्दा भद्रा च सुरभी सुशीला सुमनास्तथा ॥ वृषेन्द्रश्च महातेजा धर्मो धर्मात्मजस्तथा ॥ २४ ॥ आवृत्य मां
तथाल्लिय तुष्टुबुर्मुनिसत्तम ॥ शिलादोपि मुनिर्दृष्ट्वा पिता मे तादृशं तदा ॥ २५ ॥ प्रीत्या प्रणम्य पुण्यात्मा तुष्टावेष्टप्रदं सुतम् ॥ शिलाद
उवाच ॥ भगवन्देवदेवेश त्रियंबक ममाव्यय ॥ २६ ॥ पुत्रोसि जगतां यस्मात्त्राता दुःखाद्धि किं पुनः ॥ रक्षको जगतां यस्मात्पिता मे पुत्र
सर्वग ॥ २७ ॥ अयोनिज नमस्तुभ्यं जगद्योने पितामह ॥ पितां पुत्र महेशान जगतां च जगद्गुरो ॥ २८ ॥

स्तत्संज्ञका मेधा इत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ वज्रिणं वज्रायुधविशिष्टं वज्रदंष्ट्रं हीरकदंष्ट्रं वज्रिणा इंद्रेण आराधितं सेवितमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ जीवो गुरुः ॥ २१-२८ ॥

टी. अ.
४२

॥ ६८ ॥

सस्माच्चान्ना नंदी भवेति शेषमादायान्वयः ॥ २९ ॥ पितरौ मातापितरावित्यर्थः ॥ ३० ॥ पितामहाश्चेति बहुवचनात्प्रपितामहादयः सर्वे ग्राह्याः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हे नंदीश
 नंदिरूप शिव मया पुत्रत्वमेव मत्वा पुत्रभावमेव ज्ञात्वा यत्कीर्तितं तत् त्वया क्षम्यतामित्यग्निमेणान्वयः ॥ ३३ ॥ स्तवैः स्तवितुं योग्यस्तवस्तव्यः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शिलादो
 वाचेत्यत्र संधिरार्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मे मह्यं हिताय कल्याणायेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ शिलादकृच्छ्राजितपुण्यपुञ्जाद्यः प्रादुरासीत्किल यज्ञभूमौ ॥ स नंदिसंज्ञो भगवान् भवोऽस्माञ्छै
 वत्सवत्स महाभाग पाहि मां परमेश्वर ॥ त्वयाऽहं नंदितो यस्मान्नंदी नाम्ना सुरेश्वर ॥ २९ ॥ तस्मान्नंदय मां नंदिन्नमामि जगदीश्वरम् ॥
 प्रसीद पितरौ मेघ रुद्रलोकं गतौ विभो ॥ ३० ॥ पितामहाश्च भो नंदिन्नवतीर्णे महेश्वरे ॥ ममैव सफलं लोके जन्म वै जगतां प्रभो ॥ ३१ ॥
 अवतीर्णे सुते नंदिन् रक्षार्थं मह्यमीश्वर ॥ तुभ्यं नमः सुरेशान नंदीश्वर नमोस्तु ते ॥ ३२ ॥ पुत्र पाहि महाबाहो देवदेव जग
 दुरो ॥ पुत्रत्वमेव नंदीश मत्वा यत्कीर्तितं मया ॥ ३३ ॥ त्वया तत्क्षम्यतां वत्स स्तवस्तव्य सुरासुरैः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि मम पुत्र
 प्रभाषितम् ॥ ३४ ॥ श्रावयेद्वा द्विजान् भक्त्या मया सार्धं स मोदते ॥ एवं स्तुत्वा सुतं बालं प्रणम्य बहुमानतः ॥ ३५ ॥ सुनीश्वरांश्च
 संप्रेक्ष्य शिलादोवाच सुव्रतः ॥ पश्यध्वं मुनयः सर्वे महाभाग्यं ममाव्ययः ॥ ३६ ॥ नन्दी यज्ञाङ्गणे देवश्चावतीर्णो यतः प्रभुः ॥
 मत्समः कः पुमाँल्लोके देवो वा दानवोपि ॥ ३७ ॥ एष नंदी यतो जातो यज्ञभूमौ हिताय मे ॥ ३८ ॥ इति श्रीलिंग
 महापुराणे पूर्वभागे नंदिकेश्वरोत्पत्तिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ मया सह पिता हृष्टः प्रणम्य च
 महेश्वरम् ॥ उट्जं स्वं जगामाशु निर्धिं लब्ध्वेव निर्धनः ॥ १ ॥ यदागतोऽहमुट्जं शिलादस्य महासुने ॥ तदा वै दैविकं रूपं त्यक्त्वा मानुष्य
 मास्थितः ॥ २ ॥ नष्टा चैव स्मृतिर्दिव्या येन केनापि कारणात् ॥ मानुष्यमास्थितं दृष्ट्वा पिता मे लोकपूजितः ॥ ३ ॥ विललापाति
 दुःखार्तः स्वजनैश्च समावृतः ॥ जातकर्मादिकाश्चैव चकार मम सर्ववित् ॥ ४ ॥ शालंकायनपुत्रो वै शिलादः पुत्रवत्सलः ॥ उपदिष्टा
 हि तेनैव ऋक्शाखा यजुषस्तथा ॥ ५ ॥

वाग्रणीर्नंदयतां सदैव ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ त्रिचत्वारिंशोऽध्याये मानुषं रूपमागतः ॥ नन्दी रुद्राराधनतः
 प्रसादं महदाप्तवान् ॥ १ ॥ नंद्यग्निमवृत्तान्तं कथयति-मयेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ येन केनापि कारणादनिर्वचनीयेश्वरेच्छयेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

लि. पु.
॥ ६९ ॥

महासुने हे सनत्कुमार ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवं सर्वविद्यामयीणत्वरूपपूर्वोक्तप्रकारमत एवाश्चर्यमाश्चर्यकरमायुः अस्येति शेषः । अत एतत्कालमारभ्य वर्षात्परं न दृष्टं नावला
कितमित्यर्थः ॥ १० ॥ अतीव विस्वरमत्युपतापसहितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ विह्वलात्यर्थमित्यत्र सवर्णदीर्घेच्छादसः ॥ १३ ॥ मधुना माक्षिकेन संप्लुता व्यासामित्यर्थः ॥
सर्वद्रव्यसमन्विता युक्ता । तदुक्तमुपरिभागे "तं पुष्टिर्धनं देवं धृतेन पयसा तथा ॥ मधुना यवगोधूममापबिल्वफलेन च ॥ कुमुदार्कशमीपत्रगौरसर्पशालिभिः ॥ हुत्वा लिंगे यथा
सामशाखासहस्रं च साङ्गोपाङ्गं महासुने ॥ आयुर्वेदं धनुर्वेदं गांधर्वं चाश्चलक्ष्णम् ॥ ६ ॥ हरितनां चरितं चैव नराणां चैव लक्षणम् ॥ संपूर्णे
सप्तमे वर्षे ततोथ मुनिसत्तमौ ॥ ७ ॥ मित्रावरुणनामानौ तपोयोगबलान्वितौ ॥ तस्याश्रमं गतौ दिव्यौ द्रष्टु मां चाज्ञया विभोः ॥ ८ ॥
ऊचतुश्च महात्मानो मां निरीक्ष्य मुहुर्मुहुः ॥ तात नन्दयमरूपायुः सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ९ ॥ न दृष्टमेवमाश्चर्यमायुर्वर्षादतः परम् ॥
इत्युक्तवाति विप्रेन्द्रः शिलादः पुत्रवत्सलः ॥ १० ॥ समालिङ्ग्य च दुःखार्तो रुरोदातीव विस्वरम् ॥ हा पुत्र पुत्र पुत्रेति पपात च
समन्ततः ॥ ११ ॥ अहो बलं देवाविधेर्विधातुश्चेति दुःखितः ॥ तस्य चार्तस्वरं श्रुत्वा तदाश्रमनिवासिनः ॥ १२ ॥ निपेतुर्विह्वलात्यर्थ
रक्षाश्चक्रुश्च मंगलम् ॥ तुष्टुबुश्च महादेवं त्रियंबकमुमापतिम् ॥ १३ ॥ हुत्वा त्रियंबकेनैव मधुनैव च संप्लुताम् ॥ द्वामयुतसंख्यातां सर्व
द्रव्यसमन्विताम् ॥ १४ ॥ पिता विगतसंज्ञश्च तथा चैव पितामहः ॥ विचेष्टश्च ललापासौ मृतवन्निपपात च ॥ १५ ॥ मृत्योर्भीतोऽहमचिरा
च्छिरसा चाभिवेद्य तम् ॥ मृतवत्पतितं साक्षात्पितरं च पितामहम् ॥ १६ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य च तं रुद्रजाप्यरतोऽभवम् ॥ हृत्पुण्डरीके
सुषिरे ध्यात्वा देवं त्रियंबकम् ॥ १७ ॥ त्र्यक्षं दशभुजं शान्तं पञ्चवक्त्रं सदाशिवम् ॥ सरितश्चांतरे पुण्ये स्थितं मां परमेश्वरः ॥ १८ ॥
तुष्टोब्रवीन्महादेवः सोमः सोमार्धभूषणः ॥ वत्स नन्दिन्महाबाहो मृत्योर्भीतिः कुतस्तव ॥ १९ ॥ मयैव प्रोषितौ विप्रौ मत्समस्त्वं न
संशयः ॥ वत्सेनत्तव देहं च लौकिकं परमार्थतः ॥ २० ॥ नास्त्येव दैविकं दृष्टं शिलादेन पुरा तव ॥ देवैश्च मुनिभिः सिद्धैर्गंधर्वैर्दानवो
त्तमैः ॥ २१ ॥ पूजितं यत्पुरा वत्स दौर्विकं नन्दिकेश्वर ॥ संसारस्य स्वभावोयं सुखं दुःखं पुनः पुनः ॥ २२ ॥

न्यायं मत्तया देवं यजामहे ॥ " इति ॥ १४-१६ ॥ हृत्पुण्डरीके सुषिरे त्रियंबकं त्रिगुणपालकं देवं शिवं ध्यात्वा रुद्रजाप्यरतः रुद्राध्यायजपपरोऽभवमित्यन्वयः ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पुनः पुनः सुखदुःखमयसंसारस्य स्वभाव एवातः नृणां मनुष्याणां योनिपरित्यागः स्त्रीसमागमत्यागः सर्वथा युक्त इति शेषमादायाग्रिमे

टी. अ.
४३

॥ ६९ ॥

णान्वयः । ननु “अनधीत्य द्विजो वेदाननुत्पाद्य च वै प्रजाः ॥ अनिष्टा शक्तितो यज्ञैर्मोक्षमिच्छन्पतत्यधः ॥” इत्यादिवचनैस्तथा वेदादावपि विवाहविधिकथनात्सर्वथा योनिपरि-
त्यागस्य युक्तत्वमसंगतमिति चेदनधीत्येत्यादिवचनानि तथा विवाहविधिकथनमपि सरागविषयम् । “पंच पंचनखा भक्ष्याः” इतिवत्परिसंख्यारूपमेव । अत एवात्र विवेकेन
नृणां योनिपरित्यागः सर्वथैव विवेकिनः ॥ एवमुक्त्वा तु मां साक्षात्सर्वदेवमहेश्वरः ॥२३॥ कराभ्यां सुशुभाभ्यां च उभाभ्यां परमेश्वरः ॥
परस्पर्शं भगवान् रुद्रः परमार्तिहरो हरः ॥२४॥ उवाच च महादेवस्तुष्टात्मा वृषभध्वजः ॥ निरीक्ष्य गणपांश्चैव देवीं हिमवतः सुताम् ॥२५॥
समालोक्य च तुष्टात्मा महादेवः सुरेश्वरः ॥ अजरो जरया त्यक्तो नित्यं दुःखविर्वर्जितः ॥२६॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव सपिता ससुहृज्जनः ॥
ममेष्टो गणपश्चैव मद्दीयौ मत्पराक्रमः ॥ २७ ॥ इष्टो मम सदा चैव मम पार्श्वगतः सदा ॥ मद्रुलश्चैव भविता महायोगबलान्वितः ॥२८॥
एवमुक्त्वा च मां देवो भगवान् सगणस्तदा ॥ कुशेशयमयीं मालां समुन्मुच्यात्मनस्तदा ॥ २९ ॥ आबन्धं महातेजा मम देवो वृषध्वजः ॥
तयाहं मालया जातः शुभया कण्ठसक्तया ॥३०॥ त्र्यक्षो दशभुजश्चैव द्वितीय इव शंकरः ॥ तत एव समादाय हस्तेन परमेश्वरः ॥३१॥
उवाच ब्रूहि किं तेद्य ददामि वरमुत्तमम् ॥ ततो जटाश्रितं वारि गृहीत्वा चातिनिर्मलम् ॥ ३२ ॥ उक्ता नदी भवस्वोति उत्ससर्ज वृष-
ध्वजः ॥ ततः सा दिव्यतोया च पूर्णासितजला शुभा ॥ ३३ ॥ पद्मोत्पलवनोपेता प्रावर्तत महानदी ॥ तामाह च महादेवो नदीं परम-
शोभनाम् ॥३४॥ यस्माज्जटोदकादेव प्रवृत्ता त्वं महानदी ॥ तस्माज्जटोदका पुण्या भविष्यसि सरिद्धरा ॥३५॥ त्वयि स्नात्वा नरः कश्चित्सर्व-
पापैः प्रमुच्यते ॥ ततो देव्या महादेवः शिलादतनयं प्रभुः ॥३६॥ पुत्रस्तेऽयमिति प्रोच्य पादयोः संन्यप्रातयत् ॥ सा मामाग्राय शिरसि-
पाणिभ्यां परिमार्जती ॥३७॥ पुत्रप्रेम्णाभ्यषिञ्चन् स्रोतोभिस्तनयैस्त्रिभिः ॥ पयसा शंखगौरेण देवदेवं निरीक्ष्य सा ॥३८॥ तानि स्रोतांसि
त्रीण्यस्याः स्रोतस्विन्यो भवन्स्तदा ॥ नदीं त्रिस्रोतसं देवो भगवानवदद्भवः ॥ ३९ ॥ त्रिस्रोतसं नदीं दृष्ट्वा वृषः परमहर्षितः ॥ ननाद
नादात्तस्माच्च सरिदं न्या ततोऽभवत् ॥ ४० ॥ वृषध्वनिरिति ख्याता देवदेवेन सा नदी ॥ जांबूनदमयं चित्रं सर्वरत्नमयं शुभम् ॥४१॥
इत्युक्तम् । एतदेवोक्तं भागवतैकादशस्कन्धे “लोके व्यवयायामिपमद्यसेवा नित्यास्तु जंतोर्नाहि तत्र चोदना ॥ व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञसुराग्रहैरासु निवृत्तिरिष्टा ॥” इति ॥२२॥
॥ २३ ॥ परमार्तिर्गणपीडा ॥ २४-२८ ॥ कुशेशयमयीं शतपत्रकमलनिर्मितामित्यर्थः ॥ २९-४१ ॥

ॐ.पु

॥७०॥

स्वं स्वकीयमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ यो रुद्ररूपोपि महानुभावः शैवान्समादेष्टुमथो हि नन्दी ॥
मानुष्यमास्थाय निरस्तसंगो जजाप रुद्रं तमहं नमामि ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ चतुश्चत्वारिंशके तु

स्वं देवश्चाद्भुतं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ मुकुटं चाबबंधेशो मम मूर्ध्नि वृषध्वजः ॥ ४२ ॥ कुण्डले च शुभे दिव्ये वज्रवैडूर्यभूषिते ॥
आबबंध महादेवः स्वयमेव महेश्वरः ॥ ४३ ॥ मां तथाभ्यर्चितं व्योम्नि दृष्ट्वा मैत्रेः प्रभाकरः ॥ मेवांभसा चाभ्यर्पिचच्छिलादनमथो
मुने ॥ ४४ ॥ तस्याभिषिक्तस्य तदा प्रवृत्ता स्रोतसा भृशम् ॥ यस्मात्सुवर्णाग्निःसृत्य नद्येषा संप्रवर्तते ॥ ४५ ॥ स्वर्णोदकेति तामाह
देवदेवस्त्रियंबकः ॥ जाम्बूनदमयाद्यस्माद्वितीया मुकुटाच्छुभा ॥ ४६ ॥ प्रावर्तत नदी पुण्या ऊर्जुर्बाबूनदीति ताम् ॥ एतत्पंचनदं नाम
जप्येश्वरसमीपगम् ॥ ४७ ॥ यः पंचनदमासाद्य स्नात्वा जप्येश्वरेश्वरम् ॥ पूजयेच्छिवसायुज्यं ज्ञात्येव न संशयः ॥ ४८ ॥ अथ देवो
महादेवः सर्वभूतपतिर्भवः ॥ देवीमुवाच शर्वाणीमुमां गिरिसुतामजाम् ॥ ४९ ॥ देवि नंदीश्वरं देवमभिषिंचामि भूतपम् ॥ गणेन्द्रं व्याहरि
ष्यामि किं वां त्वं मन्यसेऽव्यये ॥ ५० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भवानी हर्षितानना ॥ स्मर्यती वरदं प्राह भवं भूतपतिं पतिम् ॥ ५१ ॥
सर्वलोकाधिपत्यं च गणेशत्वं तथैव च ॥ दातुमर्हसि देवेश शैलादिस्तनयो मम ॥ ५२ ॥ ततः स भगवान्शर्वः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ सस्मार
गणपान् दिव्यान्देवदेवो वृषध्वजः ॥ ५३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे नंदिकेश्वरप्रादुर्भावनंदिकेश्वराभिषेकमंत्रो नाम त्रिचत्वारिंशोऽ
ध्यायः ॥ ४३ ॥ शैलादिरुवाच ॥ स्मरणादेव रुद्रस्य संप्राप्ताश्च गणेश्वराः ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च सहस्रायुधपाणयः ॥ १ ॥ त्रिनेत्राश्च महा
त्मानस्त्रिदशैरपि वंदिताः ॥ कोटिकालाग्निसंकाशा जटामुकुटधारिणः ॥ २ ॥ दंष्ट्राकरालवदना नित्या बुद्धाश्च निर्मलाः ॥ कोटिकोटि
गणैस्तुल्यैरात्मना च गणेश्वराः ॥ असंख्याता महात्मानस्तत्राजमुर्मुदा युताः ॥ ३ ॥ गायंतश्च द्रवंतश्च नृत्यंतश्च महाबलाः ॥
मुखाडंबरवाद्यानि वादयंतस्तथैव च ॥ ४ ॥

नंदिनः सर्वसंभृतः ॥ गाणपत्येऽभिषेको वै विवाहश्च निरूप्यते ॥ शैलादिः सनत्कुमाराय स्वामिषेकादिवृत्तांतं कथयति-स्मरणादित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

टी. अ.

४४

॥ ७० ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मृत्युसुतां जरामित्यर्थः । जरायाः कालकन्येतिसंज्ञा भागवते पुरंजनोपाख्याने उक्ता ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्व एव गणपाः संमंज्य विचारं कृत्वा एवमाज्ञप्तमस्त्विति विज्ञाप्येति शेषः । ततस्तदनंतरं संभारानभिपेकोपस्करानाहरंनानयामासुरित्यर्थः ॥ १८ ॥
 रथैर्नागैर्हयैश्चैव सिंहमर्कटवाहनाः ॥ विमानेषु तथारूढा हेमचित्रेषु वै गणाः ॥ ५ ॥ भेरीमृदंगकाद्यैश्च पणवानकगोमुखैः ॥ वादित्रैर्विविधै
 श्चान्यैः पटहैरेकपुष्करैः ॥ ६ ॥ भेरीमुखजसंनादौराडंबरकाडिडिभैः ॥ मर्दलैर्वैष्णवीणाभिर्विविधैस्तालनिःस्वनैः ॥ ७ ॥ ददुरैस्तल
 घातैश्च कच्छपैः पणवैरपि ॥ वाद्यमानैर्महायोगा आजग्मुर्देवसंसदम् ॥ ८ ॥ ते गणेशा महासत्त्वाः सर्वदेवेश्वरेश्वराः ॥ प्रणम्य देवं देवीं च
 इदं वचनमब्रुवन् ॥ ९ ॥ भगवन्देवदेवेश त्रियंबक वृषध्वज ॥ किमर्थं च स्मृता देव आज्ञापय महाद्युते ॥ १० ॥ किं सागरांशोषयामो
 यमं वा सह किंकरीः ॥ इन्मो मृत्युसुतां मृत्युं पशुवद्धन्म पद्मजम् ॥ ११ ॥ बद्धेन्द्रं सह देवैश्च सह विष्णुं च वायुना ॥ आनयामः सुसंकुद्धा
 दैत्यान्वा सह दानवैः ॥ १२ ॥ कस्याद्य व्यसनं घोरं करिष्यामस्तवाज्ञया ॥ कस्य वाद्योत्सवो देव सर्वकामसमृद्धये ॥ १३ ॥
 तांस्तथावादिनः सर्वान् गणेशान् सर्वसंमतान् ॥ उवाच देवः संपूज्य कोटिकोटिशतान्प्रभुः ॥ १४ ॥ शृणुध्वं यत्कृते यूयमिहाहूता
 जगद्धिताः ॥ श्रुत्वा च प्रयतात्मानः कुरुध्वं तदशंकिताः ॥ १५ ॥ नंदीश्वरोऽयं पुत्रो नः सर्वेषामीश्वरेश्वरः ॥ विप्रोयं नायकश्चैव सेनानीर्वः
 समृद्धिमान् ॥ १६ ॥ तमिमं मम संदेशाद्ययं सर्वेपि संमताः ॥ सेनान्यमभिषिचध्वं महायोगपतिं पतिम् ॥ १७ ॥ एवमुक्ता भगवता गणपाः
 सर्व एव ते ॥ एवमस्त्विति संमंज्य संभारानाहरंस्ततः ॥ १८ ॥ तस्य सर्वाश्रयं दिव्यं जांबूनदमयं शुभम् ॥ आसनं मेरुसंकाशं मनोहर
 मुपाहरन् ॥ १९ ॥ नैकस्तंभमयं चापि चामीकरवरप्रभम् ॥ मुक्तादामावलंबं च मणिरत्नावभासितम् ॥ २० ॥ स्तंभैश्च वैडूर्यमयैः किंकिणी
 जालसंवृतम् ॥ चारुरत्नकसंयुक्तं मंडपं विश्वतोमुखम् ॥ २१ ॥ कृत्वा विन्यस्य तन्मध्ये तदासनवरं शुभम् ॥ तस्याग्रतः पादपीठं नीलवज्राव
 भासितम् ॥ २२ ॥ चक्रुः पादप्रतिष्ठार्थं कलशौ चास्य पार्श्वगौ ॥ संपूर्णौ परमाम्भोभिररविदावृताननौ ॥ २३ ॥ कलशानां सहस्रं तु सौवर्णं राजतं
 तथा ॥ ताम्रजं मृन्मयं चैव सर्वतीर्थांबुधूरितम् ॥ २४ ॥ वासोयुगं तथा दिव्यं गंधं दिव्यं तथैव च ॥ केयूरे कुंडले चैव मुकुटं हारमेव च ॥ २५ ॥
 मेरुसंकाशं सौवर्णमत्युच्छ्रितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ किंकिणीजालसंवृतं क्षुद्रवंटाजालवृतमित्यर्थः । विश्वतोमुखं चतुर्द्वारमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

लि. पु.

॥ ७१ ॥

शतशलाकाः विस्तारसाधनभूताः यस्य तच्छतशलाकमतिविस्तृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ हारांगौरेण शिवांगवदतिशुभ्रेण पृष्ठेनापिशब्दादुपरिभागेन विराजितं शंखमित्यनेन
पूर्वपश्चाद्भागः सुवर्णावृतो बोधितः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ नवब्रह्माणो मुनयो मरीच्यादयः । तदुक्तं सप्ततितमे “मरीचिभृग्वंगिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ दक्षमत्रिं
वसिष्ठं च सोऽमृजन्मानसानव ॥ नवब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥” इति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तत्राभिषेकमण्डपे ममेति
छत्रं शतशलाकं च वालव्यजनमेव च ॥ दत्तं महात्मना तेन ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ २६ ॥ शंखहारांगौरेण पृष्ठेनापि विराजितम् ॥ व्यजनं
चंद्रशुभ्रं च हेमदंडं सुचारुम् ॥ २७ ॥ ऐरावतः सुप्रतीको गजावेतौ सुपूजितौ ॥ मुकुटं कांचनं चैव निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २८ ॥
कुंडले चामले दिव्ये वज्रं चैव वरायुधम् ॥ जांबूनदमयं सूत्रं केयूरद्वयमेव च ॥ २९ ॥ संभाराणि तथान्यानि विविधानि बहून्यपि ॥
समंतान्निःशुरव्यग्रा गणपा देवसंमताः ॥ ३० ॥ ततो देवाश्च सेंद्राश्च नारायणमुखास्तथा ॥ मुनयो भगवान्ब्रह्मा नवब्रह्माण एव च ॥ ३१ ॥
देवैश्च लोकाः सर्वे ते ततो जग्मुर्मुदा युताः ॥ तेष्वगस्तेषु सर्वेषु भगवान्परमेश्वरः ॥ ३२ ॥ सर्वकार्यविधिं कर्तुमादिदेश पितामहम् ॥
पितामहोपि भगवान् नियोगादेव तस्य तु ॥ ३३ ॥ चकार सर्वं भगवानभिषेकं समाहितः ॥ अर्चयित्वा ततो ब्रह्मा स्वयमेवाभ्यषेच
यत् ॥ ३४ ॥ ततो विष्णुस्ततः शक्रो लोकपालास्तथैव च ॥ अभ्यर्चयित्वा विधिवद्गणेन्द्रं शिवशासनात् ॥ ३५ ॥ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैव पिता
महपुरोगमाः ॥ स्तुतवत्सु ततस्तेषु विष्णुः सर्वजगत्पतिः ॥ ३६ ॥ शिरस्यंजलिमादाय तुष्टाय च समाहितः ॥ प्रांजलिः प्रणतो भूत्वा
जयशब्दं चकार च ॥ ३७ ॥ ततो गणाधिपाः सर्वे ततो देवास्ततोऽसुराः ॥ एवं स्तुतश्चाभिषिक्तो देवैः सत्रब्रह्मैस्तदा ॥ ३८ ॥ उद्वा
हश्च कृतस्तत्र नियोगात्परमेष्ठिनः ॥ मरुतां च सुता देवी सुयशाख्या बभूव या ॥ ३९ ॥ लब्धं शशिप्रभं छत्रं तथा तत्र विभूषितम् ॥
चामरे चामरासक्तहस्ताग्रैः स्त्रीगणैर्युता ॥ ४० ॥ सिंहासनं च परमं तथा चाधिष्ठितं मया ॥ अलंकृता महालक्ष्म्या मुकुटाद्यैः सुभू
षणैः ॥ ४१ ॥ लब्धो हारश्च परमो देव्याः कंठगतस्तथा ॥ वृषेन्द्रश्च सितो नागः सिंहः सिंहवजस्तथा ॥ ४२ ॥ रथश्च हेमच्छत्रं च
चंद्रविंसमप्रभम् ॥ अद्यापि सदृशः कश्चिन्मया नास्ति विभुः क्वचित् ॥ ४३ ॥

शेषः । सुयशाख्या देवी मरुतां सुता या बभूव तथा च उद्वाहो विवाहश्च कृत इत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ तत्र विवाहकाल इत्यर्थः । चामरासक्तहस्ताग्रैः स्त्रीगणैर्दत्तासीमंजैरित्यर्थः ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ देव्याः पार्वत्याः तेन प्रकारेण वृषेन्द्रादीनां लब्ध इत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

टी. ज.

४४

॥ ७१ ॥

संबंधिबांधवैयुक्तं सान्वयं सपूर्वजं मामिति शेषः । ईशः समर्थः गृहीत्वा देव्या भगवत्या ईशानः शिवः वृषमारुह्य मया मत्सहितो गत इत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ तदा गमनकाल इत्यर्थः ।
 ॥ ४५ ॥ अथ नगजाभर्तुः पार्वतीपतेस्तेषां च नंदिकः आनंदकरः अहमित्यध्याहारः । विभोः शिवस्य आज्ञया अर्हणां पूज्यानां तेषां मुनिदेवादीनां शुभां पाशुपतीमाज्ञां
 प्रददावित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ मुनिपुंगवात्तस्मान्मुनिश्रेष्ठमनंदिकेश्वरादाज्ञां लब्ध्वा अथानंतरं मुनयस्तदा मदीयशिवाराधनमहिमादर्शनकालमारभ्य भवभक्ताः शिवैकसेवकाः आसन्नित्य
 न्वयः । तस्मादेतादृशभक्तैर्भर्यवर्धकत्वादेवं शिवं समर्चयेत्सम्यक् पूजयेदित्यर्थः ॥ ४७ ॥ नमस्कारः स्वाधिक उत्कर्षत्वप्रकारकज्ञानानुकूलो व्यापारस्तद्विहीनः भवनाम भवविपयक
 नमेत्यर्थः । यः पुरुषः उद्विश्येदुच्चारयेत्तस्य ब्रह्मब्रह्मसंतुल्यं गरीयसमतिमहत्पापं भवेदिति शेषः ॥ ४८ ॥ सर्वप्रकारेण कायेन वाचा मनसेत्यर्थः । नमस्कारादि नमस्क्रियापूर्वं
 सान्वयं च गृहीत्वेशस्तथा संबंधिबांधवैः ॥ आरुह्य वृषमीशानो मया देव्या गतः शिवः ॥ ४४ ॥ तदा देवीं भवं दृष्ट्वा मया च प्रार्थयन्
 गणेः ॥ मुनिदेवर्षयः सिद्धा आज्ञां पाशुपतीं द्विजाः ॥ ४५ ॥ अथाज्ञां प्रददौ तेषामर्हणां आज्ञया विभोः ॥ नंदिको नगजाभर्तुस्तेषां पाशु
 पतीं शुभाम् ॥ ४६ ॥ तस्माद्धि मुनयो लब्ध्वा तदाज्ञां मुनिपुंगवात् ॥ भवभक्तास्तदा चासंस्तस्मादेवं समर्चयेत् ॥ ४७ ॥ नमस्कारविहीन
 स्तु नाम उद्विश्येद्भवे ॥ ब्रह्मब्रह्मसंतुल्यं तस्य पापं गरीयसम् ॥ ४८ ॥ तस्मात्सर्वप्रकारेण नमस्कारादिमुच्येत ॥ आदौ कुर्यान्नमस्कारं
 तदंते शिवतां व्रजेत् ॥ ४९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे नंदिकेश्वराभिषेको नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत
 सुव्यक्तमखिलं कथितं शंकरस्य तु ॥ सर्वात्मभावं रुद्रस्य स्वरूपं वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ भूर्भुवः स्वर्महश्चैव जनः साक्षात्तप
 स्तथा ॥ सत्यलोकश्च पातालं नरकार्णवकोटयः ॥ २ ॥ तारकाग्रहसोमार्का ध्रुवः सप्तर्षयस्तथा ॥ वैमानिकास्तथान्ये च तिष्ठंत्यस्य प्रसा
 दतः ॥ ३ ॥ अनेन निर्मितास्त्वेवं तदात्मानो द्विजर्षभाः ॥ समष्टिरूपः सर्वात्मा संस्थितः सर्वदा शिवः ॥ ४ ॥
 पुंस्त्वर्मापम् । तच्चस्मात्कारणादादौ यः नमस्कारं कुर्यात्सोऽन्ते शिवतां कल्याणरूपतां व्रजेत्प्राप्नुयादित्यर्थः ॥ ४९ ॥ सुवर्णैरन्नासनसन्निविष्टं देवैर्भुवीर्द्विभिषिच्यमानम् ॥
 पत्न्या युतं विष्णुमुखात्परैः स्तुतं शिवप्रियं नंदिनमाश्रये सदा ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ पञ्चवत्वारिंशके तु
 समष्ट्याख्यं त्रिमावपुः ॥ ऋषिभ्यो वर्णयन्सूतोऽथस्तलानि न्यरूपयत् ॥ सूत त्वयेतिशेषः शंकरस्य सुव्यक्तमखिलं स्वरूपं कथितं रुद्रस्य सर्वात्मभावं समष्टिरूपं वक्तुमर्हसि
 योग्या भवसीत्यर्थः ॥ १ ॥ सूतः ऋषीन्प्रति विराड् रूपं वर्णयति-भूरित्यादिना ॥ २ ॥ अस्य रुद्रस्य प्रसादतः प्रसादेनेत्यर्थः ॥ ३ ॥ तदात्मानस्तिद्रूपाः समष्टिरूपः
 सकलस्वरूप इत्यर्थः । सर्वात्मा सर्वान्तर्यामी शिवः सर्वदा सर्वकालं संस्थितो विद्यमान इत्यर्थः ॥ ४ ॥

लि. पु.

॥७२॥

ननु शिवः सर्वरूपः सर्वदा विद्यमानश्चेत्कुतो न ज्ञायत इत्याशंकां नुदति—सर्वात्मानमिति ॥ ५ ॥ तस्य मायिनः रुद्रस्य जगन्नयं वै शरीरं तस्मात्कारणात् रुद्रं प्रणम्य जगतां निर्णयं विभागं वक्ष्ये कथयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥ अंडस्य ब्रह्मांडस्य कृतिरुत्पत्तिरित्यर्थः । सर्वमण्डे भुवनानां स्वरूपं कथयामीत्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अत्राण्डे एतेषां पृथिव्यादीनां महातलादयो ये लोकास्तेषामधः क्रमात्तरका इत्यन्वयः ॥ ९ ॥ समष्टिरूपस्य रुद्रस्य चरणभूतानि पातालान्यतः प्रथमतो निरूपयति । महातलं हेमवत्तलं स्वरूपं वाऽधरभागो यस्य तद्धेमतलम् “तलं स्वरूपाधरयोः” इति विश्वः ॥ १० ॥ ११ ॥ शैलं शिलामयमित्यर्थः । शार्करं सिक्तामयमित्यर्थः ॥ १२ ॥ सितेतरमित्यत्र अदृढादे सर्वात्मानं महात्मानं महादेवं महेश्वरम् ॥ न विजानन्ति संमूढा मायया तस्य मोहिताः ॥ ५ ॥ तस्य देवस्य रुद्रस्य शरीरं वै जगन्नयम् ॥ तस्मात्प्रणम्य तं वक्ष्ये जगतां निर्णयं शुभम् ॥ ६ ॥ पुरा वः कथितं सर्वं मयाण्डस्य यथा कृतिः ॥ भुवनानां स्वरूपं च ब्रह्माण्डे कथयाम्यहम् ॥ ७ ॥ पृथिवीर्चातरिक्षं च स्वर्गमर्जन एव च ॥ तपः सत्यं च सप्तैते लोकास्त्वंडोद्भवाः शुभाः ॥ ८ ॥ अधस्तादत्र चैतेषां द्विजाः सप्त तलानि तु ॥ महातलादयस्तेषां अधस्तात्तरकाः क्रमात् ॥ ९ ॥ महातलं हेमतलं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ प्रासादैश्च विचित्रैश्च भवस्यायतनैस्तथा ॥ १० ॥ अनन्तेन च संयुक्तं मुचुकुन्देन धीमता ॥ नृपेण बलिना चैव पातालस्वर्गवासिना ॥ ११ ॥ शैलं रसातलं विप्राः शार्करं हि तलातलम् ॥ पीतं सुतलमित्युक्तं वितलं विद्रुमप्रभम् ॥ १२ ॥ सितं हि अतलं तच्च तलं यच्च सितेतरम् ॥ क्षमायास्तु यावद्विस्तारो ह्यधस्तेषां च सुव्रताः ॥ १३ ॥ तलानां चैव सर्वेषां तावत्संख्या समाहिता ॥ सहस्रयोजनं व्योम दशसाहस्रमेव च ॥ १४ ॥ लक्षं सप्तसहस्रं हि तलानां सघनस्य तु ॥ व्योम्नः प्रमाणं मूलं तु त्रिंशत्साहस्रकेण तु ॥ १५ ॥ सुवर्णेन मुनिश्रेष्ठास्तथा वासुकिना शुभम् ॥ रसातलमिति ख्यातं तथान्यैश्च निषेवितम् ॥ १६ ॥ विरोचनहिरण्याक्षनरकाद्यैश्च सेवितम् ॥ तलातलमिति ख्यातं सर्वशोभासमन्वितम् ॥ १७ ॥ वैनावकादिभिश्चैव कालनेमिपुरोगमैः ॥ पूर्वदेवैः समाकीर्णं सुतलं च तथापरैः ॥ १८ ॥ वितलं दानवाद्यैश्च तारकाग्रिमुखैस्तथा ॥ महातं काद्यैर्नागैश्च प्रह्लादेनासुरेण च ॥ १९ ॥ वितलं चात्र विख्यातं कंबलाश्वनिषेवितम् ॥ महाकुंभेन वीरेण हयग्रीवेण धीमता ॥ २० ॥ शमावच्छादितः ॥ १३ ॥ तलानामंतर्वाते व्योमप्रमाणं कथयति—सहस्रयोजनमिति साधेन ॥ १४ ॥ सघनस्य घनोपलक्षितस्येत्यर्थः । व्योम्नः गगनस्य तलानां महातलादिचतुर्णां सहस्रयोजनमारभ्य सप्तसहस्रांतं हि प्रमाणं तु पुनः मूलं मूलभूततलादित्रयं त्रिंशत्साहस्रकेण तत्संख्यव्योमप्रमाणेन युक्तं ज्ञेयमिति शेषः ॥ १५ ॥ सुवर्णेन नागविशेषेण ॥ १६ ॥ १७ ॥ वैनावकैस्तत्संज्ञकैः पूर्वदेवैः दैत्यैरित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

अ. टी.

४५

॥७२॥

शंकुकर्णेन तथा नमुचिपूर्वकैः संभिन्नं व्याप्तमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ सत्तमाः साधुश्रेष्ठा ऋषयो वः युष्मान् सर्वेषां तलानामूर्ध्वतः उपरि सप्त क्षमातलानि तैरिति शेषः । धरा चापि सप्तधा सप्तप्रकारा सप्तद्वीपेत्यर्थः । तामिति शेषः । कथयामि ब्रवीमीत्यर्थः ॥ २३ ॥ स्वपादभूतेषु तलेषु शश्वन्नागैश्च दैत्यैः परिसेव्यमानः । सांबः सनंदीगणपैर्युतो मां समाष्टिरूपोऽवतु सर्वकालम् ॥ १ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ षट्चत्वारिंशोऽध्याये भूद्वीपानि च शंकुकर्णेन संभिन्नं तथा नमुचिपूर्वकैः ॥ तथान्यैर्विविधैर्वैरेस्तलं चैव सुशोभितम् ॥ २१ ॥ तलेषु तेषु सर्वेषु चांबया परमेश्वरः ॥ स्कन्देन नन्दिना सार्धं गणपैः सर्वतो वृतः ॥ २२ ॥ तलानां चैव सर्वेषामूर्ध्वतः सप्तसप्तमाः ॥ क्षमातलानि धरा चापि सप्तधा कथयामि वः ॥ २३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे पातालवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ सूत उवाच ॥ सप्तद्वीपा तथा पृथ्वी नदीपर्वतसंकुला ॥ समुद्रैः सप्तभिश्चैव सर्वतः समलंकृता ॥ १ ॥ जंबूः पुक्षः शाल्मलिश्च कुशः क्रौञ्चस्तथैव च ॥ शाकः पुष्करनामा च द्वीपास्त्वभ्यन्तरे क्रमात् ॥ २ ॥ सप्तद्वीपेषु सर्वेषु सांबः सर्वगणैर्वृतः ॥ नानावेषधरो भूत्वा सान्निध्यं कुरुते हरः ॥ ३ ॥ क्षारोदेक्षुरसोदश्च सुरोदश्च घृतोदधिः ॥ दध्यर्णवश्च क्षीरोदः स्वादूदश्चाप्यनुक्रमात् ॥ ४ ॥ समुद्रेष्विह सर्वेषु सर्वदा सगणः शिवः ॥ जलरूपी भवः श्रीमान् क्रीडते चोर्मिबाहुभिः ॥ ५ ॥ क्षीरार्णवामृतमिव सदा क्षीरार्णवे हरिः ॥ शेते शिवज्ञानधिया साक्षाद्वै योगनिद्रया ॥ ६ ॥ यदा प्रबुद्धो भगवान्प्रबुद्धमखिलं जगत् ॥ यदा सुप्तस्तदा सुप्तं तन्मयं च चराचरम् ॥ ७ ॥ तेनैव सृष्टमखिलं धृतं राक्षितमेव च ॥ संहतं देवदेवस्य प्रसादात्परमोष्ठिनः ॥ ८ ॥ सुषेणा इति विख्याता यजंते पुरुषर्षभम् ॥ अनिरुद्धं मुनिश्रेष्ठाः शंखचक्रगदाधरम् ॥ ९ ॥ ये चानिरुद्धं पुरुषं ध्यायंत्यात्मविदां वराः ॥ नारायणसमाः सर्वे सर्वसंपत्समन्विताः ॥ १० ॥ सनंदनश्च भगवान् सनकश्च सनातनः ॥ वालखिल्याश्च सिद्धाश्च मित्रावरुणकौ तथा ॥ ११ ॥ यजंति सततं तत्र विश्वस्य प्रभवं हरिम् ॥ सप्तद्वीपेषु तिष्ठति नानाशृंगा महोदयाः ॥ १२ ॥ आसमुद्रायताः केचिद्विरयो गह्वरेस्तथा ॥ धरायाः पतयश्चासन् बहवः कालगौरवात् ॥ १३ ॥

सागराः ॥ प्रियव्रतात्म जाधीशास्तद्विभागो निरूप्यते ॥ १ ॥ सूतः पृथिवीं निरूपयति—सप्तद्वीपेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्षारोदेक्षुरसोदश्चेत्यत्र संधिरार्षः ॥ ४ ॥ ५ ॥ क्षीरार्णवामृतमिव क्षीरार्णवसंबन्धमृतसदृशः सकलसारभूत इत्यर्थः । हरिर्विष्णुः शिवज्ञानधिया शिवचित्तरूपयेत्यर्थः । योगनिद्रया समाध्यवस्थया सदा शेते आत्मसुखमनुभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ देवदेवस्य शिवस्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ धरायाः पतय ईशाः ॥ १३ ॥

लं. पु.

॥७३॥

क्रौञ्चारेः पटाननस्य जनकाच्छिवाद्यत्सामर्थ्यं तस्मात्परमेशानाः समर्था इत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वायंभुवस्य मनोः पौत्राः प्रियव्रतात्मजा दशासन्नित्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ १६ ॥
ते प्रियव्रतात्मजा इहाग्रे प्रकीर्तिता इत्यन्वयः ॥ १७ ॥ तान् वक्ष्यमाणान् सप्त सप्तसु सप्तद्वीपेषु पार्थिवान्पृथिवीश्वरान् अभ्यर्षिचदित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

सामर्थ्यात्परमेशानाः क्रौञ्चारेर्जनकात्प्रभोः ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतेष्विह ॥ १४ ॥ प्रवक्ष्यामि धरेशान् वो वक्ष्ये स्वायंभुवेन्तरे ॥
मन्वन्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतेषु च ॥ १५ ॥ तुल्याभिमानिनश्चैव सर्वे तुल्यप्रयोजनाः ॥ स्वायंभुवस्य च मनोः पौत्रास्त्वासम्भवा
बलाः ॥ १६ ॥ प्रियव्रतात्मजा वीरास्ते दशहे प्रकीर्तिताः ॥ आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः ॥ १७ ॥ ज्योतिष्मान्द्युतिमान्
हव्यः सवनः पुत्र एव च ॥ प्रियव्रतोऽभ्यर्षिचत्तान् सप्त सप्तसु पार्थिवान् ॥ १८ ॥ जंबूद्वीपेश्वरं चक्रे आग्नीध्रं सुमहाबलम् ॥ पुरुक्षद्वीपेश्वर
श्चापि तेन मेधातिथिः कृतः ॥ १९ ॥ शात्मलेश्व वपुष्मन्तं राजानमभिषिक्तवान् ॥ ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं कृतवानृपः ॥ २० ॥
द्युतिमन्तं च राजानं क्रौञ्चद्वीपे समादिशत् ॥ शाकद्वीपेश्वरं चापि हव्यं चक्रे प्रियव्रतः ॥ २१ ॥ पुष्कराधिपतिं चक्रे सवनं चापि सुव्रताः ॥
पुष्करे सवनस्यापि महावीतः सुतोऽभवत् ॥ २२ ॥ धातकी चैव द्वावेतौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ ॥ महावीतं स्मृतं वर्षं तस्य नाम्ना महा
त्मनः ॥ २३ ॥ नाम्ना तु धातकेश्वैव धातकीखंडमुच्यते ॥ हव्योप्यजनयत्पुत्राञ्छाकद्वीपेश्वरः प्रभुः ॥ २४ ॥ जलदं च कुमारं च सुकु
मारं मणीचकम् ॥ कुसुमोत्तरमोदाकी सप्तमस्तु महाद्रुमः ॥ २५ ॥ अलदं जलदस्याथ वर्षं प्रथममुच्यते ॥ कुमारस्य तु कौमारं द्वितीयं
परिकीर्तितम् ॥ २६ ॥ सुकुमारं तृतीयं तु सुकुमारस्य कीर्त्यते ॥ मणचिकं चतुर्थं तु माणीचकमिहोच्यते ॥ २७ ॥ कुसुमोत्तरस्य वै
वर्षं पंचमं कुसुमोत्तरम् ॥ मोदकं चापि मोदाकेवर्षं षष्ठं प्रकीर्तितम् ॥ २८ ॥ महाद्रुमस्य नाम्ना तु सप्तमं तन्महाद्रुमम् ॥ तेषां तु नामभि
स्तानि सप्त वर्षाणि तत्र वै ॥ २९ ॥ क्रौञ्चद्वीपेश्वरस्यापि पुत्रा द्युतिमतस्तु वै ॥ कुशलो मनुगश्चोणः पीवरश्चांधकारकः ॥ ३० ॥
सुनिश्च दुंदुभिश्चैव सुता द्युतिमतस्तु वै ॥ तेषां स्वनामभिर्देशाः क्रौञ्चद्वीपाश्रयाः शुभाः ॥ ३१ ॥

सप्तद्वीपेश्वरानुक्त्वा सवनमारभ्य प्रतिलोमक्रमेण तत्पुत्रविभक्तद्वीपखंडानि कथयति—पुष्कर इत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तैः शांतभयादिभिः तत्र पुक्षद्वीपे पुक्षद्वीपादिवर्षेषु नाम पुक्षादि
 द्वीपेषु शाकद्वीपांतिकेषु शाकद्वीपचरमेषु पंचसु पुक्षशाल्मलिङ्गशक्रौचशाकेषु वर्णाश्रमविभागज्ञः धर्मो ज्ञेय इत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ एतेषु पूर्वोक्तेषु पंचसु द्वीपेषु
 सुखादि सर्वसाधारणं तुल्यं स्मृतं प्रोक्तमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ अन्ये पूर्वोक्तभिन्ने पुष्करद्वीपे श्वेतद्वीपे प्रजाता उत्पन्नाः प्रजेश्वराश्च प्रजापतेः प्रजापालकस्य रुद्रस्य अनिरुद्धरूपस्य
 कुशलदेशः कुशलो मनुगस्य मनोनुगः ॥ उष्णस्योष्णः स्मृतो देशः पीवरः पीवरस्य च ॥ ३२ ॥ अंधकारस्य कथितो देशो नाम्नांध
 कारकः ॥ सुनेदेशो मुनिः प्रोक्तो दुन्दुभेर्दुभिः स्मृतः ॥ ३३ ॥ एते जनपदाः सप्त क्रौंचद्वीपेषु भास्वराः ॥ ज्योतिष्मंतः कुशद्वीपे सप्त
 चासन्महौजसः ॥ ३४ ॥ उद्भिदो वेणुमांश्चैव द्वैरथो लवणो धृतिः ॥ षष्ठः प्रभाकरश्चापि सप्तमः कपिलः स्मृतः ॥ ३५ ॥ उद्भिदं प्रथमं
 वर्षं द्वितीयं वेणुमंडलम् ॥ तृतीयं द्वैरथं चैव चतुर्थं लवणं स्मृतम् ॥ ३६ ॥ पंचमं धृतिमत्षष्ठं प्रभाकरमनुत्तमम् ॥ सप्तमं कपिलं नाम
 कपिलस्य प्रकीर्तितम् ॥ ३७ ॥ शाल्मलस्येश्वराः सप्त सुतास्ते वै वपुष्मतः ॥ श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ॥ ३८ ॥ वैद्युतो
 मानसश्चैव सुप्रभः सप्तमस्तथा ॥ श्वेतस्य देशः श्वेतस्तु हरितस्य च हारितः ॥ ३९ ॥ जीमूतस्य च जीमूतो रोहितस्य च रोहितः ॥
 वैद्युतो वैद्युतस्यापि मानसस्य च मानसः ॥ ४० ॥ सुप्रभः सुप्रभस्यापि सप्त वै देशलाङ्घकाः ॥ पुक्षद्वीपे तु वक्ष्यामि जंबूद्वीपादनंतरम् ॥ ४१ ॥
 सप्त मेधातिथेः पुत्राः पुक्षद्वीपेश्वरा नृपाः ॥ ज्येष्ठः शांतभयस्तेषां सप्तवर्षाणि तानि वै ॥ ४२ ॥ तस्माच्छांतभयाच्चैव शिशिरस्तु सुखो
 दयः ॥ आनंदश्च शिवश्चैव क्षेमकश्च ध्रुवस्तथा ॥ ४३ ॥ तानि तेषां तु नामानि सप्तवर्षाणि भागज्ञः ॥ निवेशितानि तैस्तानि पूर्वं स्वायं
 भुवेन्तरे ॥ ४४ ॥ मेधातिथेस्तु पुत्रैस्तैः पुक्षद्वीपनिवासिभिः ॥ वर्णाश्रमाचारयुताः प्रजास्तत्र निवेशिताः ॥ ४५ ॥ पुक्षद्वीपादिवर्षेषु
 शाकद्वीपांतिकेषु वै ॥ ज्ञेयः पंचसु धर्मो वै वर्णाश्रमविभागज्ञः ॥ ४६ ॥ सुखमायुः स्वरूपं च बलं धर्मो द्विजोत्तमाः ॥ पंचस्वेतेषु द्वीपेषु
 सर्वसाधारणं स्मृतम् ॥ ४७ ॥ रुद्रार्चनरता नित्यं महेश्वरपरायणाः ॥ अन्ये च पुष्करद्वीपे प्रजाताश्च प्रजेश्वराः ॥ ४८ ॥ प्रजापतेश्च रुद्रस्य
 भावामृतसुखोत्कटाः ॥ ४९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे भुवनकोशे द्वीपद्वीपेश्वरकथनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 त्यर्थः । भावः श्रद्धैवामृतं भावामृतं तस्य सुखेनोत्कटाः प्रभिन्नावरणा इत्यर्थः । स्मृता इति शेषमादायाग्रिमेणांन्वयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ भूद्वीपेषु च सर्वेषु सागरेष्वपि सर्वतः ॥
 पूज्यते क्रीडते योसौ सांचो मां रक्षतान्मुदा ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

लि. पु.

॥७४॥

सप्तचत्वारिंशके तु जंबूवर्षाणि भागशः ॥ आग्नीध्रवंशो विख्यातो भारतांतश्च कथ्यते ॥ सूतः जंबूद्वीपं वर्णयति—आग्नीध्रमित्यादिना । ज्येष्ठदायादं मुख्यभागहारिणं काम्य

सूत उवाच ॥ आग्नीध्रं ज्येष्ठदायादं काम्यपुत्रं महाबलम् ॥ प्रियव्रतोऽभ्यर्षिचद्वै जंबूद्वीपेश्वरं नृपः ॥ १ ॥ सोतीव भवभक्तश्च तपस्वी तरुणः
सदा ॥ भवार्चनरतः श्रीमान्गोमान्धीमान्द्विजर्षभाः ॥ २ ॥ तस्य पुत्रा बभूवुस्ते प्रजापतिसमा नव ॥ सर्वे माहेश्वराश्चैव महादेवपरायणाः
॥ ३ ॥ ज्येष्ठो नाभिरिति ख्यातस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः ॥ हरिवर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थो वै त्विलावृतः ॥ ४ ॥ रम्यस्तु पंचमस्तत्र हिरण्मान्
षष्ठ उच्यते ॥ कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्चस्त्वष्टमः स्मृतः ॥ ५ ॥ नवमः केतुमालस्तु तेषां देशान्निबोधत ॥ नाभेस्तु दक्षिणं वर्षं हेमाख्यं
तु पिता ददौ ॥ ६ ॥ हेमकूटं तु यद्वर्षं ददौ किंपुरुषाय सः ॥ नैषधं यत्स्मृतं वर्षं हरये तत्पिता ददौ ॥ ७ ॥ इलावृताय प्रददौ मेरुर्यत्र
तु मध्यमः ॥ नीलाचलाश्रितं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता ॥ ८ ॥ श्वेतं यदुत्तरं तस्मात्पित्रा दत्तं हिरण्मते ॥ यदुत्तरं शृंगवर्षं पिता तत्कुरुवे
ददौ ॥ ९ ॥ वर्षं माल्यवतं चापि भद्राश्चस्य न्यवेदयत् ॥ गंधमादनवर्षं तु केतुमालाय दत्तवान् ॥ १० ॥ इत्येतानि महान्तीह नव वर्षाणि
भागशः ॥ आग्नीध्रस्तेषु वर्षेषु पुत्रांस्तानभिषिच्य वै ॥ ११ ॥ यथाक्रमं स धर्मात्मा ततस्तु तपसि स्थितः ॥ तपसा भावितश्चैव स्वाध्याय
निरतस्त्वभूत् ॥ १२ ॥ स्वाध्यायनिरतः पश्चाच्छ्रवध्यानरतस्त्वभूत् ॥ यानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ शुभानि च ॥ १३ ॥ तेषां
स्वभावतः सिद्धिः सुखप्राया ह्ययन्नतः ॥ विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयं न च ॥ १४ ॥ धर्माधर्मौ न तेष्वस्तां नोत्तमाधममध्यमाः ॥
न तेष्वस्ति युगावस्था क्षेत्रेष्वष्टसु सर्वतः ॥ १५ ॥ रुद्रक्षेत्रे मृताश्चैव जंगमाः स्थावरास्तथा ॥ भक्ताः प्रासंगिकाश्चापि तेषु क्षेत्रेषु यांति
ते ॥ १६ ॥ तेषां हिताय रुद्रेण चाष्टक्षेत्रं विनिर्मितम् ॥ तत्र तेषां महादेवः सान्निध्यं कुरुते सदा ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा हृदि महादेवमष्टक्षेत्र
निवासिनः ॥ सुखिनः सर्वदा तेषां स एवेह पश गतिः ॥ १८ ॥

पुत्रं प्रियपुत्रमित्यर्थः ॥ १-१३ ॥ विपर्ययो न्यूनाधिकभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रासंगिका अन्यानुषंगप्रवृत्ता इत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ इह भूलोके ॥ १८ ॥

टी. अ.

४७

॥७४॥

हिमं हिमालयः अंकश्चिद्भूतो यस्य तद्धिमांकमस्मिन्नह वर्षे नाभेर्निसर्गं वंशं निबोधत जानीतेत्यर्थः ॥ १९ ॥ सर्वक्षत्रस्य मध्य इति शेषः । पूजितं पूज्यमानमित्यर्थः ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ ध्वांतमज्ञानं गतं यस्य वा यस्मात्सः ध्वांतगतः । तदुक्तं भागवतपंचमस्कन्धे— “ नित्यानुभूतनिजलभनिवृत्ततृष्णः श्रेयस्यतद्रचनया चिरसुप्तबुद्धेः । लोकस्य यः
 करुणया भयमातमलोकमाख्यान्नमो भगवते ऋषभाय तस्मै ॥ ” इति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वनं विवेश प्राविशदित्यर्थः । एतदेवोक्तं भागवते— “ यो दुस्त्यजान् दारसुतान्
 सुहृद्राज्यं धनं श्रियः ॥ जहौ युवैव मलवदुत्तमश्चोकलालसः ॥ ” इति ॥ २५ ॥ जंबूवर्षेषु नवसु नृपैराग्नीध्रवंशजैः । भक्त्या समर्चितः सांवः पातु मां भवजाह्नयात् ॥

नाभेर्निसर्गे वक्ष्यामि हिमांकेऽस्मिन्निबोधत ॥ नाभिस्त्वजनयत्पुत्रं मेरुदेव्यां महामतिः ॥ १९ ॥ ऋषभं पार्थिवश्रेष्ठं सर्वक्षत्रस्य पूजितम् ॥
 ऋषभाद्भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताग्रजः ॥ २० ॥ सोभिषिच्याथ ऋषभो भरतं पुत्रवत्सलः ॥ ज्ञानवैराग्यमाश्रित्य जित्वेन्द्रियमहोरगान् ॥ २१ ॥
 सर्वात्मनात्मनि स्थाप्य परमात्मानमीश्वरम् ॥ नम्रो जटी निराहारो चीरी ध्वांतगतो हि सः ॥ २२ ॥ निराशस्त्यक्तसंदेहः शैवमाप परं
 पदम् ॥ हिमोद्रेर्दक्षिणं वर्षं भरताय न्यवेदयत् ॥ २३ ॥ तस्मात्तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना विदुर्बुधाः ॥ भरतस्यात्मजो विद्वान्सुमतिर्नाम
 धार्मिकः ॥ २४ ॥ बभूव तस्मिन्स्तद्राज्यं भरतः संन्यवेशयत् ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीको वनं राजा विवेश सः ॥ २५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
 पूर्वभागे भरतवर्षकथनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ सूत उवाच ॥ अस्य द्वीपस्य मध्ये तु मेरुर्नाम महागिरिः ॥ नानारत्नमयैः
 शृंगैः स्थितः स्थितिमतां वरः ॥ १ ॥ चतुराशीतिसाहस्रसुत्पेधेन प्रकीर्तितः ॥ प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तृतः षोडशैव तु ॥ २ ॥
 शराववत्संस्थितत्वाद्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ॥ विस्तारात्रिगुणश्चास्य परिणादोऽनुमंडलः ॥ ३ ॥ द्वैमीकृतो महेशस्य शुभांगस्पर्शनेन च ॥
 घत्तूरपुष्पसंकाशः सर्वदेवनिकेतनः ॥ ४ ॥

इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ अष्टचत्वारिंशके च मेरोर्माणादि सर्वतः ॥ पुर्यष्टकं त्रिमूर्तीनां विमानादिकमुच्यते ॥
 सूतः मेरुपर्वतं वर्णयति—अस्येत्यादिना ॥ १ ॥ उत्सेधेनोच्छ्रायेण चतुराशीतिसाहस्रं तत्संख्ययोजनैरित्यर्थः । प्रकीर्तितः कथितः षोडशषोडशसहस्रयोजनान्यधः प्रविष्ट
 इत्यन्वयः ॥ २ ॥ अनुमंडलः मंडलाकारः परिणाहः विस्तारात्रिगुणः त्रिगुणितस्तथा च पण्णवतिसहस्रयोजनमित इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

लि. पु.

॥ ७५ ॥

आयामो देव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इंद्रपुरीमादौ निरूपयति—अमरावतीति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रदक्षिणक्रमतः पावकादिपुरीर्वर्णयति—तेजस्विनीत्यादिना ॥ १५ ॥ १६ ॥ शुद्धवती वारुणी ॥ १७ ॥ महोदया कौबेरी ॥ १८ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशस्थानं वर्णयति—ब्रह्मेत्यादिना । नगाः वृक्षाः उत्तमाः क्रीडाभूमिश्च देवानामनेकाश्चर्यसंयुतः ॥ लक्षयोजन आयामस्तस्यैवं तु महागिरेः ॥ ५ ॥ ततः षोडशसाहस्रं योजनानि क्षितेरधः ॥ शेषं चोपरि विप्रेन्द्रा धरायास्तस्य शृंगिणः ॥ ६ ॥ मूलायामप्रमाणं तु विस्तारान्मूलतो गिरेः ॥ ऊर्ध्वविस्तारमस्यैव द्विगुणं मूलतो गिरेः ॥ ७ ॥ पूर्वतः पद्मरागाभो दक्षिणे हेमसन्निभः ॥ पश्चिमे नीलसंकाश उत्तरे विद्रुमप्रभः ॥ ८ ॥ अमरावती पूर्वभागे नानाप्रासादसंकुला ॥ नानादेवगणैः कीर्णा मणिजालसमावृता ॥ ९ ॥ गोपुरैर्विविधाकारैर्हेमरत्नविभूषितैः ॥ तोरणैर्हेमचित्रैस्तु मणिकृतैः पथि स्थितैः ॥ १० ॥ सैन्धवापापकुशलैः सर्वाभरणभूषितैः ॥ स्तनभारविनम्रैश्च मदघूर्णितलोचनैः ॥ ११ ॥ स्त्रीसहस्रैः समाकीर्णा चाप्सरोभिः समन्ततः ॥ दीर्घिकाभिर्विचित्राभिः फुल्लान्भोरुहसंकुलैः ॥ १२ ॥ हेमसोपानसंयुक्तैर्हेमसैकतराशिभिः ॥ नीलोत्पलैश्चोत्पलैश्च हैमैश्चापि सुगंधिभिः ॥ १३ ॥ एवंविधैस्तटाकैश्च नदीभिश्च नदैर्युता ॥ विराजते पुरी शुभ्रा तयासौ पर्वतः शुभः ॥ १४ ॥ तेजस्विनी नामपुरी आग्नेय्यां पावकस्य तु ॥ अमरावतीसमा दिव्या सर्वभोगसमन्विता ॥ १५ ॥ वैवस्वती दक्षिणे तु यमस्य यमिनां वराः ॥ भवनैरावृता दिव्यैर्जांबू नदमयैः शुभैः ॥ १६ ॥ नैऋते कृष्णवर्णा च तथा शुद्धवती शुभा ॥ तादृशी गंधवंती च वायव्यां दिशि शोभना ॥ १७ ॥ महोदया चोत्तरे च ऐशान्यां तु यशोवती ॥ पर्वतस्य दिगंतेषु शोभते दिवि सर्वदा ॥ १८ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां तथान्येषां निकेतनम् ॥ सर्वभोगश्रुतं पुण्यं दीर्घिकाभिर्नगोत्तमम् ॥ १९ ॥ सिद्धैर्यक्षैस्तु संपूर्णं गंधर्वैर्मुनिपुंगवैः ॥ तथान्यैर्विविधाकारैर्भूतसंघैश्चतुर्विधैः ॥ २० ॥ गिरेरुपरि विप्रेन्द्राः शुद्धरूपटिकसन्निभम् ॥ सहस्रभौमं विस्तीर्णं विमानं वामतः स्थितम् ॥ २१ ॥ तस्मिन्महाभुजः शर्वः सोमसूर्याग्निलोचनः ॥ सिंहासने मणिमये देव्यास्ते पण्मुखेन च ॥ २२ ॥ हरेस्तदर्धं विस्तीर्णं विमानं तत्र सोपि च ॥ पद्मरागमयं दिव्यं पद्मजस्य च दक्षिणे ॥ २३ ॥ यस्मिन् तच्चगोत्तमम् ॥ १९ ॥ २० ॥ सहस्रभौमं सहस्रमंटपमित्यर्थः । “ भौमो मंटपकालयोः ” इति विश्वः । वामतः प्रतिपथे मध्य इत्यर्थः । “ वामः सव्ये प्रतिपथे ” इति विश्वः ॥ २१ ॥ सोमसूर्याग्नयो लोचनानि यस्य सः ॥ २२ ॥ तदर्धं शिवविमानार्धप्रमाणम् ॥ २३ ॥

टी. अ.

४८

॥ ७५ ॥

तस्मिन्मेरौ शर्वाल्यसमंततः शिवाल्यसमंताद्देशे विपुलं रम्यं शक्रस्य पुरं यमादीनां चास्तीति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ २४ ॥ तेषां तेषामिन्द्रादिदिक्पालानां दिव्येषु विविधेषु विमानेषु ईशान्यामीशानदिग्भागे ईश्वरक्षेत्रे शिवविमाने च नित्यार्चा नित्यशिवपूजा व्यवस्थिता प्रतिष्ठितेत्यर्थः । शिष्यसमतः इदमग्रिमस्थसनत्कुमारविशेषणम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ सट्टशाः सनंदतुल्या इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सुयशायाः सुनेत्रायाः पार्वतीसख्यो मातृणां मदनस्य च विमानानि संतीति शेषः । तस्य मेरोः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अयं जंबूसंज्ञः ॥ ३३ ॥ नववर्षाणि खंडानि यस्मिन् तन्नववर्षं यथातथं यथास्वरूपमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ निबोधत जानीतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ श्रीमेरोर्मध्यभागे सकलपुरवरे दिव्यं

तस्मिन् शक्रस्य विपुलं पुरं रम्यं यमस्य च ॥ सोमस्य वरुणस्याथ निर्ऋतेः पावकस्य च ॥ २४ ॥ वायोश्चैव तु रुद्रस्य शर्वाल्यसम-
न्ततः ॥ तेषां तेषां विमानेषु दिव्येषु विविधेषु च ॥ २५ ॥ ईशान्यामीश्वरक्षेत्रे नित्यार्चा च व्यवस्थिता ॥ सिद्धेश्वरैश्च भगवांश्चैलादिः शिष्य
समतः ॥ २६ ॥ सनत्कुमारः सिद्धस्तु सुखासीनः सुरेश्वरः ॥ सनकश्च सनंदश्च सट्टशाश्च सहस्रशः ॥ २७ ॥ योगभूमिः क्वचित् तस्मिन् भोगभूमिः
क्वचित् क्वचित् ॥ बालसूर्यप्रतीकाशं विमानं तत्र शोभनम् ॥ २८ ॥ शैलादिनः शुभं चास्ति तस्मिन्नास्ते गणेश्वरः ॥ षण्मुखस्य गणेशस्य
गणानां तु सहस्रशः ॥ २९ ॥ सुयशायाः सुनेत्रायाः मातृणां मदनस्य च ॥ तस्य जंबूनदी नाम मूलमावेष्ट्य संस्थिता ॥ ३० ॥ तस्य
दक्षिणपार्श्वे तु जंबूवृक्षः सुशोभनः ॥ अत्युच्छ्रितः सुविस्तीर्णः सर्वकालफलप्रदः ॥ ३१ ॥ मेरोः समंताद्विस्तीर्णं शुभं वर्षमिलावृतम् ॥ तत्र
जंबूफलाहाराः केचिच्चाभृतभोजनाः ॥ ३२ ॥ जांबूनदसमप्रख्या नानावर्णाश्च भोगिनः ॥ मेरुपादाश्रितो विप्रा द्वीपोयं मध्यमः शुभः ॥ ३३ ॥
नववर्षान्वितश्चैव नदीनदगिरीश्वरैः ॥ नववर्षं तु वक्ष्यामि जंबूद्वीपं यथातथम् ॥ ३४ ॥ विस्तारान्मंडलाच्चैव योजनैश्च निबो-
धत ॥ ३५ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ शतमेकं सहस्राणां योजनानां स तु स्मृतः ॥
अनुद्वीपं सहस्राणां द्विगुणं द्विगुणोत्तरम् ॥ १ ॥

भोगे विमाने देव्याः सार्धं महेशं सकलगणयुतं सोमसूर्याग्निनेत्रम् ॥ नानालंकारयुक्तं विधिहरिसहितं देववृन्दैः समंतान्नित्यं संपूज्यमानं सकलभुनिनुतं भावये चंद्रमौलिम् ॥
इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ऊनपंचाशके त्वस्मिन् जंबूद्वीपस्य विग्रहः ॥ वर्षाकाराः पर्वताश्च कीर्त्यते वनवासिनः ॥
सूतः जंबूद्वीपं विस्तरतो वर्णयति—शतमिति । स तु जंबूद्वीपः सहस्राणां योजनानामेकं शतं लक्षयोजनः स्मृत इत्यन्वयः । एतदेवोक्तं भागवते—“यो वायं द्वीपः कुवलयकमल

लि. ५

॥ ७६ ॥

कोशाभ्यन्तरकीशो नियुतयोजनविशालः " इति । अनुद्वीपं समीपद्वीपं प्लक्षसंज्ञं सहस्राणां द्विगुणं तस्मादिति शेषः । द्विगुणं च तदुत्तरं च द्विगुणोत्तरमस्तीति शेषः ॥ १ ॥
 सप्तमुद्रसप्तप्रधराप्रमाणं कथयति—पंचाशादिति ॥ २ ॥ जंबूमध्यमेरुसमीपानष्टपर्वतान्कथयति—नील इत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तेषां पूर्वोक्तवर्षपर्वतानामंतरविष्कंभो वर्षरूपः
 एकशः प्रत्येकं नवसाहस्रमितस्तत्संख्ययोजनपरिमितो ज्ञेय इति शेषः । एतदेवोक्तं भागवतपंचमस्कंधे " यस्मिन्नववर्षाणि नवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभिः सुवि
 पंचाशत्कोटिविस्तीर्णा सप्तमुद्रा धरा स्मृता ॥ द्वीपैश्च सप्तभिर्युक्ता लोकालोकावृता शुभा ॥ २ ॥ नीलस्तथोत्तरे मेरोः श्वेतस्तस्योत्तरे
 पुनः ॥ शृंगी तस्योत्तरे विप्रास्त्रयस्ते वर्षपर्वताः ॥ ३ ॥ जठरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतौ ॥ निषधो दक्षिणे मेरोस्तस्य दक्षिणतो
 गिरिः ॥ हेमकूट इति ख्यातो हिमवांस्तस्य दक्षिणे ॥ ४ ॥ मेरोः पश्चिमतश्चैव पर्वतौ द्वौ धराधरौ ॥ माल्यवान्गंधमादश्च द्वावेताबुद
 गायतौ ॥ ५ ॥ एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः ॥ तेषामंतरविष्कंभो नवसाहस्रमेकशः ॥ ६ ॥ इदं हेमवतं वर्षं भारतं नाम विश्रुतम् ॥
 हेमकूटं परं तस्मान्नाम्ना किंपुरुषं स्मृतम् ॥ ७ ॥ नैषधं हेमकूटात्तु हरिवर्षं तदुच्यते ॥ हरिवर्षात्परं चैव मेरोः शुभमिलावृतम् ॥ ८ ॥
 इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ रम्यात्परतरं श्वेतं विख्यातं तद्धिरण्मयम् ॥ ९ ॥ हिरण्मयात्परं चापि शृंगी चैव कुरुः
 स्मृतः ॥ धनुःसंस्थे तु विज्ञेये द्वे वर्षे दक्षिणोत्तरे ॥ १० ॥ दीर्घाणि तत्र चत्वारि मध्यतस्तदिलावृतम् ॥ मेरोः पश्चिमपूर्वेण द्वे तु दीर्घे
 तरे स्मृते ॥ ११ ॥ अर्वाक्तु निषधस्याथ वेद्यर्धं चोत्तरं स्मृतम् ॥ वेद्यर्धे दक्षिणे त्रीणि वर्षाणि त्रीणि चोत्तरे ॥ १२ ॥ तयोर्मध्ये च
 विज्ञेयं मेरुमध्यमिलावृतम् ॥ दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ १३ ॥ उदगायतो महाशैलो माल्यवान्नाम पर्वतः ॥ योजनानां
 सहस्रे द्वे उपरिष्ठात्तु विस्तृतः ॥ १४ ॥ आयामतश्चतुर्द्विशत्सहस्राणि प्रकीर्तितः ॥ तस्य प्रतीच्यां विज्ञेयः पर्वतो गंधमादनः ॥ १५ ॥
 आयामतः स विज्ञेयो माल्यवानिव विस्तृतः ॥ जंबूद्वीपस्य विस्तारात्समेन तु समंततः ॥ १६ ॥ आगायताः सुपर्वाणः षडेते वर्षपर्वताः ॥
 अवगाढाश्चोभयतः सप्तद्वौ पूर्वपश्चिमौ ॥ १७ ॥ हिमप्रायस्तु हिमवान् हेमकूटस्तु हेमवान् ॥ तरुणादित्यसंकाशो हैरण्यो निषधः स्मृतः ॥ १८ ॥
 भक्तानि भवन्ति" इति ॥ ६ ॥ इदं हेमवतं हिमवत्संबन्धि वर्षं भारतं नाम विश्रुतं प्रसिद्धमभवदिति शेषः ॥ ७ ॥ मेरोर्मरुपर्वतस्य स्थानमिति शेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वर्षाकारा
 निरूपयति—धनुःसंस्थे इत्यादिना ॥ १० ॥ दीर्घे तरे अदीर्घे इत्यर्थः ॥ ११—१३ ॥ उपरिष्ठादुपरिभाग इत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हिमप्रायः हिमबहुल इत्यर्थः ॥ १८ ॥

टी. अ.

४९

॥ ७६ ॥

सौवर्णः सुवर्णमयः स मेरुश्चतुर्वर्णः चतुर्वर्णविशिष्ट इत्यर्थः । तदुक्तं पूर्वाध्याये—“ पूर्वतः पद्मरागामो दक्षिणे हेमसन्निभः ॥ पश्चिमे नीलसंकाश उत्तरे विद्रुमप्रभः ” इति ।
वृत्तः वर्तुलः आकृतिपरीणाहः आकारविस्तारो यस्य सः चतुरस्रश्चतुष्कोणः समुत्थितः भूस्युद्भूत इत्यर्थः ॥ १९ ॥ नीलो नीलपर्वतः वैदूर्यमयः वैदूर्यप्रचुर इत्यर्थः । श्वेतः

चतुर्वर्णः ससौवर्णो मेरुश्चोर्ध्वायतः स्मृतः ॥ वृत्ताकृतिपरीणाहश्चतुरस्रः समुत्थितः ॥ १९ ॥ नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः शुक्लो हिरण्यमयः ॥
मयूरबर्हवर्णस्तु शातकुम्भस्त्रिशृंगवान् ॥ २० ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्ताः पुनः शृणु गिरीश्वरान् ॥ मंदरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतौ ॥ २१ ॥
कैलासो गंधमादश्च हेमवांश्चैव पर्वतौ ॥ पूर्वतश्चायतावेतावर्णवांतर्व्यवस्थितौ ॥ २२ ॥ निषधः पारियात्रश्च द्वावेतौ वरपर्वतौ ॥ यथा
पूर्वौ तथा याम्यावेतौ पश्चिमतः त्रितौ ॥ २३ ॥ त्रिशृंगो जारुचिश्चैव उत्तरौ वरपर्वतौ ॥ पूर्वतश्चायतावेतावर्णवांतर्व्यवस्थितौ ॥ २४ ॥
मर्यादापर्वतानेतानष्टाबाहुर्मनीषिणः ॥ योसौ मेरुर्द्विजश्रेष्ठाः प्रांशुः कनकपर्वतः ॥ २५ ॥ तस्य पादास्तु चत्वारश्चतुर्दिक्षु नगोत्तमाः ॥
यैर्विष्टब्धा न चलति सप्तद्वीपवती मही ॥ २६ ॥ दशयोजनसाहस्रमायामस्तेषु पठ्यते ॥ पूर्वे तु मंदरो नाम दक्षिणे गंधमादनः ॥ २७ ॥
विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः ॥ महावृक्षाः समुत्पन्नाश्चत्वारो द्वीपकेतवः ॥ २८ ॥ मंदरस्य गिरेः शृंगे महावृक्षः सकेतु
राट् ॥ प्रलंबशाखाशिखरः कदंबश्चैत्यपादपः ॥ २९ ॥ दक्षिणस्यापि शैलस्य शिखरे देवसेविता ॥ जंबूः सदा पुण्यफला सदा माल्योप
शोभिता ॥ ३० ॥ सकेतुर्दक्षिणे द्वीपे जंबूलोकेषु विश्रुता ॥ विपुलस्यापि शैलस्य पश्चिमे च महात्मनः ॥ ३१ ॥ संजातः शिखरेऽ
श्वत्थः स महान् चैत्यपादपः ॥ सुपार्श्वस्योत्तरस्यापि शृंगे जातो महाद्रुमः ॥ ३२ ॥ न्यग्रोधो विपुलस्कंधोऽनेकयोजनमंडलः ॥ तेषां
चतुर्णां वक्ष्यामि शैलेन्द्राणां यथाक्रमम् ॥ ३३ ॥ अमानुष्याणि रम्याणि सर्वकालर्तुकानि च ॥ मनोहराणि चत्वारि देवक्रीडनकानि
च ॥ ३४ ॥ वनानि वै चतुर्दिक्षु नामतस्तु निबोधत ॥ पूर्वे चैत्ररथं नाम दक्षिणे गंधमादनम् ॥ ३५ ॥

श्वेतपर्वतः शुक्लः हिरण्यमयो हिरण्यप्रचुरः शातकुम्भः सुवर्णमयः त्रिशृंगवान् पर्वतः मयूरबर्हवर्ण इत्यन्वयः ॥ २० ॥ अष्टौ दिक्पर्वतान् कथयति—एवमित्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रलंबान्यतिदीर्घाणि शाखाशिखराणि शाखाग्राणि यस्य सः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

लि. पु.

॥ ७७ ॥

सवितुः शिवस्य उत्तरे उत्तरदिग्भागे वनं नंदनसंज्ञमित्यर्थः । एतदुक्तं विष्णुपुराणे द्वितीयेंशे—“उत्तरे नंदनं स्मृतम्” इति । चतुर्दिक्षु शिवक्षेत्राणि कथयति—मित्रेश्वरमिति ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कार्तिकेयस्य शाखादिभूतिर्भेदेन क्षेत्राणि वर्णयति—शाखस्येत्यादिना ॥ ३९ ॥ अरुणोदस्य तत्संज्ञकपूर्वसरसः नाम्नः संज्ञाभिरित्यर्थः ॥ ४० ॥
 वैभ्राजं पश्चिमे विद्यादुत्तरे सवितुर्वनम् ॥ मित्रेश्वरं तु पूर्वे तु पष्ठेश्वरमतः परम् ॥ ३६ ॥ वर्येश्वरं पश्चिमे तु उत्तरे चाग्रकेश्वरम् ॥ महा
 सरांसि च तथा चत्वारि मुनिपुंगवाः ॥ ३७ ॥ यत्र क्रीडन्ति मुनयः पर्वतेषु वनेषु च ॥ अरुणोदं सरः पूर्वं दक्षिणं मानसं स्मृतम् ॥ ३८ ॥
 सितोदं पश्चिमसरो महाभद्रं तथोत्तरम् ॥ शाखस्य दक्षिणे क्षेत्रं विशाखस्य च पश्चिमे ॥ ३९ ॥ उत्तरे नैगमेयस्य कुमारस्य च पूर्वतः ॥
 अरुणोदस्य पूर्वेण शैलेंद्रा नामतः स्मृताः ॥ ४० ॥ तांस्तु संक्षेपतो वक्ष्ये न शक्यं विस्तरेण तु ॥ सितांतश्च कुरंडश्च कुररश्चाचलो
 त्तमः ॥ ४१ ॥ विकरो मणिशैलश्च वृक्षवांश्चाचलोत्तमः ॥ महानीलोथ रुचकः सविन्दुर्दुर्दुरस्तथा ॥ ४२ ॥ वेणुमांश्च समेषश्च निपधो
 देवपर्वतः ॥ इत्येते पर्वतवरा ह्यन्ये च गिरयस्तथा ॥ ४३ ॥ पुर्वेण मंदरस्यैते सिद्धावासा उदाहृताः ॥ तेषुतेषु गिरीन्द्रेषु गुहासु च वनेषु
 च ॥ ४४ ॥ रुद्रक्षेत्राणि दिव्यानि विष्णोर्नारायणस्य च ॥ सरसो मानसस्येह दक्षिणेन महाचलाः ॥ ४५ ॥ ये कीर्त्यमानास्तान्सर्वान्
 संक्षिप्य प्रवदाम्यहम् ॥ शैलश्च विशिराश्चैव शिखरश्चाचलोत्तमः ॥ ४६ ॥ एकशृंगो महाशूलो गजशैलः पिशाचकः ॥ पंचशैलोथ
 कैलासो हिमवांश्चाचलोत्तमः ॥ ४७ ॥ इत्येते देवचरिता उत्कटाः पर्वतोत्तमाः ॥ तेषुतेषु च सर्वेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ ४८ ॥ रुद्र
 क्षेत्राणि दिव्यानि स्थापितानि सुरोत्तमैः ॥ दिग्भागे दक्षिणे प्रोक्ताः पश्चिमे च वदामि वः ॥ ४९ ॥ अपरेण सितोदश्च सुरपश्च महाबलः ॥
 कुमुदो मधुमांश्चैव ह्यंजनो मुकुटस्तथा ॥ ५० ॥ कृष्णश्च पांडुरश्चैव सहस्रशिखरश्च यः ॥ पारिजातश्च शैलेंद्रः श्रीशृंगश्चाचलो
 त्तमः ॥ ५१ ॥ इत्येते देवचरिता उत्कटाः पर्वतोत्तमाः ॥ सर्वे पश्चिमदिग्भागे रुद्रक्षेत्रसमन्विताः ॥ ५२ ॥ महाभद्रस्य सरसश्चोत्तरे च
 महाबलः ॥ ये स्थिताः कीर्त्यमानास्तान्संक्षिप्येह निबोधत ॥ ५३ ॥ शंखकूटो महाशैलो वृषभो हंसपर्वतः ॥ नागश्च कपिलश्चैव इंद्र
 शैलश्च सानुमान् ॥ ५४ ॥ नीलः कंटकशृंगश्च शतशृंगश्च पर्वतः ॥ पुष्पकोशः प्रशैलश्च विरजश्चाचलोत्तमः ॥ ५५ ॥
 ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

टी. अ.

४९

॥ ७७ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अंतरद्रोण्यः अभ्यन्तरदरीविशेषः ॥ ५८ ॥ शिवः भावितः परमादरेण स्वातःकरणे प्रापितो येस्ते शिवभाविताः ॥ ५९ ॥ विल्ववने तत्संज्ञकवने लक्ष्मीः
 आद्या मुख्या येषां ते लक्ष्म्याद्यास्तेषां । ते च विष्णुपुराणे उक्ताः—“ लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्याणां देवानां मुनिसत्तम ” इति । ककुभेऽर्जुनवृक्षवने “ ककुभो रागमेदपि वीणां कर्तुं न
 पादपे ” इति विश्वः । उपेंद्रो वामनः उरगात्मनां सर्पमुख्यानामित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ बीजपूरवने मातुलिंगवृक्षवने ॥ ६३ ॥ अशेषभोगिनः शेषभिन्ननागा
 इत्यर्थः । अशेषजगतां पतिः शेषस्तु पाताले व्यवस्थित इत्याग्रमेणान्वयः ॥ ६४ ॥ सः शेष एव दिव्यः हलायुधः । विष्णोर्वैर्तिरित्यन्वयः ॥ ६५ ॥ सः हरेः शयनं विभोः
 वराहपर्वतश्चैव मयूरश्चाचलोत्तमः ॥ जारुधिश्चैव शैलेन्द्र एत उत्तरसंस्थिताः ॥ ६६ ॥ तेषु शैलेषु दिव्येषु देवदेवस्य शूलिनः ॥ असंख्यातानि
 दिव्यानि विमानानि सहस्रशः ॥ ६७ ॥ एतेषां शैलमुख्यानामंतरेषु यथाक्रमम् ॥ संति चैवांतरद्रोण्यः सरांस्युपवनानि च ॥ ६८ ॥ वसन्ति
 देवा मुनयः सिद्धाश्च शिवभाविताः ॥ कृतवासाः सपत्नीकाः प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ ६९ ॥ लक्ष्म्याद्यानां विल्ववने ककुभे कश्यपादयः ॥
 तथा तालवने प्रोक्तमिन्द्रोपेंद्रो रगात्मनाम् ॥ ६० ॥ उदुंबरे कर्दमस्य तथान्येषां महात्मनाम् ॥ विद्याधराणां सिद्धानां पुण्ये त्वाग्रवने शुभे
 ॥ ६१ ॥ नागानां सिद्धसंघानां तथा निंबवने स्थितिः ॥ सूर्यस्य किंशुकवने तथा रुद्रगणस्य च ॥ ६२ ॥ बीजपूरवने पुण्ये देवाचार्यो
 व्यवस्थितः ॥ कौमुदे तु वने विष्णुप्रमुखानां महात्मनाम् ॥ ६३ ॥ स्थलपद्मवनांतस्थन्यग्रावेऽशेषभोगिनः ॥ शेषस्त्वशेषजगतां पतिरास्ते
 ऽतिगर्वितः ॥ ६४ ॥ स एव जगतां कालः पाताले च व्यवस्थितः ॥ विष्णोर्विश्वगुरोर्भूर्तिर्दिव्यः साक्षाद्वलायुधः ॥ ६५ ॥ शयनं देवदेवस्य
 स हरेः कंकणं विभोः ॥ वने पनसवृक्षाणां सशुक्रा दानवादयः ॥ ६६ ॥ किन्नरैरुगणाश्चैव विशाखकवने स्थिताः ॥ मनोहरवने वृक्षाः सर्वे
 कोटिसमन्विताः ॥ ६७ ॥ नंदीश्वरो गणवरैः स्तूयमानो व्यवस्थितः ॥ संतानकस्थलीमध्ये साक्षादेवी सरस्वती ॥ ६८ ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्ता
 वनेषु वनवासिनः ॥ असंख्याता मयाप्यत्र वक्तुं नो विस्तरेण तु ॥ ६९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥
 शिवस्य कंकणमित्यन्वयः ॥ ६६ ॥ विगताः शाखाः येषां ते विशाखकाः क्रमुकनारिकेलवादयस्तद्वने स्थिता इत्यन्वयः । मनोहरवने वृक्षाः सर्वे च ते कोटिसमन्विताश्च सर्वैकोटिसम
 न्विताः सर्वेपि कोटिसंख्या इत्यर्थः । तत्रेति शेषः । नंदीश्वरः शैलादिरवस्थित इत्याग्रमेणान्वयः ॥ ६७ ॥ संतानकस्थलीमध्ये कल्पवृक्षवाटीमध्ये इत्यर्थः । “ संतानः कल्प
 वृक्षश्च ” इत्यमरः ॥ ६८ ॥ विस्तरेण तु मयापि अत्रास्मिन् जन्मनि वक्तुं नो शक्या इति शेषः ॥ ६९ ॥ आनन्दकाननसमुत्थितकल्पवृक्षो रुद्रामिधः । सुरसमक्तिवृता
 ल्बालः ॥ आमोदकृष्णनिमानसभृंगसंघो यत्रास्ति तत्र वसति मम देहि शंभो ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायामेकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

ल. पु.
॥७८॥

लैंगपंचाशकेऽध्याये नानागिरिवरेषु वै ॥ शक्रादीनां हि कीर्त्यते पुराण्यायतनानि च ॥ सूतः गिरिवरेष्वायतनानि पुरीश्च वर्णयति—शितांतशिखर इत्यादिना । शक्रस्तिष्ठतीति शेषः । कुमुदाद्रेः कूटः शृंगं बहुविस्तरस्तत्रोति शेषः । दानवानामष्टौ पुराणीत्यग्निमेणान्वयः ॥ १-४ ॥ वैकुण्ठे तत्संज्ञकपर्वते नीललोहितो रुद्रः ॥ ५-१३ ॥ पुष्पकेतो सूत उवाच ॥ शितांतशिखरे शक्रः पारिजातवने शुभे ॥ तस्य प्राच्यां कुमुदाद्रिकूटोसौ बहुविस्तरः ॥ १ ॥ अष्टौ पुराण्युदीर्णानि दानवानां द्विजोत्तमाः ॥ सुवर्णकोटरे पुण्ये राक्षसानां महात्मनाम् ॥ २ ॥ नीलकानां पुराण्यादुरष्टपट्टिद्विजोत्तमाः ॥ महानिलेपि शैलेन्द्रे पुराणि दश पंच च ॥ ३ ॥ इयाननानां मुख्यानां किन्नराणां च सुव्रताः ॥ वेणुसौधे महाशैले विद्याधरपुरत्रयम् ॥ ४ ॥ वैकुण्ठे गरुडः श्रीमान् करंजे नीललोहितः ॥ वसुधारे वसूनां तु निवासः परिकीर्तितः ॥ ५ ॥ रत्नधारे गिरिवरे सप्तर्षीणां महात्मनाम् ॥ सप्तस्थानानि पुण्यानि सिद्धावासयुतानि च ॥ ६ ॥ महत्प्रजापतेः स्थानमेकशृंगे नगोत्तमे ॥ गजशैले तु दुर्गाद्याः सुमेधे वसवस्तथा ॥ ७ ॥ आदित्याश्च तथा रुद्राः कृतावासास्तथाश्विनौ ॥ अशीतिर्देवपुर्यस्तु हेमकक्षे नगोत्तमे ॥ ८ ॥ सुनीले रक्षसां वासाः पंचकोटिशतानि च ॥ पंचकूटे पुराण्या सन्पंचकोटिप्रमाणतः ॥ ९ ॥ शतशृंगे पुरशतं यक्षाणाममितौजसाम् ॥ ताम्राभे काद्रवेयाणां विशाखे तु गुहस्थे वै ॥ १० ॥ श्वेतोदरे मुनिश्रेष्ठाः सुपर्णस्य महात्मनः ॥ पिशाचके कुबेरस्य हरिकूटे हरेर्गृहम् ॥ ११ ॥ कुमुदे किन्नरावासस्त्वंजने चारणालयः ॥ कृष्णे गंधर्व निलयः पांडुरे पुरसप्तकम् ॥ १२ ॥ विद्याधराणां विप्रेन्द्रा विश्वभोगसमन्वितम् ॥ सहस्रशिखरे शैले दैत्यानामुग्रकर्मणाम् ॥ १३ ॥ पुराणां तु सहस्राणि सप्त शक्रारिणां द्विजाः ॥ मुकुटे पन्नगावासः पुष्पकेतौ मुनीश्वराः ॥ १४ ॥ वैवस्वतस्य सोमस्य वायोर्नागाधिपस्य च ॥ तक्षके चैव शैलेन्द्रे चत्वार्यायतनानि च ॥ १५ ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राणां गुहस्थे च महात्मनः ॥ कुबेरस्य च सोमस्य तथान्येषां महात्मनाम् ॥ १६ ॥ संत्यायतनमुख्यानि मर्यादापर्वतेष्वपि ॥ श्रीकंठाद्रिगुहावासी सर्वावासः सहोमया ॥ १७ ॥ श्रीकंठस्याधिपत्यं वै सर्वदेवेश्वरस्य च ॥ अंडस्यास्य प्रवृत्तिस्तु श्रीकंठेन न संशयः ॥ १८ ॥

तत्संज्ञकपर्वते वैवस्वतादीनामावास इति शेषमादायाग्निमेणान्वयः ॥ १४-१६ ॥ सर्वं विश्वमावासो यस्य स सर्वावासः शिवः उमया सह श्रीकंठाद्रिगुहावासीत्यन्वयः ॥ १७ ॥ वै निश्चयेन श्रीकंठस्य तत्संज्ञकाद्रेराधिपत्यं सर्वदेवेश्वरस्य शिवस्येत्यर्थः । अस्य ब्रह्मसंज्ञकस्यांडस्य प्रवृत्तिरुत्पत्तिः श्रीकंठेन शिवेन शिवरूपकारणेन अत्र संशयो नेत्यन्वयः ॥ १८ ॥

टी. अ.
५०

॥७८॥

अनंतो विष्णुराशो रुद्रः तदाद्याः ब्रह्मपुरोगाः देवाः प्रत्येकं प्रत्येकशः एवं पूर्वोक्तशिवस्वरूपहेतुचाण्डपालकाः ब्रह्मांडस्तिष्ठाः अविद्यायाः मायायाः ईश्वराः स्वामिनः ततस्तस्मात् कारणादिह ब्रह्मांडे चक्रवर्तिनः अप्रतिहताज्ञा इत्युक्ताः कथिता इत्यर्थः ॥ १९ ॥ अत्र मूलोके मर्यादापर्वतेषु श्रीकंठाधिष्ठितानि स्थानानि शृण्वंतु अहं समासतः संक्षेपेणाद्य प्रवदामीत्यन्वयः ॥ २० ॥ ननु भवान् वयं शिवभक्ताः अतः शिवस्थानकथने संक्षेपोऽयुक्त इत्याकांक्षां नुदति—श्रीकंठाधिष्ठितमिति । सविस्तरं कथं वक्ष्ये कथमपि वक्तुमसमर्थ इत्यर्थः ॥ २१ ॥ सर्वावाप्तोपि भवाञ्श्रीकंठादौ यथा स्थितः ॥ प्रीत्यातद्वन्म हृदयेस्मिन् शिवया सहितश्चिरं तिष्ठ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां

अनंतेशादयस्त्वेवं प्रत्येकं चाण्डपालकाः ॥ चक्रवर्तिन इत्युक्तास्ततो विद्येश्वरास्त्विह ॥ १९ ॥ श्रीकंठाधिष्ठितान्यत्र स्थानानि च समा सतः ॥ मर्यादापर्वतेष्वद्य शृण्वंतु प्रवदाम्यहम् ॥ २० ॥ श्रीकंठाधिष्ठितं विश्वं चराचरमिदं जगत् ॥ कालाग्निशिवपर्यंतं कथं वक्ष्ये सविस्तरम् ॥ २१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे भुवनविन्यासोद्देशस्थानवर्णनं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ सूत उवाच ॥ देवकूटे गिरी मध्ये महाकूटे सुशोभने ॥ हेमवैदूर्यमाणिक्यनीलगोमेदकांतिभिः ॥ १ ॥ तथान्यैर्मणिमुख्यैश्च निर्मिते निर्मले शुभे ॥ शाखाशत सहस्राब्जे सर्वद्रुमविभूषिते ॥ १ ॥ चंपकाशोकपुंनागवकुलासनमंडिते ॥ पारिजातकसंपूर्णे नानापक्षिगणान्विते ॥ ३ ॥ नैकधातुशतैश्चित्रे विचित्रकुसुमाकुले ॥ नितंबपुष्पसालंबे नैकसत्त्वगणान्विते ॥ ४ ॥ विमलस्वादुपानीये नैकप्रस्रवणैर्युते ॥ निर्झरेः कुसुमाकर्णैरनेकैश्च विभूषिते ॥ ५ ॥ पुष्पोद्बुपवहाभिश्च स्रवंतीभिरलंकृते ॥ स्निग्धवर्णं महामूलमनेकस्कंधपादपम् ॥ ६ ॥ रम्यं ह्यविरलच्छायं दशयोजन मंडलम् ॥ तत्र भूतवनं नाम नानाभूतगणालयम् ॥ ७ ॥

पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ एकपंचाशकेऽध्याये सुरम्याणि शिवस्य च ॥ चतुःस्थानानि प्राधान्यात्कीर्त्यतेऽन्यानि सर्वशः ॥ सूतः प्रथमतो भूतवनायतनं वर्णयति—देवकूट इत्यादिना । देवकूटे गिरी तत्संज्ञकपर्वते मध्ये मध्यस्थे महाकूटे महाशिखरे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नितंबे कटीरके यानि पुष्पानि तैः सालंबे धृतवसन इत्यर्थः । “नितंबो रोधासि स्कंधे शिखरेपि कटीरके” इति विश्वः ॥ ४ ॥ ५ ॥ महान्ति मूलानि यस्य अनेकस्कंधाः पादपाः वृक्षाः यस्मिन् ॥ ६ ॥ तत्र पूर्वोपवर्णिते शृंगे रम्यमाविरलच्छायं दश योजनमंडलं भूतवनं नाम न तु भूतयोऽन्याश्रयमस्तीति शेषः ॥ ७ ॥

लि. पु.

तत्र भूतवने महादेवस्य दीप्तमायतनमस्तीति शेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रोमशरीरतिशायिवक्त्रेः ॥ १४ ॥ १५ ॥ भूतपतेः सकलभूतपालकस्य ॥ १६ ॥
 लसितमावासितमवसानं यस्मिन्नेतादृशं यदुद्गीतमुत्तमगानं तैः वृत्तवल्गितं घंटाधाराणां गर्जितं जयशब्दश्च तैः “ वृत्तं प्रसवबंधे स्याद्वृण्टाधाराकुचाग्रयोः ” इति विश्वः ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥ तत्र भूतवनालय इत्यर्थः । कैलासायतनं वर्णयति-विभक्त्यादिना । विभक्तान्यसंलग्नानि चारुशिखराणि सूक्ष्मशिखराणि यस्मिन् तदेव शंखवर्चसमतिशुभ्रं यत्र
 महादेवस्य देवस्य शंकरस्य महात्मनः ॥ दीप्तमायतनं तत्र महामणिविभूषितम् ॥ ८ ॥ हेमप्राकारसंयुक्तं मणितोरणमंडितम् ॥ स्फाटि
 कैश्च विचित्रैश्च गोपुरैश्च समन्वितम् ॥ ९ ॥ सिंहासनैर्मणिमयैः शुभास्तरणसंयुतैः ॥ क्षितावितस्ततः सम्यक् शर्वेणाधिष्ठितैः शुभैः ॥ १० ॥
 अम्लानमालानिचितैर्नानावर्णैर्गृहोत्तमैः ॥ मंडपैः सुविचित्रैस्तु स्फाटिकस्तंभसंयुतैः ॥ ११ ॥ संयुतं सर्वभूतेन्द्रैर्ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रपूजितैः ॥ वराहगज
 सिंहर्षशार्दूलकरभाननैः ॥ १२ ॥ गृध्रोत्कमुखैश्चान्यैर्मृगोष्ट्राजमुखैरपि ॥ प्रमथैर्विविधैः स्थूलैर्गिरिकूटोपमैः शुभैः ॥ १३ ॥ करालैर्हरिकेशैश्च
 रोमशैश्च महाभुजैः ॥ नानावर्णाकृतधरैर्नानासंस्थानसंस्थितैः ॥ १४ ॥ दीप्तास्यैर्दीप्तचरितैर्नन्दीश्वरमुखैः शुभैः ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुसंकाशैरणिमादि
 गुणान्वितैः ॥ १५ ॥ अशून्यममरैर्नित्यं महापरिपदैस्तथा ॥ तत्र भूतपतेर्देवाः पूजां नित्यं प्रयुजते ॥ १६ ॥ झर्झरैः शंखपटहैर्भरीडिंडिम
 गोमुखैः ॥ ललितावसितोद्गीतैर्वृत्तवल्गितगर्जितैः ॥ १७ ॥ पूजितो वै महादेवः प्रमथैः प्रमथेश्वरः ॥ सिद्धर्षिदेवगंधर्वैर्ब्रह्मणा च
 महात्मना ॥ १८ ॥ उपेन्द्रप्रमुखैश्चान्यैः पूजितस्तत्र शंकरः ॥ विभक्तचारुशिखरं यत्र तच्छंखवर्चसम् ॥ १९ ॥ कैलासो यक्षराजस्य
 कुबेरस्य महात्मनः ॥ निवासः कोट्यिक्षाणां तथान्येषां महात्मनाम् ॥ २० ॥ तत्रापि द्वेदेवस्य भवस्यायतनं महत् ॥ तस्मिन्नायतने
 सोमः सदास्ते सगणो हरः ॥ २१ ॥ यत्र मंदाकिनी नाम नलिनी विपुलोदका ॥ सुवर्णमणिसोपाना कुबेरशिखरे शुभे ॥ २२ ॥ जांबूनदमयैः
 पद्मैर्गंधस्पर्शगुणान्वितैः ॥ नीलवैडूर्यपत्रैश्च गंधोपेतैर्महोत्पलैः ॥ २३ ॥ तथा कुसुदण्डैश्च महापद्मैरलंकृता ॥ यक्षगंधर्वनारीभिरप्सरोग्रिभ्यश्च
 सेविता ॥ २४ ॥ देवदानवगंधर्वैर्यक्षराक्षसकिन्नरैः ॥ उपस्पृष्टजला पुण्या नदी मंदाकिनी शुभा ॥ २५ ॥

यस्मिन् शिखरे कुबेरस्य निवासः वसतिस्थानं कैलासः कैलाससंज्ञ इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ तत्रापि कलासेपि सोमः उमासहितः ॥ २१ ॥ यत्र यस्मिन्कुबेरशिखरे
 मन्दाकिनी नाम नलिनी व्योमसिंधुः “ नलिनी पद्मिनी पद्मा व्योमसिंधुसरोवरे ” इति विश्वः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

टी. ज.

६१

॥ ७९ ॥

तस्याः मंदाकिन्याः उत्तरपार्श्वे उत्तरतीरे भवस्यायतनं तत्र पूर्वाक्तस्थाने अव्यया नाशशून्यः शंकरः आस्ते तिष्ठतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ तृतीयस्थानं वर्णयति—द्विजा इत्यादिना । द्विजाः शौनकादयः कनकवन्दयतीति कनकनंदा तस्याः भागीरथ्याः प्राचीदक्षिणे तीरे प्राग्दक्षिणाश्रिततटे द्विजसहस्राढ्यमनेकतापसद्विजयुक्तमित्यर्थः ॥ २७ ॥ अद्रिसमे अत्युच्चं वा हिमाद्रियुक्ते इत्यर्थः । रुद्रपुरीं वर्णयति—नंदाया इत्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥ अन्यान्युद्देशतः शिवस्थानानि कथयति—एवमिति ॥ ३० ॥ अर्णवसंधिषु समुद्रसंधिष्वित्यर्थः ॥ ३१ ॥

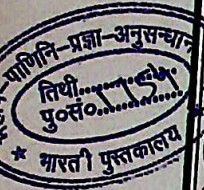
तस्याश्चोत्तरपार्श्वे तु भवस्यायतनं शुभम् ॥ वैदूर्यमणिसंपन्नं तत्रास्ते शंकरोऽव्ययः ॥ २६ ॥ द्विजाः कनकनंदायास्तीरे वै प्राचिदक्षिणे ॥ वनं द्विजसहस्राढ्यं मृगपक्षिसमाकुलम् ॥ २७ ॥ तत्रापि सगणः सांबः क्रीडतेद्विसमे गृहे ॥ नंदायाः पश्चिमे तीरे किञ्चिद्वै दक्षिणाश्रिते ॥ २८ ॥ पुरं रुद्रपुरी नाम नानाप्रासादसंकुलम् ॥ तत्रापि शतधा कृत्वा ह्यात्मानं चांबया सह ॥ २९ ॥ क्रीडते सगणः सांबस्तच्छिवालयमुच्यते ॥ एवं शतसहस्राणि शर्वस्यायतनानि तु ॥ ३० ॥ प्रतिद्वीपे मुनिश्रेष्ठाः पर्वतेषु वनेषु च ॥ नदीनदतटाकानां तीरेष्वर्णवसंधिषु ॥ ३१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ सूत उवाच ॥ नद्यश्च बहवः प्रोक्ताः सदा बहुजलाः शुभाः ॥ सरोवरेभ्यः संभूतास्त्वसंख्याता द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ प्राङ्मुखं दक्षिणास्यास्तु चोत्तरप्रभवाः शुभाः ॥ पश्चिमाग्राः पवित्राश्च प्रतिवर्षं प्रकीर्तिताः ॥ २ ॥ आकाशांभोनिधिर्योसौ सोम इत्यभिधीयते ॥ आधारः सर्वभूतानां देवानाममृताकरः ॥ ३ ॥ अस्मात्प्रवृत्ता पुण्योदा नदी त्वाकाश गामिनी ॥ सप्तमेनानिलपथा प्रवृत्ता चाभृतोदका ॥ ४ ॥ सा ज्योतीर्ध्वमुवर्तन्ती ज्योतिर्गणनिपेविता ॥ ताराकोटिसहस्राणां नभसश्च समा युता ॥ ५ ॥ परिवर्तत्यहरहो यथा सोमस्तथैव सा ॥ चत्वार्यशीतिश्च तथा सहस्राणां समुच्छ्रितः ॥ ६ ॥ योजनानां महामेरुः श्रीकंठा क्रीडकोमलः ॥ तत्रासीनो यतः शर्वः सांबः सह गणेश्वरैः ॥ ७ ॥

भूतवने कैलासे नंदायाः पूर्वपश्चिमे तीरे । क्रीडसि तद्वच्छंभो क्रीडस्वति चतुष्टये त्वंगे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामेकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्याये गंगायाश्चोद्भवः शुभः । नववर्षमनुष्याणां वर्णादिनगवासिनः ॥ सूतः जंबूसंधिं नद्यादि वर्णयति—नद्यश्चेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ गंगाप्रादुर्भावं कथयति—आकाशांभोनिधिरित्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ताराकोटिसहस्राणां नभसश्चेत्यत्र तृतीयार्थे पृष्टी ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्र मेरौ ॥ ७ ॥

लि. पु.

॥८०॥

गिरिं मेरुं शिवाक्रीडकं साकाशनदी प्रदाक्षिणं प्रयाति तस्मात्पुण्यजलेत्यन्वयः । क्रीडितेत्यत्र आत्मनेपदमार्थम् ॥८॥१॥ देवदेवस्य शिवस्य नियोगादाज्ञयेत्यर्थः ॥ १०॥११॥ गंगापदव्युत्पत्तिं दर्शयति-यद्यस्मात्कारणादेवरात्रां पृथिवीं गता प्राप्ता ततः गंगा स्मृतेति शेषः । नववर्षमनुष्यवर्णादि कथयति-केतुमाल इत्यादिना । कालाः कृष्णवर्णाः

क्रीडिते सुचिरं कालं तस्मात्पुण्यजला शिवा ॥ गिरिं मेरुं नदी पुण्या सा प्रयाति प्रदाक्षिणम् ॥ ८ ॥ विभज्यमानसलिला सा जवेनानिलेन च ॥ मेरोरन्तरकूटेषु निपपात चतुर्ष्वपि ॥ ९ ॥ समन्तात्समतिक्रम्य सर्वाद्रीन्प्रविभागशः ॥ नियोगादेवदेवस्य प्रविष्टा सा महार्जवम् ॥ १० ॥ अस्या विनिर्गता नद्यः शतशोथ सहस्रशः ॥ सर्वद्वीपाद्रिवर्षेषु बहवः परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥ क्षुद्रनद्यस्त्वसंख्याता गंगा यद्वा गताम्बरात् ॥ केतुमाले नराः कालाः सर्वे पनसभोजनाः ॥ १२ ॥ स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभा जीवितं चायुतं स्मृतम् ॥ भद्राश्चे शुक्लवर्णाश्च स्त्रियश्चन्द्रांशु सन्निभाः ॥ १३ ॥ कालाम्रभोजनाः सर्वे निरातंका रतिप्रियाः ॥ दशवर्षसहस्राणि जीवन्ति शिवभाविताः ॥ १४ ॥ हिरण्मया इवात्यर्थ मीश्वरार्पितचेतसः ॥ तथा रमणके जीवा न्यग्रोधफलभोजनाः ॥ १५ ॥ दशवर्षसहस्राणि शतानि दशपंच च ॥ जीवन्ति शुक्लास्ते सर्वे शिवध्यानपरायणाः ॥ १६ ॥ हिरण्मया महाभागा हिरण्मयवनाश्रयाः ॥ एकादश सहस्राणि शतानि दशपंच च ॥ १७ ॥ वर्षाणां तत्र जीवन्ति अश्वत्थाशनजविनाः ॥ हिरण्मया इवात्यर्थमीश्वरार्पितमानसाः ॥ १८ ॥ कुरुवर्षे तु कुरवः स्वर्गलोकात्परिच्युताः ॥ सर्वे मैथुन जाताश्च क्षीरिणः क्षीरभोजनाः ॥ १९ ॥ अन्योन्यमनुरक्ताश्च चक्रवाकसधर्मिणः ॥ अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं सुखनिषेविणः ॥ २० ॥ त्रयोदश सहस्राणि शतानि दशपंच च ॥ जीवन्ति ते महावीर्या न चान्यस्त्रीनिषेविणः ॥ २१ ॥ सदैव मरणं तेषां कुरूणां स्वर्गवासिनाम् ॥ हृष्टानां सुप्रवृद्धानां सर्वान्नामृतभोजिनाम् ॥ २२ ॥ सदा तु चंद्रकान्तानां सदा यौवनशालिनाम् ॥ श्यामांगानां सदा सर्वभूषणारूपद देहिनाम् ॥ २३ ॥ जंबूद्वीपे तु तत्रापि कुरुवर्षं सुशोभनम् ॥ तत्र चन्द्रप्रभं शम्भोर्विमानं चंद्रमौलिनः ॥ २४ ॥

‘कालो मृत्यौ महाकाले समये यमकृष्णयोः’ इति विश्वः ॥ १२ ॥ अयुतं दशसहस्रवर्षमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ हिरण्मयाः हिरण्मयवर्षा इत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ क्षीरिणः क्षीरमयाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तत्र कुरुवर्षे ॥ २४ ॥

टी. अ.

५२.

॥८०॥

भारते वर्षे मर्त्याः मनुष्याः पुण्याः पुण्यविशिष्टा इत्यर्थः । एतन्माहात्म्यमुक्तं विष्णुपुराणे—“ गायति देवाः किल गीतकानि धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ॥ स्वर्गापवर्गास्पद
हेतुभूते भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥” इति । एतदेवोक्तं भागवते “ कल्पायुषां स्थानजयात्पुनर्भवात्क्षणायुषां भारतभूजयो वरम्” इति ॥२५॥२६॥ भारतखंडांतरद्वीपानि
वर्णयति—इंद्रद्वीप इति । एतदेवोक्तं विष्णुपुराणे “ इंद्रद्वीपः कशेरुमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्यो गांधर्वस्त्वथ वारुणः ॥ अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागर

वर्षे तु भारते मर्त्याः पुण्याः कर्मवशाद्युषः ॥ शतायुषः समाख्याता नानावर्णाल्पदेहिनः ॥२५॥ नानादेवार्चने युक्ता नानाकर्मफलाग्निनः ॥
नानाज्ञानार्थसंपन्ना दुर्बलाश्चाल्पभोगिनः ॥ २६ ॥ इंद्रद्वीपे तथा केचित्तथैव च कसेरुके ॥ ताम्रद्वीपं गताः केचित्केचिद्देशं गभस्ति
मत् ॥ २७ ॥ नागद्वीपं तथा सौम्यं गांधर्वं वारुणं गताः ॥ केचिन्मलेच्छाः पुलिंदाश्च नानाजातिसमुद्भवाः ॥ २८ ॥ पूर्वे किरातास्तस्यन्ति
पश्चिमे यवनाः स्मृताः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च सर्वशः ॥ २९ ॥ इज्यायुद्धवाणिज्याभिर्वर्तयंतो व्यवस्थिताः ॥ तेषां
संव्यवहारोयं वर्ततेऽत्र परस्परम् ॥ ३० ॥ धर्मार्थकामसंयुक्तो वर्णानां तु स्वकर्मसु ॥ संकल्पश्चाभिमानश्च आश्रमाणां यथाविधि ॥ ३१ ॥
इह स्वर्गापवर्गार्थं प्रवृत्तिर्यत्र मानुषी ॥ तेषां च युगकर्माणि नान्यत्र मुनिपुंगवाः ॥ ३२ ॥ दशवर्षसहस्राणि स्थितिः किंपुरुषे नृणाम् ॥
सुवर्णवर्णाश्च नरास्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ ३३ ॥ अनामया ह्यशोकाश्च सर्वे ते शिवभाविताः ॥ शुद्धसत्त्वाश्च हेमाभाः सदाराः पुष्ट
भोजनाः ॥ ३४ ॥ महारजतसंकाशा हरिवर्षेपि मानवाः ॥ देवलोकाञ्ज्युताः सर्वे देवाकाराश्च सर्वशः ॥ ३५ ॥ हरं यजन्ति सर्वेऽं पिबन्तीक्षु
रसं शुभम् ॥ न जरा बाधते तेन न च जीर्यति ते नराः ॥ ३६ ॥ दशवर्षसहस्राणि तत्र जीवांति मानवाः ॥ मध्यमं यन्मया प्रोक्तं नाम्ना
वर्षमिलावृतम् ॥ ३७ ॥ न तत्र सूर्यस्तपति न ते जीर्यति मानवाः ॥ चंद्रसूर्यौ न नक्षत्रं न प्रकाशमिलावृते ॥ ३८ ॥ पद्मप्रभाः पद्म
मुखाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ॥ पद्मपत्रसुगंधाश्च जायन्ते भवभाविताः ॥ ३९ ॥

संवृतः ॥” इति ॥ २७ ॥ नवममेतद्भारतवर्षसंज्ञं द्वीपं वर्णयति—केचिदित्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इह भरतखंडे यत्र भारतवर्षे मानुषी प्रवृत्तिः मानुषजन्मेत्यर्थः ।
तेषां भारतवर्षीयाणामित्यर्थः । युगकर्माणि कृतादियुगधर्माः । एतदेवोक्तं विष्णुपुराणे—“ चत्वारि भारते वर्षे युगान्यत्र महामुने । कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चान्यत्र न कश्चित् ॥”
इति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तेनेक्षुरसपानेन जराक्षुधेत्यर्थः । न बाधते न च जीर्यति जरां न प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

लि. पु.

॥ ८१ ॥

अनिष्पन्दाः धर्मादिशून्या इत्यर्थः ॥ ४०४१ ॥ मृत्युमानपमृत्युविशिष्ट इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पर्वतवासिनः कथयति-हेमकूट इत्यादिना ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नीलश्च श्वेतश्च त्रिशृंगश्चेति समाहारः । तस्मिन्पर्वतत्रय इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ एते नीलादय इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ देवाद्यैः स्पृहणीयं ब्राह्मण्यं भारते वर्षे ॥ दत्तं कृपया शंभो सफळं

जंबूफलरसाहारा अनिष्पन्दाः सुगंधिनः ॥ देवल्लोकागतास्तत्र जायते ह्यजरामराः ॥ ४० ॥ त्रयोदशसहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः ॥ आयुःप्रमाणं जीवंति वर्षे दिव्ये त्विलावृते ॥ ४१ ॥ जंबूफलरसं पीत्वा न जरा बाधते त्विमात्र ॥ न क्षुधा न क्रुमश्चापि न जनो मृत्यु मांस्तथा ॥ ४२ ॥ तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणम् ॥ इंद्रगोपप्रतीकाशं जायते भास्वरं तु तत् ॥ ४३ ॥ एवं मया समाख्याता नववर्षानुवर्तिनः ॥ वर्णायुर्भोजनाद्यानि संक्षिप्य न तु विस्तरात् ॥ ४४ ॥ हेमकूटे तु गंधर्वा विज्ञेयाश्चाप्सरोगणाः ॥ सर्वे नागाश्च निषधे शेषवासुकितक्षकाः ॥ ४५ ॥ महाबलास्त्रयार्द्धिशद्रमंते याज्ञिकाः सुराः ॥ नीले तु वैदूर्यमये सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ४६ ॥ दैत्यानां दानवानां च श्वेतः पर्वत उच्यते ॥ शृंगवान् पर्वतश्चैव पितृणां निलयः सदा ॥ ४७ ॥ हिमवान् यक्षमुख्यानां भूतानामीश्वरस्य च ॥ सर्वाद्रिषु महादेवो हरिणा ब्रह्मणांबया ॥ ४८ ॥ नंदिना च गर्गेश्वैव वर्षेषु च वनेषु च ॥ नीलश्चेतत्रिशृंगे च भगवान्नीललोहितः ॥ ४९ ॥ सिद्धदैवैश्च पितृभिर्दृष्टो नित्यं विशेषतः ॥ नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः शुक्लो हिरण्यमयः ॥ ५० ॥ मयूरबर्हवर्णस्तु शातकुंभस्त्रिशृंगवान् ॥ एते पर्वतराजानो जंबूद्वीपे व्यवस्थिताः ॥ ५१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे भुवनकोशस्वभाववर्णनं नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ सूत उवाच ॥ पृक्षद्वीपादिद्वीपेषु सप्त सप्तसु पर्वताः ॥ ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टा वर्षपर्वताः ॥ १ ॥ पृक्षद्वीपे तु वक्ष्यामि सप्त दिव्यान् महाचलान् ॥ गोमेदकोत्र प्रथमो द्वितीयश्चाद्र उच्यते ॥ २ ॥ तृतीयो नारदो नाम चतुर्थो दुंदुभिः स्मृतः ॥ पंचमः सोमको नाम सुमनाः षष्ठ उच्यते ॥ ३ ॥ स एव वैभवः प्रोक्तो वैभ्राजः सप्तमः स्मृतः ॥ सप्तैते गिरयः प्रोक्ताः पृक्षद्वीपे विशेषतः ॥ ४ ॥

भूयात्प्रसादात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां द्विपंचाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ त्रिपंचाशत्तमे प्रोक्तं पृक्षद्वीपाद्यनुक्रमात् । भूलोकश्चोर्ध्वलोकाश्च नरका यक्षचोष्टतम् ॥ पृक्षद्वीपादिद्वीपेषु सप्त सप्तसु पर्वताः । संतीति शेषः । वर्षपर्वताः वर्षविभाजकगिरयः । ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टा इत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

टी. अ.

५३

॥ ८१ ॥

॥५॥६॥ तां कुलपर्वतानित्यर्थः ॥७॥८॥ मंदरशब्दार्थं दर्शयति—मन्दा इति । अपां शिवमौलिनिःसृतगंगीदकानाम् एतदर्थकं मंदर इति रूपं पृषोदरादित्वात् ज्ञेयम् ॥९—१२॥
 सप्त वै शाल्मलिद्वीपे तांस्तु वक्ष्याम्यनुक्रमात् ॥ कुशद्वीपस्यैव पर्वतश्च बलाहकः ॥५॥ द्रोणः कंकश्च महिषः ककुद्भान् सप्तमः
 स्मृतः ॥ कुशद्वीपे तु सप्तैव द्वीपाश्च कुलपर्वताः ॥ ६ ॥ तांस्तु संक्षेपतो वक्ष्ये नाममात्रेण वै क्रमात् ॥ विद्रुमः प्रथमः प्रोक्तो द्वितीयो
 हेमपर्वतः ॥ ७ ॥ तृतीयो द्युतिमान्नाम चतुर्थः पुष्पितः स्मृतः ॥ कुशेशयः पंचमस्तु षष्ठो हरिगिरिः स्मृतः ॥ ८ ॥ सप्तमो मंदरः
 श्रीमान्महादेवनिकेतनम् ॥ मंदा इति ह्यपां नाम मंदरो धारणादपाम् ॥ ९ ॥ तत्र साक्षाद्भांस्तु विश्वेशो विमलः शिवः ॥ सोमः
 सनंदी भगवानास्ते हेमगृहोत्तमे ॥ १० ॥ तपसा तोषितः पूर्वं मंदरेण महेश्वरः ॥ अविमुक्ते महाक्षेत्रे लेभे स परमं वरम् ॥ ११ ॥ प्रार्थितश्च
 महादेवो निवासार्थं सहांबया ॥ अविमुक्तादुयागम्य चक्रे वासं स मंदरे ॥ १२ ॥ सनंदी सगणः सोमस्तेनासौ तन्न मुंचति ॥ क्रौञ्चद्वीपे तु सप्तेह
 क्रौंचाद्याः कुलपर्वताः ॥ १३ ॥ क्रौंचो वामनकः पश्चात्तृतीयश्चांधकारकः ॥ अंधकारात्परश्चापि दिवावृत्राम पर्वतः ॥ १४ ॥ दिवावृतः परश्चापि
 विविंदो गिरिरुच्यते ॥ विविंदात्परतश्चापि पुंडरीको महागिरिः ॥ १५ ॥ पुंडरीकात्परश्चापि प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः ॥ एते रत्नमयाः सप्त
 क्रौञ्चद्वीपस्य पर्वताः ॥ १६ ॥ शाकद्वीपे च गिरयः सप्त तांस्तु निबोधत ॥ उदयो रैवतश्चापि इतामको मुनिसत्तमाः ॥ १७ ॥ राजतश्च
 गिरिः श्रीमानांबिकेयः शुशोभनः ॥ आंबिकेयात्परो रम्यः सर्वौषधिसमन्वितः ॥ १८ ॥ तथैव केसरीत्युक्तो यतो वायुः प्रजायते ॥ पुष्करे
 पर्वतः श्रीमानेक एव महाशिलः ॥ १९ ॥ चित्रैर्मणिमयैः कूटैः शिलाजालैः समुच्छ्रितैः ॥ द्वीपस्य तस्य पूर्वार्धे चित्रसानुस्थितो महान् ॥ २० ॥
 योजनानां सहस्राणि ऊर्ध्वं पंचाशदुच्छ्रितः ॥ अधश्चैव चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि महाचलः ॥ २१ ॥ द्वीपस्यार्धे परिक्षिप्तः पर्वतो मानसो
 त्रः ॥ स्थितो वेलासमीपे तु नवचंद्र इवोदितः ॥ २२ ॥ योजनानां सहस्राणि ऊर्ध्वं पंचाशदुच्छ्रितः ॥ तावदेव तु विस्तीर्णः पार्श्वतः परि
 मंडलः ॥ २३ ॥ स एव द्वीपपश्चार्धे मानसः पृथिवीधरः ॥ एक एव महासानुः सान्निवेशाद्विधा कृतः ॥ २४ ॥ तस्मिन्द्वीपे स्मृतौ द्वौ
 तु पुण्यौ जनपदौ शुभौ ॥ राजतौ मानसस्याथ पर्वतस्यानुमंडलौ ॥ २५ ॥
 तेन वरेणेत्यर्थः ॥ १३—१८ ॥ महत्यः शिलाः यस्मिन्नसौ महाशिलः ॥ १९ ॥ चित्राण चित्रवर्णानि सानूनि शिखराणि यस्य स चित्रसानुः ॥ २०—२५ ॥

महावीतं तु यद्वर्षं बाह्यतो मानसस्य तु ॥ तस्यैवाभ्यंतरो यस्तु धातकीखण्ड उच्यते ॥ २६ ॥ स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः ॥ पुष्करद्वीपविस्तारविस्तीर्णौसौ समंततः ॥ २७ ॥ विस्तारान्मंडलाच्चैव पुष्करस्य समेन तु ॥ एवं द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्तसप्तभिरावृताः ॥ २८ ॥ द्वीपस्यानंतरो यस्तु समुद्रः सप्तमस्तु वै ॥ एवं द्वीपसमुद्राणां वृद्धिर्ज्ञेया परस्परम् ॥ २९ ॥ परेण पुष्करस्याथ अनुवृत्य स्थितो महान् ॥ स्वादूदकसमुद्रस्तु समंतात्परिवेष्ट्य च ॥ ३० ॥ परेण तस्य महती दृश्यते लोकसंस्थितिः ॥ क्वाचनी द्विगुणा भूमिः सर्वा चैकशिलो पमा ॥ ३१ ॥ तस्याः परेण शैलस्तु मर्यादापारमंडलः ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥ ३२ ॥ दृश्यादृश्यगिरिर्यावत्ता वदेषा घरा द्विजाः ॥ योजनानां सहस्राणि दश तस्योच्छ्रयः स्मृतः ॥ ३३ ॥ तावांश्च विस्तरस्तस्य लोकालोकमहागिरेः ॥ अर्वाचीने तु तस्यार्धे चरन्ति रविरश्मयः ॥ ३४ ॥ परार्धे तु तमो नित्यं लोकालोकस्ततः स्मृतः ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तो भूर्लोकस्य च विस्तरः ॥ ३५ ॥ आभानोर्वे भुवः स्वस्तु आध्रुवान्मुनिसत्तमाः ॥ आवहाद्या निविष्टास्तु वायोर्वे सप्त नेमयः ॥ ३६ ॥ आवहः प्रवहश्चैव ततश्चानुवहस्तथा ॥ संवहो विवहश्चाथ ततश्चोर्ध्वं परावहः ॥ ३७ ॥ द्विजाः परिवहश्चेति वायोर्वे सप्त नेमयः ॥ बलाहकास्तथा भानुश्चंद्रो नक्षत्रराशयः ॥ ३८ ॥ ग्रहाणि ऋषयः सप्त ध्रुवो विप्राः क्रमादिह ॥ योजनानां महीपृष्ठादूर्ध्वं पंचदशध्रुवात् ॥ ३९ ॥ निष्ठुतान्येकनिष्ठुतं भूपृष्ठादनुमंडलम् ॥ रथः षोडशसाहस्रो भास्करस्य तथोपरि ॥ ४० ॥ चतुराशीतिसाहस्रो मेरुश्चोपरि भूतलात् ॥ कोटियोजनमाक्रम्य महर्लोको ध्रुवादध्रुवः ॥ ४१ ॥ जनलोको महर्लोकात्तथा कोटिद्वयं द्विजाः ॥ जनलोकात्तपोलोकश्चतस्रः कोटयो मतः ॥ ४२ ॥ प्राजापत्याद्ब्रह्मलोकः कोटिषट्कं विसृज्य तु ॥ पुण्यलोकास्तु सप्तैते द्वांडेस्मिन्कथिता द्विजाः ॥ ४३ ॥

टी. अ.
५३

11 22 11

मायाऽविधान्ते समाप्तौ यासां ता मायाः घोरोऽहंकारः सप्तः कारमासृतेऽस्मात् सप्तः सेवकाः नरकाध्यात्मप्रतिष्ठितोक्त इत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ नरकाणं प्रत्येकं पंचकानि पंचसंख्याकानि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अदेहिनः वस्तुतो देहशून्यस्य परमात्मनः शिवस्य अखिलं समस्तं मायिकं देहम् अहो आश्चर्यमित्यर्थः । गृहमेधिनः अष्टमूर्तेः शर्वस्य गृहिणी प्रकृतिरित्याग्रिमेणान्वयः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ भगवान् शिव एव पण्डितितत्त्वरूप इति वर्णयति—आद्यंतेति । पुमान् पुरुषः प्रधानमूर्तिः

अधः सप्ततलानां तु नरकाणां हि कोटयः ॥ मायान्ताश्चैव घोराद्या अष्टाविंशतिरेव तु ॥ ४४ ॥ पापिनस्तेषु पच्यंते स्वस्वकर्मानुरूपतः ॥ अवीच्यंतानि सर्वाणि रौरवाद्यानि तेषु च ॥ ४५ ॥ प्रत्येकं पंचकान्याहुर्नरकाणि विशेषतः ॥ अंडमादौ मया प्रोक्तमंडस्यावरणानि च ॥ ४६ ॥ हिरण्यगर्भसर्गश्च प्रसंगाद्बहुविस्तरात् ॥ अंडानामीदृशानां तु कोट्यो ज्ञेयाः सहस्रशः ॥ ४७ ॥ सर्वगत्वात्प्रधानस्य तिर्यं गूर्ध्वमधस्तथा ॥ अंडेष्वेतेषु सर्वेषु भुवनानि चतुर्दश ॥ ४८ ॥ प्रत्यंडं द्विजशार्दूलस्तेषां हेतुर्महेश्वरः ॥ अंडेषु चांडबाह्येषु तथांडावरणेषु च ॥ ४९ ॥ तमोऽन्ते च तमःपारे चाष्टमूर्तिर्व्यवस्थितः ॥ अस्यात्मनो महेशस्य महादेवस्य धीमतः ॥ ५० ॥ अदेहिनस्त्वहो देहमखिलं परमात्मनः ॥ अस्याष्टमूर्तेः शर्वस्य शिवस्य गृहमेधिनः ॥ ५१ ॥ गृहिणी प्रकृतिर्दिव्या प्रजाश्च महदादयः ॥ पञ्चवः किंकरास्तस्य सर्वे देहाभिमानिनः ॥ ५२ ॥ आद्यंतहीनो भगवाननंतः पुमान्प्रधानप्रमुखाश्च सप्त ॥ प्रधानमूर्तिस्त्वथ षोडशांगो महेश्वरश्चाष्टतनुः स एव ॥ ५३ ॥ आज्ञाबलान्तस्य धरा स्थितेह धराधरा वारिधराः समुद्राः ॥ ज्योतिर्गणः शक्रमुखाः सुराश्च वैमानिकाः स्थावरजंगमाश्च ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा यक्षं लक्षणैर्हीनमीशं दृष्ट्वा सेन्द्रास्ते किमेतत्त्वहेति ॥ यक्षं गत्वा निश्चयात्पावकाद्याः शक्तिक्षीणाश्चाभवन्त्यत्ततोपि ॥ ५५ ॥ दग्धुं तृणं वापि समक्षमस्य यक्षस्य वह्निर्न शशाक विप्राः ॥ वायुस्तृणं चालयितुं तथान्ये स्वान्स्वान्प्रभावान् सकलामरेन्द्राः ॥ ५६ ॥ तदा स्वयं वृत्ररिपुः सुरेन्द्रैः सुरेश्वरः सर्वसमृद्धिहेतुः ॥ सुरेश्वरं यक्षमुवाच को वा भवानिति तीर्थं स कुतूहलात्मा ॥ ५७ ॥

प्रकृतिरूपः प्रधानप्रमुखाः प्रधानाद्याः सप्त महत्तत्त्वाहंकारशब्दादि पंच गुणरूपाः षोडशांगः पंचभूतदशेन्द्रियमनोरूपः अष्टतनुः स शिव एवेत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ लक्षणैः स्वकीयचिह्नैर्हीनम् ईशं शिवं यक्षं यक्षरूपिणं दृष्ट्वा सेन्द्राः इंद्रसंहिताः देवाः इहैतत्किंत्विति अनिश्चयाद्यक्षं गत्वा शक्तिक्षीणाः अभवन्तित्यन्वयः । एतद्विस्तरो ब्रह्मगीताया मुक्तः—“स्वस्य दर्शयितुं तेषां दुर्ज्ञेयत्वं तथैव च । आविर्बभूव सर्वज्ञो यक्षरूपेण हे सुराः ॥” इत्यादिना ॥ ५५ ॥ सुरेश्वरं शिवं यक्षं यक्षरूपिणमुवाचेत्यन्वयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

लि. पु.

॥ ८३ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अजस्य शिवस्य नियोगादजः ब्रह्मा तस्मात् अजात् ब्रह्मणः अंडं तस्मादंडाज्योतिर्गैराखिलं लोकजातमभूत्तस्मात्तत्पूर्वोक्तं सर्वमजात्मकं शिवस्वरूपमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ शिवः स्वकीयैः सकलैश्च चिद्वैरुमायुतः प्राविश मानसं मे । नो चेद्विभो तच्छिव भेदभ्रात्या यक्षादिरूपं न विभावयिष्यति ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ चतुःपंचाशकऽध्याये सूर्यस्य गतिरुत्तमा ॥ ध्रुवस्य चांश्रमेधानां विशेषाः समुदाहृताः ॥ सूतः ज्योतिश्चक्रं

तदा दृश्यं गत एव यक्षस्तदांबिका हैमवती शुभास्या ॥ उमा शुभैराभरणैरनेकैः सुशोभमाना त्वनु चाविरासीत् ॥ ५८ ॥ तां शक्र मुख्या बहुशोभमानासुमामजां हैमवतीमपृच्छन् ॥ किमेतदीशे बहुशोभमाने को वांबिके यक्षवपुश्चकास्ति ॥ ५९ ॥ निशम्य तद्यक्षमुमा म्बिकाह त्वगोचरश्चेति सुराः सशक्राः ॥ प्रणेशुरेनां मृगराजगामिनीसुमामजां लोहितशुक्लकृष्णाम् ॥ ६० ॥ संभाविता सा सकलामरेन्दैः सर्वप्रवृत्तिस्तु सुरासुराणाम् ॥ अहं पुरासं प्रकृतिश्च पुंसो यक्षस्य चाज्ञावशमेत्यथाह ॥ ६१ ॥ तस्माद्विजाः सर्वमजस्य तस्य नियोगतश्चांडमभूदजाद्वै ॥ अजश्च अंडादखिलं च तस्माज्ज्योतिर्गैर्लोकमजात्मकं तत् ॥ ६२ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे भुवनकोशविन्यासनिर्णयो नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ सूत उवाच ॥ ज्योतिर्गणप्रचारं वै संक्षिप्याडे ब्रवीम्यहम् ॥ देवक्षेत्राणि चालोक्य ग्रहचारप्रसिद्धये ॥ १ ॥ मानसोपरि माहेन्द्री प्राच्यां मेरोः पुरी स्थिता ॥ दक्षिणे भानुपुत्रस्य वरुणस्य च वारुणी ॥ २ ॥ सौम्ये सोमस्य विपुला तामु दिग्देवताः स्थिताः ॥ अमरावती संयमनी सुखा चैव विभा क्रमात् ॥ ३ ॥ लोकपालोपरिष्ठात्तु सर्वतो दक्षिणायने ॥ काष्ठां गतस्य सूर्यस्य गतिर्या तां निबोधत ॥ ४ ॥ दक्षिणप्रक्रमे भानुः क्षितेषुरिव धावति ॥ ज्योतिषां चक्रमादाय सततं परिगच्छति ॥ ५ ॥ पुरांतगो यदा भानुः शक्रस्य भवति प्रभुः ॥ सर्वैः सायमनैः सौरो ह्युदयो दृश्यते द्विजाः ॥ ६ ॥

निरूपयति—ज्योतिरित्यादिना । ग्रहाणां चारो गतिः तस्य प्रसिद्धये सम्यक् ज्ञानार्थं देवक्षेत्राणि स्थानानि आलोक्य । निरूप्येत्यर्थः ॥ १ ॥ मेरोः प्राच्यां मानसोपरि मानसाचलोपरि भानुपुत्रस्य यमस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ लोकपालोपरिष्ठात्तु लोकपालोपरिभागे सर्वतः सूर्यस्य गतिः दक्षिणायने काष्ठां दक्षिणाशां गतस्य या गतिस्तां निबोधत जानीतेत्यर्थः ॥ ४ ॥ क्षितेषुरिव अतिस्वरितगत्येत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ १८६-११ Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

दी. अ.

५४

॥ ८३ ॥

स एव संयमिनीस्थ एव सुखवत्यां निशांतस्थः प्रातःकालः प्रहृत्यते इत्यन्वयः । “पुंकरं पंकजे व्योम्नि” इति विश्वः ॥
 ॥ १० ॥ सुहृत्स्य तत्कालगमनस्य योजनानामिमां वक्ष्यमाणां संख्यां निबोधतेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ सा पूर्वोक्ता संख्या शतसहस्राणामेकार्त्रिशत्तयान्यानि अधिकानि पंचाशच्च

स एव सुखवत्यां तु निशांतस्थः प्रहृत्यते ॥ अस्तमेति पुनः सूर्यो विभायां विश्वदग्निभुः ॥ ७ ॥ मया प्रोक्तो मरावत्यां यथासौ वारितस्करः ॥
 तथा संयमनीं प्राप्य सुखां चैव विभां खगः ॥ ८ ॥ यदा पराहस्त्वाग्नेय्यां पूर्वाह्णे नैऋते द्विजाः ॥ तदा त्वपररात्रश्च वायुभागे
 सुदारुणः ॥ ९ ॥ ईशान्यां पूर्वरात्रस्तु गतिरेषा च सर्वतः ॥ एवं पुष्करमध्ये तु यदा सर्पति वारिपः ॥ १० ॥ त्रिंशांशकं तु मेदिन्यां सुहृत्तैर्नैव
 गच्छति ॥ योजनानां सुहृत्स्य इमां संख्यां निबोधत ॥ ११ ॥ पूर्णां शतसहस्राणामेकार्त्रिशत्तु सा स्मृता ॥ पंचाशच्च तथान्यानि सहस्रा
 ण्यधिकानि तु ॥ १२ ॥ मौहूर्तिकी गतिर्द्वेषा भास्करस्य महात्मनः ॥ एतेन गतियोगेन यदा काष्ठां तु दक्षिणाम् ॥ १३ ॥ पर्यपृच्छेत्
 पतंगोपि सौम्याशां चोत्तरेऽहनि ॥ मध्ये तु पुष्करस्थाय भ्रमते दक्षिणायने ॥ १४ ॥ मानसोत्तरशैले तु महातेजा विभावसुः ॥ मंडलानां
 शतं पूर्णं तदशीत्यधिकं विभुः ॥ १५ ॥ बाह्यं चाभ्यन्तरं प्रोक्तमुत्तरायणदक्षिणे ॥ प्रत्यहं चरते तानि सूर्यो वै मंडलानि तु ॥ १६ ॥
 कुलालचक्रपर्यंतो यथा शीघ्रं प्रवर्तते ॥ दक्षिणप्रक्रमे देवस्तथा शीघ्रं प्रवर्तते ॥ १७ ॥ तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं तु कालेनाल्पेन गच्छति ॥
 सूर्यो द्वादशभिः शीघ्रं सुहृत्तैर्दक्षिणायने ॥ १८ ॥ त्रयोदशार्धमृक्षाणामह्ना तु चरते रविः ॥ सुहृत्तैस्तावदक्षिणायने नक्तमष्टादशैश्चरन् ॥ १९ ॥
 कुलालचक्रमध्यं तु यथा मंदं प्रसर्पति ॥ तथोदगयने सूर्यः सर्पते मंदविक्रमः ॥ २० ॥ तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिमल्पां तु गच्छति ॥ स
 रथो धिष्ठितो भानोरादित्यैर्मुनिभिस्तथा ॥ २१ ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीः सर्पराक्षसैः ॥ प्रदीपयन् सहस्रांशुरग्रतः पृष्ठतोप्यधः ॥ २२ ॥
 ऊर्ध्वतश्च करं त्यक्त्वा सभां ब्राह्मीमनुत्तमाम् ॥ अंभोभिर्मुनिभिस्त्यक्तैः संध्यायां तु निशाचरान् ॥ २३ ॥ हत्वा हत्वा तु संप्राप्तान् ब्राह्मणे
 श्वरते रविः ॥ अष्टादश सुहृत्तैर् तु उत्तरायणपश्चिमम् ॥ २४ ॥

सहस्राणि पूर्णां संपूर्णां स्मृतेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

लि. पु.

॥ ८४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तस्य ध्रुवस्य मनसा इच्छयेत्यर्थः । तेन ध्रुवेण अधिष्ठितः ध्रुवे स्थित इत्यर्थः । सप्तमीरणः देवो भानुः किरणैः सर्वतः तोयमादाय तिष्ठतीत्यभिप्रायः ।
स्यैरन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भास्करशब्दार्थं दर्शयति—अभासयज्जगदीप्तं चकार तेन दीप्तकर्तृणेन भास्करः स्मृत इति शेषः । अत्र अभासयादिति पदच्छेदः ।

अहर्भवाति तच्चापि चरते मंदविक्रमः ॥ त्रयोदशार्धमृक्षाणि नक्तं द्वादशभी रविः ॥ मुहूर्तैस्तद्दशाणि दिवाष्टादशभिश्चरन् ॥ २५ ॥ ततो
मंदतरं नाभ्यां चक्रं भ्रमति वै यथा ॥ मृत्पिण्ड इव मध्यस्थो ध्रुवो भ्रमति वै तथा ॥ २६ ॥ त्रिंशन्मुहूर्तैरेवाहुरहोरात्रं पुराविदः ॥ उभयोः
काष्ठयोर्मध्ये भ्रमतो मंडलानि तु ॥ २७ ॥ कुलालचक्रनाभिस्तु यथा तत्रैव वर्तते ॥ औत्तानपादो भ्रमति ग्रहेः सार्धं ग्रहाग्रणीः ॥ २८ ॥
गणो मुनिज्योतिषां तु मनसा तस्य सर्पति ॥ अधिष्ठितः पुनस्तेन भानुस्त्वादाय तिष्ठति ॥ २९ ॥ किरणैः सर्वतस्तोयं देवो वै सप्तमी
रणः ॥ औत्तानपादस्य सदा ध्रुवत्वं वै प्रसादतः ॥ ३० ॥ विष्णोरौत्तानपादेन चाप्तं तातस्य हेतुना ॥ आपः पीतास्तु सूर्येण क्रमंते
शशिनः क्रमात् ॥ ३१ ॥ निशाकराग्निव्रवंते जीमूतान्प्रत्यपः क्रमात् ॥ वृन्दं जलमुवां चैव श्वसनेनाभिताडितम् ॥ ३२ ॥ क्षमायां सृष्टिं
विसृजतेऽभासयत्तेन भास्करः ॥ तोयस्य नास्ति वै नाशः तदेव परिवर्तते ॥ ३३ ॥ हिताय सर्वजंतूनां गतिः शर्वेण निर्मिता ॥ भूर्भुवः
स्वस्तथा ह्यापो ह्यन्नं चामृतमेव च ॥ ३४ ॥ प्राणा वै जगतामापो भूतानि भुवनानि च ॥ बहुनात्र किमुक्तेन चराचरमिदं जगत् ॥ ३५ ॥
अपां शिवस्य भगवानाधिपत्ये व्यवस्थितः ॥ अपां त्वधिपतिर्देवो भव इत्येव कीर्तितः ॥ ३६ ॥ भवात्मकं जगत्सर्वमिति किं चेह चाद्भुतम् ॥
नारायणत्वं देवस्य हरेश्चाद्भिः कृतं विभोः ॥ जगतामालयो विष्णुस्त्वापस्तस्यालयानि तु ॥ ३७ ॥ दन्दह्यमानेषु चराचरेषु गोधूमभूतास्त्वथ
निष्क्रमन्ति ॥ या या ऊर्ध्वं मारुतेनेरिता वै तास्तास्त्वभ्राण्यग्निना वायुना च ॥ ३८ ॥ अतो धूमाग्निवातानां संयोगस्त्वभ्रमुच्यते ॥
वारीणि वर्षतीत्यभ्रमभ्रस्येशः सहस्रदृक् ॥ ३९ ॥ यज्ञधूमोद्भवं चापि द्विजानां हितकृत्सदा ॥ दावाग्निधूमसंभूतमभ्रं वनहितं स्मृतम् ॥ ४० ॥

तत्पूर्वस्थितजलमेव परिवर्तते ऊर्ध्वाधो गच्छतीत्यर्थः ॥ ३३-३७ ॥ गोधूमभूताः पृथिवीसंवधिवूमरूपाः या याः ऊर्ध्वाकाशे निष्क्रमन्ति तास्ताः मारुतेनेरिताः अग्निना वायुना
च सहिता अब्राणि भवन्तीति शेषः ॥ ३८ ॥ अभ्रशब्दार्थमाह । आपः वारीणि भ्रमति वर्षतीत्यभ्रम् ॥ ३९ ॥ अभ्रविशेषान् सगुणान् कथयति—यज्ञ इत्यादिना ॥ ४० ॥

टी. अ.

६४

॥ ८४ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इह भारतखंडे षण्मासानि अपां निधानं स्थानं जीमूताः पवनाज्ञयैव जगतां हिताय वर्षयंतीत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ इह मेघे स्तनितं गर्जितं वायव्यं वायुजन्यं वैद्युतं विद्युत्स्फुरणं पावकोद्भवं वह्निजन्यमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अभ्रशब्दस्य अन्यार्थं दर्शयति—न भ्रश्यंति नाधः पतंतीत्यभ्राणि । मेहनात्सेचनान्मेघ उच्यते कथ्यते इत्यर्थः । काष्ठाः काष्ठमवा इदं वाहविशेषणं पक्षाः पक्षजाः ॥ ४६ ॥ आज्यानामाज्यसंबन्धेन काष्ठसंयोगात्तद्वैद्युतः अभ्रश्रिसकाशात्प्रवर्तितः प्रवृत्तः धूमः प्रथमानां हेतुरितिशेषः ॥ ४७ ॥ ततस्तदनंतराणां तृतीयानामित्यर्थः । मधवच्छेदितैर्भृमृतां पक्षैः संभूतिरित्यनुषंगः । वाह्याः जीमूताः आवहस्थानगाः आवहसंज्ञकत्वायुस्कंधवर्तिन इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ प्रवहस्कंधजाः द्वितीयतत्संज्ञकत्वायुस्कंधमवा इत्यर्थः । ततस्तदुपरिष्ठाद्वर्तमानाः पुष्कराद्याः पुष्करादिसंज्ञकाः पक्षजाश्च जलदाः जलं वर्षंतीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ मूकाः शब्दवर्जिताः मृतधूमोद्भवं त्वभ्रमशुभाय भविष्यति ॥ अभिचाराग्निधूमोत्थं भूतनाशाय वै द्विजाः ॥ ४९ ॥ एवं धूमविशेषेण जगतां वै हिताहितम् ॥ तस्मादाच्छादयेद्भूममभिचारकृतं नरः ॥ ४२ ॥ अनाच्छाद्य द्विजः कुर्याद्भूमं यश्चाभिचारिकम् ॥ एवमुद्दिश्य लोकस्य क्षयकृच्च भविष्यति ॥ ४३ ॥ अपां निधानं जीमूताः षण्मासानिह सुव्रताः ॥ वर्षयंत्येव जगतां हिताय पवनाज्ञया ॥ ४४ ॥ स्तनितं चेह वायव्यं वैद्युतं पाव कोद्भवम् ॥ त्रिधा तेषामिहोत्पत्तिरभ्राणां मुनिपुंगवाः ॥ ४५ ॥ न भ्रश्यंति यतोभ्राणि मेहनान्मेघ उच्यते ॥ काष्ठा वाह्याश्च वैरिच्याः पक्षाश्चैव पृथग्विधाः ॥ ४६ ॥ आज्यानां काष्ठसंयोगादग्नेर्धूमः प्रवर्तितः ॥ द्वितीयानां च संभूतिर्विरिचोच्छ्वासवायुना ॥ ४७ ॥ भृमृतां त्वथ पक्षैस्तु मधवच्छेदितैस्ततः ॥ वाह्यास्त्वथ जीमूतास्त्वावहस्थानगाः शुभाः ॥ ४८ ॥ विरिचोच्छ्वासजाः सर्वे प्रवहस्कंधजास्ततः ॥ पक्षजाः पुष्कराद्याश्च वर्षति च यदा जलम् ॥ ४९ ॥ मूकाः सशब्ददुष्टाशास्त्वैतैः कृत्यं यथाक्रमम् ॥ क्षामवृष्टिप्रदा दीर्घकालं शीतसमीरिणः ॥ ५० ॥ जीवकाश्च तथा क्षीणा विद्युद्धनिविवर्जिताः ॥ तिष्ठंत्याक्रोशमात्रे तु धरापृष्ठादितस्ततः ॥ ५१ ॥ अर्धक्रोशे तु सर्वे वै जीमूता गिरिवासिनः ॥ मेघा योजनमात्रं तु साध्यत्वाद्बहुतोयदाः ॥ ५२ ॥ धरापृष्ठाद्विजाः क्षमायां विद्युद्गुणसमन्विताः ॥ तेषां तेषां वृष्टिसर्गं त्रेधा कथितमत्र तु ॥ ५३ ॥ सशब्दाः सगर्जिताः दुष्टा आशा येषां ते दुष्टाशाः प्रलयकरा इत्यर्थः । तैः पूर्वोक्तत्रिविधैस्तु यथाक्रमं कृत्यं वक्ष्यमाणकार्यं ज्ञेयमिति शेषः । वाह्यजीमूतकृत्यं कथयति—दीर्घकालं क्षामवृष्टिकराः कृशधारावर्षकाः शीतसमीरोस्ति येषु ते शीतसमीरिणः ॥ ५० ॥ क्षीणाः क्षीणसामर्थ्याः जीवकाः श्वासजाः विद्युद्धनिविवर्जिताः धरापृष्ठादितस्ततः आक्रोशमात्रे क्रोशमर्यादे देशे तिष्ठंतीत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ साध्यत्वात्सिद्धत्वाद्विद्युतश्च गुणाः शब्दादयश्च तैः समन्विताः क्षमायां बहुतोयदाः मेघाः श्वासजाः धरापृष्ठाद्योजनमात्रं तिष्ठंतीत्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ ५२ ॥ तेषांतेषां प्रथमद्वितीयानां वृष्टिसर्गं त्रेधा पूर्वोक्तत्रिप्रकारं कथितमित्यन्वयः ॥ ५३ ॥

लि. पु.

॥ ८५ ॥

तृतीयवृष्टिर्गं कथयति-पक्षजाः इत्यादिना ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ धूमः आप्यायनो वृद्धिर् इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ विद्युताः वैद्युद्विशिष्टाः पौङ्गाः पुंद्गदेशीयाः सर्वा वृष्टयः शीते शीतविशिष्टे देशे सस्यं शीतसस्यं ददतीति शीतसस्यदाः स्युरिति शेषः । नागानां तोयदानाम् । “ नागः पुन्नागमातंगक्रूराचाग्निषु तोयदे ” इति विश्वः ॥ ५७ ॥ गंगां तु संभूताः अत एव गंगा वृष्टय इत्यनुषंगः । परावहैस्तत्संज्ञकवायुभिः नगानां पर्वतादीनां च पृथग्भूतं जलं पर्जन्येन समाकुलं यथा स्यात्तथा अगादगं पर्वतात्पर्वतं प्रकर्षेण आयाति तत्प्रायश्च गच्छत् परावहो यः श्वसनः सः अंबिकागुरुं हिमालयमानयतीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अपरांतविबृद्धये समुद्रमध्यदेशीयवृद्धचर्यमित्यर्थः ॥ ६० ॥

पक्षजाः कल्पजाः सर्वे पर्वतानां महत्तमाः ॥ कल्पान्ते ते च वर्षन्ति रात्रौ नाशाय शारदाः ॥ ५४ ॥ पक्षजाः पुष्कराद्याश्च वर्षति च यदा जलम् ॥ तदार्णवमभूत्सर्वं तत्र शेते निशीश्वरः ॥ ५५ ॥ आग्नेयानां श्वासजानां पक्षजानां द्विजर्षभाः ॥ जलदानां सदा धूमो ह्याप्या यन इति स्मृतः ॥ ५६ ॥ पौण्ड्रास्तु वृष्टयः सर्वा वैद्युताः शीतसस्यदाः ॥ पुंद्गदेशेषु पतिता नागानां शीकरा हिमाः ॥ ५७ ॥ गाङ्गा गङ्गाम्बु संभूता पर्जन्येन परावहैः ॥ नगानां च नदीनां च दिग्गजानां समाकुलम् ॥ ५८ ॥ मेघानां च पृथग्भूतं जलं प्रायादगादगम् ॥ परावहो यः श्वसनश्चानयत्यम्बिकागुरुम् ॥ ५९ ॥ मेनापतिमतिक्रम्य वृष्टिशेषं द्विजाः परम् ॥ अभ्येति भारते वर्षे त्वपरान्तविबृद्धये ॥ ६० ॥ वृष्टयः कथिता ह्यद्य द्विधा वस्तु विबृद्धये ॥ सस्यद्वयस्य संक्षेपात्प्रब्रवीमि यथामति ॥ ६१ ॥ स्रष्टा भानुर्महातेजा वृष्टीनां विश्वदृग्विभुः ॥ सोऽपि साक्षाद्विजश्रेष्ठाश्चेजानः परमः शिवः ॥ ६२ ॥ स एव तेजस्त्वोजस्तु बलं विप्रा यशः स्वयम् ॥ चक्षुः श्रोत्रं मनो मृत्युरात्मा मनुष्य विदिग्दिशः ॥ ६३ ॥ सत्यं ऋतं तथा वायुर्बलं स्वचरश्च सः ॥ लोकपालो हरिर्ब्रह्मा रुद्रः साक्षान्महेश्वरः ॥ ६४ ॥ सहस्रकिरणः श्रीमा नष्टहस्तः सुमंगलः ॥ अर्धनारीवपुः साक्षात्रिनेत्रस्त्रिदशाधिपः ॥ ६५ ॥ अस्यैवेह प्रसादात्तु वृष्टिर्नानाभवद्विजाः ॥ सहस्रगुणमुत्सृष्टु मादत्ते किरणैर्जलम् ॥ ६६ ॥ जलस्य नाशो वृद्धिर्वा नास्त्येवास्य विचारतः ॥ ध्रुवेणाधिष्ठितो वायुर्वृष्टिं संहरते पुनः ॥ ६७ ॥

अद्य वः तु सस्यद्वयस्य विबृद्धये द्विधा वृष्टयः संक्षेपात्कथिताः यथामति आदित्यस्वरूपमिति शेषः । प्रब्रवीमीत्यन्वयः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ “ आदित्यो वै तेज ओजो बलम् ” इति याज्ञुपनारायणीयश्रुतेरनुवादरूपमादित्यस्वरूपं वर्णयति-स एवेत्यादिना ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ साक्षात्प्रत्यक्षः । त्रिनेत्रः शिव इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः “ असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः ” इति । अस्यार्थः अहोबलोक्तः-असावादित्यनिबन्धो महारुद्रोऽवसर्पति । अवसर्पति लोकानां पालनाय प्रवर्तत इति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

टी. अ.

५४

॥ ८५ ॥

सूर्याद्ग्रहादृष्टिरित्यनुषंगः । निःसृत्य कृत्स्ने नक्षत्रमंडले चन्द्रमंडल इत्यर्थः । अभ्येत्य निस्स्रवतीति शेषः । चारस्यांते वृष्टिप्रचारसमाप्तौ ध्रुवेण समधिष्ठिता आक्षिप्ता अर्के विशती
त्यन्वयः ॥ ६८ ॥ दुर्मिक्षदुःखशमनाय रविं त्रिनेत्रं वृष्टिप्रमोचनविनिग्रहेतुमीडयम् । कांतार्धरूपपुपं द्विजमात्रसेव्यं साक्षाच्छिवं तमहमष्टभुजं नमामि ॥ इति श्रीलिंग
महापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ पंचपंचाशकेऽध्याये सूर्यस्य भवरूपिणः । मध्वादिमासक्रमतो निरूप्यन्ते पृथग्गणाः ॥
सूतः सौरादिरथान् वक्तुं प्रतिजानीते-सौरमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ असंगैरंतरिक्षगैरित्यर्थः । छंदोभिर्वैदैः वाजिनोऽश्वाः । अश्वनामान्युक्तानि विष्णुपुराणे “गायत्री

ग्रहान्निस्सृत्य सूर्यात्तु कृत्स्ने नक्षत्रमंडले ॥ चारस्यान्ते विशत्यर्के ध्रुवेण समधिष्ठिता ॥ ६८ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे ज्योति
श्चक्रे सूर्यगत्यादिकथनं नाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ सूत उवाच ॥ सौरं संक्षेपतो वक्ष्ये रथं शशिन एव च ॥ ग्रहाणामितरेषां
च यथा गच्छति चांबुपः ॥ १ ॥ सौरस्तु ब्रह्मणा सृष्टो रथस्त्वर्थवशेन सः ॥ संवत्सरस्यावयवैः कल्पितश्च द्विजर्षभाः ॥ २ ॥ त्रिणा
भिना तु चक्रेण पंचारेण समन्वितः ॥ सौवर्णः सर्वदेवानामावासो भास्करस्य तु ॥ ३ ॥ नवयोजनसाहस्रो विस्तारायामतः स्मृतः ॥
द्विगुणोपि रथोपस्थादीषादण्डः प्रमाणतः ॥ ४ ॥ असंगैस्तु ह्यैर्युक्तो यतश्चक्रं ततः स्थितैः ॥ वाजिनस्तस्य वै सप्त छन्दोभिर्निर्मितास्तु
ते ॥ ५ ॥ चक्रपक्षे निबद्धास्तु ध्रुवे चाक्षः समर्पितः ॥ सहाश्वचक्रो भ्रमते सहाक्षो भ्रमते ध्रुवः ॥ ६ ॥ अक्षः सदैकचक्रेण भ्रमतेऽसौ
ध्रुवेरितः ॥ प्रेरको ज्योतिषां धीमान् ध्रुवो वै वातरश्मिभिः ॥ ७ ॥ युगाक्षकोटिसंबद्धौ द्वौ रश्मी स्यन्दनस्य तु ॥ ध्रुवेण भ्रमते रश्मि
निबद्धः स युगाक्षयोः ॥ ८ ॥ भ्रमतो मंडलानि स्युः स्वेचरस्य रथस्य तु ॥ युगाक्षकोटी ते तस्य दक्षिणे स्यन्दनस्य हि ॥ ९ ॥ ध्रुवेण प्रगृ
हीते वै विचक्राश्चैव च रज्जुभिः ॥ भ्रमतमनुगच्छन्ति ध्रुवं रश्मी च तावुभौ ॥ १० ॥

सबृहत्युष्णिग्जगती त्रिष्टुवेव च ॥ अनुष्टुप्पंक्तिरित्युक्ताश्छन्दांसि हरयो रवेः ॥ ” इति ॥ ५ ॥ सहाश्वचक्रः अश्वचक्रयुतो रथः ॥ ६ ॥ ७ ॥ युगं रथधूः अक्षकोटिरक्षार्धं
तयोः संबद्धौ निबद्धावित्यर्थः । युगाक्षयोः रश्मिनिबद्धः स सौररथः ध्रुवेण भ्रमत इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ते रश्मिनिबद्धे युगाक्षकोटी तस्य सौरस्य स्यन्दनस्य हि दक्षिणे दक्षिण
भागे ध्रुवेण प्रगृहीते चक्रं च अस्त्राश्चानयोः समाहारश्चक्रार्थं विः अरुणः विश्व चक्रास्त्रं च विज्रक्रास्त्रे रज्जुभिः सह तावुभौ रश्मी च भ्रमतं ध्रुवमनुगच्छन्तीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥

लि. पु.
॥८६॥

वातोर्मिर्वायुलहरिरूपा स्यन्दनस्य युगाक्षकोटिः कीले सक्ता यथा रज्जुस्तत्सदृशी सर्वतोदिशं भ्रमत इत्यन्वयः ॥ ११ ॥ उत्तरायणदक्षिणायनगतीर्वर्णयति । भ्राम्यत इत्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ग्रथितैरनेकविधपट्ट्यादिरचनाविशिष्टैरित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ बालखिल्यास्तत्संज्ञकऋण्यः उदयादुदययुगाक्षकोटिस्त्वेतस्य वातोर्मिस्यन्दनस्य तु ॥ कीले सक्ता यथा रज्जुर्भ्रमते सर्वतोदिशम् ॥ ११ ॥ भ्राम्यतस्तस्य रश्मी तु मंडलेषूत्तरायणे ॥ वर्धते दक्षिणे चैव भ्रमता मंडलानि तु ॥ १२ ॥ आकृष्येते यदा ते वै ध्रुवेणाधिष्ठिते तदा ॥ आभ्यन्तरस्थः सूर्योऽथ भ्रमते मंडलानि तु ॥ १३ ॥ अशीतिमंडलशतं काष्ठयोरन्तरं द्वयोः ॥ ध्रुवेण मुच्यमानाभ्यां रश्मिभ्यां पुनरेव तु ॥ १४ ॥ तथैव बाह्यतः सूर्यो भ्रमते मंडलानि तु ॥ उद्दृष्टयन् स वेगेन मंडलानि तु गच्छति ॥ १५ ॥ देवाश्चैव तथा नित्यं मुनयश्च दिवानिशम् ॥ यजन्ति सततं देवं भास्करं भवमीश्वरम् ॥ १६ ॥ स रथोधिष्ठितो देवैरादित्यैर्मुनिभिस्तथा ॥ गंधर्वैरप्सरोग्भिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥ १७ ॥ एते वसन्ति वै सूर्ये द्वौ द्वौ मासौ क्रमेण तु ॥ आप्याययन्ति चादित्यं तेजोभिर्भास्करं शिवम् ॥ १८ ॥ ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु स्तुवंति मुनयो रविम् ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव नृत्यगैरुपासते ॥ १९ ॥ ग्रामणीयक्षभूतानि कुर्वन्तेऽभीषुसंग्रहम् ॥ सर्पा वहन्ति वै सूर्यं यातुधानाजुयांति च ॥ २० ॥ बालखिल्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद्विम् ॥ इत्येते वै वसन्तीह द्वौ द्वौ मासौ दिवाकरे ॥ २१ ॥ मधुश्च माधवश्चैव शुक्रश्च शुचिरेव च ॥ नभोनभस्यौ विप्रेन्द्रा इषश्चोर्जस्तथैव च ॥ २२ ॥ सहस्रस्यौ च तथा तपस्यश्च तपः पुनः ॥ एते द्वादश मांसास्तु वर्षं वै मातुषं द्विजाः ॥ २३ ॥ वासंतिकस्तथा श्रेष्मः शुभो वै वार्षिकस्तथा ॥ शारदश्च हिमश्चैव शैशिरो ऋतवः स्मृताः ॥ २४ ॥ घाताऽर्यमाऽथ मित्रश्च वरुणश्चेन्द्र एव च ॥ विवस्वाश्चैव पूषा च पर्जन्योऽशुभं गस्तथा ॥ २५ ॥ त्वष्टा विष्णुः पुलस्त्यश्च पुलहश्चात्रिरेव च ॥ वसिष्ठश्चाङ्गिरश्चैव भृगुर्बुद्धिमाता वरः ॥ २६ ॥ भारद्वाजो गौतमश्च कश्यपश्च क्रतुस्तथा ॥ जमदग्निः कौशिकश्च वासुकिः कंकणीकरः ॥ २७ ॥ तक्षकश्च तथा नाग एलापत्रस्तथा द्विजाः ॥ शंखपालस्तथा चान्यस्त्वैरावत इति स्मृतः ॥ २८ ॥

कालमारभ्य रविं परिवार्य अस्तमस्ताचलं नयन्ति प्रापयन्तीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शैशिरो ऋतव इत्यत्र संधिरार्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ विष्णुपर्यन्तं द्वादशादित्यानुक्त्वा ऋषीन् कथयति—पुलस्त्य इत्यादिना ॥ २६ ॥ सर्पान् कथयति—वासुकिरित्यादिना ॥ २७ ॥ नागस्तत्संज्ञक इत्यर्थः ॥ २८ ॥

टी. अ.
५५

॥८६॥

॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ रक्षांसि वर्णयति-हेतिरित्यादिना ॥३६॥३७॥३८॥ आप्याययंति वर्धयन्तीत्यनेन तेषां प्रधानता ज्ञेया ॥३९॥४०॥ प्रमुखांबुपमित्यत्र

धनंजयो महापद्मस्तथा कर्कोटकः स्मृतः ॥ कंबलोऽश्वतरश्चैव तुंबुरुनारदस्तथा ॥ २९ ॥ हाहा हूहूर्मुनिश्रेष्ठा विश्वावसुरनुत्तमः ॥ उग्र
सेनोऽथ सुरुचिरन्यश्चैव परावसुः ॥ ३० ॥ चित्रसेनो महातेजाश्चोर्णायुश्चैव सुव्रताः ॥ धृतराष्ट्रः सूर्यवर्चा देवी साक्षात्कृतस्थला ॥ ३१ ॥
शुभानना शुभश्रोणिर्दिव्या वै पुंजिकस्थला ॥ मेनका सहजन्या च प्रम्लोचाऽथ शुचिस्मिता ॥ ३२ ॥ अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची
चोर्वशी तथा ॥ पूर्वचित्तिरिति ख्याता देवी साक्षात्तिलोत्तमा ॥ ३३ ॥ रंभा चांभोजवदना रथकृद्रामणीः शुभः ॥ रथौजा रथचित्रश्च
सुबाहुर्वै रथस्वनः ॥ ३४ ॥ वरुणश्च तथैवान्यः सुषेणः सेनजिच्छुभः ॥ ताक्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च क्षतजित्सत्यजित्ता ॥ ३५ ॥ रक्षो हेतिः
प्रहेतिश्च पौरुषेयो वधस्तथा ॥ सर्पो व्याघ्रः पुनश्चापो वातो विद्युद्विवाकरः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मोपेतश्च रक्षेन्द्रो यज्ञोपेतस्तथैव च ॥ एते देवादयः
सर्वे वसंत्यर्के क्रमेण तु ॥ ३७ ॥ स्थानाभिमानिनो ह्येते गणा द्वादश सप्तकाः ॥ धात्रादिविष्णुपर्यंता देवा द्वादश कीर्तिताः ॥ ३८ ॥
आदित्यं परमं भातुं भाभिराप्याययंति ते ॥ पुलस्त्याद्याः कौशिकांता मुनयो मुनिसत्तमाः ॥ ३९ ॥ द्वादशैव स्तवैर्भातुं स्तुवन्ति च
यथाक्रमम् ॥ नागाश्चाश्वतरान्तास्तु वासुकिप्रमुखाः शुभाः ॥ ४० ॥ द्वादशैव महादेवं वदंत्येवं यथाक्रमम् ॥ क्रमेण सूर्यवर्चान्तास्तुंबुरु
प्रमुखांबुपम् ॥ ४१ ॥ गीतैरेनुपासंते गंधर्वा द्वादशोत्तमाः ॥ कृतस्थलाद्या रंभांता दिव्याश्चाप्सरसो रविम् ॥ ४२ ॥ तांडवैः सरसैः
सर्वाश्चोपासंते यथाक्रमम् ॥ दिव्याः सत्यजिदन्ताश्च ग्रामण्यो रथकृन्मुखाः ॥ ४३ ॥ द्वादशास्य क्रमेणैव कुर्वतेभीषुसंग्रहम् ॥ प्रयांति
यज्ञोपेतांता रक्षोहेतिमुखाः सह ॥ ४४ ॥ सायुधा द्वादशैवैते राक्षसाश्च यथाक्रमम् ॥ धातार्यमा पुलस्त्यश्च पुलहश्च प्रजापतिः ॥ ४५ ॥
उरगो वासुकिश्चैव कंकणीकश्च ताबुभौ ॥ तुंबुरुनारदश्चैव गंधर्वौ गायतां वरौ ॥ ४६ ॥ कृतस्थलाऽप्सराश्चैव तथा वै पुंजिकस्थला ॥
ग्रामणी रथकृच्चैव रथौजाश्चैव ताबुभौ ॥ ४७ ॥ रक्षो हेतिः प्रहेतिश्च यातुधानाबुदाहृतौ ॥ मधुमाधवयोरेव गणो वसति भास्करे ॥ ४८ ॥

संधिच्छांदसो ज्ञेयः ॥ ४१-४३ ॥ अस्य सूर्यस्याभीषुसंग्रहं रथरश्मिसंग्रहामत्यर्थः ॥ ४४ ॥ वसंतादिषड्भुक्त्रुक्रमेण प्रत्येकगणांतर्गतौ द्वौ द्वावधिकारिणौ कथयति-धातृत्यादिना ॥ ४५-४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥
 वसंति ग्रीष्मकौ मासौ मित्रश्च वरुणश्च ह ॥ ऋषिर्त्रिवसिष्ठश्च तक्षको नाग एव च ॥ ४९ ॥ मेनका सहज्या च गंधर्वौ च हहाहुहः ॥
 सुबाहुनामा ग्रामण्यौ रथचित्रश्च तावुभौ ॥ ५० ॥ पौरुषेयो वधश्चैव यातुधानाबुदाहृतौ ॥ एते वसंति वै सूर्ये मासयोः शुचिशुक्रयोः ॥ ५१ ॥
 ततः सूर्ये पुनश्चान्या निवसंतीह देवताः ॥ इन्द्रश्चैव विवस्वांश्च आंगिरा भृगुरेव च ॥ ५२ ॥ एलापत्रस्तथा सर्पः शंखपालश्च तावुभौ ॥
 विश्वावसूत्रसेनौ च वरुणश्च रथस्वनः ॥ ५३ ॥ प्रम्लोचा चैव विख्याता अनुम्लोचा च ते उभे ॥ यातुधानास्तथा सर्पो व्याघ्रश्चैव तु
 तावुभौ ॥ ५४ ॥ नभोनभस्ययोरेष गणो वसति भास्करे ॥ पर्जन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥ ५५ ॥ धनंजय इरावांश्च सुरुचिः
 सपरावसुः ॥ घृताची चाप्सरःश्रेष्ठा विश्वाची चातिशोभना ॥ ५६ ॥ सेनजिच्च सुषेणश्च सेनानिर्ग्रामणीश्च तौ ॥ आपो वातश्च तावेतौ
 यातुधानाबुभौ स्मृतौ ॥ ५७ ॥ वसंत्येते तु वै सूर्ये मास ऊर्ज इषे च ह ॥ हैमांतिकौ तु द्वौ मासौ वसंति च दिवाकरे ॥ ५८ ॥ अंशुर्भगश्च
 द्रावेतौ कश्यपश्च ऋतुः सह ॥ भुजंगश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा ॥ ५९ ॥ चित्रसेनश्च गन्धर्व ऊर्णायुश्चैव तावुभौ ॥ उर्वशी
 पूर्वचित्तिश्च तथैवाप्सरसाबुभे ॥ ६० ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानिर्ग्रामणीश्च तौ ॥ विद्युद्दिवाकरश्चोभौ यातुधानाबुदाहृतौ ॥ ६१ ॥
 सहे चैव सहस्ये च वसंत्येते दिवाकरे ॥ ततः शैशिरयोश्चापि मासयोर्निवसंति वै ॥ ६२ ॥ त्वष्टा विष्णुर्जमदग्निर्विश्वामित्रस्तथैव च ॥
 काद्रवेयौ तथा नागौ कंबलाश्चतरावुभौ ॥ ६३ ॥ धृतराष्ट्रः सगंधर्वः सूर्यवर्चास्तथैव च ॥ तिलोत्तमाप्सराश्चैव देवी रंभा मनोहरा ॥ ६४ ॥
 रथजित्सत्यजिच्चैव ग्रामण्यौ लोकविश्रुतौ ॥ ब्रह्मोपेतस्तथा रक्षो यज्ञोपेतश्च यः स्मृतः ॥ ६५ ॥ एते देवा वसंत्येते द्वौ द्वौ मासौ क्रमेण
 तु ॥ स्थानाभिमानिनो ह्येते गंगा द्वादश सप्तकाः ॥ ६६ ॥ सूर्यमाप्याययंत्येते तेजसा तेज उत्तमम् ॥ ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु स्तुवंति
 मुनयो रविम् ॥ ६७ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव नृत्यगेयैरुपासते ॥ ग्रामणीयक्षभूतानि कुर्वतेभीषुसंग्रहम् ॥ ६८ ॥ सर्पा वहांति वै सूर्य यातु
 धानाबुधांति वै ॥ वालखिल्या नयंत्यस्तं परिवार्योदयाद्रविम् ॥ ६९ ॥ एतेषामेव देवानां यथा तेजो यथा तपः ॥ यथा योगं यथा मन्त्रं
 यथा धर्मं यथा बलम् ॥ ७० ॥ तथा तपत्यसौ सूर्यस्तेषामिद्वस्तु तेजसा ॥ इत्येते वै वसंतीह द्वौ द्वौ मासौ दिवाकरे ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ सुप्रचाराणां क्वचित्क्वचिदुरितं वेदिति शपः । व्यपोहंति नाशयन्तीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ असौ सूर्यः
एकचक्रेण रथेन सप्तभिः सप्तसंख्याकैरश्वैः दिवि भ्रमन् सप्त द्वीपानि समुद्राश्च यस्यां सा सप्तद्वीपसमुद्रा तां गां पृथिवीं सर्पते अतिक्रमत इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ आदित्यैर्द्विपिभिः
सर्पैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः । ग्रामणीराक्षसैर्मनुरन्वितः पातु नः शिवः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ पट्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

ऋषयो देवगन्धर्वपन्नगाप्सरसां गणाः ॥ ग्रामण्यश्च तथा यक्षा यातुधानाश्च मुख्यतः ॥ ७२ ॥ एते तपन्ति वर्षंति भांति वांति सृजन्ति च ॥
भूतानामशुभं कर्म व्यपोहन्तीह कीर्तिताः ॥ ७३ ॥ मानवानां शुभं ह्येते हरन्ति च दुरात्मनाम् ॥ दुरितं सुप्रचाराणां व्यपोहंति क्वचित्
क्वचित् ॥ ७४ ॥ विमाने च स्थिता दिव्ये कामगे वातरंहसि ॥ एते सदैव सूर्येण भ्रमन्ति दिक्सानुगाः ॥ ७५ ॥ वर्षन्तश्च तपन्तश्च ह्लादयन्तश्च
वै द्विजाः ॥ गोपायन्तीह भूतानि सर्वाणि ह्यामनुक्षयात् ॥ ७६ ॥ स्थानाभिमानिनामेतत्स्थानं मन्वन्तरेषु वै ॥ अतीतानागतानां वै वर्तते
सांप्रतं च ये ॥ ७७ ॥ एते वसन्ति वै सूर्ये सप्तकास्ते चतुर्दश ॥ चतुर्दशसु सर्वेषु गणा मन्वन्तरेष्विह ॥ ७८ ॥ संक्षेपाद्विस्तराच्चैव यथावृत्तं
यथाश्रुतम् ॥ कथितं मुनिशार्दूल देवदेवस्य धीमतः ॥ ७९ ॥ एते देवा वसन्त्यर्के द्वौद्वौ मासौ क्रमेण तु ॥ स्थानाभिमानिनो ह्येते गणा
द्वादश सप्तकाः ॥ ८० ॥ इत्येष एकचक्रेण सूर्यस्तूर्णं रथेन तु ॥ हरितैरक्षरैरश्वैः सर्पतेऽसौ दिवाकरः ॥ ८१ ॥ अहोरात्रं रथेनासावेक
चक्रेण तु भ्रमन् ॥ सप्तद्वीपसमुद्रा गां सप्तभिः सर्पते दिवि ॥ ८२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे सूर्यरथनिर्णयो नाम पञ्चपञ्चाशत्तमो
ध्यायः ॥ ५५ ॥ सूत उवाच ॥ वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि निशाकरः ॥ त्रिचक्रोभयतोऽश्वश्च विज्ञेयस्तस्य वै रथः ॥ १ ॥ शतारैश्च
त्रिभिश्चक्रैर्युक्तः शुक्लैर्हयोत्तमैः ॥ दशभिस्त्वक्कुशैर्दिव्यैरसंगैस्तैर्मनोजवैः ॥ २ ॥ रथेनानेन देवैश्च पितृभिश्चैव गच्छति ॥ सोमो ह्यम्बुमये
गौभिः शुक्लैः शुक्लगभस्तिमान् ॥ ३ ॥

सोमस्य रथ उत्तमः । ह्यसौऽमृतकलापानात्पोषः सूर्याच्च वर्ण्यते ॥ सूतः सोमं निरूपयति-वीथ्येत्यादिना । वीथ्याश्रयाणि स्वमार्गगतानि नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि निशाकरश्चन्द्रः
चरत्यनुक्रमेण गच्छतीत्यर्थः । उभयतः दक्षिणोत्तरभागे अश्वाः यस्य स उभयतोऽश्वः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

लि. ५

॥८८॥

शुक्लपक्षादौ प्रतिपादि भास्करात्परमास्थितः क्रमते अत इति शेषः । दिवसक्रमात्सततं परस्य शुक्लपक्षस्यांतः समाप्ती आपूर्यते पूर्णा भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ देवैः पंचदशाहं क्षये अमापर्यन्तं नित्यशः पीतं पीतं सोमं सुषुप्तेन तत्संज्ञकेन एकेन रश्मिना भागं भागमनुक्रमादापूरयन् भास्करः आप्याययतीत्यग्रिमस्थैरन्वयः । पीतं पीतमियं पौनःपुन्यायै दिरुक्तिः । अत एव याजुषश्रुतावापि “सुषुप्तेन सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गन्धर्वः” इत्युक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ततः कृष्णपक्षे द्वितीया प्रभृतिः आदिर्यस्मिन्कर्मणि यथा भवति तथा द्वितीयाप्रभृति प्रतिपदमारभ्येत्यर्थः । बहुलस्य कृष्णपक्षस्य चतुर्दशी तत्पर्यन्तं सौम्यं सोमसंबन्धि मधु मधुरं सुधामृतमतिस्वच्छामृतमित्यर्थः । देवा इन्द्रादयः

क्रमते शुक्लपक्षादौ भास्करात्परमास्थितः ॥ आपूर्यते परस्यांतः सततं दिवसक्रमात् ॥ ४ ॥ देवैः पीतं क्षये सोममाप्याययति नित्यशः ॥ पीतं पंचदशाहं तु रश्मिनेकेन भास्करः ॥ ५ ॥ आपूरयन् सुषुप्तेन भागं भागमनुक्रमात् ॥ इत्येषा सूर्यवरीयेण चंद्रस्याप्यायिता तनुः ॥ ६ ॥ स पौर्णमास्यां दृश्येत शुक्लः संपूर्णमंडलः ॥ एवमाप्यायितं सोमं शुक्लपक्षे दिनक्रमात् ॥ ७ ॥ ततो द्वितीयाप्रभृति बहुलस्य चतुर्दशीम् ॥ पिबंत्यम्बुमयं देवा मधु सौम्यं सुधामृतम् ॥ ८ ॥ संभृतं त्वर्धमासेन ह्यमृतं सूर्यतेजसा ॥ पानार्थममृतं सोमं पौर्णमास्यामुपासते ॥ ९ ॥ एकरात्रिं सुराः सर्वे पितृभिस्त्वृषिभिः सह ॥ सोमस्य कृष्णपक्षादौ भास्कराभिमुखस्य च ॥ १० ॥ प्रक्षीयते परस्यांतः पीयमानाः कलाः क्रमात् ॥ त्रयस्त्रिंशच्छताश्चैव त्रयस्त्रिंशत्तथैव च ॥ ११ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि देवाः सोमं पिबन्ति वै ॥ एवं दिनक्रमात्पीते विबुधैस्तु निशाकरे ॥ १२ ॥ पीत्वार्धमासं गच्छन्ति अमावास्यां सुरोत्तमाः ॥ पितरश्चोपतिष्ठन्ति अमावास्यां निशाकरम् ॥ १३ ॥ ततः पंचदशे भागे किञ्चिच्छिष्टे कलात्मके ॥ अपराह्णे पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ॥ १४ ॥ पिबन्ति द्विकलं कालं शिष्टा तस्य कला तु या ॥ निस्सृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः स्वधामृतम् ॥ १५ ॥ मासतृप्तिमवाप्याख्यां पीत्वा गच्छन्ति तेऽमृतम् ॥ पितृभिः पीयमानस्य पंचदश्यां कला तु या ॥ १६ ॥

पिबन्तीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ अमृतममृतरूपं सोमं पौर्णमास्यामेकरात्रिम् एकरात्र्यामेव सर्वे सुराः इन्द्रादयः पितृभिः ऋषिभिः सह पानार्थमुपासते सेवते इत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ त्रयस्त्रिंशद्वादित्यवसुदक्षरूपाः । तथा त्रयस्त्रिंशच्छताः त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि च तत्पुत्रपौत्ररूपाः देवाः सोमं पिबन्तीत्यग्रिमेषान्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुरोत्तमाः अर्धमासं पीत्वा अमावास्याममावस्यायामित्यर्थः । गच्छन्ति पितरश्च अमावास्यां तस्यां निशाकरमुपतिष्ठन्तीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ द्विकलं द्विघटिकात्मककालम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

टी. अ.

५६

॥ ८८ ॥

तस्याः अमावस्यायाः अंतर्मध्ये पोर्णमास्यामित्यर्थः । आपूर्यते पूणा भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ षोडश्यां प्रतिपदायाम् ॥ १८ ॥ श्रीसूर्यरूपेण भवं शश्वदाप्यायमानो जगतां
हिताय ॥ सोमो रथस्थः पितृभिश्च देवैर्निर्णीयमानोस्तु सदातुकूलः ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ सप्तपञ्चाश
कोऽध्याये ऋषादीनां रथाः पृथक् । ग्रहमंडलमानानि गतयश्चैव कीर्तिताः ॥ सूतः बुधादिरथान् वर्णयति—अष्टभिरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ मंदस्य शनैरायसनिर्मितः आपो

यावच्च क्षीयते तस्य भागः पंचदशस्तु सः ॥ अमावास्यां ततस्तस्या अंतरा पूर्यते पुनः ॥ १७ ॥ वृद्धिक्षयौ वै पक्षादौ षोडश्यां शशिनः
स्मृतौ ॥ एवं सूर्यनिमित्तेषा पक्षवृद्धिर्निश्चाकरे ॥ १८ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे सोमवर्णनं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥
सूत उवाच ॥ अष्टभिश्च ह्येयुक्तः सोमपुत्रस्य वै रथः ॥ वारितेजोमयश्चाथ पिशङ्गैश्चैव शोभनैः ॥ १ ॥ दशभिश्चाकृशैरश्वैर्नानावर्णै रथः
स्मृतः ॥ शुक्रस्य क्षमामयेयुक्तो दैत्याचार्यस्य धीमतः ॥ २ ॥ अष्टाश्वश्चाथ भौमस्य रथो हैमः सुशोभनः ॥ जीवस्य हैमश्चाष्टाश्वो
मंदस्यायसनिर्मितः ॥ ३ ॥ रथ आपोमयैरश्वैर्दशभिस्तु सितेतैः ॥ स्वर्मानोर्भास्करारैश्च तथा चाष्टहयः स्मृतः ॥ ४ ॥ सर्वे ध्रुवनिबद्धा
वै ग्रहास्ते वातरश्मिभिः ॥ एतेन आम्यमाणाश्च यथायोगं व्रजन्ति वै ॥ ५ ॥ यावन्त्यश्चैव ताराश्च तावन्तश्चैव रश्मयः ॥ सर्वे ध्रुवनिबद्धाश्च
अमन्तो आमयन्ति तम् ॥ ६ ॥ अलातचक्रवर्द्याति वातचक्रेरितानि तु ॥ यस्माद्ब्रह्मति ज्योतींषि प्रवहस्तेन स स्मृतः ॥ ७ ॥ नक्षत्रसूर्याश्च
तथा ग्रहतारागणैः सह ॥ उन्मुखाभिमुखाः सर्वे चक्रभूताः श्रिता दिवि ॥ ८ ॥ ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चैव ध्रुवमेव प्रदक्षिणम् ॥ प्रयांति चेश्वरं
द्रष्टुं मेढीभूतं ध्रुवं दिवि ॥ ९ ॥ नवयोजनसाहस्रो विष्कंभः सवितुः स्मृतः ॥ त्रिगुणस्तस्य विस्तारो मंडलस्य प्रमाणतः ॥ १० ॥ द्विगुणः
सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः स्मृतः ॥ तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्ध्रुत्वाधस्तात्प्रसर्पति ॥ ११ ॥ उद्धृत्य पृथिवीछायां निर्मितां मंडलाकृतिम् ॥
स्वर्भानोस्तु बृहत्स्थानं तृतीयं यत्तमोमयम् ॥ १२ ॥ चंद्रस्य षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते ॥ विष्कंभान्मंडलाच्चैव योजनाच्च प्रमाणतः ॥ १३ ॥

मयैः सितेतैः कृष्णैर्दशभिरश्वैः युक्त इत्यनुपंगः । रथ इत्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ३ ॥ भास्करारैः स्वर्भानोः तथा शनिसदृशः अष्टहयः अष्टाश्वयुक्तो रथः स्मृतः इत्यन्वयः ॥ ४ ॥
वातरूपैः रश्मिभिः वातरश्मिभिः ॥ ५ ॥ तावन्तः तत्परिमाणाः रश्मयः सूर्यकिरणा इत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ उन्मुखाः ऊर्ध्वमुखाः अभिमुखाः प्राङ्मुखाः सर्वे चक्रभूताः चक्रावयव
भूता इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सवितुर्विष्कंभो मध्यभागः तस्य सवितुर्मंडलप्रमाणतो विस्तारः वर्तुलमानमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

लि. पु.

॥ ८९ ॥

वक्रो भीमः सौरिः शनिः तौ बृहस्पतिर्यथा भार्गवात्पादहीनस्तथा बृहस्पतेरायामप्रमाणतः पादहीनावित्यन्वयः ॥ १४ ॥ इह वपुष्मन्ति यानि तारानक्षत्ररूपाणि चन्द्रयोगीनि अश्विन्यादीनि प्रायशः ऋक्षाणि च तानि बुधेन विस्तारान्मंडलादपि तुल्यानि तत्त्वविद्धिद्यादित्यग्निमेणान्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ परस्परं परस्परतः हीनानि शतान्यसंख्यातानि तारा नक्षत्ररूपाणि पंच चत्वारि त्रीणि द्वे च योजने विद्यादित्यनुपगमः ॥ १७-२० ॥ यावन्ति कोट्यो ऋक्षाणि तावन्त्यस्तारकाः सूक्ष्मतारा इत्यर्थः । एषां नक्षत्राणामृक्षमार्गे नियमाद्व्यवस्थितिः ध्रुवा निश्चलेत्यर्थः ॥ २१ ॥ सप्ताश्वस्य सूर्यस्यैव अनुक्रमादक्ष्यमाणक्रमेण नीचोच्चमार्गवर्तित्वं ज्ञेयमति शेषः । उत्तरायणमार्गस्थः यदा चन्द्रमाः तदा पर्वसु पौर्णमासीषु

भार्गवात्पादहीनस्तु विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥ पादहीनौ वक्रसौरी तथाऽऽयामप्रमाणतः ॥ १४ ॥ विस्तारान्मंडलाच्चैव पादहीनस्तयोर्बुधः ॥ तारा नक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै ॥ १५ ॥ बुधेन तानि तुल्यानि विस्तारान्मंडलादपि ॥ प्रायशश्चन्द्रयोगीनि विद्यादृक्षाणि तत्त्ववित् ॥ १६ ॥ तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परम् ॥ शतानि पंच चत्वारि त्रीणि द्वे चैव योजने ॥ १७ ॥ सर्वोपरि निकृष्टानि तारकामंडलानि तु ॥ योजनद्वयमात्राणि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते ॥ १८ ॥ उपरिष्ठात्रयस्तेषां ग्रहा ये दूरसर्पिणः ॥ सौरोद्धिराश्च वक्रश्च ज्ञेया मंदविचारिणः ॥ १९ ॥ तेभ्योऽधस्तात् चत्वारः पुनरन्ये महाग्रहाः ॥ सूर्यः सोमो बुधश्चैव भार्गवश्चैव शीघ्रगाः ॥ २० ॥ तावन्त्यस्तारकाः कोट्यो यावन्त्यृक्षाणि सर्वशः ॥ ध्रुवात्तु नियमाच्चैषामृक्षमार्गे व्यवस्थितिः ॥ २१ ॥ सप्ताश्वस्यैव सूर्यस्य नीचोच्चत्वमनुक्रमात् ॥ उत्तरायणमार्गस्थो यदा पर्वसु चन्द्रमाः ॥ २२ ॥ उच्चत्वादृश्यते शीघ्रं नातिव्यक्तैर्गर्भस्तिभिः ॥ तदा दक्षिणमार्गस्थो नीचां वीथिमुपाश्रितः ॥ २३ ॥ भूमिरेखावृतः सूर्यः पौर्णिमावास्ययोस्तदा ॥ दृष्टो च यथाकालं शीघ्रमस्तमुपैति च ॥ २४ ॥ तस्मादुत्तरमार्गस्थो ह्यमावास्यां निशाकरः ॥ दृष्टो दक्षिणे मार्गे नियमादृश्यते न च ॥ २५ ॥ ज्योतिषां गतियोगेन सूर्यस्य तमसा वृतः ॥ समानकालास्तमयौ विषुवत्सु समोदयौ ॥ २६ ॥

उच्चत्वाच्छीघ्रं दृश्यते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ २२ ॥ तदा दक्षिणायने दक्षिणमार्गस्थः नीचां वीथिमुपाश्रितः सूर्यः पौर्णिमावास्ययोः भूमिरेखावृतः दृष्टो शास्त्रादिनाऽवलोकितः शीघ्रमस्तम् उपैति चेत्यग्निमेणान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अमावास्याममावास्यायाम् उत्तरमार्गस्थः निशाकरः दृश्यते दक्षिणे मार्गे सूर्यस्य ज्योतिषां गतियोगेन तमसा वृतः नियमान्न दृश्यते चेत्यग्निमस्यैरन्वयः ॥ २५ ॥ समानकालेनास्तमयो येषां तौ समोदयौ सूर्यचंद्रौ विषुवत्सु विषुवत्संक्रांत्यहस्तु भवत इति शेषः । तदुक्तं विष्णुपुराणे—“मेपादौ च तुलादौ च मैत्रेयविषुवत्स्थितः ॥ तदा तुल्यमहोरात्रं कर्तते तिमिरापहः ॥” इति ॥ २६ ॥

टी. अ.

५७

॥ ८९ ॥

व्यंतरेण विषमकालेनास्तमनमुदयश्च ययोस्तौ पौर्णिमा च वास्या अमावास्या तयोर्ज्योतिश्चक्रानुवर्तिनौ ज्ञेयावित्यन्वयः । वास्येत्यत्र सत्यमावात्पूर्वपदलोपो ज्ञेयः ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ पंचधा संवत्सरादिभेदेन समागच्छन्ति परिवर्तत इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ एते ग्रहाद्याः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ यथाविधि
 चोद्यं विधिचोदनां दृष्टेति शेषः । सद्भिः आदित्यग्रहपीडायामादित्यादिग्रहपीडायां कार्यार्थसिद्धये अग्नौ ग्रहार्चना कार्येत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ श्रीसूर्यरूपेण महेश्वरेण ह्याप्यायिताः

उत्तरासु च वीथीषु व्यंतरास्तमनोदयौ ॥ पौर्णिमावास्ययोर्ज्ञेयौ ज्योतिश्चक्रानुवर्तिनौ ॥ २७ ॥ दक्षिणायनमार्गस्थौ यदा चरति रश्मि
 वान् ॥ ग्रहाणां चैव सर्वेषां सूर्योऽधस्तात्प्रसर्पति ॥ २८ ॥ विस्तीर्णं मंडलं कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी ॥ नक्षत्रमंडलं कृत्स्नं सोमादूर्ध्वं
 प्रसर्पति ॥ २९ ॥ नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधादूर्ध्वं तु भार्गवः ॥ वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ॥ ३० ॥ तस्माच्छन्नैश्चरश्चोर्ध्वं
 तस्मात्सप्तर्षिमंडलम् ॥ ऋषीणां चैव सप्तानां ध्रुवस्योर्ध्वं व्यवस्थितिः ॥ ३१ ॥ तं विष्णुलोकं परमं ज्ञात्वा मुच्येत किलिबषात् ॥ द्विगु
 णेषु सहस्रेषु योजनानां शतेषु च ॥ ३२ ॥ ग्रहनक्षत्रतारासु उपरिष्ठाद्यथाक्रमम् ॥ ग्रहाश्च चंद्रसूर्यौ च युतौ दिव्येन तेजसा ॥ ३३ ॥
 नित्यमृक्षेषु युज्यन्ते गच्छन्तोऽर्द्धनिशं क्रमात् ॥ ग्रहनक्षत्रसूर्यास्ते नीचोच्चऋजुसंस्थिताः ॥ ३४ ॥ समागमे च भेदे च पश्यन्ति युगपत्प्रजाः ॥
 ऋतवः षट् स्मृताः सर्वे समागच्छन्ति पंचधा ॥ ३५ ॥ परस्परास्थिता ह्येते युज्यन्ते च परस्परम् ॥ असंकरेण विज्ञेयस्तेषां योगस्तु वै
 बुधैः ॥ ३६ ॥ एवं संक्षिप्य कथितं ग्रहाणां गमनं द्विजाः ॥ भास्करप्रमुखानां च यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३७ ॥ ग्रहाधिपत्ये भगवान्
 ब्रह्मणा पद्मयोनिना ॥ अभिषिक्तः सहस्रांशु रुद्रेण तु यथा गुहः ॥ ३८ ॥ तस्माद्ग्रहार्चना कार्या अग्नौ चोद्यं यथाविधि ॥ आदित्यग्रह
 पीडायां सद्भिः कार्यार्थसिद्धये ॥ ३९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे ज्योतिश्चक्रे ग्रहचारकथनं नाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ अभ्यर्षिचक्रं ब्रह्मा चाधिपत्ये प्रजापतिः ॥ देवदैत्यमुखान् सर्वान् सर्वान्मा वद सांप्रतम् ॥ १ ॥

सर्वग्रहाः सहस्रांशुः । प्रीत्या नृताः सुखदाः संभवन्तु श्रीरौद्रसंस्था इव सर्वकालम् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
 अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः पृष्ठः स्रुतो ह्यवर्णयत् ॥ शिवप्रसादादिधिना मुख्यत्वेनाभिषेचितान् ॥ ऋषयः शौनकादयः अभिषिक्तानपृच्छन् । अभ्यर्षिचक्रं इति ॥ १ ॥

लि. पु.

॥ ९० ॥

सूतः केनामाधित्ये कीमिषिक्त इति कथयति—ग्रहाधिपत्य इत्यादिना ॥ २ ॥ यक्षपुंगवं कुबेरम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ गणनायकं शैलादिम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्योमजं शिवपुत्रम् ॥ ७ ॥
स्वात्मानं ब्रह्माणमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अश्वत्थं पिप्पलम् पुक्षं वटमित्यर्थः । अयं द्विपात् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मृगाधिपानां सिंहानामित्यर्थः । गुहं स्कन्दम् ईशं लकु-
लीशं तत्संज्ञकशिवावतारम् ॥ १३ ॥ दिशां क्रमेण पूर्वोदिक्रमेण सुधर्माणं शंखपदं केतुमंतं हेमरोमाणं चाभ्यर्पिचादित्यन्वयः । तदुक्तं विष्णुपुराणे—“सुधर्मा शंखपालश्च कर्द-

सूत उवाच ॥ ग्रहाधिपत्ये भगवानभ्यर्पिचद्विवाकरम् ॥ ऋक्षाणामोषधीनां च सोमं ब्रह्मा अर्पतिः ॥ २ ॥ अपां च वरुणं देवं धनानां यक्ष-
पुंगवम् ॥ आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनां पावकं तथा ॥ ३ ॥ प्रजापतीनां दक्षं च मरुतां शक्रमेव च ॥ दैत्यानां दानवानां च प्रह्लाद
दैत्यपुंगवम् ॥ ४ ॥ धर्मं पितृणामधिपं निर्ऋतिं पिशिताग्निनाम् ॥ रुद्रं पशूनां भूतानां नन्दिनां गणनायकम् ॥ ५ ॥ वीराणां वीरभद्रं च
पिशाचानां भयंकरम् ॥ मातृणां चैव चासुण्डां सर्वदेवनमस्कृताम् ॥ ६ ॥ रुद्राणां देवदेवेशं नीललोहितमीश्वरम् ॥ विघ्नानां व्योमजं देवं
गजास्यं तु विनायकम् ॥ ७ ॥ स्त्रीणां देवीमुमादेवीं वचसां च सरस्वतीम् ॥ विष्णुं मायाविनां चैव स्वात्मानं जगतां तथा ॥ ८ ॥ हिमवतं
गिरीणां तु नदीनां चैव जाह्नवीम् ॥ समुद्राणां च सर्वेषामधिपं पयसां निधिम् ॥ ९ ॥ वृक्षाणां चैव चाश्वत्थं पुक्षं च प्रपितामहं ॥ १० ॥
अश्वविद्याधरकिन्नराणामीशं पुनाश्चित्रस्थं चकार ॥ नागाधिपं वासुकिमुग्रवीर्यं सर्पाधिपं तक्षकमुग्रवीर्यम् ॥ ११ ॥ दिग्वारणानामधिपं
चकार गजेन्द्रमेरावतमुग्रवीर्यम् ॥ सुपर्णमीशं पततामथाश्वराजानमुच्चैःश्रवसं चकार ॥ १२ ॥ सिंहं मृगाणां वृषभं गर्वां च मृगाधिपानां
शरभं चकार ॥ सेनाधिपानां गुहमप्रमेयं श्रुतिस्मृतीनां लकुलीशमीशम् ॥ १३ ॥ अभ्यर्पिचत्सुधर्माणं तथा शंखपदं दिशाम् ॥ केतुमंतं
क्रमेणैव हेमरोमाणमेव च ॥ १४ ॥ पृथिव्यां पृथुमीशानं सर्वेषां तु महेश्वरम् ॥ चतुर्भूर्तिषु सर्वज्ञं शंकरं वृषभध्वजम् ॥ १५ ॥ प्रसादा
द्भगवाञ्छम्भोश्चाभ्यर्पिचद्यथाक्रमम् ॥ पुराभिषिच्य पुण्यात्मा रराज भुवनेश्वरः ॥ १६ ॥

मस्यात्मजौ द्विज । हिरण्यरोमा चैवान्यश्चतुर्थः केतुमानपि ॥ निर्द्वद्वा निरभिमाना विस्वस्ता निष्परिग्रहाः । लोकपालाः स्थिता ह्येते लोकालोके चतुर्दिशम् ॥ ” इति ॥ १४ ॥
सर्वेषां सर्वपदवाच्ययावद्वस्तुनां महेश्वरं शिवं चतुर्भूर्तिषु विश्वप्राज्ञतैजसतुरीयरूपासु शंकरं सुखकारकं सर्वज्ञं सर्वविषयकज्ञानविशिष्टं परमात्मानं वृषभो धर्मः ध्वजो यस्य सः
वृषभध्वजस्तं परमशिवमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

टी. अ.

५८

॥ ९० ॥

एते विशिष्टाः श्रेष्ठाः विश्वयोनिना ब्रह्मणा अभिषिक्ता इत्यन्वयः ॥ १७ ॥ शंभोः प्रसादात्तव पद्मयोनिर्यथाभ्याषिचत्सकलान्वरिष्ठान् । तथाभिषेकं पदपांसुभिः सदा त्वत्ते
 वकानामहमर्थयामि ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ नवपंचाशकेऽध्याये त्रिविधो वह्निरुच्यते । सूर्यरश्मिसहस्रस्य
 कार्यं संख्या च माघतः ॥ सूतः पूर्वकल्पीयऋषिसूतसंवादेन विस्तरतो ज्योतिर्विनिर्णयं कथयति—एतादित्यादिना ॥ १—३ ॥ महाप्राज्ञैः व्यासादिभिरित्यर्थः ॥ ४ ॥ सूर्यचन्द्रादयो
 एतद्वो विस्तरेणैव कथितं मुनिपुंगवाः ॥ अभिषिक्तास्ततस्त्वेते विशिष्टा विश्वयोनिना ॥ १७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे सूर्याद्यभिषेककथनं
 नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ सूत उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु मुनयः पुनस्तं संशयान्विताः ॥ पप्रच्छुरुत्तरं भूयस्तदा ते रोमहर्षणम्
 ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ यदेतदुक्तं भवता सूतेह वदतां वर ॥ एतद्विस्तरतो ब्रूहि ज्योतिषां च विनिर्णयम् ॥ २ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां
 तदा सूतः समाहितः ॥ उवाच परमं वाक्यं तेषां संशयनिर्णये ॥ ३ ॥ अस्मिन्नर्थे महाप्राज्ञैर्यदुक्तं शांतबुद्धिभिः ॥ एतद्वोहं प्रवक्ष्यामि
 सूर्यचन्द्रमसोर्गतिम् ॥ ४ ॥ यथा देवगृहाणीह सूर्यचन्द्रादयो ग्रहाः ॥ अतः परं तु त्रिविधमग्नेर्वक्ष्ये समुद्रवम् ॥ ५ ॥ दिव्यस्य भौतिक
 स्याग्नेरथोग्नेः पार्थिवस्य च ॥ व्युष्टायां तु रजन्यां च ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ६ ॥ अव्याकृतमिदं त्वासीन्नैशेन तमसा वृतम् ॥ चतुर्भागा
 वशिष्टेऽस्मिन् लोके नष्टे विशेषतः ॥ ७ ॥ स्वयंभूर्भगवांस्तत्र लोकसर्वार्थसाधकः ॥ खद्योतवत्स व्यचरदाविर्भावचिकीर्षया ॥ ८ ॥ सोमि
 सृष्ट्वाथ लोकादौ पृथिवीजलसंश्रितः ॥ संहृत्य तत्प्रकाशार्थं त्रिधा व्यभजदश्वरः ॥ ९ ॥ पवनो यस्तु लोकेऽस्मिन्पार्थिवो वह्निरुच्यते ॥
 यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निस्तु स स्मृतः ॥ १० ॥ वैद्युतोऽब्जस्तु विज्ञेयस्तेषां वक्ष्ये तु लक्षणम् ॥ वैद्युतो जाठरः सौरो वारिगर्भास्त्रयो
 ऽग्नयः ॥ ११ ॥ तस्मादपः पिबन्सूर्यो गोभिर्दीप्यत्यसौ विभुः ॥ जले चाब्जः समाविष्टो नाद्रिरग्निः प्रशाम्यति ॥ १२ ॥ मानवानां च कुक्षिस्थो
 नाग्निः शाम्यति पावकः ॥ अचिष्मान्पवनः सोमिर्निष्प्रभो जाठरः स्मृतः ॥ १३ ॥ यश्चायं मंडली शुक्ली निरूप्मा संप्रजायते ॥ प्रभा सौरी
 तु पादेन ह्यस्तं याते दिवाकरे ॥ १४ ॥ अग्निमाविशते रात्रौ तस्माद्दूरात्प्रकाशते ॥ उद्यंतं च पुनः सूर्यमौष्यमग्नेः समाविशेत् ॥ १५ ॥
 ग्रहाः यथा येन प्रकारेण देवगृहाणि देवस्थानानीत्यर्थः ॥ ५ ॥ व्युष्टायां गतप्रायायाम् ॥ ६ ॥ इदं ब्रह्मांडमव्याकृतमस्पष्टमित्यर्थः ॥ ७ ॥ आविर्भावचिकीर्षया जगत्सर्ज
 नेच्छया ॥ ८ ॥ तत्पृथिवीजलं संहृत्य त्रिधा त्रिप्रकारमाग्निं व्यभजदित्यन्वयः ॥ ९—१२ ॥ पवनः पार्थिवः ॥ १३ ॥ निर्गतः ऊष्मा दाहकत्वं यस्मादसौ निरूप्मा ॥ १४ ॥ १५ ॥

लि. पु.

॥ ९१ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ ताम्राः किंचिदरुणवर्णाः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अहश्च रात्रिश्चानयोः समाहारः अहोरात्रम् अपः विशतीत्यन्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
 रेशा मेघाश्च वात्स्याश्च ह्लादिन्यः सर्वाः हिमसर्जनाः नामतश्चन्द्रभा इत्याग्निमेगोन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ तामिः पूर्वोक्तत्रिप्रकाराभिः सोमसूर्यरूपी सांवः मनुष्यपितृदेवताः विभर्ति
 पादेन पार्थिवस्याग्नेस्तस्मादग्निस्तपत्यसौ ॥ प्रकाशोष्णस्वरूपे च सौराग्नेये तु तेजसी ॥ १६ ॥ परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते परस्परम् ॥
 उत्तरे चैव भूम्यर्धे तथा ह्याग्निश्च दक्षिणे ॥ १७ ॥ उत्तिष्ठति पुनः सूर्यः पुनर्वै प्रविशत्यपः ॥ तस्मात्ताम्रा भवंत्यापो दिवारात्रिप्रवेशनात्
 ॥ १८ ॥ अस्तं याति पुनः सूर्यो अहर्वै प्रविशत्यपः ॥ तस्मान्नक्तं पुनः शुक्ला आपो दृश्यन्ति भास्वराः ॥ १९ ॥ एतेन क्रमयोगेन
 भूम्यर्धे दक्षिणोत्तरे ॥ उदयास्तमने नित्यमहोरात्रं विशत्यपः ॥ २० ॥ यश्चासौ तपते सूर्यः पिबन्नंभो गभस्तिभिः ॥ पार्थिवाग्निविमिश्रोऽसौ
 दिव्यः शुचिरिति स्मृतः ॥ २१ ॥ सहस्रपादसौ वह्निर्वृत्तकुंभनिभः स्मृतः ॥ आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समंततः ॥ २२ ॥ नादेयी
 श्वैव सामुद्रीः कूपाश्चैव तथा घनाः ॥ स्थावरा जंगमाश्चैव वापीकुल्यादिका अपः ॥ २३ ॥ तस्य रश्मिसहस्रं तच्छीतवर्षोष्ण
 निस्स्रवम् ॥ तासां चतुःशता नाड्यो वर्षते चित्रमूर्तयः ॥ २४ ॥ भजनाश्चैव माल्याश्च केतनाः पतनास्तथा ॥ अमृता नामतः सर्वा रश्मयो
 वृष्टिसर्जनाः ॥ २५ ॥ हिमोद्गहाश्च ता नाड्यो रश्मयस्त्रिशताः पुनः ॥ रेशा मेघाश्च वात्स्याश्च ह्लादिन्यो हिमसर्जनाः ॥ २६ ॥ चंद्रभा
 नामतः सर्वाः पीताभाश्च गभस्तयः ॥ शुक्लाश्च ककुभाश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा ॥ २७ ॥ शुक्लास्ता नामतः सर्वास्त्रिशतीर्धर्मसर्जनाः ॥
 सोमो विभर्ति ताभिस्तु मनुष्यपितृदेवताः ॥ २८ ॥ मनुष्यानौषधेनेह स्वधया च पितृनपि ॥ अमृतेन सुरान्सर्वास्तिष्ठन्ति सृभिस्तर्पयत्यसौ ॥ २९ ॥
 वसंतं चैव ग्रष्मि च शतैः स तपते त्रिभिः ॥ वर्षास्वथो शरदि च चतुर्भिः संप्रवर्षति ॥ ३० ॥ हेमन्ते शिशिरे चैव हिममुत्सृजते त्रिभिः ॥
 इंद्रो घाता भगः पूषा मित्राथ वरुणोर्यमा ॥ ३१ ॥ अंशुर्विष्वांस्त्वष्टा च पर्जन्यो विष्णुरेव च ॥ वरुणो माघमासे तु सूर्य एव तु
 फाल्गुने ॥ ३२ ॥ चैत्रे मासि भवेदंशुर्धाता वैशाखतापनः ॥ ज्येष्ठे मासि भवेदिन्द्र आषाढे चार्यमा रविः ॥ ३३ ॥

पोपयतीत्यर्थः । तदुक्तं विष्णुपुराणे—“पितृदेवमनुष्यादीन् स सदाप्याययन्प्रभुः ॥ परिवर्तत्यहोरात्रं कारणं सविता द्विज ” इति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ माघादि
 मासक्रमेण द्वादशादित्यांस्तद्रश्मींश्च कथयति—वरुण इत्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

टी. अ.

६९

॥ ९१ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ऋतुभेदाद्रविर्णान्कथयति—वसंत इत्यादिना ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सोमश्चन्द्रः ईशितुः शिवस्य ॥ ४४ ॥ यतः शिवनयनत्वात्तेषां देवपितृमनुष्यादीनां जनानां नयनं चक्षुरिन्द्रियं नयते प्रापयतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ यो रश्मिभिर्जलहिमोष्णवहैः सहस्रैराप्यायते पितृमनुष्यगणान्पुराणैः । यस्यास्ति दक्षनयनं सकललोकानां राजा च वामनयनं स विलोकयेन्माम् ॥ श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ लेंगे पाष्टि विवस्वान् श्रावणे मासि प्रोष्ठपादे भगः स्मृतः ॥ पर्जन्याश्चयुजे मासि त्वष्टा वै कार्तिके रविः ॥ ३४ ॥ मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः पौषे विष्णुः सनातनः ॥ पंचरश्मिसहस्राणि वरुणस्यार्ककर्मणि ॥ ३५ ॥ षड्भिः सहस्रैः पूषा तु देवोऽशुः सप्तभिस्तथा ॥ धाताष्टभिः सहस्रैस्तु नवभिस्तु शतक्रतुः ॥ ३६ ॥ विवस्वान् दशभिर्याति यात्येकादशभिर्भगः ॥ सप्तभिस्तपते मित्रस्त्वष्टा चौवाष्टभिः स्मृतः ॥ ३७ ॥ अर्यमा दशभिर्याति पर्जन्यो नवभिस्तथा ॥ षड्भी रश्मिसहस्रैस्तु विष्णुस्तपति मोदिनीम् ॥ ३८ ॥ वसंते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मे कांचनसप्रभः ॥ श्वेतो वर्षासु वर्णेन पांडुः शरदि भास्करः ॥ ३९ ॥ हेमंते ताम्रवर्णस्तु शिशिरे लोहितो रविः ॥ इति वर्णाः समाख्याता मया सूर्यसमुद्भवाः ॥ ४० ॥ ओषधीषु बलं धत्ते स्वधया च पितृष्वपि ॥ सूर्योऽमरेष्वप्यमृतं त्रयं त्रिषु नियच्छति ॥ ४१ ॥ एवं रश्मिसहस्रं तत्सौरं लोकार्थसाधकम् ॥ भिद्यते लोकमासाद्य जलशीतोष्णनिस्त्रवम् ॥ ४२ ॥ इत्येतन्मंडलं शुक्लं भास्वरं सूर्यसंज्ञितम् ॥ नक्षत्रग्रहसोमानां प्रतिष्ठायोनिरेव च ॥ ४३ ॥ चंद्रः नक्षत्रग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः सूर्यसंभवाः ॥ नक्षत्राधिपतिः सोमो नयनं वाममीशितुः ॥ ४४ ॥ नयनं चैव मीशस्य दक्षिणं भास्करः स्वयम् ॥ तेषां जनानां लोकेस्मिन्नयनं नयते यतः ॥ ४५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे सूर्यरश्मिस्वरूपकथनं नामैकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ सूत उवाच ॥ शेषाः पंच ग्रहा ज्ञेया इश्वराः कामचारिणः ॥ पठ्यते चाग्निरादित्य उदकं चन्द्रमाः स्मृतः ॥ १ ॥ शेषाणां प्रकृतिं सम्यग्वक्ष्यमाणां निबोधत ॥ सुरसेनापतिः स्कंदः पठ्यतेऽङ्गारको ग्रहः ॥ २ ॥

तमाध्याये ग्रहप्रकृतयः स्फुटाः । प्रोक्ताश्च सूर्यमहिमा मुख्या वै सप्तरश्मयः ॥ सूतः ग्रहस्वरूपं वर्णयति—शेषा इत्यादिना शेषाः । पूर्वोक्तसूर्यचन्द्राभ्यामन्ये पंच ग्रहाः भीमदयः अग्निरादित्यः पठ्यते । तथा च श्रुतिः—“अयं वै स्वर्ग्योग्निः पारयिष्णुरमृतात्संभूतः” इति । चन्द्रमाः उदकं स्मृतः कथित इत्यर्थः ॥ १ ॥ शेषाणां प्रकृतिं स्वरूपमित्यर्थः । अंगारको भीमः ॥ २ ॥

लि. पु.

॥९२॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रजापतिसुतौ भृग्वंगिरासुत्रावित्यर्थः । आदित्यमहिमानं कथयति—आदित्य इत्यादिना ॥ ५—१८ ॥ यजलहिमोष्णनिस्स्रवं प्राक्पूर्वाध्याये समुदाहृतं विभागेन नारायणं बुधं प्राहुर्देवं ज्ञानविदो जनाः ॥ सर्वलोकप्रभुः साक्षाद्यमो लोकप्रभुः स्वयम् ॥ ३ ॥ महाग्रहो द्विजश्रेष्ठा मंदगामी शनैश्वरः ॥ देवासुरगुरू द्वौ तु भानुमंतौ महाग्रहौ ॥ ४ ॥ प्रजापतिसुताबुक्तौ ततः शुक्रवृहस्पती ॥ आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं नात्र संशयः ॥ ५ ॥ भवत्यस्माज्जगत्कृत्स्नं सदेवासुरमानुषम् ॥ रुद्रेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां विप्रेन्द्राग्निदिवौकसाम् ॥ ६ ॥ द्युतिर्द्युतिमतां कृत्स्नं यत्तेजः सार्वलौकिकम् ॥ सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः ॥ ७ ॥ सूर्य एव त्रिलोकेशो मूलं परमदैवतम् ॥ ततः संजायते सर्वं तत्रैव प्रविलीयते ॥ ८ ॥ भावाभावौ हि लोकानामादित्याग्निस्सृतौ पुरा ॥ अविज्ञेयो ग्रहो विप्रा दीप्तिमान्सुप्रभो रविः ॥ ९ ॥ अत्र गच्छन्ति निधनं जायन्ते च पुनः पुनः ॥ क्षणा मुहूर्ता दिवसा निशाः पक्षाश्च कृतस्त्रयः ॥ १० ॥ मासाः संवत्सराश्चैव ऋतवोऽथ युगानि च ॥ तदादित्यादृते ह्येषा कालसंख्या न विद्यते ॥ ११ ॥ कालादृते न नियमो न दीक्षा नाह्निकक्रमः ॥ ऋतूनां च विभागश्च पुष्पं मूलं फलं कुतः ॥ १२ ॥ कुतः सस्यविनिष्पत्तिस्तृणौषधिगणोपि च ॥ अभावो व्यवहाराणां जन्तूनां दिवि चेह च ॥ १३ ॥ जगत्प्रतापनमृते भास्करं रुद्ररूपिणम् ॥ स एष कालश्चाग्निश्च द्वादशात्मा प्रजापतिः ॥ १४ ॥ तपत्येष द्विजश्रेष्ठान्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ स एष तेजसां राशिः समस्तः सार्वलौकिकः ॥ १५ ॥ उत्तमं मार्गमास्थाय रात्र्यहोभिरिदं जगत् ॥ पार्श्वतोर्ध्वमधश्चैव तापयत्येष सर्वशः ॥ १६ ॥ यथा प्रभाकरो दीपो गृहमध्येऽवलंबितः ॥ पार्श्वतोर्ध्वमधश्चैव तमो नाशयते समम् ॥ १७ ॥ तद्वत्सहस्रकिरणो ग्रहराजो जगत्प्रभुः ॥ सूर्यो गोभिर्जगत्सर्वमादीपयति सर्वतः ॥ १८ ॥ रवे रश्मिसहस्रं यत्प्राङ्मया समुदाहृतम् ॥ तेषां श्रेष्ठाः पुनः सप्त रश्मयो ग्रहयोनयः ॥ १९ ॥ सुषुम्नो हरिः केशश्च विश्वकर्मा तथैव च ॥ विश्वव्याघ्रः पुनश्चाद्यः सन्नद्धश्च ततः परः ॥ २० ॥ सर्वावसुः पुनश्चान्यः स्वराडन्यः प्रकीर्तितः ॥ सुषुम्नः सूर्य रश्मिस्तु दक्षिणां राशिर्भैधयत् ॥ २१ ॥ न्यगूर्ध्वाधः प्रचारोऽस्य सुषुम्नः परिकीर्तितः ॥ हरिकेशः पुरस्ताद्यो ऋक्षयोनिः प्रकीर्त्यते ॥ २२ ॥ कथितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ मुख्यसप्तारश्मिनामानि कथयति—सुषुम्न इत्यादिना ॥ २० ॥ दक्षिणां राशिं चन्द्ररूपामित्यर्थः ॥ २१ ॥ ऋक्षयोनिः नक्षत्रप्रकाशक इत्यर्थः ॥ २२ ॥

टी. अ.

६०

॥९२॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ सूर्यप्रभावेन सूर्यतेजसेत्यर्थः ॥ २५ ॥ नक्षत्रव्युत्पत्तिं दर्शयति—न क्षीयंत इति ॥ २६ ॥ यस्य सर्वजनैर्दृश्यं साक्षात्सूर्यात्मकं वपुः । जगतां कारणं मुख्यं तं रुद्रं प्रणमाम्यहम् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ एकषष्ठितमे प्रोक्ता ग्रहस्थानाभिमानिनः । स्थानानां रश्मिख्यापि ग्रहक्षोण्यादयश्च वै ॥ सूतः ग्रहस्वरूपं निरूपयति—क्षेत्राणीत्यादिना । एतानि रात्रौ दृश्यमानानि क्षेत्राणि स्थानानि गभस्तिभिः सूर्यकिरणैः आतपंति चकासंतीत्यर्थः । इह भरतखंडे चीर्णेन आचरितेन सुकृतेन तेषां पुण्यकृतां क्षेत्राणि स्थानानि भवंतीति शेषः । अथ सुकृतांते ग्रहाश्रया ग्रहवर्तिनः नक्षत्रतारकाः सूर्य आदत्ते गृह्णातीत्यग्रिमस्थै दक्षिणे विश्वकर्मा च रश्मिर्वर्धयते बुधम् ॥ विश्वव्यचास्तु यः पश्चाच्छुक्रयोनिः स्मृतो बुधैः ॥ २३ ॥ सन्नद्धश्च तु यो रश्मिः स योनि लोहितस्य तु ॥ षष्ठः सर्वावसू रश्मिः स योनिस्तु बृहस्पतेः ॥ २४ ॥ शनैश्चरं पुनश्चापि रश्मिराप्यायते स्वराट् ॥ एवं सूर्यप्रभावेन नक्षत्रग्रह तारकाः ॥ २५ ॥ दृश्यंते दिवि ताः सर्वाः विश्वं चेदं पुनर्जगत् ॥ न क्षीयंते यतस्तानि तस्मान्नक्षत्रता स्मृता ॥ २६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहा पुराणे पूर्वभागे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ सूत उवाच ॥ क्षेत्राण्येतानि सर्वाणि आतपंति गभस्तिभिः ॥ तेषां क्षेत्राण्यथादत्ते सूर्यो नक्षत्र तारकाः ॥ १ ॥ चीर्णेन सुकृतेनेह सुकृतांते ग्रहाश्रयाः ॥ तारणात्तारका ह्येताः शुक्रत्वाच्चैव तारकाः ॥ २ ॥ दिव्यानां पार्थिवानां च नैशानां चैव सर्वशः ॥ आदानान्नित्यमादित्यस्तेजसां तमसामपि ॥ ३ ॥ सवने स्यन्दनेऽर्थे च धातुरप विभाष्यते ॥ सवनान्तेजसोऽपां च तेनासौ सविता मतः ॥ ४ ॥ बहुलश्चंद्र इत्येव ह्लादने धातुरुच्यते ॥ शुक्रत्वे चामृतत्वे च शीतत्वे च विभाव्यते ॥ ५ ॥ सूर्याचंद्रमसोर्दिव्ये मंडले भास्वरे खगे ॥ जलतेजोमये शुक्ले वृत्तकुंभनिभे शुभे ॥ ६ ॥ घनतोयात्मकं तत्र मंडलं शशिनः स्मृतम् ॥ घनतेजोमयं शुक्लं मंडलं भास्करस्य तु ॥ ७ ॥ वसंति सर्वदेवाश्च स्थानान्येतानि सर्वशः ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु ऋक्षसूर्यग्रहाश्रयाः ॥ ८ ॥ तेन ग्रहागृहा ण्येव तदाख्यास्ते भवंति च ॥ सौरं सूर्योऽविशत्स्थानं सौम्यं सोमस्तथैव च ॥ ९ ॥ शोकं शुक्रोऽविशत्स्थानं पोडशाचिः प्रतापवान् ॥ बृहद्बृहस्पतिश्चैव लोहितश्चैव लोहितम् ॥ १० ॥

रन्वयः ॥ १ ॥ तारकाशब्दव्युत्पत्तिं कथयति—तारणादिति ॥ २ ॥ आदित्यशब्दव्युत्पत्तिं दर्शयति—दिव्यानामिति ॥ ३ ॥ एष धातुः सवने स्यन्दनेर्थे च विभाष्यते पठ्यत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ चन्द्र इति चन्द्रशब्दप्रकृतिभूतः एष चदिधातुह्लादने बहुलः बहुव्ययप्रतिपादकः उच्यते अत इति शेषः । शुक्रत्वादौ विभाव्यत इत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ऋक्षसूर्य ग्रहाश्रयाः सर्व देवाः सर्वशः स्वायंभुवादिषु मन्वंतरेषु एतानि स्थानानि वसंतीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ गृहाण्येव ग्रहास्तेन कारणेन ते सूर्यादयो ग्रहाख्याः भवंतीत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अस्मिन्वर्तमाने वैवस्वतेतरे वैमानिकाः विमानचारिणः ग्रहाः स्मृताः आदितेदेवमातुः पुत्रः विवस्वान् रश्मिवान् 'विवो रश्मिः' इत्यमर
 व्याख्यायामुक्तम् । सूर्य इत्यन्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विरूपो विकृतस्वरूपः संज्ञापुत्रः छायासुतः लोहितार्चिषः रुद्रसकाशादिकेभ्यः तत्संज्ञकरुद्रपत्न्याम् अग्निः जज्ञे
 शनैश्चरं तथा स्थानं देवश्चापि शनैश्चरः ॥ बौधं बुधस्तु स्वर्भानुः स्वर्भानुस्थानमाश्रितः ॥ ११ ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि नक्षत्राणि विशन्ति
 च ॥ गृहाण्येतानि सर्वाणि ज्योतींषि सुकृतात्मनाम् ॥ १२ ॥ कल्पादौ संप्रवृत्तानि निर्मितानि स्वयंभुवा ॥ स्थानान्येतानि तिष्ठन्ति याव
 दाभूतसंप्लवम् ॥ १३ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु देवस्थानानि तानि वै ॥ अभिमानिनोऽवतिष्ठन्ते देवाः स्थानं पुनःपुनः ॥ १४ ॥ अतीतैस्तु
 सदैतानि भाव्याभाव्यैः सुरैः सह ॥ वर्तते वर्तमानैश्च स्थानभिस्तैः सुरैः सह ॥ १५ ॥ अस्मिन्मन्वन्तरे चैव ग्रहा वैमानिकाः स्मृताः ॥
 विवस्वानदितेः पुत्रः सूर्यो वैवस्वतेतरे ॥ १६ ॥ द्युतिमानृषिपुत्रस्तु सोमो देवो वसुः स्मृतः ॥ शुक्रो देवस्तु विज्ञेयो भार्गवोऽसुरयाजकः ॥ १७ ॥
 बृहत्तेजाः स्मृतो देवो देवाचार्योऽङ्गिरासुतः ॥ बुधो मनोहरश्चैव ऋषिपुत्रस्तु स स्मृतः ॥ १८ ॥ शनैश्चरो विरूपस्तु संज्ञापुत्रो विवस्वतः ॥
 अग्निर्विकेश्यां जज्ञे तु युवाऽसौ लोहितार्चिषः ॥ १९ ॥ नक्षत्रत्रक्षनामिन्यो दाक्षायण्यस्तु ताः स्मृताः ॥ स्वर्भानुः सिंहिकापुत्रो भूतसं
 तापनोऽसुरः ॥ २० ॥ सोमर्क्षग्रहसूर्येषु कीर्तितास्त्वभिमानिनः ॥ स्थानान्येतान्यथोक्तानि स्थानिन्यश्चैव देवताः ॥ २१ ॥ सौरमग्नि
 मयं स्थानं सहस्रांशोर्विवस्वतः ॥ हिमांशोस्तु स्मृतं स्थानमम्मयं शुक्लमेव च ॥ २२ ॥ आप्यं श्यामं मनोज्ञं च बुधरश्मिगृहं स्मृतम् ॥
 शुक्लस्याप्यम्मयं शुक्लं पदं षोडशरश्मिवत् ॥ २३ ॥ नवरश्मि तु भौमस्य लोहितं स्थानमुत्तमम् ॥ हरिद्राभं बृहच्चापि षोडशार्चिर्वृह
 स्पतेः ॥ २४ ॥ अष्टरश्मिगृहं चापि प्रोक्तं कृष्णं शनैश्चरे ॥ स्वर्भानोस्तामसं स्थानं भूतसंतापनालयम् ॥ २५ ॥ विज्ञेयास्तारकाः सर्वा
 स्त्वृषयस्त्वैकरश्मयः ॥ आश्रयाः पुण्यकीर्तिनां शुक्लाश्चापि स्ववर्णतः ॥ २६ ॥ घनतोयात्मिका ज्ञेयाः कल्पादावेव निर्मिताः ॥ आदित्य
 रश्मिसंयोगात्संप्रकाशात्मिकाः स्मृताः ॥ २७ ॥

उत्पन्नः असौ युवा कुमारो भौम इत्यर्थः । अष्टमूर्तिरुद्रपत्न्य उक्ता विष्णुपुराणे— “स्वर्वर्चला तथैवोमा विकेशी चापरा शिवा । स्वाहा दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथा
 क्रमम् ॥” इति । अत एव भौमस्याग्निरूपत्वात् ‘अग्निर्ब्रह्मा’ इति मंत्रस्य तत्र विनियोग उक्तः ॥ १५ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

आदित्यविष्कम्भादिदाहचार्थं पुनरपि वर्णयति—नवयोजन इत्यादिना ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अर्धमात्राण्यर्धयोजन

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः ॥ त्रिगुणस्तस्य विस्तारो मंडलस्य प्रमाणतः ॥ २८ ॥ द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः
स्मृतः ॥ तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाधस्तात्प्रसर्पति ॥ २९ ॥ उद्धृत्य पृथिवीछायां निर्मितां मंडलाकृतिम् ॥ स्वर्भानोस्तु बृहत्स्थानं
तृतीयं यत्तमोमयम् ॥ ३० ॥ आदित्यात्तच्च निष्क्रम्य समं गच्छति पर्वसु ॥ आदित्यमेति सोमाच्च पुनः सौरेषु पर्वसु ॥ ३१ ॥ स्वर्भानुं
नुदते यस्मात्तस्मात्स्वर्भानुरुच्यते ॥ चन्द्रस्य षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते ॥ ३२ ॥ विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव योजनाग्रात्प्रमाणतः ॥
भार्गवात्पादहीनस्तु विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥ ३३ ॥ बृहस्पतेः पादहीनौ वक्रसौरी उभौ स्मृतौ ॥ विस्तारान्मण्डलाच्चैव पादहीनस्तयोर्बुधः
॥ ३४ ॥ तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मंतीह यानि वै ॥ बुधेन तानि तुल्यानि विस्तारान्मण्डलाच्च वै ॥ ३५ ॥ प्रायश्चन्द्रयोगीनि विद्याद्वक्षाणि
तत्त्ववित् ॥ तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परम् ॥ ३६ ॥ शतानि पंच चत्वारि त्रीणि द्वे चैव योजने ॥ सर्वोपरि निकृष्टानि तारका
मंडलानि तु ॥ ३७ ॥ योजनान्यर्धमात्राणि तेभ्यो हस्यं न विद्यते ॥ उपरिष्ठात्रयस्तेषां ग्रहास्ते दूरसर्पिणः ॥ ३८ ॥ सौरोद्गिराश्च वक्रश्च
ज्ञेया मंदविचारिणः ॥ पूर्वमेव समाख्याता गतिस्तेषां यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥ एतेष्वेव ग्रहाः सर्वे नक्षत्रेषु समुत्थिताः ॥ विवस्वानदितेः पुत्रः
सूर्यो वै मुनिसत्तमाः ॥ ४० ॥ विशाखासु समुत्पन्नो ग्रहाणां प्रथमो ग्रहः ॥ त्विषिमान् धर्मपुत्रस्तु सोमो देवो वसुस्तु सः ॥ ४१ ॥ शीतरश्मिः
समुत्पन्नः कृत्तिकासु निशाकरः ॥ षोडशार्चिर्बृहस्पतिः पुत्रः शुक्रः सूर्यादनंतरम् ॥ ४२ ॥ ताराग्रहाणां प्रवरस्तिष्ये क्षेत्रे समुत्थितः ॥ ग्रहश्चां
गिरसः पुत्रो द्वादशार्चिर्बृहस्पतिः ॥ ४३ ॥ फाल्गुनीषु समुत्पन्नः पूर्वाख्यासु जगद्गुरुः ॥ नवार्चिर्लोहितांगश्च प्रजापतिसुतो ग्रहः ॥ ४४ ॥
आषाढास्विह पूर्वासु समुत्पन्न इति स्मृतः ॥ रेवतीष्वेव सप्तार्चिः स्थाने सौरिः शनैश्चरः ॥ ४५ ॥ सौम्यो बुधो धनिष्ठासु पञ्चार्चिरुदितो ग्रहः ॥
तमोमयो मृत्युसुतः प्रजाक्षयकरः शिखी ॥ ४६ ॥ आश्लेषासु समुत्पन्नः सर्वहारी महाग्रहः ॥ तथा स्वनामधेयेषु दाक्षायण्यः समुत्थिताः ॥ ४७ ॥
परिमितानि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ग्रहनक्षत्रोत्पत्तिः ॥ कथयति—एतेष्वित्यादिना ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

लि.पु.

॥९४॥

॥ ४८ ॥ जन्मनक्षत्रपीडासु स्वस्वजन्मक्षोभपिडासु यतः यस्मात्कारणादिगुण्यताम् अनिष्टस्थानवर्तितां यान्ति प्राप्नुवन्तीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ततः पूर्वोक्तकारणात्तद्ब्रह्मभक्तिः
 अनिष्टस्थानस्थग्रहसेवनेन तेन तद्ब्रह्मकृतदोषेण मुच्यते मुक्तो भवतीत्यर्थः । ग्रहादिनामादीन् कथयति—सर्व इत्यादिना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्रविष्ठा धनिष्ठेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥ श्रवणांतं श्रवणचरमं धनिष्ठादि तत्प्रभृति पञ्च पंचानाम् । पञ्चचर्यं प्रथमा । युगं युगं वार्षिकं गर्भग्रहणकालत्वाद्दृष्ट्याद्यमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ भानोर्गतिविशेषेण अहोरात्र
 मिति शेषः । चक्रवत्परिवर्तत इत्यन्वयः । तस्मात्कारणादिभ्यः सूर्यः दिवाकरः स्मृतः कथित इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ तस्य सूर्यस्यापि साक्षादेवो रुद्रः प्रवर्तक इत्यन्वयः । 'भीषो
 तमोवीर्यमयो राहुः प्रकृत्या कृष्णमंडलः ॥ भरणीषु समुत्पन्नो ग्रहश्चन्द्रार्कमर्दनः ॥ ४८ ॥ एते तारा ग्रहाश्चापि बोद्धव्या भार्गवादयः ॥
 जन्मनक्षत्रपीडासु यान्ति वैगुण्यतां यतः ॥ ४९ ॥ मुच्यते तेन दोषेण ततस्तद्ब्रह्मभक्तिः ॥ सर्वग्रहाणामेतेषामादिरादित्य उच्यते ॥ ५० ॥
 ताराग्रहाणां शुक्रस्तु केतूनां चापि धूमवान् ॥ ध्रुवः किल ग्रहाणां तु विभक्तानां चतुर्दिशम् ॥ ५१ ॥ नक्षत्राणां श्रविष्ठा स्यादयनानां
 तथोत्तरम् ॥ वर्षाणां चैव पञ्चानामाद्यः संवत्सरः स्मृतः ॥ ५२ ॥ ऋतूनां शिशिरश्चापि मासानां माघ उच्यते ॥ पक्षाणां शुक्लपक्षस्तु
 तिथीनां प्रतिपत्तथा ॥ ५३ ॥ अहोरात्रविभागानामहश्चादिः प्रकीर्तितः ॥ मुहूर्तानां तथैवादिमुहूर्तो रुद्रदैवतः ॥ ५४ ॥ क्षणश्चापि
 निमेषादिः कालः कालविदां वराः ॥ श्रवणांतं धनिष्ठादि युगं स्यात्पंचवार्षिकम् ॥ ५५ ॥ भानोर्गतिविशेषेण चक्रवत्परिवर्तते ॥ दिवाकरः
 स्मृतस्तस्मात्कालकृद्भिर्गुरीश्वरः ॥ ५६ ॥ चतुर्विधानां भूतानां प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ तस्यापि भगवान् रुद्रः साक्षादेवः प्रवर्तकः ॥ ५७ ॥
 इत्येष ज्योतिषामेवं सन्निवेशोर्थनिश्चयः ॥ लोकसंव्यवहारार्थं महादेवेन निर्मितः ॥ ५८ ॥ बुद्धिपूर्वं भगवता कल्पादौ संप्रवर्तितः ॥ स
 आश्रयोभिमानी च सर्वस्य ज्योतिरात्मकः ॥ ५९ ॥ एकरूपप्रधानस्य परिणामोयमद्भुतः ॥ नैष शक्यः प्रसंख्यातुं याथातथ्येन केन
 चित् ॥ ६० ॥ गतागतं मनुष्येण ज्योतिषां मांसचक्षुषा ॥ आगमादनुमानाच्च प्रत्यक्षादुपपत्तितः ॥ ६१ ॥ परीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या
 श्रद्धातव्यं विपश्चिता ॥ चक्षुः शास्त्रं जलं लेख्यं गणितं मुनिसत्तमाः ॥ ६२ ॥

इति सूर्यः' इति श्रुतेः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एकरूपमद्वितीयं यत्प्रधानं तस्यायमद्भुतः अनिर्वाच्यः परिणामो विकार इत्यर्थः । एषः ज्योतिर्गणः याथातथ्येन प्रत्यक्षेण
 केनचित्प्रसंख्यातुं गणितं न शक्यत इत्यन्वयः ॥ ६० ॥ मांसचक्षुषा मनुष्येण विपश्चिता ज्योतिषां ग्रहादीनां गतागतं समवकादिगमनमागमादिना निपुणं बुद्ध्या परीक्ष्य
 श्रद्धातव्यमित्येवमेषान्वयः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

दी.अ.

६१

॥ ९४ ॥

ज्योतिषां माननिर्णये चक्षुरादय एते पंच हेतवो ज्ञेया इत्यभिप्रेत्यात्मनः ॥ ६३ ॥ सर्वप्रमाणं पश्यते हि सर्वसत्त्वगुणैः किल सर्वहेतुः । तत्सेवनात्सर्वग्रहाः सहस्राः सदाऽनुकूलाः प्रभवन्तु चास्मान् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्या टीकायामेकपाठितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ द्व्यधिकेऽस्मिन् पाठितमे चरितं वर्ण्यते त्विदम् । केशवं

पञ्चैते हेतवो ज्ञेया ज्योतिर्मानविनिर्णये ॥ ६३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे ग्रहसंख्यावर्णनं नामैकपाठितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं विष्णोः प्रसादाद्वै ध्रुवो बुद्धिमतां वरः ॥ मेढीभूतो ग्रहाणां वै वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ एतमर्थं मया पृष्टो नानाशास्त्रविशारदः ॥ मार्कण्डेयः पुरा प्राह मह्यं शुश्रूषवे द्विजाः ॥ २ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ सार्वभौमो महातेजाः सर्वशास्त्रभृतां वरः ॥ उत्तानपादो राजा वै पालयामास मेदिनीम् ॥ ३ ॥ तस्य भार्याद्वयमभूत्सुनीतिः सुरुचिस्तथा ॥ अग्रजायामभूत्पुत्रः सुनीत्यां तु महा यशाः ॥ ४ ॥ ध्रुवो नाम महाप्राज्ञः कुलदीपो महामतिः ॥ कदाचित्सप्तवर्षोऽपि पितुरङ्कमुपाविशत् ॥ ५ ॥ सुरुचिस्तं विनिर्धूय स्वपुत्रं प्रीतिमानसा ॥ न्यवेशयत्तं विप्रेन्द्रा द्वाङ्गं रूपेण मानिता ॥ ६ ॥ अलङ्घ्या स पितुर्धीमानङ्गं दुःखितमानसः ॥ मातुः समीपभागम्य रुरोद स पुनः पुनः ॥ ७ ॥ रुदन्तं पुत्रमाहेदं माता शोकपरिडुता ॥ सुरुचिर्दयिता भर्तुस्तस्याः पुत्रोऽपि तादृशः ॥ ८ ॥ मम त्वं मंदभाग्याया जातः पुत्रोऽप्यभाग्यवान् ॥ किं शोचसि किमर्थं त्वं रोदमानः पुनः पुनः ॥ ९ ॥ सन्ततहृदयो भूत्वा मम शोकं करिष्यसि ॥ स्वस्थस्थानं ध्रुवं पुत्र स्वशक्त्या त्वं समाप्नुयाः ॥ १० ॥ इत्युक्तः स तु मात्रा वै निर्जगाम तदा वनम् ॥ विश्वाभिन्नं ततो दृष्ट्वा प्रणिपत्य यथाविधि ॥ ११ ॥ उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा भगवन् वक्तुमर्हसि ॥ सर्वेषामुपरिस्थानं केन प्राप्स्यामि सत्तम ॥ १२ ॥ पितुरङ्के समासीनं माता मां सुरुचि र्मुने ॥ व्यधूनयत्स तां राजा पिता नोवाच किंचन ॥ १३ ॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्स्तोहं मातरं गतः ॥ सुनीतिराह मे माता माकृथाः शोकमुत्तमम् ॥ १४ ॥

तपसाराध्यं ध्रुवः प्राप परं पदम् ॥ ऋषयो ह्रुवस्य सकलग्रहाधारभूतपदप्राप्तिचरितमपृच्छन्—कथमिति ॥ १ ॥ सूतः मार्कण्डेयसंवादेन ध्रुवचरितं कथयति—एतमित्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मानिता उत्पन्नगर्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हे पुत्र त्वं स्वस्थः सन् स्वशक्त्या ध्रुवं स्थानं समाप्नुयाः प्राप्तुं यतस्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

लि. पु.

॥ ९५ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ केशवं विष्णुं शंभोर्दक्षिणांगमवमपसव्यशरीरभवामित्यर्थः । “वामं शरीरं सव्यं स्यादपसव्यं तु दक्षिणम्” इत्यमरः । एतदेवोक्तमष्टात्रिंशे विष्णुना—
 “अहं वामांगजो ब्रह्मशंकरस्य महात्मनः” इति ॥ १८ ॥ १९ ॥ इममग्नौपदिष्टं नमोस्तु वासुदेवायेत्येवं नमो भगवते वासुदेवाय इत्याकारकं प्रणवेन समन्वितं मंत्रं गुप्तसंभा
 स्वकर्मणा परं स्थानं प्राप्नुमर्हसि पुत्रक ॥ तस्या हि वचनं श्रुत्वा स्थानं तव महामुने ॥ १५ ॥ प्राप्तो वनमिदं ब्रह्मन्नद्य त्वां दृष्टवान्प्रभो ॥
 तव प्रसादात्प्राप्त्येहं स्थानमद्भुतमुत्तमम् ॥ १६ ॥ इत्युक्तः स मुनिः श्रीमान्प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ राजपुत्र शृणुष्वेदं स्थानमुत्तममाप्स्यसि
 ॥ १७ ॥ आराध्य जगतामीशं केशवं क्लेशनाशनम् ॥ दक्षिणांगभवं शंभोर्महादेवस्य धीमतः ॥ १८ ॥ जप नित्यं महाप्राज्ञ सर्वपाप
 विनाशनम् ॥ इष्टदं परमं शुद्धं पवित्रममलं परम् ॥ १९ ॥ ब्रूहि मंत्रमिमं दिव्यं प्रणवेन समन्वितम् ॥ नमोस्तु वासुदेवाय इत्येवं नियते
 न्द्रियः ॥ २० ॥ ध्यायन्सनातनं विष्णुं जपहोमपरायणः ॥ इत्युक्तः प्रणिपत्यैनं विश्वामित्रं महायज्ञाः ॥ २१ ॥ प्राङ्मुखो नियतो भूत्वा
 जजाप प्रीतमानसः ॥ शाकमूलफलाहारः संवत्सरमतंद्भितः ॥ २२ ॥ जजाप मंत्रमनिशमजस्रं स पुनःपुनः ॥ वेताला राक्षसा घोराः
 सिंहाद्याश्च महामृगाः ॥ २३ ॥ तमभ्ययुर्महात्मानं बुद्धिमोहाय भीषणाः ॥ जपन् स वासुदेवेति न किञ्चित्प्रत्यपद्यत ॥ २४ ॥ सुनीति
 रस्य या माता तस्या रूपेण संवृता ॥ पिशाची समनुप्राप्ता रुरोद भृशदुःखता ॥ २५ ॥ मम त्वमेकः पुत्रोसि किमर्थं क्लिश्यते भवान् ॥
 मामनाथामपहाय तप आस्थितवानसि ॥ २६ ॥ एवमादीनि वाक्यानि भाषमाणां महातपाः ॥ अनिरीक्ष्यैव हृष्टात्मा हरेर्नाम जजाप सः
 ॥ २७ ॥ ततः प्रशेषुः सर्वत्र विघ्नरूपाणि तत्र वै ॥ तता गरुडमारुह्य कालमघसमद्युतिः ॥ २८ ॥ सर्वदेवैः परिवृतः स्तूयमानो मह
 र्षिभिः ॥ आययौ भगवान्विष्णुः ध्रुवांतिकमरातिहा ॥ २९ ॥ समागतं विलोक्याथ कौसावित्येव चिंतयन् ॥ पिबन्निव हृषीकेशं नय
 नाभ्यां जगत्पतिम् ॥ ३० ॥ जपन् स वासुदेवेति ध्रुवस्तस्थौ महाद्युतिः ॥ शंखप्रान्तेन गोविंदः पस्पर्शास्यं हि तस्य वै ॥ ३१ ॥

पणीयं ब्रूहि उच्चारयेत्यर्थः । तदुक्तं चत्वारिंशच्छ्लोके—“एवं ध्रुवो महातेजा द्वादशाक्षरविद्यया” इति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अजस्रं निरंतरमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

टी. अ.

६२

॥ ९५ ॥

ततः शंखस्पर्शात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

ततः स परमं ज्ञानमवाप्य पुरुषोत्तमम् ॥ तुष्टाव प्राञ्जलिभूत्वा सर्वलोकेश्वरं हरिम् ॥ ३२ ॥ प्रसीद देवदेवेश शंखचक्रगदाधर ॥ लोका
त्मन् वेदगुह्यात्मन् त्वां प्रपन्नोऽस्मि केशव ॥ ३३ ॥ न विदुस्त्वां महात्मानं सनकाद्या नर्हर्षयः ॥ तत्कथं त्वामहं विद्यां नमस्ते भुवनेश्वर
॥ ३४ ॥ तमाह प्रहसन्विष्णुरेहि वत्स ध्रुवो भवान् ॥ स्थानं ध्रुवं समासाद्य ज्योतिषामग्रभुग्भव ॥ ३५ ॥ मात्रा त्वं सहितस्तत्र ज्योतिषां
स्थानमाप्नुहि ॥ मत्स्थानमेतत्परमं ध्रुवं नित्यं सुशोभनम् ॥ ३६ ॥ तपसाराध्य देवेशं पुरा लब्धं हि शंकरात् ॥ वासुदेवेति यो नित्यं
प्रणवेन समन्वितम् ॥ ३७ ॥ नमस्कारसमायुक्तं भगवच्छब्दसंयुतम् ॥ जपेदेवं हि यो विद्वान्ध्रुवं स्थानं प्रपद्यते ॥ ३८ ॥ ततो देवाः संगं
धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ मात्रा सह ध्रुवं सर्वे तस्मिन् स्थाने न्यवेशयन् ॥ ३९ ॥ विष्णोराज्ञां पुरस्कृत्य ज्योतिषां स्थानमाप्तवान् ॥ एवं
ध्रुवो महातेजा द्वादशाक्षरविद्यया ॥ ४० ॥ अवाप महतीं सिद्धिमेतत्ते कथितं मया ॥ ४१ ॥ सूत उवाच ॥ तस्माद्यो वासुदेवाय
प्रणामं कुरुते नरः ॥ स याति ध्रुवसालोक्यं ध्रुवत्वं तस्य तत्तथा ॥ ४२ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे भुवनकोशे ध्रुवसंस्थानवर्णनं
नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवानां दानवानां च गंधर्वोऽङ्गिरसाम् ॥ उत्पत्तिं ब्रूहि सूताय यथाक्रममनुत्तमम् ॥ १ ॥
सूत उवाच ॥ संकल्पादर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते ॥ दक्षात्प्राचेतसादूर्ध्वं सृष्टिर्मेथुनसंभवा ॥ २ ॥ यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिगण
पन्नगान् ॥ न वृद्धिमगमल्लोकस्तदा मेथुनयोगतः ॥ ३ ॥ दक्षः पुत्रसहस्राणि पञ्च सूत्यामज्जिनत् ॥ तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान् सिसृक्षुर्वि
विधाः प्रजाः ॥ ४ ॥

इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ अधिकेऽस्मिन्पष्ठितमे सृष्टिर्दक्षसमुद्भवा ॥ देवादीनां क्रमेणैव वासिष्ठांता निगद्यते ॥
ऋषयः सृष्टिक्रममपृच्छन्-देवानामित्यादिना ॥ १ ॥ पूर्वेषां ब्रह्मादीनां मेथुनसंभवा द्यौर्पुरुषसंयोगजन्येत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ सूत्यां तत्संज्ञकस्त्रियामित्यर्थः ॥ ४ ॥

लि. पु.

॥ ९६ ॥

भुवः संसारक्षेत्रभूतलिङ्गशरीरस्य प्रमाणं विस्तारमूर्ध्वमवसानमधः मूलं सर्वं ज्ञात्वा ततः सृष्टिं कुरुष्वमित्याग्रिमेणान्वयः । तदुक्तं भागवते “भूः क्षेत्रं जीवसंज्ञं यदनादिनिजवन्धनम् । अदृष्टा तस्य निर्वाणं किमसत्कर्ममिर्मवेत्” इति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मपत्नीनामानि कथयति—मरुत्वतीत्यादिना

नारदः प्राह ह्यर्थश्चान्दक्षपुत्रान्समागतान् ॥ भुवः प्रमाणं सर्वं तु ज्ञात्वोर्ध्वमध एव च ॥ ५ ॥ ततः सृष्टिं विशेषेण कुरुष्वं मुनिसत्तमाः ॥ ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतोदिशम् ॥ ६ ॥ अद्यापि न निवर्तते समुद्रादिव सिंघवः ॥ ह्यर्थेष्वेषु च नष्टेषु पुनर्दक्षः प्रजापतिः ॥ ७ ॥ सूत्यामेव च पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ शबला नाम ते विप्राः समेताः सृष्टिहेतवः ॥ ८ ॥ नारदोऽनुगतान्प्राह पुनस्तान्सूर्यवचसः ॥ भुवः प्रमाणं सर्वं तु ज्ञात्वा भ्रातृन् पुनः पुनः ॥ ९ ॥ आगत्य वाथ सृष्टिं वै करिष्यथ विशेषतः ॥ तेषां तेनैव मार्गेण जग्मुर्भ्रातृगतिं तथा ॥ १० ॥ ततस्तेष्वपि नष्टेषु षष्टिकन्याः प्रजापतिः ॥ वैरिण्यां जनयामास दक्षः प्राचेतसस्तदा ॥ ११ ॥ प्रादात्स दशकं धर्मे कश्यपाय त्रयोदश ॥ विशत्सत च सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ १२ ॥ द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ॥ द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत्तासां नामानि विस्तरात् ॥ १३ ॥ शृणुष्वं देवमातृणां प्रजाविस्तारमादितः ॥ मरुत्वती वसूर्यामिर्लब्धा भानुररुंधती ॥ १४ ॥ संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भामिनी ॥ धर्मपत्न्यः समाख्यातास्तासां पुत्रान्वदामि वः ॥ १५ ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यानजीजनत् ॥ मरुत्वत्यां मरुत्वंतो वसोस्तु वसवस्तथा ॥ १६ ॥ भानोस्तु भानवः प्रोक्ता मुहूर्ताया मुहूर्तकाः ॥ लंबाया घोषनामानो नागवीथिस्तु यामिजः ॥ १७ ॥ संकल्पायास्तु संकल्पो वसुसर्गं वदामि वः ॥ ज्योतिष्मंतस्तु ये देवा व्यापकाः सर्वतोदिशम् ॥ १८ ॥ वसवस्ते समाख्याताः सर्वभूतहितैषिणः ॥ आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोनलः ॥ १९ ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यो विरूपाक्षः सभैरवः ॥ २० ॥ हरश्च बहुरूपश्च त्र्यंबकश्च सुरेश्वरः ॥ सावित्रश्च जयंतश्च पिनाकी चापराजितः ॥ २१ ॥ एते रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ॥ कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकम् ॥ २२ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वसुनामानि कथयति—आप इत्यादिना ॥ १९ ॥ रुद्रनामानि कथयति—अजैकपादित्यादिना ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

टी. ज.

६३

॥ ९६ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

अदितिश्च दितिश्चैव अरिष्टा सुरसा मुनिः ॥ सुरभिर्विन्ता ताम्रा तद्वत् क्रोधवशा इला ॥ २३ ॥ कद्रुस्त्विषा दनुस्तद्वत्तासां पुत्रान्वदामि
वः ॥ तुषिता नाम ये देवाश्चाक्षुषस्यांतरे मनोः ॥ २४ ॥ वैवस्वतांतरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ इंद्रो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोथ
वरुणोर्यमा ॥ २५ ॥ विवस्वान्सविता पूषा अंशुमान् विष्णुरेव च ॥ एते सहस्रकिरणा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ २६ ॥ दितिः पुत्रद्वयं
लेभे कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ हिरण्यकशिपुं चैव हिरण्याक्षं तथैव च ॥ २७ ॥ दनुः पुत्रशतं लेभे कश्यपाद्वलदपितम् ॥ विप्रचितिः
प्रधानोभूत्तेषां मध्ये द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥ ताम्रा च जनयामास षट् कन्या द्विजपुंगवाः ॥ शुकीं श्येनीं च भासीं च सुग्रीवीं गृध्रिकां
शुचिम् ॥ २९ ॥ शुकीं शुकानुलूकांश्च जनयामास धर्मतः ॥ श्येनीं श्येनांस्तथा भासीं कुरंगांश्च व्यजीजनत् ॥ ३० ॥ गृध्रीं गृध्रान्
कपोतांश्च पारावतविहंगमान् ॥ हंससारसकारंडपुवाञ्छुचिरजीजनत् ॥ ३१ ॥ अजाश्चमेषोश्चरान् सुग्रीवीं चाप्यजीजनत् ॥ विन्ता जनया
मास गरुडं चारुणं शुभा ॥ ३२ ॥ सौदामिनीं तथा कन्यां सर्वलोकभयंकरीम् ॥ सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणामभवत्पुरा ॥ ३३ ॥
कद्रुः सहस्रशिरसां सहस्रं प्राप सुव्रता ॥ प्रधानास्तेषु विख्याताः षड्विंशतिरनुत्तमाः ॥ ३४ ॥ शेषवासुकिकर्कोटशंखैरावतकंबलाः ॥
धनंजयमहानीलपद्माश्चतस्रस्तक्षकाः ॥ ३५ ॥ एलापत्रमहापद्मधृतराष्ट्रबलाहकाः ॥ शंखपालमहाशंखपुष्पदंष्ट्रशुभाननाः ॥ ३६ ॥ शंख
लोमा च नहुषो वामनः फणितस्तथा ॥ कपिलो दुर्मुखश्चापि पतंजलिरिति स्मृतः ॥ ३७ ॥ रक्षोगणं क्रोधवशा महामायं व्यजीजनत् ॥
रुद्राणां च गणं तद्वद्भोमहिष्यौ वरांगना ॥ ३८ ॥ सुरभिर्जनयामास कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ मुनिर्मुनीनां च गणं गणमप्सरसां
तथा ॥ ३९ ॥ तथा किंनरगंधर्वानरिष्टाजनयद्रहून् ॥ तृणवृक्षलतागुल्ममिला सर्वमजीजनत् ॥ ४० ॥ त्विषा तु यक्षरक्षांसि जनयामास
कोटिशः ॥ एते तु काश्यपेयाश्च संक्षेपात्परिकीर्तिताः ॥ ४१ ॥ एतेषां पुत्रपौत्रादिवंशाश्च बहवः स्मृताः ॥ एवं प्रजासु सृष्टासु कश्य
पेन महात्मना ॥ ४२ ॥ प्रतिष्ठितासु सर्वासु चरासु स्थावरासु च ॥ अभिविच्याधिपत्येषु तेषां मुख्यान्प्रजापतिः ॥ ४३ ॥

लि. पु.

॥ ९७ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ एतेषु स्वायंभुवादिषु अतीतेषु मन्वंतरेषु पार्थिवाः पृथिवीश्वराः गता अतिक्रान्ताः एवं प्राप्ते मन्वंतरेन्येभिषिच्यन्त इत्यन्वयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

ततो मनुष्याधिपतिं चक्रे वैवस्वतं मनुम् ॥ स्वायंभुवेन्तरे पूर्वं ब्रह्मणा येऽभिषेचिताः ॥ ४४ ॥ तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता ॥
 यथोपदेशमद्यापि धर्मेण प्रतिपाल्यते ॥ ४५ ॥ स्वायंभुवेन्तरे पूर्वं ब्रह्मणा येऽभिषेचिताः ॥ ते ह्येते चाभिषिच्यन्ते मनवश्च भवन्ति
 ते ॥ ४६ ॥ मन्वंतरेष्वतीतेषु गता ह्येतेषु पार्थिवाः ॥ एवमन्येभिषिच्यन्ते प्राप्ते मन्वंतरे ततः ॥ ४७ ॥ अतीतानागताः सर्वे नृपा मन्व
 न्तरे स्मृताः ॥ एतानुत्पाद्य पुत्रांस्तु प्रजासंतानकारणात् ॥ ४८ ॥ कश्यपो गोत्रकामस्तु चंचार स पुनस्तपः ॥ पुत्रो गोत्रकरो मह्यं
 भवतादिति चिंतयन् ॥ ४९ ॥ तस्यैवं ध्यायमानस्य कश्यपस्य महात्मनः ॥ ब्रह्मयोगात्सुतौ पश्चात्प्रादुर्भूतौ महौजसौ ॥ ५० ॥
 वत्सरश्वासितश्चैव तावुभौ ब्रह्मवादिनौ ॥ वत्सरान्नेध्रुवो जज्ञे रैभ्यश्च सुमहायशाः ॥ ५१ ॥ रैभ्यस्य रैभ्या विज्ञेया नैध्रुवस्य वदामि
 वः ॥ च्यवनस्य तु कन्यायां सुमेधाः समपद्यत ॥ ५२ ॥ नैध्रुवस्य तु सा पत्नी माता वै कुंडपायिनाम् ॥ असितस्यैकपर्णायां ब्रह्मिष्ठः
 समपद्यत ॥ ५३ ॥ शांडिल्यानां वरः श्रीमान्देवलः सुमहातपाः ॥ शांडिल्या नैध्रुवा रैभ्यास्त्रयः पक्षास्तु काश्यपाः ॥ ५४ ॥ नव
 प्रकृतयो देवाः पुलस्त्यस्य वदामि वः ॥ चतुर्युगे ह्यतिक्रान्ते मनोरेकादशे प्रभोः ॥ ५५ ॥ अर्धावशिष्टे तस्मिंस्तु द्वापरे संप्रवर्तिते ॥ मान
 वस्य नरिष्यन्तः पुत्र आसीदमः किल ॥ ५६ ॥ दमस्य तस्य दायादशृणुर्बिंदुरिति स्मृतः ॥ त्रेतायुगमुखे राजा तृतीये संबभूव
 ह ॥ ५७ ॥ तस्य कन्या त्विलविला रूपेणाप्रतिमाभवत् ॥ पुलस्त्याय स राजर्षिस्तां कन्यां प्रत्यपादयत् ॥ ५८ ॥ ऋषिरैरविलो
 यस्यां विश्रवाः समपद्यत ॥ तस्य पत्न्यश्चतस्रस्तु पौलस्त्यकुलवर्धनाः ॥ ५९ ॥ बृहस्पतेः शुभा कन्या नाम्ना वै देववर्णिनी ॥ पुष्पो
 त्कटा बलाका च सुते माल्यवतः स्मृते ॥ ६० ॥ कैकसी मालिनः कन्या तासां वै शृणुत प्रजाः ॥ ज्येष्ठं वैश्रवणं तस्मात्सुषुवे देव
 वर्णिनी ॥ ६१ ॥ कैकसी चाप्यजनयद्रावणं राक्षसाधिपम् ॥ कुंभकर्णं शूर्पनखां धीमन्तं च विभीषणम् ॥ ६२ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पुलस्त्यस्य प्रकृतयः प्रजाः अदेवाः राक्षसाः नव वः वदामि कथयामीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ तस्मिंस्त्रेतायुग इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

टी. अ.

६३

॥ ९७ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ भद्राश्वस्य राजर्षेः घृताच्यामप्सरसि दशसूनवः पुत्र्यः सुन्दर्यश्च पतिव्रताः अत्रेः पत्न्यो दशैव दशापि आसन्नित्यग्निमेणा
 न्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ आत्रेयवंशस्य प्रमवाः उत्पादका इत्यर्थः । तासां भद्रादीनां भर्ता प्रभाकरः अत्रिः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अत्रेः प्रभाकरसंज्ञाकारणं कथयति
 पुष्पोत्कटा ह्यजनयत्पुत्रास्तस्माद्विजोत्तमाः ॥ महोदरं प्रहस्तं च महापार्श्वं खरं तथा ॥ ६३ ॥ कुंभीनसीं तथा कन्यां बलायाः
 शृणुत प्रजाः ॥ त्रिशिरा दूषणश्चैव विद्युज्जिह्वश्च राक्षसः ॥ ६४ ॥ कन्या वै मालिका चापि बलायाः प्रसवः स्मृतः ॥ इत्येते क्रूरकर्माणः
 पोलस्त्या राक्षसा नव ॥ ६५ ॥ विभीषणोतिशुद्धात्मा धर्मज्ञः परिकीर्तितः ॥ पुलस्त्यस्य मृगाः पुत्राः सर्वे व्याघ्राश्च दंष्ट्रिणः ॥ ६६ ॥
 भूताः पिशाचाः सर्पाश्च सूकरा हस्तिनस्तथा ॥ वानराः किनराश्चैव ये च किंपुरुषास्तथा ॥ ६७ ॥ अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् स्मृतो वैव
 स्वतेन्तरे ॥ अत्रेः पत्न्यो दशैवासन् सुन्दर्यश्च पतिव्रताः ॥ ६८ ॥ भद्राश्वस्य घृताच्यां वै दशाप्सरसि सूनवः ॥ भद्राभद्रा च जलदा मंदा नंदा
 तथैव च ॥ ६९ ॥ बलाबला च विप्रेन्द्रा या च गोपाबला स्मृता ॥ तथा तामरसा चैव वरक्रीडा च वै दश ॥ ७० ॥ आत्रेयवंशप्रभवा
 स्तासां भर्ता प्रभाकरः ॥ स्वर्भानुपिहिते सूर्ये पतितेस्मिन्दिवो महीम् ॥ ७१ ॥ तमोऽभिभूते लोकेस्मिन्प्रभा येन प्रवर्तिता ॥ स्वस्त्यस्तु
 हि तवेत्युक्ते पतन्निह दिवाकरः ॥ ७२ ॥ ब्रह्मर्षेर्वचनात्तस्य पपात न विभुर्दिवः ॥ ततः प्रभाकरेत्युक्तः प्रभुरत्रिर्महर्षिभिः ॥ ७३ ॥
 भद्रायां जनयामास सोमं पुत्रं यशस्विनम् ॥ स तासु जनयामास पुनः पुत्रास्तपोधनः ॥ ७४ ॥ स्वस्त्यात्रेया इति ख्याता ऋषयो
 वेदपारगाः ॥ तेषां द्वौ ख्यातयशसौ ब्रह्मिष्ठौ च महोजसौ ॥ ७५ ॥ दत्तो ह्यत्रिवरो ज्येष्ठो दुर्वासास्तस्य चानुजः ॥ यवीयसी स्वसा
 तेषाममला ब्रह्मवादिनी ॥ ७६ ॥ तस्य गोत्रद्वये जाताश्चत्वारः प्रथिता भुवि ॥ श्यावश्च प्रत्वसश्चैव ववल्गुश्चाथ गह्वरः ॥ ७७ ॥ आत्रेयाणां
 च चत्वारः स्मृताः पक्षा महात्मनाम् ॥ काश्यपो नारदश्चैव पर्वतोनुद्धतस्तथा ॥ ७८ ॥ जज्ञिरे मानसा ह्येते अरुंधत्या निबोधत ॥
 नारदस्तु वसिष्ठायारुन्धतीं प्रत्यपादयत् ॥ ७९ ॥ ऊर्ध्वरेता महातेजा दक्षशापात्तु नारदः ॥ पुरा देवासुरे युद्धे घोरे वै तारकामये ॥ ८० ॥
 ब्रह्मर्षेः रित्यादिना ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ काश्यपादयः एते चत्वारः मानसाः ब्रह्मणो मनोभवाः जज्ञिरे इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ७८ ॥ अरुंधत्याः
 वसिष्ठपत्न्याः सर्गमिति शेषः । निबोधतेत्यनेन तस्या अपि श्रौष्ठ्यं सूचितम् ॥ ७९ ॥ दक्षशापात्पुत्रप्रवाजनक्रोधेन दक्षदत्तशापादित्यर्थः ॥ ८० ॥

लि. पु.
॥९८॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ज्यायसः श्रेष्ठाच्छक्तेः । अदृश्यंती पराशरमजनयदित्यन्वयः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ द्वैपायनो व्यासः अरण्यां शुक्लमुपमन्युं च सुतमुत्पादयदित्यन्वयः ॥ ८५ ॥
॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ वसिष्ठस्य वसिष्ठादित्यर्थः । घृताच्यां तत्संज्ञकाप्सरसि कर्पिजल्यः उदपद्यतेत्यन्वयः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ मित्रावरुणयोश्चैव सुतादिति शेषः । वसिष्ठादि
त्यर्थः । ये परिश्रुताः कौण्डिन्याः तथान्ये पूर्वोक्ताः वासिष्ठाः एकार्पेया नाम विश्रुता इत्यग्निमेणान्वयः । अत एव कौण्डिन्यवासिष्ठानां न विवाहः । निमिशापाच्यत्तदेहो वसिष्ठो
अनावृष्ट्या हते लोके ह्यग्रे लोकेश्वरैः सह ॥ वसिष्ठस्तपसा धीमान्धारयामास वै प्रजाः ॥ ८९ ॥ अन्नोदकं मूलफलमोषधीश्च प्रवर्त
यन् ॥ तानेताञ्जीवयामास कारुण्यादौषधेन च ॥ ८२ ॥ अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु सुतानुत्पादयच्छतम् ॥ ज्यायसोजनयच्छत्तेरदृश्यंती
पराशरम् ॥ ८३ ॥ रक्षसा भक्षिते शक्तौ रुधिरेण तु वै तदा ॥ काली पराशराज्ज्ञे कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् ॥ ८४ ॥ द्वैपायनो ह्यरण्यां
वै शुक्लमुत्पादयत्सुतम् ॥ उपमन्युं च पीवर्यां विद्धमि शुक्लसूनुवः ॥ ८५ ॥ भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरस्तु पंचमः ॥ कन्या कीर्ति
मती चैव योगमाता धृतरता ॥ ८६ ॥ जननी ब्रह्मदत्तस्य पत्नी सा त्वनुदस्य च ॥ श्वेतः कृष्णश्च गौरश्च श्यामो धूम्रस्तथारुणः ॥ ८७ ॥
नीलो बादरिकश्चैव सर्वे चैते पराशराः ॥ पराशराणामष्टौ ते पक्षाः प्रोक्ता महात्मनाम् ॥ ८८ ॥ अत ऊर्ध्वं निबोधध्वमिन्द्रप्रमितिसंभ
वम् ॥ वसिष्ठस्य कर्पिजल्यो घृताच्यामुदपद्यत ॥ ८९ ॥ त्रिमूर्तिर्यः समाख्यात इन्द्रप्रमितिर्रुच्यते ॥ पृथोः सुतायां संभूतो भद्रस्तस्या
भवद्भुः ॥ ९० ॥ उपमन्युः सुतस्तस्य बहवो ह्योपमन्यवः ॥ मित्रावरुणयोश्चैव कौण्डिन्या ये परिश्रुताः ॥ ९१ ॥ एकार्पेयास्तथा
चान्ये वासिष्ठा नाम विश्रुताः ॥ एते पक्षा वसिष्ठानां स्मृता दश महात्मनाम् ॥ ९२ ॥ इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा मानसा विश्रुता भुवि ॥
भर्तारश्च महाभागा एषां वंशाः प्रकीर्तिताः ॥ ९३ ॥ त्रिलोकधारणे शक्ता देवर्षिकुलसंभवाः ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सह
स्रशः ॥ ९४ ॥ येस्तु व्यासास्त्रयो लोकाः सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ ९५ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे देवादिसृष्टिकथनं नाम
त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं हि रक्षसा शक्तिर्भक्षितः सोनुजैः सह ॥ वासिष्ठो वदतां श्रेष्ठ सूत वक्तुमिहार्हसि ॥ १ ॥
मित्रावरुणयोर्जज्ञे इति भागवतादौ विस्तरेणोक्तम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ यैर्वासिष्ठैरित्यर्थः ॥ ९५ ॥ श्रीशंभो भवदंशा देवाद्या अंतर्वासिष्ठाः । स्मरणादघौघ
नाशा नामता ह्यस्मान्सदावन्तु ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ चतुःषष्टितमेध्याये वसिष्ठसुतशोचनम् ।
पराशरोद्भवः सम्यक् रक्षोदाहश्च वर्ण्यते ॥ ऋषयः शक्तिवृत्तांतमपृच्छन् कथमिति ॥ १ ॥

टी. अ.
६४

॥९८॥

अनुजैः सह वसिष्ठस्य सुतं शक्तिं राधरा नाम राक्षसः । पुरा त्रिशंकुयज्ञनिमंत्रणावसरे शक्तेः शापादिश्वामित्रदत्तशक्तिशापाद्रक्षयामासेत्यन्वयः । इयं विश्वामित्रशापकथा
वाल्मीकीये विस्तरेणोक्ता ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मुनिशार्दूलो वसिष्ठः संज्ञामवाप्यारुन्धतीमालिङ्ग्य अस्त्रा

सूत उवाच ॥ राक्षसो रुधिरा नाम वसिष्ठस्य सुतं पुरा ॥ शक्तिं स भक्षयामास शक्तेः शापात्सहानुजैः ॥ २ ॥ वसिष्ठयाज्यं विप्रेन्द्रास्तदा
दिश्येव भूपतिम् ॥ कल्माषपादं रुधिरा विश्वामित्रेण चोदितः ॥ ३ ॥ भक्षितः स इति श्रुत्वा वसिष्ठस्तेन रक्षसा ॥ शक्तिः शक्तिमतां
श्रेष्ठो भ्रातृभिः सह धर्मवित् ॥ ४ ॥ हा पुत्र पुत्र पुत्रेति क्रंदमानो मुहुर्मुहुः ॥ अरुन्धत्या सह मुनिः पपात भुवि दुःखितः ॥ ५ ॥ नष्टं
कुलमिति श्रुत्वा मर्तुं चक्रे मर्तिं तदा ॥ स्मरन्पुत्रशतं चैव शक्तिज्येष्ठं च शक्तिमान् ॥ ६ ॥ न तं विनाहं जीविष्ये इति निश्चित्य दुःखितः
॥ ७ ॥ आरुह्य मूर्धनमजात्मजोसौ तयात्मवान् सर्वविदात्मविच्च ॥ धराधरस्यैव तदा धरायां पपात पत्न्या सहसाश्रुदृष्टिः ॥ ८ ॥
धराधरात्तं पतितं धरा तदा दधार तत्रापि विचित्रकण्ठी ॥ करांबुजाभ्यां करिखेलगामिनी रुदन्तमादाय रुरोद सा च ॥ ९ ॥ तदा तस्य
स्नुषां प्राह पत्नी शक्तेर्महामुनिम् ॥ वसिष्ठं वदतां श्रेष्ठं रुदन्ती भयविह्वला ॥ १० ॥ भगवन्ब्राह्मणश्रेष्ठ तव देहमिदं शुभम् ॥ पालयस्व
विभो द्रष्टुं तव पौत्रं ममात्मजम् ॥ ११ ॥ न त्याज्यं तव विप्रेन्द्र देहमेतत्सुशोभनम् ॥ गर्भस्थो मम सर्वार्थसाधकः शक्तिजो यतः ॥ १२ ॥
एवमुत्तवाथ धर्मज्ञा कराभ्यां कमलेक्षणा ॥ उत्थाप्य श्वशुरं नत्वा नेत्रे संमृज्य वारिणा ॥ १३ ॥ दुःखितापि परित्रातुं श्वशुरं दुःखितं
तदा ॥ अरुन्धतीं च कल्याणीं प्रार्थयामास दुःखिताम् ॥ १४ ॥ स्नुषावाक्यं ततः श्रुत्वा वसिष्ठोत्थाय भूतलात् ॥ संज्ञामवाप्य चालिङ्ग्य
सा पपात सुदुःखिता ॥ १५ ॥ अरुन्धती कराभ्यां तां संस्पृश्यान्नाकुलेक्षणाम् ॥ रुरोद मुनिशार्दूलो भार्यया सुतवत्सलः ॥ १६ ॥ अथ
नाभ्यंबुजे विणोर्यथा तस्याश्चतुर्मुखः ॥ आसीनो गर्भशय्यायां कुमार ऋचमाह सः ॥ १७ ॥ ततो निशम्य भगवान्वसिष्ठ ऋचमादरात् ॥
केनोक्तमिति संचित्य तदातिष्ठत्समाहितः ॥ १८ ॥

कुलेक्षणां तामदृश्यतीं संस्पृश्य भार्यया सह सुतवत्सलः रुरोद सा अदृश्यन्ती सुदुःखिता पपात चेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

लि. पु.
॥ ९९ ॥

हरिविष्णुः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संतरिष्यति तारयिष्यतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तव मात्रा अरुंधत्या सह ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ तवात्मजं शक्तिसुतं दृष्ट्वा गर्भस्थं ज्ञात्वा आर्यसूनुर्वक्त्रामृतम् ऋगुरुपं आस्वाद्य देहं त्रातुं यतो मुनीन्द्रः मुनिश्चितस्ततः शरीरं पाहीत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ अरुंधती

व्योमांगणस्थोथ हरिः पुंडरीकनिभेक्षणः ॥ वसिष्ठमाह विश्वात्मा घृणया स घृणानिधिः ॥ १९ ॥ भो वत्सवत्स विप्रेन्द्र वसिष्ठ सुतवत्सल ॥
तव पौत्रसुखांभोजादृगेषाद्य विनिःसृता ॥ २० ॥ मत्समस्तव पौत्रोसौ शक्तिजः शक्तिमान्मुने ॥ तस्मादुत्तिष्ठ संत्यस्य शोकं ब्रह्मसुतो
त्तम ॥ २१ ॥ रुद्रभक्तश्च गर्भस्थो रुद्रपूजापरायणः ॥ रुद्रदेवप्रभावेण कुलं ते संतरिष्यति ॥ २२ ॥ एवमुत्तवा घृणी विप्रं भगवान्
पुरुषोत्तमः ॥ वसिष्ठं मुनिशार्दूलं तत्रैवान्तरधीयत ॥ २३ ॥ ततः प्रणम्य शिरसा वसिष्ठो वारिजेक्षणम् ॥ अदृश्यंत्या महातेजाः पस्पशौ
दरमादरात् ॥ २४ ॥ हा पुत्र पुत्र पुत्रेति पपात च सुदुःखितः ॥ ललापारुंधती प्रेक्ष्य तदासौ रुदती द्विजाः ॥ २५ ॥ स्वपुत्रं च स्मरन्
दुःखात्पुनरेहोहि पुत्रक ॥ तव पुत्रमिमं दृष्ट्वा भो शक्ते कुलधारणम् ॥ २६ ॥ तवांतिकं गमिष्यामि तव मात्रा न संशयः ॥ सूत उवाच ॥
एवमुक्त्वा रुदन्विप्र आलिङ्ग्यारुंधती तदा ॥ २७ ॥ पपात ताडयंतीव स्वस्य कुक्षी करेण वै ॥ अदृश्यंती जघानाथ शक्तिजस्यालयं
शुभा ॥ २८ ॥ स्वोदरं दुःखिता भूमौ ललाप च पपात च ॥ अरुंधती तदा भीता वसिष्ठश्च महामातिः ॥ २९ ॥ समुत्थाप्य स्नुषां
बालामूचतुर्भयविह्वलौ ॥ ३० ॥ विचारमुग्धे तव गर्भमंडलं करांबुजाभ्यां विनिहत्य दुर्लभम् ॥ कुलं वसिष्ठस्य समस्तमप्यहो निहंतुमार्यं
कथमुद्यता वद ॥ ३१ ॥ तवात्मजं शक्तिसुतं च दृष्ट्वा चास्वाद्य वक्त्रामृतमार्यसूनोः ॥ त्रातुं यतो देहमिमं मुनीन्द्रः मुनिश्चितः पाहि ततः
शरीरम् ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ एवं स्नुषामुपालभ्य मुनिं चारुंधती स्थिता ॥ अरुंधती वसिष्ठस्य प्राह चार्तेतिविह्वला ॥ ३३ ॥ त्वय्येव
जीवितं चास्य मुनेर्यत्सुव्रते मम ॥ जीवितं रक्ष देहस्य धात्री च कुरु यद्वितम् ॥ ३४ ॥ अदृश्यंती उवाच ॥ मया यदि मुनिश्रेष्ठो त्रातुं
वै निश्चितं स्वकम् ॥ ममाशुभं शुभं देहं कथंचित्पालयाम्यहम् ॥ ३५ ॥

वसिष्ठस्य मम अस्य गर्भस्य च त्वय्येव जीवितमित्यार्ता प्राहेत्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

दी. अ.

६४

॥ ९९ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ पुष्कराद्याः मेघाः जलमिति शेषः । खेचरा देवाः ।

प्रियदुःखमहं प्राप्ता ह्यसती नात्र संशयः ॥ मुने दुःखादहं दग्धा यतः पुत्री मुने तव ॥ ३६ ॥ अहोद्भुतं मया दृष्टं दुःखपात्री ह्यहं विभो ॥
दुःखत्राता भव ब्रह्मन्ब्रह्मसूनो जगद्गुरो ॥ ३७ ॥ तथापि भर्तृरहिता दीना नारी भवेदिह ॥ पाहि मां तत आर्येन्द्र परिभूता भविष्यति ॥ ३८ ॥
पिता माता च पुत्राश्च पौत्राः श्वशुर एव च ॥ एते न बांधवाः स्त्रीणां भर्ता बंधुः परा गतिः ॥ ३९ ॥ आत्मनो यद्धि कथितमप्यर्धमिति
पंडितैः ॥ तदप्यत्र मृषा ह्यासीद्भूतः शक्तिरहं स्थिता ॥ ४० ॥ अहो ममात्र काठिन्यं मनसो मुनिपुंगव ॥ पतिं प्राणसमं त्यक्त्वा स्थिता
यत्र क्षणं यतः ॥ ४१ ॥ वसिष्ठाश्चत्थमाश्रित्य ह्यमृता तु यथा लता ॥ निर्मूलाप्यमृता भवत्यक्ता दीना स्थिताप्यहम् ॥ ४२ ॥ स्नुषा
वाक्यं निश्म्यैव वसिष्ठो भार्यया सह ॥ तदा चक्रे मतिं धीमान् यातुं स्वाश्रममाश्रमी ॥ ४३ ॥ कृच्छ्रात्सभायौ भगवान्वासिष्ठः स्वाश्रमं
क्षणात् ॥ अदृश्यंत्या च पुण्यात्मा संविवेश स चिंतयन् ॥ ४४ ॥ सा गर्भं पालयामास कथंचिन्मुनिपुंगवाः ॥ कुलसंधारणार्थाय शक्ति
पत्नी पतिव्रता ॥ ४५ ॥ ततः सासूत तनयं दशमे मासि सुप्रभम् ॥ शक्तिपत्नी यथा शक्तिं शक्तिमंतमरुंधती ॥ ४६ ॥ असूत सा
दितिर्विष्णुं यथा स्वाहा गुहं सुतम् ॥ अग्निं यथारणिः पत्नी शक्तेः साक्षात्पराशरम् ॥ ४७ ॥ यदा तदा शक्तिसूनुस्वतीर्णो महीतले ॥
शक्तिस्त्यक्त्वा तदा दुःखं पितृणां समतां ययौ ॥ ४८ ॥ भ्रातृभिः सह पुण्यात्मा आदित्यैरिव भास्करः ॥ रराज पितृलोकस्थो वासिष्ठो
मुनिपुंगवाः ॥ ४९ ॥ जगुस्तदा च पितरो ननृतुश्च पितामहाः ॥ प्रपितामहाश्च विप्रेन्द्रा ह्यवतीर्णे पराशरे ॥ ५० ॥ ये ब्रह्मवादिनो भूमौ
ननृतुर्दिवि देवताः ॥ पुष्कराद्याश्च ससृजुः पुष्पवर्षं च खेचराः ॥ ५१ ॥ पुरेषु राक्षसानां च प्रणादं विषमं द्विजाः ॥ आश्रमस्थाश्च मुनयः
समृद्धुर्हर्षसंततिम् ॥ ५२ ॥ अवतीर्णो यथा झंडाद्भानुः सोऽपि पराशरः ॥ अदृश्यंत्याश्चतुर्वक्रो मेघजालाद्विवाकरः ॥ ५३ ॥

पुष्पवर्षं च ससृजुरित्यन्वयः ॥ ५१ ॥ द्विजाः गृध्रादयः राक्षसानां पुरेषु विषमं प्रणादमशिवशब्दं ससृजुरित्यनुपगमः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

लि.पु.

॥१००॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ त्यज्य संत्यजेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ तव पिता रक्षसा भक्षित इति
 सुखं च दुःखमभवददृश्यं तथा द्विजाः ॥ दृष्ट्वा पुत्रं पतिं स्मृत्वा अरुंधत्या मुनेस्तथा ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा च तनयं बाला पराशरमति
 शुचिम् ॥ ललाप विह्वला बाला सन्नकंठी पपात च ॥ ५५ ॥ सा पराशरमहो महामतिं देवदानवगणैश्च पूजितम् ॥ जातमात्रमनघं शुचि
 स्मिता बुध्य सा श्रुनयना ललाप च ॥ ५६ ॥ हा वसिष्ठसुत कुत्रचिद्व्रतः पश्य पुत्रमनघं तवात्मजम् ॥ त्यज्य दीनवदनां वनान्तरे पुत्र
 दर्शनपरामिमां प्रभो ॥ ५७ ॥ शक्ते स्वं च सुतं पश्य भ्रातृभिः सह षण्मुखम् ॥ यथा महेश्वरोपश्यत्सगणो हृषिताननः ॥ ५८ ॥ अथ
 तस्यास्तदालापं वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ श्रुत्वा स्त्रुषामुवाचेदं मारोदीरिति दुःखितः ॥ ५९ ॥ आज्ञया तस्य सा शोकं वसिष्ठस्य कुलांगना ॥
 त्यक्त्वा ह्यपालयद्बालं बाला बालमृगक्षणा ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा तामबलां प्राह मङ्गलाभरणैर्विना ॥ आसीनामाकुलां सार्धौ बाष्पपर्याकुले
 क्षणाम् ॥ ६१ ॥ शक्तेय उवाच ॥ अंब मंगलविभूषणैर्विना देहयष्टिरनघे न शोभते ॥ वक्तुमर्हसि तवाद्य कारणं चंद्रविबरहितेव शर्वरी
 ॥ ६२ ॥ मातर्मातः कथं त्यक्त्वा मंगलाभरणानि वै ॥ आसीना भर्तृहीनेव वक्तुमर्हसि शोभने ॥ ६३ ॥ अदृश्यंती तदा वाक्यं श्रुत्वा
 तस्य सुतस्य सा ॥ न किञ्चिदब्रवीत्पुत्रं शुभं वा यदि वेतरत् ॥ ६४ ॥ अदृश्यंती पुनः प्राह शक्तेयो भगवान्मम ॥ मातः कुत्र महातेजाः
 पिता वद वदेति ताम् ॥ ६५ ॥ श्रुत्वा रुरोद सा वाक्यं पुत्रस्यातीव विह्वला ॥ भक्षितो रक्षसा तातस्तवेति निपपात च ॥ ६६ ॥
 श्रुत्वा वसिष्ठोपि पपात भूमौ पौत्रस्य वाक्यं स रुदन्दयालुः ॥ अरुंधती चाश्रमवासिनस्तदा मुनेर्वसिष्ठस्य मुनीश्वराश्च ॥ ६७ ॥ भक्षितो
 रक्षसा मातुः पिता तव मुखादिति ॥ श्रुत्वा पराशरो धीमान्प्राह चास्त्राविलेक्षणः ॥ ६८ ॥ पराशर उवाच ॥ अभ्यर्च्य देवदेवेशं त्रैलोक्यं
 सचराचरम् ॥ क्षणेन मातः पितरं दर्शयामीति मे मतिः ॥ ६९ ॥ सा निश्म्य वचनं तदा शुभं सस्मिता तनयमाह विस्मिता ॥ तथ्यमे
 तदिति तं निरीक्ष्य सा पुत्रपुत्र भवमर्चयेति च ॥ ७० ॥

मातुर्वाचा श्रुत्वा पराशरः प्राहेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ देवदेवेशं त्रैलोक्यं सचराचरं दृष्ट्वेति शेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥

टी.अ.

६४

॥१००॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पांसुना भूकणैः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

ज्ञात्वा शक्तिसुतस्यास्य संकल्पं मुनिपुंगवः ॥ वसिष्ठो भगवान्प्राह पौत्रं धीमान् घृणानिधिः ॥ ७१ ॥ स्थाने पौत्रं मुनिश्रेष्ठ संकल्पस्तव
मुव्रत ॥ तथापि शृणु लोकस्य क्षयं कर्तुं न चार्हसि ॥ ७२ ॥ राक्षसानामभावाय कुरु सर्वेश्वरार्चनम् ॥ त्रैलोक्यं शृणु शाक्तेय अपराध्यति
किं तव ॥ ७३ ॥ ततस्तस्य वसिष्ठस्य योगाच्छक्तिनंदनः ॥ राक्षसानामभावाय मतिं चक्रे महामतिः ॥ ७४ ॥ अदृश्यं वसिष्ठं
च प्रणम्यारुन्धतीं ततः ॥ कृत्वैकलिङ्गं क्षणिकं पांसुना मुनिसन्निधौ ॥ ७५ ॥ संपूज्य शिवसूक्तेन त्र्यम्बकेन शुभेन च ॥ जप्त्वा त्वरित
रुद्रं च शिवसंकल्पमेव च ॥ ७६ ॥ नीलरुद्रं च शाक्तेयस्तथा रुद्रं च शोभनम् ॥ वामीयं पञ्चमानं च पञ्चब्रह्म तथैव च ॥ ७७ ॥ होतारं
लिङ्गसूक्तं च अथर्वशिर एव च ॥ अष्टांगमर्च्यं रुद्राय दत्त्वाभ्यर्च्यं यथाविधि ॥ ७८ ॥ पराशर उवाच ॥ भगवन्नक्षसा रुद्र भक्षितो रुधि
रेण वै ॥ पिता मम महातेजा भ्रातृभिः सह शंकर ॥ ७९ ॥ द्रष्टुमिच्छामि भगवन् पितरं भ्रातृभिः सह ॥ एवं विज्ञापयँल्लिङ्गं प्रणिपत्य
मुहुर्मुहुः ॥ ८० ॥ हा रुद्र रुद्ररुद्रेति रुरोद निपपात च ॥ तं दृष्ट्वा भगवानुद्रो देवीमाह च शंकरः ॥ ८१ ॥ पश्य बालं महाभागे
बाष्पपर्याकुलेश्चक्षणम् ॥ ममानुस्मरणे युक्तं मदारधनतत्परम् ॥ ८२ ॥ सा च दृष्ट्वा महादेवी पराशरमनिन्दिता ॥ दुःखात्संक्लिन्नसर्वाङ्ग
मस्त्राकुलविलोचनम् ॥ ८३ ॥ लिङ्गार्चनविधौ सक्तं हर रुद्रेति वादिनम् ॥ प्राह भर्तारमीशानं शंकरं जगतामुमा ॥ ८४ ॥ ईप्सितं
यच्छ सकलं प्रसीद परमेश्वर ॥ निशम्य वचनं तस्याः शंकरः परमेश्वरः ॥ ८५ ॥ भार्याभार्यामुमां प्राह ततो हालाहलाशनः ॥ रक्षा
म्येनं द्विजं बालं कुल्लेन्दीवरलोचनम् ॥ ८६ ॥ ददामि दृष्टिं मद्रूपदर्शनक्षम एव वै ॥ एवमुक्त्वा गणैर्दिव्यैर्भगवान्नीललोहितः ॥ ८७ ॥
ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राद्यैः संवृतः परमेश्वरः ॥ ददौ च दर्शनं तस्मै मुनिपुत्राय धीमते ॥ ८८ ॥ सोपि दृष्ट्वा महादेवमानन्दास्त्राविलेश्चक्षणः ॥
निपपात च दृष्ट्वात्मा पादयोस्तस्य सादरम् ॥ ८९ ॥ पुनर्भवान्याः पादौ च नंदिनश्च महात्मनः ॥ सफलं जीवितं मेघ ब्रह्माद्यास्तां
स्तदाह सः ॥ ९० ॥ रक्षार्थमागतस्त्वद्य मम बालेन्दुभूषणः ॥ कोन्यः समो मया लोके देवो वा दानवोपि वा ॥ ९१ ॥

लि. पु.

॥१०१॥

॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ हे बाल अद्य तवाननं दृष्टमत इति शेषः । मया अणिमादिगुणैश्वर्यं लब्धमित्यन्वयः । ममाज्ञयेत्यस्याग्रिमेणान्वयः ॥१००॥
 ॥ १०१ ॥ सदेव सत्यमेवेत्यर्थः ॥ १०२ ॥ ईप्सितं रक्षोविनाशरूपमित्यर्थः ॥ १०३ ॥ एवमुक्तप्रकारेण पुत्रं पराशरमुपामंत्र्य महेश्वरं पितरं वसिष्ठं च प्रणम्य भार्या सदसि
 अथ तस्मिन्क्षणादेव ददर्श दिवि संस्थितम् ॥ पितरं भ्रातृभिः सार्धं शाक्तेयस्तु पराशरः ॥ ९२ ॥ सूर्यमंडलसंकाशे विमाने विश्वतो
 मुखे ॥ भ्रातृभिः सहितं दृष्ट्वा ननाम च जहर्ष च ॥ ९३ ॥ तदा वृषध्वजो देवः सभार्यः सगणेश्वरः ॥ वसिष्ठपुत्रं प्राहेदं पुत्रदर्शनतत्परम्
 ॥ ९४ ॥ श्रीदेव उवाच ॥ शक्ते पश्य सुतं बालमानन्दान्नाविलेक्षणम् ॥ अदृश्यन्तीं च विप्रेन्द्र वसिष्ठं पितरं तव ॥ ९५ ॥ अरुंधतीं महाभागां
 कल्याणीं देवतोपमाम् ॥ मातरं पितरं चोभौ नमस्कुरु महामते ॥ ९६ ॥ तदा हरं प्रणम्याशु देवदेवमुमां तथा ॥ वसिष्ठं च तदा श्रेष्ठं
 शक्तिर्वै शंकराज्ञया ॥ ९७ ॥ मातरं च महाभागां कल्याणीं पतिदेवताम् ॥ अरुंधतीं जगन्नाथनियोगात्प्राह शक्तिमान् ॥ ९८ ॥
 वासिष्ठ उवाच ॥ भो वत्सवत्स विप्रेन्द्र पराशर महाद्युते ॥ रक्षितोहं त्वया तात गर्भस्थेन महात्मना ॥ ९९ ॥ अणिमादिगुणैश्वर्यं मया
 वत्स पराशर ॥ लब्धमद्याननं दृष्टं तव बाल ममाज्ञया ॥ १०० ॥ अदृश्यन्तीं महाभागां रक्ष वत्स महामते ॥ अरुंधतीं च पितरं वसिष्ठं
 मम सर्वदा ॥ १०१ ॥ अन्वयः सकलो वत्स मम संतारितस्त्वया ॥ पुत्रेण लोकाञ्जयतीत्युक्तं सद्भिः सदैव हि ॥ १०२ ॥ ईप्सितं
 वरयेशानं जगतां प्रभवं प्रभुम् ॥ गमिष्याम्यभिवंद्येशं भ्रातृभिः सह शकरम् ॥ १०३ ॥ एवं पुत्रमुपामंत्र्य प्रणम्य च महेश्वरम् ॥ निरीक्ष्य
 भार्या सदसि जगाम पितरं वशी ॥ १०४ ॥ गतं दृष्ट्वाथ पितरं तदाभ्यर्च्यैव शंकरम् ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः शाक्तेयः शाशि
 भूषणम् ॥ १०५ ॥ ततस्तुष्टो महादेवो मन्मथाधिकमर्दनः ॥ अनुगृह्याथ शाक्तेयं तत्रैवांतरधीयत ॥ १०६ ॥ गते महेश्वरे सांवि प्रणम्य
 च महेश्वरम् ॥ ददाह राक्षसानां तु कुलं मंत्रेण मंत्रवित् ॥ १०७ ॥ तदाह पौत्रं धर्मज्ञो वसिष्ठो मुनिभिर्वृतः ॥ अलमत्यंतकोपेन तात
 मन्युमिमं जहि ॥ १०८ ॥ राक्षसा नापराध्यन्ति पितुस्ते विहितं तथा ॥ मूढानामेव भवति क्रोधो बुद्धिमतां न हि ॥ १०९ ॥

निरीक्ष्य वशी शक्तिजगामेत्यन्वयः ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ विहितं प्रारब्धमित्यर्थः ॥ १०९ ॥

टी. अ.

६४

॥१०१॥

॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ पदप्रकारं पदंशरूपम्
॥ १२१ ॥ १२२ ॥ शक्तिसूतोः पराशरस्येत्यर्थः ॥ १२३ ॥ बालस्यापि पराशरस्य भगवान् भक्त्या शिवः पूजितः प्रत्यक्षः शिवया युतः सगणपो लिंगे कृपासागरः । भूत्वा
तत्पितरं च भ्रातृसहितं यो दर्शयित्वा ददौ रक्षोदाहनमंत्रशक्तिममलां तं कामपूरं भजे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
इन्यते तात कः केन यतः स्वकृतभुक्पुमान् ॥ संचितस्यातिमहता वत्स क्लेशेन मानवैः ॥ ११० ॥ यशस्तपसश्चैव क्रोधो नाशकरः
स्मृतः ॥ अलं हि राक्षसैर्दग्धैर्दीनैरनपराधिभिः ॥ १११ ॥ सत्रं ते विरमत्वेतत्क्षमासारा हि साधवः ॥ एवं वसिष्ठवाक्येन शक्तियो मुनि
पुंगवः ॥ ११२ ॥ उपसंहृतवान् सत्रं सद्यस्तद्वाक्यगौरवात् ॥ ततः प्रीतश्च भगवान्वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ ११३ ॥ संप्राप्तश्च तदा सत्रं
पुलस्त्यो ब्रह्मणः सुतः ॥ वसिष्ठेन तु दत्तार्घ्यः कृतासनपरिग्रहः ॥ ११४ ॥ पराशरमुवाचेदं प्रणिपत्य स्थितं मुनिः ॥ वैरे महति यद्वाक्या
द्गुरोरेद्याश्रिताक्षमा ॥ ११५ ॥ त्वया तस्मात्समस्तानि भवान्छास्त्राणि वेत्स्यति ॥ संततेर्मम न च्छेदः क्रुद्धेनापि यतः कृतः ॥ ११६ ॥
त्वया तस्मान्महाभाग ददाम्यन्यं महावरम् ॥ पुराणसंहिताकर्ता भवान्वत्स भविष्यति ॥ ११७ ॥ देवतापरमार्थं च यथावद्वेत्स्यते भवान् ॥
प्रवृत्तौ वा निवृत्तौ वा कर्मणस्तेऽमला मतिः ॥ ११८ ॥ मत्प्रसादादसंदिग्धा तव वत्स भविष्यति ॥ ततश्च प्राह भगवान्वसिष्ठो वदतां
वरः ॥ ११९ ॥ पुलस्त्येन यदुक्तं ते सर्वमेतद्भविष्यति ॥ अथ तस्य पुलस्त्यस्य वसिष्ठस्य च धीमतः ॥ १२० ॥ प्रसादाद्वैष्णवं चक्रे पुराणं
वै पराशरः ॥ पदप्रकारं समस्तार्थसाधकं ज्ञानसंचयम् ॥ १२१ ॥ षट्साहस्रमितं सर्वं वेदार्थेन च संयुतम् ॥ चतुर्थं हि पुराणानां संहितासु
सुशोभनम् ॥ १२२ ॥ एष वः कथितः सर्वो वासिष्ठानां समासतः ॥ प्रभवः शक्तिसूनोश्च प्रभावो मुनिपुंगवाः ॥ १२३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
पूर्वभागे वासिष्ठकथनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ आदित्यवंशं सोमस्य वंशं वंशविदां वर ॥ वक्रमर्हसि चास्माकं
संक्षेपाद्रोमहर्षणम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ अदितिः सुषुवे पुत्रमादित्यं कश्यपाद्विजाः ॥ तस्यादित्यस्य चैवासीद्भार्यात्रयमथापरम् ॥ २ ॥
पंचषष्टितमे सूर्यसोमवंशसमुद्भवः । अष्टाधिकसहस्रं च तंडिप्रोक्तं निगद्यते ॥ ऋषय आदित्यसोमवंशमपृच्छन्-आदित्येत्यादिना ॥ १ ॥ तस्यादितिपुत्रस्यादित्यस्य भार्या
सुख्यस्त्री अथापरमन्यस्त्रीत्रयं चासीदित्यन्वयः ॥ २ ॥

लि. ५.

॥१०२॥

तासां संज्ञादिचतसृणाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तदापत्यजननानंतरं छाया स्वपुत्रे अभ्यधिकं स्वपुत्राभ्यधिकं मनौ सावर्णिके स्नेहमनुरागं चक्रे पूर्वः प्रथमो वैवस्वतमनुः चक्षाम क्रोधमूर्च्छितः यमस्तु नेत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्लिप्तं पूयादिना आर्द्रमभवदिति शेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ लिखितः भ्रमिमारोप्य निर्गलिततेजाः कृत संज्ञा राज्ञी प्रभा छाया पुत्रांस्तासां वदामि वः ॥ संज्ञा त्वाग्नी च सुषुवे सूर्यान्मनुमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ यमं च यमुनां चैव राज्ञी रेवतमेव च ॥ प्रभा प्रभातमादित्याच्छायां संज्ञाप्यकल्पयत् ॥ ४ ॥ छाया च तस्मात्सुषुवे सावर्णिं भारुकराद्विजाः ॥ ततः शनिं च तपतीं विष्टिं चैव यथाक्रमम् ॥ ५ ॥ छाया स्वपुत्राभ्यधिकं स्नेहं चक्रे मनौ तदा ॥ पूर्वो मनुर्न चक्षाम यमस्तु क्रोधमूर्च्छितः ॥ ६ ॥ संताडयामास रुषा पादसुद्यम्य दक्षिणम् ॥ यमेन ताडिता सा तु छाया वै दुःखिताभवत् ॥ ७ ॥ छायाशापात्पदं चैकं यमस्य क्लिप्तमुत्तमम् ॥ पूयशोणित संपूर्णं कृमीणां निचयान्वितम् ॥ ८ ॥ सोपि गोकर्णमाश्रित्य फलकेनानिलाशनः ॥ आराधयन्महादेवं यावद्वर्षायुतायुतम् ॥ ९ ॥ भवप्रसादादागत्य लोकपालत्वमुत्तमम् ॥ पितृणामाधिपत्यं तु शापमोक्षं तथैव च ॥ १० ॥ लब्धवान्देवदेवस्य प्रभावाच्छूलपाणिनः ॥ असहंती पुरा भानोस्तेजोमयमनिदिता ॥ ११ ॥ रूपं त्वाग्नी स्वदेहात्तु छायाख्यां सा त्वकल्पयत् ॥ वडवारूपमास्थाय तपस्तेपे तु सुव्रता ॥ १२ ॥ कालात्प्रयत्नतो ज्ञात्वा छायां छायापातिः प्रभुः ॥ वडवामगमत्संज्ञामश्वरूपेण भास्करः ॥ १३ ॥ वडवा च तदा त्वाग्नी संज्ञा तस्माद्विवाकरात् ॥ सुषुवे चाश्विनौ देवौ देवानां तु भिषग्वरौ ॥ १४ ॥ लिखितो भास्करः पश्चात्संज्ञापित्रा महात्मना ॥ विष्णोश्चक्रं तु यद्दोरं मंडलाद्भास्करस्य तु ॥ १५ ॥ निर्ममे भगवांस्त्वष्टा प्रधानं दिव्यमायुधम् ॥ रुद्रप्रसादाच्च शुभं सुदर्शनमिति स्मृतम् ॥ १६ ॥ लब्धवान् भगवांश्चक्रं कृष्णः कालाग्निसन्निभम् ॥ मनोस्तु प्रथमस्यासन्नव पुत्रास्तु तत्समाः ॥ १७ ॥ इक्ष्वाकुर्नभग श्वैव धृष्णुः शर्यातिरेव च ॥ नरिष्यंतश्च वै धीमान् नाभागोरिष्ट एव च ॥ १८ ॥ करुषश्च पृषधश्च नवैते मानवाः स्मृताः ॥ इला ज्येष्ठा वरिष्ठा च पुंस्त्वं प्राप च या पुरा ॥ १९ ॥ सुद्युम्न इति विख्याता पुंस्त्वं प्राप्ता त्विला पुरा ॥ मित्रावरुणयोस्त्वत्र प्रसादान्मुनिपुंगवाः ॥ २० ॥ इत्यर्थः । इयं कथा मार्कण्डेयपुराणे विस्तरेणोक्ता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इलापुंस्त्वप्रयोजनं कथयति—सुद्युम्न इति । इला पुरा प्रथमतः मित्रावरुणयोः प्रसादात्सुद्युम्नद्वारेत्यर्थः । वसिष्ठप्रभावात्पुंस्त्वप्राप्तिकथा भागवते विस्तरेणोक्ता । पुंस्त्वं प्राप्ता सुद्युम्न इति विख्याता अभवदिति शेषः ॥ २० ॥

टी. अ.

६५

॥१०२॥

पुनस्तदनन्तरं शरवणं तत्संज्ञकशिवाक्रीडास्थानं प्राप्तो गतः भवाज्ञया रुद्राज्ञया सोमवंशप्रवृद्धये सुद्युम्नः स्त्रीत्वं प्राप्त इत्यन्वयः । शरवणे देव्याः प्रियचिकीर्षया यः पुरुषस्तत्र गच्छेत्त स्त्री भवेदिति शिवेन वरो दत्तः । इयं कथा भागवतादौ विस्तृता ॥ २१ ॥ किंपुरुषः मासान्तरं स्त्रीभावात्कुत्सितपुरुष इत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

पुनः शरवणं प्राप्य स्त्रीत्वं प्राप्तो भवाज्ञया ॥ सुद्युम्नो मानवः श्रमिन् सोमवंशप्रवृद्धये ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकोरश्वमेधेन इला किंपुरुषोऽभवत् ॥ इला किंपुरुषत्वे च सुद्युम्न इति चोच्यते ॥ २२ ॥ मासमेकं पुमान्वीरः स्त्रीत्वं मासमभूत्पुनः ॥ इला बुधस्य भवनं सोमपुत्रस्य चाश्रिता ॥ २३ ॥ बुधेनांतरमासाद्य मैथुनाय प्रवर्तिता ॥ सोमपुत्राद्बुधाच्चापि ऐलो जज्ञे पुरूरवाः ॥ २४ ॥ सोमवंशाग्रजो धीमान्भवभक्तः प्रतापवान् ॥ इक्ष्वाकोर्वंशविस्तारं पश्चाद्दक्ष्ये तपोधनाः ॥ २५ ॥ पुत्रत्रयमभूत्तस्य सुद्युम्नस्य द्विजोत्तमाः ॥ उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्चस्तथैव च ॥ २६ ॥ उत्कलस्योत्कलं राष्ट्रं विनताश्चस्य पश्चिमम् ॥ गया गयस्य चाख्याता पुरी परमशाभना ॥ २७ ॥ सुराणां संस्थितिर्यस्यां पितृणां च सदा स्थितिः ॥ इक्ष्वाकुज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ २८ ॥ कन्याभावाच्च सुद्युम्नो नैव भागमवाप्तवान् ॥ वसिष्ठवचनात्त्वासीत्प्रतिष्ठाने महाद्युतिः ॥ २९ ॥ प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुद्युम्नस्य महात्मनः ॥ तत्पुरूरवसे प्रादाद्राज्यं प्राप्य महायशाः ॥ ३० ॥ मानवेयो महाभागः स्त्रीपुंसोर्लक्षणांनितः ॥ इक्ष्वाकोरभवद्वीरो विकुक्षिर्धर्मवित्तमः ॥ ३१ ॥ ज्येष्ठः पुत्रश्चतस्यासीदश पंच च तत्सुताः ॥ अभूज्येष्ठः ककुत्स्थश्च ककुत्स्थात्तु सुयोधनः ॥ ३२ ॥ ततः पृथुर्मुनिश्चेष्टा विश्वकः पार्थिवस्तथा ॥ विश्वकस्यार्द्रको धीमान्युवनाश्चस्तु तत्सुतः ॥ ३३ ॥ शाबस्तिश्च महातेजा वंशकस्तु ततोभवत् ॥ निर्मिता येन शाबस्ती गौडदेशे द्विजोत्तमाः ॥ ३४ ॥ वंशाच्च बृहदश्वोभूत्कुवलाश्चस्तु तत्सुतः ॥ धुंधुमारत्वमापन्नो धुंधुं हत्वा महाबलम् ॥ ३५ ॥ धंधुमारस्य तनयास्त्रयस्त्रैलोक्यविश्रुताः ॥ दृढाश्चैव चंडाश्चः कपिलाश्चैव ते स्मृताः ॥ ३६ ॥ दृढाश्चस्य प्रमोदस्तु हर्षश्चस्तस्य वै सुतः ॥ हर्षश्चस्य निकुंभस्तु संहताश्चस्तु तत्सुतः ॥ ३७ ॥ कुशाश्चोथ रणाश्चैव संहताश्चात्मजाबुभौ ॥ युवनाश्चो रणाश्चस्य मांधाता तस्य वै सुतः ॥ ३८ ॥ मांधातुः पुरुकुत्सोभूदंबरीषश्च वीर्यवान् ॥ मुचुकुंदश्च पुण्यात्मा त्रयस्त्रैलोक्यविश्रुताः ॥ ३९ ॥

तस्य पुंस्त्वविशिष्टस्य ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ भागं मुख्यभागमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ अंगिरसः पक्षे तत्संज्ञक ऋषिगोत्रे क्षत्रात्क्षत्रियकुलादुपेताः प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ एतं विष्णुवृद्धाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ त्रिधन्वा ब्रह्मसूनोस्तंडिनः शिष्यतां प्राप्य प्रसादादश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य तदाज्ञया गणैश्वर्यमनुप्राप्त इति तृतीयेनान्वयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ त्रिधन्वनः अश्वमेधफलादिप्राप्तिप्रकारं कथयति—कथमित्यादिना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ यदष्टोत्तरनामसहस्रं गाणपत्यं शिवगणस्वामित्वमित्यर्थः । एतस्तत्तत्पराजमहिमा भारतानुशासनपर्वणि उपमन्युना श्रीकृष्णायातीवोक्तः । तदुक्तम्—“ इदं ब्रह्मा पुरा कृत्वा सर्वलोकपितामहः । सर्वस्तवानां राजत्वे दिव्यानां समकल्पयत् । यतस्तंडिः पुरा प्राप तेन तंडिकृतोभवत् ॥ ” इति ।

अंबरीषस्य दायादो युवनाश्वोपरः स्मृतः ॥ हरितो युवनाश्वस्य हरितास्तु यतः स्मृताः ॥ ४० ॥ एते ह्यंगिरसः पक्षे क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ पुरुकुत्सस्य दायादस्त्रसहस्युर्महायशाः ॥ ४१ ॥ नर्मदायां समुत्पन्नः संभूतिस्तस्य चात्मजः ॥ विष्णुवृद्धः सुतस्तस्य विष्णुवृद्धा यतः स्मृताः ॥ ४२ ॥ एते ह्यंगिरसः पक्षे क्षत्रोपेताः समाश्रिताः ॥ संभूतिरपरं पुत्रमनरण्यमजीजनत् ॥ ४३ ॥ रावणेन हतो योऽसौ त्रैलोक्यविजये द्विजाः ॥ बृहदश्वोऽनरण्यस्य हर्यश्वस्तस्य चात्मजः ॥ ४४ ॥ हर्यश्वात्तु दृषद्वत्यां जज्ञे वसुमना नृपः ॥ तस्य पुत्रोभवद्वाजा त्रिधन्वा भवभावितः ॥ ४५ ॥ प्रसादाद्ब्रह्मसूनोर्वै तंडिनः प्राप्य शिष्यताम् ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य तदाज्ञया ॥ ४६ ॥ गणैश्वर्यमनुप्राप्तो भवभक्तः प्रतापवान् ॥ कथं चैवाश्वमेधं वै करोमीति विंचितयन् ॥ ४७ ॥ धनहीनश्च धर्मात्मा दृष्टवान् ब्रह्मणः सुतम् ॥ तंडिसंज्ञं द्विजं तस्माच्छब्धवान्द्विजसत्तमाः ॥ ४८ ॥ नाम्नां सहस्रं रुद्रस्य ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ तेन नाम्नां सहस्रेण स्तुत्वा तण्डिर्महेश्वरम् ॥ ४९ ॥ लब्धवान्गाणपत्यं च ब्रह्मयोनिर्द्विजोत्तमः ॥ ततस्तस्मान्नृपो लब्ध्वा तण्डिना कथितं पुरा ॥ ५० ॥ नाम्नां सहस्रं जप्त्वा वै गाणपत्यमवाप्तवान् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ नाम्नां सहस्रं रुद्रस्य तंडिना ब्रह्मयोनिना ॥ ५१ ॥ कथितं सर्ववेदार्थसंचयं सूत सुव्रत ॥ नाम्नां सहस्रं विप्राणां वक्तुमर्हसि शोभनम् ॥ ५२ ॥ सूत उवाच ॥ सर्वभूतात्मभूतस्य हरस्यामिततेजसः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु नाम्नां शृणुत सुव्रताः ॥ ५३ ॥ यज्जप्त्वा तु मुनिश्रेष्ठा गाणपत्यमवाप्तवान् ॥ ॐ स्थिरः स्थाणुः प्रभुर्भानुः प्रवरो वरदो वरः ॥ ५४ ॥

तत्रत्यनाम्नामत्र प्रायशः साम्यं कचिद्भेदः कल्पमेधवस्थया बोध्यः । तदुक्तं मेघवाहनपर्वणि—“ दश नामसहस्राणि यान्याह प्रपितामहः । तानि निर्मथ्य मनसा दशो घृतमिवोद्धृतम् ॥ ” इति । अत्र नाम्नां शब्दतोर्यतश्च पौनरुक्त्येपि शब्दार्थभेदान्न पौनरुक्त्यं ‘विधिगत एव शब्दः प्रयोक्तव्य’ इति भीमांसकनियमात् अन्यथा ‘अग्नये जुष्टं निर्वपामि’ इत्यत्र बह्व्यादिपदप्रयोगापत्तिर्दुर्वारा । श्रीरुद्रस्यैव विस्वरूपत्वाद्ब्रह्मविष्ण्वादि सर्वशब्दैः स एव प्रतिपाद्यते । तथा च श्रुतयः—“विस्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं

च यत् ॥ सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ एव यो देवानां नामधा एक एव नामानि सर्वाणि यमाविशति ॥ इति श्रुत्युपवर्णितानंतीस्वर्यसंविदानंदैकरसस्य परम-
 शिवस्यानेकार्थानि नामानि कथयति—स्थिर इत्यादिना । सर्वसहस्रनामसु नमःशब्दांतचतुर्थ्यन्तनामप्रयोगस्यैव सर्वसंमतत्वाच्चतुर्थ्यंतनामानि प्रदर्श्यैव व्याख्यायते । शाब्दशास्त्र-
 स्यानंतत्वाद्यावदर्थज्ञानं तल्लेखनं चाशक्यमतः यत्किंचिच्छब्दार्थाः प्रदर्श्यते । स्थिरायेति १ तिष्ठतीति स्थिरः कूटस्थत्वाद्गमनागमनवर्जित इत्यर्थः । स्थाणवे २ तिष्ठत्यस्मिन्निति
 स्थाणुः । तदुक्तं “ संसारमंडपस्यास्य मूलस्तंभाय शंभवे ” इति । प्रभवे ३ प्रभुः सर्वस्वामीत्यर्थः । भानवे ४ भासतीति भानुः सूर्यरूप इत्यर्थः । यद्वा भासयतीति भानुः
 ‘यस्य भासा सर्वमिदं विभाति’ इति श्रुतेः । प्रवराय ५ प्रवरः श्रेष्ठः । यद्वा प्रकर्षेण त्रियते चतुर्विधपुरुषार्थार्थिभिः प्रार्थ्यत इत्यर्थः । वरदाय ६ वरान् भक्ताभिलषितान् ददाति
 वा वरानावरकान्मायाविलासान् ददाति खंडयतीत्यर्थः । वराय ७ वरोऽभीष्टरूपो वा जगदावरक इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ सर्वात्मने ८ सर्वेषामात्मा सर्वात्मा प्रत्यग्रूपः सर्वेषामंतर्या-
 मीत्यर्थः । सर्वविख्याताय ९ सर्वेषां जीवानां विख्यातः नियंतृत्वेन स्वत एव प्रतीयमान इत्यर्थः । सर्वस्मै १० सर्वः विश्वरूप इत्यर्थः । सर्वकराय ११ सर्वं वस्तुजातं करो
 त्युत्पादयतीति सर्वकरः जगदुत्पादानभूत इत्यर्थः । “यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते” इति श्रुतेः । “कजो हेतु” इति टः । अयमेवाग्र एतादृशप्रयोगेषु ज्ञेयः । भवाय १२

सर्वात्मा सर्वविख्यातः सर्वः सर्वकरो भवः ॥ जटी दंडी शिखंडी च सवंगः सर्वभावनः ॥ ५५ ॥ हरिश्च हरिणाक्षश्च सर्वभूतहरः स्मृतः ॥
 प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च शांतात्मा शाश्वतो ध्रुवः ॥ ५६ ॥

भवंत्यस्मिन्निति भवः प्रातिभासिकजगत्सत्ताधिकरणस्थानभूत इत्यर्थः । जटिने १३ जटा लग्नकचास्तद्वान् जटीत्यर्थः । “जटा लग्नकचे मूले” इति विश्वः । व्रीह्यादित्वादिनिः । दंडिने
 १४ दण्डी दंडविशिष्टः । शिखण्डिने १५ मयूरवर्हः शिखंडः तद्वान् शिखंडी अर्जुनप्रसादावसरे धृतकिरातवपुषो मयूरवर्हमुकुटधारणं भारते उक्तम् । एतदेवोपवर्णितं भारतचंपौ
 “ हेरंगंडमदंपकविशेषकांको स्कंधोपवाह्यशिखिपिच्छविलासचूडौ ” इति । सर्वगाय १६ सर्वस्मिन् गच्छतीति सर्वगः । सर्वभावनाय १७ सर्वं विश्वजातं भावयते प्रापयतीति
 सर्वभावनः सर्वप्रापक इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ हरये १८ हरति पातकजातं स्मृतिमात्रेणापनयतीति हरिः । हरिणाक्षाय १९ हरिणवदक्षिणी यस्य स हरिणाक्षः विशालनयन
 इत्यर्थः । सर्वभूतहराय २० सर्वभूतानां हरः सर्वभूतहरः । स्मृताय २१ स्मर्यत इति स्मृतः मुमुक्षुभिः निरंतरं स्मर्यमाण इत्यर्थः । प्रवृत्तये २२ प्रवृत्तिः कर्ममार्गरूप इत्यर्थः ।
 निवृत्तये २३ निवृत्तिर्मोक्षमार्गरूपः । शांतात्मने २४ शांतानां त्यक्तेषणानामात्मा सततं विद्यमान इत्यर्थः । “ यच्चास्य संततो भावस्तस्मादात्मोति गीयते ” इति
 श्रुतेः । शाश्वताय २५ शाश्वन्निरंतरं भवतीति शाश्वतः नित्य इत्यर्थः । ध्रुवाय २६ ध्रुवोऽचल इत्यर्थः ॥ ५६ ॥

लि. पु.

॥१०४॥

श्मशानवासिने २७ श्मशाने सुषुम्नायां वसति तच्छीलः श्मशानवासी । तदुक्तं हठदापिकायाम् सुषुम्ना शून्यपदवीं ब्रह्मरंध्रं महापथः । श्मशानं शांभवी मध्यमार्ग-
श्चेत्येकवाचकाः ॥” इति । भगवते २८ भगवान्यद्गुणैश्चर्यविशिष्टः । तदुक्तं विष्णुपुराणे—“उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भग-
वानिति ॥” इति । खचराय २९ खे हृदयाकाशे चरतीति खचरः । गोचराय ३० गोष्विद्विष्ये चरति विषयरूपेण गच्छति वा गोमिः इन्द्रियैश्चरति विषयान् भुङ्क्ते इति गोचर
इत्यर्थः । अर्दनाय ३१ अर्दयति पापिनं कालांतकरूपेण पीडयति वा अर्दति याचति भैक्ष्यचर्यया चरतीत्यर्थः । अभिवाद्याय ३२ अभिवादयितुं योग्योऽभिवाद्यः सर्वेषां
नमस्कार्य इत्यर्थः । महाकर्मणे ३३ महज्जगत्सर्जनादिकं कर्म यस्य स महाकर्मा । तपस्विने ३४ तप एव स्वं धनं यस्यास्तीति तपस्वी वा तपोविशिष्टः “ तपःसहस्राभ्याम् ”
इति विनिः । भूतधारणाय ३५ भूतानि गगनादीनि धारयतीति भूतधारणः ॥ ५७ ॥ उन्मत्तवेपाय ३६ उन्मत्तवद्भेपो यस्य स उन्मत्तवेपः । दारुवनस्थक्रापिपरीक्षाधर्मागत-
स्यात्रैवोपवर्णितः । प्रच्छन्नाय ३७ प्रकर्षेण च्छन्नः मायाजवनिकया तिरोहित इत्यर्थः । सर्वलोकाय ३८ सर्वान् लोकयतीति सर्वलोकः सर्वदर्शीत्यर्थः । प्रजापतये ३९ प्रजानां

टी. अ.

६५

श्मशानवासी भगवान्खचरो गोचरोर्दनः ॥ अभिवाद्यो महाकर्मा तपस्वी भूतधारणः ॥ ५७ ॥ उन्मत्तवेपः प्रच्छन्नः सर्वलोकः प्रजापतिः ॥
महारूपो महाकायः सर्वरूपो महायशः ॥ ५८ ॥ महात्मा सर्वभूतश्च विरूपो वामनो नरः ॥ लोकपालोऽन्तर्हितात्मा प्रसादोऽभयदो
विभुः ॥ ५९ ॥ पवित्रश्च महांश्चैव नियतो नियताश्रयः ॥ स्वयंभूः सर्वकर्मा च आदिरादिकरो निधिः ॥ ६० ॥

हिरण्यगर्भादीनां पतिः स्वामीत्यर्थः । महारूपाय ४० महदपरिच्छिन्नं रूपं यस्य स महारूपः “ महतो महीयान् ” इति श्रुतेः । महाकायाय ४१ महान् कयो विराड्रूपं यस्य
स महाकायः । सर्वरूपाय ४२ सर्वं दृश्यमात्रं रूपं यस्य स सर्वरूपः । महायशसे ४३ महत् सर्वातिशयितं यशो यस्य स महायशः ॥ ५८ ॥ महात्मने ४४ महांश्चासावात्मा
च महात्मा व्यष्टिजीवपूज्यः समष्टिरूप इत्यर्थः । सर्वभूताय ४५ सर्वं विश्वं भूतमुत्पन्नं यस्मादसौ सर्वभूतः । विरूपाय ४६ विरूपः शरभपक्षिरूप इत्यर्थः । इयं कथात्रैव विस्तर-
रणोक्ता । वामनाय ४७ वामनो ह्रस्वरूप इत्यर्थः । नराय ४८ नरः पुरुषरूपो वा नरावताररूप इत्यर्थः । लोकपालाय ४९ लोकान् भूरादीन् पालयतीति लोकपालः । अंतर्हि-
तात्मने ५० अंतर्हितः आविद्यकादाहंकारादिना तिरोहितः आत्मा अखंडैकसस्वरूपं यस्य सोऽन्तर्हितात्मा । प्रसादाय ५१ प्रकर्षेण सादयति मोक्षाख्यपरमगतिं प्रापयतीति
प्रसादः । यद्वा प्रसादः प्रसन्नतारूप इत्यर्थः । अभयदाय ५२ अभयं स्वात्मैक्यं ददातीत्यभयदः । तदुक्तं भागवते—“ मयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यात् ” इति । विभवे
५३ विभुर्व्यापक इत्यर्थः । “ तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ” इति श्रुतेः ॥ ५९ ॥ पवित्राय ५४ पवित्रः पावनः । महते ५५ महान्पूज्य इत्यर्थः । नियताय ५६ नियतः निगृही-

॥१०४॥

तेन्द्रियवृत्तिरित्यर्थः । नियताश्रयाय ५७ नियतो नित्यः आश्रयो यस्य स नियताश्रयः । स्वयंभुवे ५८ स्वयमेव भवतीति स्वयंभूः तत्संज्ञकलिंगरूप इत्यर्थः । सर्वकर्मणे ५९ सर्वकर्मा विश्वकर्मरूप इत्यर्थः । आदये ६० आदिः प्रथमः “ यो देवानां प्रथमं पुरस्तात् ” इति श्रुतेः । आदिक्राय ६१ आदिं हिरण्यगर्भं करोतीत्यादिकरः “ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वम् ” इति श्रुतेः । निधये ६२ निधिरक्षयः पञ्चशंखादिरूप इत्यर्थः ॥ ६० ॥ सहस्राक्षाय ६३ सहस्राण्यपरिमितान्यक्षीणि यस्य स सहस्राक्षः विश्वरूपत्वादि-
त्यर्थः । विशालाक्षाय ६४ विस्तृतचन्द्रसूर्यरूपनयनविशिष्ट इत्यर्थः । सोमाय ६५ सोमा उमासहित इत्यर्थः । नक्षत्रसाधकाय ६६ न क्षरंति तानि नक्षत्राणि साधयति क्रमशः चन्द्रादिग्रहरूपेणाक्रमतीति नक्षत्रसाधकः । चंद्राय ६७ सूर्याय ६८ ज्ञानये ६९ केतवे ७० इमानि तत्तद्ग्रहरूप इति स्पष्टान्येव । ग्रहाय ७१ गृह्णातीति ग्रहः वृष्ट्यवग्रहकारको भौम इत्यर्थः । ग्रहपतये ७२ ग्रहाणां पतिः गुरुरित्यर्थः । मताय ७३ मतो बुध इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ राज्ञे ७४ राजते परमभासा शोभतीति राजा शुक्र इत्यर्थः । राज्योदयाय ७५ राज्यस्य उदयो यस्मादसौ राज्योदयः गहुरित्यर्थः । अत एव नरपतिजयचर्यारूपस्वरशास्त्रे राहोः प्राधान्यं संगतम् । कर्त्रे ७६ करोतीति कर्ता जगत्सर्जनव्यापारा-

सहस्राक्षो विशालाक्षः सोमो नक्षत्रसाधकः ॥ चन्द्रः सूर्यः ज्ञानिः केतुर्ग्रहो ग्रहपतिर्मतः ॥ ६१ ॥ राजा राज्योदयः कर्ता मृगबाणार्पणो
घनः ॥ महातपा दीर्घतपा अदृश्यो धनसाधकः ॥ ६२ ॥ संवत्सरः कृतो मंत्रः प्राणायामः परंतपः ॥ योगी योगो महाबीजो महारेतो
महाबलः ॥ ६३ ॥

श्रय इत्यर्थः । मृगबाणार्पणाय ७७ बाणमर्पयतीति बाणार्पणः मृगस्य मृगरूपधारिणो ब्रह्मणः बाणार्पणः मृगबाणार्पणः । एतदेवोपवर्णितं महिम्नस्तोत्रे—“ प्रजानाथं नाथ
प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं गतं रोहिद्धतां रिरभीयधुमृष्यस्य वपुषा । धनुष्पाणेर्यातं दिवमपि सपत्राकृतममुं त्रसंतं तेऽद्यापि त्यज्जाति न मृगव्याधरभसः ” इति । घनाय
७८ घनो मेघरूपः । महातपसे ७९ महत्सर्वातिशयितं तपो यस्य स महातपाः । दीर्घतपसे ८० दीर्घं चिरकालं तपो यस्य स दीर्घतपाः अजरामरत्वादित्यर्थः । अदृश्याय ८१
न दृश्योऽदृश्यः सर्वोपार्पणीन्द्रिय इत्यर्थः । धनसाधकाय ८२ धनं साधयति कामुकभक्तेभ्यः प्रतिपादयतीति धनसाधकः ॥ ६२ ॥ संवत्सराय ८३ संवत्सरः प्रभवादिकरूप
इत्यर्थः । कृताय ८४ कृतः कृतयुगरूप इत्यर्थः । मंत्राय ८५ मननात्रायत इति मंत्रः प्रणवादिरूप इत्यर्थः । प्राणायामाय ८६ प्राणायामो योगांगरूप इत्यर्थः । परंतपाय
८७ परानसुरान्तापयतीति परंतपः । योगिने ८८ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्ताद्विशिष्ट इत्यर्थः । योगाय ८९ योगः समाधिरूप इत्यर्थः । महाबीजाय ९० महत्पूज्यं बीजं यस्य सः
महाबीजः । महारेतसे ९१ महन्महत्तत्त्वं रेतो यस्य स महारेता इत्यर्थः । महाबलाय ९२ महदतुलं बलं यस्य स महाबलः ॥ ६३ ॥

लि. पु.
॥१०५॥

सुवर्णरेतसे ९३ सुवर्णं रेतो यस्य स सुवर्णरेताः । सर्वज्ञाय ९४ सर्वं वस्तुजातं जानाति युगपत्पश्यतीति सर्वज्ञः । सुबीजाय ९५ सु शोभनमवर्णं बीजं वीर्यं यस्य सः सुबीजः ।
वाङ्मनिकेतेषु पुत्रजननादित्यर्थः । वृषवाहनाय ९६ वृषो नान्दिकेश्वरः वाहनं यस्य स वृषवाहनः । दशबाहवे ९७ दशबाहुर्दशभुजः । अनिमिषाय ९८ अनिमिषो निमेषरहित
इत्यर्थः । नीलकण्ठाय ९९ नीलकण्ठो नीलग्रीव इत्यर्थः । उमापतये १०० उमा प्रणवरूपिणी चिच्छक्तिः तस्याः पतिः स्वामी । तदुक्तं पञ्चाशीतितमे श्रीशिवेन देव्यै—“उकारं
च मकारं च अकारं च क्रमेण वै । त्वदीयं प्रणवं विद्धि त्रिमात्रं प्लुतमुत्तमम् ॥” इति । तथा च उम इति देवीप्रणवाददन्तत्वाद्यापि कृते उमेति रूपं ज्ञेयम् । अत एव केनोपनिषदि
ब्रह्म विद्यैवोमेत्युक्तम् । इति प्रथमशतकं समाप्तम् ॥ ६४ ॥ विश्वरूपाय १ विश्वं रूपं यस्य स विश्वरूपः । स्वयंश्रेष्ठाय २ स्वयमेव श्रेष्ठः अन्यानपेक्ष्यश्रेष्ठश्चाविशिष्ट इत्यर्थः ।
बलवीराय ३ बलेन स्वसामर्थ्येन वीरो विक्रांत इत्यर्थः । बलाग्रण्ये ४ बलेन सामर्थ्येन अग्रणीः स्वभक्तान्सर्वश्रेष्ठस्थानप्रापक इत्यर्थः । गणकर्त्रे ५ गणान् स्वसेवकसंघान्करोति
उत्पादयतीति गणकर्ता । गणपतये ६ गणानां प्रमथादीनां पतिः स्वामी । अस ७ दिश एव वासो यस्य स दिग्वासाः । काम्याय ८ कामयितुं स्पृहयितुं योग्यः काम्यः ॥ ६५ ॥

सुवर्णरेताः सर्वज्ञः सुबीजो वृषवाहनः ॥ दशबाहुस्त्वनिमिषो नीलकण्ठ उमापतिः ॥ ६४ ॥ विश्वरूपः स्वयंश्रेष्ठो बलवीरो बलाग्रणीः ॥
गणकर्ता गणपतिर्दिग्वासाः काम्य एव च ॥ ६५ ॥ मंत्रवित्परमो मंत्रः सर्वभावकरो हरः ॥ कमण्डलुधरो धन्वी बाणहस्तः कपालवान्
॥ ६६ ॥ शरी शतघ्नी खड्गी च पट्टिशी चायुधी महान् ॥ अजश्च मृगरूपश्च तेजस्तेजस्करो विधिः ॥ ६७ ॥

मंत्रविदे ९ मंत्रान् सार्धत्रिकोट्यन् वेत्तीति मंत्रवित् । परमाय १० परमः सर्वोत्कृष्ट इत्यर्थः । मंत्राय ११ मंत्रो गुप्तसंभाषणीय इत्यर्थः । सर्वभावकराय १२ सर्वान् भावान्
उत्पत्त्यादीन् करोति तच्छीलः सर्वभावकरः । हराय १३ हरति स्मृतिमात्रेण भक्तानिष्टं नाशयतीति हरः । कमण्डलुधराय १४ कमण्डलोरुदकपात्रस्य धरः कमण्डलुधरः । धन्विने
१५ धन्वमाजगव यस्यास्तीति धन्वी । बाणहस्ताय १६ बाणो विष्णुरूपः हस्ते यस्य स बाणहस्तः । तदुक्तं महिम्नि—‘रथचरणपाणिः शरः’ इति । कपालवते १७ कपालं
ब्रह्मकपालं विद्यते यस्य स कपालवान् ॥ ६६ ॥ शरिणे १८ शरी बाणविशिष्ट इत्यर्थः । शतघ्निने १९ शतघ्नीशक्तिविशिष्ट इत्यर्थः । अत्र व्रीह्यादित्वादिनिः । खड्गिने
२० खड्गश्चन्द्रहास संज्ञस्तद्विशिष्ट इत्यर्थः । पट्टिशिने २१ पट्टिशः सरलाकृतखड्गविशेषस्तद्विशिष्टः । आयुधिने २२ आयुधं स्वकीयासाधारणं शूलं तद्विशिष्ट इत्यर्थः ।
महते २३ महान् महत्तत्त्वरूप इत्यर्थः । अजाय २४ न जायत इत्यजः पूर्वसिद्ध इत्यर्थः । मृगरूपाय २५ मृगमन्वेष्ट्य रूपं यस्य स मृगरूपः । अत्र घञर्थे कः । तेजसे
२६ तेजस्तेजोरूपः । तेजस्कराय २७ तेजः करोतीति तेजस्करः । विधये २८ विधिब्रह्मरूप इत्यर्थः ॥ ६७ ॥

टी. अ.
६५

॥१०५॥

उष्णीषिणे २९ उष्णीषं शिरोवेष्टनं तद्विशिष्ट इत्यर्थः । उष्णीषवस्त्रं सद्योजाताद्यवतरेणैवोक्तम् । सुवक्रश्च ३० शोभनं वक्रं मुखं यस्य स सुवक्रः । उदग्राय ३१ उदग्रः
 ऊर्जितरूप इत्यर्थः । विनताय ३२ विनतो नम्र इत्यर्थः । दीर्घाय ३३ दीर्घास्त्युच्च इत्यर्थः । हरिकेशाय ३४ हरिर्विष्णुः कः ब्रह्मा तयोरीशः स्वामीत्यर्थः । सुतीर्थाय ३५ शोभ
 नानि तीर्थानि पुष्कराद्यादीनि यस्मादसौ सुतीर्थः । कृष्णाय ३६ कृष्णः कृष्णवर्णविशिष्टः तच्च अवोरावतारे अस्मिन्नेवोक्तम् ॥ ३८ ॥ शृगालरूपाय ३७ शृगालेन तत्संज्ञक
 दैत्यहननहेतुना रूप्यते प्रशस्यत इति शृगालरूपः । तदुक्तं दिनवतितमे “पुरा जंबुकरूपेण असुरो देवकंदकः । निहृदो हिमवत्पुत्रि जंबुकेशस्ततो ह्यहम् ॥” इति । सर्वा
 र्थाय ३८ सर्वे धनादयोर्थाः यस्मादसौ सर्वार्थः । मुंडाय ३९ मुंडः परित्राडरूप इत्यर्थः । सर्वशुभंकराय ४० सर्वस्मिन् शुभं भक्तकल्याणं करोतीति सर्वशुभंकरः । यद्वा
 सर्वेषां शुभंकरः कल्याणकर्तेत्यर्थः । बाहुलकात्खच् । सिंहशार्दूलरूपाय ४१ सिंहः शार्दूलो व्याघ्रः तौ देवीवाहनभूतौ रूपयति प्रशंसतीति सिंहशार्दूलरूपः । गंधकारिणे ४२
 गंधान्कस्तूर्यादीन्करोतीति गंधकारी । कपर्दिने ४३ कपर्दो जटाजूटस्तद्विशिष्ट इत्यर्थः ॥ ६९ ॥ ऊर्ध्वरेतसे ४४ ऊर्ध्वरता अविप्लुतब्रह्मचर्य इत्यर्थः । संधिरार्यः । ऊर्ध्व

उष्णीषी च सुवक्रश्च उदग्रो विनतस्तथा ॥ दीर्घश्च हरिकेशश्च सुतीर्थः कृष्ण एव च ॥ ६८ ॥ शृगालरूपः सर्वार्थो मुंडः सर्वशुभंकरः ॥
 सिंहशार्दूलरूपश्च गंधकारी कपर्दीपि ॥ ६९ ॥ ऊर्ध्वरेतोर्ध्वलिङ्गी च ऊर्ध्वशायी नभस्तलः ॥ त्रिजटी चीरवासाश्च रुद्रः सेना पति
 विभुः ॥ ७० ॥ अहोरात्रं च नक्तं च तिग्ममन्युः सुवर्चसः ॥ गजहा दैत्यहा कालो लोकधाता गुणाकरः ॥ ७१ ॥

लिङ्गिने ४५ ऊर्ध्वं सर्वोपरि लिङ्गं यस्यास्तीति ऊर्ध्वलिङ्गी । ऊर्ध्वशायिने ४६ ऊर्ध्वमंतरेक्षे शत तच्छैल ऊर्ध्वशायी । नभसे ४७ नभो गगनरूप इत्यर्थः । तलाय ४८ तलः
 पातालरूप इत्यर्थः । त्रिजटिने ४९ त्रयाणां सत्त्वादिगुणानां जटा मूलं त्रिजटा प्रकृतिर्यस्यास्तीति त्रिजटी “जटा लग्नकचे मूले” इति विश्वः । चीरवासे ५० चोरं वध्वां वा
 इत्यर्थः । विभवे ५४ विशेषणं भवति स्वाविर्भावान्करोतीति विभुः ॥ ७० ॥ अहोरात्राय ५५ अहश्च रात्रिश्चानयोः समाहारः अहोरात्रं तद्रूप इत्यर्थः । नक्ताय ५६ नक्तत्रतरूप इत्यर्थः ।
 तिग्ममन्यवे ५७ तिग्मः तीक्ष्णो मन्युर्यस्य स तिग्ममन्युः । सुवर्चसाय ५८ शोभनं वर्चो दीप्तिर्यस्य स सुवर्चसः । अत्र योगविभागात्समासांतोऽच् । गजने ५९ गजं गजासुरं
 हन्ति इति गजहा । दैत्यघ्ने ६० दैत्यान्दिदतिपुत्रान् हन्तीति दैत्यहा । कालाय ६१ कालो निमेषादिरूप इत्यर्थः । लोकधात्रे ६२ लोकानां चतुर्दशभुवनानां धाता आधारभूत
 इत्यर्थः । गुणाकराय ६३ गुणानां षोडशाध्यायोक्तयोगादिगुणानां वा नैय्यायिकोक्तरूपादिचतुर्विंशतिगुणानामाकरः खनीभूत इत्यर्थः ॥ ७१ ॥

लि.पु.

॥१०६॥

सिंहशार्दूलरूपाणामार्द्रचर्मांबरधराय ६४ सिंहशार्दूलरूपा ये स्वमक्ताः तेषां चार्द्रं सद्योद्धृतं यच्चर्म तदंबरं धरतीति धराः । कालयोगिने ६५ कालवंचको योगो कालयोगी । महानादाय ६६ महानत्युच्चः नादो यस्य स महानादः । सर्वावासाय ६७ सर्वस्य विश्वस्यावासो वसतिस्थानमित्यर्थः । चतुष्पथाय ६८ चतुर्णां धर्मादिपुरुषार्थानां पंथाः मार्गरूपः । यद्वा चत्वारः ब्रह्मचर्यादयः पंथानो यस्मादिति चतुष्पथः ॥ ७२ ॥ निशाचराय ६९ निशायां रात्रौ चरतीति निशाचरः निर्ऋत्यादिरक्षोरूप इत्यर्थः । प्रेतचारिणे ७० प्रेतने चरति तच्छीलः प्रेतचारी चायुंढारूपः 'चायुंढा शब्दाहना' इत्युक्तत्वात् । सर्वदर्शिने ७१ सर्वं पश्यतीति सर्वदर्शी । महेश्वराय ७२ महांतो ब्रह्मेन्द्रादय ईश्वराः यस्मात्स महेश्वरः । बहुने ७३ बहुः अनेकरूप इत्यर्थः । भूताय ७४ भूतोऽतीतकालरूप इत्यर्थः । बहुधनाय ७५ बहु अपरिभितं धनं यस्मादसौ बहुधनः । सर्वसाराय ७६ सर्वस्य सारो बलरूप इत्यर्थः । "सारो बले स्थिरांशे च" इत्यमरः । अमृतेश्वराय ७७ अमृतस्य मोक्षस्येश्वरः अमृतेश्वरः ॥ ७३ ॥ नृत्यप्रियाय ७८ नृत्यं नर्तनं तांडवरूपं प्रियं यस्य स नृत्यप्रियः । नित्यनृत्याय ७९ नित्यं सततं नृत्यं यस्य स नित्यनृत्यः । नर्तनाय ८० नर्तयतीति नर्तनः सर्वप्रेरक इत्यर्थः । सर्वसाधकाय ८१ सर्वं साधयति सिद्धिं प्रापयतीति सर्वसाधकः सकामुकाय ८२ सकामुको धनुःसहित इत्यर्थः । महाबाहवे ८३ महांतः बाहवो यस्य स महाबाहुः । महाघोराय ८४ महांश्रासौ घोरश्च महाघोरः महाप्रलयकारक सिंहशार्दूलरूपाणामार्द्रचर्मांबरधरः ॥ कालयोगी महानादः सर्वावासश्चतुष्पथः ॥ ७२ ॥ निशाचरः प्रेतचारी सर्वदर्शी महेश्वरः ॥ बहु भूतो बहुधनः सर्वसारोऽमृतेश्वरः ॥ ७३ ॥ नृत्यप्रियो नित्यनृत्यो नर्तनः सर्वसाधकः ॥ सकामुको महाबाहुर्महाघोरो महातपाः ॥ ७४ ॥ महाशरो महापाशो नित्यो गिरिचरो मतः ॥ सहस्रहस्तो विजयो व्यवसायो ह्यनिन्दितः ॥ ७५ ॥ अमर्षणो मर्षणात्मा यज्ञहा काम नाशनः ॥ दक्षहा परिचारी च प्रहसो मध्यमस्तथा ॥ ७६ ॥

इत्यर्थः । महातपसे ८५ महत्तपो यस्य स महातपाः ॥ ७४ ॥ महाशराय ८६ महान् त्रिपुरदाहकः शरो यस्य स महाशरः । महापाशाय ८७ महान्पाशः मायारूपो यस्य स महापाशः । नित्याय ८८ नित्यो ध्वंसाप्रतियोगी इत्यर्थः । गिरिचराय ८९ गिरिषु कैलासादिषु चरतीति गिरिचरः । अमताय ९० अमतो विकृताकृतिधारणादारुणस्थ ऋष्यादिभिरज्ञात इत्यर्थः । सहस्रहस्ताय ९१ सहस्रहस्तोऽसंख्यातबाहुर्इत्यर्थः । विजयाय ९२ विशेषेण जयो रामपार्थादीनां यस्माद्यत्प्रसादादसौ विजयः । व्यवसायाय ९३ विशेषेण अवसीयते मुनिभिर्निश्चीयते इति व्यवसायः । अनिदिताय ९४ न निर्दितो निर्दिताः सर्वदोषरहित इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ अमर्षणाय ९५ नास्ति मर्षणं यस्य सोऽमर्षणः पापादिति तिक्षाशून्य इत्यर्थः । मर्षणात्मने ९६ मर्षणो भक्तापराधतितिक्षुरात्मा स्वभावो यस्य स मर्षणात्मा । यज्ञे ९७ यज्ञं मृगरूपेण दक्षमखे धावंतं हन्तीति यज्ञहा । कामनाशनाय ९८ कामः नश्यत्यनेन कामनाशनः । दक्षणे ९९ दक्षं दक्षप्रजापतिं हंतीति दक्षहा । परिचारिणे २०० परितः सर्वतः चरणशीलः परिचारी । द्वितीयं शतकं समाप्तम् ॥ प्रहसाय १ प्रकर्षेण हसतीति प्रहसः । तदुक्तं शिवकवचे—“स्फुटाट्टहासोच्चलिताङ्कोशः” इति । मध्यमाय २ मध्ये मध्यशरीरे भवतीति मध्यमो रुद्ररूपः । तदुक्तं पाद्रे—“मध्यतो रुद्रमीशानम्” इति ॥ ७६ ॥

टी.अ.

६५

॥१०६॥

तेजस ३ तेजो वह्निरूपः । “ रुद्रो वा एष यदाग्रितः ” इति श्रुतेः । अग्रविदितो अग्रविदितः अग्रविदितः अग्रविदितः अग्रविदितः अग्रविदितः । वलवते ५ वलं शरीरसामर्थ्यं विद्यते यस्य स वलवान् । विदिताय ६ वित् ब्रह्मज्ञानं संजातं यस्य स विदितः ब्रह्मविदूषः । “ ब्रह्मविद्वद्भिरुच्यते भवति ” इति श्रुतेः । अभ्युदिताय ७ अभितः अरूपमरसमित्यादि निषेधमुत्पन्नैव उदितः वेदैरप्युक्त इत्यर्थः । अवहवे ८ अवहुरेकरूपः । “ एकं सदिष्टा बहुधा वदन्ति ” इति श्रुतेः । गंभीरघोषाय ९ गंभीरः घोषो यस्य स गंभीरघोषः समुद्ररूप इत्यर्थः । योगात्मने १० योगः समाधिरात्मा स्वरूपं यस्य स योगात्मा । यज्ञघ्ने ११ यज्ञं दक्षयागं हन्तीति यज्ञहा । कामनायै १२ कामनां मुमुक्षा तद्रूप इत्यर्थः । अशनाय १३ अश्रातीत्यशनः । नन्दादित्वाल्ल्युः । सर्वजगद्रक्षक इत्यर्थः ॥७७॥ गंभीररोषाय १४ गंभीरोऽपारो रोषो यस्य स गंभीररोषः । गंभीराय १५ गंभीरोऽक्षोभ्य इत्यर्थः । गंभीरबलवाहनाय १६ गंभीरमक्षोभ्यं बलवाहनं यस्य स गंभीरबलवाहनः । न्यग्रोधरूपाय १७ न्यग्रोधैः रोहतीति न्यग्रोधः संसारवृक्षस्तं रूपयति उत्पादयतीति न्यग्रोधरूपः । न्यग्रोधाय १८ न्यग्रोधो वटवृक्षस्वरूप इत्यर्थः । विश्वकर्माणे १९ विश्वं ब्रह्मांडं कर्म यस्य स विश्वकर्मा । विश्वभुजे २० विश्वं भुनक्ति पालयतीति विश्वभुक् ॥७८॥

तेजोपहारी बलवान्विदितोऽभ्युदितो बहुः ॥ गंभीरघोषो योगात्मा यज्ञहा कामनाऽशनः ॥ ७७ ॥ गंभीररोषो गंभीरो गंभीरबलवाहनः ॥ न्यग्रोधरूपो न्यग्रोधो विश्वकर्मा च विश्वभुक् ॥ ७८ ॥ तीक्ष्णोपायश्च हर्यश्चः सहायः कर्मकालवित् ॥ विष्णुः प्रसादितो यज्ञः समुद्रो वडवामुखः ॥ ७९ ॥ हुताशनसहायश्च प्रशांतात्मा हुताशनः ॥ उग्रतेजा महातेजा जयो विजयकालवित् ॥ ८० ॥

तीक्ष्णाय २१ तीक्ष्णो निश्चितरूपः । अपायाय २२ अपगतः आयोऽभक्तधनादिप्राप्तिरूपो यस्मादसौ अपायः । हर्यश्वाय २३ हरिर्विष्णुरश्वो वाहनं यस्य स हर्यश्चः । सहायाय २४ सहायः स्वभक्तसाहायक इत्यर्थः । कर्मणे २५ कर्म इष्टापूर्तादि तद्रूप इत्यर्थः । कालविदे २६ कालं सर्वेषामिष्टानिष्टसमर्थं वेत्तीति कालवित् । विष्णवे २७ विष्णुस्तत्सङ्गक पालकमूर्तिः । प्रसादिताय २८ प्रसादितोऽसुरादिभयत्राणार्थं देवैः स्तुत इत्यर्थः । यज्ञाय २९ यज्ञो देवपूजारूपः । समुद्राय ३० समुद्रः सागररूप इत्यर्थः । वडवामुखाय ३१ वडवामुखः समुद्रजलशोषकाग्निरूपः ॥ ७९ ॥ हुताशनसहायाय ३२ हुताशनस्य वद्वेः सहायो वायुरूपः । प्रशांतात्मने ३३ प्रशांतः आत्मा स्वरूपं यस्य स प्रशांतात्मा । हुताशनाय ३४ हुतं विधिवत्प्रक्षिप्तं हविः अश्रातीति हुताशनः । उग्रतेजसे ३५ उग्रं दाहकं तेजो यस्य स उग्रतेजाः वह्निरूप इत्यर्थः । महातेजसे ३६ महद्विस्वप्रकाशकं तेजो यस्य सः महातेजाः सूर्यरूप इत्यर्थः । जयाय ३७ जयो जयरूपः । विजयकालविदे ३८ विजयकालं वेत्तीति विजयकालवित् ॥ ८० ॥

लि. पु.

१०७॥

ज्योतिषामयनाय ३९ ज्योतिषामयनं स्थानभूतः । सिद्धये ४० सिद्धिरीप्सितफलप्राप्तिस्तद्रूपः । संधये ४१ संधिः शत्रोर्मैत्रीकरणं तद्रूपः । विग्रहाय ४२ विग्रहः कलहस्तद्रूपः । खड्गिने ४३ खड्गस्तत्संज्ञको मृगस्तद्विशिष्ट इत्यर्थः । शंखिने ४४ शंखी शंखविशिष्ट इत्यर्थः । जटिने ४५ जटा जगन्मूलं यस्मिन्नस्तीति जटी । ज्वालिने ४६ ज्वालाः संति यस्मिन्निति ज्वाली अर्धिरादिमार्गरूपः । खचराय ४७ खे आकाशे चरतीति खचरः । द्युचराय ४८ दिवि चरतीति द्युचरः । बलिने ४९ बलं सैन्यं यस्यास्तीति बली ॥ ८१ ॥ वैणविने ५० वैणवं वैणुवाद्यं यस्यास्तीति वैणवी । पणविने ५१ पणवस्तत्संज्ञकवाद्यं यस्यास्तीति पणवी । कालाय ५२ कालो मृत्युरूपः । कालकंठाय ५३ कालः कृष्णवर्णः कंठो यस्य स कालकण्ठः । कटंकटाय ५४ कटं गजाननगस्तकं कटति प्रेम्णा वरयतीति कटंकटः । नक्षत्रविग्रहाय ५५ नक्षत्राणि विग्रहे यस्य स नक्षत्रविग्रहः शिशुमाररूप इत्यर्थः । भावाय ५६ भावः श्रद्धारूप इत्यर्थः । निभावाय ५७ निभावो जगदात्यंतिकसत्ता यस्मादसौ निभावः । सर्वतोमुखाय ५८ सर्वतः मुखानि यस्य स सर्वतोमुखः “विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मुखः” इति श्रुतेः ॥ ८२ ॥ विमोचनाय ५९ विशेषेण मोचयतीति विमोचनः चतुर्विंशतितत्त्वबंधमोचक इत्यर्थः । शरणाय ६० शरणो भक्तजन

ज्योतिषामयनं सिद्धिः संधिर्विग्रह एव च ॥ खड्गी शंखी जटी ज्वाली खचरो द्युचरो बली ॥ ८१ ॥ वैणवी पणवी कालः कालकंठः कटं कटः ॥ नक्षत्रविग्रहो भावो निभावः सर्वतोमुखः ॥ ८२ ॥ विमोचनस्तु शरणो हिरण्यकवचोद्भवः ॥ मेखलाकृतिरूपश्च जलाचारः स्तुतस्तथा ॥ ८३ ॥ वीणी च पणवी ताली नाली कलिकटुस्तथा ॥ सर्वतूर्यनिनादी च सर्वव्याप्यपरिग्रहः ॥ ८४ ॥

रक्षकः । हिरण्यकवचोद्भाय ६१ हिरण्यकवचो हिरण्यगर्भस्तस्य उद्भव उत्पत्तिर्यस्मादसौ हिरण्यकवचोद्भवः । मेखलायै ६२ मेखला लिंगपरिणालिका तद्रूपः । कृतिरूपाय ६३ कृतिर्यत्नः रूपं यस्य स कृतिरूपः । जलाचाराय ६४ आ समंताच्चारः संचारो आचारः जलस्य भागीरथ्युदकस्य आचारो यस्मिन्नसौ जलाचारः । स्तुताय ६५ स्तुतो भगीरथादि कृतस्तुतिविषयः ॥ ८३ ॥ वीणिन ६६ वीणी वीणावाद्यविशिष्टः । पणावन ६७ पणो व्यवहारः तं वाति गच्छतीति पणवः सोस्यास्तीति पणवी । तालिने ६८ तालाख्यवाद्य विशिष्टः “वाद्यभांडे तु कांसस्य तालं” इति विश्वः । नालिने ६९ नालं सरोजदंडः अस्ति यस्येति नाली पद्मनाभत्वाद्वा पद्महस्तत्वादित्यर्थः । कलिकटवे ७० कलेः कलिर्गस्य कटुः अप्रियः तद्धर्मनिवारकत्वादित्यर्थः । सर्वतूर्यनिनादिने ७१ सर्वतूर्याणि वाद्यानि निनादयति वादयति तच्छीलः सर्वतूर्यनिनादी । सर्वव्याप्यपरिग्रहाय ७२ सर्वव्याप्यः सर्वसूक्ष्मः परिग्रहो यस्य स सर्वव्याप्यपरिग्रहः । “अणोरणीयान्” इति श्रुतेः ॥ ८४ ॥

टी. अ.

६५

॥ १०७ ॥

व्यालरूपिणे ७३ व्यालरूपं वासुकिरूपं यस्यास्तीति व्यालरूपी । बिलावासीने ७४ बिले वासोति बिलावासी । गुहावासिने ७५ गुहायां बुद्धी वसति तच्छीलः गुहावासी । तरंगविदे ७६ तरंगान् समुद्राद्गर्मांन् वेत्तीति तरंगवित् । वृक्षाय ७७ वृक्षो विश्वसंज्ञक इत्यर्थः । श्रीमालकर्मणे ७८ श्रीमालं लक्ष्मीक्षेत्रं कर्म पूजादिकं यस्य श्रीमालकर्मा । “मालं क्षेत्रे जले ” इति विश्वः । सर्वबंधविमोचनाय ७९ सर्वबंधा अविद्याकामादिरूपाः सुच्यतेऽनेनेति सर्वबंधविमोचनः ॥ ८५ ॥ बंधनाय ८० बंधयत्यविद्यादिनाऽभक्तान्वंधयुक्तान् कारयतीति बंधनः । सुरेन्द्राणां युधि शत्रुविनाशनाय ८१ सुरेन्द्राणां देवस्वामिनां युधि संग्रामे शत्रून्दैत्यादीन् विनाशयति पराभावयतीति शत्रुविनाशनः । सख्ये ८२ सखा जीवस्य मित्रम् “ सुपर्णावेतौ सट्शौ सखायौ ” इति श्रुतेः । प्रवासाय ८३ प्रकर्षणं वासो यस्मिन्निति प्रवासः सकञ्चनिवासभूत इत्यर्थः । दुर्वापाय ८४ दुःखेनातिकृच्छ्रेण बाण्डुं मनोनिर्वापं कर्तुं योग्यो दुर्वापः । वपधातोर्णिजंतात्खल् । सर्वसाधुनिपेविताय ८५ सर्वसाधुभिः निपेवितः अत्यंतसेवित इत्यर्थः ॥ ८६ ॥ प्रस्कंदाय ८६ प्रकर्षणं स्कंदयति ब्रह्मादीनापि स्वस्थानेभ्यः चालयतीति प्रस्कंदः । अविभावाय ८७ न विभावः विशिष्टैश्वर्यं यस्मादित्यविभावः । तुल्याय ८८

व्यालरूपी बिलावासी गुहावासी तरंगवित् ॥ वृक्षः श्रीमालकर्मा च सर्वबंधविमोचनः ॥ ८५ ॥ बंधनस्तु सुरेन्द्राणां युधि शत्रुविनाशनः ॥ सखा प्रवासो दुर्वापः सर्वसाधुनिपेवितः ॥ ८६ ॥ प्रस्कंदोऽप्यविभावश्च तुल्यो यज्ञविभागवित् ॥ सर्ववासः सर्वचारी दुर्वासा वासवो मतः ॥ ८७ ॥ हैमो हेमकरो यज्ञः सर्वधारी धरोत्तमः ॥ आकाशो निर्धिरूपश्च विवासा उरगः खगः ॥ ८८ ॥

तुल्यो निष्पक्षपातः । यज्ञविभागविदे ८९ यज्ञविभागानिभिष्टोमादिसर्वक्रतुमेदान् जानातीति यज्ञविभागवित् । सर्ववासाय ९० सर्वं वास्यते वेष्टयते अनेनेति सर्ववासः । “ ईशा वास्यमिदं सर्वम् ” इति श्रुतेः । सर्वचारिणे ९१ सर्वस्मिन् चरतीति सर्वचारी । दुर्वाससे ९२ दुर्वासास्तत्संज्ञकमुनिरूप इत्यर्थः । वासवाय ९३ वासव इन्द्ररूपः । मताय ९४ मतोऽद्वैतादिमतरूपः ॥ ८७ ॥ हैमाय ९५ हैमः सुवर्णविकाररूपः । हेमक्राय ९६ हेम सुवर्णं करोति तच्छीलः हेमकरः । यज्ञाय ९७ यज्ञः संगतिकरणः तद्रूपः । सर्वधारिणे ९८ सर्वमनंतब्रह्मांडसमूहं धरति तच्छीलः सर्वधारी । धरोत्तमाय ९९ धरेषु धारणकर्तृषु शेषादिष्वपि उत्तमः श्रेष्ठः तेषामपि धारणकर्तृत्वादित्यर्थः । आकाशाय १०० अति वा विगतं वासः आच्छादकं यस्य स विवासाः । उरगाय ३ उरसा गच्छतीत्युरगः सपरूप इत्यर्थः । खगाय ४ खेगगने गच्छतीति खगः पक्षिरूप इत्यर्थः ॥ ८८ ॥

लि. पु.

१३०८॥

मिश्रं ५ मिश्रुः संन्यस्तरूपः । मिश्रुर्लपिणे ६ मिश्रुं संन्यासिनं रूपयति प्रशंसतीति मिश्रुरूपी । रौद्ररूपाय ७ रौद्रं भयंकरं रूपं यस्य स रौद्ररूपः । सुरूपवते ८ सुरूपं शांतं रूपं विद्यते यस्य स सुरूपवान् “तस्यैते तनुवौ वोरान्या शिवान्या ” इति श्रुतेः । वसुरेतसे ९ वसु हाटकं रेतो यस्य स वसुरेताः । “वसु हाटकेषु च ” इति विश्वः । सुवर्चस्विने १० शोभनं वर्चोस्ति यस्य स सुवर्चस्वी । वसुवेगाय ११ वसुना धनेन वेगयति वेगविशिष्टान् करोतीति वसुवेगः । महाबलाय १२ महद्बलं सैन्यं यस्य स महाबलः ॥ ८९ ॥ मनसे १३ मनोरूप इत्यर्थः । वेगाय १४ वेगः शैड्यरूपः । निशायै १५ निशारात्रिरूपः । चाराय १६ चारः प्राणिनां शुभाशुभानिरीक्षणार्थं गुप्तसंचारकारक इत्यर्थः । सर्वलोकशुभप्रदाय १७ सर्वं कोहं कस्मादिह आयात इत्यादि लोकयति विचारयति ते सर्वलोकाः तेषां शुभं परमसुखं प्रददातीति सर्वलोकशुभप्रदः । सर्वावासिने १८ सर्वत्र आवसति तच्छीलः सर्वावासी । त्रयीवासिने १९ त्रयां वेदत्रय्याम् आवसति तच्छीलः त्रयीवासी । उपदेशकराय २० उपदेशं करोति तच्छीलः उपदेशकरः गुरुरूप इत्यर्थः । अधराय २१ नास्ति धरो धारको यस्य सोऽधरः ॥ ९० ॥ मुनये २२ मननशीलो मुनिः । आत्मने २३ आत्मा देशकालाद्यवच्छेदशून्यः । मुनये २४ मुनिरगस्ति

मिश्रश्च मिश्रुरूपी च रौद्ररूपः सुरूपवान् ॥ वसुरेताः सुवर्चस्वी वसुवेगो महाबलः ॥ ८९ ॥ मनो वेगो निशाचारः सर्वलोकशुभप्रदः ॥ सर्वावासी त्रयीवासी उपदेशकरो धरः ॥ ९० ॥ मुनिरात्मा मुनिर्लोकः सभाग्यश्च सहस्रभुक् ॥ पक्षी च पक्षरूपश्च अतिदीप्तो निशाकरः ॥ ९१ ॥ समीरो दमनाकारो ह्यर्थो ह्यर्थकरो वशः ॥ वासुदेवश्च देवश्च वामदेवश्च वामनः ॥ ९२ ॥

वृक्षरूपः “मुनिर्यतीगुदीबुद्धपिप्पलागस्तिर्किंशुकै” इति विश्वः । लोकाय २५ लोको भुवनरूपः । सभाग्याय २६ भाग्यमर्चित्यैश्वर्यं तत्सहितः सभाग्यः । सहस्रभुजे २७ सहस्रं मनंतजीविसमुदायं भुनक्ति भुंक्ते भक्षयति पालयति वेति सहस्रभुक् । पक्षिणे २८ पक्षी ऋक्सात्री यस्य स्तः स पक्षी । “ऋक् दक्षिणः पक्षः सामोत्तरः पक्षः” इति श्रुतेः । पक्षरूपाय २९ पक्षी शुक्लकृष्णसंज्ञौ रूपे यस्य स पक्षरूपः । अतिदीप्ताय ३० अंति अत्यंतं दीप्तः सूर्यरूपः । निशाकराय ३१ निशायां कराः किरणा यस्य स निशाकरः । चंद्ररूप इत्यर्थः ॥ ९१ ॥ समीराय ३२ सम्यगीरयति जगत्प्रेरयतीति समीरो वायुरूपः । दमनाकाराय ३३ दमनः शान्तिकरः आकारो यस्य स दमनाकारः । अर्थाय ३४ अर्थो धर्मादिपुरुषार्थरूपः । अर्थकराय ३५ अर्थान् चतुर्विधपुरुषार्थान् करोतीत्यर्थकरः । वशाय ३६ वशः स्वमक्ताधीन इत्यर्थः । वासुदेवाय ३७ वासयति आच्छादयति इति वासुः दीव्यति क्रीडति इति देवः वासुश्चासौ देवश्च वासुदेवः स्वमायया स्वरूपमाच्छाद्य क्रीडमान इत्यर्थः । देवाय ३८ दीव्यति पुण्यपापाभुसारेण फलप्रदानरूपव्यवहारं करोतीति देवः । वामदेवाय ३९ वामं कामं दीव्यति विजिगीषतीति वामदेवः । वामनाय ४० वामनो वामनावताररूपः ॥ ९२ ॥

टी. ज.

६५

॥१३०८॥

सिद्धयोगापहारिणे ४१ योगं चित्तवृत्तिनिरोधमपहरति तच्छीलः योगापहारी सिद्धचा योगापहारी सिद्धियोगापहारी । सिद्धाय ४२ सिद्धः कपिलादिरूपः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम्—“सिद्धानां कपिलो मुनिः” इति । सर्वार्थसाधकाय ४३ सर्वार्थाः धर्मार्थकाममोक्षरूपाः साधयति स्वमक्तान्प्रापयतीति सर्वार्थसाधकः । अक्षुण्णाय ४४ अक्षुण्णः प्रलयेष्यसंपिष्टः । ‘क्षुदिर् संपेषणे’ तस्मात्कर्माणि क्तः । क्षुण्णरूपाय ४५ क्षुण्णं संपिष्टमपि रूपं यस्य स क्षुण्णरूपः । वृषणाय ४६ वृषणोण्डकोशरूपः केदारे तथैव वर्णनात् । मृदवे ४७ मृदुर्मृदुरूपः गोकर्णे ब्रह्मोत्तरखंडे तथैव वर्णनात् । “आक्रान्तसप्तपातालकुहरोपि महाबलः । प्राप्ते कलियुगे घोरे मृदुतामुपयास्यति॥” इति । अव्ययाय ४८ अव्ययो नाशशून्य इत्यर्थः ॥ ९३ ॥ महासेनाय ४९ महाती सेना यस्य स महासेनः स्कंदरूपः । विशाखाय ५० विशाखः स्कंदस्यैव मूर्तिभेदः तद्रूप इत्यर्थः । षष्टिभागाय ५१ षष्टिस्तत्संख्याकतत्त्वानि मांडूक्योपनिषदि प्रसिद्धानि भागो यस्य स षष्टिभागः । गवांपत्ये ५२ गवां छंदोरूपधेनूनां पतिः स्वामी प्रणवरूपः । तदुक्तं शिवगीतायाम्—“छंदसां यस्तु धेनूनामृषमत्वेन कीर्तितः” इति । चक्रहस्ताय ५३ चक्रं वार्युद्भवं सुदर्शनचक्रं हस्ते यस्य स चक्रहस्तः । विष्टंभिने ५४ विशेषेण स्तंभयति सर्वदेवान् स्तंभितान् करोतीति विष्टंभी । देवीस्वयंवरे शिशुरूपेण सर्वदेवस्तंभनं शिवकृतमत्रैवाग्रे उक्तम् । मूलस्तंभनाय ५५ मूलं जगदुपादानकारणं प्रकृतिं स्तंभयतीति मूलस्तंभनः ॥ ९४ ॥ ऋतवे ५६

सिद्धियोगापहारी च सिद्धः सर्वार्थसाधकः ॥ अक्षुण्णः क्षुण्णरूपश्च वृषणो मृदुरव्ययः ॥ ९३ ॥ महासेनो विशाखश्च षष्टिभागो गवां पतिः ॥ चक्रहस्तस्तु विष्टंभी मूलस्तंभन एव च ॥ ९४ ॥ ऋतुर्ऋतुकरस्तालो मधुर्मधुकरो वरः ॥ वानस्पत्यो वाजसनो नित्यमाश्रम पूजितः ॥ ९५ ॥ ब्रह्मचारी लोकचारी सर्वचारी सुचारवित् ॥ ईशान ईश्वरः कालो निशाचारी ह्यनेकदृक् ॥ ९६ ॥

ऋतुर्वसंतादिरूपः । ऋतुकराय ५७ ऋतुर् वसंतादीन् करोति तत्तत्काले उत्पादयतीति ऋतुकरः । तालाय ५८ तले संसारपादपतले भवति बीजरूपेण तिष्ठतीति तालः । मधवे ५९ मधुः चैत्रमासस्तद्रूपो वा मधुर्जीवरूपः । मधुकराय ६० मधु पुष्परसं करोति उत्पादयतीति मधुकरः । वराय ६१ वरः सर्वश्रेष्ठ इत्यर्थः । वानस्पत्याय ६२ वनस्पतिषु वृक्षेषु भवति फलादिरूपेणोत्पद्यत इति वानस्पत्यः । वाजसनाय ६३ वाजसनस्तत्संज्ञकसूर्यप्रणीतशाखारूपः । नित्याय ६४ नित्यं निर्विकारं ब्रह्म तद्रूपः । आश्रमपूजिताय ६५ आश्रमेषु ब्रह्मचर्यादिषु पूजितः आश्रमपूजितः ॥ ९५ ॥ ब्रह्मचारिणे ६६ ब्रह्मणि वेदे चरतीति ब्रह्मचारी । लोकचारीणे ६७ लोकेषु चतुर्दशभुवनेषु चरतीति लोकचारी । सर्वचारिणे ६८ सर्वत्र चरति तच्छीलः सर्वचारी अप्रतिहतगतिरित्यर्थः । सुचारविदे ६९ सुचारं शोभनाचारं वेतीति सुचारवित् । ईशानाय ७० ईशानः सर्वविद्यास्वामी “ईशानः सर्वविद्यानाम्” इति श्रुतेः । ईश्वराय ७१ ईश्वरो निर्यता “ईश्वरः सर्वभूतानाम्” इति श्रुतेः । कालाय ७२ कलयति सर्वसंख्यानं करोतीति कालः । निशाचारिणे ७३ निशायां कालरात्रौ चरति तच्छीलः निशाचारी । अनेकदृशे ७४ अनेकदृगसंख्यानयनः । “नमो अस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे” इति श्रुतेः ॥ ९६ ॥

लि. पु.

॥१०३॥

निमित्तस्थाय ७५ निमित्तं निमित्तकारणं तत्र तिष्ठतीति निमित्तस्थः । निमित्ताय ७६ निमित्तं निमित्तकारणरूपः । नंदये ७७ नंदयतीति नंदिः समृद्धिकर इत्यर्थः । नंदि काराय ७८ नंदिं मोदं करोतीति नंदिः-त्तः । हराय ७९ हरतीति हरः सकलसंहारकर्ता । नंदिने ८० नंदी शैलादिरूपः । ईश्वराय ८१ ईश्वरो विभवाढ्यः 'ईश्वरो विभवेराढ्यः' इति विश्वः । सुनंदिने ८२ सुनंदं तत्संज्ञकमुसलं यस्यास्तीति सुनंदी संकर्षणरूपः । नंदनाय ८३ नंदयतीति नंदनः आनंदकर्ता । विषमर्दनाय ८४ विषं कालकूटं मर्दयति वीर्यराहितं करोतीति विषमर्दनः ॥ ९७ ॥ भगहारिणे ८५ भगमिन्द्राद्यैश्वर्यं हरति तच्छीलः भगहारी । नियंत्रे ८६ नियंता सूतः । तदुक्तमहोबलरुद्रभाष्ये—“जगद्यंत्रस्वरूपस्य रथस्य श्रीमहेश्वरः । नियंता तत एवेशः सूत इत्यभिधीयते ॥” इति । कालाय ८७ कालो महाकालरूपः । लोकपितामहाय ८८ लोकयंति ते लोकाः जीवाः तेषां पितामहः लोकपितामहः सकललोकजनकप्रकृतिपुरुषजनक इत्यर्थः । चतुर्मुखाय ८९ चत्वारि मुखानि यस्य वा चत्वारो वेदाः मुखे यस्य स चतुर्मुखः ब्रह्मरूपः । महालिङ्गाय ९० महत्सर्वं पूज्यं लिङ्गं यस्य स महालिङ्गः । चारुलिङ्गाय ९१ चारु रमणीयं लिङ्गं यस्य स चारुलिङ्गः ॥ ९८ ॥ लिङ्गाध्यक्षाय ९२ लिङ्गमव्यक्तं तस्य अध्यक्षः प्रकृतिनियामक इत्यर्थः ।

निमित्तस्थो निमित्तं च नंदिर्नादिकरो हरः ॥ नंदीश्वरः सुनंदी च नंदनो विषमर्दनः ॥ ९७ ॥ भगहारी नियंता च कालो लोकपितामहः ॥ चतुर्मुखो महालिङ्गश्चारुलिङ्गस्तथैव च ॥ ९८ ॥ लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षः कालाध्यक्षो युगावहः ॥ बीजाध्यक्षो बीजकर्ता अध्यात्मानुगतो बलः ॥ ९९ ॥ इतिहासश्च कल्पश्च दमनो जगदीश्वरः ॥ दंभो दंभकरो दाता वंशो वंशकरः कलिः ॥ १०० ॥

सुराध्यक्षाय ९३ सुराणां देवानामध्यक्षः स्वामी । कालाध्यक्षाय ९४ कालस्य महाकालस्याध्यक्षः प्रवृत्तिनियामक इत्यर्थः । युगावहाय ९५ युगानि कृतादीन्यावहति तत् त्काले प्रापयतीति युगावहः । बीजाध्यक्षाय ९६ बीजं धर्माधर्मरूपं तस्याध्यक्षः फलदाता । बीजकर्त्रे ९७ बीजं धर्माधर्मरूपं तस्य कर्ता उत्पादकः । अध्यात्मने ९८ आत्मनि अधीत्यध्यात्मा स्वाधिकरण इत्यर्थः । अनुगताय ९९ अनु गम्यत इत्यनुगतः मुमुक्षुसेव्य इत्यर्थः । बलाय १०० बलो बलसंज्ञः “बलाय नमः” इति श्रुतेः ॥ ९९ ॥ इति चतुर्थशतकं समाप्तम् ॥ इतिहासाय १ इतिहासो भारतादिस्तद्वृत्तः । कल्पाय २ कल्पो रुद्रादिकल्परूपः । दमनाय ३ दमयतीति दमनः सर्वभूतदमन इत्यर्थः । जगदीश्वराय ४ जगतामीश्वरब्रह्मांडानामीश्वरः स्वामी । दंभाय ५ दम्नोति शत्रून् दमयतीति दंभो वा दंभयत्यसुरादीन्धर्मध्वजान्करोतीति दंभः । दंभकराय ६ दंभं करोति उत्पादयतीति दंभकरः । दात्रे ७ ददातीति दाता सकलप्रद इत्यर्थः । वंशाय ८ वंशः सूर्यवंशरूपः । वंशकराय ९ वंशं सौरवंशं करोतीति वंशकरः । कलये १० कलिः कलियुगरूपः ॥ १०० ॥

दी. अ.
६५

॥१०३॥

लोककर्त्रे ११ लोकानां चतुर्दशसुवनानां कर्ता उत्पादक इत्यर्थः । पशुपतये १२ पशुवां ब्रह्माद्याः देहधारिणस्तीर्णा पतिः स्वामी । महाकर्त्रे १३ महांश्चासी कर्ता च महाकर्ता ब्रह्माण्डोत्पादकः । अधोक्षजाय १४ अक्षादिद्रियाज्जातमक्षजम् अधः अक्षर्जं यस्मादसावधोक्षजः इन्द्रियजन्यज्ञानाविषय इत्यर्थः । अक्षराय १५ अक्षरं नाशशून्यं यत्कैवल्यं तद्रूपः । परमाय १६ परा अक्षरत्वात्सर्वातिशयिता मा लक्ष्मर्यस्य तत्परमं तद्रूपः । ब्रह्मणे १७ ब्रह्म सच्चिदानन्दं तद्रूपः । बलवते १८ बलं रूपं विद्यते यस्य स बलवान् “बलं गंधे रसे रूपे” इति विश्वः । शुक्राय १९ शुक्रः शुक्लवर्णः ॥ १०१ ॥ नित्याय २० नितरां त्यजतीति नित्यः । त्यजधातोरन्यत्रापि दृश्यत इति डः । अविद्याबंधशून्य इत्यर्थः । अनीशाय २१ नास्ति ईशो यस्य सोऽनीशः । शुद्धात्मने २२ शुद्धश्चासावात्मा च शुद्धात्मा शुद्धमनोरूपः । ‘आत्मा देहमनोबुद्धिषु’ इति विश्वः । शुद्धाय २३ शुद्धो मायारहित इत्यर्थः । मानाय २४ मानः प्रमाणरूपः । गतये २५ गतिः सन्मार्गरूपः । हविषे २६ हविर्यागद्रव्यरूपः । प्रासादाय २७ प्रासादो देवालयरूपः । बलाय २८ बलं कैलासादि स्थानं यस्यास्तीति बलः ‘बलं स्थाने’ इति विश्वः । दर्पाय २९ दर्पयति मोहयतीति दर्पः असुरमोहक इत्यर्थः । दर्पणाय ३० दर्पणो जगदादर्शरूपः । हव्याय ३१ होतुं योग्यो

लोककर्ता पशुपतिर्महाकर्ता अधोक्षजः ॥ अक्षरं परमं ब्रह्म बलवान् शुक्र एव च ॥ १ ॥ नित्यो ह्यनीशः शुद्धात्मा शुद्धो मानो गतिर्हविः ॥ प्रासादस्तु बलो दर्पो दर्पणो हव्य इन्द्रजित् ॥ २ ॥ वेदकारः सूत्रकारो विद्वांश्च परमर्दनः ॥ महामेघनिवासी च महाघोरो वशी करः ॥ ३ ॥ अग्निज्वालो महाज्वालः परिधूम्रावृतो रविः ॥ धिपणः शंक्रो नित्यो वर्चस्वी धूम्रलोचनः ॥ ४ ॥

हव्यः । इन्द्रजिते ३२ इंद्रं जयतीति इन्द्रजित् ॥ २ ॥ वेदकाराय ३३ वेदकारो वेदकर्ता । सूत्रकाराय ३४ सूत्राणि ब्रह्मसूत्रादीनि करोतीति सूत्रकारः । विदुषे ३५ वेत्तीति विद्वान् सर्वज्ञ इत्यर्थः । परमर्दनाय ३६ परान् शत्रून् मर्दयतीति परमर्दनः । महामेघनिवासिने ३७ महांश्चासौ मेघश्च महामेघः विष्णुरूपः तत्र निवसति तच्छीलः । इयं कथा अत्रैवाक्ता । महाघोराय ३८ महांश्चासावधोरश्च महाघोरः । वशिने ३९ वशोऽस्यास्तीति वशी । क्राय ४० कृणोति जगद्धिनस्तीति करः ॥ ३ ॥ अग्निज्वालाय ४१ अग्निरिव ज्वाला यस्य सोऽग्निज्वालः । महाज्वालाय ४२ महत्यो ज्वाला यस्य स महाज्वालः प्रलयवद्विरूपः । परिधूम्रावृताय ४३ परितः धूम्रेणैव धूसरा तथा दृशादविचया आवृतः परिधूम्रावृतः । रवये ४४ रीति अनाहतध्वनिं करोतीति रविः । धिपणाय ४५ प्रशस्ता धिपणा अस्येत्यर्थाद्यच् । शंक्राय ४६ शं सुखं करोतीति शंकरः । अनित्याय ४७ अनित्यो जगद्रूपः । वर्चस्विने ४८ वर्चस्वी नित्यवर्चोविशिष्टः । धूम्रलोचनाय ४९ धूम्रो लोचनाद्वद्विरूपनयनायस्य स वा धूम्रवर्णानि लोचनानि यस्य स धूम्रलोचनः ॥ ४ ॥

लि. ५.

॥११०॥

नीलाय ५० नीलो नीलवर्णः अधोरभूतैस्तथैव वर्णनात् । अंगलुप्ताय ५१ अंगं वामशरीरं लुप्तं देव्या प्रेमहृतं यस्य सोङ्गलुप्तः । शोभनाय ५२ शोभनोऽर्धनारीरूपत्वादाति शोभमान इत्यर्थः । नरविग्रहाय ५३ नरेणाङ्गुनेन विग्रहः शौर्यपरीक्षार्थं कल्हो यस्य स नरविग्रहः । स्वस्ति ५४ स्वस्तीत्यव्ययं मंगले तद्रूप इत्यर्थः । स्वस्तिस्वभावाय ५५ स्वस्ति मंगलः स्वभावो यस्य स स्वस्तिस्वभावः । भोगिने ५६ भोगः सुखं नित्यं यस्यास्तीति भोगी । भोगकराय ५७ भोगान् सुखानि स्वभक्तेभ्यः करोतीति भोगकरः । लघवे ५८ लघुर्मनोऽज्ञः “लघुर्मनोऽज्ञानिः सारागुरुषु” इति विश्वः ॥५॥ उत्संगाय ५९ उत्ततः संगो यस्य स उत्संगः । महाङ्गाय ६० महदङ्गं विराड् रूपं यस्य स महाङ्गः । महागर्भाय ६१ महान् बह्मचादेरसहः गर्भो वीर्यजो यस्य स महागर्भः । प्रतापवते ६२ प्रतापवान् तेजोविशिष्टः । कृष्णवर्णाय ६३ कृष्णेन वर्णः स्तुतः कृष्णवर्णः “वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ” इति विश्वः । सुवर्णाय ६४ सुष्ठु वर्णः रूपं यस्य स सुवर्णः । इन्द्रियाय ६५ इन्द्रियः इन्द्रजुष्टः । सर्ववर्णिकाय ६६ सर्ववर्णाः संति यस्य स सर्ववर्णिकः “अत इतिष्ठनी” इति ठञ् ॥ ६ ॥ महापादाय ६७ महातौ पादौ यस्य स महापादः । महाहस्ताय ६८ महातः हस्ता यस्य स महाहस्तः । महाकायाय ६९ महायशसे ७०

नीलस्तथाङ्गलुप्तश्च शोभनो नरविग्रहः ॥ स्वस्ति स्वस्तिस्वभावश्च भोगी भोगकरो लघुः ॥५॥ उत्संगश्च महाङ्गश्च महागर्भः प्रतापवान् । कृष्णवर्णः सुवर्णश्च इन्द्रियः सर्ववर्णिकः ॥६॥ महापादो महाहस्तो महाकायो महायशः ॥ महामूर्धा महामात्रो महामित्रो नगालयः ॥७॥ महास्कंधो महाकर्णो महोष्ठश्च महाहनुः ॥ महानासो महाकंठो महाग्रीवः श्मशानवान् ॥ ८ ॥ महाबलो महातेजा ह्यंतरात्मा मृगालयः ॥ लंबितोष्ठश्च निष्ठश्च महामायः पयोनिधिः ॥ ९ ॥

महामूर्ध्ने ७१ नामत्रयं पूर्ववत्स्पष्टम् । महामात्राय ७२ महामात्रो दुर्निवारमृत्युगजनिर्गता । महामित्राय ७३ महामित्रोऽर्धनारीरूपत्वादाति यस्य स महामित्रः । नगालयाय ७४ नगेषु कैलासादिपर्वतेषु आलयो यस्य स नगालयः ॥ ७ ॥ महास्कंधाय ७५ महास्कंधो महाविटपिरूपः । महाकर्णाय ७६ महोष्ठाय ७७ महाहनुवे ७८ महानासाय ७९ महाकंठाय ८० महाग्रीवाय ८१ इमानि षण्णामानि पूज्यतत्तदवयववाचीनि । श्मशानवते ८२ श्मनां शरीराणां शानं तनूकरणं पुनर्जन्मनिवारकत्वात् काशीपुरं यस्यास्तीति श्मशानवान् ॥ ८ ॥ महाबलाय ८३ महदपरिमितं बलं यस्मादिति महाबलः । महातेजसे ८४ महत्तेजः सूर्यादीनां यस्मादिति महातेजाः । अंतर्नमः ८५ अंतरीत्यव्ययं मध्ये सर्वमध्यवर्तीत्यर्थः । आत्मने ८६ आत्मा अन्नमयादिकोशरूपः । मृगालयाय ८७ मृगस्य यज्ञहरिणस्यालयः स्थानभूतः । लंबितोष्ठाय ८८ लंबितः ओष्ठो यस्य सः लंबितोष्ठः गजाननरूप इत्यर्थः । निष्ठाय ८९ नितरां तिष्ठतीति निष्ठः कूटस्थत्वादचंचल इत्यर्थः । महामायाय ९० महती विष्ण्वादिमोहिका माया यस्य स महामायः । पयोनिधये ९१ पयोनिधिः क्षीरसमुद्रस्तद्रूपः ॥ ९ ॥

टी. अ.

६५

॥११०॥

महादन्ताय ९२ महादंष्ट्राय ९३ महाजिह्वाय ९४ महामुखाय ९५ महानखाय ९६ महादंतायेत्यादि नामर्पचर्कं पूज्यमानतत्तदवयवसंबन्धिवाचकम् । महारोम्णे ९७ महांति पूज्यानि रोमाणि शारीरलोमानि यस्य स महारोमा । महाकेशाय ९८ महांतः केशाः शिरोवालाः यस्य स महाकेशः । महाजटाय ९९ महत्यो जटाः यस्य स महाजटः ॥ १० ॥ असपत्नाय ५०० नास्ति सपत्नी जगद्विकान्धस्त्री यस्य वा सपत्नः शत्रुर्यस्य सोऽसपत्नः ॥ इति पंचमशतकं समाप्तम् ॥ प्रसादाय १ प्रकर्षेण सादयति असुरादिविशरणं करोतीति प्रसादः । प्रत्ययाय २ प्रत्ययोऽनुभवरूपः । गीतसाधकाय ३ गीतं गायनं साधकं संसिद्धिकरं यस्य स गीतसाधकः । प्रस्वेदनाय ४ प्रकर्षेण स्वेदयति निदाघकाले धर्मविशिष्टान्करोतीति प्रस्वेदनः । अस्वहेनाय ५ शोभनमहः स्वहः तस्य इनः स्वामी स्वहेनः अः विष्णुः स्वहेनो यस्मात्सोस्वहेनः । अहेत्यव्ययमद्भुते अहनीत्यर्थे च । आदिकाय ६ आदिको मुख्यप्रजापतिः । तदुक्तं द्रोणपर्वणि—“ प्रजापतीनां प्रथमम् ” इति । महामुनये ७ महामुनिर्नारदरूपः ॥ ११ ॥ वृषकाय ८ वृषको धर्मरूपः । वृषकेतवे ९ वृषो नंदिकेश्वरः केतौ यस्य स वृषकेतुः । अनलाय १० अनलः अग्निरूपः । वायुवाहनाय ११ वायुर्वाहनं यस्य स वायुवाहनः । तदुक्तं शिवरहस्ये—“ मरुमयरथः शंभुः ”

महादन्तो महादंष्ट्रो महाजिह्वो महामुखः ॥ महानखो महारोमा महाकेशो महाजटः ॥ १० ॥ असपत्नः प्रसादश्च प्रत्ययो गीतसाधकः ॥ प्रस्वेदनोऽस्वहेनश्च आदिकश्च महामुनिः ॥ ११ ॥ वृषको वृषकेतुश्च अनलो वायुवाहनः ॥ मंडली मेरुवासश्च देववाहन एव च ॥ १२ ॥ अथर्वशीर्षः सामास्य ऋक्सहस्रोर्जितेक्षणः ॥ यजुःपादभुजो गुह्यः प्रकाशौजास्तथैव च ॥ १३ ॥ अमोघार्थप्रसादश्च अंतर्भाव्यः सुदर्शनः ॥ उपहारः प्रियः सर्वः कनकः कांचनस्थितः ॥ १४ ॥

इति । मंडलिने १२ मंडलं सौरचांद्रं यस्य नेत्रे अस्तीति मंडली । मेरुवासाय १३ मेरौ वासो यस्त स मेरुवासः । देववाहनाय १४ देवो धर्मः वाहनं यस्य स देववाहनः ॥ १२ ॥ अथर्वशीर्षाय १५ अथर्वस्तत्संज्ञकवेदः शीर्षं यस्य स अथर्वशीर्षः । सामास्याय १६ साम तत्संज्ञको वेदः आस्यं मुखं यस्य स सामास्यः । ऋक्सहस्रोर्जितेक्षणाय १७ ऋक्सहस्रमनंतऋक्समुदायः ऊर्जितानि ईक्षणानि यस्य स ऋक्सहस्रोर्जितेक्षणः । यजुःपादभुजाय १८ यजुस्तत्संज्ञकवेदः पादभुजा यस्य स यजुःपादभुजः । गुह्याय १९ गुहायै वदचै हितः गुह्यः । प्रकाशौजसे २० प्रकाशं प्रसिद्धमोजो यस्य स प्रकाशौजाः ॥ १३ ॥ अमोघार्थप्रसादाय २१ अमोघार्थः प्रसादो यस्य स अमोघार्थप्रसादः । अंतर्भाव्याय २२ अंतः अभ्यन्तरे भावितुं योग्यः अंतर्भाव्यः । सुदर्शनाय २३ शोभनं दर्शनं यस्य स सुदर्शनः । उपहाराय २४ उपहरति वलिं सर्वं देवाः यस्मै इत्युपहारः । “ सर्वेऽस्मै देवा वलिमावहन्ति ” इति श्रुतेः । प्रियाय २५ प्रियः आत्मत्वात्सर्वप्रेष्ठः । सर्वाय २६ सरति मक्ताभिमुखमायातीति सर्वः । कनकाय २७ कनकः सुवर्णरूपः । कांचनस्थिताय २८ कांचने सुवर्णासने स्थितः कांचनस्थितः ॥ १४ ॥

लि. पु.

॥१११॥

नामये २९ नामिर्भुवनमध्यरूपः । “विश्वं विभर्ति भुवनस्य नामिः” इति श्रुतेः । नन्दिकराय ३० नन्दिकरो यज्ञफलसमृद्धिकर्ता । हर्म्याय ३१ हर्म्यं कुवेरगृहं यस्यास्तीति हर्म्यः । अर्श्याय ३२ पुष्करं तत्संज्ञकं तीर्थमस्यास्तीति पुष्करः । स्थपतये ३३ “स्थपतिः प्रभुरध्यक्षः” इति रुद्रभाष्ये उक्तम् । स्थिताय ३४ स्थितोऽचंचलः “वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठति” इति श्रुतेः । सर्वशास्त्राय ३५ सर्वाणि शास्त्राण्यस्मात्सर्वशास्त्रः । धनाय ३६ धनो धनस्वरूपः । आद्याय ३७ आदौ भवः आद्यः । यज्ञाय ३८ यज्ञो जीवेशयोः संगतिकरणं तद्रूपः । यज्जने ३९ यज्वा विधिवद्यज्ञकर्ता । समाहिताय ४० सम्यग्यथाविधि आहितः स्थापितो गार्हपत्यादिरूप इत्यर्थः ॥ १५ ॥ नगाय ४१ नगः श्रीशैलादिरूपः । नीलाय ४२ नीलो लालरूपः “नीलः कपीश्वरे नीलवृक्षलालरूपेभ्योः” इति विश्वः । कवये ४३ कविः काव्यकरः । कालाय ४४ कालो यमरूपः । मकराय ४५ मकरो मत्स्येन्द्ररूपः । कालपूजिताय ४६ कालेन यमेनापि पूजितः कालपूजितः । सगणाय ४७ गणैः सहितः सगणः । गणकाराय ४८ गणान्वाणादीन् करोतीति गणकारः । भूतभावनसारथये ४९ भूतभावनो ब्रह्मा सारथिः रथमेरको यस्य स भूतभावनसारथिः ॥ १६ ॥ भस्मशायिने ५० भस्मनि शेते तच्छीलः भस्मशायी ।

नाभिर्नन्दिकरो हर्म्यः पुष्करः स्थपतिः स्थितः ॥ सर्वशास्त्रो धनश्चाद्यो यज्ञो यज्वा समाहितः ॥ १५ ॥ नगो नीलः कविः कालो मकरः कालपूजितः ॥ सगणो गणकारश्च भूतभावनसारथिः ॥ १६ ॥ भस्मशायी भस्मगोप्ता भस्मभूततनुर्गणः ॥ आगमश्च विलोपश्च महात्मा सर्वपूजितः ॥ १७ ॥ शुक्लः स्त्रीरूपसंपन्नः शुचिर्भूतनिषेवितः ॥ आश्रमस्थः कपोतस्थो विश्वकर्मा पतिर्विराट् ॥ १८ ॥

भस्मगोप्त्रे ५१ भस्मना गोपायतीति भस्मगोप्ता । तदुक्तं भारते—“रक्षार्थं मंगलार्थं च पवित्रार्थं च भामिनि । लालनार्थं च भक्तानां भस्म दत्तं मया पुरा ॥” इति । भस्मभूत तनवे ५२ भस्मभूतमुत्पन्नं यस्यां सा भस्मभूता सा तनुः शरीरं यस्य स भस्मभूततनुः । मङ्गणो ऋषिः शरीरोद्गतं शाकरसं दृष्ट्वा हर्षान्नर्तत तत्तपसा नर्तमानं भयाकुलं त्रैलोक्यं वीक्ष्य स्वगात्रतो भस्मोद्भवं दर्शयित्वा प्रकृतित्थं चकारोति कथा भारतादौ प्रसिद्धा । गणाय ५३ गणो भृङ्गादिरूपः । आगमाय ५४ आगमयति स्वात्मरूपं प्रापयतीत्या गमः शास्त्ररूपः । विलोपाय ५५ विशेषेण लोपयति परमभक्तेभ्यः जगददर्शनं करोतीति विलोपः । महात्मने ५६ महात्मा परमात्मेत्यर्थः । सर्वपूजिताय ५७ सर्वस्मिन् पूजितः स्त्रीरूपसंपन्नः । शुचये ६० शुचिर्बाह्याभ्यन्तरमलशून्यः । भूतनिषेविताय ६१ भूतैः पूर्वाचार्यैः निषेवितो भूतनिषेवितः । आश्रमस्थाय ६२ आश्रमेषु चतुर्ष्वपि धर्मरूपेण तिष्ठतीत्याश्रमस्थः । कपोतस्थाय ६३ कपोतः शिविपरीक्षार्थमागतो बद्धिः तत्र तिष्ठतीति कपोतस्थः । विश्वकर्माणे ६४ विश्वकर्मा तत्संज्ञकदेवाशिलिपरूपः । पत्ये ६५ पतिर्गतिरूपः । “पतिः प्रभौ गतौ भूले” इति विश्वः । विराजे ६६ विशेषेण राजत इति विराट् ॥ १८ ॥

टी. अ.

६५

॥१११॥

विशालशाखाय ६७ विशाला शाखा यस्य स विशालशाखः वंदुमरूप इत्यर्थः । ताम्राशाय ६८ ताम्रा आश यस्य स ताम्रोष्ठः । अंबुजालाय ६९ अंबुनां जालं समुदायस्तद्वृषः । सुनिश्चिताय ७० सुतरां निश्चितः सतः मत्पंतनिश्चितविषयः । कपिलाय ७१ कपिलस्तद्वर्णविशिष्टः । कलशाय ७२ कलशः पूषदाज्यादिकलशरूपः । स्थूलाय ७३ स्थूलो बृहद्वृषः । आयुधाय ७४ आयुधो वज्रादिरूपः । रोमशाय ७५ रोमशस्तत्सङ्गकगणरूपः ॥ १९ ॥ गंधर्वाय ७६ गंधर्वश्चित्ररथादिरूपः । अदितये ७७ अदितिर्देवमाता तद्वृषः । ताक्ष्याय ७८ ताक्ष्यो वैनतेयरूपः । अविज्ञेयाय ७९ न विज्ञेयोऽविज्ञेयः प्रत्यग्रूपेण ज्ञातुमशक्य इत्यर्थः । सुशारदाय ८० शोभना शारदा वाक् यस्मादिति सुशारदः । परश्वधायुधाय ८१ परश्वधः कुठारः आयुधं यस्य स परश्वधायुधः । देवाय ८२ देवो विजिगीषुः । अर्थकारिणे ८३ अर्थान्नानाविधशब्दार्थान्करोति तच्छीलः अर्थकारी । सुबांधवाय ८४ शोभनो बांधवः सुबांधवः आपत्कालेष्युपकारक इत्यर्थः ॥ २० ॥ तुंबवीणाय ८५ तुंबीफलद्वययुक्ता वीणा यस्य स तुंबवीणः । अत एव तादृशी लोके रुद्रवीणेत्युच्यते । महाकोपाय ८६ महान् पूज्यः कोपो यस्य स महाकोपः । अत एव “नमस्ते रुद्र मन्यवे” इत्यनेन वेदोपि कोपनमनमुक्तम् । ऊर्ध्वरेतसे ८७ ऊर्ध्वं ब्रह्मांडो-

विशालशाखस्ताम्रोष्ठो अंबुजालः सुनिश्चितः ॥ कपिलः कलशः स्थूल आयुधश्चैव रोमशः ॥ १९ ॥ गंधर्वो ह्यादितिस्ताक्ष्यो ह्यविज्ञेयः सुशारदः ॥ परश्वधायुधो देवो ह्यर्थकारी सुबांधवः ॥ २० ॥ तुंबवीणो महाकोप ऊर्ध्वरेता जलेशयः ॥ उग्रो वंशकरो वंशो वंशवादी ह्यनिन्दितः ॥ २१ ॥ सर्वांगरूपी मायावी सुहृदो ह्यनिलो बलः ॥ बंधनो बंधकर्ता च सुबंधनविमोचनः ॥ २२ ॥

परि रेतः उदकरूपं यस्य स ऊर्ध्वरेताः । जलेशयाय ८८ जले शेते इति जलेशयः । “शयवास” इत्यनेन सप्तम्यलुक् । नारायणरूपः । उग्राय ८९ उग्रः क्रूररूपः । वंशकराय ९० वंशं सोमवंशं करोतीति वंशकरः । वंशाय ९१ वंशः सोमवंशरूपः । वंशवादिने ९२ वंशं वेणुं वादयति तच्छीलो वंशवादी । अनिदिताय ९३ अः विष्णुः निन्दितः दधीच्यादिभिः तिरस्कृतो यस्मात्सोऽनिन्दितः ॥ २१ ॥ सर्वांगरूपिणे ९४ सर्वांगानि देशीगात्राणि रूपयति प्रशंसति तच्छीलः सर्वांगरूपी । मायाविने ९५ माया प्रकृतिः यस्यास्तीति मायावी ‘मायिनं तु महेस्वरम्’ इत्युक्तत्वात् । सुहृदाय ९६ सुहृदः साधवः संति यस्मिन्निति सुहृदः । अनिलाय ९७ नितरां लाति विषयान् गृह्णातीति निलो जीवो न निलोऽनिलः परमात्मरूप इत्यर्थः । बलाय ९८ बलो हलायुधरूपः । “बलो हलायुधे दैत्यमेदे बलिनि वायसे” इति विश्वः । बंधनाय ९९ बंधनो बलिधर्मपाशरूपः । बंधकर्त्रे ६०० बंधकर्ता वामनरूपः ॥ इति पञ्चशतकं समाप्तम् ॥ सुबंधनविमोचनाय १ सुतरां बंधनं सुबंधनं संसाररूपं तस्य मोचनो जन्ममरणानिवर्तक इत्यर्थः ॥ २२ ॥

लि. ५.

११२॥

राक्षसप्राय २ राक्षसान् हन्तीति राक्षसप्रायः । अत्र मूलविभुजादित्वात्कप्रत्यये 'गमहन' इत्युपधालोपः । कामारये ३ कामस्य मदनस्यारिर्नाशकः । महादंष्ट्राय ४ महती दंष्ट्रा यस्य स महादंष्ट्रः यत्नवराहदंष्ट्रायुक्तः । इयं कथायै उक्ता । महायुधाय ५ महत्पूज्यमायुधं यस्य स महायुधः । लंबिताय ६ लंबितो महाकालरूपत्वादिति दीर्घः । लंबितोष्ठाय ७ लंबितावतिदीर्घौ ओष्ठी अगद्वक्षणार्थं येन स लंबितोष्ठः । लंबहस्ताय ८ लंबहस्तो दीर्घबाहुः । वरप्रदाय ९ वरान् भक्ताभिलाषान् प्रकर्षेण ददातीति वरप्रदः ॥ २३ ॥ बाहवे १० बाहुः सर्वेषां हस्तरूपः । अनिन्दिताय ११ नास्ति इदितं परमैश्वर्यं यस्मादित्यनिन्दितः । सर्वाय १२ सर्वो ज्ञानरूपः । शंकराय १३ शं कल्याणं करो यस्मादिति शंकरः । अकोपनाय १४ न कोपनोऽकोपनः । अमरेशाय १५ अमराणां देवानामीशः स्वामी । महाघोराय १६ महांतः पूज्या घोराः भयंकरविग्रहा यस्य स महाघोरः । विश्वदेवाय १७ विश्वेन दीव्यतीति विश्वदेवः । सुरारिह्रा १८ सुरारिन्देवशत्रून् हन्तीति सुरारिहा ॥ २४ ॥ अहिर्बुध्न्याय १९ बुध्ने पृथिवीमूले पाताले भवतीति बुध्न्यः अहिः सर्पश्चासौ बुध्न्यश्च अहिर्बुध्न्यः शेषरूप इत्यर्थः । "मूलं बुध्नोऽघ्निरनामकः" इत्यमरः । निर्ऋतये २० निर्ऋतिः तत्संज्ञकदिग्भालरूपः । चेकितानाय २१ 'कित ज्ञाने' अस्मा

राक्षसप्रोऽथ कामारिर्महादंष्ट्रो महायुधः ॥ लंबितो लंबितोष्ठश्च लंबहस्तो वरप्रदः ॥ २३ ॥ बाहुस्त्वनिन्दितः सर्वः शंकरोऽथाप्यकोपनः ॥ अमरेशो महाघोरो विश्वदेवः सुरारिहा ॥ २४ ॥ अहिर्बुध्न्यो निर्ऋतिश्च चेकितानो हली तथा ॥ अजैकपाच्च कापाली शं कुमारो महागिरिः ॥ २५ ॥ धन्वंतरिर्धूमकेतुः सूर्यो वैश्रवणस्तथा ॥ धाता विष्णुश्च शक्रश्च मित्रस्तत्त्वष्टा धरो ध्रुवः ॥ २६ ॥

यदल्लुकि ताच्छील्ये चानश । अतिशयेन चेकेति जानातीति चेकितानः युगपदशेषज्ञानवानित्यर्थः । हल्लिने २२ हली तत्संज्ञकायुधविशिष्टः । अजैकपदे २३ अजैकपात्तत्संज्ञकरूपः । यदा अजायाः मायारूपदेव्याः एकपादो यस्य सः अजैकपात् अर्धनारीरूपत्वादित्यर्थः । कापालिने २४ कपालाभ्यां द्यावापृथिवीरूपाभ्यां निर्मितं कापालं ब्रह्माण्डं यस्यास्तीति कापाली । शं नमः २५ शमित्यव्ययं सुखे तद्रूप इत्यर्थः । कुमाराय २६ कुमारः सनत्कुमारादिरूपः । महागिरये २७ महांश्चासौ गिरिश्च महागिरिः हिमालयरूपः "स्थावराणां हिमालयः" इति भगवद्गीतोक्तेः ॥ २५ ॥ धन्वंतरये २८ धन्वंतरिर्मिषग्वररूपः "मिषक्तमं त्वा मिषजां शृणोमि" इति श्रुतेः । धूमकेतवे २९ धूमः केतुर्यस्य स धूमकेतुः वह्निरूप इत्यर्थः । सूर्याय ३० 'बु. प्रेरणे' तस्य क्यवंतनिपातितः सूर्यशब्दः सूर्यो जगत्प्रेरक इत्यर्थः । वैश्रवणाय ३१ वैश्रवणः कूवेररूपः । धात्रे ३२ धाता जगद्धारकः । विष्णवे ३३ विष्णुर्व्यापकः । शक्राय ३४ शक्रो देवराजः । मित्राय ३५ मित्रस्तत्संज्ञकादित्यर्थः । त्वष्ट्रे ३६ त्वष्टा तत्संज्ञकादित्यर्थः । धराय ३७ ध्रुवाय ३८ नामद्वयं वसुवाचकं तद्रूप इत्यर्थः ॥ २६ ॥

टी.अ.

६५

११३॥

प्रभासाय ३९ प्रभासस्तत्संज्ञकवस्वरूपः । पर्वताय ४० पर्वतस्तत्संज्ञकवस्वरूपः । धात्रे ४१ धाति गच्छति इति वायुस्तद्वपः । अयम्णे ४२ अयमा तत्संज्ञकादित्यरूपः । सवित्रे ४३ सवितेऽसौ सविता जगदुत्पादक इत्यर्थः । रवये ४४ रौतीति रविः ब्रह्मरूपया रोदमान इत्यर्थः । इयं कथात्रैवोक्ता । धृतये ४५ धृतिर्धैर्यरूपः । विधात्रे ४६ विधाता विशेषेण पोषक इत्यर्थः । मांघात्रे ४७ मांघाता तत्संज्ञकभूपालरूपः । भूतभावनाय ४८ भूतानि भावयतीति भूतभावनः जगदुत्पादकः ॥ २७ ॥ नीराय ४९ नितरामीरयतीति नीरः । तीर्थाय ५० तीर्थः सर्वतीर्थरूपः । भीमाय ५१ भीमो भयंकरः । सर्वकर्मणे ५२ सर्वं कर्म यस्य स सर्वकर्मा । गुणोद्वाहाय ५३ गुणाः उद्बहन्ति यस्मादसौ गुणोद्बहः । पद्मगर्भाय ५४ पद्मस्य हृत्कमलस्य गर्भो मध्यवर्तीत्यर्थः । महागर्भाय ५५ महान् विराद् गर्भो यस्य स महागर्भः । चंद्रवक्त्राय ५६ चंद्रमाह्लादकं वक्त्रं यस्य स चंद्रवक्त्रः । नमाय ५७ नास्ति भं जन्मर्क्षं यस्य स नमः । अनघाय ५८ अनघः पातकशून्यः ॥ २८ ॥ बलवते ५९ बलं रसो विद्यते यस्मिन्स बलवान् गंगाधरत्वा दित्यर्थः । उपशान्ताय ६० उप समीपे शान्ताः शमयुक्ताः यस्य स उपशान्तः । पुराणाय ६१ पुरापि नवः पुराणः । यद्वा पुराणरूपः । पुण्यकृते ६२ पुण्यं करोतीति

प्रभासः पर्वतो वायुर्यमा सविता रविः ॥ धृतिश्चैव विधाता च मांघाता भूतभावनः ॥ २७ ॥ नीरस्तीर्थश्च भीमश्च सर्वकर्मा गुणोद्बहः ॥ पद्मगर्भो महागर्भश्चंद्रवक्त्रो नभोऽनघः ॥ २८ ॥ बलवांश्चोपशान्तश्च पुराणः पुण्यकृत्तमः ॥ क्रूरकर्ता क्रूवासी तनुरात्मा महौषधः ॥ २९ ॥ सर्वाशयः सर्वचारी प्राणेशः प्राणिनां पतिः ॥ देवदेवः सुखोत्सिक्तः सदसत्सर्वरत्नवित् ॥ ३० ॥

पुण्यकृत् । तमसे ६३ तमस्तत्संज्ञकगुणरूपः । क्रूरकर्त्रे ६४ क्रूरान् सिंहव्याघ्रादीन्करोति तच्छीलः क्रूरकर्ता । क्रूवासिने ६५ क्रूरेष्वपि वसतीति क्रूवासी । तनवे ६६ तनुः देहरूपः । आत्मने ६७ आत्मा जीवरूपः । महौषधाय ६८ महौषधः सर्वरोगनिवर्तकः ॥ २९ ॥ सर्वाशयाय ६९ सर्वे आशेरते यस्मिन्निति सर्वाशयः सुषुप्तिस्थानप्राज्ञ रूपः । सर्वचारिणे ७० सर्वान् चारयतीति सर्वचारी समष्टिरूपः । प्राणेशाय ७१ प्राणस्य तत्संज्ञकवायोरीशः प्राणेशः । प्राणिनां पत्ये ७२ प्राणिनां जीवानां पतिः स्वामी । देवदेवाय ७३ देवानां विष्ण्वादीनां देवो गतिरित्यर्थः । सुखोत्सिक्ताय ७४ सुखमानंदः उत्सिक्तो यस्मादसौ सुखोत्सिक्तः । “तस्यैवानंदस्य मात्राभ्युपजीवन्ति” इति श्रुतेः । सते ७५ सत्कारणरूपः । असते ७६ असत्कार्यरूपः । सर्वरत्नविदे ७७ सर्वाणि च तानि रत्नानि सर्वजातिश्रेष्ठानि वा सर्वरत्नानि तानि वेत्तीति सर्वरत्नवित् । “रत्नं स्वजाति श्रेष्ठेऽपि” इत्यमरः ॥ ३० ॥

कैलासस्थाय ७८ कैलासस्थः तत्संज्ञकपर्वतवासी । गुहावासिने ७९ गुहायां मेरुगुहायां वसति तच्छीलः गुहावासी । हिमवते ८० हिमवत्केदारस्थानं तत्स्वरूपः । गिरि
संश्रयाय ८१ गिरेः हिमालयस्य संश्रयः आश्रयभूतः । कुलहारिणे ८२ कुलानि देहान् हरति तच्छीलः कुलहारी । कुलाकर्त्रे ८३ कुलानि देहान् वा गोत्राण्याकरोति तच्छीलः
कुलकर्ता । “सजातीयगणे गोत्रे देहेऽपि काथितं कुलम्” इति विश्वः । बहुविधाय ८४ बहु अपरिमितं विसं यस्मादसौ बहुवित्तः । बहुप्रजाय ८५ बहो प्रजा कृष्णादीनां
यस्मादसौ बहुप्रजः ॥ ३१ ॥ प्राणेशाय ८६ प्राणो बलं तस्येशः स्वामी । “प्राणो बलम्” इति विश्वः । बंधक्यै ८७ बंधकी पुंश्चली माया तद्रूपः । वृक्षाय ८८ वृक्षतीति
वृक्षः मायाच्छेदक इत्यर्थः । नकुलाय ८९ नास्ति कुलं यस्य स नकुलः । अद्रिकाय ९० अद्रिकोऽद्रिरूपः । ह्रस्वग्रीवाय ९१ ह्रस्वा संकुचिता ग्रीवा यस्य स ह्रस्वग्रीवः ।
महाजानवे ९२ महांतौ जानू यस्य स महाजानुः । नामद्वयं सलक्षणदेहवाचकम् । अलोलाय ९३ अलोलोऽञ्चलः । महोपधये ९४ महत्य ओपधयो ग्रीवाद्यो यस्मात्स
महोपधिः ॥ ३२ ॥ सिद्धांतकारिणे ९५ सिद्धांतान् सकलशास्त्रीयादिशंकाविर्तकभागान् करोति तच्छीलः सिद्धांतकारी । सिद्धार्थाय ९६ सिद्धाः निष्पन्ना अर्था यस्मात्स

कैलासस्थो गुहावासी हिमवद्गिरिसंश्रयः ॥ कुलहारी कुलाकर्ता बहुवित्तो बहुप्रजः ॥ ३१ ॥ प्राणेशो बंधकी वृक्षो नकुलश्चाद्रिकस्तथा ॥
ह्रस्वग्रीवो महाजानुरलोलश्च महोपधिः ॥ ३२ ॥ सिद्धांतकारी सिद्धार्थश्छंदो व्याकरणोद्भवः ॥ सिंहनादः सिंहदंष्ट्रः सिंहास्यः सिंहवाहनः
॥ ३३ ॥ प्रभावात्मा जगत्कालः कालः कंपी तरुस्तनुः ॥ सारंगो भूतचक्रांकः केतुमाली सुवेधकः ॥ ३४ ॥

सिद्धार्थः । छंदसे ९७ छंदः गायत्र्यादिछंदोरूपः । व्याकरणोद्भाय ९८ व्याकरणस्य तत्संज्ञकशास्त्रस्योद्भवः उत्पत्तिर्यस्मात्स व्याकरणोद्भवः । सिंहनादाय ९९
सिंहः शत्रुविनाशकः नादो यस्य स सिंहनादः । सिंहदंष्ट्राय १०० सिंहवत् दंष्ट्रा यस्य स सिंहदंष्ट्रः ॥ इति सप्तमं शतकं समाप्तम् ॥ सिंहास्याय १ सिंहसदृशमास्यं यस्य सः
सिंहास्यः नृसिंहरूप इत्यर्थः । सिंहवाहनाय २ सिंहयुक्तं वाहनं रथो यस्य स सिंहवाहनः ॥ ३३ ॥ प्रभावात्मने ३ प्रभावः सत्ता आत्मा स्वरूपं यस्य स प्रभावात्मा । जगत्का
लाय ४ जगत्कलयति गमयतीति जगत्कालः । कालाय ५ कालो यमस्वरूपः । कंपिने ६ कंपोऽस्यास्तीति कंपी वायुरूपः । तरवे ७ तरुवृक्षरूपः । तन्वे ८ तनुः सूक्ष्मः । सार
ङ्गाय ९ सारंगस्तत्संज्ञकपक्षिरूपः । भूतचक्रांकाय १० भूतानां चक्रं परिवर्तनम् अंकः चिह्नं यस्य स भूतचक्रांकः “यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते” इति श्रुतेः । केतु
मालिने ११ केतुना वृषध्वजेन मालते शोभते इति केतुमाली । सुवेधकाय १२ सुतरां वेधकः सुवेधकः अज्ञानग्रंथिनाशक इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

भूतालयाय १३ भूतं तत्संज्ञकवनमालयो यस्य स भूतालः ॥ १३ ॥ भूतानां भूतपतिः ॥ १४ ॥ भूतानां भूतपतिः ॥ १५ ॥ अहः राति ददातीत्यहोरास्तं सूर्यं त्रायत
इत्यहोरात्रः । अमलाय १६ अमलो निष्पापः । मलाय १७ मलोऽमत्तकृपणः । “मलं कृपणे” इति विश्वः । वसुभृते १८ वसुन् मयूखान् विमतीति वसुभृत । सर्वभूता
त्मने १९ सर्वभूतानि अतति सातत्येन जानातीति सर्वभूतात्मा । निश्चलाय २० निश्चलो निष्कंपः । सुविद्वे २१ सुष्ठु सम्यग्वेत्तीति सुविदुः । बुधाय २२ बुधः कविः ।
“बुधः कनौ रौहिणेये” इति विश्वः ॥ ३५ ॥ सर्वभूतानामसुहृते २३ असुन्प्राणान् हरतीति असुहृत् । निश्चलाय २४ निर्गतं चलमंतःकरणं यस्मात्स निश्चलः । “अमनाः”
इति श्रुतेः । चलविदे २५ चलं चित्तं वेत्तीति चलवित् । बुधाय २६ बोधयतीति बुधः । अमोवाय २७ न मोघोऽमोघः । संयमाय २८ संयमः प्राणायामरूपः । हृष्टाय २९
हृष्टो हर्षविशिष्टः । भोजनाय ३० भोजनोऽभ्यवहारकर्ता । प्राणधारणाय ३१ प्राणं तत्संज्ञकवायुं धारयतीति प्राणधारणः ॥ ३६ ॥ धृतिमते ३२ धृतिमान्धैर्यविशिष्टः ।

भूतालयो भूतपतिरहोरात्रो मलोऽमलः ॥ वसुभृत्सर्वभूतात्मा निश्चलः सुविदुर्बुधः ॥ ३५ ॥ असुहृत्सर्वभूतानां निश्चलश्चलविदुधः ॥
अमोघः संयमो हृष्टो भोजनः प्राणधारणः ॥ ३६ ॥ धृतिमान्मतिमांस्त्रयक्षः सुकृतस्तु युधांपतिः ॥ गोपालो गोपतिर्ग्रामो गोचर्मवसनो
हरः ॥ ३७ ॥ हिरण्यबाहुश्च तथा गुहावासः प्रवेशनः ॥ महामना महाकामो चित्तकामो जितेन्द्रियः ॥ ३८ ॥

मतिमते ३३ मतिमान्नित्यबुद्धिविशिष्टः । त्र्यक्षाय ३४ त्रीणि अक्षीणि यस्य स त्र्यक्षः । सुकृताय ३५ सुष्ठु कृतं यस्य स सुकृतः । युधांपत्ये ३६ युधां संप्रहारकर्तृणां पतिः
स्वामी । गोपालाय ३७ गाः इन्द्रियाणि पालयतीति गोपालः । गोपतये ३८ गवां वाणीनां पतिः गोपतिः । ग्रामाय ३९ ग्रामः स्वरशास्त्रोक्तग्रामत्रयरूपः । गोचर्मवसनाय ४०
गोचर्मवसनं यस्य स गोचर्मवसनः । हराय ४१ हरतीति हरः । तदुक्तं भारते द्रोणपर्वणि—“ब्रह्माणमिंद्रं वरुणं यमं धनमिव च । निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्भर इति स्मृतः ॥”
इति ॥ ३७ ॥ हिरण्यबाह्वे ४२ हिरण्यभूषणाः बाहवो यस्य स हिरण्यबाहुः । गुहावासाय ४३ गुहा बुद्धिरावास उपलब्धिस्थानं यस्य स गुहावासः । प्रवेशनाय ४४ प्रकर्षेण
विशति ब्रह्मामेदं भक्तः प्रामोत्यनेनेति प्रवेशनः । महामनसे ४५ महत्पूज्यं मनो यस्मात्स महामनाः । महाकामाय ४६ महान्सर्वजयी कामो मदनो यस्मात्स महाकामः ।
चित्तकामाय ४७ चित्ते कामो यस्मादसौ चित्तकामः अनंगकरणादित्यर्थः । जितेन्द्रियाय ४८ जितानि इन्द्रियाणि यस्मादसौ जितेन्द्रियः ॥ ३८ ॥

लि. ५.
॥११४॥

गांधाराय ४९ गांधारस्तत्संज्ञकस्वरूपः । सुरापय ५० आ पातीत्यापः सुराणां देवानामापः सुरापः । यद्वा सुराममरवारुणीं पिबतीति सुरापः । तदुक्तं
हठदीपिकायां—“जिह्वाप्रवेशंभूतवाहिनोत्पादितः खलु । चन्द्रात्स्ववति यः सारः सा स्यादमरवारुणी ॥ ” इति । तापकर्मरताय ५१ तापकर्मणि रतः तापकर्मरतः
वद्विरूप इत्यर्थः । हिताय ५२ हितो हितरूपः । महाभूताय ५३ महाभूतस्तत्संज्ञः । तदुक्तं द्रोणपर्वणि—“ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनम् ” इति । भूतवृताय ५४ भूतैः पूर्वभक्तैः वृतो
वेष्टितः । अप्सरसे ५५ अप्सर्यो सरोऽप्सरः तद्रूपः । गणसेविताय ५६ गणैः बाणादिभिः सेवितो गणसेवितः ॥ ३९ ॥ महाकेतवे ५७ महान्पृष्ठो यः केतुध्वजस्तद्रूपः ।
धराधात्रे ५८ धराया धाता धारकः । नैकतानरताय ५९ न एकाः नैकाश्च तास्ताना मूर्छनाश्च नैकतानास्तासु रतः । स्वराय ६० स्वरः उदात्तादिरूपः । अवेदनीयाय ६१ अवे
दिनीयो ज्ञातुमशक्यः । आवेद्याय ६२ आवेद्यः ईषत् ज्ञातुं योग्यः । सर्वगाय ६३ सर्वैः गायत इति सर्वगः । सुपीति योगविभागात्कः । सुखावहाय ६४ सुखमावहति प्रापय
तीति सुखावहः ॥ ४० ॥ तारणाय ६५ तारयति भवसागरमिति तारणः । चरणाय ६६ चरणो वहृचादिः तद्रूपः । धात्रे ६७ धाता पोषकः । परिधाय ६८ परितः दधाति सा
परिधा पृथिवीरूपः । परिपूजिताय ६९ परितः पूजितः परिपूजितः । संयोगिने ७० संयोगः प्रकृतिसंयोगोस्ति यस्य स संयोगी । वर्धनाय ७१ वर्धनो जगद्धर्कः । वृद्धाय ७२

गांधारश्च सुरापश्च तापकर्मरतो हितः ॥ महाभूतो भूतवृतो ह्यप्सरो गणसेवितः ॥ ३९ ॥ महाकेतुर्धराधाता नैकतानरतः स्वरः ॥ अवेदनीय
आवेद्यः सर्वगश्च सुखावहः ॥ ४० ॥ तारणश्चरणो धाता परिधा परिपूजितः ॥ संयोगी वर्धनो वृद्धो गणिकोऽथ गणाधिपः ॥ ४१ ॥
नित्यो धाता सहायश्च देवासुरपतिः पतिः ॥ युक्तश्च युक्तबाहुश्च सुदेवोऽपि सुपर्वणः ॥ ४२ ॥ आषाढश्च सुषाढश्च स्कंधदो हरितो हरः ॥
वपुरावर्तमानोऽन्यो वपुःश्रेष्ठो महावपुः ॥ ४३ ॥

वृद्धो वयोधिकः । गणिकाय ७३ गणिं गणनां कायति कथयतीति गणिकः । गणाधिपाय ७४ गणाधिपो गणपतिरूपः ॥ ४१ ॥ नित्याय ७५ नित्यो विकारशून्यः । धात्रे ७६
धाता ब्रह्मरूपः । सहायाय ७७ आयेन सहितः सहायः । देवासुरपतये ७८ स्पष्टम् । पत्ये ७९ पतिः सर्वपालकः । युक्ताय ८० युक्तो नित्यमुमासंगतः । युक्तबाहवे ८१
युक्ताबुमायोगविशिष्टौ बाहु यस्य स युक्तबाहुः । सुदेवाय ८२ सुष्ठु दीव्यति देव्या साकं क्रीडतीति सुदेवः । सुपर्वणाय ८३ सुष्ठु पर्वाणि यस्य स सुपर्वणः । अत्र समासांतोच्
॥ ४२ ॥ आषाढाय ८४ आषाढस्तत्संज्ञकमासरूपः । सुषाढाय ८५ सुष्ठु साहयतीति सुषाढः । स्कंधदाय ८६ स्कंधकोपं द्यति खंडयतीति स्कंधदः । हरिताय ८७ हरितः
तद्वर्णः । हराय ८८ ह अद्भुतं राति ददातीति हरः । “हेत्यद्भुते खेदे ” इत्यमरः । वपुषे ८९ वपति जगद्धीजसंतानं करोतीति वपुः । आवर्तमानाय ९० आवर्ततेऽसावावर्तमानः
संवत्सरादिरूपेण परिवर्तमान इत्यर्थः । अन्याय ९१ अन्यो जगद्धिन्नः । वपुःश्रेष्ठाय ९२ वपुः शरीरं श्रेष्ठं यस्य स वपुःश्रेष्ठः । महावपुषे ९३ महत्पृष्ठं वपुर्यस्य स महावपुः ॥ ४३ ॥

टी. अ.
६५

॥११४॥

शिरसे ९४ शिरो यच्चरूपः । "तस्य यजुरेव शिरः" इति श्रुतेः । विमर्शनिष्ठा ९५ विमर्शनीति विमर्शनः । विचित्रकला सर्वलक्ष्यलक्षणभूषिताय ९६ सर्वैः लक्ष्याणि लक्षितं योग्यानि यानि लक्षणानि तैर्भूषितोऽलंकृतः । अक्षयाय ९७ अक्षयो नाशश्चून्यः । रथगीताय ९८ रथेन रथंतरसाम्ना गीतः स्तुत इत्यर्थः । सर्वभोगिने ९९ सर्वं भुनक्ति पालयति तच्छीलः सर्वभोगी । महाबलाय ८०० महत्पूज्यं बलं गणसैन्यं यस्य स महाबलः ॥ इत्यष्टमं शतकं समाप्तम् ॥ ४४ ॥ साम्नायाय १ आम्नायेन वेदेन सहितः साम्नायः । महाम्नायाय २ महान्पूज्य आम्नायो वेदो यस्मात्स महाम्नायः । तीर्थदेवाय ३ तीर्थानां देवः स्वामी । महायशसे ४ महद्यशः कृष्णादीनां यस्मादसौ महायशः । निर्जीवाय ५ निर्जीवोऽचेतनस्वरूपः । जीवनाय ६ जीवयतीति जीवनः । मंत्राय ७ मंत्रो मृतसंजीवनरूपः । सुभगाय ८ सुभगः शोभनः । बहुकर्कशाय ९ बहुकर्कशः अंतकरूपत्वाद्भिर्दयः ॥ ४५ ॥ रत्नभूताय १० रत्नानि चतुर्दशरत्नानि भूतानि यस्मादसौ रत्नभूतः । रत्नांगाय ११ रत्नानि स्वस्वजातिश्रेष्ठान्यंगे यस्य स रत्नांगः । महार्णव निपातविदे १२ महार्णवः संसारसागरः तस्य निपातं नाशं वेत्तीति महार्णवनिपातवित् । मूलाय १३ मूलं संसारवृक्षाग्रिरूपः । विशालाय १४ विशेषेण शालत इति विशालः ।

शिरो विमर्शनः सर्वलक्ष्यलक्षणभूषितः ॥ अक्षयो रथगीतश्च सर्वभोगी महाबलः ॥ ४४ ॥ साम्नायोऽथ महाम्नायस्तीर्थदेवो महायशः ॥ निर्जीवो जीवनो मंत्रः सुभगो बहुकर्कशः ॥ ४५ ॥ रत्नभूतोऽथ रत्नाङ्गो महार्णवनिपातवित् ॥ मूलं विशालो ह्यमृतं व्यक्ताव्यक्तस्तपोनिधिः ॥ ४६ ॥ आरोहणोऽधिरोहश्च शीलधारी महातपाः ॥ महाकण्ठो महायोगी युगो युगकरो हरिः ॥ ४७ ॥ युगरूपो महारूपो वह्नो गहनो नगः ॥ न्यायो निर्वापणोऽपादः पण्डितो ह्यचलोपमः ॥ ४८ ॥

अमृताय १५ अमृतं सुधारूपः । व्यक्ताव्यक्ताय १६ व्यक्तं स्पष्टमव्यक्तं प्रधानं यस्मात्स व्यक्ताव्यक्तः । तपोनिधये १७ तपसां निधिः स्थानभूतः ॥ ९ ॥ आरोहणाय १८ आरोहयतीत्यारोहणः परमपदप्रापक इत्यर्थः । अधिरोहाय १९ अधिरोहंति भक्ता यस्मिन्नित्यधिरोहः । शीलधारिणे २० शीलं सद्गुणं धारयति तच्छीलः शीलधारी । महातपसे २१ महत् ज्ञानमयं तपो यस्य स महातपाः । महाकंठाय २२ कंठमभिव्याप्येत्याकंठं महः उत्सवो यस्मात्स महाकंठः । महायोगिने २३ महानष्टांगयोगो यस्यास्ति स महायोगी । युगाय २४ युगः कृतादिरूपः । युगक्राय २५ युगानि करोतीति युगकरः । हरये २६ हरिर्मोरुतिरूपः ॥ ४७ ॥ युगरूपाय २७ युगानि शीतोष्णादिद्वंद्वानि रूपप्रणे यस्य स युगरूपः । महारूपाय २८ महान्प्रासावरूपश्च महारूपः । वह्नाय २९ वहति सर्वं प्रापयतीति वहनः । गहनाय ३० गहनो दुर्गम इत्यर्थः । नगाय ३१ नगो विल्वादिवृक्षरूपः । न्यायाय ३२ न्यायो यथार्थनिर्णयरूपः । निर्वापणाय ३३ नितरां वापयति क्षेत्रे बीजान्याकिरयतीति निर्वापणः । अपादाय ३४ अपादः पादश्चून्यः । पण्डिताय ३५ पण्डितो विवेकीत्यर्थः । अचलोपमाय ३६ अचलः पर्वतः उपमा यस्य सोऽचलोपमः कूटस्थ इत्यर्थः ॥ ४८ ॥

लि. पु.

॥११५॥

बहुमालाय ३७ वहचोऽनेकभक्तसमर्पिताः मालाः पुष्पादिस्तजो यस्य स बहुमालः । महामालाय ३८ महती पादावलंबिनी माला यस्य स महामालः । शिपिविष्टाय ३९ शिपि
विष्टो विष्णुरूपः “विष्णुः शिपिविष्टः” इति श्रुतेः । सुलोचनाय ४० शोभनानि लोचनानि यस्य स सुलोचनः । विस्ताराय ४१ विस्तीर्यते सर्वाणि जगति यस्मिन्निति
विस्तारः । लवणाय ४२ लवणः क्षारसमुद्ररूपः । कूपाय ४३ कूपोऽधिरूपः । कुसुमांगाय ४४ कुसुमसदृशमृदुलान्यगानि यस्य स कुसुमांगः । फलोदयाय ४५ फलानां सत्कर्म
फलानामुदयो यस्मादसौ फलोदयः ॥४९॥ ऋषभाय ४६ ऋषभः सर्वश्रेष्ठः । वृषभाय ४७ वृषभो नंदिकेश्वररूपः । भंगाय ४८ भंगोनेकविधबुद्धितरंगरूपः । “भंगस्तंगे
ऋग्भेदे” इति विश्वः । मणिर्विजटाधराय ४९ मणीनां हीरकादीनां विंशतिं प्रतिविंशतिं तद्वज्रदानां धरः मणीर्विजटाधरः । इन्दवे ५० इंदुश्चंद्ररूपः । विसर्गाय ५१ विशिष्टो
जराभृत्युहीनः सर्गो रुद्रगणसृष्टिर्यस्मात्सः विसर्गः । इयं कथात्रयोक्ता । सुमुखाय ५२ शोभनानि मुखानि यस्य स सुमुखः । शूराय ५३ शूरो विक्रमकर्ता । सर्वायुधाय ५४
सर्वाण्यायुधानि यस्माद्वा यस्य स सर्वायुधः । सहाय ५५ सहाति सर्वायुधप्रहारान्न गणयतीति सहः ॥ ५० ॥ निवेदनाय ५६ नितरां वेदयति स्वभक्तान्बोधयतीति निवे

बहुमालो महामालः शिपिविष्टः सुलोचनः ॥ विस्तारो लवणः कूपः कुसुमांगः फलोदयः ॥ ४९ ॥ ऋषभो वृषभो भंगो मणिर्विजटा
धरः ॥ इंदुर्विसर्गः सुमुखः शूरः सर्वायुधः सहः ॥ ५० ॥ निवेदनः सुधाजातः स्वर्गद्वारो महाधनुः ॥ गिरावासो विसर्गश्च सर्वलक्षणलक्ष
वित् ॥ ५१ ॥ गन्धमाली च भगवाननन्तः सवलक्षणः ॥ संतानो बहुलो बाहुः सकलः सर्वपावनः ॥ ५२ ॥

दनः । सुधाजाताय ५७ सुधा अमृतं जातं यस्मात्स सुधाजातः । स्वर्गद्वाराय ५८ स्वर्गस्य मोक्षमुखस्य द्वारं कारणभूतः । तदुक्तम्—“यत्र दुःखेन संभिन्नं न च ग्रस्तमनंतरम् ।
अमिलापोपनीतं यत्तत्सुखं स्वःपदास्पदम् ॥” इति । महाधनुषे ५९ महत् मेरुरूपं धनुर्यस्य स महाधनुः । गिरावासाय ६० गिरा वाण्या सह उष्यते अर्थरूपेणानेनोति गिरा
वासः । विसर्गाय ६१ विसर्गो विसर्जनीयरूपः । सर्वलक्षणलक्षविदे ६२ सर्वलक्षणानि च वेत्तीति सर्वलक्षणलक्षवित् ॥ ५१ ॥ गंधमालिने ६३ गंधेन स्वांगसुगंधेन मालते शोभते
तच्छीलः गंधमाली । भगवते ६४ भगं माहात्म्यं विद्यते यस्य स भगवान् । “भगमैश्वर्यमाहात्म्यज्ञानवैराग्ययोनिषु” इति विश्वः । अनन्ताय ६५ नास्त्यंतः पारो यस्य सोऽनन्तः ।
सर्वलक्षणाय ६६ सर्वाणि लक्षणानि यस्मिन्स सर्वलक्षणः । सन्तानाय ६७ संतानः कल्पवृक्षरूपः । बहुलाय ६८ बहु लाति ददातीति बहुलः । बाहवे ६९ बाहति
स्वभक्तानाद्बोधयतीति बाहुः । सकलाय ७० कल्या चंद्रकल्या सहितः सकलः । सर्वपावनाय ७१ सर्वान्पावयतीति सर्वपावनः ॥ ५२ ॥

सं. न.

६६

॥११५॥

करस्थालिने ७२ कर एव स्थालो भोजनपात्रं यस्यास्तीति । करस्थालीऽन्यदुक्तं आवाचते । “जतमप्रातस्वीकृतं कृणुष्वि । हालाहलं विपम् ” इति । कपालिने ७३ कं ब्रह्माणं पालयति तच्छीलः कपाली । ऊर्ध्वसंहननाय ७४ ऊर्ध्वं सर्वोपरि संहननं बलं यस्य स ऊर्ध्वसंहननः । यूत ७५ युवा नित्यतरुणः । यंत्रतंत्रसुविख्याताय ७६ यंत्रतंत्रेषु सुतरां विख्यातो यंत्रतंत्रसुविख्यातः । लोकाय ७७ लोक्यतेऽनेनेति लोकः सूर्यादिरूप इत्यर्थः । सर्वाश्रयाय ७८ सर्वेपामाश्रयः सर्वाश्रयः । मृदवे ७९ मृदुरत्यंतकोमलरूपः ॥ ५३ ॥ मुंडाय ८० मुंडो मुंडितशिराः । विरूपाय ८१ विशिष्टं रूपं प्रशंसा यस्य स विरूपः । विकृताय ८२ विशिष्टं कृतं यस्य स विकृतः । दंडिने ८३ दंडो दमः यस्यास्ति स दंडी । “दंडो यमे मानभेदे लघुडे दमसैन्ययोः” इति विश्वः । कुंडिने ८४ कुंडं देवजलाधारो नाम गंगोदकाश्रयः यस्य मौलिरस्ति स कुण्डी “कुंडं देवजलाधारे पीठे तु कमंडली” इति विश्वः । विकुर्वणाय ८५ कर्तोतीति कुर्वाणः विगतः कुर्वाणो यस्मादसौ विकुर्वणः कर्माप्राप्य इत्यर्थः । कुर्वण इत्यत्र ह्रस्वत्वं छांदसम् । वार्यक्षाय ८६ वारयतीति वारि मत्तजनकामपूरकमक्षि नेत्रं यस्य स वार्यक्षः कृपाकटाक्षमात्रेण सर्वप्रद इत्यर्थः । ककुभाय ८७ ककुभो वीणांकः । ‘ककुभः स्वरभेदेऽपि वणिांकेऽर्जुनपादपे’ इति विश्वः ।

करस्थाली कपाली च ऊर्ध्वसंहननो युवा ॥ यंत्रतंत्रसुविख्यातो लोकः सर्वाश्रयो मृदुः ॥ ५३ ॥ मुण्डो विरूपो विकृतो दण्डी कुण्डी विकुर्वणः ॥ वार्यक्षः ककुभो वज्री दीप्ततेजाः सहस्रपात् ॥ ५४ ॥ सहस्रमूर्धा देवेन्द्रः सर्वदेवमयो गुरुः ॥ सहस्रबाहुः सर्वाङ्गः शरण्यः सर्वलोककृत् ॥ ५५ ॥ पवित्रं त्रिमधुर्मत्रः कनिष्ठः कृष्णपिंगलः ॥ ब्रह्मदंडविनिर्माता शतघ्नः शतपाशधृक् ॥ ५६ ॥

वज्रिणे ८८ वज्राणि भूषणहीरकाः सन्ति यस्य स वज्री । दीप्ततेजसे ८९ दीप्तं तेजो यस्य स दीप्ततेजाः । सहस्रपदे ९० सहस्रमनंताः पादाः यस्य स सहस्रपात् ॥ ५४ ॥ सहस्रमूर्धं ९१ सहस्रमपरिमिताः मूर्धानो यस्य स सहस्रमूर्धा । देवेन्द्राय ९२ देवानामिन्द्रः परमेश्वरः । सर्वदेवमयाय ९३ सर्वदेवमयः सर्वदेवरूपः । गुरवे ९४ गृणातीति गुरुः हितोपदेशक इत्यर्थः । सहस्रबाहवे ९५ सहस्रमसंख्याः बाहवो यस्य स सहस्रबाहुः । सवागाय ९६ सर्वं ब्रह्मांडमंगं यस्य स सर्वाङ्गः । शरण्याय ९७ शरणेषु साधुः शरण्यः । सर्वलोककृत् ९८ सर्वलोकान्करोतीति सर्वलोककृत् ॥ ५५ ॥ पवित्राय ९९ पर्व्वेज्रादपि स्वभक्तान् त्रायत इति पवित्रम् । त्रिमधवे १०० त्रिविधं क्षौद्रजलक्षरीरूपं मधु यस्मादसौ त्रिमधुः ॥ इति नवमशतकं संपूर्णम् ॥ मंत्राय १ मंत्रो देवप्रसादनरूपः “मंत्रो वेदप्रभेदे स्याद्देवादीनां प्रसादने” इति विश्वः । कनिष्ठाय २ कनिष्ठार्थोऽहोबलमाष्ये—“नित्ययूने कनिष्ठाय यद्वाऽविज्ञेयमूर्तये” इति । कृष्णपिंगलाय ३ कृष्णः कंठे कृष्णः अन्यत्र पिंगलो लोहितः कृष्णपिंगलः । ब्रह्मदंडविनिर्मात्रे ४ ब्रह्मणो दंडविनिर्माता तस्यापि कन्यानुगमनकाले दंडकर्तृत्वार्थः । शतघ्नाय ५ शतान्यसंख्यजीवान् युगपद्धतीति शतघ्नः । शतपाशधृपे ६ शतान्यसंख्यपाशान् धृष्णोतीति शतपाशधृक् ॥ ५६ ॥

लि. पु.

॥११६॥

कलायै ७ कला तत्संज्ञककालमानरूपः । “ अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत् ताः कला ” इत्यमरः । काष्ठायै ८ अष्टादशनिमेषात्मककालरूपः । लवाय ९ लवो लेशमात्र-
कालरूपः । “ लवो लेशे विलासे च ” इति विश्वः । मात्रायै १० मात्रा ह्रस्वाञ्चरुणकालरूपः । मुहूर्तायै ११ मुहूर्तो द्विघटिकात्मककालरूपः । अह्ने १२ अहो दिवसरूपः ।
क्षपायै १३ क्षपा रात्रिरूपः । क्षणाय १४ क्षणस्त्रिंशत्कलात्मककालरूपः । विश्वक्षेत्रप्रदाय १५ प्रददातीति प्रदः विश्वेषां सर्वजीवानां क्षेत्राणि शरीराणि तेषां प्रदो विश्वक्षेत्रप्रदः ।
बीजाय १६ बीजं बीर्यरूपः । लिंगाय १७ लिंगं चिद्भूतः । आद्याय १८ आदौ ब्रह्मांडोत्पत्तिप्रारम्भरूपेण भवतीत्याद्यः । निर्मुखाय १९ निर्गते मुखं मुखविशिष्टं रूपं
यस्मादसौ निर्मुखः नीरूप इत्यर्थः ॥५७॥ सदसते २० सच्चसच्च तयोः समाहारः सदसत् चेतनाचेतनसमाहाररूप इत्यर्थः । व्यक्ताय २१ विशेषेण अक्तं मायाकार्यानुरंजितं ब्रह्म
तद्रूपः । अव्यक्ताय २२ न व्यक्तमव्यक्तं मायाकार्यानुरक्तं तद्रूप इत्यर्थः । पित्रे २३ पिता सकलजगज्जनकः । मात्रे २४ माता जगज्जननीरूपः । पितामहाय २५ पितामहो
ब्रह्मरूपः । स्वर्गद्वाराय २६ स्वर्गद्वारं तपस्तद्रूपः । मोक्षद्वाराय २७ मोक्षद्वारं वैराग्यं तद्रूपः । प्रजाद्वाराय २८ प्रजाद्वारं रागस्तद्रूपः । त्रिविष्टपाय २९ त्रीणि विष्टपानि यस्य स त्रिवि

कला काष्ठा लवो मात्रा मुहूर्तोहः क्षपा क्षणः ॥ विश्वक्षेत्रप्रदो बीजं लिंगमाद्यस्तु निर्मुखः ॥ ५७ ॥ सदसद्व्यक्तमव्यक्तं पिता माता पिता
महः ॥ स्वर्गद्वारं मोक्षद्वारं प्रजाद्वारं त्रिविष्टपः ॥ ५८ ॥ निर्वाणं हृदयश्चैव ब्रह्मलोकः परा गतिः ॥ देवासुरविनिर्माता देवासुरपरायणः ॥ ५९ ॥
देवासुरगुरुर्देवो देवासुरनमस्कृतः ॥ देवासुरमहामात्रो देवासुरगणाश्रयः ॥ ६० ॥ देवासुरगणाध्यक्षो देवासुरगणाग्रणीः ॥ देवाधिदेवो
देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ॥ ६१ ॥

ष्टपः स्वर्गमृत्युपातालाधीशः ॥ ५८ ॥ निर्वाणाय ३० निर्वाणं मोक्षस्तद्रूपः । हृदयाय ३१ अयते प्राप्नोतीत्ययः हृदि अयः हृदयः । ब्रह्मलोकाय ३२ ब्रह्मलोकः सत्यलोकरूपः ।
परागतये ३३ परा मोक्षाख्या आगतिर्यस्मात्स परागतिः । देवासुरविनिर्मात्रे ३४ देवासुरौ हि सामर्थ्यविशेषोपात्तसर्वश्रेष्ठावतस्तद्वेदकनामान्प्राह देवासुराणां विनिर्माता उत्पा
दकः । देवासुरपरायणाय ३५ तेषां परायणः परमस्थानभूतः ॥ ५९ ॥ देवासुरगुरुवे ३६ देवासुराणां गुरुः हितोपदेशकः । देवाय ३७ देवयति देवासुरान् विजिगीषयतीति
देवः । देवासुरनमस्कृताय ३८ देवासुरैः नमस्कृतः देवासुरनमस्कृतः । देवासुरमहामात्राय ३९ देवासुररूपौ मत्तगजौ तेषां महामात्रौ नियंता । देवासुरगणाश्रयाय ४० देवासुर
गणानामाश्रयः देवासुरगणाश्रयः ॥ ६० ॥ देवासुरगणाध्यक्षाय ४१ देवासुरगणानामध्यक्षः स्वामी । देवासुरगणाग्रण्ये ४२ देवासुरगणानामग्रणीः मुख्यः । देवाधिदेवाय ४३
देवानधिदेवयति स्वसमीपं क्रीडयतीति देवाधिदेवः । देवर्षये ४४ देवानाम् ऋषिरीन्द्रियदर्शकः । देवासुरवरप्रदाय ४५ देवासुरयोः वरप्रदः देवासुरवरप्रदः ॥ ६१ ॥

टी. अ.

६५

॥११६॥

देवासुरेश्वराय ४६ तयोरीश्वरः स्वामीत्यर्थः । विष्णवे ४७ विशति देवासुरसमा मोहिनोरूपेण प्रविशतीति विष्णुः । देवासुरमहेश्वराय ४८ देवासुराणां महेश्वरः पूज्यः स्वामी । सर्वदेवमयाय ४९ सर्वदेवानां मयः सुखं यस्मात् स सर्वदेवमयः । अर्चित्याय ५० अस्य विष्णोरपि चित्यः अर्चित्यः । देवतात्मने ५१ देवतानामात्मा ब्रह्मरूपः । “आत्मा देहमनोब्रह्मस्वभावधृतिबुद्धिषु” इति विश्वः । स्वयंभवाय ५२ स्वयमात्मनैव भवतीति स्वयंभवः ॥ ६२ ॥ उद्गताय ५३ उद् उत्कृष्टं गतं यस्य स उद्गतः । त्रिक्रमाय ५४ त्रिषु त्रिभुवनेषु क्रमः पादविक्षेपो यस्य स त्रिक्रमः । वैद्याय ५५ वैद्यो भवरोगचिकित्सकः । वरदाय ५६ वराणि सर्वोत्कृष्टानि दैत्यत्रिपुराणि द्यति खंडयतीति वरदः । अवरजाय ५७ अस्य विष्णोर्वरात्स्वदत्तवरप्रदानाज्जातः सांवरूपेणोत्पन्नः वा अवरो प्रलयकाले जायते कालाग्निरूपेणोत्पद्यते इत्यवरजः । अंवराय ५८ अंवरो गगनरूपः । इज्याय ५९ इज्यो यजनार्हः । हस्तिने ६० हस्ती पेरारवतरूपः । व्याघ्राय ६१ व्याघ्रो देवीवाहनरूपः । देवसिंहाय ६२ दीव्यत्यभिरान् विजिगीषतीति देवः देवश्चासौ सिंहश्च देवसिंहः देवीवाहनसिंहरूप इत्यर्थः । महर्षभाय ६३ महर्षाश्चासौ ऋषभश्च महर्षभः सर्वपूज्यनंदिकेश्वररूपः ॥ ६३ ॥ विबुधाग्राय ६४ विबुधेष्वग्र्यः प्रथमः । सुराय ६५

देवासुरेश्वरो विष्णुर्देवासुरमहेश्वरः ॥ सर्वदेवमयोऽर्चित्यो देवतात्मा स्वयंभवः ॥ ६२ ॥ उद्गतस्त्रिक्रमो वैद्यो वरदोऽवरजोऽवरः ॥ इज्यो हस्ती तथा व्याघ्रो देवसिंहो महर्षभः ॥ ६३ ॥ विबुधाग्र्यः सुरः श्रेष्ठः स्वर्गदेवस्तथोत्तमः ॥ संयुक्तः शोभनो वक्ता आशानां प्रभवोऽव्ययः ॥ ६४ ॥ गुरुः कांतो निजः सर्गः पवित्रः सर्ववाहनः ॥ शृंगी शृंगप्रियो बभू राजराजो निरामयः ॥ ६५ ॥

सुरो देवरूपः । श्रेष्ठाय ६६ श्रेष्ठोतिप्रशस्त्यः । स्वर्गदेवाय ६७ स्वर्गस्य देवः स्वामी । उत्तमाय ६८ उत्तमः परमात्मरूपः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम् “उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः” इति । संयुक्ताय ६९ संयुक्तः समाधिसंयुक्तः । शोभनाय ७० शोभयतीति शोभनः कृपामात्रेण सर्वेषां शोभाकर इत्यर्थः । वक्त्रे ७१ वक्ता परमवाग्मी । “अधिवक्ता” इति श्रुतेः । आशानां प्रभवाय ७२ आशानां दिशां प्रभवः कारणः । अव्ययाय ७३ अस्य विष्णोः विशेषेणायः त्रैलोक्यैश्वर्यप्राप्तिर्यस्मादित्यव्ययः ॥ ६४ ॥ गुरवे ७४ गुरुः जगद्गीजनिपककृदित्यर्थः । कांताय ७५ कांतोऽभिक्रपदेहयुक्तः वा कस्य ब्रह्मणोऽप्यंतो यस्मादिति कांतः । निजाय ७६ निजः सर्वेषां स्वकीयः । सर्गाय ७७ सृजति जगदुत्सृजतीति सर्गः । पवित्राय ७८ पावयतीति पवित्रः । सर्ववाहनाय ७९ सर्वाणि शरीराणि वाहनानि यस्य स सर्ववाहनः । शृंगिणे ८० शृंगाणि संति यस्य सः शृंगी कैलासाद्विरूपः । शृंगप्रियाय ८१ शृंगं मेरुमध्यशिखरं प्रियं यस्य स शृंगप्रियः । बभ्रवे ८२ बभ्रुः पिंगलवर्णः राजराजाय ८३ राज्ञामपि राजा नियतेत्यर्थः । निरामयाय ८४ निर्गतः आमयो भवरोगादिर्यस्मात्स निरामयः ॥ ६५ ॥

डि. पु.
॥११७॥

अभिरामाय ८५ अभिरमंते योगिनो यस्मिन्नित्यभिरामः । सुशरणाय ८६ शोमनानि मनोज्ञानि शरणानि गृहाणि यस्मात्स सुशरणः । निरामाय ८७ नितरां रमंते योगिनो यस्मिन्निति निरामः । सर्वसाधनाय ८८ सर्वाणि साधनानि यस्मात्स सर्वसाधनः । ललाटाक्षाय ८९ ललाटे अक्षि यस्य स ललाटाक्षः । विश्वदेहाय ९० विश्वं देहो यस्य सः विश्वदेहः । हरिणाय ९१ हरिणः कुरंगरूपः । ब्रह्मवर्चसाय ९२ ब्रह्मवर्चो विद्यातपचन्द्रवं तेजस्तदस्ति यस्य स ब्रह्मवर्चसः ॥ ६६ ॥ स्थावराणां पत्ये ९३ स्थावराणां वृक्षगुल्मादीनां पतिः पालकः । नियतेन्द्रियवर्तनाय ९४ नियतेन्द्रियाः वर्ततेऽनेनेति नियतेन्द्रियवर्तनः । सिद्धार्थाय ९५ सिद्धः नित्यसिद्ध एव कंठगतविस्मृतचामीकरवदज्ञानापगमलभ्यः अर्थो मोक्षरूपो यस्मात्स सिद्धार्थः । सर्वभूतार्थाय ९६ सर्वभूतानामर्थाः धर्मादयो यस्मात्स सर्वभूतार्थः । अचिंत्याय ९७ अचिंत्यः सर्वेषां चिंतयितुमप्यशक्यः । सत्याय ९८ सत्यो यथार्थरूपः । शुचित्रताय ९९ शुचि व्रतं यस्य स शुचिव्रतः ॥ ६७ ॥ व्रताधिपाय १००० व्रतानां नक्तव्रतादीनामधिपः स्वामी ॥ इति दशमं शतकं समाप्तम् ॥ परं १ पृष्ठातीति परं निर्गुणं ब्रह्म तद्रूपः । ब्रह्मणे २ बृहद्यतीति ब्रह्म मायाशबलं तद्रूपः । मुक्तानां परमायै गतये ३ मुक्तानां मुक्तसंगानां परमा आत्यंतिकी गतिः स्थानरूपः । विमुक्त्याय

अभिरामः सुशरणो निरामः सर्वसाधनः ॥ ललाटाक्षो विश्वदेहो हरिणो ब्रह्मवर्चसः ॥ ६६ ॥ स्थावराणां पतिश्चैव नियतेन्द्रियवर्तनः ॥ सिद्धार्थः सर्वभूतार्थोऽचिंत्यः सत्यः शुचिव्रतः ॥ ६७ ॥ व्रताधिपः परं ब्रह्म मुक्तानां परमा गतिः ॥ विमुक्तो मुक्तकेशश्च श्रीमाञ्छ्रीवर्धनो जगत् ॥ ६८ ॥ यथाप्रधानं भगवान्नीति भक्त्या स्तुतो मया ॥ भक्तिमेवं पुरस्कृत्य मया यज्ञपतिर्विभुः ॥ ६९ ॥ ततो ह्यनुज्ञां प्राप्यैवं स्तुतो भक्तिमतां गतिः ॥ तस्माच्छब्ध्वा स्तवं शंभोर्नृपस्यैलोव्यविश्रुतः ॥ ७० ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य महायशाः ॥ गणाधिपत्यं संप्राप्तस्तं दिनस्तेजसा प्रभोः ॥ ७१ ॥

४ विशेषेणादितानुभवेन मुक्ताः यस्मादिति विमुक्तः । मुक्तकेशाय ५ मुक्तो वस्तुतः मायावंधशून्यः कः ब्रह्मा तस्यापीशः सृष्ट्यादौ नियन्ता । श्रीमते ६ श्रीमान्नित्यश्रीयुक्तः । श्रीवर्धनाय ७ श्रियं स्वभक्तसंपत्तिं वर्धयतीति श्रीवर्धनः । जगते १००८ जगत्सकलविश्वरूपः ॥ इत्यष्टाधिकनामसहस्रं समाप्तम् ॥ ६८ ॥ तं डिश्रुपिः अष्टाधिकनामसहस्रं त्रिधन्वने नृपायोक्त्वा स्वकृतस्तवप्रकारं निरूपयति—यथाप्रधानमिति । अत्र सहस्रनाम्नि शिवनाम पृथक् नोक्तं तदेव सर्वनाम्नां मुख्यं विशेष्यमिति कथयति—प्रधानं मुख्यं शिवनाम अनतिक्रम्येति यथाप्रधानं यज्ञपतिर्मगवान् विभुः शिवः इति पूर्वोक्तनामभिः भक्तिं पुरस्कृत्य ततः ब्रह्मणः सकाशात् एवं पूर्वोक्तप्रकारामनुज्ञां प्राप्य भक्तिमतां गतिः मया भक्त्या स्तुत इत्यग्रिमस्थैरन्वयः । तदुक्तं भारते—“शिवमेभिः स्तुवन्देवं नामभिः पुष्टिवर्धनैः” इति । अनेन गुरुपदेशं गृहीत्वा स्तवनं कार्यमिति सूचितम् ॥ ६९ ॥ तस्मात् तं डिश्रुपिः सकाशात् नृपः शंभोः स्तवं लब्ध्वा तं दिनस्तेजसा अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य शंभोः गणाधिपत्यं संप्राप्त इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ७० ॥ ७१ ॥

टी.आ.
६५

॥११७॥

एतत्पठनश्रवणश्रावणकर्म कथयति-य इति ॥ ७२ ॥ एतज्जपस्य महापातकमोचकत्वं कथयति-ब्रह्म इत्यादिना सार्धद्विभ्याम् ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ १७५ ॥ विश्वं भूतमिति
 श्रुती हि सकलं प्रोक्तं वयुः शंकरं तत्संज्ञाः सकलास्ततोऽप्युत्पद्यन्ते तन्निमित्तं तद्विनाशो न भवति तद्विनाशो न भवति तद्विनाशो न भवति तद्विनाशो न भवति
 सर्वाधनिर्मोचकम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ पदपष्ठितमोऽध्याये त्रिधन्वाद्या नृपा रवेः ॥ वंशीया
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्ब्राह्मणानपि ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति वै द्विजाः ॥ ७२ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥
 शरणागतघाती च मित्रविश्वासघातकः ॥ ७३ ॥ मातृहा पितृहा चैव वीरहा भ्रूणहा तथा ॥ संवत्सरं क्रमाज्जप्त्वा त्रिसंध्यं शंकराश्रमे
 ॥ ७४ ॥ देवमिष्ट्वा त्रिसंध्यं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १७५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे रुद्रसहस्रनामकथनं नाम पंचपष्ठितमो
 ध्यायः ॥ ६५ ॥ सूत उवाच ॥ त्रिधन्वा देवदेवस्य प्रसादात्तंडिनस्तथा ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य प्रयत्नतः ॥ १ ॥ गाणपत्यं दृढं
 प्राप्तः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ आसीत्त्रिधन्वनश्चापि विद्वांस्रय्यारुणो नृपः ॥ २ ॥ तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ॥ तेन भार्या
 विदर्भस्य हृता इत्वामितौजसम् ॥ ३ ॥ पाणिग्रहणमंत्रेषु निष्ठाप्रप्रापितेष्विह ॥ तेनाधर्मेण संयुक्तं राजा त्रय्यारुणोऽत्यजत् ॥ ४ ॥
 पितरं सोब्रवीत्युक्तः क्व गच्छामीति वै द्विजाः ॥ पिता त्वेनमथोवाच श्वपाकैः सह वर्तय ॥ ५ ॥ इत्युक्तः स विचक्राम नगराद्वचनात्
 पितुः ॥ स तु सत्यव्रतो धीमाश्वपाकावसथान्तिके ॥ ६ ॥ पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरः पिता चास्य वनं ययौ ॥ सर्वलोकेषु विख्यातस्त्रिशंकु
 रिति वीर्यवान् ॥ ७ ॥ वसिष्ठकोपात्पुण्यात्मा राजा सत्यव्रतः पुरा ॥ विश्वामित्रो महातेजा वरं दत्त्वा त्रिशंकवे ॥ ८ ॥ राज्येऽभिषिच्य
 तं पित्र्ये याजयामास तं मुनिः ॥ मिषतां देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः ॥ ९ ॥ सशरीरं तदा तं वै दिवमारोपयद्विभुः ॥ तस्य सत्य
 व्रता नाम भार्या कैकयवंशजा ॥ १० ॥ कुमारं जनयामास हरिश्चंद्रमकल्मषम् ॥ हरिश्चंद्रस्य च सुतो रोहितो नाम वीर्यवान् ॥ ११ ॥
 श्रेष्ठ सोमस्य ययात्यंताः प्रकीर्तिताः ॥ सूतस्त्रिधन्वोऽग्रिमोक्तवृत्तांतं कथासंदर्भार्थमनुवदति-त्रिधन्वेत्यादिना सार्धेन ॥ १ ॥ २ ॥ तेन सत्यव्रतेन अमितौजसं तत्संज्ञक
 राजानं हत्वा विदर्भस्य तद्देशपतेः भार्या स्त्री पाणिग्रहणमंत्रेषु विवाहमंत्रेषु निष्ठां समाप्तिम् अप्रापितेषु हताग्नेन इह भारतखंडे अधर्मेण संयुक्तं त्रय्यारुणः तत्पिता अत्यजदि
 त्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

लि.पु.

॥ ११८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ और्वोभिः अग्निसदृश और्वक्रविः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पृथिवीं खनन्तः पितृश्वमेधीयाश्चमिद्वहन्तमार्गणार्थं विदारयन्तः विष्णोः कपिलरूपस्य
हरितो रोहितस्याथ धुंधुर्हारित उच्यते ॥ विजयश्च सुतेजाश्च धुंधुपुत्रौ बभूवतुः ॥ १२ ॥ जेता क्षत्रस्य सर्वत्र विजयस्तेन स स्मृतः ॥
रुचकस्तस्य तनयो राजा परमधार्मिकः ॥ १३ ॥ रुचकस्य वृकः पुत्रस्तस्माद्वाहुश्च जज्ञिवान् ॥ सगरस्तस्य पुत्रोभूद्राजा परम
धार्मिकः ॥ १४ ॥ द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा ॥ ताभ्यामाराधितः पूर्वमौर्वोभिः पुत्रकाम्यया ॥ १५ ॥ और्वस्तुष्टस्तयोः
प्रादाद्यथेष्टं वरमुत्तमम् ॥ एका षष्टिसहस्राणि सुतमेकं परा तथा ॥ १६ ॥ अगृह्णाद्वंशकर्तारं प्रभागृह्णात्सुतान्वहन् ॥ एकं भानुमतिः पुत्र
मगृह्णादसमंजसम् ॥ १७ ॥ ततः षष्टिसहस्राणि सुषुवे सा तु वै प्रभा ॥ खनन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुहंकारमार्गणैः ॥ १८ ॥ असमंजस्य
तनयः सौशुमान्नाम विश्रुतः ॥ तस्य पुत्रो दिलिपिस्तु दिलीपात्तु भगीरथः ॥ १९ ॥ येन भागीरथो गंगा तपः कृत्वाऽवतारिता ॥ भगीरथ
सुतश्चापि श्रुतो नाम बभूव ह ॥ २० ॥ नाभागस्तस्य दायादो भवभक्तः प्रतापवान् ॥ अंबरीषः सुतस्तस्य सिन्धुद्वीपस्ततोभवत्
॥ २१ ॥ नाभागेनांबरीषेण भुजाभ्यां परिपालिता ॥ बभूव वसुधात्यर्थं तापत्रयविवर्जिता ॥ २२ ॥ अयुतायुः सुतस्तस्य सिन्धुद्वीपस्य
वीर्यवान् ॥ पुत्रोऽयुतायुषो धीमानृतुपर्णो महायशाः ॥ २३ ॥ दिव्याक्षहृदयज्ञो वै राजा नलसखो बली ॥ नलौ द्वावेव विख्यातौ पुराणेषु
दृढव्रतौ ॥ २४ ॥ वीरसेनसुतश्चान्यो यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्भवः ॥ ऋतुपर्णस्य पुत्रोभूत्सार्वभौमः प्रजेश्वरः ॥ २५ ॥ सुदासस्तस्य तनयो राजा
त्विन्द्रसमोभवत् ॥ सुदासस्य सुतः प्रोक्तः सौदासो नाम पार्थिवः ॥ २६ ॥ ख्यातः कल्माषपादो वै नाम्ना मित्रसदृश्च सः ॥ वसिष्ठस्तु महा
तेजाः क्षेत्रे कल्माषपादके ॥ २७ ॥ अश्मकं जनयामास इक्ष्वाकुकुलवर्धनम् ॥ अश्मकस्यात्तरायां तु मूलकस्तु सुतोभवत् ॥ २८ ॥
स हि रामभयाद्राजा स्त्रीभिः परिवृतो वने ॥ बिभर्ति त्राणमिच्छन् नारीकवचमुत्तमम् ॥ २९ ॥ मूलकस्यापि धर्मात्मा राजा शतरथः
सुतः ॥ तस्माच्छतरथाजज्ञे राजा त्विलविलो बली ॥ ३० ॥

हंकारमार्गणैस्तद्रूपशरैर्दग्धा इत्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ राममयात् क्षत्रियांतकपरशुरामभयादित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥

दी.अ.

६६

॥ ११८ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ परमवीर्यवान् स्वर्गसामर्थ्यादिभिः युक्तिभ्योऽपि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भारते कीरवपांडवमुद्धे सीमद्रेण
 अभिमन्युना निपातितो निपूत इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मुक्तात्मयोगिन इत्यत्र सोधरायः । सारं बृहद्ब्रह्मन्तं मुख्यं ज्येष्ठवंशमुक्त्वा अन्यानपि तदंशीयान्कांश्चिच्छे-
 आसीत्त्वैलविलिः श्रीमान्बृद्धशर्मा प्रतापवान् ॥ पुत्रो विश्वसहस्तस्य पितृकन्या व्यजीजनत् ॥ ३१ ॥ दिलीपस्तस्य पुत्रोभूत्स्वद्वांग इति
 विश्रुतः ॥ येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् ॥ ३२ ॥ त्रयोऽग्नयस्त्रयो लोका बुद्ध्या सत्येन वै जिताः ॥ दीर्घबाहुः सुतस्तस्य
 रघुस्तस्मादजायत ॥ ३३ ॥ अजः पुत्रो रघोश्चापि तस्माज्जज्ञे च वीर्यवान् ॥ राजा दशरथस्तस्माच्छ्रीमानिक्ष्वाकुवंशकृत् ॥ ३४ ॥
 रामो दशरथाद्वीरो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ॥ भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः ॥ ३५ ॥ तेषां श्रेष्ठो महातेजा रामः परमवीर्यवान् ॥
 रावणं समरे हत्वा यज्ञैरिष्ट्वा च धर्मवित् ॥ ३६ ॥ दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यं चकार सः ॥ रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः
 ॥ ३७ ॥ लवश्च सुमहाभागः सत्यवानभवत्सुधीः ॥ अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः ॥ ३८ ॥ नलस्तु निषधाज्जातो नभ
 स्तस्मादजायत ॥ नभसः पुंडरीकाख्यः क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ॥ ३९ ॥ तस्य पुत्रोभवद्वीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥ अर्हीनरः सुत
 स्तस्य सहस्राश्वस्ततः परः ॥ ४० ॥ शुभश्चंद्रावलोकश्च तारापीडस्ततोभवत् ॥ तस्यात्मजश्चन्द्रगिरिर्भानुचन्द्रस्ततोभवत् ॥ ४१ ॥
 श्रुतायुरभवत्तस्माद्बृहद्ब्रह्म इति स्मृतः ॥ भारते यो महातेजाः सौभद्रेण निपातितः ॥ ४२ ॥ एते इक्ष्वाकुदायादा राजानः प्रायशः
 स्मृताः ॥ वंशे प्रधाना एतस्मिन्प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ ४३ ॥ सर्वे पाशुपते ज्ञानमधीत्य परमेश्वरम् ॥ समभ्यर्च्य यथाज्ञानमिष्ट्वा यज्ञै
 र्यथाविधि ॥ ४४ ॥ दिवं गता महात्मानः केचिन्मुक्तात्मयोगिनः ॥ नृगो ब्राह्मणशापेन कृकलासत्वमागतः ॥ ४५ ॥ धृष्टश्च धृष्टकेतुश्च
 यमवालिश्च वीर्यवान् ॥ रणधृष्टश्च ते पुत्रास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ ४६ ॥ आनतौ नाम शर्यातेः सुकन्या नाम दारिका ॥ आनर्तस्याभवत्
 पुत्रो रोचमानः प्रतापवान् ॥ ४७ ॥ रोचमानस्य रेवोभूदेवादैवत एव च ॥ ककुब्ही चापरो ज्येष्ठपुत्रः पुत्रशतस्य तु ॥ ४८ ॥ रेवती
 यस्य सा कन्या पत्नी रामस्य विश्रुता ॥ नरिष्यन्तस्य पुत्रोभूजितात्मा तु महाबली ॥ ४९ ॥
 छन्दोपांक्तयति-नृग इत्यादिना ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ रामस्य वलरामस्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥

लि. पु.

॥११९॥

अंबरीषः पूर्वमुक्तोपि तदन्य ऋतसुतवंशकथनार्थं पुनरुक्तिः ॥५०॥ पृषितः तु अन्यः करूपः तस्य कारूपा इत्यन्वयः ॥५१॥ अनुक्तं पृषितवृत्तांतं कथयति—पृषित इति ।
 गुरोः गां हिसयित्वा कल्मषमाप इत्यन्वयः । अयं रजन्यां व्याघ्रबुद्ध्या गां हतवानियं कथा भागवतादौ विस्तृता ॥ ५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥ गंधर्वलोके विदिताः उर्वशी
 नाभागादंबरीपस्तु त्रिष्णुभक्तः प्रतापवान् ॥ ऋतस्तस्य सुतः श्रीमान्सर्वधर्मविदांवरः ॥ ५० ॥ कृतस्तस्य सुधर्माभूत्पृषितो नाम वि
 श्रुतः ॥ करूपस्य तु कारूपाः सर्वे प्रख्यातकीर्तयः ॥ ५१ ॥ पृषितो हिसयित्वा गां गुरोः प्राप सुकल्मषम् ॥ शापाच्छूद्रत्वमापन्नश्च्यवन
 स्येति विश्रुतः ॥ ५२ ॥ दिष्टपुत्रस्तु नाभागस्तस्मादपि भलंदनः ॥ भलंदनस्य विक्रांतो राजासीदजवाहनः ॥ ५३ ॥ एते समासतः
 प्रोक्ता मनुपुत्रा महाभुजाः ॥ इक्ष्वाकोः पुत्रपौत्राद्या ऐलस्याथ वदामि वः ॥ ५४ ॥ सूत उवाच ॥ ऐलः पुरूरवा नाम रुद्रभक्तः प्रताप
 वान् ॥ चक्रे त्वकण्टकं राज्यं देशे पुण्यतमे द्विजाः ॥ ५५ ॥ उत्तरे यमुनातीरे प्रयागे मुनिसेविते ॥ प्रतिष्ठानाधिपः श्रीमान्प्रतिष्ठाने
 प्रतिष्ठितः ॥ ५६ ॥ तस्य पुत्राः सप्त भवन्सर्वे वितततेजसः ॥ गंधर्वलोकविदिता भवभक्ता महाबलाः ॥ ५७ ॥ आयुर्मायुरमायुश्च विश्वायु
 श्चैव वीर्यावान् ॥ श्रुतायुश्च शतायुश्च दिव्याश्चैवोर्वशीसुताः ॥ ५८ ॥ आयुषस्तनया वीराः पंचैवासन्महौजसः ॥ स्वर्भानुतनयायां ते
 प्रभायां जज्ञिरे नृपाः ॥ ५९ ॥ नहुषः प्रथमस्तेषां धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ॥ नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ॥ ६० ॥ उत्पन्नाः
 पितृकन्यायां विरजायां महौजसः ॥ यतिर्ययातिः संयातिरायातिः पंचमोऽन्धकः ॥ ६१ ॥ विजातिश्चेति षडिमे सर्वे प्रख्यातकीर्तयः ॥
 यतिर्ज्यैष्ठश्च तेषां वै ययातिस्तु ततोऽवरः ॥ ६२ ॥ ज्यैष्ठस्तु यतिर्मोक्षार्थी ब्रह्मभूतोऽभवत्प्रभुः ॥ तेषां ययातिः पंचानां महाबलपराक्रमः
 ॥ ६३ ॥ देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप सः ॥ शर्मिष्ठा मासुरी चैव तनयां वृषपर्वणः ॥ ६४ ॥ यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजा
 यत ॥ तावुभौ शुभकर्माणौ स्तुतौ विद्याविशारदौ ॥ ६५ ॥ द्रुह्यं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ययातये रथं तस्मै ददौ शुक्रः
 प्रतापवान् ॥ ६६ ॥ तोषितस्तेन विप्रेन्द्रः प्रीतः परमभास्वरम् ॥ सुसंगं कांचनं दिव्यमक्षये च महेषुधी ॥ ६७ ॥ युक्तं मनोजवैरश्वैर्येन
 कन्यां समुद्रहन् ॥ स तेन रथमुख्येन षण्मासेनाजयन्महीम् ॥ ६८ ॥ ययातिर्युधि दुर्धर्षो देवदानवमानुषैः ॥ भवभक्तस्तु पुण्यात्मा धर्म
 निष्ठः समंजसः ॥ ६९ ॥ यज्ञयाजी जितक्रोधः सर्वभूतानुकंपनः ॥ कौरवाणां च सर्वेषां स भवद्रथ उत्तमः ॥ ७० ॥

पुत्रत्वात्प्रसिद्धा इत्यर्थः ॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥ देवयानी शुक्रकन्या व्यजायत अजनयदित्यर्थः ॥६५-६७॥ षण्मासेन तत्परिमाणकालेन ॥६८-७०॥

टी. अ.

६६

॥११९॥

पूरोः राज्ञः वंशस्य पारिक्षितस्य राज्ञः जनमेजयस्य स रथः शार्ङ्गस्य शापात् नृपं पावनार्थं च लोहगंधी राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः ॥ ७२ ॥
लोहगंधी रुधिरगंधवानित्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ इद्रेतिस्तं जनमेजयं नृपं पावनार्थं च लोहगंधीनिर्मुक्त्यर्थमपि अश्वमेधेन याजयामासेत्यन्वयः ॥ ७६ ॥ अवभृथे
सति इत्यत्र “यस्य च भावेन” इति सूत्रविहिता सप्तमी । अवभृथमध्यकाल इत्यर्थः । दिव्यो रथः यातो दिवं गतः ॥ ७७ ॥ वसोस्तत्संज्ञस्य चेदिपतेः पुनः शक्रेण दत्तः
तदुक्तं भारते समापर्वणि—“यं लेभे वासवाद्राजा वसुस्तस्माद्बृहदथः” इति ॥ ७८ ॥ भीमो भीमसेनः वासुदेवाय श्रीकृष्णायेत्यर्थः । तदुक्तं भारते—“शक्रविष्णू हि संप्र मे

यावन्नरेन्द्रप्रवरः कौरवो जनमेजयः ॥ पूरोर्वंशस्य राज्ञस्तु राज्ञः पारिक्षितस्य तु ॥ ७१ ॥ जगाम स रथो नाशं शापाद्गर्गस्य धीमतः ॥
गर्गस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेजयः ॥ ७२ ॥ अक्रूरं हिंसयामास ब्रह्महत्यामवाप सः ॥ स लोहगंधी राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः ॥ ७३ ॥
पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित् ॥ ततः स दुःखसंतप्तो न लेभे संविदं क्वचित् ॥ ७४ ॥ जगाम शौनकमृषिं शरण्यं व्यथित
स्तदा ॥ इन्द्रेतिर्नाम विख्यातो योऽसौ मुनिरुदारधीः ॥ ७५ ॥ याजयामास चेंद्रेतिस्तं नृपं जनमेजयम् ॥ अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं
द्विजोत्तमाः ॥ ७६ ॥ स लोहगंधान्निर्मुक्त एनसा च महायशाः ॥ यज्ञस्यावभृथे मध्ये यातो दिव्यो रथः शुभः ॥ ७७ ॥ तस्माद्वंशात्परि
भ्रष्टो वसोश्चेदिपतेः पुनः ॥ दत्तः शक्रेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहदथः ॥ ७८ ॥ ततो हत्वा जरासंधं भीमस्तं रथमुत्तमम् ॥ प्रददौ वासुदेवाय
प्रीत्या कौरवनन्दनः ॥ ७९ ॥ सूत उवाच ॥ अभ्यर्षिंचित्पुरुं पुत्रं ययातिर्नाहुपः प्रभुः ॥ कृतोपकारस्तेनैव पुरुणा द्विजसत्तमाः ॥ ८० ॥
अभिपेत्तुकामं च नृपं पुरुं पुत्रं कनीयसम् ॥ ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ ८१ ॥ कथं शुक्रस्य नत्तारं देवयान्याः सुतं प्रभो ॥
ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य कनीयात्राज्यमर्हति ॥ ८२ ॥ एते संबोधयामस्त्वां धर्मं च अनुपालय ॥ ८३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्व
भागे षट्पष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

चेरतुस्तारकामये । रथेन तेन वै कृष्ण उपालभ्य ययौ तदा ॥ ” इति ॥ ७९ ॥ सूतः प्रकृतययातिचरितं कथयति—अभ्यर्षिंचदित्यादिना ॥ ८० ॥ प्रथमपादेऽन्नराधिक्यं छांद
सम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ धर्ममनुपालय रक्षस्वेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ श्रीशंभो तव भक्तेषु कनीयानप्यहं विभो । कृपाकटाक्षाद्व्याप्तं पूरुवज्ज्येष्ठदायभाक् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां षट्पष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

छि. पु.
॥१२०॥

सप्तपष्टितमे राज्ञो ययातिश्चरितं शुचि । सर्वबोधकरा गाथाः कीर्तिताश्च सुखावहाः ॥ प्रजाक्षितो ययातिः कानिष्ठस्यापि पूरोः मुख्यराज्यदाने युक्तिं कथयति—ब्राह्मणेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्विविधप्रयोगात्पुरुषवर्त्युभयाविधः शब्दो ज्ञेयः ॥ ५ ॥ संचारिणी स्वीकारिपुत्रगामिनीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रकृतयः सद्युक्तिं श्रुत्वाऽनुसुदुः यः

ययातिरुवाच ॥ ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ॥ ज्येष्ठं प्रति यथा राज्यं न देयं मे कथंचन ॥ १ ॥ मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ॥ प्रतिकूलमतिश्चैव न स पुत्रः सतां मतः ॥ २ ॥ मातापित्रोर्वचनकृतसद्भिः पुत्रः प्रशस्यते ॥ स पुत्रः पुत्रव द्यस्तु वर्तते मातृपितृषु ॥ ३ ॥ यदुनाहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि च ॥ दुह्येन चानुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ ४ ॥ पुरुणा च कृतं वाक्यं मानितश्च विशेषतः ॥ कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम ॥ ५ ॥ शुक्रेण मे समादिष्टा देवयान्याः कृते जरा ॥ प्रार्थितेन पुनस्तेन जरा संचारिणी कृता ॥ ६ ॥ शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ पुत्रो यस्त्वानुवर्तेत स ते राज्यधरस्त्विति ॥ ७ ॥ भवंतोऽप्यनुजानंतु पूरु राज्येऽभिषिच्यते ॥ प्रकृतय ऊचुः ॥ यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा ॥ ८ ॥ सर्वमर्हति कल्याणं कनीया नपि स प्रभुः ॥ अर्हः पूरुरिदं राज्यं यः सुतो वाक्यकृतव ॥ ९ ॥ वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं कर्तुमन्यथा ॥ सूत उवाच ॥ एवं जान पदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा ॥ १० ॥ अभिषिच्य ततो राज्ये पूरुं स सुतमात्मनः ॥ दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं पुत्रमादिशत् ॥ ११ ॥ दक्षिणायामथो राजा यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयेत् ॥ प्रतीच्यामुत्तरस्यां तु दुह्युं चानुं च तावुभौ ॥ १२ ॥ सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागराम् ॥ व्यभजच्च त्रिधा राज्यं पुत्रेभ्यो नाहुषस्तदा ॥ १३ ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु हर्षनिर्भरमानसः ॥ प्रीतिमानभवद्वाजा भार मावेश्य बंधुषु ॥ १४ ॥ अत्र गाथा महाराज्ञा पुरा गीता ययातिना ॥ याभिः प्रत्याहरेत्कामान्सर्वतोगानि कूर्मवत् ॥ १५ ॥ ताभिरेव नरः श्रीमान्नान्यथा कर्मकोटिकृत् ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥ १६ ॥

इत्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ राज्ये मुख्यराज्ये इत्यर्थः । दक्षिणायां यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयथो दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं पुत्रमादिशदित्यादिग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुत्रेभ्यस्त्रिधा राज्यविभागस्तु मध्यराज्यं पूर्वे दक्षिणपूर्वराज्यं देवयानीपुत्राभ्यां पश्चिमोत्तरराज्यं शर्मिष्ठापुत्राभ्यामिति प्रकारेण ज्ञेयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रीमान्नित्यशोभायुक्तः ॥ १६ ॥

टी. अ.

६७

॥१२०॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्राणस्यातिकः समीपवर्ती ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ययातिचरितमाहात्म्यं कथयति—धनीत्यादिना ॥ २७ ॥
 महीयते पूज्यते इत्यर्थः ॥ २८ ॥ इह राज्यादिपदसुखं दत्त्वा चांते हि मोचकं बंधात् । चेतस्तमेव सांवं भज बुद्ध्या त्वं ययातिनृपगाथाः ॥ इति श्रीलिंगमहा
 हविषा कृष्णवर्त्मनो भूय एवाभिवर्धते ॥ यत्पृथिव्यां ब्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ॥ १७ ॥ नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं ब्रजेत् ॥
 यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् ॥ १८ ॥ कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ यदा परान्न बिभेति परे चास्मान्न बिभ्यति
 ॥ १९ ॥ यदा न निन्देन्न द्रोष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ॥ २० ॥ योसौ प्राणान्तिको रोगस्तां
 तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ॥ २१ ॥ चक्षुः श्रोत्रे च जीर्यन्ते तृष्णेका निरुपद्रवा ॥ जीर्यन्ति
 देहिनः सर्वे स्वभावादेव नान्यथा ॥ २२ ॥ जीविताशा धनाशा च जीयतोपि न जीर्यते ॥ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ॥
 ॥ २३ ॥ तृष्णाक्षयसुखस्यैतत्कलां नाहति षोडशीम् ॥ एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनम् ॥ २४ ॥ भृगुतुंगे तपस्त वा तत्रैव च
 महायशाः ॥ साधयित्वा त्वनशनं सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ २५ ॥ तस्य वंशास्तु पंचैते पुण्या देवर्षिसत्कृताः ॥ यैर्व्याप्ता पृथिवी कृत्स्ना
 सूर्यस्येव मरीचिभिः ॥ २६ ॥ धनी प्रजावानायुष्मा न्कीर्तिमांश्च भवेन्नरः ॥ ययातिचरितं पुण्यं पठञ्छृण्वंश्च बुद्धिमान् ॥ २७ ॥ सर्वपाप
 विनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ २८ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे सोमवंशे ययातिचरितं नाम सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
 सूत उवाच ॥ यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः ॥ संक्षेपेणानुपूर्व्याच्च गदतो मे निबोधत ॥ १ ॥ यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पञ्च देव
 सुतोपमाः ॥ सहस्रजित्सुतो ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोजको लघुः ॥ २ ॥ सहस्रजित्सुतस्तद्वच्छतजिन्नाम पार्थिवः ॥ सुताः शतजितः ख्यातास्त्रयः
 परमकीर्तयः ॥ ३ ॥ हैहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयश्च यः ॥ हैहयस्य तु दायादो धर्म इत्यभिविश्रुतः ॥ ४ ॥ तस्य पुत्रोभवद्विप्रा धर्म
 नेत्र इति श्रुतः ॥ धर्मनेत्रस्य कीर्तिस्तु संजयस्तस्य चात्मजः ॥ ५ ॥

पुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ अष्टपष्ठितमोऽध्याये यदोज्येष्ठस्य ह्यन्वयः । कृष्णावतारहेतुत्वात्सात्वतांतो निरूप्यते ॥ सूतः ययाति
 ज्येष्ठपुत्रवंशं कथयति—यदोर्त्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

वि. पु.

॥१२१॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रामः परशुरामः नारायणात्मको विष्ण्वतारः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेषां वीतिहोत्रान्यतालजंघपुत्राणां पुण्यकर्मण इदं तस्य विशेषणम्

सञ्जयस्य तु दायादो महिष्मानाम धार्मिकः ॥ आसीन्महिम्नतः पुत्रो भद्रश्रेण्यः प्रतापवान् ॥ ६ ॥ भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम पार्थिवः ॥ दुर्दमस्य सुतो धीमान्धनको नाम विश्रुतः ॥ ७ ॥ धनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकसंमताः ॥ कृतवीर्यः कृताग्रिश्च कृतवर्मा तथैव च ॥ ८ ॥ कृतोजाश्च चतुर्थोभूत्कर्तवीर्यस्ततोर्जुनः ॥ जज्ञे बाहुसद्वेषेण सप्तद्वीपेश्वरोत्तमः ॥ ९ ॥ तस्य रामस्तदा त्वासीन्मृत्युर्नारायणात्मकः ॥ तस्य पुत्रशतान्यासन्पंच तत्र महारथाः ॥ १० ॥ कृतास्त्रा बालिनः शूरा धर्मात्मानो मनस्विनः ॥ शूरश्च शूरसेनश्च धृष्टः कृष्णस्तथैव च ॥ ११ ॥ जयध्वजश्च राजासीदावन्तीनां विशां पतिः ॥ जयध्वजस्य पुत्रोभूत्तालजंघो महाबलः ॥ १२ ॥ शतं पुत्रास्तु तस्येह तालजंघाः प्रकीर्तिताः ॥ तेषां ज्येष्ठो महावीर्यो वीतिहोत्रोऽभवन्नृपः ॥ १३ ॥ वृषप्रभृतयश्चान्ये तत्सुताः पुण्यकर्मणः ॥ वृषो वंशकरस्तेषां तस्य पुत्रोभवन्मधुः ॥ १४ ॥ मधोः पुत्रशतं चासीद्वृष्णिस्तस्य तु वंशभाक् ॥ वृष्णेस्तु वृष्णयः सर्वे मधोर्वै माधवाः स्मृताः ॥ यादवा यदुवंशेन निरुच्यन्ते तु हैहयाः ॥ १५ ॥ तेषां पञ्च गणा ह्येते हैहयानां महात्मनाम् ॥ १६ ॥ वीतिहोत्राश्च ह्यर्थाता भोजाश्चावन्तयस्तथा ॥ शूरसेनास्तु विख्यातास्तालजंघास्तथैव च ॥ १७ ॥ शूरश्च शूरसेनश्च वृषः कृष्णस्तथैव च ॥ जयध्वजः पञ्चमस्तु विख्याता हैहयोत्तमाः ॥ १८ ॥ शूरश्च शूरवीरश्च शूरसेनस्य चानघाः ॥ शूरसेना इति ख्याता देशास्तेषां महात्मनाम् ॥ १९ ॥ वीतिहोत्रसुतश्चापि विश्रुतोऽनन्तं इत्युत ॥ दुर्जयः कृष्णपुत्रस्तु बभूवामित्रकर्शनः ॥ २० ॥ क्रोष्टुश्च शृणु राजर्षे वंशमुत्तमपौरुषम् ॥ यस्यान्वये तु संभूतो विष्णुर्वृष्णिकुलोद्बहः ॥ २१ ॥ क्रोष्टोरेकोऽभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महायशाः ॥ तस्य पुत्रोभवत्स्वाती कुशंकुस्तत्सुतोभवत् ॥ २२ ॥ अथ प्रसूतिमिच्छन् कुशंकुः सुमहाबलः ॥ महाक्रतुभिरीजसौ विविधैराप्तदक्षिणैः ॥ २३ ॥ जज्ञे चित्ररथस्तस्य पुत्रः कर्मभिरान्वितः ॥ अथ चैत्ररथो वीरो यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ २४ ॥ शशार्बुदस्तु वै राजा अन्वयाद्भूतमुत्तमम् ॥ चक्रवर्ती महासत्त्वो महावीर्यो बहुप्रजाः ॥ २५ ॥

वि. ज.

६८

॥१२१॥

अनंतकं तत्संज्ञकमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वयःपरिणता वृद्धेत्यर्थः । राजपुत्रसुतायां
 ज्यामघाहतराजकन्यायां ज्यामघः स्वयंवरे गत्वा भोज्यां कन्यामाहरत्स इयं केति शैव्या पृष्ठस्तद्व्यात्सुषेत्युवाच ततः प्रहस्य शैव्या अहमपुत्रा स्तुपा कथं युज्यत इति
 शशविंदोस्तु पुत्राणां सहस्राणामभूच्छतम् ॥ शंसंति तस्य पुत्राणामनंतकमनुत्तमम् ॥ २६ ॥ अनंतकात्सुतो यज्ञो यज्ञस्य तनयो धृतिः ॥
 उशनास्तस्य तनयः संप्राप्य तु महीमिमाम् ॥ २७ ॥ आजहाराश्वमेधानां शतमुत्तमधार्मिकः ॥ स्मृतश्चोशनसः पुत्रः सितेषुर्नाम पार्थिवः ॥ २८ ॥
 मरुतस्तस्य तनयो राजर्षिर्विश्वर्धनः ॥ वीरः कंबलबर्हिस्तु मरुस्तस्यात्मजः स्मृतः ॥ २९ ॥ पुत्रस्तु रुक्मकवचो विद्वान्कंबलबर्हिषः ॥
 निहत्य रुक्मकवचो वीरान्कवचिनो रणे ॥ ३० ॥ धन्विनो निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमाम् ॥ अश्वमेधे तु धर्मात्मा ऋत्विग्भ्यः पृथिवीं
 ददौ ॥ ३१ ॥ जज्ञे तु रुक्मकवचात्परावृत्परवीरहा ॥ जज्ञिरे पंच पुत्रास्तु महासत्त्वाः परावृतः ॥ ३२ ॥ रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः
 परिधं हरिः ॥ परिधं च हरिं चैव विदेहेषु पिता न्यसत् ॥ ३३ ॥ रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयात् ॥ तैस्तु प्रब्राजितो राजा ज्या
 मघोऽवसदाश्रमे ॥ ३४ ॥ प्रज्ञांतः स वनस्थोपि ब्राह्मणैरेव बोधितः ॥ जगाम धनुरादाय देशमन्यं ध्वजी रथी ॥ ३५ ॥ नर्मदातीरमेकाकी
 केवलं भार्यया युतः ॥ ऋक्षवंतं गिरिं गत्वा त्यक्तमन्यैरुवास सः ॥ ३६ ॥ ज्यामघस्याभवद्भार्या शैव्या शीलवती सती ॥ सा चैव तपसो
 त्रेण शैव्या वै संप्रसूयत ॥ ३७ ॥ सुतं विदर्भं सुभगा वयःपरिणता सती ॥ राजपुत्रसुतायां तु विद्वांसौ ऋथकैशिकौ ॥ ३८ ॥ पुत्रौ विदर्भ
 राजस्य शूरो रणविशारदौ ॥ रोमपादस्तृतीयश्च बभ्रुस्तस्यात्मजः स्मृतः ॥ ३९ ॥ सुधृतिस्तनयस्तस्य विद्वान्परमधार्मिकः ॥ कौशिकस्तन
 यस्तस्मात्तस्माच्चैद्यान्वयः स्मृतः ॥ ४० ॥ ऋथो विदर्भस्य सुतः कुंतिस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ कुंतेर्वृतस्ततो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् ॥ ४१ ॥
 रणधृष्टस्य च सुतो निधृतिः परवीरहा ॥ दशार्हो नैधृतो नाम्ना महारिगणसूदनः ॥ ४२ ॥ दशार्हस्य सुतो व्याप्तो जमिूत इति तत्सुतः ॥ जमिूतपुत्रो
 विकृतिस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ ४३ ॥ अथ भीमरथस्यासीत्पुत्रो नवरथः किल ॥ दानधर्मरतो नित्यं सत्यशीलपरायणः ॥ ४४ ॥
 प्रोवाच ततो ज्यामघः ग्राह । तदुक्तं भागवते—“जनयिष्यासि यं राज्ञि तस्येयमुपयुज्यते । अन्वमोदंत तद्विश्वेदेवाः पितर एव च ॥ शैव्या गर्भमधात्काले कुमारं सुषुवे शुभम् ।
 स विदर्भ इति प्रोक्त उपयेमे स्तुपां सतीम् ॥ ” इति ॥ ३८ ॥ तस्य रोमपादस्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

लि. पु.

॥१२२॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ प्रकृष्टं बहुकालं जीवति राज्यं सौख्यं विंदति लभते वै निश्चयेन स्वर्गं च एति गच्छतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ श्रीशंभो कृपया ते विष्णोर्गच्छादि यादवो वंशः । अमवदन्त्यो लोके तद्वच्छैवो ममान्वयो भूयात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ नवपष्ठितमोऽध्याये कृष्णस्य परमात्मनः ॥ यदुवंशावतरणं चरित्रं च निरूप्यते ॥ सूतः सात्त्वतमारभ्य यदुवंशं कथयति—सात्त्वत इति । भ्राजमानमिदं भजनविशेषणम् ॥१॥

तस्य चासीद्वदरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥ तस्मात्करंभः संभूतो देवरातोऽभवत्ततः ॥ ४५ ॥ देवरातादभूद्राजा देवरातिर्महायशाः ॥ देवगर्भोपमो जज्ञे यो देवक्षत्रनामकः ॥ ४६ ॥ देवक्षत्रसुतः श्रीमान् मधुर्नाम महायशाः ॥ मधूनां वंशकृद्राजा मधोस्तु कुरुवंशकः ॥ ४७ ॥ कुरुवंशादनुस्तस्मात्पुरुत्वान्पुरुषोत्तमः ॥ अंशुर्जज्ञे च वैदर्भ्या भद्रवत्यां पुरुत्वतः ॥ ४८ ॥ ऐक्ष्वाकीमवहृचांशुः सत्त्वस्तस्मादजा यत ॥ सत्त्वात्सर्वगुणोपेतः सात्त्वतः कुलवर्धनः ॥ ४९ ॥ ज्यामघस्य मया प्रोक्ता सृष्टिर्वै विस्तरेण वः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि निसृष्टिं ज्यामघस्य तु ॥ ५० ॥ प्रजीवत्येति वै स्वर्गं राज्यं सौख्यं च विंदति ॥ ५१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे वंशानुवर्णननामाष्ट पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ सूत उवाच ॥ सात्त्वतः सत्यसंपन्नः प्रजज्ञे चतुरः सुतान् ॥ भजनं भ्राजमानं च दिव्यं देवावृधं नृपम् ॥ १ ॥ अंधकं च महाभागं वृष्णिं च यदुनंदनम् ॥ तेषां निसर्गाश्चतुरः शृणुष्वं विस्तरेण वै ॥ २ ॥ सृजय्यां भजनाच्चैव भ्राजमानाद्विजज्ञिरे ॥ अयुतायुः शतायुश्च बलवान् हर्षकृत्स्मृतः ॥ ३ ॥ तेषां देवावृधो राजा चचार परमं तपः ॥ पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्मरन् ॥ ४ ॥ तस्य बभ्रुरिति ख्यातः पुण्यश्लोको नृपोत्तमः ॥ अनुवंशपुराणज्ञा गायंतीति परिश्रुतम् ॥ ५ ॥ गुणान्देवावृधस्याथ कीर्तयंतो महात्मनः ॥ यथैव शृणुमो दूरात् संपश्यामस्तथांतिकात् ॥ ६ ॥ बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ पुरुषाः पंच षष्टिस्तु षट् सहस्राणि चाष्ट च ॥ ७ ॥ येऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रुर्देवावृधादपि ॥ यज्वा दानमतिर्वीरो ब्रह्मण्यस्तु दृढव्रतः ॥ ८ ॥ कीर्तिं मांश्च महातेजाः सात्त्वतानां महारथः ॥ तस्यान्ववाये संभूता भोजा वै देवतोपमाः ॥ ९ ॥

॥ २ ॥ भजनपुत्रान् कथयति—सृजय्यां तद्देशीयराजकन्यायाम् ॥ ३ ॥ तेषां भजनान्यत्रयाणां मध्य इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ देवावृधबभ्रुमहिमानं कथयति—गुणा इत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

टी. अ.

६९

॥१२२॥

वृष्णिभार्ये तत्संज्ञकसात्त्वतचतुर्थपुत्रजाये ॥ १० ॥ माद्री देवमीदुप पुत्रं ततः अनन्तरं अनमित्रं शिनिं चैव लेभे इत्यन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रसेनजित्तेन स्यमन्तक
मणिना युक्तो मृगयां यातः सिंहाद्वधं प्राप्त इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १४ ॥ कनिष्ठशिनिर्वधं कथयति—अथ इत्यादिना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ माद्रीः सुतस्य देवमीदुपसंज्ञक
गांधारी चैव माद्री च वृष्णिभार्ये बभूवतुः ॥ गांधारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् ॥ १० ॥ माद्री लेभे च तं पुत्रं ततः सा देवमीदु
पम् ॥ अनमित्रं शिनिं चैव तांबुभौ पुरुषोत्तमौ ॥ ११ ॥ ॥ अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः ॥ प्रसेनश्च महाभागः सत्राजिच्च
सुतांबुभौ ॥ १२ ॥ तस्य सत्राजितः सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत् ॥ स्यमन्तको नाम मणिर्दत्तस्तस्मै विवस्वता ॥ १३ ॥ पृथिव्यां
सर्वरत्नानामसौ राजाऽभवन्मणिः ॥ कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनेन सहैव सः ॥ १४ ॥ वधं प्राप्तो सहायश्च सिंहादेव सुदारुणात् ॥ अथ
पुत्रः शिनेर्जज्ञे कनिष्ठावृष्णिनन्दनात् ॥ १५ ॥ सत्यवाक् सत्यसंपन्नः सत्यकस्तस्य चात्मजः ॥ सात्यकियुंयुधानस्तु शिनेर्नत्ता प्रता
पवान् ॥ १६ ॥ असंगो युयुधानस्य कुणिस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ कुणेर्युगंधरः पुत्रः शैनेया इति कीर्तिताः ॥ १७ ॥ माद्रीः सुतस्य
संजज्ञे सुतो वार्ष्णिर्युधाजितः ॥ श्वफल्क इति विख्यातस्त्रैलोक्यहितकारकः ॥ १८ ॥ श्वफल्कश्च महाराजो धर्मात्मा यत्र वर्तते ॥ नास्ति
व्याधिभयं तत्र नावृष्टिभयमप्युत ॥ १९ ॥ श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामवाप सः ॥ गांदिनीं नाम काश्यो हि ददौ तस्मै स्वक
न्यकाम् ॥ २० ॥ सा मातुरुदरस्था वै बहून्वर्षगणान्किल ॥ वसन्ती न च संभज्जे गर्भस्था तां पिताऽब्रवीत् ॥ २१ ॥ जायस्व शीघ्रं
भद्रं ते किमर्थं चाभितिष्ठसि ॥ प्रोवाच चैनं गर्भस्था सा कन्या गांदिनी तदा ॥ २२ ॥ वर्षत्रयं प्रतिदिनं गामेकां ब्राह्मणाय तु ॥ यदि
दद्यात्ततः कुक्षेर्निर्गमिष्याम्यहं पितः ॥ २३ ॥ तथेत्युवाच तस्या वै पिता काममपूरयत् ॥ दाता शूरश्च यज्वा च श्रुतवानतिथि
प्रियः ॥ २४ ॥ तस्याः पुत्रः स्मृतोऽक्रूरः श्वफल्काद्भूरिदक्षिणः ॥ रत्ना कन्या च शैवस्य ह्यक्रूरस्तामवाप्तवान् ॥ २५ ॥ अस्यामुत्पादयामास
तनयांस्तान्निबोधत ॥ उपमन्युस्तथा मागुर्वृतस्तु जनमेजयः ॥ २६ ॥ गिरिक्षस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नो योरिमर्दनः ॥ धर्मभृदृष्टधर्मा च गोध-
नोथ वरस्तथा ॥ २७ ॥

प्रथमपुत्रस्य युधाजितः सुतः वार्ष्णिर्वृष्णिङ्कुलोद्भवः श्वफल्क इति विख्यातः संजज्ञे इत्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

उग्रसेन्यां द्वितीयमार्यायाम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तृतीयाधिकपुत्रवशं कथयति—अधकादित्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तुंबुरुसखो तुंबुरुसंज्ञकगंधर्वमित्रमित्यर्थः ॥ ३४ ॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ वसुदेवपत्नीषु देवकीरोहिण्योरुभयोः श्रेष्ठं कथयति—देवकस्येति द्वाभ्याम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ रोहिणी

आवाहप्रतिवाहौ च सुधारा च वरांगना ॥ अक्रूरस्योग्रसेन्यां तु पुत्रौ द्वौ कुलनंदनौ ॥ २८ ॥ देवानुपदेवश्च जज्ञाते देवसंमतौ ॥ सुमि
त्रस्य सुतो जज्ञे चित्रकश्च महायज्ञाः ॥ २९ ॥ चित्रकस्याभवन्पुत्रा विपृथुः पृथुरेव च ॥ अश्वग्रीवः सुबाहुश्च सुधासूक्तगवेक्षणौ ॥ ३० ॥
अरिष्टनेमिरश्वश्च धर्मो धर्मभृदेव च ॥ सुभूमिर्बहुभूमिश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ॥ ३१ ॥ अंधकात्काश्यदुहिता लेभे च चतुरः सुतान् ॥
कुकुरं भजमानं च शुचिं कंबलबर्हिषम् ॥ ३२ ॥ कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेः शूरस्ततोऽभवत् ॥ कपोतरोमातिबलस्तस्य पुत्रो विल्लो
मकः ॥ ३३ ॥ तस्यासीत्तुंबुरुसखो विद्वान्पुत्रो नलः किल ॥ ख्यायते स सुनाम्ना तु चंदनानकदुंदुभिः ॥ ३४ ॥ तस्मादप्यभिजित्पुत्र
उत्पन्नोऽस्य पुनर्वसुः ॥ अश्वमेधं स पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ॥ ३५ ॥ तस्य मध्येतिरात्रस्य सदोमध्यात्समुत्थितः ॥ ततस्तु विद्वान्
सर्वज्ञो दाता यज्वा पुनर्वसुः ॥ ३६ ॥ तस्यापि पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः किल ॥ आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातौ कीर्तिमतां वरौ ॥ ३७ ॥
आहुकात्काश्यदुहितुर्द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ॥ देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमाबुभौ ॥ ३८ ॥ देवकस्य सुता राज्ञो जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥
देवानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः ॥ ३९ ॥ तेषां स्वसारः सप्तासन् वसुदेवाय ता ददौ ॥ वृषदेवोपदेवा च तथान्या देवरक्षिता ॥ ४० ॥
श्रीदेवा शान्तिदेवा च सहदेवा तथापरा ॥ देवकी चापि तासां च वरिष्ठाऽभूत्सुमध्यमा ॥ ४१ ॥ नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु
पूर्वजः ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४२ ॥ देवकस्य सुता पत्नी वसुदेवस्य धीमतः ॥ बभूव वंद्या पूज्या च देवैरपि
पतिव्रता ॥ ४३ ॥ रोहिणी च महाभागा पत्नी चानकदुंदुभेः ॥ पौरवी बालिकसुता संपूज्यासीत्सुरैरपि ॥ ४४ ॥ असूत रोहिणी रामं
बलश्रेष्ठं हलायुधम् ॥ आश्रितं कंसभीत्या च स्वात्मानं शान्ततेजसम् ॥ ४५ ॥

कंसभीत्या कंसहननमयेन स्वात्मानं स्वशरीरम् आश्रितं देवकीगर्भान्निःसृत्य स्वगर्भगतं रामं असूत इत्यन्वयः ॥ ४५ ॥

अतिदक्षिणेऽत्यंतसुंदरे षड्भे निहते कंसेन बधिते च परं रामे बलदेवे जाते रोहिण्यामुत्पन्ने सति अथानंतरं वसुदेवो देवक्यां हरिं श्रीकृष्णम् उदपादयत् उत्पादितवान् ॥४६॥
 कृष्णरामयोः पूर्णावतारत्वं कथयति—स एवेति ॥ ४७ ॥ भृगुशापच्छलेन व्याजनेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तां प्रकृतिरूपां कन्याम् ॥ ५१ ॥ चतुर्भुजमित्पादिना
 यथावतीर्णं रूपं नंदगोपस्य यशोदायै तत्संज्ञकपत्न्यै दत्त्वा रक्षतामिति चाब्रवीदित्यग्रेमेणान्वयः । भागवते तु मानुषरूपमेव यशोदाशयने न्यस्य तथा अविज्ञातः कन्यां जग्राहे
 जाते रामेऽथ निहते षड्भे चातिदक्षिणे ॥ वसुदेवो हरिं धीमान्देवक्यामुदपादयत् ॥ ४६ ॥ स एव परमात्मासौ देवदेवो जनार्दनः ॥
 हलायुधश्च भगवाननंतो रजतप्रभः ॥ ४७ ॥ भृगुशापच्छलेनैव मानयन्मानुषीं तनुम् ॥ बभूव तस्यां देवक्यां वसुदेवो जनार्दनः ॥ ४८ ॥
 उमादेहसमुद्भूता योगनिद्रा च कौशिकी ॥ नियोगाद्देवदेवस्य यशोदातनया ह्यभूत् ॥ ४९ ॥ सा चैव प्रकृतिः साक्षात्सर्वदेवनमस्कृता ॥
 पुरुषो भगवान्कृष्णो धर्ममोक्षफलप्रदः ॥ ५० ॥ तां कन्यां जगृहे रक्षन्कंसात्स्वस्यात्मजं तदा ॥ चतुर्भुजं विशालाक्षं श्रीवत्सकृतलाञ्छनम्
 ॥ ५१ ॥ शंखचक्रगदापद्मं धारयंतं जनार्दनम् ॥ यशोदायै प्रदत्त्वा तु वसुदेवश्च बुद्धिमान् ॥ ५२ ॥ दत्त्वेनं नंदगोपस्य रक्षतामिति
 चाब्रवीत् ॥ रक्षकं जगतां विष्णुं स्वेच्छया धृतविग्रहम् ॥ ५३ ॥ प्रसादाच्चैव देवस्य शिवस्यामिततेजसः ॥ रामेण सार्धं तं दत्त्वा वरदं
 परमेश्वरम् ॥ ५४ ॥ भूभारनियहार्थं च ह्यवतीर्णं जगद्गुरुम् ॥ अतो वै सर्वकल्याणं यादवानां भविष्यति ॥ ५५ ॥ अयं स गर्भो देवक्या
 यो नः क्लेशान्हरिष्यति ॥ उग्रसेनात्मजायाथ कंसायानकदुन्दुभिः ॥ ५६ ॥ निवेदयामास तदा जातां कन्यां सुलक्षणाम् ॥ अस्यास्त
 वाष्टमो गर्भो देवक्याः कंस सुव्रत ॥ ५७ ॥ मृत्युरेव न संदेह इति वाणी पुरातनी ॥ ततस्तां हंतुमारेभे कंसः सोल्लंघ्य चांबरम् ॥ ५८ ॥
 उवाचाष्टमुजा देवी मेघगंभीरया गिरा ॥ रक्षस्व तत्स्वकं देहमायातो मृत्युरेव ते ॥ ५९ ॥ रक्षमाणस्य देहस्य मायावी कंसरूपिणः ॥ किं
 कृतं दुष्कृतं मूर्ख जातः खलु तवांतकृत् ॥ ६० ॥ देवक्याः स भयात्कंसो जघानैवाष्टमं त्विति ॥ स्मरंति विहितो मृत्युर्देवक्यास्त
 नयोऽष्टमः ॥ ६१ ॥

त्युक्तमयं भेदः कल्पव्यवस्थया ज्ञेयः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ देवक्याः अयं कृष्णः सः अष्टमः गर्भः यो नः क्लेशान्हरिष्यति नाशयिष्यतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ स कंसः मयान्मृत्युमीत्या देवक्याः अष्टमं त्विति मत्वा जघानैव देवक्यास्तनयोऽष्टमः मृत्युर्विहित इति मुनय इति शेषः । स्मरंति कथयंतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥

लि. पु.

॥१२४॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सुरशसंमितं शिवतुल्यम् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ऋषिमुपमन्युम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥
 यस्तत्प्रतिकृतौ यन्नो भोजस्यासीदृथा हरेः ॥ प्रभावान्मुनिशार्दूलस्तया चैव जडीकृतः ॥ ६२ ॥ कंसोपि निहतस्तेन कृष्णेनाक्लिष्ट
 कर्मणा ॥ निहता बह्वश्चान्ये देवब्राह्मणघातिनः ॥ ६३ ॥ तस्य कृष्णस्य तनयाः प्रद्युम्नप्रमुखास्तथा ॥ बहवः परिसंख्याताः सर्वे युद्ध
 विशारदाः ॥ ६४ ॥ कृष्णपुत्राः समाख्याताः कृष्णेन सदृशाः सुताः ॥ पुत्रेष्वेतेषु सर्वेषु चारुदेवगादयो हरेः ॥ ६५ ॥ विशिष्टा बलवन्तश्च
 रौक्मिणेयारिसूदनाः ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणि शतमेकं तथाधिकम् ॥ ६६ ॥ कृष्णस्य तासु सर्वासु प्रिया ज्येष्ठा च रुक्मिणी ॥ तया
 द्वादशवर्षाणि कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ ६७ ॥ उष्यता वायुभक्षेण पुत्रार्थं पूजितो हरः ॥ चारुदेवः सुचारुश्च चारुवेषो यशोधरः ॥ ६८ ॥
 चारुश्रवाश्चारुयशः प्रद्युम्नः सांब एव च ॥ एते लब्धास्तु कृष्णेन शूलपाणिप्रसादतः ॥ ६९ ॥ तान् दृष्ट्वा तनयान्वीरान् रौक्मिणेयांश्च
 रुक्मिणीम् ॥ जांबवत्यब्रवीत्कृष्णं भार्या कृष्णस्य धीमतः ॥ ७० ॥ मम त्वं पुंडरीकाक्ष विशिष्टं गुणवत्तरम् ॥ सुरेशसंमितं पुत्रं प्रसन्नो
 दातुमर्हसि ॥ ७१ ॥ जांबवत्या वचः श्रुत्वा जगन्नाथस्ततो हरिः ॥ तपस्तप्तुं समारभे तपोनिधिरनिंदितः ॥ ७२ ॥ सोऽथ नारायणः
 कृष्णः शंखचक्रगदाधरः ॥ व्याघ्रपादस्य च मुनेर्गत्वा चैवाश्रमात्तमम् ॥ ७३ ॥ ऋषिं दृष्ट्वा त्वंगिरसं प्राणिपत्य जनार्दनः ॥ दिव्यं पाशुपतं
 योगं लब्ध्वास्तस्य चाज्ञया ॥ ७४ ॥ प्रलुप्तश्मश्रुकेशश्च घृताक्तो मुंजमेखली ॥ दीक्षितो भगवान्कृष्णस्तताप च परंतपः ॥ ७५ ॥ ऊर्ध्व
 बाहुर्निरालंबः पादांगुष्ठाग्रधिष्ठितः ॥ फलाम्बुनिलभोजी च ऋतुत्रयमधोक्षजः ॥ ७६ ॥ तपसा तस्य संतुष्टो ददौ रुद्रो बहून् वरान् ॥ सांब
 जांबवतीपुत्रं कृष्णाय च महात्मने ॥ ७७ ॥ तथा जांबवती चैव सांब भार्या हरेः सुतम् ॥ प्रहर्षमतुलं लेभे लब्ध्वादित्यं यथादितिः ॥ ७८ ॥
 बाणस्य च तदा तेन च्छेदितं मुनिपुंगवाः ॥ भुजानां चैव साहस्रं शापाद्रुद्रस्य धीमतः ॥ ७९ ॥ अथ दैत्यवधं चक्रे हलायुधसहायवान् ॥
 तथा दुष्टक्षितीशानां लील्यैव रणाजिरे ॥ ८० ॥ स हत्वा देवसंभूतं नरकं दैत्यपुंगवम् ॥ ब्राह्मणस्याध्वचक्रस्य वरदानान्महात्मनः ॥ ८१ ॥

देवाद्यज्ञवराहात्संभूतमुत्पन्नम् ऊर्ध्वचक्रस्य ऊर्ध्वं गगने चक्राणि यस्य स ऊर्ध्वचक्रो वायुस्तस्य ब्राह्मणस्य ब्रह्मपुत्रनारदस्य वरदानात्कन्यानां शताधिकानि षोडशसहस्राणि

टी.अ.

६९

॥१२४॥

जगद्दिव्यप्रियेणान्वयः । तदुक्तं हरिवंशे— “ सत्यं वक्तुं पुनः शक्यं नृणां प्रवक्तुं न शक्यते । सर्वदुष्टहर्त्राणां देवर्षिणां तददः ॥ विष्णुर्नारायणो देवः शंखचक्रगदासिन्धुः । स भीमं नरकं हत्वा भर्ता च भविता शुचा ॥ ” इति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ विश्वामित्रादीनां शापं यदुक्तुमारान्प्रति— “ जनयिष्यति वो मंदा मुसलं कुलनाशनम् ” इति भागवतोक्तम् । तथा दुर्वाससो वचः पादतले वक्ष्यत्वं रूपमरक्षदित्यन्वयः ॥ ८५ ॥ जरकास्त्रच्छलेन तत्संज्ञकव्याधप्रयुक्तमुसललोहप्रहारव्याजेनेत्यर्थः ॥ ८६ ॥ अष्टा

स्वोपभोग्यानि कन्यानां षोडशातुलविक्रमः ॥ शताधिकानि जगद्दुःखसहस्राणि महाबलः ॥ ८२ ॥ शापव्याजेन विप्राणामुपसंहृतवान् कुलम् ॥ संहृत्य तत्कुलं चैव प्रभासेऽतिष्ठदच्युतः ॥ ८३ ॥ तदा तस्यैव तु गतं वर्षाणामधिकं शतम् ॥ कृष्णस्य द्वारकायां वै जराक्ले शापहारिणः ॥ ८४ ॥ विश्वामित्रस्य कण्वस्य नारदस्य च धीमतः ॥ शापं पिंडारकेऽरक्षद्वचो दुर्वाससस्तदा ॥ ८५ ॥ त्यक्त्वा च मानुषं रूपं जरकास्त्रच्छलेन तु ॥ अनुगृह्य च कृष्णोपि लुब्धकं प्रययौ दिवम् ॥ ८६ ॥ अष्टावक्रस्य शापेन भार्याः कृष्णस्य धीमतः ॥ चौरैश्चापहृताः सर्वास्तस्य मायाबलेन च ॥ ८७ ॥ बलभद्रोपि संत्यज्य नागो भूत्वा जगाम च ॥ महिष्यस्तस्य कृष्णस्य रुक्मिणीप्रमुखाः शुभाः ॥ ८८ ॥ सहाग्निं विविशुः सर्वाः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ रेवती च तथा देवी बलभद्रेण धीमता ॥ ८९ ॥ प्रविष्टा पावकं विप्राः सा च भर्तृपथं गता ॥ प्रेतकार्यं हरेः कृत्वा पार्थः परमवीर्यवान् ॥ ९० ॥ रामस्य च तथान्येषां वृष्णीनामपि सुव्रतः ॥ कंदमूलफले स्तस्य बलिकार्यं चकार सः ॥ ९१ ॥ द्रव्याभावात्स्वयं पार्थो भ्रातृभिश्च दिवं गतः ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तः कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ९२ ॥ प्रभावो विलयश्चैव स्वेच्छयैव महात्मनः ॥ इत्येतत्सोमवंशानां नृपाणां चरितं द्विजाः ॥ ९३ ॥

वक्रस्य तत्संज्ञकमुनेः शापेन पूर्वजन्मानि शापहेतुना । तदुक्तं विष्णुपुराणे— “ यस्माद्विरूपरूपं मां मत्वा हासावमानना । भवतीभिः कृता तस्मादेष शापं ददाम्यहम् ॥ मत्प्रसादेन भर्तारं लब्ध्वा तु पुरुषोत्तमम् ॥ मच्छापोपहताः सर्वा दस्युहस्तं गमिष्यथ ॥ ” इति ॥ ८७ ॥ रुक्मिणीप्रमुखाः मुख्याष्टनायिका इत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पार्थोऽर्जुनः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ द्रव्याभावात्सामग्र्यभावादित्यर्थः ॥ ९२ ॥ सोमवंशचरितफलं कथयति—इत्येतदीति साधनं ॥ ९३ ॥

लि. पु.

॥१२५॥

॥९४॥ यः पूर्णरूपोपि हि बासुदेवो भुक्तेश्च भुक्तेरधिपस्त्वतीशः ॥ प्रबोधयन्मर्त्यतनुं प्रविष्टो रुद्राश्रितो रक्षतु सर्वदास्मान् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायामेकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ लैंगे सप्ततिकेध्याये आदिसर्गस्तु विस्तरात् । शिवादेव हि सर्वेषां याथातथ्येन कीर्त्यते ॥ ऋषयः शौनकादयः सर्गं विस्तरेणापृच्छन्-
आदिसर्ग इति ॥ १ ॥ सूतः कथयति-महेश्वर इत्यादिना । परमात्मा महेश्वरः शिवः प्रकृतेः पुरुषस्य च परत्वे नियंतृत्वे संस्थितः । एतदेवोक्तं शिवपुराणे-“प्रकृतेश्च परं ब्रह्म यत्तच्छिवमुदाहृतम्” इति ॥२॥ तस्मादीश्वराच्छिवात्परं कारणं जगदुपादानकारणम् । अव्यक्तमभवत् यदव्यक्तं प्रधानं प्रकृतिश्चेति तत्त्वचिंतकाः सांख्या आहुः ॥३॥ ब्रह्मस्वरूपं कथयति-गंधर्वेणेत्यादिना ॥४॥५॥ अग्रे सर्गादिकाले अविज्ञेयमव्यक्तं ब्रह्म ब्रह्मरूपमेव समवर्ततेत्यन्वयः । “सदेव सौम्येदमग्र आसीत्” इति श्रुतेः ॥६॥ तदा सर्गादि

यः पठेच्छृणुयाद्वापि ब्राह्मणाच्च श्रावयेदपि ॥ स याति वैष्णवं लोकं नात्र कार्या विचारणा ॥ ९४ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे सोमवंशानुकीर्तनं नामेकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ आदिसर्गस्त्वया सूत सूचितो न प्रकाशितः ॥ सांप्रतं विस्तरेणैव वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ महेश्वरो महादेवः प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥ परत्वे संस्थितो देवः परमात्मा मुनीश्वराः ॥ २ ॥ अव्यक्तं चेष्टरात्तस्मादभवत्कारणं परम् ॥ प्रधानं प्रकृतिश्चेति यदाहुस्तत्त्वचिंतकाः ॥ ३ ॥ गंधर्वर्णरसेहीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ अजरं ध्रुवमक्षय्यं नित्यं स्वात्मन्यवस्थितम् ॥ ४ ॥ जगद्योनिं महाभूतं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ विग्रहः सर्वभूतानामीश्वराज्ञाप्रचोदितम् ॥ ५ ॥ अनाद्यंतमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभवान्ययम् ॥ अप्रकाशमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ ६ ॥ अस्यात्मना सर्वमिदं व्याप्तं त्वासीच्छिवेच्छया ॥ गुणसाम्ये तदा तस्मिन्नविभागे तमोमये ॥ ७ ॥ सर्गकाले प्रधानस्य क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्य वै ॥ गुणभावाद्व्यज्यमानो महान्प्रादुर्बभूवह ॥ ८ ॥ सूक्ष्मेण महता चाथ अव्यक्तेन समावृतम् ॥ सत्त्वोद्भूतो महानग्रे सत्तामात्रप्रकाशकः ॥ ९ ॥

काले तमोमये तमःप्रचुरे अविभागे सति शिवेच्छया अस्याव्यक्तस्यात्मना स्वरूपेण सर्वमुत्पद्यमानं जगद्व्याप्तमासीदित्यन्वयः । तथा च श्रुतिः “तम आसीत्तमसा गूढमग्रे” इति । एवं च केवलतमोगुणस्य सर्वश्रेष्ठत्वं सत्त्वरजःसंपृक्तस्यैव निश्चयता ज्ञेया ॥ ७ ॥ सर्गकाले क्षेत्रज्ञेन पुरुषेणाधिष्ठितस्य प्रधानस्य तत्त्वकाशादित्यर्थः । गुणभावाद्व्यज्यमानो महान्महत्त्वं प्रादुर्बभूवेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ सूक्ष्मेण महता अव्यक्तेन च समावृतम् । अग्रे जगदासीदिति शेषः । अथानंतरं सत्तामात्रस्य यावत्सत्तायाः प्रकाशकः सत्त्वोद्भूतः सत्त्वगुणप्रधानः महान्समवर्तत इति शेषः ॥ ९ ॥

टी. अ.

७०

॥१२५॥

महांस्तु महत्तत्त्वमेव एकं समाष्टिरूपं मनः परं सर्वोत्कृष्टं कृत्वा सृष्टं कृत्यत्वात्सर्वविशेषाभावे लिङ्गमात्रं तत्त्वमात्रं कृत्यं नृणां क्षेत्रज्ञः जीविरधिष्ठितं समुत्पन्नमित्यन्वयः ॥ १० ॥
महान् सिसृक्षया चोद्यमान ईश्वरेण प्रेर्यमाणः । सृष्टिं लोकानां सृष्टजीवानां तत्त्वार्थहेतवो वेदाः धर्मादीनि च धर्मार्थकाममोक्षसंज्ञानि रूपाणि प्रशस्यानि विकुरुते विस्तारयती-
त्यर्थः ॥ ११ ॥ स महेश्वर एव मनआदित्रयोदशसंज्ञकः स्मृत इत्यन्वयः ॥ १२ ॥ क्रमशः मनआदिसंज्ञाप्रयोजनानि दर्शयति-मनुत इत्यादिना । सर्वभूतानां निखिलजी-
वानां चेष्टाफलं कर्मफलं यस्मान्मनुते अवबुध्यते तु पुनः येन मनसा सौक्ष्म्यादितिसूक्ष्मत्वेन तेन कर्मफलेन तदुत्पद्यमानं जगद्विभक्तं ततः तस्मात्कारणान्मनस्तत्संज्ञकः उच्यते
इत्यन्वयः ॥ १३ ॥ तत्त्वानामहंकारादीनामग्रजः प्रथमोत्पन्नः परिमाणतः प्रमाणेन विशेषेभ्यः सत्त्वादिभ्यः गुणेभ्यः शब्दादिभ्यश्च महान्पृथग्य इति हेतोः महान्स्मृत

मनो महान्स्तु विज्ञेयमेकं तत्कारणं स्मृतम् ॥ समुत्पन्नं लिङ्गमात्रं क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं हि तत् ॥ १० ॥ धर्मादीनि च रूपाणि लोकतत्त्वार्थहे-
तवः ॥ महान् सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानः सिसृक्षया ॥ ११ ॥ मनो महान्मातिर्ब्रह्म पूर्बुद्धिः ख्यातिरीश्वरः ॥ प्रज्ञा चितिः स्मृतिः संविद्धि-
श्वेशश्चेति स स्मृतः ॥ १२ ॥ मनुते सर्वभूतानां यस्माच्चेष्टा फलं ततः ॥ सौक्ष्म्यात्तेन विभक्तं तु येन तन्मन उच्यते ॥ १३ ॥ तत्त्वाना-
मग्रजो यस्मान्महान्श्च परिमाणतः ॥ विशेषेभ्यो गुणेभ्योपि महानिति ततः स्मृतः ॥ १४ ॥ विभर्ति मानं मनुते विभागं मन्यतेपि च ॥
पुरुषो भोगसंबन्धात्तेन चासौ मतिः स्मृतः ॥ १५ ॥ बृहत्त्वाऽबृंहणत्वाच्च भावानां सकलाश्रयात् ॥ यस्माद्धारयते भावान्ब्रह्म तेन निरु-
च्यते ॥ १६ ॥ यः पूरयति यस्माच्च कृत्स्नान्देवाननुग्रहैः ॥ नयते तत्त्वभावं च तेन पूरिति चोच्यते ॥ १७ ॥ बुध्यते पुरुषश्चात्र सर्वान्
भावान् हितं तथा ॥ यस्माद्बोधयते चैव बुद्धिस्तेन निरुच्यते ॥ १८ ॥

इत्यन्वयः ॥ १४ ॥ पुरुष ईश्वरः भोगसंबन्धाद्विभर्ति सकलमाविचकमपि पोषयति मानं सकलप्रमाणं मनुते विभागं सकलमेदं मन्यते तेन हेतुना असौ महेश्वरः मतिस्त-
त्संज्ञः स्मृतः ॥ १५ ॥ बृहत्त्वादतिमहत्त्वाद्भावानामुत्पद्यमानानां बृंहकत्वात्पोषणात्सकलाश्रयाद्यस्माद्भावान्धारयतेऽनेन हेतुना ब्रह्म निरुच्यत इत्यन्वयः ॥ १६ ॥ ईश्वरः यस्मात्कृ-
त्स्नान्देवाननुग्रहैः पूरयति तत्त्वभावं सकलतत्त्वसत्तां नयते प्रापयति तेन हेतुना पूरिति चोच्यत इत्यन्वयः ॥ १७ ॥ पुरुष ईश्वरः अत्र ब्रह्मांडारूपपुरि सर्वान् भावान् हितं
धर्मं च यस्माद्बुध्यते तथा बोधयते जीवान्बोधयति तेनैव बुद्धिः निरुच्यत इत्यन्वयः ॥ १८ ॥

चि. पु.
॥१२६॥

ज्ञाननिष्ठत्वादात्मज्ञानावधित्वात् भोगस्य वैषयिकसुखस्य ख्यातिः प्रशंसा प्रत्युपभोगः भोगप्राप्तिश्च यस्मात्संवर्तते ततः ख्यातिरिति स्मृत इत्यन्वयः ॥ १९ ॥ तेषां गगनादीनां गुणाः शब्दादयस्तैर्वा ज्ञानादिभिः भगवद्व्याचक्षेपः पद्मगुणैः अनेकशः ख्यायते साद्विः प्रशस्यते तस्मान्महत्तः पूज्यस्येश्वरस्य ख्यातिरिति संज्ञाभिधीयत इत्यन्वयः ॥ २० ॥ सर्वं विश्वं साक्षात्प्रत्यक्षतः विजानाति इन्द्रियानधीनं पश्यति महात्मा सर्वव्यापकरूपः तेन ईश्वरः यस्मात् ज्ञानानुगो ज्ञानरूपः तेन प्रज्ञा च सः परमेश्वरः उच्यते इत्यन्वयः ॥ २१ ॥ असौ परमेश्वरः भोगार्थं जीवानामनेकविधभोगप्राप्त्यर्थं ज्ञानादीनि रूपाणि ज्ञानैश्वर्ययशःप्रभृतीनि रूपाणि बह्वनेकविधकर्मफलानि च यस्माच्चिनोति विस्तारयति तेन चित्तिः उच्यते इत्यन्वयः ॥ २२ ॥ असौ परमेश्वरः वर्तमानानि व्यतीतान्यनागतान्यपि सर्वकार्याणि स्मरते तेन स्मृतिरुच्यते इत्यन्वयः ॥ २३ ॥ संविदर्थं ख्यातिः प्रत्युपभोगश्च यस्मात्संवर्तते ततः ॥ भोगस्य ज्ञाननिष्ठत्वात्तेन ख्यातिरिति स्मृतः ॥ १९ ॥ ख्यायते तद्गुणैर्वापि ज्ञानादिभि रनेकशः ॥ तस्माच्च महत्तः संज्ञा ख्यातिरित्यभिधीयते ॥ २० ॥ साक्षात्सर्वं विजानाति महात्मा तेन चेश्वरः ॥ यस्माज्ज्ञानानुगश्चैव प्रज्ञा तेन स उच्यते ॥ २१ ॥ ज्ञानादीनि च रूपाणि बहुकर्मफलानि च ॥ चिनोति यस्माद्भोगार्थं तेनासौ चित्तिरुच्यते ॥ २२ ॥ वर्तमानव्य तीतानि तथैवानागतान्यपि ॥ स्मरते सर्वकार्याणि तेनासौ स्मृतिरुच्यते ॥ २३ ॥ कृत्स्नं च विंदते ज्ञानं यस्मान्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ तस्माद्विदेर्विदेशैश्च संविदित्यभिधीयते ॥ २४ ॥ विद्यतेपि च सर्वत्र तस्मिन्सर्वं च विंदति ॥ तस्मात्संविदिति प्रोक्तो महद्भिर्मुनिसत्तमाः ॥ २५ ॥ जानातेर्ज्ञानमित्याहुर्भगवान् ज्ञानसंनिधिः ॥ बंधनादिपरीभावादीश्वरः प्रोच्यते बुधैः ॥ २६ ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैस्तत्त्व माद्यमनुत्तमम् ॥ व्याख्यातं तत्त्वभावज्ञैर्देवसद्भावार्थैस्तैः ॥ २७ ॥ महान्मृष्टिं विकुरुते चोद्यमानः सिसृक्षया ॥ संकल्पोध्यवसायश्च तस्य वृत्तिद्वयं स्मृतम् ॥ २८ ॥

बोधयति-कृत्स्नमिति । कृत्स्नमशेषं ज्ञानम् उत्तमं सर्वश्रेष्ठमाहात्म्यं च तस्माद्विंदते तस्माद्विन्दे 'विद्ल लभे' इत्यस्य विदेः 'विद ज्ञानम्' इति धातोश्च संविदिति रूपमभिधीयत इत्यन्वयः ॥ २४ ॥ सर्वत्र सर्वदेशकालेषु विद्यते ज्ञायते तस्मिन्परमेश्वरे भक्त इति शेषः । सर्वं विंदति लभते तस्मान्महद्भिः संविदिति प्रोक्त इत्यन्वयः ॥ २५ ॥ जानातेर्ज्ञा धातोः ज्ञानमिति ज्ञानमित्याकारकं रूपमाहुः । भगवान् पद्मगुणैश्चर्यैर्विशिष्टः शिवः ज्ञानसंनिधिर्ज्ञानसमुद्रः बंधनादिपरीभावादिस्त्रिस्तयया 'उपसर्गस्य घञि' इति दीर्घः । बुधैः प्राज्ञैरीश्वरः तत्संज्ञः प्रोच्यते इत्यन्वयः ॥ २६ ॥ उक्तसंज्ञाहेतुप्रदर्श्य उक्तसर्वसंज्ञाभिः शिव एव प्रतिपाद्यते इति कथयति-पर्यायेति । पर्यायवाचकैरेकार्थप्रातिपादकैः शब्दैः आद्यं सकलादिभूतम् अनुत्तमं तत्त्वं शिवारूपं देवसद्भावार्थैस्तैः सकलं शिवक्रीडनामिति विचारकैः अत एव तत्त्वभावज्ञैः तत्त्वविद्भिः व्याख्यातं वर्णितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥

टी. अ.

७०

॥१२६॥

ततो महत् इत्यर्थः । स उत्पद्यमानः सर्गः भूतादिरहंकारश्च महता बृत्त इत्यन्वयः ॥ ३९ ॥ अहंकाराद्भूततन्मात्राणां शब्दादिगुणानां भूतादिः गगनादिभूतहेतुः तामसः अजायत इत्यन्वयः ॥ ३० ॥ क्रमशः अहंकारसर्गं कथयति—भूतादिरित्यादिना । आकाशं सुषिरं पुष्करसंज्ञं शब्दः लक्षणं यस्य तच्छब्दलक्षणमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संघातः पृथिवीसंज्ञः ॥ ३६ ॥ ते शब्दादयः अविशेषवाचकत्वात्तन्मात्रशब्दप्रतिपादकत्वात् पुनः प्रशांतघोरमूढत्वात्सात्त्विकराजसतामसत्वादविशेषाः स्मृता इति शेषः ॥ ३७ ॥ वैकारिकाद्राजसात् पुनः सत्त्वोद्रिक्तात्सात्त्विकादहंकाराद्वैकारिकः सः सात्त्विकस्तु सर्गः युगपत्संप्रवर्तत इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३८ ॥ सात्त्विकराजसाहं

त्रिगुणाद्रजसोद्रिक्तादहंकारस्ततोऽभवत् ॥ महता च बृत्तः सर्गो भूतादिर्बाह्यतस्तु सः ॥ ३९ ॥ तस्मादेव तमोद्रिक्तादहंकारादजायत ॥ भूततन्मात्रसर्गस्तु भूतादिस्तामसस्तु सः ॥ ३० ॥ भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज ह ॥ आकाशं सुषिरं तस्मादुत्पन्नं शब्दलक्षणम् ॥ ३१ ॥ आकाशं शब्दमात्रं तु स्पर्शमात्रं समावृणोत् ॥ वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ॥ ३२ ॥ ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूप गुणमुच्यते ॥ स्पर्शमात्रस्तु वै वायू रूपमात्रं समावृणोत् ॥ ३३ ॥ ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ॥ संभवंति ततो ह्यापस्ता वै सर्वसात्मिकाः ॥ ३४ ॥ रसमात्रास्तु ता ह्यापो रूपमात्रोभिरावृणोत् ॥ आपश्चापि विकुर्वत्यो गंधमात्रं ससर्जिरे ॥ ३५ ॥ संघातो जायते तस्मात्तस्य गंधो गुणो मतः ॥ तस्मिंस्तस्मिंश्च तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता ॥ ३६ ॥ अविशेषवाचकत्वादविशेषास्ततस्तु ते ॥ प्रशांतघोरमूढत्वादविशेषास्ततः पुनः ॥ ३७ ॥ भूततन्मात्रसर्गोऽयं विज्ञेयस्तु परस्परम् ॥ वैकारिकादहंकारात्सत्त्वोद्रिक्तात् सात्त्विकात् ॥ ३८ ॥ वैकारिकः ससर्गस्तु युगपत्संप्रवर्तते ॥ बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ॥ ३९ ॥ साधकानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका दश ॥ एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम् ॥ ४० ॥ श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ॥ शब्दादीनामवाप्त्यर्थं बुद्धियुक्तानि तानि वै ॥ ४१ ॥ पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाग्दशमी भवेत् ॥ गतिर्विसर्गो ह्यानंदः शिल्पं वाक्यं च कर्म तत् ॥ ४२ ॥

कारसर्गं कथयति—बुद्धीन्द्रियाणीति ॥ ३९ ॥ इन्द्रियाणि साधकानि करणानि स्युः तेषामिति शेषः । देवाः नियन्तारः वैकारिकाः राजसाः दश स्युरित्यन्वयः । तत्र दशेन्द्रियमध्ये स्वगुणेन मनः उभयात्मकं ज्ञानकर्मेन्द्रियात्मकमित्यर्थः ॥ ४० ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि क्रमशः कथयति—श्रोत्रमिति ॥ ४१ ॥ कर्मेन्द्रियाणि तत्कर्म च कथयति—पादाविति ॥ ४२ ॥

लि. पु.

॥१२७॥

भूतमात्राणां क्रमशः संक्रमं कथयति—आकाशमित्यादिना ॥४३—४६॥ तस्मादधिकगुणत्वात् ते शब्दादयः शांतघोराः मूढाः त्रिगुणाश्चेत्यर्थः । तेन हेतुना विशेषा विभिन्नकार्येकराः स्मृता इत्यन्वयः ॥४७॥४८॥ विशेषाः शब्दादयः नियतत्वात्तर्त्तदिन्द्रियमात्रग्राह्यत्वाद्विन्द्रियग्राह्या इत्यन्वयः । पूर्वस्य सर्गस्य गगनादेर्गुणमुत्तरोत्तराः वाय्वादयः प्राप्नुवन्ती

आकाशं शब्दमात्रं च स्पर्शमात्रं समाविशत् ॥ द्विगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥ ४३ ॥ रूपं तथैव विशतः शब्दस्पर्शगुणबुभौ ॥ त्रिगुणस्तु ततस्त्वग्निः सशब्दस्पर्शरूपवान् ॥ ४४ ॥ सशब्दस्पर्शरूपं च रसमात्रं समाविशत् ॥ तस्माच्चतुर्गुणा आपो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः ॥ ४५ ॥ शब्दस्पर्शं च रूपं च रसो वै गंधमाविशत् ॥ संगता गंधमात्रेण आविशंतो महीमिमाम् ॥ ४६ ॥ तस्मात्पंचगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु शस्यते ॥ शांता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ॥ ४७ ॥ परस्परानुप्रवेशाद्वारयन्ति परस्परम् ॥ भूमेरन्तस्त्विदं सर्वं लोकांलंकाचलवृतम् ॥ ४८ ॥ विशेषाश्चेन्द्रियग्राह्या नियतत्वाच्च ते स्मृताः ॥ गुणं पूर्वस्य सर्गस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तराः ॥ ४९ ॥ तेषां यावच्च तद्यच्च यच्च तावद्गुणं स्मृतम् ॥ उपलभ्याप्सु वै गंधं केचिद्भूयुरपां गुणम् ॥ ५० ॥ पृथिव्यामेव तं विद्यादपां वायोश्च संश्रयात् ॥ एते सप्त महात्मानो ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात् ॥ ५१ ॥ पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ॥ महादयो विशेषांता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥ ५२ ॥ एककालसमुत्पन्न जलबुद्बुदवच्च तत् ॥ विशेषेभ्योण्डमभवन्महत्तदुदकेशयम् ॥ ५३ ॥ अद्भिर्दशगुणाभिस्तु बाह्यतोण्डं समावृतम् ॥ आपो दशगुणेनैतास्तेजसा बाह्यतो वृताः ॥ ५४ ॥ तेजो दशगुणेनैव वायुना बाह्यतो वृतम् ॥ वायुर्दशगुणेनैव बाह्यतो नभसा वृतः ॥ ५५ ॥ आकाशेनावृतो वायुः खं तु भूतादिनावृतम् ॥ भूतादिर्महता चापि अव्यक्तेनावृतो महान् ॥ ५६ ॥ शर्वश्चाण्डिकपालस्थो भवश्चांभसि सुव्रताः ॥ रुद्रोऽग्निमध्ये भगवानुग्रो वायौ पुनः स्मृतः ॥ ५७ ॥ भीमश्चावनिमध्यस्थो ह्यहंकारे महेश्वरः ॥ बुद्धौ च भगवानीशः सर्वतः परमेश्वरः ॥ ५८ ॥

त्यन्वयः ॥४९॥ केचिदेकदशिनः ॥५०॥ तं गंधं पृथिव्यामेव विद्यादपां वायोश्च संश्रयाद्गंधविशिष्टपार्थिवपरमाणुयोगाद्विद्यादित्यनुपगमः एते सप्त महत्त्वाहंकारशब्दादयः ॥५१॥ महादयो महत्त्वादय इत्यर्थः ॥५२॥५३॥ अंडावरणानि कथयति—अद्भिरित्यादिना ॥५४—५६॥ अंडतदावरणाभिमानिनिवाष्टमूर्तीः कथयति—शर्व इत्यादिना ॥५७॥५८॥

टी. अ.

७०

॥१२७॥

प्राकृतैः प्रकृतिजन्यैः सप्तभिः पूर्वाङ्कैरित्यर्थः । अष्टौ प्रकृतयः प्रकृतिभेदाः ॥५९॥६०॥६१॥ स एवेशः परमेश्वर इत्यर्थः । तस्मिन्पुरुषे कार्यस्योत्पद्यमानसर्गस्य करणमुत्पादने
 एतैरावरणैरङ्गं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ॥ एता आवृत्य चान्योन्यमष्टौ प्रकृतयः स्थिताः ॥ ५९ ॥ प्रसर्गकाले स्थित्वा तु असंत्येताः परस्परम् ॥ एवं परस्परोत्पन्ना धारयन्ति परस्परम् ॥ ६० ॥ आधाराधेयभावेन विकारास्ते विकारिणः ॥ महेश्वरः परोव्यक्तादङ्गमव्यक्तसंभवम् ॥ ६१ ॥ अङ्गाज्ज्ञे स एवेशः पुरुषोर्कसमग्रभः ॥ तस्मिन्कार्यस्य करणं संसिद्धं स्वेच्छयैव तु ॥ ६२ ॥ स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ॥ तस्य वामाङ्गजो विष्णुः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ६३ ॥ लक्ष्म्या देव्या ह्यभूदेव इच्छया परमेष्विनः ॥ दक्षिणाङ्गभवो ब्रह्मा सरस्वत्या जगद्गुरुः ॥ ६४ ॥ तस्मिन्नङ्गे इमे लोका अन्तर्विश्वमिदं जगत् ॥ चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना ॥ ६५ ॥ लोकालोक द्वयं किञ्चिदङ्गे ह्यस्मिन्समर्पितम् ॥ यत्तु सृष्टौ प्रसंख्यातं मया कालान्तरं द्विजाः ॥ ६६ ॥ एतत्कालान्तरं ज्ञेयमहर्षे पारमेश्वरम् ॥ रात्रि श्वेतावती ज्ञेया परमेशस्य कृत्स्नज्ञः ॥ ६७ ॥ अहस्तस्य तु या सृष्टिः रात्रिश्च प्रलयः स्मृतः ॥ नाहस्तु विद्यते तस्य न रात्रिरिति धारयेत् ॥ ६८ ॥ उपचारस्तु क्रियते लोकानां हितकाम्यया ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पञ्च च ॥ ६९ ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि बुद्धिश्च सह दैवतैः ॥ अहस्तिष्ठन्ति सर्वाणि परमेशस्य धर्मितः ॥ ७० ॥ अहरन्ते प्रलीयन्ते रात्र्यन्ते विश्वसंभवः ॥ स्वात्मन्यवस्थिते व्यक्ते विकारे प्रतिसंहते ॥ ७१ ॥ साधर्म्येणावतिष्ठेते प्रधानपुरुषावुभौ ॥ तमःसत्त्वरजोपेतौ समत्वेन व्यवस्थितौ ॥ ७२ ॥ अनुपृक्तावभूतांतावोत्प्रेतौ परस्परम् ॥ गुणसाम्ये लयो ज्ञेयो वैषम्ये सृष्टिरुच्यते ॥ ७३ ॥ तिले यथा भवेत्तैलं घृतं पयासि वा स्थितम् ॥ तथा तमसि सत्त्वे च रजस्यनुसृत जगत् ॥ ७४ ॥ उपास्य रजनीं कृत्स्नां परां माहेश्वरीं तथा ॥ अहर्मुखे प्रवृत्तश्च परः प्रकृतिसंभवः ॥ ७५ ॥ क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ प्रधानं पुरुषं चैव प्रविश्य स महेश्वरः ॥ ७६ ॥ महेश्वरात्रयो देवा जज्ञिरे जगदीश्वरात् ॥ शाश्वताः परमा गुह्याः सर्वात्मानः शरीरिणः ॥ ७७ ॥ एत एव त्रयो देवा एत एव त्रयो गुणाः ॥ एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयोऽग्रयः ॥ ७८ ॥ परस्पराश्रिता ह्येते परस्परमनुव्रताः ॥ परस्परेण वर्तन्ते धारयन्ति परस्परम् ॥ ७९ ॥

स्वेच्छयैव न त्वन्यसामग्र्या सिद्धमित्यन्वयः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ एते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

लि. पु.

॥१२८॥

अन्योन्यादुत्पन्नानि मिथुनानि दांपत्यानि येषां तेऽन्योन्यमिथुनाः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ स महेश्वर इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रधानगुणवैषम्यात्प्राकृतगुणोद्रेकात् ॥ ८४ ॥
 अन्योन्यमिथुना ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ॥ क्षणं वियोगो न ह्येषां न त्यजांते परस्परम् ॥ ८० ॥ ईश्वरस्तु परो देवो विष्णुश्च महतः
 परः ॥ ब्रह्मा च रजसा युक्तः सर्गादौ हि प्रवर्तते ॥ ८१ ॥ परः स पुरुषो ज्ञेयः प्रकृतिः सा परा स्मृतः ॥ ८२ ॥ अधिष्ठिता सा हि महे
 श्वरेण प्रवर्तते चोद्यमने समंतात् ॥ अनुप्रवृत्तस्तु महास्तदेनां चिरस्थिरत्वाद्विषयं श्रियः स्वयम् ॥ ८३ ॥ प्रधानगुणवैषम्यात्सर्गकालः
 प्रवर्तते ॥ ईश्वराधिष्ठितात्पूर्वं तस्मात्सदसदात्मकात् ॥ ८४ ॥ संसिद्धः कार्यकरणे रुद्रश्चाग्रे ह्यवर्तत ॥ तेजसाप्रतिमो धीमानव्यक्तः संप्र
 काशकः ॥ ८५ ॥ स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ॥ ब्रह्मा च भगवांस्तस्माच्चतुर्वक्त्रः प्रजापतिः ॥ ८६ ॥ संसिद्धः कार्यकरणे
 तथा वै समवर्तत ॥ एक एव महादेवस्त्रिधैवं स व्यवस्थितः ॥ ८७ ॥ अप्रतीपेन ज्ञानेन ऐश्वर्येण समन्वितः ॥ धर्मेण चाप्रतीपेन वैराग्येण
 च तेऽन्विताः ॥ ८८ ॥ अव्यक्ताज्जायते तेषां मनसा यद्यदीहितम् ॥ वंशीकृतत्वात्रैगुण्यं सापेक्षत्वात्स्वभावतः ॥ ८९ ॥ चतुर्मुखस्तु
 ब्रह्मत्वे कालत्वे चान्तिकः स्मृतः ॥ सहस्रमूर्धा पुरुषस्तिष्ठोऽवस्थाः स्वयंभुवः ॥ ९० ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्कालत्वे संक्षिपत्यपि ॥ पुरु
 षत्वे ह्युदासीनस्तिष्ठोऽवस्थाः प्रजापतेः ॥ ९१ ॥ ब्रह्मा कमलगर्भाभो रुद्रः कालाग्निसन्निभः ॥ पुरुषः पुंडरीकाक्षो रूपं तत्परमात्मनः ॥ ९२ ॥
 एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा पुनः ॥ महेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ॥ ९३ ॥ नानाकृतिक्रियारूपनामवंति स्वलीलया ॥
 महेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ॥ ९४ ॥ त्रिधा यद्वर्तते लोके तस्मात्त्रिगुण उच्यते ॥ चतुर्धा प्रविभक्तत्वाच्चतुर्व्यूहः प्रकीर्तितः
 ॥ ९५ ॥ यदाप्नोति यदादत्ते यच्चाति विषयानयम् ॥ यच्चास्य सततं भावस्तस्मादात्मा निरुच्यते ॥ ९६ ॥ ऋषिः सर्वगतत्वाच्च शशिरी
 सोस्य यत्प्रभुः ॥ स्वामित्वमस्य यत्सर्वं विष्णुः सर्वप्रवेशनात् ॥ ९७ ॥ भगवान् भगवद्भावाग्निर्मलत्वाच्छिवः स्मृतः ॥ परमः संप्रकृष्ट
 त्वादवनादोमिति स्मृतः ॥ ९८ ॥ सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात्सर्वः सर्वमयो यतः ॥ त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैलोक्यं संप्रवर्तते ॥ ९९ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

टी. अ.

७०

॥१२८॥

त्रिभिः ब्रह्मरुद्रविष्णवाख्यतनुभिः ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विश्वात्मनः वृत्तस्य स्वयंभुवो ब्रह्मणोऽपि जात्यभिप्रायमेकवचनम् । यः कालः स वर्षश्चैतरेपि
 परिसंख्यातुं गणयितुं न शक्य इत्यन्वयः ॥ ७ ॥ विवृत्तस्य वर्तमानस्य ब्रह्मणः कालसंख्या परार्थः स्मृतः तावत् तत्परिमाणोऽस्य कालः शेषः तस्यांति द्वितीयपरार्थीते प्रतिसृ-
 सृजते ग्रसते चैव रक्षते च त्रिभिः स्वयम् ॥ आदित्वादादिदेवोसावजातत्वादजः स्मृतः ॥ १०० ॥ पाति यस्मात्प्रजाः सर्वाः प्रजापाति
 रिति स्मृतः ॥ देवेषु च महान्देवो महादेवस्ततः स्मृतः ॥ १ ॥ सर्वगत्वाच्च देवानामवश्यत्वाच्च ईश्वरः ॥ बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा भूतत्वा
 द्रूत उच्यते ॥ २ ॥ क्षेत्रज्ञः क्षेत्रविज्ञानादेकत्वात्केवलः स्मृतः ॥ यस्मात्पुरुषा स शेते च तस्मात्पुरुष उच्यते ॥ ३ ॥ अनादित्वाच्च
 पूर्वत्वात्स्वयंभूरिति संस्मृतः ॥ याज्यत्वादुच्यते यज्ञः कविर्विर्कांतदर्शनात् ॥ ४ ॥ क्रमणः क्रमणीयत्वात्पालकश्चापि पालनात् ॥ आदित्य
 संज्ञः कपिलो ह्यग्रजोग्निरिति स्मृतः ॥ ५ ॥ हिरण्यमस्य गर्भोभूद्धिरण्यस्यापि गर्भजः ॥ तस्माद्धिरण्यगर्भत्वं पुराणेऽस्मिन्निरुच्यते ॥ ६ ॥
 स्वयंभुवोपि वृत्तस्य कालो विश्वात्मनस्तु यः ॥ न शक्यः परिसंख्यातुमपि वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥ कालसंख्याविवृत्तस्य परार्थो ब्रह्मणः
 स्मृतः ॥ तावच्छेषोऽस्य कालोन्यस्तस्यांति प्रतिसृज्यते ॥ ८ ॥ कोटिकोटिसहस्राणि अहर्भूतानि यानि वै ॥ समतीतानि कल्पानां ताव
 च्छेषाः परे तु ये ॥ यस्त्वयं वर्तते कल्पो वाराहस्तं निबोधत ॥ ९ ॥ प्रथमः सांप्रतस्तेषां कल्पोयं वर्तते द्विजाः ॥ यस्मिन्स्वायंभुवाद्यास्तु
 मनवस्ते चतुर्दश ॥ ११० ॥ अतीता वर्तमानाश्च भविष्या ये च वै पुनः ॥ तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता ॥ १११ ॥ पूर्णं युगसहस्रं
 वै परिपाल्या महेश्वरैः ॥ प्रजाभिस्तपसा चैव तेषां शृणुत विस्तरम् ॥ १२ ॥ मन्वंतरेण चैकेन सर्वाण्येवांतराणि च ॥ कथितानि भवि
 ष्यन्ति कल्पः कल्पेन चैव हि ॥ १३ ॥ अतीतानि च कल्पानि सोदकाणि सहान्वयैः ॥ अनागतेषु तद्वच्च तर्कः कार्यो विज्ञानता ॥ १४ ॥
 आपो ह्यग्रे समभवन्नष्टे च पृथिवीतले ॥ शान्ततारैकनीरेस्मिन्न प्राज्ञायत किंचन ॥ १५ ॥ एकार्णवे तदा तस्मिन्नष्टे स्थावरजंगमे ॥ तदा
 भवति वै ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ १६ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णस्त्वर्तोद्विजः ॥ ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥ १७ ॥
 सत्त्वोद्रेकात्प्रबुद्धस्तु शून्यं लोकमुदैक्षत ॥ इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ॥ १८ ॥

उच्यते जगत्संहियत इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ शान्ताः नद्याः ताराः नक्षत्राणि यस्मिन्स्त्वैकनीरं च तादृशे ब्रह्मांडे इत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

लि. पु.

॥१२९॥

आपो नाराः सूनवो नरसूनवश्चेति द्वयमपां नाम शुश्रुम इत्यन्वयः ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आपः सामुद्राः समुद्रेषु नादेयाः नदीषु
 आपो नाराश्च सूनव इत्यपां नाम शुश्रुमः ॥ आपूर्य ताभिरयनं कृतवानात्मनो यतः ॥ १९ ॥ अप्सु शेते यतस्तस्मात्ततो नारायणः
 स्मृतः ॥ चतुर्युगसहस्रस्य नैशं कालमुपास्यतः ॥ १२० ॥ शर्वर्यन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥ ब्रह्मा तु सलिले तस्मिन्वायुर्भूत्वा समा
 चरत् ॥ २१ ॥ निशायामिव खद्योतः प्रावृट्काले ततस्तु सः ॥ ततस्तु सलिले तस्मिन् विज्ञायांतर्गतां महीम् ॥ २२ ॥ अनुमानादसं
 मूढो भूमेरुद्धरणं पुनः ॥ अकरोत्स तन्मन्यां कल्पादिषु यथापुरा ॥ २३ ॥ ततो महात्मा भगवान्दिव्यरूपमर्चितयत् ॥ सलिलेनाप्लुतां
 भूमिं दृष्ट्वा स तु समंततः ॥ २४ ॥ किंतु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं महीमिमाम् ॥ जलक्रीडानुसदृशं वाराहं रूपमाविशत् ॥ २५ ॥ अधृष्यं
 सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलम् ॥ २६ ॥ अद्भिः संछादितां भूमिं स तामाशु प्रजापतिः ॥
 उपगम्योज्जहारैनामापश्चापि समाविशत् ॥ २७ ॥ सामुद्रा वै समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ॥ रसातलतले मग्रां रसातलपुटे गताम् ॥ २८ ॥
 प्रभुलोकहितार्थाय दंष्ट्रयाभ्युज्जहार गाम् ॥ ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीधरः ॥ २९ ॥ मुमोच पूर्ववदसौ धारयित्वा धराधरः ॥
 तस्योपरि जलोघस्य महती नौरिव स्थिता ॥ १३० ॥ तत्समा ह्युरुदेहत्वान्न मही याति संप्लवम् ॥ तत उत्क्षिप्य तां देवो जगतः स्थापनेच्छया
 ॥ ३१ ॥ पृथिव्याः प्रविभागाय मनश्चक्रेम्बुजेक्षणः ॥ पृथिवीं च समां कृत्वा पृथिव्यां सोचिनोद्विरीन् ॥ ३२ ॥ प्राक्सर्गे दह्यमाने तु तदा
 संवर्तकाग्निना ॥ तेनाग्निना विशीर्णास्ते पर्वता भूरिविस्तराः ॥ ३३ ॥ शैत्यादेकार्णवे तस्मिन् वायुना तेन संहताः ॥ निषिक्ता यत्रयत्रासं
 स्तत्रतत्राचलाभवन् ॥ ३४ ॥ तदाचलत्वादचलाः पर्वभिः पर्वताः स्मृताः ॥ गिरयो हि निगीर्णत्वाच्छयानत्वाच्छिलोच्चयाः ॥ ३५ ॥ ततस्तेषु
 विकीर्णेषु कोटिशो हि गिरिष्वथ ॥ विश्वकर्मा विभजते कल्पादिषु पुनःपुनः ॥ ३६ ॥ ससमुद्रामिमां पृथ्वीं सप्तद्वीपां सपर्वताम् ॥ भूराद्यांश्च
 तुरो लोकान्पुनः सोथ व्यकल्पयत् ॥ ३७ ॥ लोकान्प्रकल्पयित्वाथ प्रजासर्गं ससर्ज ह ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान्सिप्तश्रुर्विविधाः प्रजाः ॥ ३८ ॥
 समावि शतपूर्ववत्समावेशयादित्याग्निमस्थैरन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

टी. अ.

७०

॥१२९॥

तस्य ब्रह्मणः तदा सृष्ट्यादिकाले बुद्धिपूर्वकं विचारपूर्वकं सर्गमभिध्यायतश्चित्तयतः बुद्ध्याश्च विचारस्यापि समकालं तमोमयः अविद्यात्मकः सर्गः प्रादुर्भूत इत्याग्निमेणा-
 न्वयः ॥ ३९ ॥ सृष्टजीवानामविद्यां विना कर्मवधा न समवर्तन्त्यतः पञ्चधाविद्यासर्गं कथयति—तम इत्यादिना । तदुक्तं पातंजले—“अविद्यास्मितारागद्वेषामिनिवेशाः
 क्लेशाः” इति ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ नगाः मुख्याः प्रथमोत्पन्ना इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तिर्यक् वहिर्मुखानि स्रोतांसिन्द्रियप्रवाहाः यस्य स तिर्यक्स्रोताः ॥ ४५ ॥

ससर्जं सृष्टिं तद्रूपां कल्पादिषु यथापुरा ॥ तस्याभिध्यायतः सर्गं तथा वै बुद्धिपूर्वकम् ॥ ३९ ॥ बुद्ध्याश्च समकाले वै प्रादुर्भूतस्त-
 मोमयः ॥ तमोमोहो महामोहस्तामिस्रश्चांधसंज्ञितः ॥ १४० ॥ अविद्या पञ्चपर्वेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतः
 सोभिमानिनः ॥ ४१ ॥ संवृतस्तमसा चैव त्रीणां कुर्वदावृतः ॥ वहिरन्तश्चाप्रकाशस्तब्धो निःसंज्ञ एव च ॥ ४२ ॥ यस्मात्तेषां वृता
 बुद्धिर्दुःखानि करणानि च ॥ तस्मात्ते संवृतात्मानो नगा मुख्याः प्रकीर्तिताः ॥ ४३ ॥ मुख्यसर्गं तथाभूतं दृष्ट्वा ब्रह्मा ह्यसाधकम् ॥ अप-
 सन्नमनाः सोऽथ ततोऽन्यं सो ह्यमन्यत ॥ ४४ ॥ तस्याभिध्यायतश्चैव तिर्यक्स्रोता ह्यवर्तत ॥ तस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तः स तिर्यक्स्रोतास्ततः
 स्मृतः ॥ ४५ ॥ पश्चादयस्ते विख्याता उत्पथग्राहिणो द्विजाः ॥ तस्याभिध्यायतोऽन्यं वै सात्त्विकः समवर्तत ॥ ४६ ॥ ऊर्ध्वस्रोतास्तृ-
 तीयस्तु स वै चोर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ यस्मात्प्रवर्तते चोर्ध्वमूर्ध्वस्रोतास्ततः स्मृतः ॥ ४७ ॥ ते सुखप्रीतिबहुला वहिरन्तश्च संवृताः ॥ प्रकाशा
 वहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्रोतोभवाः स्मृताः ॥ ४८ ॥ ते सत्त्वस्य च योगेन सृष्टाः सत्त्वोद्भवाः स्मृताः ॥ ऊर्ध्वस्रोतास्तृतीयो वै देवसर्गस्तु स
 स्मृतः ॥ ४९ ॥ प्रकाशाद्बहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्रोतोद्भवाः स्मृताः ॥ ते ऊर्ध्वस्रोतसो ज्ञेयास्तुष्टात्मानो बुधैः स्मृताः ॥ १५० ॥ ऊर्ध्वस्रोतस्सु
 सृष्टेषु देवेषु वरदः प्रभुः ॥ प्रीतिमानभवद्ब्रह्मा ततोऽन्यं सोऽभ्यमन्यत ॥ ५१ ॥ ससर्जं सर्गमन्यं हि साधकं प्रभुरीश्वरः ॥ ततोऽभिध्यायतस्तस्य
 सत्याभिध्यायिनस्तदा ॥ ५२ ॥ प्रादुरासीत्तदा व्यक्तादर्वाकूस्त्रोतास्तु साधकः ॥ यस्मादर्वाकू न्यवर्तत ततोर्वाकूस्त्रोतसस्तु ते ॥ ५३ ॥
 ते च प्रकाशबहुलास्तमःपृक्ता रजोधिकाः ॥ तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ॥ ५४ ॥

पश्चादयः पशुपक्षिकीटा इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ऊर्ध्वमंतर्मुखानि स्रोतांसि यस्य स ऊर्ध्वस्रोताः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अर्वाकू वाह्याभ्यन्तरतः स्रोतांसि
 यस्य सोर्वाकूस्त्रोताः साधकः सकलकारणः । तदुक्तं भागवते—‘नृदेहमाद्यम्’ इति । तेर्वाकूस्त्रोतसो मनुष्या इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

लि. पु.

॥१३०॥

तारकाचलक्षणानि विचार्याणि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ स्थावरेषु वृक्षेषु विपर्यासो विस्तारादिभेदः स्तिर्यग्योनिषु पञ्चादिषु शक्तिः सामर्थ्येनेत्यर्थः । मनुष्यास्तु सिद्धां
त्मानः प्रारब्धजन्यसिद्धियुक्ताः ऋषिदेवेषु कृत्स्नशः संपूर्णतुष्टिप्रकारेणेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ इत्येष पूर्वोक्तचतुःप्रकारः प्राकृतः प्रकृतनिरूपणविषयः वैकृतो विकारः प्राप्तः सर्गोऽनु
ग्रहाख्योऽनवमः श्रेष्ठः स्मृत इत्यन्वयः । भूतादिकानां मन्वादीनां सर्गः पष्ठः स उच्यते कथ्यत इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तेषामुत्पद्यमानानां भूतानामिति पूर्वश्लोकीयस्यात्रान्वयः ।
निवृत्तं प्राक्कर्म वर्तमानं पुनर्भविष्यं च ते भूतादिका इत्यग्रिमस्थस्यात्रान्वयः । वै निश्चयेन जानंतीत्यन्वयः ॥ १६० ॥ ते पूर्वोक्ताः भूतादिकाः सर्वे अपरिग्राहिणो निस्पृहाः

संवृता बहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ लक्षणैस्तारकाद्यैस्ते ह्यष्टधा तु व्यवस्थिताः ॥ ५५ ॥ सिद्धात्मानो मनुष्यास्ते गंधर्वसहध
र्मिणः ॥ इत्येष तैजसः सर्गो ह्यर्वाकृत्स्रोतः प्रकीर्तितः ॥ ५६ ॥ पंचमोऽनुग्रहः सर्गश्चतुर्था तु व्यवस्थितः ॥ विपर्ययेण शक्त्या च
सिद्ध्या तुष्ट्या तथैव च ॥ ५७ ॥ स्थावरेषु विपर्यासः स्तिर्यग्योनिषु शक्तिः ॥ सिद्धात्मानो मनुष्यास्तु ऋषिदेवेषु कृत्स्नशः ॥ ५८ ॥
इत्येष प्राकृतः सर्गो वैकृतोऽनवमः स्मृतः ॥ भूतादिकानां भूतानां पष्ठः सर्गः स उच्यते ॥ ५९ ॥ निवृत्तं वर्तमानं च तेषां जानन्ति वै पुनः ॥
भूतादिकानां भूतानां सप्तमः सर्ग एव च ॥ १६० ॥ तेऽपरिग्राहिणः सर्वे संविभागरताः पुनः ॥ स्वादनाश्चाप्यशीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च
ते ॥ ६१ ॥ विपर्ययेण भूतादिरशक्त्या च व्यवस्थितः ॥ प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणः स्मृतः ॥ ६२ ॥ तन्मात्राणां द्वितीयस्तु
भूतसर्गः स उच्यते ॥ वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः ॥ ६३ ॥ इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ मुख्यसर्गश्चतुर्थश्च
मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ॥ ६४ ॥ ततोर्वाकृत्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः ॥ ६५ ॥

संविभागरताः यथोक्तदानशीलाः स्वादनाः कर्मफलास्वादका अपि अशीलाः ज्ञानवशात्कर्मफलानिपेविणः ज्ञेया इत्यन्वयः ॥ ६१ ॥ भूतादिरहंकारः विपर्ययेणाज्ञानेन अशक्त्या
विष्णुमायया च व्यवस्थित इत्यन्वयः । तदुक्तं विष्णुना कौर्म्ये—“इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी । माया मम प्रियांता ययेदं मोहितं जगत् ॥ ” इति । नवस
र्गान् क्रमशः कथयति—प्रथम इत्यादिना ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ततश्चतुर्थानंतरमर्वाकृत्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स्तिर्यकृत्स्रोतः स्रोतोर्वाकृत्स्रोतः क्रमेण सप्तसंख्याक इत्यर्थः ।
सात्त्विको देवेषु तामसः स्थावरपशुषु चकाराद्राजसो मनुष्येषु ज्ञेय इति शेषः ॥ ६५ ॥

दी. अ.

७०

॥१३०॥

पुते मुख्याद्याः पंच त्रयो महदाद्याः स्मृता इत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विस्तर
युक्तो योनुग्रहस्तत्सङ्गः सर्गः कीर्त्यमानो निबोधतेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तस्मात् पूर्वोक्तकारणात्सनत् नित्यं कुमारेति नाम प्रकीर्तित
मुक्तमित्यर्थः ॥ ७४ ॥ नानात्वे अविद्यापरिकल्पिते भेदे संबुद्धाः मिथ्येति निश्चययुक्ता अत एवाप्रवृत्ताः योगिनः समाधियुक्ता इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ प्रतिसर्गं मोक्षमित्यर्थः ॥ ७६ ॥

पंचैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः ॥ प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः ॥ ६६ ॥ अबुद्धिपूर्वकाः सर्गाः प्राकृ
तास्तु त्रयः स्मृताः ॥ बुद्धिपूर्वं प्रवर्तन्ते षट् पुनर्ब्रह्मणस्तु ते ॥ ६७ ॥ विस्तरानुग्रहः सर्गः कीर्त्यमानो निबोधत ॥ चतुर्धावस्थितः सोऽथ
सर्वभूतेषु कृत्स्नशः ॥ ६८ ॥ इत्येते प्राकृताश्चैव वैकृताश्च नवस्मृताः ॥ परस्परानुरक्ताश्च कारणैश्च बुधैः स्मृताः ॥ ६९ ॥ अग्रे ससर्ज वै
ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ॥ ऋभुः सनत्कुमारश्च द्वावेतावूर्ध्वरेतसौ ॥ १७० ॥ पूर्वोत्पन्नौ पुरा तेभ्यः सर्वेषामपि पूर्वजौ ॥ व्यतीते
त्वष्ट्रे कल्पे पुराणौ लोकसाक्षिणौ ॥ ७१ ॥ तौ वाराहे तु भूर्लोकं तेजः संक्षिप्य धिष्ठितौ ॥ तावुभौ मोक्षकर्माणामावाप्यात्मानमा
त्मनि ॥ ७२ ॥ प्रजां धर्मं च कामं च त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितौ ॥ यथोत्पन्नस्तथैवेह कुमारः स इहोच्यते ॥ ७३ ॥ तस्मात्सनत्कुमा
रोति नामास्येह प्रकीर्तितम् ॥ सनदं सनकं चैव विद्वांसं च सनातनम् ॥ ७४ ॥ विज्ञानेन निवृत्तास्ते व्यवर्तत महौजसः ॥ संबुद्धाश्चैव
नानात्वे अप्रवृत्ताश्च योगिनः ॥ ७५ ॥ असृष्ट्वैव प्रजासर्गं प्रतिसर्गं गताः पुनः ॥ ततस्तेषु व्यतीतेषु ततोऽन्यान्साधकान्सुतान् ॥ ७६ ॥
मानसानसृजद्ब्रह्मा पुनः स्थानाभिमानिनः ॥ आभूतसंप्रवावस्था यैरियं विधृता मही ॥ ७७ ॥ आपोऽग्निं पृथिवीं वायुमंतरिक्षं दिवं तथा ॥
समुद्रांश्च नदीश्चैव तथा शैलवनस्पतीन् ॥ ७८ ॥ ओषधीनां तथात्मानो वल्लीनां वृक्षवीरुधाम् ॥ लताः काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्ताः
संधिरात्र्यहान् ॥ ७९ ॥ अर्धमासांश्च मासांश्च अयनाब्दयुगानि च ॥ स्थानाभिमानिनः सर्वे स्थानारूपाश्चैव ते स्मृताः ॥ १८० ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ओषधीनां व्रीह्यादीनां तथा वृक्षवीरुधामात्मानः लवा मुहूर्ता इत्यत्र द्वितीयार्थे प्रथमा ज्ञेया । संधिरात्र्यहानित्यत्र 'रात्राद्वाहाः पुंनि' इत्यनेन पुंस्त्वम् ॥ ७९ ॥
युगानि चासृजदिति पूर्वोक्तस्यानुपगः । ते पूर्वोक्ताः सर्वस्थानाभिमानिनः स्थानारूपाश्च स्मृता इत्यन्वयः ॥ १८० ॥

लि. पु.

॥१३१॥

मरीचिभृग्वंगिरसमित्यत्राचीति योगविभागादच् समासान्तः ॥८१-८७॥ इत्येते संकल्पधर्ममरीच्यादय एकादश स्मृता इत्यन्वयः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ तेषां रुचिसहितानाम् ॥ १९० ॥ ऋषुसन्तकुमारोद्देशेन पूर्वोक्तमेवानुवदति-ऋषुरित्यादिना ॥ ९१॥९२॥९३॥९४॥९५॥९६॥ ततः क्षेत्रज्ञसर्गानंतरं देवासुरपितृन् मानुषांश्च चतुष्टयमेतान्यभांसि देवानृषींश्च महतो गदतस्तान्निबोधत ॥ मरीचिभृग्वंगिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ ८१ ॥ दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोमृजन्मानसान्नव ॥ नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥ ८२ ॥ तेषां ब्रह्मात्मकानां वै सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ॥ स्थानानि कल्पयामास पूर्ववत्पद्मसंभवः ॥ ८३ ॥ ततोमृजच्च संकल्पं धर्मं चैव सुखावहम् ॥ सोमृजद्वयवसायात्तु धर्मं देवो महेश्वरः ॥ ८४ ॥ संकल्पं चैव संकल्पात्सर्वलोकपिता महः ॥ मानसश्च रुचिर्नाम विज्ञो ब्रह्मणः प्रभोः ॥ ८५ ॥ प्राणाद्ब्रह्मासृजदक्षं चक्षुर्भ्यां च मरीचिनम् ॥ भृगुस्तु हृदयाज्ज्ञो ऋषिः सलिल जन्मनः ॥ ८६ ॥ शिरसोद्गिरसश्चैव श्रोत्रादत्रिं तथासृजत् ॥ पुलस्त्यं च तथोदानाद्यानाच्च पुलहं पुनः ॥ ८७ ॥ समानजो वसिष्ठश्च अपानान्निर्ममे क्रतुम् ॥ इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा दिव्या एकादश स्मृताः ॥ ८८ ॥ धर्मादयः प्रथमजाः सर्वे ते ब्रह्मणः सुताः ॥ भृगवादयस्तु ते सृष्टा नवैते ब्रह्मवादिनः ॥ ८९ ॥ गृहमेधिनः पुराणास्ते धर्मस्तैः संप्रवर्तितः ॥ तेषां द्वादश ते वंशा दिव्या देवगुणान्विताः ॥ १९० ॥ क्रियावंतः प्रजावंतो महर्षिभिरलंकृताः ॥ ऋषुः सन्तकुमारश्च द्वावेतावूर्ध्वरेतसौ ॥ ९१ ॥ पूर्वोत्पन्नौ परं तेभ्यः सर्वेषामपि पूर्वजौ ॥ व्यतीते त्वष्टमे कल्पे पुराणौ लोकसाक्षिणौ ॥ ९२ ॥ विराजेतामुभौ लोके तेजः संक्षिप्य धिष्ठितौ ॥ तावुभौ योगकर्माणावारोप्यात्मानमात्मानि ॥ ९३ ॥ प्रजां धर्मं च कामं च त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितौ ॥ यथोत्पन्नः स एवेह कुमारः स इहोच्यते ॥ ९४ ॥ तस्मात्सन्तकुमारोते नामास्येह प्रतिष्ठितम् ॥ ततोभिध्यायतस्तस्य जज्ञिरे मानसाः प्रजाः ॥ ९५ ॥ तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥ क्षेत्रज्ञाः समवर्तत गात्रेभ्यस्तस्य धीमंतः ॥ ९६ ॥ ततो देवासुरपितृन्मानुषांश्च चतुष्टयम् ॥ सिसृक्षुरंभास्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥ ९७ ॥ ततस्तु युजतस्तस्य तमोमात्रसमुद्भवम् ॥ समभिध्यायतः सर्गं प्रयत्नेन प्रजापतेः ॥ ९८ ॥ ततोस्य जघनात्पूर्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥ असुः प्राणः स्मृतो विप्रास्तजन्मानस्ततोसुराः ॥ ९९ ॥

सिसृक्षुर्ब्रह्मा आत्मानं मनः अयूयुजादित्यन्वयः । तथा च याजुषश्रुतिः-“तानि वा एतानि चत्वार्यंभांसि देवा मनुष्याः पितरोसुराः इति ” ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

टी. अ.

७०

॥१३१॥

यथा असुरा इत्यत्र संधिरार्थः । अपविद्धा त्यजेत्यर्थः ॥ २२० ॥ सा यस्मात्तुः रात्रिर्मात्रात्तुः संध्या ततः प्रजासुताः पितृमिका सकलस्वापकर्त्री ॥ २॥ २॥ ३॥ ४॥
 अन्यां तृतीयां तनुमपद्यत प्राप्तवानित्यर्थः ॥ ५ ॥ सा द्वितीयतनुः ॥ ६ ॥ पितृवन्मन्यमानस्य प्रभोः भक्षणस्तानुत्पद्यमानान् पुत्रान्ध्यायतः पितरोऽभवन्नित्यभिमेणान्वयः ॥ ७ ॥
 यया सृष्टासुराः सर्वे तां तनुं स व्यपोहत ॥ सापविद्धा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ॥ २०० ॥ सा तमोबहुला यस्मात्ततो रात्रिर्न्या
 मिका ॥ आवृतास्तमसा रात्रौ प्रजास्तस्मात्स्वपन्त्युत ॥ २०१ ॥ सृष्टासुरास्ततः सो वै तनुमन्यामगृह्णत ॥ अव्यक्तां सत्त्वबहुलां
 ततस्तां सोभ्यपूजयत् ॥ २ ॥ ततस्तां गुंजस्तस्य प्रियमासीत्प्रजापतेः ॥ ततो मुखात्समुत्पन्ना दीव्यतस्तस्य देवताः ॥ ३ ॥ यतोस्य
 दीव्यतो जातास्तेन देवाः प्रकीर्तिताः ॥ धातुर्दिविति यः प्रोक्तः क्रीडायां स विभाव्यते ॥ ४ ॥ यस्मात्तस्य तु दीव्यतो जज्ञिरे तेन
 देवताः ॥ देवान्सृष्ट्वाथ देवेशस्तनुमन्यामपद्यत ॥ ५ ॥ उत्सृष्टा सा तनुस्तेन सद्योऽहः समजायत ॥ तस्मादहो धर्मयुक्तं देवताः समुपासते ॥ ६ ॥
 सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां सोभ्यमन्यत ॥ पितृवन्मन्यमानस्य पुत्रांस्तान्ध्यायतः प्रभोः ॥ ७ ॥ पितरो ह्युपपक्षाभ्यां रात्र्यहोऽन्तरेभ
 वन् ॥ तस्मात्ते पितरो देवाः पितृत्वं तेन तेषु तत् ॥ ८ ॥ यया सृष्टास्तु पितरस्तनुं तां स व्यपोहत ॥ सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः
 संध्या व्यजायत ॥ ९ ॥ यस्मादहर्देवतानां रात्रियां सासुरी स्मृता ॥ तयोर्मध्ये तु पैत्री या तनुः सा तु गरीयसी ॥ २१० ॥ तस्माद्देवा
 सुराः सर्वे ऋषयो मानवास्तथा ॥ उपासन्ते मुदायुक्ता रात्र्यहोर्मध्यमां तनुम् ॥ ११ ॥ ततो ह्यन्यां पुनर्ब्रह्मा तनुं वै समगृह्णत ॥ रजोमा
 त्रात्मिकायां तु मनसा सोऽसृजत्प्रभुः ॥ १२ ॥ रजःप्रियास्ततः सोऽथ मानसान्सृजत्सुतान् ॥ मनस्विनस्ततस्तस्य मानवा जज्ञिरे सुताः
 ॥ १३ ॥ सृष्ट्वा पुनः प्रजाश्चापि स्वां तनुं तामपोहत ॥ सापविद्धा तनुस्तेन ज्योत्स्ना सद्यस्त्वजायत ॥ १४ ॥ यस्माद्भवंति संहृष्टा
 ज्योत्स्नाया उद्भवे प्रजाः ॥ इत्येतास्तनवस्तेन ह्यपविद्धा महात्मना ॥ १५ ॥ सद्यो रात्र्यहनी चैव संध्या ज्योत्स्ना च जज्ञिरे ॥ ज्योत्स्ना
 संध्या अहश्चैव सत्त्वमात्रात्मकं त्रयम् ॥ १६ ॥ तमोमात्रात्मिका रात्रिः सा वै तस्मान्निशात्मिका ॥ तस्माद्देवा दिशतन्वा तुष्ट्या सृष्टा
 मुखास्तु वै ॥ १७ ॥ यस्मात्तेषां दिवा जन्म बलिनस्तेन वै दिवा ॥ तन्वा ययासुरान् रात्रौ जघनादसृजत्प्रभुः ॥ १८ ॥
 ॥ ८ ॥ ९ ॥ २१० ॥ ११ ॥ रजोमात्रात्मिकायां राजसतन्वां मनसा असृजदित्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

लि. पु.

॥१३२॥

॥ १९॥२२०॥ अंभःशब्दस्य छन्दसव्युत्पत्तिं दर्शयति-भांति यस्मादिति ॥ २१ ॥ भातिर्भाधातुः स प्रजापतिः एतानि ज्योत्स्नादिरूपाण्यंभांसि दृष्ट्वा विविधान्देवानुपदानं प्राणेभ्यो निशिजन्मानो बलिनो निशि तेन ते ॥ एतान्येव भविष्याणां देवानामसुरैः सह ॥ १९ ॥ पितृणां मानवानां च अतीतानागतेषु वै ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु निमित्तानि भवन्ति हि ॥ २२० ॥ ज्योत्स्ना राज्यद्वनी संख्या चत्वार्यंभांसि तानि वै ॥ भांति यस्मात्ततोभांसि शब्दोयं सुमनीषिभिः ॥ २१ ॥ भातिर्दीप्तौ निगदितः पुनश्चाथ प्रजापतिः ॥ सोऽम्भांस्येतानि सृष्ट्वा तु देवानुपदानवान् ॥ २२ ॥ पितृंश्चैवा सृजत्तन्वा आत्मना विविधान्पुनः ॥ तामुत्सृज्य तनुं ज्योत्स्नां ततोऽन्यां प्राप्य स प्रभुः ॥ २३ ॥ मूर्तिं तमोरजःप्रायां पुनरेवाभ्यपूजयत् ॥ अंधकारे क्षुधाविष्टास्ततोऽन्यान्सोऽसृजत्प्रभुः ॥ २४ ॥ तेन सृष्टाः क्षुधात्मानो अंभांस्यादातुमुद्यताः ॥ अंभांस्येतानि रक्षाम उक्तवन्तस्तु तेषु ये ॥ २५ ॥ राक्षसा नाम ते यस्मात् क्षुधाविष्टा निशाचराः ॥ येऽब्रुवन् यक्षमोऽम्भांसि तेषां दृष्ट्वा परस्परम् ॥ २६ ॥ तेन ते कर्मणा यक्षा गुह्यका गूढकर्मणा ॥ रक्षोति पालने चापि धातुरेष विभाष्यते ॥ २७ ॥ एवं च यक्षतिर्धातुर्भक्षणे स निरुच्यते ॥ तं दृष्ट्वा ह्यप्रिये णास्य केशाः शीर्णास्तु धीमतः ॥ २८ ॥ ते शीर्णाश्चोत्थिता ह्यूर्ध्वं ते चैवारुरुधुः प्रभुम् ॥ हीनास्तच्छिरसो बाला यस्माच्चैवावसर्पिणः ॥ २९ ॥ व्यालात्मानः स्मृता बाला हीनत्वादहयः स्मृताः ॥ पतत्वात्पन्नगाश्चैव सर्पाश्चैवावसर्पणात् ॥ ३० ॥ तस्य क्रोधोद्भवो योसौ अग्निगर्भः सुदारुणः ॥ स तु सर्पान् सहोत्पन्नानाविवेश विषात्मकः ॥ ३१ ॥ सर्पान्सृष्ट्वा ततः क्रुद्धः क्रोधात्मानो विनिर्ममे ॥ वर्णेन कपिशेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः ॥ ३२ ॥ भूतत्वात्ते स्मृता भूताः पिशाचाः पिशिताशनात् ॥ प्रसन्नं गायतस्तस्य गंधर्वा जज्ञिरे यदा ॥ ३३ ॥ धयतीत्येष वै धातुः पानत्वे परिपठ्यते ॥ धयंतो जज्ञिरे वाचं गंधर्वास्तेन ते स्मृताः ॥ ३४ ॥ अष्टस्वेतासु सृष्टासु देव योनिषु स प्रभुः ॥ ततः स्वच्छंदतोऽन्यानि वयांसि वयसासृजत् ॥ ३५ ॥ स्वच्छंदतः स्वच्छंदंदांसि वयसा च वयांसि च ॥ पशून्सृष्ट्वा स देवेशोऽसृजत्पक्षिगणानपि ॥ ३६ ॥ सुखतोजाः ससर्जाथ वक्षसश्चावयोसृजत् ॥ गाश्चैवाथोदराद्ब्रह्मा पार्थाभ्यां च विनिर्ममे ॥ ३७ ॥

वान्पितृंश्च तन्वा स्वशरीरेणासृजदित्यग्निमेणान्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

टी. अ.

७०

॥१३२॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुरुषो मनुष्यस्तस्य नरमेधे पशुत्वकृत्स्नमाद्यप्यपशुत्वमप्यप्रादिः ॥ ३९ ॥ अन्यान् सप्तारण्यान्कथयति—महिष इति । प्रशस्ते
अक्षिणी येषां ते अक्षाः हरिणा इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ गायत्रं गायत्रीछंदम् ऋचं ऋग्वेदं त्रिवृत्रिरावृत्तम् ऋचां गीयमानं साम रथंतरं तत्संज्ञकं साम यज्ञानां 'यागमव्ये' अग्निष्टोमं
सोमयागमुख्यं प्रथमान्मुखात्निर्ममे इत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ स्तोमं पंचदशं पंचदशावृत्तं सामेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ रोहितानि रक्तवर्णानिंद्रधनूंषि इंद्रधनुष्याणीत्यर्थः
पद्भ्यां चाश्वान् समातंगान् रासभानावयान्मृगान् ॥ उष्ट्रानश्वतरांश्चैव तथान्याश्चैव जातयः ॥ ३८ ॥ ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्य
स्तस्य जज्ञिरे ॥ एवं पश्वोषधीः सृष्ट्वायूयुजस्तोच्चरे प्रभुः ॥ ३९ ॥ गौरजः पुरुषो मेषो ह्यश्वोश्चतरगर्दभौ ॥ एतान्ग्राम्यान्पशूनाहुरार
ण्यान्वै निबोधत ॥ २४० ॥ श्वापदो द्विखुरो हस्ती वानराः पक्षिपंचमाः ॥ आदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ॥ ४१ ॥ महिषा
गवयाक्षाश्च प्लवंगाः शरभा वृकाः ॥ सिंहस्तु सप्तमस्तेषामारण्याः पशवः स्मृताः ॥ ४२ ॥ गायत्रं च ऋचं चैव त्रिवृत्साम रथंतरम् ॥
अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ॥ ४३ ॥ यजूंषि त्रैष्टुभं छंदस्तोमं पंचदशं तथा ॥ बृहत्साम तथोक्थ्यं च दक्षिणादसृजन्मु
खात् ॥ ४४ ॥ सामानि जगतीच्छंदस्तोमं सप्तदशं तथा ॥ वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन्मुखात् ॥ ४५ ॥ एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्या
माणमेव च ॥ अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ ४६ ॥ विद्युतोशनिमेघांश्च रोहितेंद्रधनूंषि च ॥ तेजांसि च ससर्जादौ कल्पस्य
भगवान्प्रभुः ॥ ४७ ॥ उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ब्रह्मणस्तु प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ॥ ४८ ॥ सृष्ट्वा चतुष्टयं
पूर्वं देवासुरनरान्पितॄन् ॥ ततोसृजत्स भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ४९ ॥ यक्षान्पिशाचान् गंधर्वास्त्वथैवाप्सरसां गणान् ॥ नरकिन्नर
रक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ॥ २५० ॥ अव्ययं च व्ययं चापि यदिदं स्थाणुजंगमम् ॥ तेषां वै यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे ॥ ५१ ॥
तान्येव प्रतिपद्यंते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ हिंसाहिंसे मृदुकूरे धर्माधर्मे नृतानृते ॥ ५२ ॥ तद्भाविताः प्रपद्यंते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥
महाभूतेषु सृष्टेषु इंद्रियार्थेषु मूर्तिषु ॥ ५३ ॥

लि. पु.

॥१३३॥

भूतानां विनियोगं धाता ब्रह्मरूपो महेश्वर एव स्वयं व्यदधात्तथा च श्रुतिः—“यज्ञो जंतुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः ॥ ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्सर्वं नरकमेव च ” इति मुख्यमतमुक्त्वा अविद्यया जीवकल्पितमतानि कथयति—केचिदित्यादिना । पुरुषकारं प्रयत्नं सुमानवाः कर्म आहुरित्यन्वयः ॥ ५४ ॥ पौरुषं कर्म देवं फलवृत्तिस्वभावतः स्वभावं च आहुरित्यनुपगमः कर्मस्थाः कर्ममार्गवर्तिनो जीवाः विषमं वैचित्र्यं प्राति एकं पूर्वोक्तचतुष्टयात्प्रत्येकं पृथग्भावं विभिन्नसत्ताकं न किं तु समुचितमाहुरिति शेषः । ततः कारणसमु

टी. अ.

७०

विनियोगं च भूतानां धातैव व्यदधात्स्वयम् ॥ केचित्पुरुषकारं तु प्राहुः कर्म सुमानवाः ॥ ५४ ॥ दैवमित्यपरे विप्राः स्वभावं भूतचित्तकाः ॥ पौरुषं कर्म देवं च फलवृत्तिस्वभावतः ॥ ५५ ॥ न चैकं न पृथग्भावमधिकं न ततो विदुः ॥ एतदेवं च नैकं च नामभेदेन नाप्युभे ॥ ५६ ॥ कर्मस्था विषमं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शनाः ॥ नाम रूपं च भूतानां कृतानां च प्रपंचनम् ॥ ५७ ॥ वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥ ऋषीणां नामधेयानि याश्च वेदेषु वृत्तयः ॥ ५८ ॥ शर्वयते प्रसूतानां तान्येवैभ्यो ददात्यजः ॥ एवंविधाः सृष्टयस्तु ब्रह्मणोव्यक्तजन्मनः ॥ ५९ ॥ शर्वयते प्रदृश्यन्ते सिद्धिमाश्रित्य मानसीम् ॥ एवंभूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च ॥ २६० ॥ यदास्य ताः प्रजाः सृष्टा न व्यवर्धते सत्तमाः ॥ तमोमात्रावृत्तो ब्रह्मा तदा शोकेन दुःखितः ॥ ६१ ॥ ततः स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगा मिनम् ॥ अथात्मनि समद्राक्षीत्तमोमात्रां नियामिकाम् ॥ ६२ ॥ रजः सत्त्वं परित्यज्य वर्तमानां स्वधर्मतः ॥ ततः स तेन दुःखेन दुःखं चक्रे जगत्पतिः ॥ ६३ ॥ तमश्च व्यनुदत्पश्चाद्रजः सत्त्वं तमावृणोत् ॥ तत्तमः प्रतिनुन्नं वै मिथुनं समजायत ॥ ६४ ॥ अधर्मस्तमसो जज्ञे हिंसा शोकादजायत ॥ ततस्तस्मिन्समुद्भूते मिथुने दारुणात्मिके ॥ ६५ ॥ गतासुर्भगवानासीत्प्रीतिश्चैनमशिथ्रियत् ॥ स्वां तनुं स ततो ब्रह्मा तामपोहत भास्वराम् ॥ ६६ ॥ द्विधा कृत्वा स्वकं देहमर्धेन पुरुषोभवत् ॥ अर्धेन नारी सा तस्य शतरूपा व्यजायत ॥ ६७ ॥

अद्यादधिकं सकलनियन्तारमीश्वरं न विदुरित्याग्रिमस्थैरन्वयः । सत्त्वस्थाः समदर्शनास्तु जगतो मायिकत्वादेतदेवं पूर्वोक्तचतुष्टयं नामभेदेन एकं नाप्युभे द्वे द्वे आहुरित्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ स ब्रह्मरूपी महेश्वरः कृतानां पूर्वकल्पीयभूतानां नामरूपं प्रपंचनं च आदौ सर्गादौ वेदशब्देभ्य एव निर्ममे उत्पादितवानिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ५८ ॥ अजः ब्रह्मा शर्वयते प्रसूतानां वेदेषु ऋषीणां वृत्तयः यानि नामधेयानि तान्येवैभ्यः ददातीति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ५९ ॥ २६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥१३३॥

प्रकृतिं भूतधार्त्रीं तां कामाद्वै सृष्टवान्प्रभुः ॥ सा दिवं पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्यधिष्ठिता ॥ ६८ ॥ ब्रह्मणः सा तनुः पूर्वा दिवमावृत्य
तिष्ठति ॥ या त्वर्धात्सृजतो नारी शतरूपा व्यजायत ॥ ६९ ॥ सा देवी नियुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ॥ भर्तारं दीप्तयशसं पुरुषं प्रत्य
पद्यत ॥ २७० ॥ स वै स्वायंभुवः पूर्वं पुरुषो मनुरुच्यते ॥ तस्यैव सप्ततियुगं मन्वंतरमिहोच्यते ॥ ७१ ॥ लेभे स पुरुषः पत्नीं शतरूपा
मयोनिजाम् ॥ तया सार्धं स रमते तस्मात्सा रतिरुच्यते ॥ ७२ ॥ प्रथमः संप्रयोगात्मा कल्पादौ समपद्यत ॥ विराजमसृजद्ब्रह्मा सोभव
त्पुरुषो विराट् ॥ ७३ ॥ सम्राट् च शतरूपा वै वैराजः स मनुः स्मृतः ॥ स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज पुरुषो मनुः ॥ ७४ ॥ वैराजात्पुरुषा
द्वीराच्छतरूपा व्यजायत ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ पुत्रौ द्वौ लोकसंमतौ ॥ ७५ ॥ कन्ये द्वे च महाभागे याभ्यां जाता इमाः प्रजाः ॥ देवी
नाम तथाकृतिः प्रसूतिश्चैव ते उभे ॥ ७६ ॥ स्वायंभुवः प्रसूतिं तु दक्षाय प्रददौ प्रभुः ॥ प्राणो दक्ष इति ज्ञेयः संकल्पो मनुरुच्यते ॥ ७७ ॥
रुचेः प्रजापतेः सोय आकृतिं प्रत्यपादयत् ॥ आकृत्यां मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ॥ ७८ ॥ यज्ञश्च दक्षिणा चैव यमलौ संवभू
वतुः ॥ यज्ञस्य दक्षिणायां तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ॥ ७९ ॥ यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवैतरे ॥ एतस्य पुत्रा यज्ञस्य तस्माद्या
माश्च ते स्मृताः ॥ २८० ॥ अजितश्चैव शुक्रश्च गणौ द्वौ ब्रह्मणा कृतौ ॥ यामाः पूर्वं प्रजाता ये तेऽभवंस्तु दिवौकसः ॥ ८१ ॥ स्वायंभुवसुतायां
तु प्रसूत्यां लोकमातरः ॥ तस्यां कन्याश्चतुर्विंशदक्षस्त्वजनयत्प्रभुः ॥ ८२ ॥ सर्वास्ताश्च महाभागाः सर्वाः कमललोचनाः ॥ भोगवत्य
श्च ताः सर्वाः सर्वास्ता योगमातरः ॥ ८३ ॥ सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वा विश्वस्य मातरः ॥ श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया
तथा ॥ ८४ ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्रयोदश ॥ पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः प्रभुः ॥ ८५ ॥ दाराण्येतानि वै
तस्य विहितानि स्वयंभुवा ॥ ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ॥ ८६ ॥ सती ख्यात्यथ संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ॥
संनतिश्चानसूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥ ८७ ॥

लि. पु.

॥१३४॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ २९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ रौरवः कुरुसंज्ञककौट्युक्तनरक इत्यर्थः ॥ ३०० ॥ ३०१ ॥ २ ॥
 तास्तथा प्रत्यपद्यन्त पुनरन्ये महर्षयः ॥ रुद्रो भृगुर्मरीचिश्च अंगिराः पुलहः क्रतुः ॥ ८८ ॥ पुलस्त्योत्रिर्वसिष्ठश्च पितरोऽग्निस्तथैव च ॥
 सती भवाय प्रायच्छत् ख्यातिं च भृगवे ततः ॥ ८९ ॥ मरीचये च संभूतिं स्मृतिमंगिरसे ददौ ॥ प्रीतिं चैव पुलस्त्याय क्षमां वै पुलहाय
 च ॥ २९० ॥ क्रतवे संनतिं नाम अनसूयां तथात्रये ॥ ऊर्जां ददौ वसिष्ठाय स्वाहामप्यग्नये ददौ ॥ ९१ ॥ स्वधां चैव पितृभ्यस्तु तास्वप
 त्यानि बोधत ॥ एताः सर्वा महाभागाः प्रजास्वनुसृताः स्थिताः ॥ ९२ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु यावदाभूतसंप्रवम् ॥ श्रद्धा कामं विजज्ञे वै
 दपो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ॥ ९३ ॥ धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष एव च ॥ पुष्ट्या लोभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ॥ ९४ ॥
 क्रियायामभवत्पुत्रो दंडः समय एव च ॥ बुद्ध्यां बोधः सुतस्तद्वत्प्रमादोऽप्युपजायत ॥ ९५ ॥ लज्जायां विनयः पुत्रो व्यवसायो वसोः
 सुतः ॥ क्षेमः शांतिस्तथापि सुखं सिद्धेर्व्यजायत ॥ ९६ ॥ यज्ञः कीर्तिसुतश्चापि इत्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य हर्षः पुत्रो वै देव्यां प्रीत्यां
 व्यजायत ॥ ९७ ॥ इत्येष वै सुतोदकः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥ जज्ञे हिंसा त्वधर्माद्वै निकृतिं चानृतं सुतम् ॥ ९८ ॥ निकृत्यां तु द्वयं
 जज्ञे भयं नरक एव च ॥ माया च वेदना चापि मिथुनद्वयमेतयोः ॥ ९९ ॥ भूयो जज्ञेथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् ॥ वेदनायाः सुत
 श्चापि दुःखं जज्ञे च रौरवः ॥ ३०० ॥ मृत्योर्व्याधिजराशोकक्रोधासूयाश्च जज्ञिरे ॥ दुःखोत्तराः सुता ह्येते सर्वे चाधर्मलक्षणाः ॥ ३०१ ॥
 नैषां भार्यास्तु पुत्राश्च सर्वे ह्येते परिग्रहाः ॥ इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः ॥ २ ॥ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टो ब्रह्मणा नीललोहितः ॥
 सोमिध्याय सती भार्या निर्ममे ह्यात्मसंभवान् ॥ ३ ॥ नाधिकान्न च हीनास्तान्मानसानात्मनः समान् ॥ सहस्रं हि सहस्राणां सोमृजत्कृति
 वाससः ॥ ४ ॥ तुल्यानेवात्मनः सर्वान् रूपतेजोबलश्रुतैः ॥ पिङ्गलान्सनिषगांश्च सकपर्दान्सलोहितान् ॥ ५ ॥ विशिष्टान् हरिकेशांश्च
 दृष्टिग्रांश्च कपालिनः ॥ महारूपान्विरूपांश्च विश्वरूपान्स्वरूपिणः ॥ ६ ॥ रथिनश्चर्मिणश्चैव वर्मिणश्च वरूथिनः ॥ सहस्रशतबाहूश्च दिव्यान्भौ
 मांतरिक्षगान् ॥ ७ ॥ स्थूलशीषानष्टदंष्ट्रान्द्विजिह्वांस्तांश्चिलोचनान् ॥ अन्नादान्पिशितांश्च आज्यपान्सोमपानपि ॥ ८ ॥ मीढुषोतिक
 पालांश्च शितिकंठोर्ध्वरेतसः ॥ हव्यादाञ्छ्रुतधर्माश्च धर्मिणो ह्यथ बर्हिणः ॥ ९ ॥

असंख्यश्रीरुद्रगणोत्पात्तिं कथयति—प्रजा इत्यादिना । नीललोहितो रुद्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दृष्ट्या ह्क्पातमात्रेण ज्ञंति नाशयंति ते दृष्टिनाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

टी. अ.

७०

॥१३४॥

पंचभूतान्विस्तृतभूतानित्यर्थः ॥ ३१० ॥ नदीमंतो गंगाधराः द्वितीयार्थं प्रथमा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्राः ' इति श्रुत्युक्तान् रुद्रानुपदर्शयति

आसीनान्धावतश्चैव पंचभूतान्सहस्रशः ॥ अध्यापिनोध्यायिनश्च जपतो युंजतस्तथा ॥ ३१० ॥ धूमवंतो ज्वलंतश्च नदीमंतोतिदीप्तिनः ॥
वृद्धान्बुद्धिमतश्चैव ब्रह्मिष्ठांशुभदर्शनान् ॥ ११ ॥ नीलग्रीवान्सहस्राक्षान्सर्वांश्चाथ क्षमाकरान् ॥ अदृश्यान्सर्वभूतानां महायोगान्महौ-
जसः ॥ १२ ॥ भ्रमंतोभिद्रवंतश्च प्लवंतश्च सहस्रशः ॥ अयातयामानसृजद्रुद्रानेतान् सुरोत्तमान् ॥ १३ ॥ ब्रह्मा दृष्ट्वाब्रवीदेनं माम्नाक्षीरी
दृशीः प्रजाः ॥ स्रष्टव्या नात्मनस्तुल्याः प्रजा देव नमोस्तु ते ॥ १४ ॥ अन्याः सृज त्वं भद्रं ते प्रजा वै मृत्युसंयुताः ॥ नारप्स्यंते हि
कर्माणि प्रजा वगतमृत्यवः ॥ १५ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीदेनं नाहं मृत्युजरान्विताः ॥ प्रजाः स्मक्ष्यामि भद्रं ते स्थितोहं त्वं सृज प्रजाः ॥ १६ ॥
एते ये वै मया सृष्टा विरूपा नीललोहिताः ॥ सहस्राणां सहस्रं तु आत्मनो निस्सृताः प्रजाः ॥ १७ ॥ एते देवा भविष्यंति रुद्रा नाम
महाबलाः ॥ पृथिव्यामंतरिक्षे च दिक्षु चैव परिश्रिताः ॥ १८ ॥ शतरुद्राः समात्मानो भविष्यंतीति याज्ञिकाः ॥ यज्ञभाजो भविष्यंति
सर्वदेवगणैः सह ॥ १९ ॥ मन्वंतरेषु ये देवा भविष्यंतः भेदतः ॥ सार्धं तैरीज्यमानास्ते स्थास्यंतीहायुगक्षयात् ॥ ३२० ॥ एवमुक्तस्तदा
ब्रह्मा महादेवेन धीमता ॥ प्रत्युवाच नमस्कृत्य हृष्यमाणः प्रजापतिः ॥ २१ ॥ एवं भवतु भद्रं ते यथा ते व्याहृतं विभो ॥ ब्रह्मणा समनु-
ज्ञाते तथा सर्वमभूत्किल ॥ २२ ॥ ततः प्रभृति देवेशो न चास्मृत्यत वै प्रजाः ॥ ऊर्ध्वरेताः स्थितः स्थाणुर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २३ ॥
यस्मादुक्तः स्थितोऽस्मीति तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥ एष देवो महादेवः पुरुषोर्कसमद्युतिः ॥ २४ ॥ अर्धनारीनखपुस्तेजसा ज्वलनो
पमः ॥ स्वेच्छयासौ द्विधाभूतः पृथक् स्त्री पुरुषः पृथक् ॥ २५ ॥ स एवैकादशार्धेन स्थितोऽसौ परमेश्वरः ॥ तत्र या सा महाभागा शंकर-
स्यार्धकायिनी ॥ २६ ॥ प्रागुक्ता तु महादेवी स्त्री सैवैह सती अभूत् ॥ द्वितीयं जगतां देवी दक्षेणाराधिता पुरा ॥ २७ ॥ कार्यार्थं दक्षिणं
तस्याः शुक्लं वामं तयासितम् ॥ आत्मानं विभजस्वेति प्रोक्ता देवेन शंभुना ॥ २८ ॥

एत इत्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ३२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ एकादशार्धेन तत्संख्याकार्धपुरुषरूपेणेत्यर्थः ॥ २६ ॥ देवीप्रादुर्भावं कथयति—प्रागुक्तेत्यादिना ॥ २७ ॥ २८ ॥

लि. पु.

॥१३५॥

॥ २९ ॥ ३३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ देवीनाममाहात्म्यं कथयति-देव्या इत्यादिना ॥ ३९ ॥ ३४० ॥ ४१ ॥ कुंभीनो गजयूथपा

सा तथोक्ता द्विधाभूता शुक्ला कृष्णा च वै द्विजाः ॥ तस्या नामानि वक्ष्यामि शृण्वंतु च समाहिताः ॥ २९ ॥ स्वाहा स्वधा महाविद्या
मेधा लक्ष्मीः सरस्वती ॥ सती दाक्षायणी विद्या इच्छाशक्तिः क्रियात्मिका ॥ ३३० ॥ अपर्णा चैकपर्णा च तथा चैवैकपाटला ॥ उमा हैम
वती चैव कल्याणी चैकमातृका ॥ ३१ ॥ ख्यातिः प्रज्ञा महाभागा लोके गौरीति विश्रुता ॥ गणांविका महादेवी नंदिनी जातवेदसी ॥ ३२ ॥
एकरूपमथैतस्याः पृथग्देहविभावनात् ॥ सावित्री वरदा पुण्या पावनी लोकविश्रुता ॥ ३३ ॥ आज्ञा आवेशनी कृष्णा तामसी सात्त्विकी
शिवा ॥ प्रकृतिर्विकृता रौद्री दुर्गा भद्रा प्रमाथिनी ॥ ३४ ॥ कालरात्रिर्महामाया रेवती भूतनायिका ॥ द्वापरांतविभागे च नामानीमानि
सुव्रताः ॥ ३५ ॥ गौतमी कौशिकी चार्या चंडी काल्यायनी सती ॥ कुमारी यादवी देवी वरदा कृष्णपिंगला ॥ ३६ ॥ बर्हिष्वजा शूलधरा
परमा ब्रह्मचारिणी ॥ महेंद्रोपेंद्रभगिनी दृषद्वत्येकशूलधृक् ॥ ३७ ॥ अपराजिता बहुभुजा प्रगल्भा सिंहवाहिनी ॥ शुंभादिदैत्यहंत्री च
महामहिषमर्दिनी ॥ ३८ ॥ अमोघा विंध्यनिलया विक्रांता गणनायिका ॥ देव्या नामविकाराणि इत्येतानि यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥ भद्र
काल्या मयोक्तानि सम्यक्फलप्रदानि च ॥ ये पठन्ति नरास्तेषां विद्यते न च पातकम् ॥ ४० ॥ अरण्ये पर्वते वापि पुरे वाप्यथवा गृहे ॥
रक्षामेतां प्रयुंजीत जले वाथ स्थलेपि वा ॥ ४१ ॥ व्याघ्रकुंभीनचोरेभ्यो भयस्थाने विशेषतः ॥ आपत्स्वपि च सर्वासु देव्या नामानि
कीर्तयेत् ॥ ४२ ॥ आर्यकग्रहभूतैश्च पूतनामातृभिस्तथा ॥ अभ्यर्दितानां बालानां रक्षामेतां प्रयोजयेत् ॥ ४३ ॥ महादेवीकले द्वे तु
प्रज्ञा श्रीश्च प्रकीर्तिते ॥ आभ्यां देवीसहस्राणि यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥ ४४ ॥ अनया देवदेवोसौ सत्या रुद्रो महेश्वरः ॥ आतिष्ठत्सर्वलो
कानां हिताय परमेश्वरः ॥ ४५ ॥ रुद्रः पशुपतिश्चासीत्पुरा दग्धं पुरत्रयम् ॥ देवाश्च पशवः सर्वे बभूवुस्तस्य तेजसा ॥ ४६ ॥

इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ त्रिपुरदाहकथां सूचयति-रुद्र इति ॥ ४६ ॥

टी.अ.

७०

॥१३५॥

एतदादिसर्गाध्यायफलं कथयति—य इति ॥ ३४७ ॥ यो महाकोपा उग्रदिग्दर्शनः सर्वसत्त्ववेदेष्टा भगवान्महेशो देव्या युतो रक्षन् मर्वतो माम् ॥
इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ एकसप्ततिकेऽध्याये चरितं त्रिपुरीकृतम् । तन्नाशाय च देवानां यत्नः सर्वो

यः पठेच्छृणुयाद्वापि आदिसर्गक्रमं शुभम् ॥ स याति ब्रह्मणो लोकं थावयेद्वा द्विजोत्तमान् ॥ ३४७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे सृष्टि
विस्तारो नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ समासाद्विस्तराच्चैव सर्गः प्रोक्तस्त्वया शुभः ॥ कथं पशुपतिश्चासीत्पुरं दग्धं
महेश्वरः ॥ १ ॥ कथं च पशवश्चासन्देवाः सत्रहकाः प्रभोः ॥ मयस्य तपसा पूर्वं सुदुर्गं निर्मितं पुरम् ॥ २ ॥ हैमं च राजतं दिव्यमयस्मय
मनुत्तमम् ॥ सुदुर्गं देवदेवेन दग्धमित्येव नः श्रुतम् ॥ ३ ॥ कथं ददाह भगवान् भगनेत्रनिपातनः ॥ एकेनेषु निपातेन दिव्येनापि तदा कथम्
॥ ४ ॥ विष्णुनोत्पादितैर्भूतैर्न दग्धं तत्पुरत्रयम् ॥ पुरस्य संभवः सर्वो वरलाभः पुरा श्रुतः ॥ ५ ॥ इदानीं दहनं सर्वं वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ ६ ॥ यथा श्रुतं तथा प्राह व्यासाद्विश्वार्थसूचकात् ॥ सूत उवाच ॥ त्रैलोक्यस्यास्य शापाद्धिं
मनोवाक्कायसंभवात् ॥ ७ ॥ निहते तारके दैत्ये तारपुत्रे सर्वांधवे ॥ स्कंदेन वा प्रयत्नेन तस्य पुत्रा महाबलाः ॥ ८ ॥ विद्युन्माली तार
काक्षः कमलाक्षश्च वीर्यवान् ॥ तपस्ते पुर्महात्मानो महाबलपराक्रमाः ॥ ९ ॥ तप उग्रं समास्थाय नियमे परमे स्थिताः ॥ तपसा कर्श
यामासुर्देवान् स्वान्दानवोत्तमाः ॥ १० ॥ तेषां पितामहः प्रीतो वरदः प्रददौ वरम् ॥ दैत्या ऊचुः ॥ अवध्यत्वं च सर्वेषां सर्वभूतेषु
सर्वदा ॥ ११ ॥ सहिता वरयामासुः सर्वलोकपितामहम् ॥ तानब्रवीत्तदा देवो लोकानां प्रभुरव्ययः ॥ १२ ॥ नास्ति सर्वांमरत्वं वै निवर्त
ध्वमतोसुराः ॥ अन्यं वरं वृणीध्वं वै यादृशं संप्रोचते ॥ १३ ॥ ततस्ते सहिता दैत्याः संप्रधार्य परस्परम् ॥ ब्रह्माणमब्रुवन्दैत्याः प्राणि
पत्य जगद्गुरुम् ॥ १४ ॥ वयं पुराणि त्रीण्येव समास्थाय महीभिमाम् ॥ विचरिष्याम लोकेश तत्प्रसादाज्जगद्गुरो ॥ १५ ॥

निरूप्यते ॥ ऋषयः शौनकादयः तेषामसुराणां तिस्रः पुर आसन्निति याजुषश्रुत्युपदर्शितां त्रिपुरासुरकथामपृच्छन्—कथमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरा श्रुतः
संक्षेपेण श्रुत इत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेषामियं व्यासोक्तिः श्रीधरैर्भागवते तथैव व्याख्यानात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

लि. पु.

॥१३६॥

॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ प्रपादिभिः पानीयशालादिभिः ॥ ३०-३५ ॥ नीलोत्पलद्वयेत्ययं तावच्छ्लोकः ॥ ३६ ॥

तथा वर्षसहस्रेषु समेष्यामः परस्परम् ॥ एकीभावं गमिष्यन्ति पुराण्येतानि चानघ ॥ १६ ॥ समागतानि चैतानि यो हन्याद्भगवंस्तदा ॥
 एकेनैवेषुणा देवः स नो मृत्युर्भविष्यति ॥ १७ ॥ एवमस्त्विति तान्देवः प्रत्युत्त्वा प्राविशद्विषम् ॥ ततो मयः स्वतपसा चक्रे वीरः पुरा
 ण्यथ ॥ १८ ॥ कांचनं दिवि तत्रासीदंतरिक्षे च राजतम् ॥ आयसं चाभवद्भूमौ पुरं तेषां महात्मनाम् ॥ १९ ॥ एकैकं योजनशतं
 विस्तारायामतः समम् ॥ कांचनं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ॥ २० ॥ विद्युन्मालेश्चायसं वै त्रिविधं दुर्गमुत्तमम् ॥ मयश्च बलवांस्तत्र
 दैत्यदानवपूजितः ॥ २१ ॥ हैरण्ये राजते चैव कृष्णायसमये तथा ॥ आलयं चात्मनः कृत्वा तत्रास्ते बलवांस्तदा ॥ २२ ॥ एवं बभूवु
 र्दैत्यानामतिदुर्गाणि सुव्रताः ॥ पुराणि त्रीणि विधेद्राक्षैलोक्यमिव चापरम् ॥ २३ ॥ पुरत्रये तदा जाते सर्वे दैत्या जगत्रये ॥ पुरत्रयं प्रविश्यैव
 बभूवुस्ते बलाधिकाः ॥ २४ ॥ कल्पद्रुमसमाकीर्णं गजवाजिसमाकुलम् ॥ नानाप्रासादसंकीर्णं मणिजालैः समावृतम् ॥ २५ ॥ सूर्यमं
 डलसंकाशैर्विमानैर्विश्वतोमुखैः ॥ पद्मरागमयैः शुभ्रैः शोभितं चंद्रसन्निभैः ॥ २६ ॥ प्रासादैर्गोपुरैर्दिव्यैः कैलासशिखरोपमैः ॥ शोभितं
 त्रिपुरं तेषां पृथक्पृथगनुत्तमैः ॥ २७ ॥ दिव्यस्त्रीभिः सुसंपूर्णं गंधर्वैः सिद्धचारणैः ॥ रुद्रालयैः प्रतिगृहं साभिहोत्रैर्द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥
 वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिस्तु सर्वतः ॥ मत्तमातंगयूथैश्च तुरंगैश्च सुशोभनैः ॥ २९ ॥ रथैश्च विविधाकारैर्विचित्रैर्विश्वतोमुखैः ॥ सभा
 प्रपादिभिश्चैव क्रीडास्थानैः पृथक्पृथक् ॥ ३० ॥ वेदाध्ययनशालाभिर्विविधाभिः समंततः ॥ अधृष्यं मनसाप्यन्यैर्मयस्यैव च
 मायया ॥ ३१ ॥ पतिव्रताभिः सर्वत्र सेवितं मुनिपुंगवाः ॥ कृत्वापि सुमहत्पापमपापैः शंकरार्चनात् ॥ ३२ ॥ दैत्यैश्चैर्महाभागैः
 सदारैः ससुतैर्द्विजाः ॥ श्रौतस्मार्तार्थधर्मज्ञैस्तद्धर्मनिरतैः सदा ॥ ३३ ॥ महादेवेतरं त्यक्त्वा देवं तस्यार्चनं स्थितैः ॥ व्यूढोरस्कैर्वृष
 स्कंधैः सर्वायुधधरैः सदा ॥ ३४ ॥ सर्वदा क्षुधितैश्चैव दावाग्निसदृशक्षणैः ॥ प्रज्ञातैः कुपितैश्चैव कुब्जैर्वा मनकैस्तथा ॥ ३५ ॥ नीलोत्पल
 दलप्रस्थैर्नीलकुंचितमूर्धजैः ॥ नीलाद्रिमेरुसंकाशैर्नीरदोपमनिःस्वनैः ॥ मयेन रक्षितैः सर्वैः शिशितैर्युद्धलालसैः ॥ ३६ ॥

टी. अ.

७१

॥१३६॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ततो यज्ञः तं विष्णुना स्मृतः देवकार्यार्थसिद्धये भाग्य इति शेषः ॥ ४३ ॥ ४३ ॥ अनेनोपस्थितेन उपसदा तत्संज्ञकयागेन परमेश्वरं

अथ समररतैः सदा समंताच्छिवपदपूजनया सुलब्धवीर्यैः ॥ रविमरुदमर्द्रसन्निकाशैः सुरमथनैः सुदृढैः सुसेवितं तत् ॥ ३७ ॥ सेंद्रा
देवा द्विजश्रेष्ठा द्रुमा दावाग्निना यथा ॥ पुरत्रयाग्निना दग्धा ह्यभवन्दैत्यवैभवात् ॥ ३८ ॥ अथैवं ते तदा दग्धा देवा देवेश्वरं हरिम् ॥
अभिवंद्य तदा प्रादुस्तमप्रतिमवर्चसम् ॥ ३९ ॥ सोपि नारायणः श्रीमान् चिंतयामास चेतसा ॥ किं कार्यं देवकार्येषु भगवानिति स
प्रभुः ॥ ४० ॥ तदा सस्मार वै यज्ञं यज्ञमूर्तिर्जनार्दनः ॥ यज्वा यज्ञभुगीशानो यज्वनां फलदः प्रभुः ॥ ४१ ॥ ततो यज्ञः स्मृतस्तेन
देवकार्यार्थसिद्धये ॥ देवं ते पुरुषं चैव प्रणेमुस्तुष्टुवुस्तदा ॥ ४२ ॥ भगवानपि तं दृष्ट्वा यज्ञं प्राह सनातनम् ॥ सनातनस्तदा सेन्द्रान्देवां
नालोक्य चाच्युतः ॥ ४३ ॥ श्रीविष्णुरूपाच ॥ अनेनोपसदा देवा यजध्वं परमेश्वरम् ॥ पुरत्रयविनाशाय जगत्रयविभूतये ॥ ४४ ॥ सूत
उवाच ॥ अथ तस्य वचः श्रुत्वा देवदेवस्य धीमतः ॥ सिंहनादं महत्कृत्वा यज्ञेशं तुष्टुवुः सुराः ॥ ४५ ॥ ततः संचित्य भगवान् स्वयमेव
जनार्दनः ॥ पुनः प्राह स सर्वास्तांस्त्रिदशांस्त्रिदशेश्वरः ॥ ४६ ॥ हत्वा दग्ध्वा च भूतानि भुक्त्वा चान्यायतोऽपि वा ॥ यजेद्यदि महादेव
मपापो नात्र संशयः ॥ ४७ ॥ अपापा नैव हंतव्याः पापा एव न संशयः ॥ हंतव्याः सर्वयत्नेन कथं वध्याः सुरोत्तमाः ॥ ४८ ॥ असुरा दुर्मदाः
पापा अपि देवैर्महाबलैः ॥ तस्मान्न वध्या रुद्रस्य प्रभावात्परमेष्ठिनः ॥ ४९ ॥ कोहं ब्रह्माथवा देवा दैत्या देवारिसूदनाः ॥ सुनयश्च महात्मानः
प्रसादेन विना प्रभोः ॥ ५० ॥ यः सप्तविंशको नित्यः परात्परतरः प्रभुः ॥ विश्वामरेश्वरो वंद्यो विश्वाधारो महेश्वरः ॥ ५१ ॥ स एव सर्व
देवेशः सर्वेषामपि शंकरः ॥ लीलया देवदैत्येद्रविभागमकरोद्धरः ॥ ५२ ॥ तस्यांशमेकं संपूज्य देवा देवत्वमागताः ॥ ब्रह्मा ब्रह्मत्वमा
पन्नो ह्यहं विष्णुत्वमेव च ॥ ५३ ॥ तमपूज्य जगत्यस्मिन् कः पुमान् सिद्धिमिच्छति ॥ तस्मात्तेनैव हंतव्या लिंगार्चनविधेर्वलात् ॥ ५४ ॥
धर्मनिष्ठाश्च ते सर्वे श्रौतस्मार्तविधौ स्थिताः ॥ तथापि यजमानेन रौद्रेणोपसदा प्रभुम् ॥ रुद्रमिद्धा यथान्यायं जेष्यामो दैत्यसत्तमान् ॥ ५५ ॥
शिवमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सप्तविंशको जीवेशभेदमादायेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तस्य रुद्रस्य एकमंशं लिंगरूपमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

लि. पु.

॥१३७॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ धिष्ठिता अधिष्ठिता इत्यर्थः । अकारलोपश्छांदसः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

सतारकाक्षेण मयेन गुप्तं स्वस्थं च गुप्तं स्फटिकाभमेकम् ॥ को नाम हंतुं त्रिपुरं समर्थो मुक्त्वा त्रिनेत्रं भगवंतमेकम् ॥ ५६ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा हरिश्चेष्टा यज्ञेनोपसदा प्रभुम् ॥ उपविष्टो ददर्शाथ भूतसंधान्सहस्रशः ॥ ५७ ॥ शूलशक्तिगदाहस्तान् टंकोपलशि लायुधान् ॥ नानाप्रहरणोपेतान्नानावेषधरास्तदा ॥ ५८ ॥ कालाग्निरुद्रसंकाशान् कालरुद्रोपमास्तदा ॥ प्राह देवो हरिः साक्षात्प्रणिपत्य स्थितान् प्रभुः ॥ ५९ ॥ विष्णुरूवाच ॥ दग्ध्वा भित्त्वा च भुक्त्वा च गत्वा दैत्यपुरत्रयम् ॥ पुनर्यथागतं वीरा गंतुमर्हथ भूतये ॥ ६० ॥ ततः प्रणम्य देवेशं भूतसंघाः पुरत्रयम् ॥ प्रविश्य नद्यास्ते सर्वे शलभा इव पावकम् ॥ ६१ ॥ ततस्तु नद्यास्ते सर्वे भूता देवेश्वराज्ञया ॥ ननृतुर्मुमुदुश्चैव जगुर्दैत्याः सहस्रशः ॥ ६२ ॥ तुष्टुवुर्देवदेवेशं परमात्मानमीश्वरम् ॥ ततः पराजिता देवा ध्वस्तवीर्याः क्षणेन तु ॥ ६३ ॥ सेन्द्राः संगम्य देवेशमुपेन्द्रं धिष्ठिता भयात् ॥ तान्हेष्ट्वा चिंतयामास भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ ६४ ॥ किं कृत्यमिति संतप्तः संतप्तान्सेन्द्रकान् क्षणम् ॥ कथं तु तेषां दैत्यानां बलं हत्वा प्रयत्नतः ॥ ६५ ॥ देवकार्यं करिष्यामि प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ पापं विचारतो नास्ति धर्मिष्ठानां न संशयः ॥ ६६ ॥ तस्मादैत्या न वध्यास्ते भूतैश्चोपसदोद्भवैः ॥ पापं नुदति धर्मेण धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ६७ ॥ धर्मादैश्वर्यमित्येषा श्रुतिरेषा सनातनी ॥ दैत्याश्चैते हि धर्मिष्ठाः सर्वे त्रिपुरवासिनः ॥ ६८ ॥ तस्मादवध्यतां प्राप्ता नान्यथा द्विजपुंगवाः ॥ कृत्वापि सुमहत्पापं रुद्रमभ्यर्चयन्ति ये ॥ ६९ ॥ मुच्यन्ते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिवांभसा ॥ पूजया भोगसंपत्तिरवश्यं जायते द्विजाः ॥ ७० ॥ तस्मात्ते भोगिनो दैत्या लिंगार्चनपरायणाः ॥ तस्मात्कृत्वा धर्मविघ्नमहं देवाः स्वमायया ॥ ७१ ॥ दैत्यानां देवकार्यार्थं जेष्येहं त्रिपुरं क्षणात् ॥ सूत उवाच ॥ विचार्यैवं ततस्तेषां भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ कर्तुं व्यवसितश्चाभूद्धर्मविघ्नं सुरारिणाम् ॥ ७२ ॥ असृजच्च महातेजाः पुरुषं चात्मसंभवम् ॥ मायी मायामयं तेषां धर्मविघ्नार्थमच्युतः ॥ ७३ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ मायी अच्युतः तेषां त्रिपुरवासिनां धर्मविघ्नार्थं मायामयं पुरुषमसृजत् ॥ ७३ ॥

टी. अ.

७१

॥१३७॥

मायी सर्वेषां शास्ता विष्णुः दृष्टप्रत्ययसंयुतमत एव सर्वसंमोहनं शास्त्रमकरोदित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ ग्रंथः षोडशलक्षो यस्य तद्ग्रंथषोडशलक्षकमतिविस्तृतमित्यर्थः ॥ ७५ ॥
नास्तिकशास्त्रस्वरूपं कथयति-श्रीतमिति । एतद्विस्तर उक्तः काशीखंडे संगतत्वेण विष्णुना अनादिसिद्धः ससारः कर्तृकर्मविवर्जितः ॥ स्वयं प्रादुर्भवेदेव स्वयमेव विलीयते ॥
अर्थानुपाज्यं बहुशो द्वादशायतनानि वै ॥ परितः परिपूज्यानि किमन्यैः परिपूजितैः ॥ पंच कर्मेन्द्रियाण्येव पंच बुद्धिन्द्रियाणि च ॥ मनोबुद्धिरिह प्रोक्तं द्वादशायतनं शुभम् ॥
इहैव स्वर्गनरकौ प्राणिनां नान्यतः क्वचित् ॥ सुखं स्वर्गः समाख्यातो दुःखं नरक एव हि ॥ सुखेषु भुज्यमानेषु यस्यादेहविसर्जनम् ॥ अयमेव परो मोक्षो न मोक्षोन्यः

शास्त्रं च शास्ता सर्वेषामकरोत्कामरूपधृक् ॥ सर्वसंमोहनं मायी दृष्टप्रत्ययसंयुतम् ॥ ७४ ॥ एतत्स्वांगभावायैव पुरुषायोपदिश्य तु ॥
मायी मायामयं शास्त्रं ग्रंथषोडशलक्षकम् ॥ ७५ ॥ श्रौतस्मार्तविरुद्धं च वर्णाश्रमविवर्जितम् ॥ इहैव स्वर्गनरकं प्रत्ययं नान्यथा पुनः
॥ ७६ ॥ तच्छास्त्रमुपदिश्यैव पुरुषायाच्युतः स्वयम् ॥ पुरत्रयविनाशाय प्राहेनं पुरुषं हरिः ॥ ७७ ॥ गंतुमर्हसि नाशाय भो तूष्णं पुरवा
सिनाम् ॥ धर्मास्तथा प्रणश्यंतु श्रौतस्मार्ता न संशयः ॥ ७८ ॥ ततः प्रणश्य तं मायी मायाशास्त्रविशारदः ॥ प्रविश्य तत्पुरं तूष्णं
मुनिर्मायां तदाकरोत् ॥ ७९ ॥ मायया तस्य ते दैत्याः पुरत्रयनिवासिनः ॥ श्रौतं स्मार्तं च संत्यज्य तस्य शिष्यास्तदाभवन् ॥ ८० ॥
तत्यजुश्च महादेवं शंकरं परमेश्वरम् ॥ नारदोपि तदा मायी नियोगान्मायिनः प्रभोः ॥ ८१ ॥ प्रविश्य तत्पुरं तेन मायिना सह दीक्षितः ॥
मुनिः शिष्यैः प्रशिष्यैश्च संवृतः सर्वतः स्वयम् ॥ ८२ ॥ स्त्रीधर्मं चाकरोत्स्त्रीणां दुश्चारफलसिद्धिदम् ॥ चक्रुस्ताः सर्वदा लब्ध्वा सद्य एव
फलं स्त्रियः ॥ ८३ ॥ जनासक्ता बभूवुस्ता विनिन्द्य पतिदेवताः ॥ अद्यापि गौरवात्तस्य नारदस्य कलौ मुनेः ॥ ८४ ॥ नार्यश्चरन्ति संत्यज्य
भर्तृन्स्वैरं वृथाधमाः ॥ स्त्रीणां माता पिता बंधुः सखा मित्रं च बांधवः ॥ ८५ ॥ भर्ता एव न संदेहस्तथाप्यासहमायया ॥ कृत्वापि
सुमहत्पापं या भर्तुः प्रेमसंयुता ॥ ८६ ॥ प्राप्नुयात्परमं स्वर्गं नरकं च विपर्ययात् ॥ पुरैका मुनिशार्दूलः सर्वधर्मान् सदा पतिम् ॥ ८७ ॥

क्वचित्पुनः ॥” इत्यादि ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ मुनिस्तत्संज्ञः ‘मुनिः शाक्यमुनिस्तु यः’ इत्यमरः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ दुश्चारफलसिद्धिदं व्यभिचारफलसिद्धिदमित्यर्थः ॥ ८३ ॥
तस्य मायिशिष्यनारदस्य गौरवात् गुरुत्वादित्यर्थः । तत्प्रकार उक्तः काशीखंडे-“याचमानमनोवृत्तिप्रीणने यस्य नो जानेः ॥ तेन भूमीखत्येका समुद्रागदुर्मेन हि ॥ सत्तरो गत्वरों
देहः संचयाः सपरिक्षयाः । इति विज्ञाय विज्ञाता देहसौख्यं प्रसाधयेत् ॥” इत्यादि ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अस्य विष्णोरसहा आसहा सा चासौ माया चासमाया तयेत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

लि. पु.
॥१३८॥

पुरीकाः सर्वान्धर्मानन्यान्देवान् जगद्गुरुं संत्यज्य पतिमपूजयन्ताः स्वर्गलोकमाप्ताय मोदन्त इति पूर्वस्थैरन्वयः ॥८८॥८९॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥९५॥९६॥९७॥९८॥
 संत्यज्यापूजयन्साध्यो देवानन्याञ्जगद्गुरुन् ॥ ताः स्वर्गलोकमाप्ताय मोदन्ते विगतज्वराः ॥ ८८ ॥ नरकं च जगामान्या तस्माद्गता परा
 गतिः ॥ तथापि भर्तृन्स्वास्त्यक्त्वा बभूवुः स्वैरवृत्तयः ॥ ८९ ॥ मायया देवदेवस्य विष्णोस्तस्याज्ञया प्रभोः ॥ अलक्ष्मीश्च स्वयं तस्य
 नियोगात्रिपुरं गता ॥ ९० ॥ या लक्ष्मीस्तपसां तेषां लब्धा देवेश्वरादजात् ॥ वह्निगता परेत्ययं नियोगाद्ब्रह्मणः प्रभोः ॥ ९१ ॥ बुद्धि
 मोहं तथाभूतं विष्णुमायाविनिर्मितम् ॥ तेषां दत्त्वा क्षणं देवस्तासां मायी च नारदः ॥ ९२ ॥ सुखासीनौ ह्यसंप्राप्तौ धर्मविघ्नार्थमव्ययौ ॥
 एवं नष्टे तदा धर्मे श्रौतस्मार्ते सुशोभने ॥ ९३ ॥ पाषंडे ख्यापिते तेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥ त्यक्ते महेश्वरे दैत्यैस्त्यक्ते लिंगार्चने
 तथा ॥ ९४ ॥ स्त्रीधर्मे निखिले नष्टे दुराचारे व्यवस्थिते ॥ कृतार्थ इव देवेशो देवैः सार्धमुमापतिम् ॥ ९५ ॥ तपसा प्राप्य सर्वज्ञं
 तुष्टाव पुरुषोत्तमः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ महेश्वराय देवाय नमस्ते परमात्मने ॥ ९६ ॥ नारायणाय शर्वाय ब्रह्मणे ब्रह्मरूपिणे ॥ शाश्वताय
 ह्यनन्ताय अव्यक्ताय च ते नमः ॥ ९७ ॥ सूत उवाच ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं दंडवत्प्रणिपत्य च ॥ जंजाप रुद्रं भगवान्को
 टिवारं जले स्थितः ॥ ९८ ॥ देवाश्च सर्वे ते देवं तुष्टुवुः परमेश्वरम् ॥ सेंद्राः ससाध्याः सयमाः सरुद्राः समरुद्रणाः ॥ ९९ ॥ देवा अक्षुः ॥
 नमः सर्वात्मने तुभ्यं शंकरायार्तिहारिणे ॥ रुद्राय नीलरुद्राय कद्रुद्राय प्रचेतसे ॥ १०० ॥ गतिर्नः सर्वदास्माभिर्वैद्यो देवारिमर्दनः ॥
 त्वमादिस्त्वमनंतश्च अनंतश्चाक्षयः प्रभुः ॥ १ ॥ प्रकृतिः पुरुषः साक्षात्स्रष्टा इतीं जगद्गुरो ॥ ज्ञाता नेता जगत्यास्मिन्द्विजानां द्विजवत्सल
 ॥ २ ॥ वरदो वाङ्मयो वाच्यो वाच्यवाचकवर्जितः ॥ याज्यो मुक्त्यर्थमीशानो योगिभिर्योगविभ्रमैः ॥ ३ ॥ हृत्पुंडरीकसुषिरे योगिनां
 संस्थितः सदा ॥ वदन्ति सूरयः संतं परं ब्रह्मस्वरूपिणम् ॥ ४ ॥ भवंतं तत्त्वमित्यार्यास्तेजोराशिं परात्परम् ॥ परमात्मानमित्यादुरास्मि
 अगति तद्विभो ॥ ५ ॥ दृष्टं श्रुतं स्थितं सर्वं जायमानं जगद्गुरो ॥ अणोरल्पतरं प्राहुर्महतोपि महत्तरम् ॥ ६ ॥

॥९९॥ कद्रुद्रः प्रशस्तो रुद्रः 'कद्रुद्रः श्लाघायाम्' इति धातोर्निष्पन्नः कच्छब्द इति वेदभाष्ये उक्तम् ॥ १०० ॥ अनंतः शेषरूपः ॥ १॥२॥३॥ संतं सर्वत्र विद्यमानम् ॥ ४-६ ॥

टी. अ.
७१

॥१३८॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सोमः प्रथमः ॥ अथ देवतासु भूतपातं सः सुसामालिख्येत्यनेन देवकार्यं विलंबः सत्यते ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वारीजरागः पञ्चरागस्तदादिमणिभिश्चित्रैश्चमत्कृतैः हरेस्तथांगदैर्भूषितमित्यनुपंगः ॥ २४ ॥ २५ ॥ कुंकुमाद्यैः कुंकुम
 सर्वतः पाणिपादं त्वां सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठसि ॥ ७ ॥ महादेवमनिर्देश्य सर्वज्ञं त्वामनामयम् ॥
 विश्वरूपं विरूपाक्षं सदाशिवमनामयम् ॥ ८ ॥ कोटिभास्करसंकाशं कोटिशीतांशुसन्निभम् ॥ कोटिकालाभिसंकाशं पङ्क्तिशकमनीश्वरम्
 ॥ ९ ॥ प्रवर्तकं जगत्प्रस्मिन्प्रकृतेः प्रपितामहम् ॥ वदन्ति वरदं देवं सर्वावासं स्वयंभुवम् ॥ १० ॥ श्रुतयः श्रुतिसारं त्वां श्रुतिसारविदो
 जनाः ॥ ११ ॥ अदृष्टमस्माभिरनेकमूर्ते विना कृतं यद्भवताथ लोके ॥ त्वमेव दैत्यान्सुरभूतसंचान्देवान्नाथान्स्थान्स्थान्जंगमांश्च ॥ १२ ॥
 पाहि नान्या गतिः शंभो विनिहत्यासुरोत्तमान् ॥ मायया मोहिताः सर्वे भवतः परमेश्वर ॥ १३ ॥ यथा तरंगा लहरीसमूहा युध्यन्ति
 चान्योन्यमपानिधौ च ॥ जलाश्रयादेव जडीकृताश्च सुरासुरास्तद्वदजस्य सर्वम् ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ य इदं प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा
 जपेन्नरः ॥ शृणुयाद्वा स्तवं पुण्यं सर्वकाममवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ स्तुतस्त्वेवं सुरैर्विष्णोर्जपेन च महेश्वरः ॥ सोमः सोमामथालिख्य नन्दि
 दत्तकरः स्मयन् ॥ १६ ॥ प्राह गम्भीरया वाचा देवानालोक्य शंकरः ॥ ज्ञातं मयेदमधुना देवकार्यं सुरेश्वराः ॥ १७ ॥ विष्णोर्मायाबलं
 चैव नारदस्य च धीमतः ॥ तेषामधर्मानिष्ठानां दैत्यानां देवसत्तमाः ॥ १८ ॥ पुरत्रयविनाशं च करिष्येहं सुरोत्तमाः ॥ सूत उवाच ॥ अथ
 सत्रह्यका देवाः सेंद्रोपेंद्राः समागताः ॥ १९ ॥ श्रुत्वा प्रभोस्तदा वाक्यं प्रणेमुस्तुष्टुबुधश्च ते ॥ अप्येतदंतरं देवी देवमालोक्य विस्मिता ॥ २० ॥
 लीलां बुजेन चाहृत्य कलमाह वृषध्वजम् ॥ दैव्युवाच ॥ क्रीडमानं विभो पश्य पण्मुखं रविसन्निभम् ॥ २१ ॥ पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठं भूषितं भूषणैः
 शुभैः ॥ मुकुटैः कटकैश्चैव कुण्डलैर्लल्यैः शुभैः ॥ २२ ॥ नूपुरैश्छन्नवारैश्च तथा ह्युदरबन्धनैः ॥ किंकिणीभिरनेकाभिर्हैमैश्चत्थपत्रकैः ॥ २३ ॥
 कल्पकद्रुमजैः पुष्पैः शोभितैरलकैः शुभैः ॥ हारैर्वाराजरागादिमणिचित्रैस्तथांगदैः ॥ २४ ॥ मुक्ताफलमयैर्हारैः पूर्णचंद्रसमप्रभैः ॥ तिलकैश्च
 महादेवं पश्य पुत्रं सुशोभनम् ॥ २५ ॥ अंकितं कुंकुमाद्यैश्च वृत्तं भसितनिर्मितम् ॥ वक्रवृंदं च पश्येश वृंदं कामलकं यथा ॥ २६ ॥
 कस्तूर्यादिद्रव्यैरेकितं भसितेन भस्मना निर्मितं वृत्तं भालस्थवर्तुलितलकं कामलकं कमलसंबन्धि यथा वृंदं तद्वद्वक्रवृंदं मुखसमुदायं च पश्येत्यन्वयः ॥ २६ ॥

लि. पु.

॥१३९॥

हे विभो त्वं शुभानि नेत्राणि च परं मंगलार्थं विचित्राणि अंजनानि मातृभिः चासुंढादिभिः गंगादिभिः कृत्तिकाद्यैः पट्टकृत्तिकादिगणैः स्वाहया बद्धिपत्न्या च विशेषतः कलसा
 नाति शेषः । पश्येत्यग्निमस्यैरन्वयः । आसां सर्वासां स्कंदमावृता भारते विस्तरेणोक्ता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समञ्जुरित्यर्थं सार्धश्लोकः ॥ ३३ ॥
 नेत्राणि च विभो पश्य शुभानि त्वं शुभानि च ॥ अंजनानि विचित्राणि मंगलार्थं च मातृभिः ॥ २७ ॥ गंगादिभिः कृत्तिकाद्यैः स्वाहया
 च विशेषतः ॥ इत्येवं लोकमातुश्च वाग्भिः संबोधितः शिवः ॥ २८ ॥ न ययौ तृप्तिमिशानः पिबन्स्कंदाननामृतम् ॥ न सस्मार च
 तान्देवान्देत्यशस्त्रनिपीडितान् ॥ २९ ॥ स्कंदमालिङ्ग्य चाघ्राय नृत्य पुत्रेत्युवाच ह ॥ सोपि लीलालसो बालो ननर्तातिहरः प्रभुः ॥ १३० ॥
 सहैव ननृतुश्चान्ये सह तेन गणेश्वराः ॥ त्रैलोक्यमखिलं तत्र ननर्तेशाज्ञया क्षणम् ॥ ३१ ॥ नागाश्च ननृतुः सर्वे देवाः सेंद्रपुरोगमाः ॥
 तुष्टुवुर्गणपाः स्कंदं मुमोदांवा च मातरः ॥ ३२ ॥ समञ्जुः पुष्पवर्पाणि जगुर्गर्ध्वकिन्नराः ॥ नृत्यामृतं तदा पीत्वा पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ अवा
 पतुस्तदा तृप्तिं नंदिना च गणेश्वराः ॥ ३३ ॥ ततः स नंदी सह षण्मुखेन तथा च सार्धं गिरिराजपुत्र्या ॥ विवेश दिव्यं भवनं भवोपि यथा
 बुदोऽन्यांबुदमंबुदामः ॥ ३४ ॥ द्वारस्य पार्श्वे ते तस्थुर्देवा देवस्य धीमतः ॥ तुष्टुवुश्च महादेवं किञ्चिदुद्विग्नचेतसः ॥ ३५ ॥ किंतु किंत्विति
 चान्योन्यं प्रेक्ष्य चैतत्समाकुलाः ॥ पापा वयमिति ह्यन्ये अभाग्याश्चेति चापरे ॥ ३६ ॥ भाग्यवंतश्च दैत्येन्द्रा इति चान्ये सुरेश्वराः ॥ पूजा
 फलमिमं तेषामित्यन्ये नेति चापरे ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नंतरे तेषां श्रुत्वा शब्दाननेकशः ॥ कुंभोदरो महातेजा दंडेनाताडयत्सुरान् ॥ ३८ ॥
 दुद्रुवुस्ते भयाविष्टा देवा हाहेतिवादिनः ॥ अपतन्मुनयश्चान्ये देवाश्च धरणीतले ॥ ३९ ॥ अहो विधेर्वलं चेति मुनयः कश्यपादयः ॥ दृष्ट्वापि
 देवदेवेशं देवानां चासुरद्विषाम् ॥ १४० ॥ अभाग्यान् समानं तु कार्यमित्यपरे द्विजाः ॥ प्रोचुर्नमः शिवायेति पूज्य चाल्पतरं हृदि ॥ ४१ ॥
 ततः कपर्दी नंदीशो महादेवप्रियो मुनिः ॥ शूली माली तथा हाली कुंडली वलयी गदी ॥ ४२ ॥ वृषमारुह्य सुश्वेतं ययौ तस्याज्ञया तदा ॥
 ततो वै नंदिनं दृष्ट्वा गणः कुंभोदरोपि सः ॥ ४३ ॥ प्रणम्य नंदिनं मूर्ध्ना सह तेन त्वरन्त्ययौ ॥ नंदी भाति महातेजा वृषपृष्ठे वृषध्वजः ॥ ४४ ॥
 अंबुदवत्स्वर्यवदामा कांतिर्यस्य सौबुदामः भवः शिवः अंबुदो मेघो यथान्यांबुदं तथा स्वमासदृशं दिव्यं भवनं विवेशेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कुंभोदरस्त
 त्संज्ञकगणः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ अल्पतरं सूक्ष्मरूपं हृदि हृत्कमल इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ कपर्दी जटाजूटवान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

टी. बा.

७१

॥१३९॥

मेघपृष्ठे मेघरूपविष्णुपृष्ठे इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ तत्र छत्रे मुक्ताफलमयी शुभा सा गंगाकाशान्निपतिता यथा गंगा तथा भारतीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वज्रिणः इंद्रस्येत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ भवः शिवरूपो नंदी गंधवारिणा देवानिसृग्गंधादकेन स्नातया दिग्धया चांद्रया चंद्रलेखया रेजे इत्यन्वयः

सगणो गणसेनानीर्मेघपृष्ठे यथा भवः ॥ दशयोजनविस्तीर्णं मुक्ताजालैरलंकृतम् ॥ ४५ ॥ सितातपत्रं शैलादेराकाशमिव भाति तत् ॥ तत्रांतर्बद्धमाला सा मुक्ताफलमयी शुभा ॥ ४६ ॥ गंगाकाशान्निपतिता भाति मूर्ध्नि विभोर्यथा ॥ अथ दृष्ट्वा गणाध्यक्षं देवदुंदुभयः शुभाः ॥ ४७ ॥ नियोगाद्वज्रिणः सर्वे विनेदुर्मुनिपुंगवाः ॥ तुष्टुबुश्च गणेशानं वाग्भिरिष्टप्रदं शुभम् ॥ ४८ ॥ यथा देवा भवं दृष्ट्वा प्रीतिकंठ कितत्वचः ॥ नियोगाद्वज्रिणो मूर्ध्नि पुष्पवर्षं च खेचराः ॥ ४९ ॥ ववृषुश्च सुगंधाढ्यं नंदिनो गगनोदितम् ॥ वृष्ट्या तुष्टस्तदा रेजे तुष्ट्या पुष्ट्या यथार्थया ॥ १५० ॥ नंदी भवश्चांद्रया तु स्नातया गंधवारिणा ॥ पुष्पैर्नानाविधैस्तत्र भाति पृष्ठं वृषस्य तत् ॥ ५१ ॥ संकीर्णं तु दिवः पृष्ठं नक्षत्रैरिव सुव्रताः ॥ कुसुमैः संवृतो नंदी वृषपृष्ठे रराज सः ॥ ५२ ॥ दिवः पृष्ठे यथा चंद्रो नक्षत्रैरिव सुव्रताः ॥ तं दृष्ट्वा नंदिनं देवाः सेंद्रोपेंद्रास्तथाविधम् ॥ ५३ ॥ तुष्टुवर्गणपेशानं देवदेवमिवापरम् ॥ देवा ऊचुः ॥ नमस्ते रुद्रभक्ताय रुद्रजाप्यरताय च ॥ ५४ ॥ रुद्रभक्तातिनाशाय रौद्रकर्मरताय ते ॥ कूष्माण्डगणनाथाय योगिनां पतये नमः ॥ ५५ ॥ सर्वदाय शरण्याय सर्वज्ञायार्तिहारिणे ॥ वेदानां पतये चैव वेदवेद्याय ते नमः ॥ ५६ ॥ वज्रिणे वज्रदंष्ट्राय वज्रिवज्रनिवारिणे ॥ वज्रालंकृतदेहाय वज्रिणाराधिताय ते ॥ ५७ ॥ रक्ताय रक्तनेत्राय रक्तांबरधराय ते ॥ रक्तानां भवपादाब्जे रुद्रलोचप्रदायिने ॥ ५८ ॥ नमः सेनाधिपतये रुद्राणां पतये नमः ॥ भूतानां भुवने शानां पतये पापहारिणे ॥ ५९ ॥ रुद्राय रुद्रपतये रौद्रपापहराय ते ॥ नमः शिवाय सौम्याय रुद्रभक्ताय ते नमः ॥ १६० ॥ सूत उवाच ॥ ततः प्रीतो गणाध्यक्षः प्राह देवांश्छिलात्मजः ॥ रथं च सारथिं शंभोः कार्मुकं शरमुत्तमम् ॥ ६१ ॥ कर्तुमर्हथ यत्नेन नष्टं मत्वा पुरत्रयम् ॥ अथ ते ब्रह्मणा सार्धं तथा वै विश्वकर्मणा ॥ ६२ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ वज्रिवज्रमिंद्रप्रयुक्तवज्रं निवारयति तच्छीलस्तस्मै वज्रैर्हीरकैरलंकृतो देहो यस्य तस्मै नम इत्यन्वयः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

लि. ५.

॥१४०॥

सुसंरब्धा अतित्वरायुक्ता इत्यर्थः ॥ १६३ ॥ पापण्डानामसद्बुद्धिः कलिजैर्दोषसंचयैः । अपविद्धा न मे सांच कृपयास्तु मतिस्त्वयि ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिव
तोषिण्यां टीकायामेकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ द्विसप्ततितमेऽध्याये महादोषाश्च वै विभोः । यानि त्रिपुरनाशाय कार्यसिद्ध्यादि कीर्त्यन्ते ॥ सूतः रथनिर्माणा
दिकं कथयति—अथेत्यादिना । अथ देवप्रेरणानंतरं सर्वलोकमयः सप्तलोकावयव इत्यर्थः ॥ १ ॥ सर्वभूतमयो गगनादिपंचभूतात्मकः सर्वदेवमयः सर्व देवप्रचुरः ॥ २ ॥ रथांगं
चक्रम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ऋक्षाणि नक्षत्राणि वामस्य चंद्ररूपसव्यचक्रस्यैव भूषणमित्यनेन दक्षिणचक्रस्य सूर्यरूपत्वादृक्षेषु तद्रूपणत्वाभावो बोध्यते । तयोश्चक्रयोर्नेम्योः भूषणं
वहिर्भागाः षड् ऋतवो वसंतादय इत्यर्थः ॥ ५ ॥ पुष्करमवकाशः अंतरिक्षं गगनमित्यर्थः । रथनीडः सारथिस्थानं मंदरस्तत्संज्ञकपर्वतः रथकूवरौ पूर्वापरयुग्मधरौ अस्ताद्रि
रथं चक्रुः सुसंरब्धा देवदेवस्य धीमतः ॥ १६३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे पुरदाहे नंदिकेश्वरवाक्यं नाम एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
सूत उवाच ॥ अथ रुद्रस्य देवस्य निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ सर्वलोकमयो दिव्यो रथो यत्नेन सादरम् ॥ १ ॥ सर्वभूतमयश्चैव सर्वदेवनम
स्कृतः ॥ सर्वदेवमयश्चैव सौवर्णः सर्वसंमतः ॥ २ ॥ रथांगं दक्षिणं सूर्यो वामांगं सोम एव च ॥ दक्षिणं द्वादशारं हि षोडशारं तथोत्तरम् ॥ ३ ॥
अरेषु तेषु विप्रेन्द्राश्चादित्या द्वादशैव तु ॥ शशिनः षोडशारेषु कला वामस्य सुव्रताः ॥ ४ ॥ ऋक्षाणि च तदा तस्य वामस्यैव तु भूषणम् ॥
नेम्यः षडृतवश्चैव तयोर्वै विप्रपुंगवाः ॥ ५ ॥ पुष्करं चांतरिक्षं वै रथनीडश्च मंदरः ॥ अस्ताद्रिरुदयाद्रिश्च उभौ तौ कूवरौ स्मृतौ ॥ ६ ॥
अधिष्ठानं महामेरुराश्रयाः केसराचलाः ॥ वेगः संवत्सरस्तस्य अयने चक्रसंगमौ ॥ ७ ॥ मुहूर्ता बंधुरास्तस्य शम्याश्चैव कलाः स्मृताः ॥
तस्य काष्ठाः स्मृता घोणा चाक्षदंडा क्षणाश्च वै ॥ ८ ॥ निमेषाश्चानुकर्पाश्च ईपा चास्य लवाः स्मृताः ॥ द्यौर्वरूथं रथस्यास्य स्वर्गमो
क्षाबुभौ ध्वजौ ॥ ९ ॥ धर्मो विरागो दंडोऽस्य यज्ञा दंडाश्रयाः स्मृताः ॥ दक्षिणाः संधयस्तस्य लोहाः पंचाशदग्नयः ॥ १० ॥

रुदयाद्रिरुभौ पर्वतौ स्मृतावित्यन्वयः ॥ ६ ॥ अधिष्ठानं मुख्यासनं महामेरुः पूज्यसुमेरुपर्वतः आश्रयाः मेवाश्रयाः केसराचलाः प्रत्यंतपर्वता इत्यर्थः । तस्य रथस्य वेगश्चक्रभ्रमः
संवत्सरः चक्रसंगमौ अक्षप्रांतभागौ अयने दक्षिणोत्तरसंज्ञे ॥ ७ ॥ तस्य रथस्य बंधुरास्तल्पानि मुहूर्ताः शम्याः वर्तुलपट्टिकाः 'शैव्या' इति लोके प्रसिद्धाः । कलाश्चिह्निका
प्रात्मिकाः तस्य घोणा नासिका काष्ठा अष्टादशनिमेषरूपाः अक्षदंडाश्चक्राधारदंडाः क्षणाश्चिह्निकालात्मकाः स्मृता इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ अनुकर्पाः अधःस्थदारुणि निमेषाः
अक्षिस्पंदकालाः ईपा युगाक्षसंधानं त्रिवेणुमयं काष्ठं लवाः निमेषादपि सूक्ष्मकालाः वरूथं रथगुप्तिद्यौः स्वर्गः ॥ ९ ॥ धर्मो विसर्गोऽस्य दंडः ध्वजस्तंभः दंडाश्रयाः ध्वजदंडप्रग्रहाः
यज्ञास्तत्र स्वर्गध्वजस्य सकामाः मोक्षध्वजस्य निष्कामा इति विवेकः । दक्षिणाः यज्ञेषु दीयमानाः तस्य रथस्य संधयः संधिस्थानानीत्यर्थः । पंचाशदग्नयः लोहाः आयसकीलकाः ॥ १० ॥

टी. अ.

७२

॥ १४० ॥

युगांतकोटी धुर्ययोजनदंडाग्रभागी अव्यक्तं प्रधानमीपादं नड्वलः अक्षरह्रस्वपात्रवृणुमान् बुद्धिमहत्त्वम् ॥ ११ ॥ भूतानि गगनादीनीत्यर्थः ॥ १२ ॥ पदानि वेदपदविभागाः पडंगानि शिक्षादीनि ॥ १३ ॥ पुराणादीनि वालाश्रयाः पटाः कंवला इत्यर्थः ॥ १४ ॥ मंत्राः गायत्र्यादयः वर्णाः कादयः पादाच्छंदश्चतुर्यांशाः आश्रमाः ब्रह्मचर्यादयस्तेषां कंवलानां घंटाः स्मृता इत्यन्वयः । अवच्छेदो बंधनरज्जुरन्तः शेषः ॥ १५ ॥ पुष्कराद्यास्तत्संज्ञकादिमेधाः पताकाः ॥ १६ ॥ रथकंवलिकाः ब्राह्मकंवला इत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ आवहाद्याः सप्त तत्संख्याका वायुनेमयः हैमं सौवर्णं सोपानं अमीषुधरा रथरश्मिग्राहकाः ॥ १९ ॥ समं समप्रमाणेन ततो विस्तृतः लोकालोकाचलः

युगांतकोटी तौ तस्य धर्मकामाबुभौ स्मृतौ ॥ ईपादंडस्तथाव्यक्तं बुद्धिस्तस्यैव नड्वलः ॥ ११ ॥ क्रोणस्तथा ह्यहंकारो भूतानि च वलं स्मृतम् ॥ इंद्रियाणि च तस्यैव भूषणानि समंततः ॥ १२ ॥ श्रद्धा च गतिरस्यैव वेदास्तस्य ह्याः स्मृताः ॥ पदानि भूषणान्येव पडंगा न्युपभूषणम् ॥ १३ ॥ पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणि सुव्रताः ॥ वालाश्रयाः पटाश्चैव सर्वलक्षणसंयुताः ॥ १४ ॥ मंत्रा घंटाः स्मृता स्तेषां वर्णाः पादास्तथाश्रमाः ॥ अवच्छेदो ह्यनंतस्तु सहस्रफणभूषितः ॥ १५ ॥ दिशः पादा रथस्यास्य तथा चोपदिशश्च ह ॥ पुष्कराद्याः पताकाश्च सौवर्णा रत्नभूषिताः ॥ १६ ॥ समुद्रास्तस्य चत्वारो रथकंवलिकाः स्मृताः ॥ गंगाद्याः सरितः श्रेष्ठाः सर्वाभरण भूषिताः ॥ १७ ॥ चामरासक्तहस्ताग्राः सर्वाः स्त्रीरूपशोभिताः ॥ तत्रतत्र कृतस्थानाः शोभयांचक्रिरे रथम् ॥ १८ ॥ आवहाद्यास्तथा सप्त सोपानं हैममुत्तमम् ॥ सारथिर्भगवान्ब्रह्मा देवाभीषुधराः स्मृताः ॥ १९ ॥ प्रतोदो ब्रह्मणस्तस्य प्रणवो ब्रह्मदैवतम् ॥ लोकालोका चलस्तस्य ससोपानः समंततः ॥ २० ॥ विषमश्च तदाबाह्यो मानसाद्रिः सुशोभनः ॥ नासाः समंततस्तस्य सर्व एवाचलाः स्मृताः ॥ २१ ॥ तलाः कपोताः कापोताः सर्वे तलनिवासिनः ॥ मेरुरेव महाछत्रं मंदरः पार्श्वर्द्धिडिमः ॥ २२ ॥ शैलेंद्रः कार्मुकं चैव ज्या भुजगाधिपः स्वयम् ॥ कालरात्र्या तथैवेह तथेन्द्रधनुषा पुनः ॥ २३ ॥

ससोपानः सप्तवायुस्कंधात्मकसोपानयुक्तः ॥ २० ॥ तस्य रथस्याबाह्य आभ्यन्तरः विषमः पादन्यासाधोभागः मानसाद्रिः सर्वे अचलाः पर्वताः समंततः तस्य रथस्य नासाः स्मृता इत्यन्वयः ॥ २१ ॥ तलाः सप्ततलानि कपोताः मज्जनाः सर्वे तलनिवासिनः कपोताः कपोतपक्षिसदृशाः कपोताः कूपादिदरीषु प्रायशस्तिष्ठतीति तलवासिनां तत्सादृश्यं 'कापोतं मज्जने' इति विश्वः । मेरुरेव महाछत्रमत्र सौवर्णच्छत्रे मेरोरुत्प्रेक्षा वा आसनभूतस्यापि अंशतः छत्रधनुष्यरूपता ज्ञेया मंदरस्तत्संज्ञकपर्वतोप्यंशतः पार्श्वर्द्धिडिमः पृष्ठवाद्यम् ॥ २२ ॥ शैलेंद्रो मेरुः भुजगाधिपो वासुकिः कालरात्र्या इंद्रधनुषा च सह स्वयं ज्या धनुर्मौर्वीत्यर्थः ॥ २३ ॥

लि. ५.

॥१४१॥

शल्यमायसनिर्मिताग्रभागः सोमश्चंद्रः ॥ २४ ॥ कालाग्निः प्रलयाग्निः तीक्ष्णः निशिताग्रभागः अनीकं बलं विषसंभूतं कालकूटविषोत्पन्नं वायव आवहाद्या वाजकाः पिच्छाः स्मृता इत्यन्वयः ॥ २५ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं रथादि कृत्वा देवैः कारयित्वा रणमंडनानि कवचमुकुटादीनि धृष्णोतीति रणमंडनधृग्भवः शिवः रथमारोहेत्यग्निमेणान्वयः । अत्र विशेष उक्तः शिवरहस्यदशमेशो— “ हंसोत्थामलपक्षचामरमरुत्संवीजितः शंकरो रत्नभ्राजितपादुकायुतपदो देवातिकं प्राप हि । छत्रैश्चापि पताकैः शरकरैर्नानानदत्तैर्गै रुद्राणीकरमुक्तमौक्तिकफलैर्मूर्ध्न्यर्चितः शंकरः ॥ रत्नभ्राजितपात्रमध्यगलसत्सौवर्णदीपावली देव्यालीकरकंकणध्वनियुतेः सप्ताचिनीराजितः ॥ पश्यंस्तामगकन्यकाञ्जवदनं संवीक्ष्य संवीजतीं देव्यासारमंदसौरभसमोत्कर्षोरुवर्परि ॥ ” संवीजतीं चामरेण वीजमानां तां गंगां वीक्ष्य अगकन्यकाञ्जवदनं पार्वतीमुखं पश्यन् रत्नभ्राजितपात्र

धंटा सरस्वती देवी धनुषः श्रुतिरूपिणी ॥ इषुर्विष्णुर्महातेजाः शल्यं सोमः शरस्य च ॥ २४ ॥ कालाग्निस्तच्छरस्यैव साक्षात्तीक्ष्णः सुदारुणः ॥ अनीकं विषसंभूतं वायवो वाजकाः स्मृताः ॥ २५ ॥ एवं कृत्वा रथं दिव्यं कार्मुकं च शरं तथा ॥ सारथिं जगतां चैव ब्रह्माणं प्रभुमीश्वरम् ॥ २६ ॥ आरुरोह रथं दिव्यं रणमंडनधृग्भवः ॥ सर्वदेवगणैर्युक्तं कंपयन्निव रोदसी ॥ २७ ॥ ऋषिभिः स्तूयमानश्च वंद्यमानश्च वंदिभिः ॥ उपनृत्यश्चाप्सरसां गणैर्नृत्यविशारदैः ॥ २८ ॥ सुशोभमानो वरदः संप्रेक्ष्यैव च सारथिम् ॥ तस्मिन्नारोहति रथं कल्पितं लोकसंभृतम् ॥ २९ ॥ शिरोभिः पतिता भूमिं तुरगा वेदसंभवाः ॥ अथाधस्ताद्रथस्यास्य भगवान् धरणीधरः ॥ ३० ॥ वृषेन्द्ररूपी चोत्थाप्य स्थापयामास वै क्षणम् ॥ क्षणांतरे वृषेन्द्रोपि जानुभ्यामगमद्धराम् ॥ ३१ ॥ अभीषुहस्तो भगवानुद्यम्य च हयान् विभुः ॥ स्थापयामास देवस्य वचनाद्वै रथं शुभम् ॥ ३२ ॥ ततोश्चांश्चोदयामास मनोमारुतरंहसः ॥ पुराण्युद्दिश्य खस्थानि दानवानां तरस्विनाम् ॥ ३३ ॥ अथाह भगवान् रुद्रो देवानालोक्य शंकरः ॥ पशूनामाधिपत्यं मे दत्तं हन्मि ततोऽसुरान् ॥ ३४ ॥

मध्यगलसत्सौवर्णदीपावली च देव्याः पार्वत्याः आल्यः सख्यस्तासां करकंकणध्वनयश्च तैर्युतैर्देव्याः गंगायाः आसाराः शीकरास्तेषां मकरंदसौरभसमोत्कर्षोरुवर्परिः सहापि सप्ताचिनीराजितः कृतमंगलार्तिक्य इत्यर्थः । “ नंदीशानपुरः प्रसारितमहावेत्राग्रतोत्सारितैर्विष्णुब्रह्मसुरासुरादिकगणैः संप्रोक्तवाचां भरैः । शंभो पाहि सुरासुरान्प्रमथपाधीशोक्तिस्तुक्तिप्रभामंदारानतमौलिजालगणयुक्पादप्रभावः शिवः ॥ इत्यादि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धरणीधरः शेषः वृषेन्द्ररूपी, रथस्याधस्ताद्रथस्याप्य क्षणं स्थापयामासेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ “ सोब्रवीद्वरं वृणा अहमेव पशूनामाधिपतिरसानि ” इति याज्ञुपश्रुत्युपबृंहकथां वर्णयति—अथेत्यादिना ॥ ३४ ॥

टी. अ.

७२

॥१४१॥

पृथक्पशुत्वं देवानां तथान्येषां सुरोत्तमाः ॥ कल्पयित्वैव वध्यास्ते नान्यथा नैव सत्तमाः ॥ ३५ ॥ इति श्रुत्वा वचः सर्वं देवदेवस्य
धीमतः ॥ विषादमगमन् सर्वे पशुत्वं प्रति शंकिताः ॥ ३६ ॥ तेषां भावं ततो ज्ञात्वा देवस्तानिदमब्रवीत् ॥ मा वोस्तु पशुभावेस्मिन्
भयं विबुधसत्तमाः ॥ ३७ ॥ श्रूयतां पशुभावस्य विमोक्षः क्रियतां च सः ॥ यो वै पाशुपतं दिव्यं चरिष्यति स भोक्ष्यति ॥ ३८ ॥
पशुत्वादिति सत्यं च प्रतिज्ञातं समाहिताः ॥ ये चाप्यन्ये चरिष्यन्ति व्रतं पाशुपतं मम ॥ ३९ ॥ भोक्ष्यन्ति ते न संदेहः पशुत्वात्सुर
सत्तमाः ॥ नैष्ठिकं द्वादशाब्दं वा तदर्धं वर्षकत्रयम् ॥ ४० ॥ शुश्रूषां कारयेद्यस्तु स पशुत्वाद्विसुच्यते ॥ तस्मात्परमिदं दिव्यं चरिष्यथ
सुरोत्तमाः ॥ ४१ ॥ तथेति चाब्रुवन्देवाः शिवे लोकनमस्कृते ॥ तस्माद्वै पशवः सर्वे देवासुरनराः प्रभोः ॥ ४२ ॥ रुद्रः पशुपतिश्चैव
पशुपाशविमोचकः ॥ यः पशुस्तत्पशुत्वं च व्रतेनानेन संत्यजेत् ॥ ४३ ॥ तत्कृत्वा न च पापीयानिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ततो विना
यकः साक्षाद्बालोऽबालपराक्रमः ॥ ४४ ॥ अपूजितस्तदा देवैः प्राह देवान्निवारयन् ॥ श्रीविनायक उवाच ॥ मामपूज्य जगत्यस्मिन्
भक्ष्यभोज्यादिभिः शुभैः ॥ ४५ ॥ कः पुमान्सिद्धिमाप्नोति देवो वा दानवोपि वा ॥ ततस्तस्मिन् क्षणादेव देवकार्ये सुरेश्वराः ॥ ४६ ॥
विघ्नं करिष्ये देवेश कथं कर्तुं समुद्यताः ॥ ततः सैद्राः सुराः सर्वे भीताः संपूज्य तं प्रभुम् ॥ ४७ ॥ भक्ष्यभोज्यादिभिश्चैव उडरैश्चैव
मोदकैः ॥ अब्रुवन्ते गणेशानं निर्विघ्नं चास्तु नः सदा ॥ ४८ ॥ भवोप्यनेकैः कुसुमैर्गणेशं भक्ष्यैश्च भोज्यैः सुरसैः सुगंधैः ॥ आर्त्तम्य
चाग्राय सुतं तदानीमपूजयत्सर्वसुरेन्द्रमुख्यः ॥ ४९ ॥ संपूज्य पूज्यं सह देवसंघैर्विनायकं नायकमीश्वराणाम् ॥ गणेश्वरैरेव नगैर्द्रधन्वा
पुरत्रयं दग्धुमसौ जगाम ॥ ५० ॥ तं देवदेवं सुरसिद्धसंघा महेश्वरं भूतगणाश्च सर्वे ॥ गणेश्वरा नन्दिमुखास्तदानीं स्ववाहनैरन्वयुरीश
मीशाः ॥ ५१ ॥ अग्रे सुराणां च गणेश्वराणां तदाथ नंदी गिरिराजकल्पम् ॥ विमानमारुह्य पुरं प्रहर्तुं जगाम मृत्युं भगवानिवेशः ॥ ५२ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

लि. पु.

। १४२॥

॥ ५३ ॥ खगध्वजो विष्णुः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ विवाहनः पक्षिवाहनः ॥ ५६ ॥ सहस्रनेत्र इन्द्रः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यथा अंवा तनयं सेनापतिं तथा इन्द्रमालोक्य प्रणेमु रित्यन्वयः ॥ ५९ ॥
 अन्यसप्तदिक्पालान् कथयति—यम इति ॥ ६० ॥ रोमजैस्तत्संज्ञकवाणैः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सेनया देवसेनारूपपत्न्या वाऽनीकिन्या तथा इन्द्रसदृशः ॥ ६४ ॥
 यान्तं तदानीं तु शिलादपुत्रमारुह्य नगेंद्रवृषाश्वयान् ॥ देवास्तदानीं गणपाश्च सर्वे गणा ययुः स्वायुधचिह्नहस्ताः ॥ ५३ ॥ खगेंद्रमा
 रुह्य नगेंद्रकल्पं खगध्वजो वामत एव शंभोः ॥ जगाम तूर्णं जगतां हिताय पुरत्रयं दग्धुमलुप्तशक्तिः ॥ ५४ ॥ तं सर्वदेवाः सुरलोकनाथं
 समंततश्चान्वयुरप्रमेयम् ॥ सुरासुरेशं शितशक्तिटंकगदात्रिशूलासिवरायुधैश्च ॥ ५५ ॥ रराज मध्ये भगवान्सुराणां विवाहनो वारिजपत्र
 वर्णः ॥ यथा सुमेरोः शिखराधिरूढः सहस्ररश्मिर्भगवान्सुतीक्ष्णः ॥ ५६ ॥ सहस्रनेत्रः प्रथमः सुराणां गजेन्द्रमारुह्य च दक्षिणेऽस्य ॥
 जगाम रुद्रस्य पुरं निहंतुं यथोर्गास्तत्र तु वैनतेयः ॥ ५७ ॥ तं सिद्धगंधर्वसुरेंद्रवीराः सुरेंद्रवृंदाधिपमिंद्रमीशम् ॥ समंततस्तुष्टुबुरिष्टदं
 ते जयेति शक्रं वरपुष्पवृष्ट्या ॥ ५८ ॥ तदा ह्यहल्योपपतिं सुरेशं जगत्पतिं देवपतिं दिविष्ठाः ॥ प्रणेमुरालोक्य सहस्रनेत्रं सलीलमंवा
 तनयं यथेन्द्रम् ॥ ५९ ॥ यमपावकवित्तेशा वायुनिर्ऋतिरेव च ॥ अपां पतिस्तथेशानो भवं चानुसमागताः ॥ ६० ॥ वीरभद्रो रणे भद्रो
 नैर्ऋत्या वै रथस्य तु ॥ वृषभेंद्रं समारुह्य रोमजैश्च समावृतः ॥ ६१ ॥ सेवां चक्रे पुरं हंतुं देवदेवं त्रियंबकम् ॥ महाकालो महातेजा
 महादेव इवापरः ॥ ६२ ॥ वायव्यां सगणैः सार्धं सेवांचक्रे रथस्य तु ॥ ६३ ॥ षण्मुखोपि सह सिद्धचारणैः सेनया च गिरिराज
 सन्निभः ॥ देवनाथगणवृंदसंवृतो वारणेन च तथाग्निसंभवः ॥ ६४ ॥ विघ्नं गणेशोप्यसुरेश्वराणां कृत्वा सुराणां भगवानविघ्नम् ॥ विघ्ने
 श्वरो विघ्नगणैश्च सार्धं तं देशमीशानपदं जगाम ॥ ६५ ॥ काली तदा कालनिशाप्रकाशं शूलं कपालाभरणा करेण ॥ प्रकंपयंती च
 तदा सुरेंद्रान्महासुरासृङ्मधुपानमत्ता ॥ ६६ ॥ मत्तेभगामी मदलोत्तनेत्रा मत्तैः पिशाचैश्च गणैश्च मत्तैः ॥ मत्तेभचर्मावरवेष्टितांगी
 ययौ पुरस्ताच्च गणेश्वरस्य ॥ ६७ ॥ तां सिद्धगंधर्वपिशाचयक्षविद्याधरादींद्रसुरेन्द्रमुख्याः ॥ प्रणेमुरुच्चैरभितुष्टुबुश्च जयेति देवीं हिमशैल
 पुत्रीम् ॥ ६८ ॥ मातरः सुवरारिसूदनाः सादरं सुरगणैः सुपूजिताः ॥ मातरं ययुरथ स्ववाहनैः स्वैर्गणैर्ध्वजधरैः समंततः ॥ ६९ ॥
 ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ गणेश्वरस्य गजाननस्य पुरस्तादग्रभाग इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

टी. अ.

७२

॥ १४२ ॥

आरूढमृगाधिपा सिंहारूढेत्यर्थः । बाला बालरूपाप्यबालपराक्रमा भगवती पद्मशुभेभ्यश्चविशिष्टा ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ गणाधिपानामज्ञः कथयति
 केश इत्यादिना ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ गजैर्वक्रैर्ध्ववक्रैश्चैत्र संधिरपि ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ त्रयस्त्रिंशदसुरद्रादित्याश्विनाः त्रयः ब्रह्म
 दुर्गारूढमृगाधिपा दुरतिगा दोर्दंडवृद्धैः शिवा बिभ्राणांकुशशूलपाशपरशुं चक्रासिशंखायुधम् ॥ प्रौढादित्यसहस्रवह्निसदृशैर्नैत्रैर्दहंती पथं
 बालाबालपराक्रमा भगवती दैत्यान्प्रहर्तुं ययौ ॥ ७० ॥ तं देवमीशं त्रिपुरं निहंतुं तदा तु देवेन्द्रविप्रकाशाः ॥ गजैर्हयैः सिंहवै रथैश्च वृषै
 र्ययुस्ते गणराजमुख्याः ॥ ७१ ॥ हलैश्च फालैर्मुसलैर्मुशुंडैर्गिरिंद्रकूटैर्गिरिसन्निभास्ते ॥ ययुः पुरस्तादि महेश्वरस्य सुरेश्वरा भूतगणेश्वराश्च
 ॥ ७२ ॥ तथेन्द्रपद्मोद्भवविष्णुमुख्याः सुरा गणेशाश्च गणेशमीशम् ॥ जयेति वाग्भिर्भगवंतमूचुः किरीटदत्तांजलयः समंतात् ॥ ७३ ॥
 ननृतुर्मुनयः सर्वे दंडहस्ता जटाधराः ॥ ववृषुः पुष्पवर्षाणि खेचराः सिद्धचारणाः ॥ पुरत्रयं च विप्रेद्राः प्राणदत्सर्वतस्तथा ॥ ७४ ॥ गणेश्वरै
 र्देवगणैश्च भृंगी समावृतः सर्वगणेंद्रवर्यः ॥ जगाम योगी त्रिपुरं निहंतुं विमानमारुह्य यथा महेंद्रः ॥ ७५ ॥ केशो विगतवासाश्च महाकेशो
 महाज्वरः ॥ सोमवल्ली सवर्णश्च सोमपः सेनकस्तथा ॥ ७६ ॥ सोमधृक् सूर्यवाचश्च सूर्यपेषणकस्तथा ॥ सूर्याक्षः सूरिनामा च सुरः सुंदर
 एव च ॥ ७७ ॥ प्रकुदः ककुदंतश्च कंपनश्च प्रकंपनः ॥ इंद्रश्चेन्द्रजयश्चैव महाभीर्भीमकस्तथा ॥ ७८ ॥ शताक्षश्चैव पंचाक्षः सहस्राक्षो
 महोदरः ॥ यमजिह्वः शताश्वश्च कण्ठनः कंठपूजनः ॥ ७९ ॥ द्विशिखस्त्रिशिखश्चैव तथा पंचशिखो द्विजाः ॥ मुंडोर्धमुंडो दीर्घश्च पिशा
 चास्यः पिनाकधृक् ॥ ८० ॥ पिप्पलायतनश्चैव तथा ह्यंगारकाशनः ॥ शिथिलः शिथिलास्यश्च अक्षपादो ह्यजः कुजः ॥ ८१ ॥ अजवक्रो
 हयवक्रो गजवक्रोर्ध्ववक्रकः ॥ इत्याद्याः परिवार्येशं लक्ष्यलक्षणवर्जिताः ॥ ८२ ॥ वृंदशस्तं समावृत्य जग्मुः सोमं गणैर्वृताः ॥ सहस्राणां
 सहस्राणि रुद्राणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ८३ ॥ समावृत्य महादेवं देवदेवं महेश्वरम् ॥ दग्धुं पुरत्रयं जग्मुः कोटिकोटिगणैर्वृताः ॥ ८४ ॥ त्रयस्त्रिं
 शत्सुराश्चैव त्रयश्च त्रिशतास्तथा ॥ त्रयश्च त्रिसहस्राणि जग्मुर्देवाः समंततः ॥ ८५ ॥ मातरः सर्वलोकानां गणानां चैव मातरः ॥ भूतानां
 मातरश्चैव जग्मुर्देवस्य पृष्ठतः ॥ ८६ ॥ भाति मध्ये गणानां च रथमध्ये गणेश्वरः ॥ नभस्यमलनक्षत्रे तारामध्य इवोडुराट् ॥ ८७ ॥
 विष्णुरुद्ररूपाः त्रिशतादयस्तद्भेदा ज्ञेयाः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ गणानां मध्ये रथमध्ये च गणेश्वरः शिवः भातीत्यन्वयः ॥ ८७ ॥

लि. पु.

॥१४३॥

भवस्य शिवस्येव प्रभावतः सामर्थ्येन गौरी जगन्मयी विश्वरूपा गिरिजा पार्वती देवी देवस्य शिवस्य पार्श्वसंस्थिता वामपार्श्वस्थिता रराजेत्यन्वयः ॥ ८८ ॥ शुभावती तत्संज्ञा
 सखी ॥ ८९ ॥ विभोः शिवस्य विशदमतस्वच्छं भसितेन मस्मना भासितं दीप्यमानं तथा वामभागस्थितया अंबिकया देव्या विद्युता सिताभ्रमिव विभातित्यन्वयः ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ देववितर्कं कथयति—दग्धुमित्यादिना ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ पुरत्रयस्यासुरपुरत्रयस्य समीपवर्ती नन्दिमुखैर्नन्दिश्वरप्रमुखैः सुरेश्वरैर्नन्दि
 रराज देवी देवस्य गिरिजा पार्श्वसंस्थिता ॥ तदा प्रभावतो गौरी भवस्येव जगन्मयी ॥ ८८ ॥ शुभावती तदा देवी पार्श्वसंस्था विभाति
 सा ॥ चामरासक्तहस्ताया सा हेमांबुजवर्णिका ॥ ८९ ॥ अथ विभाति विभोर्वैशदं वपुर्भसितभासितमंबिकया तथा ॥ सितमिवाभ्रमहो इह
 विद्युता नभसि देवपतेः परमेष्ठिनः ॥ ९० ॥ भार्तीद्रधनुपाकाशं मेरुणा च यथा जगत् ॥ हिरण्यधनुपा सौम्यं वपुः शंभोः शशिद्युति
 ॥ ९१ ॥ सितातपत्रं रत्नांशुमिश्रितं परमेष्ठिनः ॥ यथोदये शशांकस्य भात्यखंडं हि मंडलम् ॥ ९२ ॥ सदुकूला शिवे रक्ता लंबिता भाति
 मालिका ॥ छात्रांता रत्नजाकाशात्पतन्तीव सरिद्रा ॥ ९३ ॥ अथ महेंद्रविर्चिविभावसुप्रभृतिभिर्नतपादसरोरुहः ॥ सह तदा च जगाम
 तयांबया सकललोकेहिताय पुरत्रयम् ॥ ९४ ॥ दग्धुं समर्थो मनसा क्षणेन चराचरं सर्वमिदं त्रिशूली ॥ किमत्र दग्धुं त्रिपुरं पिनाकी स्वयं
 गतश्चात्र गणैश्च सार्धम् ॥ ९५ ॥ रथेन किं चेषुवरेण तस्य गणैश्च किं देवगणैश्च शंभोः ॥ पुरत्रयं दग्धुमलुप्तशक्तेः किमेतदित्याहुर्जुनेन्द्र
 मुख्याः ॥ ९६ ॥ मन्वाम नूनं भगवान्पिनाकी लीलार्थमेतत्सकलं प्रवर्तुम् ॥ व्यवस्थितश्चेति तथान्यथा चेदाडंबरेणास्य फलं किमन्यत्
 ॥ ९७ ॥ पुरत्रयस्यास्य समीपवर्ती सुरेश्वरैर्नन्दिमुखैश्च नन्दी ॥ गणैर्गणेशस्तु रराज देव्या जगद्रथो मेरुरिवाष्टशृंगैः ॥ ९८ ॥ अथ
 निरीक्ष्य सुरेश्वरमीश्वरं सगणमद्रिसुतासहितं तदा ॥ त्रिपुररंगतलोपरि संस्थितः सुरगणोनुजगाम स्वयं तथा ॥ ९९ ॥ जगत्रयं सर्वमिवापरं
 तत् पुरत्रयं तत्र विभाति सम्यक् ॥ नरेश्वरैश्चैव गणैश्च देवैः सुरैश्चैव त्रिविधैर्मुनीन्द्राः ॥ १०० ॥ अथ सज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं
 शरम् ॥ युक्त्वा पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं समर्चितयत् ॥ १०१ ॥

शैलादिः गणैर्गणेशो गजाननः अष्टशृंगैरष्टौ दिक्पालपुरीशं मेरुरिवाष्टौ दिक्पालावृतः देव्या उमया सहितः जगद्रथो यस्य स जगद्रथः शिवश्च रराजेत्यन्वयः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥
 नरेश्वरैः राजभिः गणैः सिद्धादिगणैः देवीर्दिवादिभिः सर्वे जगत्रयमिवापरं तत्पुरत्रयं त्रिविधैः सुरैश्चैव त्रैत्यैः तत्र युद्धकाले सम्यक् तुल्योपमं विभातीत्यन्वयः । मुनीन्द्रा इति
 शौनकादिसंयुद्धिः ॥ १०० ॥ तेन वर्षसहस्रकालेन ॥ १०१ ॥

टी. अ.

७२

॥१४३॥

॥ २ ॥ त्रिपुरमेकीभावं मेलनं गते च परं समुपागते समीपभागे प्राप्ते सति देवतानामिन्द्रादीनां तुमुलो हर्षो बभूवत्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुण्ययोगे पुण्यनक्षत्रयोगे प्राप्तेपी
त्यनेन जये तस्यातिश्रेष्ठं सूचितम् । लीलावशं क्रीडासक्तमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मर्वज्ञः सर्वज्ञः महादेवः शिवः अथ ब्रह्मवाक्यश्रवणानंतरं विरूपाक्षो

तस्मिंस्थिते महादेवे रुद्रे विततकामुर्के ॥ पुराणि तेन कालेन जग्मुरेकत्वमाशु वै ॥ २ ॥ एकीभावं गते चैव त्रिपुरे समुपागते ॥ बभूव
तुमुलो हर्षो देवतानां महात्मनाम् ॥ ३ ॥ ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ जयेति वाचो मुमुचुः संस्तुवंतोऽमूर्तिनम् ॥ ४ ॥
अथाह भगवान्ब्रह्मा भगनेत्रनिपातनम् ॥ पुण्ययोगेपि संप्राप्ते लीलावशमुमावतिम् ॥ ५ ॥ स्थाने तव महादेव चेष्टेयं परमेश्वर ॥ पूर्वदे
वाश्च देवाश्च समांस्तव यतः प्रभो ॥ ६ ॥ तथापि देवा धर्मिष्ठाः पूर्वदेवाश्च पापिनः ॥ यतस्तस्माज्जगन्नाथ लीलां त्यक्तमिहार्हसि ॥ ७ ॥
किं रथेन ध्वजेनेश तव दग्धं पुरत्रयम् ॥ इषुणा भूतसंघैश्च विष्णुना च मया प्रभो ॥ ८ ॥ पुण्ययोगे त्वनुप्राप्ते पुरं दग्धमिहार्हसि ॥ याव
न्न यांति देवेश वियोगं तावदेव तु ॥ ९ ॥ दग्धमर्हसि शीघ्रं त्वं त्रीण्येतानि पुराणि वै ॥ अथ देवो महादेवः सर्वज्ञस्तदवैक्षत ॥ १० ॥
पुरत्रयं विरूपाक्षस्तत्क्षणाद्भस्म वै कृतम् ॥ सोमश्च भगवान्विष्णुः कालाग्निर्वायुरेव च ॥ ११ ॥ शरे व्ययस्थिताः सर्वे देवमूचुः
प्रणम्य तम् ॥ दग्धमप्यथ देवेश वीक्षणेन पुरत्रयम् ॥ १२ ॥ अस्मद्वितार्थं देवेश शरं मोक्तुमिहार्हसि ॥ अथ संमृज्य धनुषो ज्यां हसन
त्रिपुरार्दनः ॥ १३ ॥ मुमोच बाणं विप्रेन्द्रा व्याकृष्याकर्णमीश्वरः ॥ तत्क्षणात्त्रिपुरं दग्ध्वा त्रिपुरांतकरः शरः ॥ १४ ॥ देवदेवं समासाद्य
नमस्कृत्वा व्यनस्थितः ॥ रेजे पुरत्रयं दग्धं दैत्यकोटिशतैर्वृतम् ॥ १५ ॥ इषुणा तेन कल्पांते रुद्रेणैव जगन्नयम् ॥ ये पूजयन्ति तत्रापि
दैत्या रुद्रं सर्वाधवाः ॥ १६ ॥ गाणपत्यं तदा शंभोर्ययुः पूजाविधेर्बलात् ॥ न किंचिदब्रुवन्देवाः सेंद्रोपेंद्रा गणेश्वराः ॥ १७ ॥ भयादेवं
भिरीक्ष्यैव देवीं हिमवतः सुताम् ॥ दृष्ट्वा भीतं तदानीकं देवानां देवपुंगवः ॥ १८ ॥

विकृताक्षस्तत्क्षणाद्भस्म वैकृतं पुरत्रयमवैक्षतेत्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अथ सोमादिवाक्यश्रवणानंतरम् ॥ १३ ॥ त्रिपुरं दग्ध्वा पूर्वदग्धमपि निःशेषं सर्वदर्शन
विषयं संदद्या शरो देवदेवं शिवं नमस्कृत्य व्यनस्थित इत्याग्रिमेणान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ देवपुंगवः शिवः ॥ १८ ॥

लि. ५.
॥१४४॥

किंचेत्ययं द्विपाच्छोकः ॥ १९ ॥ अद्रिसुतासुतं गजाननम् ॥ १२० ॥ २१ ॥ ब्रह्मा शिवं स्तौति—प्रसीदेत्यादिना । आनंदं ब्रह्मरूपसहजानंदं ददातीत्यानंदः ॥ २२ ॥ रोदयतीति रुद्राः यमादयस्तानपि रोदयतीति रुद्ररुद्रः । यद्वा रुद्राणामज्ञानद्रावकाणामपि रुद्रोऽज्ञाननिवर्तकः तस्मै नम इत्यस्य सर्वत्रानुपगः । पंचाशत्कोटितत्संख्याकाः रुद्राः श्रुतयो यस्य तस्मै आत्मत्रयं विश्वप्राज्ञतेजसरूपं तास्मिन्नुपविशति तुरीयरूपेण तिष्ठतीति तस्मै विद्यानां तत्त्वं मुख्यकारणम् 'ईशानः सर्वविद्यानाम्' इति श्रुतेः ॥ २३ ॥ शिवाय शिवशब्दार्थ उक्तोऽहोवलरुद्रभाष्ये—'शिवो निष्कल्मषो यद्वा सच्चिदानंदलक्षणः । यद्वा निर्धर्मको यद्वा कल्याणात्मेति मन्महे' इति । अघोराष्टकं भैरवाष्टकं तस्य तत्त्वं कारणं द्वादशात्मा सूर्यः स्वरूपमस्यास्ति तस्मै ॥ २४ ॥ अष्टसु पृथिव्यादिषु काशते तदष्टकाशम् ॥ २५ ॥ अंविक्ता ब्रह्मविद्यारूपा उमा अर्धशरीरं यस्यास्तीति तस्मै धवलश्यामरक्तानां किं चेत्याह तदा देवान्प्रणेषुस्तं समंततः ॥ १९ ॥ ववंदिरे नंदिनमिदुभूषणं ववंदिरे पवंतराजसंभवाम् ॥ ववंदिरे चाद्रिसुतासुतं प्रभुं ववंदिरे देवगणा महेश्वरम् ॥ १२० ॥ तुष्टाव हृदये ब्रह्मा देवैः सह समाहितः ॥ विष्णुना च भवं देवं त्रिपुरारातिमीश्वरम् ॥ २१ ॥ श्रीपिता मह उवाच ॥ प्रसीद देवदेवेश प्रसीद परमेश्वर ॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीदानंददाय्यय ॥ २२ ॥ पंचास्य रुद्ररुद्राय पंचाशत्कोटि मूर्तये ॥ आत्मत्रयोपविष्टाय विद्यातत्त्वाय ते नमः ॥ २३ ॥ शिवाय शिवतत्त्वाय अघोराय नमोनमः ॥ अघोराष्टकतत्त्वाय द्वादशात्मस्वरूपिणे ॥ २४ ॥ विद्युत्कोटिप्रतीकाशमष्टकाशं सुशोभनम् ॥ रूपमास्थाय लोकेस्मिन् संस्थिताय शिवात्मने ॥ २५ ॥ अग्निवर्णाय रौद्राय अंविकार्धशरीरिणे ॥ धवलश्यामरक्तानां मुक्तिदायामराय च ॥ २६ ॥ ज्येष्ठाय रुद्ररूपाय सोमाय वरदाय च ॥ त्रिलोकाय त्रिदेवाय वषट्काराय वै नमः ॥ २७ ॥ मध्ये गगनरूपाय गगनस्थाय ते नमः ॥ अष्टक्षेत्राष्टरूपाय अष्टतत्त्वाय ते नमः ॥ २८ ॥ चतुर्धा च चतुर्धा च चतुर्धा संस्थिताय च ॥ पंचधा पंचधा चैव पंचमंत्रशरीरिणे ॥ २९ ॥ चतुःपष्टिप्रकाराय अकाराय नमोनमः ॥ द्वात्रिंशत्तत्त्वरूपाय उकाराय नमोनमः ॥ १३० ॥

रुद्रविष्णुब्रह्मणाम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मध्ये हृत्पुंडरीकमध्ये गगनवद्वृत्तिरूपं यस्य अष्टक्षेत्रेषु अर्कादिस्थानेषु अष्टौ रुद्रादिरूपाणि यस्य अष्टतत्त्वाय पृथिव्यादिकारणायेत्यर्थः ॥ २८ ॥ चतुर्धा चतुर्वेदरूपेण चतुर्धा चतुराश्रमरूपेण चतुर्धा चतुर्व्यूहरूपेण च संस्थितोऽवस्थित इत्यर्थः । पंचधा गगनादिपंचभूतप्रकारेण पंचधा सद्योजातादिरूपेण संस्थितायेत्यनुपगः । पंचमंत्रात्मकं सद्योजातादिरूपं शरीरं यस्यास्तीति पंचमंत्रशरीरी ॥ २९ ॥ चतुःपष्टिप्रकाराय तत्संख्याकाशिक्षोक्तवर्णरूपाय अकाराय अकाररूपायेत्यर्थः । द्वात्रिंशत्तत्त्वरूपाय तत्संख्याकमातृकाररूपाय उकाराय उकारस्वरूपायेत्यर्थः ॥ १३० ॥

दी. ५.

७२

॥१४४॥

षोडशं षोडशाब्जरूपं वा षोडशतत्त्वरूपं यदात्मरूपं तस्मै मकाराय मकारस्वरूपायेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ चतुर्धा पूर्वाक्त-अकारोकारमकारार्धमात्रात्मकनादरूपचतुःप्रकारेण संस्थिताय अकाराय प्रणवरूपायेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अष्टक्षेत्राणि पृथिव्यादीनि अष्टरूपाणि स्वरूपाणि यस्य तस्मै परात्परतरः सर्वोत्कृष्टः । तदुक्तं भगवद्गीतायां—“इन्द्रियाणि पराण्याह रिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥” इति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नव तत्संख्याकानि यान्यात्मतत्त्वानि तद्वृत्तस्तस्मै । तदुक्तं भागवते—“पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमहंकारो नमोनिलः । ज्योतिरापः क्षितिरिति तत्त्वान्युक्तानि ते नव ॥” इति । नवाष्ट सप्तदशतत्त्वरूपाः आत्मशक्तयो यस्य तस्मै अष्टसु उरःप्रभृतिस्थानेषु प्रकाशयति वर्णानिभिव्यंजयतीति अष्टप्रकाशस्तस्मै अष्टाष्टकाश्चतुःषष्टिवर्णरूपाः मूर्तयो यस्य तस्मै ॥ ३५ ॥ चतुःषष्टितत्संख्याकयोगिनीनामात्मतत्त्वः प्राणतत्त्वरूपस्तस्मै अष्टविधाय षोडशात्मस्वरूपाय मकाराय नमोनमः ॥ अष्टधात्मस्वरूपाय अर्धमात्रात्मने नमः ॥ ३१ ॥ ओंकाराय नमस्तुभ्यं चतुर्धा संस्थिताय च ॥ गगनेशाय देवाय स्वर्गेशाय नमोनमः ॥ ३२ ॥ सप्तलोकाय पातालनरकेशाय वै नमः ॥ अष्टक्षेत्राष्टरूपाय परात्परतराय च ॥ ३३ ॥ सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राय च ते नमः ॥ सहस्रपादयुक्ताय शर्वाय परमेषिने ॥ ३४ ॥ नवात्मतत्त्वरूपाय नवाष्टात्मात्मशक्तये ॥ पुनरष्टप्रकाशाय तथाष्टाष्टकमूर्तये ॥ ३५ ॥ चतुःषष्ट्यात्मतत्त्वाय पुनरष्टविधाय ते ॥ गुणाष्टकवृत्तायैव गुणिने निर्गुणाय ते ॥ ३६ ॥ मूलस्थाय नमस्तुभ्यं शाश्वतस्थानवासिने ॥ नाभिमंडलसंस्थाय हृदि निस्स्वनकारिणे ॥ ३७ ॥ कंधरे च स्थितायैव तालुं धस्थिताय च ॥ भ्रूमध्ये संस्थितायैव नादमध्ये स्थिताय च ॥ ३८ ॥ चंद्रबिंबस्थितायैव शिवाय शिवरूपिणे ॥ वह्निसोमार्करूपाय षट्त्रिंशच्छक्तिरूपिणे ॥ ३९ ॥ त्रिधा संवृत्य लोकान्वै प्रसुप्तभुजगात्मने ॥ त्रिप्रकारं स्थितायैव त्रेताग्निमयरूपिणे ॥ १४० ॥ सदाशिवाय शांताय महेशाय पिनाकिने ॥ सर्वज्ञाय शरण्याय सद्योजाताय वै नमः ॥ ४१ ॥ अघोराय नमस्तुभ्यं वामदेवाय ते नमः ॥ तत्पुरुषाय नमोस्तु ईशानाय नमोनमः ॥ ४२ ॥

मवाद्यष्टसंज्ञकायेत्यर्थः । गुणाष्टकेन वृत्तो युक्तः । तदुक्तं न्यायमुक्तावल्यां—“संख्यादिकाः पंच बुद्धिरिच्छायलोपि चेश्वरः” इति । गुणी सर्गादिकाले गुणत्रयविशिष्टस्तस्मै निर्गताः गुणाः यस्मादसौ निर्गुणः गुणकारणो वा वस्तुतो गुणशून्यः ॥ ३६ ॥ मूले मूलधारचक्रे तिष्ठतीति मूलस्थः शाश्वतस्थानं तदुपरि मंदस्थानं तत्र वसति तच्छीलस्तस्मै हृदि निःस्वनं प्राणवायुस्वनं करोति तच्छीलः ॥ ३७ ॥ कंधरे ग्रीवायाम् इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ त्रिधा त्रिप्रकारकसत्त्वादिगुणैर्लोकान्वै संवृत्य संवेष्ट्य प्रसुप्तभुजगात्मने कुंडलिनीरूपायेत्यर्थः । त्रिप्रकारं गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निरूपेण स्थितायात एव त्रेताग्निमयरूपं यस्यास्तीति तस्मै ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

लि. पु.

॥१४५॥

त्रिंशत्तत्संख्याकृतैष्वपि प्रकाशो यस्य स त्रिंशत्प्रकाशः सर्वदा प्रकाशमान इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ एकं ज्ञानरूपमक्षं ज्ञानसाधनं यस्य स एकाक्षः एकोऽद्वितीयः रुद्रो नीललोहित रूपस्तस्मै ॥ ४४-४६ ॥ नीवारशूकवदरण्यशालिसूक्ष्माग्रवदतिसूक्ष्मरूपेण योगिनां हृदि संस्थाय प्रकाशमानायेत्यर्थः । तथा च श्रुतिः—“नीवारशूकवत्तन्वी” इति ॥ ४७-४९ ॥ ध्येयं ध्यातुमर्हं ध्यानं यस्य स ध्येयध्यानः ध्येयानां ब्रह्मविष्णवादीनामपि ध्येयो ध्यातुं योग्यः ॥ १५०-५३ ॥ विभो हे व्यापक पुरत्रयं जगत्रयं चैव निरीक्षणादेव दग्धं समर्थ इति शेषः । असि च परमविक्रया देव्या सह लीलालसेन निरीक्षणादेव पुरत्रयमस्याप्यनुपगमः । क्षणेन दग्धं किल अथ सोमादिप्रार्थनानंतरं तदा दाहकाले इषुश्च मुक्त

नमस्त्रिंशत्प्रकाशाय शांतातीताय वै नमः ॥ अनंतेशाय सूक्ष्माय उत्तमाय नमोस्तु ते ॥ ४३ ॥ एकाक्षाय नमस्तुभ्यमेकरुद्राय ते नमः ॥ नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं श्रीकंठाय शिखंडिने ॥ ४४ ॥ अनन्तासनसंस्थाय अनन्तायांतकारिणे ॥ विमलाय विशालाय विमलांगाय ते नमः ॥ ४५ ॥ विमलासनसंस्थाय विमलार्थार्थरूपिणे ॥ योगपीठांतरस्थाय योगिने योगदायिने ॥ ४६ ॥ योगिनां हृदि संस्थाय सदा नीवारशूकवत् ॥ प्रत्याहाराय ते नित्यं प्रत्याहाररताय ते ॥ ४७ ॥ प्रत्याहाररतानां च प्रतिस्थानस्थिताय च ॥ धारणायै नमस्तुभ्यं धारणाभिरताय ते ॥ ४८ ॥ धारणाभ्यासयुक्तानां पुरस्तात्संस्थिताय च ॥ ध्यानाय ध्यानरूपाय ध्यानगम्याय ते नमः ॥ ४९ ॥ ध्येयाय ध्येयगम्याय ध्येयध्यानाय ते नमः ॥ ध्येयानामपि ध्येयाय नमो ध्येयतमाय ते ॥ १५० ॥ समाधानाभिगम्याय समाधानाय ते नमः ॥ समाधानरतानां तु निर्विकल्पार्थरूपिणे ॥ ५१ ॥ दग्धोद्धृतं सर्वमिदं त्वयाद्य जगत्रयं रुद्र पुरत्रयं हि ॥ कस्तोतुमिच्छेत्कथं मीदृशं त्वां स्तोष्येह तुष्टाय शिवाय तुभ्यम् ॥ ५२ ॥ भक्त्या च तुष्ट्याद्भुतदर्शनाच्च मर्त्या अमर्त्या अपि देवदेव ॥ एते गणाः सिद्धगणैः प्रणामं कुर्वति देवेश गणेश तुभ्यम् ॥ ५३ ॥ निरीक्षणादेव विभोसि दग्धं पुरत्रयं चैव जगत्रयं च ॥ लीलालसेनाविक्रया क्षणेन दग्धं किले षुश्च तदाथ मुक्तः ॥ ५४ ॥ कृतो रथश्चैषुवरश्च शुभ्रं शरासनं ते त्रिपुरक्षयाय ॥ अनेकयत्नेश्च मयाथ तुभ्यं फलं न दृष्टं सुरसिद्धसंघैः ॥ ५५ ॥ रथो रथी देववरो हरिश्च रुद्रः स्वयं शक्रपितामहौ च ॥ त्वमेव सर्वे भगवन् कथं तु स्तोष्ये ह्यतोष्यं प्रणिपत्य मूर्ध्ना ॥ ५६ ॥ अनंतपाद स्त्वमनंतबाहुरनंतमूर्धांतकरः शिवश्च ॥ अनंतमूर्तिः कथमीदृशं त्वां तोष्ये ह्यतोष्यं कथमीदृशं त्वाम् ॥ ५७ ॥

इत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अतोष्यं सर्वैरपि तोषयितुमशक्यं कथं स्तोष्ये “यतो वाचो निर्वर्तते अप्राप्य मनसा सह” इति श्रुतेः ॥ ५६ ॥ त्वमनंतपादः अनंतबाहुः अनंतमूर्धांतकरः संहारकारकश्चेदृशं हि पुनः अनंतमूर्तिरनंतशरीरः शिवः सुखरूप ईदृशमतोष्यं तोषयितुमशक्यं त्वां कथंकथं तोष्ये केनकेनापि प्रकारेण तोषयितुमसमर्थ इत्यर्थः ॥ ५७ ॥

टी. अ.

५२

॥१४५॥

लि. पु.

॥१४६॥

सूतो ब्रह्मस्तुतिफलं कथयति-य इति॥६७॥६८॥६९॥१७०॥७१॥७२॥७३॥तव वाहनत्वं वृषमादिरूपेण वाहकत्वं नित्यमीहे सततमिच्छामीत्यर्थः॥७४॥७५॥७६॥७७॥
॥७८॥७९॥ एतदध्यायफलं कथयति-त्रिपुरारेरिमित्यादिना ॥१८०-८३॥ लभेत् प्राप्नुयादित्यर्थः ॥१८४॥ दृष्ट्वैव दाहात्रिपुरस्य शंभो संस्थापिता देवगणा हि नाके ।

सूत उवाच ॥ य इमं शृणुयाद्विजोत्तमा भुवि देवं प्रणिपत्य वा पठेत् ॥ स च मुंचति पापबंधनं भवभक्त्या पुरश्चासितुः स्तवम् ॥६७॥
श्रुत्वा च भक्त्या चतुराननेन स्तुतो ह्यसंश्लेषतां निरीक्ष्य ॥ स्तवं तदा प्राह महानुभावं महाभुजो मंदरशृंगवासी ॥६८॥ शिव
उवाच ॥ स्तवेनानेन तुष्टोस्मि तव भक्त्या च पद्मज ॥ वरान् वरय भद्रं ते देवानां च यथेप्सितान् ॥६९॥ सूत उवाच ॥ ततः प्रणम्य
देवेशं भगवान्पद्मसंभवः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्राहेदं प्रीतमानसः ॥१७०॥ श्रीपितामह उवाच ॥ भगवन्देवदेवेश त्रिपुरांतक शंकर ॥
त्वयि भक्तिं परां मेऽद्य प्रसीद परमेश्वर ॥७१॥ देवानां चैव सर्वेषां त्वयि सर्वार्थदेश्वर ॥ प्रसीद भक्तियोगेन सारथ्येन च सर्वदा ॥७२॥
जनार्दनोपि भगवान्नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्राह सांबं त्रिबंधकम् ॥७३॥ वाहनत्वं तवेशान नित्यमीहे प्रसीद मे ॥
त्वयि भक्तिं च देवेश देवदेव नमोस्तु ते ॥७४॥ सामर्थ्यं च सदा मह्यं भवंतं वोढुमीश्वरम् ॥ सर्वज्ञत्वं च वरद सर्वगतं च शंकर
॥७५॥ सूत उवाच ॥ तयोः श्रुत्वा महादेवो विज्ञाति परमेश्वरः ॥ सारथ्ये वाहनत्वे च कल्पयामास वै भवः ॥७६॥ दत्त्वा तस्मै ब्रह्मणे
विष्णवे च दग्ध्वा दैत्यान्देवदेवो महात्मा ॥ सार्धं देव्या नंदिना भूतसंचरंतर्धानं कारयामास शर्वः ॥७७॥ ततस्तदा महेश्वरे गते रणाद्व्रणैः
सह ॥ सुरेश्वराः सुविस्मिता भवं प्रणम्य पार्वतीम् ॥७८॥ ययुश्च दुःखवर्जिताः स्ववाहनैर्दिवं ततः ॥ सुरेश्वरा मुनीश्वरा गणेश्वराश्च
भास्कराः ॥७९॥ त्रिपुरारेरिमं पुण्यं निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ॥ यः पठेच्छ्राद्धकाले वा दैवे कर्माणि च द्विजाः ॥१८०॥ श्रावयेद्वा द्विजान्
भक्त्या ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ मानसैर्वाचिकैः पापैस्तथा वै कायिकैः पुनः ॥८१॥ स्थूलेः सूक्ष्मैः सुसूक्ष्मैश्च महापातकसंभवैः ॥
पातकैश्च द्विजश्रेष्ठा उपपातकसंभवैः ॥८२॥ पापैश्च मुच्यते जंतुः श्रुत्वाऽध्यायमिमं शुभम् ॥ शत्रवो नाशमायांति संग्रामे विजयी
भवेत् ॥८३॥ सर्वरोगैर्न बाध्येत आपदो न स्पृशंति तम् ॥ धनमायुर्यशो विद्यां प्रभावमतुलं लभेत् ॥१८४॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
पूर्वभागे त्रिपुरदाहे ब्रह्मस्तवो नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

तथैव कामादिपुरत्रयं त्वं दग्ध्वा विभो मां कुरु पार्श्वसंस्थम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिपुरदाहे ब्रह्मस्तवो नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

टी. अ.

७२

॥ १४६ ॥

त्रित्तत्त्वतितमेध्याये देवेभ्यो ब्रह्मणोदितः ॥ लिंगार्थाविधिः सम्यक् संपाल्थ निरूपयति ॥ सूतस्त्रिपुरादाह्नितिरकथा वर्णयति-गत इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ दैत्येशः अन्ये
इत्यत्र पूर्वरूपाभावच्छादसः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सर्वस्य शिवस्य लिंगमयः लिंगप्रचुरः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पाशुपतं पशुपतिप्रोक्तं व्रतं कृत्वा ततो व्रतप्रभावात्पशुत्वं
परित्यज्य महादेवः पूजनीय इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १० ॥ व्रतप्रकारं कथयति-विशोध्येत्यादिना । पंचभूतानि गगनादीनि पंचभिः प्रणवैः समं समायुक्तैः प्राणायामैर्विशोध्ये

सूत उवाच ॥ गते महेश्वरे देवे दग्ध्वा च त्रिपुरं क्षणात् ॥ सदस्याह सुरेंद्राणां भगवान्पद्मसंभवः ॥ १ ॥ पितामह उवाच ॥ संत्यज्य देव
देवेशं लिंगमूर्तिं महेश्वरम् ॥ तारपौत्रो महातेजास्तारकस्य सुतो बली ॥ २ ॥ तारकाक्षोपि दितिजः कमलाक्षश्च वीर्यवान् ॥ विद्यु
न्माली च दैत्येशः अन्ये चापि सर्वांधवाः ॥ ३ ॥ त्यक्त्वा देवं महादेवं मायया च हरेः प्रभोः ॥ सर्वे विनष्टाः प्रध्वस्ताः स्वपुरैः पुर
संभवैः ॥ ४ ॥ तस्मात्सदा पूजनीयो लिंगमूर्तिः सदाशिवः ॥ यावत्पूजा सुरेशानां तावदेव स्थितिर्यतः ॥ ५ ॥ पूजनीयः शिवो नित्यं
श्रद्धया देवपुंगवैः ॥ सर्वलिंगमयो लोकः सर्वं लिंगे प्रतिष्ठितम् ॥ ६ ॥ तस्मात्संपूजयेल्लिंगं य इच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥ सर्वे लिंगार्चनादेव
देवा दैत्याश्च दानवाः ॥ ७ ॥ यक्षा विद्याधराः सिद्धा राक्षसाः पिशिताश्नाः ॥ पितरो मुनयश्चापि पिशाचाः किन्नरादयः ॥ ८ ॥
अर्चयित्वा लिंगमूर्तिं संसिद्धा नात्र संशयः ॥ तस्माल्लिंगं यजेन्नित्यं येन केनापि वा सुराः ॥ ९ ॥ पशवश्च वयं तस्य देवदेवस्य धीमतः ॥
पशुत्वं च परित्यज्य कृत्वा पाशुपतं ततः ॥ १० ॥ पूजनीयो महादेवो लिंगमूर्तिः सनातनः ॥ विशोध्य चैव भूतानि पंचभिः प्रणवैः
समम् ॥ ११ ॥ प्राणायामैः समायुक्तैः पंचभिः सुरपुंगवाः ॥ चतुर्भिः प्रणवैश्चैव प्राणायामपरायणैः ॥ १२ ॥ त्रिभिश्च प्रणवैर्देवाः प्राणा
यामैस्तथाविधैः ॥ द्विधा न्यस्य तथोक्तं प्राणायामपरायणः ॥ १३ ॥ ततश्चोक्तं मुञ्चार्थं प्राणापानौ नियम्य च ॥ ज्ञानामृतेन सर्वाङ्गान्या
पूर्य प्रणवेन च ॥ १४ ॥ गुणत्रयं चतुर्धाख्यमहंकारं च सुव्रताः ॥ तन्मात्राणि च भूतानि तथा बुद्धीन्द्रियाणि च ॥ १५ ॥

त्यग्रिमस्थैरन्वयः' ॥ ११ ॥ प्राणायामः परमयनं स्थानं येषां ते प्राणायामपरायणास्तैश्चतुर्भिः प्रणवैरित्यन्वयः ॥ १२ ॥ त्रिभिः प्रणवैस्तथाविधैः प्राणायामैः प्रणवयुक्तै रित्यर्थः । प्राणायामपरायणस्तत्परः तथा प्राणायामेनोकारं द्विधा न्यस्येत्यन्वयः ॥ १३ ॥ ततः पूर्वोक्तप्राणायामानंतरं प्राणापानौ नियम्योकारमुच्चार्य ज्ञानामृतेन प्रणवेन च सर्वांगान्यापूर्येत्यन्वयः ॥ १४ ॥ चतुर्धा मनोबुद्ध्यहंकारचित्तरूपचतुःप्रकारेणाख्यायते स चतुर्धौख्यस्तम् ॥ १५ ॥

लि. पु.

॥१४७॥

पुरुषं विश्वं युगलं तैजसप्राज्ञद्वयमित्यर्थः । चिदात्मानं तनुं कृत्वा चैतन्यरूपां तनुं भावयित्वा अग्निरित्यादिमंत्रैर्मस्म संस्पृशेदित्यन्वयः ॥ १६ ॥ त्रियायुषं जमदग्नेरित्यादिमंत्रैः ॥ १७ ॥ भवेन पाशमोक्षार्थं त्विदं पाशुपतं व्रतं कथितमित्यन्वयः ॥ १८ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं पाशुपतं पशुपतिप्रोक्तं व्रतं कृत्वा मया ब्रह्मणा महात्मना विष्णुना च पुरा प्रथमतः दृष्टे लिंगे लिंगाकृतौ परमेश्वरं शिवं संपूज्य वर्षमात्रेण पशवो नैव जायंत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ अस्माभिः ब्रह्मविष्णुरुद्रेः सह बाह्ये चाभ्यंतरे चैव ईश्वरं शिवमभ्यर्च्य सर्व कार्याणां कर्तव्यं कर्तव्ययोग्यतेत्यर्थः । मन्य इत्यग्निमेणान्वयः ॥ एषा पूर्वोक्ता मम विष्णोर्मुनीनां च दिव्या प्रतिज्ञा संदेहो न तस्माच्छिवं संपूजयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ १९-२१ ॥

कर्मेन्द्रियाणि संशोध्य पुरुषं युगलं तथा ॥ चिदात्मानं तनुं कृत्वा चाग्निर्मस्मेति संस्पृशेत् ॥ १६ ॥ वायुर्मस्मेति च व्योम तथांभो पृथिवी तथा ॥ त्रियायुषं त्रिसंध्यं च धूलयेद्भसितेन यः ॥ १७ ॥ स योगी सर्वतत्त्वज्ञो व्रतं पाशुपतं त्विदम् ॥ भवेन पाशमोक्षार्थं कथितं देवसत्तमाः ॥ १८ ॥ एवं पाशुपतं कृत्वा संपूज्य परमेश्वरम् ॥ लिंगे पुरा मया दृष्टे विष्णुना च महात्मना ॥ १९ ॥ पशवो नैव जायंते वर्षमात्रेण देवताः ॥ अस्माभिः सर्वकार्याणां देवमभ्यर्च्य यत्नतः ॥ २० ॥ बाह्ये चाभ्यंतरे चैव मन्ये कर्तव्यमीश्वरम् ॥ प्रतिज्ञा मम विष्णोश्च दिव्येषा सुरसत्तमाः ॥ २१ ॥ मुनीनां च न संदेहस्तस्मात्संपूजयेच्छिवम् ॥ सा हानिस्तन्महच्छिद्रं स मोहः सा च मूकता ॥ २२ ॥ यत्क्षणं वा मुहूर्तं वा शिवमेकं न चिंतयेत् ॥ भवभक्तिपरा ये च भवप्रणतचेतसः ॥ २३ ॥ भवसंस्मरणोद्युक्ता न ते दुःखस्य भाजनम् ॥ भवनानि मनोज्ञानि दिव्यमाभरणं स्त्रियः ॥ २४ ॥ धनं वा तुष्टिपर्यंतं शिवपूजाविधेः फलम् ॥ ये वाञ्छन्ति महाभोगान् राज्यं च त्रिदशा लये ॥ तेऽर्चयंतु सदा कालं लिंगमूर्तिं महेश्वरम् ॥ २५ ॥ हत्वा भित्त्वा च भूतानि दग्ध्वा सर्वमिदं जगत् ॥ २६ ॥ यजेदेकं विरूपाक्षं न पापैः स प्रलिप्यते ॥ शैलं लिंगं मदीयं हि सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा पूर्वमभ्यर्च्य रुद्रं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्देवदेवं त्रियंबकम् ॥ २८ ॥ तदाप्रभृति शक्राद्याः पूजयामासुरीश्वरम् ॥ साक्षात्पाशुपतं कृत्वा भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ २९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे ब्रह्मप्रोक्तलिंगार्चनविधिर्नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

शिवचित्तरहितक्षणदिदोषान्कथयति-सा हानिरिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ शिवभक्त्यादिमाहात्म्यं कथयति-भव इत्यादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शैलं शिलामयमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तदाप्रभृति ब्रह्मोपदेशमारभ्येत्यर्थः ॥ २९ ॥ श्रीब्रह्मप्रोक्ता वै सम्यग्विधिना महेश ते सांव ॥ पाशुपतव्रतयुक्ता लिंगार्चा मे सदा भूयात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां ब्रह्मप्रोक्तलिंगार्चनविधिर्नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

टी. अ.

७३

॥१४७॥

चतुःसप्ततिकेऽध्याये देवलिंगानि च पृथक् । लिंगभेदाः निरुद्धयन्ते । लिंगस्थानात्तत्तलम् ॥ स्तुतौ देवमां पृथङ्लिंगाणि कथयति—लिंगानीत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ कांतिकं रंगमयं वा
 चंद्रकांतमयमित्यर्थः । आरकूटमयं पैतलम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रैलोक्यं त्रिविधलोहमयम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ लक्ष्मीवृक्षमयं विल्ववृक्षमयमित्यर्थः ॥ ८ ॥ गंधलिंगं सुगंधद्रव्यलिंग
 सूत उवाच ॥ लिंगानि कल्पयित्वैवं स्वाधिकारानुरूपतः ॥ विश्वकर्मा ददौ तेषां नियोगाद्ब्रह्मणः प्रभोः ॥ १ ॥ इन्द्रनीलमयं लिंगं विष्णुना
 पूजितं सदा ॥ पद्मरागमयं शक्रो हैमं विश्रवसः सुतः ॥ २ ॥ विश्वेदेवास्तथा रौप्यं वसवः कांतिकं शुभम् ॥ आरकूटमयं वायुरश्विनौ
 पार्थिवं सदा ॥ ३ ॥ स्फाटिकं वरुणो राजा आदित्यास्ताम्रनिर्मितम् ॥ मौक्तिकं सोमराड् धीमांस्तथा लिंगमनुत्तमम् ॥ ४ ॥ अनंताद्या
 महानागाः प्रवालकमयं शुभम् ॥ दैत्या ह्ययोमयं लिंगं राक्षसाश्च महात्मनः ॥ ५ ॥ त्रैलोक्यं गुह्यकाश्च सर्वलोहमयं गणाः ॥ चामुंडा
 सैकतं साक्षान्मातरश्च द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥ दारुजं नैऋतिर्भक्त्या यमो मारकतं शुभम् ॥ नीलाद्याश्च तथा रुद्राः शुद्धं भस्ममयं
 शुभम् ॥ ७ ॥ लक्ष्मीवृक्षमयं लक्ष्मीगुहो वै गोमयात्मकम् ॥ मुनयो मुनिशार्दूलः कुशाग्रमयमुत्तमम् ॥ ८ ॥ वामाद्याः पुष्पलिंगं तु
 गंधलिंगं मनोन्मनी ॥ सरस्वती च रत्नेन कृतं रुद्रस्य वाम्भसा ॥ ९ ॥ दुर्गा हैमं महादेवं सवेदिकमनुत्तमम् ॥ उग्रा पिष्टमयं सर्वे मंत्रा
 ह्याज्यमयं शुभम् ॥ १० ॥ वेदाः सर्वे दधिमयं पिशाचाः सीसनिर्मितम् ॥ लेभिरे च यथायोग्यं प्रसादाद्ब्रह्मणः पदम् ॥ ११ ॥ बहुनात्र
 किमुक्तेन चराचरमिदं जगत् ॥ शिवलिंगं समभ्यर्च्य स्थितमत्र न संशयः ॥ १२ ॥ पद्भिर्धं लिंगमित्याहुर्द्रव्याणां च प्रभेदतः ॥ तेषां
 भेदाश्चतुर्थ्युक्तचत्वारिंशदिति स्मृताः ॥ १३ ॥ शैलजं प्रथमं प्रोक्तं तद्धि साक्षाच्चतुर्विधम् ॥ द्वितीयं रत्नजं तच्च सप्तधा मुनिसत्तमाः ॥ १४ ॥
 तृतीयं धातुजं लिंगमष्टधा परमेष्ठिनः ॥ तुरीयं दारुजं लिंगं तत्तु षोडशधोच्यते ॥ १५ ॥ मृन्मयं पंचमं लिंगं द्विधा भिन्नं द्विजोत्तमाः ॥
 षष्ठं तु क्षणिकं लिंगं सप्तधा परिकीर्तितम् ॥ १६ ॥ श्रीप्रद रत्नजं लिंगं शैलजं सर्वसिद्धिदम् ॥ धातुजं धनदं साक्षाद्धारुजं भोगसिद्धि
 दम् ॥ १७ ॥ मृन्मयं चैव विप्रेन्द्राः सर्वसिद्धिकरं शुभम् ॥ शैलजं चोत्तमं प्रोक्तं मध्यमं चैव धातुजम् ॥ १८ ॥ बहुधा लिंगभेदाश्च नव
 चैव समासतः ॥ मूले ब्रह्मा तथा मध्ये विष्णुस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ १९ ॥
 मित्यर्थः ॥ १९ ॥ १० ॥ सर्वे विष्ण्वादयः ब्रह्मप्रसादाद्ब्रह्मणोक्तलिंगार्चनाद्यथायोग्यं पदं लेभिरे इत्यन्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्षणिकं रंगवल्ल्यादिनिर्मितम् ॥ १६-१९ ॥

लि. पु.

॥ १४८ ॥

रुद्रोपरीति संधिरार्षः । त्रिमया ब्रह्मविष्णुरुद्रमया ॥ २० ॥ तथा वेधेत्यर्थः ॥ २१ ॥ भक्त्या आस्थाप्य संपूज्य शुभं फलं भवतीति शेषः । मृन्मयं क्षणिकमेव त्यक्त्वा सकल चंद्रकलादिचिह्नयुक्तं वपुः वाणलिंगादि स्थापयेत्सः सुरेंद्रो देवेंद्रः अंभोजगर्भो ब्रह्मा तदाद्यैः स्तूयमानो देवदुंदुभिनिःस्वनैः सह क्रमात्स्वेन तेजसा भूरादिलोकान् समाक्रम्य स्वायतासिना स्वार्धनिखट्वेन ब्रह्मांडमुद्रिद्य निर्विशंकया निर्गच्छेदिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ लिंगस्थापकस्योर्ध्वगतिमुक्त्वा जीवतोपि माहात्म्यं कथयति—विधिनेत्यादिना ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वेषां योगिभिन्नमर्त्यानां विभोः शिवस्य सकलं सगुणं वपुरेव भावनायोग्यं निष्कलं निर्गुणं योगिनां चित्तवृत्तिनिरोधवता

रुद्रोपरि महादेवः प्रणवाख्यः सदाशिवः ॥ लिंगवेदी महादेवी त्रिगुणा त्रिमयाविका ॥ २० ॥ तथा च पूजयेद्यस्तु देवी देवश्च पूजितौ ॥ शैलजं रत्नजं वापि धातुजं वापि दारुजम् ॥ २१ ॥ मृन्मयं क्षणिकं वापि भक्त्या स्थाप्य फलं शुभम् ॥ सुरेंद्रांभोजगर्भाग्रियमांबुपधने श्वरैः ॥ २२ ॥ सिद्धविद्याधराहीन्द्रैर्यक्षदानवकिन्नरैः ॥ स्तूयमानः सुपुण्यात्मा देवदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ २३ ॥ भूर्भुवःस्वर्महर्लोकान्क्रमाद्वै जनतः परम् ॥ तपः सत्यं पराक्रम्य भासयन् स्वेन तेजसा ॥ २४ ॥ लिंगस्थापनसन्मार्गनिहितस्वायतासिना ॥ आशु ब्रह्मांडमुद्रिद्य निर्गच्छेन्निर्विशंकया ॥ २५ ॥ शैलजं रत्नजं वापि धातुजं वापि दारुजम् ॥ मृन्मयं क्षणिकं त्यक्त्वा स्थापयेत्सकलं वपुः ॥ २६ ॥ विधिना चैव कृत्वा तु स्कंदोमासहितं शुभम् ॥ कुंदगोक्षीरसंकाशं लिंगं यः स्थापयेन्नरः ॥ २७ ॥ नृणां तनुं समास्थाय स्थितो रुद्रो न संशयः ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्तस्य लभंते निर्वृतिं नराः ॥ २८ ॥ तस्य पुण्यं मया वक्तुं सम्यग्युगशतैरपि ॥ शक्यते नैव विप्रैदास्तस्माद्वै स्थापये तथा ॥ २९ ॥ सर्वेषामेव मर्त्यानां विभोर्दिव्यं वपुः शुभम् ॥ सकलं भावनायोग्यं योगिनामेव निष्कलम् ॥ ३० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवलिंगभेदसंस्थापनादिवर्णनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ऋषय उचुः ॥ निष्कलो निर्मलो नित्यः सकलत्वं कथं गतः ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं यथा पूर्वं यथा श्रुतम् ॥ १ ॥

मेवेत्यन्वयः ॥ ३० ॥ महेशलिंगपूजने तथैव सन्निवेशने । सदास्तु सक्तमानसं ममानिशं जगत्पते ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोपिण्यां टीकायां शिवलिंगभेदसंस्थापनादिवर्णनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ पंचसप्ततिकेऽध्याये वास्तवो निर्गुणः शिवः । उमायुतो योगगम्यः पडस्रादौ निरूप्यते ॥ ऋषयः शौनकादयः सूतमपृच्छन् निष्कलोति । नित्योऽक्षरः निर्मलो मायाविकारशून्यः निष्कलो निर्गुणः शिवः सकलत्वं सगुणरूपत्वं कथं गतस्त्वयेति शेषः । पूर्वं यथा श्रुतं तथास्माकं वक्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ १ ॥

टी. अ.

७५

॥ १४८ ॥

सूतः प्रथमतोऽन्यमतानि प्रदर्श्य गुरुप्रकाशकमित्यनेन व्यासमतमेव ब्रुवन्नाह—परमार्थेत्यादिना । प्रणवरूपिणमोकारूपमित्यर्थः । श्रुतिशिरस्युपनिषद्भागे अत्र श्रुत्वा विज्ञानं शास्त्रीयज्ञानरूपमुच्यते इत्यन्वयः ॥ २ ॥ अन्ये शब्दादिविषयं ज्ञानं ज्ञानमिव ज्ञानमित्यभिधीयते अपरं तत्र भ्रातिरहितं प्रमात्मकं ज्ञानमुच्यते इत्यनुपगमः ॥ ३ ॥ व्यासमतं कथयति—यदिति । गुरुर्ब्रह्मविदा शिव एव प्रकाशको यस्य तद्गुरुप्रकाशकमित्यर्थः ॥ ४ ॥ उभाभ्यां ज्ञानप्रसादाभ्यां योगी मुच्यते तत्र मुक्तौ आनन्दमयः आनन्दरूपो भवेदित्यन्वयः । तथाच सूत्रम् 'आनन्दमयोऽभ्यासात्' इति ॥ ५ ॥ ईशेनेति शेषः । स्वेच्छयैव कल्पनाकल्पितं मायाविरचितं रूपं हृदि संहृत्य विचार्य कर्मणा विधिचोदितनिष्कामकर्मणा तस्य

सूत उवाच ॥ परमार्थविदः केचिद्विदुः प्रणवरूपिणम् ॥ विज्ञानमिति विप्रेन्द्राः श्रुत्वा श्रुतिशिरस्यजम् ॥ २ ॥ शब्दादिविषयं ज्ञानं ज्ञानमित्यभिधीयते ॥ तज्ज्ञानं भ्रातिरहितमित्यन्ये नेति चापरे ॥ ३ ॥ यज्ज्ञानं निर्मलं शुद्धं निर्विकल्पं निराश्रयम् ॥ गुरुप्रकाशकं ज्ञानमित्यन्ये मुनयो द्विजाः ॥ ४ ॥ ज्ञानेनैव भवेन्मुक्तिः प्रसादो ज्ञानसिद्धये ॥ उभाभ्यां मुच्यते योगी तत्रानन्दमयो भवेत् ॥ ५ ॥ वदन्ति मुनयः केचित्कर्मणा तस्य संगतिम् ॥ कल्पनाकल्पितं रूपं संहृत्य स्वेच्छयैव हि ॥ ६ ॥ द्यौर्मूर्धा तु विभोस्तस्य खं नाभिः परमेष्ठिनः ॥ सोमसूर्याग्रयो नेत्रं दिशः श्रोत्रं महात्मनः ॥ ७ ॥ चरणौ चैव पातालं समुद्रस्तस्य चांबरम् ॥ देवास्तस्य भुजाः सर्वे नक्षत्राणि च भूषणम् ॥ ८ ॥ प्रकृतिस्तस्य पत्नी च पुरुषो लिंगमुच्यते ॥ वक्राद्वै ब्राह्मणाः सर्वे ब्रह्मा च भगवान्प्रभुः ॥ ९ ॥ इन्द्रोऽपेन्द्रो भुजाभ्यां तु क्षत्रियाश्च महात्मनः ॥ वैश्याश्चोरुप्रदेशात्तु शूद्राः पादात्पिनाकिनः ॥ १० ॥ पुष्करावर्तकाद्यास्तु केशास्तस्य प्रकीर्तिताः ॥ वायवो घ्राणजास्तस्य गतिः श्रौतं स्मृतिस्तथा ॥ ११ ॥ अथानेनैव कर्मात्मा प्रकृतेस्तु प्रवर्तकः ॥ पुंसां तु पुरुषः श्रीमान् ज्ञानगम्यो न चान्यथा ॥ १२ ॥ कर्मयज्ञसहस्रेभ्यस्तपोयज्ञो विशिष्यते ॥ तपोयज्ञसहस्रेभ्यो जपयज्ञो विशिष्यते ॥ १३ ॥ जपयज्ञसहस्रेभ्यो ध्यानयज्ञो विशिष्यते ॥ ध्यानयज्ञात्परो नास्ति ध्यानं ज्ञानस्य साधनम् ॥ १४ ॥

ज्ञानस्य संगतिं प्राप्तिं केचिन्मुनयो वदन्तीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ पूर्वोक्तरूपं कथयति—द्यौर्मूर्धेत्यादिना । द्यौः स्वर्गः खं क्षेत्ररूपो भूलोकः “खमिन्द्रिये सुखे स्वर्गे शून्ये विंदौ विहायसि । पुरे संगे दिने क्षेत्रे” इति विश्वः ॥ ७ ॥ ८ ॥ लिंगं प्रजननमित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पुष्करावर्तकास्तत्संज्ञकमेवाः श्रौतं श्रुत्युक्तं कर्म स्मृतिः स्मृत्युदितं कर्म ॥ ११ ॥ अथ सर्गादि काले अनेन पूर्वोक्तेनैव कर्मात्मा कर्मप्रवर्तकः प्रकृतेः प्रवर्तकः प्रेरकः पुरुषो विराट् श्रीमान्पुंसां ज्ञानगम्यो विचारदृश्योऽन्यथा न इन्द्रियप्रत्यक्षाविषय इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

लि. पु.

॥१४९॥

सन्निहितः प्रत्यक्ष इत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ध्यानिनां सदा सन्निधिः शिवसान्निध्यमेव मुख्यमिति शेषः । क्रियादि विचारतः नास्तीत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ २२ ॥ असतामज्ञानिनां भावनार्थाय स्थूलविग्रहः पार्थिवादिर्लिंगरूपमन्यथा विचारतो नेत्यन्वयः । निष्कलः सकलश्चेति सर्वं शिवमयं ततः अर्थो मोक्षारूपोऽपि
 विचारतः नास्तीत्यन्वयः । तदुक्तं भागवतैकादशस्कन्धे “बंधस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बंधनम्” इति ॥ २३ ॥ एकमपि व्योम शरावं प्रति दृष्टं भिन्नं भाति तथा
 यदा समरसे निष्ठो योगी ध्यानेन पश्यति ॥ ध्यानयज्ञरतस्यास्य तदा सन्निहितः शिवः ॥ १५ ॥ नास्ति विज्ञानिनां शौचं प्रायश्चित्तादि
 चोदना ॥ विशुद्धा विद्यया सर्वे ब्रह्मविद्याविदो जनाः ॥ १६ ॥ नास्ति क्रिया च लोकेषु सुखं दुःखं विचारतः ॥ धर्माधर्मौ जपो होमो
 ध्यानिनां सन्निधिः सदा ॥ १७ ॥ परानंदात्मकं लिंगं विशुद्धं शिवमक्षरम् ॥ निष्कलं सर्वगं ज्ञेयं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥ १८ ॥
 लिंगं तु द्विविधं प्राहुर्बाह्यमाभ्यन्तरं द्विजाः ॥ बाह्यं स्थूलं सुनिश्चेष्टाः सूक्ष्ममाभ्यन्तरं द्विजाः ॥ १९ ॥ कर्मयज्ञरताः स्थूलाः स्थूललिंगार्चने
 रताः ॥ असतां भावनार्थाय नान्यथा स्थूलविग्रहः ॥ २० ॥ आध्यात्मिकं च यल्लिंगं प्रत्यक्षं यस्य नो भवेत् ॥ असौ मूढो बहिः सर्वं
 कल्पयित्वैव नान्यथा ॥ २१ ॥ ज्ञानिनां सूक्ष्मममलं भवेत्प्रत्यक्षमव्ययम् ॥ यथा स्थूलमयुक्तानां मृत्काष्ठान्यैः प्रकल्पितम् ॥ २२ ॥ अर्थो
 विचारतो नास्तीत्यन्ये तत्त्वार्थवेदिनः ॥ निष्कलः सकलश्चेति सर्वं शिवमयं ततः ॥ २३ ॥ व्योमैकमपि दृष्टं हि शरावं प्रति सुव्रताः ॥
 पृथक्त्वं चापृथक्त्वं च शंकरस्येति चापरे ॥ २४ ॥ प्रत्ययार्थं हि जगतामेकस्थोऽपि दिवाकरः ॥ एकोऽपि बहुधा दृष्टो जलाधारेषु सुव्रताः ॥ २५ ॥
 जंतवो दिवि भूमा च सर्वे वै पांचभौतिकाः ॥ तथापि बहुला दृष्टा जातिव्यक्तिविभेदतः ॥ २६ ॥ दृश्यते श्रूयते यद्यत्तत्तद्विद्धि शिवात्मकम् ॥
 भेदो जनानां लोकेस्मिन्प्रतिभासो विचारतः ॥ २७ ॥ स्वप्ने च विपुलान् भोगान् भुक्त्वा मर्त्यः सुखी भवेत् ॥ दुःखी च भोगं दुःखं च
 नानुभूतं विचारतः ॥ २८ ॥ एवमाहुस्तथान्ये च सर्वे वेदार्थतत्त्वगाः ॥ हृदि संसारिणां साक्षात्सकलः परमेश्वरः ॥ २९ ॥ योगिनां
 निष्कलो देवो ज्ञानिनां च जगन्मयः ॥ त्रिविधं परमेशस्य वपुर्लोके प्रशस्यते ॥ ३० ॥

शंकरस्य पृथक्त्वं चापृथक्त्वं अपरे ऊचुरित्यनुषंगः ॥ २४ ॥ पूर्वोक्तान्यदृष्टान्ती कथयति-प्रत्ययार्थमित्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ एवं स्वप्नवत् बंधमोक्षा
 वप्यन्ये वेदार्थतत्त्वगा आहु रित्यन्वयः । सकलः सगुण इत्यर्थः ॥ २९ ॥ निष्कलः निर्गुणो जगन्मयो विश्वरूपः प्रशस्यते पूज्यत इत्यर्थः ॥ ३० ॥

टी. अ.

७५

॥१४९॥

॥ ३१ ॥ केचिज्ज्ञानिनः सदा सर्वकालं सकलनिष्कलं द्रष्टुमेदात्सगुणनिर्गुणरूपं मुहुर्निरंतरं केचियोगिनः हृदये सर्वज्ञं निष्कलं केचित्संसारवर्तिनो मुनयः सदा सर्वकालं सकलं सगुणं शिवलिङ्गे विभावसौ अर्चयन्तीत्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ३२ ॥ सदाशः ससुता नराः मुह्यन्त्याः एव सगुणरूपमिव अर्चयन्ति पूजयन्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ शिवदेव्योरभेदं कथयति ययेति ॥ ३४ ॥ देहे स्वशरीरे बाह्ये मंडलादौ चतुष्कोणादिषदस्थानेषु यजन्ति पूजयन्तीत्यर्थः । अजपाजपविधाने एतत्स्थानान्युक्तानि तत्र चतुष्कोणं मूलाधारे पददलं स्वाधिष्ठाने दशारं मूर्ध्नि तदेव सहस्रारमुच्यते द्वादशारं हृदये षोडशारं कंठे त्रिरस्रं भ्रूमध्ये ज्ञेयानि ॥ ३५ ॥ निर्गुणः शिवः कथं केन हेतुना सकलत्वं गत इति ऋषिप्रश्नोत्तरं कथयति—स इति । सदसद्यत्तिवर्जितः निर्गुणः स शिवः संतारणार्थं लोकोद्धारार्थं प्रभुर्निग्रहानुग्रहसमर्थः स्वेच्छया स्वकीयेच्छारूपया देव्या सार्धं साक्षाद्विग्रहमास्थाय

निष्कलं प्रथमं चैकं ततः सकलनिष्कलम् ॥ तृतीयं सकलं चैव नान्यथेति द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥ अर्चयन्ति मुहुः केचित्सदा सकलनिष्कलम् ॥ सर्वज्ञं हृदये केचिच्छिवलिङ्गे विभावसौ ॥ ३२ ॥ सकलं मुनयः केचित्सदा संसारवर्तिनः ॥ एवमभ्यर्चयन्त्येव सदाशः ससुता नराः ॥ ३३ ॥ यथा शिवस्तथा देवी यथा देवी तथा शिवः ॥ तस्मादभेदमुद्रयैव सप्तविंशत्प्रभेदतः ॥ ३४ ॥ यजन्ति देहे बाह्ये च चतुष्कोणे षडस्रके ॥ दशारे द्वादशारे च षोडशारे त्रिरस्रके ॥ ३५ ॥ स स्वेच्छया शिवः साक्षादेव्या सार्धं स्थितः प्रभुः ॥ संतारणार्थं च शिवः सदसद्यत्तिवर्जितः ॥ ३६ ॥ तमेकमाहुर्द्विगुणं च केचित्केचित्तमाहुस्त्रिगुणात्मकं च ॥ ऊचुस्तथा तं च शिवं तथान्ये संसारिणं वेदविदो वदन्ति ॥ ३७ ॥ भक्त्या च योगेन शुभेन युक्ता विप्राः सदा धर्मरता विशिष्टाः ॥ यजन्ति योगेशमशेषमूर्तिं षडस्रमध्ये भगवंतमेव ॥ ३८ ॥ ये तत्र पश्यन्ति शिवं त्रिरस्रे त्रितत्त्वमध्ये त्रिगुणं त्रियक्षम् ॥ ते यांति चैनं न च योगिनोऽन्येतया च देव्या पुरुषं पुराणम् ॥ ३९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे शिवाद्वैतकथनं नाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

स्थितः इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ एकमद्वितीयं तं धृतस्वेच्छाविग्रहं शिवं द्विगुणं प्रकृतिपुरुषरूपं केचिदन्ये त्रिगुणं ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपमूत्रुः वेदविदः संसारिणं जगज्जनकं वदन्तीत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ धर्मरताः विशिष्टा विप्राः भक्त्या शुभेन योगेन च भगवंतं शिवमेव षडस्रमध्ये यजन्तीत्यनेन विप्राणां शिवाराधनमेव मुख्यं बोधितम् ॥ ३८ ॥ तत्र भ्रूमध्यस्थाने त्रिरस्रे देव्या सह शिवं ये पश्यन्ति ते एनं यांति सायुज्यं प्राप्नुवन्ति अन्ये योगिनो न यांति न मुच्यन्तीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ श्रीशंकर तद रूपं योगिव्ययं विमोचकं साक्षात् । दर्शय शिवया युक्तं त्रिरस्रमध्ये ममाखिलस्वामिन् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां शिवाद्वैतकथनं नाम पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

लि. पु.
॥१५०॥

लैंगे पदसप्ततितमे ह्यनेकाच्छिवविग्रहान् । लीलाधृतान्प्रतिष्ठाप्य फलं सम्यङ्निरूप्यते ॥ सूतः शिवलीलाविग्रहप्रतिष्ठाफलं कथयति—अत इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ स्कंदोमासहितशिवस्थापनफलमुक्त्वा प्रतिष्ठापनोत्तरमहापूजाफलं कथयति—स्कंदोमेत्यादिना । यथाश्रुतं व्यासकथितमित्यर्थः ॥ ३—९ ॥ पंचविंशतिकं पुरुषं जीवमित्यर्थः । बुद्धिदेशतः

॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि स्वेच्छाविग्रहसंभवम् ॥ प्रतिष्ठायाः फलं सर्वं सर्वलोकहिताय वै ॥ १ ॥ स्कंदोमासहितं देवमासीनं परमासने ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २ ॥ स्कंदोमासहितं देवं संपूज्य विधिना सकृत् ॥ यत्फलं लभते मर्त्यं स्तद्वदामि यथाश्रुतम् ॥ ३ ॥ सूर्यकोटिप्रतिकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ रुद्रकन्यासमाकर्णैर्गणनाट्यसमन्वितैः ॥ ४ ॥ शिववत्क्रीडते योगी यावदाभूतसंप्लवम् ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान् विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ५ ॥ औमं कौमारमैशानं वैष्णवं ब्राह्ममेव च ॥ प्राजापत्यं महातेजा जनलोकं महस्तथा ॥ ६ ॥ ऐंद्रमासाद्य चैद्रवं कृत्वा वर्षायुतं पुनः ॥ भुक्त्वा चैव भुवलोके भोगान् दिव्यान् सुशोभनान् ॥ ७ ॥ मेरुमासाद्य देवानां भवनेषु प्रमोदते ॥ एकपादं चतुर्बाहुं त्रिनेत्रं शूलसंयुतम् ॥ ८ ॥ सृष्ट्वा स्थितं हरिं वामे दक्षिणे चतुराननम् ॥ अष्टाविंशतिरुद्राणां कोटिः सर्वांगमुप्रभम् ॥ ९ ॥ पंचविंशतिकं साक्षात्पुरुषं हृदयात्तथा ॥ प्रकृतिं वामतश्चैव बुद्धिं वै बुद्धिदेशतः ॥ १० ॥ अहंकारमहंकारात्तन्मात्राणि तु तत्र वै ॥ इंद्रियाणीन्द्रियादेव लीलया परमेश्वरम् ॥ ११ ॥ पृथिवीं पादमूलाल्लुगुह्यदेशाज्जलं तथा ॥ नाभिदेशात्तथा वह्निं हृदयाद्भास्करं तथा ॥ १२ ॥ कंठात्सोमं तथात्मानं भूमध्यान्मस्तकादिवम् ॥ सृष्ट्वैव संस्थितं साक्षाज्जगत्सर्वं चराचरम् ॥ १३ ॥ सर्वज्ञं सर्वगं देवं कृत्वा विद्याविधानतः ॥ प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ त्रिपादं सप्तहस्तं च चतुःशृंगं द्विशीर्षकम् ॥ कृत्वा यज्ञेशमीशानं विष्णुलोके महीयते ॥ १५ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्कल्पलक्षं सुखी नरः ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्सर्वयज्ञांतगो भवेत् ॥ १६ ॥ वृषारूढं तु यः कुर्यात्सोमं सोमार्धभूषणम् ॥ हयमेधायुतं कृत्वा यत्पुण्यं तदवाप्य सः ॥ १७ ॥ कांचनेन विमानेन किंकिणीजालमालिना ॥ गत्वा शिवपुरं दिव्यं तत्रैव स विमुच्यते ॥ १८ ॥

हृदयादित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आत्मानं रुद्रमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यज्ञेशमन्निरूपमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

टी. अ.

७६

॥१५०॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सहस्रबाहुं शैलजासहितं नृत्यतं देवेशं वा चतुर्बाहुं शैलजासहितं प्रतिष्ठाप्य समफलत्वादिप्रे एकफलकयनं बोध्यम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इमेन्द्रं गजामुरं दारयतीति इमेन्द्रदारकस्तम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पुंडरीकाजिनं व्याघ्रावरं “ व्याघ्रे तु पुंडरीको ना ” इत्यमरः । कंबुकं

नंदिना सहितं देवं सांबं सर्वगणैर्वृतम् ॥ कृत्वा यत्फलमाप्नोति वक्ष्ये तद्वै यथाश्रुतम् ॥ १९ ॥ सूर्यमंडलसंकाशैर्विमानैर्वृषसंयुतैः ॥ अप्सरो
गणसंकीर्णैर्देवदानवदुर्लभैः ॥ २० ॥ नृत्याद्भिरप्सरःसंघैः सर्वतः सर्वशोभितैः ॥ गत्वा शिवपुरं दिव्यं गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २१ ॥ नृत्यतं
देवदेवेशं शैलजासहितं प्रभुम् ॥ सहस्रबाहुं सर्वज्ञं चतुर्बाहुमथापि वा ॥ २२ ॥ भृग्व्याघ्रैर्भूतसंघैश्च संवृतं परमेश्वरम् ॥ शैलजासहितं साक्षा
दृषभध्वजमीश्वरम् ॥ २३ ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुसोमाद्यैः सदा सर्वैर्नमस्कृतम् ॥ मातृभिर्मुनिभिश्चैव संवृतं परमेश्वरम् ॥ २४ ॥ कृत्वा भक्त्या
प्रतिष्ठाप्य यत्फलं तद्वदाम्यहम् ॥ सर्वयज्ञतपोदानतीर्थदेवेषु यत् फलम् ॥ २५ ॥ तत्फलं कोटिगुणितं लब्ध्वा याति शिवं पदम् ॥ तत्र
भुक्त्वा महाभोगान् यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २६ ॥ सृष्ट्यंतरे पुनः प्राप्ते मानवं पदमाप्नुयात् ॥ नम्रं चतुर्भुजं श्वेतं त्रिनेत्रं सर्पमेखलम् ॥ २७ ॥
कपालहस्तं देवेशं कृष्णकुंचितमूर्धजम् ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २८ ॥ इमेन्द्रदारकं देवं सांबं सिद्धार्थदं प्रभुम् ॥
सुधूम्रवर्णं रक्ताक्षं त्रिनेत्रं चंद्रभूषणम् ॥ २९ ॥ काकपक्षधरं मूर्ध्ना नागटंकधरं हरम् ॥ सिंहाजिनोत्तरीयं च मृगचर्मावरं प्रभुम् ॥ ३० ॥
तीक्ष्णदंष्ट्रं गदाहस्तं कपालोद्यतपाणिनम् ॥ हुंफट्कारे महाशब्दशब्दिताखिलदिदुःखम् ॥ ३१ ॥ पुंडरीकाजिनं दोभ्यां बिभ्रंतं कंबुकं
तथा ॥ हस्तं च नदंतं च पिबंतं कृष्णसागरम् ॥ ३२ ॥ नृत्यतं भूतसंघैश्च गणसंघैस्त्वलंकृतम् ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य यथाविभव
विस्तरम् ॥ ३३ ॥ सर्वविघ्नानतिक्रम्य शिवलोके महीयते ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान् यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३४ ॥ ज्ञानं विचारतो लब्ध्वा
रुद्रेभ्यस्तत्र मुच्यते ॥ अर्धनारीश्वरं देवं चतुर्भुजमनुत्तमम् ॥ ३५ ॥ वरदाभयहस्तं च शूलपद्मधरं प्रभुम् ॥ स्त्रीपुंभावेन संस्थानं सर्वा
भरणभूषितम् ॥ ३६ ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवलोके महीयते ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्निमादिगुणैर्युतः ॥ ३७ ॥

कर्मण्डलं कृष्णसागरं तमःसमुद्रं वा कृष्णसागरं क्षीरसमुद्रमित्यर्थः । इयं कथा ‘ क्षीरोदं पूर्ववच्चक्रे ’ इत्यनेन एकोनत्रिंशो उक्ता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

लि. पु.

॥१५१॥

लकुलीश्वरं तत्संज्ञकपूर्वोक्तकार्यावतारम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कृतमुद्रस्य ध्यानमुद्रायुक्तस्येत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विष्णोः कलेवरं नृसिंहचर्म परमेष्ठिनः शिवस्य विग्रहमिति शेषः । कृत्वा प्रतिष्ठाप्य मुच्यते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ४३ ॥ अष्टाक्षरमंत्रं तन्माहात्म्यं तत्पूजनफलं च कथयति—ओं नम इत्यादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

आचंद्रतारकं ज्ञानं ततो लब्ध्वा विमुच्यते ॥ यः कुर्यादेवदेवेशं सर्वज्ञं लकुलीश्वरम् ॥ ३८ ॥ वृत्तं शिष्यप्रशिष्यैश्च व्याख्यानोद्यतपाणि नम् ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवलोकं स गच्छति ॥ ३९ ॥ भुक्त्वा तु विपुलांस्तत्र भोगान् युगशतं नरः ॥ ज्ञानयोगं समासाद्य तत्रैव च विमुच्यते ॥ ४० ॥ पूर्वदेवामराणां च यत्स्थानं सकलेप्सितम् ॥ कृतमुद्रस्य देवस्य चिताभस्मानुलेपिनः ॥ ४१ ॥ त्रिपुंड्रधारिणस्तेषां शिरोमालाधरस्य च ॥ ब्रह्मणः केशकनैकमुपवीतं च बिभ्रतः ॥ ४२ ॥ बिभ्रतो वामहस्तेन कपालं ब्रह्मणो वरम् ॥ विष्णोः कलेवरं चैव बिभ्रतः परमेष्ठिनः ॥ ४३ ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य मुच्यते भवसागरात् ॥ ओं नमो नीलकंठाय इति पुण्याक्षराष्टकम् ॥ ४४ ॥ मंत्रमाह सकृद्वा यः पातकैः स विमुच्यते ॥ मंत्रेणानेन गंधाद्यैर्भक्त्या वित्तानुसारतः ॥ ४५ ॥ संपूज्य देवदेवेशं शिवलोके महीयते ॥ जालंधरांतकं देवं सुदर्शनधरं प्रभुम् ॥ ४६ ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य द्विधाभूतं जलंधरम् ॥ प्रयाति शिवसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥ सुदर्शनप्रदं देवं साक्षात्पूर्वोक्तलक्षणम् ॥ अर्चमानेन देवेन चार्चितं नेत्रपूजया ॥ ४८ ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवलोके महीयते ॥ तिष्ठतोऽथ निकुंभस्य पृष्ठतश्चरणांबुजम् ॥ ४९ ॥ वामेतरं सुविन्यस्य वामे चालिग्य चाद्रिजाम् ॥ शूलग्रे कूर्परं स्थाप्य किंकिणीकृतपन्नगम् ॥ ५० ॥ संप्रेक्ष्य चांधकं पार्श्वे कृतांजलिपुटं स्थितम् ॥ रूपं कृत्वा यथान्यायं शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥ यः कुर्यादेवदेवेशं त्रिपुरांतकमीश्वरम् ॥ धनुर्बाणसमायुक्तं सोमं सोमार्धभूषणम् ॥ ५२ ॥ रथे सुसंस्थितं देवं चतुराननसारथिम् ॥ तदाकारतया सोऽपि गत्वा शिवपुरं सुखी ॥ ५३ ॥ क्रीडते नात्र संदेहो द्वितीय इव शंकरः ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्यावदिच्छा द्विजोत्तमाः ॥ ५४ ॥ ज्ञानं विचारितं लब्ध्वा तत्रैव स विमुच्यते ॥ गंगाधरं सुखासीनं चंद्रशेखरमेव च ॥ ५५ ॥

देवेन विष्णुना नेत्रपद्मेन स्वनेत्रकमलेनेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सोममुमासहितमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

टी. अ.

७६

॥१५१॥

वामोत्सर्गेविकायुतं गंगया सहितं च शिवं विनायकादीभिः प्रतिष्ठाप्यतिथौ कार्त्तिके शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ क्षेत्र
 संरक्षकं क्षेत्रपालम् ॥ ६२ ॥ महीयते पूज्यत इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ शंभो त्वया वै जगतां हिताय नानाविधा ये तु धृतावताराः । संस्थापनात्सर्वफला महेश शिवायुताः संतु
 सुखप्रदा मे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोपिण्यां टीकायां शिवमूर्तिप्रतिष्ठाफलकथनं नाम पट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ सप्तसप्ततिकेऽध्याये प्रासादकरणात्फलम् ॥
 गंगया सहितं चैव वामोत्सर्गेविकान्वितम् ॥ विनायकं तथा स्कंदं ज्येष्ठं दुर्गां सुशोभनाम् ॥ ५६ ॥ भास्करं च तथा सोमं ब्रह्मार्णो च
 महेश्वरीम् ॥ कौमारीं वैष्णवीं देवीं वाराहीं वरदां तथा ॥ ५७ ॥ इंद्राणीं चैव चामुंडां वीरभद्रसमन्विताम् ॥ विघ्नेशेन च यो धीमान्
 शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥ लिंगमूर्तिं महाज्वालामालासंवृतमव्ययम् ॥ लिंगस्य मध्ये वै कृत्वा चंद्रशेखरमीश्वरम् ॥ ५९ ॥ व्याघ्रि
 कुर्यात्तथा लिंगं ब्रह्माणं हंसरूपिणम् ॥ विष्णुं वराहरूपेण लिंगस्याधस्त्वधोमुखम् ॥ ६० ॥ ब्रह्माणं दक्षिणे तस्य कृतांजलिपुटं स्थितम् ॥
 मध्ये लिंगं महाघोरं महाभसि च संस्थितम् ॥ ६१ ॥ कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ क्षेत्रसंरक्षकं देवं तथा पाशुपतं
 प्रभुम् ॥ ६२ ॥ कृत्वा भक्त्या यथान्यायं शिवलोके महीयते ॥ ६३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवमूर्तिप्रतिष्ठाफलकथनं नाम
 पट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ऋषय उचुः ॥ लिंगप्रतिष्ठापुण्यं च लिंगस्थापनमेव च ॥ लिंगानां चैव भेदाश्च श्रुतं तव मुखादिह ॥ १ ॥
 मृदादिरत्नपर्यंतैर्द्रव्यैः कृत्वा शिवालयम् ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तत्फलं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ यस्य भक्तोपि लोकेस्मिन्पुत्र
 दारगृहादिभिः ॥ बाध्यते ज्ञानयुक्तश्चेन्न च तस्य गृहैस्तु किम् ॥ ३ ॥ तथापि भक्ताः परमेश्वरस्य कृत्वेष्टलोष्टैरपि रुद्रलोकम् ॥ प्रयांति
 दिव्यं हि विमानवर्यं सुरेंद्रपद्मोद्भवंवदितस्य ॥ ४ ॥ बाल्यात्तु लोष्टेन शिवं च कृत्वा मृदापि वा पांसुभिरादिदेवम् ॥ गृहं च तादृग्विधमस्य
 शंभोः संपूज्य रुद्रत्वमवाप्नुवन्ति ॥ ५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भक्त्या भक्तैः शिवालयम् ॥ कर्तव्यं सर्वयत्नेन धर्मकामार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
 शिवक्षेत्रस्य मानादि कथ्यन्ते मंडलानि च ॥ ऋषयः पूर्वोक्तमनूद्य प्रासादफलमपृच्छन्-लिंगमित्यादिना । इदमिति शेषः । तव मुखाच्छ्रुतमित्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ यस्य
 शिवस्य भक्तः अस्मिन् भूलोके ज्ञानयुक्तः पुत्रदारगृहादिभिरपि न बाध्यते चेत्तस्य ज्ञानवैराग्ययुक्तस्य गृहैः प्रासादिस्तु किं किमपि कर्तव्यं नेत्यर्थः ॥ ३ ॥ तथापि पुत्रादि
 सक्ता अपीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

लि. पु.

॥१५२॥

केसरादिमेदाः शिल्पशास्त्रे ज्ञेयाः ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ शंभवे कृतेत्यन्वयः ॥१७-२२॥ कूटं यंत्ररूपं वा निश्चलमित्यर्थः । “ कूटं यंत्रे नृपे
 केसरं नागरं वापि द्राविडं वा तथापरम् ॥ कृत्वा रुद्रालयं भक्त्या शिवलोके महीयते ॥ ७ ॥ कैलासालयं च यः कुर्यात्प्रासादं परमे
 ष्ठिनः ॥ कैलासशिखराकारैर्विमानैर्मोदते सुखी ॥ ८ ॥ मंदरं वा प्रकुर्वीत शिवाय विधिपूर्वकम् ॥ भक्त्या वित्तानुसारेण उत्तमाधम
 मध्यमम् ॥ ९ ॥ मंदराद्रिप्रतीकाशैर्विमानैर्विंशतोमुखैः ॥ अप्सरोगणसंकीर्णैर्देवदानवदुर्लभैः ॥ १० ॥ गत्वा शिवपुरं रम्यं भुक्त्वा भोगान्
 यथेप्सितान् ॥ ज्ञानयोगं समासाद्य गाणपत्यं लभेन्नरः ॥ ११ ॥ यः कुर्यान्मेरुनामानं प्रासादं परमेष्ठिनः ॥ स यत्फलमवाप्नोति न
 तत्सर्वैर्महामखैः ॥ १२ ॥ सर्वयज्ञतपोदानतीर्थवेदेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं सकलं लब्ध्वा शिववन्मोदते चिरम् ॥ १३ ॥ निषधं नाम यः
 कुर्यात्प्रासादं भक्तिः सुधीः ॥ शिवलोकमनुप्राप्य शिववन्मोदते चिरम् ॥ १४ ॥ कुर्याद्वा यः शुभं विप्रा हिमशैलमनुत्तमम् ॥ हिम
 शैलोपमैर्यानिर्गत्वा शिवपुरं शुभम् ॥ १५ ॥ ज्ञानयोगं समासाद्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ नीलाद्रिशिखरालयं वा प्रासादं यः सुशोभ
 नम् ॥ १६ ॥ कृत्वा वित्तानुसारेण भक्त्या रुद्राय शंभवे ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तत्फलं प्रवदाम्यहम् ॥ १७ ॥ हिमशैले कृते भक्त्या
 यत्फलं प्राक्तवोदितम् ॥ तत्फलं सकलं लब्ध्वा सर्वदेवनमस्कृतः ॥ १८ ॥ रुद्रलोकमनुप्राप्य रुद्रैः सार्धं प्रमोदते ॥ महेंद्रशैलनामानं
 प्रासादं रुद्रसंमतम् ॥ १९ ॥ कृत्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं प्रवदाम्यहम् ॥ महेंद्रपर्वताकारैर्विमानैर्वृषसंयुतैः ॥ २० ॥ गत्वा शिवपुरं दिव्यं
 भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ ज्ञानं विचारितं रुद्रैः संप्राप्य मुनिपुंगवाः ॥ २१ ॥ विषयान् विषवत्त्यक्त्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ हेम्ना
 यस्तु प्रकुर्वीत प्रासादं रत्नशोभितम् ॥ २२ ॥ द्राविडं नागरं वापि केसरं वा विधानतः ॥ कूटं वा मंडपं वापि समं वा दीर्घमेव च ॥ २३ ॥
 न तस्य शक्यते वक्तुं पुण्यं शतयुगैरपि ॥ जीर्णं वा पतितं वापि खंडितं स्फुटितं तथा ॥ २४ ॥ पूर्ववत्कारयेद्यस्तु द्वाराद्यैः सुशुभं द्विजाः ॥
 प्रासादं मंडपं वापि प्राकारं गोपुरं तु वा ॥ २५ ॥ कर्तुरप्यधिकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ वृत्त्यर्थं वा प्रकुर्वीत नरः कर्म शिवालये ॥ २६ ॥
 राशौ निश्चले लोहमुदरे ” इति विश्वः ॥ २३ ॥ नूतनप्रासादफलमुक्त्वा जीर्णोद्धारफलं कथयति—जीर्णमित्यादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥ वृत्त्यर्थं स्वजीवनार्थमित्यर्थः ॥ २६ ॥

टी. अ.

७७

॥ १५२ ॥

आत्मभोगसिद्धयर्थं स्वोपभोगार्थम् ॥ २७ ॥ ^{Digitized By eGangotri} तद्वत्तु तत्र वाक्त्रयोविधेः तदर्थं गङ्गां चंदनम् ॥ ३२ ॥ वर्षाचांद्रायणं वर्षपर्यंतचांद्रायणव्रतफल
 मित्यर्थः । लभेदित्यन्वयः । शिवक्षेत्रमानं कथयति—अर्धक्रोशमित्यादिना ॥ ३३ ॥ सामान्यभुक्त्वा ब्राह्मणकौडिन्यन्यायेन विशेषमानं कथयति—स्वायंभुवमित्यादिना । स्वायं
 भुवस्य स्वयमुत्पन्नस्य बाणस्य केवलस्य ज्योतिर्लिंगस्येत्यर्थः । “बाणः स्यात्केवले कांडे” इति विश्वः । तथार्धक्रोशं मानं हि क्षेत्रप्रमाणमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ स्वायंभुवे पूर्वोक्तान्य
 यः स याति न संदेहः स्वर्गलोकं सर्वांधवः ॥ यश्चात्मभोगसिद्धयर्थमपि रुद्रालये सकृत् ॥ २७ ॥ कर्म कुर्याद्यदि सुखं लब्ध्वा चापि
 प्रमोदते ॥ तस्मादायतनं भक्त्या यः कुर्यान्मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥ काष्ठेष्टकादिभिर्मर्त्यः शिवलोके महीयते ॥ प्रसादार्थं महेशस्य
 प्रासादो मुनिपुंगवाः ॥ २९ ॥ कर्तव्यः सर्वयत्नेन धर्मकामार्थमुक्तये ॥ अशक्तश्चेन्मुनिश्रेष्ठाः प्रासादं कर्तुमुत्तमम् ॥ ३० ॥ संमार्जना
 दिभिर्वापि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ संमार्जनं तु यः कुर्यान्मार्जन्या मृदुसूक्ष्मया ॥ ३१ ॥ चान्द्रायणसहस्रस्य फलं मासेन लभ्यते ॥ यः
 कुर्याद्वस्त्रपूतेन गंधगोमयवारिणा ॥ ३२ ॥ आलेपनं यथान्यायं वर्षाचांद्रायणं लभेत् ॥ अर्धक्रोशं शिवक्षेत्रं शिवलिंगात्समंततः ॥ ३३ ॥
 यस्त्यजेद्दुस्त्यजान्प्राणांश्च शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ स्वायंभुवस्य मानं हि तथा बाणस्य सुव्रताः ॥ ३४ ॥ स्वायंभुवे तदर्थं स्यात्स्यादार्धं
 च तदर्थकम् ॥ मानुषे च तदर्थं स्यात्क्षेत्रमानं द्विजोत्तमाः ॥ ३५ ॥ एवं यतीनामावासे क्षेत्रमानं द्विजोत्तमाः ॥ रुद्रावतारे चाद्यं
 यच्छिष्ये चैव प्रशिष्यके ॥ ३६ ॥ नरावतारे तच्छिष्ये तच्छिष्ये च प्रशिष्यके ॥ श्रीपर्वते महापुण्ये तस्य प्रांते च वा द्विजाः ॥ ३७ ॥
 तस्मिन्वा यस्त्यजेत्प्राणांश्च वसायुज्यमाप्नुयात् ॥ वाराणस्यां तथाप्येवमविमुक्ते विशेषतः ॥ ३८ ॥ केदारे च महाक्षेत्रे प्रयागे च विशे
 षतः ॥ कुरुक्षेत्रे च यः प्राणान्संत्यजेद्याति निर्वृतिम् ॥ ३९ ॥ प्रभासे पुष्करेऽवन्त्यां तथा चैवामरेश्वरे ॥ वणीशेलाकुले चैव मृतो याति
 शिवात्मताम् ॥ ४० ॥ वाराणस्यां मृतो जंतुर्न जातु जंतुतां व्रजेत् ॥ त्रिविष्टपे विमुक्ते च केदारे संगमेश्वरे ॥ ४१ ॥
 स्वयंभूस्थाने तदर्थमर्धक्रोशार्धरूपम् आपं ऋपिस्थापिते तदर्थं क्रोशपादार्धं मानुषे मनुष्यस्थापिते तदर्थं क्रोशपोडशभागमितमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ यतीनां संन्यासिनामावासे
 एवं क्रोशपोडशभागरूपमित्यर्थः । रुद्रावतारे सप्तमाध्यायोक्तश्चेताद्यवतारस्थाने शिष्ये चैव प्रशिष्यके तच्छिष्यप्रशिष्यादिस्थाने नरावतारे तच्छिष्यप्रशिष्यप्रशिष्यके च
 यदाद्यम् अर्धक्रोशरूपक्षेत्रमानं तज्ज्ञेयमिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ ३६ ॥ विशिष्टक्षेत्रमाहात्म्यं कथयति—श्रीपर्वत इत्यादिना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

लि. पु.

॥१५३॥

॥४२॥४३॥४४॥ स्वयंभूते ज्योतिर्लिङ्ग इत्यर्थः । शिवक्षेत्रे विधिना देहत्यागफलं कथयति—आधायेत्यादिना ॥४५॥४६॥४७॥ क्षेत्रदर्शनाद्युत्तरोत्तरफलं कथयति—क्षेत्रस्य

शालके वा त्यजेत्प्राणांस्तथा वै जंबुकेश्वरे ॥ शुक्रेश्वरे वा गोकर्णे भास्करेशे शुद्धेश्वरे ॥ ४२ ॥ हिरण्यगर्भे नंदीशे स याति परमां गतिम् ॥ नियमैः शोष्य यो देहं त्यजेत्क्षेत्रे शिवस्य तु ॥ ४३ ॥ स याति शिवतां योगी मानुषे दैविकेपि वा ॥ आप्ये वापि मुनिश्रेष्ठास्तथा स्वायंभुवेपि वा ॥ ४४ ॥ स्वयंभूते तथा देवे नात्र कार्या विचारणा ॥ आधायाग्निं शिवक्षेत्रे संपूज्य परमेश्वरम् ॥ ४५ ॥ स्वदेहं पिंडं जुहुयाद्यः स याति परां गतिम् ॥ यावत्तावन्निराहारो भूत्वा प्राणान्परित्यजेत् ॥ ४६ ॥ शिवक्षेत्रे मुनिश्रेष्ठाः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ छित्त्वा पादद्वयं चापि शिवक्षेत्रे वसेत्तु यः ॥ ४७ ॥ स याति शिवतां चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ क्षेत्रस्य दर्शनं पुण्यं प्रवेशस्तच्छताधिकः ॥ ४८ ॥ तस्माच्छतशुणं पुण्यं स्पर्शनं च प्रदक्षिणम् ॥ तस्माच्छतशुणं पुण्यं जलस्नानमतः परम् ॥ ४९ ॥ क्षीरस्नानं ततो विप्राः शताधिकमनुत्तमम् ॥ दध्ना सहस्रमाख्यातं मधुना तच्छताधिकम् ॥ ५० ॥ घृतस्नानेन चानंतं शार्करे तच्छताधिकम् ॥ शिवक्षेत्रसमीपस्थां नदीं प्राप्यावगाह्य च ॥ ५१ ॥ त्यजेद्देहं विहायान्नं शिवलोके महीयते ॥ शिवक्षेत्रसमीपस्था नद्यः सर्वाः सुशोभनाः ॥ ५२ ॥ वापीकूपतडागाश्च शिवतीर्था इति स्मृताः ॥ स्नात्वा तेषु नरो भक्त्या तीर्थेषु द्विजसत्तमाः ॥ ५३ ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ प्रातः स्नात्वा मुनिश्रेष्ठाः शिवतीर्थेषु मानवः ॥ ५४ ॥ अश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ मध्याह्ने शिवतीर्थेषु स्नात्वा भक्त्या सकृन्नरः ॥ ५५ ॥ गंगास्नानसमं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ अस्तं गते तथा चार्कं स्नात्वा गच्छेच्छिवं पदम् ॥ ५६ ॥ पापकंचुकमुत्सृज्य शिवतीर्थेषु मानवः ॥ द्विजस्त्रिषवणं स्नात्वा शिवतीर्थे सकृन्नरः ॥ ५७ ॥ शिवसायुज्यमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ पुराथ सूकरः कश्चित् श्वानं दृष्ट्वा भयात्पथि ॥ ५८ ॥ प्रसंगाद्वारमेकं तु शिवतीर्थेऽवगाह्य च ॥ मृतः स्वयं द्विजश्रेष्ठा गाणपत्यमवाप्तवान् ॥ ५९ ॥

दर्शनमित्यादिना ॥४८॥४९॥५० ॥ शिवक्षेत्रसमीपनद्यादिमाहात्म्यं कथयति—शिवेत्यादिना ॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥ एकवारं सकृदित्यर्थः ॥ ५९ ॥

टी. ३.

७७

॥१५३॥

शिवलिंगदर्शनफलं कथयति—य इत्यादिना ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मङ्गमे सूर्यसंक्रांती ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सव्यापसव्यन्यायेन सोमसुत्रविधिनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ शिवं संरोति अत्युच्चशब्देनोच्चारयतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ मंडलं माविधि कथयति—य इत्यादिना ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ नवशक्तिसमन्वितं वामादिशक्तियुक्तम् ॥ ७१ ॥

यः प्रातर्देवदेवेशं शिवं लिंगस्वरूपिणम् ॥ पश्येत्स याति सर्वस्मादधिकां गतिमेव च ॥ ६० ॥ मध्याह्ने च महादेवं दृष्ट्वा यज्ञफलं लभेत् ॥ सायाह्ने सर्वयज्ञानां फलं प्राप्य विमुच्यते ॥ ६१ ॥ मानसैर्वाचिकैः पापैः कार्याकैश्च महत्तरैः ॥ तथोपपातकैश्चैव पापैश्चैवानुपातकैः ॥ ६२ ॥ संक्रमे देवमीशानं दृष्ट्वा लिंगाकृतिं प्रभुम् ॥ मासेन यत्कृतं पापं त्यक्त्वा याति शिवं पदम् ॥ ६३ ॥ अयने चार्धमासेन दक्षिणे चोत्तरायणे ॥ विषुवे चैव संपूज्य प्रयाति परमां गतिम् ॥ ६४ ॥ प्रदक्षिणात्रयं कुर्याद्यः प्रासादं समंततः ॥ सव्यापसव्यन्यायेन मृदुगत्या शुचिर्नरः ॥ ६५ ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमाप्नुयात् ॥ वाचा यस्तु शिवं नित्यं संरोति परमेश्वरम् ॥ ६६ ॥ सोपि याति शिवं स्थानं प्राप्य किं पुनरेव च ॥ कृत्वा मंडलकं क्षेत्रं गंधगोमयवारिणा ॥ ६७ ॥ मुक्ताफलमयैश्चूर्णैर्द्रुनीलमयैस्तथा ॥ पद्मरागमयैश्चैव रूपाटिकैश्च सुशोभनैः ॥ ६८ ॥ तथा मारकतैश्चैव सौवर्णै राजतैस्तथा ॥ तद्वर्णैर्लौकिकैश्चैव चूर्णैर्वित्तविवर्जितैः ॥ ६९ ॥ आलिख्य कमलं भद्रं दशहस्तप्रमाणतः ॥ सकर्णिकं महाभागा महादेवसमीपतः ॥ ७० ॥ तत्रावाह्य महादेवं नवशक्तिसमन्वितम् ॥ पंचभिश्च तथा पद्मभिरष्टाभिश्चेष्टदं परम् ॥ ७१ ॥ पुनरष्टाभिराशानं दशारे दशभिस्तथा ॥ पुनर्बाह्वे च दशभिः संपूज्य प्रणिपत्य च ॥ ७२ ॥ निवेद्य देवदेवाय क्षितिदानफलं लभेत् ॥ शालिपिष्टादिभिर्वापि पद्ममालिख्य निर्धनः ॥ ७३ ॥ पूर्वोक्तमखिलं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ द्वादशारं तथालिख्य मंडले पद्ममुत्तमम् ॥ ७४ ॥ रत्नचूर्णादिभिश्चूर्णैस्तथा द्वादशमूर्तिभिः ॥ मंडलस्य च मध्ये तु भास्करं स्थाप्य पूजयेत् ॥ ७५ ॥ ग्रहैश्च संवृतं वापि सूर्यसायुज्यमुत्तमम् ॥ एवं प्राकृतमप्यार्या पडस्रं परिकल्प्य च ॥ ७६ ॥ मध्यदेशे च देवेशीं प्रकृतिं ब्रह्मरूपिणीम् ॥ दक्षिणे सत्त्वमूर्तिं च वामतश्च रजोगुणम् ॥ ७७ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ रविमंडलं कथयति—द्वादशागमित्यादिना ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ प्रकृतिमंडलं कथयति—एवमित्यादिना ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

लि. पु.

॥१५४॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

अग्रतस्तु तमोमूर्तिं मध्ये देवीं तथाविकाम् ॥ पंचभूतानि तन्मात्रापंचकं चैव दक्षिणे ॥ ७८ ॥ कर्मेन्द्रियाणि पंचैव तथा बुद्धीन्द्रियाणि च ॥ उत्तरे विधिवत्पूज्य पङ्क्ते चैव पूजयेत् ॥ ७९ ॥ आत्मानं चांतरात्मानं युगलं बुद्धिमेव च ॥ अहंकारं च महता सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ ८० ॥ एवं वः कथितं सर्वं प्राकृतं मंडलं परम् ॥ अतो वक्ष्यामि विप्रेन्द्राः सर्वकामार्थसाधनम् ॥ ८१ ॥ गोचर्मन्त्रमालिख्य मंडलं गोमयेन तु ॥ चतुरस्रं विधानेन चाद्भिरभ्युक्ष्य मंत्रवित् ॥ ८२ ॥ अलंकृत्य वितानाद्यैश्छत्रैर्वापि मनोरमैः ॥ बुद्बुदैरध्वं चंद्रैश्च हैमैरश्वत्थपत्रकैः ॥ ८३ ॥ सितैर्विकसितैः पद्मै रक्तेर्नीलोत्पलैस्तथा ॥ मुक्तादामैर्वितानांतं लंबितस्तु सितैर्ध्वजैः ॥ ८४ ॥ सितमृत्पात्रकैश्चैव सुशुक्ष्णैः पूर्णकुम्भकैः ॥ फलपल्लवमालाभिर्वैजयंतीभिर्गुणैः ॥ ८५ ॥ पंचाशदीपमालाभिर्धूपैः पंचविधैस्तथा ॥ पंचाशदलसंयुक्तमालिखेत्पद्ममुत्तमम् ॥ ८६ ॥ तत्तद्वर्णैस्तथा चूर्णैः श्वेतचूर्णैरथापि वा ॥ एकहस्तप्रमाणेन कृत्वा पद्मं विधानतः ॥ ८७ ॥ कर्णिकायां न्येसेदेवं देव्या देवेश्वरं भवम् ॥ वर्णानि च न्यसेत्पत्रे रुद्रैः प्रागाद्यनुक्रमात् ॥ ८८ ॥ प्रणवादिनमोतानि सर्ववर्णानि सुव्रताः ॥ संपूज्यैवं मुनिश्रेष्ठा गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ८९ ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र पंचाशद्विधिपूर्वकम् ॥ अक्षमालोपवीतं च कुंडलं च कर्मण्डलम् ॥ ९० ॥ आसनं च तथा दंडमुष्णीषं वस्त्रमेव च ॥ दत्त्वा तेषां मुनीन्द्राणां देवदेवाय शंभवे ॥ ९१ ॥ महाचरुं निवेद्यैवं कृष्णं गोमिथुनं तथा ॥ अंतं च देवदेवाय दापयेच्चूर्णमण्डलम् ॥ ९२ ॥ यागोपयोगद्रव्याणि शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ओंकाराद्यं जपेद्दीमान्प्रतिवर्णमनुक्रमात् ॥ ९३ ॥ एवमालिख्य यो भक्त्या सर्वमंडलमुत्तमम् ॥ यत्फलं लभते मर्त्यस्तद्वदामि समासतः ॥ ९४ ॥ सांगान्वेदान्यथान्यायमधीत्य विधिपूर्वकम् ॥ इष्ट्वा यज्ञैर्यथान्यायं ज्योतिष्टोमादिभिः क्रमात् ॥ ९५ ॥ ततो विश्वजिदंतैश्च पुत्रानुत्पाद्य तादृशान् ॥ वानप्रस्थाश्रमं गत्वा सदारः साग्निरेव च ॥ ९६ ॥ चांद्रायणादिकाः सर्वाः कृत्वा न्यस्य क्रिया द्विजाः ॥ ब्रह्मविद्यामधीत्यैव ज्ञानमासाद्य यत्नतः ॥ ९७ ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य योगी यत्काममाप्नुयात् ॥ तत्फलं लभते सर्वं वर्णमंडलदर्शनात् ॥ ९८ ॥

टी. अ.

७७

॥१५४॥

विष्णुत्तमं डलान्युक्त्वा ऐच्छिकं मंडलपूजनफलं कथयति—येनैवादिना ॥ १०१ ॥ गंधकुसुमैः सुगंधिपुष्पैः ॥ १०२ ॥ तत्र शिवलोके नरः महाभोगान् भुक्त्वा कल्पकोटिशतं तिष्ठतीति शेषः । स्वदेहगंधकुसुमैः स्वकष्टाजितचंदनपुष्पैः ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ शिवरूपं यद्ब्रह्म तस्मादमृतं मोक्षसुखं ब्राह्ममित्यन्वयः ॥ १०५ ॥ मोक्षसाधनं प्रभुं शिवं सदा प्रत्यहमर्चयेदिति पूर्वस्थेनान्वयः ॥ १०६ ॥ मम महेश ते मंदिरे मतिस्तदनु मार्जने सन्निवेशने । तव हि

येन केनापि वा मर्त्यः प्रालिप्यायतनाग्रतः ॥ उत्तरे दक्षिणे वापि पृष्ठतो वा द्विजोत्तमाः ॥ ९९ ॥ चतुष्कोणं तु वा चूर्णैरलंकृत्य समंततः ॥ पुष्पाक्षतादिभिः पूज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०० ॥ यस्तु गर्भगृहं भक्त्या सकृदालिप्य सर्वतः ॥ चंदनाद्यैः सकर्पूरैर्गंधद्रव्यैः समंततः ॥ १०१ ॥ विकीर्य गंधकुसुमैर्धूपैर्धूप्य चतुर्विधैः ॥ प्रार्थयेद्देवमीशानं शिवलोकं स गच्छति ॥ १०२ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्कल्पकोटिशतं नरः ॥ स्वदेहगंधकुसुमैः पूरयच्छिवमंदिरम् ॥ १०३ ॥ क्रमाद्वाधर्वमासाद्य गंधर्वैश्च सुपूजितः ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजा भवति वीर्यवान् ॥ १०४ ॥ आदिदेवो महादेवः प्रलयस्थितिकारकः ॥ सर्गश्च भुवनांधीशः सर्वव्यापी सदाशिवः ॥ शिवब्रह्मा मृतं ब्राह्मं मोक्षसाधनमुत्तमम् ॥ १०५ ॥ व्यक्ताव्यक्तं सदा नित्यमर्चित्यमर्चयेत्प्रभुम् ॥ १०६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे उपलेपनादिकथनं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ सूत उवाच ॥ वस्त्रपूतेन तोयेन कार्यं चैवोपलेपनम् ॥ शिवक्षेत्रे मुनिश्रेष्ठा नान्यथा सिद्धिरिष्यते ॥ १ ॥ आपः पूता भवंत्येता वस्त्रपूताः समुद्धृताः ॥ अफेना मुनिशार्दूल नादेयाश्च विशेषतः ॥ २ ॥ तस्माद्वै सर्वकार्याणि दैविकानि द्विजोत्तमाः ॥ अद्भिः कार्याणि पूताभिः सर्वकार्यप्रसिद्धये ॥ ३ ॥ जंतुभिर्मिश्रिता ह्यापः सूक्ष्माभिस्तान्निहत्य तु ॥ यत्पापं सकलं चाद्भिरपूताभिश्चिरं लभेत् ॥ ४ ॥ संमार्जने तथा नृणां मार्जने च विशेषतः ॥ अग्नौ कंडनके चैव पेपणे तोयसंग्रहे ॥ ५ ॥ हिंसा सदा गृहस्थानां तस्माद्विंसां विवर्जयेत् ॥ अहिंसयं परो धर्मः सर्वेषां प्राणिनां द्विजाः ॥ ६ ॥

पूजने दर्शने विभो सदय चास्तु ते मंडले सदा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोपिण्यां टीकायां सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ अष्टसप्ततिकेऽध्याये वस्त्रपूतजलेन च । सर्वाः क्रिया अहिंसाया भक्तेर्माहात्म्यमुच्यते ॥ सूतो जलशुद्धिं कथयति—वस्त्रपूतेनेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अहिंसामाहात्म्यं कथयति—अहिंमेत्यादिना ॥ ६ ॥

लि. पु.

॥१५५॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वामिवत्स्वामिसदृशं विविधान्यनेकप्रकाराणि बहून्यसंख्यातानि कुटुंबानीति शेषः । ये पुत्रपौत्रवद्रक्षन्ति ते रुद्रलोकं व्रजन्तीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥ शिवालये हिंसायाः महापापं कथयति-त्रैलोक्यमित्यादिना ॥ १३ ॥ “मा हिंस्यात्सर्वभूतानि ” इत्युत्सर्गापवादकवैधर्हिंसां निरूपयति-शिवार्थमित्यादिना ॥ १४ ॥
 दुष्टशासनेप्यपवादं कथयति-विहितमित्यादिना ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्त्रियः पापकर्मरता अपि न हंतव्याः पवित्राः पतिव्रताः अत्र कुलसंभवाश्च सर्वाः सदा पूज्या इत्यन्वयः ॥ १७ ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वस्त्रपूतं समाचरेत् ॥ तद्दानमभयं पुण्यं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥ ७ ॥ तस्मात्तु परिहर्तव्या हिंसा सर्वत्र सर्वदा ॥ मनसा
 कर्मणा वाचा सर्वदाऽहिंसकं नरम् ॥ ८ ॥ रक्षन्ति जंतवः सर्वे हिंसकं बाधयन्ति च ॥ त्रैलोक्यमखिलं दत्त्वा यत्फलं वेदपारगे ॥ ९ ॥
 तत्फलं कोटिगुणितं लभतेऽहिंसको नरः ॥ मनसा कर्मणा वाचा सर्वभूतहिते रताः ॥ १० ॥ दयादर्शितपंथानो रुद्रलोकं व्रजन्ति च ॥
 स्वामिवत्परिरक्षन्ति बहूनि विविधानि च ॥ ११ ॥ ये पुत्रपौत्रवत्सेहाद्रुद्रलोकं व्रजन्ति ते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वस्त्रपूतेन वारिणा ॥ १२ ॥
 कार्यमभ्युक्षणं नित्यं स्नपनं च विशेषतः ॥ त्रैलोक्यमखिलं इत्वा यत्फलं परिकीर्त्यते ॥ १३ ॥ शिवालये निहत्यैकमपि तत्सकलं लभेत् ॥
 शिवार्थं सर्वदा कार्या पुष्पहिंसा द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ यज्ञार्थं पशुहिंसा च क्षत्रियैर्दुष्टशासनम् ॥ विहिताविहितं नास्ति योगिनां ब्रह्मवा
 दिनाम् ॥ १५ ॥ यतस्तस्मान्न हंतव्या निषिद्धानां निषेवणात् ॥ सर्वकर्माणि विन्यस्य संन्यस्ता ब्रह्मवादिनः ॥ १६ ॥ न हंतव्याः
 सदा पूज्याः पापकर्मरता अपि ॥ पवित्रास्तु स्त्रियः सर्वा अत्रेव कुलसंभवाः ॥ १७ ॥ ब्रह्महत्यासमं पापमात्रेयीं विनिहत्य च ॥ स्त्रियः
 सर्वा न हंतव्याः पापकर्मरता अपि ॥ १८ ॥ न यज्ञार्थं स्त्रियो ग्राह्याः सर्वैः सर्वत्र सर्वदा ॥ सर्ववर्णेषु विप्रैर्द्राः पापकर्मरता अपि ॥ १९ ॥
 मलिना रूपवत्यश्च विरूपा मलिनांबराः ॥ न हंतव्याः सदा मर्त्यैः शिववच्छंकया तथा ॥ २० ॥ वेदबाह्यव्रताचाराः श्रौतस्मात्तंबहि
 ष्कृताः ॥ पापंढिन इति ख्याता न संभाष्या द्विजातिभिः ॥ २१ ॥

आत्रेयीमग्निगोत्रस्त्रियं स्त्रियः सर्वा न हंतव्या इति द्विरुक्तिः सर्वथा निषेधबोधनार्थम् ॥ १८ ॥ मानुषद्वीणां यज्ञार्थमपि हिंसां वर्जयति-नेत्यादिना । पशुस्त्रीहिंसा
 तु वर्तत एव-“सारस्वती वशामालभेत” इति श्रुतेः ॥ १९ ॥ तथा पूर्वोक्तमलिनाद्या अपि स्त्रिय इत्यनुपगमः । मर्त्यैः मनुष्यैः शिवः विद्यते यस्मिन्नसौ शिववानभिस्तच्छंकया
 सदा न हंतव्या इत्यन्वयः । “योपा वाव गौतमाग्निः ” इति श्रुतेः ॥ २० ॥ अतिनिन्दा अपि पापंढा अहिंस्या इति कथयति-वेदबाह्येत्यादिना ॥ २१ ॥

टी. ज.

७८

॥१५५॥

पापं हिंसां शालीपी वज्रितुं शक्यौ दर्शनमशक्यमतस्तत्प्रायश्चित्तं कथयति—पापं हिंसां शालीपी वज्रितुं शक्यौ दर्शनमशक्यमतस्तत्प्रायश्चित्तं कथयति—पापं हिंसां शालीपी वज्रितुं शक्यौ दर्शनमशक्यमतस्तत्प्रायश्चित्तं कथयति—पापं हिंसां शालीपी वज्रितुं शक्यौ दर्शनमशक्यमतस्तत्प्रायश्चित्तं कथयति—
 तृतीयांशे शतधनुर्वृत्पाख्याने विस्तरेणोक्ता ॥ २२ ॥ शिवार्चनं शिवभक्तिमोहात् कथयति प्रसंगादित्यादिना । मर्त्यः सतां प्रसंगात्सकृदपि महेश्वरमभ्यर्च्य रुद्रलोकमवाप्नोतीत्यन्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नृणां पुत्रेषु दारेषु गृहेषु चित्तं यथा भक्तं तथा यतितापसानां प्रसंगात्सकृदादिदेवे शिवे येषां तेषामथानन्तरं परमेशलोकः न दृगेऽस्तीति शेषः ॥ २६ ॥ निसर्गतो जन्ममृतां महेश तवाजया दारधनेषु नित्यम् । प्रीतिर्यथा त्वत्कृपया तथेश ममास्तु शंभो नव पादपद्मे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्या न स्पृष्टव्या न द्रष्टव्या दृष्ट्वा भानुं समीक्षते ॥ तथापि तेन वध्याश्च नृपैरन्यैश्च जंतुभिः ॥ २२ ॥ प्रसंगाद्वापि यो मर्त्यः सतां सकृदहं द्विजाः ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ २३ ॥ भवंति दुःखिताः सर्वे निर्दया मुनिसत्तमाः ॥ भक्तिहीना नराः सर्वे भवे परमकारणे ॥ २४ ॥ ये भक्ता देवदेवस्य शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ भाग्यवन्तो विमुच्यन्ते भुक्त्वा भोगानिहैव ते ॥ २५ ॥ पुत्रेषु दारेषु गृहेषु नृणां भक्तं यथा चित्तमथादिदेवे ॥ सकृत्प्रसंगाद्यतितापसानां तेषां न दूरः परमेशलोकः ॥ २६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे भक्तिमहिमा वर्णनं नामाऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं पूज्यो महादेवो मर्त्यैर्मदैर्महामते ॥ कल्पायुपैरल्पवीर्यैरल्पसत्त्वैः प्रजापतिः ॥ १ ॥ संवत्सरसहस्रैश्च तपसा पूज्य शंकरम् ॥ न पश्यन्ति सुराश्चापि कथं देवं यजन्ति ते ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ कथिनं तथ्यमेवात्र युष्माभिर्मुनिपुंगवाः ॥ तथापि श्रद्धया दृश्यः पूज्यः संभाष्य एव च ॥ ३ ॥ प्रसंगाच्चैव संपूज्य भक्तिहीनैरपि द्विजाः ॥ भावानुरूपफलदो भगवानिति कीर्तितः ॥ ४ ॥ उच्छिष्टः पूजयन्त्याति पैशाचं तु द्विजाधमः ॥ संक्रुद्धो राक्षसं स्थानं प्राप्नुयान्मूढर्थाद्विजाः ॥ ५ ॥ अभक्ष्यभक्षी संपूज्य याक्षं प्राप्नोति दुर्जनः ॥ गानशीलश्च गांधर्वं नृत्यशीलस्तथैव च ॥ ६ ॥ ख्यातिशीलस्तथा चांद्रं स्त्रीषु सक्तो नराधमः ॥ मदार्तः पूजयन् रुद्रं सोमस्थानमवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ गायत्र्या देवमभ्यर्च्य प्राजापत्यमवाप्नुयात् ॥ ब्राह्मं हि प्रणवेनैव वैष्णवं चाभिनंद्य च ॥ ८ ॥ टीकायामष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ लिंगेकोनाशीतितम उच्छिष्टादिकपूजनात् । फलं पूजादर्शनस्य दीपदानस्य चोच्यते ॥ ऋषयो लोकोपकारार्थं मंदादिमनुष्यैः शिवः कथमर्चनीय इत्यपृच्छन्—कथमित्यादिना । प्रजापतिः । शिव इत्यर्थः ॥ १ ॥ ते मंदादिमनुष्याः कथं यजन्ति कथमप्यसमर्था इत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चांद्रं बुधस्थानमित्यर्थः ॥ ७ ॥ अभिनंद्याभ्यर्च्य सादरं पूजयित्वा वैष्णवमाप्नुयादित्यन्वयः ॥ ८ ॥

लि. पु.
॥१५६॥

पूजाप्रकारं कथयति—संशोष्येत्यादिना ॥९—११॥ ओंकारः पद्ममध्ये यस्य तस्मिन्नासने संस्थाप्येति पूर्वेणान्वयः ॥ १२ ॥ दिव्यतोयैर्भार्गीर्य्याद्युदकैः ॥१३॥१४॥ दिव्य
पुष्पैरम्लानकुसुमैरित्यर्थः ॥१५॥ चंपकः सुवर्णैतरस्तस्य शिवपुराणे निषिद्धत्वात् ॥१६॥१७॥ उन्मत्तो धत्तूरश्चागस्त्यश्च उन्मत्तागस्त्यौ तज्जैस्तदुत्पन्नपुष्पैरित्यर्थः ॥१८॥१९॥
आढकं तंडुलम् आढकपरिमाणमित्यर्थः । तदुक्तं 'प्रस्थाश्चत्वार आढकः' इति ॥ २० ॥ पंचब्रह्मपूजां कथयति—ईशानमित्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ शिवार्चनो पयुक्त
श्रद्धया सकृदेवापि समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ रुद्रलोकमनुप्राप्य रुद्रैः सार्धं प्रमोदते ॥ ९ ॥ संशोध्य च शुभं लिंगममरासुरपूजितम् ॥
जलेः पूतैस्तथा पीठे देवमावाह्य भक्तिः ॥ १० ॥ दृष्ट्वा देवं यथान्यायं प्राणिपत्य च शंकरम् ॥ कल्पिते चासने स्थाप्य धर्मज्ञानमये
शुभे ॥ ११ ॥ वैराग्यैश्वर्यसंपन्ने सर्वलोकनमस्कृते ॥ ओंकारपद्ममध्ये तु सोमसूर्याग्निसंभवे ॥ १२ ॥ पाद्यमाचमनं चार्घ्यं दत्त्वा रुद्राय
शंभवे ॥ स्नापयेद्विव्यतोयैश्च घृतेन पयसा तथा ॥१३॥ दध्ना च स्नापयेद्गुद्रं शोधयेच्च यथाविधि ॥ ततः शुद्धांबुना स्नाप्य चंदनाद्यैश्च
पूजयेत् ॥ १४ ॥ रोचनाद्यैश्च संपूज्य दिव्यपुष्पैश्च पूजयेत् ॥ बिल्वपत्रैरखंडैश्च पद्मैर्नानाविधैस्तथा ॥ १५ ॥ नीलोत्पलैश्च राजीवैर्न
द्यावर्तैश्च मल्लिकैः ॥ चंपकैर्जातिपुष्पैश्चवकुलैः करवीरकैः ॥ १६ ॥ शमीपुष्पैर्बृहत्पुष्पैरुन्मत्तागस्त्यजैरपि ॥ अपामार्गकंद्वैश्च भूपणैरपि
शोभनैः ॥ १७ ॥ दत्त्वा पंचविधं धूपं पायसं च निवेदयेत् ॥ दधिभक्तं च मध्वाज्यपरिप्लुतमतः परम् ॥ १८ ॥ शुद्धान्नं चैव सुद्धान्नं
पद्भिर्न च निवेदयेत् ॥ अथ पंचविधं वापि सघृतं विनिवेदयेत् ॥ १९ ॥ केवलं चापि शुद्धान्नमाढकं तंडुलं पचेत् ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं चाति
नमस्कृत्य मुहुर्मुहुः ॥२०॥ स्तुत्वा च देवमीशानं पुनः संपूज्य शंकरम् ॥ ईशानं पुरुषं चैव अघोरं वामदेव च ॥२१॥ सद्योजातं जपंश्चापि
पंचभिः पूजयेच्छिवम् ॥ अनेन विधिना देवः प्रसीदति महेश्वरः ॥ २२ ॥ वृक्षाः पुष्पादिपत्राद्यैरुपयुक्ताः शिवार्चने ॥ गावश्चैव द्विजश्रेष्ठाः
प्रयांति परमां गतिम् ॥ २३ ॥ पूजयेद्यः शिवं रुद्रं शर्वं भवमजं सकृत् ॥ स याति शिवसायुज्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ २४ ॥ अर्चितं
परमेशानं भवं शर्वमुपापतिम् ॥ सकृत्प्रसंगाद्वा दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २५ ॥ पूजितं वा महादेवं पूज्यमानमथापि वा ॥ दृष्ट्वा
प्रयाति वै मर्त्यो ब्रह्मलोकं न संशयः ॥२६॥ श्रुत्वानुमोदयेच्चापि स याति परमां गतिम् ॥ यो दद्याद्दूतदीपं च सकृद्विष्णुस्य चाग्रतः ॥२७॥
वृक्षगवामपि फलं कथयति—वृक्षा इति ॥२१॥ शिवपूजा तद्दर्शनानुमोदनमहिमानं कथयति—पूजयेद्य इत्यादिना ॥२४—२६॥ दीपदानफलं कथयति य—इत्यादिना ॥ २७ ॥

टी. अ.
७९

॥१५६॥

स दीपदः पुरुषः स्वाश्रमैर्दुर्लभां तां परमां स्थिरामचंचलां गतिमवाप्नोतीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ दत्त्वा स्थितस्येति शेषः । शिवलोके साग्रं कुलशतं महीयते पूजां लभत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूजामंत्रान्कथयति—आवाहनमित्यादिना ॥ ३२ ॥ पंचभिः सद्यादिमंत्रैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ व्यासेन रुद्रमुखात्स्वयं श्रुत्वा पूर्वं कथितो लिंगार्चनविधिक्रमः इति पूर्वोक्तप्रकारेण संक्षेपतः प्रोक्त इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ ३७ ॥ शंभोऽज्ञाननिमित्तान्सर्वान्दोषान्निरस्य कृपया मे । देहि श्रद्धां शुद्धां तव पूजायां प्रदीपबहुदाने ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायामेकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ लिंगाशीतितमाध्याये देवानां यानहेतुतः । कैलासैवमव सत्यम्

स तां गतिमवाप्नोति स्वाश्रमैर्दुर्लभां रिथराम् ॥ दीपवृक्षं पार्थिवं वा दारवं वा शिवालये ॥ २८ ॥ दत्त्वा कुलशतं साग्रं शिवलोके महीयते ॥ आयसं ताम्रजं वापि रौप्यं सौवर्णिकं तथा ॥ २९ ॥ शिवाय दीपं यो दद्याद्विधिना वापि भक्तितः ॥ सूर्यायुतसमैः शृङ्गैर्यानिः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३० ॥ कार्तिके मासि यो दद्याद्दृतदीपं शिवाग्रतः ॥ संपूज्यमानं वा पश्येद्विधिना परमेश्वरम् ॥ ३१ ॥ स याति ब्रह्मणो लोकं श्रद्धया मुनिसत्तमाः ॥ आवाहनं सुसान्निध्यं स्थापनं पूजनं तथा ॥ ३२ ॥ संप्रोक्तं रुद्रगायत्र्या आसनं प्रणवेन वै ॥ पंचभिः स्नपनं प्रोक्तं रुद्राद्यैश्च विशेषतः ॥ ३३ ॥ एवं संपूजयेन्नित्यं देवदेवमुमापतिम् ॥ ब्रह्माणं दक्षिणे तस्य प्रणवेन समर्चयेत् ॥ ३४ ॥ उत्तरे देवदेवेशं विष्णुं गायत्रिया यजेत् ॥ वह्नौ हुत्वा यथान्यायं पंचभिः प्रणवेन च ॥ ३५ ॥ स याति शिवसायुज्यमेवं संपूज्य शंकरम् ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तो लिंगार्चनविधिक्रमः ॥ ३६ ॥ व्यासेन कथितः पूर्वं श्रुत्वा रुद्रमुखात्स्वयम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवार्चनविधिर्नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं पशुपतिं दृष्ट्वा पशुपाशविमोक्षणम् ॥ पशुत्वं तत्पशुदेवास्तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा कैलासशिखरे भोग्याख्ये स्वपुरे स्थितम् ॥ समेत्य देवाः सर्वज्ञमाजग्मुस्तत्प्रसादतः ॥ २ ॥ हिताय सर्वदेवानां ब्रह्मणा च जनार्दनः ॥ गरुडस्य तथा स्कंधमारुह्य पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥ जगाम देवताभिर्वै देवदेवांतिकं हरिः ॥ सर्वे संप्राप्य देवस्य सार्धं गिरिवरं शुभम् ॥ ४ ॥

पाशमोक्षश्च वर्ण्यते ॥ ऋषयो देवपशुत्वमोक्षणमपृच्छन्—कथमिति ॥ १ ॥ पुरा कैलासशिखरे भोग्याख्ये स्वपुरे स्थितं सर्वज्ञं शिवं तत्प्रसादतः शिवप्रसादार्थं देवाः समेत्याजग्मुर्नित्यन्वयः ॥ २ ॥ सर्वदेवानां हिताय गरुडस्य स्कंधमारुह्य हरिः ब्रह्मणा तथा देवताभिः सार्धं देवदेवांतिकं शिवसमीपं जगामेत्याग्रिमेणान्वयः ॥ ३ ॥ सर्वे देवस्य गिरिवरं मेरुं संप्राप्य प्रणेमुरित्याग्रिमेणान्वयः ॥ ४ ॥

लि. पु.

॥१५७॥

संद्रेत्ययं सार्धश्लोकः ॥ ५ ॥ मालिनीवृत्तेन द्वाभ्यां गिरिं वर्णयति—सकल्लयादिना । सानुकूलेषु सानुपृष्ठेषु अंधकारो यस्य तं 'कूलं पृष्ठप्रतीरयोः' इति विश्वः ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥ ८ ॥ शिवपुरं वर्णयति—गिरिरित्यादिना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ द्वितीयपुरं वर्णयति—हर्म्येत्यादिना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अथ तृतीय
 सेंद्राः ससाध्याः सयमाः प्रणेषुगिरिमुत्तमम् ॥ भगवान्वासुदेवोसौ गरुडाद्वरुडध्वजः ॥ अवतीर्य गिरिं मेरुमारुरोह सुरोत्तमैः ॥ ५ ॥
 सकलदुरितहीनं सर्वदं भोगमुख्यं मुदितकुररवुदं नादितं नागवृंदैः ॥ मधुररणितगीतं सानुकूलंधकारं पदरचितवनांतं कांतवातांततोयम्
 ॥ ६ ॥ भवनशतसहस्रेर्जुष्टमादित्यकल्पैर्ललितगतिविदग्धैर्हंसवृंदैश्च भिन्नम् ॥ धवस्वदिरपलाशैश्चंदनाद्यैश्च वृक्षैर्द्विजवरगणवृंदैः कोकिलाद्यै
 द्विरफैः ॥ ७ ॥ कचिदशेषसुरद्रुमसंकुलं कुरबकैः प्रियकैस्तिलकैस्तथा ॥ बहुकदंबतमाललतावृतं गिरिवरं शिखरैर्विविधैस्तथा ॥ ८ ॥
 गिरेः पृष्ठे परं शार्वं कल्पितं विश्वकर्मणा ॥ क्रीडार्थं देवदेवस्य भवस्य परमेष्विनः ॥ ९ ॥ अपश्यंस्तत्पुरं देवाः सेंद्रोपेंद्राः समाहिताः ॥
 प्रणेषुर्दूरतश्चैव प्रभावादेव शूलिनः ॥ १० ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमं महातं सहस्रशः सर्वगुणैश्च भिन्नम् ॥ जगाम कैलासगिरिं महात्मा मेरुप्र
 भागे पुरमादिदेवः ॥ ११ ॥ ततोथ नारीगजवाजिसंकुलं रथैरनेकैरमरारिसूदनः ॥ गणैर्गणेशैश्च गिरिंद्रसन्निभं महापुरद्वारमजो हरिश्च
 ॥ १२ ॥ अथ जांबूनदमयैर्भवनैर्मणिभूषितैः ॥ विमानैर्विविधाकारैः प्राकारैश्च समावृतम् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा शंभोः पुरं बाह्यं देवैः सत्रह्यकै
 हरिः ॥ प्रहृष्टवदनो भूत्वा प्रविवेश ततः पुरम् ॥ १४ ॥ हर्म्यप्रासादसंबाधं महाहालसमन्वितम् ॥ द्वितीयं देवदेवस्य चतुर्द्वारं सुशोभ
 नम् ॥ १५ ॥ वज्रवैडूर्यमाणिवयमणिजालैः समावृतम् ॥ दोलाविक्षेपसंयुक्तं घंटाचामरभूषितम् ॥ १६ ॥ मृदंगसुरजैर्जुष्टं वीणावेणुनिना
 दितम् ॥ नृत्याद्भिरप्सरःसंघैर्भूतसंघैश्च संवृतम् ॥ देवैर्भवनाकारैर्भवनैर्दक्षिमोहनैः ॥ १७ ॥ प्रासादशृंगेष्वथ पौरनार्यः सहस्रशः पुष्प
 फलाक्षताद्यैः ॥ स्थिताः करैस्तस्य हरेः समंतात्प्रचिक्षिपुर्मूर्ध्नि यथा भवस्य ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा नार्यस्तदा विष्णुं मदाघूर्णितलोचनाः ॥ १९ ॥
 विशालजघनाः सद्यो ननृतुर्मुमुदुर्जगुः ॥ काश्चिद्दृष्ट्वा हरिं नार्यः किंचित्प्रहसिताननाः ॥ २० ॥ किंचिद्विस्मस्तवद्वाश्च स्मस्तकांचीशुणा
 जगुः ॥ चतुर्थं पंचमं चैव षष्ठं च सप्तमं तथा ॥ २१ ॥
 पुरप्रवेशानंतरं पौरनारीचेष्टितं वर्णयति—प्रासादेत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

वि. स.

८०

॥१५७॥

दशमं च पुरोत्तममतीत्य आतिक्रम्य देवस्य शंभोः सुशोभनमतिरम्यं पुरमेकादशमासाद्येत्यन्वयः ॥ २३ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सर्वतः भद्रैः शुभैरित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ गुह्यालये

अष्टमं नवमं चैव दशमं च पुरोत्तमम् ॥ अतत्यासाद्य देवस्य पुरं शंभोः सुशोभनम् ॥ २२ ॥ सुवृत्तं सुतरां शुभं कैलासशिखरे शुभे ॥
सूर्यमण्डलसंकाशैर्विमानैश्च विभूषितम् ॥ २३ ॥ स्फाटिकैर्मण्डपैः शुभैर्जावूनदमयैस्तथा ॥ नानारत्नमयैश्चैव दिग्बिदिक्षु विभूषितम् ॥ २४ ॥
गोपुरैर्गोपतेः शंभोर्नानाभूषणभूषितैः ॥ अनेकैः सर्वतोभद्रैः सर्वरत्नमयैस्तथा ॥ २५ ॥ प्राकारैर्विविधाकारैरष्टाविंशतिभिर्वृतम् ॥ उपद्वारे
महाद्वारैर्विदिक्षु विविधैर्दृढैः ॥ २६ ॥ गुह्यालये गुह्यगृहैर्गृहस्य भवनैः शुभैः ॥ ग्राम्यैरन्यैर्महाभागा मौक्तिकैर्दृष्टिमोहनैः ॥ २७ ॥ गणे
शायतनैर्दिव्यैः पद्मरागमयैस्तथा ॥ चन्दनैर्विविधाकारैः पुष्पोद्यानैश्च शोभनैः ॥ २८ ॥ तडागैर्दीर्घिकाभिश्च हेमसोपानपंक्तिभिः ॥ स्त्रीणां
गतिजितैर्हंसैः सेविताभिः समंततः ॥ २९ ॥ मयूरैश्चैव कारुण्डैः कोकिलैश्चक्रवाकैः ॥ शोभिताभिश्च वापीभिर्दिव्यामृतजलैस्तथा ॥ ३० ॥
संलापालापकुशलैः सर्वाभरणभूषितैः ॥ स्तनभारावनम्रैश्च मदाघूर्णितलोचनैः ॥ ३१ ॥ गेयनादरतैर्दिव्यै रुद्रकन्यासहस्रकैः ॥ नृत्यद्भिरप्सरः
संचरमरैरपि दुर्लभैः ॥ ३२ ॥ प्रफुल्लान्बुजवृंदाद्यैस्तथा द्विजवरैरपि ॥ रुद्रस्त्रीगणसंकीर्णैर्जलक्रीडारतैस्तथा ॥ ३३ ॥ रतोत्सवरतैश्चैव
ललितैश्च पदेपदे ॥ ग्रामरागानुरक्तैश्च पद्मरागसमप्रभैः ॥ ३४ ॥ स्त्रीसंचैर्देवदेवस्य भवस्य परमात्मनः ॥ दृष्ट्वा विस्मयमापन्नास्तस्थुर्देवाः
समंततः ॥ ३५ ॥ तत्रैव ददृशुर्देवा वृंदं रुद्रगणस्य च ॥ गणेश्वराणां वीराणामपि वृंदं सहस्रशः ॥ ३६ ॥ सुवर्णकृतसोपानान् वज्रवैडूर्य
भूषितान् ॥ स्फाटिकान् देवदेवस्य ददृशुस्ते विमानकान् ॥ ३७ ॥ तेषां शृंगेषु हृष्टाश्च नार्यः कमललोचनाः ॥ विशालजघना यक्षा
गंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३८ ॥ किन्नर्यः किन्नराश्चैव भुजंगाः सिद्धकन्यकाः ॥ नानावेषधराश्चान्या नानाभूषणभूषिताः ॥ ३९ ॥ नानाप्रभाव
संयुक्ता नानाभोगरतिप्रियाः ॥ नीलोत्पलदलप्रख्याः पद्मपत्रायतेक्षणाः ॥ ४० ॥ पद्मकिंजल्कसंकाशैरंशुकैरतिशोभनाः ॥ वलयैर्नूपुरैर्हारैश्छत्रै
श्चित्रैस्तथांशुकैः ॥ ४१ ॥

गुह्यकगृहैः गुह्यगृहैर्गुप्तमंदिरैः गृहस्य स्कंदस्य भवनैः गृहैरित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ स्त्रीणां गतिजितैर्हंसैः समंततः सेविताभिः सोपानपंक्तिभिरित्यन्वयः ॥ २९-४१ ॥

वि. पु.

॥१५८॥

॥ ४२ ॥ पुरुहूतपूर्वा इन्द्रमुख्याः इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नंदिनं शैलादिमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वारणेन्द्र पेरवतस्तद्वदतिशुभ्रा प्रभा कांतिर्यस्य तम् ॥ ४७ ॥ पशुत्वं परिभाषितं स्वीकृतमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तान् पूर्वोक्तवादिन इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ तेषामिन्द्रादीनां पशुत्वं पशुभावं विशोध्य विचार्येत्यर्थः । भूषिता भूषितैश्चान्यैर्मंडिता मंडनप्रियाः ॥ दृष्ट्वाथ वृंदं सुसुंदरीणां गणेश्वराणां सुसुंदरीणाम् ॥ जम्मुर्गणेशस्य पुरं सुरेशाः पुरद्विपः शक्रपुरोगमाश्च ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वा च तस्थुः सुरसिद्धसंघाः पुरस्य मध्ये पुरुहूतपूर्वाः ॥ भवस्य बालार्कसहस्रवर्णं विमानमाद्यं परमेश्वरस्य ॥ ४३ ॥ अथ तस्य विमानस्य द्वारि संस्थं गणेश्वरम् ॥ नंदिनं दृष्टुः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ४४ ॥ तं दृष्ट्वा नंदिनं सर्वे प्रणम्याहुर्गणेश्वरम् ॥ जयेति देवास्तं दृष्ट्वा सोप्याह च गणेश्वरः ॥ ४५ ॥ भो भो देवा महाभागाः सर्वे निर्धूतकल्मषाः ॥ संप्राप्ताः सर्वलोकेशा वक्तुमर्हथ सुव्रताः ॥ ४६ ॥ तमाहुर्वरदं देवं वारणेन्द्रसमप्रभम् ॥ पशुपाशविमोक्षार्थं दर्शयास्मान्महेश्वरम् ॥ ४७ ॥ पुरा पुरत्रयं दग्धं पशुत्वं परिभाषितम् ॥ शंकिताश्च वयं तत्र पशुत्वं प्रति सुव्रत ॥ ४८ ॥ व्रतं पाशुपतं प्रोक्तं भवेन परमेष्ठिना ॥ व्रतेनानेन भूतेश पशुत्वं नैव विद्यते ॥ ४९ ॥ अथ द्वादशवर्षं वा मासद्वादशकं तु वा ॥ दिनद्वादशकं वापि कृत्वा तद्व्रतमुत्तमम् ॥ ५० ॥ मुच्यंते पशवः सर्वे पशुपाशैर्भवस्य तु ॥ दर्शयामास तान्देवान्नारायणपुरोगमान् ॥ ५१ ॥ नंदी शिलादतनयः सर्वभूतगणाग्रणीः ॥ तं दृष्ट्वा देवमीशानं सांबं सगणमव्ययम् ॥ ५२ ॥ प्रणमुस्तुष्टुबुधैव प्रीतिकंटकितत्वचः ॥ विज्ञाप्य शितिकंठाय पशुपाशविमोक्षणम् ॥ ५३ ॥ तस्थुस्तदाग्रतः शंभोः प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ततः संप्रेक्ष्य तान् सर्वान्देवदेवो वृषध्वजः ॥ ५४ ॥ विशोध्य तेषां देवानां पशुत्वं परमेश्वरः ॥ व्रतं पाशुपतं चैव स्वयं देवो महेश्वरः ॥ ५५ ॥ उपदिश्य मुनीनां च सहास्ते चांबया भवः ॥ तदाप्रभृति ते देवाः सर्वे पाशुपताः स्मृताः ॥ ५६ ॥ पशूनां च पतिर्यस्मात्तेषां साक्षाद्धि देवताः ॥ तस्मात्पाशुपताः प्रोक्तास्तपस्तेषुश्च ते पुनः ॥ ५७ ॥ ततो द्वादशवर्षाति मुक्तपाशाः सुरोत्तमाः ॥ ययुर्यथागतं सर्वे ब्रह्मणा सह विष्णुना ॥ ५८ ॥ एतद्रः कथितं सर्वं पितामहमुखाच्छ्रुतम् ॥ पुरा सनत्कुमारेण तस्माद्व्यासेन धीमता ॥ ५९ ॥

देवानां मुनीनां च महेश्वरः स्वयं पाशुपतं व्रतमुपदिश्य अंबया सहास्त इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

टी. अ.

८०

॥ १५८॥

पशुपदध्यायश्रावणश्रावणफलं कथयति—य इति । देवदेवस्य पुत्रोऽयमिति ॥ ६० ॥ शिवो देवदेवः स कलशवर्ते लोमान्तरं मनोज्ञे दिव्यैर्माविहं श्रुष्टे मणिगणरचिते मंदिरे संनिविष्टम् ।
 वावं देवैर्हृन्निर्द्धारिविधिसहितैः प्रार्थितं पाशमोक्षे वेदेहं वै महेशं पशुपातिमनिशं सर्वदं पाशनुत्ये ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोपिण्यां टीकायामशीतोत्तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
 एकाशीतितमेऽध्याये पशुपाशविमोचकम् । लिंगपूजाव्रतं सम्यक् शिवप्रोक्तं निरूप्यते ॥ ऋषयः पाशुपतव्रतप्रकारमपृच्छन्—व्रतमित्यादिना । एतत्पूर्वाध्यायोक्तमित्यर्थः

यः श्रावयेच्छुचिर्विप्राच्छृणुयाद्वा शुचिर्नरः ॥ स देहभेदमासाद्य पशुपाशैः प्रमुच्यते ॥ ६० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे पाशुपत
 व्रतमाहात्म्यं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ऋषय उचुः ॥ व्रतमेतत्त्वया प्रोक्तं पशुपाशविमोक्षणम् ॥ व्रतं पाशुपतं लिंगं पुरा देवैरनु
 ष्ठितम् ॥ १ ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं यथापूर्वं त्वया श्रुतम् ॥ सूत उवाच ॥ पुरा सनत्कुमारेण पृष्ठः शैलादिरादरात् ॥ २ ॥ नन्दी प्राह वच
 स्तस्मै प्रवदामि समासतः ॥ देवैर्देवैस्तथा सिद्धैर्गर्ध्वैः सिद्धचारणैः ॥ ३ ॥ मुनिभिश्च महाभागैरनुष्ठितमनुत्तमम् ॥ व्रतं द्वादशलिंगारख्यं
 पशुपाशविमोक्षणम् ॥ ४ ॥ भोगदं योगदं चैव कामदं मुक्तिदं शुभम् ॥ अवियोगकरं पुण्यं भक्तानां भयनाशनम् ॥ ५ ॥ षडंगसहितान्
 वेदान्मथित्वा तेन निर्मितम् ॥ सर्वदानोत्तमं पुण्यमश्वमेधायुताधिकम् ॥ ६ ॥ सर्वमंगलदं पुण्यं सर्वशत्रुविनाशनम् ॥ संसारार्णवमग्नानां
 जंतूनाम्पि मोक्षदम् ॥ ७ ॥ सर्वव्याधिहरं चैव सर्वज्वरविनाशनम् ॥ देवैरनुष्ठितं पूर्वं ब्रह्मणा विष्णुना तथा ॥ ८ ॥ कृत्वाऽकनीयसं लिंगं
 स्नाप्य चंदनवारिणा ॥ चैत्रमासादि विप्रेन्द्राः शिवलिंगव्रतं चरेत् ॥ ९ ॥ कृत्वा हैमं शुभं पद्मं कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥ नवरत्नैश्च खचित
 मष्टपत्रं यथाविधि ॥ १० ॥ कर्णिकायां न्यसेल्लिंगं स्फाटिकं पीठसंयुतम् ॥ तत्र भक्त्या यथान्यायमर्चयेद्विल्वपत्रकैः ॥ ११ ॥ सितैः
 सहस्रकमलै रक्तैर्नीलोत्पलैरपि ॥ श्वेतार्ककर्णिकारैश्च करवीरैर्बकैरपि ॥ १२ ॥ एतैरन्यैर्यथालाभं गायत्र्या तस्य सुव्रताः ॥ संपूज्य चैव
 गंधाद्यैर्धूपैर्दोषैश्च मंगलैः ॥ १३ ॥ नीराजनाद्यैश्चान्यैश्च लिंगमूर्तिं महेश्वरम् ॥ अगरुं दक्षिणे दद्यादधोरेण द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ द्वादशलिंगानि द्वादशप्रकारलिंगान्याख्यायन्ते यस्मिन् तद्द्वादशलिंगारख्यम् ॥ ४ ॥ अवियोगकरं सर्वदा शिवसान्निध्यदायकमित्यर्थः ॥ ५ ॥ तेन शिवेन
 निर्मितमुत्पादितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अकनीयसमनल्पमित्यर्थः । तदुक्तं शिवरहस्यदशमांशे—“लिंगान्यमूनि किल शैलमुतेऽमलानि तुंगानि पार्थिवमुधातुजतैजसानि । संपूजितानि
 नियमेन फलेच्छुमिर्वा निष्काममुक्तिपरमाणि सदैव गौरि ” इति ॥ ९ ॥ १० ॥ पीठसंयुतं वेदीयुक्तमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्य रुद्रस्य गायत्र्या संपूज्येत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥

लि. ५.

॥१५९॥

॥ १५ ॥ सितागरूद्रवं ज्वेतचंदनभवमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विशेषलिङ्गानि कथयति—वैशाख इत्यादिना । अत्र चैत्रमासेऽनुक्तत्वात्तस्मिन्पूर्वोक्तं स्फाटिकं बोध्यम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ हैमंतिके तत्संज्ञकऋतौ श्रीपत्रेण विल्वदलेनैव महादेवं पूजयेदित्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विल्वपत्रादि स्थितदेवताः कथयति—विल्वेत्यादिना ॥ २९ ॥ बुधः पंडितः तस्मादतिशिवप्रियत्वात् सर्वप्रयत्नेन श्रीपत्रं शिवार्चने इति शेषः । न त्यजेदवश्यं संपादयेदित्यर्थः । तदुक्तं रहस्ये—“पत्रं त्रिनेत्रप्रियमेव विल्वमपात्रमप्यद्रिमुते सुपात्रम् । करोति मे लिङ्गसमर्चनासु शुष्कं तथा पर्युषितं पवित्रम् ॥ नैतस्याज्यमुमे वदन्ति निगमाः स्याच्छूद्रकेणा पश्चिमे सद्यमंत्रेण दिव्यां चैव मनःशिलाम् ॥ उत्तरे वामदेवेन चंदनं वापि दापयेत् ॥ १५ ॥ पुरुषेण मुनिश्रेष्ठा हरितालं च पूर्वतः ॥ सितागरूद्रवं विप्रास्तथा कृष्णागरूद्रवम् ॥ १६ ॥ तथा गुग्गुलुधूपं च सौगंधिकमनुत्तमम् ॥ सितारं नाम धूपं च दद्यादीशाय भक्तिः ॥ १७ ॥ महाचरुर्निवेद्यः स्यादाढकान्नमथापि वा ॥ एतद्भूः कथितं पुण्यं शिवलिङ्गमहाव्रतम् ॥ १८ ॥ सर्वमासेषु सामान्यं विशेषोपि च कीर्त्यते ॥ वैशाखे वज्रलिङ्गं च ज्येष्ठे मारकतं तथा ॥ १९ ॥ आपाढे मौक्तिकं लिङ्गं श्रावणे नीलनिर्मितम् ॥ मासि भाद्रपदे लिङ्गं पद्मरागमयं शुभम् ॥ २० ॥ आश्विने चैव विप्रेन्द्राः गोमेदंकमयं शुभम् ॥ प्रवालेनैव कार्तिक्यां तथा वै मार्गशीर्षके ॥ २१ ॥ वैदूर्यनिर्मितं लिङ्गं पुष्परगेण पुष्पके ॥ माघे च सूर्यकांतेन फाल्गुने स्फाटिकेन च ॥ २२ ॥ सर्वमासेषु कमलं हैममेकं विधीयते ॥ अलाभे राजतं वापि केवलं कमलं तु वा ॥ २३ ॥ रत्नानामप्यलाभे तु ह्रेमा वा राजतेन वा ॥ रजतस्याप्यलाभे तु ताम्रलोहेन कारयेत् ॥ २४ ॥ शैलं वा दारुजं वापि मृन्मयं वा सवेदिकम् ॥ सर्वगंधमयं वापि क्षणिकं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥ हैमंतिके महादेवं श्रीपत्रेणैव पूजयेत् ॥ सर्वमासेषु कमलं हैममेकमथापि वा ॥ २६ ॥ राजतं वापि कमलं हैमकर्णिकमुत्तमम् ॥ राजतस्याप्यभावे तु विल्वपत्रैः समर्चयेत् ॥ २७ ॥ सहस्रकमलालाभे तदर्थेनापि पूजयेत् ॥ तदर्धार्चनं वा रुद्रमष्टोत्तरशतेन वा ॥ २८ ॥ विल्वपत्रे स्थिता लक्ष्मीर्देवी लक्षणसंयुता ॥ नीलोत्पलैर्विका साक्षादुत्पले षण्मुखः स्वयम् ॥ २९ ॥ पद्माश्रितो महादेवः सर्वदेवपातिः शिवः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रीपत्रं न त्यजेद्बुधः ॥ ३० ॥ हृतं विध्या वाप्यविधानतो हृतमुमे श्रीपत्रमेव प्रियम् । शुष्कं पर्युषितं च कीदृसहितं न त्याज्यमेवं शिवे तत्रालब्धमहो तथान्यकुसुमं विल्वाख्यया पातयेत् ॥ रत्न स्वर्णविनिर्मितोरुकुसुमं यादृक् च संक्षालितं पूर्वेषुः प्रतिपादितं गिरिमुते सम्यक्पुनः पूजयेत् । तद्वत्क्षालितमेव विल्वमगजे संक्षालितं पूजयेत्तत्रालाभविधौ शिवार्चकधनैर्निर्मा ल्यता नोचिता ॥ ” इति ॥ ३० ॥

टी. ल.

८१

॥१५९॥

शिला मनःशिलेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विष्णुना सर्वदेवानां स्थित्यर्थं क्षीराक्षीरममुद्रादि अमृतमुद्रातमिति शेषमादाय पूर्वणान्वयः । अन्नमाहात्म्यं कथयति—अन्न इत्यादिना ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
 नीलोत्पलं चोत्पलं च कमलं च विशेषतः ॥ सर्ववश्यकं पद्मं शिला सर्वार्थसिद्धिदा ॥ ३१ ॥ कृष्णागरुसमुद्भूतं सर्वपापनिवृत्तनम् ॥ गुग्गुलु
 प्रभृतीनां च दीपानां च निवेदनम् ॥ ३२ ॥ सर्वरोगक्षयं चैव चंदनं सर्वसिद्धिदम् ॥ सौगंधिकं तथा धूपं सर्वकामार्थसाधकम् ॥ ३३ ॥
 श्वेतागरुद्रव्यं चैव तथा कृष्णागरुद्रवम् ॥ सौम्यं सीतारिधूपं च साक्षान्निर्वाणसिद्धिदम् ॥ ३४ ॥ श्वेतार्ककुसुमे साक्षाच्चतुर्वक्त्रः प्रजापतिः ॥
 कर्णिकारस्य कुसुमे मेधा साक्षाद्वचवस्थिता ॥ ३५ ॥ करवीरे गणाध्यक्षो बके नारायणः स्वयम् ॥ सुगंधिषु च सर्वेषु कुसुमेषु नगात्मजा
 ॥ ३६ ॥ तस्मादेतैर्यथालाभं पुष्पधूपादिभिः शुभैः ॥ पूजयेद्देवदेवेशं भक्त्या वित्तानुसारतः ॥ ३७ ॥ निवेदयेत्ततो भक्त्या पायसं च
 महाचरुम् ॥ सघृतं सोपदंशं च सर्वद्रव्यसमन्वितम् ॥ ३८ ॥ शुद्धान्नं वापि मुद्गान्नमाढकं चार्धकं तु वा ॥ चामरं तालवृत्तं च तस्मै भक्त्या
 निवेदयेत् ॥ ३९ ॥ उपहाराणि पुण्यानि न्यायेनैवार्जितान्यपि ॥ नानाविधानि चार्हाणि प्रोक्षितान्यभसा पुनः ॥ ४० ॥ निवेदयेच्च
 रुद्राय भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ क्षीराद्वै सर्वदेवानां स्थित्यर्थममृतं ध्रुवम् ॥ ४१ ॥ विष्णुना जिष्णुना साक्षादन्ने सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ भूतानामन्न
 दानेन प्रीतिर्भवति शंकरे ॥ ४२ ॥ तस्मात्संपूजयेद्देवमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ उपहारे तथा तुष्टिर्व्यजने पवनः स्वयम् ॥ ४३ ॥ सर्वात्मको
 महादेवो गंधतोये ह्यपांपतिः ॥ पीठे वै प्रकृतिः साक्षान्महदाद्यैर्व्यवस्थिता ॥ ४४ ॥ तस्माद्देवं यजेद्भक्त्या प्रतिमासं यथाविधि ॥ पौर्णमास्यां
 व्रतं कार्यं सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ४५ ॥ सत्यं शौचं दया शान्तिः संतोषो दानमेव च ॥ पौर्णमास्याममावास्यामुपवासं च कारयेत् ॥ ४६ ॥
 संवत्सरांते गोदानं वृषोत्सर्गं विशेषतः ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या श्रोत्रियान् वेदपारगान् ॥ ४७ ॥ तल्लिङ्गं पूजितं तेन सर्वद्रव्यसमन्वितम् ॥
 स्थापयेद्वा शिवक्षेत्रे दापयेद्ब्राह्मणाय वा ॥ ४८ ॥ य एवं सर्वमासेषु शिवलिङ्गमहाव्रतम् ॥ कुर्याद्भक्त्या मुनिश्रेष्ठाः स एव तपतां वरः ॥ ४९ ॥
 तस्मादन्नसमर्पणाद्देवं शिवं संपूजयेदित्यन्वयः । अन्नादिदेवताः कथयति—अन्न इत्यादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ व्रतनियमान् कथयति—सत्यमिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तेन पूर्वोक्त
 प्रकारेण पूजितं सर्वद्रव्यसमन्वितं पूजोपस्करयुक्तं तल्लिङ्गं व्रतलिङ्गं शिवालये स्थापयेद्वा ब्राह्मणाय दापयेदित्यन्वयः ॥ ४८ ॥ व्रतफलं कथयति—य एवमित्यादिना ॥ ४९ ॥

लि. पु.

॥३६०॥

॥ ५० ॥ संवत्सरव्रताशक्तस्य मासव्रतं कथयति—अथवेति ॥ ५१ ॥ काम्ये प्रतिनिध्यभावात्सकामानां संवत्सरव्रतं कथयति—अथवेत्यादिना ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ स निष्काम इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ एवं पूर्वोक्तविधिना ईशं शिवं संपूज्य सहभृत्यपुत्रैः सूर्ध्वा प्रणम्य प्रदक्षिणं च कृत्य कृत्वेत्यर्थः । व्यपोहनं नाम स्तवं यत्नाजपेदित्यन्वयः । ॥ ५७ ॥ एतद्व्यपोहनं नाम स्तवं विश्वसृजा पितामहेनैव सुरैश्च सार्धं जगत्रयस्य हिताय कृतमित्यन्वयः ॥ ५८ ॥ ब्रह्मादिदेवानां वै पशुत्वादिमोचकं यद्व्रता विसृष्टम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानै रत्नभूषितैः ॥ गत्वा शिवपुरं दिव्यं नेहायाति कदाचन ॥ ५० ॥ अथवा ह्येकमासं वा चरेदेवं व्रतोत्तमम् ॥ शिवलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ५१ ॥ अथवा सक्तचित्तश्चेद्यान्यान् संचितयेद्भरान् ॥ वर्षमेकं चरेदेवं तांस्तान्प्राप्य शिवं व्रजेत् ॥ ५२ ॥ देवत्वं वा पितृत्वं वा देवराजत्वमेव च ॥ गाणपत्यपदं वापि सक्तोऽपि लभते नरः ॥ ५३ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां भोगार्थी भोगमाप्नुयात् ॥ द्रव्यार्थी च निधिं पश्येदायुःकामश्चिरायुषम् ॥ ५४ ॥ यान्यांश्चितयते कामांस्तान्स्तान्प्राप्येह मोदते ॥ एकमासव्रता देव सौते रुद्रत्वमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥ इदं पवित्रं परमं रहस्यं व्रतोत्तमं विश्वसृजापि सृष्टम् ॥ हिताय देवासुरसिद्धमर्त्यविद्याधराणां परमं शिवेन ॥ ५६ ॥ संपूज्य पूज्यं विधिर्नैवमीशं प्रणम्य सूर्ध्वा सह भृत्यपुत्रैः ॥ व्यपोहनं नाम जपेत्स्तवं च प्रदक्षिणं कृत्य शिवं प्रयत्नात् ॥ ५७ ॥ पुराकृतं विश्वसृजा स्तवं च हिताय देवेन जगत्रयस्य ॥ पितामहेनैव सुरैश्च सार्धं महानुभावेन महार्घ्यमेतत् ॥ ५८ ॥ इति श्रीलिंगमहा पुराणे पूर्वभागे पशुपाशविमोचनलिंगपूजादिकथनं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ सूत उवाच ॥ व्यपोहनस्तवं वक्ष्ये सर्वसिद्धिप्रदं शुभम् ॥ नंदिनश्च मुखाच्छ्रुत्वा कुमारेण महात्मना ॥ १ ॥ व्यासाय कथितं तस्माद्ब्रह्मानेन वै मया ॥ नमः शिवाय शुद्धाय निर्मलाय यशस्विने ॥ २ ॥ दुष्टांतकाय सर्वाय भवाय परमात्मने ॥ पंचवक्त्रो दशभुजो ह्यक्षपंचदशैर्युतः ॥ ३ ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशः सर्वाभरण भूषितः ॥ सर्वज्ञः सर्वगः शान्तः सर्वोपरि सुसंस्थितः ॥ ४ ॥

लिंगार्चनारूपमिदं व्रतं ते विमोचयेन्मां पशुपाशबंधात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोपिण्यां टीकायामेकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ द्वाशीतितम अध्याये सर्वपाप प्रणाशनः ॥ व्यपोहनस्तवं पुण्यो ब्रह्मप्रोक्तो निरूप्यते ॥ सूतः पूर्वोपदिष्टव्यपोहनस्तवं कथयति—व्यपोहनमित्यादिना । विशेषेण अपोहते पापं दूरीक्रियतेऽनेनेति व्यपोहनः तं स्तवं वक्ष्ये इत्यन्वयः ॥ १ ॥ स्तवाद्वा मंगलार्थं शिवं नमस्करोति—नम इत्यादिना ॥ २ ॥ सगुणपरमशिवरूपं वर्णयन्पापव्यपोहनं प्रार्थयते—पंचवक्त्र इत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥

टी. अ.

८२

॥१६०॥

उमया सहितः सोमः स चासी ईशश्च सोमेशः आशु व्यपोहत् ॥ ईशानः पुरुषश्चैव अघोरः सद्य एव च ॥ ५ ॥ वामदेवश्च भगवान्पापमाशु व्यपोहत् ॥ अनंतः
 सर्वविघ्नेशः सर्वज्ञः सर्वदः प्रभुः ॥ ६ ॥ शिवध्यानैकसंपन्नः स मे पापं व्यपोहत् ॥ सूक्ष्मः सुरासुरेशानो विश्वेशो गणपूजितः ॥ ७ ॥
 शिवध्यानैकसंपन्नः स मे पापं व्यपोहत् ॥ शिवोत्तमो महापूज्यः शिवध्यानपरायणः ॥ ८ ॥ सर्वगः सर्वदः शांतः स मे पापं व्यपोहत् ॥
 एकाक्षो भगवानीशः शिवार्चनपरायणः ॥ ९ ॥ शिवध्यानैकसंपन्नः स मे पापं व्यपोहत् ॥ त्रिमूर्तिर्भगवानीशः शिवभक्तिप्रबोधकः ॥ १० ॥
 शिवध्यानैकसंपन्नः स मे पापं व्यपोहत् ॥ श्रीकंठः श्रीपतिः श्रीमांशिवध्यानरतः सदा ॥ ११ ॥ शिवार्चनरतः साक्षात् स मे पापं
 व्यपोहत् ॥ शिखंडी भगवांश्शांतः शिवभस्मानुलेपनः ॥ १२ ॥ शिवार्चनरतः श्रीमान् स मे पापं व्यपोहत् ॥ त्रैलोक्यनमिता देवी
 सोल्काकारा पुरातनी ॥ १३ ॥ दाक्षायणी महादेवी भौरी हैमवती शुभा ॥ एकपर्णाग्रजा सौम्या तथा वै चैकपाटला ॥ १४ ॥ अपर्णा
 वरदा देवी वरदानैकतत्परा ॥ उमा सुरहरा साक्षात्कौशिकी वा कपर्दिनी ॥ १५ ॥ खड्गांगधारिणी दिव्या कराग्रतरुपल्लवा ॥ नैगमेयादिभि
 दिव्यैश्चतुर्भिः पुत्रकैर्वृता ॥ १६ ॥ मेनाया नंदिनी देवी वारिजा वारिजेक्षणा ॥ अंबाया वीतशोकस्य नंदिनश्च महात्मनः ॥ १७ ॥
 शुभावत्याः सखी शांता पंचचूडा वरप्रदा ॥ सृष्ट्यर्थं सर्वभूतानां प्रकृतित्वं गताव्यया ॥ १८ ॥ त्रयोविंशतिभिस्तत्त्वैर्महदाद्यैर्विजृम्भिता ॥
 लक्ष्म्यादिशक्तिभिर्नित्यं नमिता नंदनंदिनी ॥ १९ ॥ मनोन्मनी महादेवी मायावी मंडनप्रिया ॥ मायया या जगत्सर्वं ब्रह्माद्यं सचराच
 रम् ॥ २० ॥ क्षोभिणी मोहिनी नित्यं योगिनां हृदि संस्थिता ॥ एकानेकस्थिता लोके इंदीवरनिभेक्षणा ॥ २१ ॥ भक्त्या परमया
 नित्यं सर्वदैवैरभिष्टुता ॥ गणेंद्रांभोजगर्भेद्रयमवित्तेशपूर्वकैः ॥ २२ ॥
 कोमलवल्बदलानि यस्याः सा कराग्रतरुपल्लवा ॥ १६ ॥ वीतशोकस्य नंदिनः शैलादेरंवा मातेत्यर्थः ॥ १७ ॥ शुभावत्यास्तत्संज्ञकस्वसख्याः सखी प्रियकोत्यर्थः ॥ १८-२२ ॥

लि. पु.

॥१६१॥

॥ २३ ॥ सा पूर्वोक्तरूपा महादेवी शिवपत्नी साक्षात्प्रत्यक्षमाशु पापं व्यपोहत्वित्यन्वयः ॥ २४ ॥ चंडं प्रार्थयते—चंड इति ॥ २५ ॥ शैलादिं प्रार्थयते—शालंकायन इत्यादिना ॥ २६ ॥ शर्वः शिवरूपः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ गजाननं प्रार्थयते—मेर्वित्यादिना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ब्रह्माद्याश्च ते आधोरणा हस्तिपकाश्च ब्रह्माद्याधोरणाः

संस्तुता जननी तेषां सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ भक्तानामार्तिहा भव्या भवभावविनाशिनी ॥ २३ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदा दिव्या भक्तानामप्रयत्नतः ॥ सा मे साक्षान्महादेवी पापमाशु व्यपोहत् ॥ २४ ॥ चंडः सर्वगणेशानो सुखाच्छंभोर्विनिर्गतः ॥ शिवार्चनरतः श्रीमान् स मे पापं व्यपोहत् ॥ २५ ॥ शालंकायनपुत्रस्तु हलमागोत्थितः प्रभुः ॥ जामाता मरुतां देवः सर्वभूतमहेश्वरः ॥ २६ ॥ सर्वगः सर्वदृक् शर्वः सर्वेशसदृशः प्रभुः ॥ सनारायणकैदेवैः सेंद्रचन्द्रदिवाकरैः ॥ २७ ॥ सिद्धैश्च यक्षगंधर्वैर्भूतैर्भूतविधायकैः ॥ उरगैर्ऋषिभिश्चैव ब्रह्मणा च महात्मना ॥ २८ ॥ स्तुतस्त्रैलोक्यनाथस्तु मुनिरंतःपुरं स्थितः ॥ सर्वदा पूजितः सर्वैर्नदी पापं व्यपोहत् ॥ २९ ॥ महाकायो महातेजा महादेव इवापरः ॥ शिवार्चनरतः श्रीमान्स मे पापं व्यपोहत् ॥ ३० ॥ मेरुमंदारकैलासतटकूटप्रभेदनः ॥ ऐरावतादिभिर्दिव्यैर्दिग्गजैश्च सुपूजितः ॥ ३१ ॥ सप्तपातालपादश्च सप्तद्वीपोरुजंघकः ॥ सप्तार्णवांकुशश्चैव सर्वतीर्थोदरः शिवः ॥ ३२ ॥ आकाशदेहो दिग्बाहुः सोमसूर्याग्निलोचनः ॥ हतासुरमहावृक्षो ब्रह्मविद्यामहोत्कटः ॥ ३३ ॥ ब्रह्माद्याधोरणैर्दिव्यैर्योगपाशसमन्वितैः ॥ बद्धो हृत्पुंडरीकाख्ये स्तंभे वृत्तिं निरुध्य च ॥ ३४ ॥ नागेंद्रवक्रो यः साक्षाद्गणकोटिशतैर्वृतः ॥ शिवध्यानैकसंपन्नः स मे पापं व्यपोहत् ॥ ३५ ॥ भृंगीशः पिंगलाक्षोसौ भसिताशस्तु देहयुक् ॥ शिवार्चनरतः श्रीमान्स मे पापं व्यपोहत् ॥ ३६ ॥ चतुर्भिस्तनुभिर्नित्यं सर्वासुरनिबर्हणः ॥ स्कंदः शक्तिधरः शान्तः सेनानीः शिखिवाहनः ॥ ३७ ॥ देवसेनापतिः श्रीमान्स मे पापं व्यपोहत् ॥ भवः शर्वस्तथेशानो रुद्रः पशुपतिस्तथा ॥ ३८ ॥ उग्रो भीमो महादेवः शिवार्चनरतः सदा ॥ एताः पापं व्यपोहंतु मूर्तयः परमोष्ठिनः ॥ ३९ ॥

“ आधोरणा हस्तिपकाः ” इत्यमरः । तैर्दिव्यैर्योगरूपो यः पाशस्तत्समन्वितैः हृत्पुंडरीकाख्ये स्तंभे वृत्तिं निरुध्य बद्ध इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ भृंगिं प्रार्थयते—भृंगीश इति । भसितं भस्मैव अश्रातीति मस्माशस्तु देहयुक् देहविशिष्टः ॥ ३६ ॥ स्कंदं प्रार्थयते—चतुर्भिरित्यादिना ॥ ३७ ॥ अष्टमूर्तीः प्रार्थयते—भव इत्यादिना ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

टी. अ.

८२

॥१६१॥

एकादशरुद्रान्प्रार्थयते-महादेव इत्यादिना ॥४०॥ मलं पापमित्यर्थः । “मलं कीटे पुरीषे च पापे च” इति विश्वः ॥४१॥ आदित्यान्प्रार्थयते-विकर्तन इत्यादिना ॥४२॥
॥ ४३ ॥ शिवाष्टतनूः प्रार्थयते-गगनमित्यादिना । स्पर्शनं वायुरित्यर्थः ॥ ४४ ॥ दशदिक्पालान्प्रार्थयते-वासव इत्यादिना ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वाय्वादीन् प्रार्थयते-नभस्वा

महादेवः शिवो रुद्रः शंकरो नीललोहितः ॥ ईशानो विजयो भीमो देवदेवो भवोद्भवः ॥ ४० ॥ कपालीशश्च विज्ञेयो रुद्रा रुद्रांश
संभवाः ॥ शिवप्रणामसंपन्ना व्यपोहंतु मलं मम ॥ ४१ ॥ विकर्तनो विवस्वांश्च मार्तण्डो भास्करो रविः ॥ लोकप्रकाशकश्चैव लोकसाक्षी
त्रिविक्रमः ॥ ४२ ॥ आदित्यश्च तथा सूर्यश्चांशुमांश्च दिवाकरः ॥ एते वै द्वादशादित्या व्यपोहंतु मलं मम ॥ ४३ ॥ गगनं स्पर्शनं
तेजो रसश्च पृथिवी तथा ॥ चंद्रः सूर्यस्तथात्मा च तनवः शिवभाषिताः ॥ ४४ ॥ पापं व्यपोहंतु मम भयं निर्नाशयंतु मे ॥ वासवः
पावकश्चैव यमो निर्ऋतिरेव च ॥ ४५ ॥ वरुणो वायुसोमौ च ईशानो भगवान् हरिः ॥ पितामहश्च भगवान् शिवध्यानपरायणः ॥ ४६ ॥
एते पापं व्यपोहंतु मनसा कर्मणा कृतम् ॥ नभस्वान्स्पर्शनो वायुरनिलो मारुतस्तथा ॥ ४७ ॥ प्राणः प्राणेशजीवेशौ मारुतः शिव
भाषिताः ॥ शिवार्चनरताः सर्वे व्यपोहंतु मलं मम ॥ ४८ ॥ खेचरी वसुचारी च ब्रह्मेशो ब्रह्मब्रह्मधीः ॥ सुषेणः शाश्वतः पुष्टः सुपुष्टश्च
महाबलः ॥ ४९ ॥ एते वै चारणाः शंभोः पूजयातीव भाषिताः ॥ व्यपोहंतु मलं सर्वं पापं चैव मया कृतम् ॥ ५० ॥ मंत्रज्ञो मंत्रवित्
प्राज्ञो मंत्रराट् सिद्धपूजितः ॥ सिद्धवत्परमः सिद्धः सर्वसिद्धिप्रदायिनः ॥ ५१ ॥ व्यपोहंतु मलं सर्वं सिद्धाः शिवपदार्चकाः ॥ यक्षो यक्षेश
धनदो जृम्भको मणिभद्रकः ॥ ५२ ॥ पूर्णभद्रेश्वरो माली शितिकुण्डलिव च ॥ नरेंद्रश्चैव यक्षेश व्यपोहंतु मलं मम ॥ ५३ ॥ अनंतः
कुलिकश्चैव वासुकिस्तक्षकस्तथा ॥ कर्कोटको महापद्मः शंखपालो महाबलः ॥ ५४ ॥ शिवप्रणामसंपन्नाः शिवदेहप्रभूषणाः ॥ मम पापं
व्यपोहंतु विषं स्थावरजंगमम् ॥ ५५ ॥ वीणाज्ञः किन्नरश्चैव सुरसेनः प्रमर्दनः ॥ अतीशयः स प्रयोगी गीतज्ञश्चैव किन्नराः ॥ ५६ ॥
शिवप्रणामसंपन्ना व्यपोहंतु मलं मम ॥ विद्याधरश्च विबुधो विद्याराशिर्विदां वरः ॥ ५७ ॥

नित्यादिना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मलमंतःकरणादिकालुष्यमित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

लि. पु.
॥१६२॥

॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५-७७॥सार्पमाह्वेया । पुनर्वसिगति पादेऽक्षराधिक्यं छांदसम् ॥ ७८॥

विबुद्धो विबुधः श्रीमान्कृतज्ञश्च महायशाः ॥ एते विद्याधराः सर्वे शिवध्यानपरायणाः ॥ ५८ ॥ व्यपोहंतु मलं घोरं महादेवप्रसादतः ॥
वामदेवी महाजंभः कालनेमिर्महाबलः ॥ ५९ ॥ सुग्रीवो मर्दकश्चैव पिंगलो देवमर्दनः ॥ प्रहादश्चाप्यनुहादः संह्रादः किल बाष्कलौ ॥ ६० ॥
जंभः कुंभश्च मायावी कार्तवीर्यः कृतंजयः ॥ एतेऽसुरा महात्मानो महादेवपरायणाः ॥ ६१ ॥ व्यपोहंतु भयं घोरमासुरं भावमेव च ॥
गरुत्मान् खगतिश्चैव पक्षिराट् नागमर्दनः ॥ ६२ ॥ नागशृङ्गहिरण्यांगो वैनतेयः प्रभञ्जनः ॥ नागाशीर्विषनाशश्च विष्णुवाहन एव
च ॥ ६३ ॥ एते हिरण्यवर्णाभा गरुडा विष्णुवाहनाः ॥ नानाभरणसंपन्ना व्यपोहंतु मलं मम ॥ ६४ ॥ अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च अंगिरा
भृगुरेव च ॥ काश्यपो नारदश्चैव दधीचश्च्यवनस्तथा ॥ ६५ ॥ उपमन्युस्तथान्ये च ऋषयः शिवभाविताः ॥ शिवार्चनरताः सर्वे व्यपो
हंतु मलं मम ॥ ६६ ॥ पितरः पितामहाश्च तथैव प्रपितामहाः ॥ अग्निष्वात्ता बर्हिषदस्तथा मातामहादयः ॥ ६७ ॥ व्यपोहंतु भयं
पापं शिवध्यानपरायणाः ॥ लक्ष्मीश्च धरणी चैव गायत्री च सरस्वती ॥ ६८ ॥ दुर्गा उषा शची ज्येष्ठा मातरः सुरपूजिताः ॥ देवानां
मातरश्चैव गणानां मातरस्तथा ॥ ६९ ॥ भूतानां मातरः सर्वा यत्र या गणमातरः ॥ प्रसादादेवदेवस्य व्यपोहंतु मलं मम ॥ ७० ॥
उर्वशी मेनका चैव रंभा रतितिलोत्तमाः ॥ सुमुखी दुर्मुखी चैव कामुखी कामवर्धनी ॥ ७१ ॥ तथान्याः सर्वलोकेषु दिव्याश्चाप्सरसस्तथा ॥
शिवाय तांडवं नित्यं कुर्वत्योतीव भाविताः ॥ ७२ ॥ देव्यः शिवार्चनरता व्यपोहंतु मलं मम ॥ अर्कः सोमोऽंगारकश्च बुधश्चैव बृह
स्पतिः ॥ ७३ ॥ शुक्रः शनैश्चरश्चैव राहुः केतुस्तथैव च ॥ व्यपोहंतु भयं घोरं ग्रहपीडां शिवार्चकाः ॥ ७४ ॥ मेषो वृषोऽथ मिथुनस्तथा
कर्कटकः शुभः ॥ सिंहश्च कन्या विपुला तुला वै वृश्चिकस्तथा ॥ ७५ ॥ धनुश्च मकरश्चैव कुंभो मीनस्तथैव च ॥ राशयो द्वादश ह्येते
शिवपूजापरायणाः ॥ ७६ ॥ व्यपोहंतु भयं पापं प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा ॥ ७७ ॥ श्रीमन्मृग
शिरश्चार्द्रा पुनर्वसुपुष्यसार्पकाः ॥ मघा वै पूर्वफाल्गुन्य उत्तराफाल्गुनी तथा ॥ ७८ ॥

टी. ज.
८२

॥१६२॥

॥ ७९ ॥ अविष्टिका धनिष्ठेत्यर्थः । प्रोष्ठपदा उत्तराभाद्रपदा ॥ ८० ॥ पौष्णं रेवतीत्यर्थः । प्रमथादिगणान्प्रार्थयते-ज्वर इत्यादिना ॥ ८१ ॥ वृषेन्द्रं प्रार्थयते-शिव इत्यादिना ।
हिमराट् हिमालयस्तदंडु भागीरथीजलं तत्संनिभः दक्षिणाग्नेयं पापनाशकं ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ मखमर्दनो दक्षयज्ञविध्वंसकः
हस्तश्चित्रा तथा स्वाती विशाखा चानुराधिका ॥ ज्येष्ठा मूलं महाभागा पूर्वाषाढा तथैव च ॥ ७९ ॥ उत्तराषाढिका चैव श्रवणं च
अविष्टिका ॥ शतभिषक्पूर्वभद्रा च तथा प्रोष्ठपदा तथा ॥ ८० ॥ पौष्णं च देव्यः सततं व्यपोहंतु मलं मम ॥ ज्वरः कुंभोदरश्चैव शंकु
कर्णो महाबलः ॥ ८१ ॥ महाकर्णः प्रभातश्च महाभूतप्रमर्दनः ॥ ज्येनजिच्छिवदूतश्च प्रमथाः प्रीतिवर्धनाः ॥ ८२ ॥ कोटिकोटिशतै
श्चैव भूतानां मातरः सदा ॥ व्यपोहंतु भयं पापं महादेवप्रसादतः ॥ ८३ ॥ शिवध्यानैकसंपन्नो हिमराट्कुसुमसन्निभः ॥ कुन्देन्दुसदृशाकारः
कुंभकुंदेन्दुभूषणः ॥ ८४ ॥ वडवानलशत्रुयो वडवामुखभेदनः ॥ चतुष्पादसमायुक्तः क्षीरोद इव पांडुरः ॥ ८५ ॥ रुद्रलोके स्थितो नित्यं
रुद्रैः सार्धं गणेश्वरैः ॥ वृषेन्द्रो विश्वधृग्देवो विश्वस्य जगतः पिता ॥ ८६ ॥ वृतो नंदादिभिर्नित्यं मातृभिर्मखमर्दनः ॥ शिवार्चनरतो
नित्यं स मे पापं व्यपोहंतु ॥ ८७ ॥ गंगा माता जगन्माता रुद्रलोके व्यवस्थिता ॥ शिवभक्ता तु या नंदा सा मे पापं व्यपोहंतु ॥ ८८ ॥
भद्रा भद्रपदा देवी शिवलोके व्यवस्थिता ॥ माता गवां महाभागा सा मे पापं व्यपोहंतु ॥ ८९ ॥ सुरभिः सर्वतोभद्रा सर्वपापप्रणाशनी ॥
रुद्रपूजारता नित्यं सा मे पापं व्यपोहंतु ॥ ९० ॥ सुशीला शीलसंपन्ना श्रीप्रदा शिवभाविता ॥ शिवलोके स्थिता नित्यं सा मे पापं
व्यपोहंतु ॥ ९१ ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः सर्वकार्याभिर्चितकः ॥ समस्तगुणसंपन्नः सर्वदेवेश्वरात्मजः ॥ ९२ ॥ ज्येष्ठः सर्वेश्वरः सौम्यो महा
विष्णुतनुः स्वयम् ॥ आर्यः सेनापतिः साक्षाद्गहनो मखमर्दनः ॥ ९३ ॥ ऐरावतगजारूढः कृष्णकुंचितमूर्धजः ॥ कृष्णांगो रक्तनयनः
शशिपन्नगभूषणः ॥ ९४ ॥ भूतैः प्रेतैः पिशाचैश्च कूष्माण्डैश्च समावृतः ॥ शिवार्चनरतः साक्षात्स मे पापं व्यपोहंतु ॥ ९५ ॥ ब्रह्माणी
चैव माहेशी कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वाराही चैव माहेंद्री चामुंडाग्नेयिका तथा ॥ ९६ ॥ एता वै मातरः सर्वाः सर्वलोकप्रपूजिताः ॥
योगिनीभिर्महापापं व्यपोहंतु समाहिताः ॥ ९७ ॥

॥ ८७ ॥ गंगां प्रार्थयते-गंगा मातेति । पंच गाः प्रार्थयते-शिवभक्तेत्यादिना ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ कालभैरवं प्रार्थयते-वेदेत्यादिना ॥ ९२-९७ ॥

लि. पु.

॥१६३॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ महामायां प्रार्थयते—महामोहोति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दुर्गा प्रार्थयते—सिंहारूढेत्यादिना ॥ ८ ॥ रुद्रगणान्प्रार्थयते
 ब्रह्मांडेति ॥ ९ ॥ ११० ॥ स्तवमुक्त्वा विनियोगं कथयति—अनेनेति । प्रतिमासे अनेन पूर्वोक्तस्तवेन स्तुत्वा अंते शिरसा भूमौ प्रणम्य सर्वं लिंगपूजाव्रतं समापयेदित्यन्वयः
 वीरभद्रो महातेजा हिमकुन्देदुसन्निभः ॥ रुद्रस्य तनयो रौद्रः शूलासक्तमहाकरः ॥ ९८ ॥ सहस्रबाहुः सर्वज्ञः सर्वायुधधरः स्वयम् ॥ त्रेताग्नि
 नयनो देवस्रैलोक्याभयदः प्रभुः ॥ ९९ ॥ मातृणां रक्षको नित्यं महावृषभवाहनः ॥ त्रैलोक्यनमितः श्रीमान्निश्वपादार्चने रतः ॥ १०० ॥
 यज्ञस्य च शिरश्छेत्ता पूष्णो दंतविनाशनः ॥ वह्नेर्हस्तहरः साक्षाद्गनेत्रनिपातनः ॥ १०१ ॥ पादांगुष्ठेन सोमांगवेषकः प्रभुसंज्ञकः ॥
 उपेद्रेंद्रयमादीनां देवानामंगरक्षकः ॥ २ ॥ सरस्वत्या महादेव्या नासिकोष्ठावकर्तनः ॥ गणेश्वरो यः सेनानीः स मे पापं व्यपोहतु ॥ ३ ॥
 ज्येष्ठा वरिष्ठा वरदा वराभरणभूषिता ॥ महालक्ष्मीर्जगन्माता सा मे पापं व्यपोहतु ॥ ४ ॥ महामोहा महाभागा महाभूतगणैर्वृता ॥ शिवा
 र्चनरता नित्यं सा मे पापं व्यपोहतु ॥ ५ ॥ लक्ष्मीः सर्वगुणोपेता सर्वलक्षणसंयुता ॥ सर्वदा सर्वगा देवी सा मे पापं व्यपोहतु ॥ ६ ॥
 सिंहारूढा महादेवी पार्वत्यास्तनयाव्यया ॥ विष्णोर्निद्रा महामाया वैष्णवी सुरपूजिता ॥ ७ ॥ त्रिनेत्रा वरदा देवी महिषासुरमर्दिनी ॥
 शिवार्चनरता दुर्गा सा मे पापं व्यपोहतु ॥ ८ ॥ ब्रह्मांडधारका रुद्राः सर्वलोकप्रपूजिताः ॥ सत्याश्च मानसाः सर्वे व्यपोहन्तु भयं मम ॥ ९ ॥
 भूताः प्रेताः पिशाचाश्च कूष्माण्डगणनायकाः ॥ कूष्माण्डकाश्च ते पापं व्यपोहन्तु समाहिताः ॥ ११० ॥ अनेन देवं स्तुत्वा तु चांते सर्वं समा
 पयेत् ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रतिमासे द्विजोत्तमाः ॥ ११ ॥ व्यपोहनस्तवं दिव्यं यः पठेच्छृणुयादपि ॥ विधूय सर्वपापानि रुद्रलोके
 मर्हायते ॥ १२ ॥ कन्यार्थी लभते कन्यां जयकामो जयं लभेत् ॥ अर्थकामो लभेदर्थं पुत्रकामो बहून् सुतान् ॥ १३ ॥ विद्यार्थी लभते
 विद्यां भोगार्थी भोगमाप्नुयात् ॥ यान्यान्प्रार्थयते कामान्मानवः श्रवणादिह ॥ १४ ॥ तान्सर्वान् शीघ्रमाप्नोति देवानां च प्रियो भवेत् ॥
 पठ्यमानमिदं पुण्यं यमुद्दिश्य तु पठ्यते ॥ १५ ॥ तस्य रोगा न बाधन्ते वातपित्तादिसंभवाः ॥ नाकाले मरणं तस्य न सपरिपि दृश्यते
 ॥ १६ ॥ यत्पुण्यं चैव तीर्थानां यज्ञानां चैव यत्फलम् ॥ दानानां चैव यत्पुण्यं व्रतानां च विशेषतः ॥ १७ ॥
 ॥ ११ ॥ स्तवफलं कथयति—व्यपोहन इत्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

टी. अ.

८२

॥ १६३ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ शिवलोके महीयते पूजां लभत इत्यर्थः ॥ १२० ॥ सां तैत्तिरियो नित्यं तत्राधीमक्षितवान् । व्यपोहनस्तवः पुण्यः स्यान्मे प्रोक्तफलः सदा ॥
इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ व्यशीतितम अध्याय ह्यष्टम्यादिषु वै पृथक् । प्रतिमासं च नक्तस्य व्रतं सम्यङ्निरूप्यते ॥
ऋषयो व्रतान्यपृच्छन्-व्यपोहनेति । लिंगदानस्य प्रसंगात्पुण्यं व्यपोहनस्तवस्माभिरादराच्चकृतं त्वमिति शेषः । नः व्रतान्यपि वदस्वत्यन्वयः ॥ १ ॥ ब्रह्मपुत्राय सनत्कुमारा

तत्पुण्यं कोटिगुणितं जप्त्वा चाप्नोति मानवः ॥ गोम्रश्चैव कृतघ्नश्च वीरहा ब्रह्महा भवेत् ॥ १८ ॥ शरणागतघाती च मित्रविश्वासघातकः ॥
दुष्टः पापसमाचारो मातृहा पितृहा तथा ॥ १९ ॥ व्यपोह्य सर्वपापानि शिवलोके महीयते ॥ १२० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे
व्यपोहनस्तवनिरूपणं नाम व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ व्यपोहनस्तवं पुण्यं श्रुतमस्माभिरादरात् ॥ प्रसंगाल्लिंग
दानस्य व्रतान्यपि वदस्व नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ व्रतानि वः प्रवक्ष्यामि शुभानि मुनिसत्तमाः ॥ नंदिना कथितानीह ब्रह्मपुत्राय धीमते
॥ २ ॥ तानि व्यासादुपश्रुत्य युष्माकं प्रवदाम्यहम् ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोरपि ॥ ३ ॥ वर्षमेकं तु भुञ्जानो नक्तं यः पूजये
च्छिवम् ॥ सर्वयज्ञफलं प्राप्य स याति परमां गतिम् ॥ ४ ॥ पृथिवीं भाजनं कृत्वा भुक्त्वा पर्वसु मानवः ॥ अहोरात्रेण चैकेन त्रिरात्र
फलमश्नुते ॥ ५ ॥ द्वयोर्मासस्य पंचम्योर्द्वयोः प्रतिपदोर्नरः ॥ क्षीरधाराव्रतं कुर्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ कृष्णाष्टम्यां तु नक्तेन
यावत्कृष्णचतुर्दशी ॥ भुञ्जन्भोगानवाप्नोति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ ७ ॥ योऽन्तमेकं प्रकुर्वीत नक्तं पर्वसु पर्वसु ॥ ब्रह्मचारी जितक्रोधः
शिवध्यानपरायणः ॥ ८ ॥ संवत्सरांते विप्रैर्द्रान् भोजयेद्विधिपूर्वकम् ॥ स याति शांकरं लोकं नात्र कार्या विचारणा ॥ ९ ॥ उपवासात्
परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितम् ॥ अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्तयेत् ॥ १० ॥ देवैर्भुक्तं तु पूर्वाह्णे मध्याह्ने ऋषिभिस्तथा ॥ अपराह्णे
च पितृभिः संध्यायां गुह्याकादिभिः ॥ ११ ॥ सर्ववेलामतिक्रम्य नक्तभोजनमुत्तमम् ॥ हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ॥ १२ ॥
येत्यर्थः ॥ १२-४ ॥ पृथिवीं भाजनं भोजनपात्रं कृत्वा पर्वसु अमापूर्णांस्तु नक्तमित्यस्यानुपगः । भुक्त्वा एकेनाहोरात्रेण त्रिरात्रफलं त्रिगुणफलमश्रुत इत्यन्वयः ॥ ५ ॥ मासस्य
द्वयोः पंचम्योः प्रतिपदोः नक्तमिति शेषः । क्षीरधाराव्रतं क्षीरधारामात्राशनरूपव्रतं यः कुर्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ कृष्णाष्टम्यां कृष्णाष्टमीमारभ्येत्यर्थः ।
॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नक्तव्रतस्य श्रेष्ठ्यं कथयति-उपवासादित्यादिना ॥ १० ॥ ११ ॥ नक्तव्रतनियमान् कथयति-हविष्येत्यादिना ॥ १२ ॥

लि. ५.

॥१६४॥

प्रतिमासं नक्तत्रसविशेषान्कथयति—प्रतिमासमित्यादिना ॥ १३ ॥ शालिगोधूमगोरसैः नक्तभोजनं कुर्यादित्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ १४ ॥ अष्टमीसुपवासेनानशनेनेत्यर्थः । वर्तयेत्
भूमिशय्यां च कुर्यादिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृशरं मुद्रशाल्यन्नम् ॥ २० ॥ घृतकंबलविधिः शांतिकमलाकरे विस्तरेणोक्तः
आग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥ प्रतिमासं प्रवक्ष्यामि शिवव्रतमनुत्तमम् ॥ १३ ॥ धर्मकामार्थमोक्षार्थं सर्वपापविशुद्धये ॥
पुष्यमासे च संपूज्य यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ १४ ॥ सत्यवादी जितक्रोधः शालिगोधूमगोरसैः ॥ पक्षयोरष्टमी यन्नादुपवासेन वर्तयेत्
॥ १५ ॥ भूमिशय्यां च मासांते पौर्णमास्यां घृतादिभिः ॥ स्नाप्य रुद्रं महादेवं संपूज्य विधिपूर्वकम् ॥ १६ ॥ यावकं चौदनं दत्त्वा
सक्षीरं सघृतं द्विजाः ॥ भोजयेद्ब्राह्मणांश्शिष्टाञ्जपेच्छांति विशेषतः ॥ १७ ॥ तथा गोमिथुनं चैव कपिलं विनिवेदयेत् ॥ भवाय देवदेवाय
शिवाय परमेष्ठिने ॥ १८ ॥ स याति मुनिशार्दूल वाह्नेयं लोकसुत्तमम् ॥ भुक्त्वा स विपुलान् लोकान् तत्रैव स विमुच्यते ॥ १९ ॥
माघमासे तु संपूज्य यः कुर्यान्नक्तभोजम् ॥ कृशरं घृतसंयुक्तं मुंजानः संयतेंद्रियः ॥ २० ॥ सोपवासं चतुर्दश्यां भवेदुभयपक्षयोः ॥
रुद्राय पौर्णमास्यां तु दद्याद्वै घृतकंबलम् ॥ २१ ॥ कृष्णं गोमिथुनं दद्यात्पूजयेच्चैव शंकरम् ॥ भोजयेद्ब्राह्मणांश्चैव यथाविभवविस्तरम्
॥ २२ ॥ याम्यमासाद्य वै लोकं यमेन सह मोदते ॥ फाल्गुने चैव संप्राप्ते कुर्याद्वै नक्तभोजनम् ॥ २३ ॥ श्यामाकान्नघृतक्षीरैर्जितक्रोधो
जितेंद्रियः ॥ चतुर्दश्यामथाष्टम्यासुपवासं च कारयेत् ॥ २४ ॥ पौर्णमास्यां महादेवं स्नाप्य संपूज्य शंकरम् ॥ दद्याद्गोमिथुनं वापि
ताम्राभं शूलपाणये ॥ २५ ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु प्रार्थयेत्परमेश्वरम् ॥ स याति चंद्रसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥ चैत्रेपि
रुद्रमभ्यर्च्य कुर्याद्वै नक्तभोजनम् ॥ शाल्यन्नं पयसा युक्तं घृतेन च यथासुखम् ॥ २७ ॥ गोष्ठशायी मुनिश्रेष्ठाः क्षितौ निशि भवं स्मरेत् ॥
पौर्णमास्यां शिवं स्नाप्य दद्याद्गोमिथुनं सितम् ॥ २८ ॥ ब्राह्मणान् भोजयेच्चैव निर्ऋतेः स्थानमाप्नुयात् ॥ वैशाखे च तथा मासे कृत्वा
वै नक्तभोजनम् ॥ २९ ॥ पौर्णमास्यां भवं स्नाप्य पंचगव्यघृतादिभिः ॥ श्वेतं गोमिथुनं दत्त्वा सोश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३० ॥ ज्येष्ठे मासे
च देवेशं भवं शर्वमुमापतिम् ॥ संपूज्य श्रद्धया भक्त्या कृत्वा वै नक्तभोजनम् ॥ ३१ ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ताम्रा आभा कांतिर्यस्य तत्ताम्राभम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

टी. अ.

८३

॥१६४॥

रक्तशाल्यन्नं रक्तवर्णतंडुलान्नं पूतं घृतादिभिः सन्ध्यां सपुष्पं च नक्तभोजनं कृत्वा गवां शुश्रूषणे रतः ॥ ३२ ॥ पौर्णमास्यां तु संपूज्य देवदेवमुमापतिम् ॥
 स्नाप्य श्रुतया यथाऽयायं चरुं दद्याच्च शूलिने ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च यथाविभवविस्तरम् ॥ धूम्रं गोमिथुनं दत्त्वा वायुलोके
 महीयते ॥ ३४ ॥ आपाढे मासि चाप्येवं नक्तभोजनतत्परः ॥ भूरिखंडाज्यसंमिश्रं सक्तुभिश्चैव गोरसम् ॥ ३५ ॥ पौर्णमास्यां घृताद्यैस्तु
 स्नाप्य पूज्य यथाविधि ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च श्रोत्रियान् वेदपारगान् ॥ ३६ ॥ दद्याद्गोमिथुनं गौरं वारुणं लोकमाप्नुयात् ॥ त्रावणे
 च द्विजा मासे कृत्वा वै नक्तभोजनम् ॥ ३७ ॥ क्षीरपष्टिकभक्तेन संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ पौर्णमास्यां घृताद्यैस्तु स्नाप्य पूज्य यथाविधि
 ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च श्रोत्रियान् वेदपारगान् ॥ श्वेताग्रपादं पाँड्रं च दद्याद्गोमिथुनं पुनः ॥ ३९ ॥ स याति वायुसायुज्यं
 वायुवत्सर्वगो भवेत् ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासे कृत्वैवं नक्तभोजनम् ॥ ४० ॥ हुतशेषं च विप्रैर्द्रावृक्षमूलाश्रितां दिवा ॥ पौर्णमास्यां तु
 देवेशं स्नाप्य संपूज्य शंकरम् ॥ ४१ ॥ नीलस्कंधं वृषं गां च दत्त्वा भक्त्या यथाविधि ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च वेदवेदांगपारगान्
 ॥ ४२ ॥ यक्षलोकमनुप्राप्य यक्षराजो भवेन्नरः ॥ ततश्चाश्वयुजे मासि कृत्वैवं नक्तभोजनम् ॥ ४३ ॥ सघृतं शंकरं पूज्य पौर्णमास्यां
 च पूर्ववत् ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च शिवभक्तान् सदा शुचीन् ॥ ४४ ॥ वृषभं नीलवर्णाभसुरोद्देशसमुन्नतम् ॥ गां च दत्त्वा यथान्याय
 मेशानं लोकमाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ कार्तिके च तथा मासे कृत्वा वै नक्तभोजनम् ॥ क्षीरोदनेन साज्येन संपूज्य च भवं प्रभुम् ॥ ४६ ॥
 पौर्णमास्यां च विधिवत्स्नाप्य दत्त्वा चरुं पुनः ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा च यथाविभवविस्तरम् ॥ ४७ ॥ दत्त्वा गोमिथुनं चैव कापिलं पूर्व
 वद्विजाः ॥ सूर्यसायुज्यमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ४८ ॥ मार्गशीर्षे च मासेऽपि कृत्वैवं नक्तभोजनम् ॥ यवान्नेन यथान्यायमाज्य
 क्षीरादिभिः समम् ॥ ४९ ॥ पौर्णमास्यां च पूर्वोक्तं कृत्वा शर्वाय शंभवे ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दरिद्रान्वेदपारगान् ॥ ५० ॥

शेषः ॥ ३५-३७ ॥ पष्टिकभक्तेन पष्टिदिनोत्पन्नशाल्यन्नेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ पाँड्रं चित्रं “पुंड्रो दैत्यविशंपेक्षुभंदयोरितिमुक्तं । चित्रे भूमौ पुंडरीकं” इति विश्वः ॥ ३९-५० ॥

लि. पु.

॥१६५॥

सोमलोकं शिवलोकमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सनियमवर्षनक्तव्रतं कथयति—अहिंसेत्यादिना ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ क्रमेण पूर्वोक्तपौषमासादिक्रमेण वा व्युत्क्रमेणान्यमासतिथ्यादिक्रमेणापि यः कुर्यात्स ज्ञानयुक्तं योगमवाप्नुयात् । ज्ञानस्वरूपमुक्तं कौर्म—“यथा स देवो भगवान् विद्यया वेद्यते परः । साक्षाद्देवो महादेवस्तज्ज्ञानमिति कीर्तितम् ॥” इति । तेनेति शेषः । शिवसायुज्यं याति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ श्रीशंकर बहुतोषं सर्वश्रेष्ठं व्रतं नक्तम् । शक्त्या चरितं मह्यं स्यात्तव सायुज्यदं सौम्यम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे

दत्त्वा गोमिथुनं चैव पांडुरं विधिपूर्वकम् ॥ सोमलोकमनुग्राप्य सोमेन सह मोदते ॥ ५१ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं क्षमा दया ॥ त्रिःस्नानं चाग्निहोत्रं च भूशय्या नक्तभोजनम् ॥ ५२ ॥ पक्षयोरुपवासं च चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ इत्येतदखिलं प्रोक्तं प्रतिमासं शिवव्रतम् ॥ ५३ ॥ कुर्याद्वर्षं क्रमेणैव व्युत्क्रमेणापि वा द्विजाः ॥ स याति शिवसायुज्यं ज्ञानयोगमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवव्रतकथनं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ सूत उवाच ॥ उमामहेश्वरं वक्ष्ये व्रतमीश्वरभाषितम् ॥ नरनार्यादिजंतूनां हिताय मुनिसत्तमाः ॥ १ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ नक्तमब्दं प्रकुर्वीत हविष्यं पूजयेद्भवम् ॥ २ ॥ उमामहेशप्रतिमां हेम्ना कृत्वा सुशोभनम् ॥ राजर्तौ वाथ वर्षाते प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ ३ ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दत्त्वा शक्त्या च दक्षिणाम् ॥ रथाद्यैर्वापि देवेशं नीत्वा रुद्रालयं प्राति ॥ ४ ॥ सर्वातिशयसंयुक्तैश्छत्रचामरभूषणैः ॥ निवेदयेद्व्रतं चैव शिवाय परमेष्ठिने ॥ ५ ॥ स याति शिवसायुज्यं नारी देव्या यदि प्रभो ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां नियता ब्रह्मचारिणी ॥ ६ ॥ वर्षमेकं न भुञ्जति कन्या वा विधवापि वा ॥ वर्षाते प्रतिमां कृत्वा पूर्वोक्तविधिना ततः ॥ ७ ॥ प्रातिष्ठाप्य यथान्यायं दत्त्वा रुद्रालये पुनः ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च भवान्या सह मोदते ॥ ८ ॥ या नार्यैवं चरेदब्दं कृष्णामेकां चतुर्दशीम् ॥ वर्षाते प्रतिमां कृत्वा येन केनापि वा द्विजाः ॥ ९ ॥

शिवतोपि ण्यां टीकायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ चतुर्भिरधिकैश्शीतितमे चोमामहेश्वरम् । अन्यानि नरनारीणां व्रतान्युक्तानि वै पृथक् ॥ सूतः शिवव्रतानि कथयति—उमामहेश्वर मित्यादिना ॥ १ ॥ हविष्यं हविष्ययुक्तं नक्तव्रतमब्दं कुर्वीत उमामहेशप्रतिमां हेम्ना वा राजर्तौ कृत्वा भवं पूजयेदित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ २-४ ॥ शिवाय यः व्रतं निवेदयेत्स शिवसायुज्यं याति यदि नारी देव्याः सायुज्यं यातीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५ ॥ शैलादिसनत्कुमारसंवादोपक्रमात्प्रभो इदं सनत्कुमारसंबोधनं ज्ञेयम् । अन्यव्रतानि कथयति—अष्टम्यामित्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

टी. अ.

८४

॥१६५॥

भ्रूणहत्यादिदोषनाशकव्रतं कथयति—अमावास्यामित्यादिना । अमावास्याममावास्यामित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्त्रीणां व्रते भर्तृवृत्तानियमं कथयति—नियोगा-
 दिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृष्णातिलानामेकं भारं दद्यादित्युक्तम् । भारमतुल्यं पात्रं पतन्ने “तद्वत्तुल्यं पात्रं तद्वत् कुडवं भवेत् । कुडवस्य चतुर्थं स्यात् प्रस्थमित्यभिधीयते ॥
 आढकं तद्वत् प्रोक्तं तद्वत् शिवमुच्यते ॥ तद्वत् द्रोणमित्युक्तं खारी तद्वत्मुच्यते ॥ खारीत्रयं च भारः स्यादाचितो नवभारतः ॥ ” इति ॥ १९ ॥ २० ॥ सर्वव्रतधर्मान्
 पूर्वोक्तमखिलं कृत्वा भवान्या सह मोदते ॥ अमावास्यां निराहारा भवेदब्दं सुर्यंत्रिता ॥ १० ॥ शूलं च विधिना कृत्वा वर्षांते विनिवे-
 दयेत् ॥ स्नाप्येशानं यजेद्भक्त्या सहस्रैः कमलैः सितैः ॥ ११ ॥ राजतं कमलं चैव जांबूनदसुकर्णिकम् ॥ दत्त्वा भवाय विप्रेभ्यः प्रद-
 द्यादक्षिणामपि ॥ १२ ॥ कामतोपि कृतं पापं भ्रूणहत्यादिकं च यत् ॥ तत्सर्वं शूलदानेन भिद्यान्नारी न संशयः ॥ १३ ॥ सायुज्यं
 चैवमाप्नोति भवान्या द्विजसत्तमाः ॥ कुर्याद्यद्वा नरः सोऽपि रुद्रसायुज्यमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ पौर्णमास्याममावास्यां वर्षमेकमतंद्रिता ॥
 उपवासरता नारी नरोऽपि द्विजसत्तमाः ॥ १५ ॥ नियोगादेव तत्कार्यं भर्तृणां द्विजसत्तमाः ॥ जपं दानं तपः सर्वमस्वतंत्रा यतः स्त्रियः ॥ १६ ॥
 वर्षांते सर्वगंधाढ्यां प्रतिमां संनिवेदयेत् ॥ सा भवान्याश्च सायुज्यं सारूप्यं चापि सुव्रता ॥ १७ ॥ लभते नात्र संदेहः सत्यंसत्यं वदा-
 म्यहम् ॥ कार्तिक्यां वा तु या नारी एकभक्तेन वर्तते ॥ १८ ॥ क्षमाहिंसादिनियमैः संयुक्ता ब्रह्मचारिणी ॥ दद्यात्कृष्णातिलानां च भार-
 मेकमतंद्रिता ॥ १९ ॥ सघृतं सगुडं चैव ओदनं परमेष्ठिने ॥ दत्त्वा च ब्राह्मणेभ्यश्च यथाविभवविस्तरम् ॥ २० ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्या
 उपवासरता च सा ॥ भवान्या मोदते सार्धं सारूप्यं प्राप्य सुव्रता ॥ २१ ॥ क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥ सर्वव्रतेष्वयं धर्मः
 सामान्यो रुद्रपूजनम् ॥ २२ ॥ समासाद्भः प्रवक्ष्यामि प्रतिमासमनुक्रमात् ॥ मार्गशीर्षकमासादि कार्तिक्यांतं यथाक्रमम् ॥ २३ ॥ व्रतं सुविपुलं
 पुण्यं नंदिना परिभाषितम् ॥ मार्गशीर्षकमासेथ वृषं पूर्णागमुत्तमम् ॥ २४ ॥ अलंकृत्य यथान्यायं शिवाय विनिवेदयेत् ॥ सा च सार्धं
 भवान्या वै मोदते नात्र संशयः ॥ २५ ॥ पुष्यमासे तु वै शूलं प्रतिष्ठाप्य निवेदयेत् ॥ पूर्वोक्तमखिलं कृत्वा भवान्या सह मोदते ॥ २६ ॥
 कथयति—क्षमेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रतिमासव्रतं कथयति—समानादित्यादिना । मार्गशीर्षकमासादि मार्गशीर्षमासमाभ्य कार्तिक्यांतमित्यनेन प्रतिपौर्णमास्यां व्रतं
 ज्ञेयम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दातारं कन्याप्रदातारमित्यर्थः ॥ ६८ ॥
 निवेदयित शर्वाय श्रावणे तिलपर्वतम् ॥ ४७ ॥ वितानध्वजवस्त्राद्यैर्धातुभिश्च निवेदयेत् ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च पूर्वोक्तमखिलं
 भवेत् ॥ कृत्वा भाद्रपदे मासि शोभनं शालिपर्वतम् ॥ ४८ ॥ वितानध्वजवस्त्राद्यैर्धातुभिश्च निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दाप
 येच्च यथाविधि ॥ ४९ ॥ सा च सूर्याशुसंकाशा भवान्या सह मोदते ॥ कृत्वा चाश्वयुजे मासि विपुलं धान्यपर्वतम् ॥ ५० ॥ सुवर्ण
 वस्त्रसंयुक्तं दत्त्वा संपूज्य शंकरम् ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा च पूर्वोक्तमखिलं भवेत् ॥ ५१ ॥ सर्वधान्यसमायुक्तं सर्ववीजरसादिभिः ॥ सर्व
 धातुसमायुक्तं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ ५२ ॥ शृंगैश्चतुर्भिः संयुक्तं वितानच्छत्रशोभितम् ॥ गंधमाल्यैस्तथा धूपैश्चित्रैश्चापि सुशोभि
 तम् ॥ ५३ ॥ विचित्रैर्नृत्यगेयैश्च शंखवीणादिभिस्तथा ॥ ब्रह्मर्षैर्महापुण्यं मंगलैश्च विशेषतः ॥ ५४ ॥ महाध्वजाष्टसंयुक्तं विचित्रकुसु
 मोज्ज्वलम् ॥ नगेन्द्रं मेरुनामानं त्रैलोक्याधारमुत्तमम् ॥ ५५ ॥ तस्य मूर्ध्नि शिवं कुर्यान्मध्यतो धातुनैव तु ॥ दक्षिणे च यथान्यायं
 ब्रह्माणं च चतुर्मुखम् ॥ ५६ ॥ उत्तरे देवदेवेशं नारायणमनामयम् ॥ इंद्रादिलोकपालांश्च कृत्वा भक्त्या यथाविधि ॥ ५७ ॥ प्रतिष्ठाप्य
 ततः स्नाप्य समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ देवस्य दक्षिणे हस्ते शूलं त्रिदशपूजितम् ॥ ५८ ॥ वामे पाशं भवान्याश्च कमलं हेमभूषितम् ॥
 विष्णोश्च शंखं चक्रं च गदामब्जं प्रयत्नतः ॥ ५९ ॥ ब्रह्मणश्चाक्षसूत्रं च कमंडलुमनुत्तमम् ॥ इंद्रस्य वज्रमग्रेश्च शक्त्याख्यं परमायुधम् ॥ ६० ॥
 यमस्य दंडं निर्ऋतेः खड्गं निशिचरस्य तु ॥ वरुणस्य महापाशं नागाख्यं रुद्रमद्भुतम् ॥ ६१ ॥ वायोर्गर्ग्यं कुबेरस्य गदां लोकप्रपूजि
 ताम् ॥ टंकं चेशानदेवस्य निवेद्यैवं क्रमेण च ॥ ६२ ॥ शिवस्य महतीं पूजां कृत्वा चरुसमन्विताम् ॥ पूजयेत्सर्वदेवांश्च यथाविभव
 विस्तरम् ॥ ६३ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा च पूजां कृत्वा प्रयत्नतः ॥ महामेरुव्रतं कृत्वा महादेवाय दापयेत् ॥ ६४ ॥ महामेरुमनुप्राप्य महा
 देव्या प्रमोदते ॥ चिरं सायुज्यमाप्नोति महादेव्या न संशयः ॥ ६५ ॥ कार्तिक्यामपि या नारी कृत्वा देवीमुमां शुभाम् ॥ सर्वाभरण
 संपूर्णां सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ ६६ ॥ हेमताम्रादिभिश्चैव प्रतिष्ठाप्य विधानतः ॥ देवं च कृत्वा देवेशं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ६७ ॥ तयोरग्रे
 हुतांशं च ह्यवहस्तं पितामहम् ॥ नारायणं च दातारं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ६८ ॥

लि. पु.

॥१६७॥

॥ ६९ ॥ द्वादशमामवतान्युक्त्वा एकभक्तव्रतफलं कथयति—एकभक्तमित्यादिना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ शिवेन परिभाषितं कथितमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ उमामहेश्वरादीनि व्रतानि श्रीमहेश्वर । मुदे संतु कृपासिंधो भ्रुतान्यपि हि ते सदा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ पंचाशीतितमेऽध्याये पंचाक्षर

लोकपालैस्तथा सिद्धैः संवृतं स्थाप्य यत्नतः ॥ रुद्रालये व्रतं तस्मै दापयेद्भक्तिपूर्वकम् ॥ ६९ ॥ सा भवान्यास्तनुं गत्वा भवेन सह मोदते ॥ एकभक्तव्रतं पुण्यं प्रतिमासमनुक्रमात् ॥ ७० ॥ मार्गशीर्षकमासादिकार्तिकांतं प्रवर्तितम् ॥ नरनार्यादिजंतूनां हिताय मुनिसत्तमाः ॥ ७१ ॥ नरः कृत्वा व्रतं चैव शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ नारी देव्या न संदेहः शिवेन परिभाषितम् ॥ ७२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे उमामहेश्वरव्रतं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ सूत उवाच ॥ सर्वव्रतेषु संपूज्य देवदेवमुमापतिम् ॥ जपेत्पंचाक्षरीं विद्यां विधिनैव द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ जपादेव न संदेहो व्रतानां वै विशेषतः ॥ समाप्तिर्नान्यथा तस्माज्जपेत्पंचाक्षरीं शुभाम् ॥ २ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं पंचाक्षरीविद्या प्रभावो वा कथं वद ॥ क्रमोपायं महाभाग श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा देवेन रुद्रेण देवदेवेन शंभुना ॥ पार्वत्याः कथितं पुण्यं प्रवदामि समासतः ॥ ४ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ भगवन्देवदेवेश सर्वलोकमहेश्वर ॥ पंचाक्षरस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पंचाक्षरस्य माहात्म्यं वर्षकोटिशतैरपि ॥ न शक्यं कथितुं देवि तस्मात्संक्षेपतः शृणु ॥ ६ ॥ प्रलये समनुप्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ नष्टे देवासुरे चैव नष्टे चोरगराक्षसे ॥ ७ ॥ सर्वं प्रकृतिमापन्नं त्वया प्रलयमेष्यति ॥ एकोहं संस्थितो देवि न द्वितीयोऽस्ति कुत्रचित् ॥ ८ ॥ तस्मिन्वेदाश्च शास्त्राणि मंत्रे पंचाक्षरे स्थिताः ॥ ते नाशं नैव संश्रप्ता मच्छक्त्या ह्यनुपालिताः ॥ ९ ॥ अहमेको द्विधाप्यासं प्रकृत्यात्मप्रभेदतः ॥ स तु नारायणः शेते देवो मायामयीं तनुम् ॥ १० ॥ आस्थाय योगपर्यंकशयने तोयमध्यगः ॥ तन्नाभिपंकजाज्जातः पंचवक्त्रः पितामहः ॥ ११ ॥

विधिः शुभः । विनियोगादिसहितः श्रीशिवोक्तो निरूप्यते ॥ सूतः पंचाक्षरविधिं कथयन्नाह—सर्वव्रतेष्वित्यादिना ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥ प्रलये ब्रह्मदेनंदिनप्रलय इत्यर्थः । ॥ ७ ॥ सर्वं जगत्प्रकृतिमापन्नं प्रकृतौ लीनं त्वया प्रकृत्या मह प्रलयमेष्यति महाप्रलयकाले गमिष्यतीत्यर्थः ॥ ८॥९॥१०॥ पात्रकल्पवृत्तं कथयति—तन्नाभीत्यादिना ॥ ११ ॥

टी. ज.

८५

॥१६७॥

दश रुच्यादीनित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पंच तत्संख्याकानक्षराणां शब्दवर्णानित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पंच वर्णाः अक्षराणि यस्य तम् ॥ १७ ॥ तं तुरीयं शिवमा
राधयितुं मंत्ररत्नं लब्ध्वेत्यन्वयः ॥ १८ ॥ नतः आराधयितुं ननु ॥ १९ ॥ पंचाक्षरं ऋषिच्छन्दोदेवतानां समाहारः ऋषिच्छन्दोदेवतं शक्तिवीजं

सिसृक्षमाणो लोकान्वै त्रीनशक्तोऽसहायवान् ॥ दश ब्रह्मा सप्तर्जदौ मानसानामितौजसः ॥ १२ ॥ तेषां सृष्टिप्रसिद्धयर्थं मां प्रोवाच पिता
महः ॥ मत्पुत्राणां महादेव शक्तिं देहि महेश्वर ॥ १३ ॥ इति तेन समादिष्टः पंचवक्त्रधरो ह्यहम् ॥ पंचाक्षरान्पंचमुखैः प्रोक्तवान् पद्म
योनये ॥ १४ ॥ तान्पंचवदनैर्गृह्णन् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ वाच्यवाचकभावेन ज्ञातवान्परमेश्वरम् ॥ १५ ॥ वाच्यः पंचाक्षरैर्देवि शिवस्त्रै
लोक्यपूजितः ॥ वाचकः परमो मंत्रस्तस्य पंचाक्षरः स्थितः ॥ १६ ॥ ज्ञात्वा प्रयोगं विधिना च सिद्धिं लब्ध्वा तथा पंचमुखो महात्मा ॥
प्रोवाच पुत्रेषु जगद्धिताय मंत्रं महार्थं किल पंचवर्णम् ॥ १७ ॥ ते लब्ध्वा मंत्ररत्नं तु साक्षाल्लोकपितामहात् ॥ तमाराधयितुं देवं परात्प
रतरं शिवम् ॥ १८ ॥ ततस्तुतोप भगवान् त्रिमूर्तीनां परः शिवः ॥ दत्तवानखिलं ज्ञानमणिमादिगुणाष्टकम् ॥ १९ ॥ तं पि लब्ध्वा
वरान्विप्रास्तदाराधनकाक्षिणः ॥ मेरोस्तु शिखरे रम्ये मुंजवान्नाम पर्वतः ॥ २० ॥ मत्प्रियः स ततं श्रीमान्मद्भूतैः परिरक्षितः ॥ तस्या
भ्यांशे तपस्तीव्रं लोकसृष्टिसमुत्सुकाः ॥ २१ ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु वायुभक्षाः समाचरन् ॥ तिष्ठन्तो नुग्रहार्थाय देवि ते ऋषयः पुरा ॥ २२ ॥
तेषां भक्तिमहं दृष्ट्वा सद्यः प्रत्यक्षतामियाम् ॥ पंचाक्षरमृषिच्छन्दो देवतं शक्तिवीजवत् ॥ २३ ॥ न्यासं पडंगं दिग्बन्धं विनियोगमशेषतः ॥
प्रोक्तवानहमार्याणां लोकानां हितकाम्यया ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा मंत्रमाहात्म्यमृषयस्ते तपोधनाः ॥ मंत्रस्य विनियोगं च कृत्वा सर्वमनु
ष्ठिताः ॥ २५ ॥ तन्माहात्म्यात्तदालोकान्सदेवासुरमानुषान् ॥ वर्णान्वर्णविभागांश्च सर्वधर्मांश्च शोभनान् ॥ २६ ॥ पूर्वकल्पसमुद्भूताञ्छ्रु
तवंतो यथा पुरा ॥ पंचाक्षरप्रभावाच्च लोका वेदा महर्षयः ॥ २७ ॥

वच्छक्तिवीजविशिष्टं पडंगन्यासं दिग्बन्धम् अशेषतः विनियोगम् आर्याणां ब्रह्मपुत्राणां लोकानामुत्पद्यमानजीवानां हितकाम्यया हितेच्छया अहं प्रोक्तवानिति पूर्वस्थैरन्वयः
॥ २३ ॥ २४ ॥ अनुष्ठिताः अनुष्ठितवंतः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

लि.पु.

॥१६८॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मुखस्य मुखं तेन उच्चार्यम् उच्चारणयोग्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अस्यैव प्रणवयोगात् पङ्कशरत्वं कथयति—वेद इत्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
 मंत्रमाहात्म्यं कथयति—किं तस्येत्यादिना । अत्र विशेष उक्तः शिवरहस्ये—“ एवं पङ्कशरं देवि श्रीरुद्रपदमध्यगम् । स्त्रीशूद्राणां नमोतोयं प्रभवेत मनुः शिवे ॥ आदौ नमः प्रयो
 क्तव्यं शिवायेति ततः परम् । सैषा पञ्चाक्षरी विद्या सर्वश्रुतिशिरोगता ॥ तवापि मूलमंत्रोयं किञ्चिद्देदसमन्वयात् । तत्रास्य पञ्चमो वर्णो द्वादशस्वरभूषितः ॥ रहस्यमेतद्वक्ष्यामि
 गोपनीयमिदं प्रिये । सदाचारविहीनस्य पतितस्यात्यजस्य च ॥ पञ्चाक्षरात्परं नास्ति परित्राणं कलौ युगे । गच्छतस्ति प्रतो वापि स्वेच्छया कर्म कुर्वतः ॥ अशुचेर्वा शुचेर्वापि
 तिष्ठति शाश्वता धर्मा देवाः सर्वमिदं जगत् ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि शृणु चावहिताखिउम् ॥ २८ ॥ अल्पाक्षरं महार्थं च वेदसारं विमुक्ति
 दम् ॥ आज्ञासिद्धमसंदिग्धं वाक्यमेतच्छिवात्मकम् ॥ २९ ॥ नानासिद्धियुतं दिव्यं लोकचित्तातुरंजकम् ॥ सुनिश्चितार्थं गंभीरं वाक्यं
 मे पारमेश्वरम् ॥ ३० ॥ मंत्रं मुखमुखोच्चार्यमशेषार्थप्रसाधकम् ॥ तद्वीजं सर्वविद्यानां मंत्रमाद्यं सुशोभनम् ॥ ३१ ॥ अतिसूक्ष्मं
 महार्थं च ज्ञेयं तद्वटबीजवत् ॥ वेदः स त्रिगुणातीतः सर्वज्ञः सर्वकृत्प्रभुः ॥ ३२ ॥ ओमित्येकाक्षरं मंत्रं स्थितः सर्वगतः शिवः ॥ मंत्रे
 पङ्कशरे सूक्ष्मे पञ्चाक्षरतनुः शिवः ॥ ३३ ॥ वाच्यवाचकभावेन स्थितः साक्षात्स्वभावतः ॥ वाच्यः शिवः प्रमेयत्वान्मंत्रस्तद्वाचकः स्मृतः
 ॥ ३४ ॥ वाच्यवाचकभावोयमनादिः संस्थितस्तयोः ॥ वेदे शिवागमे वापि यत्रयत्र पङ्कशरः ॥ ३५ ॥ मंत्रः स्थितः सदा मुख्यो लोके
 पञ्चाक्षरो मतः ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैः शास्त्रैर्वा बहुविस्तृतैः ॥ ३६ ॥ यस्यैवं हृदि संस्थोयं मंत्रः स्यात्पारमेश्वरः ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन
 तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ ३७ ॥ यो विद्वान्वै जपेत्सम्यगधीत्यैव विधानतः ॥ एतावद्धि शिवज्ञानमेतावत्परमं पदम् ॥ ३८ ॥ एतावद्ब्रह्मविद्या
 च तस्मान्नित्यं जपेद्बुधः ॥ पञ्चाक्षरैः सप्रणवो मंत्रोयं हृदयं मम ॥ ३९ ॥ गुह्याद्गुह्यतरं साक्षान्मोक्षज्ञानमनुत्तमम् ॥ अस्य मंत्रस्य वक्ष्यामि
 ऋषिच्छन्दोधिदैवतम् ॥ ४० ॥ बीजं शक्तिं स्वरं वर्णं स्थानं चैवाक्षरं प्रति ॥ वामदेवो नाम ऋषिः पंक्तिश्छन्द उदाहृतः ॥ ४१ ॥ देवता
 शिव एवाहं मंत्रस्यास्य वरानने ॥ नकारादीनि बीजानि पञ्चभूतात्मकानि च ॥ ४२ ॥

मंत्रोयं न च निष्फलः । अनादिद्योपि गुरुणा मंत्रोयं न च निष्फलः ॥ सर्वावस्थागतस्यापि मायि भक्तिमतः प्रिये । सिद्ध चत्येष न संदेहो नापरस्य तु कस्यचित् ॥ न लग्नतिथि
 नक्षत्रवारयोगादयः प्रिये । अस्यात्यन्तमपेक्षा स्यान्नैव सुप्तः सदोत्थितः ॥ न कदाचन कस्यापि रिपुरेष महामनुः । असाधितः साधितो वा सिद्धचत्येष न संशयः ॥ अस्य
 मंत्रस्य जात्यादीनपेक्ष्य प्रवर्तनात् । तथापि नैनं क्षुद्रेषु फलेषु प्रतियोगिषु ॥ सहसा न नियुंजीत यस्मादेव महाफलः ” ॥ इत्यादिबहुविस्तरो दशमंशे ज्ञेयः ॥ ३६ - ४२ ॥

दी. वृ.

८५

॥१६८॥

॥ ४३ ॥ मदीयं प्रणवं तथा त्वदीयं प्रणवं किञ्चिदीषते त्वदीयं प्रणवं ॥ ४४ ॥ मदीयं प्रणवं कथयति—उत्पत्तिरित्यादिना ॥ ४५ ॥ पञ्चमस्य प्रत्येकाक्षरस्वरऋषिच्छंदादि कथयति
 ओंकारस्येत्यादिना ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ गौतमो ऋषिर्ब्रह्मा सितं वपुः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ त्रिविधं न्यासं कथयति—उत्पत्तिरित्यादिना ॥ ५४ ॥ ब्रह्म
 आत्मानं प्रणवं विद्धि सर्वव्यापिनमव्ययम् ॥ शक्तिस्त्वमेव देवेशि सर्वदेवनमस्कृते ॥ ४३ ॥ त्वदीयं प्रणवं किञ्चिन्मदीयं प्रणवं तथा ॥
 त्वदीयं देवि मंत्राणां शक्तिभूतं न संशयः ॥ ४४ ॥ अकारोकारमकारा मदीये प्रणवे स्थिताः ॥ उकारं च मकारं च अकारं च क्रमेण
 वै ॥ ४५ ॥ त्वदीयं प्रणवं विद्धि त्रिमात्रं हुतमुत्तमम् ॥ ओंकारस्य स्वरोदात्त ऋषिर्ब्रह्मा सितं वपुः ॥ ४६ ॥ छंदो देवी च गायत्री परमा
 त्माधिदेवता ॥ उदात्तः प्रथमस्तद्वच्चतुर्थश्च द्वितयिकः ॥ ४७ ॥ पञ्चमः स्वरितश्चैव मध्यमो निषधः स्मृतः ॥ नकारः पीतवर्णश्च स्थानं
 पूर्वमुखं स्मृतम् ॥ ४८ ॥ इंद्रोधिदेवतं छंदो गायत्री गौतमो ऋषिः ॥ मकारः कृष्णवर्णोऽस्य स्थानं वै दक्षिणामुखम् ॥ ४९ ॥ छंदोनुष्टुप्
 ऋषिश्चात्री रुद्रो देवतमुच्यते ॥ शिकारो धूम्रवर्णोऽस्य स्थानं वै पश्चिमं मुखम् ॥ ५० ॥ विश्वामित्र ऋषिस्त्रिष्टुप् छंदो विष्णुस्तु देवतम् ॥
 वाकारो हेमवर्णोऽस्य स्थानं चैवोत्तरं मुखम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्माधिदेवतं छंदो बृहती चांगिरा ऋषिः ॥ यकारो रक्तवर्णश्च स्थानमूर्ध्वं मुखं
 विराट् ॥ ५२ ॥ छंदो ऋषिर्भरद्वाजः स्कंदो देवतमुच्यते ॥ न्यासमस्य प्रवक्ष्यामि सर्वसिद्धिकरं शुभम् ॥ ५३ ॥ सर्वपापहरं चैव त्रिविधो
 न्यास उच्यते ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारभेदतस्त्रिविधः स्मृतः ॥ ५४ ॥ ब्रह्मचारिगृहस्थानां यतीनां क्रमशो भवेत् ॥ उत्पत्तिर्ब्रह्मचारीणां गृह
 स्थानां स्थितिः सदा ॥ ५५ ॥ यतीनां संहतिन्यासः सिद्धिर्भवति नान्यथा ॥ अंगन्यासः करन्यासो देहन्यास इति त्रिधा ॥ ५६ ॥ उत्पत्त्यादि
 त्रिभेदेन वक्ष्यते ते वरानने ॥ न्यसेत्पूर्वं करन्यासं देहन्यासमनंतरम् ॥ ५७ ॥ अंगन्यासं ततः पश्चादक्षराणां विधिक्रमात् ॥ मूर्धादिपाद
 पर्यंतमुत्पत्तिन्यास उच्यते ॥ ५८ ॥ पादादिमूर्धपर्यंतं संहारो भवति प्रिये ॥ हृदयास्यगलन्यासः स्थितिन्यास उदाहृतः ॥ ५९ ॥ ब्रह्मचारि
 गृहस्थानां यतीनां चैव शोभने ॥ सशिरस्कं ततो देहं सर्वमंत्रेण संस्पृशेत् ॥ ६० ॥
 चारीणामित्यत्र दीर्घश्छांदसः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ न्यासक्रमं कथयति—न्यसेत्पूर्वमित्यादिना ॥ ५७ ॥ अंगन्यासस्य त्रैविध्यं कथयति—मूर्धादीत्यादिना ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एक
 विधमेव शरीरन्यासं कथयति—सशिरस्कमित्यादिना । ततः वरन्यासानंतरमित्यर्थः ॥ ६० ॥

लि. पु.

॥१६९॥

करन्यासस्य त्रैविध्यं कथयति—दक्षिणांगुष्ठमित्यादिना ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ओंकारं संपुटीकृत्य आद्यंतयोरुच्चार्येत्यर्थः ॥ ६४ ॥ जपविधिं कथयति—प्रक्षाल्येत्यादिना ॥ ६५ ॥ ऋष्यादि पूर्वं प्रथमं स्मरेदित्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ आश्रमतः आश्रमस्य क्रमात् ब्रह्मचर्यादि पूर्वोक्तक्रमेण न्यसेदित्यन्वयः । करन्यासानंतरं देहन्यासं कथयति—उभाभ्यामित्यादिना ॥ ६९ ॥ प्रणवेनैव संपुटं कृत्वेति शेषः । मंत्रेण पंचाक्षरेण उभाभ्यामेव पाणिभ्यामापादतलमस्तकं देहं संस्पृशेदिति पूर्वस्थैरन्वयः । त्रिविधं

स देहन्यास इत्युक्तः सर्वेषां सम एव सः ॥ दक्षिणांगुष्ठमारभ्य वामांगुष्ठांत एव हि ॥ ६१ ॥ न्यस्यते यत्तदुत्पत्तिर्विपरीतं तु संहतिः ॥ अंगुष्ठादिकनिष्ठांतं न्यस्यते हस्तयोर्द्वयोः ॥ ६२ ॥ अतीव भोगदो देवि स्थितिर्न्यासः कुटुंबिनाम् ॥ करन्यासं पुरा कृत्वा देहन्यासमनं तरम् ॥ ६३ ॥ अंगन्यासं न्यसेत्पश्चादेष साधारणो विधिः ॥ ओंकारं संपुटीकृत्य सर्वांगेषु च विन्यसेत् ॥ ६४ ॥ करयोरुभयोश्चैव दशाग्रां गुलिषु क्रमात् ॥ प्रक्षाल्य पादावाचम्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ ६५ ॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि न्यासकर्म समाचरेत् ॥ स्मरेत्पूर्वमृषिं छंदो देवतं बीजमेव च ॥ ६६ ॥ शक्तिं च परमात्मानं गुरुं चैव वरानने ॥ मंत्रेण पाणी संस्पृश्य तलयोः प्रणवं न्यसेत् ॥ ६७ ॥ अंगुलीनां च सर्वेषां तथा चाद्यंतपर्वसु ॥ सविदुक्तानि बीजानि पंच मध्यमपर्वसु ॥ ६८ ॥ उत्पत्त्यादित्रिभेदेन न्यसेदाश्रमतः क्रमात् ॥ उभाभ्यामेव पाणिभ्यामापादतलमस्तकम् ॥ ६९ ॥ मंत्रेण संस्पृशेद्देहं प्रणवेनैव संपुटम् ॥ मूर्ध्नि वक्त्रे च कंठे च हृदये गुह्यके तथा ॥ ७० ॥ पादयो रुभयोश्चैव गुह्ये च हृदये तथा ॥ कंठे च मुखमध्ये च मूर्ध्नि च प्रणवादिकम् ॥ ७१ ॥ हृदये गुह्यके चैव पादयोर्मूर्ध्नि वाचि वा ॥ कंठे चैव न्यसेदेव प्रणवादित्रिभेदतः ॥ ७२ ॥ कृत्वांगन्यासमेवं हि मुखानि परिकल्पयेत् ॥ पूर्वादि चोर्ध्वपर्यंतं नकारादि यथाक्रमम् ॥ ७३ ॥ षडंगानि न्यसेत्पश्चाद्यथास्थानं च शोभनम् ॥ नमः स्वाहा वषट्कुं च वौषट्फट्कारकैः सह ॥ ७४ ॥ प्रणवं हृदयं विद्यान्नकारः शिर उच्यते ॥ शिखा मकार आख्यातः शिकारः कवचं तथा ॥ ७५ ॥ वाकारो नेत्रमस्त्रं तु यकारः परिकीर्तितः ॥ इत्थमंगानि विन्यस्य ततो वै बंधयेद्दिशः ॥ ७६ ॥ विघ्नेशो मातरो दुर्गा क्षेत्रज्ञो देवता दिशः ॥ आग्नेयादिषु कोणेषु चतुर्ध्वपि यथाक्रमम् ॥ ७७ ॥ अंगुष्ठतर्जन्य ग्राभ्यां संस्थाप्य सुमुखं शुभम् ॥ रक्षध्वमिति चोक्त्वा तु नमस्कुर्वात्पृथक्पृथक् ॥ ७८ ॥

षडंगन्यासं कथयति—मूर्ध्नीत्यादिना ॥ ७० ॥ संहतिर्न्यासं कथयति—पादयोरिति । पादयोरिति पूर्वान्वितस्यापि चकारादत्रान्वयो बोध्यः ॥ ७१ ॥ स्थितिर्न्यासं कथयति—हृदय इति । वाचि मुखे इत्यर्थः ॥ ७२ ॥ पूर्वं प्रथममादिर्यस्मिन्मन्त्रे तथा एवं नकारादिमुखानि ऊर्ध्वपर्यंतं परिकल्पयेत् स्वदेहे भावयेदित्यर्थः । 'शिवो भूत्वा शिवं यजेत्' इत्युक्तः ॥ ७३ ॥ षडंगानि अग्निमोक्तहृदयादीनि न्यसेदित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ दिग्बंधं कथयति—इत्यमित्यादिना ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

टी. अ.

८५

॥१६९॥

गले तथा मध्येगुष्ठे एवं तर्जन्याद्यंगुलीषु च करन्यासं विधाय कथयति—एवमित्यादिना ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ मंत्रग्रहणविधिं कथयति—अत इत्यादिना ॥ ८३ ॥ आज्ञाहीनं गुर्वज्ञारहितं क्रियाहीनमाचारवर्जितं श्रद्धाहीनं भक्तिरहितम् अमानसमनःपूर्वम् आज्ञासमन्यनियोगकृतं दक्षिणाहीनं ब्राह्मणद्वारा गले मध्ये तथागुष्ठे तर्जन्याद्यंगुलीषु च ॥ अंगुष्ठेन करन्यासं कुर्यादेव विचक्षणः ॥ ७९ ॥ एवं न्यासमिमं प्रोक्तं सर्वपापहरं शुभम् ॥ सर्वसिद्धि करं पुण्यं सर्वरक्षाकरं शिवम् ॥ ८० ॥ न्यस्ते मंत्रेऽथ सुभगे शंकरप्रतिमो भवेत् ॥ जन्मांतरकृतं पापमपि नश्यति तत्क्षणात् ॥ ८१ ॥ एवं विन्यस्य मेधावी शुद्धकायो दृढव्रतः ॥ जपेत्पंचाक्षरं मंत्रं लब्ध्वाचार्यप्रसादतः ॥ ८२ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि मंत्रसंग्रहणं शुभे ॥ यं विना निष्फलं नित्यं येन वा सफलं भवेत् ॥ ८३ ॥ आज्ञाहीनं क्रियाहीनं श्रद्धाहीनममानसम् ॥ आज्ञासं दक्षिणाहीनं सदा जप्तं च निष्फलम् ॥ ८४ ॥ आज्ञासिद्धं क्रियासिद्धं श्रद्धासिद्धं सुमानसम् ॥ एवं च दक्षिणासिद्धं मंत्रं सिद्धं यतस्ततः ॥ ८५ ॥ उपगम्य गुरुं विप्रं मंत्रतत्त्वार्थवेदिनम् ॥ ज्ञानिनं सद्गुणोपेतं ध्यानयोगपरायणम् ॥ ८६ ॥ तोषयेत्तं प्रयत्नेन भावशुद्धिसमान्वितः ॥ वाचा च मनसा चैव कायेन द्रविणेन च ॥ ८७ ॥ आचार्यं पूजयेच्छिष्यः सर्वदातिप्रयत्नतः ॥ हस्त्यश्वरथरत्नानि क्षेत्राणि च गृहाणि च ॥ ८८ ॥ भूषणानि च वासांसि धान्यानि विविधानि च ॥ एतानि गुरवे दद्याद्भक्त्या च विभवे सति ॥ ८९ ॥ वित्तशठ्यं न कुर्वीत यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥ पश्चान्निवेदयेद्देवि आत्मानं सपरिच्छदम् ॥ ९० ॥ एवं संपूज्य विधिवद्यथाशक्ति त्ववंचयन् ॥ आददति गुरोर्मंत्रं ज्ञानं चैव क्रमेण तु ॥ ९१ ॥ एवं तुष्टो गुरुः शिष्यं पूजितं वत्सरोषितम् ॥ शुश्रूषुमनहंकारमुपवासकृशं शुचिम् ॥ ९२ ॥ स्नापयित्वा तु शिष्याय ब्राह्मणानपि पूज्य च ॥ समुद्र तीरे नद्यां च गोष्ठे देवालयेपि वा ॥ ९३ ॥ शुचौ देशे गृहे वापि काले सिद्धिकरे तिथौ ॥ नक्षत्रे शुभयोगे च सर्वदा दोषवर्जिते ॥ ९४ ॥ अनुगृह्य ततो दद्याच्छिवज्ञानमनुत्तमम् ॥ स्वरेणोच्चारयेत्सम्यगेकांतोपि प्रसन्नधीः ॥ ९५ ॥ उच्चर्योच्चारयित्वा तु आचार्यः सिद्धिदः स्वयम् ॥ शिवं चास्तु शुभं चास्तु शोभनोस्तु प्रियोस्त्विति ॥ ९६ ॥

कृतं सद्दक्षिणावर्जितमित्यर्थः । सदा प्रत्यहं नियमेन अजप्तं वा सदा सर्वकालं जप्तं च यतः निष्फलं ततः आज्ञादिसिद्धं सिद्धं ज्ञेयमिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ शिष्यविधिं कथयति—उपगम्येत्यादिना ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ गुरुविधिं कथयति—एवमित्यादिना ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

लि. ५.

॥१७०॥

ज्ञानं मंत्रार्थतत्त्वज्ञानमित्यर्थः ॥९७॥९८॥ पुरश्चरणजपसंख्यां तन्नियमांश्च कथयति—जपेदिति ॥९९॥ तयोः पुरश्चरणजापिनित्यजापकयोरन्यतरः भवेदित्यन्वयः ॥१००॥
 ॥ १ ॥ २ ॥ जपस्याद्यंतयोरपि प्राणायामान् त्रींस्त्रीन्नित्यं यः कुर्यात्तथांते अष्टोत्तरशतं बीजं जपेदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ प्राणानायम्य पंचाक्षरस्य मंत्रस्य चत्वारिंशत्समावृत्ति
 संस्मरेदयमिति शेषः । प्राणायाम उदाहृत इत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ जपस्थानफलं कथयति—गृह इत्यादिना ॥ ६ ॥ समुद्रतीरे देवहृदेति पाठेऽक्षराधिक्यं छांदसम् ॥ ७ ॥
 एवं लब्ध्वा परं मंत्रं ज्ञानं चैव गुरोस्ततः ॥ जपेन्नित्यं ससंकल्पं पुरश्चरणमेव च ॥ ९७ ॥ यावज्जीवं जपेन्नित्यमष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ अनश्रं
 स्तत्परो भूत्वा स याति परमां गतिम् ॥ ९८ ॥ जपेदक्षरलक्षं वै चतुर्गुणितमादरात् ॥ नक्ताशी संयमी यश्च पौरश्चरणिकः स्मृतः ॥ ९९ ॥
 पुरश्चरणजापी वा अपि वा नित्यजापकः ॥ अचिरात्सिद्धिकांक्षी तु तयोरन्यतरो भवेत् ॥ १०० ॥ यः पुरश्चरणं कृत्वा नित्यजापी भवे
 न्नरः ॥ तस्य नास्ति समो लोके स सिद्धः सिद्धिदो वशी ॥ १ ॥ आसनं रुचिरं बद्धा मौनी चैकाग्रमानसः ॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि
 जपेन्मंत्रमनुत्तमम् ॥ २ ॥ आद्यंतयोर्जपस्यापि कुर्याद्वै प्राणसंयमान् ॥ तथा चांते जपेद्बीजं शतमष्टोत्तरं शुभम् ॥ ३ ॥ चत्वारिंशत्स
 मावृत्ति प्राणानायम्य संस्मरेत् ॥ पंचाक्षरस्य मंत्रस्य प्राणायाम उदाहृतः ॥ ४ ॥ प्राणायामाद्भवेत्क्षिप्रं सर्वपापपरिक्षयः ॥ इंद्रियाणां
 वशित्वं च तस्मात्प्राणांश्च संयमेत् ॥ ५ ॥ गृहे जपः समं विद्याद्गोष्ठे शतगुणं भवेत् ॥ नद्यां शतसहस्रं तु अनंतः शिवसन्निधौ ॥ ६ ॥
 समुद्रतीरे देवहृदे गिरौ देवालयेषु च ॥ पुण्याश्रमेषु सर्वेषु जपः कोटिगुणो भवेत् ॥ ७ ॥ शिवस्य सन्निधाने च सूर्यस्याग्रे गुरोरपि ॥ दीपस्य
 गोर्जलस्यापि जपकर्म प्रशस्यते ॥ ८ ॥ अंगुलीजपसंख्यानमेकमेकं शुभानने ॥ रंखैरष्टगुणं प्रोक्तं पुत्रजीवफलैर्दश ॥ ९ ॥ शतं वै शंख
 मणिभिः प्रवालैश्च सहस्रकम् ॥ स्फाटिकैर्दशसाहस्रं मौक्तिकैर्लक्षमुच्यते ॥ १० ॥ पद्माक्षैर्दशलक्षं तु सौवर्णैः कोटिरुच्यते ॥ कुश
 ग्रंथ्या च रुद्राक्षैरनंतगुणमुच्यते ॥ ११ ॥ पंचविंशति मोक्षार्थं सप्तविंशति पौष्टिकम् ॥ त्रिंशच्च धनसंपत्त्यै पंचाशच्चाभिचारिकम् ॥ १२ ॥
 तत्पूर्वाभिमुखं वश्यं दक्षिणं चाभिचारिकम् ॥ पश्चिमं धनदं विद्यादुत्तरं शान्तिकं भवेत् ॥ १३ ॥
 ॥ ८ ॥ जपमालाफलं कथयति—अंगुलीत्यादिना ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ मणिसंख्योद्देशं कथयति—पंचविंशतीति । पंचविंशति तत्संख्यमणिजप्तमित्यर्थः ॥ १२ ॥ दिक्फलं
 कथयति—तदिति ॥ १३ ॥

टी. अ.

८५

॥१७०॥

अंगुलिफलं कथयति—अंगुष्ठमित्यादिना ॥ १४ ॥ १५ ॥ जपयज्ञमाहात्म्यं कथयति—शृणुष्वेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
 अंगुष्ठं मोक्षदं विद्यात्तर्जनी शब्दनाशनी ॥ मध्यमा धनदा शान्तिं करोत्येपा ह्यनामिका ॥ १४ ॥ कनिष्ठा रक्षणीया सा जपकर्मणि
 शोभने ॥ अंगुष्ठेन जपेज्जप्यमन्यैरंगुलिभिः सह ॥ १५ ॥ अंगुष्ठेन विना कर्म कृतं तदफलं यतः ॥ शृणुष्व सर्वयज्ञेभ्यो जपयज्ञो विशि
 ष्यते ॥ १६ ॥ हिंसया ते प्रवर्तते जपयज्ञो न हिंसया ॥ यावन्तः कर्म यज्ञाः स्युः प्रदानानि तपांसि च ॥ १७ ॥ सर्वे ते जपयज्ञस्य
 कलां नार्हति षोडशीम् ॥ माहात्म्यं वाचिकस्यैव जपयज्ञस्य कीर्तितम् ॥ १८ ॥ तस्माच्छतगुणोपांशुः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥ यदुच्च
 नीचस्वारितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ॥ १९ ॥ मंत्रमुच्चारयेद्वाचा जपयज्ञः स वाचिकः ॥ शनैरुच्चारयेन्मंत्रमीपदोष्ठौ तु चालयेत् ॥ २० ॥
 किञ्चित्कर्णांतरं विद्यादुपांशुः स जपः स्मृतः ॥ धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात्पदम् ॥ २१ ॥ शब्दार्थं चिंतयेद्भूयः स तूक्तो
 मानसो जपः ॥ त्रयाणां जपयज्ञानां श्रेयान् स्यादुत्तरोत्तरः ॥ २२ ॥ भवेद्यज्ञविशेषेण वैशिष्ट्यं तत्फलस्य च ॥ जपेन देवता नित्यं
 स्तूयमाना प्रसीदति ॥ २३ ॥ प्रसन्ना विपुलान् भोगान्दद्यान्मुक्तिं च शाश्वतीम् ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च ग्रहाः सर्वे च भीषणाः ॥ जापिनं
 नोपसर्पति भयभीताः समन्ततः ॥ २४ ॥ जपेन पापं शमयेदशेषं यत्तत्कृतं जन्मपरंपरासु ॥ जपेन भोगान् जयते च मृत्युं जपेन सिद्धिं
 लभते च मुक्तिम् ॥ २५ ॥ एवं लब्ध्वा शिवं ज्ञानं ज्ञात्वा जपविधिक्रमम् ॥ २६ ॥ सदाचारी जपन्नित्यं ध्यायन् भद्रं समश्नुते ॥ सदा
 चारं प्रवक्ष्यामि सम्यग्धर्मस्य साधनम् ॥ २७ ॥ यस्मादाचारहीनस्य साधनं निष्फलं भवेत् ॥ आचारः परमो धर्म आचारः परमं
 तपः ॥ २८ ॥ आचारः परमा विद्या आचारः परमा गतिः ॥ सदाचारवतां पुंसां सर्वत्राप्यभयं भवेत् ॥ २९ ॥ तद्वदाचारहीनानां सर्वत्रैव
 भयं भवेत् ॥ सदाचारेण देवत्वमृषित्वं च वरानने ॥ ३० ॥ उपयाति कुयो नित्वं तद्वदाचारलंघनात् ॥ आचारहीनः पुरुषो लोके भवति
 निन्दितः ॥ ३१ ॥ तस्मात्संसिद्धिमन्विच्छन्सम्यगाचारवान् भवेत् ॥ दुर्वृत्तो शुद्धिभूयिष्ठो पापीयान् ज्ञानदूषकः ॥ ३२ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ जपेन मृत्युं जयते भोगान् सिद्धिं मुक्तिं च लभते इत्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ आचारं निरूपयति—सदाचारमित्यादिना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

लि. पु.

॥१७१॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पापहेतुकमनुतादिवाचा तथा मनसापि क्वचिन्न कुर्वीतेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ यातः यामः प्रहरो यस्य तद्यातयामात्रं गणान्नं बहुस्वामिकमन्नं समुदायान्नं बहुसमुदायार्थकृतमन्नमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्विन्नानां भजितानां बीजानां धान्यानां पुनर्जन्म फलप्रादुर्भावः न विद्यते तद्ब्रह्मवादिनोपि ब्राह्मणान् राजप्रतिग्रहेर्देधान्विद्यादिति शेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भोजनविधिं कथयति-अस्नात्वेत्यादिना ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उदकपाननियमान् कथयति-आस्ये वर्णाश्रमविधानोक्तं धर्मं कुर्वीत यत्नतः ॥ ३३ ॥ यस्य यद्विहितं कर्म तत्कुर्वन्मत्प्रियः सदा ॥ संध्योपासनशीलः स्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः ॥ ३४ ॥ उदयास्तमयात्पूर्वमारभ्य विधिना शुचिः ॥ कामान्मोहाद्ब्रयाल्लोभात्संध्यां नातिक्रमेद्विजः ॥ ३५ ॥ संध्यातिक्रमणाद्विप्रो ब्राह्मण्यात्पतते यतः ॥ असत्यं न वदेत्किञ्चिन्न सत्यं च परित्यजेत् ॥ ३६ ॥ यत्सत्यं ब्रह्म इत्याहुरसत्यं ब्रह्मदूषणम् ॥ अनृतं परुषं शाठ्यं पेशुन्यं पापहेतुकम् ॥ ३७ ॥ परदारान्परद्रव्यं परहिंसां च सर्वदा ॥ क्वचिच्चापि न कुर्वीत वाचा च मनसा तथा ॥ ३८ ॥ शूद्रान्नं यातयामात्रं नैवेद्यं श्राद्धमेव च ॥ गणान्नं समुदायान्नं राजान्नं च विवर्जयेत् ॥ ३९ ॥ अन्नशुद्धौ सत्त्वशुद्धिर्न मृदा न जलेन वै ॥ सत्त्वशुद्धौ भवेत्सिद्धिस्ततोन्नं परिशोधयेत् ॥ ४० ॥ राजप्रतिग्रहो घोरो बुद्ध्या चादौ विषोपमः ॥ बुधेन परिहर्तव्यः स्वर्मासं चापि वर्जयेत् ॥ ४१ ॥ अस्नात्वा न च भुञ्जीयादजपोभिर्मपूज्य च ॥ पर्णपृष्ठे न भुञ्जीयाद्रात्रौ दपि विना तथा ॥ ४२ ॥ भिन्नभांडे च रथ्यायां पतितानां च सन्निधौ ॥ शूद्रशेषं न भुञ्जीयात्सहान्नं शिशुकैरपि ॥ ४३ ॥ शूद्रान्नं स्निग्धमश्रीयात्संस्कृतं चाभिमंत्रितम् ॥ भोक्ता शिव इति स्मृत्वा मौनी चैकाग्रमानसः ॥ ४४ ॥ आस्येन न पिबेत्तोयं तिष्ठन्नंजलिनापि वा ॥ वामहस्तेन शय्यायां तथैवान्यक्रेण वा ॥ ४५ ॥ विभीतकार्ककारंजस्तुहिच्छायां न चाश्रयेत् ॥ स्तंभदीपमनुष्याणा मन्येषां प्राणिनां तथा ॥ ४६ ॥ एको न गच्छेद्दधानं बाहुभ्यां नोत्तरेन्नदीम् ॥ नावरोहेत कूपादिं नारोहेदुच्चपादपान् ॥ ४७ ॥ सूर्या भिजलदेवानां गुरुणां विमुखः शुभे ॥ न कुर्यादिह कार्याणि जपकर्म शुभानि वा ॥ ४८ ॥ अग्नौ न तापयेत्पादौ हस्तं पद्भ्यां न संस्पृशेत् ॥ अग्नेर्नोच्छ्रयमासति नाग्नौ किञ्चिन्मलं त्यजेत् ॥ ४९ ॥

नेति ॥ ४६ ॥ वर्ज्यच्छायां कथयति-विभीतकोति । स्तुहिच्छायां सद्गुग्धद्रुमच्छायामित्यर्थः ॥ ४७ ॥ अन्यानपि बहुतिथनियमान्कथयति-एक इत्यादिना ॥ ४८ ॥ विमुखः प्रत्यङ्मुख इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ अग्नेरुच्छ्रयमूर्जासन इत्यर्थः ॥ १५० ॥

टी. ३१

८५

॥१७१॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मार्जारनिषेधः कस्तूरीमार्जारव्यरूपमार्जारपरो ज्ञेयः ॥ ५४ ॥ तन्मार्जारमहभोजितान्नं शिक्खवानं कट्टिवानं "स्त्रियां स्फिची कटीप्रोथी" इत्यमरः
 न जलं ताडयेत्पद्भ्यां नाभस्यंगमलं त्यजेत् ॥ मलं प्रक्षालयेत्तीरे प्रक्षाल्य स्नानमाचरेत् ॥ ५१ ॥ नखाग्रकेशनिर्धूतस्नानवस्त्रपटोदकम् ॥
 अश्रीकरं मनुष्याणामशुद्धं संस्पृशेद्यदि ॥ ५२ ॥ अजाश्वानखरोश्वाणां मार्जनात्तुपरेणुकान् ॥ संस्पृशेद्यदि मूढात्मा श्रियं हन्ति हरेरपि
 ॥ ५३ ॥ मार्जारश्च गृहे यस्य सोप्यन्त्यजसमो नरः ॥ भोजयेद्यस्तु विप्रेन्द्रान्मार्जारान्संनिधौ यदि ॥ ५४ ॥ तच्चांडालसमं ज्ञेयं नात्र कार्या
 विचारणा ॥ स्फिग्वातं शूर्पवातं च वातं प्राणमुखानिलम् ॥ ५५ ॥ सुकृनानि हरन्त्येते संस्पृष्टाः पुरुषस्य तु ॥ उष्णीषी कंचुकी नम्रो
 मुक्तकेशो मलावृतः ॥ ५६ ॥ अपवित्रकरोशुद्धः प्रलपन्न जपेत् क्वचित् ॥ क्रोधो मदः क्षुधा तंद्रा निष्ठीवनविजृम्भणे ॥ ५७ ॥ श्वनीचदर्शनं
 निद्रा प्रलापास्ते जपद्विपः ॥ एतेषां संभवे वापि कुर्यात्सूर्यादिदर्शनम् ॥ ५८ ॥ आचम्य वा जपेच्छेषं कृत्वा वा प्राणसंयमम् ॥ सूर्योऽग्नि
 श्रद्धमाश्चैव ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥ ५९ ॥ एते ज्योतीषि प्रोक्तानि विद्वद्भिर्बाह्यैस्तथा ॥ प्रसार्य पादौ न जपेत्कुक्कुटासन एव च ॥ १६० ॥
 अनासनः शयानो वा रथ्यायां शुद्धसन्निधौ ॥ रक्तभूम्यां च खट्वायां न जपेज्जापकस्तथा ॥ ६१ ॥ आसनस्थो जपेत्सम्यक् मंत्रार्थगत
 मानसः ॥ कौशेयं व्याघ्रचर्म वा चैलं तौलमथापि वा ॥ ६२ ॥ दारवं तालपर्णं वा आसनं परिकल्पयेत् ॥ त्रिसंध्यं तु गुरोः पूजा कर्तव्या
 हितामिच्छता ॥ ६३ ॥ यो गुरुः स शिवः प्रोक्तो यः शिवः स गुरुः स्मृतः ॥ यथा शिवस्तथा विद्या यथा विद्या तथा गुरुः ॥ ६४ ॥ शिव
 विद्यागुरोस्तस्माद्भक्त्या च सदृशं फलम् ॥ सर्वदेवमयो देवि सर्वशक्तिमयो हि सः ॥ ६५ ॥ सगुणो निर्गुणो वापि तस्याज्ञां शिरसा
 बहेत् ॥ श्रेयोर्थी यस्तु गुर्वाज्ञां मनसापि न लंघयेत् ॥ ६६ ॥ गुर्वाज्ञापालकः सम्यक् ज्ञानसंपत्तिमश्नुते ॥ गच्छंस्तिष्ठन्स्वपन् भुञ्जन्यद्यत्
 कर्म समाचरेत् ॥ ६७ ॥ समक्षं यदि तत्सर्वं कर्तव्यं गुर्वनुज्ञया ॥ गुरोर्देवसमक्षं वा न यथेष्टासनो भवेत् ॥ ६८ ॥ गुरुर्देवो यतः साक्षा
 त्द्रहं देवमंदिरम् ॥ पापिनां च यथासंगत्तत्पापैः पतनं भवेत् ॥ ६९ ॥
 ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ व्याघ्रचर्म अस्यास्तीत्यर्जाद्यच्च ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ गुरुमाहात्म्यादि कथयति-यो गुरुरित्यादिना ॥ ६४-६९ ॥

लि. पु.

॥१७२॥

॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ निर्गुणस्य भावः नैर्गुण्यं तच्छतं भजतीति नैर्गुण्यशतमाह ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ कुर्वन्नहितमिति शेषः
 ॥ ८१ ॥ गुरुमनुज्ञाप्य विज्ञाप्य तस्माद्विमुखः पार्श्वस्थः वदोदित्यन्वयः ॥ ८२ ॥ मंत्रविनियोगं कथयति—गुरुप्रियकर इत्यादिना ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ स्नाने
 तद्वदाचार्यसंगेन तद्धर्मफलभागभवेत् ॥ यथैव वह्निसंपर्कान्मलं त्यजति कांचनम् ॥ १७० ॥ तथैव गुरुसंपर्कात्पापं त्यजति मानवः ॥
 यथा वह्निसमीपस्थो घृतकुंभो विलीयते ॥ ७१ ॥ तथा पापं विलीयेत आचार्यस्य समीपतः ॥ यथा प्रज्वलितो वह्निर्विष्टा काष्ठं च निर्द
 हेत् ॥ ७२ ॥ गुरुस्तुष्टो दहत्येवं पापं तन्मंत्रतेजसा ॥ ब्रह्मा हस्तिरुद्रो देवाश्च मुनयस्तथा ॥ ७३ ॥ कुर्वन्त्यनुग्रहं तुष्टा गुरौ तुष्टे न
 संशयः ॥ कर्मणा मनसा वाचा गुरोः क्रोधं न कारयेत् ॥ ७४ ॥ तस्य क्रोधेन दह्यंते आयुःश्रीज्ञानसत्क्रियाः ॥ तत्क्रोधं ये करिष्यन्ति
 तेषां यज्ञाश्च निष्फलाः ॥ ७५ ॥ जपान्यनियमाश्चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ गुरोर्विरुद्धं यद्वाक्यं न वदेत्सर्वयत्नतः ॥ ७६ ॥ वदेद्यदि
 महामोहाद्गौरवं नरकं व्रजेत् ॥ चित्तेनैव च वित्तेन तथा वाचा च सुव्रताः ॥ ७७ ॥ मिथ्या न कारयेद्देवि क्रियया च गुरोः सदा ॥ दुर्गुणे
 ख्यापिते तस्य नैर्गुण्यशतभागभवेत् ॥ ७८ ॥ गुणे तु ख्यापिते तस्य सार्वगुण्यफलं भवेत् ॥ गुरोर्हितं प्रियं कुर्यादादिष्टो वा न वा सदा
 ॥ ७९ ॥ ॥ असमक्षं समक्षं वा गुरोः कार्यं समाचरेत् ॥ गुरोर्हितं प्रियं कुर्यान्मनोवाक्कायकर्माभिः ॥ १८० ॥ कुर्वन्पतत्यधो गत्वा तत्रैव
 परिवर्तते ॥ तस्मात्स सर्वदोषास्यो वन्दनीयश्च सर्वदा ॥ ८१ ॥ समीपस्थोऽप्यनुज्ञाप्य वदेत्तद्विमुखो गुरुम् ॥ एवमाचारवान् भक्तो नित्यं
 जपपरायणः ॥ ८२ ॥ गुरुप्रियकरो मंत्रं विनियोज्जुं ततोर्हति ॥ विनियोगं प्रवक्ष्यामि सिद्धमंत्रप्रयोजनम् ॥ ८३ ॥ दौर्बल्यं याति तन्मंत्रं
 विनियोगमजानतः ॥ यस्य येन विद्युंजीत कार्येण तु विशेषतः ॥ ८४ ॥ विनियोगः स विज्ञेय ऐहिकामुष्मिकं फलम् ॥ विनियोगज
 मायुष्यमारोग्यं तनुनित्यता ॥ ८५ ॥ राज्यैश्वर्यं च विज्ञानं स्वर्गो निर्वाण एव च ॥ प्रोक्षणं चाभिषेकं च अधमर्षणमेव च ॥ ८६ ॥ स्नाने
 च संध्ययोश्चैव कुर्यादिकादशेन वै ॥ शुचिः पर्वतमारुह्य जपेच्छतमं तद्रितः ॥ ८७ ॥ महानद्यां द्विलक्षं तु दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ दूर्वाकुरा
 स्तिला वाणी गुहूची घुटिका तथा ॥ ८८ ॥ तेषां तु दशसाहस्रं होममायुष्यवर्धनम् ॥ अश्वत्थवृक्षमाश्रित्य जपेच्छतद्वयं सुधीः ॥ ८९ ॥

संध्ययोश्च प्रोक्षणादिकमेकादशेन तत्संख्यमंत्रजपेन कुर्यादिति पूर्वैश्चैरन्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

टी. अ.

८५

॥१७३॥

॥ १९० ॥ ९१ ॥ अर्कैरर्कसमिद्धिः ॥ ९२ ॥ अर्कसन्निधौ सूर्यसमीपतः ॥ ९३ ॥ एकादशेनाभिर्मन्त्रिनमेवाङ्गं भुञ्जीयादित्यन्वयः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ अष्टाविंशज-
 शनैश्चरदिने स्पृष्ट्वा दीर्घायुष्यं लभेन्नरः ॥ शनैश्चरदिनेऽथर्था पाणिभ्यां संस्पृशेत्सुधीः ॥ ९८ ॥ जपेदष्टोत्तरशतं सोपमृत्युहरो भवेत् ॥
 आदित्याभिमुखो भूत्वा जपेच्छमनन्यधीः ॥ ९९ ॥ अर्कैरष्टशतं नित्यं जुह्वन्व्याधेर्विमुच्यते ॥ समस्तव्याधिशान्त्यर्थं पलाशसमिधैर्नरः
 ॥ १०० ॥ हुत्वा दशसहस्रं तु निरोगी मनुजो भवेत् ॥ नित्यमष्टशतं जप्त्वा पिबेदंभोर्कसन्निधौ ॥ १०१ ॥ औदर्यैर्व्याधिभिः सर्वैर्मांसैर्न
 केन मुच्यते ॥ एकादशेन भुञ्जीयादन्नं चैवाभिर्मन्त्रितम् ॥ १०२ ॥ भक्ष्यं चान्यत्तथा पेयं विपमप्यमृतं भवेत् ॥ जपेच्छस्रं तु पूर्वाह्णे हुत्वा
 चाष्टशतेन वै ॥ १०३ ॥ सूर्यं नित्यमुपस्थाय सम्यगारोग्यमाप्नुयात् ॥ नदीतोयेन संपूर्णं घटं संस्पृश्य शोभनम् ॥ १०४ ॥ जप्त्वायुतं च
 तत्स्नानान्नाद्रोगाणां भेषजं भवेत् ॥ अष्टाविंशजपित्वान्नमश्रीयादन्वहं शुचिः ॥ १०५ ॥ हुत्वा च तावत्पालाशैरेवं वारोग्यमश्नुते ॥ चंद्रसूर्य
 ग्रहे पूर्वमुपोष्य विधिना शुचिः ॥ १०६ ॥ यावद्ग्रहणमोक्षं तु तावन्नद्यां समाहितः ॥ जपेत्समुद्रगामिन्यां विमोक्षे ग्रहणस्य तु ॥ १०७ ॥
 अष्टोत्तरसहस्रेण पिबेद्ब्राह्मीरसं द्विजाः ॥ ऐहिकां लभते मेधां सर्वशास्त्रधरां शुभाम् ॥ १०८ ॥ सारस्वती भवेद्देवी तस्य वागतिमानुषी ॥
 ग्रहनक्षत्रपीडासु जपेद्भक्त्यायुतं नरः ॥ १०९ ॥ हुत्वा चाष्टसहस्रं तु ग्रहपीडां व्यपोहति ॥ दुःस्वप्नदर्शने स्नात्वा जपेद्वै चायुतं वरः ॥ ११० ॥ घृते
 नाष्टशतं हुत्वा सद्यः शान्तिर्भविष्यति ॥ चंद्रसूर्यग्रहे लिंगं समभ्यर्च्य यथाविधि ॥ १११ ॥ यत्किंचित्प्रार्थयेद्देवि जपेदयुतमादरात् ॥ संनिधा
 वस्य देवस्य शुचिः संयतमानसः ॥ ११२ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति पुरुषो नात्र संशयः ॥ गजानां तुरगाणां तु गोजातीनां विशेषतः ॥ ११३ ॥
 व्याध्यागमे शुचिर्भूत्वा जुहुयात्समिधाहुतिम् ॥ मासमभ्यर्च्य विधिनाऽयुतं भक्तिसमन्वितः ॥ ११४ ॥ तेषामृद्धिश्च शान्तिश्च भविष्यति न
 संशयः ॥ उत्पाते शत्रुबाधायां जुहुयादयुतं शुचिः ॥ ११५ ॥ पालाशसमिधैर्देवि तस्य शान्तिर्भविष्यति ॥ आभिचारिकबाधायामेतद्देवि
 समाचरेत् ॥ ११६ ॥ प्रत्यग्र भवति तच्छक्तिः शत्रोः पीडा भविष्यति ॥ विद्वेषणार्थं जुहुयाद्वैभीतसमिधाष्टकम् ॥ ११७ ॥

पित्वा तावत्पालाशैः हुत्वा न्नमश्रीयादेवं वा आरोग्यमश्नुत इति पूर्वस्मैरन्वयः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ अष्टोत्तरसहस्रेणाभिर्मन्त्रितामिति शेषः । ब्राह्मीरसं पिबेदित्यन्वयः ॥ १२० ॥ १२१ ॥

लि. पु.

॥१७३॥

अक्षरप्रातिलोम्येन मंत्राक्षरवैपरीत्यक्रमेणेत्यर्थः ॥ २१० ॥ प्रायश्चित्तविधिं कथयति—प्रायश्चित्तमित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ लक्षस्य अयुतं लक्षायुतं शतकोटिसंख्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ शेषाणां स्वरूपपातकानामित्यर्थः ॥ १८ ॥ पुरश्चरणजपफलं कथयति—आत्मबोधपरमित्यादिना । अनाकुलः स्वस्थचित्त इत्यर्थः ॥ १९ ॥

अक्षरप्रातिलोम्येन आर्द्रेण रुधिरेण वा ॥ विषेण रुधिराभ्यक्तो विद्वेषणकरं नृणाम् ॥ २१० ॥ प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविशुद्धये ॥ पापशुद्धिर्यथा सम्यक् कर्तुमभ्युद्यतो नरः ॥ ११ ॥ पापशुद्धिर्यतः सम्यग् ज्ञानसंपत्तिर्हेतुकी ॥ पापशुद्धिर्न चेत्पुंसः क्रियाः सर्वाश्च निष्फलाः ॥ १२ ॥ ज्ञानं च हीयते तस्मात्कर्तव्यं पापशोधनम् ॥ विद्यालक्ष्मीविशुद्धयर्थं मां ध्यात्वांजलिना शुभे ॥ १३ ॥ शिवेनैका दशेनाद्भिरभिषिचेत्समंततः ॥ अष्टोत्तरशतेनैव स्नायात्पापविशुद्धये ॥ १४ ॥ सर्वतीर्थफलं तच्च सर्वपापहरं शुभम् ॥ संध्योपासनविच्छेदे जपेदष्टशतं नरः ॥ १५ ॥ विद्वराहैश्च चांडालैर्दुर्जनैः कुकुटैरपि ॥ स्पृष्टमन्नं न भुंजीत भुक्त्वा चाष्टशतं जपेत् ॥ १६ ॥ ब्रह्महत्यां विशुद्धयर्थं जपेच्छाशुतं नरः ॥ पातकानां तदर्थं स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ १७ ॥ उपपातकदुष्टानां तदर्थं परिकीर्तितम् ॥ शेषाणामपि पापानां जपेत्पंचसहस्रकम् ॥ १८ ॥ आत्मबोधपरं गुह्यं शिवबोधप्रकाशकम् ॥ शिवः स्यात्स जपेन्मंत्रं पंचलक्षमनाकुलः ॥ १९ ॥ पंचवायुजयं भद्रे प्राप्नोति मनुजः सुखम् ॥ जपेच्च पंचलक्षं तु विगृहीतेन्द्रियः शुचिः ॥ २० ॥ पंचेन्द्रियाणां विजयो भविष्यति वरानने ॥ ध्यानयुक्तो जपेद्यस्तु पंचलक्षमनाकुलः ॥ २१ ॥ विषयाणां च पंचानां जयं प्राप्नोति मानवः ॥ चतुर्थं पंचलक्षं तु यो जपेद्भक्तिसंयुतः ॥ २२ ॥ भूतानामिह पंचानां विजयं मनुजो लभेत् ॥ चतुर्लक्षं जपेद्यस्तु मनः संयम्य यत्नतः ॥ २३ ॥ सम्यग्विजयमाप्नोति करणानां वरानने ॥ पंचविंशतिलक्षाणां जपेन कमलानने ॥ २४ ॥ पंचविंशतितत्त्वानां विजयं मनुजो लभेत् ॥ मध्यरात्रेतिनिर्वाते जपेद्युतमाद रात् ॥ २५ ॥ ब्रह्मसिद्धिमवाप्नोति व्रतेनानेन सुंदरि ॥ जपेच्छमनालस्यो निर्वाते ध्वनिवर्जिते ॥ २६ ॥ मध्यरात्रे च शिवयोः पश्यत्येव न संशयः ॥ अंधकारविनाशश्च दीपस्येव प्रकाशनम् ॥ २७ ॥

॥ २२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ करणानां मनोबुद्धयंधकारचित्तरूपाणामित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अनालस्यः ध्वनिवर्जिते निर्वाते वातशून्यस्थले मध्यरात्रे यः लक्षं जपेत्स शिवयोः शिवाशिवयोः स्वरूपमिति शेषः । पश्यति साक्षात्करोत्येवेति पूर्वस्थैरन्वयः । अन्यत्फलं कथयति—अंधकार इत्यादिना । अंधकारः अज्ञानमित्यर्थः ॥ २७ ॥

टी. अ.

८५

॥१७३॥

॥ २८ ॥ कोटिजपफलं कथयति—सवीजेति ॥ २९ ॥ फलश्रुतिं कथयति—इतीत्यादिना ॥ २३० ॥ शिवलोके क्लृप्ते महीयते पूजां लभत इत्यर्थः ॥ २३१ ॥ सर्वश्रेष्ठतमोयं
मंत्रः पंचाक्षरः शंभोः । विधिनाविधिना जप्तः स्याच्छिवस्य पुण्यदायकम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवनीपिण्या टीकायां पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ पठशीतितमेऽध्याये
सर्वदुःखनिवारकम् । ध्यानं च ज्ञानमाहात्म्यं शिवप्रोक्तं निरूप्यते ॥ ऋषयो ध्यानयज्ञमपृच्छन्—जपादित्यादिना ॥ १ ॥ विश्वं कर्म यस्य स विश्वकर्मा तेन रुद्रेण कालकूटाख्यं
हृदयांतर्बाहिर्वापि भविष्यति न संशयः ॥ सर्वसंपत्समृद्धयर्थं जपेदयुतमात्मवान् ॥ २८ ॥ सवीजसंपुटं मंत्रं शतलक्षं जपेच्छुचिः ॥ मत्सा
युज्यमवाप्नोति भक्तिमान् किमतः परम् ॥ २९ ॥ इति ते सर्वमाख्यातं पंचाक्षरविधिक्रमम् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमां गतिम् ॥
॥ २३० ॥ श्रावयेच्च द्विजांस्तुद्धान्पंचाक्षरविधिक्रमम् ॥ दैवे कर्मणि पित्र्ये वा शिवलोके महीयते ॥ २३१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
पूर्वभागे पंचाक्षरमाहात्म्यं नाम पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ जपाच्छ्रेष्ठतमं प्राहुर्ब्राह्मणा दधकिलिषाः ॥ विरक्तानां
प्रबुद्धानां ध्यानयज्ञं सुशोभनम् ॥ १ ॥ तस्माद्ददस्व सूताय ध्यानयज्ञमशेषतः ॥ विस्तरात्सर्वयत्नेन विरक्तानां महात्मनाम् ॥ २ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां दीर्घसत्रिणाम् ॥ रुद्रेण कथितं प्राह गुहां प्राप्य महात्मनाम् ॥ ३ ॥ संहृत्य कालकूटाख्यं विषं वै विश्वक
र्मणा ॥ सूत उवाच ॥ गुहां प्राप्य सुखासीनं भवान्या सह शंकरम् ॥ ४ ॥ मुनयः संशितात्मानः प्रणेमुस्तं गुहाश्रयम् ॥ अस्तुवंश्च ततः
सर्वे नीलकंठमुमापतिम् ॥ ५ ॥ अत्युग्रं कालकूटाख्यं संहृतं भगवंस्त्वया ॥ अतः प्रतिष्ठितं सर्वं त्वया देव वृध्वज ॥ ६ ॥ तेषां तद्व
चनं श्रुत्वा भगवान्नीललोहितः ॥ प्रहसन्प्राह विश्वात्मा सनंदनपुरोगमान् ॥ ७ ॥ किमनेन द्विजश्रेष्ठा विषं वक्ष्ये सुदारुणम् ॥ संहरेत्तद्विषं
यस्तु स समर्थो ह्यनेन किम् ॥ ८ ॥ न विषं कालकूटाख्यं संसारो विषमुच्यते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संहरेत् सुदारुणम् ॥ ९ ॥ संसारो
द्विविधः प्रोक्तः स्वाधिकारानुरूपतः ॥ पुंसां संमूढचित्तानामसंक्षीणः सुदारुणः ॥ १० ॥ ईषणारागदोषेण सर्गो ज्ञानेन सुव्रताः ॥ तद्व
शादेव सर्वेषां धर्माधर्मौ न संशयः ॥ ११ ॥

विषं संहृत्य गुहां मेरुगुहां प्राप्य महात्मनाम् ऋषीणां कथितं सूत इति शेषः ॥ २ ॥ तेषां शौनकादीनां प्राहेत्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
संसारो द्विविधः तामसराजसमेदेन द्विप्रकार इत्यर्थः । तामसं कथयति—पुंसामिति ॥ १० ॥ संसारमूढं कथयति—ईषणेति । ईषणा इच्छा रागो विषयप्रीतिरित्यर्थः ॥ ११ ॥

लि. पु.
॥१७४॥

टी. अ.
८६

पुण्यहेतुराजसंसारं कथयति—असन्निकृष्टेति । असन्निकृष्टेऽप्रत्यक्षेऽर्थे स्वर्गादौ सतामास्तिकजीवानां श्रवणात्तद्वर्गप्रतिपादकं शास्त्रं संसारे बुद्धिसुत्पादयत्येवेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ तस्माद्विपरुपत्वाद्दृष्टमैहिकमानुश्रविकं पारलौकिकसुभयात्मकं दुष्टमिति यः संत्यजेत्स विरक्तोभिधीयत इत्यन्वयः ॥ १३ ॥ श्रुतेः कर्मसु अभागमनैकदेशी ब्रह्मणः वेदस्य मूर्धानं मस्तकरूपम् ऋषीणामर्तीन्द्रियद्रष्टृणां सारं कर्मणः निष्कामकर्मणः फलं यद्व्याप्तशस्त्रं तच्छास्त्रमित्युच्यत इत्यन्वयः ॥ १४ ॥ नन्वेवं चेत् “अग्नीषोमीयं पशुमालभेत स्वर्गकामः” इत्यादिश्रुतीनां काम्यकर्मप्रवर्तनमनुचितमित्याशङ्क्य समाधत्ते—नन्विति । सर्वेषां कामः स्वभावो दृष्टः तेषां श्रुतिः प्रवर्तिका न कर्मणि अतद्विदः अन्यथा वदन्तीति शेषः । तदुक्तं भागवत एकादशे “वेदोक्तमेव कुर्वाणो निःसंगार्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यो लभते सिद्धिं रोचनार्थं फलश्रुतिः” इति ॥ १५ ॥ समर्थानां विरक्तानामित्यर्थः ॥ १६ ॥ असन्निकृष्टे त्वर्थेऽपि शास्त्रं तच्छ्रवणात्सताम् ॥ बुद्धिसुत्पादयत्येव संसारे विदुषां द्विजाः ॥ १२ ॥ तस्माद्दृष्टानुश्रविकं दुष्टमित्युभयात्मकम् ॥ संत्यजेत्सर्वयत्नेन विरक्तः सोभिधीयते ॥ १३ ॥ शास्त्रमित्युच्यतेऽभागं श्रुतेः कर्मसु तद्विजाः ॥ मूर्धानं ब्रह्मणः सारमृषीणां कर्मणः फलम् ॥ १४ ॥ ननु स्वभावः सर्वेषां कामो दृष्टो न चान्यथा ॥ श्रुतिः प्रवर्तिका तेषामिति कर्मण्यताद्विदः ॥ १५ ॥ निवृत्तिलक्षणो धर्मः समर्थानां मिहोच्यते ॥ तस्मादज्ञानमूलो हि संसारः सर्वदेहिनाम् ॥ १६ ॥ कला संशोषमायाति कर्मणान्यस्वभावतः ॥ सकलस्त्रिविधो जीवो ज्ञानहीनस्त्वविद्यया ॥ १७ ॥ नारकी पापकृत्स्वर्गी पुण्यकृत्पुण्यगौरवात् ॥ व्यतिमिश्रेण वै जीवश्चतुर्धा संव्यवस्थितः ॥ १८ ॥ उद्विजः स्वेदजश्चैव अंडजो वै जरायुजः ॥ एवं व्यवस्थितो देही कर्मणाज्ञो ह्यनिर्वृतः ॥ १९ ॥ प्रजया कर्मणा मुक्तिर्धनेन च सतां न हि ॥ त्यागे नैकेन मुक्तिः स्यात्तदभावाद्भ्रमत्यसौ ॥ २० ॥ एवमज्ञानदोषेण नानाकर्मवशेन च ॥ षट्कौशिकं समुद्रतं भजत्येष कलेवरम् ॥ २१ ॥ गर्भं दुःखान्यनेकानि योनिमार्गे च भूतले ॥ कौमारे यौवने चैव वार्धके मरणेऽपि वा ॥ २२ ॥ विचारतः सतां दुःखं स्त्रीसंसर्गादिभिर्द्विजाः ॥ दुःखेनैकेन वै दुःखं प्रशाम्यतीह दुःखिनः ॥ २३ ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥ हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ २४ ॥ कर्मणा वेदोक्तनिष्कामेन कला जीवकला संशोषमायाति अविद्यया ज्ञानहीनस्त्रिविधोग्रिमोक्तत्रिप्रकारो जीवः अन्यस्वभावतः काम्यकर्मवशेन सकल इत्यन्वयः ॥ १७ ॥ पापकृन्नारकी पुण्यकृत्स्वर्गी तृतीयो व्यतिमिश्रेण पुण्यपापात्मककर्मणा चतुर्धा संव्यवस्थितोग्रिमोक्तोद्विजादिदेहयुक्त इत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ षट्कौशिकं स्नाय्वादि षट्कोशयुक्तम् । तदुक्तम् शिवगीतायाम्—“पितृभ्यामज्ञितादन्नात् षट्कोशं जायते वपुः । स्नायवोस्थीनि मज्जा च जायन्ते पितृतस्तथा । त्वङ्मांसं शोणितमिति मातृतश्च भवति हि ॥” इति ॥ २१ ॥ मंसारस्य सर्वतो दुःखमयत्वं वर्णयति—गर्भ इत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥१७४॥

संयोगाद्विपत्त्याप्त्येत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ क्षयो नाशः साविश्रयोऽन्यश्रेष्ठं ते आद्ये कारणे येषां तानि तैर्दुःखैस्तुल्यदुःखानि दुःखानि भवतीति शेषः ॥ २७ ॥ तानि पूर्वोक्तसंसारसंबन्धीनीत्यर्थः । अष्टाष्टाधिकशृणुं पार्थिवविश्वयमपि दुःखरूपं कथयति-तस्मादित्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ पार्थिवमष्टशृणुमाप्यं षोडशषेत्यादि यथा संख्यन्वयः । गुणसंख्यानमत्र नवमाध्यायोक्तं ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥ बौद्धमेव प्राकृतमित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ गणेश्वराणां शिवगणस्वामिनां गौणं दुःखम् एवं विचारतः सर्वलोकेषु सर्वदा

तस्माद्विचारतो नास्ति संयोगादपि वै नृणाम् ॥ अर्थानामर्जनेप्येवं पालने च व्यये तथा ॥ २५ ॥ पैशाचे राक्षसे दुःखं याक्षे चैव विचारतः ॥ गांधर्वे च तथा चान्द्रे सौम्यलोके द्विजोत्तमाः ॥ २६ ॥ प्राजापत्ये तथा ब्राह्मे प्राकृते पौरुषे तथा ॥ क्षयसातिशयाद्यैस्तु दुःखैर्दुःखानि सुव्रताः ॥ २७ ॥ तानि भाग्यान्यशुद्धानि संत्यजेच्च धनानि च ॥ तस्मादष्टशृणुं भोगं तथा षोडशधा स्थितम् ॥ २८ ॥ चतुर्विंशत्प्रकारेण संस्थितं चापि सुव्रताः ॥ द्वात्रिंशद्रेदमनघाश्चत्वारिंशद्रुणं पुनः ॥ २९ ॥ तथाष्टचत्वारिंशच्च षट्पंचाशत्प्रकारतः ॥ चतुःषष्टिविधं चैव दुःखमेव विवेकिनः ॥ ३० ॥ पार्थिवं च तथाप्यं च तैजसं च विचारतः ॥ वायव्यं च तथा व्योम मानसं च यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥ आभिमानिकमप्येवं बौद्धं प्राकृतमेव च ॥ दुःखमेव न संदेहो योगिनां ब्रह्मवादिनाम् ॥ ३२ ॥ गौणं गणेश्वराणां च दुःखमेव विचारतः ॥ आदौ मध्ये तथा चांते सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३३ ॥ वर्तमानानि दुःखानि भविष्याणि यथातथम् ॥ दोषदुष्टेषु देशेषु दुःखानि विविधानि च ॥ ३४ ॥ न भावयंत्यतीतानि ह्यज्ञाने ज्ञानमानिनः ॥ क्षुब्धाधेः परिहारार्थं न सुखायान्नमुच्यते ॥ ३५ ॥ यथेतरेषां रोगाणामौषधं न सुखाय तत् ॥ शीतोष्णवातवर्षाद्यैस्तत्तत्कालेषु देहिनाम् ॥ ३६ ॥ दुःखमेव न संदेहो न जानांति ह्यपंडिताः ॥ स्वर्गेप्येवं मुनिश्रेष्ठा ह्यविशुद्धक्षयादिभिः ॥ ३७ ॥ रोगैर्नानाविधैर्ग्रस्ता रागद्वेषभयादिभिः ॥ छिन्नमूलतरुर्यद्बदवशः पतति क्षितौ ॥ ३८ ॥ पुण्यवृक्षक्षया तद्ब्रह्म पतंति दिवौकसः ॥ दुःखाभिलाषनिष्ठानां दुःखभोगादिसंपदाम् ॥ ३९ ॥ अस्मात्तु पततां दुःखं कष्टं स्वर्गादिवौकसाम् ॥ नरके दुःखमेवात्र नरकाणां निषेवणात् ॥ ४० ॥

दुःखानि यथातथं ज्ञेयानीति शेषमादायाद्विमेणाऽन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अतीतानि अतिक्रान्तदुःखानि अज्ञाने ज्ञानमानिनः न भावयंतीत्यन्वयः । अज्ञानं विवृणोति-क्षुब्धाधेः रिरंयादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विशेषेण शुद्धं विशुद्धं ज्ञानं न विशुद्धमविशुद्धं पुण्यं तस्य क्षयादिभिर्दुःखैः रागद्वेषभयादिभिः रोगैश्च स्वर्गेप्येवं ग्रस्ता इत्यभिमेणाऽन्वयः ॥ ३७-४० ॥

लि. ५.

॥१७५॥

वर्णिनां ब्रह्मचारिणामित्यर्थः । विहितेत्यर्थं द्विपाच्छ्लोकः ॥ ४१ ॥ यतेर्मोहनाशे दृष्टांतं कथयति—यथेति । उच्छिन्नवासो मृगो हरिणः मृत्युभयस्य मृत्युभयसंबन्धेन भीतो यथा निद्रां न लभेत एवं ध्यानपरो विचारशीलः महात्मा यतिः संसारभीतः निद्रां मोहं न लभेतेत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ज्ञानमाहात्म्यं कथयति—आश्रमे रित्यादिना ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ज्ञानसाधनं कथयति—तस्मादिति ॥ ४८ ॥ पञ्च मन्त्रादियोगाः अग्रिमोक्ताः अर्था यस्य तत्पंचार्थं तादृशज्ञानसंपन्नः शिवतत्त्वे समाहितो विहिताकरणाच्चैव वर्णिनां मुनिपुंगवाः ॥ ४९ ॥ यथा मृगो मृत्युभयस्य भीतो उच्छिन्नवासो न लभेत निद्राम् ॥ एवं यतिर्ध्यानपरो महात्मा संसारभीतो न लभेत निद्राम् ॥ ४२ ॥ कीटपक्षिमृगाणां च पशूनां गजवाजिनाम् ॥ दृष्टमेवासुखं तस्मात्त्यजतः सुखमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ वैमानिकानामप्येवं दुःखं कल्पाधिकारिणाम् ॥ स्थानाभिमानिनां चैव मन्वादीनां च सुव्रताः ॥ ४४ ॥ देवानां चैव दैत्यानामन्योन्यविजिगीषया ॥ दुःखमेव नृपाणां च राक्षसानां जगत्रये ॥ ४५ ॥ श्रमार्थमाश्रमश्चापि वर्णानां परमार्थतः ॥ आश्रमेन च देवैश्च यज्ञः सांख्यैर्व्रतैस्तथा ॥ ४६ ॥ उग्रैस्तपोभिर्विविधैर्दानैर्नानाविधैरपि ॥ न लभन्ते तथात्मानं लभन्ते ज्ञानिनः स्वयम् ॥ ४७ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चरेत्पाशुपतव्रतम् ॥ भस्मशायी भवेन्नित्यं व्रते पाशुपते बुधः ॥ ४८ ॥ पंचार्थज्ञानसंपन्नः शिवतत्त्वे समाहितः ॥ कैवल्यकरणं योगविधिकर्मच्छिदं बुधः ॥ ४९ ॥ पंचार्थयोगसंपन्नो दुःखांतं व्रजते सुधीः ॥ परया विद्यया वेद्यं विदंत्यपरया न हि ॥ ५० ॥ द्वे विद्ये वेदितव्ये हि परा चैवापरा तथा ॥ अपरा तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदो द्विजोत्तमाः ॥ ५१ ॥ सामवेदस्तथाऽथर्वो वेदः सर्वार्थसाधकः ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छंद एव च ॥ ५२ ॥ ज्योतिषं चापरा विद्या पराक्षरमिति स्थितम् ॥ तददृश्यं तदग्राह्यमगोत्रं तदवर्णकम् ॥ ५३ ॥ तदचक्षुस्तदश्रोत्रं तदपाणि अपादकम् ॥ तदजातमभूतं च तदशब्दं द्विजोत्तमाः ॥ ५४ ॥ अस्पृशी तदरूपं च रसगंधविर्वर्जितम् ॥ अव्ययं चाप्रतिष्ठं च तन्नित्यं सर्वगं विभुम् ॥ ५५ ॥ महान्तं तद्ब्रह्म तं च तदजं चिन्मयं द्विजाः ॥ अप्राणममनस्कं च तदस्निग्धमलोहितम् ॥ ५६ ॥ अप्रमेयं तदस्थूलमदीर्घं तदनुल्बणम् ॥ अहस्वं तदपारं च तदानंदं तदच्युतम् ॥ ५७ ॥ निश्चलो बुधः विधिकर्मच्छिदं देवकर्मनाशकं कैवल्यकरणं कैवल्यमुक्तिसाधनं योगं लभत इति शेषः ॥ ४९ ॥ परया अध्यात्मविद्येयेत्यर्थः ॥ ५० ॥ अपरां विधिमुखेन वर्णयति—अपरेत्यादिना ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ परां निषेधमुखेन वर्णयति—पराक्षरमित्यादिना ॥ ५३ ॥ अजातं प्रागभावाप्रतियोगि अभूतं ध्वंसाप्रतियोगि ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

ली. ५.

८६

॥१७५॥

असंवृतमावरणशून्यं तत्पूर्वोक्तमात्मैव परा विद्या अन्यथा न विद्यते ॥ ५८ ॥ परापरत्वमप्यविद्याकल्पित
 मिति कथयति—परेत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ दहरोपासनां कथयति—अध इत्यादिना । अधोदृष्ट्या अधोमुखेन नाभ्यामुपरि वितस्त्यां यातिष्ठति तद्दृश्यं हृत्कमलं
 विश्वस्य जगतो महदायतनं विजानीयादित्यन्वयः । तदुक्तमधोनिष्ठद्योति नारायणीयश्रुतिभाष्ये—“मनस्तावद्दृश्यपुंडरीके वर्तते ‘चंद्रमा मनसो भूत्वा हृदयं प्राविशत्’ इति
 श्रुत्यंतरात्तेन मनसा स्वप्नविदं जगत्परिकल्पितम् ‘मनोमलमिदं द्वैतं यत्किंचित्सचराचरे’ इति संप्रदायविद्विरुक्तत्वात्” इति ॥ ६२ ॥ पुंडरीकं वर्णयति—हृदयस्येत्यादिना ॥ ६३ ॥
 अनपावृतमद्वैतं तदनंतमगोचरम् ॥ असंवृतं तदात्मैकं परा विद्या न चान्यथा ॥ ५८ ॥ परापरेति कथिते नैवेह परमार्थतः ॥ अहमेव
 जगत्सर्वं मय्येव सकलं जगत् ॥ ५९ ॥ मत्त उत्पद्यते तिष्ठन्मयि मय्येव लीयते ॥ मत्तो नान्यदितीक्षेत मनोवाक्पाणिभिस्तथा ॥ ६० ॥
 सर्वमात्मनि संपश्येत्सच्चासच्च समाहितः ॥ सर्वं ह्यात्मनि संपश्यन्नबाह्ये कुरुते मनः ॥ ६१ ॥ अधोदृष्ट्या वितस्त्यां तु नाभ्यामुपरि
 तिष्ठति ॥ हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत् ॥ ६२ ॥ हृदयस्यास्य मध्ये तु पुंडरीकमवस्थितम् ॥ धर्मकंदसमुद्भूतं ज्ञाननालं
 सुशोभनम् ॥ ६३ ॥ ऐश्वर्याष्टदलं श्वेतं परं वैराग्यकर्णिकम् ॥ छिद्राणि च दिशो यस्य प्राणाद्याश्च प्रतिष्ठिताः ॥ ६४ ॥ प्राणाद्यैश्चैव
 संयुक्तः पश्यते बहुधा क्रमात् ॥ दशप्राणवहा नाड्यः प्रत्येकं मुनिपुंगवाः ॥ ६५ ॥ द्विसप्ततिसहस्राणि नाड्यः संपरिकीर्तिताः ॥ नेत्रस्थं
 जाग्रतं विद्यात्कण्ठे स्वप्नं समादिशेत् ॥ ६६ ॥ सुषुप्तं हृदयस्थं तु तुरीयं मूर्धनि स्थितम् ॥ जाग्रे ब्रह्मा च विष्णुश्च स्वप्ने चैव यथाक्र
 मात् ॥ ६७ ॥ ईश्वरस्तु सुषुप्ते तु तुरीये च महेश्वरः ॥ वदंत्येवमथान्योपि समस्तकरणैः पुमान् ॥ ६८ ॥ वर्तमानस्तदा तस्य जाग्र
 दिग्यभिधीयते ॥ मनोबुद्धिरहंकारं चित्तं चोति चतुष्टयम् ॥ ६९ ॥ यदा व्यवस्थितस्तत्वेतैः स्वप्न इत्यभिधीयते ॥ करणानि विलीनानि
 यदा स्वात्मनि सुव्रताः ॥ ७० ॥ सुषुप्तः करणैर्भिन्नस्तुरीयः परिकीर्त्यते ॥ परस्तुरीयातीतोसौ शिवः परमकारणम् ॥ ७१ ॥
 यस्य छिद्राणि पत्रांतराणि दिशस्तत्रेति शेषः । प्राणाद्याः प्राणादिवायवः प्रतिष्ठिता इत्यन्वयः ॥ ६४ ॥ प्राणाद्यैः संयुक्तः संयोगविशिष्टो जीवः क्रमाद्बहुधा बहुप्रकारं पश्य
 तीत्यन्वयः ॥ ६५ ॥ नेत्रेष्वादिषु तिष्ठतीति नेत्रस्थस्तं जावं जाग्रतं जाग्रदवस्थापन्नं विद्यात् कण्ठे स्थितमिति शेषः । स्वप्नं स्वप्नावस्थापन्नं समादिशेदित्यन्वयः ॥ ६६ ॥
 हृदयस्थं सुषुप्तं मूर्धनि स्थितं तुरीयं समादिशेदित्यनुपगः । अवस्थाचतुष्टयदेवताः कथयति—जाग्र इत्यादिना ॥ ६७ ॥ अथ पूर्वोक्तप्रकारानंतरम् अन्ये एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण
 जाग्रदादि वदंतीत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

लि. पु.

॥१७६॥

जाग्रदादि आधिभौतिकादि च तत्सर्वमहमेवेति विज्ञानता वेदितव्यमित्यग्निमेणान्वयः ॥ ७२ ॥ चतुर्दशविधमध्यात्मं कथयति—बुद्धीन्द्रियाणीत्यादिना ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ चतुर्दशविधमाधिभूतं कथयति—द्रष्टव्यमित्यादिना ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ चतुर्दशविधमाधिदैविकं कथयति—आदित्य इत्यादिना ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ चतुर्दशनाडीः कथयति—राज्ञीत्यादिना ॥ ८० ॥ ८१ ॥ चतुर्दशनाडीस्थवायून्कथयति—वायव इत्यादिना ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ आत्मस्वरूपमाह—य इत्यादिना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ सर्वं

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च तुरीयं चाधिभौतिकम् ॥ आध्यात्मिकं च विप्रेन्द्राश्चाधिदैविकमुच्यते ॥ ७२ ॥ तत्सर्वमहमेवेति वेदितव्यं विज्ञानता ॥ बुद्धीन्द्रियाणि विप्रेन्द्रास्तथा कर्मेन्द्रियाणि च ॥ ७३ ॥ मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तं चेति चतुष्टयम् ॥ अध्यात्मं पृथगेवेदं चतुर्दशविधं स्मृतम् ॥ ७४ ॥ द्रष्टव्यं चैव श्रोतव्यं घ्रातव्यं च यथाक्रमम् ॥ रसितव्यं मुनिश्रेष्ठाः स्पर्शितव्यं तथैव च ॥ ७५ ॥ मन्तव्यं चैव बोद्धव्यमहंकर्तव्यमेव च ॥ तथा चेतयितव्यं च वक्तव्यं मुनिपुंगवाः ॥ ७६ ॥ आदातव्यं च गन्तव्ये विसर्गायितमेव च ॥ आनन्दितव्यमित्येते ह्यधिभूतमनुक्रमात् ॥ ७७ ॥ आदित्योपि दिशश्चैव पृथिवी वरुणस्तथा ॥ वायुश्चन्द्रस्तथा ब्रह्मा रुद्रः क्षेत्रज्ञ एव च ॥ ७८ ॥ अग्निरिन्द्रस्तथा विष्णुर्मित्रो देवः प्रजापतिः ॥ आधिदैविकमेवं हि चतुर्दशविधं क्रमात् ॥ ७९ ॥ राज्ञी सुदर्शना चैव जिता सौम्या यथाक्रमम् ॥ मोघा रुद्रामृता सत्या मध्यमा च द्विजोत्तमाः ॥ ८० ॥ नाडी राशिशुका चैव असुरा चैव कृत्तिका ॥ भास्वती नाड्यश्चैताश्चतुर्दश निबन्धनाः ॥ ८१ ॥ वायवो नाडिमध्यस्था वाहकाश्च चतुर्दश ॥ प्राणो व्यानस्त्वपानश्च उदानश्च समानकः ॥ ८२ ॥ वैरंभश्च तथा मुख्यो ह्यन्तर्यामिः प्रभञ्जनः ॥ कूर्मकश्च तथा श्येनः श्वेतः कृष्णस्तथानिलः ॥ ८३ ॥ नाग इत्येव कथिता वायवश्च चतुर्दश ॥ यश्चक्षुष्वथ द्रष्टव्ये तथादित्ये च सुव्रताः ॥ ८४ ॥ नाड्यां प्राणे च विज्ञाने त्वानन्दे च यथाक्रमम् ॥ हृद्याकाशे य एतस्मिन्सर्वस्मिन्नन्तरे परः ॥ ८५ ॥ आत्मा एकश्च चरति तमुपासीत मां प्रभुम् ॥ अजरं तमनन्तं च अशोकममृतं ध्रुवम् ॥ ८६ ॥ चतुर्दशविधेष्वेव संचरत्येक एव सः ॥ लीयन्ते तानि तत्रैव यदन्यं नास्ति वै द्विजाः ॥ ८७ ॥ एक एव हि सर्वज्ञः सर्वेशस्त्वेक एव सः ॥ एष सर्वाधिपो देवस्त्वंतर्यामी महाद्युतिः ॥ ८८ ॥ उपास्यमानः सर्वस्य सर्वसौख्यः सनातनः ॥ उपास्यति न चैवेह सर्वसौख्यं द्विजोत्तमाः ॥ ८९ ॥

सौख्यं यस्मादसौ सर्वसौख्यः इह देहे सर्वसौख्यं न उपास्यति । तदुक्तं प्रह्लादेन भगवते—“नैवात्मनः प्रभुरसौ निजलभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते । यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मनः प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥” इति ॥ ८९ ॥

टी. अ.

८६

॥१७६॥

॥ ९० ॥ सर्वं जगदस्यात्मनोऽन्नं भक्ष्यं स्वयं सोऽन्नं भक्ष्यं न भवतीत्यन्वयः । स आत्मा स्वात्मना रक्षितं सर्वत्र अद्यात्प्राणिनां जीवानामन्नभूतं कुत्रचिन्नेत्यग्रिमस्थैरन्वयः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम्—“अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥” इति ॥ ९१ ॥ प्राणिनां ग्रंथिः प्राणापानग्रंथिरूप इत्यर्थः । प्रशास्ता नियंता नयनो ज्ञानसाधनः स विभागशः अन्नमयादिभेदेन पंचात्मा पंचकोशरूपश्चाहमित्यन्वयः ॥ ९२ ॥ पंचकोशरूपत्वं कथयति—अन्नमय इत्यादिना ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ स पंचकोशरूपोऽहमेवं सर्वं जगत्सबलं सर्वं विचारतः तस्य जगत्तोभावात्परतंत्रमपि स्वतंत्रे मय्येव स्थितामित्यन्वयः ॥ ९५ ॥ तत्र विचारे एकत्वादिकमपि नास्ती

उपास्यमानो वेदैश्च शास्त्रैर्नानाविधैरपि ॥ न वैष वेदशास्त्राणि सर्वज्ञो यास्यति प्रभुः ॥ ९० ॥ अस्यैवान्नमिदं सर्वं न सोऽन्नं भवति स्वयम् ॥ स्वात्मना रक्षितं चाद्यादन्नभूतं न कुत्रचित् ॥ ९१ ॥ सर्वत्र प्राणिनामन्नं प्राणिनां ग्रंथिरस्म्यहम् ॥ प्रशास्ता नयनश्चैव पंचात्मा स विभागशः ॥ ९२ ॥ अन्नमयोऽसौ भूतात्मा चाद्यते ह्यन्नमुच्यते ॥ प्राणमयश्चैन्द्रियात्मा संकल्पात्मा मनोमयः ॥ ९३ ॥ कालात्मा सोम एवेह विज्ञानमय उच्यते ॥ सदानंदमयो भूत्वा महेशः परमेश्वरः ॥ ९४ ॥ सोऽहमेवं जगत्सर्वं मय्येव सकलं स्थितम् ॥ परतंत्रं स्वतंत्रेऽपि तदभावाद्विचारतः ॥ ९५ ॥ एकत्वमपि नास्त्येव द्वैतं तत्र कुतस्त्वहो ॥ एवं नास्त्यथ मर्त्यं च कुतोऽमृतमजोद्भवः ॥ ९६ ॥ नांतःप्रज्ञो बहिःप्रज्ञो न चोभयगतस्तथा ॥ न प्रज्ञानघनस्त्वेवं न प्राज्ञो ज्ञानपूर्वकः ॥ ९७ ॥ विदितं नास्ति वेद्यं च निर्वाणं परमार्थतः ॥ निर्वाणं चैव कैवल्यं निःश्रेयसमनामयम् ॥ ९८ ॥ अमृतं चाक्षरं ब्रह्म परमात्मा परापरम् ॥ निर्विकल्पं निराभासं ज्ञानं पर्यायवाचकम् ॥ ९९ ॥ प्रसन्नं च यदेकाग्रं तदा ज्ञानमिति स्मृतम् ॥ अज्ञानमितरत्सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ १०० ॥ इत्थं प्रसन्नं विज्ञानं गुरुसंपर्कजं ध्रुवम् ॥ रागद्वेषानृतक्रोधं कामतृष्णादिभिः सदा ॥ १ ॥ अपरामृष्टमद्यैव विज्ञेयं मुक्तिदं त्विदम् ॥ अज्ञानमलपूर्वत्वात्पुरुषो मलिनः स्मृतः ॥ २ ॥

त्यन्वयः ॥ ९६ ॥ ज्ञानपूर्वको विचारपूर्वकः आत्मेति शेषः । अंतःप्रज्ञः स्वप्नसाक्षी बहिःप्रज्ञो जाग्रत्साक्षी उभयगतः पूर्वोक्तोभयसाक्षी न एवं विज्ञानघनस्तुरीयसाक्षी प्राज्ञः सुषुप्तिसाक्षी नेत्यन्वयः ॥ ९७ ॥ परमार्थतः विदितं वेद्यं निर्वाणं च नास्तीत्यन्वयः । परमात्मनः पर्यायवाचकद्वादशसंज्ञासमुदायं कथयति—निर्वाणमित्यादिना ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ ज्ञानाज्ञानविवेकं कथयति—प्रसन्नमिति । एकमद्वितीयं ब्रह्माग्रे यस्य तदेकाग्रमंतःकरणं यदा प्रसन्नं समरसे वर्तमानं तदा ज्ञानमिति स्मृतम् इतरत्सर्वमज्ञानमित्यन्वयः ॥ १०० ॥ इत्थं पूर्वोक्तप्रकारं प्रसन्नं विज्ञानं गुरुसंपर्कजं गुरुप्रसादजं ध्रुवं विद्यादिति शेषः । ज्ञानफलं कथयति—राग इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥

लि. ५.

॥ १७७ ॥

तत्क्षयादज्ञानक्षयादित्यर्थः । “ज्ञानादेव हि कैवल्यम् ” इति श्रुतेरनुवादमाह—ज्ञानमित्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ज्ञानिचिह्नं कथयति—कर्तव्यमिति । तदुक्तं पंचदश्यां—“ आत्मानं चेद्विजानीयादहमस्मीति पूरुषः । किं जपन्कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेत् ॥ ” इति ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्यक्तक्रोधः वर्णाश्रमाभिमानी सन् योन्यत्र ज्ञानान्यसाधने रमते सः अज्ञानी मूढः अत्र संशयो नेत्यग्निमेणान्वयः । द्विजोत्तमा इति सनकादिसंबोधनम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ तेषामज्ञानिनामित्यर्थः ॥ ११ ॥ शरीरे शरीराभिमानी सति क्लेशः

तत्क्षयाद्धि भवेत्सुक्तिर्नान्यथा जन्मकोटिभिः ॥ ज्ञानमेकं विना नास्ति पुण्यपापपरिक्षयः ॥ ३ ॥ ज्ञानमेवाभ्यसेत्तस्मान्मुक्त्यर्थं ब्रह्मवि-
त्तमाः ॥ ज्ञानाभ्यासाद्धि वै पुंसां बुद्धिर्भवति निर्मला ॥ ४ ॥ तस्मात्सदाभ्यसेज्ज्ञानं तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ ज्ञानेनैकेन तृप्तस्य त्यक्तसं-
गस्य योगिनः ॥ ५ ॥ कर्तव्यं नास्ति विप्रेन्द्रा अस्ति चेत्तत्त्वविन्नं च ॥ इह लोके परे चापि कर्तव्यं नास्ति तस्य वै ॥ ६ ॥ जीवन्मुक्तो
यतस्तस्माद्ब्रह्मवित्परमार्थतः ॥ ज्ञानाभ्यासरतो नित्यं ज्ञानतत्त्वार्थवित्स्वयम् ॥ ७ ॥ कर्तव्याभ्यासमुत्सृज्य ज्ञानमेवाधिगच्छति ॥ वर्णा-
श्रमाभिमानी यस्त्यक्तक्रोधो द्विजोत्तमाः ॥ ८ ॥ अन्यत्र रमते मूढः सोऽज्ञानी नात्र संशयः ॥ संसारहेतुरज्ञानं संसारस्तनुसंग्रहः ॥ ९ ॥
मोक्षहेतुस्तथा ज्ञानं मुक्तः स्वात्मन्यवरिथतः ॥ अज्ञाने सति विप्रेन्द्राः क्रोधाद्या नात्र संशयः ॥ ११० ॥ क्रोधो हर्षस्तथा लोभो मोहो
दंभो द्विजोत्तमाः ॥ धर्माधर्मौ हि तेषां च तद्वशात्तनुसंग्रहः ॥ १११ ॥ शरीरे सति वै क्लेशः सोविद्यां संत्यजेद्बुधः ॥ अविद्यां विद्यया हित्वा
स्थितरयैव च योगिनः ॥ १२ ॥ क्रोधाद्या नाशमयाति धर्माधर्मौ च वै द्विजाः ॥ तत्क्षयाच्च शरीरेण न पुनः संप्रयुज्यते ॥ १३ ॥ स
एव मुक्तः संसाराद्दुःखत्रयविवर्जितः ॥ एवं ज्ञानं विना नारित ध्यानं ध्यातुर्द्विजर्षभाः ॥ १४ ॥ ज्ञानं गुरोर्हि संपर्कान्न वाचा परमार्थतः ॥
चतुर्व्यूहमिति ज्ञात्वा ध्याता ध्यानं समभ्यसेत् ॥ १५ ॥ सहजागंतुकं पापमस्थिवागुद्भवं तथा ॥ ज्ञानाग्निर्दहते क्षिप्रं शुष्कं धनमिवानलः ॥ १६ ॥

वे निश्चयेन स देहाभिमानी बुधः विद्याज्ञानं संत्यजेदित्यन्वयः । शरीरैरंतर्यं शरीराभिमानी दुस्त्यज इति तदुन्मूलनक्रमं कथयति—अविद्यामित्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥
दुःखत्रयमध्यात्माधिभौतिकाधिदैविकरूपमित्यर्थः । एवं पूर्वोक्तप्रकारं ज्ञानं विना ध्यानमीश्वरचितनं नास्ति न तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ परमार्थतः ज्ञानं गुरोः संपर्कात् कृपया
वाचा शब्देन नेत्यन्वयः । इति गुरुप्रसादहेतुना चतुर्व्यूहं तैजसविश्वप्राज्ञतुरीयरूपं ज्ञात्वा ध्यानं समभ्यसेदित्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥

टी.

८६

॥ १७७ ॥

ज्ञानमादात्म्यं कथयति—ज्ञानादित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ ज्ञानं यथा पूर्वाक्तसमूहपापनाशकं तथा ध्यानं तस्मात्कारणाद्ध्यानं समभ्यसेदित्यन्वयः । शिवध्यानमादात्म्यमुक्तं कीर्मे—“पुराणपुरुषं शंभुं ध्यायन्मुच्येत बंधनात् । परं ब्रह्म परं ब्रह्म विज्ञेयं तत्त्वमव्ययम् ॥ स देवस्तु मादात्म्ये नैव विज्ञाय बाध्यते ” इत्यादि । तथा च शिवरहस्ये—“ध्यायीतेशानमित्याद्याः श्रुतयो ध्यानकर्मणि । प्रवृत्तास्ता महादेवि ध्यानमोक्षं विमुक्तिदम् ॥ नास्य देहास्त रुधिरं न मांसं नास्थि किंचन ॥ प्रतिविम्बमिवाकाशे शकचाप मिवांश्वरे ॥ ज्योतिर्मयतया सिद्धमिदं सादाशिवं वपुः” इत्यादि ॥ १९ ॥ पट्टप्रकारादिभेदाः शिवरहस्यदशमांशादौ निरूपिता उपासकैर्ज्ञेयाः अत्र ग्रंथविस्तारान्न लिख्यंते

ज्ञानात्परतरं नास्ति सर्वपापविनाशनम् ॥ अभ्यसेच्च सदा ज्ञानं सर्वसंगविवर्जितः ॥ १७ ॥ ज्ञानिनः सर्वपापानि जीर्यंते नात्र संशयः ॥ क्रीडन्नपि न लिप्येत पापैर्नानाविधैरपि ॥ १८ ॥ ज्ञानं यथा तथा ध्यानं तस्माद्ध्यानं समभ्यसेत् ॥ ध्यानं निर्विषयं प्रोक्तमादौ सविषयं तथा ॥ १९ ॥ पट्टप्रकारं समभ्यस्य चतुःषट्दशभिस्तथा ॥ तथा द्वादशधा चैव पुनः षोडशधा क्रमात् ॥ १२० ॥ द्विधाभ्यस्य च योगीन्द्रो मुच्यते नात्र संशयः ॥ शुद्धजांबूनदाकारं विधूमांगारसन्निभम् ॥ २१ ॥ पीतं रक्तं सितं विद्युत्कोटिकोटिसमप्रभम् ॥ अथवा ब्रह्मरंध्रस्थं चित्तं कृत्वा प्रयत्नतः ॥ २२ ॥ न सितं वासितं पीतं न स्मरेद्ब्रह्मविद्भवेत् ॥ अहिंसकः सत्यवादी अस्तेयी सर्वयत्नतः ॥ २३ ॥ परिग्रहविनिर्मुक्तो ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ संतुष्टः शौचसंपन्नः स्वाध्यायनिरतः सदा ॥ २४ ॥ मद्भक्तश्चाभ्यसेद्ध्यानं गुरुसंपर्कजं ध्रुवम् ॥ न बुध्यति तथा ध्याता स्थाप्य चित्तं द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥ न चाभिमन्यते योगी न पश्यति समंततः ॥ न घ्राति न शृणोत्येव लीनः स्वात्मनि यः स्वयम् ॥ २६ ॥ न च स्पर्शं विजानाति स वै समरसः स्मृतः ॥ पार्थिवे पटले ब्रह्मा वारितत्वे हरिः स्वयम् ॥ २७ ॥ बाह्ये कालरुद्राख्यो वायुतत्त्वे महेश्वरः ॥ सुषिरे स शिवः साक्षात्क्रमादेवं विचितयेत् ॥ २८ ॥ क्षितौ शर्वः स्मृतो देवो ह्यपां भव इति स्मृतः ॥ रुद्र एव तथा वह्नौ उग्रो वायौ व्यवस्थितः ॥ २९ ॥

॥ १२० ॥ द्विधा सालंबनिरालंबमेदेनेत्यर्थः । सालंबे शिवाकारं कथयति—शुद्धमित्यादिना । परमशिवमूर्तिरुक्ता रहस्ये—“मुनीनां ज्ञानदात्री च सदैवोपनिषच्छ्रुता । कैवल्यश्रुति बोध्या श्रीमूर्तिर्मम महेश्वरि ॥ उमासहाया त्र्यक्षा च नीलकंठा विमुक्तिदा” इति ॥ २१ ॥ निरालंबं कथयति—अथवेत्यादिना ॥ २२ ॥ ध्याननियमान्कथयति—अहिंसक इत्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ गुरुसंपर्कजं गुरुप्रसादजमित्यर्थः । ध्याननिस्थितिं कथयति—न बुध्यतीत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ पंचतत्त्वदेवताध्यानं कथयति—पार्थिव इत्यादिना ॥ २७ ॥ सुषिरे गगन इत्यर्थः ॥ २८ ॥ अष्टमूर्तिदेवताः कथयति—क्षितावित्यादिना ॥ २९ ॥

लि. पु.

॥१७८॥

सुपिरसंज्ञकं यन्नाकं गगनमित्यर्थः ॥ १३० ॥ शरीरस्थपार्थिवादिभागान् कथयति—काठिन्यमित्यादिना ॥ ३१ ॥ सुपिरं यत्तदाकाशमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३२ ॥ शब्दजं विज्ञानं व्योमसंभवं व्योमैन्द्रियभवमित्यर्थः । एवमग्रेषु बोध्यम् ॥ ३३ ॥ भास्करं दक्षिणे नेत्रे वामे सोमं हृदि विशुं पुरुषं चित्तयेदित्यग्रिमस्मरन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ततः अष्टमूर्ति धारणानंतरं व्योमश्चोर्ध्वं हंसाख्यं ब्रह्म व्योमाख्यो व्योममध्यस्थः अयं शिवश्चेति प्राथमिकः साधकः स्मरेदित्यन्वयः ॥ ३७ ॥ वस्तुतः जीवादितत्त्वभेदकल्पनं मायिकं भीमः सुपिरनाकेऽसौ भास्करे मंडले स्थितः ॥ ईशानः सोमर्विवे च महादेव इति स्मृतः ॥ १३० ॥ पुंसां पशुपतिर्देवश्चाष्टधाहं व्यवस्थितः ॥ काठिन्यं यत्तनौ सर्वं पार्थिवं परिगीयते ॥ ३१ ॥ आप्यं द्रवमिति प्रोक्तं वर्णाख्यो वह्निरुच्यते ॥ यत्संचरति तद्वायुः सुपिरं यद्विजोत्तमाः ॥ ३२ ॥ तदाकाशं च विज्ञानं शब्दजं व्योमसंभवम् ॥ तथैव विप्रा विज्ञानं स्पर्शाख्यं वायुसंभवम् ॥ ३३ ॥ रूपं बाह्येयमित्युक्तमाप्यं रसमयं द्विजाः ॥ गंधाख्यं पार्थिवं भूयश्चित्तयेद्भास्करं क्रमात् ॥ ३४ ॥ नेत्रे च दक्षिणे वामे सोमं हृदि विशुं द्विजाः ॥ आजानु पृथिवीतत्त्वमानाभेर्वारिमंडलम् ॥ ३५ ॥ आकंठं वह्नितत्त्वं स्याल्लाटांतं द्विजोत्तमाः ॥ वायव्यं वै ललाटाद्यं व्योमाख्यं वा शिखाग्रकम् ॥ ३६ ॥ हंसाख्यं च ततो ब्रह्म व्योमश्चोर्ध्वं ततः परम् ॥ व्योमाख्यो व्योममध्यस्थो ह्ययं प्राथमिकः स्मरेत् ॥ ३७ ॥ न जीवः प्रकृतिः सत्त्वं रजश्चाथ तमः पुनः ॥ महास्तथाभिमानश्च तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ॥ ३८ ॥ व्योमादीनि च भूतानि नैवेह परमार्थतः ॥ व्याप्य तिष्ठद्यतो विश्वं स्थाणुरित्यभिधीयते ॥ ३९ ॥ उदेति सूर्यो भीतश्च पवते वात एव च ॥ द्योतते चंद्रमा वह्निर्ज्वलत्यापो वहंति च ॥ १४० ॥ दधाति भूमिराकाशमवकाशं ददाति च ॥ तदाज्ञया ततं सर्वं तस्माद्वै चित्तयेद्विजाः ॥ ४१ ॥ तेनैवाधिष्ठितं तस्मादेतत्सर्वं द्विजोत्तमाः ॥ सर्वरूपमयः शर्व इति मत्वा स्मरेद्भवम् ॥ ४२ ॥ संसारविषतप्तानां ज्ञानध्यानामृतेन वै ॥ प्रतीकारः समाख्यातो नान्यथा द्विजसत्तमाः ॥ ४३ ॥ ज्ञानं धर्मोद्भवं साक्षाज्ज्ञानाद्वैराग्यसंभवः ॥ वैराग्यात्परमं ज्ञानं परमार्थप्रकाशकम् ॥ ४४ ॥ ज्ञानवैराग्ययुक्तस्य योगसिद्धिर्द्विजोत्तमाः ॥ योगसिद्ध्या विमुक्तिः स्यात्सत्त्वनिष्ठस्य नान्यथा ॥ ४५ ॥

मिति कथयति—न जीव इत्यादिना ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ “भीपास्माद्वातः पवते” इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितं शिवमाहात्म्यं कथयति—उदेतीत्यादिना ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संसारविषतप्तप्रतीकारं कथयति—नैवेहिति । ज्ञानयुक्तं ध्यानं तदेवामृतमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ संसारविषतप्तप्रतीकारं कथयति—ज्ञानमित्यादिना । परमं ज्ञानं ध्यानयुक्तं ज्ञानमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

टी. अ.

८६

॥१७८॥

अथर्व नाशान्तर्यं चित्रं सर्वाध्वर्यकरं यच्छिष्याख्यं पदं तमोरुपा विद्या तमोविद्या तस्याः पदेन स्थानभूताज्ञानेन छन्नं तिरोहितमतः सत्त्वशक्तिं तद्विरोधिनीमित्यर्थः । समास्थाय
 शिवं समर्चयेदित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ अज्ञानिनो मुक्तिर्भवति यथादिना ॥ ४७ ॥ अत एव ऋणत्रयं देवर्षिपितृसंबन्धि तस्माद्विनि
 मुक्तो यज्ञाध्ययनपुत्रोत्पादनेनापकृतऋणो द्विजः जरायुक्तो भूत्वा श्रद्धया ज्ञानिनो गुरोः संपर्कात्प्रसादाद्वा सहवासात् ज्ञानविद्भवेदिति तृतीयेनान्वयः । तदुक्तं वासिष्ठे—“संतः
 सर्वात्मना सेव्या यद्यप्युपदिशन्ति न । यास्तु स्वैकथास्तेषामुपदेशा भवन्ति ते ॥” इति ॥ १५० ॥ अन्यथा व्युत्क्रमेण कृत्रिमवर्जितः गुरोः शुश्रूषां कृत्वा स्वर्गलोकमनुप्राप्य
 भोगान् भुक्त्वा भारतवर्षमासाद्य अनुक्रमाद्ब्रह्मविज्ञायत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अयं पूर्वोक्तो द्विविधमलपूर्णस्य अज्ञानिनः ज्ञानप्राप्तिक्रमस्तस्मादनेन मार्गेण
 तमोविद्यापदच्छन्नं चित्रं यत्पदमव्ययम् ॥ सत्त्वशक्तिं समास्थाय शिवमभ्यर्चयेद्विजाः ॥ ४६ ॥ यः सत्त्वनिष्ठो मद्भक्तो मदर्चनपरायणः ॥
 सर्वतो धर्मनिष्ठश्च सदोत्साही समाहितः ॥ ४७ ॥ सर्वद्वंद्वसहो धीरः सर्वभूतहिते रतः ॥ ऋजुस्वभावः सततं स्वस्थचित्तो मृदुः सदा
 ॥ ४८ ॥ अमानी बुद्धिमान्छान्तस्त्यक्तस्पर्धौ द्विजोत्तमाः ॥ सदा मुमुक्षुर्धर्मज्ञः स्वात्मलक्षणलक्षणः ॥ ४९ ॥ ऋणत्रयविनिर्मुक्तः पूर्वजन्मनि
 पुण्यभाक् ॥ जरायुक्तो द्विजो भूत्वा श्रद्धया च गुरोः क्रमात् ॥ १५० ॥ अन्यथा वापि शुश्रूषां कृत्वा कृत्रिमवर्जितः ॥ स्वर्गलोकमनुप्राप्य
 भुक्त्वा भोगाननुक्रमात् ॥ ५१ ॥ आसाद्य भारतं वर्षं ब्रह्मविज्ञायते द्विजाः ॥ संपर्काज्ज्ञानमासाद्य ज्ञानिनो योगविद्भवेत् ॥ ५२ ॥ क्रमोयं
 मलपूर्णस्य ज्ञानप्राप्तेर्द्विजोत्तमाः ॥ तस्मादनेन मार्गेण त्यक्तसंगो दृढव्रतः ॥ ५३ ॥ संसारकालकूटाख्यान्मुच्यते मुनिपुंगवाः ॥ एवं संक्षेपतः
 प्रोक्तं मया युष्माकमच्युतम् ॥ ५४ ॥ ज्ञानस्यैवेह माहात्म्यं प्रसंगादिह शोभनम् ॥ एवं पाशुपतं योगं कथितं त्वीश्वरेण तु ॥ ५५ ॥ न
 देयं यस्य कस्यापि शिवोक्तं मुनिपुंगवाः ॥ दातव्यं योगिने नित्यं भस्मनिष्ठाय सुप्रियम् ॥ ५६ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि संसारशमनं नरः ॥
 स याति ब्रह्मसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ १५७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे संसारविषयकथनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥
 संसारकालकूटाख्यान्मुच्यते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५३ ॥ प्रश्नोत्तरमुक्तवोपसंहरति—एवमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेणेह मया युष्माकमिह ध्याननिरूपणे ज्ञानस्यैव ज्ञानस्यापि माहात्म्यं
 प्रसंगात्प्रोक्तमित्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ ५४ ॥ एवं शिवोक्तं पाशुपतं योगं यस्य कस्याप्यपरीक्षिताय न देयं तु पुनर्भस्मनिष्ठाय योगिने तु देयमितीश्वरेण कथितमित्यग्निमेणान्वयः
 ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अध्यायफलं कथयति—य इति ॥ १५७ ॥ यस्य ध्यानामृतं अश्वत्संसारविषमेषजम् । ध्यायाम्यहं तमेवेशं ज्ञानदं शिवया युतम् ॥ इति श्रीलिंग
 महापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

लि. पु.

१७९॥

समाशीतितमेध्याये कुमाराद्या मुनीश्वराः । प्रसादोच्छ्रितोर्मुक्ता माययेति निरूप्यते ॥ सूतः सनकादिमुनीनामग्रिमवृत्तं कथयति—निशम्येत्यादिना । कुमाराद्याः सनत्कुमारादि ऋषयः प्रसन्नं परमेश्वरं शिवम् औद्धत्येन विपरीतप्रश्ने-रोपो भविष्यतीति वै भीताः संतः प्रणम्य प्रोचुरित्यन्वयः ॥ १॥ एवं पूर्वोक्तं “सोहमेवं जगत्सर्वं मय्येव सकलं स्थितम् । पतत्रं स्वतंत्रेपि तदभावाद्धिचारतः ॥ एकत्वमपि नास्त्येव द्वैतं तत्र कुतस्त्वहो” इत्यादिचेन्महेश्वरत्वमनया देव्या विविधैर्भोगैः कथं क्रीडसे इहास्मिन्संशये वक्तुमुत्तरं दातुमर्हसीत्यन्वयः ॥ २॥ ईशः प्रहस्य अंबिकां प्रेक्ष्य तान्प्राहेत्यनेनावयोः कृपां विना सनकादीनामप्यविद्यानिरासोऽशक्य इति सूच्यते ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ एवं पूर्वोक्तज्ञानाद्यभावं मयि यः सूत उवाच ॥ निशम्य ते महाप्राज्ञाः कुमाराद्याः पिनाकिनम् ॥ प्रोचुः प्रणम्य वै भीताः प्रसन्नं परमेश्वरम् ॥ १ ॥ एवं चेदनया देव्या हेमवत्या महेश्वर ॥ क्रीडसे विविधैर्भोगैः कथं वक्तुमिहार्हसि ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्तः प्रहस्येशः पिनाकी नीललोहितः ॥ प्राह तामंबिकां प्रेक्ष्य प्रणिपत्य स्थितान् द्विजान् ॥ ३ ॥ बंधमोक्षो न चैवेह मम स्वेच्छाशरीरिणः ॥ अकर्ताज्ञः पशुर्जीवो विभुर्भोक्ता ह्यणुः पुमान् ॥ ४ ॥ मायी च मायया बद्धः कर्मभिर्गुज्यते तु सः ॥ ज्ञानं ध्यानं च बंधश्च मोक्षो नास्त्यात्मनो द्विजाः ॥ ५ ॥ यदैवं मयि विद्वान् यस्तस्यापि न च सर्वतः ॥ एषा विद्या ह्यहं वेद्यः प्रज्ञैषा च श्रुतिः स्मृतिः ॥ ६ ॥ धृतिरेषा मया निष्ठा ज्ञानशक्तिः क्रिया तथा ॥ इच्छाख्या च तथा ह्याज्ञा द्वे विद्ये न च संशयः ॥ ७ ॥ न ह्येषा प्रकृतिर्जैवी विकृतिश्च विचारतः ॥ विकारो नैव मायैषा सदसद्व्यक्ति वर्जिता ॥ ८ ॥ पुरा ममाज्ञा मद्वक्त्रात्समुत्पन्ना सनातनी ॥ पंचवक्त्रा महाभागा जगतामभयप्रदा ॥ ९ ॥ तामाज्ञां संप्रविश्याहं चिंतयन् जगतां हितम् ॥ सप्तविंशत्प्रकारेण सर्वं व्याप्यानया शिवः ॥ १० ॥ तदाप्रभृति वै मोक्षप्रवृत्तिर्द्विजसत्तमाः ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा तदापश्यद्भवानीं परमेश्वरः ॥ ११ ॥ भवानी च तमालोक्य मायामहरद्वयया ॥ ते मायामलनिर्मुक्ता मुनयः प्रेक्ष्य पार्वतीम् ॥ १२ ॥ प्रीता बभूवुर्मुक्ताश्च तस्मादेषा परा गतिः ॥ उमाशंकरयोर्भेदो नास्त्येव परमार्थतः ॥ १३ ॥

विद्वान् तस्यापि सर्वतः सर्वं नेत्यन्वयः । अहं वेद्यः एषा पार्वती विद्या प्रज्ञा एषा च एषैव श्रुतिः स्मृतिरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ द्वे विद्ये परापररूपे इत्यर्थः ॥ ७ ॥ एषा उमा जैवी जीवसंबन्धिनी प्रकृतिर्विकृतिः विकारश्च न विचारतः सदसद्व्यक्तिवर्जिता अनिर्वचनीयेत्यर्थः । एषा मायेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ मायाप्रवृत्तिं कथयति—पुरेत्यादिना । सनातनी नित्या समुत्पन्ना प्रादुर्भूतेत्यर्थः ॥ ९ ॥ सप्तविंशत्प्रकारेण सप्तविंशतितत्त्वमेवेन अनया देव्या शिवः सर्वं व्याप्य स्थित इति शेषः ॥ १० ॥ तदाप्रभृति तत्कालमारभ्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ उमाशंकरभेदं कथयति—उमेत्यादिना ॥ १३ ॥

टी. अ.

८७

॥ १७९॥

विद्वान्परमेष्ठिनः शिवस्याज्ञया मायया असंगोऽस्पृष्टः स्वानन्दा भणान्नेव मुक्तिरन्यथा कर्मकोटिभिर्नित्यप्रमेणान्वयः ॥ १४ ॥ अतविवृद्धः पुराणऋषिप्रोक्तः क्रमो मुक्तिक्रमः परमे
ष्ठिनः शिवस्य अविनाशितः प्राधान्येन अनियामक इत्यर्थः ॥ १५ ॥ अत्रियमो प्रवचयति प्रसादितोऽपि ॥ १६ ॥ शिव एव सर्वकारणः सर्वरूपश्चेति कथयति—एष एव
त्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विश्वं भूतमिति याजुषधृतेऽनुवादेमाह—सर्व इत्यादिना ॥ २२ ॥ एषा स्थितां विना देवी रुद्राज्ञा अनया मुक्तिः इत्येवं प्रीतमानसाः खेचराः
सिद्धाः जजलपुरित्यग्निमेणान्वयः ॥ २३ ॥ यदा तान् सर्वाननया स्वाज्ञारूपां विना शिवः प्रसादादवलोक्य स्थित इति शेषः । तदा ते मिद्धाः प्रभोः सायुज्यं प्राप्तास्तिष्ठन्त्यग्नि

द्विधासौ रूपमास्थाय स्थित एव न संशयः ॥ यदा विद्वानसंगः स्यादाज्ञया परमेष्ठिनः ॥ १४ ॥ तदा मुक्तिः क्षणादेव नान्यथा कर्म
कोटिभिः ॥ क्रमोऽविवक्षितो भूतविवृद्धः परमेष्ठिनः ॥ १५ ॥ प्रसादेन क्षणान्मुक्तिः प्रतिज्ञैषा न संशयः ॥ गर्भस्थो जायमानो वा बालो वा
तरुणोपि वा ॥ १६ ॥ वृद्धो वा मुच्यते जंतुः प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ अंडजश्चोद्भिजो वापि स्वेदजो वापि मुच्यते ॥ १७ ॥ प्रसादादेव
देवस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ एष एव जगन्नाथो बंधमोक्षकरः शिवः ॥ १८ ॥ भूर्भुवःस्वर्महश्चैव जनः साक्षात्तपः स्वयम् ॥ सत्यलोक
स्तथांडानां कोटिकोटिशतानि च ॥ १९ ॥ विग्रहं देवदेवस्य तथांडावरणाष्टकम् ॥ सप्तद्वीपेषु सर्वेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ २० ॥ समुद्रेषु च
सर्वेषु वायुस्कंधेषु सर्वतः ॥ तथान्येषु च लोकेषु वसन्ति च चराचराः ॥ २१ ॥ सर्वे भवांश्च नूनं गतिस्त्वेषां स एव वै ॥ सर्वो रुद्रो
नमस्तस्मै पुरुषाय महात्मने ॥ २२ ॥ विश्वं भूतं तथा जातं बहुधा रुद्र एव सः ॥ रुद्राज्ञैषा स्थिता देवी ह्यनया मुक्तिरंविता ॥ २३ ॥
इत्येवं खेचराः सिद्धा जजलपुः प्रीतमानसाः ॥ यदाऽवलोक्य तान् सर्वान्प्रसादादनयां विना ॥ २४ ॥ तदा तिष्ठति सायुज्यं प्राप्तास्ते खेचराः
प्रभोः ॥ २५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे मुनिमोहशमनं नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ केन योगेन वै सूत
गुणप्राप्तिः सतामिह ॥ अणिमादिगुणोपेता भवन्त्येवैह योगिनः ॥ तत्सर्वं विस्तरात्सूत वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ अत
ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि योगं परमदुर्लभम् ॥ पंचधा संस्मरेदादौ स्थाप्य चित्ते सनातनम् ॥ २ ॥

मेणान्वयः ॥ २४ ॥ खे गगने वा हादार्काशे चरन्ति संचरन्ति वा विचारयन्ति ते खेचरा इत्यर्थः ॥ २५ ॥ मनकादयोपि मिद्धाः कृपया यस्यैव मायया मुक्ताः । सोऽस्मान्
मुंचतु देवः स्वाज्ञारूपां विनायुक्तः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोपिण्यां टीकियां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ अष्टाशीतितमोऽध्याये ह्यणिमाद्यष्टसिद्धयः ॥ त्रिगुणश्चापि
संसारः प्राणाग्नौ होम उच्यते ॥ ऋषयः शौनकादयोऽपृच्छन्—केनेत्यादिना । हे सूत सतां साधूनां गुणप्राप्तिर्मांक्षप्राप्तिः केन कीदृशेन योगेन तथेति शेषः । योगिनः इह अणि
मादिगुणोपेताः केन भवन्ति तत्सर्वं वक्तुमर्हसीत्यन्वयः । केनेत्यर्थं सार्धं श्लोकः ॥ १ ॥ सनातनं शिवं चित्ते स्थाप्य पंचधा मद्योजातादिपंचप्रकारेणादौ स्मरेदित्यन्वयः ॥ २ ॥

लि. पु.
१८०॥

दी. अ.

८८

१८०॥

पद्मिंशच्छक्तयस्तत्संख्याकतत्त्वरूपास्तामिः संयुक्तम् अष्टधा मूलेऽष्टाश्रं ततस्तदुपरि षाडशधा षोडशाश्रं पुनरूर्ध्वं द्वादशधा द्वादशाश्रं तदासनं तथा मध्ये देव्या क्रीडमानया सहितं त्रैवं क्रीडमानमुमापतिं च स्मरेदित्यग्निमेणान्वयः ॥३॥४॥ अष्टशक्तिसिद्धिर्मादिभिः । तदुक्तं रहस्ये—“वामा उषेष्ठा तथा रोद्री काली विकरिणी तथा । बलपूर्वा विकरिणी बलप्राथिनी तथा ॥ मनोन्मनी तथा चाष्टविताः” इति । अष्टमूर्तिं वामदेवादिरूपमित्यर्थः । ताभिर्वामादिशक्तिसिद्धिर्मादिष्वष्टविधा अष्टप्रकाराः पुनश्चतुःषष्टिविधा इत्यर्थः ॥५॥ गुणाष्टकसमन्विताः अणिमादिगुणोपेता इत्यर्थः । अनुत्तमं ज्ञानं लब्ध्वा एवं पूर्वोक्तप्रकारं स्मरेच्छित्तयेदित्यर्थः ॥६॥ एवं पूर्वोक्तं पाशुपतं योगं सतामिति प्रशस्त्यस्यानुपगः । मोक्षासौष्ट्वे प्रदायकमित्यन्वयः । तस्य पाशुपतयोगविशिष्टयोगिनः अणिमादयः अन्यथा कर्मकोटिर्भिनंत्यन्वयः ॥ ७ ॥ तत्राणिमादिसिद्धिष्वित्यर्थः ॥८॥९॥ तदणिमादिसंवाधि ऐश्वर्यं

कल्पयेच्चासनं पद्मं सोमसूर्याग्निसंयुतम् ॥ पद्मिंशच्छक्तिसंयुक्तमष्टधा च द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ ततः षोडशधा चैव पुनर्द्वादशधा द्विजाः ॥ स्मरेच्च तत्तथा मध्ये देव्या देवमुमापतिम् ॥४॥ अष्टशक्तिसमायुक्तमष्टमूर्तिमजं प्रभुम् ॥ ताभिश्चाष्टविधा रुद्राश्चतुःषष्टिविधाः पुनः ॥५॥ शक्तयश्च तथा सर्वा गुणाष्टकसमन्विताः ॥ एवं स्मरेत्क्रमेणैव लब्ध्वा ज्ञानमनुत्तमम् ॥ ६ ॥ एवं पाशुपतं योगं मोक्षसिद्धिप्रदायकम् ॥ तस्याणिमादयो विप्रा नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥७॥ तत्राष्टगुणमैश्वर्यं योगिनां समुदाहृतम् ॥ तत्सर्वं क्रमयोगेन ह्युच्यमानं निबोधत ॥८॥ अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च ॥ प्राकाम्यं चैव सर्वत्र ईशित्वं चैव सर्वतः ॥ ९ ॥ वशित्वमथ सर्वत्र यत्र कामावसायिता ॥ तच्चापि त्रिविधं ज्ञेयमैश्वर्यं सार्वकामिकम् ॥१०॥ सावद्यं निरवद्यं च सूक्ष्मं चैव प्रवर्तते ॥ सावद्यं नाम यत्तत्र पंचभूतात्मकं स्मृतम् ॥११॥ इंद्रियाणि मनश्चैव अहंकारश्च यः स्मृतः ॥ तत्र सूक्ष्मप्रवृत्तिस्तु पंचभूतात्मिका पुनः ॥१२॥ इंद्रियाणि मनश्चित्तबुद्ध्यहंकारसंज्ञितम् ॥ तथा सर्वमयं चैव आत्मस्था ख्यातिरेव च ॥१३॥ संयोग एव त्रिविधः सूक्ष्मेष्वेव प्रवर्तते ॥ पुनरष्टगुणश्चापि सूक्ष्मेष्वेव विधीयते ॥१४॥

मापि सार्वकामिकं त्रिविधं वक्ष्यमाणत्रिप्रकारं ज्ञेयमित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ इंद्रियाणि मनः यः स्मृतोहंकारश्चेदं निरवद्यमिति शेषः । तत्रात्मनि पंचभूतात्मिका पंचभूततन्मा रूपा सूक्ष्मप्रवृत्तिः पुनः सूक्ष्मं स्मृतमित्यनुपगः ॥१२॥ इंद्रियाणि मनश्चित्तबुद्ध्यहंकारसंज्ञितं निरवद्यं सर्वमयं पंचभूतमयं सावद्यम् आत्मस्था ख्यातिः शब्दादिविषयप्रवृत्तिस्तद्वत् सूक्ष्ममित्यर्थः । एष त्रिविधः पूर्वोक्तत्रिप्रकारः संयोगो भेदः सूक्ष्मेष्वणिमादिष्वेव प्रवर्तते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १३ ॥ पुनः अष्ट तत्संख्यारूपः गुणो यस्य सोष्टगुणः संयोगो भेदः सूक्ष्मेष्वेव विधीयते इत्यन्वयः ॥ १४ ॥

तस्याष्टगुणमेदस्येत्यर्थः । अव्यक्तमस्पष्टं वा अव्यक्तं मायिकमणिमाद्यम् अणिमाद्यैश्च सर्वत्रैव त्रैलोक्ये प्रतिष्ठितं सर्वभूतेषु यथास्य नियमः स्मृतः प्रभुराह तथा रूपं प्रवक्ष्यामीत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ १५ ॥ योगिनां सर्वभूतानां दुष्प्राप्यं यद्बलं समुदाहृतं तत्तस्य भवति इदमिति शेषः । प्रथममणिमारूपमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ १६ ॥ लोके लंघनमंतरिक्षगमनं पुवनं जले गमनं रूपं स्वेच्छास्वरूपमस्य सदा भवेत् सर्वलोकेषु सर्वलोकापेक्षया शीघ्रत्वं तु द्वितीयं लघिमारूपं पदं सिद्धिस्थानं स्मृतमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ १७ ॥ त्रैलोक्ये सर्वभूतानां महिम्ना माहात्म्येन वंदितं स्तुत्यं महित्वं पूज्यत्वं चारिर्ल्लोके तृतीयो योगः महिमासिद्धिरूपः उच्यते इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १८ ॥ प्राप्तिं निरूपयति-त्रैलोक्य

तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि यथाह भगवान्प्रभुः ॥ त्रैलोक्ये सर्वभूतेषु यथास्य नियमः स्मृतः ॥ १५ ॥ अणिमाद्यं तथाव्यक्तं सर्वत्रैव प्रतिष्ठितम् ॥ त्रैलोक्ये सर्वभूतानां दुष्प्राप्यं समुदाहृतम् ॥ १६ ॥ तत्तस्य भवति प्राप्यं प्रथमं योगिनां बलम् ॥ लंघनं पुवनं लोके रूपमस्य सदा भवेत् ॥ १७ ॥ शीघ्रत्वं सर्वभूतेषु द्वितीयं तु पदं स्मृतम् ॥ त्रैलोक्ये सर्वभूतानां महिम्ना चैव वंदितम् ॥ १८ ॥ महित्वं चापि लोकेस्मिन्तृतीयो योग उच्यते ॥ त्रैलोक्ये सर्वभूतेषु यथेष्टगमनं स्मृतम् ॥ १९ ॥ प्राकामान् विषयान् भुंक्ते तथाप्रतिहतः क्वचित् ॥ त्रैलोक्ये सर्वभूतानां सुखदुःखं प्रवर्तते ॥ २० ॥ ईशो भवति सर्वत्र प्रविभागेन योगवित् ॥ वक्ष्यानि चास्य भूतानि त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ २१ ॥ इच्छया तस्य रूपाणि भवन्ति न भवन्ति च ॥ यत्र कामावसायित्वं त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ २२ ॥ शब्दः स्पर्शो रसो गंधो रूपं चैव मनस्तथा ॥ प्रवर्ततेऽस्य चेच्छातो न भवन्ति यथेच्छया ॥ २३ ॥ न जायते न म्रियते छिद्यते न च भिद्यते ॥ न दह्यते न मुह्येत लीयते न च लिप्यते ॥ २४ ॥ न क्षीयते न क्षरति खिद्यते न कदाचन ॥ क्रियते वा न सर्वत्र तथा विक्रीयते न च ॥ २५ ॥ अगंधरसरूपस्तु अस्पर्शः शब्दवर्जितः ॥ अवर्णो ह्यस्वरश्चैव असवर्णस्तु कर्हिचित् ॥ २६ ॥ स भुंक्ते विषयांश्चैव विषयैर्न च युज्यते ॥ अणुत्वाच्च परः सूक्ष्मः सूक्ष्मत्वादपवर्गिकः ॥ २७ ॥

इति । यथेष्टगमनं प्रापणमित्यर्थः ॥ १९ ॥ प्राकाम्यं कथयति-प्राकामानिति । ईशित्वं कथयति-त्रैलोक्य इत्यादिना । त्रैलोक्ये सर्वभूतानां सुखदुःखं प्रवर्तते प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥ २० ॥ योगवित् सर्वत्र प्रविभागेन अनेकदेहधारणेन ईशः भवति । वशित्वं निरूपयति वक्ष्यानीत्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सूक्ष्मत्वश्रेष्ठं कथयति-अणुत्वादित्यादिना । अणुत्वादणुभावाच्च परो जीवः सूक्ष्मः अणीयानित्यर्थः । सूक्ष्मत्वादपवर्गोऽस्यास्तीति अपवर्गिकः । त्यागीत्यर्थः ॥ २७ ॥

अपवर्गात्यागाद्वापकः समाह्वयः “ अपवर्गस्त्यागमोक्षयोः ” इति विश्वः । व्यापकाद्वापकत्वात् पूर्णं देहेषु शते इति पुरुषः स्मृतः कथित इत्यर्थः । पुरुषः सूक्ष्मभावात् स्वकीयसूक्ष्मरूपचित्तनात्परमे अणिमाद्यैश्वर्ये स्थितो भवतीति शेषः । तदुक्तं भागवते—“भूतसूक्ष्मात्मनि मयि तन्मात्रं धारयेन्मनः । अणिमानमवाप्नोति तन्मात्रोपासको मम” इति ॥ २८ ॥ अथ कृत्स्न ऐश्वर्यं सर्वतः सर्वस्माद्गुणोत्तरं सूक्ष्ममणिमैश्वर्यमुच्यत इत्यन्वयः । पाशुपतयोगफलं कथयति—ऐश्वर्यमित्यादिना । ततः पूर्वोक्तपाशुपतयोगात् अनुत्तमं योगमप्रतीधातमैश्वर्यं च प्राप्य अपवर्गं गच्छेत्तन्मोक्षारण्यं सूक्ष्मं परमं पदमित्यग्निप्रेणान्वयः ॥ २९ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं पाशुपतं योगं स्वर्गापवर्गफलदं शिवसायुज्यकारणं

व्यापकस्त्वपवर्गाच्च व्यापकात्पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषः सूक्ष्मभावात् ऐश्वर्यं परमे स्थितः ॥ २८ ॥ गुणोत्तरमथैश्वर्यं सर्वतः सूक्ष्ममुच्यते ॥ ऐश्वर्यं चाप्रतीधातं प्राप्य योगमनुत्तमम् ॥ २९ ॥ अपवर्गं ततो गच्छेत्सूक्ष्मं तत्परमं पदम् ॥ एवं पाशुपतं योगं ज्ञातव्यं मुनिपुंगवाः ॥ ३० ॥ स्वर्गापवर्गफलदं शिवसायुज्यकारणम् ॥ अथवा गतविज्ञानो रागात्कर्म समाचरेत् ॥ ३१ ॥ राजसं तासमं वापि भुक्त्वा तत्रैव मुच्यते ॥ तथा सुकृतकर्मा तु फलं स्वर्गं समश्नुते ॥ ३२ ॥ तस्मात्स्थानात्पुनः श्रेष्ठो मानुष्यमुपपद्यते ॥ तस्माद्ब्रह्म परं सौख्यं ब्रह्म शाश्वतमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्म एव हि सेवेते ब्रह्मैव हि परं सुखम् ॥ परिश्रमो हि यज्ञानां महतार्थेन वर्तते ॥ ३४ ॥ भूयो मृत्युवशं याति तस्मान्मोक्षः परं सुखम् ॥ अथवा ध्यानसंयुक्तो ब्रह्मतत्त्वपरायणः ॥ ३५ ॥ न तु च्यावयितुं शक्यो मन्वंतरज्ञतैरपि ॥ दृष्ट्वा तु पुरुषं दिव्यं विश्वारण्यं विश्वतोमुखम् ॥ ३६ ॥ विश्वपादशिरोग्रीवं विश्वेशं विश्वरूपिणम् ॥ विश्वगंधं विश्वमाल्यं विश्वांबरधरं प्रभुम् ॥ ३७ ॥ गोभिर्मर्द्दीं संपतते पतत्रिणो नैवं भूयो जनयत्येवमेव ॥ कविं पुराणमनुशासितारं सूक्ष्माच्च सूक्ष्मं महतो महांतम् ॥ ३८ ॥ योगेन पश्येन्न च चक्षुषा पुनर्निर्दिद्रियं पुरुषं रुक्मवर्णम् ॥ आलिंगिनं निर्गुणं चेतनं च नित्यं सदा सर्वगं सर्वसारम् ॥ ३९ ॥ पश्यन्ति युक्त्या ह्यचलप्रकाशं तद्भावितास्तेजसा दीप्यमानम् ॥ अपाणिपादोदरपार्श्वजिह्वो ह्यर्तीन्द्रियो वापि सुसूक्ष्म एकः ॥ ४० ॥

ज्ञातव्यमित्यग्निप्रस्यैरन्वयः ॥ ३० ॥ योगभ्रष्टगतिं कथयति—अथवेत्यादिना । गतविज्ञानस्त्यक्तात्मचित्तनः रागादिप्रयस्पृहयेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तस्मात् पूर्वोक्तकारणादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ज्ञानफलमुक्त्वा ध्यानफलं कथयति—अथवेत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पुरुषं वर्णयति—गोभिरित्यादिना । पतत्रिणः छंदोमयसुपर्णस्य गोभिरवयवभूतश्रीतभिर्मर्द्दीं प्रकृतिं संपतते क्षोभयति वा पतत्रिणः सूर्यस्य गोभिः किरणैर्मर्द्दीं पृथ्वीं संपतते प्राप्नोति भूयः निरंतरमेव पूर्वसदृशमेव जनयति जगदुत्पादयति नैवं जनयति प्रलयकाले नोत्पादयतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ प्रकृतिं वर्णयति—अचेतनामिति ॥ ४२ ॥ ब्रह्म वर्णयति—सर्वत इति । पाणिपादानसाधनं पादौ गमनसाधनमेवमग्रे बोध्यम् ॥ ४३ ॥ परमात्मानं पुरुषं शिवं वर्णयति—युक्त इत्यादिना । योगेन समाधिना युक्तः ईशानं शिवं सर्वतः सर्वस्मात्सनातनं चिरन्तनं सर्वभूतानां पुरुषं परमपुरुषमित्यर्थः । तमनिर्वाच्यं यः विद्वान् स न विमुह्यतीत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ भूतानि पञ्चमहाभूतान्यात्मा देहो यस्य महान्पूज्यः आत्मा स्वभावो यस्य परमात्मानं तत्संज्ञं सर्वेषु सर्वदेशकालेष्व्वात्मानं सततं गम्यमानं तच्छिवाख्यं ब्रह्म वै निश्चयेन ध्याता चिंतको न मुह्यतीत्यन्वयः । “आत्मा देहमनोब्रह्मस्वभावधृतिबुद्धिषु ” इति विश्वः ॥ ४५ ॥ सदृष्टांतजीवस्वरूपं वर्णयति—पवन इति । सर्वमूर्तिषु विचरन् पवनो यथा अग्राह्यस्तथा सुदुर्ग्राह्यो जीवः पुरि देहे शेते तस्मात्पुरुष उच्यते इत्यन्वयः ॥ ४६ ॥ जीवस्य गर्भवासादिर्गतिं वर्णयति—अथेत्यादिना । अथ पुण्यफलयोगानंतरं पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णो न चास्त्यबुद्धं न च बुद्धिरास्ति ॥ स वेद सर्वं न च सर्ववेद्यं तमाहुरग्र्यं पुरुषं महांतम् ॥ ४१ ॥ अचेतनां सर्वगतां सूक्ष्मां प्रसवधर्मिणीम् ॥ प्रकृतिं सर्वभूतानां युक्ताः पश्यन्ति योगिनः ॥ ४२ ॥ सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतः श्रुतिमँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ४३ ॥ युक्तो योगेन चेशानं सर्वतश्च सनातनम् ॥ पुरुषं सर्वभूतानां तं विद्वान्न विमुह्यति ॥ ४४ ॥ भूतात्मानं महात्मानं परमात्मानमव्ययम् ॥ सर्वात्मानं परं ब्रह्म तद्वै ध्याता न मुह्यति ॥ ४५ ॥ पवनो हि यथा ग्राह्यो विचरन् सर्वमूर्तिषु ॥ पुरि शेते सुदुर्ग्राह्यस्तस्मात्पुरुष उच्यते ॥ ४६ ॥ अथ चेत्लुप्तधर्मा तु सावशेषैः स्वकर्मभिः ॥ ततस्तु ब्रह्मगर्भे वै शुक्रशोणितसंयुते ॥ ४७ ॥ स्त्रीपुंसोः संप्रयोगे हि जायते हि ततः प्रभुः ॥ ततस्तु गर्भकालेन कललं नाम जायते ॥ ४८ ॥ कालेन कललं चापि बुद्बुदं संप्रजायते ॥ मृत्पिण्डस्तु यथा चक्रे चक्रावर्तेन पीडितः ॥ ४९ ॥ हस्ताभ्यां क्रियमाणस्तु बिंबत्वमनुगच्छति ॥ एवमाध्यात्मिकैर्युक्तो वायुना संप्रपूरितः ॥ ५० ॥ यदि योनिं विमुंचामि तत्प्रपद्ये महेश्वरम् ॥ यावद्धि वैष्णवो वायुर्जातमात्रं न संस्पृशेत् ॥ ५१ ॥

लुप्तो नष्टः धर्मो यस्य स लुप्तधर्मा । सावशेषैर्धर्वावशिष्टैः स्वकर्मभिः ब्रह्मगर्भे ब्राह्मणयोनौ जायत इत्यग्निमेणान्वयः । तदुक्तं शिवपुराणे “केवलं चाशुभं कर्म नरकाय भवेदिह । शुभं स्वर्गाय जायेत उभाभ्यां मानुषं मतम् ॥” इति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कालेन तत्तत्कालमानेन कललं बुद्बुदं चापि प्रजायते भवतीत्यर्थः । तदुक्तं शिवगीतायां—“शुक्रं रजः समायुक्तं प्रथमे मासि तद्भवम् । बुद्बुदं कललं तस्मात्ततः पेशी भवेदिदम् ॥” इति ॥ ४९ ॥ चक्रावर्तेन चक्रभ्रमणेन पीडितो हस्ताभ्यां क्रियमाणो मृत्पिण्डो यथा बिंबत्वं घटाकारत्वं गच्छति एवमाध्यात्मिकैः पञ्चमहाभूतादिभिर्युक्तो जीवः वायुना संप्रपूरितः बिंबत्वं पुरुषाधाकारत्वमनुगच्छतीति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ५० ॥ गर्भस्थचितनं कथयति यदीत्यादिना । तदुक्तं शिवगीतायां—“एवं स्मरन्पुरा प्राप्ता नानाजातीश्च यातनाः । मोक्षोपायमभिध्यायन्वर्ततेभ्यासतत्परः ॥ ” इति ॥ ५१ ॥

लि. पु.

॥१८२॥

॥ ५२ ॥ शुक्रोत्पत्तिं कथयति—वायुरिति ॥ ५३ ॥ भागतः शुक्रशोणितभागाभ्यामर्धफलमर्धजातीफलसदृशदेहं कृत्वा प्राप्य ततस्तदनंतरं गर्भो निषिच्यते वर्धते इत्यर्थः ॥
 ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ नवमासाञ्चनवमासावाधि परिक्लिष्टः संवेष्टितस्याकुंचितस्य शिरसो मस्तकस्य धरः अपर्याप्तं प्रवेशनं वसतिस्थानं यस्य अत एव सर्वगात्रैः हस्तपादादिभि
 र्वेष्टित आवृत इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ योनिच्छिद्राद्वाङ्मुखः उत्पद्यते इति शेषः । ततो जन्मानंतरमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ यथा संछिन्नाः प्रतापिता आपः संश्लेषं सद्यु
 द्बुदत्वमुपयांति तथा यातनास्थानगा जीवाः उपयांतीत्यन्वयः ॥ ६० ॥ इतरत्सुखमित्यर्थः ॥ ६१ ॥ सर्वस्नेहादिपाशं त्यक्त्वा सुकृतमेवाचरेदिति कथयति—एकेनैवेत्यादिना
 तावत्कालं महादेवमर्चयामीति चिंतयेत् ॥ जायते मानुषस्तत्र यथारूपं यथावयः ॥ ५२ ॥ वायुः संभवते स्वात्त वाताद्भवति वै जलम् ॥
 जलात्संभवति प्राणः प्राणाच्छुक्रं विवर्धते ॥ ५३ ॥ रक्तभागास्त्रयस्त्रिंशद्रेतोभागाश्चतुर्दश ॥ भागतोर्धफलं कृत्वा ततो गर्भो निषिच्यते
 ॥ ५४ ॥ ततस्तु गर्भसंयुक्तः पंचभिर्वायुभिर्वृतः ॥ पितुः शरीरात्प्रत्यंगं रूपमस्योपजायते ॥ ५५ ॥ ततोस्य मानुराहारात्पीतलीढप्र
 वेशनात् ॥ नाभिदेशेन वै प्राणास्ते ह्याधारा हि देहिनाम् ॥ ५६ ॥ नवमासात्परिक्लिष्टः संवेष्टितशिरोधरः ॥ वेष्टितः सर्वगात्रैश्च अपर्याप्त
 प्रवेशनः ॥ ५७ ॥ नवमासोपितश्चापि योनिच्छिद्राद्वाङ्मुखः ॥ ततः स्वकर्माभिः पापैर्निरयं संप्रपद्यते ॥ ५८ ॥ असिपत्रवनं चैव शालमलि
 च्छेदनं तथा ॥ ताडनं भक्षणं चैव पूयशोणितभक्षणम् ॥ ५९ ॥ यथा ह्यापस्तु संछिन्नाः संश्लेषमुपयांति वै ॥ तथा छिन्नाश्च भिन्नाश्च
 यातनास्थानमागताः ॥ ६० ॥ एवं जीवास्तु तैः पापैस्तप्यमानाः स्वयंकृतैः ॥ प्राप्नुयुः कर्मभिः शेषैर्दुःखं वा यदि वेतरत् ॥ ६१ ॥
 एकेनैव तु गंतव्यं सर्वमुत्सृज्य वै जनम् ॥ एकेनैव तु भोक्तव्यं तस्मात्सुकृतमाचरेत् ॥ ६२ ॥ न ह्येनं प्रस्थितं कश्चिद्दृच्छंतमनुगच्छति
 यदनेन कृतं कर्म तदेनमनुगच्छति ॥ ६३ ॥ ते नित्यं यमविषयेषु संप्रवृत्ताः क्रोशन्तः सततमनिष्टसंप्रयोगैः ॥ शुष्यन्ते परिगतवेदनाशरीरा
 बह्वीभिः सुभृशमनंतयातनाभिः ॥ ६४ ॥ कर्मणा मनसा वाचा यदभीक्ष्णं निषेवते ॥ तदभ्यासो हरत्येनं तस्मात्कल्याणमाचरेत् ॥
 ॥ ६५ ॥ अनादिमान्प्रबंधः स्यात्पूर्वकर्मणि देहिनः ॥ संसारं तामसं घोरं षड्विधं प्रतिपद्यते ॥ ६६ ॥ मानुष्यात्पशुभावश्च पशुभावा
 न्मृगो भवेत् ॥ मृगत्वात्पक्षिभावश्च तस्माच्चैव सरीसृपः ॥ ६७ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ प्रहर्षिणीवृत्तेन कथयति—ते नित्यमिति । तदुक्तं श्रुतबोधे—“आद्यं चेन्नित्यमथाष्टमं नवांत्यं द्वावन्त्यौ गुरुविरतौ सुभाषिते स्यात् । विश्रामो भवति महेशनेत्र
 दिग्भिर्विज्ञेया ननु सुदति प्रहर्षिणी सा” इति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ पूर्वकर्मणि देहिनः प्रबंधो निरंतरबंधः अनादिमान्प्रागभावाप्रतियोगीत्यर्थः । षड्विधमग्रिमोक्तषट्प्रकारम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

दी. अ.

८८

॥१८२॥

यावज्जनो मनुष्यः उन्मिलते भवतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ तत्रैव स्थावरांतमाव एवेत्यर्थः । तामससंसारं कथयति—इत्येवमित्यादिना ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
 चतुर्दशविधं चतुर्दशभुवनरूपमित्यर्थः ॥ ७४ ॥ संसारतरणमार्गं कथयति—नित्यमित्यादिना ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ एषः शिवः सर्वभूतानां संभेदाद्विवृत्या पृथक्त्वविचारेण एष हि
 परं ज्योतिरात्मा अपां दुस्तरसंसारोदकानामयमापः एष प्रसिद्धोऽनुत्तमः शाश्वतः सेतुरित्यन्वयः ॥ ७७ ॥ तत्तस्मात्कारणादेनं पूर्वोक्तं सेतुमात्मानं विश्वतोमुखमग्निं सर्वभूतानां
 हृदिस्थं महेश्वरं शिवमुपासीतेत्यर्थं विधिलिङ् ॥ ७८ ॥ तथा पूर्वोक्तप्रकारेणांतः हृदये अष्टधा पृथिव्याद्यष्टप्रकारेण अष्टधा तदभिमानिमवाद्यष्टरूपेण च तथा पूर्वोक्तप्रकारेण
 सरीसृपत्वाद्बुद्धेर्द्वै स्थावरत्वं न संशयः ॥ स्थावरत्वे पुनः प्राप्ते यावदुन्मिलते जनः ॥ ६८ ॥ कुलालचक्रवद्भातस्तत्रैव परिवर्तते ॥ इत्येवं
 हि मनुष्यादिः संसारः स्थावरांतिकः ॥ ६९ ॥ विज्ञेयस्तामसो नाम तत्रैव परिवर्तते ॥ सात्त्विकश्चापि संसारो ब्रह्मादिः परिकीर्तितः ॥ ७० ॥
 पिशाचांतः स विज्ञेयः स्वर्गस्थानेषु देहिनाम् ॥ ब्राह्मे तु केवलं सत्त्वं स्थावरे केवलं तमः ॥ ७१ ॥ चतुर्दशानां स्थानानां मध्ये विष्टंभकं
 रजः ॥ मर्मसु च्छिद्यमानेषु वेदनार्तस्य देहिनः ॥ ७२ ॥ ततस्तत्परमं ब्रह्म कथं विप्रः स्मरिष्यति ॥ संसारः पूर्वधर्मस्य भावनाभिः
 प्रणोदितः ॥ ७३ ॥ मानुषं भजते नित्यं तस्माद्ध्यानं समाचरेत् ॥ चतुर्दशविधं ह्येतद्ब्रह्मा संसारमंडलम् ॥ ७४ ॥ नित्यं समारभेद्धर्मं
 संसारभयपीडितः ॥ ततस्तरति संसारं क्रमेण परिवर्तितः ॥ ७५ ॥ तस्माच्च सततं युक्तो ध्यानतत्परयुजकः ॥ तथा समारभेद्योगं यथा
 त्मानं स पश्यति ॥ ७६ ॥ एष आपः परं ज्योतिरेव सेतुरनुत्तमः ॥ विवृत्या ह्येष संभेदाद्भूतानां चैव शाश्वतः ॥ ७७ ॥ तदेनं सेतुमा
 त्मानमग्निं वै विश्वतोमुखम् ॥ हृदिस्थं सर्वभूतानामुपासीत महेश्वरम् ॥ ७८ ॥ तथांतः संस्थितं देवं स्वशक्त्या परिमंडितम् ॥ अष्टधा
 चाष्टधा चैव तथा चाष्टविधेन च ॥ ७९ ॥ सृष्ट्यर्थं संस्थितं वह्निं संक्षिप्य च हृदि स्थितम् ॥ ध्यात्वा यथावदेवेशं रुद्रं भुवननायकम्
 ॥ ८० ॥ हुत्वा पंचाहुतीः सम्यक् तच्चितागतमानसः ॥ वैश्वानरं हृदिस्थं तु यथावदनुपूर्वशः ॥ ८१ ॥ आपः पूताः सकृत्प्राश्य तूष्णीं
 हुत्वा ह्युपाविशन् ॥ प्राणायेति ततस्तस्य प्रथमा ह्याहुतिः स्मृता ॥ ८२ ॥

अष्टविधेन वामदेवाद्यष्टरूपेण संस्थितं स्वशक्त्या उभया परिमंडितं शोभमानं भुवननायकं देवेशं रुद्रं ध्यात्वा संस्थितं ज्वलितं वह्निं सृष्ट्यर्थं सृष्टिनिर्वाहार्थं संक्षिप्य संकोच्य हृदि
 संस्थितं तच्चितागतमानसः पंचाहुतीर्हुत्वा शेषं कामतः भुंजीत इति पष्ठेनान्वयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ पूताः वस्त्रशोधिता आपः सकृत्प्राश्य तूष्णीं मौनेन उपाविशन् पीठे
 आसीनो हृदिस्थं वैश्वानरमग्निं यथावन्नारायणोपनिषद्युक्तेन अनुपूर्वशः अनुक्रमेण जुहुयादिति शेषमादायाग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ८१ ॥ पंचाहुतीः कथयति—प्राणायेत्यादिना ॥ ८२ ॥

लि. पु.

॥१८३॥

॥८३॥ भोजनोत्तरविधिं कथयति—अप इत्यादिना ॥८४॥ 'प्राणानां ग्रंथिरसि' इति याज्ञुष्युत्तरनुवादमाह—प्राणानामित्यादिना । प्राणानां प्राणापानादिवायूनां ग्रंथिरविच्छेपाय ग्रथनहेतुरात्मासि रुद्रो हि आत्मा अहंकारदेवता त्वम् अंतको दुःखनाशकः शिव मम हृदि प्रविशेत्यर्थः । रुद्रो वै आत्मनो जीवस्य प्राणो जीवकः एवं स्वप्रवेशनेन स्वयमाप्याय येद्वर्धयेदित्यर्थः ॥८५॥ सामान्यभोजनविधिमुक्त्वा श्राद्धविधिं कथयति—प्राणे निविष्ट इत्यादिना ॥८६॥ ईश शिव मामिह हृदये आविश प्रविशेत्यर्थः । स्वयं ब्रह्मात्मने स्वाहा हविर्दानं करोमीत्यर्थः ॥८७॥ क्षुधादिजनितचित्तविक्षेपशान्तेरुर्ध्वं जीवस्य परमेश्वररूपत्वानुसंधानहेतुरगुष्टमात्र इति याज्ञुषमंत्रानुवादं कथयति—पुरुषोसीत्यादिना । पुरे हृदयाकाशे अंगुष्ठप्रमाणतस्त्वं शेषे अतः पुरुषः अंगुष्ठं पादांगुष्ठं चकारान्मस्तकमाश्रितः आपादमस्तकव्यापीत्यर्थः । परमकारणम् विश्वकारणमीशोसि शिवोसीत्यर्थः ॥८८॥ सर्वस्य जगतः प्रभुश्च उपाधिमेतरा सर्वस्वामीत्यर्थः । शाश्वतो नित्यः प्रीणातु प्रीतो भवत्वित्यर्थः । ननु सर्वजीवानां रुद्र एवोपास्योऽतः जीवप्रार्थनमयुक्तम् अतो जीवस्य रुद्रभेदमाह—

अपानाय द्वितीया च व्यानायेति तथा परा ॥ उदानाय चतुर्थी स्यात्समानायोति पंचमी ॥ ८३ ॥ स्वाहाकारैः पृथग् हुत्वा शेषं भुंजीत कामतः ॥ अपः पुनः सकृत्प्राश्य आचम्य हृदयं स्पृशेत् ॥ ८४ ॥ प्राणानां ग्रंथिरस्यात्मा रुद्रो ह्यात्मा विशांतकः ॥ रुद्रो वै ह्यात्मनः प्राण एवमाप्याययेत्स्वयम् ॥ ८५ ॥ प्राणे निविष्टो वै रुद्रस्तस्मात्प्राणमयः स्वयम् ॥ प्राणाय चैव रुद्राय जुहोत्यमृतमुत्तमम् ॥ ८६ ॥ शिवाविशेह मामीश स्वाहा ब्रह्मात्मने स्वयम् ॥ एवं पंचाहुतीश्चैव श्राद्धे कुर्वति शासनात् ॥ ८७ ॥ पुरुषोसि पुरे शेषे त्वमंगुष्ठप्रमाणतः ॥ आश्रितश्चैव चांगुष्ठमीशः परमकारणम् ॥ ८८ ॥ सवस्य जगतश्चैव प्रभुः प्रीणातु शाश्वतः ॥ त्वं देवानामसि ज्येष्ठो रुद्रस्त्वं च पुरो वृषा ॥ ८९ ॥ मृदुस्त्वमन्नमस्मभ्यमेतदस्तु हुतं तव ॥ इत्येवं कथितं सर्वं गुणप्राप्तिविशेषतः ॥ ९० ॥ योगाचारः स्वयं तेन ब्रह्मणा कथितः पुरा ॥ एवं पाशुपतं ज्ञानं ज्ञातव्यं च प्रयत्नतः ॥ ९१ ॥ भस्मस्नायी भवेन्नित्यं भस्मलिप्तः सदा भवेत् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वा द्विजो त्तमान् ॥ ९२ ॥ दैवे कर्माणि पित्र्ये वा स याति परमां गतिम् ॥ ९३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागेऽणिमाद्यष्टसिद्धित्रिगुणसंसार प्राप्नो होमादिवर्णनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

वमिति । त्वं पुरो वृषा प्रथम इन्द्रः रुद्रः अतः देवानां ब्रह्मादीनां ज्येष्ठः असीति शेषः ॥८९॥ त्वमस्मभ्यं मृदुः शिवः अस्तु एतत्प्राशितमन्नं तव हुतं चास्त्वित्यन्वयः । प्रश्नोत्तरप्रसंगरति—एवमित्यादिना । गुणप्राप्तिविशेषतः अणिमादिगुणप्राप्तिविशेषानुरोधेन इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारं सर्वं कथितं निवेदितमित्यर्थः ॥९०॥ एवं तेन ब्रह्मणा कथितो योगाचारः पाशुपतं ज्ञानं च प्रयत्नतः ज्ञातव्यमित्यन्वयः । ९१॥ भस्ममाहात्म्यदाढर्चाय भस्मस्नानलेपननित्यविधिं कथयति—भस्मेति । अध्यायफलं कथयति—य इत्यादिना ॥९२॥ परमां श्रेष्ठामित्यर्थः ॥९३॥ पाशुपतं शिवयोगं योगाचारैर्युतं नित्यम् । अणिमादिसिद्धिहेतुं त्वत्पदं मे दिश क्षिप्रम् ॥ इति श्रीलिंगशिवोटीकायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

टी. अ.

८८

॥१८३॥

नवाशीतितमेध्याये सदाचारो हि योगिनाम् । द्रव्यशुद्धिस्तथा शीर्षं क्षीधर्मश्च निकल्पते ॥ सूनः शीवाचारलक्षणं कथयति—अन इत्यादिना ॥ १ ॥ वेदानामर्थं सारभूतं मत एव ब्रह्मवादिनां संख्यं कोशभूतमित्यर्थः ॥ २ ॥ तत्र सदाचार इत्यर्थः सनाजि सुगुणधर्माणं हि कथयति—मम किमस्मात्वावित्यादिना ॥ ४ ॥ गुरोर्हिते युक्तोपि संवत्सरं तु संवत्सरमेव वसेदित्यन्वयः ॥ ५ ॥ ततः संवत्सरानंतरमनुत्तमं ज्ञानयोगमनुत्तमं च प्राप्य धर्मस्य स्वविहिताचारस्याविरोधेन इमां भारतखंडभूमिं चरेत्तत्पन्चयः ॥ ६ ॥ चक्षुषा स्वहृद्वा पूतं कीटादिरहितमित्यर्थः । मनसा स्वांतःकरणेन पूतं शास्त्राद्यनिर्णये पवित्रत्वेन भातं समाचरोद्विचारेणाचरोदित्यर्थः ॥ ७ ॥ मत्स्यगृह्यस्य मत्स्यग्राहकस्य पण्णामाभ्यन्तरे

सूत उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि शौचाचारस्य लक्षणम् ॥ यदनुष्ठाय शुद्धात्मा परेत्य गतिमाप्नुयात् ॥ १ ॥ ब्रह्मणा कथितं पूर्वं सर्वं
भूतहिताय वै ॥ संक्षेपात्सर्ववेदार्थं संचयं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २ ॥ उदयार्थं तु शौचानां मुनीनामुत्तमं पदम् ॥ यस्तत्राथाप्रमत्तः स्यात्स मुनि
र्नावसीदति ॥ ३ ॥ मानावमानौ द्वावेतौ तावेवाहुर्विषामृते ॥ अवमानोऽमृतं तत्र सन्मानो विषमुच्यते ॥ ४ ॥ गुरोरपि हिते युक्तः स तु
संवत्सरं वसेत् ॥ नियमेष्वप्रमत्तस्तु यमेषु च सदा भवेत् ॥ ५ ॥ प्राप्यानुज्ञां ततश्चैव ज्ञानयोगमनुत्तमम् ॥ अविरोधेन धर्मस्य चरेत्
पृथिवीमिमाम् ॥ ६ ॥ चक्षुःपूतं चरेन्मार्गं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ॥ सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ७ ॥ मत्स्यगृह्यस्य यत्पापं
षण्मासाभ्यन्तरे भवेत् ॥ एकाहं तत्समं ज्ञेयमपूतं यज्जलं भवेत् ॥ ८ ॥ अपूतोदकपाने तु जपेच्च शतपंचकम् ॥ अघोरलक्षणं मंत्रं ततः
शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ९ ॥ अथवा पूजयेच्छंभुं घृतस्नानादिविस्तरैः ॥ त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य शुद्ध्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥ आतिथ्य
श्राद्धयज्ञेषु न गच्छेद्योगवित्कचित् ॥ एवं ह्यर्हिसको योगी भवेदिति विचारितम् ॥ ११ ॥ बह्वौ विधूमेऽत्यंगारे सर्वस्मिन्भुक्तवज्जने ॥ चरेत्तु
मतिमान् भैक्ष्यं न तु तेष्वेव नित्यशः ॥ १२ ॥ अथैनमवमन्यते परे परिभवंति च ॥ तथा युक्तं चरेद्भैक्ष्यं सतां धर्ममद्वययन् ॥ १३ ॥
भैक्ष्यं चरेद्ग्नस्थेषु यायावरगृहेषु च ॥ श्रेष्ठा तु प्रथमा हीयं वृत्तिरस्योपजायते ॥ १४ ॥

यत्पापं भवेत्तत् एकाहं यस्य जलमपूतं वस्त्राशोधितं भवेत्तस्य समं तुल्यं ज्ञेयमित्यन्वयः ॥ ८ ॥ प्रमादेनापूतोदकपात्रे प्रायश्चित्ते कथयति—अपूतोदक इत्यादिना ॥ ९ ॥ १० ॥
आतिथ्ये सादरनिमंत्रणे वा अन्यादरेण कृतभोजनप्रस्तरे श्राद्धे पित्रुद्देशकार्ये यज्ञे सोमादियागे क्वचिद्धि योगवित् न गच्छेत् भैक्ष्यं न गृह्णीयादित्यर्थः। एवं पूर्वोक्ताचारेण योगी
अहिंसको भवेदिति विचारितं निश्चितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ भिक्षाधर्मं कथयति—वह्नावित्यादिना। वह्नी विधूमे गतधूमे अंगारमंगारभावमतिक्रान्तोऽत्यंगारः शांत इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

लि. पु.

॥१८९॥

शीलिषु सद्धृतेषु इनाः श्रेष्ठाः शीलीनास्तेष्वित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ भैक्ष्यं भिक्षाहृतं यवागूः शिथिलौदनः यावकं गोधूमान्नं कणाः अतिसूक्ष्मधान्यांशाः “ कणातिसूक्ष्मे
धान्यांशे कृष्णजीरकयोः कणः ” इति विश्वः । पिण्याकं तिलचूर्णम् ॥ १७ ॥ ते पूर्वोक्ताः योगिनां सिद्धिवर्धनाः आहारा मया प्रोक्ता इत्येव एतावत् पवेत्यर्थः । तेषु
पूर्वोक्ताऽऽहारेषु सिद्धेषु उपपन्नेषु भैक्ष्यं श्रेष्ठमिति स्मृतं कथितमित्यर्थः ॥ १८ ॥ भैक्ष्यश्रेष्ठमतिशयेन प्रपंचयति—अर्धद्विमुत्पादिनां ॥ १९ ॥ जरामरणगर्भेभ्यः नरकादिषु
भीतस्य यतेः तत्पूर्वोक्तविधं भैक्ष्यं दाययते दायभागवदाचरति । अत्र दायशब्दात्प्रातिपदिकाद्वात्वर्थ इति णिच् ॥ २० ॥ जीवक्षीणकाः कृच्छ्रादिना देहशोपका इत्यर्थः ॥ २१ ॥
अत ऊर्ध्वं गृहस्थेषु शीलीनेषु चरेद्विजाः ॥ श्रद्धधानेषु दातेषु श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥ १५ ॥ अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि अदुष्टापतितेषु च ॥
भैक्ष्यचर्या हि वर्णेषु जघन्या वृत्तिरुच्यते ॥ १६ ॥ भैक्ष्यं यवागूस्तक्रं वा पयो यावकमेव च ॥ फलमूलादि पक्वं वा कणपिण्याकं
सक्तवः ॥ १७ ॥ इत्येव ते मया प्रोक्ता योगिनां सिद्धिवर्धनाः ॥ आहारास्तेषु सिद्धेषु श्रेष्ठं भैक्ष्यमिति स्मृतम् ॥ १८ ॥ अर्धद्विमुत्पादं यः कुशा
ग्रेण मासिमासि समश्नुते ॥ न्यायतो यश्चरेद्भैक्ष्यं पूर्वोक्तात्स विशिष्यते ॥ १९ ॥ जरामरणगर्भेभ्यो भीतस्य नरकादिषु ॥ एवं दाययते
तस्मात्तद्भैक्ष्यमिति संस्मृतम् ॥ २० ॥ दधिभक्षाः पयोभक्षा ये चान्ये जीवक्षीणकाः ॥ सर्वे ते भैक्ष्यभक्षस्य कलां नाहति षोडशीम् ॥ २१ ॥
भस्मशायी भवेन्नित्यं भिक्षाचारी जितेन्द्रियः ॥ य इच्छेत्परमं स्थानं व्रतं पाशुपतं चरेत् ॥ २२ ॥ योगिनां चैव सर्वेषां श्रेष्ठं चांद्रायणं
भवेत् ॥ एकं द्वे त्रीणि चत्वारि शक्तितो वा समाचरेत् ॥ २३ ॥ अस्तेयं ब्रह्मचर्यं च अलोभस्त्याग एव च ॥ व्रतानि पंच भिक्षूणामहिंसा
परमा त्विह ॥ २४ ॥ अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवम् ॥ नित्यं स्वाध्याय इत्येते नियमाः परिकीर्तिताः ॥ २५ ॥ बीजयोनिगुणा
वस्तुबंधः कर्मभिरेव च ॥ यथा द्विप इवारण्ये मनुष्याणां विधीयते ॥ २६ ॥ देवैस्तुल्याः सर्वयज्ञक्रियास्तु यज्ञाज्जाप्यं ज्ञानमाहुश्च
जाप्यात् ॥ ज्ञानाद्व्यानं संगरागादपेतं तस्मिन्प्राप्ते शाश्वतस्योपलभः ॥ २७ ॥

यः परमं स्थानमिच्छेत्सः नित्यं भस्मशायी भवेत् भिक्षाहारी जितेन्द्रियः सन्पाशुपतं व्रतं चरेदित्यन्वयः ॥ २२ ॥ वा शक्तितः बहुन्यपीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ बीजं पिता
यो निर्माता गुणाः स्वकीयस्वभावास्तैरिति शेषः । वस्तुनां धनादीनां बंधः कर्मभिः संचितक्रियमाणैरेव च बंधः मनुष्याणामरण्ये द्विप इव गजवदुग्रहः विधीयते देवैः क्रियत
इत्यर्थः । तदुक्तं शिवगीतायां—“ दोग्ध्री धेनुर्वया नीता दुःखदा गृहमेधिनाम् । तथैव ज्ञानवान्बिभ्रो देवानां दुःखदो भवेत् ॥ त्रिदशास्तेन विघ्नंति प्रविष्टा विघ्नं नृणां ” इति
॥ २६ ॥ मोक्षे ध्यानमेव सर्वश्रेष्ठमिति कथयति—देवेति । सर्वयज्ञक्रियाः देवैस्तुल्याः स्वर्गमापका इत्यर्थः ॥ २७ ॥

टी. अ.

८८

॥१८९॥

दमादयो मीनं च तथा अखिलेषु भूतेषु आर्जवं तथा अतीन्द्रियं ज्ञानमात्मज्ञानमिदं विशुद्धबुद्ध्यः शिवमाहुर्नित्यन्वयः ॥ २८ ॥ समाहितः शान्तचित्तः ब्रह्मपरो ब्रह्मचित्तनरतः
अप्रमादी अनलसः शुचिः शौचयुक्तः तथा एकांतरित्वं विविक्तैर्बुद्धिः अहंमात्रं स्तब्धचित्तः ॥ २९ ॥ अंकुशेन निवारितो
द्विप इति शेषः । अभिमतान्देशान्यथा प्राप्यते तथा शुद्धेन एतन्मार्गेण योगमार्गेणेत्यर्थः । दग्धं बीजं कर्म यस्य सः अकल्मषः मोक्षमिति शेषः । प्राप्यत इत्यन्वयः ॥ ३० ॥
ब्रह्मोक्तं सदाचारं कथयन्फलमाह—सदाचारेति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ त्रिधान्यस्तेन त्रिवारकृतेनेत्यर्थः । ब्राह्मणो ब्रह्मप्रापकः गुरुर्वै पिता च वंद्योऽभिवाच्य इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

दमः शमः सत्यमकल्मषत्वं मौनं च भूतेष्वखिलेषु चार्जवम् ॥ अतीन्द्रियं ज्ञानमिदं तथा शिवं प्राहुस्तथा ज्ञानविशुद्धबुद्ध्यः ॥ २८ ॥
समाहिता ब्रह्मपरोप्रमादी शुचिस्तथैकांतरित्वं विविक्तैर्बुद्धिः ॥ समाध्यायोगमिमं महात्मा महर्षयश्चैवमनिदितामलाः ॥ २९ ॥ प्राप्यतेऽभिमतान्
देशानंकुशेन निवारितः ॥ एतन्मार्गेण शुद्धेन दग्धबीजो ह्यकल्मषः ॥ ३० ॥ सदाचारस्ताः शान्ताः स्वधर्मपरिपालकाः ॥ सर्वांश्छोकान्
विनिर्जित्य ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३१ ॥ पितामहेनोपदिष्टो धर्मः साक्षात्सनातनः ॥ सर्वलोकोपकारार्थं शृणुष्वं प्रवदामि वः ॥ ३२ ॥
गुरुपदेशयुक्तानां वृद्धानां क्रमवर्तिनाम् ॥ अभ्युत्थानादिकं सर्वं प्रणामं चैव कारयेत् ॥ ३३ ॥ अष्टांगप्रणिपातेन त्रिधा न्यस्तेन सुव्रताः ॥
त्रिःप्रदक्षिणयोगेन वंद्यो वै ब्राह्मणो गुरुः ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठान्येपि च ते सर्वे वंदनीया विजानता ॥ आज्ञाभंगं न कुर्वीत यदीच्छेत्सिद्धिमुत्त
माम् ॥ ३५ ॥ धातुशून्यविलक्षेत्रक्षुद्रमंत्रोपजीवनम् ॥ विषग्रहविडंबादीन्वर्जयेत्सर्वयत्नतः ॥ ३६ ॥ कैतवं वित्तशाठ्यं च पैशुन्यं वर्ज
येत्सदा ॥ अतिहासमवष्टंभं लीलास्वेच्छाप्रवर्तनम् ॥ ३७ ॥ वर्जयेत्सर्वयत्नेन गुरूणामपि सन्निधौ ॥ तद्वाक्यप्रतिकूलं च अयुक्तं वै गुरो
र्वचः ॥ ३८ ॥ न वदेत्सर्वयत्नेन अनिष्टं न स्मरेत्सदा ॥ यतीनामासनं वस्त्रं दंडाद्यं पादुके तथा ॥ ३९ ॥ माल्यं च शयनस्थानं पात्रं
छायां च यत्नतः ॥ यज्ञोपकरणांगं च न स्पृशेद्द्विपदेन च ॥ ४० ॥

अन्ये पितृव्यभ्रात्रादयोपि विजानता सुज्ञेन वंदनीया आज्ञाभंगं गुर्वज्ञाभंगमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ धातुः धातुवादः शून्यं नास्तिकवादः विलक्षेत्रक्षुद्रमंत्राः भूतप्रेतादि
साधनमंत्रास्तैर्जीविनं वृत्तिकरणं विषग्रहो विषयुक्तसर्पादीनां मंत्रादिना ग्रहणं विडंबोऽन्यानुकरणं तदादिनिघणुणान्वर्जयेदित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ अवष्टंभमसत्प्रारंभम् “अवष्टंभः
सुवर्णे च स्तंभप्रारंभयोरपि” इति विश्वः । लीलाया स्वेच्छाप्रवर्तनं स्वेच्छाचारं वर्जयेत् गुरूणां सन्निधौ यत्नेनापि वर्जयेदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३ ॥ यतीनामा
सनादि यज्ञोपकरणांगं च यत्नतः पदेन न स्पृशेदिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ४० ॥

लि. पु.

१९८५॥

प्रमादतोऽनवधानेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ देवद्रोहं गुरुद्रोहं हादुद्धिपूर्वकादित्यर्थः । तथैव कोटिमात्रमेव जपेदित्यनुपंगः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ब्रह्मविन्माहात्म्यं कथयति—य इत्यादिना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ब्राह्मवर्ज्यजलं निरूपयति—उद्धृता इत्यादिना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वस्त्रशौचेनान्वितो युक्त इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वस्त्रादि शौचं कथयति—देवकार्योपयुक्तानामित्यादिना ॥ ५४ ॥ कौशेयं कृमिकोत्थं 'रेश्मी' इति लोके प्रसिद्धम् । आविकमौर्णं तयो रूक्षैः परुषवायुभिः 'रूक्ष पारुष्ये' इति धात्वर्थः । देवद्रोहं गुरुद्रोहं न कुर्यात्सर्वयत्नतः ॥ कृत्वा प्रमादतो विप्राः प्रणवस्यायुतं जपेत् ॥ ४१ ॥ देवद्रोहं गुरुद्रोहात्कोटिमात्रेण शुध्यति ॥ महापातकशुद्ध्यर्थं तथैव च यथाविधि ॥ ४२ ॥ पातकी च तदर्धेन शुध्यते वृत्तवान्यदि ॥ उपपातकिनः सर्वे तदर्धेनैव सुव्रताः ॥ ४३ ॥ संध्यालोपे कृते विप्रः त्रिरावृत्त्यैव शुद्ध्यति ॥ आह्निकच्छेदने जाते शतमेकमुदाहृतम् ॥ ४४ ॥ लंघने समयानां तु अभक्ष्यस्य च भक्षणे ॥ अवाच्यवाचनं चैव सहस्राच्छुद्धिरुच्यते ॥ ४५ ॥ काकोलूककपोतानां पक्षिणामपि घातने ॥ शतमष्टोत्तरं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ यः पुनस्तत्त्ववेत्ता च ब्रह्मविद्ब्राह्मणोत्तमः ॥ स्मरणाच्छुद्धिमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥ नैवमात्मविदा मस्ति प्रायश्चित्तानि चोदना ॥ विश्वस्यैव हि ते शुद्धा ब्रह्मविद्याविदो जनाः ॥ ४८ ॥ योगध्यानैकनिष्ठाश्च निर्लेपाः कांचनं यथा ॥ शुद्धानां शोधनं नास्ति विशुद्धा ब्रह्मविद्यया ॥ ४९ ॥ उद्धृतानुष्णफेनाभिः पूताभिर्वस्त्रचक्षुषा ॥ अद्भिः समाचरेत्सर्वं वर्जयेत्कलुषोदकम् ॥ ५० ॥ गंधवर्णरसैर्दुष्टमशुचिस्थानसंस्थितम् ॥ पंकाश्मदूषितं चैव सामुद्रं पल्वलोदकम् ॥ ५१ ॥ सशैवालं तथान्यैर्वा दोषैर्दुष्टं विवर्जयेत् ॥ वस्त्र शौचान्वितः कुर्यात्सर्वकार्याणि वै द्विजाः ॥ ५२ ॥ नमस्कारादिकं सर्वं गुरुशुश्रूषणादिकम् ॥ वस्त्रशौचविहीनात्मा ह्यशुचिर्नात्र संशयः ॥ ५३ ॥ देवकार्योपयुक्तानां प्रत्यहं शौचमिष्यते ॥ इतरेषां हि वस्त्राणां शौचं कार्यं मलागमे ॥ ५४ ॥ वर्जयेत्सर्वयत्नेन वासोन्यैर्विधृतं द्विजाः ॥ कौशेयाविकयो रूक्षैः क्षौमाणां गौरसर्षपैः ॥ ५५ ॥ श्रीफलैरंशुपट्टानां कुतपानामरिष्टकैः ॥ चर्मणां विदलानां च वेत्राणां वस्त्रवन्मतम् ॥ ५६ ॥

निर्देशात् । क्षीमं दुकूलं वा अतसीवस्त्रमित्यर्थः । "क्षीमं मदे दुकूले स्यादतसीवसनेपि च" इति विश्वः । तेषां गौरसर्षपैः शौचमिष्यत इत्यनुपंगः ॥ ५५ ॥ अंशुयुक्ताः स्वर्णकिरणयुक्ताः पट्टाः अंशुपट्टास्तेषां श्रीफलैः विस्वफलेरित्यर्थः । कुतपानां कुशास्तरणानां वा छागकंवजानामित्यर्थः । "कुतपः स्यात्कुशे वाचे तपने छागकंवले" इति विश्वः । अरिष्टकैः तक्रसेचनैः "अरिष्टं स्रक्तिकागरे तके चिह्नशुभाशुभे" इति विश्वः । विदलानां शणवस्त्राणामित्यर्थः ॥ ५६ ॥

टी. अ.

८९

॥ १९८५ ॥

॥ ५७ ॥ त्रयु र्गं च तीसकं च तयोराभ्येन वै इत्यन्वयः ॥ ५८ ॥ तेजसवस्तीवर्णवदित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ शुभेन प्रतीकनेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तक्षणेन तच्चकत्ते
नेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ संहतानां मीलितानामित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ मार्जेन जलसेचनमुन्मार्जेन गोमयलेपनं
तेर्वैष्म गृहमित्यर्थः । पुनःपाकेनाग्नौ दाहेन मृन्मयं मृत्तिकापात्रम् ॥ ६५ ॥ उल्लेखनं खननम् अंजनं गोमयलेपनं संमार्जनं मलापकरणम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ प्रस्रवणे दोहने
वल्कलानां तु सर्वेषां छत्रचामरयोरपि ॥ चैलवच्छौचमाख्यातं ब्रह्मविद्विर्मुनीश्वरैः ॥ ५७ ॥ भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं क्षारेणायसमुच्यते ॥
ताम्रमम्लेन वै विप्रास्त्रयुसीसकयोरपि ॥ ५८ ॥ हैममद्भिः शुभं पात्रं रौप्यपात्रं द्विजोत्तमाः ॥ मण्यश्मशंखमुक्तानां शौचं तेजसवत्स्मृ
तम् ॥ ५९ ॥ अग्रेरपां च संयोगादत्यंतोपहतस्य च ॥ रसानामिह सर्वेषां शुद्धिरुत्पन्नं स्मृतम् ॥ ६० ॥ तृणकाष्ठादिवस्तूनां शुभेना
भ्युक्षणं स्मृतम् ॥ उष्णेन वारिणा शुद्धिस्तथा सुशुष्ययोरपि ॥ ६१ ॥ तथैव यज्ञपात्राणां मुश्लोक्तूलस्य च ॥ शृंगास्थिदारुदंतानां
तक्षणेनैव शोधनम् ॥ ६२ ॥ संहतानां महाभागा द्रव्याणां प्रोक्षणं स्मृतम् ॥ असंहतानां द्रव्याणां प्रत्येकं शौचमुच्यते ॥ ६३ ॥ अमुक्ताग्नि
धान्यानामेकदेशस्य दूषणे ॥ तावन्मात्रं समुद्रत्य प्रोक्षयेद्वै कुशाभसा ॥ ६४ ॥ शाकमूलफलादीनां धान्यवच्छुद्धिरिष्यते ॥ मार्जनोन्मार्जनै
र्वैष्म पुनःपाकेन मृन्मयम् ॥ ६५ ॥ उल्लेखनेनांजनेन तथा संमार्जनेन च ॥ गोनिवासेन वै शुद्धा सेचनेन धरा स्मृता ॥ ६६ ॥ भूमिस्थमुदकं
शुद्धं वैतृष्ण्यं यत्र गौर्व्रजेत् ॥ अव्याप्तं यदमेध्येन गंधवर्णसांभितम् ॥ ६७ ॥ वत्तः शुचिः प्रस्रवणे शकुनिः फलपातने ॥ स्वदारास्यं
गृहस्थानां रतो भार्याभिकांक्षया ॥ ६८ ॥ हस्ताभ्यां क्षालितं वस्त्रं कारुणा च यथाविधि ॥ कुशांबुना सुसंप्रोक्ष्य गृहीयाद्धर्मवित्तमः ॥ ६९ ॥
पण्यं प्रसारितं चैव वर्णाश्रमविभागशः ॥ शुचिराकरजं तेषां श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ ७० ॥ छाया च विप्लुषो विप्रा मक्षिकाद्या द्विजो
त्तमाः ॥ रजोभूर्वायुरग्निश्च मेघ्यानि स्पर्शने सदा ॥ ७१ ॥ सुप्त्वा भुक्त्वा च वै विप्राः क्षुत्त्वा पीत्वा च वै तथा ॥ छीवित्वाध्ययनादौ
च शुचिरप्याचमेत्पुनः ॥ ७२ ॥

इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ कारुणा रजकेन ॥ ६९ ॥ वर्णाश्रमविभागशः “प्रसारितमाकरजं पण्यं तेषां ततद्दर्शनां शुचि” श्वा श्वानः मृगग्रहे हरिणादि मारणे शुचिरित्यन्वयः ॥ ७० ॥
छाया अनिपिद्धच्छाया विप्लुषो वेदपठने निर्गतमुखविद्वद्वः “विप्लुषो ब्रह्मविद्वद्वः” इत्यमरः ॥ मक्षिकाद्या द्विजोत्तमाः अनिपिद्धपक्षिण इत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

लि. पु.
॥१८६॥

॥७३॥७४॥यूपं चैत्ययूपं रजस्वलामार्तववर्ती सूतिकां प्रसूतिकाम् अंत्यजो चांडालादिस्त्रियमपीत्यर्थः ॥७५॥ सूतिः काशीचं जननाशीचं शावाशीचं मृताशीचं तत्समन्वितोपि तासां स्वसंबन्धिस्त्रीणां रजो न संस्पृशेद्रजस्वला न संस्पृशेदित्यर्थः । स्पृष्ट्वा स्नात्वेव स्नानादेव शुद्ध्यतीत्यन्वयः ॥७६॥ अशीचं कथयन्नादौ अपवादानादिशति-नैवेद्यादिना । नैष्ठिकानां नियमवर्ता मंडलीनां राजामात्यादीनामित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ततः पूर्वोक्तेषु नृपाणां कार्यविरोधाधिराजकार्यविरोध एव न अन्यथा अन्यप्रकारे शौचं भवेत् वैखानसानां यायावराणां नैवाशीचं पतितानामसंभवादप्राप्त्या नाशीचमित्यन्वयः ॥ ७८ ॥ असंचयद्विजानां नित्यार्जितवृत्तीनां असंनिहितानामह्नाताशीचानामित्यर्थः ॥७९॥यज्ञयाजीनाम्

पादौ स्पृशंति ये चापि पराचमनविदवः ॥ ते पार्थिवैः समा ज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥ ७३ ॥ कृत्वा च मैथुनं स्पृष्ट्वा पतितं कुकुटा दिकम् ॥ सूकरं चैव काकादि श्वानमुष्ट्रं खरं तथा ॥ ७४ ॥ यूपं चांडालकाद्यांश्च स्पृष्ट्वा स्नानेन शुध्यति ॥ रजस्वलां सूतिकां च न स्पृशेदंत्यजामपि ॥ ७५ ॥ सूतिकाशौचसंयुक्तः शावाशौचसमन्वितः ॥ संस्पृशेन्न रजस्तासां स्पृष्ट्वा स्नात्वेव शुध्यति ॥७६॥ नैवाशीचं यतीनां च वनस्थब्रह्मचारिणाम् ॥ नैष्ठिकानां नृपाणां च मंडलीनां च सुव्रताः ॥ ७७ ॥ ततः कार्यविरोधाद्धि नृपाणां नान्यथा भवेत् ॥ वैखानसानां विप्राणां पतितानामसंभवात् ॥ ७८ ॥ असंचयद्विजानां च स्नानमात्रेण नान्यथा ॥ तथा संनिहितानां च यज्ञार्थं दीक्षितस्य च ॥ ७९ ॥ एकाहयज्ञयाजीनां शुद्धिरुक्ता स्वयंभुवा ॥ ततस्त्वधीतशाखानां चतुर्भिः सर्वदेहिनाम् ॥ ८० ॥ सूतकं प्रेतकं नास्ति त्र्यहादूर्ध्वममुत्र वै ॥ अर्वागेकादशाहान्तं बांधवानां द्विजोत्तमाः ॥ ८१ ॥ स्नानमात्रेण वै शुद्धिर्मरणे समुपस्थिते ॥ तत ऋतुत्रयादर्वा गेकाहः परिगीयते ॥ ८२ ॥ सप्तवर्षात्ततश्चार्वाक् त्रिरात्रं हि ततः परम् ॥ दशाहं ब्राह्मणानां वै प्रथमेऽहनि वा पितुः ॥ ८३ ॥

ऋत्विजां याजीनामत्रच्छंदोनुरोधेन दीर्घश्छांदसः । तदुक्तं—“श्लोके पष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् । द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः॥” इति । ततस्तथा अधीतशाखानां मेकाहाच्छुद्धिः कार्यविरोधाद्धीत्यस्यैतत्पर्यंतमनुषंगो ज्ञेयः । सर्वदेहिनामसगोत्राणां त्र्यहादूर्ध्वं सूतकं मृतकं नास्ति चतुर्भिस्तच्चतुर्थदिनैः शुद्धिः । स्वयंभुवा उक्तेत्यग्निमस्थे रन्वयः ॥ ८० ॥ बांधवानामेकादशाहान्तमेकादशदिनपर्यंतं मरणे समुपस्थिते अर्वागे स्नानमात्रेण शुद्धिरित्यग्निमेणान्वयः ॥ ८१ ॥ ततो जननदशाहोत्तरम् ऋतुत्रयादर्वाक् मरणे एकाहः परिगीयत इत्यन्वयः ॥ ८२ ॥ ततः पण्मासानंतरं सप्तवर्षादर्वाक् त्रिरात्रं ततः सप्तवर्षात्परं ब्राह्मणानां कृतोपनयनानां दशाहमित्यन्वयः ॥ ८३ ॥

टी. अ.
८९

॥१८६॥

सूतिकाशौचं जनानाशौचं पितुः मातुरपि दशाहमेव तदुत्तरं नास्तीत्यर्थः । अथोद्दिष्टं पितृर्वा पिक्कल्लिः एतद्धुकं दिग्वैषसिंधीः बृहन्मनुवचनं—“जीवाज्जातो यदि ततो मृतः सूतक एव तु । सूतकं सकलं मातुः पित्रादीनां त्रिरात्रकम्॥” इति । तथा च नालच्छेदनात्माक् त्रिरात्रं पश्चाद्दशाहमिति व्यवस्थितविकल्पः । त्रिवर्षादर्वाक् बांधवानां क्षानेन शुद्धिः पितुः सदा त्रिरात्रमित्यनुषंगमादाय पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ८४ ॥ स्त्रीषु तासु मृतास्त्वित्यर्थः । बांधवस्य अष्टाब्दादेकरात्रेण शुद्धिः ततोऽष्टवर्षानंतरं द्वादशाब्दादर्वाक् त्रिरात्रम् अत्र मरीचिवचनमुक्तं सिंधी—“अवारिपूर्वं प्रप्ता तु या नैव प्रतिपादिता । असंसृता तु सा ज्ञेया त्रिरात्रमुभयोः स्मृतम्॥” इति । अग्निपुराणे तु—“विवाहितापि चेत्कन्या । त्रियते पितृवेष्मनि । तस्याखिरात्राच्छुद्ध्यति बांधवा नात्र संशयः ॥” इति ॥ ८५ ॥ सप्तमे कूटस्थात्सप्तम इत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ततः ऋतुत्रयादर्वाक् पक्षिणीति शेषः । पूर्वं

दशाहं सूतिकाशौचं मातुरप्येवमव्ययाः ॥ अर्वाक् त्रिवर्षात्स्नानेन बांधवानां पितुः सदा ॥ ८४ ॥ अष्टाब्दादेकरात्रेण शुद्धिः स्याद्वा
धवस्य तु ॥ द्वादशाब्दात्ततश्चार्वाक् त्रिरात्रं स्त्रीषु सुव्रताः ॥ ८५ ॥ सपिंडता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ॥ अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्र
मशुचिर्भवेत् ॥ ८६ ॥ ततः सन्निहितो विप्रश्चार्वाक् पूर्वं तदेव वै ॥ संवत्सरे व्यतीते तु स्नानमात्रेण शुध्यति ॥ ८७ ॥ स्पृष्ट्वा प्रेतं
त्रिरात्रेण धर्मार्थं स्नानमुच्यते ॥ दाहकानां च नेतॄणां स्नानमात्रमबांधवे ॥ ८८ ॥ अनुगम्य च वै स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ आचार्य
मरणे चैव त्रिरात्रं श्रोत्रिये मृते ॥ ८९ ॥ पक्षिणी मातुलानां च सोदराणां च वा द्विजाः ॥ भूपानां मंडलीनां च सद्यो नीराष्ट्रवासिनाम्
॥ ९० ॥ केवलं द्वादशाहेन क्षत्रियाणां द्विजोत्तमाः ॥ नाभिषिक्तस्य चाशौचं संप्रमादेषु वै रणे ॥ ९१ ॥ वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन
शुध्यति ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्ता द्रव्यशुद्धिरनुत्तमा ॥ ९२ ॥ अशौचं चानुपूर्व्येण यतीनां नैव विद्यते ॥ त्रेताप्रभृति नारीणां मासि मास्या
तर्पणं द्विजाः ॥ ९३ ॥ कृते सकृद्युगवशाज्जायंते वै सहैव तु ॥ प्रयांति च महाभागा भार्याभिः कुरवो यथा ॥ ९४ ॥

वत्सरात्याक् तदेव एकाहमेवेत्यर्थः । संवत्सरे व्यतीते तु सन्निहितः सर्पिण्डः स्नानमात्रेण शुध्यतीत्यन्वयः । तदुक्तं देवलेन—“आत्रिपक्षात्रिरात्रं स्यात्पञ्मासात्पक्षिणी ततः । पग्मेकाहमावर्षादूर्ध्वं स्नातो विशुष्यति॥” इति ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ मातुलानां मातृभ्रातृणां पक्षिणी सोदराणामुपकारिणां वा त्रिरात्रमित्यर्थः । भूपानां राज्ञां सामंतानां मांडलिकानां नीराष्ट्रवासिनां देशांतरवासिनां सद्यः स्नानमात्रेणेत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ द्रव्यशुद्धयश्चौचकथनमुपसंक्षिपति—इतीत्यादिना ॥ ९२ ॥ रजस्वलाधर्मादि कथयन् रजःप्रवृत्तिक्रमं कथयति—त्रेतेत्यादिना ॥ ९३ ॥ सहैव स्त्रीसहैवेत्यर्थः । कुरुवः कुरुवर्षीयाः ॥ ९४ ॥

लि. ५.

॥१८७॥

टी. अ.

८९

भारते भारतसंज्ञे दक्षिणे वर्षे वर्णाश्रमव्यवस्था जंबूद्वीपे इतरेष्वष्टसु किंपुरुषादिषु तथा महावीते सुवीते च न । अथ शाकद्वीपादीनि पंच प्लक्षद्वीपानि तेषु भारते यथा तथा धर्मः प्रोक्त इत्यग्निमेषान्वयः । तदुक्तं पूर्वषट्चत्वारिंशे—“प्लक्षद्वीपादिद्वीपेषु शाकद्वीपातिष्वेषु वै । ज्ञेयः पंचसु धर्मो वै वर्णाश्रमाविभागज्ञः॥” इति ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ तस्मात्पूर्वोक्तार्थकारणादित्यर्थः ॥ १०० ॥ तृतीयेहि तदर्थेन ब्रह्महत्याधर्मापातकेन युक्तेति शेषः । अत एवान्यत्र “तृतीये रजकी प्रोक्ता” इत्युच्यते । चतुर्थेहानि स्नात्वा अर्धमासादधर्मासात्तर्धमासात् संशुद्धेऽग्निमेषान्वयः ॥ १०१ ॥ ततः पंचमदिनमारभ्य शुद्धिर्देवापिष्यकर्माधिकारो भविष्यतीत्ययः । एतदेवेतत् “मर्तुः शुद्धा

वर्णाश्रमव्यवस्था च त्रेताप्रभृति सुव्रताः ॥ भारते दक्षिणे वर्षे व्यवस्था नेतरेष्वथ ॥ ९५ ॥ महावीते सुवीते च जंबूद्वीपे तथाष्टसु ॥ शाकद्वीपादिषु प्रोक्तो धर्मो वै भारते यथा ॥ ९६ ॥ रसोच्छासा कृते वृत्तिस्त्रेतायां गृहवृक्षजा ॥ सैवार्तवकृतादोषाद्रागद्वेषादिभिर्नृणाम् ॥ ९७ ॥ मैथुनात्कामतो विप्रास्तथैव परुषादिभिः ॥ यवाद्याः संप्रजायन्ते ग्राभ्यारण्याश्चतुर्दश ॥ ९८ ॥ ओषध्यश्च रजोदोषाः स्त्रीणां रागादिभिर्नृणाम् ॥ अकालकृष्टा विध्वस्ताः पुनरुत्पादितारतथा ॥ ९९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न संभाष्या रजस्वला ॥ प्रथमेऽहनि चांडाली यथा वज्या तथांगना ॥ १०० ॥ द्वितीयेऽहनि विप्रा हि यथा वै ब्रह्मवातिनी ॥ तृतीयेऽहनि तदर्थेन चतुर्थेऽहनि सुव्रता ॥ १ ॥ स्नात्वार्धमासात्संशुद्धा ततः शुद्धिर्भविष्यति ॥ आपोडशात्ततः स्त्रीणां सूत्रवच्छौचमिष्यते ॥ २ ॥ पंचरात्रं तथारूपद्वया रजसा वर्तते यदि ॥ सा विंशदि वसादूर्ध्वं रजसा पूर्ववत्तथा ॥ ३ ॥ स्नाने शौचं तथा गानं रोदनं हसनं तथा ॥ यानमभ्यंजनं नारी द्यूतं चैवानुलेपनम् ॥ ४ ॥ दिवास्वप्नं विशेषेण तथा वै दंतधावनम् ॥ मैथुनं मानसं वापि वाचिकं देवतार्चनम् ॥ ५ ॥ वर्जयेत्सर्वयत्नेन नमस्कारं रजस्वला ॥ रजस्वलांगना स्पर्शसंभाषे च रजस्वला ॥ ६ ॥ संत्यागं चैव वस्त्राणां वर्जयेत्सर्वयत्नतः ॥ स्नात्वान्यपुरुषं नारी न रूपशोचतु रजस्वला ॥ ७ ॥

चतुर्थेहि देवे पिष्ये च पंचमे” इति । ततः पंचदिनानंतरमाषोडशात् षोडशादिनपर्यंतं रजोदोष इति शेषः । सूत्रवच्छौचमिष्यत इत्ययम्वयः ॥ २ ॥ रजसा यदि वर्तते तदा पंचरात्रं पंचरात्रपर्यंतमस्पृश्या अगम्येत्यर्थः । तदुक्तमापस्तवेन—“स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेहानि शस्यते । गम्या निवृत्ते रजसि नानिवृत्ते कथंचन ॥” इति । पूर्ववत्पूर्वोक्तं च तथा अस्पृश्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ रजस्वलाधर्मोक्तयति—स्नानमित्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ रजस्वला रजस्वलांगनास्पर्शसंभाषे अन्यरजस्वलास्पर्शालापे वस्त्राणां संत्यागं च सर्वयत्नतः वर्जयेदित्याग्निमेषान्वयः ॥ ६ ॥ अन्यपुरुषं पतिमिजमित्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ १८७ ॥

ततश्चतुर्थदिने स्नानानंतरमित्यर्थः ॥ ८ ॥ चतुर्थ्यादि रात्रिगमनफलानि कथयति—चतुर्थ्यामित्यादिना ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सेव प्रसूयते सा कन्या बंध्या भवतीत्यर्थः । तदुक्तं सिंधौ—‘सप्तम्यामप्रजा योषित्’ इति ॥ १४ ॥ पूर्ववर्षण्डितवदित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सदाचारप्रस्तावशुपसंहरति—इत्येव

ईक्षयेद्भास्करं देवं ब्रह्मकूर्चं ततः पिबेत् ॥ केवलं पंचगव्यं वा क्षीरं वा चात्मशुद्धये ॥ ८ ॥ चतुर्थ्यां स्त्री न गम्या तु गतोल्पायुः प्रसूयते ॥ विद्याहीनं व्रतभ्रष्टं पतितं पारदारिकम् ॥ ९ ॥ दारिद्र्यार्णवमग्नं च तनयं सा प्रसूयते ॥ कन्यार्थिनैव गंतव्या पंचम्यां विधिवत्पुनः ॥ ११० ॥ रक्ताधिक्याद्भवेन्नारी शुक्राधिक्ये भवेत्पुमान् ॥ समे नपुंसकं चैव पंचम्यां कन्यका भवेत् ॥ ११ ॥ पष्ठ्यां गम्या महाभागा सत्पुत्रजननी भवेत् ॥ पुत्रत्वं व्यजयेत्तस्य जातपुत्रां महाद्युतिः ॥ १२ ॥ पुमिति नरकस्याख्या दुःखं च नरकं विदुः ॥ पुंसस्त्राणावितं पुत्रं तथाभूतं प्रसूयते ॥ १३ ॥ सप्तम्यां चैव कन्यार्थी गच्छेत्सैव प्रसूयते ॥ अष्टम्यां सर्वसंपन्नं तनयं संप्रसूयते ॥ १४ ॥ नवम्यां दारिका यार्थी दशम्यां पंडितो भवेत् ॥ एकादश्यां तथा नारी जनयेत्सैव पूर्ववत् ॥ १५ ॥ द्वादश्यां धर्मतत्त्वज्ञं श्रोतस्मार्तप्रवर्तकम् ॥ त्रयोदश्यां जडां नारीं सर्वसंकरकारिणीम् ॥ १६ ॥ जनयत्यंगना यस्मात्त्र गच्छेत्सर्वदत्ततः ॥ चतुर्दश्यां यदा गच्छेत्सा पुत्रजननी भवेत् ॥ १७ ॥ पंचदश्यां च धर्मिष्ठां षोडश्यां ज्ञानपारगम् ॥ स्त्रीणां वै मथुने काले वामपार्श्वे प्रभंजनः ॥ १८ ॥ चरेद्यदि भवेन्नारी पुमांसं दक्षिणे लभेत् ॥ स्त्रीणां मैथुनकाले तु पापग्रहविवर्जिते ॥ १९ ॥ उक्तकाले शुचिर्भूत्वा शुद्धां गच्छेच्छुचिस्मिताम् ॥ इत्येवं संप्रसंगेन यतीनां धर्मसंग्रहे ॥ १२० ॥ सर्वेषामेव भूतानां सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि सदाचारं शुचिर्नरः ॥ २१ ॥ श्रावयेद्वा यथान्यायं ब्राह्मणान् दग्धाकिल्बिपान् ॥ ब्रह्मलोकमनुप्राप्य ब्रह्मणा सह मोदते ॥ १२२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे सदाचारकथनं नामैकोनवति तमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

मित्यादिना ॥ १२० ॥ फलं कथयति—य इत्यादिना ॥ २१ ॥ मोदते हर्षं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १२२ ॥ शिवाचारविहीनांस्तु कलिजानपि वै द्विजान् । तवेति वादिनो ह्यस्मान् स्वमहिम्नोद्धर प्रभो ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायामैकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतिसंख्यकाध्याये यतीनां दोषमुच्यते । प्रायश्चित्तविधिः सम्यक् श्रोतव्योक्तिर्निर्मुच्यते ॥ सूतः यतिप्रायश्चित्तं कथयति—अत ऊर्ध्वमित्यादिना ॥ १ ॥ येन त्रिविधपात केनेत्यर्थः ॥ २ ॥ एष यतिः कर्मणा विना तिष्ठतीति परा परेण नाकमित्यौपनिषदी श्रुतिः ॥ तत्तस्मात्कारणाद्विधारणमतिचलमायुष्यमेवं योगेन क्षणमपि प्रयोज्यमित्यन्वयः ॥ ३ ॥ योगमाहात्म्यं कथयति—भवेदित्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ परं ब्रह्म अवरं मायाविलासं दृष्ट्वा विचार्य तत्तुरीयं शिवाख्यं परं पदं गच्छन्ति प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तानि कथयति—उपेत्येत्यादिना ॥ ७ ॥ सांतपनव्रतं सांतपनकृच्छ्रसंज्ञम् । एतल्लक्षणमुक्तं मिताक्षरायाम्—“गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकैकं प्रत्यहं पीत्वा त्वहो

सूत उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि यतीनामिह निश्चितम् ॥ प्रायश्चित्तं शिवप्रोक्तं यतीनां पापशोधनम् ॥ १ ॥ पापं हि त्रिविधं ज्ञेयं वाङ्मनःकायसंभवम् ॥ सततं हि दिवा रात्रौ येनेदं वेष्टयते जगत् ॥ २ ॥ तत्कर्मणा विनाप्येष तिष्ठतीति परा श्रुतिः ॥ क्षणमेवं प्रयोज्यं तु आयुष्यं तु विधारणम् ॥ ३ ॥ भवेद्योगोऽप्रमत्तस्य योगो हि परमं बलम् ॥ न हि योगात्परं किञ्चिन्नराणां दृश्यते शुभम् ॥ ४ ॥ तस्माद्योगं प्रशंसन्ति धर्मयुक्ता मनीषिणः ॥ अविद्यां विद्यया जित्वा प्राप्यैश्वर्यमनुत्तमम् ॥ ५ ॥ दृष्ट्वापरावरं धीराः परं गच्छन्ति तत्पदम् ॥ व्रतानि यानि भिक्षूणां तथैवोपव्रतानि च ॥ ६ ॥ एकैकातिक्रमे तेषां प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ उपेत्य तु स्त्रियं कामात्प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ७ ॥ प्राणायामसमायुक्तं चरेत्सांतपनं व्रतम् ॥ ततश्चरति निर्देशात्कृच्छ्रं चांते समाहितः ॥ ८ ॥ पुनराश्रममागत्य चरेद्भिक्षुरतंद्रितः ॥ न धर्मयुक्तमनृतं हिनस्तीति मनीषिणः ॥ ९ ॥ तथापि न च कर्तव्यं प्रसंगो ह्येष दारुणः ॥ अहोरात्रोपवासश्च प्राणायामज्ञातं तथा ॥ १० ॥ असद्वादो न कर्तव्यो यतिना धर्मलिप्सुना ॥ परमापद्गतेनापि न कार्यं स्तेयमप्युत ॥ ११ ॥ स्तेयादभ्यधिकः काश्चिन्नास्त्यधर्म इति श्रुतिः ॥ हिंसा ह्येषा परा सृष्टा स्तेन्यं वै कथितं तथा ॥ १२ ॥ यदेतद्भविष्यं नाम प्राणा ह्येते बहिश्चराः ॥ स तस्य हरते प्राणान्यो यस्य हरते धनम् ॥ १३ ॥

रात्रमभोजनम् ॥ कृच्छ्रः सांतपनो नाम सर्वपापप्रणाशनः ॥ ” इति । कृच्छ्रं प्राजापत्यं तल्लक्षणं मिताक्षरायां—“ एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ उपवासेन चैवाथ पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ यथाकथंचिन्निगुणः प्राजापत्योयमुच्यते ” इति ॥ ८ ॥ ९ ॥ एष प्रसंगोऽनृतप्रसंग इत्यर्थः । कदाचिज्जाते प्रायश्चित्तमाह—अहोरात्रमिति ॥ १० ॥ ११ ॥ स्तेन्यं हि एषा परा प्राणवधदुल्या हिंसा सृष्टा वै तथा कथितमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥

एवं हिंसारूपं स्तेन्यमित्यर्थः । चांद्रायणव्रतं चरोदित्यग्निमेणान्वयः । चांद्रायणं द्विविधं यवमध्यं पिपीलिकामध्यं चोक्तं मिताक्षरायाम्—“एकैकं वर्द्धयेत्पिपडं शुक्लं कृष्णं च हासयेत् । इंदुक्षये न भुंजीत एष चांद्रायणो विधिः ॥” इति । तथा च शुक्लारंभे यवमध्यं कृष्णारंभे पिपीलिकामध्यं ज्ञेयम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा एकविंशति रात्रवर्तनरूपं तत्रैवोक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ धारणाः कृत्वोति शेषः । शुद्धात्मा प्राणायामेन विरजा जायते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १९ ॥ एकान्नं प्रत्यहमेकस्वामिकान्नम् अश्रुतान्न मपक्वमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ समस्तभूतेषु सद्रह्य समाहितं चितितं येन सः न पुनर्जायते गर्भवासं नानुभवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ ध्रुवं नृदेहं बहुपुण्यपुंजा

एवं कृत्वा सुदुष्टात्मा भिन्नवृत्तो व्रताज्युतः ॥ भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेच्चांद्रायणं व्रतम् ॥ १४ ॥ विधिना शास्त्रदृष्टेन संवत्सरमिति श्रुतिः ॥ ततः संवत्सरस्याति भूयः प्रक्षीणकल्मषः ॥ पुनर्निर्वेदमापन्नश्चरेद्भिक्षुरतंद्रितः ॥ १५ ॥ अहिंसा सर्वभूतानां कर्मणा मनसा गिरा ॥ अकामा दपि हिंसेत यदि भिक्षुः पशून् कृमीन् ॥ १६ ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत चांद्रायणमथापि वा ॥ स्कंदेदिन्द्रियदौर्बल्यात् स्त्रियं दृष्ट्वा यति र्यदि ॥ १७ ॥ तेन धारयितव्या वै प्राणायामास्तु षोडश ॥ दिवा स्कन्नस्य विप्रस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८ ॥ त्रिरात्रमुपवासाश्च प्राणायामशतं तथा ॥ रात्रौ स्कन्नः शुचिः स्नात्वा द्वादशैव तु धारणाः ॥ १९ ॥ प्राणायामेन शुद्धात्मा विरजा जायते द्विजाः ॥ एकान्नं मधु मांसं वा अश्रुतान्नं तथैव च ॥ २० ॥ अभोज्यानि यतीनां तु प्रत्यक्षलवणानि च ॥ एकैकातिक्रमात्तेषां प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २१ ॥ प्राजाप त्येन कृच्छ्रेण ततः पापात्प्रमुच्यते ॥ व्यतिक्रमाश्च ये केचिद्वाङ्मनःकायसंभवाः ॥ २२ ॥ सद्भिः सह विनिश्चित्य यद्व्युस्तत्समाचरेत् ॥ २३ ॥ चरेद्धि शुद्धः समलोष्ठकांचनः समस्तभूतेषु च सत्समाहितः ॥ स्थानं ध्रुवं शाश्वतमव्ययं तु परं हि गत्वा न पुनर्हि जायते ॥ २४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे यतिप्रायश्चित्तं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ सूत उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि अरिष्टानि निबोधत ॥ येन ज्ञानविशेषेण मृत्युं पश्यंति योगिनः ॥ १ ॥ अरुंधतीं ध्रुवं चैव सोमच्छायां महापथम् ॥ यो न पश्येन्न जीवेत्स नरः संवत्सरात्परम् ॥ २ ॥

लब्ध्वा भवाब्धेस्तरणे सुकल्पम् । भजाम्यहं त्वां शिव कर्णधारं परं गतैर्हंसकुलैर्निदिष्टम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ एकनवतिसंख्येस्मिन् मृत्तिचिह्नानि सर्वेशः । योगः प्रणवमाहात्म्यं शिवोपास्त्यादि चोच्यते ॥ सूतो मरणचिह्नानि कथयति—अत इत्यादिना ॥ १ ॥ सोमच्छायां छाया पुरुषं महापथमाकाशगंगापथमित्यर्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ पश्येदत्र स्वप्न इत्यस्यानुपगः ॥ ५ ॥ प्रकृतः स्वभावादित्यर्थः ॥ ६ ॥ पदं पदाकृतः खंडं शबलाकृतिरित्यर्थः ॥ ७ ॥ निलीयेत्तिष्ठेत् ऋग्यादः खगः श्येन इत्यर्थः ॥ ८ ॥ चतुः पंच तत्संख्यमासानित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ आत्मानं स्वप्रतिविम्बम् अशिरस्कं मस्तकरहितम् ॥ ११ ॥ शवगंधिरत्र मत्वर्थे इतिः ॥ १२ ॥ १३ ॥

अरश्मिवन्तमादित्यं रश्मिवन्तं च पावकम् ॥ यः पश्यति न जीवेद्वै मासादेकादशात्परम् ॥ ३ ॥ वमेन्मूत्रं पुरीषं च सुवर्णं रजतं तथा ॥ प्रत्यक्षमथवा स्वप्ने दशमासान्न जीवति ॥ ४ ॥ रुक्मवर्णं द्रुमं पश्येद्वर्ध्वनगराणि च ॥ पश्येत्प्रतोपशाचांश्च नवमासान् स जीवति ॥ ५ ॥ अकस्माच्च भवेत्स्थूलो ह्यकस्माच्च कृशो भवेत् ॥ प्रकृतेश्च निवर्तेत चाष्टौ मासांश्च जीवति ॥ ६ ॥ अग्रतः पृष्ठतो वापि खंडं यस्य पदं भवेत् ॥ पांसुके कर्दमे वापि सप्तमासान्स जीवति ॥ ७ ॥ काकः कपोतो गृध्रो वा निलीयेद्यस्य मूर्धनि ॥ ऋग्यादो वा खगो यस्य षण्मासा न्निति वर्तते ॥ ८ ॥ गच्छेद्वायसपंक्तीभिः पांसुवर्षेण वा पुनः ॥ स्वच्छायां विकृतां पश्येच्चतुः पंच स जीवति ॥ ९ ॥ अनध्रे विद्युतं पश्ये दक्षिणां दिशमास्थिताम् ॥ उदके धनुर्द्वं वा त्रीणि द्वौ वा स जीवति ॥ १० ॥ अप्सु वा यदि वादर्शे यो ह्यात्मानं न पश्यति ॥ अशिरस्कं तथा पश्येन्मासादूर्ध्वं न जीवति ॥ ११ ॥ शवगंधि भवेद्वात्रं वसागंधमथापि वा ॥ मृत्युर्ह्युपागतस्तस्य अर्धमासान्न जीवति ॥ १२ ॥ यस्य वै स्नातमात्रस्य हृदयं परिशुष्यति ॥ धूमं वा मस्तकात्पश्येदशाहान्न स जीवति ॥ १३ ॥ संभिन्नो मारुतो यस्य मर्मस्थानानि कुंतति ॥ आद्भिः स्पृष्टो न हृष्येत तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ १४ ॥ ऋक्षवानरयुक्तेन रथेनाशां च दक्षिणाम् ॥ गायत्र्यन्त्रेजस्त्वप्ने विद्यान्मृत्युरुपस्थितः ॥ १५ ॥ कृष्णांबरधरा श्यामा गायंती वाप्यथांगना ॥ यं नयेदक्षिणामाशां स्वप्ने सोपि न जीवति ॥ १६ ॥ छिद्रं वा स्वस्य कंठस्य स्वप्ने यो वीक्षते नरः ॥ नम्रं वा श्रमणं दृष्ट्वा विद्यान्मृत्युमुपस्थितम् ॥ १७ ॥ आमस्तकतलाद्यस्तु निमज्जेत्पंकसागरे ॥ दृष्ट्वा तु तादृशं स्वप्नं सद्य एव न जीवति ॥ १८ ॥ भस्मांगारांश्च केशांश्च नदीं शुष्कां भुजंगमान् ॥ पश्येद्यो दशरात्रं तु न स जीवति तादृशः ॥ १९ ॥ कृष्णैश्च विकटैश्चैव पुरुषैरुद्यतायुधैः ॥ पाषाणैस्ताड्यते स्वप्ने यः सद्यो न स जीवति ॥ २० ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्रमणं क्षपणकमित्यर्थः ॥ १७ ॥ आमस्तकतलादापादमस्तकमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

प्रत्युपसि अहद्वेख इत्यर्थः । अभिमुखं प्रेत्य सन्मुखमागत्य ॥ २१ ॥ दंतदण्डो दंतकपनमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ दीपगंधं दीपनाशगंधमित्यर्थः । आत्मानं देहप्रतिविचिम् ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥ पद्माभासं पांडुरवर्णं गण्डे कपोले पिंडिकारक्ते खर्जरीफलवद्वर्णं इत्यर्थः । “पिंडी स्मात्तमोलेखवत्खर्जरीहयोरपि” इति विश्वः ॥ २६ ॥ याम्यां दक्षिणस्यां
 स्वप्न इति शेषः । गच्छेदित्यन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अथ द्वे परमे अरिष्टे एकीभूतः प्राप्तः परं भवेन्मृत्युं प्राप्नुयादित्यर्थः । अरिष्टद्वयमाह—घोषमिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सूर्योदये प्रत्युपसि प्रत्यक्षं यस्य वै शिवाः ॥ क्रोशंत्यभिमुखं प्रेत्य स गतायुर्भवेन्नरः ॥ २१ ॥ यस्य वा स्नातमात्रस्य हृदयं पीडयते
 भृशम् ॥ जायते दंतद्वर्षश्च तं गतायुषमादिशेत् ॥ २२ ॥ भूयोभूयस्त्रसेद्यस्तु रात्रौ वा यदि वा दिवा ॥ दीपगंधं च नाग्राति विद्यान्मृत्यु
 मुपस्थितम् ॥ २३ ॥ रात्रौ चेद्बधनुः पश्येदिवा नक्षत्रमंडलम् ॥ परनेत्रेषु चात्मानं न पश्येन्न स जीवति ॥ २४ ॥ नेत्रमेकं स्रवेद्यस्य
 कर्णौ स्थानाच्च भ्रश्यतः ॥ वक्रा च नासा भवति विज्ञेयो गतजीवितः ॥ २५ ॥ यस्य कृष्णा खरा जिह्वा पद्माभासं च वै मुखम् ॥ गण्डे
 वा पिंडिकारक्ते तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ २६ ॥ मुक्तकेशो हसंश्चैव गायत्र्यंश्च यो नरः ॥ याम्यामभिमुखं गच्छेत्तदंतं तस्य जीवि
 तम् ॥ २७ ॥ यस्य श्वेतवनाभासा श्वेतसर्पपसंनिभा ॥ श्वेता च मूर्तिर्ह्यसकृत्तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ २८ ॥ उग्रा वा रासभा वाभियुक्ताः
 स्वप्ने रथे शुभाः ॥ यस्य सोपि न जीवेत्तु दक्षिणाभिमुखो गतः ॥ २९ ॥ द्वे वाथ परमेऽरिष्टे एकीभूतः परं भवेत् ॥ घोषं न शृणुयात्कर्णे
 ज्योतिर्नेत्रे न पश्यति ॥ ३० ॥ श्वभ्रे यो निपतेत्स्वप्ने द्वारं चापि पिधीयते ॥ न चोत्तिष्ठति यः श्वभ्रात्तदंतं तस्य जीवितम् ॥ ३१ ॥
 ऊर्ध्वा च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा रक्ता पुनः संपरिवर्तमाना ॥ मुखस्य शोषः सुषिरा च नाभिरत्युष्णमूत्रो विषमस्थ एव ॥ ३२ ॥ दिवा वा
 यदि वा रात्रौ प्रत्यक्षं यो निहन्यते ॥ हंतारं न च पश्येच्च स गतायुर्न जीवति ॥ ३३ ॥ अग्निप्रवेशं कुरुते स्वप्नाति यस्तु मानवः ॥ स्मृतिं
 नोपलभेच्चापि तदंतं तस्य जीवितम् ॥ ३४ ॥ यस्तु प्रावरणं शुक्लं स्वकं पश्यति मानवः ॥ कृष्णं रक्तमपि स्वप्ने तस्य मृत्युरुपस्थितः ॥ ३५ ॥
 अरिष्टे सूचिते देहे तस्मिन्काल उपस्थिते ॥ त्यक्त्वा खेदं विषादं च उपेक्षेद्बुद्धिमान्नरः ॥ ३६ ॥ प्राचीं वा यदि वोदीचीं दिशं निष्क्रम्य
 वै शुचिः ॥ समेऽतिस्थावरे देशे विवित्ते जंतुवर्जिते ॥ ३७ ॥

सुषिरा सच्छिद्रेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शुक्लं प्रावरणं कृष्णं रक्तमपि पश्यतीत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ अरिष्टदर्शने योग्यादिकृत्यं क्रमशः कथयति—अरिष्टदर्शन इत्यादिना ।
 खेदं देन्यं विषादमालस्यं त्यक्त्वा बुद्धिमान्नरः उपेक्षेत्संसारं तज्जेदित्यर्थः ॥ ३६ ॥ अतिस्थावरे अनंतरिक्ष इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

लि. पु.

११९०॥

आवातः कृताचमनः स्वस्तिकेन तत्संज्ञकासनेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रागुदक्प्रवणे प्रागुदगायते "प्रवणः क्रमनिम्नोर्व्यामायते च चतुष्पथे" इति विश्वः ॥ ४० ॥ शुक्लं सात्त्विकमित्यर्थः । धारणास्थानान्यष्टौ क्रमशः कथयति—ग्राण इत्यादिना ॥ ४१ ॥ तत्रात्मस्थाने वक्षसि हृदये कालकर्मणि समूहेषु लिङ्गशरीरेषु विज्ञायालोक्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥ योगधारणं द्वादशाध्यात्मं तत्संज्ञकमित्येवम् उच्यत इत्यन्वयः । शतमर्धशतं तत्संख्यमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ततोर्ध्वगतवायुना ॥ ४४ ॥ तथा पूर्वोक्तप्रकारेण ओंकारमयो योगी अक्षरे ब्रह्मणि अक्षरी भवेत् ब्रह्मसायुज्यं प्राप्नुयादित्यर्थः । ओंकारप्राप्तेः प्रणवज्ञानस्य लक्षणं स्वरूपं प्रवक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ एषः प्रणवस्त्रिमात्रः अकारोकारसानुस्वार

उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा स्वस्थश्चाचांत एव च ॥ स्वस्तिकेनोपविष्टस्तु नमस्कृत्वा महेश्वरम् ॥ ३८ ॥ समकायशिरोग्रीवो धारयन्नावलोकयेत् ॥ यथा दीपो निवातस्थो नैगते सोपमा स्मृता ॥ ३९ ॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे तथा गुंजीत शास्त्रवित् ॥ कामं वितर्कं प्रीतिं च सुखदुःखे उभे तथा ॥ ४० ॥ निगृह्य मनसा सर्वं शुक्लं ध्यानमनुस्मरेत् ॥ ग्राणे च रसने नित्यं चक्षुषी स्पर्शने तथा ॥ ४१ ॥ श्रोत्रे मनसि बुद्धौ च तत्र वक्षसि धारयेत् ॥ कालकर्माणि विज्ञाय समूहेष्वेव नित्यशः ॥ ४२ ॥ द्वादशाध्यात्ममित्येवं योगधारणमुच्यते ॥ शतमर्धशतं वापि धारणां मूर्ध्नि धारयेत् ॥ ४३ ॥ खिन्नस्य धारणायोगाद्वायुरूर्ध्वं प्रवर्तते ॥ ततश्चापूरयेद्देहमाँकारेण समन्वितः ॥ ४४ ॥ तथोँकारमयो योगी अक्षरे त्वक्षरी भवेत् ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ओंकारप्राप्तिलक्षणम् ॥ ४५ ॥ एष त्रिमात्रो विज्ञेयो व्यंजनं चात्र चेश्वरः ॥ प्रथमा विद्युती मात्रा द्वितीया तामसी स्मृता ॥ ४६ ॥ तृतीयां निर्गुणां चैव मात्रामक्षरगामिनीम् ॥ गांधारी चैव विज्ञेया गांधारस्वरसंभवा ॥ ४७ ॥ पिपीलिकागतिस्पर्शां प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते ॥ यथा प्रयुक्ता ओंकारः प्रतिनिर्याति मूर्धनि ॥ ४८ ॥ तथोँकारमयो योगी त्वक्षरो त्वक्षरी भवेत् ॥ प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्मलक्षणमुच्यते ॥ ४९ ॥

मकाररूपत्रिमात्रारूपः यद्यप्यनुस्वारस्याचूत्वादेकमात्रकत्वेऽपि अयोगवाहानामस्योपरि शर्षुं चेत्युक्तत्वादधर्मात्रकत्वाक्षतेः अत्र प्रणवे व्यंजनं च व्यंजनसहितमकार ईश्वरः शिव इत्यर्थः । विद्युती तडिद्विर्णा राजसीत्यर्थः । तामसी कृष्णवर्णा ॥ ४६ ॥ तृतीयां मकाररूपां निर्गतौ गुणौ रजस्तमोरूपौ यस्यास्तां निर्गुणां सत्त्वगुणरूपामित्यर्थः । अक्षरगामिनीं च मात्रामनुस्वाररूपां निर्गुणां त्रिगुणशून्यां विद्यादिति शेषः । तृतीयामात्रास्वारादि कथयति—गांधारीत्यादिनां ॥ ४७ ॥ पिपीलिकागतिवत्स्पर्शां यस्याः सा सूक्ष्मगतिरित्यर्थः ॥ ४८ ॥ लक्ष्यते तल्लक्षणं प्राप्यं ब्रह्म आत्मा मनः शरो वाणस्तस्य प्रापणे प्रणवो धनुः धनुष्यवदसाधारणं कारणमुच्यत इत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

टी. अ.

९१

॥११९०॥

उक्तलक्ष्यवेधकं कथयति—अप्रमत्तेनेति । शरवत्तन्मयस्तदेकाग्रो भवेत्तेनेति शेषः । अप्रमत्तेन निरलसेन वेदव्यं वेधितुं शक्यमित्यर्थः । प्रणवस्य सर्वरूपत्वमाह—ओमित्यादिना ।
 गुहायां बुद्धावित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ परमार्थवेधकं कथयति—अकार इति । अकारः अक्षरस्तत्संज्ञकत्वरूपः उकारः सहितस्तत्संज्ञिकार्थं गुणं प्राप्तः मकारश्चासौ सहितः सानुस्वारो मकारसहितः इति
 पूर्वोक्तत्रिमात्रः ओंकारः संज्ञितः स्मृत इत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ त्रिविष्टपं स्वर्गं इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ मात्रापादः मात्रापादरूपो रुद्रलोकः शिवपदममात्रं मात्रातीतमित्यर्थः ।
 अप्रमत्तेन वेदव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥ ओमित्येकाक्षरं ह्येतद्गुहायां निहितं पदम् ॥ ५० ॥ ओमित्येतत्रयो लोकास्त्रयो वेदास्त्रयोऽग्नयः ॥
 विष्णुक्रमास्त्रयस्त्वेते ऋक्सामानि यजुंषि च ॥ ५१ ॥ मात्रा चार्धं च तिस्रस्तु विज्ञेयाः परमार्थतः ॥ तत्प्रयुक्तस्तु यो योगी तस्य
 सालोक्यमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ अकारो ह्यक्षरो ज्ञेय उकारः सहितः स्मृतः ॥ मकारसहितोकारस्त्रिमात्र इति संज्ञितः ॥ ५३ ॥ अकार
 स्त्वेष भूलोक उकारो भुव उच्यते ॥ सव्यंजनो मकारस्तु स्वलोक इति गीयते ॥ ५४ ॥ ओंकारस्तु त्रयो लोकाः शिरस्तस्य त्रिवि
 ष्टपम् ॥ भुवनांगं च तत्सर्वं ब्राह्मं तत्पदमुच्यते ॥ ५५ ॥ मात्रापादो रुद्रलोको ह्यमात्रं तु शिवं पदम् ॥ एवं ज्ञानविशेषेण तत्पदं समु
 पास्यते ॥ ५६ ॥ तस्माद्ध्यानरतिर्नित्यममात्रं हि तदक्षरम् ॥ उपास्यं हि प्रयत्नेन शाश्वतं सुखमिच्छता ॥ ५७ ॥ ह्रस्वा तु प्रथमा
 मात्रा ततो दीर्घा त्वनंतरम् ॥ ततः षुतवती चैव तृतीया चोपदिश्यते ॥ ५८ ॥ एतास्तु मात्रा विज्ञेया यथावदनुपूर्वशः ॥ यावदेव तु
 शक्यंते धार्यंते तावदेव हि ॥ ५९ ॥ इंद्रियाणि मनो बुद्धिं ध्यायन्नात्मनि यः सदा ॥ अर्धं तन्मात्रमपि चेच्छृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥ ६० ॥
 मासेमासेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ॥ तेन यत्प्राप्यते पुण्यं मात्रया तदवाप्नुयात् ॥ ६१ ॥ न तथा तपसोऽग्रेण न यज्ञैर्भूरिदक्षिणैः ॥
 यत्फलं प्राप्यते सम्यक्मात्रया तदवाप्नुयात् ॥ ६२ ॥ तत्र चैषा तु या मात्रा प्लुता नामोपदिश्यते ॥ एषा एव भवेत्कार्या गृहस्थानां
 तु योगिनाम् ॥ ६३ ॥ एषा चैव विशेषेण ऐश्वर्यं ह्यष्टलक्षणे ॥ अणिमाद्ये तु विज्ञेया तस्माद्युंजीत तां द्विजाः ॥ ६४ ॥
 एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ज्ञानविशेषेण तत्तुरीयं पदं समुपास्यते उपासनविषयं भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यावच्छक्यं ते तावन्मनीषिभिरिति शेषः । धार्यंते
 इत्यन्वयः ॥ ५९ ॥ इंद्रियाणि मनोबुद्धिमपि अर्धं तन्मात्रं मकारार्धमात्रारूपं य आत्मनि सदा ध्यायंश्चेत्स यत्फलमाप्नुयात् तच्छृणु इत्यन्वयः ॥ ६० ॥ फलं कथयति—
 मासेमास इत्यादिना ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

लि. पु.

॥१९१॥

“ वृक्षाग्रच्युतपादो यः स तदैव पतत्यधः ॥ तद्वत् ज्ञानवतो मुक्तिर्जायते निश्चिता खलु ” इति शिवगीतोक्तत्वात्तथा ‘ ज्ञानादेव हि केवल्यम् ’ इति श्रुत्या योगोपि ज्ञानसाधनमतो ज्ञानमाहात्म्यं कथयति—एवमित्यादिना । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण योगसंपन्नो य आत्मानं विद्यते जानाति स सर्वं विंदते प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ पाशुपतेः पशुपतिप्रोक्तैरित्यर्थः ॥ ६६ ॥ योगयुक्तं ज्ञानं योगज्ञानं तस्मादवाप्नोतीत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ अभूतो लिंगदेहशून्यः शाश्वतं पदं शिवपदं याति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ योगिकृत्य मुक्त्वा उपासकस्याप्यरिष्टदर्शनानंतरं कृत्यं कथयति—यथेत्यादिना ॥ ६९ ॥ ७० ॥ तस्माद्ब्रह्मनमस्कारस्यैव सर्वश्रेष्ठयायोगी प्रत्यहं रुद्रावियुक्तः त्रिप्रवणं कायवाङ्मनोभिर्नर्त्रं

एवं हि योगसंयुक्तः शुचिर्दातो जितेन्द्रियः ॥ आत्मानं विद्यते यस्तु स सर्वं विंदते द्विजाः ॥ ६५ ॥ तस्मात्पाशुपतैर्योगैरात्मानं चिंतयेद्बुधः ॥ आत्मानं जानते ये तु शुचयस्ते न संशयः ॥ ६६ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि वेदोपनिषदस्तथा ॥ योगज्ञानादवाप्नोति ब्राह्मणोऽध्यात्मचिंतकः ॥ ६७ ॥ सर्वदेवमयो भूत्वा अभूतः स तु जायते ॥ योनिःसंक्रमणं त्यक्त्वा याति वै शाश्वतं पदम् ॥ ६८ ॥ यथा वृक्षात् फलं पक्वं पवनेन समीरितम् ॥ नमस्कारेण रुद्रस्य तथा पापं प्रणश्यति ॥ ६९ ॥ यत्र रुद्रनमस्कारः सर्वकर्मफलो ध्रुवः ॥ अन्यदेवनमस्कारान्न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ ७० ॥ तस्मात्त्रिःप्रवणं योगी उपासीत महेश्वरम् ॥ दशविस्तारकं ब्रह्म तथा च ब्रह्मविस्तारैः ॥ ७१ ॥ एवं ध्यानसमायुक्तः स्वदेहं यः परित्यजेत् ॥ स याति शिवसायुज्यं समुद्धृत्य कुलत्रयम् ॥ ७२ ॥ अथवारिष्टमालोक्य मरणे समुपस्थिते ॥ अविमुक्तेश्वरं गत्वा वाराणस्यां तु शोधनम् ॥ ७३ ॥ येन केनापि वा देहं संत्यजेन्मुच्यते नरः ॥ श्रीपर्वते वा विप्रेन्द्राः संत्यजेत्स्वतनुं नरः ॥ ७४ ॥ स याति शिवसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ अविमुक्तं परं क्षेत्रं जंतूनां मुक्तिदं सदा ॥ ७५ ॥ सेवेत सततं धीमान् विशेषान्मरणांतिके ॥ ७६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे अरिष्टकथनं नाम एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

यथा स्यात्तथा महेश्वरं शिवं ब्रह्म दशविस्तारकं दशेन्द्रियविस्तृतिकारकं तथा तेन प्रकारेण ब्रह्मविस्तारैर्दशेन्द्रियैश्च वा ब्रह्मदेवः दशविस्तारकं चित्तिब्रुगित्यादिदशहोतृविस्तारकं तथा ब्रह्मविस्तारैर्दशहोत्रादिविधानैश्च उपासीतेत्यन्वयः । दशहोतृविधानं ब्राह्मणगीतायामश्वमेधपर्वणि विस्तरेणोक्तम् ॥ ७१ ॥ फलं निरूपयति—एवमिति ॥ ७२ ॥ योगोपासनाऽसमर्थस्यापि मुक्त्युपायं कथयति—अथेत्यादिना ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ मरणान्तिके मरणकाल इत्यर्थः ॥ ७६ ॥ योगज्ञानोपासा वाराणस्याश्च सेवनं सांव । मोचकमेतच्चान्तिं स्यान्मम विश्वेश ते नत्पा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायामेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

टी. ज.

९१

388

॥१९१॥

लि. पु.
॥१९२॥

प्रमत्तदात्यूहैः केगलसंज्ञैरित्यर्थः ॥ १४ ॥ केकारुतेर्मयूरकूजितैरित्यर्थः ॥ १५ ॥ सहकारवृक्षैराश्रवृक्षैः ॥ १६ ॥ हारितकुलैस्तत्संज्ञकभक्षिसमुदायैः 'हारितैः पक्षिभेदे स्यात्' इति विश्वः ॥ १७ ॥ गंधकदंढकैर्मृगैः कस्तूरीमृगसमुदायैः मृगेंद्रनादाकुलमत्तमानसैरत एव कचित्कचिद्विलूनदर्भाकुरपुष्पसंचयामिति पूर्वस्थेनान्वयः ॥ १८ ॥ पंचदशाक्षरपादेन मालिनीवृत्तेन वर्णयति—विटपनिचयमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ चतुर्दशाक्षरपादेन वसंततिलकावृत्तेन पारावतेति, द्वाभ्यां वर्णयति—त्रिदशानां दिव्यकुलानि येषु तानि

कचित्प्रफुल्लाम्बुजरेणुभूषितैर्विहंगमैश्चानुकलप्रणादिभिः ॥ विनादितं सारसचक्रवाकैः प्रमत्तदात्यूहवैश्च सर्वतः ॥ १४ ॥ कचिच्च केकारुतनादितं शुभं कचिच्च कारंडवनादनादितम् ॥ कचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतं मदाकुलाभिर्भ्रमरांगनादिभिः ॥ १५ ॥ निषेवितं चारुसुगांधिपुष्पकैः कचित्सुपुष्पैः सहकारवृक्षैः ॥ लतोपगूढैस्तिलकैश्च गूढं प्रगीतविद्याधरसिद्धचारणम् ॥ १६ ॥ प्रवृत्तनृत्तानुगताप्सरोगणं प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितम् ॥ प्रनृत्तहारीतकुलोपनादितं मृगेंद्रनादाकुलमत्तमानसैः ॥ १७ ॥ कचित्कचिद्विहंगकदंढकैर्मृगैर्विलूनदर्भाकुरपुष्पसंचयम् ॥ प्रफुल्लनानाविधचारुपंकजैः सरस्तडागैरुपशोभितं कचित् ॥ १८ ॥ विटपनिचयलीनं नीलकंठाभिरामं मदमुदितविहंगं प्राप्तनादाभिरामम् ॥ कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेकं नवकिसलयशोभाशोभितं प्रांशुशाखम् ॥ १९ ॥ कचिच्च दंतशतचारुवीरुधं कचिच्च तालिगितचारुवृक्षकम् ॥ कचिद्विलासालसगामिनीभिर्निषेवितं किंपुरुषांगनाभिः ॥ २० ॥ पारावतध्वनिविकूजितचारुशृंगैरभ्रंकषैः सितमनोहरचारुरूपैः ॥ आकीर्णपुष्पनिकरप्रविभक्तहंसैर्विभ्राजितं त्रिदशदिव्यकुलैरनेकैः ॥ २१ ॥ फुल्लोत्पलांबुजवितानसहस्रयुक्तं तोयाशयैः समनुशोभितदेवमार्गम् ॥ मार्गांतराकलितपुष्पविचित्रपंक्तिबंधगुल्मविटपैर्विविधैरुपेतम् ॥ २२ ॥ तुंगाग्रैर्नीलपुष्पैस्तवकभरनतप्रांशुशाखैरशोकैर्दौलाप्रांतांतलीनश्रुतिमुखजनकैर्भासितांतं मनोज्ञैः ॥ रात्रौ चंद्रस्य भासा कुसुमिततिलकैरेकतां संप्रयातं छायासुप्तप्रबुद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदूर्वाकुरायम् ॥ २३ ॥

त्रिदशदिव्यकुलानि तैरनेकैः पारावतध्वनिविकूजितचारुशृंगैर्विभ्राजितमित्यन्वयः । अभ्रंकषादीनि शृंगविशेषणानि ॥ २१ ॥ २२ ॥ एकविंशाक्षरपादेन स्रग्धरावृत्तेन द्वाभ्यां वर्णयति—तुंगामिरित्यादिना । मनोज्ञैरशोकैर्भासितांतमित्यन्वयः । तुंगाश्रीदीन्यशोकविशेषणानि ॥ २३ ॥

टी. अ.
९२

॥१९२॥

॥२४॥ त्रयोदशाक्षरपादेन प्रहर्षिणवृत्तेन द्वाभ्यां वर्णयति—सरिगौरित्यादिना । हृष्टाभिः किन्नरांगनाभिः कचिद्द्विजाभिः वल्लकीभिः सह मधुरगीतनृत्तेन कंठः सन्निधानं यस्मिन् तन्मधुरगीतनृत्तकंठं “कंठो गले सन्निधाने ध्वनौ मदनपादपे” इति विश्वः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ वातेनापि ईरितं दर्शितं वा तत्स्पृष्टमपि तनुभृतां देहधारिणामपवर्गदातृ मोक्षप्रदमित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ एकादशाक्षरपादेन भ्रमरविलसितवृत्तेन वर्णयति—पुन्नागेष्विति ॥ ३१ ॥ सकलभुवनभर्ता लोकनाथः शिवः तुहिनशिखरपुत्र्या

हंसानां पक्षवातप्रचलितकमलस्वच्छविस्तीर्णतोयं तोयानां तीरजातप्रचकितकदलीचाटुनृत्यन्मयूरम् ॥ मायूरैः पक्षचंद्रैः कचिद्वनिगतै रंजितक्षमाप्रदेशं देशेदेशे विलीनप्रमुदितविलसन्मत्तहारीतवृंदम् ॥ २४ ॥ सारंगैः कचिदुपशोभितप्रदेशं प्रच्छन्नं कुसुमचयैः कचिद्विचित्रैः ॥ हृष्टाभिः कचिदपि किन्नरांगनाभिर्वीणाभिः समधुरगीतनृत्तकंठम् ॥ २५ ॥ संसृष्टैः कचिदुपलितकीर्णपुष्पैरावासैः परिवृतपादपं मुनीनाम् ॥ आमूलात्फलनिचितैः कचिद्विशालैरुत्तंगैः पनसमहीरुहैरुपेतम् ॥ २६ ॥ फुल्लातिमुक्तकलतागृहनीतसिद्धसिद्धांगनाकनकनूपुरावरम्यम् ॥ रम्यं प्रियंगुतरुमंजरिसक्तभृंगं भृंगावलीकवलिताम्रकंदवपुष्पम् ॥ २७ ॥ पुष्पोत्करानिलविघूर्णितवारिरम्यं रम्यद्विरेफविनिपातितमंजुगु ल्मम् ॥ गुल्मांतरप्रसभभीतमृगीसमूहं वातेरितं तनुभृतामपवर्गदातृ ॥ २८ ॥ चंद्रांशुजालशबलैस्तिलकैर्मनोज्ञैः सिंदूरकुंकुमकुसुंभानि भैरशोकैः ॥ चामीकरद्युतिसमैरथ कर्णिकारैः पुष्पोत्करैरुपचितं सुविशालशालैः ॥ २९ ॥ कचिदंजनचूर्णाभैः कचिद्विद्रुमसन्निभैः ॥ कचित्कांचनसंकाशैः पुष्पैराचितभूतलम् ॥ ३० ॥ पुन्नागेषु द्विजशतविरुतं रक्ताशोकस्तवकभरनतम् ॥ रम्योपांतकुमहरभवनं फुल्ला ब्जेषु भ्रमरविलसितम् ॥ ३१ ॥ सकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानीं तुहिनशिखरपुत्र्या सार्धमिष्टैर्गणेशैः ॥ विविधतरुविशालं मत्तहृष्टान्न पुष्टैरुपवनमतिरम्यं दर्शयामास देव्याः ॥ ३२ ॥ पुष्पैर्वन्यैः शुभशुभतमैः कल्पितैर्दिव्यभूषणैर्देवीं दिव्यामुपवनगतां भूषयामास शर्वः ॥ सा चाप्येनं तुहिनगिरिसुता शंकरं देवदेवं पुष्पैर्दिव्यैः शुभतरतमैर्भूषयामास भक्त्या ॥ ३३ ॥ संपूज्य पूज्यं त्रिदशेश्वराणां संप्रेक्ष्य चोद्यान मतीव रम्यम् ॥ गणेश्वरैर्नदिमुखैश्च सार्धमुवाच देवं प्रणिपत्य देवी ॥ ३४ ॥

मत्तहृष्टान्नपुष्टैरिष्टैर्गणेशैः सार्धमतिरम्यमुपवनं देव्या दर्शयामासेत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ सप्तदशाक्षरपादेन मंदाक्रांतावृत्तेन वनक्रीडां वर्णयति—पुष्पैरिति ॥ ३३ ॥ एकादशाक्षरपादेन इन्द्रवज्रावृत्तेन वर्णयति—संपूज्येति । अतीव रम्यमुद्यानं प्रेक्ष्य त्रिदशेश्वराणां पूज्यं देवं गणेश्वरैर्नदिमुखैश्च सार्धं संपूज्य प्रणिपत्य च देव्युवाचेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

लि. पु.

॥१९३॥

लै. अ.

९२

॥१९३॥

गौरीहरसंवादेन वाराणसीमाहात्म्यं वर्णयति—उद्यानमित्यादिना ॥३५॥ ३६ ॥ वदनाभोजमाघ्राय हसन् गिरिजां प्राहेत्यनेनात्यादरः सूच्यते ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ नानालिंगधराः
अनेकचिह्नधारका इत्यर्थः 'लिंगं चिह्नं नुमानं पि' इति विश्वः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कामं स्वच्छंदमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अविमुक्तसंज्ञाकारणं कथयति—

श्रीदेव्युवाच ॥ उद्यानं दर्शितं देव प्रभया परया युतम् ॥ क्षेत्रस्य च गुणान्सर्वान्पुनर्मे वक्तुमर्हसि ॥ ३५ ॥ अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यमविमु
क्तस्य सर्वथा ॥ वक्तुमर्हसि देवेश देवदेव वृषध्वज ॥ ३६ ॥ सूत उवाच ॥ देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो वरप्रभुः ॥ आघ्राय वदनाभोजं
तदाह गिरिजां हसन् ॥ ३७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम ॥ सर्वेषामेव जंतूनां हेतुमोक्षस्य सर्वदा ॥ ३८ ॥
अस्मिन्सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रतमास्थिताः ॥ नानालिंगधरा नित्यं मम लोकाभिकांक्षिणः ॥ ३९ ॥ अभ्यस्यन्ति परं योगं युक्ता
त्मानो जितेंद्रियाः ॥ नानावृक्षसमाकीर्णं नानाविहगशोभिते ॥ ४० ॥ कमलोत्पलपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते ॥ अप्सरोगणगंधर्वैः सदा
संसेविते शुभे ॥ ४१ ॥ रोचते मे सदा वासो येन कार्येण तच्छृणु ॥ मन्मना मम भक्तश्च मयि नित्यार्पितक्रियः ॥ ४२ ॥ यथा मोक्षम
वाप्नोति अन्यत्र न तथा क्वचित् ॥ कामं ह्यत्र मृतो देवि जंतुमोक्षाय कल्पते ॥ ४३ ॥ एतन्मम पुरं दिव्यं गुह्याद्गुह्यतमं महत् ॥ ब्रह्मादयो
विजानन्ति ये च सिद्धा मुमुक्षवः ॥ ४४ ॥ अतः परमिदं क्षेत्रं परा चेयं गतिर्मम ॥ विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्ष्यते वा कदाचन ॥ ४५ ॥
मम क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिति स्मृतम् ॥ नैमिषे च कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे च पुष्करे ॥ ४६ ॥ स्नानात्संसेवनाद्वापि न मोक्षः प्राप्यते यतः ॥
इह संप्राप्यते येन तत एतद्विशिष्यते ॥ ४७ ॥ प्रयागे वा भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ॥ प्रयागादपि तीर्थाग्यादविमुक्तमिदं शुभम् ॥ ४८ ॥
धर्मस्योपनिषत्सत्यं मोक्षस्योपनिषच्छमः ॥ क्षेत्रतीर्थोपनिषदं न विदुर्बुधसत्तमाः ॥ ४९ ॥ कामं भुंजन्स्वपन् क्रीडन् कुर्वन् हि विविधाः
क्रियाः ॥ अविमुक्ते त्यजेत्प्राणान् जंतुमोक्षाय कल्पते ॥ ५० ॥

विमुक्तमित्यादिना ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तीर्थक्षेत्रोपनिषदमिति शेषः । बुधसत्तमाः ऋषयोपि न विदुरित्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥

कृत्वा पापसहस्राणि पिशाचत्वं वरं नृणाम् ॥ न तु शक्रसहस्रत्वं स्वर्गे काशीपुरीं विना ॥ ५१ ॥ तस्मात्संसेवनीयं हि अविमुक्तं हि मुक्तये ॥
जैगिष्यः परां सिद्धिं गतो यत्र महातपाः ॥ ५२ ॥ अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्भक्त्या च मम भावितः ॥ जैगिष्यगुहा श्रेष्ठा योगिनां
स्थानमिष्यते ॥ ५३ ॥ ध्यायंतस्तत्र मां नित्यं योगाग्निर्दीप्यते भृशम् ॥ कैवल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् ॥ ५४ ॥ अव्यक्तलिङ्गे
मुनिभिः सर्वसिद्धांतवेदिभिः ॥ इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभोऽन्यत्र कर्हिचित् ॥ ५५ ॥ तेभ्यश्चाहं प्रवक्ष्यामि योगैश्वर्यमनुत्तमम् ॥ आत्मन
श्वेव सायुज्यमीप्सितं स्थानमेव च ॥ ५६ ॥ कुबेरोत्र मम क्षेत्रे मयि सर्वापितक्रियः ॥ क्षेत्रसंसेवनादेव गणेशत्वमवाप ह ॥ ५७ ॥ संवर्तो
भविता यश्च सोपि भक्तो ममैव तु ॥ इहैवाराध्य मां देवि सिद्धिं यास्यत्यनुत्तमाम् ॥ ५८ ॥ पराशरसुतो योगी ऋषिर्व्यासो महातपाः ॥
मम भक्तो भविष्यश्च वेदसंस्थाप्रवतर्कः ॥ ५९ ॥ रंस्यते सोपि पद्माक्षि क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिपुंगवः ॥ ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्द्धं विष्णुर्वापि दिवा
करः ॥ ६० ॥ देवराजस्तथा शक्रो येपि चान्ये दिवौकसः ॥ उपासते महात्मानः सर्वे मामिह सुव्रते ॥ ६१ ॥ अन्येपि योगिनो दिव्या
श्छन्नरूपा महात्मनः ॥ अनन्यमनसो भूत्वा मामिहोपासते सदा ॥ ६२ ॥ विषयासक्तचित्तोपि त्यक्तधर्मरतिर्नरः ॥ इह क्षेत्रे मृतः सोपि
संसारे न पुनर्भवेत् ॥ ६३ ॥ ये पुनर्निर्ममा धीराः सत्त्वस्था विजितेंद्रियाः ॥ व्रतिनश्च निरारंभाः सर्वे ते मयि भाविताः ॥ ६४ ॥ देवदेवं
समासाद्य धीमंतः संगवर्जिताः ॥ गता इह परं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ॥ ६५ ॥ जन्मांतरसहस्रेषु यं न योगी समाप्नुयात् ॥ तमिहैव परं
मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ॥ ६६ ॥ गोप्रेक्षकमिदं क्षेत्रं ब्रह्मणा स्थापितं पुरा ॥ कैलासभवनं चात्र पश्य दिव्यं वरानने ॥ ६७ ॥ गोप्रेक्षक
मथागम्य दृष्ट्वामामत्र मानवः ॥ न दुर्गतिमवाप्नोति कल्मषैश्च विमुच्यते ॥ ६८ ॥ कपिलाहदमित्येवं तथा वै ब्रह्मणा कृतम् ॥ गवांस्त
न्यजतोयेन तीर्थं पुण्यतमं महत् ॥ ६९ ॥

मुक्त्वा स्थानमाहात्म्यं कथयति—गोप्रेक्षकमित्यादिना । अत्र ब्रह्मणा पुरा कैलासभवनं तत्संज्ञकालयं स्थापितमिदं गोप्रेक्षकं क्षेत्रं पश्येत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

ल. ५.

॥१९४॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ज्येष्ठस्थानं वर्णयति—उत्पल इत्यादिना । यौ दैत्यौ ब्रह्मणा पुरा स्त्रीवध्यौ कृताविति शेषः । अतः दर्पितौ त्वयैव रणे सावज्ञं कंदुकेनात्र निहतावित्यग्निमेणान्वयः ॥ ८१ ॥ तस्य त्वत्कंदुकस्येदं देहमास्थितं स्थापितमित्यर्थः । तदुक्तं काशीखंडे “ततः परिणतिं

अत्रापि स्वयमेवाहं वृषध्वज इति स्मृतः ॥ सान्निध्यं कृतवान् देवि सदाहं दृश्यते त्वया ॥ ७० ॥ भद्रतोयं च पश्येह ब्रह्मणा च कृतं हृदम् ॥ सर्वैर्दैवैरहं देवि अस्मिन्देसो प्रसादितः ॥ ७१ ॥ गच्छोपशममीशोति उपशान्तः शिवस्तथा ॥ अत्राहं ब्रह्मणानीय स्थापितः परमेष्ठिना ॥ ७२ ॥ ब्रह्मणा चापि संगृह्य विष्णुना स्थापितः पुनः ॥ ब्रह्मणापि ततो विष्णुः प्रोक्तः संविभ्रचेतसा ॥ ७३ ॥ मयानीतमिदं लिंगं कस्मात्स्थापितवानसि ॥ तमुवाच पुनर्विष्णुर्ब्रह्माणं कुपिताननम् ॥ ७४ ॥ रुद्रे देवे ममात्यंतं परा भक्तिर्महत्तरा ॥ मयैव स्थापितं लिंगं तव नाम्ना भविष्यति ॥ ७५ ॥ हिरण्यगर्भे इत्येवं ततोत्राहं समास्थितः ॥ दृष्ट्वैनमपि देवेशं मम लोकं ब्रजेन्नरः ॥ ७६ ॥ ततः पुनरपि ब्रह्मा मम लिंगमिदं शुभम् ॥ स्थापयामास विधिवद्भक्त्या परमया युतः ॥ ७७ ॥ स्वर्लोकेश्वर इत्येवमत्राहं स्वयमागतः ॥ प्राणानिह नरस्त्यक्त्वा न पुनर्जायते क्वचित् ॥ ७८ ॥ अनन्या सा गतिस्तस्य योगिनां चैव या स्मृता ॥ अस्मिन्नपि मया देशे दैत्यो दैवतकंटकः ॥ ७९ ॥ व्याघ्ररूपं समास्थाय निहतो दर्पितो बली ॥ व्याघ्रेश्वर इति ख्यातो नित्यमत्राहमास्थितः ॥ ८० ॥ न पुनर्दुर्गतिं याति दृष्ट्वैनं व्याघ्रमीश्वरम् ॥ उत्पलो विदलश्चैव यौ दैत्यौ ब्रह्मणा पुरा ॥ ८१ ॥ स्त्रीवध्यौ दर्पितौ दृष्ट्वा त्वयैव निहतौ रणे ॥ सावज्ञं कंदुकेनात्र तस्येदं देहमास्थितम् ॥ ८२ ॥ आदावत्राहमागम्य प्रस्थितो गणपैः सह ॥ ज्येष्ठस्थानमिदं तस्मादेतन्मे पुण्यदर्शनम् ॥ ८३ ॥ दैवैः समंतादेतानि लिंगानि स्थापितान्यतः ॥ दृष्ट्वापि नियतो मर्त्यो देहभेदे गणो भवेत् ॥ ८४ ॥ पित्रा ते शैलराजेन पुरा हिमवता स्वयम् ॥ मम प्रियहितं स्थानं ज्ञात्वा लिंगं प्रतिष्ठितम् ॥ ८५ ॥ शैलेश्वरमिति ख्यातं दृश्यतामिह चादरात् ॥ दृष्ट्वैतन्मनुजो देवि न दुर्गतिमतो ब्रजेत् ॥ ८६ ॥ नद्येषा वरुणा देवि पुण्या पापप्रमोचनी ॥ क्षेत्रमेतदलंकृत्य जाह्नव्या सह संगता ॥ ८७ ॥

यातो लिंगरूपेण कंदुकः ” इति ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

टी. अ.

९२

॥१९४॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ अग्रं श्रेष्ठस्थानमित्यर्थः ॥ ९० ॥ सुरासुरैः ख्यातः प्रकथितः ॥ ९१ ॥ जन्मप्राप्तिं जन्मलक्षणादित्यर्थः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ बंधशक्तिः अतिसावधानः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ एनं जंबुकेश्वरम् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ चतुर्दिक्षु चतुःक्रोशत एव योजनं प्रकीर्तितं क्षेत्रमेतन्मृत्युकालेऽमृतप्रदं विद्धीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ९९ ॥ १०० ॥

स्थापितं ब्रह्मणा चापि संगमे लिंगमुत्तमम् ॥ संगमेश्वरमित्येवं ख्यातं जगति दृश्यताम् ॥ ८८ ॥ संगमे देवनद्या हि यः स्नात्वा मनुजः शुचिः ॥ अर्चयेत्संगमेशानं तस्य जन्मभयं कुतः ॥ ८९ ॥ इदं मन्ये महाक्षेत्रं निवासां योगिनां परम् ॥ क्षेत्रमध्ये च यत्राहं स्वयं भूत्वाऽग्रमास्थितः ॥ ९० ॥ मध्यमेश्वरमित्येवं ख्यातः सर्वसुरासुरैः ॥ सिद्धानां स्थानमेतद्धि मदीयव्रतधारिणाम् ॥ ९१ ॥ योगिनां मोक्षलिप्सूनां ज्ञानयोगरतात्मनाम् ॥ दृष्ट्वैनं मध्यमेशानं जन्मप्राप्तिं न शोचति ॥ ९२ ॥ स्थापितं लिंगमेतत्तु शुकेण भृशं सूनुना ॥ नाम्ना शुक्रेश्वरं नाम सर्वसिद्धाग्रार्चितम् ॥ ९३ ॥ दृष्ट्वैनं नियतः सद्यो मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ मृतश्च न पुनर्जतुः संसारी तु भवेन्नरः ॥ ९४ ॥ पुरा जंबुकरूपेण असुरो देवकंटकः ॥ ब्रह्मणो हि वरं लब्ध्वा गोमायुर्वधशंकितः ॥ ९५ ॥ निहतो हिमवत्पुत्रि जंबुकेशस्ततो ह्यहम् ॥ अद्यापि जगति ख्यातं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ ९६ ॥ दृष्ट्वैनमपि देवेशं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ग्रहैः शुक्रपुरोगैश्च एतानि स्थापितानि ह ॥ ९७ ॥ पश्य पुण्यानि लिंगानि सर्वकामप्रदानि तु ॥ एवमेतानि पुण्यानि मन्निवासानि पार्वति ॥ ९८ ॥ कथितानि मम क्षेत्रे गुह्यं चान्यदिदं शृणु ॥ चतुःक्रोशं चतुर्दिक्षु क्षेत्रमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ९९ ॥ योजनं विद्धि चार्वांगि मृत्युकालेऽमृतप्रदम् ॥ महालयगिरिस्थं मां केदारे च व्यवस्थितम् ॥ १०० ॥ गणत्वं लभते दृष्ट्वा ह्यस्मिन्मांशो ह्यवाप्यते ॥ गाणपत्यं लभेद्यस्माद्यतः सा मुक्तिरुत्तमा ॥ १ ॥ ततो महालयात्तस्मात्केदारान्मध्यमादपि ॥ स्मृतं पुण्यतमं क्षेत्रमविमुक्तं वरानने ॥ २ ॥ केदारं मध्यमं क्षेत्रं स्थानं चैव महालयम् ॥ मम पुण्यानि भूर्लोकै तेभ्यः श्रेष्ठतमं त्विदम् ॥ ३ ॥ यतः सृष्टास्त्वमे लोकास्ततः क्षेत्रमिदं शुभम् ॥ कदा चित्रं मया मुक्तमविमुक्तं ततोऽभवत् ॥ ४ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यतः अस्मिन्नुपविश्येत्यर्थः । भवत् । सत्कारेण नामजातमात्राधीष्टे लिङ्गः ॥ ४ ॥

लि. ५.

॥१९५॥

॥ ५ ॥ स्थानमहिमानमुपसंहरति-शैलेशमित्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ एव पूर्वोक्तप्रकारं क्षेत्रादिमहिमानमुपवर्त्यते ॥ ८ ॥ ज्वलितो देदीप्यमानः ॥ ९ ॥ ११० ॥ बहवोऽसंख्य
सिद्धाः एत्य महेश्वरं शतशः नमश्चक्रुः पुनर्योगेशं कृत्स्नशः निरीक्ष्य ध्यानयोगं ध्यानपरमात्मानं मन आस्थाय ईश्वरे शिवे लीयमाना इव तस्थुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ तेषामनुग्रहार्थमिति शेषः । परमां मूर्तिं विभ्रत्प्रभुः पुरुषो विराड्रूपः कृत्स्नं जगदिहैकस्थं कर्तुमंत इव प्रलयकालसदृशस्थितो बभूवेति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ १३ ॥ जग
अविमुक्तेश्वरं लिंगं मम दृष्ट्वेह मानवः ॥ सद्यः पापाविनिर्मुक्तः पशुपाशैर्विमुच्यते ॥ ५ ॥ शैलेशं संगमेशं च स्वर्लीनं मध्यमेश्वरम् ॥
हिरण्यगर्भमीशानं गोप्रेक्षं वृषभध्वजम् ॥ ६ ॥ उपशांतं शिवं चैव ज्येष्ठस्थाननिवासिनम् ॥ शुक्रेश्वरं च विख्यातं व्याघ्रेशं जंबुकेश्वरम्
॥ ७ ॥ दृष्ट्वा न जायते मर्त्यः संसारे दुःखसागरे ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवो दिशः सर्वा व्यलोकयत् ॥ ८ ॥ विलोक्य संस्थिते
पश्चादेवदेवे महेश्वरे ॥ अकस्मादभवत्सर्वः स देशोज्ज्वलितो यथा ॥ ९ ॥ ततः पाशुपताः सिद्धा भस्माभ्यंगसितप्रभाः ॥ माहेश्वरा महा
त्मानस्तथा वै नियतव्रताः ॥ १० ॥ बहवः शतशोभ्येत्य नमश्चक्रुर्महेश्वरम् ॥ पुनर्निरीक्ष्य योगेशं ध्यानयोगं च कृत्स्नशः ॥ ११ ॥
तस्थुरात्मानमास्थाय लीयमाना इवेश्वरे ॥ स्थितानां स तदा तेषां देवदेव उमापतिः ॥ १२ ॥ स विभ्रत्परमां मूर्तिं बभूव पुरुषः प्रभुः ॥
कृत्स्नं जगदिहैकस्थं कर्तुमंत इव स्थितः ॥ १३ ॥ तस्य तां परमां मूर्तिमास्थितस्य जगत्प्रभोः ॥ न शशाक पुनर्द्रष्टुं हृष्टरोमा गिरिं
द्रजा ॥ १४ ॥ ततस्त्वदृष्टमाकारं बुध्वा सा प्रकृतिस्थितम् ॥ प्रकृतेर्मूर्तिमास्थाय योगेन परमेश्वरी ॥ १५ ॥ तं शशाक पुनर्द्रष्टुं हरस्य
च महात्मनः ॥ ततस्ते लयमाधाय योगिनः पुरुषस्य तु ॥ १६ ॥ विविशुर्हृदयं सर्वे दग्धसंसारबीजिनः ॥ पंचाक्षरस्य वै बीजं संस्मरंतः
सुशोभनम् ॥ १७ ॥ सर्वपापहरं दिव्यं पुरा चैव प्रकाशितम् ॥ नीललोहितमूर्तिस्थं पुनश्चक्रे वपुः शुभम् ॥ १८ ॥ तं दृष्ट्वा शैलजा
प्राह हृष्टसर्वतनूरुहा ॥ स्तुवती चरणौ नत्वा क इमे भगवन्निति ॥ १९ ॥

प्रभोः परमां मूर्तिमास्थितस्य तस्य तां गिरिद्रजा पुनर्द्रष्टुं न शशाकेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ परमेश्वरी योगेन प्रकृतेः रूपमास्थाय तं पुरुषरूपं शिवं पुनर्द्रष्टुं शशाकेत्याग्रिमेणान्वयः
॥ १५ ॥ ततस्ते योगिनो हरस्य लयं लक्ष्यमाधाय दग्धसंसारबीजिनः दग्धलिंगदेहाः पुरुषस्य सर्वे हृदयं विविशुरित्याग्रिमेणान्वयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुरा पंचाशीत्यध्याये
प्रकाशितं तमित्यादिदर्शितमित्यर्थः । पुनः शिव इति शेषः । नीललोहितमूर्तिस्थं शुभं सौम्यं वपुश्चक्रे इत्यन्वयः ॥ १८ ॥ इमे त्वच्छरीरं प्रविष्टा इत्यर्थः ॥ १९ ॥

टी. ७

९२

॥१९५॥

॥ १२० ॥ भामिनि दक्षक्रोधेन त्यक्तदेहाइत्यर्थः ॥ ११ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तां भागीरथीं सर्वनोभ्येत्य ये भजन्ते तान्वरानने शृण्वित्यन्वयः ॥ २७ ॥
तामुवाच सुरश्रेष्ठस्तदा देवीं गिरिद्रिजाम् ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मदीयं व्रतमाश्रित्य भक्तिमद्भिद्रिजोत्तमैः ॥ १२० ॥ यैर्यैर्योगा इहाभ्यस्ता
स्तेपामेकेन जन्मना ॥ क्षेत्रस्यास्य द्वाभावेन भक्त्या च मम भामिनि ॥ २१ ॥ अनुग्रहो मया ह्येवं क्रियते मूर्तितः स्वयम् ॥ तस्मा
देतन्महत्क्षेत्रं ब्रह्माद्यैः सेवितं तथा ॥ २२ ॥ श्रुतिमद्भिश्च विप्रैर्द्वैः संसिद्धैश्च तपस्विभिः ॥ प्रतिमासं तथाष्टम्यां प्रतिमासं चतुर्दशीम् ॥
॥ २३ ॥ उभयोः पक्षयोर्देवि वाराणस्यामुपास्यते ॥ शशिभानूपरागे च कार्तिक्यां च विशेषतः ॥ २४ ॥ सर्वपर्वसु पुण्येषु विषुवेष्वयनेषु
च ॥ पृथिव्यां सर्वतीर्थानि वाराणस्यां तु जाह्नवीम् ॥ २५ ॥ उत्तरप्रवहां पुण्यां मम मौलिविनिःसृताम् ॥ पितुस्ते गिरिराजस्य शुभां
हिमवतः सुताम् ॥ २६ ॥ पुण्यस्थानस्थितां पुण्यां पुण्यदिकप्रवहां सदा ॥ भजन्ते सर्वतोऽभ्येत्य ये ताच्छृणु वरानने ॥ २७ ॥ संनिहत्य
कुरुक्षेत्रं सार्धं तीर्थं शतैस्तथा ॥ पुष्करं निमिषं चैव प्रयागं च पृथूदकम् ॥ २८ ॥ द्रुमक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं नैमिषं तीर्थसंयुतम् ॥ क्षेत्राणि सर्वतो
देवि देवता ऋषयस्तथा ॥ २९ ॥ संध्या च ऋतवश्चैव सर्वा नद्यः सरांसि च ॥ समुद्राः सप्त चैवात्र देवतीर्थानि कृत्स्नशः ॥ १३० ॥
भागीरथीं समेप्यन्ति सर्वपर्वसु सुव्रते ॥ अविमुक्तेश्वरं दृष्ट्वा दृष्ट्वा चैव त्रिविष्टपम् ॥ ३१ ॥ कालभैरवमासाद्य धूतपापानि सर्वशः ॥ भवंति
हि सुरेशानि सर्वपर्वसु पर्वसु ॥ ३२ ॥ पृथिव्यां यानि पुण्यानि महान्त्यायतनानि च ॥ प्रविशन्ति सदाभ्येत्य पुण्यं पर्वसुपर्वसु ॥ अविमुक्तं
क्षेत्रवरं महापापनिबर्हणम् ॥ ३३ ॥ केदारे चैव यल्लिङ्गं यच्च लिङ्गं महालये ॥ ३४ ॥ मध्यमेश्वरसंज्ञं च तथा पाशुपतेश्वरम् ॥ शंकुकर्णेश्वरं
चैव गोकर्णं च तथा ह्युभौ ॥ ३५ ॥ द्रुमचंडेश्वरं नाम भद्रेश्वरमनुत्तमम् ॥ स्थानेश्वरं तथैकाग्रं कालेश्वरमजेश्वरम् ॥ ३६ ॥ भैरवेश्वरमीशानं
तथाकारकसंज्ञितम् ॥ अमरेशं महाकालं ज्योतिषं भस्मगात्रकम् ॥ ३७ ॥ यानि चान्यानि पुण्यानि स्थानानि मम भूतले ॥ अष्टषष्टिसमा
ख्यानि रूढान्यन्यानि कृत्स्नशः ॥ ३८ ॥ तानि सर्वाण्यशेषाणि वाराणस्यां विशन्ति माम् ॥ सर्वपर्वसु पुण्येषु गुहां चैतदुदाहृतम् ॥ ३९ ॥
कुरुक्षेत्रादयः संनिहत्य एकीभूय भागीरथीं सर्वपर्वसु समेप्यन्तीति चतुर्थेनान्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

लि. पु.

१३६॥

तेन सर्वतीर्थक्षेत्रनिवासेनेह काश्यां मृतो जंतुः दिव्यामृतं पदं लभत इत्यन्वयः । मृत्तिलमुक्त्वा गंगान्नानविश्वेशदर्शनफलं कथयति—स्नातस्येत्यादिना । मया दृष्टेन मद्दर्शनेनेत्यर्थः ॥ १४० ॥ शतसहस्रशः इष्टैः सर्वयज्ञफलैस्तुल्यं समफलं सद्य एव समाप्नोतीत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ सर्वायतनमुख्यानि तेभ्य इति शेषः । मयोदितं मदुक्तं वाराणसीक्षेत्रं परात्परतरमिति देवि बुध्यस्वेत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ अविमुक्तसंज्ञायाः अन्यार्थं कथयति—अविशब्देनेति ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा पूर्वोक्तप्रकारं माहात्म्यं कथयित्वेत्यर्थः ॥ ४४ ॥

तेनेह लभते जंतुर्मृतो दिव्यामृतं पदम् ॥ स्नातस्य चैव गंगायां दृष्टेन च मया शुभे ॥ १४० ॥ सर्वयज्ञफलैस्तुल्यमिष्टैः शतसहस्रशः ॥ सद्य एव समाप्नोति किं ततः परमाद्भुतम् ॥ ४१ ॥ सर्वायतनमुख्यानि दिवि भूमौ गिरिष्वपि ॥ परात्परतरं देवि बुध्यस्वेति मयोदितम् ॥ ४२ ॥ अविशब्देन पापस्तु वेदोक्तः कथ्यते द्विजैः ॥ तेन मुक्तं मया जुष्टमविमुक्तमतोच्यते ॥ ४३ ॥ इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रः सर्व लोकमहेश्वरः ॥ सुदृष्टं कुरु देवेशि अविमुक्तं गृहं मम ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तया सार्धमुमापतिः ॥ दर्शयामास भगवान् श्रीपर्वतमनुत्तमम् ॥ ४५ ॥ अविमुक्तेश्वरे नित्यमवसच्च सदा तथा ॥ सर्वगत्वाच्च सर्वत्वात्सर्वात्मा सदसन्मयः ॥ ४६ ॥ श्रीपर्वतमनुप्राप्य देव्या देवेश्वरो हरः ॥ क्षेत्राणि दर्शयामास सर्वभूतपतिर्भवः ॥ ४७ ॥ कुण्डिप्रभे च परमं दिव्यं वैश्रवणेश्वरम् ॥ आशालिंगं च देवेशं दिव्यं यच्च बिलेश्वरम् ॥ ४८ ॥ रामेश्वरं च परमं विष्णुना यत्प्रतिष्ठितम् ॥ दक्षिणद्वारपार्श्वे तु कुण्डलेश्वरमीश्वरम् ॥ ४९ ॥ पूर्वद्वारसमीपस्थं त्रिपुरांतकमुत्तमम् ॥ विवृद्धं गिरिणा सार्धं देवदेवनमस्कृतम् ॥ ५० ॥ मध्यमेश्वरमित्युक्तं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ अमरेश्वरं च वरदं देवैः पूर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ५१ ॥ गोचर्मेश्वरमीशानं तथैद्रेश्वरमद्भुतम् ॥ कर्मेश्वरं च विपुलं कार्यार्थं ब्रह्मणा कृतम् ॥ ५२ ॥ श्रीमत्सिद्धवटं चैव सदावासो ममाव्यये ॥ अजेन निर्मितं दिव्यं साक्षादजबिलं शुभम् ॥ ५३ ॥ तत्रैव पादुके दिव्ये मदीये च बिलेश्वरे ॥ तत्र शृंगाटकाकारं शृंगाटाचलमध्यमे ॥ ५४ ॥ शृंगाटकेश्वरं नाम श्रीदेव्या तु प्रतिष्ठितम् ॥ मल्लिकार्जुनकं चैव मम वासमिदं शुभम् ॥ ५५ ॥

तया देव्या सार्धमिति पूर्वोक्तमुक्त्वा श्रीपर्वतं दर्शयामासेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ देव्याः दर्शितान्यन्यानि क्षेत्राणि क्रमशः कथयति—कुण्डिप्रभमित्यादिना ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शृंगाटाचलमध्यमे मध्यशृंगे शृंगाटकाकारं त्रिकोणं शृंगाटकेश्वरं नाम श्रीदेव्या लक्ष्म्या प्रतिष्ठितमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५४—५५ ॥

टी. अ.

९२

॥ १९६॥

पर्याये युगादिपरिवर्त इत्यर्थः । वैशाखं स्कंदस्थापितमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारमुक्त्वा तद्वृद्धे रुद्र इति शेषः । अतिष्ठत् इति इतारलंगृहं
 स्मृतमित्यन्वयः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ नन्दाद्यैस्तत्प्रभृतिभिः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तत्कायोपरि पवित्ररुद्र इत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ब्रह्मपुरस्तान्मुनिभिः ब्रह्मादिक्रपिभिः सह मया
 रजेश्वरं च पर्याये रजसा सुप्रतिष्ठितम् ॥ गजेश्वरं च वैशाखं कपोतेश्वरमव्ययम् ॥ ५६ ॥ कोटीश्वरं महातीर्थं रुद्रकोटिगणैः पुरा ॥
 सेवितं देवि पश्याद्य सर्वस्मादधिकं शुभम् ॥ ५७ ॥ द्विदेवकुलसंज्ञं च ब्रह्मणा दक्षिणं शुभम् ॥ उत्तरे स्थापितं चैव विष्णुना चैव शैलजम्
 ॥ ५८ ॥ महाप्रमाणलिङ्गं च मया पूर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ पश्चिमे पर्वते पश्य ब्रह्मेश्वरमलेश्वरम् ॥ ५९ ॥ अलंकृतं त्वया ब्रह्मन् पुरस्तान्मु
 निभिः सह ॥ इत्युक्त्वा तद्वृद्धे तिष्ठदलंगृहमिति स्मृतम् ॥ १६० ॥ तत्रापि तीर्थं तीर्थज्ञे व्योमलिङ्गं च पश्य मे ॥ कदंबेश्वरमेतद्धि
 स्कंदेनैव प्रतिष्ठितम् ॥ ६१ ॥ गोमंडलेश्वरं चैव नन्दाद्यैः सुप्रतिष्ठितम् ॥ देवैः सर्वैस्तु शक्राद्यैः स्थापितानि वरानने ॥ ६२ ॥ श्रीमद्देव
 हृदप्रांति स्थानानीमानि पश्य मे ॥ तथा हारपुरे देवि तव हारे निपातिते ॥ ६३ ॥ त्वया हिताय जगतां हारकुंडमिदं कृतम् ॥ शिवरुद्र
 पुरे चैव तत्कायोपरि सुव्रते ॥ ६४ ॥ तत्र पित्रा सुशैलेन स्थापितं त्वचलेश्वरम् ॥ अलंकृतं मया ब्रह्मपुरस्तान्मुनिभिः सह ॥ ६५ ॥
 चंडिकेश्वरकं देवि चंडिकेशा तवात्मजा ॥ चंडिकानिर्मितं स्थानमंबिकातीर्थमुत्तमम् ॥ ६६ ॥ रुचिकेश्वरकं चैव धारैषा कपिला शुभा ॥
 एतेषु देवि स्थानेषु तीर्थेषु विविधेषु च ॥ ६७ ॥ पूजयेन्मां सदा भक्त्या मया सार्धं हि मोदते ॥ श्रीशैले संत्यजेदेहं ब्राह्मणो दग्धकि
 ल्विषः ॥ ६८ ॥ मुच्यते नात्र संदेहो ह्यविमुक्ते यथा शुभम् ॥ महास्नानं च यः कुर्यादघृतेन विधिर्नैव तु ॥ ६९ ॥ स याति मम सायुज्यं
 स्थानेष्वेतेषु सुव्रते ॥ स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यंगं पंचविंशति ॥ १७० ॥ पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥ स्नाप्य लिङ्गं मदीयं
 तु गव्येनैव घृतेन च ॥ ७१ ॥ विशोष्य सर्वद्रव्यैस्तु वारिभिरभिषिचति ॥ संमार्ज्यं शतयज्ञानां स्नानेन प्रयुतं तथा ॥ ७२ ॥ पूजया
 शतसाहस्रमनंतं गीतवादिनाम् ॥ महास्नाने प्रसक्तं तु स्नानमष्टगुणं स्मृतम् ॥ ७३ ॥
 अलंकृतं शोभितमित्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ पलं कर्पचतुष्टयरूपम् ॥ ७० ॥ मदीयं लिङ्गं गव्येनैव घृतेन स्नाप्य सर्वद्रव्यैः शर्करादिभिर्गभिषिचति स मम
 सायुज्यं यातीत्यनुपगमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ ७१ ॥ संमार्ज्यं लिङ्गशोधनेन शतयज्ञानां फलमिति शेषः । स्नानेन प्रयुतं लक्षयज्ञफलं लभत इति शेषः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

लि. पु.

१९७॥

शतसाहस्रं लक्षयज्ञफलं गीतेन वदन्ति स्तुवंति तच्छीलाः गीतवादिनस्तेषामनन्तमसंख्ययज्ञफलं भवतीति शेषः । महास्नाने पूर्वोक्तद्विसहस्रपलघृतस्नाने प्रसक्ते कृते तु गन्धतोयेन वा केवलेन जलेनैव भक्तितः अष्टगुणं द्विसहस्रपलाष्टगुणितेन यथा स्यात्तथा स्नानं तत्सर्वं महास्नानीयशर्कराद्यनुलेपनं पञ्चविंशत्पलेन वै स्मृतमित्यग्निमेणान्वयः ॥७४॥ शमीपुष्पं बिल्वपत्रं च पत्रादि सर्वं पंकजं कमलम् अन्यानि तत्तत्कालोद्भवपुष्पाणि च विधिना शास्त्रोक्तमार्गेण समर्पयेदिति शेषः । बिल्वपत्रं न संत्यजेदलाभे पूर्वसमर्पितमपि प्रोक्ष्य गृहीयादित्यर्थः ॥ ७५ ॥ महादेवं चतुर्द्रोणैर्वाष्ट्रोणैस्तत्परिमिततंडुलादिधान्यैरर्चयेदिति शेषः । अष्टद्रोणैर्वा दशद्रोणैस्तत्परिमिततंडुलादिर्भेनैवेद्यं कुर्यादिति शेषः । द्रोणः जलेन केवलेनैव गन्धतोयेन भक्तितः ॥ अनुलेपनं तु तत्सर्वं पञ्चविंशत्पलेन वै ॥ ७४ ॥ शमीपुष्पं च विधिना बिल्वपत्रं च पंकजम् ॥ अन्यान्यपि च पुष्पाणि बिल्वपत्रं न संत्यजेत् ॥७५॥ चतुर्द्रोणैर्महादेवमष्टद्रोणैरथापि वा ॥ दशद्रोणैस्तु नैवेद्यमष्टद्रोणैरथापि वा ॥७६॥ शतद्रोणसमं पुण्यमाढकेपि विधीयते ॥ वित्तहीनस्य विप्रस्य नात्र कार्या विचारणा ॥ ७७ ॥ भेरीमृदंगमुरजतिमिरापटहादिभिः ॥ वादित्वैर्विविधैश्चान्यैर्निनादैर्विविधैरपि ॥७८॥ जागरं कारयेद्यस्तु प्रार्थयेच्च यथाक्रमम् ॥ स भृत्यपुत्रदारैश्च तथा संबन्धिबान्धवैः ॥७९॥ सार्धं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेद्धिगमुत्तमम् ॥ द्रव्यहीनं क्रियाहीनं श्रद्धाहीनं सुरेश्वर ॥ ८० ॥ कृतं वा न कृतं वापि क्षंतुमर्हसि शंकर ॥ इत्युक्त्वा वै जपेद्बुद्धं त्वरितं शांतिमेव च ॥८१॥ जपित्वैवं महाबीजं तथा पंचाक्षरस्य वै ॥ स एवं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥ ८२ ॥ तत्फलं समवाप्नोति वाराणस्यां यथा मृतः ॥ तथैव मम सायुज्यं लभते नात्र संशयः ॥ ८३ ॥ मत्प्रियार्थमिदं कार्यं मद्भक्तैर्विधिपूर्वकम् ॥ ये न कुर्वन्ति ते भक्ता न भवन्ति न संशयः ॥ ८४ ॥ सूत उवाच ॥ निशम्य वचनं देवी गत्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ अविमुक्तेश्वरं लिंगं पयसा च घृतेन च ॥ ८५ ॥ अर्चयामास देवेशं रुद्रं भुवननायकम् ॥ अविमुक्ते च तपसा मंदरस्य महात्मनः ॥ ८६ ॥ कल्पयामास वै क्षेत्रं मंदरे चारुकंदरे ॥ तत्रांधकं महादैत्यं हिरण्याक्षसुतं प्रभुः ॥ ८७ ॥ अनुगृह्य गणत्वं च प्रापयामास लीलया ॥ एतद्वः कथितं सर्वं कथासर्वस्वमादरात् ॥ ८८ ॥

षोडशप्रस्थरूपो ज्ञेयः ॥७६॥ अशक्तपक्षं कथयति—शतद्रोणेति । आढके चतुःप्रस्थमित इत्यर्थः ॥७७॥ ७८॥ जागरप्रदक्षिणाप्रार्थनादिविधिं कथयति—जागरमित्यादिना ॥ ७९॥ १८०॥ ८१॥ पूजादिकारिणः फलं कथयति—स एवमित्यादिना ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ पूजादिविधेरावश्यत्वं कथयति—मत्प्रियार्थमिति ॥ ८४ ॥ सतः शिवसंवादशुक्त्वा अभिमवृत्तं कथयति—निशम्येत्यादिना ॥ ८५ ॥ अविमुक्ते काश्यां मंदरस्य तत्संज्ञकपर्वतस्थेत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

टी. अ.

९२

॥१९७॥

अध्यायफलं कथयति—य इत्यादिना ॥८९॥ स मानवः सर्वयज्ञस्य फलं प्राप्नोत्येवेत्यन्वयः ॥१९०॥ काश्यां स्नातोन्वहं वे सुरतदिनिजले ध्वस्तपापीयसंघो विद्वेषं देवमीड्यं
त्वदुदितविधिना पूजयित्वा च भक्त्या ॥ छित्वाहं मोहजालं ॥ अंधको नाम दैत्येन्द्रो मंदरे चारुकंदरे ॥ दमितस्तु कथं लेभे गाणपत्यं महेश्वरात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
शिवतोषिण्यां टीकायां दिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ त्रिनवतितमोऽध्याये त्वंधकस्यामरारिणः ॥ निग्रहो वरलभश्च गाणपत्यं प्रकीर्त्यते ॥ ऋषयोऽंधकमुत्तमपृच्छन्—अंधक

यः पठेच्छृणुयाद्वापि क्षेत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ सर्वक्षेत्रेषु यत्पुण्यं तत्सर्वं सहसा लभेत् ॥८९॥ श्रावयेद्वा द्विजान्सर्वान् कृतशौचान् जिते-
द्रियान् ॥ स एव सर्वयज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १९० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे वाराणसीश्रीशैलमाहात्म्यकथनं नाम
दिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अंधको नाम दैत्येन्द्रो मंदरे चारुकंदरे ॥ दमितस्तु कथं लेभे गाणपत्यं महेश्वरात् ॥ १ ॥
वक्तुमर्हसि चास्माकं यथावृत्तं यथाश्रुतम् ॥ सूत उवाच ॥ अंधकानुग्रहं चैव मंदरे शोषणं तथा ॥ २ ॥ वरलभमशेषं च प्रवदामि
समासतः ॥ हिरण्याक्षस्य तनयो हिरण्यनयनोपमः ॥ ३ ॥ पुरांधक इति ख्यातस्तपसा लब्धविक्रमः ॥ प्रसादाद्ब्रह्मणः साक्षादवध्य-
त्वमवाप्य च ॥ ४ ॥ त्रैलोक्यमखिलं भुक्त्वा जित्वा चेद्रपुरं पुरा ॥ लीलया चाप्रयत्नेन त्रासयामास वासवम् ॥ ५ ॥ बाधितास्ताडिता
बद्धाः पातितास्तेन ते सुराः ॥ विविशुर्मंदरं भीता नारायणपुरोगमाः ॥ ६ ॥ एवं संपीड्य वै देवानंधकोपि महासुरः ॥ यदृच्छया गिरिं
प्राप्तो मंदरं चारुकंदरम् ॥ ७ ॥ ततस्ते समस्ताः सुरेद्राः ससाध्याः सुरेश महेशं पुरेत्यादुरेवम् ॥ द्रुतं चाल्पवीर्यप्रभिन्नांगभिन्ना वयं
दैत्यराजस्य शस्त्रैर्निकृताः ॥ ८ ॥ इतिदमखिलं श्रुत्वा दैत्यागममनौपमम् ॥ गणेश्वरश्च भगवानंधकाभिमुखं ययौ ॥ ९ ॥ तत्रेद्रपद्मोद्भव
विष्णुमुख्याः सुरेश्वरा विप्रवराश्च सर्वे ॥ जयेति वाचा भगवंतमूचुः किरीटबद्धांजलयः समंतात् ॥ १० ॥ अथाशेषासुरास्तस्य कोटि
कोटिशतैस्ततः ॥ भस्मीकृत्य महादेवो निर्विभेदांधकं तदा ॥ ११ ॥

इत्यादिना । अंधकस्तत्संहो नाम प्रसिद्ध इत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ हिरण्यनयनोपमः पितृसदृशः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नारायणपुरोगमाः विष्णुपुरस्सरा इत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
अथ जयशब्दश्रवणानंतरं महादेवः कोटिकोटिशतैरसंख्यसैनिकैः सह तस्यांधकस्याशेषासुरान् ततः शूलेन भस्मीकृत्य तदा तस्मिन्नेव काले अंधकं निर्विभेदेत्यन्वयः ॥ ११ ॥

लि. पु.
॥१९८॥

शूलिना शिविन शूलेन प्रोतमत एव दग्धकल्मषकंचुकमंधकं दृष्ट्वा पितामहो ब्रह्मा ईशं प्रणम्य ननादेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ तन्नादश्रवणाद्ब्रह्मनादश्रवणादित्यर्थः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ जन्मांतरे पूर्वजन्मनीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ एवं पूर्वोक्तशिवमाहात्म्यम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ हे ईश प्रसीद ते वरो देय
श्रेष्ठाय भक्तिरस्त्विति शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ अवरोप्य शूलादुत्तार्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ युद्धाय खलु यं प्राप्तो ह्यंधकस्तवनादिभ्योः । गाणपत्यं परं प्राप धृणाब्धितमुपा
शूलेन शूलिना प्रोतं दग्धकल्मषकंचुकम् ॥ दृष्ट्वांधकं ननादेशं प्रणम्य स पितामहः ॥ १२ ॥ तन्नादश्रवणान्नेदुर्देवा देवं प्रणम्य तम् ॥
ननृतुर्मुनयः सर्वे सुसुदुर्गणपुंगवाः ॥ १३ ॥ ससृजुः पुष्पवर्षाणि देवाः शंभोस्तदोपरि ॥ त्रैलोक्यमखिलं हर्षान्ननंदं च ननाद च ॥ १४ ॥
दग्धोभिना च शूलेन प्रोतः प्रेत इवांधकः ॥ सार्विकं भावमास्थाय चिंतयामास चेतसा ॥ १५ ॥ जन्मांतरेपि देवेन दग्धो यस्माच्छि
वेन वै ॥ आराधितो मया शंभुः पुरा साक्षान्महेश्वरः ॥ १६ ॥ तस्मादेतन्मया लब्धमन्यथा नोपपद्यते ॥ यः स्मरेन्मनसा रुद्रं प्राणति
सकृदेव वा ॥ १७ ॥ स याति शिवसायुज्यं किं पुनर्बहुशः स्मरन् ॥ ब्रह्मा च भगवान्विष्णुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ १८ ॥ शरणं
प्राप्य तिष्ठति तमेव शरणं व्रजेत् ॥ एवं संचिंत्य तुष्टात्मा सौधकश्चांधकार्दनम् ॥ १९ ॥ सगणं शिवमीशानमस्तुवत्पुण्यगौरवात् ॥
प्रार्थितस्तेन भगवान् परमार्तिहरो हरः ॥ २० ॥ हिरण्यनेत्रतनयं शूलाग्रस्थं सुरेश्वरः ॥ प्रोवाच दानवं प्रेक्ष्य घृणया नीललोहितः ॥ २१ ॥
तुष्टोस्मि वत्स भद्रं ते कामं किं करवाणि ते ॥ वरान्वरय दैत्येद्र वरदोहं तवांधक ॥ २२ ॥ श्रुत्वा वाक्यं तदा शंभोर्हिरण्यनयनात्मजः ॥
हर्षगद्गदया वाचा प्रोवाचेदं महेश्वरम् ॥ २३ ॥ भगवन्देवदेवेश भक्तार्तिहर शंकर ॥ त्वयि भक्तिः प्रसीदेश यदि देयो वरश्च मे ॥ २४ ॥
श्रुत्वा भवोपि वचनमंधकस्य महात्मनः ॥ प्रददौ दुर्लभां श्रद्धां दैत्येद्राय महाद्युतिः ॥ २५ ॥ गाणपत्यं च दैत्याय प्रददौ चावरोप्य
तम् ॥ प्रणमुस्तं सुरेद्राद्या गाणपत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे अंधकगाणपत्यात्मको नाम त्रिनवतितमो
ध्यायः ॥ १३ ॥ ऋषय उचुः ॥ कथमस्य पिता दैत्यो हिरण्याक्षः सुदारुणः ॥ विष्णुना सूदितो विष्णुर्वाराहत्वं कथं गतः ॥ १ ॥
स्महे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ १३ ॥ चतुर्नवतिसंख्याके हिरण्याक्षवधस्तथा ॥ धरोद्धारो वराहस्य प्रोक्तो दंष्ट्रा
ग्रहश्च वै ॥ ऋषयो हिरण्याक्षवधादिवृत्तमपृच्छन्-कथमित्यादिना ॥ १ ॥

टी. अ.
१३

॥१९८॥

॥ २ ॥ ३ ॥ धरणीं रसातलं नीत्वा बंदीं कारागृहगतां चक्रे इत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ लिंगोद्भवे ब्रह्मणा विवादशमनार्थं लिंगप्रादुर्भावकाले यथा बभूव
 तथा यज्ञवराहो भूत्वा दैत्यैश्च सार्धं हिरण्याक्षं दंष्ट्राग्रकोट्या हत्वा प्रभुरसौ विष्णुः रेजे इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ततो धरोद्धारानंतरमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥
 नारायणायेत्ययं सार्धः श्लोकः ॥ १२ ॥ अष्टमूर्तिः पृथिव्यादिरूपः अनंतवेदितः सर्वज्ञ इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अग्रदंष्ट्रे दंष्ट्राग्रभागे धराधरैः दिग्गजशेषादिभिः चंद्र
 तस्य शृंगं महेशस्य भूषणत्वं कथं गतम् ॥ एतत्सर्वं विशेषेण सूत वक्तुमिहार्हसि ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ हिरण्यकशिपोर्भाता हिरण्याक्ष
 इति स्मृतः ॥ पुरांधकासुरेशस्य पिता कालांतकोपमः ॥ ३ ॥ देवाञ्जित्वाथ दैत्येन्द्रो बद्धा च धरणीमिमाम् ॥ नीत्वा रसातलं चक्रे
 बंदीमिन्दीवरप्रभाम् ॥ ४ ॥ ततः स ब्रह्मका देवाः परिम्लानमुखत्रियः ॥ बाधितास्ताडिता बद्धा हिरण्याक्षेण तेन वै ॥ ५ ॥ बलिना दैत्यमुख्येन
 क्रूरेण सुदुरात्मना ॥ प्रणम्य शिरसा विष्णुं दैत्यकोटिविमर्दनम् ॥ ६ ॥ सर्वे विज्ञापयामासुर्धरणीबंधनं हरेः ॥ श्रुत्वैतद्भगवान् विष्णु
 धरणीबंधनं हरिः ॥ ७ ॥ भूत्वा यज्ञवराहोसौ यथा लिंगोद्भवे तथा ॥ दैत्यैश्च सार्धं दैत्येन्द्रं हिरण्याक्षं महाबलम् ॥ ८ ॥ दंष्ट्राग्रकोट्या
 हत्वेन रेजे दैत्यान्तकृत्प्रभुः ॥ कल्पादिषु यथापूर्वं प्रविश्य च रसातलम् ॥ ९ ॥ आनीय वसुधां देवीमंकस्थामकरोद्बहिः ॥ ततस्तुष्टाव
 देवेशं देवदेवः पितामहः ॥ १० ॥ शक्राद्यैः सहितो भूत्वा हर्षगद्गदया गिरा ॥ शाश्वताय वराहाय दंष्ट्रिणे दंडिने नमः ॥ ११ ॥ नाराय
 णाय सर्वाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ कर्त्रे धर्त्रे धरायास्तु हर्त्रे देवारिणां स्वयम् ॥ कर्त्रे नेत्रे सुरेंद्राणां शास्त्रे च सकलस्य च ॥ १२ ॥ त्वम
 ष्टमूर्तिस्त्वमनंतमूर्तिस्त्वमादिदेवस्त्वमनंतवेदितः ॥ त्वया कृतं सर्वमिदं प्रसीद सुरेश लोकेश वराह विष्णो ॥ १३ ॥ तथैकदंष्ट्राग्रमुखाग्र
 कोटिभागेकभागाधतमेन विष्णो ॥ हताः क्षणात्कामददैत्यमुख्याः स्वदंष्ट्रकोट्या सह पुत्रभृत्यैः ॥ १४ ॥ त्वयोद्धृता देव धरा धरेश
 धराधराकार धृताग्रदंष्ट्रे ॥ धराधरैः सर्वजनेः समुद्रेः सुरासुरैः सेवितचंद्रवक्त्र ॥ १५ ॥ त्वयैव देवेश विभो कृतश्च जयः सुराणामसुरेश्व
 णाम् ॥ अहो प्रदत्तस्तु वरः प्रसीद वाद्रेवतावारिजसंभवाय ॥ १६ ॥ तव रोम्णि सकलामरेश्वरा नयनद्वये शशिरवी पदद्वये ॥ निहिता
 रसातलगता वसुंधरा तव पृष्ठतः सकलतारकादयः ॥ १७ ॥ जगतां हिताय भवता वसुंधरा भगवन् रसातलपुटंगता तदा ॥ अबलो
 द्धृता च भगवंस्तवैव सकलं त्वयैव हि धृतं जगद्गुरो ॥ १८ ॥

वक्र आह्लादकमुखेत्यर्थः ॥ १५ ॥ वाग्देवतावारिजसंभवाय सरस्वतीयुक्तब्रह्मणे वरस्त्वदुक्तं सत्यं भविष्यतीतिरूपः दत्तः समापित इत्यर्थः ॥ १६ ॥ शिशुमाररूपं वर्णयति
 तव रोम्णीति । पदद्वये निहिता रसातलगता वसुंधरेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥

लि. पु.

१९९१

वाक्पतिर्ब्रह्मा ॥ १९ ॥ २० ॥ उद्धृतासि वराहेणेति याज्ञुषश्रुत्यनुवादमाह—अनेनैवैत्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारमुक्ता स्तुतेत्यर्थः । वराहदंष्ट्रामि
न्नायां वराहदंष्ट्रोत्खातायां धरायां तदधिकरणकायामित्यर्थः । मृत्तिकां अनेन यथाधिकारं वैदिकपौराणमंत्रेणेत्यर्थः । यो अविभ्रतः पापात्प्रमुच्यते इत्यग्निमेणान्वयः ॥ २४ ॥
क्रमाद्भुवि आयुष्मान् बलवान्धन्यः पुत्रपौत्रसमन्वितः सन् कर्मातिं प्रारब्धकर्मणि क्षीणे दिवं प्राप्य सुरैर्मोदत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ २५ ॥ अथानंतरं देवे विष्णौ वाराहं रूपं

इति वाक्पतिर्वहुविधैस्तुतार्चनैः प्रणिपत्य विष्णुममरैः प्रजापतिः ॥ विविधान्वरान् हरिमुखात् लब्धवान् हरिनाभिवारिजदेहभृत्स्व
यम् ॥ १९ ॥ अथ तामुद्धृतां तेन धरां देवा मुनीश्वराः ॥ मूर्ध्यारोप्य नमश्चक्रुश्चक्रिणः सन्निधौ तदा ॥ २० ॥ अनेनैव वराहेण चोद्धृ
तासि वरप्रदे ॥ कृष्णेनाङ्घ्रिष्ठकार्येण शतहस्तेन विष्णुना ॥ २१ ॥ धराणि त्वं महाभोगे भूमिस्त्वं धेनुख्यये ॥ लोकानां धारिणी त्वं हि
मृत्तिके हर पातकम् ॥ २२ ॥ मनसा कर्मणा वाचा वरदे वारिजेक्षणे ॥ त्वया हतेन पापेन जीवामस्त्वत्प्रसादतः ॥ २३ ॥ इत्युक्ता सा
तदा देवी धरा देवैरथाब्रवीत् ॥ वराहदंष्ट्राभिन्नायां धरायां मृत्तिकां द्विजाः ॥ २४ ॥ मंत्रेणानेन योऽविभ्रतः पापात्प्रमुच्यते ॥
आयुष्मान्बलवान्धन्यः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ २५ ॥ क्रमाद्भुवि दिवं प्राप्य कर्मातिं मोदते सुरैः ॥ अथ देवे गते त्यक्त्वा वराहे क्षीरसाग
रम् ॥ २६ ॥ वाराहरूपमनघं चचाल च धरा पुनः ॥ तस्य दंष्ट्राभराक्रांता देवदेवस्य धीमतः ॥ २७ ॥ यहच्छया भवः पश्यन् जगाम
जगदीश्वरः ॥ दंष्ट्रां जग्राह दृष्ट्वा तां भूषणार्थमथात्मनः ॥ २८ ॥ दधार च महादेवः कूर्चातिं वै महोरसि ॥ देवाश्च तुष्टुवुः सेंद्रा देवदे
वस्य वैभवम् ॥ २९ ॥ धरा प्रतिष्ठिता ह्येवं देवदेवेन लीलया ॥ भूतानां संप्लवे चापि विष्णोश्चैव कलेवरम् ॥ ३० ॥ ब्रह्मणश्च तथा
न्येषां देवानामपि लीलया ॥ विभुरंगविभागेन भूपितो न यदि प्रभुः ॥ ३१ ॥

त्यक्त्वा क्षीरसागरं गते सति देवदेवस्य तस्य त्यक्तवराहवपुषः दंष्ट्राभराक्रांता धरा पुनश्चचालेत्यग्निमेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ अथ भवो रुद्रो जगदीश्वरः यहच्छया भुवन
कौतुकमिति शेषः । पश्यन् जगाम विचचार तां वाराहीं दंष्ट्रां दृष्ट्वात्मनो भूषणार्थं जग्राह कूर्चातिं श्मश्रुकेशसमीपे महोरसि दधारेत्यग्निमेणान्वयः ॥ २८ ॥ देवदेवेन
शिवेन लीलया एवं दंष्ट्राधारणेन धरा प्रतिष्ठिता निशला कृता अतः देवदेवस्य वैभवं सेंद्रा देवाश्च तुष्टुवुरित्यग्निमस्यैरन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

टी. अ.

९४

॥१९९॥

लि. ५.
॥२००॥

शक्रादिभिरप्यलंघ्यामात्मन आज्ञां पुत्रेण स्वयं लंघितां दृष्ट्वा हिरण्यो दानवान् प्राहेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ११ ॥ एतं प्रह्लादं दुष्पुत्रमत एव बध्यं नानाविधैरनेकोपायैर्हंतुमर्हथे
त्यन्वयः ॥ १२ ॥ देवदेवस्य विष्णोर्भृत्यमत एवाल्ययं नाशशून्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ अथानंतरं तदा तस्मिन्काले दैत्यराजतनयं प्रह्लादं प्रति असुरैस्तन्नानाविधोपायं प्रतिकृतं
प्रभोर्विष्णोस्तेजसा तत्र प्रह्लादे निष्फलं बभूवेत्यन्वयः । एतद्विस्तरो विष्णुपुराणे प्रथमांशे अतीवोक्तः ॥ १४ ॥ हिरण्यकशिपोः हिरण्यकशिपुमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ पीड

अध्यापयामास च तां ब्रह्मविद्यां सुशोभनाम् ॥ दुर्लब्धां चात्मनो दृष्ट्वा शक्रादिभिरपि स्वयम् ॥ ११ ॥ पुत्रेण लंघितामाज्ञां हिरण्यः प्राह
दानवान् ॥ एतं नानाविधैर्बध्यं दुष्पुत्रं हंतुमर्हथ ॥ १२ ॥ एवमुक्तास्तदा तेन दैत्येन सुदुरात्मना ॥ निजधनुर्देवदेवस्य भृत्यं प्रह्लाद
मव्ययम् ॥ १३ ॥ तत्र तत्प्रतिकृतं तदा सुरैर्दैत्यराजतनयं द्विजोत्तमाः ॥ क्षीरवारिनिधिशायिनः प्रभोर्निष्फलं त्वथ बभूव तेजसा ॥ १४ ॥
तदार्थं गर्वभिन्नस्य हिरण्यकशिपोः प्रभुः ॥ तत्रैवाविरभूद्वंतुं नृसिंहाकृतिमास्थितः ॥ १५ ॥ जघान च सुतं प्रेक्ष्य पितरं दानवाधमम् ॥
बिभेद तत्क्षणादेव करजौर्निशितैः शतैः ॥ १६ ॥ ततो निहत्य तं दैत्यं सर्वाधवमघापहः ॥ पीडयामास दैत्येन्द्रं युगांताग्निरिवापरः ॥ १७ ॥
नादैस्तस्य नृसिंहस्य घोरैर्वित्रासितं जगत् ॥ आब्रह्मभुवनाद्विप्राः प्रचचाल च सुव्रताः ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा सुरासुरमहोरगसिद्धसाध्यास्तास्मिन्
क्षणे हरिविर्चिमुखा नृसिंहम् ॥ धैर्यं बलं च समवाप्य ययुर्विसृज्य आदिङ्मुखांतमसुरक्षणतत्पराश्च ॥ १९ ॥ ततस्तेर्गैतैः सैष देवो
नृसिंहः सहस्राकृतिः सर्वपात्सर्वबाहुः ॥ सहस्रेक्षणः सोमसूर्याग्निनेत्रस्तदा संस्थितः सर्वमावृत्य मायी ॥ २० ॥ तं तुष्टुवुः सुरश्रेष्ठा लोका
लोकाचले स्थिताः ॥ सब्रह्मकाः ससाध्याश्च सयमाः समरुद्रणाः ॥ २१ ॥ परात्परतरं ब्रह्म तत्त्वात्तत्त्वतमं भवान् ॥ ज्योतिषां तु परं
ज्योतिः परमात्मा जगन्मयः ॥ २२ ॥ स्थूलं सूक्ष्मं सुसूक्ष्मं च शब्दब्रह्ममयः शुभः ॥ वागतीतो निरालंबो निर्द्वंद्वो निरुपप्लवः ॥ २३ ॥

यामास पेययामासेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ तस्मिन्क्षणे जगत्कंपकाले हरिविर्चिमुखाः इंद्रब्रह्मपुरोगाः धैर्यं बलं च समवाप्य कथंचिदास्थाय नृसिंहं विसृज्य असुरक्षणतत्पराः
प्राणपरीप्सवः आदिङ्मुखांतं ययुरित्यन्वयः ॥ १९ ॥ सर्वं विश्वमावृत्य व्याप्येत्यर्थः ॥ २० ॥ लोकालोकाचले मर्यादापर्वते सब्रह्मका स्थितास्तुष्टुवुरित्यन्वयः ॥ २१ ॥
स्तुतिं कथयति—परात्परतरमित्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥

टी. अ.
९५

॥२००॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ द्विजशापच्छलेन भृगुशापमिवेनेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ आत्मनः शान्तिं सिद्धिरूपमित्यर्थः । नृसिंहस्तवफलं कथयति—य इत्यादिना ॥ ३० ॥ तदंतरे स्तवेनापि क्रोधाशमनावसरे सब्रह्मकाः शिवं संप्राप्य ध्यात्वा भृगुरूपिणः नृसिंहस्य सर्वं विज्ञाप्य तुष्टुरित्यग्निमेणान्वयः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मादयः परमेश्वरं परमशिवं संस्तुय ततः परमकारणं मंदरस्थं महादेवं तूर्णं शरणं जग्मु रित्यग्निमेणान्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ब्रह्मा देवताभिः सह भीतभीतः भूमौ दंडवत् प्रणम्य सगद्गदं परमेश्वरं तुष्टावेत्यन्वयः ।

यज्ञभुग्यज्ञमूर्तिस्त्वं यज्ञिनां फलदः प्रभुः ॥ भवान्मत्स्याकृतिः कौर्ममास्थाय जगति स्थितः ॥ २४ ॥ वाराहीं चैव तां सैहीमास्थायेह व्यवस्थितः ॥ देवानां देवरक्षार्थं निहत्य दितिजेश्वरम् ॥ २५ ॥ द्विजशापच्छलेनैवमवतीर्णोसि लीलया ॥ न दृष्टं यत्त्वदन्यं हि भवान्सर्वं चराचरम् ॥ २६ ॥ भवान्विष्णुर्भवान् रुद्रो भवानेव पितामहः ॥ भवानादिर्भवानंतो भवानेव वयं विभो ॥ २७ ॥ भवानेव जगत्सर्वं प्रला पेन किमीश्वर ॥ मायया बहुधा संस्थमद्वितीयमयं प्रभो ॥ २८ ॥ स्तोष्यामस्त्वां कथं भासि देवदेव भृगाधिप ॥ स्तुतोपि विविधैः स्तुत्यैर्भावैर्नानाविधैः प्रभुः ॥ २९ ॥ न जगाम द्विजाः शान्तिं मानयन्त्योनिमात्मनः ॥ यो नृसिंहस्तवं भक्त्या पठेद्वार्थं विचारयेत् ॥ ३० ॥ श्रावयेद्वा द्विजान्सर्वान् विष्णुलोके महीयते ॥ तदंतरे शिवं देवाः सेंद्राः सब्रह्मकाः प्रभुम् ॥ ३१ ॥ संप्राप्य तुष्टुः सर्वं विज्ञाप्य भृगुरूपिणः ॥ ततो ब्रह्मादयस्तूर्णं संस्तुय परमेश्वरम् ॥ ३२ ॥ आत्मत्राणाय शरणं जग्मुः परमकारणम् ॥ मंदरस्थं महादेवं क्रीडमानं सहो मया ॥ ३३ ॥ सेवितं गणगंधर्वैः सिद्धैरप्सरसां गणैः ॥ देवताभिः सह ब्रह्मा भीतभीतः सगद्गदम् ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमस्ते कालकालाय नमस्ते रुद्र मन्यवे ॥ नमः शिवाय रुद्राय शंकराय शिवाय ते ॥ ३५ ॥ उग्रोसि सर्वभूतानां नियंतासि शिवोसि नः ॥ नमः शिवाय शर्वाय शंकरायार्तिहारिणे ॥ ३६ ॥ मयस्कराय विश्वाय विष्णवे ब्रह्मणे नमः ॥ अंतकाय नमस्तुभ्यमुमायाः पतये नमः ॥ ३७ ॥ हिरण्यबाहवे साक्षाद्विरण्यपतये नमः ॥ शर्वाय सर्वरूपाय पुरुषाय नमोनमः ॥ ३८ ॥

सेवितमयं सार्धश्लोकः ॥ ३४ ॥ स्तवं कथयति—नम इत्यादिना । कालस्यांतकस्यापि कालोऽंतकस्तस्मै नम इत्यन्वयः । हे रुद्र ते मन्यवे क्रोधाय नमः शिवाय तत्संज्ञकाय शिवाय मोक्षरूपायेत्यर्थः । “शिवं मोक्षे मुखे भद्रे” इति विश्वः ॥ ३५ ॥ सर्वभूतानामुग्रो भयंकरोऽसीत्यतः नियंतासि नः भक्तानामस्माकं शिवोसि सुखरूपोसि ते नमः शिवाय भद्ररूपायेत्यर्थः । शं कल्याणं करे यस्मादसौ शंकरः ॥ ३६ ॥ मयस्कराय सुखकरायेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ साक्षाद्विरण्यबाहवे हिरण्यबाहवे इत्यर्थः । शृणाति जगद्दिनस्तीति शर्वः ॥ ३८ ॥

लि. पु.

॥२०१॥

महतो महत्तत्त्वस्य कारणाय उत्पादकायेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ रुद्राय नीलरुद्राय कद्रुद्राय तत्संज्ञकमंत्ररूपायेत्यर्थः ॥ ४० ॥ मीढुष्टमाय सर्ववर्षकायेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ताराय प्रणवरूपाय शोभनस्तारो यस्मादसौ सुतारः ॥ ४२ ॥ हरिकेशो हरिर्द्रव्यकेशः विल्ववृक्षरूप इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ मन्यवे ऋतुरूपायेत्यर्थः “ मन्थुर्दैन्ये ऋतौ क्रुधि ” इत्यमरः । रुद्रं तत्संज्ञकाध्यायं रूपयति तच्छीलः रुद्ररूपी ॥ ४४ ॥ दंडमुंडीश्वरस्तत्संज्ञकसप्तमाध्यायोक्तावताररूपः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अग्रे भूत्वा वधाय दर्शनमात्रेण वधकर्त्रे इत्यर्थः । दूरे दूरदेशेऽपि वधो यस्मादसौ दूरेवधः ॥ ४७ ॥ दैत्यानां नित्यं कर्मभेदिने गजाननरूपेण कर्मनाशकाय । इयं कथा अग्रेऽस्मिन्नेवोक्ता ॥ ४८ ॥ सद्याय सद्यमंत्ररूपाय सत् ब्रह्म याति प्रापयति तत्सद्यं

सदसद्यक्तिहीनाय महतः कारणाय ते ॥ नित्याय विश्वरूपाय जायमानाय ते नमः ॥ ३९ ॥ जाताय बहुधा लोके प्रभूताय नमोनमः ॥ रुद्राय नीलरुद्राय कद्रुद्राय प्रचेतसे ॥ ४० ॥ कालाय कालरूपाय नमः कालांगहारिणे ॥ मीढुष्टमाय देवाय शितिकंठाय ते नमः ॥ ४१ ॥ महीयसे नमस्तुभ्यं हंत्रे देवारिणां सदा ॥ ताराय च सुताराय तारणाय नमोनमः ॥ ४२ ॥ हरिकेशाय देवाय शंभवे परमात्मने ॥ देवानां शंभवे तुभ्यं भूतानां शंभवे नमः ॥ ४३ ॥ शंभवे हैमवत्याश्च मन्यवे रुद्ररूपिणे ॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यं कालकंठाय ते नमः ॥ ४४ ॥ हिरण्याय महेशाय श्रीकंठाय नमोनमः ॥ भस्मदिग्धशरीराय दंडमुंडीश्वराय च ॥ ४५ ॥ नमो ह्रस्वाय दीर्घाय वामनाय नमोनमः ॥ नम उग्रत्रिशूलाय उग्राय च नमोनमः ॥ ४६ ॥ भीमाय भीमरूपाय भीमकर्मरताय ते ॥ अग्रेवधाय वै भूत्वा नमो दूरेवधाय च ॥ ४७ ॥ धन्विने शूलिने तुभ्यं गदिने हलिने नमः ॥ चक्रिणे वर्मिणे नित्यं दैत्यानां कर्मभेदिने ॥ ४८ ॥ सद्याय सद्यरूपाय सद्योजाताय ते नमः ॥ वामाय वामरूपाय वामनेत्राय ते नमः ॥ ४९ ॥ अघोररूपाय विकटाय विकटशरीराय ते नमः ॥ पुरुषरूपाय पुरुषैकतत्पुरुषाय वै नमः ॥ ५० ॥ पुरुषार्थप्रदानाय पतये परमोष्ठिने ॥ ईशानाय नमस्तुभ्यमीश्वराय नमोनमः ॥ ५१ ॥

रूपं यस्य स सद्यरूपः सद्योजातस्तत्संज्ञकावताररूपः वामाय तत्संज्ञकमंत्ररूपाय वामरूपाय सुंदररूपायेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ विषमवृत्तेन स्तौति—अघोररूपायेति । अघोररूपाय तत्संज्ञकमंत्ररूपाय पुरुषेषु एकतत्पुरुषः पुरुषैकतत्पुरुषः उत्तमपुरुषरूप इत्यर्थः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम् “ उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ” इति ॥ ५० ॥ ईशानाय तत्संज्ञकमंत्ररूपाय ॥ ५१ ॥

टी. ज.

९५

॥२०१॥

साक्षाच्छिवाय सद्युगशिवरूपायेत्यर्थः । नमस्कृत्यापूर्वस्तवानंतरं देवाः स्वकार्यं निवेदयन्ति-सर्वविष्णुरित्यादिना । सर्वः सर्वरूपश्चासी विष्णुश्च सर्वविष्णुः ॥ ५२ ॥ करजैर्नसिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ कालकूटं तत्संहकविषमप्यति भक्षयिषीत्तत्कालकूटादिपुष्पां शरभं शरणागतमिच्छाहित्यन्वयः ॥ ५५ ॥ हे विश्वेश ते वृत्तं शुक्रं शुद्धं तु वयं केवलं क्रीडा वै अस्माकं प्रलयोदयौ तवोन्मेषनिमेषाभ्यां भवत इति शेषः ॥ ५६ ॥ विनाशस्तव निमेषरूपः प्रलयः त्वयि उन्मीलयेत्कथं प्रादुर्भवेदतः ब्रह्मन् शिव ते नास्तीत्यन्वयः ॥ ५७ ॥ त्वं सर्वलोकाहिताय एनं नृसिंहरूपं तत्त्वं संहर्तुमिच्छसीति विद्म इति शेषः । अनेन प्रभुसंमता हि प्रार्थना क्षिप्रं सिद्धयतीति सूच्यते । तथा पूर्वोक्तप्रकारमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

ब्रह्मणे ब्रह्मरूपाय नमः साक्षाच्छिवाय ते ॥ सर्वविष्णुर्नृसिंहस्य रूपमास्थाय विश्वकृत् ॥ ५२ ॥ हिरण्यकशिपुं हत्वा करजैर्निशितैः स्वयम् ॥ दैत्यैर्द्रैर्बहुभिः सार्धं हितार्थं जगतां प्रभुः ॥ ५३ ॥ सैर्हीं समानयन्त्योर्नि बाधते निखिलं जगत् ॥ यत्कृत्यमत्र देवेश तत्क्रुरुष्व भवा निह ॥ ५४ ॥ उग्रोसि सर्वदुष्टानां नियंतासि शिवोसि नः ॥ कालकूटादिवपुषा त्राहि नः शरणागतान् ॥ ५५ ॥ शुक्रं तु वृत्तं विश्वेश क्रीडा वै केवलं वयम् ॥ तवोन्मेषनिमेषाभ्यामस्माकं प्रलयोदयौ ॥ ५६ ॥ उन्मीलयेत्त्वयि ब्रह्मन्विनाशोस्ति न ते शिव ॥ संतप्तास्मो वयं देव हरिणामिततेजसा ॥ ५७ ॥ सर्वलोकहितायैनं तत्त्वं संहर्तुमिच्छसि ॥ सूत उवाच ॥ विज्ञापितस्तथा देवः प्रहसन्प्राह तान् सुरान् ॥ ५८ ॥ अभयं च ददौ तेषां हनिष्यामीति तं प्रभुः ॥ सोपि शक्रः सुरैः सार्धं प्रणिपत्य यथागतम् ॥ ५९ ॥ जगाम भगवान् ब्रह्मा तथान्ये च सुरोत्तमाः ॥ अथोत्थाय महादेवः शारभं रूपमास्थितः ॥ ६० ॥ ययौ प्रांते नृसिंहस्य गर्वितस्य मृगाशिनः ॥ अपहृत्य तदा प्राणान् शरभः सुरपूजितः ॥ ६१ ॥ सिंहात्ततो नरो भूत्वा जगाम च यथाक्रमम् ॥ एवं स्तुतस्तदा देवैर्जगाम स यथाक्रमम् ॥ ६२ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि संस्तवं शार्वभुक्तमम् ॥ रुद्रलोकमनुप्राप्य रुद्रेण सह मोदते ॥ ६३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे नारसिंहे पंचनव तितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

अथ देवगमनानंतरं शारभं शरभपक्ष्याकारं रूपं स्वरूपमित्यर्थः ॥ ६० ॥ मृगाशिनः असुरभक्षकस्य नृसिंहस्य प्रांते समीपे ययौ प्रापेत्यर्थः । तदा तस्मिन्नेव काले प्राणान्नृसिंहा स्तनपहृत्य सः रुद्रः शरभः सुरपूजितः एवं पूर्वोक्तप्रकारं तदा देवैः स्तुतो यथाक्रमं जगामेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ६१ ॥ ततः शरभगमनानंतरं विष्णुरिति शेषः । सिंहात्तदाकाररूपान्नरो मानुषरूपो भूत्वा यथागतं जगामेत्यन्वयः ॥ ६२ ॥ अध्यायफलं कथयति-य इति ॥ ६३ ॥ वित्रासितं सर्वजगद्विलोक्य देवैः स्तुतः शारभरूपयुक्तः । हत्वा नृसिंहं विरराज यो वै स नोस्तु रुद्रोरिजये सदैव ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

लि. पु.

॥२०२॥

पणवतितमेध्याये नृसिंहेन समागमः । वीरभद्रस्य संवादस्तज्जयश्चैव वर्णयते ॥ ऋषयः शरभनृसिंहचरितं विस्तरेणापृच्छन्—रुथमित्यादिना ॥ १ ॥ तेन नृसिंहेन एवं पूर्वोक्त प्रकारमभ्यर्थितः प्रार्थित इत्यर्थः ॥ २ ॥ ॥ आत्मनो भैरवं रूपं वीरभद्रं तदर्थं नृसिंहसंहारार्थं स्मृतवानित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ३ ॥ पुरा पूर्वभागे गणानामग्रतो हसन् सद्य आजगामेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ गणान्वर्णयति—सादृहासैरित्यादिना ॥ ५ ॥ ब्रह्माधिर्ब्रह्मादिदेवैः कुंदुकैरिव क्रीडद्भिर्विहरद्भिरित्यर्थः ॥ ६ ॥ वीरभद्रस्वरूपं वर्णयति—कल्पांत इत्यादिना । ऋषय ऊचुः ॥ कथं देवो महादेवो विश्वसंहारकारकः ॥ शरभाख्यं महाघोरं विकृतं रूपमास्थितः ॥ १ ॥ किंकिं धैर्यं कृतं तेन ब्रह्मि सर्वमशेषतः ॥ सूत उवाच ॥ एवमभ्यर्थितो देवैर्मतिं चक्रे कृपालयः ॥ २ ॥ यत्तेजस्तु नृसिंहाख्यं संहर्तुं परमेश्वरः ॥ तदर्थं स्मृतवान् रुद्रो वीरभद्रं महाबलम् ॥ ३ ॥ आत्मनो भैरवं रूपं महाप्रलयकारकम् ॥ आजगाम पुरा सद्यो गणानामग्रतो हसन् ॥ ४ ॥ सादृहासैर्गणवैरुत्पतद्भिरितस्ततः ॥ नृसिंहरूपैरत्युग्रैः कोटिभिः परिवारितः ॥ ५ ॥ तावद्भिरभितो वीरैर्नृत्यद्भिश्च मुदान्वितैः ॥ क्रीडद्भिश्च महाधीरैर्ब्रह्माद्यैः कुंदुकैरिव ॥ ६ ॥ अदृष्टपूर्वैरन्यैश्च वेष्टितो वीरवन्दितः ॥ कल्पांतज्वलनज्वालो विलसल्लोचनत्रयः ॥ ७ ॥ आतशस्त्रो जटाजूटे ज्वलद्रालेन्दुमण्डितः ॥ बालेंदुद्वितयाकारतीक्ष्णदंष्ट्रांकुरद्वयः ॥ ८ ॥ आखंडलधनुःखंडसंनिभभ्रूलतायुतः ॥ महाप्रचंडदुंकारबधिरिकृतदिङ्मुखः ॥ ९ ॥ नीलमेघांजनाकारभीषणश्मश्रुरद्भुतः ॥ वादखंडमखंडाभ्यां आमयंस्त्रिशिखं मुहुः ॥ १० ॥ वीरभद्रोपि भगवान् वीरशक्तिविजृम्भितः ॥ स्वयं विज्ञापयामास किमत्र स्मृतिकारणम् ॥ ११ ॥ आज्ञापय जगत्स्वामिन् प्रसादः क्रियतां मयि ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अकाले भयमुत्पन्नं देवानामपि भैरव ॥ १२ ॥ ज्वलितः स नृसिंहाग्निः शमयैनं दुरासदम् ॥ सांत्वयन् बोधयादौ तं तेन किं नोपशाम्यति ॥ १३ ॥ ततो मत्परमं भावं भैरवं संप्रदर्शय ॥ सूक्ष्मं सूक्ष्मेण संहृत्य स्थूलं स्थूलेन तेजसा ॥ १४ ॥ वक्रमानय कृत्तिं च वीरभद्रं ममाज्ञया ॥ इत्यादिष्टो गणाध्यक्षः प्रज्ञांतवपुरास्थितः ॥ १५ ॥ जगाम रंहसा तत्र यत्रास्ते नरकेसरी ॥ ततस्तं बोधयामास वीरभद्रो हरो हरिम् ॥ १६ ॥

कल्पांतज्वलनः प्रलयवद्विस्तद्वज्ज्वाला कांतिर्यस्य ॥ ७ ॥ बालेंदु द्वितयाकारमतिशुभ्रं तीक्ष्णं दंष्ट्रांकुरद्वयं यस्य ॥ ८ ॥ आखंडलधनुर्निर्द्रधनुरित्यर्थः ॥ ९ ॥ अखंडाभ्यामपराजितबाहुभ्यां वादखंडं विवादशमकं त्रिशिखं त्रिशूलं मुहुर्भ्रामयन् स्वयं वीरभद्रः विज्ञापयामासेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वक्रं मुखं कृत्तिं त्वचं ममाज्ञया आनयेत्यन्वयः । इति पूर्वोक्तप्रकारमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

टी. अ.

९६

॥२०२॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हरिरूपेण सिंहरूपेणेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ विज्ञः परमपुण्यं परमस्यार्थं अस्मात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ततो वीरभद्रवाक्यश्रवणानंतरं हरिर्नृसिंहः
कोपं प्रज्वालयत् प्रदीप्तं चकार । अत्रागमशास्त्रस्यानित्यत्वाद्वागमाभावः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ देवतापरमार्थज्ञा ममैव परममर्त्यतसामर्थ्यं विदुर्जनंती

उवाच वाक्यमीशानः पितापुत्रमिवोरसम् ॥ श्रीवीरभद्र उवाच ॥ जगत्सुखाय भगवन्नवतीर्णोसि माधव ॥ १७ ॥ स्थित्यर्थेन च युक्तोसि
परेण परमेष्ठिना ॥ जंतुचक्रं भगवता रक्षितं मत्स्यरूपिणा ॥ १८ ॥ पुच्छेनैव समाबध्य भ्रमन्नेकार्णवे पुरा ॥ विभर्षि कूर्मरूपेण वाराहेणो
द्धृता मही ॥ १९ ॥ अनेन हरिरूपेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ वामनेन बलिर्बद्धस्त्वया विक्रमता पुनः ॥ २० ॥ त्वमेव सर्वभूतानां प्रभावः
प्रभुरव्ययः ॥ यदायदा हि लोकस्थ दुःखं किञ्चित्प्रजायते ॥ २१ ॥ तदातदावतीर्णस्त्वं करिष्यसि निरामयम् ॥ नाधिकस्त्वत्समोप्यस्ति
हरे शिवपरायण ॥ २२ ॥ त्वया धर्माश्च वेदाश्च शुभे मार्गे प्रतिष्ठिताः ॥ यदर्थमवतारोयं निहतः सोपि केशव ॥ २३ ॥ अत्यंतघोरं
भगवन्नरसिंह वपुस्तव ॥ उपसंहर विश्वात्मस्त्वमेव मम सन्निधौ ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तो वीरभद्रेण नृसिंहः शान्तया गिरा ॥ ततो
धिकं महाघोरं कोपं प्रज्वालयद्धरिः ॥ २५ ॥ श्रीनृसिंह उवाच ॥ आगतोसि यतस्तत्र गच्छ त्वं मा हितं वद ॥ इदानीं संहरिष्यामि जग
देतच्चराचरम् ॥ २६ ॥ संहर्तुर्न हि संहारः स्वतो वा परतोपि वा ॥ शासितं मम सर्वत्र शास्ता कोपि न विद्यते ॥ २७ ॥ मत्प्रसादेन
सकलं समर्यादं प्रवर्तते ॥ अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ २८ ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥ तत्तद्विद्धि गणा
ध्यक्ष मम तेजोविजृम्भितम् ॥ २९ ॥ देवतापरमार्थज्ञा ममैव परमं विदुः ॥ मदंशाः शक्तिसंपन्ना ब्रह्मशक्रादयः सुराः ॥ ३० ॥ मन्नाभि
पंकजाजातः पुरा ब्रह्मा चतुर्मुखः ॥ तल्ललाटसमुत्पन्नो भगवान्वृषभध्वजः ॥ ३१ ॥ रजसाधिष्ठितः स्रष्टा रुद्रस्तामस उच्यते ॥ अहं नियंता
सर्वस्य मत्परं नास्ति दैवतम् ॥ ३२ ॥ विश्वाधिकः स्वतंत्रश्च कर्ता हर्तासिलेश्वरः ॥ इदं तु मत्परं तेजः कः पुनः श्रोतुमिच्छति ॥ ३३ ॥
अतो मां शरणं प्राप्य गच्छ त्वं विगतज्वरः ॥ अवेहि परमं भावमिदं भूतमहेश्वरः ॥ ३४ ॥

त्यर्थः ॥ ३० ॥ भगवान् पञ्चगैश्वर्यो वृषभध्वजो रुद्रः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इदं नृसिंहाख्यं मत्परं तेजः कः पुनः श्रोतुमपीच्छति न कोपीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अतः पूर्वोक्तक
रणाद्भूतमहेश्वरस्त्वं मां शरणं प्राप्य विगतज्वरो गच्छ इदं वक्ष्यमाणं परमं भावं कर्तव्यमवेहीत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

लि. पु.

॥२०३॥

॥ ३५ ॥ इदं पूर्वाक्तप्रकारं साहंकारं सगर्वमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ विश्वेशं रुद्रं पिनाकिनं पिनाकधनुर्विशिष्टं संहर्तारं जगत्संहारकारकं न जानासि किं विस्मृतः किमित्यर्थः । त्वयि त्वन्निमित्तको विनाशः संहारः केवलः असद्वादो विवादश्च भवतीति शेषः ॥ ३७ ॥ येन केनापि तवान्योन्यावताराणि मत्स्यादीनि सांप्रतं कानि शेषाणि कान्यपि न संतीत्यर्थः । भवानिति शेषः कथाशेषः भविष्यतीत्यन्वयः ॥ ३८ ॥ ईदृशीं क्रूरामवस्थां गतस्त्वमेतद्वक्ष्यमाणं दोषं पश्येत्यन्वयः । क्षणात्संक्षयं नाशमेष्यसि गच्छसीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ मम पौत्रो रुद्र इति पूर्वं नृसिंहोक्तस्योत्तरं कथयति—प्रकृतिस्त्वमित्यादिना । प्रकृतिः स्त्रीरूपस्त्वं रुद्रः पुमान् पुरुषस्त्वद्गर्भतत्त्वार्थः ॥ ४० ॥ पितामहः पूर्वं जगत्सि

कालोऽस्म्यहं कालविनाशहेतुर्लोकान् समाहर्तुमहं प्रवृत्तः ॥ मृत्योर्मृत्युं विद्धि मां वीरभद्र जीवन्त्येते मत्प्रसादेन देवाः ॥ ३५ ॥ सूत उवाच ॥ साहंकारमिदं श्रुत्वा हररामितावेक्रमः ॥ विहस्योवाच सावज्ञं ततो पिस्तुरिताधरः ॥ ३६ ॥ श्रीगीर्भन् उवाच ॥ किं न जानामि विश्वेशं संहर्तारं पिनाकिनम् ॥ असद्वादो विवादश्च विनाशस्त्वयि केवलः ॥ ३७ ॥ तवान्योन्यावताराणि कानि शेषाणि सांप्रतम् ॥ कृतानि येन केनापि कथाशेषो भविष्यति ॥ ३८ ॥ दोषं त्वं पश्य एतत्त्वमवस्थामीदृशीं गतः ॥ तेन संहारदक्षेण क्षणात्संक्षयमेष्यसि ॥ ३९ ॥ प्रकृतिस्त्वं पुमान् रुद्रस्त्वयि वीर्यं समाहितम् ॥ त्वन्नाभिपंकजाज्जातः पंचवक्त्रः पितामहः ॥ ४० ॥ सृष्ट्यर्थेन जगत्पूर्वं शंकरं नीललोहितम् ॥ ललाटे चिंतयामास तपस्युग्रे व्यवस्थितः ॥ ४१ ॥ तल्ललाटादभूच्छंभोः सृष्ट्यर्थं तन्न दूषणम् ॥ अंशोऽहं देवदेवस्य महाभैरवरूपिणः ॥ ४२ ॥ त्वत्संहारे नियुक्तोऽस्मि विनयेन बलेन च ॥ एवं रक्षो विदार्यैव त्वं शक्तिकलया युतः ॥ ४३ ॥ अहंकारावलेपेन गर्जसि त्वमतंद्रितः ॥ उपकारो ह्यसाधूनामपकाराय केवलम् ॥ ४४ ॥ यदि सिंह महेशानं स्वपुनर्भूत मन्यसे ॥ न त्वं स्रष्टा न संहर्ता न स्वतंत्रो हि कुत्रचित् ॥ ४५ ॥ कुलालचक्रवच्छक्त्या प्रेरितोऽसि पिनाकिना ॥ अद्यापि तव निक्षिप्तं कपालं कूर्मरूपिणः ॥ ४६ ॥

सृष्टुरिति शेषः । सृष्ट्यर्थेन सृष्टिकारणेन उग्रे तपसि व्यवस्थितः सन् शंकरं ललाटे चिंतयामास तल्ललाटात्सृष्ट्यर्थम् अभूत्प्रादुर्बभूव तन्न शंभोर्दूषणमित्याग्रिमेणान्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ महाभैरवरूपिणो रुद्रस्याहमंशस्त्वत्संहारे विनयेन बलेन च नियुक्त इत्याग्रिमेणान्वयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ महेशानं रुद्रं स्वपुनर्भूतं स्वपौत्रमित्यर्थः । अनुस्वारलोपश्चादसः ॥ ४५ ॥ कूर्मरूपिणस्तव कपालं हरहरलतामध्ये निक्षिप्तं स्थापितं हे सुगंध कस्मान्न दूष्यसे न वेत्सीत्याग्रिमेणान्वयः ॥ ४६ ॥

टी. अ.

९६

॥२०३॥

तदंशेन शिवांशेन तारकारिणा रुद्रेण ते वाराहविग्रहः साक्रोशं दंष्ट्रोत्पातनपीडितः ॥ ४७ ॥ विष्वक्तेन च्छलादिवक्त्रेण भवान्यस्य
रुद्रस्य शूलाग्रे दग्धोसीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ तव पुत्रस्य ब्रह्मणः तमेनाभिसंधं पंचमं शिरश्छिन्नमद्यापि वर्तत इति शेषः । तस्य रुद्रस्य तत् पूर्वोक्तं चक्रं तदंशं ब्रह्मांशभूतं किमित्य
ग्रिमेणान्वयः ॥ ४९ ॥ दधीचेन तत्संज्ञककृपिणा शिरसि कंदूयमाने सति त्वं संग्रामे समरुद्रणो जितस्तत्त्वया कथं विस्मृतमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५० ॥ अन्यावनारचारित
विस्मरणमास्तां तथापि हस्तगतवस्तुविस्मरणमनुचितमित्यभिवादति । चक्रपाणे यस्य विक्रमतस्तव प्रियं चक्रं कुतः प्राप्तं केन कृतमुत्पादितं तदपि त्वया विस्मृतमित्यग्रिमेणा
न्वयः ॥ ५१ ॥ रुद्रस्तामस इति तदुक्तं प्रतिवदति-ते मया इत्यादिना । ते तव सकला लोकाः मया भैरवेण गृहीताः संहतास्तदानीमिति शेषः । त्वं निद्रापगवशः शेषे स्वपिपि

हरहारलतामध्ये मुग्ध कस्मान्न बुध्यसे ॥ विस्मृतं किं तदंशेन दंष्ट्रोत्पातनपीडितः ॥ ४७ ॥ वाराहविग्रहस्तेऽद्य साक्रोशं तारकारिणा ॥
दग्धोसि यस्य शूलाग्रे विष्वक्तेन च्छलान्त्वान् ॥ ४८ ॥ दक्षयज्ञे शिरश्छिन्नं मया ते यज्ञरूपिणः ॥ अद्यापि तव पुत्रस्य ब्रह्मणः पंचमं
शिरः ॥ ४९ ॥ छिन्नं तमेनाभिसंधं तदंशं तस्य तद्बलम् ॥ निर्जितस्त्वं दधीचेन संग्रामे समरुद्रणः ॥ ५० ॥ कंदूयमाने शिरसि कथं
तद्विस्मृतं त्वया ॥ चक्रं विक्रमतो यस्य चक्रपाणे तव प्रियम् ॥ ५१ ॥ कुतः प्राप्तं कृतं केन त्वया तदपि विस्मृतम् ॥ ते मया सकला
लोका गृहीतास्त्वं पयोनिधौ ॥ ५२ ॥ निद्रापगवशः शेषे स कथं सात्त्विको भवान् ॥ त्वदादिस्त्वं वपयं न रुद्रशक्तिविजृम्भितम् ॥ ५३ ॥
शक्तिमानभितस्त्वं च ह्यनलस्त्वं च मोहितः ॥ तत्तेजसोपि माहात्म्यं युवां द्रष्टुं न हि क्षमौ ॥ ५४ ॥ स्थूला ये हि प्रपश्यन्ति तद्विष्णोः
परमं पदम् ॥ द्यावापृथिव्या इंद्राग्निमस्य वरुणस्य च ॥ ५५ ॥

इ भवान् सात्त्विकः पालकमूर्तिः कथमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५२ ॥ त्वदादिविष्णवादि स्तं वपयं न वृणांतं रुद्रशक्त्या विजृम्भितं विलसितमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ मोहितस्त्वमनलोऽग्निश्च
अभितः शक्तिमान् रुद्रशक्त्या सामर्थ्ययुक्तः तत्तेजसो रुद्रतेजसः माहात्म्यं द्रष्टुं युवामग्राविष्णू न हि क्षमावित्यन्वयः । एतदेवोक्तमहोवल्लभकभाष्ये
“समानग्रीतिसंयुक्तावग्राविष्णु शिवार्चकी ॥ वां महेशप्रसादेन हृन्मैर्वाजिनिराजतम् ” इति ॥ ५४ ॥ ये स्थूलाः स्थूलद्रव्यो द्वैतवादिनस्तद्विष्णोः पदं परमं
प्रपश्यन्तीत्यन्वयः । द्यावापृथिव्याः अदित्याः वामनरूपेण इंद्रस्य जयंतरूपेण अग्नेः कार्तिकेयरूपेण यमस्य धर्मराजस्य नारायणरूपेण वरुणस्य भृगुरूपेण “भृगुर्वं वारुणिः”
इति श्रुतेः । ‘महर्षीणां भृगुरहम्’ इति गीतोक्तेश्च । शशांकस्य चंद्रस्य ध्वांतोदरे कलंकितोदरे बुधरूपेण जनित्वा उत्पद्य त्वं परमेश्वरोसि किमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५५ ॥

वि. पु.
॥२०४॥

महेश्वरः कालः महाकालः कालकालोतः उग्रस्य शिवस्य कलया अंशेन त्वं मृत्योर्तकस्य मृत्युः मविष्यसीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५६ ॥ मविष्यच्छरमरूपमहिमार्णं वर्णयति-स्थिरधन्वेत्यादिना । स्थिरधन्वा मेरुधनुष्यः नास्ति वीरो यस्मादसी अवीरः वीरो विक्रांत इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ भीमो भयं करोत एव ज्वरं तत्सं हक्रोगमुपहस्ता उपहासकरः मृगाकारः पक्षी मृगपक्षी हिरण्मयः सुवर्णवर्णः अशेषजगतः शास्ता त्वं न चतुर्मुखश्च नैवेत्यन्वयः ॥ ५८ ॥ इत्थं पूर्वोक्तप्रकारं सर्वं समालोक्य आत्मानं नृसिंहरूपमात्मना संहर नो चेन्महाभैरवरूपिणः स्थाणोः रुद्रस्य क्रोधस्य वज्राशनिरिव मृत्युस्त्वेवं शरभरूपः पतिष्यतीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ शरमप्रादुर्भावं कथयति-अत्रांतर इत्यादिना । अत्रांतरे नृसिंहग्रहणावसर इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अनौपम्यमुपमारहितमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ततः सकलतेजोलयान्महा

ध्वांतोदरे शशांकस्य जनित्वा परमेश्वरः ॥ कालोसि त्वं महाकालः कालकालो महेश्वरः ॥ ५६ ॥ अतस्त्वमुग्रकलया मृत्योर्मृत्युर्भविष्यसि ॥ स्थिरधन्वा क्षयो वीरो वीरो विश्वाधिकः प्रभुः ॥ ५७ ॥ उपहस्ता ज्वरं भीमो मृगपक्षीहिरण्मयः ॥ शास्ताशेषस्य जगतो न त्वं नैव चतुर्मुखः ॥ ५८ ॥ इत्थं सर्वं समालोक्य संहरात्मानमात्मना ॥ नो चेदिदानीं क्रोधस्य महाभैरवरूपिणः ॥ ५९ ॥ वज्राशनिरिव स्थाणो स्त्वेवं मृत्युः पतिष्यति ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तो वीरभद्रेण नृसिंहः क्रोधविह्वलः ॥ ६० ॥ ननाद तनुवेगेन तं गृहीतुं प्रचक्रमे ॥ अत्रांतरे महाघोरं विपक्षभयकारणम् ॥ ६१ ॥ गगनव्यापि दुर्धर्षशैवतेजःसमुद्भवम् ॥ वीरभद्रस्य तद्रूपं तत्क्षणादेव दृश्यते ॥ ६२ ॥ न ताद्विरण्मयं सौम्यं न सौरं नाग्निसंभवम् ॥ न तडिचंद्रसदृशमनौपम्यं महेश्वरम् ॥ ६३ ॥ तदा तेजांसि सर्वाणि तस्मिन् लीनानि शांकरे ॥ ततोव्यक्तो महातेजा व्यक्ते संभवतस्ततः ॥ ६४ ॥ रुद्रसाधारणं चैव चिह्नितं विकृताकृति ॥ ततः संहाररूपेण सुव्यक्तः परमेश्वरः ॥ ६५ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां जयशब्दादिमंगलैः ॥ सहस्रबाहुर्जटिलश्चंद्रार्धकृतशेखरः ॥ ६६ ॥ स मृगार्धशरीरेण पक्षाभ्यां चंचुना द्विजाः ॥ अतितीक्ष्णमहादंष्ट्रो वज्रतुल्यनखायुधः ॥ ६७ ॥

तेजाः अव्यक्तोऽस्पष्टस्ततस्तदनंतरं व्यक्ते शरभनृसिंहयोः स्पष्टरूपे संभवतः वभूवतुरित्यर्थः ॥ ६४ ॥ शरभरूपं सामान्यतो वर्णयति-रुद्र इति । विकृताकृति भयंकरं रुद्रसाधारणं चैव रुद्रतुल्यमित्यर्थः । चिह्नितं संजातचिह्नमभावादिति शेषः । ततस्तस्मिन् काले परमेश्वरो रुद्रः संहाररूपेण प्रलयकालिफल्ग्वेण सुव्यक्तः प्रकटः पश्यतां सर्वदेवानां जयशब्दादिमंगलैर्युक्त इति शेषमादायाग्निमेणान्वयः ॥ ६५ ॥ रौद्रशरभरूपं समग्रं वर्णयति-सहस्रबाहु रित्यादिना ॥ ६६ ॥ मृगार्धशरीरेण पक्षाभ्यां चंचुना युक्त इति शेषः । द्विजा इति ऋषिसंबोधनम् ॥ ६७ ॥

टी. अ.

९६

॥२०४॥

कंठे कालः कृष्णवर्णः ॥ ६८ ॥ सममेककालं कुपितश्च वृत्ताग्रप्रस्थानमग्रः कुपितवृत्ताग्रप्रस्थानमग्रः नयनत्रयं येन सः ॥ ६९ ॥ हरिर्नृसिंहस्तस्य शर-
मस्य दर्शनादिनष्टबलविक्रमः सहस्रांशोः सूर्यस्याधः और्म्यं प्राकाश्यं खद्योतविभ्रमं विभ्रददृश्यत इति शेषः । “ ऊर्मिस्तरंगपीडायां वेगमंगप्रकाशयोः ” इति
विश्वः ॥ ७० ॥ अथ हरः नाभिपादम् अभ्युदारयन् पक्षाभ्यां विभ्रम्य पुच्छेन पादौ बाहुभ्यां बाहुमंडलमावध्य उरसि भिन्दन् सन् बाहुभ्यां हरिं जग्राहेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ७१ ॥
ततो भगवान् शरभः उरगं यथा विहगो गरुडस्तथा सहसैव उड्डीयोड्डीय उत्क्षिप्योत्क्षिप्य निपात्य च भयात्पक्षाघातविमोहितं विष्णुं संगृह्य देवैर्महर्षिभिः सह गगनं जगा-
मेति द्वितीयतृतीयस्थैरन्वयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ हरिं नृसिंहं हरं तं वृषभं श्रेष्ठं विश्वेशानमीश्वरं तं शरभं सुराः अनुयांति सर्वे तत्रस्था नमोवाक्येन तुष्टुवुरित्यग्निमेणा

कंठे कालो महाबाहुश्चतुष्पाद्बहिसंभवः ॥ युगांतोद्यतजीमूतभीमगंभीरनिःस्वनः ॥ ६८ ॥ समं कुपितवृत्ताग्निव्यावृत्तनयनत्रयः ॥ स्पष्ट-
दंष्ट्रोधरोष्ठश्च हुंकारेण युतो हरः ॥ ६९ ॥ हरिस्तदर्शनादेव विनष्टबलविक्रमः ॥ विभ्रदौर्म्यं सहस्रांशोरधः खद्योतविभ्रमम् ॥ ७० ॥ अथ
विभ्रम्य पक्षाभ्यां नाभिपादेभ्युदारयन् ॥ पादावाबध्य पुच्छेन बाहुभ्यां बाहुमंडलम् ॥ ७१ ॥ भिन्दन् उरसि बाहुभ्यां निजग्राह हरो हरिम् ॥
ततो जगाम गगनं देवैः सह महर्षिभिः ॥ ७२ ॥ सहसैव भयाद्विष्णुं विहगश्च यथोरगम् ॥ उत्क्षिप्योत्क्षिप्य संगृह्य निपात्य च निपात्य
च ॥ ७३ ॥ उड्डीयोड्डीय भगवान् पक्षाघातविमोहितम् ॥ हरिं हरन्तं वृषभं विश्वेशानं तमीश्वरम् ॥ ७४ ॥ अनुयांति सुराः सर्वे नमो
वाक्येन तुष्टुवुः ॥ नीयमानः परवशो दीनवक्त्रः कृतांजलिः ॥ ७५ ॥ तुष्टाव परमेशानं हरिस्तं ललिताक्षरैः ॥ श्रीनृसिंह उवाच ॥ नमो
रुद्राय शर्वाय महाग्रासाय विष्णवे ॥ ७६ ॥

न्वयः ॥ ७४ ॥ हरिर्नीयमानः परवशोः दीनवक्त्रः कृतांजलिः सन् परमेशानं तं शरभं ललितानि मनोहराप्यक्षराणि येषु तैर्नामभिस्तुष्टवेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ७५ ॥ श्रीनृ-
सिंहोऽष्टाशतनामभिः स्तौति-नमो रुद्रायेत्यादिना । श्रीरुद्राध्यायस्थानमःपूर्वकचतुर्थ्यतनामवन्निर्देशादत्र तत्समफलत्वं बोध्यम् । नामावल्या स्तवने तथा पुष्पादिसमर्पणे
नमःशब्दांतपाठ एव शिष्टानुमतो ग्राह्यः । ॐ रुद्राय नमः १ रुद्रणवरूपः शब्दस्तेन अंतकाले काश्यामुपदेशेन राति स्वात्प्ररूपतां ददातीति रुद्रः । एतदेवोक्तमहोबलरुद्र-
भाष्ये “ अथवा परमात्मानं रुत्या प्रणवरूपया । प्रतिपादयतीत्येवं रुद्रशब्दं प्रचक्ष्महे ॥ ” इति । शर्वाय २ शृणाति जगद्धिनस्तीति शर्वः । महाग्रासाय ३ महान् जग-
द्वपः ग्रासः कालो यस्य स महाग्रासः । विष्णवे ४ वेवेष्टीति विष्णुः जगद्व्यापक इत्यर्थः ॥ ७६ ॥

लि. पु.

॥२०५॥

उग्राय ५ उच्यति क्रुधा संबध्यत इति उग्रः ' उच समवाये ' इत्यस्यौणादिकमुग्र इति रूपम् । तदुक्तमहोबलेन " अमक्तनाशनोद्भूतक्रोधवानुग्र उच्यते " इति । भीमाय ६ विभेति सर्वं जगदस्मादिति भीमः " भीषास्माद्वातः पवते " इति श्रुतेः । क्रोधाय ७ क्रुध्यति असत्कारिणं प्रति कोपविशिष्टो भवतीति क्रोधः । मन्यवे ८ मन्युरवबोधरूपो वा क्रतुरूपः ' मन्युः क्रोधे क्रतौ दैन्ये ' इति विश्वः । भवाय ९ भवति सर्वमस्मादिति भवः । शर्वाय १० शरः हिंसकानपि वाति उत्तमगतिं गमयतीति शर्वः ' श्रु-हिंसायाम् ' अस्माद्विच ' वा-गतिगंधनयोः ' अस्मादातोनुपसर्ग इति कः । शंकराय ११ शं कल्याणं करोतीति शंकरः कल्याणहेतुरित्यर्थः । अकृजोहोत्विति टः । शिवाय १२ शिवः कल्याण रूपस्तदुक्तमहोबलेन " शिवो निष्कल्मषो यद्वा सच्चिदानंदलक्षणः । यद्वा निर्धर्मिको यद्वा कल्याणात्मेति मन्महे " इति ॥ ७७ ॥ कालकालाय नमः १३ कालस्य मृत्योरपि कालो मृत्युरित्यर्थः । कालाय १४ कालः समयरूपः । महाकालाय १५ महानपरिमितः कालो यस्य स महाकालः । मृत्यवे १६ मारयतीति मृत्युः सर्वेषां प्राणहारकः । वीराय १७ वीरयति स्वभक्तान् रामादीन्विक्रमयतीति वीरः । वीरभद्राय १८ वीराणां भद्रं जयप्राप्तिरूपं कल्याणं यस्मादसौ वीरभद्रः । क्षयद्वीराय १९ क्षयति तत्क्षयद्वीरं पापं यस्मादसौ क्षयद्वीरः । वीरशब्दस्य पापवाचित्वं रुद्रभाष्ये श्रीविद्यारण्यैरुक्तम् । शूलिने २० शूली तत्संज्ञकायुधवान् ॥ ७८ ॥ महादेवाय २१ महांश्चासी देवश्च महादेवः ।

नम उग्राय भीमाय नमः क्रोधाय मन्यवे ॥ नमो भवाय शर्वाय शंकराय शिवाय ते ॥ ७७ ॥ कालकालाय कालाय महाकालाय मृत्यवे ॥ वीराय वीरभद्राय क्षयद्वीराय शूलिने ॥ ७८ ॥ महादेवाय महते पशूनां पतये नमः ॥ एकाय नीलकंठाय श्रीकण्ठाय पिनाकिने ॥ ७९ ॥ नमोनंताय सूक्ष्माय नमस्ते मृत्युमन्यवे ॥ पराय परमेशाय परात्परतराय ते ॥ ८० ॥

सर्वदेवेषु पूज्यतम इत्यर्थः । महते २२ महानपरिच्छिन्नपरिमाणः सर्वव्यापक इत्यर्थः । पशूनां पतये २३ पशूनां ब्रह्मादीनां पातिः पालकः ' पातिः समास एव ' इति निपेधस्य पक्षायुक्तच्छेदसि वेत्यपवादादत्राप्रवृत्तिः । एकाय २४ एकोद्वितीय इत्यर्थः । " एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्ति " इति श्रुतेः । नीलकंठाय २५ नीलः कृष्णवर्णः कण्ठो यस्य स नीलकंठः । श्रीकण्ठाय २६ श्रीः कण्ठे सन्निधाने यस्य स श्रीकण्ठः ' कण्ठो गले सन्निधाने ' इति विश्वः । पिनाकिने २७ पिनाकस्तत्संज्ञकं धनुर्यस्यास्तीति पिनाकी ॥ ७९ ॥ अनंताय २८ नास्यंतः पारो यस्य सोऽनंतः । सूक्ष्माय २९ सूक्ष्मो योगिमिरप्यदृश्यः । मृत्युमन्यवे ३० मृत्युर्मन्युः क्रोधो यस्य स मृत्युमन्युः अत एव " नमस्ते रुद्र मन्यवे " इति श्रुतौ प्रथमतो मन्योर्नमस्कारोमिहितः । पराय ३१ पृणाति पालयतीति परः सर्वपालक इत्यर्थः । परमेशाय ३२ परा चासौ मा च परमा मोक्षश्रीस्तस्या ईशः स्वामीत्यर्थः । परात्परतराय ३३ परात्परतरः सर्वश्रेष्ठो जीवरूपः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम् " इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः " इति ॥ ८० ॥

टी. अ.

१६

॥२०५॥

परात्पराय ३४ पराज्जीवादपि परः उत्तमपुरुषरूपः । तदुक्तं भगवद्गीतायां “ उत्तमः पुरुषस्त्वय्यः परमात्मित्युदाहृतः । यो लोकत्रयमाविश्य विभर्त्यव्यय ईश्वरः ” इति । विश्वाय ३५ विश्वस्तत्संज्ञः अत एव सर्वनामसंज्ञा न । विश्वमूर्त्ये ३६ विश्वं जगन्मूर्तिर्यस्य स विश्वमूर्तिः । तथा च श्रुतिः “ विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत् । सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ” इति । विष्णुकलत्राय ३७ विष्णुः कलत्रं स्त्री यस्य स विष्णुकलत्रः । तदुक्तं कौर्म दारुवनप्रवेशे “ योऽनंतः पुरुषो योनिर्लोकानामव्ययो हरिः । स्त्रीवेषं विष्णुरास्थाय सौनुगच्छति शूलिनम् ” इति । विष्णुक्षेत्राय ३८ विष्णुः क्षेत्रं बीजनिर्वापस्थानं यस्य स विष्णुक्षेत्रः । तदुक्तं पूर्वमस्मिन् “ प्रकृतिस्त्वं पुमान् रुद्रस्त्वयि वीर्यं समाहितम् । त्वन्नाभिपंकजाज्जातः पंचवक्त्रः पितामहः ॥ ” इति । भानवे ३९ भासयतीति भानुः “ यस्य भासा सर्वमिदं विभाति ” इति श्रुतेः ॥ ८१ ॥ कैवर्ताय ४० कैवर्त्तः संसारसमुद्रतारकः । किराताय ४१ किरातोर्जुनप्रसादावसरे मिलरूपः । इयं कथा भारतादौ विस्तृता । महाव्याधाय ४२ । विध्यति मृगरूपिणं ब्रह्माणं बाणेनेति व्याधः । महान्पूज्यश्चासौ व्याधश्च महाव्याधः । श्याद्वचधास्विति णः । शाश्वते ४३ शश्वन्निरंतरं भवतीति शश्वन्निरंतरं विद्यमान इत्यर्थः । अत्र शाश्वतशब्दाणि जन्तात्किप् । भैरवाय ४४ भीमयंकरः रवः शब्दो यस्य स स्वार्थे अण् भैरवः । शरण्याय ४५ शरणेषु शरणागतेषु साधुः शरण्यः । महाभैरवरूपिणे ४६

परात्पराय विश्वाय नमस्ते विश्वमूर्त्ये ॥ नमो विष्णुकलत्राय विष्णुक्षेत्राय भानवे ॥ ८१ ॥ कैवर्ताय किराताय महाव्याधाय शाश्वते ॥ भैरवाय शरण्याय महाभैरवरूपिणे ॥ ८२ ॥ नमो नृसिंहसंहर्त्रे कामकालपुरारये ॥ महापाशौघसंहर्त्रे विष्णुमायांतकारिणे ॥ ८३ ॥ त्र्यंबकाय त्र्यक्षराय शिपिविष्टाय मीढुपे ॥ मृत्युंजयाय शर्वाय सर्वज्ञाय मखारये ॥ ८४ ॥

महाभैरवं कालभैरवं रूपयति प्रशंसति तच्छीलो महाभैरवरूपी ॥ ८२ ॥ नृसिंहसंहर्त्रे ४७ नृसिंहस्य तत्संज्ञकावतारस्य संहर्त्ता नाशक इत्यर्थः । कामकालपुरारये ४८ कामो मदनः कालो यमः पुराणि त्रिपुराणि तेषामरिर्नाशक इत्यर्थः । महापाशौघसंहर्त्रे ४९ महांतश्च ते पाशाः चतुर्विंशतितत्त्वरूपास्तेषामोघो निरंतरं प्रवाहस्तस्य संहर्त्ता विनाशक इत्यर्थः । विष्णुमायांतकारिणे ५० विष्णुमायांतं करोति तच्छीलः विष्णुमायांतकारी ॥ ८३ ॥ त्र्यंबकाय ५१ त्रीण्यंबकानि नयनानि यस्य स त्र्यंबकः ‘ अंबकं नयनं दृष्टिः ’ इति हलायुधः । त्र्यक्षराय ५२ त्रिषु भूतभविष्यद्वर्त्तमानकालेष्वक्षरो नाशशून्यः । शिपिविष्टाय ५३ शिपिषु पशुष्वपि विशतीति शिपिविष्टः । अत्रोक्तमहोबलरुद्रभाष्ये “ यज्ञरूपः शिपिर्विष्णुः पशवः शिपेयः स्मृताः । तदंतर्यामिरूपेण प्रविष्टः प्राणिषु प्रभुः ” इति । मीढुपे ५४ मीढुपे भक्तकामाभिवर्षकायेत्यर्थः । मृत्युंजयाय ५५ मृत्युं जयतीति मृत्युंजयः । इयं कथा अत्रैव पूर्वमुक्ता संज्ञायां मृत्युंजीति खच् । शर्वाय ५६ शृणात्यखिलशब्दजातं युगपज्जानातीति शर्वः धातूनामनेकार्थत्वात् । सर्वज्ञाय ५७ सर्वं वस्तुमात्रं जानातीति सर्वज्ञः । मखारये ५८ मखस्य दक्षयज्ञस्यारिः शत्रुरित्यर्थः ॥ ८४ ॥

लि. ५.

॥२०६॥

मखेशाय ५९ मखानामग्निष्टोमादीनामीशः प्रभुरित्यर्थः । वरेण्याय ६० वरयितुं योग्यो वरेण्यः । वह्निरूपिणे ६१ वह्निं रूपयति प्रशंसति तच्छीलः वह्निरूपी । महाघ्राणाय ६२ जिघ्रति गंधमुपादत्त इति घ्राणः । महान् पृष्ठ्यो घ्राणो वायुर्यस्मादसौ महाघ्राणः । जिह्वाय ६३ लिहति सर्वमास्वादयतीति जिह्वः 'लिह आस्वादे' इत्यस्य जिह्वेत्यौणादिकं रूपं मुक्तममरव्याख्यायाम् । प्राणापानप्रवर्तिने ६४ प्राणापानी तत्संज्ञकौ वायू प्रवर्तयति तच्छीलः प्राणापानप्रवर्ती ॥ ८५ ॥ त्रिगुणाय ६५ त्रयो गुणाः सत्त्वादयो यस्मादसौ त्रिगुणः । त्रिशूलाय ६६ त्रयाणां सत्त्वादीनां शूलो योगो यस्मादसौ त्रिशूलः " शूलं प्रहरणे मृत्यौ केतके रोगयोगयोः " इति विश्वः । गुणातीताय ६७ गुणेभ्यः अतीतो गुणातीतः निर्गुण इत्यर्थः । योगिने ६८ योगः समाधिरस्ति यस्य स योगी । संसाराय ६९ सम्यक् सातत्येन सरति गच्छतीति संसारः जगत्प्रवाहरूपः । प्रवाहाय ७० प्रकपेण वाहयति कर्मफलं प्रापयतीति प्रवाहः । महायंत्रप्रवर्तिने ७१ महायंत्रं जगदुत्पात्तिस्थितिलयचक्रं प्रवर्तयति तच्छीलः महायंत्रप्रवर्ती ॥ ८६ ॥ चंद्राग्निसूर्याय ७२ चंद्राग्नि सूर्याणां समाहारस्तद्रूपः । मुक्तिवैचित्र्यहेतवे ७३ मुक्तीनां सालोक्यादीनां वैचित्र्यस्य अनेकरूपत्वस्य हेतुः कारणम् । वरदाय ७४ वरान् भक्ताभिलषितार्थान् ददातीति वरदः ।

मखेशाय वरेण्याय नमस्ते वह्निरूपिणे ॥ महाघ्राणाय जिह्वाय प्राणापानप्रवर्तिने ॥ ८५ ॥ त्रिगुणाय त्रिशूलाय गुणातीताय योगिने ॥ संसाराय प्रवाहाय महायंत्रप्रवर्तिने ॥ ८६ ॥ नमश्चंद्राग्निसूर्याय मुक्तिवैचित्र्यहेतवे ॥ वरदायावताराय सर्वकारणहेतवे ॥ ८७ ॥ कपालिने करालाय पतये पुण्यकीर्तये ॥ अमोघायाम्निनेत्राय लकुलीशाय शंभवे ॥ ८८ ॥ भिषक्तमाय मुंडाय दंडिने योगरूपिणे ॥ मेघवाहाय देवाय पार्वतीपतये नमः ॥ ८९ ॥

अवताराय ७५ अवतारयति दामिकानधः पातयतीत्यवतारः । सर्वकारणहेतवे ७६ सर्वकारणं हेतुरिच्छा यस्य स सर्वकारणहेतुः ॥ ८७ ॥ कपालिने ७७ कपालं कूर्मकपालं यस्यास्तीति कपाली । इयं कथा अस्मिन्नेवोक्ता । करालाय ७८ करे अलः शेषसर्पो यस्य स करालः । शेषकंकणत्वमस्मिन्नेवाग्रे उक्तम् । पतये ७९ पतिरित्याख्यातः पतिः सर्वरक्षक इत्यर्थः ' पतिः समास एव ' इति विसंज्ञानिषेधस्तु भर्तृवाचकस्यैवेत्यत्र विसंज्ञा बोध्या । पुण्यकीर्तये ८० पुण्याः कीर्तयो यशांसि यस्य स पुण्यकीर्तिः ' कीर्तिः प्रसादयशसोः ' इति विश्वः । अमोघाय ८१ अमोघः । कथंचित् स्मृतोप्यनिष्फल इत्यर्थः । अग्निनेत्राय ८२ अग्निः नेत्रे यस्य सोग्निनेत्रः । लकुलीशाय ८३ लकुलीशस्तत्संज्ञक कायावताररूपः । शंभवे ८४ शं मुखं भवत्यस्मादिति शंभुः ॥ ८८ ॥ भिषक्तमाय ८५ भिषक्तमो भवरोगनिवारकः ' भिषक्तं त्वा भिषजां शृणोमि ' इति श्रुतेः । मुंडाय दंडिने ८६ मुंडाय मुंडितशिरसे दंडिने दंडविशिष्टाय दुर्वासोरूपायेत्यर्थः । योगरूपिणे ८७ योगं चित्तवृत्तिनिरोधं रूपयति प्रशंसति तच्छीलः योगरूपी । मेघवाहाय ८८ मेघस्तद्रूपो विष्णुः बाहो वाहनं यस्य स मेघवाहः । इयं कथाऽस्मिन्नेव पूर्वमुक्ता । देवाय ८९ दीव्यत इति देवः क्रीडमान इत्यर्थः । पार्वतीपतये ९० पार्वत्याः हैमवत्याः पतिर्मर्तत्यर्थः ॥ ८९ ॥

टी. अ

९६

॥२०६॥

अव्यक्ताय ९१ अव्यक्तोऽस्पष्ट इत्यर्थः । विशोकाय ९२ विगतः शोको यस्मादसौ विशोकः । स्थिराय ९३ स्थिरोऽवचल इत्यर्थः । स्थिरधन्विने ९४ स्थिरमन्धिरचालनीयं धन्वमस्यास्तीति स्थिरधन्वी मेरुधनुरित्यर्थः । स्थाणवे ९५ तिष्ठत्यस्मिन्निति स्थाणुः जगदाधारभूतः । कृत्तिवासाय ९६ कृत्तौ व्याघ्रांवे वासो यस्य स कृत्तिवासः । पंचार्थहेतवे ९७ पंचार्थानां शब्दादीनां हेतुः कारणम् ॥ ९० ॥ वरदाय ९८ वरानावरकमायाविलासान् द्यति खंडयतीति वरदः । एकपादाय ९९ एकः पादश्चरणः अर्धनारीरूपत्वाद्यस्य स एकपादः समासांतविधेरनित्यत्वात् । यद्वा पद्यते ज्ञानिभिः प्राप्यत इति पादः एकश्चासौ पादश्चैकपादः । चंद्रार्धमौलिने १०० चंद्रार्धयुक्तः मौलिर्मुकुटोऽस्यास्तीति चंद्रार्धमौली ब्रीह्यादित्वादिनिः । अध्वरराजाय १०१ अध्वरस्य राजेत्यध्वरराजः “ आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रम् ” इति श्रुतेः । वयसां पतये २ वयसां पक्षिणां पतिः शरभरूपः ॥ ९१ ॥ योगीश्वराय ३ योगिनामीश्वरो योगीश्वरः योगप्रवर्तक इत्यर्थः । नित्याय ४ नित्यो ध्वंसाप्रतियोगीत्यर्थः । सत्याय ५ सत्यो वितथरूपः “ सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म ” इति

अव्यक्ताय विशोकाय स्थिराय स्थिरधन्विने ॥ स्थाणवे कृत्तिवासाय नमः पंचार्थहेतवे ॥ ९० ॥ वरदायैकपादाय नमश्चंद्रार्धमौलिने ॥ नमस्तेऽध्वरराजाय वयसां पतये नमः ॥ ९१ ॥ योगीश्वराय नित्याय सत्याय परमेष्ठिने ॥ सर्वात्मने नमस्तुभ्यं नमः सर्वेश्वराय ते ॥ ९२ ॥ एकद्वित्रिचतुःपंचकृत्वस्तेऽस्तु नमोनमः ॥ दशकृत्वस्तु साहस्रकृत्वस्ते च नमोनमः ॥ ९३ ॥ नमोपरिमितं कृत्वानंतकृत्वो नमोनमः ॥ नमोनमो नमो भूयः पुनर्भूयो नमोनमः ॥ ९४ ॥ सूत उवाच ॥ नाम्नामष्टशतेनैवं स्तुत्वामृतमयेन तु ॥ पुनस्तु प्रार्थयामास नृसिंहः शरभेश्वरम् ॥ ९५ ॥ यदायदा ममाज्ञानमत्यहंकारदूषितम् ॥ तदातदापनेतव्यं त्वयैव परमेश्वर ॥ ९६ ॥ एवं विज्ञापयन्प्रीतः शंकरं नरकेसरी ॥ नन्वशक्तो भवान् विष्णो जीवितांतं पराजितः ॥ ९७ ॥

श्रुतेः । परमेष्ठिने ६ परमे षड्गुणैश्वर्ये तिष्ठतीति परमेस्थः स्थः किदिति औणादिक इतिः स्थास्थिन् स्थूनामिति पत्वं तत्पुरुषे प्रकृतीत्यलुक् परमेष्ठी । सर्वात्मने ७ सर्वेषां मात्मा सर्वात्मा सर्वातर्यामीत्यर्थः । सर्वेश्वराय १०८ सर्वेषामीश्वरः स्वामी “ ईश्वरः सर्वभूतानाम् ” इति श्रुतेः ॥ ९२ ॥ नामाष्टशतकं समाप्तम् । ते पूर्वोक्तनामकाय एकद्वित्रिचतुःपंचकृत्वः एकादिपंचवारं नमः दशकृत्वः नमः साहस्रकृत्वश्च नमोऽस्त्वित्यन्वयः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ सूतोऽग्रिमवृत्तं कथयति—नाम्नामित्यादिना । अष्टशतेन अष्टाधिकशतेनैत्यर्थः । संसारोगस्यान्तरूपेण स्तुत्वैव पुनः प्रार्थयामासेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं शंकरं विज्ञापयन्नरकेसरी प्रीतः सात्त्विकांतःकरणबभूवेति शेषः । ततो नृसिंहप्रार्थनानंतरं विष्णो त्वमशक्तोतः जीवितांतं पराजितो ननु वीरभद्र आहोति शेषः ॥ ९७ ॥

छि. पु.

॥२०७॥

वीरभद्रस्ततः क्षणात्सर्वस्य विष्णोर्विग्रहं देहं तस्य वक्त्रशेषमात्रमन्ते यस्य स तद्वक्त्रशेषमात्रांतस्तं मंगं सर्पमाणं शुक्तिभिरस्थिमिः शित्यमतिशुभ्रं कृत्तवचमित्यर्थः । तदा तस्मिन् काले कृत्वा अतिष्ठादिति शेषमादायाग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ९८ ॥ अथानंतरं ब्रह्मादयो ब्रह्मप्रमुखाः देवाः वीरभद्र त्वया दृशा अवलोकनेन पर्जन्येन पादपा इव जीविताः स्म इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ९९ ॥ “भीषास्माद्वातः पवते” इति याज्ञुषश्रुत्यनुवादेन स्तुवंति—यस्येत्यादिना ॥ १०० ॥ ननु भीषास्मेत्यादिश्रुतिः परमेश्वरविषया तथा मत्तवोऽनुपपन्न इति चेदाहुः—यदेत्यादिना । यदनिर्वाच्यं परं व्योम चिदाकाशं कलातीतं निष्कलं सदाशिवं भवं रुद्रं भगवन्पद्गुणैश्वर्यविशिष्ट वीरभद्र त्वां ब्रह्मवादिनो वदन्तीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १ ॥ धातुको जगद्धारकस्तस्य भावो धातुवय तस्य वेदने वयं के एवासमर्था इत्यर्थः । परमेश्वरस्त्वं अस्माकमिति शेषः । रूपलावण्यवर्णने परमं धाम नेति विद्वीत्यन्वयः ॥ २ ॥

तद्वक्त्रशेषमात्रांतं कृत्वा सर्वस्य विग्रहम् ॥ शुक्तिशित्यं तदा मंगं वीरभद्रः क्षणात्ततः ॥ ९८ ॥ देवा ऊचुः ॥ अथ ब्रह्मादयः सर्वे वीरभद्र त्वया दृशा ॥ जीविताः स्मो वयं देवाः पर्जन्येनेव पादपाः ॥ ९९ ॥ यस्य भीषा दृष्ट्याग्निरुदेति च रविः स्वयम् ॥ वातो वाति च सोसि त्वं मृत्युर्धावति पंचमः ॥ १०० ॥ यदव्यक्तं परं व्योम कलातीतं सदाशिवम् ॥ भगवंस्त्वामेव भवं वदन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ १ ॥ के वयमेव धातुक्ये वेदने परमेश्वरः ॥ न विद्धि परमं धाम रूपलावण्यवर्णने ॥ २ ॥ उपसर्गेषु सर्वेषु त्रायस्वास्मान् गणाधिप ॥ एकादशात्मन् भगवान्वर्तते रूपवान् हरः ॥ ३ ॥ ईदृशान् तेऽवताराणि दृष्ट्वा शिव बहून्तमः ॥ कदाचित्संदिहेन्नास्मांस्त्वच्चिन्तास्तमया तथा ॥ ४ ॥ गुंजागिरि वरतटमितरूपाणि सर्वशः ॥ अभ्यसंहर गम्यं ते न नीतव्यं परापरा ॥ ५ ॥ द्वे तनू तव रुद्रस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ॥ घोराप्यन्या शिवाप्यन्या ते प्रत्येकमनेकधा ॥ ६ ॥ इहास्मान्पाहि भगवन्नित्याहतमहाबलः ॥ भवता हि जगत्सर्वं व्याप्तं स्वेनैव तेजसा ॥ ७ ॥

एकादशात्मनेकादशरुद्ररूप भवानिति शेषः । भगवान् पद्गुणैश्वर्यविशिष्टो हरः रूपवान्विग्रहविशिष्टः वर्तत इत्यन्वयः ॥ ३ ॥ ईदृशान्वहून्तेऽवताराणि अवतारचरितानि दृष्ट्वा अस्मांतमः कदाचिन्न संदिहेत्संदेहं कुर्यात्तथा त्वच्चिन्तास्तमया प्रनष्टा न स्यादिति शेषमादायान्वयः ॥ ४ ॥ सर्वशः सर्वाणि गुंजायुक्तो गीरवरो गुंजागिरिवरस्तस्य तद्वदमि तानि रूपाणि अग्निं आसमंतादसंहर ते गम्यं प्रवेशयोग्यं जगदिदानीमिति शेषः । न नीतव्यं न नाशितव्यमित्यन्वयः ॥ ५ ॥ “तस्यैते तनूवौ घोराप्यन्या शिवान्या” इति श्रुत्यनुवादेन स्तुवंति—द्वे तनू इति ॥ ६ ॥ ७ ॥

टी. अ.

९६

॥२०७॥

॥ ८ ॥ ब्रह्मा च इंद्रो विष्णुश्चैताः द्वितीयार्थे प्रथमा । सुरासुरान् सिंह इत्युपचेतनं भ्रातासः कर्णो हरिर्नृसिंहं च मत्तस्ततो निगृह्य तनुमष्टधा सूर्यादिरूपेण विभज्य सकलं विभर्षीत्याग्निमेणान्वयः ॥ ९ ॥ अतः सकलधारणपापकत्वादित्यर्थः ॥ ११० ॥ देवा वीरभद्रः विष्णोरात्यंतिकाशिवामेदं कथयति—यथेत्यादिना ॥ ११ ॥ एषः नृसिंहात्मा उमयाकारदेहः जगत्संहारं करोति तज्जगत्संहारं कारं तेन रूपेण प्रवृत्तः प्रकटः नरकेसरी नृसिंहः मद्भक्तिकांक्षिभिर्याजनीयः अवश्यं पूजनीयः तस्मै नृसिंहाय नमोस्तिवति शेषमादायाग्निमेणान्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ एतावत्पूर्वोक्तमुक्त्वा वीरभद्रः सर्वभूतानां मध्ये अंतरधीयत अदर्शनं कृतवानित्यपश्यन्नित्यन्वयः ॥ १४ ॥ तदाप्रभृति तत्कालमारभ्य

ब्रह्मविष्ण्वीन्द्रचंद्रादि वयं च प्रमुखाः सुराः ॥ सुरासुराः संप्रसूतास्त्वत्तः सर्वे महेश्वराः ॥ ८ ॥ ब्रह्मा च इंद्रो विष्णुश्च यमाद्या न सुरासुरान् ॥ ततो निगृह्य च हरिं सिंह इत्युपचेतसम् ॥ ९ ॥ यतो विभर्षिं सकलं विभज्य तनुमष्टधा ॥ अतोऽस्मान्पाहि भगवन्सुरान्दानैरभीप्सितैः ॥ ११० ॥ उवाच तान् सुरान्देवो महर्षीश्च पुरातनान् ॥ यथा जले जलं क्षिप्तं क्षीरं क्षीरे घृतं घृते ॥ ११ ॥ एक एव तदा विष्णुः शिवलीनो न चान्यथा ॥ एष एव नृसिंहात्मा सदर्पश्च महाबलः ॥ १२ ॥ जगत्संहारकारेण प्रवृत्तो नरकेसरी ॥ याजनीयो नमस्तस्मै मद्भक्तिसिद्धिकांक्षिभिः ॥ १३ ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्वीरभद्रो महाबलः ॥ अपश्यन् सर्वभूतानां तत्रैवांतरधीयत ॥ १४ ॥ नृसिंहकृत्तिवसनस्तदाप्रभृति शंकरः ॥ वक्रं तन्मुण्डमालायां नायकत्वेन कल्पितम् ॥ १५ ॥ ततो देवा निरातंकाः कीर्तयंतः कथामिमाम् ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना जम्बुः सर्वे यथागतम् ॥ १६ ॥ य इदं परमाख्यानं पुण्यं वेदैः समन्वितम् ॥ पठित्वा शृणुते चैव सर्वदुःखविनाशनम् ॥ १७ ॥ धन्यं यशस्य मायुष्यमारोग्यं पुष्टिवर्धनम् ॥ सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १८ ॥ अपमृत्युप्रशमनं महाशांतिकरं शुभम् ॥ अरिचक्रप्रशमनं सर्वाधिप्रविनाशनम् ॥ १९ ॥ ततो दुःस्वप्नप्रशमनं सर्वभूतनिवारणम् ॥ विषग्रहक्षयकरं पुत्रपौत्रादिवर्धनम् ॥ २० ॥ योगसिद्धिप्रदं सम्यक् शिवज्ञानप्रकाशकम् ॥ शेषलोकस्य सोपानं वांछितार्थैकसाधनम् ॥ २१ ॥

नृसिंहकृत्तिवसनमाच्छादनं यस्य स नृसिंहकृत्तिवसनः शंक्रो रुद्रः अभवदिति शेषः । तद्वक्रं नृसिंहमुखं मुण्डमालायां नायकत्वेन हारमध्यमणित्वेन कल्पितं कृतमित्यर्थः । “नायको नेतरि श्रेष्ठे हारमध्यमणावपि” इति विश्वः ॥ १५ ॥ ततः शरमांतर्धानानंतरमित्यर्थः ॥ १६ ॥ आख्यानफलं कथयति—य इदमित्यादिना ॥ १७ ॥ आरोग्यं आरोग्यकरमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ शिष्यत इति शेषः । आश्वतः शिवलोक इत्यर्थः ॥ २१ ॥

लि. पु.

॥२०८॥

विष्णोर्माया निजस्वरूपाज्ञानरूपा तस्या निरसनं निवर्तकमित्यर्थः ॥२२॥ चिरेषु स्थिरप्रज्ञेषु उद्यमितेषु उत्सुकेषु भक्तेषु प्रकाशितव्यं तैर्मन्त्रैरेव पठितव्यं चेत्यन्वयः ॥२३॥
॥ २४ ॥ चोरव्याघ्राहिसिंहांतकृतः शरमस्य चरितमिति शेषः । राजभयेषु अन्योत्पातादिष्वत्र भूलोके पठेदिति तृतीयेनान्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अतः सर्वोपद्रवनाशकत्वा-
दुल्कापातादिषु तत्र विद्वान् शिवभक्तः पठेदित्यन्वयः । सर्वस्तवफलं कथयति—य इत्यादिना ॥ २७ ॥ अनुचरो गण इत्यर्थः ॥ १२८ ॥ नृसिंहविजयः सांव वीरमद्रक्तो

विष्णुमायानिरसनं देवतापरमार्थदम् ॥ वांछासिद्धिप्रदं चैव ऋद्धिप्रज्ञादिसाधनम् ॥२२॥ इदं तु शरभाकारं परं रूपं पिनाकिनः ॥ प्रकाशि-
तव्यं भक्तेषु चिरेष्वद्यमितेषु च ॥२३॥ तैरेव पठितव्यं च श्रोतव्यं च शिवात्मभिः ॥ शिवोत्सवेषु सर्वेषु चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥२४॥ पठेत्प्रति-
ष्ठाकालेषु शिवसन्निधिकारणम् ॥ चोरव्याघ्राहिसिंहांतकृतो राजभयेषु च ॥ २५ ॥ अत्रान्योत्पातभूकंपदवाग्निपांसुवृष्टिषु ॥ उल्कापाते
महावाते विना वृष्ट्यातिवृष्टिषु ॥ २६ ॥ अतस्तत्र पठेद्विद्वान्छिवभक्तो दृढव्रतः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि स्तवं सर्वमनुत्तमम् ॥ २७ ॥ स
रुद्रत्वं समासाद्य रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ १२८ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शरभप्रादुर्भावो नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ जलंधरं जटामौलिः पुरा जंभारिविक्रमम् ॥ कथं जघान भगवान् भगनेत्रहरो हरः ॥ १ ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं रोमहर्षण
सुव्रत ॥ सूत उवाच ॥ जलंधर इति ख्यातो जलमंडलसंभवः ॥ २ ॥ आसीदंतकसंकाशस्तपसा लब्धविक्रमः ॥ तेन देवाः सगंधर्वाः सय
क्षोरगराक्षसाः ॥ ३ ॥ निर्जिताः समरे सर्वे ब्रह्मा च भगवानजः ॥ जित्वैव देवसंघातं ब्रह्माणं वै जलंधरः ॥ ४ ॥ जगाम देवदेवेशं विष्णुं
विश्वहरं गुरुम् ॥ तयोः समभवद्युद्धं दिवारात्रमविश्रमम् ॥ ५ ॥ जलंधरेशोस्तेन निर्जितो मधुसूदनः ॥ जलंधरोपि तं जित्वा देवदेवं
जनार्दनम् ॥ ६ ॥ प्रोवाचेदं दितेः पुत्रान् न्यायधीर्जेतुमीश्वरम् ॥ सर्वे जिता मया युद्धे शंकरो ह्यजितो रणे ॥ ७ ॥ तं जित्वा सर्वमी
शानं गणपैर्नदिना क्षणात् ॥ अहमेव भवत्वं च ब्रह्मत्वं वैष्णवं तथा ॥ ८ ॥

मया । शताष्टनामभिर्युक्तो व्याख्यातोस्तु जयाय नः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ सप्तनवतितसंख्याके
रुद्रकृतसुदर्शनात् । जलंधरस्य तद्विज्ञावध्यस्य वध उच्यते ॥ ऋषयो जलंधरवधमपृच्छन्—जलंधरमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

टी. अ.

१७

॥२०८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्येस्ताद्विनेरित्यर्थः ॥ चंद्रांशुसन्निभैरतिशुभ्रैर्यवातिशीतलैरित्यर्थः । अयं सार्धश्लोकः ॥ १६ ॥ भगवान् शिवः अनेनोत्पद्यमानमुदर्शनेन जगत्रयं सुराश्च अमरा अपि हताः हिंसिताः स्युरिति शेषः । इति स्मृत्वा अनेनाप्रतिहतत्वं सूच्यते अर्णवां

वासवत्वं च युष्माकं दास्ये दानवपुंगवाः ॥ जलंधरवचः श्रुत्वा सर्वे ते दानवाधमाः ॥ ९ ॥ जगज्जुरुच्चैः पापिष्ठा मृत्युदर्शनतत्पराः ॥ दैत्यैरेतैस्तथान्यैश्च रथनागतुरंगमैः ॥ १० ॥ सन्नद्धैः सह सन्नद्धं शर्वं प्रति ययौ बली ॥ भवोपि दृष्ट्वा दैत्येन्द्रं मेरुकूटमिव स्थितम् ॥ ११ ॥ अवध्यत्वमपि श्रुत्वा तथान्यैर्भगनेत्रहा ॥ ब्रह्मणो वचनं रक्षन् रक्षको जगतां प्रभुः ॥ १२ ॥ सांबः सनंदी सगणः प्रोवाच प्रहसन्निव ॥ किं कृत्यमसुरेशान युद्धेनानेन सांप्रतम् ॥ १३ ॥ मद्राणैर्भिन्नसर्वांगो मर्तुमभ्युद्यते मुदा ॥ जलंधरोपि तद्वाक्यं श्रुत्वा श्रोत्रविदारणम् ॥ १४ ॥ सुरेश्वरमुवाचेदं सुरेतरबलेश्वरः ॥ वाक्येनालं महाबाहो देवदेव वृषध्वज ॥ १५ ॥ चंद्रांशुसन्निभैः शस्त्रैर्हर योद्धुमिहागतः ॥ निशम्यास्य वचः शूली पादांगुष्ठेन लीलया ॥ महाभसि चकाराशु रथांगं रौद्रमायुधम् ॥ १६ ॥ कृत्वार्णवांभसि सितं भगवान् रथांगं स्मृत्वा जगत्रय मनेन हताः सुराश्च ॥ दक्षाधकांतकपुरत्रययज्ञहर्ता लोकत्रयांतककरः प्रहसंस्तदाह ॥ १७ ॥ पादेन निर्मितं दैत्य जलंधर महार्णवे ॥ बलवान् यदि चोद्धर्तुं तिष्ठ योद्धुं न चान्यथा ॥ १८ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधेनादीप्तलोचनः ॥ प्रदहन्निव नेत्राभ्यां प्राहालोक्य जगत्रयम् ॥ १९ ॥ जलंधर उवाच ॥ गदामुद्धृत्य हत्वा च नंदिनं त्वां च शंकर ॥ हत्वा लोकान्सुरैः सार्धं दुंदुभान् गरुडो यथा ॥ २० ॥ हंतुं चराचरं सर्वं समर्थोहं सवासवम् ॥ को महेश्वर मद्राणैरच्छेद्यो भुवनत्रये ॥ २१ ॥ बालभावे च भगवान् तपसैव विनिर्जितः ॥ ब्रह्मा बली यौवने वै मुनयः सुरपुंगवैः ॥ २२ ॥ दग्धं क्षणेन सकलं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ तपसा किं त्वया रुद्र निर्जितो भगवानपि ॥ २३ ॥

भासि समुद्रजले सितं शुभ्रं रथांगं चक्रं कृत्वा तदा प्रहसन्नाहेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दुंदुभान्निर्विषसर्पानित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ भगवान् विष्णुः सुरपुंगवैः सह मुनयः ब्रह्मा च यौवने विनिर्जित इत्यन्वयः ॥ २२ ॥ रुद्र त्वया भगवान् विष्णुरपि तपसा निर्जितः किं न निर्जित इत्यर्थः ॥ २३ ॥

लि. पु.

॥२०९॥

पक्षिपतेर्गुरुडस्य ॥ २४ ॥ गणेश्वर शंकर दिवि भूमौ च प्रतिरथमिति शेषः । न लब्ध्वा मम बाहवः समस्तान् पर्वतान् प्राप्य घर्षिता आसन्निति शेषः ॥ २५ ॥ घर्षितो मंदराद्विरापतत् पपातेत्यर्थः ॥ २६ ॥ दिवौकसां वज्रः मम नारीणां भृत्यैर्वद्ध इत्यन्वयः ॥ २७ ॥ वडवायाः सामुद्रवाडवाग्रेरित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं सगर्वमुक्तो महादेवः नेत्राग्निभागैककलाधर्षेण चाकुलं तदा तस्मिन्नेव काले तस्य जलंधरस्य रथं प्रादहदित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ त्रिपुररिपोः रुद्रस्य निरी इंद्राग्निमवित्तेशवायुवारीश्वरादयः ॥ न सेहिरे यथा नागा गंधं पक्षिपतेरिव ॥ २४ ॥ न लब्ध्वा दिवि भूमौ च बाहवो मम शंकर ॥ समस्तान्पर्वतान्प्राप्य घर्षिताश्च गणेश्वर ॥ २५ ॥ गिरीन्द्रो मंदरः श्रीमान्नीलो मेरुः सुशोभनः ॥ घर्षितो बाहुदंडेन कंदूनोदार्थमापतत् ॥ २६ ॥ गंगा निरुद्धा बाहुभ्यां लीलार्थं हिमवद्गिरौ ॥ नारीणां मम भृत्यैश्च वज्रो बद्धो दिवौकसाम् ॥ २७ ॥ वडवाया मुखं भग्नं गृहीत्वा वै करेण तु ॥ तत्क्षणादेव सकलं चैकार्णवमभूदिदम् ॥ २८ ॥ ऐरावतादयो नागाः क्षिताः सिंधुजलोपरि ॥ सरथो भगवानिन्द्रः क्षिप्तश्च शतयोजनम् ॥ २९ ॥ गरुडोपि मया बद्धो नागपाशेन विष्णुना ॥ उर्वश्याद्या मया नीता नार्यः कारागृहांतरम् ॥ ३० ॥ कथंचिल्लब्धवान् शक्रः शचीमेकां प्रणम्य माम् ॥ मां न जानासि दैत्येन्द्रं जलंधरमुमापते ॥ ३१ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्तो महादेवः प्रादहद्वै रथं तदा ॥ तस्य नेत्राग्निभागैककलाधाधन चाकुलम् ॥ ३२ ॥ दैत्यानामतुलबलैर्हयैश्च नागैर्दैत्येन्द्रास्त्रिपुररिपोर्निरीक्षणेन ॥ नागाद्वैशसमनुसंवृतश्च नागैर्देवेशं वचनमुवाच चाल्पबुद्धिः ॥ ३३ ॥ किं कार्यं मम युधि देवदैत्यसंघैर्हतुं यत्सकलमिदं क्षणात्समर्थः ॥ यत्तस्माद्भयमिह नास्ति योद्धुमीश वल्लिषा विपुलतरा न संशयोत्र ॥ ३४ ॥ तस्मात्त्वं मम मदनगिदक्षशत्रो यज्ञारे त्रिपुररिपो ममैव वीरैः ॥ भूतैर्देहैरिव दनेन देवसंघैर्योद्धुं ते बलमिह चास्ति चेद्धि तिष्ठ ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वाथ महादेवं महादेवारिन्दनः ॥ न चचाल न सस्मार निहतान्बाधवान् युधि ॥ ३६ ॥ दुर्मदेनाविनीतात्मा दोर्भ्यामास्फोट्य दोर्बलात् ॥ सुदर्शनारूपं यच्चक्रं तेन हंतुं समुद्यतः ॥ ३७ ॥

क्षणेन दैत्यानामतुलबलैर्हयैश्च नागैः सह दैत्येन्द्राः क्षणेन दग्धा इति शेषः । नागैर्गजैरनुसंवृतोत्पबुद्धिर्जलंधरो वैशसं नागाश्च परं देवेशं वचनमुवाचेत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूतैर्देवैर्गणाधिपैर्हयैरिव दनेन नंदिना देवसंघैर्मम वीरैरेव योद्धव्यमिति शेषः । ते बलमस्ति चेदिह योद्धुं तिष्ठेत्यन्वयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दोर्भ्यामास्फोट्य बाहुशब्दं कृत्वेत्यर्थः । हंतुं समुद्यतः तद्वदनिर्मितं सुदर्शनारूपं चक्रं कृच्छ्रेणापि स्कंधे दोर्बलात्स्थापयामास वै दुर्धरेण तेन रथाग्निं द्विधाभूतश्च वै इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३७ ॥

टी. ज.

९७

॥२०९॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ महारौरवं तत्संज्ञकनरकमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ सप्तमस्कन्धे कथयति सप्तमस्कन्धे ॥ ४२ ॥ सुदर्शनं नास्मिन् रथांगादभासि रचिताज्जलंधरं दैत्यम् । हत्वा देवः सावित्री जयशब्दैः संस्तुतोस्तु नो भूत्ये ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

दुर्धरेण रथांगेन कुच्छ्रेणापि द्विजोत्तमाः ॥ स्थापयामास वै स्कंधे द्विधाभूतश्च तेन वै ॥ ३८ ॥ कुलिशेन यथा छिन्नो द्विधा गिरिवीरो द्विजाः ॥ पपात दैत्यो बलवानंजनाद्रिवापरः ॥ ३९ ॥ तस्य रक्तेन रौद्रेण संपूर्णमभवत्क्षणात् ॥ तद्रक्तमखिलं रुद्रनियोगान्मांसमेव च ॥ ४० ॥ महारौरवमासाद्य रक्तकुण्डमभूदहो ॥ जलंधरं हतं दृष्ट्वा देवगंधर्वपार्षदाः ॥ ४१ ॥ सिंहनादं महत्कृत्वा साधु देवेति चाब्रुवन् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि जलंधरविमर्दनम् ॥ ४२ ॥ श्रावयेद्वा यथान्यायं गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे जलंधरवधो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं देवेन वै सूत देवदेवान्महेश्वरात् ॥ सुदर्शनाख्यं वै लब्धं वक्तुं मर्हसि विष्णुना ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ देवानामसुरेन्द्राणामभवच्च सुदारुणः ॥ सर्वेषामेव भूतानां विनाशकरणो महान् ॥ २ ॥ ते देवाः शक्तिसुशलैः सायकैर्नतपर्वभिः ॥ प्रभिद्यमानाः कुतैश्च दुदुबुर्भयविह्वलाः ॥ ३ ॥ पराजितास्तदा देवा देवदेवेश्वरं हरिम् ॥ प्रणेमुस्तं सुरेशानं शोकसंविग्रमानसाः ॥ ४ ॥ तान् समीक्ष्याथ भगवान् देवदेवेश्वरो हरिः ॥ प्रणिपत्य स्थितान्देवानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ वत्साः किमिति वै देवाश्च्युतालंकारविक्रमाः ॥ समागताः ससंतापा वक्तुमर्हथ सुव्रताः ॥ ६ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तथाभूताः सुरोत्तमाः ॥ प्रणम्यादुर्यथावृत्तं देवदेवाय विष्णवे ॥ ७ ॥ भगवन्देवदेवेश विष्णो जिष्णो जनार्दन ॥ दानवैः पीडिताः सर्वे वयं शरणमागताः ॥ ८ ॥ त्वमेव देवदेवेश गतिर्नः पुरुषोत्तम ॥ त्वमेव परमात्मा हि त्वं पिता जगतामपि ॥ ९ ॥

अष्टनवतिसंख्याके सहस्रेर्नामभिः स्तवात् । स्वनेत्रार्पणतो विष्णोश्चक्रलाभश्च शक्यते ॥ ऋषयो विष्णोश्चक्रलाभवृत्तमपृच्छन्—कथमिति ॥ १ ॥ देवानामसुरेन्द्राणामभवच्च सुदारुणः भयंकरः संग्राम इति शेषः । अमवादेत्यन्वयः ॥ २—५ ॥ अलंकाराः भूषणानि विक्रमाश्चालंकारविक्रमाः । च्युताः गलिताः अलंकारविक्रमाः येषां ते च्युतालंकारविक्रमाः ॥ ६—९ ॥

लि. पु.
॥२१०॥

॥१०॥११॥ वार्षिकैः पार्जन्यैरित्यर्थः ॥१२॥१३॥ दधीचेन तत्संज्ञकम्पिणेत्यर्थः । दंडं ब्रह्मदण्डं शार्ङ्गं तत्संज्ञं तवायुधं च दैत्यैः प्रसादतः ब्रह्मप्रसादाद्यन्धामित्यन्वयः ॥
॥१४-१९॥ सुरश्रेष्ठं शिवमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ रौद्रेण रुद्रसूक्तेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ देवं शिवं भवाद्येन नाम्नां सहस्रेण यथाक्रमं क्रममनतिक्रम्येत्यर्थः ।
त्वमेव भर्ता इर्ता च भोक्ता दाता जनार्दन ॥ हंतुमर्हसि तस्मात्त्वं दानवान्दानवार्दन ॥ दैत्याश्च वैष्णवैर्ब्राह्मै रौद्रैर्याम्यैः सुदारुणैः ॥ कौबेरैश्चैव सौम्यैश्च नेर्ऋत्यैर्वारुणैर्दंडैः ॥ ११ ॥ वायव्यैश्च तथाग्रेयैरैशानैर्वार्षिकैः शुभैः ॥ सौरै रौद्रैस्तथा भीमैः कंपनैर्जृम्भणैर्दंडैः ॥ १२ ॥
अवध्या वरलाभात्ते सर्वे वारिजलोचन ॥ सूर्यमंडलसंभूतं त्वदीयं चक्रमुद्यतम् ॥ १३ ॥ कुण्डितं हि दधीचेन च्यावनेन जगद्गुरो ॥ दंडं शार्ङ्गं तवास्त्रं च लब्धं दैत्यैः प्रसादतः ॥ १४ ॥ पुरा जलंधरं हंतुं निर्मितं त्रिपुरारिणा ॥ रथांगं सुशितं घोरं तेन तान् हंतुमर्हसि ॥ १५ ॥
तस्मात्तेन निहतव्या नान्यैः शस्त्रशतैरपि ॥ ततो निशम्य तेषां वै वचनं वारिजक्षणः ॥ १६ ॥ वाचस्पतिमुखानाह स हरिश्चक्रभृत् स्वयम् ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ भोभो देवा महादेवं सर्वेदैवैः सनातनैः ॥ १७ ॥ संप्राप्य सांप्रतं सर्वं करिष्यामि दिवौकसाम् ॥ देवा जलंधरं हंतुं निर्मितं हि पुरारिणा ॥ लब्ध्वा रथांगं तेनैव निहत्य च महासुरान् ॥ सर्वान्धुन्धुमुखान्दैत्यानष्टषष्टिशतान् सुरान् ॥ १८ ॥ सर्वांधवान्क्षणादेव युष्माकं संतारयाम्यहम् ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठान् सुरश्रेष्ठमनुस्मरन् ॥ २० ॥ सुरश्रेष्ठस्तदा श्रेष्ठं पूजयामास शंकरम् ॥ लिंगं स्थाप्य यथान्यायं हिमवच्छिखरे शुभे ॥ २१ ॥ मेरुपर्वतसंकाशं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ त्वरितारुह्येन रुद्रेण रौद्रेण च जनार्दनः ॥ २२ ॥ स्नाप्य संपूज्य गंधाद्यैर्ज्वालाकारं मनोरमम् ॥ तुष्टाव च तदा रुद्रं संपूज्याग्नौ प्रणम्य च ॥ २३ ॥ देवं नाम्नां सहस्रेण भवाद्येन यथाक्रमम् ॥ पूजयामास च शिवं प्रणवाद्यं नमोत्तकम् ॥ २४ ॥ देवं नाम्नां सहस्रेण भवाद्येन महेश्वरम् ॥ प्रतिचाम सपद्मेन पूजयामास शंकरम् ॥ २५ ॥

प्रणवादिनमोत्तकं यथा स्यात्तथा पूजयामासेत्यन्वयः । अत एव सर्वसहस्रनामादिनामावलीषु प्रणवादिनमोत्तपाठ एव शिष्टैरेतदतिदेशादाद्रीयते नन्वातिदेशे हि प्रकृतिव द्विकृतिर्भवतीतिवच्छ्रौतं प्रमाणमपेक्षितमिति चेत् "तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति तत्पापीयान्करोति" इति श्रुतिप्रमाणं ज्ञेयम् ॥ २४ ॥ २५ ॥

टी. व.
१८

॥२१०॥

॥ २६ ॥ विष्णुनेतत्सहस्रनामभिः पूजाहोमस्तुतिकरणादिभिरुक्तं सहास्रनामम् । नामानां सहस्रं कथयन् विष्णुः सहस्रनाम्नः श्रीशंकरो देवता विष्णुर्देवपिरनुष्टुप् छन्दः पूजादी विनियोगो ज्ञेयः । अत्र केषांचिन्नाम्नां समानानुपूर्विकत्वेऽप्यर्थभेदान्न पौनरुक्त्यं ब्रह्म यथाऽनंतमपारं तद्वदेव शाब्दब्रह्म । तदुक्तं भागवतैकादशस्कन्धे “ शाब्द ब्रह्म सुदुर्बोधं मनोवाचामगोचरम् । अनंतपारं गंभीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥ ” इति । तथा च यावदर्थज्ञानलेखनेऽशक्येऽतः प्रसिद्धार्थप्रदर्शनेन नामानि व्याख्यायन्ते । अत्र नमोतविधेरुक्तत्वात्तद्योगे नमः स्वस्तीत्यनेन विहितचतुर्थ्यंतरूपाणि अविदुषामपि स्फुटप्रतिपत्त्यर्थं प्रदर्श्यते । अत्र विष्ण्वादिवाचकसर्वशब्दैः सर्वांतर्यामी शिव एव प्रतिपाद्यते । तथा च श्रुतिः “ यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोस्ति कश्चित् । वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ” इति । एतदेवोक्तमादित्य पुराणे “ स एवात्मा समस्तानां जंतूनां मनुजाधिप ॥ चैतन्यरूपो भगवान् महादेवः सहोमया ॥ एकोपि बहुधा भाति लीलया केवलः शिवः ॥ ब्रह्मविष्ण्वादिरूपेण देवदेवो महेश्वरः ॥ ” इति । अत्र सहस्रसंख्यानुरोधेन केचित्संयुक्तविशेष्यविशेषणभावाः नामसु प्रदर्शयन्ते १ ॐ भवाय शिवाय नमः भवंति जगत्सर्गादयो यस्मादसौ भवस्तस्मै

अग्नौ च नामभिर्देवं भवाद्यैः समिदादिभिः ॥ स्वाहातैर्विधिवद्भुत्वा प्रत्येकमयुतं प्रभुम् ॥ २६ ॥ तुष्टाव च पुनः शंभुं भवाद्यैर्भवमश्वरम् ॥ श्रीविष्णुरूवाच ॥ भवः शिवो हरो रुद्रः पुरुषः पद्मलोचनः ॥ २७ ॥ अर्थितव्यः सदाचारः सर्वशंभुर्महेश्वरः ॥ ईश्वरः स्थाणुरीशानः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २८ ॥

शिवाय सच्चिदानंदरूपतुरीयायेत्यर्थः “ शिवमद्वैतं तुरीयं मन्यन्ते ” इति श्रुतेः । अत्रोक्तमहोवलरुद्रभाष्ये “ वस्तुतः शिवशब्दार्थो ब्रह्माद्यैरपि तत्त्वतः ॥ नैव ज्ञातस्तदर्थोतः स यो ज्ञातुं न शक्यते ॥ परं तु शिवशब्दार्थः शिवः सर्वोत्तमोत्तमः ॥ जानाति तत्त्वतो यस्मात्स स्वतस्तत्त्ववित्तमः ॥ ” इति । २ हराय रुद्राय नमः हरति जगत्संहारं करोतीति हरस्तस्मै रुजन्ममरणादिदुःखं द्रावयतीति रुद्र इत्यर्थः । ३ पुरुषाय पुरुषो विष्णुरूपः ‘सहस्रशीर्षा पुरुषः’ इति श्रुतेः ४ पद्मलोचनाय पद्मानि लोचयति विकासयतीति पद्मलोचनः सूर्यरूपः ॥ २७ ॥ ५ अर्थितव्याय अर्थितुं सर्वारंभादौ प्रार्थितुं योग्योर्थितव्यो गजाननरूप इत्यर्थः । ६ सदाचाराय सदा सर्वकालम् आ अनुलक्षेण चारः संचरणं यस्य स सदाचारः प्रधानप्रकृतिशिवारूप इत्यर्थः । ७ सर्वशंभुर्महेश्वराय सर्वं शं भवति येभ्यस्ते सर्वशंभवो रुद्रास्तेषां महेश्वरः पूज्यः स्वामीत्यर्थः । ८ ईश्वराय ईश्वरः सकलविभवैराढ्य इत्यर्थः ‘ईश्वरो विभवैराढ्यः’ इति विश्वः । ९ स्थाणवे स्थाणुरागमनागमनशून्यः “ वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठति ” इति श्रुतेः १० ईशानाय ईशानः सकलविद्याप्रभुः “ ईशानः सर्वविद्यानाम् ” इति श्रुतेः ११ सहस्राक्षाय सहस्रपदे अपरिमितनयनचरण इत्यर्थः “ सहस्राक्षः सहस्रपात् ” इति श्रुतेः ॥ २८ ॥

लि. पु.

॥२१॥

१२ वरीयसे । अतिशेनोरुः वरीयान् अतिमहानित्यर्थः । उरुशब्दादतिशयेन 'द्विवचनविभज्येतीयसुनि प्रियस्थितेत्यादिनां' वरित्यादेशः । १३ वरदाय वंद्याय । वरान् भक्ता मिलिपितार्थान् ददातीति वरदस्तस्मै अत एव वंद्योभिवाच इत्यर्थः । १४ शंकराय । शं कल्याणं करोति तच्छीलः शंकरः कृत्रो हेत्विति टः । १५ परमेश्वराय । परा मा येषां ते परमाः विष्णवादयस्तेषामीश्वरः स्वामीत्यर्थः । १६ गंगाधराय । गंगायाः भागिरथ्याः धरो धारक इत्यर्थः पचाद्यच् । १७ शूलधराय । शूलस्य तत्संज्ञकायुधस्य धरः शूलधर इत्यर्थः । १८ परार्थैकप्रयोजनाय । परार्थः स्वभक्तार्थ एव एकं प्रयोजनं यस्य स परार्थैकप्रयोजनः ॥ २९ ॥ १९ सर्वज्ञाय । सर्वं वस्तुजातं जानाति युग पतपश्यतीति सर्वज्ञः । २० सर्वदेवादिगिरिधन्वने । सर्वदेवादिर्विष्णुस्तद्रूपो गिरिमैरुः धनुर्यस्य स सर्वदेवादिगिरिधन्वा धनुषश्चेति समासांतोऽनङ् 'मेरुः शिखरिणामहम्' इति भगवद्गीतोक्तेः । २१ जटाधराय । जटानां लग्नकवानां धरो जटाधरः । २२ चंद्रापीडाय । चंद्रः आपीडः शिखाक्षिप्तं कुसुमं यस्य स चंद्रापीडः "यत्तिर्यक् क्षिप्तसुरसि शिखास्वापीडशेखरौ" इत्यमरः । २३ चंद्रमौलये । चंद्रः मौली मुकुटे यस्य स चंद्रमौलिः । २४ विदुषे । वेत्तीति विद्वान्सर्वज्ञ इत्यर्थः । २५ विश्वामरेश्वराय । विश्वे सर्वे च

वरीयान् वरदो वंद्यः शंकरः परमेश्वरः ॥ गंगाधरः शूलधरः परार्थैकप्रयोजनः ॥ २९ ॥ सर्वज्ञः सर्वदेवादिगिरिधन्वा जटाधरः ॥ चंद्रापीड
चंद्रमौलिर्विद्वान्विश्वामरेश्वरः ॥ ३० ॥ वेदांतसारसंदोहः कपाली नीललोहितः ॥ ध्यानाधारोपरिच्छेद्यो गौरीभर्ता गणेश्वरः ॥ ३१ ॥
अष्टमूर्तिर्विश्वमूर्तिस्त्रिवर्गः स्वर्गसाधनः ॥ ज्ञानगम्यो दृढप्रज्ञो देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ३२ ॥

ते अमराश्च विश्वामराः तेषामीश्वरः स्वामीत्यर्थः ॥ ३० ॥ २६ वेदांतसारसंदोहाय । वेदांतसारस्य संदोहः प्रपूरणं यस्मात्स वेदांतसारसंदोहः । २७ कपालिने नीललोहिताय । कपालं कूर्मकपालं यस्यास्तीति कपाली तस्मै नीललोहिताय रुद्ररूपायेत्यर्थः । २८ ध्यानाधाराय । ध्यानं प्रत्ययैकतानता तस्याधारोऽधिकरणमित्यर्थः । तदुक्तं योगसूत्रे "तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम्" इति । २९ अपरिच्छेद्याय । अपरिच्छेद्यो व्यापकत्वादेशकालपरिच्छेदानर्ह इत्यर्थः । ३० गौरीभर्ता । गौर्याः पार्वत्याः भर्ता पतिरित्यर्थः । ३१ गणेश्वराय । गणस्य पंचविंशतितत्त्वगणस्य ईश्वरः स्वामीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ अष्टमूर्तिर्विश्वमूर्तये । अष्टावर्कादयो मूर्तयो यस्य सोष्टमूर्तिरत एव विश्वं तद्रूपं जगन्मूर्तिस्त नुर्यस्य सोष्टमूर्तिर्विश्वमूर्तिः । ३३ त्रिवर्गाय । त्रिवर्गो धर्मकामार्थरूपः । ३४ स्वर्गसाधनाय स्वर्गः साध्यतेनेनेति स्वर्गसाधनः ऋतुरूप इत्यर्थः । ३५ ज्ञानगम्याय ज्ञानादेव गम्यः प्राप्यो ज्ञानगम्यः कैवल्यरूपः "ज्ञानादेव तु कैवल्यम्" इति श्रुतेः । ३६ दृढप्रज्ञाय । दृढा अचंचला प्रज्ञा बुद्धिर्यस्मादसौ दृढप्रज्ञः । ३७ देवदेवाय । देवानिन्द्रादीन्देवयानि क्रीडयतीति देवदेवः । ३८ त्रिलोचनाय । त्रीणि लोचनानि यस्य स त्रिलोचनः ॥ ३२ ॥

टी. ज.

९८

॥२१॥

३९ वामदेवाय वामदेवस्तत्संज्ञकः “वामदेवाय नमः” इति श्रुतेः ४० महादेवाय महादेवस्तत्संज्ञकः ४१ पांडवे । पांडुः शुभ्रवर्णः । ४२ परिहृदाय परितः सर्वतः दृढः बलवानित्यर्थः । ४३ अहृदाय अः विष्णुर्दृढः बलवान् यस्मादसावदृढः । ४४ विश्वरूपाय विश्वस्मिन् रूप्यते प्रशस्यत इति विश्वरूपः । ४५ विरूपाक्षाय । विविधानि रूपाणि येषां तानि सोमसूर्याग्निरूपाण्यक्षीणि यस्य स विरूपाक्षः बहुव्रीहौ सकथ्यक्ष्णोरिति षच् । ४६ वागीशाय वाचामीशो वागीशः ४७ शुचये शुचिः शुद्ध इत्यर्थः । ४८ अंतराय अंतरः सर्वावधिरूपः “अंतरम् आत्मातार्धि विनात्मीयवर्हिर्मध्यवधिष्वपि” इति विश्वः ॥ ३३ ॥ ४९ सर्वप्रणयसंवादिने सर्वप्रणयान् सकलनीतिज्ञास्त्राणि संवदति तच्छीलः सर्वप्रणयसंवादी । ५० वृषांकाय वृषो नंदीकेश्वरः अंकाश्चिह्नं यस्य स वृषांकः । ५१ वृषवाहनाय वृषो नन्दीकेश्वरः वाहनं यस्य स वृषवाहनः । ५२ ईशाय पिनाकिने ईशः सकलनियंता तस्मै पिनाकिने पिनाकसंज्ञकधनुर्विशिष्टायेत्यर्थः । ५३ खट्वांगन खट्वांगं तत्संज्ञकायुधमस्ति यस्य स खट्वांगी । ५४ चित्रवेषाय चित्रो विचित्रो वेषो यस्य स चित्रवेषः । ५५ चिरंतनाय चिरं चिरकालं तनोति जगद्विस्तारयतीति यद्वा चिरंभवः चिरंतनः ॥ ३४ ॥ ५६ तमोहराय । तमसः अज्ञानस्य हरो नाशक

वामदेवो महादेवः पांडुः परिहृढो दृढः ॥ विश्वरूपो विरूपाक्षो वागीशः शुचिरंतरः ॥ ३३ ॥ सर्वप्रणयसंवादी वृषांको वृषवाहनः ॥ ईशः पिनाकी खट्वांगी चित्रवेषश्चिरंतनः ॥ ३४ ॥ तमोहरो महायोगी गोप्ता ब्रह्मांगहृज्जटी ॥ कालकालः कृत्तिवासाः सुभगः प्रणवात्मकः ॥ ३५ ॥ उन्मत्तवेषश्चक्षुष्यो दुर्वासाः स्मरशासनः ॥ दृढायुधः स्कंदगुरुः परमेष्ठी परायणः ॥ ३६ ॥

इत्यर्थः । ५७ महायोगिनं गोप्त्रे । महांश्चासौ योगी च महायोगी तस्मै अत एव गोप्त्रे रक्षणशीलायेत्यर्थः । ५८ ब्रह्मांगहृज्जटिने ब्रह्मांगं ब्रह्ममस्तकं हरतीति ब्रह्मांगहृत्स चासौ जटी च ब्रह्मांगहृज्जटी । ५९ कालकालाय कालस्य यमस्यापि कालो मृत्युरित्यर्थः । ६० कृत्तिवाससे । कृत्तिर्नृसिंहचर्म वासो वसनं यस्य स कृत्तिवासाः । ६१ सुभगाय । सुष्ठु भगं पद्मगुणैश्वर्यं विष्णवादीनां यस्मादसौ सुभगः । ६२ प्रणवात्मकाय । प्रणवात्मकः अकारस्वरूप इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ६३ उन्मत्तवेषाय । उन्मत्तवेषो यस्य स उन्मत्तवेषः अवधूतदत्तात्रेयस्वरूपः । ६४ चक्षुष्याय । चक्षुषि भवश्चक्षुष्यः अत्रिनयनोत्पन्नसोमरूपः । ६५ दुर्वाससे । दुर्वासास्तत्संज्ञकः ऋषिरूप इत्यर्थः । ६६ स्मरशासनाय स्मरं मदनं शास्तीति स्मरशासनः । ६७ दृढायुधाय स्कंदगुरवे । दृढमायुधं यस्य स दृढायुधस्तस्मै अत एव स्कंदस्य देवसेनापतेर्युरुरुपदेशक इत्यर्थः । ६८ परमेष्ठिने परायणाय । परमेष्ठी ब्रह्मरूपस्तस्मै अत एव परं सत्यलोकार्णवमयनं स्थानं यस्य स परायणः ॥ ३६ ॥

वि. पु.
॥२१२॥

६९ अनादिमध्यनिधनाय । नास्ति आदिमध्यनिधनं यस्य स अनादिमध्यनिधनः । ७० गिरिशाय गिरिबांधवाय । गिरौ हिमालये शेते इति गिरिशस्तस्मै गिरौ ङः छंदः सीति ङः गिरिबांधवो गिरिजामातेत्यर्थः । ७१ कुबेरबंधवे श्रीकंठाय । कुबेरः बंधुमित्रं यस्य स कुबेरबंधुस्तस्मै अत एव श्रीः कंठे समीपे यस्य स श्रीकंठः । ७२ लोकवर्णोत्तमोत्तमाय । लोकवर्णोत्तमस्य ब्राह्मणस्य उत्तमः पूज्य इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ७३ सामान्यदेवाय । सामान्याः मध्यमाः देवाः यस्मादसौ सामान्यदेवो देवश्रेष्ठ इत्यर्थः । ७४ कोदंडिने । कोदंडं धनुर्यस्यास्तीति कोदंडी । ७५ नीलकंठाय । नीलः कृष्णवर्णः कंठो यस्य स नीलकंठः ' नमो नीलग्रीवाय ' इति श्रुतेः । ७६ परश्वधिने परश्वधः परशुर्यस्यास्तीति परश्वधी । ७७ विशालाक्षाय । विशालानि विस्तृतान्यक्षीणि यस्य स विशालाक्षः । ७८ मृगव्याधाय । मृगं मृगरूपधारिणं ब्रह्माणं विध्यतीति मृगव्याधः । ७९ सुरेशाय । सुराणां देवानामीशः सुरेशः । ८० सूर्यतापनाय । सूर्यस्तापनो यस्मादसौ सूर्यतापनः ॥ ३८ ॥ ८१ धर्मकर्माक्षमाय । धर्मयुक्तं कर्म धर्मकर्म तत् अक्षममप्रापकं यस्य स धर्मकर्माक्षमः ' न कर्मणा ' इति श्रुतेः । ८२ क्षेत्राय भगवते । क्षेत्रं बीजनिर्वापस्थानं तस्मै भगवते विष्णुरूपायेत्यर्थः । ८३ भगनेत्रभिदे उग्राय । भगस्य

अनादिमध्यनिधनो गिरिशो गिरिबांधवः ॥ कुबेरबंधुः श्रीकंठो लोकवर्णोत्तमोत्तमः ॥ ३७ ॥ सामान्यदेवः कोदंडी नीलकंठः परश्वधी ॥ विशालाक्षो मृगव्याधः सुरेशः सूर्यतापनः ॥ ३८ ॥ धर्मकर्माक्षमः क्षेत्रं भगवान् भगनेत्रभिद् ॥ उग्रः पशुपतिस्ताक्षर्यप्रियभक्तः प्रियं वदः ॥ ३९ ॥ दाता दयाकरो दक्षः कपर्दी कामशासनः ॥ इमशाननिलयः सूक्ष्मः इमशानस्थो महेश्वरः ॥ ४० ॥

तत्संज्ञकादित्यस्य नेत्रं भिनत्ति दक्षयज्ञे भिन्नं करोतीति भगनेत्रभित्तस्मै अत एव उग्रः कूरूप इत्यर्थः । ८४ पशुपतये । पशूनां ब्रह्मादिजीवानां पतिः पालक इत्यर्थः । ८५ ताक्षर्यप्रियभक्ताय । ताक्षर्यो गरुडः प्रियो यस्य स ताक्षर्यप्रियो विष्णुर्मक्तो यस्य स ताक्षर्यप्रियभक्तः । ८६ प्रियंवदाय प्रियं स्वरहस्यमपि वदतीति प्रियंवदः प्रियवशेति खच् अरुद्विषेतिमुम् ॥ ३९ ॥ ८७ दातोदयाकराय । दातानां जितेंद्रियाणामुदयो ज्ञानोदयस्तस्याकरः खनीभूतः । ८८ दक्षाय । दक्षः पटुरित्यर्थः ' दक्षः पटौ हरवृषे ' इति विश्वः । ८९ कपर्दिने कपर्दो जटाजूटोस्ति यस्य स कपर्दी । ९० कामशासनाय । कामं प्रकामं शासनं यस्य स कामशासनः स्वतंत्र इत्यर्थः । ९१ इमशाननिलयाय सूक्ष्माय । इमशानं सुषुम्नानाडी निलयः स्थानं यस्य तस्मै अत एव सूक्ष्मः सूक्ष्मरूप इत्यर्थः । सुषुम्नायाः इमशानसंज्ञा हठदीपिकायामुक्ता । ९२ इमशानस्थाय । इमशाने काश्यां तिष्ठतीति इमशानस्थः । ९३ महेश्वराय । महान्सर्वातिशयितश्चासौ ईश्वरश्च महेश्वरः ॥ ४० ॥

टी. अ.
९८

॥२१२॥

९४ । लोककर्त्रे । लोकानां भूरादीनां कर्ता उत्पादक इत्यर्थः ॥ ९५ महाकर्त्रे महानपरीच्छन्नश्चासी कर्ता च महा
कर्ता सकलोत्पादक इत्यर्थः ९७ महौषधिने महौषधं तारकज्ञानं यस्मास्तीति महौषधी ९८ उत्तराय उत ऊर्ध्वं संसारात्तारयतीति उत्तरः दधातोर्तर्भावितण्यर्थात् ऋद्धोरप्
९९ गोपतये गवां छंदोधेनूनां पतिः पालक इत्यर्थः १०० गोप्त्रे गोपायतीति गोप्ता सकलरक्षक इत्यर्थः ॥ प्रथमशतकं समाप्तम् ॥ १ ज्ञानगम्याय ज्ञानमात्मज्ञानं गम्यं प्राप्यं
यस्मादसौ ज्ञानगम्यः २ पुरातनाय पुराभवः पुरातनः पूर्वकालेपि विद्यमान इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ३ नीतये नीतिः सन्मार्गरूपः ४ सुनीतये शोभना नीतिर्यस्मादसौ सुनीतिः
५ शुद्धात्मने शुद्धः आत्मा अंतःकरणं यस्मादसौ शुद्धात्मा ६ सोमसोमरताय उमया सहितः सोमः सोमश्चंद्रः रतो यस्मिन्नसौ सोमरतः सोमश्चासी सोमरतश्च सोमसोमरतः
७ सुखिने सुखी नित्यसुखविशिष्टः ८ सोमपाय सोमं सोमवल्लीरसं सर्वयज्ञेषु हूयमानं पिवतीति सोमपः ९ अमृतपाय अमृतं सुधां पिवतीत्यमृतपः आतोनुपसर्गे क इति कः
१० सोमाय सोमो यज्ञीयसोमवल्लीरूपः । तथा च श्रुतिः “तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्तं गायत्र्यभ्यहरत्” इति । ११ महानीतये महती पूज्या नीतिर्यस्मादसौ महानीतिः

लोककर्ता भूतपतिर्महाकर्ता महौषधी ॥ उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ॥ ४१ ॥ नीतिः सुनीतिः शुद्धात्मा सोमसोमरतः
सुखी ॥ सोमपोमृतपः सोमो महानीतिर्महामतिः ॥ ४२ ॥ अजातशत्रुरालोकः संभाव्यो हव्यवाहनः ॥ लोककारो वेदकारः सूत्रकारः
सनातनः ॥ ४३ ॥ महर्षिः कपिलाचार्यो विश्वदीप्तिस्त्रिलोचनः ॥ पिनाकपाणिभूर्देवः स्वस्तिदः स्वस्तिकृत्सदा ॥ ४४ ॥

१२ महामतये महती पूज्या मतिर्यस्मादसौ महामतिः ॥ ४२ ॥ १३ अजातशत्रवे अजातोऽनुत्पन्नः शत्रुर्यस्य सोजात्रशत्रुः सर्वत्र सम इत्यर्थः १४ आलोकाय आलोकः प्रकाश
रूप इत्यर्थः १५ संभाव्याय संभावयितुं सत्कर्तुं योग्यः संभाव्यः १६ हव्यवाहनाय हव्यं वहति तत्तद्देवान्प्रापयतीति हव्यवाहनो वह्निरूपः १७ लोककाराय लोकांश्चतुर्दशसुव
नानि करोतीति लोककारः १८ वेदकाराय वेदानृगादीन् करोतीति वेदकारः १९ सूत्रकाराय सूत्राणि ब्रह्मसूत्रादीनि करोतीति सूत्रकारः २० सनातनाय तत्संज्ञकव्यपिरूपा
येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ २१ महर्षये कपिलाचार्याय महर्षिः पूज्यऋषिरूपस्तस्मै अत एव कपिलस्तत्संज्ञकश्चासी आचार्यः सांख्यगुरुस्तद्रूपः २२ विश्वदीप्तये विश्वस्य जगतः दीप्तिः
प्रकाशो यस्मादसौ विश्वदीप्तिः २३ त्रिलोचनाय त्रिषु स्वर्गमृत्युपातालेषु लोचनानि यस्य स त्रिलोचनः त्रैलोक्यप्रेक्षक इत्यर्थः २४ पिनाकपाणिभूर्देवाय पिनाकं तत्संज्ञकधनुः
पाणौ यस्य स पिनाकपाणिश्चासौ भूर्देवश्च तत्संज्ञकलोके क्रीडमान इत्यर्थः २५ स्वस्तिदाय स्वस्ति कल्याणं ददातीति स्वस्तिदः २६ सदा स्वस्तिकृते सदा सर्वकालं स्वस्ति
मंगलं करोतीति स्वस्तिकृत् ॥ ४४ ॥

वि. पु.

॥२१३॥

२७ त्रिधाम्ने त्रीणि ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपाणि धामानि तेजांसि यस्मादसौ त्रिधामा २८ सौभगाय सौभं तत्संज्ञक्याने गमयति शास्वराज्ञे प्रापयतीति सौभगः । इय कथा भागवते विस्तृता “ अन्यत्रापि दृश्यते ” इति डः २९ शर्वसर्वज्ञाय शृणोति पातकिजनान् हिंसति ते शर्वाः रौद्रगणाः पचाद्यच्च सर्वज्ञाः यस्य स शर्वसर्वज्ञः ३० सर्वगोचराय सर्वगोचरं प्रत्यक्षं यस्य स सर्वगोचरः ३१ ब्रह्मधृग्विश्वसृक्स्वर्गाय ब्रह्म वेदं धृणुवन्ति ते ब्रह्मधृपो ब्रह्मवादिनस्तेषां विश्वसृक् स्वर्गो ब्रह्मलोको यस्मादसौ ब्रह्मधृग्विश्वसृक्स्वर्गः । ३२ कर्णिकाराय । कर्णिकारस्तत्संज्ञकवृक्षरूपो वा उत्पलरूपः । ‘ कर्णिकारो द्रुमोत्पले ’ इति विश्वः । ३३ प्रियाय । प्रिय आत्मरूपत्वात्सर्वप्रेष्ठ इत्यर्थः । ३४ कवये । कविः काव्यकरे शूरे कविर्वाल्मीकिशुक्रयोः । इति विश्वः ॥ ४५ ॥ ३५ शाखाय विशाखाय । शाखाय तत्संज्ञाय विशाखाय स्कंदरूपायेत्यर्थः । ३६ गोशाखाय । गवां वेदवाणीनां शाखाः ऋगादिसंज्ञकभेदाः यस्मादसौ गोशाखः । ३७ शिवाय । शिवो मोक्षमुखरूपः ‘ शिवं मोक्षे मुखे भद्रे ’ इति विश्वः । ३८ नैकाय । नास्ति एकोऽद्वितीयो यस्मादसौ नैकः । ३९ क्रतवे । क्रतुरग्निष्टोमादिरूपः । ४० समाय । समः सर्वेषां तुल्य इत्यर्थः । ४१ गंगाप्रबोदकाय । गंगा भागीरथी ध्रुववत्तारकमुदकं यस्याः सा प्रबोदका यस्मादसौ गंगाप्रबोदकः । ४२ भावाय । भावयते स्वभक्तेभ्यो मोक्षं प्रापयतीति भावः । ४३ सकलाय । कल्या चंद्रकल्यणसहितः सकलः नित्यं चंद्र

त्रिधामा सौभगः शर्वः सवज्ञः सर्वगोचरः ॥ ब्रह्मधृग्विश्वसृक्स्वर्गः कर्णिकारः प्रियः कविः ॥ ४५ ॥ शाखो विशाखो गोशाखः शिवो नैकः क्रतुः समः ॥ गंगाप्रबोदको भावः सकलस्थपतिस्थिरः ॥ ४६ ॥ विजितात्मा विधेयात्मा भूतवाहनसारथिः ॥ सगणो गणकार्यश्च सुकीर्तिश्छिन्नसंशयः ॥ ४७ ॥ कामदेवः कामपालो भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ भस्मप्रियो भस्मशायी कामी कांतः कृतागमः ॥ ४८ ॥

कलायुक्त इत्यर्थः । ४४ स्थपतिस्थिराय । स्थपतिः मायाकंचुकी चासौ स्थिरश्च स्थपांतिस्थिरः ‘ स्थपतिः कंचुकिन्यपि ’ इति विश्वः ॥ ४६ ॥ ४५ विजितात्मने । विजितः स्वार्धीनः आत्मा मनो यस्मात्स विजितात्मा । ४६ विधेयात्मने । विधेयो विधिप्रतिपाद्यः आत्मा स्वरूपं यस्य स विधेयात्मा ‘ न यल्लुपा पश्यति कश्चनैनम् ’ इति श्रुतेः । ४७ भूतवाहनसारथये । भूतानां जीवानां वाहनः कर्मफलप्रापकः भूतवाहनो ब्रह्मा सारथिर्यस्य स भूतवाहनसारथिः । ४८ सगणाय । गणैः प्रमथादिभिः सहितः सगणः । ४९ गणकार्याय । गणैः पंचविंशतितत्त्वगणैः कार्यं ब्रह्मांडं यस्य स गणकार्यः । ५० सुकीर्तये । सुष्ठु शोभना कीर्तिर्भक्तानां यस्मात्स सुकीर्तिः । ५१ छिन्नसंशयाय । छिन्नाः नष्टाः भक्तानां संशयाः यस्मादसौ छिन्नसंशयः ॥ ४७ ॥ ५२ कामदेवाय । कामो मदनः देवो जगद्विजिगीषुर्यस्मादसौ कामदेवः । ५३ कामपालाय । कामं मदनं पालयतीति कामपालः । ५४ भस्मोद्धूलितविग्रहाय । भस्मना उद्धूलितः धूसरः विग्रहो यस्य स भस्मोद्धूलितविग्रहः । ५५ भस्मप्रियाय । भस्म प्रियं यस्य स भस्मप्रियः । ५६ भस्मशायिने । भस्मनि शेते तच्छीलः भस्मशायी । ५७ कामिने कांताय । कामी कामविशिष्टोऽत एव कांतः सुंदर इत्यर्थः । ५८ कृतागमाय । कृतः आगमः वेदो येन स कृतागमः ॥ ४८ ॥

टी. अ.

९८

॥२१३॥

५९ समायुक्ताय । समायुक्तो नित्यमकृतियुक्तः वा मया लक्ष्यः सहितः समो विष्णुः तेन आयुक्तः सर्वतो युक्त इत्यर्थः । ६० निवृत्तात्मने । निवृत्तः आत्मा मनो यस्मादसौ निवृत्तात्मा 'अप्राप्य मनसा सह' इति श्रुतेः । ६१ धर्मयुक्ताय । धर्मेण युक्तो नित्यसंगतः इत्यर्थः । ६२ सदाशिवाय । सदा सर्वकालं शिवं कल्याणं यस्मात्स सदाशिवः । ६३ चतुर्भुजाय चतुर्बाहवे । चत्वारि भुजानि यस्य स चतुर्भुजस्तस्मै चत्वारो बाहवो यस्य स चतुर्बाहुर्वह्निरूप इत्यर्थः । ६४ दुरावासाय । दुःखेनातिक्लेशेन आवास्यते योगिभिः समाधौ चित्ते स्थाप्यत इति दुरावासः । ६५ दुरासदाय । दुःखेनासक्तं समीपं प्राप्तुमशक्यो दुरासदः ॥ ४९ ॥ ६६ दुर्गमाय दुर्लभाय । दुःखेन गम्यते ज्ञायत इति दुर्गमः तस्मै अत एव दुःखेनातिप्रयासेन लभ्यो दुर्लभः । ६७ दुर्गाय । दुःखेन गंतुमशक्यः दुर्गः । ६८ सर्वायुधविशारदाय । सर्वायुधेषु सर्वप्रहरणेषु विशारदाः निपुणाः जामदग्न्यादयो यस्मादसौ सर्वायुधविशारदः । ६९ अध्यात्मयोगनिलयाय । आत्मानमेव अधिकृत्येत्यध्यात्मा स चासौ योगः असंप्रज्ञातसमाधिः निलयं स्थानं यस्य सः अध्यात्मयोगनिलयः । ७० सुतंतवे । सुष्ठु तंतुः संततिर्यस्मादिति सुतंतुः । ७१ तंतुवर्धनाय । तंतुमविच्छिन्नसंततिं वर्धयतीति तंतुवर्धनः ॥ ५० ॥ ७२ शुभांगाय । शुभान्यंगानि

समायुक्तो निवृत्तात्मा धर्मयुक्तः सदाशिवः ॥ चतुर्भुजश्चतुर्बाहुर्दुरावासो दुरासदः ॥ ४९ ॥ दुर्गमो दुर्लभो दुर्गः सर्वायुधविशारदः ॥ अध्यात्मयोगनिलयः सुतंतुस्तंतुवर्धनः ॥ ५० ॥ शुभांगो लोकसारंगो जगदीशोऽमृताशनः ॥ भस्मशुद्धिकरो मेरुरोजस्वी शुद्धविग्रहः ॥ ५१ ॥ हिरण्यरेतास्तरणिर्मरीचिर्महिमालयः ॥ महाहृदो महागर्भः सिद्धवृंदारवंदितः ॥ ५२ ॥

शरीराणि यस्मादसौ शुभांगः । ७३ लोकसारंगाय । लोकानां सारंगो लोकसारंगः भ्रमरवद्भक्तिरसग्राहक इत्यर्थः । यद्वा लोकाः सारंगाः पशुपक्षिवत्क्रीडनकाः यस्य स लोकसारंगः । ७४ जगदीशाय । जगतामीशो नियंतेत्यर्थः । ७५ अमृताशनाय । अमृतं यज्ञशेषमशनं यस्य सोऽमृताशनः 'अमृतं यज्ञशेषे स्यात्' इति विश्वः । ७६ भस्मशुद्धिकराय । भस्मना शुद्धिर्भस्मशुद्धिस्तस्याः कर उत्पादक इत्यर्थः । ७७ मेरवे । मेरुः कनकादिरूपः । ७८ ओजस्विने शुद्धविग्रहाय । ओजः स्वात्मवलं न त्वन्नादिवलं यस्यास्तीति ओजस्वी अस्मायामेधेति विनिः । अत एव शुद्धः विग्रहो यस्य स शुद्धविग्रहः ॥ ५१ ॥ ७९ हिरण्यरेतसे हिरण्यं रेतो यस्य स हिरण्यरेताः । ८० तरणये मरीचये तरंति संसारं भक्ता अनेनेति तरणिस्तस्मै मरीचये सूर्यरूपायेत्यर्थः । ८१ महिमालयाय । महिम्नस्तत्संज्ञकसिद्धेरालयः स्थानभूतः । ८२ महाहृदाय । महानक्षोभ्यः हृदो योगिनां ज्ञानसमुद्रो यस्मादसौ महाहृदः । ८३ महागर्भाय । महान्महत्तत्त्वं गर्भो यस्य स महागर्भः । ८४ सिद्धवृंदारवंदिताय । सिद्धाः सिद्धगणाः वृंदाराः देवाश्च तैर्वंदिताः स्तुत इत्यर्थः ॥ ५२ ॥

लि. पु.
॥२१४॥

टी. अ.
९८

८५ व्याघ्रचर्मधराय व्याघ्रचर्मणः धरो धारकः । ८६ व्यालिने व्यालाः वासुक्यादिसर्पा भूषणभूता यस्य संति स व्याली । ८७ महाभूताय महान् विराद्भूतः उत्पन्नो यस्मादसौ महाभूतः 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वम्' इति श्रुतेः ८८ महानिधये महान्तोऽक्षयाः निधयः शंखादयो यस्मादसौ महानिधिः ८९ अमृतांगाय अमृतं मृतिशून्यमंगं यस्मादसावमृतांगः ९० अमृतवत्सुवर्णवद्वपुः शरीरं यस्य सोऽमृतवपुः 'अमृतं वै हिरण्यम्' इति श्रुतेः । ९१ पंचयज्ञाय पंच देवयज्ञादयो नित्ययागा यस्य स पंचयज्ञः । ९२ प्रमंजनाय मृतांगः ९३ अमृतवत्सुवर्णवद्वपुः शरीरं यस्य सोऽमृतवपुः 'अमृतं वै हिरण्यम्' इति श्रुतेः । ९४ पारिजाताय पारिजातस्तत्संज्ञककल्पद्रुमरूपः । ९५ परावराय परं ब्रह्म अवरं जगद्गुह्यरूपः । ९६ सुलभाय सुखेन 'अंतर्भावितव्यार्थात् ज्ञाधातोरातोनुपसर्ग इति कः' । ९७ सुव्रताय शूराय सुष्ठु व्रतं नियमाचरणं यस्य स सुव्रतस्तस्मै शूराय सूर्यरूपयेत्यर्थः । ९८ वाङ्मलब्धुं भक्तजनैः प्राप्तुं शक्यः सुलभः । ९९ सुव्रताय शूराय सुष्ठु व्रतं नियमाचरणं यस्य स सुव्रतस्तस्मै शूराय सूर्यरूपयेत्यर्थः । 'शूरश्चरे भटे सूर्ये' इति विश्वः ९८ वाङ्मलब्धुं भक्तजनैः प्राप्तुं शक्यः सुलभः । १०० वर्णाश्रमगुरुवे वर्णानां ब्राह्मणादीनामाश्रमाणां ब्रह्मचर्यादीनां इति । निधये ९९ नितरां धीयते योगिभिश्चित्ते स्थाप्यत इति निधिः 'उपसर्गे धोः किः' इति किः ॥९४॥ २०० वर्णाश्रमगुरुवे वर्णानां ब्राह्मणादीनामाश्रमाणां ब्रह्मचर्यादीनां

व्याघ्रचर्मधरो व्याली महाभूतो महानिधिः ॥ अमृतांगोऽमृतवपुः पंचयज्ञः प्रमंजनः ॥ ९३ ॥ पंचं विंशतितत्त्वज्ञः पारिजातः परावरः ॥ सुलभः सुव्रतः शूरो वाङ्मयैकनिधिर्निधिः ॥ ९४ ॥ वर्णाश्रमगुरुर्वर्णी शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ आश्रमः क्षपणः क्षामो ज्ञानवानचलाचलः ॥ ९५ ॥ प्रमाणभूतो दुर्ज्ञेयः सुपर्णो वायुवाहनः ॥ धनुर्धरो धनुर्वेदो गुणराशिर्गुणाकरः ॥ ९६ ॥

गुरुर्जनक इत्यर्थः ॥ इति द्वितीयशतकं समाप्तम् ॥ १ वर्णिने वर्णी ब्रह्मचारिरूपः 'वर्णीं स्याल्लेखके चित्रकारे च ब्रह्मचारिणि' इति विश्वः । २ शत्रुजिच्छत्रुतापनाय । शत्रुस्वभक्तशत्रून् जयतीति शत्रुजित्स चासौ शत्रुतापनः शत्रुसंतापकर इत्यर्थः । ३ आश्रमाय । आश्रमो आश्रमसदृशः जन्ममरणायासनिवर्तकत्वात्सकलविश्रांतिस्थानभूत इत्यर्थः । ४ क्षपणाय । क्षपयतीति क्षपणः स्वभक्तपापक्षयकारक इत्यर्थः । ५ क्षामाय क्षामः कृशरूपः । ६ ज्ञानवते ज्ञानवानित्यज्ञानयुक्तः । ७ अचलाचलाय अचलाः स्थिराः । ८ प्रमाणभूताय प्रमाणानि प्रत्यक्षादीनि भूतान्युत्पन्नानि यस्मादसौ प्रमाणभूतः । ९ दुर्ज्ञेयाय दुःखेनातिप्रयासेन ज्ञातुं अचलाः पर्वताः यस्मादसौ अचलाचलः ॥ ९५ ॥ १० प्रमाणभूताय प्रमाणानि प्रत्यक्षादीनि भूतान्युत्पन्नानि यस्मादसौ प्रमाणभूतः । ११ वायुवाहनाय वायवः वाहने रथे सोपानभूताः यस्य स वायुवाहनः । १२ धनुर्धराय धनुर्वेदाय धनुषः धरो धारकस्तस्मै धनुषः वेदो यस्मात्स धनुर्वेदः । १३ गुणराज्ञये गुणानां पोडशाध्यायोक्तयोगादिगुणानां राक्षयः संधाः यस्मात्स गुणराशिः । १४ गुणाकराय गुणानां योगादीनामाकरः सनीभूत इत्यर्थः ॥९६॥

॥२१४॥

१५ अनंतदृष्टये अनंताः असंख्याः दृष्टव्ये यस्य सोऽनंतदृष्टिः । १६ आनंदाय आनंद आनंदरूपः “ आनंदं ब्रह्म ” इति श्रुतेः । १७ दंडाय दमयित्रे दंडो दंडरूपः तस्मै अत एव दमयिता सकलदुष्टदमकारक इत्यर्थः । १८ दंडो दमयितास्मिन् इति भगवन्निर्दिष्टः । १९ अमिवाद्याय अमिवाद्यः सर्वस्तुत्य इत्यर्थः । २० महाचार्याय महांत आचार्याः गुरवो यस्मात्स महाचार्यः । २१ विश्वकर्माणे विश्वं जगत्कर्म यस्य स विश्वकर्मा । २२ विशारदाय । विशिष्टा शारदा सरस्वती यस्मात्स विशारदः ॥ ५७ ॥ २३ वीतरागाय वीतः गतः रागो विषयप्रीतिर्भक्तानां यस्मात्स वीतरागः । २४ विनीतात्मने विनीतो नम्रः आत्मा स्वभावो यस्मात्स विनीतात्मा । २५ तपस्विने तपोस्ति यास्मिन् स तपस्वी । २६ भूतभावनाय भूतानि भावयति उत्पादयतीति भूतभावनः । २७ उन्मत्तवेषाय प्रच्छन्नाय उन्मत्तवद्देवो यस्य स उन्मत्तवेषस्तस्मै अत एव प्रच्छन्नः गूढरूपः । २८ जितकामाय जितः कामो मदनो येन स जितकामः । २९ अजितप्रियाय अजितो विष्णुः प्रियो यस्य सोऽजितप्रियः ॥ ५८ ॥ ३० कल्याणप्रकृतये कल्याणी प्रकृतिर्यस्य स कल्याणप्रकृतिः । ३१ कल्पाय कल्पः सर्वप्रथमः ‘ कल्पः स्यात्प्रथमे न्याये शास्त्रब्राह्मदिने विधौ ’ इति विश्वः । ३२ सर्वलोक

अनंतदृष्टिरानंदो दंडो दमयिता दमः ॥ अमिवाद्यो महाचार्यो विश्वकर्मा विशारदः ॥ ५८ ॥ वीतरागो विनीतात्मा तपस्वी भूतभावनः ॥ उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नो जितकामो जितप्रियः ॥ ५८ ॥ कल्याणप्रकृतिः कल्पः सर्वलोकप्रजापतिः ॥ तपस्स्वी तारको धीमान् प्रधान प्रभुरव्ययः ॥ ५९ ॥ लोकपालोऽन्तर्हितात्मा कल्पादिः कमलेश्वरः ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो नियमो नियमाश्रयः ॥ ६० ॥

प्रजापतये । सर्वलोकेषु चतुर्दशभुवनेषु प्रजास्तासां पतिः पालक इत्यर्थः । ३३ तपस्विने तारकाय । तप एव स्वं यस्यास्तीति तपस्स्वी तस्मै अत एव तारको भवसमुद्रो तारक इत्यर्थः । ३४ धीमते । धीर्धारणावती बुद्धिर्नित्यमस्येति धीमान् । ३५ प्रधानम्भवे । प्रधानस्य प्रकृतेः प्रभुः स्वामीत्यर्थः । ३६ अव्ययाय । न व्येतीत्यव्ययः नाश शून्य इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ३७ लोकपालाय । लोकान्पालयतीति लोकपालः । ३८ अंतर्हितात्मने । अंतर्हितो मायातिरोहितः आत्मा स्वरूपं यस्य सोऽंतर्हितात्मा । ३९ कल्पादये । कल्पस्य शास्त्रस्य आदिः कारणं । तदुक्तं स्मररीरके “ शास्त्रयोन्निवात् ” इति । ४० कमलेश्वराय । कमला श्रीः ईक्षणाद्यस्य स कमलेश्वरः । ४१ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञाय । वेदाश्च शास्त्राणि च वेदशास्त्राणि तेषामर्थतत्त्वज्ञास्तत्त्ववेत्तारो मुनयो यस्मात्स वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः । ४२ नियमाय । नितरां यमस्तत्संज्ञकप्रथमं योगांगं यस्मात्स नियमः । ४३ नियमाश्रयाय । नियमादिन्द्रियनिग्रहादाश्रयो यस्य स नियमाश्रयः ॥ ६० ॥

लि. पु.

॥२१५॥

ग्रहाणामपि तद्रूपत्वाच्चद्वाचकषण्णामानि कथयति— ४४ चंद्राय । चंदयति आह्लादयतीति चंद्रः तत्संज्ञकग्रहरूपः । ४५ सूर्याय । सुवति जगत्प्रेरयतीति सूर्यस्तद्रूपः । ४६ शनये । शनिस्तत्संज्ञकग्रहरूपः । ४७ केतवे । केतुर्धूमकेतुरूपः । ४८ विरामाय । विशेषेण रम्यतेऽनेनेति विरामः अतिशुंदरबुधरूप इत्यर्थः । ४९ विद्रुमच्छविः । विद्रुमवत् प्रवालवच्छविः कांतियस्येति विद्रुमच्छविः भौमरूपः गुरुशुक्रनामान्यग्रे वक्ष्यते । ५० भक्तिगम्याय । मत्तया परमप्रीत्या गम्यः प्राप्तुं योग्य इत्यर्थः । ५१ परंब्रह्ममृगबाणा पर्णाय । परंब्रह्मरूपो यो मृगः अन्वेष्यस्तस्मिन् बाणस्य मनोरूपस्य अर्पणं यस्मात्स परंब्रह्ममृगबाणापर्णः । तदुक्तमेकनवती “ प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म लक्षणमुच्यते । अप्रमत्तेन वेदव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ” इति । ५२ अनघाय । नास्ति अघं पापं यस्मात्सोऽनघः । तदुक्तं भागवते “ यद्ब्रह्मक्षरं नाम गिरेरितं नृणां सकृत्प्रसंगादघमाशु हंति तत् ” इति ॥६०॥ ५३ अद्रिराजालयाय । अद्रिराजेषु मेवादिषु आलयाणि यस्य सोऽद्रिराजालयः । ५४ कांताय । कः ब्रह्मा अंते सारथिभूतः समीपे यस्य स कांतः । ५५ परमात्मने । परमः सर्वोत्कृष्टश्चासावात्मा च परमात्मा सर्वव्यापकत्वात्सर्वत्र विद्यमान इत्यर्थः । तदुक्तं ‘ यच्चास्य संततो भावस्तस्मादात्मेति कथ्यते ’ इति । ५६ जगद्गुप्ते जगतां गुरुर्हितोपदेशक इत्यर्थः । ५७ सर्वकर्माचलाय । सर्वकर्म पूजादिकमचलमक्षयं यस्मात्स सर्वकर्माचलः । ५८ त्वष्ट्रे । त्वक्षाति सूर्यमपि तनूकरोतीति त्वष्टा विश्वकर्म चंद्रः सूर्यः शनिः केतुर्विरामो विद्रुमच्छविः ॥ भक्तिगम्यः परंब्रह्ममृगबाणापर्णोऽनघः ॥ ६१ ॥ अद्रिराजालयः कांतः परमात्मा जगद्गुरुः ॥ सर्वकर्माचलस्त्वष्टा मंगल्यो मंगलावृतः ॥ ६२ ॥ महातपा दीर्घतपाः स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ अहः संवत्सरो व्याप्तिः प्रमाणं परम तपः ॥ ६३ ॥ संवत्सरकरो मंत्रः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ अजः सर्वेश्वरः स्निग्धो महारेता महाबलः ॥ ६४ ॥

रूपः । ५९ मंगल्याय मंगलावृताय । मंगलाय हितो मंगल्यस्तस्मै अत एव मंगलेन आवृतो वृत इत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६० महातपसे । महत्सर्वातिशयितं तपो यस्य स महातपाः । ६१ दीर्घतपसे । दीर्घमजरामरत्वाद्वृद्धकालं तपो यस्य स दीर्घतपाः । ६२ स्थविष्ठाय । अतिशयेन स्थूलः स्थविष्ठः स्थूलदूरेत्यादिना साधुः । ६३ स्थविराय । स्थविरो वृद्धरूपः । ६४ ध्रुवाय । ध्रुवोऽचंचल इत्यर्थः । ६५ अह्ने । अहर्दिवसरूपः । ६६ संवत्सराय । संवत्सरस्तत्संज्ञकालरूपः । ६७ व्याप्तये । व्याप्तिः सर्वहेतुसमानाधिकरणाभावा प्रातियोगिरूपः सर्वत्र विद्यमान इत्यर्थः । ६८ प्रमाणाय । प्रमाणं मर्यादारूपः ‘ प्रमाणं नित्यमर्यादासत्यवादिप्रमातृषु ’ इति विश्वः । ६९ परमाय । परा मुक्तिरूपा मा लक्ष्मीर्यस्य स परमः । ७० तपसे । तपो ऋतादिरूपः ‘ ऋतं तपः सत्यं तपः ’ इति श्रुतेः ॥ ६३ ॥ ७१ संवत्सरकराय । संवत्सराणां प्रभवादीनां कर्तुः उत्पादक इत्यर्थः । ७२ मंत्राय प्रत्ययाय । मंत्रो गुप्तसंभाषणीयस्तस्मै प्रत्ययाय अनुभवरूपायेत्यर्थः । ७३ सर्वदर्शनाय । सर्वं दृश्यते यस्मिन्नसौ सर्वदर्शनः । ७४ अजाय । न जायत इत्यजः नित्यसिद्ध इत्यर्थः । ७५ संवत्सराय । सर्वेपामीश्वरः सर्वेश्वरः । ७६ स्निग्धाय । स्निग्धो मत्तलेहयुक्तः । ७७ महारेतसे महाबलाय । महदस्कन्नत्वात्पूज्यं रेतो यस्य स महारेतास्तस्मै ‘ ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षम् ’ इति श्रुतेः । अत एव महत्सर्वातिशयितं तपः यस्य स महाबलः ॥ ६४ ॥

टी. ज.

९८

॥२१५॥

७८ योगिने । योगी नित्ययोगविशिष्टः । ७९ योग्याय । योग्याय प्रभवतीति योग्याः । ८० महोरतसे । महत्सुपर्णरूपत्वात्पुण्यं देतो यस्य स महोरताः ।
 ८१ सिद्धाय । सिद्धो नित्यनिष्पन्नरूपः । ८२ सर्वविद्यया । सर्वविद्यया आदिः प्रसादी यस्मात्सर्वविद्यया सिद्धिः । अग्निं ज्ञानाग्निं ददातीत्यग्निदः । तदुक्तं भगवद्गी-
 तायां “ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन” इति । ८४ वसवे । वसतीति वसुः सर्वभूतावास इत्यर्थः । ८५ वसुमनसे वसु प्रशस्तं मनो यस्मात्स वसुमनाः ८६ सत्यसर्व-
 पापहराय । सत्यश्च सौ सर्वपापहरश्च सत्यसर्वपापहरः । ८७ हराय । ह अद्भुतं राति ददातीति हरः ॥ ६५ ॥ ८८ अमृताय शाश्वताय । अमृतो मोक्षरूपस्तस्मै अत-
 एव शाश्वतो नित्यः । ८९ शांताय । शांतो निस्पृहत्वात्सुखरूपः ९० बाणहस्ताय प्रतापवने बाणस्त्रिपुरांतकशरः हस्ते यस्य स बाणहस्तस्तस्मै अत एव प्रतापवान् शौर्य-
 विशिष्टः । ९१ कमंडलुधराय । कमंडलोः करकस्य धरो धारक इत्यर्थः । ९२ धन्विने । धन्वी पिनाकधन्वि विशिष्टः । ९३ वेदांगाय । वेदरूपाण्यंगानि यस्य स वेदांगः ‘तस्य
 यजुरेव शिरः’ इति श्रुतेः । ९४ वेदविदे । वेदानां वित् ज्ञानं यस्मात्स वेदवित् । “यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै” इति श्रुतेः । ९५ मुनये ।
 मननशीलो मुनिर्यतिरूपः “मुनिर्यतींशुदीबुद्धपिप्पलागस्तिर्किंशुके” इति विश्वः ॥ ६६ ॥ ९६ भ्राजिष्णवे । भ्राजति दीप्यते तच्छीलः भ्राजिष्णुः । ९७ भोजनाय भोक्त्रे ।

योगी योग्यो महोरताः सिद्धः सर्वादिरग्निदः ॥ वसुर्वसुमनाः सत्यः सर्वपापहरो हरः ॥ ६५ ॥ अमृतः शाश्वतः शांतो बाणहस्तः प्रता-
 पवान् ॥ कमंडलुधरो धन्वी वेदांगो वेदविन्मुनिः ॥ ६६ ॥ भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता लोकनेता दुराधरः ॥ अर्तोद्दिश्यो महामायः सर्वावास-
 श्वतुष्पथः ॥ कालयोगी महानादो महोत्साहो महाबलः ॥ महाबुद्धिर्महावीर्यो भूतचारी पुनंदरः ॥ ६८ ॥

भुज्यते तद्भोजनम् अन्नं तद्रूपस्तस्मै भोक्त्रे अभ्यवहारकर्त्रे इत्यर्थः । ९८ लोकनेत्रे । लोकानां नेता नियंतरेत्यर्थः । ९९ दुराधराय । दुःखेनापि आधर्तुं स्वांके स्थापयितुमशक्यो
 दुराधरः । ३०० अतीन्द्रियाय । इंद्रियाणि अतिक्रान्तीतीन्द्रियः इंद्रियागोचर इत्यर्थः ॥ इति तृतीयशतकं समाप्तम् ॥ १ महामायाय । महती दुष्पारा माया यस्य स
 महामायः । २ सर्वावासाय । सर्वस्य विश्वत्पावासः स्थानभूतः सर्वावासः । ३ चतुष्पथाय । चत्वारः पथानो धर्मादयो यस्मात्स चतुष्पथः ॥ ६७ ॥ ४ कालयोगिने
 कालं मृत्युं स्वकार्यं योजयति तच्छीलः कालयोगी संपृच्छतेति धिनुष् ‘मृत्युर्धावति पंचमः’ इति श्रुतेः । ५ महानादाय । महान्पूज्यः नादः अनाहतध्वनिर्यस्मात्स महानादः ।
 ६ महोत्साहाय । महान् पूज्यः उत्साहो यस्य स महोत्साहः । ७ महाबलाय । ‘महत् बलं यस्मात्स महाबलः । ८ महाबुद्धये । महती पूज्या बुद्धिर्यस्मात्स महाबुद्धिः ।
 ९ महावीर्याय । महद्दीर्यं यस्मात्स महावीर्यः । १० भूतचारिणे । भूतेषु सर्वप्राणिषु चरति तच्छीलो भूतचारी । ११ पुनंदराय । पुत्राणि त्रिपुराणि दारयतीति पुनंदरः
 ‘वाचंयमपुनंदरी च’ इति निपातनात्पुःशब्दस्यार्मतत्वम् ॥ ६८ ॥

लि. पु.
॥२१६॥

१२ निशाचराय । निशायां कालरात्र्यां चरति क्रीडत इति निशाचरः । इयं कथा योगवासिष्ठादौ विस्तृता । १३ प्रेतचारिमहाशक्तये । प्रेतेन शवदाहनेन चरति तच्छीलः । प्रेतचारिणी सा चासौ महाशक्तिश्च प्रेतचारिमहाशक्तिः चामुण्डारूप इत्यर्थः । 'पुंवत्कर्मधारयः' इति पुंवत् । तदुक्तं सप्तशत्यां 'चाण्डा शववाहना' इति, । १४ महाद्युतये । महती सर्वातिशयिता द्युतिर्दीप्तिर्यस्य स महाद्युतिः । तदुक्तं ब्रह्मोत्तरखंडे 'सूर्यकोटिप्रतीकाशम्' इति । १५ अनिर्देश्यवपुषे । अनिर्देश्यं वक्तुमप्यनर्हं वपुर्धस्य सोनिर्देश्यवपुः । तदुक्तं महामन्त्रे 'अतीतः पंथानं तव च महिमा बाह्मनसयोः' इति । १६ श्रीमते । श्रीमान्नित्यश्रीयुक्तः । १७ सर्वहार्यमिताय । सर्वं हरति तच्छीलः सर्वहारी महाकालस्ते नाप्यमितोऽपरिमित इत्यर्थः । १८ गतये । गतिः सन्मार्गरूपः 'गतिर्मार्गं दशायां च ज्ञाने यात्राभ्युपाययोः' इति विश्वः ॥ ६९ ॥ १९ बहुश्रुताय । बहु श्रुतं शास्त्रं यस्मात्स बहुश्रुतः । २० बहुमयाय । बहु अपारं मयः सुखं यस्मात्स बहुमयः । २१ नियतात्मने । नियतानां नियतमनसामात्मा । सततं गम्यमान इत्यर्थः । २२ भवोद्भवः । भवस्य संसारस्योद्भवः प्रादुर्भावो यस्मात्स भवोद्भवः । २३ ओजस्तेजोद्युतिकराय । ओजो बलं तेजः शौर्यं द्युतिर्दीप्तिस्तासां कर ओजस्तेजोद्युतिकरः । नर्तकाय २४ नर्तयतीति नर्तकः जगत्सूत्रधार इत्यर्थः । नृतिधातोः ण्यम् । २५ सर्वकामकाय । सर्वो विश्वरूपः कामोभिलापो यस्य स सर्वकामकः 'सोकामयत' इति श्रुतेः । 'कामः स्मरोभिलाषे' निशाचरः प्रेतचारिमहाशक्तिर्महाद्युतिः ॥ अनिर्देश्यवपुः श्रीमान् सर्वहार्यमितो गतिः ॥ ६९ ॥ बहुश्रुतो बहुमयो नियतात्मा भवोद्भवः ॥ ओजस्तेजो द्युतिकरो नर्तकः सर्वकामकः ॥ ७० ॥ नृत्यप्रियो नृत्यनृत्यः प्रकाशात्मा प्रतापनः ॥ बुद्धस्पष्टाक्षरो मंत्रः सन्मानः सारसं प्लवः ॥ ७१ ॥ युगादिकृद्युगावर्तो गंभीरो वृषवाहनः ॥ इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शरभः शरभो धनुः ॥ ७२ ॥

च' इति विश्वः ॥ ७० ॥ २६ नृत्यप्रियाय । नृत्यं नर्तनं प्रियं यस्य स नृत्यप्रियः । नृत्यनृत्याय २७ नृत्यं नृत्यान्नर्तनाद्यस्य स नृत्यनृत्यः । नृत्यप्रवर्तक इत्यर्थः । २८ प्रकाशात्मने प्रतापनाय । प्रकाशः प्रदीप्तः आत्मा देहो यस्य स प्रकाशात्मा तस्मै अतएव प्रतापनो निदाधेन संतापकारकसूर्यरूपः । २९ बुद्धस्पष्टाक्षराय । स्पष्टं स्वतः प्रकाशं च तदक्षरं च स्पष्टाक्षरं ब्रह्म बुद्धं ज्ञातं स्पष्टाक्षरं सानकादिभिर्यस्मात्स बुद्धस्पष्टाक्षरः । ३० मंत्राय । मननात्रायत इति मंत्रः गायत्र्यादिरूप इत्यर्थः । ३१ सन्मानाय । सतां मानः प्रमाणभूत इत्यर्थः । ३२ सारसं प्लवाय । सम्यक् प्लवः संप्लवः सारो वरश्चासौ संप्लवश्च सारसंप्लवः दुष्पारभवांबुधिपोतरूप इत्यर्थः । 'सारो बले स्थिरांशे च न्याय्ये क्लीवं वरे त्रिषु' इत्यमरः ॥ ७१ ॥ ३३ युगादिकृद्युगावर्ताय । युगादेर्युगादिकालस्य कृत्कर्ता चासौ युगानि कृतादीन्यावर्तत इति युगावर्तः ३४ गंभीराय । गंभीरोऽतलस्पृशो विष्णुनाप्यदृष्टतल इत्यर्थः । ३५ वृषवाहनाय वृषो धर्मः वाहनं यस्य स वृषवाहनः 'स्याद्धर्मस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः' इत्यमरः । ३६ इष्टाय । इष्टः परमानंदात्मत्वेन सर्वप्रिय इत्यर्थः 'आत्मनः कामाय सर्वं परिकल्प्यते' इति श्रुतेः । ३७ विशिष्टाय शिष्टेष्टाय । विशिष्टः सर्वश्रेष्ठोऽत एव शिष्टानां विदुषामिष्टः प्रियो वा शिष्टेरिष्टः पृजितः । ३८ शरमाय । शरभस्तत्संज्ञकपरिशिष्टः । ३९ शरमाय धनुषे । शरं भजतीति शरभस्तस्मै अत एव धनुषे धनुरूपान्येत्यर्थः ॥ ७२ ॥

१८

॥२१६॥

४० अपां निधये । अपां गंगोदकानां निधीयंत्यस्मिन्निति निधिः स्थानभूतः जयकालोऽपि करोतीति । ४१ अधिष्ठानविजयाय । अधिष्ठानस्य लिङ्गशरीरस्य विजयो नाशो यस्मात्सोधिष्ठानविजयः । ४२ जयकालविदे । जयकालस्य वित् ज्ञानं यस्मात्स जयकालवित् । ४३ प्रतिष्ठिताय । प्रतिष्ठा जगत्स्थितिः संजाता यस्य स प्रतिष्ठितः । ४४ प्रमाणज्ञाय । प्रमाणं ब्रह्मांडादिपरिमाणं जानातीति प्रमाणज्ञः । ४५ हिरण्यकवचाय । हिरण्यस्य कवचं यस्य स हिरण्यकवचो हिरण्यगर्मरूपः । ४६ हरये हराति स्मृतिमात्रेण पातकमपनयतीति हरिः ॥ ७३ ॥ ४७ ॥ विरोचनाय । विशेषेण सर्वातिशयेन रोचत इति विरोचनः । ४८ सुरगणाय । सुराः देवाः गणाः पार्षदाः यस्य स सुरगणः । ४९ विद्येशाय विबुधाश्रयाय । विद्यायाः ईशः नियंता तस्मै अत एव विबुधानां ज्ञानिनामाश्रयो विबुधाश्रयः । ५० बालरूपाय । बालवद्रूपं स्वरूपं यस्य स बालरूपः । इयं कथा भारते द्रोणपर्वणि “पुराणि दग्धवंतं तं देवी याता प्रवीक्षितुम्” “बालमंकगतं कृत्वा स्वयं पंचशिखं पुनः” इत्यादिना । ५१ बलोन्माथिने । बलान्यसुरसैन्यान्युन्मथति तच्छीलो बलोन्माथी । ५२ विवर्ताय । विशेषेण वर्तयति जगद्भ्रमं करोतीति विवर्तः । ५३ गहनाय गुरवे । गहनः स्वतो दुर्बोधस्तस्मै गुरवे हितोपदेशकरूपायेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ५४ करणाय । जगदुत्पत्तौ प्रकृष्टतमं कारणं करणं मनस्तद्रूपः । ५५ कारणाय । कारणो निमित्तकारणबुद्धिरूपः । ५६ कर्त्रे । करोतीति कर्ता सकलोत्पादकाहंकाररूपः । ५७ सर्व

अपां निधिरधिष्ठानं विजयो जयकालवित् ॥ प्रतिष्ठितः प्रमाणज्ञो हिरण्यकवचो हरिः ॥ ७३ ॥ विरोचनः सुरगणो विद्येशो विबुधाश्रयः ॥ बालरूपो बलोन्माथी विवर्तो गहनो गुरुः ॥ ७४ ॥ करणं कारणं कर्ता सर्वबंधविमोचनः ॥ विद्वत्तमो वीतभयो विश्वभर्ता निशाकरः ॥ ७५ ॥ व्यवसायो व्यवस्थानः स्थानदो जगदादिजः ॥ दुन्दुभो ललितो विश्वो भवात्मात्मनि संस्थितः ॥ ७६ ॥

बंधविमोचनाय । विमुच्यते अनेनेति विमोचनः । सर्वबंधेभ्यो विमोचनः परमात्मरूपः । ५८ विद्वत्तमाय वीतभयाय । विद्वत्सु श्रेष्ठो विद्वत्तमस्तस्मै अत एव वीतं भयं यस्मात्स वीतभयः । ५९ विश्वभर्त्रे विश्वं विभर्ति तच्छीलो विश्वभर्ता विश्वपोषक इत्यर्थः । ताच्छील्ये तुन् । ६० निशाकराय । निशां प्रलयरूपां रात्रिं करोति तच्छीलो निशाकरः ॥ ७५ ॥ ६१ व्यवसायाय । विशेषेण अवसायस्तत्त्वनिश्चयो यस्मात्स व्यवसायः । ६२ व्यवस्थानाय । विशेषेणावस्थानं पुनरावृत्तिशून्यं यस्मात्स व्यवस्थानः । ६३ स्थानदाय । स्थानानि इंद्रादिपदानि ददातीति स्थानदः । ६४ जगदादिजाय । जगतामादिजो महान्यस्मात्स जगदादिजः । ६५ दुन्दुभाय । दुन्दुभिर्यस्यास्तीति दुन्दुभो नरेन्द्ररूपः “नराणां च नरेन्द्रोऽहम्” इति भगवद्गीतोक्तेः । ६६ ललिताय । ललितः सर्वसुन्दररूपः । ६७ विश्वस्मै । विश्वो जगद्रूप इत्यर्थः । ६८ भवात्मात्मनि संस्थिताय । भवात्मनां पांचमीतिकदेहानामात्मनि जीवे संस्थितोतर्यामिरूपेण विद्यमानः ॥ ७६ ॥

लि. पु.

॥२१७॥

टी. अ.

९८

॥२१७॥

६९ वीरेश्वराय वीरभद्राय । वीराणां शूराणामीश्वरो वीरेश्वरस्तस्मै वीरभद्राय तत्संज्ञकगणेश्वररूपायेत्यर्थः । ७० वीरघ्ने । वीरान् हंतीति वीरहा । ७१ वीरभृद्विराजे वीरान्विभ्रति ते वीरभृतस्तेषां विराट् सार्वभौम इत्यर्थः । ७२ वीरचूडामणये । वीराणां चूडामणिः शिरोरत्नभूतः “चूडामणिः शिरोरत्नम्” इत्यमरः । ७३ वेत्ता । वेत्ता सर्वज्ञ इत्यर्थः । ७४ तीव्रनादाय । तीव्रोऽतिशयितः नादो यस्य स तीव्रनादः । ७५ नदीधराय । नदीनां धरो नदीधरः सागररूपः ॥ ७७ ॥ ७६ आज्ञाधाराय । आज्ञा धारा अविच्छिन्ना यस्य स आज्ञाधारः । ७७ त्रिशूलिने । त्रिशूलमस्यास्तीति त्रिशूली । ७८ शिपिविष्टाय । शिपयो रश्मयस्तेषु प्रविष्टः । तदुक्तं विष्णुसहस्रनामभाष्ये “शिपयो रश्मयो मताः । तत्र प्रवेशाद्विश्वेशः शिपिविष्ट इहोच्यते” इति । ७९ शिवालय । शिवायाः पार्वत्याः आलयः स्थानभूतः । ८० बालखिल्याय । बालखिल्यस्तत्संज्ञकत्रयिरूपः । ८१ महाचापाय महद्दिदेहराजपूज्यं चार्प धनुर्यस्य स महाचापः । ८२ तिग्मांशवे तिग्मास्तीक्ष्णाः अंशवः किरणाः यस्य स तिग्मांशुः सूर्यरूपः । ८३ निधये अव्ययाय । निधिः पद्मादिरूपस्तस्मै अत एवाव्ययाय नाशशून्यायेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ८४ अभिरामाय । अभि सर्वतः रमंते योगिनो यस्मिन्नित्यभिरामः । ८५ सुशरणाय । शोभनश्चासी शरणो रक्षिता च सुशरणः सर्वभयनिवारक इत्यर्थः । ८६ सुब्रह्मण्याय । ‘तपो वेदाश्च सत्यं च ज्ञानं च ब्रह्मसंज्ञितम्’ तेभ्यः सुतरां हितः सुब्रह्मण्यः ।

वीरेश्वरो वीरभद्रो वीरहा वीरभृद्विराट् ॥ वीरचूडामणिर्वेत्ता तीव्रनादो नदीधरः ॥ ७७ ॥ आज्ञाधारस्त्रिशूली च शिपिविष्टः शिवालयः ॥ बालखिल्यो महाचापस्तिग्मांशुर्निधिरव्ययः ॥ ७८ ॥ अभिरामः सुशरणः सुब्रह्मण्यः सुधापतिः ॥ मधवान्कौशिको गोमान् विश्रामः सर्वशासनः ॥ ७९ ॥ ललाटाक्षो विश्वदेहः सारः संसारचक्रभृत् ॥ अमोघदंडी मध्यस्थो हिरण्यो ब्रह्मवर्चसी ॥ ८० ॥

८७ सुधापतये । सुधायाः अमृतस्य पतिः स्वामीत्यर्थः । ८८ मधवते कौशिकाय । मधवते शक्ररूपायात एव कौशिकस्तत्संज्ञः “अहिल्यायैजारकौशिकब्राह्मणे” इति श्रुतेः । ‘कौशिको गुग्गुलुशक्रयोः’ इति विश्वः । ८९ गोमते । गौर्विश्वरूपास्ति यस्य स गोमान् । इयं कथा अस्मिन्नेव ईशानकल्पवृत्ताति उक्ता । ९० विश्रामाय । विगतं श्रामं जन्ममरणादिश्रमसमूहो यस्मात्स विश्रामः तस्य समूह इत्यण् । ९१ सर्वशासनाय । सर्वस्मिन् शासनं यस्य स सर्वशासनः ॥ ७९ ॥ ९२ ललाटाक्षाय । ललाटे आक्षि नेत्रं यस्य स ललाटाक्षः । ९३ विश्वदेहाय । विश्वं जगद्देहो यस्य स विश्वदेहः । ९४ साराय । सारः प्रलयेऽपि विद्यमानत्वान्मुख्यस्थिरांशरूपः । ९५ संसारचक्रभृते संसारचक्रमखिलप्रपंचगणं विभर्ति पुष्पातीति संसारचक्रभृत् ‘चक्रो गणे चक्रवाके’ इति विश्वः । ९६ अमोघदंडिने । अमोघदंडोऽस्ति यस्य सोऽमोघदंडी । ९७ मध्यस्थाय मध्ये न्याये तिष्ठतीति मध्यस्थः सर्वसमत्वादुदासीन इत्यर्थः ‘मध्यं न्यायेऽवकाशे च’ इति विश्वः । ९८ हिरण्याय । हिरण्यः स्वर्णरूपः ‘हिरण्यं तेजासि स्वर्णे’ इति विश्वः । ९९ ब्रह्मवर्चसिने । ब्रह्मवर्चस्तपोदीप्तिर्यस्यास्तीति ब्रह्मवर्चसी ॥ ८० ॥

४०० परमार्थाय परमो मोक्षरूपः अर्थो यस्मात्स प्रमुखात् इति चतुर्विधं समासप्रतिशेधपरममतेः । १ शंबराय । शं कल्याणं वरं यस्मात्स वयोरमेदाच्छंबरो वा जलरूपः 'शंबरं जलम्' इत्यमरः । २ व्याघ्रकाय । व्याघ्रस्य तत्संज्ञकदैत्यस्य कः शमनो नाशक इत्यर्थः । 'को ब्रह्मात्मानिलार्केषु शमने सर्वनाम्नि च' इति विश्वः । ४ अनलाय अनलोभिरूपः । ५ रुचये । रुचिर्दीप्तिरूपः । ६ वररुचये । वरा श्रेष्ठा रुचिर्दीप्तिर्यस्य वा यस्मात्स वररुचिः । ७ वंद्याय । वंद्यः सर्वेषां स्तुतिर्वा इत्यर्थः । ८ वाचस्पतये वाचो विद्यायाः पतिर्वाचस्पतिः । 'ईशानः सर्वविद्यानाम्' इति श्रुतेः । ९ अहर्षतये । अहो दिवसस्य पतिः अहर्षतिः अहरादीनामिति रेफः ॥ ८१ ॥ १० रवये विरोचनाय रवये सूर्यरूपायात एव विशेषेण रोचयति ब्रह्मांडं दीपयतीति विरोचनः । ११ स्कंधाय । स्कंधः समूहरूपः 'स्कंधो बाहुमूलसमूहयोः' इति विश्वः । १२ शास्त्रे वैवस्वताय शास्तीति शास्ता तस्मै वैवस्वताय यमरूपायेत्यर्थः 'यमः संयमतामहम्' इति भगवद्गीतोक्तेः । १३ अजनाय । नास्ति जनः प्रादुर्भावो यस्य सोऽजनः 'जनी प्रादुर्भावे' अस्माद्भुः । १४ युक्तये । युक्तिर्योजनं समाधिरूपः 'युक्तिर्योजने च योजने' इति विश्वः । १५ उन्नत कीर्तये । उन्नता अत्युच्चा कीर्तिर्यस्मात्स उन्नतकीर्तिः १६ । शांतरागाय । शांतानां त्यक्तेषणानां रागः प्रीतिर्यस्य वा यस्मिन्स शांतरागः । १७ पराजयाय । पराजयति

परमार्थः परमयः शंबरो व्याघ्रकोऽनलः ॥ रुचिर्वररुचिर्वद्यो वाचस्पतिरहर्षतिः ॥ ८१ ॥ रविर्विरोचनः स्कंधः शास्ता वैवस्वतो जनः ॥ युक्तिरुन्नतकीर्तिश्च शांतरागः पराजयः ॥ ८२ ॥ कैलासपतिकामारिः सविता रविलोचनः ॥ विद्वत्तमो वीतभयो विश्वहर्ता निवारितः ॥ ८३ ॥ नित्यो नियतकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ दूरश्रवा विश्वसहो ध्येयो दुःस्वप्नाशनः ॥ ८४ ॥

सर्वानभिभवतीति पराजयः ॥ ८२ ॥ १८ कैलासपतिकामारये । कैलासस्य तत्संज्ञकपर्वतस्य पतिश्चासौ कामारिश्च मदननाशक इत्यर्थः । १९ सवित्रे । स्रुतेसौ सविता जगत्प्रसूतिरित्यर्थः । २० रविलोचनाय । रविः सूर्यः लोचनं यस्य स रविलोचनः । २१ विद्वत्तमाय । ताम्यतीति तमः विदुषां तमः कांक्षक इत्यर्थः । २२ वीतभयाय । वीतं व्याप्तं भयं यस्य स वीतभयः वी गतिध्याप्तीत्यादिधात्वर्थनिर्देशात् । २३ विश्वहर्त्रे अनिवारिताय । विश्वं हरति संहर्तीति विश्वहर्ता तस्मै अनिवारितः केनाप्यवारित इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ २४ नित्याय । नित्योऽव्यय इत्यर्थः । २५ नियतकल्याणाय । नियतमखंडितं कल्याणं यस्मात्स नियतकल्याणः । २६ पुण्यश्रवणकीर्तनाय । पुण्ये श्रवण कीर्तने यस्य स पुण्यश्रवणकीर्तनः । २७ दूरश्रवसे । दूरे दूरदेशेऽपि श्रवः श्रवणं यस्मात्स दूरश्रवाः । २८ विश्वसहाय । विश्वं सहति आमर्षतीति विश्वसहः । २९ ध्येयाय । ध्यातुं चितितुं योग्यो ध्येयः । ३० दुःस्वप्नाशनाय । दुःस्वप्नानि नाशयति स्मृतिमात्रेण निष्फलानि करोतीति दुःस्वप्नाशनः ॥ ८४ ॥

लि. ५.

॥२१८॥

३१ उत्तारकाय । उत्तारयति स्वभक्तान् भयसमुद्रपारं नयतीत्युत्तारकः । ३२ दुष्कृतिघ्ने । दुष्कृतीन् पातकिजनान् हन्तीति दुष्कृतिहा । ३३ दुर्धर्पाय । दुःखेनापि धर्षितुं मशक्यो दुर्धर्षः । ३४ दुःसहाय । दुःखेनापि असुरादिभिरसहो दुःसहः । ३५ अभयाय । नास्ति भयं यस्मात्सोऽभयः । ३६ अनादये नास्ति आदिर्यस्य सोनादिः । ३७ भुवे भूः पृथिवीरूपः । ३८ भुवोलक्ष्म्यै । भुवः पृथिव्याः लक्ष्मीः शोभा रूपः । ३९ किरीटिन्निदशाधिपाय । किरीटोऽस्यास्तीति किरीटी स चासौ त्रिदशाधिपश्च किरीटिन्निदशाधिपः मुख्यदेवस्वामीत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ४० विश्वगोप्त्रे । विश्वस्य जगतो गोप्ता रक्षक इत्यर्थः । ४१ विश्वभर्त्रे विश्वस्य जगतो भर्ता पोषकः । ४२ सुधीराय । सुतरां धीरो निर्भयः सुधीरः । ४३ रुचिरांगदाय रुचिराणि रमणीयान्यंगदानि बाहुभूषणानि यस्य स रुचिरांगदः । ४४ जननाय । जनयति जगत्प्रादुर्भावं करोतीति जननः नद्यादित्वाल्ल्युः । ४५ जनजन्मादये । जनानां जन्मादि सर्गादि यस्मात्स जनजन्मादिः “यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ” इति श्रुतेः । ४६ प्रीतिमते । प्रीतिमान्नित्यप्रीतियुक्तः । ४७ नीतिमते । नीतिमान्नित्यनीतियुक्तः । ४८ नयाय । नयो न्यारूपः ‘नयो नीतौ द्यूतभेदे न्याये पितरि च स्मृतः’ इति विश्वः ॥ ८६ ॥ ४९ विशिष्टाय विशेषेण शिष्टः प्रलयकालेपि विद्यमान इत्यर्थः । ५० काश्यपाय । काश्यपस्य तत्संज्ञकऋषेरपत्यं पुमान् काश्यपः । ५१ भानवे । भातीति भानुः सूर्यरूपः । ५२ भीमाय ।

उत्तारको दुष्कृतिहा दुर्धर्षो दुःसहोऽभयः ॥ अनादिर्भूर्भुवोलक्ष्मीः किरीटिन्निदशाधिपः ॥ ८५ ॥ विश्वगोप्ता विश्वभर्ता सुधीरो रुचिरांगदः ॥ जननो जनजन्मादिः प्रीतिमान्नीतिमान्नयः ॥ ८६ ॥ विशिष्टः काश्यपो भानुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ प्रणवः सप्तधाचारो महाकायो महाधनुः ॥ ८७ ॥ जन्माधिपो महादेवः सकलागमपारगः ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकात्मा विभूष्णुर्भूतिभूषणः ॥ ८८ ॥

विमेत्यस्मादिति भीमः । ५३ भीमपराक्रमाय । भीमो भयंकरः पराक्रमो यस्मात्स भीमपराक्रमः । ५४ प्रणवाय । प्रणामयतीति प्रणवः ओंकाररूपः । तदुक्तं शिवाथर्वशिरसि “अथ कस्मादुच्यते प्रणवो यस्मादुच्चार्यमाण एवर्चो यजुषि सामान्यथर्वागिरसश्च यज्ञे ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रणामयति तस्मादुच्यते प्रणवः ” इति । ५५ सप्तधाचाराय । सप्तधा आवहादिसप्तवायुप्रकारेण चारः गमनं यस्मिन् स सप्तधाचारः । ५६ महाकायाय महाधनुषे । महानपरिमितः कायः शरीरं यस्य स महाकायोत एव महदपरिमितं धनुर्यस्य स महाधनुः ॥ ८७ ॥ ५७ जन्माधिपाय । जन्मनः उत्पत्तेरधिपो जन्माधिपः ५८ महादेवाय । महातः पूज्याः देवा यस्मात्स महादेवः । ५९ सकलागमपारगाय सकलागमानां सर्ववेदानां पारगोन्तवेत्ता सकलागमपारगः । ६० तत्त्वातत्त्वविवेकात्मने । तत्त्वातत्त्वविवेकाज्ञानविचारः आत्मा स्वरूपं यस्य स तत्त्वातत्त्वविवेकात्मा । ६१ विभूष्णवे । विशेषेण भवति सर्वत्र विद्यमानस्तच्छीलो विभूष्णुः चाद्रुव इति ताच्छील्ये ग्लुः । ६२ भूतिभूषणाय भूतिरणिमाद्यैश्वर्यं भूषणं यस्य स भूतिभूषणः “विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा ” इत्यमरः ॥ ८८ ॥

टी. अ.

९८

॥२१८॥

६३ ऋषये ऋषिरतीन्द्रियदर्शकः 'रुद्रो महर्षिः' इति श्रुतेः । ६४ ब्राह्मणविजिष्णुवे ब्राह्मणत्वात् । ६५ जन्म मृत्युजरातिगाय । जन्ममृत्युजराः अतिगच्छतीति जन्ममृत्युजरातिगः । ६६ यज्ञाय यज्ञपतये । यज्ञोन्निष्टोमादिरूपस्तस्मै यज्ञपतये यज्ञस्वामिन इत्यर्थः । ६७ यज्वने । यजतीति यज्वा सकलयजमानरूपः । ६८ यज्ञांताय । यज्ञानामंतः समाप्तिर्यस्मात्स यज्ञांतः । ६९ अमोघविक्रमाय । अमोघोऽनिष्फलः विक्रमो यस्य सोऽमोघविक्रमः ॥ ८९ ॥ ७० महेंद्राय । महंश्चासौ इंद्रः परमेश्वरश्च महेंद्रः । ७१ दुर्भराय दुःखेनापि भर्तुं चित्ते धारयितुमशक्यो दुर्भरः ७२ सेनिने । सेना प्रमथादिसैन्यं यस्यास्तीति सेनी व्रीह्यादित्वादिनिः । ७३ यज्ञांगाय यज्ञवाहनाय यज्ञाः अंगानि यस्य स यज्ञांगस्तस्मै यज्ञः वाहनं प्रापको यस्य स यज्ञवाहनः । ७४ पंचब्रह्मसमुत्पत्तये । पंचब्रह्मणां सद्योजातादीनां समुत्पत्तिर्यस्मात्स पंचब्रह्मसमुत्पत्तिः ७५ विश्वेशाय विश्वस्येशो नियंतेत्यर्थः ७६ विमलोदयाय । विमलो निष्कलंकः उदयो यस्मात्स विमलोदयः ॥ ७९ ॥ ७७ आत्मयोनये । आत्मैव योनिः कारणं यस्य स आत्मयोनिः निष्कारण इत्यर्थः । ७८ अनाद्यंताय । न स्त आद्यंतौ यस्य सः अनाद्यंतः । ७९ षड्विंशत्सप्तलोकधृषे ।

ऋषिर्ब्राह्मणविजिष्णुर्जन्ममृत्युजरातिगः ॥ यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञांतोऽमोघविक्रमः ॥ ८९ ॥ महेंद्रो दुर्भरः सेनी यज्ञांगो यज्ञवाहनः ॥ पंचब्रह्मसमुत्पत्तिर्विश्वेशो विमलोदयः ॥ ९० ॥ आत्मयोनिरनाद्यंतो षड्विंशत्सप्तलोकधृक् ॥ गायत्रीवल्लभः प्रांशुर्विश्वावासः प्रभाकरः ॥ ९१ ॥ शिशुर्गिरितः सम्राट्सुपेणः सुरशत्रुहा ॥ अमोघोरिष्टमथनो मुकुंदो विगतज्वरः ॥ ९२ ॥

षड्विंशत्सप्तलोकधृषे तत्त्वानि सप्तलोकांश्च धृष्णांतीति षड्विंशत्सप्तलोकधृक् । ८० गायत्रीवल्लभाय । गायत्र्याः वल्लभः प्रिय इत्यर्थः । ८१ प्रांशवे । प्रकृष्टाः अंशवः सुषुम्नादयः किरणाः यस्य स प्रांशुः । ८२ विश्वावासाय । विश्वमावसति अभिव्याप्य तिष्ठतीति विश्वावासः । ८३ प्रभाकराय प्रभां प्रकृष्टदीप्तिं करोति तच्छीलः प्रभाकरः ॥ ९१ ॥ ८४ शिशवे । शिशुर्बालरूपः इयं कथा पार्वतीस्वयंवरे अस्मिन्नेवाग्रे उक्ता । ८५ गिरिताय । गिरिषु मंदरादिषु रतः प्रीतियुक्त इत्यर्थः । ८६ सम्राट्सुपेणाय सम्राजः सुपेणाः शोभनसेनायुक्ताः यस्मात्स सम्राट्सुपेणः सुपामादिषु चेति पत्वम् ८७ सुरशत्रुघ्ने । सुरशत्रून्पूर्वदेवादीन् हंतीति सुरशत्रुहा । ८८ अमोघाय । न मोघो व्यर्थसंकल्पो यस्य सोऽमोघः सत्यसंकल्प इत्यर्थः । ८९ अरिष्टमथनाय । अरिष्टानि स्वभक्तसंकटानि मथति विलोडयतीत्यरिष्टमथनः । ९० मुकुंदाय । मुकुंदो मुक्तिदः पृथोदरादित्वात्साधुरिति विष्णुसहस्रनामभाष्ये उक्तम् । ९१ विगतज्वराय । विगतः प्रनष्टः ज्वरः संसारतापो यस्मात्स विगतज्वरः ॥ ९२ ॥

लि. पु.

॥२१९॥

९२ स्वयंज्योतिषे । स्वयमात्मनैव ज्योतिः प्रकाशक इत्यर्थः । ९३ अनुज्योतिषे । अनु अनुलक्ष्येन ज्योतींषि नक्षत्रादीनि यस्य सोऽनुज्योतिः । ९४ आत्मज्योतिषे । आत्मा देहः ज्योतिश्चैतन्यरूपो यस्य स आत्मज्योतिः । ९५ अचंचलाय । न चंचलोऽचंचलः कूटस्थ इत्यर्थः । ९६ पिंगलाय । पिंगलः कडारः कपिलः कंडारवर्णः 'कडारः कपिलः पिंगपिशंगौ कटुपिंगलौ' इत्यमरः । 'सितपीतहरिद्रक्तः कडारस्तृणवह्निवत्' इति शब्दार्णवः । ९७ कपिलश्मश्रुणे । कपिलानि तद्वर्णानि श्मश्रूणि मुखकेशाः यस्य स कपिलश्मश्रुः । ९८ शास्त्रनेत्रत्रयीतनुः । त्रयी वेदत्रयी तनुः शरीरं यस्य स त्रयीतनुः शास्त्रे न्यायव्याकरणे नेत्रे लोचनभूते यस्य स शास्त्रनेत्रश्चासी त्रयीतनुश्च शास्त्र नेत्रत्रयीतनुः । तदुक्तं 'काणादं पाणिनीयं च सर्वशास्त्रोपकारकम्' इति । वस्तुतः शास्त्रे पूर्वोत्तरमीमांसारूपे इत्यर्थः ॥९३॥ ९९ ज्ञानस्कंधाय । ज्ञानस्य स्कंधः समूहरूपो ज्ञानस्कंधः । ५०० महाज्ञानिने । महदपरिच्छिन्नं ज्ञानं यस्यास्तीति महाज्ञानी ॥ इति पंचमं शतकं समाप्तम् ॥ १ निरुत्पत्तये निर्गता उत्पत्तिर्यस्य स निरुत्पत्तिः उत्पत्तिश्च न्यून इत्यर्थः । २ उपप्लवाय । उपप्लवो रादुरूपः 'उपप्लवः सैहिकेयः' इति विश्वः । ३ भगाय । भगः पद्मगुणैश्वर्यरूपः । ४ विवस्वते आदित्याय । विवसो रश्मयः सन्ति यस्य स विवस्वान् तस्मै आदित्याय अदितिपुत्ररूपायेत्यर्थः । ५ योगाचार्याय । योगानां युक्तीनामाचार्यो गुरुः योगाचार्यः शुक्ररूपः "योगः पूर्वार्थसंप्राप्ती संगतिज्ञानयुक्तिषु"

स्वयंज्योतिरनुज्योतिरात्मज्योतिरचंचलः ॥ पिंगलः कपिलश्मश्रुः शास्त्रनेत्रत्रयीतनुः ॥९३॥ ज्ञानस्कंधो महाज्ञानी निरुत्पत्तिरुपप्लवः ॥ भगो विवस्वानादित्यो योगाचार्यो बृहस्पतिः ॥ ९४ ॥ उदारकीर्तिरुद्योगी सद्योगी सदसन्मयः ॥ नक्षत्रमाली राकेशः साधिष्ठानः पडाश्रयः ॥ ९५ ॥ पवित्रपाणिः पापारिर्मणिपूरो मनोगतिः ॥ हृत्पुंडरीकमासीनः शुक्रः शान्तो वृषाकपिः ॥ ९६ ॥

इति विश्वः । ६ बृहस्पतये । बृहस्पतिः सुराचार्यरूपः ॥ ९४ ॥ ७ उदारकीर्तये । उदारा श्रोत्राणां सर्वार्थदा कीर्तिर्यस्य स उदारकीर्तिः । ८ उद्योगिने । उत्सर्वोत्कृष्टः योगो यस्यास्तीति उद्योगी । ९ सद्योगिने । सद्ब्रह्म योजयति तच्छीलः सद्योगी संपृचेति धिनुष । १० सदसन्मयाय । सद्ब्रह्म असन्मायिकं जगदुभयावयवः सदसन्मयः । ११ नक्षत्रमालिने राकेशाय । नक्षत्रमालिने शोभते तच्छीलो नक्षत्रमाली तस्मै राकेशाय चंद्ररूपायेत्यर्थः । १२ साधिष्ठानाय । अधिष्ठानेन प्रकृत्या सहितः साधिष्ठानः । १३ पडाश्रयाय पण्णां कामादीनामाश्रयः पडाश्रयः ॥ ९५ ॥ १४ पवित्रपाणये । पवित्राः पाणयो यस्य स पवित्रपाणिः । १५ पापारये । पापानामरिर्नाशक इत्यर्थः । १६ मणिपुराय । मणीनां पूरः प्रवाहो यस्मात्स मणिपूरः । १७ मनोगतये । मनस एव गतिर्गमनं यस्मिन्स मनोगतिरन्येन्द्रियाग्राह्य इत्यर्थः । १८ हृत्पुंडरीकमासीनाय । हृत्पुंडरीकं स्वभक्तहृत्कमलमासीनः स्थित इत्यर्थः । १९ शुक्राय । शुक्रः श्वेतवर्णः । २० शान्ताय वृषाकपये । शान्त उपशमयुक्तस्तस्मै अत एव वर्षति कामान्सेचतीति वृषो धर्मस्तं न कंपयति न चालयतीति वृषाकपिः 'कपि किंचिच्चले' अस्मादहिकं ज्योतेर्लोपश्चेत्युपादिकः ॥ ९६ ॥

टी. अ.

९८

॥२१९॥

२१ विष्णवे । वेवोष्टि जगदंयामोतीति विष्णुः । २२ महाप्रपतिः । २३ कृष्णः । कृपति पापं विलिखतीति कृष्णस्तत्संज्ञकावतार-
रूपः । २४ समर्थाय । सम्यक् संपूर्णः अर्थो यस्य वा यस्मात्स समर्थः । २५ अर्थनाशनाय । अर्थो याच्चा नश्यत्यनेनेत्यर्थनाशनः । २६ अधर्मशत्रवे । अधर्मस्य शत्रु-
नाशक इत्यर्थः । २७ अक्षय्याय न क्षयोऽक्षयः क्षयाशक्य इत्यर्थः । २८ पुरुहूताय पुरुषुताय । पुरु प्रचुरं हृतं यज्ञेष्वहानं यस्य स पुरुहूतस्तस्मै पुरु बहुलं स्तुतं वेदेषु
स्तवनं यस्य स पुरुषुतः इंद्ररूप इत्यर्थः ॥ ९७ ॥ २९ ब्रह्मगर्भाय । ब्रह्मा गर्भो यस्य स ब्रह्मगर्भः । ३० बृहद्रर्माय । बृहद्रह्मांडरूपः गर्भो यस्य स बृहद्रर्भः । ३१ धर्म-
धेनुवे । धर्मः धेनुः नवप्रसूतगोसदृशो यस्मात्स धर्मधेनुः “ धेनुः स्यान्नवसूतिका ” इत्यमरः । ३२ धनागमाय । धनस्य आगमस्तृप्तिपर्यंतं प्राप्तिर्यस्मात्स धनागमः । तदुक्तं ‘ धनं
चातृप्तिपर्यंतं शिवपूजाविधेः फलम् ’ इति । ३३ जगद्धितैपिसुगताय । जगद्धितमिच्छांत ते जगद्धितैपिणस्तेषां सुमुमुखेन गतं गमनं यस्मिन् स जगद्धितैपिसुगतः ।
३४ कुमाराय । कुमारयति जगद्रूपेण क्रीडत इति कुमारः । ३५ कुशलागमाय । कुशलस्य कल्याणस्यागमः प्राप्तिर्यस्मात्स कुशलागमः ॥ ९८ ॥ ३६ हिरण्यवर्णाय । हिरण्यवत्

विष्णुर्ग्रहपतिः कृष्णः समर्थोऽनर्थनाशनः ॥ अधर्मशत्रुरक्षयः पुरुहूतः पुरुषुतः ॥ ९७ ॥ ब्रह्मगर्भो बृहद्रर्भो धर्मधेनुर्धनागमः ॥ जगद्धि-
तैपिसुगतः कुमारः कुशलागमः ॥ ९८ ॥ हिरण्यवर्णो ज्योतिष्मान्नानाभूतधरो ध्वनिः ॥ अरोगो नियमाध्यक्षो विश्वामित्रो द्विजोत्तमः ॥ ९९ ॥
बृहज्ज्योतिः सुधामा च महाज्योतिरनुत्तमः ॥ मातामहो मातरिश्वा नभस्वान्नागहारधृक् ॥ १०० ॥

सुवर्णवर्णो यस्य स हिरण्यवर्णः । ३७ ज्योतिष्मते ज्योतिष्मान्नित्यकांतियुक्त इत्यर्थः । ३८ नानाभूतधराय । नानाभूतानामनंतजीवानां धरो धारक इत्यर्थः । ३९ ध्वनये ।
ध्वनिरनाहतध्वनिरूपः । ४० अरोगाय । नास्ति रोगो यस्मात्सोऽरोगः । ४१ नियमाध्यक्षाय । नियमानामध्यक्षः प्रभुरित्यर्थः । ४२ विश्वामित्राय द्विजोत्तमाय । विश्वामित्रस्त-
त्संज्ञस्तस्मै द्विजोत्तमाय ब्राह्मणश्रेष्ठयेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ ४३ बृहज्ज्योतिषे बृहत्सूर्यरूपं ज्योतिर्यस्मात्स बृहज्ज्योतिः । ४४ सुधाम्ने सुदु धाम तेजो यस्य स सुधामा । ४५ महा-
ज्योतिषे । महदपरिच्छिन्नं ज्योतिस्तेजोरूपः । ४६ अनुत्तमाय । नास्ति उत्तमो यस्मात्सोऽनुत्तमः । ४७ मातामहाय । मातुः जगज्जनन्याः मायायाः पिता जनको मातामहः ।
४८ मातरिश्वने । मातरि अंतरिक्षे श्वयति वर्धते इति मातरिश्वा वायुरूपः ‘ मातरीति मत्समीप्रतिरूपकमव्यय ’ ममगव्याख्यायामुक्तम् । ४९ नमस्वते । नमोतरिक्षमपि
यस्मिन्नस्तीति नभस्वान् । ५० नागहारधृषे । नागहारं धृष्णोति प्रगल्भं करोतीति नागहारधृक् नागहारस्य निर्भयधारक इत्यर्थः ॥ १०० ॥

लि. पु.

॥ २२० ॥

५१ पुलस्त्याय । पुलस्त्यस्तत्संज्ञकऋषिरूपः । ५२ पुलहाय । पुलहस्तद्विरूपः । ५३ अगस्त्याय । अगस्त्योगस्त्यमुनिरूपः । ५४ जातूकर्णाय । जातूकर्णस्तत्संज्ञकमुनिरूपः । ५५ पराशराय । पराशरस्तत्संज्ञकऋषिरूपः । ५६ निरावरणधर्मज्ञाय । निर्गतमावरणं यस्मात्तादृशधर्मं मोक्षधर्मं जानातीति निरावरणधर्मज्ञः । ५७ विरिंचाय । विशेषेण रचयतीति विरिंचो ब्रह्मरूपः पृथोदरादित्वात्साधुरित्यमरव्याख्यायामुक्तम् । ५८ विष्टरश्रवसे । विष्टरे अश्वत्थवृक्षे श्रूयत इति विष्टरश्रवाः “वृक्षः कारस्करो गच्छः पलाशी विष्टरः स्थिरः” इति त्रिकांडशेषः । श्रुधातोरौणादिक असुन् विष्णुरूप इत्यर्थः ॥ १०१ ॥ ५९ आत्मभुवे । आत्मनि मनस्येव भवतीत्यात्मभूः प्रद्युम्नरूपः ‘शंवरारिर्मनसिजः’ इत्यमरः । ६० अनिरुद्धाय । न निरुद्धोऽनिरुद्धः बाणासुरान्मोचितः । इयं कथा भागवते विस्तृता । ६१ अत्रिज्ञानमूर्तये । अत्रिश्चासौ ज्ञानमूर्तिश्चात्रिज्ञानमूर्तिः । ६२ महायशसे । महत्सर्वपूज्यं यशो यस्य स महायशः । ६३ लोकचूडामणये । लोकेषु चूडामणिः शिरोरत्नरूपः । ६४ वीराय । वीरोऽपराजित इत्यर्थः । ६५ चंडसत्यपराक्रमाय । चंडस्तत्संज्ञकगणः सत्यपराक्रमो यस्मात्स चंडसत्यपराक्रमः ॥ २ ॥ ६६ व्यालकल्पाय व्यालानां सर्पाणां कल्पः प्रथमो वासुकिरूपः ‘सर्पाणामस्मि वासुकिः’ इति भगवद्गीतोक्तेः । ६७ महाकल्पाय । महान्पूज्यः कल्पो न्यायो यस्मात्स महाकल्पः । ६८ महावृक्षाय । महान् वृक्षः संसारपिप्लवो यस्मात्स महावृक्षः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम् “ऊर्ध्वं

पुलस्त्यः पुलहोऽगस्त्यो जातूकर्ण्यः पराशरः ॥ निरावरणधर्मज्ञो विरिंचो विष्टरश्रवाः ॥ १ ॥ आत्मभूरनिरुद्धोऽत्रिज्ञानमूर्तिर्महायशः ॥ लोकचूडामणिर्वीरः चंडसत्यपराक्रमः ॥ २ ॥ व्यालकल्पो महाकल्पो महावृक्षः कलाधरः ॥ अलंकरिष्णुस्त्वचलो रोचिष्णुर्विक्रमोत्तमः ॥ ३ ॥ आशुशब्दपतिर्वेगी प्लवनः शिखिसारथिः ॥ असंसृष्टोऽतिथिः शक्रः प्रमाथी पापनाशनः ॥ ४ ॥

मूलमधः शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम्” इति । ६९ कलाधराय । कलायाश्चंद्रकलायाः धरः कलाधरः । ७० अलंकरिष्णवे । अलं पर्याप्तं सर्वं स्वभक्तेभ्यः करोति तच्छ्रीलोऽलंकरिष्णुः अलंकृजेतीष्णुश्च । ७१ अचलाय । न चलोऽचलः हिमालयरूपः ‘स्थावराणां हिमालयः’ इति भगवद्गीतोक्तेः । ७२ रोचिष्णवे । रुचं दीप्तिं साधु करोतीति रोचिष्णुः आक्तेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिष्वित्युक्तत्वात् । ७३ विक्रमोत्तमाय । विक्रमः उत्तमः सर्वश्रेष्ठो यस्य स विक्रमोत्तमः ॥ ३ ॥ ७४ आशुशब्दपतये । आशु सत्वरं शब्दपतयः शब्दस्वामिनो यस्मात्स आशुशब्दपतिः “आशु ब्रीहौ च सत्वरं” इति विश्वः । ७५ वेगिने । वेगः स्वभक्तकार्यकरणत्वरस्ति यस्य स वेगी । ७६ प्लवनाय । प्लवंते संसारसागरं तरंत्यनेनेति प्लवनः । ७७ शिखिसारथये । शिखिनः बह्वेः सारथिः सहायः शिखिसारथिः । वायुरूप इत्यर्थः । ७८ असंसृष्टाय । न संसृष्टोऽसंसृष्टः मायासंपृक्त इत्यर्थः । ७९ अतिथये । नास्ति तिथिः संकेतागमादिनं यस्य सोतिथिस्तत्स्वरूपः । तदुक्तं मार्कण्डेये “अज्ञातकुलनामानं तत्काले समुपास्थितम् । शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिम्” इति । अस्मिन्स्वकीनत्रिशे ‘देयं सर्वं शिवायार्ये शिव एवातिथिः स्वयम्’ इति । ८० शक्राय प्रमाथिने । शक्रोतीति शक्रस्तस्मै प्रमथनशीलोऽसुरसैन्यविलोडनशीलः प्रमाथी इंद्ररूप इत्यर्थः ८१ पापनाशनाय । पापं नश्यत्यनेनेति पापनाशनः ॥ ४ ॥

टी. अ.

१८

॥ २२० ॥

८२ वसुश्रवसे । वसु मधुरं श्रवः श्रवणं यस्य स वसुश्रवः । वसु स्मृतं स्यात्प्रमथेन्मवश इति विश्वः । ८३ कव्यवाहाय । कव्यं श्राद्धीयं हविर्वहति प्रापयतीति कव्यवाहस्तत्संज्ञक वह्निरूपः ८४ प्रतप्ताय । प्रकृष्टं तप्तं तपो यस्य स प्रतप्तः ८५ विश्वभोजनाय । विश्वं भोजनं यस्य स विश्वभोजनः । ८६ जर्णाय । जरितुं योग्यो जर्णः । अन्नरूप इत्यर्थः । ८७ जराधिश्मनाय । जरा वार्धक्यमाधिर्मानसी पीडा ते श्मयति नाशयतीति जराधिश्मनः । ८८ लोहिताय । लोहितो रक्तवर्ण इत्यर्थः । ८९ तनूनपाते । तनूं स्वशरीरमपि न स्पाति स्वभक्तेभ्यः प्रयच्छतीति तनूनपात् 'न भ्राण न पात्र वेद' इति निपातनान्नयः प्रकृतिभावः ॥ ५ ॥ ९० पृषदश्वाय । पृषतामंशुकणानाम् अश्वः इवाश्वसदृशवाहकः पृषदश्वः वायुरूप इत्यर्थः । ९१ नभसे । नहति जगद्ब्रह्मातीति नभोत्तरिक्षरूपः 'णह बंधने' अस्मान्नहेदिवि भश्चेत्यमुन् । ९२ योनये । योनिर्जगदाकररूपः 'योनिः स्यादाकरे भगे' इति विश्वः । ९३ सुप्रतीकाय । सुदृ प्रतीकाः अवयवाः यस्य स सुप्रतीकाः 'प्रतीकोऽवयवे प्रोक्तः' इति विश्वः । ९४ तमिस्रघ्ने । तमिस्रमज्ञानं हंतीति तमिस्रहा । ९५ निदाघाय तपनाय । नितरां दहतेऽत्रेति निदाघस्तस्मै तपनो ग्रीष्मर्तुरूप इत्यर्थः । अत्र न्यंकादित्वात्कुत्वम् । ९६ मेघाय पक्षाय । मेहते सेचतीति मेघस्तस्मै पक्षाय पर्वतपक्षमवायेत्यर्थः । तदुक्तमस्मिन् चतुःपंचाशते 'काष्ठा बाह्याश्च वैरिच्याः पक्षाश्चैव पृथग्विधाः' इत्यादिना । ९७ परपुरंजयाय । परपुराणि स्वभक्तशत्रुपुराणि जयतीति

वसुश्रवाः कव्यवाहः प्रतप्तो विश्वभोजनः ॥ जयौ जराधिश्मनो लोहितश्च तनूनपात् ॥ ५ ॥ पृषदश्वो नभोयोनिः सुप्रतीकस्तमिस्रहा ॥ निदाघस्तपनो मेघः पक्षः परपुरंजयः ॥ ६ ॥ मुखानिलः सुनिष्पन्नः सुरभिः शिशिरात्मकः ॥ वसंतो माधवो ग्रीष्मो नभस्यो वीजवाहनः ॥ ७ ॥ अंगिरामुनिरात्रेयो विमलो विश्ववाहनः ॥ पावनः पुरुजिच्छक्रस्त्रिविद्यो नरवाहनः ॥ ८ ॥

परपुरंजयः अत्र संज्ञायां भृन्वृजीति खच् ॥ ६ ॥ ९८ मुखानिलाय । मुखे अनिलो वायुर्यस्मात्स मुखानिलः यत्सत्तथा सर्वमुखेषु प्राणवायुसंचार इत्यर्थः । ९९ सुनिष्पन्नाय सु शोभनं निष्पन्नं यस्मात्स सुनिष्पन्नः सर्वशोभनजनक इत्यर्थः । ६०० सुरभये । सुदृ रभंते हृष्यंति यस्मिन्नसौ सुरभिः 'रभ रामस्ये' इन् औणादिकः ॥ इति पष्ठशतकं समामम् ॥ १ शिशिरात्मकाय । शिशिरस्तत्संज्ञकः क्रतुरात्मा स्वरूपं यस्य स शिशिरात्मकः । २ वसंताय माधवाय । वसंतस्तत्संज्ञकः क्रतुरूपस्तस्मै मधु मकरंदोस्तस्मिन्निति माधवः । ३ ग्रीष्माय । ग्रसतीति ग्रीष्मः सर्वरसशोषकतत्संज्ञकः क्रतुरूपः । ४ नभस्याय नमः । नभासि श्रावणे भवतीति नभस्यो वर्षाक्रतुरूपः । ५ वीजवाहनाय । वीजानि धान्यानि वहति प्रापयतीति वीजवाहनः शरद्धेमंतक्रतुरूप इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ६ अंगिरसे । अंगिरास्तत्संज्ञकः सुनिरूपः । ७ मुनये आत्रेयाय । मुनये मननशीलाय तस्मै आत्रेयाय अत्रिः ऋषिपुत्ररूपायेत्यर्थः । ८ विमलाय । विगतः मलो यस्मात्स विमलः शुद्ध इत्यर्थः । ९ विश्ववाहनाय । विश्वं जगद्वहति नैरंतर्येण प्राप्नोति यस्मिन्निति विश्ववाहनः । १० पावनाय । पावयतीति पावनः सकलपातकनाशकर इत्यर्थः । ११ पुरुजिते । पुरुस्त्वहनपि जयतीति पुरुजित् । १२ शक्राय । शक्रोतीति शक्रः सर्वं कर्तुं मकर्तुं समर्थ इत्यर्थः । १३ त्रिविद्याय । त्रिगुणा विद्या प्रकृतिर्यस्य स त्रिविद्यः । १४ नरवाहनाय । नराः वाहने यस्य स नरवाहनः कुबेररूपः ॥ ८ ॥

लि. पु.

॥२२१॥

१५ मनोबुद्धये । मनसा बुद्धिर्मनोबुद्धिः मनःसंयुक्तबुद्धिरूप इत्यर्थः । १६ अहंकाराय । अहम् अहमिति प्रत्ययं करोतीति अहंकारः अहमिति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययममर व्याख्यायामुक्तम् । १७ क्षेत्रज्ञाय । क्षेत्रं लिंगशरीरं जानातीति क्षेत्रज्ञो जीवरूपः । १८ क्षेत्रपालकाय । क्षेत्राणि सिद्धस्थानानि पालयतीति क्षेत्रपालकः 'क्षेत्रं शरीरे केदारे सिद्धस्थानकलत्रयोः' इति विश्वः । १९ तेजोनिधये । तेजांसि नितरां धीयन्ते यस्मिन्निति तेजोनिधिः । २० ज्ञाननिधये । ज्ञानानां निधिः स्थानभूतः । २१ विपा काय विशेषेण पाको यस्मात्स विपाकः सकलकर्मफलप्रद इत्यर्थः । २२ विघ्नकारकाय । विघ्नान्यसुरसत्कर्मविघ्नानि करोतीति विघ्नकारकः गणेशरूपः ॥ ९ ॥ २३ अधराय । नास्ति धरो यस्य सोऽधरः सर्वाधार इत्यर्थः । २४ अनुत्तराय । नास्ति उत्तरो यस्मात्सोऽनुत्तरः सर्वोपरिवर्तमानः । २५ ज्ञेयाय । ज्ञातुं सुकृतिभिर्वेत्तुं योग्यो ज्ञेयः । २६ ज्येष्ठाय । ज्येष्ठः सर्वेभ्यो वयोधिकः । २७ निःश्रेयसालयाय । नितरां श्रेयो निःश्रेयसं मोक्षस्तस्यालयः स्थानरूप-इत्यर्थः । २८ शैलाय । शिलायां भवः शैलः नार्मदादि लिंगरूपः । २९ नगाय । नगः श्रीशैलादिपर्वतरूपः । तदुक्तं 'श्रीशैलशिखरं दृष्ट्वा पुनर्जन्म न विद्यते' इति । ३० तनवे । तनुरत्यंतसूक्ष्मरूपो योगिनामप्यदृश्यः । ३१ दोहाय । दोग्धि सर्वं प्रपूरयतीति दोहः । ३२ दानवारये । दानवानां दनुजानामरिनाशकर इत्यर्थः । ३३ अरिदमाय । अरीन् स्वभक्तशत्रून् दमयतीत्यरिदमः संज्ञाया

मनो बुद्धिरहंकारः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रपालकः ॥ तेजोनिधिर्ज्ञाननिधिर्विपाको विघ्नकारकः ॥ ९ ॥ अधरोऽनुत्तरो ज्ञेयो ज्येष्ठो निःश्रेयसालयः ॥ शैलो नगस्तनुर्दोहो दानवारिरिदमः ॥ ११० ॥ चारुधीर्जनकश्चारुविशल्यो लोकशल्यकृत् ॥ चतुर्वेदश्चतुर्भावश्चतुरश्चतुरप्रियः ॥ १११ ॥ आम्रायोथ समाम्रायस्तीर्थदेवशिवालयः ॥ बहुरूपो महारूपः सर्वरूपश्चराचरः ॥ १२ ॥

मिति दमः खञ्ज ॥ ११० ॥ ३४ चारुधियेजनकाय । चार्वी सूक्ष्मा धीर्बुद्धिर्यस्य स चारुधीस्तस्मै जनकाय विदेहनृपरायेत्यर्थः । ३५ चारुविशल्याय । चारवः सूक्ष्म धियो विशल्याः विगतदुःखा यस्मात्स चारुविशल्यः । ३६ लोकशल्यकृते । लोकयन्ति ते लोकाः पृथक्कृष्टयस्तेषां शल्यं दुःखं करोतीति लोकशल्यकृत् । ३७ चतुर्वेदाय । चत्वार ऋगादयः वेदाः यस्मात्स चतुर्वेदः । तदुक्तं 'यस्य निश्चितं वेदाः' इति । ३८ चतुर्भावाय चत्वारो भावाः धर्मादयो यस्मात्स चतुर्भावः । ३९ चतुराय चतुरप्रियाय । चतुरः कुशलस्तस्मै अत एव चतुराः प्रियाः यस्य स चतुरप्रियः ॥ ११ ॥ ४० आम्रायाय । आम्रायो वेदरूपः । ४१ समाम्राय । समस्तुल्यः आम्रायो वेदो येन स समाम्रायायः वेदस्यापि प्रमाणभूतः । यद्वा सर्वप्रमाणत्वेन सम्यगाम्रायो वेदो यस्मात्स समाम्रायः । ४२ तीर्थदेवशिवालाय । तीर्थान्यवतारः ऋषिजुष्टांभांसि तेषु दीव्यन्ति मोदन्ति ते तीर्थदेवास्तेषां शिवस्य कल्याणस्यालयः स्थानभूतः । ४३ बहुरूपाय । बहून्यसंख्यानि रूपाणि यस्य स बहुरूपः । ४४ महारूपाय । महान्ति पूज्यानि रूपाणि यस्य स महारूपः । ४५ सर्वरूपाय । सर्वं विश्वं रूपं यस्य स सर्वरूपः । ४६ चराचराय । चरा अस्थिरा लक्ष्मीरचरा स्थिरा यस्मिन्स चराचरः ॥ १२ ॥

टी. ज.

१८

॥२२१॥

४७ न्यायनिर्वाहकाय । न्यायस्य सत्यक्षस्य निर्वाहको न्यायनिर्वाहकः । ४८ न्यायाय । न्यायो नीतिरूपः । ४९ न्यायगम्यार्थः । न्यायेन नीत्या गम्यते ज्ञाप्यत इति न्यायगम्यः ।
 ५० निरंजनाय । निर्गन्मंजनं मायातिमिरं यस्मात्स निर्गन्मंजनः । ५१ सहस्रमूर्त्या देवैर्द्रः सर्वशस्त्रप्रभंजनः । ५२ देवैर्द्राय । देवानामिन्द्रः परमेश्वर
 इत्यर्थः । ५३ सर्वशस्त्रप्रभंजनाय । सर्वशस्त्राणि प्रकर्षेण भंजयति नाशयतीति सर्वशस्त्रप्रभंजनः । ५४ मुंडाय । मुंडो व्रतलुंचिनकेसररूपः । ५५ विरूपाय । विशिष्टं सर्वं
 श्रेष्ठं रूपं यस्य स विरूपः । ५६ विकृताय । विशिष्टं कृतं कर्म यस्य स विकृतः । ५७ दंडेने दंडः कालदंडोस्ति यस्य स दंडी । ५८ दांताय । दांतो जितेन्द्रिय इत्यर्थः । ५९
 गुणोत्तमाय गुणा उत्तमा यस्मात्स गुणोत्तमः । ६० पिंगलाक्षाय । पिंगलानि पिंगवर्णान्यक्षीणि यस्य स पिंगलाक्षः । ६१ हर्यक्षाय । हरेर्विष्णोरक्षि नेत्रं सर्वापितं यस्मिन्स
 हर्यक्षः । ६२ नीलग्रीवाय । नीला नीलवर्णा ग्रीवा यस्य स नीलग्रीवः । ६३ निरामयाय । निर्गता आमयाः सर्वरोगाः यस्मात्स निरामयः ' भिषक्तपे त्वा भिषजां शृगोमि '
 इति श्रुतेः ॥ १४ ॥ ६४ सहस्रबाहुवे सर्वेशाय । सहस्रमसंख्याः बाहवो यस्य स सहस्रबाहुस्तस्मै सर्वेषां निदिशजीवानामीशो नियंतेत्यर्थः । ६५ शरणाय । शरणेषु पाधुः
 शरण्यः । ६६ सर्वलोकभृते । सर्वलोकान् भूरादीन्विमर्ति धारयतीति सर्वलोकभृत् । ६७ पद्मासनाय । पद्मं हृत्कमलमासनं यस्य स पद्मासनः । ६८ परंज्योतिषे । परं सर्वो

न्यायनिर्वाहको न्यायो न्यायगम्यो निरंजनः ॥ सहस्रमूर्त्या देवैर्द्रः सर्वशस्त्रप्रभंजनः ॥ १३ ॥ मुंडो विरूपो विकृतो दंडी दांतो गुणोत्तमः ॥
 पिंगलाक्षो हर्यक्षो नीलग्रीवो निरामयः ॥ १४ ॥ सहस्रबाहुः सर्वेशः शरण्यः सर्वलोकभृत् ॥ पद्मासनः परंज्योतिः परावरपरंफलः ॥ १५ ॥
 पद्मगर्भो महागर्भो विश्वगर्भो विचक्षणः ॥ परावरज्ञो बीजेशः सुमुखः सुमहास्वनः ॥ १६ ॥ देवासुरगुरुदेवो देवासुरनमस्कृतः ॥
 देवासुरमहामात्रो देवासुरमहाश्रयः ॥ १७ ॥

तद्वृष्टं ज्योतिः तेजो यस्य स परंज्योतिः । ६९ परावरपरंफलाय अवरम् ऐहिकं परं पारलौकिकं च परावरम् । अभ्यर्हितत्वात्परशब्दस्य पूर्वनिपातस्तस्मात्परं मोक्षाख्यं परं फलं
 यस्मात्स परावरपरंफलः ॥ १५ ॥ ७० पद्मगर्भाय । पद्मं भुवनकोशाख्यं गर्भो वीर्यजं यस्य स पद्मगर्भः । ७१ महागर्भाय । महान्पूज्यः गर्भः विराड्रूपो यस्य स महागर्भः । ७२
 विश्वगर्भाय । विश्वं जगद्गर्भो यस्य स विश्वगर्भः । ७३ विचक्षणाय । विशेषेण चण्डनेनेति विचक्षणः । तदुक्तम् 'मूकं करोति वाचालम्' इति । ७४ परावरज्ञाय । परावरं मविष्यद्वर्तमानं
 जानातीति परावरज्ञः । ७५ बीजेशाय । बीजं संसारकारणभूतो हंकारस्तस्येशो नियंतेत्यर्थः । ७६ सुमुखाय सुमहास्वनार्थः । सुष्ठु सुखं यस्य स सुमुखो गजाननरूपस्तस्मै
 सुशोभनो महास्वनो यस्य स सुमहास्वनः ॥ १६ ॥ ७७ देवासुरगुरवे देवाय देवासुरौ हि श्रेष्ठत्वेन देवेष्वपि विश्रुतावतस्तद्वेतुकर्तमानानि क्रपशः कानिचिदाह-देवासुरेत्यादिना ।
 देवाः इंद्रादयः असुराः हिरण्यकशिष्वाद्यस्तेषां गुरुहितोपदेशकस्तस्मै देवाय क्रीडमानयेत्यर्थः । ७८ देवासुरनमस्कृताय । देवासुरैरपि नमस्कृतो देवासुरनमस्कृतः । ७९ देवासुर-
 महामात्राय । देवासुररूपो मत्तगजसदृशदुर्दातौ । तेषां महामात्रो नियंतेत्यर्थः । ८० देवासुरमहाश्रयाय । देवासुराणां महानाश्रयो यस्य स देवासुरमहाश्रयः ॥ १७ ॥

लि. पु.
१२२२॥

८१ देवादिदेवाय । देवानामादयः कारणाः देवादयो देवाः ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः यस्मात्स देवादिदेवः । ८२ देवर्षिदेवासुरवरप्रदाय । देवानां ऋषिरतीन्द्रियदर्शकश्चासी देवासुराणां वरानमिलयितार्थान् प्रकर्षेण ददातीति देवर्षिदेवासुरवरप्रदः । ८३ देवासुरेश्वराय । देवासुराः ईश्वराः यस्मात्स देवासुरेश्वरः । ८४ दिव्याय । दिवि भवो दिव्यः निर्विकार इत्यर्थः । ८५ देवासुरमहेश्वराय । देवासुराणां महेश्वरः पूज्यः स्वामीत्यर्थः ॥ १८ ॥ ८६ सर्वदेवमयाय । सर्वदेवमयः सर्वदेवावयव इत्यर्थः । ८७ अचित्याय । अस्य विष्णोरापे चित्यः अचित्यः । ८८ देवतात्मने । देवताः गौर्यादयः आत्मा स्वरूपं यस्य स देवतात्मा । ८९ आत्मसंभवाय । आत्मनां जीवानां संभवो यस्मात्स आत्मसंभवः । ९० ईड्याय । ईडितुं स्तोतुं योग्य ईड्यः सर्वस्तुत्य इत्यर्थः । ९१ अनीशाय । न ईशो यस्य सोऽनीशः । ९२ सुरव्याघ्राय । सुरेषु व्याघ्र इव सुरव्याघ्रः । ९३ देवसिंहाय । देवेषु सिंह इव देवसिंहः । ९४ दिवाकराय । दिवा दिवसं करोतीति दिवाकरः दिवाविभेति कृजः घः ॥ १९ ॥ ९५ विबुधाग्रवरश्रेष्ठाय । विबुधाग्र इन्द्रस्तस्माद्बराः प्रजापतयस्तेभ्योपि श्रेष्ठो विबुधाग्रवरश्रेष्ठः । ९६ सर्वदेवोत्तमोत्तमाय । सर्वदेवोत्तमाः ब्रह्मादयस्तेष्वप्युत्तमः सर्वदेवोत्तमोत्तमः । ९७ शिवज्ञानरताय । शिवास्तद्रूपा ज्ञानरता यस्मात्स शिवज्ञानरतः । ९८ श्रीमते । श्रीछिवर्गसंपत्तिर्नित्यं यस्मिन्स श्रीमान् 'श्रीर्लक्ष्म्यां त्रिवर्गसंपत्तौ' इति विश्वः । ९९ शिखिश्रीपर्वतप्रियाय । शिखा चूडास्ति यस्य स शिखी शिखिने स्कंद देवादिदेवो देवर्षिदेवासुरवरप्रदः ॥ देवासुरेश्वरो दिव्यो देवासुरमहेश्वरः ॥ १८ ॥ सर्वदेवमयोचित्यो देवतात्मात्मसंभवः ॥ ईड्योऽनीशः सुरव्याघ्रो देवसिंहो दिवाकरः ॥ १९ ॥ विबुधाग्रवरश्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥ शिवज्ञानरतः श्रीमान् शिखिश्रीपर्वतप्रियः ॥ १२० ॥ जयस्तंभो विशिष्टंभो नरसिंहनिपातनः ॥ ब्रह्मचारी लोकचारी धर्मचारी धनाधिपः ॥ २१ ॥ नंदी नंदीश्वरो नम्रो नम्रव्रतधरः शुचिः ॥ लिंगाध्यक्षः सुराध्यक्षो युगाध्यक्षो युगावहः ॥ २२ ॥

कुमारार्थं श्रीपर्वतः प्रियो यस्य स शिखिश्रीपर्वतप्रियः । इयं कथा ज्योतिर्लिङ्गवर्णने शिवपुराणे उक्ता 'शिखा शिखायां चूडायाम्' इति विश्वः ॥ १२० ॥ ७०० जयस्तंभाय । जयस्य स्तंभ आधारभूत इत्यर्थः ॥ इति सप्तमं शतकं समाप्तम् ॥ १ विशिष्टंभाय । विशिष्टं सर्वोत्कृष्टमंभः गंगोदकं यस्मिन्स विशिष्टंभः । शकंश्चादित्वात्पररूपम् । २ नर सिंहनिपातनाय । नरसिंहं तत्संज्ञकावतारं निपातयति शरभरूपेण नाशयतीति नरसिंहनिपातनः । ३ ब्रह्मचारिणे । ब्रह्मणि चरति तच्छीलौ ब्रह्मचारी । ४ लोकचारिणे । लोकेषु भूरादिषु चरति तच्छीलौ लोकचारी । ५ धर्मचारिणे । धर्मं चरति तच्छीलौ धर्मचारी । ६ धनाधिपाय । धनानामधिपः सकलधनस्वामीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ७ नंदिने । नंदी शैलारूपः । ८ नंदीश्वराय । नंदिनः ईश्वरो नंदीश्वरः । ९ नम्राय । नम्रो दिगंबररूपः । १० नम्रव्रतधराय । नम्राः विगतवाससोऽवधूताः व्रतधराः यस्य स नम्रव्रतधरः । ११ शुचये । शुचिरनुपहतः । 'शुचिः शुद्धेनुपहते' इति विश्वः । १२ लिंगाध्यक्षाय । लिङ्गे बाणादिलिङ्गरूपे अध्यक्षं प्रत्यक्षं यस्य स लिंगाध्यक्षः । १३ सुराध्यक्षाय । सुराणां देवानामध्यक्षः प्रभुरित्यर्थः । १४ युगाध्यक्षाय । युगानां कृतादीनामध्यक्षः प्रभुरित्यर्थः । १५ युगावहाय । युगानां कृतादीनामावहस्तत्त्वकाले प्रापक इत्यर्थः ॥ २२ ॥

टी. अ.

९८

॥२२२॥

१६ स्ववशाय । स्वस्यैव वशः स्ववशः इतरानधीन इत्यर्थः । १७ सवशाय । वशीन इन्द्रियनिग्रहेण सहितः सवशः । १८ स्वर्गस्वराय । स्वर्गे तत्संज्ञकलोके स्वरो नासासमीरणो यस्य स स्वर्गस्वरः । 'स्वरो नासासमीरणे' इति विश्वः । १९ स्वरमयस्वनाय । स्वरमयः षड्जादिसप्तस्वरावयवः स्वनः शब्दो यस्मात्स स्वरमयस्वनः । तदुक्तं छन्दःसूत्रे 'स्वराः षड्जऋषभगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषादाः' इति । २० बीजाध्यक्षाय । बीजस्य शुक्रस्याध्यक्षः प्रभुरित्यर्थः । २१ बीजकर्त्रे । बीजं शुक्रं करोत्युत्पादयतीति बीजकर्ता । २२ धनकृद्धर्मवर्धनाय । धनं करोतीति धनकृत्स चासौ धर्मवर्धनश्च धनकृद्धर्मवर्धनः ॥ २३ ॥ २३ दंभाय । दंभो भक्तपरीक्षार्थं कैतवरूपः 'दंभस्तु कैतवे कल्के' इति विश्वः । २४ अदंभाय । नास्ति दंभं कैतवं यस्मिन्सोऽदंभः । २५ महादंभाय । महत्पूज्यं दंभं कैतवमपि यस्य स महादंभः । २६ सर्वभूतमहेश्वराय । सर्वभूतानां महेश्वरः सर्वभूतमहेश्वरः । २७ श्मशाननिलयाय । श्मशानः सकलशवाधिष्ठानो महाप्रलयस्तस्यापि नितरां ल्यो नाशो यस्मात्स श्मशाननिलयः । २८ तिष्याय । तिष्यः पृथिवीरूपः 'तिष्यः पुष्ये कलौ धात्र्याम्' इति विश्वः । २९ सेतवे । सेतुर्भवांबुधौ मार्गरूपः । ३० अप्रतिमाकृतये । अप्रतिमा उपमाशून्या आकृतिः स्वरूपं यस्य सोऽप्र

स्ववशः सवशः स्वर्गः स्वरः स्वरमयस्वनः ॥ बीजाध्यक्षो बीजकर्ता धनकृद्धर्मवर्धनः ॥ २३ ॥ दंभोऽदंभो महादंभः सर्वभूतमहेश्वरः ॥ श्मशाननिलयस्तिष्यः सेतुरप्रतिमाकृतिः ॥ २४ ॥ लोकोत्तरस्फुटालोकद्वयंवको नागभूषणः ॥ अंधकारिर्मखद्वेषी विष्णुकंधरपातनः ॥ २५ ॥ वीतदोषोऽक्षयगुणो दक्षारिः पूषदंतहृत् ॥ धूर्जटिः खंडपरशुः सकलो निष्कलोऽनघः ॥ २६ ॥

तिमाकृतिः ॥ २४ ॥ ३१ लोकोत्तरस्फुटालोकाय । लोक्यत इति लोकस्तस्मादुत्तरोऽवक्षुर्ग्राह्यः स्फुटो विकसमानः आलोक आत्मप्रकाशो यस्य स लोकोत्तरस्फुटालोकः । ३२ त्र्यंवाकाय । त्रीर्ण्यंवाकानि नेत्राणि यस्य स त्र्यंवाकः । ३३ नागभूषणाय । नागाः शेषादयः भूषणानि यस्य स नागभूषणः । ३४ अंधकारये । अंधकस्य तत्संज्ञकहिरण्याक्षपुत्रैदित्यस्यारिनाशक इत्यर्थः । ३५ मखद्वेषिणे । मखद्वेषो दक्षयज्ञद्वेषोस्ति यस्य स मखद्वेषी । ३६ विष्णुकंधरपातनाय । विष्णोः कंधरां ग्रीवां पातयतीति विष्णुकंधरपातनः ॥ २५ ॥ ३७ वीतदोषाय । वीताः गताः दोषा वैषम्यनैर्घृण्यादयो यस्मात्स वीतदोषः । ३८ अक्षयगुणाय । अक्षयाः नाशशून्याः गुणाः योगादिषोडशाव्यायोक्तद्वात्रैशदृष्टाः यस्मिन्सोऽक्षयगुणः । ३९ दक्षारये । दक्षस्य दक्षप्रजापतेररिः शत्रुरित्यर्थः । पूषदंतहृते । ४० पूषदंतान् हरतीति पूषदंतहृत् । ४१ धूर्जट्यं । धूः सर्वश्रेष्ठा जटिः केशसंधातो यस्य स धूर्जटिः 'जट-संधाते' तस्मात्सर्वधातुभ्य औणादिक इच् । ४२ खंडपरशवे । खंडयतीति खंडः सर्वच्छेदकः परशुर्यस्य स खंडपरशुः । ४३ सकलाय । कल्या चंद्रकल्या सहितः सकलः । ४४ निष्कलाय । निष्कलः शुद्ध इत्यर्थः । ४५ अनघाय । नास्त्यघं पातकं यस्मिन्सोऽनघः ॥ २६ ॥

लि. पु.

॥२२३॥

४६ आधाराय । आ सर्वमभिव्याप्य धारो धरणं यस्य स आधारः । ४७ सकलाधाराय सकला आधारा यस्मात्स सकलाधारः । ४८ पांडुराभाय । पांडुरा श्वेता आमा कांतिर्यस्य स पांडुराभः । ४९ मृडाय । मृडयति सर्वान् सुखयतीति मृडः । ५० नटाय । नटश्चित्ररूपः । ५१ पूर्णाय । पूर्णं ऐश्वर्यादिसकलशक्तिसंपन्न इत्यर्थः । ५२ पूराय । पूरयतीति पूरयिता स्वमक्ताभिलाषपूरकः । ५३ पुण्याय । पुण्यः स्मृतिमात्रेण कल्मषनाशकः । ५४ सुकुमाराय । सु शोभनः कुमारः स्कंदो यस्य स सुकुमारः । ५५ सुलोचनाय । सुष्ठु लोचनानि नेत्राणि यस्य स सुलोचनः ॥ २७ ॥ ५६ सामगेयाय । सामभिर्गेयो गातुं योग्य इत्यर्थः । ५७ प्रियकराय । प्रियं करोति तच्छीलः प्रियकरः । ५८ पुण्य कीर्तये । पुण्यां पापनाशिका कीर्तिर्यस्य स पुण्यकीर्तिः । ५९ अनामयाय । नामभिः शब्दैर्याति प्राप्नोतीति नामयः न नामयोऽनामयः शक्त्या शब्दाप्रतिपाद्यः 'यतो वाचो निवर्तते' इति श्रुतेः । अत्र सुपीति योगविभागात्कः । ६० मनोजवाय । मनसः अजवो यस्मिन् स मनोजवः 'अप्राप्य मनसा सह' इति श्रुतेः । ६१ तीर्थकराय । तीर्थानि पुष्कराद्यानि करोतीति तीर्थकरस्तीर्थहेतुरित्यर्थः । ६२ जटिलाय । जटिलो जटावंशिष्ठः । ६३ जीवितेश्वराय । जीवितस्यायुष्यस्य ईश्वरः स्वामीत्यर्थः ॥ २८ ॥

आधारः सकलाधारः पांडुराभो मृडो नटः ॥ पूर्णः पूरयिता पुण्यः सुकुमारः सुलोचनः ॥ २७ ॥ सामगेयः प्रियकरः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥ मनोजवस्तीर्थकरो जटिलो जीवितेश्वरः ॥ २८ ॥ जीवितांतकरो नित्यो वसुरेता वसुप्रियः ॥ सद्गतिः सत्कृतिः सक्तः कालकंठः कलाधरः ॥ २९ ॥ मानी मान्यो महाकालः सद्गतिः सत्परायणः ॥ चंद्रसंजीवनः शास्ता लोकगूढोमराधिपः ॥ १३० ॥

६४ जीवितांतकराय । जीवितस्यांतकरो नाशहेतुः । ६५ नित्याय । नितरां त्यजति भवबंधं दूरकरोतीति नित्यः त्यजधातोरन्यत्रापि दृश्यत इति डः । ६६ वसुरेतेसे । वसु सुवर्णं रेतो यस्य स वसुरेताः । ६७ वसुप्रियाय । वसुर्धनाधिपः प्रियो यस्य स वसुप्रियः । 'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु' इति विश्वः । ६८ सद्गतये । सती अव्यभिचारिणी गतिर्यस्मात्स सद्गतिः । ६९ सत्कृतये । सती प्रशस्ता कृतिर्यस्य स सत्कृतिः । ७० सक्ताय । सक्तोऽविकासं सक्तः । ७१ कालकंठाय । कालो महाकालः कंठे समीपे यस्य स कालकंठः । ७२ कलाधराय । कलानां चतुःषष्टिकलानां धरो धारक इत्यर्थः ॥ २९ ॥ ७३ मानिने । मानोऽस्यास्तीति मानी नित्यसन्मानविशिष्टः । ७४ मान्याय । मानयितुं स्वकल्याणार्थमत्यंतसत्कारं कर्तुं योग्यो मान्यः । तदुक्तं भागवते प्रह्लादेन "नैवात्मनः प्रभुरसौ निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते । यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मनः प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥" इति । ७५ महाकालाय । महानपरिमितः कालो यस्य स महाकालः । ७६ सद्गतये । सती प्रशस्ता भूतिर्यस्मात्स सद्गतिः । ७७ सत्परायणाय । सतां परायणः परमस्थानरूपः । ७८ चंद्रसंजीवनाय । चन्द्रस्य संजीवनः क्षयरोगनिवारक इत्यर्थः । ७९ शास्त्रे लोकगूढाय । शास्ता सकलानुशासकस्तस्मै लोकानां जनानां गूढोऽप्रत्यक्ष इत्यर्थः । ८० अमराधिपाय । अमराणां देवानामधिपः स्वामीत्यर्थः ॥ १३० ॥

सि. ज.

१८

॥२२३॥

८१ लोकबंधवे । लोकानां जिवानां बंधुरिव भ्रातृसदृशो लोकबंधुः । ८२ लोकनाथाय । लोकानां चतुर्दशभुवनानां नाथ ईश्वरः । ८३ कृतज्ञाय कृतिभूषणाय । कृतं सत्कर्म जानातीति कृतज्ञस्तस्मै अत एव कृतिः स्वभक्त्यन्नः भूष्यतेनेनेति कृतिभूषणः । ८४ अनपाय्यक्षराय । नास्त्यपायो नाशो येषां तान्यनपायीनि अक्षराणि यस्य सोनपाय्य क्षरः वेदरूप इत्यर्थः । ८५ कांताय कस्य शमनस्याप्यंतो नाशो यस्मात्स कांतः 'को ब्रह्मात्मानिलाकेंषु शमने च' इति विश्वः । ८६ सर्वशास्त्रभृतां वराय सर्वशास्त्राणि विभ्रति पोषयंति ते सर्वशास्त्रभृतस्तेषां मध्ये वरः श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ८७ तेजोमयाय द्युतिधराय तेजोमयस्तेजःप्रचुरस्तस्मै अत एव द्युतेः कांतः धरो धारक इत्यर्थः । ८८ लोकमायाय । लोकाः माया यस्य स लोकमायः । ८९ अग्रण्ये । अग्रं सर्वश्रेष्ठस्थानं नयति स्वभक्तेभ्यः प्रापयतीत्यग्रणीः । ९० अणवे । अणुः परमसूक्ष्मरूपः । ९१ शुचि स्मिताय । शुचि शुद्धं स्मितं हास्यं यस्य स शुचिस्मितः । ९२ प्रसन्नात्मने । प्रसन्नः आत्मा स्वभावो यस्य स प्रसन्नात्मा । ९३ दुर्जयाय दुःखेनापि जेतुमशक्यो दुर्जयः । ९४ दुरतिक्रमाय । दुःखेनापि क्रमितुमशक्यो दुरतिक्रमः ॥ ३२ ॥ ९५ ज्योतिर्मयाय । ज्योतिर्मयो ज्योतिर्लिंगरूपः । ९६ निराकाराय । निर्गतः आकारो यस्मात्स निराकारः

लोकबंधुलोकनाथः कृतज्ञः कृतिभूषणः ॥ अनपाय्यक्षरः कांतः सर्वशास्त्रभृतां वरः ॥ ३१ ॥ तेजोमयो द्युतिधरो लोकमायोग्रणीरणुः ॥ शुचिस्मितः प्रसन्नात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ॥ ३२ ॥ ज्योतिर्मयो निराकारो जगन्नाथो जलेश्वरः ॥ तुंबवीणी महाकायो विशोकः शोके नाशनः ॥ ३३ ॥ त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः शुद्धः शुद्धी रथाक्षजः ॥ अव्यक्तलक्षणो व्यक्तो व्यक्ताव्यक्तो विशांपतिः ॥ ३४ ॥

निर्गुणरूपः । ९७ जगन्नाथाय जगतां निखिलविश्वानां नाथो जगन्नाथः । ९८ जलेश्वराय । जलानां सकलोदकानामाश्वरो जलेश्वरः । ९९ तुंबवीणिने । तुंबफलद्वययुक्ता वीणास्ति यस्य स तुंबवीणी अत एव सा लोके रुद्रवीणेत्युच्यते । १०० महाकायाय महान्पूज्यः कायो मूर्तिर्यस्य स महाकायः 'कायः कदैवते मूर्ते' इति विश्वः ॥ इति अष्टमं शतकं समाप्तम् ॥ १ विशोकाय । विगतः शोको यस्मात्स विशोकः । २ शोकनाशनाय । शोकं भक्तशोकं नाशयतीति शोकनाशनः ॥ ३३ ॥ ३ त्रिलोकात्मने । त्रिलोकाः त्रैलोक्यमात्मा देहो यस्य स त्रिलोकात्मा । ४ त्रिलोकेशाय । त्रिलोकानामीशत्रिलोकेशः । ५ शुद्धाय । शुद्धो निष्कलमप इत्यर्थः । ६ शुद्धये । शुद्धिः शौचरूपः । ७ रथाक्षजाय । रथाक्षं सुदर्शनचक्रं जनयतीति रथाक्षजः 'अक्षः कर्णे तुषे चक्रे' इति विश्वः । ८ अव्यक्तलक्षणाय । अव्यक्तान्यस्पष्टानि लक्षणानि यस्य सोऽव्यक्तलक्षणः । ९ अव्यक्ताय । अः विष्णुर्व्यक्तो यस्मात्सोऽव्यक्तः । १० विशांपत्ये । विशां सकलप्रजानां पतिः पालक इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

लि. ५
॥२२४॥

११ वरशीलाय । वरं सर्वश्रेष्ठं शीलं सद्गुणं यस्मात्स वरशीलः । १२ वरतुलाय । वरं सर्वश्रेष्ठं तुल्यमुन्मानं यस्य स वरतुलः । १३ मानाय । मानः सकलप्रमाणभूतः । १४ मानधनाय मयाय । मानेन सन्मानेन धनं यस्मात्स मानधनस्तस्मै अत एव मयः सुखरूपः । १५ ब्रह्मणे । ब्रह्मा पितामहरूप इत्यर्थः । १६ विष्णवे प्रजापालाय । विष्णुर्व्यापकस्तस्मै प्रजाः पालयतीति प्रजापालो रक्षकमूर्तिरित्यर्थः । १७ हंसाय । हंति अज्ञानं नाशयतीति हंसः परमात्मरूपः 'हंसो विहंगमेदे स्यादकं विष्णौ हयांतरे । योगि मंत्रादिभेदेषु परमात्मानि मत्सरे' इति विश्वः । 'भवेद्गर्णागमाद्दंसः' इत्युक्तेः । १८ हंसगतये । हंसानां योगिनां गतिर्यस्मिन् स हंसगतिः । १९ यमाय यमस्तत्संज्ञकप्रथमयोगांगरूपः । तथा च पातंजलसूत्रम् 'अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः' इति ॥ ३५ ॥ २० वेधसे विशेषेण दधातीति वेधाः सकलाधारभूतः विधात्रो वेधादेशोऽसि प्रत्यय औणादिकोऽमरव्याख्यायामुक्तः । २१ धात्रे । दधाति जगत्पुष्पातीति धाता । २२ विधात्रे । विशेषेण दधाति ब्रह्मांडं पुष्पातीति विधाता । २३ अत्रे हत्रे । अत्ति जगद्भक्षयतीत्यत्ता तस्मै अत एव हरति जगत्संहारं करोतीति हर्ता । २४ चतुर्मुखाय चत्वारि मुखानि यस्य स चतुर्मुखो ब्रह्मरूपः । २५ कैलासशिखरावासिने । कैलासशिखरे आवसति तच्छीलः कैलासशिखरावासी । २६ सर्वावासिने । सर्वत्रावसति तच्छीलः सर्वावासी । २७ सतां गतये । सतां साधूनां गतिः मार्गरूपः ॥ ३६ ॥ २८ हिर

वरशीलो वरतुलो मानो मानधनो मयः ॥ ब्रह्मा विष्णुः प्रजापालो हंसो हंसगतिर्यमः ॥ ३५ ॥ वेधा धाता विधाता च अत्ता हर्ता चतुर्मुखः ॥ कैलासशिखरावासी सर्वावासी सतां गतिः ॥ ३६ ॥ हिरण्यगर्भो हरिणः पुरुषः पूर्वजः पिता ॥ भूतालयो भूतपतिर्भूतिदो भुवनेश्वरः ॥ ३७ ॥ संयोगी योगविद्ब्रह्मा ब्रह्मण्यो ब्राह्मणप्रियः ॥ देवप्रियो देवनाथो देवज्ञो देवचित्तकः ॥ ३८ ॥

ण्यगर्भाय हिरण्यं गर्भः वीर्यजं यस्य स हिरण्यगर्भः । २९ हरिणाय । हरिणः पांडुरवर्णः 'हरिणः पांडुरः पांडुः' इत्यमरः । ३० पुरुषाय पुरुषस्तत्संज्ञकस्तदुक्तमुपरिभागे 'पुरुषं शंकरं प्रादुर्गौरीं च प्रकृतिं द्विजाः' इति । ३१ पूर्वजाय पित्रे पूर्वं सकलादौ जायते प्रादुर्भवतीति पूर्वजस्तस्मै पित्रे सकलजनकायेत्यर्थः । ३२ भूतालयाय । भूतं भूतसंज्ञकवनमालयः स्थानं यस्य स भूतालयः । इयं कथा पूर्वमुक्ता । ३३ भूतपतये । भूतानां गगनादीनां पतिः पालक इत्यर्थः । ३४ भूतिदाय । भूतिमैश्वर्यं ददातीति भूतिदः । ३५ भुवनेश्वराय । भुवनानामीश्वराः स्वामिनो यस्मात्स भुवनेश्वरः ॥ ३७ ॥ ३६ संयोगिने । सम्यक् योजयति तच्छीलः संयोगी यथायथं कर्मफलप्रापकः । ३७ योगविद्ब्रह्मणे । योगवित्सकलोपायज्ञः ब्रह्मा यस्मात्स योगविद्ब्रह्मा । ३८ ब्रह्मण्याय । ब्रह्मणे तपसे हितो ब्रह्मण्यः । ३९ ब्राह्मणप्रियाय । ब्राह्मणाः प्रियाः यस्य स ब्राह्मणप्रियः । ४० देवप्रियाय । देवाः प्रिया यस्य स देवप्रियः । ४१ देवनाथाय । देवानां नाथः स्वामीत्यर्थः । ४२ देवज्ञाय । देवाः ज्ञाः ज्ञानिनो यस्मात्स देवज्ञः 'ज्ञा अवबोधने' अस्मादिगुणधेति कः । ४३ देवचित्तकाय देवा अपि चित्तका यस्य स देवचित्तकः ॥ ३८ ॥

टी. ज.
९८

॥२२४॥

४४ विषमाक्षाय । विषमाणि त्रीण्यक्षीणि यस्य स विषमाक्षः बहुव्रीहौ सक्थ्यदणोरिति षच् समासतिः । ४५ कलाध्यक्षाय । कलानां चतुःपष्टिकलानामध्यक्षः प्रभुरित्यर्थः ।
 ४६ वृषांकाय । वृषो धर्म एव अंकः भूषणं यस्य स वृषांकः ' अंकश्चित्रयुद्धे च भूषणे ' इति विश्वः । ४७ वृषवर्धनाय । वृषो धर्मः वर्धत्यनेनेति वृषवर्धनः । ४८ निर्मदाय
 निरहंकाराय । निर्गतः मदो यस्मात्स निर्मदस्तस्मै अत एव निर्गतः अहंकारो यस्मात्स निरहंकारः । ४९ निर्मोहाय । निर्गतः मोहो वैचित्यं यस्मात्स निर्मोहः । ५० निरुपद्र
 वाय । निर्गतः उपद्रवो यस्मात्स निरुपद्रवः ॥ ३९ ॥ ५१ दर्पघ्ने । दर्पमुत्सेकं सर्वेषां हंतीति दर्पहा । ५२ दर्पिताय । दर्पो हर्षः संजातो यस्य स दर्पितो नित्युत्तुष्ट इत्यर्थः ।
 ५३ दृष्टाय । दृष्टः स्वात्मान्मृतास्वादेन नित्यहृषित इत्यर्थः । ५४ सर्वर्तुपरिवर्तकाय । सर्वर्तुन् वसंतादीन्परिवर्तयति भ्रामयतीति सर्वर्तुपरिवर्तकः । ५५ सप्तजिह्वाय । सप्त
 तत्संख्याका जिह्वाः यस्य स सप्तजिह्वः ' सप्त ते अग्ने समिधः सप्तजिह्वाः ' इति श्रुतेः । ५६ सहस्रार्चिषे । सहस्रमसंख्यानाः अर्चिषो दीप्तयो यस्य स सहस्रार्चिः । ५७
 स्निग्धाय । स्निग्धो द्यार्द्र इत्यर्थः । ५८ प्रकृतिदक्षिणाय । प्रकृत्या स्वभावेन दक्षिणः सरलः प्रकृतिदक्षिणः ' दक्षिणः सरसोपि च ' इति त्रिकाण्डशेषः ॥ १४० ॥

विषमाक्षः कलाध्यक्षो वृषांको वृषवर्धनः ॥ निर्मदो निरहंकारो निर्मोहो निरुपद्रवः ॥ ३९ ॥ दर्पहा दर्पितो दृष्टः सर्वर्तुपरिवर्तकः ॥ सप्त
 जिह्वः सहस्रार्चिः स्निग्धः प्रकृतिदक्षिणः ॥ ४० ॥ भूतभव्यभवन्नाथः प्रभवो भ्रांतिनाशनः ॥ अर्थोनर्थो महाकोशः परकार्यैकपंडितः ॥ ४१ ॥
 निष्कण्टकः कृतानंदो निर्व्याजो व्याजमर्दनः ॥ सत्त्ववान् सात्त्विकः सत्यकीर्तिस्तंभकृतागमः ॥ ४२ ॥

५९ भूतभव्यभवन्नाथाय । भूतं पूर्वोत्पन्नं भव्यं भविष्यद्भवद्वर्तमानं च तेषां नाथः स्वामीत्यर्थः । ६० प्रभवाय । प्रकर्षेण भवः संसारो यस्मात्स प्रभवः । ६१ भ्रांतिनाशनाय ।
 भ्रांतिं देहादावात्मबुद्धिं नाशयतीति भ्रांतिनाशनः । ६२ अर्थाय अर्थ्यत इत्यर्थः सर्वप्रार्थ्य इत्यर्थः । ६३ अनर्थाय । नास्त्यर्थः प्रयोजनं यस्य सोऽनर्थः आप्तकाम इत्यर्थः ।
 ६४ महाकोशाय । महानपरिमितः कोशो धनं यस्मात्स महाकोशः । ६५ परकार्यैकपंडिताय । परं च तत्कार्यं च परकार्यं मोक्षारख्यं तस्मिन्नेकोऽद्वितीयः पंडितः परकार्यैक
 पंडितः ॥ ४१ ॥ ६६ निष्कण्टकाय । निर्गताः कण्टकाः कामादिशत्रवो यस्मात्स निष्कण्टकः ' कण्टकः क्षुद्रशत्रौ च ' इति विश्वः । ६७ कृतानंदाय । कृतोऽच्छिन्नः आनंदो
 यस्मात्स कृतानंदः ' कृतं तु वेष्टितेऽच्छिन्ने ' इति विश्वः । ६८ निर्व्याजाय निर्गतं व्याजं कण्टं यस्मात्स निर्व्याजः । ६९ व्याजमर्दनाय । व्याजं मिषं मर्दयतीति व्याजम
 र्दनः । ७० सत्त्ववते । सत्त्वं शौर्यवीर्यादिकं नित्यं यस्मिन्स सत्त्ववान् । ७१ सात्त्विकाय । सात्त्विकः सत्त्वगुणप्रधानः । ७२ सत्यकीर्तिस्तंभकृतागमाय । सत्यकीर्तिस्तंभकृतः
 आगमो वेदो येन स सत्यकीर्तिस्तंभकृतागमः ॥ ४२ ॥

७३ अकंपिताय । न कंपितोऽकंपितः निश्चल इत्यर्थः । ७४ गुणग्राहिणे । गुणान्स्वभक्त्युणान् गृह्णाति तच्छीलो गुणग्राही । ७५ नैकात्मने नैककर्मकृते । न एकः आत्मा स्वरूपं यस्य स नैकात्मा सकलजीवरूपस्तस्मै अत एव नैककर्माणि सर्वकर्माणि करोतीति नैककर्मकृत् । अत्र नशब्देन सुप्सुपेति समासः । ७६ सुप्रीताय । सु शोभनं प्रीतं प्रसादो यस्य स सुप्रीतः । तदुक्तं सीमंतिन्या ब्रह्मोत्तरखंडे “ सुष्टे च पार्वतीनाथे किमसाध्यं शरीरिणाम् ” इति । ७७ सुमुखाय सुष्ठु मुखं संसारनिःसरणं यस्मात्स सुमुखः ‘मुखं निःसरणे वक्त्रे’ इति विश्वः । ७८ सूक्ष्माय । सूक्ष्मः सर्वगतः ‘सर्वगतं सुसूक्ष्मम्’ इति श्रुतेः । ७९ सुकराय । सुष्ठु वरदत्वेन शोभनः करो हस्तो यस्य स सुकरः । ८० दक्षिणाय । दक्षिणः सध्यमार्गरूपः ‘दक्षिणः सरलावामपरच्छंदानुवर्तिषु’ इति विश्वः । ८१ अनलाय । नास्त्यलो भूषणं यस्य सोऽनलः स्वयमेव भूषणभूत इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ८२ स्कंधाय । स्कंधस्तत्त्वप्रकांडरूपः ‘स्कंधः प्रकांडे’ इति विश्वः । ८३ स्कंधधराय । स्कंधानां तत्त्वप्रकांडानां धरो धारक इत्यर्थः । ८४ धुर्याय । धुरं समस्त भूतजन्मादिलक्षणां वहतीति धुर्यः । ८५ प्रकटाय । प्रकटः सूर्यादिरूपेण सर्वप्रत्यक्ष इत्यर्थः । ‘उतैनं गोपा अदृशन्नदृशन्नदृशार्थ’ इति श्रुतेः । ८६ प्रीतिवर्धनाय । प्रीतिर पारमहिमत्वाद्भक्तप्रेम वर्धतेस्मिन्निति प्रीतिवर्धनः । ८७ अपराजिताय । न पराजितोऽपराजितः परामवशून्यः । ८८ सर्वसहाय । सर्वं वस्तुजातं सहतीति सर्वसहः । ८९ विद अकंपितो गुणग्राही नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ सुप्रीतः सुमुखः सूक्ष्मः सुकरो दक्षिणोऽनलः ॥ ४३ ॥ स्कंधः स्कंधधरो धुर्यः प्रकटः प्रीति वर्धनः ॥ अपराजितः सर्वसहो विदग्धः सर्ववाहनः ॥ ४४ ॥ अधृतः स्वधृतः साध्यः पूर्तमूर्तिर्यशोधरः ॥ वराहशृंगधृग्वायुर्बलवानेकना यकः ॥ ४५ ॥ श्रुतिप्रकाशः श्रुतिमानेकबंधुरनेकधृक् ॥ श्रीवल्लभशिवारंभः शांतभद्रः समंजसः ॥ ४६ ॥

ग्याय । विशिष्टं निर्मूलं दग्धं यस्मात्स विदग्धः । तदुक्तं गीतायां “ ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुनः ” इति । ९० सर्ववाहनाय । सर्वं वाह्यते प्राप्यतेनेनेति सर्वं वाहनः ॥ ४४ ॥ ९१ अधृताय । न धृतोऽधृतः अनन्याधार इत्यर्थः । ९२ स्वधृताय । स्वेनात्मनैव धृतः स्वधृतः ‘स्वं ज्ञातावात्मधनयोः’ इति विश्वः । ९३ साध्याय । साधितुं योग्यः साध्यः । ९४ पूर्वमूर्तये पूर्तं वापीकूपादिकरणं मूर्तिः स्वरूपं यस्य स पूर्वमूर्तिः । ९५ यशोधराय । यशसः धरो यशोधरः । ९६ वराहशृंगधृषे । वराहशृंगं यज्ञवराहदंष्ट्रां धृष्णोतीति वराहशृंगधृक् । ९७ वायवे वाति गच्छतीति वायुस्तद्रूपः । ९८ बलवते बलं सामर्थ्यं नित्यं विद्यते यस्य स बलवान् । ९९ एकनायकाय । एकोऽद्वितीयो नायकः श्रेष्ठ इत्यर्थः । ‘नायको नेतरि श्रेष्ठे’ इति विश्वः ॥ ४५ ॥ १०० ॥ श्रुतिप्रकाशाय । श्रुतिभिः प्रकाशो यस्य स श्रुतिप्रकाशः ‘औपनिषदं पुरुषं पृच्छामि’ इति श्रुतेः ॥ इति नवमं शतकं समाप्तम् ॥ १ श्रुतिमते । श्रुतिर्वेदोस्ति नित्यं यस्य स श्रुतिमान् । २ एकबंधवे । एकोऽद्वितीयो बंधुरेकबंधुः प्रत्युपकारानपेक्षोपकारीत्यर्थः । ३ अनेकधृषे । अनेकानसंख्यस्वभक्तान्धृष्णोति प्रगल्भान्करोतीत्यनेकधृक् ‘विधृषा प्रगल्भ्ये’ अस्मात्किप् । ४ श्रीबलभशिवारंभाय । श्रीबलभस्य विष्णोः शिवारंभः कल्याणप्रारंभो यस्मात्स श्रीबलभशिवारंभः । ५ शांतभद्राय । शांतानां भद्रं यस्मात्स शांतभद्रः । ६ समंजसाय । सम्यगनक्ति यथार्थं जानातीति समंजसः ॥ ४६ ॥

७ भूशयाय । भूः भूमिः शयः शय्या यस्य स भूशयः 'शयः शय्यादिपाणिपु' इति विश्वः । ८ भूतिकृद्भव । भूतिकृतां सकलस्वर्यप्रदानामपि भूतिरेस्वर्यं यस्मात्स भूति
 कृद्भवः । ९ भूषणाय । भूष्यते सकलमलंक्रियतेनेति भूषणः । १० भूतवाहनाय । भूतानि वाहनानि यस्य स भूतवाहनः । ११ अकायाय । नास्ति कायः शरीरं यस्य
 सोऽकायः । १२ भक्तकायस्थाय । भक्तकायेषु स्वभक्तहृत्कमलेषु तिष्ठतीति भक्तकायस्थः । १३ कालज्ञानिने । कालज्ञानं नित्यमस्यास्तीति कालज्ञानी । १४ कलावपुषे ।
 कलावत्तरीवद्वपुर्यस्य स कलावपुः चिंतनमात्रेण संसारार्णवतारक इत्यर्थः । 'कला च रजसि स्त्रीणां तरीकपटयोः' इति विश्वः ॥ ४७ ॥ १५ सत्यव्रतमहात्याग्निने । त्यागोस्ति
 यस्य स त्यागी महाश्चासौ त्यागी च महात्यागी सत्यव्रतानामदांभिकानां महात्यागी सत्यव्रतमहात्यागी । १६ निष्ठाशांतिपरायणाय । निष्ठा मरणपर्यंतं शांतिर्निष्ठाशांतिः
 परायणं परमस्थानं यस्य स निष्ठाशांतिपरायणः । १७ परार्थवृत्तये । परार्था मोक्षार्था वृत्तिर्विवरणं यस्य स परार्थवृत्तिः 'वृत्तिर्विवरणे जीव्ये' इति विश्वः । १८ वरदाय ।
 वरानावरकमायाविलासान्ध्याति खंडयतीति वरदः । १९ विविक्ताय । विविक्तो जडविश्वात्पृथक्स्थित इत्यर्थः । २० श्रुतिसागराय । श्रुतीनां सागरः समुद्रवदपारः ॥ ४८ ॥
 २१ अनिर्विण्णाय । न निर्विण्णोऽनिर्विण्णः जगत्सर्गादौ नित्योद्यत इत्यर्थः । २२ गुणग्राहिणे । गुणैः सर्वप्रदत्वादिभिः गृह्णाति भक्तचेतांस्याकर्षति तच्छीलो गुणग्राही । २३
 भूशयो भूतिकृद्भूतिर्भूषणो भूतवाहनः ॥ अकायो भक्तकायस्थः कालज्ञानी कलावपुः ॥ ४७ ॥ सत्यव्रतमहात्यागी निष्ठाशांतिपरायणः ॥
 परार्थवृत्तिर्वरदो विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ ४८ ॥ अनिर्विण्णो गुणग्राही कलंकांकः कलंकहा ॥ स्वभावरुद्रो मध्यस्थः शत्रुघ्नो मध्यनाशकः
 ॥ ४९ ॥ शिखंडी कवची शूली चंडी मुंडी च कुंडली ॥ मेखली कवची खड्गी मायी संसारसारथिः ॥ ५० ॥

कलंकांकाय । कलंकः अंकश्चिह्नं यस्य स कलंकांकश्चंद्ररूपः । २४ कलंकघ्ने । कलंकमपवादं हंतीति कलंकहा 'कलंकोऽङ्गेऽपवादे च' इति विश्वः । २५ स्वभावरुद्राय । रोदयतीति
 रुद्र अज्ञानं द्रावयतीति रुद्रः स्वभावः रुद्रो यस्य स स्वभावरुद्रः । २६ मध्यस्थाय । मध्ये ब्रह्मविष्णुमध्यभागे तिष्ठतीति मध्यस्थः । २७ शत्रुघ्नाय । शत्रून्धकादीनपि हंति
 परमगतिं प्रापयतीति शत्रुघ्नः । २८ मध्यनाशकाय मध्येन मध्यभवरुद्रेण नाशयति जगत्संहारं करोतीति मध्यनाशकः ॥ ४९ ॥ २९ शिखंडिने । शिखंडश्छूडोस्ति यस्य स
 शिखंडी 'शिखंडो वह्चूडयोः' इति विश्वः । ३० कवचिने । कवचं सुवर्णतनुत्रमस्यास्तीति कवची । ३१ शूलिने । शूलं तत्संज्ञकायुधमस्यास्तीति शूली । ३२ चंडिने
 चंडस्तत्संज्ञकगणोस्ति यस्य स चंडी । ३३ मुंडिने । मुंडो मूर्धमुंडितगणोस्ति यस्य स मुंडी । ३४ कुंडलिने कुंडले सर्पकुंडले स्तः यस्य स कुंडली । तदुक्तं शिवगीतायाम्
 'कंवलाश्वतरौ शंभोः कर्णकुंडलतां गतौ' इति । ३५ मेखलिने । मेखला कटिसूत्रं यस्यास्तीति मेखली । ३६ कवचिने । कवचः पटहोस्ति यस्य स कवची 'कवचो गर्दभांडे
 स्यात्सन्नाहे पटहेपि च' इति विश्वः । ३७ खड्गिने । खड्गश्चंद्रहाससंज्ञोस्ति यस्य स खड्गी । ३८ मायिने संसारसारथये । मायास्ति यस्य स मायी तस्मै अत एव संसारस्य
 सारथिः सहाय इत्यर्थः ॥ ५० ॥

लि. पु.
॥२२६॥

३९ अमृत्यवे सर्वदृशे । नास्ति मृत्युर्यस्य सोऽमृत्युस्तस्मै अत एव सर्वं पश्यतीति सर्वदृक् । ४० सिंहाय हिनस्तीति सिंहः पृषोदरादित्वात्साधुः । ४१ तेजोराशये महामणये । तेजसां राशिस्तेजोराशिस्तस्मै महान् पूज्यो यो मणिः कौस्तुभादिस्तद्गुणः । ४२ असंख्येयाय । संख्यातुं योग्यः संख्येयो न संख्येयोऽसंख्येयोऽपार इत्यर्थः । ४३ अप्रमेयात्मने । अप्रमेयः प्रमातुमशक्य आत्मा देहो यस्य सोऽप्रमेयात्मा । ४४ वीर्यवते । वीर्यं प्रभावोस्ति नित्यं यस्य स वीर्यवान् । ४५ कार्यकोविदाय । कार्येषु सकलकार्येषु कोविदो निपुण इत्यर्थः ॥५१॥ ४६ वेद्याय । वेत्तुं मुमुक्षुभिर्ज्ञातुं योग्यो वेद्यः । ४७ वेदार्थविदोप्ते । वेदार्थविदां गोप्ता रक्षक इत्यर्थः । ४८ सर्वाचारः सर्वः आचारो यस्मात् स सर्वाचारः । ४९ मुनीश्वराय । मुनीनामीश्वरो मुनीश्वरः ५० अनुत्तमाय नौतीति नुत् अतिशयेन नुदिति नुत्तमः नास्ति नुत्तमो वा अः विष्णुः नुत्तमो यस्य सोऽनुत्तमः । ५१ दुराधर्षाय । दुःखेनापि आधर्षितुमशक्यो दुराधर्षः । ५२ मधुराय । मधु क्षौद्रं राति ददातीति मधुरः । 'मधुक्षौद्रे जले क्षीरे मेघपुष्परसे मधु' इति विश्वः । ५३ प्रियदर्शनाय । प्रियः सर्वश्रेष्ठ आत्मा दृश्यतेनेनेति प्रियदर्शनः ॥ ५२ ॥ ५४ सुरेशाय । सुरा ईशा यस्मात्स सुरेशः 'भीषोदेति सूर्यः' इति श्रुतेः । ५५ शरणाय शरणं सकलरक्षितेत्यर्थः ।

अमृत्युः सर्वदृक् सिंहस्तेजोराशिर्महामणिः ॥ असंख्येयोऽप्रमेयात्मा वीर्यवान् कार्यकोविदः ॥ ५१ ॥ वेद्यो वेदार्थविदोप्ता सर्वाचारो मुनीश्वरः ॥ अनुत्तमो दुराधर्षो मधुरः प्रियदर्शनः ॥ ५२ ॥ सुरेशः शरणं सर्वः शब्दब्रह्मसतांगतिः ॥ कालभक्षः कलंकारिः कंकणीकृतवासुकिः ॥ ५३ ॥ महेश्वरसो महीभर्ता निष्कलंको विशृंखलः ॥ द्युमणिस्तरणिर्धन्यः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ ५४ ॥

५६ सर्वस्मै । सर्वो विश्वरूप इत्यर्थः । ५७ शब्दब्रह्म सतांगतये । शब्दरूपं ब्रह्म शब्दब्रह्म शब्दब्रह्मणि संति ते शब्दब्रह्मसंतस्तेषां गतिर्मार्गिरूपः । ५८ कालभक्षाय । कालेन कालरूपेण भक्षतीति कालभक्षः । ५९ कलंकारये । कलंकस्य चित्तादिमलस्यारिर्नाशकः । ६० कंकणीकृतवासुकिः । न कंकणमकंकणम् अकंकणं कङ्कणं यथा स्यात्तथा कृतः कंकणीकृतः वासुकिस्तत्सङ्गकर्षणराजो येन स कंकणीकृतवासुकिः ॥ ५३ ॥ ६१ महेश्वरसाय । महतांतावक्ष्यौ इष्वासौ इधुधौ यस्य स महेश्वरसः । ६२ महीभर्ता । महीनाः जगत्या अपि भर्ता धारक इत्यर्थः । ६३ निष्कलंकाय । निर्गतः कलंकोऽविद्यामलो यस्मात्स निष्कलंकः 'कलंकांकोऽपवादे च कालायसमलोपि च' इति विश्वः । ६४ विशृंखलाय । विशिष्टा शृंखला मायाबंधो यस्मात्स विशृंखलः 'शृंखलापुंस्त्रटीवस्त्रे बंधेपि निगडेपि च' इति विश्वः । ६५ द्युमणये तरणये । दिवः मणिः रत्नरूपो द्युमणिस्तस्मै तरणये सर्वरूपयेत्यर्थः । 'द्युमणिस्तरणिर्मित्रः' इत्यमरः । ६६ धन्याय । धन्यः कृतकृत्य इत्यर्थः । ६७ सिद्धिदाय । सिद्धीरणिमादीर्देदातीति सिद्धिदः । ६८ सिद्धिसाधनाय । सिद्धीनां साधनः यस्मात्स सिद्धिसाधनः ॥ ५४ ॥

टी. अ.

९८

॥२२६॥

६९ निवृत्ताय । नितरां वृत्तं प्रसवबंधो यस्मात्स निवृत्तः ' वृत्तं प्रसवबंधे स्यात् ' इति विश्वः । ७० संवृताय । संवृतोऽच्छादिकयाऽविधया वेष्टित इत्यर्थः । ७१ शिल्पाय । शिल्पमनेकप्रह्लादकौशलमस्यास्तीति शिल्पः । ७२ व्यूढोरस्को । व्यूढो विस्तीर्णपुरा वस्थ स व्यूढोरस्कः । ७३ महाभुजाय । महान्तः दीर्घाः भुजा यस्य स महाभुजः । ७४ एकज्योतिषे । एकमद्वितीयं ज्योतिश्चिद्रूपं यस्य स एकज्योतिः । ७५ निरातंकाय । निर्गता आतंका रोगा यस्मात्स निरातंकः । ७६ नराय नारायण प्रियाय । नरस्तत्संज्ञकधर्मपुत्ररूपस्तस्मै नारायणस्य तत्संज्ञकज्येष्ठभ्रातुः प्रियो नारायणप्रियः ॥ ५५ ॥ ७७ निर्लेपाय । निर्गतः लेपः कर्मसंबंधो यस्य स निर्लेपः । ७८ निष्प्रपंचात्मने । निर्गतः प्रपंचः पंचभूतसमुदायो यस्मात्स निष्प्रपंचः आत्मा देहो यस्य स निष्प्रपंचात्मा । ७९ निर्व्यग्राय । निर्गता व्यग्राः कर्माक्षिप्तान्तःकारणाः यस्मात्स निर्व्यग्रः । ८० व्यग्रनाशनाय । व्यग्रान्काम्यकर्मासक्तान्तःकारणान्नाशयति मृत्युना मारयतीति व्यग्रनाशनः । ८१ स्तव्यस्तवप्रियाय । स्तोतुं योग्यास्तव्याः ज्ञानिनस्तेषां स्तवः प्रियो यस्य स स्तव्यस्तवप्रियः । ८२ स्तोत्रे व्यासमूर्तये । स्तौतीति स्तोता तस्मै व्यासाः वेदविभाजकऋषयो मूर्तयः स्वरूपाणि यस्य स व्यासमूर्तिः ।

निवृत्तः संवृतः शिल्पो व्यूढोरस्को महाभुजः ॥ एकज्योतिर्निरातंको नरो नारायणप्रियः ॥ ५५ ॥ निर्लेपो निष्प्रपंचात्मा निर्व्यग्रो व्यग्र
नाशनः ॥ स्तव्यस्तवप्रियः स्तोता व्यासमूर्तिरनाकुलः ॥ ५६ ॥ निरवद्यपदोपायो विद्याराशिरविक्रमः ॥ प्रज्ञांतबुद्धिरक्षुद्रः क्षुद्रहा
नित्यसुंदरः ॥ ५७ ॥ धैर्याग्र्यधुर्यो धात्रीशः शाकल्यः शर्वरीपतिः ॥ परमार्थगुरुर्दृष्टिर्गुरुराश्रितवत्सलः ॥ ५८ ॥

८३ अनाकुलाय । न आकुलः कामादिशत्रुव्याप्तोऽनाकुलः ॥ ५५ ॥ ८४ निरवद्यपदोपायाय निरवद्यपदस्य मोक्षस्योपायः साधनरूपो निरवद्यपदोपायः । ८५ विद्या
राशये । विद्यानां सर्वविद्यानां राशिः समुदायो यस्मात्स विद्याराशिः । ८६ अविक्रमाय । नास्ति विक्रमो यस्मिन्सोविक्रमः प्रसादयिकगम्य इत्यर्थः । ८७ प्रज्ञांतबुद्धये अक्षु
द्राय । प्रकर्षेण ज्ञाता बुद्धिर्यस्य स प्रज्ञांतबुद्धिस्तस्मै अत एवाक्षुद्रो वैषम्यरहितः । ८८ क्षुद्रघ्ने । क्षुद्रान् विषमबुद्धीन् हन्ति नाशयतीति क्षुद्रहा । ८९ नित्यसुंदराय ।
नित्यं सर्वकालं सुंदरो नित्यसुंदरः ॥ ५७ ॥ ९० धैर्याग्र्यधुर्यो धैर्यमग्र्यं श्रेष्ठं येषां ते धैर्याग्र्यास्तेषु धुर्यः प्रथम इत्यर्थः । ९१ धात्रीशाय । दधातीति धात्री पृथ्वी
तस्याः ईशः स्वामीत्यर्थः । ९२ शाकल्याय शाकल्यस्तत्संज्ञकऋषिरूपः । ९३ शर्वरीपतये । शर्वरीणां रात्रीणां पतिः शर्वरीपतिः । ९४ परमार्थगुरवे दृष्टये । परमार्थस्य
मोक्षस्य गुरुरुपदेशकवेदरूपः तस्मै अत एव दृष्टिश्चक्षुरूपः । तदुक्तम् ' वेदैः पश्यंति बाहवाः ' इति । ९५ गुरवे गृणाति सर्वेषां हितमुपदिशतीति गुरुः । ९६ आश्रित
वत्सलाय । आश्रितेषु स्वभक्तेषु वत्सलोत्पत्तकरुण इत्यर्थः ॥ ५८ ॥

लि. पु.

॥२२७॥

१७ रसाय । रसो ब्रह्मरसरूपः ' रसो वै सः ' इति श्रुतेः । १८ रसज्ञाय । रसस्य ब्रह्मरसस्य ज्ञा वेत्तारः भक्तजना यस्मात् रसज्ञः । १९ सर्वज्ञाय । सर्वस्य निखिल ब्रह्माण्डस्य ज्ञा वेत्तारो योगिनो यस्मात्स सर्वज्ञः । १००० सर्वसत्त्वावलंबनाय नमः । सर्वसत्त्वानां निखिलप्राणिनामवलंबन आश्रयभूत इत्यर्थः । इति दशमं शतकं समाप्तम् ॥ सूतः सहस्रनामोक्त्वाग्रिमवृत्तं कथयति—पुनर्मित्यादिना । एवं पूर्वोक्तानुपूर्व्येत्यर्थः ॥ ५९ ॥ हरेः परीक्षार्थं विष्णुभावं परीक्षितुमित्यर्थः । महेश्वरः पूजा कमलेषु मध्ये एकं कमलं गोपयामास स्वमायया विष्णुज्ञातं चक्रेत्यग्रिमेषान्वयः ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ज्ञात्वा स्वस्मिन् भ्रांत्यभावाद्दरचेष्टितं बुद्ध्वेत्यर्थः । तेन सर्वं सत्त्वा

रसो रसज्ञः सर्वज्ञः सर्वसत्त्वावलंबनः ॥ सूत उवाच ॥ एवं नाम्नां सहस्रेण तुष्टाव वृषभध्वजम् ॥ ५९ ॥ स्नापयामास च विभुः पूज-
यामास पंकजैः ॥ परीक्षार्थं हरेः पूजाकमलेषु महेश्वरः ॥ १६० ॥ गोपयामास कमलं तदैकं भुवनेश्वरः ॥ हृतपुष्पो हरिस्तत्र किमिदं
त्वभ्यर्चितयन् ॥ ६१ ॥ ज्ञात्वा स्वनेत्रमुद्धृत्य सर्वसत्त्वावलंबनम् ॥ पूजयामास भावेन नाम्ना तेन जगद्गुरुम् ॥ ६२ ॥ ततस्तत्र विभु
दृष्ट्वा तथाभूतं हरो हरिम् ॥ तस्मादवतताराशु मंडलात्पावकस्य च ॥ ६३ ॥ कोटिभास्करसंकाशं जटामुकुटमंडितम् ॥ ज्वालामाला
वृतं दिव्यं तीक्ष्णदंष्ट्रं भयंकरम् ॥ ६४ ॥ शूलदंष्ट्रकगदाचक्रकुंतपाशधरं हरम् ॥ वरदाभयहस्तं च दीपिचर्मोत्तरीयकम् ॥ ६५ ॥ इत्थंभूतं
तदा दृष्ट्वा भवं भस्मविभूषितम् ॥ हृष्टो नमश्चकाराशु देवदेवं जनार्दनः ॥ ६६ ॥ दुद्रुवुस्तं परिक्रम्य सेंद्रा देवास्त्रिलोचनम् ॥ चचाल
ब्रह्मभुवनं चकंपे च वसुंधरा ॥ ६७ ॥ ददाह तेजस्तच्छंभोः प्रांतं वै शतयोजनम् ॥ अधस्ताच्चोर्ध्वतश्चैव हाहेत्यकृतं भूतले ॥ ६८ ॥
तदा प्राह महादेवः प्रहसन्निव शंकरः ॥ संप्रेक्ष्य प्रणयाद्विष्णुं कृतांजलिपुटं स्थितम् ॥ ६९ ॥ ज्ञातं मयेदमधुना देवकार्यं जनार्दन ॥ सुद
र्शनाख्यं चक्रं च ददामि तव शोभनम् ॥ ७० ॥ यद्रूपं भवता दृष्टं सर्वलोकभयंकरम् ॥ हिताय तव यत्नेन तव भावाय सुव्रत ॥ ७१ ॥
ज्ञातं रणाजिरे विष्णो देवानां दुःखसाधनम् ॥ ज्ञातस्य चाहं ज्ञातं स्याच्छांतेनास्त्रेण किं फलम् ॥ ७२ ॥

वलंबनरूपेण ॥ ६२ ॥ तथाभूतं समर्पितनेत्रमित्यर्थः । तस्माद्विगात्पावकस्य च मंडलादाशु अवततारेत्यन्वयः ॥ ६३ ॥ शिवरूपं रौद्रं वर्णयति—कोटिभास्करेत्यादिना
॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ अत्युग्ररूपप्रदर्शनहेतुं कथयति—यद्रूपमित्यादिना ॥ १७१ ॥ ज्ञातं मौम्यरूपं रणाजिरे देवानां दुःखसाधनं
ज्ञातस्याहं च ज्ञातः स्यात्तेन ज्ञातेनास्त्रेण किं फलं किमपि लेभ्यसे ॥ ७२ ॥

टी. व.

१८

॥२२७॥

शांतस्य तपस्विनं प्रति समरे शांतिरेवोच्छं योद्धुः संप्रहारकः शांत्या परस्य बलवृद्धिदः बलच्छेदः स्यादिति शेषः ॥ ७३ ॥ अशान्तिर्देविः सद्य देवारिसूदन यद्विचोरं रूपं मदीय
 मव्ययं भावय वै तथा च आयुधेन किं कार्यं किमापि नैत्यर्थः ॥ ७४ ॥ अक्षमास्थानानि कथयति—क्षमत्यादिना ॥ ७५ ॥ चक्रं वारिमवसुदशनाख्यम् ॥ ७६ ॥ नेत्रं
 लोचनमित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ नास्ति न संतीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ स्वस्मिन् श्रद्धादानात्तथा च 'यो यच्छुद्धः स एव सः' इति भगवद्गीतोक्तनियमादच्युते
 शांतस्य समरे चास्त्रं शांतिरेव तपस्विनम् ॥ योद्धुः शांत्या बलच्छेदः परस्य बलवृद्धिदः ॥ ७३ ॥ देवैरशतैर्यद्रूपं मदीयं भावयाव्ययम् ॥
 किमायुधेन कार्यं वै योद्धुं देवारिसूदन ॥ ७४ ॥ क्षमा युधि न कार्यं वै योद्धुं देवारिसूदन ॥ अनागते व्यतीते च दौर्बल्ये स्वजनोत्करे
 ॥ ७५ ॥ अकालिके त्वधर्मे च अनर्थे वारिसूदन ॥ एवमुक्त्वा ददौ चक्रं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ ७६ ॥ नेत्रं च नेता जगतां प्रभुर्वै पद्मस
 त्रिभम् ॥ तदाप्रभृति तं प्राहुः पद्माक्षमिति सुव्रतम् ॥ ७७ ॥ दत्त्वेन नयनं चक्रं विष्णवे नीललोहितः ॥ परस्पर्शं च कराभ्यां वै सुशुभा
 भ्यामुवाच ह ॥ ७८ ॥ वरदोहं वरश्रेष्ठ वरान्वरय चेप्सितान् ॥ भक्त्या वशीकृतो नूनं त्वयाहं पुरुषोत्तम ॥ ७९ ॥ इत्युक्तो देवदेवेन
 देवदेवं प्रणम्य तम् ॥ त्वयि भक्तिर्महादेव प्रसीद वरमुत्तमम् ॥ १८० ॥ नान्यमिच्छामि भक्तानामार्तयो नास्ति यत्प्रभो ॥ तच्छुत्वा
 वचनं तस्य दयावान् सुतरां भवः ॥ ८१ ॥ परस्पर्शं च ददौ तस्मै श्रद्धां शीतांशुभूषणः ॥ प्राह चैवं महादेवः परमात्मानमच्युतम् ॥ ८२ ॥
 मयि भक्तश्च वंद्यश्च पूज्यश्चैव सुरासुरैः ॥ भविष्यसि न संदेहो मत्प्रसादात्सुरोत्तम ॥ ८३ ॥ यदा सती दक्षपुत्री विनिर्धेय सुलोचना ॥
 मातरं पितरं दक्षं भविष्यति सुरेश्वरी ॥ ८४ ॥ दिव्या हैमवती विष्णो तदा त्वमपि सुव्रत ॥ भगिनीं तव कल्याणीं देवीं हैमवतीपुत्राम्
 ॥ ८५ ॥ नियोगाद्ब्रह्मणः सार्धं प्रदास्यसि ममैव ताम् ॥ मत्संबंधी च लोकानां मध्ये पूज्यो भविष्यसि ॥ ८६ ॥ मां दिव्येन च भावेन
 तदाप्रभृति शंकरम् ॥ द्रक्ष्यसे च प्रसन्नेन मित्रभूतमिवात्मना ॥ ८७ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे रुद्रो भगवानीललोहितः ॥ जनार्दनोपि भगवान्
 देवानामपि सन्निधौ ॥ ८८ ॥ अयाचत महादेवं ब्रह्माणं मुनिभिः समम् ॥ मया प्रोक्तं स्तवं दिव्यं पद्मयोने सुशोभनम् ॥ ८९ ॥
 परमात्मेति विशेषणसंगतिः एवं वक्ष्यमाणमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ हैमवती हिमवत्पुत्रीत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ तदाप्रभृति पार्वतीप्रदानानंतरमित्यर्थः ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥ मुनिभिः । समं महादेवं ब्रह्माणमयाचतेत्यनेनैतत्सहस्रनामस्तवादेर्वक्ष्यमाणफलं सर्वसंमतमिति बोध्यते ॥ ८९ ॥

लि. पु.
॥२२८॥

॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ जगद्गुरुमेनं शिवं प्रणिपत्य ब्रह्मविष्णु जगत्तुरित्यन्वयः । तस्मात्पूर्वोक्तकारणादनघो निष्पापः पूजाधिकारी नाम्नां सहस्रेण पूजयेत्पूजा
सामग्र्यभावे यो नाम्नां साहस्रं जपन् स च परमां गतिं मोक्षं यातीत्यभिप्रेतान्वयः । द्विजा इति ऋषिसंबोधनम् ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ अमोघास्त्रं लब्धुं सकलविबुधानां हि ऋषभो हरिः
सांबं दिव्यैरभिमततमैर्नामदशभिः । शतैरस्तौद्भक्त्या तदिदमखिलं शंकरमुदे सहस्रं व्याख्यातं भवतु विबुधानां प्रियकरम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिव
तोषिण्यां टीकायामष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ नवनवतिसंख्याके महादेव्यास्तु संभवः । वामांगादक्षपुत्रीत्वं पार्वतीत्वं च वर्ण्यते ॥ ऋषयः पूर्वोपदिष्टं देवी
यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वा द्विजोत्तमान् ॥ प्रतिनाम्नि हिरण्यस्य दत्तस्य फलमाप्नुयात् ॥ १९० ॥ अश्वमेधसहस्रेण फलं भवति तस्य
वै ॥ घृताद्यैः स्नापयेद्बुद्धं स्थाल्या वै कलशैः शुभैः ॥ १९१ ॥ नाम्नां सहस्रेणानेन श्रद्धया शिवमीश्वरम् ॥ सोपि यज्ञसहस्रस्य फलं लब्ध्वा
सुरेश्वरैः ॥ १९२ ॥ पूज्यो भवति रुद्रस्य प्रीतिर्भवति तस्य वै ॥ तथास्त्विति तथा प्राह पद्मयोनेर्जनार्दनम् ॥ १९३ ॥ जगत्तुः प्रणिपत्येनं
देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ तस्मान्नाम्नां सहस्रेण पूजयेदनघो द्विजाः ॥ १९४ ॥ जपेन्नाम्नां सहस्रं च स याति परमां गतिम् ॥ १९५ ॥ इति श्रीलिंग
महापुराणे पूर्वभागे सहस्रनामभिः पूजनाद्विष्णुचक्रलाभो नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ संभवः सूचितो देव्यास्त्वया
सूत महामते ॥ सविस्तरं वदस्वाद्य सतीत्वे च यथातथम् ॥ १ ॥ मेनाजत्वं महादेव्या दक्षयज्ञविमर्दनम् ॥ विष्णुना च कथं दत्ता देव
देवाय शंभवे ॥ २ ॥ कल्याणं वा कथं तस्य वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ ३ ॥ संभवं च महादेव्याः
प्राह तेषां महात्मनाम् ॥ सूत उवाच ॥ ब्रह्मणा कथितं पूर्वं दंडिने तत्सुविस्तरम् ॥ ४ ॥ युष्माभिर्वै कुमाराय तेन व्यासाय धीमते ॥
तस्मादहमुपश्रुत्य प्रवदामि सुविस्तरम् ॥ ५ ॥ वचनाद्बो महाभागाः प्रणम्योमां तथा भवम् ॥ सा भगारूया जगद्धात्री लिंगमूर्तेस्त्रि
वेदिका ॥ ६ ॥ लिंगस्तु भगवान्द्राभ्यां जगत्सृष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥ लिंगमूर्तिः शिवो ज्योतिस्तमसश्चोपरि स्थितः ॥ ७ ॥

संभवाद्यपृच्छन्-संभव इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ तस्य विष्णोरित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ युष्माभिः पृष्टमिति शेषः । तत्पूर्वं ब्रह्मणा दंडिने कुमाराय सनत्कुमाराय तेन व्यासाय कथितं
तस्माद्व्यासादहमुपश्रुत्य सुविस्तरं प्रवदामीति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ५ ॥ सा महादेवी भगारूया भगसंज्ञा लिंगमूर्तेर्लिंगरूपस्य शिवस्य त्रिगुणा वेदिका त्रिवेदिका प्रकृतिरूपेत्यर्थः ॥
॥ ६ ॥ लिंगः लिंगरूपो भगवान्नित्यं भगयुक्तः द्वाभ्यां लिंगभगाभ्यामेव जगत्सृष्टिरित्यन्वयः । लिंगमूर्तिः शिवो ज्योतिः स्वतः प्रकाशरूपस्तमसो मायातिमिरस्योपरि स्थितो
नित्यं विद्यमान इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः “आदित्यवर्णं तमसस्तु पते” इति ॥ ७ ॥

टी. अ.
१९

॥२२८॥

लिंगवेद्यमयोर्नित्यं समायोगादर्धनारीश्वरोर्ध्वस्त्रीपुमान् रूपः सृष्ट्यादी मायाशब्दब्रह्मरूपः साकारोऽभवदित्यन्वयः । “ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो देवानां प्रथमं पुरस्तात् ” इति श्रुत्यनुवादमाह—ब्रह्माणमित्यादिना ॥८॥९॥१०॥११॥ विभजस्व स्त्रीपुरुषं पृथक्कुर्वित्यर्थः । पूर्वोक्तब्रह्मप्रार्थनादात्मनः स्वलीलाविग्रहस्य समां तुल्यां पत्नीं देवीं वामांगात् ससर्जैत्यन्वयः ॥ १२॥ अस्यात्मरूपस्य पुंसः शिवस्य शुभा पुरातनी श्रद्धा पत्नी । तथा च श्रुतिः “ तस्यैवंविदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी ” इति । ततो ब्रह्मप्रार्थनानंतरं विभोः शिवस्याज्ञया सैव श्रद्धैव देवी दक्षपुत्री बभूव इत्यन्वयः । एतदेवोक्तमादित्यपुराणे “ मम सृष्टिविवृद्धचर्थमंशेनैकेन शाश्वते । मम पुत्रस्य दक्षस्य पुत्रीभव सुरेश्वर ॥ एकां शक्तिं भुवोर्मध्यात्ससर्जात्मसमप्रभाम् । आदाय शिरसा शंभोराज्ञां सा परमेश्वरी । अभवदक्षदुहिता स्वेच्छया ब्रह्मरूपिणी ॥ ” इति ॥ १३ ॥ तदा दक्षपुत्रीत्वं लिंगवेदिसमायोगादर्धनारीश्वरोभवत् ॥ ब्रह्माणं विदधे देवमग्रे पुत्रं चतुर्मुखम् ॥ ८ ॥ प्राहिणोति स्म तस्यैव ज्ञानं ज्ञानमयो हरः ॥ विश्वाधिकोसौ भगवानर्धनारीश्वरो विभुः ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भं तं देवो जायमानमपश्यत् ॥ सोपि रुद्रं महादेवं ब्रह्मापश्यत् शंकरम् ॥ १० ॥ तं दृष्ट्वा संस्थितं देवमर्धनारीश्वरं प्रभुम् ॥ तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्वरदं वारिजोद्भवः ॥ ११ ॥ विभजस्वेति विश्वेशं विश्वात्मानमजो विभुः ॥ ससर्ज देवीं वामांगात्पत्नीं चैवात्मनः समाम् ॥ १२ ॥ श्रद्धा ह्यस्य शुभा पत्नी ततः पुंसः पुरातनी ॥ सैवाज्ञया विभोर्देवी दक्षपुत्री बभूव ह ॥ १३ ॥ सतीसंज्ञा तदा सा वै रुद्रमेवाश्रिता पतिम् ॥ दक्षं विनिंघ कालेन देवी मैना ह्यभूत्पुनः ॥ १४ ॥ नारदस्यैव दक्षोपि शापादेवं विनिंघ च ॥ अवज्ञादुर्मदो दक्षो देवदेवमुमापतिम् ॥ १५ ॥ अनादृत्य कृतिं ज्ञात्वा सती दक्षेण तत्क्षणात् ॥ भस्मीकृत्वात्मनो देहं योगमार्गेण सा पुनः ॥ १६ ॥ बभूव पार्वती देवी तपसा च गिरेः प्रभोः ॥ ज्ञात्वैतद्भगवान् भर्गो ददाह रुषितः प्रभुः ॥ १७ ॥ दक्षस्य विपुलं यज्ञं च्यावनेर्वचनादपि ॥ च्यवनस्य सुतो धीमान् दधचि इति विश्रुतः ॥ १८ ॥

समये इत्यर्थः । मैना मेनापुत्रीत्यर्थः ॥ १४ ॥ दक्षप्रजापतेः शिवनिंदाहेतुमाह—नारदस्येति । अवज्ञया यज्ञनिमंत्रणावसरे अप्रत्युत्थानेन दुष्टः मदो यस्य सोवज्ञादुर्मदो दक्षः देवदेवमुमापतिमेवम् । ‘ अयं हि लोकपालानां यशोघ्नः ’ इत्यादिभागवताद्युक्तप्रकारं विनिंघायजदिति शेषः ॥ १५ ॥ अनादृत्य शिवानादरपूर्विकां दक्षेण कृतिं दक्षकर्तृकयत्नं ज्ञात्वा तत्क्षणाद्योगमार्गेणात्मनो देहं भस्मीकृत्य गिरेर्हिमाचलस्य तपसा पुनः पार्वती बभूवेत्यग्निमेणान्वयः । तदुक्तं भागवतचतुर्थस्कन्धे “ अरुद्रभागं तमवेक्ष्य चाध्वरं पित्रा च देवे कृतेहलं विभो । अनादृता यज्ञसदस्यधीश्वरी चुकोप लोकानिव धक्ष्यती रुपा ॥ ” इति ॥ १६ ॥ एतत्सतीदेहत्यागं ज्ञात्वा रुषितः संजातरोपो भर्गः च्यावनेर्वचनादपि दक्षस्य विपुलं यज्ञं ददाहेत्यग्निमेणान्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥

लि. पु.

॥२२९॥

॥ १९ ॥ दधीचशापं कथयति-च्यवनस्येति । रुद्रस्य क्रोधजेन वह्निना हविषा शंकरस्य मायया सुराः विनाशो वै निश्चयेनेत्यर्थः ॥ २० ॥ या शिवं तमसः पारे स्थितं
श्रद्धात्मनाश्रिता । सती हैमवती देवी साशिवा शिवदास्तु मे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां नवनवतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ लैंगे शततमाध्याये दक्षयज्ञवि
नाशनम् । संधानं च महादेवाद्वर्ण्यते परमाद्भुतम् ॥ ऋषयो दक्षयज्ञवृत्तमपृच्छन्-विजित्येति । दधीचवचनात्तच्छापात्परमेश्वरः शिवः विष्णुना सार्धं सर्वान्विजित्य कथं

विजित्य विष्णुं समरे प्रसादात् त्र्यंबकस्य च ॥ विष्णुना लोकपालांश्च शशाप च मुनीश्वरः ॥ १९ ॥ रुद्रस्य क्रोधजेनैव वह्निना हविषा
सुराः ॥ विनाशो वै क्षणादेव मायया शंकरस्य वै ॥ २० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे देवीसंभवो नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥
ऋषय उचुः ॥ विजित्य विष्णुना सार्धं भगवान्परमेश्वरः ॥ सर्वान्दधीचवचनात्कथं भजे महेश्वरः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ दक्षयज्ञे सुविपुले
देवान् विष्णुपुरोगमान् ॥ ददाह भगवान् रुद्रः सर्वान्मुनिगणानपि ॥ २ ॥ भद्रो नाम गणरतेन प्रेषितः परमोष्ठिना ॥ विप्रयोगेन देव्या वै
दुःसहैव सुव्रताः ॥ ३ ॥ सोमजद्वीरभद्रश्च गणेशात्रोमजाञ्जुमान् ॥ गणेश्वरैः समारुह्य रथं भद्रः प्रतापवान् ॥ ४ ॥ गंतुं चक्रे मतिं
यस्य साराधिर्भगवानजः ॥ गणेश्वराश्च ते सर्वे विविधायुधपाणयः ॥ ५ ॥ विमानैर्विश्वतो भद्रैस्तमन्वयुरथो सुराः ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये हेम
शृंगे सुशोभने ॥ ६ ॥ यज्ञवाटस्तथा तस्य गंगाद्वारसमीपतः ॥ तद्देशे चैव विख्यातं शुभं कनखलं द्विजाः ॥ ७ ॥ दग्धुं वै प्रेषितश्चासौ
भगवान् परमोष्ठिना ॥ तदोत्पातो बभूवाथ लोकानां भयशंसनः ॥ ८ ॥ पर्वताश्च व्यशीर्यत प्रचक्रं पे वसुंधरा ॥ मरुतश्चाप्यघूर्णत चुक्षुभे
मकरालयः ॥ ९ ॥ अग्नयो नैव दीप्यन्ति न च दीप्यति भास्करः ॥ ग्रहाश्च न प्रकाश्यन्ते न देवा न च दानवाः ॥ १० ॥ ततः क्षणात्
प्रविश्यैव यज्ञवाटं महात्मनः ॥ रोमजैः सहितो भद्रः कालाग्निरिव चापरः ॥ ११ ॥

केन प्रकारेण भजे यज्ञं सिपेव इत्यर्थः ॥ १ ॥ सूतः पूर्वं दक्षयज्ञनाशं संक्षेपत उक्त्वा विस्तरेण कथयति-दक्ष यज्ञ इत्यादिना ॥ २ ॥ भद्रो वीरभद्रसंज्ञः देव्याः सत्याः विप्र
योगेण विरहेणेत्यर्थः ॥ ३ ॥ रोमजान् स्वलोमप्रवानित्यर्थः ॥ ४ ॥ साराधिः रथयन्ता अजो ब्रह्मेत्यर्थः ॥ ५ ॥ तं वीरभद्रं असुराः देवशत्रुत्वात् बाणादयोन्वयुरित्यन्वयः
॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

टी. ज.

१००

॥२२९॥

संपर्कात् स्पर्शमात्रेणेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ शक्रस्योद्यच्छतो वज्रं प्रेरयत् इत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ईशानं तत्संज्ञकादिकपालम् ॥ २० ॥
 त्रयस्त्रिंशत्सुरान् वसुरुद्रादित्याश्विरूपान् त्रयो वसुरुद्रादित्यास्त्रिंशत् त्रिसहस्रं च तद्गदा बाध्याः ॥ २१ ॥ त्रयामिन्द्राग्नीषोमरूपम् ॥ २२ ॥ विष्णुयुद्धं कथयति—अथेत्यादिना
 उवाच भद्रो भगवान् दक्षं चामिततेजसम् ॥ संपर्कादेव दक्षाद्यमुनीन्देवान् पिनाकिना ॥ १२ ॥ दग्धुं संप्रेषितश्चाहं भवंतं समुनीश्वरैः ॥
 इत्युक्त्वा यज्ञशालां तां ददाह गणपुंगवः ॥ १३ ॥ गणेश्वराश्च संक्रुद्धा यूषानुत्पाट्य चिक्षिपुः ॥ प्रस्तोत्रा सह होत्रा च दग्धं चैव गणे
 श्वरैः ॥ १४ ॥ गृहीत्वा गणपाः सर्वान् गंगास्रोतसि चिक्षिपुः ॥ वीरभद्रो महातेजाः शक्रस्योद्यच्छतः करम् ॥ १५ ॥ व्यष्टंभयददीनात्मा
 तथान्येषां दिवौकसाम् ॥ भगस्य नेत्रे चोत्पाट्य करजाग्रेण लीलया ॥ १६ ॥ निहत्य मुष्टिना दंतान् पूष्णश्चैवं न्यपातयत् ॥ तथा चंद्रमसं
 देवं पादांगुष्ठेन लीलया ॥ १७ ॥ वर्षयामास भगवान् वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ चिच्छेद च शिरस्तस्य शक्रस्य भगवान्प्रभोः ॥ १८ ॥ वह्ने
 हस्तद्वयं छित्त्वा जिह्वामुत्पाट्य लीलया ॥ जघान मूर्ध्नि पादेन वीरभद्रो महाबलः ॥ १९ ॥ यमस्य दंडं भगवान् प्रचिच्छेद स्वयं प्रभुः ॥
 जघान देवमीशानं त्रिशूलेन महाबलम् ॥ २० ॥ त्रयस्त्रिंशत्सुरानेवं विनिहत्याप्रयत्नतः ॥ त्रयश्च त्रिंशतं तेषां त्रिसहस्रं च लीलया ॥ २१ ॥
 त्रयं चैव सुरेंद्राणां जघान च मुनीश्वरान् ॥ अन्यांश्च देवान्देवोसौ सर्वान्युद्धाय संस्थितान् ॥ २२ ॥ जघान भगवान्बुधः खड्गमुष्ट्यादिसा
 यकैः ॥ अथ विष्णुर्महातेजाश्चक्रमुद्यम्य मूर्च्छितः ॥ २३ ॥ युयोध भगवांस्तेन रुद्रेण सह माधवः ॥ तयोः समभवद्युद्धं सुवोरं रोमहर्ष
 णम् ॥ २४ ॥ विष्णोर्योगबलात्तस्य दिव्यदेहाः सुदारुणाः ॥ २५ ॥ शंखचक्रगदाहस्ता असंख्याताश्च जज्ञिरे ॥ तान्सर्वानपि देवोसौ
 नारायणसमप्रभान् ॥ २६ ॥ निहत्य गदया विष्णुं ताडयामास मूर्धनि ॥ ततश्चोरासि तं देवं लीलयैव रणाजिरे ॥ २७ ॥ पपात च तदा
 भूमौ विसंज्ञः पुरुषोत्तमः ॥ पुनरुत्थाय तं हंतुं चक्रमुद्यम्य स प्रभुः ॥ २८ ॥ क्रोधरक्तेक्षणः श्रीमानतिष्ठत्पुरुषर्षभः ॥ तस्य चक्रं च यद्रौद्रं
 कालादित्यसमप्रभम् ॥ २९ ॥ व्यष्टंभयददीनात्मा करस्थं न चचाल सः ॥ अतिष्ठत्स्तंभितस्तेन शृंगवानिव निश्चलः ॥ ३० ॥ त्रिभिश्च
 धर्षितं शार्ङ्गं त्रिधाभूतं प्रभोस्तदा ॥ शार्ङ्गकोटिप्रसंगाद्वै चिच्छेद च शिरः प्रभोः ॥ ३१ ॥
 ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शार्ङ्गं तत्संज्ञकधनुः प्रभोर्विष्णोरित्यर्थः ॥ ३१ ॥

लि. पु.

॥२३०॥

पिनाकिना वीरमद्रेण प्राणजेन वायुना निश्वासेनेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ तत्तथायतनम् ॥ ३१ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तस्य दक्षप्रजापतेः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रेतस्थाने श्मशाने यथा भवः क्षेत्रपालसदृश इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ यज्ञसंधानं कथयति-देवोपीत्यादिना ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ध्वस्तवक्रस्य दक्षस्य शिरसा सवनीय

छिन्नं च निपपातासु शिरस्तस्य रसातले ॥ वायुना प्रेरितं चैव प्राणजेन पिनाकिना ॥ ३२ ॥ प्रविवेश तदा चैव तदीयाहवनीयकम् ॥ तत्प्रविध्वस्तकलशं भग्नयूपं सतोरणम् ॥ ३३ ॥ प्रदीपितमहाशालं दृष्ट्वा यज्ञोपि दुद्रुवे ॥ ते तदा मृगरूपेण धावंतं गगनं प्रति ॥ ३४ ॥ वीरभद्रः समाधाय विशिरस्कमथाकरोत् ॥ ततः प्रजापतिं धर्मं कश्यपं च जगद्गुरुम् ॥ ३५ ॥ अरिष्टनेमिनं वीरो बहुपुत्रं मुनीश्वरम् ॥ मुनिमंगिरसं चैव कृष्णाश्वं च महाबलः ॥ ३६ ॥ जघान मूर्ध्नि पादेन दक्षं चैव यशस्विनम् ॥ चिच्छेद च शिरस्तस्य ददाहाग्रौ द्विजोत्तमाः ॥ ३७ ॥ सरस्वत्याश्च नासाग्रं देवमातुस्तथैव च ॥ निकृत्य करजाग्रेण वरिभद्रः प्रतापवान् ॥ ३८ ॥ तस्थौ श्रिया वृतो मध्ये प्रेतस्थाने यथा भवः ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भगवान्पद्मसंभवः ॥ ३९ ॥ भद्रमाह महातेजाः प्रार्थयन्प्रणतः प्रभुः ॥ अलं क्रोधेन वै भद्र नष्टाश्चैव दिवौकसः ॥ ४० ॥ प्रसीद क्षम्यतां सर्वं रोमजैः सह सुव्रत ॥ सोपि भद्रः प्रभावेण ब्रह्मणः परमोष्ठिनः ॥ ४१ ॥ शमं जगाम शनकैः शांतस्तस्थौ तदाज्ञया ॥ देवोपि तत्र भगवानंतरिक्षे वृषध्वजः ॥ ४२ ॥ सगणः सर्वदः शर्वः सर्वलोकमहेश्वरः ॥ प्रार्थितश्चैव देवेन ब्रह्मणा भगवान् भवः ॥ ४३ ॥ हतानां च तदा तेषां प्रददौ पूर्ववत्तनुम् ॥ इंद्रस्य च शिरस्तस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ॥ ४४ ॥ दक्षस्य च मुनिन्द्रस्य तथान्येषां महेश्वरः ॥ वागीश्याश्चैव नासाग्रं देवमातुस्तथैव च ॥ ४५ ॥ नष्टानां जीवितं चैव वराणि विविधानि च ॥ दक्षस्य ध्वस्त वक्रस्य शिरसा भगवान्प्रभुः ॥ ४६ ॥ कल्पयामास वै वक्रं लीलया च महान् भवः ॥ दक्षोपि लब्धसंज्ञश्च समुत्थाय कृतांजलिः ॥ ४७ ॥ तुष्टाव देवदेवेशं शंकरं वृषभध्वजम् ॥ स्तुतस्तेन महातेजाः प्रदाय विविधान्वरान् ॥ ४८ ॥ गाणपत्यं ददौ तस्मै दक्षायाः क्लिष्टकर्मणे ॥ देवाश्च सर्वे देवेशं तष्टुवुः परमेश्वरम् ॥ ४९ ॥ नारायणश्च भगवान् तुष्टाव च कृतांजलिः ॥ ब्रह्मा च मुनयः सर्वे पृथक्पृथग्जोद्धवम् ॥ ५० ॥

पशुमस्तकेन लीलयैव वक्रं मुखं कल्पयामासेत्यभिप्रेत्यान्वयः । न त्वशक्यत्वादित्यर्थः । तदुक्तं भागवते “ संधुः कस्य कायेन सवनीयपशोः शिरः ” इति ॥ ४६-५० ॥

दी. व.

१००

॥२३०॥

भवः शिवोपि अंतरधीयत अदर्शनं कृतवानित्यर्थः ॥ ५१ ॥ यो वारमद्रण गणनं शत्रुजिह्वे समस्तां खलु दक्षयज्ञे । ब्रह्मार्थितस्तं कृपया युजो जयज्ञं स सांबोऽब्रु
 सर्वदा माम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां दक्षयज्ञविध्वंसनो नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ एकाधिकशताध्याये पार्वत्याः संभवस्तपः । तद्यो
 गयुक्तकामस्य दाहो रुद्राच्च वर्ण्यते ॥ ऋषयः पार्वतीसंभवादिवृत्तमपृच्छन्-कथमिति ॥ १ ॥ सा सती देवी स्वेच्छया तपसा मेना हिमालयाराधनेन च मेनातनु
 तुष्टुबुर्देवदेवेशं नीलकण्ठं वृषध्वजम् ॥ तान्देवाननुगृह्यैव भवोप्यंतरधीयत ॥ ५१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवकृदक्षयज्ञविध्वंसनो
 नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं हिमवतः पुत्री बभूवांवा सती शुभा ॥ कथं वा देवदेवेशमवाप पतिमीश्वरम् ॥ १ ॥
 सूत उवाच ॥ सा मेनातनुमाश्रित्य स्वेच्छयैव वरांगना ॥ तदा हैमवती जज्ञे तपसा च द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥ जातकर्मादिकाः सर्वाश्चकार च
 गिरीश्वरः ॥ द्वादशे च तदा वर्षे पूर्णे हैमवती शुभा ॥ ३ ॥ तपस्तेपे तथा सार्धमनुजा च शुभानना ॥ अन्या च देवी ह्यनुजा सर्वलोक
 नमस्कृता ॥ ४ ॥ ऋषयश्च तदा सर्वे सर्वलोकमहेश्वरीम् ॥ तुष्टुबुस्तपसा देवीं समावृत्य समंततः ॥ ५ ॥ ज्येष्ठा ह्यपर्णा ह्यनुजा चैकर्पणा
 शुभानना ॥ तृतीया च वरारोहा तथा चैवैकपाटला ॥ ६ ॥ तपसा च महादेव्याः पार्वत्याः परमेश्वरः ॥ वशीकृतो महादेवः सर्वभूत
 पतिर्भवः ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु तारको नाम दानवः ॥ तारात्मजो महातेजा बभूव दितिनंदनः ॥ ८ ॥ तस्य पुत्रास्त्रयश्चापि तार
 काक्षो महासुरः ॥ विद्युन्माली च भगवान् कमलाक्षश्च वीर्यवान् ॥ ९ ॥ पितामहस्तथा चैषां तारो नाम महाबलः ॥ तपसा लब्ध
 वीर्यश्च प्रसादाद्ब्रह्मणः प्रभोः ॥ १० ॥ सोपि तारो महातेजास्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ विजित्य समरे पूर्वं विष्णुं च जितवानसौ ॥ ११ ॥
 तयोः संभवद्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु दिवारात्रमविश्रमम् ॥ १२ ॥ सरथं विष्णुमादाय चिक्षेप शतयोजनम् ॥
 तारेण विजितः संख्ये दुद्राव गरुडध्वजः ॥ १३ ॥

माश्रित्य हैमवती जज्ञे तपसा ॥ तदुक्तं कौर्मै “ लब्ध्वा च पुत्रीं शर्वाणीं तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥ समार्थः शरणं यातः पार्वतीं परमेश्वरीम् ” इत्यादिवहुविस्तरस्तत्र
 ज्ञेयः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ देवीं पार्वतीं तपसा तपोहस्तुना तुष्टुबुर्गित्यन्वयः ॥ ५ ॥ भगिनीत्रयनामानि कथयति-ज्येष्ठेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नेव काले सतीदेहत्यागावसर
 इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मणः प्रसादाद्ब्रह्मपुत्रान्यावध्यत्वरूपादियं कथा भारतादौ विस्तृता ॥ १० ॥ ११ ॥ तयोर्विष्णुतारयोरित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

लि. पु.

॥२३१॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥-अमरप्रभुरिन्द्रः आंगिरसं बृहस्पतिं देवानामपि सन्निधौ संनिपत्य शरणं प्राप्य उवाचेत्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
 कुशध्वजं ब्रह्माणमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ तारकवधोपायं कथयति-विनिचेत्यादिना । दक्षनिंदाप्रकार उक्तो भागवते “ यत्पादपद्मं महतां मनोलिभिर्निपेवितं ब्रह्मरसास
 तारो वराञ्छतगुणं लब्ध्वा शतगुणं बलम् ॥ पितामहाजगत्सर्वमवाप दितिनन्दनः ॥ १४ ॥ देवेंद्रप्रमुखाञ्जित्वा देवान्देवेश्वरेश्वरः ॥
 वारयामास तैर्देवान्सर्वलोकेषु मायया ॥ १५ ॥ देवताश्च सहेन्द्रेण तारकाद्भयपीडिताः ॥ न शान्तिं लेभिरे शूराः शरणं वा भयादिताः ॥ १६ ॥
 तदामरपतिः श्रीमान् सन्निपत्यामरप्रभुः ॥ उवाचांगिरसं देवो देवानामपि सन्निधौ ॥ १७ ॥ भगवंस्तारको नाम तारजो दानवोत्तमः ॥
 तेन सन्निहता युद्धे वत्सा गोपतिना यथा ॥ १८ ॥ भयात्तस्मान्महाभाग बृहद्युद्धे बृहस्पते ॥ अनिकेता भ्रमंत्येते शकुन्ता इव पंजरे ॥ १९ ॥
 अस्माकं यान्यमोघानि आयुधान्यंगिरोवर ॥ तानि मोघानि जायन्ते प्रभावादमरद्विषः ॥ २० ॥ दशवर्षसहस्राणि द्विगुणानि बृहस्पते ॥
 विष्णुना योधितो युद्धे तेनापि न च सूदितः ॥ २१ ॥ यस्तेनानिर्जितो युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ कथमस्मद्विधस्तस्य स्थास्यते
 समरेऽग्रतः ॥ २२ ॥ एवमुक्तस्तु शक्रेण जीवः सार्धं सुराधिपैः ॥ सहस्राक्षेण च विभुं संप्राप्याह कुशध्वजम् ॥ २३ ॥ सोपि तस्य मुखा
 च्छुत्वा प्रणयात्प्रणतार्तिहा ॥ देवैरशेषैः सेंद्रैस्तु जीवमाह पितामहः ॥ २४ ॥ जाने वोर्ति सुरेंद्राणां तथापि शृणु सांप्रतम् ॥ विनिन्द्य
 दक्षं या देवी सती रुद्रांगसंभवा ॥ २५ ॥ उमा हैमवती जज्ञे सर्वलोकनमस्कृता ॥ तस्याश्चैवेह रूपेण यूयं देवाः सुरोत्तमाः ॥ २६ ॥
 विभोर्यतध्वमाक्रष्टुं रुद्रस्यास्य मनो महत् ॥ तयोयौगेन संभूतः स्कन्दः शक्तिधरः प्रभुः ॥ २७ ॥ षडास्यो द्वादशभुजः सेनानीः
 पावकिः प्रभुः ॥ स्वाहेयः कार्तिकेयश्च गांगेयः शरधामजः ॥ २८ ॥ देवः शाखो विशाखश्च नैगमेशश्च वीर्यवान् ॥ सेनापतिः कुमारारुख्यः
 सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २९ ॥ लीलैव महासेनः प्रबलं तारकासुरम् ॥ बालोपि विनिहत्यैको देवान् संतारयिष्यति ॥ ३० ॥ एवमुक्त
 स्तदा तेन ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ बृहस्पतिस्तथा सेंद्रैर्देवैर्देवं प्रणम्य तम् ॥ ३१ ॥

वार्धिमिः ॥ लोकस्य यद्वर्धति चाशिपोर्धिनस्तस्मै भवान् द्रुहति विश्वबन्धवे ॥ अतस्तवोत्पन्नमिदं कलेवरं न धारयिष्ये शितिकण्डगर्हितः ॥ जग्धस्य मोहादि विशुद्धिरंधसो जुगु
 प्सितस्पांद्धरणं प्रचक्षते ” इत्यादि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

टी.

१०३

॥२३१॥

स्मरं मदनमित्यर्थः । देवदेवस्य गुरोरित्यर्थः ॥ ३६ ॥ जीवं यत्तु जगज्जीवो द्विजोत्तमाः ॥ ३७ ॥ तं कामं सुरपूजितो गुरुग्राह्यन्वयः ॥ ३८ ॥
गुरुवाक्यसमकालमेवैतमुक्त्वा तसंभावनापूर्वं शक्रवचनं कथयति—तमाहेति ॥ ३२ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ देवदेवाश्रमं शिवाश्रममित्यर्थः ॥ ३८ ॥ देवं शिवं योक्तुं पार्वत्या संगतं
कर्तुं मनो यस्य स योक्तुमना अभवदित्यन्वयः ॥ ३९ ॥ ततस्तस्मिन्काल इत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मदनमनंगं लब्ध्वा जगामित्यन्वयः

मेरोः शिखरमासाद्य स्मरं सस्मार सुव्रतः ॥ स्मरणादेवदेवस्य स्मरोपि सह भार्यया ॥ ३२ ॥ रत्या समं समागम्य नमस्कृत्य कृताञ्जलिः ॥
सशक्रमाह तं जीवं जगज्जीवो द्विजोत्तमाः ॥ ३३ ॥ स्मृतो यद्भवता जीव संप्राप्तोऽहं तवांतिकम् ॥ ब्रूहि यन्मे विधातव्यं तमाह सुरपूजितः
॥ ३४ ॥ तमाह भगवाञ्छक्रः संभाव्य मकरध्वजम् ॥ शंकरेणाविक्रामद्य संयोजय यथासुखम् ॥ ३५ ॥ तथा स रमते येन भगवान्
वृषभध्वजः ॥ तेन मार्गेण मार्गस्व पत्न्या रत्याऽनया सह ॥ ३६ ॥ सांपि तुष्टो महादेवः प्रदास्यति शुभां गतिम् ॥ विप्रयुक्तस्तया पूर्वं
लब्ध्वा तां गिरिजामुमाम् ॥ ३७ ॥ एवमुक्तो नमस्कृत्य देवदेवं शचीपतिम् ॥ देवदेवाश्रमं गंतुं मतिं चक्रे तथा सह ॥ ३८ ॥ गत्वा
तदाश्रमे शंभोः सह रत्या महाबलः ॥ वसंतेन सहायनं देवं योक्तुमनाभवत् ॥ ३९ ॥ ततः संप्रेक्ष्य मदनं हसन् देवस्त्रियंवकः ॥ नयनेन
तृतीयेन सावज्ञं तमवैक्षत ॥ ४० ॥ ततोऽस्य नेत्रजो वह्निर्मदनं पार्श्वतः स्थितम् ॥ अदहत्तत्क्षणादेव ललाप करुणं रतिः ॥ ४१ ॥
रत्याः प्रलापमाकर्ण्य देवदेवो वृषभध्वजः ॥ कृपया परया प्राह कामपत्नीं निरीक्ष्य च ॥ ४२ ॥ अमूर्तोऽपि ध्रुवं भद्रे कार्यं सर्वं पतिस्तव ॥
रतिकालं ध्रुवं भद्रे करिष्यति न संशयः ॥ ४३ ॥ यदा विष्णुश्च भविता वासुदेवो महायशः ॥ शापाद्भृगोर्महातेजाः सर्वलोकहिताय
वै ॥ ४४ ॥ तदा तस्य सुतो यश्च स पतिस्ते भविष्यति ॥ सा प्रणम्य तदा रुद्रं कामपत्नी शुचिस्मिता ॥ ४५ ॥ जगाम मदनं
लब्ध्वा वसंतेन समन्विता ॥ ४६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे मदनदाहोनामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ सूत उवाच ॥
तपसा च महादेव्याः पार्वत्या वृषभध्वजः ॥ प्रीतश्च भगवाञ्छर्वो वचनाद्ब्रह्मणस्तदा ॥ १ ॥

॥ ४६ ॥ सर्वजयिनमपि कामं देवसहायं सुदुर्जयं चान्यैः । जिग्ये तृतीयदृष्ट्या जयतु स देवं ममेश्वरः सांवः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायाम्
काधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ वर्ण्यते दिशताध्याये तपस्तुष्टाश्च शंकरात् ॥ देव्याः प्रसादां देवानां निग्रहादि स्वयंवरे ॥ सुतो देव्युदाहवृत्तं पूर्वं मंक्षेपतो वर्णयति
तपसा चेति द्वाभ्याम् ॥ १ ॥

लि. पु.

॥२३२॥

॥ २ ॥ विस्तरमाह—जगामेत्यादिना ॥ ३ ॥ जगतोरणीं निमित्तकारणभूताम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ देवदेवस्य शिवस्य वयं ब्रह्मादयः किंकरा वदन्ति तच्छीलाः किंकरवादिनः इत्यर्थः ॥ ६ ॥ अंबिके त्वं येन सृष्टासि यस्त्वया विना न वर्तते स शिवः स्वयमेव वरयिष्यति तव भर्ता च भविष्यत्यत्र संदेहो नेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ७ ॥ इति पूर्वोक्त प्रकारमुक्त्वा पार्वतीं संप्रेक्ष्य मुहुर्नमस्कृत्य पितामहे गते सति महेश्वरः शिवः अनुग्रहं कर्तुं द्विजरूपेणाश्रमं जगामेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रतिभाद्यैरत्यंतदीप्त्यादिभिः प्रभुं शिवं ज्ञात्वा ननामेत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ तदा तस्मिन्काले देवीमनुगृह्य भूधरस्य हिमालयस्य कुलधर्माश्रयं कुलपरिमृष्टीतमार्गं रक्षन् प्रहसन्निवोवाचेत्यनेन वस्तुतो हिताय चाश्रमाणां च क्रीडार्थं भगवान्भवः ॥ तदा हैमवतीं देवीमुपयेमे यथाविधि ॥ २ ॥ जगाम स स्वयं ब्रह्मा मरीच्याद्यैर्महर्षिभिः ॥ तपोवनं महादेव्याः पार्वत्याः पद्मसंभवः ॥ ३ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य च तां देवीं स जगतोरणीम् ॥ किमर्थं तपसा लोकान्संतापयसि शैलजे ॥ ४ ॥ त्वया सृष्टं जगत्सर्वं मातस्त्वं मा विमाशय ॥ त्वं हि संधारये लोकानिमान्सर्वान्स्वतेजसा ॥ ५ ॥ सर्वदेवेश्वरः श्रीमान्सर्वलोकपतिर्भवः ॥ यस्य वै देवदेवस्य वयं किंकरवादिनः ॥ ६ ॥ स एवं परमेशानः स्वयं च वरयिष्यति ॥ वरदे येन सृष्टासि न विना यस्त्वयांबिके ॥ ७ ॥ वर्तते नात्र संदेहस्तव भर्ता भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा तां नमस्कृत्य मुहुः संप्रेक्ष्य पार्वतीम् ॥ ८ ॥ गते पितामहे देवो भगवान् परमेश्वरः ॥ जगामानुग्रहं कर्तुं द्विजरूपेण चाश्रमम् ॥ ९ ॥ सा च दृष्ट्वा माहदेवं द्विजरूपेण संस्थितम् ॥ प्रतिभाद्यैः प्रभुं ज्ञात्वा ननाम वृषभध्वजम् ॥ १० ॥ संपूज्य वरदं देवं ब्राह्मणच्छद्मनागतम् ॥ तुष्टाव परमेशानं पार्वती परमेश्वरम् ॥ ११ ॥ अनुगृह्य तदा देवीमुवाच प्रहसन्निव ॥ कुलधर्माश्रयं रक्षन् भूधरस्य महात्मनः ॥ १२ ॥ क्रीडार्थं च संतां मध्ये सर्वदेवपतिर्भवः ॥ स्वयंवरं महादेवि तव दिव्यसुशोभने ॥ १३ ॥ आस्थाय रूपं यत्सौम्यं समेष्येहं सह त्वया ॥ इत्युक्त्वा तां समालोक्य देवो दिव्येन चक्षुषा ॥ १४ ॥ जगामेष्टं तदा दिव्यं स्वपुरं प्रययौ च सा ॥ दृष्ट्वा हृष्टस्तदा देवीं मेनया तुहिनाचलः ॥ १५ ॥ आलिङ्ग्याग्राय संपूज्य पुत्रीं साक्षात्तपस्विनीम् ॥ दुहितुर्देवदेवेन न जानन्नभि मंत्रितम् ॥ १६ ॥ स्वयंवरं तदा देव्याः सर्वलोकेष्वधोषयत् ॥ अथ ब्रह्मा च भगवान् विष्णुः साक्षाज्जनार्दनः ॥ १७ ॥

विग्रहकातरत्वं सूचितम् । तदुक्तं शिवपुराणे “अद्यप्रभृति ते दासस्तपोभिः प्रेमनिर्मरेः । क्रीतोस्मि तव सौंदर्यात्क्षणमेकं युगायते” इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिव्येन चक्षुषा तां समालोकयेत्यनेनानुग्रहे दिव्यरूपप्रादुर्भावः सूचितः ॥ १४ ॥ १५ ॥ दुहितुर्देवदेवेन शिवेनाभिमंत्रितं संकोतितं न जानन् हिमालयो देव्याः स्वयंवरं सर्वलोकेष्वधोषयत् प्रख्यापयामासेत्यग्निमेणान्वयः ॥ १६ ॥ सर्वदेवाद्यागमं कथयति—अमेरुनादिना ॥ १७ ॥

टी. अ.

१०२

॥२३२॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देवी वर्णयति—अयेत्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ देव्याः मुख्यसखीं वर्णयति—मालिनीत्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिवचेष्टितं
 इन्द्रश्च भगवान् वह्निर्भास्करो भग एव च ॥ स्वर्णयति विवस्वांश्च यमी वरुण एव च ॥ १८ ॥ वायुः सोमस्तथेशानो रुद्राश्च मुनय
 स्तथा ॥ अश्विनौ द्वादशादित्या गंधर्वा गरुडस्तथा ॥ १९ ॥ यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या दैत्याः किंपुरुषोरगाः ॥ समुद्राश्च नदा वेदा
 मंत्राः स्तोत्रादयः क्षणाः ॥ २० ॥ नागाश्च पर्वताः सर्वे यज्ञाः सूर्यादयो ग्रहाः ॥ त्रयस्त्रिंशच्च देवानां त्रयश्च त्रिशतं तथा ॥ २१ ॥ त्रयश्च
 त्रिसहस्रं च तथान्ये बहवः सुराः ॥ जम्बुगिरिद्रिपुत्र्यास्तु स्वयंवरमनुत्तमम् ॥ २२ ॥ अथ शैलसुता देवी हैममारुह्य शोभनम् ॥ विमानं
 सर्वतोभद्रं सर्वस्त्रैस्लंकृतम् ॥ २३ ॥ अप्सरोभिः प्रनृत्ताभिः सर्वाभरणभूषितैः ॥ गंधर्वसिद्धैर्विविधैः किन्नरैश्च सुशोभनैः ॥ २४ ॥ वंदिभिः
 स्तूयमाना च स्थिता शैलसुता तदा ॥ सितातपत्रं रत्नांशुमिश्रितं चावहत्तथा ॥ २५ ॥ मालिनी गिरिपुत्र्यास्तु संध्यापूर्णेन्दुमंडलम् ॥
 चामरासक्तहस्ताभिर्दिव्यस्त्रीभिश्च संवृता ॥ २६ ॥ मालां गृह्य जया तस्थौ सुरद्रुमसमुद्भवाम् ॥ विजया व्यजनं गृह्य स्थिता देव्याः समी
 पगा ॥ २७ ॥ मालां प्रगृह्य देव्यां तु स्थितायां देवसंसदि ॥ शिशुर्भूत्वा महादेवः क्रीडार्थं वृषभध्वजः ॥ २८ ॥ उत्संगतलसंसुप्तो बभूव
 भगवान्भवः ॥ अथ दृष्ट्वा शिशुं देवास्तस्या उत्संगवर्तिनम् ॥ २९ ॥ कोयमत्राति संमन्य चुक्षुभुश्च समागताः ॥ वज्रमाहारयत्तस्य बाहु
 मुद्यम्य वृत्रहा ॥ ३० ॥ स बाहुरुद्यमस्तस्य तथैव समुपस्थितः ॥ स्तंभितः शिशुरूपेण देवदेवेन लीलया ॥ ३१ ॥ वज्रं क्षेप्तुं न शशाक
 बाहुं चालयितुं तथा ॥ वह्निः शक्तिं तथा क्षेप्तुं न शशाक तथा स्थितः ॥ ३२ ॥ यमोपि दंडं खड्गं च निर्ऋतिर्मुनिपुंगवाः ॥ वरुणो नाग
 पाशं च ध्वजयष्टिं समीरणः ॥ ३३ ॥ सोमो गदां धनेशश्च दंडं दंडभृतां वरः ॥ इंशानश्च तथा शूलं तीव्रमुद्यम्य संस्थितः ॥ ३४ ॥ रुद्राश्च
 शूलमादित्या मुशलं वसवस्तथा ॥ मुद्गरं स्तंभिताः सर्वे देवेनाशु दिवौकसः ॥ ३५ ॥ स्तंभिता देवदेवेन तथान्ये च दिवौकसः ॥ शिरः
 प्रकंपयन्विष्णुश्चक्रमुद्यम्य संस्थितः ॥ ३६ ॥ तस्यापि शिरसो बालः स्थिरत्वं प्रचकार ह ॥ चक्रं क्षेप्तुं न शशाक बाहुंश्चालयितुं न च ॥ ३७ ॥
 पूषा दंतान्वशन्दैर्बालमैक्षत मोहितः ॥ तस्यापि दशनाः पेतुर्दृष्टमात्रस्य शंभुना ॥ ३८ ॥
 कथयति—शिशुरित्यादिना ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ परमसंविभो ब्रह्मा ध्यानमास्थाय उमोत्संगे आस्थितं तम् ईशानं सर्वनित्यतारं शंकरं देवं बुबुधे इत्यन्वयः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पुराणैः प्राचीनैः सामसंगीतैः साम गायनैरित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सर्वा देवताः शंकरं न बुध्यतातो यूयं मूढास्थ अविवेकेन वर्त्तमाना इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

बलं तेजश्च योमं च तथैवास्तंभयद्विभुः ॥ अथ तेषु स्थितेष्वेव मन्युमत्सु सुरेष्वपि ॥ ३९ ॥ ब्रह्मा परमसंविभो ध्यानमास्थाय शंकरम् ॥ बुबुधे देवमीशानमुमोत्संगे तमास्थितम् ॥ ४० ॥ स बुद्धा देवमीशानं शीघ्रमुत्थाय विस्मितः ॥ ववंदे चरणौ शंभोरस्तुवच्च पिता महः ॥ ४१ ॥ पुराणैः सामसंगीतैः पुण्याख्यैर्गुह्यनामभिः ॥ स्रष्टा त्वं सर्वलोकानां प्रकृतेश्च प्रवर्त्तकः ॥ ४२ ॥ बुद्धिस्त्वं सर्वलोकानां महंकारस्त्वमीश्वरः ॥ भूतानामिन्द्रियाणां च त्वमेवेश प्रवर्त्तकः ॥ ४३ ॥ तवाहं दक्षिणाद्धस्तात्सृष्टः पूर्वं पुरातनः ॥ वामहस्तान्महाबाहो देवो नारायणः प्रभुः ॥ ४४ ॥ इयं च प्रकृतिर्देवी सदा ते सृष्टिकारण ॥ पत्नीरूपं समास्थाय जगत्कारणमागता ॥ ४५ ॥ नमस्तुभ्यं महादेव महादेव्यै नमोनमः ॥ प्रसादात्तव देवेश नियोगाच्च मया प्रजाः ॥ ४६ ॥ देवाद्यास्तु इमाः सृष्टा मूढास्त्वद्योगमोहिताः ॥ कुरु प्रसादमेतेषां यथापूर्वं भवंत्वमे ॥ ४७ ॥ सूत उवाच ॥ विज्ञाप्यैवं तदा ब्रह्मा देवदेवं महेश्वरम् ॥ संस्तंभितास्तदा तेन भगवानाह पद्मजः ॥ ४८ ॥ मूढास्थ देवताः सर्वा नैव बुध्यत शंकरम् ॥ देवदेवमिहायातं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ४९ ॥ गच्छध्वं शरणं शीघ्रं देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ सनारायणकाः सर्वे मुनिभिः शंकरं प्रभुम् ॥ ५० ॥ सार्धं मयैव देवेशं परमात्मानमीश्वरम् ॥ अनया हैमवत्या च प्रकृत्या सह सत्तमम् ॥ ५१ ॥ तत्र ते स्तंभितास्तेन तथैव सुरसत्तमाः ॥ प्रणेमुर्मनसा सर्वे सनारायणकाः प्रभुम् ॥ ५२ ॥ अथ तेषां प्रसन्नो भूदेवदेवस्त्रियंबकः ॥ यथापूर्वं चकाराशु वचनाद्ब्रह्मणः प्रभुः ॥ ५३ ॥ तत एव प्रसन्ने तु सर्वदेवा निवारणम् ॥ वपुश्चकार देवेशो दिव्यं परममद्भुतम् ॥ ५४ ॥ तेजसा तस्य देवास्ते सद्रुचंद्रादिवाकराः ॥ सब्रह्मकाः ससाध्याश्च सनारायणकास्तथा ॥ ५५ ॥ सयमाश्च सरुद्राश्च चक्षुरप्राथयन्विभुम् ॥ तेभ्यश्च परमं चक्षुः सर्वदृष्टौ च शक्तिमत ॥ ५६ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सर्वदेवनिवारणं सर्वदेवैरपि द्रष्टुमशक्यमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ तस्य शिवस्य तेजसा प्रतिहतदृष्टय इति शेषः । ते पूर्वोक्तसर्वे देवाः विभुं सन्निपापकं शिवं चक्षुर्दिव्यदृष्टिप्रार्थयन्प्रार्थितवन्त इत्यभिप्रेयान्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

अवायाः जगज्जनन्याः प्रकृतः पतिः पालक इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सर्वे शैलादिमनुखाः गणवाः मुमुहुर्हर्षव्यप्रा बभूवुरित्यर्थः । हृष्टा देवी त्रिदिवीकसां
समक्षं तस्य शिवस्य पादयोर्दिव्यां सुगंधिनीं मालां कृत्वा स्थापयामास मालां दिव्यां सुगंधिनीम् ॥ साधुसाध्विति संशोच्य
तत्रैव तस्मिन्नेव काले देव्या सह भूतलाश्रितैः शिरोभिः । सर्वे देवा नमश्चक्रुरिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ६३ ॥ यो देवीं रुचिरां स्वयंवरमहोत्साहे विमानस्थितां भेजे बालवपुस्त

ददावंवापतिः शर्वो भवान्याश्च चलस्य च ॥ लब्ध्वा चक्षुस्तदा देवा इन्द्रविष्णुपुरोगमाः ॥ ५७ ॥ सत्रह्यकः सशक्राश्च तमपश्यन्महेश्वरम् ॥
ब्रह्माद्या नेमिरेतूर्ण भवानी च गिरीश्वरः ॥ ५८ ॥ मुनयश्च महादेवं गणेशाः शिवसंमताः ॥ ससर्जुः पुष्पवृष्टिं च खेचराः सिद्धचा
रणाः ॥ ५९ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुस्तुष्टुवुर्मुनयः प्रभुम् ॥ जगुर्गर्ध्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ६० ॥ मुमुहुर्गणपाः सर्वे मुमोदांवा च
पार्वती ॥ तस्य देवी तदा हृष्टा समक्षं त्रिदिवौकसाम् ॥ ६१ ॥ पादयोः स्थापयामास मालां दिव्यां सुगंधिनीम् ॥ साधुसाध्विति
संशोच्य तया तत्रैव चार्चितम् ॥ ६२ ॥ सह देव्या नमश्चक्रुः शिरोभिर्भूतलाश्रितैः ॥ सर्वे सत्रह्यका देवाः सयशोरगराक्षसाः ॥ ६३ ॥
इति श्रीलिङ्गमहापुराणे पूर्वभागे उमास्वयंवरो नाम ब्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ सूत उवाच ॥ अथ ब्रह्मा महादेवमभिवंद्य कृतां
जलिः ॥ उद्गाहः क्रियतां देव इत्युवाच महेश्वरम् ॥ १ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणः परमोष्ठिनः ॥ यथेष्टमिति लोकेऽं प्राह भूतपतिः
प्रभुः ॥ २ ॥ उद्गाहार्थं महेशस्य तत्क्षणादेव सुव्रताः ॥ ब्रह्मणा कल्पितं दिव्यं पुरं स्नमयं शुभम् ॥ ३ ॥ अथादितिर्दितिः साक्षादनुः
कटुः सुकालिका ॥ पुलोमा सुरसा चैव सिद्धिका विनता तथा ॥ ४ ॥ सिद्धिर्भाया क्रिया दुर्गा देवी साक्षात्सुधा स्वधा ॥ सवित्री वेद
माता च रजनी दक्षिणा द्युतिः ॥ ५ ॥ स्वाहा स्वधा अतिबुद्धिर्बुद्धिर्बुद्धिः सरस्वती ॥ राका कुहूः सिनीवाली देवी अनुमती तथा ॥ ६ ॥
धरणी धारणी चेला शची नारायणी तथा ॥ एताश्चान्याश्च देवानां मातरः पत्नयस्तथा ॥ ७ ॥

इति लिङ्गमहापुराणे शिवतोषिण्यां
टीकायां ब्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ लिङ्गेऽस्मिन्निशानाध्याये महाविषममन्त्रितः । विवाहः शिवयोः सम्यक् पुत्रोत्पत्तिश्च वर्ण्यते ॥ सूतः शिवविवाहं कथयति-अथे
त्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ सुव्रता इति शौनकादिमंत्रांधनम् ॥ ३ ॥ विवाहोत्सवे स्त्रीणां प्राधान्यात्तदागमं प्रथमतः कथयति-अथेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

लि. पु.
॥२३४॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रतिहाराः द्वारपाला इत्यर्थः । अप्सरसः कोटिस्तत्संख्या इत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सगणगणेश्वरागमं कथयति—अभ्ययुरित्यादिना । शंखवर्णाश्च शुभ्रादि
वर्णा इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पिप्पलस्तत्संज्ञकः सहस्रेण कोटिसहस्रेणेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ देवा रुद्रा इत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

उद्वाहः शंकरस्येति जग्मुः सर्वा मुदान्विताः ॥ उरगा गरुडा यक्षा गंधर्वाः किन्नरा गणाः ॥ ८ ॥ सागरा गिर्यो मेघा मासाः संवत्सरा
स्तथा ॥ वेदा मंत्रास्तथा यज्ञाः स्तोमा धर्माश्च सर्वशः ॥ ९ ॥ हुंकारः प्रणवश्चैव प्रतिहाराः सहस्रशः ॥ कोटिरप्सरसो दिव्यास्तासां च
परिचारिकाः ॥ १० ॥ याश्च सर्वेषु द्वीपेषु देवलोकेषु निम्नगाः ॥ ताश्च स्त्रीविग्रहाः सर्वाः संजग्मुर्दृष्टमानसाः ॥ ११ ॥ गणपाश्च महा
भागाः सर्वलोकनमस्कृताः ॥ उद्वाहः शंकरस्येति तत्राजग्मुर्मुदान्विताः ॥ १२ ॥ अभ्ययुः शंखवर्णाश्च गणकोट्यो गणेश्वराः ॥ दशभिः
केकराक्षश्च विद्युतोष्ठाभिरेव च ॥ १३ ॥ चतुःषष्ट्या विशाखाश्च नवभिः पारयात्रिकः ॥ षड्भिः सर्वातकः श्रीमान् तथैव विकृताननः
॥ १४ ॥ ज्वालाकेशो द्वादशभिः कोटिभिर्गणपुंगवः ॥ सप्तभिः समदः श्रीमान्दुन्दुभोष्ठाभिरेव च ॥ १५ ॥ पंचभिश्च कपालीशः षड्भिः
संदारकः शुभः ॥ कोटिकोटिभिरेवेह गंडकः कुंभकस्तथा ॥ १६ ॥ विष्टंभोष्ठाभिरेवेह गणपः सर्वसत्तमः ॥ पिप्पलश्च सहस्रेण सन्नादश्च
तथा द्विजाः ॥ १७ ॥ आवेष्टनस्तथाष्ठाभिः सप्तभिश्चंद्रतापनः ॥ महाकेशः सहस्रेण कोटीनां गणपो वृतः ॥ १८ ॥ कुंडी द्वादशभिर्वीर
स्तथा पर्वतकः शुभः ॥ कालश्च कालकश्चैव महाकालः शतेन वै ॥ १९ ॥ आग्रिकः शतकोट्या वै कोट्याग्रिमुख एव च ॥ आदित्य
मूर्धा कोट्या च तथा चैव धनावहः ॥ २० ॥ सन्नामश्च शतेनैव कुमुदः कोटिभिस्तथा ॥ अमोघः कोकिलश्चैव कोटिकोट्या सुमंत्रकः
॥ २१ ॥ काकपादोऽपरः षष्ट्या षष्ट्या संतानकः प्रभुः ॥ महाबलश्च नवभिर्मधुपिङ्गश्च पिङ्गलः ॥ २२ ॥ नीलो नवत्या देवेशः पूर्ण
भद्रस्तथैव च ॥ कोटीनां चैव सप्तत्या चतुर्वक्रो महाबलः ॥ २३ ॥ कोटिकोटिसहस्राणां शतैर्विंशतिभिर्वृताः ॥ तत्राजग्मुस्तथा देवास्ते
सर्वे शंकरं भवम् ॥ २४ ॥ भूतकोटिसहस्रेण प्रमथः कोटिभिस्त्रिभिः ॥ वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या रोमजाश्चैव कोटिभिः ॥ २५ ॥ करणश्चैव
विंशत्या नवत्या केवलः शुभः ॥ पंचाक्षः शतमन्युश्च मेघमन्युस्तथैव च ॥ २६ ॥

टी. अ.
१०३

॥२३४॥

तालकेत्वादयः सहस्रपाच्च चतुःषष्ट्या तत्संख्यकोविमिष्टमसुरित्यनुपमादाय चतुःषष्ट्या जगत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पुरं ब्रह्मनिर्मितरत्नमयम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मन्मूर्तिर्मदंशस्तुहिनाचलो यज्ञार्थं शिवसंगतिकरणार्थमेव हि सृष्ट उत्पादित इत्यर्थः ॥ ४० ॥ एषा देवी परमेष्ठिनः शिवस्य मायया हेमवती हिमवत्पुत्री जज्ञेऽतः जगतां तव ममापि धात्री जननी श्रीतस्मार्तप्रवृत्त्यर्थमुद्राहार्थमिहागतोसौ रुद्रो धाता जनकश्चेति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ४१ ॥ यतो यस्मात्कारणाद्भवो रुद्रः क्ष्मावग्निखेन्दु काष्ठकूटश्चतुःषष्ट्या सुकेशो वृषभस्तथा ॥ विरूपाक्षश्च भगवान् चतुःषष्ट्या सनातनः ॥ २७ ॥ तालुकेतुः पडास्यश्च पंचास्यश्च सनातनः ॥ संवर्तकस्तथा चैत्रो लकुलीशः स्वयं प्रभुः ॥ २८ ॥ लोकांतकश्च दीप्तास्यो तथा दैत्यांतकः प्रभुः ॥ मृत्युहृत्कालहा कालो मृत्युंजयकरस्तथा ॥ २९ ॥ विषादो विषदश्चैव विद्युतः कांतकः प्रभुः ॥ देवो भृंगी रिटिः श्रीमान् देवदेवप्रियस्तथा ॥ ३० ॥ अशानिर्भासकश्चैव चतुःषष्ट्या सहस्रपात् ॥ एते चान्ये च गणपा असंख्याता महाबलाः ॥ ३१ ॥ सर्वे सहस्रहस्ताश्च जटामुकुटधारिणः ॥ चंद्ररेखावतंसाश्च नीलकंठास्त्रिलोचनाः ॥ ३२ ॥ हारकुंडलकेयूरमुकुटाद्यैरलंकृताः ॥ ब्रह्मेन्द्रविष्णुसंकाशा अणिमादिगुणैर्वृताः ॥ ३३ ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशास्तत्राजग्मुर्गणेश्वराः ॥ पातालचारिणश्चैव सर्वलोकनिवासिनः ॥ ३४ ॥ तुंबरुनारदो हाहा हूहूश्चैव तु सामगाः ॥ रत्नान्यादाय वाद्यांश्च तत्राजग्मुस्तदा पुरम् ॥ ३५ ॥ ऋषयः कृत्स्नशस्तत्र देवगीतास्तपोधनाः ॥ पुण्यान्वैवाहिकान्मंत्रानजपुर्हृष्टमानसाः ॥ ३६ ॥ तत एवं प्रवृत्ते तु सर्वतश्च समागमे ॥ गिरिजां तामलंकृत्य स्वयमेव शुचिस्मिताम् ॥ ३७ ॥ पुरं प्रवेशयामास स्वयमादाय केशवः ॥ सदस्याह च देवेशं नारायणमजो हरिम् ॥ ३८ ॥ भवानग्रे समुत्पन्नो भवान्या सह दैवतैः ॥ वामांगादस्य रुद्रस्य दक्षिणांगादहं प्रभो ॥ ३९ ॥ मन्मूर्तिस्तुहिनादीशो यज्ञार्थं सृष्ट एव हि ॥ एषा हेमवती जज्ञे मायया परमेष्ठिनः ॥ ४० ॥ श्रीतस्मार्तप्रवृत्त्यर्थमुद्राहार्थमिहागतः ॥ अतोसौ जगतां धात्री धाता तव ममापि च ॥ ४१ ॥ अस्य देवस्य रुद्रस्य मूर्तिभिर्विहितं जगत् ॥ क्ष्मावग्निखेन्दुसूर्यात्म पवनात्मा यतो भवः ॥ ४२ ॥ तथापि तस्मै दातव्या वचनाच्च गिरेर्मम ॥ एषा ह्यजा शुक्लकृष्णा लोहिता प्रकृतिर्भवान् ॥ ४३ ॥

सूर्यात्मपवनाः आत्मानो देहाः यस्य स क्ष्मावग्निखेन्दुसूर्यात्मपवनात्मा ततोस्य देवस्य रुद्रस्य मूर्तिभिर्जगत् विहितमुत्पन्नमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ शुक्लकृष्णा लोहिता अजा मायत्यर्थः ॥ भवान् त्वं प्रकृतिः प्रकृतिरूपस्तथा तव प्रकृतिरूपत्वात् शिवेन नित्यं योगेपि एषा पार्वती मम गिरेश्च वचनात्तस्मै रुद्राय दातव्या दातुं योग्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥

शैलराजेन हिमालयेन तवाप्ययं वक्ष्यमाणः संबधोपि श्रेयः श्रेष्ठ इत्यर्थः । पात्रे तत्संज्ञा कल्पे तव नाभ्यंबुजादहं समुद्भूत इत्यन्वयः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ततः सर्वसंमतब्रह्म वाक्यादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ त्वदीया अर्धांगरूपत्वान्नित्यत्वसंबन्धिनी एषा विवाहार्थं विवाहविधिसिद्धयर्थं मेनायां जाता मेनजा मम अनुजा कनिष्ठमार्गिनीरूपा इत्युक्त्वा

श्रेयोपि शैलराजेन संबधोऽयं तवापि च ॥ तव पात्रे समुद्भूतः कल्पे नाभ्यंबुजादहम् ॥ ४४ ॥ मदंशस्यास्य शैलस्य ममापि च गुरुर्भवान् ॥ सूत उवाच ॥ बाढमित्यजमाहासौ देवदेवो जनार्दनः ॥ ४५ ॥ देवाश्च मुनयः सर्वे देवदेवश्च शंकरः ॥ ततश्चोत्थाय विद्वान्सः पद्मनाभः प्रणम्य ताम् ॥ ४६ ॥ पादौ प्रक्षाल्य देवस्य कराभ्यां कमलेक्षणः ॥ अभ्युक्षदात्मनो मूर्ध्नि ब्रह्मणश्च गिरेस्तथा ॥ ४७ ॥ त्वदीयेषा विवाहार्थं मेनजा ह्यनुजा मम ॥ इत्युक्त्वा सोदकं दत्वा देवीं देवेश्वराय ताम् ॥ ४८ ॥ स्वात्मानमपि देवाय सोदकं प्रददौ हरिः ॥ अथ सर्वे मुनिश्रेष्ठाः सर्ववेदार्थपारगाः ॥ ४९ ॥ ऊचुर्दाता गृहीता च फलं द्रव्यं विचारतः ॥ एष देवो हरो नूनं मायया हि ततो जगत् ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वा तं प्रणेषुश्च प्रीतिकंटकितत्वचः ॥ ससृजुः पुष्पवर्षाणि खेचराः सिद्धचारणाः ॥ ५१ ॥ देवदुन्दुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ वेदाश्च मूर्तिमंतस्ते प्रणेषुस्तं महेश्वरम् ॥ ५२ ॥ ब्रह्मणा मुनिभिः सार्धं देवदेवमुमापतिम् ॥ देवोपि देवीमालोक्य सलज्जां हिमशैलजाम् ॥ ५३ ॥ न तृप्यत्यनवद्यांगी सा च देवं वृषध्वजम् ॥ वरदोस्मीति तं प्राह हरिं सोप्याह शंकरम् ॥ ५४ ॥ त्वायि भक्तिः प्रसीदेति ब्रह्माख्यां च ददौ तु सः ॥ ततस्तु पुनरेवाह ब्रह्मा विज्ञापयन्प्रभुम् ॥ ५५ ॥ हविर्जुहोमि वह्नौ तु उपाध्यायपदे स्थितः ॥ ददासि मम यद्याज्ञां कर्तव्यो ह्यकृतो विधिः ॥ ५६ ॥ तमाह शंकरो देवं देवदेवो जगत्पतिः ॥ यद्यदिष्टं सुरश्रेष्ठ तत्कुरुष्व यथेप्सितम् ॥ ५७ ॥ कर्तास्मि वचनं सर्वं देवदेव पिता मह ॥ ततः प्रणम्य हृष्टात्मा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५८ ॥

हरिः देवेश्वराय देवाय शिवाय ताम्रमां देवीं सोदकं दत्वा स्वात्मानमपि सोदकं प्रददावित्यग्निमेणान्वयः ॥ ४८ ॥ मुनिप्रार्थनादिविवाहोत्सवं कथयति-अथेत्यादिना ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ब्रह्माख्यां ब्रह्मसंज्ञामत एव ब्रह्मत्वेन विष्णोर्विष्णुपुराणादौ वर्णनं संगतम् । लोकवल्लीलोकैक्यमिति प्रदर्शयितुं भगवता शिवेन विध्यंगीकाराद्विवाहोमादिविधेरप्यावश्यकत्वाद्ब्रह्मा विज्ञापयति-ततस्त्वित्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ एतैर्वैवाहिकैः श्रोतैर्मन्त्रैर्यथोक्तविधिना हुत्वा विष्णुना आनीतान् लाजानपि यथाक्रमम् हुत्वा विवाहोमस्य वरकर्तृकत्वाद्भोमयित्वेत्यर्थः ॥ ६० ॥ विमान्विविधैर्वैरनेकजो
 दनैरित्यर्थः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शिवयोर्मधुपर्कपूजां कथयति—तत इत्यादिना ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ भृग्वाद्या मुनयः सूर्याद्या ग्रहाश्च तं शिवमक्षतैस्तिष्ठतंडुलैः समभ्यर्च्य तुष्टुवृषभध्वजम्
 हस्तं देवस्य देव्याश्च युयोज परमं प्रभुः ॥ ज्वलनश्च स्वयं तत्र कृतांजलिरुपस्थितः ॥ ५९ ॥ श्रौतैरेतैर्महामन्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपस्थितैः ॥
 यथोक्तविधिना हुत्वा लाजानपि यथाक्रमम् ॥ ६० ॥ आनीतान्विष्णुना विप्रान्संपूज्य विविधैर्वैरैः ॥ त्रिंश्व तं ज्वलनं देवं कारयित्वा प्रद
 क्षिणम् ॥ ६१ ॥ मुक्त्वा हस्तसमायोगं सहितैः सर्वदैवतैः ॥ सुरैश्च मानवैः सर्वैः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ६२ ॥ ननाम भगवान्ब्रह्मा देव
 देवमुमापतिम् ॥ ततः पाद्यं तयोर्दत्त्वा शंभोराचमनं तथा ॥ ६३ ॥ मधुपर्कं तथा गां च प्रणम्य च पुनः शिवम् ॥ अतिष्ठद्भगवान्ब्रह्मा
 देवैरिन्द्रपुरोगमैः ॥ ६४ ॥ भृग्वाद्या मुनयः सर्वे चाक्षतैस्तिष्ठतंडुलैः ॥ सूर्यादयः समभ्यर्च्य तुष्टुवृषभध्वजम् ॥ ६५ ॥ शिवः समाप्य
 देवोक्तं वह्निमारोप्य चात्मनि ॥ तथा समागतो रुद्रः सर्वलोकहिताय वै ॥ ६६ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि भवोद्गाहं शुचिस्मितः ॥ श्राव
 येद्वा द्विजांश्चुद्धान्वेदेदांगपारगान् ॥ ६७ ॥ स लब्ध्वा गाणपत्यं च भवेन सह मोदते ॥ यत्रायं कीर्त्यते विप्रैस्तावदास्ते तदा भवः ॥ ६८ ॥
 तस्मात्संपूज्य विधिवत्कीर्तयेन्नान्यथा द्विजाः ॥ उद्गाहे च द्विषेद्गाणां क्षत्रियणां द्विजोत्तमाः ॥ ६९ ॥ कीर्तनीयमिदं सर्वं भवोद्गाहमनु
 त्तमम् ॥ कृतोद्गाहस्तदा देव्या हैमवत्या वृषध्वजः ॥ ७० ॥ सगणो नंदिना सार्धं सर्वदेवगणैर्वृतः ॥ पुरीं वाराणसीं दिव्यामाजगाम महा
 द्युतिः ॥ ७१ ॥ अविमुक्ते सुखासीनं प्रणम्य वृषभध्वजम् ॥ अपृच्छत्क्षेत्रमाहात्म्यं भवानी हर्षितानना ॥ ७२ ॥ अथाहार्येन्दुतिलकः
 क्षेत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ अविमुक्तस्य माहात्म्यं विस्तराच्छक्यते नहि ॥ ७३ ॥ वक्तुं मया सुरेशानि ऋषिसंघाभिपूजितम् ॥ किं मया
 वर्ण्यते देवि ह्यविमुक्तफलोदयः ॥ ७४ ॥ पापिनां यत्र मुक्तिः स्यान्मृतानामेकजन्मना ॥ अन्यत्र तु कृतं पापं वाराणस्यां व्यपोहति ॥ ७५ ॥
 वाराणस्यां कृतं पापं पैशाच्यनरकावहम् ॥ कृत्वा पापसहस्राणि पिशाचत्वं वरं नृणाम् ॥ ७६ ॥
 त्यन्वयः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विवाहमुक्त्वा श्रवणश्रावणफलं सविधानं कथयति—य इत्यादिना ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ विवाहोत्तरवृत्तं कथयति—कृतोद्गाह इत्यादिना ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ वाराणस्यां कृतं पापं पैशाच्यनरकावहं न तु पुनर्जन्मप्रापकमित्यर्थः ॥ ७६ ॥

मुख्यस्थानानि कथयति—यत्रेत्यादिना ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ सहस्रं गजाननोत्पत्तिं कथयति—तत्रैतद्व्यादिना ॥ ७९ ॥ ८० ॥ प्रसादादेद्व्यासकृपयेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ गार्हस्थ्यं धन्यतमं लोके प्रथयन्नुमां महादेवः । उपयेमे विधिनेशो गणेशजनकः स मे तुष्यात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामुमाविवाहो नाम त्र्यधिकं शततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ चतुःशततमोऽध्याये सर्वदेवकृतस्तवः ॥ शंभोर्विघ्नेशसृष्ट्यर्थं प्रोच्यते गतिदायकः ॥ ऋपयो गजाननोत्पत्तिप्रकारमपृच्छन्—कथमिति ॥ १ ॥ एतस्मिन्नंतरे शिवोमाविहारविरामकाल इत्यर्थः । दैत्यानां धर्मविघ्नं कर्तुं देवाः समेत्य अभवन् आसन्नित्यर्थः ॥ २ ॥ देवविचारं कथयति—असुरा इत्यादिना । असुरादयः अविघ्नं न तु शक्रसहस्रत्वं स्वर्गे काशीपुरीं विना ॥ यत्र त्रिविष्टपो देवो यत्र विश्वेश्वरो विभुः ॥ ७७ ॥ ओंकारेशः कृत्तिवासा मृतानां न पुनर्भवः ॥ उक्त्वा क्षेत्रस्य माहात्म्यं संक्षेपाच्छिशोस्वरः ॥ ७८ ॥ दर्शयामास चोद्यानं परित्यज्य गणेश्वरान् ॥ तत्रैव भगवान् जातो गजवक्रो विना यकः ॥ ७९ ॥ दैत्यानां विघ्नरूपार्थमविघ्नाय दिवौकसाम् ॥ एतद्भूः कथितं सर्वं कथासर्वस्वमुत्तमम् ॥ ८० ॥ यथाश्रुतं मया सर्वं प्रसादाद्भूः सुशोभनम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे पार्वतीविवाहवर्णनं नाम त्र्यधिकं शततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ऋपय उचुः ॥ कथं विनायको जातो गजवक्रो गणेश्वरः ॥ कथंप्रभावस्तस्यैवं सूत वक्तुमिहार्हसि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाः सेंद्रोपेंद्राः समेत्य ते ॥ धर्मविघ्नं तदा कर्तुं दैत्यानामभवन्दिजाः ॥ २ ॥ असुरा यातुधानाश्च राक्षसाः क्रूरकर्मिणः ॥ तामसाश्च तथा चान्ये राजसाश्च तथा भुवि ॥ ३ ॥ अविघ्नं यज्ञदानाद्यैः समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ ब्रह्माणं च हरिं विप्रा लब्धेप्सितवरा यतः ॥ ४ ॥ ततोऽस्माकं सुरश्रेष्ठाः सदा विजयसंभवः ॥ तेषां ततस्तु विघ्नार्थमविघ्नाय दिवौकसाम् ॥ ५ ॥ पुत्रार्थं चैव नारीणां नराणां कर्मसिद्धये ॥ विघ्नेशं शंकरं स्रष्टुं गणपं स्तोतुमर्हथ ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वान्योन्यमनघं तुष्टुवुः शिवमीश्वरम् ॥ नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वज्ञाय पिनाकिने ॥ ७ ॥ अनघाय विरिंचाय देव्याः कार्यार्थदायिने ॥ अकायायार्थकायाय हरः कायापहारिणे ॥ ८ ॥

यथा स्यात्तथा यज्ञदानाद्यैः महेश्वरादीन् समभ्यर्च्य लब्धा ईप्सितवराः येस्ते लब्धेप्सितवराः यतस्ततोऽस्माकं सदा अविजयस्य पराभवस्य संभव इति तृतीयेनान्वयः ॥ ३-५ ॥ ततः पूर्वोक्तकारणात्तेषामसुरादीनां विघ्नाद्यर्थं विघ्नेशं गणपं स्रष्टुं शंकरं स्तोतुमर्हथेत्याग्निमेणान्वयः ॥ ६ ॥ स्तुतिं कथयति—नम इत्यादिना । सर्वमात्मा देहो यस्य स सर्वात्मा तस्मै तुभ्यं नम इत्यस्य सर्वत्रान्वयः ॥ ७ ॥ विशेषेण रचयति ब्रह्मांडान्युत्पादयतीति विरिंचस्तस्मै देव्याः हेमवत्याः कार्यार्थं स्वात्मप्राप्तिरूपतपःफलं ददाति तच्छीलः कार्यार्थं दायी नास्ति कायो वस्तुतः स्वरूपं यस्य सोऽकायः अर्थाय प्रयोजनार्थं कायो विघ्नहो यस्य सौर्यकायः हरेर्विष्णोरपि कायमपहरति तच्छीलः कायापहारी ॥ ८ ॥

कायांतस्थं देहस्थं यदमृताधारमंडलं तस्मिन्नवस्थितं विद्यमानं इत्यर्थः । कृतादिभेदः कालः यस्मात्स कृतादिभेदकालः । कालः वेगो यस्य स कालवेगः ॥ ९ ॥ धर्मा
दीनां यमादिकपालानामष्टपदान्यष्टस्थानानि यस्मात्स धर्माद्यष्टपदः काली महाकाली विशुद्धदेहा गौरदेहा यस्मात्स कालीविशुद्धदेहः । इयं कथा पद्मपुराणे विस्तृता । कालि
कायाः चंडिकायाः कारण उत्पादक इत्यर्थः ॥ १० ॥ मुखमिव प्रधानत्वात् मुख्यः बाह्यते कर्मफलं प्राप्यतेऽनेनोति वाहनः वरः सर्वश्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ ११ ॥ शृणाति जगद्दिन
स्तीति शर्वः ॥ १२ ॥ हेमवत्सुवर्णवच्छुक्लः शुद्ध इत्यर्थः । पीतश्चासौ शुक्लश्च पीतशुक्लः अर्धनारीरूपत्वादुभयवर्णः सुराणां रक्षार्थं कृष्णवर्त्मने वह्निरूपायेत्यर्थः ॥ १३ ॥
पंचमस्तुरीयातीतः महापंचयज्ञाः देवयज्ञादयः सन्ति येषां ते महापंचयज्ञिनस्तेषां फलं ददातीति फलदः पंचास्यश्चासौ फणिहारश्च पंचास्यफणिहारः यद्वा पंचास्यफणिः हारो
यस्य स पंचास्यफणिहारः पंचाक्षरमयः पंचाक्षरमंत्रप्रचुर इत्यर्थः ॥ १४ ॥ पंचधा पंचप्रकारेण पंचकैवल्यदेवैः रुद्रादिभिरर्चिता पूजिता मूर्तिर्यस्य सोचितमूर्तिः पंचाक्षरेण

कायांतस्थामृताधारमंडलावस्थिताय ते ॥ कृतादिभेदकालाय कालवेगाय ते नमः ॥ ९ ॥ कालाग्निरुद्ररूपाय धर्माद्यष्टपदाय च ॥
कालीविशुद्धदेहाय कालिकाकारणाय ते ॥ १० ॥ कालकंठाय मुख्याय वाहनाय वराय ते ॥ अंबिकापतये तुभ्यं हिरण्यपतये नमः
॥ ११ ॥ हिरण्यरेतसे चैव नमः शर्वाय शूलिने ॥ कपालदंडपाशासिचर्माक्षुशधराय च ॥ १२ ॥ पतये हैमवत्याश्च हेमशुक्लाय ते नमः ॥
पीतशुक्लाय रक्षार्थं सुराणां कृष्णवर्त्मने ॥ १३ ॥ पंचमाय महापंचयज्ञिनां फलदाय च ॥ पंचास्यफणिहाराय पंचाक्षरमयाय ते ॥ १४ ॥
पंचधा पंचकैवल्यदेवैरर्चितमूर्तये ॥ पंचाक्षरदृशे तुभ्यं परात्परतराय ते ॥ १५ ॥ षोडशस्वरवज्रांगवक्रायाक्षयरूपिणे ॥ कादिपंचक
हस्ताय चादिहस्ताय ते नमः ॥ १६ ॥ टादिपादाय रुद्राय तादिपादाय ते नमः ॥ पादिमेन्द्राय यद्यंगधातुसप्तकधारिणे ॥ १७ ॥

तत्संज्ञकमंत्रेण पश्यति इति पंचाक्षरदृक् । यद्वा पंच च ते अक्षराश्च पंचाक्षराः पंचायतनदेवाः दृशो यस्य स पंचाक्षरदृक् परादिद्रियादिसमुदायात्परौ जीवेशौ तयोः श्रेष्ठः परा
त्परतर इत्यर्थः ॥ १५ ॥ देवाः वर्णात्मकस्वरूपं वर्णयन्ति—षोडशेत्यादिना । वज्रवदतिर्दाप्ताभेद्यान्यंगानि येषां ते वज्रांगाः षोडश तत्संख्याकाश्च स्वरा अकाराद्याः षोडशस्व
राश्च ते वज्रांगाः वक्रं मुखं यस्य स षोडशस्वरवज्रांगवक्रस्तस्मै । तदुक्तं सप्तदशेध्याये—“अकारस्तस्य मूर्धा तु ललाटे दीर्घ उच्यते ॥ इकारो दक्षिणं नेत्रमीकारो वामलोच
नम् ॥ उकारो दक्षिणं श्रोत्रमूकारो वाम उच्यते ॥ ऋकारो दक्षिणं तस्य कपोलं परमेष्ठिनः ॥ वामं कपोलं ऋकारो लल्ल नासापुटे उभौ ॥ एकार ओष्ठ ऊर्ध्वश्च ऐकारस्त्व
भरो विभोः ॥ ओकारश्च तथौकारौ दंतपंक्तिद्वयं क्रमात् ॥ अमश्च तालुनी तस्य देवदेवस्य धीमतः” ॥ इति ॥ १६ ॥ यद्यकारः अंगसंबन्धिधातुसप्तकं तद्वरति तच्छीलो
यद्यंगधातुसप्तकधारी ॥ १७ ॥

वि. ५.

॥२३७॥

सकारः अंतं येषां ते सांताः शषसवर्णाः आत्मरूपं यस्यास्तीति सांतात्मरूपी क्षत् क्षकारः अंतः प्रलयरूपः क्रोधोस्ति यस्य स क्षदंतक्रोधी लवरेफहळरूपाः पंच अंगानि हृदयादीनि यस्य स लवरेफहळंगस्तस्मै निर्गतान्यंगानि सर्वशरीराणि यस्मात्स निरंग इत्यर्थः ॥१८॥ सर्वेषां भूतानां हृदि निःस्वनमनाहतध्वनिं करोति तच्छीलः निःस्वनकारी भुवोरंते मध्य इत्यर्थः । अत्यंतश्चासौ भानुरत्यन्तभानुः सर्वप्रकाशकः ॥ १९ ॥ परमात्मस्वमात्मज्ञानं रूपयति प्रशंसतीति परमात्मस्वरूपी तीर्थ संसारतरणोपायः पादो यस्य स तीर्थपादः । “तीर्थं शास्त्राध्वरे क्षेत्रोपायोपाध्यायमंत्रिषु” इति विश्वः ॥ २० ॥ सारस्तीर्थफलभूतः तस्मात्फलादपि परस्तदधीश इत्यर्थः ॥ २१ ॥ त्रिविधं ब्रह्मविष्णु

शांतात्मरूपिणे साक्षात्क्षदंतक्रोधिनिः । लवरेफहळंगाय निरंगाय च ते नमः ॥ १८ ॥ सर्वेषामेव भूतानां हृदि निःस्वनकारिणे ॥ भुवोरंते सदा सद्भिर्दृष्टमानवे ॥ १९ ॥ भानुसोमाग्निनेत्राय परमात्मस्वरूपिणे ॥ गुणत्रयोपरिस्थाय तीर्थपादाय ते नमः ॥ २० ॥ तीर्थतत्त्वाय साराय तस्मादपि पराय ते ॥ ऋग्यजुःसामवेदाय ओंकाराय नमोनमः ॥ २१ ॥ ओंकारे त्रिविधं रूपमास्थायोपरिवासिने ॥ पीताय कृष्णवर्णाय रक्तायात्यंततेजसे ॥ २२ ॥ स्थानपंचकसंस्थाय पंचधांडबहिः क्रमात् ॥ ब्रह्मणे विष्णवे तुभ्यं कुमाराय नमोनमः ॥ २३ ॥ अंबायाः परमेशाय सर्वोपरिचारय ते ॥ मूलसूक्ष्मस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्माय ते नमः ॥ २४ ॥ सर्वसंकल्पशून्याय सर्वस्माद्रक्षिताय ते ॥ आदिमध्यांतशून्याय चित्संस्थाय नमोनमः ॥ २५ ॥ यमाग्निवायुरुद्रांबुसोमशक्रनिशाचरैः ॥ दिङ्मुखोदिङ्मुखे नित्यं सगणैः पूजिताय ते ॥ २६ ॥ सर्वेषु सर्वदा सर्वमार्गे संपूजिताय ते ॥ रुद्राय रुद्रनीलाय कद्रुद्राय प्रचेतसे ॥ महेश्वराय धीराय नमः साक्षाच्छिवाय ते ॥ २७ ॥ अथ शृणु भगवन् स्तवच्छलेन कथितमजेंद्रमुखैः सुरासुरेशैः ॥ मखमदनयमाग्निदक्षयज्ञक्षपणविचित्रविचेष्टितं श्रमस्व ॥ २८ ॥

ह्रात्मकमित्यर्थः । उपरि प्रणवांतनादे वसति तुरीयरूपेण तिष्ठति तच्छील उपरिवासी ॥ २२ ॥ अंडस्य ब्रह्मांडस्य बहिः क्रमादावरणरूपेण पंचधा पंचप्रकारेण स्थानपंचके जलादौ संतिष्ठतीति स्थानपंचकसंस्थः ॥ २३ ॥ मूलं सर्वकारणं सूक्ष्मस्वरूपं यस्य स मूलसूक्ष्मस्वरूपः ॥ २४ ॥ सर्वस्माद्विष्वस्माद्रक्षितो गुप्त इत्यर्थः ॥ २५ ॥ अंबु वरुणः सोमश्चंद्रोप्युत्तरदिक्पालस्तैत्तिरीयतर्पणे उक्तः ॥ २६ ॥ २७ ॥ स्तवांते प्रार्थयन्ति-अथेति । भगवन् शंभो तव विचित्रविचेष्टितमजेंद्रमुखैः सुरासुरेशैः छलेन स्तुतिमिवेण कथितं श्रमस्वेत्यनेन अस्माकमपि साकल्येनाज्ञानात् स्तवासमर्थत्वं सूचितम् ॥ २८ ॥

टी. अ.

१०४

॥२३७॥

सूतः स्तवफलं कथयति—य इति । परमां गतिं मुक्तिमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ब्रह्मादिसर्वदेवैस्त्वस्तुतविघ्नेशकांक्षिभिः शंभो ॥ कथितः स्तवराजोयं त्वत्सेवायामविघ्नदः स्यान्मि ॥
इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ पञ्चाधिकशततमोऽध्याये गजाननसमुद्भवः ॥ विघ्नेशस्य वरप्राप्तिः शंकराच्च
निरूप्यते ॥ सूतो गजाननोत्पत्तिं कथयति—यदेत्यादिना । यदास्थिता इत्यादिपद्यानि प्रमाणीसङ्गानि । तदुक्तं छेदसि 'लातिप्रमाणी' इति ॥ १ ॥ निरीक्षणं दिव्यचक्षुरित्यर्थः
॥ २ ॥ ३ ॥ महेश्वरप्रसादानंतरं सुरेप्सितं ब्रह्मपातिर्निवेदयति—वरार्थमित्यादिना । पतिं पालकं शिवं निरीक्ष्य निर्भयो वाक्पतिर्गुरुः प्रणम्य ईश इमे सुराः वरार्थं ते गृहं गताः

सूत उवाच ॥ यः पठेत्तु स्तवं भक्त्या शकाग्रिप्रमुखैः सुरैः ॥ कीर्तितं श्रावयेद्विद्वान् स याति परमां गतिम् ॥ २९ ॥ इति श्रीलिंगमहा
पुराणे पूर्वभागे देवस्तुतिर्नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ सूत उवाच ॥ यदा स्थिताः सुरेश्वराः प्रणम्य चैवमीश्वरम् ॥ तदां
विकापतिर्भवः पिनाकधृद् महेश्वरः ॥ १ ॥ ददौ निरीक्षणं क्षणाद्भवः स तान्सुरोत्तमान् ॥ प्रणेमुरादराद्धरं सुरा मुदार्द्रलोचनाः ॥ २ ॥ भवः
सुधामृतोपमैर्निरीक्षणैर्निरीक्षणात् ॥ तदाह भद्रमस्तु वः सुरेश्वरान् महेश्वरः ॥ ३ ॥ वरार्थमीश वीक्ष्यते सुरा गृहं गतास्त्वमे ॥ प्रणम्य चाह
वाक्पतिः पतिं निरीक्ष्य निर्भयः ॥ ४ ॥ सुरेतरादिभिः सदा ह्यविघ्नमर्थितो भवान् ॥ समस्तकर्मसिद्धये सुरापकारकारिभिः ॥ ५ ॥ ततः
प्रसीदताद्भवान् सुविघ्नकर्मकारणम् ॥ सुरापकारकारिणामिहैष एव नो वरः ॥ ६ ॥ ततस्तदा निशम्य वै पिनाकधृक् सुरेश्वरः ॥ गणेश्वरं
सुरेश्वरं वपुर्दधार सः शिवः ॥ ७ ॥ गणेश्वराश्च तुष्टुवुः सुरेश्वरा महेश्वरम् ॥ समस्तलोकसंभवं भवार्तिहारिणं शुभम् ॥ ८ ॥ इमाननाश्रितं
वरं त्रिशूलपाशधारिणम् ॥ समस्तलोकसंभवं गजाननं तदां विका ॥ ९ ॥ ददुः पुष्पवर्षं हि सिद्धा मुनीन्द्रास्तथा खेचरा देवसंघास्तदानीम् ॥
तदा तुष्टुवुश्चैकदंतं सुरेशाः प्रणेमुर्गणेशं महेशं वितंद्राः ॥ १० ॥ तदा तयोर्विनिर्गतः सुभैरवः समूर्त्तिमान् ॥ स्थितो ननर्त्त बालकः
समस्तमंगलालयः ॥ ११ ॥

प्राप्ताः इत्यर्थः ॥ ४ ॥ सुरापकारकारिभिः सुरेतरादिभिर्देवैत्यादिभिः समस्तकर्मसिद्धये भवानविघ्नमर्थितः सदा प्रसीदतीति शेषः ॥ ५ ॥ ततः पूर्वोक्तकारणात्सुरापकारकारिणां
देवैत्यादीनां सुतरां विघ्नकर्मकारिणं सुविघ्नकर्मकारणं यथा स्यात्तथा भवान्प्रसीदतात् इह नः एष एव वरोस्त्विति शेषः ॥ ६ ॥ ततो गुरुप्रार्थनात्स शिवो निशम्य सुरेप्सितं
श्रुत्वा सुरेश्वरं गणेश्वरं वपुर्दधार उमागर्भे स्वीकृतवानित्यर्थः ॥ ७ ॥ भवार्तिहारिणं शुभं गजाननरूपिणं महेश्वरं गणेश्वराः शैलादिमुखाः सुरेश्वरा ब्रह्मादयस्तुष्टुवुरित्यन्वयः
॥ ८ ॥ अं विका तदा वरं शिवम् इमाननेन गजाननेन गजाननरूपेणाश्रितं त्रिशूलपाशधारिणं गजाननं सुपुत्रे इति शेषः ॥ ९ ॥ जन्मोत्सवं कथयति—ददुरिति ॥ १० ॥ ११ ॥

सूत अध्यायफलं कथयति—एतदिति ॥ ३० ॥ पुत्रेण लोकान् जयतीति वेदं स्वस्मिन्मथार्थं भगवांभिकीर्तुः ॥ सर्वाग्रपूज्यं हि सुतं विधाय रराज मां वस्तमहं प्रपन्नः ॥
 इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ अथ शंभोः शिवस्य किमर्थं वा कथं वा केन रूपेण नृत्यारंभः यथातथमस्माकं वक्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ १ ॥ दारुकस्तत्संज्ञः असुरेषु दैत्येषु
 एतद्भः कथितं सर्वं स्कंदाग्रजसमुद्भवम् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वा सुखी भवेत् ॥ ३० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे विनाय
 कोत्पत्तिर्नाम पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ नृत्यारंभः कथं शंभोः किमर्थं वा यथातथम् ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं
 श्रुतः स्कंदाग्रजोद्भवः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ दारुकोऽसुरसंभूतस्तपसा लब्धविक्रमः ॥ सूदयामास कालाग्निरिव देवान्द्विजोत्तमान् ॥ २ ॥
 दारुकेण तदा देवास्ताडिताः पीडिता भृशम् ॥ ब्रह्माणं च तथेशानं कुमारं विष्णुमेव च ॥ ३ ॥ यममिन्द्रमनुप्राप्य स्त्रीवध्य इति चासुरः ॥
 स्त्रीरूपधारिभिः स्तुत्यैर्ब्रह्माद्यैर्युधि संस्थितैः ॥ ४ ॥ बाधितास्तेन ते सर्वे ब्रह्माणं प्राप्य वै द्विजाः ॥ विज्ञाप्य तस्मै तत्सर्वं तेन सार्धमुमा
 पतिम् ॥ ५ ॥ संप्राप्य तुष्टुवुः सर्वे पितामहपुरोगमाः ॥ ब्रह्मा प्राप्य च देवेशं प्रणम्य बहुधानतः ॥ ६ ॥ दारुणो भगवन्दारुः पूर्वं तेन
 विनिर्जिताः ॥ निहत्य दारुकं दैत्यं स्त्रीवध्यं त्रातुमर्हसि ॥ ७ ॥ विज्ञप्तिं ब्रह्मणः श्रुत्वा भगवान् भगनेत्रहा ॥ देवीमुवाच देवेशो गिरिजां
 प्रहसन्निव ॥ ८ ॥ भवतीं प्रार्थयाम्यद्य हिताय जगतां शुभे ॥ वधार्थं दारुकस्यास्य स्त्रीवध्यस्य वरानने ॥ ९ ॥ अथ सा तस्य वचनं
 निशम्य जगतोरणिः ॥ विवेश देहे देवस्य देवेशी जन्मतत्परा ॥ १० ॥ एकेनांशेन देवेशं प्रविष्टा देवसत्तमम् ॥ न विवेद तदा ब्रह्मा देवा
 श्चैद्रपुरोगमाः ॥ ११ ॥ गिरिजां पूर्ववच्छंभोर्दृष्ट्वा पार्श्वस्थितां शुभाम् ॥ मायया मोहितस्तस्याः सर्वज्ञोपि चतुर्मुखः ॥ १२ ॥ सा प्रविष्टा
 तनुं तस्य देवदेवस्य पार्वती ॥ कंठस्थेन विषेणास्य तनुं चक्रे तदात्मनः ॥ १३ ॥ तां च ज्ञात्वा तथाभूतां तृतीयेनेक्षणेन वै ॥ ससर्ज
 कार्त्तुं कामारिः कालकंठी कपर्दिनीम् ॥ १४ ॥

संभूतोऽसुरसंभूत इत्यर्थः ॥ २ ॥ तदा तस्मिन्काले दारुकेण ब्रह्मादीननुप्राप्य देवास्ताडिताः अत एव भृशं पीडिता आसन्निति शेषः ॥ ३ ॥ स्त्रीवध्य इति हेतोः ब्रह्मा चै
 रयमतद्वृणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । स्तुत्यैर्ब्रह्मान्यदेवैः स्त्रीवेषधारिभिर्युधि असुरः दारुकः अयुध्यत इति शेषः ॥ ४ ॥ ते स्त्रीरूपधारिणोपीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ ११ ॥ एकेनांशेन स्वकीयपोडशभागेनेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तां पार्वतीं तथाभूतां विपभूतामित्यर्थः । तृतीयेनेक्षणेन भालस्थवद्विरूपेणेत्यर्थः ॥ १४ ॥

लि. ५.

॥२३९॥

कालिम्ना विषेण कालः कृष्णवर्णः कंठो यस्याः सा कालिमकालकंठी ॥ १५ ॥ गरेण विषेणालंकृतः कालः कृष्णः कंठो यस्याः सा गरालंकृतकालकंठी ॥ १६ ॥ तथैव शिव
सदृशमेवेत्यर्थः । कंठे करालं विषं निक्षिप्तं तीक्ष्णं त्रिशूलं करे हस्ते करालं खड्गं विभूषणानि सर्पहारकुंडलादीनीत्यर्थः ॥ १७ ॥ सार्धं काल्या सह दिव्यांबरा देव्यः सिद्धेन्द्राश्च
सिद्धाश्च सिद्धेन्द्रसिद्धाः तथा पुनः पिशाचाश्च जज्ञिरे बभूवुरित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्याः काल्याः संरंभातिप्रसंगाद्वेगातिशयादित्यर्थः ॥ २० ॥ भवः शिवोपि मायया बालरू-
पेण तस्याः काल्याः क्रोधाग्निं पातुं श्मशाने काश्यां रुरोदित्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्तनजेन सार्धं दुग्धेन सहास्याः काल्याः कोपं पपौ अनेन पीतकोपत्वेनेत्यर्थः ॥ २३ ॥
जाता यदा कालिमकालकंठी जाता तदानीं विपुला जयश्रीः ॥ देवेतराणामजयस्त्वसिद्ध्या तुष्टिर्भवान्याः परमेश्वरस्य ॥ १५ ॥ जातां
तदानीं सुरसिद्धसंघा दृष्ट्वा भयाद्दुदुवुरग्निकल्पाम् ॥ कालीं गरालंकृतकालकंठीमुपेन्द्रपद्मोद्भवशक्रमुख्याः ॥ १६ ॥ तथैव जातं नयनं
ललाटे सितांशुलेखा च शिरस्युदया ॥ कंठे करालं निक्षिप्तं त्रिशूलं करे करालं च विभूषणानि ॥ १७ ॥ सार्धं दिव्यांबरा देव्याः सर्वाभरण
भूषिताः ॥ सिद्धेन्द्रसिद्धाश्च तथा पिशाचा जज्ञिरे पुनः ॥ १८ ॥ आज्ञया दारुकं तस्याः पार्वत्याः परमेश्वरी ॥ दानवं सूदयामास सूदयन्तं
सुराधिपान् ॥ १९ ॥ संरंभातिप्रसंगाद्वै तस्याः सर्वमिदं जगत् ॥ क्रोधाग्निना च विप्रेन्द्राः संबभूव तदातुरम् ॥ २० ॥ भवोपि बालरूपेण
श्मशाने प्रेतसंकुले ॥ रुरोद मायया तस्याः क्रोधाग्निं पातुमीश्वरः ॥ २१ ॥ तं दृष्ट्वा बालमीशानं मायया तस्य मोहिता ॥ उत्थाप्याघ्राय
वक्षोजं स्तनं सा प्रददौ द्विजाः ॥ २२ ॥ स्तनजेन तदा सार्धं कोपमस्याः पपौ पुनः ॥ क्रोधेनानेन वै बालः क्षेत्राणां रक्षकोऽभवत् ॥ २३ ॥
मूर्तयोऽष्टौ च तस्यापि क्षेत्रपालस्य धीमतः ॥ एवं वै तेन बालेन कृता सा क्रोधमूर्च्छिता ॥ २४ ॥ कृतमस्याः प्रसादार्थं देवदेवेन तांडवम् ॥
संध्यायां सर्वभूतेन्द्रैः प्रेतैः प्रीतेन शूलिना ॥ २५ ॥ पीत्वा नृत्तामृतं शंभोराकंठं परमेश्वरी ॥ ननर्त सा च योगिन्यः प्रेतस्थाने यथासुखम्
॥ २६ ॥ तत्र सत्रहका देवाः सेंद्रोपेन्द्राः समंततः ॥ प्रणेमुस्तुष्टुबुः कालीं पुनर्देवीं च पार्वतीम् ॥ २७ ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तं तांडवं शूलिनः
प्रभोः ॥ योगानंदेन च विभोस्तांडवं चेति चापरे ॥ २८ ॥ इति श्रीलिंग० पूर्व० शिवतांडवकथनं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

क्षेत्रपालस्य भैरवस्याप्यष्टौ मूर्तयः अभवन्निति शेषः । तासु काश्यां प्रसिद्धाः एवं पूर्वोक्तप्रकारेण तेन बालेन सा काली क्रोधः मूर्च्छितो नष्टसंज्ञो यस्याः सा क्रोधमूर्च्छिता
कृतेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ ऋषिपृष्ठं नृत्यारंभं सकारणं कथयति—कृतमिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अपरे सनकादयः योगानंदेनापि विभोः शिवस्य तांडवमाहुरिति शेषः ॥ २८ ॥
यो दारुकासुरविमर्दिनसर्वं देवैः संप्रार्थितः पञ्चपतिर्हिमराजपुत्रीम् ॥ संप्रार्थ्य बहिन्यनाज्जनयन्सुराणां कालीं जयं ब्रुवद्वत्स जये ममास्तु ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्व
भागे शिवतोपिन्यां टीकायां शिवतांडवकथनं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

टी. अ.

१०६

॥२३९॥

तसाधिकशाताध्याये भक्त्या प्रीतान्महेश्वरात् ॥ प्रसाद उपमन्योर्वै शाश्वतः समुदीर्यते ॥ ऋषय उपमन्युवृत्तमपृच्छन्-पुरेति ॥ १ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकरणे कालीमुपालभ्य
 उत्पाद्येत्यर्थः ॥ २ ॥ कुमार इव स्कंदसदृश इत्यर्थः ॥ इष्यया मातुलसुतो ह्यपिबत क्षीरमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इष्यया मातुलसुतो ह्यपिबत क्षीरमुत्तमम् ॥ ४ ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ पुरोपमन्युना सूत गाणपत्यं महेश्वरात् ॥ क्षीरार्णवः कथं लब्धो वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ एवं काली
 मुपालभ्य गते देवे त्रियंबके ॥ उपमन्युः समभ्यर्च्य तपसा लब्धवान्फलम् ॥ २ ॥ उपमन्युरिति ख्यातो मुनिश्च द्विजसत्तमाः ॥ कुमार
 इव तेजस्वी क्रीडमानो यदृच्छया ॥ ३ ॥ कदाचित्क्षीरमल्पं च पीतवान्मातुलाश्रमे ॥ इष्यया मातुलसुतो ह्यपिबत क्षीरमुत्तमम् ॥ ४ ॥
 पीत्वा स्थितं यथाकामं दृष्ट्वा प्रोवाच मातरम् ॥ मातर्मातर्महाभागे मम देहि तपस्विनि ॥ ५ ॥ गव्यं क्षीरमतिस्वादु नाल्पमुष्णं नमाम्य
 हम् ॥ सूत उवाच ॥ उपलालितैवं पुत्रेण पुत्रमालिङ्ग्य सादरम् ॥ ६ ॥ दुःखिता विललापार्ता स्मृत्वा नैर्धन्यमात्मनः ॥ स्मृत्वास्मृत्वा
 पुनः क्षीरमुपमन्युरपि द्विजाः ॥ देहिदेहीति तामाह रोदमानो महाद्युतिः ॥ ७ ॥ उञ्जवृत्त्याजितान्ब्रजान्स्वयं पिष्ट्वा च सा तदा ॥ वीजपिष्टं
 तदालोडय तोयेन कलभापिणी ॥ ८ ॥ ऐहोहि मम पुत्रेति सामपूर्वं ततः सुतम् ॥ आलिंग्यादाय दुःखार्ता प्रददौ कृत्रिमं पयः ॥ ९ ॥
 पीत्वा च कृत्रिमं क्षीरं मात्रा दत्तं द्विजोत्तमः ॥ नैतत्क्षीरमिति प्राह मातरं चातिविद्वलः ॥ १० ॥ दुःखिता सा तदा प्राह संप्रेक्ष्याश्रय
 मूर्धनि ॥ संमार्ज्य नेत्रे पुत्रस्य कराभ्यां कमलायते ॥ ११ ॥ तटिनी रत्नपूर्णास्ते स्वर्गपातालगोचराः ॥ भाग्यहीना न पश्यन्ति भक्तिही
 नाश्च ये शिवे ॥ १२ ॥ राज्यं स्वर्गं च मोक्षं च भोजनं क्षीरसंभवम् ॥ न लभन्ते प्रियाण्येषां नो तुष्यति सदा भवः ॥ १३ ॥ भवप्रसा
 दजं सर्वं नान्यदेवप्रसादजम् ॥ अन्यदेवेषु निरता दुःखार्ता विभ्रमन्ति च ॥ १४ ॥ क्षीरं तत्र कुतोऽस्माकं महादेवो न पूजितः ॥ पूर्व
 जन्मनि यदत्तं शिवमुद्यम्य वै सुत ॥ १५ ॥ तदेव लभ्यं नान्यत्तु विष्णुमुद्यम्य वा प्रभुम् ॥ निशम्य वचनं मातुरुपमन्युर्महाद्युतिः ॥ १६ ॥
 बालोपि मातरं प्राह प्रणिपत्य तपस्विनीम् ॥ त्यज शोकं महाभागे महादेवोस्ति चेत्कचित् ॥ १७ ॥
 मम देहीत्यग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ये शिवे भक्तिहीना अत एव भाग्यहीनास्ते रत्नपूर्णाः स्वर्गपातालगोचराः तटिनीर्नक्षत्राणि न
 पश्यन्तीत्यन्वयः ॥ १२ ॥ येषां सदा भवः शिवो नो तुष्यति ते राज्यादिकं प्रियाणि च न लभन्ते न प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

हि. पु.

॥२४०॥

क्षीरादं दुग्धसमुद्रमित्यर्थः ॥ १८ ॥ तं तप उद्युक्तं सुतं पुत्रं माता सुतरां शुभं कल्याणं यस्मात्तत्सुशुभं शिवाराधनं सुतरामत्यंतं कुर्वित्याहित्यन्वयः ॥ १९ ॥ विधूपितं तप्त
मित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षीरार्थमयं सार्धश्लोकः ॥ २४ ॥ शिवगमनं द्रुतविलंबितेन कथयति—अयेति । तदुक्तं छंदसि 'द्रुतविलंबितं न्यभौ' इति तदुप-
पादितं कालिदासेन "अयि कृशोदरि यत्र चतुर्थकं गुरु च सप्तमकं दशमं तथा ॥ विरतिर्जं च तथैव विचक्षणे द्रुतविलंबितमित्युपादिष्यते" इति ॥ २५ ॥ तदागमनकाले
चिराद्वा ह्यचिराद्वापि क्षीरोदं साधयाम्यहम् ॥ सूत उवाच ॥ तां प्रणम्यैवमुक्त्वा स तपः कर्तुं प्रचक्रमे ॥ १८ ॥ तमाह माता सुशुभं
कुर्वीति सुतरां सुतम् ॥ अनुज्ञातस्तया तत्र तपस्तेपे सुदुस्तरम् ॥ १९ ॥ हिमवत्पर्वतं प्राप्य वायुभक्षः समाहितः ॥ तपसा तस्य विप्रस्य
विधूपितमभूजगत् ॥ २० ॥ प्रणम्याहुस्तु तत्सर्वं हरये देवसत्तमाः ॥ श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ २१ ॥ किमिदं
त्विति संचित्य ज्ञात्वा तत्कारणं च सः ॥ जगाम मंदरं तूर्णं महेश्वरदिदक्षया ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा देवं प्रणम्यैवं प्रोवाचेदं कृतांजलिः ॥ भगवन्
ब्राह्मणः कश्चिदुपमन्युरिति श्रुतः ॥ २३ ॥ क्षीरार्थमदहत्सर्वं तपसा तं निवारय ॥ एतस्मिन्नंतरे देवः पिनाकी परमेश्वरः ॥ शक्ररूपं
समास्थाय गंतुं चक्रे मतिं तदा ॥ २४ ॥ अथ जगाम मुनेस्तु तपोवनं गजवरेण सितेन सदाशिवः ॥ सह सुरासुरसिद्धमहोरगैर्यरराजतनुं
स्वयमास्थितः ॥ २५ ॥ सहैव चारुह्य तदा द्विपं तं प्रगृह्य वाल्म्यजनं विवस्वान् ॥ वामेन शच्या सहितं सुरेन्द्रं करेण चान्येन सितात-
पत्रम् ॥ २६ ॥ रराज भगवान् सोमः शक्ररूपी सदाशिवः ॥ सितातपत्रेण यथा चंद्रबिंबेन मंदरः ॥ २७ ॥ आस्थाप्यैवं हि शक्रस्य
स्वरूपं परमेश्वरः ॥ जगामानुग्रहं कर्तुमुपमन्योस्तदाश्रमम् ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वा परमेशानं शक्ररूपधरं शिवम् ॥ प्रणम्य शिरसा प्राह मुनि-
मुनिवराः स्वयम् ॥ २९ ॥ पावितश्चाश्रमश्चायं मम देवेश्वरः स्वयम् ॥ प्राप्तः शक्रो जगन्नाथो भगवान्भानुना प्रभुः ॥ ३० ॥ एवमुक्त्वा
स्थितं वीक्ष्य कृतांजलिपुटं द्विजम् ॥ प्राह गंभीरया वाचा शक्ररूपधरो हरः ॥ ३१ ॥ तुष्टोस्मि ते वरं ब्रूहि तपसानेन सुव्रत ॥ ददामि
चेप्सितान्सर्वान्धौम्याग्रज महामते ॥ ३२ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन शक्रेण मुनिसत्तमः ॥ वरयामि शिवे भक्तिमित्युवाच कृतांजलिः ॥ ३३ ॥

शच्या सहितं सुरेन्द्रं तं शिवं सहैव विवस्वान्स्वयः द्विपं हस्तिनमारुह्य वामेन वाल्म्यजनमन्येन करेण सितातपत्रं प्रगृह्य सितेव इति शेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मुनिवरा
इति शौनकादिबोधनम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धौम्याग्रज इति विशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

टी. अ.

१०७

॥२४०॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ देवदेवस्य रुद्रस्य निर्गुणत्वमव्ययत्वं त्वयैव कथितम् इत्यनेन सर्वपूज्यत्वाल्लेख्यं वदत एव मीरुर्न्यै चचितम् ॥ ३९ ॥ तव मीरुर्न्यै
मास्तां तथापि महर्निदाश्रोतुर्मम पातकमनुमीयत इति कथयति—बहुनात्रेति ॥ ४० ॥ वीरशैवधर्मफले कथयति—श्रुत्वेत्यादिना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उपमन्युः स्वकर्तव्यं कथ
यति—आस्तामित्यादिना ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भस्माधारात् भस्माश्रयादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ एवं व्यवसिते स्वदेहं दग्धुं निश्चित इत्यर्थः । सौम्येन सोमधारणायोगेन
ततो निश्म्य वचनं मुनेः कुपितवत्प्रभुः ॥ प्राह सव्यग्रमीशानः शक्ररूपधरः स्वयम् ॥ ३४ ॥ मां न जानासि देवर्षे देवराजानमीश्वरम् ॥
त्रैलोक्याधिपतिं शक्रं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ३५ ॥ मद्भक्तो भव विप्रर्षे मामेवार्चय सर्वदा ॥ ददामि सर्वं भद्रं ते त्यज रुद्रं च निर्गुणम् ॥ ३६ ॥
ततः शक्रस्य वचनं श्रुत्वा श्रोत्रविदारणम् ॥ उपमन्युरिदं प्राह जपन्पंचाक्षरं शुभम् ॥ ३७ ॥ मन्ये शक्रस्य रूपेण नूनमत्रागतः स्वयम् ॥
कर्तुं दैत्याधमः कश्चिद्धर्मविघ्नं च नान्यथा ॥ ३८ ॥ त्वयैव कथितं सर्वं भवनिन्दारतेन वै ॥ प्रसंगादेवदेवस्य निर्गुणत्वं महात्मनः ॥ ३९ ॥
बहुनात्र किमुक्तेन मयाद्यानुमितं महत् ॥ भवांतरकृतं पापं श्रुता निंदा भवस्य तु ॥ ४० ॥ श्रुत्वा निंदां भवस्याथ तत्क्षणादेव संत्यजेत् ॥
स्वदेहं तं निहत्याशु शिवलोकं स गच्छति ॥ ४१ ॥ यो वाचोत्पाटयेज्जिह्वां शिवनिन्दारतस्य तु ॥ त्रिः सप्तकुलमुद्धृत्य शिवलोकं स गच्छति
॥ ४२ ॥ आस्तां तावन्ममेच्छायाः क्षीरं प्रति सुराधमम् ॥ निहत्य त्वां शिवास्त्रेण त्यजाम्येतत्कलेवरम् ॥ ४३ ॥ पुरा मात्रा तु कथितं
तत्थ्यमेव न संशयः ॥ पूर्वजन्मनि चास्माभिरपूजित इति प्रभुः ॥ ४४ ॥ एवमुक्त्वा तु तं देवमुपमन्युरभीतवत् ॥ शक्रं चक्रे मतिं हंतु
मथर्वास्त्रेण मंत्रवित् ॥ ४५ ॥ भस्माधारान्महातेजा भस्ममुष्टिं प्रगृह्य च ॥ अथर्वास्त्रं ततस्तस्मै ससर्ज च ननाद च ॥ ४६ ॥ दग्धुं स्वदेह
माग्नेर्यो ध्यात्वा वै धारणां तदा ॥ अतिष्ठच्च महातेजाः शुष्कधनमिवाव्ययः ॥ ४७ ॥ एवं व्यवसिते विप्रे भगवान्भगनेत्रहा ॥ वारया
मास सौम्येन धारणां तस्य योगिनः ॥ ४८ ॥ अथर्वास्त्रं तदा तस्य संहृतं चंद्रिकेण तु ॥ कालाग्निसदृशं चेदं नियोगान्निदिनस्तथा ॥ ४९ ॥
स्वरूपमेव भगवानास्थाय परमेश्वरः ॥ दर्शयामास विप्राय बालेदुकृतशेखरम् ॥ ५० ॥
तस्योपमन्योर्धारणामाग्नेर्यो भगवान्धारयामासेत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ तदा कालाग्निसदृशमथर्वास्त्रं नंदिनः शैलादेर्नियोगाच्चंद्रिकेण तत्संज्ञकगणेन संहृतमित्यन्वयः ॥ ४९ ॥ प्रसादं
कथयति—स्वरूपमित्यादिना ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शिवप्रसादात्तर गीरीप्रसादमाह—देवाति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ विरजेषु सात्विकेष्वेव ईक्षणं दृष्टिर्यस्य तम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ईप्सितं प्रार्थितमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ नादत्तमुपतिष्ठति क्षेप विधिर्वै न हि स्वभक्तेषु ॥ उपमन्योरिति हेतोः क्षीरोदादीन् ददद्धरः पायात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ अष्टाधिकशताध्याये श्रीकृष्णस्योपमन्युतः ॥ शैवदीक्षादिकथितं दानं चोपस्क क्षीरधारासहस्रं च क्षीरांदाणवमेव च ॥ दध्यादेरण्वं चैव घृतोदाणवमेव च ॥ ५१ ॥ फलार्णवं च बालस्य भक्ष्यभोज्यार्णवं तथा ॥ अपूप गिरयश्चैव तथातिष्ठन् समन्ततः ॥ ५२ ॥ उपमन्युमुवाच सस्मितो भगवान्बन्धुजनैः समावृतम् ॥ गिरिजामवलोक्य सस्मितां सघृणं प्रेक्ष्य तु तं तदा घृणी ॥ ५३ ॥ भुंक्ष्व भोगान्यथाकामं बांधवैः पश्य वत्स मे ॥ उपमन्यो महाभाग तवांबेषा हि पार्वती ॥ ५४ ॥ मया पुत्री कृतोस्यद्य दत्तः क्षीरोदधिस्तथा ॥ मधुनश्चार्णवश्चैव दध्नश्चार्णव एव च ॥ ५५ ॥ आज्योदनार्णवश्चैव फललेह्यार्णवस्तथा ॥ अपूपगिरयश्चैव भक्ष्यभोज्यार्णवः पुनः ॥ ५६ ॥ पिता तव महादेवः पिता वै जगतां मुने ॥ माता तव महाभागा जगन्माता न संशयः ॥ ५७ ॥ अम रत्वं मया दत्तं गाणपत्यं च शाश्वतम् ॥ वरान्वरय दास्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥ ५८ ॥ एवमुक्त्वा महादेवः कराभ्यामुपगृह्य तम् ॥ आघ्राय मूर्धनि विभुर्ददौ देव्यास्तदा भवः ॥ ५९ ॥ देवी तनयमालोक्य ददौ तस्मै गिरीन्द्रजा ॥ योगैश्वर्यं तदा तुष्टा ब्रह्मविद्यां द्विजो त्तमाः ॥ ६० ॥ सोऽपि लब्ध्वा वरं तस्याः कुमारत्वं च सर्वदा ॥ तुष्टाव च महादेवं हर्षगद्गदया गिरा ॥ ६१ ॥ वरयामास च तदा वरेण्यं विरजेक्षणम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥ ६२ ॥ प्रसीद देवदेवेश त्वयि चाव्यभिचारिणी ॥ श्रद्धा चैव महादेव सान्निध्यं चैव सर्वदा ॥ ६३ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन प्रहसन्निव शंकरः ॥ दत्त्वोप्सितं हि विप्राय तत्रैवांतरधीयत ॥ ६४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्व भागे उपमन्युचरितं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ऋषय उचुः ॥ दृष्टोऽसौ वासुदेवेन कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ धौम्याग्रज स्ततो लब्धं दिव्यं पाशुपतं व्रतम् ॥ १ ॥ कथं लब्धं तदा ज्ञानं तस्मात्कृष्णेन धीमता ॥ वक्तुमर्हसि तां सूत कथां पातकनाशिनीम् ॥ २ ॥ रस्य वै ॥ ऋषय उपमन्योः श्रीकृष्णोपदेशकथामपृच्छन्—दृष्ट इत्यादिना । असौ शिष्योः पुत्रीकृत उपमन्युः कृष्णेन दृष्टस्ततो दिव्यं पाशुपतं व्रतं लब्धमित्यन्वयः ॥ १ ॥ धीमता कृष्णेन तदा व्रतलाभकाल एव तस्मादुपमन्युसकाशात् ज्ञानं कथं केन प्रकारेण लब्धं तां संक्षेपोक्तां कथां सूत वक्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ २ ॥

वासुदेवः स्वेच्छया अवतीर्णो न तु अन्यजीववत्कर्मादिहेतुस्त्यर्थः । तथा अन्यजीवोपदेशार्थं मानुष्यं निन्दयन्नेव देहशुद्धिं चकारेत्यन्वयः ॥ ३ ॥ पुत्रार्थं च शिवदर्शनपूर्वकं पुत्रप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ४ ॥ कृष्णस्यापि गुर्वभिनयं कथयति-नम इति ॥ ५ ॥ उपमन्युप्रभावं कथयति-तस्येति ॥ ६ ॥ पाशुपतव्रतदानप्रकारं कथयति-भस्मनेति ॥ ७ ॥ पाशुपतं पशुपतिप्रोक्तं दिव्यं ज्ञानमद्वैतज्ञानमित्यर्थः ॥ ८ ॥ सांबं पार्वतीसहितं सगणं नद्यादिगणयुक्तं महेश्वरं शिवमव्यग्रं तपसा एकवर्षीते कृष्णो दृष्ट्वा आत्मनः पुत्रं सांबाख्यं लब्धवानित्यन्वयः ॥ ९ ॥ तदाप्रभृति उपमन्यूपदेशमारभ्येत्यर्थः । संशितव्रताः अतिशुद्धव्रताः पाशुपताः शैवाः सर्वे मुनयो मार्कंडेयादयः सर्वदा कृष्णं संवृत्य तस्थुरित्यन्वयः

सूत उवाच ॥ स्वेच्छया ह्यवतीर्णोऽपि वासुदेवः सनातनः ॥ निन्दयन्नेव मानुष्यं देहशुद्धिं चकार सः ॥ ३ ॥ पुत्रार्थं भगवांस्तत्र तपस्तप्तुं जगाम च ॥ आश्रमं चोपमन्योर्वै दृष्ट्वास्तत्र तं मुनिम् ॥ ४ ॥ नमश्चकार तं दृष्ट्वा धौम्याग्रजमहो द्विजाः ॥ बहुमानेन वै कृष्णस्त्रिः कृत्वा वै प्रदक्षिणम् ॥ ५ ॥ तस्यावलोकनादेव मुनेः कृष्णस्य धीमतः ॥ नष्टमेव मलं सर्वं कायजं कर्मजं तथा ॥ ६ ॥ भस्मनोद्भूलं कृत्वा उपमन्युर्महाद्युतिः ॥ तमग्निरिति विप्रेन्द्रा वायुरित्यादिभिः क्रमात् ॥ ७ ॥ दिव्यं पाशुपतं ज्ञानं प्रददौ प्रीतमानसः ॥ मुनेः प्रसादान्मान्योऽसौ कृष्णः पाशुपते द्विजाः ॥ ८ ॥ तपसा त्वेकवर्षान्ते दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ सांबं सगणमव्यग्रं लब्धवान्पुत्रमात्मनः ॥ ९ ॥ तदाप्रभृति तं कृष्णं मुनयः संशितव्रताः ॥ दिव्याः पाशुपताः सर्वे तस्थुः संवृत्य सर्वदा ॥ १० ॥ अन्यं च कथयिष्यामि मुत्तयर्थं प्राणिनां सदा ॥ सौवर्णीं मेखलां कृत्वा आधारं दंडधारणम् ॥ ११ ॥ सौवर्णं पिंडिकं चापि व्यजनं दंडमेव च ॥ नरैः स्त्रियाथ वा कार्यं मषीभाजनलेखनीम् ॥ १२ ॥ क्षुराकर्तारिका चापि अथ पात्रमथापि वा ॥ पाशुपताय दातव्यं भस्मोद्भूलितविग्रहैः ॥ १३ ॥ सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं वाथ निवेदयेत् ॥ आत्मवित्तानुसारेण योगिनं पूजयेद्बुधः ॥ १४ ॥

॥ १० ॥ अन्यं पृष्ठान्यद्दीक्षोपस्करदारुपत्रतं प्राणिनां सदा मुत्तयर्थं कथयिष्यामीत्यन्वयः । सौवर्णीं सुवर्णमयीं मेखलां परिनालिकाम् आधारं मेखलाधारं धार्यतेनेति धारणं दंडवद्धारणं जलनिवारकवहिर्भाग इत्यर्थः । पिंडिकं लिङ्गं व्यजनं बालव्यजनं दंडं दीक्षादंडं मषीभाजनेन मषिकापात्रेण युक्ता लेखनी मषीभाजनलेखनी तां क्षुरया सहिता कर्तारिका क्षुरकर्तारिका अथ पात्रमुदकपात्रमपि सौवर्णं कृत्वा भस्मोद्भूलितविग्रहैः नैर्वाथ स्त्रिया पाशुपताय दातव्यमिति तृतीयेणान्वयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शक्ताशक्तपक्षमाह-सौवर्णमिति ॥ १४ ॥

ते पूर्वोक्तदानकारिणः ॥ १५ ॥ दानफलं कथयति-तस्मादिति ॥ १६ ॥ योगिनां संप्रदानेन शिवः क्षिप्रं प्रसीदतीत्यतो यदि मोक्षमिच्छेत्तेन भव्यं राज्यादि सर्वस्वं वापि दातव्यमिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ १७ ॥ सर्वश्रेष्ठसाधनं कथयति-अध्रुवेणेति । अध्रुवेणानित्येन शरीरेण भव्यं प्रशस्तं पाशुपतं पशुपतिप्रोक्तव्रतं प्रयत्नतः सर्वप्रयासेन साध्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ एतदुपमन्यूपदेशकृष्णचरितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ यस्य प्रसादादुपमन्युबालः कृष्णस्य वंद्यो ह्यभवन्मुनीन्द्रः ॥ स एव भक्तार्तिहरः शिवो मे प्रसीदतामाश्रितकाम

ते सर्वे पापनिर्मुक्ताः समस्तकुलसंयुताः ॥ यांति रुद्रपदं दिव्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ १५ ॥ तस्मादनेन दानेन गृहस्थो मुच्यते भवात् ॥ योगिनां संप्रदानेन शिवः क्षिप्रं प्रसीदति ॥ १६ ॥ राज्यं पुत्रं धनं भव्यमश्वं यानमथापि वा ॥ सर्वस्वं वापि दातव्यं यदीच्छे न्मोक्षमुत्तमम् ॥ १७ ॥ अध्रुवेण शरीरेण ध्रुवं साध्यं प्रयत्नतः ॥ भव्यं पाशुपतं नित्यं संसारार्णवतारकम् ॥ १८ ॥ एतद्रुद्रः कथितं सर्वं संक्षेपान्न च संशयः ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागेऽष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ समाप्तश्चायं पूर्वभागः ॥ श्रीशंकरार्पणमस्तु ॥

धेनुः ॥ लैंगस्य पूर्वभागोयं मया विश्वेशतुष्टये ॥ व्याख्यातः सज्जनानां च मुदे भूयान्निरंतरम् ॥ नातः कृत्यतमं मन्ये मनुजानां सतामिह ॥ जगत्तातस्य सांवस्य श्रद्धया भजनं विना ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे पूर्वभागे शिवतोषिण्यां टीकायामष्टाधिकशततमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १०८ ॥ श्रीमत्पार्वतीशंकरं नमामि ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

इति श्रीसटीकलिंगमहापुराणपूर्वभागः समाप्तः ।

अथ श्रीसटीकलिंगमहापुराणोत्तरभागप्रारंभः ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ हेमोचरोस्मिन्मथमे सांभस्यातिमिमात्मनः ॥ विष्णोर्गोर्नाम ॥ परमः प्रीतिश्चेति कथ्यते ॥ विष्णोः परमशिववद्भवाद्ययः स केन तुष्यती
त्यपृच्छन् कृष्ण इति ॥ १॥ २॥ पुराणाश्चिज्जीवित्वादातिप्राचीनोत एव पुराणार्थेषु विशारदोतिनिपुण इत्यर्थः ॥ ३॥ नारायणानां नारायणनिर्मितानामित्यर्थः ॥ ४॥ ५॥ ६॥
॥ ७॥ एवं पापकल्पवृत्तं समाश्रित्य यस्माद्ब्रह्मा ततः सर्वं मुच्यत इत्यन्वयः । यन्नारायणात्यंतप्रियं मया दृष्टं विदितं तत्रेति शेषः । एकमादित्यं धर्मं प्रवक्ष्यामीत्यन्वयः

श्रीगणेशाय नमः ॥ ऋषय उचुः ॥ कृष्णस्तुष्याति केनेह सर्वदेवेश्वरेश्वरः ॥ वक्तुमर्हसि चारुमाकं सूत सर्वार्थविद्ववान् ॥ १॥ सूत उवाच ॥
पुरा पृष्ठो महातेजा मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ अंबरीषेण विप्रेन्द्रास्तद्वदामि यथातथम् ॥ २॥ अंबरीष उवाच ॥ मुने समस्तधर्माणां पारग
स्त्वं महामते ॥ मार्कण्डेय पुराणोऽसि पुराणार्थविशारदः ॥ ३॥ नारायणानां दिव्यानां धर्माणां श्रेष्ठमुत्तमम् ॥ तत्किं ब्रूहि महाप्राज्ञ
भक्तानामिह सुव्रत ॥ ४॥ सूत उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा समुत्थाय कृतांजलिः ॥ स्मरन्नारायणं देवं कृष्णमच्युतमव्ययम् ॥ ५॥
मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु भूप यथान्यायं पुण्यं नारायणात्मकम् ॥ स्मरणं पूजनं चैव प्रणामो भक्तिपूर्वकम् ॥ ६॥ प्रत्येकमश्वमेधस्य
यज्ञस्य सममुच्यते ॥ य एकः पुरुषः श्रेष्ठः परमात्मा जनार्दनः ॥ ७॥ यस्माद्ब्रह्मा ततः सर्वं समाश्रित्यैव मुच्यते ॥ धर्ममेकं प्रवक्ष्यामि
यद्वष्टं विदितं मया ॥ ८॥ पुरा त्रेतायुगे कश्चित् कौशिको नाम वै द्विजः ॥ वासुदेवपरो नित्यं सामगानरतः सदा ॥ ९॥ भोजनासन
शय्यासु सदा तद्वतमानसः ॥ उदारचरितं विष्णोर्गोयमानः पुनः पुनः ॥ १०॥ विष्णोः स्थूलं समासाद्य हरेः क्षेत्रमनुत्तमम् ॥ अगा
यत हरिं तत्र तालवर्णल्यान्वितम् ॥ ११॥ मूर्च्छनास्वरयोगेन श्रुतिभेदेन भेदितम् ॥ भक्तियोगं समापन्नो भिक्षामात्रं हि तत्र वै ॥ १२॥
तत्रैनं गायमानं च दृष्ट्वा कश्चिद्विजस्तदा ॥ पद्माख्य इति विख्यातस्तस्मै चान्नं ददौ तदा ॥ १३॥ सकुटुम्बो महातेजा ह्युष्णमन्नं हि तत्र
वै ॥ कौशिको हि तदा दृष्टो गायन्नास्ते हरिं प्रभुम् ॥ १४॥

॥ ८॥ ९॥ १०॥ तालवर्णलयेन तौर्यत्रिकसाम्येनेत्यर्थः “ ल्यो विलासे संश्लेषे साम्ये तौर्यत्रिकस्य च ” इति विश्वः ॥ ११॥ श्रुतिभेदेन बृहद्रथंतरादिनेत्यर्थः । तत्र विष्णु
मंदिरे भिक्षामात्रं केवलमिष्टान्नं भुञ्जान इति शेषः ॥ १२॥ १३॥ सकुटुम्बः कौशिकस्तत्र वै विष्णुमंदिर एव उष्णमन्नं भुक्त्वा हरिं गायन् दृष्ट्वा आस्ते उपविशन्तीत्यर्थः ॥ १४॥

टि. पु. उ.

॥२४५॥

कौशिकस्य कालयोगेन केनचित्कालेन विप्राणां राजन्यवैश्यानां कुलसंभवाः सप्तशिष्याः संप्राप्ता इत्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तयान्नाद्यमन्नाद्युपस्करमित्यर्थः
 शृण्वन्नास्ते स पद्माख्यः काले काले विनिर्गतः ॥ कालयोगेन संप्राप्ताः शिष्या वै कौशिकस्य च ॥ १५ ॥ सप्त राजन्यवैश्यानां विप्राणां
 कुलसंभवाः ॥ ज्ञानविद्याधिकाः शुद्धा वासुदेवपरायणाः ॥ १६ ॥ तेषामवितथान्नाद्यं पद्माक्षः प्रददौ स्वयम् ॥ शिष्यैश्च सहितो नित्यं
 कौशिको हृष्टमानसः ॥ १७ ॥ विष्णुस्थले हरिं तत्र आस्ते गायन्त्यथाविधि ॥ तत्रैव मालवो नाम वैश्यो विष्णुपरायणः ॥ १८ ॥ दीप
 मालां हरेर्नित्यं करोति प्रीतिमानसः ॥ मालवी नाम भार्या च तस्य नित्यं पतिव्रता ॥ १९ ॥ गोमयेन समालिप्य हरेः क्षेत्रं समन्ततः ॥
 भर्त्रा सहास्ते सुप्रीता शृण्वती गानमुत्तमम् ॥ २० ॥ कुशस्थलात्समापन्ना ब्राह्मणाः शंसितव्रताः ॥ पंचाशद्वै समापन्ना हरेर्गानार्थमुत्तमाः
 ॥ २१ ॥ साधयंतो हि कार्याणि कौशिकस्य महात्मनः ॥ ज्ञानविद्यार्थतत्त्वज्ञाः शृण्वंतो ह्यवसंस्तु ते ॥ २२ ॥ ख्यातमासीत्तदा तस्य
 गानं वै कौशिकस्य तत् ॥ श्रुत्वा राजा समभ्येत्य कलिंगो वाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ कौशिकाद्य गणैः सार्धं गायस्वेह च मां पुनः ॥
 शृणुध्वं च तथा यूयं कुशस्थलजना अपि ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा कौशिकः प्राह राजानं सांत्वया गिरा ॥ न जिह्वा मे महाराजन् वाणी च
 मम सर्वदा ॥ २५ ॥ हरेरन्यमपींद्रं वा स्तौति नैव च वक्ष्यति ॥ एवमुक्ते तु तच्छिष्यो वासिष्ठो गौतमो हरिः ॥ २६ ॥ सारस्वतस्तथा
 चित्रश्चित्रमाल्यस्तथा शिशुः ॥ ऊचुस्ते पार्थिवं तद्वद्यथा प्राह च कौशिकः ॥ २७ ॥ श्रावकास्ते तथा प्रोचुः पार्थिवं विष्णुतत्पराः ॥
 श्रोत्राणीमानि शृण्वन्ति हरेरन्यं न पार्थिव ॥ २८ ॥ गानकीर्तिं वयं तस्य शृणुमोन्यां न च स्तुतिम् ॥ तच्छ्रुत्वा पार्थिवो रुष्टो गायता
 मिति चाब्रवीत् ॥ २९ ॥ स्वभृत्यान्ब्राह्मणा ह्येते कीर्तिं शृण्वन्ति मे यथा ॥ न शृण्वन्ति कथं तस्मात् गायमाने समन्ततः ॥ ३० ॥ एव
 मुक्तास्तदा भृत्या जगुः पार्थिवमुत्तमम् ॥ निरुद्धमार्गा विप्रास्ते गाने वृत्ते तु दुःखिताः ॥ ३१ ॥ काष्ठशंकुभिरन्योन्यं श्रोत्राणि विदधु
 द्विजाः ॥ कौशिकाद्याश्च तां ज्ञात्वा मनोवृत्तिं नृपस्य वै ॥ ३२ ॥ प्रसह्यास्मांस्तु गायेत स्वगानेसौ नृपः स्थितः ॥ इति विप्राः सुनि
 यता जिह्वाग्रं चिच्छिदुः करैः ॥ ३३ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

टी. अ.

१

॥२४५॥

॥ ३४ ॥ कालधर्मेण स्थूलदेहवियोगेनेत्यर्थः । तान् कौशिकादीनागतान् प्राप्तान् यमो दृष्ट्वा किं कर्तव्यमिति स्म ह सञ्चान्तो वभूवत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तत्क्षणे यमचित्तनकाळे
 ब्रह्मा चेष्टितं कौशिकादिचरितं बुध्वेति शेषः । सुराधिपतिर्नादीन्य यथासुखं कौशिकादीन् वासयध्वमिति प्राहित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ कौशिकादीनां यमादिलोकेषु निवासोनुचित
 इति पुनराह—गानयोगेनेति । गानेन मामगानेन पश्चाजिह्वादिनाशं यागेन चित्तवृत्तिनिरोधेन ये जनार्दनं नित्यं पूजयन्ति तान्ययं देवत्वमिच्छत चेद्यदि आनयत प्रापयत वः भद्रं
 ततो राजा सुसंकुद्धः स्वदेशात्तान्यवासयत् ॥ आदाय सर्वं वित्तं च ततस्ते जग्मुरुत्तराम् ॥ ३४ ॥ दिशमासाद्य कालेन कालधर्मेण
 योजिताः ॥ तानागतान्यमो दृष्ट्वा किं कर्तव्यमिति स्म ह ॥ ३५ ॥ चेष्टितं तत्क्षणे राजन् ब्रह्मा प्राह सुराधिपान् ॥ कौशिकादीन् द्विजा
 नद्य वासयध्वं यथासुखम् ॥ ३६ ॥ गानयोगेन ये नित्यं पूजयन्ति जनार्दनम् ॥ तानानयत भद्रं वो यदि देवत्वमिच्छथ ॥ ३७ ॥
 इत्युक्त्वा लोकपालास्ते कौशिकेति पुनः पुनः ॥ मालवेति तथा केचित् पद्माक्षेति तथा परे ॥ ३८ ॥ क्रोशमानाः समभ्येत्य तानादाय
 विहायसा ॥ ब्रह्मलोकं गताः शीघ्रं मुहूर्तेनैव ते सुराः ॥ ३९ ॥ कौशिकादींस्ततो दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ प्रत्युद्गम्य यथान्यायं स्वाग
 तेनाभ्यपूजयत् ॥ ४० ॥ ततः कोलाहलमभूदतिगौरवमुल्बणम् ॥ ब्रह्मणा चरितं दृष्ट्वा देवानां नृपसत्तम ॥ ४१ ॥ हिरण्यगर्भो भगवांस्ता
 न्निवार्य सुरोत्तमान् ॥ कौशिकादीन्समादाय मुनीन् देवैः समावृतः ॥ ४२ ॥ विष्णुलोकं ययौ शीघ्रं वासुदेवपरायणः ॥ तत्र नारायणो
 देवः श्वेतद्वीपनिवासिभिः ॥ ४३ ॥ ज्ञानयोगेश्वरैः सिद्धैर्विष्णुभक्तैः समाहितैः ॥ नारायणसमैर्दिव्यैश्चतुर्बाहुधरैः शुभैः ॥ ४४ ॥ विष्णु
 चिह्नसमापन्नैर्दीप्यमानैरकल्मषैः ॥ अष्टाशीतिसहस्रैश्च सेव्यमानो महाजनैः ॥ ४५ ॥ अस्माभिर्नारदाद्यैश्च सनकाद्यैरकल्मषैः ॥ भूतैर्ना
 नाविधैश्चैव दिव्यस्त्रीभिः समंततः ॥ ४६ ॥ सेव्यमानोऽथ मध्ये वै सहस्रद्वारसंवृतः ॥ सहस्रयोजनायामे दिव्ये मणिमये शुभे ॥ ४७ ॥ विमाने
 विमले चित्रे भद्रपीठासने हरिः ॥ लोककार्यं प्रसक्तानां दत्तदृष्टिश्च माधवः ॥ ४८ ॥ तस्मिन्कालेऽथ भगवान् कौशिकाद्यैश्च संवृतः ॥
 आगम्य प्रणिपत्यात्र तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥ ४९ ॥

भविष्यतीति शेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ब्रह्मणा अतिगौरवमाचरितं दृष्ट्वा देवानामुल्बणं कोलाहलमभूदित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
 लोककार्यं प्रसक्तानामनेकब्रह्मादिदेवानां दत्ता दृष्टिर्दर्शनावसरो येन स दत्तदृष्टिर्माधवो विष्णुगतेति शेषः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

वि. पु. उ.

॥२४६॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ दिग्बन्धः समीपवर्तीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ विष्णुर्वरान् दत्त्वा ब्रह्मणे कारणान्याह—कौशिकस्येत्यादिना
 ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं तत्र समाजे हरिरुक्त्वा लोकैः सम्यैः पूजितो यथायोग्यमिति स्तुतिः आतिष्ठदिति शेषः ॥ ६७ ॥
 ततो विलोक्य भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ कौशिकेत्याह संप्रीत्या तान्सर्वांश्च यथाक्रमम् ॥ ५० ॥ जयघोषो महानासीन्महाश्रयै
 समागते ॥ ब्रह्माणमाह विश्वात्मा शृणु ब्रह्मन् मयोदितम् ॥ ५१ ॥ कौशिकस्य इमे विप्राः साध्यसाधनतत्पराः ॥ हिताय संप्रवृत्ता वै
 कुशस्थलनिवासिनः ॥ ५२ ॥ मत्कीर्तिश्रवणे युक्ता ज्ञानतत्त्वार्थकोविदाः ॥ अनन्यदेवताभक्ताः साध्या देवा भवंत्वमे ॥ ५३ ॥ मत्समीपे
 तथान्यत्र प्रवेशं देहि सर्वदा ॥ एवमुक्त्वा पुनर्देवः कौशिकं प्राह माधवः ॥ ५४ ॥ स्वशिष्यैस्त्वं महाप्राज्ञ दिग्बन्धो भव मे सदा ॥ गणाधि
 पत्यमापन्नो यत्राहं त्वं समास्व वै ॥ ५५ ॥ मालवं मालवीं चैवं प्राह दामोदरो हरिः ॥ मम लोके यथाकामं भार्यया सह मालव ॥ ५६ ॥
 दिव्यरूपधरः श्रमिन् शृण्वन्नानमिहाधिपः ॥ आस्व नित्यं यथाकामं यावच्छोका भवन्ति वै ॥ ५७ ॥ पद्माक्षमाह भगवान् धनदो भव
 माधवः ॥ धनानामीश्वरो भूत्वा यथाकालं हि मां पुनः ॥ ५८ ॥ आगम्य दृष्ट्वा मां नित्यं कुरु राज्यं यथासुखम् ॥ एवमुक्त्वा हरिर्वि
 णुर्ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ कौशिकस्यास्य गानेन योगनिद्रा च मे गता ॥ विष्णुस्थले च मां स्तौति शिष्यैरेष समन्ततः ॥ ६० ॥
 राज्ञा निरस्तः क्रूरेण कलिगेन महीयसा ॥ स जिह्वाच्छेदनं कृत्वा हरेरन्यं कथंचन ॥ ६१ ॥ न स्तोष्यामीति नियतः प्राप्तोसौ मम लोकताम् ॥
 एते च विप्रा नियता मम भक्ता यशस्विनः ॥ ६२ ॥ श्रोत्रच्छिद्रमथाहृत्य शंकुभिर्वै परस्परम् ॥ श्रोष्यामो नैव चान्यद्वै हरेः कीर्तिमिति
 स्म ह ॥ ६३ ॥ एते विप्राश्च देवत्वं मम सान्निध्यमेव च ॥ मालवो भार्यया सार्धं मत्क्षेत्रं परिमृज्य वै ॥ ६४ ॥ दीपमालादिभिर्नित्यमभ्यर्च्य
 सनतं हि माम् ॥ गानं शृणोति नियतो मत्कीर्तिचरितान्वितम् ॥ ६५ ॥ तेनासौ प्राप्तवाँल्लोकं मम ब्रह्म सनातनम् ॥ पद्माक्षोसौ
 ददौ भोज्यं कौशिकस्य महात्मनः ॥ ६६ ॥ धनेशत्वमवाप्तोसौ मम सान्निध्यमेव च ॥ एवमुक्त्वा हरिस्तत्र समाजे लोकपूजितः ॥ ६७ ॥
 तस्मिन् क्षणे समापन्ना मधुराक्षरपेशलैः ॥ विपंचीगुणतत्त्वज्ञैर्वाद्यविद्याविशारदैः ॥ ६८ ॥

लक्ष्म्यागमं कथयति—तस्मिन्नित्यादिना ॥ ६८ ॥

टी. अ.

१

॥२४६॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तुंबरुस्तत्संज्ञकगंधर्वः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ संपूजितं यातं तुंबरु सुराः अन्ये च ऋषयः शशंशुरिति शेषमादाय पूर्वस्थैरन्वयः । समान विद्ययोरेकस्थोत्कर्षो ज्ञानिनोप्यसह इति नारदविषादं कथयति—नारद इत्यादिना ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ निरुच्छाससमन्वितः प्राणायामयुक्त इत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ मार्कण्डेयोऽग्रिमवृत्तं सूचयति—तत्र नारदविषय इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ कौशिकाद्या हरेर्गानाद्भक्त्या लोकं तु वैष्णवम् । प्राप्तास्तथास्मान्कृपया सांव लोकं नय स्वकम् ॥ मंदं मंदस्मिता देवी विचित्राभरणान्विता ॥ गायमाना समायाता लक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहा ॥ ६९ ॥ वृता सहस्रकोटीभिरंगनाभिः समंततः ॥ ततो गणाधिपा दृष्ट्वा भुशुंडीपरिघायुधाः ॥ ७० ॥ ब्रह्मादींस्तर्जयंतस्ते मुनीन्देवान्समंततः ॥ उत्सारयंतः संहृष्टा धिष्टिताः पर्वतोपमाः ॥ ७१ ॥ सर्वे वयं हि निर्याताः सार्धं वै ब्रह्मणा सुरैः ॥ तस्मिन् क्षणे समाहूतस्तुंबरुर्मुनिसत्तमः ॥ ७२ ॥ प्रविवेश समीपं वै देव्या देवस्य चैव हि ॥ तत्रासीनो यथायोगं नानामूर्च्छासमन्वितम् ॥ ७३ ॥ जगौ कल्पदं हृष्टो विपंचीं चाभ्यवादयत् ॥ नानारत्नसमायुक्तैर्दिव्यैराभरणोत्तमैः ॥ ७४ ॥ दिव्यमाल्यैस्तथा शुभ्रैः पूजितो मुनिसत्तमः ॥ निर्गतस्तुंबरुर्हृष्टो अन्ये च ऋषयः सुराः ॥ ७५ ॥ दृष्ट्वा संपूजितं यातं यथायोगमरिं दम ॥ नारदोऽथ मुनिर्दृष्ट्वा तुंबरोः सत्क्रियां हरेः ॥ ७६ ॥ शोकाविष्टेन मनसा संतप्तहृदयेक्षणः ॥ चिंतामापेदिवास्तत्र शोकमूर्च्छाकुलात्मकः ॥ ७७ ॥ केनाहं हि हरेर्यास्ये योगं देवीसमीपतः ॥ अहो तुंबरुणा प्राप्तं धिङ्मां मूढं विचेतसम् ॥ ७८ ॥ योहं हरेः सन्निकाशं भूतैर्निर्यातितः कथम् ॥ जीवन्त्यास्यामि कुत्राहमहो तुंबरुणा कृतम् ॥ ७९ ॥ इति संचिंतयन् विप्रस्तप आस्थितवान्मुनिः ॥ दिव्यं वर्षं सहस्रं तु निरुच्छाससमन्वितः ॥ ८० ॥ ध्यायन्विष्णुमथाध्यास्ते तुंबरोः सत्क्रियां स्मरन् ॥ रोदमानो मुहुर्विद्वान् धिङ्मामिति च चिंतयन् ॥ ८१ ॥ तत्र यत्कृतवान्विष्णुस्तच्छृणुष्व नराधिप ॥ ८२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे कौशिकवृत्तकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततो नारायणो देवस्तस्मै सर्वं प्रदाय वै ॥ कालयोगेन विश्वात्मा समं चक्रेऽथ तुंबरोः ॥ १ ॥ नारदं मुनिं शार्दूलमेवं वृत्तमभूत्पुरा ॥ नारायणस्य गीतानां गानं श्रेष्ठं पुनः पुनः ॥ २ ॥ गानेनाराधितो विष्णुः सत्कीर्तिं ज्ञानवर्चसी ॥ ददाति तृष्टिं स्थानं च यथाऽसौ कौशिकस्य वै ॥ ३ ॥

इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीये प्रोच्यते साम्यं नारदस्य च तुंबरोः ॥ विष्णुप्रसादात्तत्स्थाने गानादिमहिमा तथा ॥ मार्कण्डेयः संक्षेपाद्विष्णुप्रसादतो नारदस्य तुंबरुसाम्यप्राप्तिं कथयति—तत्त इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

अंबरीषाय त्वयापि गानाद्यवश्यं कर्तव्यमित्याह—तस्मादित्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ विष्णुर्लक्ष्यं गानादिमाहमानं कथयति—विष्णुक्षेत्र इत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सतां सद्धर्मं प्रवचनस्वभाव एवेत्यतो मार्कण्डेयः प्रश्नोत्तरमुक्त्वान्यत्राप्यव्यं पृच्छति—किमिति । धर्मभृतां वरेत्यनेन धर्मकथनसाफल्यं सूचितम् ॥ ९ ॥ सांब मत्कृपया दत्तं त्वत्स्थाने विष्णु मंदिरे ॥ गानादिकारिणां गेहे जन्म स्यादपुनर्भवम् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीये हि प्रयासेन श्रीकृष्णस्य

पद्माक्षप्रभृतीनां च संसिद्धिं प्रददौ हरिः ॥ तस्मात्त्वया महाराज विष्णुक्षेत्रे विशेषतः ॥ ४ ॥ अर्चनं गाननृत्याद्यं वाद्योत्सवसमन्वितम् ॥ कर्तव्यं विष्णुभक्तौ हि पुरुषैरनिशं नृप ॥ ५ ॥ श्रोतव्यं च सदा नित्यं श्रोतव्योसौ हरिस्तथा ॥ विष्णुक्षेत्रे तु यो विद्वान् कारयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ६ ॥ गाननृत्यादिकं चैव विष्णुवाख्यानं कथां तथा ॥ जातिस्मृतिं च मेधां च तथैवोपरमे स्मृतिम् ॥ ७ ॥ प्राप्नोति विष्णुसायुज्यं सत्यमेतन्नृपाधिप ॥ एतत्ते कथितं राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ८ ॥ किं वदामि च ते भूयो वद धर्मभृतां वर ॥ ९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे विष्णुमाहात्म्यं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अम्बरीष उवाच ॥ मार्कण्डेय महाप्राज्ञ केन योगेन लब्धवान् ॥ गानविद्यां महाभाग नारदो भगवान्मुनिः ॥ १ ॥ तुंबरोश्च समानत्वं कस्मिन्काल उपेयिवान् ॥ एतदाचक्ष्व मे सर्वं सर्वज्ञोसि महामते ॥ २ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ श्रुतो मयायमर्थो वै नारदादेवदर्शनात् ॥ स्वयमाह महातेजा नारदोऽसौ महामतिः ॥ ३ ॥ संतप्यमानो भगवान् दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ निरुच्छासेन संयुक्तस्तुंबरो गौरवं स्मरन् ॥ ४ ॥ तताप च महाघोरं तपोराशिस्तपः परम् ॥ अथांतरिक्षे शुश्राव नारदोऽसौ महामुनिः ॥ ५ ॥ वाणीं दिव्यां महाघोषामद्भुतामशरीरिणीम् ॥ किमर्थं मुनिशार्दूल तपस्तपसि दुश्चरम् ॥ ६ ॥ उलूकं पश्य गत्वा त्वं यदि गाने रता मतिः ॥ मानसोत्तरशैले तु गानबंधुरिति स्मृतः ॥ ७ ॥ गच्छ शीघ्रं च पश्यैनं गानवित्त्वं भविष्यसि ॥ इत्युक्तो विस्मया विष्टो नारदो वाग्विदां वरः ॥ ८ ॥ मानसोत्तरशैले तु गानबंधुं जगाम वै ॥ गंधर्वाः किन्नरा यक्षास्तथा चाप्सरसां गणाः ॥ ९ ॥ समासीनास्तु परितो गानबंधुं ततस्ततः ॥ गानविद्यां समापन्नः शिक्षितास्तेन पक्षिणा ॥ १० ॥

प्रसादतः ॥ गानप्राप्तिर्नारदस्य फलं गानस्य चोच्यते ॥ अंबरीषो नारदस्य गानप्राप्तिप्रकारं पृच्छति—मार्कण्डेय इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ नारदः स्वयमाहेत्यनेन यथार्थज्ञानं सूचितम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ नारदो गानेऽत्यंतौत्सुक्यं कथयति—उलूकं द्रव्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अश्वमेधसहस्रैर्वाजपेयायुतेन च इष्टेति शेषः ॥ २४ ॥ गवादीनां कोट्यर्बुदं विप्रेभ्यो दत्त्वा स्वके राज्ये द्विजगानमिति शेषः । निवारयन् मेदिनीं पर्यपालयदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ गानं स्निग्धकंठस्वरास्तत्र समासीना मुदान्विताः ॥ ततो नारदमालोक्य गानबंधुरुवाच ॥ ११ ॥ प्रणिपत्य यथान्यायं स्वागतेनाभ्यपूजयत् ॥ किमर्थं भगवानत्र चागतोऽसि महामते ॥ १२ ॥ किं कार्यं हि मया ब्रह्मन् ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ नारद उवाच ॥ उलूकं महाप्राज्ञ शृणु सर्वं यथातथम् ॥ १३ ॥ मम वृत्तं प्रवक्ष्यामि पुरा भूतं महाद्भुतम् ॥ अतति हि युगे विद्वन्नारायणसमीपगम् ॥ १४ ॥ मां विनिर्धूय संहृष्टः समाहूय च तुंवरुम् ॥ लक्ष्मीसमन्वितो विष्णुरश्रुणोद्गानमुत्तमम् ॥ १५ ॥ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे निरस्ताः स्थानतोऽच्युताः ॥ कौशिकाद्याः समासीना गानयोगेन वै हरिम् ॥ १६ ॥ एवमाराध्य संप्राप्ता गाणपत्यं यथासुखम् ॥ तेनाहमतिदुःखार्तस्तपस्तप्तुमिहागतः ॥ १७ ॥ यद्वत्तं यद्भुतं चैव यथा वा श्रुतमेव च ॥ यदधीतं मया सर्वं कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १८ ॥ विष्णोर्माहात्म्ययुक्तस्य गानयोगस्य वै ततः ॥ संचित्याहं तपो घोरं तदर्थं तप्तवान् द्विज ॥ १९ ॥ दिव्यवर्षसहस्रं वै ततो ह्यश्रुणुवं पुनः ॥ वाणीमाकाशसंभृतां त्वामुद्दिश्य विहंगम ॥ २० ॥ उलूकं गच्छ देवपे गानबंधुं मतिर्यदि ॥ गाने चेद्वर्तते ब्रह्मन् तत्र त्वं वेत्स्यसे चिरात् ॥ २१ ॥ इत्यहं प्रेरितस्तेन त्वत्समीपमिहागतः ॥ किं करिष्यामि शिष्योऽहं तव मां पालयाव्यय ॥ २२ ॥ गानबंधुरुवाच ॥ शृणु नारद यद्वत्तं पुरा मम महामते ॥ अत्याश्चर्यसमायुक्तं सर्वपापहरं शुभम् ॥ २३ ॥ भुवनेश इति ख्यातो राजाभूद्धार्मिकः पुरा ॥ अश्वमेधसहस्रैश्च वाजपेयायुतेन च ॥ २४ ॥ गवां कोट्यर्बुदे चैव सुवर्णस्य तथैव च ॥ वाससां रथहस्तीनां कन्याश्वानां तथैव च ॥ २५ ॥ दत्त्वा स राजा विप्रेभ्यो मेदिनीं प्रतिपालयन् ॥ निवारयन् स्वके राज्ये गेययोगेन केशवम् ॥ २६ ॥ अन्यं वा गेययोगेन गायन्यादि स मे भवेत् ॥ वध्यः सर्वात्मना तस्माद्वेदैरीड्यः परः पुमान् ॥ २७ ॥ गानयोगेन सर्वत्र स्त्रियो गायंतु नित्यशः ॥ सूतमागधसंघाश्च गीतं ते कारयंतु वै ॥ २८ ॥ इत्याज्ञाप्य महातेजा राज्यं वै पर्यपालयत् ॥ तस्य राज्ञः पुराभ्याशे हरिमित्र इति श्रुतः ॥ २९ ॥ योगेन केशवं वाऽन्यं देवतांतरं गानयोगेन गायन्यादि स द्विजः सर्वात्मना वध्यस्तस्माद्विजैरिति शेषः । परः पुमानीश्वरो वेदैरीड्य इत्यन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

लि. पु. उ.

॥२४८॥

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अतीवात्यंत इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ हरेः प्रतिमा हरिमित्रपूजिता तत्रैव पतितः म्लेच्छाश्चोरा हत्वा ययुरित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
ब्राह्मणो विष्णुभक्तश्च सर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ नदीपुलिनमासाद्य प्रतिमां च हरेः शुभाम् ॥ ३० ॥ अभ्यर्च्य च यथान्यायं घृतदध्युत्तरं बहु ॥
मिष्टान्नं पायसं दत्त्वा हरेरावेद्य पूषकम् ॥ ३१ ॥ प्रणिपत्य यथान्यायं तत्र विन्यस्तमानसः ॥ अगायत हरिं तत्र तालवर्णलयान्वितम्
॥ ३२ ॥ अतीव स्नेहसंयुक्तस्तद्गतेनांतरात्मना ॥ ततो राज्ञः समादेशाच्चारास्तत्र समागताः ॥ ३३ ॥ तदर्चनादि सकलं निर्धूय च समं
ततः ॥ ब्राह्मणं तं गृहीत्वा ते राज्ञे सम्यङ्न्यवेदयन् ॥ ३४ ॥ ततो राजा द्विजश्रेष्ठं परिभर्त्स्य सुदुर्मतिः ॥ राज्यान्निर्यातयामास हत्वा
सर्वं धनादिकम् ॥ ३५ ॥ प्रतिमां च हरेश्चैव म्लेच्छा हत्वा ययुः पुनः ॥ ततः कालेन महता कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ३६ ॥ स राजा
सर्वलोकेषु पूज्यमानः समंततः ॥ क्षुधार्तश्च तथा खिन्नो यममाह सुदुःखितः ॥ ३७ ॥ क्षुत्तृड् च वर्तते देव स्वर्गतस्यापि मे सदा ॥ मया
पापं कृतं किं वा किं करिष्यामि वै यम ॥ ३८ ॥ यम उवाच ॥ त्वया हि सुमहत्पापं कृतमज्ञानमोहतः ॥ हरिमित्रं प्रति तदा वासुदेव
परायणम् ॥ ३९ ॥ हरिमित्रे कृतं पापं वासुदेवार्चनादिषु ॥ तेन पापेन संप्राप्तः क्षुद्रोगस्त्वां सदा नृप ॥ ४० ॥ दानयज्ञादिकं सर्वं
प्रनष्टं ते नराधिप ॥ गीतवाद्यसमोपेतं गायमानं महामतिम् ॥ ४१ ॥ हरिमित्रं समाहूय हतवानसि तद्धनम् ॥ उपहारादिकं सर्वं वासु
देवस्य सन्निधौ ॥ ४२ ॥ तव भृत्यैस्तदा लुप्तं पापं चक्रुस्त्वदाज्ञया ॥ हरेः कीर्तिं विना चान्यद्ब्राह्मणेन नृपोत्तम ॥ ४३ ॥ न गेययोगे
गातव्यं तस्मात्पापं कृतं त्वया ॥ नष्टस्ते सर्वलोकोद्य गच्छ पर्वतकोटरम् ॥ ४४ ॥ पूर्वोत्सृष्टं स्वदेहं तं खादन्नित्यं निकृत्य वै ॥ तस्मिन्
कोणे त्विमं देहं खादन्नित्यं क्षुधान्वितः ॥ ४५ ॥ महानिरयसंस्थस्त्वं यावन्मन्वंतरं भवेत् ॥ मन्वंतरे ततोऽतीते भूम्यां त्वं च भविष्यसि
॥ ४६ ॥ ततः कालेन संप्राप्य मानुष्यमवगच्छसि ॥ गानबंधुरुवाच ॥ एवमुक्त्वा यमो विद्वांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ४७ ॥ हरिमित्रो विमा
नेन स्तूयमानो गणाधिपैः ॥ विष्णुलोकं गतः श्रीमान् संगृह्य गणबांधवान् ॥ ४८ ॥ भुवनेशो नृपो ह्यस्मिन् कोटरे पर्वतस्य वै ॥ खाद
मानः शवं नित्यमास्ते क्षत्तृदसमन्वितः ॥ ४९ ॥ अद्राक्षं तं नृपं तत्र सर्वमेतन्ममोक्तवान् ॥ समालोक्याहमाज्ञाय हरिमित्रं समेयिवान् ॥ ५० ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अवगच्छसि ज्ञानं प्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

टी. अ.

५०

॥२४८॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मुने वर्षसहस्राणां षष्टिं तत्कालपर्यन्तमित्यर्थः । गालयोगेन मे जिह्वा स्पष्टा प्रसादिता प्रसन्ना ततो गानमशिक्षयं शिक्षितवानित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५३ ॥ ततो वर्षसहस्राणां षष्ट्या द्विगुणेन कालेन ममेयं जिह्वा गानयोगसमायुक्ता अभूदित्यग्रिमस्थेनान्वयः ॥ ५४ ॥ तत्र गाने दश मन्वंतराः गताः अहं गानाचार्यो गानगुरुरभवं माम् आचार्यं गंधर्वाद्याः समागताः पूर्वं प्राप्ताः एते किन्नरसंघा उपगताः पश्चात् प्राप्ता इत्याग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ५५ ॥ सर्वसाधकं तपस्तेनापि गानविद्या अशक्या अभ्यास एव विमानेनार्कवर्णेन गच्छंतममरैर्वृतम् ॥ इंद्रद्युम्नप्रसादेन प्राप्तं मे ह्यायुरुत्तमम् ॥ ५६ ॥ तेनाहं हरिमित्रं वै दृष्टवानस्मि सुव्रत ॥ तदैश्वर्यं प्रभावेन मनो मे समुपागतम् ॥ ५७ ॥ गानविद्यां प्रति तदा किन्नरैः समुपाविशम् ॥ षष्टिं वर्षसहस्राणां गानयोगेन मे मुने ॥ ५८ ॥ जिह्वा प्रसादिता स्पष्टा ततो गानमशिक्षयम् ॥ ततस्तु द्विगुणेनैव कालेनाभूदियं मम ॥ ५९ ॥ गानयोगसमायुक्ता गता मन्वंतरा दश ॥ गानाचार्योऽभवं तत्र गंधर्वाद्याः समागताः ॥ ६० ॥ एते किन्नरसंघा वै मामाचार्यमुपागताः ॥ तपसा नैव शक्या वै गानविद्या तपोधन ॥ ६१ ॥ तस्माच्छ्रुतेन संयुक्तो मत्तस्त्वं गानमाप्नुहि ॥ एवमुक्तो मुनिस्तं वै प्रणिपत्य जगौ तदा ॥ ६२ ॥ तच्छृणुष्व मुनिश्रेष्ठ वासुदेवं नमस्य तु ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ उलूकैर्नैवमुक्तस्तु नारदो मुनिसत्तमः ॥ ६३ ॥ शिक्षाक्रमेण संयुक्तस्तत्र गानमशिक्षयत् ॥ गानबन्धुस्तदाहेदं त्यक्तलज्जो भवाधुना ॥ ६४ ॥ उलूक उवाच ॥ स्त्रीसंगमे तथा गीते द्यूते व्याख्यानसंगमे ॥ व्यवहारे तथाहारे त्वर्थानां च समागमे ॥ ६५ ॥ आये व्यये तथा नित्यं त्यक्तलज्जस्तु वै भवेत् ॥ न कुञ्चितेन गूढेन नित्यं प्रावरणादिभिः ॥ ६६ ॥ हस्तविशेषभागेन व्यादितास्येन चैव हि ॥ निर्यातजिह्वायोगेन न गेयं हि कथंचन ॥ ६७ ॥ न गायेदूर्ध्वबाहुश्च नोर्ध्वदृष्टिः कथंचन ॥ स्वांगं निरीक्षमाणेन परं संप्रेक्षता तथा ॥ ६८ ॥ संघट्टे च तथोत्थाने कटिस्थानं न शस्यते ॥ हासो रोषस्तथा कंपस्तथान्यत्र स्मृतिः पुनः ॥ ६९ ॥ नैतानि शस्तरूपाणि गानयोगे महामते ॥ नैकहस्तेन शक्यं स्यात्तालसंघट्टनं मुने ॥ ७० ॥ शुधार्त्तेन भयार्त्तेन तृष्णार्त्तेन तथैव च ॥ गानयोगो न कर्तव्यो नांधकारे कथंचन ॥ ७१ ॥ एवमादीनि चान्यानि न कर्तव्यानि गायता ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ एवमुक्तः स भगवांस्तेनोक्तैर्विधिलक्षणैः ॥ अशिक्षयत्तथा गीतं दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ७२ ॥ ततः समस्तसंपन्नो गीतप्रस्तारकादिषु ॥ विपंच्यादिषु संपन्नः सर्वस्वरविभागवित् ॥ ७३ ॥

कारणमित्याह—तपसेत्यादिना ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ कार्यार्थिनां लज्जा विधातिकेति तस्यागस्थानान्याह—स्त्रीसंगम इत्यादिना ॥ ६० ॥ गानोपबृंहकनियमान् कथयति—न कुञ्चितेनेत्यादिना ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तावद्ब्रह्मदिनसमाप्तिपर्यन्तमायुषो भावः सत्ता मे शुभे शारोरादिकल्याण मनसाध्याहितं चितितं च मुनिसत्तम मे दक्षिणा स्यादित्यग्रिमेणा
न्वयः ॥ ७३ ॥ अतीतात् कल्पोतीतकल्पस्तस्य संयोगे प्राप्नो गरुडस्त्वं भविष्यसीत्यनेनैव प्रार्थितप्राप्तिः सूचिता ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ हृषीकेशं विष्णुं प्रति गीतकान् गापया
अयुतानि च षट्त्रिंशत्सहस्राणि शतानि च ॥ स्वराणां भेदयोगेन ज्ञातवान्मुनिसत्तमः ॥ ६९ ॥ ततो गंधर्वसंघाश्च किन्नराणां तथैव च ॥
मुनिना सह संयुक्ताः प्रीतियुक्ता भवन्ति ते ॥ ७० ॥ गानबंधुं मुनिः प्राह प्राप्य गानमनुत्तमम् ॥ त्वां समासाद्य संपन्नस्त्वं हि गीतविशा
रदः ॥ ७१ ॥ ध्वांक्षशत्रो महाप्राज्ञ किमाचार्य करोमि ते ॥ गानबंधुरुवाच ॥ ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन् मनवस्तु चतुर्दश ॥ ७२ ॥ ततश्चै
लोक्यसंप्राप्तो भविष्यति महामुने ॥ तावन्मे त्वायुषो भावस्तावन्मे परमं शुभम् ॥ ७३ ॥ मनसाध्याहितं मे स्यादक्षिणा मुनिसत्तम ॥
नारद उवाच ॥ अतीतकल्पसंयोगे गरुडस्त्वं भविष्यसि ॥ ७४ ॥ स्वस्ति तेऽस्तु महाप्राज्ञ गमिष्यामि प्रसीद माम् ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥
एवमुक्त्वा जगामाथ नारदोपि जनार्दनम् ॥ ७५ ॥ श्वेतद्वीपे हृषीकेशं गापयामास गीतकान् ॥ तत्र श्रुत्वा तु भगवान्नारदं प्राह माधवः
॥ ७६ ॥ तुंबरोर्न विशिष्टोसि गीतैरद्यापि नारद ॥ यदा विशिष्टो भविता तं कालं प्रवदाम्यहम् ॥ ७७ ॥ गानबंधुं समासाद्य गानार्थज्ञो
भवानसि ॥ मनोर्वैवस्वतस्याहमष्टाविंशतिमे युगे ॥ ७८ ॥ द्वांपरांते भविष्यामि यदुवंशकुलोद्भवः ॥ देवक्यां वसुदेवस्य कृष्णो नाम्ना
महामते ॥ ७९ ॥ तदानीं मां समासाद्य स्मारयेथा यथातथम् ॥ तत्र त्वां गीतसंपन्नं करिष्यामि महाव्रतम् ॥ ८० ॥ तुंबरोश्च समं
चैव तथातिशयसंयुतम् ॥ तावत्कालं यथायोगं देवगंधर्वयोनिषु ॥ ८१ ॥ शिक्षयस्व यथान्यायमित्युक्त्वांतरधीयत ॥ ततो मुनिः प्रण
म्येनं वीणावादनतत्परः ॥ ८२ ॥ देवर्षिर्देवसंकाशः सर्वाभरणभूषितः ॥ तपसां निधिरत्यंतं वासुदेवपरायणः ॥ ८३ ॥ स्कंधे विपंची
मासाद्य सर्वलोकांश्चचार सः ॥ वारुणं याम्यमाग्नेयमैंद्रं कौबेरमेव च ॥ ८४ ॥ वायव्यं च तथेशानं संसदं प्राप्य धर्मवित् ॥ गायमानो हरिं
सम्यग्वीणावादविचक्षणः ॥ ८५ ॥ गंधर्वाप्सरसां संघैः पूज्यमानस्ततस्ततः ॥ ब्रह्मलोकं समासाद्य कस्मिंश्चित्कालपर्यये ॥ ८६ ॥ हाहाहूहूश्च
गंधर्वौ गीतवाद्यविशारदौ ॥ ब्रह्मणो गायकौ दिव्यौ नित्यौ गंधर्वसत्तमौ ॥ ८७ ॥

मास स्वार्थे णिच् अगायदित्यर्थः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ स्वरकल्पाः स्वरप्रथमा इत्यर्थः । 'कल्पः स्यात्प्रथमे न्याये' इति विश्वः । मताः मान्याः षड्जाद्याः सप्त स्थिताः क्रीडतः क्रीडमानास्तानिति शेषः । दृष्ट्वा भगवान्नारदः सुसत्वरं निर्गत इत्यन्वयः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ गानविद्यायां विशारदा निपुणा नारदः स्वरांगनाः स्वरास्त्रयः सप्त पश्यन्वीणासमायोगेन आसीदभवत् तन्त्र्यस्ताः

तत्र ताभ्यां समासाद्य गायमानो हरिं प्रभुम् ॥ ब्रह्मणा च महातेजाः पूजितो मुनिसत्तमः ॥ ८८ ॥ तं प्रणम्य महात्मानं सर्वलोकपिता महम् ॥ चचार च यथाकामं सर्वलोकेषु नारदः ॥ ८९ ॥ ततः कालेन महता गृहं प्राप्य च तुंबरोः ॥ वीणामादाय तत्रस्थो ह्यगायत महासुनिः ॥ ९० ॥ स्वरकल्पास्तु तत्रस्थाः षड्जाद्याः सप्त वै मताः ॥ क्रीडंतो भगवान्दृष्ट्वा निर्गतश्च सुसत्वरम् ॥ ९१ ॥ शिक्षया मास बहुशस्तत्र तत्र महामतिः ॥ श्रमयोगेन संयुक्तो नारदोपि महासुनिः ॥ ९२ ॥ सप्तस्वरांगनाः पश्यन् गानविद्याविशारदः ॥ आसीद्वीणा समायोगे न तास्तन्त्र्यः प्रपेदिरे ॥ ९३ ॥ ततो रैवतके कृष्णं प्रणिपत्य महासुनिः ॥ विज्ञापयदशेषं तु श्वेतद्वीपे तु यत् पुरा ॥ ९४ ॥ नारायणेन कथितं गानयोगमनुत्तमम् ॥ तच्छ्रुत्वा प्राहसंकृष्णः प्राह जांबवतीं मुदा ॥ ९५ ॥ एतं मुनिवरं भद्रे शिक्षयस्व यथाविधि ॥ वीणागान समायोगे तथेत्युक्त्वा च सा हरिम् ॥ ९६ ॥ प्रहसंती यथायोगं शिक्षयामास तं मुनिम् ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे पुनरागम्य माधवम् ॥ ९७ ॥ प्रणिपत्याग्रतस्तस्थौ पुनराह स केशवः ॥ सत्यां समीपमागच्छ शिक्षयस्व यथाविधि ॥ ९८ ॥ तथेत्युक्त्वा सत्यभामां प्रणिषत्य जगौ मुनिः ॥ तथा स शिक्षितो विद्वान् पूर्णे संवत्सरे पुनः ॥ ९९ ॥ वासुदेवनिपुणोऽसौ रुक्मिणीसदनं गतः ॥ अंगनाभिस्तत स्ताभिर्दासीभिर्मुनिसत्तमः ॥ १०० ॥ उक्तोऽसौ गायमानोपि न स्वरं वेत्ति वै मुने ॥ ततः श्रमेण महता वत्सरत्रयसंयुतम् ॥ १०१ ॥ शिक्षितोऽसौ तदा देव्या रुक्मिण्यापि जगौ मुनिः ॥ ततः स्वरांगनाः प्राप्य तंत्रीयोगं महासुने ॥ १०२ ॥ आहूय कृष्णो भगवान् स्वयमेव महासुनिम् ॥ अशिक्षयदमेयात्मा गानयोगमनुत्तमम् ॥ १०३ ॥ ततोऽतिशयमापन्नस्तुंबरोऽमुनिसत्तमः ॥ ततो ननर्त देवर्षिः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ १०४ ॥

स्वरांगना न प्रपेदिरे न प्राप्नुवित्यर्थः ॥ ९३ ॥ रैवतके तत्संज्ञकस्वर्ग इत्यर्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ ततो रुक्मिणीशिक्षणानंतरं महासुनेस्तंत्रीयोगं स्वरांगनाः प्राप्य स्थिता इति शेषः ॥ २॥३ ॥ ततः श्रीकृष्णशिक्षणादित्यर्थः । ततः समग्रगानविद्यालाभाद्देवर्षिः जनार्दनं प्रणिपत्य ननर्तत्यन्वयः ॥ ४ ॥

ॐ . ५ . ३ .

॥२५०॥

गानयोगेन संगीतशास्त्रज्ञानयोगेनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तदा कृष्णस्य शिवपूजाकाले तस्य कृष्णरूपस्य हरेर्विष्णोर्नियोगान्मुनिर्नारदः रुक्मिण्या सत्या जांब
वत्या कृष्णेन च सह जगावित्यग्रिमस्थेनान्वयः ॥ ८ ॥ मुनेर्नारदस्य गीतक्रमो गानप्राप्तिक्रम इत्यर्थः ॥ ९ ॥ वासुदेवाख्यां विष्णुस्तुतिं भृशं गायमानो ब्राह्मणः हरेः
सालोक्यमाप्नोति रुद्रो गीयतेऽनेनेति रुद्रगानः अधिको हरिसरूपः भवेदित्यन्वयः ॥ ११० ॥ अन्यत् हरिहरस्तुत्यन्यदन्यथा अभक्त्यादिप्रकारेण च गायमानो ब्राह्मणः नरकं
गच्छेदेव हि ॥ ११ ॥ वासुदेवपरायणः कर्मणा मनसा वाचा गायन्वा शृण्वंस्तम् आप्नोति तस्माद्विष्णुसालोक्यप्रदत्वात् गेयं परममुत्कृष्टं विदुरिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ११२ ॥

उवाच च हृषीकेशः सर्वज्ञस्त्वं महामुने ॥ प्रहस्य गानयोगेन गायस्व मम सन्निधौ ॥ १०५ ॥ एतत्ते प्रार्थितं प्राप्तं मम लोके तथैव
च ॥ नित्यं तुंवरुणा सार्धं गायस्व च यथातथम् ॥ १०६ ॥ एवमुक्तो मुनिस्तत्र यथायोगं चचार सः ॥ यदा संपूजयन् कृष्णो रुद्रं भुवन
नायकम् ॥ १०७ ॥ तदा जगौ हरेस्तस्य नियोगाच्छंकराय वै ॥ रुक्मिण्या सह सत्या च जांबवत्या महामुनिः ॥ १०८ ॥ कृष्णेन च
नृपश्रेष्ठ श्रुतिजातिविशारदः ॥ एष वो मुनिशार्दूलः प्रोक्तो गीतक्रमो मुनेः ॥ १०९ ॥ ब्राह्मणो वासुदेवाख्यां गायमानो भृशं नृप ॥
हरेः सालोक्यमाप्नोति रुद्रगानोऽधिको भवेत् ॥ ११० ॥ अन्यथा नरकं गच्छेद्वायमानोन्यदेव हि ॥ कर्मणा मनसा वाचा वासुदेवपरा
यणः ॥ १११ ॥ गायन् शृण्वंस्तमाप्नोति तस्माद्देयं परं विदुः ॥ ११२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे वैष्णवगतिकथनं नाम तृती
योऽध्यायः ॥ ३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ वैष्णवा इति ये प्रोक्ता वासुदेवपरायणाः ॥ कानि चिह्नानि तेषां वै तन्नो ब्रूहि महामते ॥ १ ॥ तेषां
वा किं करोत्येष भगवान् भूतभावनः ॥ एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सूत सर्वार्थवित्तम ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ अंबरीषेण वै पृष्ठो मार्कण्डेयः पुरा
मुनिः ॥ युष्माभिरद्य यत् प्रोक्तं तद्वदामि यथातथम् ॥ ३ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्यथान्यायं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ यत्रास्ते
विष्णुभक्तस्तु तत्र नारायणः स्थितः ॥ ४ ॥ विष्णुर्देव हि सर्वत्र येषां वै देवता स्मृता ॥ कीर्त्यमाने हरौ नित्यं रोमांचो यस्य वर्तते ॥ ५ ॥

नृपूजायां कृष्णो भक्त्या युक्तो जगौ सदा सांवम् । पत्नीनारदसहितो वंदे तं वै दुरंतमहिमानम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ लोकोत्तरे चतुर्थेऽस्मिन्वैष्णवानां हि लक्षणम् । माहात्म्यं चैव तेभ्यस्तु शैवानां श्रेष्ठतोच्यते ॥ ऋषयो वैष्णवानां लक्षणाद्यपृच्छन्-वैष्णवा
इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ युष्माभिरद्य यत्पृष्टं तद्वै अंबरीषेण पृष्ठो मार्कण्डेयो मुनिराहेति शेषस्तद्यथातथं वदामीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ 'यो यच्छ्रद्धः स एव सः' इति भगवद्गीतोक्त
। न्यमात् । यत्र विष्णुभक्त आस्ते तत्र नारायणः स्थितो विद्यमान इत्यर्थः ॥ ४ ॥ विष्णुभक्तलक्षणानि कथयति-विष्णुरित्यादिना ॥ ५ ॥

टी. अ.

४

॥२५०॥

अक्षेषु इंद्रियेष्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ जगतः अरणे दर्शने रक्षणनिमित्तं अन्यत् परिधानादन्यद्वस्त्रं नाच्छादयेत् शरीरावरणं कुर्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ रूक्षाक्षराणि परुषशब्दान्
शांत्यां वदेत्तथा भागवतेरितः प्रणामपूर्वकं वदेत्स हि वैष्णव इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ शुभानि पुण्यकर्माण्येवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ विष्णुभक्तस्य सर्वं भोजना
राधनं यथाशक्त्या सदा यः करोति तत्फलमिति शेषः । यथान्यायं वास्तवं हि कथ्यत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वैष्णवमाहात्म्यं कथयति—वासुदेवपरमित्या

कंपः त्वेदस्तथाक्षेषु दृश्यंते जलबिंदवः ॥ विष्णुभक्तिसमायुक्तान् श्रौतस्मार्तप्रवर्तकान् ॥ ६ ॥ प्रीतो भवति यो दृष्ट्वा वैष्णवोऽसौ प्रकी
र्तितः ॥ नान्यदाच्छादयेद्वस्त्रं वैष्णवो जगतोऽरणे ॥ ७ ॥ विष्णुभक्तमथायांतं यो दृष्ट्वा सन्मुखस्थितः ॥ प्रणामादि करोत्येवं वासुदेवे
यथा तथा ॥ ८ ॥ स वै भक्त इति ज्ञेयः स जयी स्याज्जगत्रये ॥ रूक्षाक्षराणि शृण्वन्वै तथा भागवतेरितः ॥ ९ ॥ प्रणामपूर्वं शांत्या वै
यो वदेद्वैष्णवो हि सः ॥ गंधपुष्पादिकं सर्वं शिरसा यो हि धारयेत् ॥ १० ॥ हरेः सर्वमितीत्येवं मत्त्वासौ वैष्णवः स्मृतः ॥ विष्णुक्षेत्रे
शुभान्येव करोति स्नेहसंयुतः ॥ ११ ॥ प्रतिमां च हरेर्नित्यं पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥ विष्णुभक्तः स विज्ञेयः कर्मणा मनसा गिरा ॥ १२ ॥
नारायणपरो नित्यं महाभागवतो हि सः ॥ भोजनाराधनं सर्वं यथाशक्त्या करोति यः ॥ १३ ॥ विष्णुभक्तस्य च सदा यथान्यायं हि
कथ्यते ॥ नारायणपरो विद्वान्यस्यान्नं प्रीतमानसः ॥ १४ ॥ अत्राति तद्धरेरास्यं गतमन्नं न संशयः ॥ स्वार्चनादापि विश्वात्मा प्रीतो
भवति माधवः ॥ १५ ॥ महाभागवते तच्च दृष्ट्वासौ भक्तवत्सलः ॥ वासुदेवपरं दृष्ट्वा वैष्णवं दग्धकिल्बिषम् ॥ १६ ॥ देवापि भीतास्तं यांति
प्रणिपत्य यथागतम् ॥ श्रूयतां हि पुरावृत्तं विष्णुभक्तस्य वैभवम् ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा यमोऽपि वै भक्तं वैष्णवं दग्धकिल्बिषम् ॥ उत्थाय
प्रांजलिभूत्वा ननाम भृगुनंदनम् ॥ १८ ॥ तस्मात्संपूजयेद्भक्त्या वैष्णवान्विष्णुवन्नरः ॥ स याति विष्णुसामीप्यं नात्र कार्या विचा
रणा ॥ १९ ॥ अन्यभक्तसहस्रेभ्यो विष्णुभक्तो विशिष्यते ॥ विष्णुभक्तसहस्रेभ्यो रुद्रभक्तो विशिष्यते ॥ रुद्रभक्तात्परतरो नास्ति
लोके न संशयः ॥ २० ॥

दिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ भृगुनंदनं च्यवनमित्यर्थः ॥ १८ ॥ तस्मात्पूर्वोक्तकारणादित्यर्थः ॥ १९ ॥ अन्यभक्तसहस्रेभ्यः मौगादिभ्य इत्यर्थः । रुद्रभक्तात् शैवात्परतरो लोके
भृकोके नास्ति अत्र मंशयो नेत्यन्वयः ॥ २० ॥

लि. पु.उ.

॥२५१॥

हरिहरभक्तावेवाच्यवित्याह-तस्मादिति ॥ २१ ॥ शान्त्यादिगुणयुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्योऽपि ये पराः । शैवा यतः शिवाभिन्नास्तान्नाम्यभयप्रदान् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
 उत्तरभागे शिवतोपिण्यां टीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमे वर्ण्यतेऽध्याये चरितं परमाद्भुतम् ॥ अंबरीषस्य राजर्षेर्विष्णुमायासमन्वितस्य ॥ ऋषयः परमवैष्णवांबरीषचरितमपृ
 तस्मात्तु वैष्णवं चापि रुद्रभक्तमथापि वा ॥ पूजयेत्सर्वयत्नेन धर्मकामार्थमुक्तये ॥ २१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे विष्णुभक्तकथनं
 नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ऐक्ष्वाकुरंबरीषो वै वासुदेवपरायणः ॥ पालयामास पृथिवीं विष्णोराज्ञापुरःसरः ॥ १ ॥ श्रुत
 मेतन्महाबुद्धे तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ नित्यं तस्य हरेश्चक्रं शत्रुरोगभयादिकम् ॥ २ ॥ हंतीति श्रूयते लोके धार्मिकस्य महात्मनः ॥ अंबरी
 षस्य चरितं तत्सर्वं ब्रूहि सत्तम ॥ ३ ॥ माहात्म्यमनुभावं च भक्तियोगमनुत्तमम् ॥ यथावच्छ्रोतुमिच्छामः सूत वक्तुं त्वमर्हसि ॥ ४ ॥ सूत
 उवाच ॥ श्रूयतां मुनिशार्दूलश्चरितं तस्य धीमतः ॥ अंबरीषस्य माहात्म्यं सर्वपापहरं परम् ॥ ५ ॥ त्रिशंकोर्दयिता भार्या सर्वलक्षणशो
 भिता ॥ अंबरीषस्य जननी नित्यं शौचसमन्विता ॥ ६ ॥ योगनिद्रासमारूढं शेषपर्यंकशायिनम् ॥ नारायणं महात्मानं ब्रह्मांडकमलो
 द्रवम् ॥ ७ ॥ तमसा कालरुद्राख्यं रजसा कनकांडजम् ॥ सत्त्वेन सर्वगं विष्णुं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ८ ॥ अर्चयामास सततं वाङ्मनः
 कायकर्मभिः ॥ माल्यदानादिकं सर्वं स्वयमेवमचीकरत् ॥ ९ ॥ गंधादिपेषणं चैव धूपद्रव्यादिकं तथा ॥ भूमेरालेपनादीनि हविषां पचनं
 तथा ॥ १० ॥ तत्कौतुकसत्त्वाविष्टा तन्मतेन चकार सा ॥ शुभा पद्मावती नित्यं वाचा नारायणेति वै ॥ ११ ॥ अनंतेत्येव सा नित्यं
 भाषमाणा पतिव्रता ॥ दशवर्षसहस्राणि तत्परिणातरात्मना ॥ १२ ॥ अर्चयामास गोविंदं गंधपुष्पादिभिः शुचिः ॥ विष्णुभक्तान्महाभा
 गान् सर्वपापविवर्जितान् ॥ १३ ॥ दानमानार्चनैर्नित्यं धनरत्नैरतोषयत् ॥ ततः कदाचित्सा देवी द्वादशीं समुपोष्य वै ॥ १४ ॥ हरेरग्रे
 महाभागा सुष्वाप पतिना सह ॥ तत्र नारायणो देवस्तामाह पुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ किमिच्छसि वरं भद्रे मत्तत्त्वं ब्रूहि भामिनि ॥ सा दृष्ट्वा तु
 वरं वव्रे पुत्रो मे वैष्णवो भवेत् ॥ १६ ॥ सार्वभौमो महातेजाः स्वकर्मनिरतः शुचिः ॥ तथेत्युक्त्वा ददौ तस्यै फलमेकं जनार्दनः ॥ १७ ॥
 उच्यते-ऐक्ष्वाकुरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अंबरीषो विष्णुप्रसादज इति तस्मात्तुचरितं कथयति-त्रिशंकोरित्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हविषां विष्णुसमर्पणी
 यान्नानामित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भामिनि द्वीपमतीत्यर्थः । “भामः क्रोधे ग्री दीप्तौ” इति विश्वः ॥ १८ ॥ १९ ॥

टी. ज.

५

॥ २५१ ॥

॥ १८ ॥ सतामाचारा यस्मात् सदाचारम् ॥ १९ ॥ चक्रांकिततनूरुहस्तं चक्रांकिततनूरुहस्तं शरीरचक्रचिह्नयुतामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततो दृढमावनिरीक्षणादित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ महेश्वरस्य शिवस्यांगजो वामशरीरोत्पन्नः मध्ये
 सा प्रबुद्धा फलं दृष्ट्वा भर्त्रे सर्वं न्यवेदयत् ॥ भक्षयामास संहृष्टा फलं तद्गतमानसा ॥ १८ ॥ ततः कालेन सा देवी पुत्रं कुलविवर्धनम् ॥
 असूत सा सदाचारं वासुदेवपरायणम् ॥ १९ ॥ शुभलक्षणसंपन्नं चक्रांकिततनूरुहम् ॥ जातं दृष्ट्वा पिता पुत्रं क्रियाः सर्वाश्चकार वै
 ॥ २० ॥ अंबरीष इति ख्यातो लोके समभवत्प्रभुः ॥ पितर्युपरते श्रीमानभिपित्तो महामुनिः ॥ २१ ॥ मंत्रिष्वाधाय राज्यं च तप उग्रं
 चकार सः ॥ संवत्सरसहस्रं वै जपन्नारायणं प्रभुम् ॥ २२ ॥ हृत्पुंडरीकमध्यस्थं सूर्यमंडलमध्यतः ॥ शंखचक्रगदापद्मधारयंतं चतुर्भुजम्
 ॥ २३ ॥ शुद्धजावूनदनिभं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं पीतांबरधरं प्रभुम् ॥ २४ ॥ श्रीवत्सवक्षसं देवं पुरुषं पुरुषोत्त
 मम् ॥ ततो गरुडमारुह्य सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ २५ ॥ आजगाम स विश्वात्मा सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ऐरावतमिवाचित्यं कृत्वा वै गरुडं
 हरिः ॥ २६ ॥ स्वयं शक्र इवासीनस्तमाह नृपसत्तमम् ॥ इंद्रोऽहमस्मि भद्रं ते किं ददामि वरं च ते ॥ २७ ॥ सर्वलोकेश्वरोऽहं त्वां
 रक्षितुं समुपागतः ॥ अंबरीष उवाच ॥ नाहं त्वामभिसंधाय तप आस्थितवानिह ॥ २८ ॥ त्वया दत्तं च नेष्यामि गच्छ शक्र यथासु
 खम् ॥ मम नारायणो नाथस्तं नमामि जगत्पतिम् ॥ २९ ॥ गच्छेद्द्रुमाकृथास्त्वत्र मम बुद्धिविलोपनम् ॥ ततः प्रहस्य भगवान् स्वरूप
 मकरोद्धरिः ॥ ३० ॥ शार्ङ्गचक्रगदापाणिः खड्गहस्तो जनार्दनः ॥ गरुडोपरि सर्वात्मा नीलाचल इवाग्रः ॥ ३१ ॥ देवगंधर्वसंघैश्च स्तूय
 मानः समंततः ॥ प्रणम्य स च संतुष्टस्तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥ ३२ ॥ प्रसीद लोकनाथेश मम नाथ जनार्दन ॥ कृष्णं विष्णो जगन्नाथ
 सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ३३ ॥ त्वमादिस्त्वमनादिस्त्वमनंतः पुरुषः प्रभुः ॥ अप्रमेयो विभुर्विष्णुर्गोविंदः कमलेश्वरः ॥ ३४ ॥ महेश्वरांगजो मध्ये
 पुष्करः खगमः खगः ॥ कव्यवाहः कपाली त्वं हव्यवाहः प्रभंजनः ॥ ३५ ॥ आदिदेवः क्रियानंदः परमात्मात्मनि स्थितः ॥ त्वां प्रपन्नोस्मि
 गोविंद जय देवकिनंदन ॥ जय देव जगन्नाथ पाहि मां पुष्करेश्वर ॥ ३६ ॥

नामौ पुष्करं कमलं यस्य स मध्येपुष्करः हृत्पुंडरीक इति सप्तम्यलुक् । त्वे हृदयाकाशे गम्यते योगिमिः प्राप्यत इति खगमः खगः सुपर्णः "सुपर्णविती" इति श्रुतेः । कव्यं पिबुद्देशेन
 हुतं वहति प्रापयतीति कव्यवाहः कपाली भैरवरूपः हव्यं देवोद्देशेन हुतमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ श्रीमतीस्वयंवरं कथयति-तस्मिन्निमित्तम् ॥ ३७ ॥ तत्सर्वं ते प्रदास्यामि
नान्या गतिस्त्वदन्या मे त्वमेव शरणं मम ॥ सूत उवाच ॥ तमाह भगवान्विष्णुः किं ते हृदि चिकीर्षितम् ॥ ३७ ॥ तत्सर्वं ते प्रदास्यामि
भक्तोसि मम सुव्रत ॥ भक्तिप्रियोऽहं सततं तस्मादातुमिहागतः ॥ ३८ ॥ अंबरीष उवाच ॥ लोकनाथ परानन्द नित्यं मे वर्तते मतिः ॥ वासु
देवपरो नित्यं वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ ३९ ॥ यथा त्वं देवदेवस्य भवस्य परमात्मनः ॥ तथा भगवन्महं विष्णो तव देव जनार्दन ॥ ४० ॥
पालयिष्यामि पृथिवीं कृत्वा वै वैष्णवं जगत् ॥ यज्ञहोमार्चनैश्चैव तर्पयामि सुरोत्तमान् ॥ ४१ ॥ वैष्णवान्पालयिष्यामि निहनिष्यामि
शात्रवान् ॥ लोकतापभये भीत इति मे धीयते मतिः ॥ ४२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमस्तु यथेच्छं वै चक्रमेतत्सुदर्शनम् ॥ पुरा
रुद्रप्रसादेन लब्धं वै दुर्लभं मया ॥ ४३ ॥ ऋषिशापदिकं दुःखं शत्रुरोगादिकं तथा ॥ निहनिष्यति ते नित्यमित्युक्त्वांतरधीयत ॥ ४४ ॥
सूत उवाच ॥ ततः प्रणम्य मुदितो राजा नारायणं प्रभुम् ॥ प्रविश्य नगरीं रम्यामयोध्यां पर्यपालयत् ॥ ४५ ॥ ब्राह्मणादींश्च वर्णांश्च
स्वस्वकर्मण्ययोजत् ॥ नारायणपरो नित्यं विष्णुभक्तानकल्मषान् ॥ ४६ ॥ पालयामास हृष्टात्मा विशेषेण जनाधिपः ॥ अश्वमेधशतै
रिष्ट्वा वाजपेयशतेन च ॥ ४७ ॥ पालयामास पृथिवीं सागरावरणामिमाम् ॥ गृहेगृहे हरिस्तस्थौ वेदघोषो गृहेगृहे ॥ ४८ ॥ नामघोषो
हरेश्चैव यज्ञघोषस्तथैव च ॥ अभवन्पशार्दूले तस्मिन् राज्यं प्रशासति ॥ ४९ ॥ नासस्या नातृणा भूमिर्न दुर्भिक्षादिभिर्युता ॥ रागहीनाः
प्रजा नित्यं सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ ५० ॥ अंबरीषो महातेजाः पालयामास मेदिनीम् ॥ तंस्यैवंवर्तमानस्य कन्या कमललोचना ॥ ५१ ॥
श्रीमती नाम विख्याता सर्वलक्षणसंयुता ॥ प्रदानसमयं प्राप्ता देवमायेव शोभना ॥ ५२ ॥ तस्मिन्काले मुनिः श्रीमान्नारदोऽभ्यागतश्च
वै ॥ अंबरीषस्य राज्ञो वै पर्वतश्च महामतिः ॥ ५३ ॥ तावुभावागतौ दृष्ट्वा प्रणिपत्य यथाविधि ॥ अंबरीषो महातेजाः पूजयामास
तावृषी ॥ ५४ ॥ कन्यां तां रममाणां वै मेघमध्ये शतहृदाम् ॥ प्राह तां प्रेक्ष्य भगवान्नारदः सस्मितस्तदा ॥ ५५ ॥ केयं राजन्महा
भागा कन्या सुरसुतोपमा ॥ ब्रूहि धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वलक्षणशोभिता ॥ ५६ ॥

दिना ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शतहृदां विद्युत्सदृशीमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

राजोवाच ॥ दुहितेयं मम विभो श्रीमती नाम नामतः ॥ प्रदानसमयं प्राप्ता वरमन्वेषते शुभा ॥ ५७ ॥ इत्युक्तो मुनिशार्दूलस्तामैच्छन्ना
रदो द्विजाः ॥ पर्वतोपि मुनिस्तां वै चकमे मुनिसत्तमाः ॥ ५८ ॥ अनुज्ञाप्य च राजानं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ रहस्याह्वय धर्मात्मा
मम देहि सुतामिमाम् ॥ ५९ ॥ पर्वतो हि तथा प्राह राजानं रहसि प्रभुः ॥ तावुभौ सह धर्मात्मा प्रणिपत्य भयार्दितः ॥ ६० ॥ उभौ
भवंतौ कन्यां मे प्रार्थयानौ कथं त्वहम् ॥ करिष्यामि महाप्राज्ञ शृणु नारद मे वचः ॥ ६१ ॥ त्वं च पर्वत मे वाक्यं शृणु वक्ष्यामि
यत्प्रभो ॥ कन्येयं युवयोरेकं वरयिष्यति चेच्छुभा ॥ ६२ ॥ तस्मै कन्यां प्रयच्छामि नान्यथा शक्तिरस्ति मे ॥ तथेत्युक्त्वा ततो भूयः
श्वो यास्याव इति स्म ह ॥ ६३ ॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलौ जग्मतुः प्रीतिमानसौ ॥ वासुदेवपरौ नित्यमुभौ ज्ञानविदांवरौ ॥ ६४ ॥ विष्णु
लोकं ततो गत्वा नारदो मुनिसत्तमः ॥ प्रणिपत्य हृषीकेशं वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ६५ ॥ श्रोतव्यमस्ति भगवन्नाथ नारायण प्रभो ॥
रहसि त्वां प्रवक्ष्यामि नमस्ते भुवनेश्वर ॥ ६६ ॥ ततः प्रहस्य गोविंदः सर्वानुत्सार्य तं मुनिम् ॥ ब्रूहीत्याह च विश्वात्मा मुनिराह च
केशवम् ॥ ६७ ॥ त्वदीयो नृपतिः श्रीमानंबरीषो महीपतिः ॥ तस्य कन्या विशालाक्षी श्रीमती नाम नामतः ॥ ६८ ॥ परिणेतुमना
स्तत्र गतोऽस्मि वचनं शृणु ॥ पर्वतोऽयं मुनिः श्रीमांस्तव भृत्यस्तपोनिधिः ॥ ६९ ॥ तामैच्छत्सोपि भगवन्नावामाह जनाधिपः ॥
अंबरीषो महातेजाः कन्येयं युवयोर्वरम् ॥ ७० ॥ लावण्ययुक्तं वृणुयाद्यादि तस्मै ददाम्यहम् ॥ इत्याहावां नृपस्तत्र तथेत्युक्त्वाहमागतः
॥ ७१ ॥ आगमिष्यामि ते राजन् श्वः प्रभाते गृहं त्विति ॥ आगतोहं जगन्नाथ कर्तुमर्हसि मे प्रियम् ॥ ७२ ॥ वानराननवद्भाति पर्व
तस्य मुखं यथा ॥ तथा कुरु जगन्नाथ मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ७३ ॥ तथेत्युक्त्वा स गोविंदः प्रहस्य मधुसूदनः ॥ त्वयोक्तं च क
ष्यामि गच्छ सौम्य यथागतम् ॥ ७४ ॥ एवमुक्त्वा मुनिर्हृष्टः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ मन्यमानः कृतात्मानं तथाऽयोध्यां जगाम सः
॥ ७५ ॥ गते मुनिवरे तस्मिन्पर्वतोऽपि महामुनिः ॥ प्रणम्य माधवं हृष्टो रहस्येनमुवाच ह ॥ ७६ ॥

लि. पु. उ.

॥२५३॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तां सभां स्वयंवरसभामित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नृपेन्द्रो बरीषः श्रीरिव लक्ष्मीसदृशे आयते विस्तीर्णे लोचने यस्यास्तां श्रीरिवायत लोचनाम् । अत्र इवेन समासो विभक्त्यलोपश्चेति श्रीशब्दादिभक्त्यलुक् । करसंमितमध्यांगीं कृशोदरीं पंचसु करादिस्थानेषु स्निग्धां श्लक्ष्णां कन्यां सर्वाभरणसंपन्नां कृत्वा

वृत्तं तस्य निवेद्याग्रे नारदस्य जगत्पतेः ॥ गोलांगूलमुखं यद्वन्मुखं भाति तथा कुरु ॥ ७७ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्विष्णुस्त्वयोक्तं च करोमि वै ॥ गच्छ शीघ्रमयोध्यां वै मावेदीनारदस्य वै ॥ ७८ ॥ त्वया मे संविदं तत्र तथेत्युक्त्वा जगाम सः ॥ ततो राजा समाज्ञाय प्राप्तौ मुनिवरौ तदा ॥ ७९ ॥ मांगल्यैर्विविधैः सर्वामयोध्यां ध्वजमालिनीम् ॥ मंडयामास पुष्पैश्च लाजैश्चैव समंततः ॥ ८० ॥ अंबुसिक्त गृहद्वारां सिक्तापणमहापथाम् ॥ दिव्यगंधरसोपेतां धूपितां दिव्यधूपकैः ॥ ८१ ॥ कृत्वा च नगरीं राजा मंडयामास तां सभाम् ॥ दिव्यैर्गंधैस्तथा धूपै रत्नैश्च विविधैस्तथा ॥ ८२ ॥ अलंकृतां मणिस्तंभैर्नानामाल्योपशोभिताम् ॥ परार्ध्यास्तरणोपेतैर्दिव्यैर्भद्रासनैर्वृताम् ॥ ८३ ॥ कृत्वा नृपेन्द्रस्तां कन्यां ह्यादाय प्रविवेश ह ॥ सर्वाभरणसंपन्नां श्रीरिवायतलोचनाम् ॥ ८४ ॥ करसंमितमध्यांगीं पंचस्निग्धां शुभाननाम् ॥ स्त्रीभिः परिवृतां दिव्यां श्रीमतीं संश्रितां तदा ॥ ८५ ॥ सभा च सा भूपपतेः समृद्धा मणिप्रवेकोत्तमरत्नचित्रा ॥ न्यस्ता सना माल्यवती सुबद्धा तामाययुस्ते नरराजवर्गाः ॥ ८६ ॥ अथापरो ब्रह्मवरात्मजो हि त्रैविद्यविद्यो भगवान्महात्मा ॥ सपर्वतो ब्रह्मविदां वरिष्ठो महामुनिर्नारद आजगाम ॥ ८७ ॥ तावागतौ समीक्ष्याथ राजा संभ्रांतमानसः ॥ दिव्यमासनमादाय पूजयामास तावुभौ ॥ ८८ ॥ उभौ देवर्षिसिद्धौ तावुभौ ज्ञानविदां वरौ ॥ समासीनौ महात्मानौ कन्यार्थं मुनिसत्तमौ ॥ ८९ ॥ तावुभौ प्रणिपत्याग्रे कन्यां तां श्रीमतीं शुभाम् ॥ सुतां कमलपत्रार्क्षीं प्राह राजा यशस्विनिम् ॥ ९० ॥ अनयोर्यं वरं भद्रे मनसा त्वमिहेच्छसि ॥ तस्मै मालाभिमां देहि प्रणिपत्य यथाविधि ॥ ९१ ॥

टी. अ.

५

॥२५३॥

स्त्रीभिः परिवृतां श्रीमतीमादाय तामलंकृतसभां प्रविवेश इत्यग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अपरो विष्णुभक्तः ब्रह्मणो वरात्मजः श्रेष्ठपुत्रः त्रैविद्यं वेदत्रयं विद्या यस्य स त्रैविद्यविद्यो नारदः सपर्वत आजगामेत्यन्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ यथा प्रवातेऽयंतवातस्थले कदली प्रवातकदली तथा प्रकपमाना तस्यावित्यन्वयः ॥ ९५ ॥ नराकारी वानरी नरवानरावित्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥
॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारमुक्ते तथा कथिते सतीत्यर्थः ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ करे वामहस्त इत्यर्थः ॥ १०७ ॥ तस्करः कन्याप

एवमुक्ता तु सा कन्या स्त्रीभिः परिवृता तदा ॥ मालां हिरण्मयीं दिव्यामादाय शुभलोचना ॥ ९२ ॥ यत्रासीनौ महात्मानौ तत्रागम्य
स्थिता तदा ॥ वीक्षमाणा मुनिश्रेष्ठौ नारदं पर्वतं तथा ॥ ९३ ॥ शाखामृगाननं दृष्ट्वा नारदं पर्वतं तथा ॥ गोलांगूलमुखं कन्या किञ्चित्
त्राससमन्विता ॥ ९४ ॥ संभ्रांतमानसा तत्र प्रवातकदली यथा ॥ तस्थौ तामाह राजासौ वत्से किं त्वं करिष्यसि ॥ ९५ ॥ अनयोरेक
मुद्दिश्य देहि मालामिमां शुभे ॥ सा प्राह पितरं त्रस्ता इमौ तौ नरवानरौ ॥ ९६ ॥ मुनिश्रेष्ठं न पश्यामि नारदं पर्वतं तथा ॥ अनयोर्मध्यत
स्त्वेकमूनषोडशवार्षिकम् ॥ ९७ ॥ सर्वाभरणसंपन्नमतसीपुष्पसंनिभम् ॥ दधिबाहुं विशालाक्षं तुंगोरस्थलमुत्तमम् ॥ ९८ ॥ रेखांकित
कटिग्रीवं रक्तांतायतलोचनम् ॥ नम्रचापानुकरणपटुभ्रूयुगशोभितम् ॥ ९९ ॥ विभक्तत्रिवलीव्यक्तं नाभिव्यक्तशुभोदरम् ॥ हिरण्यांबर
संवीतं तुंगरत्नखं शुभम् ॥ पद्माकारकरं त्वेनं पद्मास्यं पद्मलोचनम् ॥ १०० ॥ सुनासं पद्महृदयं पद्मनाभं श्रिया वृतम् ॥ दंतपंक्तिभि
रत्यर्थं कुंदकुड्मलसन्निभैः ॥ १०१ ॥ हसंतं मां समालोक्य दक्षिणं च प्रसार्य वै ॥ पाणिं स्थितममुं तत्र पश्यामि शुभमूर्धजम् ॥ १०२ ॥
संभ्रांतमानसां तत्र वेपतीं कदलीमिव ॥ स्थितां तामाह राजासौ वत्से किं त्वं करिष्यसि ॥ १०३ ॥ एवमुक्ते मुनिः प्राह नारदः संशयं
गतः ॥ कियन्तो बाहवस्तस्य कन्ये ब्रूहि यथातथम् ॥ १०४ ॥ बाहुद्वयं च पश्यामीत्याह कन्या शुचिस्मिता ॥ प्राह तां पर्वतस्तत्र
तस्य वक्षःस्थले शुभे ॥ १०५ ॥ किं पश्यसि च मे ब्रूहि करे किं वास्य पश्यसि ॥ कन्या तमाह मालां वै पंचरूपामनुत्तमाम् ॥ १०६ ॥
वक्षःस्थलेऽस्य पश्यामि करे कार्मुकसायकान् ॥ एवमुक्तौ मुनिश्रेष्ठौ परस्परमनुत्तमौ ॥ १०७ ॥ मनसा चिंतयंतौ तौ मायेयं कस्य चिद्
वेत् ॥ मायावी तस्करो नूनं स्वयमेव जनार्दनः ॥ १०८ ॥ आगतो न यथा कुर्यात्कथमस्मन्मुखं त्विदम् ॥ गोलांगूलत्वमित्येवं चिंतया
मास नारदः ॥ १०९ ॥ पर्वतोपि यथान्यायं वानरत्वं कथं मम ॥ प्राप्तमित्येव मनसा चिंतामापेदिवांस्तथा ॥ ११० ॥

हारको जनार्दनः नूनं निश्चयेनागतः अस्मन्मुखं त्विदं विकृतं यथा कथं न कुर्यादिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥

क्रि. पु. उ.

॥२५४॥

॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ पूर्ववद्भविष्यरामावताररूपं पुरुषं विष्णुमित्यर्थः ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ धिक्कृतौ श्रीमत्या तिरस्कृतावित्यर्थः
 ततो राजा प्रणम्यासौ नारदं पर्वतं तथा ॥ भवद्भ्यां किमिदं तत्र कृतं बुद्धिविमोहजम् ॥ १११ ॥ स्वस्थौ भवतौ तिष्ठेतां यथा कन्यार्थं
 मुद्यतौ ॥ एवमुक्तौ मुनिश्रेष्ठौ नृपमूचतुरुल्वणौ ॥ ११२ ॥ त्वमेव मोहं कुरुषे नावामिह कथंचन ॥ आवयोरेकमेषा ते वरयत्वेव मा
 चिरम् ॥ ११३ ॥ ततः सा कन्यका भूयः प्रणिपत्येष्टदेवताम् ॥ मायामादाय तिष्ठंतं तयोर्मध्ये समाहितम् ॥ ११४ ॥ सर्वाभरणसंयुक्त
 मतसीपुष्पसन्निभम् ॥ दीर्घबाहुं सुपुष्पांगं कर्णातायतलोचनम् ॥ ११५ ॥ पूर्ववत्पुरुषं दृष्ट्वा मालां तस्मै ददौ हि सा ॥ अनंतरं हि सा कन्या
 न दृष्ट्वा मनुजैः पुनः ॥ ११६ ॥ ततो नादः समभवत् किमेतदिति विस्मितौ ॥ तामादाय गतो विष्णुः स्वस्थानं पुरुषोत्तमः ॥ ११७ ॥
 पुरा तदर्थमनिशं तपस्तप्त्वा वरांगना ॥ श्रीमती सा समुत्पन्ना सा गता च तथा हरिम् ॥ ११८ ॥ तावुभौ मुनिशार्दूलौ धिक्कृतावति
 दुःखितौ ॥ वासुदेवं प्रति तदा जग्मतुर्भवनं हरेः ॥ ११९ ॥ तावागतौ समीक्ष्याह श्रीमतीं भगवान्हरिः ॥ मुनिश्रेष्ठौ समायातौ गूढस्वा
 त्मानमत्र वै ॥ १२० ॥ तथेत्युक्त्वा च सा देवी प्रहसन्ती चकार ह ॥ नारदः प्रणिपत्याग्रे प्राह दामोदरं हरिम् ॥ १२१ ॥ प्रियं हि कृतं
 वानद्य मम त्वं पर्वतस्य हि ॥ त्वमेव नूनं गोविंद कन्यां तां हृतवानसि ॥ १२२ ॥ विमोह्यावां स्वयं बुद्ध्या प्रतार्य सुरसत्तम ॥ इत्युक्तः
 पुरुषो विष्णुः पिधाय श्रोत्रमच्युतः ॥ पाणिभ्यां प्राह भगवान् भवद्भ्यां किमुदीरितम् ॥ १२३ ॥ कामवानपि भावोयं मुनिवृत्तिरहो किल ॥
 एवमुक्तौ मुनिः प्राह वासुदेवं स नारदः ॥ १२४ ॥ कर्णमूले मम कथं गोलांगूलमुखं त्विति ॥ कर्णमूले तमाहेदं वानरत्वं कृतं मया ॥ १२५ ॥
 पर्वतस्य मया विद्वन् गोलांगूलमुखं तव ॥ मया तव कृतं तत्र प्रियार्थं नान्यथा त्विति ॥ १२६ ॥ पर्वतोऽपि तथा प्राह तस्याप्येवं जगाद
 सः ॥ शृण्वतोरुभयोस्तत्र प्राह दामोदरो वचः ॥ १२७ ॥ प्रियं भवद्भ्यां कृतवान् सत्येनात्मानमालभे ॥ नारदः प्राह धर्मात्मा आवयो
 र्मध्यतः स्थितः ॥ १२८ ॥ धनुष्मान्पुरुषः कोत्र तां हृत्वा गतवान्किल ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवोऽसौ प्राह तौ मुनिसत्तमौ ॥ १२९ ॥ माया
 विनो महात्मनो बहवः संति सत्तमाः ॥ तत्र सा श्रीमती नूनमदृष्ट्वा मुनिसत्तमौ ॥ १३० ॥

॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥

टी. अ.

५.

॥२५४॥

॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥ १७७ ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ १८० ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ १८६ ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ १९६ ॥ १९७ ॥ १९८ ॥ १९९ ॥ २०० ॥ २०१ ॥ २०२ ॥ २०३ ॥ २०४ ॥ २०५ ॥ २०६ ॥ २०७ ॥ २०८ ॥ २०९ ॥ २१० ॥ २११ ॥ २१२ ॥ २१३ ॥ २१४ ॥ २१५ ॥ २१६ ॥ २१७ ॥ २१८ ॥ २१९ ॥ २२० ॥ २२१ ॥ २२२ ॥ २२३ ॥ २२४ ॥ २२५ ॥ २२६ ॥ २२७ ॥ २२८ ॥ २२९ ॥ २३० ॥ २३१ ॥ २३२ ॥ २३३ ॥ २३४ ॥ २३५ ॥ २३६ ॥ २३७ ॥ २३८ ॥ २३९ ॥ २४० ॥ २४१ ॥ २४२ ॥ २४३ ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥ २४७ ॥ २४८ ॥ २४९ ॥ २५० ॥ २५१ ॥ २५२ ॥ २५३ ॥ २५४ ॥ २५५ ॥ २५६ ॥ २५७ ॥ २५८ ॥ २५९ ॥ २६० ॥ २६१ ॥ २६२ ॥ २६३ ॥ २६४ ॥ २६५ ॥ २६६ ॥ २६७ ॥ २६८ ॥ २६९ ॥ २७० ॥ २७१ ॥ २७२ ॥ २७३ ॥ २७४ ॥ २७५ ॥ २७६ ॥ २७७ ॥ २७८ ॥ २७९ ॥ २८० ॥ २८१ ॥ २८२ ॥ २८३ ॥ २८४ ॥ २८५ ॥ २८६ ॥ २८७ ॥ २८८ ॥ २८९ ॥ २९० ॥ २९१ ॥ २९२ ॥ २९३ ॥ २९४ ॥ २९५ ॥ २९६ ॥ २९७ ॥ २९८ ॥ २९९ ॥ ३०० ॥ ३०१ ॥ ३०२ ॥ ३०३ ॥ ३०४ ॥ ३०५ ॥ ३०६ ॥ ३०७ ॥ ३०८ ॥ ३०९ ॥ ३१० ॥ ३११ ॥ ३१२ ॥ ३१३ ॥ ३१४ ॥ ३१५ ॥ ३१६ ॥ ३१७ ॥ ३१८ ॥ ३१९ ॥ ३२० ॥ ३२१ ॥ ३२२ ॥ ३२३ ॥ ३२४ ॥ ३२५ ॥ ३२६ ॥ ३२७ ॥ ३२८ ॥ ३२९ ॥ ३३० ॥ ३३१ ॥ ३३२ ॥ ३३३ ॥ ३३४ ॥ ३३५ ॥ ३३६ ॥ ३३७ ॥ ३३८ ॥ ३३९ ॥ ३४० ॥ ३४१ ॥ ३४२ ॥ ३४३ ॥ ३४४ ॥ ३४५ ॥ ३४६ ॥ ३४७ ॥ ३४८ ॥ ३४९ ॥ ३५० ॥ ३५१ ॥ ३५२ ॥ ३५३ ॥ ३५४ ॥ ३५५ ॥ ३५६ ॥ ३५७ ॥ ३५८ ॥ ३५९ ॥ ३६० ॥ ३६१ ॥ ३६२ ॥ ३६३ ॥ ३६४ ॥ ३६५ ॥ ३६६ ॥ ३६७ ॥ ३६८ ॥ ३६९ ॥ ३७० ॥ ३७१ ॥ ३७२ ॥ ३७३ ॥ ३७४ ॥ ३७५ ॥ ३७६ ॥ ३७७ ॥ ३७८ ॥ ३७९ ॥ ३८० ॥ ३८१ ॥ ३८२ ॥ ३८३ ॥ ३८४ ॥ ३८५ ॥ ३८६ ॥ ३८७ ॥ ३८८ ॥ ३८९ ॥ ३९० ॥ ३९१ ॥ ३९२ ॥ ३९३ ॥ ३९४ ॥ ३९५ ॥ ३९६ ॥ ३९७ ॥ ३९८ ॥ ३९९ ॥ ४०० ॥ ४०१ ॥ ४०२ ॥ ४०३ ॥ ४०४ ॥ ४०५ ॥ ४०६ ॥ ४०७ ॥ ४०८ ॥ ४०९ ॥ ४१० ॥ ४११ ॥ ४१२ ॥ ४१३ ॥ ४१४ ॥ ४१५ ॥ ४१६ ॥ ४१७ ॥ ४१८ ॥ ४१९ ॥ ४२० ॥ ४२१ ॥ ४२२ ॥ ४२३ ॥ ४२४ ॥ ४२५ ॥ ४२६ ॥ ४२७ ॥ ४२८ ॥ ४२९ ॥ ४३० ॥ ४३१ ॥ ४३२ ॥ ४३३ ॥ ४३४ ॥ ४३५ ॥ ४३६ ॥ ४३७ ॥ ४३८ ॥ ४३९ ॥ ४४० ॥ ४४१ ॥ ४४२ ॥ ४४३ ॥ ४४४ ॥ ४४५ ॥ ४४६ ॥ ४४७ ॥ ४४८ ॥ ४४९ ॥ ४५० ॥ ४५१ ॥ ४५२ ॥ ४५३ ॥ ४५४ ॥ ४५५ ॥ ४५६ ॥ ४५७ ॥ ४५८ ॥ ४५९ ॥ ४६० ॥ ४६१ ॥ ४६२ ॥ ४६३ ॥ ४६४ ॥ ४६५ ॥ ४६६ ॥ ४६७ ॥ ४६८ ॥ ४६९ ॥ ४७० ॥ ४७१ ॥ ४७२ ॥ ४७३ ॥ ४७४ ॥ ४७५ ॥ ४७६ ॥ ४७७ ॥ ४७८ ॥ ४७९ ॥ ४८० ॥ ४८१ ॥ ४८२ ॥ ४८३ ॥ ४८४ ॥ ४८५ ॥ ४८६ ॥ ४८७ ॥ ४८८ ॥ ४८९ ॥ ४९० ॥ ४९१ ॥ ४९२ ॥ ४९३ ॥ ४९४ ॥ ४९५ ॥ ४९६ ॥ ४९७ ॥ ४९८ ॥ ४९९ ॥ ५०० ॥ ५०१ ॥ ५०२ ॥ ५०३ ॥ ५०४ ॥ ५०५ ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥ ५०८ ॥ ५०९ ॥ ५१० ॥ ५११ ॥ ५१२ ॥ ५१३ ॥ ५१४ ॥ ५१५ ॥ ५१६ ॥ ५१७ ॥ ५१८ ॥ ५१९ ॥ ५२० ॥ ५२१ ॥ ५२२ ॥ ५२३ ॥ ५२४ ॥ ५२५ ॥ ५२६ ॥ ५२७ ॥ ५२८ ॥ ५२९ ॥ ५३० ॥ ५३१ ॥ ५३२ ॥ ५३३ ॥ ५३४ ॥ ५३५ ॥ ५३६ ॥ ५३७ ॥ ५३८ ॥ ५३९ ॥ ५४० ॥ ५४१ ॥ ५४२ ॥ ५४३ ॥ ५४४ ॥ ५४५ ॥ ५४६ ॥ ५४७ ॥ ५४८ ॥ ५४९ ॥ ५५० ॥ ५५१ ॥ ५५२ ॥ ५५३ ॥ ५५४ ॥ ५५५ ॥ ५५६ ॥ ५५७ ॥ ५५८ ॥ ५५९ ॥ ५६० ॥ ५६१ ॥ ५६२ ॥ ५६३ ॥ ५६४ ॥ ५६५ ॥ ५६६ ॥ ५६७ ॥ ५६८ ॥ ५६९ ॥ ५७० ॥ ५७१ ॥ ५७२ ॥ ५७३ ॥ ५७४ ॥ ५७५ ॥ ५७६ ॥ ५७७ ॥ ५७८ ॥ ५७९ ॥ ५८० ॥ ५८१ ॥ ५८२ ॥ ५८३ ॥ ५८४ ॥ ५८५ ॥ ५८६ ॥ ५८७ ॥ ५८८ ॥ ५८९ ॥ ५९० ॥ ५९१ ॥ ५९२ ॥ ५९३ ॥ ५९४ ॥ ५९५ ॥ ५९६ ॥ ५९७ ॥ ५९८ ॥ ५९९ ॥ ६०० ॥ ६०१ ॥ ६०२ ॥ ६०३ ॥ ६०४ ॥ ६०५ ॥ ६०६ ॥ ६०७ ॥ ६०८ ॥ ६०९ ॥ ६१० ॥ ६११ ॥ ६१२ ॥ ६१३ ॥ ६१४ ॥ ६१५ ॥ ६१६ ॥ ६१७ ॥ ६१८ ॥ ६१९ ॥ ६२० ॥ ६२१ ॥ ६२२ ॥ ६२३ ॥ ६२४ ॥ ६२५ ॥ ६२६ ॥ ६२७ ॥ ६२८ ॥ ६२९ ॥ ६३० ॥ ६३१ ॥ ६३२ ॥ ६३३ ॥ ६३४ ॥ ६३५ ॥ ६३६ ॥ ६३७ ॥ ६३८ ॥ ६३९ ॥ ६४० ॥ ६४१ ॥ ६४२ ॥ ६४३ ॥ ६४४ ॥ ६४५ ॥ ६४६ ॥ ६४७ ॥ ६४८ ॥ ६४९ ॥ ६५० ॥ ६५१ ॥ ६५२ ॥ ६५३ ॥ ६५४ ॥ ६५५ ॥ ६५६ ॥ ६५७ ॥ ६५८ ॥ ६५९ ॥ ६६० ॥ ६६१ ॥ ६६२ ॥ ६६३ ॥ ६६४ ॥ ६६५ ॥ ६६६ ॥ ६६७ ॥ ६६८ ॥ ६६९ ॥ ६७० ॥ ६७१ ॥ ६७२ ॥ ६७३ ॥ ६७४ ॥ ६७५ ॥ ६७६ ॥ ६७७ ॥ ६७८ ॥ ६७९ ॥ ६८० ॥ ६८१ ॥ ६८२ ॥ ६८३ ॥ ६८४ ॥ ६८५ ॥ ६८६ ॥ ६८७ ॥ ६८८ ॥ ६८९ ॥ ६९० ॥ ६९१ ॥ ६९२ ॥ ६९३ ॥ ६९४ ॥ ६९५ ॥ ६९६ ॥ ६९७ ॥ ६९८ ॥ ६९९ ॥ ७०० ॥ ७०१ ॥ ७०२ ॥ ७०३ ॥ ७०४ ॥ ७०५ ॥ ७०६ ॥ ७०७ ॥ ७०८ ॥ ७०९ ॥ ७१० ॥ ७११ ॥ ७१२ ॥ ७१३ ॥ ७१४ ॥ ७१५ ॥ ७१६ ॥ ७१७ ॥ ७१८ ॥ ७१९ ॥ ७२० ॥ ७२१ ॥ ७२२ ॥ ७२३ ॥ ७२४ ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ ७२७ ॥ ७२८ ॥ ७२९ ॥ ७३० ॥ ७३१ ॥ ७३२ ॥ ७३३ ॥ ७३४ ॥ ७३५ ॥ ७३६ ॥ ७३७ ॥ ७३८ ॥ ७३९ ॥ ७४० ॥ ७४१ ॥ ७४२ ॥ ७४३ ॥ ७४४ ॥ ७४५ ॥ ७४६ ॥ ७४७ ॥ ७४८ ॥ ७४९ ॥ ७५० ॥ ७५१ ॥ ७५२ ॥ ७५३ ॥ ७५४ ॥ ७५५ ॥ ७५६ ॥ ७५७ ॥ ७५८ ॥ ७५९ ॥ ७६० ॥ ७६१ ॥ ७६२ ॥ ७६३ ॥ ७६४ ॥ ७६५ ॥ ७६६ ॥ ७६७ ॥ ७६८ ॥ ७६९ ॥ ७७० ॥ ७७१ ॥ ७७२ ॥ ७७३ ॥ ७७४ ॥ ७७५ ॥ ७७६ ॥ ७७७ ॥ ७७८ ॥ ७७९ ॥ ७८० ॥ ७८१ ॥ ७८२ ॥ ७८३ ॥ ७८४ ॥ ७८५ ॥ ७८६ ॥ ७८७ ॥ ७८८ ॥ ७८९ ॥ ७९० ॥ ७९१ ॥ ७९२ ॥ ७९३ ॥ ७९४ ॥ ७९५ ॥ ७९६ ॥ ७९७ ॥ ७९८ ॥ ७९९ ॥ ८०० ॥ ८०१ ॥ ८०२ ॥ ८०३ ॥ ८०४ ॥ ८०५ ॥ ८०६ ॥ ८०७ ॥ ८०८ ॥ ८०९ ॥ ८१० ॥ ८११ ॥ ८१२ ॥ ८१३ ॥ ८१४ ॥ ८१५ ॥ ८१६ ॥ ८१७ ॥ ८१८ ॥ ८१९ ॥ ८२० ॥ ८२१ ॥ ८२२ ॥ ८२३ ॥ ८२४ ॥ ८२५ ॥ ८२६ ॥ ८२७ ॥ ८२८ ॥ ८२९ ॥ ८३० ॥ ८३१ ॥ ८३२ ॥ ८३३ ॥ ८३४ ॥ ८३५ ॥ ८३६ ॥ ८३७ ॥ ८३८ ॥ ८३९ ॥ ८४० ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥ ८४३ ॥ ८४४ ॥ ८४५ ॥ ८४६ ॥ ८४७ ॥ ८४८ ॥ ८४९ ॥ ८५० ॥ ८५१ ॥ ८५२ ॥ ८५३ ॥ ८५४ ॥ ८५५ ॥ ८५६ ॥ ८५७ ॥ ८५८ ॥ ८५९ ॥ ८६० ॥ ८६१ ॥ ८६२ ॥ ८६३ ॥ ८६४ ॥ ८६५ ॥ ८६६ ॥ ८६७ ॥ ८६८ ॥ ८६९ ॥ ८७० ॥ ८७१ ॥ ८७२ ॥ ८७३ ॥ ८७४ ॥ ८७५ ॥ ८७६ ॥ ८७७ ॥ ८७८ ॥ ८७९ ॥ ८८० ॥ ८८१ ॥ ८८२ ॥ ८८३ ॥ ८८४ ॥ ८८५ ॥ ८८६ ॥ ८८७ ॥ ८८८ ॥ ८८९ ॥ ८९० ॥ ८९१ ॥ ८९२ ॥ ८९३ ॥ ८९४ ॥ ८९५ ॥ ८९६ ॥ ८९७ ॥ ८९८ ॥ ८९९ ॥ ९०० ॥ ९०१ ॥ ९०२ ॥ ९०३ ॥ ९०४ ॥ ९०५ ॥ ९०६ ॥ ९०७ ॥ ९०८ ॥ ९०९ ॥ ९१० ॥ ९११ ॥ ९१२ ॥ ९१३ ॥ ९१४ ॥ ९१५ ॥ ९१६ ॥ ९१७ ॥ ९१८ ॥ ९१९ ॥ ९२० ॥ ९२१ ॥ ९२२ ॥ ९२३ ॥ ९२४ ॥ ९२५ ॥ ९२६ ॥ ९२७ ॥ ९२८ ॥ ९२९ ॥ ९३० ॥ ९३१ ॥ ९३२ ॥ ९३३ ॥ ९३४ ॥ ९३५ ॥ ९३६ ॥ ९३७ ॥ ९३८ ॥ ९३९ ॥ ९४० ॥ ९४१ ॥ ९४२ ॥ ९४३ ॥ ९४४ ॥ ९४५ ॥ ९४६ ॥ ९४७ ॥ ९४८ ॥ ९४९ ॥ ९५० ॥ ९५१ ॥ ९५२ ॥ ९५३ ॥ ९५४ ॥ ९५५ ॥ ९५६ ॥ ९५७ ॥ ९५८ ॥ ९५९ ॥ ९६० ॥ ९६१ ॥ ९६२ ॥ ९६३ ॥ ९६४ ॥ ९६५ ॥ ९६६ ॥ ९६७ ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥ ९७० ॥ ९७१ ॥ ९७२ ॥ ९७३ ॥ ९७४ ॥ ९७५ ॥ ९७६ ॥ ९७७ ॥ ९७८ ॥ ९७९ ॥ ९८० ॥ ९८१ ॥ ९८२ ॥ ९८३ ॥ ९८४ ॥ ९८५ ॥ ९८६ ॥ ९८७ ॥ ९८८ ॥ ९८९ ॥ ९९० ॥ ९९१ ॥ ९९२ ॥ ९९३ ॥ ९९४ ॥ ९९५ ॥ ९९६ ॥ ९९७ ॥ ९९८ ॥ ९९९ ॥ १००० ॥

चक्रपाणिहं नित्यं चतुर्बाहुरिति स्थितः ॥ तां तथा नाहमेच्छं वै भवद्वा विदितं हि तत् ॥ १३१ ॥ इत्युक्तौ प्रणिपत्येनमूचतुः प्रीति मानसौ ॥ कोऽत्र दोषस्तव विभो नारायण जगत्पते ॥ १३२ ॥ दौरात्म्यं तन्नृपस्यैव मायां हि कृतवानसौ ॥ इत्युक्त्वा जगत्तुस्तस्मान्मुनी नारदपर्वतौ ॥ १३३ ॥ अंबरीषं समासाद्य शापेनैनमयोजयत् ॥ नारदः पर्वतश्चैव यस्मादावामिहागतौ ॥ १३४ ॥ आहूय पश्चादन्यस्मै कन्यां त्वं दत्तवानसि ॥ मायायोगेन तस्मात्त्वां तमो ह्यभिभविष्यति ॥ १३५ ॥ तेन चात्मानमत्यर्थं यथावत्त्वं न वेत्स्यसि ॥ एवं शापे प्रदत्ते तु तमोराशिरथोत्थितः ॥ १३६ ॥ नृपं प्रति ततश्चक्रं विष्णोः प्रादुरभूत् क्षणात् ॥ चक्रवित्रासितं घोरं तावुभौ तम अभ्यगात् ॥ १३७ ॥ ततः संव्रस्तसर्वांगौ धावमानौ महामुनी ॥ पृष्ठतश्चक्रमालोक्य तमोराशिं दुरासदम् ॥ १३८ ॥ कन्यासिद्धिरहो प्राप्ता ह्यावयो रिति वेगितौ ॥ लोकालोकांतमनिशं धावमानौ भयादितौ ॥ १३९ ॥ त्राहित्राहीति गोविदं भापमाणौ भयादितौ ॥ विष्णुलोकं ततो गत्वा नारायण जगत्पते ॥ १४० ॥ वासुदेव हृषीकेश पद्मनाभ जनार्दन ॥ त्राह्यावां पुंडरीकाक्ष नाथोऽसि पुरुषोत्तम ॥ १४१ ॥ ततो नारा यणश्चित्य श्रीमान् ह्रीवत्सलांछनः ॥ निवार्य चक्रं ध्वांतं च भक्तानुग्रहकाम्यया ॥ १४२ ॥ अंबरीषश्च मद्भक्तस्तथैतौ मुनिसत्तमौ ॥ अनयो रस्य च तथा हितं कार्यं मयाऽधुना ॥ १४३ ॥ आहूय तत्तमः श्रीमान् गिरा प्रह्लादयन् हरिः ॥ प्रोवाच भगवान् विष्णुः शृणुतां म इदं वचः ॥ १४४ ॥ ऋषिशापो न चैवासीदन्यथा च वरो मम ॥ दत्तो नृपाय रक्षार्थं नास्ति तस्यान्यथा पुनः ॥ १४५ ॥ अंबरीषस्य पुत्रस्य नप्तुः पुत्रो महायज्ञाः ॥ श्रीमान्दशरथो नाम राजा भवति धार्मिकः ॥ १४६ ॥ तस्याहमग्रजः पुत्रो रामनामा भवाम्यहम् ॥ तत्र मे दक्षिणो बाहुर्भरतो नाम वै भवेत् ॥ १४७ ॥ शत्रुघ्नो नाम सव्यश्च शेषोऽसौ लक्ष्मणः स्मृतः ॥ तत्र मम समुपागच्छ गच्छेदानीं नृपं विना ॥ १४८ ॥ मुनिश्रेष्ठौ च हित्वा त्वमिति स्माह च माधवः ॥ एवमुक्तं तमो नाशं तत्क्षणाच्च जगाम वै ॥ १४९ ॥ निवारितं हरेश्चक्रं यथापूर्वमतिष्ठत ॥ मुनिश्रेष्ठौ भयान्मुक्तौ प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ १५० ॥ निर्गतौ शोकसंतप्तौ ऊचतुस्तौ परस्परम् ॥ अद्यप्रभृति देहांतमावां कन्यापरि ग्रहम् ॥ १५१ ॥ न करिष्याव इत्युक्त्वा प्रतिज्ञाय च तावृषी ॥ योगध्यानपरो शुद्धौ यथापूर्वं व्यवस्थितौ ॥ १५२ ॥

तत्र रामावतार इत्यर्थः ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥

॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ अध्यायफलं कथयति—य इति ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ अमायिनं निस्पृहमद्वितीयं विश्वेश्वरं सर्वसुराग्रसेव्यम् ।
समाश्रितं नारदपर्वताभ्यां समाश्रयाम्याश्रितवत्सलं वै ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पठेऽलक्ष्म्याः समुत्पत्तिस्त
अंबरीषश्च राजासौ परिपाल्य च मेदिनीम् ॥ सभृत्यज्ञातिसंपन्नो विष्णुलोकं जगाम वै ॥ १५३ ॥ मानार्थमंबरीषस्य तथैव मुनिसिंहयोः ॥
रामो दाशरथिर्भूत्वा नात्मवेदीश्वरोऽभवत् ॥ १५४ ॥ मुनयश्च तथा सर्वे भृग्वाद्या मुनिसत्तमाः ॥ माया न कार्या विद्वद्भिरित्याहुः प्रेक्ष्य
तं हरिम् ॥ १५५ ॥ नारदः पर्वतश्चैव चिरं ज्ञात्वा विचेष्टितम् ॥ मायां विष्णोर्विनिर्द्यैव रुद्रभक्तौ बभूवतुः ॥ १५६ ॥ एतद्धि कथितं
सर्वं मया युष्माकमद्य वै ॥ अंबरीषस्य माहात्म्यं मायावित्वं च वै हरेः ॥ १५७ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वापि मानवः ॥ मायां
विसृज्य पुण्यात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १५८ ॥ इदं पवित्रं परमं पुण्यं वेदैरुदीरितम् ॥ सायं प्रातः पठेन्नित्यं विष्णोः सायुज्यमाप्नु
यात् ॥ १५९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे श्रीमत्याख्यानां नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ मायावित्वं श्रुतं
विष्णोर्देवदेवस्य धीमतः ॥ कथं ज्येष्ठासमुत्पत्तिर्देवदेवाज्जनार्दनात् ॥ १ ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं लोमहर्षण तत्त्वतः ॥ सूत उवाच ॥
अनादिनिधनः श्रीमान्धाता नारायणः प्रभुः ॥ २ ॥ जगद्वैद्यमिदं चक्रे मोहनाय जगत्पतिः ॥ विष्णुर्वै ब्राह्मणान्वेदान्वेदधर्मान् सनात
नान् ॥ ३ ॥ श्रियं पद्मां तथा श्रेष्ठां भागमेकमकारयत् ॥ ज्येष्ठामलक्ष्मीमशुभां वेदबाह्यान्नराधमान् ॥ ४ ॥ अधर्मं च महातेजा भागमेक
मकल्पयत् ॥ अलक्ष्मीमग्रतः सृष्ट्वा पश्चात्पद्मां जनार्दनः ॥ ५ ॥ ज्येष्ठा तेन समाख्याता अलक्ष्मीर्द्विजसत्तमाः ॥ अमृतोद्भववेलायां
विपानंतरमुल्बणात् ॥ ६ ॥ अशुभा सा तथोत्पन्ना ज्येष्ठा इति च वै श्रुतम् ॥ ततः श्रीश्च समुत्पन्ना पद्मा विष्णुपरिग्रहः ॥ ७ ॥
दुःसहो नाम विप्रर्षिरुपयेमेऽशुभां तदा ॥ ज्येष्ठां तां परिपूर्णोऽसौ मनसा वीक्ष्य धिष्ठिताम् ॥ ८ ॥ लोकं चर्चर हृष्टात्मा तया सह
मुनिस्तदा ॥ यस्मिन् घांपो हरेश्चैव हरस्य च महात्मनः ॥ ९ ॥

द्वासस्थलानि च ॥ वासयोग्यानि स्थानानि निरूप्यन्ते विशेषतः ॥ ऋषयो ज्येष्ठासमुद्भवमपृच्छन्—कथमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तदा लक्ष्मीविवाह
काले तदुक्तमादौ ज्येष्ठां समुद्राहोति अशुभामलक्ष्मीं दुःसहो नाम विप्रर्षिरुपयेमे । इयं कथा भारतादौ विस्तृता ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तत्र मोहकाल इत्युक्तं ॥ १४ ॥ अथ मोहकालादयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

वेदघोषस्तथा विप्रा होमधूमस्तथैव च ॥ भस्मांगिनो वा यत्रासंस्तत्र तत्र भयादिता ॥ १० ॥ पिधाय कर्णौ संयाति धावमाना इत
स्ततः ॥ ज्येष्ठामेवंविधां दृष्ट्वा दुःसहो मोहमागतः ॥ ११ ॥ तथा सह वनं गत्वा चचार स महामुनिः ॥ तपो महद्वने घोरे याति कन्या
प्रतिग्रहम् ॥ १२ ॥ न करिष्यामि चेत्युक्त्वा प्रतिज्ञाय च तामृषिः ॥ योगज्ञानपरः शुद्धो यत्र योगीश्वरो मुनिः ॥ १३ ॥ तत्रायातं
महात्मानं मार्कण्डेयमपश्यत् ॥ प्रणिपत्य महात्मानं दुःसहो मुनिमब्रवीत् ॥ १४ ॥ भार्ययं भगवन्मह्यं न स्थास्याति कथंचन ॥ किं
करोमीति विप्रर्षे ह्यनया सह भार्यया ॥ १५ ॥ प्रविशामि तथा कुत्र कुतो न प्रविशाम्यहम् ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु दुःसह सर्वत्र
अकीर्तिरशुभान्विता ॥ १६ ॥ अलक्ष्मीरतुला चेयं ज्येष्ठा इत्यभिज्ञादिता ॥ नारायणपरा यत्र वेदमार्गानुसारिणः ॥ १७ ॥ रुद्रभक्ता
महात्मानो भस्मोद्धूलितविग्रहाः ॥ स्थिता यत्र जना नित्यं मा विशेषाः कथंचन ॥ १८ ॥ नारायण हृषीकेश पुंडरीकाक्ष माधव ॥
अच्युतानंत गोविंद वासुदेव जनार्दन ॥ १९ ॥ रुद्र रुद्रेति रुद्रेति शिवाय च नमो नमः ॥ नमः शिवतरायेति शंकरायेति सर्वदा ॥ २० ॥
महादेव महादेव महादेवेति कीर्तयेत् ॥ उमायाः पतये चैव हिरण्यपतये सदा ॥ २१ ॥ हिरण्यबाहवे तुभ्यं वृषांकाय नमो नमः ॥ नृसिंह
वामनाचित्य माधवेति च ये जनाः ॥ २२ ॥ वक्ष्यंति सततं हृष्टा ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ॥ वैश्याः शूद्राश्च ये नित्यं तेषां धनगृहा
दिषु ॥ आरामे चैव गोष्ठेषु न विशेषाः कथंचन ॥ २३ ॥ ज्वालामालाकरालं च सहस्रादित्यसन्निभम् ॥ चक्रं विष्णोरतीवोद्यं तेषां हंति
सदाशुभम् ॥ २४ ॥ स्वाहाकारो वषट्कारो गृहे यस्मिन् हि वर्तते ॥ तद्धित्वा चान्यमागच्छ सामघोषोय यत्र वा ॥ २५ ॥ वेदाभ्यास
रता नित्यं नित्यकर्मपरायणाः ॥ वासुदेवार्चनरता दूरतस्तान्विसर्जयेत् ॥ २६ ॥ अग्निहोत्रं गृहे येषां लिंगार्चा वा गृहेषु च ॥ वासुदेवतनु
र्वापि चंडिका यत्र तिष्ठति ॥ २७ ॥ दूरतो ब्रज तान् हित्वा सर्वपापविवर्जितान् ॥ नित्यनैमित्तिकैर्यज्ञैर्यजंति च महेश्वरम् ॥ २८ ॥
तान् हित्वा ब्रज चान्यत्र दुःसहत्वं सदानया ॥ श्रोत्रिया ब्राह्मणा गावो गुरवोऽतिथयः सदा ॥ २९ ॥ रुद्रभक्ताश्च पूज्यंते यैर्नित्यं तान्
विवर्जयेत् ॥ दुःसह उवाच ॥ यस्मिन्प्रवेशो योग्यो मे तद्गृहि मुनिसत्तम ॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ अगम्यत्वेदं कथयति—ज्वालामालेति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ चंडिका शिवेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

वि. पु. उ.
॥२५६॥

प्रवेशस्थलानि कथयति-यत्रेत्यादिना ॥ ३१ ॥ अथवा ज्येष्ठेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४०॥४१॥४२ ॥ ४३॥ ४४ ॥
प्राकारः परिधिरागारं गृहं तयोर्विध्वंसो यस्याः सा प्राकारागारविध्वंसा नैवेड्या दौर्दृशीत्येन केनाप्यस्तुत्या च या कुटुंबिनी गृहिणी तत् गृहं समासाद्य नित्यं प्रहृष्टो
त्वद्वाक्याद्भयनिर्मुक्तो विशान्मेषां गृहे सदा ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ न श्रोत्रिया द्विजा गावो गुरवोऽतिथयः सदा ॥ यत्र भर्ता च भार्या च
परस्परविरोधिनौ ॥ ३१ ॥ सभार्यस्त्वं गृहं तस्य विशेषा भयवर्जितः ॥ देवदेवो महादेवो रुद्रस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ ३२ ॥ विनिंद्यो यत्र
भगवान् विशस्व भयवर्जितः ॥ वासुदेवरतिर्नास्ति यत्र नास्ति सदाशिवः ॥ ३३ ॥ जपहोमादिकं नास्ति भस्म नास्ति गृहे नृणाम् ॥
पर्वण्यभ्यर्चनं नास्ति चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ३४ ॥ कृष्णाष्टम्यां च रुद्रस्य संध्यायां भस्मवर्जिताः ॥ चतुर्दश्यां महादेवं न यजंति च यत्र
वै ॥ ३५ ॥ विष्णोर्नामविहीना ये संगताश्च दुरात्मभिः ॥ नमः कृष्णाय शर्वाय शिवाय परमेष्ठिने ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणाश्च नरा मूढा न
वदन्ति दुरात्मकाः ॥ तत्रैव सततं वत्स सभार्यस्त्वं समाविश ॥ ३७ ॥ वेदघोषो न यत्रास्ति गुरुपूजादयो न च ॥ पितृकर्मविहीनास्तु
सभार्यस्त्वं समाविश ॥ ३८ ॥ रात्रौ रात्रौ गृहे यस्मिन् कलहो वर्तते मिथः ॥ अनया सार्धमनिशं विश त्वं भयवर्जितः ॥ ३९ ॥
लिंगार्चनं यस्य नास्ति यस्य नास्ति जपादिकम् ॥ रुद्रभक्तिर्विनिंदा च तत्रैव विश निर्भयः ॥ ४० ॥ अतिथिः श्रोत्रियो वापि गुरुर्वा
वैष्णवोपि वा ॥ न संति यद्गृहे गावः सभार्यस्त्वं समाविश ॥ ४१ ॥ बालानां प्रेक्षमाणानां यत्रादत्त्वा त्वभक्षयन् ॥ भक्ष्याणि तत्र
संहृष्टः सभार्यस्त्वं समाविश ॥ ४२ ॥ अनभ्यर्च्य महादेवं वासुदेवमथापि वा ॥ अहुत्वा विधिवद्यत्र तत्र नित्यं समाविश ॥ ४३ ॥ पाप
कर्मरता मूढा दयाहीनाः परस्परम् ॥ गृहे यस्मिन्समासंते देशे वा तत्र संविश ॥ ४४ ॥ प्राकारागारविध्वंसा न चैवेड्या कुटुंबिनी ॥
तद्गृहं तु समासाद्य वस नित्यं हि हृष्टधीः ॥ ४५ ॥ यत्र कंटकिनो वृक्षा यत्र निष्पाववल्ली ॥ ब्रह्मवृक्षश्च यत्रास्ति सभार्यस्त्वं समा
विश ॥ ४६ ॥ अगस्त्यार्कादयो वापि बंधुजीवो गृहेषु वै ॥ करवीरो विशेषेण नद्यावर्तमथापि वा ॥ ४७ ॥

वसेत्यन्वयः ॥४५॥ निष्पाववल्ली पावतेति ख्यातवल्ली । ब्रह्मवृक्षः पालाश इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अर्कादयः सङ्गधवृक्षाः बंधुजीवः पुत्रजीवेति प्रसिद्धः नद्यावर्तस्तगरः ॥४७॥

दी. ज.
६

॥२५६॥

कन्या अपराजितासंज्ञा कोरफडेति प्रसिद्धा वल्ली अजमोदा “ वल्ली स्यादजमोदायाम् ” इति विश्वः । द्रुहति जिघांसाति तच्छीलो द्रोही निबवृक्षः द्रुहधातोः संपृवेति धिनुण
जटी जटामांसीसंज्ञा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ यस्य निवे तत्संज्ञकवृक्षे काकगृहं गृहे वा आरामे वा दंडिनी दंडविशिष्टा मुंडिनी नरमस्तकविशिष्टेत्यर्थः । तद्रुहमिति शेषः । त्वं समार्यः समा
विशेत्याग्निमेणान्वयः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ काली चांमुंडासंज्ञा प्रेतरूपा प्रेतसदृशी शाकिनी डाकिनी भयंकरेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ क्षेत्रपालो भैरवः भिक्षुर्विवं परिव्राजकप्रतिमां क्षपणकं विवं

मल्लिका वा गृहे येषां सभार्यस्त्वं समाविश ॥ कन्या च यत्र वै वल्ली द्रोही वा च जटी गृहे ॥ ४८ ॥ बहुला कदली यत्र सभार्यस्त्वं समा
विश ॥ तालं तमालं भल्लातं तित्तिडीखंडमेव च ॥ ४९ ॥ कदंबः खादिरं वापि सभार्यस्त्वं समाविश ॥ न्यग्रोधं वा गृहे येषामश्वत्थं
चूतमेव वा ॥ ५० ॥ उदुंबरं वा पनसं सभार्यस्त्वं समाविश ॥ यस्य काकगृहं निवे आरामे वा गृहेपि वा ॥ ५१ ॥ दंडिनी मुंडिनी
वापि सभार्यस्त्वं समाविश ॥ एका दासी गृहे यत्र त्रिगवं पंचमाहिषम् ॥ ५२ ॥ षडश्वं सप्तमातंगं सभार्यस्त्वं समाविश ॥ यस्य
काली गृहे देवी प्रेतरूपा च डाकिनी ॥ ५३ ॥ क्षेत्रपालोथवा यत्र सभार्यस्त्वं समाविश ॥ भिक्षुर्विवं च वै यस्य गृहे क्षपणकं
तथा ॥ ५४ ॥ बौद्धं वा बिंबमासाद्य तत्र पूर्णं समाविश ॥ शयनासनकालेषु भोजनाटनवृत्तिषु ॥ ५५ ॥ येषां वदति नो वाणी
नामानि च हरेः सदा ॥ तद्रुहं ते समाख्यातं सभार्यस्य निवेशितुम् ॥ ५६ ॥ पाषंडाचारनिरताः श्रौतस्मार्तबहिष्कृताः ॥ विष्णुभक्ति
विनिर्मुक्ता महादेवविनिंदकाः ॥ ५७ ॥ नास्तिकाश्च शठा यत्र सभार्यस्त्वं समाविश ॥ सर्वस्मादधिकत्वं ये न वदंति पिनाकिनः ॥ ५८ ॥
साधारणं स्मरंत्येनं सभार्यस्त्वं समाविश ॥ ब्रह्मा च भगवान्विष्णुः शक्रः सर्वसुरेश्वरः ॥ ५९ ॥ रुद्रप्रसादजाश्चेति न वदंति दुरात्मकाः ॥
ब्रह्मा च भगवान्विष्णुः शक्रश्च सम एव च ॥ ६० ॥ वदंति मूढाः खद्योतं भानुं वा मूढचेतसः ॥ तेषां गृहे तथा क्षेत्र आवासे वा सदा
ऽनया ॥ ६१ ॥ विश्वं भुंक्ष्व गृहं तेषां अपि पूर्णमनन्यधीः ॥ येऽश्रंति केवलं मूढाः पक्वमन्नं विचेतसः ॥ ६२ ॥

दिगंबरसिद्धांतानुयायिनप्रतिमां बौद्धं विवं बुद्धसंज्ञकविष्णवतारप्रतिमाम् आसाद्य प्राप्य तत्र तस्मिन्गृहे पूर्णं यथेच्छं समाविशेत्याग्निमेणान्वयः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥
॥ ५७ ॥ पिनाक्लिो रुद्रस्य सर्वस्माद्विश्वादिभ्यः ॥ ५८ ॥ पूर्णं शिवमित्यर्थः । अयथार्थवादिनामपि गृहप्रवेशं कथयति—ब्रह्मा चेत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

लि. पु. उ.

॥२५७॥

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अयोग्यानपूज्यान्तित्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ रजस्वला चाडाली कन्या वा गोगृहे गोष्ठे स्त्रियं वा गच्छेत्तेषां पूर्वोक्तदोष
कारिणां गृहं समाविशेत्यन्वयः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ श्रृंगैः कृत्रिमपुंश्चिद्वैरित्यर्थः । “ श्रृंगं प्रमुत्वे शिखरे चिह्ने क्रीडांबुयंजके ” इति विश्वः । दिव्यौषधैरनंगरंगादिग्रन्थोक्तौषधैः
क्षुद्रैरितैर्वा शोफो लिंगमालिप्य स्त्रियमित्यनुपंगः । गच्छति अस्मात्पूर्वोक्तकारणाद्भगद्रावं करोति तद्वृहमित्यनुपंगः । समाविशेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥
स्नानमंगलहीनाश्च तेषां त्वं गृहमाविश ॥ या नारी शौचविभ्रष्टा देहसंस्कारवर्जिता ॥ ६३ ॥ सर्वभक्षरता नित्यं तस्याः स्थाने समाविश ॥
मलिनास्याः स्वयं मर्त्या मलिनांबरधारिणः ॥ ६४ ॥ मलदंता गृहस्थाश्च गृहे तेषां समाविश ॥ पादशौचविनिर्मुक्ताः संध्याकाले च शायिनः
॥ ६५ ॥ संध्यायामश्रुते ये वै गृहं तेषां समाविश ॥ अत्याशनरता मर्त्या अतिपानरता नराः ॥ ६६ ॥ द्यूतवादक्रियामूढाः गृहे तेषां
समाविश ॥ ब्रह्मस्वहारिणो ये चायोग्याश्चैव यजंति वा ॥ ६७ ॥ शूद्रान्नभोजिनो वापि गृहं तेषां समाविश ॥ मद्यपानरताः पापा मांस
भक्षणतत्पराः ॥ ६८ ॥ परदाररता मर्त्या गृहं तेषां समाविश ॥ पर्वण्यनर्चाभिरता मैथुने वा दिवा रताः ॥ ६९ ॥ संध्यायां मैथुनं येषां गृहे
तेषां समाविश ॥ पृष्ठतो मैथुनं येषां श्वानवन्मृगवच्च वा ॥ ७० ॥ जले वा मैथुनं कुर्यात्सभार्यस्त्वं समाविश ॥ रजस्वलां स्त्रियं गच्छेच्चाडाली
वा नराधमः ॥ ७१ ॥ कन्या वा गोगृहे वापि गृहं तेषां समाविश ॥ बहुना किं प्रलापेन नित्यकर्मबहिष्कृताः ॥ ७२ ॥ रुद्रभक्तिविहीना
ये गृहं तेषां समाविश ॥ श्रृंगैर्दिव्यौषधैः क्षुद्रैः शोफ आलिप्य गच्छति ॥ ७३ ॥ भगद्रावं करोत्यस्मात्सभार्यस्त्वं समाविश ॥ सूत उवाच ॥
इत्युक्त्वा स मुनिः श्रीमान्निर्माण्य नयने तदा ॥ ७४ ॥ ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मसंकाशस्तत्रैवांतर्द्धिमातनोत् ॥ दुःसहश्च तथोक्तानि स्थानानि च समी
यिवान् ॥ ७५ ॥ विशेषाद्देवदेवस्य विष्णोर्निंदारतात्मनाम् ॥ सभार्यो मुनिशार्दूलः सैषा ज्येष्ठा इति स्मृता ॥ ७६ ॥ दुःसहस्तामुवाचेदं
तडागाश्रममंतरे ॥ आस्व त्वमत्र चाहं वै प्रवेक्ष्यामि रसातलम् ॥ ७७ ॥ आवयोः स्थानमालोक्य निवासार्थं ततः पुनः ॥ आगमिष्यामि
ते पार्श्वमित्युक्ता तमुवाच सा ॥ ७८ ॥ किमश्रामि महाभाग को मे दास्यति वै बलिम् ॥ इत्युक्तस्तां मुनिः प्राह याः
स्त्रियस्त्वां यजंति वै ॥ ७९ ॥

देवदेवस्य शिवस्य विष्णोश्च निंदारतात्मनां विशेषात्तथोक्तानि मार्कण्डेयोक्तानीत्यर्थः । स्थानानि सभार्यो मुनिशार्दूलो दुःसहः समीयिवानिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ७६ ॥ तां ज्येष्ठां
दुःसहः तडागो जलाश्रयः आश्रमा निवासश्च तडागाश्रमम् अंतरे मध्येऽत्र अश्वत्थहमे त्वमास्व अहं रसातलं प्रवेक्ष्यामीदं वाक्यमुवाचेत्यन्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

टी. ज.

६

॥२५७॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ तथा ज्येष्ठया प्रसंगादन्योद्देशगमनेन लक्ष्म्या सह देवदेवेशो विष्णुर्देवः सालक्ष्मीः जनार्दनमाहृत्यन्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ सांवविद्वेषिणस्तु मम न भक्ता अतस्तद्धनाचलक्ष्म्यै निर्दिशति—ये रुद्रमित्यादिना ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ तामलक्ष्मीमिति पूर्वोक्तप्रकारमुक्त्वा अलक्ष्मीक्षयसिद्धये लक्ष्म्या सह जनार्दनः रुद्रं शिवं जजापेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ८९ ॥ तस्मादलक्ष्मीपरिहारार्थं तस्यै ज्येष्ठायै एव नित्यं प्रदेयं वलिं दद्यादिति शेषः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ अध्यायफलमाह—य इति ॥ ९२ ॥

बलिभिः पुष्पधूपैश्च न तासां च गृहं विशा ॥ इत्युक्त्वा त्वाविशत्तत्र पातालं बिलयोगतः ॥ ८० ॥ अद्यापि च विनिर्मग्नो मुनिः स जलसंस्तरे ॥ ग्रामपर्वतबाह्येषु नित्यमास्तेऽशुभा पुनः ॥ ८१ ॥ प्रसंगादेवदेवेशो विष्णुस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ लक्ष्म्या दृष्टस्तया लक्ष्मीः सा तमाह जनार्दनम् ॥ ८२ ॥ भर्ता गतो महाबाहो बिलं त्यक्त्वा स मां प्रभो ॥ अनाथाहं जगन्नाथ वृत्तिं देहि नमोस्तु ते ॥ ८३ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तो भगवान्विष्णुः प्रहस्याह जनार्दनः ॥ ज्येष्ठामलक्ष्मीं देवेशो माधवो मधुसूदनः ॥ ८४ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ ये रुद्रमनघं शर्वं शंकरं नीललोहितम् ॥ अंबां हैमवतीं वापि जनित्रीं जगतामपि ॥ ८५ ॥ मद्भक्तान्निदयंत्यत्र तेषां वित्तं तवैव हि ॥ येषि चैव महादेवं विनिर्द्येव यजंति माम् ॥ ८६ ॥ मूढा ह्यभाग्या मद्भक्ता अपि तेषां धनं तव ॥ यस्याज्ञया ह्यहं ब्रह्मा प्रसादाद्वर्तते सदा ॥ ८७ ॥ ये यजंति विनिर्द्येव मम विद्वेषकारकाः ॥ मद्भक्ता नैव ते भक्ता इव वर्तति दुर्मदाः ॥ ८८ ॥ तेषां गृहं धनं क्षेत्रमिष्टापूर्तं तवैव हि ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा तां परित्यज्य लक्ष्म्याऽलक्ष्मीं जनार्दनः ॥ ८९ ॥ जजाप भगवान् रुद्रमलक्ष्मीक्षयसिद्धये ॥ तस्मात्प्रदेयस्तस्यै च बलिर्निन्यं मुनीश्वराः ॥ ९० ॥ विष्णुभक्तैर्न संदेहः सर्वयत्नेन सर्वदा ॥ अंगनाभिः सदा पूज्या बलिभिर्विविधैर्द्विजाः ॥ ९१ ॥ यः पठेच्च पुत्राद्यापि श्रावयेद्वा द्विजोत्तमान् ॥ अलक्ष्मीवृत्तमनघो लक्ष्मीवाहं भते गतिम् ॥ ९२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे अलक्ष्मीवृत्तं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ किं जपान्मुच्यते जंतुः सर्वलोकभयादिभिः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १ ॥ अलक्ष्मीं वाथ संत्यज्य गमिष्यति जपेन वै ॥ लक्ष्मीवासो भवेन्मर्त्यः सूत वक्तुमिहार्हसि ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा पितामहेनोक्तं वसिष्ठाय महात्मने ॥ वक्ष्ये संक्षेपतः सर्वं सर्वलोकहिताय वै ॥ ३ ॥

अलक्ष्मीनाशकं शश्वद्विश्वस्मादधिकं हरम् ॥ लक्ष्मीनाथेनापि जप्तं सांवमेव जपाम्यहम् ॥ इति श्रीलिंगम० शिवतोषिण्यां टीकायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सप्तमे श्रीमहाविष्णोरष्टाक्षरमनोस्तथा । द्वादशाक्षरमंत्रस्य महिमा चोच्यतेऽद्भुतः ॥ ऋषयः सर्वमयविमोचनादिकलं जाप्यमपृच्छन्—किमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ सर्वलोकहिताय वै वक्ष्ये इत्यनेन भवंतस्तु कृतार्था इति सूचितम् ॥ ३ ॥

॥४॥ सर्वपापहरमपि शुद्धं स्वतः निर्मलमित्यर्थः । ब्रह्मवादिनां वेदविदां भोक्तृमित्रैर्नाम्येषां भोक्ताजधिकारः कथयति । साक्षान्भोक्ताधिकारिणं कथयति—मनसेत्यादिना । यः विद्वान्सन् मनसा कर्मणा वाचा पुण्यकर्मकृत् पुरुषोत्तमं प्रणम्य नित्यं प्रत्यहं नारायणं तत्संज्ञकमंत्रं जपेदेवं स्वापादौ नारायणं स्मरेदिति शेषः । एवं भोज्यादि स्पृशन्नमोनारायणायेति चाभिमंत्र्य भुंक्ते स परमां गतिं मोक्षं यातीत्यष्टमेनान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ न्यूनाधिकारिणोऽपि सकामस्य फलमाह—सर्वेति । सतां गतिं सन्मार्गमित्यर्थः । अन्यच्च फलमाह—अलक्ष्मीश्चेत्यादिना ॥ ९ ॥ १० ॥ सर्वशास्त्राण्यालोड्य परिशील्य पुनः पुनः विचार्य मननं कृत्वा सदा नारायणो ध्येयः । इदमेकं मुनिष्पन्नमित्याग्निमेणाश्रुण्वंतु वचनं सर्वे प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ देवदेवमजं विष्णुं कृष्णमच्युतमव्ययम् ॥ ४ ॥ सर्वपापहरं शुद्धं मोक्षदं ब्रह्मवादिनम् ॥ मनसा कर्मणा वाचा यो विद्वान्पुण्यकर्मकृत् ॥ ५ ॥ नारायणं जपेन्नित्यं प्रणम्य पुरुषोत्तमम् ॥ स्वप्न्नारायणं देवं गच्छन्नारायणं तथा ॥ ६ ॥ भुंजन्नारायणं विप्रास्तिष्ठज्जाग्रत्सनातनम् ॥ उन्मिषन्निमिषन्वापि नमो नारायणेति वै ॥ ७ ॥ भोज्यं पेयं च लेह्यं च नमो नारायणेति च ॥ अभिमंत्र्य स्पृशन्भुंक्ते स याति परमां गतिम् ॥ ८ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति च सतां गतिम् ॥ अलक्ष्मीश्च मया प्रोक्ता पत्नी या दुःसहस्य च ॥ ९ ॥ नारायणपदं श्रुत्वा गच्छत्येव न संशयः ॥ या लक्ष्मीर्देवदेवस्य हरेः कृष्णस्य वल्लभा ॥ १० ॥ गृहे क्षेत्रे तथावासे तनौ वसति सुव्रताः ॥ आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ॥ ११ ॥ इदमेकं मुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥ किं तस्य बहुभिर्ब्रतैः किं तस्य बहुभिर्ब्रतैः ॥ १२ ॥ नमो नारायणायेति मंत्रः सर्वार्थसाधकः ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु नमो नारायणेति च ॥ १३ ॥ जपेत्स याति विप्रेन्द्रा विष्णुलोकं सर्वांधवः ॥ अन्यच्च देवदेवस्य श्रुण्वंतु मुनिसत्तमाः ॥ १४ ॥ मंत्रो मया पुराभ्यस्तः सर्ववेदार्थसाधकः ॥ द्वादशाक्षरसंयुक्तो द्वादशात्मा पुरातनः ॥ १५ ॥ तस्यैवेह च माहात्म्यं संक्षेपात्प्रवदामि वः ॥ कश्चिद्विजो महाप्राज्ञस्तपस्तप्त्वा कथंचन ॥ १६ ॥ पुत्रमेकं तयोत्पाद्य संस्कारैश्च यथाक्रमम् ॥ योजयित्वा यथाकालं कृतोपनयनं पुनः ॥ १७ ॥ अध्यापयामास तदा स च नोवाच किंचन ॥ न जिह्वा स्पंदते तस्य दुःखितोऽभूद्विजोत्तमः ॥ १८ ॥

नव्यः ॥ ११ ॥ तस्य नारायणमंत्रजापिन इत्यर्थः ॥ १२ ॥ तस्मात्सर्वार्थसाधकत्वात्सर्वेषु कालेषु नमो नारायणायेति यो जपेत्स सर्वांधवो विष्णुलोकं यातीत्यग्निमेणान्वयः । विप्रेन्द्रा इति शौनकादिसंबोधनम् ॥ १३ ॥ देवदेवस्य विष्णोरन्यजपमाहात्म्यं च मुनिसत्तमाः श्रुण्वंतु इत्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ तस्य द्वादशाक्षरमंत्रस्येत्यर्थः । इति हासं प्रस्तौति—कश्चिदित्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ तस्य पुत्रस्य जिह्वा न स्पंदते नान्यवर्णान्प्रस्रवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥

वासुदेवेति द्वादशाक्षरमंत्रैकदेशं वा समग्रमंत्रमित्यर्थः । अन्यामन्यभार्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ ऐतरेयसापन्नभ्रातर इति शेषः । तथैव कृतोपनयना इत्यर्थः । विधिपूर्वकं वेदानधीत्य सर्वसंमताः मान्याः अत एव संपन्नाः संपत्तियुक्ताः ॥ २० ॥ पुत्राः संपन्ना इत्यर्थः ॥ २१ ॥ मातरं स्वजननीं मोदयन्ति इयं प्रापयन्तीत्यर्थः । मंदभाग्यायाः मम त्वं निर्गता आकृतिर्यत्रो यस्मात्स निराकृतिः पुत्रो जात इत्यन्वयः ॥ २२ ॥ अत्रास्मिन्नन्मनीत्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्मिन्नैतरेये याते प्राप्ते सति द्विजानाम् ऋत्विजां मंत्राः न प्रतिपेदिरे नावगता बभूवुरित्यर्थः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन् काले वासुदेवेति कीर्तनादैतरेयस्य वाणी मंत्रमयी वाक् समुद्भूता प्रादुर्भूतेत्यर्थः । ते यज्ञस्था विप्राः प्रणिपत्य

वासुदेवेति नियतमैतरेयो वदत्यसौ ॥ पिता तस्य तथा चान्यां परिणीय यथाविधि ॥ १९ ॥ पुत्रानुत्पादयामास तथैव विधिपूर्वकम् ॥ वेदानधीत्य संपन्ना बभूवुः सर्वसंमताः ॥ २० ॥ ऐतरेयस्य सा माता दुःखिता शोकमूर्च्छिता ॥ उवाच पुत्राः संपन्ना वेदवेदांगपारगाः ॥ २१ ॥ ब्राह्मणैः पूज्यमाना वै मोदयन्ति च मातरम् ॥ मम त्वं भाग्यहीनायाः पुत्रो जातो निराकृतिः ॥ २२ ॥ ममात्र निधनं श्रेयो न कथंचन जीवितम् ॥ इत्युक्तः स च निर्गम्य यज्ञवाटं जगाम वै ॥ २३ ॥ तस्मिन्याते द्विजानां तु न मंत्राः प्रतिपेदिरे ॥ ऐतरेये स्थिते तत्र ब्राह्मणा मोहितास्तदा ॥ २४ ॥ ततो वाणी समुद्भूता वासुदेवेति कीर्तनात् ॥ ऐतरेयस्य ते विप्राः प्रणिपत्य यथातथम् ॥ २५ ॥ पूजां चक्रुस्ततो यज्ञं स्वयमेव समागतम् ॥ ततः समाप्य तं यज्ञमैतरेयो धनादिभिः ॥ २६ ॥ सर्ववेदान्सदस्याह स पङ्गान् समाहिताः ॥ तुष्टुबुधश्च तथा विप्रा ब्रह्माद्याश्च तथा द्विजाः ॥ २७ ॥ ससर्जुः पुष्पवर्षाणि खेचराः सिद्धचारणाः ॥ एवं समाप्य वै यज्ञमैतरेयो द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥ मातरं पूजयित्वा तु विष्णोः स्थानं जगाम ह ॥ एतद्वै कथितं सर्वं द्वादशाक्षरवैभवम् ॥ २९ ॥ पठतां शृण्वतां नित्यं महापातकनाशनम् ॥ जपेद्यः पुरुषो नित्यं द्वादशाक्षरमव्ययम् ॥ ३० ॥ स याति दिव्यमतुलं विष्णोस्तत्परमं पदम् ॥ अपि पापसमाचारो द्वादशाक्षरतत्परः ॥ ३१ ॥ प्राप्नोति परमं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥ किं पुनर्यै स्वधर्मस्था वासुदेवपरायणाः ॥ ३२ ॥

ऐतरेयस्य यथातथं यथाविधि पूजां चक्रुरित्याग्निमेणान्वयः ॥ २५ ॥ धनादिभिरर्चित इति शेषः । ऐतरेयः पङ्गान्सर्ववेदान् सदस्याहेत्याग्निमेणान्वयः ॥ २६ ॥ तथा विप्राः ऋत्विग्भिन्नाः ब्रह्माद्या द्विजाः ब्रह्मप्रभृति ऋत्विजश्च तथा समाहितास्तुष्टुबुरित्यन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिहासफलं कथयति—एतदित्यादिना ॥ २९ ॥ द्वादशाक्षरजपफलं कथयति—जपनित्यादिना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

लि. पु. उ.

॥२५९॥

दिव्यं स्थानं विष्णुलोकमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अतिशैवश्रीविष्णोरतितोषौ सर्वदाविमौ मंत्रौ ॥ अष्टादशवर्णौ स्यातां मम मोक्षदौ मित्रे ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमे विष्णुमंत्राभ्यां श्रेष्ठा मंत्रास्तु शांभवाः । प्रोक्ताः षडक्षरमनोरितिहासो निरूप्यते ॥ सूतो वैष्णवमंत्राभ्यां श्रेष्ठशैवमंत्रान्कथयति—अष्टाक्षर इत्यादिना ॥ १ ॥ यश्च ॐ नमः शिवायेति षडक्षरमंत्रः सर्ववेदार्थानां संचयः सारभूत इत्यर्थः ॥ २ ॥ तथा तत्सदृशः शिवतरायेति पंचाक्षरो दिव्यो मंत्रः सर्वार्थसाधक इत्यन्वयः । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण मयस्करायेति शुभः कल्याणरूप इत्यर्थः । नमस्ते शंकराय अयं सप्ताक्षरः सप्तवर्णो मंत्रः प्रधानपुरुषस्य प्रकृतिपुरुषरूपस्य रुद्रस्य वै निश्चये नेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्रह्मादयो द्विजश्रेष्ठा मुनयश्च एतैः षडक्षरादिभिर्मंत्रैः अजस्य ब्रह्मणः उद्भव उत्पत्तिर्यस्मात्तं शंकरं शिवं यजंतीत्यन्वयः ॥ ५ ॥ शिवं च दिव्यं स्थानं महात्मानः प्राप्नुवंतीति सुव्रताः ॥ ३३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे द्वादशाक्षरप्रशंसानाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ अष्टाक्षरो द्विजश्रेष्ठा नमो नारायणेति च ॥ द्वादशाक्षरमंत्रश्च परमः परमात्मनः ॥ १ ॥ मंत्रः षडक्षरो विप्रः सर्ववेदार्थसंचयः ॥ यश्चो नमः शिवायेति मंत्रः सर्वार्थसाधकः ॥ २ ॥ तथा शिवतरायेति दिव्यः पंचाक्षरः शुभः ॥ मयस्कराय चेत्येवं नमस्ते शंकराय च ॥ ३ ॥ सप्ताक्षरोयं रुद्रस्य प्रधानपुरुषस्य वै ॥ ब्रह्मा च भगवान्विष्णुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ४ ॥ मंत्रैरेतैर्द्विजश्रेष्ठा मुनयश्च यजंति तम् ॥ शंकरं देवदेवेशं मयस्करमजोद्भवम् ॥ ५ ॥ शिवं च शंकरं रुद्रं देवदेवमुपातिम् ॥ प्राहुर्ममः शिवायेति नमस्ते शंकराय च ॥ ६ ॥ मयस्कराय रुद्राय तथा शिवतराय च ॥ जप्त्वा मुच्येत वै विप्रो ब्रह्महत्यादिभिः क्षणात् ॥ ७ ॥ पुरा कश्चिद्विजः शक्तो धुंधुमूक इति श्रुतः ॥ आसीत्तृतीये त्रेतायामावर्त्ते च मनोः प्रभोः ॥ ८ ॥ मेघवाहनकल्पे वै ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ मेघो भूत्वा महादेवं कृत्तिवाससमीश्वरम् ॥ ९ ॥ बहुमानेन वै रुद्रं देवदेवो जनार्दनः ॥ खिन्नोऽतिभाराद्गुद्रस्य निःश्वासोच्छ्वासवर्जितः ॥ १० ॥ विज्ञाप्य शितिकंठाय तपश्चक्रे बुजेक्षणः ॥ तपसा परमैश्वर्यं बलं चैव तथाद्भुतम् ॥ ११ ॥ लब्धवान्परमेशानाच्छंकरात्परमात्मनः ॥ तस्मात्कल्पस्तदा चासीन्मेघवाहनसंज्ञया ॥ १२ ॥ शिवमेव शंकरादिसंज्ञं प्राहुरित्यन्वयः । पंच महामंत्रास्तन्माहात्म्यं च कथयति—नम इत्यादिना ॥ ६ ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पंचमहापातकैरित्यर्थः ॥ ७ ॥ महापातकहरणप्रत्या यकेतिहासं कथयति—पुरेत्यादिना । शक्तः समर्थः कश्चिद्धुमूक इति श्रुतो द्विजः प्रभोः तत्संज्ञकमनोः तृतीये आवर्त्ते युगपरिवर्त्ते त्रेतायां तत्संज्ञकयुगे आसीदित्यन्वयः ॥ ८ ॥ कल्पाकांक्षायामाह—मेघवाहनेति । ब्रह्मणः परमात्मनः शिवस्येत्यर्थः । मेघवाहनसंज्ञाप्रयोजनं कथयति—मेघो भूत्वेत्यादिना । कृत्तिर्व्याघ्रचर्म वासो यस्य स कृत्तिवासास्तमीश्वरं शिवं जनार्दनो विष्णुमेवो भूत्वा बहुमानेनावहदिति शेषमादायाग्निमेणान्वयः ॥ ९ ॥ रुद्रस्यातिभाराग्निःश्वासोच्छ्वासवर्जितः खिन्नो बुजेक्षणो विष्णुः शितिकंठाय विज्ञाप्य तपश्चक्रे इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १० ॥ तपसा अंगुजेक्षणो विष्णुः परमेशानात्परमैश्वर्यमदत्तं बलं च लब्धवानित्यग्निमेणान्वयः ॥ ११ ॥ तस्मात्पूर्वोक्तकारणादित्यर्थः ॥ १२ ॥

॥२५९॥

मुनेः शापात् पूर्वजन्मनि कस्याचिद्वेदेः शापादन्तर्गतेन तृप्तसमस्तप्रसिद्धांशेण त्र्यम्बकसूक्तमन्त्रज्ञानदीप्तसंस्तुतधुक्कात्मजः दुरात्मा दुर्धृदिर्बभूवेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ पितृ
दोषं कथयति-धुंघुमूक इत्यादिना । धुंघुमूकः पुरा असक्तो विरक्तोऽपि भार्यया सह मोहितः सन् कामासक्तेन चेतसा तेन अमावास्यां तत्संज्ञकदिनं प्रति अहर्न्येव रुद्रदैवते
मुहूर्तं प्रथममुहूर्तं । तदुक्तं मार्तण्डे “ अह्नः स्युः शिवसार्पमित्रप्रपितरः ” इत्यादिना । भार्या यथामुखं मुक्ता तस्यां गर्भः स्थापितो वै तदा तस्मिन्काले अंतर्वह्नी बभूवेति शेषमादा
याग्रिमेणान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विशल्यास्तनः सः त्र्यम्बकपत्नी मन्देन शनिना वीक्षिते रुद्रे भयंकरे मुहूर्ते प्रयत्नतः अत्यायासेन तनयं पुत्रमसूतेत्यन्वयः । मुनिसत्तमा इति

तस्मिन्कल्पे मुनेः शापाद्धुमूकसमुद्भवः ॥ धुंधुमूकात्मजस्तेन दुरात्मा च बभूव सः ॥ १३ ॥ धुंधुमूकः पुरासक्तो भार्यया सह मोहितः ॥
तस्यां वै स्थापितो गर्भः कामासक्तेन चेतसा ॥ १४ ॥ अमावास्यामह्न्येव मुहूर्ते रुद्रदैवते ॥ अंतर्वर्त्ती तदा भार्या भुक्ता तेन यथासुखम्
॥ १५ ॥ असूत सा च तनयं विशल्याख्या प्रयत्नतः ॥ रुद्रे मुहूर्ते मंदेन वीक्षिते मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ मातुः पितुस्तथारिष्टं स संजात
स्तथात्मनः ॥ ऋषी तमूचतुर्विप्रा धुंधुमूकं मिथस्तदा ॥ १७ ॥ मित्रावरुणनामानौ दुष्पुत्र इति सत्तमौ ॥ वसिष्ठः प्राह नीचोऽपि
प्रभावाद्बृहस्पतेः ॥ १८ ॥ पुत्रस्तवासौ दुर्बुद्धिरपि मुच्यति किल्बिषात् ॥ दुःखिता धुंधुमूकोऽसौ दृष्ट्वा पुत्रमवस्थितम् ॥ १९ ॥
जातकर्मादिकं कृत्वा विधिवत्स्वयमेव च ॥ अध्यापयामास च तं विधिनेव द्विजोत्तमाः ॥ २० ॥ तेनाधीतं यथान्यायं धौधुमूकेन सुव्रताः ॥
कृतोद्वाहस्तदा गत्वा गुरुशुश्रूषणे रतः ॥ २१ ॥ अनेनैव मुनिश्रेष्ठा धौधुमूकेन दुर्मदात् ॥ भुक्त्वान्यां वृषलीं दृष्ट्वा स्वभार्यावदिवानिशम्
॥ २२ ॥ एकशय्यासनगतो धौधुमूको द्विजाधमः ॥ तथा चचार दुर्बुद्धिस्त्यक्त्वा धर्मगतिं पराम् ॥ २३ ॥ मार्घ्या पीता तया सार्धं तेन
रागविवृद्धये ॥ केनापि कारणेनैव तामुद्दिश्य द्विजोत्तमाः ॥ २४ ॥ निहता सा च पापेन वृषली गतमंगला ॥ ततस्तस्यास्तदा तस्य भ्रातृभि
र्निहतः पिता ॥ २५ ॥ माता च तस्य दुर्बुद्धेर्धौधुमूकस्य शोभना ॥ भार्या च तस्य दुर्बुद्धेः श्यालास्ते चापि सुव्रताः ॥ २६ ॥

शीनकादिमं बुद्धिः ॥ १६ ॥ स पुत्रो मातुः पितुस्तथा आत्मनः स्वस्य अरिष्टं यथा स्यात्तथा संजात उत्पन्न इत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अनेन पूर्वोक्त कारणेनैव दुर्मेदादौ धूमूकेन अन्यां वृषलीं ऋद्भिं दृष्ट्वा स्वभार्यावद्विवा निगं भुक्त्वा स्थितमिति शेषः ॥ २२ ॥ तथा वृषलवदित्यर्थः ॥ २३ ॥ रागविवृद्धये कामोदीपनार्थं तां वृषलीमुद्दिश्य केनापि कारणेनैव अन्यागमवित्तलाभादिहेतोरीत्यर्थः ॥ २४ ॥ ततो वृषलीवधकारणात्तस्याः भ्रातृभिः तस्य धौ धूमूकस्य पिना निहन् इत्यन्वयः ॥ २५ ॥ धौ धूमूकस्य माता भार्या ते श्यालाः पत्नीभ्रातरश्च निहता इति शेषः ॥ २६ ॥

हि. पु. उ.

॥२६०॥

तस्य धौधुमूकस्य कुलं नष्टं तस्याः वृषल्याश्च कुलं क्षणादहो राज्ञा नष्टमित्यन्वयः । असौ धौधुमूकश्च येन केनापि लीलया प्रारब्धगत्या गत्वा तस्माद्देशान्निर्गत्य तं बृहस्पतिं मुनि
श्रेष्ठं दृष्ट्वा तत् पाशुपतव्रतं पंचाक्षरं षडक्षरं च लब्ध्वा पृथक् पृथक् लक्षं जप्त्वा विधिना व्रतं च कृत्वा कालधर्मं गतो गाणपत्यमनुप्राप्य रुद्रस्य दयितोऽभवदिति पष्ठेनान्वयः
॥ २७ ॥ कथंभूतं मुनिं पुरा महेश्वरादेवात् पाशुपतं पशुपतिप्रोक्तं तल्लिङ्गपूजाव्रतं लब्ध्वा रुद्रजाप्यपरायणं रुद्रजाप्यैकनिष्ठमित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ कथंभूतं व्रतं द्वादशमास
मवं द्वादशमासिकं अत्र “ कालात् ” इति ठक् । कथंभूतो धौधुमूकः कल्पे शास्त्रे यमेन च पूजितो वै ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तस्मात्पूर्वोक्तकारणादित्यर्थः ॥ ३३ ॥
प्रागुक्तेन पूर्वभागस्थपंचाशीत्यध्यायोक्तेनेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ कथाफलमाह—य इति ॥ ३५ ॥ तु पुनः रुद्रजाप्यमनुत्तमम् । सर्वश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ श्रीरुद्राध्यायमध्यस्थाः
राज्ञा क्षणादहो नष्टं कुलं तस्याश्च तस्य च ॥ गत्वासौ धौधुमूकश्च येन केनापि लीलया ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा तु तं मुनिश्रेष्ठं रुद्रजाप्यपराय
णम् ॥ लब्ध्वा पाशुपतं तद्वै पुरा देवान्महेश्वरात् ॥ २८ ॥ लब्ध्वा पंचाक्षरं चैव षडक्षरमनुत्तमम् ॥ पुनः पंचाक्षरं चैव जप्त्वा लक्षं पृथक्
पृथक् ॥ २९ ॥ व्रतं कृत्वा च विधिना दिव्यं द्वादशमासिकम् ॥ कालधर्मं गतः कल्पे पूजितश्च यमेन वै ॥ ३० ॥ उद्धृता च तथा माता
पिता श्यालाश्च सुव्रताः ॥ पत्नी च सुभगा जाता सुस्मिता च पतिव्रता ॥ ३१ ॥ ताभिर्विमानमारुह्य देवैः सैन्दैरभिष्टुतः ॥ गाणपत्यमनु
प्राप्य रुद्रस्य दयितोऽभवत् ॥ ३२ ॥ तस्मादष्टाक्षरान्मंत्रात्तथा वै द्वादशाक्षरात् ॥ भवेत्कोटिगुणं पुण्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥
तस्माज्जपेद्विद्यो नित्यं प्रागुक्तेन विधानतः ॥ शक्तिबीजसमायुक्तं स याति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥ एतद्भूतं सर्वं कथासर्वस्वमुत्तमम् ॥
यः पठेच्छृणुयाद्वापि श्रावयेद्वा द्विजोत्तमान् ॥ ३५ ॥ स याति ब्रह्मलोकं तु रुद्रजाप्यमनुत्तमम् ॥ ३६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे
अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवैः पुरा कृतं दिव्यं व्रतं पाशुपतं शुभम् ॥ ब्रह्मणा च स्वयं सूत कृष्णेनाङ्घ्रिकर्मणा ॥ १ ॥ पतितेन
च विप्रेण धौधुमूकेन वै तथा ॥ कृत्वा जप्त्वा गतिः प्राप्ता कथं पाशुपतं व्रतम् ॥ २ ॥ कथं पशुपतिर्देवः शंकरः परमेश्वरः ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं
परं कौतूहलं हि नः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा शापादिनिर्मुक्तो ब्रह्मपुत्रो महायशाः ॥ रुद्रस्य देवदेवस्य मरुदेशादिहागतः ॥ ४ ॥
पतितस्यापि मोक्षदाः ॥ षडक्षरादयो मंत्राः संतु मे शिवतोषदाः ॥ इति श्रीलिङ्गम० उ० भा० शिवतोषिण्यामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ नवमेऽस्मिन्वृत्तिप्रश्नः कथं पशुपतिः
शिवः ॥ पशवः के तथा पाशा मोक्षः कस्माच्च वर्ण्यते ॥ ऋषयो व्रतं पाशुपतं कथं शंकरः पशुपतिः कथमित्युच्यते—देवैरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सूतः प्रथमतो
द्वितीयप्रश्नोत्तरं सनत्कुमारशैलादिसंवादेन कथयन् संवादं अस्तौति—श्रुत्यादिना । ब्रह्मपुत्रः सनत्कुमारः रुद्रस्य शापादिनिर्मुक्तः पुरा रुद्रस्य प्रसादादुद्धृतेन त्यक्त्वा मरुदेशात्
तत्संज्ञकनिर्जलदेशादिह भारतवर्षे आगत इत्यादिमस्यैवत्वम् ॥ ४ ॥

टी. अ.

९

॥२६०॥

राजस्य ब्रह्मण आज्ञया मेरुपृष्ठे शिलादपुत्रं नंदिनमासाद्य विधानतो नमस्कृत्य मुनिवरोऽनुत्तमं मोक्षधर्मं श्रुत्वा माहेश्वरं पाशुपतव्रतमपृच्छदित्यग्निमेणान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥
 एनं नंदिनं पुनःपुनः प्रणिपत्य प्रभुः शिवः कथं पशुपतिस्तत्सर्वमेस्मिन् वक्तुमर्हसि तदा पूर्वाक्षरमकाले स नंदो आह अत्रवीदित्यर्थः ॥ ७ ॥ उपदेशकर्म कथयति—तदिति
 ॥ ८ ॥ सनत्कुमारशैलादिसंवादं कथयति—कथमित्यादिना । नमस्कृत्वेत्यत्र ल्यवभावश्छादसः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स एव शंकर एव ज्ञानयोगेन सेवित
 स्तेषां जीवानां मोचकोऽविद्यापाशग्रंथिभेदक इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः “ज्ञानादेव हि कैवल्यम्” इति ॥ १४ ॥ पाशान्कथयति—चतुर्विंशतितत्त्वानीत्यादिना ॥ १५ ॥
 त्यक्त्वा प्रसादाद्गुद्रस्य उद्गदेहमजाज्ञया ॥ शिलादपुत्रमासाद्य नमस्कृत्य विधानतः ॥ १५ ॥ मेरुपृष्ठे मुनिवरः श्रुत्वा धर्ममनुत्तमम् ॥ माहे
 श्वरं मुनिश्रेष्ठा ह्यपृच्छच्च पुनःपुनः ॥ ६ ॥ नंदिनं प्रणिपत्यैनं कथं पशुपतिः प्रभुः ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं तत्सर्वं च तदाह सः ॥ ७ ॥
 तत्सर्वं श्रुतवान् व्यासः कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥ तस्मादहनुमश्रुत्य युष्माकं प्रवदामि वै ॥ ८ ॥ सर्वं शृण्वंतु वचनं नमस्कृत्वा महेश्वरम् ॥ सनत्कु
 मार उवाच ॥ कथं पशुपतिर्देवः पशवः के प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥ कैः पाशैस्ते निबध्यन्ते विमुच्यन्ते च ते कथम् ॥ शैलादिरूवाच ॥ सनत्कु
 मार वक्ष्यामि सर्वमेतद्यथातथम् ॥ १० ॥ रुद्रभक्तस्य शांतस्य तव कल्याणचेतसः ॥ ब्रह्माद्याः स्थावरांताश्च देवदेवस्य धीमतः ॥ ११ ॥
 पशवः परिकीर्त्यन्ते संसारवशवर्तिनः ॥ तेषां पतित्वाद्भगवान् रुद्रः पशुपतिः स्मृतः ॥ १२ ॥ अनादिनिधनो धाता भगवान्विष्णुरव्ययः ॥
 मायापाशेन बध्नाति पशुवत्परमेश्वरः ॥ १३ ॥ स एव मोचकस्तेषां ज्ञानयोगेन सेवितः ॥ अविद्यापाशबद्धानां नान्यो मोचक इष्यते ॥ १४ ॥
 तमृते परमात्मानं शंकरं परमेश्वरम् ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि पाशा हि परमेष्ठिनः ॥ १५ ॥ तैः पाशैर्मोचयत्येकः शिवो जीवैरुपासितः ॥
 निबध्नाति पशूनेकश्चतुर्विंशतिपाशकैः ॥ १६ ॥ स एव भगवान्बुद्धो मोचयत्यपि सेवितः ॥ दशेन्द्रियमयैः पाशैरंतःकरणसंभवैः ॥ १७ ॥
 भूततन्मात्रपाशैश्च पशून्मोचयति प्रभुः ॥ इन्द्रियार्थमयैः पाशैर्बद्धा विपयिणः प्रभुः ॥ १८ ॥ आशु भक्ता भवन्त्येव परमेश्वरसेवया ॥ भज
 इत्येव धातुर्वै सेवायां परिकीर्तितः ॥ १९ ॥

सर्वकारण ईश एवेत्युपन्यस्यति—निबध्नातीत्यादिना । एकोऽद्वितीयः शिव इत्यर्थः ॥ १६ ॥ चतुर्विंशतिपाशान् कथयति—दशेन्द्रियमयैरित्यादिना । अंतःकरणसंभवैः मनोबुद्धश्च
 हंकारचित्तरूपचतुर्भिरित्यर्थः ॥ १७ ॥ भूततन्मात्रपाशैः शब्दादिपंचगुणैः इन्द्रियार्थमयैः पार्थिवादिपंचविपयैरित्यर्थः ॥ १८ ॥ सर्वकारणोऽपि शिवस्तथापि भक्तं भजते
 महेश्वर इति नियमाद्भक्ता एव मुच्यन्ते ततो भक्ताः कथं भवन्तीत्याह—आश्विति । भजति निरंतरं सेवत इति भक्तशब्दो यौगिको न तु ओदन इव रुद्रः अतो धात्वर्थमाह
 भज इति ॥ १९ ॥

लि. पु. उ.

॥२६१॥

तस्माद्भजधातोः सेवार्थत्वादित्यर्थः ॥ २० ॥ त्रिभिर्गुणमयैः सत्त्वादिभिरित्यर्थः ॥ २१ ॥ बाह्यमनःकायकर्मभिर्मजनं भक्तिरित्युक्ता सा सर्वं च तत्कार्यं मायाकार्यं सर्वकार्यं मत्तिलप्रपञ्चस्तस्येनः पतिर्विष्णुः सर्वकार्येणः “ पूर्वपदात्संज्ञायाम् ” इति णत्वम् । तस्यापि हेतुत्वाद्द्वैतकारणत्वात्पाशानां पूर्वोक्ततत्त्वादीनां छेदे नाशे पटीयसी समर्थेत्यत्रिमेणान्वयः । यद्वा सर्वकार्येणं पञ्चमर्थे तृतीया । मनश्च वाक्च कायश्चेति द्वेऽपि अल्पाक्षरत्वाद्वाक्यच्छब्दस्य पूर्वनिपातः ॥ २२ ॥ मानसादिभजनं निरूपयति—सत्य इत्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ इदं चतुर्विंशतिपाशरूपमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ जीवनिबन्धनाच्चतुर्विंशतितत्त्वानि मायाकर्मगुणाः सत्त्वादयः विषयाश्च शब्दादयश्च पाशा इति तस्मात्सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिशब्देन भूयसी ॥ ब्रह्मादिस्तन्वपर्यंतं पशून्बद्धा महेश्वरः ॥ २० ॥ त्रिभिर्गुणमयैः पाशैः कार्यं कारयति स्वयम् ॥ दृढेन भक्तियोगेन पशुभिः समुपासितः ॥ २१ ॥ मोचयत्येव तान्सद्यः शंकरः परमेश्वरः ॥ भजनं भक्तिरित्युक्ता बाह्यमनःकायकर्मभिः ॥ २२ ॥ सर्वकार्येणहेतुत्वात्पाशच्छेदपटीयसी ॥ सत्यः सर्वग इत्यादि शिवस्य गुणार्चिता ॥ २३ ॥ रूपोपादानार्चिता च मानसं भजनं विदुः ॥ वाचिकं भजनं धीराः प्रणवादिजपं विदुः ॥ २४ ॥ कायिकं भजनं सद्भिः प्राणायामादि कथ्यते ॥ धर्माधर्ममयैः पाशैर्बन्धनं देहिनामिदम् ॥ २५ ॥ मोचकः शिव एवैको भगवान्परमेश्वरः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि मायाकर्मगुणा इति ॥ २६ ॥ कीर्त्यते विषयाश्चेति पाशा जीवनिबन्धनात् ॥ तैर्बद्धाः शिवभक्त्यैव मुच्यन्ते सर्वदेहिनाः ॥ २७ ॥ पञ्चक्लेशमयैः पाशैः पशून्बध्नाति शंकरः ॥ स एव मोचकस्तेषां भक्त्या सम्यगुपासितः ॥ २८ ॥ अविद्यामस्मितां रागं द्वेषं च द्विपदां वराः ॥ वदन्त्यभिनिवेशं च क्लेशान्पाशत्वमागतान् ॥ २९ ॥ तमोमोहो महामोहस्तामिस्र इति पाण्डिताः ॥ अंधतामिस्र इत्याहुरविद्यां पञ्चधा स्थिताम् ॥ ३० ॥ ताञ्जीवान्मुनिशार्दूलाः सर्वाश्चैवाप्यविद्यया ॥ शिवो मोचयति श्रीमान्नान्यः कश्चिद्विमोचकः ॥ ३१ ॥ अविद्यां तम इत्याहुरस्मितां मोह इत्यपि ॥ महामोह इति प्राज्ञा रागं योगपरायणाः ॥ ३२ ॥

कीर्त्यते इति पूर्वस्यैरन्वयः । तैः पूर्वोक्तपाशैरित्यर्थः ॥ २७ ॥ “ पञ्चपर्वाविद्यैव मुख्यपाशाः ” इति तान्प्रपञ्चयति—पञ्चक्लेशमयैरित्यादिना । पञ्चक्लेशमयैर्योगशास्त्रे क्लेशरूपत्वे नोक्तैरित्यर्थः । तथा च पातञ्जलसूत्रम् ‘ अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः ’ इति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तांस्तमआदिसंज्ञकाविद्याबद्धानित्यर्थः । नान्यः कश्चिद्विमोचक इत्यसकृदुपदेशो निश्चयदाढ्यार्थं ज्ञेयः ॥ ३१ ॥ पञ्चपर्वाविद्यायाः क्रमशस्तमआदिसंज्ञाः कथयति—अविद्यामित्यादिना । अविद्यां तमः देहादावनात्मन्यात्माभिमान इत्याहुरित्यन्वयः । मोहः देहसंबन्धिपुत्रदारादिषु ममता महामोहः शब्दादिरित्यविषयस्युदा ॥ ३२ ॥

टी. अ.

९.

॥ २६१ ॥

नामिहो विषयविधाते क्रोधः अंधतामिस्रः ममतास्पदरक्षणामिनिवेशः ॥ ३३ ॥ तमआदिभेदा पय नरका अतस्तान्कथयति—तमसोऽष्टविधा इत्यादिना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शिवस्याविद्यादिसंबंधाभावं कथयति—अविद्येत्यादिना ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कुशलाकुशलैः पुण्यपापात्मकैरित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अंत कांतको मृत्युनाशकः ॥ ४३ ॥ पुंविशेषेभ्यो निखिलजीवेभ्यः परः श्रेष्ठः चेतनाचेतनाभ्यां चिज्जडाभ्यां युक्तो यः प्रपंचस्तस्मादखिलाद्भगवान् परः श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

द्वेपं तामिस्र इत्यादुरंधतामिस्र इत्यपि ॥ तथैवाभिनिवेशं च मिथ्याज्ञानं विवेकिनः ॥ ३३ ॥ तमसोऽष्टविधा भेदा मोहश्चाष्टविधः स्मृतः ॥ महामोहप्रभेदाश्च बुधैर्दश विचिंतिताः ॥ ३४ ॥ अष्टादशविधं चाहुस्तामिस्रं च विचक्षणाः ॥ अंधतामिस्रभेदाश्च तथाष्टादशधा स्मृताः ॥ ३५ ॥ अविद्ययास्य संबन्धो नातीतो नास्त्यनागतः ॥ भवेद्भाग्येण देवस्य शंभोरंगनिवासिनः ॥ ३६ ॥ कालेषु त्रिषु संबन्धस्तस्य द्वेषेण नो भवेत् ॥ मायातीतस्य देवस्य स्थाणोः पशुपतेर्विभोः ॥ ३७ ॥ तथैवाभिनिवेशेन संबन्धो न कदाचन ॥ शंकरस्य शरण्यस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ ३८ ॥ कुशलाकुशलैस्तस्य संबन्धो नैव कर्माभिः ॥ भवेत्कालत्रये शंभोरविद्यामतिवर्तिनः ॥ ३९ ॥ विपाकैः कर्मणां वापि न भवेदेव संगमः ॥ कालेषु त्रिषु सर्वस्य शिवस्य शिवदायिनः ॥ ४० ॥ सुखदुःखैरसंपृश्यः कालत्रितयवर्तिभिः ॥ स तैर्विनश्वरैः शंभुर्बोधानंदात्मकः परः ॥ ४१ ॥ आशयैरपरामृष्टः कालत्रितयगोचरैः ॥ धियां पतिः स्वभूरेष महादेवो महेश्वरः ॥ ४२ ॥ अस्पृश्यः कर्मसंस्कारैः कालत्रितयवर्तिभिः ॥ तथैव भोगसंस्कारैर्भगवानंतकांतकः ॥ ४३ ॥ पुंविशेषपरो देवो भगवान्परमेश्वरः ॥ चेतनाचेतनायुक्तप्रपंचादखिलात्परः ॥ ४४ ॥ लोके सातिशयत्वेन ज्ञानैश्वर्यं विलोक्यते ॥ शिवेनातिशयत्वेन शिवं प्राहुर्मनीषिणः ॥ ४५ ॥ प्रतिसर्गं प्रसूतानां ब्रह्मणां शास्त्रविस्तरम् ॥ उपदेष्टा स एवादौ कालावच्छेदवर्तिनाम् ॥ ४६ ॥ कालावच्छेदयुक्तानां गुरुणामप्यसौ गुरुः ॥ सर्वेषामेव सर्वेशः कालावच्छेदवर्जितः ॥ ४७ ॥ अनादिरेष संबन्धो विज्ञानोत्कर्षयोः परः ॥ स्थितयोरीदृशः सर्वः परिशुद्धः स्वभावतः ॥ ४८ ॥ आत्मप्रयोजनाभावे परानुग्रह एव हि ॥ प्रयोजनं समस्तानां कार्याणां परमेश्वरः ॥ ४९ ॥

पूर्वोक्तश्रेष्ठे हेतुमाह—लोक इति ॥ ४५ ॥ “यो ब्रह्माणम्” इति श्रुतेः शिवतात्पर्यकत्वं कथयति—प्रतिसर्गमिति ॥ ४६ ॥ कालावच्छेदयुक्तानां सर्वेषां ब्रह्मादीनां गुरुणामपि असी शिवो गुरुरुपदेशक इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ विशेषेण भक्त्यादिना ज्ञानं यस्य विज्ञानो जीवः उत्कर्षयति स्वस्वरूपतां नयतीत्युत्कर्षः ईशस्तयोः स्थितयोः शरीरे विद्यमानधारेण सेव्यसेवकभावरूपः संबन्धो अनादिः पुरातन इत्यर्थः । सर्वो विश्वरूपोऽपि शिवः परिशुद्धः स्वभावतः निर्मलस्वरूपेण ईदृशः पूर्वोक्तमायादिसंबन्धशून्य इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ परमेश्वर ईशः आत्मनः स्वस्य प्रयोजनाभावे नित्यानंदरूपत्वात् कार्याभावेऽपि समस्तानां कार्याणां प्रयोजनं कारणमयं परस्य जीवस्यानुग्रह एव हीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण शिवेन मुनीनां प्रोक्तमर्थं समुद्धृतिः ॥ ५६ ॥ असमरसं पंचधा कृत्वा अभयं मोक्षमात्मनि स्वस्व-
रूपे योजयेत्प्राप्नुयादित्यर्थः ॥ ५६ ॥ प्रणवप्रदीपकं ते योगिध्येयं सुसूक्ष्मकं रूपम् । दर्शय कृपया मह्यं सद्योऽभयदं विकीर्णकं शंभो ॥ इति श्रीलिङ्गमहा-
पुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ दशमे वर्ण्यते शंभोर्न बंधः प्राकृतादिकः ॥ आज्ञया सर्वसर्गश्च सर्वकार्यप्रवर्तनम् ॥ सनत्कुमारः पुन-
रपि शिवमहिमानं पृच्छति-भूय एवेति ॥ १ ॥ २ ॥ प्राकृतादिवंधाभावं कथयति-नास्येत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपस्थं प्रजननमिन्द्रियं पार्थिवद्रियमित्यर्थः । भूतः
तन्मात्रबंधनं शब्दादिपंचगुणबंधनम् ॥ ६ ॥ शिवस्य पुरुषस्य नियोगात् प्रकृतिर्बुद्धिं सूते उत्पादयतीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ७ ॥ अस्याः प्रकृतेस्तस्य शिवस्य नियोगतः

एवं सम्यग्बुधैर्ज्ञात्वा मुनीनामथ चोक्तं शिवेन ॥ असमरसं पंचधा कृत्वा अभयं चात्मनि योजयेत् ॥ ५६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्त-
रभागे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भूय एव ममाचक्ष्व महिमानमुमापतेः ॥ भवभक्त महाप्राज्ञ भगवन्नंदिकेश्वर ॥ १ ॥
शैलादिरुवाच ॥ सनत्कुमार संक्षेपात्तव वक्ष्याम्यशेषतः ॥ महिमानं महेशस्य भवस्य परमेष्ठिनः ॥ २ ॥ नास्य प्रकृतिबंधोऽभूद्बुद्धि-
बंधो न कश्चन ॥ न चाहंकारबंधश्च मनोबंधश्च नोऽभवत् ॥ ३ ॥ चित्तबन्धो न तस्याभूच्छ्रोत्रबंधो न चाभवत् ॥ न त्वचां चक्षुषां वापि
बंधो जज्ञे कदाचन ॥ ४ ॥ जिह्वाबंधो न तस्याभूद्ग्राणबंधो न कश्चन ॥ पादबंधः पाणिबंधो वागबंधश्चैव सुव्रत ॥ ५ ॥ उपस्थेन्द्रिय-
बंधश्च भूततन्मात्रबंधनम् ॥ नित्यशुद्धस्वभावेन नित्यबुद्धो निसर्गतः ॥ ६ ॥ नित्यमुक्त इति प्रोक्तो मुनिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ अनादि-
मध्यनिष्ठस्य शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ ७ ॥ बुद्धिं सूते नियोगेन प्रकृतिः पुरुषस्य च ॥ अहंकारं प्रसूतेऽस्या बुद्धिस्तस्य नियोगतः ॥ ८ ॥
अंतर्यामीति देहेषु प्रसिद्धस्य स्वयंभुवः ॥ इन्द्रियाणि दशैकं च तन्मात्राणि च ज्ञासनात् ॥ ९ ॥ अहंकारोऽतिसंसूते शिवस्य परमेष्ठिनः ॥
तन्मात्राणि नियोगेन तस्य संसृजते प्रभोः ॥ १० ॥ महाभूतान्यशेषेण महादेवस्य धीमतः ॥ ब्रह्मादीनां तृणांतं हि देहिनां देहसंग-
तिम् ॥ ११ ॥ महाभूतान्यशेषाणि जनयंति शिवाज्ञया ॥ अध्यवस्यति सर्वार्थान्बुद्धिस्तस्याज्ञया विभोः ॥ १२ ॥

बुद्धिरहंकारं प्रसूते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ दशैकमिन्द्रियाणि मनःसहितानि तन्मात्राणि शब्दादिगुणांश्चाहंकारः शिवस्य ज्ञासनादतिसंसूते उत्पादयतीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ९ ॥ तन्मात्राणि
शब्दादयः विभोर्नियोगेन अशेषेण महाभूतानि गगनादीनि संसृजते उत्पादयंतीत्यग्रिमस्यैरन्वयः ॥ १० ॥ ब्रह्मादीनां तृणांतं हि देहिनां देहसंगतिं शिवाज्ञया अशेषाणि
महाभूतानि जनयंतीत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ११ ॥ बुद्ध्यादीनां नियमेन स्वस्वव्यापारप्रवर्तनं शिवाज्ञयैवेति कथयति-अध्यवस्यति नित्यं करोतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

लि. पु. च.
॥२६३॥

॥ १३ ॥ चतुर्थं स्मारयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अन्यकार्यामामर्थ्यमपि शिवाज्ञयेवेति कथयति—वचनमित्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ पंचभूता
न्यपि शिवाज्ञयेव स्वकार्येषु प्रवर्तत इत्याह—अवकाशमित्यादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ गरीयसी गुरुतरा पृथ्वी तदाज्ञया चराचराणि
अंतर्यामीति देहेषु प्रसिद्धस्य स्वयंभुवः ॥ स्वभावसिद्धमैश्वर्यं स्वभावादेव भूतयः ॥ १३ ॥ तस्याज्ञया समस्तार्थानहंकारोऽतिमन्यते ॥
चित्तं चेतयते चापि मनः संकल्पयत्यपि ॥ १४ ॥ श्रोत्रं शृणोति तच्छ्रुत्या शब्दस्पर्शादिकं च यत् ॥ शंभोराज्ञाबलैर्नैव भवस्य परमे
ष्ठिनः ॥ १५ ॥ वचनं कुरुते वाक्यं नादानादि कदाचन ॥ शरीराणामशेषाणां तस्य देवस्य शासनात् ॥ १६ ॥ करोति पाणिरादानं न
गत्यादि कदाचन ॥ सर्वेषामेव जंतूनां नियमादेव वेधसः ॥ १७ ॥ विहारं कुरुते पादो नोत्सर्गादि कदाचन ॥ समस्तदेहिबुंदानां शिव
स्यैव नियोगतः ॥ १८ ॥ उत्सर्गं कुरुते पायुर्न वदेत कदाचन ॥ जंतोर्जातस्य सर्वस्य परमेश्वरशासनात् ॥ १९ ॥ आनंदं कुरुते शश्व
दुपस्थं वचनाद्विभोः ॥ सर्वेषामेव भूतानामीश्वरस्यैव शासनात् ॥ २० ॥ अवकाशमशेषाणां भूतानां संप्रयच्छति ॥ आकाशं सर्वदा
तस्य परमस्यैव शासनात् ॥ २१ ॥ निर्देशेन शिवस्यैव भेदैः प्राणादिभिर्निजैः ॥ विभर्ति सर्वभूतानां शरीराणि प्रभंजनः ॥ २२ ॥
निर्देशादेवदेवस्य सतस्कंधगतो मरुत् ॥ लोकयात्रां वहत्येव भेदैः स्वैरावहादिभिः ॥ २३ ॥ नागाद्यैः पंचभिर्भेदैः शरीरेषु प्रवर्तते ॥
अपदेशेन देवस्य परमस्य समीरणः ॥ २४ ॥ हव्यं वहति देवानां कव्यं कव्याशिनामपि ॥ पाकं च कुरुते वह्निः शंकरस्यैव शास
नात् ॥ २५ ॥ भुक्तमाहारजातं यत्पचते देहिनां तथा ॥ उदरस्थः सदा वह्निर्विश्वेश्वरनियोगतः ॥ २६ ॥ संजीवयत्यशेषाणि भूतान्याप
स्तदाज्ञया ॥ अविलंघ्या हि सर्वेषामाज्ञा तस्य गरीयसी ॥ २७ ॥ चराचराणि भूतानि विभर्त्येव तदाज्ञया ॥ आज्ञया तस्य देवस्य
देवदेवः पुरंदरः ॥ २८ ॥ जीवतां व्याधिभिः पीडां मृतानां यातनाशतैः ॥ विश्वंभरः सदाकालं लोकैः सर्वैरलंघ्यया ॥ २९ ॥ देवान्पात्य
सुरान् हंति त्रैलोक्यमखिलं स्थितः ॥ अधार्मिकाणां वै नाशं करोति शिवशासनात् ॥ ३० ॥

भूतानि विभर्ति धारयत्येवेति पूर्वस्थेनान्वयः । इन्द्रादयोऽपि देवाः शिवाज्ञयेव स्वाधिकारेषु प्रवर्तत इत्याह—आज्ञयेत्यादिना । पुरंदर इन्द्रः सर्वभूतानि विभर्ति पालयतीत्यस्य देहली
दीपन्यायेनात्रान्वयः । जीवतां व्याधिभिर्मृतानां यातनाशतैः पीडां यमः प्रयच्छतीति शेषमात्रायाभिमेगन्वयः ॥ २८ ॥ विश्वंभरो विष्णुः ॥ २९ ॥ ३० ॥

टी. अ.
१०

॥२६३॥

॥ ३१ ॥ वित्तेश्वरः कुबेरः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शास्त्रेषु अनुशासनेष्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कव्याशिनां पितृणां सिधवो नयः “ सिधुः सधुः नयां च ”
इति विश्वः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ देवानां जातयोऽष्टौ विधाधरादयः तिरश्चां पंच जातयः ॥ ४१ ॥ चतुर्दशसु योनिषु पूर्वोक्तदेवादिष्वित्यर्थः । जातानि सर्वलोकनिप
ण्णानि भूतवृन्दानि अस्य शिवस्यैव शासनातिष्ठन्तीत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ शेषाणि किञ्चिदवाशिष्टानि ब्रह्मांडानि तथा सावरणानि जलाद्यावरणयुक्तानि सर्वभूताद्यै

वरुणः सलिलैर्लोकान्संभावयति शासनात् ॥ मज्जयत्याज्ञया तस्य पार्श्वैर्वाति चासुरान् ॥ ३१ ॥ पुण्यानुरूपं सर्वेषां प्राणिनां संप्र
यच्छति ॥ वित्तं वित्तेश्वरस्तस्य शासनात्परमोष्ठिनः ॥ ३२ ॥ उदयास्तमये कुर्वन्कुरुते कालमाज्ञया ॥ आदित्यस्तस्य नित्यस्य सत्यस्य
परमात्मनः ॥ ३३ ॥ पुष्पाण्यौषधिजातानि प्रह्लादयति च प्रजाः ॥ अमृतांशुः कलाधारः कालकालस्य शासनात् ॥ ३४ ॥ आदित्या
वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा ॥ अन्याश्च देवताः सर्वास्तच्छासनविनिर्मिताः ॥ ३५ ॥ गंधर्वा देवसंचाश्च सिद्धाः साध्याश्च चारुणाः ॥
यक्षरक्षः पिशाचाश्च स्थिताः शास्त्रेषु वेधसः ॥ ३६ ॥ ग्रहनक्षत्रताराश्च यज्ञा वेदास्तपांसि च ॥ ऋषीणां च गणाः सर्वे शासनं तस्य
धिष्ठिताः ॥ ३७ ॥ कव्याशिनां गणाः सप्तसमुद्रा गिरिसिधवः ॥ शासने तस्य वर्तन्ते काननानि सरांसि च ॥ ३८ ॥ कलाः काष्ठा निमेषाश्च
मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः ॥ ऋत्विग्दक्षमासाश्च नियोगात्तस्य धिष्ठिताः ॥ ३९ ॥ युगमन्वन्तराण्यस्य शंभोस्तिष्ठन्ति शासनात् ॥ पराश्वैव
परार्धाश्च कालभेदास्तथापरे ॥ ४० ॥ देवानां जातयश्चाष्टौ तिरश्चां पंच जातयः ॥ मनुष्याश्च प्रवर्तते देवदेवस्य धीमतः ॥ ४१ ॥
जातानि भूतवृन्दानि चतुर्दशसु योनिषु ॥ सर्वलोकनिपण्णानि तिष्ठन्त्यस्यैव शासनात् ॥ ४२ ॥ चतुर्दशसु लोकेषु स्थिता जाताः प्रजाः
प्रभोः ॥ सर्वेश्वरस्य तस्यैव नियोगवशावर्तिनः ॥ ४३ ॥ पातालानि समस्तानि भुवनान्यस्य शासनात् ॥ ब्रह्मांडानि च शेषाणि तथा साव
रणानि च ॥ ४४ ॥ वर्तमानानि सर्वाणि ब्रह्मांडानि तदाज्ञया ॥ वर्तते सर्वभूताद्यैः समेतानि समंततः ॥ ४५ ॥ अतीतान्यप्यसंख्यानि
ब्रह्मांडानि तदाज्ञया ॥ प्रवृत्तानि पदार्थौघैः सहितानि समंततः ॥ ४६ ॥

ब्रह्मविष्णुरुद्रेः समेतानि युक्तानि वर्तमानान्युत्पद्यमानानि सर्वाणि ब्रह्मांडानि तस्य शिवस्याज्ञया वर्तत इति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ४५ ॥ प्रवृत्तान्युत्पन्नान्यसंख्यानि ब्रह्मांडान्यपि
तदाज्ञया अतीतानि गतानीत्यन्वयः ॥ ४६ ॥

लि. पु. उ.
॥२६४॥

भविष्यन्त्यग्रिमकालिकानि ब्रह्मांडान्यात्मकैः स्वकीयैर्वस्तुभिः सह शिवस्याज्ञां करिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ ४७ ॥ बुद्ध्यादितत्त्वजनकं स्वस्वव्यापारयोजकं शंभुम् । निखिलब्रह्मांडानां
मीशं सर्वार्थदं वंदे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोषिण्यां टीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ एकादशोऽस्मिन्नध्याये विभूतीः शिवयोः पृथक् । माहिमा लिंगपूजायाश्चोच्यते
भक्तिवर्धनः ॥ सनत्कुमारः शिवयोः श्रेष्ठविभूतीः पृच्छति-विभूतीरिति । शिवयोरुमामहेश्वरयोरित्यर्थः । परमेश्वरः शिवो भावितः प्राप्तो येन ॥ १॥२ ॥ शिवयोर्मुख्य
ब्रह्मांडानि भविष्यन्ति सह वस्तुभिरात्मकैः ॥ करिष्यन्ति शिवस्याज्ञां सर्वैरावरणैः सह ॥ ४७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे दशमो
ऽध्यायः ॥ १० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विभूतीः शिवयोर्मह्यमाचक्ष्व त्वं गणाधिप ॥ परापरविदां श्रेष्ठ परमेश्वरभावित ॥ १ ॥ नन्दिके
श्वर उवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि विभूतीः शिवयोरहम् ॥ सनत्कुमार योगीन्द्र ब्रह्मणस्तनयोत्तम ॥ २ ॥ परमात्मा शिवः प्रोक्तः शिवा
सा च प्रकीर्तिता ॥ शिवमेवेश्वरं प्रादुर्मायां गौरीं विदुर्बुधाः ॥ ३ ॥ पुरुषं शंकरं प्रादुर्गौरीं च प्रकृतिं द्विजाः ॥ अर्थः शंभुः शिवा वाणी
दिवसोऽजः शिवा निशा ॥ ४ ॥ सप्ततंतुर्महादेवो रुद्राणी दक्षिणा स्मृता ॥ आकाशं शंकरो देवः पृथिवी शंकरप्रिया ॥ ५ ॥ समुद्रो
भगवान् रुद्रो वेला शैलेन्द्रकन्यका ॥ वृक्षः शूलयुधो देवः शूलपाणिप्रिया लता ॥ ६ ॥ ब्रह्मा हरोपि सावित्री शंकरार्थशरीरिणी ॥ विष्णु
महेश्वरो लक्ष्मीर्भवानी परमेश्वरी ॥ ७ ॥ वज्रपाणिर्महादेवः शची शैलेन्द्रकन्यका ॥ जातवेदाः स्वयं रुद्रः स्वाहा शर्वार्थकायिनी ॥ ८ ॥ यमस्त्रि
यंबको देवस्ताम्रिया गिरिकन्यका ॥ वरुणो भगवान् रुद्रो गौरी सर्वार्थदायिनी ॥ ९ ॥ बालेंदुशेखरो वायुः शिवा शिवमनोरमा ॥ चंद्रार्थ
मौलिर्यक्षेन्द्रः स्वयमृद्धिः शिवा स्मृता ॥ १० ॥ चंद्रार्थशेखरश्चंद्रो रोहिणी रुद्रवल्लभा ॥ सप्तसप्तिः शिवः कांता उमादेवी सुवर्चला ॥ ११ ॥
पण्मुखस्त्रिपुरध्वंसी देवसेना हरप्रिया ॥ उमा प्रसूतीर्वै ज्ञेया दक्षो देवो महेश्वरः ॥ १२ ॥ पुरुषाख्यो मनुः शंभुः शतरूपा शिवप्रिया ॥
विदुर्भवानीमाकूतिं रुचिं च परमेश्वरम् ॥ १३ ॥ भृगुर्भगाक्षिहा देवः ख्यातिस्त्रिनयनप्रियः ॥ मरीचिर्भगवान् रुद्रः संभूतिर्वल्लभा विभोः ॥ १४ ॥
विदुर्भवानीं रुचिरां कविं च परमेश्वरम् ॥ गंगाधरौगिरा ज्ञेयः स्मृतिः साक्षादुमा स्मृता ॥ १५ ॥

रूपं प्रथमत आह-परमात्मेति । परमात्मा शिवः कल्याणरूपः प्रोक्तः सा श्रद्धा श्रद्धेवास्य शुभा पवीत्युक्ता । शिवा कल्याणरूपिणी प्रकीर्तितेत्यन्वयः ॥ ३ ॥ दिवसः अजः
शिव इत्यर्थः ॥ ४ ॥ सप्ततंतुर्यज्ञ इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ जातवेदा अग्निः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सप्तसप्तिः सूर्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कविं शुक्रमित्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ विशेषविभूतीरुक्त्वा सामान्याः कृत्यसिद्धिः शंकरः हस्तपुत्रः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्वंद्वसत्त्वं भिन्नसत्तामित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥
विषयित्वं विषयास्वादकत्वम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मंतव्यवस्तुतां विचार्य वस्तुतां मता विचारयित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पीठाकृतिर्वेदीरूपा लिंगरूपो लिंगा

पुलस्त्यः शशभृन्मौलिः प्रीतिः कांता पिनाकिनः ॥ पुलहस्त्रिपुरध्वंसी दया कालरिपुप्रिया ॥ १६ ॥ क्रतुर्दक्षक्रतुध्वंसी संनतिर्दयिता
विभोः ॥ त्रिनेत्रोऽत्रिरुमा साक्षादनसूया स्मृता बुधैः ॥ १७ ॥ ऊर्जामादुरुमां वृद्धां वसिष्ठं च महेश्वरम् ॥ शंकरः पुरुषाः सर्वे स्त्रियः
सर्वा महेश्वरी ॥ १८ ॥ पुल्लिङ्गशब्दवाच्या ये ते च रुद्राः प्रकीर्तिताः ॥ स्त्रीलिङ्गशब्दवाच्या याः सर्वा गौर्या विभूतयः ॥ १९ ॥ सर्वे
स्त्रीपुरुषाः प्रोक्तास्तयोरेव विभूतयः ॥ पदार्थशक्तयो यायास्ता गौरीति विदुर्बुधाः ॥ २० ॥ सासा विश्वेश्वरी देवी स च सर्वो महेश्वरः ॥
शक्तिमंतः पदार्था ये स च सर्वो महेश्वरः ॥ २१ ॥ अष्टौ प्रकृतयो देव्या मूर्तयः परिकीर्तिताः ॥ तथा विकृतयस्तस्या देहबद्धविभू
तयः ॥ २२ ॥ विस्फुलिगा यथा तावदग्नौ च बहुधा स्मृताः ॥ जीवाः सर्वे तथा शर्वो द्वंद्वसत्त्वमुपागतः ॥ २३ ॥ गौरीरूपाणि सर्वाणि
शरीराणि शरीरिणाम् ॥ शरीरिणस्तथा सर्वे शंकरांशा व्यवस्थिताः ॥ २४ ॥ श्राव्यं सर्वमुमारूपं श्रोता देवो महेश्वरः ॥ विषयित्वं विभुर्धत्ते
विषयात्मकतामुमा ॥ २५ ॥ स्रष्टव्यं वस्तुजातं तु धत्ते शंकरवल्लभा ॥ स्रष्टा स एव विश्वात्मा बालचंद्रार्धशेखरः ॥ २६ ॥ दृश्यवस्तु प्रजारूपं
विभर्ति भुवनेश्वरी ॥ द्रष्टा विश्वेश्वरो देवः शशिखंडशिखामणिः ॥ २७ ॥ रसजातमुमारूपं प्रेयजातं च सर्वशः ॥ देवो रसयिता शंभु
र्जाता च भुवनेश्वरः ॥ २८ ॥ मंतव्यवस्तुतां धत्ते महादेवी महेश्वरी ॥ मंता स एव विश्वात्मा महादेवो महेश्वरः ॥ २९ ॥ बोद्धव्यं वस्तु
रूपं च विभर्ति भववल्लभा ॥ देवः स एव भगवान् बोद्धा बालेन्दुशेखरः ॥ ३० ॥ पीठाकृतिरुमा देवी लिंगरूपश्च शंकरः ॥ प्रति
ष्ठाप्य प्रयत्नेन पूजयति सुरासुराः ॥ ३१ ॥ येये पदार्था लिंगांकास्तेते शर्वविभूतयः ॥ अर्था भगांकिता येये तेते गौर्या विभूतयः ॥ ३२ ॥
स्वर्गपाताललोकांतब्रह्मांडावरणाष्टकम् ॥ ज्ञेयं सर्वमुमारूपं ज्ञाता देवो महेश्वरः ॥ ३३ ॥ विभर्ति क्षेत्रतां देवी त्रिपुरांतकवल्लभा ॥ क्षेत्र
ज्ञत्वमथो धत्ते भगवानंधकांतकः ॥ ३४ ॥

कृतिरित्यर्थः । तौ लिंगवेदीरूपाविति शेषः । प्रयत्नेन सुरासुराः प्रतिष्ठाप्य पूजयंतीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ लिंगांकाः पुरुषचिह्नाः भगांकाः स्त्रीचिह्ना इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
क्षेत्रतां लिंगशरीररूपतां क्षेत्रज्ञत्वं जीवरूपत्वमित्यर्थः ॥ ३४ ॥

लि. पु. उ.

॥२६५॥

सर्वविभूतिभ्यः पूजने सवेदिलिगावभूतेः श्रेष्ठ्यात्तथा सर्वदा सौख्यंतिशयात्तन्माहात्म्यं कथयति-शिवलिङ्गमित्यादिमा । शिवलिङ्गं समुत्सृज्य त्यक्त्वा अन्यदेवताः यद्वाप्रे
इति शेषः । यजन्ते स नृपः देशेन तद्वासिजनैः सह रौरवं नरकं व्रजेदित्यन्वयः ॥ ३५ ॥ राज्ञोऽन्यमत्तस्य दृष्टान्माह-स्वपत्तिमिति ॥ ३६ ॥ राज्ञां प्राप्तराज्यत्वात्तेषां लिङ्गं
पूजया किमिति चोदित्याकांक्षायामाह-ब्रह्मादयोऽपीति ॥ ३७ ॥ विष्णुनापि ब्रह्मणः सुतं ब्राह्मणपुत्रं रावणं हत्वा नदीपतेः समुद्रस्य तीरे लिङ्गं स्थापितमित्यनेन लिङ्गस्था
पनस्य महापातकनाशकत्वं सूचितम् । रामेश्वरपूजा तु रामायणादौ सेतुबंधकाले उक्ता तथाप्यत्र रावणबंधोत्तरामित्युक्तत्वात्तल्लिङ्गस्य स्थिरार्चनादिकमग्रे कृतं बोध्यम् ॥ ३८ ॥
रुद्राश्रितमाहात्म्यं कथयति-कृत्वोति ॥ ३९ ॥ सुमुक्तोः लिङ्गार्चनमेवावश्यकमिति कथयति-सर्व इति ॥ ४० ॥ श्रेयोर्थिभिः शिवावेव भजनीयावित्याह-सर्वाकाराविति ॥ ४१ ॥
शिवलिङ्गं समुत्सृज्य यजन्ते चान्यदेवताः ॥ स नृपः सह देशेन रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ ३५ ॥ शिवभक्तो न यो राजा भक्तोऽन्येषु सुरेषु यः ॥
स्वपत्तिं युवतिस्त्यक्त्वा यथा जरेषु राजते ॥ ३६ ॥ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे राजानश्च महर्द्धिकाः ॥ मानवा मुनयश्चैव सर्वे लिङ्गं यजन्ति
च ॥ ३७ ॥ विष्णुना रावणं हत्वा ससैन्यं ब्रह्मणः सुतम् ॥ स्थापितं विधिवद्भक्त्या लिङ्गं तीरे नदीपतेः ॥ ३८ ॥ कृत्वा पापसह
स्राणि हत्वा विप्रशतं तथा ॥ भावात्समाश्रितो रुद्रं मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३९ ॥ सर्वे लिङ्गमया लोकाः सर्वे लिङ्गे प्रतिष्ठिताः ॥
तस्मादभ्यर्चयेद्दिङ्गं यदीच्छेच्छाश्वतं पदम् ॥ ४० ॥ सर्वाकारौ स्थितावेतौ नरैः श्रेयोऽर्थिभिः शिवौ ॥ पूजनीयौ नमस्कार्यौ चित
नीयौ च सर्वदा ॥ ४१ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ मूर्तयोऽष्टौ ममाचक्ष्व
शंकरस्य महात्मनः ॥ विश्वरूपस्य देवस्य गणेश्वरमहामते ॥ १ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि महिमानमुमापतेः ॥ विश्व
रूपस्य देवस्य सरोजभवसंभव ॥ २ ॥ भूरापोऽग्निर्मरुद्व्योम भास्करो दीक्षितः शशी ॥ भवस्य मूर्तयः प्रोक्ताः शिवस्य परमेश्विनः ॥ ३ ॥
स्वात्मैदुवहिसूर्याभोधराः पवन इत्यपि ॥ तस्याष्ट मूर्तयः प्रोक्ता देवदेवस्य धीमतः ॥ ४ ॥ अग्निहोत्रेऽर्पिते तेन सूर्यात्मनि महा
त्मनि ॥ तद्विभूतीस्तथा सर्वे देवास्तृप्यन्ति सर्वदाः ॥ ५ ॥

य आत्मरूपो भगवान् शिवायुतो विशिष्टरूपाभिविभूतिभिर्युतम् । विधाय विश्वं रमते स्म लीलया शिवोऽस्तु तुष्टो मायि लिङ्गपूजया ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे शिवतोषिण्यां
टीकायां उत्तरभागे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ लैङ्गोत्तरे द्वादशोऽस्मिन्मूर्तयोऽष्टौ महेशितुः । विशेषेण प्रकीर्त्यन्ते विश्वोत्पादानकारणाः ॥ सनत्कुमारः शिवाष्टमूर्तीः
पृच्छति-मूर्तय इति ॥ १ ॥ २ ॥ मूर्तीः क्रमशः कथयति-भूराप इति । दीक्षितो यजमान इत्यर्थः ॥ ३ ॥ अन्यं क्रमं दर्शयति-स्वात्मोति । आत्मा जीव इत्यर्थः ॥ ४ ॥
तेन शिवस्याष्टमूर्तिरितेन अग्निहोत्रे सूर्यात्मनि सूर्यरूपे महात्मनि परमात्मनि अर्पिते सति तथा बृहदाख्योपशाखासदृशास्तद्विभूतीस्तदंशाः सर्वदास्तृप्यन्तीत्यन्वयः ॥ ५ ॥

॥२६५॥

पूर्वोक्तं सदृष्टांतं कथयति—वृक्षस्योति ॥ ६ ॥ प्रथमतः सूर्यमूर्तिं निरूपयति—तस्येत्यादिना । तस्य शिवस्येत्यर्थः ॥ ७ ॥ अमृताख्या चंद्रसंज्ञेत्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्य सूर्यस्य
चंद्राख्यकिरणा ओषधीनां विवृद्धचर्थं हिमसाहिता वृष्टिर्हिमवृष्टिस्तां वितन्वते विस्तारयतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ सस्यानां धान्यानां पाकः पक्ता तदादिकारणं हेतुमित्यर्थः ॥ १० ॥
आदित्यकिरणैरेव ग्रहनक्षत्राणां दीप्तिरतस्तत्पोषकविशिष्टकिरणान्कथयति—दिवाकर इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रीशंकरं भजे ॥ १६ ॥ १७ ॥
वृक्षस्य मूलसेकेन यथा शाखोपशाखिकाः ॥ तथा तस्यार्चया देवास्तथा स्युस्तद्विभूतयः ॥ ६ ॥ तस्य द्वादशधा भिन्नं रूपं सूर्यात्मकं
प्रभोः ॥ सर्वदेवात्मकं याज्यं यजान्ति मुनिपुंगवाः ॥ ७ ॥ अमृताख्या कला तस्य सर्वस्यादित्यरूपिणः ॥ भूतसंजीवनी चेष्टा लोकोस्मिन्
पीयते सदा ॥ ८ ॥ चंद्राख्यकिरणास्तस्य धूर्जटेर्भास्करात्मनः ॥ ओषधीनां विवृद्धचर्थं हिमवृष्टिं वितन्वते ॥ ९ ॥ शुक्लाख्या
रश्मयस्तस्य शंभोर्मार्तंडरूपिणः ॥ घर्मं वितन्वते लोके सस्यपाकादिकारणम् ॥ १० ॥ दिवाकरात्मनस्तस्य हरिकेशाह्वयः करः ॥ नक्षत्र
पोषकश्चैव प्रसिद्धः परमोष्ठिनः ॥ ११ ॥ विश्वकर्माह्वयस्तस्य किरणो बुधपोषकः ॥ सर्वेश्वरस्य देवस्य सप्तसप्तिस्वरूपिणः ॥ १२ ॥ विश्व
व्यच इति ख्यातः किरणस्तस्य शूलिनः ॥ शुक्रपोषकभावेन प्रतीतः सूर्यरूपिणः ॥ १३ ॥ संयद्रसुरीति ख्यातो यस्य रश्मिस्त्रिशू
लिनः ॥ लोहितांगं प्रपुष्णाति सहस्रकिरणात्मनः ॥ १४ ॥ अर्वावसुरीति ख्यातो रश्मिस्तस्य पिनाकिनः ॥ बृहस्पतिं प्रपुष्णाति सर्वदा
तपनात्मनः ॥ १५ ॥ स्वराडिति समाख्यातः शिवस्यांशुः शनैश्वरम् ॥ हरिदश्वात्मनस्तस्य प्रपुष्णाति दिवानिशम् ॥ १६ ॥ सूर्या
त्मकस्य देवस्य विश्वयोनेरुमापतेः ॥ सुषुम्णाख्यः सदा रश्मिः पुष्णाति शिशिरद्युतिम् ॥ १७ ॥ सौम्यानां वसुजातानां प्रकृतित्वमुपा
गता ॥ तस्य सोमाह्वया मूर्तिः शंकरस्य जगद्गुरोः ॥ १८ ॥ तस्य सोमात्मक रूपं शुक्रत्वेन व्यवस्थितम् ॥ शरीरभाजां सर्वेषां देवस्यांतक
शासिनः ॥ १९ ॥ शरीरिणामशेषाणां मनस्येव व्यवस्थितम् ॥ वपुः सोमात्मकं शंभोस्तस्य सर्वजगद्गुरोः ॥ २० ॥ शंभोः षोडशधा
भिन्ना स्थितामृतकलात्मनः ॥ सर्वभूतशरीरेषु सोमाख्या मूर्तिरुत्तमा ॥ २१ ॥

सोममूर्तिं निरूपयति—सौम्यानामित्यादिना । सौम्यानां शांतानां वसुजातानां सकलमयूखानां प्रकृतित्वम् उपागता तस्य सोमाह्वया चंद्रसंज्ञा मूर्तिरित्यन्वयः ॥ १८ ॥ सर्वेषां
शरीरभाजाम् निखिलशरीरिणां तस्य शिवस्य सोमात्मकं चंद्रस्वरूपं शुक्रत्वेन चरमधातुत्वेन व्यवस्थितमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ मनस्येव मनस्यापि सोमात्मकं वपुर्व्यवस्थितं
प्रतिष्ठितमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥

लि. पु. उ.

॥२६६॥

॥ २२ ॥ तस्य शिवस्य या सोमाह्वया मूर्तिस्तामिति शेषः । भवानीमुमां निर्दिशेत् पश्येदित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ परस्परविवेकिनः आत्मानात्मविचारवतः मृष्टो विचारितो देवः शिवः अशेषाणां करणानां चक्षुरादीनां देवतानां तदभिमानिस्वर्यादिदेवानां निर्गता आकृतिर्यत्रो यस्मिन्स निराकृतिरग्राह्यः हिरण्ययोऽमृतमय इत्यर्थः । “अमृतं वै हिरण्यम्” इति श्रुतेः ॥ २६ ॥ तस्मिन्पूर्वोक्तरूपे सोमात्मके शिवे जीवत्वेन स्वात्मत्वेन स्थिते निश्चले सति मधु मद्यसदृशान्विषयान् राति ददाति सा मधुरा माया विलयं तिरोधानं याति प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ आत्ममूर्तिं निरूपयति—यजमानाह्वयेत्यादिना । हव्यैर्होमद्रव्यैरित्यर्थः ॥ २८ ॥ यजमानाह्वया दीक्षितरूपा या तनुः सा आहुति देवान्पितृंश्च पुष्णाति सुधयामृतया सदा ॥ मूर्तिः सोमाह्वया तस्य देवदेवस्य शासितुः ॥ २२ ॥ पुष्णात्योपधिजातानि देहिनामात्मशुद्धये ॥ सोमाह्वया तनुस्तस्य भवानीमिति निर्दिशेत् ॥ २३ ॥ यज्ञानां पतिभावेन जीवानां तपसामपि ॥ प्रसिद्धरूपमेतद्वै सोमात्मकमुमापतेः ॥ २४ ॥ जलानामोषधीनां च पतिभावेन विश्रुतम् ॥ सोमात्मकं वपुस्तस्य शंभोर्भगवतः प्रभोः ॥ २५ ॥ देवो हिरण्यमो मृष्टः परस्परविवेकिनः ॥ करणानामशेषाणां देवतानां निराकृतिः ॥ २६ ॥ जीवत्वेन स्थिते तस्मिच्छिवे सोमात्मके प्रभौ ॥ मधुरा विलयं याति सर्वलोकैकरक्षिणी ॥ २७ ॥ यजमानाह्वया मूर्तिः शैवी हव्यैरहर्निशम् ॥ पुष्णाति देवताः सर्वाः कव्यैः पितृगणानपि ॥ २८ ॥ यजमानाह्वया या सा तनुश्चाहुतिजा तया ॥ वृष्ट्या भावयति स्पष्टं सर्वमेव परापरम् ॥ २९ ॥ अंतःस्थं च बहिःस्थं च ब्रह्मांडानां स्थितं जलम् ॥ भूतानां च शरीरस्थं शंभोर्मूर्तिर्गरीयसी ॥ ३० ॥ नदीनामभृतं साक्षान्नदानामपि सर्वदा ॥ समुद्राणां च सर्वत्र व्यापी सर्वमुमापतिः ॥ ३१ ॥ संजीविनी समस्तानां भूतानामेव पाविनी ॥ अंबिका प्राणसंस्था या मूर्तिरंबुमयी परा ॥ ३२ ॥ अंतःस्थश्च बहिःस्थश्च ब्रह्मांडानां विभावसुः ॥ यज्ञानां च शरीरस्थः शंभोर्मूर्तिर्गरीयसी ॥ ३३ ॥ शरीरस्था च भूतानां श्रेयसी मूर्तिरैश्वरी ॥ मूर्तिः पावकसंस्था या शंभोरत्यंतपूजिता ॥ ३४ ॥ भेदा एकोनपंचाशद्वेदविद्विरुदाहृताः ॥ हव्यं वहति देवानां शंभोर्यज्ञात्मकं वपुः ॥ ३५ ॥ कव्यं पितृगणानां च हूयमानं द्विजातिभिः ॥ सर्वदेवमयं शंभोः श्रेष्ठमग्न्यात्मकं वपुः ॥ ३६ ॥

जातया वृष्ट्या पर्जन्येन सर्वं भावयति उत्पादयतीति स्पष्टं प्रसिद्धमित्यर्थः । तदुक्तं भगवद्गीतायाम् “यज्ञाद्रवति पर्जन्यः” इति ॥ २९ ॥ जलमूर्तिं निरूपयति—अंतःस्थमित्यादिना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अंबिका चंद्ररूपोमा तस्याः प्राणसंस्था हृदयस्थितेत्यर्थः । तदुक्तम् “आकाशांभोनिधिर्योऽसौ सोम इत्यग्निधीयते” इति ॥ ३२ ॥ बहिःस्थं निरूपयति—अंतःस्थ इत्यादिना ॥ ३३ ॥ शरीरस्था जात्राग्निरूपाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

टी. अ.

१२

॥ २६६ ॥

वायुमूर्तिं निरूपयति—अंतःस्थ इत्यादिना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गगनमूर्तिं निरूपयति—अंतःस्थमित्यादिना ॥ ३९ ॥ धरामूर्तिं निरूपयति—शंभोरित्यादिना । सर्वब्रह्मणां सकल
ब्राह्मणानामधिदेवता मुख्यदेवतेत्यर्थः ॥ ४० ॥ चराचराणां स्थावरजंगमभूतानां शरीराणि ईशमूर्तीनां पंचकेन पृथिव्यादिपंचभूतैः सर्वथा समारब्धान्युत्पादितानि बुधाः
पंडिताः विदुरित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ४१ ॥ मुनिपुंगवाः मुनिश्रेष्ठाः पंचभूतानि चंद्रार्कावात्मेति शिवस्याष्टमूर्तय आहुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ४२ ॥ भूरादयो भगवन्मूर्तयोऽपि
जडाः अतः सर्वश्रेष्ठां चिन्मयीमात्ममूर्तिं पुनश्च वर्णयति—आत्मेत्यादिना ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अष्टमूर्तिमहिमानं कथयति—मूर्तय इत्यादिना ॥ ४५ ॥ श्रेयसामेकहेतवः अद्वितीय

वदन्ति वेदशास्त्रज्ञा यजन्ति च यथाविधि ॥ अंतःस्थो जगदंडानां वह्निःस्थश्च समीरणः ॥ ३७ ॥ शरीरस्थश्च भूतानां शैवी मूर्तिः पटी
यसी ॥ प्राणाद्या नागकूर्माद्या आवहाद्याश्च वायवः ॥ ३८ ॥ ईशानमूर्तेरैकेस्य भेदाः सर्वे प्रकीर्तिताः ॥ अंतःस्थं जगदंडानां वह्निःस्थं
च वियद्विभोः ॥ ३९ ॥ शरीरस्थं च भूतानां शंभोमूर्तिर्गरीयसी ॥ शंभोर्विश्वंभरा मूर्तिः सर्वब्रह्माधिदेवता ॥ ४० ॥ चराचराणां भूतानां
सर्वेषां धारणे मता ॥ चराचराणां भूतानां शरीराणि विदुर्बुधाः ॥ ४१ ॥ पंचकेनेशमूर्तीनां समारब्धानि सर्वथा ॥ पंचभूतानि चंद्रार्कावा
त्मेति मुनिपुंगवाः ॥ ४२ ॥ मूर्तयोऽष्टौ शिवस्याहुर्देवदेवस्य धीमतः ॥ आत्मा तस्याष्टमी मूर्तिर्यजमानाह्वया परा ॥ ४३ ॥ चराचर
शरीरेषु सर्वेष्वेव स्थिता तदा ॥ दीक्षितं ब्राह्मणं प्राहुरात्मानं च मुनीश्वराः ॥ ४४ ॥ यजमानाह्वया मूर्तिः शिवस्य शिवदायिनः ॥
मूर्तयोऽष्टौ शिवस्यैता वंदनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४५ ॥ श्रेयोर्थिभिर्नैर्यैर्नित्यं श्रेयसामेकहेतवः ॥ ४६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे
द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भूयोऽपि वद मे नंदिन् महिमानमुमापते ॥ अष्टमूर्तेर्महेशस्य शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ १ ॥
नंदिकेश्वर उवाच ॥ वक्ष्यामि ते महेशस्य महिमानमुमापतेः ॥ अष्टमूर्तेर्जगद्रूपाय स्थितस्य परमेष्ठिनः ॥ २ ॥ चराचराणां भूतानां
धाता विश्वंभरात्मकः ॥ शर्व इत्युच्यते देवः सर्वशास्त्रार्थपारगैः ॥ ३ ॥ विश्वंभरात्मनस्तस्य सर्वस्य परमेष्ठिनः ॥ विकेशी कथ्यते
पत्नी तनयोंगारकः स्मृतः ॥ ४ ॥

कारणा इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ आदित्यसोमयजमानजलानुपूर्वा वदन्तानिलाभ्रजगतीति महानुभावाः । शैवाष्टमूर्तय इमा अभिवादिताः स्युर्निःश्रेयसाय सततं मम विश्वरूपाः ॥
इति श्रीलिंगमहापुराणे शिवतोपिण्यां टीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ त्रयोदशोऽस्मिन्नध्याये मूर्तीनां शंकरस्य तु ॥ संज्ञा स्त्रियस्तथा पुत्रा निरूप्यन्ते पृथक्पृथक् ॥
सनत्कुमारः पुनरप्यष्टमूर्तिमहिमानं पृच्छति—भूयोऽपीति ॥ १ ॥ २ ॥ पार्थिवाद्यष्टमूर्तिसंज्ञादि क्रमशः कथयति—चराचराणामित्यादिना । चराचराणां भूतानां
धाता धारकः विश्वंभरा पृथ्वी आत्मा देहो यस्य स विश्वंभरात्मको देवः शिवः शर्व इत्युच्यते कथ्यत इत्यर्थः ॥ ३ ॥ विकेशी तत्संज्ञा अंगारकः कुज इत्यर्थः ॥ ४ ॥

लि. पु. उ.

॥२६७॥

सलिलात्मको जलदेवो देवः शिवः भव इत्युच्यत इत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ बुधैर्ब्रह्मात्मा देवः पशुपतिः स्मृतः प्रोक्त इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ बुधैः पवनात्मा देवः ईशान इति कीर्त्यत इत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ बुधैर्व्योमात्मा देवो भीम इत्युच्यते कथ्यत इत्यर्थः ॥ ११ ॥ सूर्यात्मा देवो रुद्र इति देवैरुच्यत इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बुधैः सोमात्मको देवः महादेव इति स्मृत इत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ बुधैर्यजमानात्मको देव उग्र इति अपरैः सद्भिरीशानश्चेत्युच्यत इत्यन्वयः । अस्येशानसंज्ञामते पवना

भव इत्युच्यते देवो भगवान्देवादिभिः ॥ संजीवनस्य लोकानां भवस्य परमात्मनः ॥ ५ ॥ उमा संकीर्तिता देवी सुतः शुक्रश्च सूरिभिः ॥ सप्तलोकांडकव्यापी सर्वलोकैकरक्षिता ॥ ६ ॥ ब्रह्मात्मा भगवान्देवः स्मृतः पशुपतिर्बुधैः ॥ स्वाहा पत्न्यात्मनस्तस्य प्रोक्ता पशुपतेः प्रिया ॥ ७ ॥ पण्मुखो भगवान्देवो बुधैः पुत्र उदाहृतः ॥ समस्तभुवनव्यापी भर्ता सर्वशरीरिणाम् ॥ ८ ॥ पवनात्मा बुधैर्देव ईशान इति कीर्त्यते ॥ ईशानस्य जगत्कर्तुर्देवस्य पवनात्मनः ॥ ९ ॥ शिवा देवी बुधैरुक्ता पुत्रश्चास्य मनोजवः ॥ चराचराणां भूतानां सर्वेषां सर्व कामदः ॥ १० ॥ व्योमात्मा भगवान्देवो भीम इत्युच्यते बुधैः ॥ महामहिम्नो देवस्य भीमस्य गगनात्मनः ॥ ११ ॥ दिशो दश स्मृता देव्यः सुतः सर्गश्च सूरिभिः ॥ सूर्यात्मा भगवान्देवः सर्वेषां च विभूतिदः ॥ १२ ॥ रुद्र इत्युच्यते देवैर्भगवान् भुक्तिमुक्तिदः ॥ सूर्यात्म कस्य रुद्रस्य भक्तानां भक्तिदायिनः ॥ १३ ॥ सुवर्चला स्मृता देवी सुतश्चास्य शनैश्चरः ॥ समस्तसौम्यवस्तूनां प्रकृतित्वेन विश्रुतः ॥ १४ ॥ सोमात्मको बुधैर्देवो महादेव इति स्मृतः ॥ सोमात्मकस्य देवस्य महादेवस्य सूरिभिः ॥ १५ ॥ दयिता रोहिणी प्रोक्ता बुधश्चैव शरीरजः ॥ हव्यकव्यस्थितिं कुर्वन् हव्यकव्याशिनां तदा ॥ १६ ॥ यजमानात्मको देवो महादेवो बुधैः प्रभुः ॥ उग्र इत्युच्यते सद्भिरीशानश्चेति चापरैः ॥ १७ ॥ उग्राह्वयस्य देवस्य यजमानात्मनः प्रभोः ॥ दक्षिा पत्नी बुधैरुक्ता संतानाख्यः सुतस्तथा ॥ १८ ॥ शरीरिणां शरीरेषु कठिनं कोंकणादिवत् ॥ पार्थिवं तद्रूपज्ञेयं शर्वतत्त्वं बुभुत्सुभिः ॥ १९ ॥ देहेदेहे तु देवेशो देहभाजां यदव्ययम् ॥ वस्तुद्रव्यात्मकं तस्य भवस्य परमात्मनः ॥ २० ॥ ज्ञेयं च तत्त्वविद्भिर्वै सर्ववेदार्थपारगैः ॥ आग्नेयः परिणामो यो विग्रहेषु शरीरिणाम् ॥ २१ ॥

रमन उग्रसंज्ञा बोध्या ॥ १७ ॥ संतानाख्यः ऋतुसंज्ञ इत्यर्थः ॥ १८ ॥ अष्टमूर्तिसंज्ञाः तत्त्वहीपुत्राद्युक्त्वा शरीरतत्त्वद्रांगान्कथयति-शरीरिणामित्यादिनां । कोंकणादिवत् तत्त्वं जगदंशवदित्यर्थः । कठिनं तत्पार्थिवं वपुः बुभुत्सुभिर्जिज्ञासुभिः शर्वतत्त्वं ज्ञेयमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ द्रव्यात्मकं द्रवरूपं वस्तु भवस्य तत्त्वं ज्ञेयमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २० ॥ आग्नेयः परिणामो जाठराग्निरूपः ॥ २१ ॥

टी. अ.

१३

॥२६७॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ अनन्यत्वमिन्नत्वमित्यर्थः ॥२८॥२९॥ अष्टमूर्तेर्विश्वरूपत्वात्पदाराधनमुक्तं कथयति-प्राणिन इत्यादिना ॥३०॥३१॥३२॥३३॥ ३४ ॥
 मुख्यार्चनं कथयति-सर्वोपकारेत्यादिना ॥ ३५ ॥ मुख्यार्चनाधिकारो ज्ञानिन एवेत्यतस्त्वया अवश्यं कार्यामिति कथयति-अनुग्रहणमित्यादिना ॥ ३६ ॥ शिवाराधनं
 मूर्तिः पशुपतिर्ज्ञेया सा तत्त्वं वेत्तुमिच्छुभिः ॥ वायव्यः परिणामो यः शरीरेषु शरीरिणाम् ॥ २२ ॥ बुधैरीशेति सा तस्य तनुर्ज्ञेया न
 संशयः ॥ सुषिरं यच्छरीरस्थमशेषाणां शरीरिणाम् ॥ २३ ॥ भीमस्य सा तनुर्ज्ञेया तत्त्वविज्ञानकांक्षिभिः ॥ चक्षुरादिगतं तेजो यच्छरीर
 स्थंमंगिनाम् ॥ २४ ॥ रुद्रस्यापि तनुर्ज्ञेया परमार्थं बुभुत्सुभिः ॥ सर्वभूतशरीरेषु मनश्चंद्रात्मकं हि यत् ॥ २५ ॥ महादेवस्य सा मूर्ति
 बौद्धव्या तत्त्वचित्तकैः ॥ आत्मा यो यजमानाख्यः सर्वभूतशरीरगः ॥ २६ ॥ मूर्तिरुग्रस्य सा ज्ञेया परमात्मबुभुत्सुभिः ॥ जातानां सर्व
 भूतानां चतुर्दशसु योनिषु ॥ २७ ॥ अष्टमूर्तेरनन्यत्वं वदंति परमर्षयः ॥ सप्तमूर्तिमयान्यादुरीशस्यांगानि देहिनाम् ॥ २८ ॥ आत्मा
 तस्याष्टमी मूर्तिः सर्वभूतशरीरगा ॥ अष्टमूर्तिमसुं देवं सर्वलोकात्मकं विभुम् ॥ २९ ॥ भजस्व सर्वभावेन श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छसि ॥
 प्राणिनो यस्य कस्यापि क्रियते यद्यनुग्रहः ॥ ३० ॥ अष्टमूर्तेर्महेशस्य कृतमाराधनं भवेत् ॥ निग्रहश्चेत् कृतो लोके देहिनो यस्य
 कस्यचित् ॥ ३१ ॥ अष्टमूर्तेर्महेशस्य स एव विहितो भवेत् ॥ यद्यवज्ञा कृता लोके यस्य कस्य चिदंगिनः ॥ ३२ ॥ अष्टमूर्तेर्महेश
 स्य विहिता सा भवेद्विभोः ॥ अभयं यत् प्रदत्तं स्यादंगिनो यस्य कस्यचित् ॥ ३३ ॥ आराधनं कृतं तस्मादष्टमूर्तेर्न संशयः ॥ सर्वो
 पकारकरणं प्रदानमभयस्य च ॥ ३४ ॥ आराधनं तु देवस्य अष्टमूर्तेर्न संशयः ॥ सर्वोपकारकरणं सर्वानुग्रह एव च ॥ ३५ ॥ तदर्चनं
 परं प्रादुरष्टमूर्तेर्मुनीश्वराः ॥ अनुग्रहणमन्येषां विधातव्यं त्वयांगिनाम् ॥ ३६ ॥ सर्वाभयप्रदानं च शिवाराधनमिच्छता ॥ ३७ ॥ इति
 श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ पंच ब्रह्माणि मे नंदिन्नाचक्ष्व गणसत्तम ॥ श्रेयःकरणभूतानि
 पवित्राणि शरीरिणाम् ॥ १ ॥

शिवपरमपूजनमित्यर्थः ॥३७॥ हे शर्व भव पशुपते ईशान भीम रुद्र महादेव ॥ उग्र त्वकृपया मे मुख्यार्चा ते सदा भूयात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्या
 टीकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ चतुर्दशोऽस्मिन्नध्याये पंचब्रह्मस्वरूपिणः ॥ स्वरूपं वर्णयते शंभोः सर्वतत्त्वात्मकं स्फुटम् ॥ सनत्कुमारः पंचब्रह्मरूपाणि पृच्छति-पचोति ॥ १ ॥

लि. पु. उ.

॥२६८॥

शैलादिः शिवस्वरूपत्वेन पंचब्रह्मरूपाणि वर्णयति—शिवस्यैवेत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ईशानसंज्ञितः क्षेत्रज्ञः शिवस्य प्रथमा मूर्तिरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ परमात्मनो
 गुहा मुख्याधिकरणभूतेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ज्ञानेन्द्रियात्मकेशानादिमूर्तिः कथयति—ईशान इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ जिह्वेन्द्रियात्मकत्वेन रसनेन्द्रियात्मकत्वेन
 नंदिकेश्वर उवाच ॥ शिवस्यैव स्वरूपाणि पंच ब्रह्माह्वयानि ते ॥ कथयामि यथातत्त्वं पद्मयोनेः सुतोत्तम ॥ २ ॥ सर्वलोकैकसंहर्ता सर्व
 लोकैकरक्षिता ॥ सर्वलोकैकनिर्माता पंचब्रह्मात्मकः शिवः ॥ ३ ॥ सर्वेषामेव लोकानां यदुपादानकारणम् ॥ निमित्तकारणं चाहुस्स
 शिवः पंचधा स्मृतः ॥ ४ ॥ मूर्तयः पंच विख्याताः पंच ब्रह्माह्वयाः पराः ॥ सर्वलोकशरण्यस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ ५ ॥ क्षेत्रज्ञः प्रथमा मूर्तिः
 शिवस्य परमेष्विनः ॥ भोक्ता प्रकृतिवर्गस्य भोग्यस्थेशानसंज्ञितः ॥ ६ ॥ स्थाणोस्तत्पुरुषाख्या च द्वितीया मूर्तिरुच्यते ॥ प्रकृतिः
 सा हि विज्ञेया परमात्मगुहात्मिका ॥ ७ ॥ अघोराख्या तृतीया च शंभोर्मूर्तिर्गरीयसी ॥ बुद्धेः सा मूर्तिरित्युक्ता धर्माद्यष्टांगसंयुता
 ॥ ८ ॥ चतुर्थी वामदेवाख्या मूर्तिः शंभोर्गरीयसी ॥ अहंकारात्मकत्वेन व्याप्य सर्वं व्यवस्थिता ॥ ९ ॥ सद्योजाताह्वया शंभोः पचर्मा
 मूर्तिरुच्यते ॥ मनस्तत्त्वात्मकत्वेन स्थिता सर्वशरीरिषु ॥ १० ॥ ईशानः परमो देवः परमेष्वी सनातनः ॥ श्रोत्रेन्द्रियात्मकत्वेन सर्वभूते
 ष्ववस्थितः ॥ ११ ॥ स्थितस्तत्पुरुषो देवः शरीरेषु शरीरिणाम् ॥ त्वर्गिन्द्रियात्मकत्वेन तत्त्वविद्भिरुदाहृतः ॥ १२ ॥ अघोरोपि महा
 देवश्चक्षुरात्मतया बुधैः ॥ कीर्तितः सर्वभूतानां शरीरेषु व्यवस्थितः ॥ १३ ॥ जिह्वेन्द्रियात्मकत्वेन वामदेवोपि विश्रुतः ॥ अंगभाजामशो
 षाणामंगेषु परिधिष्ठितः ॥ १४ ॥ घ्राणेन्द्रियात्मकत्वेन सद्योजातः स्मृतो बुधैः ॥ प्राणभाजां समस्तानां विग्रहेषु व्यवस्थितः ॥ १५ ॥
 सर्वेष्वेव शरीरेषु प्राणभाजां प्रतिष्ठितः ॥ कर्णिन्द्रियात्मकत्वेन बुधैरीशान उच्यते ॥ १६ ॥ पाणीन्द्रियात्मकत्वेन स्थितस्तत्पुरुषो बुधैः ॥
 उच्यते विग्रहेष्वेव सर्वविग्रहधारिणाम् ॥ १७ ॥ सर्वविग्रहिणां देहे ह्यघोरोपि व्यवस्थितः ॥ पादेन्द्रियात्मकत्वेन कीर्तितस्तत्त्ववेदिभिः
 ॥ १८ ॥ पार्थिविन्द्रियात्मकत्वेन वामदेवो व्यवस्थितः ॥ सर्वभूतनिकायानां कायेषु मुनिभिः स्मृतः ॥ १९ ॥ उपस्थात्मतया देवः
 सद्योजातः स्थितः प्रभुः ॥ इष्यते वेदशास्त्रज्ञैर्देहेषु प्राणधारिणाम् ॥ २० ॥

त्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कर्मेन्द्रियात्मकेशानादिमूर्तिर्वर्णयति—कर्णिन्द्रियेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

दी. न.

१४

॥२६८॥

पंचभूतकारणशब्दादितन्मात्रारूपेशानादिभूतविर्णयति ईशानमित्यादिना ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ २३ ॥ पंचभूतात्मकतत्त्वद्वयविशिष्टेशानादिभूतः कथ्यते
 आकाशात्मानमित्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यत्पंचब्रह्मात्मकमीशानादिभूतत्वरूपं स्थावरजंगमं जगत्तत्सर्वं मुनयः शिवस्यानन्दः क्रीडामोदस्तद्व्यपमादुरि
 त्यन्वयः ॥ ३१ ॥ पंचब्रह्मात्मकत्वेन ईशानादिरूपेण पंचविंशतितत्त्वानि पूर्वोक्तक्षेत्रज्ञादीन्यात्मा देहो यस्य स पंचविंशतितत्त्वात्मा अत एव प्रपंचे नान्यतां गतोऽभेदं प्राप्तः
 प्रदृश्यते योगिभिर्गम्यते स षड्विंशः शिव इत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ पंचब्रह्मात्मकः शिव एव पंचविंशतितत्त्वात्मा अतः श्रेयोर्थिभिर्मुमुक्षुभिः प्रयत्नतः सर्वप्रयासेन नित्यं चितनीयः
 ईशानं प्राणिनां देवं शब्दतन्मात्ररूपिणम् ॥ आकाशजनकं प्रादुर्मुनिवृन्दारकप्रजाः ॥ २१ ॥ प्रादुस्तत्पुरुषं देवं स्पर्शतन्मात्रकात्मकम् ॥
 समीरजनकं प्रादुर्भगवंतं मुनीश्वराः ॥ २२ ॥ रूपतन्मात्रकं देवमघोरमपि घोरकम् ॥ प्रादुर्वेदविदो मुख्या जनकं जातवेदसः ॥ २३ ॥
 रसतन्मात्ररूपत्वात् प्रथितं तत्त्ववेदिनः ॥ वामदेवमपां प्रादुर्जनकत्वेन संस्थितम् ॥ २४ ॥ सद्योजातं महादेवं गन्धतन्मात्ररूपिणम् ॥
 भूम्यात्मानं प्रशंसन्ति सर्वतत्त्वार्थवेदिनः ॥ २५ ॥ आकाशात्मानमीशानमादिदेवं मुनीश्वराः ॥ परमेण महत्त्वेन संभूतं प्रादुरद्भुतम् ॥ २६ ॥
 प्रभुं तत्पुरुषं देवं पवनं पवनात्मकम् ॥ समस्तलोकव्यापित्वात्प्रथितं सूरयो विदुः ॥ २७ ॥ अथार्चिततया ख्यातमघोरं
 दहनात्मकम् ॥ कथयन्ति महात्मानं वेदवाक्यार्थवेदिनः ॥ २८ ॥ तोयात्मकं महादेवं वामदेवं मनोरमम् ॥ जगत्संजीवनत्वेन कथितं मुनयो
 विदुः ॥ २९ ॥ विश्वभरात्मकं देवं सद्योजातं जगद्गुरुम् ॥ चराचरैकभर्तारं परं कविवरा विदुः ॥ ३० ॥ पंचब्रह्मात्मकं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥
 शिवानन्दं तदित्यादुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३१ ॥ पंचविंशतितत्त्वात्मा प्रपंचे यः प्रदृश्यते ॥ पंचब्रह्मात्मकत्वेन स शिवो नान्यतां गतः ॥ ३२ ॥
 पंचविंशतितत्त्वात्मा पंचब्रह्मात्मकः शिवः ॥ श्रेयोर्थिभिरतो नित्यं चितनीयः प्रयत्नतः ॥ ३३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे
 पंचब्रह्मकथनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भूयोऽपि शिवमाहात्म्यं समाचक्ष्व महामते ॥ सर्वज्ञो ह्यसि भूताना
 मधिनाथ महागुण ॥ १ ॥ शैलादिरुवाच ॥ शिवमाहात्म्यमेकाग्रः शृणु वक्ष्यामि ते मुने ॥ बहुभिर्बहुधा शब्दैः कीर्तितं मुनिसत्तमैः ॥ २ ॥
 स्मर्तव्य इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ईशतत्पुरुषाघोरवामसद्येति संज्ञितम् ॥ पंचब्रह्मतत्त्वं सावं स्मराम्यहमर्हन्निशम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्य टीकाया
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ लैंगोत्तरे पंचदशे सर्वरूपो महेश्वरः ॥ ऋषिभिर्बहुधा प्रोक्तस्तत्त्वसंज्ञो निरूप्यते ॥ सनत्कुमारः पुनरपि शिवमाहात्म्यं पृच्छति-भूयोपीति ॥ १ ॥
 बहुभिर्मुनिसत्तमैः बहुधा अनेकप्रकारैः शब्दैः कीर्तितं शिवमाहात्म्यं ते वक्ष्याम्येकाग्रः शृण्वित्यन्वयः ॥ २ ॥

वि. पु. उ.

॥२६९॥

गौतमादिमतमाह—तं विष्णुरूपं शिवं मुनयः सन्नित्यद्रव्यरूपमसदनित्यद्रव्यशुकादिरूपमाहुः केचित्सूरयः सदसतोः पतिः सदसत्पतिरित्यपि प्रवदंतीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ पूर्वोक्त संज्ञाहेतुं कथयति—भूतभावित्यादिना । भूतानां भावादिविकारो भूतभावविकारस्तेन द्वितीयेन स शिवो व्यक्तं सद्रूपः तेन पूर्वोक्तहेतुना विहीनत्वादव्यक्तमसदित्यपि उच्यते परि भाष्यत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ते सदसद्रूपे ॥ ५ ॥ सांख्यमतमाह—केचिन्मुनयस्तत्त्वचिंतकाः सांख्याः क्षराक्षरात्मकं तथा क्षराक्षरपरं शिवमाहुर्नित्यन्वयः ॥ ६ ॥ क्षराक्षरसंज्ञे विवृणांति—उक्तमिति । एतदेवोक्तं भगवद्गीतायाम् “क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते” इति । तस्मात् क्षराक्षररूपत्वान्न परः अपरस्वरूपः उच्यत इत्यन्वयः ॥ ७ ॥

सदसद्रूपमित्याहुः सदसत्पतिरित्यपि ॥ तं शिवं मुनयः केचित्प्रवदंति च सूरयः ॥ ३ ॥ भूतभावविकारेण द्वितीयेन स उच्यते ॥ व्यक्तं तेन विहीनत्वादव्यक्तमसदित्यपि ॥ ४ ॥ उभे ते शिवरूपे हि शिवाद्वयं न विद्यते ॥ तयोः पतित्वाच्च शिवः सदसत्पतिरुच्यते ॥ ५ ॥ क्षराक्षरात्मकं प्राहुः क्षराक्षरपरं तथा ॥ शिवं महेश्वरं केचिन्मुनयस्तत्त्वचिंतकाः ॥ ६ ॥ उक्तमक्षरमव्यक्तं व्यक्तं क्षरमुदाहृतम् ॥ रूपे ते शंकरस्यैव तस्मात् पर उच्यते ॥ ७ ॥ तयोः परः शिवः शान्तः क्षराक्षरपरो बुधैः ॥ उच्यते परमार्थेन महादेवो महेश्वरः ॥ ८ ॥ समस्तव्यक्तरूपं तु ततः स्मृत्वा स मुच्यते ॥ समष्टिव्यष्टिरूपं तु समष्टिव्यष्टिकारणम् ॥ ९ ॥ वदंति केचिदाचार्याः शिवं परमकारणम् ॥ समाष्टिं विदुरव्यक्तं व्याष्टिं व्यक्तं मुनीश्वराः ॥ १० ॥ रूपे ते गदिते शंभोर्नास्त्यन्यद्वस्तुसंभवम् ॥ तयोः कारणभावेन शिवो हि परमेश्वरः ॥ ११ ॥ उच्यते योगशास्त्रज्ञैः समष्टिव्यष्टिकारणम् ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञरूपी च शिवः कैश्चिदुदाहृतः ॥ १२ ॥ परमात्मा परं ज्योतिर्भगवान्परमेश्वरः ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि क्षेत्रज्ञब्देन सूरयः ॥ १३ ॥ प्राहुः क्षेत्रज्ञशब्देन भोक्तारं पुरुषं तथा ॥ क्षेत्रक्षेत्रविदावेते रूपे तस्य स्वयंभुवः ॥ १४ ॥ न किञ्चिच्च शिवाद्वयमिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ अपरब्रह्मरूपं तं परब्रह्मात्मकं शिवम् ॥ १५ ॥ केचिदाहुर्महादेवमनादिनिधनं प्रभुम् ॥ भूतेंद्रियांतःकरणप्रधानविषयात्मकम् ॥ १६ ॥

परसंज्ञाहेतुमाह—तयोरिति ॥ ८ ॥ ततः सर्वरूपत्वात् समस्तव्यक्तरूपं सकलभूतस्वरूपं शिवं स्मृत्वा स जीवः मुच्यत इत्यन्वयः । योगिमतमाह—समाष्टिरित्यादिना । केचिदाचार्याः मत्स्येंद्रादयः शिवं समष्टिव्यष्टिरूपं समष्टिव्यष्टिकारणं वदंतीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ अन्यच्छिवमिदं वस्तुसंभवं जगत्कारणं नास्ति न विद्यत इत्यर्थः ॥ ११ ॥ वेदांतिमतानि कथयति—क्षेत्रेत्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अपरब्रह्मरूपं शान्दब्रह्मादिस्वरूपमित्यर्थः ॥ १५ ॥ भूतानां जीवानामिन्द्रियांतःकरणानि भूतेंद्रियांतःकरणानि तेषां प्रधानाः मुख्याः विषयाः शब्दादयस्तदात्मकं तत्स्वरूपम् अपरं ब्रह्म निर्दिष्टमित्यग्निमेणान्वयः ॥ १६ ॥

टी. न.

१५

॥२६९॥

ते अपरापररूपे इत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योगिवेदातिनां साक्षान्मुक्तिं कथयति—अवापुरिति । आत्मादि विद्युजोति—अर्थश्चित्त्वादिना ॥ २१ ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥ व्यक्ताव्यक्तज्ञरूपाणि कथयति—त्रयोविंशतिशित्त्वादिना ॥ २४ ॥ २५ ॥ असंकरं शिवरूपमिदमित्यर्थः ॥ २६ ॥ सदसद्रूपप्रमुखः शब्दैर्गायति यं मुनिश्रेष्ठाः ॥
 हेमे सोमः स्याद्भि भक्त्या सर्वार्थगोचरोऽमीष्टः ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ वर्ण्यते षोडशाध्याये बहुभिर्मु

अपरं ब्रह्म निर्दिष्टं परं ब्रह्म चिदात्मकम् ॥ ब्रह्मणी ते महेशस्य शिवस्यास्य स्वयंभुवः ॥ १७ ॥ शंकरस्य परस्यैव शिवादन्यन्न विद्यते ॥
 विद्याविद्यास्वरूपी च शंकरः कैश्चिदुच्यते ॥ १८ ॥ धाता विधाता लोकानामादिदेवो महेश्वरः ॥ विद्येति च तमेवाहुरविद्येति मुनी
 श्वराः ॥ १९ ॥ प्रपंचजातमखिलं ते स्वरूपे स्वयंभुवः ॥ आतिर्विद्या परं चेति शिवरूपमनुत्तमम् ॥ २० ॥ अत्रापुर्मुनयो योगात्कैचि
 दागमवेदिनः ॥ अर्थेषु बहुरूपेषु विज्ञानं आतिरुच्यते ॥ २१ ॥ आत्माकारेण संवित्तिर्बुधैर्विद्येति कीर्त्यते ॥ विकल्परहितं तत्त्वं परमि
 त्यभिधीयते ॥ २२ ॥ तृतीयरूपमीशस्य नान्यत्किंचन सर्वतः ॥ व्यक्ताव्यक्तज्ञरूपीति शिवः कैश्चिन्निगद्यते ॥ २३ ॥ विधाता सर्व
 लोकानां धाता च परमेश्वरः ॥ त्रयोविंशतितत्त्वानि व्यक्तशब्देन सूरयः ॥ २४ ॥ वदंत्यव्यक्तशब्देन प्रकृतिं च परां तथा ॥ कथयंति
 ज्ञशब्देन पुरुषं गुणभोगिनम् ॥ २५ ॥ तत्रयं शांकरं रूपं नान्यत्किंचिदशांकरम् ॥ २६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे पंच
 दशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ पुनरेव महाबुद्धे श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ बहुभिर्बुधा शब्दैः शब्दितानि मुनीश्वरैः ॥ १ ॥
 शैलादिरुवाच ॥ पुनःपुनः प्रवक्ष्यामि शिवरूपाणि ते मुने ॥ बहुभिर्बुधा शब्दैः शब्दितानि मुनीश्वरैः ॥ २ ॥ क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्व्यक्तं
 कालात्मेति मुनीश्वरैः ॥ उच्यते कैश्चिदाचार्यैरागमार्णवपारगैः ॥ ३ ॥ क्षेत्रज्ञं पुरुषं प्राहुः प्रधानं प्रकृतिं बुधाः ॥ विकारजातं निःशेषं
 प्रकृतेर्व्यक्तमित्यपि ॥ ४ ॥ प्रधानव्यक्तयोः कालः परिणामैककारणम् ॥ तच्चतुष्टयमीशस्य रूपाणां हि चतुष्टयम् ॥ ५ ॥

निमिः पृथक् ॥ प्रोक्तानि नामरूपाणि सर्वरूपशिवस्य तु ॥ सनत्कुमारः पुनरपि शिवरूपाणि पृच्छति—पुनरेवेति । बहुभिर्बुधैः बुधा शब्दैः शब्दितानि संज्ञितानि
 शिवरूपाणि तत्त्वतः पुनरेव श्रोतुमिच्छामीत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ कालात्मा कालरूपः आगमार्णवो वेदसमुद्रस्तत्पारगैर्नगैरित्यर्थः ॥ ३ ॥ पूर्वोक्तचतुष्टयं निरूपयति—क्षेत्र
 ज्ञमित्वादिना ॥ ४ ॥ प्रधानव्यक्तयोः परिणामे विस्तारादौ एकमद्वितीयं कारणं काल इत्यन्वयः ॥ ५ ॥

लि. पु. उ.

॥२७०॥

अन्यचतुर्विधसंज्ञाः कथयति—हिरण्यगर्भमित्यादिना ॥ ६ ॥ हिरण्यगर्भो ब्रह्मा पुरुषो विष्णुः विकारजातं प्रपञ्चः प्रधानं प्रकृतिरित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेषां हिरण्यगर्भादीनां बुद्धेश्च
तुष्ट्यं च शिवरूपचतुष्टयं प्रोच्यते शंकरादन्यत्किंचन वस्तु नास्ति अधिष्ठानसत्तयैव जगतो विलसमानत्वादित्यर्थः ॥ ८ ॥ पिंडजातिस्वरूपी अखिलव्यक्तिजातिरूपः ॥ ९ ॥
समस्तानि सामान्यानि पार्थिवत्वद्रव्यत्वादीनि महासामान्यं द्रव्यादित्रिकवृत्तिसत्तारूपमित्यर्थः ॥ १० ॥ अन्यद्रूपचतुष्टयं वर्णयति—विराडित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
अन्यसंज्ञाः कथयति—अंतर्यामीत्यादिना ॥ १४ ॥ परत्वाच्चेष्टत्वादित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्य तुरीयशिवस्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ विराट्तिरिण्यगर्भाख्यमव्याकृतपदाह्वयं तत्प्राज्ञादित्रय
हिरण्यगर्भं पुरुषं प्रधानं व्यक्तरूपिणम् ॥ कथयन्ति शिवं केचिदाचार्याः परमेश्वरम् ॥ ६ ॥ हिरण्यगर्भः कर्तास्य भोक्ता विश्वस्य पुरुषः ॥
विकारजातं व्यक्ताख्यं प्रधानं कारणं परम् ॥ ७ ॥ तेषां चतुष्टयं बुद्धेः शिवरूपचतुष्टयम् ॥ प्रोच्यते शंकरादन्यदस्ति वस्तु न किंचन
॥ ८ ॥ पिंडजातिस्वरूपी तु कथ्यते कैश्चिदीश्वरः ॥ चराचरशरीराणि पिंडाख्यान्यखिलान्यपि ॥ ९ ॥ सामान्यानि समस्तानि महासामा-
न्यमेव च ॥ कथ्यन्ते जातिशब्देन तानि रूपाणि धीमतः ॥ १० ॥ विराट् हिरण्यगर्भात्मा कैश्चिदीशो निगद्यते ॥ हिरण्यगर्भो लोकानां
हेतुर्लोकान्मको विराट् ॥ ११ ॥ सूत्राव्याकृतरूपं तं शिवं शंसन्ति केचन ॥ अव्याकृतं प्रधानं हि तद्रूपं परमेश्वरः ॥ १२ ॥ लोका-
येनैव तिष्ठन्ति सूत्रे मणिगणा इव ॥ तत्सूत्रमिति विज्ञेयं रूपमद्भुतविक्रमम् ॥ १३ ॥ अंतर्यामी परः कैश्चित्कैश्चिदीशः प्रकीर्त्यते ॥
स्वयंज्योतिः स्वयंवेद्यः शिवः शंभुर्महेश्वरः ॥ १४ ॥ सर्वेषामेव भूतानामंतर्यामी शिवः स्मृतः ॥ सर्वेषामेव भूतानां परत्वात्पर उच्यते
॥ १५ ॥ परमात्मा शिवः शंभुः शंकरः परमेश्वरः ॥ प्राज्ञतैजसविश्वाख्यं तस्य रूपत्रयं विदुः ॥ १६ ॥ सुषुप्तिस्वप्रजाग्रतमवस्थात्रय-
मेव तत् ॥ विराट् हिरण्यगर्भाख्यमव्याकृतपदाह्वयम् ॥ १७ ॥ तुरीयस्य शिवस्यास्य अवस्थात्रयगामिनः ॥ हिरण्यगर्भः पुरुषः काल-
इत्येव कीर्तिताः ॥ १८ ॥ तिस्रोऽवस्था जगत्सृष्टिस्थितिसंहारहेतवः ॥ भवविष्णुर्विर्वाचाख्यमवस्थात्रयमीशितुः ॥ १९ ॥ औरीध्य-
भक्त्या मुक्तिं च प्राप्नुवन्ति शरीरिणः ॥ कर्ता क्रिया च कार्यं च करणं चेति सूरिभिः ॥ २० ॥

मेव सुषुप्तिस्वप्रजाग्रतम् अवस्थात्रयं विदुरित्यन्वयः । जाग्रतमिदं छांदसम् ॥ १७ ॥ तुरीयस्यास्य शिवस्य हिरण्यगर्भः पुरुषः कालो रुद्र इत्येव कीर्तिताः तिस्रोऽवस्थाः जगत्सृष्टि-
स्थितिसंहारेषु हेतव इत्यग्निमस्यैतन्वयः ॥ १८ ॥ ईशितुः शिवस्य भवविष्णुर्विर्वाचाख्यमवस्थात्रयं मूर्तित्रयं भक्त्या आराध्य शरीरिणो जीवाः मुक्तिं प्राप्नुवन्तीत्याग्निमेणान्वयः ।
मोक्षदत्तात्सर्वापेक्षं श्रेष्ठमेतन्मूर्तित्रयस्य बोध्यम् ॥ १९ ॥ अन्यरूपाण्याह—कर्तृत्यादिना ॥ २० ॥

टी. अ.

१६

॥२७०॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ निमित्तं कारणमसाधारणकारणमित्यर्थः ॥ २३ ॥ तन्निमित्तकारणम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ परमात्मैव शिवः स एव सर्वतत्त्वकारणो जलोर्मिवदमित्रश्चेति
निरूपयति-परमात्मेत्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ सदाशिवेति शब्दोऽपि परमात्मत्वात्प्राप्यते सदाशिवेत्यादिना ॥ २८ ॥ मायादिपञ्चरूपा गीर्षानि
शिवादेव जातेति सदृष्टानामाह-मायेत्यादिना ॥ २९ ॥ श्रेयोऽर्थिभिः शिव एव सेव्य इत्याह-मर्वात्मकमित्यादिना ॥ ३० ॥ सर्वभावेन सर्वप्रकारेणेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ शिवं
शंभोश्चत्वारि रूपाणि कीर्त्यते परमेष्ठिनः ॥ प्रमाता च प्रमाणं च प्रमेयं प्रमितिस्तथा ॥ २१ ॥ चत्वार्येतानि रूपाणि शिवस्यैव
न संशयः ॥ ईश्वराव्याकृतप्राणविराट्भूतेंद्रियात्मकम् ॥ २२ ॥ शिवस्यैव विकारोऽयं समुद्रस्यैव वीचयः ॥ ईश्वरं जगतामाहुर्निमित्तं
कारणं तथा ॥ २३ ॥ अव्याकृतं प्रधानं हि तदुक्तं वेदादिभिः ॥ हिरण्यगर्भः प्राणाख्यो विराट् लोकात्मकः स्मृतः ॥ २४ ॥ महा
भूतानि भूतानि कार्याणि इन्द्रियाणि च ॥ शिवस्येतानि रूपाणि शंसन्ति मुनिसत्तमाः ॥ २५ ॥ परमात्मा शिवादभ्यो नास्तीति कवयो
विदुः ॥ शिवजातानि तत्त्वानि पञ्चविंशन्मनीषिभिः ॥ २६ ॥ उक्तानि न तदन्यानि सलिलादूर्मिवदवत् ॥ पञ्चविंशत्पदार्थेभ्यः शिवतत्त्वं
परं विदुः ॥ २७ ॥ तानि तस्मादनन्यानि सुवर्णकटकादिवत् ॥ सदाशिवेश्वराद्यानि तत्त्वानि शिवतत्त्वतः ॥ २८ ॥ जातानि न तदन्यानि
मृद्ध्यं कुंभभेदवत् ॥ माया विद्या क्रिया शक्तिर्ज्ञानशक्तिः क्रियामयी ॥ २९ ॥ जाताः शिवान्न संदेहः किरणा इव सूर्यतः ॥ सर्वात्मकं
शिवं देवं सर्वाश्रयविधायिनम् ॥ ३० ॥ भजस्व सर्वभावेन श्रेयश्चेत्प्राप्नुमिच्छसि ॥ ३१ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे षोडशोऽध्या
यः ॥ १६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भूयो देवगणश्रेष्ठ शिवमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ शृण्वतो नास्ति मे तृप्तिस्त्वद्वाक्यामृतपानतः ॥ १ ॥
कथं शरीरी भगवान् कस्माद्बुद्धः प्रतापवान् ॥ सर्वात्मा च कथं शम्भुः कथं पाशुपतं व्रतम् ॥ २ ॥ कथं वा देवमुख्यैश्च श्रुतो दृष्टश्च
शंकरः ॥ शैलदिरुवाच ॥ अव्यक्तादभवत्स्थाणुः शिवः परमकारणम् ॥ ३ ॥ स सर्वकारणोपेत ऋषिर्विश्वाधिकः प्रभुः ॥ देवानां
प्रथमं देवं जायमानं मुखाम्बुजात् ॥ ४ ॥

वै परमात्मानं सर्वतत्त्वस्वरूपिणम् । श्रेयोहेतुं भजामीशं मुनिभिर्बहुधा स्तुतम् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
अव्यायेऽस्मिन्सप्तदशे सगुणाद्बुद्धाविग्रहात् । विश्वोद्भवश्च देवानामुपदेशो निरूप्यते ॥ सनत्कुमारः शिवसगुणरूपः कथमित्याद्यपृच्छत्-भूय इत्यादिना ॥ १॥२॥ “यो देवानां प्रथमं
पुरस्तात् “इति श्रुत्यनुवादेनोत्तरं वदति-अव्यक्तादित्यादिना । अव्यक्तादक्षरात्परमात्मरूपात्स्थाणुः संसारमन्दपस्तंभः परमकारणं शिवः कल्याणरूपः अमवदित्यन्वयः ॥ ३॥४॥

आज्ञया पारमेस्वर्या सहैत्यर्थः । तदुक्तं पूर्वस्मिन् 'तस्याज्ञा पारमेस्वरा' इति । स ब्रह्मा ॥ ५॥ सोमसुमासहितं रुद्रमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रभुः रुद्रः एषां देवानां विशां
स्वलीलाविग्रह एव परमेस्वरबुद्धिमपहृत्य प्रसन्नवदनः सन्देवानां मध्यतस्तथावित्याग्निसंस्पर्धन्वयः ॥८॥ "देवा इ वै स्वर्गं लोकमगमन्ते देवा रुद्रमपृच्छन्को भवान्" इत्यपर्वो
निपच्छुत्यनुवादमाह-देवा इत्यादिना ॥९॥ पुरा भवः पुरातनः एकोऽद्वितीयः अहमित्यन्वयः । अन्यस्य मायिकत्वात्स्वस्यैव त्रैकालिकसत्तां कथयति-आसमित्यादिना । आस
अभवामित्यर्थः । वर्तामीति परस्मैपदं छंदसम् ॥१०॥ व्यतिरिक्तं न मत्तोऽस्तीति पुनरुक्तिस्तात्पर्यानिर्णाय तथा च छादोग्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वाभ्यस्तं अन्यदचेतनं घटपटा
द्यपि मत्तो व्यतिरिक्तं भिन्नं नास्ति किंतु मध्यस्थस्तत्त्वान्मत्तादात्म्यापन्नमेवेत्यर्थः ॥११॥ नित्यः स्वात्मरूपेण नाशशून्यः अनित्यो घटादिरूप इत्यर्थः । अनघोऽनहंकारत्वात्पा

ददर्श चाग्रे ब्रह्माणं चाज्ञया तमवैक्षत ॥ दृष्टो रुद्रेण देवेशः ससर्ज सकलं च सः ॥ ५ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थाश्च स्थापयामास वै विराट् ॥
सोमं ससर्ज यज्ञार्थं सोमादिदमजायत ॥६॥ चरुश्च वह्निर्यज्ञश्च वज्रपाणिः शचिपतिः ॥ विष्णुर्नारायणः श्रीमान् सर्वं सोममयं जगत् ॥७॥
रुद्राध्यायेन ते देवा रुद्रं तुष्टुवुरीश्वरम् ॥ प्रसन्नवदनरतस्थो देवानां मध्यतः प्रभुः ॥ ८ ॥ अपहृत्य च विज्ञानमेवामेव महेश्वरः ॥
देवा ह्यपृच्छन्तं देवं को भवानिति शंकरम् ॥९॥ अत्रवीद्भगवान् रुद्रो ह्यहमेकः पुरातनः ॥ आसं प्रथम एवाहं वर्तामि च सुरोत्तमाः ॥१०॥
भविष्यामि च लोकेऽस्मिन्मत्तो नान्यः कुतश्चन ॥ व्यतिरिक्तं न मत्तोऽस्ति नान्यत्किंचित्सुरोत्तमाः ॥ ११ ॥ नित्योऽनित्योऽहमनघो
ब्रह्माहं ब्रह्मणस्पतिः ॥ दिशश्च विदिशश्चाहं प्रकृतिश्च पुमानहम् ॥ १२ ॥ त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप् च च्छंदोहं तन्मयः शिवः ॥ सत्योहं सर्वगः
ज्ञांतस्त्रेताग्निरौर्वं गुरुः ॥ १३ ॥ गौरहं गह्वरश्चाहं नित्यं गहनगोचरः ॥ ज्येष्ठोहं सर्वतत्त्वानां वरिष्ठोऽहमपां पतिः ॥ १४ ॥ आपोहं
भगवानीशस्तेजोहं वेदिर्ष्यहम् ॥ ऋग्वेदोहं यजुर्वेदः सामवेदोऽहमात्मभूः ॥ १५ ॥

तकशून्यः ब्रह्मा हिरण्यगर्मरूपः ब्रह्मणः वेदस्य पतिः पालकः दिशः प्राच्यादिरूपः विदिश आग्नेय्यादिरूपः ॥ १२ ॥ त्रिष्टुबेकादशाक्षरपात् जगती द्वादशाक्षरपात् अनुष्टुबपा
क्षरपात् छंदः छंदोरूपः तन्मयश्छंदःप्रचुर इत्यर्थः । सत्यो वास्तवरूपः त्रेताग्निः श्रौताग्निरूपः गौरवमध्यापनरूपः गुरुर्हितोपदेशकः ॥१३॥ गौः पृथ्वीरूपः गह्वरो गुह्यारूपः गहनेषु
आनन्दवनादिषु नित्यं गोचरः प्रत्यक्ष इत्यर्थः । सर्वतत्त्वानां पंचविंशतितत्त्वानां ज्येष्ठो वयोधिकः श्रेष्ठो गुणाधिकः अपां पतिः समुद्ररूपः ॥१४॥ वेदिः परिष्कृतयज्ञभूमिरूपः
आत्मनि भवतीत्यात्मभूः गगनरूपः "तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः" इति श्रुतेः । न तु ब्रह्मरूपस्तस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥ १५ ॥

अथर्वणस्तथांगिरसां वरो मंत्रोहं चतुर्थवेदे रूपः इतिहासो भूतानुक्तिः कल्पाः कर्मयोगप्रवृत्तः । तदुक्तं “सिद्धिरूपः प्रयोगो यैः कर्मणामवगम्यते । कल्पाः ” इति । कल्पना
 जगत्प्रकृतिः ॥ १६ ॥ अक्षरं कूटस्थरूपः क्षरं नश्वररूपः सर्ववेदेषु गुह्यः संवृतरूप इत्यर्थः ॥ १७ ॥ पवित्रं पुष्करं हृत्सरोजरूपः मध्यं तन्मध्यभागरूपः ॥ १८ ॥ १९ ॥ एवमुक्त
 प्रकारं सर्वं विश्वरूपं मां यो वेद स एव सर्ववित्सर्वात्मा च तथा च “ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति” इति श्रुतेः ॥ २० ॥ सुरसत्तमाः अहं गां वाणीं गोभिर्वेदैः ब्राह्मण्येन सर्वान्ब्राह्मणान्
 हवींषि च तथायुरायुषा सत्यं सत्येन धर्मं धर्मेण स्वतेजसा च सर्वास्तर्पयामीत्यग्निमेणान्वयः । तथा चाथर्वणी श्रुतिः “गां गोभिर्ब्राह्मणान्ब्राह्मण्येन हवींषि हविषायुरायुषा
 सत्यं सत्येन धर्मं धर्मेण तर्पयामि स्वेन तेजसा” इति ॥ २१ ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारं सार्वात्म्यमुक्त्वा भगवान् शिवस्तत्रैवांतरधीयत अदर्शनं कृतवानित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ तथा
 अथर्वणोहं मंत्रोहं तथा चांगिरसां वरः ॥ इतिहासपुराणानि कल्पोहं कल्पनाप्यहम् ॥ १६ ॥ अक्षरं च क्षरं चाहं क्षांतिः शांतिरहं क्षमा ॥
 गुह्योहं सर्ववेदेषु वरेण्योहमजाप्यहम् ॥ १७ ॥ पुष्करं च पवित्रं च मध्यं चाहं ततः परम् ॥ बहिश्चाहं तथा चांतः पुरस्तादहमव्ययः ॥ १८ ॥
 ज्योतिश्चाहं तमश्चाहं ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥ बुद्धिश्चाहमहंकारस्तन्मात्राणींद्रियाणि च ॥ १९ ॥ एवं सर्वं च मामेव यो वेद सुर
 सत्तमाः ॥ स एव सर्ववित्सर्व सर्वात्मा परमेश्वरः ॥ २० ॥ गां गोभिर्ब्राह्मणान्सर्वान्ब्राह्मण्येन हवींषि च ॥ आयुषायुस्तथा सत्यं सत्येन
 सुरसत्तमाः ॥ २१ ॥ धर्मं धर्मेण सर्वाश्च तर्पयामि स्वतेजसा ॥ इत्यादौ भगवानुक्त्वा तत्रैवांतरधीयत ॥ २२ ॥ नापश्यंत ततो देवं रुद्रं
 परमकारणम् ॥ ते देवाः परमात्मानं रुद्रं ध्यायन्ति शंकरम् ॥ २३ ॥ सनारायणका देवाः सेंद्राश्च मुनयस्तथा ॥ तथोर्ध्वबाहवो देवा
 रुद्रं स्तुवन्ति शंकरम् ॥ २४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ देवा ऊचुः ॥ य एष भगवान् रुद्रो ब्रह्म
 विष्णुमहेश्वराः ॥ स्कंदश्चापि तथा चेद्रो भुवनानि चतुर्दश ॥ अश्विनौ ग्रहताराश्च नक्षत्राणि च खं दिशः ॥ १ ॥ भूतानि च तथा सूर्यः
 सोमश्चाष्टौ ग्रहास्तथा ॥ प्राणः कालो यमो मृत्युरमृतः परमेश्वरः ॥ २ ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च वर्तमानं महेश्वरः ॥ विश्वं कृत्स्नं जगत्सर्वं
 सत्यं तस्मै नमोनमः ॥ ३ ॥ त्वमादौ च तथा भूतो भूर्भुवः स्वस्त्यैव च ॥ अंते त्वं विश्वरूपोऽसि शीर्षे तु जगतः संदा ॥ ४ ॥
 पूर्वोपनिष्प्रकारमित्यर्थः ॥ २४ ॥ यो व्यक्तजन्मा निजभृत्यवर्यान्सहृद्वरन्सर्वभुरान्महेशः ॥ सार्वात्म्यमुक्त्वा दृढभावनायै तिरोहितः सो हि समुदरेन्माम् ॥ इति
 श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ अष्टादशे महेशस्य स्तुतिर्ब्रह्मादिभिः कृता ॥ व्रतं पाशुपतं चैव प्रसादश्च निरूप्यते ॥
 देवाः सर्वात्मकं शिवं स्तुवन्ति—य एष इत्यादिना ॥ १ ॥ अमृतो मोक्षरूपः ॥ २ ॥ भूतं पूर्वकालिकं विश्वं भव्यमुत्पद्यमानं कृत्स्नं भविष्यद्भविष्यजगद्भूतमानं सर्वं सत्यं वास्तवं
 भगवान् शिवस्तस्मै नमो नम इत्यन्वयः ॥ ३ ॥ त्वमादौ तयांते च भूतः भूर्भुवःस्वर्वाहितित्रयरूप इत्यर्थः ॥ ४ ॥

क्रि. पु. उ.

॥२७२॥

त्वमेकोऽद्वितीयः द्वौ प्रकृतिपुरुषरूपौ त्रिधा ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपत्रिप्रकारा अर्था यस्मात्तद्विद्विधार्थं ब्रह्म असीति शेषस्य सर्वत्रान्वयः । अधः सर्वाधार इत्यर्थः ॥ ५ ॥ सर्वस्य मायिकत्वादुभयरूपेण स्तुवंति-विश्वं चेत्ययं सार्धः श्लोकः ॥ ६ ॥ श्रुत्यैव स्तुवंति-अपामेति । अस्थार्थो भाष्यानुरोधेन । वयं सोममुमायुक्तं शिवमपाम दृग्भ्यां पिबा मेत्यर्थः । तेन सोमदर्शनेन अमृताः मुक्ताः अभूम् आशंसाद्योतनाय भूतार्थनिर्देशः । ज्योतिः शैवं धाम अगन्म गच्छेम देवान् कामादिविजिगीषूनविदाम न जानीमेत्यर्थः । अस्माञ्छ्वाराधकानरातिः कामादिशत्रुः किं नूनं कृणवत्करिष्यतीत्यर्थः । मर्त्यस्य विनाशिशरीरादेः धूर्तिहिंसा अमृतमुक्तं किमु किमपि नेत्यर्थः ॥ ७ ॥ एतच्छिवरूपमि त्यर्थः । अयं द्विपाच्छ्लोकः ॥ ८ ॥ प्राजापत्यं सर्वजनक्रं पवित्रं पावनं सौम्यं शांतं वायव्येन तत्संबन्धिस्पर्शगुणेन समीरणो वायुरिव इवार्थे वाशब्दः । अग्राह्येण मनसा ग्राह्य मपीत्यन्वयः ॥ ९ ॥ स्वेन स्वकीयेन लीलया सौम्येन चंद्रतेजसा सौम्यं शांतं स्वभक्तांतःकरणं ग्रसति स्वलीनं करोतीत्यर्थः । महान्महत्तत्त्वमपि ग्रासः कवलो यस्य स महा

ब्रह्मैकस्त्वं द्वित्रिधार्थमधश्च त्वं सुरेश्वरः ॥ शांतिश्च त्वं तथा पुष्टिस्तुष्टिश्चाप्यहुतं हुतम् ॥ ५ ॥ विश्वं चैव तथाविश्वं दत्तं वादत्तमी श्वरम् ॥ कृतं चाप्यकृतं देवं परमप्यपरं ध्रुवम् ॥ परायणं सतां चैव ह्यसतामपि शंकरम् ॥ ६ ॥ अपामसोमममृता अभूमागन्म ज्योति रविदाम देवान् ॥ किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृतं मर्त्यस्य ॥ ७ ॥ एतज्जगद्धितं दिव्यमक्षरं सूक्ष्ममव्ययम् ॥ ८ ॥ प्राजा पत्यं पवित्रं च सौम्यमग्राह्यमव्ययम् ॥ अग्राह्येणापि वा ग्राह्यं वायव्येन समीरणः ॥ ९ ॥ सौम्येन सौम्यं ग्रसति तेजसा स्वेन लीलया ॥ तस्मै नमोऽपसंहर्त्रे महाग्रासाय शूलिने ॥ १० ॥ हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणे प्रतिष्ठिताः ॥ हृदि त्वमसि यो नित्यं तिस्रो मात्राः परस्तु सः ॥ ११ ॥ शिरश्चोत्तरतश्चैव पादौ दक्षिणतस्तथा ॥ यो वै चोत्तरतः साक्षात्स ओंकारः सना तनः ॥ १२ ॥ ओंकारो यः स एवेह प्रणवो व्याप्य तिष्ठति ॥ अनंतस्तारसूक्ष्मं च शुक्लं वैद्युतमेव च ॥ १३ ॥ परं ब्रह्म स ईशान एको रुद्रः स एव च ॥ भवान्महेश्वरः साक्षान्महादेवो न संशयः ॥ १४ ॥ ऊर्ध्वमुन्नमयत्येव स ओंकारः प्रकीर्तितः ॥ प्राणानवति यस्तस्मात् प्रणवः परिकीर्तितः ॥ १५ ॥ सर्वं व्याप्नोति यस्तस्मात्सर्वव्यापी सनातनः ॥ ब्रह्मा हरिश्च भगवानाद्यंतं नोपलब्धवान् ॥ १६ ॥

ग्रासः ॥ १० ॥ हृदिस्थास्तिस्रो मात्राः सर्वा देवताः हृदि हृदयाधिकरणे प्राणे प्रतिष्ठिताः अनेन सर्वदेवताधिष्ठानत्वमुक्तम् । यः प्राणरूपस्त्वं हृदि नित्यमसि सः परः नादाख्या र्धमात्रारूप इत्यर्थः ॥ ११ ॥ ओंकाररूपत्वं वर्णयति-शिरश्चेति । शिरः मूर्धस्थानापन्न अकारः उत्तरतः उत्तरभागस्तथा पादौ पादस्थानापन्नो मकारः दक्षिणतः साक्षा न्मध्यभागः उकार उत्तरत उत्तरभागसंश्लिष्टः यः पूर्वोक्तो वै ओंकारः स सनातनः शिव इत्यर्थः ॥ १२ ॥ य ओंकारः स एवेह प्रणवः व्याप्य तिष्ठति नाम सर्वव्यापी अनंतः तारसूक्ष्ममयं समाहारद्वंद्वः । शुक्लं वैद्युतं परं ब्रह्म ईशानः एकः । भवान् भगवानित्यर्थः । महेश्वरः महादेवः एकः स रुद्रो न संशय इत्यभिप्रेयान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ ओंकारादि व्यञ्जनामथर्वशिरसोक्ता व्युत्पत्तिर्दिशयति-ऊर्ध्वमित्यादिना । ऊर्ध्वमुन्नमयति उच्चार्यमाण एव सर्वं शरीरव्यञ्जनामयतीत्यर्थः । प्राणानवति रक्षतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

टी. अ.

१८

॥२७२॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रधानपुरुषान्वयात्प्रधानपुरुषसंयोगादस्य शुक्रं तथा शङ्करं ^{Form} ^{पदं} ^{समात्मपैति} ^{अच्यति} ^{उत्त} ^ग शुक्रं समाख्यात इत्यनुपगः ॥ १९ ॥ बृहते परापरे ऐहि कामुष्पिकरूपे यस्माद्धि बृंहति पोषयति तस्मात्परं ब्रह्मेति कीर्तितमित्यग्निमेणान्वयः ॥ २० ॥ एकः स्वसजातीयद्वितीयरहितोऽतस्तत्संज्ञां निरूपयति—अद्वितीयेति ॥ २१ ॥ ईशानसंज्ञाहेतुं निरूपयति—ईशानमस्येत्यादिना । अस्य भूलोकस्थस्य जगतः ईशानं स्वामिनं स्वः स्वर्गलोकं पश्यति ते स्वर्देशस्तेषां चक्षुर्नत्रसदृशमीश्वरं नियंतारम् ईद्रप्रमुखाः सुरयो देवा इन्द्रसुरयः सर्वदा सर्वेषामपि ईशानमाहुरिति शेषः ॥ २२ ॥ यद्यस्मात्कारणात्सर्वविद्यानामीशानस्तत्ततः ईशान उच्यत इत्यन्वयः । भगवत्संज्ञां निरूपयति—यदीक्षत इत्यादिना । तदुक्तमर्थवीशरसि “ अथ कस्मादुच्यते भगवान्यः सर्वान् भावानीक्षत्यात्मानं निरीक्षयति योगं गमयति ” इति ॥ २३ ॥ “ भगं श्रीकाममाहात्म्यम् ”

तथान्ये च ततोऽनंतो रुद्रः परमकारणम् ॥ यस्तारयति संसारात्तार इत्यभिधीयते ॥ १७ ॥ सूक्ष्मो भूत्वा शरीराणि सर्वदा ह्यधितिष्ठति ॥ तस्मात्सूक्ष्मः समाख्यातो भगवान्नीललोहितः ॥ १८ ॥ नीलश्च लोहितश्चैव प्रधानपुरुषान्वयात् ॥ स्कंदतेऽस्य यतः शुक्रं तथा शुक्रमपैति च ॥ १९ ॥ विद्योतयति यस्तस्माद्वैद्युतः परिगीयते ॥ बृहत्त्वादबृंहणत्वाच्च बृहते च परापरे ॥ २० ॥ तस्माद्बृंहति यस्माद्धि परं ब्रह्मेति कीर्तितम् ॥ अद्वितीयोऽथ भगवांस्तुरियः परमेश्वरः ॥ २१ ॥ ईशानमस्य जगतः स्वर्देशां चक्षुरीश्वरम् ॥ ईशानमिन्द्रसुरयः सर्वेषामपि सर्वदा ॥ २२ ॥ ईशानः सर्वविद्यानां यत्तदीशान उच्यते ॥ यदीक्षते च भगवान्निरीक्षयमिति चाज्ञया ॥ २३ ॥ आत्मज्ञानं महादेवो योगं गमयति स्वयम् ॥ भगवांश्चोच्यते देवो देवदेवो महेश्वरः ॥ २४ ॥ सर्वलोकान्क्रमेणैव यो गृह्णाति महेश्वरः ॥ विसृजत्येव देवेशो वासयत्यपि लीलया ॥ २५ ॥ एषो हि देवः प्रदिशोऽनुसर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अंतः ॥ स एव जातः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखः स्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥ २६ ॥ उपासितव्यं यत्नेन तदेतत्सद्भिरव्ययम् ॥ यतो वाचो निवर्तते ह्यप्राप्य मनसा सह ॥ २७ ॥ तदग्रहणमेवेह यद्वाग्वदति यन्नतः ॥ अपरं च परं वेति परायणमिति स्वयम् ॥ २८ ॥ वदंति वाचः सर्वज्ञं शंकरं नीललोहितम् ॥ एष सर्वो नमस्तस्मै पुरुषः पिंगलः शिवः ॥ २९ ॥ इत्यमरः । तथा चेह सर्वज्ञत्वोपदेष्टृत्वादिरूपं माहात्म्यं बोध्यम् ॥ २४ ॥ महेश्वरसंज्ञां निरूपयति—सर्वलोकानिति ॥ २५ ॥ एषो हि पूर्वोक्तमहेश्वरः देवो विश्वरूपेण क्रीडमानो रुद्रः अनु सर्वाः प्रदिशः सकलदिशुप इत्यर्थः । दिग्व्यापकत्वमुक्त्वा कालव्यापकत्वं वर्णयति—पूर्वो हीति । पूर्वोऽनादिसिद्धः स उ निश्चयेन अंतः गर्भे ब्रह्मांडोदरे जातः प्रविष्टः स एव जातः उत्पन्नः जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखः अनृताहंकारादिभिः पृथग्दृष्टो हे जीवाः सर्वतोमुखः सर्वकालव्यापकस्तिष्ठतीत्यन्वयः ॥ २६ ॥ एतद्ब्रह्मात्मकं शिवरूपम् ॥ २७ ॥ वाग्देवाणीत्यर्थः ॥ २८ ॥ “ वाचो ऋतं सत्यं परं ब्रह्म ” इत्यादिश्रुतयः ॥ २९ ॥

हि. पु. उ.

॥२७३॥

स एषः “ विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत् ” इति श्रुत्युक्तः स रुद्रः विश्वं यज्जडं भूतं चेतनं प्राणिजातं भुवनं चतुर्दशभुवनरूपां भविष्यति बहुधा बहुप्रकारेण जातं पूर्वोत्पन्नमितस्ततो जायमानं वर्तमानमित्यर्थः । अस्तीति शेषः ॥ ३० ॥ “ नमो हिरण्यबाहवे ” इति श्रुतेरनुवादमाह—हिरण्यबाहुरिति ॥ ३१ ॥ “ यो ब्रह्माणम् ” इति श्रुत्यनुवादमाह—ब्रह्माणमित्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ “ अणारेणीयान् ” इति श्रुत्यनुवादमाह—महत इति ॥ ३५ ॥ अस्य समग्रस्य विश्वस्य वैश्वभूत आलयभूतोऽपि हृदि सकलप्राणिहृदये कमलस्थः स्वयं तिष्ठतीति शेषः ॥ ३६ ॥ तत्राप्यतिसूक्ष्मरूपेण भगवदावासं याचुषश्चतुष्टयपवर्णितं कथयति—गह्वरमित्यादिना । तत्स्थं हृत्कमलस्थं गहनमयोगिदुर्ज्ञेयं गह्वरमाकाशं तस्यान्तश्चोर्ध्वतः वह्निशिखीति शेषः । स्थिता । तथा च श्रुतिः “ तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थिता ” इति ।

स एष स महारुद्रो विश्वं भूतं भविष्यति ॥ भुवनं बहुधा जातं जायमानमितस्ततः ॥ ३० ॥ हिरण्यबाहुर्भगवान् हिरण्यपतिरीश्वरः ॥ अंबिकापतिरीशानो हेमरेता वृषध्वजः ॥ ३१ ॥ उमापतिर्विरूपाक्षो विश्वसृग्विश्ववाहनः ॥ ब्रह्माणं विदधे योऽसौ पुत्रमग्रे सनात नम् ॥ ३२ ॥ ग्रहिणोति स्म तस्यैव ज्ञानमात्मप्रकाशकम् ॥ तमेकं पुरुषं रुद्रं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ॥ ३३ ॥ बालाग्रमात्रं हृदयस्य मध्ये विश्वं देवं वह्निरूपं वरेण्यम् ॥ तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ ३४ ॥ महतो यो महीयांश्च ह्यणोरप्यणुरव्ययः ॥ गुहायां निहितश्चात्मा जंतोरस्य महेश्वरः ॥ ३५ ॥ वैश्वभूतोऽस्य विश्वस्य कमलस्थो हृदि स्वयम् ॥ गह्वरं गहनं तत्स्थं तस्यान्तश्चोर्ध्वतः स्थितः ॥ ३६ ॥ तत्रापि दहं गगनमोकारं परमेश्वरम् ॥ बालाग्रमात्रं तन्मध्ये ऋतं परमकारणम् ॥ ३७ ॥ सत्यं ब्रह्म महादेवं पुरुषं कृष्णपिंगलम् ॥ ऊर्ध्वरेतसमीशानं विरूपाक्षमजोद्भवम् ॥ ३८ ॥ अधितिष्ठति योनिं यो योनिं वाचैक ईश्वरः ॥ देहं पंचविधं येन तमी शानं पुरातनम् ॥ ३९ ॥ प्राणेष्वन्तर्मनसो लिङ्गमाहुर्यस्मिन्क्रोधो या च तृष्णा क्षमा च ॥ तृष्णां छित्त्वा हेतुजालस्य मूलं बुद्ध्याचित्यं स्थापयित्वा च रुद्रे ॥ ४० ॥ एकं तमाहुर्वै रुद्रं शाश्वतं परमेश्वरम् ॥ परात्परतरं वापि परात्परतरं ध्रुवम् ॥ ४१ ॥ ब्रह्माणो जनकं विष्णो बह्वैर्वायोः सदाशिवम् ॥ ध्यात्वाग्निना च शोच्यागं विशोध्य च पृथक्पृथक् ॥ ४२ ॥

तत्रापि वह्निशिखायामपि बालाग्रमात्रं दहं तत्संज्ञकं गगनं तन्मध्ये ऋतं परमार्थतः सत्यं परमकारणम् ओंकारं प्रणवरूपं परमेश्वरं शिवं स्थितमिति शेषः ॥ ३७ ॥ कृष्ण पिंगलमर्धनारीरूपत्वादुभयवर्णं विरूपाक्षं त्र्यक्षमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ एकजीवानेकजीवपक्षौ वेत्यनेन प्रदर्शयति—अधितिष्ठतीति । यः एको वाऽनेकरूप ईश्वरः शिवः योनियोनिं सकलयोनीरधितिष्ठति । येन योनिप्रवेशेन पंचविधं पंचकोशात्मकं देहं गृह्णातीति शेषः । तमीशानं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिरित्यस्य सर्वत्रानुपगः ॥ ३९ ॥ स्तवपरान् देवान्ब्रह्मा शिवोक्तं क्षिप्रप्रसादकं पाशुपतव्रतमुपदिशति—प्राणेष्वित्यादिना । प्राणिषु जीवेष्वन्तर्मनसो लिङ्गं चित्ररूपमित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अग्निना रवीजेन पृथक् पृथगंगं विशोध्य भूतशुद्धिपुण्येण दहनं कृत्वेत्यर्थः ॥ ४२ ॥

श्री. अ.

१८

॥२७३॥

पंचभूतानि स्वीयदेहारंभकाणि मात्राविधिक्रमात् शब्दादिगुणोत्पत्तिक्रमात् नियम्य प्रविलाप्येत्यर्थः । पृथिव्यादिमात्राः कथयति-मात्रा इत्यादिना । विस्तरः शिवगीतादौ ज्ञेय-
 ॥ ४३ ॥ अमात्रं निर्युणरूपं द्वादशांते द्वादशतत्त्वां प्रत्यक्षं ॥ ४४ ॥ अमात्रं निर्युणरूपं द्वादशांते द्वादशतत्त्वां प्रत्यक्षं ॥ ४५ ॥ अमात्रं निर्युणरूपं द्वादशांते द्वादशतत्त्वां प्रत्यक्षं ॥ ४६ ॥ "प्राणानव्या-
 नोदानसमाना मे शुद्ध्यन्ताम्" इत्यादि विरजाहोमश्रुत्यनुवादं कथयति-वायव इत्यादिना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ व्रतफलमुक्त्वाधिकारिणः कथयति-
 पंचभूतानि संयम्य मात्राविधिगुणक्रमात् ॥ मात्राः पंच चतस्रश्च त्रिमात्रादिस्ततः परम् ॥ ४३ ॥ एकमात्रममात्रं हि द्वादशांते व्यवस्थि-
 तम् ॥ स्थित्वा स्थाप्यामृतो भूत्वा व्रतं पाशुपतं चरेत् ॥ ४४ ॥ एतद्व्रतं पाशुपतं चरिष्यामि समासतः ॥ अग्निमाधाय विधिवद्गन्धजुः
 सामसंभवेः ॥ ४५ ॥ उपोषितः शुचिः स्नातः शुक्लांबरधरः स्वयम् ॥ शुक्लयज्ञोपवीती च शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ ४६ ॥ जुहुयाद्विरजो
 विद्वान् विरजाश्च भविष्यति ॥ वायवः पंच शुद्ध्यन्तां वाङ्मनश्चरणादयः ॥ ४७ ॥ श्रोत्रं जिह्वा ततः प्राणस्ततो बुद्धिस्तथैव च ॥ शिरः
 पाणिस्तथा पार्श्वं पृष्ठोदरमन्तरम् ॥ ४८ ॥ जंघे शिश्नमुपस्थं च पायुर्मेढ्रं तथैव च ॥ त्वचा मांसं च रुधिरं मेदोऽस्थीनि तथैव च ॥ ४९ ॥
 शब्दः स्पर्शं च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ॥ भूतानि चैव शुद्ध्यन्तां देहे मेदादयस्तथा ॥ ५० ॥ अन्नं प्राणे मनो ज्ञानं शुद्ध्यन्तां वै शिवे
 च्छया ॥ हुत्वाज्येन समिद्धिश्च चरुणा च यथाक्रमम् ॥ ५१ ॥ उपसंहृत्य रुद्रार्घ्यं गृहीत्वा भस्म यत्नतः ॥ अग्निरित्यादिना धीमान् विमृ-
 ज्यांगानि संस्पृशेत् ॥ ५२ ॥ एतत्पाशुपतं दिव्यं व्रतं पाशविमोचनम् ॥ ब्राह्मणानां हितं प्रोक्तं क्षत्रियाणां तथैव च ॥ ५३ ॥ वैश्यानामपि
 योग्यानां यतीनां तु विशेषतः ॥ वानप्रस्थाश्रमस्थानां गृहस्थानां सतामपि ॥ ५४ ॥ विभुक्तिर्विधिनानेन दृष्ट्वा वै ब्रह्मचारिणाम् ॥ अग्नि-
 रित्यादिना भस्म गृहीत्वा ह्यग्निहोत्रजम् ॥ ५५ ॥ सोऽपि पाशुपतो विप्रो विमृज्यांगानि संस्पृशेत् ॥ भस्मच्छन्नो द्विजो विद्वान् महापा-
 तकसंभवेः ॥ ५६ ॥ पापैर्विमुच्यते सद्यो मुच्यते च न संशयः ॥ वीर्यमग्नेर्यतो भस्म वीर्यवान्भस्मसंयुतः ॥ ५७ ॥ भस्मस्नानरतो विप्रो
 भस्मशायी जितेन्द्रियः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥
 ब्राह्मणानामित्यादिना ॥ ५३ ॥ योग्यानामदुष्टापतितानामित्यर्थः ॥ ५४ ॥ अनेन विरजादीनामहितभस्मधारणेनेत्यर्थः । अथर्वशिरसांक्तकेवलभस्मधारणमाहात्म्यं कथयति-
 अग्निरित्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

वि. पु. उ.

॥२७४॥

देव्यै शिवोक्तं भस्मधारिमाहात्म्यं कथयति—तस्मादित्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ब्रह्महीनः तपआदिशून्योऽपि यो गृहस्थः त्रिपुंड्रं न कारयेत्तु कुर्यादित्यर्थः ॥ ६१ ॥ तस्य पूजादि सर्वं निष्फलं जायत इत्यग्रिमेणान्वयः । अनेन अज्ञानिनोऽपि त्रिपुंड्रकरणेन पूजादिकर्मसिद्धिर्जायते किमुत ज्ञानिन इति सूचितम् ॥ “ ब्रह्म प्रोक्तं तपोऽध्यात्मवेद ज्ञानेषु स्मरिभिः ” इति विश्वः ॥ ६२ ॥ ब्रह्मा इति पूर्वाक्तप्रकारं भस्ममाहात्म्यमुक्त्वा भस्मच्छन्नैर्देवैः समं स्वयं छन्नो भस्मदिग्धः स्तुत्वा विरराम ध्यानानंदस्तिमितो बभूवे इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ६३ ॥ शिवप्रसादं कथयति—अथेत्यादिना ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सुरारिहा शिवः देवेभ्यो वरं दातुं तुष्टोऽस्मीत्याह इत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ विरजादीक्षा

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भूत्यंगं पूजयेद्बुधः ॥ रेरेकारो न कर्तव्यस्तुतुंकारस्तथैव च ॥ ५९ ॥ न तत्क्षमति देवेशो ब्रह्मा वा यदि केशवः ॥ मम पुत्रो भस्मधारी गणेशश्च वरानने ॥ ६० ॥ तेषां विरुद्धं यत्प्राज्यं स याति नरकार्णवम् ॥ गृहस्थो ब्रह्महीनोऽपि त्रिपुंड्रं यो न कारयेत् ॥ ६१ ॥ पूजा कर्म क्रिया तस्य दानं स्नानं तथैव च ॥ निष्फलं जायते सर्वं यथा भस्मनि वै दुतम् ॥ ६२ ॥ तस्माच्च सर्वकार्येषु त्रिपुंड्रं धारयेद्बुधः ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा स्तुत्वा देवैः समं प्रभुः ॥ ६३ ॥ भस्मच्छन्नैः स्वयं छन्नो विरराम विशांपते ॥ अथ तेषां प्रसादार्थं पशूनां पतिरीश्वरः ॥ ६४ ॥ सगणश्चांबया सार्धं सान्निध्यमकरोत्प्रभुः ॥ अथ संनिहितं रुद्रं तुष्टुवुः सुरपुंगवम् ॥ ६५ ॥ रुद्राध्यायेन सर्वेशं देवदेवमुमापतिम् ॥ देवोऽपि देवानालोक्य घृणया वृषभध्वजः ॥ ६६ ॥ तुष्टोऽस्मीत्याह देवेभ्यो वरं दातुं सुरारिहा ॥ ६७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागेष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ शैलादिरुवाच ॥ तं प्रभुं प्रीतमनसं प्रणिपत्य वृषभध्वजम् ॥ अपृच्छन्मुनयो देवाः प्रीतिकंदकितत्वचः ॥ १ ॥ देवा ऊचुः ॥ भगवन् केन मार्गेण पूजनीयो द्विजातिभिः ॥ कुत्र वा केन रूपेण वक्तुमर्हसि शंकरा ॥ २ ॥ कस्याधिकारः पूजायां ब्राह्मणस्य कथं प्रभो ॥ क्षत्रियाणां कथं देव वैश्यानां वृषभध्वज ॥ ३ ॥ स्त्रीशूद्राणां कथं वापि कुंडगोलादिनां तु वा ॥ हिताय जगतां सर्वमस्माकं वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ तेषां भावं समालोक्य मुनीनां नीललोहितः ॥ प्राह गंभीरया वाचा मंडलस्थः सदाशिवः ॥ ५ ॥

सहितं पाशुपतं ते व्रतं सांव । ब्रह्मप्रमुखिर्जुष्टं स्यान्मे भवमोचकं शश्वत् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ एकोनविंशे मुनिभिर्देवैः पृष्ठान्महेश्वरात् । मंडले पूजनविधिर्ज्ञातः साक्षान्निरूप्यते ॥ शैलादिः शिवोपदिष्टं पूजाप्रकारं कथयति—तमित्यादिना । तं प्रसन्नं प्रभुं शिवमित्यर्थः ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ मंडलस्थः सर्वमंडलसन्निविष्टः ॥ ५॥ शिवः ॥

टी. अ.

१९.

॥२७४॥

देवादिदृष्टं शिवरूपं वर्णयति—मंडल इत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पुरुषात्मकं तत्पुरुषरूपमित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पश्चिमं वदनं सद्योजाताख्यामित्याग्निमेणान्वयः ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥ परिवारदेवताः कथयति—आदित्यमित्यादिना ॥ पूर्ववत्तिलमण्डलमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ विष्णुमयं कृतेन मूर्तित्रयमयं ब्रह्मरुद्रविष्णुरूपमित्यर्थः ॥ १७ ॥
 मंडले चाग्रतो पश्यन्देवदेवं सहोमया ॥ देवाश्च मुनयः सर्वे विद्युत्कोटिसमप्रभम् ॥ ६ ॥ अष्टबाहुं चतुर्वक्त्रं द्वादशाक्षं महाभुजम् ॥ अर्धं
 नारीश्वरं देवं जटामुकुटधारिणम् ॥ ७ ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ रक्तांबरधरं सृष्टिस्थितिसंहारकारकम् ॥ ८ ॥ नस्य
 पूर्वमुखं पीति प्रसन्नं पुरुषात्मकम् ॥ अघोरं दक्षिणं वक्त्रं नीलांजनचयोपमम् ॥ ९ ॥ दंष्ट्राकरालमत्युग्रं ज्वालामालासमावृतम् ॥ रक्तश्मश्रुं
 जटायुक्तं चोत्तरे विद्रुमप्रभम् ॥ १० ॥ प्रसन्नं वामदेवाख्यं वरदं विश्वरूपिणम् ॥ पश्चिमं वदनं तस्य गोक्षीरधवलं शुभम् ॥ ११ ॥
 मुक्ताफलमयैर्हरिर्भूषितं तिलकोज्ज्वलम् ॥ सद्योजातमुखं दिव्यं भास्करस्य स्मरारिणः ॥ १२ ॥ आदित्यमग्रतो पश्यन्पूर्ववच्चतुराननम् ॥
 भास्करं पुरतो देवं चतुर्वक्त्रं च पूर्ववत् ॥ १३ ॥ भानुं दक्षिणतो देवं चतुर्वक्त्रं च पूर्ववत् ॥ रविमुत्तरतोऽपश्यन्पूर्ववच्चतुराननम् ॥ १४ ॥
 विस्तारां मंडले पूर्वं उत्तरां दक्षिणे स्थिताम् ॥ बोधनीं पश्चिमे भागे मंडलस्य प्रजापतेः ॥ १५ ॥ अध्यायनीं च कौबेर्यामेकवक्त्रां चतुर्भु
 जाम् ॥ सर्वाभरणसंपन्नाः शक्तयः सर्वसंमताः ॥ १६ ॥ ब्रह्माणं दक्षिणे भागे विष्णुं वामे जनार्दनम् ॥ ऋग्यजुःसाममार्गेण मूर्तित्रयमयं
 शिवम् ॥ १७ ॥ ईशानं वरदं देवमीशानं परमेश्वरम् ॥ ब्रह्मासनस्थं वरदं धर्मज्ञानासनोपरि ॥ १८ ॥ वैराग्यैश्वर्यसंयुक्ते प्रभूते विमले
 तथा ॥ सारं सर्वेश्वरं देवमाराध्यं परमं सुखम् ॥ १९ ॥ सितपंकजमध्यस्थं दीप्ताद्यैरभिसंवृतम् ॥ दीप्तां दीपशिखाकारां सूक्ष्मां विद्युत्प्रभां
 शुभाम् ॥ २० ॥ जयामग्निशिंखाकारां प्रभां कनकसप्रभाम् ॥ विभूर्तिं विद्रुमप्रख्यां विमलां पद्मसन्निभाम् ॥ २१ ॥ अमोघां कर्णिका
 कारां विद्युत्तं विश्ववर्णिनीम् ॥ चतुर्वक्त्रां चतुर्वर्णां देवीं वै सर्वतोमुखीम् ॥ २२ ॥ सोममंगारकं देवं बुधं बुद्धिमतां वरम् ॥ बृहस्पतिं बृह
 द्बुद्धिं भार्गवं तेजसां निधिम् ॥ २३ ॥ मंदं मंदगतिं चैव समन्तात्तस्य ते सदा ॥ सूर्यः शिवो जगन्नाथः सोमः साक्षादुमा स्वयम् ॥ २४ ॥
 ईशानं तत्संज्ञमीशानं सर्वस्वामिनमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ दीप्ताद्यैस्तदादिसंज्ञकाग्निमोक्तनवशक्तिभिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ते मुनिदेवाः मंदं गर्भि
 च मदा नम्य शिवस्य समन्तादासमन्ताद्देशे अपश्यन्ति त्वं त्रानुपंगः । आदित्यादिमग्नरूपमेव ज्योतिःशास्त्रोक्तं सर्वं दृष्टुमिच्छाह—सूर्य इत्यादिना ॥ २४ ॥

ल. पु. उ.
॥२७५॥

शेषाणि भौमादिग्रहरूपाणि पंचभूतानि गगनादीनीत्यर्थः । सर्वे मुनयः सदेवा ऋषयः उमापतिं दृष्ट्वैव ज्ञानपूजाविधय आसन्निति शेषः ॥ २५ ॥ सप्रणयं देवर्षिस्तवमाह—
कृतांजलिस्त्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अत्र सर्वेषां युगपत्पृथक् स्तवात्प्रणमाम्यहमित्याद्येकत्रचनसंगतिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इंद्रादिदेवानष्टौ दिक्पालान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
पंचभूतानि शेषाणि तन्मयं च चराचरम् ॥ दृष्ट्वैव मुनयः सर्वे देवदेवमुमापतिम् ॥ २५ ॥ कृतांजलिपुटाः सर्वे मुनयो देवतास्तथा ॥ अस्तु
वन्वाग्भिरिष्टाभिर्वरदं नीललोहितम् ॥ २६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ नमः शिवाय रुद्राय कद्रुद्राय प्रचेतसे ॥ मीढुष्टमाय सर्वाय शिपिविष्टाय
रंहसे ॥ २७ ॥ प्रभूते विमले सारे ह्याधारे परमे सुखे ॥ नवशक्त्यावृतं देवं पद्मस्थं भास्करं प्रभुम् ॥ २८ ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं देवं
दिवाकरम् ॥ उमां प्रभां तथा प्रज्ञां संध्यां सावित्रिकामपि ॥ २९ ॥ विस्तारामुत्तरां देवीं बोधनीं प्रणमाम्यहम् ॥ आप्यायनीं च वरदां ब्रह्माणं
केशवं हरम् ॥ ३० ॥ सोमादिवृंदं च यथाक्रमेण संपूज्य मंत्रैर्विहितक्रमेण ॥ स्मरामि देवं रविमंडलस्थं सदाशिवं शंकरमादिदेवम् ॥ ३१ ॥
इंद्रादिदेवांश्च तथेश्वरांश्च नारायणं पद्मजमादिदेवम् ॥ प्रागाद्यधोर्ध्वं च यथाक्रमेण वज्रादिपद्मं च तथा स्मरामि ॥ ३२ ॥ सिंदूरवर्णाय
समंडलाय सुवर्णवज्राभरणाय तुभ्यम् ॥ पद्माभनेत्राय संपंकजाय ब्रह्मेन्द्रनारायणकारणाय ॥ ३३ ॥ रथं च सप्ताश्वमनूरुवीरं गणं तथा
सप्तविधं क्रमेण ॥ ऋतुप्रवाहेण च वालखिल्यान्स्मरामि मंदेहगणक्षयं च ॥ ३४ ॥ हुत्वा तिलाद्यैर्विविधैस्तथाग्नौ पुनः समाप्यैव तथैव सर्वम् ॥
उद्वास्य हृत्पंकजमध्यसंस्थं स्मरामि बिंबं तव देवदेव ॥ ३५ ॥ स्मरामि बिंबानि यथाक्रमेण रक्तानि पद्मामललोचनानि ॥ पद्मं च सव्ये
वरदं च वामे कुरे तथा भूषितभूषणानि ॥ ३६ ॥ दंष्ट्राकरालं तव दिव्यवक्त्रं विद्युत्प्रभं दैत्यभयंकरं च ॥ स्मरामि रक्षाभिरतं द्विजानां मंदेह
रक्षोगणभर्त्सनं च ॥ ३७ ॥ सोमं सितं भूमिजमग्निवर्णं चामीकराभं बुधमिंदुसूनुम् ॥ बृहस्पतिं कांचनसन्निकाशं शुक्रं सितं कृष्णतरं च
मंदम् ॥ ३८ ॥ स्मरामि सव्यमभयं वाममूरुगतं वरम् ॥ सर्वेषां मंदपर्यंतं महादवं च भास्करम् ॥ ३९ ॥ पूर्णेंद्रवर्णेन च पुष्पगंधप्रस्थेन
तोयने शुभेन पूर्णम् ॥ पात्रं दृढं ताम्रमयं प्रकल्प्य दास्ये तवार्घ्यं भगवन्प्रसीद ॥ ४० ॥ नमः शिवाय देवाय ईश्वराय कपर्दिने ॥
रुद्राय विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मणे सूर्यमूर्तये ॥ ४१ ॥

ऋतुप्रवाहेण वसंतादिक्रमेण सप्तविधं गणं पूर्वोक्तादित्यर्षिसर्वगंधर्वाप्सरोग्रामणीराक्षसरूपमित्यर्थः । मंदेहगणक्षयं तत्संज्ञकामुरनाशम् ॥ ३४ ॥ उद्वास्य मंडलांनिस्तार्य
त्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मंदपर्यंतं भास्करं सप्तग्रहकथं सर्वेषां कारणमिति शेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

टी. अ.
३९

॥२७५॥

सूतः पूजाफलं कथयति—य इत्यादिना ॥ ४२ ॥ शिवेन सह सायुज्यमभेदमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ श्रीशंकरं वै राविमंडलस्यमायुतं मंडलदेवतावृतम् ॥ त्रैविभिः संस्तुतमर्च्यं
दानैः समर्चितं शश्वदुपास्महे वयम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्या टीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ विंशे मंडलपूजायां शिवोक्ताश्चाधि-
कारिणः ॥ आग्नेयोक्तविधानेन शैवदीक्षा निरूप्यते ॥ सूतो मंडलपूजाधिकारिणः कथयति—अथेत्यादिना ॥ १ ॥ शूद्राणां नैव पूज्यः किंतु पूजकस्य शुश्रूषा

सूत उवाच ॥ यः शिवं मंडले देवं संपूज्यैवं समाहितः ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने पठेत्स्तवमनुत्तमम् ॥ ४२ ॥ इत्थं शिवेन सायुज्यं लभते नात्र
संशयः ॥ ४३ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ सूत उवाच ॥ अथ रुद्रो महादेवो मंडलस्थः पिता
महः ॥ पूज्यो वै ब्राह्मणानां च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ १ ॥ वैश्यानां नैव शूद्राणां शुश्रूषां पूजकस्य च ॥ स्त्रीणां नैवाधिकारोऽस्ति पूजा
दिषु न संशयः ॥ २ ॥ स्त्रीशूद्राणां द्विजेन्द्रैश्च पूजया तत्फलं भवेत् ॥ नृपाणामुपकारार्थं ब्राह्मणाद्यैर्विशेषतः ॥ ३ ॥ एवं संपूजयेयुर्वै
ब्राह्मणाद्याः सदाशिवम् ॥ इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तत्रैवांतरधात्स्वयम् ॥ ४ ॥ ते देवा मुनयः सर्वे शिवमुद्दिश्य शंकरम् ॥ प्रणेमुश्च महा
त्मानो रुद्रध्यानेन विह्वलाः ॥ ५ ॥ जगुर्यथागतं देवा मुनयश्च तपोधनाः ॥ तस्मादभ्यर्चयेन्नित्यमादित्यं शिवरूपिणम् ॥ ६ ॥ धर्म
कामार्थमुक्तयर्थं मनसा कर्मणा गिरा ॥ ऋषय ऊचुः ॥ रोमहर्षण सर्वज्ञ सर्वशास्त्रभृतां वर ॥ ७ ॥ व्यासशिष्य महाभाग ब्रह्मेयं वद सांप्रतम् ॥
शिवेन देवदेवेन भक्तानां हितकाम्यया ॥ ८ ॥ वेदात् पदंगादुद्धृत्य सांख्ययोगाच्च सर्वतः ॥ तपश्च विपुलं तप्त्वा देवदानवदुश्चरम् ॥ ९ ॥
अर्थदेशादिसंयुक्तं गूढमज्ञाननिर्दिष्टम् ॥ वर्णाश्रमकृतैर्धर्मैर्विपरीतं क्वचित्समम् ॥ १० ॥ शिवेन कथितं शास्त्रं धर्मकामार्थमुक्तये ॥ शत
कोटिप्रमाणेन तत्र पूजा कथं विभोः ॥ ११ ॥ स्नानयोगादयो वापि श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥ सूत उवाच ॥ पुरा सनत्कुमारेण मेरुपृष्ठे
सुशोभने ॥ १२ ॥ पृष्ठो नंदीश्वरो देवः शैलादिः शिवसंमतः ॥ पृष्ठोऽयं प्रणिपत्यैवं मुनिमुख्यैश्च सर्वतः ॥ १३ ॥

सेवा प्रोक्तेति शेषः ॥ २ ॥ स्त्रीशूद्राणां द्विजैर्द्रैः ब्राह्मणद्वारा पूजया तत्फलं मंडलपूजाफलमित्यर्थः । नृपाणां राज्ञाम् उपकारार्थं कुटुंबपोषणार्थं ब्राह्मणाद्यैर्विशेषतः
विशेषण स्वकृतादप्यधिकफलमित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ऋषयः ब्रह्मेयमग्निपुराणोक्तं शैवपूजादिप्रकारमपृच्छन्—रोमहर्षणेत्यादिना ॥ ७ ॥ शिवेन विपुलं तपस्तप्त्वा
पदंगाद्देवात्सर्वतः सांख्ययोगाच्च उद्धृत्येत्यग्निमेणान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एवं सनत्कुमारोक्तप्रकारेणेत्यर्थः ॥ १३ ॥

लि. पु. उ.

॥२७६॥

॥ १४ ॥ शिवेन वेदोक्तं संक्षिप्य परिभाषितं शैवमित्यन्वयः १५ ॥ १६ ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ समयेषु संध्यादिकालेष्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ आत्मना स्वदेहेन
वित्तानुसारतः प्रत्ययानुरोधेन "वित्तो भोगप्रत्यययोः" इति निर्देशात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्राणमूतं द्रव्यं प्राणद्रव्यमत्यंतं प्रियवस्तु तस्य प्रदानेनात्र समर्पणेनेत्यर्थः ॥ इतस्ततः आदेशैरेनेक
तस्मै सनत्कुमाराय नंदिना कुलनंदिना ॥ कथितं यच्छिवज्ञानं शृण्वंतु मुनिपुंगवाः ॥ १४ ॥ शैवं संक्षिप्य वेदोक्तं शिवेन परिभाषि
तम् ॥ स्तुतिनिन्दादिरहितं सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥ १५ ॥ गुरुप्रसादजं दिव्यमनायासेन मुक्तिदम् ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ भगवन्सर्व
भूतेश नंदीश्वर महेश्वर ॥ १६ ॥ कथं पूजादयः शंभोर्धर्मकामार्थमुक्तये ॥ वक्रमर्हसि शैलादे विनयेनागताय मे ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥
संप्रेक्ष्य भगवान्नंदी निशम्य वचनं पुनः ॥ कालवेलाधिकाराद्यमवदद्वतां वरः ॥ १८ ॥ शैलादेरुवाच ॥ गुरुतः शास्त्रतश्चैव स अधिकारं
ब्रवीम्यहम् ॥ गौरवादेव संज्ञैषा शिवाचार्यस्य नान्यथा ॥ १९ ॥ स्वयमाचरते यस्तु आचारे स्थापयत्यपि ॥ आचिनोति च शास्त्रार्था
नाचार्यस्तेन चोच्यते ॥ २० ॥ तस्माद्वेदार्थतत्त्वज्ञमाचार्यं भस्मशायिनम् ॥ गुरुमन्वेषयेद्भक्तः सुभगं प्रियदर्शनम् ॥ २१ ॥ प्रतिपन्नं जना
नंदं श्रुतिस्मृतिपथानुगम् ॥ विद्ययाभयदातारं लौल्यचापल्यवर्जितम् ॥ २२ ॥ आचारपालकं धीरं समयेषु कृतारूपदम् ॥ तं दृष्ट्वा सर्व
भावेन पूजयेच्छिववद्गुरुम् ॥ २३ ॥ आत्मना च धनेनैव श्रद्धावित्तानुसारतः ॥ तावदाराधयेच्छिष्यः प्रसन्नोऽसौ यथा भवेत् ॥ २४ ॥
सुप्रसन्ने महाभागे सद्यः पाशक्षयो भवेत् ॥ गुरुमान्यो गुरुः पूज्यो गुरुरेव सदाशिवः ॥ २५ ॥ संवत्सरत्रयं वाथ शिष्यान्विप्रान्परीक्ष
येत् ॥ प्राणद्रव्यप्रदानेन आदेशैश्च इतस्ततः ॥ २६ ॥ उत्तमश्चाधमे योज्यो नीच उत्तमवस्तुषु ॥ आकृष्टास्ताडिता वापि ये विषादं
न यांति वै ॥ २७ ॥ ते योग्याः शिवधर्मिष्ठाः शिवधर्मपरायणाः ॥ संयता धर्मसंपन्नाः श्रुतिस्मृतिपथानुगाः ॥ २८ ॥ सर्वद्वंद्वसहा
धीरा नित्यमुद्युक्तचेतसः ॥ परोपकारनिरता गुरुशुश्रूषणे रताः ॥ २९ ॥ आर्जवा भार्दवाः स्वस्था अनुकूलाः प्रियंवदाः ॥ अमानिनो बुद्धि
मंतस्त्यक्तस्पर्धा गतस्पृहाः ॥ ३० ॥ शौचाचारगुणोपेता दुग्धमात्सर्यवर्जिताः ॥ योग्या एवं द्विजाः सर्वे शिवभक्तिपरायणाः ॥ ३१ ॥
एवंवृत्तसमोपेता वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ शोभ्या एवंविधाश्चैव तत्त्वानां च विशुद्धये ॥ ३२ ॥

कार्यनिर्वाहः ॥ २६ ॥ अधिकारिशिष्यगुणान्कथयति—आकृष्टा स्ताडिता ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

टी. नं.

२०

॥२७६॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तत्त्वहीनस्यात्मज्ञानरहितस्येत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ शिला पापाणः तदात्मज्ञानं
 येषां नाममात्रेण केवलं शब्दतस्तेषां मुक्तिर्नाममात्रिका नतु वास्तवीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ जन्मांतरे किंचिदसमाससाधनानां सद्योऽपि सिद्धिं कथयति—योगिनामित्यादिद्वाभ्याम् ।
 योगिनां युक्तानां दर्शनादिना पाशोपक्षयकारिणी सकलबंधमोचिका आज्ञानुग्रहः सद्यो जायत इत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ युंजानयोग्यधिकारमाह—अथवेति ॥ ४३ ॥ षडर्धशुद्धिर्गुण
 शुद्धो विनयसंपन्नो मिथ्याकटुकवर्जितः ॥ गुर्वाज्ञापालकश्चैव शिष्योऽनुग्रहमर्हति ॥ ३३ ॥ गुरुश्च शास्त्रवित्प्राज्ञस्तपस्वी जनवत्सलः ॥
 लोकाचाररतो ह्येवं तत्त्वविन्मोक्षदः स्मृतः ॥ ३४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ सर्वोपायविधानज्ञस्तत्त्वहीनस्य निष्फलम् ॥ ३५ ॥
 स्वसंबन्धे परे तत्त्वे निश्चयो यस्य नात्मनि ॥ आत्मनोऽनुग्रहो नास्ति परस्यानुग्रहः कथम् ॥ ३६ ॥ प्रबुद्धस्तु द्विजो यस्तु
 स शुद्धः साधयत्यपि ॥ तत्त्वहीने कुतो बोधः कुतो ह्यात्मपरिग्रहः ॥ ३७ ॥ परिग्रहविनिर्मुक्तास्ते सर्वे पशवोदिताः ॥ पशुभिः प्रेरिता ये
 तु सर्वे ते पशवः स्मृताः ॥ ३८ ॥ तस्मात्तत्त्वविदो ये तु ते मुक्ता मोचयंत्यपि ॥ संवित्तिजननं तत्त्वं परानंदसमुद्भवम् ॥ ३९ ॥ तत्त्वं
 तु विदितं येन स एवानंददर्शकः ॥ न पुनर्नाममात्रेण संवित्तिरहितस्तु यः ॥ ४० ॥ अन्योऽन्यं तारयेन्नैव किं शिला तारयेच्छिलाम् ॥
 येषां तन्नाममात्रेण मुक्तिर्वै नाममात्रिका ॥ ४१ ॥ योगिनां दर्शनाद्वापि स्पर्शनाद्वापणादपि ॥ सद्यः संजायते चाज्ञा पाशोपक्षयकारिणी ॥ ४२ ॥
 अथवा योगमार्गेण शिष्यदेहं प्रविश्य च ॥ बोधयेदेव योगेन सर्वतत्त्वानि शोध्य च ॥ ४३ ॥ षडर्धशुद्धिर्विहिता ज्ञानयोगेन
 योगिनाम् ॥ शिष्यं परीक्ष्य धर्मज्ञं धार्मिकं वेदपारगम् ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं बहुदोषविर्जितम् ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य कर्णात्
 कर्णागतेन तु ॥ ४५ ॥ दीपादीपो यथा चान्यः संचरेद्विधिवद्गुरुः ॥ भौवनं च पदं चैव वर्णारख्यं मात्रमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ कालाध्वरं महा
 भाग तत्त्वारख्यं सर्वसंमतम् ॥ भिद्यते यस्य सामर्थ्यादाज्ञामात्रेण सर्वतः ॥ ४७ ॥ तस्य सिद्धिश्च मुक्तिश्च गुरुकारुण्यसंभवा ॥ पृथि
 व्यादीनि भूतानि आविशंति च भौवने ॥ ४८ ॥

त्रयशुद्धिरित्यर्थः । गुरुकृत्यमाह—शिष्यमित्यादिना ॥ ४४ ॥ कर्णात्कर्णगतेन गुरुपरंपराप्राप्तमार्गेणेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ भौवनं पदं वर्णारख्यं मात्रं कालाध्वरं चेदं सर्वसंमतं
 तत्त्वारख्यं सकलतत्त्वसंज्ञं महाभाग हे सनत्कुमार सामर्थ्यात्प्रभावेण सर्वतः सर्वमाज्ञामात्रेण गुर्वाज्ञैव यस्य शिष्यस्य भिद्यते तस्य सिद्धिश्च मुक्तिश्च गुरुकारुण्यसंभवा भवतीति
 शेषमादाय तृतीयेनान्वयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ भौवनादिसंज्ञाः कथयति—पृथिव्यादीनीत्यादिना । भौवने तत्संज्ञायां पृथिव्यादीनि भूतान्याविशंतीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥

लि. पु. उ.

॥२७७॥

शब्दादयो भावतः स्वभावेन पदं तत्संज्ञा इत्यर्थः । विप्र सनत्कुमार बुद्धिर्द्रियविकल्पनं ज्ञानेन्द्रियपंचकं वर्णाख्यकं तत्संज्ञकम् ॥४९॥ कर्मेन्द्रियाणि मात्रं तत्संज्ञकानीत्यर्थः । मनोबुद्ध्यादिचतुष्टयं कालाध्वरमिति स्मृतमित्यन्वयः ॥ ५० ॥ पुरुषादिमानुषानंदमारभ्य विरिच्यंतं ब्रह्मपदपर्यंतं परात्परमुन्नतत्वं श्रेष्ठमनस्कत्वमित्यर्थः । तथा सर्वतत्त्वा बोधकं सर्वतत्त्वप्रकाशकमीशत्वमिति प्रोक्तमित्यन्वयः ॥ ५१ ॥ अयोगी योगिभिन्नः शिवात्मिकां कल्याणरूपां तत्त्वशुद्धिं नैव जानाति न वेत्तीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ मम मौवनादिसंज्ञस्तत्त्वग्रामो महेश कृपया ते ॥ विश्वगुरो शुद्धः स्यादाज्ञामात्रेण मोचकः सद्यः ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां विंशोऽध्यायः ॥२०॥

शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गंधश्च भावतः ॥ पदं वर्णाख्यकं विप्र बुद्धिर्द्रियविकल्पनम् ॥ ४९ ॥ कर्मेन्द्रियाणि मात्रं हि मनो बुद्धिरतः परम् ॥ अहंकारमथाव्यक्तं कालाध्वरमिति स्मृतम् ॥ ५० ॥ पुरुषादिविरिच्यंतमुन्नतत्वं परात्परम् ॥ तथेशत्वमिति प्रोक्तं सर्वतत्त्वार्थ बोधकम् ॥ ५१ ॥ अयोगी नैव जानाति तत्त्वशुद्धिं शिवात्मिकाम् ॥ ५२ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ सूत उवाच ॥ परीक्ष्य भूमिं विधिवद्वंधवर्णरसादिभिः ॥ अलंकृत्य वितानाद्यैरीश्वरावाहनक्षमाम् ॥ १ ॥ एकहस्तप्रमाणेन मंडलं परिकल्पयेत् ॥ आलिखेत्कमलं मध्ये पंचरत्नसमन्वितम् ॥ २ ॥ चूर्णैरष्टदलं वृत्तं सितं वा रक्तमेव च ॥ परिवारेण संयुक्तं बहुशोभासमन्वितम् ॥ ३ ॥ आवाह्य कर्णिकायां तु शिवं परमकारणम् ॥ अर्चयेत्सर्वयत्नेन यथाविभवविस्तरम् ॥ ४ ॥ दलेषु सिद्धयः प्रोक्ताः कर्णिकायां महामुने ॥ वैराग्यज्ञाननालं च धर्मकंदं मनोरमम् ॥ ५ ॥ वामा ज्येष्ठा च रौद्रा च काली विकरणी तथा ॥ बलविकरणी चैव बलप्रमथिनी क्रमात् ॥ ६ ॥ सर्वभूतस्य दमनी केसरेषु च शक्तयः ॥ मनोन्मनी महामाया कर्णिकायां शिवासने ॥ ७ ॥ वामदेवादिभिः सार्धं द्वंद्वन्यायेन विन्यसेत् ॥ मनोन्मनं महादेवं मनोन्मन्याथ मध्यतः ॥ ८ ॥ सूर्यसोमाग्निसंबंधात्प्रणवाख्यं शिवात्मकम् ॥ पुरुषं विन्यसेद्वक्त्रं पूर्वं पत्रे रविप्रभम् ॥ ९ ॥ अघोरं दक्षिणे पत्रे नीलांजनचयोपमम् ॥ उत्तरे वामदेवाख्यं जपाकुसुमसन्निभम् ॥ १० ॥

एकविंशे तु तन्त्रोक्तः शैवदीक्षाविधिः शुभः । नियमः शिवपूजायाः फलं चैव निरूप्यते ॥ सूतो दीक्षाविधिं कथयति-परीक्ष्येत्यादिना । गन्धः सुरमिः वर्णः कृष्णः रसो मधुर इत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दलेषु लिखितकमलपत्रेषु सिद्धयोऽणिमादयः ॥ ५ ॥ वामादयोऽष्टशक्तयः केसरेषु किंजल्केषु महामाया तद्वत्पामोन्मनी च शिवासने कर्णिकायां नालदेशे ध्येयेति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वामदेवादिभिस्तत्पतिभिः सार्धं द्वंद्वन्यायेन दांपत्यरूपेण पूर्वोक्ताष्टशक्तीरथ मध्यतः मनोन्मन्या मनोन्मनं महादेवं विन्यसेदित्यन्वयः ॥ ८ ॥ सूर्यसोमाग्निसंबंधानेत्रूपादित्यर्थः । पुरुषं तत्पुरुषसंज्ञम् ॥ ९ ॥ १० ॥

टी. अ.

२१

॥ २७७ ॥

॥ ११ ॥ विदिङ्ग्यासं कथयति—चंद्रमंडलसंकाशमित्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिक्षु कूर्चदिशास्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ शिवं रुद्रं सदाशिवं विष्णुं महेश्वरं विरिंचिं सृष्टिन्यायेन सर्गस्थिति
 लयक्रमेणेत्यर्थः ॥ १५ ॥ गगनादिपंचभूतविग्रहस्तावकपंचमंत्रान्कथयति—शिवायेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पंचब्रह्ममयविग्रहं कथयति—ईशानमुकुटमित्यादिना ॥ १९ ॥
 अष्टत्रिंशत्कलामयं तत्संख्याकस्तद्यादिपंचमंत्रभागप्रचुरमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ सद्याष्टप्रकारादिभेदाः शिवरहस्यदशमांशे विस्तरेण ज्ञेयाः ॥ २२ ॥ हंस हंसेतिमंत्रेण “हंसहंसाय
 सद्यं पश्चिमपत्रे तु गोक्षीरधवलं न्यसेत् ॥ ईशानं कर्णिकायां तु शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ ११ ॥ चंद्रमंडलसंकाशं हृदयायेति मंत्रतः ॥
 वाह्ये रुद्रदिग्भागे शिरसे धूम्रवर्चसे ॥ १२ ॥ शिवायै च नमश्चोति रक्ताभे नैर्ऋते दले ॥ कवचायां जनाभाय इति वायुदले
 न्यसेत् ॥ १३ ॥ अस्त्रायां शिखाभाय इति दिक्षु प्रविन्यसेत् ॥ नेत्रेभ्यश्चेति चैशान्यां पिंगलेभ्यः प्रविन्येसत् ॥ १४ ॥ शिवं सदा
 शिवं देवं महेश्वरमतः परम् ॥ रुद्रं विष्णुं विरिंचिं च सृष्टिन्यायेन भावयेत् ॥ १५ ॥ शिवाय रुद्ररूपाय शान्त्यतीताय शंभवे ॥ शान्ताय
 शान्तदैत्याय नमश्चंद्रमसे तथा ॥ १६ ॥ वेद्याय विद्याधाराय वह्नये वह्निवर्चसे ॥ कालायै च प्रतिष्ठायै तारकायांतकाय च ॥ १७ ॥
 निवृत्त्यै धनदेवाय धारायै धारणाय च ॥ मंत्रैरेतैर्महाभूतविग्रहं च सदाशिवम् ॥ १८ ॥ ईशानमुकुटं देवं पुरुषास्यं पुरातनम् ॥ अघोर
 हृदयं हृष्टं वामगुह्यं महेश्वरम् ॥ १९ ॥ सद्यमूर्तिं स्मरेद्देवं सदसद्रूपव्यक्तिकारणम् ॥ पंचवक्त्रं दशभुजमष्टत्रिंशत्कलामयम् ॥ २० ॥ सद्य
 मष्टप्रकारेण प्रभिद्य च कलामयम् ॥ वामं त्रयोदशविधैर्विभिद्य विततं प्रभुम् ॥ २१ ॥ अघोरमष्टधा कृत्वा कलारूपेण संस्थितम् ॥ पुरुषं च
 चतुर्धा वै विभज्य च कलामयम् ॥ २२ ॥ ईशानं पंचधा कृत्वा पंचमूर्त्या व्यवस्थितम् ॥ हंसहंसेति मंत्रेण शिवभक्त्या समन्वितम् ॥ २३ ॥
 ओंकारमात्रमोकारमकारं समरूपिणम् ॥ आ ई ऊ ए तथा अंबानुक्रमेणात्मरूपिणम् ॥ २४ ॥ प्रधानसहितं देवं प्रलयोत्पत्तिवर्जितम् ॥
 अणोरणीयांसमजं महतोऽपि महत्तमम् ॥ २५ ॥ उर्ध्वरेतसमीशानं विरूपाक्षमुमापतिम् ॥ सहस्रशिरसं देवं सहस्राक्षं सनातनम् ॥ २६ ॥
 विग्रहे परमहंसाय धीमहि । तन्नो हंसः प्रचोदयात्” इति हंसगायत्रीमंत्रेणेत्यर्थः ॥ २३ ॥ अकारेण केवलप्रणवेन मीयतेऽसौ अकारमास्तं त्रायत इत्योकारमात्रो ब्रह्मरूपस्त
 मोकारं प्रणवरूपमित्यर्थः । अकारमकाररूपं समं ब्रह्मतुल्यं रूपं समरूपं तदस्यास्तीति समरूपी तं सगुणरूपम् । आ ई ऊ ए इदं वर्णचतुष्टयं चतुष्कोशरूपदेवतावाचकं तत्र
 ए अंबा तथानुक्रमेण देवगणेशसूर्यविष्णुक्रमेणात्मरूपिणं पंचायतनविग्रहमित्यर्थः ॥ २४ ॥ प्रधानसहितं प्रकृतियुक्तमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥

डि. पु. उ.

॥२७८॥

नादः अंते यस्य स नादांतः प्रणवरूपस्तं नादप्रतिपाद्यः विग्रहो यस्य नादविग्रहस्तं खद्योतः सूर्यः तत्सदृशाकारो यस्य तं चंद्ररेखा आकृतौ विग्रहे यस्य स चंद्ररेखा कृतिः ॥ २७ ॥ द्वादशांते परे तत्त्व इत्यर्थः । तदुक्तमाग्नेये “द्वादशांते परे तत्त्वे परमानंदलक्षणः” इति मृध्नांत्यर्थः ॥ २८ ॥ कलो गंभीरः आकारो यस्य तम् ॥ २९ ॥ ३० ॥

सहस्रहस्तचरणं नादांतं नादविग्रहम् ॥ खद्योतसदृशाकारं चंद्ररेखाकृतिं प्रभुम् ॥ २७ ॥ द्वादशांते भ्रुवोर्मध्ये तालुमध्ये गले क्रमात् ॥ हृद्देशेऽवस्थितं देवं स्वानंदममृतं शिवम् ॥ २८ ॥ विद्युद्बल्यसंकाशं विद्युत्कोटिसमप्रभम् ॥ श्यामं रक्तं कलाकारं शक्तित्रयकृतासनम् ॥ २९ ॥ सदाशिवं स्मरेद्देवं तत्त्वत्रयसमन्वितम् ॥ विद्यामूर्तिमयं देवं पूजयेच्च यथाक्रमात् ॥ ३० ॥ लोकपालांस्तथास्त्रेण पूर्वाद्यान्पूजयेत् पृथक् ॥ चरुं च विधिनासाद्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ३१ ॥ अर्घ्यं शिवाय दत्त्वेव शेषार्घ्येन तु होमयेत् ॥ अघोरेणाथ शिष्याय दापयेद्भोक्तुमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा पुरुषं विधिना यजेत् ॥ पंचगव्यं ततः प्राश्य ईशानेनाभिमंत्रितम् ॥ ३३ ॥ वामदेवेन भस्मांगी भस्मनोद्भूत्येत्क्रमात् ॥ कर्णयोश्च जपेद्देवीं गायत्रीं रुद्रदेवताम् ॥ ३४ ॥ समूत्रं सपिधानं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टितम् ॥ तत्पूर्वं हेमरत्नौघैर्वासितं वै हिरण्मयम् ॥ ३५ ॥ कलशान्विन्यसेत्पंच पंचभिर्ब्राह्मणेस्ततः ॥ होमं च चरुणा कुर्याद्यथाविभवविस्तरम् ॥ ३६ ॥ शिष्यं च वासयेद्भक्तं दक्षिणे मंडलस्य तु ॥ दर्भशय्यासमारूढं शिवध्यानपरायणम् ॥ ३७ ॥ अघोरेण यथान्यायमष्टोत्तरशतं पुनः ॥ घृतेन हुत्वा दुःस्वप्नं प्रभाते शोधयेन्मलम् ॥ ३८ ॥ एवं चोपोषितं शिष्यं स्नातं भूषितविग्रहम् ॥ नववस्त्रोत्तरीयं च सोष्णीपं कृतमंगलम् ॥ ३९ ॥ दुकूलाद्येन वस्त्रेण नेत्रं बद्धा प्रवेशयेत् ॥ सुवर्णपुष्पसंमिश्रं यथाविभवविस्तरम् ॥ ४० ॥ ईशानेन च मंत्रेण कुर्यात्पुष्पांजलिं प्रभोः ॥ प्रदक्षिणात्रयं कृत्वा रुद्राध्यायेन वा पुनः ॥ ४१ ॥ केवलं प्रणवेनाथ शिवध्यानपरायणः ॥ ध्यात्वा तु देवदेवेशमीशाने संक्षिपेत्स्वयम् ॥ ४२ ॥

पूर्वाद्यल्लोकपालानिन्द्रादीनित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अर्घ्यं चर्चर्धमित्यर्थः । अथ होमानंतरमुत्तमं हुतशेषं शिष्याय भोक्तुं दापयेदित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ पुरुषं तत्पुरुषम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ होमप्राङ्मुख्यं वर्णयति—समूत्रमित्यादिना । वासितं हिरण्मयमधिवासनमंडलमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शिष्यं मंडलस्य दक्षिणे वासयेत् स्वापयेदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ प्रभाते अघोरेण तत्संज्ञकमंत्रेण घृतेन पुनरष्टोत्तरशतं हुत्वा दुःस्वप्नं तद्रूपं मलं पापं शोधयेन्निराकुर्यादित्यर्थः । अत्रोक्तमाग्नेये “गजाश्वारोहणं स्वप्ने शुभं शुक्लांशुकादिकम् । तैलाभ्यंगादिकं हीनं होमोऽग्रेण ज्ञातये” इति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

टी. अ.

२१

॥२७८॥

ईशाने तत्संज्ञकदिग्भाग इत्यर्थः । मंत्रसिद्धयनुमापकमाह—यस्मिन्निती । शिवाभसा मंगलादकेन अधारेण भस्मना च संस्पृश्य शिष्यमूर्धनि विन्यस्य स्वकरं संस्थाप्य गंधाद्यैः तत्प्रमुखोपचारैः शिष्यमर्चयेदित्यग्रिमेणान्वयः । तदुक्तमग्निपुराणे “पूर्वाननस्य शिष्यस्य मूलमंत्रेण मस्तके । शिवहस्तः प्रदातव्यो रुद्रेशपददायकः” इति ॥ ४३ ॥ प्रवेश द्वारं कथयति—वारुणमित्यादिना ॥ ४४ ॥ नेत्रावरणं नेत्राच्छादनवस्त्रम् ॥ ४५ ॥ कुशासने संस्थाप्य शिष्यं सन्निवेश्य दक्षिणामूर्तिं तत्संज्ञकशिवमास्थितः संश्रितः गन् पंच तत्त्वप्रकारतस्तत्त्वशुद्धिं कुर्यादित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ निवृत्त्या पार्थिवादिलयक्रमेणांडं ब्रह्माण्डं रुद्रपर्यंतमहंकारावधिक्रमिन्त्यर्थः । तदूर्ध्वमहंकारोपरि यावदव्यक्तगोचरं प्रकृतिपर्यंतं प्रतिष्ठया स्थित्या विद्याकलामात्रेण ज्ञानकलाकात्स्न्येन विश्वेश्वरांतं पुरुषपर्यंतं ज्ञात्विति शेषः । तदूर्ध्वस्य पद्मविंशकपरमशिवस्य मार्गं प्राप्तिपथं शिवभक्त्या शिवपरममेवेनेन यस्मिन्मंत्रे पतेत्पुष्पं तन्मंत्रस्तस्य सिध्यति ॥ शिवाभसा तु संस्पृश्य अधारेण च भस्मना ॥ ४३ ॥ शिष्यमूर्धनि विन्यस्य गंधाद्यैः शिष्यमर्चयेत् ॥ वारुणं परमं श्रेष्ठं द्वारं वै सर्ववर्णिनाम् ॥ ४४ ॥ क्षत्रियाणां विशोपेण द्वारं वै पश्चिमं स्मृतम् ॥ नेत्रावरणमुन्मुच्य मंडलं दर्शयेत्ततः ॥ ४५ ॥ कुशासने तु संस्थाप्य दक्षिणामूर्तिमास्थितः ॥ तत्त्वशुद्धिं ततः कुर्यात्पंचतत्त्वप्रकारतः ॥ ४६ ॥ निवृत्त्या रुद्र पर्यंतमंडमंडोद्भवात्मज ॥ प्रतिष्ठया तदूर्ध्वं च यावदव्यक्तगोचरम् ॥ ४७ ॥ विश्वेश्वरांतं वै विद्या कलामात्रेण सुव्रत ॥ तदूर्ध्वमार्गं संशोध्य शिवभक्त्या शिवं नयेत् ॥ ४८ ॥ समर्चनाय तत्त्वस्य तस्य भोगेश्वरस्य वै ॥ तत्त्वत्रयप्रभेदेन चतुर्भिरुत वा तथा ॥ ४९ ॥ होमयेदंग मंत्रेण शान्त्यतीतं सदाशिवम् ॥ सद्यादिभिस्तु शान्त्यंतं चतुर्भिः कलया पृथक् ॥ ५० ॥ शान्त्यतीतं मुनिश्रेष्ठ ईशानेनाथवा पुनः ॥ प्रत्येक मष्टोत्तरशतं दिशाहोमं तु कारयेत् ॥ ५१ ॥ ईशान्यां पंचमेनाथ प्रधानं परिगीयते ॥ समिदाज्यचक्षुल्लजान्सर्पपांश्च यथांस्तिलान् ॥ ५२ ॥ द्रव्याणि सप्त हातव्यं स्वाहांतं प्रणवादिकम् ॥ तेषां पूर्णाहुतिर्विप्र ईशानेन विधीयते ॥ ५३ ॥

मंशोध्य निरावरणं कृत्वा शिवं तुरीयं नयेच्छिष्यं प्रापयेदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भोगेश्वरस्य तस्य तत्त्वस्य पद्मविंशकशिवस्य समर्चनाय तत्त्वत्रयक्रमेण प्रकृति पुरुषेशक्रमेण वा चतुर्भिरहंकारादिभिः शान्त्यतीतं तत्संज्ञककलापरं सदाशिवमंगमंत्रेण ईशानमंत्रेण होमयेदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ४९ ॥ पृथक्कृत्या गणनया सद्यादिभिश्चतुर्भिः शान्त्यंतं होमयेदित्यनुपगः ॥ ५० ॥ अथानंतरं वा निश्चयेन शान्त्यतीतं परमशिवमीशानेनाष्टोत्तरशतं हुत्वेति शेषः । तु पुनः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं दिशाहोमं दिग्देवनाहोमं कारयेद्विभिः कुर्यादित्यन्वयः । तृतीयपादोऽक्षराधिक्यमार्पम् ॥ ५१ ॥ ईशान्यां तद्विज्ञि पंचमेनेशानमंत्रेण प्रधानं प्रधानयाग इत्यर्थः । यागविधिमाह—समिदादिममद्रव्याण्य दायंति शेषः । प्रणवादिसवाहांतं होतव्यमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

लि. पु. उ.

॥२७९॥

प्रणवाद्येन सहस्रेण हंसगायत्रीमंत्रसहितेनाधारेण प्रायश्चित्तं विधीयत इत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ क्रमेण जयादिस्विष्टपर्यंतं जयाभ्यातानादिहोमयुक्तं स्विष्टकृतांतमग्निकार्यं गुणसंख्याप्रकारेण त्रिप्रकारेणेत्यर्थः । तदुक्तं पाशुपततंत्रे “वैदिकं कल्पमेवं च मिश्रं चैवानुकल्पकम् । शैवकल्पानुकल्पं च अग्निकार्यं त्रिधा भवेत्” इति । प्रधानेन च पूर्वोक्तप्रधानहोमेन च योजयेत् युक्तं कुर्यादित्यर्थः ॥ ५५ ॥ दीक्षोपसंहारं कथयति—भूतानीत्यादिना । अथ मौनी मौनयुक्तो गुरुः भूतानि पृथिव्यादीनी बीजादिभिः ब्रह्मभिः सद्योजातादि मंत्रैस्तथा प्राणापानौ प्रधानमात्रेण केवलेशानमंत्रेण नियम्य षष्ठेन ‘नमो हिरण्यवाहवे’ इति मंत्रेण आत्मवाचकः प्रणवः आत्मप्रणवस्तस्यांतो नादस्तत्कुलेन संप्रदायेनाकुलं व्याप्तं ब्रह्मरंध्रं भेदयेत् इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ब्रह्माणं केशवं हरम् अन्योन्यमुपसंहृत्य तं हरं संहारमूर्तिं रुद्रे तमीशाने तं महेश्वरं देवं शिवे उपसंहृत्य तस्मात् सृष्टिप्रकारेण भवनाशनं रुद्रं भावयेच्चित्तयेदिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ५८ ॥ अमुं जीवं शिष्यजीवमात्मानं रुद्रं स्थाप्य संस्थाप्य ताडनं द्वारदर्शनं दीपनं ग्रहणं पूजया सह बंधनं च अमृतीकरणं चैव विधिपूर्वकं

सहस्रेण यथान्यायं प्रणवाद्येन सुव्रत ॥ अधारेण च मंत्रेण प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ५४ ॥ जयादिस्विष्टपर्यंतमग्निकार्यं क्रमेण तु ॥ गुणसंख्याप्रकारेण प्रधानेन च योजयेत् ॥ ५५ ॥ भूतानि ब्रह्मभिर्वापि मौनी बीजादिभिस्तथा ॥ अथ प्रधानमात्रेण प्राणापानौ नियम्य च ॥ ५६ ॥ षष्ठेन भेदयेदात्मप्रणवांतं कुलाकुलम् ॥ अन्योऽन्यमुपसंहृत्य ब्रह्माणं केशवं हरम् ॥ ५७ ॥ रुद्रे रुद्रं तमीशाने शिवे देवं महेश्वरम् ॥ तस्मात्सृष्टिप्रकारेण भावयेद्भवनाशनम् ॥ ५८ ॥ स्थाप्यात्मानममुं जीवं ताडनं द्वारदर्शनम् ॥ दीपनं ग्रहणं चैव बंधनं पूजया सह ॥ ५९ ॥ अमृतीकरणं चैव कारयेद्विधिपूर्वकम् ॥ षष्ठांतं सद्यसंयुक्तं तृतीयेन समन्वितम् ॥ ६० ॥ फडंतं संहतिः प्रोक्ता पंचभूतप्रकारतः ॥ सद्याद्य षष्ठसहितं शिखांतं सफडंतकम् ॥ ६१ ॥ ताडनं कथितं द्वारं तत्त्वानामपि योगिनः ॥ प्रधानं संपुटीकृत्य तृतीयेन च दीपनम् ॥ ६२ ॥ आद्येन संपुटीकृत्य प्रधानं ग्रहणं स्मृतम् ॥ प्रधानं प्रथमेनैव संपुटीकृत्य पूर्ववत् ॥ ६३ ॥ बंधनं परिपूर्णेन प्लावनं चामृतेन च ॥ शान्त्यतीता ततः शान्तिर्विद्या नाम कलामला ॥ ६४ ॥

कारयेच्छिष्यद्वारा कुर्यादित्यग्निमेणान्वयः ॥ ५९ ॥ उपसंहृतिप्रकारं कथयति—षष्ठांतमित्यादिना । सद्यसंयुक्तं तत्संज्ञकमंत्राद्यं तृतीयेनाधोरमंत्रेण समन्वितं युक्तं षष्ठांतं “नमो हिरण्यवाहवे” इति मंत्रादंत्यं फडंतं फडंतकरणं पंचभूतप्रकारतः पृथिव्यादिप्रकारेण संहतिः प्रोक्तेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ६० ॥ ताडनादिस्वरूपमाह—सद्याद्यमित्यादिना । योगिनो दीक्षायोगवतः सफडंतकं ताडनं तत्त्वानां द्वारं द्वारदर्शनमपि कथितमित्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ ६१ ॥ दीपनमाह—प्रधानमिति । तृतीयेन अधोरमंत्रेण संपुटीकृत्य प्रधानमीशानमंत्रं दीपनं कथितमित्यनुपगमः ॥ ६२ ॥ आद्येन सद्यमंत्रेण संपुटीकृत्य प्रधानं ग्रहणं स्मृतं पूर्ववत् ग्रहणवदाद्येनैव संपुटीकृत्य प्रधानं बंधनं स्मृतमित्यन्वयः ॥ ६३ ॥ परिपूर्णेन समग्रेणामृतेन त्रिबन्धकमंत्रेण प्लावनममृतीकरणं स्मृतमित्यनुपगमः । ततः पूर्वोक्तविध्यन्तरं शान्त्यतीता प्रतिष्ठा नाम कला अमला विद्या । शान्तिर्निवृत्तिर्नाम कला स्मृतेत्यग्निमेणान्वयः ॥ ६४ ॥

टी. अ.

२३

॥२७९॥

तत्त्वे शक्तिशिवी वर्णकला अकारादिविसर्गाताः षोडश तदुक्तं भुवनेन भुवनाष्टकेन नदेत्यर्थः । यथाक्रमं कथयोः पूर्वोक्तयोः मं रूपं कलासंक्रमणं कुर्वीतेति शेषः । तदुक्तमाग्नेये
 “संधानं शान्त्यनीनायाः शान्त्या सार्धं विशुद्धया । कुर्वीत पूर्ववत्तत्र तत्त्ववर्णादि नदीया ॥ उमी शक्तिशिवी तत्त्वं भुवनाष्टकासिद्धिकम् । दीपकं रोचकं चैव मोचकं चोर्ध्वं
 गामि च ॥ व्योमरूपमनाथं च स्यादनाश्रितमष्टकम् । ओंकारपदमीशानो मंत्रा वर्णाश्च षोडश ॥ अकारादिविसर्गाताः ” इति ॥ ६५ ॥ आद्येन प्रणवेन योनिबीजेन ही
 मिति बीजेन पूर्ववत्कल्पयित्वा संपुटीकृत्येत्यर्थः । पद्यते शिवो गम्यते यैस्तं पादाः शिवप्रतिपादका इत्यर्थः । तैर्मन्त्रैर्यथाविधि विशोध्य अर्थादि विचार्य स्तवं कुर्यादित्यन्वयः ।
 तदुक्तमाग्नेये “ह्रींबीजाः प्रणवाद्याः स्युर्नमांता यत्र पूजने ” इति ॥ ६६ ॥ पूजासंप्रोक्षणं तथा ताडनं हरणं संहतस्यात्यंतशुद्धस्य मनसः संयोगं यथाक्रमं विक्षेपं च तथा
 अर्चना गर्भधारणं वागीशीगर्भे स्थापनमिदं विस्तरेणाग्नेयउक्तम् । पुनर्जननं च भानोरधिकारो नाम तत्तद्दृशज्ञाननिवारकत्वरूपः विशेषतो लयोऽविद्यानाशश्च भवेदिति विद्धी
 प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च कलासंक्रमणं स्मृता ॥ तत्त्ववर्णकलायुक्तं भुवनेन यथाक्रमम् ॥ ६५ ॥ मंत्रैः पादैः स्तवं कुर्याद्विशोध्य च यथा
 विधि ॥ आद्येन योनिबीजेन कल्पयित्वा च पूर्ववत् ॥ ६६ ॥ पूजासंप्रोक्षणं विद्धि ताडनं हरणं तथा ॥ संहतस्य च संयोगं विक्षेपं च
 यथाक्रमम् ॥ ६७ ॥ अर्चना च तथा गर्भधारणं जननं पुनः ॥ अधिकारो भवेद्भानोरल्यश्चैव विशेषतः ॥ ६८ ॥ उत्तमाद्यं तथात्येन
 योनिबीजेन सुव्रत ॥ उद्धारे प्रोक्षणे चैव ताडने च महामुने ॥ ६९ ॥ अघोरेण फडंतेन संसृतिश्च न संशयः ॥ प्रतितत्त्वं क्रमो ह्येष योग
 मार्गेण सुव्रत ॥ ७० ॥ मुष्टिना चैव यावच्च तावत्कालं नयेत्क्रमात् ॥ विषुवेण तु योगेन निवृत्त्यादि शिवांतिकम् ॥ ७१ ॥ एकत्र समतां
 याति नान्यथा तु पृथक्पृथक् ॥ नासाग्ने द्वादशांतेन पृष्ठेन सह योगिनाम् ॥ ७२ ॥

त्यग्नेमेणान्वयः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ हे महामुने सनत्कुमार उत्तमश्चरम ईशानमंत्रः आद्यो यस्मिन् कर्मणि तदुक्तमाद्यमंत्येन योनिबीजेन सह उद्धारे प्रोक्षणे ताडने च
 विद्यादिति शेषः ॥ ६९ ॥ पप पूर्वोक्तक्रमः प्रतितत्त्वं प्रतिविषुवं ज्ञेयः । तदुक्तमाग्नेये “तदेनद्योजनस्थानं विषुवं तत्त्वसंज्ञकम् ” इति ॥ ७० ॥ मुष्टिना तत्सदृशप्राणायामेन
 यावत्तिष्ठेदिति शेषः । तावत्कालं च क्रमाद्विषुवेण योगेन तु निवृत्त्यादि शिवांतिकं नयेदित्यन्वयः । तदुक्तमाग्नेये “प्रथमं प्राणसंयोगः स्वरूपमपरं ततः । हृदयादिक्रमोच्चार
 विसृष्टं मंत्रमंजितम् ॥ सुषुम्णानुगतं नादं स्वरूपं तु तृतीयकम् । सप्तमे कारणत्यागात्प्रशांतविषुवं नमः ॥ शक्तिनादोर्ध्वसंरावस्तच्छक्तिविषुवं मतम् ॥ प्राणस्य नाखिल
 स्यापि शक्तिप्रमेयवर्जितम् ॥ तत्कालविषुवं पष्ठं शक्त्यतीतं च सप्तमम् । तदेतद्योजनस्थानं विषुवं तत्त्वसंज्ञितम् ॥ ” इति ॥ ७१ ॥ नासाग्ने नासाग्रदृष्टौ एकत्र एकास्मिन् योगिनां
 पृष्ठेन चरमावयवभूतेन द्वादशांतेन परमतत्त्वशिवेन समतां तुल्यतां याति पृथक् पृथगन्यथान्यस्थानेषु न याति न प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥

लि. पु. उ.

॥२८०॥

विप्रेन्द्र मनत्कुमार क्षनव्यं सुखदुःखादिद्वन्द्वजातं दीक्षितेन सोऽद्वयमिति देवदेवस्य शिवस्य शासनं नियोग इत्यर्थः । शिष्यस्य दीक्षाभिषेकविधिं कथयति-हेम इत्यादिना । हेम राजतताम्राद्यैर्विधिना कल्पितेन रचितपात्रेणेत्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ संहितोक्तमंत्रैर्मन्त्रितं संहितामन्त्रितं ततः पूर्वोक्तपात्रकरणानंतरं शिवभक्तं शिष्यं रुद्राध्यायस्तुतेन तत्संज्ञकस्त्वेन चक्रागत्पावमानादिमंत्रैः सेचयेदित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ सोऽभिषिक्तः शिष्यः शिवस्य गुरोर्वेद्वेश्याग्रे दीक्षां दीक्षाग्रहणं कुर्वीत दीक्षितः संजातदीक्षस्तथा वक्ष्यमाणं नियमं चरेदित्यन्वयः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ लिङ्गार्चनमाहात्म्यं कथयति-अग्निहोत्रमित्यादिना ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ते रुद्राः रुद्ररूपा इत्यर्थः । तदुक्तम् 'नारुद्रो रुद्रमर्चयेत्' इति ॥ ८१ ॥ नारुद्रो रुद्रभिन्न इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ शिवार्चनार्थं संक्षेपत एवमधिकारिविधिक्रमः धर्मार्थकाममोक्षफलप्रद उक्तः कथित इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ "आग्नेयोक्तविधानोऽयं"

क्षतव्यमिति विप्रेन्द्र देवदेवस्य शासनम् ॥ हेमराजतताम्राद्यैर्विधिना कल्पितेन च ॥ ७३ ॥ सकूर्चेन सवस्त्रेण तंतुना वेष्टितेन च ॥ तीर्थांबुपूरितेनैव रत्नगर्भेण सुव्रत ॥ ७४ ॥ संहितामन्त्रितेनैव रुद्राध्यायस्तुतेन च ॥ सेचयेच्च ततः शिष्यं शिवभक्तं च धार्मिकम् ॥ ७५ ॥ सोऽपि शिष्यः शिवस्याग्रे गुरोराग्रे च सादरम् ॥ वद्वेश्य दीक्षां कुर्वीत दीक्षितश्च तथाचरेत् ॥ ७६ ॥ वरं प्राणपरित्यागश्छेदनं शिरसोऽपि वा ॥ न त्वनभ्यर्च्य भुञ्जीयाद्भगवंतं सदाशिवम् ॥ ७७ ॥ एवं दीक्षा प्रकर्तव्या पूजा चैव यथाक्रमम् ॥ त्रिकालमेककालं वा पूजयेत्परमे श्वरम् ॥ ७८ ॥ अग्निहोत्रं च वेदाश्च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ॥ शिवलिङ्गार्चनस्यैते कलांशेनापि नो समाः ॥ ७९ ॥ सदा यजति यज्ञेन सदा दानं प्रयच्छति ॥ सदा च वायुभक्षश्च सकृद्योऽभ्यर्चयेच्छिवम् ॥ ८० ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं नित्यमेव वा ॥ येऽर्चयन्ति महादेवं ते रुद्रा नात्र संशयः ॥ ८१ ॥ नारुद्रस्तु स्पृशेद्गुद्रं नारुद्रो रुद्रमर्चयेत् ॥ नारुद्रः कीर्तयेद्गुद्रं नारुद्रो रुद्रमाप्नुयात् ॥ ८२ ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तो ह्यधिकारिविधिक्रमः ॥ शिवार्चनार्थं धर्मार्थकाममोक्षफलप्रदः ॥ ८३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे दीक्षाविधि नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ शैलादिर्वाच ॥ स्नानयागादिकर्माणि कृत्वा वै भास्करस्य च ॥ शिवस्नानं ततः कुर्याद्भस्मस्नानं शिवार्चनम् ॥ १ ॥ पष्ठेन मृदमादाय भक्त्या भूमौ न्यसेन्मृदम् ॥ द्वितीयेन तथाभ्युक्ष्य तृतीयेन च शोधयेत् ॥ २ ॥

शिवदीक्षाविधिक्रमः । गुरुप्रसादगम्यः स्याद्व्याख्यातो हरतुष्टये ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाविंशतितमेऽध्याये सौरस्नानं यथाविधि ॥ वाष्कलाद्यैश्च मनुभिर्भास्करार्चा निरूप्यते ॥ शैलादिः शिवार्चनाधिकारार्थं भास्करार्चनं कथयन्नाह-स्नानयागादीत्यादिना । भास्करस्य स्नानं यागः पूजनादिस्तदादीनि कर्माणि कृत्वा शिवस्नानं ततो भस्मस्नानं शिवार्चनं च कुर्यादित्यन्वयः ॥ १ ॥ सौरस्नानविधिं कथयति-पष्ठेनेत्यादिना । पष्ठेन ओं तप इति मंत्रेण मृदमादाय भक्त्या भूमौ मृदं न्यसेत्स्वापयेदित्यर्थः । द्वितीयादयोऽग्निमोक्तसुबरादयो वेद्याः ॥ २ ॥

टी. ज.

२२

॥२८०॥

एकेन प्रथमेनेत्यर्थः । तच्छेषं स्नानशेषं मृदं हस्तगतां पुनः पष्ठेन समवाराणि समवारं वामं वामहस्तं मूलेनाग्रिमोक्तमूलमंत्रेण चालभेदित्यग्रिमेषान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वामेन तीर्थमालभ्येति शेषः । सव्येन शरीरमनुलिप्य च स्नात्वा सर्वैः स्मरन् भानुमभिपेकं समाचरेत् इत्यर्थः ॥ ५ ॥ एभिर्वक्ष्यमाणैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ नवाक्षरमयं नवाक्षरप्रचुरं वा नवाक्षरावयवमित्यर्थः । अत्र यौगिकाक्षरसंज्ञां दर्शयति—न क्षरंतीति । लोकानि सप्त लोकाः न क्षरन्ति प्रलयावधि न नश्यन्ति इति ऋतं च अक्षरमुच्यते कथ्यत इत्यर्थः । सत्यं ब्रह्म अक्षरं नाशशून्यमित्युक्तं पूर्वाक्तं प्रणवादिनमोतकं मंत्रं बाष्कलं परिकीर्तितमित्यन्वयः । नवाक्षरेत्ययं सार्धश्लोकः ॥ ८ ॥ मूलमंत्रं कथयति चतुर्थेनैव विभजेन्मलमेकेन शोधयेत् ॥ स्नात्वा पष्ठेन तच्छेषां मृदं हस्तगतां पुनः ॥ ३ ॥ त्रिधा विभज्य सर्वं च चतुर्भिर्मध्यमं पुनः ॥ पष्ठेन सप्तवाराणि वामं मूलेन चालभेत् ॥ दशवारं च पष्ठेन दिशो बंधः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥ वामेन तीर्थं सव्येन शरीरमनुलिप्य च ॥ स्नात्वा सर्वैः स्मरन् भानुमभिपेकं समाचरेत् ॥ ५ ॥ शृंगेण पर्णपुटकैः पालाशेन दलेन वा ॥ सौरैरेभिश्च विविधैः सर्वसिद्धिकरैः शुभैः ॥ ६ ॥ सौराणि च प्रवक्ष्यामि बाष्कलाद्यानि सुव्रत ॥ अंगानि सर्वदेवेषु सारभूतानि सर्वतः ॥ ७ ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ ऋतम् ॐ ब्रह्म । नवाक्षरमयं मंत्रं बाष्कलं परिकीर्तितम् ॥ न क्षरतीति लोकानि ऋतमक्षरमुच्यते ॥ सत्यमक्षरमित्युक्तं प्रणवादिनमोतकम् ॥ ८ ॥ ॐ भूर्भुवः सुवः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् । ॐ नमः सूर्याय खखोल्काय नमः ॥ ९ ॥ मूलमंत्रमिदं प्रोक्तं भास्करस्य महात्मनः ॥ नवाक्षरेण दीप्तास्यं मूलमंत्रेण भास्करम् ॥ १० ॥ पूजयेदंगमंत्राणि कथयामि यथाक्रमम् ॥ वेदादिभिः प्रभूताद्यं प्रणवेन च मध्यमम् ॥ ११ ॥ ॐ भूः ब्रह्म हृदयाय ॐ भुवः विष्णुशिखरसे ॐ स्वः रुद्रशिखायै ॐ भूर्भुवः स्वः ज्वाला मालिनीशिखायै ॐ महः महेश्वराय कवचाय ॐ जनः शिवाय नेत्रेभ्यः ॐ तपः तापकाय अस्त्राय फट्मंत्राणि कथितान्येवं सौराणि विविधानि च ॥ एतैः शृंगादिभिः पात्रैः स्वात्मानमभिषेचयेत् ॥ १२ ॥ ताम्रकुंभेन वा विप्रः क्षत्रियो वैश्य एव च ॥ सकुशेन सपुष्पेण मंत्रैः सर्वैः समाहितः ॥ १३ ॥

ओमिति ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रणवेन प्रभूतं प्राज्यमाद्यं यस्मिन्कर्मणि तत्प्रभूताद्यं वेदादिभिर्व्याहृतिभिर्मध्यमं यथाक्रममंगमंत्राणि कथयामीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ सप्तांगमंत्रान्कथयति ॐ भूः ब्रह्म हृदयायेत्यादिना । एतैः पूर्वाक्तमंत्रैरित्यर्थः । स्वात्मानं स्वदेहं शृंगादिभिः पात्रैरभिषेचयेदित्यन्वयः ॥ १२ ॥ विप्रः क्षत्रियो वैश्य एवेत्यनेन शूद्रादिव्यावृत्तिः सकुशेन सपुष्पेण सर्वमंत्रैः समाहितः सनात्रकुंभेन वा अभिषेचयेदित्यनुपगः ॥ १३ ॥

आचमनमंत्राकथयति-सूर्यश्चेत्यादिना । दिवा सूर्यश्च रात्रौ चामिष्वेति द्विजोत्तमः ॥ १४ ॥ पष्ठेन ओं तप इति मंत्रेण एवं शुद्धिं कृत्वा अनुत्तममाद्यं वीषडंतमिति मूलं तत्संज्ञकमंत्रं तथाऽनुत्तमं नवाक्षरं जपेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ १५ ॥ करन्यासं कथयति-करेत्यादिना । अंगुष्ठमध्यमानामिकां तथा करशाखामुक्तान्यकनिष्ठिकां न्यसेदित्यन्वयः ॥ १६ ॥ तर्जन्यामंगुष्ठं तर्जन्यंगुष्ठं मुष्टिभागानि विन्यसेदित्यन्वयः । अंगैः पूर्वोक्तांगमंत्रैरित्यर्थः ॥ १७ ॥ अहं सूर्य इति संचित्य एतैः पूर्वोक्तीरापोहिष्ठादिभिश्च मंत्रैः गंधसिद्धार्थकान्वितैः वामहस्तगतैरद्भिः मूलाग्रैरष्टधा स्थितैः सह कुशपुंजेन अभ्युक्ष्य स्वदेहं प्रोक्ष्य शेषं जलं वामनासापुटेनैवाग्राय देहे शिवं संभावयेच्छित्तयेदिति तृतीयं

रक्तवस्त्रपरीधानः स्वाचामेद्विधिपूर्वकम् ॥ सूर्यश्चेति दिवा रात्रौ चामिष्वेति द्विजोत्तमः ॥ १४ ॥ आपः पुनंतु मध्याह्ने मंत्राचमनमुच्यते ॥ पष्ठेन शुद्धिं कृत्वैव जपेदाद्यमनुत्तमम् ॥ १५ ॥ वीषडंतं तथा मूलं नवाक्षरमनुत्तमम् ॥ करशाखां तथांगुष्ठमध्यमानामिकां न्यसेत् ॥ १६ ॥ तले च तर्जन्यंगुष्ठं मुष्टिभागानि विन्यसेत् ॥ नवाक्षरमयं देहं कृत्वांगैरपि पावितम् ॥ १७ ॥ सूर्योऽहमिति संचित्य मंत्रैरैतैर्यथाक्रमम् ॥ वामहस्तगतैरद्भिर्गंधसिद्धार्थकान्वितैः ॥ १८ ॥ कुशपुंजेन चाभ्युक्ष्य मूलाग्रैरष्टधा स्थितैः ॥ आपो हिष्ठादिभिश्चैव शेषमाग्राय वै जलम् ॥ १९ ॥ वामनासापुटेनैव देहे संभावयेच्छिवम् ॥ अर्घ्यमादाय देहस्थं सव्यनासापुटेन च ॥ २० ॥ कृष्णवर्णेन बाह्यस्थं भावयेच्च शिला गतम् ॥ तर्पयेत्सर्वदेवेभ्य ऋषिभ्यश्च विशेषतः ॥ २१ ॥ भूतेभ्यश्च पितृभ्यश्च विधिनार्घ्यं च दापयेत् ॥ व्यापिनीं च परां ज्योत्स्नां संध्यां सम्यगुपासयेत् ॥ २२ ॥ प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने अर्घ्यं चैव निवेदयेत् ॥ रक्तचंदनतोयेन हस्तमात्रेण मंडलम् ॥ २३ ॥ सुवृत्तं कल्पयेद्भूमौ प्रार्थयेत् द्विजोत्तमाः ॥ प्राङ्मुखस्ताम्रपात्रं च सगंधं प्रस्थपूरितम् ॥ २४ ॥ पूरयेद्गंधतोयेन रक्तचंदनकेन च ॥ रक्तपुष्पैस्तिलैश्चैव कुशाक्षतसमन्वितैः ॥ २५ ॥ दूर्वापामार्गगव्येन केवलेन घृतेन च ॥ आपूर्य मूलमंत्रेण नवाक्षरमयेन च ॥ जानुभ्यां धरणीं गत्वा देवं देवं नमस्य च ॥ २६ ॥ कृत्वा शिरसि तत्पात्रमर्घ्यं मूलेन दापयेत् ॥ अश्वमेधायुतं कृत्वा यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ २७ ॥

नान्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अर्घ्यमाग्राणं जलमादाय देहस्थं स्वदेहसंस्थमज्ञानं कृष्णवर्णेन पापपुरुषेण सह सव्यनासापुटेन बाह्यस्थं शिलागतं च भावयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ २० ॥ स्नानांगतर्पणाध्यक्षान् देवादीन् कथयति-तर्पयेदित्यादिना ॥ २१ ॥ संध्याविधिं कथयति-व्यापिनीमित्यादिना । प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने च व्यापिनीं परां ज्योत्स्नां संध्यां सम्यगुपासयेदुपासनं कुर्यादित्यर्थः । अर्घ्यं चैव निवेदयेदित्यग्निमस्यैरन्वयः ॥ २२ ॥ सौरार्घ्यविधिं कथयति-रक्तचंदनेत्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

अर्घ्यं सौरार्घ्यं दत्त्वा भक्त्या त्रियंबकं शिवं यजेदथवा भास्करमिष्टा शिवयजनार्थमाग्नेयं स्नानं भस्मस्नानमाचरेदित्याग्नेयान्वयः ॥ २८ ॥ भास्करार्चनोत्तरमाक्षी शिवपूजार्थं शिवस्नानमुक्तं तद्विधिं कथयति—पूर्ववदित्यादिना । पूर्ववत्सौरार्घ्यमग्नेयमाग्नेयं भेदितं मिश्रमित्यर्थः ॥ २९ ॥ अनुक्तकर्तव्यतां कथयति—दंतधावनपूर्वं मित्यादिना ॥ ३० ॥ भास्करार्चनविधिं कथयति—तीर्थं संगृह्येत्यादिना ॥ ३१ ॥ अर्घ्यपवित्रेणोदकसिक्तेनेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अर्घ्यस्य सादनं समासात्संक्षेपेण परिकीर्तितमग्रे उक्तमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ पूर्वोपदिष्टमर्घ्यसादनं कथयति—अर्घ्यपात्रमित्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ‘आदित्यो वै तेजः’ इयं याजुषश्रुतिर्ज्ञेया ॥ ४० ॥ तत्फलं लभते दत्त्वा सौरार्घ्यं सर्वसंमतम् ॥ दत्त्वैवार्घ्यं यजेद्भक्त्या देवदेवं त्रियंबकम् ॥ २८ ॥ अथवा भास्करं चेष्ट्वा आग्नेयं स्नानमाचरेत् ॥ पूर्ववद्वै शिवस्नानं मंत्रमात्रेण भेदितम् ॥ २९ ॥ दंतधावनपूर्वं च स्नानं सौरं च शांकरम् ॥ विघ्नेशं वरुणं चैव गुरुं तीर्थं समर्चयेत् ॥ ३० ॥ बद्धा पद्मासनं तीर्थं तथा तीर्थं समर्चयेत् ॥ तीर्थं संगृह्य विधिना पूजास्थानं प्रविश्य च ॥ ३१ ॥ मार्गेणार्घ्यपवित्रेण तदाक्रम्य च पादुकम् ॥ पूर्ववत्करविन्यासं देहविन्यासमाचरेत् ॥ ३२ ॥ अर्घ्यस्य सादनं चैव समासात्परिकीर्तितम् ॥ बद्धा पद्मासनं योगी प्राणायामं समभ्यसेत् ॥ ३३ ॥ रक्तपुष्पाणि संगृह्य कमलाद्यानि भावयेत् ॥ आत्मनो दक्षिणे स्थाप्य जलभांडं च वामतः ॥ ३४ ॥ ताम्रपात्राणि सौराणि सर्वकामार्थसिद्धये ॥ अर्घ्यपात्रं समादाय प्रक्षाल्य च यथाविधि ॥ ३५ ॥ पूर्वोक्तेनांबुना सार्धं जलभांडे तथैव च ॥ अस्त्रोदकेन चैवार्घ्यमर्घ्यद्रव्यसमन्वितम् ॥ ३६ ॥ संहितामंत्रितं कृत्वा संपूज्य प्रथमेन च ॥ तुरीयेणावगुंज्यैव स्थापयेदात्मनो परि ॥ ३७ ॥ पाद्यमाचमनीयं च गंधपुष्पसमन्वितम् ॥ अंभसा शोधिते पात्रे स्थापयेत्पूर्ववत्पृथक् ॥ संहितां चैव विन्यस्य कवचेनावगुंज्य च ॥ ३८ ॥ अर्घ्यांबुना समभ्युक्ष्य द्रव्याणि च विशेषतः ॥ आदित्यं च जपेदेवं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ३९ ॥ आदित्यो वै तेज ऊर्जा बलं यशो विवर्धति ॥ इत्यादिना नमस्कृत्य कल्पयेदासनं प्रभोः ॥ ४० ॥ प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं सुखम् ॥ आग्नेय्यादिषु कोणेषु मध्यमांतं हृदा न्यसेत् ॥ ४१ ॥ अंगं प्रविन्यसेच्चैव बीजमंकुरमेव च ॥ नालं सुषिरसंयुक्तं सूत्रकंटकसंयुतम् ॥ ४२ ॥ प्रभूतादीनि पूर्वोक्तामनविशेषणानि आग्नेय्यादिषु कोणेषु उपदिष्टासु मध्यमांतं महर्तव्याहनिचतुष्टयमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अंगं पूर्वोक्तांगन्यामं प्रविन्यसेच्च परं बीजं धर्मकंदरूपमंकुरं सुषिरसंयुक्तं छिद्रमयुक्तं नालं सूत्रकंटकसंयुक्तं दलं दलाग्रं सुशेनं हेमामं रक्तं च त्रीमयैः शक्तिभिर्भूतं कर्णिकारूपमाध्याप्यैवं युक्तं कनकं च भावयेदिति ज्ञेयमादा—

लि. पु. उ.

॥२८२॥

याग्रिमेगान्वयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अष्टशक्तीः कथयति-दीप्तेत्यादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सर्वतोमुखीं गायत्रीमित्यर्थः ॥ ४६-५० ॥ पश्चिमे तदिगभागे च षट्प्रकारा
यस्य तत् षट्प्रकारं यजनं विधीयत इत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ प्रणवादिनमोतकं यथा स्यात्तथा विधिना तत्तदवयवशब्दैर्नेत्रांतमभ्यर्च्य कर्णिकायां स्वहृत्कमले प्रविन्यस्य रूपक
दलं दलाग्रं सुश्वेतं हेमाभं रक्तमेव च ॥ कर्णिकाकेसरोपेतं दीप्ताद्यैः शक्तिभिर्वृतम् ॥ ४३ ॥ दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला
क्रमात् ॥ अघोरा विकृता चैव दीप्ताद्याश्चाष्टशक्तयः ॥ ४४ ॥ भास्कराभिमुखाः सर्वाः। कृतांजलिपुटाः शुभाः ॥ अथवा पद्महस्ता वा
सर्वाभरणभूषिताः ॥ ४५ ॥ मध्यतो वरदां देवीं स्थापयेत्सर्वतोमुखीम् ॥ आवाहयेत्ततो देवीं भास्करं परमेश्वरम् ॥ ४६ ॥ नवाक्षरेण
मंत्रेण बाष्कलोक्तेन भास्करम् ॥ आवाहने च सान्निध्यमनेनैव विधीयते ॥ ४७ ॥ मुद्रा च पद्ममुद्राख्या भास्करस्य महात्मनः ॥ मूले
नार्ध्यं ततो दद्यात्पाद्यमाचमनं पृथक् ॥ ४८ ॥ पुनरर्घ्यप्रदानेन बाष्कलेन यथाविधि ॥ रक्तपद्मानि पुष्पाणि रक्तचंदनमेव च ॥ ४९ ॥
दीपधूपादिनैवेद्यं मुखवासादिरेव च ॥ तांबूलवर्तिदीपाद्यं बाष्कलेन विधीयते ॥ ५० ॥ आग्नेय्यां च तथैशान्यां नैऋत्यां वायुगोचरे ॥
पूर्वस्यां पश्चिमे चैव षट्प्रकारं विधीयते ॥ ५१ ॥ नेत्रांतं विधिनाऽभ्यर्च्य प्रणवादिनमोतकम् ॥ कर्णिकायां प्रविन्यस्य रूपकध्यान
माचरेत् ॥ ५२ ॥ सर्वे विद्युत्प्रभाः शांता रौद्रमस्त्रं प्रकीर्तितम् ॥ दंष्ट्राकरालवदनं ह्यष्टमूर्तिं भयंकरम् ॥ ५३ ॥ वरदं दक्षिणं हस्तं वामं
पद्मविभूषितम् ॥ सर्वाभरणसंपन्ना रक्तस्रगनुलेपनाः ॥ ५४ ॥ रक्तांबरधराः सर्वा मूर्तयस्तस्य संस्थिताः ॥ समंडलो महादेवः सिंदूरारुण
विग्रहः ॥ ५५ ॥ पद्महस्तोऽमृतास्यश्च द्विहस्तनयनः प्रभुः ॥ रक्ताभरणसंयुक्तो रक्तस्रगनुलेपनः ॥ ५६ ॥ इत्थंरूपधरं ध्यायेद्भास्करं भुव
नेश्वरम् ॥ पद्मबाह्ये शुभं चात्र मंडलेषु समंततः ॥ ५७ ॥ सोममंगारकं चैव बुधं बुद्धिमतांवरम् ॥ बृहस्पतिं महाबुद्धिं रुद्रपुत्रं च भार्ग
वम् ॥ ५८ ॥ शनैश्वरं तथा राहुं केतुं धूम्रं प्रकीर्तितम् ॥ सर्वे द्विनेत्रा द्विभुजा राहुश्चोर्ध्वशरीरधृक् ॥ ५९ ॥ विवृत्तास्योजलिं कृत्वा
भ्रुकुटीकुटिलेक्षणः ॥ शनैश्वरश्च दंष्ट्रास्यो वरदाभयहस्तधृक् ॥ ६० ॥

ध्यानं प्रतिविबध्यानमाचरेदित्यन्वयः ॥ ५२ ॥ सर्वं हृदयादयः शांता अस्त्रं रौद्रं प्रकीर्तितमित्यन्वयः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ मूर्तयः शक्तय इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अत्र शुभे
पद्मबाह्ये समंततः मंडलेषु सोमादयः पूजनीया इति पठितमेतान्वयः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

टी. ज.

२२

॥२८२॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्माल्यं गृह्णातीति निर्माल्यग्रहणस्तं बालखिल्यगणं तत्संज्ञकऋषिसमुदायमित्यर्थः । नंधादित्वात् ल्युः ॥ ६४ ॥ तेषां सूर्यादीनामुद्गासने विसर्जन इत्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ होमविधिं कथयति—कुंडमित्यादिना । पश्चिमे मेखलपश्चाद्गोमेखल उत्सेधाद्विस्तारादपि चतुरंगुलमानेन कुर्यादित्यन्वयः ॥ ६७ ॥ एकहस्तप्रमाणेन नित्ये तथा तत्प्रमाणे नैमित्तिकेऽश्वत्थदलाकारं कृत्वा कुंडे दशांगुलं नाभिं कुर्यादिति शेषः ॥ ६८ ॥ तदर्धेन पंचांगुलप्रमाणेनेत्यर्थः । पुरस्तादग्रभागे द्विगुणविस्तरमंगुलस्त्वैस्त्वैर्भावैः स्वनाम्ना च प्रणवादिनमौतकम् ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन धर्मकामार्थसिद्धये ॥ ६९ ॥ सप्तसप्तगणांश्चैव बहिर्देवस्य पूजयेत् ॥ ऋषयो देवगंधर्वाः पन्नगाप्सरसां गणाः ॥ ६२ ॥ ग्रामण्यो यातुधानाश्च तथा यक्षाश्च मुख्यतः ॥ सप्ताश्वान् पूजयेदग्रे सप्तच्छंदोमयान् विभोः ॥ ६३ ॥ बालखिल्यगणं चैव निर्माल्यग्रहणं विभोः ॥ पूजयेदासनं मूर्तेर्देवतामपि पूजयेत् ॥ ६४ ॥ अर्घ्यं च दापयेत्तेषां पृथगेव विधानतः ॥ आवाहने च पूजांते तेषामुद्गासने तथा ॥ ६५ ॥ सहस्रं वा तदर्धं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ बाष्कलं च जपेदग्रे दशांशेन च योजयेत् ॥ ६६ ॥ कुंडं च पश्चिमे कुर्याद्वर्तुलं चैव मेखलम् ॥ चतुरंगुलमानेन चोत्सेधाद्विस्तारादपि ॥ ६७ ॥ एकहस्तप्रमाणेन नित्ये नैमित्तिके तथा ॥ कृत्वाश्वत्थदलाकारं नाभिं कुंडे दशांगुलम् ॥ ६८ ॥ तदर्धेन पुरस्तात्तु गजोष्ठसदृशं स्मृतम् ॥ गलमेकांगुलं चैव शेषं द्विगुणविस्तरम् ॥ ६९ ॥ तत्प्रमाणेन कुंडस्य त्यक्त्वा कुर्वीत मेखलम् ॥ यत्नेन साधयित्वैव पश्चाद्धोमं च कारयेत् ॥ ७० ॥ षष्ठेनोद्धेखनं कुर्यात्प्रोक्षयेद्धारिणा पुनः ॥ आसनं कल्पयेन्मध्ये प्रथमेन समाहितः ॥ ७१ ॥ प्रभावतीं ततः शक्तिमार्द्येनैव तु विन्यसेत् ॥ बाष्कलेनैव संपूज्य गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ७२ ॥ बाष्कलेनैव मंत्रेण क्रियां प्रति यजेत्पृथक् ॥ मूलमंत्रेण विधिना पश्चात्पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ ७३ ॥ क्रमादेवं विधानेन सूर्याग्निर्जनितो भवेत् ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन प्रागुक्तं कमलं न्यसेत् ॥ ७४ ॥ मुखोपरि समभ्यर्च्य पूर्ववद्भास्करं प्रभुम् ॥ दशैवाहुतयो देया बाष्कलेन महासुने ॥ ७५ ॥ अंगानां च तथैकैकं संहिताभिः पृथक् पुनः ॥ जयादिस्विष्टपर्यंतमिध्मप्रक्षेपमेव च ॥ ७६ ॥

द्वयविस्तारमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ तत्प्रमाणेन द्व्यंगुलप्रमाणेन कुंडस्य भागमिति शेषः । त्यक्त्वा मेखलां बहिर्मेखलां कुर्वीतेत्यन्वयः । एवं पूर्वोक्तप्रकारकुंडमित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ मुखोपरि कमलमुखोपरीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ इध्मप्रक्षेपं जयादिस्विष्टपर्यंतं सामान्यं पारंपर्यक्रमेण सर्वमार्गेषु कुर्यादिति शेषमादायाग्निमेणान्वयः ॥ ७६ ॥

लि. पु. उ.

॥२८३॥

पूजाहोमादिकं सर्वं भास्कराय निवेद्य अर्घ्यं दत्त्वा प्रदक्षिणमंगैः संपूज्य संक्षिप्योपसंहार्यं हृदि स्वहृत्कमले उद्भास्य विसर्ज्य नमस्य च ततः शिवपूजां कुर्यादिति तृतीयेनान्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ भास्करयजनफलं कथयति—य इत्यादिना ॥८०॥८१॥८२॥ कालं गतो मृत्युं प्राप्तः ॥८३॥८४॥ सायुज्यमभेदमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ रक्तस्रग् भूषणो नित्यं द्विहस्तनयनो रविः । इष्टो मम शिवार्चयामाधिकारं प्रयच्छतु ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ लैंगोत्तरत्रयोविंशे मानसं शंकरार्चनम् । अंगमंत्रैर्धृतविद्यासहितं च निरूप्यते ॥ शैलादिर्मानसशिवार्चनं कथयति—अथेत्यादिना । शक्तिः अग्निकार्यं च कुर्या सामान्यं सर्वमार्गेषु पारंपर्यक्रमेण च ॥ निवेद्य देवदेवाय भास्करायामितात्मने ॥ ७७ ॥ पूजाहोमादिकं सर्वं दत्त्वा अर्घ्यं च प्रदक्षिणम् ॥ अंगैः संपूज्य संक्षिप्य हृद्युद्भास्य नमस्य च ॥ ७८ ॥ शिवपूजां ततः कुर्याद्धर्मकामार्थसिद्धये ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तं यजनं भास्करस्य च ॥ ७९ ॥ यः सकृद्वा यजेद्देवं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ भास्करं परमात्मानं स याति परमां गतिम् ॥ ८० ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वपाप विवर्जितः ॥ सर्वैश्वर्यसमोपेतस्तेजसाप्रातिमश्च सः ॥ ८१ ॥ पुत्रपौत्रादिमित्रैश्च बांधवैश्च समंततः ॥ भुक्त्वैव विपुलान् भोगानिहैव धन धान्यवान् ॥ ८२ ॥ यानवाहनसंपन्नो भूषणैर्विविधैरपि ॥ कालं गतोऽपि सूर्येण मोदते कालमक्षयम् ॥ ८३ ॥ पुनस्तस्मादिहागत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ वेदवेदांगसंपन्नो ब्राह्मणो वात्र जायते ॥ ८४ ॥ पुनः प्राग्वासनायोगाद्धार्मिको वेदपारगः ॥ सूर्यमेव समभ्यर्च्य सूर्य सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ८५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ शैलादिरुवाच ॥ अथ ते संप्रवक्ष्यामि शिवार्चनमनुत्तमम् ॥ त्रिसंध्यमर्चयेदीशमग्निकार्यं च शक्तिः ॥ १ ॥ शिवस्नानं पुरा कृत्वा तत्त्वशुद्धिं च पूर्ववत् ॥ पुष्पहस्तः प्रवि श्याथ पूजास्थानं समाहितः ॥ २ ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा दाहनाप्लावनानि च ॥ गंधादिवासितकरो महामुद्रां प्रविन्यसेत् ॥ ३ ॥ विज्ञानेन तनुं कृत्वा ब्रह्माग्रेरपि यत्नतः ॥ अव्यक्तबुद्धयहंकारतन्मात्रासंभवां तनुम् ॥ ४ ॥ शिवामृतेन संपूतं शिवस्य च यथातथम् ॥ अधोनि ष्ठ्या वितस्त्यां तु नाभ्यामुपरि तिष्ठति ॥ ५ ॥

इति शेषः ॥ १ ॥ तत्त्वशुद्धिं भूतशुद्धिमित्यर्थः ॥ २ ॥ दाहनाप्लावनानि भूतशुद्धयुक्तानि ज्ञेयानि महामुद्रां योगशास्त्रोक्ताम् । तदुक्तं हठदीपिकायाम् “ पादभूलेन वामेन योनिं सपीडय दक्षिणम् । प्रसारितं पदं कृत्वा कराभ्यां धारयेद्बुद्धम् ॥ कंठे बंधं समारोप्य धारयेद्वायुमूर्ध्वतः ” इति ॥ ३ ॥ ब्रह्माग्नेर्ज्ञानाग्निसकाशादित्यर्थः । अव्यक्तबुद्धयहंकार तन्मात्रासंभवां तनुं यत्नतः दग्ध्वीति शेषः । विज्ञानेन शुद्धज्ञानेन तनुं कृत्वेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ शिवेनात्यंतकल्याणेनामृतं संपूतं शिवस्य यथातथं योग्यं च निष्ठया ग्रीवाबंधादथः नाभ्यामुपरि वितस्त्यां तिष्ठति तद्बुद्धयं विश्वस्य महदायतनं विज्ञानीयादित्यग्निमेणान्वयः ॥ ५ ॥

टी. अ.

२३

॥ २८३ ॥

हृत्पद्मस्य कर्णिकायां मध्ये देवं क्रीडमानं साक्षात्सदाशिवं ध्यायेदिति शेषः ॥ ६ ॥ ध्यानं कथयति—पंचवक्त्रमित्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वरदाभयहस्तमित्यनेन चतुर्बाहुध्यानं सूचितम् । तदुक्तं शिवरहस्ये “ ध्यायेत्तत्पुष्पं महेश्वरं तस्मिन् विराजते शिवं ॥ १ ॥ ” इति ॥ ११ ॥ ब्रह्माङ्गरूपः सद्योजाताद्यङ्गविशिष्टो विग्रहो यस्य तं ब्रह्मणः पतिं ब्रह्माङ्गैः पूजये

हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत् ॥ हृत्पद्मकर्णिकायां तु देवं साक्षात्सदाशिवम् ॥ ६ ॥ पंचवक्त्रं दशभुजं सर्वाभरणभूषितम् ॥ प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्रं च शशाङ्ककृतशेखरम् ॥ ७ ॥ बद्धपद्मासनासीनं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ ऊर्ध्वं वक्त्रं सितं ध्यायेत्पूर्वं कुङ्कुमसन्निभम् ॥ ८ ॥ नीलाभं दक्षिणं वक्त्रमतिरक्तं तथोत्तरम् ॥ गोक्षीरधवलं दिव्यं पश्चिमं परमेष्विनः ॥ ९ ॥ शूलं परशुखड्गं च वक्त्रं शक्तिं च दक्षिणे ॥ वामे पाशाङ्कुशं घंटां नागं नाराचमुत्तमम् ॥ १० ॥ वरदाभयहस्तं वा शेषं पूर्ववदेव तु ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं चित्रांबरधरं शिवम् ॥ ११ ॥ ब्रह्माङ्गविग्रहं देवं सर्वदेवोत्तमोत्तमम् ॥ पूजयेत्सर्वभावेन ब्रह्माङ्गैर्ब्रह्मणः पतिम् ॥ १२ ॥ उक्तानि पञ्च ब्रह्माणि शिवाङ्गानि शृणुष्व मे ॥ शक्तिभूतानि च तथा हृदयादीनि सुव्रत ॥ १३ ॥ ॐ ईशानः सर्वविद्यानां हृदयाय शक्तिबीजाय नमः ॥ ॐ ईश्वरः सर्वभूतानाममृताय शिरसे नमः ॥ १४ ॥ ॐ ब्रह्माधिपतये कालाग्निरूपाय शिखायै नमः ॥ ॐ ब्रह्मणोधिपतये कालचण्डमारुताय कवचाय नमः ॥ १५ ॥ ॐ ब्रह्मणे बृंहणाय ज्ञानमूर्तये नेत्राय नमः ॥ ॐ शिवाय सदाशिवाय पाशुपतास्त्राय अप्रतिहताय फट्फट् ॥ १६ ॥ ॐ सद्योजाताय भवेभवेनाति भवे भवस्य मां भवोद्भवाय शिवमूर्तये नमः ॥ ॐ हंसशिखाय विद्यादेहाय आत्मस्वरूपाय परापराय शिवाय शिवतमाय नमः ॥ १७ ॥ कथितानि शिवाङ्गानि मूर्तिविद्या च तस्य वै ॥ ब्रह्माङ्गमूर्तिं विद्याङ्गसहितां शिवशासने ॥ १८ ॥ सौराणि च प्रवक्ष्यामि बाष्कलाद्यानि सुव्रत ॥ अङ्गानि सर्ववेदेषु सारभूतानि सुव्रत ॥ १९ ॥

दित्यन्वयः ॥ १२ ॥ पञ्चब्रह्माणि शिवाङ्गानि उक्तानि पूर्वं कथितानि शक्तिभूतानि हृदयादीनि च शृणुष्वेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ षडङ्गानि कथयति—ओमित्यादिना ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मूर्तिं कथयति—सद्योजातायेति । विद्यां कथयति—हंसशिखायेति ॥ १७ ॥ विद्याङ्गसहितां ब्रह्माङ्गमूर्तिं शिवशासने शिवशास्त्रे विद्यादिति शेषः ॥ १८ ॥ पूर्वाध्यायोक्तसौराण्यपि प्रसंगादत्र कथयति—सौराणि चेत्यादिना । सौराणि सूरः सूर्यः तत्संबन्धीनि बाष्कलाद्यान्यङ्गानि प्रवक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ १९ ॥

लि. पु. उ.
॥२८४॥

नवाक्षरमंत्रं कथयति—ॐ भूरिति । नवाक्षरेत्ययं सार्धश्लोकः । अक्षरव्युत्पत्तिं कथयति—न क्षरतीति । सत्यं ब्रह्मेत्यर्थः । प्रणवादिनामांतकं मंत्रं विद्यादिति शेषः ॥२०॥ मूलमंत्रं कथयति—ॐ भूरिति ॥ २१ ॥ दीप्ताद्यास्तत्प्रभृतिशक्तयो नवाक्षरेण भास्करं मूलमंत्रेण पूजयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥२२ ॥ २३॥ सौरांगमंत्रान्कथयति—ॐ भूरिति । एवं पूर्वोक्त प्रकारेण न्याययोगेन शैवानि प्रसंगादेव च सौराणि कथितानि त्वन्वयः ॥२४॥ पूजाविधिमुपसंहरति—इत्थामिति । मानसहोमाविधिं कथयति—नाभावित्यादिना । नामौ नामिस्थाने यथाक्रमं यथाविधि वाहं जनयित्वा होमं कर्तव्यमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ज्ञानिनां शिवशासने शिवशास्त्रे उक्तमिति शेषः । चंद्रमंडलात्समुत्पन्नां पूर्णधारां

ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ ऋतम् ॐ ब्रह्म । नवाक्षरमयं मंत्रं बाष्कलं परिकीर्तितम् ॥ न क्षरतीति लोकेऽस्मिन्स्ततो ह्यक्षरमुच्यते ॥ सत्यमक्षरमित्युक्तं प्रणवादिनामांतकम् ॥ २० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ नमः सूर्याय खखोल्काय नमः ॥ २१ ॥ मूलमंत्रमिति प्रोक्तं भास्करस्य महात्मनः ॥ नवाक्षरेण दीप्ताद्या मूलमंत्रेण भास्करम् ॥ २२ ॥ पूजयेदंगमंत्राणि कथयामि समासतः ॥ वेदादीभिः प्रभूताद्यं प्रणवेन तु मध्यमम् ॥ २३ ॥ ॐ भूः ब्रह्मणे हृदयाय नमः । ॐ भुवः विष्णवे शिरसे नमः ॥ ॐ स्वः रुद्राय शिखायै नमः ॐ भूर्भुवः स्वः ज्वालामालिन्यै देवाय नमः ॐ महः महेश्वराय कवचाय नमः । ॐ जनः शिवाय नेत्रेभ्यो नमः । ॐ तपस्तापनाय अस्त्राय नमः ॥ एवं प्रसंगादेव च सौराणि कथितानि ह ॥ शैवानि च समासेन न्यासयोगेन सुव्रत ॥ २४ ॥ इत्थं मंत्रमयं देवं पूजयेद्धृदयांबुजे ॥ नामौ होमं तु कर्तव्यं जनयित्वा यथाक्रमम् ॥ २५ ॥ मनसा सर्वकायाणि शिवाग्रौ देवमीश्वरम् ॥ पंचब्रह्मांगसंभूतं शिवमूर्तिं सदाशिवम् ॥ २६ ॥ रक्तपद्मासनासीनं सकलीकृत्य यत्नतः ॥ मूलेन मूर्तिमंत्रेण ब्रह्मां गाद्यस्तु सुव्रत ॥ २७ ॥ समिदाज्याहुतीहुत्वा मनसा चंद्रमंडलात् ॥ चंद्रस्थानात्समुत्पन्नां पूर्णधारामनुस्मरेत् ॥ २८ ॥ पूर्णाहुतिविधानेन ज्ञानिनां शिवशासने ॥ शिवं वक्रगतं ध्यायेत्तेजोमात्रं च शांकरम् ॥ २९ ॥ ललाटे देवदेवेशं भ्रमध्वे वा स्मरेत्पुनः ॥ यच्च हृत्कमले सर्वं समाप्य विधिविस्तरम् ॥ ३० ॥ शुद्धदीपशिखाकारं भावयेद्भवनाशनम् ॥ लिंगे च पूजयेद्देवं स्थंडिले वा सदाशिवम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

पूर्णाहुतिविधानेनानुस्मरेदित्यग्निमन्थैरन्वयः ॥२८॥ ध्यानयोग्यमन्यत्स्थानत्रयं कथयति—शिवमित्यादिना । तेजोमात्रं कृत्स्नतेज इत्यर्थः ॥२९॥ यत्पूर्वोक्तं सर्वं विधिविस्तरं समाप्य हृत्कमले शुद्धदीपशिखाकारं भवनाशनं शिवं भावयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ ३० ॥ ज्ञानिनां मुख्यार्चनमुक्त्वा प्रतिमार्चनं कथयति—लिंगेति ॥ ३१ ॥ हृद्वज्रकोशे विमले ज्ञानिभिरीज्यं शिवं यजेद्भक्त्या । दीपशिखाकृतिशुद्धं ध्यायामीशं विमुक्तिदं शक्त्या ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोपिण्यां टीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

टी. अ.
२३

॥२८४॥

चतुर्विंशे विशेषेण तांत्रिकोक्तविधानतः । व्याख्या शैवाङ्गार्याः प्रवदामितीत्युच्यते ॥ शैलादिः शिवपूजाविधिं कथयति—व्याख्यामित्यादिना । शिवेन पुरा कथितं यथा स्यात्तथा शिवशास्त्रोक्तमार्गेण पूजाविधानस्य व्याख्यां समासतः प्रवदामीत्यन्वयः ॥ १ ॥ अथ शिवस्नानमस्मन्नानन्तरम् उभौ चन्दनचर्चितौ हस्तौ तयोरिति शेषः । वौषडंतेनादिश्चासावञ्जलिश्चाद्यञ्जलिस्तं कृत्वा मूर्तिसहिता विद्या मूर्तिविद्या शिवादीनि शैवाङ्गानि पूर्वाध्यायोक्तानि जप्त्वा अङ्गुष्ठादिकनिष्ठिकांते ईशानाद्यमिशानादिमंत्रपञ्चकं न्यसेदिति शेषः । न्यासक्रमं कथयति—कनिष्ठिकेति । कनिष्ठिका आदिस्तर्जनीमध्यमानामंतो यस्मिन्कर्मणि तत्कनिष्ठिकादिमध्यमांतं हृदयमादिर्यस्य स हृदयादिस्तृतीयोऽधोरमंत्रः यस्मिन्कर्मणि तद्हृदयादितृतीयांतम् अङ्गुष्ठेन सह तुरीयं तत्पुरुषमंत्रं अनामिकया पञ्चमं तलद्वयेन पष्ठमंत्रं जप्त्वा पुनरपि तर्जन्यङ्गुष्ठाभ्यां नाराचास्त्रप्रयोगेण मूलं पञ्चाक्षरमंत्रं शैलादिरुवाच ॥ व्याख्यां पूजाविधानस्य प्रवदामि समासतः ॥ शिवशास्त्रोक्तमार्गेण शिवेन कथितं पुरा ॥ १ ॥ अथोभौ चन्दनचर्चितौ हस्तौ वौषडंतेनाद्यञ्जलिं कृत्वा मूर्तिविद्याशिवादीनि जप्त्वा अङ्गुष्ठादिकनिष्ठिकांतं ईशानाद्यं कनिष्ठिकादिमध्यमांतं हृदयादितृतीयांतं तुरीय मङ्गुष्ठेनानामिकया पञ्चमं तलद्वयेन पष्ठं तर्जन्यङ्गुष्ठाभ्यां नाराचास्त्रप्रयोगेण पुनरपि मूलं जप्त्वा तुरीयेनावगुञ्च्य शिवहस्तमित्युच्यते ॥ २ ॥ शिवार्चना तेन हस्तेन कार्या ॥ ३ ॥ तत्त्वगतमात्मानं व्यवस्थाप्य तत्त्वशुद्धिं पूर्ववत् ॥ ४ ॥ क्षमाभोग्निवायुव्योमांतं पञ्चचतुःशुद्धकोट्यंते धारासहितेन व्यवस्थाप्य तत्त्वशुद्धिं पूर्वं कुर्यात् ॥ ५ ॥ तत्त्वशुद्धिः षष्ठेन सद्येन तृतीयेन फडंताद्धराशुद्धिः ॥ ६ ॥ षष्ठसहितेन सद्येन तृतीयेन फडन्तेन वारितत्त्वशुद्धिः ॥ ७ ॥ बाह्येतृतीयेन फडन्तेनाग्निशुद्धिः ॥ ८ ॥ वायव्यचतुर्थेन षष्ठसहितेन फडन्तेन वायुशुद्धिः ॥ ९ ॥ षष्ठेन ससद्येन तृतीयेन फडन्तेनाकाशशुद्धिः ॥ १० ॥ उपसंहृत्यैवं सद्यषष्ठेन तृतीयेन मूलेन फडन्तेन ताडनं तृतीयेन संपुटीकृत्य ग्रहणं मूलमेव योनिबीजेन संपुटीकृत्वा बंधनं बंधः ॥ ११ ॥

जप्त्वा तुरीयेन चतुर्थमंत्रेण अवगुञ्च्य शिवहस्तमित्युच्यत इत्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्त्वगतं तत्त्वेषु विद्यमानमित्यर्थः ॥ ४ ॥ क्षमाभोग्निवायुव्योमांतं पञ्च पञ्चकोशानतिक्रम्येति शेषः । चतुर्षु अहंकारमहत्तत्त्वप्रकृतिब्रह्मरूपेषु शुद्धकोटिर्ब्रह्म तस्या अंते समीपे धारया अमृतधारया सहितो युक्तस्तेन सुषुम्णानाडीमार्गेण स्वात्मानमिति शेषः । व्यवस्थाप्य तत्त्वशुद्धिं पूर्वं कुर्यादित्यन्वयः ॥ ५ ॥ तत्त्वानां पृथिव्यादीनां शुद्धिः शोधनं प्रपञ्चयति—षष्ठेनेत्यादिना । षष्ठेन नमो हिरण्यवाहव इति मंत्रेण सद्येन तृतीयेनावोरमंत्रेण फडन्तात् फडन्तेन धारायाः शुद्धिर्धराशुद्धिरित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ताडनग्रहणबंधनानि कथयति—उपसंहृत्येति । एवं पूर्वोक्तप्रकारमुपसंहृत्य सद्ययुक्तः षष्ठः सद्यषष्ठस्तेन सह तृतीयेन मूलेन फडन्तेन ताडनं मूलं तृतीयेन संपुटीकृत्वा ग्रहणं मूलमेव योनिबीजेन ह्रींबीजेन संपुटीकृत्वा बंधनं बंधो दिग्बंध इत्यर्थः ॥ ११ ॥

लि. पु. उ.

॥२८५॥

पूर्ववदेकविंशध्यायोक्तवदित्यर्थः । तत्त्वत्रयकं ब्रह्मविष्णुऋद्रूपं दीपशिखाकारं शुद्धचैतन्यरूपं पुर्यष्टकेन योगशास्त्रोक्तमूलाधारादिरूपाष्टकेन सहितं त्रयातीतं विश्वादित्रयपरमात्मानं शक्तिक्षोभेण कुण्डलिनीप्रबोधेन अमृतधारां सुषुम्णायां च ध्यात्वेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ शान्त्यतीतादिनिवृत्तिपर्यंतानां कलानामंतर्मध्ये नादविद्वकारोकारमकाराणामंतोऽवसानं यस्मिन् तं रुद्रविष्णुब्रह्मांतं सदाशिवं शिवं ध्यात्वेतिशेषः । सृष्टिक्रमेणामृतीकरणं ब्रह्मन्यासं कृत्वा मूलेन पंचाक्षरेणेत्यर्थः । हृदि हार्दाकाशे शक्त्या सह बीजांकुरानंतरादव्यवधानेन ससुपिरसूत्रकंटकपत्रकेसरधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यसूर्यसोमाग्नीनां समाहारः । केसरेषु वामाप्रभृतयः कर्णिकायां मनोन्मनीमपि ध्यात्वेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ आत्म एवं क्षांतातीतादिनिवृत्तिपर्यंतं पूर्ववत्कृत्वा प्रणवेन तत्त्वत्रयकमनुध्याय आत्मानं दीपशिखाकारं पुर्यष्टकसहितं त्रयातीतं शक्तिक्षोभेणामृतधारां सुषुम्णायां ध्यात्वा ॥ १२ ॥ शान्त्यतीतादिनिवृत्तिपर्यंतानां चांतर्नादविद्वकारोकारमकारांतं शिवं सदाशिवं रुद्रविष्णुब्रह्मांतं सृष्टिक्रमेणामृतीकरणं ब्रह्मन्यासं कृत्वा पंचवक्त्रेषु पंचदशनयनं विन्यस्य मूलेन पादादिकेशांतं महामुद्रामपि बद्धा शिवोहमिति ध्यात्वा शक्त्यादीनि विन्यस्य हृदि शक्त्याबीजांकुरानंतरात्ससुपिरसूत्रकंटकपत्रकेसरधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यसूर्यसोमाग्निवामाज्येष्ठारौद्रीकालीकलविकरणीबलविकरणीबलप्रथमनीलवर्णतदमनीः केसरेषु कर्णिकायां मनोन्मनीमपि ध्यात्वा ॥ १३ ॥ आसनं परिकल्प्यैवं सर्वोपचारसहितं बहिर्योगोपचारेणांतःकरणं कृत्वा नाभौ वह्निकुण्डे पूर्ववदासनं परिकल्प्य सदाशिवं ध्यात्वा बिंदुतोऽमृतधारां शिवमंडले निपतितां ध्यात्वा ललाटे महेश्वरं दीपशिखाकारं ध्यात्वा आत्मशुद्धिरित्थं प्राणापानौ संयम्य सुषुम्णया वायुं व्यवस्थाप्य षष्ठेन तालमुद्रां कृत्वा दिग्बंधं कृत्वा षष्ठेन स्थानशुद्धिर्वस्त्रादिपूतांतरर्घ्यपात्रादिषु प्रणवेन तत्त्वत्रयं विन्यस्य तदुपरि बिंदुं ध्यात्वा त्वंभसा विपूर्य द्रव्याणि च विधाय अमृतप्लावनं कृत्वा पाद्यपात्रादिषु तेषामर्घ्यवदासनं परिकल्प्य संहितयाभिर्मंत्र्याद्येनाभ्यर्च्य द्वितीयेनामृतीकृत्वा तृतीयेन विशोध्यचतुर्थेनावगुंध्य पंचमेनावलोक्यषष्ठेन रक्षां विधाय चतुर्थेन कुशपुंजेनाध्याभिसाभ्युक्ष्य आत्मानमपि द्रव्याणि पुनरर्घ्याभिसाभ्युक्ष्य सपुष्पेण सर्वद्रव्याणि पृथक्पृथक् शोधयेत् ॥ १४ ॥ स्थानद्रव्यशुद्धीः कथयति—आसनमित्यादिना । बहिर्योगोपचारेणांतःकरणमंतःसामग्रीं कृत्वा एवं पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वोपचारसहितमासनं परिकल्प्य नाभौ वह्निकुण्डे पूर्ववदासनं परिकल्प्य सदाशिवं ध्यात्वा ललाटे दीपशिखाकारं महेश्वरं ध्यात्वा बिंदुतोऽमृतधारां शिवमंडले निपतितां ध्यात्वा इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेणात्मशुद्धिरित्यन्वयः । प्राणापानौ संयम्य सुषुम्णया वायुं व्यवस्थाप्य षष्ठेन तालमुद्रां खेचरीमुद्रां दिग्बंधं च षष्ठेन कृत्वा स्थानशुद्धिः शरीरशुद्धिरित्यन्वयः । वस्त्रादिना पूतः अंतर्मध्यो येषां तानि चार्घ्यपात्रादीनि च तेषु तत्त्वत्रयं विन्यस्यामृतप्लावनांतं कृत्वा पाद्यपात्रादिषु तेषां तत्त्वादीनामित्यर्थः । सपुष्पेण पुष्पोदकेन सर्वद्रव्याणि पूजाद्रव्याणि पृथक्पृथक्शोधयेदित्यन्वयः ॥ १५ ॥

टी. उ.

२४

॥२८५॥

गंधाभिर्मंत्रणाविधिं कथयति—सद्येनेति । अथानंतरं सद्यादिना गंधादीनिभिर्मंत्रयेदित्यन्वयः ॥ १५ ॥ शेषमुक्तान्यदित्यर्थः ॥ १६ ॥ मूलादिः पंचाक्षरबीजः ॥ १७ ॥
तेषां गंधादीनां पृथक् मूलेनार्घ्यं धूपमाचमनीयं च दत्त्वा धेनुमुद्रामपि च तेषां दर्शयित्वा कवचेनावगुंठ्यास्त्रेण रक्षां विधाय द्रव्यशुद्धिं कुर्यादित्यन्वयः ॥ १८ ॥ मंत्रशुद्धिं
कथयति—अर्घ्यौदकमिति । अग्रे प्रथममर्घ्यं गंधं हृदा हृदमंत्रैरादाय अस्त्रेण विशोध्य पूजाप्रभृतिकरणं रक्षां विधाय स्यात्तथा द्रव्यशुद्धिमेवं पूर्वोक्तप्रकारेण कृत्वा पूजासमर्प
णांतं मौनमास्थाय पुष्पांजलिं दत्त्वा सर्वमंत्राणि पूजामंत्रान्प्रणवादिनमोताज्जपित्वा पुष्पांजलिं त्यजेदित्यं मंत्रशुद्धिरित्यन्वयः ॥ १९ ॥ लिंगशुद्धिं कथयति—अग्र इत्यादिना ॥ २० ॥
सद्येन गंधं वामेन वस्त्रम् ॥ अघोरेण आभरणं पुरुषेण नैवेद्यम् ॥ ईशानेन पुष्पाणि अथाभिमंत्रयेत् ॥ १५ ॥ शिवगायत्र्या शेषं प्रोक्ष
येत् ॥ १६ ॥ पंचामृतपंचगव्यादीनि ब्रह्मांगमूलाद्यैराभिमंत्रयेत् ॥ १७ ॥ पृथक्पृथक्मूलेनार्घ्यं धूपं दत्त्वाचमनीयं च तेषामपि धेनुमुद्रा
च दर्शयित्वा कवचेनावगुंठ्यास्त्रेण रक्षां च विधाय द्रव्यशुद्धिं कुर्यात् ॥ १८ ॥ अर्घ्यौदकमग्रे हृदा गंधमादायास्त्रेण विशोध्य पूजाप्रभृति
करणं रक्षांतं कृत्वैवं द्रव्यशुद्धिं पूजासमर्पणांतं मौनमास्थाय पुष्पांजलिं दत्त्वा सर्वमंत्राणि प्रणवादिनमोताज्जपित्वा पुष्पांजलिं त्यजेन्मंत्र
शुद्धिरित्यम् ॥ १९ ॥ अग्रे सामान्यार्घ्यपात्रं पयसापूर्य गंधपुष्पादिना संहितयाभिमंत्र्य धेनुमुद्रां दत्त्वा कवचेनावगुंठ्यास्त्रेण रक्षयेत् ॥
पूजां पर्युपितां गायत्र्या समभ्यर्च्य सामान्यार्घ्यं दत्त्वा गंधपुष्पधूपाचमनीयं स्वधांतं नमोतं वा दत्त्वा ब्रह्माभिः पृथक्पृथक्पुष्पांजलिं दत्त्वा
फडंतास्त्रेण निर्माल्यं व्यपोह्य ईशान्यां चंडमभ्यर्च्यासनमूर्तिं चंडं सामान्यास्त्रेण लिंगपीठं शिवं पाशुपतास्त्रेण विशोध्य मूर्ध्नि पुष्पं निधाय
पूजयेल्लिंगशुद्धिः ॥ २० ॥ आसनं कूर्मशिलायां बीजांकुरं तदुपरि ब्रह्मशिलायामनंतनालसुषिरे सूत्रपत्रकंटककर्णिकाकेसरधर्मज्ञानवैरा
ग्येश्वर्यसूर्यसोमाग्निकेसरशक्तिं मनोन्मनीं कर्णिकायां मनोन्मनेनानंतासनायेति समासेनासनं परिकल्प्य तदुपरि निवृत्त्यादिकलामयं
पङ्क्तिरहितं कर्मकलांगदेहं सदाशिवं भावयेत् ॥ २१ ॥

पूजाविधिं कथयति—आसनमित्यादिना । कूर्मशिलायां कूर्मपृष्ठे आसनं तदुपरि बीजांकुरं तदुपरि ब्रह्मशिलायामनंतं यन्नालसुषिरे तस्मिन्सूत्रपत्रकंटककर्णिका
केसरधर्मज्ञानवैराग्येश्वर्यसूर्यसोमाग्नीनां समाहारः । केसरशक्तिं वामादिपूर्वोक्ताष्टशक्तीः जात्यभिप्रायमेकवचनम् कर्णिकायां मनोन्मनेन मनोन्मनीं ध्यात्वेति शेषः । समासेन संक्षे
पेण अनंतासनायेति अनंतासनाय नम इत्यादिमंत्रैरासनं परिकल्प्य तदुपरि निवृत्त्यादिकलामयं कलाप्रचुरं षड्विधसहितं षड्कोशयुक्तं कर्मकलाः कर्मगतयः अंगा यस्य स
कर्मकलांगो वेदः देहो यस्य स कर्मकलांगदेहः । ननुक्तम् “यस्य निःश्वसितं वेदाः” इति । सदाशिवं भावयेच्चित्तयेदित्यर्थः ॥ २१ ॥

पु. उ.
॥२८६॥

आवाहनं स्थापनं कथयति—उभाभ्यामिति । हृदा हृदयमंत्रेण सह मूलं पंचाक्षरमंत्रं प्लुतमुच्चस्वरेणेत्यर्थः ॥ २२ ॥ पूर्वहृदा पूर्वं हृदयमंत्रेण शिवशक्तिसमवायेन तादात्म्येन परमीकरणमेकीकरणममृतीकरणं हृदयादिमूलेन हृदयमंत्रपूर्वकमूलेन सह सद्येनावाहनं हृदा मूलोपरि मूलमंत्रोपरिष्ठाद्वामेन स्थापनमेवं सन्निरोधं सान्निध्यमुक्तप्रकारेण कृत्वेति शेषः । हृदा मूलेन ईशानेन पूजयेदिति उपदेश इत्यन्वयः ॥ २३ ॥ पूर्वं यथा पंचमंत्रसहितेन आत्मनो देहनिर्माणं तथा देवस्य बह्वेश्वापि एवमुपदेश इत्यन्वयः ॥ २४ ॥ रूपकध्यानं प्रतिविबध्यानं कृत्वा मूलेन नमस्कारांतमापाद्य कृत्वा वा स्वधांतमाचमनीयं सर्वमुक्तान्यत् नमस्कारांतं वा स्वाहाकारांतमर्घ्यं मूलेन पुष्पांजलिं वीपडंतेन वा सर्वं नमस्कारांतं हृदा वा ईशानेन वा रुद्रगायत्र्या वा ॐ नमः शिवायेति मूलमंत्रेण वा पूजयेदित्यन्वयः ॥ २५ ॥ पुष्पांजलिं पूर्वपूजापुष्पांजलिं दत्त्वा पुनर्धूपाचमनीयं दत्त्वा

उभाभ्यां सपुष्पाभ्यां इस्ताभ्यामंगुष्ठेन पुष्पमापीड्य आवाहनमुद्रया शनैःशनैः हृदयादिमस्तकांतमारोप्य हृदा सह मूलं प्लुतमुच्चार्य सद्येन बिंदुस्थानादभ्यधिकं दीपशिखाकारं सर्वतोमुखहस्तं व्याप्यव्यापकमावाह्यं स्थापयेत् ॥ २२ ॥ पूर्वहृदा शिवशक्तिसमवायेन परमीकरणममृतीकरणं हृदयादिमूलेन सद्येनावाहनं हृदा मूलोपरि वामेन स्थापनं हृदा मूलोपरि अघोरेण सन्निरोधं हृदा मूलोपरि पुरुषेण सान्निध्यं हृदा मूलेन ईशानेन पूजयेदिति उपदेशः ॥ २३ ॥ पंचमंत्रसहितेन यथापूर्वमात्मनो देहनिर्माणं तथा देवस्यापि बह्वेश्वैव मुपदेशः ॥ २४ ॥ रूपकध्यानं कृत्वा मूलेन नमस्कारांतमापाद्य स्वधांतमाचमनीयं सर्वं नमस्कारांतं वा स्वाहाकारांतमर्घ्यं मूलेन पुष्पांजलिं वीपडंतेन सर्वं नमस्कारांतं हृदा वा ईशानेन वा रुद्रगायत्र्या ॐ नमः शिवायेति मूलमंत्रेण वा पूजयेत् ॥ २५ ॥ पुष्पांजलिं दत्त्वा पुनर्धूपाचमनीयं पष्ठेन पुष्पावसरणं विसर्जनं मंत्रोदकेन मूलेन संस्त्राप्य सर्वद्रव्याभिषेकमीशानेन प्रतिद्रव्यमष्टपुष्पं दत्त्वैवमर्घ्यं च गंधपुष्पधूपाचमनीयं फडंतास्त्रेण पूजापसरणं शुद्धोदकेन मूलेन संस्त्राप्य पिष्टामलकादिभिः ॥ २६ ॥ उष्णोदकेन हरिद्राद्येन लिंगमूर्तिं पीठसहितां विशोध्य गंधोदकहिरण्योदकमंत्रोदकेन रुद्राध्यायं पठमानः नीलरुद्रत्वरितरुद्रपंचब्रह्मादिभिः नमः शिवायेति स्थापयेत् ॥ २७ ॥

पष्ठेन पुष्पाणामवसरणं निःसारणं विसर्जनं पूजाविसर्जनं कृत्वेति शेषः । मूलेन मंत्रोदकेन संस्त्राप्य सर्वद्रव्याभिषेकं पंचामृताद्यभिषेकं प्रतिद्रव्यमष्टपुष्पमर्घ्यं गंधपुष्पधूपाचमनीयं दत्त्वैव फडंतेनास्त्रेण पूजापसरणं कृत्वेति शेषः । पिष्टाश्च ते आमलकादयश्च तैः सह शुद्धोदकेन मूलेन संस्त्राप्येत्यन्वयः ॥ २६ ॥ पंचामृतादिस्नानानंतरमभिषेकविधिं कथयति—उष्णोदकेनेत्यादिना । हरिद्राद्येन हरिद्रादिचूर्णेन सह उष्णोदकेन पीठसहितां लिंगमूर्तिं विशोध्य गंधोदकपुष्पोदकहिरण्योदकमंत्रोदकानां समाहारस्तेन रुद्राध्यायं पठमानो नीलरुद्रत्वरितरुद्रपंचब्रह्मादिभिः नमः शिवायेति स्थापयेदित्यन्वयः ॥ २७ ॥

दी. ज.
२४

॥२८६॥

एवं पूर्वाङ्गाभिर्यत् पुष्पं निधाय कुर्याद्विष्णुमस्तकं शून्यं न कुर्यादत्र श्लोक इत्यन्वयः । ज्ञान्यभिप्रायमेकवचनम् ॥ २८ ॥ पूर्वाङ्कश्लोकावाह—यस्येत्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥
 एवं पूर्वाङ्कप्रकारेण संज्ञाप्य अर्घ्यं च दत्त्वा वस्त्रेण गंधपुष्पवस्त्रालंकारादींश्च मूलेन उपरि लिङ्गमूर्तिं प्रधानेन केवलप्रणवेन
 पूजनं पवित्रीकरणं शोधनमिति उक्तं कथितमित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ आरातिदीपादींश्च धेनुमुद्रामुद्रितानि क्वचेनावगुंटितानि पष्टेन रक्षितान्येव लिङ्गोपरि लिङ्गे लिङ्गमध्ये लिङ्ग
 स्याधश्च साधारणं समानं यथा स्यात्तथा दर्शयेदित्यन्वयः ॥ ३३ ॥ मूलेन नमस्कारं प्रणतिं कृत्वेति शेषः । आवाहनादिमुखवामाद्युपचारयुक्तं यथा म्यात्तथा विज्ञाप्य
 मूर्तिं पुष्पं निधायैवं न शून्यं लिङ्गमस्तकं कुर्यादत्र श्लोकः ॥ २८ ॥ यस्य रात्रे तु लिङ्गस्य मस्तकं शून्यलक्षणम् ॥ तस्यालक्ष्मीर्महा
 रोगो दुर्भिक्षं वाहनक्षयः ॥ २९ ॥ तस्मात्परिहरद्राजा धर्मकामार्थमुक्तये ॥ शून्ये लिङ्गे स्वयं राजा रात्रं चैव प्रणश्यति ॥ ३० ॥ एवं सुस्नाप्यार्घ्यं
 च दत्त्वा संमृज्य वस्त्रेण गंधपुष्पवस्त्रालंकारादींश्च मूलेन दद्यात् ॥ ३१ ॥ धूपाचमनीयदीपनैवेद्यादींश्च मूलेन प्रधानेनोपरि पूजनं पवि
 त्रीकरणमित्युक्तम् ॥ ३२ ॥ आरातिदीपादींश्चैव धेनुमुद्रामुद्रितानि क्वचेनावगुंटितानि पष्टेन रक्षितानि लिङ्गोपरि लिङ्गं च लिङ्गस्याधः
 साधारणं च दर्शयेत् ॥ ३३ ॥ मूलेन नमस्कारं विज्ञाप्यावाहनस्थापनसन्निराधसान्निव्यपाद्याचमनीयार्घ्यगंधपुष्पधूपनैवेद्याचमनीयहस्तां
 दत्तनमुखवासाद्युपचारयुक्तं ब्रह्माङ्गभोगमार्गेण पूजयेत् ॥ ३४ ॥ सकलध्यानं निष्कलस्मरणं परावरध्यानं मूलमंत्रजपः ॥ दशांशं ब्रह्माङ्ग
 जपसमर्पणमात्मनिवेदनस्तुतिनमस्कारादयश्च गुरुपूजा च पूर्वतो दक्षिणे विनायकस्य ॥ ३५ ॥ आदौ चांते च संपूज्यो विघ्नेशो जगदी
 श्वरः ॥ देवतैश्च द्विजैश्चैव सर्वकर्मार्थसिद्धये ॥ ३६ ॥ यः शिवं पूजयेदेवं लिङ्गं वा स्थंडिलेपि वा ॥ स याति शिवसायुज्यं वर्षमात्रेण
 कर्मणा ॥ ३७ ॥ लिङ्गार्चकश्च पण्मासान्नात्र कार्या विचारणा ॥ सप्त प्रदक्षिणाः कृत्वा दंडवत्प्रणमेद्बुधः ॥ ३८ ॥ प्रदक्षिणकमपादेन अश्वमेध
 फलं शतम् ॥ तस्मात्संपूजयेन्नित्यं सर्वकर्मार्थसिद्धये ॥ ३९ ॥ भोगार्थी भोगमाप्नोति राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ॥ पुत्रार्थी तनयं
 श्रेष्ठं रोगी रोगात्प्रमुच्यते ॥ ४० ॥

निवेद्य ब्रह्ममंत्ररूपाणि ग्रान्थंगानि पादादीनि तेषां भोगमार्गेणोपचारक्रमेण पूजयेदित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ पूजोत्तराङ्गं कथयति—सकलध्यानमिति । पूर्वतः गुरुपूजां दक्षिणे विनाय
 कस्य च कुर्यादिति शेषमादायान्वयः ॥ ३५ ॥ गणेशपूजनमाहात्म्यं कथयति—आद्याविति ॥ ३६ ॥ शिवपूजामाहात्म्यं कथयति—य इत्यादिना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रदक्षिणे
 त्यत्राक्षगाधिक्यं छांदोग्यम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥

लि. पु. उ.

॥२८७॥

सर्वकामावाप्तिं कथयति-यान्यांश्चेति ॥ ४१ ॥ शंभो त्वदुक्तविधिना हि समर्चनं ते दुःश्रवणमेव कलिजैर्मनुजैर्महेश । सर्वज्ञ वेत्ति सततं श्रवणादिनास्मोच्चायस्व नाथ सतत
प्रणतानुशेष ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ पंचविंशे शिवप्रोक्तमग्निकार्यं सुशोभनम् । त्रिविधं कीर्त्यते सम्यक्
पद्मगद्यैर्यथाविधि ॥ शैलादिः शिवाग्निकार्यं कथयति-शिवाग्निरित्यादिना । प्राचीं जनयित्वा साधयित्वेत्यर्थः ॥ १ ॥ चतुरस्त्रीकृते चतुष्कोणीकृते कुंडानि वक्ष्यमाणान्यायत
नानीत्यर्थः ॥ २ ॥ हस्तमात्रतः हस्तप्रमाणेन चतुस्त्रिद्व्यंगुलायामा मेखलाः कुर्यादिति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अष्टपत्रं सकर्णिकं प्रादेशमात्रं प्रादेशप्रमाणं नाभिं विधिना
यान्यांश्चितयते कामांस्तांस्तान्प्राप्नोति मानवः ॥ ४१ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ शैलादिरु
वाच ॥ शिवाग्निकार्यं वक्ष्यामि शिवेन परिभाषितम् ॥ जनयित्वाग्रतः प्राचीं शुभे देशे सुसंस्कृते ॥ १ ॥ पूर्वाग्रमुत्तराग्रं च कुर्यात्सूत्रत्रयं
शुभम् ॥ चतुरस्त्रीकृते क्षेत्रे कुर्यात्कुंडानि यत्नतः ॥ २ ॥ नित्यहोमाग्निकुंडं च त्रिमेखलसमायुतम् ॥ चतुस्त्रिद्व्यंगुलायामा मेखला हस्त
मात्रतः ॥ ३ ॥ हस्तमात्रं भवेत्कुंडं योनिः प्रादेशमात्रतः ॥ अश्वत्थपत्रवद्योनिं मेखलोपरि कल्पयेत् ॥ ४ ॥ कुंडमध्ये तु नाभिः स्यादष्टपत्रं
सकर्णिकम् ॥ प्रादेशमात्रं विधिना कारयेद्ब्रह्मणः सुत ॥ ५ ॥ षष्ठेनोद्धेखनं प्रोक्तं प्रोक्षणं वर्मणा स्मृतम् ॥ नेत्रेणालोक्य वै कुंडं षड्रेखाः कारये
द्बुधः ॥ ६ ॥ प्रागायतेन विप्रेन्द्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ उत्तराग्राः शिवा रेखाः प्रोक्षयेद्धर्मणा पुनः ॥ ७ ॥ शमीपिप्पलसंभूतामरणीं
षोडशांगुलाम् ॥ मथित्वा वह्निबीजेन शक्तिन्यासं हृदैव तु ॥ ८ ॥ प्रक्षिपेद्विधिना वह्निमन्वाधाय यथाविधि ॥ तूष्णीं प्रादेशमात्रैस्तु
याज्ञिकैः शकलैः शुभैः ॥ ९ ॥ परिसंमोहनं कुर्याज्जलेनाष्टसु दिक्षु वै ॥ परिस्तीर्य विधानेन प्रागाद्येवमनुक्रमात् ॥ १० ॥ उत्तराग्रं पुर
स्ताद्धि प्रागग्रं दक्षिणे पुनः ॥ पश्चिमे चोत्तराग्रं तु सौम्ये पूर्वाग्रमेव तु ॥ ११ ॥ ऐन्द्रे चैन्द्राग्रमावाह्य याम्य एवं विधीयते ॥ सौम्यस्योपरि
चांद्राग्रं वारुणाग्रमधस्ततः ॥ १२ ॥

कारयेत्कुर्यादित्यर्थः ॥ ५ ॥ षष्ठेनास्त्रमंत्रेणेत्यर्थः । वर्मणा कवचमंत्रेण ॥ ६ ॥ प्रागायतेन प्रागायतरेखात्रयेण सह उत्तराग्राः शिवरेखाः ब्रह्मविष्णुमहेश्वरास्तद्वपा
इत्यर्थः ॥ ७ ॥ वह्निबीजेन रमिति बीजेन ॥ ८ ॥ वह्निं कुंड इति शेषः । विधिना प्रक्षिपेत् यथाविधि मन्वाधाय तूष्णीं प्रादेशमात्रैः याज्ञिकैः शकलैर्योजयेदिति शेषः ॥ ९ ॥
परिसंमोहनं परिसंमोहनमित्यर्थः ॥ १० ॥ परिस्तरणविधिं कथयति-उत्तराग्रमिति ॥ ११ ॥ दिग्देवतावाहनं कथयति-ऐन्द्रे इति । ऐन्द्रे पूर्वदिग्भागे ऐन्द्राग्रमिन्द्राग्रदेवत
मित्यर्थः । याम्ये दक्षिणदिग्भागे पर्व यामाग्रमित्यर्थः । सौम्यस्योपरि चांद्राग्रमिति ॥ १२ ॥

टी. न.

२५

॥२८७॥

पात्रासादनादिविधिं कथयति—द्वंद्वरूपेणेत्यादिना ॥ १३-१६ ॥ अन्योदककुशानि कुशाप्राण्यन्योदककुशाप्राणि सैः सम्यगाच्छाद्यित्यन्वयः ॥ १७ ॥ हस्ताभ्यां नासिकं
नासासमीपं पात्रं प्रणीतापात्रम् उद्धृत्येति शेषः । ऐशान्यां दिशि विन्यसेत् ॥ १८ ॥ मकलनोपवेपेणेत्यर्थः ॥ १९ ॥ अत्रे वह्निममीप
इत्यर्थः ॥ २० ॥ अंगुष्ठमात्रावंगुष्ठपरिमितौ कुशौ विधिनैव प्रक्षाल्य नैर्दमतरुणसंज्ञैः नैव पुनर्नवभिस्तत्संख्याकदर्मः पर्याग्निं कुर्यादित्यन्वयः ॥ २१ ॥ पुनश्च पर्याग्निं कुर्यादित्यनेन

द्वंद्वरूपेण पात्राणि बहिःष्वासाद्य सुव्रत ॥ अधोमुखानि सर्वाणि द्रव्याणि च तथोत्तरे ॥ १३ ॥ तस्यांपरि न्यसेद्दर्भांश्चिदं दक्षिणतो
न्यसेत् ॥ पूजयेन्मूलमंत्रेण पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥ १४ ॥ प्रोक्षणीपात्रमादाय पूरयेदंबुना पुनः ॥ प्रादेशमात्रौ तु कुशौ स्थापयेदुदको
परि ॥ १५ ॥ प्रावयेच्च कुशाग्रं तु वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ विकीर्य सर्वपात्राणि सुसंप्रोक्ष्य विधानतः ॥ १६ ॥ प्रणीतापात्रमादाय
पूरयेदंबुना पुनः ॥ अन्योदककुशाग्रैस्तु सम्यगाच्छाद्य सुव्रत ॥ १७ ॥ हस्ताभ्यां नासिकं पात्रमैशान्यां दिशि विन्यसेत् ॥ आज्याधि
श्रयणं कुर्यात्पश्चिमोत्तरतः शुभम् ॥ १८ ॥ भस्ममिश्रांस्तथांगारान् ग्राहयेत्सकलेन वै ॥ पश्चिमोत्तरतो नीत्वा तत्र चाज्यं प्रतापयेत् ॥ १९ ॥
कुशान्मौ तु प्रज्वालय पर्याग्निं त्रिभिराचरेत् ॥ तान्सर्वास्तत्र निःक्षिप्य चाग्रे चाज्यं निधापयेत् ॥ २० ॥ अंगुष्ठमात्रौ तु
कुशौ प्रक्षाल्य विधिनैव तु ॥ पर्याग्निं च ततः कुर्यात्तैरेव नवभिः पुनः ॥ २१ ॥ पर्याग्निं च पुनः कुर्यात्तदाज्यमवरोपयेत् ॥ अथापकर्पयेत्
पात्रं क्रमेणोत्तरपश्चिमे ॥ २२ ॥ संयुज्य चाग्निं काष्ठेन प्रक्षाल्यारोप्य पश्चिमे ॥ आज्यस्योत्पवनं कुर्यात्पवित्राभ्यां सहैव तु ॥ २३ ॥
पृथगादाय हस्ताभ्यां प्रवाहेण यथाक्रमम् ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां तु उभाभ्यां मूलविद्यया ॥ २४ ॥ अभ्युक्ष्य दापयेद्ग्नौ पवित्रे घृतपंकिते ॥
सौवर्णं सुक्लृवं कुर्याद्रत्निमात्रेण सुव्रत ॥ २५ ॥ राजतं वा यथान्यायं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ अथवा याज्ञिकैर्वृक्षैः कर्तव्यौ ह्यशुद्धा
बुभौ ॥ २६ ॥ अरत्निमात्रमायामं तत्पोत्रे तु बिलं भवेत् ॥ षडंगुलपरीणाहं दंडमूलं महासुने ॥ २७ ॥

द्विवारं पर्याग्निकरणमानंतर्येण ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ काष्ठेनोपवेपेणाग्निं संयुज्य प्रत्यूह्य पश्चिमे आरोप्य उपवेपं निरस्य प्रक्षाल्य अप उपस्पृश्य पात्राभ्यां पवित्रसंज्ञकदर्भाभ्यां सहैव अंगु
लीभ्यामिति शेषः । आज्यस्योत्पवनं कुर्यादित्यन्वयः ॥ २३ ॥ पृथग्विरले इत्यर्थः । यथाक्रमं प्रवाहेण याज्ञिकोक्तमार्गेणेत्यर्थः ॥ २४ ॥ सुक्लृवविधानं कथयति—सौवर्ण
मित्यादिना । रत्निमात्रेणारत्निमात्रेणेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ पोत्रे मुख इत्यर्थः । षडंगुलपरीणाहं षडंगुलविस्तृतम् ॥ २७ ॥

लि. ५. ३.

॥२८८॥

दी. ६

२६

॥२८८॥

तदर्थं त्र्यंगुलपरीणाहं पुष्करं मुखं गोवालसदृशं गोपुच्छसमानमित्यर्थः ॥ २८ ॥ पूर्णाहुत्यादिबृहत्सुविधानं कथयति—पट्टत्रिंशदित्यादिना । अष्टांगुलसविस्तरमष्टांगुलविस्तारं सहितमित्यर्थः ॥ २९ ॥ तदर्थं चतुरंगुलमुत्सेधः उच्छ्राय इत्यर्थः ॥ ३० ॥ त्रिभागेषु एकं त्रिभागेकं द्वादशांगुलमग्रं भवेत् । शेषमवशिष्टभागद्वयं कृत्वा वक्ष्यमाणप्रकारं कृत्वेत्यर्थः । परित्यजेदग्रबाह्यं कुर्यादित्यर्थः ॥ ३१ ॥ वेदिस्तत्संज्ञकचतुष्कोणभागः बिलं छिद्रम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तद्बाह्ये बिलबाह्ये विनिद्रं विकसितं पत्रविचित्रितं पद्मं कुर्यादित्यन्वयः । तद्बाह्ये पद्मबाह्य इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ वेदिकामध्यतः कनिष्ठांगुलमानतः रंथं यावन्मुखांतस्तावाद्द्विलानं निम्नगं गंभीरप्रवाहं खातं स्यादित्यन्वयः । “निम्नं गंभीरं गंभीरम्” इत्यमरः ॥ ३५ ॥ नालं दंडमूलदंडं षडंगुलं कुर्यादिति शेषः । चतुरंगुलं दंडाग्रे अर्धांगुलविवृद्ध्या दंडिकात्रयं वलीत्रयं कर्तव्यमित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ तदर्थं कंठनालं स्यात्पुष्करं मूलवद्भवेत् ॥ गोवालसदृशं दंडं सुवाग्रं नासिकासमम् ॥ २८ ॥ पुटद्वयसमायुक्तं मुक्ताद्येन प्रपूरितम् ॥ पट्टत्रिंशदंगुलायाममष्टांगुलसविस्तरम् ॥ २९ ॥ उत्सेधस्तु तदर्थं स्यात्सूत्रेण समितं ततः ॥ सप्तांगुलं भवेदास्यं विस्तरायामतः पुनः ॥ ३० ॥ त्रिभागेकं भवेदग्रं कृत्वा शेषं परित्यजेत् ॥ कंठं च द्व्यंगुलायामं विस्तारं चतुरंगुलम् ॥ ३१ ॥ वेदिषांगुलायामा विस्तारस्तत्प्रमाणतः ॥ तस्य मध्ये बिलं कुर्याच्चतुरंगुलमानतः ॥ ३२ ॥ बिलं सुवर्तितं कुर्यादष्टपत्रं सुकर्णिकम् ॥ परितो बिलबाह्ये तु पट्टिकाध्यांगुलेन तु ॥ ३३ ॥ तद्बाह्ये च विनिद्रं तु पद्मपत्रविचित्रितम् ॥ यवद्वयप्रमाणेन तद्बाह्ये पट्टिका भवेत् ॥ ३४ ॥ वेदिकामध्यतो रंथं कनिष्ठांगुलमानतः ॥ खातं यावन्मुखांतः स्याद्विलमानं तु निम्नगम् ॥ ३५ ॥ दंडं षडंगुलं नालं दंडाग्रे दंडिकात्रयम् ॥ अर्धांगुलविवृद्ध्या तु कर्तव्यं चतुरंगुलम् ॥ ३६ ॥ त्रयोदशांगुलायामं दंडमूले घटं भवेत् ॥ द्व्यंगुलस्तु भवेत्कुंभो नाभिं विद्यादशांगुलम् ॥ ३७ ॥ वेदिमध्ये तथा कृत्वा पादं कुर्याच्च द्व्यंगुलम् ॥ पद्मपृष्ठसमाकारं पादं वै कर्णिकाकृतिम् ॥ ३८ ॥ गजोष्ठसदृशाकारं तस्य पृष्ठाकृतिर्भवेत् ॥ अभिचारादिकार्येषु कुर्यात्कृष्णायसेन तु ॥ ३९ ॥ पंचविंशत्कुशेनैव सुकृष्टवौ मार्जयेत्पुनः ॥ अग्रमग्रेण संशोध्य मध्यं मध्येन सुव्रत ॥ ४० ॥ त्रयोदशांगुलमायामो विस्तारो यस्य तत्रयोदशांगुलायामं घटं शिरः दंडाग्रे भवेत् कुर्यादित्यर्थः । “घटः समाधिमेदे च शिरःकुटकुटेषु च” इति विश्वः । द्व्यंगुलं कुंभं कंबुग्रीवमित्यर्थः । नाभिं मध्यम् ॥ ३७ ॥ वेदिमध्ये तथा दशांगुलं नाभिं पद्मपृष्ठसमाकारं कृत्वा पादं च द्व्यंगुलं कर्णिकाकृतिं कुर्यादित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ तस्य सुवस्य पृष्ठाकृतिः गजोष्ठसदृशाकारं यथा स्यात्तथा भवेदित्यन्वयः । सुवविधानमुक्त्वा विशेषद्वयं कथयति—अभिचारेति । अभिचारादिकार्यं जारणमारणादिष्वित्यर्थः ॥ ३९ ॥ सुकृष्टव संस्कारं कथयति—पंचविंशदित्यादिना ॥ ४० ॥

पात्रविधानं कथयति—आज्यस्थालीत्यादिना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अभिचारे आयसी शांतिके मृन्मयी वा मृन्मयवेत्यर्थः । पात्रमानं कथयति—पडंगुलमित्यादिना ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ चतुरंगुलमध्ये तु प्रदक्षिणं ग्रथितं यथा स्यात्तथा त्रिशद्वर्गः परिस्तरादित्याग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ४६ ॥ अभिचारादिकार्येषु शिवाग्न्याधानवर्जितं यथा स्यात्तथा कर्म कुर्यादिति शेषः ॥ ४७ ॥ आमिचारिके अकोमलाः स्थिराः समिधः संग्राह्या इत्यन्वयः । सामान्यसमिल्लक्षणं कथयति—समग्रा इत्यादिना ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ततः सामान्यवृत्तादित्यर्थः ॥ ५० ॥ अन्नं चर्वादि अक्षप्रमाणं कर्षपरिमितमित्यर्थः । “अक्षः कर्षे” इति विश्वः । शुक्तिमात्रेण शुक्तिप्रमाणेन तिलो ग्राह्य इति शेषः । यवानां प्रमाणं मूलं मूलेन विधिना अग्नौ ताप्य हृदा पुनः ॥ आज्यस्थाली प्रणीता च प्रोक्षणी तिस्र एव च ॥ ४९ ॥ सौवर्णी राजती वापि ताम्री वा मृन्मयी तु वा ॥ अन्यथा नैव कर्तव्यं शांतिके पौष्टिके शुभे ॥ ४२ ॥ आयसी त्वभिचारे तु शांतिके मृन्मयी तु वा ॥ पडंगुलं सुविस्तीर्णं पात्राणां मुखमुच्यते ॥ ४३ ॥ प्रोक्षणी द्व्यंगुलोत्सेधा प्रणीता द्व्यंगुलाधिका ॥ आज्यस्थाली ततस्तस्या उत्सेधो द्व्यंगुलाधिकः ॥ ४४ ॥ यैः समिद्धिर्हुतं प्रोक्तं तैरेव परिधिर्भवेत् ॥ मध्यांगुलपरीणाहा अवक्रा निर्वणाः समाः ॥ ४५ ॥ द्वात्रिंशदंगुलयामास्तिस्रः परिधयः स्मृताः ॥ द्वात्रिंशदंगुलयामैस्त्रिंशद्वर्गैः परिस्तरेत् ॥ ४६ ॥ चतुरंगुलमध्ये तु ग्रथितं तु प्रदक्षिणम् ॥ अभिचारादिकार्येषु शिवाग्न्याधान वर्जितम् ॥ ४७ ॥ अकोमलाः स्थिरा विप्र संग्राह्यास्त्वाभिचारिके ॥ समग्राः सुसमाः स्थूलाः कनिष्ठांगुलसंमिताः ॥ ४८ ॥ अवक्रा निर्वणाः स्निग्धा द्वादशांगुलसंमिताः ॥ समिधस्थं प्रमाणं हि सर्वकार्येषु सुव्रत ॥ ४९ ॥ गव्यं घृतं ततः श्रेष्ठं कापिलं तु ततोऽधिकम् ॥ आहुतीनां प्रमाणं तु ह्रस्वं पूर्णं यथा भवेत् ॥ ५० ॥ अन्नमक्षप्रमाणं स्याच्छुक्तिमात्रेण वै तिलः ॥ यवानां च तदर्थं स्यात्फलानां स्वप्रमाणतः ॥ ५१ ॥ क्षीरस्य मधुनो दध्नः प्रमाणं घृतवद्भवेत् ॥ चतुःस्रप्रमाणेन घृता पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ ५२ ॥ तदर्थं स्विष्टकृतप्रोक्तं शेषं सर्वमथापि वा ॥ शांतिकं पौष्टिकं चैव शिवाग्नौ जुहुयात्सदा ॥ ५३ ॥ लौकिकाग्नौ महाभाग मोहनोच्चाटनादयः ॥ शिवाग्निं जनयित्वा तु सर्वकर्मणि सुव्रत ॥ ५४ ॥ सप्त जिह्वाः प्रकल्प्यैव सर्वकार्याणि कारयेत् ॥ अथवा सर्वकार्याणि जिह्वामात्रेण सिध्यति ॥ ५५ ॥ शिवाग्निरिति विप्रैर्द्रा जिह्वामात्रेण साधकः ॥ ५६ ॥

तदर्थं शुक्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ स्विष्टकृतदर्थं पूर्णाहुत्यर्थं वा सर्वं शेषं प्रोक्तमित्यन्वयः । अथ शांतिकं पौष्टिकं च सदा शिवाग्नौ जुहुयात् इत्यन्वयः ॥ ५३ ॥ मोहनोच्चाटनादयः लौकिकाग्नौ भवतीति शेषः । सर्वकर्मणि शांतिकादिकर्मणि शिवाग्निं जनयित्वा सप्त जिह्वाः प्रकल्प्यैव सर्वकार्याणि कारयदित्याग्रिमेष्वन्यः ॥ ५४ ॥ अथवा साधकः शिवाग्निजिह्वामात्रेण जिह्वाकात्स्न्येन सिद्ध्यतीति हेतोः जिह्वामात्रेण सर्वकार्याणि कुर्यादिति शेषेणाग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ५५ ॥ शिवाग्निरयं द्विपाच्छोकः । अग्रे गद्यान् ॥ ५६ ॥

सप्तजिह्वाकल्पनं कथयति—ॐ इत्यादिना ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सप्तजिह्वामत्रातुक्त्वा प्रधानमंत्रं कथयति—ॐ वह्नये इति ॥ ६४ ॥ एतावत् पूर्वोक्तप्रकारं वह्निसंस्कारं कुर्यादिति शेषः । अथवा वह्निकर्मसु पुनर्नैमित्तिके च विधिना शिवाम्नि कारयेदित्यन्वयः ॥ ६५ ॥ शिवाम्निविधिं कथयति—निरीक्षणमित्यादिना । निवृत्त्या प्रातिलोम्येन त्रिभिर्धोरवामसद्यैवे कुंडपरिधानं मेखलाकरणमित्यर्थः । वज्रीकरणं दृढीकरणं चतुष्पदानां पूर्वोक्तैर्द्राग्नादीनामापादनं स्थापनमित्यर्थः । एवं पूर्वोक्त प्रकारमष्टादशविधमष्टादशप्रकारं कुंडसंस्कारं कुर्यादिति शेषः ॥ ६६ ॥ अक्षेण तुषेण पाटनमाच्छादनं कृत्वेति शेषः । पष्ठेन विष्टरस्य भद्रासनस्य न्यासमाद्येन वज्रासने हीर ॐ बहुरूपायै मध्यजिह्वायै अनेकवर्णायै दक्षिणोत्तरमध्यगायै शांतिकपौष्टिकमोक्षादिफलप्रदायै स्वाहा ॥ ५७ ॥ ॐ हिरण्यायै चामी कराभायै ईशानजिह्वायै ज्ञानप्रदायै स्वाहा ॥ ५८ ॥ ॐ कनकायै कनकनिभायै रम्यायै ऐंद्रजिह्वायै स्वाहा ॥ ५९ ॥ ॐ रक्तायै रक्त वर्णायै आग्नेयजिह्वायै अनेकवर्णायै विद्रेषणमोहनायै स्वाहा ॥ ६० ॥ ॐ कृष्णायै नैऋतजिह्वायै मारणायै स्वाहा ॥ ६१ ॥ ॐ सुप्रभायै पश्चिमजिह्वायै मुक्ताफलायै शांतिकायै पौष्टिकायै स्वाहा ॥ ६२ ॥ ॐ अभिव्यक्तायै वायव्यजिह्वायै शत्रुञ्चाटनायै स्वाहा ॥ ६३ ॥ ॐ वह्नये तेजस्विने स्वाहा ॥ ६४ ॥ एतावद्वह्निसंस्कारमथवा वह्निकर्मसु ॥ नैमित्तिके च विधिना शिवाम्नि कारयेत्पुनः ॥ ६५ ॥ निरीक्षणं प्रोक्षणं ताडनं च पष्ठेन फडंतेन अभ्युक्षणं चतुर्थेन खननोत्तिकरणं पष्ठेन पूरणं समीकरणमाद्येन संचनं वौषडंतेन कुहनं पष्ठेन संमार्जनोप लेपने तुरीयेण कुंडपरिकल्पनं निवृत्त्या त्रिभिरेव कुंडपरिधानं चतुर्थेन कुंडार्चनमाद्येन रेखाचतुष्टयसपादनं पष्ठेन फडंतेन वज्रीकरणं चतुष्पदापादनमाद्येन एवं कुंडसंस्कारमष्टादशविधम् ॥ ६६ ॥ कुंडसंस्कारानंतरमक्षपाटनं पष्ठेन विष्टरन्यासमाद्येन वज्रासने वागीश्वर्यावाहनम् ॥ ६७ ॥ ॐ ह्रीं वागीश्वरीं श्यामवर्णां विशालाक्षीं यौवनोन्मत्तविग्रहाम् ॥ ऋतुमतीं वागीश्वरशक्तिमावाहयामि ॥ ६८ ॥ वागीश्वरीं पूजयामि ॥ ६९ ॥ पुनर्वागीश्वरावाहनम् ॥ ७० ॥ एकवक्त्रं चतुर्भुजं शुद्धस्फटिकाभं वरदाभयहस्तं परशुमृगधरं जटामुकुटमंडितं सर्वाभरणभूषितमावाहयामि ॥ ७१ ॥ ॐ ईं वागीश्वराय नमः ॥ आवाहनस्थापनसन्निधानसन्निरोधपूजांतं वागीश्वरीं संभाव्य गर्भाधानवह्निसंस्कारम् ॥ ७२ ॥ कासने वागीश्वर्यावाहनं कुर्यादिति शेषः । “अक्षः कर्मे तुषे चक्रे” इति विश्वः ॥ ६७ ॥ वागीश्वर्यावाहनमन्त्रं कथयति—ॐ ह्रीमिति । ऋतुमतीमृतुस्नातामित्यर्थः । तदुक्तं पाशुपततंत्रे “ऋतुस्नातां ततो ध्यात्वा” इति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ वागीश्वरावाहनमंत्रं कथयति—एकवक्त्रमिति ॥ ७१ ॥ ॐ ईं वागीश्वराय नम इत्यनेन आवाहनादि पूजांतं कृत्वेति शेषमाद्यान्वयः । वागीश्वरीं संभाव्य सत्कृत्य गर्भाधानवह्निसंस्कारं कुर्यादिति शेषः ॥ ७२ ॥

संस्कारविधिं कथयति—अरणीजनितमिति । कांतोद्भवं अग्निहोत्रजं वा ताम्रपात्रेशरावेवा आनीय निरीक्षणताडनाभ्युक्षणप्रक्षालनं वहेः क्रव्यादाशिवपरित्यागोऽपि प्रथमेन कृत्वेति शेषः । त्रैकारणं त्रिवर्गसाधनं जठरभूमध्यादावाह्य कारण मूर्तौ आवाहितमूर्तौ आग्नेयेनाग्निदेवताकर्मत्रेण उद्दीपनं कृत्वेति शेषः । आद्येन सह पुरुषेण धारणासंहितया धेनुमुद्रा कर्तव्येति शेषः । तुरीयेणावगुंठ्य उपपात्रेणाच्छाद्येत्यर्थः । शरावोत्थापनं कृत्वेति शेषः । कुंडोपरि निधाय तुरीयेण प्रदक्षिणमावर्त्य आत्मसंमुखं वागीश्वरीं ध्यात्वेति शेषः । गर्भनाड्यां गर्भनाल इत्यर्थः । “नाडी नालः ” इति विश्वः । गर्भाधानांतरीयेण गर्भाधानमध्यकालेन वौषडंतेन आद्येन कमलप्रदानं कृत्वेति शेषः । कुशार्घ्यं दत्त्वा आद्येन इंधनप्रदानं गर्भस्य वह्निरूपस्याधानं गर्भाधानं प्रज्वालनं प्रदीप्तकरणं च सद्येन आद्येन पूजनं वामेन पुंसवनं द्वितीयेन तेनैव पूजनमधोरेण सीमंतोन्नयनं तृतीयेन पूजनं कुर्यादिति शेषः ॥ ७३ ॥ अवयवव्याप्तिर्वक्रोद्धाटनं

अरणीजनितं कांतोद्भवं वा अग्निहोत्रजं वा ताम्रपात्रेशरावेवा आनीय निरीक्षणताडनाभ्युक्षणप्रक्षालनमाद्येन क्रव्यादाशिवपरित्यागोऽपि प्रथमेन वहेः त्रैकारणं जठरभूमध्यादावाह्याग्निं वैकारणमूर्तावाग्नेयेन उद्दीपनमाद्येन पुरुषेण संहितया धारणा धेनुमुद्रां तुरीयेणावगुंठ्य जानुभ्यामवनिं गत्वा शरावोत्थापनं कुंडोपरि निधाय प्रदक्षिणमावर्त्य तुरीयेणात्मसंमुखं वागीश्वरीं गर्भनाड्यां गर्भाधानांतरीयेण कमलप्रदानमाद्येन वौषडंतेन कुशार्घ्यं दत्त्वा इंधनप्रदानमाद्येन प्रज्वालनं गर्भाधानं च सद्येन आद्येन पूजनं पुंसवनं वामेन पूजनं द्वितीयेन सीमंतोन्नयनमधोरेण तृतीयेन पूजनम् ॥ ७३ ॥ अवयवव्याप्तिर्वक्रोद्धाटनं वक्रनिष्कृतिरिति तृतीयेन गर्भजातकर्मपुरुषेण पूजनं तुरीयेण पष्ठेन प्रोक्षणं सूतकशुद्धये चाग्निसूनु रक्षा कुशाद्येन वक्रत्रेणाऽग्नौ मूलमीशाग्रं नैर्ऋतिमूलं वायव्याग्रं वायव्यमूलमीशाग्रमिति कुशास्तरणमिति पूर्वोक्त मिधमग्रमूलघृताक्तं लालापनोदाय पष्ठेन जुहुयात् ॥ ७४ ॥ पंचपूर्वातिक्रमेण परिधिविष्टरन्यासोऽपि आद्येन विष्टरोपरि हिरण्यगर्भं हरनारायणानपि पूजयेत् ॥ ७५ ॥ इंद्रादिलोकपालांश्च पूजयेत् ॥ ७६ ॥ वज्रावर्तपर्यंतानपि पूजयेत् ॥ ७७ ॥

वक्रनिष्कृतिरिति पूर्वोक्तप्रकारेण तृतीयेन कार्येति शेषः । पुरुषेण गर्भजातकर्मपुरीयेण पूजनं पष्ठेन सूतकशुद्धये प्रोक्षणं कुशयुक्तमखं तत्संज्ञकमंत्रस्तेन अग्निसूनोराग्निरूपपुत्रस्य रक्षा अग्निसूनु रक्षा वक्रेण कर्तव्येति शेषः । आग्नावाग्नेय्यां मूलमीशे ऐशान्यामग्रमीशाग्रं नैर्ऋतिमूलं वायव्याग्रं वायव्यमूलमीशाग्रं यथा स्यात्तथा इति पूर्वोक्तप्रकारेण कुशा स्तरणं कृत्वेति शेषः । इति एवं प्रकारेण पूर्वोक्तमिधमग्रमूलं घृताक्तं यस्य स अग्रमूलघृताक्तस्तं लालापनोदाय पष्ठेन जुहुयादित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ पंचसु सद्योजानादिषु पूर्वः पंचपूर्वस्तस्यातिक्रमेण वामादिमंत्रचतुष्टयेनेत्यर्थः । परिधियुक्तो विष्टरः परिधिविष्टरस्तस्य न्यासोऽपि कार्य इति शेषः । आद्येन विष्टरोपरि भद्रासनोपरि हिरण्यगर्भं हरनारायणानपि पूजयेदित्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ वज्राद्याश्च ते आवर्तपर्यंतास्त्रिशूलपर्यंतास्तानल्लोकपालायुधविशेषानपि पूजयेदित्यन्वयः ॥ ७७ ॥

वागीश्वरवागीश्वरीपूजादि कृत्वा एनं वागीश्वरमुद्रास्य हुतं होमद्वयं विसर्जयेज्जुहुयादित्यर्थः ॥ ७८ ॥ अयानंतरं सुक्लृष्टवसंस्कारं पूर्ववत् निरीक्षणप्रोक्षणताडनाभ्युक्षणादीनि कृत्वेति शेषः । सुक्लृष्टं च हस्तद्वये गृहीत्वा आद्येन संस्थापनं ताडनमपि कृत्वेति शेषः । सुक्लृष्टोपरि मूलमध्यमाग्रेण त्रित्वेन त्रिप्रकारेण दर्भैरनुलेखनं दर्भानुलेखनं कृत्वेति शेषः । सुक्लृष्टं शक्तिं सुक्लृष्टमपि शंभुं दाक्षिणपार्श्वे कुशोपरि शक्तये नमः शंभवे नम इति मंत्राभ्यां न्यसेदिति शेषः ॥ ७९ ॥ अंतिसूत्रेण समीपवर्तिसूत्रेणेत्यर्थः ॥ ८० ॥ पष्ठेन रक्षां विधाय सुक्लृष्टवसंस्कारः पूर्वमेवोक्तः कार्य इति शेषः ॥ ८१ ॥ पुनराज्यसंस्कारः पूर्वमेवोक्तः निरीक्षणादीनि च पूर्ववत् कुर्यादिति शेषः ॥ ८२ ॥ अन्यकल्पमाह—आज्यमित्यादिना । वा घृतपात्रमैशान्यां तद्विशिष्टं पष्ठेन वेद्युपरि न्यस्य आज्यप्रतापनं कार्यमिति शेषमादायान्वयः । पवित्रीकरणं कथयति—वितस्तिमात्रमिति । अग्निज्वालायामुत्पवनमाग्नि

वागीश्वरवागीश्वरीपूजाद्येनमुद्रास्य हुतं विसर्जयेत् ॥ ७८ ॥ सुक्लृष्टवसंस्कारमथो निरीक्षणप्रोक्षणताडनाभ्युक्षणादीनि पूर्ववत् सुक्लृष्टं च हस्तद्वये गृहीत्वा संस्थापनमाद्येन ताडनमपि सुक्लृष्टोपरि दर्भानुलेखनमूलमध्यमाग्रेण त्रित्वेन सुक्लृष्टं शक्तिं सुक्लृष्टमपि शंभुं दाक्षिणपार्श्वे कुशोपरि शक्तये नमः शंभवे नमः ॥ ७९ ॥ ततो ह्यन्तिसूत्रेण सुक्लृष्टं तुरीयेण वेष्टयेदर्थेन ॥ ८० ॥ धेनुमुद्रां दर्शयित्वा तुरीयेणावगुंक्ष्य पष्ठेन रक्षां विधाय सुक्लृष्टवसंस्कारः पूर्वमेवोक्तः ॥ ८१ ॥ पुनराज्यसंस्कारः पूर्वमेवोक्तः निरीक्षणप्रोक्षणताडनाभ्युक्षणादीनि पूर्ववत् ॥ ८२ ॥ आज्यप्रतापनमैशान्यां वा पष्ठेन वेद्युपरि विन्यस्य घृतपात्रं वितस्तिमात्रं कुशपवित्रं वामहस्तांगुष्ठानामिकाग्रं गृहीत्वा दाक्षिणांगुष्ठानामिका मूलं गृहीत्वाग्निज्वालोत्पवनं स्वाहातेन तुरीयेण पुनः सह दर्भान् गृहीत्वा पूर्ववत्स्वात्मसंप्रवणं स्वाहातेनाद्येन कुशद्वयपवित्रबंधनं चाद्येन घृते न्यसेदिति पवित्रीकरणम् ॥ ८३ ॥ दर्भद्वयं प्रगृह्याग्निप्रज्वालनं घृतं त्रिधा वर्तयेत् ॥ संप्रोक्ष्याग्नौ निधापयेदिति नीराजनम् ॥ ८४ ॥ पुनर्दर्भान् गृहीत्वा कीटकादि निरीक्ष्याद्येन संप्रोक्ष्य दर्भान्ग्नौ निधाय इत्यवद्योतनम् ॥ ८५ ॥ दर्भद्वयं गृहीत्वाग्निज्वालाया घृतं निरीक्षयेत् ॥ ८६ ॥ दर्भेण गृहीत्वा तेनाग्रद्वयेन शुक्लपक्षद्वयेनाद्येनेति कृष्णपक्षसंपातनं घृतं त्रिभागेन विभज्य सुवैणैकभागेनाज्येनाग्रये स्वाहा द्वितीयेनाज्येन सोमाय स्वाहा आज्येन ॐ अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा आज्येनाग्रये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ ८७ ॥

ज्वालोत्पवनं स्वात्मानि स्वदेहे संप्रवणं स्वात्मसंप्रवणम् ॥ ८३ ॥ नीराजनं कथयति—दर्भद्वयेनेति । त्रिधा वर्तयेत्परिभ्रामयेदित्यर्थः ॥ ८४ ॥ अवद्योतनं कथयति—पुनरिति । अवद्योतनं कुर्यादिति शेषः ॥ ८५ ॥ निरीक्षणमाह—दर्भद्वयमिति ॥ ८६ ॥ दर्भेण गृहीत्वा अन्यदर्भेण सह पवित्रमादायेत्यर्थः । तेन पूर्वोक्तेन अग्रद्वयेन पवित्राग्रद्वयेन आद्येनेति मंत्रेण सद्योजातमंत्रेणेत्यर्थः । शुक्लपक्षरूपं यद्वयं भागद्वयमत एवापगपक्षपंचम्यंतं शुक्लपक्षो ज्योतिर्विद्भिः परिगृह्यते । तेन सह कृष्णपक्षस्य तृतीयभागरूपस्य संपातनं पृथक्करणं कृत्वेति शेषः । फलितमाह—घृतं त्रिभागेन विभज्य एकभागेन कृष्णपक्षसंज्ञकेनाज्येन सुवैणाग्रये स्वाहा द्वितीयेनाज्येन द्वितीयभागाज्येनेत्यर्थः । एवं द्वितीयेनेत्यस्याग्रेत्यन्वयः । एवं जुहुयादिति शेषमादायान्वयः ॥ ८७ ॥

पुनः कुशेन पवित्रमिति शेषः । गृहीत्वेत्यन्वयः ॥ ८८ ॥ स्थापयति शेषः । अथ संस्कृते संस्कारविधिः । अथ निधापयेदग्नौ स्थापयेदित्यर्थः । आज्यसंस्कार एवं कार्ये
 इति शेषः ॥ ८९ ॥ वक्रोद्घाटनं कथयति—आज्येनेत्यादिना । शक्तिबीजात् ह्यवीजेन सुग्वदनेनाज्येन चक्राभिधारणं हविर्द्रव्ये चक्रसदृशाभिधारणमित्यर्थः । पूर्ववदीशान
 मूर्तये स्वाहेत्यादि जुहुयादिति शेषः । इति पूर्वोक्तं वक्रोद्घाटनमित्यन्वयः ॥ ९० ॥ वक्रसंधानं कथयति—ईशानमूर्तये इत्यादिना ॥ ९१ ॥ वक्रैक्यकरणं कथयति—ईशान
 पुनः कुशेन गृहीत्वा संहिताभिमंत्रेण नमोन्तेनाभिमंत्रयेत् ॥ ८८ ॥ अभिमंत्र्य धेनुमुद्राप्रदर्शनकवचावगुंठनास्त्रेण रक्षाम् । अथ संस्कृते निधा
 पयेत् आज्यसंस्कारः ॥ ८९ ॥ आज्येन सुग्वदनेन चक्राभिधारणं शक्तिबीजादीशानमूर्तये स्वाहा । पूर्ववत्पुरुषवक्त्राय स्वाहा अघोरहृदयाय
 स्वाहा वामदेवाय गुह्याय स्वाहा सद्योजातमूर्तये स्वाहा । इति वक्रोद्घाटनम् ॥ ९० ॥ ईशानमूर्तये तत्पुरुषवक्त्राय स्वाहा तत्पुरुषवक्त्राय
 अघोरहृदयाय स्वाहा अघोरहृदयाय वामगुह्याय सद्योजातमूर्तये स्वाहा इति वक्रसंधानम् ॥ ९१ ॥ ईशानमूर्तये तत्पुरुषाय वक्त्राय
 अघोरहृदयाय वामदेवाय गुह्याय सद्योजाताय स्वाहा इति वक्रैक्यकरणम् ॥ ९२ ॥ शिवाग्निं जनयित्वैवं सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ केवलं
 जिह्वा वापि शान्तिकाद्यानि सर्वदा ॥ ९३ ॥ गर्भाधानादिकार्येषु वहेः प्रत्येकमव्ययम् ॥ दश आहुतयो देया योनिबीजेन पंचधा ॥ ९४ ॥ शिवाग्नौ
 कल्पयेदिव्यं पूर्ववत्परमासनम् ॥ आवाहनं तथा न्यासं यथा देवे तथार्चनम् ॥ ९५ ॥ मूलमंत्रं सकृज्जप्त्वा देवदेवं प्रणम्य च ॥ प्राणायाम
 त्रयं कृत्वा सगर्भं सर्वसंमतम् ॥ ९६ ॥ परिपेचनपूर्वं च तदिध्ममभिधार्य च ॥ जुहुयादग्निमध्ये तु ज्वलितेऽथ महामुने ॥ ९७ ॥ आधारावपि
 चाधाय चाज्येनैव तु षण्मुखे ॥ आज्यभागौ तु जुहुयाद्विधिर्नैव घृतेन च ॥ ९८ ॥ चक्षुषी चाज्यभागौ तु चाग्रये च तथोत्तरे ॥ आत्मनो
 दक्षिणे चैव सोमायेति द्विजोत्तम ॥ ९९ ॥ प्रत्यङ्मुखस्य देवस्य शिवाग्नेर्ब्रह्मणः सुत ॥ अक्षि वै दक्षिणं चैव चोत्तरं चोत्तरं तथा ॥ १०० ॥
 दक्षिणं तु महाभाग भवत्येव न संशयः ॥ आज्येनाहुतयस्तत्र मूलैर्नैव दशैव तु ॥ १ ॥ चरुणा च यथावाद्धि समिद्धिश्च तथा स्मृतम् ॥
 पूर्णाहुतिं ततो दद्यान्मूलमंत्रेण सुव्रत ॥ २ ॥ सर्वावरणदेवानां पंचपंचैव पूर्ववत् ॥ ईशानादिक्रमेणैव शक्तिबीजक्रमेण च ॥ ३ ॥
 मूर्तये इत्यादिना ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ योनिबीजेन दश वा पंचधा पंचप्रकारा आहुतयो देया इत्यन्वयः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ षट् सद्योजातादिमंत्रा मुखवचस्य
 स षण्मुखस्तस्मिन् ॥ ९८ ॥ आत्मनः उत्तरे अग्रये च दक्षिणे च सोमायेति जुहुयादित्यनुपंगः ॥ ९९ ॥ उक्तापसव्यहोमकारणं कथयति—प्रत्यङ्मुखस्येत्यादिना ॥ १०० ॥
 तत्र चक्षुर्मध्य इत्यर्थः ॥ १ ॥ चरुणा च यथावाद्धि फलमिति शेषः । तथा समिद्धिश्च स्मृतमित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥

अग्निकार्यव्यवस्था फलं च कथयति—त्रिप्रकारमित्यादिना ॥४॥५॥ साधकाखिवर्गसाधकः अहिंसकं परमाशुशुभं होमं चरेत् मुक्तिकाक्षकः सुसुखः शिवमाग्रे हृदिस्थं चितयेत्
ध्यानयज्ञेन होमयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥६॥७॥ शिवचितनस्तुत्यहोमकारिणोऽनर्थं कथयति—बाह्येति ॥१०८॥ श्रीशिव तवाग्निकार्यं त्रिविधं प्रोक्तं सुदुष्करं मन्ये । कलजानां
मनुजानां प्रसीद नित्यं प्रकीर्तनेनापि ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥ पङ्क्तिं वर्ण्यते ह्यास्मिन्नघोरार्चनमुत्तमम् । ध्यानादि
सहितं सम्यङ्निगेऽत्यंतफलं तु वै ॥ शैलादिघोरार्चनरूपपक्षांतरं कथयति—अथवेत्यादिना ॥१-४॥ सर्वयजनं पूजनमग्निकार्यं च सामान्यं पूर्वतुल्यमित्यर्थः । तस्य अघोरेऽस्य
प्रायश्चित्तमघोरेण स्वेष्टांतं पूर्ववत्स्मृतम् ॥ त्रिप्रकारं मया प्रोक्तमग्निकार्यं सुशोभनम् ॥४॥ यथावसरमेवं हि कुर्यान्नित्यं महापुने ॥ जीवि
तांते लभेत्स्वर्गं लभते अग्निदीपनम् ॥५॥ नरकं चैव नाप्नोति यस्य कस्यापि कर्मणः ॥ अहिंसकं चरेद्दोमं साधको मुक्तिकाक्षकः ॥६॥
हृदिस्थं चितयेदग्निं ध्यानयज्ञेन होमयेत् ॥ देहस्थं सर्वभूतानां शिवं सर्वजगत्पतिम् ॥७॥ तं ज्ञात्वा होमयेद्भक्त्या प्राणायामेन नित्यशः ॥
बाह्यहोमप्रदाता तु पाषाणे दर्दुरो भवेत् ॥ १०८ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥२५॥ शैलादिरुवाच ॥
अथवा देवमीशानं लिंगे संपूजयेच्छिवम् ॥ ब्राह्मणः शिवभक्तश्च शिवध्यानपरायणः ॥१॥ अग्निरित्यादिना भस्म गृहीत्वा ह्यग्निहोत्रजम् ॥
उद्गलयेद्धि सर्वांगमापादतलमस्तकम् ॥ २ ॥ आचामेद्ब्रह्मतथैव ब्रह्मसूत्री ह्युदङ्मुखः ॥ अर्थो नमः शिवायेति तनुं कृत्वात्मनः
पुनः ॥ ३ ॥ देवं च तेन मंत्रेण पूजयेत्प्रणवेन च ॥ सर्वस्मादधिका पूजा अघोरेऽस्य शूलिनः ॥ ४ ॥ सामान्यं यजनं सर्वमग्नि
कार्यं च सुव्रत ॥ मंत्रभेदः प्रभोस्तस्य अघोरध्यानमेव च ॥ ५ ॥ मंत्रः ॥ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः सर्वेभ्यः
सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ ६ ॥ अघोरेभ्यः प्रज्ञांतहृदयाय नमः ॥ अथ घोरेभ्यः सर्वात्मब्रह्मशिरसे स्वाहा ॥
घोरघोरतरेभ्यः ज्वालामालिनी शिखायै वषट् ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यः पिङ्गलकवचाय हुम् ॥ नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः नेत्रत्रयाय वषट् ॥
सहस्राक्षाय दुर्भेदाय पाशुपतास्त्राय हुं फट् ॥ स्नात्वाचम्य तनुं कृत्वा समभ्युक्ष्याद्यमर्षणम् ॥ तर्पणं विधिना चार्घ्यं भानवे भानुपूज
नम् ॥ ७ ॥ समं चाघोरपूजायां मंत्रमात्रेण भेदितम् ॥ मार्गशुद्धिस्तथा द्वारि पूजां वास्त्वधिपस्य च ॥ ८ ॥

प्रभोर्मंत्रभेदः अघोरध्यानमेव च वक्ष्यत इति शेषः । मंत्रमाह—अघोरेति ॥ ५ ॥६॥ न्यासान्कथयति—अघोरेभ्य इत्यादिना । पूजाविधिं कथयति—स्नात्वेत्यादिना । स्नात्वा
आचम्य तनुं समभ्युक्ष्य अग्रमर्षणं तर्पणं भानवे अर्घ्यं पूजनं च समं पूर्वतुल्यं कृत्वा अघोरपूजायां मंत्रमात्रेण भेदितं भिन्नं कुर्यादिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥७॥८॥

स पूजकः शुभासनमास्थितः । अग्रे करं विशोध्य नासाग्रसमीपं कमलं हस्तकमलं नासाग्रकमलं तस्मिन् भस्म स्थाप्य स्थापयित्वा शुभिकाग्निना विरक्त्यनलेन दग्धः अक्षो
व्यवहारो येन स दग्धाक्षः “ अक्षः कर्षे ह्ये चक्रे शकटव्यवहारोः ” इति विश्वः । तद्व्यवहारभस्मवायुना प्रेर्य शुभाभसा विशोध्य ब्रह्ममये तत्र भस्मनि शक्त्या सह ब्रह्म
कलां प्रकल्पयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ अघोरं तत्सहकमत्र पंचधा कृत्वा पुनः पंचांगसहितं पंचांगभस्मविलेपनयुक्तं कुर्यादिति शेषः । इत्थं पूर्वोक्तप्रकारां ज्ञानयुक्ता
क्रिया ज्ञानक्रिया तामेव पूर्वोक्तप्रकारेण विधानतश्च विन्यस्य त्रिनेत्रसहितोऽघोरमूर्तिसहितः न्यासः कार्य इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ११ ॥ हृदि वरासने ध्यात्वा नाभौ वह्निगतं

कृत्वा करं विशोध्याग्रे स शुभासनमास्थितः ॥ नासाग्रकमले स्थाप्य दग्धाक्षः शुभिकाग्निना ॥ ९ ॥ वायुनां प्रेर्य तद्भस्म विशोध्य च शुभां
भसा ॥ शक्त्यामृतमये ब्रह्मकलां तत्र प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥ अघोरं पंचधा कृत्वा पंचांगसहितं पुनः ॥ इत्थं ज्ञानक्रियामेवं विन्यस्य च विधा
नतः ॥ ११ ॥ न्यासस्त्रिनेत्रसहितो हृदि ध्यात्वा वरासने ॥ नाभौ वह्निगतं स्मृत्वा भूमध्ये दीपवत्प्रभुम् ॥ १२ ॥ शान्त्या बीजांकुरानंतधर्माद्यै
रपि संयुते ॥ सोमसूर्याग्निसंपन्ने मूर्तित्रयसमन्विते ॥ १३ ॥ वामादिभिश्च सहिते मनोन्मन्याप्यधिष्ठिते ॥ शिवासने तस्ममूर्तिस्थमक्षयाकार
रूपिणम् ॥ १४ ॥ अष्टत्रिंशत्कलादेहं त्रितत्त्वसहितं शिवम् ॥ अष्टादशभुजं देवं गजचर्मोत्तरीयकम् ॥ १५ ॥ सिंहाजिनांबरधरमघोरं
परमेश्वरम् ॥ द्वात्रिंशाक्षररूपेण द्वात्रिंशच्छक्तिभिर्वृतम् ॥ १६ ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ कपालमालाभरणं सर्ववृश्चिकभूष
णम् ॥ १७ ॥ पूर्णदुवदनं सौम्यं चंद्रकोटिसमप्रभम् ॥ चंद्ररेखाधरं शक्त्या सहितं नीलरूपिणम् ॥ १८ ॥ हस्ते खड्गं खेटकं पाशमेके
रत्नेश्चित्रं चांकुशं नागकक्षाम् ॥ शरासनं पाशुपतं तथास्त्रं दंडं च खड्गांगमथापरे च ॥ १९ ॥ तंत्रां च घंटां विपुलं च शूलं तथापरे डाम
रुकं च दिव्यम् ॥ वज्रं गदां टंकमेकं च दीप्तं समुद्रं हस्तमथास्य शंभोः ॥ २० ॥ वरदाभयहस्तं च वरेण्यं परमेश्वरम् ॥ भावयेत्पूजयेच्चापि
वह्नौ होमं च कारयेत् ॥ २१ ॥ होमश्च पूर्ववत्सर्वो मंत्रभेदश्च कीर्तितः ॥ अष्टपुष्पादि गंधादि पूजास्तुतिनिवेदनम् ॥ २२ ॥ अंतर्बलिं च
कुंडस्य बाह्येन विधानतः ॥ मंडलं विधिना कृत्वा मंत्रैरतैर्यथाक्रमम् ॥ २३ ॥

स्मृत्वा भूमध्ये दीपशिखावत्प्रभुं चितयेदिति शेषः ॥ १२ ॥ ध्यानप्रकारमाह—शान्त्येत्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ खेटकं चर्मैत्यर्थः ॥ १९ ॥
समुद्रं हस्तं तद्युक्तहस्तमित्यर्थः ॥ २० ॥ वामाष्टहस्तायुधान्त्युक्त्वाऽवशिष्टहस्तमाह—वरदाभयहस्तमिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ कुंडस्यांतर्बलिं होमं बाह्येन वह्निपुराणोक्तेन विधा
नतः कुर्यादिति शेषः । वह्निर्बलिर्विधिं कथयति—मंडलमित्यादिना ॥ २३ ॥

लि. पु. च.

॥२९२॥

॥२४॥२५॥२६॥ लिंगार्चनमाहात्म्यं कथयति—स्थंडिलादित्यादिना ॥२७—२९॥ वर्षकोटिशतेन असंख्यकालेनापि वक्तुमिति शेषः । न शक्यत इत्याग्नेमेणान्वयः ॥३०॥
 अचित्यविभवं शांतमष्टादशभुजं प्रभुम् । अवोरेक्षं नीलवर्णं हृदयाब्जे विंचितये ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोपिण्यांटीकायां पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥
 सप्तविंशे महेशेन तुष्टेन मनवे पुरा । प्रोक्तो जयाभिषेकोऽत्र विस्तराद्वर्ण्यतेऽतः ॥ ऋषयः पूर्वोक्तं प्रशस्य जयाभिषेकं षोडशविधं महादानं चापृच्छन्—प्रभाव इत्यादिना ॥१॥
 रुद्रेभ्यो मातृगणेभ्यो यक्षेभ्योऽसुरेभ्यो ग्रहेभ्यो राक्षसेभ्यो नागेभ्यो नक्षत्रेभ्यो विश्वगणेभ्यः क्षेत्रपालेभ्यः अथ वायुवरुणदिग्भागे क्षेत्रपाल
 बलिं क्षिपेत् ॥ अर्घ्यं गंधं पुष्पं च धूपं दीपं च सुव्रताः ॥ नैवेद्यं मुखवासादि निवेद्यं वै यथाविधि ॥ २४ ॥ विज्ञाप्यैवं विसृज्याथ अष्ट
 पुष्पैश्च पूजनम् ॥ सर्वसामान्यमेतद्धि पूजायां मुनिपुंगवाः ॥ २५ ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तमघोराचार्यादि सुव्रत ॥ अघोराचार्याविधानं च लिंगे
 वा स्थंडिलेऽपि वा ॥ २६ ॥ स्थंडिलात्कोटिगुणितं लिंगार्चनमनुत्तमम् ॥ लिंगार्चनरतो विप्रो मशपातकसंभवेः ॥ २७ ॥ पापैरपि न
 लिप्येत पद्मपत्रमिवांभसा ॥ लिंगस्य दर्शनं पुण्यं दर्शनात्स्पर्शनं वरम् ॥ २८ ॥ अर्चनादधिकं नास्ति ब्रह्मपुत्र न संशयः ॥ एवं संक्षेपतः
 प्रोक्तमघोराचर्चनमुत्तमम् ॥ २९ ॥ वर्षकोटिशतेनापि विस्तरेण न शक्यते ॥ ३० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे षड्विंशतितमोऽ
 ध्यायः ॥ २६ ॥ ऋषय ऊंचुः ॥ प्रभावो नंदिनश्चैव लिंगपूजाफलं श्रुतम् ॥ श्रुतिभिः संमितं सर्वं रोमहर्षण सुव्रत ॥ १ ॥ जयाभिषेक
 ईशेन कथितो मनवे पुरा ॥ हिताय मेरुशिखरे क्षत्रियाणां त्रिशूलिना ॥ २ ॥ तत्कथं षोडशविधं महादानं च शोभनम् ॥ वक्तुमर्हसि
 चास्माकं सूत बुद्धिमतांवर ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ जीवच्छास्त्रं पुरा कृत्वा मनुः स्वायंभुवः प्रभुः ॥ मेरुमासाद्य देवेशमस्तवीत्रीललोहि
 तम् ॥ ४ ॥ तपसा च विनीताय प्रहृष्टः प्रददौ भवः ॥ दिव्यं दर्शनमीशानस्तेनापश्यत्तमव्ययम् ॥ ५ ॥ नत्वा संपूज्य विधिना कृतांजलि
 पुटः स्थितः ॥ हर्षगद्गदया वाचा प्रोवाच च ननाम च ॥ ६ ॥ देवदेव जगन्नाथ नमस्ते भुवनेश्वर ॥ जीवच्छास्त्रं महादेव प्रसादेन विनि
 मितम् ॥ ७ ॥ पूजितश्च ततो देवो दृष्टश्चैव मयाधुना ॥ शक्राय कथितं पूर्वं धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ ८ ॥ जयाभिषेकं देवेश वक्तुमर्हसि मे
 प्रभो ॥ सूत उवाच ॥ तस्मै देवो महादेवो भगवान्नीललोहितः ॥ ९ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ सूतो मनुमवसंवादेन जयाभिषेकं वर्णयति—जीवच्छास्त्रमिति वाच्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रसादेन भवत्प्रसादेनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

दी. ख.

२७

॥२९२॥

॥ १० ॥ ११ ॥ राजसेनाधिपतिरिति शेषः । स्वपतिमभिषिच्यैव रणाजिरे योद्धुं गच्छेदित्यन्वयः । प्रपां पानीयशालां कूटं निश्चलस्थानमित्यर्थः । “कूटं यत्र नृवे राज्ञी निश्चले लोहसुदरे” इति विश्वः ॥ १२ ॥ ततस्तस्मिन्कूटे सूत्रपातं रेखाकसममित्यर्थः ॥ १३ ॥ आयुष्यसाधनमाह—सहस्राणामित्यादिना । तत्र सहस्राणां द्वयं शतानां चतुष्टयमेव शेषं शुभं तेषु उक्तशेषभागेषु कोष्ठं मध्यस्थानमुपसंहरत्कुर्यादित्यभिप्रेयान्वयः ॥ १४ ॥ बाह्ये कोष्ठबाह्ये वीथ्यां समंतादिकं पदमुपसंहरदुपकल्पयेदित्यर्थः ॥ १५ ॥ अंगसूत्राण्यन्तरसूत्राणीत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रागाद्यं दक्षिणाद्यं च यथा स्यात्तथा षट्त्रिंशत्तत्संख्या रेखाः क्रमात्संहरत्कुर्यादित्यर्थः ॥ १७ ॥ मध्ये मध्यभागे नव पंक्तीर्हरेत् जयाभिषेकमखिलमवदत्परमेश्वरः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जयाभिषेकं वक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया ॥ १० ॥ अपमृत्युजयार्थं च सर्वं शत्रुजयाय च ॥ युद्धकाले तु संप्राप्ते कृत्वैवमभिषेचनम् ॥ ११ ॥ स्वपते चामभिषिच्यैव गच्छेद्योद्धुं रणाजिरे ॥ विधिना मंडपं कृत्वा प्रपां वा कूटमेव वा ॥ १२ ॥ नवधा स्थापयेद्ब्रह्मि ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ततः सर्वाभिषेकार्थं सूत्रपातं च कारयेत् ॥ १३ ॥ प्रागाद्यं वर्णसूत्रं च दक्षिणाद्यं तथा पुनः ॥ सहस्राणां द्वयं तत्र शतानां च चतुष्टयम् ॥ १४ ॥ शेषमेव शुभं कोष्ठं तेषु कोष्ठं तु संहरेत् ॥ बाह्ये वीथ्यां पदं चैकं समंतादुपसंहरत् ॥ १५ ॥ अंगसूत्राणि संगृह्य विधिना पृथगेव तु ॥ प्रागाद्यं वर्णसूत्रं च दक्षिणाद्यं तथा पुनः ॥ १६ ॥ प्रागाद्यं दक्षिणाद्यं च षट्त्रिंशत्संहरत्क्रमात् ॥ प्रागाद्याः पंक्तयः सप्त दक्षिणाद्यास्तथा पुनः ॥ १७ ॥ तस्मादेकोनपंचाशत्पंक्तयः परिकीर्तिताः ॥ नव पंक्तीर्हरेन्मध्ये गन्धगोमयवारिणा ॥ १८ ॥ कमलं चालिखेत्तत्र हस्तमात्रेण शोभनम् ॥ अष्टपत्रं सितं वृत्तं कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥ १९ ॥ अष्टांगुलप्रमाणेन कर्णिका हेमसन्निभा ॥ चतुरंगुलमानेन केसरस्थानमुच्यते ॥ २० ॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च यथाक्रमम् ॥ आग्नेयादिषु कोणेषु स्थापयेत्प्रणवेन तु ॥ २१ ॥ अव्यक्तादीनि वै दिक्षु गात्राकारेण वै न्यसेत् ॥ अव्यक्तं नियतः कालः काली चेति चतुष्टयम् ॥ २२ ॥ सितरक्तहिरण्याभकृष्णा धर्मादयः क्रमात् ॥ हंसाकारेण वै गात्रं हेमाभासेन सुव्रताः ॥ २३ ॥ आधारशक्तिमध्ये तु कमलं सृष्टिकारणम् ॥ बिंदुमात्रं कलामध्ये नादाकारमतः परम् ॥ २४ ॥ नादोपरि शिवं ध्यायेदौकाराख्यं जगद्गुरुम् ॥ मनोन्मनीं च पद्माभं महादेवं च भावयेत् ॥ २५ ॥

गृहीयादित्यर्थः । तत्र गन्धगोमयवारिणा विलिप्येति शेषः । हस्तमात्रेण हस्तप्रमाणेन कमलं चालिखेदित्यभिप्रेयान्वयः ॥ १८ ॥ कमलविधानमाह—अष्टपत्रमित्यादिना ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ गात्राकारेण बाह्यपत्राकारेणेत्यर्थः ॥ २२ ॥ धर्मादयः क्रमात् सितरक्तहिरण्याभकृष्णाः हेमाभासेन हंसाकारेण वै गात्रं कल्पयेदिति शेषः ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ मनोन्मनीं महादेवं च पद्माभं भावयेदित्यन्वयः ॥ २५ ॥

लि. पु. उ.

॥२९३॥

॥ २६ ॥ प्रमथिनी बलप्रमथिनीत्यर्थः ॥ २७ ॥ नमोस्त्वित्ययं द्विपाच्छ्लोकः ॥ २८ ॥ तथा बलप्रमथनायेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रथमावरणमुक्त्वा द्वितीयावरणमाह—
 द्वितीयेत्यादिना ॥ ३१ ॥ पूर्वश्लोकोक्तषोडशाप्रोक्तचतुर्विंशदग्रिमोक्ता ज्ञेयाः ॥ ३२ ॥ एतैर्वक्ष्यमाणदेवतामंत्रैरित्यर्थः । कलशस्थापनविधिं कथयति—अष्टोत्तरसहस्रमित्या-
 दिना । अष्टारसंयुतमष्टकोणमष्टोत्तरसहस्रं तु पदं स्थानं कुर्यादिति शेषः ॥ ३३ ॥ तेषु तेषु प्रतिस्थानेष्वित्यर्थः । पृथक्त्वेन क्रमाच्छाल्यादिभिः कमलं कल्पयेदित्यन्वयः
 ॥ ३४ ॥ अथवा एतैः शाल्यादिभिः यथाकालमुपपन्नैरिति शेषः । विधानतः कल्पयेदित्यन्वयः ॥ ३५ ॥ तेषु कमलेष्वित्यर्थः । धान्यमानं कथयति—शालीनामित्या-
 वामादयः क्रमेणैव प्रागाद्याः केसरेषु वै॥वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री काली विकरणी तथा॥२६॥बला प्रमथिनी देवी दमनी च यथाक्रमम् ॥
 वामदेवादिभिः सार्धं प्रणवेनैव विन्यसेत्॥२७॥नमोऽस्तु वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय शूलिने॥२८॥रुद्राय कालरूपाय कलाविकरणाय च॥
 बलाय च तथा सर्वभूतस्य दमनाय च ॥ २९ ॥ मनोन्मनाय देवाय मनोन्मन्यै नमोनमः ॥ मंत्रैरेतैर्यथान्यायं पूजयेत्परिमंडलम्॥३०॥
 प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ द्वितीयावरणे चैव शक्तयः षोडशैव तु ॥ ३१ ॥ तृतीयावरणे चैव चतुर्विंशदनुक्रमात् ॥ पिशाच-
 वीथिवै मध्ये नाभिवीथिः समंततः ॥ ३२ ॥ मंत्रैरेतैर्यथान्यायं पिशाचानां प्रकीर्तिता ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु पदमष्टारसंयुतम् ॥ ३३ ॥
 तेषु तेषु पृथक्त्वेन पदेषु कमलं क्रमात् ॥ कल्पयेच्छालिनीवारणोधूमैश्च यवादिभिः ॥ ३४ ॥ तंडुलैश्च तिलैर्वाथ गौरसर्पपसंयुतैः ॥
 अथवा कल्पयेदेतैर्यथाकालं विधानतः ॥ ३५ ॥ अष्टपत्रं लिखेत्तेषु कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥ शालीनामाढकं प्रोक्तं कमलानां पृथक्
 पृथक् ॥ ३६ ॥ तंडुलानां तदर्धं स्यात्तदर्धं च यवादयः ॥ द्रोणं प्रधानकुंभस्य तदर्धं तंडुलाः स्मृताः ॥ ३७ ॥ तिलानामाढकं मध्ये
 यवानां च तदर्धकम् ॥ अथाभसा समभ्युक्ष्य कमलं प्रणवेन तु ॥ ३८ ॥ तेषु सर्वेषु विधिना प्रणवं विन्यसेत्क्रमात् ॥ एवं समाप्य
 चाभ्युक्ष्य पदसाहस्रमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ कलशानां सहस्राणि हैमानि च शुभानि च ॥ उक्तलक्षणयुक्तानि कारयेद्राजतानि वा ॥ ४० ॥
 ताम्रजानि यथान्यायं प्रणवेनार्घ्यवारिणा ॥ द्वादशांगुलविस्तारमुदरे समुदाहृतम् ॥ ४१ ॥

दिना । कमलानां पृथक्पृथक्प्रत्येकं शालीनामाढकं प्रोक्तमित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ तंडुलानां तदर्धं शाल्यर्धमित्यर्थः । प्रधानकुंभस्य चतुर्गुणमाह—द्रोणमित्यादिना ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अत्राष्टाधिकसहस्रस्यैव विधानाद्बहुवचनम् “जात्याख्यायामेकस्मिन्” इति सूत्रविहितं बोध्यम् ॥ ४० ॥ प्रणवेन अर्घ्यवारिणा सुगंधोदकेन प्रोक्षये-
 दिति शेषः । कलशमानं कथयति—द्वादशांगुलमित्यादिना ॥ ४१ ॥

टी. अ.
२७

॥२९३॥

वर्तितं वृत्तमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यवमात्रांतरं यवममाणांतरमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ शिवकुंभाढ्यं शिवकुंभसमृद्धमित्यर्थः । वर्धनीं खड्गाकारां तदुक्तमात्रेये “ वर्धनीं खड्ग
 रूपिणीम् ” इति ॥ ४५ ॥ मध्ये पद्मं यस्य स मध्यपद्मः कुंभस्तस्य मध्ये तु सकूर्चं साक्षतं यथा स्थाप्य कृत्वा तदा विष्टय हेमेन चित्ररत्नेन कमलेन तु सहस्रकलशं
 पृथक् प्रच्छाद्येत्यग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ४६ ॥ शिवकुंभे गायत्र्या रुद्रगायत्र्या सह प्रणवेन शिवं स्थाप्य संस्थाप्येत्यर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ देवीं गौरीमित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वामाद्याः
 वर्तितं तु तदर्थेन नाभिस्तस्य विधीयते ॥ कंठं तु ब्र्यंगुलोत्सेधं विस्तरं चतुरंगुलम् ॥ ४२ ॥ ओष्ठं च ब्र्यंगुलोत्सेधं निर्गमं द्व्यंगुलं
 स्मृतम् ॥ तत्तद्वै द्विगुणं दिव्यं शिवकुंभे प्रकीर्तितम् ॥ ४३ ॥ यवमात्रांतरं सम्यक्तंतुना वेष्टयेद्धि वै ॥ अवगुंघ्य तथाभ्युक्ष्य कुशोपरि
 यथाविधि ॥ ४४ ॥ पूर्ववत्प्रणवेनैव पूरयेद्द्व्यवारिणा ॥ स्थापयेच्छिवकुंभाढ्यं वर्धनीं च विधानतः ॥ ४५ ॥ मध्यपद्मस्य मध्ये तु सकूर्चं
 साक्षतं क्रमात् ॥ आवेष्टय वस्त्रयुग्मेन प्रच्छाद्य कमलेन तु ॥ ४६ ॥ हेमेन चित्ररत्नेन सहस्रकलशं पृथक् ॥ शिवकुंभे शिवं स्थाप्य
 गायत्र्या प्रणवेन च ॥ ४७ ॥ विद्महे पुरुषायैव महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ४८ ॥ मंत्रेणानेन रुद्रस्य सान्निध्यं सर्वदा
 स्मृतम् ॥ वर्धन्यां देविगायत्र्या देवीं संस्थाप्य पूजयेत् ॥ ४९ ॥ गणांबिकायै विद्महे महातपायै धीमहि ॥ तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥ ५० ॥
 प्रथमावरणे चैव वामाद्याः परिकीर्तिताः ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ५१ ॥ शक्तयः षोडशैवात्र पूर्वाद्यंतेषु सुव्रत ॥ ऐंद्र
 व्यूहस्य मध्ये तु सुभद्रां स्थाप्य पूजयेत् ॥ ५२ ॥ भद्रामात्रेयचक्रे तु याम्ये तु कनकांडजाम् ॥ अंबिकां नैर्ऋते व्यूहे मध्यकुंभे तु पूज
 येत् ॥ ५३ ॥ श्रीदेवीं वारुणे भागे वागीशां वायुगोचरे ॥ गोमुखीं सौम्यभागे तु मध्यकुंभे तु पूजयेत् ॥ ५४ ॥ रुद्रव्यूहस्य मध्ये तु
 भद्रकर्णां समर्चयेत् ॥ ऐंद्राग्निविदिशोर्मध्ये पूजयेदणिमां शुभाम् ॥ ५५ ॥ याम्यपावकयोर्मध्ये लघिमां कमले न्यसेत् ॥ राक्षसांतकयो
 र्मध्ये महिमां मध्यतो यजेत् ॥ ५६ ॥ वरुणासुरयोर्मध्ये प्राप्तिं वै मध्यतो यजेत् ॥ वरुणानिलयोर्मध्ये प्राकाम्यं कमले न्यसेत् ॥ ५७ ॥
 वित्तेशानिलयोर्मध्ये ईशित्वं स्थाप्य पूजयेत् ॥ वित्तेशानयोर्मध्ये वशित्वं स्थाप्य पूजयेत् ॥ ५८ ॥
 परिकीर्तिताः प्रथमोक्ता इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ तेषु शक्तिस्थानेषु पूर्वाद्यं पूर्वाग्र्येति यथा स्यात्तथा पूजयेदित्यनुपंगः । षोडशशक्तिपूजां पार्थक्येन कथयति—ऐंद्रव्यूहस्येत्या
 दिना ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ रुद्रव्यूहस्य मध्ये ऐशानदिग्भाग इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

लि. पु. उ.

॥२९४॥

॥ ५९ ॥ प्रधानकलशेषु अष्टदिक्पालकलशेष्वित्यर्थः । व्यूहमध्ये तु पूर्ववद्वितीयव्यूहवत्षोडशशक्तीः पूजयेदित्यन्वयः ॥ ६० ॥ अन्या अष्टशक्तीः कथयति-दीक्षामिति । पूजयेदित्यनुपगः ॥ ६१ ॥ अथ चतुर्विंशच्छक्तिपूजनानंतरं नंदं नंदार्यौ चातः परं पितामहं पितामहार्यौ च पूर्वाद्यं यथा स्यात्तथा विधिना स्थाप्य पूजयेदित्यन्वयः ॥ ६२ ॥ मुख्यावरणपूजामुक्त्वा सौभद्राद्याष्टव्यूहावरणपूजां कथयति-सौभद्रमित्यादिना । सौभद्रं सुभद्रादेवताव्यूहमासाद्य क्रमात्प्रथमावरणे शक्त्यष्टकं प्रागाद्यं क्रमादास्थाप्येति ऐंद्रेशानयोर्मध्ये यजेत्कामावसायकम् ॥ द्वितीयावरणं प्रोक्तं तृतीयावरणं शृणु ॥ ५९ ॥ शक्तयस्तु चतुर्विंशत्प्रधानकलशेषु च ॥ पूजयेद्व्यूहमध्ये तु पूर्ववद्विधिपूर्वकम् ॥ ६० ॥ दीक्षां दीक्षायिकां चैव चंडां चंडांशुनायिकाम् ॥ सुमतिं सुमत्यार्यौ च गोपां गोपायिकां तथा ॥ ६१ ॥ अथ नंदं च नंदार्यौ पितामहमतः परम् ॥ पितामहार्यौ पूर्वाद्यं विधिना स्थाप्य पूजयेत् ॥ ६२ ॥ एवं संपूज्य विधिना तृतीयावरणं शुभम् ॥ सौभद्रं व्यूहमासाद्य प्रथमावरणे क्रमात् ॥ ६३ ॥ प्रागाद्यं विधिना स्थाप्य शक्त्यष्टकमनुक्रमात् ॥ द्वितीयावरणे चैव प्रागाद्यं शृणु शक्तयः ॥ ६४ ॥ षोडशैव तु अभ्यर्च्य पद्ममुद्रां तु दर्शयेत् ॥ बिंदुका बिंदुगर्भा च नादिनी नादगर्भजा ॥ ६५ ॥ शक्तिका शक्तिगर्भा च परा चैव परापरा ॥ प्रथमावरणेऽष्टौ च शक्तयः परिकीर्तिताः ॥ ६६ ॥ चंडा चंडमुखी चैव चंडवेगा मनोजवा ॥ चंडाक्षी चंडनिर्घोषा भृकुटी चंडनायिका ॥ ६७ ॥ मनोत्सेधा मनोध्यक्षा मानसी माननायिका ॥ मनोहरी मनोह्लादी मनःप्रीतिर्महेश्वरी ॥ ६८ ॥ द्वितीयावरणे चैव षोडशैव प्रकीर्तिताः ॥ सौभद्रः कथितो व्यूहो भद्रं व्यूहं शृणुष्व मे ॥ ६९ ॥ ऐंद्री हौताशनी याम्या नैऋती वारुणी तथा ॥ वायव्या चैव कौबेरी ऐशानी चाष्टशक्तयः ॥ ७० ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ हरिणी च सुवर्णा च कांचनी हाटकी तथा ॥ ७१ ॥ रुक्मिणी सत्यभामा च सुभगा जंबुनायिका ॥ वाग्भवा वाक्पथा वाणी भीमा चित्ररथा सुधीः ॥ ७२ ॥ वेदमाता हिरण्याक्षी द्वितीयावरणे स्मृता ॥ भद्राख्यः कथितो व्यूहः कनकाख्यं शृणुष्व मे ॥ ७३ ॥ वज्रं शक्तिं च दंडं च खड्गं पाशं ध्वजं तथा ॥ गदां त्रिशूलं क्रमशः प्रथमावरणे स्मृताः ॥ ७४ ॥ युद्धा प्रवुद्धा चंडा च मुंडा चैव कपालिनी ॥ मृत्युहंत्री विरूपाक्षी कपर्दा कमला सना ॥ ७५ ॥ दंष्ट्रिणी रंगिणी चैव लंबाक्षी कंकभूषणी ॥ संभावा भाविनी चैव षोडशैव प्रकीर्तिताः ॥ ७६ ॥

द्वितीयस्थैरन्वयः ॥ ६३ ॥ द्वितीयावरणे चैव षोडशैव तु प्रागाद्यम् अभ्यर्च्य पद्ममुद्रां तु दर्शयेच्छक्तयः शक्तीः शृण्वित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ६४ ॥ शक्तीः कथयति-विंदुकेत्यादिना ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कनकाख्यं कलकांडजाव्यूहमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ क्रमशः देवता इति शेषः । प्रथमावरणे स्मृता इत्यन्वयः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ सुव्रतेति मनुसंबोधनम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ वरप्रदेति जयंतीविशेषणम् ॥ ८७ ॥ महोच्छुष्मेति पयस्विनी
 कथितः कनकव्यूहो ह्यम्बिकाख्यं शृणुष्व मे ॥ खचरी चात्मना सा च भवानी वह्निरूपिणी ॥ ७७ ॥ वह्निनी वह्निनाभा च महिमामृत
 लालसा ॥ प्रथमावरणे चाष्टौ शक्तयः सर्वसंमताः ॥ ७८ ॥ क्षमा च शिखरा देवी ऋतुरत्ना शिला तथा ॥ छाया भूतपनी घन्या इंद्र
 माता च वैष्णवी ॥ ७९ ॥ तृष्णा रागवती मोहा कामकोपा महोत्कटा ॥ इंद्रा च बधिरा देवी षोडशैताः प्रकीर्तिताः ॥ ८० ॥ कथितश्चांबिका
 व्यूहः श्रीव्यूहं शृणु सुव्रत ॥ स्पर्शा स्पर्शवती गंधा प्राणापाना समानिका ॥ ८१ ॥ उदाना व्याननामा च प्रथमावरणे स्मृताः ॥
 तमोहता प्रभामोघा तेजिनी दहिनी तथा ॥ ८२ ॥ भीमास्या जालिनी चोषा शोषिणी रुद्रनायिका ॥ वीरभद्रा गणाध्यक्षा चंद्रहासा च
 गह्वरा ॥ ८३ ॥ गणमातांबिका चैव शक्तयः सर्वसंमताः ॥ द्वितीयावरणे प्रोक्ताः षोडशैव यथाक्रमात् ॥ ८४ ॥ श्रीव्यूहः कथितो भद्रं
 वागीशं शृणु सुव्रत ॥ धारा वारिधरा चैव वह्निकी नाशकी तथा ॥ ८५ ॥ मर्त्यातीता महामाया वज्रिणी कामधेनुका ॥ प्रथमावरणेऽ
 प्येवं शक्तयोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ ८६ ॥ पयोष्णी वारुणी शांता जयंती च वरप्रदा ॥ प्लाविनी जलमाता च पयोमाता महांबिका ॥ ८७ ॥
 रक्ता कराली चंडाक्षी महोच्छुष्मा पयस्विनी ॥ माया विद्येश्वरी काली कालिका च यथाक्रमम् ॥ ८८ ॥ षोडशैव समाख्याताः शक्तयः
 सर्वसंमताः ॥ व्यूहो वागीश्वरः प्रोक्तो गोमुखो व्यूह उच्यते ॥ ८९ ॥ शंकिनी हालिनी चैव लंकावर्णा च कल्किनी ॥ यक्षिणी मालिनी चैव
 वमनी च रसात्मनी ॥ ९० ॥ प्रथमावरणे चैव शक्तयोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ चंडा घंटा महानादा सुमुखी दुर्मुखी बला ॥ ९१ ॥ रेवती
 प्रथमा घोरा सैन्या लीना महाबला ॥ जया च विजया चैव अपरा चापराजिता ॥ ९२ ॥ द्वितीयावरणे चैव शक्तयः षोडशैव तु ॥
 कथितो गोमुखीव्यूहो भद्रकर्णी शृणुष्व मे ॥ ९३ ॥ महाजया विरूपाक्षी शुक्लाभाकाशमातृका ॥ संहारी जातहारी च दंष्ट्राली शुष्करे
 वती ॥ ९४ ॥ प्रथमावरणे चाष्टौ शक्तयः परिकीर्तिताः ॥ पिपीलिका पुण्यहारी अशनी सर्वहारिणी ॥ ९५ ॥ भद्रहा विश्वहारी च हिमा
 योगेश्वरी तथा ॥ छिद्रा भानुमती छिद्रा सैहिकी सुरभी समा ॥ ९६ ॥
 विशेषणम् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ लंकावर्णेत्येका ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ भद्रकर्णी भद्रकर्णाव्यूहमित्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

लि. पु. च.

॥२९६॥

॥ ९७ ॥ अणिमाद्युपव्यूहावरणानि कथयति—अणिमेत्यादिना ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अणुरिति जीवविशेषणम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सुरपुंगवेति भौक्तीशविशेषणम्
 सर्वभव्या च वेगाख्या शक्तयः षोडशैव तु ॥ महाव्यूहाष्टकं प्रोक्तमुपव्यूहाष्टकं शृणु ॥ ९७ ॥ अणिमाव्यूहमावेष्ट्य प्रथमावरणे
 क्रमात् ॥ ऐंद्रा तु चित्रभानुश्च वारुणी दंडिरेव च ॥ ९८ ॥ प्राणरूपी तथा हंसः स्वात्मशक्तिः पितामहः ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीया
 वरणं शृणु ॥ ९९ ॥ केशवो भगवान् रुद्रश्चंद्रमा भास्करस्तथा ॥ महात्मा च तथा ह्यात्मा ह्यंतरात्मा महेश्वरः ॥ १०० ॥ परमात्मा
 ह्यणुर्जीवः पिंगलः पुरुषः पशुः ॥ भोक्ता भूतपतिर्भीमो द्वितीयावरणे स्मृताः ॥ १ ॥ कथितश्चाणिमाव्यूहो लघिमाख्यं वदामि ते ॥
 श्रीकण्ठोत्तश्च सूक्ष्मश्च त्रिमूर्तिः शशकस्तथा ॥ २ ॥ अमरेशः स्थितीशश्च दारतश्च तथाष्टमः ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ३ ॥
 स्थाणुर्हरश्च दंडेशो भौक्तीशः सुरपुंगवः ॥ सद्योजातोऽनुग्रहेशः क्रूरसेनः सुरेश्वरः ॥ ४ ॥ क्रोधीशश्च तथा चंडः प्रचंडः शिव
 एव च ॥ एकरुद्रस्तथा कूर्मश्चैकनेत्रश्चतुर्मुखः ॥ ५ ॥ द्वितीयावरणे रुद्राः षोडशैव प्रकीर्तिताः ॥ कथितो लघिमाव्यूहो महिमां शृणु
 सुव्रत ॥ ६ ॥ अजेशः क्षेमरुद्रश्च सोमोऽशो लांगली तथा ॥ दंडारुश्चार्धनाभी च एकांतश्चांत एव च ॥ ७ ॥ पाली भुजंगनामा च
 पिनाकी खड्गिरेव च ॥ काम ईशस्तथा श्वेतो भृगुः षोडश वै स्मृताः ॥ ८ ॥ कथितो महिमाव्यूहः प्राप्तिव्यूहं शृणुष्व मे ॥ संवर्तो लकु
 लीशश्च वाडवो हस्तिरेव च ॥ ९ ॥ चंडयक्षो गणपतिर्महात्मा भृगुजोऽष्टमः ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ११० ॥ त्रिवि
 क्रमो महाजिह्वो ऋक्षः श्रीभद्र एव च ॥ महादेवो दधीचश्च कुमारश्च परावरः ॥ ११ ॥ महादंष्ट्रः करालश्च सूचकश्च सुवर्धनः ॥ महा
 ध्वांक्षो महानंदो दंडी गोपालकस्तथा ॥ १२ ॥ प्राप्तिव्यूहः समाख्यातः प्राकाम्यं शृणु सुव्रत ॥ पुष्पदंतो महानागो विपुलानंदकारकः ॥ १३ ॥
 शुक्लो विशालः कमलो बिल्वश्चारुण एव च ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ १४ ॥ रतिप्रियः सुरेशानश्चित्रांगश्च
 सुदुर्जयः ॥ विनायकः क्षेत्रपालो महामोहश्च जंगलः ॥ १५ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ महिमां महिमाव्यूहमित्यर्थः ॥ ६ ॥ अत्रैकमेवावरणं कथयति—अजेश इत्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

२७

२७

॥२९६॥

वि. पु. उ.
॥२९६॥

सर्वासु सती सर्वासती ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ मालानां पुष्पमालानां समूहो मालं मालमंशुकं यस्याः सा मालांशुका ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
 सर्वासती विश्वरूपा लंपटा चामिषप्रिया ॥ दीर्घदंष्ट्रा च तत्रा च लंबोष्ठी प्राणहारिणी ॥ ३६ ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥
 गजकर्णाश्वकर्णा च महाकाली सुभीषणा ॥ ३७ ॥ वातवेगेरवा घोरा घनाघनरवा तथा ॥ वरघोषा महावर्णा सुघंटा घंटिका तथा ॥ ३८ ॥
 घंटेधरी महाघोरा घोरा चैवातिघोरिका ॥ द्वितीयावरणे चैव षोडशैव प्रकीर्तिताः ॥ ३९ ॥ द्वाक्षव्यूहः समाख्यातश्चंडव्यूहं शृणुष्व
 मे ॥ अतिघंटा चातिघोरा कराला करभा तथा ॥ १४० ॥ विभूतिभोगदा कांतिः शंखिनी चाष्टमी स्मृता ॥ प्रथमावरणे प्रोक्ता द्वितीया
 वरणे शृणु ॥ ४१ ॥ पत्रिणी चैव गांधारी योगमाता सुपीवरा ॥ रक्ता मालांशुका वीरा संहारी मांसहारिणी ॥ ४२ ॥
 फलहारी जीवहारी स्वेच्छाहारी च तुंडिका ॥ खेती रंगिणी संगी द्वितीये षोडशैव तु ॥ ४३ ॥ चंडव्यूहः समाख्यातश्चंडाव्यूहस्तथो
 च्यते ॥ चंडी चंडमुखी चंडा चंडवेगा महारवा ॥ ४४ ॥ भ्रुकुटी चंडभूश्चैव चंडरूपाष्टमी स्मृता ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं
 शृणु ॥ ४५ ॥ चंद्राणां बला चैव बलजिह्वा बलेश्वरी ॥ बलवेगा महाकाया महाकोपा च विद्युता ॥ ४६ ॥ कंकाली कलशी चैव
 विद्युता चंडघोषिका ॥ महाघोषा महारावा चंडभाऽनंगचंडिका ॥ ४७ ॥ चंडायाः कथितो व्यूहो हरव्यूहं शृणुष्व मे ॥ चंडाक्षी
 कामदा देवी सूकरी कुकुटानना ॥ ४८ ॥ गांधारी दंदुभी दुर्गा सौमित्रा चाष्टमी स्मृता ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ४९ ॥
 मृतोद्भवा महालक्ष्मीर्वर्णदा जीवरक्षिणी ॥ हरिणी क्षीणजीवा च दंडवक्त्रा चतुर्भुजा ॥ १५० ॥ व्योमचारी व्योमरूपा व्योमव्यापी
 शुभोदया ॥ गृहचारी सुचारी च विषाहारी विषातिहा ॥ ५१ ॥ हरव्यूहः समाख्यातो हराया व्यूह उच्यते ॥ जंभाच्युता च कंकारी
 देविका दुर्धरावहा ॥ ५२ ॥ चंडिका चपला चेति प्रथमावरणे स्मृताः ॥ चंडिका चामरी चैव भंडिका च शुभानना ॥ ५३ ॥ पिंडिका
 मुंडिनी मुंडा शाकिनी शाङ्करी तथा ॥ कर्तरी भर्तरी चैव भागिनी यज्ञदायिनी ॥ ५४ ॥ यमदंष्ट्रा महादंष्ट्रा कराला चेति शक्तयः ॥ हरायाः
 कथितो व्यूहः शौडव्यूहं शृणुष्व मे ॥ ५५ ॥ विकराली कराली च कालजंघा यशस्विनी ॥ वेगा वेगवती यज्ञा वेदांगा चाष्टमी स्मृता ॥ ५६ ॥
 ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ देवीति कामदाविशेषणम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

टी. क.
२७

॥२९६॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शुभेति सकुलविशेषणम् ॥ ५९ ॥ देवीति कामसंदीपिनीविशेषणम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥
 प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ वज्रा शंखातिशंखा वा बला चैवाबला तथा ॥ ५७ ॥ अंजनी मोहिनी माया विकटांगी नली
 तथा ॥ गंडकी दंडकी घोणा शोणा सत्यवती तथा ॥ ५८ ॥ कल्लोला चेति क्रमशः षोडशैव यथाविधि ॥ शौंडव्यूहः समाख्यातः
 शौंडाया व्यूह उच्यते ॥ ५९ ॥ दंतुरा रौद्रभागा च अमृता सकुला शुभा ॥ चलजिह्वार्यनेत्रा च रूपिणी दारिका तथा ॥ ६० ॥ प्रथमा
 वरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ खादिका रूपनामा च संहारी च क्षमांतका ॥ ६१ ॥ कंडिनी पेषिणी चैव महात्रासा कृतांतिका ॥
 दंडिनी किंकरी बिंबा वर्णिनी चामलांगिनी ॥ ६२ ॥ द्रविणी द्राविणी चैव शक्तयः षोडशैव तु ॥ कथितो हि मनोरम्यः शौंडाया व्यूह
 उत्तमः ॥ ६३ ॥ प्रथमाख्यं प्रवक्ष्यामि व्यूहं परमशोभनम् ॥ पुविनी पुावनी शोभा मंदा चैव मदोत्कटा ॥ ६४ ॥ मंदाऽक्षेपा महादेवी
 प्रथमावरणे स्मृताः ॥ कामसंदीपिनी देवी अतिरूपा मनोहरा ॥ ६५ ॥ महावशा मदग्राहा विह्वला मदविह्वला ॥ अरुणा शोषणा दिव्या
 रेवती भांडनायिका ॥ ६६ ॥ स्तंभिनी घोररक्ताक्षी स्मररूपा सुघोषणा ॥ व्यूहः प्रथम आख्यातः स्वायंभुव यथा तथा ॥ ६७ ॥ कथितं
 प्रथमव्यूहं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व मे ॥ घोरा घोरतराघोरा अतिघोराघनायिका ॥ ६८ ॥ धावनी क्रोष्टुका मुंडा चाष्टमी परिकीर्तिता ॥ प्रथ
 मावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ६९ ॥ भीमा भीमतरा भीमा शस्ता चैव सुवर्तुला ॥ स्तंभिनी रोदनी रौद्रा रुद्रवत्यचला चला ॥ ७० ॥
 महाबला महाशान्तिः शाला शान्ता शिवाशिवा ॥ बृहत्कक्षा महानासा षोडशैव प्रकीर्तिताः ॥ ७१ ॥ प्रथमायाः समाख्यातो मन्मथव्यूह
 उच्यते ॥ तालकर्णी च बाला च कल्याणी कपिला शिवा ॥ ७२ ॥ इष्टिस्तुष्टिः प्रतिज्ञा च प्रथमावरणे स्मृताः ॥ ख्यातिः पुष्टिकरी
 तुष्टिर्जला चैव श्रुतिर्धृतिः ॥ ७३ ॥ कामदा शुभदा सौम्या तेजिनी कामतंत्रिका ॥ धर्मा धर्मवशा शीला पापहा धर्मवर्धिनी ॥ ७४ ॥
 मन्मथः कथितो व्यूहो मन्मथायाः शृणुष्व मे ॥ धर्मरक्षा विधाना च धर्मा धर्मवती तथा ॥ ७५ ॥

शस्तेति सुवर्तुलाविशेषणम् ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

हि. पु. उ.

॥२९७॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ विप्राणामशेषासवः शोष्यंते कुंडलिनीरूपेणापीयंते वा शोष्यंते
 सुमतिर्दुर्मतिर्मैघा विमला चाष्टमी स्मृता ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ ७६ ॥ शुद्धिर्बुद्धिर्धृतिः कांतिर्वर्तुला मोहवर्धिनी ॥
 बला चातिबला भीमा प्राणवृद्धिकरी तथा ॥ ७७ ॥ निर्लज्जा निर्घृणा मंदा सर्वपापक्षयंकरी ॥ कपिला चातिविधुरा षोडशैताः प्रकी-
 र्तिताः ॥ ७८ ॥ मन्मथायिक उक्तस्ते भीमव्यूहं वदामि च ॥ रक्ता चैव विरक्ता च उद्वेगा शोकवर्धिनी ॥ ७९ ॥ कामा तृष्णा क्षुधा मोहा चाष्टमी
 परिकीर्तिता ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ १८० ॥ जया निद्रा भयालस्या जलतृष्णोदरी दरा ॥ कृष्णा कृष्णांगिनी वृद्धा
 शुद्धोच्छिष्टाशनी वृषा ॥ ८१ ॥ कामना शोभिनी दग्धा दुःखदा सुखदावली ॥ भीमव्यूहः समाख्यातो भीमायव्यूह उच्यते ॥ ८२ ॥
 आनंदा च सुनंदा च महानंदा शुभंकरी ॥ वीतरागा महोत्साहा जितरागा मनोरथा ॥ ८३ ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥
 मनोन्मनी मनःक्षोभा मदोन्मत्ता मदाकुला ॥ ८४ ॥ मंदगर्भा महाभासा कामानंदा सुविह्वला ॥ महावेगा सुवेगा च महाभोगा क्षया-
 वहा ॥ ८५ ॥ क्रमिणी क्रामिणी वक्रा द्वितीयावरणे स्मृताः ॥ कथितं तव भीमायव्यूहं परमशोभनम् ॥ ८६ ॥ शाकुनं कथयाम्यद्य स्वायं
 भुव मनोत्सुकम् ॥ योगा वेगा सुवेगा च अतिवेगा सुवासिनी ॥ ८७ ॥ देवी मनोरया वेगा जलावर्ता च धीमती ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्विती-
 यावरणं शृणु ॥ ८८ ॥ रोधिनी क्षोभिणी बाला विप्राशेषासुशोषिणी ॥ विद्युता भासिनी देवी मनोवेगा च चापला ॥ ८९ ॥ विद्युजिह्वा
 महाजिह्वा भृकुटीकुटिलानना ॥ फुल्लज्वाला महाज्वाला सुज्वाला च क्षयांतिका ॥ ९० ॥ शाकुनः कथितो व्यूहः शाकुनायाः शृणुष्व
 मे ॥ ज्वालिनी चैव भस्मांगी तथा भस्मांतगा तता ॥ ९१ ॥ भाविनी च प्रजा विद्या ख्यातिश्चैवाष्टमी स्मृता ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्विती-
 यावरणं शृणु ॥ ९२ ॥ उल्लेखा च पताका च भोगाभोगवती खगा ॥ भोगभोगव्रता योगा भोगाख्या योगपारगा ॥ ९३ ॥ ऋद्धिर्बुद्धि-
 र्धृतिः कांतिः स्मृतिः साक्षाच्छ्रुतिर्धरा ॥ शाकुनाया महाव्यूहः कथितः कामदायकः ॥ ९४ ॥ स्वायंभुव शृणु व्यूहं सुमत्याख्यं सुशो-
 भनम् ॥ परेष्टा च परा दृष्टा ह्यमृता फलनाशिनी ॥ ९५ ॥

ज्ञानाग्निना शुष्काः क्रियंतेऽनया सा विप्राशेषासुशोषणी । देवीति भासिनीविशेषणम् ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

टी. अ

२७

॥२९७॥

॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ २०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ दीपा वासी अगमा च दीपाक्षमा अपरेति विज्ञेयम् । हस्तता चासावमायिका
 हिरण्याक्षी सुवर्णाक्षी देवी साक्षात्कर्षिणी ॥ कामसेखा च कथितं प्रथमावरणं शृणु ॥ ९६ ॥ रत्नद्वीपा च सुद्वीपा रत्नदा रत्नमालिनी ॥
 रत्नशोभा सुशोभा च महाशोभा महाद्युतिः ॥ ९७ ॥ शांबरी बंधुरा ग्रंथिः पादकर्णा करानना ॥ हयग्रीवा च जिह्वा च सर्वभासेति
 शक्तयः ॥ ९८ ॥ कथितः सुमतिव्यूहः सुमत्या व्यूह उच्यते ॥ सर्वांशी च महाभक्षा महादंष्ट्रातिरौखा ॥ ९९ ॥ विस्फुलिगा विलिगा
 च कृतांता भास्करानना ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ २०० ॥ रागा रंगवती श्रेष्ठा महाक्रोधा च रौरवा ॥ क्रोधनी वसनी
 चैव कलहा च महाबला ॥ १ ॥ कलंतिका चतुर्भेदा दुर्गा वै दुर्गमानिनी ॥ नाली सुनाली सौम्या च इत्येवं कथितं मया ॥ २ ॥ गोप
 व्यूहं वदाम्यत्र शृणु स्वायंभुवाखिलम् ॥ पाटली पाटवी चैव पाटी विटिपिटा तथा ॥ ३ ॥ कंकटा सुपटा चैव प्रघटा च घटोद्भवा ॥ प्रथ
 मावरणं चात्र भाषया कथितं मया ॥ ४ ॥ नादाक्षी नादरूपा च सर्वकारी गमाऽगमा ॥ अनुचारी सुचारी च चंडनाडी सुवाहिनी ॥ ५ ॥
 सुयोगा च वियोगा च हंसाख्या च विलासिनी ॥ सर्वगा सुविचारा च वंचनी चेति शक्तयः ॥ ६ ॥ गोपव्यूहः समाख्यातो गोपायीव्यूह
 उच्यते ॥ भेदिनी च्छेदिनी चैव सर्वकारी क्षुधाशनी ॥ ७ ॥ उच्छुष्मा चैव गांधारी भस्माक्षी वडवानला ॥ प्रथमावरणं चैव द्वितीयावरणं
 शृणु ॥ ८ ॥ अंधा बाह्वासिनी बाला दीक्षपामा तथैव च ॥ अक्षा त्र्यक्षा च हृष्टेखा हृद्रता मायिकापरा ॥ ९ ॥ आमयासादिनी
 भिल्ली सद्द्यासद्द्या सरस्वती ॥ रुद्रशक्तिर्महाशक्तिर्महामोहा च गोनदी ॥ १० ॥ गोपायी कथितो व्यूहो नंदव्यूहं वदामि ते ॥ नंदिनी च
 निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ विद्यानासा स्रगसिनी चासुंडा प्रियदर्शिनी ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ १२ ॥
 गृह्या नारायणी मोहा प्रजां देवी च चक्रिणी ॥ कंकटा च तथा काली शिवाद्योषा ततः परम् ॥ १३ ॥ विरामा या च वागीशी वाहिनी
 भीषणी तथा ॥ सुगमा चैव निर्दिष्टा द्वितीयावरणे स्मृता ॥ १४ ॥ नंदव्यूहो मया ख्यातो नंदाया व्यूह उच्यते ॥ विनायकी पूर्णिमा
 च रंकारी कुंडली तथा ॥ १५ ॥ इच्छा कपालिनी चैव द्वीपिनी च जयंतिका ॥ प्रथमावरणे चाष्टौ शक्तयः परिकीर्तिताः ॥ १६ ॥
 च हस्ततामायिका ॥ ९ ॥ सद्द्या सद्येत्येका ॥ १० ॥ ११ ॥ विद्यानासेत्येका ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

उ. पु. उ.
॥२९८॥

॥ १७ ॥ स. गेहीति लंबोदरीविशेषणम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देवीति पन्नगाविशेषणम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ द्विभुजेति ब्रह्मरूपिणी
विशेषणम् ॥ २७ ॥ पुष्पमालिनीति गांधारीविशेषणम् ॥ २८ ॥ चत्वारिंशद्ब्रह्महावरणान्युक्त्वा देवतास्वरूपं कथयति—सर्वाश्चेत्यादिना । मुख्यावरणदेवताः (४८) व्यूहा
प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ पावनी चांबिका चैव सर्वात्मा पूतना तथा ॥ १७ ॥ छगली मोदिनी साक्षादेवी लंबोदरी तथा ॥
संहारी कालिनी चैव कुसुमा च यथाक्रमम् ॥ १८ ॥ शुक्रा तारा तथा ज्ञाना क्रिया गायत्रिका तथा ॥ सावित्री चेति विधिना द्वितीया
वरणं स्मृतम् ॥ १९ ॥ नंदायाः कथितो व्यूहः पैतामहमतः परम् ॥ नंदिनी चैव फेत्कारी क्रोधा हंसा षडंगुला ॥ २० ॥ आनंदा
वसुदुर्गा च संहारा ह्यमृताष्टमी ॥ प्रथमावरणं प्रोक्तं द्वितीयावरणं शृणु ॥ २१ ॥ कुलांतिकानला चैव प्रचंडा मदिनी तथा ॥ सर्व
भूताभया चैव दया च वडवामुखी ॥ २२ ॥ लंपटा पन्नगा देवी कुसुमा विपुलांतका ॥ केदारा च तथा कूर्मा दुरिता मंदरोदरी ॥ २३ ॥
खड्गचक्रेतिविधिना द्वितीयावरणं स्मृतम् ॥ व्यूहः पैतामहः प्रोक्तो धर्मकामार्थमुक्तिदः ॥ २४ ॥ पितामहाया व्यूहं च कथयामि शृणुष्व मे ॥
वज्रा च नंदना शावाराविका रिपुभेदिनी ॥ २५ ॥ रूपा चतुर्था योगा च प्रथमावरणे स्मृताः ॥ भूता नादा महाबाला स्वर्षरा च तथा
परा ॥ २६ ॥ भस्मा कांता तथा वृष्टिर्द्विभुजा ब्रह्मरूपिणी ॥ सैद्या वैकारिका जाता कर्मभोदी तथापरा ॥ २७ ॥ महाभोहा महाभाया गांधारी
पुष्पमालिनी ॥ शब्दापी च महाघोषा षोडशैव तथातिथे ॥ २८ ॥ सर्वाश्च द्विभुजा देव्यो बालभास्करसन्निभाः ॥ पन्नगं स्वधराः शांता
रक्तस्रग्भवभूषणाः ॥ २९ ॥ सर्वाभरणसंपूर्णा सुकुटाद्यैरलंकृताः ॥ मुक्ताफलमयैर्दिव्यै रत्नचित्रैर्मनोरमैः ॥ ३० ॥ विभूषिता गौरवर्णा
ध्येया देव्यः पृथक्पृथक् ॥ एवं सहस्रकलशं ताग्रजं मृन्मयं तु वा ॥ ३१ ॥ पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्तं रुद्रक्षेत्रे प्रतिष्ठितम् ॥ भवाद्यैर्विष्णुना प्रोक्तै
नाम्नां चैव सहस्रकैः ॥ ३२ ॥ संपूज्य विन्यसेदग्रे सेचयेद्वाणविग्रहम् ॥ आभिषिच्य च विज्ञाप्य सेचयेत्पृथिवीपतिम् ॥ ३३ ॥ एवं सहस्र
कलशं सर्वसिद्धिफलप्रदम् ॥ चत्वारिंशन्महाव्यूहं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ३४ ॥

परणदेवताः (९५२) एवं सहस्रं ज्ञेयम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ अभिषेचनादीर्घं कथयति—प्रवामित्यादिना ॥ ३१ ॥ भवाद्यैर्विष्णुना प्रोक्तैरेव पूर्वोक्तिरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ वाण
विग्रहं वाणक्षिप्तमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं सदृशं कलशा यस्मिन् सदृशकलशस्तमभिषेकं सर्वसिद्धिफलप्रदं कुर्यादिति शेषः ॥ ३४ ॥

टी. न.
२७

॥२९८॥

विशेषविधिं कथयति—सर्वेषामित्यादिना । सर्वेषां सर्वकलशानां मध्ये पूर्ववत्पूर्वाक्तप्रमाणं कलशं मध्यकलशं प्रोक्तं कथितमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मध्यमभिषेकः क्षीरादिना विधीयत इति पूर्वस्थैरन्वयः । रुद्रस्याभिषेको रुद्राध्यायेन नृपतेः शृणु सत्तम ॥ ३७ ॥ अघो रेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरेभ्यो घोरघोरेभ्यः ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ ३८ ॥ मंत्रेणानेन राजानं सेचयेद्दक्षिणे करे ॥ होमं च मंत्रेणानेन अघोरेणाघहारिणा ॥ ३९ ॥ प्रागाद्यं देवकुण्डे वा स्थांडिले वा घृतादिभिः ॥ समिदाज्यचरुं लाजशालिनीवारतंडुलैः ॥ ४० ॥ अष्टोत्तरशतं हुत्वा राजानमधिवासयेत् ॥ पुण्याहं स्वस्ति रुद्राय कौतुकं हेमनिर्मितम् ॥ ४१ ॥ भसितं च मृणालेन बंधयेदक्षिणे करे ॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥ ४२ ॥ उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षयि मामृतात् ॥ मंत्रेणानेन राजानं सेचयेद्वाथ होमयेत् ॥ ४३ ॥ सर्वद्रव्याभिषेकं च होमद्रव्यैर्यथाक्रमम् ॥ प्रागाद्यं ब्रह्माभिः प्रोक्तं सर्वद्रव्यैर्यथाक्रमम् ॥ ४४ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ४५ ॥ स्वाहांतं पुरुषेणैवं प्राक्कुण्डं होमयोद्विजः ॥ अघोरेण च याम्ये च होमयेत्कृष्णवाससा ॥ ४६ ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः ॥ इत्याद्युक्तक्रमेणैव जुहुयात्पश्चिमे नरः ॥ ४७ ॥ सद्येन पश्चिमे होमः सर्वद्रव्यैर्यथाक्रमम् ॥ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः ॥ ४८ ॥

दक्षिणे करे बंधयेदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अथानंतरमनेन त्र्यंबकमंत्रेण राजानं सेचयेद्वा होमयेदित्यन्वयः ॥ ४३ ॥ यथाक्रमं होमद्रव्यैर्लाजादिभिः सर्वद्रव्याभिषेकं च कुर्यादिति शेषः । सर्वद्रव्यैः प्रागाद्यं यथाक्रमं हवनमिति शेषः । ब्रह्माभिः पंचब्रह्ममंत्रैः सह प्रोक्तमित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ हवनविधिं कथयति—तत्पुरुषायेत्यादिना ॥ ४५ ॥ कृष्णवाससा कृष्णवस्त्राचार्येणेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

ਡਿ. ਟੂ. ਚ.

॥२९९॥

॥ ४९ ॥ विदिग्धोमं कथयति—आग्नेय्यां वेत्यादिना । रौद्रेण रुद्रदेवताकेन “यो रुद्रो यो अग्नौ” इति मंत्रेण सह जातवेदसं ऋचा होमयेदित्यन्वयः । नैऋत्ये तदिक्षि पूर्ववत्सर्वे
द्रव्यैः होमो विधीयते इत्यन्वयः । अत्र श्लोके मंत्रप्रतीकाधिक्यं ज्ञेयम् ॥ २५० ॥ अनेन पूर्वोक्तमंत्रेणेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यमयतीति यमः सर्वनियंता वायुस्तस्मै
हिता यस्या वायव्येत्यर्थस्तस्यामीशानेन तन्मंत्रेण होमयेदित्यनुषंगः ॥ ५३ ॥ होममंत्रं कथयति—ईशानायेति ॥ ५४ ॥ प्रधानं मुख्यमित्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ सामान्य
भवे भवेनाति भवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः ॥ स्वाहांतं जुहुयादग्नौ मंत्रेणानेन बुद्धिमान् ॥ ४९ ॥ आग्नेय्यां च विधानेन ऋचा रौद्रेण
होमयेत् ॥ जातवेदसे सुनवाम सोममित्यादिना ततः ॥ नैऋते पूर्ववद्द्रव्यैः सर्वहोमो विधीयते ॥ २५० ॥ मंत्रेणानेन दिव्येन सर्वसिद्धिकरेण
च ॥ निमि निक्षि दिश स्वाहा खड्ग राक्षस भेदन ॥ ५१ ॥ रुधिराज्यार्द्रं नैऋत्यै स्वाहा नमः स्वधानमः ॥ यथेष्टं विधिना द्रव्यैर्मंत्रेणानेन
होमयेत् ॥ ५२ ॥ यस्यां हि विविधैर्द्रव्यैरीशानेन द्विजोत्तमाः ॥ ईशान्यामथ पूर्वोक्तैर्द्रव्यैर्होममथाचरेत् ॥ ५३ ॥ ईशानाय कद्रुद्राय प्रचे
तसे त्र्यंबकाय शर्वाय तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ५४ ॥ प्रधानं पूर्ववद्द्रव्यैरीशानेन द्विजोत्तमाः ॥ प्रतिद्रव्यं सहस्रेण जुहुयानृपसन्निधौ ॥ ५५ ॥
स्वयं वा जुहुयादग्नौ भूपतिः शिववत्सलः ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदा
शिवोम् ॥ ५६ ॥ प्रायश्चित्तमघोरेण शेषं सामान्यमाचरेत् ॥ कृताधिवासं राजानं शंखभेर्यादिनिस्वनैः ॥ ५७ ॥ जयशब्दरवैर्दिव्यैर्वैदधोपैः
सुशोभनैः ॥ सेचयेत्कूर्चतोयेन प्रोक्षयेद्वा नृपोत्तमम् ॥ ५८ ॥ रुद्राध्यायेन विधिना रुद्रभस्मांगधारिणम् ॥ शंखचामरभेर्याद्यं छत्रं चंद्र
समप्रभम् ॥ ५९ ॥ शिविकां वैजयंतीं च साधयेन्नृपतेः शुभाम् ॥ राज्याभिषेकयुक्ताय क्षत्रियायेश्वराय वा ॥ २६० ॥ नृपचिह्नानि
नान्येषां क्षत्रियाणां विधीयते ॥ प्रमाणं चैव सर्वेषां द्वादशांगुलमुच्यते ॥ ६१ ॥ पलाशोदुंबराश्वत्थवटाः पूर्वोदितः क्रमात् ॥ तोरणाद्यानि
वै तत्र पट्टमात्रेण पट्टिकाः ॥ ६२ ॥ अष्टमांगुलसंयुक्तदर्भमालासमावृतम् ॥ दिग्ध्वजाष्टकसंयुक्तं द्वारकुंभैः सुशोभनम् ॥ ६३ ॥

मन्त्र्यागतुल्यमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ रुद्राः रुद्राक्षाः भस्म च अंगेषु धरति तच्छीलो रुद्रभस्माङ्गधारी तम् ॥ ५९ ॥ राज्याभिषेकयुक्ताय क्षत्रियाय वा ईश्वराय देवाये
त्यर्थः ॥ २६० ॥ क्षत्रियाणां क्षत्रकुलोत्पन्नानामभिषेक इति शेषः । विधीयत इत्यन्वयः । सर्वेषां वक्ष्यमाणपलाशादिशाखानामित्यर्थः ॥ ६१ ॥ पूर्वादितः क्रमात् पलाशो
इवराश्रयवटास्तच्छाला इत्यर्थः । बंधयेदिति शेषः । तत्राभिषेकस्यैव रोपणायानि पादिकानि प्रथमान्तौ दृष्टव्येनेव कुर्यादिति शेषः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

टी. ज.

२७

॥२९५॥

हेमतोरणकुम्भैश्च भूषितं मंडपं कृत्वोति शेषः । नृपं स्नापयेदित्यन्वयः । समासीनं नृपं सर्वोपरि शिवकुम्भेन सेचयेदित्यन्वयः ॥ ६४ ॥ सेचनमंत्रान्
 कथयति-तन्महेशायेत्यादिना ॥ ६५ ॥ गौरिगीतया गोविन्दाय नमः ॥ ६६ ॥ विष्णुना नमः ॥ ६७ ॥ त्रिशुपलं तत्संख्याक
 सुवर्णमित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ फलश्रुतिं कथयति- एवमित्यादिना ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ तारकाख्यो महासुरो विद्युन्माली पूर्वमभिषिक्तः महाबलो देवैरजेयोऽव
 हेमतोरणकुम्भैश्च भूषितं स्नापयेन्नृपम् ॥ सर्वोपरि समासीनं शिवकुम्भेन सेचयेत् ॥ ६४ ॥ तन्महेशाय विद्महे वाग्विशुद्धाय धीमहि ॥ तन्नः
 शिवः प्रचोदयात् ॥ ६५ ॥ मंत्रेणानेन विधिना वर्धन्या गौरिगीतया ॥ रुद्राध्यायेन वा सर्वमघोरायाथ वा पुनः ॥ ६६ ॥ दिव्यैराभ
 रणैः शुक्लेसुकुटाद्यैः सुकल्पितैः ॥ क्षौमवस्त्रैश्च राजानं तोषयेन्नियतं शनैः ॥ ६७ ॥ अष्टषष्टिपलेनैव द्वेष्टा कृत्वा सुदर्शनम् ॥ नवरत्नैरलं
 कृत्य दद्याद्दे दक्षिणां गुरोः ॥ ६८ ॥ दशधेनु सवस्त्रं च दद्यात्क्षेत्रं सुशोभनम् ॥ शतद्रोणतिलं चैव शतद्रोणांश्च तंडुलान् ॥ ६९ ॥
 शयनं वाहनं शय्यां सोपधानां प्रदापयेत् ॥ योगिनां चैव सर्वेषां त्रिशुपलमुदाहृतम् ॥ २७० ॥ अशेषांश्च तदर्धेन शिवभक्तांस्तदर्धतः ॥
 महापूजां ततः कुर्यान्महादेवस्य वै नृपः ॥ ७१ ॥ एवं समासतः प्रोक्तं जयसेचनमुत्तमम् ॥ एवं पुराभिषिक्तस्तु शक्रः शक्रत्वमा
 गतः ॥ ७२ ॥ ब्रह्मा ब्रह्मत्वमापन्नो विष्णुर्विष्णुत्वमागतः ॥ अंबिका चांबिकात्वं च सौभाग्यमतुलं तथा ॥ ७३ ॥ सावित्री च तथा
 लक्ष्मीर्देवी कात्यायनी तथा ॥ नंदिनाथ पुरा मृत्यू रुद्राध्यायेन वै जितः ॥ ७४ ॥ अभिषिक्तोऽसुरः पूर्वं तारकाख्यो महाबलः ॥
 विद्युन्माली हिरण्याक्षो विष्णुना वै विनिर्जितः ॥ ७५ ॥ नृसिंहेन पुरा दैत्यो हिरण्यकशिपुर्हृतः ॥ स्कंदेन तारकाद्याश्च कौशिक्या च
 पुरांबया ॥ ७६ ॥ सुंदोपसुंदतनयो जितो दैत्येन्द्रपूजितो ॥ वसुदेवसुदेवौ तु निहतौ कृतकृत्यया ॥ ७७ ॥ स्नानयोगेन विधिना ब्रह्मणा
 निर्मितेन तु ॥ देवासुरे दितिसुता जिता देवैरनिदिताः ॥ ७८ ॥ स्नाप्यैव सर्वभूषैश्च तथान्यैरपि भूसुरैः ॥ प्राप्ताश्च सिद्धयो दिव्या
 नात्र कार्या विचारणा ॥ ७९ ॥ अहोऽभिषेकमाहात्म्यमहो शुद्धसुभाषितम् ॥ येनैवमभिषिक्तेन सिद्धैर्मृत्युर्जितस्त्विति ॥ २८० ॥
 दिति शेषः । विष्णुना स्नानयोगेनेत्यनुबंगः । वै हिरण्याक्षो विनिर्जित इत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ नृसिंहेनेत्यादावपि स्नानयोगेनेत्यभिप्रोक्तस्यानुबंगः ॥ ७६ ॥ ७६ ॥ ७८ ॥
 स्नाप्य संस्नाप्येत्यर्थः ॥ ७९ ॥ २८० ॥

लि. पु. उ.

॥३००॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ उद्देशमात्रं यत्किंचिदित्यर्थः ॥ ८४ ॥ चत्वारिंशद्ब्रह्मः सहस्रपरिवारदेवतायुक्तः । श्रीशिवकथितः श्रवणाज्जयाभिषेको जयावशे भूयति ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अष्टाविंशे तु मनवे कर्मणा मुक्तिलब्धये । राज्ञां कुमारकथितं तुलादानं निरूप्यते ॥ सूतः महादानानि निरूपयितुं जयाभिषेकश्रवणानंतरमनुवृत्तांतं कथयति—स्नात्वेत्यादिना । दिव्येन चक्षुषा रुद्रं दृष्ट्वा वरदं शंकरं रुद्राध्यायेन तुष्टावित्यभिषेकान्वयः कल्पकोटिशतेनापि यत्पापं समुपाजितम् ॥ स्नात्वेवं मुच्यते राजा सर्वपापैर्न संशयः ॥ ८१ ॥ व्याधितो मुच्यते राजा क्षयकुष्ठादिभिः पुनः ॥ स नित्यं विजयी भूत्वा पुत्रपौत्रादिभिर्युतः ॥ ८२ ॥ जनानुरागसंपन्नो देवराज इवापरः ॥ मोदते पापहीनश्च प्रियया धर्मानिष्ठया ॥ ८३ ॥ उद्देशमात्रं कथितं फलं परमशोभनम् ॥ नृपाणामुपकाराय स्वायंभुव मनो मया ॥ २८४ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे अभिषेकविधिर्नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ स्नात्वा देवं नमस्कृत्य देवदेवमुमापतिम् ॥ दिव्येन चक्षुषा रुद्रं नीललोहितमीश्वरम् ॥ १ ॥ दृष्ट्वा तुष्टाव वरदं रुद्राध्यायेन शंकरम् ॥ देवोऽपि तुष्ट्या निर्वाणं राज्यति कर्मणैव तु ॥ २ ॥ तवास्तीति सकृच्चोक्त्वा तत्रैवांतरधीयत ॥ स्वायंभुवो मनुर्देवं नमस्कृत्य वृषच्चजम् ॥ ३ ॥ आरुरोह महामेरुं महावृषमिवेश्वरः ॥ तत्र देवं हिरण्याभं योगैश्वर्यसमन्वितम् ॥ ४ ॥ सनत्कुमारं वरदमपश्यद्ब्रह्मणः सुतम् ॥ नमश्चकार वरदं ब्रह्मण्यं ब्रह्मरूपिणम् ॥ ५ ॥ कृतां जलिपुटो भूत्वा तुष्टाव च महाद्युतिः ॥ सोऽपि दृष्ट्वा मनुं देवो हृष्टरोमाभवन्मुनिः ॥ ६ ॥ सनत्कुमारः प्राहेदं घृणया च घृणानिधे ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ दृष्ट्वा सर्वेश्वराच्छांताच्छंकरानीललोहितात् ॥ ७ ॥ लब्ध्वाभिषेकं संप्राप्तो विवक्षुर्वद यद्यपि ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रणिपत्य कृतांजलिः ॥ ८ ॥ विज्ञापयामास कथं कर्मणा निर्वृतिर्विभो ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं कर्मणा केवलेन च ॥ ९ ॥ ज्ञानेन निर्वृतिः सिद्धा विभो मिश्रेण वा क्वचित् ॥ अथ तस्य वचः श्रुत्वा श्रुतिसारविदां निधिः ॥ १० ॥ सनत्कुमारो भगवान्कर्मणा निर्वृतिं क्रमात् ॥ मिश्रेण च क्रमादेव क्षणाज्ज्ञानेन वै मुने ॥ ११ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ घृणानिधे इति संबोधनेन लोकोपकारार्थमेव तव यत्न इति सूचितम् ॥ ७ ॥ शंकरादभिषेकं लब्ध्वा संप्राप्तोऽपि विवक्षुर्वदि वद इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ निर्वृतिर्मोक्ष इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ मिश्रेण सकर्मकज्ञानेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥

टी. ६

२८

॥३००॥

सनत्कुमारः स्वीयाग्रिमवृत्तातेन शिवार्चनमहिमानं कथयति—पुरेत्यादिना । नंदिनः अमानेन अवमानेनेत्यर्थः । उद्भूतत्वसमं पुनः प्रभोस्तस्य प्रसादाच्छिवमभ्यर्च्य कर्मणैव शिवा-
 चनेनैव सुतो ब्रह्मपुत्रो ह्यहं तस्य नंदिनः प्रसादादुत्तमां गतिं भोक्षमागं श्रुत्वा दिव्यामवस्थामहं प्राप्तवानित्यभिप्रेत्यादिभिः ॥ १२ ॥ नंदिना राज्ञां कर्मणैव धर्मकामार्थमुत्तयर्थं
 कथितानीत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तानि षोडश दानानि तुलारोहणाद्यानि यथातथं यथाविधि शृण्वित्यन्वयः ॥ १५ ॥ ग्रहणादिषु ग्रहणप्रभृतिषु शुभदेशेषु तीर्था-
 दिषु । तदुक्तं मात्स्ये “ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये । युगादिषूपरागेषु तथा मन्वंतरादिषु ॥ यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥ द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्रद्धाव-
 पुराऽमानेन चोद्भूतत्वमगमं नंदिनः प्रभोः ॥ शापात्पुनः प्रसादाद्धि शिवमभ्यर्च्य शंकरम् ॥ १२ ॥ प्रसादान्नंदिनस्तस्य कर्मणैव सुतो
 ह्यहम् ॥ श्रुत्वोत्तमां गतिं दिव्यामवस्थां प्राप्तवानहम् ॥ १३ ॥ शिवार्चनप्रकारेण शिवधर्मेण नान्यथा ॥ राज्ञां षोडशदानानि नंदिना
 कथितानि च ॥ १४ ॥ धर्मकामार्थमुत्तयर्थं कर्मणैव महात्मना ॥ तुलादिरोहणाद्यानि शृणु तानि यथातथम् ॥ १५ ॥ ग्रहणादिषु
 कालेषु शुभदेशेषु शोभनम् ॥ विशद्वस्तप्रमाणेन मंडपं कूटमेव च ॥ १६ ॥ यथाष्टादशहस्तेन कलाहस्तेन वा पुनः ॥ कृत्वा वेदिं
 तथा मध्ये नवहस्तप्रमाणतः ॥ १७ ॥ अष्टहस्तेन वा कार्या सप्तहस्तेन वा पुनः ॥ द्विहस्ता सार्धहस्ता वा वेदिका चातिशोभना ॥ १८ ॥
 द्वादशस्तंभसंयुक्ता साधुरम्या भ्रमंतिका ॥ परितो नव कुंडानि चतुरस्राणि कारयेत् ॥ १९ ॥ ऐंद्रिकेशानयोर्मध्ये प्रधानं ब्रह्मणः सुत ॥
 अथवा चतुरस्रं च योन्याकारमतः परम् ॥ २० ॥ स्त्रीणां कुंडानि विप्रेन्द्रा योन्याकाराणि कारयेत् ॥ अर्धचंद्रं त्रिकोणं च वर्तुलं कुंडमेव
 च ॥ २१ ॥ षडस्रं सर्वतो वापि त्रिकोणं पद्मसन्निभम् ॥ अष्टास्रं सर्वमाने तु स्थंडिलं केवलं तु वा ॥ २२ ॥ चतुर्द्वारसमोपेतं चतुस्तो-
 रणभूषितम् ॥ दिग्गजाष्टकसंयुक्तं दर्भमालासमावृतम् ॥ २३ ॥ अष्टमंगलसंयुक्तं वितानोपरिशोभितम् ॥ तुलास्तंभद्रुमाश्चात्र बिल्वा
 दीनि विशेषतः ॥ २४ ॥ बिल्वाश्चत्थपलाशाद्याः केवलं खादिरं तु वा ॥ येन स्तंभः कृतः पूर्वं तेन सर्वं तु कारयेत् ॥ २५ ॥
 यत्र जायते ॥ तीर्थेष्वायतने गोष्ठे कूपारामे सरित्सु च ॥ गृहे वायतने वापि तडागे रुचिरेऽपि वा ॥ महादानानि देयानि संसारमयभीरुणा ॥” इति ॥ १६ ॥ कलाहस्तेन
 षोडशहस्तेनेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ साधुरम्या भ्रमंतिका तुल्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ विशेषकुंडाकारान्कथयति—अथवेत्यादिना ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मंडपलक्षणं कथयति—
 चतुर्द्वारमित्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

वि. पु. उ.

॥३०१॥

इस्तद्वयं समायुतं भूमिसंयुक्तं यस्य तमष्टद्वयप्रमाणं तुलास्तंभं प्रकल्पयेदित्यन्वयः ॥ २६ ॥ अनाहतोनाच्छादितस्तुलास्तंभस्य विष्कंभोऽनाहतस्त्रिगुणो मतोऽवबोधित इत्यर्थः । सुवृत्तं निर्वणं तथा तत्प्रकारमपरस्तंभं प्रकल्पयेदित्यनुपंगः ॥ २७ ॥ नृपते उभयोः स्तंभयोरंतरं द्व्यंगुलेन विहीनं तु षड्वस्तं स्मृतमित्यन्वयः । द्वयोः स्तंभयोश्चतुर्द्वस्तकृतमप्यंतरं स्मृतं प्रोक्तमित्यर्थः ॥ २८ ॥ स्तंभयोरुपरि स्थितमंतरं षड्वस्तं ज्ञेयमित्यनेन पूर्वोक्तं द्व्यंगुलेन विहीनमित्युक्तं मूलांतरं ज्ञेयं स्तंभयोर्वितस्तिमात्रं विस्तारस्तावत्परिमाण उत्तरं विष्कंभो ज्ञेय इत्यन्वयः ॥ २९ ॥ स्तंभयोः प्रमाणेन तु उत्तरद्वारसम्मितं तत्तुल्यं तुलात्मकं व्यायामं दैर्घ्यं षट्त्रिंशन्मात्राणां परिच्छदानां समूहः षट्त्रिंशन्मात्रं तेन संयुक्तं षट्त्रिंशन्मात्रसंयुक्तं तत्संख्याकस्तौवर्णबंधयुक्तमित्यर्थः । “ मात्रा कर्णविभूषणे ॥ अक्षरावयवे वृत्तिर्मानेऽल्पे च परिच्छदे ” इति विश्वः ॥ ३० ॥

अथवा मिश्रमार्गेण वेणुना वा प्रकल्पयेत् ॥ अष्टद्वयप्रमाणं तु इस्तद्वयसमायुतम् ॥ २६ ॥ तुलास्तंभस्य विष्कंभोऽनाहतस्त्रिगुणो मतः ॥ द्व्यंगुलेन विहीनं तु सुवृत्तं निर्वणं तथा ॥ २७ ॥ उभयोरंतरं चैव षड्वस्तं नृपते स्मृतम् ॥ द्वयोश्चतुर्द्वस्तकृतमंतरं स्तंभयो रपि ॥ २८ ॥ षड्वस्तमंतरं ज्ञेयं स्तंभयोरुपरि स्थितम् ॥ वितस्तिमात्रं विस्तारो विष्कंभस्तावदुत्तरम् ॥ २९ ॥ स्तंभयोस्तु प्रमाणेन उत्तरद्वारसम्मितम् ॥ षट्त्रिंशन्मात्रसंयुक्तं व्यायामं तु तुलात्मकम् ॥ ३० ॥ विष्कंभमष्टमात्रं तु यवपंचकसंयुतम् ॥ षट्त्रिंशन्मात्रनाभं स्यान्निर्माणाद्वर्तुलं शुभम् ॥ ३१ ॥ अग्रे मूले च मध्ये च हेमपट्टेन बंधयेत् ॥ पट्टमध्ये प्रकर्तव्यमवलंबनकत्रयम् ॥ ३२ ॥ ताम्रेण च प्रकर्तव्यमवलंबनकत्रयम् ॥ आरेण वा प्रकर्तव्यमायंसं नैव कारयेत् ॥ ३३ ॥ मध्ये चोर्ध्वमुखं कार्यमवलंबः सुशोभनः ॥ रश्मिभिस्तो रणाग्रे वा बंधयेच्च विधानतः ॥ ३४ ॥ जिह्वामेकां तुलामध्ये तोरणं तु विधीयते ॥ उत्तरस्य च मध्ये च शंकुं दृढमनुत्तमम् ॥ ३५ ॥ वितानेनोपरि च्छाद्य दृढं सम्यक्प्रयोजयेत् ॥ शंकोः सुधिरसंपन्नं वलयं कारयेन्मुने ॥ ३६ ॥

विष्कंभं तुलादंडविस्तारं यवपंचकसंयुतमष्टमात्रमष्टवितस्तिप्रमाणं यथा स्यात्तथा ज्ञेयमित्यनुपंगः । निर्माणात्करणाद्वर्तुलं शुभं षट्त्रिंशन्मात्रं तत्संख्याकयवप्रमाणं वा परिच्छदसमूहं च तन्नाभं तुलादंडमध्यं च षट्त्रिंशन्मात्रनाभं स्यादित्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आरेण पित्तलेनेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ रश्मिभिः रज्जुमिस्तोरणाग्रे वा तोरणाग्र एव विधानतः बंधयेदित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ तुलामध्ये जिह्वामेकां कृत्वेति शेषः । तोरणं तु विधीयत इत्यन्वयः । उत्तरस्योत्तराग्रस्य चकारादक्षिणस्य मध्ये च अनुत्तमं दृढं शंकुं वितानेन दृढं यथा स्यात्तथोपरि आच्छाद्य सम्यक् प्रयोजयेत्कुर्यादित्यभिप्रेयान्वयः ॥ ३५ ॥ सुधिरसंपन्नं छिद्रसंपन्नमित्यर्थः ॥ ३६ ॥

टी. अ.

२८

॥ ३०३ ॥

वितानेन तुलामध्ये तथा तुलयालंबके तुलायाः लंबक इत्यर्थः । वलयेन प्रयोक्तव्यं कुंडलं वा वलंबनम् ॥ ३७ ॥ तुलामध्ये सुदृढं नवमांगुलमानतः पट्टस्यैव वितानमिति शेषः । पंचमात्रप्रमाणतः कृत्स्नपंचवितस्तिप्रमाणेन विस्तारं दीर्घं यथा स्यात्तथा कार्यमिति शेषः ॥ ३८ ॥ पिंडौ पुरुषौ वा गोलकावित्यर्थः । धारकौ तुला धारकावित्यर्थः । अपरावयं सार्धश्लोकः ॥ ३९ ॥ तुलापात्रविधानं कथयति—चतुस्तालमित्यादिना । मध्यमं विस्तारं चतुस्तालं तत्परिमितं कर्तव्यमित्यन्वयः । “ तालः करत लांगुष्ठमध्यमाभ्यां च संमितः ” इति विश्वः ॥ ४० ॥ कलशस्य पात्राक्षरस इत्यर्थः । पंचपात्रं विस्तृतपात्रं बध्नीयादित्यन्वयः । तत्रिमात्रं त्र्यवधृतिकं षट्कं षडवधृतिकं तु

तुलामध्ये वितानेन तुलयालंबके तथा ॥ वलयेन प्रयोक्तव्यं कुंडलं वा वलंबनम् ॥ ३७ ॥ सुदृढं च तुलामध्ये नवमांगुलमानतः ॥ पट्टस्यैव तु विस्तारं पंचमात्रप्रमाणतः ॥ ३८ ॥ अपरौ सुदृढौ पिंडौ शुभद्रव्येण कारयेत् ॥ शिक्वाधस्तात्प्रकर्तव्यौ पंचप्रादेश विस्तारौ ॥ सहस्रेण तु कर्तव्यौ पलानां धारकाबुभौ ॥ ३९ ॥ शताष्टकेन वा कुर्यात्पलैः षट्शतमेव वा ॥ चतुस्तालं च कर्तव्यौ विस्तारौ मध्यमस्तथा ॥ ४० ॥ सार्धत्रितालविस्तारः कलशस्य विधीयते ॥ बध्नीयात्पंचपात्रं तु त्रिमात्रं षट्कमुच्यते ॥ ४१ ॥ चतुर्द्वारसमोपेतं द्वारमंगुलमात्रकम् ॥ कुंडलैश्च समोपेतैः शुक्लशुद्धसमन्वितैः ॥ ४२ ॥ कुंडलेकुंडले कार्यं शृंगलापरिमंडलम् ॥ शृंगलाधारवल्यमवलंबेन योजयेत् ॥ ४३ ॥ प्रादेशं वा चतुर्मात्रं भूमेस्त्यक्त्वावलंबयेत् ॥ घटौ पुरुषमात्रौ तु कर्तव्यौ शोभनावुभौ ॥ ४४ ॥ तौ बालुकाभिः संपूर्य शिवं तत्र विनिःक्षिपेत् ॥ द्विहस्तमात्रमवटे स्थापनीयौ प्रयत्नतः ॥ ४५ ॥ निःशेषं पूरयेद्विद्वान्बालुकाभिः समंततः ॥ येन निश्चलतां गच्छेत्तेन मार्गेण कारयेत् ॥ ४६ ॥ श्रूयतां परमं गुह्यं वेदिकोपरिमंडलम् ॥ अष्टमांगुलसंयुक्तं मंगलांकुरशोभितम् ॥ ४७ ॥ फलपुष्पसमाकीर्णं धूपदीपसमन्वितम् ॥ वेदिमध्ये प्रकर्तव्यं दर्पणोदरसन्निभम् ॥ ४८ ॥ आलिखेन्मंडलं पूर्वं चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥ शोभोपशोभासंपन्नं कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥ ४९ ॥ वर्णजातिसमोपेतं पंचवर्णं तु कारयेत् ॥ वज्रं प्रागंतरे भागे आग्नेय्यां शक्तिमुज्ज्वलम् ॥ ५० ॥ आलिखेदक्षिणे दंडं नेत्रांस्त्यां खड्गमालिखेत् ॥ पाशश्च वारुणे लेख्यो ध्वजं वै वायुगोचरे ॥ ५१ ॥

उच्यते कथ्यते इत्यर्थः । “मात्रं चावधृतौ कात्स्न्ये” इति विश्वः ॥ ४१ ॥ चतुर्द्वारसमोपेतं चतुश्चिद्रयुक्तमित्यर्थः । शुक्लशुद्धसमन्वितैः कुंडलैश्च समोपेतैर्द्वारैर्युक्तमिति शेषः ॥ ४२ ॥ शृंगलाधारवल्यं मूलवल्यमवलंबेन तुलादंडावलंबेनेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ भूमेः प्रादेशं तर्जन्यंगुष्ठमात्रं वा चतुर्मात्रं चतुरंगुलपरिमाणं त्यक्त्वावलंबयेत्तुलावलंबनं कुर्यादित्यर्थः । घटौ कुंभौ पुरुषमात्रौ पुरुषप्रमाणावित्यर्थः ॥ ४४ ॥ तत्र बालुकोपरि शिवं विनिःक्षिपेत् स्थापयेदित्यर्थः ॥ ४५ ॥ निःशेषं संपूर्णवदमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ मंडलविधानं कथयति—श्रूयतामित्यादिना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

लि. पु. उ.

॥३०२॥

॥ ५२ ॥ होमविधिं कथयति-प्रधानमित्यादिना । प्रधानहोमं प्रधानदेवताहोमं गायत्र्या समाचरेत् कुर्यादित्यर्थः । दिग्देवताहोमं कथयति-शक्रायेत्यादिना । स्वाहेत्यस्य सर्वत्रान्वयः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जयादिप्रतिसंयुतं जयाभ्यातानादिहोमयुक्तम् ॥ ५५ ॥ अग्रहोमे प्रधानहोमे इत्यर्थः । एकविंशत्या संख्यातमेकविंशतिसंख्यातम् । इध्ममेन वक्ष्यमाणमंत्रेणेत्यर्थः । स्विष्टांतमयं सार्धंश्लोकः ॥ ५६ ॥ इध्मादिहोममंत्रान् कथयति-अयमित्यादिना । होमद्रव्यचरुन् कथयति-समिदिति । मुद्गान्नं कृसरान्नमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ होमसंख्यामाह-सहस्रमिति । अयं द्विपाच्छ्लोकः ॥ ५८ ॥ अग्निदेवताकमंत्रत्रयं प्रजापतिमंत्रं च कथयति-अग्न आयूंपीत्यादिना । गायत्र्या रुद्रगायत्रीमंत्रेण प्रधा कौबेर्यां तु गदा लेख्या ऐशान्यां शूलमालिखेत् ॥ शूलस्य वामदेशेन चक्रं पद्मं तु दक्षिणे ॥ ५२ ॥ एवं लिखित्वा पश्चाच्च होमकर्म समाचरेत् ॥ प्रधानहोमं गायत्र्या स्वाहा शक्राय वह्नये ॥ ५३ ॥ यमाय राक्षसेशाय वरुणाय च वायवे ॥ कुबेरायेश्वरायथ विष्णवे ब्रह्मणे पुनः ॥ ५४ ॥ स्वाहांतं प्रणवेनैव होतव्यं विधिपूर्वकम् ॥ स्वशाखाग्निसुखेनैव जयादिप्रतिसंयुतम् ॥ ५५ ॥ स्विष्टांतं सर्वकार्याणि कारयेद्विधिवत्तदा ॥ सर्वहोमाग्रहोमे च समित्पालाशमुच्यते ॥ एकविंशतिसंख्यातं मंत्रेणानेन होमयेत् ॥ ५६ ॥ अयंतइध्मआत्माजातवेदस्तेने ध्यस्ववर्धस्वचेद्वर्धयचास्मान्प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनां ब्राह्मेण समेधयस्वाहा भूः स्वाहा भुवः स्वाहा स्वः स्वाहा भूर्भुवः स्वस्त्यैव च ॥ समिद्धो मश्च चरुणा घृतस्य च यथाक्रमम् ॥ शुक्लान्नपायसं चैव मुद्गान्नं चरवः स्मृताः ॥ ५७ ॥ सहस्रं वा तदर्धं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ५८ ॥ अग्न आयूंषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः ॥ आरेबाधस्वदुच्छनाम् ॥ अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः ॥ तमीमहे महागयम् ॥ अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् ॥ दधद्रयि मायि पोषम् ॥ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि परिता बभूव ॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ गायत्र्या च प्रधानस्य समिद्धोमस्तथैव व ॥ चरुणा च तथाज्यस्य शक्रादीनां च होमयेत् ॥ ५९ ॥ वज्रादीनां च होतव्यं सहस्रार्धं ततः क्रमात् ॥ ब्रह्म जज्ञोति मंत्रेण ब्रह्मणे विष्णवे पुनः ॥ ६० ॥ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ अयं विशेषः कथितो होममार्गः सुशोभनः ॥ दूर्वया क्षीरयुक्तेन पंचविंशत्पृथक्पृथक् ॥ ६१ ॥ नस्य समिद्धिर्होमः समिद्धोमः कार्य इति शेषः । तथैव चरुणा शक्रादीनां च होमयेत्तथा आज्यस्य आज्येनेत्यर्थः । वज्रादीनां सहस्रार्धं होतव्यमित्याग्निमेणान्वयः ॥ ५९ ॥ क्रमात्ततः आज्येनेत्यर्थः । ब्रह्म जज्ञोति मंत्रेण ब्रह्मणे पुनर्विष्णवे होतव्यमित्यन्वयः ॥ ६० ॥ विष्णुमंत्रं कथयति-नारायणायेति । अयं पूर्वोक्तो विशेषो मुख्य इत्यर्थः । पृथक्पृथक् क्षीरयुक्तेन दूर्वया पंचविंशत्तत्संख्याकाहुतीर्जुह्यादिति शेषः ॥ ६१ ॥

दी. अ!

२८

॥३०२॥

दूर्वाहोममंत्रं कथयति-त्र्यंबकमिति ॥ ६२ ॥ अधोरेण तत्संज्ञकमंत्रेण सर्पिषा च शतशतं दशसहस्रमित्यर्थः । जुहुयादिति शेषः ॥ ६३ ॥ देवतामंडलं कथयति-ब्रह्माण
मिति । दक्षिणे ब्रह्माणं वामे विष्णुं मध्ये देव्या समं विश्वगुरुं शिवमिन्द्रादिगणसंवृतं ज्ञेयमित्यन्वयः ॥ ६४ ॥ ग्रहमंडलं कथयति-आदित्यमित्यादिना ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अथ
प्रारंभे प्रभूतं कर्तव्यमित्यन्वयः । “ अथो अथ च संप्रश्ने मंगलारंभयोरपि ” इति विश्वः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं होमयेत् पूजयेच्च विशेषतः दापयेदित्य
त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ६२ ॥ दूर्वाहोमः प्रशस्तोऽयं वास्तुहोमश्च सर्वथा ॥
प्रायश्चित्तमघोरेण सर्पिषा च शतशतम् ॥ ६३ ॥ ब्रह्माणं दक्षिणे वामे विष्णुं विश्वगुरुं शिवम् ॥ मध्ये देव्या समं ज्ञेयमिन्द्रादिगणसंवृ
तम् ॥ ६४ ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं देवं दिवाकरम् ॥ उषां प्रभां तथा प्रज्ञां संध्यां सावित्रिमेव च ॥ ६५ ॥ पंचप्रकारविधिना
खखोल्काय महात्मने ॥ विष्टरां सुभगां चैव वर्धनीं च प्रदक्षिणाम् ॥ ६६ ॥ आप्यायनीं च संपूज्य देवीं पद्मासने रविम् ॥ प्रभूतं वाथ
कर्तव्यं विमलं दक्षिणे तथा ॥ ६७ ॥ सारं पश्चिमभागे च आराध्यं चोत्तरे यजेत् ॥ मध्ये सुखं विजानीयात्केसरेषु यथाक्रमम् ॥ ६८ ॥
दीप्तां सूक्ष्मां जयां भद्रां विभूतिं विमलां क्रमात् ॥ अमोघां विद्युतां चैव मध्यतः सर्वतोमुखीम् ॥ ६९ ॥ सोममंगारकं चैव बुधं गुरुमनु
क्रमात् ॥ भार्गवं च तथा मंदं राहुं केतुं तथैव च ॥ ७० ॥ पूजयेद्धोमयेदेवं दापयेच्च विशेषतः ॥ योगिनो भोजयेत्तत्र शिवतत्त्वैकपार
गान् ॥ ७१ ॥ दिव्याध्ययनसंपन्नान्कृत्यैवं विधिविस्तरम् ॥ होमे प्रवर्तमाने च पूर्वदिक्स्थानमध्यमे ॥ ७२ ॥ आरोहयेद्विधानेन रुद्रा
ध्यायेन वै नृपम् ॥ धारयेत्तत्र भूपालं घटिकैकां विधानतः ॥ ७३ ॥ यजमानो जपेन्मंत्रं रुद्रगायत्रिसंज्ञकम् ॥ घटिकार्धं तदर्धं वा तत्रैवास
नमारभेत् ॥ ७४ ॥ आलोक्य वारुणं धीमान्कूर्चहस्तः समाहितः ॥ नृपश्च भूषणैर्युक्तः खड्गखेटकधारकः ॥ ७५ ॥ स्वस्तिरित्यादिभि
श्चादावन्ते चैव विशेषतः ॥ पुण्याहं ब्राह्मणैः कार्यं वेदवेदांगपारगैः ॥ ७६ ॥ जयमंगलशब्दादिब्रह्मघोषैः सुशोभनैः ॥ नृत्यवाद्यादिभिर्गीतैः
सर्वशोभासमन्वितैः ॥ ७७ ॥

न्वयः । एवं विधिविस्तरं कृत्वा तत्र तुलादानदिने योगिनः भोजयेदित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ७१ ॥ तुलारोहणविधिं कथयति-होम इत्यादिना ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ वारुणं सूर्य
विवमित्यर्थः । “ वरुणस्तरुमेदेऽपि प्रतीचीपतिसूर्ययोः ” इति विश्वः । नृपश्च भूषणैर्युक्तः खड्गखेटकधारक इत्यनेन कूर्चहस्तो ब्राह्मणो ज्ञेयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

क्रि. पु. उ.

॥३०३॥

एवं पूर्वाक्तप्रकरणेन स्वकीयं सुवर्णं चंद्रदिग्भागे उत्तरदिग्भागे तत्र तुलायां विशिषेदित्यन्वयः । समौ वृत्तौ तुलाधारौ ताभ्यामिति शेषः । तुलामारः सदा अक्षयमित्यर्थः ।
 भवेदित्यन्वयः ॥७८॥७९॥८०॥ धर्मकर्मणि प्रारंभे अग्रपूजायां पाशुपतव्रताय शिवाचार्यायेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ सर्वं पूर्वोक्तभूषणमेतत्प्रयोक्तृभ्य ऋत्विग्भ्यः ॥८२॥ सार्धशत
 तत्तत्संख्याकसुवर्णम् ॥ ८३ ॥ यतीनां दातानामित्यर्थः ॥ ८४ ॥ तुलासुवर्णविनियोगं कथयति-तुलारोहमित्यादिना ॥८५॥८६॥८७॥ समाप्ती महापूजां कथयति-सहस्र
 स्वमेवं चंद्रदिग्भागे सुवर्णं तत्र विशिषेत् ॥ तुलाधारौ समौ वृत्तौ तुलामारः सदा भवेत् ॥ ७८ ॥ शतनिष्काधिकं श्रेष्ठं तदर्थं मध्यमं
 स्मृतम् ॥ तस्यार्धं च कनिष्ठं स्याद्विविधं तत्र कल्पितम् ॥ ७९ ॥ वस्त्रयुग्ममथोष्णीषं कुंडलं कंठशोभनम् ॥ अंगुलीभूषणं चैव मणि
 बंधस्य भूषणम् ॥ ८० ॥ एतानि चैव सर्वाणि प्रारंभे धर्मकर्मणि ॥ पाशुपतव्रतायाथ भस्मांगाय प्रदापयेत् ॥ ८१ ॥ पूर्वोक्तभूषणं सर्वं
 सोष्णीषं वस्त्रसंयुतम् ॥ दद्यादेतत्प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं बुधः ॥८२॥ दक्षिणां च शतं सार्धं तदर्थं वा प्रदापयेत् ॥ योगिनां चैव सर्वेषां
 पृथङ्गिष्कं प्रदापयेत् ॥ ८३ ॥ यागोपकरणं दिव्यमाचार्याय प्रदापयेत् ॥ इतरेषां यतीनां तु पृथङ्गिष्कं प्रदापयेत् ॥ ८४ ॥ तुलारोह
 सुवर्णं च शिवाय विनिवेदयेत् ॥ प्रासादं मंडपं चैव प्राकारं भूषणं तथा ॥८५॥ सुवर्णपुष्पं पटहं खड्गं वै कोशमेव च ॥ कृत्वा दत्त्वा शिवा
 याथ किंचिच्छेषं च बुद्धिमान् ॥ ८६ ॥ आचार्येभ्यः प्रदातव्यं भस्मांगेभ्यो विशेषतः ॥ बन्दीकृतान् विसृज्याथ कारागृहनिवा
 सिनः ॥८७॥ सहस्रकलशैस्तत्र सेचयेत्परमेश्वरम् ॥ घृतेन केवलेनापि देवदेवमुभापतिम् ॥८८॥ पयसा वाथ दध्ना वा सर्वद्रव्यैरथापि वा ॥
 ब्रह्मकूर्चेन वा देवं पंचगव्येन वा पुनः ॥ ८९ ॥ गायत्र्या चैव गोमूत्रं गोमयं प्रणवेन वा ॥ आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्ताव्णोति वै
 दधि ॥९०॥ तेजोसीत्याज्यमीशानमंत्रेणैवाभिषेचयेत् ॥ देवस्यत्वोति देवेशं कुशांबुकलशेन वै ॥९१॥ रुद्राध्यायेन वा सर्वं स्नापयेत्परमे
 श्वरम् ॥ सहस्रकलशं शंभोर्नाम्नां चैव सहस्रकैः ॥ ९२ ॥ विष्णुना कथितैर्वापि तंडिना कथितैस्तु वा ॥ दक्षेण मुनिमुख्येन कीर्तितैरथ
 वा पुनः ॥ ९३ ॥ महापूजा प्रकर्तव्या महादेवस्य भक्तिः ॥ शिवार्चकाय दातव्या दक्षिणा स्वगुरोः सदा ॥ ९४ ॥

कलशैरित्यादिना ॥ ८८ ॥ सर्वद्रव्यैर्नामैकैरुक्तैरित्यर्थः ॥ ८९ ॥ पंचगव्यमन्त्रान्कथयति-गायत्र्येत्यादिना ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ विष्णुना तंडिना कथितैः पूर्व
 मागांक्तैः दक्षेण मुनिमुख्येन कीर्तितैः शिवरहस्योक्तैरित्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

टी. व

२८

॥३०३॥

देहाणं तुलाद्रव्यं दक्षिणा च सर्वेषां ऋत्विजादीनां दीनां कृपणानां च यथाक्रमं पूर्वोक्तक्रममनतिक्रम्य दातव्येत्यनुपंगः ॥९५॥ बालवृद्धकृशातुरान् भोजयेद्विधानेन दक्षिणा
 मपि च दापयेदद्यादिति पूर्वस्थेनान्वयः । एतेषां दातव्यशुक्लं मातृस्थेऽग्नेम विधिमा वस्तु तुलापुरुषमाचरेत् ॥ प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ॥ विमाने-
 नार्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना ॥ पूज्यमानोऽपरोमिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं तस्मिँल्लोके महीयते ॥ कर्मक्षयादिह पुनर्जायते भुवि राजराट् ॥
 भूपालमौलिमणिरंजितपादपीठः श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी ॥ दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपल्लोको यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः ॥ कालांतरे स्मरति
 वाचयतीह लोके यो वै शृणोति पठतीद्व्रसमानरूपः ॥ सोऽपि प्रमोदशतसंयुततत्स्वरूपः प्राप्नोति धाम तु पुरंदरदेवजुष्टम् ॥ एतादृशमेव स्मरणादिमाहात्म्यं सर्वं
 देहाणं च सर्वेषां दक्षिणा च यथाक्रमम् ॥ दीनां कृपणानां च बालवृद्धकृशातुरान् ॥९५॥ भोजयेच्च विधानेन दक्षिणामपि दापयेत् ॥९६॥
 इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे तुलापुरुषदानविधावष्टाविंशत्तमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ तुला ते कथिता ह्येषा
 आद्या सामान्यरूपिणी ॥ हिरण्यगर्भं वक्ष्यामि द्वितीयं सर्वसिद्धिदम् ॥ १ ॥ अधःपात्रं सहस्रेण हिरण्येन विधीयते ॥ ऊर्ध्वपात्रं तदर्धेन
 सुखं संवेशमात्रकम् ॥ २ ॥ हेममेवं शुभं कुर्यात्सर्वालंकारसंयुतम् ॥ अधःपात्रे स्मरेद्देवीं गुणत्रयसमन्विताम् ॥ ३ ॥ चतुर्विंशतिकां देवीं
 ब्रह्मविष्णवग्निरूपिणीम् ॥ ऊर्ध्वपात्रे गुणातीतं षड्विंशकमुमापतिम् ॥ ४ ॥ आत्मानं पुरुषं ध्यायेत्पंचविंशकमग्रजम् ॥ पूर्वोक्तस्थान-
 मध्येऽथ त्रेदिकोपरि मंडले ॥ ५ ॥ शालिमध्ये क्षिपेन्नीत्वा नववस्त्रैश्च वेष्टयेत् ॥ माषकल्केन चालिष्य पंचद्रव्येण पूजयेत् ॥ ६ ॥ ईशा
 नाद्यैर्यथान्यायं पंचभिः परिपूजयेत् ॥ पूर्ववच्छिवपूजा च होमश्चैव यथाक्रमम् ॥ ७ ॥ देवीं गायत्रिकां जत्वा प्रविशेत्प्राङ्मुखः स्वयम् ॥
 विधिनेव तु संपाद्य गर्भाधानादिकां क्रियाम् ॥ ८ ॥

दानानां तत्र निरूपितं श्रोतुमिदं संक्षेपम् ॥ ९६ ॥ मम शिव मात्रा पित्रा त्वत्प्रीत्यै कल्पिते तुलादाने ॥ ताभ्यां ताभ्यां तुष्टो ह्यतुलां शुक्तिं प्रयच्छ कृपया मे ॥
 इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्या टीकायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ एकोनविंशदध्याये महादानद्वितीयकम् ॥ दानं हिरण्यगर्भाख्यं समासेन निरूप्यते ॥
 सनत्कुमारः हिरण्यगर्भदानं कथयति-मुलेत्यादिना । आद्या प्रथमेत्यर्थः ॥ १ ॥ सुखं संवेशमात्रकं प्रवेशप्रमाणम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मानं स्वमग्रजं पंचविंशकं पुरुषं
 हिरण्यगर्भरूपमित्यर्थः । पूर्वोक्तस्थानमध्ये त्रेदिकोपरि मंडले शालिमध्ये नीत्वा क्षिपेत् स्थापयेदित्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ५ ॥ पंचद्रव्येण पंचोपचारैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥
 गायत्रिकां देवीं स्वयं जप्त्वा प्राङ्मुखः प्रविशेदित्यन्वयः ॥ ८ ॥

क. प्र. उ.

॥३०४॥

षोडशमागण षोडशसंस्कारक्रमेण ब्राह्मणोत्तम आचाये इत्यर्थः । संस्कारविशेषविधिं कथयति-दूर्वाकुरैरेत्यादना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विश्वजिताता विश्वजितासायोम चरमा इत्यर्थः । एतद्विस्तर आग्नेये द्रष्टव्यः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणैः ऋत्विग्भिः शेषमुक्ताभ्यदित्यर्थः ॥ १३ ॥ दानं हिरण्यगर्भाख्यं शिवयोः प्रीतिकारकम् ॥ पुत्रत्वापादकं चास्तु श्रवणात्फलदं मम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ लैंगोऽस्मिन्निशोऽध्याये महादानवृत्तयिकम् ॥

कृत्वा षोडशमागैर् विधिना ब्राह्मणोत्तमः ॥ दूर्वाकुरैस्तु कर्तव्या सेचनां दक्षिणे पुटे ॥ ९ ॥ औदुम्बरफलैः सार्धमेकविंशत्कुशोदकम् ॥ ईशान्यां तावदेवात्र कुर्यात्सीमंतकर्मणि ॥ १० ॥ उद्धेत्कन्यकां कृत्वा त्रिंशन्निष्केण शोभनाम् ॥ अलंकृत्य तथा हुत्वा शिवाय विनि वेदयेत् ॥ ११ ॥ अन्नप्राशनके विद्वान् भोजयेत्पायसादिभिः ॥ एवं विश्वजितांता वै गर्भाधानादिकाः क्रियाः ॥ १२ ॥ शक्तिबीजेन कर्तव्या ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ शेषं सर्वं च विधिवत्तुलाहेमवदाचरेत् ॥ १३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अधुना संप्रवक्ष्यामि तिलपर्वतमुत्तमम् ॥ पूर्वोक्तस्थानकाले तु कृत्वा संपूज्य यत्नतः ॥ १ ॥ सुसमे भूतले रम्ये वेदिना च विवर्जिते ॥ दशतालप्रमाणेन दंडं संस्थाप्य वै मुने ॥ २ ॥ अद्भिः संप्रोक्ष्य पश्चाद्धि तिलांस्त्वस्मिन्विनिक्षिपेत् ॥ पंचगव्येन तं देशं प्रोक्षयेद्ब्राह्मणोत्तमः ॥ ३ ॥ मंडलं कल्पयेद्दिद्वान्पूर्ववत्सुसमंततः ॥ नववस्त्रैश्च संस्थाप्य रम्यपुष्पैर्विकीर्य च ॥ ४ ॥ तस्मिन्संचयनं कार्यं तिलभारैर्विशेषतः ॥ दंडप्रादेशमुत्सेधमुत्तमं परिकीर्तितम् ॥ ५ ॥ चतुरंगुलहीनं तु मध्यमं मुनिपुंगवाः ॥ दंडतुल्यं कनिष्ठं स्थादंड हीनं न कारयेत् ॥ ६ ॥ वेष्टयित्वा नैर्वस्त्रैः परितः पूजयेत्क्रमात् ॥ सद्यादीनि प्रविन्यस्य पूजयेद्दिधिपूर्वकम् ॥ ७ ॥ अष्टदिक्षु च कर्तव्याः पूर्वोक्ता मूर्तयः क्रमात् ॥ त्रिनिष्केन सुवर्णेन प्रत्येकं कारयेत्क्रमात् ॥ ८ ॥ दक्षिणा विधिना कार्या तुलाभारवदेव तु ॥ होमश्च पूर्ववत्प्रोक्तो यथावन्मुनिसत्तमाः ॥ ९ ॥ अर्चयेद्देवदेवेशं लोकपालसमावृतम् ॥ तिलपर्वतमध्यस्थं तिलपर्वतरूपिणम् ॥ १० ॥

तिलपर्वतदानं हि यथाविधि निरूप्यते ॥ सनत्कुमारस्तिलपर्वतदानं कथयति-अधुनेत्यादिना ॥ ११ ॥ दशतालप्रमाणेन कर्तलांगुष्ठमध्यमारूपतालदशमितेनेत्यर्थः ॥ २ ॥ अस्मिन्नग्निमोक्तस्थान इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ संचयनं राशीकरणं दंडात्पूर्वोक्तदंडात्प्रादेशं तत्प्रमाणं दण्डप्रादेशं यथा स्यात्तथा उत्सेधमुन्नतमित्यर्थः ॥ ५ ॥ चतुरंगुलहीनं पूर्वोक्तान्यूलं चतुरंगुल हीनम् ॥ ६ ॥ सद्यादीनि पंच ब्रह्मणि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

टी. व.

३०

H ३०४ H

दर्शयेत्स्वेष्टजनेभ्यः प्रदर्शयेदित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सर्वस्मादधिकः श्रेष्ठः ॥ १३ ॥ तिलपर्वतरूपं हि शिवतोषमदायकम् ॥ दानं सर्वोधिकं भूयाच्छ्रवणात्फलदं मम ॥
इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः सूक्ष्मं चापि महाफलम् ॥ तिलपर्वतदानं हि सविधानं निरूप्यते ॥
सनत्कुमारः सूक्ष्मतिलपर्वतदानं कथयति—अथेत्यादिना । द्रव्यमात्रेण उपसंयुक्ते संपन्ने मेध्यं यथा स्यात्तथा विधीयत इत्यन्वयः ॥ १ ॥ तिलानां भारत्रयं तिलभारत्रयं
निक्षिपेत्स्थापयेदित्यर्थः । भारमानमुक्तममरे “पलं कर्षचतुष्टयम् । तुला द्वियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः ” इति ॥ २ ॥ ३ ॥ वामादीनि पंच ब्रह्मांगानीत्यर्थः ॥ ४ ॥
शिवाचर्चना च कर्तव्या सहस्रकलशादिभिः ॥ दर्शयेत्तिलमध्यस्थं देवदेवसुमापतिम् ॥ ११ ॥ पूजयित्वा विधानेन क्रमेण च विसर्जयेत् ॥
श्रोत्रियाय दरिद्राय दापयेत्तिलपर्वतम् ॥ १२ ॥ एवं तिलनगः प्रोक्तः सर्वस्मादधिकः परः ॥ १३ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे
तिलपर्वतदानं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथान्यं पर्वतं सूक्ष्ममल्पद्रव्यं महाफलम् ॥ द्रव्यमात्रोपसंयुक्ते काले
मध्यं विधीयते ॥ १ ॥ गोमयालितभूमौ तु ह्यंबराणि प्रकीर्य च ॥ तन्मध्ये निक्षिपेद्द्वीमांस्तिलभारत्रयं शुभम् ॥ २ ॥ पद्ममष्टदलं
कुर्यात्कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥ दशनिष्केण तत्कार्यं तदर्धाधेन वा पुनः ॥ ३ ॥ तिलमध्ये न्यसेत्पद्मं पद्ममध्ये महेश्वरम् ॥ आराध्य विधि
वहेवं वामादीनि प्रपूजयेत् ॥ ४ ॥ शक्तिरूपं सुवर्णेन त्रिनि ॥ तु कारयेत् ॥ न्यासं तु परितः कुर्याद्विघ्नेशान्परिभागतः ॥ ५ ॥ पूर्वोक्त
हेममानेन विघ्नेशानपि कारयेत् ॥ तानभ्यर्च्य विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ६ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे एकत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३१ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ जपहोमार्चनादानाभिषेकाद्यं च पूर्ववत् ॥ सुवर्णमेदिनीदानं प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ १ ॥ पूर्वोक्तदेशकाले
तु कारयेन्मुनिभिः सह ॥ लक्षणेन यथापूर्वं कुण्डे वा मंडलेऽथ वा ॥ २ ॥ मेदिनीं कारयेद्विद्यां सहस्रेणापि वा पुनः ॥ एकहस्ता प्रकर्तव्या
चतुरस्त्रा सुशोभना ॥ ३ ॥ सप्तद्वीपसमुद्राद्यैः पर्वतैरभिसंवृता ॥ सर्वतीर्थसमोपेता मध्ये मेरुसमन्विता ॥ ४ ॥ अथवा मध्यतो द्वीपं नव
खंडं प्रकल्पयेत् ॥ पूर्ववन्निखिलं कृत्वा मंडले वेदिमध्यतः ॥ ५ ॥

विघ्नेशानष्टविनायकान् ॥ ५ ॥ क्रमात्पूर्वादिक्रमेणेत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्वल्पद्रव्यवतां सूक्ष्मतिलपर्वतसंज्ञितम् ॥ विहितं स्यान्महादानं श्रवणात्फलदं शिव ॥ इति श्रीलिङ्गमहा
पुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ लिंगे द्वात्रिंशदध्याये महादानं चतुर्थकम् ॥ सुवर्णमेदिनीदानं संक्षेपेण निरूप्यते ॥ सनत्कुमारः सुवर्ण
मेदिनीदानं कथयति—जपेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ सहस्रेण तत्संख्याकसुवर्णेन पुनरपि वा तदर्धतदर्धाधेन वेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ मध्यतः मध्ये नवखंडं द्वीपं जम्बूद्वीपमित्यर्थः ॥ ५ ॥

लि. पु. उ.

॥३०५॥

सहस्रात्तत्संख्यसुवर्णात्सप्तमागादेकभागः सप्तभागैकभागः नेन सह शिवभक्ते प्रदातव्येत्यन्वयः । दक्षिणा पूर्वचोदिता पूर्वात्तैवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ उत्तमं श्रेष्ठमित्यर्थः ॥ ७ ॥ सुवर्णमेदिनीदानं द्वीपपर्वतसंयुतम् । शिवप्रीतिकरं स्याद्वै श्रवणात्फलदं मम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ लिंगोत्तरत्रयस्त्रिंशे महादानेषु पंचमम् ॥ कल्पपादपदानं हि यथाविधि निरूप्यते ॥ सनत्कुमारः कल्पवृक्षदानं कथयति—अथान्यदित्यादिना । शतानिष्केण तत्संख्य सुवर्णेनेत्यर्थः ॥ १ ॥ मुक्तादामादीनां मुक्तामालादीनामालंबनं बंधनमित्यर्थः । मारकतैर्हर्निमणिभिः ॥ २ ॥ प्रवालं किसलयं प्रवालेन विद्वमेणेत्यर्थः । पद्मरागैर्मणिक्वैः ॥ ३ ॥ स्कंधं

सप्तभागैकभागेन सहस्राद्विधिपूर्वकम् ॥ शिवभक्ते प्रदातव्या दक्षिणा पूर्वचोदिता ॥ ६ ॥ सहस्रकलशाद्यैश्च शंकरं पूजयेच्छिवम् ॥ सुवर्णमेदिनीप्रोक्तं लिंगोस्मिन्दानमुत्तमम् ॥ ७ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे सुवर्णमेदिनीदानं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि कल्पपादपमुत्तमम् ॥ शतानिष्केण कृत्वैवं सर्वशाखासमन्वितम् ॥ १ ॥ शाखानां विविधं कृत्वा मुक्तादामाद्यलंबनम् ॥ दिव्यैर्मारकतैश्चैव चांकुराग्रं प्रविन्यसेत् ॥ २ ॥ प्रवालं कारयेद्विद्वान्प्रवालेन दुमस्य तु ॥ फलानि पद्मरागैश्च परितोऽस्य सुशोभयेत् ॥ ३ ॥ मूलं च नीलरत्नेन वज्रेण स्कंधमुत्तमम् ॥ वैडूर्येण दुमाग्रं च पुष्परागेण मस्तकम् ॥ ४ ॥ गोमेदकेन वै कंदं सूर्यकांतेन सुव्रत ॥ चन्द्रकांतेन वा वेदिं दुमस्य स्फटिकेन वा ॥ ५ ॥ वितस्तिमात्रमायामं वृक्षस्य परिकीर्तितम् ॥ शाखाष्टकस्य मानं च विस्तारं चोर्ध्वतस्तथा ॥ ६ ॥ तन्मूले स्थापयेद्विष्णुं लोकपालैः समावृतम् ॥ पूर्वोक्तवेदिमध्ये तु मंडले स्थाप्य पादपम् ॥ ७ ॥ पूजयेद्देवमीशानं लोकपालांश्च यत्नतः ॥ पूर्ववज्रपद्मोमाद्यं तुलाभारवदाचरेत् ॥ ८ ॥ निवेदयेद्भुमं शंभोर्योगिनां वाथ वा नृप ॥ भस्मांगिभ्योऽथ वा राजा सार्वभौमो भविष्यति ॥ ९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे कल्पपादपदानविधिर्नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ गणेशेशं प्रवक्ष्यामि दानं पूर्वोक्तमंडपे ॥ संपूज्य देवदेवेशं लोकपालसमावृतम् ॥ १ ॥

प्रकांडं पुष्परागेण पीतरत्नेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भस्मांगिभ्यो भस्मधारिदिजेभ्यः ॥ ९ ॥ कल्पपादपदानं हि सार्वभौमत्वदायकम् । शिवतोषप्रदं स्यान्मैश्रवणात्फलदायकम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ लिंगोत्तरचतुस्त्रिंशे महादानेषु षष्ठम् ॥ गणेशेशं महापुण्यं संक्षेपेण निरूप्यते ॥ सनत्कुमारो गणेशेशदानं कथयति—गणेशेशमित्यादिना ॥ १ ॥

टी. व.

३४

॥३०५॥

विश्वेश्वरान्ही दिक्पालान् दशनिष्केण तत्संख्याकसुवर्णं सर्वाभरणसंयुतान्यथाशास्त्रं कृत्वा विधानतः संपूज्य अष्टदिक्ष्वष्टकुण्डेषु पूर्ववद्धोममाचरेदित्याभिप्रेतान्वयः ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥ उत्तरे उत्तरदिग्भागे कन्यां कुमारीमित्यर्थः ॥ उत्तरदिग्भागे कन्यां कुमारीमित्यर्थः ॥ उत्तरदिग्भागे कन्यां कुमारीमित्यर्थः ॥ उत्तरदिग्भागे कन्यां कुमारीमित्यर्थः ॥
 "मंत्रो वेदप्रमेदे स्यादेवादीनां प्रसादने" इति विश्वः ॥ ४ ॥ दानफलं कथयति-दत्तैवमिति ॥ ५ ॥ गणेशेशाख्यदानं हि सर्वपातकनाशनम् ॥ शिवप्रीतिकरं भूयाच्छिव

विश्वेश्वरान्यथाशास्त्रं सर्वाभरणसंयुतान् ॥ दशनिष्केण वै कृत्वा संपूज्य च विधानतः ॥ २ ॥ अष्टदिक्ष्वष्टकुण्डेषु पूर्ववद्धोममाचरेत् ॥ पंचा
 वरणमाग्रेण पारंपर्यक्रमेण च ॥ ३ ॥ सप्तविप्रान्समभ्यर्च्य कन्यामेकां तथोत्तरे ॥ दापयेत्सर्वमंत्राणि स्वैःस्वैर्मंत्रैरनुक्रमात् ॥ ४ ॥ दत्तैवं
 सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे गणेशेशदानविधिनिर्णयं नाम चतुर्द्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
 सनत्कुमार उवाच ॥ अथ ते संप्रवक्ष्यामि हेमधेनुविधिक्रमम् ॥ सर्वपापप्रशमनं ग्रहदुर्भिक्षनाशनम् ॥ १ ॥ उपसर्गप्रशमनं सर्वव्याधि
 निवारणम् ॥ निष्काणां च सद्भ्यो सुवर्णेन तु कारयेत् ॥ २ ॥ तदर्धेनापि वा सम्यक् तदर्धाधेन वा पुनः ॥ शतेन वा प्रकर्तव्या सर्वरूप
 गुणान्विता ॥ ३ ॥ गोरूपं सुखं दिव्यं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ सुराग्रे विन्यसेद्भद्रं शृंगे वै पद्मरागकम् ॥ ४ ॥ भ्रुवोर्मध्ये न्यसेदिव्यं मौक्तिकं
 मुनिसत्तमाः ॥ वैदूर्येण स्तनाः कार्या लांगूलं नीलतः शुभम् ॥ ५ ॥ दंतस्थाने प्रकर्तव्यः पुष्परागः सुशोभनः ॥ पशुवत्कारयित्वा
 तु वत्सं कुर्यात्सुशोभनम् ॥ ६ ॥ सुवर्णदशनिष्केण सर्वरत्नसुशोभितम् ॥ पूर्वोक्तवेदिकामध्ये मंडलं परिकल्प्य तु ॥ ७ ॥ तन्मध्ये
 सुरभिं स्थाप्य सवत्सां सर्वतत्त्ववित् ॥ सवत्सां सुरभिं तत्र वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ८ ॥ संपूजयेद्गां गायत्र्या सवत्सां सुरभिं पुनः ॥ अथै
 कामिविधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ ९ ॥ समिदाज्यविधानेन पूर्ववच्छेषमाचरेत् ॥ शिवपूजा प्रकर्तव्या लिंगं स्थाप्य घृतादिभिः ॥ १० ॥

णात्फलदं मम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुर्द्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ पंचात्रिंशे हि लिंगेऽत्र महादानेषु सप्तमम् ॥ सुवर्णधेनुदानं तु
 सविधानं निरूप्यते ॥ सनत्कुमारः सुवर्णधेनुदानं कथयति- अथेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नीलतः नीलरत्नेनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ गायत्र्या तत्संज्ञकमंत्रेण ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

शिवाय आदापयेद्भक्त्या निवेदयेदित्यर्थः ॥ ११ ॥ सुवर्णधेनुदानं च सप्तोपद्रवनाशनम् ॥ शिवात्यतस्त्रिंशत् स्यान्मै श्रवणात्फलदायकम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ त्रिंशोऽध्यायः महादानेषु चाष्टमम् ॥ लक्ष्मीदानं महेश्वर्यदायकं हि निरूप्यते ॥ सनत्कुमारो लक्ष्मीदानं कथयति-लक्ष्मीत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्राह्मणोत्तमैरन्यत्विग्भिः ॥ ६ ॥ तस्या लक्ष्म्या इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ भक्तो योगी आचार्यस्ततः लक्ष्मी

गामालभ्य च गायत्र्या शिवायादापयेच्छुभाम् ॥ दक्षिणा च प्रकर्तव्या त्रिंशन्निष्का महामते ॥ ११ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे हेमधेनुदानविधिनिरूपणं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ लक्ष्मीदानं प्रवक्ष्यामि महेश्वर्यवर्धनम् ॥ पूर्वोक्तमण्डपे कार्यं वेदिकोपरिमण्डले ॥ १ ॥ श्रीदेवीमतुलां कृत्वा हिरण्येन यथाविधि ॥ सहस्रेण तदर्धेन तदर्धाधेन वा पुनः ॥ २ ॥ अष्टोत्तरशतेनापि सर्वलक्षणसंयुताम् ॥ मण्डले विन्यसेल्लक्ष्मीं सर्वालंकारसंयुताम् ॥ ३ ॥ तस्यास्तु दक्षिणे भागे स्थण्डिले विष्णुमर्चयेत् ॥ अर्चयित्वा विधानेन श्रीसूक्तेन सुरेश्वरीम् ॥ ४ ॥ अर्चयेद्विष्णुगायत्र्या विष्णुं विश्वगुरुं हरिम् ॥ आराध्य विधिना देवीं पूर्ववद्धोममाचरेत् ॥ ५ ॥ समिद्धुत्वा विधानेन आज्याहुतिमथाचरेत् ॥ पृथगष्टोत्तरशतं होमयेद्ब्राह्मणोत्तमैः ॥ ६ ॥ आहुय यजमानं तु तस्याः पूर्वदिशि स्थले ॥ तस्मै तां दर्शयेद्देवीं दंडवत्प्रणमोत्क्षितौ ॥ ७ ॥ प्रणम्य विष्णुं तत्रस्थं शिवं पूर्ववदर्चयेत् ॥ तस्या विंशतिभागं तु दक्षिणा परिकीर्तिता ॥ ८ ॥ तदर्धांशं तु दातव्यमितरेषां यथार्हतः ॥ ततस्तु होमयेच्छंभुं भक्तो योगी विशेषतः ॥ ९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे लक्ष्मीदानविधिनिरूपणं नाम षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि तिलधेनुविधिक्रमम् ॥ पूर्वोक्तमण्डपे कुर्याच्छिवपूजां तु पश्चिमे ॥ १ ॥ तस्याग्रे मध्यतो भूमौ पद्ममालिख्य शोभनम् ॥ वस्त्रैराच्छादितं पद्मं तन्मध्ये विन्यसेच्छुभम् ॥ २ ॥ तिलपुष्पं तु कृत्वाथ हेमपद्मं विनिक्षिपेत् ॥ त्रिंशन्निष्केण कर्तव्यं तदर्धाधेन वा पुनः ॥ ३ ॥

दानोत्तरं शंभुं होमयेद्यजमानेन होमं कारयेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ लक्ष्मीदानं हि परमं महेश्वर्यवर्धनम् ॥ शिवामोदकरं भूयाच्छ्रवणात्फलदं मम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सप्तत्रिंशोऽत्र दानेषु महत्सु नवमं शुभम् ॥ तिलधेनुप्रदानं हि त्रिविधं सन्निरूप्यते ॥ सनत्कुमारस्तिलधेनुदानं कथयति-अथात इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

तं ह्यप्राप्तं त्रैलोक्यं संप्रत्यक्षं ॥ ४ ॥ ५ ॥ विभूषितं रत्नालङ्कितं ॥ ६ ॥ ७ ॥ तिलाद्यानि तिलप्रभृतीनीत्यर्थः । शतपलं तत्प्रमाणमेकादशांशकं विभियं कृतमिति
 शेषः । कांस्यपात्रमिक्षुदण्डं च दातव्यमित्यग्निमेणान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इक्षुदण्डं च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥ गोशृंगे तु हिर
 कुर्यादित्यर्थः ॥ १५ ॥ पंचनिष्केण तत्संख्याकसुवर्णेन भूषणमाभरणरूपा दक्षिणा प्रदातव्येत्यन्वयः ॥ १६ ॥ तिलधेनुप्रदानं हि रुद्रादिगणवत्प्रभम् ॥ शिवतुष्टिकं
 पंचनिष्केण कर्तव्यं तदर्धार्धेन वा पुनः ॥ तमाराध्य विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ४ ॥ पद्मस्योत्तरदिग्भागे विप्रानेकादश
 न्यसेत् ॥ तानभ्यर्च्य विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ५ ॥ आच्छादनोत्तरासंगं विप्रेभ्यो दापयेत्क्रमात् ॥ उष्णीषं च प्रदातव्यं कुंडले
 च विभूषिते ॥ ६ ॥ हेमांगुलीयकं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो विधानतः ॥ एकं दश च वज्राणि तेषामग्रे प्रकीर्य च ॥ ७ ॥ तेषु वज्रेषु निःक्षिप्य
 तिलाद्यानि पृथक्पृथक् ॥ कांस्यपात्रं शतपलं विभिद्यैकादशांशकम् ॥ ८ ॥ इक्षुदण्डं च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥ गोशृंगे तु हिर
 ण्येन द्विनिष्केण तु कारयेत् ॥ ९ ॥ रजतेन तु कर्तव्याः सुरा निष्कद्वयेन तु ॥ एवं पृथक्पृथक् दत्त्वा तत्तिलेषु विनिक्षिपेत् ॥ १० ॥
 रुद्रैकादशमंत्रैस्तु रुद्रेभ्यो दापयेत्तदा ॥ पद्मस्य पूर्वदिग्भागे विप्रान्द्वादश पूजितान् ॥ ११ ॥ एतेनैव तु मार्गेण तेषु श्रद्धासमन्वितः ॥
 द्वादशादित्यमंत्रैश्च दापयेदेवमेव च ॥ १२ ॥ पूर्ववदक्षिणे भागे विप्रान्षोडश संस्थितान् ॥ मूर्तिं विघ्नेशमंत्रैश्च दापयेत्पूर्ववत्पुनः ॥ १३ ॥
 यजमानेन कर्तव्यं सर्वमेतद्यथाक्रमम् ॥ केवलं रुद्रदानं वा अदित्येभ्योऽथ वा पुनः ॥ १४ ॥ मूर्त्यादीनां च वा देयं यथाविभवविस्त
 रम् ॥ पद्मं विन्यस्य राजासौ शेषं वा कारयेन्नृपः ॥ १५ ॥ दक्षिणा च प्रदातव्या पंचनिष्केण भूषणम् ॥ १६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे
 उत्तरभागे तिलधेनुदानविधिनिरूपणं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ गोसहस्रप्रदानं च वदामि शृणु सुव्रत ॥ गवां
 सहस्रमादाय सवत्सं सगुणं शुभम् ॥ १ ॥ तास्त्वभ्यर्च्य यथाशास्त्रमष्टौ सम्यक्प्रनतः ॥ तासां शृंगाणि हेमाथ प्रतिनिष्केण बंधयेत् ॥ २ ॥
 स्यान्मे श्रवणात्फलदायकम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ अष्टात्रिंशोऽत्र दशमं महादानेषु शोभनम् ॥
 गोसहस्रप्रदानं हि वर्ण्यते सविधानकम् ॥ सनत्कुमारो गोसहस्रदानं कथयति-गोसहस्रमित्यादिना ॥ १ ॥ ताः सहस्रं गाः अभ्यर्च्य सम्यगष्टौ प्रयत्नतः यथाशास्त्रं पूजये
 दिति शेषः । तासामष्टगवीनाम् ॥ २ ॥

रजतेन निष्करजतेन खुराङ्कदेशतः कंठदेशे प्रतिनिष्केण तत्संख्याकसुवर्णेन च बंधयेत् कर्णे शोभनं वज्रं वज्रामरणं कर्तव्यमित्यन्वयः ॥ ३ ॥ शिवाय विप्रेभ्यश्च ॥
 इति शेषः । दद्यादक्षिणां च पृथक्पृथग्दद्यादित्यनुषंगः । दक्षिणामानं कथयति-दशनिष्कमित्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तद्रोमवर्षैः संख्या येषां तानि दिनादि
 तद्रोमवर्षसंख्यानि स्वर्गलोके महीयते पुजां लभत इत्यर्थः ॥ ९ ॥ मुख्याष्टगोभिः सहितं गोसहस्रप्रदानकम् ॥ सदाशिवप्रियं मेऽस्तु श्रवणात्फलदायकम् ॥
 इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ एकोनचत्वारिंशोऽस्मिन्दशीकं विजयावहम् ॥ हिरण्याश्वमहादानं यथाविधि निरूप्यते ॥
 खुरांश्च रजतेनैव बंधयेत्कंठदेशतः ॥ प्रतिनिष्केण कर्तव्यं कर्णे वज्रं च शोभनम् ॥ ३ ॥ शिवाय दद्याद्विप्रेभ्यो दक्षिणां च पृथक्पृथक् ॥
 दशनिष्कं तदर्थं वा तस्यार्धार्धमथापि वा ॥ ४ ॥ यथाविभवविस्तारं निष्कमात्रमथापि वा ॥ वस्त्रयुग्मं च दातव्यं पृथग्विप्रेषु शोभनम् ॥ ५ ॥
 गावश्चाराध्य यत्नेन दातव्याः सुमनोरमाः ॥ एवं दत्त्वा विधानेन शिवमभ्यर्च्य शंकरम् ॥ ६ ॥ जपेदग्रे यथान्यायं गवां स्तवमनुत्त-
 मम् ॥ गावो ममाग्रतो नित्यं गावो नः पृष्ठतस्तथा ॥ ७ ॥ हृदये मे सदा गावो गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ इति कृत्वा द्विजाग्र्येभ्यो
 दत्त्वा गत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ८ ॥ तद्रोमवर्षसंख्यानि स्वर्गलोके महीयते ॥ ९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे गोसहस्रप्रदानं नामा-
 ष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ हिरण्याश्वप्रदानं च वदामि विजयावहम् ॥ अश्वमेधात्पुनः श्रेष्ठं वदामि शृणु सुव्रत ॥ १ ॥
 अष्टोत्तरसहस्रेण अष्टोत्तरशतेन वा ॥ कृत्वाश्वं लक्षणैर्युक्तं सर्वालंकारसंयुतम् ॥ २ ॥ पंचकल्याणसंपन्नं दिव्याकारं तु कारयेत् ॥ सर्वलक्षण-
 संयुक्तं सर्वांगैश्च समन्वितम् ॥ ३ ॥ सर्वायुधसमोपेतमिन्द्रवाहनमुत्तमम् ॥ तन्मध्यदेशे संस्थाप्य तुरंगं स्वगुणान्वितम् ॥ ४ ॥ उच्चैः
 श्रवसकं मत्वा भक्त्या चैव समर्चयेत् ॥ तस्य पूर्वदिशाभागे ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ ५ ॥ सुरेन्द्रबुद्ध्या संपूज्य पंचनिष्कं प्रदापयेत् ॥ स
 चाश्वः शिवभक्ताय दातव्यो विधिना तु ॥ ६ ॥ सुवर्णाश्वं प्रदत्त्वा तु आचार्यमपि पूजयेत् ॥ यथाविभवविस्तारं पंचनिष्कमथापि
 वा ॥ ७ ॥ दीर्घाधकृपणानाथबालवृद्धकृशातुरान् ॥ तोषयेदन्नदानेन ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥ ८ ॥

सनत्कुमारो हिरण्याश्वदानं कथयति-हिरण्याश्वेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ पंचकल्याणसंपन्नं पादश्लेषेषु श्वेतवर्णमित्यर्थः ॥ ३ ॥ सर्वायुधसमोपेतमुत्तममिन्द्रवाहन-
 मिन्द्रार्यं कृत्वेति शेषः । तन्मध्यदेशे रथाग्रमध्यदेशे तुरंगं संस्थाप्य उच्चैःश्रवसकं मत्वा भक्त्या समर्चयेदित्यभिमेणान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ आचार्यमपि यथाविभववितरं
 पूजयेदथापि वा पञ्चनिष्कं तत्संख्यसुवर्णं दद्यादिति शेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥

फलं कथयति—एतदिति ॥ ९ ॥ हिरण्याश्वदानं हि ऐन्द्रभोगांश्चिरं भुक्त्वा रुचिरैश्वर्यवान्भवेत् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतो
षिण्यां टीकायाम् एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ लेगे चत्वारिंशकेऽस्मिन्महादानेषु चोत्तमम् ॥ कन्यादानं विधानेन द्वादशं सन्निरूप्यते ॥ सनत्कुमारः कन्या
दानं कथयति—कन्यादानमित्यादिना ॥ १ ॥ मातापित्रोः कन्यामातापित्रोः महद्दत्तं दत्त्वा संवादं दानसमयं कृत्वा अथ आत्मीकृत्य स्वकीयां कृत्वेत्यर्थः ॥ २ ॥ अथ
निमित्तानि चिह्नानि गोत्रनक्षत्रादिकान्समीक्ष्य विचार्येत्यर्थः । उभयोः कन्यावरयोश्चित्तं सस्पृहांतः करणमालोक्य दृष्ट्वा श्रोत्रियाय वेदविदे ब्राह्मणायैव दातव्येत्यन्वयः ॥ ३ ॥

एतद्यः कुरुते भक्त्या दानमश्वस्य मानवः ॥ ऐन्द्रान्भोगांश्चिरं भुक्त्वा रुचिरैश्वर्यवान्भवेत् ॥ ९ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे
हिरण्याश्वदानं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ कन्यादानं प्रवक्ष्यामि सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥ कन्यां लक्षण
संपन्नां सर्वदोषविवर्जिताम् ॥ १ ॥ मातापित्रोस्तु संवादं कृत्वा दत्त्वा धनं महत् ॥ आत्मीकृत्याथ संस्नाप्य वस्त्रं दत्त्वा शुभं नवम् ॥ २ ॥
भूषणैर्भूषयित्वाथ गंधमाल्यैरथार्चयेत् ॥ निमित्तानि समीक्ष्याथ गोत्रनक्षत्रादिकान् ॥ ३ ॥ उभयोश्चित्तमालोक्य उभौ संपूज्य
यत्नतः ॥ दातव्या श्रोत्रियायैव ब्राह्मणाय तपस्विने ॥ ४ ॥ साक्षादधीतवेदाय विधिना ब्रह्मचारिणे ॥ दासदासीधनाढ्यं च भूषणानि
विशेषतः ॥ ५ ॥ क्षेत्राणि च धनं धान्यं वासांसि च प्रदापयेत् ॥ यावन्ति देहे रोमाणि कन्यायाः संततौ पुनः ॥ ६ ॥ तावद्दर्पसह
स्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ७ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे कन्यादानविधिर्नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ सनत्कुमार
उवाच ॥ हिरण्यवृषदानं च कथयामि समासतः ॥ वृषरूपं हिरण्येन सहस्रेणाथ कारयेत् ॥ १ ॥ तदर्धार्धेन वा धीमांस्तदर्धार्धेन वा पुनः ॥
अष्टोत्तरशतेनापि वृषभं धर्मरूपिणम् ॥ २ ॥

॥ ४ ॥ दासदासीधनैराढ्यं समृद्धं दासदासीधनाढ्यं विशेषतः भूषणानि च क्षेत्राणि धनं धान्यं वासांसि च प्रदापयेदित्यग्निमत्स्यैरन्वयः ॥ ५ ॥ कन्यादानफलमाह—यावन्ति
त्यादिना ॥ ६ ॥ रुद्रलोके महीयते पूजां लभत इत्यर्थः ॥ ७ ॥ कन्यादानं हि परमं रुद्रलोकसुखप्रदम् ॥ शिवप्रतोषकं स्यान्मे फलदं श्रवणादिना ॥ इति श्रीलिङ्ग
महापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ एकचत्वारिंशकेऽस्मिन्महादानं त्रयोदशम् ॥ हिरण्यवृषदानं हि विधिवत्परिकीर्त्यते ॥
सनत्कुमारो हिरण्यवृषदानं कथयति—हिरण्येत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥

लि. पु. उ.

॥३०८॥

ललाटे भाले अर्धचंद्रवत्कलारमणीया आकृतिर्यस्य तमर्धचंद्रकलाकृतिं पुंद्गं चित्रं स्फटिकेन तु कारयेदित्यन्वयः । “पुंद्गाश्चित्रे भूमौ पुंडरीके” इति विश्वः ॥ ३ ॥ ककुद्दु
पांसघंटानां समूहो घाटं तस्य वलयं कटकमित्यर्थः ॥ ४ ॥ वृषांकं शिवं किंकिणीवल्यानेन क्षुद्रघंटिकावल्यानावृतं वेष्टितम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वृषभः पूज्य संपूज्य शिवाय वा ब्राह्म
णेभ्यो दातव्य इत्यन्वयः । अत्र दानस्य प्राधान्यात्तव्यप्रत्ययेन कर्मण उक्तत्वाद्दृषभशब्दात्प्रथमा । तदुक्तं हरिणा “प्रधानविषया शक्तिः प्रत्ययेनाभिधीयते । यदा गुणे तदा
तद्वत्” इति ॥ ९ ॥ फलं कथयति—एतद्य इति ॥ १० ॥ हिरण्यवृषदानं हि शिवानुचरकारकम् ॥ शिवप्रीतिकरं भूयाच्छ्रवणात्फलदं मम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे

ललाटे कारयेत्पुंद्गमर्धचंद्रकलाकृतिम् ॥ स्फटिकेन तु कर्तव्यं सुरं तु रजतेन वै ॥ ३ ॥ ग्रीवांस्तु पद्मरागेण ककुद्दोमेदकेन च ॥ ग्रीवायां
घाटवलयं रत्नचित्रं तु कारयेत् ॥ ४ ॥ वृषांकं कारयेत्तत्र किंकिणीवल्यावृतम् ॥ पूर्वोक्तदेशकाले तु वेदिकोपरिमंडले ॥ ५ ॥ वृषेन्द्रं स्थापये
त्तत्र पश्चिमासुखमग्रतः ॥ ईश्वरं पूजयेद्भक्त्या वृषारूढं वृषध्वजम् ॥ ६ ॥ वृषेन्द्रं पूज्य गायत्र्या नमस्कृत्य समाहितः ॥ तीक्ष्णशृंगाय विद्महे
धर्मपादाय धीमहि ॥ तन्नो वृषः प्रचोदयात् ॥ ७ ॥ मंत्रेणानेन संपूज्य वृषं धर्मविवृद्धये ॥ होमयेच्च घृतान्नाद्यैर्यथाविभवविस्तरम् ॥ ८ ॥
वृषभः पूज्य दातव्यो ब्राह्मणेभ्यः शिवाय वा ॥ दक्षिणा चैव दातव्या यथावित्तानुसारतः ॥ ९ ॥ एतद्यः कुरुते भक्त्या वृषदानमनुत्तमम् ॥
शिवस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ १० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे सुवर्णवृषदानं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥
सनत्कुमार उवाच ॥ गजदानं प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ द्विजाय वा शिवायाथ दातव्यः पूज्य पूर्ववत् ॥ १ ॥ गजं सुलक्षणोपेतं हैमं वा
राजतं तु वा ॥ सहस्रनिष्कमात्रेण तदर्धेनापि कारयेत् ॥ २ ॥ तदर्धार्धेन वा कुर्यात्सर्वलक्षणभूषितम् ॥ पूर्वोक्तदेशकाले च देवाय विनिवे
दयेत् ॥ ३ ॥ अष्टम्यां वा प्रदातव्यं शिवाय परमेष्ठिने ॥ ब्राह्मणाय दरिद्राय श्रोत्रियायाहिताग्रये ॥ ४ ॥ शिवमुद्दिश्य दातव्यं शिवं
संपूज्य पूर्ववत् ॥ एतद्यः कुरुते दानं शिवभक्तिसमाहितम् ॥ ५ ॥

शिवतोषिण्यां टीकायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ द्विचत्वारिंश अध्याये महादानं चतुर्दशम् ॥ गजदानं विधानेन द्विविधं परिकीर्त्यते ॥ सनत्कुमारो गजदानं
कथयति—गजेत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ उक्तदेशकालमावेऽपि अष्टम्यां परमेष्ठिने शिवाय गजदानमिति शेषः । प्रदातव्यं वा शिवमुद्दिश्य ब्राह्मणाय दातव्यमित्याग्रिमेणा
न्वयः । दरिद्रादिविशेषणान्युत्तरोत्तरपात्रश्रेष्ठ्यबोधकानि ॥ ४ ॥ दानकारिणः फलं कथयति—एतदित्यादिना ॥ ५ ॥

टी. अ.

४२

॥३०८॥

गजपतिः सार्वभौम इत्यर्थः ॥६॥ गजदानं विशेषेण स्वर्गसाधनं दायकम् ॥ शिवप्रोक्तं मेऽस्तु श्रवणेन फलप्रदम् ॥ इति श्रीलिं० महा० उ० मा० शिवतोषिण्यां टीकायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ त्रिचत्वारिंशोऽध्याये लोकपालाष्टकं परम् ॥ महादानं पंचदशं यथाविधि निरूप्यते ॥ सनत्कुमारो लोकपालाष्टकदानं कथयति- लोकपालाष्टकमित्यादिना ॥ १ ॥ दिव्यं स्तुत्यमित्यर्थः ॥२॥३॥४॥ अनाहतेष्वंबरेषु नववस्त्रेष्वित्यर्थः । “अनाहतं निष्प्रवाणि तंत्रकं च नवांबरे” इत्यमरः ॥५॥६॥७॥

स्थित्वा स्वर्गे चिरं कालं राजा गजपतिर्भवेत् ॥६॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥ सनत्कुमार उवाच ॥ लोकपालाष्टकं दिव्यं साक्षात्परमदुर्लभम् ॥ सर्वसंपत्करं गुह्यं परचक्रविनाशनम् ॥ १ ॥ स्वदेशरक्षणं दिव्यं गजवाजिविषयनम् ॥ पुत्रवृद्धिकरं पुण्यं गोब्राह्मणहितावहम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तदेशकाले तु वेदिकोपरिमंडले ॥ मध्ये शिवं समभ्यर्च्य यथान्यायं यथाक्रमम् ॥ ३ ॥ दिग्विदिक्षु प्रकर्तव्यं स्थंडिलं वालुकामयम् ॥ अष्टौ विप्रान्समभ्यर्च्य वेदेवेदांगपारगान् ॥४॥ जितेन्द्रियान्कुलोद्भूतान्सर्वलक्षणसंयुतान् ॥ शिवाभिमुखमासीनाऽनाहतेष्वंबरेषु च ॥ ५ ॥ वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैर्लोकपालकमंत्रकैः ॥ गंधपुष्पैः सुधूपैश्च ब्राह्मणानर्चयेत्क्रमात् ॥ ६ ॥ पूर्वतो होमयेदग्नौ लोकपालकमंत्रकैः ॥ समिद्धताभ्यां होतव्यमग्निकार्यं क्रमेण वा ॥ ७ ॥ एवं हुत्वा विधानेन आचार्यः शिववत्सलः ॥ यजमानं समाहूय सर्वाभरणभूषितान् ॥८॥ तेन तान्पूजयित्वाथ द्विजेभ्यो दापयेद्धनम् ॥ पृथक्पृथक्तन्मंत्रैश्च दशनिष्कं च भूषणम् ॥९॥ दशनिष्केण कर्तव्यमासनं केवलं पृथक् ॥ स्नपनं तत्र कर्तव्यं शिवस्य विधिपूर्वकम् ॥१०॥ दक्षिणा च प्रदातव्या यथाविभवविस्तरम् ॥ एवं यः कुरुते दानं लोकेशानां तु भक्तितः ॥ लोकेशानां चिरं स्थित्वा सार्वभौमो भवेद्बुधः ॥ ११ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

शिववत्सलः शिवभक्तः ॥८॥ तन्मंत्रैर्लोकपालमंत्रैरित्यर्थः ॥ ९ ॥ दशनिष्केण तत्संख्यसुवर्णेन तत्र सुवर्णासन इत्यर्थः ॥ १० ॥ लोकेशानामष्टौ दिक्पालानां स्थानेष्विति शेषः । चिरं स्थित्वा बुधः सार्वभौमो भवेदित्यन्वयः ॥ ११ ॥ लोकपालाष्टकं दानमिहाद्युत्र फलप्रदम् ॥ शिवप्रतोषकं मेऽस्तु श्रवणात्फलदायकम् ॥ इति श्रीलिङ्ग महापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशकेऽस्मिन्महादानेऽष्टोडशम् । त्रिमूर्तीनां प्रदानं हि सविधानं निरूप्यते ॥ सनत्कुमारश्चिन्तितदानं कथयति—अयेत्यादिना ॥ १ ॥ प्रणयात्कुण्डमध्ये च शिवकुण्डं मध्ये यस्य तत्कुण्डमध्यं तस्मिन्स्थण्डिले शिवसन्निधौ शिवपार्श्वभागे पूर्वं विष्णुमतः परं पद्मयोनिमासाद्य विधिनोक्ताभ्यां मंत्राभ्यां प्रणवादिसमंत्रकं शिवमंत्रसहितं यथा स्यात्तथा अर्चयेदिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः । मंत्रान्कथयति—नारायणयेत्यादिना ॥२३॥ शिवाय हरये सर्वपापहारकायेत्यर्थः ॥४॥ सर्वद्रव्यं सकलहोमद्रव्यं द्वाभ्यां विष्णुपद्मयोनिभ्यां कुण्डविधानतः पृथक्कुण्डविधानेन होतव्यमित्यन्वयः ॥ ५ ॥ गुरुणा आचार्येण सह वेदपारगौ द्वौ ऋत्विजौ प्रकर्तव्यावित्यन्वयः । तान्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरानित्यर्थः ॥ ६ ॥ शतमष्टोत्तरं तत्सख्याकसुवर्णं वस्त्राभरणसंयुक्तं वस्त्रभूषणसहितं सर्वालंकारसंयुक्तं सकृच्चंदनाद्यलंकारयुतमित्यर्थः ॥७॥ श्रीमानेको हि गुरुराचार्य इत्यर्थः । सनत्कुमार उवाच ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥ पूर्वोक्तदेशकाले च मंडपे च विधानतः ॥ १ ॥ प्रणयात्कुण्डमध्ये च स्थण्डिले शिवसन्निधौ ॥ पूर्वं विष्णुं समासाद्य पद्मयोनिमतः परम् ॥ २ ॥ मंत्राभ्यां विधिनोक्ताभ्यां प्रणवादिसमंत्रकम् ॥ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ ब्रह्मब्राह्मणवृद्धाय ब्रह्मणे विश्ववेधसे ॥ शिवाय हरये स्वाहा स्वधा वोषट् वषट् तथा ॥ ४ ॥ पूजयित्वा विधानेन पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥ सर्वद्रव्यं हि होतव्यं द्वाभ्यां कुण्डविधानतः ॥५॥ ऋत्विजौ द्वौ प्रकर्तव्यौ गुरुणा वेदपारगौ ॥ तानुद्दिश्य यथान्यायं विप्रेभ्यो दापयेद्धनम् ॥६॥ शतमष्टोत्तरं तेभ्यः पृथक्पृथगनुत्तमम् ॥ वस्त्राभरणसंयुक्तं सर्वालंकारसंयुतम् ॥ ७ ॥ गुरुरेको हि वै श्रीमान् ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥ तेषां पृथक्पृथग्देयं भोजयेद्ब्राह्मणानपि ॥८॥ शिवार्चना च कर्तव्या स्नपनादि यथाक्रमम् ॥ ९ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ऋषय उचुः ॥ एवं षोडश दानानि कथितानि शुभानि च ॥ जीवच्छ्राद्धक्रमोऽस्माकं वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥१॥ सूत उवाच ॥ जीवच्छ्राद्धविधिं वक्ष्ये समासात्सर्वसंमतम् ॥ मनवे देवदेवेन कथितं ब्रह्मणा पुरा ॥ २ ॥ वसिष्ठाय च शिष्टाय भृगवे भार्गवाय च ॥ शृण्वंतु सर्वभावेन सर्वसिद्धिकरं परम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मा एवं विष्णुर्महेश्वर इति विभाव्य इति शेषः । तेषां त्रिमूर्तीनां दानमिति शेषः । पृथक्पृथग्देयं ब्राह्मणानपि ब्राह्मणप्रभृतिदीनांधकृपणानित्यर्थः । भोजयेदित्यन्वयः ॥८॥ यथाक्रमं पूर्वोक्तक्रमेण स्नपनादिशिवार्चना शिवपूजा च कर्तव्येत्यन्वयः ॥ ९ ॥ मूर्तित्रयप्रदानं हि सर्वेषां सुपरि स्थितम् । शिवप्रीतिकरं मेस्तु श्रवणात्फलदं सदा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ पंचचत्वारिंशकेऽस्मिन्जीवच्छ्राद्धविधिः शुभः ॥ मन्वादिभ्यो ब्रह्मणोक्तः सफलो हि निरूप्यते ॥ ऋषयः षोडशदानकथनमनुय जीवच्छ्राद्धविधिमपृच्छन्—एवमिति ॥१॥२॥३॥

॥ ८ ॥ मृतस्य मरणस्य कालं मृतकालस्तस्मिन्वाधेय इत्यर्थः ॥ ९ ॥ माहात्म्यमाधिकाद्रेणश्च पथयति—जीवच्छाद इत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ वाध पथयति—पराध्य
त्यादिना । भुवि सैकतं स्थंडिलं वेदिमित्यर्थः ॥ ८ ॥ मध्यतो वेदिमध्ये हस्तमात्रेण हस्तमात्रेण कुंडं वा स्थंडिलमिषुमात्रमरतिप्रमाणं कर्तव्यमित्यन्वयः ॥ ९ ॥
पुनः पुनः वारंवारमुपलिप्य अतिस्निग्धं कृत्वेत्यर्थः ॥ विधाने चालिष्य गोमयलेपनं कृत्वा अग्निं विधाय प्रतिष्ठाय अन्वाधाय समिधाय गृहीत्वा सर्वतः दूयमानसर्वदेवताश्च

श्राद्धमार्गक्रमं साक्षाच्छाद्धार्हणामपि क्रमम् ॥ विशेषमपि वक्ष्यामि जीवच्छादस्य सुव्रताः ॥ १ ॥ पर्वते वा नदीतीरे वने वायतनेऽपि
वा ॥ जीवच्छादं प्रकर्तव्यं मृतकाले प्रयत्नतः ॥ ५ ॥ जीवच्छादे कृते जीवो जीवन्नेव विमुच्यते ॥ कर्म कुर्वन्नकुर्वन्वा ज्ञानी वाज्ञानवा
नपि ॥ ६ ॥ श्रोत्रियोऽश्रोत्रियो वापि ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा ॥ वैश्यो वा नात्र संदेहो योगमार्गगतो यथा ॥ ७ ॥ परीक्ष्य भूमिं विधिवद्गंध
वर्णरसादिभिः ॥ शल्यमुद्धृत्य यत्नेन स्थंडिलं सैकतं भुवि ॥ ८ ॥ मध्यतो हस्तमात्रेण कुंडं चैवायतं शुभम् ॥ स्थंडिलं वा प्रकर्तव्यमिषु
मात्रं पुनःपुनः ॥ ९ ॥ उपलिप्य विधानेन चालिष्याग्निं विधाय च ॥ अन्वाधाय यथाशास्त्रं परिगृह्य च सर्वतः ॥ १० ॥ परिस्तीर्य स्व
शाखोक्तं पारंपर्यक्रमागतम् ॥ समाप्याग्निमुखं सर्वं मंत्रैरेतैर्यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ संपूज्य स्थंडिले वह्नौ होमयेत्समिदादिभिः ॥ आदौ कृत्वा
समिद्धोमं चरुणा च पृथक्पृथक् ॥ १२ ॥ घृतेन च पृथक्पात्रे शोधितेन पृथक्पृथक् ॥ जुहुयादात्मनोद्धृत्य तत्त्वभूतानि सर्वतः ॥ १३ ॥
ॐ भूः ब्रह्मणे नमः ॥ १४ ॥ ॐ भूः ब्रह्मणे स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ भुवः विष्णवे नमः ॥ १६ ॥ ॐ भुवः विष्णवे स्वाहा ॥ १७ ॥ ॐ स्वः
रुद्राय नमः ॥ १८ ॥ ॐ स्वः रुद्राय स्वाहा ॥ १९ ॥ ॐ महः ईश्वराय नमः ॥ २० ॥ ॐ महः ईश्वराय स्वाहा ॥ २१ ॥ ॐ जनः
प्रकृतये नमः ॥ २२ ॥ ॐ जनः प्रकृतये स्वाहा ॥ २३ ॥ ॐ तपः सुद्धलाय नमः ॥ २४ ॥ ॐ तपः सुद्धलाय स्वाहा ॥ २५ ॥ ॐ ऋतं
पुरुषाय नमः ॥ २६ ॥ ॐ ऋतं पुरुषाय स्वाहा ॥ २७ ॥ ॐ सत्यं शिवाय नमः ॥ २८ ॥

यथाशास्त्रं परिगृह्येत्यन्वयः ॥ १० ॥ एतैर्वक्ष्यमाणमंत्रैरित्यर्थः । यथाक्रमं स्थंडिले वेद्यां संपूज्य वह्नौ समिदादिभिर्होमयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ ११ ॥ द्रव्यहोमक्रमं कथयति
आदावित्यादिना ॥ १२ ॥ पृथक्पात्रे आज्यस्थान्यां शोधितेन संस्कृतेनेत्यर्थः । सर्वतस्तत्त्वभूतान्यात्मना मनसा उद्धृत्य विचार्य जुहुयादित्यन्वयः ॥ १३ ॥ पूजाहवनमंत्रान्
क्रमशः कथयति—ॐ भूरित्यादिना ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

वि. पु. च.

॥३१०॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
 ॐ सत्यं शिवाय स्वाहा ॥ २९ ॥ ॐ शर्व धरां मे गोपाय घ्राणे गंधं शर्वाय देवाय भूर्नमः ॥ ३० ॥ ॐ शर्व धरां मे गोपाय घ्राणे गंधं
 शर्वाय भूः स्वाहा ॥ ३१ ॥ ॐ शर्व धरां मे गोपाय घ्राणे गंधं शर्वस्य देवस्य पत्न्यै भूर्नमः ॥ ३२ ॥ ॐ शर्व धरां मे गोपाय घ्राणे गंधं शर्वपत्न्यै
 भूः स्वाहा ॥ ३३ ॥ ॐ भव जलं मे गोपाय जिह्वायां रसं भवाय देवाय भुवो नमः ॥ ३४ ॥ ॐ भव जलं मे गोपाय जिह्वायां रसं भवाय
 देवाय भुवः स्वाहा ॥ ३५ ॥ ॐ भव जलं मे गोपाय जिह्वायां रसं भवस्य देवस्य पत्न्यै भुवो नमः ॥ ३६ ॥ ॐ भव जलं मे गोपाय जिह्वायां रसं
 भवस्य पत्न्यै भुवः स्वाहा ॥ ३७ ॥ रुद्राग्निं मे गोपाय नेत्रे रूपं रुद्राय देवाय स्वरो नमः ॥ ३८ ॥ रुद्राग्निं मे गोपाय नेत्रे रूपं रुद्राय देवाय
 स्वः स्वाहा ॥ ३९ ॥ रुद्राग्निं मे गोपाय नेत्रे रूपं रुद्रस्य पत्न्यै स्वरो नमः ॥ ४० ॥ रुद्राग्निं मे गोपाय नेत्रे रूपं रुद्रस्य देवस्य पत्न्यै
 स्वः स्वाहा ॥ ४१ ॥ उग्र वायुं मे गोपाय त्वचि स्पर्शं उग्राय देवाय महर्नमः ॥ ४२ ॥ उग्र वायुं मे गोपाय त्वचि स्पर्शमुग्राय देवाय
 महः स्वाहा ॥ ४३ ॥ उग्र वायुं मे गोपाय त्वचि स्पर्शमुग्रस्य देवस्य पत्न्यै महरो नमः ॥ ४४ ॥ ॐ उग्र वायुं मे गोपाय त्वचि स्पर्शं
 मुग्रस्य देवस्य पत्न्यै महः स्वाहा ॥ ४५ ॥ भीम सुषिरं मे गोपाय श्रोत्रे शब्दं भीमाय देवाय जनो नमः ॥ ४६ ॥ भीम सुषिरं मे गोपाय
 श्रोत्रे शब्दं भीमाय देवाय जनः स्वाहा ॥ ४७ ॥ भीम सुषिरं मे गोपाय श्रोत्रे शब्दं भीमस्य पत्न्यै जनो नमः ॥ ४८ ॥ भीम सुषिरं मे
 गोपाय श्रोत्रे शब्दं भीमस्य देवस्य पत्न्यै जनः स्वाहा ॥ ४९ ॥ ईश रजो मे गोपाय द्रव्ये तृष्णामीशाय देवाय तपो नमः ॥ ५० ॥ ईश
 रजो मे गोपाय द्रव्ये तृष्णामीशाय देवाय तपः स्वाहा ॥ ५१ ॥ रजो मे गोपाय द्रव्ये तृष्णामीशस्य पत्न्यै तपो नमः ॥ ५२ ॥ ईश रजो
 मे गोपाय द्रव्ये तृष्णामीशस्य पत्न्यै तपः स्वाहा ॥ ५३ ॥ महादेव सत्यं मे गोपाय श्रद्धां धर्मे महादेवाय ऋतं नमः ॥ ५४ ॥ महादेव
 सत्यं मे गोपाय श्रद्धां धर्मे महादेवाय ऋतं स्वाहा ॥ ५५ ॥ महादेव सत्यं मे गोपाय श्रद्धां धर्मे महादेवस्य पत्न्यै ऋतं नमः ॥ ५६ ॥

टी. य.

३६

॥३१०॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ विरिंच्याद्यं विरिचिमयं यथा स्यात्तथा एवं पूर्वोक्तपंचविंशदेवतापूजनपूर्वकं पूर्ववत्पूर्वोक्तक्रमेण शिवाय मः ॥
 होतव्यमित्यन्वयः । पूर्वोक्तं विरिंच्याद्यं तत्प्रथमपूजाहोतव्यमित्यर्थः । अष्टममं चतुर्थाहोतव्यमित्यर्थः । विष्णुरुद्राद्यं होतव्यमिति शेषः । तदधिकारिणो ब्रह्मचारि
 गृहस्थयतयः पंचाक्षरजपविधानोक्ताः बोध्याः । अत्र आद्यविधानाद्यतिमुत्तुह्यः ॥ ६४ ॥ पूर्ववन्मंत्रैः पूर्वोक्तमंत्रैरित्यर्थः ॥ ६५ ॥ समाहितः स्वस्थः चर्वतमाज्यपूर्वं सामिदंतं
 समिन्मर्ध्यं यथा स्यात्तथा होतव्यमित्यनुपंगः । चर्वतमयं द्विपाच्छोकः ॥ ६६ ॥ हवनमंत्रान् कथयति—ओमित्यादेना ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ एवं ॐ शर्वधरा मे

महादेव सत्यं म गोपाय श्रद्धां धर्मे महादेवस्य पत्न्यै ऋतं स्वाहा ॥ ५७ ॥ पशुपते पाशं मे गोपाय भोक्तृत्वभोग्यं पशुपतये देवस्य सत्यं नमः
 ॥ ५८ ॥ पशुपते पाशं मे गोपाय भोक्तृत्वभोग्यं पशुपतये देवस्य सत्यं स्वाहा ॥ ५९ ॥ ॐ पशुपते पाशं मे गोपाय भोक्तृत्वभोग्यं पशुपते
 देवस्य पत्न्यै सत्यं नमः ॥ ६० ॥ ॐ पशुपते पाशं म गोपाय भोक्तृत्वभोग्यं पशुपते देवस्य पत्न्यै सत्यं स्वाहा ॥ ६१ ॥ ॐ शिवाय
 नमः ॥ ६२ ॥ ॐ शिवाय सत्यं स्वाहा ॥ ६३ ॥ एवं शिवाय होतव्यं विरिंच्याद्यं च पूर्ववत् ॥ विरिंच्याद्यं च पूर्वोक्तं सृष्टिमार्गेषु सुव्रताः ॥ ६४ ॥
 पुनः पशुपतेः पत्नीं तथा पशुपतिं क्रमात् ॥ संपूज्य पूर्ववन्मंत्रैर्होतव्यं च क्रमेण वै ॥ ६५ ॥ चर्वतमाज्यपूर्वं च सामिदंतं समाहितः ॥ ६६ ॥ ॐ
 शर्व धरां मे छिंधि प्राणे गंधं छिंधि मेघं जहि भूः स्वाहा ॥ ६७ ॥ भुवः स्वाहा ॥ ६८ ॥ स्वः स्वाहा ॥ ६९ ॥ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ ७० ॥ एवं
 पृथक्पृथग्घुत्वा केवलेन घृतेन वा ॥ सहस्रं वा तदर्धं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ७१ ॥ विरजा च घृतेनैव शतमष्टोत्तरं पृथक् ॥ प्राणादिभि
 श्च जुहुयाद्धृतैर्नैव तु केवलम् ॥ ७२ ॥ ॐ प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाय प्राणाय स्वाहा ॥ ७३ ॥ प्राणाधिपतये
 रुद्राय वृषांतकाय स्वाहा ॥ ७४ ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ ७५ ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ ७६ ॥ ॐ स्वः स्वाहा ॥ ७७ ॥ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ ७८ ॥
 एवं क्रमेण जुहुयाच्छ्राद्धोक्तं च यथाक्रमम् ॥ सप्तमेऽहनि योगीन्द्राच्छ्राद्धार्हानपि भोजयेत् ॥ ७९ ॥

छिंधीति मंत्रपूर्वं व्याहृतिभिरित्यर्थः । पृथक्पृथक्केवलेन वा घृतेन सहस्रं वा तदर्धमष्टोत्तरशतं तु वा हुत्वा विरजा तत्संज्ञकदीक्षामंत्रैरित्यर्थः । अष्टोत्तरशतं पृथक् जुहुयादिति शेष
 मादायाग्रिमेणान्वयः ॥ ७१ ॥ प्राणादिभिः प्राणे निविष्ट इत्यादिपंचमंत्रैः केवलं घृतेनैव तु जुहुयादित्यन्वयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ एवं क्रमेण पूर्वोप
 दर्शितक्रमेण श्राद्धोक्तं सामान्यश्राद्धोक्तं च यथाक्रमं जुहुयादित्यन्वयः । सप्तमेऽहनि सप्तमदिने योगीन्द्राच्छ्राद्धार्हान् श्राद्धयोग्यब्राह्मणानपि भोजयेदित्यन्वयः ॥ ७९ ॥

वि. पु. उ.

॥३११॥

शर्वादीनां विप्राणां शर्वाद्यष्टदेवताकब्राह्मणादीनामित्यर्थः ॥ ८० ॥ दासीदासगणश्च दातव्यो दक्षिणामपि दद्यादित्यनुपंगः ॥ ८१ ॥ अष्टप्रकारतः शर्वाद्यष्टमूर्तिप्रकारेणेत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ आह्नकारिमाहात्म्यं कथयति-मृत इत्यादिना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ आह्नविधानप्राप्तिक्रमं कथयति-ब्रह्मणेत्यादिना ॥ ९१ ॥ तेन ब्रह्मणा ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ माहात्म्यमधिकारिणं च कथयति-एतादिति । ब्रह्मसिद्धिदं मोक्षप्रदं मुनिपुत्राय जितेंद्रियाय दातव्यमभक्ताय अश्रद्धधानाय नेत्यन्वयः ॥ ९४ ॥ जीवच्छास्त्रविधिः शैवो शर्वादीनां च विप्राणां वस्त्राभरणकंबलान् ॥ वाहनं शयनं यानं कांस्यताम्रादिभाजनम् ॥ ८० ॥ हैमं च राजतं धेनुं तिलान् क्षेत्रं च वैभ वम् ॥ दासीदासगणश्चैव दातव्यो दक्षिणामपि ॥ ८१ ॥ पिंडं च पूर्ववद्दद्यात्पृथगष्टप्रकारतः ॥ ब्राह्मणानां सहस्रं च भोजयेच्च सदाक्षि णम् ॥ ८२ ॥ एकं वा योगनिरतं भस्मनिष्ठं जितेंद्रियम् ॥ त्र्यहं चैव तु रुद्रस्य महाचरुनिवेदनम् ॥ ८३ ॥ विशेष एवं कथित अशेषश्चाह्न चोदितः ॥ मृते कुर्यान्न कुर्याद्वा जीवन्मुक्तो यतः स्वयम् ॥ ८४ ॥ नित्यनैमित्तिकादीनि कुर्याद्वा संत्यजेत्तु वा ॥ बांधवेऽपि मृते तस्य शोचाशौचं न विद्यते ॥ ८५ ॥ सूतकं च न संदेहः स्नानमात्रेण शुद्ध्यति ॥ पश्चाज्जाते कुमारे च स्वेक्षेत्रे चात्मनो यदि ॥ ८६ ॥ तस्य सर्वं प्रकर्तव्यं पुत्रोऽपि ब्रह्मविद्भवेत् ॥ कन्यका यदि संजाता पश्चात्तस्य महात्मनः ॥ ८७ ॥ एकपर्णा इव ज्ञेया अपर्णा इव सुव्रता ॥ भवत्येव न संदेहस्तस्याश्चान्वयजा अपि ॥ ८८ ॥ मुच्यंते नात्र संदेहः पितरो नरकादपि ॥ मुच्यंते कर्मणानेन मातृतः पितृतस्तथा ॥ ८९ ॥ कालं गते द्विजे भूमौ खनेच्चापि दहेत्तु वा ॥ पुत्रकृत्यमशेषं च कृत्वा दोषो न विद्यते ॥ ९० ॥ कर्मणा चोत्तरेणैव गतिरस्य न विद्यते ॥ ब्रह्मणा कथितं सर्वं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ ९१ ॥ पुनः सनत्कुमाराय कथितं तेन धीमता ॥ कृष्णद्वैपायनायैव कथितं ब्रह्मसूनुना ॥ ९२ ॥ प्रसादात्तस्य देवस्य वेदव्यासस्य धीमतः ॥ ज्ञातं मया कृतं चैव नियोगादेव तस्य तु ॥ ९३ ॥ एतद्भः कथितं सर्वं रहस्यं ब्रह्मसिद्धिदम् ॥ मुनिपुत्राय दातव्यं न चाभक्ताय सुव्रताः ॥ ९४ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे जीवच्छास्त्रविधिर्नाम पंचचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ऋषय उचुः ॥ जीवच्छास्त्रविधिः प्रोक्तस्त्वया सूत महामते ॥ मूर्खाणामपि मोक्षार्थमस्माकं रोमहर्षण ॥ १ ॥

ब्रह्मसिद्धिप्रदायकः ॥ सांवप्रसादाद्भवतु यथोक्तफलदो मम ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ पदचत्वारिंशदध्याये रुद्रादिस्थापनाविधेः ॥ प्रश्नः सूतप्रशंसा च लिंगश्रेष्ठत्वं निरूप्यते ॥ ऋषयो रुद्रादिप्रतिष्ठाविधिमप्युचुः-जीवच्छास्त्रमित्यादिना । मूर्खाणामज्ञानिनामित्यर्थः ॥ १ ॥

टी. व.

४६

॥३११॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सूर्यं प्रशंसति—भवानित्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकः केवलः समस्तुल्यः अभिन्नस्तद्रूप एवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ विष्णवे श्रीसुख्यप्रदं इत्यर्थः ॥ ११ ॥ अथानंतरं तद्विशेषं विपुला महती सरस्वती देवी ^{सुखी} ^{प्रभुः} ^{अलं} ^{मुनीनां} ^{प्रश्रोऽयमिति} ^{वाचा} ^{बभूव} ^इ ^{मादुरासीदित्यर्थः} ॥ १२ ॥ १३ ॥
 लिंगस्थापनसन्मार्गे निहितः स्थापितो यः स्वायतासिः सुविस्तीर्णः खड्गस्तेन आशु ब्रह्मांडमुद्भिद्य लिंगस्थापक इति शेषः । अविशंकया निर्गच्छेन्मुक्तो भवेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

रुद्रादित्यवसूनां च शक्रादीनां च सुव्रत ॥ प्रतिष्ठा कीदृशी शंभोर्लिंगमूर्तेश्च शोभना ॥ २ ॥ विष्णोः शक्रस्य देवस्य ब्रह्मणश्च महात्मनः ॥ अग्नेर्यमस्य निऋतेर्वरुणस्य महाद्युतेः ॥ ३ ॥ वायोः सोमस्य यक्षस्य कुबेरस्यामितात्मनः ॥ ईशानस्य धरायाश्च श्रीप्रतिष्ठा वा कथम् ॥ ४ ॥ दुर्गाशिवाप्रतिष्ठा च हैमवत्याश्च शोभना ॥ स्कंदस्य गणराजस्य नंदिनश्च विशेषतः ॥ ५ ॥ तथान्येषां च देवानां गणानामपि वा पुनः ॥ प्रतिष्ठालक्षणं सर्वं विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ भवान्सर्वार्थतत्त्वज्ञो रुद्रभक्तश्च सुव्रत ॥ कृष्णद्रौपायनस्यासि साक्षात्त्वमपरा तनुः ॥ ७ ॥ सुमंतुर्जैमिनिश्चैव पैलश्च परमर्षयः ॥ गुरुभक्तिं तथा कर्तुं समर्थो रोमहर्षणः ॥ ८ ॥ इति व्यासस्य विपुला गाथा भागीरथीतटे ॥ एकः समो वा भिन्नो वा शिष्यस्तस्य महाद्युतेः ॥ ९ ॥ वैशंपायनतुल्योऽसि व्यासशिष्येषु भूतले ॥ तस्मादस्माकमखिलं वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १० ॥ एवमुक्त्वा स्थितेष्वेव तेषु सर्वेषु तत्र च ॥ बभूव विष्मयोऽतीव मुनीनां तस्य चाग्रतः ॥ ११ ॥ अथांतरिक्षे विपुला साक्षाद्देवी सरस्वती ॥ अलं मुनीनां प्रश्रोऽयमिति वाचा बभूव इ ॥ १२ ॥ सर्वं लिङ्गमयं लोकं सर्वं लिङ्गे प्रतिष्ठितम् ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य स्थापयेत्पूजयेच्च तत् ॥ १३ ॥ लिंगस्थापनसन्मार्गे निहितस्वायतासिना ॥ आशु ब्रह्मांडमुद्भिद्य निर्गच्छेदविशंकया ॥ १४ ॥ उपेद्रांभोजगर्भेद्रयमांबुधनदेश्वराः ॥ तथान्ये च शिवं स्थाप्य लिंगमूर्तिं महेश्वरम् ॥ १५ ॥ स्वेषु स्वेषु च पक्षेषु प्रधानास्ते यथा द्विजाः ॥ ब्रह्मा हरश्च भगवान्विष्णुर्देवी रमा धरा ॥ १६ ॥ लक्ष्मीर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञा धरा दुर्गा शची तथा ॥ रुद्राश्च वसवः स्कंदो विशाखः शाख एव च ॥ १७ ॥ नैगमेशश्च भगवाँल्लोकपाला ग्रहास्तथा ॥ सर्वे नंदिपुरोगाश्च गणा गणपतिः प्रभुः ॥ १८ ॥ द्विजाः शौनकादयः लिंगमूर्तिं महेश्वरं स्थाप्य यथा उपेद्रो विष्णुः अंभोजगर्भो ब्रह्मा इंद्रो यमः अंबुवरुणः धनदः कुबेरश्च ईश्वराः स्वामिनस्तथान्ये पूर्वभागाष्टपंचाशदध्या योक्ताः स्वेषु स्वेषु पक्षेषु प्रधानाः बभूवुरिति शेषमादायाग्रिमस्यैरन्वयः ॥ १९ ॥ सर्वं लिङ्गाश्रिता इति वर्णयति—ब्रह्मेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

लि. पु. च.

॥३१२॥

॥ १९ ॥ २० ॥ तस्मात्पूर्वाक्तकारणात्सर्वं परित्यज्य यत्नेन अव्ययं लिंगं स्थापयन्तनेति शेषः । सर्वं स्थापितं यदि पूजयेत्सर्वं पूजितं स्यादिति शेषः ॥ २१ ॥ सर्वश्रेष्ठतरा
ते लिंगाख्या मूर्तिरुत्तमा सांवा ॥ स्थापनपूजननिरतानस्मान्ब्रह्मांडभेदकान्कुर्यात् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
सप्तचत्वारिंशकोस्मिन् लिंगसंस्थापनाविधिः । वर्ण्यते हि समासेन फलश्रुतिसमन्वितः ॥ सूतो लिंगप्रतिष्ठाविधिं पूर्वसूतशौनकादिसंवादेन कथयति-इति निशम्येत्यादिना । इति

पितरो मुनयः सर्वे कुबेराद्याश्च सुप्रभाः ॥ आदित्या वसवः सांख्या अभिनौ च भिषग्वरौ ॥ १९ ॥ विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पशवः
पक्षिणो मृगाः ॥ ब्रह्मादिस्थावरांतं च सर्वं लिंगे प्रतिष्ठितम् ॥ २० ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य स्थापयेद्वल्लिंगमव्ययम् ॥ यत्नेन स्थापितं सर्वं
पूजितं पूजयेद्यदि ॥ २१ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ सूत उवाच ॥ इति निशम्य कृतांजलय
स्तदा दिवि महामुनयः कृतनिश्चयाः ॥ शिवतरं शिवमीश्वरमव्ययं मनसि लिंगमयं प्रणिपत्य ते ॥ १ ॥ सकलदेवपतिर्भगवानजो हरिरशेषपति
गुरुणा स्वयम् ॥ मुनिवराश्च गणाश्च सुरासुरा नरवराः शिवलिंगमयाः पुनः ॥ २ ॥ श्रुत्वेवं मुनयः सर्वे षट्कुलीयाः
समाहिताः ॥ संत्यज्य सर्वं देवस्य प्रतिष्ठां कर्तुमुद्यताः ॥ ३ ॥ अपृच्छन्सूतमनघं हर्षगद्गदया गिरा ॥ लिंगप्रतिष्ठां विप्रलां सर्वे ते
शंसितव्रताः ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ प्रतिष्ठां लिंगमूर्तेर्वो यथावदनुपूर्वशः ॥ प्रवक्ष्यामि समासेन धर्मकामार्थमुक्तये ॥ ५ ॥ कृत्वेव लिंगं
विधिना भुवि लिंगेषु यत्नतः ॥ लिंगमेकतमं शैलं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ॥ ६ ॥ हेमरत्नमयं वापि राजतं ताम्रजं तु वा ॥ सर्वोदिकं समूत्रं
च सम्यग्विस्तृतमस्तकम् ॥ ७ ॥ विशोध्य स्थापयेद्भक्त्या सर्वोदिकमनुत्तमम् ॥ लिंगवेदी उमा देवी लिंगं साक्षान्महेश्वरः ॥ ८ ॥ तयोः
सपूजनादेव देवी देवश्च पूजितौ ॥ प्रतिष्ठया च देवेशो देव्या सार्धं प्रतिष्ठितः ॥ ९ ॥

पूर्वाध्यायोक्तमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ षट्कुलीयाः षट्कुलोत्पन्नाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ भुवि भूलोके लिंगेषु वक्ष्यमाणशैलादिषु एकतमं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं लिंगं यत्नतः
विधिना शैलं शिलामयं वा हेमरत्नमयं वा ताम्रजं तु सर्वोदिकं परिनालिकोपेतं समूत्रं पंचसूत्रादियुक्तं विस्तृतमस्तकं कृत्वेव सम्यग्विशोध्य सर्वोदिकमनुत्तमं भक्त्या स्थापयेदिति
वृत्तीयेनान्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ लिंगमाहात्म्यं कथयति-लिंगवेदीत्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥

वी. प.

४७

॥३१२॥

तस्मादयं द्विपाच्छ्लोकः ॥ १० ॥ गणपतिस्तत्त्वगणस्वामीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्थापनविधानं कथयति—समर्च्येत्यादिना । तीर्थमध्ये क्षेत्रमध्ये शिवासने
वेदिकाया मित्यर्थः । “तीर्थं शाखाध्वरे क्षेत्रेपायोपाध्यायिसंज्ञितं” इति विश्वनाथः । कूर्चवस्त्रादिभिर्लिङ्गमाच्छाद्य लोकपालादिदेवतैः कलशैः पुनः ईशानेन प्रतिष्ठितं निहितं परितः

तस्मात्सवेदिकं लिङ्गं स्थापयेत्स्थापकोत्तमः ॥ १० ॥ मूले ब्रह्मा वसति भगवान्मध्यभागे च विष्णुः सर्वेशानः पशुपतिरजो रुद्रमूर्तिं
वरुण्यः ॥ तस्माद्विङ्गं गुरुतरतरं पूजयेत्स्थापयेद्वा यस्मात्पूज्यो गणपतिरसौ देवमुख्यैः समस्तैः ॥ ११ ॥ गंधैः स्रग्धूपदीपैः स्नपनहुतबलि
स्तोत्रमंत्रोपहारैर्नित्यं येऽभ्यर्चयन्ति त्रिदशवरतनुं लिङ्गमूर्तिं महेशम् ॥ गर्भाधानादिनाशक्षयभयरहिता देवगंधर्वमुख्यैः सिद्धैर्वद्याश्च
पूज्या गणवरनमितास्ते भवन्त्यप्रमेयाः ॥ १२ ॥ तस्माद्भक्त्युपचारेण स्थापयेत्परमेश्वरम् ॥ पूजयेच्च विशेषेण लिङ्गं सर्वार्थसिद्धये ॥ १३ ॥
समर्च्य स्थापयेद्विङ्गं तीर्थमध्ये शिवासने ॥ कूर्चवस्त्रादिभिर्लिङ्गमाच्छाद्य कलशैः पुनः ॥ १४ ॥ लोकपालादिदेवतैः सकूर्चैः
साक्षतैः शुभैः ॥ उत्कूर्चैः स्वस्तिकाद्यैश्च चित्रतंतुक्वेष्टितैः ॥ १५ ॥ वज्रादिकायुधोपेतैः सवस्त्रैः सपिधानकैः ॥ लक्षयेत्परितो लिङ्ग
मीशानेन प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥ धूपदीपसमोपेतं वितानविततांबरम् ॥ लोकपालध्वजैश्चैव गजादिमहिषादिभिः ॥ १७ ॥ चित्रितैः पूजितै
श्चैव दर्भमाला च शोभना ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णा तथा बाह्ये च वेष्टयेत् ॥ १८ ॥ ततोधिवासयेत्तोये धूपदीपसमन्विते ॥ पंचाहं वा त्र्यहं
वाथ एकरात्रमथापि वा ॥ १९ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नो नृत्यगीतादिमंगलैः ॥ किंकिणीरवकोपेतं तालवीणारवैरपि ॥ २० ॥ ईक्षयेत्काल
मव्यग्रो यजमानः समाहितः ॥ उत्थाप्य स्वस्तिकं ध्यायेन्मंडपे लक्षणां न्विते ॥ २१ ॥ संस्कृते वेदिसंयुक्ते नवकुंडेन संवृते ॥ पूर्वोक्त
विधिना युक्ते सर्वलक्षणसंयुते ॥ २२ ॥ अष्टमंडलसंयुक्ते दिग्ध्वजाष्टकसंयुते ॥ पूर्वोक्तलक्षणोपेतैः कुंडैः प्रागादितः क्रमात् ॥ २३ ॥
प्रधानं कुंडमीशान्यां चतुरस्रं विधीयते ॥ अथवा पंचकुंडैकं स्थंडिलं चैकमेव च ॥ २४ ॥

रक्षयेदिति तृतीयेनान्वयः ॥ १४ ॥ उद्गताः वह्निर्निर्गताः कूर्चास्तैः स्वस्तिकानि आद्यानि मूलभूतानि येषां ते स्वस्तिकाद्यास्तैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्थाप्य
स्वस्तिकं ध्यायेत् पुण्याहवाचनं कुर्यादित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रागादितः क्रमात्पूर्वोक्तलक्षणोपेतैः कुंडैर्युक्त इति शेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥

पंचतूलीभिः प्रकल्पिता पंचतूलीप्रकल्पिता तामत्युच्चामित्यर्थः ॥ २५ ॥ कांचनोपेतां सुवर्णपट्टिकायुक्तामित्यर्थः ॥ २६ ॥ पूर्वं रत्नन्यासे कृते सति केवलं कलशं मुख्यकलशं
न्यसेदित्यन्वयः ॥ २७ ॥ अथ रत्नन्यासे प्रसक्ते प्राप्ते सति नव शक्तयः वामाद्या नवशक्तीः स्थापयेदिति शेषः ॥ २८ ॥ पंचगव्येन संयुतेर्हिरण्याद्यैः सह सर्वधान्यसमोपेतं
नवरत्नशिलायामाधारशिलायामपि विन्यसेदित्यन्वयः ॥ २९ ॥ ब्रह्मात्मकं लिंगं ब्रह्मलिंगं शिवगायत्रिसंयुतं स्थापयेदित्यन्वयः ॥ ३० ॥ ब्रह्मभागं वेदकाधोमागमित्यर्थः । वैष्णवं
मध्यभागम् ॥ ३१ ॥ तत्त्वत्रयोपेते सूत्रे वेदिकोर्ध्वपूर्वपश्चिमभागरूपे प्रणवेन प्रविन्यसेदित्यन्वयः । अन्यपक्षान्कथयति-सर्वमित्यादिना ॥ ३२ ॥ ब्रह्मभिः पंचब्रह्ममंत्रैः ॥ ३३ ॥

यज्ञोपकरणैः सर्वैः शिवार्चायां हि भूषणैः ॥ वेदिमध्ये महाशय्यां पंचतूलीप्रकल्पिताम् ॥ २५ ॥ कल्पयेत्कांचनोपेतां सितवस्त्रावगुंठि
ताम् ॥ प्रकल्प्येवं शिवं चैव स्थापयेत्परमेश्वरम् ॥ २६ ॥ प्राक्शिरस्कं न्यसेद्विष्णुमीशानेन यथाविधि ॥ रत्नन्यासे कृते पूर्वं केवलं
कलशं न्यसेत् ॥ २७ ॥ लिंगमाच्छाद्य वस्त्राभ्यां कूर्चेन च समंततः ॥ रत्नन्यासे प्रसक्तेऽथ वामाद्या नव शक्तयः ॥ २८ ॥ नवरत्नं हिर
ण्याद्यैः पंचगव्येन संयुतैः ॥ सर्वधान्यसमोपेतं शिलायामपि विन्यसेत् ॥ २९ ॥ स्थापयेद्ब्रह्मलिंगं हि शिवगायत्रिसंयुतम् ॥ केवलं प्रण
वेनापि स्थापयेच्छिवमव्ययम् ॥ ३० ॥ ब्रह्मज्ञानमंत्रेण ब्रह्मभागं प्रभोस्तथा ॥ विष्णुगायत्रिया भागं वैष्णवं त्वथ विन्यसेत् ॥ ३१ ॥
सूत्रे तत्त्वत्रयोपेते प्रणवेन प्रविन्यसेत् ॥ सर्वं नमः शिवायेति नमो हंसः शिवाय च ॥ ३२ ॥ रुद्राध्यायेन वा सर्वं परिमृज्य च विन्यसेत् ॥
स्थापयेद्ब्रह्मभिश्चैव कलशान्चैव समंततः ॥ ३३ ॥ वेदिमध्ये न्यसेत्सर्वान्पूर्वोक्तविधिसंयुतान् ॥ मध्यकुंभे शिवं देवीं दक्षिणे परमेश्वरीम् ॥ ३४ ॥
स्कंदं तयोश्च मध्ये तु स्कंदकुंभे सुचित्रिते ॥ ब्रह्माणं स्कंदकुंभे वा ईशकुंभे हरिं तथा ॥ ३५ ॥ अथवा शिवकुंभे च ब्रह्मांगानि च विन्यसेत् ॥
शिवो महेश्वरश्चैव रुद्रो विष्णुः पितामहः ॥ ३६ ॥ ब्रह्माण्येवं समासेन हृदयादीनि चांबिका ॥ वेदिमध्ये न्यसेत्सर्वान्पूर्वोक्तविधिसंयु
तान् ॥ ३७ ॥ वर्धन्यां स्थापयेद्देवीं गंधतोयेन पूर्य च ॥ हिरण्यं रजतं रत्नं शिवकुंभे प्रविन्यसेत् ॥ ३८ ॥ वर्धन्यामपि यत्नं गायत्र्यंगैश्च
सुव्रताः ॥ विद्येश्वरान्दिशां कुंभे ब्रह्मकूर्चेन पूरति ॥ ३९ ॥

प्रतिमास्थापनविधिं कथयति-मध्यकुंभ इत्यादिना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हृदयादीनि हृदयाद्यंगानि आंबिका उमेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ वर्धन्यां खड्गाकारायामित्यर्थः । गंधतोयेन
पूर्य कलशमापूर्येत्यर्थः ॥ ३८ ॥ वर्धन्यामपि वर्धनीकुंभेऽपि यत्नेन गायत्र्यंगैः गायत्र्यंगमंत्रैः हिरण्यादिविद्येश्वरानष्टौ दिक्पालांश्च दिशाकुंभे प्रविन्यसेदित्यनुगमः ॥ ३९ ॥

प्रणवादिनमोक्तं यथा स्यात्तथा अमृतेशादिदेवांश्च प्रविन्यसेदित्यनुपगमः ॥ ४० ॥ विश्वेश्वराणामष्टौ दिक्पालानां वक्रक्रमेण ईशानादिमुखक्रमेण गायत्र्यंगक्रमेण च होतव्यं
 मित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ शिवकुंभेन वर्धन्या देवीकुंभेन वैष्णवेन च सेचयेदित्यन्वयः ॥ ४२ ॥ सर्वमंत्राणि ईशानादिनां पूर्ववद्वक्रक्रमेण विन्यसेत् । सहस्रादिषु सहस्रश्रुत्येषु
 संभवेर्यथोपपन्नकुंभैः स्नपनं कृत्वा पूजयेदित्यन्वयः ॥ ४४ ॥ उत्तमं सहस्रपणं स्वर्णादिसहस्रकर्पामित्यर्थः । “ पणो वराटमाने स्यान्मूल्ये कार्पापणग्रहे ” इति विश्वः । इतरेषां
 सह स्थापितान्यदेवतानामित्यर्थः ॥ ४५ ॥ प्रधानस्य शिवस्य क्षेत्रभूषणगोधनं वस्त्राणि च समर्प्यति शेषः । क्रमाद्धोमयागवलिर्हस्तवश्च नवाहं सप्ताहं त्र्यहमेकाहं वा कर्तव्यं
 इत्यग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ४६ ॥ भास्करादीनां देवानां होमं पूर्ववत्पूर्वोक्तप्रकारेणैव तु कुर्यादिति शेषमादायाग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ४७ ॥ अभ्यंतरे शिवाग्निकार्योक्तस्वहृदये तथा
 अंततेशादिदेवांश्च प्रणवादिनमोक्तम् ॥ नववस्त्रं प्रतिघटमष्टकुंभेषु दापयेत् ॥ ४० ॥ विद्येश्वराणां कुंभेषु हेमरत्नादि विन्यसेत् ॥ वक्र
 क्रमेण होतव्यं गायत्र्यंगक्रमेण च ॥ ४१ ॥ जयादिस्विष्टपर्यंतं सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ सेचयेच्छिवकुंभेन वर्धन्या वैष्णवेन च ॥ ४२ ॥ पैता
 महेन कुंभेन ब्रह्मभागं विशेषतः ॥ विद्येश्वराणां कुंभैश्च सेचयेत्परमेश्वरम् ॥ ४३ ॥ विन्यसेत्सर्वमंत्राणि पूर्ववत्सुसमाहितः ॥ पूजयेत्स्नपनं
 कृत्वा सहस्रादिषु संभवैः ॥ ४४ ॥ दक्षिणा च प्रदातव्या सहस्रपणमुत्तमम् ॥ इतरेषां तदर्थं स्यात्तदर्थं वा विधीयते ॥ ४५ ॥ वस्त्राणि च
 प्रधानस्य क्षेत्रभूषणगोधनम् ॥ उत्सवश्च प्रकर्तव्यो होमयागवलिः क्रमात् ॥ ४६ ॥ नवाहं वापि सप्ताहमेकाहं च त्र्यहं तथा ॥ होमश्च
 पूर्ववत्प्रोक्तो नित्यमभ्यर्च्य शंकरम् ॥ ४७ ॥ देवानां भास्करादीनां होमं पूर्ववदेव तु ॥ अभ्यंतरे तथा बाह्ये वह्नौ नित्यं समर्चयेत् ॥ ४८ ॥
 य एवं स्थापयेद्विंशं स एव परमेश्वरः ॥ तेन देवगणा रुद्रा ऋषयोऽप्सरसस्तथा ॥ ४९ ॥ स्थापिताः पूजिताश्चैव त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ५० ॥
 इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे लिंगस्थापनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ सूत उवाच ॥ सर्वेषामपि देवानां प्रति
 ष्ठामपि विस्तरात् ॥ स्वैर्मंत्रैर्यागकुंडानि विन्यस्यैकैकमेव च ॥ १ ॥
 बाह्येऽग्नौ नित्यं समर्चयेत् । शिवं जुहुयादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ लिंगस्थापनमाहात्म्यं कथयति—य एवमिन्यादिना ॥ ४९ ॥ सचराचरं स्थावरजंगमभूतसहितमित्यर्थः ॥ ५० ॥ श्रीमद्वि
 श्वेशलिंगं हि मत्पित्रा स्थापितं शुभम् । विधिना त्रायतामस्मान्सततं दर्शनादिना ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 अष्टचत्वारिंशोऽस्मिन्सर्वेषां स्थापनाविधिः ॥ गायत्रीणां प्रमेदाश्च प्रासादार्चा निरूप्यते ॥ सूतः सर्वदेवताप्रतिष्ठाविधिं कथयति—सर्वेषामित्यादिना । सर्वेषामपि देवानां
 विस्तरात्प्रतिष्ठापि प्रवदामीति शेषः । स्वैर्मंत्रैः स्वशास्त्रोक्तमंत्रैर्यागकुंडानि विन्यस्य एकैकं प्रत्येकं देवतं स्थापयेत् । उत्सवं कृत्वा विधानतः पूजयेच्चेत्याग्रिमस्यैरन्वयः ॥ १ ॥

विं. पु. उ.

॥३१४॥

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भानोः स्थापनमिति शेषः । पंचाग्निना वा द्वादशाग्निक्रमेण कार्यमित्यन्वयः ॥२॥३॥ शंभोः सर्वेषामपि गायत्री यत्नतः कल्पयेदित्यन्वयः । सर्वे अन्यदेवाः यस्माद्द्वादशाग्नयः तस्मात्तत्प्रतिष्ठामिति शेषः । वः संक्षेपतः वदामि कथयामीत्यर्थः । अनेन पूर्वोक्तशिवप्रतिष्ठायाः प्रकृतित्वं बोधितम् । शक्तीनामयं सार्धश्लोकः ॥४॥ द्वाविंशतिगायत्रीभेदान्कथ

स्थापयेदुत्सवं कृत्वा पूजयेच्च विधानतः ॥ भानोः पंचाग्निना कार्यं द्वादशाग्निक्रमेण वा ॥२॥ सर्वकुंडानि वृत्तानि पद्माकाराणि सुव्रताः ॥ अंबाया योनिकुंडं स्याद्वर्धन्येका विधीयते ॥ ३ ॥ शक्तीनां सर्वकार्येषु योनिकुंडं विधीयते ॥ गायत्री कल्पयेच्छंभोः सर्वेषामपि यत्नतः ॥ सर्वे रुद्रांशजा यस्मात्संक्षेपेण वदामि वः ॥४॥ गायत्रीभेदाः ॥ तत्पुरुषाय विद्महे वाग्विशुद्धाय धीमहि ॥ तन्नः शिवः प्रचोदयात् ॥५॥ गणांबिकायै विद्महे कर्मसिद्धयै च धीमहि ॥ तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥ ६ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ७ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुंडाय धीमहि ॥ तन्नो दंतिः प्रचोदयात् ॥ ८ ॥ महासेनाय विद्महे वाग्विशुद्धाय धीमहि ॥ तन्नः स्कंदः प्रचोदयात् ॥९॥ तीक्ष्णशृंगाय विद्महे वेदपादाय धीमहि ॥ तन्नो वृषः प्रचोदयात् ॥१०॥ हरिश्चाय विद्महे रुद्रवक्राय धीमहि ॥ तन्नो नंदी प्रचोदयात् ॥ ११ ॥ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १२ ॥ महांबिकायै विद्महे कर्मसिद्धयै च धीमहि ॥ तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥ १३ ॥ समुद्धृतायै विद्महे विष्णुनैकेन धीमहि ॥ तन्नो धरा प्रचोदयात् ॥ १४ ॥ वैनतेयाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि ॥ तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ॥ १५ ॥ पद्मोद्भवाय विद्महे वेदवक्त्राय धीमहि ॥ तन्नः स्रष्टा प्रचोदयात् ॥ १६ ॥ शिवास्त्यजायै विद्महे देवरूपायै धीमहि ॥ तन्नो वाचा प्रचोदयात् ॥ १७ ॥ देवराजाय विद्महे वज्रहस्ताय धीमहि ॥ तन्नः शक्रः प्रचोदयात् ॥ १८ ॥ रुद्रनेत्राय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो वह्निः प्रचोदयात् ॥ १९ ॥ वैवस्वताय विद्महे दंडहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो यमः प्रचोदयात् ॥ २० ॥ निशाचराय विद्महे खड्गहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो निर्ऋतिः प्रचोदयात् ॥ २१ ॥ शुद्धहस्ताय विद्महे पाशहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो वरुणः प्रचोदयात् ॥२२॥ सर्वप्राणाय विद्महे यष्टिहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो वायुः प्रचोदयात् ॥२३॥

यति-तत्पुरुषायेत्यादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

टी. अ

४८

॥३१४॥

यसः कुबेर इत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ देवगायत्र्या विष्णुगायत्र्या परिकल्पमाह—विष्णुवादिभ्युहं कृतेत्यर्थः । चतुर्व्यूहयुक्ताः कथयति—वासुदेव
इत्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ सर्वावर्तेषु कृतयुगाद्यावर्तेष्वित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अन्यानि कपिलदत्ताद्यानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ देवदेवस्य शिवस्य हरेर्नारायणस्य च गुह्यान्विज्ञानानि
प्रसिद्धानि च यंत्राणि मंत्रोपनिषदानि च पंच ब्रह्मांगजानि सद्योजातादिरूपाणि पंचभूतमयानि पार्थिवादिरूपाणि चास्थाप्य पूजयेदित्यनुपंगमादायाग्रिमस्यैरन्वयः ॥ ३३ ॥
यक्षेश्वराय विद्महे गदाहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो यक्षः प्रचोदयात् ॥ २४ ॥ सर्वेश्वराय विद्महे शूलहस्ताय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचो
दयात् ॥ २५ ॥ कात्यायन्यै विद्महे कन्याकुमार्यै धीमहि ॥ तन्नो दुर्गा प्रचोदयात् ॥ २६ ॥ एवं प्रभिद्य गायत्रीं तत्तदेवानुरूपतः ॥ पूजयेत्
स्थापयेत्तेषामासनं प्रणवं स्मृतम् ॥ २७ ॥ अथवा विष्णुमतुलं सूक्तेन पुरुषेण वा ॥ विष्णुं चैव महाविष्णुं सदाविष्णुमनुक्रमात् ॥ २८ ॥
स्थापयेद्देवगायत्र्या परिकल्प्य विधानतः ॥ वासुदेवः प्रधानस्तु ततः संकर्षणः स्वयम् ॥ २९ ॥ प्रद्युम्नो ह्यनिरुद्धश्च मूर्तिभेदास्तु वै
प्रभोः ॥ बह्वि विविधानीह तस्य शापोद्भवानि च ॥ ३० ॥ सर्वावर्तेषु रूपाणि जगतां च हिताय वै ॥ मत्स्यः कूर्मोऽथ वाराहो नार
सिंहोऽथ वामनः ॥ ३१ ॥ रामो रामश्च कृष्णश्च बौद्धः कल्की तथैव च ॥ तथान्यानि न देवस्य हरेः शापोद्भवानि च ॥ ३२ ॥ तेषा
मपि च गायत्रीं कृत्वा स्थाप्य च पूजयेत् ॥ गुह्यानि देवदेवस्य हरेर्नारायणस्य च ॥ ३३ ॥ विज्ञानानि च यंत्राणि मंत्रोपनिषदानि च ॥
पंच ब्रह्मांगजानीह पंचभूतमयानि च ॥ ३४ ॥ नमो नारायणायेति मंत्रः परमशोभनः ॥ हरेरष्टाक्षराणीह प्रणवेन समासतः ॥ ३५ ॥ ओं
नमो वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ॥ प्रद्युम्नाय प्रधानाय अनिरुद्धाय वै नमः ॥ ३६ ॥ एवमेकेन मंत्रेण स्थापयेत्परमेश्वरम् ॥ विंबानि
यानि देवस्य शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ ३७ ॥ प्रतिष्ठा चैव पूजा च लिंगवन्मुनिसत्तमाः ॥ रत्नविन्याससहितं कौतुकानि हरेरपि ॥ ३८ ॥
अचले कारयेत्सर्वं चलेष्येवं विधानतः ॥ तन्नेत्रोन्मीलनं कुर्यान्नेत्रमंत्रेण सुव्रताः ॥ ३९ ॥

॥ ३४ ॥ नारायणादिमुख्यमंत्रान्कथयति—नम इत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एकेन तत्तन्मंत्रेणैव परमेश्वरं विष्णुं स्थापयेदित्यन्वयः । परमेष्ठिनः शिवस्य यानि विंबानि पूर्वं
भागोक्तरूपाणि तेषामिति शेषः । प्रतिष्ठा पृजा च लिंगवदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३७ ॥ रत्नविन्याससहितं हरेरपि कौतुकानि मंगलानि कुर्यादिति शेषः ॥ ३८ ॥ अचले स्थिर
प्रतिष्ठायां विधानतः सर्वं चले चलप्रतिष्ठायां च एवं वक्ष्यमाणप्रकारं कारयेदित्यन्वयः । तेषां सावयवमूर्तीनां नेत्रोन्मीलनं तन्नेत्रोन्मीलनम् ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शिलोद्भवानां बिंबानां पाषाणभूतानां वा शक्ताशक्तविकल्पेन जलाधिवासनं पुनश्चित्राभासस्य चित्ररूपस्य नोक्तं वृषेन्द्रस्य प्रकीर्तितं निश्चयेनोक्तमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ प्रासादप्रतिष्ठाविधिं कथयति—प्रासादस्येत्यादिना ॥ ४४ ॥ अष्टावरणदेवताः कथयति—वृषेत्यादिना ॥ ४५ ॥ शंभोः लोकपालान् रुद्रगणान् गणेशाद्यानपि प्रमथादिगणस्वामिनोऽपि प्रविन्यसेत्स्थापयेदित्यर्थः ॥ ४६ ॥ महामुनिर्लकुलीशः उमाद्यष्टदेवताः सौम्यादितः उत्तरादिगादितः क्रमेण प्रविन्यसेदित्यनुपंगः ॥ ४७ ॥ क्षेत्रेशं वा क्षेत्रपालमपीशगोचरे ईशानादिग्माग इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ विद्येशां वागीश्वरीं गुह्यांगादीनि धर्मादीनीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ प्रतिष्ठाविधिमुपसंहरति—एवमिति ॥ ५० ॥ शिवं वृषा क्षेत्रप्रदक्षिणं चैव आरामस्य पुरस्य च ॥ जलाधिवासनं चैव पूर्ववत्परिकीर्तितम् ॥ ४० ॥ कुंडमंडपानिर्माणं शयनं च विधीयते ॥ हुत्वा नवाग्निभागेन नवकुण्डे यथाविधि ॥ ४१ ॥ अथवा पंचकुण्डेषु प्रधाने केवलेऽथ वा ॥ प्रतिष्ठा कथिता दिव्या पारंपर्यक्रमागता ॥ ४२ ॥ शिलोद्भवानां बिंबानां चित्राभासस्य वा पुनः ॥ जलाधिवासनं प्राक्तं वृषेन्द्रस्य प्रकीर्तितम् ॥ ४३ ॥ प्रासादस्य प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापरिकीर्तिता ॥ प्रासादांगस्य सर्वस्य यथांगानां तनोरिव ॥ ४४ ॥ वृषाग्निमातृविघ्नेशकुमारानपि यत्नतः ॥ श्रेष्ठां दुर्गां तथा चंडीं गायत्र्या वै यथाविधि ॥ ४५ ॥ प्रागाद्यं स्थापयेच्छंभोरष्टावरणमुत्तमम् ॥ लोकपालगणेशाद्यानपि शंभोः प्रविन्यसेत् ॥ ४६ ॥ उमा चंडी च नंदी च महाकालो महामुनिः ॥ विघ्नेश्वरो महाभृंगी स्कंदः सौम्यादितः क्रमात् ॥ ४७ ॥ इंद्रादीन्स्वेषु स्थानेषु ब्रह्माणं च जनार्दनम् ॥ स्थापयेच्चैव यत्नेन क्षेत्रेशं वैशगोचरे ॥ ४८ ॥ सिंहासने ह्यनन्तादीन् विद्येशामपि च क्रमात् ॥ स्थापयेत्प्रणवेनैव गुह्यांगादीनि पंकजे ॥ ४९ ॥ एवं संक्षेपतः प्राक्तं चलस्थापनमुत्तमम् ॥ सर्वेषामपि देवानां देवीनां च विशेषतः ॥ ५० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अघोरेशस्य माहात्म्यं भवता कथितं पुरा ॥ पूजां प्रतिष्ठां देवस्य भगवन्चतुर्हसि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ अघोरेणांगयुक्तेन विधिवच्च विशेषतः ॥ प्रतिष्ठालिंगविधिना नान्यथा मुनिपुंगवाः ॥ २ ॥ तथाग्निपूजां वै कुर्याद्यथा पूजा तथैव च ॥ सहस्रं वा तदर्धं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ३ ॥

आवरणेन युक्तमुमाद्यैरुत्तरतः परीतम् । लोकेशपद्मोद्भवविष्णुजुष्टं सिंहासनस्थं स्पृहयामि द्रष्टुम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोपिण्यां टीकायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ नवचत्वारिंशके तु शिवस्याघोररूपिणः ॥ प्रतिष्ठाजपहोमानां विधानं हि निरूप्यते ॥ ऋषयः अघोरेशपूजाप्रतिष्ठाविधानमपृच्छन्—अघोरेशस्येति । माहात्म्यं सकलाधीनिरासकरूपमित्यर्थः ॥ १ ॥ अंगयुक्तेन हृदयाद्यंगयुक्तेनेत्यर्थः ॥ २ ॥ यथा पूजा लिंगादिपूजा तथा अग्नी पूजा अग्निपूजा तां वै निश्चयेन कुर्यादित्यन्वयः । सहस्रं वा तदर्धं वा शतमष्टोत्तरं तु वा दधिमध्वाज्यसंयुतैस्तिष्ठैर्होमः प्रकर्तव्य इत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३ ॥

घृतसक्तुमधूनां हवनमिति शेषः । सर्वदुःखप्रमार्जनं व्याधीनां चैव नाशनमित्यभिप्रेतान्वयः ॥ ४ ॥ शतेन व्याधिनाशनं जायत इति शेषः ॥ ५ ॥ जपेन अघोरमंत्रजपेन
 त्यर्थः ॥ ६ ॥ अष्टोत्तरसहस्रेण तत्संख्याकजपेन घण्टासातं राज्यं संपूर्णं राज्यं च मंडलिनः सामंतगणान् राज्यमंडलिनस्तेषामपि सिद्धयः ध्रुवं निश्चयेन जायते जायंत
 इत्यर्थः । संदेहो नेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ यं जुहोति यमुद्दिश्य जुहोतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ क्षीराज्यदधिसंमिश्रं यथा स्यात्तथाऽब्दहोमेन सिद्ध्यते सिद्धो भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ जातिव
 जातिपुष्पवत्तंडुलाः यस्य स जातितंडुलकस्तेनात्यंतशुभ्रचरुणेत्यर्थः ॥ १० ॥ नृपाणां षण्मासं दध्ना दधिकरणकयागेन पुष्टिः क्षीरहोमेन शान्तिकं घृतं हुत्वा सर्वव्याधि
 तिलैर्होमः प्रकर्तव्यो दधिमध्वाज्यसंयुतैः ॥ घृतसक्तुमधूनां च सर्वदुःखप्रमार्जनम् ॥ ४ ॥ व्याधीनां नाशनं चैव तिलहोमस्तु धृतिदः ॥
 सहस्रेण महाभूतिः शतेन व्याधिनाशनम् ॥ ५ ॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तो जपेन च न संशयः ॥ अष्टोत्तरशतेनैव त्रिकाले च यथाविधि ॥ ६ ॥
 अष्टोत्तरसहस्रेण षण्मासाज्जायते ध्रुवम् ॥ सिद्धयो नैव संदेहो राज्यमंडलिनामपि ॥ ७ ॥ सहस्रेण ज्वरो याति क्षीरेण च जुहोति यम् ॥
 त्रिकालं मासमेकं तु सहस्रं जुहुयात्पयः ॥ ८ ॥ मासेन सिद्ध्यते तस्य महासौभाग्यमुत्तमम् ॥ सिद्ध्यते चाब्दहोमेन क्षीराज्यदधिसंयु
 तम् ॥ ९ ॥ यवक्षीराज्यहोमेन जातितंडुलकेन वा ॥ प्रीयेत भगवानीशो ह्यघोरः परमेश्वरः ॥ १० ॥ दध्ना पुष्टिर्नृपाणां च क्षीरहोमेन शान्ति
 कम् ॥ षण्मासं तु घृतं हुत्वा सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ ११ ॥ राजयक्ष्मा तिलैर्होमान्नश्यते वत्सरेण तु ॥ यवहोमेन चायुष्यं घृतेन च
 जयस्तदा ॥ १२ ॥ सर्वकुष्ठक्षयार्थं च मधुनाक्तैश्च तंडुलैः ॥ जुहुयाद्युतं नित्यं षण्मासान्नियतः सदा ॥ १३ ॥ आज्यं
 क्षीरं मधुश्चैव मधुरत्रयमुच्यते ॥ समस्तं तुष्यते तस्य नाशयेद्दे भगंदरम् ॥ १४ ॥ केवलं घृतहोमेन सर्वरोगक्षयः स्मृतः ॥ सर्वव्याधि
 हरं व्यानं स्थापनं विधिनाचनम् ॥ १५ ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तमघोरस्य महात्मनः ॥ प्रतिष्ठा यजनं सर्वं नंदिना कथितं पुरा ॥ १६ ॥
 ब्रह्मपुत्राय शिष्याय तेन व्यासाय सुव्रताः ॥ १७ ॥ श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥
 विनाशश्च भवतीति शेषः ॥ ११ ॥ यवहोमेन आयुष्यं तथा घृतेन घृतहोमेन जयश्च लभ्यत इति शेषः ॥ १२ ॥ सदा नियतः सर्वकालं नियमयुक्त इत्यर्थः ॥ १३ ॥ मधुः
 पुष्परसः “मेघे पुष्परसे मधुः” इति विश्वः । एवं पूर्वोक्तमधुरत्रयं भगंदरं तत्संज्ञकरोगं नाशयेद्दे तस्य मधुरत्रययाजिनः समस्तं विश्वं तुष्यते दुष्टं भवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ व्यानं
 स्थापनं विधिनाचनं च सर्वव्याधिहरं सकलभवरोगनिवारकमित्यर्थः ॥ १५ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारमित्यर्थः ॥ १६ ॥ ब्रह्मपुत्राय शिष्याय सनत्कुमारायेत्यर्थः ॥ १७ ॥
 अघोरेशं महादेवं सर्वव्याधिहरं हरम् ॥ भवरोगविनाशाय ध्यायाम्यहमर्हनिशम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

ॐ पु. उ.

॥३१६॥

लैंगे पंचाशदध्याये निग्रहस्य विधिः स्फुटः । अघारशाराधनतः शुक्रप्रोक्तो निरूप्यते ॥ ऋषयो निग्रहविधिमपृच्छन्-निग्रह इत्यादिना । शिवं कल्याणरूपं वक्रं मुखं यस्य स शिववक्रस्तेन शूलिना रुद्रेणेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ सूतो निग्रहविधेरासुरत्वं प्रदर्शयन् हिरण्याक्षाय शुक्रोपदिष्टं समाहात्म्यं कथयति-पुरेत्यादिना । अघोरशिष्येण शुक्रेणेत्यनेन सम्यक् ज्ञानवता समर्थेनैव कार्यं इति सूचितम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ वराहेण तत्संज्ञकविष्णवतारणेणेत्यर्थः ॥ ५ ॥ निग्रहविधौ बाधकानि कथयति-स्त्रीबाधामिति ॥ ६ ॥ हिरण्याक्षस्य वधकारणं कथयति-तेनेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आततायिनं मारणोद्यतमित्यर्थः । तत्रापि नियमं कथयति-ब्राह्मणेभ्य इत्यादिना ॥ १० ॥ ११ ॥ अघृणेन

ऋषय ऊचुः ॥ निग्रहः कथितस्तेन शिववक्त्रेण शूलिना ॥ कृतापराधिनां तं तु वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥ १ ॥ त्वया न विदितं नास्ति लौकिकं वैदिकं तथा ॥ श्रौतं स्मार्तं महाभाग रोमहर्षण सुव्रत ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा भृगुसुतेनोक्तो हिरण्याक्षाय सुव्रताः ॥ निग्रहोऽघोरशिष्येण शुक्रेणाक्षयतेजसा ॥ ३ ॥ तस्य प्रसादाद्वैत्येन्द्रो हिरण्याक्षः प्रतापवान् ॥ त्रैलोक्यमखिलं जित्वा सदेवासुरमानुषम् ॥ ४ ॥ उत्पाद्य पुत्रं गणपं चांधकं चारुविक्रमम् ॥ रराज लोके देवेन वराहेण निषूदितः ॥ ५ ॥ स्त्रीबाधां बालबाधां च गवामपि विशेषतः ॥ कुर्वतो नास्ति विजयो मार्गेणानेन भूतले ॥ ६ ॥ तेन दैत्येन सा देवी धरा नीता रसातलम् ॥ तेनाघोरेण देवेन निष्फलो निग्रहः कृतः ॥ ७ ॥ संवत्सरं सहस्रांति वराहेण च सूदितः ॥ तस्मादघोरसिद्धयर्थं ब्राह्मणात्रैव बाधयेत् ॥ ८ ॥ स्त्रीणामपि विशेषेण गवामपि न कारयेत् ॥ गुह्याद्गुह्यतमं गोप्यमतिगुह्यं वदामि वः ॥ ९ ॥ आततायिनमुद्दिश्य कर्तव्यं नृपसत्तमैः ॥ ब्राह्मणेभ्यो न कर्तव्यं स्वराष्ट्रेशस्य वा पुनः ॥ १० ॥ अतीव दुर्जये प्राप्ते बले सर्वे निषूदिते ॥ अधर्मयुद्धे संप्राप्ते कुर्याद्विधिमनुत्तमम् ॥ ११ ॥ अघृणेनैव कर्तव्यो ह्यघृणेनैव कारयेत् ॥ कृतमात्रे न संदेहो निग्रहः संप्रजायते ॥ १२ ॥ लक्षमात्रं पुमाञ्जप्त्वा अघोरं घोररूपिणम् ॥ दशांशं विधिना हुत्वा तिलेन द्विजसत्तमाः ॥ १३ ॥ संपूज्य लक्षपुष्पेण सितेन विधिपूर्वकम् ॥ बाणलिङ्गेऽथवा वह्नौ दक्षिणामूर्तिमाश्रितः ॥ १४ ॥

दूरेणैव कर्तव्यः अघृणेन क्रूरब्राह्मणेनैव कारयेदित्यनेनेदमंशांतकृत्यमिति सूचितम् ॥ १२ ॥ मंत्रसिद्धिविधानं कथयति-लक्षमात्रमित्यादिना । घोररूपिणं भयंकररूपमघोरं तत्संज्ञकमंत्रं लक्षप्रमाणं जप्त्वा तिलेन तिलद्रव्येण दशांशमयुतमित्यर्थः । विधिना हुत्वेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ अथ बाणलिङ्गे वा वह्नौ वा दक्षिणामूर्तिं तत्संज्ञकावतारप्रतिमामाश्रितः सितेन श्वेतेन लक्षपुष्पेण विधिपूर्वकं संपूज्य सिद्धमंत्रः स्यादिति शेषमादायाग्रिमेणान्वयः ॥ १४ ॥

श्री. ज.
५०

॥३१६॥

पुनरन्यथा असिद्धमंत्र इत्यर्थः । सिद्ध्यादयः सिद्ध्यादीः द्रष्टा नास्तीत्यन्वयः ॥ १५ ॥ शिवभाषितः शिवभक्तो ब्राह्मणः केवलमंत्रसिद्धः गुरुमसादादिनेव मंत्रसिद्धः धीमान् आत्मनः नृपस्य वा अर्थमुपकारार्थमिमं विधिं निग्रहविधिं कुर्यादित्यग्निमेणान्वयः ॥ १६ ॥ शिवविधानं कथयति-शूलाष्टकमित्यादिना । पूर्वादि च तदीशानकांतकं च पूर्वा दीशानकांतकं शूलाष्टकं विद्वान् न्यसेत्स्थापयेदित्यर्थः । पूर्वोक्तशूलाष्टकं विशेषणैरुपपादयति-त्रिशिखमित्यादिभिः । कथंभूतं त्रिशूलं तिस्रः शिखाः यस्य तत्रिशिखं कथंभूतं शूलाष्टकं चतुर्विंशच्छिखाः अग्रेषु यस्य तच्चतुर्विंशच्छिखाग्रं सर्वविभक्तिकस्तसिः । संकलीकृतः वीरासनादिना संकुचितः विग्रहो यस्य संकलीकृतविग्रहः अघोरविग्रहं भयंकर

सिद्धमंत्रोऽन्यथा नास्ति द्रष्टा सिद्ध्यादयः पुनः ॥ सिद्धमंत्रः स्वयं कुर्यात्प्रेतस्थाने विशेषतः ॥ १५ ॥ मातृस्थानेऽपि वा विद्वान्वेदेवेदांग पारगः ॥ केवलं मंत्रसिद्धो वा ब्राह्मणः शिवभाषितः ॥ १६ ॥ कुर्याद्विधिमिमं धीमानात्मनोऽर्थं नृपस्य वा ॥ शूलाष्टकं न्यसेद्विद्वान् पूर्वादीशानकांतकम् ॥ १७ ॥ त्रिशिखं च त्रिशूलं च चतुर्विंशच्छिखाग्रतः ॥ अघोरविग्रहं कृत्वा संकलीकृतविग्रहः ॥ १८ ॥ सर्वनाश करं ध्यात्वा सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ कालाग्निकोटिसंकाशं स्वदेहमपि भावयेत् ॥ १९ ॥ शूलं कपालं पाशं च दंडं चैव शरासनम् ॥ बाणं डमरुकं खड्गमष्टायुधमनुक्रमात् ॥ २० ॥ अष्टहस्तश्च वरदो नीलकण्ठो दिगंबरः ॥ पंचतत्त्वसमारूढो ह्यर्धचंद्रधरः प्रभुः ॥ २१ ॥ दंष्ट्राकरालवदनो रौद्रदृष्टिर्भयंकरः ॥ हुंफटकारमहाशब्दशब्दिताखिलदिङ्मुखः ॥ २२ ॥ त्रिनेत्रं नागपाशेन सुबद्धमुकुटं स्वयम् ॥ सर्वा भरणसंपन्नं प्रेतभस्मावगुंठितम् ॥ २३ ॥ भूतैः प्रेतैः पिशाचैश्च डाकिनीभिश्च राक्षसैः ॥ संवृतं गजकृत्या च सर्पभूषणभूषितम् ॥ २४ ॥ वृश्चिकाभरणं देवं नीलनीरदनिस्वनम् ॥ नीलांजनाद्रिसंकाशं सिंहचर्मोत्तरीयकम् ॥ २५ ॥ ध्यायेदेवमघोरेशं घोरघोरतरं शिवम् ॥ षट्त्रिंशदुक्तमात्राभिः प्राणायामेन सुव्रताः ॥ २६ ॥

स्वरूपं कृत्वा सर्वनाशं करोति तच्छीलः सर्वनाशकरस्तं प्रलयकारकमघोरेशं ध्यात्वा सर्वकार्याणि कारयेदित्यग्निमेणान्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अघोरेशायुधानि कथयति-शूलमिति ॥ २० ॥ ध्यानं कथयति-अष्टहस्त इत्यादिना । पंचतत्त्वानि पृथिव्यादीनि यस्मिन्नसौ पंचतत्त्वा नंदिकेश्वरस्तस्मिन्वा पंचतत्त्वेष्वेव समारूढः स्थित इत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्वितीयांतविशेषणैर्ध्यायेत्तस्वरूपं वर्णयति-त्रिनेत्रमित्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अघोरेशं शिवमेवं पूर्वोक्तप्रकारेण घोरघोरतरमतिभयंकरमित्यर्थः । षट्त्रिंशत्तत्संख्या उक्ताः पूरककुंभकरेचकमेदेन कथिताश्च ताः मात्राश्च उक्तमात्रास्ताभिः सह प्राणायामेन प्राणसंयमेन ध्यायेदित्यन्वयः ॥ २६ ॥

लि. पु. उ.

॥३१७॥

॥ २७ ॥ पंचकुंडविधानं कथयति-स्थापयेदिनि ॥ २८ ॥ आचार्यः मध्यकुंडे साधकाः अन्यर्त्विजश्च दिशासु चतुर्दिक्कुंडेषु च जुहुयुरिति शेषः । संशिष्याचार्यकृत्यं कथयति-परिस्तीर्यत्यादिना । विलोमेन प्रातिलोम्यक्रमेणेत्यर्थः । पूर्ववच्छूलैः पूर्वोक्तशूलैः संभृतो वेष्टित इत्यर्थः ॥ २९ ॥ कालाग्निपीठमध्ये तिष्ठतीति कालाग्निपीठमध्यस्थः द्वात्रिंशाक्षरैस्तत्संख्याकवर्णैः संयुतमयं नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्य इति कृतसंधिमंत्रपाठाभिप्रायेणार्थः । अकृतसंधिपाठे तु द्वात्रिंशच्च अक्षरं च द्वात्रिंशाक्षरे ताभ्यां संयुतं त्रयस्त्रिंशाक्षरमित्यर्थः । तदुक्तं पूर्वभागसप्तदशाध्याये “अथर्वमसितं मंत्रं कलाष्टकसमायुतम् ॥ अभिचारिकमत्यर्थं त्रयस्त्रिंशच्छ्रुमाक्षरम्” इति ॥ ३० ॥ शत्रुनिग्रहप्रकारं कथयति-विभीतकेनेत्यादिना । विभीतकेन तत्काष्ठेन नृपेंद्रस्य शत्रुं द्वादशांगुलमानतः कृत्वेत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ रक्तवस्त्रसमं कञ्चुकं कवचं धृत्वेति शेषः ॥ तुषसंयुक्तैः कार्पा महासुद्रासमायुक्तः सर्वकर्माणि कारयेत् । सिद्धमंत्रश्चिताग्नौ वा प्रेतस्थाने यथाविधि ॥ २७ ॥ स्थापयेन्मध्यदेशे तु ऐंद्रे याम्ये च वारुणे ॥ कौबेर्यां विधिवत्कृत्वा होमकुंडानि शास्त्रतः ॥ २८ ॥ आचार्यो मध्यकुंडे तु साधकाश्च दिशासु वै ॥ परिस्तीर्य विलोमेन पूर्ववच्छूलसंभृतः ॥ २९ ॥ कालाग्निपीठमध्यस्थः स्वयं शिष्यैश्च तादृशैः ॥ ध्यात्वा घोरमघोरेषां द्वात्रिंशाक्षरसंयुतम् ॥ ३० ॥ विभीतकेन वै कृत्वा द्वादशांगुलमानतः ॥ पीठे न्यस्य नृपेंद्रस्य शत्रुमंगारकेण तु ॥ ३१ ॥ कुंडस्याधः खनेच्छत्रुं ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः ॥ अधोमुखोर्ध्वपादं तु सर्वकुंडेषु यत्नतः ॥ ३२ ॥ श्मशानांगारमानीय तुषेण सह दाहयेत् ॥ तत्राग्निं स्थापयेत्तूर्णो ब्रह्मचर्यपरायणः ॥ ३३ ॥ मायूरास्त्रेण नाभ्यां तु ज्वलनं दीपयेत्ततः ॥ कञ्चुकं तुषसंयुक्तैः कार्पासास्थिसमन्वितैः ॥ ३४ ॥ रक्तवस्त्रसमं मिश्रैर्होमद्रव्यैर्विशेषतः ॥ हस्तयंत्रोद्भवैस्तैलैः सह होमं तु कारयेत् ॥ ३५ ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु होमयेदनुपूर्वशः ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां समारभ्य यथाक्रमम् ॥ ३६ ॥ अष्टम्यंतं तथांगारमंडलस्थानवर्जितः ॥ एवं कृते नृपेंद्रस्य शत्रवः कुलजैः सह ॥ ३७ ॥ सर्वदुःखसमोपेताः प्रयांति यमसादनम् ॥ मंत्रेणानेन चादाय नृकपाले नखं तथा ॥ ३८ ॥ केशं नृणां तथांगारं तुषं कञ्चुकमेव च ॥ चीरच्छटां राजधूलीं गृहसंमार्जनस्य वा ॥ ३९ ॥ सस्यास्थिभिर्वीजैः समन्वितैः कार्पासास्थिसमन्वितैः । हस्तयंत्रोद्भवैस्तैलैर्विशेषतः मिश्रैर्होमद्रव्यैः सह शिष्यसहितः होमं कारयेत्कुर्यादिति पूर्वस्थैरन्वयः ॥ ३५ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां समारभ्य यथाक्रमम् अष्टम्यंतमनुपूर्वशः अष्टोत्तरसहस्रं तु अंगारमंडलस्थानं वर्जितं येन सांगारमंडलस्थानवर्जितः प्रदीपितवद्विराचार्यः होमयेज्जुहुयादित्यग्निमं स्थाभ्यामन्वयः ॥ ३६ ॥ फलं कथयति-पुवमित्यादिना ॥ ३७ ॥ द्वितीयं शत्रुनाशविधानं कथयति-मन्त्रेणेत्यादिना । अनेनाघोरमंत्रेणेत्यर्थः । नृकपाले मृतमनुष्यमस्तक कपाले ॥ ३८ ॥ कञ्चुकं सर्पनिर्मोकं चीरच्छटां वस्त्रांचलं राजधूलीं राजमार्गधूलीं वा गृहसंमार्जनस्य धूलीमित्यनुपंगः ॥ ३९ ॥

टी. न.
६०

॥३१७॥

वृषदंतानि वलीवर्द्धंतानीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वराहस्य विशेषतः दंष्ट्राणि अनेन मंत्रेण तु साधयित्वा उत्तममधोरमंत्रमष्टोत्तरशतं जपेदिति पूर्वस्थेनान्वयः ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ तत्पूर्वोक्तं कपालं नास्ति खं यस्मिस्तत्तत्तं परिपूर्णं शत्रोर्वा भयं वा सोमे परिविष्टे राहुरास्ते वा परिवेषयुक्ते सति अनेन मंत्रेण मृतवस्त्रेण
वेष्टयेदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ४४ ॥ फलं कथयति-स्थाननाश इति । तस्य पूर्वोक्तकारिणः शत्रोर्नाशः जायते स्थाननाशश्च भवेदित्यन्वयः । तृतीयविधानं कथयति-शत्रुमि
त्यादिना । गमने विजयार्थं गमने समवास्थिते प्राप्त इत्यर्थः । अग्रिमोक्तविशेषणविशिष्टभूतले राज्ञः शत्रुमाचार्य इति शेषः । समालिख्य स्वयं दक्षिणेन तु पादेन मूर्ध्नि संताडये

विषसर्पस्य दंतानि वृषदंतानि यानि तु ॥ गवां चैव क्रमेणैव व्याघ्रदंतनखानि च ॥ ४० ॥ तथा कृष्णमृगाणां च बिडालस्य च पूर्ववत् ॥
नकुलस्य च दंतानि वराहस्य विशेषतः ॥ ४१ ॥ दंष्ट्राणि साधयित्वा तु मंत्रेणानेन सुव्रताः ॥ जपेदष्टोत्तरशतं मंत्रं चाधोरमुत्तमम् ॥ ४२ ॥
तत्कपालं नखं क्षेत्रे गृहे वा नगरेऽपि वा ॥ प्रेतस्थानेऽपि वा राष्ट्रे मृतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ ४३ ॥ शत्रोरष्टमराशौ वा परिविष्टे दिवाकरे ॥
सोमे वा परिविष्टे तु मंत्रेणानेन सुव्रताः ॥ ४४ ॥ स्थाननाशो भवेत्तस्य शत्रोर्नाशश्च जायते ॥ शत्रुं राज्ञः समालिख्य गमने समव
स्थिते ॥ ४५ ॥ भूतले दर्पणप्रख्ये वितानोपरि शोभिते ॥ चतुस्तोरणसंयुक्ते दर्भमालासमावृते ॥ ४६ ॥ वेदाध्ययनसंपन्ने राष्ट्रे वृद्धिप्रका
शके ॥ दक्षिणेन तु पादेन मूर्ध्नि संताडयेत्स्वयम् ॥ ४७ ॥ एवं कृते नृपेद्रस्य शत्रुनाशो भविष्यति ॥ स्वराष्ट्रपतिमुद्दिश्य यः कुर्यादा
भिचारिकम् ॥ ४८ ॥ स आत्मानं निहत्यैव स्वकुलं नाशयेत्कुधीः ॥ तस्मात्स्वराष्ट्रगातारं नृपतिं पालयेत्सदा ॥ ४९ ॥ मंत्रौषधिक्रि
याद्यैश्च सर्वयत्नेन सर्वदा ॥ एतद्रहस्यं कथितं न देयं यस्य कस्यचित् ॥ ५० ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे पंचाशत्तमोऽ
ध्यायः ॥ ५० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ निग्रहोऽधोरूपोयं कथितोऽस्माकमुत्तमम् ॥ वज्रवाहिनिकां विद्यां वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ १ ॥ सूत
उवाच ॥ वज्रवाहिनिका नाम सर्वशत्रुभयंकरी ॥ अनया सेचयेद्भजं नृपाणां साधयेत्तथा ॥ २ ॥

दिति तृतीयेनान्वयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ फलं कथयति-एवमिति । स्वदेशीयराज्ञो निग्रहविधिनिषेधं कथयति-स्वराष्ट्रपतिमित्यादिना ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रहस्यं
गोपनीयमित्यर्थः ॥ ५० ॥ सर्वसिद्धिकरान्मंत्रादधोरात्परमाद्भुतात् ॥ सांवा कामादिशत्रूणां निग्रहं कुरु मे सदा ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतो
विष्णोः टी० पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ एकपंचाशदध्याये ऋषिप्रश्नानुरोधतः ॥ वज्रवाहिनिका विद्या गेनिहासा निरूप्यते ॥ ऋषयो वज्रवाहिनिकां विद्या
मपृच्छन्-निग्रह इति ॥ १ ॥ अनया पूर्वोक्तविद्याया वज्रं सेचयेत्तथा तत्पकारं वज्रं नृपाणां साधयेत्संप्रपेयेदित्यर्थः ॥ २ ॥

वि. पु. उ.

॥३१८॥

वज्रमनया विद्यया अभिषिच्य तस्मिन्मंत्रमिति शेषः । कांचनेन विन्यसेत् लिखेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ ततः वज्री वज्रविशिष्टो विद्वान्समाहितः सन्नक्षरलक्ष्मक्षरसंख्याकलक्षं जपेत् वज्रकुण्डे वज्राकारकुण्डे घृतादिभिर्देशांशं जुहुयादित्यन्वयः ॥ ४ ॥ वज्रविनियोगं फलं च कथयति-तदिति ॥ ५ ॥ विद्योपलब्धिप्रकारं कथयति-पुरेति । लब्धा महेश्वरात्मासेत्यर्थः । “ ईशानः सर्वविद्यानाम् ” इति श्रुतेः ॥ ६ ॥ शक्रोपकारकत्वेतिहासं कथयति-पुरेत्यादिना । पुरा विद्यया विश्वरूपोपदिष्टविद्यया सोमं हरतः सुरेश्वराद्वत्पुत्रस्त्वष्टा प्रजानाथः तस्मिन्यज्ञे सोमयागे तत्सोमरूपं यथाप्राप्तं विधिनोपकृतं हविर्विश्वरूपविमर्दनः ऐच्छत । आत्मनेपदमार्पम् । शक्र मत्पुत्रमवधीस्तव शोभनं भागं न दास्ये त्वया विश्व

वज्रं कृत्वा विधानेन तद्वज्रमभिषिच्य च ॥ अनया विद्यया तस्मिन्विन्यसेत्कांचनेन च ॥ ३ ॥ ततश्चाक्षरलक्षं च जपेद्विद्वान्समाहितः ॥ वज्री दशांशं जुहुयाद्वज्रकुण्डे घृतादिभिः ॥ ४ ॥ तद्वज्रं गोपयेन्नित्यं दापयेन्नृपतेस्ततः ॥ तेन वज्रेण वै गच्छच्छत्रून्जीयाद्रणानिरे ॥ ५ ॥ पुरा पिता महेनैव लब्धा विद्या प्रयत्नतः ॥ देवी शक्रोपकारार्थं साक्षाद्वज्रेश्वरी तथा ॥ ६ ॥ पुरा त्वष्टा प्रजानाथो हतपुत्रः सुरेश्वरात् ॥ विद्यया हरतः सोममिन्द्रैरेण सुव्रताः ॥ ७ ॥ तस्मिन्यज्ञे यथाप्राप्तं विधिनोपकृतं हविः ॥ तदैच्छत महाबाहुर्विश्वरूपविमर्दनः ॥ ८ ॥ मत्पुत्रमवधीः शक्र न दास्ये तव शोभनम् ॥ भागं भागार्हता नैव विश्वरूपो हतस्त्वया ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वा चाश्रमं सर्वं मोहयामास मायया ॥ ततो मायां विनिर्भिय विश्वरूपविमर्दनः ॥ १० ॥ प्रसह्य सोममपि बत्सगणेश्व शचीपतिः ॥ ततस्तच्छेषमादाय क्रोधाविष्टः प्रजापतिः ॥ ११ ॥ इंद्रस्य शत्रो वर्धस्व स्वाहेत्यग्नौ जुहाव ह ॥ ततः कालाग्निसंकाशो वर्तनाद्वृत्रसंज्ञितः ॥ १२ ॥ प्रादुरासीत्सुरेशारिर्दुद्राव च वृषांतकः ॥ ततः किरीटी भगवान्परित्यज्य दिवं क्षणात् ॥ १३ ॥ सहस्रनेत्रः सगणो दुद्राव भयविह्वलः ॥ तदा तमाह स विभुर्दृष्टो ब्रह्मा च विश्वसृष्ट ॥ १४ ॥ त्यक्त्वा वज्रं तमेतेन जहीत्यरिमरिंदमः ॥ सोऽपि सन्नह्य देवेद्रो देवैः सार्धं महाभुजः ॥ १५ ॥ निहत्य चाप्रयत्नेन गतवान्विगतज्वरः ॥ तस्माद्वज्रे श्वरीविद्या सर्वशत्रुभयंकरी ॥ १६ ॥

रूपो हतः अतः भागार्हता नैवेति इंद्रं वैरेणेकत्वा मायया सर्वमाश्रमं मोहयामासेति दशमेनान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तच्छेषं सोमशेषमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वृष्णः इंद्रस्यां तको वृषांतकः ‘ वासवो वृत्रहा वृषा ’ इत्यमरः । अत्र नलोपस्य सिद्धत्वात्सर्वर्णदीर्घः ॥ १३ ॥ तदा तस्मिन्काले स विभुः रुद्रः विश्वसृष्ट ब्रह्मा अरिन्दमो विष्णुश्च वा सर्वाणि ब्रह्मविशेषणानि तमिममेतेन वज्रेस्वरीमंत्रेण वज्रे त्यक्त्वा अरिं जहीत्याहेत्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ तस्माद्वृत्रनिवर्हणादित्यर्थः ॥ १६ ॥

टी. ज.

५१

॥३१८॥

मंदेहास्तत्संज्ञका राक्षसाः विद्ययैव तु नित्यं विजिताः पराभूता इत्यर्थः । इयं कथा “रक्षा-सिंह वा” इति याज्ञप्यश्रुती विस्तरेणोक्ता ॥१७॥ मंत्रं कथयति—ॐ भूरिति । एषा पूर्वोक्तमंत्ररूपेत्यर्थः । अनया शंभोर्विद्यायां संहतिः सर्वसंहारो यद्वा अनया विद्यायां शंभोः कृत्वा संहतिः प्रलयो भवतीति शेषः ॥ १८ ॥ या शक्ररक्षणार्थं मंदेहानां जयाय वै सृष्टा ॥ साक्षान्मृडेन सा मां विद्या वज्रेश्वरी पायात् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां एकपंचाशदध्यायः ॥ ५१ ॥ द्विपंचाशत्तमेऽध्याये विनियोगो निरूप्यते ॥ वज्रेश्वर्याख्यविद्याया गायत्र्याः सविधानकः ॥१॥ ऋषयो वज्रेश्वरीविद्याविनियोगमपृच्छन्-श्रुतेत्यादिना । नः अस्माभिरित्यर्थः ॥१॥ सूतो विनि

मंदेहा राक्षसा नित्यं विजिता विद्ययैव तु ॥ तां विद्यां संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रमोचनीम् ॥१७॥ ॐ भूर्भुवस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ फट् जहि हुं फट् छिंधि भिंधि जहि हनहन स्वाहा ॥ विद्या वज्रेश्वरीत्येषा सर्वशत्रुभयंकारी ॥ अनया संहतिः शंभोर्विद्याया मुनिपुंगवाः ॥ १८ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ऋषय उचुः ॥ श्रुता वज्रेश्वरी विद्या ब्राह्मी शक्रोपकारिणी ॥ अनया सर्वकार्याणि नृपाणामिति नः श्रुतम् ॥ १ ॥ विनियोगं वदस्वास्या विद्याया रोम हर्षण ॥ सूत उवाच ॥ वश्यमाकर्षणं चैव विद्वेषणमतः परम् ॥२॥ उच्चाटनं स्तंभनं च मोहनं ताडनं तथा ॥ उत्सादनं तथा छेदं मारणं प्रतिबंधनम् ॥ ३ ॥ सेनास्तंभनकादीनि सावित्र्या सर्वमाचरेत् ॥ आगच्छ वरदे देवि भूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ४ ॥ ब्राह्मणेभ्यो ह्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम् ॥ उद्गास्यानेन मंत्रेण गंतव्यं नान्यथा द्विजाः ॥५॥ प्रतिकार्यं तथा बाह्यं कृत्वा वश्यादिकां क्रियाम् ॥ उद्गास्य वह्निमाधाय पुनरन्यं यथाविधि ॥ ६ ॥ देवीमावाह्य च पुनर्जपेत्संपूजयेत्पुनः ॥ होमं च विधिना वह्नौ पुनरेव समाचरेत् ॥ ७ ॥

योगं कथयति—वश्यमित्यादिना ॥२॥३॥ आवाहनमंत्रं कथयति—आगच्छेति । भूम्यां पर्वतमूर्धनि वरदे देवि आगच्छेत्यन्वयः ॥४॥ विसर्जनमंत्रं कथयति—ब्राह्मणेभ्य इति । बाह्यं प्रतिकार्यं शत्रोर्वश्याकर्षणादिकं तथा वश्यादिकां क्रियां देवतावशानयनादिक्रियां कृत्वा अनेन पूर्वोक्तमंत्रेण उद्गास्य गंतव्यमन्यथा नेत्यग्रिमस्थैरन्वयः ॥ ५ ॥ पुरश्चरणादौ प्रतिदिनकृत्यक्रमं कथयति—उद्गास्येत्यादिना । उद्गास्य देवीं विसृज्य वह्निमाधाय जुहुयादिति शेषः । पुनरन्यमन्यदिनं प्रतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥

लि. पु. उ.

॥३१९॥

विधिना विद्यया सर्वकार्याणि साधयेदित्यन्वयः । कामनाभेदेन हवनद्रव्यविशेषान् कथयति-जावीपुष्पैरित्यादिना ॥ ८ ॥ विशेषेण विद्वेषणं लांगलस्य कळलावीति व्यषहार प्रसिद्धवल्लीविशेषस्य कुसुमेनेति शेषः । कुर्यादित्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ यथाक्रमं त्रिविधरुधिराहवनक्रमनतिक्रम्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ रोहिबीजेन रक्तरोहिडेति प्रसिद्धौषधिबीजेनेत्यर्थः “ रोही रोहितकः ग्रीहश्चतुर्दण्डिमपुष्पकः ” इत्यमरः । अहिपत्रेण नागवल्लीपत्रेणेत्यर्थः । सेनास्तंभं कुनट्या मनःशिलया विद्यादित्यग्निमेणान्वयः । तदुक्तं भावकोशे “ नैपाली कुनटी गोला शिला दिव्यौषधिः स्मृता ” इति ॥ १२ ॥ नियतं नियमेन परमेश्वरीं पूजयेत् सात्त्विककामनासिद्धिकारकहवनद्रव्याणि कथयति-घृतेनेत्यादिना ॥ १३ ॥ अयुतत्रयं यथा स्यात्तथा सावित्र्याः हवनादिति शेषः ॥ १४ ॥ सर्वान् जयादिप्रभृतींस्तथाभ्यातानराष्ट्रभृद्भोमान्कृतेति शेषः । स्विष्टांतं स्विष्टकृतं पूर्ववदग्निकार्योक्तवत्स्मृतं सर्वकार्याणि विधिना साधयेद्विद्यया पुनः ॥ जातीपुष्पैश्च वक्ष्यार्थी जुहुयादयुतत्रयम् ॥ ८ ॥ घृतेन करवीरेण कुर्यादाकर्षणं द्विजाः ॥ विद्वेषणं विशेषेण कुर्यात्लांगलकस्य च ॥ ९ ॥ तैलेनोच्चाटनं प्रोक्तं स्तंभनं मधुना स्मृतम् ॥ तिलेन मोहनं प्रोक्तं ताडनं रुधिराण्य च ॥ १० ॥ खरस्य च गजस्याथ उष्ट्रस्य च यथाक्रमम् ॥ स्तंभनं सर्षपेणापि पाटनं च कुशेन च ॥ ११ ॥ मारणोच्चाटने चैव रोहिबीजेन सुव्रताः ॥ बंधनं त्वहिपत्रेण सेनास्तंभमतः परम् ॥ १२ ॥ कुनट्या नियतं विद्यात्पूजयेत्परमेश्वरीम् ॥ घृतेन सर्वसिद्धिः स्यात्पयसा वा विशुद्ध्यते ॥ १३ ॥ तिलेन रोगनाशश्च कमलेन धनं भवेत् ॥ कांतिर्मधूकपुष्पेण सावित्र्या ह्ययुतत्रयम् ॥ १४ ॥ जयादिप्रभृतीन्सर्वान् स्विष्टांतं पूर्ववत्स्मृतम् ॥ एवं संक्षेपतः प्रोक्तो विनियोगोतिविस्तृतः ॥ १५ ॥ जपेद्वा केवलां विद्यां संपूज्य च विधानतः ॥ सर्वसिद्धिमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ १६ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ऋषय उचुः ॥ मृत्युंजयविधिं सूत ब्रह्मक्षत्रविशामपि ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं सर्वज्ञोऽसि महामते ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ मृत्युंजयविधिं वक्ष्ये बहुना किं द्विजोत्तमाः ॥ रुद्राध्यायेन विधिना घृतेन नियुतं क्रमात् ॥ २ ॥

कथितमित्यर्थः । एवं पूर्वोक्तप्रकारमित्यर्थः ॥ १५ ॥ वा केवलां विद्यां हवनरहितवज्रेश्वरीविद्यां संपूज्य विधानतः जपेदित्यन्वयः । फलं कथयति-सर्वसिद्धिमिति ॥ १६ ॥ तत्तद्व्यवशेषैर्हवनाजपतश्च सर्वदा पुंभ्यः । शिवभाक्तिदा सदा स्याद्विद्या वज्रेश्वरी मह्यम् ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ त्रिपंचाशत्तमोऽध्याये मृत्युंजयविधिः शुभः ॥ रुद्राध्यायेन हवनासंक्षेपेण निरूप्यते ॥ ऋषयस्त्रैवर्णिकमृत्युंजयविधिमुपपूज्य-मृत्युंजयविधिमिति ॥ १ ॥ विधिना शिवरहस्यदशमांशाद्युक्तविधानेन रुद्राध्यायेन घृतादिना जुहुयादिति चतुर्थेनान्वयः ॥ २ ॥

टी. अ.
५३.

॥ ३१९ ॥

॥ ३ ॥ कालमृत्योर्वा महामृत्योरपि प्रतीकारः प्रकीर्तितः कथित इत्यर्थः ॥ ४ ॥ शिवतोषदो नितान्तं घृतादिहोमाभिरासको मृत्योः । अपवर्गदो जपान्मां रुद्राभ्यायोञ्जता
 न्नित्यम् ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां त्रिपंचाशदध्यायः ॥ ५३ ॥ चतुर्पंचाशदध्याये वर्ण्यते च त्रियंबकात् ॥ मंत्रान्मृत्युप्रतीकारः
 पाशमोक्षादिकं फलम् ॥ सूतो मृत्युहरत्रियंबकमंत्रविधानं कथयति-त्रियंबकेणेत्यादिना । स्वयंभूते स्वयंभूलिङ्ग इत्यर्थः ॥ १ ॥ वा स्वासामर्थ्य इत्यर्थः । आयुर्वेदविदेरायु
 र्वर्धनोपायज्ञैः द्विजैर्यथावद्यथाविधि अनुपूर्वशः सहस्रनामोक्तक्रमेण शंकरमष्टोत्तरसहस्रपुंडरीकेण श्वेतपद्मेन वा सहस्रेण कमलेन सहस्रपत्रपद्मेन वा तथा नीलोत्पलेन सहस्र

सघृतेन तिलेनैव कमलेन प्रयत्नतः ॥ दूर्वया घृतगोक्षीरामिश्रया मधुना तथा ॥ ३ ॥ चरुणा सघृतेनैव केवलं पयसापि वा ॥ जुहुयात्काल
 मृत्योर्वा प्रतीकारः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥ इति श्रीलिङ्गमहापुराणे उत्तरभागे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ सूत उवाच ॥ त्रियंबकेण
 मंत्रेण देवदेवं त्रियंबकम् ॥ पूजयेद्वाणलिङ्गे वा स्वयंभूतेऽपि वा पुनः ॥ १ ॥ आयुर्वेदविदैर्वापि यथावदनुपूर्वशः ॥ अष्टोत्तरसहस्रेण
 पुंडरीकेण शंकरम् ॥ २ ॥ कमलेन सहस्रेण तथा नीलोत्पलेन वा ॥ संपूज्य पायसं दत्त्वा सघृतं चौदनं पुनः ॥ ३ ॥ मुद्गान्नं मधुना युक्तं
 भक्ष्याणि सुरभीणि च ॥ अग्नौ होमश्च विपुलो यथावदनुपूर्वशः ॥ ४ ॥ पूर्वोक्तैरपि पुष्पैश्च चरुणा च विशेषतः ॥ जपेद्वै नियुतं सम्यक्
 समाप्य च यथाक्रमम् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणानां सहस्रं च भोजयेद्वै सदिक्षिणम् ॥ गवां सहस्रं दत्त्वा तु हिरण्यमपि दापयेत् ॥ ६ ॥ एतद्गः कथितं
 सर्वं सरहस्यं समासतः ॥ शिवेन देवदेवेन शर्वेणात्युग्रशूलिना ॥ ७ ॥ कथितं मेरुशिखरे स्कंदायामिततेजसे ॥ स्कंदेन देवदेवेन ब्रह्मपुत्राय
 धीमते ॥ ८ ॥ साक्षात्सनत्कुमारेण सर्वलोकहितैषिणा ॥ पाराशर्याय कथितं पारंपर्यक्रमागतम् ॥ ९ ॥

नीलोत्पलेन संपूजयेत्प्रथमेणान्वयः ॥ २ ॥ पायसं पुनः सघृतमोदनं मधुना युक्तं मुद्गान्नं सुरभीणि स्वादूनि भक्ष्याणि लेह्यपेयचोष्यस्वाद्यरूपाणि दत्त्वेत्यग्निमस्थैरन्वयः ॥ ३ ॥
 अग्नौ विपुलोऽयुतादिहोमः यथावद्यथाविधि अनुपूर्वशः पूर्वाध्यायोक्तघृतादिद्रव्यक्रमेण पूर्वोक्तैः पुष्पैः पुंडरीकादिभिः विशेषतश्चरुणा च कार्यं इति शेषमादायाग्निमेणा
 न्वयः ॥ ४ ॥ यथाक्रमं प्रत्यहं तुल्यसंख्यया नियुतं लक्षं सम्यक् जपेदित्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एतत्पूर्वोक्तमृत्युंजयविधानं सर्वं वः समासतः कथितमित्यन्वयः । सरहस्यं
 शिवेन स्कंदाय कथितं त्रियंबकस्य मंत्रस्य माहात्म्यं सर्वं कथयिष्यामीति द्वादशस्थेनान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

लि. पु. उ.
॥३२०॥

रुद्रं दृष्ट्वा शुके परं धाम मोक्षपदं गते प्राप्ते सति इयं कथा भारते विस्तृता । गतशोकोः प्राप्तशोको व्यासस्तस्मै स्कंदस्य संभवं श्रुत्वा स्थिताय बहुधा कथितमिति तृतीयस्थैरन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ माहात्म्यं निरूपयति—देवमित्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वर्गे प्रजायते श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ मंत्रार्थं कथयति—त्रयाणां मित्यादिना । त्रयाणां लोकानां भूरादीनां गुणानां सत्त्वादीनां देवानाम् ऋगादीनां देवानां ब्रह्मादीनामंबकः पितात एव प्रभुः पालक इत्यग्निसंस्थैरन्वयः ॥ १८ ॥ त्रयः अकारो कारमकाराः अंबाः शब्दाः यस्मादसौ त्र्यंबक इत्यर्थोतरं दर्शयति—अकारेति । ‘अवि शब्दे’ तस्मात् संज्ञायामिति कः । तृतीयपादेऽक्षराधिक्यमार्पणम् ॥ १९ ॥ त्रयाणामंबा

शुके गते परं धाम दृष्ट्वा रुद्रं त्रियंबकम् ॥ गतशोको महाभागो व्यासः पर ऋषिः प्रभुः ॥ १० ॥ स्कंदस्य संभवं श्रुत्वा स्थिताय च माहात्मने ॥ त्रियंबकस्य माहात्म्यं मंत्रस्य च विशेषतः ॥ ११ ॥ कथितं बहुधा तस्मै कृष्णद्वैपायनाय वै ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि प्रसादादेव तस्य वै ॥ १२ ॥ देवं संपूज्य विधिना जपेन्मंत्रं त्रियंबकम् ॥ मुच्यते सर्वपापैश्च सप्तजन्मकृतैरपि ॥ १३ ॥ संग्रामे विजयं लब्ध्वा सौभाग्यमनुभवेत् ॥ लक्षहोमेन राज्यार्थं राज्यं लब्ध्वा सुखी भवेत् ॥ १४ ॥ पुत्रार्थं पुत्रमाप्नोति नियुतेन न संशयः ॥ धनार्थं प्रयुतेनैव जपेदेव न संशयः ॥ १५ ॥ धनधान्यादिभिः सर्वैः संपूर्णः सर्वमंगलैः ॥ क्रीडते पुत्रपौत्रैश्च मृतः स्वर्गे प्रजायते ॥ १६ ॥ नानेन सदृशो मंत्रो लोके वेदे च सुव्रताः ॥ तस्मात्त्रियंबकं देवं तेन नित्यं प्रपूजयेत् ॥ १७ ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ॥ त्रयाणामपि लोकानां गुणानामपि यः प्रभुः ॥ १८ ॥ वेदानामपि देवानां ब्रह्मक्षत्रविशामपि ॥ अकारोकारमकाराणां मात्राणामपि वाचकः ॥ १९ ॥ तथा सोमस्य सूर्यस्य वह्नेरग्नित्रयस्य च ॥ अंबा उमा महादेवो ह्यंबकस्तु त्रियंबकः ॥ २० ॥ सुपुष्पितस्य वृक्षस्य यथा गंधः सुशोभनः ॥ वाति दूरात्तथा तस्य गंधः शंभोर्महात्मनः ॥ २१ ॥ तस्मात्सुगंधो भगवान्गंधारयति शंकरः ॥ गांधारश्च महादेवो देवानामपि लीलया ॥ २२ ॥ सुगंधस्तस्य लोकेस्मिन्वायुर्वाति नभस्तले ॥ तस्मात्सुगंधिस्तं देवं सुगंधि पुष्टिर्वर्धनम् ॥ २३ ॥

जननी यस्य स्त्री वा त्रीण्यंबकानि नेत्राणि यस्य स त्रियंबक इत्यर्थद्वयं दर्शयति—तथेति ॥ २० ॥ शोभनः गंधोऽस्ति यस्य सुगंधिरित्यर्थं दर्शयति—सुपुष्पितस्येत्यादिना ॥ २१ ॥ सुष्ठु च तद्रं गीतं च सुगं दधाति धारयतीति सुगंधिरित्यर्थं दर्शयति—गमिति । गां गायनरूपां वाणि तां देवानामपि लीलया दधाति पोषयतीत्यर्थं दर्शयति—गांधारश्चेति । अत्र उपसर्गो धोः किरिति व्यवहृताश्चेत्यनेन किः । तदुक्तमात्रेये “गं गीते गायनेऽपि स्यात्” इति ॥ २२ ॥ तस्य शिवस्य सुगंधो वायुः नभस्तले अस्मिन् लोके च वाति तस्मात्सुगंधिस्तं देवं सुगंधमित्यन्वयः । अत्र गंधस्येति समासांत इकारः ॥ २३ ॥

टी. अ.
५४

॥३२०॥

पुष्टिवर्धनमिति विशेषणार्थं दर्शयति-तस्येत्यादिना । हरेर्विष्णोर्नौ नामिस्थान इत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यजामहे इत्यस्यार्थं दर्शयति-घृतेनेत्यादिना ॥ २८ ॥ ऋतादित्यस्यार्थं दर्शयति-ऋतेनेति । भव हे शिव तेजसा मुक्षीय माचर्यत्यर्थः ॥ २९ ॥ उर्वारुकांमिवेत्यस्यार्थं दर्शयति-उर्वारुकाणामिति ॥ ३० ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारं मंत्रविधिं ज्ञात्वा शिवलिंगं समर्चयेत् पूजयेदित्यर्थः । फलं कथयति-तस्येति । योगिनो वक्ष्यमाणमंत्रादियोगवत् इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ शिवतन्मंत्रमाहात्म्यं च कथयति-त्रियं

यस्य रेतः पुरा शंभोर्हरेर्योनौ प्रतिष्ठितम् ॥ तस्य वीर्यादभूदङ्गं हिरण्मयमजोद्भवम् ॥ २४ ॥ चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ भूर्भुवःस्वर्महस्तपः ॥ सत्यलोकमतिक्रम्य पुष्टिर्वीर्यस्य तस्य वै ॥ २५ ॥ पञ्चभूतान्यङ्गकारो बुद्धिः प्रकृतिश्च च ॥ पुष्टिर्बीजस्य तस्यैव तस्माद्वै पुष्टिवर्धनः ॥ २६ ॥ तं पुष्टिवर्धनं देवं घृतेन पयसा तथा ॥ मधुना यवगोधूममाषबिल्वफलेन च ॥ २७ ॥ कुमुदार्कशमीपत्रगौरसर्षपशालिभिः ॥ हुत्वा लिंगे यथान्यायं भक्त्या देवं यजामहे ॥ २८ ॥ ऋतेनानेन मां पाशाद्वधनात्कर्मयोगतः ॥ मृत्योश्च बंधनाच्चैव मुक्षीय भव तेजसा ॥ २९ ॥ उर्वारुकाणां पक्वानां यथा कालादभूत्पुनः ॥ तथैव कालः संप्राप्तो मनुना तेन यत्नतः ॥ ३० ॥ एवं मंत्रविधिं ज्ञात्वा शिवलिंगं समर्चयेत् ॥ तस्य पाशक्षयोऽतीव योगिनो मृत्युनिग्रहः ॥ ३१ ॥ त्रियंबकसमो नास्ति देवो वा घृणयान्वितः ॥ प्रसादशीलः प्रीतश्च तथा मंत्रोपि सुव्रताः ॥ ३२ ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य त्रियंबकमुपापतिम् ॥ त्रियंबकेण मंत्रेण पूजयेत्सुसमाहितः ॥ ३३ ॥ सर्वावस्थां गतो वापि मुक्तोऽयं सर्वपातकैः ॥ शिवध्यानान्न संदेहो यथा रुद्रस्तथा स्वयम् ॥ ३४ ॥ हत्वा भित्त्वा च भूतानि भुक्त्वा चान्यायतोऽपि वा ॥ शिवमेकं सकृत्स्मृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३५ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं त्रियंबको देवो देवदेवो वृषध्वजः ॥ ध्येयः सर्वार्थसिद्धयर्थं योगमार्गेण सुव्रत ॥ १ ॥

वक्तव्यम इत्यादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ध्यानमाहात्म्यं कथयति-सर्वावस्थामिति ॥ ३४ ॥ स्मरणमाहात्म्यं कथयति-हत्वेति ॥ ३५ ॥ त्रियंबकं सांविमं हि लिंगे विश्वेश्वरं तन्मनुना सुभक्त्या ॥ यजामि ध्यायामि च संस्मरामि प्रसीदतां पाशविमोचको मे ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ पञ्चपञ्चाशदध्याये योगमार्गः क्रमेण च ॥ ज्ञानं मोक्षप्रदं शैवं पुराणमहिमोच्यते ॥ ऋषयो योगमार्गेण त्रियंबकध्यानप्रकारमपृच्छन्कथमित्यादिना ॥ १ ॥

क. पु. व.

३२१॥

पूर्वमेव श्रुतिसमं विस्तरेण श्रुतं यत्तत्सर्वसारं पुनः संक्षेपाद्ब्रुमर्हसि । अतनैपुण्याद्योग्यो भवसीत्यर्थः ॥ २ ॥ सूतः सनत्कुमारानंदिसंवादेन प्रश्नोत्तरं कथयति-एवमित्यादिना । पैतामहेन सनत्कुमारेणेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ नंदिकेश्वरः परमरहस्यप्रश्नोत्तरं शिवगौरीसंवादेन श्रुतं निरूपयति-एवमित्यादिना । भगवत्या षड्गुणैश्वर्ययुक्तयापि देव्या लोकोपकारार्थं क्रीडमानया एका शिवादद्वितीया शय्या यस्याः सा एकशय्या तथा अंबया पार्वत्या हृष्टोऽस्त एव पुष्टाः तनूरुहाः यस्य स हृष्टपुष्टतनूरुहः महादेवः पृष्ठ इत्यग्रिमेणान्वयः । अनेन भक्तवात्सल्यात्मश्रवणेषु देव्याः परमादर आसीदिति सूचितम् ॥ ५ ॥ कतिविधः कतिप्रकारः योगः प्रोक्तः मोक्षदं ज्ञानं च कथं कीदृशं ब्रूहीति शेषमादाया त्रिमस्यैरन्वयः ॥ ६ ॥ श्रीभगवान् योगस्य पंचविधत्वं कथयति-प्रथम इत्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ मंत्रयोगं निरूपयति-ध्यानयुक्त इति । स्पर्शयोगं निरूपयति-नाडीत्यादिना ।

पूर्वमेवापि निखिलं श्रुतं श्रुतिसमं पुनः ॥ विस्तरेण च तत्सर्वं संक्षेपाद्ब्रुमर्हसि ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ एवं पैतामहेनैव नंदी दिनकर प्रभः ॥ मेरुपृष्ठे पुरा पृष्ठो मुनिसंघैः समावृतः ॥ ३ ॥ सोऽपि तस्मै कुमाराय ब्रह्मपुत्राय सुव्रताः ॥ मिथः प्रोवाच भगवान्प्रणताय समा हितः ॥ ४ ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ एवं पुरा महादेवो भगवान्निललोहितः ॥ गिरिपुत्र्यांबया देव्या भगवत्यैकशय्याया ॥ ५ ॥ पृष्ठः कैलासाशिखरे हृष्टपुष्टतनूरुहः ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ योगः कतिविधः प्रोक्तस्तत्कथं चैव कीदृशम् ॥ ६ ॥ ज्ञानं च मोक्षदं दिव्यं मुच्यंते येन जंतवः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रथमो मंत्रयोगश्च स्पर्शयोगो द्वितीयकः ॥ ७ ॥ भावयोगस्तृतीयः स्यादभावश्च चतुर्थकः ॥ सर्वोत्तमो महायोगः पंचमः परिकीर्तितः ॥ ८ ॥ ध्यानयुक्तो जपाभ्यासो मंत्रयोगः प्रकीर्तितः ॥ नाडीशुद्ध्याधिको यस्तु रेचकादिक्रमान्वितः ॥ ९ ॥ समस्तव्यस्तयोगेन जयो वायोः प्रकीर्तितः ॥ बलस्थिरक्रियायुक्तो धारणाद्यैश्च शोभनैः ॥ १० ॥ धारणात्रयसंदीप्तो भेदत्रयविशोधकः ॥ कुंभकावस्थितोऽभ्यासः स्पर्शयोगः प्रकीर्तितः ॥ ११ ॥ मंत्रस्पर्शविनिर्मुक्तो महादेवं समाश्रितः ॥ बहिरंतर्विभागस्थस्फुरत्संहरणात्मकः १२ ॥ नाडीशुद्धिः सुषुम्णानाडीशुद्धिरधिका विशिष्टा यस्मिन् स नाडीशुद्ध्याधिकः ॥ ९ ॥ समस्तव्यस्तयोगेन वायोः जयः प्रकर्षेण प्राधान्येन कीर्तितो यस्मिन् स प्रकीर्तितः बलं शुक्रं स्थिरं यया सा बलस्थिरक्रिया वज्रीत्यादिसाधनरूपा तथा युक्तः शोभनैर्धारणाद्यैर्धारणाप्रभृत्यंगैश्च युक्त इत्यन्वयः ॥ १० ॥ धारणात्रयेण सात्त्विकादिधारणात्रयेण संदीप्तः प्रकाशितः भेदविशिष्टं त्रयं भेदत्रयं विश्वप्राज्ञैतजसरूपं तद्विशोधको नैर्मल्यापादकः कुंभके प्राणनिरोधे अवस्थितोऽभ्यासः ध्यानाभ्यासः स्पर्शयोगः प्रकीर्तितः प्रोक्त इत्यर्थः ॥ ११ ॥ भावयोगं निरूपयति-मंत्रेत्यादिना । मंत्रस्पर्शाभ्यां तत्संज्ञकयोगाभ्यां निर्मुक्तोऽतीतः महादेवं शिवं समाश्रितस्तन्मात्रं शरण इत्यर्थः । बहिरंतर्विभागे तिष्ठति तद्बहिरंतर्विभागस्थं मनस्तत्स्फुरच्च विलसमानं च तस्य संहरणात्मकः संकोचापादको बहिरंतर्विभागस्थस्फुरत्संहरणात्मको भावयोगः समारख्यात इत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १२ ॥

टी. अ.

५५

॥ ३२१ ॥

॥ १३ ॥ अर्धयोगं निरूपयति—विलीनावयवमित्यादिना । विलीनाः अवयवाः आकाराः यस्य तद्विलीनावयव सर्वे स्थावरजंगमे जगत् शून्यं यथा स्यात्तथा सर्वे विश्वरूपे निराभासं मेदाभासशून्यं स्वरूपं यत्र यस्मिन् योगे चिंत्यते अर्धयोगः निरूपयति । निरूपो रूपशून्यः केवलोऽद्वितीयः शुद्धो निर्मलः स्वच्छंदं यथा स्यात्तथा सुशोभनः रमणीयः अनिर्देश्यः श्रुतिभिरपि स्वरूपतो निर्देष्टुमशक्यः सदा लोकः सर्वदा प्रकाशमानः स्वयमेव वेत्तुं योग्यः स्वयंवेद्यः समं समानं यथा स्यात्तथा ततो विस्तृतः सर्वव्यापीत्यर्थः । स्वस्यात्मनः भावः पूर्वविशेषणविशिष्टा सत्ता यत्र भासते स महायोगः प्रकीर्तित इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १५ ॥ महायोगस्य चरमत्वात्तस्यैवात्मरूपतां कथयति—नित्योदित इत्यादिना । नित्यमुदितः प्रकाशमानः स्वयमेव ज्योतिःप्रकाशकः “यस्य

भावयोगः समाख्याताश्चित्तशुद्धिप्रदायकः ॥ विलीनावयवं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १३ ॥ शून्यं सर्वं निराभासं स्वरूपं यत्र चिंत्यते ॥ अभावयोगः संप्रोक्तश्चित्तनिर्वाणकारकः ॥ १४ ॥ निरूपः केवलः शुद्धः स्वच्छंदं च सुशोभनः ॥ अनिर्देश्यः सदा लोकः स्वयंवेद्यः समं ततः ॥ १५ ॥ स्वभावो भासते यत्र महायोगः प्रकीर्तितः ॥ नित्योदितः स्वयंज्योतिः सर्वचित्तसमुत्थितः ॥ १६ ॥ निर्मलः केवलो ह्यात्मा महायोग इति स्मृतः ॥ अणिमादिप्रदाः सर्वे सर्वे ज्ञानस्य दायकाः ॥ १७ ॥ उत्तरोत्तरैश्चिष्टचमेषु योगेष्वनुक्रमात् ॥ अहं संगं विनिर्मुक्तो महाकाशोपमः परः ॥ १८ ॥ सर्वावरणनिर्मुक्तो ह्यर्चित्यः स्वरसेन तु ॥ ज्ञेयमेतत्समाख्यातमग्राह्यमपि दैवतैः ॥ १९ ॥ प्रविलीनो महान्सम्यक् स्वयंवेद्यः स्वसाक्षिकः ॥ चकास्त्यानंदवपुषा तेन ज्ञेयमिदं मतम् ॥ २० ॥ परीक्षिताय शिष्याय ब्राह्मणायाहिता ग्रये ॥ धार्मिकायाकृतघ्नाय दातव्यं क्रमपूर्वकम् ॥ २१ ॥ गुरुदेवतभक्ताय अन्यथा नैव दापयेत् ॥ निदितो व्याधितोल्पायुस्तथा चैव प्रजायते ॥ २२ ॥ दातुरप्येवमनघे तस्माज्ज्ञात्वैव दापयेत् ॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तो मद्भक्तो मत्परायणः ॥ २३ ॥ साधको ज्ञानसंयुक्तः श्रौतस्मार्तविशारदः ॥ गुरुभक्तश्च पुण्यात्मा योग्यो योगरतः सदा ॥ २४ ॥

भासा सर्वमिदं विभाति” इति श्रुतेः । सर्वचित्तानि समुत्थितानि यस्मात्सर्वचित्तसमुत्थितः निर्मलः केवलो हि आत्मा परशिवः महायोग इति स्मृत इत्यग्निमेणान्वयः ॥ १६ ॥ योगमाहात्म्यं कथयति—अणिमादिप्रदा इति ॥ १७ ॥ मोक्षदं ज्ञानं कथयति—अहमित्यादिना ॥ १८ ॥ स्वरसेन याथातथ्येन अर्चित्यः चिंतितुमशक्यः ज्ञेयं ज्ञानमित्यर्थः ॥ १९ ॥ ज्ञानोत्तमाधिकारिणं कथयति—प्रविलीनेति । तेन निरस्ताहंकारेण ज्ञेयं ज्ञातुं योग्यमित्यर्थः । इदं मद्गुपदिष्टं मतं ज्ञानं परीक्षिताय शिष्याय दातव्यमित्यग्निमेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ तथानधिकारीत्यर्थः ॥ २२ ॥ अनधिकारिदायिनोऽपि दोषं कथयति—दातुरिति । एवं पूर्वोक्तं प्रजायत इत्यनुषंगः । पूर्वोक्तयोगाधिकारिणं कथयति—सर्वेत्यादिना ॥ २३ ॥ २४ ॥

पु. उ.
॥३२२॥

एतद्योगस्य सर्वश्रेष्ठं निरूपयति-एवमित्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ इदं पूर्वोक्तयोगैश्वर्यमत्याश्रममाश्रमानपेक्षं ज्ञेयं तस्मान्पूर्वोक्तकारणादिष्टमाचारैः सर्वप्राणिहितैः शिवार्चकैः
केन अनिर्वचनीयभागेन मुक्तये लभ्यत इत्यन्वयः ॥ २७ ॥ शंक्रुर्णं तत्संज्ञकगणं समासाद्य उपदिश्य वा द्वारे निवेश्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ शैलादिरधिकारित्वात्सनत्कुमाराय
योगमर्गोपदिशति-तस्मादित्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथाक्रमेण ब्राह्म्यादिक्रमेणेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ योगेश्वरस्य या निष्ठा परा काष्ठा संहृत्य संक्षिप्येत्यर्थः ॥ ३२ ॥ सूतः

एव देवि समाख्यातो योगमार्गः सनातनः ॥ सर्ववेदागमांभोजमकरंदः सुमध्यमे ॥ २५ ॥ पीत्वा योगामृतं योगी मुच्यते ब्रह्मवित्तमः ॥
एवं पाशुपतं योगं योगैश्वर्यमनुत्तमम् ॥ २६ ॥ अत्याश्रममिदं ज्ञेयं मुक्तये केन लभ्यते ॥ तस्मादिष्टैः समाचारैः शिवार्चनरतैः प्रिये ॥ २७ ॥
इत्युक्त्वा भगवान्देवीमनुज्ञाप्य वृषध्वजः ॥ शंक्रुर्णं समासाद्य युयोजात्मानमात्मनि ॥ २८ ॥ शैलादिरुवाच ॥ तस्मात्त्वमपि योगीन्द्र
योगाभ्यासरतो भव ॥ स्वयंभुव परा मूर्तिर्नूनं ब्रह्ममयी वरा ॥ २९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मोक्षार्थो पुरुषोत्तमः ॥ भस्मस्त्रायी भवेन्नित्यं
योगे पाशुपते रतः ॥ ३० ॥ ध्येया यथाक्रमेणैव वैष्णवी च ततः परा ॥ माहेश्वरी परा पश्चात्सैव ध्येया यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥ योगेश्व
रस्य या निष्ठा सैषा संहृत्य वर्णिता ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ एवं शिलादपुत्रेण नंदिना कुलनन्दिना ॥ योगः पाशुपतः प्रोक्तो भस्मनिष्ठेन
धीमता ॥ ३३ ॥ सनत्कुमारो भगवान्व्यासायामिततेजसे ॥ तस्मादहमपि श्रुत्वा नियोगात्सत्रिणामपि ॥ ३४ ॥ कृतकृत्योऽस्मि विप्रेभ्यो
नमो यज्ञेभ्य एव च ॥ नमः शिवाय शांताय व्यासाय मुनये नमः ॥ ३५ ॥ ग्रंथैकादशसाहस्रं पुराणं लैंगमुत्तमम् ॥ अष्टोत्तरशताध्याय
मादिर्मांशमतः परम् ॥ ३६ ॥ षट्चत्वारिंशदध्यायं धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ अथ ते मुनयः सर्वे नैमिषेयाः समाहिताः ॥ ३७ ॥ प्रणमुर्देवमर्शानं
प्रीतिकंठकितत्वचः ॥ शाखां पौराणिकीमेवं कृत्वैकादशिकां प्रभुः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवानिदं वचनमब्रवीत् ॥ लैंगमाद्यंतमखिलं
यः पठेच्छृणुयादपि ॥ ३९ ॥

योगप्राप्तिक्रमं कथयति-एवमित्यादिना ॥ ३३ ॥ सत्रिणां नियोगात्कथनात्कृतकृत्योऽस्मीत्यग्निमेणान्वयः ॥ ३४ ॥ सूतः पुराणांते मंगलं करोति-नमो विप्रेभ्य इत्या
दिना ॥ ३५ ॥ पुराणसंख्यादि कथयति-ग्रंथैकादशसाहस्रमित्यादिना ॥ ३६ ॥ उत्तरभागे अध्यायाधिक्यात् षट् च नव च चत्वारिंशच्च षट्चत्वारिंशदिति मध्यमपदलोपिसमासो
ज्ञेयः । पुराणश्रवणानंतरतमृषिर्मंगलं कथयति-अथेत्यादिना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ एकादशिकांमेकादशपूरणीमित्यर्थः । ब्रह्मोक्तपुराणकलं कथयति-लैंगमित्यादिना ॥ ३९ ॥

॥३२२॥

॥४०॥४१॥ अस्य श्रवणश्रावणकारिणः विप्रस्य शाश्वती भक्तिः शिवभक्तिः निवृत्तिमोक्षश्च भवेदित्यात्मनः । अन्य शिषुः कथयति-मयीत्यादिना ॥४२॥४३॥ ऋष्याशिषो वर्णयति-ऋषेरित्यादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ नारदाशिषमाह-एवमित्यादिना ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तस्मै शिवाय परमाशिष्यत्यर्थः ॥ ४८ ॥ मंत्रादिभेदयोगो मोक्षज्ञानं च ते कृपादृष्ट्या । भूयान्मुक्तेर्जननी मह्यं मुक्तिर्विनिश्चला सांव ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे शिवतोषिण्यां टीकायां पञ्चपञ्चाशदध्यायः समाप्तः ॥ ५५ ॥ श्रीसांवः प्रसन्नोऽस्तु ॥ शब्दब्रह्मतनो ह्यगाधमहिमन् श्रीलिंगरूप प्रभो कन्यां ते शिवतोषिणीति कथितां शक्त्या सुवर्णाचिताम् ॥ दत्ता विश्वधनाय सर्वपतये यत्नेन संवर्धिता मेनां त्वं कृपया जुषस्व भगवन्गौरीमिवाग्र्यां गुणैः ॥ १ ॥ दानस्य दक्षिणारूपममनस्कस्य ते विभो ॥ मनः प्रदत्तं विश्वेश प्रतिगृह्य प्रसीद मे ॥ २ ॥ अस्मत्कुलं धन्यतमं गिरिराजकुलं यथा ॥ कन्यया तारितं भूयाद्द्राण्येव सदाशिव ॥ ३ ॥ महेश तव लैंगेन संयुक्तां शिवतोषिणीम् ॥ सादरं पश्यतां प्रेम्णा ह्यन्वर्थफलदो भव ॥ ४ ॥ अस्य

द्विजेभ्यः श्रावयेद्वापि स याति परमां गतिम् ॥ तपसा चैव यत्नेन दानेनाध्ययनेन च ॥ ४० ॥ या गतिस्तस्य विपुला शास्त्रविद्या च वैदिकी ॥ कर्मणा चापि मिश्रेण केवलं विद्ययापि वा ॥ ४१ ॥ निवृत्तिश्चास्य विप्रस्य भवेद्भक्तिश्च शाश्वती ॥ मायि नारायणे देवे श्रद्धा चास्तु महात्मनः ॥ ४२ ॥ वंशस्य चाक्षया विद्या चाप्रमादश्च सर्वतः ॥ इत्याज्ञा ब्रह्मणस्तस्मात्तस्य सर्वं महात्मनः ॥ ४३ ॥ ऋषयः प्रोचुः ॥ ऋषेः सूतस्य चास्माकमेतेषां भाषि चास्य च ॥ नारदस्य च या सिद्धिस्तीर्थयात्रारतस्य च ॥ ४४ ॥ प्रीतिश्च विपुला यस्मा दस्माकं रोमहर्षण ॥ ४५ ॥ सा सदास्तु विरूपाक्षप्रसादात्तु समंततः ॥ एवमुक्तेषु विप्रेषु नारदो भगवानपि ॥ ४६ ॥ कराभ्यां सुशु भाग्राभ्यां सूतं पस्पशिवांस्त्वचि ॥ स्वस्त्यस्तु सूत भद्रं ते महादेवे वृषध्वजे ॥ ४७ ॥ श्रद्धा तवास्तु चास्माकं नमस्तस्मै शिवाय च ॥ ४८ ॥ इति श्रीलिंगमहापुराणे उत्तरभागे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ समाप्तं चैतल्लैंगोत्तरार्धम् ॥ श्रीभवानीशंकरार्पणमस्तु ॥

हि तव योगेन या भवेत्फलसंततिः ॥ तस्याः प्रभावमात्रेण मुच्यंतां कुलजा मम ॥ ५ ॥ यदक्षरपदभ्रदं यद्यन्मूनं महेश्वर ॥ तत्प्रपूरय विश्वेश भक्तवात्सल्यवारिधे ॥ ६ ॥ अत्र लेखकदोषेण पंडितैरप्यशोधनात् ॥ अपपाठास्तु बहुशः संजातास्तानुपेक्ष्य वै ॥ ७ ॥ सम्यक् पाठं समादाय बहुपुस्तकदर्शनात् ॥ व्याख्येयमज्ञबोधाय मोदाय विदुषां कृता ॥ ८ ॥ निर्गर्गऋजवः स्निग्धाः पंडिताः शिववल्लभाः ॥ एतां विचार्य यत्नेन शोधयंतु विचक्षणाः ॥ ९ ॥ प्लवंगवत्सरे शुक्लपंचम्यां श्रावणस्य तु ॥ अंकर्त्तृ श्रुकुसंख्याके शालिवाहनके शके ॥ १० ॥ पुण्यग्रामे च विश्वेशकृपया गुर्वनुग्रहात् ॥ लैंगव्याख्या समाप्तेयं शिवप्रेमभरास्पदा ॥ ११ ॥ इति श्रीयशोदागर्भजनातृपना मकवल्लात्मजगणेशविरचिता शिवतोषिण्याख्या लिंगमहापुराणटीका समाप्ता ॥ श्रीसांवसदाशिवापणमस्तु ॥ शुभं भवतु ॥ समाप्तोऽग्रंथः ।

इदं पुस्तकं कल्याणनगर्या श्रीकृष्णदासात्मजेन गंगाविष्णुना स्वकीये “ लक्ष्मीवेंकटेश्वर ” (सटीक)
यंत्रालयेऽकथित्वा प्रकाशितम् ॥ संवत् १९८१, शके १८४६.

इति सटीकं श्रीलिंगमहापुराणं समाप्तम् ॥

श्रीलिङ्गमहापुराणम् श्लोकानुक्रमणी

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श्लोकारम्भ	पर्व अ० श्लोक	श्लोकारम्भ	पर्व अ० श्लोक	श्लोकारम्भ	पर्व अ० श्लोक	श्लोकारम्भ	पर्व अ० श्लोक
अंकितं कुसुमाद्यैश्च १.७१.१२६		अंडं दशगुणेनैव १.३.३०		अक्रोधो गुह्यश्रूया १.८९.२५		अग्निज्वालो महाज्वालः १.६५.	
अंगं प्रविन्यसेच्चैव २.२२.४२		अंडाज्जज्ञे स एवेशः १.७०.६२		अक्षः सहैकचक्रण १.५५.७		१०४	
अंगन्यासं ततः पश्चात् १.८५.५८		अंडानां कोट्यश्चैव १.३६.६०		अक्षत्रियाश्च राजानो १.४०.१२		अग्निप्रवेशं कुरुते १.९१.३४	
अंगन्यासं न्यसेत्पश्चात् १.८५.६४		अंडोद्भवत्वं शर्वस्य १.२.७		अक्षपादः कुमारश्च १.२४.१२३		अग्निमाविशते रात्रौ १.५९.१५	
अंगसूत्राणि संगृह्य २.२७.१६		अंतं गंतुं न शक्ताः स्म १.३२.१६		अक्षयश्चाव्ययश्चैव १.४३.२७		अग्निरिद्रस्तथा विष्णुः १.८६.७९	
अंगानां च तथैकैकं २.२२.७६		अंतःस्थं च बहिःस्थं च २.१२.३०		अक्षरं च क्षरं चाहं २.१७.१७		अग्निरित्यादिना भस्म २.२६.२	
अंगारसदृशी नारी १.८.२३		अंतःस्थश्च बहिःस्थश्च २.१२.३३		अक्षरांतर्निष्पदाद् १.८५.२१०		अग्निवर्णाय रौद्राय १.७२.१२६	
अंगिरामुनिरात्मेयो १.९८.१०८		अंतर्गामीति देवेषु २.१०.९		अक्षरांतरनिष्पदाद् १.२१.७७		अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य २.५४.१८	
अंगुलीजपसंख्यानां १.८५.१०९		अंतर्बलिं च कुंडस्य २.२६.२३		अगंधरसरूपस्तु १.८८.२६		अग्निहोत्रं गृहे येषां २.६.२७	
अंगुलीनां च सर्वेषां १.८५.६८		अंतर्गामीति देहेषु २.१०.१३		अगच्छद्यत्न सोनंतो १.२०.३५		अग्निहोत्रं च वेदाश्च २.२१.७९	
अंगुल्यग्रनिघातेन १.९.४१		अंतर्गामी परः कश्चित् २.१६.१४		अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च १.८५.६५		अग्निहोत्रैर्पिते तेन २.१२.५	
अंगुल्यग्रेण वै धीमां १.२६.१३		अंधकात्काश्यदुहिता १.६९.३२		अगस्त्याकारादयो वापि २.६.४७		अग्नेरपां च संयोगां १.८९.६०	
अंगुष्ठं मोक्षदं विद्यां १.८५.११४		अंधकारस्य कथितो १.४६.३३		अगुणं ध्रुवमक्षय्यं १.३.३		अग्नी च नामभिर्देवं १.९८.२६	
अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यां १.८५.७८		अंधको नाम दैत्येन्द्रो १.९३.१		अगूहृणाद्वशकर्तारं १.६६.१७		अग्नी न तापयेत्यादौ १.८५.१५०	
अंगुष्ठमात्रं सुशुभं १.३१.१२		अंधा बाह्यासिनी बाला २.२७.२०९		अग्नौ आयुषि पवस २.२८.५९		अन्यभ्यासे जले वापि १.८.७९	
अंगुष्ठमात्रौ तु कुशौ २.२५.२१		अंध मंगलविभूषणैर्विना १.६४.६२		अग्नये रुद्ररूपाय १.१८.३		अप्रतः पृष्ठतो वापि १.९१.७	
अंगुष्ठेन विना कर्म १.८५.११६		अंबरीषं समासाद्य २.५.१३४		अग्नयो नैव दीप्यन्ति १.१००.१०		अप्रतस्तु तमोमूर्ति १.७७.७८	
अंजनी मोहिनी माया २.२७.१५८		अंबरीष इति ख्यातो २.५.२१		अग्निकार्यं च यः कृत्वा १.३४.४		अग्ने मूले च मध्ये च २.२८.३२	
		अंबरीषश्च मद्भक्तः २.५.१४३		अग्निकार्यमधः शय्यां १.८३.१३		अग्ने ससर्जं वै ब्रह्मा १.७०.१७०	
		अंबरीषश्च राजासौ २.५.१५३				अग्ने सामान्यार्घ्यपात्रं २.२४.२०	

श्रीलिङ्गमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

अथ सुराणां च गणेश्वराणां १.७२.

५२

अथोर्नैव कर्तव्यो २.५०.१२
अथोर्नैव कर्तव्यो १.११.२
अथोर्नैव तु ततो ब्रह्मा १.१४.८
अथोर्नैव दक्षिणे पक्षे २.२.११०
अथोर्नैव पञ्चधा कृत्वा २.२६.१
अथोर्नैव पञ्चधा कृत्वा २.२१.२२
अथोर्नैव रूपाय विकटाय १.९५.५०
अथोर्नैव हृदयं हृदं १.१७.९०
अथोर्नैव तृतीया च २.१४.८
अथोर्नैव नमस्तुभ्यं १.७२.१४२
अथोर्नैव फडतेन २.२१.७०
अथोर्नैव यथान्यायं २.२१.३८
अथोर्नैव गायुक्तेन २.४९.२
अथोर्नैव प्रशांतहृदयाय २.२६.७
अथोर्नैव घोरेभ्यो २.२६.६
अथोर्नैव घोरेभ्यो २.२७.२३८
अथोर्नैव माहात्म्यं २.४९.१
अथोर्नैव महादेव २.१४.१३
अथोर्नैव कारयेत्सर्वं २.४८.३९
अथोर्नैव सर्वगतां १.८८.४२
अथोर्नैव चित्ताय १.१८.१२
अथोर्नैव च मां वापि १.१०५.२७

अजः पुत्रो रघोश्चापि १.६६.३४
अजवक्त्रो हयवक्त्रो १.७२.८२
अजश्चैव महातेजा १.२३.४५
अजातशत्रुरालोकः १.९८.४३
अजामेकां लोहितां शुक्लकृष्णां
१.१६.३५
अजाश्वमेधोऽष्टखरान् १.६३.३२
अजाशवानखरोष्ट्राणां १.८५.१५३
अजितश्चैव शुक्रश्च १.७९.२८१
अजेशः क्षेमरुद्रश्च २.२७.१०७
अज्ञानाद्यदि विज्ञानां १.३१.४३
अटित्वा विविधांल्लोकान् १.२०.
२३

अट्टहासप्रियाश्चैव १.२४.९६
अणवे महते चैव १.२१.२९
अणिमादिगुणैश्चर्यं १.६४.१००
अणिमाद्यं तथा व्यक्तं १.८८.१६
अणिमा लघिमा चैव १.८८.९
अणिमाव्युहमावेष्टय २.२७.९८
अणोस्तु विषयत्यागः १.६.२३
अत ऊर्ध्वं गृहस्थेषु १.८९.१५
अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं १.६३.८९
अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि १.८९.१६
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि १.८८.३

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि १.८९.१
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि १.९०.१
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि १.९१.१
अतः परं प्रवक्ष्यामि १.७६.१
अतः परं प्रवक्ष्यामि १.८५.८३
अतः परमिदं क्षेत्रं १.९२.४५
अतस्तत्र पठेद्विद्वां १.९६.१२७
अतस्त्वभ्युग्रकलया १.९६.५७
अताडयच्च राजेंद्रं १.३५.२९
अतिथिः श्रोत्रियो वापि २.६.४१
अतिसूक्ष्मं महार्थं च १.८५.३२
अतीतानागताः सर्वे १.६३.४८
अतीतानि च कल्पानि १.७०.११४
अतीतान्यप्यसंख्यानि २.१०.४६
अतीताय भविष्याय १.२१.३४
अतीता वर्तमानाश्च १.७०.१११
अतीतैस्तु सहैतानि १.६१.१५
अतीव दुर्जये प्राप्ते २.५०.११
अतीव भवभक्तानां १.३०.१३
अतीव भोगदो देवि १.८५.६३
अतीव स्नेहसंयुक्तं २.३.३३
अतुलमिह महाभयप्रणाशहेतुं १.३३.
१३

अतो धुमान्निवातानां १.५४.३९

अतो मां शरणं प्राप्य १.९६.३४
अत्यंतघोरं भगवन् १.९६.२४
अत्यंतनिर्मले सम्यक् १.८८.३
अत्यंतावनती दृष्ट्वा १.२२.१
अत्यंतोत्साहयुक्तस्य १.९.१३
अत्याश्रममिदं ज्ञेयं २.५५.२७
अत्युग्रं कालकटाक्षं १.८६.६
अत्र गच्छति निघ्नं १.६०.१०
अत्रान्योत्पातभूकंपं १.९६.१२६
अत्रापि स्वयमेवाहं १.९२.७०
अत्रैर्भार्यानि सूया वै १.५.४६
अत्र गाथा महाराज्ञा १.६७.१५
अथ चेल्लुप्तधर्मा तु १.८८.४७
अथ जाम्बूनदमयं १.८०.१३
अथ तस्मिन्क्षणादेवं १.६४.९२
अथ तस्य वचः श्रुत्वा १.७१.४५
अथ तस्य विमानस्य १.८०.४४
अथ तस्यास्तदालापं १.६४.५९
अथ तस्यैवमनिशं १.४२.२
अथ तामाह देवेशो १.१३.१०
अथ तामुद्धतां तेन १.९४.२०
अथ तेषां प्रसन्नो भूव १.१०.२.५३
अथ ते संप्रवक्ष्यामि २.२३.१
अथ ते संप्रवक्ष्यामि २.३५.१

अथ दृष्ट्वा कलावर्णं १.१७.८९
अथ दृष्ट्वा परा नार्यः १.२९.१५
अथ देवो महादेवः १.४३.४९
अथ दैत्यवधं चक्रे १.६९.८०
अथ द्वादशवर्षं वा १.८०.५०
अथ नवं च नंदायीं २.२७.६२
अथ नाम्बंजुजे विष्णो १.६४.१७
अथ निरीक्ष्य सुरेश्वरमीश्वरं
१.७२.९९
अथ प्रसूतिमिच्छन्वै १.६८.२३
अथ प्राथमिकस्येह १.४.१
अथ ब्रह्मादयः सर्वे १.९६.९९
अथ ब्रह्मा महादेव १.१०.३.१
अथ भीमरयस्यासीत् १.६८.४४
अथ महेंद्रविरांचविभावसुं
१.७२.९४
अथ रुद्रस्य देवस्य १.७२.१
अथ रुद्रो महादेवो २.२०.१
अथर्वणोहं मन्त्रोहं २.१७.१६
अथर्वमसितं मंत्रं १.१७.८५
अथर्वशीर्षः सामास्य १.६५.११३
अथर्वस्तं तदा तस्य १.१०७.४९
अथवा देवमीशानं २.२६.१
अथवा पंच कुंडेषु २.४८.४२

अथवा पूजयेच्छम् १.८९.१०
अथवा भास्करं चेष्ट्वा २.२२.२९
अथवा मध्यतो द्वीपं २.३२.५
अथवा मिश्रमार्गेण २.२८.२६
अथवा योगमार्गेण २.२०.४३
अथवारिष्टमालोक्य १.९१.७३
अथवा विष्णुमतुलं २.४८.२८
अथवा शिवकुम्भे च २.४७.३६
अथवा सक्ताचित्तश्चे १.८१.५२
अथवा ह्येकमासं वा १.८१.५१
अथ विभाति विभो विशदं वपुः
१.७२.९०
अथ विभ्रम्य पक्षाभ्यां १.९६.७१
अथ शृणु भगवंस्तवच्छलेन
१.१०४.२८
अथ शैलसुता देवी १.१०२.२३
अथ संप्रोक्षयेत्पश्चाद् १.२७.१८
अथ सज्यं धनुः कृत्वा १.७२.१०१
अथ समररतः सदा समंतां
१.७१.३७
अथ सा तस्य वचनं १.१०६.१०
अथ स्नानविधिं वक्ष्ये १.२५.६
अथांतरिक्षे विपुला २.४६.१२
अथाभसा प्लुतां भूमि १.३८.७

अथाज्ञां प्रवदी तेषां १.४४.४६
अथातः संप्रवक्ष्यामि २.३७.१
अथादितिदितिः साक्षा १.१०३.४
अथानेनैव कर्मात्मा १.७५.१२
अथान्यं पर्वतं सूक्ष्मं २.३१.१
अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि २.३३.१
अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि २.४४.१
अथान्यो ब्रह्मणः कल्पो १.१६.१
अथापरो ब्रह्मवरात्मजो हि २.५.८७
अथापश्यन्महातेजाः १.१४.४
अथाचिततया ख्यातः २.१४.२८
अथार्धमात्रां कल्याणी १.४१.११
अथात्पकुण्डलाश्चानुपतां १.३९.४०
अथाशेषासुरांस्तस्य १.९३.११
अथाह भगवान् ब्रह्मा १.७२.१०५
अथाह भगवान् रुद्रो १.७२.३४
अथाहार्धेदुतिलकः १.१०३.७३
अथैनमवमन्यते १.८९.१३
अथैव ते तदा दग्धा १.७१.३९
अथोभो चंदनचर्चि २.२४.२
अथोवाच महादेवः १.१९.१
अदितिः सुषुवे पुत्रः १.६५.२
अदितिश्च दितिश्चैव १.६३.२३

अदृश्यंतीं पुनः प्राह १.६४.६५
अदृश्यंतीं महाभागां १.६४.१०१
अदृश्यंतीं वसिष्ठं च १.६४.७५
अदृश्यंतीं तदा वाक्यं १.६४.६४
अदृष्टपूर्वैरन्यैश्च १.९६.७
अदृष्टमस्माभिरनेकमूर्ते १.७१.११२
अदेहिनस्त्वहो देहः १.५३.५१
अद्भिः संधादितां भूमि १.७०.१२७
अद्भिः संप्रोक्ष्य पश्चाद् २.३०.३
अद्भिर्दंशगुणाभिस्तु १.७०.५४
अद्भिर्विविधमाल्यैश्च १.३१.३२
अद्यप्रभृति सर्वेशः १.२०.५६
अद्यापि च विनिर्माणो २.६.८१
अद्यापि न निवर्तते १.६३.७
अद्राक्षं तं नृपं तत्र २.३.५०
अद्रिराजालयः कांतः १.९८.६२
अद्यः पातं सहस्रेण २.२९.२
अद्यः सप्ततलानां तु १.५३.४४
अधरोऽनुत्तरो ज्ञेयो १.९८.११०
अधर्मं च महातेजा २.६.५
अधर्मश्चानिष्टफलो १.१०.१४
अधर्मस्तमसो जज्ञे १.७०.२६५
अधर्माभिनिवेशित्वात् १.४०.४४
अधश्च धर्मो देवेश १.३६.१४

अधस्तादत्र चैतेषां १.४५.९
अधारणे महत्त्वे च १.१०.१३
अधितिष्ठति योनिं यो २.१८.३९
अधिष्ठानं महामेरु १.७२.७
अधिष्ठिता सा हि महेश्वरेण १.७०.
८३
अधुना संप्रवक्ष्यामि २.३०.१
अधृतः स्वधृतः साध्यः १.९८.१४५
अधृष्यं सर्वभूतानां १.७०.१२६
अधोदृष्ट्या वितस्तां तु १.८६.६२
अध्यापनं चाध्ययनं १.१०५.१७
अध्यापयामास च तां १.९५.११
अध्यापयामास तदा २.७.१८
अध्यायनीं च कौबेर्यां २.१९.१६
अध्रुवेण शरीरेण १.१०८.१८
अनंतः कुसिकश्चैव १.८२.५४
अनंतकात्सुतो यज्ञो १.६८.२७
अनंतदृष्टिरानंदो १.९८.५७
अनंतपादस्त्वमनंतबाहु १.७२.
१५७
अनंताद्या महानागाः १.७४.५
अनंताय विष्णुपाय १.१८.१०
अनंतासनसंस्थाय १.१७.१४५
अनंतैत्येव सा नित्यं २.५.१२

अनंतेन च संयुक्तं १.४५.११
अनंतेशादयस्त्वेवं १.५०.१९
अनंतेशादिदेवांश्च २.४७.४०
अनघाय विरिचाय १.१०४.८
अनन्या सा गतिस्तत्र १.९२.७९
अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् १.६३.६८
अनपावृतमद्वैतं १.८६.५८
अनभ्यर्च्य महादेवं २.६.४३
अनभ्रे विद्युतं पश्ये १.९१.१०
अनमित्रसुतो निघ्नो १.६९.१२
अनया देवदेवोसौ १.७०.३४५
अनयोरेकमुद्दिश्य २.५.९६
अनयोयं वरं भद्रे २.५.९१
अनागतेषु तद्वच्च १.४०.९६
अनाच्छाद्य द्विजः कुर्या १.५४.४३
अनात्मन्यात्मविज्ञान १.९.८
अनादानं परस्वाना १.८.१५
अनादिनिघ्नो धाता २.९.१३
अनादिमध्यनिघ्नो १.९८.३७
अनादिरेष संबधो २.९.४८
अनादित्वाच्च पूर्वत्वात् १.७०.१०४
अनादिमान्प्रबंधः स्यात् १.८८.६६
अनादृत्य कृतिं ज्ञात्वा १.९९.१६
अनाद्यन्तमजं मूकं १.७०.६

श्रीलिङ्गमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

अनामया ह्यशोकाश्च १.५२.३४
 अनावृष्ट्या हते लोके १.६३.८१
 अनासनः शयानो वा १.८५.१६१
 अनिरुद्धश्च विचिष्टेष्टः १.९.५७
 अनिविण्णो गुणग्राही १.९८.१४९
 अनुगम्य च वै स्नात्वा १.८९.८९
 अनुगृह्य गणत्वं च १.९२.१८८
 अनुगृह्य तदा देवी १.१०२.१२
 अनुगृह्यस्ततस्तुष्टौ १.१५.२
 अनुगृह्ये ततो दद्यां १.८५.९५
 अनुग्रहो मया ह्येवं १.९२.१२२
 अनुज्ञाप्य च राजानं २.५.५९
 अनुपुक्तावभूतांतां १.७०.७३
 अनुमानादसंभूदो १.७०.१२३
 अनुमोक्षा घृताची च १.५५.३३
 अनुयाति सुराः सर्वे १.९६.७५
 अनुतं ब्रुवते लुब्धां १.४०.४
 अनेन देवं स्तुत्वा तु १.८२.१११
 अनेन निमितास्त्वेवं १.४५.४
 अनेन विधिना स्नात्वा १.२५.७
 अनेन हरिरूपेण १.९६.२०
 अनेनैव मुनिश्रेष्ठा २.८.२२
 अनेनैव वराहेण १.९४.२१
 अनेनोपसदा देवा १.७१.४४

अनीपम्यमनिर्दश्यं १.१७.३५
 अन्धकं च महाभागं १.६८.२
 अन्नं प्राणे मनो ज्ञानं २.१८.५१
 अन्नप्राशनके विद्वान् २.२९.१२
 अन्नभक्षप्रमाणं स्यात् २.२५.५१
 अन्नमयोसौ भूतात्मा १.८६.९३
 अन्नशुद्धो सत्त्वशुद्धिः १.८६.१४०
 अन्नाद्यैरलमद्याय १.२९.५५
 अन्नोदकं मूलफलं १.६३.८२
 अन्यं च कथयिष्यामि १.१०८.११
 अन्यं वा गेययोगेन २.३.२७
 अन्यत्र रमते मूढः १.८६.१०९
 अन्यथा जीवितं तासां १.३९.४७
 अन्यथा नरकं गच्छेत् २.३.१११
 अन्यथा नास्ति संतर्तु १.२९.४५
 अन्यथा वापि शुश्रूषां १.८६.१५१
 अन्यभक्तसहस्रेभ्यो २.४.२०
 अन्याः सृज त्वं भद्रं ते १.७०.३९४
 अन्यानि नवतीर्थैव १.४.२१
 अन्येपि नियतात्मानो १.१३.२०
 अन्येपि योगिनो दिव्याः १.९२.६२
 अन्योऽप्यं तारयन्तैव २.२०.४१
 अन्योन्यं सस्मितं प्रेक्ष्य १.२९.१९
 अन्योन्यमनुरक्ताश्च १.५२.२०

अन्योन्यमिषुना ह्येते १.७०.८०
 अन्वयः सकलो वत्स १.६४.१०२
 अपमृत्युजयार्थं च २.२७.११
 अपमृत्युप्रशमनं १.९६.११९
 अपरब्रह्मनिर्दिष्टं २.१५.१७
 अपराजिता बहुभुजा १.७०.३३८
 अपरामृष्टमद्यैव १.८६.१०२
 अपरेण सितोदश च १.४९.५०
 अपरी सुदृढी पिंडी २.२८.३९
 अपर्णा चैकपर्णा च १.७०.३३१
 अपर्णा वरदा देवी १.८२.१५
 अपवर्गं ततो गच्छेत् १.८८.३०
 अपवित्रकरो शुद्धः १.८५.१५७
 अपश्यंस्तत्पुरुं देवाः १.८०.१०
 अपहृत्य च विज्ञानं २.१७.९
 अपां च वरुणं देवं १.५८.३
 अपां निधानं जीमूताः १.५४.४४
 अपां निधिरधिष्ठानं १.९८.७३
 अपां शिवस्य भगवां १.५४.३६
 अपानाय द्वितीया च १.८८.८३
 अपापा नैव हंतव्याः १.७१.४८
 अपाम सोमममृता २.१८.७
 अपिष्यार्यति तां सिद्धिं १.३९.२६
 अपूजितस्तदा देवैः १.७२.४५

अपूतोदकपार्णे तु १.८९.९
 अपृच्छन् भगवत्सिंहं १.१७.४
 अपृच्छन्सूतमनघं २.४७.४
 अप्रतीपेन ज्ञानेन १.७०.८८
 अप्रमत्तेन वेदद्वयं १.९१.५०
 अप्रमाणाया सर्वाय १.२१.४९
 अप्रमादश्च विनयो १.५.३६
 अप्रमेयं तदस्थूलं १.८६.५७
 अप्रसंख्येयतत्त्वस्य १.२१.८७
 अप्राप्य तं निवर्तते १.१७.५९
 अप्सरोभिः प्रनृत्ताभिः १.१०२.
 २४
 अप्सु वा यदि वादर्शं १.९१.११
 अप्सु शेते यतस्तस्मात् १.७०.१२०
 अबुद्धिपूर्वकाः सर्गाः १.७०.१६७
 अब्बिंदुं च कुशाग्रेण १.८९.१९
 अब्रवीद् भगवान् रुद्रो २.१७.१०
 अभक्ष्यभक्षी संपूज्य १.७९.६
 अभयं च ददौ तेषां १.९५.५९
 अभवत्कुंठिताग्रं हि १.३६.४७
 अभवन् वृष्टिसंतत्या १.३९.३८
 अभवे च भवे तुभ्यं १.१६.१०
 अभ्याग्यान्न समाप्तं तु १.७१.१४१

अभिगन्ध्य धनुमुद्रां २.२५.८९
 अभिरामः सुशरणः १.९८.७९
 अभिरामः सुशरणो १.६५.१६६
 अभिवाद्याग्रतो धीमान् १.१.१७
 अभिपिच्य ततो राज्ये १.६७.११
 अभिषेकोऽमुरः पूर्वं २.२७.२७५
 अभिषेकतुकार्मं च नृपं १.६६.८१
 अभीषुहस्तो भगवां १.७२.३२
 अभुक्तराशिधान्यानां १.८९.६४
 अभोज्यानि यतीनां तु १.९०.२१
 अभ्यमन्यत सोऽन्यं वै १.५.४
 अभ्ययुः शंखवर्णाश्च १.१०३.१३
 अभ्यर्चयति ये लोका १.१०५.२६
 अभ्यर्च्यं च यथान्यायं २.३.३१
 अभ्यर्च्यं देवदेवेशं १.६४.६६
 अभ्यर्पित्कथं ब्रह्मा १.५८.१
 अभ्यर्पित्पुत्रं पुत्रं १.६६.८०
 अभ्यर्पित्सुधर्माणं १.५८.१४
 अभ्यर्ष्यति परं योगं १.९२.४०
 अभ्युक्ष्य दापयेदग्नौ २.२५.२५
 अभ्युक्ष्य सकुशं चापि १.२५.२७
 अमरत्वं मया दत्तं १.१०७.५८
 अमरावती पूर्वभागे १.४८.९
 अमरेशः स्थितीशश्च २.२७.१०३

अमर्षणो मर्षणात्मा १.६५.७६
अमस्तु तालुनीतस्य १.१७.७७
अमाक्षिकं महावीर्यं १.३९.२८.
अमानी बुद्धिमाञ्छांतं १.८६.
१४९
अमानुष्याणि रम्याणि १.४९.३४
अमावास्यामह्न्येव २.८.१५
अमूर्त्तोपि ध्रुवं भद्रे १.१०.४३
अमृतं चाक्षरं ब्रह्म १.८६.९९
अमृतः शाश्वतः शांतो १.९८.६६
अमृताख्या कला तस्य २.१२.८
अमृतीकरणं चैव २.२१.६०
अमृत्युः सर्वदुर्क्षिहं १.९८.१५१
अमोघां कणिकाकारां २.१९.२२
अमोघार्थप्रसादश्च १.६५.११४
अमोघा विध्यनिलया १.७०.३३९
अम्युसिक्तगृहद्वारां २.५.८१
अम्लानमालानिचितं १.५१.११
अयंत इध्म आत्मा २.२८.५७
अयं स गर्भो देवक्या १.६९.५६
अयज्वानश्च यज्वानः १.६.५
अयने चार्धमासेन १.७७.६४
अयाचत महादेवं १.९८.१८९
अयुताधोरमभ्यस्य १.१५.१०

अयुतानि च षट्त्रिंशत् २.३.६९
अयुतासु सुतस्तस्य १.६६.२३
अयोगी नैव जानाति २.२०.५२
अयोनिजं मृत्युहीनं १.४१.६३
अयोनिजं नमस्तुभ्यं १.४२.२८
अरक्षितारो हतारः १.४०.११
अरणीजनितं कांतोद्भवं २.२५.७३
अरण्ये पर्वते वापि १.७०.३४१
अरत्निमात्रमायाभं २.२५.२७
अरश्मिवंतमादित्यं १.९१.३
अरिष्टनेमिनं वीरो १.१००.३६
अरिष्टनेमिरश्वश्च १.६९.३१
अरिष्टे सूचिते देहे १.९१.३६
अरुंधतीं ध्रुवं चैव १.९१.२
अरुंधतीं महाभागां १.६४.९६
अरुंधतीं कराम्यां तां १.६४.१६
अरुंधत्यां वसिष्ठस्तु १.६३.८३
अरूपाय सुरूपाय १.३२.२
अरेषु तेषु विप्रैर्द्राः १.७२.४
अर्कैरष्टशतं नित्यं १.८५.१९२
अर्घ्यं च दापयेत्तेषां २.२२.६५
अर्घ्यं दत्त्वा पुष्पाणि १.२७.५३
अर्घ्यं दत्त्वा समभ्यर्च्यं १.२६.४
अर्घ्यस्य सादनं चैव २.२२.३३

अर्घ्याद्विना समभ्युक्ष्य २.२२.३९
अर्घ्योदकमग्रे हृदा २.२४.१९
अर्चनं गाननृत्याद्यं २.२.५
अर्चना च तथा गर्भं २.२१.६८
अर्चनादधिकं नास्ति २.२६.२९
अर्चयति मुहुः केचित् १.७५.३२
अर्चयामास गोविदं २.५.१३
अर्चयामास देवेशं १.९२.१८६
अर्चयामास सततं २.५.९
अर्चयित्वा लिंगमूर्तिं १.७३.९
अर्चयेद्देवदेवेशं २.३०.१०
अर्चयेद्विष्णुगायत्र्या २.३६.५
अर्चितं परमेशानं १.७९.२५
अर्थदेशादिसंयुक्तं २.२०.१०
अर्थितव्यः सदाचारः १.९८.२८
अर्थो विचारतो नास्ति १.७५.२३
अर्धं शिवाय दत्त्वं २.२१.३२
अर्धक्रोशे तु सर्वं वै १.५४.५२
अर्धनारीनरवपुं १.७०.३२५
अर्धनारीशरीराय १.१८.३०
अर्धनारीश्वरं दृष्ट्वा १.५.२८
अर्धनारीश्वरो भूत्वा १.४१.४३
अर्धमासांश्च मासांश्च १.७०.१८०
अर्धावशिष्टे तस्मिंस्तु १.६३.५६

अर्धनाशिनं सर्वात्मा १.४१.४४
अर्धमा दशगिर्याति १.५९.३८
अर्धविस्त्रोतोऽनुग्रहश्च १.५.६
अर्धावसुरिति ख्यातो २.१२.१५
अलंकृतं त्वया ब्रह्मन् १.९२.१६०
अलंकृतां मणिस्तम्भैः २.५.८३
अलंकृत्य यथान्यायं १.८४.२५
अलंकृत्य वितानाद्यैः १.७७.८३
अलक्षणमनिर्देश्यं १.८.१०३
अलक्ष्मीं वाथ संत्यज्य २.७.२
अलक्ष्मीरतुला चेयं २.६.१७
अलदं जलदस्याथ १.४६.२६
अलब्ध्वा स पितुर्धर्मां १.६२.७
अलातचक्रवद्याति १.५७.७
अलिङ्गो लिंगमूलं तु १.३.१
अलुब्धः संयमी प्रोक्तः १.१०.२५
अल्पभूतं मुखं स्वर्गं १.२०.८९
अल्पसौख्यं बहुक्लेशं १.२०.८८
अल्पाक्षरं महार्थं च १.८५.२९
अल्पोदका चाल्पफला १.४०.३१
अवकाशमशेषाणां २.१०.२१
अवकाशस्ततो देव १.३.२५
अवक्रा निर्त्रणाः स्निग्धा २.२५.४९
अवगाह्य पुनस्तस्मिन् १.२५.२०

अवगाह्यापि मलिनो १.८.३४
अवतीर्णे सुते नदिन् १.४२.३२
अवतीर्णो यथा ह्यण्डात् १.६
५३
अवध्यः सर्वदा सर्वैः १.३६.२३
अवध्यत्वमपि श्रुत्वा १.९७.१२
अवध्या वरलाभात्ते १.९८.१३
अवध्यो मम विप्रर्षे १.३५.१६
अवयवव्याप्तिर्वयसोद्घाटनं २.३
७४
अवाप महतीं सिद्धिं १.६२.४
अवापुर्मुनयो योगान् २.१५.२
अविघ्नं यज्ञदानाद्यैः १.१०.४.
अविद्यया मुनेर्ग्रस्तः १.५.३
अविद्ययास्य संबंधो २.९.३६
अविद्यां तग इत्याहुः २.९.३२
अविद्या पंचपर्वेषां १.७०.१४
अविद्यामस्मितां रागं २.९.२९
अविमुक्तेश्वरं प्राप्य १.२९.३
अविमुक्तेश्वरं लिंगं १.९२.१.
अविमुक्तेश्वरे नित्यं १.९२.
अविमुक्ते सुखासीनं १.१०.३.
अविशब्देन पापस्तु १.९२.११
अविशेषवाचकत्वात् १.७०.३

अव्यक्तं चेश्वरात्तस्मात् १.७०.३
 अव्यक्तलिङ्गीर्मुनिभिः १.९२.५५
 अव्यक्ताज्जायते तेषां १.७०.८९
 अव्यक्तादि विशेषांतं १.३.१२
 अव्यक्तादीनि. वै दिक्षु २.२७.२२
 अव्यक्ताय विशोकाय १.९६.९०
 अव्ययं च व्ययं चापि १.७०.२५१
 अव्याकृतं प्रधानं हि २.१६.२४
 अव्याकृतमिदं त्वासीत् १.५९.७
 अव्रणत्वं शरीरस्य १.९.३५
 अशनिर्भासकश्चैव १.१०.३.३१
 अशीतिमंडलशतं १.५५.१४
 अशीतिश्च सहस्राणि १.४.२८
 अशुभा सा तथोत्पन्ना २.६.७
 अशून्यममरैरित्यं १.५१.१६
 अशेषांश्च तदर्धेन २.२७.२७१
 अशीर्चं चानुपूर्व्येण १.८९.९३
 अशनाति तद्धरेरास्यं २.४.१५
 अश्मकं जनयामास १.६६.२८
 अश्रद्धादशनं भ्रांतिं १.९.२
 अश्वमेधफलं प्राप्य १.७७.५५
 अश्वमेधसहस्रस्य १.६५.७१
 अश्वमेधसहस्रेण १.९८.१९१
 अष्टविंशत्कलादेहं २.२६.१५

अष्टदिक्षु च कर्तव्या २.३०.८
 अष्टदिक्ष्वष्टकुंडेषु २.३४.३
 अष्टप्रत्नं लिखितेषु २.२७.३६
 अष्टबाहुं चतुर्वक्त्रं २.१९.७
 अष्टभिश्च हृदयैर्युक्तः १.५७.१
 अष्टमंगलसंयुक्तं २.२८.२४
 अष्टमंडलसंयुक्ते २.४७.२३
 अष्टमं नवमं चैव १.८०.२२
 अष्टमांगलसंयुक्तं २.२७.२६३
 अष्टमूर्तिविश्वमूर्तिं १.९८.३२
 अष्टमूर्तेः प्रसादेन १.४१.३७
 अष्टमूर्तेर्महेशस्य २.१३.३१
 अष्टमूर्तेर्महेशस्य २.१३.३२
 अष्टमूर्तेर्महेशस्य २.१३.३३
 अष्टमूर्तेरनन्यत्वं २.१३.२८
 अष्टमूर्तेस्तु सायुज्यं १.४१.३४
 अष्टमूर्तेस्तथांगारं २.५०.३७
 अष्टम्यां च चतुर्दश्यां १.८४.२१
 अष्टम्यां वा प्रदातव्यं २.४२.४
 अष्टरश्मि गृहं वापि १.६१.२५
 अष्टशक्तिसमायुक्तं १.८८.५
 अष्टपष्टिपलेनैव २.२७.२६८
 अष्टस्वेतासु सृष्टासु १.७०.२३५
 अष्टहस्तश्च वरदो २.५०.२१

अष्टहस्तेन वा कार्या २.२८.१८
 अष्टांगप्रणिपातेन १.८९.३४
 अष्टांगुलप्रमाणेन २.२७.२०
 अष्टाक्षरस्थितो लोकः १.२३.३२
 अष्टाक्षरो द्विजश्रेष्ठा २.८.१
 अष्टादशपुराणानां १.२६.२७
 अष्टादशविधं चाहुः २.९.३५
 अष्टानां लोकपालानां १.३५.५
 अष्टाब्दादेकारात्रेण १.८९.८५
 अष्टावक्रस्य शापेन १.६९.८७
 अष्टाश्वश्चाय भीमस्य १.५७.३
 अष्टोत्तरशतं हुत्वा २.२७.२४१
 अष्टोत्तरशतेनापि २.३६.३
 अष्टोत्तरसहस्रं तु २.५०.३६
 अष्टोत्तरसहस्रेण १.८५.२००
 अष्टोत्तरसहस्रेण २.३९.२
 अष्टोत्तरसहस्रेण २.४९.७
 अष्टौ पुंशृङ्खदीर्णानि १.५०.२
 अष्टौ प्रकृतयो देव्या २.११.२२
 असंख्याताश्च संक्षेपात् १.४.५४
 असंख्याता हि कल्पेषु १.७.१९
 असंगैश्च हृदयैर्युक्तो १.५५.५
 असंगो युयुधानस्य १.६९.१७
 असंचयं द्विजानां च १.८९.७९

असद्वादो न कर्तव्यो १.९०.११
 असन्निवृष्टे त्वर्थेऽपि १.८६.१२
 असपत्नः प्रसादश्च १.६५.१११
 असमंजस्य तनयः १.६६.१९
 असमक्षं समक्षं वा १.८५.१८०
 असादृश्यमिदं व्यक्तं १.९.४९
 असिपन्नवनं चैव १.८८.५९
 असुरा दुर्मदाः पापा १.७१.४९

असुरा यातुधानाश्च १.१०४.३
 असुहृत्सर्वभूतानां १.६५.१३६
 असूत मेना मीनाकं १.६.७
 असूत रोहिणी रामं १.६९.४५
 असूत सा च तनयं २.८.१६
 असूत सा दितिर्विष्णुं १.६४.४७
 असृजच्च महातेजाः १.७१.७३
 असृष्ट्वैव प्रजासर्गं १.७०.१७६
 अस्तं याति पुनः सूर्यो १.५९.१९
 अस्ति चेद् भगवन् भीतिं १.३६.

३९
 अस्तेयं ब्रह्मचर्यं च १.८९.२४
 अस्त्रायानिशिखाभाय २.२१.१४
 अस्नात्वा न च भुञ्जीयात् १.८५.
 १४३

अस्पर्शं तदरूपं च १.८६.५५
 अस्पृश्यः कर्मसंस्कारैः २.९.४३
 अस्मद्वितार्थं देवेश १.७२.११३
 अस्माकं गान्धर्वादिभिः १.१०१.२०
 अस्माभिर्नारदाद्यैश्च २.१.४६
 अस्मात्तु पततां दुःखं १.८६.४०
 अस्मात्प्रवृत्ता पुण्योदा १.५२.४
 अस्मान् मयोह्यमानस्त्वं १.२०.५३
 अस्मान्महत्तरं भूतं १.२०.७६
 अस्मिन्नर्थे महाप्राज्ञे १.५९.४
 अस्मिन्मन्वन्तरे चैव १.६१.१६
 अस्मिन्निष्ठाः सदा देवि १.९२.

३९
 अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं १.९२.
 ३६
 अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यात् १.९२.
 ५३
 अस्य देवस्य रुद्रस्य १.१०३.४२
 अस्य द्वीपस्य मध्ये तु १.४८.१
 अस्य लिगादभूद्बीजं १.१७.६५
 अस्याः बुद्धेः प्रसादस्तु १.८.७५
 अस्यात्मना सर्वमिदं १.७०.७
 अस्यामुत्पादयामास १.६९.२६
 अस्या विनिर्गता नद्यः १.५२.११

अस्यैकादशसाहस्रे १.२.४
अस्यैवान्ममिदं सर्वं १.८६.११
अस्यैवैह प्रसादात् ७.५४.६६
अहंकारमनुप्राप्य १.४१.४
अहंकारमहंकारात् १.७६.११
अहंकारान्छब्दमात्रं १.३.१९
अहंकारावलेपेन १.९६.४४
अहंकारोऽतिसंसृते २.१०.१०
अहं वामांगजोब्रह्म १.३८.३
अहमग्निर्महातेजाः १.३४.७
अहमेको द्विधाप्यासं १.८५.१०
अहमेव परं ज्योतिः १.१७.२७
अहरंते प्रलीयते १.७०.७१
अहर्भवति तच्चापि १.५४.२५
अहस्ततोऽवगयन् १.४.१६
अहस्तस्य तु या सृष्टिः १.७०.६८
अहिंसाप्येवमिवेषा १.८.२०
अहिंसायाः प्रलोभाय १.२१.३३
अहिंसा सत्यमस्तेयं १.८३.५२
अहिंसा सर्वतः शान्तिः १.१०.१९
अहिंसा सर्वभूतानां १.९०.१६
अहिर्बुध्न्यो निर्ऋतिश्च १.६५.१२५
अहुताशी सहस्रेण १.१५.१२

अहोद्भूतं मया दृष्टं १.६४.३७
अहो धिक् तपसो मह्यं १.२२.२१
अहो निरीक्ष्य चातकं १.३.२५
अहो बलं दैवविधेः १.४३.१२
अहोऽभिषेकमाहात्म्यं २.२७.
२८०
अहो ममात्र काठिन्यं १.६४.४१
अहोरात्रं च नक्तं च १.६५.७१
अहोरात्रं रयेनासां १.५५.८२
अहोरात्रविभागानां १.६१.५४
अहोरात्रात्तदा तासां १.४०.७४
अहोरात्रार्धमासानां १.२१.१३
अहोरात्रोपितः स्नातः १.१५.२६
अहो विचित्रं तव देवदेव १.७२.
१६३
अहो विधेर्वलं चेति १.७१.१४०
अहोस्य तपसो वीर्यं १.२९.६४

आ

आकंठं वल्लितत्वं स्या १.८६.
१३६
आकाशं शब्दमात्रं च १.७०.४३
आकाशं शब्दमात्रं तु १.७०.३२
आकाशदेहो दिग्बाहुः १.८२.३३

आकाशाभोनिधिर्योसौ १.५२.३
आकाशात्मानमीशानं २.१४.२६
आकाशादीनि भूतानि १.१७.३१
आकाशेनावृतो वायुः १.७०.५६
आकाशेनावृतो वायुः १.३.३२
आकृष्येते यदा ते वै १.५५.१३
आखंडलघनुः खंडः १.९६.९
आगच्छद्यत्नं वै विष्णुः १.३७.३७
आगतो न यथा कुर्यात् २.५.१०९
आगतोऽसि यतस्तत्र १.९६.२६

आगत्य वाय सृष्टिं वै १.६३.१०
आगम्य दृष्ट्वा मां नित्यं २.१.५९
आगमिष्यामि ते राजन् २.५.७२
आग्निकः शतकोटया वै १.१०३.२०
आग्नीध्रं ज्येष्ठदायादं १.४७.१
आग्नेयं च ततः सौरं १.८.९४
आग्नेयसौरममृतं १.२८.१
आग्नेयानां श्वासजानां १.५४.५६
आग्नेय्यां च तथैशान्यां २.२२.५१
आग्नेय्यां च विधानेन २.२७.२५०
आधारावपि चाधाय २.२५.९८
आचंद्रतारकं ज्ञानं १.७६.३८
आचम्य च पुनस्तस्मा १.२५.२१

आचम्य त्रिस्तदा तीर्थे १.२५.१९
आचम्य वा जपेच्छेषां १.८५.१५९
आचम्याचमनं कुर्यात् १.२५.२६
आचामेद् ब्रह्मतोर्थेन २.२६.३
आचारः परमा विद्या १.८५.१२९
आचारणानकं धीरं २.२०.२३
आचार्यं पूजयेच्छिष्यः १.८५.८८
आचार्येभ्यः प्रदातव्यं २.२८.८७
आचार्यो मध्यकुंडे तु २.५०.२९
आनिनोति च शास्त्रार्था १.१०.

१६

आच्छादनीत्तरासंगं २.३७.६
आजगाम स विश्वात्मा २.५.२६
आजहाराश्वमेधानां १.६८.२८
आजया तस्य सा शोकं १.६४.

६०

आजया दारुकं तस्याः १.१०६.१९
आज्ञा आवेशनी कृष्णा १.७०.३३४
आज्ञाधारस्त्रिशूली च १.९८.७८
आज्ञापय जगत्स्वामिन् १.९६.१२
आज्ञापय वयं नाथ १.३२.१५
आज्ञावलात्तस्य धरा १.५३.५४
आज्ञासिद्धं क्रियासिद्धं १.८५.८५
आज्ञाहीनं क्रियाहीनं १.८५.८४

आज्यं क्षीरं मधुश्चैव २.४९.१४
आज्यतापनमैशान्यां २.२५.८३
आज्जानां काण्डसंयोगा १.५४.

४७

आज्येन सुग्वदनेन २.२५.९०
आज्योदनाणवश्चैव १.१०७.५६
आततायिनमुद्दिश्य २.५०.१०
आताराक्तुनभ्रतं १.२०.८३
आतिथ्यश्चाद्वयज्ञेयु १.८९.११
आतशस्त्रो जटाजूटो १.९६.८
आप्तजानां महादेवो २.१८.२४
आत्मज्ञानांभसि स्नात्वा १.८.३६
आत्मन्नयं ततश्चोर्ध्वं १.२७.२९
आत्मन्नाणाय शरणं १.९५.३३
आत्मनः सदृशान्दिव्या १.३६.५७
आत्मनस्तु समान् सर्वान् १.६.१२
आत्मना च धनेनैव २.२०.२४
आत्मनो भैरवं रूपं १.९६.४
आत्मनो यद्धि कथितं १.६४.४०
आत्मप्रयोजनाभावे २.९.४९
आत्मबोधपरं गुह्यं १.८५.२१९
आत्मभरनिरुद्धोऽत्रि १.९८.१०२
आत्मयोनिरनाद्यंतो १.९८.९१
आत्मवत्सर्वभूतानां १.८.१२

आत्मा एकश्च चरति १.८६.८६
 आत्माकारेण संवित् २.१५.२२
 आत्मा च सर्वभूतानां १.३२.५
 आत्मा तस्याष्टमी मूर्तिः २.१३.२९
 आत्मानं चांतरात्मानं १.२६.८
 आत्मानं चांतरात्मानं १.७७.८०
 आत्मानं पुरुषं ध्यायेत् २.२९.५
 आत्मानं प्रणवं विद्धि १.८५.४३
 आत्रेयवंशप्रभवा १.६३.७१
 आत्रेयाणां च चत्वारः १.६३.७८
 आदातव्यं च गन्तव्यं १.८६.७७
 आदाय च कराभ्यां च १.१०५.१४
 आदावन्नाहमागत्य १.९२.८३
 आदिकर्ता च भूतानां १.३.३७
 आदित्यं परमं भानुं १.५५.३९
 आदित्यं भास्करं भानुं २.१९.२९
 आदित्यं भास्करं भानुं २.२८.६५
 आदित्यमग्रतो गश्यन् २.१९.१३
 आदित्यवंशं सोमस्य १.६५.१
 आदित्यश्च तथा सूर्य १.८२.४३
 आदित्यात्तच्च निष्क्रम्य १.६१.३१
 आदित्या वसवो रुद्रा २.१०.३५
 आदित्याश्च तथा रुद्राः १.५०.८

आदित्योपि दिशश्चैव १.८६.७८
 आदित्यो वै तेज ऊर्जो २.२२.४०
 आग्निदेवः क्रियानंदः २.५.३६
 आग्निदेवो महादेवः १.७७.१०५
 आदिमध्यांतरहितं १.२७.५१
 आदिसर्गस्त्वया मृत १.७०.१
 आदौ चांते च संपूज्य २.२४.३६
 आदौ वेदानधीत्यैव १.२९.७०
 आद्यं कृतयुगं विद्धि १.३९.५
 आद्यंतयोजपस्यापि १.८५.१०३
 आद्यंतशून्याय च संस्थिताय १.७२
 १६१
 आद्यंतहीनो भगवा १.५३.५३
 आद्यवर्णमकारं तु १.१७.५१
 आद्ये कृतयुगे धर्म १.३९.१३
 आद्येन संपुटीकृत्य २.२१.६३
 आधारः सकलाधारः १.९८.१२७
 आधारशक्तिमध्यं २.२७.२४
 आधाराधेयभावेन १.७०.६१
 आधिक्यं सर्वभूतानां १.२.५५
 आधिदैविकमित्युक्तं १.९.९
 आध्यात्मिकं च यत्सिद्धं १.७५.२१
 आनंदं कुक्तेष्वश्च २.१०.२०
 आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् १.८.११३

आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् १.२८.१९
 आनंदस्तु स विज्ञेय १.१६.२८
 आनंदा च सुनंदा च २.२७.१८३
 आनंदा वसुदुर्गा च २.२७.२२१
 आनंदोद्भवयोगार्थं
 आनर्तो नाम शयतिः १.६६.४७
 आनीतान् विष्णुना विप्रान् १.१०.३.
 ६१
 आनीय वसुधां देवी १.९४.१०
 आपः पुनंतु मध्याह्न २.२२.१५
 आपः पूताः सकृत्प्राश्य १.८८.८२
 आपः पूता भवत्येता १.७८.२
 आपूरयन्सुपुम्नेन १.५६.६
 आपोर्गिन् पृथिवीं वायु १.७०.१७८
 आपो नाराश्च सूनव १.७०.११९
 आपोऽहं भगवानोऽश २.१७.१५
 आपो ह्येष ममभवन् २.७०.११५
 आप्यं द्रव्यमिति प्रोक्तं १.१०.११५
 आप्यं श्यामं मनोज्ञं च १.५१.१
 आप्यायनीं च संपूज्य २.२८.६०
 आप्यायस्वेति च श्रीरं १.१५.२०
 आवबन्धं महातेजा १.४३.३०
 आमनोर्वै भुवः स्वप्नु १.५३.३६
 आभिमानिकमप्येवं १.८६.३२

आभ्यंतरार्चकाः पूज्या १.२८.३०
 आभ्यंतरार्चकाः सर्वे १.२८.३१
 आमया सादिनी भिल्ली २.२७.२१०
 आमस्तकतनाद्यस्तु १.९१.१८
 आम्नायांथ समाम्नाय १.९८.११२
 आयसी त्वभिचारे तु २.२५.४३
 आयामतः म विज्ञेयो १.४९.१६
 अयामतश्चतुस्त्रिंशत् १.४९.१५
 आयुर्मायुरमायुश्च १.६६.५८
 आयुर्वेदविदैर्वापि २.५४.२
 आयुगस्तनया वीराः १.६६.५९
 आयं व्यये तथा नित्यं २.३.६१
 आरण्यानां पशूनां च १.३२.७
 आराधनं कृतं तस्मा २.१३.३४
 आराधनं तु देवस्य २.१३.३५
 आराधयति विप्रं द्रा १.३१.११
 आराध्य जगतामीशं १.६२.१८
 आराध्य भक्त्या मुक्तिं च २.१६.
 १.
 आरातिदीपादींश्चैव २.२४.३३
 आरुहो महामेरुं २.२८.४
 आरुहो रथं दिव्यं १.७२.२७
 आरुहा मूर्धनमजा १.६४.८
 आरुहणोर्जिधरोहश्च १.६५.१४७

आरोहयेद्विधानेन २.२८.७३
 आर्जवा मार्दवा स्वस्था २.२०.३०
 आर्यकग्रहभूतेश्च १.७०.३६३
 आर्वागनु निपद्यस्याग १.४९.१२
 आलस्यं प्रथमं पश्चाद् १.९.१
 आलिन्याघ्राय संपूज्य १.१०.२.१६
 आलिखेद्वक्षिणे दंडं २.२८.५१
 आलिखेन्मंडलं पूर्वं २.२८.४९
 आलिख्य कमलं भद्रं १.७७.७०
 आलेपनं यथान्यायं १.७७.३३
 आलोक्य वारुणं धीमान् २.२८.७५
 आवयोः स्थानमालोक्य २.६.७८
 आवयोर्देवदेवेश १.१९.९
 आवयोश्चाभवद्भुद् १.१७.३२
 आवर्तनात्तु त्रेतायां १.३९.३२
 आवहः प्रवहश्चैव १.५३.३७
 आवहाद्यास्तथा सप्त १.७२.१९
 आवहाप्रतिवाही च १.६९.२८
 आवहाह्येत्ततो देवीं १.२६.१
 आवहा कर्णिकायां तु २.२१.४
 आवृणोद्धि तथाकाशं १.३.२२
 आवृणोद्रसमात्रं वै १.३.२३
 आवृत्य मां तथानिग्य १.४२.२५
 आवृणन्तस्तथाप्याभिः १.१०.३.१८

आश्वर्यरपरामुष्टः २.९.४२
 आशु द्वाराणि सर्वाणि १.२०.४६
 आशु भक्ता भवन्त्येव २.९.१९
 आशुशब्दपतिर्वेगी १.९८.१०४
 आश्रयं सर्वभूतानां १.६.२९
 आश्रिताः शंकरं तस्मात् १.६.२७
 आश्लेषामु समुत्पन्नः १.६१.४७
 आश्विने चैव विप्रद्रा १.८१.२१
 आपादश्च सुगाढश्च १.६५.१४३
 आपाढास्त्रिह पूर्वसु १.६१.४५
 आपाढे भास्त्रि चाप्येवं १.८३.३५
 आपाढे मौक्तिकं लिंगं १.८१.२०
 आसनं कूर्मशिलायां २.२४.२१
 आसनं च तथा दंडं १.७७.९१
 आसनं परिकल्प्यैवं २.२४.१४
 आसनं रुचिरं वद्ध्वा १.८५.१०२
 आसनस्यो जपेत्सम्यक् १.८५.१६२
 आममुद्रायताः केचि १.४६.१३
 आगात्रं भारतं वरं १.८६.१५२
 आसीत्स्त्रिविलिः श्रीमान् १.६६.३१
 आसीदंतकसंकाशं १.९७.३
 आसीनान्धावतश्चैव १.७०.३१०
 आस्तां तावन्ममेच्छया १.१०.७

४३

आस्थाय योगपर्यंक १.८५.११
 आस्थाय रूपं यत्सौम्यं १.१०२.१४
 आस्थाय रूपं विप्रस्य १.३६.३३
 आस्थायैवं हि शक्रस्य १.१०७.२८
 आस्थेन न पिबेत्तोयं १.८५.१४६
 आह बालंदुतिलकः १.१०.४१
 आहुतात्काश्यदुहितुं १.६९.३८
 आहूय कृष्णो भगवान् २.३.१०३
 आहूय चोत्तमः श्रीमान् २.५.१४४
 आहूय पश्चादन्यस्मै २.५.१३५
 आहूय यजमानं तु २.३६.७

इ

इंद्रदीपे तथा केचि १.५२.२७
 इंद्रनारायणाद्यैश्च १.३६.५५
 इंद्रनीलमयं लिंगं १.७४.२
 इंद्रस्य शत्रो वर्धस्व २.५१.१२
 इंद्रस्यापि च देवानां १.३५.२३
 इंद्रस्यापि च धर्मज्ञ १.२९.२७
 इंद्राग्नियमवित्तेश १.९७.२४
 इंद्राणीं चैव चामुंडां १.७६.५८
 इंद्रादयस्तथा देवाः १.३४.२२
 इंद्रादिदेवाश्च तयैश्वराश्च २.१९.३२
 इंद्रादिलोकपालांश्च २.२५.७६

इन्द्रादीन्स्वेपु स्थानेषु २.४८.४८
 इंद्रियाणि मनश्चित्तं १.८८.१३
 इंद्रियाणि मनश्चैव १.८८.१२
 इंद्रियाणि मनो बुद्धि १.९१.६०
 इंद्रियैरजितैर्ननो १.३४.१४
 इंद्रोर्ध्वदेवतं छंदो १.८५.४९
 इन्द्रोर्ध्वो भुजाभ्यां तु १.७५.१०
 इकारो दक्षिणं नेत्रं १.१७.७४
 इक्षुदंडं च दातव्यं २.३७.९
 इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव १.६५.१८
 इक्ष्वाकोरश्चमेघेन १.६५.२२
 इच्छया तस्य रूपाणि १.८८.२२
 इच्छा कपालिनी चैव २.२७.२१६
 इच्छा कामावमायित्वं १.३४.२१
 इज्यायुद्धवणिज्याभि १.५२.३०
 इज्यावेदात्मकां श्रुतिं १.१०.१७
 इति तेन सगादिष्टः १.८५.१४
 इति ते सर्वमाख्यातं १.८५.२३०
 इति निगम्य कृत्वांजलयस्तदा २.४७.१
 इति यो दशवायुनां १.८.६७
 इति वाक्पतिर्वहुविधो १.९४.१९
 इति व्यासस्य विपुला २.४६.९
 इति श्रुत्वा वचः सर्व १.७२.३६

इति संचितयन् विप्र २.१.८०
 इति स्तवेन देवेश १.१६.१६
 इतिहामपुगाणानि १.३९.६१
 इतिहामश्च कल्पश्च १.६५.१००
 इतीदमखिलं श्रुत्वा १.९३.९
 इत्थं प्रसन्नं विज्ञानं १.८६.१०१
 इत्थंभूतं तदा दृष्ट्वा १.९८.१६६
 इत्थं मंत्रमयं देवं २.२३.२५
 इत्थं रूपधरं ध्याये २.२२.५७
 इत्थं शिवेन मायुज्यं २.१९.४३
 इत्थं सर्वं समालोक्य १.९६.५९
 इत्यहं प्रेरितस्तेन २.३.२२
 इत्याज्ञाप्य महातेजा २.३.२९
 इत्युक्तः स तु मात्रा वै १.६२.११
 इत्युक्तः स मुनिः श्रीमान् १.६२.१७
 इत्युक्तः स विचक्राम १.६६.६
 इत्युक्ता सा तदा देवी १.९४.२४
 इत्युक्तो देवदेवेन १.९८.१८०
 इत्युक्तो भगवान् विष्णुः २.६.८४
 इत्युक्तो मुनिशार्दूलो २.५.५८
 इत्युक्तो वीरभद्रेण १.९६.२५
 इत्युक्ती प्रणिपत्येन २.५.१३२
 इत्युक्त्वांतर्दधे रुद्रो १.९८.१८८
 इत्युक्त्वा चाश्रमं सर्व २.५१.१०

इत्युक्त्वा तं प्रणमुष्व १.१०३.५१
 इत्युक्त्वाय महादेवं १.९७.३६
 इत्युक्त्वा दर्शयामास १.३६.६४
 इत्युक्त्वान्योन्यमनघं १.१०४.७
 इत्युक्त्वा पूर्वमभ्यर्च्य १.७३.२८
 इत्युक्त्वा भगवान्देवं १.९२.१४५
 इत्युक्त्वा भगवान्देवीं २.५५.२८
 इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रः १.९२.१४४
 इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलो २.५.६४
 इत्युक्त्वा लोकपालास्ते २.१.३८
 इत्युक्त्वा स्वोटजं विप्रः १.३६.७६
 इत्येतद्वै मया प्रोक्तं
 इत्येन्मंडलं शुक्लं १.५९.४३
 इत्येतत्क्षणं प्रोक्तं १.४०.९४
 इत्येतानि मङ्गान्तीह १.४७.११
 इत्येते देवचरिता १.४९.४८
 इत्येते देवचरिता १.४९.५२
 इत्येते प्राकृताश्चैव १.७०.१६९
 इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा १.६३.९३
 इत्येते वै मया प्रोक्ता १.८९.१८
 इत्येवं श्वेचराः सिद्धा १.८७.२४
 इत्येवमुक्त्वा ब्रह्माणं १.२४.१४६
 इत्येष एकचक्रेण १.५५.८१
 इत्येष ज्यातिपामेवं १.६९.५८

इत्येष प्राकृतः सर्गः १.७०.१६४
 इत्येष प्रकृतः सर्गो १.७०.१५६
 इत्येष वै सुतोदकः १.७०.२६८
 इत्येषानुगतिविष्णो १.२.४८
 इदं तु वैष्णवं स्तोत्रं १.३६.१९
 इदं तु शरभाकारं १.९६.१२३
 इदं पवित्रं परमं १.८१.५६
 इदं पवित्रं परमं २.५.१५९
 इदं मन्ये महाक्षेत्रं १.९२.९०
 इदं वेत्युभयस्युक्तं १.९.५
 इदं नैमवतं वरं १.४९.७
 इदं इदमेकं सुनिष्पन्नं २.७.१२
 इदानीं वहनं सर्वं १.७१.६
 इदानीं श्रोतुमिच्छामि १.२९.१
 इमाननाश्रितं वरं १.१०५.९
 इभेन्द्रदारकं देवं १.७६.२९
 इमं पाशुपतं ध्यायन् १.३४.२४
 इयं च प्रकृतिर्देवी १.१०२.४५
 इलावृतात् परं नीलं १.४९.६
 इलवृताय प्रददौ १.४७.८
 इपुणा तेन कल्पाते १.७२.११६
 इष्टिस्तुष्टिः प्रतिज्ञा च २.२७.
 १७३

इष्टो मम सदा चैव १.४३.२८
 इष्टे बवं जुहुयादग्नी १.२९.७५
 इह वैश्वानसानां च १.८.१७
 इह पञ्चविंशको ध्येयो १.२८.७
 इह स्वर्गापवर्गाय १.५२.३२
 इहास्मान् पाहि भगवन् १.९६.१०७

ई

ईक्षयेत्कालमव्यग्रो २.४७.२१
 ईक्षयेद् भास्करं देवं १.८९.१०८
 ईदृशान्तेवताराणि १.९६.१०४
 ईप्सितं यच्छ सकलं १.६४.८५
 ईप्सितं वरयशानं १.६४.१०३
 ईश रजो मे गोपाय २.४५.५०
 ईश रजो मे गोपाय २.४५.५१
 (ईश) रजो मे गोपाय २.४५.५२
 ईश रजो मे गोपाय २.४५.५३
 ईशानं पंचघ्रा कृत्वा २.२१.२३
 ईशानं वरदं देव २.१९.१८
 ईशानं प्राणिनां देवं १.१४.२१
 ईशानं विश्वरूपाख्यो १.१०.४६
 ईशानः परमो देवः २.१४.११
 ईशानः सर्वविद्यानां २.१८.२३

ईशानः सर्वविद्यानां १.२७.३१
 ईशानकल्पवृत्तांतं १.२.१
 ईशानमस्य जगतः २.१८.२२
 ईशानमुकुटं देवं २.२१.१९
 ईशानमूर्तये तत् २.२५.९१
 ईशानमूर्तये तत् २.२५.९२
 ईशानमूर्तरेकस्य २.१२.३९
 ईशानाद्यैर्यथान्यायं २.२९.७
 ईशानाय कद्रुद्राय २.२७.२५४
 ईशानाय श्मशानाय १.१८.५
 ईशानेन च मन्त्रेण २.२१.४१
 ईशानो निश्च्युतिर्यक्षो १.४२.२२
 ईशान्यां पंचमेनाथ २.२१.५२
 ईशान्यां पूर्वरात्रस्तु १.५४.१०
 ईशान्यामीश्वरक्षेत्रे १.४८.२६
 ईशित्वे च वशित्वे च १.२३.४७
 ईशो भवति सर्वत्र १.८८.२१
 ईश्वरस्तु परो देवो १.७०.८१
 ईश्वरस्तु सुपुत्रे तु १.८६.६८
 ईषणारागदोषेण १.८६.११

उ

उच्छ्रुत्याजितान्बीजान् १.१०७.८

उक्तकाले शुचिभूत्वा १.८९.१२०
 उक्तमक्षरमव्ययं २.१५.७
 उक्ता नदी भवस्वेति १.४३.३३
 उक्तानि च तदन्यानि २.१६.२७
 उक्तानि पंच ब्रह्माणि २.२३.१३
 उक्तोऽज्ञो गायमानोपि २.३.१०१
 उग्र वायुं मे गोपाय २.४५.४२
 उग्र वायुं मे गोपाय २.४५.४३
 उग्र वायुं मे गोपाय २.४५.४४
 उग्र वायुं मे गोपाय २.४५.४५
 उग्रह्वयस्य देवस्य २.१३.१८
 उग्रैस्तपोभिविविधं १.८६.४७
 उग्रो नाम महातेजाः १.२४.५३
 उग्रो भीमो महादेवः १.८२.३९
 उग्रोसि सर्वदुष्टानां १.९५.५५
 उग्रोसि सर्वभूतानां १.९५.३६
 उच्चत्वाद् दृश्यते शीघ्रं १.५७.२३
 उच्चाटनं स्तम्भनं च २.५२.३
 उच्चायोच्चारयित्वा तु १.८५.९६
 उच्चावचानि भूतानि १.७०.२४८
 उच्चैःश्रवसकं मत्वा २.३९.५
 उच्छिष्टः पूजयन्त्याति १.७९.५
 उच्छ्रुत्वा चैव गांधारी २.२७.२०८
 उच्यते योगशास्त्रज्ञैः २.१५.१२

उद्द्वीयोद्द्वीय भगवान् १.९६.७४
 उत्कलस्योत्कलं राष्ट्रं १.६५.२७
 उत्तमं मार्गमास्थाय १.६०.१६
 उत्तमश्चाद्यमे योज्यो २.२०.२७
 उत्तमाद्यं तथात्येन २.२१.६९
 उत्तरप्रवहां पुण्यां १.९२.१२६
 उत्तराग्रं पुरस्ताद्धि २.२५.११
 उत्तराषाढिका चैव १.८२.८०
 उत्तरासु च वीथीषु १.५७.२७
 उत्तरे चात्मनः पुण्यां १.२७.२९
 उत्तरे देवदेवेशं १.७९.३५
 उत्तरे देवदेवेशं १.८४.५७
 उत्तरे नैगमे यस्य १.४९.४०
 उत्तरे यमुनातीरे १.६६.५६
 उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यं २.५५.१८
 उत्तानपादे ह्यवरो १.५.१७
 उत्तारको दुष्कृतिहा १.९८.८५
 उत्तिष्ठति पुनः सूर्यः १.५९.१८
 उत्थाय प्रांजलिभूत्वा १.२९.४०
 उत्पत्तिर्नदिनाम्ना तु १.२.२५
 उत्पत्त्यादिनिर्भेदेन १.८५.५७
 उत्पत्त्यादिनिर्भेदेन १.८५.६९
 उत्पत्त्यामि तदा ब्रह्मन् १.२४.११
 उत्पद्यते तदा ते वै १.४०.४१

उत्पद्यते मुनिश्रेष्ठा १.९.६१
 उत्पन्नाः कलिशिष्टासु १.४०.७६
 उत्पन्नाः पितृकन्यायां १.६६.६१
 उत्पन्नाः प्रतिभात्मानो १.२०.८७
 उत्पाद्य पुत्रं गणपं २.५०.५
 उत्संगतनसंमुत्तां १.१०२.२९
 उत्संगश्च महागश्च १.६५.१०६
 उत्साद्य पाथिवान् सर्वान् १.४०.६२
 उत्सीदति तदा यज्ञा १.४०.३९
 उत्सीदति नराश्चैव १.४०.६
 उत्सर्गं कुरुते पायु २.१०.१९
 उत्सृष्टा सा तनुस्तेन १.७०.२०६
 उत्सर्गस्तु तदर्थं स्यात् २.२५.३०
 उद्गायता महाशैलां १.४९.१४
 उद्दम्बुखः प्रादुर्मुखो वा १.९१.३८
 उदतिष्ठत पर्यकाद् १.२०.१३
 उदयार्थं तु शौचानां १.८९.३
 उदयास्तमयात्पूर्वं १.८५.१३५
 उदयास्तमये कुर्वन् २.१०.३३
 उदानो व्याननामा च २.२७.८२
 उदारकीतिरुद्योगी १.९८.९५
 उदुंबरं वा पनसं २.६.५१
 उदुंबरे कर्दमस्य १.४९.६१
 उदु त्यं च तथा चित्रं १.२६.६

उदेति सूर्यो भीतश्च १.८६.१४०
 उदैक्षत महाबाहुः १.३७.३४
 उदगतस्त्रिक्रमो वैद्यो १.६५.१६३
 उदगिरेन्च क्वचिद्वेदान् १.९.५८
 उद्देशमात्रं कथितं २.२७.२८४
 उद्धृता च तथा माता २.८.३१
 उद्धृतानुष्णफेनाभिः १.८९.५०
 उद्धृतासीतिमन्त्रेण १.२५.१५
 उद्धृत्य पृथिवीछायां १.५७.१२
 उद्धृत्य पृथिवीछायां १.६१.३०
 उद्भिजः स्वेदजश्चैव १.८६.१९
 उद्भिदं प्रथमं पुष्पं १.४६.३६
 उद्भिदो वेणुमांश्चैव १.४६.३५
 उद्भूतास्तृणमाकाशे १.२०.३६
 उद्यानं दक्षितं देव १.९२.३५
 उद्देहकन्यकां कृत्वा २.२९.११
 उदाहः शंकरस्याय १.२.२२
 उदाहः शंकरस्येति १.१०३.८
 उदाहश्च कृतस्तत्र १.४४.३९
 उदाहार्यं महेशस्य १.१०३.३
 उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नः १.६५.५८
 उन्मत्तवेषश्चक्षुष्यो १.९८.३६
 उन्मीलयेत्त्वयि ब्रह्मन् १.९५.५७
 उपगम्य गुहं विप्रं १.८५.८६

उपचारस्तु क्रियते १.७०.६९
 उपदिश्य महायोगं १.१३.१९
 उपदिश्य मुनीनां च १.८०.५६
 उपद्रवांस्तथान्योन्यं १.४०.४३
 उपपातकदुष्टानां १.८५.२१८
 उपपातकमप्येवं १.१५.४
 उपमन्युः सुतस्तस्य १.६३.९१
 उपमन्युमुवाच सस्मितो १.१०७.५३
 उपमन्युरिति ख्यातो १.१०७.३
 उपमन्युस्तथान्ये च १.८२.६६
 उपयाति कुर्यान्ति १.८५.१३१
 उपयेमे तदाकूर्ति १.५.१८
 उपयेमे भृगुर्धोमान् १.५.२४
 उपरिष्ठास्त्रयस्तथा १.५७.१९
 उपवासात्परं भैक्ष्यं १.८३.१०
 उपनिष्ण विधानेन २.४५.१०
 उपशांतं शिवं चैव १.९२.१०७
 उपसंहृतवान्मात्रं १.६४.११३
 उपसंहृत्य रुद्राग्निं २.१८.५२
 उपसंहृत्येवं सद्यप्येन २.२४.११
 उपगर्गप्रशमनं २.३५.२
 उपगर्गाः प्रवर्तन्ते १.९.१४
 उपसर्गेषु सर्वेषु १.९६.१०३
 उपस्थात्मतया देवः २.१४.२०

उपस्थेन्द्रियबंधश्च २.१०.६
 उपसृश्य शुचिर्भूत्वा २.२१.३३
 उपहृता ज्वरं भीमो १.९६.५८
 उपहाराणि पुण्यानि १.८१.४०
 उपाहिंसति चान्योन्यं १.४०.६४
 उपांशु यच्चतुर्धा वै १.१५.१६
 उपासितः पुराणार्थं १.१.१२
 उपासितव्यं यत्नेन २.१८.२७
 उपास्यमानः सर्वस्य १.८६.८९
 उपास्यमानो वेदश्च १.८६.९०
 उपास्य रजनीं कृत्स्नां १.७०.७५
 उपेद्रप्रमुखैश्चान्यैः १.५१.१९
 उपेद्रांभाजगर्भे २.४६.१५
 उपोषितः शुचिः स्नातः २.१८.४६
 उभयोः पक्षयोर्देवि १.९२.१२४
 उभयोरंतरं चैव २.२८.२८
 उभयोश्चित्तमालोक्य २.४०.४
 उभाभ्यां सपुष्पाभ्यां २.२४.२२
 उभे ते शिवरूपे हि २.१५.५
 उभौ देवपिण्डौ तां २.५.८९
 उभौ भवन्ती कन्यां मे २.५.६१
 उमा चंडी च नंदी च २.४८.४७
 उमादेहममुद्रता १.६९.४९
 उमापतिविरूपाक्षो १.२२.२

उमापतिविरूपाक्षो २.१८.३२
 उमामहेशप्रतिमां १.८४.३
 उमामहेश्वरं वक्ष्ये १.८४.१
 उमा संकीर्तिता देवी २.१३.६
 उमा हैमवती जज्ञे १.१०१.२६
 उरगो वासुकिश्चैव १.५५.४६
 उरोदेशमधोरेण १.२६.३८
 उर्वशी मेनका चैव १.८२.७१
 उर्वाश्कमिव बन्धनां २.२७.२४३
 उर्वाश्काणां पक्वानां २.५४.३०
 उनूकं गच्छ देवर्षे २.३.२१
 उनूकं पश्य गत्वा त्वं २.३.७
 उनूको विद्युतश्चैव १.७.५०
 उल्मुकव्यग्रहस्तश्च १.३१.२९
 उल्लेखनेनाजनेन १.८९.६६
 उल्लेखा च पताका च २.२७.१९३
 उवाच च महादेव १.४३.२५
 उवाच च हृषीकेशः २.३.१०५
 उवाच तान्पुराणदेवो १.९६.१११
 उवाच प्रांजलिर्भूत्वा १.६२.१२
 उवाच बालधीर्भूतः १.३०.२६
 उवाच भगवानीशः १.१६.१८
 उवाच ब्रूहि किं तेद्य १.४३.३२
 उवाच भगवान्देवो १.२२.७

उवाच भगवान् ब्रह्मा १.४१.५४
 उवाच भगवान् रुद्रं १.१६.१९
 उवाच भद्रो भगवान् १.१००.१२
 उवाच वाक्यमीशानः १.९६.१७
 उवाचाष्टभुजा देवी १.६९.५९
 उशिकः कुशिकश्चैव १.४.४६
 उष्ट्रा वा रासभा वामि० १.९१.२९
 उष्णीषी च सुवक्त्रश्च १.६५.६८
 उष्णोदकेन हरिद्राद्येन २.२४.२७
 उष्यता वायुमलेन १.६९.६८

ऊ

ऊचतुश्च महात्मानो १.४३.९
 ऊर्चदाता गृहीता च १.१०३.५०
 ऊर्जा वसिष्ठो भगवान् १.५.२६
 ऊर्जामाहुर्मां वृद्धां २.११.१८
 ऊर्ध्वतश्च करं त्यक्त्वा १.५४.२३
 ऊर्ध्वबाहुनिरालंबः १.६९.७६
 ऊर्ध्वमुक्षामयत्येव २.१८.१५
 ऊर्ध्वरेतसमीशानं २.२१.२६
 ऊर्ध्वरेता महातेजा १.६३.८०
 ऊर्ध्वरेतोर्ध्वलिगी च १.६५.७०
 ऊर्ध्वलोतःसु सृष्टेषु १.७०.१५१
 ऊर्ध्वलोतास्तृतीयस्तु १.७०.१४७

ऊर्ध्वा च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा
 १.९१.३२
 ऊष्मपाः पितरो ज्ञेया १.३४.६

ऋ

ऋकारो दक्षिणं तस्य १.१७.७५
 ऋक्षवानरयुक्तेन १.९१.१५
 ऋक्षाणां प्रभवे तुम्यं १.२१.८
 ऋक्षाणि च तदा तस्य १.७२.५
 ऋचो यजुंषि सामानि १.९१.६७
 ऋणत्रयविनिमुक्तः १.८६.१५०
 ऋतुऋतुकरस्तालो १.६५.९५
 ऋतूनां शिशिरश्चापि १.६१.५३
 ऋतेनानेन मा पाशा० २.५४.२९
 ऋत्विजो द्वौ प्रकर्तव्यौ २.४४.६
 ऋद्विबुद्धिपतिः कांति २.२७.१९४
 ऋद्विशोकविशोकाय १.१८.१६
 ऋभुं सनत्कुमारं च १.५.१३
 ऋभुं सनत्कुमारं च १.२०.९०
 ऋषभं पायिवश्रेष्ठं १.४७.२०
 ऋषभश्च मुनिर्धौमा० १.७.३२
 ऋषभो वृषभो भंगो १.६५.१५०
 ऋषयः कृत्स्नशस्तत्र १.१०३.३६
 ऋषयश्च तदा सर्वे १.१०१.५

ऋषयस्तुष्टुवृषचैव १.४४.३६
 ऋषयो देवगधर्वं० १.५५.७२
 ऋषयो मनवश्चैव १.४०.९८
 ऋषयो मुनिशार्दूल १.४२.२०
 ऋषिं दृष्ट्वा त्वंगिरसं १.६९.७४
 ऋषिः सवंगतत्वाच्च १.७०.९७
 ऋषिपुत्रैः पुनर्भेदा १.३९.५८
 ऋषिभिः स्तुयमानश्च १.७२.२८
 ऋषिरैरविलो यस्यां १.६३.५९
 ऋषिर्ब्राह्मणविज्जिष्णु० १.९८.८९
 ऋषिशापादिकं दुःखं २.५.४४
 ऋषिशापो न चैवासी० २.५.१४५
 ऋषीणां च वसिष्ठस्त्वं १.३२.६
 ऋषेः सूतस्य चास्माकं २.५५.४४

ए

एकं तमाहुर्वै रुद्रं २.१८.४१
 एकं वा योगनिरतं २.४५.८३
 एकं स्थूलं सूक्ष्ममेकं १.७२.१६४
 एक एव तदा विष्णुः १.९६.११२
 एक एव हि सर्वज्ञः १.८६.८८
 एककालं द्विकालं वा २.२१.८१
 एककालसमुपपन्नं १.७०.५३
 एकत्र समतां याति २.२१.७२

एकत्रिंशत्तमः कल्पः १.१३.१
 एकत्वमपि नास्त्येव १.८६.९६
 एकद्वित्रिचतुःपंच० १.९६.९३
 एकधा सा द्विधा चैव १.७०.९३
 एकगर्णा इवाज्ञेया २.४५.८८
 एकमस्त्विति तान्देवः १.७१.१८
 एकमात्रममात्रं हि २.१८.४४
 एकमोमोमिति प्रोक्तं १.१७.७०
 एकरात्रि गुराः सर्वे १.५६.१०
 एकरूपप्रधानस्य १.६१.६०
 एकरूपमर्थतस्याः १.७०.३३३
 एकवक्त्रं चतुर्भुजं २.२५.७१
 एकविंशमथर्वाणं १.७०.२४६
 एकशय्यासनगतो २.८.२३
 एकभृंगो महाशूलो १.४९.४७
 एकहस्तप्रमाणेन २.२१.२
 एकहस्तप्रमाणेन २.२२.६८
 एकाक्षरादुकाराभ्यो १.१७.६१
 एकाक्षराय रुद्राय १.१८.१
 एकाक्षाय नमस्तुम्य० १.७२.१४४
 एकादशे द्वापरे तु १.२४.५२
 एकारमोष्ठमुद्ध्वंश्च १.१७.७६
 एकार्णवे तदा तस्मिन् १.७०.११६

एकार्णवे तदा वृत्ते १.१४.२
 एकार्णवे महाघोरे १.१७.१०
 एकार्पयास्तथा चान्ये १.६३.९३
 एकाहं यः पुमान् सम्यक् १.२४.१३८
 एकाहाद्यज्ञयाजीनां १.८९.८०
 एकीभावं गते चैव १.७२.१०३
 एकेनांशेन देवेशं १.१०६.११
 एकेनैव तु गंतव्यं १.८८.६२
 एकेनैव हृतं विश्वं १.३.७
 एकीकं योजनशतं १.७१.२०
 एकीकातिक्रमे तेषां १.९०.७
 एको न गच्छेदध्वानं १.८५.१४८
 एको वेदश्चतुष्पाद० १.३९.५७
 एत एव त्रयो देवा १.७०.७८
 एतच्छ्रुत्वा तु मुनयः १.५९.१
 एतज्जगद्धितं दिव्यं २.१८.८
 एतज्जात्वा पुराणस्य १.२.५६
 एतत्कालव्ययं ज्ञात्वा २.९.५४
 एतत्कालांतरं ज्ञेयं १.७०.६७
 एतत्ते कथितं सर्वं १.४१.१४
 एतत्ते प्रायितं प्राप्तं २.३.१०६
 एतत्प्राशुपतं दिव्यं १.१८.५३
 एतत्सर्वं विशेषेण १.२०.२

एतत्स्तोत्रवरं पुण्यं १.१८.४०
एतत्स्वांगभवायैव १.७१.७५
एतदेव तु सर्वेषां १.४०.८८
एतद्विषयमहोरात्रं १.४.१५
एतद्वि कथितं सर्वं २.५.१५७
एतद्यः कुस्ते भक्त्या २.३९.९
एतद्यः कुस्ते भक्त्या २.४१.१०
एतद्वः कथितं सम्यक् २.५४.७
एतद्वः कथितं सर्वं १.८०.५९
एतद्वः कथितं सर्वं १.१०८.१८
एतद्वः कथितं सर्वं १.१०५.३०
एतद्वः कथितं सर्वं २.८.३५
एतद्वः कथितं सर्वं २.४५.९४
एतद्वः संप्रवक्ष्यामि १.३४.१
एतदेदितुमिच्छामि १.१६.२०
एतद्वो विस्तरेणैव १.५८.१७
एतद्वुतं पाशुपतं २.१८.४५
एतन्मम पुरं दिव्यं १.९२.४४
एतन्मे संशयं ब्रूहि १.२०.३८
एतमर्थं मया पृष्टो १.६२.२
एतस्मात्कारणाद्ब्रह्म १.६२.१४
एतस्मिन्नंतरे ताम्या १.२०.३३
एतस्मिन्नंतरे तेषां १.७१.१३८
एतस्मिन्नंतरे देवाः १.१०.४.२

एतस्मिन्नंतरे रुद्रः १.३७.३६
एतस्मिन्नंतरे लिङ्ग १.१७.३३
एतस्मिन्नेव काले तु १.१०.१.८
एतानि चैव सर्वाणि २.२८.८१
एतावत्तत्त्वमित्युक्तं १.९.५०
एतावदुक्त्वा भगवान् १.९६.११४
एतावद्ब्रह्मविद्या च १.८५.३९
एतावद्ब्रह्मसंस्कारं २.२५.६५
एता वै मातरः सर्वाः १.८२.९७
एतास्तु माता विज्ञेया १.९१.५९
एते इक्ष्वाकुदायादा १.६६.४३
एते किन्नरसंघा वै २.३.५६
एते चान्ये च बहवो १.२९.३५
एते जनपदाः सप्त १.४६.३४
एते ज्योतींषि प्रोक्तानि १.८५.१६०
एते तपंति वर्षति १.५५.७३
एते तारा ग्रहाश्चापि १.६१.४९
एते देवा भविष्यति १.७०.३१८
एते देवा वसंत्यर्के १.५५.६६
एते देवा वसंत्यर्के १.५५.८०
एतेन क्रमयोगेन १.५९.२०
एतेनैव तु मार्गेण २.३७.१२
एते पर्वतराजानः १.४९.६
एते पापं व्यपोहंतु १.८२.४७

एते ये वै मया सूष्टा १.७०.३१७
एते रुद्राः समाख्याता १.६३.२२
एते वसंति वै सूर्ये १.५५.१८
एते वसंति वै सूर्ये १.५५.७८
एते विप्राश्च देवत्वं २.१.६४
एते वै चारणाः शंभोः १.८२.५०
एते वै संस्थिता रुद्रा १.४१.५७
एतेषां पुत्रगोत्रादि १.६३.४२
एतेषां शैलमुख्यानां १.४९.५८
एतेषामेव देवानां १.५५.७०
एतेष्वेव ग्रहाः सर्वे १.६१.४०
एते संबोधयामस्त्वां १.६६.८३
एते समासतः प्रोक्ता १.६६.५४
एते हिरण्यवर्णाभा १.८२.६४
एते ह्यंगिरसः पक्षे १.६५.४१
एते ह्यंगिरसः पक्षे १.६५.४३
एतैरन्यैर्यथालाभं १.८१.१३
एतैरावरणैरंडं १.७०.५९
एरकालाभतो न्योन्यं १.२.४८
एरकास्त्रबलेनैव १.२.४९
एलापत्रमहापत्र १.६३.३६
एलापत्रस्तथा सर्पः १.५५.५३
एवं कल्पास्तु संख्याता १.४.४९
एवं कालीमुपालभ्य १.१०.७.२

एवं कृते नृपेद्रस्य २.५०.४८
एवं कृत्वा कृतघ्नोऽपि १.१५.२७
एवं कृत्वा रयं दिव्यं १.७२.२६
एवं कृत्वा मुदुष्टात्मा १.९०.१४
एवं क्रमागतं ज्ञानं १.७.१०.
एवं क्रमेण जुहुयां २.४५.७९
एवं क्षांतातीतादिनिवृत्ति २.२४
१२
एवं च यक्षतिर्घातु १.७०.२२८
एवं चेदनया देव्या १.८७.२
एवं चोपोषितं शिष्यं २.२१.३९
एवं जीवास्तु तैः पापै १.८८.६१
एवं ज्ञात्वा महायोगं १.२०.९७
एवं तत्र शयानेन १.२०.७
एवं तिलनगः प्रोक्तः २.२०.१३
एवं तुष्टो गुरुः शिष्यं १.८५.९२
एवं देवि समाख्यातो २.५५.२५
एवं दीक्षा प्रकृतव्या २.२१.७८
एवं धूमविशेषेण १.५४.४२
एवं ध्यानसमायुक्तः १.९१.७२
एवं न्यासमिमं प्रोक्तं १.८५.८०
एवं परार्धे विप्रैर्द्र १.४१.२
एवं पाशुपतं कृत्वा १.७३.१९

एवं पाशुपतं योगं १.८८.७
एवं पुत्रमुपामंष्य १.६४.१०४
एवं पुरा महादेवो २.५५.५
एवं पूज्य प्रविश्यान्त १.२७.२२
एवं पृथक्पृथक्पुत्वा २.४५.७१
एवं पैतामहेनैव २.५५.३
एवं प्रभिद्य गायत्रीं २.४८.२७
एवं बभूवुर्देत्यानां १.७१.२३
एवं भुवंतं वैकुण्ठं १.२०.१७
एवं भवतु चेत्युक्त्वा १.२०.५८
एवं भवतु भद्रं ते १.७०.३२२
एवं मंत्रविधिं ज्ञात्वा २.५४.३१
एवं मया ममाख्याता १.५२.४४
एवं मुख्यादिकान् सूष्ट्वा १.३८.
१६
एवं मुनिवरं भद्रे २.३.९६
एवं यतीनामावासे १.७७.३६
एवं युगाद्युगस्येह १.४०.८३
एवं रश्मिसहस्रं तत् १.५९.४२
एवं लब्ध्वा परं मंत्रं १.८५.९७
एवं लब्ध्वा शिवं ज्ञानं १.८५.१२६
एवं लिखित्वा पश्चाच्च २.२८.५३
एवं वः कथितं सर्वं १.७७.८१
एवं वाराणसी पुण्या १.९२.१

श्रीलिङ्गमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

एवं विज्ञापयन्तीतः १.९६.९७
 एवं विधिस्तटाकीय १.४८.१४
 एवं विन्यस्य मेधावी १.८५.८२
 एवं वृत्तसमापेता २.२०.३२
 एवं व्यवसिते विप्रे १.१०७.४८
 एवं शिनादपुत्रेण २.५५.३३
 एवं शिवाय होतव्यं २.४५.६४
 एवं श्रुत्वापि तद्राक्ष्यं १.३६.४४
 एवं पापान दानानि २.४५.१
 एवं संक्षिप्य कथितं १.२७.५४
 एवं संक्षिप्य कथितं १.५७.३७
 एवं संक्षेपतः प्रोक्तं १.१०६.२८
 एवं संक्षेपतः प्रोक्तः १.१७.१
 एवं संक्षेपतः प्रोक्तं २.४८.५०
 एवं संक्षेपतः प्रोक्त २.२६.२६
 एवं संक्षेपतः प्रोक्त २.४९.१६
 एवं संक्षेपतः प्रोक्ताः १.४९.२१
 एवं संक्षेपतः प्रोक्ता १.४९.६९
 एवं संक्षेपतः प्राक्तो २.२१.८३
 एवं संख्यांशके काले १.४०.५०
 एवं संपीडय वै देवा १.९३.७
 एवं संपूजयेन्नित्यं १.७९.३४
 एवं संपूजयेत्पूर्वं २.२०.४
 एवं संपूज्य विधिना २.२७.९३

एवं संपूज्य विधिवः १.८५.९१
 एवं समासतः प्राषतं २.२७.२७
 एवं सम्यग्बुद्धिर्जात्वा २.९.५६
 एवं सर्वं च मामेव २.१७.२०
 एवं सर्वेषु पात्रेषु १.२७.१४
 एवं सहस्रफलशं २.२७.२३४
 एवं सुस्नाप्यार्घ्यं च २.२४.३१
 एवं स्तुत्वा तु मुनयः १.३१.४४
 एवं स्तुत्वा महादेवं १.७१.९८
 एवं स्नात्वा यथाग्यायं १.२७.२
 एवं स्नुषामुपालभ्य १.६४.३३
 एवं स्मृत्वा हरिः प्राह १.३६.२७
 एवं हि चाभिगच्छ्याथ १.२५.२५
 एवं हि मोहितास्तेन १.२९.३६
 एवं हि योगसंयुक्तः १.९१.६५
 एवं ह्रत्वा विधानेन २.४३.८
 एवमज्ञानदोषेण १.८६.२१
 एवमस्तु यथेच्छं वै २.५.४३
 एवमादीनि चान्यानि २.३.६७
 एवमादीनि वाक्यानि १.६२.२७
 एवमाराध्य देवेशं १.३५.२८
 एवमाराध्यं संप्राप्ता २.३.१७
 एवमालिख्य यो भवत्या १.७७.९४
 एवमाहुर्महादेवः १.३८.५

एवमाहुस्तथान्ये च १.७५.२९
 एवमुक्तः प्रहस्येशः १.८७.३
 एवमुक्तस्तदा तेन १.१०१.३१
 एवमुक्तस्तदा तेन १.१०७.३३
 एवमुक्तस्तदा तेन १.१०७.६४
 एवमुक्तस्तदा दक्षो १.५.३३
 एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा १.७०.३२१
 एवमुक्तस्तु विज्ञाय १.२२.११
 एवमुक्तस्तु शत्रेण १.१०१.२३
 एवमुक्ता तु सा कन्या २.५.९२
 एवमुक्ता भगवता १.४४.१८
 एवमुक्तास्तदा तेन १.३०.१
 एवमुक्तास्तदा तेन १.३०.३०
 एवमुक्तास्तदा तेन १.९५.१३
 एवमुक्तास्तदा भृत्या २.१.३१
 एवमुक्ते मुनिः प्राह २.५.१०४
 एवमुक्तां नमस्कृत्य १.१०१.३८
 एवमुक्तोऽज्वीदेनं १.७०.३१६
 एवमुक्तो मनुस्त्व २.३.१०७
 एवमुक्तो महादेवः १.९७.३२
 एवमुक्त्वा घृणी विप्रं १.६४.२३
 एवमुक्त्वा च मां देवं १.४३.२९
 एवमुक्त्वा तु तं देवं १.१०७.४५
 एवमुक्त्वा तु तं विष्णुं १.१९.४

एवमुक्त्वा तु भगवान् १.२२.१३
 एवमुक्त्वाय धर्मज्ञा १.६४.१३
 एवमुक्त्वाय संतप्ता १.२९.४९
 एवमुक्त्वाऽब्रवीद्भूयः १.२०.२६
 एवमुक्त्वा महादेवः १.१६.३६
 एवमुक्त्वा महादेवः १.१०७.५९
 एवमुक्त्वा मुनिं प्रेक्ष्य १.४२.१३
 एवमुक्त्वा मुनिर्हृष्टः २.५.७५
 एवमुक्त्वा स्थितं वीक्ष्य १.१०७.३१
 एवमुक्त्वा स्थितेष्वेव २.४६.११
 एवमुक्त्वा हरिश्चेष्ट्वा १.७१.५७
 एवमेकेन मन्त्रेण २.४८.३७
 एवमेतेन योगेन १.१४.१३
 एवमेव हरे ब्रह्मान् १.१७.७१
 एष आपः परं ज्योतिः १.८८.७७
 एष चक्री च वज्री च १.३१.६
 एष त्रिमात्रो विज्ञेयो १.९१.४६
 एष देवो महादेवो १.३१.३
 एष नदी यतो जातो १.४२.३८
 एष बीजी भवान् बीजः १.२०.७३
 एष यः कथितः सर्वो १.६४.१२३
 एषा कलियुगावस्था १.४०.४८
 एषा चैव विशेषेण १.९१.६४
 एषा रजस्तमोयुक्ता १.३९.६९

एषो हि देवः प्रदिशो २.१८.२६
 एहोहि मम पुत्रेति १.१०७.९
 एहोहि श्वेतं चानेन १.३०.७
 एहोहीति महादेवि १.१३.९

ए

ऐन्द्रमासाद्य चैद्रत्वं १.७६.७
 ऐन्द्रमैश्वर्यमित्युक्तं १.९.४४
 ऐन्द्रिकेशानयोर्मध्ये २.२८.२०
 ऐन्द्री होताशनी याम्या २.२७.७०
 ऐन्द्रे चैन्द्राग्नमावाह्य २.२५.१२
 ऐन्द्रेशानयोर्मध्ये २.२७.५९
 ऐश्वराकीमवहृच्चांशुः १.६८.४९
 ऐश्वराकुर्वन्वीरो वै २.५.१
 ऐतरेयस्य सा माता २.७.२१
 ऐरावतः सुप्रतीको १.४४.२८
 ऐरावतगजारूढः १.८२.९४
 ऐरावतादयो नागाः १.९७.२९
 ऐलः पुरुरवा नाम १.६६.५५
 ऐश्वर्यः कथितो व्यूहो २.२७.१२२
 ऐश्वर्याष्टदलं श्वेतं १.८६.६४

ओ
ओं अभिव्यक्ताय वायव्य० २.२५.
६३
ओं ई वागीश्वराय नमः २.२५.७२
ओं ईशानः सर्वविद्यानां २.२३.१४
ओं ऋतं पुरुषाय नमः २.४५.२६
ओं ऋतं पुरुषाय स्वाहा २.४५.२७
ओं कनकाय कनकनिभाय २.२५.
५९
ओंकारमात्रमोंकार० २.२१.२४
ओंकारमूर्ते देवेश १.१६.९
ओंकारवाच्यं परमं १.८.९१
ओंकारस्तु त्रयो लोकाः १.९१.५५
ओंकाराय नमस्तुभ्यं १.७२.१३२
ओंकारे त्रिविधं रूपं १.१०४.२२
ओंकारेशः कृत्तिवासा० १.१०३.
७८
ओंकारो यः स एवेह २.१८.१३
ओं कृष्णाय नैऋतजिह्वाय २.२५.
६१
ओं जनः प्रकृतये नमः २.४५.२२
ओं जनः प्रकृत्यै स्वाहा २.४५.२३
ओं तपः मुद्गलाय नमः २.४५.२४

ओं तपः मुद्गलाय स्वाहा २.४५.२५
ओं नमो वासुदेवाय २.४८.३६
ओं पशुपते पाशं मे गोपाय २.४५.
६०
ओं पशुपते पाशं मे गोपाय २.४५.६१
ओं प्राणे निविष्टोऽमृतं २.४५.७३
ओं बहुरूपाय मध्यजिह्वाय०
२.२५.५७
ओं ब्रह्मणे बृंहणाय २.२३.१६
ओं त्रह्याधिपतये कालाग्नि० २.२३.
१५
ओं भव जलं मे गोपाय २.४५.३४
ओं भव जलं मे गोपाय २.४५.३५
ओं भव जलं मे गोपाय २.४५.३६
ओं भव जलं मे गोपाय २.४५.३७
ओं भुवः विष्णवे नमः २.४५.१६
ओं भुवः विष्णवे स्वाहा २.४५.१७
ओं भुवः स्वाहा २.४५.७६
ओं भूः ओं भुवः ओं स्वः २.२२.८
ओं भूः ओं भुवः ओं स्वः २.२३.२०
ओं भूः ब्रह्मणे नमः २.४५.१४
ओं भूः ब्रह्मणे स्वाहा २.४५.१५
ओं भूः ब्रह्मणे हृदयाय नमः २.२३.
२४

ओं भूः ब्रह्महृदयाय २.२२.१२
ओं भूः स्वाहा २.४५.७५
ओं भूर्भुवः स्वः तत्सवितु० २.२२.९
ओं भूर्भुवः स्वः तत्सवितु० २.२३.
२१
ओं भूर्भुवः स्वः तत्सवितु० २.५१.१८
ओं महः ईश्वराय नमः २.४५.२०
ओं महः ईश्वराय स्वाहा २.४५.२१
ओं रक्तायै रक्तवर्णायै २.२५.६०
ओं बल्लये तेजस्विने स्वाहा २.२५.
६४
ओं शर्वं धरां मे गोपाय २.४५.३०
ओं शर्वं धरां मे गोपाय २.४५.३१
ओं शर्वं धरां मे गोपाय २.४५.३२
ओं शर्वं धरां मे गोपाय २.४५.३३
ओं शर्वं धरां मे छिधि २.४५.६७
ओं शिवाय नमः २.४५.६२
ओं शिवाय सत्यं स्वाहा २.४५.६३
ओं सत्यं शिवाय नमः २.४५.२८
ओं सत्यं शिवाय स्वाहा २.४५.२९
ओं सद्योजाताय भवे भवे २.२३.१७
ओं सुप्रभायै पश्चिमजिह्वायै २.२५.
६२
ओं स्वः रुद्राय नमः २.४५.१८

ओं स्वः रुद्राय स्वाहा २.४५.१९
ओं हिरण्याय चामीकराभायै
२.२५.५८
ओं ह्रीं वागीश्वरीं श्यामवर्णां २.२५.
६८
ओमित्येकाक्षरं मंत्रं १.८५.३३
ओमित्येतत्त्वयो लोका० १.९१.
५१
ओपधीनां तथात्माभो १.७०.१७९
ओपधीषु बलं धत्ते १.५९.४१
ओपध्यः फलमूलिन्यः १.७०.२३९
ओपध्यश्च रजोदोषाः २.८९.९९
ओष्ठं च द्वयङ्गुलोत्सेध० २.२७.४३

ओ

ओकारांता अकाराद्या १.७.२४
ओदयैर्व्याधिभिः सर्वे० १.८५.१९४
ओदुंबरफलीः सार्धं २.२९.१०
ओपसगिकमात्रह्य० १.९.२९
ओपसगिकमात्रह्य० १.९.५५
ओमं कौमारमैशानं १.७६.६
ओर्वस्तुष्टस्तयोः प्रादा० १.६६.१६

क

कंकटा सुपटा चैव २.२७.२०४
कंकाय कंकरूपाय १.१८.१८
कंकाली कलशी चैव २.२७.१४७
कंठात्सोमं तथात्मानं १.७६.१३
कंठे कालो महाबाहु० १.९६.६८
कंडिनी पेपिणी चैव २.२७.१६२
कंड्यमाने शिरसि १.९६.५१
कंधरे च स्थितायैव १.७२.१३८
कंपः स्वेदस्तथाक्षेपु २.४.६
कंसोपि निहतस्तेन १.६९.६३
कः पुमान् सिद्धिमाप्नोति १.७२.४६
कः समर्थः परित्वातुं १.३०.८
कटकटाय तिग्माय १.२१.६४
कणिकायां न्यसेद्वै १.७७.८८
कथं करोति भगवान् १.७.६
कथं च पशवश्चासन् १.७१.२
कथं चिल्लब्धवान् शक्रः १.९७.३१
कथं जघान राजानं १.३५.१
कथं त्रियंवको देवो २.५५.१
कथं ददाह भगवान् १.७१.४
कथं दारुवनं प्राप्तो १.२९.२

कथं देवेन वै सूत १.९८.१
 कथं देवो महादेवो १.९९.१
 कथं विनायको जातो १.१००.३
 कथं पशुपतिं दृष्ट्वा १.१००.१
 कथं पशुपतिर्देवः २.१.३
 कथं पापे पुराकल्पे १.२०.१
 कथं पूजादयः शंभो २.२०.१७
 कथं पूज्यो महादेवो १.२५.१
 कथं पूज्यो महादेवो १.७९.१
 कथं भवप्रसादेन १.३१.१
 कथं लब्धं तदा ज्ञानं १.१०८.२
 कथं वा देवमुख्यश्च २.१७.३
 कथं विनायको जातो १.१०४.१
 कथं विभूतिविप्राणां १.९४.३२
 कथं विष्णोः प्रसादाद् १.६२.१
 कथं वै दृष्टवान्ब्रह्मा १.११.१
 कथं शरीरी भगवान् २.१७.२
 कथं शुकस्य नप्तारं १.६६.८२
 कथं हिमवतः पुत्री १.१०१.१
 कथं हि रक्षसा शक्तिः १.६४.१
 कथमस्य पिता दैत्यो १.९४.१
 कथितं तप्यमेवात्र १.७९.३
 कथितं प्रथमव्यूहं २.२७.१६८

कथितं बहुधा तस्मै २.५४.१२
 कथितं मेरुशिखरे २.५४.८
 कथितं सर्वत्रेदार्यं १.६५.५२
 कथितः कनकव्यूहो २.२७.७७
 कथितः सुमतिव्यूहः २.२७.१९९
 कथितश्चायिकव्यूहः २.२७.८१
 कथितश्चाणिमाव्यूहो २.२७.१०२
 कथितस्तव संक्षेपाद् १.३६.७८
 कथितानि मम क्षेत्रे १.९२.९९
 कथितानि शिवांगानि २.२३.१८
 कथितो महिमाव्यूहः २.२७.१०९
 कदम्बः खादिरं वापि २.६.५०
 कदानित्क्षीरमल्पं च १.१०७.७४
 कद्रुः सहस्रशिरसां १.६३.३४
 कद्रुस्त्विषा दनुस्तद्वत् १.६३.२४
 कनकाङ्गदहाराय १.१८.३८
 कनकाभे तयाङ्गारं १.८.९८
 कनिष्ठा रक्षणीया सा १.८५.११५
 कन्यां तां रममाणां वै २.५.५५
 कन्यां वा गोगृहे वापि २.६.७२
 कन्यादानं प्रवक्ष्यामि २.४०.१
 कन्याभावाच्च सुद्युम्नो १.६५.२९
 कन्यार्थी लभते कन्यां १.८२.११३
 कन्या वै मालिका वापि १.६३.६५

कन्यासिद्धिरहो प्राप्ता २.५.१३९
 कन्ये द्वे च महाभागे १.७०.२७६
 कपालमेकं द्यौयज्ञे १.२०.८३
 कपालहस्तं देवेशं १.७६.२८
 कपालिने करालाय १.९६.८८
 कपालीशश्च विज्ञेयो १.८२.४१
 कपिलश्चासुरिश्चैव १.७.४१
 कपिलाह्वदमित्येवं १.९२.६९
 कमलं चालिखेतत् २.२७.१९
 कमलेन सहस्रेण २.५४.३
 कमलोत्पलपुष्पाढ्यं १.९२.४१
 करणं कारणं कर्ता १.९८.७५
 करणश्चैव विंशत्या १.१०३.२६
 करवीरैः सितैश्चैव १.२७.३६
 करयोरुभयोश्चैव १.८५.६५
 करवीरे गणाध्यक्षे १.८१.३६
 करसंमितमध्याङ्गी २.५.८५
 करस्थाली कपाली च १.६५.१५३
 कराभ्यां सुशुभाभ्यां २.५५.४७
 कराभ्यां सुशुभाभ्यां च १.२२.१४
 कराभ्यां सुशुभाभ्यां च १.४३.२४
 करालैर्हृरिक्केशश्च १.५१.१४
 करुणादिगुणोपेताः १.७.३

करुणश्च पुण्यश्च १.६५.१९
 करोति पाणिनादानं २.१०.१७
 कर्णमूले मम कथं २.५.१२५
 कर्णिकायां न्यसेल्लिंगं १.८१.११
 कर्तव्यं च कृतं चैव १.२०.१४
 कर्तव्यं नास्ति विप्रैरा १.८६.१०६
 गर्तव्यः सर्वयत्नेन १.७७.३०
 कर्तव्याभ्यांसमुत्सृज्य १.८६.१०८
 कर्ता नेता च हर्ता च १.१७.२६
 कर्ता यदि महादेव १.२८.१२
 कर्तास्मि वचनं सर्वं १.१०३.५८
 कर्तुमर्ह्य यत्नेन १.७१.१६२
 कर्तुरप्यधिकं पुण्यं १.७७.२६
 कर्म कुर्याद्यदि सुखं १.७७.२८
 कर्मणा चोत्तरेणैव २.४५.९१
 कर्मणा तस्य चैवेह १.२८.१५
 कर्मणा मनसा वाचा १.३१.३४
 कर्मणा मनसा वाचा १.६७.१९
 कर्मणा मनसा वाचा १.८८.६५
 कर्मयज्ञरताः स्थूलाः १.७५.२०
 कर्मयज्ञसहस्रेभ्यः १.७५.१३
 कर्मस्था विप्रम ब्रूयुः १.७०.२५७
 कर्मद्वियाणि पञ्चैव १.७७.७९
 कर्मद्वियाणि मार्गं हि २.२०.५०

कर्मद्वियाणि संशोध्य १.७३.१६
 कलंतिका चतुर्भेदा २.२७.२०२
 कलशान् विन्यसेत् पञ्च २.२१.३६
 कलशानां सहस्रं तु १.४४.२४
 कलशानां सहस्राणि २.२७.४०
 कलाः काष्ठा निमेषाश्च २.१०.३९
 कला काष्ठा लवो मात्रा १.६५.१५७
 कला शंशोपमायाति १.८६.१७
 कलिजैः सहते सर्वे १.४०.७८
 कलिदोषान् विनिर्जित्य १.४०.२२
 कली प्रमादको रोगः १.४०.२
 कल्पकद्रुमजैः पुण्यैः १.७१.१२४
 कल्पकोटिशतेनापि २.२७.२८१
 कल्पत्वं चैव कल्पानां १.२.१५
 कल्पद्रुमसमाकीर्णं १.७१.२५
 कल्पयामास वै क्षेत्रं १.९२.१८७
 कल्पयामास वै वक्त्रं १.१००.४७
 कल्पयेच्चासनं पद्म १.८८.३
 कल्पयेत्काञ्चनोपेतां २.४७.२६
 कल्पादीनां तु सर्वेषां १.२६.२९
 कल्पादौ संप्रवृत्तानि १.६१.१३
 कल्पाधसंख्या दिव्या वै १.४.४२
 कल्पावसानिकांस्त्यक्त्वा १.४.४०

कल्पेतीते तु वै विप्राः १.४.३९
कल्पे शेषाणि भूतानि १.२०.९३
कल्पेश्वरोऽथ भगवान् १.२४.९
कल्पोदयनिर्वाणानां १.२१.१६
कल्याणं वा कथं तस्य १.९९.३
कल्याणप्रकृतिः कल्पः १.९८.५९
कल्लोला चेति क्रमशः २.२७.१५९
कवची पट्टिशी खड्गी १.२१.८१
कव्यं पितृगणानां च २.२२.३६
कव्याशिनां गणाः सप्त २.१०.३८
कश्यपो गोत्रकामस्तु १.६३.४९
कश्यपोऽप्यशनाश्चैव १.७.४५
कस्त्वं वदेति हस्तेन १.१७.१५
कस्यां वा युगमंभृत्यां २.२४.४
कस्याद्य व्यसनं घोरं १.४४.१३
कस्याधिकारः पूजायां २.१९.३
कांचनं दिवि तत्रासी० १.७१.१९
कांचनेन विमानेन १.७६.१८
काकः कपोतो गृध्रो वा १.९१.८
काकपक्षधरं मूर्ध्ना १.७६.३०
काकपादोपरः षष्ठ्या १.१०३.२२
काकोलूककपोतानां १.८९.४६
काचित्तदा तां न १.२९.१०
कात्यायन्यं विपद् २.४८.२६

कामं भुञ्जन्स्वपन् क्रीडन् १.९२.
५०
कामः क्रोधश्च लोभश्च १.३२.९
कामः क्रोधश्च लोभश्च १.३२.१२
कामतोपि कृतं पापं १.८४.१३
कामदा शुभदा सीम्या २.२७.१७४
कामदेवः कामपालः १.९८.४८
कामना शोभिनी दग्धा २.२७.१८२
कामवानपि भावोयं २.५.१२४
कामा तूष्णा क्षुधा मोहा २.२७.
१८०
कामो दर्पोऽथ नियमः १.५.३५
कायांतस्यामृताधार० १.१०४.९
कायावतार इत्येव १.२४.१३०
कायिकानि सुमिश्राणि १.१५.५
कायिकं भजनं सद्भिः २.९.२५
कारुण्यात्सर्वभूतेभ्यः १.१०.२२
कार्तिके च तथा मासे १.८३.४६
कार्तिके मासि यो दद्या० १.७९.३१
कार्तिक्यामपि या नारी १.८४.६६
कार्यमभ्युक्षणं नित्यं १.७८.१३
कार्यार्थं दक्षिणं तस्याः १.७०.३२८
कालं गते द्विजे भूमौ २.४५.९०
कालधुरस्तु कथिता १.७.२६

कानं नयति तपसा १.३०.२६
कालः करोति सकलं १.२८.१४
कालकंठाय मुख्याय १.१०४.११
कालकालाय कालाय १.९६.७८
कालदूतश्च कथितो २.२७.११७
कालभैरवमासाद्य १.९२.१३२
कालयोगी महानादो १.९८.६८
कालरात्रिर्महामाया १.७०.३३५
कालसंख्याविधूतस्य १.७०.१०८
कालांतरवशाद्योगाद् १.८.५४
कालाग्निपीठमध्यस्थ २.५०.३०
कालाग्निरुद्ररूपाय १.१०४.१०
कालाग्निरुद्रसंकाशान् १.७१.५९
कालाग्निस्तच्छरस्यैव १.७२.२५
कालात्प्रयत्नतो ज्ञात्वा १.६५.१३
कालात्मा कालनाभस्तु १.१७.१३
कालात्मा सोम एवेह १.८६.९४
कालादित्यसमाभासं १.१७.४२
कालादृते न नियमो १.६०.१२
कालाध्वरं मन्नाभाग २.२०.४७
कालाभ्रभोजनाः सर्वे १.५२.१४
कालाय कालरूपाय १.९५.४१
कालावच्छेदयुक्तानां २.९.४७

कालो तदा कालनिशाप्रकाशं
१.७२.६६
कालेन कललं चापि १.८८.४९
कालेषु त्रिषु संबंध० २.९.३७
कालोऽस्म्यहं कालविनाशहेतु०
१.९६.३५
काश्चिज्जगुस्तं ननुतु० १.२९.१८
काश्चित्तदा तं विपिने १.२९.१६
काष्ठकूटचतुःषष्ठ्या १.१०३. २७
काष्ठशकुभिरन्योन्यं २.१.३२
काष्ठेष्टकादिभिर्मर्त्यः १.७७.२९
किं करिष्यति मे मृत्यु० १.३०.६
किं कार्यं मम युधि देव० १.९७.
३४
किं कार्यं हि मया ब्रह्मन् २.३.१३
किं किं धैर्यं कृतं तेन १.९६.२
किं कृत्यमिति संतप्तः १.७१.६५
किंचित्कर्णतरं विद्या० १.८५.१२१
किंचिदुभ्रामितशिरा १.८.८९
किंचिद्विस्त्रस्तवस्त्राश्च १.८०.२१
किं चेत्याह तदा देवान् १.७२.११९
किं जपन्मुच्यते जंतुः २.७.१
किंतु कित्विति चान्योन्यं १.७१.
१३६

किं न जानासि विषयेशं १.९६.३७
किनामगोत्रा कस्येयं १.१६.२२
किं नु रूपमहं कृत्वा १.७०.१२५
किं पश्यसि च मे ब्रूहि २.५.१०६
किं प्रवृत्तं वने तस्मिन् १.२९.३
किं रथेन ध्वजेनेश १.७२.१०८
किं लिगं कस्तथा लिगी १.१७.३
किं लिगं कस्तथा लिगी १.१७.५
किं वदामि च ते भूयो २.२.९
किं सागराञ्छोषयामो १.४४.११
किन्नरैरुदगाश्चैव १.४९.६७
किन्नर्यः किन्नराश्चैव १.८०.३१
किमत्र भगवानद्य १.२०.४१
किमनेन द्विजश्रेष्ठा १.८६.८
किमप्यचित्यं योगात्मा १.२०.५
किमर्थं भाषसे मोहाद् १.१७.२२
किमश्नानं महाभाग २.६.७९
किमिच्छामि वरं भद्रे २.५.१६
किमिदं त्विति संचित्य १.१७.५०
किमिदं त्विति संचित्य १.१०७.२२
किरणः शर्वतस्तोयं १.५४. ३०
किरीटी त्र्यहस्तश्च १.३६.२
कीटपक्षिगुणाणां च १.८६.४३
कीर्तनीयामिदं सर्वं १.१०३.७०

कीर्तिमांश्च महातेजा १.६९.९
 कीर्त्यते विषयाश्चेति २.९.२७
 कुठितं हि दधीचेन १.९८.१४
 कुडं च पश्चिमे कुर्यां २.२०.६७
 कुडमंडपनिर्माणं २.४८.४१
 कुडमध्ये तु नाभिः स्या २.२५.५
 कुडले कुडले कार्यं २.२८.४३
 कुडले च शुभे दिव्ये १.४३.४३
 कुडले चामले दिव्ये १.४४.२९
 कुडसंस्कारानंतरं २.२५.६७
 कुडस्याधः खनेच्छन् २.५०.३२
 कुडी द्वादशभिर्वीरं १.१०.३.१९
 कुभीनसीं तथा कन्यां १.६३.६४
 कुकुरस्य सुतो वृष्णि १.६९.३३
 कुडाग्रभं च परमं १.९२.१४८
 कुतः प्राप्तं कृतं केन १.९६.५२
 कुतः सस्यविनिष्पत्तिं १.६०.१३
 कुतोप्यपरिमेयात्मा १.२०.३४
 कुनटया नियतं विद्यात् २.५२.१३
 कुबेरोन्न मम क्षेत्रे १.९२.५७
 कुमारं जनयामास १.६६.११
 कुमारी ब्रह्मणस्तुल्यौ १.५.१४
 कुमुदाकंशमोपन्नं २.५४.२८

कुमुदे किन्नरावासं १.५०.१२
 कुस्वशादनस्तस्मात् १.६८.४८
 कुर्याद्विषं क्रमेणैव १.८३.५४
 कुर्याद्वा यः शुभं विप्रा १.७७.१५
 कुर्याद्विधिमिमं धीमां २.५०.१७
 कुर्वन्पतत्यधो गत्वा १.८५.१८१
 कुर्वत्यनुग्रहं तुष्टा १.८५.१७४
 कुलांतिकानला चैव २.२७.२२२
 कुलालचक्रनाभिस्तु १.५४.२८
 कुलालचक्रपर्यतो १.५४.१७
 कुलालचक्रमध्यं तु १.५४.२०
 कुलालचक्रवच्छक्त्या १.९६.४६
 कुलालचक्रवद्भ्रातं १.८८.६९
 कुलिशेन यथा छिन्नो १.९७.३९
 कुस्वर्षे च कुरवः १.५२.१९
 कुशपुंजेन वाभ्युक्ष्य २.२२.१९
 कुशपुष्पयवत्रीहिं १.२७.१५
 कुशमुष्टिं तदादाय १.३६.५३
 कुशलदेशः कुशलो १.४६.३२
 कुशलाकुशलं कर्म १.१०.१२
 कुशलाकुशलानां तु १.१०.२८
 कुशलाकुशलैस्तस्य २.९.३९
 कुशस्थलात्समापन्ता २.१.२१
 कुशाग्रमक्षतांश्चैव १.२७.१५

कुशानग्नौ तु प्रज्वाल्य २.२५.२०
 कुशासने तु संस्थाप्य २.२१.४६
 कुशिकश्चैव गर्भश्च १.७.५१
 कुसुमोत्तरस्य वै वर्षं १.४६.२८
 कृकलः क्षुद्रकार्यैव १.८.६६
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत १.९०.१७
 कृच्छ्रात् सभायां भगवान् १.६४.४४

कृतं वा न कृतं वापि १.९२.१८१
 कृतकृत्योऽस्मि विप्रेभ्यो २.५५.३५
 कृतवेतादियुक्तानां १.४.३३
 कृतमस्याः प्रसादार्थं १.१०.६.२५
 कृतमेतद्ब्रह्मत्यग्निं १.३४.२
 कृतस्तस्य सुधर्माभूत् १.६६.५१
 कृतस्याद्यस्य विप्रेन्द्रा १.४.२६
 कृतस्थलाऽप्सराश्चैव १.५५.४७
 कृतांजलिपुटाः सर्वे २.१९.२६
 कृतांजलिपुटो भूत्वा १.४१.५८
 कृतांजलिपुटो भूत्वा २.२८.६
 कृतास्त्रा बलिनः शूरा १.६८.११
 कृते गवृक्षुगवशां १.८९.९४
 कृतां रथश्चेपुवर्गं १.७२.१५५
 कृतीजाश्च चतुर्थाऽभूत् १.६८.९
 कृत्वांगन्यासमेवं हि १.८५.३३

कृत्वा कनीयसं लिङ्गं १.८१.९
 कृत्वा करं विशोऽध्याग्रे २.२६.९
 कृत्वा च गुप्तलं च १.१५.१८
 कृत्वा च नगरीं राजा २.५.८२
 कृत्वा च मैथुनं स्पृष्ट्वा १.८९.७४
 कृत्वा द्वंद्वोपघातांस्तान् १.३९.३५
 कृत्वा धरां प्रयत्नेन १.४.६२
 कृत्वा नृपेन्द्रस्तां कन्यां २.५.८४
 कृत्वा पाणितले धीमां १.२६.३०
 कृत्वा पापसहस्राणि १.९२.५१
 कृत्वा पापसहस्राणि २.११.३९
 कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य १.७६.२५
 कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य १.७६.३७
 कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य १.७६.४४
 कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य १.७६.४७
 कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य १.७६.४९
 कृत्वा भक्त्या प्रतिष्ठाप्य १.७६.६२
 कृत्वा भक्त्या यथान्यायं १.७६.६३
 कृत्वा यत्फलमाप्नोति १.७७.२०
 कृत्वाणवांभसि गितं १.९७.१७
 कृत्वा नयं हि कीवरे १.८४.३२
 कृत्वा वित्तानुसारेण १.७७.१७
 कृत्वा विन्यस्य तन्मध्ये १.४४.२२
 कृत्वा विमुच्यते सद्यो १.१५.३१

कृत्वा शिरसि तत्पात्रं २.२२.२७
 कृत्वा षोडशमार्गेण २.२९.९
 कृत्वा हैमं शुभं पद्मं १.८१.१०
 कृत्वैव लिङ्गं विधिना २.४७.६
 कृत्वाकारं प्रदीपं २.९.५५
 कृत्स्नं च विदते ज्ञानं १.७०.२४
 कृशाश्वोऽथ रणाश्वश्च
 कृष्णं गोमिथुनं दद्यात् १.८३.२२
 कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः १.७.८५
 कृष्णत्वे द्वारकायां तु १.२.४६
 कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां १.४.११
 कृष्णपुत्राः समाख्याताः १.६९.६५
 कृष्णरूपा च देवेश १.२३.२१
 कृष्णवर्णेन बाह्यस्थं २.२२.२१
 कृष्णश्च पांडुरश्चैव १.४९.५१
 कृष्णस्तुष्यति केनेह २.१.१
 कृष्णस्य तासु सर्वासु १.६९.६७
 कृष्णावरधरा श्यामा १.९१.१६
 कृष्णावरधराऽण्णोपं १.१४.५
 कृष्णागमममुद्भूतं १.८१.३२
 कृष्णाष्टम्यां च रुद्रस्य २.६.३५
 कृष्णाष्टम्यां तु नवतेन १.८३.७
 कृष्णेन च नृपश्चेष्ट २.३.१०९
 कृष्णैश्च विकटैश्चैव १.९१.२०

केचिदाहुर्महादेव० २.१५.१६
केदारं मध्यमं श्रेष्ठं १.९२.१०३
केदारे चैव यत्स्निगं १.९२.१३४
केदारे वा महाक्षेत्रे १.७७.३९
केन गच्छन्ति नरकं १.६.३१
केन योगेन वै मृतं १.८८.१
केन वा तपसा देव १.३०.३१
केनाहं हि हरेर्यास्ये २.१.७८
केयं राजन्महाभागा २.५.५६
के वयमेव धातुक्ये १.९६.१०२
केवन् घृतहोमेन २.४९.१५
केवलं चापि शृङ्गाग्रं १.७८.२०
केवलं द्वादशाङ्गेन १.८९.९१
केशं नृणां तथ्यागारं २.५०.३९
केशरं नागरं वापि १.७३.३
केशवं प्रणवेनाथ २.२१.४२
केशवां भगवान् ऋ० २.२७.१००
केशां विगतवासाश्च १.७२.७६
कैः पाशैस्ते निबध्यन्ते २.९.१०
कैकसी चाप्यजनपदं १.६३.६२
कैकसी मालिनः कन्या १.६३.६१
कैतवं वित्तशाठ्यं च १.८९.३७
कैनासपतिः कामारिः १.९८.८३
कैनागवर्णनं चैव १.२.२०

कैलासस्थो गुहावासी १.६५.१३१
कैलासाख्यं च यः कुर्यात् १.७७.८
कैलासो गंधमादश्च १.४९.२२
कैलासो यक्षराजस्य १.५१.२०
कैवर्तय किराताय १.९६.८२
कैवल्यं चैव निर्वाणं १.८.१०४
कोटयो नरकाणां तु १.६.२८
कोटिकोटिशतैश्चैव १.८२.८३
कोटिकोटिसहस्राणां १.१०३.२४
कोटिकोटिसहस्राणि १.३७.१०
कोटिकोटिसहस्राणि १.७०.१०९
कोटिभास्करसंकाशं १.७१.१०९
कोटिभास्करसंकाशं १.९८.१६४
कोटीनां द्वे सहस्रे तु १.४.४१
कोटीश्वरं महातीर्थं १.९२.१५७
कोणस्तथा ह्यहंकारो १.७२.१२
को भवानष्टमूर्तिर्वै १.४१.५५
को भवानिति चाहुस्तं १.२९.२०
कोयमन्त्रेति संमन्त्र्य १.१०२.३०
कोहं ब्रह्माथवा देवा १.७१.५०
को ह्यसी शंकरो नाम १.२०.६८
कौतुहलान्महायोगी १.२०.२०
कौर्व्यां तु गदा लेख्या २.२८.५२
कौ भवन्तो महात्मानौ १.२२.४

कौशिकस्य इमे विप्राः २.१.५२
कौशिकस्यास्य गानेन २.१.६०
कौशिकादींस्ततो दृष्ट्वा २.१.६०
कौशिकाद्यगर्णः मार्ध २.१.२४
कृतवे संनतिं नाम १.७०.२९१
क्रतुर्दक्षक्रतुर्ध्वसी २.११.१७
क्रतुः सत्यां भार्गवश्च १.७.१४
क्रतोस्तु भार्या सर्वे ते १.५.४४
कथो विदमस्य सुतः १.६८.४१
क्रमणः क्रमणीयत्वात् १.७०.१०५
क्रमने शुक्लपक्षादौ १.५६.४
क्रमणः कन्यसेनैव १.८.११०
क्रमादेवं विधानेन २.२२.७४
क्रमाद् गांधर्वमामाद्य १.७७.१०४
क्रमाद् भुवि दिवं प्राप्य १.९४.२६
क्रमणी क्रामिणी वक्रा २.२७.१८६
क्रमेण परिवृत्ता तु १.४०.८९
क्रमायं मलपूर्णस्य १.८६.१५३
क्रियाणां साधनाच्चैव १.१०.९
क्रियायामभवत् पुत्रो १.७०.२९५
क्रियावन्तः प्रजावन्तो १.७०.१९१
क्रीडने नात्र संदेहो १.७६.५४
क्रीडते सगणः सांव० १.५१.३०
क्रीडते मुचिरं कालं १.५२.८

क्रीडमानं च पश्येन १.२०.११
क्रीडामृमिश्च देवानां १.४८.५
क्रीडार्थं च सतां मध्ये १.१०२.१३
क्रूरा च पिंगला देवी २.२७.१३४
क्रोधरक्तेक्षणः श्रीमा० १.१००.२९
क्रोधाकारः प्रसन्नात्मा १.२१.८३
क्रोधाद्या नाशमायांति १.८६.११३
क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां १.४१.४०
क्रोधीशश्च तथा चंडः २.२७.१०५
क्रोधो हर्षस्तथा लोभो १.८६.१११
क्रोशमानाः समभ्येत्य २.१.३९
क्रोष्टुश्च शृणु राजर्षे १.६८.२१
क्रोष्टोरेकोऽभवत्पुत्रो १.६८.२२
क्रौंचद्वीपेश्वरस्यापि १.४६.३०
क्रौंचो वामनकः पश्चात् १.५३.१४
क्वचिच्च केकास्तनादितं १.९२.
१५
क्वचिच्च दंतक्षतचारु० १.९२.२०
क्वचित्क्वचिद्गन्धर्वकंदर्बकै० १.९२.१८
क्वचित्प्रफुल्लान्बुजरेणु० १.९२.१४
क्वचिदजनचूर्णाभिः १.९२.३०
क्वचिदशेषसुरद्रुमसंकुलं १.८०.८
क्वचिद्वृंडकवधं तु १.९.५९
क्वचिन्नृत्यति शृंगारं १.३१.३०

क्व वा भूयश्च गंतव्यं १.२०.१६
क्व शर्वस्तव भक्तिश्च १.३०.१७
क्षंतव्यमिति विप्रेन्द्र २.२१.७३
क्षणश्चापि निमेषादिः १.६१.५५
क्षत्रियाणां विशेषेण २.२१.४५
क्षमा च शिखरा देवी २.२७.७९
क्षमा च सुपुत्रे पुत्रान् १.५.४१
क्षमा धृतिरहिंसा च १.३४.१५
क्षमा युधि न कार्यं वै १.९८.१७५
क्षमा सत्यं दयादानं १.८४.२२
क्षमाहिंसादिनियमैः १.८४.१९
क्षयं जघान पादेन १.३०.३६
क्षराक्षरात्मकं प्राहुः २.१५.६
क्षारोदेक्षुरसोदश्च १.४६.४
क्षालनं प्रोक्षणं चैव १.२७.९
क्षितिर्वायुः पुमानंभः १.४१.३६
क्षितौ भवः स्मृतो देवो १.८६.१२९
क्षीरं तत्र कुतोऽस्माकं १.१०७.१५
क्षीरधारासहस्रं च १.१०७.५१
क्षीरपष्टिकभक्तेन १.८३.३८
क्षीरस्नानं ततो विप्राः १.७७.५०
क्षीरस्य मधुनो दध्नः २.२५.५२
क्षीराण्वामृतमिव १.४६.६
क्षीराण्वेमृतमये १.३७.३२

क्षीरार्थमदहत्सर्वं १.१०७.२४
क्षीरोदश्च समुद्रोसौ १.२९.२९
क्षुत्तुद् च वर्तते देव २.३.३८
क्षुद्रनद्यस्त्वसंख्याता १.५२.१२
क्षुद्रार्त्तन भयार्त्तन २.३.६६
क्षुपो दुःखातुरो भूत्वा १.३६.६९
क्षुरा कर्तारिका चापि १.१०८.१३
क्षेत्रं गोमिथुनं चैव १.८४.४४
क्षेत्रजं पुरुषं प्राहुः २.१६.४
क्षेत्रज्ञः क्षेत्रविज्ञानां १.७०.१०३
क्षेत्रज्ञः प्रकृतिव्यक्तं २.१६.३
क्षेत्रज्ञः प्रथमा मूर्तिः २.१४.६
क्षेत्रपालोय वा यव २.६.५४
क्षेत्रं प्रदक्षिणं चैव २.४८.४०
क्षेत्रस्यास्य च माहात्म्यं १.९२.२
क्षेत्रस्यास्य च माहात्म्यं १.९२.११
क्षेत्राणि च धनं धान्यं २.४०.६
क्षेत्राण्यासाद्य चाभ्यर्च्य १.१.१४
क्षेत्राण्येतानि सर्वाणि १.६१.१
क्षेत्राण्येतांशानि १.७०.७६
क्षोभिणी मोहिनी नित्यं १.८२.२१
क्ष्मांभोग्निवायुव्योमांतं २.२४.५
क्ष्मायां सृष्टिं विसृजते १.५४.३३
क्ष्मा सा पंचगुणा तस्मा १.३.२४

ख

खग्रेन्द्रमारुह्य नग्रेन्द्रकल्पं १.७२.५४
खट्वांगधारिणी दिव्या १.८२.१६
खड्गचक्रेति विधिना २.२७.२२४
खरजो गरुडश्चैव २.२७.१२५
खरस्य च गजस्याथ २.५२.११
खाल्मेन्दुवह्निमूर्त्याभो २.१२.४
खिलस्य धारणायोगा १.९१.४४
खुरांश्च रजतेनैव २.३८.३
खेचरी वसुचारी च १.८२.४९
ख्यातः कल्माषपादो वै १.६६.२७
ख्यातमासीत्तदा तस्य २.१.२३
ख्यातिः प्रज्ञामहाभागा १.७०.३३२
ख्यातिः प्रत्युपभोगश्च १.७०.१९
ख्यातिशीलस्तथा चांद्र १.७९.१९
ख्यायते तद्गणैर्वापि १.७०.२०
ख्यायते यत्त्विति ख्याति १.८.७३

ग

गंगया सहितं चैव १.७६.५६
गंगाकाशाग्निपतित १.७१.१४७
गंगादिभिः कृतिकाद्यैः १.७१.१२८

गंगा निरुद्धा बाहुभ्यां १.९७.२७
गंगा माता जगन्माता १.८२.८८
गंगायमुनयोर्मध्ये १.४०.६१
गंगास्नानसमं पुण्यं १.७७.५६
गंतुं चक्रे मति यस्य १.१००.५
गंतुमर्हसि नाशाय १.७१.७८
गंधद्वारां दुराधर्पां १.२५.१६
गंधद्वारेति तस्या वै १.१५.१९
गंधपुष्पां तथा धूपं १.२७.४७
गंधपुष्पैस्तथा धूपं १.२७.२३
गंधमाली च भगवा १.६५.१५२
गंधर्वविद्याधरकिन्नराणां १.५८.

११

गंधर्वाणां च पतये १.२१.२१
गंधर्वा देवसंघाश्च २.१०.३६
गंधर्वाप्सरगाश्चैव १.५५.६८
गंधर्वाप्सरसां संधैः २.३.८६
गंधर्वैरप्सरोभिश्च १.५४.२२
गंधर्वो ह्यदितिस्तार्क्ष्या १.६५.१२०
गंधर्वर्णरत्नैर्दृष्टं १.८९.५१
गंधर्वर्णरत्नैर्हीनं १.७०.४
गंधादिपेपणं चैव २.५.१०
गंधैः स्रग्धूपदीपैश्च २.४७.१२

गंधो रसस्तथा रूपं १.९.२७
गंधीररोपो गंधीरो १.६५.७८
गगनं स्पर्शनं तेजो १.८२.४६
गगनव्यापि दुर्धर्षं १.९६.६२
गच्छेच्च शरणं शीघ्रं १.१०२.५०
गच्छ शीघ्रं च पश्येनं २.३.८
गच्छेन्द्र मा कृथास्त्वत्त २.५.३०
गच्छेद्वायसंपत्तीभिः १.९१.६
गच्छोपशममीशेति १.९२.७२
गजं सुलक्षणोपेतं २.४२.२
गजदानं प्रवक्ष्यामि २.४२.१
गजोष्ठमदृशाकारं २.२५.३९
गणत्वं लभते दृष्ट्वा १.९२.१०१
गणपाश्च महाभागाः १.१०३.१२
गणमातांबिका चैव २.२७.८४
गणांबिकायै विद्महे २.२७.५०
गणांबिकायै विद्महे २.४८.६
गणेशायतनैर्दिव्यैः १.८०.२८
गणेशं प्रवक्ष्यामि २.३४.१
गणेश्वराश्च तुष्टुवुः १.१०५.८
गणेश्वराश्च संक्रुद्धा १.१००.१४
गणेश्वरैर्देवगणैश्च १.७२.७५
गणेश्वर्यमनुप्राप्तो १.६५.४७

गणो मुनिज्योतिषां तु १.५४.२९
गतं दृष्ट्वाथ पितरं १.६४.१०५
गतवान् गणपो देवः १.२२.१
गतागतं मनुष्येण १.६१.६१
गतानि तावच्छेषाणि १.४.५०
गतामुर्भगवानामीत् १.७०.२६६
गतिनः सर्वदास्माभिः १.७१.१०
गते पितामहे देवो १.१०२.९
गते पुण्ये न वग्दे १.४२.१
गते महेश्वरं देवे १.३८.१
गते महेश्वरे देवे १.७३.१
गते महेश्वरे मांवे १.६४.१०७
गते मुनिवरे तस्मिन् २.५.७६
गत्वा तद्राश्रमे शंभोः १.१०१.३
गत्वा विज्ञापयामासुः १.२९.३८
गत्वा शिवपुरं दिव्यं १.७७.२६
गत्वा शिवपुरं रम्यं १.७७.११
गदामुद्भूय हत्वा च १.९७.२१
गमिष्यति महात्मानो १.२४.३९
गरुडोपि मया बद्धो १.९७.३०
गर्भवासो वसूनां च १.२९.२८
गर्भाधानादिकार्येषु १.२५.९४
गर्भं दुःखान्यनेकानि १.८६.२२

गलादधो वितत्या य० १.८.२
गले मध्ये त्रयांगुष्ठे १.८५.७९
गवां कोट्यनुदे चैव २.३.२५
गव्यं क्षीरमातिस्वादु १.१०७.६
गव्यं घृत्तं श्रेष्ठं २.२५.५०
गह्वराय षटेभ्यः १.२१.५
गांगा गंगाम्बुमंभूता १.५४.५८
गां गोभिर्ब्राह्मणान् सर्वान् २.१७.
२१
गांधारश्च मुरापश्च १.६५.१३९
गांधारी चैव माद्री च १.६९.१०
गांधारी बृद्धी दुर्गा २.२७.१४९
गाणपत्यं च दैत्याय १.९३.२६
गाणपत्यं तत्रः शम्भो १.७२.११७
गाणपत्यं ददौ तस्मै १.१००.४९
गाणपत्यं दृढं प्राप्ताः १.६६.२
गानकीर्ति वयं तस्य २.१.२९
गाननृत्यादिकं चैव २.२.७
गानबन्धुं मुनिः प्राह २.३.७१
गानबन्धुं समासाद्य २.३.७८
गानयोगसमायुक्ता २.३.५५
गानयोगेन ये नित्यं २.१.३७
गानयोगेन सर्वत्र २.३.२८
गानविद्यां प्रति तदा २.३.५३

गानेनाराधितो विष्णुः २.२.३
गामालभ्य च गायत्र्या २.३५.११
गायंतश्च द्रवतश्च १.४४.४
गायत्रं च ऋचं चैव १.७०.२४३
गायत्रीं तु ततो रोद्रीं १.१३.१३
गायत्रीप्रभवं मंत्रं १.१७.८४
गायत्र्या चैव गोमूत्रं २.२८.९०
गायत्र्या देवमम्यर्च्य १.७९.८
गायन् शृण्वंस्तमाप्नोति २.३.११२
गावश्चाराध्य यत्नेन २.३८.६
गिरिजां पूर्ववच्छंभो १.१०६.१२
गिरिरक्षस्तयोपेक्षः १.६९.२७
गिरीन्द्रो मंदरः श्रीमान् १.९७.२६
गिरेः पृष्ठे परं शावं १.८०.९
गिरिधरं विप्रेन्द्राः १.४८.२१
गीतरेनमुपासने १.५५.४२
गुजागिरिवरतटा १.९६.१०५
गुणत्रयं क्रमेणैव १.८.९५
गुणत्रयं चतुर्धा १.७३.१५
गुणात्मिका च तद्वृत्तिः १.४.५६
गुणान्-देवावृधस्याय १.६९.६
गुणे तु क्वापिने तस्य १.८५.१७९
गुणोत्तरमथैश्वर्यं १.८८.२९

गुरुः कान्तो निजः सर्गः १.६५.१६५
गुरुतः शास्त्रतश्चैव २.२०.१९
गुरुदैवतभक्ताय २.५५.२२
गुरुप्रमादजं दिव्यं २.२०.१६
गुरुप्रियकरो मंत्रं १.८५.१८३
गुरुरेको हि वै श्रीमान् २.४४.८
गुरुदैवो यतः साक्षा १.८५.१६९
गुरुश्च शास्त्रवित्प्राज्ञः २.२०.३४
गुरुस्तुष्टो दहत्येवं १.८५.१७३
गुरूपदेशयुक्तानां १.८९.३३
गुरोरपि हिने युक्तः १.८९.५
गुरुज्ञापालकः सम्यक् १.८५.१६७
गुह्याद् गुह्यतरं साक्षा १.८५.
४०
गुह्यान्यैर्गुह्यगृहं १.८०.२७
गुणतश्च महात्मानो १.१२.१२
गृध्री गृध्रान् कपोतांश्च १.६३.३१
गृध्रोलूकमुखैश्चान्यैः १.५१.१३
गृहद्वारं गतो धीमां १.२९.५८
गृहमेधिनः पुराणास्ते १.७०.१९०
गृहस्थैश्च न निद्यास्तु १.२९.४३
गृहस्थोपि पुरा जेतुं १.२९.४६
गृहस्थो ब्रह्मचारी च १.१०.११
गृहिणी प्रकृतिर्दिव्या १.५३.५२

गृहीतो दम्यमानस्तु १.८.५२
गृहीत्वा गणपाः सर्वान् १.१००
१५
गृहे क्षेत्रे तथावासे २.७.११
गृहे जपः समं विद्या १.८५.१०६
गृहोपकरणैश्चैव १.८४.४०
गृह्या नारायणी मोहा २.२७.२१३
गैयनादरतैर्दिव्यैः १.८०.३२
गोचर्ममात्रमानिख्य १.७७.८२
गोचर्मेश्वरमीशानं १.९२.१५२
गोत्रतो वै चंद्रमसः १.४०.५८
गोत्रेस्मिन् चंद्रमसो १.४०.५१
गोपयामास कमलं १.९८.१६१
गोपव्यूहं वदाम्यत्र २.२७.२०३
गोपव्यूहः समाख्यातो २.२७.२०७
गोपायी कथितो व्यूहो २.२७.२११
गोपुरैर्गोपितैः शंभो १.८०.२५
गोपुरैर्विविधाकारैः १.४८.१०
गोप्रेक्षकमथागम्य १.९२.६८
गोप्रेक्षकमिदं क्षेत्रं १.९२.६७
गोभिर्महीं संपतते १.८८.३८
गोमंडलेश्वरं चैव १.९२.१६२
गोमयालिप्तभूमौ तु २.३१.२
गोमयेन समालिप्य २.१.२०

गोमुखी व त्रिभागीका १.३१.१४
गोमदकेन वैकपं २.३३.५
गोरूपं सुखुरं दिव्यं २.३५.४
गोलोकं समनुप्राप्य १.८४.४५
गोष्ठशायी मुनिश्रेष्ठाः १.८३.२८
गोसहस्रप्रदानं च २.३८.१
गोणं गणेश्वराणां च १.८६.३३
गीतमस्तु तदा व्यासो १.२४.९५
गीतमी कौशिकी चार्या १.७०.३३६
गीतमोत्रिः सुकेशश्च १.३३.२१
गीरजः पुरुषो मेघो १.७०.२४०
गीरहं गह्वरश्चाहं २.१७.१४
गीरी माया च विद्या च १.१६.३४
गीरीरूपाणि सर्वाणि २.११.२४
ग्रंथकोटिप्रमाणं तु १.२.२
ग्रंथकादशसाहस्रं २.५५.३६
ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु १.५५.१९
प्रसामि त्वां प्रसादेन १.३७.३३
ग्रहणांतं हि वा विद्वां १.२९.७१
ग्रहणादिषु कालेषु १.२.२४
ग्रहणादिषु कालेषु २.२८.१६
ग्रहनक्षत्रताराश्च २.१०.३७
ग्रहनक्षत्रतारासु २.५७.३३
ग्रहाणि ऋषयः सप्त १.५३.३९

श्रीलङ्कामहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

ग्रहाधिपत्ये भगवान् १.५८.२
ग्रहाधिपत्ये भगवान् १.५७.३८
ग्रहान्निसृत्य सूर्यात् १.५४.६८
ग्रहेष्वच संवृतं वापि १.७७.७६
ग्रामणीयक्षभूतानि १.५५.२०
ग्रामण्यो यातुघ्नानाश्च २.२२.६३
ग्रीवां तु पद्मरागेण २.४१.४

घ

घंटा सरस्वती देवी १.७२.२४
घंटेश्वरी महाघोरां २.२७.१३९
घनतोयात्मकं तत्र १.६१.७
घनतोयात्मिका ज्ञेयाः १.६१.२७
घर्षयाभास भगवान् १.१००.१८
घृणी ददौ पुनः प्राणान् १.४१.४९
घृतस्नानेन चान्तं १.७७.५१
घृतेन करवीरेण २.५२.९
घृतेन च पृथक्पाते २.४५.१३
घृतेनाष्टशतं हुत्वा १.८५.२०३
घ्राणेन्द्रियात्मकत्वेन २.१४.१५

च

चुङ्कः सर्वगणेशानो १.८२.२५

चंडयक्षो गणपतिः २.२७.११०
चंडव्यूहः समाख्यातः २.२७.१४४
चंडा चंडमुखी चैव २.२७.६७
चंडायाः कथितो व्यूहो २.२७.१४८
चंडिका चपला चेति २.२७.१५३
चंडिकेश्वरकं देवि १.९२.१६६
चंद्रः सूर्यः शनिः केतुः १.९८.६१
चंद्रऋक्षग्रहाः सर्वे १.५९.४४
चंद्रघ्राणा बला चैव २.२७.१४६
चंद्रविबस्थितार्यैव १.७२.१३९
चंद्रभानामतः सर्वाः १.५९.२७
चंद्रमंडलसंकाशं २.२१.१२
चंद्रस्य षोडशो भागो १.५७.१३
चंद्रांशुसन्निभः शस्त्रैः १.९७.१६
चंद्राख्यकिरणास्तस्य २.१२.९
चंद्रादित्यो सनक्षत्रौ २.५४.२५
चंद्रार्धशेखरश्चंद्रो २.११.११
चंद्रांशुजालशबलैः १.९२.२९
चंपकाशोकपुंनाग १.५१.३
चकार सर्वं भगवान् १.४४.३४
चक्रपक्षे निबद्धास्तु १.५५.६
चक्रपाणिर्हं नित्यं २.५.१३१
चक्रुः पादप्रतिष्ठार्य १.४४.२३
चक्रुर्देवास्तास्तस्य १.३६.५२

चक्रे कथां विचित्रार्थां १.१.७
चक्षुःपूतं चरेन्मार्गं १.८९.७
चक्षुःश्रोत्रे च जीयेते १.६७.२२
चक्षुषी चाज्यभागी तु २.२५.९९
चतुःशृंगी चतुर्वक्त्रा १.१६.२१
चतुःपट्टिप्रकाराय १.७२.१३०
चतुःपट्ट्यात्मतत्त्वाय १.७२.१३६
चतुःपट्ट्या विशाखश्च १.१०.३.
१४

चतुरंगुलमध्ये तु २.२५.४७
चतुरंगुलहीनं तु २.३०.६
चतुरलं बह्मिष्वातः १.३१.८
चतुराशीतिसाहस्रं १.४८.२
चतुराशीतिसाहस्रो १.०३.८
चतुर्गुणं बुद्धिपूर्वं १.१५.८
चतुर्थी वामदेवाख्या २.१४. ९
चतुर्थेनैव विभजे २.२२.३
चतुर्थ्या स्त्री न गम्या तु १.८९.
१०९

चतुर्दशविधेष्वेव १.८६.८७
चतुर्दशसु लोकेषु २.१०.४३
चतुर्दशानां स्थानानां १.८८.७२
चतुर्दशैर्महादेव १.९२.१७६
चतुर्दशसमोपेतं २.२८.२३

चतुर्दशसमोपेते २.२८.४२
चतुर्धा च चतुर्धा च १.७२.१२९
चतुर्भागिकहीनं तु १.३९.१
चतुर्भिस्तनुभिनित्यं १.८२.३७
चतुर्मुखस्तु ब्रह्मत्वे १.७०.९०
चतुर्मुखसहस्राते १.४.५
चतुर्मुखस्य च तथा १.४.३६
चतुर्मुखानां सर्वेषां १.४०.८६
चतुर्लक्षेण संप्राप्ते १.२.५
चतुर्वक्त्रो विशालाक्षः १.२०.१०
चतुर्वर्णः ससीवर्णो १.४९.१९
चतुर्विंशतिकां देवीं २.२९.४
चतुर्विंशत्तृतीये तु १.९.२६
चतुर्विंशत्प्रकारेण १.८६.२९
चतुर्विंशत्प्रकारं ह्येतत् १.९.३९
चतुर्विधानां भूतानां १.६१.५७
चतुर्व्यूहः समाख्यातः १.२८.२४
चतुर्व्यूहेण मार्गेण १.२८.२३
चतुर्व्यूहो तु वा चूर्णः १.७७.१००
चतुर्व्यूहं चतुर्वक्त्रा १.१३.६
चत्वारस्तु महात्मानः १.१४.१०
चत्वारस्तु महात्मानो १.२४.१५
चत्वारस्तु महाभागा १.२४.२९
चत्वारिंशत् समावृत्ति १.८५.१०४

चत्वारिंशत्सहस्राणि १.४.२७
चत्वारि च सहस्राणि १.३९.९
चत्वारि च सहस्राणि १.३९.८
चत्वार्येतानि रूपाणि २.१६.२२
चरणो चैव पातालं १.७५.८
चराचराणां भूतानां २१ ३.३
चराचराणां भूतानां २.१२.४१
चराचराणि भूतानि २.१०.२८
चराचरविभागं च १.२८.२८
चराचरशरीरेषु २.१२.४४
चरुणा च यथावद्धि २.२५.१०२
चरुणा सघृतेनैव २.५३.४
चरुश्च वह्नियंजश्च १.१७.७
चरेद्दि शुद्धः समलोष्ठः १.९०.२४
चरेद्यदि भवेन्नारी १.८९.११९
चर्वन्तमाज्यपूर्वं च २.४५.६६
चांद्रायणसहस्रस्य १.७७.३२
चांद्रायणादिकाः सर्वाः १.७७.९७
चातुराश्रमशीथित्ये १.४०.२४
चादिपंचाक्षराण्येव १.१७.७८
चामरासक्तहस्ताग्राः १.७२.१८
चारुधीर्जनकश्चाह १.९८.१११
चारुथवाश्चारुयशाः १.६९.६९
चित्तबंधो न तस्याभूः २.१०.४

चित्रकस्याभवन्पुत्रा १.६९.३०
चित्रसेनश्च गंधर्व १.५५.६०
चित्रसेनो महातेजा १.५५.३१
चित्रितः पूजितश्चैव २.४७.१८
चित्रैर्मणिमयैः कूटैः १.५३.२०
चित्रासमर्थमात्रस्य १.८.४४
चिरकालस्थितिं प्रेक्ष्य १.१०.४२
चिरात्तयोः प्रसंगाद् १.३५.४
चिराद्वा ह्यचिराद्वापि १.१०७.१८
चीर्णं सुकृतेनेह १.६१.२
चूर्णरष्टदलं वृत्तं २.२१.३
चेकितानाय तुष्टाय १.२१.५३
चेतनाचेतनान्यत्व १.१०.२९
चेष्टितं तत्क्षणे राजन् २.१.३६
चैत्रेपि रुद्रमभ्यर्च्य १.८३.२७
चैत्रे मासि भवेदंशु १.५९.३३

छ

छंदो ऋषिर्भरद्वाजः १.८५.५३
छंदो देवी च गायत्री १.८५.४७
छंदोऽनुष्टुप् ऋषिश्चात्री १.८५.५०
छगली मोदिनी साक्षा २.२७.२१८
छत्रं शतशलाकं च १.४४.२६
छाया च तस्मात्सुषुप्ते १.६५.५

छाया च विप्लुषो विप्रा १.८९.७१
छायाविहीननिष्पत्ति १.९.४२
छायाशापात्पदं चैकं १.६५.८
छायो स्वपुत्राभ्यधिक १.६५.६
छिद्रं वा स्वस्य कंठस्य १.९१.१७
छिन्नं च निपपाताशु १.१००.३२
छिन्नं तमेनाभिसंधं १.९६.५०

ज

जंघे शिश्नमुपस्थं च २.१८.४९
जंतवो दिवि भूमी च १.७५.२६
जंबूः प्लक्षः शाल्मलिश्च १.४६.२
जंबूद्वीपे तु तत्रापि १.५२.२४
जंबूद्वीपेश्वरं चक्रे १.४६.१९
जंबूफलरसं पीत्वा १.५२.४२
जंबूफलरसाहारा १.५२.४०
जंभः कुंभश्च मायावी १.८२.६१
जगतां हिताय भवता १.९४.१८
जगत्त्रयं सर्वमिवापरं तत् १.७२.

१००

जगत्त्रयेऽत्र सर्वत्र १.१०५.२१
जगत्प्रतापनमृते १.६०.१४
जगत्प्रस्मिन् हि देहस्थं १.९.२२
जगत्संहारकारेण १.९६.११३

जगदावासहृदयं १.३२.३७
जगद्द्वैधमिदं चक्रे २.६.३
जगद्योनिं महाभूतं १.३.४
जगद्योनिं महाभूत १.७०.५
जगज्जुरुच्चैः पापिष्ठा १.९७.१०
जगाम देवताभिर्वै १.८०.४
जगाम देवदेवेशं १.९७.५
जगाम नैमिषं धीमान् १.१.८
जगाम भगवान् ब्रह्मा १.९५.६०
जगाम मदनं लब्ध्वा १.१०१.४६
जगाम रंहसा तत्र १.९६.१६
जगाम शौनकमूर्षि १.६६.७५
जगाम स रथो नाशं १.६६.७२
जगाम स स्वयं ब्रह्मा १.१०२.३
जगामेष्टं तदा दिव्यं १.१०२.१५
जगुस्तदां च पितरो १.६४.५०
जगो कल्पदं हृष्टो २.१.७४
जग्मतुः प्रणिपत्यैनं १.९८.१९४
जग्मुर्यथागतं देवा २.२०.६
जघान च सुतं प्रेक्ष्य १.९५.१६
जघान भगवान् रुद्रः १.१००.२३
जघान मूर्ध्नि पादेन १.१००.३७
जजाप भगवान् रुद्रः २.६.९०
जजाप मंत्रमनिशं १.६२.२३

जज्ञे च रुक्मकवचात् १.६८.३२
जज्ञे चित्ररथस्तस्य १.६८.२४
जज्ञिरे मानसा ह्येते १.६३.७९
जटिनो मुंडिनश्चैव १.३४.३१
जटी मुंडी शिखंडी च १.१६.३७
जठरो देवकूटश्च १.४९.४
जननी ब्रह्मदत्तस्य १.६३.८७
जनयत्यंगना यस्मा १.८९.११७
जनलोको महर्लोकात् १.५३.४२
जनानुरागसंपन्नो २.२७.२८३
जनार्दनसुतः प्राह १.३७.२१
जनार्दनोपि भगवान् १.७२.१७३
जनासक्ता बभूवुस्ता १.७१.८५
जन्तुभिर्मिश्रिता ह्यापः १.७८.४
जन्मप्रभृति देवेशं १.९५.३
जन्मांतरसहस्रेषु १.९२.६६
जन्मांतरेपि देवेन १.९३.१६
जन्माधिपो महादेवः १.९८.८८
जपः शिवप्रणीधानं १.८.३१
जप नित्यं महाप्राज्ञ १.६२.१९
जपन् स वासुदेवेति १.६२.३१
जपयज्ञसहस्रेभ्यो १.७५.१४
जपहोमादिकं नास्ति २.६.३४
जपहोमार्चनादाना २.३२.१

जपाच्छ्रेष्ठतमं प्राहु १.८६.१
जपादेव न संदेहो १.८५.२
जपान्यनियमाश्चैव १.८५.१७६
जपित्वा तु महादेवीं १.१३.१४
जपित्वैवं महावीजं १.९२.१८२
जपेत्स याति विप्रेन्द्रा २.७.१४
जपेदक्षरलक्षं वै १.८५.९९
जपेदग्रे यथान्यायं २.३८.७
जपेदष्टोत्तरशतं १.८५.१९१
जपेद्वा केवलां विद्यां २.५२.१६
जपेन पापं शमयेदशेषं १.८५.१२५
जपेन्नाम्नां सहस्रं च १.९८.१९५
जपेल्लक्षमघोराख्यं १.१५.२३
जप्त्वायुतं च तत्स्नाना १.८५.
१९७
जप्त्वा सर्वाणि मंत्राणि १.२५.२४
जप्त्वा हुत्वाभिमन्त्र्यैवं १.३५.२६
जयघोषो महानासी २.१.५१
जयध्वजश्च राजासी १.६८.१२
जयमंगलशब्दादि २.२८.७७
जयशब्दरवैर्दिव्यै २.२७.२५८
जयस्तंभो विशिष्टं भो १.९८.१२१
जयादिप्रभृतीन् सर्वान् २.५२.१५
जयादिस्विष्टपर्यंत २.२१.५५

श्रीलिङ्गमहापुराणम् ॥ श्लोकानुक्रमणी

जयादिस्विष्टपर्यंतं २.४७.४२
जया निद्राभयालस्या २.२७.१८१
जयाभिषेकं देवस्य २.२७.९
जयाभिषेक ईशेन २.२७.२
जयाभिषेकमखिलं २.२७.१०
जयामग्निशिखाकारां १.१९.२१
जरामरणभयैर्म्यो १.८९.२०
जरामरणनिर्मुक्तान् १.६.१४
जराव्याधिक्षुधाविष्टा १.४०.७२
जरासिद्ध नमस्तुभ्यं १.२१.३६
जलंधरं जटामौली १.९७.१
जलंधरेशयोस्तेन १.९७.६
जलदं च कुमारं च १.४६.२५
जलमध्ये हृतवहं १.९.३७
जलस्य नाशो वृद्धिर्वा १.५४.६७
जलानामोषधीनां च २.१२.२५
जलाय जलभूताय १.१८.८
जलेन केवलेनैव १.९२.१७४
जले निवसनं यद्वद् १.९.३२
जले वा मैयुनं कुर्यात् २.६.७१
जहौ प्राणांश्च भगवान् १.४१.४२
जोबवत्या वचः श्रुत्वा १.६९.७२
जोबूनदमयः पयः १.५१.२३

जोबूनदसमप्रख्या १.४८.३३
जागरं कारयेद्यस्तु १.९२.१७९
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च १.८६.७२
जातकर्मादिकं कृत्वा २.८.२०
जातकर्मादिकाः सर्वा १.१०.१.३
जातमात्रं सुतं दृष्ट्वा १.१०.५.१३
जातां तदानीं सुरसिद्धसंघा १.१०.६.
१६
जातानि न तदन्यानि २.१६.२९
जातानि भूतवृंदानि २.१०.४२
जाता यदा कालिमकालकंठी १.
१०.६.१५
जाताय बहुधा लोके १.९५.४०
जाता शिवान्न संदेहः २.१६.३०
जातिकंकोलकर्पूरं १.२७.१३
जातूकर्ण्यो यदा व्यासो १.२४.१२१
जातूकर्ण्यो हरिः साक्षात् १.७.१८
जाते रामेऽप्य निहते १.६९.४६
जानातेर्ज्ञानमित्याहुः १.७०.२६
जानुभ्यामवनीं गत्वा १.१९.८
जाने तयैनां भगवन् १.३६.३८
जाने वोति सुरेंद्राणां १.१०.१.२५
जायस्व शीघ्रं भद्रं ते १.६९.२२
जितेंद्रियान्कुलोद्भूतान् २.४३.५

जिह्वा प्रसादिता स्पष्टा २.३.५४
जिह्वाबंधो न तस्यामूढं २.१०.५
जिह्वामेकां तुलामध्ये २.२८.३५
जिह्वैर्द्रियात्मकत्वेन २.१४.१४
जीवच्छादं पुरा कृत्वा २.२७.४
जीवच्छादविधिं वक्ष्ये २.४५.२
जीवच्छादविधिः प्रोक्तः २.४६.१
जीवच्छादे कृते जीवो २.४५.६
जीवतां व्याधिभिः पीडां २.१०.
२९
जीवत्वेन स्थिते तस्मिन् २.१२.२७
जीवितांतकरो नित्यो १.९८.१२९
जीमूतस्य च जीमूतो १.४६.४०
जीवकाश्च तथा क्षीणा १.५४.५१
जीवन्मुक्तो यतस्तस्मात् १.८६.
१०७
जीविताशा घनाशा च १.६७.२३
जुहुयाद्विरजो विद्वान् २.१८.४७
जैता भूतस्य सर्वत्र १.६६.१३
जैतुमिच्छामि तं विप्रं १.३६.२५
जैगीषव्यो विभुः ख्यातः १.२४.३७
ज्ञातं प्रसादाद्भद्रस्य १.३६.३७
ज्ञातं मयेदमधुना १.९८.१७०

ज्ञात्वा च विविधोत्पत्ति १.२०.७५
ज्ञात्वा चेश्वरराज्ञाव १.२०.९५
ज्ञात्वा न हिंसते राजा १.४०.१५
ज्ञात्वा प्रयोगं विधिना १.८५.१७
ज्ञात्वा शक्तिसुतस्यास्य १.६४.७१
ज्ञात्वा सोपि दधीचस्य १.३६.३६
ज्ञात्वा स्वनेत्रमुद्गत्य १.९८.१६२
ज्ञानं गुरोर्हि संपर्का १.८६.११५
ज्ञानं च मोक्षदं दिव्यं २.५५.७
ज्ञानं च हीयते तस्मात् १.८५.२१३
ज्ञानं धर्मोद्भवं साक्षात् १.८६.१४४
ज्ञानं यथा तथा ध्यानं १.८६.११९
ज्ञानं विचारितं लब्ध्वा १.७६.५५
ज्ञानं विचारतो लब्ध्वा १.७६.३५
ज्ञानतत्त्वं प्रयत्नेन २.९.५२
ज्ञानमेवाभ्यसेतस्मात् १.८६.१०४
ज्ञानयोगं समासाद्य १.७७.१६
ज्ञानयोगेश्वरैः सिद्धं २.१.४४
ज्ञानवैराग्ययुक्तस्य १.८६.१४५
ज्ञानस्कंधो महान्ज्ञानी १.९८.९४
ज्ञानस्यैवैह माहात्म्यं १.८६.१५५
ज्ञानात्परतरं नास्ति १.८६.११७
ज्ञानादीनि च रूपाणि १.७०.२२
ज्ञानाय ज्ञानगम्याय १.१८.२६

ज्ञानिनः सर्वपापानि १.८६.११८
ज्ञानिनां सूक्ष्मममलं १.७५.२२
ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य १.७७.९८
ज्ञानेन निर्देहेत्पापं १.८.६
ज्ञानेन निर्वृतिः सिद्धा २.२८.१०
ज्ञानेनैव भवेन्मुक्तिः १.७५.५
ज्ञेयं च तत्त्वविद्भूतं २.१३.२१
ज्यामघस्य मया प्रोक्ता १.६८.५०
ज्यामघस्याभवद्भार्या १.६८.३७
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद् १.६५.३२
ज्येष्ठः सर्वेश्वरः सौम्यो १.८२.९३

ज्येष्ठस्तु यतिर्मोक्षार्थी १.६६.६३
ज्येष्ठा तेन समाख्याता २.६.६
ज्येष्ठान्येपि च ते सर्वे १.८९.३५
ज्येष्ठाय चैव श्रेष्ठाय १.१६.१५
ज्येष्ठाय रुद्ररूपाय १.७२.१२७
ज्येष्ठा वरिष्ठा वरदा १.८२.१०४
ज्येष्ठा ह्यपर्णा ह्यनुजा १.१०.१.६
ज्येष्ठे मासि महादेवं १.८४.३५
ज्येष्ठे मासे च देवेशं १.८३.३१
ज्येष्ठो नाभिरिति ख्यातः १.४७.४
ज्योतिरग्निस्तथा सार्य १.२६.३६

ज्योतिरुत्पद्यते वायो० १.७०.३३
ज्योतिर्गणप्रचारं वै १.५४.१
ज्योतिर्मयो निराकारो १.९८.१३३
ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं १.७०.३४
ज्योतिश्चाहं तमश्वाहं २.१७.१९
ज्योतिषं चापरा विद्या १.८६.५३
ज्योतिषां गतियोगेन १.५७.२६
ज्योतिषामयनं सिद्धिः १.६५.८१
ज्योतिष्मान् द्युतिमान् १.४६.१८
ज्योत्स्ना राज्यहनी संध्या १.७०.
२२१
ज्वलितः स नृसिंहाग्निः १.९६.१३
ज्वालाकेशो द्वादशभिः १.१०३.१४
ज्वाला माला करालं च २.६.२४
ज्वालामालासहस्राढ्यं १.१७.३४

झ

झर्झरैः शंखपटहे० १.५१.१७

ट

टादिपावाय रुद्राय १.१०४.१७

ठ

तं जित्वा सर्वमीशानं १.९७.८

तं ज्ञात्वा होमयेद्भक्त्या २.२५.१०८
तंडुलानां तदर्थं स्या० २.२७.३७
तंडुलैश्च तिलैर्वापि २.२७.३५
तं तुष्टुवुः सुरश्रेष्ठा १.९५.२१
तंतीं च घंटो विपुलं २.२६.२०
तं दृष्ट्वा ध्यानसंयुक्तो १.१३.४
तं दृष्ट्वा नन्दिनं सर्वं १.८०.४५
तं दृष्ट्वा परमेशानं १.१०७.२९
तं दृष्ट्वा पुरुषं श्रीमान् १.११.४
तं दृष्ट्वा बालमीशानं १.१०६.२२
तं दृष्ट्वा शैलजा प्राह १.९२.११९
तं दृष्ट्वा संस्थितं देव० १.९९.११
तं देवदेवं सुरसिद्धसंघा १.७२.५१
तं देवमीशं त्रिपुरं १.७२.७१
तं पुष्टिवर्धनं देवं २.५४.२७
तं प्रणम्य महात्मानं २.३.८९
तं प्रभुं प्रीतमनसं २.१९.१
तं प्राह च महादेवं १.३०.११
तं विष्णुलोकं परमं १.५७.३२
तं शशाङ्कं पुनर्दृष्टुं १.९२.११६
तं सर्वदेवाः सुरलोकनाथं १.७२.
५५
तं सिद्धघर्षं सुरेंद्रवीराः १.७२.५८

Digitized by eGangotri

तच्छास्त्रमुपदिश्यैव १.७१.७७
तच्छृणुष्व मुनिश्रेष्ठ २.३.५८
तच्छ्रुत्वा कौशिकः प्राह २.१.२५
तच्छ्रुत्वा भगवान् विष्णु० २.५.७८
तच्छ्रुत्वा मंत्रमाहात्म्यं १.८५.२५

तटनी रत्नपूर्णास्ते १.१०७.१२
तडागदीर्घिकाभिश्च १.८०.२९
ततः कपर्दी नदीशो १.७१.१४२
ततः कार्यविरोधादि १.८९.७८
ततः कालेन महता २.३.९०
ततः कालेन संप्राप्य २.३.४७
ततः कालेन सा देवी २.५.१९
ततः कृतयुगे तस्मिन् १.३९.१०
ततः कोलाहलमभू० २.१.४१
ततः क्षणात् प्रविश्यैव १.१००.११
ततः पंचदशे प्राप्ते १.२४.६७
ततः पंचदशे भागे १.५६.१४
ततः परममेयात्मा १.२०.४९
ततः पाशुपताः सिद्धा १.९२.११०
ततः पुनरपि ब्रह्मा १.९२.७७

ततः पुनरभूतासां १.३९.४२
ततः पृथुर्मुनिश्रेष्ठा १.६५.३३
ततः प्रक्षालयेत् पादं १.२६.३९
ततः प्रणम्य तं मायी १.७१.७९
ततः प्रणम्य देवेश १.४२.८
ततः प्रणम्य देवेश १.३७.४
ततः प्रणम्य देवेश १.७१.६१
ततः प्रणम्य देवेश १.७२.१७०
ततः प्रणम्य मुदितो २.५.४५
ततः प्रणम्य शिरसा १.६४.२४
ततः प्रत्यागतप्राणः १.४१.५३
ततः प्रभृति देवेशो १.७०.३२३
ततः प्रमुदिता विप्राः १.३३.१४
ततः प्रसीदताद् भवान् १.१०५.६
ततः प्रहस्य गोविन्दः २.५.६७
ततः प्रहृष्टमनसा १.१९.५
ततः प्रीतो गणाध्यक्षः १.७१.१६१
ततः शक्रस्य वचनं १.१०७.३७
ततः षष्टिसहस्राणि १.६६.१८
ततः षोडशधा चैव १.८८.४
ततः षोडशसाहस्रं १.४८.६
ततः संचित्य भगवान् १.७१.४६
ततः सन्नस्तसर्वांगो २.५.१३८

ततः संप्रेक्ष्य मदनं १.१०१.४०
ततः सदाशिवः स्वयं १.३०.१९
ततः स नंदी सहपण्मुखेन १.७१.
१३४
ततः सन्निहितो विप्र० १.८९.८७
ततः स परमं ज्ञान० १.६२.३२
ततः सप्तदशे चैव १.२४.७६
ततः सन्नहका देवाः १.९४.५
ततः स भगवाञ्शर्वः १.४३.५३
ततः स भगवान् देवः १.२२.३
ततः समस्तसंपन्नो २.३.६८
ततः समेत्य ती देवी १.३७.३८
ततः स विदधे बुद्धि० १.७०.२६२
ततः सा कन्यका भूयः २.५.११४
ततः सासूत तनयं १.६४.४६
ततः सूर्यं पुनश्चान्या १.५५.५२
ततः सृष्टि विशेषेण १.६३.६
ततः सृष्टिरभूत्तस्मात् १.४१.६
ततः स्फटिकसंकाशं १.२७.४९
तत एव प्रवृत्ते तु १.१०३.३७
तत एवं प्रसन्ने तु १.१०२.५४
ततश्च प्रतिसंध्यात्मा १.२०.८२
ततश्चाभरलक्षं च २.५.१४
ततश्चोकारमुच्चायं १.७३.१४

श्रीलङ्कमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणो

ततश्चोर्ध्वं चरेदेवं १.२९.७८
ततस्तं चासृजद् ब्रह्मा १.३७.३५
ततस्तत्परमं ब्रह्म १.८८.७३
ततस्तत्र विभुर्वर्षद्वा १.९८.१६३

ततस्तदा निशम्य वै १.१०५.७
ततस्तदा महेश्वरे १.७२.१७८
ततस्तमाहं भगवान् १.६.१८
ततस्तस्मिन् गते कल्पे १.१४.१
ततस्तस्मिन् गते कल्पे १.१५.१
ततस्तस्य महादेवो १.१३.१५
ततस्तस्य मुनेः श्रुत्वा १.३६.४६
ततस्तस्य वसिष्ठस्य १.६४.७४
ततस्तां ध्यानयोगेन १.१३.१२
ततस्तां युंजतस्तस्य १.७०.२०३
ततस्ताः पर्यगृह्णन्त १.३९.४३
ततस्तासु मुनीन्प्रीतः १.३३.१९
ततस्तु गर्भसंयुक्तः १.८८.५५
ततस्तुतोष भगवान् १.३३.१
ततस्तुतोष भगवान् १.८५.१९
ततस्तु नष्टास्ते सर्वे १.७१.६२
ततस्तु युंजतस्तस्य १.७०.१९८
ततस्तुष्टो महादेवो १.६४.१०६
ततस्तस्यां श्रुत्वा १.२२.१९

ततस्तं मुनयः सर्वे १.३३.२०
ततस्तोषां प्रसादार्थं १.३१.२७
ततस्तोषु विकीर्णेषु १.७०.१३६
ततस्तोष्यपि नष्टेषु १.६३.११
ततस्ते समस्ताः सुरैर्द्राः १.९३.८
ततस्ते सहिता दैत्याः १.७१.१८
ततस्तैर्गताः सैष देवो नृसिंहः १.९५.२०
ततस्त्रिशक्तमः कल्पो १.१२.१
ततस्त्रैलोक्यसंप्लावो २.३.७३
ततस्त्वदृष्टमाकारं १.९२.११५
तदाप च महाधारां २.३.५
ततो गंधर्वसघाश्च २.३.७०
ततो गणाधिपाः सर्वे १.४४.३८
ततोऽतिशयमापन्नं २.३.१०४
ततोय नारीगजवाजिसंकुलं १.८०.

१२
ततो दीर्घेण कालेन १.२२.१८
ततो दुःस्वप्नशमनं १.९६.१२०
ततो देवः प्रसन्नात्मा १.३१.४५
ततो देवगणाः सर्वे १.७२.१०४
ततो देवाः सर्गाधर्वाः १.६२.३९
ततो देवा निरातंकाः १.९६.११६
ततो देवाश्च सद्राश्च १.४४.३१
ततो देवसुरपितृन् १.७०.१९७

ततो द्वादशवर्षाति १.८०.५८
ततो द्वात्रिंशत् सर्वाणि १.२०.३०
ततो द्वितीयाप्रभृति १.५६.८
ततो धिवासयन्तोये २.४७.१९
ततो ध्यानगतस्तत्र १.१३.५
ततो नादः समभवत् २.५.११७
ततो नारायणश्चित्य २.५.१४२
ततो नारायणो देवः २.२.१
ततो निशम्य कुपितः १.३०.१४
ततो निशम्य भगवान् १.६४.१८
ततो निशम्य वचनं १.१०७.३४
ततो निहत्य तं दैत्यं १.९५.१७
ततो बहुविधं प्रोक्तं १.२८.३
ततो मंदतरं नाभ्यां १.५४.२६
ततो मत्परमं भावं १.९६.१४
ततो मनुष्याधिपति १.६३.४४
ततो महात्मा भगवान् १.७०.१२४
ततो महालयात्समात् १.९२.१०२
ततो यज्ञः स्मृतस्तेन १.७१.४२
ततो राजा द्विजश्रेष्ठ २.३.३५
ततो राजा प्रणम्यासी २.५.१११
ततो राजा सुसंक्रुद्धः २.१.३४
ततो राजा चतुर्भुजः २.३.९४
ततो राजा विनायकः १.९०.४५

ततो वर्षसहस्रं तु १.१४.११
ततो वर्षसहस्राति १.१७.६७
ततो वर्षसहस्रात् १.२०.४५
ततो वाणी ममुद्भूता २.७.२५
ततो विलोक्य भगवान् २.१.५०
ततो विवेश भगवान् १.३०.२७
ततो विष्णुस्ततः शक्रो १.४४.३५
ततो विश्वजिदं तैश्च १.७७.९६
ततो विस्मयनार्थाय १.३६.५८
ततो विस्मयमापन्नः १.२२.२८
ततोऽङ्गोऽङ्गोदयामास १.७२.३३
ततोऽङ्गुलश्च संकल्पं १.७०.१८४
ततोऽस्माकं सुरश्रेष्ठाः १.१०४.५
ततोऽस्य जघनात्पूर्वं १.७०.१९९
ततोऽस्य नेत्रजो वह्निः १.१०१.४१
ततोऽस्य पार्श्वतो दिव्याः १.१३.१६
ततोऽस्य मातुराहारात् १.८८.५६
ततो हत्वा जरासंधं १.६६.७९
ततो ह्यतिमूत्रेण स्रक् २.२५.८०
ततो ह्यनुजां प्राप्यैव १.६५.१७०
ततो ह्यन्यां पुनर्ब्रह्मा १.७०.२१२
तत्कथं षोडशविधं २.२७.३
तत्कपालं नखं क्षेत्रं २.५०.४३
तत्कर्मणा विनाप्येव १.९०.३

तत्कृत्वा न च पापीयां १.७२.४४
तत्कीतुकसमाविष्टा २.५.११
तत्क्षयाद्धि भवेन्मुक्तिः १.८६.१०३
तत्तद्रसान्वितं तस्य १.९.३४
तत्तद्गुणवते देयं १.१०.२१
तत्तद्गुणस्तथा चूर्णः १.७७.८७
तत्तद्विद्धि चतुर्वक्त्रं १.१७.२८
तत्तस्य भवति प्राप्यं १.८८.१७
तत्त्रयं शांकरं रूपं २.१५.२६
तत्प्रकार्णिकामध्ये १.४१.२२
तत्पुण्यं कोटिगुणितं १.८२.११८
तत्पुरुषाय विग्रहे २.२७.२४५
तत्पुरुषाय विग्रहे २.४८.५
तत्पुरुषाय विग्रहे २.४८.७
तत्पुरुषाय विग्रहे २.४८.८
तत्पूर्वाभिमुखं वश्यं १.८५.११३
तत्प्रमाणेन कुंडस्य २.२२.७०
तत्फलं कोटिगुणितं १.७६.२६
तत्फलं कोटिगुणितं १.७८.१०
तत्फलं लभते दत्त्वा २.२२.२८
तत्फलं समवाप्नोति १.९२.१८३
तत्पुण्यं महादेवं १.७१.८१
तत्त्वं तु विदितं तेन २.२०.४०
तत्त्वगतमात्मानं २.२४.४

तत्त्वमाद्यं भवानेव १.३६.६
तत्त्वशुद्धिः षष्ठेन २.२४.६
तत्त्वानामग्रजो यस्मा० १.७०.१४
तत्र कालं जरिष्यामि १.२४.१०९
तत्र चैषा तु या मात्रा १.९१.६३
तत्र जाम्बवन्तं नाम १.५२.४३
तत्र तत्प्रतिश्रुतं तदा १.९५.१४
तत्र तत्र चतुर्वक्त्रा १.३.३४
तत्र तत्र विभोः शिष्या० १.७.९
तत्र तत्पुरुषत्वेन १.२३.१६
तत्र ताम्बा समासाद्य २.३.८८
तत्र ते मुनयः सर्वे १.११.९
तत्र ते स्तंभितास्तेन १.१०२.५२
तत्र पित्रा सुशैलेन १.९२.१६५
तत्र प्रभोः सर्वत्र १.६२.२८
तत्र भुक्त्वा महाभोगान् १.७६.१६
तत्र भुक्त्वा महाभोगान् १.७७.१०३
तत्र यत्कृतवान् विष्णु० २.१.८२
तत्र शिष्याः शिष्यायुक्ता १.२४.१४
तत्र श्रुतिसमूहानां १.२४.१४०
तत्र सङ्ग्रहाका देवा १.१०६.२७
तत्र साक्षाद्वृषांस्तु १.५३.१०
तत्रापि च महासत्त्व १.२३.१५

तत्रापि जगद्गुरुः सर्वे १.३९.४८
तत्रापि तीर्थं तीर्थजे १.९२.१६१
तत्रापि दहं गगन० २.१८.३७
तत्रापि देवदेवस्य १.५१.२१
तत्रापि मम ते पुत्राः १.२४.५०
तत्रापि मम ते पुत्राः १.२४.६१
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.५७
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.६५
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.७०
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.७४
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.११६
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.११९
तत्रापि मम ते पुत्रा १.२४.१३१
तत्रापि मम ते शिष्या १.२४.११०
तत्रापि मम ते शिष्या १.२४.११३
तत्रापि सगणः साम्बः १.५१.२८
तत्रायांतं महात्मानं २.६.१४
तत्रावाह्य महादेवं १.७७.७१
तत्राष्टगुणर्मैश्वर्यं १.८८.८
तत्रैन्द्रपद्मोद्भवविष्णु० १.९३.१०
तत्रैवं गायमानं च २.१.१३
तत्रैव ददृशुर्देवा १.८०.३६
तत्रैव पादुके दिव्ये १.९२.१५४
तत्समा ह्युपदेहत्वा० १.७०.१३१

Digitized by Srujanika@gmail.com

तत्सर्वं ते अथास्यामि २.५१.७
तत्सर्वं दहते मम १.३४.१७
तत्सर्वं श्रुतवान्वासः २.९.८
तत्सर्वमहमेवेति १.८६.७३
तथांतः संस्थितं देवं १.८८.७९
तथा कनकधीतां स १.५.४२
तथा कनकसंयुक्ता २.२७.२३६
तथा किनरगंधर्वां १.६३.४०
तथा कुमुदखंडैश्च १.५१.२४
तथा कृष्णमृगाणां च २.५०.४१
तथा गुग्गुलुघृपं च १.८१.१७
तथा गोमिथुनं च १.८३.१८
तथाग्निपूजां वै कुर्यां २.४९.३
तथा चान्येषु भवति १.४०.९०
तथा जांबवती चैव १.६९.७८
तथा तपत्यसी सूर्यं १.५५.७१
तथान्याः सर्वलोकेषु १.८२.७२
तथान्यानि च पापानि १.१५.३०
तथान्या बहवः सृष्टाः १.४१.४७
तथान्ये च ततोऽन्तो २.१८.१७
तथान्येषां च देवानां २.४६.६
तथान्यैर्मणिमुख्यैश्च १.५१.२
तथा पापं विलीयेत १.८५.१७२
तथापि तस्मै दातव्यं १.०३.४३

तथापि देवाः समिष्टाः १.७२.१०७
तथापि न च कर्तव्यं १.९०.१०
तथापि भक्ताः परमेश्वरस्य १.७७.
४
तथापि भर्तुं रहिता १.६४.५
तथाप्ययुतमात्रेण १.१५.१
तथा भूतमहं दृष्ट्वा १.१७.१४
तथा मारकतैश्चैव १.७७.६९
तथा वर्षसहस्रेषु १.७१.१६
तथा शिवतरायैति २.८.३
तथाष्टचत्वारिंशच्च १.९.२८
तथाष्टचत्वारिंशच्च १.८६.३०
तथा सोमस्य सूर्यस्य २.५४.२०
तथा सोराणि सूक्तानि १.२६.७
तथा ह्याचमनीयार्थं १.२७.१०
तथैन्द्रपद्मोद्भवविष्णु० १.७२.७३
तथेति चाब्रुवन्देवाः १.७२.४२
तथेत्युक्त्वा च सा देवी २.५.१२१
तथेत्युक्त्वा स गोविंदः २.५.७४
तथेत्युक्त्वा सत्यभामां २.३.९९
तथेत्युक्त्वा च तस्या वै १.६९.२४
तथैकदंष्ट्राग्रमुखाग्रं १.९४.१४
तथैनां पुत्रकामस्य १.१३.११
तथैव केसरीत्युक्तो १.५३.१९

तथैव गुरुसंपर्कात् १.८५.१७१
तथैव जातं नयनं ललाटे १.१०६.
५७
तथैव भगवान् विष्णुः १.१७.४६
तथैव यज्ञपात्राणां १.८९.६२
तथैव बाह्यतः सूर्यो १.५५.१५
तथैवाभिनवेशेन २.९.३८
तथोकारमयो योगी १.९१.४५
तथोकारमयो योगी १.९१.४९
तदंगणादहं शंभो० १.४२.१५
तदग्रहणमेवेह २.१८.२८
तदचक्षुस्तदश्रोत्रं १.८६.५४
तदर्चनं परं प्राहुः २.१३.३६
तदर्चनादि सकलं २.३.३४
तदर्धं कंठनालं स्यात् २.२५.२८
तदर्धं केवले पापे १.१५.१७
तदर्धं स्विष्टकृत्प्रोक्तं २.२५.५३
तदर्धांशं तु दातव्यं २.३६.९
तदर्धांश्चैव वा कुर्यात् २.४२.३
तदर्धांश्चैव वा धीमां २.४१.२
तदर्धेन पुरस्तात् २.२२.६९
तदर्धेनापि वा सम्यक् २.३५.३
तदा ऋतंजयो नाम १.२४.८६
तदाकाशं च विज्ञानं १.८६.१३३

श्रीलिङ्गमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

तदा चतुर्गुणवस्थे १.२४.१०
 तदा चलत्वादचलाः १.७०.१३५
 तदा चापि भविष्यामि १.२४.२८
 तदा जगौ हरेस्तस्य २.३.१०८
 तदा तं कल्पमाहुर्व १.३७.२०
 तदा तदावतीर्णस्त्वं १.९६.२२
 तदा तयोर्विनिर्गतः १.१०५.११
 तदा तस्य सुतो यश्च १.१०१.४५
 तदा तस्य स्तुषा प्राह १.६४.१०
 तदा तस्यैव तु गतं १.६९.८४
 तदा तिष्ठन्ति सायुज्यं १.८७.२५
 तदा तु सर्वभूतानां १.३९.५४
 तदा तेजांसि सर्वाणि १.९६.६४
 तदाथ गर्वभिन्नस्य १.९५.१५
 तदा देवीं भवं दृष्ट्वा १.४४.४५
 तदा द्रक्ष्यामि मां चैवं १.९९.१४
 तदानीं मां समासाद्य २.३.८०
 तदा पार्श्वे स्थितो नदी १.२५.३
 तदाप्यहं त्वया ज्ञातः १.२३.२३
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.२१
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.२४
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.३२
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.४४
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.५६

तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.६०
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.६८
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.७३
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.७७
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.१०४
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.११२
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.११८
 तदाप्यहं भविष्यामि १.२४.१२७
 तदाप्रभृति तं कृष्णं १.१०८.१०
 तदाप्रभृति लोकेषु १.१९.१५
 तदाप्रभृति लोकेषु १.३४.९
 तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन् १.१०५.
 २९
 तदा प्रभृति वै मोक्ष १.८७.११
 तदा प्रभृति शक्राद्याः १.७३.२९
 तदा प्राह महादेवः १.९८.१६९
 तदा मनसि संजातं १.९.११
 तदामरपतिः श्रीमान् १.१०१.१७
 तदा मुक्तिः क्षणादेव १.८७.१५
 तदा रुद्रैर्जगन्नाथ १.४१.६०
 तदा वृषध्वजो देवः १.६४.९४
 तदा षष्ठेन चांशेन १.२४.१२६
 तदाष्टमा महादेवः १.४१.३५

तदा समभवत्तत्र १.१७.४९
 तदा सम्भारं च यज्ञं १.७१.४१
 तदास्य वक्त्राभिष्क्रम्य १.२०.२४
 तदा स्वयं वृत्ररिपुः १.५३.५७
 तदाह पौत्रं धर्मजो १.६४.१०८
 तदा हरं प्रणम्याशु १.६४.९७
 तदा ह्यदृश्यं गत एव यक्ष १.५३.
 ५८

तदा ह्यहल्योपपत्ति १.७२.५९
 तदेनं सेतुमात्मानं १.८८.७८
 तदेव तीर्थमभवत् १.३६.७७
 तदेव लभ्यं नान्यत्तु १.१०७.१६
 तद् दृष्ट्वा महादाश्चर्यं १.२०.३७
 तद्वाह्ये च विनिर्द्रं तु २.२५.३४
 तद्भाविताः प्रपद्यन्ते १.७०.२५३
 तद्रोमवर्षसंख्यानि २.३८.९
 तद्वक्त्रशेषमात्रांतं १.९६.९८
 तद्वज्रं गोपयेश्चित्यं २.५१.५
 तद्वत्सहस्रकिरणो १.६०.१८
 तद्वदाचारहीनानां १.८५.१३०
 तद्वदाचार्यसंगेन १.८५.१७०
 तद्वाक्याद्भयनिर्मुक्तो २.६.३१
 तन्नादश्रवणाद्भेदो १.९३.१३
 तन्मध्ये सुराभिः स्थाप्य २.३५.८

तन्महेशाय विग्रहे २.२७.२६५
 तन्मात्राणां द्वितीयस्तु १.७०.१६३
 तन्मात्राद्भूतसर्गश्च १.३.२०
 तन्माहात्म्यात्तदा लोकान् १.८५.
 २६
 तन्मूले स्थापयेन्नित्यं २.३३.७
 तप उग्रं समास्थाय १.७१.१०
 तपस्तप्तस्य तपमा १.३७.३
 तपस्तप्तस्य तपमा १.४२.६
 तपत्येष द्विजश्रेष्ठो १.६०.१५
 तपसा च महादेव्याः १.१०१.७
 तपसा च महादेव्याः १.१०२.१
 तपसा च विनीताय २.२७.५
 तपसा तस्य संतुष्टो १.६९.७७
 तपसा तोषितः पूर्वं १.५३.११
 तपसा त्वेकवर्षे १.१०८.९
 तपसा नेन किं कार्यं
 तपसा प्राप्य सर्वजं १.७१.९६
 तपसाराध्य देवेशं १.६२.३७
 तपसा विद्यया वापि १.१०.४०
 तपस्तेपे तया सार्धं १.१०.१४
 तपस्युपरमश्चैव १.८.१०
 तपांसि तेषां सर्वेषां १.२९.२४
 तमः प्रच्छाद्य रजसा १.८.९०

तमपूज्य जगत्सर्व १.७१.५४
 तमभ्ययुर्महात्मानं १.६२.२४
 तमश्च व्यनुदत्पश्चा १.७०.२६४
 तमसा कालरुद्राख्यं १.१.२२
 तमसा कालरुद्राख्यं १.६.३०
 तमसा कालरुद्राख्यं २.५.८
 तमसोऽष्टविद्या भेदा २.९.३४
 तमादिपुरुषं भक्त्या १.९५.४
 तमालगुल्मैर्निचितं १.९२.१३
 तमाह अहसन् विष्णु १.६२.३५
 तमाह भगवाञ्छक्रः १.१०१.३५
 तमाह माता सुशुभं १.१०७.१९
 तमाह शंकरो देव १.१०३.५७
 तमाहुर्वैरवं देवं १.८०.४७
 तमिमं मम संदेशो १.४४.१७
 तमुद्दिश्य तदा ब्रह्मा १.२४.१५०
 तमुते परमात्मानं २.९.१५
 तमेकमाहुर्द्विगुणं १.७५.३७
 तमेवमुक्त्वा भगवान् १.२०.१५
 तमोते च तमःपारे १.५३.५०
 तमोभिभूते लोकेऽस्मिन् १.६३.७२
 तमोमात्रात्मिका रात्रिः १.७०.
 २१७
 तमो मोहो महामोह २.९.३०

तमो मोहो महामोहो १.५.२
तमोविद्यापदच्छत्रं १.८६.१४६
तमोवीर्यमयो राहुः १.६१.४८
तमोहरो महायोगी १.९६.३५
तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा १.३१.९
तया च पूजयेद्यस्तु १.७४.२१
तया स रमते येन १.१०१.३६
तया सह वनं गत्वा २.६.१२
तयोः परः शिवः शांतः २.१५.८
तयोः श्रुत्वा महादेवं १.७२.१७६
तयोः संपूजनादेव २.४७.९
तयोः समभवद्युद्धं १.१०१.१२
तयोरग्रे हुताशं च १.८४.६८
तयोर्मन्ये च विजेयं १.४९.१३
तरुक्ष्णचक्राणिर्धामां १.७.१६
तर्क्यातर्क्यशरीराय १.२१.५१
तर्पयेद्विधिना पश्चात् १.२६.१०
तलाः कपोताः कापोताः १.७२.२२
तलानां चैव सर्वेषां १.४५.१४
तलानां चैव सर्वेषां १.४५.२३
तले च तर्जन्यंगुष्ठं २.२२.१७
तलेषु तेषु सर्वेषु १.४५.२२
तल्ललाटादमूच्छमोः १.९६.४२

तल्लिङ्गं पूजितं तेन १.८१.४८
तव देहात्समृत्पत्रं १.३१.४२
तव पुत्रो भविष्यामि १.४२.१२
तव भृत्यस्तदा लुप्तं २.३.४३
तव रोम्णि सकलामरेश्वरा १.९४.१७
तवातिकं गमिष्यामि १.६४.२७
तवात्मजं शक्तिमुतं १.६४.३२
तवान्योन्यावताराणि १.९६.३८
तवापराधो नास्त्यत्र १.१७.२५
तवावतारो दैत्यानां १.१०५.१५
तवास्तीति सकृच्चोक्त्या २.२८.३
तवाहं वज्रिणाहस्तात् १.१०२.४४
तस्युरात्मानमास्थाय १.९२.११२
तस्युस्तदाग्रतः शंभोः १.८०.५४
तस्यो श्रिया वृत्तो मध्ये १.१००.३९
तस्मान्चतुर्युगावस्थं १.२३.३०
तस्मान्च द्विपदाः सर्वे १.२३.४३
तस्मान्च रूपमात्रं तु १.३.२१
तस्मान्च सततं युक्तो १.८८.७६
तस्मान्च सर्वकार्येषु २.१८.६३
तस्मान्छतगुणं पुण्यं १.७७.४९
तस्मान्छतगुणोपांशुः १.८५.११९

तस्मान्छनैश्चरश्चोर्ध्वं १.५७.३१
तस्मान्छांतभयाच्चैव १.४६.४३
तस्मान्छ तेन संयुक्तो २.३.५७
तस्मान्छपेद्विजो नित्यं १.१५.३२
तस्मान्छपेद्वि यो नित्यं २.८.३४
तस्मात्तत्त्वविदो ये तु २.२०.३६
तस्मात्तव महाभाग १.३६.२६
तस्मात्तु परिहृतं व्या १.७८.८
तस्मात्तु पशवः सर्वे १.२३.३६
तस्मात्तु भारतं वर्षं १.४७.२४
तस्मात्तु वैष्णवं चापि २.४.२९
तस्मात्तेन निहृतं व्या १.६८.१६
तस्मात्ते भोगिनो दैत्या १.७१.७१
तस्मात्त्यागः सदा कार्यं १.८.२६
तस्मात्त्रिः प्रवर्णं योगी १.९१.७१
तस्मात्त्वं मम मदनारि १.९७.३५
तस्मात्त्वमपि योगीन्द्र २.५५.२९
तस्मात्पंचगुणा भूमिः १.७०.४७
तस्मात्पंचदशैव ते १.५.३८
तस्मात्परिहरेद्राजा २.२४.३०
तस्मात्पाशुपतीयोगी १.९१.६६
तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं तु १.५४.१८
तस्मात्संपूजयेद्देवं १.८१.४३

तस्मात्संपूजयेद् भक्त्या २.४.१२
तस्मात्संपूजयेत्लिङ्गं १.७३.७
तस्मात्संपूज्य विधिवत् १.१०३.६६
तस्मात्संसिद्धिमन्विच्छन् १.८५.१३२
तस्मात्संसेवनीयं हि १.९२.५२
तस्मात्सदा पूजनीयो १.७३.६
तस्मात्सदाम्यसेज्ज्ञानं १.८६.१०५
तस्मात्सन्तकुमारेति १.७०.१९५
तस्मात्सन्तकुमारेति १.७०.१७४
तस्मात्समेत्य विप्रेन्द्र १.३६.३१
तस्मात्सर्वं परित्यज्य २.४६.२१
तस्मात्सर्वं परित्यज्य २.५४.३३
तस्मात्सर्वगतो मेध्यः १.२३.४६
तस्मात्सर्वप्रकारेण १.४४.४९
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन २.१८.५९
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन १.७७.६
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन १.७८.७
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन १.८६.४८
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन १.८९.१००
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन २.५५.३०
तस्मात्सर्वाणि भूतानि १.७०.७०
तस्मात्सर्वं पूजनीयाः १.२९.५१

तस्मात्सर्वेदिकं लिङ्गं २.४७.१०
तस्मात्सुखं भवमान् २.५४.२२
तस्मात्सुखं भवेत्तु २.६.२०
तस्मात्सोममयं चैव १.२३.४१
तस्मात्स्थानात् पुनः श्रेष्ठो १.८८.३३
तस्मादडोद्भवे जज्ञे १.१७.६९
तस्मादनेन दानेन १.१०८.१६
तस्मादप्यभिजित्युद्ध १.६९.३५
तस्मादयोनिजे पुत्रे १.३७.११
तस्मादवध्यतां प्राप्ता १.७१.१९
तस्मादष्टाक्षरान्मन्त्रां २.८.३३
तस्मादहं च देवेश १.२३.५
तस्मादापः पिबन्मूर्ध्नी १.५९.१२
तस्मादायुर्बलं रूपं १.४०.४५
तस्मादुत्तरमार्गस्थो १.५७.२५
तस्मादकोनपंचांगत् २.२७.१८
तस्मादेतन्मया लब्धं १.९३.१७
तस्मादेतैर्यथालाभं १.८१.३७
तस्मादेव तमोद्विक्ता १.७०.३०
तस्माद् प्रहार्चना कार्या १.५७.३९
तस्माद्दीर्घेण कालेन १.५४.२१
तस्माद् दृष्टानुश्रविकं १.८६.१३

श्रीलिङ्गमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

तस्माद्देवं यजेद्भक्त्या १.८१.४५
तस्माद्देवासुराः सर्वे १.७०.२११
तस्माद्देव्या न वध्यास्ते १.७१.६७
तस्माद् द्विजाः सर्वमजस्य १.५३.

६२

तस्माद्धि मुनयो लब्ध्वा १.४४.४७
तस्माद्ध्यानरतिनित्यं १.९१.५७
तस्माद्धयेयं तथा ध्यानं १.२८.४
तस्माद्धि हति यस्माद्धि २.१८.२१
तस्माद् ब्रह्मा महादेव्या १.४१.

१३

तस्माद् भक्त्योपचारेण २.४७.१३
तस्माद् भविष्यते पुण्यं १.२४.१०१
तस्माद् भस्म महामागा १.३४.८
तस्माद्योगं प्रशंसति १.९०.५
तस्माद्यो वासुदेवाय १.६२.४२
तस्माद्दशात्यरिभ्रष्टो १.६६.७८
तस्माद्ददस्व सूताय १.८६.२
तस्माद्विचारतो नास्ति १.८६.२५
तस्माद्विद्वान् हि विश्वत्व १.२३.

५१

तस्माद्विरागः कर्तव्यो १.८.२८
तस्माद्विश्वेश्वरं देवं १.११.१०
तस्माद्देवार्पतस्वज २.२०.२१

तस्माद्धि सर्वकार्याणि १.७८.३
तस्मानन्दय मां नंदिन् १.४२.३०
तस्मान् निद्याः पूज्याश्च १.३४.

२७

तस्मान्मृत्युं जयं चैव १.३०.२८
तस्मिस्तत्परमं ध्यानं १.११.३
तस्मिन्स्थिते महादेवे १.७२.१०२
तस्मिन्कल्पे मुनेः शापा २.८.१३
तस्मिन्कालेऽयं भगवान् २.१.४९
तस्मिन्काले मुनिः श्रीमान् २.५.

५३

तस्मिन् क्षणे समापन्ना २.१.६८
तस्मिन्दीपे स्मृतौ तौ तु १.५३.२५
तस्मिन्नेडे इमे लोका १.७०.६५
तस्मिन्महाभुजः शर्वः १.४८.२२
तस्मिन्नेजे यथाप्राप्तं २.५१.८
तस्मिन्याते द्विजानां तु २.७.२४
तस्मिन्वा यस्त्यजेत्प्राणा १.७७.

३८

तस्मिन्विश्वत्वमापन्नं १.२३.२४
तस्मिन्वेदाश्च शास्त्राणि १.८५.९
तस्मिन् शक्तस्य विपुलं १.४८.२४
तस्मिन्संचयनं कार्यं २.३०.५

तस्मै कन्यां प्रयच्छामि २.५.६३
तस्मै सनत्कुमाराय २.२०.१४
तस्य कन्या त्विलविला १.६३.५८
तस्य कृष्णस्य तनयाः १.६९.६४
तस्य क्रोधेन दहते १.८५.१७५
तस्य क्रोधोद्भवो योसौ १.७०.२३१
तस्य गोत्रद्वये जाता १.६३.७७
तस्य चासीद् दूढरथः १.६८.४५
तस्य चित्तयमानस्य १.१४.३
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.१९.१०
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.२३.१
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.२९.४
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.२९.६६
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.३०.१०
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.३५.२७
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा १.३६.५१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा २.१.५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा १.३७.१२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा १.३९.४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा १.४३.५१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा १.९७.१९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा १.९८.७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा १.९९.२

तस्य तां परमां मूर्ति १.९२.११४
तस्य तीव्राभवनमूर्च्छा १.२२.२२
तस्य दक्षिणपाश्वर् तु १.४८.३१
तस्य देवस्य रुद्रस्य १.४५.६
तस्य द्वादशाधा भिन्नं २.१२.७
तस्य गादास्तु चत्वार १.४९.२६
तस्य पुण्यं मया वक्तुं १.७४.२९
तस्य पुत्रा बभूवुस्ते १.४७.३
तस्य पुत्रास्त्रयश्चापि १.१०.१९
तस्य पुत्रोभवद्विप्रो १.६८.५
तस्य पुत्रो महादेवो १.४१.१०
तस्य पुत्राः सप्त भवन् १.६६.५७
तस्य पूर्वदलं साक्षा १.२७.२५
तस्य पूर्वमुखं प्रीतं २.१९.९
तस्य प्रसादाद्देव्येंद्रो २.५०.४
तस्य प्रसादाद्धर्मश्च १.९.६६
तस्य बभ्रुरिति ख्यातः १.६९.५
तस्य भार्याद्वयमभूत् १.६२.४
तस्य मध्येतिराजस्य १.६९.३६
तस्य मूर्ध्नि शिवं कुर्यात् १.८४.५६
तस्य रक्तेन रौद्रेण १.९७.४०
तस्य रश्मिसहस्रं त १.५९.२४

तस्य रामस्तदा त्वासी १.६८.१०
तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि १.८८.१५
तस्य रूपं समाश्रित्य १.२७.४
तस्य रोगा न बाधन्ते १.८२.११६
तस्य वंशास्तु पंचैते १.६७.२६
तस्य शृंगं महेशस्य १.९४.२
तस्य सत्यव्रतो नाम १.६६.३
तस्य सन्नाजितः सूर्यः १.६९.१३
तस्य तर्कं प्रकर्तव्यं २.४५.८७
तस्य सर्वाश्रयं दिव्यं १.४४.१९
तस्य सिद्धिश्च मुक्तिश्च २.२०.४८
तस्य सोमात्मकं रूपं २.१२.१९
तस्यांबस्य शुभं हैमं १.१७.६८
तस्यांशमेकं संपूज्य १.७१.५३
तस्यां सिद्धीप्रणष्टाया १.३९.२०
तस्यां हरि च ब्रह्माणं १.४१.१२
तस्याः परेण श्रीलस्तु १.५३.३२
तस्याः पुत्रः स्मृतोऽक्रूरः १.६९.२५
तस्याः स्वास्थ्येन ध्यानं च १.८.४३
तस्याग्रे मध्यतो भूमौ २.३७.२
तस्याग्रे श्वेतवर्णाभिः १.११.८
तस्याजया समस्तार्था २.१०.१४
तस्यापि पुत्रमियुनं १.६९.३७

तस्यापि शिरसो बालः १.१०२.३७
तस्याप्रमितवीर्यस्य १.२२.२३
तस्याभिध्यायतश्चैव १.७०.१४५
तस्याभिषिक्तस्य तदा १.४३.४५
तस्यावलोकनादेव १.१०८.६
तस्याश्चैवांशजाः सर्वाः १.५.२९
तस्याश्चोत्तरपार्श्वे तु १.५१.२६
तस्यासीतुं वृक्षो १.६९.३४
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा १.२९.५०
तस्यास्तु दक्षिणे भागे २.३६.४
तस्याहमृगजः पुत्रो २.५.१४७
तस्यैवं श्रीडमानस्य १.२०.९
तस्यैवं तप्यमानस्य १.४१.२९
तस्यैवं ध्यायमानस्य १.६३.५०
तस्यैवेह च माहात्म्यं २.७.१६
तस्योपरि न्यसेद्दर्भा २.२५.१४
तस्योपरि महादेवं १.२८.२
तां कन्यां जगृहे रत्नम् १.६९.५१
तां च ज्ञात्वा तथाभूता १.१०६.१४
तां दर्वः सरसैः सर्वा १.५५.४३
तां शक्रमुखा बहुशोभमाना १.
५३.५९
तां सिद्धगणधर्वपिशाचयक्ष १.७२.
६१

तांस्तथा वादिनः सर्वान् १.४४.
१४
तांस्तु संक्षेपतो वक्ष्ये १.४९.४१
तांस्तु संक्षेपतो वक्ष्ये १.५३.७
ताञ्जीवान्मुनिशादलाः २.९.३१
ताडनं कथितं द्वारं २.२१.६२
ताडयन्ति द्विजैर्द्राक्ष १.४०.१३
ताडयामास देवेश १.३६.२४
तानि तस्मादनन्यानि २.१६.२८
तानि तेषां तु नामानि १.४६.४४
तानि भाग्यान्यशुद्धानि १.८६.२८
तानि व्यासादुपश्रुत्य १.८३.३
तानि सर्वाण्यणेषाणि १.९२.१३९
तानि स्रोतांसि त्रीण्यस्याः १.४३.३९
तानुवाच महाभागान् १.३१.३
तान् दृष्ट्वा तनयान् वीरान् १.६९.
७०
तान्येव वदन्गृह्णन् १.८५.१५
तान्येव प्रतिपद्यन्ते १.७०.२५२
तान्समीक्ष्य भगवान् १.९८.५
तान्सर्वान् शीघ्रमाप्नोति १.८२.
११५
तान्हित्वा ब्रज चान्यत्र २.६.२९
ताभिरेव नरः श्रीमान् १.६७.१६

ताभिर्विमानमारुह्य २.८.३२
तामजां लोहितां शुक्लां १.३.१३
तामाज्ञां संप्रविश्याहं १.८७.१०
तामुवाच सुरश्रेष्ठ १.९२.१२०
तामेवाजामजोन्यस्तु १.३.१४
तामेच्छत्सोऽपि भगव २.५.७०
ताम्रकुम्भेन वा विप्रः २.२२.१३
ताम्रजानि यथान्यायं २.२७.४१
ताम्रपत्राणि सौराणि २.२२.३५
ताम्रा च जनयामास १.६३.२९
ताम्राद्यैर्विधिवत्कृत्वा १.८४.३१
ताम्रेण च प्रकतं व्य २.२८.३३
ताम्रेण पद्मपत्रेण १.२७.३८
ताम्रे वा पद्मपत्रे वा १.१५.२२
तारकाक्षोऽपि दितिजः १.७३.३
तारकाग्रहसोमार्का १.४५.३
तारणश्चरणो धाता १.६५.१४१
ताराग्रहाणां प्रवर १.६१.४३
ताराग्रहाणां शुक्रस्तु १.६१.५१
तारानक्षत्ररूपाणि १.५७.१७
तारानक्षत्ररूपाणि १.६१.३५
तारो वराञ्छतगुणं १.१०१.१४
ताक्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च १.५५.६१
तालकेतुः पडास्यश्च १.१०३.२८

तावन्त्यस्तारकाः कोटयो १.५७.२१
तावच्छती च वै संख्या १.४.६
तावत्कालं महादेव १.८८.५२
तावद्भिरभितो वीर १.९६.६
तावद्वर्षसहस्राणि २.४०.७
तावांश्च विस्तरस्तस्य १.५३.३४
तावागतौ समीक्ष्याथ २.५.८८
तावागतौ समीक्ष्याह २.५.१२०
तावुभावागतौ दृष्ट्वा २.५.५४
तावुभौ प्रणिपत्याग्रे २.५.९०
तावुभौ मुनिशार्दूलौ २.५.११९
तावुचतुर्महात्मानौ १.२२.५
ता वै निष्कामचारिण्यौ १.३९.१८
तास्तथा प्रत्यपद्यंत १.७०.२८८
तास्त्वभ्यर्च्य यथाशास्त्र २.८.२
तिलपुष्पं तु कृत्वाथ २.३७.३
तिलमध्ये न्यसेत्पद्मं २.३१.४
तिलानामाढकं मध्ये २.२७.३८
तिलेन रोगनाशश्च २.५२.१४
तिले यथा भवेत्तल १.७०.७४
तिलैर्होमः प्रकतं व्यो २.४९.४
तिष्ठति शाश्वता धर्मा १.८५.२८
तिष्ठे मायामसूयां च १.४०.१
तिस्रोऽवस्था जगत्सृष्टि २.१६.१६

तीक्ष्णदंष्ट्रं गदाहस्तं १.७६.३१
तीक्ष्णशृङ्गाय विद्यहे २.४८.१०
तीक्ष्णोपायश्च हर्यश्वः १.६५.७९
तीर्णस्तारयते जंतु १.२४.८४
तीर्थतत्त्वाय साराय १.१०४.२१
तुंगाग्रनीलपुष्पैः १.९२.२३
तुंबकनारदो हाहा १.१०३.३५
तुंबरोऽपि विशिष्टोऽसि २.३.७७
तुंबरोश्च गमं चैव २.३.८१
तुंबरोश्च समानत्वं २.३.२
तुंबवीणां महाकोप १.६५.१२१
तुरीयस्य शिवस्यास्य २.१६.१८
तुरीयातीतममृतं १.१७.५४
तुला ते कथिता ह्येषा २.२९.१
तुलामध्ये वितानेन २.२८.३७
तुलारोहसुवर्णं च २.२८.८५
तुलास्तंभस्य विष्कंभो २.२८.२७
तुल्यमायुः सुखं रूपं १.३९.१६
तुल्यानेवात्मनः सर्वान् १.७०.३०५
तुल्याभिमानिनः सर्वे १.४०.९७
तुल्याभिमानिनश्चैव १.४६.१६
तुष्टाव च पुनः शंभु १.९८.२७
तुष्टाव देवदेवेशं १.१००.४८

तुष्टाव परमेशानं १.९६.७६
 तुष्टाव पुनरिष्टाभिः १.१७.९२
 तुष्टाव वाग्मिरिष्टाभिः १.२४.
 १४२
 तुष्टाव वाग्मिरिष्टाभिः १.३६.४
 तुष्टाव हृदये ब्रह्मा १.७२.१२१
 तुष्टिः पुष्टिः क्रिया चैव १.१६.३१
 तुष्टुवृगणपेशानं १.७१.१५४
 तुष्टुवृद्धदेवेशं १.७१.६३
 तुष्टुवृद्धदेवेशं १.१००.५१
 तुष्टोब्रवीन्महादेवः १.४३.१९
 तुष्टो रुद्रो जगन्नाथः १.२९.६
 तुष्टोस्मि ते वरं ब्रूहि १.१०७.३२
 तुष्टोस्मि वत्स भद्रं ते १.९३.२२
 तुष्टोस्मीत्याह देवेभ्यः २.१८.६७
 तुणकाष्ठादिवस्तूनां १.८९.६१
 तृतीयं धातुजं लिङ् १.७४.१५
 तृतीयरूपमीशस्य २.१५.२३
 तृतीयां त्रिगुणां चैव १.९१.४७
 तृतीयाय सकाराय १.१८.२
 तृतीयावरणे चैव २.२७.३२
 तृतीयो द्युतिमाश्राम १.५३.८
 तृतीयो नारदो नाम १.५३.३

तृष्णाभयसुखस्यैतत् १.६७.२४
 तृष्णा रागवती मोहा २.२७.८०
 ते गणेशा महासत्त्वाः १.४४.९
 ते च प्रकाशवद्गुणाः १.७०.१५४
 तेजसा तस्य देवास्ते १.१०२.५५
 तेजस्विनी नाम पुरी १.४८.१५
 तेजो दशगुणेनैव १.३३.३१
 तेजो दशगुणेनैव १.७०.५५
 तेजोपहारी बलवान् १.६५.७७
 तेजोमयो द्युतिधरो १.९८.१३२
 तेजोरूपाणि सर्वाणि १.९.६२
 तेजोसीत्याज्यमीशानं २.२८.९१
 ते देवा मुनयः सर्वे २.२०.५
 ते देवाः शक्तिमूर्तः १.९८.३
 तेन ग्रहां गृहाण्येव १.६१.९
 तेन चात्मानमत्यर्थं २.५.१३६
 तेन तान् पूजयित्वाय २.४३.९
 तेन ते कर्मणा यथा १.७०.२२७
 तेन दैत्येन सा देवी २.५०.७
 तेन धारयितव्या वै १.९०.१८
 तेन प्रणीतो रुद्रेण १.७.५५
 तेन सृष्टाः क्षुधात्मानो १.७०.२२५
 तेनाग्निना तदा लांका १.३२.११

तेनाधीतं यथान्यायं २.८.२१
 तेनैवाधिष्ठितं तस्मात् १.८६.१४२
 तेनासौ प्राप्तवांल्लोकं २.१.६६
 तेनाहं हरिमित्तं वै २.३.५२
 ते नित्यं यमविषयेषु १.८८.६४
 तेनेह लभते जंतुः १.९२.१४०
 तेनैव ऋषिणा विष्णुः १.१७.५८
 तेनैव चावृतः सम्यक् १.३.१८
 तेनैव सृष्टमखिलं १.४६.८
 ते परिग्राहिणः सर्वे १.७०.१६१
 तेपि तेनैव मार्गेण १.२४.७५
 तेपि तेनैव मार्गेण १.२४.४७
 तेऽपि तेनैव मार्गेण १.२४.११४
 तेपि दासवनात्तस्मात् १.२९.३७
 तेपि लब्ध्वा वरान्विप्रो १.८५.
 २०
 ते प्रणम्य महादेवः १.३३.२२
 तेभ्यः प्रधानदेवानां १.३.६
 तेभ्यश्चाहं प्रवक्ष्यामि १.९२.५६
 तेभ्योऽधस्तात् चत्वारः १.५७.२०
 ते लब्ध्वा मंत्ररत्नं तु १.८५.१८
 ते शीर्षाश्चोत्थिताः द्यूध्वं १.७०.
 २२९

तेषां चतुष्टयं बृद्धेः २.१६.८
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा १.८६.३
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा १.८६.७
 तेषां तु दशसाहस्रं १.८५.१८९
 तेषां देवावृधो राजा १.६९.४
 तेषां धनं गृहं क्षेत्रं २.६.८९
 तेषां पंच गणा ह्येते १.६८.१६
 तेषां पितामहः प्रीतो १.७१.११
 तेषां ब्रह्मात्मकानां वै १.७०.१८३
 तेषां भक्तिमहं दृष्ट्वा १.८५.२३
 तेषां भावं ततो ज्ञात्वा १.७२.३७
 तेषां भावं समालोक्य २.१९.५
 तेषां यावच्च यद्यच्च १.७०.५०
 तेषां वा फि करोत्येष २.४.२
 तेषां विरुद्धं यत्प्राज्यं २.१८.६१
 तेषां शतसहस्रं तु १.२४.८०
 तेषां शृंगेषु हृष्टाश्च १.८०.३८
 तेषां श्रेष्ठो महातेजा १.६६.३६
 तेषां सृष्टिप्रसिद्धयर्थं १.८५.१३
 तेषां स्वभावतः सिद्धिः १.४७.१४
 तेषां स्वसारः सप्तासन् १.६९.४०
 तेषां हिताय रुद्रेण १.४७.१७
 तेषामघोरः शांतश्च १.२३.२२

तेषामपि च गायत्रीं २.४८.३३
 तेषामपि तथान्नाद्यं २.१.१७
 तेषामुद्दिष्टं चातिशयं १.८५.२०७
 तेषु तेषु गृथक्त्वेन २.२७.३४
 तेषु वस्त्रेषु निःक्षिप्य २.३७.८
 तेषु शैलेषु दिव्येषु १.४३.५७
 तेषु सर्वेषु विधिना २.२७.३९
 ते मत्त्वस्य च योगेन १.७०.१४९
 ते सर्वे पापनिर्मुक्ता १.११.११
 ते सर्वे पापनिर्मुक्ता १.१२.१५
 ते सर्वे पापनिर्मुक्ताः १.१०८.१५
 ते सुखप्रीतिबहुला १.७०.१४८
 तैः पाशैर्मोचयत्येकः २.९.१६
 तैरियं पृथिवी सर्वा १.६३.४५
 तैरेव पठितव्यं च १.९६.१२४
 तैलेनोच्चाटनं प्रोक्तं २.५२.१०
 तैस्तु संञ्छादितं सर्वं १.६.१३
 तोयात्मकं महादेवं २.१४.२९
 तोषयेत्तं प्रयत्नेन १.८५.८७
 तोषितस्तेन विप्रैः १.६६.६७
 तो चोर्ध्वरेतसी दिव्यो १.३८.१५
 तो तं तुष्टवतुषचैव १.३७.३९
 तो वराहं तु भूलोके १.७०.१७२

तो बालुकाभिः संपूर्य २.२८.४५
त्यक्त्वा च मानुषं रूपं १.६९.८६
त्यक्त्वा देवं महादेवं १.७३.४
त्यक्त्वा प्रसादाद्ब्रह्मस्य २.९.५
त्यक्त्वा मायामिमां तस्मात् १.३६.
६६
त्यक्त्वा वज्रं तमेतेन २.५१.१५
त्यजेद्देहं विहायान्नं १.७७.५२
त्यागेन वा किं विधिना १.२९.८८
त्यागेनैवामृतत्वं १.८.२७
त्रयं चैव सुरैर्द्राणां १.१००.२२
त्रयश्च त्रिसहस्रं च १.१०२.२२
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि १.५६.१२
त्रयस्त्रिंशत्सुरानेवं १.१००.२१
त्रयस्त्रिंशत्सुराश्चैव १.७२.८५
त्रयोऽन्यस्तयो लोका १.६६.३३
त्रयोदशकलायुक्तं १.१७.८७
त्रयोदशसहस्राणि १.५२.२१
त्रयोदशसहस्राणि १.५२.४१
त्रयोदशांगुलायाम् २.२५.३७
त्रयोदशार्धभूषाणां १.५४.१९
त्रयोदशे पुनः प्राप्ते १.२४.५९
त्रयोविंशतिभिस्तत्त्वं १.८२.१९

त्राहि त्राहीति गोविदं २.५.१४०
त्रिशत्कोट्यस्तु वर्षाणां १.४.३४
त्रिशदन्यानि वर्षाणि १.४.२०
त्रिशच्चानि तु वर्षाणि १.४.१७
त्रिशन्मुहूर्तेरेवाहुः १.५४.२७
त्रिशांशकं तु मेदिन्यां १.५४.११
त्रिकोणं च तथामेयं १.८.९३
त्रिगुणाद्रजसोद्विक्ता १.७०.२९
त्रिगुणाय त्रिशूलाय १.९६.८६
त्रिगुणाय नमस्तुभ्यं १.१८.२२
त्रिणाभिना तु चक्रेण १.५५.३
त्रितत्त्वस्य त्रिवह्नेश्च १.३५.१९

त्रिधन्वा देवदेवस्य १.६६.१
त्रिधा भिक्षो ह्यहं विष्णो १.१९.
१२
त्रिधामा सीमगः शर्वः १.९८.४५
त्रिधा यद्वर्तते लोके १.७०.९५
त्रिधा विभज्य सर्वं च २.२२.४
त्रिधा संवृत्य लोकान्वै १.७२.१४०
त्रिनेत्रं नागपाशेन २.५०.२३
त्रिनेत्रा वरदा देवी १.८२.१०८
त्रिनेत्राश्च महात्मानः १.४४.२

त्रिपादं सप्तहस्तं च १.७६.१५
त्रिपादहीनस्तिष्ठे तु १.३९.१४
त्रिपुंड्रधारिणस्तेषां १.७६.४२
त्रिपुरारेरिमं पुण्यं १.७२.१८०
त्रिभागकं भवेदग्रं २.२५.३१
त्रिभिर्गुणमयः पाशैः २.९.२१
त्रिभिश्च घर्षितं शार्ङ्गं १.१००.३१
त्रिभिश्च प्रणवैर्देवाः १.७३.१३
त्रिमूर्तयः समाख्यातः १.६३.९०
त्रियंबकं यजामहे १.३५.१८
त्रियंबकसमो नास्ति २.५४.३२
त्रियंबकेण मंत्रेण २.५४.१
त्रिरात्रमुपवासाश्च १.९०.१९
त्रिलोकधारणे शक्ता १.६३.९४
त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः १.९८.
१३४
त्रिविक्रमः महाजिह्वो २.२७.१११
त्रिविधं स्नानमाख्यातं १.२५.८
त्रिशंकोर्दयिता भार्या २.५.६
त्रिशती द्विशती संध्या १.३९.१२
त्रिशिखं च त्रिशूलं च २.५०.१८
त्रिशृंगोजाशचिश्चैव १.४९.२४
त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप् च २.१७.१३
त्रिस्तोत्रं नदीं वृष्ट्वा १.४३.४०

त्रेताद्वापरतिष्याणां १.४.८
त्रेतायां वार्षिको घर्मो १.४०.४७
त्रैलोक्यमखिलं भुक्त्वा १.९३.५
त्रैलोकिकं गुह्यकाश्च १.७४.६
त्र्यंबकं यजामहे २.२८.६२
त्र्यंबकं त्रिनेत्राय १.३१.३९
त्र्यंबकं व्यक्षराय १.९६.८४
त्र्यक्षं दशभुजं शांतं १.४३.१८
त्र्यक्षो दशभुजश्चैव १.४३.३१
त्वं च पर्वत मे वाक्यं २.५.६२
त्वं च लोकहितायार्थं १.३२.१४
त्वं भक्तान् सर्वयत्नेन १.१०५.२०
त्वत्क्रोधसंभवो रुद्रः १.३६.७
त्वत्प्रसादात्स्वयं विष्णुः १.३६.८
त्वत्संहारे नियुक्तोऽस्मि १.९६.४३
त्वदीयं प्रणवं किंचिन् १.८५.४४
त्वदीयं प्रणवं विद्धि १.८५.४६
त्वदीयैषा विवाहार्थं १.१०३.४८
त्वदीयो नृपतिः श्रीमां २.५.६८
त्वमष्टमूर्तिस्त्वमनंतमूर्तिः १.९४.
१३
त्वमादिस्त्वमनादिस्त्वः २.५.३४
त्वमेव देवदेवेश १.९८.९
त्वमेव भर्ता हर्ता च १.९८.१०

त्वमेव मांहं कुरुते २.५.११३
त्वमेव सर्वभूतानां १.९६.२१
त्वमादी च तथाभूतो २.१८.४
त्वया किं काल नो नाथः १.३०.१२
त्वया तत्क्षम्यतां वत्स १.४२.३४
त्वया तस्मात्समस्तानि १.६४.११६
त्वया तस्मान्महाभाग १.६४.११७
त्वया दत्तं च नेष्यामि २.५.२९
त्वया धर्माश्च वेदाश्च १.९६.२३
त्वया न विदितं नास्ति २.५०.२
त्वया मे संविदं तत्र २.५.७९
त्वया सुष्टं जगत्सर्वं १.१०२.५
त्वया हिताय जगतां १.९२.१६४
त्वया हि सुमहत्पापं २.९.३९
त्वयि भक्तिः प्रसीदेति १.१०३.५५
त्वयि योगं च सांख्यं च १.१६.२९
त्वयि स्नात्वा नरः कश्चित् १.४३.
३६
त्वयैव कथितं सर्वं १.१०७.३९
त्वयैव देवेश विभो कृतश्च १.९४.
१६
त्वयोद्धृता देव घराध्वरेश १.९४.१५
त्वय्येव जीवितं चास्य १.६४.३४
त्वरन् विनिर्गतः परः १.३०.२०

त्वरमाणोय संगम्य १.३७.२५
 त्वरितेनैव रुद्रेण १.२७.४४
 त्वष्टा विष्णुः पुलस्त्यश्च १.५५.२६
 त्वष्टा विष्णुर्जमदग्निः १.५५.६३
 त्वां गंधपुष्पधूपार्थं १.१०५.२५
 त्वां प्रसाद्य पुरास्माभिः १.२१.८२
 त्वां बोधयितुकामेन १.२०.५१
 त्वामनभ्यर्च्य कल्याणं १.१०५.

२३

त्वेषा तु यक्षरक्षांसि १.६३.४१

६

दंष्ट्रं षडंगुलं नालं २.२५.३६
 दंष्टिनी मुष्टिनी वापि २.६.५२
 दंतधावनपूर्वं च २.२२.३०
 दंतस्थाने प्रकर्तव्यः २.३५.६
 दंतुरा रौद्रभागा च २.२७.१६०
 दंतोलूखलिनस्त्वन्ये १.३१.२५
 दंढहामानेषु चराचरेषु १.५४.३८
 दंभोज्जंभो महादंभः १.९८.१२४
 दंष्ट्राकरालं तव दिव्यवक्त्रं २.१९.

३७

दंष्ट्राकरालं दुर्घर्षं १.२१.७५
 दंष्ट्राकरालमत्युग्रं २.१९.१०

दंष्ट्राकरालवदना १.४४.३
 दंष्ट्राकरालवदनो २.५०.२२
 दंष्ट्राप्रकोटया हृत्त्वं १.९४.९
 दंष्ट्राणि साधयित्वा तु २.५०.४२
 दंष्ट्रिणी रंगिणी चैव २.२७.७६
 दक्षः पुत्रसहस्राणि १.६३.४
 दक्षमन्त्रि वसिष्ठं च १.३८.१३
 दक्षमन्त्रि वसिष्ठं च १.७०.१८२
 दक्षयज्ञे शिरश्छिन्नं १.९६.४९
 दक्षस्य च मुनीन्द्रस्य १.१००.४५
 दक्षस्य पतनं भूमौ १.२.१९.
 दक्षस्य विपुलं यज्ञं १.९९.१८
 दक्षिणं तु महाभाग २.२५.१०१
 दक्षिणप्रक्रमे भानुः १.५४.५
 दक्षिणस्यापि शैलस्य १.४९.३०
 दक्षिणां च शतं सार्धं २.२८.८३
 दक्षिणा च प्रदातव्या २.३७.१६
 दक्षिणा च प्रदातव्या २.४३.११
 दक्षिणा च प्रदातव्या २.४७.४५
 दक्षिणायनमार्गस्थो १.५७.२८
 दक्षिणायामथो राजा १.६७.१२
 दक्षिणा विधिना कार्या २.३०.९
 दक्षिणासहितं यज्ञं १.५.१९
 दक्षिणेन च पंथानं १.३४.२०

दक्षिणे विश्वकर्मा च १.६०.२३
 दग्धं क्षणेन सकलं १.९७.२३
 दग्धं तूष्णं वापि समक्षमस्य १.५३.
 ५६
 दग्धं वै प्रेषितश्चासी १.१००.८
 दग्धं संप्रेषितश्चाहं १.१००.१३
 दग्धं समर्थो मनसा क्षणेन १.७२.
 ९५
 दग्धं स्वदेहमानेयीं १.१०७.४७
 दग्धमर्हसि शीघ्रं त्वं १.७२.११०
 दग्धोग्निना च शूलेन १.९३.१५
 दग्ध्वा भित्त्वा च भुक्त्वा च १.७१.

६०

दग्ध्वोद्धृतं सर्वमिदं त्वयाद्य १.७२.

५२

दंत्तोर्णं वेदबाहुं च १.५.४३
 दंत्तो ह्यतिवरो ज्येष्ठो १.६३.७६
 दत्त्वा कुलशतं साग्रं १.७९.२९
 दत्त्वा गोमिथुनं चैव १.८३.४८
 दत्त्वा गोमिथुनं चैव १.८३.५१
 दत्त्वा च राजा विप्रेभ्यो २.३.२६
 दत्त्वा तस्मै ब्रह्मणे १.७२.१७७
 दत्त्वा पंचविधं धूपं १.७९.१८
 दत्त्वेन नयनं चक्रं १.९८.१७८

दत्त्वेन नंदगोपस्य १.६९.५३
 दत्त्वेन सर्वपापेभ्यो २.३४.५
 ददर्श चाग्रे ब्रह्माणं २.१७.५
 ददामि दृष्टिं मद्रूपं १.६४.८७
 ददावंवापतिः शर्वो १.१०२.५७
 ददाह तेजस्तच्छभोः १.९८.१६८
 ददुः पुष्पवर्षं हि सिद्धा १.१०५.१०
 ददौ निरीक्षणं क्षणां १.१०५.२
 दद्याद् गोमिथुनं गौरं १.८३.३७
 दद्याति भूमिराकाशं १.८६.१४१
 दधार च महादेवः १.९४.२९
 दधिभक्षाः पयोभक्षा १.८९.२१
 दधीच क्षम्यतां देव १.३६.७०
 दधीचिश्च्यवानिश्चोग्रो १.३५.९
 दधीचो भगवान् विप्रः १.३६.५९
 दध्ना च स्नापयेद्द्वं १.७९.१४
 दध्ना पुष्टिर्नृपाणां च २.४९.११
 दनुः पुत्रशतं लेभे १.६३.२८
 दमः शमः सत्यमकल्मषत्वं १.८९.

२८

दमस्य तस्य दायादं १.६३.५७
 दयावर्णितपंथानो १.७८.११
 दयावतां द्विज श्रेष्ठा १.१०.२

दयिता रोहिणी प्रोक्ता २.१३.१६
 ददुरेस्तलघातैश्च १.४४.८
 दर्पहा दर्पितो द्रुप्तः १.९८.१४०
 दर्भद्वयं गृहीत्वाग्निं २.२५.८६
 दर्भद्वयं प्रगृह्णाग्निं २.२५.८४
 दर्भेण गृहीत्वा तेनाग्रं २.२५.८७
 दर्भेराच्छादयेच्चैव १.२७.११
 दशनाद्व्यवस्थायां १.९.२०
 दशयामास च तदा १.९२.१०
 दशयामास चोद्यानं १.१०३.७९
 दतं दलाग्रं सुश्चेतं २.२२.४३
 दलेषु सिद्धयः प्रोक्ताः २.२१.५
 दश चैव तथाहानि १.४.१८
 दशधाभिप्रजायते १.९.३
 दशधेनुं सवस्तं च २.२७.२६९
 दशनिष्केण कर्तव्यं २.४३.१०
 दशबाहुस्त्रिशूलांको १.२०.६०
 दशभिश्चाकृशैरश्वैः १.५७.२
 दशमे द्वापरे व्यासः १.२४.४८
 दशयोजनविस्तीर्णं १.१७.४१
 दशयोजनसाहस्रं १.४९.२७
 दशवर्षसहस्राणि १.४१.२०
 दशवर्षसहस्राणि १.५२.१६
 दशवर्षसहस्राणि १.५२.३३

दशवर्षसहस्राणि १.५२.३७
 दशवर्षसहस्राणि १.६६.३७
 दशवर्षसहस्राणि १.१०१.२१
 दश वै दृषधिका भासाः १.४.१४
 दशाहंस्य सुतो व्याप्तो १.६८.४३
 दशाहं सूतिताशौचं १.८९.८४
 दहन्ते प्राणिनस्ते तु १.३२.१३
 दांतो दयाकरो दक्षः १.९८.४०
 दाक्षव्यूहः समाख्यातः २.२७.१४०
 दाक्षायणी महादेवी १.८२.१४
 दाक्षायणी महादेवी १.८२.१४
 दाक्षायणी सा दक्षोपि १.३७.१५
 दातुमप्येकमनवे २.५५.२३
 दानमध्ययनं सर्वं १.१०.३३
 दानमानार्चनैर्नित्यं २.५.१४
 दानयज्ञादिकं सर्वं २.३.४१
 दानिनां चैव दांतानां १.१०.३
 दारवं तालपर्णं वा १.८५.१६३
 दाराप्येतानि वै तस्य १.७०.२८६.
 दारिद्र्यार्णवमर्गं च १.८९.११०
 दारुकेण तदा देवा १.१०६.३
 दारुकोऽसुरसंभूतः १.१०६.२
 दारुर्ज नैर्ऋतिर्मकत्या १.७४.७

दारुणो भगवान्दारुः १.१०६.७
 दिग्वारणानामधिपं १.५८.१२
 दिग्विदिक्षु प्रकर्तव्यं २.४३.४
 दितिः पुत्रद्वयं लेभे १.६३.२७
 दिलीपस्तस्य पुत्रोभूत् १.६६.३२
 दिवं गता महात्मानः १.६६.४५
 दिवः पृष्ठे यथा चंद्रो १.७१.१५३
 दिवाकरात्मनस्तस्य २.१२.११
 दिवा वा यदि वा रात्रौ १.९१.३३
 दिवा विकृतयः सर्वे १.४.३
 दिवावृतः परमचापि १.५३.१५
 दिवा सृष्टिं विकृते १.४.२
 दिवा स्वप्नं विशेषेण १.८९.१०५
 दिव्यं त्रिशूलमभवत् १.३६.५४
 दिव्यं पाशुपतं ज्ञानं १.१०८.८
 दिव्यं वर्षसहस्रं तु १.३७.१८
 दिव्यं शब्दभयं रूपं १.१७.७३.
 दिव्यं स्थानं महात्मानः २.७.३३
 दिव्यः क्व देवेश भवत्प्रभावो १.७२.
 १६६
 दिव्यः संवत्सरो ह्येष १.४.१९
 दिव्यमाल्यस्तथा शुभ्रः २.१.७५
 दिव्यरूपधरः श्रीमान् २.१.५७
 दिव्यवर्षसहस्रं तु १.८५.२२

दिव्यवर्षसहस्रं वै २.३.२०
 दिव्यवर्षसहस्रांते १.१६.३८.
 दिव्यस्त्रीभिः सुसंपूर्णं १.७१.२८
 दिव्यस्य भौतिकस्याग्रे १.५९.६
 दिव्यां मेरुगुहां पुण्यां १.२४.१२९
 दिव्यक्षहृदयज्ञो वै १.६६.२४
 दिव्याध्ययनसंपन्नान् २.२८.७२
 दिव्यानां पाण्डवानां च १.६१.३
 दिव्या हैमवती विष्णो १.९८.१८५
 दिव्ये च शाश्वतस्थाने १.८.१०२
 दिव्येनैव प्रमाणेन १.४.२४
 दिव्यैराभरणैः शुक्लैः २.२७.२६७
 दिशः पादा रथस्यास्य १.७२.१६
 दिशमासाद्य कालेन २.१.३५
 दिशो दश स्मृता देव्यः २.१३.१२
 दिष्टपुत्रस्तु नाभागः १.६६.५३
 दीक्षां दीक्षायां चैव २.२७.६१
 दीनांघ्रकृपणानायः २.३९.८
 दीपघृपादिनैवेद्यं २.२२.५०
 दीपमालां हरेर्नित्यं २.१.१९
 दीपमालादिभिर्नित्यं २.१.६५
 दीपाहीनो यथा चान्यः २.२०.४६
 दीप्तां सूक्ष्मां जयां भद्रां २.२८.६९

दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा २.२२.४४
 दीप्तास्यर्दीप्तचरितैः १.५१.१५
 दीप्तिः सूर्ये वपुश्चन्द्रे १.२१.७६
 दीर्घाणि तत्र चत्वारि १.४९.११
 दुःखमेव न संदेहो १.८६.३७
 दुःखितापि परित्रातुं १.६४.१४
 दुःखिता विललापातां १.१०७.७
 दुःखिता सा तदा प्राह १.१०७.११
 दुःखेनाभिप्लुतानां च १.४०.३८
 दुदुभिः शतरूपश्च १.२४.१९
 दुःसहस्त्वामुवाचेदं २.६.७७
 दुःसहो नाम विप्रश्चि २.६.८
 दुकूलाद्येन वस्त्रेण २.२१.४०
 दुदोहं गां प्रयत्नेन १.३९.४५
 दुद्रुवुस्तं परिक्रम्य १.९८.१६७
 दुद्रुवुस्ते भयाविष्टा १.७१.१३९
 दुर्गमो दुर्लभो दुर्गः १.९८.५०
 दुर्गा उषा शची ज्येष्ठा १.८२.६९
 दुर्गास्त्वमृगाधिपा दुरतिगा १.७२.
 ७०
 दुर्गां शिवा प्रतिष्ठा च २.४६.५
 दुर्गा हैमं महादेवं १.७४.१०
 दुर्धरेण रथांगेन १.९७.३८
 द्रमदेनायिनीतात्मा १.९७.३७

दुश्चरं विचचारेणं १.४१.८
 दुष्टांतकाय सर्वाय १.८२.३
 दुहितेयं मम विभो २.५.५७
 दूरतो व्रज तान्हित्वा २.६.२८
 दूरे च शब्दग्रहणं १.९.४३
 दूर्वापामार्गगव्येन २.२२.२६
 दूर्वाहीमः प्रशस्तोऽयं २.२८.६३
 दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु १.६५.३७
 दृश्यते दिवि ताः सर्वाः १.६०.२६
 दृश्यते श्रूयते यद्यत् १.७५.२७
 दृश्यवस्तु प्रजारूपं २.११.२७
 दृश्यादृश्यगिर्यावित् १.५३.३३
 दृष्टं श्रुतं चानुमितं १.८.१३
 दृष्टं श्रुतं स्थितं सर्वं १.७१.१०६
 दृष्टः परमया भक्त्या १.१२.७
 दृष्टः पूज्यस्तथा देव्या १.१२.७
 दृष्टोऽसौ वासुदेवेन १.१०८.१
 दृष्ट्वा काश्चिद्भूवं नार्यो १.२९.
 १४
 दृष्ट्वा च तनयं बाला १.६४.५५
 दृष्ट्वा च तस्युः सुरः १.८०.४३
 दृष्ट्वा तत्कुंठिताग्रं हि १.३६.४८
 दृष्ट्वा तमतिविश्वस्तं १.१.१०
 दृष्ट्वा तामबलां प्राह १.६४.६१

दृष्ट्वा तु तं मुनिश्रेष्ठं २.८.२८

दृष्ट्वा तुष्टाव वरदं २.२८.२

दृष्ट्वा न जायते मर्त्यः १.९२.१

दृष्ट्वा यत्नं लक्षणैर्हनिमीशं १.५३.

५५

दृष्ट्वा देवं प्रणम्यैव १.१०७.२३

दृष्ट्वा देवं यथान्यायं १.७९.११

दृष्ट्वा नारीकुलं विप्रां १.२९.

२३

दृष्ट्वा नार्यस्तदा विष्णुं १.८०.१९

दृष्ट्वा परावरं घीराः १.९०.६

दृष्ट्वाप्यवध्यत्वमदीनतां च १.

३५.३१

दृष्ट्वा भावं महादेवो १.३७.१९

दृष्ट्वा यमोऽपि वै भक्तं २.४.१८

दृष्ट्वा शंभोः पुरं बाह्यं १.८०.१४

दृष्ट्वा श्रुत्वा भवस्ताप्ता १.२९.२२

दृष्ट्वा संप्रजितं यातं २.१.७६

दृष्ट्वा सुरासुरमहोरगं १.९५.१९

दृष्ट्वा हवि महादेवः १.४७.१८

दृष्ट्वैनं नियतः सद्यो १.९२.९४

दृष्ट्वैनमपि देवेशं १.९२.९७

देवं च तेन मन्त्रेण २.२६.४

देवं नाम्नां सहस्रेण १.९८.२४

देवं नाम्नां सहस्रेण १.९८.२५

देवं संपूज्य विधिना २.५४.१३

देवः पुराकृतोद्वाहः १.९२.५

देवः प्रदत्तवान् देवाः १.१९.७

देवः शाखो विशाखश्च १.१०१.२९

देवकस्य सुता पत्नी १.६९.४३

देवकस्य सुता राज्ञो १.६९.३९

देवकार्योपयुक्तानां १.८९.५४

देवकार्यं करिष्यामि १.७१.६६

देवक्याः स भयात्कसो १.६९.६१

देवक्षत्रसुतः श्रीमान् १.६८.४७

देवकूटे गिरी मध्ये १.५१.१

देवगंधर्वसंघश्च २.५.३२

देवतापरमार्यं च १.६४.११८

देवतापरमार्यं तु १.२.३०

देवतापरमार्यज्ञा १.९६.३०

देवता शिव इत्याह १.८५.४२

देवताश्च सहस्रेण १.१०१.१६

देवत्वं वा पितृत्वं वा १.८१.५३

देवदानवगंधर्वं १.५१.२५

देवदानवयल्लेद्रं १.२४.९७

देवदारुवनं प्राप्तः १.३१.२८

देवदारुवने शंभोः १.२.३८

देवदुभयो नेदुः १.१०२.६०

देवदुभयो नेदुः १.१०३.५२

देवदेवं समासाद्य १.७२.११५

देवदेवं समासाद्य १.९२.६५

देवदेव जगन्नाथ २.२७.७

देवद्रोहं गुरुद्रोहं १.८९.४१

देवद्रोहं गुरुद्रोहात् १.८९.४२

देवमिष्ट्वा त्रिसंध्यं च १.६५.७५

देवयज्ञं च मानुष्यं १.२६.१५

देवयानीमुशनसः १.६६.६४

देवराजस्तथा शक्रा १.९२.६१

देवराजाय विद्यहे २.४८.१८

देवरातादभूद्राजा १.६८.४६

देवर्षिदेवसंकाशः २.३.८३

देवानुपदेवश्च १.६९.२९

देवसेनापतिः श्रीमान् १.८२.३८

देवस्य त्वेति मन्त्रेण १.१५.२१

देवाञ्जित्वाथ दैत्यद्रो १.९४.४

देवादयः पिशाचांताः १.७.५४

देवादिवेदो देवर्षिः १.९८.११८

देवाद्यास्तु इमाः सृष्टा १.१०२.४७

देवानां च ऋषीणां च १.७.७

देवानां च ऋषीणां च १.३१.४

देवानां चैव दैत्यानां १.८६.४५

देवानां चैव सर्वेषां १.७२.१७२

देवानां जातयश्चाष्टौ २.१०.४१

देवानां दानवानां च १.६३.१

देवानां पुष्पतोयेन १.२६.११

देवानामक्षयः कोशः १.२१.८४

देवानामसुरेन्द्राणां १.९८.२

देवानृषीश्च महतो १.७०.१८१

देवान्यात्यसुरान्हति २.१०.३०

देवान् पितृश्च पुष्पाति २.१२.२२

देवापिभीतास्तं याति २.४.१७

देवाश्च दुद्रुवुः सर्वे १.३६.५६

देवाश्च दुद्रुवुर्मयो १.३६.६७

देवाश्च मुनयः सर्वे १.१०३.४६

देवाश्च सर्वे ते देवं १.७१.९९

देवाश्चैव तथा नित्यं १.५५.१६

देवासुरगणाध्यक्षो १.६५.६१

देवासुरगुरुदेवो १.६५.६०

देवासुरगुरुदेवो १.९८.११७

देवासुरेश्वरो विष्णुः १.६५.१६२

देवि नंदीश्वरं देवः १.४३.५०

देवीं गायत्रिकां जप्त्वा २.२९.८

देवी तनयमालोक्य १.१०७.६०

देवी मनोरया वेगा २.२७.१८८

देवीमावाह्य च पुनः २.५२.७

देवेन्द्रप्रमुखाञ्जित्वा १.१०१.१५

देवैः पीतं क्षये सोमं १.५६.५

देवैः पुरा कृतं दिव्यं २.९.१

देवैः समंतादेतानि १.९२.८४

देवैर्दृष्टां तैर्यद्रूपं १.९८.१७४

देवैर्मुक्तं तु पूर्वाह्णे १.८३.११

देवैर्वृतो यमो देवः १.४१.६४

देवैश्च पूज्या राजेन्द्र १.३६.४५

देवैश्च लोकाः सर्वे ते १.४४.३२

देवैस्तुल्याः सर्वयज्ञः १.८९.२७

देवोद्याने वसेत्तत्र १.९२.९

देवो हिरण्यमयो मृष्टः २.१२.२६

देव्यः शिवार्चनरता १.८२.७३

देव्या पृष्टो महादेवः १.२५.२

देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा १.९२.३७

देव्यै देवेन मधुरं १.१०.३८

देहमध्ये शिवं देवं १.८.१०९

देहशुद्धिं च कृत्वैव १.२७.५

देहावग्नविनिर्माणं १.९.३६

देहार्णवं च सर्वेषां २.२८.९५

देहे देहे तु देवेशो २.१३.२०

दैत्यानां दानवानां च १.५२.४७

दैत्यानां देवकार्यार्थं १.७१.७२

दैत्यानां विष्णुरूपार्थं १.१०३.८०
दैत्यानामतुलवर्णं १.९७.३३
दैत्याश्च वैष्णवैर्ब्राह्मिणं १.९८.१७
दैत्येश्वरैर्महाभागीः १.७१.३३
दैवमित्यपरे विप्राः १.७०.२५५
दैवे कर्मणि पित्र्ये वा १.८८.९३
दोषयुते महापद्मं १.२०.६५
दोषं तामिस्र इत्याहुः २.९.३३
दोषं त्वं पश्य एतत्त्वम् १.९६.३९
दोषात्तस्माच्च नश्यन्ति १.८.५७
दोरात्स्यं तन्नपस्यैव २.५.१३३
दोर्बल्यं याति तन्मन्त्रं १.८५.१८४
दोर्मनस्यं निरोद्धव्यं १.९.१०
द्युतिमन्त्रं च राजानं १.४६.२१
द्युतिमान्षिपुत्रस्तु १.६१.१७
द्युतिर्द्युतिमतां कृत्स्नं १.६०.७
द्युतवादक्रियामूढाः २.६.६७
द्यौर्मूर्धा तु विभोस्तस्य १.७५.७
द्यौर्मूर्धा ते विभो नाभिः १.३६.१६
द्रक्ष्यति तद्विजा युक्ता १.२३.३७
द्रक्ष्यति मां कलौ तस्मिन् १.२४.

१०५

द्रविणी द्राविणी चैव २.२७.१६३

द्रव्याणि सप्त होतव्यं २.२१.५३
द्रव्याभावात्स्वयं पार्थो १.६९.९२
द्रष्टव्यं चैव श्रोतव्यं १.८६.७५
द्रष्टुमिच्छामि भगवन् १.६४.८०
द्राविडं नगरं वापि १.७७.२३
द्रुमक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं १.९२.१२९
द्रुमचंडेश्वरं नाम १.९२.१३६
द्रुह्यं चान् च पूरं च १.६६.६६
द्रोणः कंकश्च महिषः १.५३.६
द्वंद्वरूपेण पात्राणि २.२५.१३
द्वंद्वैः संपीडयमानाश्च १.३९.३३
द्वयोर्मांसस्य पंचभ्यो १.८३.६
द्वान्निशदंगुलायामा २.२५.४६
द्वान्निशदंगुणसंयुक्ता १.१३.७
द्वान्निशद्वेचयेद्धीमान् १.८.१११
द्वादशस्तंभसंयुक्ता २.२८.१९
द्वादशांते भ्रुवोर्मध्ये २.२१.२८
द्वादशाध्यात्ममित्येवं १.९१.४३
द्वादशास्य क्रमेणैव १.५५.४४
द्वादशे परिवर्ते तु १.२४.५५
द्वादशैव प्रजास्त्वेता १.३८.१४
द्वादशैव महादेवं १.५५.४१
द्वादशैव स्तवैर्भान् १.५५.४०
द्वादश्यां धर्मतत्त्वज्ञं १.८९.११६

द्वापरश्च कलिश्चैव १.४.२५
द्वापरांते भविष्यामि २.३.७९
द्वापरे चैव कालाग्निः १.३१.७
द्वापरे तु प्रवर्तते १.३९.५६
द्वापरे द्वापरे व्यासाः १.७.११
द्वापरे प्रथमे ब्रह्मन् १.२४.१२
द्वापरे व्याकुलीभूत्वा १.३९.७०
द्वापरेष्वपि वर्तते १.३९.५३
द्वारस्य पार्श्वे ते तस्युः १.७१.१३५
द्विगुणः सूर्यविस्ताराः १.५७.११
द्विगुणः सूर्यविस्ताराद् १.६१.२९
द्विजशापच्छलेनैव १.९५.२६
द्विजश्रेष्ठा भविष्यति १.२४.२५
द्विजाः कनकनंदायाः १.५१.२७
द्विजाः परिवहश्चेति १.५३.३८
द्विजानां तु हितायैव १.२६.४१
द्विजेभ्यः श्रावयेद्वापि २.५५.४०
द्वितीयावरणं प्रोक्तं २.२७.१३०
द्वितीयावरणे चैव २.२७.६९
द्वितीयावरणे चैव २.२७.९३
द्वितीयावरणे चैव २.२७.१३१
द्वितीयावरणे प्रोक्ताः २.२७.१३५
द्वितीयावरणे रुद्राः २.२७.१०६
द्वितीयेऽहनि विप्रा हि १.८९.१०१

द्विदले षोडशारे वा १.८.९७
द्विदेवक्रुलसंज्ञं च १.९२.१५८
द्विधा कृत्वा स्वकं देहं १.७०.२६७
द्विधाम्यस्य च योगीन्द्रो १.८६.१२१
द्विधासौ रूपमास्थाय १.८७.१४
द्विविधं चैवगात्मानं १.२०.७७
द्विशिखस्त्रिशिखश्चैव १.७२.८०
द्विसप्ततिसहस्राणि १.८६.६६
द्वीपस्यानंतरो यस्तु १.५३.२९
द्वीपस्यार्धे परिक्षिप्तः १.५३.२२
द्वे चैव भृगुपुत्राय १.६३.१३
द्वे तनू तव रुद्रस्य १.९६.१०६
द्वे भायै सगरस्यापि १.६६.१५
द्वे वाय परमेष्ठि १.९१.३०
द्वे विद्ये वेदितव्ये हि १.८६.५१
द्वैपायनो ह्यरण्यां वै १.६३.८५

ध

धंधुमारस्य तनया १.६५.३६
धनंजय इरावांश्च १.५५.५६
धनंजयो महापद्म १.५५.२९
धनं वा तुष्टिपर्यंतं १.७३.२५
धनकस्य तु दायादा १.६८.८
धनधान्यादिभिः सर्वैः २.५४.१६

धनहीनश्च धर्मात्मा १.६५.४८
धनी प्रजावानायुष्मान् १.६७.२७
धनुश्च मकरश्चैव १.८२.७६
धनुष्मान् पुरुषः कोत्र २.५.१२९
धनेशत्वमवाप्तोसौ २.१.६७
धन्यं यशस्यमायुष्यं १.९६.११८
धन्या धर्मं चरिष्यन्ति १.४०.४६
धन्वन्तरिर्धूमकेतुः १.६५.१२६
धन्विने शुलिने तुभ्यं १.९५.४८
धन्विनो निशितैर्बाणैः १.६८.३१
धयतीत्येष वै धातुः १.७०.२३४
धरणि त्वं महाभागे १.९४.२२
धरणीं जनयामास १.६.८
धरणी धारणी चेला १.१०.३७
धराधरात् पतितं १.६४.९
धरापृष्ठा द्विजाः क्षमायां १.५४.५३
धरा प्रतिष्ठिता ह्येवं १.९४.३०
धरायां सोचिनोत्सर्वा १.३८.९
धर्मं धर्मेण सर्वांश्च १.१७.२२
धर्मं पितृणामधिपं १.५८. ५
धर्मकर्माक्षमः क्षेत्रं १.९८.३९
धर्मकामार्थमुक्त्यर्थं २.२०.७
धर्मकामार्थमुक्त्यर्थं २.२८.१५
धर्मकामार्थमोक्षार्थं १.८३.१४

श्रीलङ्कामहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

धर्मनिष्ठाश्च ते सर्वे १.७१.५५
 धर्मवृक्षाय धर्माय १.२१.११
 धर्मश्चातिविलः सर्पो २.२७.१२८
 धर्मश्चैव तथा शप्तो १.२९.३३
 धर्मस्य पत्न्यः श्रद्धाद्याः १.५.३४
 धर्मस्य वै क्रियायां तु १.५.३७
 धर्मस्यापनिपत्सत्यं १.५२.४९
 धर्मान्यः प्रथमजाः १.७०.१८९
 धर्मादयो विद्विष्वेते १.२७.२८
 धर्मादीनि च रूपाणि १.७०.११
 धर्मादेश्वर्यमित्येषा १.७१.६८
 धर्माधर्मो च तेष्वास्तां १.४७.१५
 धर्मार्थकामसंयुक्तो १.५२.३१
 धर्मा ज्ञानं च वैराग्यं १.६.२५
 धर्मा ज्ञानं च वैराग्यं २.२७.२१
 धर्मो द्विजोत्तमो भूत्वा १.२९.५३
 धर्मोपदेशमखिलं १.१२.१३
 धर्मो विरागो दंडोऽस्य १.७२.१०
 धारणात्रयसंदीप्तो २.५५.११
 धातकी चैव द्वावेतो १.४६.२३
 धातारं च विधातारं १.५.३९
 धातार्यमास्य मित्रश्च १.५५.२५
 धाता विधाता लोकानां २.१५.१९
 धातुगुण्यखिलजेन १.८९.३६

धारणाभ्यासयुक्तानां १.७२.१४९
 धावनी क्रोष्टुका मुंडा २.२७.१६९
 धिग्युष्मान् प्राप्तनिधनान् १.२९.४१
 धुंधुमूकः पुरासक्तो २.८.१४
 धूगदीपसमोपेतं २.४७.१७
 धूपाचमनीयदीपः २.२४.३२
 धूमवंतो ज्वलंतश्च १.७०.३११
 धृतराष्ट्रः संगंधर्वः १.५५.६४
 धृतिमान्मतिमांस्त्यक्षः १.६५.१३७
 धृतिरेषा मयानिष्ठा १.८७.७
 धृत्यास्तु नियमः पुत्रः १.७०.२९४
 धृष्टश्च धृष्टकेतुश्च १.६६.४६
 धेनुमुद्रां दर्शयित्वा २.२५.८१
 धैर्याभ्युद्युयो धात्रीशः १.९८.१५८
 ध्यानं द्वादशकं यावत् १.८.११४
 ध्यानं ध्येयं दमः शांतिः १.१६.३०
 ध्यानं परं कृतयुगे १.३९.७
 ध्यानमार्गं समासाद्य १.२४.४६
 ध्यानयुक्तो जपाभ्यासो २.५५.९
 ध्यायंतस्तत्त मां नित्यं १.९२.५४
 ध्यायति ये महादेवं १.३४.१९
 ध्यायतः पुत्रकामस्य १.१२.२
 ध्यायतः पुत्रकामस्य १.१३.२

ध्यायते जूभते चैव १.२१.६७
 ध्यायन्विष्णुमथाध्यास्ते २.१.८१
 ध्यायन्सनातनं विष्णुं १.६२.२१
 ध्यायेदेवमधोरेणं २.५०.२६
 ध्येयां यथाक्रमेणैव २.५५.३१
 ध्येयाय ध्येयगम्याय १.७२.१५०
 ध्येयो महेश्वरो ध्यानं १.२८.६
 ध्येयो लिंगे त्वया दृष्टे १.१०.४९
 ध्रुवेण प्रगृहीतो वै १.५५.१०
 ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चैव १.५७.९
 ध्रुवो नाम महाप्राज्ञः १.६२.५
 ध्वांक्षशत्रो महाप्राज्ञ २.३.७२
 ध्वांतोदरे शशांकस्य १.९६.५६

न

नंदव्यूहो मयाख्यातो २.२७.२१५
 नंदा भद्रा च सुरभी १.४२.२४
 नंदायाः कथितो व्यूहः २.२७.२२०
 नंदिनं प्रणिपत्यैनं २.९.७
 नंदिनां च गणेशचैव १.५२.४९
 नंदिना सहितं देवं १.७६.१९
 नंदी नंदीश्वरो ननो १.९८.१२२
 नंदी प्राह वचस्तस्मै १.८१.३
 नंदी भवश्चांद्रया तु १.७१.१५१

नंदी यज्ञागणे देव १.४२.३७
 नंदी शिलावतनयः १.८०.५२
 नंदीश्वरो गणवरः १.४९.६८
 नंदीश्वरोयं पुत्रो नः १.४४.१६
 न करिष्यामि चेत्युक्त्वा २.६.१३
 न करिष्याव हत्युक्त्वा २.५.१५२
 न किंचिच्च शिवादन्त्यं २.१५.१५
 न कृते प्रतिकर्ता च १.४०.२९
 न क्रुध्यति न हृष्यति १.१०.६
 नक्षत्रक्षनामिन्यो १.६१.२०
 नक्षत्रतारका द्यौश्च १.३६.१७
 नक्षत्रसूर्याश्च तथा १.५७.८
 नक्षत्राणां श्रविष्ठा स्या १.६१.५२
 नक्षत्राणि च सर्वाणि १.६१.१२
 नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं १.५७.३०
 न क्षीयते न क्षरति १.८८.२५
 नखाग्रकेशनिर्धूतः १.८५.१५२
 न गायेद्बुधैर्वाहुश्च २.३.६३
 न गेययोगी गातव्यम् २.३.४४
 नगो नीलः कविः कालो १.६५.११६
 नग्ना एव हि जायते १.३४.१३
 न च स्पशं विजानाति १.८६.१२७
 न चाभिमन्यते योगी १.८६.१२६

न चैकं न पृथग्भावः १.७०.२५६
 न जगाम द्विजाः शांतिं १.९५.३०
 न जलं ताडयेत्पद्म्यां १.८५.१५१
 न जातु कामः कामानां १.८६.२४
 न जातु कामः कामानां १.८.२५
 न जायते न म्रियते १.८८.२४
 न जीवः प्रकृतिः सत्त्वं १.८६.१३८
 न तं विनाहं जीविष्ये १.६४.७
 न तत्क्षमति देवेशो २.१८.६०
 न तत्र सूर्यस्तपति १.५२.३८
 न तथा तापसोग्रेण १.९१.६२
 न तद्विरण्मयं सीम्यं १.९६.६३
 न तस्य शक्यते वक्तुं १.७७.२४
 न तीर्थफलभोगेन १.२४.७
 न तु च्यावयितुं शक्यो १.८८.३६
 न तु शत्रुसहस्रत्वं १.१०.३.७७
 न तुप्यत्यनवद्यांगी २.१०.३.५४
 न तेऽन्यथावगंतव्यं १.२०.५२
 न त्याज्यं तव विप्रेन्द्र १.६४.१२
 नत्वा संपूज्य विधिना २.२७.६
 न दानेन मुनिश्रेष्ठा १.३०.३२
 न दास्यति सुतं तेन १.३७.७
 नदीनदसमुद्रांश्च १.३८.८

नदीनाममृतं साक्षा० २.१२.३१
न दुर्लभो न संदेहो १.१०.३६
न दुर्लभो मृत्युहीनो १.४१.६२
न दृष्टमेवमाश्चर्यं १.४३.१०
न द्रैयं यस्य कस्यापि १.८६.१५६
नद्यश्च बहवः प्रोक्ताः १.५३.१
नद्येषां वरुणा देवि १.९२.८७
ननाद चोर्ध्वमुच्चधी० १.३०.२२
ननाद तनुवेगेन १.९६.६१
ननाम भगवान् ब्रह्मा १.१०.३.६३
न निदेद्यतिनं तस्मा० १.३३.५
ननु स्वभावः सर्वेषां १.८६.१५
ननुतुर्मुनयः सर्वे १.७२.७४
न पठेच्छृणुयाद्वापि १.८६.१५७
न पुनर्दुर्गतिं याति १.९२.८१
न प्रामाण्यं श्रुतेरस्ति १.४०.३
न भावयत्यतीतानि १.८६.३५
नमो नमस्ययोरेष १.५५.५५
न श्रयंति यतोभ्राणि १.५४.४६
नमः केयूरभूषाय १.१८.३६
नमः क्षेत्राधिपतये २.२१.३
नमः क्षेम्याय वृद्धाय १.२१.४६
नमः पाशाय शस्त्राय १.२१.३१
नमः शिवाय देवाय २.१९.४१

नमः शिवाय रुद्राय २.१९.२७
नमः सर्वात्मने तुभ्यं १.७१.१००
नमः सिद्धाय मेध्याय १.२१.३९
नमः सेनाधिपतये १.७१.१५९
नमः सोमाय सूर्याय १.१८.३१
नमः स्थूलाय सूक्ष्माय १.२१.४१
नमः स्थैर्याय वपुषे १.२१.२६
नम उग्राय भीमाय १.९६.७७
नमश्चंद्राग्निमूर्त्याय १.९६.८७
नमश्चकार तं दृष्ट्वा १.१०.८.५
नमश्चैद्रियपत्राणां १.२१.३७
नमस्कारविहीनस्तु १.४४.४८
नमस्कारसमायुक्तं १.६२.३८
नमस्कारादिकं सर्वं १.८९.५३
नमस्कारेण सततं १.२८.२१
नमस्कृत्य महादेवं १.१.२८
नमस्तुभ्यं महादेव १.१०.२.४६
नमस्ते कालकालाय १.९५.३५
नमस्ते प्राणपालाय १.२१.६१
नमस्ते भगवन् रुद्र १.४१.२९
नमस्ते वक्रकेशाय १.२१.४२
नमस्ते वै महादेव १.२४.५
नमस्ते सविशेषाय १.२१.४५
नमस्तिष्ठशत्रुकाशाय १.७२.१४३

न मिथ्या संप्रवर्तते १.१०.२६
नमोत्रिकाधिपतये १.१८.३२
नमोऽकृत्याय कृत्याय १.२१.६८
नमो गुण्याय गुह्याय १.२१.७१
नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय १.२१.४
नमो दिग्वाससे नित्यं १.३२.१
नमो देवाभिदेवाय १.३३.१६
नमो धूम्राय श्वेताय १.२१.४४
नमोऽन्ताय सूक्ष्माय ३.९६.८०
नमो नदीनां प्रभवे १.२१.१०
नमो नमः सर्वविदे शिवाय १.७२.१५८
नमो नारायणायैति २.७.१३
नमो नारायणायैति २.४८.३५
नमो नृसिंहसंहर्त्रे १.९६.८३
नमोऽपरिमितं कृत्वा १.९६.९४
नमो भगवते तुभ्यं १.१८.२४
नमो भवाय देवाय १.२१.३०
नमो भवाय भव्याय १.३१.३७
नमो भूताय भव्याय १.२१.२८
नमो योगस्य प्रभवे १.२१.७
नमो रसानां प्रभवे १.२१.१२
नमो राजाधिराजाय १.१८.३५
नमो रुद्राय हरये १.१.१
नमो विकरणायैव १.१६.१२

नमो विकृतवेपाय १.२१.६९
नमो वै पद्मवर्णाय १.२१.४७
नमोऽस्तु ते महादेव १.६.१७
नमोऽस्तु नृत्यशीलाय १.२१.६३
नमोस्तु वामदेवाय २.२७.२८
नमोस्तु सर्वविद्यानां १.१६.७
नमोऽस्वजाय पतये १.१८.२६
नमोऽस्त्वष्ट्याय पूताय १.२१.३२
नमो ह्रस्वाय दीर्घाय १.९५.४६
न यज्ञायै स्त्रियो ग्राह्याः १.७८.१९
नयनं चैवमीशस्य १.५९.४५
न ययौ तृप्तिमीशानः १.७१.१२९
नरः कृत्वा व्रतं चैव १.८४.७२
नरकं च जगामान्या १.७१.८९
नरकं चैव नाप्नोति २.२५.१०६
नरकाणां स्वरूपं च १.२.३५
नरनारीशरीराय १.२१.६२
नरावतारे तच्छिष्ये १.७७.३७
नर्दते कूदते चैव १.२१.६६
नर्मदातीरमेकाकी १.६८.३६
नर्गदायां समुत्पन्नः १.६५.४२
न लब्ध्वा दिवि भूमौ च १.९७.२५
नलस्तु निषधाज्जातो १.६६.३९
न वदेत्सर्वयत्नेन १.८९.३९

नवधा स्थापयेद्वाह्न २.२७.१३
नव प्रकृत्यां देवा १.६३.५५
नवमः केतुमालस्तु १.४७.६
नवमासात्परिकल्पितः १.८८.५७
नवमासापितशत्राणि १.८८.५८
नवम्यां दारिकायार्थी १.८९.११५
नवयोजनसाहस्रो १.५५.४
नवयोजनसाहस्रो १.५७.१०
नवयोजनसाहस्रो १.६१.२८
नवरक्तं हिरण्यार्द्यैः २.४७.२९
नवरश्मि तु भौमस्य १.६१.२४
नववर्षान्वितश्चैव १.४८.३४
नवाक्षरेण मंत्रेण २.२२.४७
नवात्मतत्त्वरूपाय १.७२.१३५
नवाहं वापि सप्ताहं २.४६.४७
न विदुस्त्वां महात्मानं १.६२.३४
न विषं कालानुदाहृत्य १.८६.९
नर्वते ब्रह्मणः पुत्रा १.५.११
नवोग्रसेनस्य सुतां १.६९.४२
न व्यवर्धत लोकेऽस्मिन् १.४१.७
न शयं गान्धर्वद्रष्टुं १.२४.८
न शक्यो विस्तरो वक्तुं १.९.६७
नश्यंत्यभ्यासतस्तेऽपि १.८.११६
नष्टं कुलमिति श्रुत्वा १.६४.६

नष्टा चैव स्मृतिदिव्या० १.४३.३
 नष्टानां जीवितं चैव १.१००.४६
 न सितं वासितं पीतं १.८६.१२३
 न स्तोप्यामीति नियतः २.१.६२
 न स्पष्टव्या न द्रष्टव्या १.७८.२२
 न हंतव्याः सदा पूज्याः १.७८.१७
 न ह्येन्नाप्रियं ब्रूया० १.३३.१०
 नहि विष्णुसमा काचिद् १.२४.१४३
 नहुषः प्रथमस्तेषां १.६६.६०
 न ह्येनं प्रस्यितं कश्चि० १.८८.६३
 न ह्येषा प्रकृतिर्जैवी १.८७.८
 नांदीश्राद्धविधानं च १.२.३२
 नागः कुर्मस्तु क्रकलो १.८.६२
 नाग इत्येव कथिता १.८६.८४
 नागद्वीपं तथा सौम्यं १.५२.२८
 नागशत्रुहिरण्यांगो १.८२.६३
 नागादीपंचभिर्भेदैः २.१०.२४
 नागानां सिद्धसंधानां १.४९.६२
 नागाश्च ननुतुः सर्वे १.७१.१३२
 नागाश्च पर्वताः सर्वे १.१०२.२१
 नागैर्द्रववत्तो यः साक्षा० १.८२.३५
 नाचरेद्देहवाधायां १.८.८१
 नाडी राशिशुक्रा चैव १.८६.८१

नाडयां प्राणे च विज्ञाने १.८६.८५
 नात्यर्थं धार्मिका ये च १.४०.५५
 नादाक्षी नादरूपा च २.२७.२०५
 नादेयीश्चैव सामुद्रीः १.५९.२३
 नादेस्तस्य नृसिंहस्य १.९५.१८
 नादोपरि शिवं ध्याये० २.२७.२५
 नाधिकान्न च हीनास्तान् १.७०.३०४
 नानाकृतिक्रियारूपं १.७०.९४
 नानादेवाचने युक्ता १.५२.२६
 नानापुष्पसमाकीर्णं १.८.८४
 नानाप्रभावसंयुक्ता १.८०.४०
 नानाविधानि दानानि १.२.३६
 नानासिद्धियुतं दिव्यं १.८५.३०
 नान्तःप्रज्ञो बहिःप्रज्ञो १.८६.९७
 नान्यमिच्छामि भक्तानां १.९६.
 १८१
 नान्या गतिस्त्वदन्या मे २.५.३७
 नानेन सदृशो मंत्रो २.५४.१७
 नापश्यंत ततो देवं २.१७.२३
 नापश्यदल्पमप्यस्य १.१७.४४
 नापेक्षितं महाभाग १.२९.६७
 नाभागस्तस्य दायदो १.६६.२१
 नाभागादंबरीपस्तु १.६६.५०

नाभागेनांबरीपेण १.६६.२२
 नाभिनंदिकरो हृम्यः १.६५.११५
 नाभून्नाशाय तद्वर्जं १.३५.३०
 नाभैरधस्ताद्वा विद्वान् १.८.९२
 नाभेनिसर्गं वक्ष्यामि १.४७.१९
 नाभौ वायु गले वापि १.८.९६
 नामयोषो हरेश्चैव २.५.४९
 नामभिश्छांदसैश्चैव १.२१.२
 नाम्ना तु धातुकेश्चैव १.४६.२४
 नाम्नां सहस्रं जप्त्वा वै १.६५.५१
 नाम्नां सहस्रं रुद्रस्य १.६५.४९
 नाम्नां सहस्रेणातेन १.९८.१९२
 नाम्नामष्टशतेनैव १.९६.९५
 नारकी पापकृत्स्वर्गा १.८६.१८
 नारदं मुनिशार्दूलं २.२.२
 नारदः पर्वतश्चैव २.५.१५६
 नारदः प्राह हर्यश्वान् १.६३.५
 नारदस्यैव दक्षोपि १.९९.१५
 नारदोनुगतान् प्राह १.६३.९
 नारदोभ्यर्च्य शैलेशे १.१.२
 नारसिंहश्च विजय० २.२७.१२१
 नारस्य च तथोत्पत्तिः १.२.४४
 नारायणं जपेन्नित्यं २.७.६

नारायणं तथा लोके १.३४.३०
 नारायणं पुनर्ब्रूया १.४१.१८
 नारायणं ब्रूधं प्राहुः १.६०.३
 नारायणपदं श्रुत्वा २.७.१०
 नारायणपरो नित्यं २.४.१३
 नारायणमुखोद्गीर्णं १.२०.४
 नारायणश्च भगवान् १.१००.५०
 नारायण हृषीकेश २.६.१९
 नारायणाय सर्वाय १.९४.१२
 नारायणानां दिव्यानां २.१.४
 नारायणाय विद्महे २.१८.६१
 नारायणाय विद्महे २.४८.१२
 नारायणाय शर्वाय १.७१.९७
 नारायणेन कथितं २.३.९५
 नारुद्रस्तु स्पृशेद्द्रुद्रं २.२१.८२
 नार्यश्चरति संत्यज्य १.७१.८५
 नालमेकस्य तत्सर्वं १.६७.१८
 नावमंतव्य एवेह १.३५.८
 नाशातिशयतां ज्ञात्वा १.९.५३.
 नाशलीलं कीर्तयेदेवं १.८.१४
 नासास्या नानुषा भूमि० २.५.५०
 नास्तिकाश्च शठा यत्न २.६.५८
 नास्ति क्रिया च लोकेपु १.७५.१७

नास्ति मृत्योर्भयं शंभो० १.३५.१७
 नास्ति विज्ञानिनां शीघ्रं १.७५.१६
 नास्ति मृत्यममं यस्मा० १.२६.
 ३७
 नास्ति सर्वाभगत्व वै १.७१.१३
 नास्त्येव दैविकं दिष्टं १.४३.२१
 नास्य प्रकृतित्वाद्भृद् २.१०.३
 निःशेषं पूरयेद्विद्वान् २.२८.४६
 निकृत्य केशान् सशिखा० १.२९.
 ७७
 निकृत्या तु द्वयं जज्ञे १.७०.२९९
 निग्रहः कथितस्तेन २.५०.१
 निग्रहो घोररूपोऽयं २.५१.१
 निगृह्य मनसा सर्वं १.९१.४१
 नित्यं रागार्भेद्धर्मं १.८८.७५
 नित्यनीमत्तिवादीनि २.४५.८५
 नित्यप्रियां नित्यनृत्यां १.६५.७४
 नित्यमुक्त इति प्राक्वतो २.१०.७
 नित्यमृक्षेषु युज्यते १.५७.३४
 नित्यहामादिकुंडं च २.२५.३
 नित्याता ह्यणवो बद्धाः १.१७.२९
 नित्यो धाता सहायश्च १.६५.१४२
 नित्यां नियतकल्याणः १.९८.८४

नित्याऽनित्याऽहमनयो २.१७.१२
नित्या विशुद्धो बुद्धश्च १.२८.१३
नित्यो ह्यनीशः शुद्धात्मा १.६५.
१०२

निद्रापरवशः शेषे १.९६.५३
निन्दन्ति वेदविद्यां च १.४०.२०
निपेतुर्विह्वलात्यर्थ १.४३.१३
निमित्तस्थो निमित्तं च १.६५.९७
निमेषाश्चानुकर्षाश्च १.७२.९
नियुतं मानसं जप्त्वा १.१५.१३
नियुतान्येकनियुतं १.५३.४०
नियुतान्येव पट्विंशः १.४.३१
नियोगादेव तत्कार्यं १.८४.१६
नियोगाद्ब्रह्मणः साध्वी १.९८.१८६
नियोगाद्विष्णुः सर्व १.७१.१४८
निरवद्यपदोपायो १.९८.१५७
निराशस्त्यक्तसदेहः १.४७.२३
निरीक्षणं प्रोक्षणं ताडनं च २.२५.
६६

निरीक्षणादेव विभोसि दग्धं १.७०.
१५४

निर्गती शोकसंतप्ती २.५.१५१
निर्जिता समरे सर्वे १.९७.४

निर्देशाद्देवदेवस्य २.१०.२३
निर्देशेन शिवस्यैव २.१०.२२
निर्द्वंष्ट्रा वीतरागाश्च १.६.१६
निर्ममे भगवांस्त्वष्टा १.६५.१६
निर्मयादा निराक्रांता १.४०.६७
निर्मलः केवलो ह्यात्मा २.५५.१७
निर्मासरुधिरत्वर्ग्व १.४२.४
निर्लज्जा निर्घृणा मंदा २.२७.
१७८

निर्लोपो निष्प्रपंचात्मा १.९८.१५६
निर्वाणं हृदयश्चैव १.६५.१५९
निवारितं हरेश्चक्रं २.५.१५०
निवृत्तं वर्तमानं च १.७०.१६०
निवृत्तः संवृतः शिल्पो १.९८.१५५
निवृत्तः सर्वसंगेभ्यो १.१०.१४
निवृत्तिलक्षणां धर्मः १.८६.१६
निवृत्तिलक्षणज्ञानं १.२९.८
निवृत्तिश्चास्य विप्रस्य २.५५.४०
निवृत्त्या रुद्रपर्यंतं २.२१.४७
निवृत्त्यै धनदेवाय २.२१.१८
निवेदनः सुधाजातः १.६५.१५१
निवेदयामास तदा १.६९.५७
निवेदयीत शर्वाय १.८४.४७

निवेदयेच्च रुद्राय १.८१.४१
निवेदयेत्ततां भवत्या १.८१.३८
निवेदयेद् द्रुमं शर्भां २.३३.९
निवेदितं किन्मात्मानं १.२९.५७
निवेद्य देवदेवाय १.७७.७३
निशम्य तद्यक्षमुगांमिकाह १.५३.
६०

निशम्य तं महाप्राजाः १.८७.१
निशम्य वचनं तस्य १.२४.१४५
निशम्य वचनं तस्य १.३६.६८
निशम्य वचनं देवी १.९२.१८५
निशम्यैवं महातेजा १.२४.१४१
निशांतिं मुजते लोकान् १.४.३७
निशाकरांस्त्रिभुवते १.५४.३२
निशाचरः प्रेतचारि १.९८.६९
निशाचरः प्रेतचारी १.६५.७३
निशाचराय विप्रहे २.४८.२१
निशायामिव खद्योतः १.७०.१२२
निषधं नाम यः कुर्यात् १.७७.१४
निषधः पारियात्रश्च १.४९.२३
निषेवितं चारुमुग्धिं १.९२.१६
निष्कंटकः कृतानंदो १.९८.१४२
निष्कलं प्रथमं चैकं १.७५.३१

निष्कलस्यात्मनः शंभो १.६.२१
निष्कलो निर्मलो नित्यः १.७५.१
निहता सा च पापेन २.८.२५
निहते तारके दैत्ये १.७१.८
निहतो हिमवत्पुत्रि १.९२.९६
निहत्य गदया विष्णुं १.१००.२७
निहत्य चाप्रयत्नेन २.५१.१६
निहत्य मृष्टिना दंतान् १.१००.१७
नीचस्येव तदा वाक्यं १.४०.१४
नीचो द्वादशमात्रस्तु १.८.४७
नीतिः मुनीतिः शुद्धात्मा १.९८.४२
नीरस्तीर्यश्च भीमश्च १.६५.१२८
नीराजनाद्यैश्चान्यैश्च १.८१.१४
नीरूपः केवलः शुद्धः २.५५.१५

नीलः कंटकशृंगश्च १.४९.५५
नीलकंठाय देवाय १.३२.४
नीलकानां पुगण्याहुः १.५०.३
नीलकेशाय वित्ताय १.१८.३३
नीलग्रीवान् सहस्राक्षान् १.७०.
३१२
नीलमेषांजनाकारं १.९६.१०
नीलरुद्रं च शाक्तेयं १.६४.७७
नीलश्च लोहितश्चैव २.१८.१९

नीलश्च वैडूर्यमयः १.४९.२०
नीलस्कंधं वृषं गां च १.८३.४२
नीलस्तथांगलुप्तश्च १.६५.१०५
नीलस्तथांति मेरोः १.४९.३
नीलाभं दक्षिणं वक्त्रं २.२३.९
नीलांत्पलं चांत्पलं च १.८१.३१
नीलांत्पलदन्प्रख्यं १.७१.३६
नीलांत्पलैश्च गजीवै १.७९.१६
नीलां नवत्या देवेशः १.१०३.२३
नीलां नार्दारकश्चैव १.६३.८८
नूपुरैश्चभ्रवारैश्च १.७०.१२३
नृणां तनुं समास्थाय १.७४.२८
नृणां योगिपुत्र्यायः १.४३.१
नृणां हि वित्तकमलं १.२५.१२
नृत्यतं देवदेवेशं १.७६.२२
नृत्यतं भूतमं वैश्च १.७६.३३
नृत्याद्भृगुसारः संपी १.७६.२१
नृत्यप्रियो नृत्यनृत्यः १.९८.७१
नृत्यारंभं कथं शंभोः १.१०६.१
नृपं प्रति ततश्चक्रं २.५.१३७
नृपशृंग्या वगृगणां १.४०.३०
नृसिंहर्क्षात्तयगना १.९६.११५
नृसिंहेन पुरा दैत्या २.२७.२७६
नृसिंहेन हतः पूर्व १.९५.१

नृपचिह्नानि नान्येषां २.२७.२६१
 नेतुं यत्स्योत्थितश्चाहं १.३०.९
 नेतुं संचित्य विप्रेन्द्राः १.३०.४
 नेत्रं च नेता जगतां १.९८.१७७
 नेत्रमेकं जवेद्यस्य १.९१.२५
 नेत्राणि च विभो पश्य १.७१.१२७
 नेत्रांतं विधिनाऽभ्यर्च्य २.२२.५२
 नेत्रे च दक्षिणे वामे १.८६.१३५
 नैकस्तंभमयं चापि १.४४.२०
 नैकधा तु शतैश्चित्रे १.५१.४
 नैगमेशश्च भगवां २.४६.१८
 नैतानि शस्त्ररूपाणि २.३.६५
 नैध्रुवस्य तु सा पत्नी १.६३.५३
 नैमिषेयास्तदा दृष्ट्वा १.१.५
 नैमिषेयास्तु शिष्याय १.१.९
 नैऋते कृष्णवर्णां च १.४८.१७
 नैवमात्मविदामस्ति १.८९.४८
 नैवाशीचं यतीनां च १.८९.७७
 नैपथं हेमकूटात् १.४९.८
 नैपां भार्यास्तु पुत्राश्च १.७०.३०२
 नैष्ठिकं व्रतमास्थाय १.२४.१०३
 न्यगूर्ध्वाधःप्रचारोऽस्य १.६०.२२
 न्यग्रोषबीजे न्यग्रोष १.२७.७

न्यग्रोधां विपुलस्कंधां १.४९.३३
 न्यसेत्पंचाक्षरं चैव १.२७.१७
 न्यसेन्मंत्राणि तत्तांये १.२७.३७
 न्यस्ते मंत्रेण सुभगे १.८५.८१
 न्यस्यते यत्तदुत्पत्तिः १.८५.६२
 न्यायतः सेव्यमानस्तु १.८.५३
 न्यायनिर्वाहको न्यायो १.९८.११३
 न्यासं षडंगं दिग्बन्धं १.८५.२४
 न्यासस्त्रिनेत्रसहितो २.२६.१२

प

पंचकल्याणमंपन्नं २.३९.३
 पंचकेनेशमूर्तिनां २.१२.४२
 पंचक्लेशमयैः पाशैः २.९.२८
 पंचदश्यां च धर्मिष्ठां १.८९.११८
 पंचधा पंचकैवल्यं १.१०४.१५
 पंचनिष्केण कर्तव्यं २.३७.४
 पंचप्रकारविधिना २.२८.६६
 पंचपूर्वातिश्रमेण २.२५.७५
 पंचबुद्धीद्रियाण्यस्य १.३.२७
 पंच ब्रह्माणि मे नदिन् २.१४.१
 पंचत्रह्मात्मकं गर्बं २.१४.३१
 पंचांशश्च कपालीशः १.१०३.१६

पंचभूतानि शेषाणि २.१९.२५
 पंचभूतानि संयम्य २.१८.४३
 पंचभूतान्यहंकारो २.५४.२६
 पंचमंत्रसहितेन २.२४.२४
 पंचमं धृतिमत्पठं १.४६.३७
 पंचमः स्वरितश्चैव १.८५.४८
 पंचमस्तु जनस्तत्र १.२३.३४
 पंचमाय महापंचं १.१०४.१४
 पंचमोनुग्रहः सर्गः १.७०.१५७
 पंचरात्रं तथा स्पृश्या १.८९.१०३
 पंचवक्त्रं दशभुजं १.२७.३
 पंचवक्त्रं दशभुजं २.२३.७
 पंच वायुजयं भद्रे १.८५.२२०
 पंचविशतिकं साक्षात् १.७६.१०
 पंचविशतिं तत्त्वज्ञः १.९८.५४
 पंचविशतितत्त्वात्मा २.१४.३२
 पंचविशतितत्त्वात्मा २.१४.३३
 पंचविशतितत्त्वानां १.८५.२२५
 पंचविशतिमांक्षार्थं १.८५.११२
 पंचविशत्कुशेनैव २.२५.४०
 पंचविशत्परिमिता १.४०.९१
 पंचाक्षरस्य माहात्म्यं १.८५.६
 पंचामृतपंचगव्यादीनि २.२४.१७

पंचार्यज्ञानसंपन्नः १.८६.४९
 पंचार्ययोगसंपन्नो १.८६.५०
 पंचाशत्कोटिविस्तीर्णा १.४९.२
 पंचाशद्दीपमालाभिः १.७७.८६
 पंचास्यस्त्ररुद्राय १.७२.१२३
 पंचेन्द्रियाणां विजयो १.८५.२२१
 पंचैते वैकृताः सर्गाः १.७०.१६६
 पंचैते हेतवो ज्ञेया १.६१.६३
 पकारमुदरं तस्य १.१७.७९
 पक्वेष्टकाभिर्विधिवः १.८४.३६
 पक्षजाः पुष्कराद्याश्च १.५४.५५
 पक्षजाः कल्पजाः सर्वे १.५४.५४
 पक्षद्वादशकं वापि १.२९.७४
 पक्षयोरुपवासं च १.८३.५३
 पक्षिणी मातुलानां च १.८९.९०
 पठतां शृण्वतां नित्यं २.७.३०
 पठेत्प्रतिष्ठाकालेषु १.९६.१२५
 पण्यं प्रसारितं चैव १.८९.७०
 पतति चात्मभोगार्थं १.१०.३५
 पतये हेमवत्याश्च १.१०४.१३
 पतितेन च विप्रेण २.९.२
 पतिव्रताभिः सर्वत्र १.७१.३२
 पदे पदेश्वमेधस्य १.७७.६६

पद्भ्यां चाश्वान् समातंगान् १.७०.
 २३८
 पद्भ्यां तलनिपातेन १.२०.६३
 पद्मकिंजल्कसंकाशैः १.८०.४१
 पद्मगर्भो महागर्भो १.९८.११६
 पद्मप्रभाः पद्ममुखाः १.५२.३९
 पद्मपष्टदलं कुर्यात् २.३१.३
 पद्मयूत्रानुसारेण १.२०.३१
 पद्मस्यान्तरदिग्भागे २.३७.५
 पद्महस्तोमृतास्यश्च २.२२.५६
 पद्माक्षप्रभृतीनां च २.२.४
 पद्माक्षमाह भगवान् २.१.५८
 पद्माक्षैर्दशलक्षं तु १.८५.१११
 पद्माश्रितो महादेवः १.८१.३०
 पद्मासनस्थः सोमेशः १.८२.५
 पद्मोत्पलवनोपेता १.४३.३४
 पद्मोद्भवाय विद्यहे २.४८.१६
 पपात च तदा भूमौ १.१००.२८
 पपात ताडयतीव १.६४.२८
 पयसा वाय दध्ना च २.२८.८९
 पयोष्णी वाहणी शांता २.२७.८७
 परं ध्यानं समाश्रित्य १.१२.४
 परं ब्रह्म स ईशान २.१८.१४

परः स पुरुषो ज्ञेयः १.७०.८२
 परदाररता मर्त्या २.६.६९
 परदारान् परद्रव्यं १.८५.१३८
 परमात्मानमीशानं १.३७.३०
 परमात्मा परं ज्योतिः २.१५.१३
 परमात्मा मुनिर्ब्रह्मा १.३.१०
 परमात्मा शिवः प्रोक्तः २.११.३
 परमात्मा शिवः शंभुः २.१६.१६
 परमात्मा शिवादित्यौ २.१६.२६
 परमात्मा ह्यणुर्जीवः २.२७.१०१
 परमार्थः परमयः १.९८.८१
 परमार्थविदः केचिः १.७५.२
 परमेशो जगन्नाथः १.३८.२
 परस्परनिमित्तेन १.४०.६०
 परस्परानुप्रवेशः १.५९.१७
 परस्परानुप्रवेशः १.७०.४८
 परस्परानुश्रिता ह्येते १.७०.७९
 परस्परानुश्रिता ह्येते १.५७.३६
 पराजितास्तदा देवा १.९८.४
 परात्परतरं ब्रह्म १.९५.२२
 परात्पराय विश्वाय १.९६.८१
 परानंदात्मकं निर्गं १.७५.१८
 परापरेति कथितं १.८६.५९

परार्धं नु तमो नित्यं १.५३.३५
 पराशरमुवाचेदं १.६४.११५
 पराशरश्च गंगंश्च १.७.४२
 पराशरश्च गंगंश्च १.२४.४५
 पराशरसुतः श्रीमान् १.२४.१२५
 पराशरसुतो योगी १.९२.५९
 पराशरस्यावतारो १.२.२९
 परिग्रहविनिर्मुक्ताः २.२०.३८
 परिग्रहविनिर्मुक्ताः १.८६.१२४
 परिणेतुमनास्तत्र २.५.६९
 परिवर्तत्यहरहो १.५२.६
 परिषेचनपूर्णं च २.२५.९७
 परिसंमोहनं कुर्यात् २.२५.१०
 परिस्तीर्य स्वशान्द्रोक्तं २.४५.११
 परीक्षिताय शिष्याय २.५५.२१
 परीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या १.६१.६२
 परीक्ष्य भूमिं विधिवत् २.२१.१
 परीक्ष्य भूमिं विधिवत् २.४५.८
 पदेण तस्य गह्वरी १.५३.३१
 पदेण पुष्करस्याय १.५३.३०
 पर्णवृत्त्या पयोवृत्त्या १.२९.७९
 पर्यगिन् च पुनः कुर्यात् २.२५.२२
 पर्यटित्वा नु देवस्य १.२०.२९

पर्यपृच्छेत्पतर्गापि १.५४.१४
 पर्यायवाचकैः शब्दैः १.७०.२७
 पर्वतस्य मया विद्वन् २.५.१२६
 पर्वतानि महाभारत् १.९.४०
 पर्वताश्च व्यशीर्यत १.१००.९
 पर्वते वा नदीतीरे २.४५.५
 पर्वतोदधिवाaminयो १.३९.१७
 पर्वतोऽपि तथा प्राह २.५.१२७
 पर्वतोऽपि यथान्यायं २.५.११०
 पत्नानां द्वे सहस्रे तु १.९२.१७१
 पलाशोदुंबराश्वत्थः २.२७.२६२
 पवनात्मा बुधैर्देव २.१३.९
 पवनो यस्तु लोकेस्मिन् १.५९.१०
 पवनो हि यथा ग्राहो १.८८.४६
 पदनामः पावकश्च १.६.१
 पवित्रं त्रिमधुमेन्द्रः १.६५.१५६
 पवित्रपाणिः पापारिः १.९८.९६
 पवित्रश्च महांश्चैव १.६५.६०
 पवित्री चैव गांधारी २.२७.१४२
 पशवः परिकीर्त्यते २.९.१२
 पशवश्च वयं तस्य १.७३.१०
 पशवो नैव जायते १.७३.२०
 पशवो मानुषा वृक्षाः १.१७.९

पशुत्वादिति सत्यं च १.७२.३९
 पशुपते पाशं मे गोपाय २.४५.५८
 पशुपते पाशं मे गोपाय २.४५.५९
 पशूनां च पतियस्मात् १.८०.५७
 पशूनां पतये चैव १.४१.३१
 पश्चाद्दृष्टं विनिर्द्वेषा १.६.११
 पश्चिमे सद्यमंत्रेण १.८१.१५
 पश्यति युक्त्या ह्यचनप्रकाशं १.८८.४०
 पश्यतां मयंदेवानां १.९६.६६
 पश्यति ब्रह्माविष्णुर्वीन्द्रः १.९.६३
 पश्यत्यनन्तः ग ऋणान्यकर्णो १.८८.४१
 पश्य पुण्यानि निगानि १.९२.९८
 पश्य बालं महाभागे १.६४.८२
 पश्वादयस्ते विख्याता १.७०.१४६
 पम्पशं च ददो तस्मै १.९८.१८२
 पाणिग्रहणमंत्रेण १.६६.४
 पाणीन्द्रियात्मकत्वेन २.१४.१७
 पातकं धारणाशित्तु १.८.७६
 पापकर्मरता मूढा २.६.४४
 पातकी च तदर्थेन १.८९.४३
 पातान्नतन्ममस्याश्च १.९.६४

पातान्नानि ममस्तानि २.१०.४४
 पाति यस्मान्प्रजाः सर्वाः १.७०.१०१
 पादयोः स्थापयामाग १.१०२.६२
 पादयोः कर्मयोगश्चैव १.८५.३१
 पादांगुष्ठेन गोमांगं १.८२.१०२
 पादांतं विष्णुनाकं वै १.२३.३८
 पादादिमूर्धपर्यंतं १.८५.५९
 पादेन निर्मितं दैत्यं १.९७.१८
 पादेन पार्थिवस्याग्नेः १.५९.१६
 पादो पायुरुपस्थश्च १.७०.४२
 पादो प्रक्षाल्य देवस्य १.१०३.४७
 पादो स्पृशति ये चापि १.८९.७३
 पाद्यमाचमनं चाध्वं १.७९.१३
 पाद्यमाचमनीयं च १.२६.२
 पाद्यमाचमनीयं च २.२२.३८
 पापं व्यगोहंतु मम १.८२.४५
 पापं हि त्रिविधं ज्ञेयं १.९०.२
 पापकंचुकमुत्सृज्य १.७७.५७
 पापशुद्धिर्यतः सम्यग् १.८५.२१२
 पापाचारोऽपि यो मर्त्यः १.२१.९०
 पापिनस्तेषु पच्यन्ते १.५३.४५
 पापिनां यत्र मुक्तिः स्यात् १.१०३.७५

पापैरपि न लिप्येत २.२६.२८
पापैविमुच्यते सद्यो २.१८.५७
पापैश्च मुच्यते जंतुः १.७२.१८३
पाथ्विद्रियात्मकत्वेन २.१४.१९
पारावतध्वनिविक्रूजितं १.९२.
२१.

पाथिवं च तथार्थं च १.८६.३१
पाथिवांश्च विना नित्यं १.९.३१
पार्वतो हि तया प्राह २.५.६०
पार्श्वतो देवदेवस्य १.२७.१९
पालयामास पृथिवीं २.५.४८
पालयामास हृष्टात्मा २.५.४७
पालयिष्यामि पृथिवीं २.५.४१
पालाशसमिधैर्देवि १.८५.२०८
पाली भुजंगनामा च २.२७.१०८
पावितश्चाश्रमश्चायं १.१०७.३०

पापं डाचारनिरताः २.६.५७
पापं डे क्ष्यापिते तेन १.७१.९४
पाहि नान्या गतिः शंभो १.७१.११३
पिडं च पूर्ववद्द्यात् २.४५.८२
पिडजातिस्वरूपी तु २.१६.९
पिडिका मुंडिनी मुडा २.२७.१५४
पितरं सोढवोत्पत्तः १.६६.५

पितरः पितामहाश्चैव १.८२.६७
पितरो मुनयः सर्वे २.४६.१९
पितरोऽमृतपाः प्राक्ताः १.६.९
पितरो ह्यपगमाभ्यां १.७०.२०८
पित्रा तव महादेवः १.१०७.५७
पितामहस्तथा चैषां १.१०१.१०
पितामहस्याथ परः १.४.५७
पितामहाश्च भो नन्दिन् १.४२.३१
पितामहाया व्यूहं च २.२७.२२५
पितामहेनोपदिष्टो १.८९.३२
पिता माता च पुत्राश्च १.६६.३९
पिता विगतमंजश्च १.४३.१५
पितुरेकं समासीनं १.६२.१३
पितृश्वैवामुजत्तन्वा १.७०.२२३
पितृस्तु तपयेद्विद्वान् १.२६.१४
पितृणां मानवानां च १.७०.२२०
पितृनुद्दिश्य यदृतं १.२६.१९
पित्रा ते शंभुराजेन १.९२.८५
पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरः १.६६.७
पित्र्यं पितृणां संभूतिः १.२.१०
पिधाय कर्णौ संयाति २.६.११
पिपीलिकागतिस्पर्शां १.९१.४८
पिप्पलायतनश्चैव १.७२.८१

पिबति द्विकलं कालं १.५६.१५
पिशाचांतः स विज्ञेयः १.८८.७१
पीडाकृतिरुमा देवी २.११.३१
पीतं नृतामृतं शंभो १.१०६.२६
पीतं रक्तं सितं विद्युत् १.८६.१२२
पीतगंधानुलिप्तांगः १.१३.३
पीतांभोष्णीषशिरसः १.१३.१७
पीत्वा च कृत्रिमं क्षीरं १.१०७.१०
पीत्वा योगामृतं योगी २.५५.२६
पीत्वार्धमासं गच्छति १.५६.१३
पीत्वा स्थितं यथाकामं १.१०७.५
पुंडरीकाजिनं दोभ्यां १.७६.३२
पुंडरीकात्परश्चापि १.५३.१६
पुल्लिंगं पुरुषो विप्रा १.३३.४
पुल्लिगशब्दवाच्या ये २.११.१९
पुविशेषपरो देवो २.९.४४
पुसां पशुपतिर्देव १.८६.१३१
पुच्छेनैव समावध्य १.९६.१९
पुच्छद्वयसमायुक्तं २.२५.२९
पुण्यमाचमनं कुर्याद् १.२६.२४
पुण्यवृक्षलायात्तद्वं १.८६.३९
पुण्यस्थानस्थितां पुण्या १.९२.१२७
पुण्यानामितिहासानां १.२६.२८

पुण्यानुरूपं सर्वेषां २.१०.३२
पुण्यैर्द्रव्यैर्महादेवं १.२७.३४
पुनं वास्यामि विप्रवै १.३७.६
पुनं पुनवतां श्रेष्ठ १.७१.१२२
पुनत्रयमभूत्तस्य १.६५.२६
पुन पाहि महाबाहो १.४२.३३
पुनपोत्तादिभिर्ज्ञैश्च २.२२.८२
पुनप्रेम्णाभ्यामनच्च १.४३.३८
पुनमेकं तयोत्पाद्य २.७.१७
पुनसक्रामितश्रीस्तु १.६७.१४
पुनस्तवासो दुर्बुद्धिः २.८.१९
पुनस्तु रुक्मकवचो १.६८.३०
पुनस्तैज्यमिति प्रोच्य १.४३.३७
पुनानुत्पादयामास २.७.२०
पुनार्थं चैव नारीणां १.१०४.६
पुनार्थं भगवांस्तत्र १.१०८.४
पुनार्थो पुनमाप्नोति २.५४.१५
पुन्रीकृता सती या सा १.५.२७
पुन्रेण लंघितामाज्ञां १.९५.१२
पुन्रेषु दारेषु गृहेषु नृणां १.७८.२६
पुनो मे त्वं भव ब्रह्मन् १.२०.५७
पुन्रीसि जगतां यस्मां १.४२.२७
पुन्री विदर्भराजस्य १.६८.३९

पुनः कुशेन गृह्यत्वा २.२५.८८
पुनः पशुपतेः पत्नीं २.४५.५५
पुनः पुनः प्रवर्थाय २.१६.२
पुनः प्राग्वासनायोगां २.२२.८५
पुनः शरवणं प्राप्य १.६५.२१
पुनः सनत्कुमाराय २.४५.५२
पुनः ससर्जं भगवान् १.४१.१
पुनः स्नात्वा परित्यज्य १.२५.१७
पुनरर्घ्यप्रदानेन २.२२.४९
पुनरष्टाभिरीशानं १.७७.७२
पुनराज्यसंस्कारः २.२५.८२
पुनराश्रममागत्य १.९०.९
पुनराह महादेवः १.१३.८
पुनरेव महाबुद्धेः २.१६.१
पुनर्दभान् गृहीत्वा २.२५.८५
पुनर्भवान्याः पादौ च १.६४.९०
पुनर्वागीश्वरावाहनम् २.२५.७०
पुनस्तस्मादिहागत्य २.२२.८४
पुन्रागेषु द्विजशतविस्तं १.९२.३१
पुमिति नरकस्याख्या १.८९.११३
पुरं प्रवेशयामास १.१०३.३८
पुरं रुद्रपुरी नाम १.५१.२९
पुरत्रयं विरूपाक्ष १.७२.१११

पुरत्नयविनाशं च १.७१.११९
 पुरत्नयस्यास्य समीपवर्ती १.७२.९८
 पुरत्नये तदा जाते १.७१.२४
 पुरश्चरणजापी वा १.८५.१००
 पुरस्तादसृजद्देवः १.५.९
 पुरस्ताद् बृहते चैव १.२१.५०
 पुरांतगो यदा भानुः १.५४.६
 पुरांधक इति ख्यातः १.९३.४
 पुरांधकाग्निदक्षाणां १.२.५०
 पुरा कश्चिद्द्विजः शक्तो २.८.८
 पुराकृतं विश्वसृजा स्तवं च १.८१.५८
 पुरा कैलासशिखरे १.८०.२
 पुरा जंबुकद्विपे १.९२.१५
 पुरा जलधरं हन्तुं १.९८.१५
 पुराणन्यायमीमांसा १.७२.१४
 पुराणसंहितां दिव्यां १.१.१३
 पुराणसंहितां पुण्यां १.१.११
 पुराणां तु राहस्राणि १.५०.१४
 पुराणः सामसंगीतः १.१०२.४२
 पुरा तदर्थमनिशं २.५.११८
 पुरा त्रेतायुगे कश्चित् २.१.९
 पुरा त्वष्टा प्रजानाथो २.५१.७

पुरा देवेन रुद्रेण १.८५.४
 पुरा पितामहेनैव २.५१.६
 पुरा पितामहेनोक्तं २.७.३
 पुरा पुरत्नयं दग्धुं १.८०.४८
 पुरा पृष्टो महातंजा २.१.२
 पुरा भृगुसुतेनोक्तो २.५०.३
 पुरा ममाज्ञा मद्वक्त्रात् १.८७.९
 पुरा गह्वेद्रागादा १.३७.१८
 पुरा मात्रा तु कथितं १.१०७.४४
 पुरा मानेन चोद्धृत्वं २.२८.१२
 पुरा वः कथितं सर्वं १.४५.७
 पुरा शापाद्विनिर्मुक्तो २.९.४
 पुरुषा च कृतं वाक्यं १.६७.५
 पुरुषं परमात्मानं १.१७.२४
 पुरुषं शंकरं प्राहुः २.११.४
 पुरुषस्त्वं जगन्नाथो १.३६.५
 पुरुषाख्यो मनुः शंभुः २.११.१३
 पुरुषादि विरिच्यंतं २.२०.५१
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च १.७०.५२
 पुरुषार्थप्रदानाय १.९५.५१
 पुरुषेण मुनिश्रेष्ठा १.८१.१६
 पुरुषो वै महादेवो १.२८.२२
 पुरुषोसि पुरे शोपे १.८८.८८
 पुरेशयो गृहावासी १.२१.७८

पुरे शोते पुरं देहं १.२८.५
 पुरेषु राक्षसानां च १.६४.५२
 पुरोपमन्युना सूत १.१०७.१
 पुलस्त्यः पुलहोगस्त्यो १.९८.१०१
 पुलस्त्यः शशभृन्मौलिः २.११.१६
 पुलस्त्येन यदुक्तं ते १.६४.१२०
 पुलस्त्योन्निर्वसिष्ठश्च १.७०.२८९
 पुष्करं च पवित्रं च २.१७.१८
 पुष्करं चांतरिक्षं वै १.७२.६
 पुष्कराधिपतिं चक्रे १.४६.२२
 पुष्करावतंकाद्यास्तु १.७५.११
 पुष्पात्योपभिजातानि २.१२.२३
 पुष्पांजलिं दत्त्वा पुनः २.२४.२६
 पुष्पाण्योषधिजातानि २.१०.३४
 पुष्पेषु गंधवत्सूक्ष्मः १.३५.२१
 पुष्परन्वीः शुभशुभतमैः १.९२.३३
 पुष्पोडुपवहाभिश्च १.५१.६
 पुष्पोत्कटा ह्यजनयत् १.६३.६३
 पुष्पोत्करानिलविष्णुणितं १.९२.२८
 पुष्यमासे तु वै शुक्लं १.८४.२६
 पुष्ययोगे त्वनुप्राप्ते १.७२.१०९
 पूजनीयः शिवो नित्यं १.७३.६

पूजनीयो महादेवो १.७३.११
 पूजया तस्य संतुष्टो १.३६.१
 पूजयामास पुष्पात्मा १.३०.५
 पूजया शतराहाय १.९२.१७३
 पूजयित्वा विधानेन २.३०.१२
 पूजयित्वा विधानेन २.४४.५
 पूजयेच्च यथालाभं १.३१.१९
 पूजयेत्परमात्मानं १.२९.७३
 पूजयेदंगमंत्राणि २.२३.२३
 पूजयेदंगमंत्राणि २.२२.११
 पूजयेद्देवमीशानं २.३३.८
 पूजयेद्भाग्येद्देव २.२८.७१
 पूजयेद्यः शिवं रुद्रं १.७९.२४
 पूजयेन्मां सदा भक्त्या १.९२.१६८
 पूजां चक्रुस्ततो यज्ञं २.७.२६
 पूजाकर्म क्रिया तस्य २.१८.६२
 पूजाप्रकरणं तस्मै १.२४.१४६
 पूजासंप्रांक्षणं विद्धि २.२१.६७
 पूजा होमादिकं सर्वं २.२२.७८
 पूजितं यत्पुरा वत्स १.४३.२२
 पूजितं वा महादेवं १.७९.२६
 पूजितश्च ततो देवो २.२७.८
 पूजितो वै महादेवः १.५१.१८

पूज्यो भवति रुद्रस्य १.९८.१९३
 पूज्यो लिंगे न संदेहः १.१०.५२
 पूरयेदंगधतोयेन २.२२.२५
 पूरितं पूरकेणैव १.४१.२१
 पूर्णं युगसहस्रं वै १.७०.११२
 पूर्णमद्रेश्वरो माली १.८२.५३
 पूर्णमासं तु मारीचं १.५.४०
 पूर्णां शतसहस्राणां १.५४.१२
 पूर्णाहुतिविधानेन २.२३.२९
 पूर्णद्वयदनं सौम्यं २.२६.१८
 पूर्णद्वयर्णेन च पुष्पगंधं २.१९.४०
 पूर्व निकामचारास्ता १.३९.३४
 पूर्वकल्पसमुद्भूता १.८५.२७
 पूर्वतः पंचरागाभो १.४८.८
 पूर्वतो होमयेदग्नी २.४३.७
 पूर्वदेवामराणां च १.७६.४१
 पूर्वद्वारसमीपस्थं १.९२.१५०
 पूर्वमाराधितः प्राहुः १.४२.१०
 पूर्वमाराधितो विप्रः १.४२.११
 पूर्वमेवापि निखिलं २.५५.२
 पूर्ववत्कारयेद्यस्तु १.७७.२५
 पूर्ववत्पुरुषं दृष्ट्वा २.५.११६
 पूर्ववत्प्रणवेनैव २.२७.४५

पूर्ववत्स्थापयामास १.४.६१
पूर्ववद्दक्षिणे भागे २.३७.१३
पूर्वहृदा शिवशक्तिसमवायेन २.२४.
२३

पूर्वाग्रमुत्तराग्रं च २.२५.२
पूर्वं किरातास्तस्याति १.५२.२९
पूर्वेण मंदरस्थिते १.४९.४४
पूर्वोक्तदेशकाले तु २.३२.२
पूर्वोक्तदेशकाले तु २.४३.३

पूर्वोक्तभूषणं सर्वं २.२८.८२
पूर्वोक्तमखिलं कृत्वा १.८४.१०
पूर्वोक्तमखिलं पुण्यं १.७७.७४
पूर्वोक्तलक्षणयुक्तं २.२७.२३२
पूर्वोक्तहेममानुनं २.३१.६

पूर्वाक्तेनांबुना सार्धं २.२२.३६
पूर्वोक्तैरपि पुण्यैश्च २.५४.५
पूर्वोत्पन्नी परं तेभ्यः १.७०.१९२
पूर्वोत्पन्नी पुरा तेभ्यः १.७०.१७१
पूर्वात्सृष्टं स्वदेहं तं २.३.४५

षूषदन्तविनाशाय १.२१.५८
पूपा दंतान्दशन्दते १.१०२.३८
पृथक् पशुवत् देवानां १.७२.३५
पृथक्पृथक्मूलेनाप्यं २.२४.१८

पथगावाय हस्ताभ्यां २.२५.२४
पृथिवीं पादमूलात् १.७६.१२
पृथिवीं भाजनं कृत्वा १.८३.५
पृथिवी चांतरिक्षं च १.४५.८

पृथिव्यां पृथुमीशानं १.५८.१५
पृथिव्यां यानि पुण्यानि १.९२.१३३
पृथिव्यां सर्वरत्नानां १.६९.१४
पृथिव्याः प्रविभागाय १.७०.१३२
पृथिव्यामेव तु विद्यां १.७०.५१

पृषदश्वो नभोयोनिः १.९८.१०६
पृषितो हिसयित्वा गां १.६६.५२
पृष्टः कैलासशिखरे २.५५.६
पृष्टो नंदीश्वरो देवः २.२०.१३
पृष्ठतः पार्श्वतश्चैव १.१७.४८

पैतामहेन कुम्भेन २.४७.४३
पैशाचे राक्षसे दुःखं १.८६.२६
पौंड्रास्तु वृष्टयः सर्वा १.५४.५७
पौरजानपदैस्त्यक्तो १.६६.७४
पौरुषेयो वधश्चैव १.५५.५१

पीर्णमास्यां घृताद्यस्तु १.८३.३६
पीर्णमास्यां च पूर्वोक्तं १.८३.५०
पीर्णमास्यां च विधिवत् १.८३.४७
पीर्णमास्यां तु संपूज्य १.८३.३३

पीर्णमास्यां भवं स्नाप्य १.८३.३०
पीर्णमास्यां महादेवं १.८३.२५
पीर्णमास्याममावास्यां १.८४.२
पीर्णमास्याममावास्यां १.८४.१५

पीर्णं च देव्यः सततं १.८२.८१
प्रकाशते प्रतिष्ठार्थं १.४०.२१
प्रकाशाद्दहिरंतश्च १.७०.१५०
प्रकाशो दीप्तिरित्युक्तः १.८.६०
प्रकीर्णकेशाः सर्पस्ते १.२२.२०

प्रकुवः ककुदंतश्च १.७२.७८
प्रकृतिं भूतवातीं तां १.७०.२६८
प्रकृतिः पुरुषः साक्षात् १.७१.१०२
प्रकृतिविहिता ब्रह्मां १.१६.३२
प्रकृतिस्तस्य पत्नी च १.७५.९

प्रकृतिस्त्वं पुमान् रुद्रः १.९६.४०
प्रक्षात्याचम्य पादौ च १.२५.१४
प्रक्षिपेद्विधिना बह्निं २.२५.९
प्रक्षीयते परस्यांतः १.५६.११
प्रगृहीतायुर्ध्वविप्रैः १.४०.५३

प्रजया कमणा मुक्तिं १.८६.२०
प्रजां धर्मं च कामं च १.७०.१७३
प्रजां धर्मं च कामं च १.७०.१९४
प्रजाः सृजेति व्यादिष्टो १.७०.३०३

प्रजाः स्रष्टुमनाश्चक्रे १.२२.१७
प्रजाकामः शिलादोभूत् १.३७.२
प्रजापतिर्यदा व्यासः १.२४.१७
प्रजापतिमुतावुषतो १.६०.५

प्रजापतीनां दक्षं च १.५८.४
प्रजापतीनां पतये १.२१.२०
प्रजापतीनां सर्गश्च १.२.८
प्रजापतेर्मखे पुण्ये १.३६.७४
प्रजापतेश्च रुद्रस्य १.४६.४९

प्रजास्ता वै ततः सर्वाः १.४०.६५
प्रजास्तृप्ता सदा सर्वाः १.३९.१५
प्रजीवत्येति वै स्वर्गं १.६८.५१
प्रणम्य नंदिनं मूर्ध्ना १.७१.१४४
प्रणम्य प्रयतो भूत्वा १.२३.४९

प्रणम्य भगवान् विष्णुः १.१७.८२
प्रणम्य विष्णुं तत्तस्य २.३६.८
प्रणम्य संस्थितोऽपश्यद् १.२२.२७
प्रणम्याहुस्तु तत्सर्वं १.१०७.२१
प्रणयत्कुडमघ्ये च २.४४.२

प्रणवं हृदयं विद्यां १.८५.७५
प्रणवप्रणवेशाय १.२१.५६
प्रणवादिनमोर्तानि १.७७.८९
प्रणवेन क्षिपेत्तेषु १.२७.१२

प्रणवेनाथ साम्ना तु १.२०.९६
प्रणवेनैव गव्यंस्तु १.२७.३३
प्रणवेनैव मंत्रेण १.२७.५२
प्रणवो वाचकस्तस्य २.९.५०

प्रणश्यति ततः सर्वे १.३९.२५
प्रणामपूर्वं भान्त्या वै २.४.१०
प्रणिपत्य यथान्यायं २.३.१२
प्रणिपत्य यथान्यायं २.३.३२
प्रणिपत्याग्रतस्तस्थौ २.३९. ८

प्रणीतापात्रमादाय २.२५.१७
प्रणमुद्वेगमीशानं २.५५.३८
प्रणमुस्तुष्टुवुश्चैव १.८०.५३
प्रतिकार्यं तथा बाह्यं २.५२.६
प्रतिद्वीपे मुनिश्रेष्ठाः १.५१.३१

प्रतिपन्नं जनानंदं २.२०.२२
प्रतिमां च हरेर्नित्यं २.४.१२
प्रतिमां च हरेश्चैव २.३.३६
प्रतिष्ठां लिंगमूर्तौ २.४७.५
प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च २.२१.६५

प्रतिष्ठा चैव पूजा च २.४८.३८
प्रतिष्ठा धर्मराजस्य १.६५.३०
प्रतिष्ठाप्य ततः स्नाप्य १.८४.५८
प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं १.३१.१७

प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं १.८४.८
 प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं १.८४.३७
 प्रतिष्ठितासु सर्वासु १.६३.४३
 प्रतिसर्गं प्रसूतानां २.९.४६
 प्रतीतहृदयः शर्वः १.१२.६
 प्रतोदो ब्रह्मणस्तस्य १.७२.२०
 प्रत्यङ् द्विजगार्गुला १.५३.४९
 प्रत्यंतानुगमेवतं १.४०.६९
 प्रत्यग् भवति तच्छक्तिः १.८५.२०९
 प्रत्यङ्मुखस्य देवस्य २.२५.१००
 प्रत्ययार्थं हि जगतां १.७५.२५
 प्रत्याहारः पंचमो वै १.८.९
 प्रत्याहाररतानां च १.७२.१४८
 प्रत्युवाचांबुजाभासं १.२०.४३
 प्रत्युपश्व प्रभासश्च १.६३.२०
 प्रत्येकं पंचकान्याहुः १.५३.४६
 प्रत्येकमश्वमेधेन २.१.७
 प्रथमं तस्य वै जज्ञे १.५.५
 प्रथमः संप्रयोगात्मा १.७०.२७३
 प्रथमः सांप्रतस्तेषां १.७०.११०
 प्रथमाश्रयं प्रवक्ष्यामि २.२७.१६४
 प्रथमायाः समाख्यातो २.२७.१७२
 प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.३१

प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.७१
 प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.१३७
 प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.१५७
 प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.१६१
 प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.१८४
 प्रथमावरणं प्रोक्तं २.२७.२१७
 प्रथमावरणे चाष्टी २.२७.९५
 प्रथमावरणे चैव २.२७.५१
 प्रथमावरणे चैव २.२७.९१
 प्रथमावरणे प्रोक्ता २.२७.११९
 प्रथमावरणे प्रोक्ता २.२७.१३३
 प्रथमाश्रमिणं भक्त्या १.८४.४३
 प्रदक्षिणं ततः कुर्याद् १.२५.२८
 प्रदक्षिणक्रमपादेन २.२४.३९
 प्रदक्षिणात्रयं कुर्याद् १.७७.६५
 प्रदक्षिणीकृत्य च तं १.४३.१७
 प्रदक्षिणीकृत्य च तां १.१०.२.४
 प्रददौ चेप्सितं सर्वं १.२९.६२
 प्रददौ दर्शनं तस्मै १.३६.३
 प्रददौ दर्शनं देवो १.१४.९
 प्रदीपितमहाशालं १.१००.३४
 प्रद्युम्नो ह्यनिष्टश्च २.४८.३०
 प्रधानं कुंडमीशान्यां २.४७.२४

प्रधानं पूर्ववद्ब्रवीं २.२७.२५५
 प्रधानं प्रकृतिश्चेति १.३.२
 प्रधानगुणवैपम्यात् १.७०.८४
 प्रधानव्यक्तयोः कालः २.१६.५
 प्रधानसहितं देवं २.२१.२५
 प्रधानावयवं व्याप्य १.१.२३
 प्रनष्टचेष्टनाः पुंसो १.४०.३३
 प्रनष्टा मधुना सार्धं १.३९.३१
 प्रपंचजातमखिलं २.१५.२०
 प्रफुल्लनानाविधगुल्मं १.९२.१२
 प्रफुल्लांबुजवृन्दाद्यं १.८०.३३
 प्रबुद्धस्तु द्विजो यस्तु २.२०.३७
 प्रबुद्धोहीयशयनात् १.१७.१६
 प्रभवे चापराधस्य १.२१.१४
 प्रभावतीं ततः शक्तिं २.२२.७२
 प्रभावात्मा जगत्कालः १.६५.१३४
 प्रभावाद्देवदेवस्य १.३६.४५
 प्रभावो नंदिनश्चैव २.२७.१
 प्रभावो विलयश्चैव १.६९.९३
 प्रभासः पर्वतो वायुः १.६५.१२७
 प्रभासतीर्थमासाद्य १.२४.१२२
 प्रभासे पुष्करैर्ज्वत्पां १.७७.४०
 प्रभुं तत्पुरुषं देवं २.१४.२७

प्रभुलोकहितार्थाय १.७०.१२९
 प्रभूतं विगलं सारं २.२२.४१
 प्रभूतं विगलं सारे २.१९.१८
 प्रमदाः केशशूलिन्यो १.४०.२६
 प्रमाणभूतो दुर्जयः १.९८.५६
 प्रमोदाय समोदाय १.२१.५५
 प्रम्लोचा चैव विख्याता १.५५.५४
 प्रयत्नाद्वा तयोस्तुल्यं १.८.११५
 प्रयागे वा भवेन्मोक्षः १.९२.४८
 प्रयाणं कुरुते तस्माद् १.८.६३
 प्रलयस्थितिसर्गाणां १.१९.११
 प्रलये समनुप्राप्ते १.८५.७
 प्रलुप्तशमश्रुकेशश्च १.६९.७५
 प्रवक्ष्यामि धरेणान् वो १.४६.१५
 प्रवर्तकं जगत्पुष्पिन् १.७१.११०
 प्रवालं कारयेद्विद्वान् २.३३.३
 प्रविलीनो महान्ताम्यक् २.५५.२०
 प्रविवेश तदा चैव १.१००.३३
 प्रविवेश सभीषं वै २.१.७३
 प्रविशति महादेवं १.१३.२१
 प्रविशामि तथा तत्र २.६.१६
 प्रविश्य तत्पुरं तेन १.७१.८२
 प्रविश्य लोकान् पश्यतां १.२०.२७

प्रविश्य सुमहातेजां १.२०.२१
 प्रविष्टाः पायकं विप्राः १.६९.९०
 प्रवृत्तचक्रो बलवान् १.४०.५६
 प्रवृत्तानृतानुगताप्सरोगणं १.९२.१७
 प्रवृत्तिलक्षणं ज्ञानं १.२.२६
 प्रवृत्तिलक्षणं ज्ञानं १.२९.७
 प्रगंगाचैव संपूज्य १.७९.४
 प्रसंगाद्देवदेवेशो २.६.८२
 प्रसंगाद्वापि यो मर्त्यः १.७८.२३
 प्रसंगाद्धारमेकं तु १.७७.५९
 प्रसन्नं च यदेकाग्रं १.८६.१००
 प्रसन्नं वामदेवाख्यं २.१९.११
 प्रसन्ना विपुलान् भोगान् १.८५.१२४
 प्रमत्ते विगला मुक्तिं १.९.५६
 प्रसर्गकाले स्थित्वा तु १.७०.६०
 प्रसह्य सोममपिबत् २.५१.११
 प्रसह्यास्मांस्तु गायत २.१.३३
 प्रणस्ता तव कांतेयं १.५.३२
 प्रशांतः स वनस्थोऽपि १.६८.३५
 प्रसाद इति संप्रोक्तः १.८.६१
 प्रसादस्य स्वरूपं यत् १.८.४
 प्रसादान्चैव देवस्य १.६९.५४

प्रसादाज्जायते ज्ञानं १.७.४
प्रसादात्तस्य देवस्य २.४५.९३
प्रसादाद्देवदेवस्य १.८७.१८
प्रसादाद्ब्रह्मसूनुर्वै १.६५.४६
प्रसादाद्भगवच्छमो १.५८.१६
प्रसादाद्यदि विज्ञानं १.७.५
प्रसादाद्विष्णवं चक्रे १.६४.१२१
प्रसादान्विनस्तस्य २.२८.१३
प्रसादामृतपूर्णैः १.६.६५
प्रसादेन क्षणान्मुक्तिः १.८७.१६
प्रसादेनैव सा भक्तिः १.३०.३३
प्रसीद क्षम्यतां सर्वं १.१००.४१
प्रसीदति न संदेहो १.१०.३०
प्रसीदति न संदेहो १.१.३२
प्रसीद त्वं जगन्नाथ १.३६.११
प्रसीद देवदेवेश १.६२.३३
प्रसीद देवदेवेश १.७२.१२२
प्रसीद देवदेवेश १.१०७.६३
प्रसीद देहि मे सर्वं १.३७.२४
प्रसीद परमेशाने १.३६.७१
प्रसीद लोकनाथेश २.५.३३
प्रसूतिः सुषुवे दसा १.५.२०
प्रसूतौप्यविभावश्च १.६५.८७

प्रस्थानादिकमायासं १.२९.८०
प्रहसंती यथायोगं २.३.९७
प्रहिणोति स्म तस्यैव २.१८.३३
प्रहृष्टोऽभूत्ततो रुद्रः १.४१.५०
प्रह्लादजीविते वांछा १.९५.९
प्रह्लाद वीर दुष्युत १.९५.७
प्रह्लादः पूजयामास १.९५.१०
प्राकामान् विषयान् भुङ्क्ते १.८८.२०
प्राकारागारविध्वंसा २.६.४५
प्राकारैर्विविधाकारैः १.८०.२६
प्राकृतः कथितस्त्वेष १.३.३९
प्राक्शिरस्कं न्यसेल्लिङ्गं २.४७.२७
प्राक्सर्गं दह्यमाने तु १.७०.१३३
प्रागाद्यं दक्षिणाद्यं च २.२७.१७
प्रागाद्यं देवकुंडे वा २.२७.२४०
प्रागाद्यं वर्णमूर्त्तं च २.२७.१४
प्रागाद्यं विधिना स्थाप्य २.२७.६४
प्रागाद्यं स्थापयेच्छमो २.४८.४६
प्रागायताः सुपर्वाणाः १.४९.१७
प्रागायतेन विप्रेन्द्र २.२५.७
प्रागुक्ता तु महादेवी १.७०.३२७
प्रागुदकप्रवणे देशे १.९१.४०

प्राङ्मुखो दक्षिणास्यास्तु १.५२.२
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि १.८५.६६
प्राङ्मुखो नियतो भूत्वा १.६२.२२
प्राचीं वा यदि वोदीचीं १.९१.३७
प्राच्यालोक्याभिवंद्येतां १.२६.५
प्राजापत्यं पवित्रं च २.१८.९
प्राजापत्याद् ब्रह्मलोकः १.५३.४३
प्राजापत्यं तथा ब्रह्म १.८६.२७
प्राजापत्ये त्वहंकारं १.९.२५
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण १.९०.२२
प्राणः प्राणेशजीवेशी १.८२.४८
प्राणः स्वदेहजो वायुः १.८.४५
प्राणरूपी तथा हंसः २.२७.९९
प्राणांस्तस्य ददौ भूयः १.२२.२६
प्राणाः प्राणवतां ज्ञेयाः १.२२.२५
प्राणाद्ब्रह्मासृजद्वयं १.७०.१८६
प्राणाद्यैश्चैव संयुक्ता १.८६.६५
प्राणाधिपतये रुद्राय १.४५.७४
प्राणानां ग्रथिरस्यात्मा १.८८.८५
प्राणापाननिरोधस्तु १.८.४६
प्राणायामत्रयं कृत्वा २.२३.३
प्राणायामपरः श्रीमान् १.१४.७
प्राणायामसमायुक्तं १.९०.८

प्राणायामाद्भवेत्क्षिप्रं १.८५.१०५
प्राणायामेन शुद्धात्मा १.९०.२०
प्राणायामः समायुक्तैः १.७३.१२
प्राणा वै जगतामापो १.५४.३५
प्राणे निविष्टो वै रुद्रः १.८८.८६
प्राणेश्यो निशि जन्मानो १.७०.२१९
प्राणेशो बंधकीवृक्षो १.६५.१३२
प्राणेष्वंतर्मनसो लिङ्गमाहुः १.१८.४०
प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने २.२२.२३
प्रादात्स दशकं धर्मं १.६३.१२
प्रादुरासंस्तवा तासां १.३९.२२
प्रादुरासीत्तवा व्यक्ता १.७०.१५३
प्रादुरासीत्सुरेशारिः २.५१.१३
प्रादुर्बभूव स महान् १.३.१५
प्रादुर्भूतानि चैतानि १.३९.४१
प्रादुर्भूता महानादा १.१६.३
प्रादेशं वा चतुर्मासं २.२८.४४
प्राप्तिस्तथोत्तरं पत्नं १.२७.२६
प्राप्तिव्यूहः समाख्यातः २.२७.११३
प्राप्तो वनमिदं ब्रह्मन् १.६२.१६
प्राप्नुयात्परमं स्वर्गं १.७१.८७
प्राप्नोति परमं स्थानं २.७.३२

प्राप्नोति विष्णुसायुज्यं २.२.८
प्राप्यतेऽभिमतान्देशां १.८९.३०
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.९०
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.९४
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.९९
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.११
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.११७
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.१२०
प्राप्य माहेश्वरं योगं १.२४.१२४
प्राप्य योगगतिं सूक्ष्मां १.२४.२६
प्राप्यानुज्ञां ततश्चैव १.८९.६
प्रायश्चिच्छ्रययोगीनि १.६१.३६
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि १.८५.२११
प्रायश्चित्तमघोरेण २.२५.१०४
प्रायश्चित्तमघोरेण २.२७.२५७
प्रार्थनायोनिरस्याथ १.२.१३
प्रार्थितश्च महादेवो १.५३.१२
प्रावर्तत नदी पुण्या १.४३.४७
प्रासादशृंगेष्वथ पीरनार्यः १.८०.१८
प्रासादस्य प्रतिष्ठायां १.४८.४४
प्रासादैर्गोपुरैर्दिव्यैः १.७१.२७
प्राह गंभीरया वाचा १.७१.११७
प्राह देववृषं ब्रह्मा १.१६.२३

प्राहिणोति स्म तस्यैव १.९९.९
प्राहुः क्षेत्रज्ञशब्देन २.१५.१४
प्राहुस्तत्पुरुषं देवं २.१४.२२
प्रियं भवद्भ्यां कृतवान् २.५.१२८
प्रियं हि कृतवानद्य २.५.१२२
प्रियदर्शनास्तु यतयां १.२०.८४
प्रियदुःखमहं प्राप्ता १.६४.३६
प्रियव्रतात्मजा वीरा १.४६.१७
प्रीता बभूवुर्मुक्ताश्च १.८७.१३
प्रीतिं पुलस्त्यः पुण्यात्मा १.५.२५
प्रीतितापविपादेभ्यो १.१०.२७
प्रीतिश्च विपुला यस्मा २.५५.४५
प्रीतो भवति यो दृष्ट्वा २.४.७
प्रीतोऽहमनया भक्त्या १.२२.८
प्रीत्या प्रणम्य पुण्यात्मा १.४२.२६
प्रोक्षणी द्वयंगुलोत्सेधा २.२५.४०
प्रोक्षणीपात्रमादा १.११.१५
प्रोवाच को भवाञ्छेते १.२०.१२
प्रोवाचेदं दितेः पुत्रान् १.९७.७
प्लक्षद्वीपादिद्वीपेषु १.५३.१
प्लक्षद्वीपादिद्वीपेषु १.४६.४६
प्लक्षद्वीपे तु वक्ष्यामि १.५३.२
प्लक्षो दार्भायणश्चैव १.२४.१०२

गवयेच्च कुशाग्रं तु २.२५.१६
फ
फडंतं संहतिः प्रोक्ता २.२१.६१
फलपुष्पसमाकीर्णं २.२८.४८
फलहारी जीवहारी २.२७.१४३
फलाण्वं च बालस्य १.१०.७.५२
फाल्गुनीषु समुत्पन्नः १.६१.४४
फुल्लातिमुक्तकलता १.९२.२७
फुल्लोत्पलांबुजवितान १.९२.२२

ब

बंधनं परिपूर्णं २.२१.६४
बंधनस्तु सुरद्राणां १.६५.८६
बन्धमोक्षकरो यस्मा १.३५.२५
बंधमोक्षो न चैवेह १.८७.४
बद्धपद्मासनासीनं २.२३.८
बद्धा पद्यासनं तीर्थे २.२२.३१
बभूव तस्मिंस्तद्राज्यं १.४७.२५
बभूव पार्वती देवी १.९९.१७
बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां १.६९.७
बहिष्कृता शूलधरा १.७०.३३७
बलं तेजश्च योगं च १.१०.२.३९

बलप्रमथनार्थैव १.१६.१३
बलभद्रोपि संत्यज्य १.६९.८८
बलवांश्चोपशांतश्च १.६५.१२९
बलविकरिणीं देवीं १.४१.४६
बलाद्विष्णुस्तदा यज्ञ १.३९.५२
बला प्रमथिनी देवी २.२७.२७
बलाबलसमूहाय १.२१.२५
बलाबला च विप्रैर्द्रा १.६३.७०
बलिना दैत्यमुख्येन १.९४.६
बलिभिः पुष्पधूपैश्च २.६.८०
बहवः शतशोभ्येत्य १.९२.१११
बहिरेव गृहात्पादौ १.२६.३४
बहुधा लिंगभेदाश्च १.७४.१९
बहुना किं प्रलापेन १.३०.२९
बहुना किं प्रलापेन १.३४.२८
बहुनात्र किमुक्तेन १.२९.६५
बहुनात्र किमुक्तेन १.७४.१२
बहुनात्र किमुक्तेन १.१०.७.४०
बहुमानेन वै रुद्रं २.८.१०
बहुमालो महामालः १.६५.१
बहुयाजनको लोके १.४०.१
बहुलश्चंद्र इत्येष १.६१.
बहुला कदली यत्र २.६.

बहुश्रुतो बहुमयो १.९८.७०
बाणस्य च तदा तेन १.६९.७९
बाधितास्ताडिता वद्धा १.९३.६
बाधिनास्तेन ते सर्वे १.१०.६.५
बालनीडनकैर्देव १.२०.७१
ब्रान्मन्त्रे च भगवान् १.९७.२२
बालाग्रमात्रं हृदयस्य मध्ये २.१८.

३४

ब्रानानां प्रेक्षमाणानां २.६.४२
बालेन्दुमुकुटं चैव १.२७.२०
बालेन्दुशेखरो वायुः २.११.१०
बालोपि मातरं प्राह १.१०.७.१७
बाल्यात्तु लोष्टेन शिवं १.७७.५
बाष्कलश्च महायोगी १.२४.४२
बाष्कलेनैव मंत्रेण २.२२.७३
बाहुद्वयं च पश्यामी २.५.१०५
बाहुस्त्वानदितः सर्वः १.६५.१२४
बाह्यां चाम्यन्तरं प्रोक्तं १.५४.१६
बाह्याशोचन युक्तः सं १.८.३२
बाह्ये चास्यांतरे चैव १.७३.२१
ब्रिभति क्षेत्रतां देवी २.११.३४
ब्रिभति मानं मनुते १.७०.१५
ब्रिभीषणोतिशब्दात्मा १.६३.६६

ब्रिभेमीति सकृद्वक्तु १.३६.४३
विभ्रतो वामहस्तेन १.७६.४३
विलं सुवर्तितं कुर्या २.२५.३३
विल्वपत्रे स्थिता लक्ष्मी १.८१.२९
वित्वाश्वत्थपलाशाद्याः २.२८.२५
बीजं योनित्वा निर्वीजं १.३.९
बीजं शक्तिं स्वरं वर्णं १.८५.४१
बीजपूरवने पुण्ये १.४९.६३
बीजयोनिगुणा वस्तु १.८९.२६
बीजी च बीजं तद्योनि १.१७.६४
बुद्धिं लज्जां वपुः शान्ति १.५.२१
बुद्धिं सूते नियोगेन २.१०.८
बुद्धिपूर्वं भगवता १.६१.५९
बुद्धिमोहं तथामूतं १.७१.९२
बुद्धिलज्जा वपुःशान्तिः १.७०.२८५
बुद्धिविवेचना वैद्यं १.९.१७
बुद्धिस्त्वं सर्वलोकानां १.१०.२.

४३

बुद्धेरेते द्विजाः संज्ञा १.८.६९
बुद्ध्याश्च समकाले वै १.७०.१४०
बुद्ध्वैवं सह देवैश्च १.८६.१२
बुधेन तानि तुल्यानि १.५७.१६
बुधेनांतरमासाद्य १.६५.२४

श्रीसिद्धमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

बुधरीशोति सा तस्य २.१३.२३
 बुध्यते पुरुषश्चात्र १.७०.१८
 बृहज्ज्योतिः सुधामा च १.९८.१००
 बृहत्तेजाः स्मृतो देवो १.६१.१८
 बृहत्वात् बृहणत्वाच्च १.७०.१६
 बृहद्रथो भीमकर्मा १.२१.८०
 बृहस्पतेः पादहीनो १.६१.३४
 बृहस्पतेः शुभा कन्या १.६३.६०
 बौद्धव्यं वस्तुरूपं च २.११.३०
 बौद्धं वा विवमासाद्य २.६.५५
 ब्रह्म एव हि सेवेत १.८८.३४
 ब्रह्मकूर्चन वा मध्यं २.२७.२३७
 ब्रह्मक्षत्रविशो यस्माद् १.१०.७
 ब्रह्मगर्भो बृहद्गर्भो १.९८.९८
 ब्रह्मघ्नश्च जपेदेवं १.१५.१४
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च १.६५.७३
 ब्रह्मचारिगृहस्थानां १.८५.५५
 ब्रह्मचारिगृहस्थानां १.८५.६०
 ब्रह्मचारी लोकचारी १.६५.९६
 ब्रह्मज्ज्ञानमतेण २.४७.३१
 ब्रह्मणः परमं ज्ञानं १.२.४०
 ब्रह्मणः सा तनुः पूर्वा १.७०.२६९
 ब्रह्मणश्च तथान्येषां १.९४.३१

ब्रह्मणश्चाक्षसूतं च १.८४.६०
 ब्रह्मणस्तद्वहः प्रोक्तं १.४०.८७
 ब्रह्मणस्तद्वरे दृष्ट्या १.२०.२२
 ब्रह्मणा कथितं पूर्वं १.८९.२
 ब्रह्मणा चापि संगृह्य १.९२.७३
 ब्रह्मणा मुनिभिः सार्धं १.१०३.५३
 ब्रह्मणे ब्रह्मरूपाय १.९५.५२
 ब्रह्मणो जनकं विष्णो २.१८.४२
 ब्रह्मणोऽधिपते तुभ्यं १.१६.८
 ब्रह्मणो वासुदेवाख्यां २.३.११०
 ब्रह्मण्या ब्रह्मणस्तुल्या १.१२.१०
 ब्रह्मत्वे मृजते लोकान् १.७०.९१
 ब्रह्मपुत्राय शिष्याय २.४९.१७
 ब्रह्मपुत्रो महातेजा १.३५.३
 ब्रह्मब्राह्मणवृद्धाय २.४४.४
 ब्रह्मयज्ञादय स्नानं १.२६.३३
 ब्रह्मयज्ञेन तुष्यति १.२६.२१
 ब्रह्मर्षि ब्रह्मसंकाशं २.६.७५
 ब्रह्मर्वेचनातस्य १.६३.७३
 ब्रह्मलोके पुरासी हि १.३५.१०
 ब्रह्मविष्णुमहेशानां १.४८.१९
 ब्रह्मविष्णुविवादश्च १.२.१२
 ब्रह्मविष्ण्वीन्द्रचंद्रादि १.९६.१०८

ब्रह्मसिद्धिमवाप्नोति १.८५.२२६
 ब्रह्मस्थानमिदं चापि १.१६.२५
 ब्रह्मस्वहा तथा गोष्ठो १.१५.२९
 ब्रह्महत्यादिकान् घोरां १.१५.३
 ब्रह्महत्यादिभिः पापं १.७७.५४
 ब्रह्महत्याविशुद्धयर्थं १.८५.२१७
 ब्रह्महत्यासमं पापं १.७८.१८
 ब्रह्मांगविग्रहं देवं २२३.१२
 ब्रह्मांडधारका मन्त्राः १.८२.१०९
 ब्रह्मांडाणि भाष्यन्ति २.१०.४७
 ब्रह्मा कमलगर्भाभां १.७०.९२
 ब्रह्मा च इंद्रो विष्णुश्च १.९६.१०९
 ब्रह्माणं दक्षिणे तस्य १.७६.६१
 ब्रह्माणं दक्षिणे भागे २.१९.१७
 ब्रह्माणं दक्षिणे वामे २.२८.६४
 ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा १.२१.१
 ब्रह्माणी चैव माहेशी १.८२.९६
 ब्रह्माण्येव समासेन २.४७.३७
 ब्रह्मादयः सुराः सर्वे २.३.१६
 ब्रह्मादयः सुराः सर्वे २.११.३७
 ब्रह्मादींस्तर्जयंतस्ते २.१.७१
 ब्रह्मादीनां च देवानां १.३१.३५
 ब्रह्मा दृष्ट्वाऽब्रवीदेनं १.७०.३१४

ब्रह्माद्यं स्थावरान्तं च १.९.६०
 ब्रह्माद्याधोरणदिव्यं १.८२.३४
 ब्रह्माद्यास्तुष्टुनुः मर्वे १.४२.१९
 ब्रह्माधिदैवतं छंदो १.८५.५२
 ब्रह्मा परमसंविग्नो १.१०२.४०
 ब्रह्मा ब्रह्मन्वमापन्नो २.२७.२७३
 ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवा २.५५.३९
 ब्रह्मा हरिश्च रुद्रश्च १.४२.२१
 ब्रह्मा हरोपि सावित्री २.११.७
 ब्रह्मद्रविष्णुरुद्राणां १.५०.१६
 ब्रह्मद्रविष्णुरुद्राद्यै १.२७.५०
 ब्रह्मद्रविष्णुरुद्राद्यैः १.६४.८८
 ब्रह्मद्रविष्णुसोमाद्यैः १.७६.२४
 ब्रह्मैकस्त्वं द्वित्रिधार्यं २.१८.५
 ब्रह्मोपेतश्च रक्षो १.५५.३७
 ब्रह्माणं कल्पसूत्राणि १.३९.६०
 ब्रह्माणं क्षत्रिय वैश्य २.२०.४५
 ब्रह्मणप्रमुखा वर्णाः १.६७.१
 ब्रह्माणादीश्च वर्णाश्च २.५.४६
 ब्रह्माणानां सहस्रं च १.८४.४२
 ब्रह्माणानां सहस्रं च २.५४.६
 ब्रह्माणान् भोजयित्वा च १.८३.३४
 ब्रह्माणान् भोजयित्वा च १.८३.३५

ब्रह्माणान् भोजयित्वा च १.८४.४
 ब्रह्माणान् भोजयित्वा च १.८४.४८
 ब्रह्माणान् भोजयित्वा च १.८४.६४
 ब्रह्माणान् भोजयित्वा तु १.८३.२६
 ब्रह्माणान् भोजयेच्चैव १.८३.२९
 ब्रह्माणान् भोजयेत्तत्त १.७७.९०
 ब्रह्मणाश्च नरा मूढा २.६.३७
 ब्रह्मण्येभ्यो ह्यनुज्ञाता २.५२.५
 ब्रह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः १.१०५.२४
 ब्रह्मणैः पूज्यमाना वै २.७.२२
 ब्रह्मणैः सहितां स्याप्य १.८४.३८
 ब्रह्मणो विष्णुभक्तश्च २.३.३०
 ब्रूहि मंत्रमिमं दिव्यं १.६२.२०

भ

भक्तोसी नास्ति यस्तस्मा १.२८.
 २७
 भक्त्या एव मुनीनां च १.१०.३७
 भक्त्या च गृष्ट्याऽद्भुतः शंभवाय १.७२.
 १५३
 भक्त्या च योगेन शुभेन युक्ता १.७५.
 ३८
 भक्त्या परमया नित्यं १.८२.२२

भक्षितः स इति श्रुत्वा १.६४.४
 भक्षितो रक्षसा मातुः १.६४.६८
 भक्ष्यं चान्यत्तथा पेयं १.८५.१९५
 भक्ष्यभोज्यादिभिश्चैव १.७२.४८
 भगद्रावं करोत्यस्मात् २.६.७४
 भगवन्स्तारको नाम १.१०१.१८
 भगवच्छक्र सर्वज्ञ १.३९.२
 भगवन् केन मार्गेण २.१९.२
 भगवन्देतारिष्ण १.३७.५
 भगवन्देवदेवेश १.२४.२
 भगवन्देवदेवेश १.४२.९
 भगवन्देवदेवेश १.४४.१०
 भगवन्देवदेवेश १.७२.१७
 भगवन्देवदेवेश १.८५.५
 भगवन्देवदेवेश १.६३.२४
 भगवन्देवदेवेश १.९८.८
 भगवन्लड्योनित्वं १.३७.१३
 भगवन् ब्राह्मणः कश्चिद् १.३६.
 २२
 भगवन् ब्राह्मणश्चेष्ट १.६४.११
 भगवन् भवता लब्धं १.३६.४९
 भगवन् रक्षसा रुद्र १.६४.७९
 भगवानपि तं दृष्ट्वा १.७१.४३

भगवानादिरंतश्च १.२०.२५
 भगवान् भगवद्भावां १.७०.९८
 भगहरी नियंता च १.६५.९८
 भजनाश्चैव माल्याश्च १.५९.२५
 भजस्व धात्रीं जगतां १.५.३१
 भजस्व सर्वभावेन २.१३.३०
 भजस्व सर्वभावेन २.१६.३१
 भद्रकाल्या मयांक्तानि १.७०.३४०
 भद्रतोयं च पण्येह १.९२.७१
 भद्रमाह महातेजाः १.१००.४०
 भद्रश्रेष्ठस्य दायदो १.६८.७
 भद्रहा विश्वहारी च २.२७.९६
 भद्राभद्रपदा देवी १.८२.८९
 भद्रामानेयचक्रे तु २.२७.५३
 भद्रायां जनयामास १.६३.७४
 भद्राश्वस्य घृताच्यां वै १.६३.६९
 भद्रो नाम गणस्तेन १.१००.३
 भयं दधीच सर्वत्र १.३६.४२
 भयात्तस्मान्महाभाग १.१०१.१९
 भयादेवं निरीक्ष्यैव १.७२.११८
 भर्ता एव न संदेहः १.७१.८६
 भर्ता गतो महाबाहो २.६.८३
 भर्ता हर्ता भवानंगां १.१७.२३

भर्ता न्यमोलयन्ने १.२९.५६
 भर्त्तावी मधुपिगश्च १.२४.१०६
 भर्त्तावी मधुपिगश्च १.७.४८
 भवंतं तत्त्वमित्यार्यां १.७१.१०५
 भवंतगवहर्द्वाङ्गु १.३७.२३
 भवंति दुःखिताः सर्वे १.७८.२४
 भवंतोऽग्न्यनुजान्गु १.६७.८३
 भवः सुधामृतोपमं १.१०.५
 भव इत्युच्यते देवो २.१३.५
 भवक्षेत्रे सुगुप्ते वा १.८.८२
 भवतीं प्रार्थयाम्यद्य १.१६०.९
 भवतीह कलौ तस्मिन् १.४०.७
 भवत्यस्माज्जगत्कृत्स्नं १.६०.६
 भवनशतसहस्रं १.८०.७
 भवप्रसादजं सर्वं १.१०७.१४
 भवप्रसादादागत्य १.६५.१०
 भवभक्तो भवांश्चैव १.१.१५
 भवभवत्याद्य दृष्टोहं १.१०.५०
 भवत्यद्भुतं दृष्ट्वा १.२०.५९
 भवसंस्मरणोद्युक्ता १.७३.२४
 भवस्य दर्शनं चैव १.२.१४
 भवस्यैतच्छुभं चक्रं १.३६.५०
 भवात्मकं जगत्सर्वं १.५४.३७

भवानग्रे समुत्पन्नो १.१०३.३९
 भवानहं च स्तोत्रेण १.२०.६६
 भवानी च तमालोत्प १.८७.१२
 भवानीशोऽनादिमांस्त्वं १.२१.८५
 भवानूर्ध्वं प्रयत्नेन १.१७.३७
 भवानेव जगत्सर्वं १.९५.२८
 भवान्कथमनुप्राप्तो १.३७.१
 भवान् नूनमात्मानं १.२०.६७
 भवान्याश्चैव सायुज्यं १.८४.४६
 भवान् योनिर्हं वीजं १.२०.७४
 भवान् विष्णुर्भवान् रुद्रो १.९५.२७
 भवान् विप्रस्य रूपेण १.३६.३६
 भवान् सर्वस्य लोकस्य १.२२.१२
 भवान् सर्वार्थतत्त्वज्ञो २.४६.७
 भवितो तस्य शापेन १.३६.३०
 भविष्यं नारदीयं च १.३९.६२
 भविष्यति महान्मानो १.२४.७९
 भविष्यति मन्नाभागां १.२४.३३
 भविष्यति महायागा १.२४.४१
 भविष्यति महावीर्यं १.२४.६९
 भविष्यसि विमुक्तस्त्वं १.२०.९२
 भविष्यामि कलौ तस्मिन् १.२४.१८
 भविष्यामि च लोकेऽस्मिन् २.१७.११.

भविष्यामि शिखायुक्तः १.२४.१३
 भवे भक्तिर्न संदेहः १.१०.३१
 भवे भवे नातिभवे २.२७.२४९
 भवेद्यज्ञविशेषेण १.८५.१२३
 भवेद्योगोऽग्रमत्तस्य १.९०.४
 भवोद्भवस्तपश्चैव १.४.४५
 भवोपि बालरूपेण १.१०६.२१
 भवोपि भगवान्देवः १.३७.४०
 भवोप्यनेकैः कुसुमैर्गणेशं १.७२.४९
 भसितं च मृणालेन २.२७.२४२
 भस्मैश्छन्नेः स्वयंछन्नो २.१८.६४
 भस्मदिग्घशरीरस्य १.१८.१३
 भस्मना कुप्यते स्नानं १.३४.१८
 भस्मना शुष्यते कांस्यं १.८९.५८
 भस्मनां दहनं कृत्वा १.१०८.७
 भस्मपांडुरदिग्धांगा १.३४.२६
 भस्ममिश्रांस्तथांगारान् २.२५.१९
 भस्मव्रताश्च मुंडाश्च १.३३.९
 भस्मशायी भवेन्नित्यं १.८९.२२
 भस्मशायी भस्मगोप्ता १.६५.११७
 भस्मसाद्विहितं सर्वं १.३४.३
 भस्मस्नानरतो विप्रो २.१८.५८
 भस्मस्नानविशुद्धात्मा १.३४.१०

भीमिङ्गमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणो

मस्मस्नानेन दिग्धांगो १.३४.१६
मस्मस्नायी भवेन्नित्यं १.८८.९२
भस्मांगारांश्च केशांश्च १.९१.१९
भस्मा कांता तथा वृष्टिः २.२७.

२२७

भस्माधारान्महातेजा १.१०७.४६
भस्मीभूतविनिर्माणं १.९.३८
भागीरथीं समेष्यति १.९२.१३१
भाग्यवन्तश्च दैत्येन्द्रा १.७१.१३७
भाति मध्ये गणानां च १.७२.८७
भातिर्दीप्तो निगदितः १.७०.२२२
भातीर्द्रधनुषाकाशं १.७२.९१
भानुं दक्षिणतो देवं २.१९.१४
भानुना शशिना लोकः १.२८.१७
भानुसोमग्निनेत्राय १.१०४.२०
भानोर्गतिविशेषेण १.६१.५६
भानोस्तु भानवः प्रोक्ता १.६३.१७
भारद्वाजो गीतमश्च १.५५.२७
भार्गवात्पादहीनस्तु १.५७.१४
भार्यया त्वनया सार्धं १.२९.५९
भार्याभार्याभूमां प्राह १.६४.८८
भार्ययं भगवन्मह्यं २.६.१५
भावं भावेन देवैश्च १.१०.५१

भावदुष्टोभसि स्नात्वा १.२५.१०
भावयोगः समाख्यातः २.५५.१३
भावयोगस्तृतीयः स्यात् २.५५.८
भावभावी हि लोकानां १.६०.९
भाविनी च प्रजा विद्या २.२७.१९२
भाविनोर्यस्य च बलात् १.४०.७५
भाषसे पुरुषश्रेष्ठ १.२०.४२
भासतेत्येव यद्भस्म १.३४.५
भास्करं च तथा सोमं १.७६.५७
भास्करादीनां देवानां २.४७.४८
भास्कराभिमुखाः सर्वा २.२२.४५
भिभुश्च भिभुस्त्री च १.६५.८९
भिन्दन्नुरसि बाहुभ्यां १.९६.७२
भिन्नभाडे च रथ्यायां १.८५.१४४
भिषक्तमाय मुंडाय १.९६.८९
भीमः सुषिरनाकैसी १.८६.१३०
भीमश्चावनिमध्यस्थो १.७०.५८
भीम सुषिरं मे गोपाय २.४५.४६
भीम सुषिरं मे गोपाय २.४५.४७
भीम सुषिरं मे गोपाय २.४५.४८
भीम सुषिरं मे गोपाय २.४५.४९
भीमस्य सा तनुर्ज्ञेया २.१३.२४
भीमा भीमतरा भीमा २.२७.१७०

भीमाय भीमरूपाय १.९५.४७
भीमास्या जालिनी चोपा २.२७.८३
भुक् चैनां यथाकामं १.२९.६१
भुक् भोगान्यथाकामं १.१०७.५४
भुजन्नारायणं विप्राः २.७.७
भुक्तमाहारनाम्नं गन् २.१०.२९
भुक्तिभुक्तिप्रदा दिव्या १.८२.२४
भुक्त्वा च सूकराणां तु १.२६.३२
भुक्त्वा तु विपुलांस्तत्र १.७६.४०
भुवः स्वाहा २.४५.६८
भुवनानलसंकाशाः १.२०.८५
भुवनानां प्रमाणं तु १.२.३१
भुवनेश इति ख्यातो २.३.२४
भुवनेशाय देवाय १.१८.३७
भुवनेशो नृपो ह्यस्मिन् २.३.४९
भुवि रुद्रालयानां तु १.२.१८
भूतं भव्यं भविष्यं च २.१८.३
भूतकोटिसहस्रेण १.१०३.२५
भूतग्रामाश्च चत्वारः १.२३.२९
भूततन्मात्रपाशैश्च २.९.१८
भूततन्मात्रसर्गाय १.७०.३८
भूतत्वाते स्मृता भूताः १.७१.२३३
भूतभव्यभवन्नायः १.९८.१४१

भूतभावनिकारेण २.१५.४
भूतले दर्पणप्रख्ये २.५०.४६
भूताः पिशाचाः सर्पाश्च १.६३.६७
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च १.८२.
११०
भूतात्मानं महात्मानं १.८८.४५
भूतादस्तु निकुर्वाणः १.७०.३१
भूतानां मातरः सर्वा १.८२.७०
भूतानामिह पंचानां १.८५.२२३
भूतानि च तथा सूर्यः २.१८.२
भूतानि ब्रह्मभिर्वापि २.२१.५६
भूतालयो भूतपतिः १.६५.१३५
भूतभ्यश्च पितृभ्यश्च २.२२.२२
भूतैः प्रेतैः पिशाचैश्च १.८२.९५
भूतैः प्रेतैः पिशाचैश्च २.५०.२४
भूत्वा यज्ञवराहोसो १.९४.८
भूभारनिग्रहार्थं च १.६९.५५
भूभूतां त्वय पक्षैस्तु १.५४.४८
भूमिरेखावृतः सूर्यः १.५७.२४
भूमिशय्यां च मासांते १.८३.१६
भूमिस्थमुदकं शुद्धं १.८९.६७
भूमौ रुद्रस्य लोकं च १.२.५४
भूय एव ममाचक्ष्व २.१०.१

भूयो जज्ञेय वी माया १.७०.३००
भूयो देवगणश्रेष्ठ २.१७.१
भूयोऽपि वद मे नन्दिन् २.१३.१
भूयोऽपि शिवमाहात्म्यं २.१५.१
भूयो भूयस्तसेद्यस्तु १.९१.२३
भूयो मृत्युवर्णं गच्छि १.८८.३५
भूराद्याश्चतुरो लोकान् १.४.६३
भूरापोग्निर्मरुद् व्योम २.१२.३
भूरिश्रवा प्रभुः शंभुः १.६३.८६
भूर्भुवः स्वः स्वाहा २.४५.७०
भूर्भुवः स्वः स्वाहा २.४५.७८
भूर्भुवः स्वर्महर्लोकान् १.७४.२४
भूर्भुवः स्वर्महश्चैव १.४५.२
भूर्भुवः स्वर्महश्चैव १.८७.१९
भूर्भुवः स्वर्महस्तत्र १.४.५८
भूलोकः प्रथमः पादो १.२३.३३
भूलोकोऽथ भुवर्लोकः १.२३.३१
भूशयो भूतिकृद्भूतिः १.९८.१४७
भूषणानि च वासांसि १.८५.८९
भूषणं भूषयित्वा च २.४०.३
भूषिता भूषितैश्चान्ये १.८०.४२
भृगीशः पिङ्गलाक्षोसो १.८२.३६
भृगुतुंगे तपस्तप्त्वा १.६७.२४

भृगुर्भगाभिहा देवः २.११.१४
भृगुशापच्छलेनैव १.६९.४८
भृगोरपि च शापेन १.२९.२६
भृगवाद्या मुनयः सर्वे १.१०३.६५
भृगवाद्यैर्भूतसंघैश्च १.७६.२३
भेदा एकोनपंचाशः २.१२.३५
भेरीमुरजसनादैः १.४४.७
भेरीमृदंगकाद्यैश्च १.४४.६
भेरीमृदंगमुरजः १.९२.१७८
भैक्ष्यं यवागूस्तक्रं वा १.८९.१७
भैक्ष्यं चरेद्वनस्थलेषु १.८९.१४
भैरवेश्वरमीशानं १.९२.१३७
भोगदं भोगदं चैव १.८१.५
भोगार्थी भोगमाप्नोति २.२४.४०
भोगेन तृप्तिर्नवास्ति १.८.२४
भोजनासनशय्यासु २.१.१०
भोजयेच्च विधानेन २.२८.९६
भोजराजस्य दौरात्म्यं १.२.४३
भोज्यं पेयं च लेह्यं च २.७.८
भोज्याभोज्यविधानं च १.२.३४
भो दधीच महाभाग १.३५.१५
भो भो दधीच ब्रह्मर्षे १.३६.३४
भो भो देवा महाभागाः १.८०.४६

भो वत्स वत्स विप्रैर्द्र १.६४.२०
भो वत्स वत्स विप्रैर्द्र १.६४.९९
भ्रमंतोभ्रद्रवंतश्च १.७०.३१३
भ्रमणं स्वेदनं न्यासां १.८.५०
भ्रमतो मंडलानि स्युः १.५५.९
भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता १.९८.६७
भ्रातृभिः सह पुण्यात्मा १.६४.४९
भ्राम्यतस्तस्य रश्मी तु १.५५.१२
भ्रुकुटी चंडभृशचैव २.२७.१४५
भ्रुवोर्मध्ये न्यसेद्विष्यं २.३५.५
भ्रूणहत्या वीरहत्या १.४०.८

म

मंगला चर्चिका चैव २.२७.११८
मंडलं कल्पयेद्विद्वान् २.३०.४
मंडले चाग्रतो पश्यन् २.१९.६
मंतव्यं चैव बोद्धव्यं १.८६.७६
मंतव्यवस्तुतां धत्ते २.११.२९
मंत्रं मुखसुखोच्चार्य १.८५.३१
मंत्रः षडक्षरो विप्राः २.८.२
मंत्रः स्थितः सदा मुख्यो १.८५.३६
मंत्रज्ञो मंत्रवित्प्राज्ञो १.८२.५१

मंत्रमाह सकृद्वा यः १.७६.४५
मंत्रमुच्चारयेद्वाचा १.८५.१२०
मंत्रवित्परमो मंत्रः १.६५.६६
मंत्रस्नानं ततः कुर्यात् १.२६.४०
मंत्रस्पर्शविनिर्मुक्तो २.५५.१२
मंत्रा घटाः स्मृतास्तेषां १.७२.१५
मंत्राणां प्रभवे तुभ्यं १.२१.१८
मंत्राभ्यां विधिनीक्ताभ्यां २.४४.३
मन्त्रिष्वाधाय राज्यं च २.५.२२
मन्त्रेण संस्पृशेद्देहं १.८५.७०
मन्त्रेणानेन दिव्येन २.२७.२५१
मन्त्रेणानेन यो विभ्रत् १.९४.२५
मन्त्रेणानेन राजानं २.२७.२३९
मन्त्रेणानेन राजानं २.२७.२३९
मन्त्रेणानेन रुद्रस्य २.२७.४९
मन्त्रेणानेन विधिना २.२७.२६६
मन्त्रेणानेन संपूज्य २.४१.८
मंत्रैः पादैः स्तवं कुर्यात् १.२१.६६
मंत्रैरेतैर्द्विजश्रेष्ठा २.८.५
मंत्रैरेतैर्यथान्यायं २.२७.३३
मंत्रैर्महेश्वरं देवं १.१७.७२
मंत्रो मया पुराभ्यस्तः २.७.१५
मंत्रोपधिक्क्रियाद्यैश्च २.५०.५०

मंदं मंदगतिं चैव २.१९.२४
मंदमंदस्मिता देवी २.१.६९
मंदगर्भा महाभासा २.२७.१८५
मंदरं वा प्रकुर्वीत १.७७.९
मंदरस्य गिरेः शृंगे १.४९.२९
मंदराद्रिप्रतीकाशौ १.७०.१०
मंदस्मितं च भगवान् १.२९.१०
मंदाक्षोपा महादेवी २.२७.१६५
मंवेहा राक्षसा नित्यं २.५१.१७
मकारं हृदयं शम्भो १.१७.८०
मकाराख्यो विभुर्वीजो १.१७.६३
मखेशाय वरेण्याय १.९६.८५
मत्कीर्तिश्रवणे युक्ता २.१.५३
मत्कृतेन च वर्णेन १.२३.८
मत्कृतेन च वर्णेन १.२३.१९
मत् उत्पद्यते तिष्ठन् १.८६.६०
मत्तेभगाभी मदलीलनेत्रा १.७२.६७
मत्पुत्रमवधीः शक्र २.५१.९
मत्प्रसादादसंदिग्धा १.६४.११९
मत्प्रसादेन सकलं १.९६.२८
मत्प्रसूता च देवेशी १.२३.४
मत्प्रसूता च देवेशी १.२३.१४
मत्प्रियः सततं श्रीमान् १.८५.२१

मत्प्रियार्थमिदं कार्यं १.९२.१८४
मत्समस्तव पीतोसौ १.६४.२१
मत्समीपं गमिष्यंति १.२३.७
मत्समीपं गमिष्यंति १.२४.१६
मत्समीपं गमिष्यंति १.२४.३५
मत्समीपं गमिष्यंति १.२४.४३
मत्समीपमुपेय्यंति १.२३.४८
मत्समीपमुपेय्यंति १.२४.३१
मत्समीपे तथान्यत्र २.१.५४
मत्स्यगृह्यस्य यत्पापं १.८९.८
मदंशस्यास्य शीलस्य १ १०३.४५
मद्गार्णभिक्षसर्वांगो १.९७.१४
मद्भक्तश्चाभ्यसेद्विधानं १.८६.१२५
मद्भक्तान्नदयंस्तत्र २.६.८६
मद्भक्तो भव विप्रर्षे १.१०७.३६
मधुपर्कं तथा गां च १.१०३.६४
मधुमासैर्मूलफलैः १.४०.७०
मधुश्च माधवश्चैव १.५५.२२
मधोः पुत्रशतं चासीद् १.६८.१५
मध्यतो वरदां देवीं २.२२.२४६
मध्यतो हस्तमात्रेण २.४५.९
मध्यदेशे च देवेशी १.७७.७७
मध्यपक्षस्य मध्ये तु २.२७.४६

श्रीसिद्धमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

मध्यमेश्वरमित्युक्तं १.९२.१५१
 मध्यमेश्वरमित्येव १.९२.९१
 मध्यमेश्वरसंज्ञं च १.९२.१३५
 मध्यरात्रे च शिवयोः १.८५.२२७
 मध्याह्ने च महादेवं १.७७.६१
 मध्ये गगनरूपाय १.७२.१२८
 मध्ये चैकार्णवे तस्मिन् १.२०.३
 मध्ये चोर्ध्वमुखं कार्यं २.२८.३४
 मध्ये भवेन संयुक्तं १.८४.३६
 मनः सुदर्शो बृहश्च १.४.४८
 मनश्च पञ्चभूतानि १.२८.९
 मनसा कर्मणा वाचा १.९४.२३
 मनसा चित्तयन्ती तौ २.५.१०८
 मनसाध्याहितं मे स्यात् २.३.७४
 मनसा सर्वकार्याणि २.२३.२६
 मनस्येवं महादेवं १.८.१०८
 मनुःस्वायंभुवस्त्वाद्यं १.७.२२
 मनुते मन्यते यस्मात् १.८.७४
 मनुते सर्वभूतानां १.७०.१३
 मनुष्यानीपधनेह १.५९.२९
 मनोत्सेधा मनोध्यक्षा २.२७.६८
 मनोनिजजवो भूत्वा १.१७.४०
 मनोन्मनाय देवाय १.१६.१४

मनोन्मनाय देवाय २.२७.३०
 मनोन्मनी महादेवी १.८२.२०
 मनो बुद्धिरहंकारः १.९८.१०९
 मनोबुद्धिरहंकारः १.८६.७४
 मनो महास्तु विज्ञेयः १.७०.१०
 मनोमहान्महिर्ब्रह्म १.७.१२
 मनोवाक्कायजान् दोषान् १.८.५६
 मनोवेगो निशाचरः १.६५.९०
 मनोहारा महानादाः २.२७.१३२
 मन्नाभिपंकजाज्जातः १.९६.३१
 मन्मथः कथितो व्यूहो २.२७.१७५
 मन्मथायिक उक्तस्ते २.२७.१७९
 मन्मूर्तिस्तुहिनाद्रीशो १.१०.३.४०
 मन्ये शक्रस्य रूपेण १.१०७.३८
 मन्वन्तराणां प्रभवे १.२१.१५
 मन्वन्तराणां सर्वेषां १.४०.९२
 मन्वन्तराणि वाराहे १.७.२१
 मन्वन्तराधिक रेखु १.४०.८१
 मन्वन्तरेण चैकेन १.४०.६५
 मन्वन्तरेण चैकेन १.७०.११३
 मन्वन्तरेषु ये देवा १.७०.३२०
 मन्वन्तरेषु वै संख्या १.४.३८
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु १.६१.१४

मन्वन्तरेषु सर्वेषु १.७०.२९३
 मन्वन्तरेष्वतीतेषु १.६३.४७
 मन्वाम नूनं भगवान्पिनाकी १.७२.
 ९७,
 मम क्षेत्रमिदं तस्मात् १.९२.४६
 मम चैतानि नामानि १.२०.७२
 मम ज्येष्ठेन यदुना १.६७.२
 मम त्वं पुण्डरीकाक्ष १.६९.७१
 मम त्वं मदभाग्याया १.६२.९
 मम त्वमेकः पुत्रोसि १.६२.२६
 मम प्रसादाद्यास्यन्ति १.२४.८३
 मम प्रसादाद्यास्यन्ति २.२४.८५
 मम योनौ समायुक्तं १.२०.७९
 मम वृत्तं प्रवक्ष्यामि २.३.१४
 ममात्र निधनं श्रेयो २.७.२३
 मयस्कराय रुद्राय २.८.७
 मयस्कराय विश्वाय १.९५.३७
 मया चैषां न सदेहः १.२९.६३
 मयानीतमिदं लिङ्गं १.९२.७४
 मया पुत्रीकृतोस्यद्य १.१०७.५५
 मया प्रोक्तोमरावत्यां १.५४.८
 मया बद्धोसि विप्रर्षे १.३०.१६
 मया यदि मुनिश्रेष्ठो १.६४.३५

मया सह जगत्सर्वं १.३७.२२
 मया सह पिता हृष्टः १.४३.१
 मयि पश्य जगत्सर्वं १.३६.६३
 मयि भवतश्च वंशश्च १.९८.१८३
 मयूरवह्वर्णस्तु १.५२.५१
 मयूरेश्चैव कार्दमेः १.८०.३०
 मयैव प्रेषितो विप्रौ १.४३.२०
 मरीचये च संभूति १.७०.२९०
 मरीचिभृग्वगिरसः १.५.१०
 मरुतस्तस्य तनयो १.६८.२९
 मर्त्यस्य चाक्ष्णोस्तस्याश्च १.४.९
 मर्त्यानीता महामाया २.२७.८६
 मर्यादा पर्वतानेता १.४९.२५
 मर्यादायाः प्रतिष्ठार्थं १.३९.४९
 मलदंता गृहस्थाश्च २.६.६५
 मलिना रूपवत्यश्च १.७८.२०
 मलिनाश्चैव विप्रैर्द्रा १.३४.२९
 गतिना वा गृहं येषां २.६.४८
 महतस्तु तथा वृत्तिः १.३.१७
 महती देवता या सा १.३५.७
 महतो यो महीयाश्च २.१८.३५
 महत्प्रजापतेः स्थानं १.५०.७
 महदादिविशेषांतं १.३५.२२

महदादिविशेषांता १.३.२८
 महर्षिः कपिलाचार्यो १.९८.४४
 महांतं तद्गृहं तं च १.८६.५६
 महाविकाये त्रिघ्ने २.४८.१३
 महास्तथा च भूतादि १.३६.९
 महास्तथा त्वहंकारं २.२८.८
 महाकर्णः प्रभातश्च १.८२.८२
 महाकायो मुनिः शूली १.७.३४
 महाकायो महातेजा १.८२.३०
 महाकेतुर्धराधीता १.६५.१४०
 महाग्रहो द्विजश्रेष्ठा १.६०.४
 महाचरं निवेद्यैव १.७७.९२
 महाचरुनिवेद्यः स्यात् १.८१.१८
 महाजयस्तथांगारो २.२७.१३३
 महाजया विरूपाक्षी २.२७.९४
 महातपा दीर्घतपाः १.९८.६३
 महातलं हेमतलं १.४५.१०
 महात्मने नमस्तुभ्यं १.१८.२८
 महात्मा सर्वभूतश्च १.६५.५९
 महादंतो महादंष्ट्रो १.६५.११०
 महादंष्ट्रः करालश्च २.२७.११२
 महादेवः शिवो रुद्रः १.८२.४०
 महादेव जगन्नाथ १.३६.१०

महादेवपरा नित्य १.३३.७
महादेवमनिर्देश्यं १.७१.१०८
महादेव महादेव २.६.२१
महादेव सत्यं मे गोपाय २.४५.५४
महादेव सत्यं मे गोपाय २.४५.५५
महादेव सत्यं मे गोपाय २.४५.५६
महादेव सत्यं मे गोपाय २.४५.५७
महादेवस्य देवस्य १.५१.८
महादेवस्य सा मूर्ति २.१३.२६
महादेवाय महते १.९६.७९

महादेवी कले द्वे तु १.७०.३४४
महादेवैतत् त्यक्त्वा १.७१.३४
महाद्रुमस्य नाम्ना तु १.४६.२९
महाध्वजाष्टसंयुक्तं १.८४.५५
महानंदं परानंदं १.८.१०५
महानर्चा द्विलक्षं च १.८५.१८८
महानपि तथा व्यक्तं १.४१.५
महान्गण्यस्तस्मिन् २.३.४६
महान्मृष्टि विकुस्ते १.७०.२८
महापादो महाहस्तो १.६५.१०७
महापूजा प्रकृतं व्या २.२८.९४
महाप्रमाणा लिंगं च १.९२.१५९

महाबला महाशान्तिः २.२७.१७१
महाबलास्त्रयस्त्रिंश १.५२.४६
महाबलो महातेजा १.६५.१०९
महाभद्रस्य सरसं १.४९.५३
महाभागवते तच्च २.४.१६
महाभूतानि भूतानि २.१६.२५
महाभूतान्यशेषेण २.१०.११
महाभूतान्यशेषाणि २.१०.१२
महाभोगपतेर्भोगं १.२०.६
महामुद्रासमायुक्तः २.५०.२७

महामोहा महाभागः १.८२.१०५
महामोहा महामाया २.२७.२२८
महायोगबलोपेता १.२४.६२
महारजतसंकाशा १.५२.३५
महारौरवमासाद्य १.९७.४१
महावशा मदग्राहा २.२७.१६६
महावीरं तु नृपः १.५३.१२
महावीरं सुवीरं च १.८९.९६
महाशरो महापाशो १.६५.७५
महासंध्याभ्रवर्णयि १.२१.४८
महासंहरणे प्राप्ते १.३२.१०
महासेनाय विग्रहे २.४८.९

महासेनो विशाखश्च १.६५.९४
महात्कंधो महाकर्णो १.६५.१८
महिवन् नापि नास्ति नं १.८८.१९
महिषा गवयाक्षाश्च १.७०.२४२
महीयसे नमस्तुभ्यं १.९५.४२
महद्गो दुर्भरः सेनी १.९८.९०
महेश्वरं हृदि ध्याये १.८.१०१
महेश्वरांगजश्चैव १.३७.९
महेश्वरांगजो मध्ये २.५.३१
महेश्वरांगजो देवा १.७०.७७
महेश्वरो महादेवः १.७०.२
महेश्वरासो महोभर्ता १.९८.१५४
महोदधीनां प्रभवे १.२१.९
महोदया चोत्तरे च १.४८.१८
मांगल्यैर्विविधैः सर्वा २.५.८०
मां च नारायणं वापि १.१०५.२२
मां तथाम्यचितं व्योम्नि १.४३.४४
मा दिव्येन च भावेन १.९८.१८७
मां दृष्ट्वा कालसूर्याभं १.४२.१७
मांघातुः पुरुकृत्सोभं १.६५.३९
मां न जानासि देवर्षे १.१०७.३५
मां विनिर्धय सहृष्टः २.३.१५
माधमासे तु संपूज्य १.८३.२०

माधमासे रथं कृत्वा १.८४.२७
मातरं च महाभागां १.६४.९८
मातरं पूजयित्वा तु २.७.२९
मातरः सर्वलोकानां १.७२.८६
मातरः सुरवरारिसूदनाः १.७२.६९
मातमांतः कथं त्यक्त्वा १.६४.६३
माता च तस्य दुर्बुद्धेः २.८.२६
मातापित्रोर्वचनकृत् १.६७.३
मातापित्रोस्तु संवादं २.४०.२
मातुः पितुस्तथारिष्टं २.८.१७
मातृदेवोत्थितान्येव १.१५.६
मातृस्थानोऽपि वा विद्वान् २.५०.१६
मातृहा नियुतं जप्त्वा १.६५.१७४
मातृहा पितृहा चैव १.६५.१७४
मातृणां रक्षको नित्यं १.८२.१००
मात्रा चार्धं च तिस्रस्तु १.९१.५२
मात्रा त्वं सहितस्तत् १.६२.३६
मात्रापादो रुद्रलोको १.९१.५६
मात्रास्तिन्नस्त्वर्धमात्रं १.१७.५६
माद्री लेभे च तं पुत्रं १.६९.११
माद्र्याः सुतस्य संजज्ञे १.६९.१८
माध्वी पीता तथा सार्धं २.८.२४
मानवस्य तु संशेन १.४०.५७

मानवानां तु कुक्षिस्थो १.५९.१३
मानवानां शुभं ह्येते १.५५.७४
मानवेयो महाभागः १.६५.३१
मानसानसृजद्ब्रह्मा १.७०.१७७
मानसैर्वाचिकैः पापैः १.७७.६२
मानसोत्तरशैले तु १.५४.१५
मानसोत्तरशैले तु २.३.९
मानसोपरि माहेंद्रो १.५४.२
मानसो विस्तरेणैव १.८.४०
मानार्थमंबरीषस्य २.५.१५४
मानावमानौ द्वावेतो १.८९.४
मानी मान्यो महाकालः १.९८.१३०
मानुषं भजते नित्यं १.८८.७४
मानुषेणैव मानेन १.४.१३
मानुष्यात्पशुभावश्च १.८८.६७
मा भर्देव महाभाग १.४१.५१
मामग्रे संस्थितं भासा १.१७.१७
मामाहुर्ऋषयः प्रेक्ष्य १.३७.४
मामिहांतः स्मितं कृत्वा १.१७.२०
मा मैवं वद कल्याण १.२०.६९
मायया तस्य ते दैत्याः १.७१.८०
मायया देवदेवस्य १.७१.९०
मायया मोहितं देव १.२०.१८

मायया ह्यनया किंवा १.३६.६५
मायां कृत्वा तथाकृपां १.३१.३१
मायां त्यज महाबाहो १.३६.६२
मायावित्त्वं श्रुतं विष्णो २.६.१
मायाविनो महात्मानो २.५.१३०
मायी च मायया बद्धः १.८७.५
मायूरास्त्रेण नाभ्यां तु २.५०.३४
मारणोच्चाटने चैव २.५२.१२
मार्कण्डेय महाप्राज्ञ २.३.१
मार्गशीर्षकमासादि १.८४.७१
मार्गशीर्षे च मासेऽपि १.८३.४९
मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः १.५९.३५
मार्गेणार्थ्यपवित्त्रेण २.२२.३२
मार्जारस्य गृहे यस्य १.८५.१५४
मालवं मालतीं चैव २.१.५६
माला गृह्य जया तस्यो १.१०.२७
मालां प्रगृह्य देव्यां तु १.१०.२८
मालिनी गिरिपुत्र्यास्तु १.१०.२.२६
माल्यं च शयनस्थानं १.८९.४०
मासतृप्तिमवाप्याग्र्यां १.५६.१६
मासमेकं पुमान्वीरः १.६५.२३
मासा संवत्सराश्चैव १.६०.११
मासेन सिध्यते तस्य २.४९.९

मासे मासेऽश्वमेधेन १.९१.६१
मासोपवासश्चान्यैर्वा १.१०.३४
माहात्म्यमनुभावं च २.५.४
मित्रावरुणनामानो १.४३.८
मित्रावरुणनामानो २.८.१८
मिथ्या न कारयेद्देवि १.८५.१७८
मीढुषोतिकपालांश्च १.७०.३०९
मुंडो विरूपो विकृतो १.६५.१५४
मुंडो विरूपो विकृतो १.९८.११४
मुकुटं च शुभं छत्रं १.२७.४८
मुक्तकेशो हस्तश्चैव १.९१.२७
मुक्ताफलमयैर्हारीः १.७१.१२५
मुक्ताफलमयैर्हारी २.१९.१२
मुक्ताफलमयैश्चूर्णं १.७७.६८
मुक्त्वा हस्तसमायोगं १.१०.३.६२
मुखतोजाः ससर्जाथ १.७०.२३७
मुखानिलः सुनिष्पन्नः १.९८.१०७
मुखोपरि समभ्यर्च्य २.२२.७५
मुख्यसर्गं तथाभूतं १.७०.१४४
मुख्यस्तु यस्त्रिरुदातः १.८.४८
मुच्यते नात्र संदेहः २.४५.८९
मुच्यते पशवः सर्वे १.८०.५१
मुच्यते पातकैः सर्वैः १.७१.७०

मुच्यते तत्र दोषेण १.६१.५०
मुच्यते नात्र संदेहो १.१५.११
मुच्यते नात्र संदेहो १.९२.१६९
मुद्गान्नं मधुना युक्तं २.५४.४
मुद्रा च पद्ममुद्राख्या २.२२.४८
मुनयः संशितात्मानः १.८६.५
मुनयश्च तथा सर्वे २.५.१५५
मुनयश्च महादेवं १.१०.२.५९
मुनयश्च सदासिं १.२४.१४७
मुनयस्ते तथा वाग्भिः १.३१.३३
मुनयो दारुणहने १.२९.५
मुनिभिश्च महाभारगं १.८१.४
मुनिरात्मा मुनिर्लोकः १.६५.९१
मुनिश्च दुंदुभिश्चैव १.४६.३१
मुनिश्चेष्टं न पश्यामि २.५.९७
मुनिश्चेष्टो च हित्वा त्वं २.५.१४९
मुनीनां च न संदेहो १.७३.२२
मुनीनां वंशविस्तारो १.२.२७
मुनीन् पितृन् यथान्यायं १.२६.९
मुनीश्वरांश्च संप्रेक्ष्य १.४२.३६
मुने कल्पांतरे रुद्रो १.४१.१७
मुनेविजयदा चैव १.३०.३५
मुने समस्तधर्माणां २.१.३

मुमुहूर्तगणपाः सर्वे १.१०.२.६१
मुमोच बाणं विप्रैर्द्रा १.७२.११४
मुमोच पूर्ववदसो १.७०.१३०
मुहूर्तपंचदशिका १.४.१०
मुहूर्तबंधुरास्तस्य १.७२.८
मुकाः सशब्ददुष्टाशा १.५४.५०
मूढाःस्य देवताः सर्वा १.१०.२.४९
मूढा ह्यभाग्या मद्भक्ता २.६.८७
मूर्च्छनास्वरयोगेन २.१.१२
मूर्तयः पंच विख्याताः २.१४.५
मूर्तयोष्टौ च तस्यापि १.१०.६.२४
मूर्तयोष्टौ ममाचक्ष्व २.१२.१
मूर्तयोष्टौ शिवस्याहु २.१२.४३
मूर्ति तमोरजःप्रायां १.७०.२.२४
मूर्तिः पशुपतिर्ज्ञेयः २.१३.२२
मूर्तिरुग्रस्य सा ज्ञेया २.१३.२७
मूर्त्यादीनां च वा देयं २.३७.१५
मूर्ध्नि पुष्पं निधायैवं २.२४.२८
मुष्टिनां चैव यावच्च २.२१.७१
मूलं च नालरत्नेन २.३३.४
मूलं मूलेन विधिना २.२५.४१
मूलकस्यापि धर्मात्मा १.६६.३०
मूलमंत्रं सकृज्जपत्वा २.२५.९६

मूलमंत्रमिति प्रोक्तं २.२३.२२
मूलमंत्रमिमं प्रोक्तं २.२२.१०
मूलस्थाय नमस्तुभ्यं १.७२.१३७
मूलायामप्रगाणं तु १.४८.७
मूलेन नमस्कारं विज्ञाप्या २.२४.
३४
मूले ब्रह्मा वसति भगवान् २.४७.११
मुच्छृङ्खलपुष्पं च १.२५.१३
मृणालतंतुभागीक १.४१.२३
मृतधूमोद्भवं त्वध्रं १.५४.४१
मृतोद्भवा महालक्ष्मी २.२७.१५०
मृत्युंजयविधिं वक्ष्ये २.५३.२
मृत्युंजयविधिं सूत २.५३.१
मृत्युरेवं न संदेहः १.६९.५८
मृत्युहीनः पुमान् विद्धि १.४१.६१
मृत्योर्भीतोहमचिरा १.४३.१६
मृत्योर्भ्यामिजराशोक १.७१.३०१
मृदंगमुरजैर्जुष्टं १.८०.१७
मृदादिरत्नपर्यंतं १.७७.२
मृदुस्त्वमन्नमहगभ्य १.८८.९०
मृन्मयं क्षणिकं वापि १.७४.१२
मृन्मयं चैव विप्रैर्द्राः १.७४.८
मृन्मयं पंचमं लिङ्गं १.७४.११

मेढ्रेणोर्ध्वेन महता १.२०.६१
 मेघवाहनकल्पस्य १.२.१६
 मेघवाहनकल्पेव २.८.९.
 मेघवाहनकृष्णाय १.३३.१७
 मेघानां च पृथग्भूतं १.५४.५९
 मेघेभ्यस्तनयितुभ्यः १.३९.२१
 मेदिनीं कारयेद्दिव्यां २.३२.३
 मेघातिथेस्तु पुनस्तीः १.४६.४५
 मेघास्वनारीसंभोगं १.८.१९
 मेनका सहजन्त्या च १.५५.५०
 मेनां तु मानसीं तेषां १.६.६
 मेनाजत्वं महादेव्या १.९९.२
 मेनापतिमतिक्रम्य १.५४.६०
 मेनाया नंदिनी देवी १.८२.१७
 मेरुपर्वतसंकाशं १.९८.२२
 मेरुपृष्ठे मुनिवरः २.९.६
 मेरुमंदरकलासं १.८२.३१
 मेरुमासाद्य देवानां १.७६.८
 मेरोः पश्चिमतरश्चैव १.४९.५
 मेरोः शिखरमासाद्य १.१०.३२
 मेरोः समंताद्विस्तीर्णं १.४८.३२
 मेघो वृषोय मियुन १.८२.७५
 मियुनस्याप्रवृत्तिर्हि १.८.१६

मैयुनांक्रामतो विप्रा १.८९.९८
 मोक्षाय मोक्षरूपाय १.१८.२३
 मोक्षो धर्मस्तथार्थश्च १.२३.२८
 मोक्षयति ते न संदेहः १.७२.४०
 मोचकः शिव एकैको २.९.२६
 मोचयत्येव तान्सद्यः २.९.२२
 मोहहेतुस्तथा ज्ञानं १.८६.११०
 मोहितं प्राह मामत्र १.१७.३६
 मोहति की गतिर्ह्येषा १.५४.१३

य

यं दृष्ट्वा सर्वमज्ञानं १.३१.२१
 यः कुर्यादेवदेवेशं १.७६.५२
 यः कुर्यान्मैरुमानं १.७७.१२
 यः पंचनदमासाद्य १.४३.४८
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.३३. २
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.४१.३३
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.६५.१७२
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.७०.३४७
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.९२.१८९
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.९५.६३
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.९८.१९०

यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.१०३.६७
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि २.६.९२
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि १.६९.९४
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि २.५.१५८
 यः पठेत्तु स्तवं भक्त्या १.१०४.२९
 यः पुनस्तत्त्ववेत्ता च १.८९.४७
 यः पुरश्चरणं कृत्वा १.८५.१०१
 यः पूरयति यस्माच्च १.७०.१७
 यः प्रातर्देवदेवेशं १.७७.६०
 यः शिवं पूजयेद्देवं २.२४.३७
 यः शिवं मंडले देवं २.१९.४२
 यः श्रावयेच्छुचिर्विप्रा १.८०.६०
 यः सकृदा यजेद्देवं २.२२.८०
 यः सत्त्वनिष्ठो मद्भक्तो १.८६.१४७
 यः सप्तविंशको नित्यः १.७१.५१
 यः स याति न संदेहः १.७७.२७
 य इदं कीर्तयेद्दिव्यं १.३६.७९
 य इदं कीर्त्यं संग्रामं १.३६.८०
 य इदं परमाख्यानं १.९६.११७
 य इदं प्रातस्तथाय १.७१.११५
 य इमं शृणुयाद्द्विजोत्तमा १.७२. १६७
 य एवं सर्वमासेषु १.८१.४९

य एवं स्थापयेत्लिङ्गं २.४७.४९
 य एष भगवान् रुद्रो २.१८.१
 यल्लोकमनुप्राप्य १.८३.४३
 यक्षाः सिद्धास्तथा साध्या १.१०२. २०
 यक्षान् पिशाचान् गंधर्वां १.७०. २५०
 यक्षा विद्याधराः सिद्धाः १.७३.८:
 यक्षेश्वराय विद्महे २.४८.२४
 यजंति देहे बाह्ये च १.७५.३५
 यजंति सततं तत्र १.४६.१२
 यजते चाश्वमेधेन १.४०.४२.
 यजमानात्मको देवो २.१३.१७
 यजमानाह्वया भूतिः २.१२.२८
 यजमानाह्वया भूतिः २.१२.४५
 यजमानाह्वया या सा २.१२.२९
 यजमानेन कर्तव्यं २.३७.१४
 यजमानो जपेन्मंत्रं २.२८.७४
 यजुर्वेदमहाग्रीव १.१.२१
 यजुर्वेदसमायुक्तं १.१७.८६
 यजुषां परिमृज्यैव १.२६.२५
 यजुषि तैष्टुभं छंद १.७०.२४४
 यजदेकं विरूपाक्षं १.७३.२७

यज्जप्त्वा तु मुनिश्रेष्ठा १.६५. ५४
 यज्ज्ञानं निर्मलं शुद्धं १.७५.४
 यज्ञधूमोद्भवं चापि १.५४.४०
 यज्ञप्रवर्तनं चैव १.३९.५१
 यज्ञभुग्यज्ञभूतिस्तं १.९५.२४
 यज्ञयाजी जितक्रोधः १.६६.७०
 यज्ञवाटस्तथा तस्य १.१००.७
 यज्ञश्च दक्षिणा चैव १.७०.२७९
 यज्ञश्च दक्षिणाहीनं १.१०५.१६
 यज्ञस्य च शिरश्छेत्ता १.८२.१०१
 यज्ञानां पतिभावेन २.१२.२४
 यज्ञार्थं पशुहिंसा च १.७८.१५
 यज्ञोपकरणैः सर्वैः २.४७.२५
 यज्ञोपवीती देवानां १.२६.१२
 यतः सृष्टास्त्वमे लोकां १.९२. १०४
 यतमानो यतिः साधुः १.१०.१०
 यतयश्च भविष्यति १.४०.१९
 यतस्तस्मान्न हंतव्या १.१८.१६
 यतीनां संहृतिर्यासः १.८५.५६
 यतो विभक्तिं सकलं १.९६.११०
 यतोऽस्य दीव्यतो जाता १.७०. २०४

यत्किञ्चित्प्रार्थयेंहेवि १.८५.२०४
यत्क्षणं वा मुहूर्तं वा १.७३.२३
यत्तेजस्तु नृसिंहाख्यं १.९६.३.
यत्पुण्यं चैव तीर्थानां १.८२.११७
यत्प्रमाणगुहा प्रज्ञा १.८.७१
यत् कंदकिनो वृक्षा २.६.४६
यत् क्रीडन्ति मुनयः १.४९.३८
यत् तिष्ठन्ति तद्ब्रह्म १.३१.१०
यत् मन्दाकिनी नाम २.५१.२२
यत् रुद्रमस्कारः १.९१.७०
यत्नासीनी महात्मानो २.५.९३
यत्तेच्छन्ति जगत्पस्मिन् १.९.३३
यत्प्रमाणं वा १.८५.१३७
यथाक्रमं स धमात्मा १.७७.१२
यथा तरंगा सहस्रसमूहा १.७१.
११४
यथा त्वं देवदेवस्य २.५.४०
यथा नृणां नै पृष्ठो १.१०.४४
यथा दारुवने रुद्रं १.२८.३२
यथादिष्टप्रवादस्तु १.१०.१८
यथा देवगुणी १.५२.५
यथा देवा भवं दृष्ट्वा १.७१.१४९
यथा प्रधानं भगवा १.६५.१६९

यथा प्रभाकरो दीपो १.६०.१७
यथा ममोदरे लोकाः १.२०.४४
यथा भृगो मृत्युभयस्य भीतो १.८६.
४२
यथा मोक्षमवाप्नोति १.९२.४३
यथा युगानां परिवर्तनानि १.४०.
९३
यथा वज्रधरः श्रीमान् १.३५.१२
यथावत्कथिताश्चैव १.३.८
यथावत्सरमेवं हि २.२५.१०५
यथाविभवविस्तारं २.३८.५
यथावृक्षात्फलं पक्वं १.९१.६९
यथा शिवस्तथा देवी १.७५.३४
यथा श्रुतं तथा १.७१.१०
यथा श्रुतं मया सर्वं १.१०.३.८१
यथाष्टादशहस्तेन २.२८.१७
यथा ह्यापस्तु संछिन्नाः १.८८.६०
यथेतरेषां रोगाणां १.८६.३६
यथैष पर्वते मेरु १.२०.९४
यदव्यक्तं परं व्योम १.९६.१०१
यदागतोहमुट्जं १.४३.२
यदाचरेत्तपश्चायं १.२४.१३७
यदा तदा शक्तिसूनु १.६४.४८

यदा तु सृजतस्तस्य १.६३.३
यदा न निदेश द्वेष्टि १.६७.२०
यदापराह्णस्तवान्येयां १.५४.९
यदाप्नोति यदादत्ते १.७०.९६
यदा प्रबुद्धो भगवान् १.४६.७
यदा यदा भविष्यामि १.२४.४०
यदा यदा ममाज्ञानं १.९६.९६
यदा विष्णुश्च भविता १.१०.१.
४४
यदा व्यवस्थितस्त्वेतैः १.८६.७०
यदा व्यासस्तरभुस्तु १.२४.६३
यदा सती वक्षपुत्री १.९८.१८४
यदा समरसे निष्ठो १.७५.१५
यदा स्थिताः सुरेश्वराः १.१०५.१
यदा स्मृष्टो मुनिस्तेन १.४२.५
यदास्य ताः प्रजाः सृष्टा १.७०.२६१
यदा स्रष्टुं मतिं चक्रे १.५.१
यदाहं पुनरेवेह १.२३.१३
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना १.१९.६
यदि योति विमुञ्चामि १.८८.५१
यदि सिंहं महेशानं १.९६.४५
यदं च तुर्वसु चैव १.६६.६५
यदुनाहमवज्ञातं १.६७.४

यदुच्छया भवः पश्यन् १.९४.२८
यदेतदुक्तं भवता १.५९.२
यदेतद्विष्णं नाम १.९०.१३
यदैवं मयि विद्वान् यं १.८७.६
यदोः पुत्रा बभूवुह १.६८.७
यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि १.६८.१
यदुक्तं यदुक्तं चैव २.३.१८
यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं १.९६.२९
यद्रूपं भवता दृष्टं १.९८.१७१
यमं च यमुनां चैव १.६५.४
यमदंष्ट्रा गृहदंष्ट्रा २.२७.१५५
यमपावकवित्तेशा १.७२.६०
यमपुष्पादिभिः पूज्यं १.४१.२४
यममिद्रमनुप्राप्य १.१०६.४
यमस्तु प्रथमः प्रोक्तो १.८.८
यमस्त्रिजंको देव २.११.९
यमस्य दंडं निर्ऋतेः १.८४.६१
यमस्य दंडं भगवान् १.१००.२०
यमाः संक्षेपतः प्रोक्ता १.८.२९
यमाग्निवायुरुद्रांबु १.१०४.२६
यमापस्तंबसवर्ताः १.३९.६५
यमाय राक्षसेशाय २.२८.५४
यमोपि दंडं खड्गं च १.१०२.३३

यस्यां हि विविधैर्द्रव्यैः २.२७.
२५३
ययातिर्युधि दुर्धर्षो १.६६.६९
यया सृष्टा सुराः सर्वे १.७०.२००
यया सृष्टास्तु पितर १.७०.२०९
ययुश्च दुःखवर्जिता १.७२.१७९
ययो प्रांतं नृसिंहस्य १.९५.६१
यवक्षीराज्यहोमेन २.४९.१०
यवमात्रांतरं सम्यक् २.२७.४४
यवैश्च व्रीहिभिश्चैव १.१५.२४
यशः कीर्तिसुतश्चापि १.७०.२९७
यशस्तपसश्चैव १.२४.१११
यश्चाभिमानो भगवान् १.५.५०
यश्चायं मंडली शुक्ली १.५९.१४
यश्चासी तपते सूर्यः १.५९.२१
यस्तत्प्रतिकृती यत्नो १.६९.६२
यस्तु गर्भगृहं भक्त्या १.७७.१०१
यस्तु दारुवने तस्मिन् १.२९.४२
यस्तु प्रावरणं शुक्लं १.९१.३५
यस्तैनानिर्जितो युद्धे १.१०१.२२
यस्त्यजेद् दुस्तरान्प्राणान् १.७७.
३४
यस्त्वेतान्पूजयेन्नित्यं १.३३.११

यस्माच्च विश्वरूपो वै १.२३.२५
 यस्माच्च सर्ववर्णत्वं १.२३.२७
 यस्माच्चैव क्रिया भूत्वा १.२३.४२
 यस्माज्जटोदकादेव १.४३.३५
 यस्मात्तस्य तु दीव्यंतो १.७०.२०५
 यस्मात्तेषां दिवा जन्म १.७०.२१८
 यस्मात्तेषां नृता बुद्धिः १.७०.१४३
 यस्मादहर्बतानां १.७०.२१०
 यस्मादाचारहीनस्य १.८५.१२८
 यस्मादुक्तः स्थितोऽस्मीति १.७०.
 ३२४

यस्माद्ब्रह्मा ततः सर्वं २.१.८
 यस्माद् भवति संहृष्टः १.७०.१००
 यस्मिन्मन्त्रे पतेत्पुष्पं २.२१.४३
 यस्य कृष्णा खरा जिह्वा १.९१.२६
 यस्य नास्ति सुतृप्तस्य १.२८.२९
 यस्य भक्तोपि लोकेऽस्मिन् १.७७.३
 यस्य भीषा दहत्यग्निः १.९६.१००
 यस्य मायाविघ्नस्य १.२०.७८
 यस्य यद्विहितं कर्म १.८५.१३४
 यस्य राष्ट्रे तु लिंगस्य २.२४.२९
 यस्य रेतः पुरा शंभो २.५४.२४
 यस्य वा स्नातमात्रस्य १.९१.२२

यस्य वै स्नातमात्रस्य १.९१.१३
 यस्य श्वेतघनाभासा १.९१.२८
 यस्यैवं हृदि संस्थोयं १.८५.३७
 यातं तदानीं तु शिलावपुत्रं १.७२.
 ५३

याः स्तियस्तवां सदाकालं १.१०५.
 १९
 यास्ये तु तेजसं प्रोक्तं १.९.२४
 या गतिस्तस्य विपुला २.५५.४१
 यागोपकरणं दिव्यं २.२८.८४
 यागोपयोगद्रव्याणि १.७७.९३
 याचितो देवदेवं २.३६.३५
 याजयामास चन्द्रेति १.६६.७६
 यानवाहनसंपन्नो २.२२.८३
 या नायवं चरेदब्दं १.८४.९
 यानि चान्यानि पुण्यानि १.९२.
 १३८

यान्यांश्चितयते कामा १.८१.५४
 यान्यांश्चितयते कामा २.२४.४१
 यामा इति समाख्याता १.७०.२८०
 याम्यपावकयोर्मध्ये २.२७.५६
 याम्यमासाद्य वै लोकं १.८३.३३
 या नक्षत्राणां च १.१०.१००

यावत्त्यश्चैव ताराश्च १.५७.६
 यावत्तं चौदनं दत्त्वा १.८३.१७
 यावज्जीवं जपेन्नित्यं १.८५.९८
 यावत्तु क्षीयते तस्य १.५६.१७
 यावत्त्वदृष्टमभवत् १.२६.२३
 यावद्ग्रहणमेषं तु १.८५.१९९
 यावन्नरद्रव्यरः १.६६.७१
 या वैदृष्टा महासत्त्वा १.२३.४४
 याश्च सर्वेषु द्वीपेषु १.१०.३.११
 युक्तं मनोजवैरश्वैः १.६६.६८
 युक्तो योगेन चेशानं १.८८.४४
 युगधर्मान् कथं चक्रे १.३९.३
 युगमन्त्रंतराण्यस्य २.१०.४०
 युगरूपो महारूपो १.६५.१४८
 युगस्वभावश्च तथा १.४०.९९
 युगस्वभावाः संख्यास्तु १.४०.४९
 युगांतकोटी तौ तस्य १.७२.११
 युगांतेषु भविष्यति १.४०.२५
 युगाभकोटिसंबद्धो १.५५.८
 युगाभकोटिस्त्वेतस्य १.५५.११
 युगादिकृद्युगावर्तो १.९८.७२
 युगानां परिमाणं ते १.४०.१००
 युगे युगे महायोगी १.३३.१२

युद्धा प्रबुद्धो चंद्रा च २.२७.७५
 युयोध भगवांस्तेन १.१००.२४
 युवां प्रसूतो गात्राभ्यां १.१९.२
 युवाभ्यां किं ददाम्यद्य १.२२.९
 युष्माभिर्वै कुमाराय १.९९.५
 युपं चांडालकाद्यांश्च १.८९.७५
 ये तिर्यग्गनास्मान्सर्वान् १.४९.४६
 ये चानिर्द्वं गुरुं १.४६.१०
 ये चान्येपि महात्मानः १.२४.८२
 ये चापि वामदेव त्वां १.२३.१२
 ये तत्र पश्यति शिवं तिरस्ते १.७५.
 ३९

येन केनापि वा देहं १.९१.७४
 येन केनापि वा मर्त्यं १.७७.९९
 येन भागीरथी गंगा १.६६.२०
 येपि चान्ये द्विजश्रेष्ठा १.१२.१४
 ये पुत्रपौत्रवत्सेहा १.७८.१२
 ये पुनर्निर्ममा धीराः १.९२.६४
 ये पुनस्तदर्पां स्तोकाः १.३९.३९
 ये ब्रह्मवादिनो भूमी १.६४.५१
 ये भक्ता देवदेवस्य १.७८.२५
 ये मां रुद्रं च रुद्राणीं १.२३.१७
 येऽमृतत्वमनुप्राप्ता १.६९.८

ये यजंति विनिर्धेव २.६.८८
 ये ये पदार्था लिंगांका २.११.३२
 ये योग्याः शिवधर्मिष्ठाः २.२०.२८
 ये रुद्रमनघं शर्वं २.६.८५
 ये शंकराश्रिताः सर्वे १.६.२६
 येषां वदति नो वाणी २.६.५६
 ये हि मां भस्मनिरता १.३३.६
 येः समिद्भिर्हृतं प्रोक्तं २.२५.४५
 येर्ययोगा इहाभ्यस्ता १.९२.१ २१
 यैलिंगं सकृदप्येवं १.२७.४०
 यैस्तु व्याप्तास्तयो लोकाः १.६३.९५
 योगध्यानैकनिष्ठाश्च १.८९.४९
 योगनिद्रासमारूढं २.५.७
 योगभूमिः क्वचित्स्मिन् १.४८.
 २८
 योगमार्गा अनेकाश्च १.२४.१३६
 योगशब्देन निर्वाणं १.८.५
 योगसिद्धिप्रदं सम्यक् १.९६.१२१
 योगाचारः स्वयं तेन १.८८.९१
 योगात्मानस्तपोह्लादाः १.१३.१८
 योगात्मानो महात्मानः १.२४.३४
 योगात्मानो महात्मानः १.२४.५१
 योगात्मानो महात्मानः १.२४.६६

योगात्मानो महात्मानः १.२४.७१
योगात्मानो महात्मानः १.२४.९८
योगात्मानो महात्मानो १.२४.१३२
योगादभ्यस्यते यस्तु १.८.५५
योगादेत्य दधीचस्य १.३५.१४
योगाभ्यासरताश्चैव १.२४.८१
योगाश्च त्वां ध्यायिनो १.२१.८६
योगिनः सर्वतत्त्वज्ञाः १.८.२
योगिनां चैव सर्वेषां १.८९.२३
योगिनां दर्शनाद्वापि २.२०.४२
योगिनां निष्कलो देवो १.७५.३०
योगिनां मोक्षलिप्सुनां १.९२.९२
योगिनां हृदि संस्थाय १.७२.१४७
योगी योग्ये महारेताः १.९८.६५
योगीश्वरान् सशिष्याश्च १.८.८६
योगीश्वराय नित्याय १.९६.९२
यो गुरुः स शिवः प्रोक्तो १.८५.१६४
युगेन पश्येन्न च चक्षुषा पुनः
१.८८.३९
योगेन योगसंपन्नाः १.१४.१२
योगे पाशुपते सम्यक् १.९२.८
योगेश्वरस्य या निष्ठा २.५५.३२
योगो निरोधो वृत्तेषु १.८.७

योग्ये कर्मण्युपरते १.४०.३६
योजनं विद्धि चार्वंगि १.९२.१००
योजनानां महामेरुः १.५२.७
योजनानां सहस्राणि १.५३.२१
योजनानां सहस्राणि १.५३.२३
योजनात्यर्धमात्राणि १.६१.३८
योद्धमेकं प्रकुर्वीत १.८३.८
यो वाचोत्पादयेज्जिह्वां १.१०७.
४२
यो विद्वान् जपेत्सम्यक् १.८५.३८
योसौ प्राणांतिको रोगः १.६७.२१
यो हं हरेः सन्निकाशं २.१७.७९

र

रंगे करालवक्त्राय १.२१.५९
रंभा चांभोजवदना १.५५.३४
रंस्यते सोपि पद्माक्षि १.९२.६०
रक्तकुंकुमलिप्तांगा १.१२.११
रक्तपद्मासनासीनं २.२३.२७
रक्तपुष्पाणि संगृह्य २.२२.३४
रक्तभागास्त्रयस्त्रिंशः १.८८.५४
रक्तमात्रांवरधरो १.१२.३
रक्तवस्त्रपरीधानः २.२२.१४

रक्तवस्त्रसमं मिश्रं २.५०.३५
रक्तशाल्यन्नमध्वा च १.८३.३२
रक्तांबरधराः सर्वा २.२२.५५
रक्ता कराली चंडाली २.२७.८८
रक्ताधिक्याद्भवेन्नारी १.८९.१११
रक्ताय रक्तेनैवाय १.७१.१५८
रक्षति जंतवः सर्वे १.७८.९
रक्षमाणस्य देहस्य १.६९.६०
रक्षसा भक्षिते शक्तौ १.६३.८४
रक्षार्थमंबुधौ मह्यं १.१७.६
रक्षार्थमागतस्त्वद्य १.६४.९१
रक्षोगणं क्रोधवशा १.६३.३८
रक्षोघ्नाय विपघ्नाय १.२१.५४
रक्षो हेतिः प्रहेतिश्च १.५५.३६
रक्षो हेतिः प्रहेतिश्च १.५५.४८
रजः प्रियांस्ततः सोय १.७०.२१३
रजः सत्त्वं परित्यज्य १.७०.२६३
रजतेन तु कर्तव्याः २.३७.१०
रजसाधिष्ठितः स्रष्टा १.९६.३२
रजसाबद्धवैरश्च १.१७.१९
रजस्वलानां वृत्तिश्च १.२.३३
रजेश्वरं च पर्याये १.९२.१५६
रणघुष्टस्य च सुतो १.६८.४२

रतिप्रियः सुरेशान २.२७.११५
रतोत्सवरतैश्चैव १.८०.३४
रत्नचूर्णादिभिश्चूर्णं १.७७.७५
रत्नद्वीपा च सुद्वीपा २.२७.१९७
रत्नधारे गिरिवरे १.५०.६
रत्नभूतोऽथ रत्नांगः १.६५.१४६
रत्नानामप्यलामे तु १.८१.२४
रत्याः प्रलापमाकर्ण्य १.१०.१. २
रत्या समं समागम्य १.१०.१.३३
रथं चक्रुः सुसंरब्धा १.७१.१६३
रथं च सप्ताश्वमनूस्वीरं २.१९.३४
रथ आपोमयैरश्वैः १.५७.४
रथजित्सत्यजिच्चैव १.५५.६५
रथश्च हेमच्छत्रं च १.४४.४३
रथांगं दक्षिणं सूर्यो १.७२.३
रथिनश्चर्मिणश्चैव १.७०.३०७
रथेन किं चेयुवरेण तस्य १.७२.९६
रथेनानेन देवैश्च १.५६.३
रथे सुसंस्थितं देवं १.७६.५३
रथेनानिर्हृयैश्चैव १.४४.५
रथैश्च विविधाकारैः १.७१.३०
रथो रथी देववरो हरिश्च १.७२.
१५६

रम्यं ह्यविरलच्छायं १.५१.७
रम्यस्तु पंचमस्तत्र १.४७.५
रराज देवी देवस्य १.७२.८८
रराज भगवान् सोमः १.१०७.२७
रराज मध्ये भगवान् सुराणां १.७२.
५६
रविविरोचनः स्कंधः १.९८.८२
रवे रश्मिसहस्रं यत् १.६०.१९
रसजातमुमारूपं २.११.२८
रसतन्मात्रैरूपत्वात् २.१४.२४
रसमात्रास्तु ता ह्यापो १.७०.३५
रसो रसज्ञः सर्वज्ञः १.९८.१५९
रसोल्लासा कृते वृत्तिः १.८९.९७
रहस्यं वः प्रवक्ष्यामि १.७.१
राक्षसघ्नोऽथ कामारिः १.६५.
१२३
राक्षसा नापराध्यति १.६४.१०९
राक्षसा नाम ते यस्मात् १.७०.२२६
राक्षसानामभावाय १.६४.७३
राक्षसो रुधिरौ नाम १.६४.२
रागलोभात्मको भावः १.३९.२४
रागा रंगवती श्रेष्ठ २.२७.२०१
राघवः सानुजश्चापि १.२९.३४

राजतं कमलं चैव १.८४.१२
राजतं वापि कमलं १.८१.२७
राजतं वा यथान्यायं २.२५.२६
राजतश्च गिरिः श्रीमा० १.५३.१८
राजतेनापि ताम्रेण १.८४.२९
राजप्रतिग्रहेर्दग्धान् १.८५.१४१
राजप्रतिग्रहो घोरो १.८५.१४२
राजयस्मा तिलैर्होमा० २.४९.१२
राजवृत्तिस्थिराश्चोराः १.४०.९
राजसं तामसं वापि १.८८.३२
राजा राज्योदयः कर्ता १.६५.६२
राजा क्षणादहोनष्टं २.८.२७
राजा निरस्तः क्रूरेण २.१.६१
राज्ञी मुदशंना चैव १.८६.८०
राज्यं पुत्रं धनं मय्य० १.१०८.१७
राज्यं स्वर्गं च मोक्षं च १.१०७.१३
राज्येऽभिषिच्य तं पिब्ये १.६६.९
राज्यैश्वर्यं च विज्ञानं १.८५.८६
रात्रौ चेन्द्रधनुः पश्ये० १.९१.२४
रात्रौ रात्रौ गृहे यस्मिन् २.६.३९
रात्रौ सर्वे प्रलीयन्ते १.४.४
रामस्य च तथान्येषां १.६९.९१
रामेश्वरं च परमं १.९२.१४९

रामो दशरथाद्वीरो १.६६.३५
रामो रामश्च कृष्णश्च २.४८.३२
रावणेन हृत्तो योसौ १.६५.४४
रुक्मवर्णं द्रुमं पश्ये० १.९१.५
रुक्मिणी सत्यभामा च २.२७.७२
रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च १.६८.३३
रुक्मपुरभवद्राजा १.६८.३४
रुचकश्च वृकः पुत्र० १.६६.१४
रुचिकेश्वरकं चैव १.९२.१६७
रुचेः प्रजापतेः सोय १.७०.२७८
रुदंतं पुत्रमाहेदं १.६२.८
रुद्रः पशुपतिश्चासीत् १.७०.३४६
रुद्रः पशुपतिश्चैव १.७२.४३
रुद्र इत्युच्यते देवै० २.१३.१३
रुद्रकोपाग्निना देवाः १.३६.७३
रुद्रक्षेत्राणि दिव्यानि १.४९.४५
रुद्रक्षेत्राणि दिव्यानि १.४९.४९
रुद्रक्षेत्रे मृताश्चैव १.४७.१६
रुद्रनेत्राय विषहे २.४८.१९
रुद्रप्रसादजाश्चेति २.६.६०
रुद्रप्रसादाद्विष्णोश्च १.७.४१
रुद्रभक्तश्च गर्भस्थो १.६४.२२
रुद्रभक्तस्य शातस्य २.९.११

रुद्रभक्ता महात्मानो २.६.१८
रुद्रभक्तातिनाशाय १.७१.१५५
रुद्रभक्ताश्च पूज्यन्ते २.६.३०
रुद्रभक्तिविहीना ये २.६.७३
रुद्ररुद्रेति रुद्रेति २.६.२०
रुद्रलोकं गमिष्यन्ति १.२३.१८
रुद्रलोकं गमिष्यन्ति १.२४.२३
रुद्रलोकं गमिष्यन्ति १.२४.२०
रुद्रलोकं गमिष्यन्ति १.२४.२७
रुद्रलोकं गमिष्यन्ति १.२४.१३३
रुद्रलोकः स्मृतस्तस्मात् १.२३.३६
रुद्रलोकमनुप्राप्य १.३३.८
रुद्रलोकमनुप्राप्य १.७७.१९
रुद्रलोके स्थितो नित्यं १.८२.८६
रुद्रव्यूहस्य मध्ये तु २.२७.५५
रुद्रसाधारणं चैव १.९६.६५
रुद्रस्य क्रोधजेनेव १.९९.२०
रुद्रस्यापि तनुर्ज्या २.१३.२५
रुद्राग्निं मे गोपाय २.४५.३८
रुद्राग्निं मे गोपाय २.४५.३९
रुद्राग्निं मे गोपाय २.४५.४०
रुद्राग्निं मे गोपाय २.४५.४१
रुद्राणां देवदेवेश १.५८.७

रुद्राणी रुद्रमाहेदं १.१०.३९
रुद्रादित्यवसूनां २.४६.२
रुद्राध्यायेन ते देवा २.१७.८
रुद्राध्यायेन पुण्येन १.३०.३
रुद्राध्यायेन वा सर्वं २.२८.९२
रुद्राध्यायेन वा सर्वं २.४७.३३
रुद्राध्यायेन विधिना २.२७.२५६
रुद्राध्यायेन सर्वेश २.१८.६६
रुद्राय कालरूपाय २.२७.२९
रुद्राय मूर्धाननिष्कृतनाय १.७२.१६२
रुद्राय रुद्रपतये १.७१.१६०
रुद्रार्चनरता नित्यं १.४६.४८
रुद्राश्च शूलमादित्या १.१०२.३५
रुद्रेण नीलरुद्रेण १.२७.४१
रुद्रेण पवमानेन १.२५.२३
रुद्रे देवे मयात्यंतं १.९२.७५
रुद्रभ्यो मातृगणेभ्यो २.२६.२४
रुद्रे रुद्रं तमोशाने २.२१.५८
रुद्रैकादशमंत्रैस्तु २.३७.११
रुद्रोपरि महादेवः १.७४.२०
रुद्रिराज्याद्रंगैर्ऋतै २.२७.२५२
रूपं नमैव विदितः १.१०.४१

रूपं त्वाष्ट्री स्वदेहात् १.६५.१२
रूपं वाह्नेयमित्युक्तं १.८६.१३४
रूपकध्यानं कृत्वा २.२४.२५
रूपतन्मात्रकं देवं २.१४.२३
रूपा चतुर्थायोगा च २.२७.२२६
रूपे ते गदिते शंभो २.१५.११
रूपोपादानचिता च २.९.२४
रेखांकितकटिग्रीवं २.५.९९
रेवती प्रथमा घोरा २.२७.९२
रेवती यस्य सा कन्या १.६६.४९
रैभ्यस्य रैभ्या विज्ञेया १.६३.५२
रोगैर्नानाविधैर्ग्रस्ता १.८६.३८
रोचते मे सदा वासो १.९२.४२
रोचनार्चश्च रांज्य १.७९.१५
रोचमानस्य रेवोऽभू० १.६६.४८
रोदनात् खलु रुद्रत्वं १.२२.२४
रोहिणी क्षोभिणी बाला २.२७.१८९
रोहिणी च महाभागा १.६९.४४
रोद्रे गोप्रसक्ते चैव १.१.३

ल

लंघने समयानां तु १.८९.४१
लपता पन्नः देवी २.२७.२५३

संबोदरश्च संबाश्च १.७.४३
 संबोदरश्च संबाक्षो १.२४.५४
 लक्षं जप्त्वा ह्यधोरेभ्यो १.१५.७
 लक्षं सप्तसहस्रं हि १.४५.१५
 लक्षमात्रं पुमाञ्जपत्वा २.५०.१३
 लक्ष्मीः सर्वगुणोपेता १.८२.१०६
 लक्ष्मीः साक्षाच्छची ज्येष्ठा १.४२.
 २३
 लक्ष्मीदानं प्रवक्ष्यामि २.३६.१
 लक्ष्मीर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञा २.४६.१७
 लक्ष्मीवृक्षमयं लक्ष्मी १.७४.८
 लक्ष्म्या देव्या ह्यभूदेव १.७०.६४
 लक्ष्म्याद्यानां बिल्ववने १.४९.६०
 लज्जायां विनयः पुत्रो १.७०.९६
 लब्धं शशिप्रभं स्रुतं १.४४.४०
 लब्धदुष्टया तथा दुष्ट्या १.३१.४६
 लब्धपुत्रः पिता कदात् १.४२.१४
 लब्धवान् गाणपत्यं च १.६५.५०
 लब्धवान् देवदेवस्य १.६५.११
 लब्धवान् परमेशानां २.८.१२
 लब्धवान् भगवांश्चक्रं १.६५.१७
 लब्धायामपि भूमौ च १.९.६
 लब्धो नाभिप्रदेशेन १.२०.४७

लब्धो हारश्च परमो १.४४.४२
 लब्ध्वा पंचाक्षरं चैव २.८.२९
 लब्ध्वाभिषेकं संप्राप्तो २.२८.८
 लब्ध्वा रथांगं तेनैव १.९८.१९
 लब्ध्वासनानि विधिवद् १.८.७८
 लब्ध्वा ससर्जं सकलं १.६.१९
 लभते नात्र संदेहः १.८४.१८
 लयनाल्लिगमित्युक्तं १.१९.१६
 लयश्चैव तथान्योन्यं १.३.३५
 ललाटमध्यं निर्भिद्य १.४०.९
 ललाटमस्य निर्भिद्य १.४१.२५
 ललाटाक्षो विश्वदेहः १.९८.८०
 ललाटे कारयेत्पुंड्रं २.४१.३
 ललाटे देवदेवेशं २.२३.३०
 लवश्च सुमहाभागः १.६६.३८
 लावण्ययुक्तं वृणुया २.५.७१
 लिङं तु द्विविधं ब्राह्मं १.७५.१९
 लिङप्रतिष्ठापुण्यं च १.७७.१
 लिङमाच्छाद्य वस्त्राभ्यां २.४७.२८
 लिङमूर्ति महाज्वाला १.७६.५९
 लिङवेदिसमायोगा १.९९.८
 लिङस्तु भगवान् द्वाभ्यां १.९९.७
 लिङस्थापनसन्मार्गं १.७४.२५

लिङस्थापनसन्मार्गं १.४६.१४
 लिङस्याराधनं स्नानं १.२.१७
 लिङाध्यक्षः सुराध्यक्षः १.६५.९९
 लिङानि कल्पयित्वैव १.७४.१
 लिङार्चकश्च षण्मासा २.२४.३८
 लिङार्चनं यस्य नास्ति २.६.४०
 लिङार्चनरता नित्यं १.२४.१३४
 लिङार्चनं विना निष्ठा १.२४.१४८
 लिङार्चनविधौ सक्तं १.६४.८४
 लिङेस्मिन् संस्थितः श्वेतो १.३०.
 १८
 लिखितो भास्करः पश्चात् १.६५
 १५
 लीलयैव महासेनः १.१०.१.३०
 लीलांबुजेन चाहृत्य १.७१.१२१
 लेभे स पुरुषः पत्नीं १.७०.२७२
 लैंगमेकादशः किञ्च १.३९.६४
 लोकं चचार हृष्टात्मा २.६.९
 लोककर्ता पशुपति १.६५.१०१
 लोककर्ता भूतपति १.९८.४१
 लोकनाथ परानंद २.५.३९
 लोकपालास्तथास्त्रेण २.२१.३१
 लोकपालादिदेवतैः २.४७.१५
 गण्डकं दिव्यं २.४३.१

लोकपालस्तथा सिद्धे १.८४.६९
 लोकपालोत्तिहितात्मा १.९८.६०
 लोकपालोपरिष्ठात् १.५४.४
 लोकबंधुलोकनाथः १.९८.१३१
 लोकान्तकश्च दीप्तास्यो १.१०३.२९
 लोकान् प्रकल्पयित्वाथ १.७०.१३८
 लोका येनैव तिष्ठन्ति २.१६.१३
 लोकालोकद्वयं किञ्च १.७०.६६
 लोके सातिशयत्वेन २.९.४५
 लोकोत्तरस्फुटालोक १.९८.१२५
 लोहिताक्षी स्तनवती १.२३.९
 लौकिकान्नी महाभाग २.२५.५४

व

वंदिभिः स्तूयमाना च १.१०२.२५
 वंशस्य चाक्षया विद्या २.५५.४३
 वंशाच्च बृहदश्वोभूत् १.६५.३५
 वंशो त्वंगिरसां श्रेष्ठे १.२४.६४
 वंशं गगनं सुरेशानि १.१०३.७४
 वक्तुमर्हसि चास्माकं १.९३.२
 वक्तुमर्हसि चास्माकं १.९७.२
 वक्तुमर्हसि चास्माकं २.६.२

वक्तुमर्हसि देवेण १.२९.६९
 वक्त्रमानय कृत्ति च १.९६.१५
 वक्षःस्थलेस्य पश्यामि २.५.१०७
 वक्ष्यति सततं हृष्टा २.६.२३
 वक्ष्यामि ते महेशस्य २.१३.२
 वक्ष्यामि वो हितं पुण्यं १.३३.३
 वक्ष्यामि शृणु संक्षेपा १.२७.१
 वक्ष्ये संक्षेपतः सम्यक् १.९२.३
 वचनं कुरुते वाक्यं २.१०.१६
 वचनाद्वो महाभागः १.९९.६
 वक्षं कृत्वा विधानेन २.५१.३
 वक्षं क्षेप्तुं न शशाक १.१०२.३२
 वक्षं शक्तिं च दण्डं च २.२७.७४
 वक्षकोटिप्रभं स्थाने १.८.१००
 वक्षपाणिर्महादेवः २.११.८
 वक्षवाहनिका नाम २.५१.२
 वक्षवैडूर्यमाणिक्य १.८०.१६
 वक्षादिकायुधोपेतैः २.४७.१६
 वक्षादीनां च होतव्यं २.२८.६०
 वक्षावतपर्यता २.२५.७७
 वक्षाशनिरिव स्थाणो १.९६.६०
 वक्षास्थित्वं कथं लेभे १.३५.२
 वक्षिणं वक्षदंष्ट्रं च १.४२.१८
 वक्षिणे वक्षदंष्ट्राय १.७१.१५७

वडवा च तदा त्वाष्ट्री १.६५.१४
वडवानलगतुर्यो १.८२.८५
वडवाया मुखं भग्नं १.९७.२८
वत्सः शुचिः प्रसवणे १.८९.६८
वत्सपुत्रो महापुत्रो २.२७.११६
वत्सरश्चासितश्चैव १.६३.५१
वत्स वत्स महाभाग १.४२.२९
वत्साः किमिति वै देवा १.९८.६
वदति केचिदाचार्याः २.१५.१०
वदति मुनयः केचित् १.७५.६
वदति मूढाः खद्योतं २.६.६१
वदति वाचः सर्वज्ञं २.१८.२९
वदति वेदशास्त्रज्ञा २.१२.३७
वदत्यव्यक्तगन्धेन २.१५.२५
वदति प्रियमत्यर्थं १.२०.४०
वदामि न मृषा तस्मा १.३६.४०
वदामि पृथगध्याय १.६.१०
वदेद्यदि महामोहा १.८५.१७७
वधं प्राप्तो सहायश्च १.६९.१५
वनानां प्रथमं वृष्ट्या १.४०.८२
वनानि वै चतुर्दिक्षु १.४९.३५
वने तं पुरुषं दृष्ट्वा १.२९.१२
वनोटजटारगताश्च नार्यो १.२९.

वमेत्मूत्रं पुरीषं च १.९१.४
वयं पुराणि त्रीण्येव १.७१.१५
वरं प्राणपरित्याग २.२१.७७
वरदं दक्षिणं हस्तं २.२२.५४
वरदानय हस्तं च २.२६.२१
वरदानेन शुक्रस्य १.६७.१०
वरदाभयहस्तं च १.७६.३६
वरदाभयहस्तं वा २.२३.११
वरदायं वरेण्याय १.२१.३५
वरदायैकपादाय १.९६.९१
वरदो वाङ्मयो वाच्यो १.७१.१०३
वरदोहं वरश्रेष्ठ १.९८.१७९
वरयामास च तदा १.१०७.६२
वरलाभमशेषं च १.९३.३
वरशीलो वरतुलो १.९८.१३५
वरार्थमीश वीक्ष्य ते १.१०५.४
वराहपर्वतश्चैव १.४९.५६
वराहायाप्रमेयाय १.२१.२३
वरीयान् वरदो वंशः १.९८.२९
वरुणः सलिललोकान् २.१०.३१
वरुणश्च तथैवान्यः १.५५.३५
वरुणश्चैव वायुश्च १.३५.६
वरुणासुरयोर्मध्ये २.२७.५७

वरुणो वायुसोमी च १.८२.४६
वर्जयेत्सर्वयत्नेन १.८९.३८
वर्जयेत्सर्वयत्नेन १.८९.५५
वर्जयेत्सर्वयत्नेन १.८९.१०६
वर्णजातिसमोपेतं २.२८.५०
वर्णाः षडधिकाः षष्टि १.१७.८८
वर्णाच्युतानां नारीणां १.१०५.१८
वर्णाश्रमगुरुर्वर्णा १.९८.५५
वर्णाश्रमपरिश्रष्टाः १.४०.७१
वर्णाश्रमप्रतिष्ठां च १.३९.५०
वर्णाश्रमप्रतिष्ठा नो १.४०.१०
वर्णाश्रमविधानोक्तं १.८५.१३३
वर्णाश्रमविनिर्मुक्ता १.२८.३३
वर्णाश्रमव्यवस्था च १.३९.१९
वर्णाश्रमव्यवस्था च १.८९.९५
वर्णाश्रमव्यवस्थाश्च २.१७.६
वर्णाश्रमाचारयुतं १.४०.७९
वर्तते त्वसकृद्वृत्तिः १.१०.२०
वर्तते नात्र संदेहः १.१०.२८
वर्तमानव्यतीतानि १.७०.२३
वर्तमानस्तदा तस्य १.८६.६९
वर्तमानानि दुःखानि १.८६.३४
वर्तमानानि सर्वाणि २.१०.४५

वर्तयति स्म तेभ्यस्ता १.३९.२३
वर्तितं तु तदधेन २.२७.४२
वर्तुलं चतुरस्रं वा १.३१.१६
वर्धन्यां स्थापयेद्देवीं २.४७.३८
वर्धन्यामपि यत्नेन २.४७.३९
वर्धेश्वरं पश्चिमे तु १.४९.३७
वर्धतश्च तपंतश्च १.५५.७६
वर्षं माल्यवतं चापि १.४७.१०
वर्षकोटिशतेनापि २.२६.३०
वर्षत्रयं प्रतिदिनं १.६९.२३
वर्षमेकं तु भुजानो १.८३.४
वर्षमेकं तु भुजोत्त १.८४.७
वर्षति सर्वगंधाढ्यां १.८४.१७
वर्षाणां तच्छतं ज्ञेयं १.४.२२.
वर्षाणां तत्र जीवन्ति १.५२.१८
वर्षाणामष्टसाहस्रं १.४.४३
वर्षे तु भारते मर्त्याः १.५२.२५
वल्कलानां तु सर्वेषां १.८९.५७
वल्मीकेनावृतांगश्च १.४२.३
वर्षदिरे नदिनमिदुभूषणं १.७२.
१२०
ववदे देवमीशानं १.१६.६
ववर्षस्तदा पुष्करवर्तकाया
१.४२.१६

ववृषुश्च सुगंधाढ्यं १.७१.१५०
वशित्वं कथितो व्यूहः २.२७.१२६
वशित्वमथ सर्वत १.८८.१०
वसन्ति ग्रीष्मकौ मासी १.५५.४९
वसन्ति देवा मुनयः १.४९.५९
वसन्ति सर्वदेवाश्च १.६१.८
वसते कपिलः सूर्य १.५९.३९
वसते चैव ग्रीष्मे च १.५९.३०
वसत्येते तु वै सूर्य १.५५.५८
वसवस्ते समाख्याताः १.६३.१९
वसिष्ठकोपात् पुण्यात्मा १.६६.८
वसिष्ठयाज्यं विप्रैरा १.६४.३
वसिष्ठाय च शिष्टाय २.४५.३
वसिष्ठश्चेत्यमाश्रित्य १.६४.४२
वसुश्रवाः कव्यवाहः १.९८.१०५
वस्तूपूतेन तोयेन १.७८.१
वस्त्युग्ममथोष्णीषं २.२८.८०
वस्त्राणि च प्रधानस्य २.४७.४६
वस्त्राणि ते प्रसूयते १.३९.२७
वस्त्रैराभरणैर्विभ्यं २.४३.६
वह्निः समीरणश्चैव १.४१.३
वह्निनी वह्निनाभा च २.२७.७८
वह्निहस्तद्वयं छित्त्वा १.१००.१९
वह्निश्चैव तु संयोगात् १.४१.२६

वह्नी विधुमेत्यगारे १.८१.१२
 वह्नीयात्मा भगवान् देवः २.१.३७
 वाकारो नेत्रमस्त्रं तु १.८५.७६
 वागीश्वरवागीश्वरी २.२५.७८
 वागीश्वरी पूजयामि २.२५.६९
 वायुपाय नमस्तुभ्यं १.२१.१९
 वाङ्मनःकर्मजैर्दुःखैः १.३९.६७
 वाचःश्रवा मुनिः साक्षात् १.७.१७
 वाचःश्रवा ऋचीकश्च १.२४.८९
 वाचःश्रवाः सुधीकश्च १.७.४६
 वाचःश्रवाः स्मृतो व्यासो १.२४.१०
 वाचस्पतिमुखानाह १.९८.१७
 वाच्यः पंचाक्षरैर्देवि १.८५.१६
 वाच्यवाचकभावेन १.८५.३४
 वाच्यवाचकभावोयं १.८५.३५
 वाणीं दिव्यां महाघोषां २.३.६
 वातवेगरवा घोरा २.२७.१३८
 वानुराननवद्भाति २.५.७३
 वार्पिकूपतडागाश्च १.७७.५३
 वार्पिकूपतडागश्च १.७१.२९
 वामतत्पुरुषाघोर १.१०.४७
 वामत्वाच्चैव देवस्य १.२३.१०
 वामदेवं ततो ब्रह्मा १.१२.५

वामदेव नमस्तुभ्यं १.१६.११
 वामदेवश्च भगवान् १.८२.६
 वामदेवादिभिः सार्धं २.२१.८
 वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय २.२७.
 २४७
 वामदेवेन भस्मांगी २.२१.३४
 वामदेवेन मंत्रेण १.२७.३०
 वामदेवो महादेवः १.९८.३३
 वामनाख्यं ततः कूर्मं १.३९.६३
 वामनासापुटेनैव २.२२.२०
 वामप्रियाय वामाय १.२१.७०
 वामां रौद्रीं महामायां १.४१.४५
 वामा ज्येष्ठा च रौद्री च २.२१.६
 वामादयः क्रमेणैव २.२७.२६
 वामादिभिश्च सहिते २.२६.१४
 वामाद्याः पुष्पलिङ्गं तु १.७४.९
 वामाय वामदेवाय १.१८.४
 वामेतरं सुविन्यस्य १.७६.५०
 वामेन तीर्थं सव्येन २.२२.५
 वामे पार्श्वे च मे विष्णुः १.१९.३
 वामे पाशां भवान्याश्च १.८४.५९
 वायवे वायुदेवाय १.१८.७
 वायवो नाडिमध्यस्था १.८६.८२
 वायव्यं च तथेशानं २.३.८५

वायव्यचतुर्मेन २.२४.९
 वायव्यां सगणैः सार्धं १.७२.६३
 वायव्यश्च तथानेयैः १.९८.१२
 वायुः संभवते खात्तु १.८८.५३
 वायुः सोमस्तथेशानः १.९५.८
 वायुः सोमस्तथेशानो १.१०२.१९
 वायुना प्रेयं तद्भस्म २.२६.१०
 वायुर्भस्मेति च व्योम १.७३.१७
 वायोः सोमस्य यक्षस्य २.४६.४
 वायोर्यष्टि कुबेरस्य १.८४.६२
 वायोश्चैव तु रुद्रस्य १.४८.२५
 वाराणसी कुक्षेत्रं १.९२.७
 वाराणसीमनुप्राप्य १.९२.६
 वाराणस्यां कृतं पार्ष्णं १.१०३.७६
 वाराणस्यां मृतो जन्तुः १.७७.४१
 वाराहः सांप्रतं ज्ञेयः १.७.२९
 वाराहमसितं रूपं १.१७.४३
 वाराहमहमप्याशु १.१७.३८
 वाराहविग्रहस्तेषां १.९४.४८
 वाराहरूपमनघं १.९४.२७
 वाराही चैव तां संह्रीं १.९५.२५
 वारुणं पुरतः कृत्वा १.२५.९
 वारुणेन च ज्येष्ठेन १.२७.४३

वार्ता कृपि समायाता १.३९.४६
 वार्ता च दिव्यगंधानां १.९.२१
 वार्ता तृतीया विप्रैर्द्रा १.९.१५
 वार्तायाः साधिकाऽप्यन्या १.३९.३७
 वालखिल्यगणं चैव २.२२.६४
 वालखिल्या नयंत्यस्तं १.५५.२१
 वासन्तिकस्तथा ग्रैष्मः १.५५.२४
 वामवत्वं च युष्माकं १.९७.९
 वसिष्ठस्तुं यदा व्यासः १.२४.११५
 वासुदेवनियुक्तोऽसौ २.३.१००
 वासुदेव हृषीकेश २.५.१४१
 वासुदेवेति नियतं २.७.१९
 वासोयुगं तथा दिव्यं १.४४.२५
 वाहनत्वं तवेशानं १.७२.१७४
 वाल्लेय-तृतीयेन २.२४.८
 वाल्लेये कालरुद्राख्ये १.८६.१२८
 विशतिश्च सहस्राणि १.४.२९
 विशतिश्च सहस्राणि १.४.३२
 विंशतिश्च सहस्राणि १.४.३५
 विंशतिश्च सहस्राणि १.४.३५
 विंशतिश्च सहस्राणि १.४.३५
 विंशतिश्च सहस्राणि १.४.३५
 विकर्तनो विवस्वाश्च १.८२.४२
 विकारस्य शिवस्याज्ञा १.४.५१

विकीर्यं गंधकुगुमं १.७७.१०२
 विकृतं रूपमास्याय १.२९.९
 विकोशश्च विकेशश्च १.२४.२२
 विग्रहं देवदेवस्य १.८७.२०
 विघ्नं गणेशोऽप्यसुरेश्वराणां
 १.७२.६५
 विघ्नं हरिण्ये देवेशः १.७२.४७
 विघ्नेशो मातरो दुर्गा १.८५.७७
 विचारणाच्च वैराग्यं १.३९.६८
 विज्ञारतः सतां दुःखं १.८६.२३
 विचारमुग्ध तव गर्भमंडलं १.६४.
 ३१
 विचित्रवस्त्रभूषणं १.१०५.१२
 विचित्रैर्नृत्यगैर्यश्च १.८४.५४
 विजातिश्चेति षड्विमे १.६६.६२
 विजितात्मा विधेयात्मा १.९८.४७
 विजित्य विष्णुं समरे १.९९.१९
 विजित्य विष्णुना सार्धं १.१००.१
 विज्ञप्तिं ब्रह्मणः श्रुत्वा १.१०६.८
 विज्ञातः स्वेन योगेन १.२३.११
 विज्ञातोऽप्यन्या कश्चन १.२३.२०
 विज्ञानानि च यन्त्राणि २.४८.३४
 विज्ञानेन तनुं कृत्वा २.२३.४
 विज्ञानेन निवृत्तास्ते १.७०.१७५

विज्ञापयामास कथं २.२८.९
विज्ञाप्य शितिकंठाय २.८.११
विज्ञाप्यैवं तदा ब्रह्मा १.१०.४८
विज्ञाप्यैवं विसृज्याय २.२६.२५
विज्ञेयस्तामसो नाम १.८८.७०
विज्ञेयास्तारकाः सर्वा १.६१.२६
विष्पनिचयलीनं नीलकंठाभिरामं
१.९२.१९
विड्वराहश्च चांडाले १.८५.२१६
विष्णुतोत्सर्गकालेषु १.८.२२
वितलं चात्र विख्यातं १.४५.२०
वितलं दानवाद्यैश्च १.४५.१९
वितस्तिमात्रमायामं २.३३.६
वितानध्वजवस्त्राद्यै १.८४.४९
वितानेनोपरिच्छाद्य २.२८.३६
वितशाठ्यं न कुर्वीत १.८५.९०
वित्तेशानिलयोर्मध्ये २.२७.५८
विदग्धश्च विचित्रश्च २.२७.१२०
विदितं नास्ति वेद्यं च १.८६.९८
विदुर्भवानीं वचिरां २.११.३५
विधाता सर्वलोकानां २.१५.२४
विधिना चैव कृत्वा तु १.७४.२७
विधिना शास्त्रदृष्टेन १.९.१५

विधिवद्ब्रह्मायज्ञं च १.२६.३१
विग्रहे पुरुषायैव २.२७.४८
विद्यते तत्परं शैवं १.९.५१
विद्यतेपि च सर्वत्र १.७०.२५
विद्यातयेति यस्तस्मा २.१८.२०
विद्याधराणां विप्रेन्द्रा १.५०.१३
विद्यानां प्रभवे चैव १.२१.१७
विद्यानासा खशासिनां २.२७.२१२
विद्यार्थी लभते विद्यां १.८१.५४
विद्यार्थी लभते विद्यां १.८२.११४
विद्युज्जिह्वा महर्जिह्वा २.३०.१९०
विद्युतोऽग्निमेघाश्च १.७०.२४७
विद्युत्कोटिनिभे स्थाने १.८.९९
विद्युत्कोटिप्रतीकाश १.७२.१२५
विद्युद्वलयसंकाशं २.२१.२९
विद्युन्महाबलश्चैव २.२७.१२७
विद्युन्माली तारकाक्षः १.७१.९
विद्युन्मालेश्चायसं वै १.७१.२१
विद्येश्वराणां कुम्भेषु २.४७.४१
विनाकाशं जगन्त्रैव १.२८.१६
विनाधिपत्यं समतां १.१७.८
विना यथा हि पितरं १.२८.११
विनिधो यत्र भगवान् २.६.३३

विनिघ्नन्सर्वभूतानि १.४०.५९
विनियोगं च भूतानां १.७०.२५४
विनियोगं वदस्वास्या २.५२.२
विनियोगः स विज्ञेयः १.८५.१८५
विनिवृत्ते तु संहारे १.१६.२
विनेदुरुच्चमीश्वराः १.३०.२३
विन्यसेत्सर्वमंताणि २.४७.४४
विपरीता निपेतुर्वै १.२९.२१
विपर्ययेण चोषध्यः १.३९.४४
विपर्ययेण भूतानि १.७०.१६२
विपार्कः कर्मणां वापि २.९.४०
विपुनः पश्चिमे पार्श्वे १.४९.२८
विप्राणां कर्मदोषेण १.४०.५
विबुद्धो विबुधः श्रीमान् १.८२.५८
विबुधाग्रवरः श्रेष्ठः १.९८.१२०
विबुधाग्रयः सुरः श्रेष्ठः १.६५.१६४
विमुक्तत्रिवलीव्यक्तं २.२५.१००
विभजस्वेति विश्वेशं १.९९.१२
विभज्यमानसलिला १.५२.९
विभीतकार्ककारंज १.८५.१४७
विभीतकेन वै कृत्वा २.५०.३१
विभुनामा महातेजाः १.२४.३६
विभुश्चानुग्रहं तत्र १.३८.११

विभूतयैश्च रुद्रस्य १.२८.२०
विभूतिर्भोगदा कांतिः २.२७.१४१
विभूतीः शिवयोर्मह्यं २.११.१
विभूतिता गौरवर्णां २.२७.२३१
विभो रुद्र महामाय १.२२.६
विभोर्यतध्वमाकृष्टं १.१०.१.२७
विमलस्वादुपानीये १.५१.५
विमला ब्रह्मभूयिष्ठा १.७.५२
विमला ब्रह्मभूयिष्ठा १.२४.१०७
विमलासनसंस्थाय १.७२.१४६
विमाने च स्थिता दिव्ये १.५५.७५
विमानेनागार्कवर्णेन २.३.५१
विमाने विमले चित्रे २.१.४८
विमाने विश्वतो भद्रं १.१००.६
विमुक्तिविधिनाभेन २.१८.५५
विमुख्यो विगुणत्यागो १.१६.२४
विमोचनस्तु १.६५.८३
विमोहावां रम्यं १.८.११
विरजा च घृतेनैव २.४५.७२
विरराजारीवदस्यः १.२०.३२
विराजेतामुभौ लोके १.७०.१९३
विराड् हिरण्यगर्भात्मा २.१६.११
विरामा या च वागीशी २.२७.२१४

विश्वं विष्णुनामजाः १.१०.४९
विरूपाक्षाय लिगाय १.११.४३
विरूपाक्षेण स्कन्धेन १.२७.४५
विरोचनः सुरगणो १.९८.७४
विरोचन-हिरण्याक्ष १.४५.१७
विललापातिदुःखार्तः १.४३.४
विलोक्य संस्थितेः पश्चात् १.९२.
१०९
विवस्वान् दशमिर्याति १.५९.३७
विवस्वान् श्रावणे मासि १.५९.३४
विवस्वान् सविता पूषा १.६३.२६
विवादव्याकुलास्ता वै १.३९.३६
विविशुद्ध्यं सर्वं १.२२.११७
विदूतास्योर्जलि कृत्वा २.२२.६०
विशं भुंक्त्व गृहं तेषां २.६.६२
विशाखासु समुत्पन्नो १.६१.४१
विशालजघनाः सद्यो १.८०.२०
विशालशाखस्ताम्रोष्ठो १.६५.११९
विशालकाश्यपो भगवत् १.९८.८७
विशिष्टा च वरंश्च १.५९.६६
विशिष्टान् हरिणगणञ्च १.२०.
३०६
विशेष एव कथित २.४१.८४

विशेषाद्देवस्य २.६.७६
 विशेषाद्भक्तानां १.३६.२८
 विशेषाच्चैवियग्राह्या १.७०.४९
 विशेषश्च विकेशश्च १.७.३८
 विशेष्य तेषां देवानां १.८०.५५
 विशेष्य सर्वद्रव्यस्तु १.९२.१७२
 विशेष्य स्थापयेद्भक्त्या २.४७.८
 विश्वं चैव तथाविश्वं २.१८.६
 विश्वंभरात्मकं देवं २.१४.३०
 विश्वंभरात्मनस्तस्य २.१३.४
 विश्वं भूतं तथा जातं १.८७.२३
 विश्वकर्माह्वयस्तस्य २.१२.१२
 विश्वगोप्ता विश्वभर्ता १.९८.८६
 विश्वतः पादवदनं १.१७.९१
 विश्वपादगिरीशीवं १.८८.३७
 विश्वरूपः स्वयंश्रेष्ठो १.६५.६५
 विश्वरूप महाभाग १.२४.३
 विश्वव्यञ्ज इतिख्यातः २.१२.१३
 विश्वात्मानं हि सर्वं त्वां १.२३.५०
 विश्वाधिकः स्वतन्त्रश्च १.९६.३३
 विश्वामित्र ऋषिस्त्रिष्टुप् १.८५.
 ५१
 विश्वामित्रस्य कण्वस्य १.६९.८५

विश्वेदेवाश्च साध्याश्च २.४६.२०
 विश्वेदेवास्तथा रोप्यं १.७४.३
 विश्वेदेवास्तु विश्वायाः १.६३.१६
 विश्वेश्वर महादेव १.३१.३६
 विश्वेश्वरांतं वै विद्या २.२१.४८
 विश्वेश्वरान् यथाशास्त्रं २.३४.२
 विश्वोष्णीषा विश्वगंधा १.१६.४
 विश्वमश्च तदा बाह्यो १.७२.२१
 विश्वमाक्षः कलाध्यक्षो १.९८.१३९
 विश्वयाणां च पंचानां १.८५.२२२
 विश्वयान् विश्ववत्यक्त्वा १.७७.२२
 विश्वयासक्तचित्तोपि १.९२.६३
 विश्वेषु विचिंत्येषु १.९.१२
 विश्वेषु समासेन १.८.४२
 विश्वसर्पस्य दंतानि २.५०.४०
 विशादो विशदश्चैव १.१०.३.३०
 विष्कंभान्मंडलाच्चैव १.६१.३३
 विष्कंभमष्टमातं तु २.२८.३१
 विष्टंभोष्टाभिरेवेह १.१०.३.१७
 विष्णुचिह्नसमापन्नं २.१.४५
 विष्णुना कथितंवापि २.२८.९३
 विष्णुना जिष्णुना साक्षा १.८१.
 ४२
 विष्णुना रावणं हत्वा २.११.३८

विष्णुनोत्पादितंभूतं १.७१.५
 विष्णुभक्तमथायातं २.४.८
 विष्णुभक्तस्य च सदा २.४.१४
 विष्णुभक्तं सदैव २.६.९१
 विष्णुमायानिरसनं १.९६.१२२
 विष्णुमाह जगन्नाथं १.३६.६१
 विष्णुरेव हि सर्वत्र २.४.५
 विष्णुग्रंहपतिः कृष्णः १.९८.९७
 विष्णुलोकं ततो गत्वा २.५.६५
 विष्णुलोकं ययौ शीघ्रं २.१.४३
 विष्णुलोकः स्मृतं स्थानं १.२३.३५
 विष्णुस्थले हरिं तत्र २.१.१८
 विष्णोः शक्रस्य देवस्य २.४६.३
 विष्णोः स्थलं समासाद्य २.१.११
 विष्णो तवासनं दिव्यं १.३६.१३
 विष्णोराज्ञां पुरस्कृत्य १.६२.४०
 विष्णोरोत्तानपादेन १.५४.३१
 विष्णोर्नामविहीना ये २.६.३६
 विष्णोर्मायाबलं चैव १.७१.११८
 विष्णोर्माहात्म्ययुक्तस्य २.३.१९
 विष्णोर्योगत्रलात्तस्य १.१००.२५
 विष्णोर्वरायुधावाप्ति १.२.५२
 विसृज्य सप्तकं चादौ १.६.३

विस्तरानुग्रहः सर्गः १.७०.१६८
 विस्तरेण मया वक्तुं १.९२.४
 विस्वरस्तु महान् प्रज्ञा १.८.६८
 विस्वरो विस्वरी भावो १.८.७०
 विस्तरां मंडले पूर्वं २.१९.१५
 विस्तरान्मंडलाच्चैव १.४८.३५
 विस्तरान्मंडलाच्चैव १.५३.२८
 विस्तरान्मंडलाच्चैव १.५७.१५
 विस्तारामुत्तरां देवीं २.१९.३०
 विस्तीर्णं मंडलं कृत्वा १.५७.२९
 विस्तीर्णं परिणाहश्च १.२१.७४
 विस्फुलिगा यथा तावत् २.११.२३
 विस्फुलिगा विलिगा च २.२७.२००
 विहारं कुर्वते पादो २.१०.१८
 विहिताकरणाच्चैव १.८६.४१
 वीणाज्ञः किन्नरश्चैव १.८२.५६
 वीणी च पणवी ताली १.६५.८४
 वीतदोषोऽक्षयगुणो १.९८.१२६
 वीतरागो विनीतात्मा १.९८.५८
 वीतिहोत्रसुतश्चापि १.६८.२०
 वीतिहोत्राश्च हर्यता १.६८.१७
 वीथ्याश्रयाणि चरति १.५६.१
 वीरभद्रः समाधाय १.१००.३५

वीरभद्रोपि भगवान् १.९६.११
 वीरभद्रो महातेजा १.८२.९८
 वीरभद्रो रणे भद्रो १.७२.६१
 वीरसेनसुतश्चान्यो १.६६.२५
 वीराणां वीरभद्रं च १.५८.६
 वीरेश्वरो वीरभद्रो १.९८.७७
 वृंशस्तं समावृत्य १.७२.८३
 वृक्षस्य मूलसेकेन २.१२.६
 वृक्षास्तान्पर्यगृह्णाति १.३९.३०
 वृक्षाः पुष्पादिपत्राद्यै १.७९.२३
 वृक्षाणां चैव चापवत्यं १.५८.१०
 वृतं शिष्यप्रशिक्ष्यश्च १.७६.३९
 वृता सहस्रकोटीभि २.१.७०
 वृत्तो नंदादिभिर्नित्यं १.८२.८७
 वृत्तं तस्य निवेद्याग्रे २.५.७७
 वृत्तिभिश्चानुरूपामि १.२९.७२
 वृत्तंद्रयोर्महायुद्धं १.२.३७
 वृद्धिक्षयो वै पक्षादौ १.५६.१८
 वृद्धो वा मुच्यते जंतु १.८७.१७
 वृश्चिकाभरणं देवं २.५०.२५
 वृषको वृषवेतुश्च १.६५.११२
 वृषध्वनिरिति ख्याता १.४३.४१
 वृषप्रभृतयश्चान्ये १.६८.१४

वृषभं नीलवर्णम् १.८३.४५
 वृषभः पूज्य दातव्यो २.४१.९
 वृषमारुह्य मुश्वेतं १.७१.१४३
 वृषाकं कारयेत्तत्त २.४१.५
 वृषाग्निमातृविघ्नेशः २.४८.४५
 वृषारूढं तु यः कुर्यात् १.७६.१७
 वृषारूढाय सर्वस्य १.१८.३४
 वृषेन्द्रं पूज्य गायत्र्या २.४१.७
 वृषेन्द्रं स्थापयेत्तत्त २.४१.६
 वृषेन्द्ररूपी चोत्थाय १.७२.३१
 वृष्टयः कथिता ह्यद्य १.५४.६१
 वृष्ट्यंधकविनाशाय १.२.४७
 वेणुमांश्च समेधश्च १.४९.४३
 वेतालो रोरवश्चेति २.२७.१२९
 वेत्स्यते मां प्रसंख्यातं १.१२.८
 वेदकारः सूत्रकारो १.६५.१०३
 वेदगर्भाय गर्भाय १.१८.३९
 वेदघोषस्तथा विप्रः २.६.१०
 वेदघोषो न यत्रास्ति २.६.३८
 वेदवाह्यरताचाराः १.७८.२१
 वेदमंत्रप्रधानाय १.३१.४१
 वेदमाता हिरण्मयी २.२७.७३
 वेदविक्रियणश्चान्ये १.४०.४०

वेदशब्देभ्य एवादी १.७०.२५८
 वेदशब्देभ्य एवेशं १.१७.५७
 वेदशाखाप्रणयनं १.३९.५५
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः १.८२.९२
 वेदशीर्षश्च गोकर्णो २.७.३३
 वेदाः सर्वे दधिमयं १.७४.११
 वेदांतवेद्याय मुनिर्मलाय १.७२.१६०
 वेदांतसारसंदोहः १.९८.३१
 वेदात् षडंगानुवृत्य २.२०.९
 वेदाध्ययनशालाभिः १.७१.३१
 वेदाध्ययनसंपन्ने २.५.४७
 वेदाध्ययनसंपन्नो २.४७.२०
 वेदाभ्यासरंता नित्यं २.६.२६
 वेदानां च पुराणानां १.७.१३
 वेदानां प्रभवः चैव १.२१.६
 वेदानामपि देवानां २.५४.१९
 वेदाश्च पितरः सर्वे १.२६.२२
 वेदिकामध्यतो रंध्रं २.२५.३५
 वेदिमध्ये तथा कृत्वा २.२५.३८
 वेदिमध्ये न्यसेत्सर्वान् २.४७.३४
 वेदिरष्टांगुलायामा २.२५.३२
 वेद्याय विद्याधाराय २.२१.१७
 वेद्यो वेदार्थविद्गोप्ता १.९८.१५२
 वेद्या धाता विद्याता च १.९८.१३६

वेशमभूतोऽस्य विश्वस्य २.१८.३६
 वेष्टयित्वा नर्ववस्त्रैः २.३०.७
 वैकारिकः ससर्गस्तु १.७०.३९
 वैकारिकः सात्त्विको वै १.३.२६
 वैकुण्ठेन विशुद्धेन १.१६.२६
 वैकुण्ठे गरुडः श्रीमान् १.५०.५
 वैदूर्यनिर्मितं लिगं १.८१.२२
 वैणवी प्रणवी कालः १.६५.८२
 वैतृष्ण्यं पुरुषे ख्यातं १.९.५४
 वैद्युतोऽब्जस्तु विज्ञेयः १.५९.११
 वैद्युतो मानसश्चैव १.४६.३९
 वैनतेयाय विद्यहे २.४८.१५
 वैनायकादिभिश्चैव १.४५.१८
 वैन्येन पृथुना भूमेः १.२.४५
 वैभ्राजं पश्चिमे विद्यां १.४९.३६
 वैमानिकानामप्येवं १.८६.४४
 वैरंभश्च तथा मुख्यो १.८६.८३
 वैराग्यं ब्रह्मणो वक्ष्ये १.४१.१५
 वैराग्यैश्वर्यसंपन्ने १.७९.१२
 वैराग्यैश्वर्यसंयुक्ते २.१९.१९
 वैराजात्पुरुषाद्वीराः १.७०.२७५
 वैराजो वै निपादश्च १.४.४७
 वैवर्तेन तु ज्ञानेन १.२०.९१

वैवस्वतश्च सार्वणिः १.७.२३
 वैवस्वतस्य सोमस्य १.५०.१५
 वैवस्वतांतरे कल्पे १.७.२०
 वैवस्वतांतरे ते वै १.६३.२५
 वैवस्वताय विद्यहे २.४८.२०
 वैवस्वती दक्षिणे तु १.४८.१६
 वैवस्वतंतरे सम्यक् १.७.३५
 वैशापायनतुल्योऽसि २.४६.१०
 वैशाखे वै चरेदेवं १.८४.३४
 वैश्यः पंचदशाहेन १.८९.९२
 वैश्यानां नैव शूद्राणां २.२०.२
 वैश्यानामपि योग्यानां २.१८.५४
 वैष्णवा इति ये प्रोक्ता २.४.१
 वैष्णवान् पालयिष्यामि २.५.४२
 वीषहंतं तथा मूलं २.२२.१६
 व्यक्ताव्यक्तं सदा नित्यं १.७७.१०६
 व्यपगतमदमोहमुक्तरागं १.३४.२३
 व्यपोहंतु भयं धोरं १.८२.६२
 व्यपोहंतु भयं पापं १.८२.६८
 व्यपोहंतु भयं पापं १.८२.७७
 व्यपोहंतु मलं धोरं १.८२.५९

व्यपोहंतु मलं सर्वं १.८२.५२
 व्यपोहेन स्तवं दिव्यं १.८२.११२
 व्यपोहनस्तवं पुण्यं १.८३.१
 व्यपोहनस्तवं वक्ष्ये १.८२.१
 व्यपोह्य सर्वपापानि १.८२.१२०
 व्यवसायो व्यवस्थानः १.९८.७६
 व्यष्टंभयददीनात्मा १.१००.१६
 व्यष्टंभयददीनात्मा १.१००.३०
 व्यस्तेष्टादशाद्या चैव १.२.३
 व्याख्यां पूजाविधानस्य १.२४.१
 व्याघ्रकुंभीनचोरेभ्यो १.७०.३४२
 व्याघ्रचर्मधरो व्याली १.९८.५३
 व्याघ्ररूपं समास्थाय १.९२.८०
 व्याधयो धातुवैषम्यात् १.९.४
 व्याधितो मुच्यते राजा २.२७.२८२
 व्याधीनां नाशनं चैव २.४९.५
 व्याध्यागमे शुचिर्भूत्वा १.८५.२०६
 व्यानो व्यानामयत्यंगं १.८.६४
 व्यापकस्त्वपवर्गाच्च १.८८.२८
 व्याप्य सर्वा दिशो द्यां च १.२०.६२
 व्यालकल्पो महाकल्पो १.९८.१०३
 व्यालरूपी विलावासी १.६५.८५
 व्यालात्मानः स्मृता वाला १.७०.२३०

व्यासशिष्य महाभाग २.२०.८
 व्यासस्तु भाविता नाम्ना १.२४.११
 व्यासाय कथितं तस्मात् १.८२.२
 व्यासावताराणि तथा १.७.८
 व्यासाश्चैव मुनिश्रेष्ठा १.७.३६
 व्यासेन कथितः पूर्वं १.७९.३७
 व्यासो युगे षोडशे तु १.२४.७२
 व्यासो हि भाविता ब्रह्म १.२४.
 १०८
 व्युत्थाने सिद्धयश्चैता १.९.५२
 व्योमचारी व्योमरूपा २.२७.१५१
 व्योमांगणः प्रोक्तः हरिः १.६४.१९
 व्योमात्मा भगवान्देवो २.१३.११
 व्योमादीनि च भूतानि १.८६.१३९
 व्योमैकमपि दृष्टं हि १.७५.२४
 व्योम्नि कुर्यात्तथा लिङ्गं १.७६.६०
 व्रतं कृत्वा च विधिना २.८.३०
 व्रतं पाशुपतं प्रोक्तं १.८०.४९
 व्रतं पाशुपतं योगं १.३४.११
 व्रतं सुविपुलं पुण्यं १.८४.२४
 व्रतमेतत्त्वया प्रोक्तं १.८१.१
 व्रताधिपः परं ब्रह्म १.१५.१६८
 व्रतानि वः प्रवक्ष्यामि १.८३.२

व्रतोपवासं मोक्षं च १.८.३०

श

शंकरश्चाप्रयत्नेन १.६.२२
 शंकरस्य परस्यैव २.१५.१८
 शंकराय वृषाकाय १.३१.४०
 शंकरोऽपि तदा रुद्रः १.६.२०
 शंकिनी हालिनी चैव २.२७.९०
 शंकुकर्णेन संभिन्नं १.४५.२१
 शंखकूटो महाशैलो १.४९.५४
 शंखचक्रगदापद्मं १.३७.२८
 शंखचक्रगदापद्मं १.६९.५२
 शंखचक्रगदाहस्ता १.१००.२६
 शंखपा द्वैरजश्चैव १.७.४०
 शंखपालाय शंखाय १.१८.२०
 शंखलोमा च नहुषो १.६३.३७
 शंखद्रागंगीगेण १.४८.७७
 शंखेन द्वैत्रत्वाच्च १.९५.४४
 शंभोः प्रगवत्राव्यस्य २.९.५१
 शंभोश्चत्वारि रूपाणि २.१६.२१
 शंभोः षोडशधा भिन्ना २.१२. २१
 शक्तयः षोडशैवात्र २.२७.५२
 शक्त्यश्च तथा सर्वा १.८८.६

शक्त्यस्तु चतुस्त्रिंशत् २.२७.६०
 शक्तिं च परमात्मानं १.८५.६७
 शक्तिका शक्तिगर्भा च २.२७.६६
 शक्तिमानमितस्त्वं च १.९६.५४
 शक्तिरूपं सुवर्णेन २.३१.५
 शक्तिर्वीजेन कर्तव्या २.२९.१३
 शक्तीनां सर्वकार्येषु २.४८.४
 शक्ते पश्य सुतं बालं १.६४.९५
 शक्ते स्वं च सुतं पश्य १.६४.५८
 शत्रुरूपं समास्थाय १.१०७.२५
 शत्रुश्च भगवान् वह्निः १.१०२.१८
 शक्राद्यैः सहितो भूत्वा १.९४.११
 शतं पुत्रास्तु तस्येह १.६८.१३
 शतं वै शंखमणिभिः १.८५.११०
 शतं शतसहस्राणां १.१६.२७
 शतद्रोणसमं पुण्यं १.९२.१७७
 शतनिष्काधिकं श्रेष्ठं २.२८.७९
 शतमेकं सहस्राणां १.४९.१
 शतयोजनविस्तीर्णं १.२०.८
 शतरुद्राः समात्मानो १.७०.३१९
 शतशृंगे पुरशतं १.५०.७९
 शताक्षश्चैव पंचाक्षः १.७२.७९

शतानि त्रीणि मासानां १.४.१२
 शतानि दशवर्षाणां १.२०.८०
 शतानि पंच चत्वारि १.६१.३७
 शतारैश्च त्रिभिश्चक्रैः १.५६.२
 शताष्टकेन वा कुर्यात् २.२८.४०
 शत्रुघ्नो नाम सव्यश्च २.५.१४८
 शत्रोरष्टमराशो वा २.५०.४४
 शनैश्चरं तथा राहुं २.२२.५९
 शनैश्चरं तथा स्थानं १.६१.११
 शनैश्चरं पुनश्चापि १.६०.२५
 शनैश्चरद्विने स्पृष्ट्वा १.८५.१९०
 शनैश्चरो विरूपस्तु १.६१.१९
 शप्ताश्च सर्वगः शूली १.२९.६८
 शब्दः स्पर्शं च रूपं च २.१८.५०
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं २.२०.४९
 शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो १.८८.२३
 शब्दब्रह्मतनुं साक्षात् १.१.१९
 शब्दस्पर्शं च रूपं च १.७०.४६
 शब्दस्पर्शस्वरूपाय १.१८.९
 शब्दादिविषयं ज्ञानं १.७५.३
 शब्दार्थं चितयेद्भूयः १.८५.१२२
 शमं जगाम शनैः १.१००.४२
 शमीपिप्पलतंभूता २.२५.८

शमीपुष्पं च विधिना १.९२.१७५
 शमीपुष्पैर्बृहत्पुष्पैः १.७९.१७
 शयनं देवदेवस्य १.४९.६६
 शयनं यात्रनं शय्यां २.२७.२७०
 शयनं प्रोक्तं त्रिंशति १.९३.१९
 शरणागतधारी च १.८२.११९
 शराववत्संस्थितत्वात् १.४८.३
 शरीरस्थं च भूतानां २.१२.३८

शरीरस्थं च भूतानां २.१२.४०
 शरीरस्था च भूतानां २.१२.३४
 शरीरिणामशेषाणां २.१२.२०
 शरीरिणां शरीरेषु २.१३.१९
 शरीरे सति वै क्लेशः १.८६.११२
 शरी शतघ्नी खड्गी च १.६५.६७
 शरे व्यवस्थिताः सर्वे १.७२.११२
 शर्वयन्ते प्रकुम्भे १.७०.१२१
 शर्वयन्ते प्रदृश्यन्ते १.७०.२६०
 शर्वयन्ते प्रसूतानां १.७०.२५९
 शर्वश्चांडकपालस्थो १.७०.५७
 शर्वादीनां च विप्राणां २.४५.८०
 शर्वाय क्षितिरूपाय १.४१.३०
 शर्वाय च नमस्तुभ्यं १.१८.२७
 शर्वगंधि भवेद् गात्रं १.९१.१२

गर्गादिदुस्तु वं राजा १.६८.२५
गर्गादिदुस्तु पुत्राणां १.६८.२६
शांडिल्यानां वरः श्रीमान् १.६३.
५४

शांतस्थ ममरे चान्द्र १.१८.१७२
शांतात्मरूपिणे माक्षात् १.१०४.१८
शांतिः प्रशांतिर्दीप्तिश्च १.८.५८
शांतिधर्मेण चैकेन १.२५.२४
शांत्यतीतं मुनिश्रेष्ठ २.२१.५१
शांत्यतीतादिनिवृत्तिः २.२४.१३
शांत्या त्रीजांकुरानंतः २.२६.१३
शांत्यरी २.२७.१९८
शाकद्वीपं च गिरयः १.५३.१७
शाकुनं कथयाम्यद्य २.२७.१८७
शाकुनः कथितो व्यूहः २.२७.१९१
शाकमूलफलादीनां १.८९.६५
शाखानां विविधं कृत्वा २.३३.२
शाखामृगाननं दृष्ट्वा २.५.९४
शाखो विशाखो गोशाखः १.९८.४६
शातातपो वसिष्ठश्च १.३९.६६
शापः सत्याकृतो देवान् १.२.२३
शापः सत्याकृतो देवान् १.६९.८३

शावस्तिश्च महातेजा १.६५.३४
शाङ्गचक्रगदापाणिः २.५.३१
शालंकायनपुत्रस्तु १.८२.२६
शालंकायनपुत्रो वै १.४३.५
शालके वा त्यजेत्प्राणां १.७७.४२
शालमध्ये दिपिताः १.२९.१
शाल्मलस्येश्वराः सप्त १.४६.३८
शाल्मलेश्च वपुष्मंतं १.४६.२०
शास्त्रं शास्ता च सर्वेषां १.७१.७४
शास्त्रमित्युच्यते भागं १.८६.१४
शिक्षयस्व यथान्यायं २.३.८२
शिक्षायामास बहुशः २.३.९२
शिक्षाक्रमेण संयुक्तः २.३.५९
शिक्षितोसौ तदा देव्या २.३.१०२
शिखंडिनो वनं चापि १.२४.८८
शिखंडी कवची शूली १.९८.१५०
शिखायै च नमश्चेति २.२१.१३
शितांतशिखरे शक्रः १.५०.१
शिविकां वजयंतीं च २.२७.२६०
शिरश्चोत्तरश्चैव २.१८.१२
शिरसोगिरस्श्चैव १.७०.१८७
शिरस्यगिरस्यमाप्नोति १.४४.२७
शिरसिः गतिना भूमि १.७२.३०

शिरो विमर्शनः सर्वं १.६५.१४
शिलोद्भवानां बिम्बानां २.४८.४४३
शिवं च शंकरं रुद्रं २.८.६
शिवं सदाशिवं देवं २.२१.१५
शिवः समाप्य देवोक्तं १.१०३.६६
शिवश्चेति मनिश्रेष्ठाः १.७७.४७
शिवानं गुरोर्भक्तिः १.८.४१
शिवध्यानैकसंपन्नः १.८२.७
शिवध्यानैकसंपन्नः १.८२.१०
शिवध्यानैकसंपन्नः १.८२.११
शिवध्यानैकसंपन्नो १.८२.८४
शिवपूजां ततः कुर्यात् २.२२.७९
शिवप्रणामसंपन्नाः १.८२.५५
शिवप्रणामसंपन्नाः १.८२.५७
शिवभक्तो न यो राजा २.११.३६
शिवमाहात्म्यमेकाग्रः २.१५.२
शिवमुद्दिश्य दातव्यं २.४२.५
शिववत् क्रीडते योगी १.७६.५
शिवविद्यागुरोस्तस्मात् १.८५.१६५
शिवर्लिङ्गं समुत्सृज्य २.११.३५
शिवमायज्यमाप्नोति १.७७.५८
शिवस्तोत्रं यो भजति २.२३.२

शिवस्य महतीं पूजां १.८४.६३
शिवस्य सन्निधाने च १.८५.१०८
शिवस्यैव विकारोऽयं २.१६.२३
शिवस्यैव स्वरूपाणि २.१४.२
शिवान्निकार्यं वक्ष्यामि २.२५.१
शिवान्निरिति विप्रेन्द्राः २.२५.५६
शिवान्नो कलागेदिव्यं २.२५.९५
शिवो देवो बुद्धिरुक्ता २.१३.१०
शिवामृतेन संपूतं २.२३.५
शिवाय दद्याद्विप्रेभ्यो २.३८.४
शिवाय दीपं यो दद्यात् १.७९.३०
शिवाय रुद्ररूपाय २.२१.१६
शिवाय शिवतत्त्वाय १.७२.१२४
शिवार्चनप्रकारेण २.२८.१४
शिवार्चनरतः श्रीमान् १.८२.१३
शिवार्चनरतः साक्षात् १.८२.१२
शिवार्चना च कर्तव्या २.३०.११
शिवार्चना च कर्तव्या २.४४.९
शिवार्चना तेन हस्तेन २.२४.३
शिवालये निहृत्यकं १.७८.१४
शिवविशेषं मामीश १.८८.८७
शिवस्यजार्जं विद्महे २.४८.१७
शिवेन कथितं शास्त्रं २.२०.११
शिवेन दृष्टा प्रकृतिः १.३.११

शिवेनैकादशेनाद्भिः १.८५.२१४
शिवोऽग्निं जनयित्वैव २.२५.९३
शिवो नो भव सर्वत्र १.२१.८८
शिशुगिरिरतः सम्राट् १.९८.९२
शिष्टाचारविद्वद्भ्यश्च १.१०.२३
शिष्टाश्च नियतात्मानः १.१६.३९
शिष्यं च वासयेद् भक्तं २.२१.३७
शिष्यमूर्धनि विन्यस्य २.२१.४४
शिष्याः प्रशिष्याश्चैतेषां १.७.५३
शोघ्रत्वं सर्वभूतेषु १.८८.१८
शोतरश्मिः समुत्पन्नः १.६१.४२
शोतांशुमंडलप्रख्यं १.१७.५३
शुकी शुकानुलूकाश्च १.६३.३०
शुक्रं च वृत्तं विश्वेश १.९३.५६
शुक्रः शनैश्चरश्चैव १.८२.७४
शुक्रा तारा तथाज्ञानाः २.२७.२११
शुक्रं गते परं धाम २.५४.१०
शुक्ले च वरो दत्तः १.६७.७
शुक्ले मे समादिष्टा १.६७.६
शुक्लः स्त्रीरूपसंपन्नः १.६५.११९
शुक्लदंताजिनाक्षाश्च १.४०.३४
शुक्लाख्या रश्मयस्तस्य २.१२.१०
शुक्लाख्या नारायणः सर्वः १.५९.२८

मुक्तो विशालः कमलो २.२७.११४
 मुचिः सौरस्तु विज्ञेयः १.६.२
 मुचो देशे गृहे वापि १.८५.९४
 मुञ्जानवननिभं २.५.२४
 मुञ्जदीपशिखाकारं २.२३.३१
 मुञ्जस्फटिकसंकाशं १.१६.५
 मुञ्जस्फटिकसंकाशं १.१७.८३
 मुञ्जस्फटिकसंकाशः १.८२.४
 मुञ्जस्य सिद्धयो दुष्टा १.८.३७
 मुञ्जहस्ताय विग्रहे २.४८.२२
 मुञ्जानं चैव मुद्गानं १.७९.१९
 मुञ्जानं वापि मुद्गानं १.८१.३९
 मुञ्जानं स्निग्धमश्नीयात् १.८५.१४५
 मुञ्जि कृत्वा यथान्यायं १.२७.३५
 मुञ्जिद्विर्द्युतिः कांतिः २.२७.१७७
 मुञ्जो विनयसंपन्नो २.२०.३३
 मुञ्जलक्षणसंपन्नं २.५.२०
 मुञ्जश्चन्द्रावतोकश्च १.६६.४१
 मुञ्जानो लोकसारंगो १.९८.५१
 मुञ्जानना मुञ्जश्रीणि १.५५.३२
 मुञ्जावती तवा देवी १.७२.८९
 मुञ्ज्यां कारयेद्यस्तु १.७२.४१
 मुञ्जावत्याः सबी शांता १.८२.१८

मुञ्जानम्यर्चयत्यल्पं १.४०.१६
 मुञ्जानं यातयामानं १.८५.१३९
 मुञ्जानभोजिनो वापि २.६.६८
 मुञ्ज्यं सर्वं निराभासं २.५५.१४
 मूरश्च मूरवीरश्च १.६८.१९
 मूरश्च मूरसेनश्च १.६८.१८
 मूलं कपालं पाशं च २.५०.२०
 मूलं च विधिना कृत्वा १.८४.११
 मूलं परमुखद्वयं च २.२३.१०
 मूलदं कणवाचकं १.९८.१६५
 मूलशक्तिगदाहस्तान् १.७१.५८
 मूलेन मूलिना प्रीतं १.९३.१२
 मृगारकेश्वरं नाम १.९२.१५५
 मृगेण पर्णपुटैः १.२५.२२
 मृगेण पर्णपुटैः २.२२.६
 मृगीश्चतुभिः संयुक्तं १.८४.५३
 मृगालरूपः सर्वार्थो १.६५.६९
 मृगुर्ध्वं देवमातृणां १.६३.१४
 मृगुर्ध्वं यत्कृते यूयं १.४४.१५
 मृगु नारद यद्वृत्तं २.३.२३
 मृगु भूप यथान्यायं २.१.६
 मृगु राजन् यथान्यायं २.४.४
 मृगुष्वेतत् परं गुह्यं १.१६.२४
 मृग्वते कल्पे वाराहे १.७.१२

मृग्वन्तु वचनं सर्वं २.७.४
 मृग्वन्नास्ते स पमाख्यः २.१.१५
 शेषमेव शुभं कोष्ठं २.२७.१५
 शेषवासुकिर्कोटं १.६३.३५
 शेषाः पंच ग्रहा ज्ञेया १.६०.१
 शेषाणां प्रकृतिं सम्पत् १.६०.२
 शेषामिवाज्ञामादाय १.२९.५२
 शेषाश्चाश्रमिणः सर्वे १.३४.१२
 श्रौत्यादेकार्णवे तस्मिन् १.७०.१३४
 शैलं रसातलं विप्राः १.४५.१२
 शैलं वा दारुजं वापि १.८१.२५
 शैलजं प्रथमं प्रोक्तं १.७४.१४
 शैलजं रत्नजं वापि १.७४.२६
 शैलादिनः शुभं चास्ति १.४८.२९
 शैलेन्द्रः कार्मुकं चैव १.७२.२३
 शैलेशं संगमेशं च १.९२.१०६
 शैलेश्वरमिति ध्यातं १.९२.८६
 शैवं संक्षिप्य वेदोक्तं २.२०.१५
 शैवालशोभनाः केचित् १.३१.२४
 शोकाविष्टेन मनसा २.१.७७
 शोकाविष्टेन मनसा २.१.७७
 शोध्य भस्म यथान्यायं १.२६.३५
 शीर्षं शुक्रोऽविशस्तथानं १.६१.१०
 शीवाचारगुणोपेता २.२०.३१

शमशानवासी भगवान् १.६५.५७
 शमशानांगारमानीय २.५०.३३
 शमशाने मृतमुत्सृज्य १.२४.१२८
 श्यामाकान्तवृत्तक्षीरं १.८३.२४
 श्रद्धया च कृतं दिव्यं १.३६.१८
 श्रद्धया परया युक्तो १.२९.३१
 श्रद्धया सद्गुदेवापि १.७९.९
 श्रद्धा च गतिरस्यैव १.७२.१३
 श्रद्धा तवास्तु चास्माकं २.५५.४८
 श्रद्धाद्याश्चैव कीर्त्यतां १.५.२३
 श्रद्धासाध्योय रुद्रस्तु १.२.३९
 श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च १.१०.५३
 श्रद्धा ह्यस्य शुभा पत्नी १.९९.१३
 श्रमार्थमाश्रमश्चापि १.८६.४६
 श्रद्धामार्गक्रमं साक्षा २.४५.४
 श्रद्धे वा दैविके कार्ये १.२१.९१
 श्रवकास्ते तथा प्रोचुः २.१.२८
 श्रवयेन्च द्विजाञ्छुद्धान् १.८५.२३१
 श्रवयेद्वा द्विजाञ्छ्रद्धे १.१६.१७
 श्रवयेद्वा द्विजान् भक्त्या १.३६.२०
 श्रवयेद्वा द्विजान् भक्त्या १.४२.३५
 श्रवयेद्वा द्विजान् भक्त्या १.७२.१८१

श्रवयेद्वा द्विजान् विद्वान् १.२१.८९
 श्रवयेद्वा द्विजान् सर्वान् १.९२.१९०
 श्रवयेद्वा द्विजान् सर्वान् १.९५.३१
 श्रवयेद्वा यथान्यायं १.९७.४३
 श्रवयेद्वा यथान्यायं १.८९.१२२
 श्रव्यं सर्वमुभारूपं २.११.२५
 श्रियं पद्मां तथा श्रेष्ठां २.६.४
 श्रीकण्ठस्याधिपत्यं वै १.५०.१८
 श्रीकण्ठाधिष्ठितं विश्वं १.५०.२१
 श्रीकण्ठाधिष्ठितान्यत्र १.५०.२०
 श्रीदेवा शांतिदेवा च १.६९.४१
 श्रीदेवीं वारुणे भागे २.२७.५४
 श्रीदेवीमतुलां कृत्वा २.३६.२
 श्रीपतेरुदरं भूयः १.२०.२८
 श्रीपर्वतमनुप्राप्य १.९२.१४७
 श्रीप्रदं रत्नजं लिङ्गं १.७४.१७
 श्रीफनैरंशुपट्टानां १.८९.५६
 श्रीमती नाम विख्याता २.५.५२
 श्रीमत्सिद्धवटे चैव १.९२.१५३
 श्रीमद्देवहृदप्रति १.९२.१६३
 श्रीमन्मृगशिरश्चार्द्रा १.८२.७८
 श्रीवत्सलक्षणं देवं १.३७.२९

श्रुत्वत्सवक्षसं देवं २.५.२५
 श्रुत्वूहः कथितो भद्रं २.२७.८५
 श्रुतमेतन्महाबुद्धे २.५.२
 श्रुतयः श्रुतिसारं त्वां १.७१.१११
 श्रुतायुरभवत्तस्मात् १.६६.४२
 श्रुता वज्रेश्वरी विद्या २.५२.१
 श्रुतिप्रकाशः श्रुतिमा० १.९८.१४६
 श्रुतिमद्भिश्च विप्रैः १.९२.१२३
 श्रुतो मयायमर्थो वै २.३.३
 श्रुत्वा च भक्त्या चतुराननेन १.७२.
 १६८
 श्रुत्वा तु वचनं तेषां १.५९.३
 श्रुत्वा निदां भवस्याय १.१०७.४१
 श्रुत्वानुगृह्य तं विप्रो १.३६.७२
 श्रुत्वानुमोदयेच्चापि १.७९.२७
 श्रुत्वा प्रतिमकर्मा हि १.२०.३९
 श्रुत्वा प्रभोस्तदा वाक्यं १.७१.१२०
 श्रुत्वा भवोपि वचनं १.९३.२५
 श्रुत्वा हरोद सा वाक्यं १.६४.६६
 श्रुत्वा वचस्तत्तस्य १.४१.५२
 श्रुत्वा वसिष्ठोऽपि पपात भूमौ १.
 ६४.६७
 श्रुत्वा वाक्यं क्षुपः प्राह १.३६.३२
 श्रुत्वा वाक्यं तदा शंभो १.९३.२३

श्रुत्वा वाक्यं दधीचस्य १.३६.४१
 श्रुत्वा विगतमात्सर्यं १.२०.५०
 श्रुत्वा शक्रेण कथितं १.३९.१
 श्रुत्वा वं मनुयः सर्वं २.४७.३
 श्रुत्वा वमखिलं ब्रह्मा २.२४.१
 श्रुयतां परमं गुह्यं २.२८.४७
 श्रुयतां पशुभावस्य १.७२.३८
 श्रुयतां मुनिशार्दूला० २.५.५
 श्रुयते ऋषिशापेन १.२९.२५
 श्रेयोपि शैलराजेन १.१०३.४४
 श्रेयोधिभिर्नरैर्नित्यं २.१२.४६
 श्रोतव्यं च सदा नित्यं २.२.६
 श्रोतव्यमस्ति भगवन् २.५.६६
 श्रोतं जिह्वा ततः प्राणं २.१८.४८
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा १.७०.४१
 श्रोत्रं शृणोति तच्छ्रुत्या २.१०.१५
 श्रोत्रच्छिद्रमथाहृत्य २.१.६३
 श्रोत्रियोऽश्रोत्रियो वापि २.४५.७
 श्रोत्रे मनसि बुद्धौ च १.९१.४२
 श्रोत्रैरेतैर्महामन्त्रैः १.१०३.६०
 श्रोत्रस्मार्तकृतानां च १.४०.८०
 श्रोत्रस्मार्तप्रवृत्त्यर्थं १.१०३.४१
 श्रोत्रस्मार्तविकृतं च १.७१.७६

श्रोत्रस्मार्तविद्वानां १.१०.४
 श्रोत्रस्मार्तस्य धर्मस्य १.१०.८
 श्रुतीचदर्शनं निद्रा १.८५.१५८
 श्रुत्वा काशिराजस्य १.६९.२०
 श्रुत्वा महाराजो १.६९.१९
 श्रुत्वा यो निपतेत्स्वप्ने १.९१.३१
 श्रुत्वा दो द्विबुरो हस्ती १.७०.२४१
 श्वेतं यदुत्तरं तस्मात् १.४७.९
 श्वेतः श्वेतशिखंडी च १.७.३७
 श्वेतकल्पो यदा ह्यासी० १.२३.२
 श्वेतद्वीपे हृषीकेशं २.३.७६
 श्वेताग्ररूपं चैव १.८१.३४
 श्वेताकंकुसुमे साक्षा० १.८१.३५
 श्वेतोऽस्थिः श्वेतरोमा च १.२३.३
 श्वेतेनापि गतेनास्यं १.३०.३७
 श्वेतेनैवं जितो मृत्युं १.२९.८३
 श्वेतोदरे मुनिश्रेष्ठाः १.५०.११
 श्वेतो नाम मुनिः श्रीमान् १.३०.२

य

यद्वचस्त्वारिंशदध्यायं २.५५.३७
 यद्वचस्त्वारिंशदध्यायं १.८६.१२०
 यद्वचसाहस्रमितं सर्वं १.६४.१२२

यद्वचसाहितान् वेदान् १.८१.६
 यद्वचानि न्यसेत्पश्चा० १.८५.७४
 यद्वचशुद्धिर्विहिता २.२०.४४
 यद्वचं सप्तमातंगं २.६.५३
 यद्वचं सर्वतो वापि २.२८.२२
 यदास्यो द्वादशभुजः १.१०१.२८
 यद्वद्वस्तमंतरं ज्ञेयं २.२८.२९
 यद्वभिः सहस्रैः पूषा तु १.५९.३६
 यद्विधं लिंगमित्याहुः १.७४.१३
 यन्मुखस्त्रिपुरध्वंसी २.११.१२
 यन्मुखोपि सहस्रिद्वारणैः १.७२.
 ६४
 यन्मुखो भगवान् देवो २.१३.८
 यष्टिश्चैव सहस्राणि १.४.२३
 यष्टिचैव सहस्राणि १.४.३०
 यष्टिसहितेन सद्येन २.२४.७
 यष्टेन भेदयेदात्म० २.२१.५७
 यष्टेन मृगमादाय २.२२.२
 यष्टेन ससद्येन २.२४.१०
 यष्टेनोल्लेखनं कुर्यात् २.२२.७१
 यष्टेनोल्लेखनं प्राक्तं २.२५.६
 यष्ट्यां गम्या महाभागा १.८९.
 ११२

षोडशस्वरवज्रांग० १.१०४.१६
 षोडशात्मस्वरूपाय १.७०.१३१
 षोडशैव तु अभ्यर्च्य २.२७.६५
 षोडशैव समाख्याताः २.२७.८९

स

संकर्षण महाभाग १.३६.१२
 संकर्षणस्य चोत्पत्तिः १.२.४२
 संकल्पं चैव संकल्पात् १.७.१८५
 संकल्पश्चैव धर्मश्च १.५.१२
 संकल्पा च मुहूर्ता च १.६३.१५
 संकल्पादर्शनात्स्पर्शात् १.६३.२
 संकल्पायास्तु संकल्पो १.६३.१८
 संकीर्णं तु दिवः पृष्ठं १.७१.१५२
 संक्रमे देवमीशानं १.७७.६३
 संक्षेपतः प्रवक्ष्यामि १.८.१
 संक्षेपाद्विस्तराच्चैव १.५५.७९
 संगमे देवनद्या हि १.९२.८९
 संग्रामे विजयं लब्ध्वा २.५४.१४
 संघट्टे च तथोत्थाने २.३.६४
 संघातो जायते तस्मा० १.७०.३६
 संजयस्य तु दायादो १.६८.६
 संजातः शिखरेऽश्वत्थः १.४९.३२

स एष स महाकरो २.१८.३०
सकलं मूनयः केचित् १.७५.३३
सकलदुरितहीनं सर्वदं भोगमुख्यं
१.८०.६
सकलदेवपतिर्भगवानजो २.४७.२
सकलध्यानं निष्कलस्मरणं २.२४
३५
सकलभुवनभर्ता १.९२.३२
सकुटुम्बो महातेजा २.१.१४
सकूर्चन सपुष्पेण १.२७.३९
सकूर्चन सवस्त्रेण २.२७.७४
सकेतुर्दक्षिणे द्वीपे १.४९.३१
सगर्गं शिवमीशानं १.९३.२०
सगणः सर्वदः शर्वः १.१००.४३
सगणश्चाम्बया सार्धं २.१८.६५
सगणो गणसेनानी १.७१.१४५
सगणो नन्दिना सार्धं १.१०३.७१
सगर्भो गर्भ इत्युक्तः १.८.५१
सगुणो निर्गुणो बापि १.८५.१६६
सघृतं शंकरं पूज्य १.८३.४४
सघृतं सगुडं चैव १.८४.२०
सघृतेन तिलेनैव २.५३.३
स तं दृष्ट्वा महात्मान १.१४.६

स तां गतिमवाप्नोति १.७९.२८
स तां जितात्मनां साक्षाद् १.१०.
१
सतारकाक्षेण मयेन गुप्त १.७१.५६
सती क्ष्यात्यथ संभूतिः १.७०.२८७
सती संज्ञा तदा सा वै १.९९.१४
सत्त्वं कृतं रजस्त्रेता १.३९.६
सत्त्वमावात्मिकामेव १.७०.२०७
सत्त्वेन सर्वभूतानां १.३७.३१
सत्त्वोद्रेकात्प्रबुद्धस्तु १.७०.११८
सत्यं ऋतं तथा वायु १.५४.६४
सत्यं ब्रह्म महादेवं २.१८.३८
सत्यं शौचं दया शान्तिः १.८१.४६
सत्यनेनो मुनिर्मन्व्यो १.५.४७
सत्यमस्त्येयमपरं १.८.११
सत्यमानन्दममृतं १.१७.६०
सत्यवाक् सत्यसंपन्नः १.६९.१६
सत्यवारी जितक्रोधः १.८३.१५
सत्यव्रतो महात्यागी १.९८.१४८
सर्वं ते विरमत्वेतत् १.६४.११२
सत्वरं सर्वयत्नेन १.१७.४५
सदसद्रूपमित्याहुः २.१५.३
सदसद्व्यक्तमव्यक्तं १.६५.१५८

सदसद्व्यक्तिहीनाय १.९५.३९
सदाचाररताः शान्ताः १.८९.३१
सदाचारी जपन्नित्यं १.८५.१२७
सदा जयति यज्ञेन २.२१.८०
सदा तु चन्द्रकांतानां १.५२.२३
सदारतनयाः श्रान्ता १.३०.३४
सदारान् सर्वतत्त्वज्ञानं १.२६.१८
सदावगाह्यः सलिले १.८.३५
सदाशिवं स्मरेद्देवं २.२१.३०
सदाशिवाय शान्ताय १.७२.१४१
सदाशिवो भवो विष्णु १.३.३८
सदुकूला शिवे रक्ता १.७२.९३
स देहत्यास इत्युक्तः १.८५.६१
स देवदेवो भगवां १.२४.१४४
सद्भाववचनं ब्रह्म १.२०.५५
सद्भिः सह विनिश्चित्य १.९०.२३
सद्यं पश्चिमपते तु २.२१.११
सद्यमष्टप्रकारेण २.२१.२१
सद्यमूर्ति स्मरेद्देवं २.२१.२०
सद्याय सद्यरूपाय १.९५.४९
सद्येनं गंधं वामेन २.२४.१५
सद्येन पश्चिमे होमः २.२७.२४८
सद्योजातं जपञ्चापि १.७९.२२

सद्योजातं ततो ब्रह्मा १.११.५
सद्योजातं ततो ब्रह्मा १.११.६
सद्योजातं तथा रक्ते १.१०.४५
सद्योजातं महादेवं २.१४.२५
सद्यो जाताह्वया शम्भो २.१४.१०
सद्यो जातेति ब्रह्मैतद् १.२३.६
सद्योपि लभते मुक्ति १.२९.८१
सद्यो राज्यहनी चैव १.७०.२१६
सनन्दनश्च भगवान् १.४६.११
सनन्दी सगणः सोम १.५३.१३
सनकः सनन्दनश्चैव १.२४.३०
सनकः सनातनश्चैव १.२०.८६
सनकश्च सनदश्च १.७.३९
सनत्कुमारं वरद २.२८.५
सनत्कुमारः प्राह्वेन २.२८.७
सनत्कुमारः सिद्धेस्तु १.४८.२७
सनत्कुमारसंक्षेपात् २.१०.२
सनत्कुमार सारंग १.१८.१९
सनत्कुमाराय शुभ १.२५.४
सनत्कुमारो भगवान् २.२८.११
सनत्कुमारो भगवान् २.५५.३४
सनातनं सतां श्रेष्ठं १.३८.१२
सनातनमजं विष्णु १.१७.२१

सनारायणका देवाः १.१७.२४
सन्नतिं चानसूयां च १.५.२२
सन्नदश्च तु यो रश्मिः १.६०.२४
सन्नद्धैः सह सन्नह्य १.९७.११
सन्नामश्च शतेनैव १.१०३.२१
सपिडता च पुष्पे १.८९.८६
स पीर्णमास्यां दृश्येत १.५५.७
सप्त जिह्वा प्रकल्प्यैव २.२५.५५
सप्ततनुर्महादेवो २.११.५
सप्तद्वीपसमुद्राद्यैः २.३२.४
सप्तद्वीपां ययातिस्तु १.६७.१३
सप्तद्वीपा तथा पृथ्वी १.४६.१
सप्तद्वीपेषु सर्वेषु १.४६.३
सप्तधा चाष्टधा चैव १.३.५
सप्तपातालपादश्च १.८२.३२
सप्तपातालपादस्त्वं १.३६.१५
सप्तभार्गीकभागेन २.३२.६
सप्तमस्तस्य वक्ष्यामि १.७.२८
सप्त मेधातिथेः पुत्राः १.४६.४२
सप्तमो मंदरः श्रीमान् १.५३.९
सप्तमो मानुषो विप्रा १.५.८
सप्तम्यां चैव कन्यार्थी १.८९.११४
सप्त राजन्यवैश्यानां २.१.१६

सप्तलोकाय पाताल० १.७२.१३३
सप्तवर्षा ततश्चावर्क १.८९.८३
सप्तविप्रान् समभ्यर्च्य २.३४.४
सप्त वै शाल्मलिद्वीपे १.५३.५
सप्त सप्त गणाश्चैव २.२२.६२
सप्त सप्तिभिश्चैव १.४०.७७
सप्तस्वरांगनाः पश्यन् २.३.९३
सप्ताडावरणान्याहुः १.३.३३
सप्ताक्षरोयं रुद्रस्य २.८.४
सप्ताश्वस्यैव सूर्यस्य १.५७.२२
सफलं साधितं सर्वं १.१.१६
सबांधवान् क्षणादेव १.९८.२०
स बाहुव्यमस्तस्य १.१०२.३१
स बाह्याभ्यन्तरं चैव १.१७.५५
स विभ्रत्परमां मूर्ति १.९२.११३
सबीजसंपुटं मत्तं १.८५.२२९
स बुद्ध्वा, देवमीशानं १.१०२.४१
सब्रह्मकाः सशक्राश्च १.१०२.५८
सभा च सा भूमिपतेः समृद्धा २.५.
८६

सभार्यस्त्रं गृहं तस्य २.६.३२
स भुक्ते विपयाश्चैव १.८८.२७
समं कुपितवृत्तानि० १.९६.६९

समं चाधोरपूजायां २.२६.८
समंतात्समतिक्रम्य १.५२.१०
समं नयति गात्राणि १.८.६५
समं कायशिरोप्रीयो १.९१.३९
समक्षं यदि तत्सर्वं १.८५.१६८
समजानुस्तथा धीमा० १.८.८७
समर्चनाय तत्त्वस्य २.२१.४९
समर्च्य स्थापयेत्लिंगं २.४७.१४
ममस्तव्यवत्कर्णं तु २.१५.९
समस्तव्यस्तयोगेन २.५५.१०
समाः सविशतिः पूर्णा १.४०.५२
समागतं विलोकयाथ १.६२.३०
समागतानि चैतानि १.७१.१७
समागतो मया सार्धं १.१३.४७
समागमे च भेदे च १.५७.३५
समाधानाभिगम्याय १.७२.१५१
समाधिना यतिश्रेष्ठाः १.८.७७
समानजो वसिष्ठश्च १.७०.१८८
समायुक्तो निवृत्तात्मा १.९८.४९
समालिख्य च दुःखार्तो १.४३.११
समालोक्य च तुष्टात्मा १.४३.२६
समावृत्य महादेवं १.७२.८४
समासतो मुनिश्रेष्ठाः १.५.१५

समासनस्थो योगांगा० १.८.८५
समासाद्वा प्रवक्ष्यामि १.८४.२३
समासाद्विस्तराच्चैव १.७१.१
समासीनास्तु पतितो २.३.१०
समाहितो ब्रह्मपरो प्रमादी १.८९.
२९
समिदाज्यविधानेन २.३५.१०
समिदाज्याहुतीहुत्वा २.२३.२८
समिद्धत्वा विधानेन २.३६.६
समीपस्थोप्यनुज्ञाप्य १.८५.१८२
समीरो दमनकारो १.६५.९२
समुत्थाप्य स्तुषां बाला० १.६४.३०
समुद्धृतायै विवाहे २.४८.१४
समुद्रतीरे देवहृदे १.८५.१०७
समुद्रास्तस्य चत्वारो १.७२.१७
समुद्रेषु च सर्वेषु १.८७.२१
समुदेष्विव सर्वेषु १.४६.५
समुद्रो भगवान्छुद्रो २.११.६
स मृगार्धशरीरेण १.९६.६७
सम्यग् विजयमाप्नोति १.८५.२२४
सम्यग्विनीता ऋजव० १.१०.१५
सम्राट् च शतरूपा वै १.७०.२७४
सयमाश्च सध्माश्च १.१०२.५६

स याति दिव्यमतुलं २.७.३१
स याति ब्रह्मणो लोके १.१८.४१
स याति ब्रह्मणो लोकं १.७९.३२
स याति ब्रह्मलोकं तु २.८.३६.
स याति ब्रह्मासायुज्यं १.१७.२
स याति मम सायुज्यं १.९२.१७०
स याति मुनिशार्दूल १.८३.१९
म याति वायुगायुज्यं १.८३.४०
स याति शिवतां चैव १.७७.४८
स याति शिवतां योगी १.७३.४४
म याति शिवतां विप्रो १.१९.१७
स याति शिवमायुज्यं १.९३.१८
स याति शिवमायुज्यं १.७९.३६
स याति शिवमायुज्यं १.८४.६
स याति शिवमायुज्यं १.९१.७५
स योगी सर्वतत्त्वज्ञो १.७३.१८
स रथं विष्णुमादाय १.१०१.१३
स रथोधिष्ठितो देवैः १.५५.१७
मरुत्वत्या महादेव्या १.८२.१०३
सरस्वत्याश्च नामाग्रं १.१००.३८
स राजा सर्वलोकेषु २.३.३७
सरित्सरस्तडागेषु १.२५.११
सरीसृपत्वाद्गच्छेत् १.८८.६८

स रुद्रत्वं ममाभाद्य १.९६.१२८
मर्गं विसृज्य चात्मान० १.४१.१९
सर्गः प्राधानिकः पश्चात् १.२.६
सर्गकर्ता त्वकाराख्यो १.१७.६२
सर्गकाले प्रधानस्य १.७०.८
सर्गस्तृतीयश्चन्द्रिय० १.५.७
सर्गे च रजसा युक्तः १.३.३६
सर्पान् सृष्ट्वा ततः क्रुद्धः १.७०.२३२
सर्पा वहन्ति वै सूर्य १.५५.६९
सर्वं प्रकृतिमापन्नं १.८५.८
सर्वं मम कृतं देव १.२२.१०
सर्वं लिंगमयं लोकं २.४६.१३
सर्वं व्याप्नोति यस्तस्मान् २.१८.
१६
सर्वं एव स्वयं साक्षा० १.२९.४८
सर्वकर्माणि भोगार्थं १.८.७२
सर्वकार्यविधिं कर्तुं १.४४.३३
सर्वकार्याणि विधिना २.५२.८
सर्वकार्येण हेतुत्वात् २.९.२३
सर्वकुण्डानि वृत्तानि २.४८.३
सर्वकुण्डक्षयार्थं च २.४९.१३
सर्वगः सर्वदः शांतः १.८२.९
सर्वगः सर्वदक् शर्वः १.८२.२७

सर्वगत्वाच्च देवानां १.७०.१०२
 सर्वगत्वात्प्रधानस्य १.५३.४८
 सर्वगुह्यपिशाचानां १.२१.२२
 सर्वज्ञं सर्वगं देवं १.७६.१४
 सर्वज्ञः समबुद्धिश्च १.२४.५८
 सर्वज्ञः सर्वदेवादि १.९८.३०
 सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात् १.७०.९९
 सर्वज्ञत्वं तथैशान्यं १.२७.२६
 सर्वज्ञाः सर्वगा दीर्घा १.६.१५
 सर्वतः पाणिपादं तत् १.८८.४३
 सर्वतः पाणिपादं त्वां १.७१.१०७
 सर्वतः पाणिपादाय १.२१.३८
 सर्वतीर्थफलं तच्च १.८५.२१५
 सर्वत्र प्राणिनामल्लं १.८६.९२
 सर्वत्र सर्वदा ज्ञानं १.९.१८
 सर्वत्राभिभवश्चैव १.९.४५
 सर्वथा वर्तमानोपि १.३२.८
 मन्त्रं दा क्षुधितैश्चैव १.७१.३५
 सर्वदाय शरण्याय १.७१.१५६
 सर्वदुःखविनिर्मुक्तो २.४९.६
 सर्वदुःखसमोपेताः २.५०.३८
 सर्वदेवमयो चित्त्यो १.९८.११९
 सर्वदेवमयो भूत्वा १.९१.६८

मन्त्रदेवेश्वरः श्रीमान् १.१०२.६
 मन्त्रदेवैः परिवृतः १.६२.२९
 मन्त्रव्याभिषेकं च २.२७.२४४
 पर्वद्वन्द्वमहा धीरा २.२०.२९
 सर्वद्वन्द्वमहो धीरः १.८६.१४८
 सर्वधान्यसमायुक्तं १.८४.५२
 सर्वनाशकरं ध्यात्वा २.५०.१९
 सर्वपर्वसु पुण्येषु १.९२.१२५
 सर्वपापविनिर्मुक्तः १.६७.२८
 सर्वपापविनिर्मुक्तः २.७.९
 सर्वपापविनिर्मुक्तः २.२२.८१
 सर्वपापविशुद्धात्मा १.३४.२५
 सर्वपापविशुद्धयर्थं १.१८.४२
 सर्वपापविशुद्धयर्थं १.२५.१८
 सर्वपापहरं चैव १.८५.५४
 सर्वपापहरं दिव्यं १.९२.११८
 सर्वपापहरं शुद्धं २.७.५
 सर्वप्रणतदेहाय १.३२.३
 सर्वप्रणयसंवादी १.९८.३४
 सर्वप्रतिष्ठासंहारं १.१.२४
 सर्वप्राणाय विद्यहे २.४८.२३
 सर्वभक्षरता नित्यं २.६.६४
 सर्वभक्ष्या च वेगाख्या २.२७.९७

सर्वभूतप्रमादश्च १.९४.७
 सर्वभूतमयश्चैव १.७२.२
 सर्वभूतस्य दमनी २.२१.७
 सर्वभूतात्मभूतस्य १.६५.५३
 सर्वभूतात्मभूताय १.२१.५७
 सर्वभूतेषु सर्वत्र १.३५.२०
 सर्वमंगलदं पुण्यं १.८१.७
 सर्वमर्हति कल्याणं १.६७.९
 सर्वमात्मनि संपश्येत् १.८६.६१
 सर्वमासेषु कमलं १.८१.२३
 सर्वमासेषु सामान्यं १.८१.१९
 सर्वयज्ञतपोदानं १.७७.१३
 सर्वयज्ञफलस्तुल्यं १.९२.१४१
 सर्वरत्नसमायुक्तं १.८४.३३
 सर्वरूपा तथा चेमे १.२३.२६
 सर्वरोगक्षयं चैव १.८१.३३
 सर्वरोगैर्न बाध्येत १.७२.१८४
 सर्वलक्षणसम्पन्नः २.२०.३५
 सर्वलोकहितार्थेन १.९५.५८
 सर्वलोकाधिपत्यं च १.४३.५२
 सर्वलोकेश्वरोऽहं त्वां २.५.२८
 सर्वलोकैकसंहर्ता २.१४.३
 सर्वविग्रहिणां देहे २.१४.१८

सर्वविघ्नानतिक्रम्य १.७६.३४
 सर्ववेदान्सदस्याह २.७.२७
 सर्ववेलामतिक्रम्य १.८३.१२
 सर्वव्याधिहरं चैव १.८१.८
 सर्वव्रतेषु संपूज्य १.८५.१
 सर्वसंकल्पशून्याय १.१०४.२५
 सर्वस्य जगतश्चैव १.८८.८९
 सर्वाङ्गरी मायावी १.६५.१२२
 सर्वाल्लोकान् क्रमेणैव २.१८.२५
 सर्वास्तानग्रजान् दृष्ट्वा १.४१.४१
 सर्वाकारौ स्थितावतौ २.११.४१
 सर्वातिशयसंयुक्तौ १.८४.५
 सर्वात्मको महादेवो १.८१.४४
 सर्वात्मनश्च तस्याग्रे १.४१.४८
 सर्वात्मनात्मनि स्थाप्य १.४७.२२
 सर्वात्मानं महात्मानं १.४५.५
 सर्वात्मा सर्वविख्यातः १.६५.५५
 सर्वाङ्कामानवाप्नोति १.८५.२०५
 सर्वाभयप्रदानं च २.१३.३७
 सर्वाभरणसंपन्नं २.५.९८
 सर्वाभरणसंपूर्णं २.२७.२३०
 सर्वाभरणसंयुक्तं २.१९.८
 सर्वाभरणसंयुक्तं २.२६.१७

सर्वाभरणसंयुक्तं २.५.११५
 सर्वाङ्गं च नगस्तुभ्यं १.१८.२५
 सर्वायतनमुख्यानि १.९२.१४२
 सर्वायुधसमोपेतं २.३९.४
 सर्वार्थज्ञाननिष्पत्तिं १.८.३
 सर्वावरणदेवानां २.२५.१०३
 सर्वावरणनिर्मुक्तो २.५५.१९
 सर्वावर्तेषु रूपाणि २.४८.३१
 सर्वावसुः पुनश्चान्यः १.६०.२१
 सर्वावस्थां गतो वापि २.५४.३४
 सर्वाशयः सर्वचारी १.६५.१३०
 सर्वाश्च द्विभुजा देव्यो २.२७.२२९
 सर्वाश्च ब्रह्मवादित्यः १.७०.२८४
 सर्वा सती विश्वरूपा २.२७.१३६
 सर्वास्ताश्च महाभागाः १.७०.२८३
 सर्वे तपस्विनस्त्वेते १.६.४
 सर्वे ते जपयज्ञस्य १.८५.११८
 सर्वे ध्रुवनिबद्धा वै १.५७.५
 सर्वे पाशुपते ज्ञानं १.६६.४४
 सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा १.३१.२०
 सर्वे भवांशजा नूनं १.८७.२२
 सर्वे लिङ्गमया लोकाः २.११.४०
 सर्वे वणिग्जनाश्चापि १.४०.२७

श्रीलङ्कमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणो

सर्वे वयं हि निर्याताः २.१.७२
 सर्वे विज्ञापयामासुः १.९४.७
 सर्वे विद्युत्प्रभाः शांताः २.२२.५३
 सर्वे शृण्वन्तु वचनं २.९.९
 सर्वेश्वराय विप्रहे २.४८.२५
 सर्वेषां कलशं प्रोक्तं २.२७.२३५
 सर्वेषां ब्राह्मणानां तु १.२५.२९
 सर्वेषां शृणु यज्ञानां १.२६.२०
 सर्वेषां सिद्धियोगानां १.२१.७२
 सर्वेषामपि देवानां २.४८.१
 सर्वेषामपि भूतानां १.२६.१७
 सर्वेषामेव भूतानां १.८९.१२१
 सर्वेषामेव भूतानां १.१०४.१९
 सर्वेषामेव भूतानां २.१६.१५
 सर्वेषामेव मर्त्यानां १.७४.३०
 सर्वेषामेव लोकानां २.१४.४
 सर्वेषु सर्वदा सर्वं १.१०४.२७
 सर्वेष्वेव शरीरेषु २.१४.१६
 सर्वे सहस्रहस्ताश्च १.१०३.३२
 सर्वे स्त्रीपुरुषाः प्रोक्ताः २.११.२०
 सर्वोपरि निकृष्टानि १.५७.१८
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं १.८.१०७
 स लब्ध्वा गाणपत्यं च १.१०३.६८

सलोहगंधान्निर्मुक्तं १.६६.७७
 सवनं ब्रह्मणश्चैव १.२.९
 सवने स्यन्दनेऽर्थं च १.६१.४
 सवनानां सहस्रं तु १.४.४४
 सविस्मयं वचः श्रुत्वा १.२०.१९
 स वै भक्त इति ज्ञेयः २.४.९
 स वै शरीरी प्रथमः १.७०.६३
 स वै शरीरी प्रथमः १.७०.८६
 स वै स्वायंभुवः पूर्व १.७०.२७१
 सशब्दस्पर्शरूपं च १.७०.४५
 सशब्दे सभये वापि १.८.८०
 सशरीरं तदा तं वै १.६६.१०
 सशैवालं तथान्यैर्वा १.८९.५२
 ससंध्यांशेषु हीयते १.४०.८५
 ससमुद्रामिमं पृथ्वीं १.७०.१३७
 ससर्जं च तदाविघ्नं १.१०५.२८
 ससर्जं जीवितं क्षणाद् १.३०.२१
 ससर्जं सकलं तस्मात् १.४१.१६
 ससर्जं सकलं ध्यात्वा १.३७.१७
 ससर्जं सर्गमन्यं हि १.७०.१५२
 ससर्जं सृष्टिं तद्वपां १.७०.१३९
 ससर्जः पुण्यवर्षाणि २.७.२८
 ससर्जुरस्य मूर्ध्नि वै १.३०.२४

स सर्वकारणोपेतः २.१७.४
 समूत्रं सपिधानं च २.२१.३५
 समुजः पुष्पवर्षाणि १.७१.१३३
 समुजः पुष्पवर्षाणि १.९३.१४
 सस्मार च तदा तत्र १.३५.१३
 सस्मितं प्राह संप्रेक्ष्य १.३३.२४
 सस्यचीरा भविष्यति १.४०.३५
 स स्वेच्छया शिवः साक्षाद् १.७५.३६
 सहसेन यथान्यायं २.२१.५४
 सहःसहस्यो च तथा १.५५.२३
 सहजागंतुकं पापं १.८६.११६
 सहजागंतुकानां च १.८.५९
 स हत्वा देवसंभूतं १.६९.८१
 स हत्वा सर्वशश्चैव १.४०.५४
 सह देवा नमश्चक्रुः १.१०२.६३
 सहसैव भयाद्विष्णुं १.९६.७३
 सहस्रं वा तदर्धं वा १.२६.३
 सहस्रं वा तदर्धं वा २.२२.६६
 सहस्रं वा तदर्धं वा २.२८.५८
 सहस्रकमलालाभे १.८१.२८
 सहस्रकलशाद्यैश्च २.३२.७
 सहस्रकलशीस्तत्र २.२८.८८
 सहस्रकिरणः श्रीमां १.५४.६५

सहस्रजित् सुतस्तद्वं १.६८.३
 सहस्रनेत्रः प्रथमः सुराणां १.७२.५७
 सहस्रनेत्रः सगणो २.५१.१४
 सहस्रपादसी वल्लिः १.५९.२२
 सहस्रबाहुः सर्वज्ञः १.८२.९९
 सहस्रबाहुः सर्वेशः १.९८.११५
 सहस्रमूर्धा देवैः १.६५.१५५
 सहस्रयुगपयंत १.४१.३८
 सहस्रशिरसे तुभ्यं १.७२.१३४
 सहस्रशीर्षा पुरुषो १.७०.११७
 सहस्रशीर्षा विश्वात्मा १.१७.११
 सहस्रसूर्यप्रतिमं महांतं १.८०.११
 सहस्रहस्तचरणं २.२१.२७
 सहस्राक्षो विशालाक्षः १.६५.६१
 सहस्रेण ज्वरो याति २.४९.८
 सहस्रानि विविशुः सर्वाः १.६९.८९
 सहिता वरयामासुः १.७१.१२
 सहिरण्यं सवीजं च १.३१.१८
 स हि रामभयाद्राजा १.६६.२९
 सहे चैव सहस्ये च १.५५.६२
 सहैव चारुह्य तदा द्विपं तं १.१०७

२६

सहैव ननुतुश्चान्यं १.७१.१३१
 सहैव मरणं तेषां १.५२.२२
 स होवाच परं ब्रूहि १.२०.५४
 स होवाचैव याज्ञवल्क्यो २.९.५३
 सांगान्वेदान् यथान्यायं १.७७.९५
 सांबः सनंदी सगणः १.९७.१३
 साक्षात् सनत्कुमारेण २.५४.९
 साक्षात्समरसेनैव १.८.११२
 साक्षात्सर्वं विजानाति १.७०.२१
 साक्षादधीतवेदाय २.४०.५
 सागरा गिरयो मेघा १.१०३.९
 सा गर्भं पालयामास १.६४.४५
 सा च दृष्ट्वा महादेवं १.१०२.१०
 सा च दृष्ट्वा महादेवी १.६४.८३
 सा च देव्या महाभागा १.८४.२८
 सा च सार्धं महादेव्या १.८४.३०
 सा च सूर्याशुसंकाशा १.८४.५०
 स चैव प्रकृतिः साक्षात् १.६९.५०
 सा ज्योतींष्यनुवर्तती १.५२.५
 सादृहासर्गणैर्वरं १.९६.५
 सा तथोक्ता द्विधा भूता १.७०.३२९
 सा तमोबहुला यस्मात् १.७०.२०१

सात्वतः सत्यसंपन्नः १.६९.१
सा देवी नियुतं तप्त्वा १.७०.२७०
साधकानीन्द्रियाणि स्युः १.७०.४०
साधको ज्ञानसंयुक्तः २.५५.२४
साधयंतो हि कार्याणि २.१.२२
साधर्म्येणावतिष्ठते १.४.५२
साधर्म्येणावतिष्ठते १.७०.७२
साधारणं स्मरत्येनं २.६.५९
साधूनां विनिवृत्तिश्च १.४०.२३
साध्ये चित्तस्य हि गुरोः १.९.७
सा निशम्य वचनं तदा शुभं १.६४.७०
सान्ध्यं च गृहीत्वेश १.४४.४४
सा पराशरमहो महामति १.६४.५६
सा प्रविष्टा तनुं तस्य १.१०६.१३
सा प्रबुद्धा फलं दृष्ट्वा २.५.१८
सा भवान्यास्तनुं गत्वा १.८४.७०
सामगेयः प्रियकरः १.९८.१२८
सामवेदस्तथाज्यवो १.८६.५२
सामशाखा सहस्रं च १.४३.६
सामर्थ्यं च सदा मह्यं १.७२.७५
सामर्थ्यात्परमेशानाः १.४६.१४

सा मातुस्वरस्था वै १.६९.२१
सामानि जगतीच्छंदः १.७०.२४५
सामान्यं यजनं सर्वं २.२६.५
सामान्यं सर्वमार्गेषु २.२२.७७
सामान्यदेवः कोदण्डी १.९८.३८
सामान्यानि समस्तानि २.१६.१०
सामुद्रा वै समुद्रेषु १.७०.१२८
सा मेनातनुमाश्रित्य १.१०.१.२
साम्नायोष महाम्नाय १.६५.१४५
साम्यांवस्थात्मको बोधः १.४०.७३
साम्ये लयो गुणानां तु १.४.५३
सायुज्यं चैवमाप्नोति १.८४.१४
सायुज्यं ब्रह्मणा याति १.१०.५
सायुधा द्वादशैर्वते १.५५.४५
सारंगीः क्वचिदुपशोभितप्रदेशं १.९२.२५
सारं पश्चिमभागे च २.२८.६८
सारस्वतश्च मेघश्च १.२४.३८
सारस्वतस्तथा चित्रं २.१.२७
सारस्वतस्त्रिधामा च १.७.१५
सारस्वती भवेद्देवी १.८५.२०१
सार्धं दिव्यांवरा दिव्या १.१०६.१८

सार्धं प्रदक्षिणं कृत्वा १.९२.१८०
सार्धं ममैव देवेश १.१०२.५१
सार्धं त्रितालविस्तारः २.२८.४१
सार्वभौमो महातेजाः १.६२.३
सार्वभौमो महातेजाः २.५.१७
सावद्यं निरवद्यं च १.८८.११
सावित्री च तथा लक्ष्मीः २.२७.२७४
सा सदास्तु विरूपाक्षः २.५५.४६
सा सा विश्वेश्वरी देवी २.११.२१
साहंकारमिदं श्रुत्वा १.९६.३६
सिद्धरवर्णाय समंडलाय २.१९.३३
सिद्धं मृगाणां वृषभं गवां च १.५८.१३
सिंहनादं महत्कृत्वा १.३०.३५
सिंहनादं महत्कृत्वा १.९७.४२
सिंहशार्दूलरूपाणां १.६५.७२
सिंहाजिनांबरधरः २.२६.१६
सिंहाततो नरो भूत्वा १.९५.६२
सिंहाकृडा महादेवी १.८२.१०७
सिंहासनं च परमं १.४४.४१
सिंहासने ह्यनंतादीन् २.४८.४९
सिंहासनैर्मणिमयैः १.५१.१०

सितं च अतलं तच्च १.४५.१३
सितपंकजमध्यस्थं २.१९.२०
सितमृत्पात्रकैश्चैव १.७७.८५
सितरत्नहिरण्याभं २.२७.२३
सितातपत्रं रत्नांशु १.७२.९२
सितातपत्रं शैलादेः १.७१.१४६
मितैः सहस्रकमलैः १.८१.१२
सितैर्विकसितैः पद्मैः १.७७.८४
सितोदं पश्चिमसरो १.४९.३९
सिद्धक्षेत्रं महापुण्यं १.२४.७८
सिद्धक्षेत्रं महापुण्ये १.२४.८७
सिद्धमंत्रोऽन्यथा नास्ति २.५०.१५
सिद्धविद्याधराहीन्द्रो १.७४.२३
सिद्धसंधानुगीताय १.२१.६५
सिद्धांतकारी सिद्धार्थ १.६५.१३३
सिद्धात्मानो मनुष्यास्ते १.७०.१५६
सिद्धयोगापहारी च १.६५.८३
सिद्धिर्माया क्रिया दुर्गा १.१०३.५
सिद्धदेवेश्च पितृभिः १.५२.५०
सिद्धैर्यसैस्तु संपूर्ण १.४८.२०
सिद्धैश्च यक्षगंधर्वैः १.८२.२८
सिद्धक्षमाणो लोकान् १.८५.१२
सिद्धक्षया चोद्यमानः १.३.१६

सुंदरश्च प्रचंडेशो २.७.१२४
सुदोपसुदतनयी २.७.२७७
सुकुमारं तृतीयं च १.४६.२७
सुकृतानि हरत्येते १.८५.१५६
मुखं च दुःखमभवद् १.६४.५४
मुखदुःखसंपृश्यः २.९.४१
मुखमायुः स्वरूपं च १.४६.४७
मुखमायुर्वलं रूपं १.४०.८८
मुखासीनो ह्यसंभ्रांती १.७१.९३
मुग्धस्तस्य लोकेऽस्मिन् २.५४.२३
मुग्धो मर्दकाश्चैव १.८२.६०
मुतं विदर्भं सुभगा १.८२.३८
मुतशोको वसिष्ठस्य १.२२.८
मुताराय विशिष्टाय १.१८.१५
मुदशनप्रदं देवं १.७६.४८
मुदशनेन मुनिना १.२९.४४
मुदासस्तस्य तनयो १.६६.२६
मुदं च तुलामध्ये २.२८.३८
मुद्यन् इति विख्याता १.६५.२०
मुधामां काश्यपश्चैव १.७.४४
मुधृतिस्तनयस्तस्य १.६८.४०
मुनदो नंदनश्चैव १.११.७
मुनासं पद्महृदयं २.५.१०१

मुनिष्ठेत्यत्र कथिता १.२८.२५
मुनीतिरस्य या माता १.६२.२५
मुनीले रक्षसां वासाः १.५०.९
मुपुष्पितस्य वृक्षस्य २.५४.२१
मुपवा भुक्त्वा च वै विप्राः १.८९.

७२

मुप्रजाय मुमेधाय १.२१.४०
मुप्रभः मुप्रभस्यापि १.४६.४१
मुप्रसन्ने महाभागे २.२०.२५
मुप्रीतमनसं देवं १.४१.२८
मुभिक्षं क्षेममारोग्यं १.४०.३७
मुमंतुर्जमिनिश्चैव २.४६.८
मुमंतुर्बर्बरी विद्वान् १.७.४७
मुमतिर्दुर्मतिर्मिधा २.२७.१७६
मुमेधसे कुलालाय १.२१.५२
मुयशायाः मुनेत्रायाः १.४८.२९
मुयोगा च वियोगा च २.२७.२०६
मुरचितमुविचितकुण्डलाय १.३३.

१८

मुरतांतस्तु विप्रेन्द्र १.२९.६०
मुरभिः सर्वतोभद्रा १.८२.९०
मुरभिर्जनयामास १.६३.३९
मुरश्रेष्ठस्तदा श्रेष्ठं १.९८.२१

मुराणां संस्थितिर्यस्यां १.६५.२८
मुरुचिस्तं विनिर्धूय १.६२.६
मुरेन्द्रबुद्ध्या संपूज्य २.३९.६
मुरेतरादिभिः सदा १.१०५.५
मुरेशः शरणं सर्वः १.९८.१५३
मुरेश्वरमुवाचेदं १.९७.१५
मुवर्चला स्मृता देवी २.१३.१४
मुवर्चसे च वीर्याय १.२१.२७
मुवर्णकृतसोपानान् १.८०.३७
मुवर्णदशनिष्केण २.३५.७
मुवर्णपुष्पं पटहं २.२८.८६
मुवर्णरेताः सर्वज्ञः १.६५.६४
मुवर्णवस्त्रसंयुक्तं १.८४.५१
मुवर्णाश्वं प्रदत्वा तु २.३९.७
मुवर्णेन मुनिश्रेष्ठां १.४५.१६
मुवाहाय विवाहाय १.१८.२१
मुवृत्तं कल्पयेद् भूमौ २.२२.२४
मुवृत्तं मंडलं दिव्यं १.३१.१३
मुवृत्तं सुतरां शुभ्रं १.८०.२३
मुवृते सुभ्रु सुमगे १.२९.४७
मुशीला शीलसंपन्ना १.८२.९१
मुशोभमानो वरदः १.७२.२९
मुश्वेताय सुवक्त्राय १.१८.१४

मुधुप्तं हृदयस्थं तु १.८६.६७
मुधुप्तः करणीभन्नं १.८६.७१
मुधुप्ति-स्वप्न-जाग्रतं २.१६.१७
मुधुप्नो हरिकेशश्च १.६०.२०
मुपेणा इति विख्याता १.४६.९
मुष्वापांभसि यस्तस्मां १.४.५९
मुसमे भूतले रम्ये २.३०.२
मुहोतः कंकणश्चैव १.७.३१
मुहोत्राय हविष्याय १.१८.१७
सूक्ष्मं वर्दति ऋषयो १.२८.१८
सूक्ष्मेण महता चाय १.७०.९
सूक्ष्मो भूत्वा शरीराणि २.१८.१८
सूतकं च न संदेहः २.४५.८६
सूतकं प्रेतकं नास्ति १.८९.८१
सूत सुव्यक्तमखिलं १.४५.१
सूतिकाशौचसंयुक्तः १.८९.७६
सूत्यामेव च पुत्राणां १.६३.८
मूत्राव्याकृतम्पं तं २.१६.१२
मूत्रे तत्त्वत्रयोपेते २.४७.३२
मूत्रे नमः शिवायेति १.२७.६
मूर्यं नित्यमुपस्थाप्य १.८५.१९६
मूर्यं एव त्रिलोकेभ्यो १.६०.८
मूर्यकोटिप्रतीकाशा १.१०३. ३४

मूर्यकोटिप्रतीकाशं १.७६.४
मूर्यकोटिप्रतीकाशं १.८१.५०
मूर्यमंडलवद् दृष्ट्वा १.१७.५२
मूर्यमंडलसंकाशं १.६४.९३
मूर्यमंडलसंकाशं १.७१.२६
मूर्यमंडलसंकाशं १.७६.२०
मूर्यमाप्याययत्येने १.५५.६७
मूर्यसोमामिंसंबधात् २.२१.९
मूर्याग्निजलदेवानां १.८५.१४९
मूर्याचन्द्रमसोदिव्ये १.६.१ ६
मूर्यात्मकस्य देवस्य २.१२.१७
मूर्ये वल्लो च सर्वेषां १.२८.२६
मूर्यादये प्रत्युपमि १.९१.२१
मूर्याग्निमिति मंचित्य २.२२.१८
मृज्यां भजनाच्चैव १.६९.३
मृजते ग्रमने चैव १.७०.१००
मृष्टा बुद्धिमया तस्यां १.७०.३०
मृष्टचंतरे पुनः प्राप्ते १.७६.२७
मृष्टचर्थं सस्थितं बल्लिं १.८८.८०
मृष्टचर्थेन जगत्पूर्वं १.९६.४१
मृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं १.७०.२४९
मृष्ट्वा पुनः प्रजाश्चापि १.७०.२१४
मृष्ट्वा मुरांस्ततः सो वै १.७०.२०२

मृष्ट्वा स्थितं हरिं वामे १.७६.९
मृचयित्वाथ भगवान् १.२९.३२
मृचयेदचनस्थानं २.१७.८
मृद्राः संगम्य देवेशं १.७१.६४
मृद्रा देवा द्विजश्रेष्ठा १.७१.३८
मेनाजिच्च मुपेणश्च १.५५.५७
मेनास्तंभनकादीनि २.५२.४
संवते ब्राह्मणास्तत्र १.४०.१८
सेवमानोथ मध्ये वै २.१.४७
सेनां चक्रे पुरं हंतुं १.७२.६२
सेवावसरमाचोच्य १.४०.१७
सेवितं गणगंधर्वैः १.९५.३४
सेवेत सततं धीमान् १.९१.७६
सेव्यासेव्यत्वमेवं च १.३३.२३
सैहीं समानयन्त्योनि १.९५.५४
सैषा भगवती देवी १.१६.३३
सोमिं सृष्ट्वाथ लोकादौ १.५९.९
सोतीव भवभक्तश्च १.४७.२
सोऽथ नारायणः कृष्णः १.६९.७३
सोपवासं चतुर्दश्यां १.८३.२१
सोपि गोकर्णमाश्रित्य १.६५.९
सोऽपि तस्मै कुमाराय २.५५.४
सोपि तस्य मुखान्छुत्वा १.१०

२४

सोपि तस्यामरेशस्य १.३८.६
 सोपि तारो महातेजा १.१०.१.११
 सोपि तुष्टो महादेव १.१०.१.३७
 सांपि देवः स्वयं ब्रह्मा १.३७.८
 सांपि दृष्ट्वा महादेव १.६४.८९
 सांपि नारायणः श्रीमान् १.७१.४०
 सोपि पाशुपतो विप्रो २.१८.५६
 सोपि याति शिवं स्थानं १.७७.६७
 मोपि लब्ध्वा वरं तस्याः १.१०.७.
 ६१
 सोपि विष्णोस्तथाभूतं १.९५.५
 सोर्जपि शिष्यः शिवस्याग्रे २.२१.७६
 सोपि संचिन्त्य मनसा १.२९.३९
 सोपि हृष्टो मुनिवरैः १.१.६
 सोभिषिच्याय ऋषभो १.४७.२१
 सोमं सुतं भूमिजमग्निवर्णं २.१९.
 ३८
 सोममंगारकं चैव २.२२.५८
 सोममंगारकं चैव २.२८.७०
 सोममंगारकं देवं २.१९.२३
 सोमधृक् सूर्यवाचश्च १.७२.७७
 सोमसंग्रहसूर्येषु १.६१.२१
 सोमवशाग्रजो धीमान् १.६५.२५

मोमश्च मंत्रसंयुक्तो १.२३.४०
 सोमात्मका बुधर्देनो २.१३.१५
 सोमादिवृद्धं च यथाक्रमेण २.१९.
 ३१
 सोमो गदां धनेशश्च १.१०.२.३४
 सोसुजद्वीरभद्रश्च १.१००.४
 सोहमेवं जगत्सर्वं १.८६.९५
 सोदामिनीं तथा कन्यां १.६३.३३
 सोम्यानां वसुजातानां २.१२.१८
 सोम्येन सोम्यं ग्रसति २.१८.१०
 सोम्ये सोमस्य विपुला १.५४.३
 सोम्यो बुधो धनिष्ठासु १.६१.४६
 सोरं संक्षेपतो वक्ष्ये १.५५.१
 सौरमग्निमयं स्थानं १.६१.२२
 सौरस्तु ब्रह्मणा सृष्टो १.५५.२
 सौराणि च प्रवक्ष्यामि २.२२.७
 सौराणि च प्रवक्ष्यामि २.२३.१९
 सौरोगिराश्च वक्रश्च १.६१.३९
 सौवर्णं पिडिकं चापि १.१०८.१२
 सौवर्णं राजतं सापि १.१०८.१४
 सौवर्णं राजतं गोलं १.३१.१५
 सौवर्णमभवच्चांडो १.१७.६६
 सौवर्णी राजती वापि २.२५.४२

स्कंदं तयोश्च मध्ये तु २.४७.३५
 स्कंदमालिङ्ग्य चाग्राय १.७१.१३०
 स्कंदस्य संभवं श्रुत्वा २.५४.११
 स्कंदोमासहितं देवं १.७६.३
 स्कंदोमासहितं देव १.७६.२
 स्कंधः स्कंधघरो धुर्यः १.९८.१४४
 स्कंधे विपंचीमासाद्य २.३.८४
 स्तंभयोस्तु प्रमाणेन २.२८.३०
 स्तंभिता देवदेवेन १.१०२.३६
 स्तंभिनी घोररक्ताक्षी २.२७.१६७
 स्तंभैश्च वैदूर्यमयैः १.४४.२१
 स्तनजेन तवा सार्धं १.१०६.२३
 स्तनितं चेह वायव्यं १.५४.४५
 स्तवेनानेन तुष्टोस्मि १.७२.१६९
 स्तुतस्त्वेनं सुरैर्विष्णो १.७१.
 ११६
 स्तुतेस्त्रैलोक्यनाथस्तु १.८२.२९
 स्तुत्वा च देवमीशानं १.७९.२१
 स्तुवंतं प्राहु देवारिः १.९५.६
 स्तोयादभ्यधिकः कश्चि १.९०.
 १२
 स्तेयो सुवर्णस्तेयी च १.१५.२८
 स्तोष्यामस्त्वां कथं भासि १.९५.
 २९

स्त्रियः सदा परित्याग्याः १.८.२१
 स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभा १.५२.१३
 स्त्रीणां कुंडानि विप्रेन्द्रा २.२८.२१
 स्त्रीणां देवीमुमादेवीं १.५८.८
 स्त्रीणामपि विशेषेण २.५०.९
 स्त्रीधर्मं चाकरोत्स्त्रीणां १.७१.८३
 स्त्रीधर्मे निखिले नष्टे १.७१.९५
 स्त्रीपुंभावो विरिचस्य १.२.११
 स्त्रीपुंसोः संप्रयोगे हि १.८८.४८
 स्त्रीवाधां बालवाधां च २.५०.६
 स्त्रीलिङ्गमखिलं सा वै १.५.३०
 स्त्रीवध्यौ दर्पिता दृष्ट्वा १.९२.८२
 स्त्रीशूद्राणां कथं वापि २.१९.४
 स्त्रीशूद्राणां द्विजैर्द्रैश्च २.२०.३
 स्त्रीसंगमे तथा गीते २.३.६०
 स्त्रीसर्पदेवदेवस्य १.८०.३५
 स्त्रीसहस्रैः समाकीर्णा १.४८.१२
 स्थंडिलात्कोटिगुणितं २.२६.२७
 स्थंडिलेषु विचित्रेषु १.३१.२३
 स्थलपद्मवनांतस्य १.४९.६४
 स्थानहंरश्च दंडेशो २.२७.१०४
 स्थानोस्तत्पुष्पाभ्यां च २.१४.७
 स्थाननाशो भवेत्तस्य २.५०.४५

स्थानपंचकसंस्थाः १.१०४.२३
 स्थानाभिमानिनाः १.५५.७७
 स्थानाभिमानिनो ह्येते १.५५.३८
 स्थानार्थं कथितं मात्रा १.१०.४३
 स्थाने तव महादेव १.७२.१०६
 स्थाने पौत्रं मुनिश्रेष्ठ १.६४.७२
 स्थाने संशयितुं विप्र १.३७.१६
 स्थापयेदुत्सवं कृत्वा २.४८.२
 स्थापयेद्देवगायत्र्या २.४८.२९
 स्थापयेद्ब्रह्मलिङ्गं हि २.४७.३०
 स्थापयेन्मध्यदेशे तु २.५०.२८
 स्थापितं ब्रह्मणा चापि १.९२.८८
 स्थापितं लिङ्गमेतत्तु १.९२.९३
 स्थापिताः पूजिताश्चैव २.४७.६०
 स्थाप्यात्मानममुं जीवं २.२१.५९
 स्थावराणां पतिश्चैव १.६५.१६७
 स्थावरेषु विपर्यासः १.७०.१५८
 स्थितस्तत्पुरुषो देवः २.१४.१२
 स्थिता स्वल्पाविशष्टासु १.४०.६३
 स्थितिकाले तदा पूर्णो १.१७.७
 स्थित्यर्थेन च युक्तोसि १.९६.१८
 स्थित्वा स्वर्गं चिरं जातं २.४२.६
 स्थूलं सूक्ष्मं सुसूक्ष्मं वै १.९५.२३

स्थूलता ह्रस्वता वात्य १.९.३०
 स्थूलशीर्षानिष्टवंष्टान् १.७०.३०८
 स्थूलाद्भिर्विश्वतोत्यर्थ १.२०.६४
 स्थूला ये हि प्रपश्यन्ति १.९६.५५
 स्थूलैः सूक्ष्मैः सुसूक्ष्मैश्च १.७२.१८२
 स्नात्वा देवं नमस्कृत्य २.२८.१
 स्नात्वाधर्मासात्संशुद्धा १.८९.१०२
 स्नानं विधानतः सम्यक् १.८.३३
 स्नानमंगलहीनाश्च २.६.६३
 स्नानमालेण वै शुद्धिः १.८९.८२
 स्नानयागादिकर्माणि २.२२.१
 स्नानयोगादयो वापि २.२०.१२
 स्नानयोगेन विधिना २.२७.२७८
 स्नानयोगोपचारं च १.२५.५
 स्नानात्संवेदनाद्वापि १.९२.४७
 स्नाने च संध्योश्चैव १.८५.१८७
 स्नाने शौचं तथा गानं १.८९.१०४
 स्नापयन्ति महाकुम्भैः १.३२.१५
 स्नापयामास च विभुः १.९८.१६०
 स्नापयित्वा तु शिष्याय १.८५.९३
 स्नापयेद्देवदेवेश १.२७.४६
 स्नापयेद्भिर्धना ह्रद् १.२७.३२
 स्नाप्य संपूज्य गंधारी १.९८.२३

स्नाप्यैव सर्वमूर्पैश्च २.२७.२७९
 स्निग्धकण्ठस्वरास्तत्र २.३.११
 स्नुपावाययं ततः श्रुत्वा १.६४.१५
 स्नुपावाययं निशम्यैव १.६४.४३
 स्पृशन्कराभ्यां ब्रह्माणं १.४१.५६
 स्पृशेदथर्ववेदानां १.२६.२६
 स्पृष्ट्वा प्रेतं विरात्रेण १.८९.८८
 स्फाटिकं वरुणो राजा १.७४.४
 स्फाटिकैर्मंडपैः शुभ्रैः १.८०.२४
 स्मयन्प्राह महादेवो १.२४.६
 स्मरणादेव रुद्रस्य १.४४.१
 स्मरामि विवानि यथाक्रमेण २.
 १९.३६
 स्मरामि सव्यमभयं २.१९.३६
 स्मृतिश्च तुष्टुवे पत्नी १.५.४५
 स्मृतो यद् भवता जीव १.१०१.३४
 स्नप्यं वस्तुजातं तु २.११.२६
 स्नप्या भानुर्महातेजा १.५४.६२
 स्नप्यं च भगवांश्चक्रे १.३८.१०
 स्नप्यं तदा मतिं चक्रे १.४.६०
 स्नप्यं नमः सर्वसुरासुराणां १.७२.
 १५९
 स्तुक्स्तुवसंस्कारमथो २.२५.७९

स्तु देवता दूतं दिव्यं १.४३.४२
 स्वः स्वाहा २.४५.७७
 स्वः स्वाहा २.४५.६९
 स्वकर्मणा परं स्थानं १.६२.१५
 स्वच्छंदतः स्वच्छंदसि १.७०.२३६
 स्वदारे विधिवत्कृत्वा १.८.१८
 स्वदेशरक्षणं दिव्यं २.४३.२
 स्वदेहपिंडं जुहुयाद्यः १.७७.४६
 स्वधनं सकलं चैव १.२९.७६
 स्वधां चैव पितृभ्यस्तु १.७०.२९२
 स्वपतिं चाभिषिच्यैव २.२७.१२
 स्वपुत्रं च स्मरन् दुःखात् १.६४.२६
 स्वप्ने च विपुलान् भोगान् १.७५.
 २८
 स्वप्ने दृष्टं यत्पदार्थं ह्यलक्षं १.७२.
 १६५
 स्वभावो भासते यत्र २.५५.१६
 स्वभृत्यान् ब्राह्मणा ह्येते २.१.३०
 स्वमेवं चन्द्रदिग्भागे २.२८.७८
 स्वयं ज्योतिरनुज्योति १.९८.९३
 स्वयंभुवोपि वृत्तस्य १.७०.१०७
 स्वयंभूते तथा देवे १.७७.४५
 स्वयंभूर्भगवांस्तत्र १.५०.८

स्वयंवरं तदा देव्या १.१०२.१७
 स्वयं वा जुहुयादग्नौ २.२७.२५६
 स्वयंनेशमवद्यं तं १.८.१०६
 स्वयं शक्र इवासीनः २.५.२७
 स्वयमाचरते यस्तु २.२०.२०
 स्वयंरक्षास्तु तत्रस्थाः २.३.९१
 स्वराडिति समाख्यातः २.१२.१६
 स्वरात्मनः समाख्याता १.७.२७
 स्वरूपमेव भगवा १.१०७.५०
 स्वर्गपाताललोकांतं २.११.३३
 स्वर्गपवर्गफलदं १.८८.३१
 स्वर्णोदकेन तागाह १.४३.४६
 स्वर्भानुं नुदते यस्मात् १.६१.३२
 स्वर्लनिश्चर इत्येव १.९२.७८
 स्वल्पपदसिद्धिसंख्यागात् १.९.१६
 स्ववशः सवशः स्वर्गः १.९८.१२३
 स्वशाखाध्ययनं विप्रा १.२६.१६
 स्वशिष्यस्त्वं महाप्राज्ञ २.१.५५
 स्वसंवेद्ये परे तत्त्वे २.२०.३६
 स्वस्ति तेऽस्तु महाप्राज्ञ २.३.७५
 स्वस्तिरित्यादिभिश्चादां २.२८.
 ७६
 स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि १.२२.
 १५

स्वस्त्यात्रेया इति छाता १.६३.
 ७५
 स्वस्थो भवन्ती निष्ठेतां २.५.११२
 स्वागतं स्वागतं तस्य १.१७.१८
 स्वा पय इवाभाति १.२१.७३
 स्वात्मानमपि देवाय १.१०३.४९
 स्वाद्दुदकेनोदधिना १.५३.२७
 स्वाध्यायनिरतः पश्या १.४७.
 १३
 स्वाध्यायस्तु जपः प्रोक्तः १.८.३९
 स्वाध्यायेन च योगेन १.३५.२४
 स्वान्प्राणाननपेक्षन्तो १.४०.६६
 स्वायंभुवः प्रसूतिं च १.७०.२७७
 स्वायंभुव शृणु व्यूहं २.२७.१९५
 स्वायंभुवसुतायां तु १.७०.२८२
 स्वायंभुवास्तु वै राज्ञी १.५.१६
 स्वायंभुवतरे पूर्वः १.६३.४६
 स्वायंभुवे तदर्थं स्यात् १.७७.३५
 स्वाहांतं पुरुषेणह २.२७.२४६
 स्वाहांतं प्रणवेनैव २.२८.५५
 स्वाहाकारैः पृथग् हुता १.८८.८४
 स्वाहाकारो वषट्कारो २.६.२५
 स्वाहा स्वधा मतिर्वृद्धे १.१०३.६

स्वाहा स्वधा महाविद्या १.७०.३३०
स्विष्टातं सर्वकर्माणि २.२८.५६
स्वेच्छया ह्यवतीर्णोपि १.१०८.३
स्वेच्छयैव नरो भूत्वा १.३५.११
स्वेषु स्वेषु च पक्षेषु २.४६.१६
स्वैः स्वैर्भावैः स्वनाम्ना च २.२२

६१

स्वोदरं दुःखिता भूमौ १.६४.२९
स्वोपभोग्यानि कन्यायां १.६९.८२

ह

हंत ते कथयिष्यामि २.११.२
हंत ते कथयिष्यामि २.१२.२
हंतीति श्रूयते लोके २.५.३
हंतुं चराचरं सर्वं १.९७.२१
हंस हंसेति यो ब्रूयात् १.१७.३९
हंसाख्यं च ततो ब्रह्म १.८६.१३७
हंसानां पक्षवातप्रचलितकमलं १.

९२.२४

हकार आत्मरूपं वै १.१७.८१
हतानां च तदा तेषां १.१००.४४
हत्वा दग्ध्वा च भूतानि १.७१.४७
हत्वा भित्त्वा च भूतानि १.७३.२६

हत्वा भित्त्वा च भूतानि २.५४.३५
हत्वा हत्वा तु संप्राप्तान् १.५४.२४
हन्यते तात कः केन १.६४.११०
हयशीर्षा पयो घाता १.२१.७९
हयाननानां मुख्यानां १.५०.४
हरं यजति सर्वशं १.५२.३६
हरयश्चाप्यसंख्यातां १.४.५५
हरव्यूहः समाख्यातो २.२७.१५२
हरश्च बहुरूपश्च १.६३.२१
हरहारलतामध्ये १.९६.४७
हरिकेशाय देवाय १.९५.४३
हरितो लोहितस्याथ १.६६.१२
हरिमित्रं समाहूय २.३.४२
हरिमित्रे कृतं पापं २.३.४०
हरिमित्रो विमानेन २.३.४८
हरिवक्त्राय विग्रहे २.४८.११
हरिश्च हरिणाक्षश्च १.६५.५६
हरिस्तर्क्ष्णदेव १.९६.७०
हरेः पितामहस्याथ १.२.५३
हरेः सर्वमितीत्येवं २.४.११
हरेरग्रे महाभागां २.५.१५
हरेरन्यमपींद्रं वा २.१.२६
हरेस्तदर्थं विस्तीर्णं १.४८.२३

हर्तारः परवित्तानां १.४०.३२
हर्म्यप्रासादसंवाधं १.८०.१५
हर्म्यश्वात्तु दृषद्वत्या १.६५.४५
हलाहलस्य दैत्यस्य १.२.५१
हलैश्च फालैर्मुसलैर्भुशुंडैः १.७२.

७२

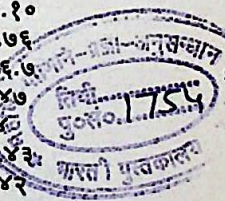
हविर्जुहोमि वह्नी तु १.१०३.५६
हविषा कृष्णवर्त्मव १.६७.१७
हव्यं वहति देवानां २.१०.२५
हसंतं मां समालोक्य २.५.१०२
हस्तं देवस्य देव्याश्च १.१०४.५९
हस्तमात्रं भवेत्कुंडं २.२५.४
हस्तविक्षेपभावेन २.३.६२
हस्तश्चित्रा तथा स्वाती १.८२.७९
हस्ताभ्यां क्रियमाणस्तु १.८८.५०
हस्ताभ्यां क्षालितं वस्त्रं १.८९.६९
हस्ताभ्यां नासिकं पात्रं २.२५.१८
हस्तिनां चरितं चैव १.४३.७
हस्ते खड्गं खेटकं पाशमेके २.२६.

१९

हा पुत्र पुत्र पुत्रेति १.६४.५
हा पुत्र पुत्र पुत्रेति १.६४.२५
हारकुंडलकेयूरं १.१०३.३३

हा नद्र रुद्र रुद्रेति १.६४.८१
हा वसिष्ठ मुत कुत्रचिद्गतः १.
६४.५७
हाहाहूहूमुनिश्रेष्ठा १.५५.३०
हाहाहूहूश्च गंधर्वौ २.३.८७
हिसया ते प्रवर्तते १.८५.११७
हिंसा सदा गृहस्थानां १.७८.६
हिताय चाश्रमाणां च १.१०२.२
हिताय सर्वजन्तूनां १.५४.३४
हिताय सर्वदेवानां १.८०.३
हित्वा पुत्रांश्च दारांश्च १.४०.६८
हिमघ्नाय च तीक्ष्णाय १.२१.६०
हिमप्रायस्तु हिमवान् १.४९.१८
हिमवंतं गिरीणां तु १.५८.९
हिमवच्छिखरे रम्ये १.२४.४९
हिमवच्छिखरे रम्ये १.२४.९२
हिमवत्पर्वतं प्राप्य १.१०७.२०
हिमवान् यक्षमुख्यानां १.५२.४८
हिमशीले कृते भक्त्या १.७७.१८
हिमोद्बहाश्च ता नादयो १.५९.२६
हिरण्यस्य गर्भोऽभूः १.७०.१०६
हिरण्यया इवात्यर्थं १.५२.१५
हिरण्ययात् परं चापि १.४९.१०

हिरण्यकशिपुं हत्वा १.९५.५३
हिरण्यकशिपोः पुत्रः १.९५.२
हिरण्यकशिपोभ्राता १.९४.३
हिरण्यगर्भं तं देवो १.९९.१०
हिरण्यगर्भं पुरुषं २.१६.६
हिरण्यगर्भं रुद्रोऽसौ १.२८.१०
हिरण्यगर्भं इत्येव १.९२.७६
हिरण्यगर्भः कर्तास्य २.१६.७
हिरण्यगर्भसर्गश्च १.५३.४७
हिरण्यगर्भं चंद्रेशो १.१.४७
हिरण्यगर्भं नंदीशो १.७७.४३
हिरण्यगर्भो भगवां २.१.४२
हिरण्यगर्भो रजसा १.१७.१२
हिरण्यगर्भो हरिणः १.९८.१३७
हिरण्यनाभः कौशल्यो १.२४.९३
हिरण्यनेत्रतनयं १.९३.२१
हिरण्यबाहवे तुभ्यं २.६.२२
हिरण्यबाहवे साक्षां १.९५.३८
हिरण्यबाहुर्भगवान् २.१८.३१
हिरण्यबाहुश्च तथा १.६५.१३८
हिरण्यरेतसं चैव १.१०४.१२
हिरण्यरेतास्तरणिं १.९८.५२
हिरण्यवर्णो ज्योतिष्मान् १.९८.९९.

हिरण्यवृषदानं च २.४१.१
 हिरण्याक्षी सुवर्णाक्षी २.२७.१९६
 हिरण्याय महेशाय १.९५.४५
 हिरण्याश्वप्रदानं च २.३९.१
 हुंकारः प्रणवश्चैव १.१०३.१०
 हुतशेषं च विप्रेन्द्रान् १.८३.४१
 हुताशनसहायश्च १.६५.८०
 हुत्वाघोरेण देवेशं १.१५.२५
 हुत्वा च तावत्पालाशं १.८५.१९८
 हुत्वा चाष्टसहस्रं तु १.८५.२०२
 हुत्वा तिलाक्षीविधैस्तथाग्नी २.
 १९.३५

हुत्वा त्रिर्यक्केनैव १.४३.१४
 हुत्वा दशसहस्रं तु १.८५.१९३
 हुत्वा पंचाहुतीः सम्यक् १.८८.८१
 हृत्पुंडरीकमध्यस्थं २.५.२३
 हृत्पुंडरीकसुषिरे १.७०.१०४
 हृदयं तद्विजानीयां २.२३.६
 हृदयस्यास्य मध्ये तु १.८६.६३
 हृदयांतर्बहिर्वापि १.८५.२२८
 हृदये गुह्यके चैव १.८५.७२
 हृदये मे सदा गावो २.३८.८
 हृदित्यं चितयेदग्निं २.२५.१०७

हृदिस्था देवताः सर्वा २.१८.११
 हृष्टपुष्टास्तया सिद्ध्या १.३९.२९
 हेतुरस्याय जगतः १.२०.७०
 हेमंते ताम्रवर्णश्च १.५९.४०
 हेमंते शिशिरे चैव १.५९.३१
 हेमकूटं च तद्वर्षं १.४७.७
 हेमकूटे तु गंधर्वा १.५२.४५
 हेमताम्राविभिश्चैव १.८४.६७
 हेमतोरणकुम्भश्च २.२७.२६४
 हेमप्राकारसंयुक्तं १.५१.९

हेमरत्नचित्ते दिव्ये १.३७.२६
 हेमरत्नमयं वापि २.४७.७
 हेमलिगाय हेमाय १.१८.६
 हेमसोपानसंयुक्तं १.४८.१३
 हेमांगुलीयकं दत्त्वा २.३७.७
 हेमं च राजतं दिव्यं १.७१.३
 हेमं च राजतं धेनुं २.४५.८१
 हेमंतिके महादेवं १.८१.२६
 हेममद्भिः शुभं पात्रं १.८९.५९
 हेममेवं शुभं कुर्यात् २.२९.३
 हेमीकृतो महेशस्य १.४८.४

हेमेन चित्ररत्नेन २.२७.४७
 हेमो हेमकरो यज्ञः १.६५.८८
 हेरण्मया महाभागा १.५२.१७
 हेरण्ये राजते चैव १.७१.२२
 हेहयश्च हयश्चैव १.६८.४
 होतारं लिगसूक्तं च १.६४.७८
 होतारेणाय शिरसा १.२७.४२
 होमयेदंगमंत्रेण २.२१.५०
 होमश्च पूर्ववत्सर्वो २.२६.२२
 ह्रस्वदीर्घप्लुतादीनां १.९.१९
 ह्रत्वा तु प्रथमा माता १.९१.५८

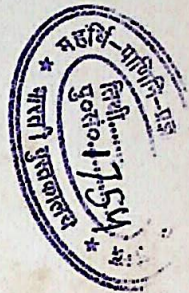
शीलिक्रमहापुराणम् :: श्लोकानुक्रमणी

समाप्तम्

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

